TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ANADOLU YAYINCILIK

CİLT 3

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Oya KÖYMEN

DANIŞMANLAR: Nuri AKBAYAR, Dr. Reşit CANBEYLİ, Doç. Dr. Arda DENKEL, Memet FUAT, Prof. Dr. Nuri KARACAN
KOORDİNATÖRLER: Taciser BELGE, İsmet Zeki EYUBOĞLU, Hülya POTUOĞLU
KOORDİNATÖR YARDIMCILARI: Ayşe BABAKUŞ, Meltem SOMAY, Özer ÜSTEL
YAZI VE ARAŞTIRMA: Renan ALTUNBAY, Ludmilla BEHRAMOĞLU, Önder BİLGİN, Zehra CUMBUL, Yaşar ÇABUKLU, Sumru ERİM, Uygur EROL, Elvan GÖKÇE, Nurdan GÜRBİLEK, Müge GÜRER, Turgut KUT, Meltem ÖNEŞ, Ayfer TÜZECAN, Güneş H. UZ, Sabir YÜCESOY
SON OKUMA: Dr. Üstün ALSAÇ, Kürşat BUMİN
SEKRETERLİK: Seval DEMİREL, Hüsniye ÖZDEMİR, Gül ŞİRİN, Sabriye YAMAN

3. CİLDE YAZILARIYLA KATILANLAR:

Bülent AKSOY
Doç. Dr. Ömür AKYÜZ
Dr. Tuncay ALTUĞ
Feridun ANDAÇ
Fahri ARAL
Cem ATABEYOĞLU
Dr. Tuncer BAYKARA
Murat BELGE
Prof. Dr. Korkut BORATAV
Cengiz ÇANDAR
Prof. Dr. Cevat ÇAPAN
Dr. Selim DERİNGİL
Muammer DİZER
Doç. Dr. Neşe ERDOK
Prof. Dr. Gencay GÜRSOY
Doç. Dr. Avadis HACINLIYAN
İskender KEMAL
Zeynep KINIK
Ayşe KIRIKOĞLU
Hasan KURUYAZICI
Prof. Dr. Şerif MARDİN
Prof. Dr. Yavuz NUTKU
Işıl MUSLUBAŞ
Doç. Dr. İlber ORTAYLI
Doç. Dr. Ayla ÖDEKAN
Doç. Dr. Hadi ÖZBAL
Ayşe ÖZER
Fatih ÖZGÜVEN
Dr. Ali ÖZLÜK
Doç. Dr. Saliha PAKER
Cihan SAÇLIOĞLU
Necdet SAKAOĞLU
Prof. Dr. Murat SARICA
Yavuz TOP
Doç. Dr. Mete TUNÇAY

İdari Sekreter: A. Canset AKSEL
Grafik Tasarım: Yavuz KÖSEMEN-Erkal YAVİ
Teknik Yönetmen: Yavuz KÖSEMEN

Teknik Servis: Bülent YOLGUN, H.Miray YÜZGEÇ, Sefa ESENYEL, Nevzat AKKUŞ, Bekir POYRAZ, Şemsettin BOSTANCI, İsmail YETER, Dursun HATKO, Müge ACAR, Eyüp YILDIRIM, Nuran GÖRGÜNAY

DİZGİ: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Dizgi Birimi
SİYAH-BEYAZ BASKI: Milliyet Yayın A.Ş.
RENK AYRIMI VE RENKLİ BASKI: Ana Basım Sanayii A.Ş.
DAĞITIM: Hürriyet Holding A.Ş.

ANADOLU YAYINCILIK
Büyükdere Cad. Uçyol Mevkii. No:93 Maslak-İstanbul

Her hakkı saklıdır. Yazı ve fotoğraflar izin alınmadan yayınlanamaz, kullanılamaz.

BRUGMANN, Karl Friedrich
(1849-1919)

Alman, dilbilimci. Yenidilbilgiciler'in (Junggrammatiker) önde gelen temsilcilerindendir.

16 Mart 1849'da Wiesbaden'de doğdu. Yaşamının 1887-1919 arasındaki uzun bir bölümü Leipzig Üniversitesi'nde mesleki çalışmalarla geçti. Burada Sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim profesörü oldu. 29 Haziran 1919'da Leipzig'de öldü.

Brugmann'ın dilbilim çalışmalarına başladığı yıllarda Leipzig Üniversitesi'nde toplanmış bir grup dilbilimci, ses değişmelerinin düzenli olduğunu ve görünen aykırılıkların bazı yeni kurallarla açıklanabileceğini savunmaktaydı. Bunlara hevesli dilciler anlamında ve yarı alaycı bir deyişle Yenidilbilgiciler deniyordu. Gruba katılan Brugmann ile arkadaşı H. Osthoff'un 1878'de *Morfolojik Araştırmalar* adlı ayrı bir dergi çıkartmaları ve Yenidilbilgiciler terimini kendileri için benimsemeleriyle, yeni akım bu adla tanındı.

Yenidilbilgiciler'in genel tutumu grubun üyelerinden Slav dilleri uzmanı August Leskien'in "ses kurallarında ayrıcalık yoktur" sözleriyle özetlenebilir. Yenidilbilgiciler dil olgusunu bir bütün olarak ele alıp incelemiş ve ses değişimlerinin gelişigüzel değil, belli bazı kurallara göre tanımlanabileceğini kanıtlamışlardır. Yalnız Yenidilbilgiciler bu başarılarına karşın dili mekanik bir biçimde incelemişler, dili konuşan insanı, bir otomat durumuna sokmuşlardır.

Yenidilbilgiciler'in 19. yy dilbilim araştırmaları içinde önemli bir okul oluşturdukları kabul edilir. Amerikan Dilbilim Okulu'nun kurucularından L.Bloomfield, Leipzig'te bir ara Brugmann'ın öğrencisi olmuş, Amerikan yerli dillerini incelerken Yenidilbilgiciler'in yaklaşımından çok yararlanmıştır. Brugmann'ın, arkadaşı Berthold Delbrück ile birlikte yazdığı ve ilk baskısı 1886'da çıkan ünlü *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* ("Hint-Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisinin Ana Çizgileri") adlı yapıtı uzun bir süre geçerliliğini korumuş, ancak bugün yerini gene Yenidilbilgici bir disiplin içinde yetişmiş olan Fransız dilbilimci Antoine Meillet'nin 1922 tarihli *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* ("Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesine Giriş") adlı yapıtına bırakmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1886,("Hint-Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisinin Ana Çizgileri"); *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, (ö.s.), 1904, ("Kısa Hint-Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisi").

- **BAKINIZ:** BLOOMFIELD, GRIMM, VERNER.

BRUMEL, Valeri
(1942)

SSCB'li atlet. Yüksek atlamada arka arkaya 6 dünya rekoru kırmıştır.

1960'larda yüksek atlama dalında dikkatleri çekti. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda ikinci oldu. 1961-1963 yılları arasında yüksek atlamada arka arkaya 6 dünya rekoru kırdı. 2,23 santim ile başlattığı rekorlarını 2,28 santime kadar çıkardı. 1964'de Tokyo'da 2,18 m'lik derecesiyle altın madalyayı kazandı. 24 yaşındayken Moskova'da geçirdiği bir trafik kazasında ağır şekilde sakatlanması sonucu atletizmi bıraktı.

BRUNEL, Marc Isambard
(1769-1849)

Isambard Kingdom
(1806-1859)

Fransız asıllı İngiliz mühendisler. Sualtı tünellerinin ve demiryolu köprülerinin yapımına getirdikleri teknik çözümlerle 19. yy mühendisliğine yön vermişlerdir.

Marc Isambard Brunel 25 Nisan 1769'da Manche idare bölgesindeki Hacqueville'de doğdu. 1793'te Fransız donanmasında altı yıllık subayken, krallık yönetimine son veren I. Cumhuriyet'in hemen ilk günlerinde ABD'ye kaçtı. New York'ta mimar, kent tasarımcısı ve inşaat mühendisi olarak çalıştıktan sonra 1799'da İngiltere'ye yerleşti. Portsmouth'ta gemiler için palanga gövdeleri üreten ve el emeğini büyük ölçüde azaltan bir fabrika kurarak seri üretimin öncüsü oldu. Ancak, parlak buluşlarma ve çok başarılı bir mühendis olmasına karşın ticari ilişkilerinde aynı başarıyı gösteremediğinden 1821'de iflas etti. Borçları nedeniyle çarptırıldığı hapis cezasından hükümetin kefaletiyle kurtulan Brunel, oğlunun da yardımıyla, Thames Nehri'nin altından geçen bir tünel projesi hazırladı ve 1825'te başlayan bu büyük çalışma ancak 1843'te bitirilebildi. Bu başarısından iki yıl sonra "Sir" unvanı aldı ve 12 Aralık 1849'da Londra'da öldü.

Oğlu Isambard Kingdom Brunel 9 Nisan 1806'da Portsmouth'da doğdu. 1825'ten 1828'e değin babasının denetimindeki Thames Tüneli projesinde şantiye şefliği yaptı. Çalışmaları aksatan su baskını ve parasal güçlükler bu projenin uygulanmasını bir süre geciktirince, asma köprü ve tersane tasarımlarına yöneldi. Başarılı mühendislik çalışmalarıyla kısa sürede ün kazanan I.K. Brunel, 1830'da Londra'daki Royal Society'ye üye seçildi, 1833'te de Great Western Railway şirketinde başmühendisliğe getirildi. 1838-1858 arasında okyanusaşırı yolculuklar için

ğinin en başarılı örneklerini veren Brunel 15 Eylül 1859'da Londra'da öldü.

İngiliz Donanma Bakanlığı'nın yılda yaklaşık 100.000 dolayındaki gemi palangası gereksinimini büyük ölçüde makineleşmiş bir üretim sürecine dönüştürmek üzere hazırladığı seri üretim projesi, M.I. Brunel'in ilk önemli girişimidir. 1808'de Portsmouth'ta işletmeye açılan bu fabrika, herbiri 30 BG'lik bir motorla çalışan 43 makineyle donatılmıştı ve yüzün üstünde nitelikli işçi gerektiren ağaç palanga üretimi on kadar niteliksiz işçiyle yürütülebiliyordu.

Brunel'in en büyük mühendislik başarısı ise, o güne değin aşılamayan teknik sorunlara çözüm getirerek sualtı tünellerinin yapımını başlatmasıdır. Gerçekten de, 17. yy'ın ikinci yarısında ilk örnekleri görülen bu tür tünellerin yapımı, sualtında çalışma koşulları nedeniyle son derece güçtü. Brunel bu soruna çözüm olarak dökme demirden yapılmış üç katlı bir koruyucu kalkan tasarladı. Nehir yatağı boyunca ilerleyerek çalışılan kesimde su kütlesinin önünü kesen bu kalkan, bazı makinelerin çalışmasını ve tünel duvarlarının yapımını çok kolaylaştırdı. İlk kez 460 m uzunluğundaki Thames Tüneli'nde başarıyla uygulanan bu teknik, akarsu engellerinin aşılmasını sağlayarak demiryolu ulaşımının gelişmesini büyük ölçüde etkiledi.

Floransa Katedrali'nin kubbesi

Oğlu I.K. Brunel de, İngiltere'de demiryolu ve köprü yapımına büyük emek vermiş, köprü ayaklarının gömülmesinde ilk kez basınçlı hava tekniğini uygulamış başarılı mühendislerden biridir. Ayrıca, 1838'den sonra ilgisini gemi mühendiliğine yönelterek bu alanda da yeni gelişmelere öncü olmuştur. 1838'de suya indirilen ve Bristol-New York arasında çalışan 2.300 tonluk "Great Western" yandan çarklı ahşap bir gemiydi. Bunu 1841'de tamamladığı demir gövdeli ve pervaneli 3.600 tonluk "Great Britain" izledi. 1858'de yaptığı 32.000 tonluk "Great Eastern" ise, okyanusaşırı yolculuk için tasarlanmış hem pervaneli, hem yandan çarklı 4.000 kişilik bir gemiydi. Gerçi kömür tüketimi çok fazla olduğundan, hiçbir zaman okyanusaşırı yolculuğa çıkmadı ama, gene de elli yıl boyunca "Great Eastern" dünyanın en büyük gemisi olma niteliğini korudu.

Baba oğul Brunel'ler demiryolu ve deniz ulaşımının gelişmesine katkıda bulunmuş, tasarımları ve uygulamalarıyla 19. yy mühendisliğine yön vermişlerdir.

• KAYNAKLAR: R. Beamish, *Memoir of the Life of Sir Marc Isambard Brunel*, 1862; C.B. Noble, *The Brunels Father and Son*, 1938; A. Pugsley, *The Works of Isambard Kingdom Brunel*, 1980.

• BAKINIZ: R. FOULTON, G. STEPHENSON.

BRUNELLESCHI, Flippo
(1377-1446)

İtalyan, mimar. Rönesans mimarlığının ilk büyük ustasıdır.

Floransa'da doğdu. Gerek annesi, gerek babası baba ya da dede mesleklerinden birini seçmesini isteyen babasına karşın, bir kuyumcunun yanına çırak girdi. Sanata olan merakı ve yaratıcı zekâsıyla kısa zamanda ilerledi, iyi bir kuyumcu ve heykelci oldu. 1398'de ipekçiler loncasına kabul edildi. Pistoia'da bir kuyumcunun yanında çalışmaya başladı, *Pistoia di San Jacopo Kilisesi*'nin gümüş sunağını yaptı. 1401'de *Floransa Vaftizhanesi*'nin kapısının tasarlanması için açılan yarışmaya katıldı; ama az bir farkla Ghiberti'nin önerisi birinci oldu. Brunelleschi bu arada Donatello'yla arkadaş olmuştu. Roma dönemi heykellerini incelemek için birlikte Roma'ya gittiler. Brunelleschi burada karşılaştığı eski Roma yapılarının yıkıntılarıyla da çok ilgilendi, onların rölövelerini yaptı. 1404'te ustalığı onaylanarak kuyumcular loncasına kabul edildi. Daha sonraki yıllarda bütünüyle mimarlığa yöneldi. 1433'te Antik Çağ yapıları üstündeki incelemelerini sürdürmek amacıyla ikinci kez Roma'ya gitti. 1446'da, hemen bütün yapılarını gerçekleştirdiği Floransa kentinde öldü, *Santa Maria del Fiore Kilisesi*'ne gömüldü.

Brunelleschi'nin ilk önemli yapıtı Floransa Katedrali diye de anılan *Santa Maria del Fiore Kilisesi*'nin kubbesidir. Kilise, Arnolfo di Cambio'nun 1295 dolaylarında Gotik üslupla yapmaya başladığı, absidinin üzeri kapanmadan yarım kalmış bir yapıydı. Bitirilmesi için uzun süre uğraşılmış, girişimlerde bulunulmuştu. Sonunda 1420'de Avrupa ülkelerinden çağrılan uzmanlar Floransa'da toplanarak sorunun çözülmesi için çeşitli önerileri tartıştılar. Önce yadırganmasına karşın Brunelleschi'nin önerisinin uygulanması kararlaştırıldı. Brunelleschi katedralin absid bölümünü üç yandan dışa doğru taşan yarım daire alanlı üç nişle genişletmiş, absidin üzerini de sekizgen bir kasnağa oturttuğu bir kubbeyle örtmüştü. Bu kasnağın her duvarına da büyük birer yuvarlak pencere açmıştı. Kubbenin strüktürünü kasnağın köşelerine oturan sivrimsi kemerler oluşturuyordu. Çift çeperli kubbenin tepesinde sekizgen planlı bir fener yükseliyordu. Bu kubbede gotik izlerin bulunduğu ileri sürülmekle birlikte, zarif biçimi ve tepesini taçlandıran feneriyle ilerde Rönesans'a özgü kent siluetinin ayrılmaz parçası haline gelecek benzerlerinin ilk örneği olduğu da bir gerçektir. *Panteon*'unkine eşit çapıyla bu görkemli kubbe, aslında uzunlamasına akslı bir planı olan katedralin, neredeyse merkezi bir yapı gibi algılanmasına neden olmaktadır. Brunelleschi burada çift çeperli kubbe yapımı, yan nişlerin orta mekâna bağlanması, kubbe feneri gibi, Rönesans'ın en önemli yapı şemalarından merkezi planın birçok sorununa, hem biçimsel hem de teknik çözümler getirmiştir. Onun *Floransa Katedrali*'ndeki ilginç uygulamaları arasında, kubbe kalıbını, taban döşemesine oturan bir iskele yerine, kasnağa zincirlerle astığı bir platforma taşıtması, böylece iskele masrafını önemli ölçüde azaltması da vardır. Bundan başka, dışa doğru açma gücünü karşılamak için kubbenin et kalınlığı içine, birbirine demir kenetlerle bağlanmış kalaslardan bir kuşak yerleştirmesi de önemli bir yeniliktir. Bütün Rönesans ve Barok dönem kubbelerinde kullanılan bu teknik, ilke olarak günümüzdeki öngerilimli betonun öncüsü sayılabilir.

Yapımına 1421'de başlanan *Yetimler Evi* tartış-

"Yetimler Evi"

Brunelleschi'nin de bir üyesi bulunduğu ipekçiler loncasının vakfı olan yapının programı Orta Çağ manastırlarının şemasına uymaktadır. Planı, sütünlu bir orta avlunun çevresinde toplanmış mekânlardan oluşmaktadır. İçe dönük bu yapı kütlesi, ön yüzünde yer alan ve sokağa açılan sütunlu bir galeri ile hafifletilmiştir. Bu galeri yapının Rönesans'a özgü temel niteliklerinin toplandığı bölümdür. Aralıkları oldukça geniş tutulmuş Tuskan-Korint karışımı narin sütunlar birbirlerine beşik kemerlerle bağlanmıştır. Kemerlere oturarak üst katı taşıyan yelken tonozlar, Orta Çağ'ın sivri çapraz tonozunun yerini almıştır. Her tonozun altındaki kare planlı birim rahatça algılanabilmekte, böylelikle yapı bütünü içinde yer alan her mekân öğesinin kendi başına da bir bütünlük taşımasını öngören Rönesans mimarlığı ilkesi de yerine gelmektedir. Bu aydınlık ve hafif galeride artık ne gotik strüktür düzeninin ne de Roma mimarlığının ağır kütleselliğinin bir izi kalmıştır. Sıvalı duvar yüzeylerinin açık rengi ile gri kumtaşından yapılmış sütun, başlık ve kemer gibi taşıyıcı yapı öğeleri arasındaki renk karşıtlığı, kare ve yarım daire gibi saf geometrik biçimlerden oluşan yalın mekânın sınırlarını daha belirgin kılmakta, onun bir bakışta algılanmasını sağlamaktadır.

Brunelleschi *Yetimler Evi*'yle aynı yıllarda *San Lorenzo Kilisesi*'nin kutsal eşyalar bölümünü de yapmıştır. Onun yapıyı biçimlendirirken saf geometrik biçimleri nasıl yoğurduğu burada da izlenir. Kare planlı ana mekânın üzeri, en tepedeki fenerde birleşen kaburga kemerlerinin taşıdığı, yarım küre biçimli bir kubbeyle örtülüdür. Kaburga kemerleri kubbeyi dilimlere ayırarak, alttan bakıldığında bir şemsiye görünümü verirler. Brunelleschi aynı yapının kilise bölümünü daha sonra yapmıştır. Burada Latin haçı planını kullanmıştır. Haçın uzun kolundaki orta nef, yan neflerden korint başlıklı narin sütunlar ve yarım daire biçimli beşik kemerlerle ayrılmıştır. Çapraz nef çok belirgin bir biçimde vurgulanmamış, iki nefin kesişme noktası bir kubbeyle yükseltilmiştir. Orta nef düz bir tavanla, yan nefler de her sütun çiftinin arasına bir tane gelmek üzere yelken tonozlarla örtülüdür. Kutsal eşyalar bölümünde olduğu gibi *San Lorenzo Kilisesi*'nde de kullanılan ve duvarların beyaz renkli yüzeyleri üstünde bazı yapı öğelerinin gri renkle belirtilmesine dayanan etkileyici süsleme de her bir mekân parçasının sınırının açık seçik algılanabilmesine olanak vermektedir.

Santa Croce Manastırı'nın avlusunda yapımına 1429'da başladığı küçük *Pazzi Şapeli*'nde Brunelleschi 2:3, 1:3 gibi yeni oranlar uygulamış, yelken tonozun yerine enine yerleştirilmiş beşik tonozlar kullanmıştır. Ön yüzde saçağa kadar yükselen orta kemer küçük boyutlu yapıya anıtsallık kazandırmaktadır.

Brunelleschi'nin 1433'te Roma'ya ikinci gidişinden sonra yaptığı *Santa Maria degli Angeli Kilisesi*, onun yapıları arasında Antik Çağ'ın izlerini en çok taşıyanıdır. Çevresi nişlerle çevrili sekizgen bir orta mekândan oluşan planıyla bu kilise aynı zamanda Rönesans'daki ilk gerçek merkezi yapı olarak da bilinir. Tek çeperli bir kubbeyle örtülmesi tasarlanmış, beden duvarları bitmeden yapımı yarım kalmıştır.

Brunelleschi 1436'da yapmaya başladığı *San Spirito Kilisesi*'nde yeniden Latin haçı plan şemasına dönmüştür. Aslında bu yapı *San Lorenzo*'ya benzer. Yan neflerin bir koridor gibi çapraz nefin de çevresinden geçerek bütün yapıyı çepeçevre dolanması orta bölümü iyice vurgulamaktadır. Mekânın biçimlendirilmesindeki matematik düzen bu yapıda daha belirgindir. Yan nefler bir sıra halinde birbirine eklenen kare birimlerden oluşmuştur; çapraz nefin kolları, bu karelerin dört tanesi büyüklüğündedir; orta nefin yüksekliği genişliğinin iki katıdır. Aynı oran daha dar ve daha alçak olan yan neflerde de yinelenir. Orta nefin tavanında yer alan kasetler, beşik kemerler ve sütunlar gibi Roma mimarlığından gelen öğelere ve Orta Çağ Roman mimarlığının anısını taşıyan plan şemasına karşın, yapıya Rönesans'a özgü görünümü kazandıran, bütün bunların bir araya getirilmesindeki ağırbaşlı denge ve oranlardaki netliktir.

San Spirito Kilisesi ◄

San Lorenzo Kilisesi ►

Brunelleschi Rönesans'ın ilk mimarı sayılmakla birlikte, Orta Çağ mimarlığını tanıyarak yetişmiştir. İlk yapıtı olan *Floransa Katedrali*'nin kubbesi hiçbir

bakımdan gotik özellikler içerir. Yaşadığı dönemde yayılmaya başlayan ve daha sonraları Rönesans adıyla anılacak olan yeni dünya görüşünün etkisiyle Brunelleschi de gözlerini o günlerde Antik dünyanın tümü sanılan Roma uygarlığına çevirmiş, bu uygarlığın mimarlığını derinlemesine incelemiştir. Çeşitli plan çözümlerini, tapınaktan bazilikaya, hamamdan amfitiyatroya dek yapı türlerini gözden geçirmiş, yapı öğelerinin biçim, ölçü ve oranlarını belirlemiş, yapım tekniklerini araştırmış, Dor, İyon ve Korint gibi çeşitli düzenlerin ayırıcı özelliklerini ortaya koymuş ve bütün bunları daha sonra kendi yapılarında kullanmıştır. Ama onun Roma mimarlığına karşı duyduğu ilgi estetik yönden daha çok teknik yöndendir. Yoksa amacı Antik Çağ'ı yeniden canlandırmak değildir. Antik Çağ'ın olsun, Orta Çağ'ın olsun, hem mimarlık öğelerini, hem de plan şemalarını kullanmasına karşın, bunlarla yeni mekânsal anlatımlar ortaya koymadaki başarısı tartışılmaz.

Bütün Erken Rönesans mimarları gibi Brunelleschi de yapıtlarında hem bir bütün olarak mekânın açık seçik algılanabilir, belirgin sınırlarla çizilmesine, hem de bu bütünün içinde yer alan alt mekân birimlerinden her birinin kendi içinde de bir bütün oluşturacak biçimde düzenlenmesine özen göstermiştir. Onun ve onu izleyen meslektaşlarının yapılarında matematik ve geometriye dayanan düzenlemeler kullanmaları ideal bir dünya arayan Rönesans düşüncesinin, insanları mekân biçimlendirmede de rasgele değil, ussal davranmaya yöneltmiş olmasının sonucudur. Tabii böyle bir tutumun benimsenmesinde o günlerde yeni yeni bulunan perspektif kurallarının resimden başka mimarlık alanında da uygulanmaya başlaması, hele Brunelleschi'nin bu konuya büyük bir ilgiyle eğilmesi de etkili olmuştur.

Brunelleschi mimarlıkta herşeyden önce uygulamaya önem vermiştir. Rönesans mimarlığının temel ilkelerinden çoğunu, uyguladığı yapılarda ortaya koyan odur. Bu ilkelerin kuramsal düzeyde ele alınması Alberti, Filarete gibi ondan bir sonraki kuşak mimarlarınca gerçekleştirilecektir.

- YAPITLAR (başlıca): *Barbadori Şapeli*, 1418, Santa Felicita Kilisesi, Floransa; *Gueffa Sarayı*, 1418, Floransa; San Lorenzo Kilisesi kutsal eşyalar bölümü, 1418, Floransa; Santa Maria del Fiore Kilisesi kubbesi, 1421-1446, Floransa; *Yetimler Evi*, 1421-1444, Floransa; *San Lorenzo Kilisesi*, 1428, Floransa; *Pazzi Şapeli*, 1429, Santa Croce Manastırı, Floransa; *Santa Maria degli Angeli Kilisesi*, 1433, Floransa, yarım kalmıştır; *San Spirito Kilisesi*, 1436-1446, Floransa.

- KAYNAKLAR: C. von Fabriczy, *Filippo Brunelleschi, sein Leben und seine Werke*, 1892; H. Folnesics, *Brunelleschi ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Frührendissance Architektur*, 1915; P. Fontana, *Filippo Brunelleschi*, 1920; E. Luporini; *Filippo Brunelleschi*, 1964; A. Manitti, *Vida di Fillippo di ser Brunellescho*, 1927; L. Scott, *Filippo di ser Brunellescho*, 1901; A. Venturi, *Filippo Brunelleschi*, 1923.

- BAKINIZ: ALBERTI.

BRUNER, Jerome Seymour (1915)

ABD'li psikolog ve eğitimci. Zihinsel kavrama alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

1 Ekim 1915'te New York'ta doğdu. Ailesi Alman Yahudisiydi. Saat imalatçısı olan babası, Bruner 12 yaşında iken öldü. 1937'de Duke Üniversitesini bitirdi. Master ve doktora çalışmalarını Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. II. Dünya Savaşı'nda Fransa'da ordu istihbaratında çalıştı. Daha sonra Harvard Üniversitesi'ne döndü ve burada 1952'de psikoloji profesörü oldu. 1961-1972 arasında Kavrama Araştırmaları Merkezi'nin yöneticisi oldu. 1964-1965 yıllarında Amerikan Psikoloji Derneği'nin başkanıydı. 1972'de İngiltere'deki Oxford Üniversitesi'nde psikoloji profesörü idi.

Bruner psikolojinin birçok alanı ile ilgilenmiştir. Onun asıl ilgi alanı deneysel psikolojidir. Bruner algılama ve düşünme konularında çalışmalar yapmış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "Algılamaya Yeni Bakış" hareketinin öncüsü olmuştur. Ona göre algılama sürecinde birey, duyu verilerinin pasif bir kaydedicisi değil, sürecin etkin bir öğesidir. Algılayan kimsenin kişiliği ve toplumsal konumu, onun görme biçimini etkilemektedir.

Bruner'in bu konudaki araştırmalarından en önemlisi algısal savunmaya ilişkindir. Bruner deneklere kısa aralıklarla bazı kelimeler iletmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı sıradan ya da yansız, diğerleri ise insanı rahatsız eden, tabu niteliğindeki kelimelerdir. Bruner, deneklerin, tabu olan kelimeleri yansız kelimelere oranla daha uzun zamanda kavradıklarını ortaya çıkarmıştır. Denekler bilinçsizce, tabu saydıkları kelimenin olumsuz duyusal içeriğini algılamış ve bunun bilince dönüşmesini engellemeye çalışmışlardır. Bruner'in algısal savunma düşüncesi davranışçılıktan çok psikanalize yakındır.

Bruner'in üzerinde durduğu diğer bir konu kavramların oluşumuyla ilgilidir. Bruner kavramların oluşmasını, zihnin pasif kaldığı bir süreç olarak görmemiş, bireylerin zihinlerinde kavramları oluştururken kendilerini doğru kavramlaştırmalara götürecek belirli stratejiler ve karar işlemleri izlemekte olduklarını öne sürmüştür. Bruner'in kavramların oluşumuyla ilgili düşünceleri, davranışçılığa karşı bir eleştiri olma niteliğini taşımaktadır. Bruner, bu konuda kendisininkine benzer görüşler ileri süren Fransız psikolog Piaget'nin düşüncelerinin ABD'de etkinlik kazanmasına yardımcı olmuştur.

Bruner'in bilginin nesnesinden çok zihinsel kavranışına ağırlık vermesi, pozitivist olmayan bir psikoloji anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Mandate from the People*, 1944, ("Halkın Emri"); *Processes of Cognitive Growth*, 1968, ("Algısal Gelişme Süreçleri").

- BAKINIZ: PIAGET.

BRUNNER, Emil
(1889-1966)

İsviçreli tanrıbilimci. Tanrıbilim sorunlarına, toplum olaylarından kaynaklanan ve çağdaş ahlak anlayışını benimseyen bir tutumla, çözüm aramıştır.

Winterthur'da doğdu, Zürih'te öldü. Öğrenimini bitirince 1914'te I. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra Obstalden papazlığıyla görevlendirildi. 1924'te Zürih Üniversitesi'nde sistematik ve uygulamalı tanrıbilim okuttu. Hıristiyan dünyasının birliğini savunan görüşleri benimsediği için, 1930'da Amsterdam'da düzenlenen Dünya Kiliseler Konseyi'ne katıldı. Emekli olduktan sonra Tokyo'ya giderek Uluslararası Hıristiyan Üniversitesi'nde ders verdi.

Brunner'in felsefeyle ilgili düşünceleri, 1914 öncesi, Almanya ve İsviçre'de ortaya çıkan, Protestanlık'la ilgili olaylardan kaynaklanır. Bu dönemde, *İncil*'in toplum ve ahlak sorunlarına değinen yönlerine dayalı bir tanrıbilimi benimsedi. Daha sonra liberalizme ilgi duydu, Barthez'la arkadaş oldu.

Brunner'e göre, *İncil*'in gerçek anlamı "vahiy" ile sınırlanmıştır. Hıristiyanlık'ın özünü "vahiy"de aramak gerekir. Bu nedenle, deney verilerine, us ilkelerine dayanılarak *İncil*'in eleştirilmesi, yorumlanması doğru değildir. Tanrıbilim, içerdiği kavramlar arasında çelişik anlamların bulunması nedeniyle, kendi içinde bir "diyalektik" özellik taşır. Bu bakımdan, onun "diyalektik"i kendi özündedir.

Brunner'in anlayışına göre, Tanrı kendini görünüş alanına yansıtınca, insana benzer. "Vahiy" insanın eylem kaynağıdır ve tanrısaldır. Bu yüzden eylemle bağlantılıdır. Düşünülenle yapılan arasında bir uyumun bulunması gereğinin kaynağı bu bağlantıdır. Felsefenin anladığı Tanrı ile Hıristiyanlık'taki Tanrı birbirine benzemez. Felsefe Tanrı'yı biri anlatılan, açıklanan bir varlık, öteki bir nesne olmak üzere, iki ayrı nitelikte görür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Philosophie und Offenbarung*, 1925, ("Felsefe ve Vahiy"); *Religionsphilosophie*, 1926, ("Din Felsefesi"); *Offenbarung und Vernuft*, 1941, ("Vahiy ve Us"); *Mensch im Widerspruch*, 1937, ("İnsan Çıkmaz İçindedir").
- **KAYNAKLAR:** H. Volk, *Emil Brunners Lehre von dem Sünder*, 1950.
- **BAKINIZ:** BARTHEZ.

BRUNNER, Heinrich
(1840-1915)

Avusturya asıllı Alman hukuk tarihçisi. Franklar dönemi ve Cermen hukukunun erken dönemlerini incelemiştir.

21 Haziran 1840'ta yukarı Avusturya'da Wels'te doğdu, 11 Ağustos 1915'te Bayvera'da Bad Kissingen'de öldü. Viyana'daki Institut für Österreichische Geschichtsforschung'da (Avusturya Tarih Araştırmaları Enstitüsü) hukuk ve tarih öğrenimi gördü. Unger, Waitz ve Sickel'in öğrencisi oldu. Hukuk tarihini, diğer yan ve yardımcı tarih bilimleriyle ilişkilendirerek ele alan yeni bir yöntem geliştirdi. Önce Viyana Üniversitesi'nde, daha sonra ise Lemberg, Prag ve Strasbourg yüksek okullarında ders verdikten sonra 40 yıl süresince Berlin Akademisi'nde Eichorn ve Homeyer'in çalışmalarını geliştirdi. Çok sayıda bilimsel yayının yöneticisi olan Brunner, hukuk tarihi alanındaki özellikle büyük araştırmaların yönlendiricisi oldu. Waitz'in ölümünden sonra, 1887'de Monumenta Germaniae Historica'nın Leges bölümünün sorumluluğunu üstlendi.

Brunner'in başlıca ilgi alanı Franklar dönemi ve Cermen hukuku idi. Anglo Norman jüri sisteminin ilk kez Franklar'da uygulandığını ortaya çıkardı. Brunner ayrıca, derebeylik sisteminin temeli saydığı, beratla mülk hibe edilmesinin Cermenler'deki "comitatus" kurumundan geldiğini gösterdi. Brunner, erken Cermen ve Geç Roma hukuku arasındaki ilişkiyi araştırırken, Roma eyaletlerindeki geleneğe dayanan hukukun varlığını saptadı. Bu noktadan hareket eden Brunner, İtalyan, Fransız, Anglo Norman ve Hollanda hukukundaki Cermen hukuk kurumlarını inceledi. Ayrıca, miras hukukunun tarih öncesi çağlardaki kökenlerini belirledi. Brunner en önemli yapıtı olan, 2 ciltlik Cermen hukuk tarihi araştırmasını tamamlayamadan ölmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Entstehung der Schwurgerichte*, 1872, ("Jürilerin Ortaya Çıkışı"); *Deutsche Rechtsgeschicte*, 1887-1892, ("Alman Hukuk Tarihi"); *Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechts*, 1894, ("Alman ve Fransız Hukuk Tarihi Üzerine Araştırma"); *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, 1901, ("Alman Hukuk Tarihinin Anahatları"); *Geschichte der englischen Rechtsquellen im Grundriss*, 1909, ("İngiliz Hukukunun Kaynaklarının Tarihi").

BRUNO, Giordano
(1548-1600)

İtalyan, filozof ve doğabilimci. Yeni-Platonculuk ve Epikurosçuluk'tan esinlenerek varlık sorunlarına yeni bir yorum getirmiş, evrenle Tanrı'nın özdeşliği görüşünü savunmuştur.

Campagna'ya bağlı Nola'da doğdu, Roma'da yakılarak öldürüldü. Eski ve soylu bir ailedendi. Ailesinin etkisiyle, küçük yaşta Dominiken tarikatına girdi, kısa bir süre sonra, eğitimine, yaşama biçimine alışamadığı bu topluluktan ayrıldı, kendini doğa bilimleri ve felsefeye verdi. Eski Anadolu-Yunan bilgelerini, Yeni-Platonculuk'un kurucusu Plotinos'un yazılarını okudu, özellikle Nicolaus Cusanus, Raymundus Lullus ve Telesius Bernardius gibi felsefeyle ilgili düşüncelerini doğa bilimleriyle bağdaştırmaya çalışan düşünürlerin, Kopernikus'un yapıtlarını inceledi. Gökbilimle ilgili çalışmalar ve göz-

Giordano Bruno

karşı çıktı, manastır yaşamının tutarsızlığını, gerçeklerin ancak bilim ve felsefenin ışığında ele alınabileceğini ileri sürdü. Bu görüşleri yüzünden kovuşturmaya uğradı; önce Cenevre'ye daha sonra Paris'e, Londra'ya, ardından Wittenberg'e, Prag'a, Frankfurt'a gitti. Gittiği her yerde, düşüncelerinden dolayı izlendi, görevli bulunduğu öğretim kurumlarında uzun süre tutunamadı. Acılı, sıkıntılı ve serüvenlerle dolu bir yaşayıştan sonra, kendisinden öğrenim gören ve koruyuculuğunu üstüne alan bir soylunun sözlerine kanarak, onunla birlikte gittiği Roma'da bu kişinin aracılığıyla yakalandı, yıllarca süren bir tutukluluktan sonra yargılandı. Kendisini yargılayan Engizisyon yargıcının, düşüncelerini değiştirmesiyle ilgili önerilerini dinlemedi, görüşlerinin doğruluğunu, kilisenin Hıristiyanlığı yanlış anladığını, gerçeğin kilisenin anladığından bambaşka olduğunu korkusuz ve etkili bir dille savundu. Bu arada, kendisini yakılarak ölüme götüren yargı açıklanınca, yargı kuruluna alaylı bir dille "beni ölüme gönderirken siz benden çok korkuyorsunuz" demekten kendini alamadı.

Bruno, düşünme biçimi bakımından, çok değişik konular üzerinde duran, ilgi alanını deney ve gözlem bilimlerinden tanrıbilime dek genişleten, çözüm aradığı sorunlara bir bilge ve bilginden çok coşkun bir sanatçı tutumuyla yaklaşan bir düşünür örneğidir. İşlediği sorunlar Rönesans'ın us ilkelerine, deney ve gözlem verilerine dayanarak çözüm aradığı konuları içerir. Onun bu konulara bakışında, sanatçı tutumundan dolayı, gizemciliğe yaklaşan bir özelliğin bulunması, kimi bilim ve felsefe tarihçilerince kendisine "gizemci" denmesine yol açmıştır. Gerçekte Bruno'nun gizemcilikle ilgisi yoktur, gizemciliği ilgilendiren sorunlara bile us ilkelerine dayalı bir yöntemle çözüm aramış, taşkınlığa varan bilme ve öğrenme tutkusu nedeniyle her konuya yönelmiş, her olay ve eylem üzerinde düşünmüştür. Daha çok metafizik sorunlarına eğilim duymasına karşın Aristoteles ve Ptolemaios'tan kaynaklanan ve dünyayı evrenin odağı sayan görüşe karşı çıkmış, Kopernikus'un da ileri sürdüğü "güneş dizgesi"ni benimsemiştir.

Tanrı ve Evren

Felsefeye doğa bilimlerini inceleyerek giren Bruno'nun üzerinde durduğu iki önemli konu Tanrı ile evrendir. Ona göre evren, Tanrı ile özdeş olması nedeniyle, sonsuzdur, engindir. Belli bir sınırı yoknın sonsuz, yüce, aşkın varlığı ile bağdaşmaz. Bu sonsuz evrende, kendi uydularıyla gene kendi yörüngeleri üzerinde devinen sayısız güneş dizgeleri vardır. Bu sonsuz evren tek varlıktır (varolandır), sonsuzdur ve değişmezdir. Evrenin bütünü içinde bulunan tikel nesneler ise sürekli bir değişim içindedir. Evren bütününü oluşturan öğeler doğmazlar, yokolmazlar, ancak değişik oranlarda birleşir ve ayrılırlar. De Minimo adlı şiir kitabında "monad" kavramını işleyen Bruno'ya göre evren bütününü oluşturan bu en ufak öğeler "monad"lardır. Bu monadlar arasında karşılıklı ilişkiden doğan bir uyum vardır. Evrende bulunan bütün öğeler, bu öğelerden oluşan nesneler diridir, evrenle özdeş bir ilkeye bağlıdır. Bu nedenle evrenin bütünü de diridir, ona dirilik kazandıran "evrensel ruh"tur. Bu evrensel ruh evrenin bütünündedir, belli bir yerde değildir, sınırsızdır, sonsuzdur. Bu ruh bir "diri töz"dür, bütün nesneler üzerinde etkilidir. Bu töz, özdeğin içinde bulunan, onu yönlendiren, bir us niteliğindedir. Bu us, bütün nesneleri eş ölçüde değil, kendi varlık aşamalarına göre etkiler. Bu nedenle, nesnelerde, etkilendikleri usun etki oranına göre, değişik nitelikler vardır. Bu etki, genel varlık düzeninin *(organisatio)* katlarına (basamaklarına) göredir. Evren, dıştan gelen bir güç etkisiyle değil, kendi özü gereği devinir.

Tanrısal varlığın gelişmiş, görünüş alanına çıkmış bir biçimi olan evrende bulunan bütün nesneler, en alttakinden en üsttekine doğru birlik ve uyum içinde olan, birbirini izleyen varlık basamaklarına göre düzenlenmiştir. Bu varlık basamakları arasındaki uyumu sağlayan güç, bu düzenleniş biçimine göre etkisini gösterir. Bu en yüksek "organisma"nın usu, evrenin usu ve doğanın doğası *(natura naturae)* olan Tanrı'dır. Bruno, evrenin düzenini, onun içinde bulunan nesnelerin belli bir yasaya göre düzenlenmesini, olayların bağlı olduğu doğa kurallarını, devinmeyi *Della Causa Principio et Uno* adlı yapıtında incelemiştir. Ona göre "evren, içinde bulunan bütün nesneleri birbiriyle belli bir uyum sağlayacak biçimde bağlantılı kılan, önsüz-sonsuz bir ilkenin gelişmesinden oluşmuştur", bu ilke tanrısaldır. Evrende bulunan "bütün nesnelerde ilkeler *(principio)*, bütün olaylarda nedenler *(causae)* egemendir."

Tanrı evrenin tek egemen gücüdür, bu gücün etkisinden kurtulma, ona karşıt bir eylem akışı içinde bulunma olanağı yoktur. Evrende bulunan hiçbir varlık, tanrısal gücün dışında, "kendiliğinden" bir devinim yapamaz. Tanrı "evrensel ruh" adı verilen devindirici, dirilik sağlayıcı gücün tek kaynağıdır. Evrenle özdeş olmasına karşılık "aşkın" bir varlıktır. Bu nedenle Tanrı "bütün nesnelerin kendisinde varolduğu bir evrensel tözdür, bütün tözlerin tözüdür, bütün tekil varlıkların temelidir." Ancak, Tanrı bir "ruh" ya da "gövde" değildir, bütün ruh ve gövdelerin yaratıcısıdır. Tanrı "birliktir", "varlıktır", "yerdir", bütün usların kaynağı olan bir anlaktır *(mens)*. Tanrı bir "evrensel-ruh" olduğundan onu insanın dışında değil, içinde aramak gerekir. Öte yandan Tanrı kayrasıyla doğanın etkin gücü özdeştir. Bruno, bu özdeşlik ve doğanın düzeneğiyle ereklilik *(telos)* arasındaki bağlantıyı *De Immenso* adlı yapıtında incelemiş, ereklilikle tanrısal kayra arasında bulunan ilişkiyi bir varlık koşulu olarak nitelemiştir.

Sonsuz bir yetkinlik olan Tanrı'nın, bu niteliği gereği, sonsuz evrenler olarak belirmesi, görünüş alanına çıkması doğaldır. Tanrı özünde çelişme, karşıtlık söz konusu olamaz. Çünkü Tanrı bütün varlıkların kendisinde birliğe ulaştığı bir bütündür *(coincidentia oppositorum)*. Tanrısal öze, gerçekleşme olanağı bulunmayan bir yeti, bir olabilirlik *(possibilis)* yüklemek doğru değildir. Olabilirlik ancak sonlu bir varlık için geçerlidir.

Bruno'ya göre, nedenler konusunda Aristoteles'in ileri sürdüğü görüş inandırıcı değildir.Gerçekte, onun dediği gibi, dört neden değil, biri yaptırıcı, öteki yönlendirici olmak üzere iki neden vardır. Bu iki neden de "görünüştedir", tek neden egemendir. Çünkü amaçsız, ereksiz bir devinme söz konusu olamayacağından yaptırıcı neden yönlendirici ve devindirici nedeni içerir. Bu yaptırıcı neden de "ilke" dir. Gene Aristoteles'in ileri sürdüğü özdek ve biçim neden değil, varlığın ilkeleridir. "Biçim özdeğin bir durumudur, bir ilinektir. Özdek ise sürekli devinim içinde bulunan bir erktir.. Bütün varlık türleri bu erkten tikel olarak çıkar." Öte yandan, Aristoteles'in yeryüzünü evrenin odağı *(centrum)* sayması da doğa gerçeklerine aykırıdır, evrende sayısız güneş dizgeleri vardır. Nitekim duyu verileri, evrenin durağan bir merkezinin bulunmadığını göstermektedir. Gökbilim gözlemleri yapılırken, gözlemcinin yer değiştirmesiyle ufuğun değişmesi bunun kanıtıdır. Devinme ancak durağan bir nesneye göre saptanabilir, oysa evrende böyle durağan bir yer (nokta) yoktur. Devinmez sanılan nesne boyuna devinmektedir.

Bilgi Kuramı

Bruno'nun bilgi kuramı, evren anlayışıyla bağlantılıdır. Bir tanrısal varlık niteliği taşıyan evrende insanın bilebileceği konular sınırlıdır. Bu sınırlılık insan usunun, algı yetisinin yapısından dolayıdır. Bütün nesneleri kendi özünde bulunduran Tanrı bir tözdür, tikel varlıkların temelidir. İnsan aklı bu gerçeği kavrayabilir. Bu evrensel töz duyularla algılanamaz. Duyular yalnız "bireysel oluşmaların, bireysel varlıkların algılanmasına yardımcı olabilir. Çünkü bütün duyular, bireysel varlıklarla sınırlanmıştır. "Us ise daha geniş kapsamlıdır, evrenin duyularüstü

Evren

Felsefe, evrenin kurucu ilkelerini konu edinen, bunlara us kurallarına göre yorumlar getiren düşünceyle başlamıştır. Her toplum, kendi çağına, bilgi ortamına, uygarlık aşamasına göre evrene, onun kapsadığı varlık türlerine, oluş sorununu gözönünde bulundurarak, bir çözüm aramış, bulduğu çözümü düşünce düzeninin odağı durumuna getirmiştir. Toplumların buldukları çözümler arasında bilimsel verilere dayananlar olduğu gibi dinden, salt felsefeden kaynaklananları da vardır. Kimi çözümlerde bilimle felsefe, kimi çözümlerde dinle felsefe, kimi çözümlerde de bilimle din iç içedir. Evrenin oluşu sorunu, din bakımından, çok eski çağlara, tarih öncesi dönemlere dayanır. Felsefenin evreni, dinlerin dışında kalarak, konu edinmesi ilkin Anadolu'da başlamıştır. Kendilerine "doğacı bilgeler" denen, bu ilk düşünürler, evreni kuran ilkelerin ne olduğunu bir sorun durumuna getirerek ortaya atmış, evreni "diri bir bütün" olarak görmüşlerdir. Felsefe tarihinde, Thales'in "su" adını verdiği bu ilk kurucu ilke (arkhe), us kurallarına dayalı düşüncenin ilk ürünü sayılmıştır. Ondan sonra bu ilkenin "apeiron", "nous", "hava", "ateş", "toprak" gibi değişik nitelikte bir varlık olduğu, ayrı bilgelerce ortaya atılmıştır. Felsefenin bu ilk dönemi, doğayı konu edinen düşünme çağıdır. Sonraları, doğa bütünü içinde, varlık türleri birer sorun durumuna getirilmiş, değişik düşünce çığırlarının doğmasına olanak sağlanmıştır. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla evren sorununa yeni bir çözüm aranmış, evren-Tanrı ikilisi birlikte düşünülmüşür. Kimi düşünürler evreni Tanrı'da, kimi düşünürler de Tanrı'yı evrende görmüşlerdir. Evreni Tanrı'da gören düşünce "yaratılış" olayını Tanrı özünden fışkırma (emanatio) olarak yorumlamış, Tanrı'yı evrende gören düşünce ise "birlikte oluş" diye açıklamıştır. Bu iki düşünce türünde de evren-Tanrı birliği ağırlık kazanmıştır. Özellikle gökbilimin, matematiğin, fiziğin gelişme sürecinde varlık sorununu ele alan düşünürler evren-Tanrı birliğinde iki ayrı görüş ileri sürerler. Kopernikus'un* görüşüne göre Tanrı evrenin düzenleyicisi, yöneticisi, ondaki eşsiz uyumun sağlayıcısıdır. Evrende, insan usunun kavrayış gücünü aşan bir uyum, matematiksel bir düzen vardır. Kopernikus'un, evrenle ilgili görüşünden yola çıkan Bruno, Hıristiyan inançlarıyla Platon* felsefesini uzlaştırmaya çalışan Plotinos'un* düşüncelerinden de esinlenerek, yeni bir evren kuramı geliştirdi. Bu kurama göre evrenle Tanrı özdeştir, ayrılık yalnız görünüştedir, bu nedenle evren Tanrı'da, Tanrı evrendedir.

Bruno'nun evren anlayışı, yalnız felsefe tarihinde değil, eski Doğu dinlerinde, özellikle Hint-İran inançlarında çok geniş yer kaplayan bir görüştür. Yeni-Platonculuk, bir felsefe kuramı olarak, yeni sayılsa bile inanç bakımından çok eskilere, Platon'un düşüncelerini besleyen kaynaklara dek gider. Bruno bu eski inanca, gökbilim verilerinden kaynaklanan düşüncelerle, yeni ve bilimsel bir içerik kazandırmış, daha sonraki dönemlerde Tanrı'yı evrenin ruhu (evrensel ruh), tözü (evrensel töz) olarak niteleyen görüşlerin doğmasına olanak sağlamıştır. Descartes'ın* "ruh", Spinoza'nın* "töz" kavramları, Hegel'in* tin (Geist), Schelling* ile Goethe'nin* evren anlayışları Bruno'nun düşüncelerinden etkilenmiştir.

ilkesini kavrar. Tanrı ile özdeş olanı kavramak usun başarılarından biridir. Usun kavradığı Tanrı "hem evrenden ayrıdır, hem de evrenle birleşmiştir." Bu durum usun tanrısal nitelik taşımasından dolayıdır.

Ahlak Bruno'nun dile getirdiği ahlak sorunları kişinin davranışlarından çok varlığından kaynaklanır. Ona göre kişinin biri içevren, öbürü de dışevren olmak üzere iki evreni vardır. Bu iki evren, karşılıklı olarak, etkileşir. İçevrende olan dışevrene, dışevrende olan içevrene yansır. Bu yansıma kesintili değil süreklidir, karşılıklı bir akış niteliğindedir. İçevrenini düzenleyen, yenileştiren kişi dışevrenini de eş ölçüde düzenleme, yenileştirme gereğinde kalır. İki evren arasında uyum sağlandığı, denge kurulduğu gibi bunların karşıtı da olabilir. Sevinç, mutluluk, üzüntü, kaygı gibi karşıt durumlar bu düzenleme, yenileme eylemlerinin sonucudur. Uyum sağlanınca mutluluk, sevinç, uyum bozulunca üzüntü, kaygı doğar. Ancak, ister haz, ister üzüntü olsun, karşıtını da birlikte taşır. İçevrenle dışevren arasında, yenileştirme yoluyla, uyum sağlanınca kıvanç, mutluluk, haz oluşur. Bunun karşıtı ise üzüntüyü, acıyı, mutsuzluğu doğurur. Kıvançla üzüntü arasındaki gerginlik, dengesizlik ortaya çıkınca "pişmanlık" denen durum oluşur. Böyle bir durumda, kişinin içinde, daha yüksek bir aşamaya çıkma özlemi doğar. Kişi özlem duyduğu aşamaya ulaşınca, daha yükseğine özlem duyar, bu özlemin sonu gelmez. Bu, ulaşılan amaçla yetinmeme durumu, kişinin içinde yoğunlaşan bir güdünün belirtisidir. İşte, kişiyi doğayı aşmaya iten, sürekli bir ileriye atılma, daha yükseğe çıkma eylemine sürükleyen başlıca etken budur. Burada, kimi insanlarda, işe hayalgücünün karıştığı görülür. Ancak hayalgücünün yarattığı nesnelerin, özlem duyurduğu yükseliş aşamalarının gerçekliğini gösterebilecek bir kanıt yoktur. Doğa yasasından kaynaklanan her bilgi, genel geçerlik taşıyan, bir ahlak eylemidir. Çünkü o eylem insan yeteneğini yüceltir, insan yaşamını usa uygun bir duruma getirir.

Zaman Bruno'nun zaman kavramıyla ilgili görüşü, zamanın göreceli olduğu konusunda yoğunlaşır. Ona göre, zaman Aristoteles'in ve onun izini süren tanrıbilimcilerin sandıkları gibi değildir. Zaman göreceli dir, bütün yıldızların ayrı ayrı zamanları vardır. Gökvarlıklarını belli ve hepsine uygulanan bir zaman süreci içinde görmek doğru değildir. Zamanın göreceli olduğunu gösteren en açık kanıt gök gözlemleridir. Nitekim güneşin doğuşu ile batışı, Ay'ın, yıldızların doğuşlarıyla batışları arasında geçen süre bütün yıl boyunca eşit olmadığı gibi gözlemcinin durumuna göre de değişiktir. Bu değişme, gökvarlıklarının uyumsuzluğundan değil, gözlemcinin gözleme yönteminden kaynaklanır. Bu nedenle zaman kendi başına, bağımsız bir varlık sayılamaz.

Zamanla bağlantılı bir durum olarak yorumlanan "ölüm"de bir yokolmak değil, bireysel varlığın evren bütününe dönüşmesidir. Bu nedenle ölümden korkmak bilgisizliktir, yetersizliktir. Kişiye ölümü korkunç bir olay diye gösteren hep geleneklere dayanan, boş ve saçma sözlerdir. Evrenin bütününde yokluk anlamına gelen bir ölüm söz konusu olamayacağına göre, onun içinde bulunan birey için de böyle bir durum geçerli değildir.

Zaman gibi ağırlık, yeğnilik de göreceli dir. Bir nesnenin ağırlığı başka bir nesneye göredir. Gene bir nesnenin yeğniliği başka bir nesneye göredir. Bu durum nesneden nesneye, kişiden kişiye değiştiğinden, genel geçerlik taşıyan bir ağırlık, bir yeğnilik söz konusu değildir.

Bruno, Rönesans'ın en ilginç bilgin ve bilgelerinden biri sayılmış, bu kanıya kendisinden sonrakiler üzerinde, çağlar boyunca süren etkisi yol açmıştır. Onun felsefeye deney bilimlerinden, özellikle gökbilim gözlemlerinden kaynaklanan bir yöntemle girişi, sonraki usçu filozoflara ışık tutmuştur. Onun ışığından yararlanan filozofların hepsi usçu görüşü benimsemiş, Tanrı sorunundan evrenin varlığı, ruh ve insan sorunlarına dek bütün konulara deney bilimlerinden beslenen bir anlayışla çözüm aramışlardır. Özellikle Descartes, Leibniz, Spinoza gibi Tanrı-Evren-İnsan sorunlarını bir üçlü bütünlük içinde ele alan filozoflar Bruno'nun izini sürmüş, onun bu sorunlarla ilgili düşüncelerinden esinlenmiştir. Descartes'ın ruh, Leibniz'in monad, Spinoza'nın töz kavramlarını besleyen kaynak Bruno'nun *Della Causa Principio, De Immenso et Innumerabilis* ve *De Monade Numero et Figura* adlı yapıtlarında işlediği görüşlerdir. Diderot'un etkilendiği başlıca kaynak ise Bruno'nun özdekle ilgili kuramıdır. Evrenin oluşumunu, "evrensel ruh"u içeren açıklamaları Hegel'e ışık tuttuğu gibi 19. yy idealistlerinin de esin kaynağı olmuştur. Kimi görüşlerini coşkulu bir söyleyişle dilegetiren şiirleri, özellikle *Degli Eroici Furori* adlı yapıtı birçok ozanı etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Della Causa, Principio et Uno,* 1584, (Neden, İlke ve Birlik Üstüne); *Dell'Infinito Universo e Mondi,* 1584, (Sonsuzluk, Evren ve Yer Üstüne); *De Monade, Numero et Figura,* 1591, (Monad, Sayı ve Biçim Üstüne); *Degl Eroici Furori,* 1591, (Kahramanca Coşkunluk Üstüne), *De Immenso et Innumerabilis de Universo et Mundis,* 1591, (Engin Genişlik, Sayısız Evrenler ve Yeryüzü Üstüne); *De Umbris İdearum,* 1591, (Düşüncelerin Gölgeleri üstüne).

- **KAYNAKLAR:** H. Brunnhofer, *Giordano Bruno's Weltanschauung und Verhaengnis,* 1882; K. Huber, *Einheit und Vielheit in Denken und Sprache G. Bruno's,* 1966; B. Stern, *G. Bruno, Vision einer Weltsicht,* 1978.

- **BAKINIZ:** DESCARTES, DIDEROT, HEGEL, LEIBNIZ, SCHELLING, GOETHE, HERDER, SPINOZA.

BRUNSCHVICG, Léon
(1869-1944)

Fransız düşünür. Saltık idealizmi savunan çağdaş tinselcilerdendir.

Paris'te doğdu, Aix-les-Bains'de öldü. 1891'de bitirdiği Ecole Normale Supérieur'de fen ve yazın öğrenimi gördü. Sonra dokuz yıl Lorient, Tours ve Rolen liselerinde felsefe okuttu. 1897'de Sorbonne'da doktora tezini verdi. Ardından Paris'e dönerek eski okulunda ders vermeye başladı. 1909'da Sorbonne'da genel felsefe profesörü sanını aldı. I. Dünya Savaşı sırasında silahlı kuvvetlerde çalıştı ve eğitim reformu danışmanlığı yaptı. 1919'da siyasal ve ahlak bilimleri akademisine seçildi. 1932'de bu kurumun başına

getirildi. 1940'ta Sorbonne'da görev aldı. Yaşamının son yıllarını Aix-en-Provence ve Aix-les-Bains'de geçirdi.

Fransız Felsefe Kurumu'nun kurucularından olan Brunschvicg, eleştirel idealist görüşü benimsedi. Onun bu görüşü, Kant'ın bilginin koşullarını araştırmada uyguladığı yöntemi andırırsa da, daha çok tarihsel bir nitelik taşır.

Beyin işlemlerini kavramak isteyen düşünür, bunu felsefe ve matematik tarihiyle açıklamaya çalıştı. Bu konuda Fransız felsefesinin epistemolojik idealizm ve metafizik idealizm gibi iki kuramını benimsedi.

Us işlemlerinin açıklanışıyla bilgi arasında bir bağlantı bulunduğunu ileri sürdü. Daha sonraları tarihi "bilginin ilerlemesi" olarak tanımladı. Bu tanıma dayanarak, bilginin ilerlemesi ve dolayısıyla bilincin ilerlemesi, düşünürün tekçi idealizminin boyutlarını oluşturmuştur.

Ona göre dış evren, tinin bir ürünüdür. Yaşamının başlangıcında, kişide, birtakım bilinç olanakları vardı. Tin bu olanaklara, süre içinde, bir düzen kazandırmış, bunlar arasında birtakım bağlantılar kurmuştur. Düşüncenin dışında bir dış evrenin varolduğu inancının kökeni bu düzenleme ve bağlantılardır. Bu durumda, insan, bir yandan evreni işleyen, bir yandan da gözlemleyen bir varlıktır. İnsan, nesneleri ancak duyularla, öznel izlenimler aracılığıyla kavrayabilir. Her birey, kendi tasarımlarıyla sınırlanmıştır. Bu yüzden, dış evren konusunda bütün bireyler arasında genel geçerlik taşıyabilecek nitelikte bir uygunluk söz konusu olamaz. Gerçekte algılarla nesneler arasında da bir uygunluk yoktur. Uygunluk varmış gibi görünen durum bir benzeşmedir. Bu da bütün bireyler arasında yaygın bir aldanmanın bulunduğu anlamına gelir. Evrenle ilgili tasarımlar yalnız bireyler için doğru olabilir.

Brunschvicg'in kuramına göre usla deney arasında bir karşıtlık olmadığı gibi, varlık bakımından bir ayrılık da yoktur. Bundan dolayı "deneyin içi boştur, usun da gözleri yoktur". Usla deneyi başarılı kılan aralarındaki "birlik"tir. Bilim, deney verilerine uygulanan ve bu verileri belli bir düzene göre yorumlayan ustur, usa içerik veren de deneydir. Bu nedenle us deneyden önce değildir. Bu niteliği dolayısıyla usta önsel *(a priori)*, bilginin varlığından söz edilemez. Us, sürekli olarak, deney verileriyle beslenir, kendini geliştirir, yeniler. Onun ilkeleri de böyle bir gelişme sonucu türetilmiş kuramlardır. Bu ilkeler deney verileriyle bağlantılı olduklarından, gelişme süreci içinde yer alırlar. Bilimin sürekli bir gelişme içinde olması bu yüzdendir.

• YAPITLAR (başlıca): *Les Ages de L'intelligence*, 1934, ("Akıl Çağları"); *Ecrits Philosophiques*, 1951, ("Felsefe Yazıları"); *Introduction à la Vie de l'Esprit*, 1920; ("Tinin Yaşamına Giriş"); *La Raison et la Religion*, 1939, ("Us ve Din"); *Spinoza et ses Contemporains*, 1923, ("Spinoza ve Çağdaşları").

• KAYNAKLAR: J. Messaut, *La Philosophie de Léon Brunschvicg*, 1938.

• BAKINIZ: POINCARE, MAYERSON, HEGEL, LACHELIER.

BRUTUS, Marcus
(İÖ 85-42)

Romalı siyaset adamı. Sezar'ı öldüren suikastçilerin önderidir.

Roma'da doğdu. Makedonya'da Philippoi yakınlarında öldü. Brutus yedi yaşındayken, babası, Lepidus'un Sulla yönetimini devirmek için yaptığı bir darbeye katıldı ve Pompeius tarafından öldürüldü. Bunun üzerine dayısı Cato[Genç] tarafından yetiştirildi. Roma'da felsefe öğrenimine başladı. Daha sonra öğrenimini Atina'da da sürdüren Brutus, Cicero'nun etkisinde kaldı.

İÖ 59'da Caesar'ın (Sezar) kızı Julia ile nişanlandı. Ancak evlenmelerinden birkaç gün önce Caesar, nişanı bozarak kızını Pompeius'a verdi. Bunun üzerine Brutus ile Pompeius'un arası iyice açıldı. İÖ 58'de dayısı Cato [Genç] ile Kıbrıs'a gitti. Buranın önde gelenlerinin güvenini kazandı. Ancak Kıbrıs Senatosu'na verdiği borç parayı zor kullanarak geri almak isteyince bu güveni sarstı. İÖ 53'te hakim (quaestor) oldu. Caesar'ın Galya seferine katılmayı reddederek kayınpederi Publius Cladius ile birlikte Kilikya'ya gitti.

Cato [Genç], Brutus'u, Pompeius'u cumhuriyeti korumayı amaçlayan hareketinde desteklemeye ikna etti. İÖ 49'da Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaşta Brutus, Pompeius'dan yana tavır aldı. Ancak ertesi yıl Pompeius ölünce Caesar tarafından affedilerek İÖ 46'da Cisalpine Gaul'e yönetici, İÖ 44'te de aynı yere hakim olarak atandı. Monarşik yönetimden memnun olmayan Brutus, ancak Caesar'ın ölümüyle gerçek bir özgürlüğe ve cumhuriyete ulaşılabileceği düşüncesiyle Caesar'a karşı suikast düzenledi. Katilleri arasında Brutus'u gören Caesar'ın "Sen de mi Brutus?" sözü tarihe geçmiştir. Roma halkının büyük tepkisine neden olan suikastin ardından cumhuriyetçi Cassius ile birlikte Roma'yı terketti. Makedonya'ya giderek buradaki orduyu ele geçirdi. Anadolu'daki triumvirlere karşı güç toplayan Cassius'un ordusuyla birleşti. Daha sonra Antonius ile Octavius (Augustus) cumhuriyetçiler üzerine, doğuya yürüdüklerinde Cassius ile birlikte Makedonya'ya döndü. Philippoi'de yapılan savaşta Octavius'u yendi. Ancak, Cassius'u yendikten sonra onun üzerine yürüyen Antonius karşısında bozguna uğrayınca intihar etti.

Cicero'dan çok etkilenen Brutus'un felsefi yapıtlarının pek çoğu kayıptır.

• YAPITLAR (başlıca): *De Officiis*, ("Görevlere İlişkin"); *De Virtute*, ("Erdeme İlişkin"); *De Patientia*, ("Sabıra İlişkin").

• KAYNAKLAR: Max Hadin, *Marcus Brutus*, 1939.

• BAKINIZ: ANTONIUS, AUGUSTUS, CAESAR, CATO [Genç], POMPEIUS, PUBLIUS CLODIUS.

BRÜNING, Heinrich
(1885-1970)

Alman devlet adamı. Nasyonal Sosyalistler'in iktidara gelmesini engellemek için çalışmıştır.

26 Kasım 1885'de Münster'de (bugün FAC'de) doğdu, 30 Mart 1970'te ABD'nin Vermont Eyaleti'nde Norwich'de öldü. Westfalen'li bir köylü ailesinin oğluydu. Hukuk, felsefe ve tarih öğrenimi gördükten sonra mali konularda uzmanlaştı. Bir süre Hıristiyan İşçi Sendikaları'nda yöneticilik yaptıktan sonra 1924'te Katolik Merkez Partisi temsilcisi olarak Reichstag'a (Alman meclisi) seçildi.

1929'da Katolik Merkez Partisi'nin başkanı oldu. 1930 başında Sosyal Demokrat Hermann Müller başkanlığındaki koalisyon hükümeti dağılınca, Mart 1930'da bir azınlık hükümeti kurdu. Büyük Dünya Bunalımı sonucu iktisadi çöküntü içine düşen Almanya'yı bu durumdan kurtarmak için bir program hazırladı.

Vergilerin artmasını, devlet harcamalarının kısılmasını, ithal edilen tarım ürünlerine yüksek gümrük vergisi konmasını, ücretlerde kısıntı yapılmasını ve işsizlik sigortasını içeren bu program meclisteki tüm partilerin muhalefeti sonucu onaylanmadı. Brüning, bunun üzerine olağanüstü koşullar için anayasanın devlet başkanına tanıdığı yetkiyi kullanarak programını uygulamaya başladı. Meclisteki yoğun muhalefete karşı Temmuz 1930'da meclisi dağıttı.

Eylül 1930'da yenilenen seçimlerde muhalefetin oylarının azalacağını umarken Nasyonal Sosyalist Parti eskisinden daha fazla milletvekiliyle meclise girdi. Bu sonuç karşısında Sosyal Demokratlar Brüning hükümetini desteklemeye karar verdiler. Ekim 1931'de Dışişleri Bakanı Julius Curtius hükümetten ayrılınca Heinrich Brüning dışişleri bakanlığını da üstlendi. Mart 1932'de yapılan seçimlerde Hindenburg'un seçilmesi için çalıştı.

Brüning, Hindenburg yeniden devlet başkanı seçilince Avrupa ülkelerinin eşit düzeyde silahlanması için bir öneri geliştirdi. Yabancı ülkelerce benimsenmeyen bu öneriden sonra genel silahsızlanma önerisine de Fransa karşı çıktı. Kısa bir süre sonra Elbe ırmağının doğusundaki iflas etmiş çiftçilerin topraklarını halka dağıtma önerisi, doğuda toprakları olan Hindenburg'un onu Bolşeviklikle suçlamasına yol açtı.

Hindenburg, yardımcılarının da etkisiyle Brüning'i istifaya zorladı ve onun yerine yine Katolik Merkez Partisi'nden Franz von Papen'i başbakan atadı. Brüning 1933'te Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelerek diğer tüm partileri kapatmasından sonra yurt dışına sürüldü. ABD'ye giderek Baltimore Katolik Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1952'de bir süre için Almanya'ya döndü. Yaşamının sonuna değin siyasetle ilgilenmedi.

• BAKINIZ: HINDENBURG, Hermann MÜLLER, PAPEN.

BRYAN, William Jennings
(1860-1925)

ABD'li siyaset adamı. Demokratik Parti'nin önderlerindendir.

19 Mart 1860'ta Illinois Eyaleti'nde Salem'de doğdu, 26 Temmuz 1925'te Tennessee Eyaleti'nde Dayton'da öldü. Din ve ahlak kurallarına önem veren orta halli bir ailenin oğluydu. 1881'de Illinois College'ı bitirdi, iki yıl Union College'da hukuk eğitimi gördü. 1883'te Jacksonville'de bir avukatlık bürosu açtı.

1887'de bürosunu Nebraska Eyaleti'ne, Lincon'e taşıdı ve siyasete atıldı. 1890'da Demokratik Parti'den Senato üyeliğine seçildi. 1892'deki seçimleri de kazandı. Başlıca, çiftçilerin iktisadi çıkarlarının sözcülüğünü yapan Bryan, gümrük vergilerinin düşürülmesini, ticaretin ve gümüş para basılmasının serbest bırakılmasını savunuyordu.

1893'teki iktisadi bunalım özellikle çiftçileri ve gümüş madeni sahiplerini etkilemişti. Bunlar, dolaşımdaki gümüş para miktarının artırılmasını istiyorlardı. Sherman Yasası bunu sağlamış ancak daha sonra Başkan Grover Cleveland'in çabalarıyla geri alınmıştı. Gümüş para basılması yanlıları, federal hükümetin büyük miktarda gümüş satın alarak daha fazla gümüş içeren dolar basması gerektiğini söylüyorlardı. Bryan bunu destekleyerek Serbest Gümüş Hareketi'nin öncüsü oldu.

1894'te Senato seçimlerini kaybetti. Bundan sonra düşüncelerini, yöneticiliğini yaptığı *Omaha World-Herald* gazetesinde ve açık hava toplantılarında halka duyurmaya çalıştı.

Başkan Cleveland'in gümüş para basılmasının serbest bırakılması ve Popülist Parti programının uygulanması için Coxley önderliğinde başkent Washington D.C.'ye yürüyen beş yüze yakın işssizler ordusuna ve Homestead grevine karşı tutumu büyük bir kitleyi kızdırmıştı. Onların 1896 Demokratik Parti Kongresi'ndeki etkileri, Bryan'ın başkan adayı seçilmesini sağladı. Popülist Parti de Bryan'ı başkanlık için aday gösterince altına dayalı dolar sistemini savunan Demokratik Parti, Bryan'ın başkan adaylığını kaldırdı. Bryan seçimi kazanamadı ama 1900 seçimleri için yeniden kampanya hazırlıklarına başladı.

1900 seçim kampanyasında ABD'nin emperyalist bir siyasetten vazgeçmesini, demiryollarının devletleştirilmesini, kadınlara oy hakkı verilmesini savundu. Ancak 1896 seçiminde olduğu gibi başkanlığı Mc Kinley'e kaptırdı.

Bryan, 1901'de *Commoner* adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başladı. Ancak Demokratik Parti önderleri onun bir aday olarak başarısız olduğunu düşünüyorlardı. 1904'te Demokratik Parti'nin başkan adayları arasına giremedi bunun üzerine Muhafazakâr aday, Alton B. Parker'ı destekledi. Bryan, Demokratik Parti'de çalışmayı sürdürdü. 1912 başkanlık seçimlerinde Woodrow Wilson'u destekledi. 1913'te Wilson tarafından dışişleri bakanlığına atandı. Diplomasi alanında deneyimi olmamasına karşın savaşı [illegible] sistemini benimsedi. 31 ülke-

nin kabul ettiği bu sistemde, uluslararası bir kurul anlaşmazlığı incelerken, bir yıllık bir "yatışma" dönemi öneriliyordu. I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmaktan yana olan Bryan, Wilson'la anlaşmazlığa düştü ve 8 Haziran 1915'te görevinden ayrıldı. Bundan sonra parti politikasındaki etkisini de yitirdi.

Dinsel inançları çok güçlü olan Bryan, Darwin'in evrim kuramı konusunda ders veren bir öğretmenin Tennessee Eyaleti'nde, Dayton'daki davasına katıldı. Bu dava Fundementalizm'le *(İncil'*i harfi harfine kabul eden düşünce) Modernizm arasında dramatik bir düello olarak tüm dünyanın ilgisini çekti. Öğretmen John T. Scopes, dava sonunda suçlu bulundu ve para cezasına çarptırıldı.

Bryan, iyi bir konuşmacı, etkili bir siyaset adamıydı. Siyasal önderliğini uzun süre koruyabildi. Bryan'ın önerdiği birçok reform daha sonra gerçekleştirildi. Senatörlerin genel seçimle işbaşına gelmeleri, kadınlara oy hakkı verilmesi, çalışma bakanlığı kurulması, korumacılık konusundaki düzenlemeler üzerinde çalıştığı başlıca konulardı.

• KAYNAKLAR: W.J. ve M.B. Bryan, *The Memoirs of William Jennings Bryan*, 1925; E. Coletta, *William Jennings Bryan Political Evangelist, 1860-1908*, 1964; P. Hibben *The Peerlese Leader, William Jennings Bryan*, 1929.

• BAKINIZ: CLEVELAND, Mc KINLEY, T.W. WILSON.

BRYCE, James
(1838-1922)

İngiliz hukukçu, tarihçi ve devlet adamı. ABD'nin siyasal kurumları üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

10 Mayıs'ta Belfast'da doğdu. 22 Ocak'ta Sidmouth, Devon'da öldü. Babası öğretmendi. 1846'da ailesi Glasgow'a yerleşti. Bryce ortaöğrenimini burada yaptı. 3 yıl Glasgow Üniversitesi'ne devam ettikten sonra kazandığı bir bursla 1857'de Oxford Trinity College'a girdi, 1862'de bu okuldan mezun oldu. Aynı yıl Oxford Oriel College'a akademik üye seçildi ve Anglikan yemini etmeden kabul edilen ilk üye oldu. 1867-1882 arasında baroda çalıştı. 1870'te Trinity College'dan medeni hukuk doktorasını aldı ve 1893'e kadar Oxford'da medeni hukuk profesörü olarak çalıştı.

1880'de Avam Kamarası'na girdi ve 1907'ye kadar liberal bir üye olarak çalışmalarını sürdürdü. 1885'te Lord Acton ile beraber *İngiliz Tarih Dergisi*'ni çıkardı. 1886'da dışişleri bakan yardımcısı olarak görev yaptı. 1892'de Lancester dükalığında başhakim olarak görev yaptı. 1894-1895 yıllarında Ticaret Odasıbaşkanlığı ve Ortaöğretim Kraliyet Komisyonu başkanlığını yaptı. Bu yıllarda eğitim bakanlığı kurulması için çalışmalar yapan Bryce Komisyonu adıyla bilinegelen komisyonun başkanlığını yaptı.

1905-1906 arasında İrlanda sorunu ile ilgili olarak bakanlık görevini üstlendi. 1907-1913 arasında İngiltere'nin ABD büyükelçisi oldu. 1913'te emekli olduktan sonra İngiltere'ye döndü. 1914'te Vikont unvanını aldı. Aynı yıl uluslararası Lahey Adalet Mahkemesi üyesi oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'yı savaş suçları nedeniyle yargılayan bir komiteye başkanlık etti. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna yardım etti.

Bryce değişik alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bir yandan Roma hukuku ile ilgilenirken öte yandan Ermeniler'in yaşamı ile ilgili araştırmalara girişmiştir. Bryce diğer bir çalışmasında İngiltere'nin Boer Cumhuriyetleri üzerinde uygulamak istediği yayılmacı politikayı liberal bir görüş açısından eleştirmiştir. Ancak Bryce'ın en ünlü eseri *The American Commonwealth*, ("Amerikan Cumhuriyeti") adlı kitabıdır. Bu kitapta Bryce sadece ABD'nin anayasal yapısını incelemekle kalmamış bunun yanı sıra merkezi ve yerel yönetimleri, parti sistemini, kitle iletişim araçlarını ve toplumsal kurumları ayrıntılı olarak ele almıştır. Bryce'ın çalışması belgelerin yorumlanmasından çok kurumların işleyişinin canlı gözlemine dayanmaktadır. Bryce demokrasinin gelişmesi için reformlar gerektiğini savunmuş, demokrasinin zayıflıklarına karşı bir önlem olarak ikinci bir yasama meclisi kurulmasını önermiştir.

Bryce'ın çalışmaları ABD'deki siyasal kurumların incelenmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Holy Roman Empire*, 1864, ("Kutsal Roma İmparatorluğu"); *Transcaucasia and Ararat*, 1877, ("Transkafkasya ve Ağrı Dağı"); *The American Commonwealth*, 2 cilt, 1888, ("Amerikan Cumhuriyeti"); *Impressions of South Africa*, 1897, ("Güney Afrika İzlenimleri"); *Studies in History and Jurisprudence*, 2 cilt, 1901, ("Tarih ve Hukuk Araştırmaları"); *Modern Democracies*, 2 Cilt, 1921, ("Çağdaş Demokrasiler").

BUBER, Martin
(1875-1965)

Alman, düşünür. Varoluşçuluk anlayışından kaynaklanan yöntemlerle din sorunlarına çözüm aramış, çağdaş siyonizmin kurulmasına öncülük etmiştir.

Viyana'da doğdu, Kudüs'te öldü. Çocukluğu Galiçya'da, Arap yazınını iyi bilen ve ünlü bir işadamı olan büyükbabasının yanında geçti. Viyana, Leipzig, Berlin ve Zürich üniversitelerinde felsefe ve sanat tarihi okudu. Eski İbrani dinini, geleneklerini inceledi. Siyonizmin, din ve düşünce alanında, başlıca savunucularından biri oldu. 1901'de, siyonistlerin yayın aracı olan *Die Welt*'in yöneticiliğini üstlendi. 1916'da *Der Jude* adlı aylık dergiyi çıkararak, on yıl süreyle, Almanya'da Yahudiliği savundu. 1924-1933 arasında, Frankfurt Üniversitesi'nde, kutsal kitaptan kaynaklanan din ve ahlak felsefesi okuttu. Hitler'in yönetimi ele geçirmesinden sonra bütün çalışmalarını Alman Yahudileri'nin din ve ahlak kaynaklarının güçlendirilmesi konusunda yoğunlaştırdı. 1938'de Filistin Hebrew Üniversitesi'ne atandı, burada Y.L. Magnes ile anlaşarak Birleşik Arap-Yahudi devletinin

kurulması için çalıştı, bu düşüncesiyle bağlantılı olarak toplumbilim ve toplum felsefesi okuttu. Savaş sonrası dönemde Almanlar'dan başarı ödülü aldığı gerekçesiyle, kimi çevrelerce acı bir dille eleştirildi.

Buber, felsefeye, insan varlığının özünü oluşturan "Ben" ile "Sen" gibi iki ilke üzerinde yoğunlaşan sorunlara çözüm aramakla girdi. Varoluşçuluk akımına, Tanrı sorunundan kaynaklanan bir görüşle yaklaştı. "Ben" ile "varoluş" arasında bir ayrılmazlığın bulunduğu görüşünden yola çıkan Buber'e göre insan kendi özünü gene kendisi yaratan bir varlıktır. İnsanı varolmadan önce tanımlama, niteleme olanağı yoktur.

Buber, bu görüşlerini, *Ich und Du* ("Ben ve Sen") adlı yapıtında sergiledi. İnsan ile evren arasındaki varlık ilişkisinin kaynaklarını, öğelerini araştırdı. Ona göre insan-varlık bağlantısı iki özden oluşan bir bütündür: Ben-O, Ben-Sen. "Ben" kendi kendine varolamaz, "O" ve "Sen" ile bir bütünlük içinde varolabilir. Bu varoluş bir bağlantıdır. İnsan ancak "Sen"de "Ben" olabilir. "Ben", bir insanın karşısında "Sen" olarak vardır. "Ben" "Sen"dedir. Bu varoluş biçimi nesnenin nesnede bulunması anlamına gelmez.

Evren, insana, iki ayrı varlık türü olarak verildiğinden, insanın bütününü oluşturan bu iki varlıktır. Kişilerarası ilişkilerde, gerçeği derinlemesine araştırarak ortaya çıkaran, yaşamda yönlendirici bir ilke olan ahlak yükümlülüğü ile kişiyi karşı karşıya getiren "Sen"dir.

Tanrı "sonsuz Sen" niteliğinde bir varlıktır ve "Ben" ile karşı karşıyadır. Bu iki varlık birbirini gerektirir, biri olmadan ötekini bir sorun durumuna getirme olanağı yoktur. Öte yandan "Sen" ile "O" da iki varlık türü olarak birbirini gerektirir ve karşı karşıyadır. "Ben" ile "Sen" doğrudan doğruya birbirinin karşı-varlığıdır. "Sen" ile "O" ise ancak nesne evreninde karşı karşıyadır.

Toplum uyumlu bir bütündür, onun özünü oluşturan da "Ben-Sen" arasındaki varlık ilişkisinden kaynaklanan güvenliliktir. Toplum ancak bu güven üzerine oturtulabilir, bu güvenle varlığını sürdürebilir. Toplumu oluşturan bireylerin barış, mutluluk, kardeşlik duyguları içinde yaşamaları gerekir. Toplumun başka türlü sağlıklı,düzenli olma olanağı yoktur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ich und Du*, 1922,("Ben ve Sen"); *Das Problem des Menschen*, 1948, ("İnsan Sorunu"); *Urdistanz und Beziehung*, 1951, ("Temel Bölünme ve Bağlantı"); *Bilder von Gut und Böse*, 1952, ("İyi ve Kötü Üzerine Görüşler"); *Zwischen Geselschaft und Staat*, 1952, ("Devlet ve Toplum Arasında"); *Reden Über Erziehung*, 1953, ("Eğitim Üstüne Konuşmalar"); *Der Mensch und sein Gebild*, 1955, ("İnsan ve Oluşumu").

- **KAYNAKLAR:** R.Bielander, *Martin Bubers Rede von Gott*, 1976; M.Friedman, *Martin Buber: The Life of Dialogue*, 1960.

- **BAKINIZ:** KIERKEGAARD.

BUCHEZ, Philippe
(1796-1865)

Fransız, sosyal felsefeci. Hıristiyan sosyalizminin kurucularındandır.

Philippe Joseph Benjamin Buchez 31 Mart 1796'da şimdi Belçika sınırları içinde olan Ardenne İli'ndeki Matagne-la-Petite'de doğdu, 12 Ağustos 1865'te Rodez'de öldü. 1817-1825 arasında tıp öğrenimi gördü. 1818'de Fransa'da monarşiyi savunan Amis de la Verité ("Gerçeğin Dostları") locasının, 1821'de ise Fransız Charbonnerie'sinin kuruluşuna katkıda bulundu. 1831'de işçi hareketlerini destekleyen *L'Européen* ("Avrupalı"), 1840-1850 arasında da *L'Atelier* ("Atölye") dergilerini yayımladı. 1840'larda işçi örgütlerinin kurulmasının savunuculuğunu yaptı. 1848'de Ulusal muhafızların başında Tuileries Sarayı' na ilk giren isyancılar arasındaydı. Mayıs-Haziran 1848'de Kurucu Meclis'in başkanlığını yaptı.

Charbonnerie hareketinin başarısızlığa uğramasından sonra Saint-Simon'un *Nouveau Christianisme* ("Yeni Hıristiyanlık") adlı yapıtından etkilenen Buchez, Saint-Simoncular arasında yer aldı. Ancak, Bazard ve Enfantin'in savunduğu "Tanrı'nın her şey ve her şeyin Tanrı olduğunu"(panteist) iddia eden öğretiyi eleştirerek, 1829'da Saint-Simonculuktan koptu.

Buchez, 1833'te *Introduction à la Science de l'Histoire* ("Tarih Bilimine Giriş") ve 1834-1838'de yayımlanan *Histoire Parlamentaire de la Révolution Française* ("Fransız Devrimi'nin Parlamenter Tarihi") adlı yapıtlarında Fransız Devrimi ilkelerinin Hıristiyanlık'la çatışmadığını öne sürdü. Tarihin birbirini izleyen aşamalar boyunca sürekli bir gelişme içinde olduğunu, çağdaş uygarlığın Hıristiyanlık'tan kaynaklandığını, İsa'nın savunduğu eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin topluma uygulanması ile tarihin son aşamasının tamamlanacağını öne sürdü. Fransız Devrimi'ni Hıristiyan uygarlığının ileri bir aşaması olarak kabul eden Buchez, şiddet uygulamalarına karşı oldu.

Buchez bir reform önerisi olarak, işçi örgütlerinin üretim araçlarını ve hammaddeleri denetim altına almasını savunmuştur. Sosyal reformlara ilişkin önerileri, üretim kooperatifleri hareketinin öncülerini ve Hıristiyan sosyalistlerini etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Introduction àla Science de l'Histoire*, 1833, ("Tarih Bilimine Giriş"); *Histoire Parlamentaire de la Révolution Française*, 40 cilt, 1834-1838, ("Fransız Devrimi'nin Parlamenter Tarihi"); *Essai d'un Traité Complet de Philosophie du Point de vue de Catholicisme et du Progrés*, 3 cilt, 1838-1840, ("Katolisizm ve Gelişme Açısından Bir Felsefe Kitabı Denemesi").

- **BAKINIZ:** BAZARD, ENFANTIN, SAINT-SIMON.

BUCHNER, Eduard
(1860-1917)

Alman, kimyacı. Alkolik fermentleşmenin fizyolojik değil kimyasal bir süreç olduğunu göstererek 1907'de Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

20 Mayıs 1860'ta Münih'te doğdu. Eski bir Bavyera ailesinden gelen Buchner'in babası Ernst adli tıp ve kadın doğum profesörüydü. Daha sonra bakteriler ve gammaglobülin üzerine araştırmalar yapacak olan ağabeyi Hans (1850-1902) ise kimya ile uğraşıyordu ve Buchner'in bu konuya ilgisini uyandıran da o oldu. Münih'te Technische Hochschule'deki kimya eğitimine maddi zorluklar yüzünden bir süre ara verdikten sonra yine aynı kentteki Bavyera Bilimler Akademisi'nde Adolf von Baeyer ile çalışmaya başladı. Bir yandan da Karl von Naegeli'nin denetimindeki Bitki Fizyolojisi Enstitüsü'nde fermentler üzerine araştırma yapıyordu. 1888'de doktorasını aldı; 1890-1893 yıllarında Baeyer'in asistanı olarak çalıştı. 1895'te Kiel Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi. 1898'de Berlin'deki Ziraat Koleji'nde genel kimya profesörü ve Fermentleşme Enstitüsü'nde yönetici olan Buchner, 1907'de hücresiz fermentleşme üzerine çalışmasıyla Nobel Kimya Ödülü'nü aldı. 1909'da ise Breslau Üniversitesi'nin fizyolojik kimya kürsüsüne getirildi. I.Dünya Savaşı sırasında Romanya cephesinde çarpışırken 11 Ağustos 1917'de bir şarapnel yarası nedeniyle öldü.

Fermentleşmenin biyokimyasal bir sorun olarak ele alınması Buchner'in zamanında yeni bir olaydı. Şarap ve ekmek yapımında fermentleşme yüzyıllardan beri kullanılmasına karşın, organik maddelerde bu değişimi yaratan mayaların elde edilmesi ancak 19.yy'ın ortalarına doğru gerçekleşti. Bu dönemde bilim dünyasında fermentleşme konusunda dirimselci ve mekanik olmak üzere iki karşıt görüş vardı. Dirimselci görüş, yaşamın kendi özel kuralları olduğunu ve cansız maddelerin incelenmesiyle elde edilen fermentleşme bulgularının canlı maddelere uygulanamayacağını ileri sürüyordu. Buna karşılık mekanikçi görüşü temsil eden Liebig, mayanın bir çürüme süreciyle şeker moleküllerini alkol ve karbondioksite ayrışmaya ittiğine inanıyor, mayanın etkinliğine bir katalizör gücü olarak bakmasına karşın bu gücü tanımlamayı reddediyordu, 1860'larda Pasteur fermentleşmenin çeşitli mayalar ve bakterilerden kaynaklandığını, fermentleşmenin de katalitik değil fizyolojik bir etkinlik olduğunu öne sürdü. Böylece, yaşamsal süreçlerden ayrılabilen çözülebilir enzimlerle, canlı organizmaya ayrılmaz bir şekilde bağlı olan mayalar arasında bir ayrım yapmış oluyordu. Gene de yaşamsallıkla fermentleşme arasında kurulan bu bağ, Berthelot, Traube ve Hoppe-Seyler gibi araştırmacılar tarafından reddediliyordu. Buchner 1896'da alkolik fermentleşmenin yaşamdan ayrı ele alınıp alınamayacağını incelemeye karar verdi. Maya hücrelerini tamamen öldürünceye dek kumla sürterek hücresiz maya suyu elde etti ve içindeki bakterileri de yoğun bir şeker çözeltisine katarak yok ettikten sonra şekerden alkol oluşmasının durup durmayacağını denedi. Canlılığını tümüyle yitirmiş maya suyu tıpkı canlı hücreler gibi fermentleşme olayını gerçekleştirince, hücreler arası fermentleşmeyle yaşamın ayrılabileceği ve fermentleşmenin kimyasal, enzimler tarafından katalize edilen bir süreç olduğu ortaya çıktı. Buchner bu etkin, fermentleşme yaratan maddeye "zimas" (zymase) adını verdi. Bu bulgular biyolojide mekanik görüşün güçlenmesini sağladı.

Buchner fermentleşme alanında yaptığı yoğun araştırmalar sonucu bira mayasından elde ettiği, kendi adını taşıyan enzimin yanı sıra invertaz ve laktazı da bularak modern enzim kimyasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Monilia Candida*, 1902; *Die Zymase-Gaerung*,1903, (Hans Buchner ve Martin Hahn'la birlikte)

- **BAKINIZ:** BAEYER, BERTHELOT, BERZELIUS, HOPPE-SEYLER,LIEBIG, von NAEGELİ, PASTEUR, WÖHLER.

BUCK, Pearl S.
(1892-1973)

ABD'li kadın romancı. Kitapları hemen hemen bütün dillere çevrilmiş, 20.yy'ın en çok okunan yazarlarından biri olmuştur.

Pearl Sydenstricker Buck, 26 Haziran 1892'de, Batı Virginia'nın Hillsboro kentinde doğdu. Annesi ve babası misyonerdi. Küçük yaşta onlarla birlikte Çin'e gitti. Çocukluğu Yangste Irmağı kıyısındaki Çinkiang kentinde geçti. Hayat koşullarının ağırlığına dayanamayan erkek kardeşlerinden biri öldü, öteki Amerika'ya döndü. Pearl ise Şangaylı bir mürebbiye tarafından eğitilerek küçük yaşta Çin'i, Çin insanını ve Çin törelerini yakından tanıdı. Orta ve yüksek öğrenimini yapması için önce Avrupa'ya, sonra da Amerika'ya gönderildi. 1916'da, genç bir Amerikalı misyoner olan Dr.John Lossing Buck'la evlendi. Kocasıyla birlikte yeniden Çin'e döndü. Uzun süre Kuzey Çin'de dolaştıktan sonra Nanking'e yerleşip, Nanking Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı dersleri verdi.

Pearl S.Buck roman yazmaya bu tarihten sonra başladı. 1931'de *The Good Earth* (Sarı Esirler) ona ilk ve en büyük ününü sağladı. Pulitzer Ödülü'nü kazanan roman birçok dünya dillerine çevrildi, sinemaya aktarıldı. 1932'de, bu romanın devamı olan *Sons*'ı ("Oğullar"), ardından da *A House Divided*'ı (Yıkılan Yuva) yazdı. Bu üç romanda Çin'de geçirdiği yılların izlenimlerini aktarıyor, Batı dünyasının okuyucularına Çin'i, Uzak Doğu'nun kendine özgü havasını romanlaştırarak tanıtıyordu. 1934'te misyoner kocasından ayrılıp Amerika'ya döndü, Richard J.Walsh ile evlendi. Aynı yıl geniş yankılar uyandıran *The Mother* (Ana) yayımlandı. Bunu 1936'da *The Exile* (Gurbetteki Kadın), 1937'de *China Sky* (Çin Ufukları), bir sonraki yıl da Amerika'da geçen ender romanlarından biri olan *This Proud Heart* (Bu Mağrur Kalp) izledi.1938'de Nobel Edebiyat Ödülü'

nü aldı. 6 Mart 1973'te, Danby'de öldü.

Pearl S.Buck'ın romanları, günümüzde edebi niteliklerinden çok, hümanist-misyoner Batı'nın Uzak Doğu'ya bakışını özetleyen birer kültür belgesi olarak dikkati çekmektedir. Yazarın Çin'e bakışı, kendi kişisel izlenim ve deneyimlerinin canlı bir üslupla romanlaştırılmasına dayalıdır. Onu en çok satan kadın yazarların belli başlılarından biri haline getiren de bu izlenimleri popüler Batı edebiyatının isterleri ile ustalıkla bağdaştırılabilmesidir.

• YAPITLAR (başlıca): *East Wind-West Wind*, 1923, (Doğu Rüzgârı-Batı Rüzgârı); *The Good Earth*, 1931, (Sarı Esirler-Dost Toprak); *Sons*, 1932, ("Oğullar"); *A House Divided*, 1934, (Yıkılan Yuva); *The Mother*, 1934, (Ana); *The Exile*, 1936, (Gurbetteki Kadın); *The Fighting Angel*, 1936, (Hak Yolcusu); *This Proud Heart*, 1938, (Bu Mağrur Kalp); *The Patriot*, 1939, (Vatan Sevgisi); *Today and Forever*, 1941, (Şimdi ve Daima); *Dragon Seed*, 1942, (Canavar Tohumu).

BUCKLE, Henry-Thomas
(1821-1862)

İngiliz, düşünür ve tarihçi. Coğrafi belirlenimciliğin savunucularından - dır.

24 Kasım 1821'de Kent'teki Lee'de doğdu, Şam' da öldü. Sağlık nedenleriyle okula gidemeyen Buckle kendi kendini yetiştirdi. Daha 20 yaşına gelmeden İngiltere'nin en iyi satranç oyuncuları arasında yer aldı. 1840'ta babasının ölümünden sonra uzun bir Avrupa gezisine çıktı. Bu süre içinde geniş kapsamlı tarih yapıtını hazırladı. 1859'da Londra'ya, daha sonra da araştırmalar yapmak için Mısır ve Kudüs'e gitti. Şam'da yakalandığı tifo hastalığından kurtulamayarak öldü.

Buckle, Mill'in Görüngücülük'ü ve Comte'un Olguculuk'undan etkilenerek tarihsel gelişmenin evrensel yasalara uygun olduğunu göstermeye çalıştı. Tümevarım yöntemiyle toplum gelişmesini yönlendiren nedenleri ortaya çıkarmak amacını güttü.

Buckle, Meçnikov gibi, toplumsal olaylarla coğrafya koşulları arasında sıkı bir ilişki olduğunu varsayarak sosyal gelişmede temel etkenin bu koşullar olduğunu ileri sürdü. Ona göre tüm toplumsal olaylar, toprak özellikleri, iklim, su kaynakları ve akarsuların durumuna göre belirlenmektedir.

Buckle bir yandan toplumsal olayların Tanrı'ca belirlendiği görüşüne karşı çıkarken diğer yandan, düşüncelerini ve kuramlarını sömürgeciliğin savunulması yönünde kullanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *History of Civilisation in England*, 2 cilt, 1857-1861, ("İngiltere'de Uygarlığın Tarihi").

BUDDHA
(557-477)

Hintli bilge ve din kurucusu. Ölümsüzlüğe ve gerçeğe, bütün duyulur varlıklardan sıyrılarak, içekapanışla sağlanan derin sezgi ve arınmayla ulaşılabileceği görüşünü içeren "Buddhacılık" adlı dini kurmuştur.

Kuzey Himalaya eteklerinde Benares'te doğmuş, Kusinava'da ölmüştür. Gerçek adı Siddhartha Gautama'dır, yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelerle karışmıştır. Önceleri böyle bir kimsenin yaşamadığı ve Buddhacılık'a etki kazandırmak için halkın yarattığı bir söylence varlığı olduğu ileri sürülmüş ise de, son dönemlerde Hindoloji alanındaki çalışmalar, onun gerçek kişiliğini ortaya çıkarmıştır. Kimi kaynaklara göre ailesi Saka Türkleri'nin, sonradan Sıddhartha adını alan bir boyundandır, babası bu boyun "raca"sı olan Suddhaona, anası Mâyâ'dır. Mâyâ, çocuğunu babası Suddhaona'nın yanında doğurmak için, onun bulunduğu yere giderken, yolda sancılanmış, Gautama'nın doğumundan yedi gün sonra da ölmüştür. Öksüz Gautama'yı, babasıyla evlenen teyzesi Mahappati bakıma almış, ona Sakyamuni adını vermiştir. Adı Sakyamuni Gautama olan bu genç, mutluluk içinde yaşaması için, babasının kendisine yaptırttığı her mevsimin özelliğini taşıyan üç ayrı konakta yirmi dokuz yaşına dek kalmış, çağının en ünlü bilginlerinden öğrenim görmüştür. Bu süre içinde Yachodera adlı bir kızla evlenmiş, ondan Rahola adı verilen bir kızı doğmuştur. Bu mutlu yaşamdan bıkan Gautama, bir gün doğayı, insanları tanımak özlemiyle gizlice konağından ayrılmış, yoksul bir kişi kılığında il il dolaşmıştır. Kendisine katılan birkaç arkadaşıyla oldukça sıkı bir yaşama biçimini uygulamaya başlamış, günün birinde, daha dayanamayıp yemek yiyince arkadaşları kendisinden ayrılmıştır. İşte, Gautama'nın içevrenini, düşünce yaşamını değiştiren olay bu ayrılıştan sonra başlamıştır.

Yalnız kalan Gautama, büsbütün içine kapanmış, geceyi "bilgi ağacı" denen bir ağacın altında uyuyarak geçirmiş. Gördüğü bir düşle silkinerek uyanmış, çevresine bakınmış, derin düşünceye dalmış. Bu kendinden geçiş sırasında kendisine "göksel esin" gelmiş, evreni, varlıkları bambaşka bir gözle görmeye başlamış. Bu olaydan sonra, söylencelerin bildirdiğine, kimi kaynakların anlattığına göre, kendisine "esinlenmiş", "aydınlanmış", "uyarılmış" anlamında "Buddha" denmiştir.

Buddha'nın kurduğu din, en ince ayrıntılarına dek incelenince eski Hint inançlarının bir karışımı olarak ortaya çıkar. Bu dinde geçmişi İÖ 3000 yıllarına vardığı söylenen Hint insanının yaşama biçimi, evrene bakışı, ahlak anlayışı, mutluluk düşüncesi, doğruluk duygusu, toplum görüşü bütün ayrıntılarıyla sergilenmiştir. Buddhacı anlayışa göre insan bir "arınma varlığı"dır; mutluluk, yücelik, ölümsüzlük, doğruluk, bilgelik bu arınmayla bağlantılıdır. Arınma, kişinin kendini aşması, duyulur varlıkların üstüne çıkması, gövdenin tutkularından, yaşamın acı ve

► *rınma ve nutluluk* ◄

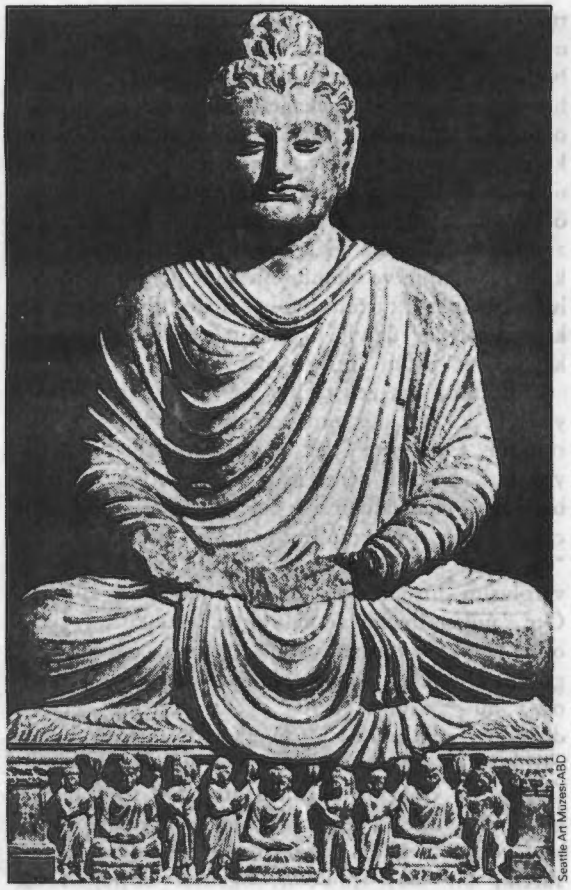

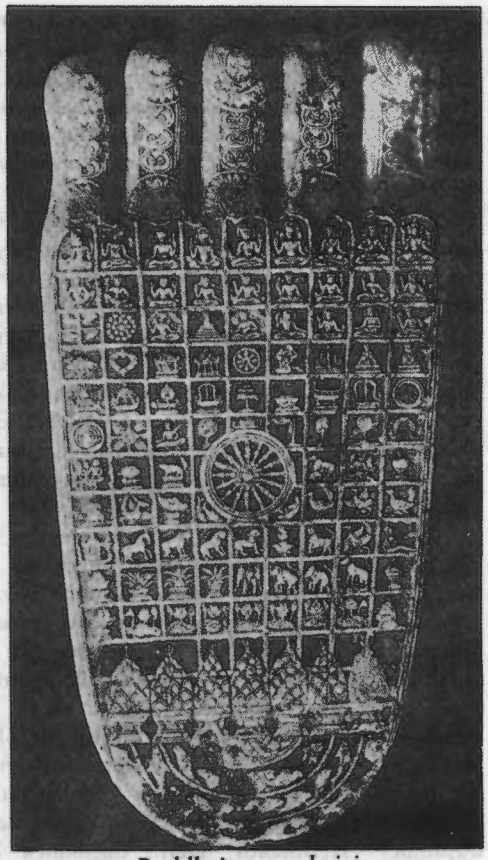

Buddha'nın ayak izi

sıkıntı verici etkilerinden kurtulabilmesi için, bir istenç olarak kalması demektir. "Arınan kişi" gövdenin egemenliğinden kurtulmuş, kendi benliğinin özünü oluşturan "ruh"un aydınlığında mutluluğa giden yolu bulmuştur. Arınmanın gerçekleşmesi için aşılması gereken önemli iki yol vardır. Biri içekapanış, öteki hazdır. Bu iki yol aşıldıktan sonra bir üçüncüye varılır.

İçekapanış yolu ilk eğitimdir, kişiye belli koşullara bağlanmayı, çevresinin etkisinden kurtulmayı, kendi benliğini tanımayı öğretir. Bu özelliklerine karşın bu yol tutarsızdır, yetersizdir, istenen olgunluğa, yüceliğe vardıramaz, ufak bir sapma ile kişinin aşağılaşmasına neden olur. Haz yolu ise bütün kötülüklerin, düşüklüklerin, iğrençliklerin, eğriliklerin kaynağıdır. Bu yol kişiyi benliğinden ayırır, mutsuzluğun uçurumuna götürür, olgunlaşmasını önler, ruhun tutsaklaşmasını sağlar. Bu iki yol geçildikten ya da bırakıldıktan sonra en önemli yol olan "orta yol" bulunur.

Orta yol insan ruhunu ışıklandıran, gözleri açan, içi aydınlatan yoldur. Bunun başlıca özelliği dinginlik, esinlenme, kendini bilme, ölümsüzlüğün anlamını kavramadır. Kişiyi Nirvana'ya götüren yol budur. Sekiz kat olan bu yolu Tathagata denen üstün güç bulmuştur. Bu yolun sekiz aşaması vardır: Doğru anlama, doğru davranış, doğru yargı, doğru eylem, doğru söyleme, doğru çaba, doğru düşünme, doğru anımsama. Bu aşamaları geçtikten sonra ulaşılan Nirvana "yoklukta varolmak"tır, bu aşamaya ulaşabilmek için gövdeyle, tinle ilgili bütün bağlardan çözülmek, tutkulardan sıyrılmak gerekir. Kişiyi yaşama bağlayan ne varsa acı vericidir. Bu acı görünmeyen bilinmeyen bir nesne değildir. Kişinin bütün davranışlarında, eğilimlerinde bulunur. Bütün bu davranışların kaynaklandığı on iki neden vardır: Bilgisizlik, alışkanlık, bilinç, anlak ve gövde, altı duyu, dokunma, ilgi, istek, açgözlülük, bireysel oluş, dünyasal oluş, ölüm ve çürüme. Bu nedenler, birinciden sonuncuya doğru, birbirini doğurur, aralarında varoluşlarını sağlayan bir bağlantı vardır.

Kişi içinde yaşadığı evrende mutsuzdur, acılar, bunalımlar, kaygılar içindedir. Bu olumsuz durumlar da doğum, yaşlılık, hastalık, ölüm, sevilmeyenlerle bir arada bulunmak, sevilenlerden uzak kalmak, istekleri gerçekleştirememek gibi sürekli acı ve kaygı verenlerdir. Bunlara bağlanan kişinin ölümsüzlüğe, mutluluğa, olgunluğa, arınmışlığa ulaşma olanağı yoktur. Bu olumsuz durumların gövde ve tin yaşamıyla ilgili beş kaynağı vardır: Tutku, tasarım, yönseme, bilgi, gövde. Kişiyi bu olumsuz durumların yol açtığı acıdan, kaygıdan kurtarmanın da beş koşulu vardır. Bu beş koşul "istek"le bağlantılıdır. Bu nedenle yapılacak ilk iş, ilk arınma isteğe dayalı eğilimleri ortadan kaldırmaktır. İstek, belli bir anlamda, susuzluktur. Biri "varlık susuzluğu", öteki "yokluk susuzluğu" olmak üzere iki türlüdür. Onun için isteği büsbütün ortadan kaldırarak susuzluğu gidermek, isteği bir yana atmak, istekten vazgeçmek, isteğe yer vermeyerek ondan kurtulmak gerekir. Birbirine çok benzeyen bu durumların, tinsel evrendeki etkileri bambaşkadır.

Orta yol Aydınlanma ve yoklukta varlık

Özveri ve yücelme

Buddha'nın anlayışına göre, kişinin mutluluğa ulaşması için "özveri" gereklidir. Bu özveri bir davranış biçimidir, tinsel yaşamla ilgilidir. Ereği bireyin değil bütün insanlığın mutluluğudur. Buddha, kurduğu dini, toplumsal ahlak ilkelerine göre düzenlemiş, ona bir toplum felsefesi niteliği kazandırmıştır. Bu felsefenin öğretildiği yerlere "sagma" denir. Buraya girebilmek için özveriden kaynaklanan birtakım koşulların yerine getirilmesi gerekir. Bu koşulların başında doğruluk, bağlılık, sözünde durma, yardımseverlik, tutkulardan arınmışlık gibi nitelikler gelir.

Kurtuluş yolu

Buddha'nın görüşüne göre kadınlara saygı göstermek, onları aşağı görmemek, yardımlarına koşmak yetkinliğin gereklerindendir. Kadınlara en çok yakışan davranış Buddha inançlarına bağlılık, özverili olmak, eliaçık olmak, yumuşaklıktır. Kadına saygı göstermeyi ilke edinmeyen bir ahlak anlayışının kişiyi mutluluğa götürmesine olanak yoktur.

Görünen ve görünmeyen evren

Evren, biri görünen, biri görünmeyen olmak üzere iki türlüdür. Görünen evren duyularla algılanan, görünmeyen evren yalnız düşüncede varolan, arınmış kişinin ereği olan evrendir. Bu görünen ve görünmeyen evrenlerde salt ve yüce bir güç vardır, onları yöneten, düzenleyen odur. Bu gücün önü-sonu yoktur. Bu güç kendi özü gereği vardır, kendi kendinin yasasıdır (dharma). Bu güç diriltir, öldürür, buna karşın korumaz, başka bir nesneden iğrenmez. Bu gücün başlıca görevi yazgıyı uygulamaktır.

Varlık ve yokluk

İnsan bir "us varlığı"dır, usun görevi de derin düşünmeyi sağlamaktır. Derin düşünmek kişinin içekapanışıyla, kendi kendini gözlemlemesiyle gerçekleşebilir. Yeryüzünde katlanılan acıların, kaygıların, bunalımların ne olduğunu öğreten derin düşünmedir. Bu acılar, kaygılar süreklidir, kişinin yaşamı boyunca yakasını bırakmaz. İnsan, kendini bilmez, bu nedenle başına gelenlerin kaynağının kendisi olduğunu anlayamaz. Oysa, derin düşünme, ona tini karartan, mutsuzluğa, karamsarlığa sürükleyen üç nedenin ne olduğunu öğretir. Bu üç neden bilgisizlik, öfke ve şehvettir. Derin düşünme, kişinin içini aydınlatınca, orada gizlenen bu üç tutku ortadan kalkar, yaşamın ve ölümün ötesinde bulunan, mutluluğa götüren "kurtuluş yolu" açılır. Bunu başaran kişinin usu yeryüzü ile ilgili nesneleri düşünmez olur, kendini en üstün "iyi"ye adar.

Buddha'nın geliştirdiği öğretiye göre varlıkla yokluk, kişinin düşünme yetisinin yarattığı iki durumdur. Ona göre "her nesne vardır, hiçbir nesne yoktur." Kişinin kendi içinde oluşan, düşünceden beslenen, inançlardan ve önermelerden kurulu bir evren vardır. Bu evren her nesnedir. Bu evrene göre "her nesne vardır", gerçek olan da budur. Bu anlayış, varoluşun düşünmekle bağlantılı olduğunu gösterir. Öte yandan "hiçbir nesne yoktur", çünkü duyularla onlardan kaynaklanan yargılar yanılmalara yol açar, görünen evrenin gerçek olduğu sanısını uyandırır, oysa bu "görünen evren" gelip geçicidir, gerçek değildir, "yoktur". En güçlü etken düşüncedir, bütün varlık-yokluk onun içindedir, onunla tanımlanabilir. Özdek de öyledir, düşünce gibi çok ince bir ısı gücüdür. Özdeğin yoğun, değişmez bir varlık olduğu sanısı doğru değildir. Özdek bir erk yoğunlaşmasıdır, sürekli bir akış içindedir, öğelerle boşluğun bir bileşimidir. Duyularıyla başka varlıkları algılayan

Arınma

Hint felsefesinin başlıca özelliği, insanın yetkinleşmesini, bir arınma olarak görmesidir. Arınma, insanın bütün dünya bağlarından sıyrılması, kendini salt istenç durumuna getirmesidir. İnsan bir özlem ve tutku varlığıdır. Yaşadığı çevrenin, tanıdığı kimselerin, sevdiklerinin, sevmediklerinin, umudun, korkunun etkisi altındadır. Bu olumlu-olumsuz etki kaynakları insanın kendine dönmesini, kendi benliğini biçimlendiren tözü kavramasını önler, onu dışadönük, kendinden uzak bir varlık durumuna getirir. Bu durumda kişi gerçeği kavrayamaz, gerçeği kavraması için gereken olgunluk aşamasına varamaz. İnsan bütün engelleyici etkenlerden uzak kalmayı başarırsa kendini bilme kolaylığı kazanır. Hint düşüncesinde kendini bilme, bütün duygusal eğilimleri, dıştan gelen etkileri, gövdeyle ilgili devinimleri, eylemleri denetim altına almaya, salt bir istenç varlığı olarak ortaya çıkmaya bağlıdır.

Buddha'nın geliştirdiği "arınma" gövdeyle ilgili olanı istencin denetimi altına alarak yadsımadır. Kendi kendini yadsıyan insan "yoklukta varlık"a ulaşır. Bu yokluk gövdenin egemenliğinden kurtulma, ölümsüzlüğe ulaşmadır. Bu görüş, sonraları, bütün tasavvuf akımlarını etkilemiş, insanın bir istenç, bir ruh varlığı olarak tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Gövde gelip geçicidir (fani), ruh ise kalıcıdır (bâkı), ölümsüzdür, tanrısaldır. Ruhun gövdenin tutsaklığından kurtulması, istencin etkisiyle tutkulardan, eğilimlerden, geçici olan nesnelere karşı özlem duymasından sıyrılmasına bağlıdır. Buddha'nın "arınma" olarak nitelediği bu duruma tasavvufta "kendini bulma" ya da "ölümden önce ölmek" denir. Buddha öğretisinde arınan Nirvana'ya, tasavvufta ölümden önce ölen ölümsüzlüğe ulaşır. Ölümsüzlük tanrısal varlıkla özdeşleşmektir. Hint düşüncesinde ise Nirvana'nın varlığında yokolarak mutluluğa, sonsuzluğa ulaşmaktır.

Buddha'ya göre "arınan insan" ermişliğe ulaşır, erer. Tasavvufta arınan (ölümden önce ölen) insan tanrılaşır. İki düşünce arasında görülen bu benzerliğin kaynağı gene Buddha'nın ortaya attığı görüştür. Bu görüş İran inançlarıyla karışmış, yeni bir biçime girmiş, sonradan bütün İslam ülkelerine yayılıp, Yeni-Platonculuk'la kaynaşarak tasavvuf akımını doğurmuştur.

insan gövdesi de sürekli bir değişim içindedir, bu değişme de akıp giden zaman içindedir. Bu nedenle düşünme yetisi en güvenilir kaynaktır. Sürekli bir devinim içinde olduğundan, akıp gideni kavrama gücü vardır.

Sürekli bir devinim ve değişim süreci içinde bulunan insan için, değişmez kural, değişmez yasa yararlı değildir, yanıltıcıdır, gelişmeyi, olgunlaşmayı önleyicidir. İnsan gövdesi boyuna değişen, yetersiz duyular ve dokulardan kurulu bir bütündür. Bu nedenle gerçeğe ulaştıramaz, o yeryüzüne uygun, yeryüzü yaşamıyla bağlantılı bir yapıdadır. Öte yandan, gövdeye dirilik kazandırdığı ileri sürülen "ruh"da geçici ve değişken olan duyguların oluşturduğu bir birikimdir, bir "toplam"dır. Kişinin "ben" denen varlığı da bu geçici, değişken duyguların toplamıdır, gerçek değildir. Gerçekte "ruh" bir nesneden başka bir nesneye geçen erktir. Ölüm bu erkin bir gövdeden başka bir gövdeye geçişidir, bir nesnenin başka bir nesnedeki erki alışıdır. İnsan bu durumdan yararlanarak, derin düşünmekle, gövdesinin erkini yenileyebilir. Bir özdek olan gövdenin erki boşalmadan, onu yeni bir erkle doldurma, böylece diriliğini sürdürme olanağı vardır. Ancak bunu başarabilmek için "arınma"nın en üst aşamasına çıkmak gerekir. Bireysel bir eylemle gerçekleşme olanağı taşıyan bu durum yetkinliğin en yüksek basamağıdır.

Buddha'ya göre varlık türleri, kendi kendilerine varlık niteliği kazanamazlar. Bütün nesneler birbirleriyle ilişkilidir, evren bütünü de bu karşılıklı ilişkiler içindedir. Sürekli bir erk akışından oluşan evrende karşıt güçler egemendir. Bütün olaylar bu karşıt güçlerin ilişkilerine bağlıdır, bir olayın başlangıcı öteki olayın sonudur. Buddha bu görüşlerini, son yıllarından kaldığı söylenen ve Pali dilinde yazılı olan *Abhidharma* adlı yapıtında sergilemiştir. Ona göre uzayda değişik öğelerden kurulu, büyük küçük, sayısız evren vardır.

Buddha öğretisinde "ben" kavramının, varoluş dışında, başka bir anlamı daha vardır. Ona göre "ben" kişiliğin yoğunlaştığı bir odaktır. İnsanlar birbirinden bu "ben"leriyle ayrılırlar. Kişi başkalarını kendi "ben"ine göre değerlendirir. Bu nedenle "ben" hem kişilik hem de ölçü oluşturan bir kavramdır. Buddha'nın önerdiği ahlak ilkesi olan "dharma"ya göre kişinin en değerli varlığı "ben"idir. Çünkü "düşüncelerim bütün yeryüzünü dolaştı. Bir kişide kendi 'ben'inden daha değerli bir nesne görmedim. Hepimiz için kendi 'ben'lerimiz en önemli varlığımız olduğuna göre, başkalarının 'ben'lerine de saygı göstermemiz gerekir". Kişi en ufak bir canlıya da saygı göstermeli, açık yürekli, yumuşak davranışlı olmalıdır. Yalan söylemek, kötü davranmak, karşılıklı ilişkilerde ölçüden ayrılmak, içki içmek, uyuşturucu nesne kullanmak iyi insana yakışmaz, olgunlaşmaya, arınmaya engel olur.

Buddha öğretisi, kendinden sonra, çok geniş bir alana yayıldı, Asya'nın büyük bir bölümünü kapladı, birçok yeni dinin doğmasını sağladı. Çin, Tibet ve öteki geniş ülkelerde yalnız yeni inançların değil yeni düşünce çığırlarının gelişmesine de yardımcı oldu. Hint felsefesinin yeni bir içerik kazanmasına olanak sağlayan Buddha öğretisinin en ilginç yanlarından biri de evrenin oluşuyla ilgili düşünceleridir. Eski Anadolu-Yunan düşüncesinin yarattığı bir ürün olduğu ileri sürülen atom kuramına benzer bir görüşün Buddha öğretisinde de bulunması, felsefe tarihi bakımından, önemli çalışmalara yol açmıştır. Ahlak sorunlarıyla ilgili görüşlerinde "arınma" kavramına ağırlık vermesi, bunun bilgelik, erdemlilik, olgunluk gibi değerlerle bağlantılı olduğunu söylemesi, eski Yunan düşünürlerinin üzerinde durdukları özdeş konularla büyük bir benzerlik göstermektedir. Dünyaya, hazla ilgili davranışlara karşı çıkışı nedeniyle özellikle, Antisthenes'in geliştirdiği ahlak anlayışının öncüsü sayılır. Buddha öğretisinin bir din niteliği taşıması, felsefe sorunlarına din açısından bakmayı gerektirmiş, Hint düşüncesinin başlıca özelliği sayılan "yoklukta varlığa kavuşma" görüşünün sonradan ortaya çıkan tektanrıcı dinlerce de benimsenmesine yol açmıştır. Bu felsefenin içerdiği "ölümsüzlük" kavramı, daha çok, İslam tasavvufunun ana sorunlarından biri olarak geliştirilmiştir. Tasavvufun işlediği "terk" sorunu, kişinin yaşadığı sürece bütün tutkulardan, dünyaya bağlı isteklerden uzaklaşma anlamını içerir. Kişi, bütün geçici isteklerden sıyrılır, Tanrı'dan başka bir varlığın olmadığını benimser, mutluluğun tanrısal evrende, ölümsüzlüğün geçerli olduğu bir ülkede bulunduğuna inanırsa gerçeğe giden yolu bulmuş sayılır. Tasavvufun temel sorunu budur. Buddha'nın ortaya attığı "arınma" ile tasavvufun "terk" kavramı büyük yakınlık gösterir. Bu da Buddha öğretisinin tasavvufu ne denli etkilediğinin kanıtıdır. Buddha öğretisi Avrupa'da, özellikle 18. ve 19.yy'larda çok ilgi çekmiş, birçok bilgeyi, düşünürü, sanatçıyı etkilemiştir. Bunlar arasında, en ilginci, felsefesini Buddha öğretisinin istençle ilgili yorumundan, "arınma" kavramından esinlenerek geliştiren Schopenhauer'dır.

Buddha'nın geliştirdiği Buddhacılık, öteki eski Asya dinleri ile de karışıp kaynaşarak yeni mezheplerin doğmasına olanak sağlamıştır. Evrene, insana başka bir açıdan bakan, yaşamı değişmez koşullarla bağlantılı kılan Brahmanlık'a karşı daha yumuşak, daha özgür bir davranışı öneren Buddhacılık'ın etkisi üç yönlüdür. Biri, daha sonra ortaya çıkan, Asya dinlerinin gelişmesinde, ikincisi İslam tasavvufunda, üçüncüsü da Batı felsefesinde görülür. Bu etkilerden tasavvuf ve felsefe üzerine olanı çağlar boyunca üretici bir nitelik taşımıştır. Özellikle tasavvufun işlediği ölümsüzlük ve "varlık birliği" sorununda, Buddhacılık'ın yeni bir yorumu dilegelmiştir. Felsefe alanında "samkhya" adı verilen öğretinin kaynağı Buddha öğretisi sayılır. Von Aster, *Geschichte der Philosophie* adlı yapıtında Buddha'yı "Samkhya felsefesi"nin önemli bir kaynağı saydığı gibi "acılardan kurtulmayı ilke edinen öğreti" olarak niteler. Batı felsefesi Buddha'nın görüşlerini "bütün varlık bir oluştur" önermesinde özetlemiştir.

Buddhacılık konusunda sürdürülen araştırmalar 19.yy'dan sonra daha hızlanmış, Hindoloji denen bilim dalının başlıca konularından biri olmuştur. Bu bilim Buddhacılık'ı din ve felsefe yönünden, toplumbilim ise, Hint toplumu üzerindeki etkisi ve ona kazandırdığı yaşama biçimi bakımından ele almıştır.

Buddha'nın görüşlerini temellendiren Hint düşünceleri Orpheus ve Pythagoras yoluyla eski Yunan felsefesini de etkilemiştir.

◄ *Ben ve Kişilik*

• YAPITLAR (başlıca): *Abhidharma* .

• KAYNAKLAR: E.Von Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1952; Y.H.Bayur. *Hindistan Tarihi*, I, 1946; W.Eberhard, *Çin Tarihi*, 1947; R.Garbe, *Samkhya-Philosophie*, 1917; M.F.Hecker, *Schopenhauer und die Indische Philosophie*, 1897; H.Ömer, *Budda, Dinler Tarihi*, 1935.

• BAKINIZ: ANTİSTHENES, ATTAR, CELÂLEDDİN RUMİ, SENÂİ, SCHOPENHAUER.

BUDÉ, Guillaume
(1468-1540)

Fransız, hukukçu ve devlet adamı. Fransa'da antik Yunan kültürünün canlandırılmasında önemli katkıları olmuştur.

26 Ocak 1468'de Paris'te doğdu, 22 Ağustos 1540'ta aynı yerde öldü. Orléans ve Paris'te hukuk öğrenimi gördü, Yunanca dilinde uzmanlaştı. 1502'de Kral XII.Louis tarafından Papa II.Julius'un taç giyme törenine Fransız elçisi olarak gönderildi. Bundan sonra 1515'e değin kralın sekreterliği görevini yürüttü. Daha sonra Roma'ya giderek Papa II.Leo döneminde Fransız elçisi oldu. I.François'nın kral olması üzerine krallık kütüphanesinin başına getirildi. Bu görevi sırasında, I.François'yı Yunanca, Latince ve İbranice öğretimine yönelik bir yüksekokul kurulması konusunda etkilemeye çalıştı. I.François'nın bu konuda onayını vermemesi üzerine, 1529'da yayımlanan *Commentarii linguae Graecae* ("Yunan Dili Üzerine Yorumlar") adlı kitabının önsözünde I.François'yı eleştirdi. Budé'nin bu çabaları sonunda Fransa'da Yunan ve Latin edebiyatının canlanmasında önemli yeri olan Collège de France kuruldu. Yaşamının sonuna doğru Calvinizm'e eğilimi olduğu gerekçesiyle, suçlandı.

Yaşamı boyunca çok sayıda Yunan klasiğini Fransızca'ya çeviren ve dilbilim konusunda incelemeler yazan Budé, Roma hukuku metinlerinin aydınlığa çıkarılmasında ilk kez filolojiden yararlandı ve böylece Orta Çağ hukukçularından Glossatörler ve Bartolistler'in Roma hukukunun en önemli kaynağı olan Corpus Iuris Civilis (Medeni Kanun Külliyatı) üzerine yorumlarında yaptıkları yanlışları ortadan kaldırmaya çalıştı. 1508'de yazdığı *Annotationes in Pandectas* ("Dava Kararnamelerine İlişkin Açıklamalar") adlı Roma hukukunu inceleyen çalışmasında, belgeleri çevirenlerin yaptıkları yanlışları vurguladı. Budé, metin eleştirileriyle ilgilenen ve Roma hukukunu çağdaş bir yasadan çok tarihi bir olgu olarak kabul eden modern Romanistler'in öncülerindendir. Bu yaklaşımı, zamanının siyasal düşüncesinde Corpus Iuris'in etkisinin azaltılması sonucunu doğurmuştur.

Budé, siyasal düşüncelerini 1516'da yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan *De l'institution du Prince* ("Prensin Yetiştirilmesi") adlı kitabında sergilemiştir. Bu yapıtta Budé, kralın kendi koyduğu yasaları uygulamamasının yanlış olduğunu, ancak yasalara aykırı hareket eden kralın bu nedenle sorumluluğunun olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca, bu çalışmasında prenslerin eğitimi ve bilginlerin korunmasıyla ilgili görüşlere de yer vermiştir.

1515'te yayımlanan *De asse et partibus* ("Para Birimi ve Parçaları") adlı kitabında, Roma ve Yunan para sistemini, altın ve gümüşün göreceli değerini, değerli madenlerin alım gücü gibi iktisadi konuları incelemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Annotationes in Pandectas*, 1508, ("Dava Kararnamelerine İlişkin Açıklamalar"); *De asse et partibus*, 1515, ("Para Birimi ve Parçaları"); *Commentarii lingua Graecae*, 1529, ("Yunan Dili Üzerine Yorumlar"); *De l'institution du Prince*, (ö.s.), 1547, ("Prensin Yetiştirilmesi").

BUFFET, Bernard
(1928)

Fransız, ressam. Soyut sanata karşı bir tepki olan ve figüratif sanatı savunan Miserabilizm'in temsilcilerindendir.

Paris'te doğdu. Çok genç yaşta halkın ve eleştirmenlerin dikkatini çekti. İlk kişisel sergisini 1947'de açtı ve 1948'de Eleştirmenler Ödülü'nü kazandı. 1940'larda Paris'in başta gelen figüratif ressamlarından biri oldu. Toplumsal yaşamın en yoksul, zavallı ve acınacak görünümlerini betimleyen Miserabilizm hareketinin etkisi altında kaldı.

Kişilerini çıplak ve kapalı bir mekân içine yerleştiren Buffet, resimsel öğeleri aşırı derecede yalınlaştırarak kullanır. İnce uzun biçimler, yalınlaştırılmış, köşeli, cesur, rahat bir desen, kalın konturlarla sınırlanan hüzünlü, sağır griler ve toprak renkleri üslubunun özellikleridir. Önceleri daha çok iç mekân resimleri ve natürmortlar yapmış, daha sonraları Londra, Paris ve New York gibi kentlerin görünümlerini çizmiştir. Din, tarih ve folklordan alınmış konularla diziler yapmıştır. Kitap da resimlemiştir. Jean Cocteau'nun *La Voix humaine* ("İnsan Sesi") bu tür çalışmalarından biridir. Ayrıca "Passion" (İsa'nın Çilesi) teması üzerine bir gravür dizisi de vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ev içi*, 1950, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Çarmıha Geriliş*, 1951, Maurice Garnier Koleksiyonu; *Savaşın Dehşeti*, 1954, Pierre Bergé Koleksiyonu; *Paris Görünümleri*, 1956-1957; *Jeanne D'arc'ın Yaşamı*, 1957-1958; *Kuşlar*, 1959; *St.Martin Kanalı*, 1956.

• KAYNAKLAR: G.Simenon (J.Bouret ile), *Bernard Buffet*, 1958.

BUFFIER, Claude
(1661-1737)

Fransız, filozof, tarihçi ve eğitimci. Metafizik sorunlarını sağduyuya dayalı bir yöntemle çözmeye çalışmıştır.

Varşova'da doğdu, Paris'te öldü. Babasının görevi nedeniyle bulundukları Polonya'dan küçük yaşta Fransa'ya gönderildi. Öğrenimini Cizvitler'in yönettiği Rouen Koleji'nde yaptı. 1680'de Cizvit tarikatına girdi. Rouen'da felsefe ve tanrıbilim, Paris'teki Cizvit Koleji'nde edebiyat dersleri verdi.

Descartes usçuluğu ile Augustinus tanrıcılığını uzlaştırmaya çalışan Jansenius yanlısı başpiskoposun görüşlerine karşı çıkınca 1696'da 5 yıl süreyle sürgüne gönderildi. Daha sonra Paris'e döndü ve Louis le Grand Koleji'nde öğretmenlikle görevlendirildi. Yapıtlarının çoğunu burada bastırdı.

Birtakım Descartesçi görüşleri benimsemesi nedeniyle Cizvitler'in baskısına uğradı. Bir süre sonra bu düşüncelerin büyük bir bölümünü onlara da benimsetmeyi başardı.

Buffier felsefeye insan bilgisinin en son ilkesini araştırmakla girdi. Skolastik yöntemleri bırakarak Descartes'ın "düşünüyorum, öyleyse varım" ilkesini benimsedi. Buna karşın Descartes'ın önsel *(a priori)* ya da tümdengelim yöntemini yadsıdı. Bunun yerine değişik insanların benzer sonuçlara varmasını sağlayan sağduyuyu temel aldı.

Buffier, daha sonra İskoçya Okulu'na bağlı bütün düşünce akımlarını sağduyu verilerine dayanarak eleştirdi, bu duyuyla çözülemeyen metafizik sorunlarının yanlış olduğunu ileri sürdü.

Descartes'ın ortaya attığı ve dış nesnelerin insan beynini etkileyerek birtakım izlenimler yarattığı görüşünü savundu. Ona göre, bilimin varlığı, kanıtlanmasına gerek duyulmayan açık ve kesin ilk gerçeklerin araştırılmasına dayanır. Bilimin özünü oluşturan bu ilk gerçekler yoksa, onu izleyen gerçekler ve doğa da yok demektir. Bu gerçeklerden kimileri bizim varlığımızdan kaynaklanır. Örneğin düşündüğümüz ve varolduğumuz konusundaki duygular açıkça bellidir. Oysa bu duygular bizim dışımızdaki nesneleri tanımaya olanak sağlamadıkları için sağduyuya dayanmak gerekir. Bu sağduyu,doğanın,bütün insanlara özel algıları dışında kalan konularda ortaklaşa bir yargıya varabilmeleri için, verdiği bir yetenektir. İlk gerçekleri tanımaya yardım eden özellikler tümeldir ve usu sınırlarlar. Bu ilk gerçekler şunlardır: a)Evrende benden başka varlıklar bulunur, b)Onlarda gerçek ve bilgelik duygusu vardır, c)Kendimde us ve gövde vardır, d)Her yerde ve her zamanda insanların söyleyip düşündükleri doğrudur, e)Tüm insanlar beni aldatmak ya da inandırmak için ortak bir tutum içinde değildir, f)Usu olmayan bir varlık, usun verdiği sonuçları yeniden üretemez. Bu çizelge, Reid'in "zorunsuz gerçeklerin birinci ilkeleri" çizelgesine benzer.

Düşünceler, onları kavrayan ustan ayrı, bağımsız varlıklar değil, gerçeği arınmış olarak içeren ideal varlıklardır. Eğitim özgür bir istence dayanmalı, öğretimin temelidir. Düşüncelerin denetim altına alınması eğitimin özüne aykırı olduğu gibi birçok kötü girişimin de kaynağıdır. Kötü sanılan yapıtların yasaklanması iyilerinin yayılmasına da engel olur. Yetenek, anlayış gücü bakımından kadınla erkek eşittir. Kadının erkekten daha geri, daha yetersiz olduğunu ileri sürmek eğitim-öğretim düzeninin bozukluğundan, eşit olmayışından dolayıdır.

Buffier'nin etkisi büyük olmasına karşılık, Fransız felsefesine getirdiği yenilik çağında anlaşılamamıştır. Voltaire, onu felsefeye usçu anlayışı getiren, usçu dizgeyi kuran ilk Cizvit olarak nitelemiştir. Buffier'in etkisi altında kalanların başında İskoç Okulu bilgeleri ve Reid gelir. Bu okul aracılığıyla, bu etki, 19.yy boyunca yayılmıştır. İşkoç Okulu'na bağlı gerçekçi düşünürler, görüşlerini sergilerken sağduyuya dayanmışlar, sağduyuyu dış evrenin varlığını kanıtlamak için bir kaynak olarak almışlardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Traité des vérités premières et de la source de nos jugements* 1724, ("Yargılarımızın Kaynağı ve İlk Gerçekler Üstüne İnceleme"); *Éléments de la métaphysique*, 1725, ("Metafiziğin Öğeleri"); *Cours de sciences*, 1732, ("Bilim Dersleri").

- **BAKINIZ:** REID.

Georges Louis Leclerc Buffon

BUFFON, Georges Louis Leclerc
(1707-1788)

Fransız, doğabilimci. Bir ansiklopedi niteliğindeki *Histoire naturelle* adlı yapıtı, 18.yy'ın en önemli ve en geniş kapsamlı doğa tarihi derlemesidir.

7 Eylül 1707'de Montbard'da doğdu, 16 Nisan 1788'de Paris'te öldü. Annesinin zengin bir akrabası Leclerc ailesine yüklü bir miras bıraktığında, Georges Louis 10 yaşlarındaydı. Bu parayla yöreden büyük topraklar satın alarak aile adlarına "de Buffon"u da

seçilince, Montbard'dan ayrılıp Bourgogne'un merkezi Dijon'a yerleştiler. 1717-1723 arasında Dijon'daki bir Cizvit okulunda eğitim gören Georges Louis, daha sonra babasının isteğiyle hukuk okudu. Ancak, 1726'da diplomasını almasına karşın hukuğu bir türlü benimseyemediğinden, tıp, botanik ve matematik öğrenimi yapmak üzere iki yıl sonra Angers'e gitti. O aralar tanıştığı genç bir İngiliz soylusu ve onun özel öğretmeniyle birlikte 1730'da uzun bir yolculuğa çıkarak Fransa'nın güneyini, İtalya ve İngiltere'yi dolaşan Buffon, 1732'de Fransa'ya döndü. Montbard'a yerleşip, annesinden miras kalan toprakların geliriyle elli yıl boyunca aralıksız sürdüreceği bilimsel çalışmalarına başladı. Sonraki yıllarda görevi nedeniyle kış aylarını Paris'te geçirmesine karşın, ölünceye değin Montbard'dan ayrılmadı ve günde 12 saatten çok çalışarak yapıtlarının büyük bir bölümünü orada yazdı.

Buffon'un 1734-1740 arasındaki ilk çalışmaları matematik, fizik, botanik, kimya, biyoloji, tarım ve ormancılık gibi çok çeşitli alanları kapsar. O dönemde hem Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu incelemeleriyle, hem de 1734'te Stephen Hales'in *Vegetable Statics* ("Bitki Statiği"), 1740'ta Newton'ın *The Method of Fluxions and Infinite Series* ("Flüksiyonlar ve Sonlu Seriler Yöntemi") adlı yapıtlarını İngilizce'den Fransızca'ya çevirerek bilim çevrelerinde adını duyurmuştu. Böylece 1739'da, önce Fransız Bilimler Akademisi ile Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi, bir ay sonra da Jardin de Roi'nın yöneticiliğine getirildi. Buffon, ölünceye değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, sonradan *Jardin des Phantes* adını alan ve 1794'te doğa tarihi müzesine (Muséum National d'Histoire Naturelle) dönüştürülen bu kuruluşu önemli bir araştırma merkezi durumuna getirdiği gibi, 44 ciltlik büyük yapıtı *Histoire naturelle, générale et particulière*'i, ("Genel ve Özel Doğa Tarihi") yayımlamaya da o yıllarda başladı.

1752'de evlenen Buffon, ertesi yıl Fransız Akademisi'ne üye seçildi. 1769'da, oğullarının doğumundan beş yıl sonra karısı ölünce, yazar Mme de Staël'in annesi Mme Necker ile Buffon arasında ömür boyu sürecek yakın bir dostluk ve sevgi bağı kuruldu. O yıllarda doğa ansiklopedisinin birbirini izleyen ciltleri büyük bir ilgiyle karşılanmış, Buffon'un adı çoktan ülke sınırlarını aşmıştı. Bu başarısına karşılık 1771'de Fransa kralı XV.Louis'den "Kont" unvanı alan Buffon, oğlunun da doğabilimci olmasını istediği için Lamarck'ın araştırma gezilerine onu da yolladı. Oysa genç Buffon aynı isteği duymuyordu, orduya katılıp maceracı ve mirasyedi bir yaşamı yeğledi. Oğlu, babasının ölümünden altı yıl sonra, henüz 30 yaşındayken Konvansiyon Meclisi'nin kararıyla idam edildi.

Paris'teki Jardin du Roi'nın yöneticiliğine atanan Buffon bahçedeki bitkilerin kataloğunu hazırlamak üzere işe başladığında, elinin altındaki zengin olanaklardan da yararlanarak canlı ve cansız doğa varlıklarına ilişkin tüm bilgileri bir araya toplamayı düşündü. Bu düşüncenin ürünü olan *Histoire naturelle*, doğabilimin ayrı ayrı dallarındaki dağınık bilgilerin usta bir bireşimi, o çağda bilinen tüm olguların hemen hemen eksiksiz bir derlemesidir ve yalnız zengin içeriğiyle ya üslubuyla da ayrı bir önem taşır. Buffon'un öğrencilerinin ve meslektaşlarının katkılarıyla 1744-1788 arasında kaleme alınan yapıtın ilk cildi, 1749'da yayımlandı. 1767'ye değin yayımlanan ciltlerin sayısı on beşi bulmuştu. Bunu, 1770-1783 arasında kuşlara ayrılmış dokuz cildin ve 1783-1788 arasında minerallere ayrılmış beş cildin yayımı izledi. Arada, 1774'ten 1788'e değin yayımlanan yedi cilt ilk on beş cilde ek niteliğindeydi ve çağında büyük tartışmalara yol açan *Les époques de la nature*'ü ("Doğa Tarihi Çağları") içeriyordu. Böylelikle, Buffon'un ölümünden önce, kırk yılı aşkın uzun bir ekip çalışmasına karşın, tasarlanan elli cildin yalnızca otuz altısı yayımlanabilmişti. Buffon'un ölümünden sonra, yardımcılarından Lacépède'in 1788-1804 arasında yayımladığı, sürüngenlere, balık ve balinalara ayrılmış sekiz ciltle yapıtın tümü 44 cildi bulmuş ve omurgasızlar dışında tüm canlılar dünyası ele alınmıştı.

Düşüncelerin belli bir mantık düzeni içinde birbirine bağlanmasına çok önem veren Buffon, yalnız bir doğabilimci değil, 18.yy Fransa'sının en titiz üslup denemecilerinden biridir. 1753'te, Fransız Akademisi'ne kabul edilmesi onuruna verdiği *Discours sur le style* ("Üslup Üzerine Söylev") adlı söylevi, geleneğe uygun olarak ne Akademi üyelerine bir övgü konuşmasıdır, ne de bir doğabilimcinin yaklaşımını yansıtır. Yalnızca iyi yazılmış yapıtların gelecek kuşaklara ulaşabileceğine inanan Buffon, "üslup insanın ta kendisidir" diyecek kadar anlatıma önem veriyordu. Yapıtının sincapları tanımlayan bölümünde sıcak ve yumuşak bir anlatıma bürünen üslubu, dünyanın doğuşunu ve jeolojik çağları anlatırken destansı bir nitelik kazanır. Çağında kimi yazarlar Buffon'u bir bilim adamından öte büyük bir doğa şairi diye överken, kimileri de ağır ve süslü üslubu nedeniyle eleştirmişlerdir.

Les époques de la nature'de yeryüzünün yaşının 70.000 yıldan fazla olduğunu hesaplayan, canlıların ise yaklaşık 40.000 yıllık bir geçmişi olduğunu öne süren Buffon, insanın ortaya çıkışından önce yerkürenin beş gelişme evresinden geçtiğini, Güneş'ten kopmuş akkor halinde bir ateş parçasıyken zamanla soğuduğunu ve denizlerin karaları kapladığını savunurken doğrudan doğal örneklere, özellikle fosiller üzerindeki incelemelere dayanır. Tüm bilgileri kuramsal yaklaşımlar yerine deneysel olgulara dayandırmak eğiliminde olan Buffon, Linneaus'un bitki ve hayvan sınıflandırmasını çok sistemli olmakla eleştirmiş, ancak kendisi tam bir sınıflandırma çalışmasına kalkışmamıştır. Jeolojik zamanları, büyük yıkımlarla birbirinden ayrılmış çağlara bölen Buffon'un bu görüşünü, sonradan bazı düşünürler insanlık tarihine de uygulamışlardır.

Buffon'a göre insanın, topluluk içinde yaşaması nedeniyle olağanüstü gelişen düşünsel ve ahlaksal yetilerinin kökeni, temelde hayvanlarınkinden pek de değişik olmayan duyumları ve içgüdüleridir. Düşünceleriyle *Encyclopédie*'cileri ve Condillac'ı etkileyen Buffon, bu anlamda antropolojinin gelişmesine yön verenlerden biridir. *Encyclopédie*'cilerin tümüyle dostu olmasına karşın bu büyük yapıtın yazımına katılmayan Buffon, 18.yy *philosophe*'larına da bağlanmamış, özellikle Newton, Bacon, Leibniz ve Locke'

cesini derinden etkilemiştir. Yeryüzünün oluşumunu açıklamak için doğal nedenler arayan ve her şeyi kurgulayan bir yaratıcının varlığını yadsıyan Buffon'un, özellikle yeryüzünün yaşı, evrimi ve türlerin değişimi konusundaki görüşleri kilisenin ve kimi bilim adamlarının ağır eleştirilerine uğramış, büyük tartışmalara ortam hazırlamıştır. Türlerin doğuşunu "organik moleküller"in varlığına dayanarak açıklayan ve daha çok çevre, beslenme, evcilleştirme gibi dış etkenlere bağladığı sınırlı bir dönüşümcülüğü benimseyen Buffon, bugünkü anlamda gerçek bir evrim kuramcısı sayılamazsa da, çağının ötesindeki sezgici yaklaşımıyla evrim düşüncesinin ilk öncülerinden biridir. Darwin, *The Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtında Buffon'dan, "türlerin değişikliğe uğradığına ve bugünkü canlıların eskiden yaşamış türlerinin gerçek dölleri olduğuna ilk inanan, konuyu bilimsel anlamda ilk ele alan doğabilgini" diye söz eder.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Histoire naturelle, générale et particuliére*, 44 cilt, 1749-1804, ("Genel ve Özel Doğa Tarihi"); P.Flourens (der.), *Oeuvres Complètes*, 12 cilt, 1853-1855, ("Tüm Yapıtları"); J.L.Lanessan (der.), *Oeuvres Complètes de Buffon*, 14 cilt, 1884-1885, ("Buffon'un Toplu Yapıtları"); J.Piveteau (der.), *Oeuvres philosophiques de Buffon*, (ö.s.), 1954, ("Buffon'un Felsefe Yapıtları").

- **KAYNAKLAR:** P.Flourens, *Buffon, histoire de ses travaux et de ses idées*, 1844; E.Geoffroy Saint-Hilaire, *Fragments biographiques, précédés d'études sur la vie, les ouvrages et les doctrines de Buffon*, 1838; L.Roule, *Buffon et la description de la nature*, 1924; J.S.Wilkie, "Buffon, Lamarck and Darwin", *Darwin's Biological Work* (P.R.Bell, yay.), 1964.

- **BAKINIZ:** CUVIER, C.DARWIN, GEOFFROY SAINT-HILAIRE, S.HALES, LAMARCK, LEIBNIZ, LINNAEUS.

BUGAY, Saim
(1934)

Türk, heykelci. Malzeme olanaklarını figüratif heykelden pop sanatına dek giden geniş bir anlayış içinde kullanmıştır.

Mersin'de doğdu. Sanat eğitimini İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi Hadi Bara ve Şadi Çalık atölyelerinde yaptı. Bu okulu 1967'de bitirdi. Devlet bursu alarak 1969-1975 arasında Fransa'da ağaç heykeller konusunda uzmanlık eğitimi gördü. 1975'ten bu yana Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye'de üç, Fransa'da yedi kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı. 1969'da Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde heykel dalında birincilik ödülünü kazandı. Yapıtları İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde, yurt içi ve dışında özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Başlangıçta çok stilize edilmiş heykeller yapmıştır. Sonradan figüratif bir anlayışa yönelmiştir. Heykel sergisinin bir mesajı olması gerektiğini ileri sürer. Ayrıca heykelin çoğaltılabilmesini ve belirli bir çevrenin değil, herkesin malı olabilmesini savunur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Uzay*, 1967, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi; *Güneş*, 1968, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi; *Sazçalan*, 1968, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi, *Güneş 21*, 1970, Fransa; *Çocuklar*, 1983.

BUĞRA, Tarık
(1918)

Türk öykü ve roman yazarı, gazeteci. Tarihi romanlarıyla tanınmıştır.

Akşehir'de doğdu. 1936'da Konya Lisesi'ni bitirdi. Girdiği İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne devam etmedi, Hukuk ve Edebiyat fakültelerindeki öğrenimini de tamamlamadı. 1947'de Akşehir'de *Nasrettin Hoca* gazetesini çıkarmaya başladı. Sonra İstanbul'a yerleşerek *Milliyet*, *Yeni İstanbul* ve *Tercüman* gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü, fıkra yazarlığı ve sanat sayfası düzenleyiciliği yaptı. 1948'de *Cumhuriyet* gazetesi hikâye yarışmasında ikincilik alarak adını duyurmaya başladı. *İbiş'in Rüyası* adlı romanıyla 1970 TRT Sanat Başarı Ödülü ve *Firavun İmanı* adlı romanıyla 1978 Türkiye Milli Kültür Vakfı Armağanı'nı aldı.

İlk öykülerinde 1930-1950 dönemi aydınlarının değişen değer yargıları karşısında bocalamalarını, varoluşçu edebiyata yaslanan bir yaklaşımla ele aldı. 1964'te yayımlanan *Küçük Ağa* romanında ise, resmi tarih görüşünden uzaklaşarak Kurtuluş Savaşı'na o güne kadar yazılanlardan ayrı bir yorum getirdi. Yazara göre savaşın kazanılmasını sağlayan öğe gerçekte varolan ama o güne dek yanlış yorumlanan "vatan, millet ve din" üçlüsünün halkın benliğindeki "kutsal" yeriydi.

Yirmi yıla yakın bir süre aralıksız yazdığı fıkralarında ise "milli kültür" savını işledi.

- **YAPITLAR (başlıca):** **Öykü:** *Oğlumuz*, 1949; *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, 1952; *İki Uykı Arasında*, 1954; *Hikâyeler*, 1964. **Roman:** *Siyah Kehribar*, 1955; *Küçük Ağa*, 1964; *Küçük Ağa Ankara'da*, 1966; *İbiş'in Rüyası*, 1970; *Firavun İmanı*, 1976; *Dönemeçte*, 1978; *Gençliğim Eyvah*, 1979. **Fıkra, inceleme, gezi:** *Gagaringrad*, 1962; *Gençlik Türküsü*, 1964; *Düşman Kazanma Sanatı*, 1979. **Oyun:** *Ayakta Durmak İstiyorum*, 1966; *İbiş'in Rüyası*, 1972 (romandan uyarlama).

BUHARİ
(810-869)

Buharalı Hadis bilgini. Altı doğru kitap (Kütübü sitte) diye bilinen Hadis kitaplarından ilkini yazdı.

21 Temmuz 810'da Buhara'da doğdu, 31 Ağustos 869'da Semerkand yakınında Hartenk'te öldü. Çok

yaşında Hadis'le ilgilenmeye başladı. Hadis bilgini Dahilî'nin toplantılarına katıldı. Buhara'nın ünlü bilginlerinden ders gördü.

825'te annesi ve kardeşi ile hacca gitti. Bir süre orada kaldı. Mekke'de Abdullah b.Zübeyr el-Hamidî'den şafiî fıkhını öğrendi. Hadis toplamak ve ders vermek için altı yıl Hicaz'da kalıp, İslam ülkelerini dolaştı, Mısır'a ve Irak'a gitti. Beş yıl Basra'da kaldı. Her gittiği yerde Hadis derlerdi.

İran üzerinden Buhara'ya döndü. Buhara valisi Halid b.Ahmed'in çocuklarına Hadis okutma önerisini kabul etmedi. Vali ile arası açılınca ilden ayrıldı. Semerkand halkı Buhari'yi ülkelerine çağırdı. Giderken Semerkandlılar arasında bu çağrı yüzünden anlaşmazlık çıktığını duyunca Hartenk'te kaldı. Kısa süren bir hastalıktan sonra öldü.

el-Camiü's-Sahih, İslam ülkelerinde, *Kuran*'dan sonra, başvurulan en temel kitap olarak bilinen Hadis kitabıdır. Kütübü sittenin ilkidir. Söylentiye göre Buhari bu yapıtını on altı yıl çalışıp 600.000 Hadis arasından seçmiştir. Yapıt 97 kitaba, bunlar da 3.730 bölüme ayrılmıştır. Tekrarlanmış Hadisler'le birlikte 7.275 Hadis'i kapsar. Yapıtın basımlara temel olan metni Ali el-Yununi tarafından çeşitli nüshaların karşılaştırılması ile meydana getirilmiştir. Yapıtta Askalani, Kastalani, Ahmedi'l-Ayni'nin şerhleri ile Ebu Cemre ve Ahmed b.Ahmed el-Zebidi'nin, *et-Tecridü's-Sarih li Ahadisi'l-Camii's-Sahih* adlı muhtasarı (kısaltılmışı) en önemli bölümlerdir. Bunu Ahmed Naim ve Kamil Miras Türkçe'ye çevirmiştir. Yapıt ayrıca Batı dillerine de çevrilmiştir. *el-Sülasiyat*, en aşağı üç tanıkla peygambere kadar ulaşan Hadisler'den oluşan bir yapıttır. Muhammed Şah b.Hâc Hasan tarafından şerh edilmiştir. *el-Edebü'l-Müfred*, Hadisler'le ilgilidir. Suyuti tarafından kısaltılmışı hazırlanmıştır.

Halku Efali'l-İbad'ı, Buhara valisi Halid b.Ahmed ile aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine yazmıştır. Burada insanların eylem ve hareketlerinin Tanrı tarafından belirlendiği vurgulanmıştır. *et-Tarihü'l-Kebir*, Hadis rivayet edenlerin yaşam öykülerini anlatan bir yapıttır. Sonradan *et-Tarihü's-Sağir* adı altında özetlenmiştir. *Tefsirü'l-Kur'an*, *Hayrü'l-Kelam fi'l-Kıraati'l Halfi'l-İman* ve *Tenvirü'l-Ayneyn bi Defi'l-Yedeyn* adlı kitapların da Buhari tarafından yazıldığı söylenmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *el-Camiü's-Sahih*, (ö.s.), 1862; *et-Tecridü's-Sarih li Ahadisi'l-Camii's-Sahih*, (ö.s.), Ahmed b. Ahmed el Zebidi (kısaltan), 2 cilt 1868; (Türkçesi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (ö.s.), Ahmed Naim ve Kamil Miras (çev.), 12 cilt, 1928-1948; *el-Sülasiyat* (ö.s.), 1887; *el-Edebü'l-Müfred* (ö.s.), 1888; *Halku Efali'l-İbad*, (ö.s.), 1888; *et-Tarihü'l-Kebir*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 3069); *et-Tarihü's-Sağir*, (ö.s.), 1907; *Tefsirü'l-Kur'an*, (yazma); *Hayrü'l-Kelam fi'l-Kıraati'l Halfi'l-İman*, (ö.s.), 1902; *Tenvirü'l-Ayneyn bi Defi'l-Yedeyn*, (ö.s.), 1840.

• KAYNAKLAR: T.Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 1967; M.T.Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, 1959; F.Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları Üzerine Bir Araştırma*, 1956.

• BAKINIZ: İBN MACE, NESAİ, TİRMİZİ.

Nikolay Buharin

BUHARİN, Nikolay
(1888-1938)

Rus Marxist kuramcı. Bolşevik Partisi'nin ve Sovyet Devrimi'nin önderlerindendir.

Nikolay İvanoviç Buharin 9 Ekim 1888'de Moskova'da bir öğretmen ailesinin çocuğu olarak doğdu. 18 Mart 1938'de Moskova'da öldü. Kültürlü bir aile çevresinde yetişti. Dört buçuk yaşında okuma yazmayı öğrenen ve parlak bir öğrenci olan Buharin, genç yaşta devrimci harekete katıldığı için üniversite öğrenimini tamamlayamadı. 1906'da Bolşevikler'in yanında devrimci mücadeleye katıldı. 1906-1910 arasında Rusya'da, 1910-1917 arasında Avrupa ve Amerika'da bu parti için çalıştı. Avrupa'da yazdıkları ile bir kuramcı olarak dikkati çekmeye başladı. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya dönerek partinin merkez komitesinde görev aldı. Bolşevikler'in Moskova'daki ayaklanmalarının başarısında önemli rol oynadı.

Ekim Devrimi'nden sonra Komünist Partisi'nin merkez komitesi ve politbüro üyesi sıfatıyla parti organı olan *Pravda* gazetesinin genel yayın müdürü ve Komünist Enternasyonali'nin yürütme komitesinin başkanı oldu. 1929'da Stalin'in politikalarıyla ters düştüğü için partinin merkez komitesinden uzaklaştırıldı. 1937'ye kadar Ağır Sanayi Bakanlığı'nda, İkinci Beş Yıllık Plan hazırlıklarında, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nde çalıştı. *İzvestia* gazetesinin genel yayın müdürlüğünü yaptı. 1937'de, parti merkez komitesinin yedek üyesiyken tutuklandı. İhanet suçlamasıyla yargılandı ve idama mahkûm edildi.

► *Gençlik Yılları*

Nikolay Buharin'in, Marxizm ile ilk ilişkisi lise sıralarında başladı. Eline geçen ilk Marxist metinleri ve illegal broşürleri okuyan Buharin, lise öğrencilerinin katıldığı Sosyal Demokrat eğilimli çalışma gruplarında bir süre bulunduktan sonra 18 yaşında Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına girdi. ◄

dönüşecek olan) bu partinin üyesi olarak kaldı.

1906'da Moskova'daki bir ayakkabı fabrikasındaki grevin örgütleyicileri arasında İlya Ehrenburg ile birlikte çalıştı. Moskova Üniversitesi'nde illegal parti eylemlerini sürdüren Buharin iki kere tutuklandıktan sonra 1910'da gizlice ülke dışına çıktı. Hannover'de kısa bir süre kaldıktan sonra Viyana'ya geçti, 1912'de kısa bir süre için gittiği Krakov'da Lenin'le tanıştı. I.Dünya Savaşı çıkıncaya kadar Viyana'da kaldı.

Buharin bu dönemde parti çalışmalarının yanı sıra Viyana Üniversitesi'nde ünlü neoklasik iktisatçı Böhm-Bawerk'in ve Avusturya Okulu'nun öteki temsilcilerinin derslerini izliyor, Marxist dergilerde ilk denemelerini yayımlıyordu. Bunlar, Böhm-Bawerk, Tugan-Baranowski ve Struve gibi neoklasik ve "legal Marxist" iktisatçılara karşı kaleme alınmış kuramsal polemiklerdi.

I.Dünya Savaşı'ndan hemen önce Avusturya polisi Buharin'i, öteki devrimci göçmenlerle birlikte İsviçre'ye sürdü. Buharin burada bir yandan, Lausanne Üniversitesi kitaplığında iktisat incelemelerini, öte yandan siyasi çalışmalarını sürdürdü. Lenin'in çağrısıyla 1915 Şubatı'nda Bern'de toplanan Bolşevik Partisi Konferansı'na katıldıktan birkaç ay sonra İsveç'e geçti. Bu sırada Avrupa'daki çeşitli sosyalist gruplar içinde "emperyalist savaş"a karşı en şiddetli mücadeleyi Bolşevikler vermekte idi. Savaşın işçi hareketi içinde yaydığı uzlaşmacı ve milliyetçi akımlara karşı yapılan polemikler emperyalizmin kuramsal bir analizine dayandırılmak zorunda idi. Buharin bu ortamda İsveç'te emperyalizm kuramı üzerinde çalışmaya başladı.

Bu dönemde Bolşevikler'in sol kanadında yer alan Buharin, ulusal devlet, ulusal bağımsızlık, gibi kavramları, tamamen aşılmış, işçi hareketine yabancı, bu hareketi temsil eden partilerin programlarında yer

Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm

Buharin'in Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm adlı kitabı 20.yy kapitalizminin eleştirel bir analizini içerir. Ona göre dünya ekonomisi "dünyanın bütününü kucaklayan üretim ilişkilerinin ve bunlara karşı gelen mübadele ilişkilerinin oluşturduğu bir sistem"dir; farklı ulusal sermayelerin birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde oluşturdukları uluslararası bir bütündür. Dünya ekonomisi kendi içinde bir işbölümü içerir. Bu işbölümü ilk olarak farklı ulusal ekonomilerin içinde yer aldıkları doğal çevrelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Ancak kapitalizm geliştikçe, üretici güçlerin eşit olmayan gelişmelerinin doğurduğu farklılıklara oranla doğal çevre farklılıkları arka planda kalır. Toplumsal işbölümünün ayrılmaz bir parçası olan kır-kent arasındaki farklılaşma dünya ölçeğinde de gerçekleşir; dünya, tarımsal ürünler ithal edip sanayi ürünleri ihraç eden gelişmiş sanayi ülkeleri ve sanayi ürünleri ithal edip tarımsal ürünler ihraç eden azgelişmiş ülkeler olmak üzere ikiye ayrılır. Dünya pazarı farklı iktisadi yapıların karşılıklı etkileşimine olanak sağlayarak ulusal pazarın milli ekonomiler için yerine getirdiği işlevi uluslararası çapta gerçekleştirir. Böylece nasıl ürünler için ulusal fiyatlar oluşuyorsa dünya fiyatları da oluşur. Bir ülke içinde nasıl ulusal tek bir ücrete doğru bir eğilim varsa, dünya çapındaki işgücü göçü de böyle bir eğilimi temsil eder. Uluslararası sermaye dolaşımı da aynı şekilde kâr oranlarının eşitlenmesi yönünde bir evrim gösterir. Nakdi sermayenin gelişimi uluslararası faiz ve iskonto oranlarının eşitlenmesi yönündedir.

Ancak dünya ekonomisi homojen bir yapıya sahip değildir. Kapitalist üretimin anarşik niteliği zorunlu olarak ulusal ekonomiler arasındaki mücadeleyi beraberinde getirir. Kapitalist devletler dünya pazarlarını ve hammadde kaynaklarını ele geçirmek için sert bir rekabete girişirler. Pazarlar daraldıkça, ulusal sermayeler arasındaki çatışmalar askeri çözümlere başvurulmasını gerektirir. Böylece emperyalizm 20.yy kapitalizminin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Sanayi sermayesiyle banka sermayesinin birleşmesinden oluşan mali sermaye ulusal ekonomilere olduğu kadar dünya ekonomisine de egemen olur.

Emperyalizm döneminde, serbest rekabetin yerini tekelci uygulamalar ve korumacı iktisat politikaları alır. Her gelişmiş ulusal ekonomi bir ulusal devlet tröstüne dönüşür. Küçük tröstler arasındaki mücadelenin yerini büyük tröstler arasındaki mücadeleler alır. Karteller, sanayi sendikaları ve banka konsorsiyumları uluslararası bir etkinlik kazanırlar. Ancak bu uluslararası örgütlenmeler ulusal sermaye gruplarının barış ve uyum içinde yaşamasını sağlamaktan uzak olup geçici birlikler niteliğindedir. Uluslararası sermayenin merkezileşme eğilimi kendisiyle çelişen bir toplumsal-politik eğilimle karşı karşıya gelir ve kapitalist olmayan bir çözüm yoluyla son bulur.

Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerde mali oligarşi iktidarın denetimini eline geçirmiştir. Hükümetler gitgide bu kesimin yürütme organı haline gelmektedir. Demokratik ve liberal eğilimler yerlerini otoriter eğilimlere bırakmaktadır. Parlamentolar işveren örgütleri tarafından önceden alınan kararların onaylandığı dekor kurumlar haline gelmiştir. Militarizm dünya egemenliğini ele geçirmek isteyen mali grupların dolaysız aracıdır. Toplum hayatı gün geçtikçe askerileştirilmektedir. Savaşlar sermayenin merkezileşmesinin artması ve mali sermayenin devletle bütünleşmesi ile sonuçlanmaktadır.

almaması gereken düşünceler olarak görmüş ve Lenin'in ulusların kaderlerini tayin hakkını desteklemesini "hayalci ve zararlı" bulmuştur. Lenin ise, onun görüşlerini "devlet konusunda anarşizmin sınırlarında dolaşmak" olarak değerlendirmiştir. Zaman zaman Lenin'e ters düşmesine karşın Buharin'in Lenin'e karşı büyük bir bağlılığı ve saygısı olmuştur. Aynı günlerde Lenin'e yazdığı bir mektupta yer alan, "benimle polemik yaparken aramızda kopmaya yol açmayacak bir anlatım kullanmanızı rica ediyorum. Gelecekte birlikte çalışmamızın imkânsız hale gelmesi, bana tahammül edemeyeceğim kadar acı verir (Zira) size karşı büyük bir saygı ve sevgi duyuyorum ve sizi devrimci öğretmenim olarak görüyorum." sözleri, bu tavrını yansıtmaktadır.

Savaş yıllarında, savaşa karşı mücadele veren öbür devrimci mülteciler gibi Buharin de sık sık değişik Avrupa ülkelerinde tutuklandı ve sınır dışı edildi. İsveç ve Norveç'ten sürüldükten sonra 1916 Ekimi'nde ABD'ye gitti. Bu dönemde Amerika'da bulunan ve Bolşevikler'e oldukça yaklaşmış bulunan Troçki ile 1916 kışında bir süre işbirliği yaparak Rusça bir dergi çıkarttı.

ubat 1917'de Rusya'ya dönüşü

Rusya'da çarlığın yıkılması ile sonuçlanan 1917 Şubat Devrimi, Avrupa ve Amerika'ya yayılmış Rus devrimcilerinin ülkelerine dönmelerine yol açtı. Ancak Bolşevik önderlerin önemli bir bölümü ülkelerine döndükten sonra da saklanmak ve illegal çalışmak zorunda kaldılar. Bu durumda olmayan Buharin 1917 Ağustosu'ndaki VI. Parti Kongresi'nin hazırlıklarına ve örgütlenmesine Stalin'le birlikte katıldı, Kongre'nin önde gelen sözcülerinden biri oldu; parti merkez komitesine seçildi ve Ekim Devrimi sırasında Moskova'da önemli rol oynadı.

ıma yönelik iktisat olitikalarını esteklemesi

1916'da "sol ve anarşik" eğilimlerinden ötürü Lenin'in eleştirilerine uğrayan Buharin Ekim Devrimi öncesinde partinin en üst karar organına yine Lenin'in desteği ile girebildi. Bolşevikler'i iktidara getiren Ekim Devrimi ile birlikte, eski görüşlerini sürdüren Buharin tekrar Lenin'in soluna düştü ve 1918-1921 yıllarında parti içindeki sol muhalefetin en etkili sözcüsü oldu.

muhalefeti

Buharin 1918'de bir yandan *Kommunist* adlı bir muhalefet dergisi yayımlarken, bir yandan da partinin en üst düzeydeki karar organlarından *Pravda*'nın yayın müdürü olarak bulunuyor ve Yüksek Ekonomik Konsey'in yönetim bürosunda görevler alıyordu. Devrimi izleyen bir yıl içinde Buharin, uzmanlara maddi ayrıcalıklar verilmesi, devlet tröstlerinin oluşması, sanayide işletme müdürünün etkin olması ilkesinin benimsenmesi gibi iktisadi kararlara ve devrimci savaşı sürdürmek yerine Brest-Litovsk Antlaşması'yla Almanya ile ayrı ve ağır ödünler içeren barış imzalanması, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının benimsenmesi gibi siyasi kararlara muhalefet etmiştir.

Merkez mitesi'nden çıkarılması

Öte yandan, 1918'in ikinci yarısında uygulanmaya başlayan ve iç savaşın yarattığı iktisadi çöküntü ve enflasyona karşı getirilen "savaş komünizmi" politikası partinin sol kanadı ve Buharin tarafından hararetle benimsenmiştir. Köylünün ürün fazlasına doğrudan el koyma, çalışma yükümlülüğü, aynî ücret ve parasız mübadele gibi önlemler, Buharin ve arkadaşlarına göre, bir iktisat politikası olarak değil, komünizme kestirme yolla geçişi sağlayacak devrimci bir atılım olarak görülmüştür. Buharin'in *Komünistlerin Programı*, *Geçiş Döneminin İktisadı*, *Tarihi Maddecilik* ve E.Preobrajenski ile birlikte kaleme aldığı *Komünizmin Alfabesi* adlı kitapları bu dönemdeki "sol" eğiliminin ürünleridir.

1920'de *Pravda*'da çıkan bir yazısında, ilk kez köylü sorununun karmaşıklığı üstünde durmuştur. 1921'de ise sol muhalefetten uzaklaşmaya başlamıştır. "İşçi Muhalefeti" diye anılan sol kanadın tezlerine karşı, Troçki'nin "sendikaların üretken birimlere dönüştürülerek devlet mekanizmasına kaynaştırılması" tezine katılmıştır.

Mart 1921'deki X.Parti Kongresi'nde kabul edilen, piyasa dürtülerine ve küçük özel mülkiyete açılmayı öngören "Yeni İktisadi Politika"yı (NEP) hararetle benimseyen Buharin, bu kez de, NEP'i zorunlu ve geçici bir iktisat politikası değil, birçok öğesi ile kalıcı bir model olarak görmüş; 1922'den sonra partinin sağ kanadının sözcüsü ve ideolojik önderi olmuştur.

Buharin'in 1929'a dek, parti içi mücadelelerde savunduğu bu sağ çizgiye göre, iktisadi büyüme tarım kesiminin içsel birikimine dayanmalı, pazarlanabilir üretim fazlasını yaratan köylülerin piyasa dürtülerine göre davranmaları serbest bırakılmalı, tarım-sanayi fiyat ilişkilerinin tarım lehine dönmesi yararlı görülmeli ve hatta köylüler, "Zenginleşiniz!" sloganı ile desteklenmelidir. Bu gelişme biçiminin gerekirse bir "salyangoz hızıyla" büyüme anlamına gelmesi ise Buharin'e göre, işçiler ve köylüler arasındaki ittifakı pekiştirdiği sürece sakıncalı değildi. Buharin'in bu görüşleri, Lenin tarafından, "sanayi proletaryasına karşı spekülatörü, küçük burjuvayı, en zengin köylüyü koruduğu" gerekçesiyle eleştirilmiştir.

1924'ü izleyen yıllarda, Preobrajenski fiyatları sistematik olarak tarım ürünleri aleyhine döndürerek tarım kesiminden "artık" kaynak aktarılmasına dayanan kuramı üstüne çalışmaktaydı. "İlkel Sosyalist Birikim" kavramını temel alan bu tezi, siyasi planda savunarak sol muhalefetin temsilcisi durumuna gelen Troçki'nin görüşlerinin en şiddetli eleştiricisi Buharin olmuştur. Stalin, bu yıllarda, Troçki, Kamenev ve Zinoviev'e karşı yürüttüğü mücadelede, görüşlerini aşırı bulmakla birlikte Buharin'in etkin sözcülüğünü desteklemiştir.

1926 XV.Parti Kongresi'nde sanayileşmenin kolektif tarım temeline dayanması ve hızlandırılması kararlaştırılmıştı. 1929'da kolektifleştirmelere karşı çıkan kulaklara karşı sert önlemler alınmıştır. Buharin'in politbüro ve merkez komitesinden çıkarılması da 1929 yılında olmuştur. 1930 sonrasında Buharin, siyasi karar alma düzeyinin hemen altındaki bazı görevlerde bulunmuş ve 1936 Sovyet Anayasası'nın hazırlanmasında etkin bir rol oynamıştır.

Ancak Leningrad parti sekreteri Kirov'un öldürülmesi ile gerginleşen siyasî hava içinde Stalin ile geçmişte anlaşmazlığa düşen önderler ağır suçlamalarla tutuklanıp yargılanırlarken, Buharin de, Mart 1937'de tutuklanarak "Anti-Sovyet Sağcılar ve Troçkistler" davasına katılmıştır.

Buharin'in baş sanık olarak yer aldığı dava 18

Medvedev, Buharin'in yazdığını öne sürdüğü ve kendisinin aklanmasını isteyen bir siyasi vasiyetnamenin bazı bölümlerini *New Left Review*'da ("Yeni Sol Dergisi") yayımlamıştır.

Buharin'in ekonomi politik alanındaki başlıca katkıları, neoklasik iktisat okulunun eleştirisi, emperyalizm kuramı ve sosyalizme geçişin politik iktisadı olarak üç grupta toplanabilir.

Neoklasik iktisat kuramını ciddi olarak kavramaya ve değerlendirmeye çalışarak bu okula karşı ilk Marxist eleştiriyi Buharin getirmiştir. 1914'te yazılan ve 1919'da yayımlanan *Aylak Sınıfın Ekonomi Politiği* başlıklı kitabı, marjinalist iktisat okulunun problematiği ile Marxist ekonomi politiği karşılaştıran ve her iki yaklaşımın yöntemsel temellerini ortaya koyan bir denemedir.

Emperyalizm kuramı üzerinde Buharin'in katkıları ise Hilferding, Luxemburg ve Lenin'in katkıları ile iç içe girmiştir. Hilferding'in *Mali Sermaye* adlı kitabının ana bulgularından hareket eden Buharin, 1915'te yazdığı bir makalede, emperyalizmi kapitalizmin yeni ve son aşaması olarak ele almıştır. Buharin *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* adlı kitabında emperyalizmin belirleyici özellikleri arasında tekelleşmeden çok sermaye birikiminin uluslararası bir nitelik kazanmasına ve devletin öneminin artmasına ağırlık vermiştir. Sermaye ihracının yanı sıra ihraç pazarlarına ve hammadde kaynaklarına egemen olma güdüsünü vurgulamıştır. Bu analizi, bir "dünya ekonomisi" kavramı aracılığıyla yapmıştır. Böylece 50 yıl sonra Wallerstein ve izleyicilerinin geliştirdiği "dünya sistemi" analizinin öncülüğünü yapmıştır. 1925 sonrasında Buharin, bu analizi, iktisadi kriz kuramı ile birleştirerek geliştirmeye çalışmıştır.

Sosyalizme geçiş sorunlarını incelediği *Komünizmin Alfabesi, Tarihi Maddecilik, Geçiş Döneminin İktisadı, Sosyalizme Giden Yol* ve *Bir İktisatçının Notları* gibi çalışmaları, geri kalmış bir ülkede sosyalizmin kuruluş sorunlarını, gelişme ve sanayileşme stratejilerini kapsayan özgün denemelerdir.

Siyasetçi Buharin için tarihçi E.H.Carr: "devrimin trajik simalarından biridir. Ancak onun trajedisi, ruhsal yapısını çok aşan olayların kargaşası içine düşmüş olmasıdır" değerlendirmesini yapmaktadır. Kuramcı olarak ise Buharin 20.yy başlarında Marxist ekonomi politik alanında önemli katkılar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mirovoe Khozyaistvo i Imperializm*, 1918, (Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm); *Programmo Kommunistov*, 1918, ("Komünistlerin Programı"); *Azbuka Kommunizma* (Preobrajenski ile) 1919, (Komünizmin Alfabesi); *Political Economy of the Leisure Class*, 1919, ("Aylak Sınıfın Ekonomi Politiği"); *Ekonomika Perekhodnogo Perioda*, 1920, ("Geçiş Döneminin İktisadı"); *Teoriya Istoriceskogo Materyalizma, Popularniy Ucebnik Marksistkoi Sociologii*, 1921, ("Tarihi Materyalizmin Kuramı, Marxist Sosyoloji El Kitabı"); *Lenin as a Marxist*, 1924, ("Bir Marxist Olarak Lenin"); *The Road to Socialism*, 1925, ("Sosyalizme Giden Yol"); *Imperialism and the Accumulation of Capital*, 1925, ("Emperyalizm ve Sermaye Birikimi"); *Notes of an Economist*, 1928, ("Bir İktisatçının Notları"); *Kriticeskie Zamecaniya na Kinigi E. Preobrazhenskogo "Novaya Ekonomika"*, 1928, ("Preobrajenski'nin "Yeni İktisat" Kitabına Eleştiriler").

• **KAYNAKLAR:** C.Bettelheim, *Les luttes des classes en URSS; Troiseme période 1930-1939*, 1981-1983; E.H. Carr, *A History of Soviet Russia*, 1950-1978; R.Medvedev, "Bukharin's Last Years", *New Left Review*,19,1978; E.Zarzyeka-Berard, "Biographie de Nikolai Ivanovich Bukharin", *Introduction a l'Economie de la periode de la transition.*

• **BAKINIZ:** LENİN, LUXEMBURG, PREOBRAJENSKY, STALİN, TROÇKİ.

BULAVİN, Kondrati
(1660-1708)

Kuramsal katkıları

Kazak köylü hareketi önderidir.

Kondrati Afanasyeviç Bulavin Don Kazakları'ndandır. Tryohizloyanski Kazak köyü Atamanı'nın (başkan) oğludur. Kazaklar'ın düzenledikleri seferlerde boy başkanlığı yapmış ve Don Kazakları'nın sefer Atamanı olmuştur.

I.Petro döneminde toprak kölesi köylüler üzerinde baskılar artmış, dayanılmaz vergiler onların kitleler halinde Don Nehri ve çevresindeki tuzlalara kaçması sonucunu doğurmuştu. Kaçakların bulunması ve geri döndürülmesi için bölgeye gönderilen cezalandırma birliklerinin acımasızlığı halkın hoşnutsuzluğunu derinleştirmiş, kendiliğinden bir başkaldırı ortamı yaratmıştı.

Bulavin bu dönemde, kaçak toprak kölesi köylülerin ve ırgatların toplandığı Bahmut tuzlaları Atamanı'ydı. 1704'te, bölgesindeki tuzlalara el koymaya girişen Çarlık görevlilerine karşı koymuş, olayı soruşturmaya gelen, çarın görevlisi Gorçakov'u da hapsetmişti.

Astrahan, Zaporojski ve Terski Kazakları'nın da desteğini kazanan Bulavin, kaçak kölelerden ve yoksul Kazaklar'dan oluşan önemli bir gücü çevresinde topladı. Halka çağrıda bulunarak "herkesin, Rusya' dan gelen yabancılara karşı her türlü çabayı göstermesini" istedi. Seferlere girişerek birçok kenti, bu arada Don Kazakları'nın başkenti Çerkassk'ı ele geçirdi. Kendi güçleri tarafından Don Birlikleri Atamanı ilan edildi.

Bulavin, yandaşlarının bir bölümünü Çerkassk' ta bırakmıştı. Bunlar Bulavin'e bir tuzak hazırladılar ve uygun bir an kollamaya başladılar. Onu Azak'ta uğradığı yenilgiden sonra bir çiftlikte kuşattılar. Durumunun çıkmazını gören ve canlı teslim olmak istemeyen Bulavin kendisini vurdu. Ölümünden sonra Don boylarında ve Rusya'nın kimi kentlerinde birkaç ay süren başkaldırı tümüyle bastırıldı.

BULGAKOV, Mihail
(1891-1940)

SSCB'li yazar. Fantastik öğelerin egemen olduğu yapıtlarıyla 1960' larda üne kavuşmuştur.

Mihail Afanasyeviç Bulgakov Kiev'de doğdu, 10 Mart 1940'ta Moskova'da öldü. Tıp öğrenimi gördükten sonra kısa bir süre doktorluk yaptı. 1917-1921 arasında Rusya'da ve Kafkasya'da dolaştı. 1921'de

Moskova'ya yerleşerek yazarlığa başladı. Oyunları ve öykülerinde gerçekçi bir üslup kullanmasına karşın, fantastik öğeler çoğu kez ağır bastı. *Master i Margarita* (Usta ile Margarita) adlı romanı 1966-1967 yıllarında yayımlandı. Bu romanda Bulgakov gerçekçi bir anlatım biçiminin içinde şeytanın Moskova'daki serüvenlerini anlatıyordu.

1930'lu yıllarda sahnelenen oyunları çoğunlukla ünlü sanatçıların yaşamlarını anlatır. Seçtiği konular çerçevesinde işlediği tema sanatsal özgürlük ve otorite çatışmalıdır. Bu oyunlardan Molière 1936'da *Puşkin* ise 1943'te sahnelendi.

SSCB'de ve diğer ülkelerde üne kavuşması ancak 1960'lı yıllarda gerçekleşti.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Master i Margarita,* (ö.s.), 1966-1967, (Usta ile Margarita). **Oyun** *Beg,* 1927; *Molière,* 1936; *Don Quixote,* 1940; *Puşkin* (ö.s.), 1943.

BULGAKOV, Sergey
(1871-1927)

Rus, düşünür. Köylülük ve dinsel konulardaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Sergey Nikoleyeviç Bulgakov, Orel'de doğdu, Paris'te öldü. 1906'dan başlayarak Moskova Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdi. 1907'de Çarlık Rusya'sı meclisi olan II.Devlet Duması'na üye olarak girdi. 1918'de papaz oldu. 1923'te Fransa'ya yerleşti. Paris Ortodoks İlahiyat Enstitüsü'nde profesör olarak çalıştı.

Bulgakov 1900'de yayımlanan *Kapitalizm i Zemledeliye* ("Kapitalizm ve Tarım") başlıklı doktora tezinde kapitalizmin gelişme yasalarının tarıma uygulanamayacağını savunarak, kırsal kesimde küçük üretimin kalıcılığını, yaşayabilirliğini ve bunun büyük üretimden daha verimli olduğunu öne sürdü. Tarım kesiminin geriliğinin ve bu kesimde katmanlar arası dengesizliklerin kapitalizmin toplumsal-ekonomik koşullarının değil, doğa yasalarının, özellikle de "toprağın azalan verimliliği yasası"nın sonucu olduğunu savundu.

Bulgakov daha sonra Yeni-Kantçı bir konumu benimsedi. Mistik Rus düşünürü Solovyov'un görüşlerinden etkilendi. Paris'te yaşadığı sırada teolojik felsefe kuramlarını geliştirmeye çalıştı ve Berdyayev' le birlikte "Tanrıyı arayış" akımının önde gelenlerinden biri oldu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kapitalizm i Zemledeliye,* 1900, ("Kapitalizm ve Tarım"); *Na piru bogov,* 1918, ("Tanrıların Şöleni"); *Du verbe incarné,* 1943, ("Cisimleşen Kelam").

• **BAKINIZ:** W.SOLOVYOV, BERDYAYEV.

BULGANİN, Nikolay
(1895-1975)

SSCB'li asker ve devlet adamı. 1955-1958 arasında başbakanlık yapmıştır.

Nikolay Aleksandroviç Bulganin 11 Haziran 1895'te Nijniy-Novgorad'da (bugün Gorki) doğdu, 24 Şubat 1975'te Moskova'da öldü. Bir işçi ailesinin çocuğudur. Devlet okullarında öğrenim gördü. 1917 Şubatı'nda gerçekleşen demokratik devrimden sonra Bolşevikler'e katıldı. 1918-1922 arasındaki İç Savaş yıllarında kurulan Rusya Olağanüstü Komisyonu organlarında yöneticilik yaptı. 1922-1927 arasında da Ekonomi Yüksek Kurulu organlarında çalıştı.

Bulganin, 1927'de Moskova'da elektrik fabrikası müdürlüğüne atandı. Bu kuruluş, Birinci Beş Yıllık Plan hedefini süresinden önce bitirince, başarısı dikkati çekti. 1931'de Moskova Sovyeti'nin başkanlığına seçildi. 1937-1938 arasında Rusya Cumhuriyeti başbakanı, 1938-1941 arasında Devlet Bankası başkanı, 1939'da Komünist Partisi merkez komitesi üyesi oldu. II.Dünya Savaşı sırasında general olan Bulganin, Batı cephesi ve Baltık orduları savaş konseylerinin siyasi komiserliğini yaptı.

Bulganin, 1944'te Savunma Bakanı Yardımcısı, 1947'de mareşalliğe yükselerek Savunma Bakanı, aynı zamanda SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı oldu. 1948'de Politbüro üyeliğine seçildi.

Stalin'in ölümünden sonra, Malenkov hükümetinde başbakan vekili ve Savunma Bakanı oldu. Daha sonra Malenkov ile Kruşçev arasındaki mücadelede ağır sanayiye öncelik verilmesini savunan Kruşçev'i destekledi. Kruşçev döneminde 1955-1958 arasında başbakanlık yaptı. Bulganin 1957'de Malenkov ve Molotov'un başını çektiği Kruşçev'e karşı muhalefet hareketine katıldı. 1958-1960 arasında Stavropol İktisadi Konseyi başkanlığına atandı. 1960'ta emekli oldu. 1961'de merkez komitesi üyeliği sona erdi.

• **BAKINIZ:** KRUŞÇEV, MALENKOV, STALİN.

BULMERINCQ, August Von
(1822-1890)

Alman, hukukçu. Devletler hukukunda Pozitivist Okul'un temsilcilerindendir.

12 Ağustos 1822'de Riga'da doğdu, 18 Ağustos 1890'da Stutgart'ta öldü. Devletler hukuku ve kamu hukuku profesörü oldu. Daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nde Bluntschli'nin yerini aldı.

1870'ten önce Almanya'da devletler hukuku bir disiplin olarak gelişmemişti ve bu alanda Heffter'in tabii hukuka dayanan görüşleri egemendi. Özellikle Avrupa'daki uluslararası antlaşmalarda ortaya çıktığı biçimiyle devletler hukuku konusunda çağdaşlarından daha çok bilgi sahibi olan Bulmerincq, Pozitivist

Bulmerincq, 1858'de yayımlanan *Die Systematik des Völkerrechts von Grotius bis auf die Gegenwart* ("Grotius'tan Günümüze Devletler Hukuku Sistematiği") adlı kitabıyla ün kazandı. Bu yapıtında Grotius' tan bu yana devletler hukukuna gerekli ilginin gösterilmediğini ve devletler hukukunun yapay bir biçimde "barış hukuku" ve "savaş hukuku" olarak iki bölüme ayrıldığını öne sürdü. Devletler hukukundaki bu eksikliği gidermek için özel hukuk örneğinden yola çıkarak devletler hukukunun sistemleştirilmesini yapmaya çalıştı. Savaşta, deniz hukuku ve özellikle ganimet hukuku alanlarıyla da ilgilendi. Bulmerincq' in görüşleri daha sonra öğrencisi Bergbohm tarafından geliştirildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Systematik des Völkerrechts von Grotius bis auf die Gegenwart,* 1858, ("Grotius'tan Günümüze Devletler Hukuku Sistematiği"); *Praxis, Theorie und Codification des Völkerrechts,* 1874, ("Devletler Hukukunun Kuramı, Uygulaması ve Kodifikasyonu"); *Das Völkerrecht oder internationales Recht,* 1887, ("Devletler Hukuku ya da Uluslararası Hukuk").

- **BAKINIZ:** BLUNTSCHLI, BERGBOHM.

BULUTAY, Tuncer
(1934)

Türk, iktisatçı. Ekonometri ve genel denge kuramı konularındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

23 Nisan 1934'te Trabzon'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Trabzon'da gördükten sonra 1953'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdi. 1957'de mezun olduktan sonra aynı yıl İktisat ve Maliye Kürsüsü'ne asistan oldu.

1960'ta "Başlıca İktisadî Büyüme Nazariyeleri" konulu tezini vererek iktisat doktoru oldu. 1965'te aynı kürsüde doçentliğe yükseldi. 1973'te profesör oldu. Şubat 1983'te 1402 sayılı sıkıyönetim yasası uyarınca öğretim üyeliği görevine son verildi.

Tuncer Bulutay'ın istatistik, ekonometri ve iktisat alanlarındaki çağdaş öğretilerin tanınmasında ve yaygınlaşmasında önemli katkısı olmuştur. Ekonometri ve genel denge kuramı konularındaki kitapları bu alanlarda Türkiye'de yayımlanan ilk yapıtlardır. Somut iktisadi sorunları, istatistiksel ve ekonometrik yöntemleri yetkinlikle kullanarak incelemiştir. *SBF Dergisi*'nde, *İktisat Dergisi*'nde ve *ODTÜ Gelişme Dergisi*'nde yayımlanmış otuza yakın makalesi vardır. Bu makalelerde Bulutay, Türkiye'de iktisat eğitimi, ekonometrik yöntem ve Türkiye ekonomisine uygulanması, Türk seçmenlerin oy verme eğiliminde iktisadi nedenlerin önemi, Türkiye imalat sanayiinin yapısı, mantık kurallarının bilimsel alanda kullanılması, Neo-klasik iktisat modelinin eleştirel değerlendirmesi gibi konuları işlemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *İktisadi Büyüme Nazariyeleri,* 1961; *Doğrusal Programlama-Giriş,* 1965; *Ekonometrik Bir Deneme, Teori ve Türk Ekonomisine Uygulama,* 1967; *Türkiye'de Gelir Dağılımı* (Dr.Serim Timur ve Dr.Hasan Ersel ile), 1971; *İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştirmeler,* 1972; *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)* (Y.S.Tezel ve N.Yıldırım ile), 1974; *Genel Denge Kuramı,* 1979.

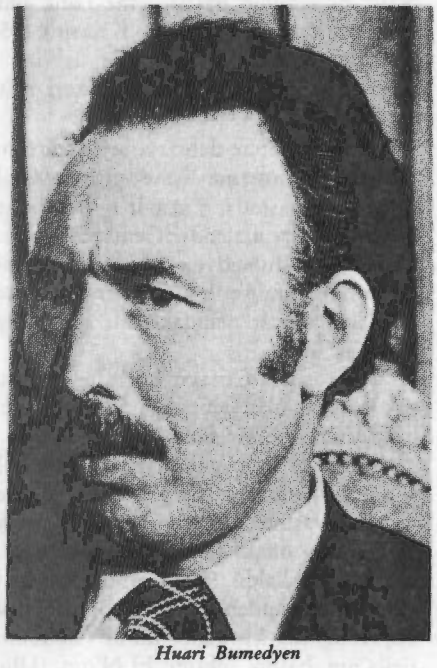

Huari Bumedyen

BUMEDYEN, Huari
(1932-1978)

Cezayirli devlet adamı. Bağımsız Cezayir'in ikinci cumhurbaşkanıdır.

Cezayir'in doğusunda, Guelma kenti yakınlarındaki Heliopolis'te doğdu, 27 Aralık 1978'de Cezayir kentinde öldü. Asıl adı Muhammed Buharruba'dır. Yoksul bir köylü ailesinin yedi çocuğundan biriydi. Arap bir baba ile bir Berberi annenin çocuğu olarak Cezayirli olmanın tüm yerel özelliklerini üzerinde toplamıştı. Çekingen ve sessiz bir çocukluk dönemi geçirdi. Altı yaşında bir Fransız okuluna yazıldı. Bir yandan da Kuran kursuna devam etti. 8 Mayıs 1945'te Setif ve Guelma'da meydana gelen ve 45.000 Cezayirli'nin öldürüldüğü katliam, üzerinde derin etkiler yaptı.

14 yaşındayken bölgenin merkezi ve ülkenin üçüncü büyük kenti Konstantin'e giderek PPA-MTLD (Parti Populaire Algérien-Mouvement pour le Triomphe des Libertés Democratiques) Cezayir Halk Partisi-Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi'nde çalıştı. Radikal Cezayirli milliyetçi Messali Hac'ın önderlik yaptığı bu hareket, 1 Kasım 1954'te 130 yıllık Fransız sömürge yönetimine karşı başlatılan Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın kadrolarını yetiştirmiştir.

Konstantin'de geçirdiği sürede dini çevrelerle ve düşüncelerle ilişkileri gelişti. Arapça ve İslamiyet üzerinde çalışmalar yaptıktan sonra Fransız ordusunda askerlik yapmamak için Cezayir'i terketti. Tüm Kuzey Afrika'nın en önemli ikinci İslami öğretim merkezi olan Tunus'taki Zeytuniye Medresesi'ne

geçerek dünyanın en ünlü ve en önemli İslami öğretim merkezi kabul edilen el-Ezher'de okudu.

Kahire'de bulunduğu yıllarda, 23 Temmuz 1952'de Mısır'daki krallık rejimini deviren darbeye ve Nasır döneminin başlamasına tanık oldu. Cezayirli yurtseverlerle ilişki kurdu. 1 Kasım 1954'te Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerine çalışmalarını keserek Kahire yakınlarında askeri eğitim görmeye başladı.

Kurtuluş savaşına katılması

Şubat 1955'te deniz yoluyla kurtuluş savaşçılarına silah gönderme işine girişti. Gizlice ülkesine döndü. 23 yaşında, Cezayir'in batı bölgesinde askeri sorumluluklar üstlendi. Tlemsen'deki Sidi Bumedyen Camii'nden Bumedyen adını aldı. İlk isim olarak da Oran bölgesinde çok kullanılan Huari adını benimsedi. Uluslararası alandaki adı gizlilik gereklerinden doğmuş oldu.

25 yaşında Cezayir kurtuluş ordusunun en yüksek rütbesi olan albaylığa yükseldi ve ülkenin beş bölgesinden beşincisinin başına askeri lider olarak getirildi. Fas sınırı yakınlarındaki bu bölgede Fransız sömürge ordusuna karşı silahlı mücadeleyi yönetti.

28 yaşında Genel Kurmay Başkanı sıfatıyla Tunus sınırındaki genel karargâha geçti. Bağımsızlığa dek burada kaldı. 1962 Temmuz'unda bağımsızlığın elde edilmesinden hemen sonra Yusuf Benhed'ın başkanlığında kurulan "ılımlı" hükümete karşı Ben Bella'nın başını çektiği FLN'nin (Ulusal Kurtuluş Cephesi) temsil ettiği radikallerin yanında yer aldı ve emrindeki birliklerle başkent Cezayir'e yürüyerek Ben Bella'nın iktidara geçmesini sağladı. Ben Bella'nın yönetimi döneminde Savunma Bakanı olarak görev yaptı.

Politikası

Cezayir'in bağımsızlığını elde ettiği 1962'den Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Ahmed Ben Bella'nın kansız bir askeri darbeyle görevden uzaklaştırılmasına dek geçen üç yıl, Kurtuluş Savaşı'nın önder kadroları arasında kıyasıya iktidar mücadeleleriyle geçti. Ben Bella, tüm siyasal rakiplerini birbiri ardınca saf dışı bırakıp, ülkenin tek güçlü adamı olunca sıranın kendisine geleceğini düşündü. Cumhurbaşkanı Ben Bella yetkilerini kısıtlamaya yönelik önlemler almaya başlayınca kuşkuları arttı. Silahlı kuvvetlerin denetimini elinde bulundurması ve Kurtuluş Savaşı sırasında Fas sınırındaki Oujda'daki karargâhında yakın silah arkadaşları olan Abdülaziz Buteflika (Cezayir Dışişleri Bakanı 1963-1979), Belkasım, Medeghri, Ali Mencli ve Aid Ahmed'ten oluşan ve Oujda Grubu adı verilen yönetici kadroların desteğiyle 1965'te Ben Bella'yı iktidardan uzaklaştırdı.

İktidar dönemi

Ben Bella'yı devirdikten sonra Ulusal Meclis'i feshetti. Anayasayı askıya aldı. Bir süre sonra FLN'nin yeniden örgütlenmesiyle uğraştı. FLN'yi tek parti rejiminin devlet partisi haline dönüştürdü. 1976'da yapılan ikinci FLN Kongresi'nde yerel organların üzerinde merkez komitesi ve siyasi büro oluşturuldu. 1965'te iktidara geldiğinde feshettiği Ulusal Meclis'in yerine Devrim Konseyi kuruldu. 1975'te Ulusal Halk Meclisi açıldı. Milletvekili adayları seçime katılmadan önce, bir Ulusal Seçme Komitesi'nin onayına bağlandılar. Ulusal Halk Meclisi'nin kurulmasına karşılık Devrim Konseyi'ni korudu. 1976'da bir referandumla Ulusal Misak kabul edildi. Ardından yeni Anayasa onaylandı.

İktidara geçtikten sonra 11 yıl üzerinde uğraştığı siyasal kurumlaşma, karmaşık olduğu ölçüde, tüm iktidar dizginlerinin elinde toplanmasına olanak veriyordu. 1978'de uzun bir hastalığın ardından beklenmedik ölümü Cezayir'i bir süre iktidar boşluğunda bıraktı. Hiç kimse onun kadar kişisel güç ile iktidar gücünü kaynaştırabilecek düzeyde sivrilememişti.

Cezayir'i tam anlamıyla bir "Tek adam" olarak yönettiği 15 yıl boyunca bir kez, 1967'de bir darbe girişimi ile karşılaştı. 1968'de ise bir suikast girişimi sonucunda ağır yaralandı. Bu olaydan sonra uzun süre halkın arasına girmedi.

Birçok konuda Ben Bella'nın yörüngesine uygun bir siyaset izlediyse de gerek biçim, gerekse ayrıntılarda önemli ölçüde farklı davranışlar içinde oldu. Ben Bella'yı devirdiği zaman onu "kişi putlaştırması", "şeytani iktidar hırsı" ve "demagojik bir sosyalizm" uygulayıcısı olmakla suçladı. Kendisinin, sosyalizmi ülkenin gerçekleriyle uyum halinde kuracağını öne sürdü. Ben Bella döneminde Cezayir, Nasır'a yakın bir siyaset izliyordu. Cumhurbaşkanlığı çevresinde çok sayıda Mısırlı danışman vardı. Mısır'ın yanı sıra Küba ve Çin gibi ülkelerin saygınlığı da çok yüksekti ve Cezayir'in kuruluşunda bu ülkelere örnek olarak bakılıyordu. Bumedyen başa geçtikten sonra bu duruma son verdi. Yandaşlarının tanımıyla "Cezayir'i Cezayirli'leştirdi".

İktidarı eline geçirince üç temel hedef saptadı: Devleti yeniden örgütlemek, siyasi bağımsızlığı ulusal kaynaklar üzerinde egemenlik kurarak pekiştirmek, ülke ekonomisini güçlendirmek ve kültürel bağımsızlığı sağlamak.

1970'li yıllarda bu hedeflerini uygulamaya koydu. Ülke içine dönük programı üçlü bir boyut taşıdı: Sanayi devrimi, tarım devrimi, kültür devrimi.

Sanayi devrimi ile petrol sanayiinin kamulaştırılmasına bağlı olarak temel sanayi işletmelerini kamulaştırmayı ve ağır sanayii kurmayı amaçladı. Tarım devrimi, köklü bir toprak reformunu içeriyordu. Kültür devrimi, Fransız kültürüne bağlanmış olan Cezayirliler'e Arapça eğitim vermeyi öngörüyordu. Bu amaçla "Araplaşma", "özüne dönme" kampanyaları yürüttü.

Yoksul bir köylü çocuğu olarak büyümüş olmasının da etkisiyle gerek devrim anlayışında, gerek iktisadi kalkınma seferberliğinde ve gerekse uluslararası yeni iktisadi düzen önerilerinde, köylülüğe özel bir yer verdi. Köylülüğün yanı sıra aydınlar ve işçilerin rollerine ilişkin şu görüşü ortaya attı: "Özellikle Arap dünyasında ve genel olarak Üçüncü Dünya'da her devrimin çıkış noktası, devrimci aydınlar tarafından köylülerin gücünün toparlanmasında ve işçinin bilincini sendikal ve iktisadi planda yükseltecek olan siyasal ve toplumsal eylem için birleştirilmesinde yatar".

Uluslararası politikada "Üçüncü Dünya"nın zengin ülkeler karşısında ortak hareketini savundu. Birleşmiş Milletler'in 1974'te Cezayir'in isteği üzerine toplanan hammaddeler konusundaki olağanüstü oturumunda konuşarak Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen kavramının siyasal yazına girmesinde etkili oldu.

• KAYNAKLAR: P.Balta ve C.Rulleau, *La Stratégie de Boumediéne*, 1978; A.Francos ve J.P.Sereni, *Un Algerien nommé Boumediéne*, 1976; K.Mameri, *Citations du President Boumediéne*, 1980.

• BAKINIZ: BEN BELLA, MESSALİ HAC, ŞADLİ.

BUMİN, Orhan
(1916)

Türk, cerrah. Kalp ve göğüs cerrahisinde pek çok yeni tekniğin Türkiye'de ilk uygulayıcısı olmuştur.

İstanbul'da doğdu. 1941'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni askeri hekim olarak bitirdi. Ertesi yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin (GATA) II.Hariciye Kürsüsü'nde asistan oldu. 1947'de genel cerrahi dalında uzmanlık sınavını verince Milli Savunma Bakanlığı kanalıyla ABD'ye gönderildi. Çeşitli hastanelerde cerrahi deneyimini artırarak 1950'de Türkiye'ye döndü ve GATA'da 1952'ye değin başasistan, daha sonra doçent olarak görevini sürdürdü. 1954'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geçerek I.Cerrahi Kliniği doçentliğine getirildi, 1961'de de aynı fakültede profesörlüğe yükseltildi.

Bumin, 1950-1952 arasında gerçekleştirdiği, akciğer loplarının çıkarılması (pnömonektomi), daralmış kalp kapakçıklarının kesilerek açılması, yemek borusunun bir bölümünün ameliyatla alınması ve organın çalışmasını engelleyecek derecede kalınlaşan akciğer zarının soyulması (akciğer dekortikasyonu) gibi ameliyatlarla, Türkiye'de kalp ve göğüs cerrahisi alanında yeni tekniklerin ilk uygulayıcısı olmuştur. Özellikle akciğer zarının soyulmasında, ameliyat sırasında solunum yolu tıkanmalarını önlemek için soluk borusundan tüp sokarak bayıltma (endotrakeal anestezi) tekniğinin de öncüsüdür.

Mide-barsak cerrahisinde de, iki sindirim kanalının uç-yan ağızlaştırma (termino-lateral anastomoz) tekniğiyle birleştirilmesine dayanan yeni bir ameliyat yöntemi, tıp literatüründe Bumin'in adıyla anılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Akciğer Vereminin Cerrahi Tedavisi*, 1954; *Mitral Darlığının Cerrahi Tedavisi ve Komissürotomi*, 1955; *Cerrahide Klinik Muayene ve Hastalıklardaki Bulgular*, 1957; *Sindirim Sistemi Cerrahisi*, 1961-1973.

BUMİN KAĞAN
(?-552)

Göktürk hükümdarı. Göktürk Devleti'nin kurucusudur.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Babası söylencelere konu olan Na-du-lu'dur. Bumin'in adı Çin kaynaklarında Tu-men olarak geçmektedir.

Göktürkler'in atası olan Tukyular Altay Dağları'nın doğu eteklerinde demircilik sanatıyla uğraşan bir Türk kabilesiydi. Tukyular, o dönemde tüm Moğolistan'a egemen olan Avarlar'a (Juan Juanlar) bağımlı olmakla birlikte iç işlerinde özerktiler.

Tukyular'ın başkanı Bumin bölgedeki Türk boylarını birleştirerek Avarlar'ın egemenliğine son vermek için çalışmalara başladı. Bu amaçla Kuzeybatı Çin'de egemen olan ve aslında Tabgaçlar adlı bir Türk boyundan gelip zamanla Çinlileşen Wei yönetimiyle siyasi ilişkiler kurdu (534). Birbirlerine karşılıklı elçiler ve hediyeler gönderdiler.

Kimi kaynakların Uygurlar'ın atası saydığı Töles adlı Türk boyu 546'da Avarlar'a karşı ayaklandı. Bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen ve bunu başaran Bumin, karşılığında Avar hükümdarı Anakay'ın kızını istedi. İsteği kabul edilmeyince Wei hanedanından bir prensesle evlenerek Avarlar'a karşı saldırıya geçti. 552 başlarında Anakay'ı yendi. Bozguna uğrayan Avarlar'a bağımlı boyları ve yerleri ele geçirdi. Bumin, kendini İl Kağan (Çin kaynaklarına göre İlig Kaan) ilan ederek birçok Türk boyunu bir araya getirdi ve Göktürk Devleti'ni kurdu (552). Moğollardan sonra Kağan unvanını kullanan ilk hükümdar olan Bumin, ele geçirdiği toprakların Çin Seddi'ne dek olan doğu bölümünü, eski Hun İmparatorluğu'nun başkenti Ötüken'i merkez yaparak kendi yönetimine aldı. Altay Dağları'ndan İli Irmağı'na dek uzanan batı bölümünü ise Yabgu unvanını verdiği kardeşi İstemi'ye bıraktı. Buna karşılık İstemi'den doğunun yüksek egemenliğini tanımasını istedi.

İstemi, doğuda yeni yerler fethederek Batı Göktürk Kağanlığı'nı oluştururken, Bumin Kağan Göktürk Devleti'ni kurduğu yıl içinde öldü. Yerine oğlu K'olo geçti. K'olo'nun da kısa bir süre sonra ölmesi üzerine 553'te başa geçen küçük oğlu Muhan (Bağan) zamanında Göktürk Devleti en parlak dönemini yaşamıştır.

• BAKINIZ: İSTEMİ KAĞAN, MUHAN KAĞAN.

BUNCHE, Ralph
(1904-1971)

ABD'li sosyolog ve diplomat. Birleşmiş Milletler'in kuruluş döneminde önemli görevler yapmıştır.

Ralph Johnson Bunche, 7 Ağustos 1904'te Michigan Eyaleti'nde Detroit'te doğdu, 9 Aralık 1971'de New York'da öldü. Anne ve babasının 13 yaşındayken ölmesinden sonra, kızkardeşiyle Los Angeles'daki anneannesinin yanında büyüdü. California Üniversitesi'ni 1927'de bitirdi. 1928'de yüksek lisans eğitimini Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. 1934'te yönetim ve uluslararası ilişkiler konusunda doktora yaptı. Doktora tezi, sosyal bilimler dalında o yılın en iyi tezi seçilerek Tappan Ödülü'nü kazandı. Bu arada Fransız Batı Afrikası'na giderek Fransız mandası altındaki Togo ile Dahomey'deki sömürge yönetimlerini karşılaştıran bir çalışma yaptı. Daha sonra Northwestern Üniversitesi'nde, London School of Economics'de ve Cape Town Üniversitesi'nde antropoloji dalında araştırmalarda bulundu.

Bunche, 1928'den 1942'ye dek Howard Üniversitesi'nde kurduğu sosyal bilimler bölümünde görev aldı. 1937'den sonra bölüm başkanlığına getirildi. 1938'de profesör oldu. 1938-1940 arasında İsveçli sosyolog Gunnar Myrdal'ın ABD'de ırk sorunuyla ilgili çalışmasında büyük katkısı oldu, bu çalışma *An American Dilemma in 1944*, ("1944'te Bir Amerikan İkilemi") adıyla yayımlandı.

II.Dünya Savaşı'nda ABD Stratejik Hizmetler Bürosu'nda Afrika ve Uzak Doğu sorunlarını incelemek ve değerlendirmekle görevlendirildi. 1944'te Dışişleri Bakanlığı'nda Bağımsız Bölge İşleri Bölümü'nün başına geçti. Birleşmiş Milletler'in kurulması için yapılan çalışmalara katıldı. 1945 San Francisco Konferansı'nda Vesayet Komisyonu ile ilgili maddeleri kaleme aldı. 1947'de BM Genel Sekreterliği'nce, ülkelere, siyasi bağımsızlıklarını tam olarak kazanıncaya kadar, yol göstermeyi amaçlayan Vesayet Komisyonu'nun başına getirildi.

Birkaç yıl sonra, Birleşmiş Milletler'in Filistin sorunu için bölgeye gönderdiği özel bir kurula katıldı. Araplar BM'in planını kabul etmedi ve I.Arap-İsrail Savaşı başladı. Arabulucu Count Folke Bernadotte 1948'de bir suikast sonucu öldürülünce, Bunche onun yerini aldı. 1949'da savaşı sona erdirmeye çalıştı ve sonunda ateşkes imzalanmasını sağladı. Bu başarısından ötürü Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

1955'te BM Genel Sekreterliği'nde sekreter yardımcısı olarak çalıştı, 1957'de özel siyasi sorunlar sekreter yardımcılığına getirildi. Daha önce, İngiliz-Fransız-İsrail güçlerince işgal edilen Süveyş Kanalı'nda tarafsız BM ordularının bölgeye yayılmasını denetledi. 1960'ta Kongo'da BM Barış Gücü'nü yönetti, 1964'te Kıbrıs'ta Rumlar'la Türkler arasındaki gerginliği gidermek için adaya gönderilen BM Barış Gücü'nün de yöneticisiydi. Birçok madalya ve unvanla ödüllendirildi, 1963'te ABD'nin verdiği en yüksek ödül olan Birleşik Devletler Özgürlük Madalyası'nı kazandı.

1960'ların başına kadar ABD'deki siyah özgürlük hareketiyle ilgilenmedi. Bundan sonra ABD'de ırk ayrımı konusunda demeçler verdi, 1965'te Alabama Eyaleti'nde Martin Luther King'in önderliğindeki ırk ayrımını protesto eden yürüyüşlere katıldı. Beyaz ırktan olmayan halkın çıkarlarını korumak ve ilerlemelerini sağlamak için kurulan National Association for Colored People (Beyaz Olmayan Halkın Ulusal Birliği) adlı kurumun yönetim kurulu üyesi olarak 22 yıl görev yaptı.

Birleşmiş Milletler'den sağlık nedenleriyle Haziran 1970'de ayrıldığında, Genel Sekreter U Thant'ın en etkili siyasi danışmanı ve BM'de en yüksek düzeydeki Amerikan görevlisiydi.

• KAYNAKLAR: J.A.Kugelmass, *Ralph J.Bunche: Fighter for Peace*, 1962, H.P.Linton, *Ralph Johnson Bunche: Writings by and About Him from 1928 to 1966*, 1967.

• BAKINIZ: MYRDAL, M.L.Jr.KING, THANT.

BUNİN, İvan Alekseyeviç
(1870-1953)

Rus, şair ve yazar. Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan ilk Rus yazarıdır.

22 Ekim 1870'te, Voronezh'te doğdu, 8 Kasım 1953'te Paris'te öldü. Yoksul düşmüş soylu bir aileden geliyordu. Moskova Üniversitesi'nde okuduktan sonra Orta Rusya'daki köy yönetimlerinde bir süre çalıştı. Avrupa ve Asya'da yolculuklar yaptı. Çehov ve Gorki'yle tanıştı. Gorki'yle birlikte çalışan demokratik-yazarlar topluluğuna katıldı ama grubun toplumsal-siyasal görüşlerini benimsemedi. 1891'de ilk şiir kitabı yayımlandı. 19.yy'ın son yıllarında İngiliz şairlerin yapıtlarını Rusça'ya çevirerek ün kazandı. Yaptığı çeviriler arasında Byron'un *Manfred* ve *Cain* ("Kabil") adlı manzum oyunları vardı. 1901'de bir şiiriyle Puşkin Ödülü'nü aldı. 1909'da Rus Akademisi'ne fahri üye seçildi. 1920'de Rusya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşti. Bunin bu tarihten sonra şiirlerinden çok, kısa öyküleriyle ün yaptı. Batı uygarlığının yergisi olan *Gospodin iz San-Frantsisko* ("San Fransisco Efendisi") adlı öykü derlemesi 1915'te yayımlandı. Yarı-otobiyografik bir roman olan *Zhizn Arsenyeva* ("Arsenyev'in Yaşamı") ona 1933'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandırdı. Bu romanın devamı niteliğindeki *Lika* 1939'da, son öykü derlemesi olan *Tyomnye alley* ("Karanlık Sokaklar") 1943'te yayımlandı. Öykülerinde 20.yy'ın başında Rusya'da geleneksel köy yaşamının çözülüşünü işledi. 1943'ten sonra yazdığı öykülerinde büyük bir yoğunluk dikkati çeker, bunların kimileri bir sayfadan kısadır.

Bunin'in kişisel olarak tanıdığı Tolstoy ve Çehov üzerine incelemeleri vardır. Bunlardan Tolstoy üzerine olan 1937'de, Çehov üzerine olanı ise ölümünden sonra, 1955'te yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Öykü:** *Gospodin iz San-Frantsisko*, 1915, ("San Fransisco Efendisi"); *Tyomnye alley*, 1943, ("Karanlık Sokaklar"). **Roman:** *Derevnya*, 1910, ("Köy"); *Mitina lyubov*, 1925, ("Mitya'nın Sevdası"); *Zhizn Arsenyeva*, 1930, ("Arsenyev'in Yaşamı"); *Lika*, 1939. **İnceleme:** *Osvobozhdeniye Tolstoğo*, 1937, ("Tolstoy'un Kurtuluşu"); *O Çehove*, (ö.s.), 1955.

BUNSEN, Robert Wilhelm
(1811-1899)

Alman kimya ve fizik bilgini. Kimyasal tayf çözümlemesinin öncülerinden ve 19.yy'ın en büyük deneysel kimyacılarından biridir.

31 Mart 1811'de Göttingen'de doğdu, 16 Ağustos 1899'da Heidelberg'te öldü. Fizik, kimya, mineraloji ve matematik okuduğu Göttingen Üniversitesi'nden, nemölçerlere (higrometre) ilişkin teziyle 1830'da fizik-kimya dalında doktora derecesini aldı. Üç yıl

Robert Wilhelm Bunsen

kadar Paris, Berlin ve Viyana'daki laboratuvarları inceleyip, ünlü kimyacılarla tanıştıktan sonra 1835'te Göttingen Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başladı. 1836-1838 arası Kassel'deki Politeknik Okulu'nda ders veren, 1838'den 1857'ye değin Marburg Üniversitesi'nde kimya profesörlüğünü üstlenen Bunsen, o yıl bir sömestr ders vermek üzere gittiği Breslau Üniversitesi'nde, sonradan birlikte çalışacağı Kirchhoff ile tanıştı. 1852'de Heidelberg Üniversitesi'nde Gmelin'den boşalan kimya profesörlüğünü üstlendi ve 1889'da emekli oluncaya değin bu görevi sürdürdü. Bu üniversitede kurduğu deneysel kimya laboratuvarında Adolph von Baeyer, Adolph Kolbe, Edward Frankland, Julius Meyer gibi değerli kimyacıların yetişmesine emek verdi, hiç evlenmeyerek tüm zamanını laboratuvar çalışmalarına ve öğrencilerine adadı.

1858'de Londra'daki Royal Society'nin, 1882'de Fransız Bilimler Akademisi'nin yabancı üyeliklerine seçilen Bunsen, 1860'ta Royal Society'nin Copley madalyasını, 1877'de de Kirchhoff ile birlikte ilk Davy madalyasını almıştır.

İlk çalışmalarında arseniğin organik bileşiklerini inceleyen Bunsen, 1837'deki bir deney sırasında kakodil siyanür patlamasında sağ gözünü yitirdi. Üstelik, altı yıl kadar süren bu araştırmaları sırasında arsenik zehirlenmesinden az daha ölüyordu. Sonunda, $C_4H_{12}As_2$ formülündeki kakodilin yapısını tanımlamayı başardığı gibi, sönmüş demir oksitin arsenik zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılabileceğini de gösterdi. Ancak, bu çalışmasını sonuçlandırdıktan sonra bir daha organik kimya alanında çalışmadı.

Buna karşılık inorganik kimya alanındaki deneysel çalışmaların en büyük adlarından biri olan Bunsen, kimyasal analizler için gerekli araç ve yöntemleri de çoğunlukla kendisi tasarlamıştır. İlk kez Faraday'ın kullandığı aygıtı geliştirerek yaptığı *Bunsen beki*, bugün de kimya laboratuvarlarının temel araçlarından biridir. 1841'de, o dönemde kullanılmakta olan platinli pil yerine çinko-karbonlu bir pil geliştiren Bunsen, 1845'te de dökme demir üretim yöntemini geliştirmekle görevlendirilmiş, bu çalışmaları sonucunda gaz analizi konusunda yoğun araştırmalara başlamıştır.

Bunsen, öğrencisi Roscoe ile yaptığı ortak çalışmalarıyla da fotokimyanın temellerini atmıştır. Bu çalışmalarında, ışığın kimyasal tepkimeler üzerindeki nitel etkilerini incelemek için hidrojen ve klor gazlarının ışık etkisiyle birleşme tepkimesini seçmiş ve tepkime sonucu oluşan hidroklorik asit miktarının, katalizör rolü oynayan ışığın şiddetine ve ışıma süresine bağlı olduğunu göstermiştir. Gene de kimyaya en önemli katkısı, Kirchhoff ile birlikte yaptığı tayf analizi çalışmalarıdır. İki araştırmacı, Bunsen beki ile Fraunhofer'in tasarladığı bir aygıtı birleştirerek ilk spektroskopu (tayfölçeri) geliştirmiş ve bu yöntemle elementlerin nicel analizini başarmışlardır. Bu yöntemde, birden fazla element karışımı Bunsen bekinin aleviyle buharlaştırılır ve her elementin kendine özgü ışığı bir prizmadan geçirilerek renk tayfı incelenir. Tayfta belirli renklerin olup olmaması, incelenen örnekte hangi elementlerin bulunduğunu gösterdiğinden güvenilir bir analiz yöntemidir ve Bunsen, rubidyum, sezyum gibi elementlerin varlığını bu yöntemle tanımlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Gasometrische Methoden*, 1857, ("Gazölçümü Yöntemleri"); *Photochemical Researches* (H.E.Roscoe ile), 1858, ("Fotokimya Araştırmaları"); *Chemische Analyse durch Spectralbeobachtungen* (G.Kirchhoff ile), 1860, ("Tayf Gözlemleriyle Kimyasal Analiz"); *Flammenreaktionen*, 1866, ("Alev Tepkimeleri"); W.Ostwald ve E.Bodenstein (der.), *Gesammelte Abhandlungen*, (ö.s.), 3 cilt, 1905, ("Toplu Araştırmalar").

- **KAYNAKLAR:** H.Debus, *Erinnerungen an R.W.Bunsen*, 1901; O.Fuchs, "Bunsen", *Das Buch der grossen Chemiker* (yay.G.Bugge), 1955; G.Lockemsnn, *Robert Wilhelm Bunsen*, 1949.

- **BAKINIZ:** BAEYER, E.FRANKLAND, FRAUNHOFER, KIRCHHOFF, KOLBE.

BUNSHAFT, Gordon
(1909)

ABD'li mimar. Ülkesinin önde gelen mimarlık bürolarından Skidmore, Owings ve Merrill'deki tasarım çalışmalarıyla adını duyurmuştur.

9 Mayıs 1909'da New York'da Buffalo'da doğdu. Cambridge'deki Massachussetts Institute of Technology'de (Massachussetts Teknoloji Enstitüsü) mimarlık öğrenimi gördü. Kazandığı bir bursla Avrupa ve Kuzey Afrika'ya gitti. 1937'de, ABD'nin en büyük mimarlık firmalarından S.O.M.'ye (Skidmore, Owings ve Merrill) girdi. 1946'da burada ortak ve sorumlu mimar oldu. ABD içinde ve dışında bu firmanın yapım işlerini yürüttü.

Bunshaft'ın mimarlığa başladığı yıllarda mimarlıkta iki görüş egemendi. Bunlardan biri iktisadi, teknik ve estetik öğelerin bileşkesinden kaynaklanan akılcılığın ortaya çıkardığı yalın biçim anlayışı idi. İkinci görüş ise, bir yapıda değişik işlevlere

"Lever House"

strüktürlere sahip bölümlerin birbirlerinden ayrılması gerektiğini savunuyordu.

İlk filmi

Bunshaft en önemli yapıtlarını S.O.M. firmasıyla çalışırken vermiş, her iki görüşten de etkilenmiştir. 1952'de New York'da yaptığı *Lever House İşhanı* giydirme dış yüzlü gökdelenlerin en önemlilerinden biridir. Bunshaft bu yapının tasarımında o dönemin en önde gelen mimarlarından Mies van der Rohe'yi örnek almıştır. 1957'de Bloomfield'de *Connecticut Genel Yaşam Sigortası Merkez Yapısı*'nda da benzer bir yaklaşımla giydirme yüz yapımına gitmiş, planlarda ise açık büro mekânları oluşturmaya özen göstermiştir. Yale Üniversitesi'nin *Değerli Kitaplar ve Elyazmaları Kitaplığı*'nda Bunshaft'ın yeni bir anlayışa yöneldiği görülür. Son döneminin bu ilk yapısında Bunshaft, yapının dış yüzündeki strüktür öğelerini etkileyici bir biçim öğesi olarak kullanmıştır. Bunshaft'ın bu dönemindeki en önemli yapısı Texas Üniversitesi'nin *Lyndon Baines Johnson Kitaplığı ve Araştırma Merkezi*'dir. Travertenden yapılmış bu yapıda yatay çizgilere ağırlık verilmiştir. Bunshaft ülkesi dışında da yapı yapmıştır. Bunlar arasında Brüksel'deki *Lambert Bankası* ile tasarımına Sedat Hakkı Eldem'in de katıldığı *İstanbul Hilton Oteli* de bulunmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Lever House*, (S.O.M.ile), 1952, New York; *Hilton Oteli* (S.O.M. ve S.H.Eldem ile), 1953, İstanbul; *Connecticut Genel Yaşam Sigortası Merkez Yapısı* (S.O.M.ile), 1957, Bloomfield/ABD; *Texas Üniversitesi, Lyndon Baines Johnson Kitaplığı ve Araştırma Merkezi* (S.O.M. ile), 1971, Texas/ABD; *Lambert Bankası*, Brüksel; *Yale Üniversitesi Değerli Kitaplar ve Elyazmaları Kitaplığı*, New Haven/ Connecticut.

BUÑUEL, Luis
(1900-1983)

İspanyol sinema yönetmeni ve senaryo yazarı. Gerçeküstücülük akımının sinemadaki ilk temsilcilerinden ve Avrupa sinemasının ustalarından biri olmuştur.

22 Şubat 1900'de Saragossa bölgesinin Calanda kentinde doğdu, 29 Temmuz 1983'te Meksika'da, Mexico City'de öldü. Kültürlü bir İspanyol burjuva ailesinin oğludur. Küçük yaşta Cizvit okuluna yollandı. Çocukluk ve gençlik yıllarında İspanyol Katolikliği'nin etkisinde kaldı. Filmlerinin birçoğunda konu edindiği ten ve din karşıtlığı bu öğrenimin getirdiği etkilerle açıklanabilir. Okulda iyi bir öğrenciyken okul dışında dinsel öğrenimine ters düşen bir yaşam sürdüğünü kendisi belirtmiştir. 1920-1923 arasında, Madrid Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Salvador Dali ve Federico Garcia Lorca ile tanıştı. 1925'te Paris'e gitti. Fritz Lang'ın *Der müde Tod* ("Yorgun Ölüm") filmini gördükten sonra sinemayla ilgilenmeye karar verdi. Academie du Cinema'da öğrenim gördü. Sinemaya Jean Epstein'ın yardımcısı olarak başladı. *Mauprat* ve *La Chute de la maison Usher* ("Usher Malikânesi'nin Çöküşü") filmlerinde Epstein'ın, *La Sirene des tropiques* ("Tropik Sirenleri") filminde Etievant ile Malpas'ın yardımcılığını yaptı.

Çok geçmeden Epstein'la arası bozulan Buñuel, 1928'de annesinin yolladığı parayla ilk filmini gerçekleştirdi: *Un Chien andalou* ("Endülüs Köpeği"). Bu film aynı zamanda, Buñuel'in Salvador Dali ile yaptığı ilk ortak çalışmadır. Gerçeküstücülük'ün otomatizm ilkesine yaslanan film birbirleriyle hiçbir mantıksal ilişki içinde bulunmayan bir şakalar dizisi olarak tasarımlanmıştır. Alaylı ya da irkiltici birtakım görüntüler, bilinçaltından çıkıp geldiği gibi aktarılır. Bunların bir çoğu, ileriki Buñuel filmlerindeki görüntülerle izleksel bir bütünlük içindedir.

Epstein'ın uyarısına karşın Buñuel Gerçeküstücüler'le olan işbirliğini sürdürdü. Dali'yle ikinci ortak çalışmasının ürünü olan 1930'daki *l'Âge d'or* (Altın Çağ) Paris'in Stüdyo 28 sinemasında gösterilmeye başlar başlamaz yasaklandı. Film, birinci filmindeki kurgu anlayışı yanı sıra Gerçeküstücüler'in "çılgın aşk" temasını geliştiriyordu. Bu tema Marquis de Sade'a yapılan göndermelerle zenginleştirilerek cinsel arzu ve aşkın toplum düzenini yerle bir edişini gösteriyordu. Bir akrep dövüşüyle açılan filmde, gerçeküstücü ressam Max Ernst'in canlandırdığı haydut önderliğindeki çeteyle başpiskoposlar arasında bir "başkaldırı-yerleşik düzen" karşıtlığı kuruluyordu. Filmin kahramanı her yerde cinselliği görüyor ve cinsel arzunun doyurulamamasından ileri gelen bir dizi gerçeküstücü tepki gösteriyordu.

"Bir Endülüs Köpeği" filminden

Altın Çağ skandalı sırasında Buñuel Hollywood'daydı. *The Beast With Five Fingers* ("Beş Parmaklı Canavar") adlı bir film senaryosu üzerinde ve araştırmacı olarak Modern Sanatlar Müzesi'nde bir süre çalıştı. 1932'de İspanya'ya döndüğünde piyangodan kazandığı parayla İspanya'nın yoksul Las Hurdes bölgesindeki halkı konu edinen *Las Hurdes* ("Ekmeksiz Toprak") adlı belgesel bir film çekmeye girişti. Bu filmde hastalar, umutsuzlar, günden güne tükenen insanlar, kilisenin gösterişli zenginliğiyle karşıtlık içinde verilir. Buñuel'i çok ilgilendirecek olan kilise ve halk karşıtlığı toplumsal bir eleştiri niteliği kazanır. Aldığı tepkiler yüzünden film sınırlı gösterim olanağı buldu. Bundan sonra İspanya İç Savaşı'nı konu edinen *Madrid'36* adlı filmin kurgusuna katkıda bulundu. Naziler'e karşı filmler ve Amerikan ordusu için belgesel filmler çekmek üzere New York'a çağrıldı. Buñuel'in sözlerine göre Dali'nin onun bir dinsiz olduğunu açıklaması üzerine bu tasarı gerçekleşmedi. 1944-1946 arasında Warner Bros şirketinde yapımcı olarak çalıştı. 1947'de Meksika'ya gitti. Burada Meksikalı yapımcı Oscar Danguires adına iki piyasa filmi çekti: *Gran Casino* ve *El gran calavera* ("Büyük Çılgın"). Aynı yapımcı bunlardan sonra ona, 1950'de, hiçbir koşul öne sürmeden, en büyük filmlerinden biri olan *Los Olvidados*'u ("Yitikler") çevirme olanağını tanıdı. 1951 Cannes Film Şenliği'nde en iyi yönetmen ödülünü alan bu film, Mexico City gettolarındaki çocuk suçluları konu ediniyordu. Buñuel, bir çocuğun başka bir çocuk tarafından mahvedilişini anlatırken yoğun bir şiddete yer veriyordu. Toplumdaki yıkıcı güçlerin üstünlük kazanmasıyla birlikte gelişen bu şiddet, öteki film kahramanlarının çizilişine de yansıyordu. *Los Olvidados* Buñuel'e özgü şiddet ve cinsellik karışımıyla toplumsal eleştiriyi bağdaştıran bir filmdi.

Kilise-halk karşıtlığı

Meksika'da Buñuel artık ustalığını kanıtlamış ve belli bir bağımsızlık kazanmıştı. 1951'de çevirdiği *Subida al cielo* ("Göklere Doğru") melodram etkileri taşıyan bir serüven filmiydi.

Yönetmenin 1952'de İngilizce olarak çektiği tek film, bir İngiliz romanının, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunun uyarlamasıydı. Bu filmde, Buñuel için giderek bir tutku haline gelen böcek, ip vb. gibi belli simgeler ve düşler yer alıyordu. "Romanı değil, kahramanını sevdiğini" söyleyen Buñuel, filmde Crusoe ile Cuma arasındaki ilişkiyi irdeler. Burada geleneksel efendi-köle ilişkisi bir insan ilişkisinin gerçekliğine ulaşır. 1952'de bunu izleyen *El*'de ("O") yönetmen aşkın yıkıcılığı konusuna döner. İngiliz yazar Emily Brontë'nin romanından yapılan uyarlamalardan biri olan *Abismos de pasión* ("Tutku Uçurumları") ise gene doğrudan doğruya "çılgın aşk"ı konu edinmektedir.

Buñuel'in oldukça üretken olan Meksika dönemi filmlerinin sonuncusu ve en önemlisi 1955 tarihli *Ensayo de un Crimen*'dir ("Archibaldo de la Cruz'un Suçlu Hayatı"). Kara bir mizah ve sapkın bir cinsellik anlayışıyla bezenmiş bu film bir tür Landru çeşitlemesidir. Kadın katili bir psikopat olan Archibaldo de la Cruz, her cinayet girişiminde seçtiği kurbanının daha önceden başka bir ölümle ortadan kalkmasıyla

Şiddet ve cinsellik

"Burjuvazinin Gizli Çekiciliği" filminden

► engellenmektedir. Film kadın ayakkabıları, böcekler, gelinlikler gibi Buñuel simgeleriyle doludur. Burada Buñuel hem gerçeküstücü izlekleri sürdürür, hem de bunlarla alay eder. Film temelde kendi kendine tutsak bir adamı ve onun düşüncelerini konu edinir. Daha sonraki bazı Buñuel kahramanları gibi Archibaldo da iktidarsız bir kişiliğin anlatımıdır.

Viridiana

Buñuel, 1955'te Fransa'ya döndü. Burada çektiği ilk film *Cela s'appelle l'aurore*'dur ("Adı Şafaktır"). Toplumsal çatışma ve silah arkadaşlığı izleklerini sürdüren film devrimci bir konuyu işliyordu. 1956'da bunu izleyen *La Mort en ce jardin*'de ("Bu Bahçede Ölüm") bir grup kaçağın öyküsü anlatılır. Filmde bir kasaba zorbasının gazabından kaçan bir fahişe, bir rahip, bir genç kız ve bir serüvenci geleneksel Buñuel karşıtlıklarını özetlemek için kullanılır. Buradaki rahip karakteri filmin gelişimi süresince, hem dış dünyayla ilişki halinde olup, hem de örnek bir Hıristiyan olarak yaşanamayacağını anlar.

Nazarin

Aynı konuyu yönetmen bir sonraki filmi ve en önemli yapıtlarından biri olan *Nazarin*'de (1958) işledi. Dünya zevklerinden elini eteğini çekmiş olan rahip Nazarin, dinin öngördüğü ilkelere uygun olarak yaşamaktadır. Oysa iyi niyetle giriştiği her iş başarısızlıkla sonuçlanır, sofuluğu çevresindekiler tarafından değerlendirilemez. Filmin sonunda, suç işleyen Nazarin bir tür vazgeçiş içinde iki jandarmanın arasında uzaklaşırken bir köylü kadın ona ilk olarak bir "armağan", bir ananas sunacaktır. Buñuel film hakkında yaptığı bir açıklamada Nazarin tipinin belirsizliğini bilinçli olarak vurguladığını belirtmiştir. Nazarin bir Hıristiyanlık eleştirisi olarak görülebileceği gibi modern bir İsa yorumu olarak da ele alınabilir. Rahip Nazarin'in çevresindeki tipler filmin kahramanını bütünleyip açımlıyorlardı. Binici Binto'nun bedensel hazlara açıklığıyla cüce Ujo'nun İsa benzeri insancıllığı arasında bir yerde durmakta olan Nazarin, eyleminde ısrar eden bir düşünce adamıdır. Ama Archibaldo ve ötekiler gibi o da düşünceleri konusunda bir kesinliğe varmış değildir. Çevresiyle olan yarı mucizevi yarı rastlantısal ilişki de bundan kaynaklanmaktadır. Film, 1959 Cannes Film Festivali'nde özel jüri ödülünü aldı.

Eski izlekleri yinelemesi bakımından önemsiz sayılabilecek iki filmi Buñuel'in en önemli filmlerinden biri olan *Viridiana* (1961) izledi. Viridiana bir rahibe adayıdır. Amcası Don Jaime'nin yanına, sofuca ama kendisini dünya uğraşlarından tümüyle uzak tutmayacak bir hayat sürmeye gider. Don Jaime kıza duyduğu suçlu cinsel arzu nedeniyle kendini asar. Öte yandan, tıpkı Nazarin gibi onun da iyilik adına yaptığı her şey ters teper. Eve topladığı dilenciler, sakatlar ve cüceler evi talan edip, Viridiana'nın ırzına geçerler. Viridiana sonunda sofulukla ilgili olmayan kuzeni Jorge ve onun metresi ile ortak yaşamaya boyun eğer. *Viridiana*, daha yumuşak bir film olan *Nazarin*'in tersine şiddet, alay ve yoğun bir cinsellikle dolu bir başyapıttır. Filmin doruk noktası cücelerle dilencilerin Leonardo'nun *Son Yemek* tablosunun parodisini yaptıkları talan sahnesidir. *Viridiana*'da da insanlar içinde yaşayıp sofuca davranmanın olanaksızlığı vurgulanmaktadır. *Viridiana* İspanya'da büyük gürültüler kopardı, ancak 1961 Cannes Festivali büyük ödülünü kazandıktan sonra geniş gösterim olanaklarına kavuştu. ◄

Buñuel bundan sonraki filmi *El Angel exterminador*'u ("Mahveden Melek") çevirmek üzere 1962'de Meksika'ya gitti. Film çoğu eleştirmenleri şaşırtmakla birlikte gene de bir başyapıt sayıldı. Bir grup zengin, çağrılı oldukları akşam yemeğinden sonra ev sahiplerinin oturma odasına geçerler ve orada hapsolup bir daha çıkamazlar. Haftalar geçtikçe aralarındaki ilişkiler yavaş yavaş barbarlığa dönüşür ve işi nerdeyse birbirlerini yemeye kadar vardırırlar. Filmde, yoğun kara mizaha karşıtlık oluşturacak kadar yalın bir kamera çalışması vardır.

Bunu iki yıl sonra bir Fransız/İtalyan ortak yapımı izledi. Bu Octave Mirabeau'nun ilk olarak Jean Renoir tarafından 1945'te sinemaya uyarlanan bir romanının ikinci uyarlamasıydı: *Le Journal d'une femme de chambre* ("Bir Oda Hizmetçisinin Günlüğü"). Filmde Hizmetçi Célestine (Jeanne Moreau) girdiği evdeki bütün erkekleri bir bir baştan çıkarır ve sonunda zengin bir komşuyla evlenir. Nerdeyse bir cinsel sapkınlıklar derlemesi olan film sahte değerleri acımasızca eleştirir. Ahlaki bir çöküş ortamında,

erkeklerin cinsel zayıflıklarını kollayarak fırsatçılık güden Célestine sonunda faşist olmayı seçer. Film Buñuel'in en az belirsizlik taşıyan yapıtıydı. Hatta taşra ve cinsellik izlekleri filme zaman zaman bir güldürü niteliği kazandırıyordu. Yeniden Meksika'ya dönen Buñuel *Simon del desierto* ("Çölün Simon'u") ile *Nazarin* ve *Viridiana*'nın dini konularına döndü.

Buñuel'in Fransa'da çektiği *Belle de jour* (Gündüz Güzeli) yönetmenin son dönemindeki başarılı ortak yapımların ilkidir. Zengin ve yakışıklı kocasıyla mutlu bir evliliği olan Séverine (Catherine Deneuve) bir aile dostundan (Michel Piccoli) Paris'teki bir randevuevinin adresini öğrenir. Orada çalışmak için dayanılmaz bir istek duyan genç kadın gündüzleri randevuevine gitmeye başlar. Çok geçmeden burada "gündüz güzeli" olarak sürdürdüğü hayatla dışarıdaki hayatı arasında düşsel öğelerle büyüyen bir uçurum açılır. Joseph Kessel'in romanından uyarlanan filmde burjuva ahlakçılığının eleştirisi romana göre çok daha acımasızdır ve asıl konu gene cinselliğin bilinmezlikleridir. Séverine'in randevuevi sahibesi, kocası, aile dostu, belalısı ve çeşitli müşteriler ile olan ilişkileri onun değişik yüzleri gibidir. Filmin sonundaki "kefaret" olayı da Séverine için görece bir kurtuluş sayılmalıdır.

Tristana (1970), Buñuel'in *Viridiana*'dan sonra İspanya'da çektiği ilk filmdir. Amcasının yanında oturmaya gelen Tristana (C.Deneuve) onun ısrarlı cinsel yakınlaşma isteklerine dayanamayarak bir ressamla kaçar. Ama ressamın ölümü üzerine, üstelik de bir bacağı kesilmiş olarak, amca evine döner. *Tristana* olay örgüsü açısından *Viridiana*'yı biraz da *Gündüz Güzeli*'ni çağrıştırır. Tristana'nın canlı, güzel bir genç kızken giderek, acı dolu, kötürüm bir kadına dönüşmesi mutlak masumiyetin olanaksızlığını bir kez daha vurgular.

1972 tarihli, gene bir Fransız yapımı olan *Le Charme discret de la bourgeoisie*'de ("Burjuvazinin Gizli Çekiciliği"), bölümlü, gerçeküstücü film kurgusuna döner. Film bir yemek için bir araya gelen, ama yemek yemeye fırsat bulamadıkları gibi, başlarından türlü olaylar geçen bir grup büyük burjuvanın öyküsüdür. *El Angel exterminador*'u hatırlatan film toplumsal taşlama geleneğinin özgün bir başyapıtıydı. Aynı kurgu 1974 tarihli *Le Fantôme de la liberté*'de ("Özgürlük Hayaleti") görülür. Filmin kahramanları değişik olayları içiçe yaşarken bir türlü birbirlerinden kopamazlar ve anlatı yapısı olayların düşsel bir biçimde birbirine eklenmesi ya da yarıda kesilmesinden oluşur.

Son dönem filmleri

Luis Buñuel'in 1980 tarihli son filmi *Cet obscur objet du désir* ("Arzunun O Belirsiz Nesnesi"), Pierre Louys'nin *La Femme et le Pantin* ("Kadın ve Kukla") adlı romanının gerçeküstücü, alaylı, anarşist bir uyarlamasıydı. Daha önce Joseph von Sternberg tarafından *The Devil is a Woman* ("Şeytan Kadındır") adıyla sinemaya uyarlanan bu romanda orta yaşlı bir İspanyol zengini (Fernando Rey) "Arzunun belirsiz nesnesi" Conchita'nın peşinden ülke ülke dolaşır ama ona bir türlü sahip olamaz. Buñuel'in filmdeki ilginç buluşu Conchita'yı iki ayrı kadın oyuncuya bölmekti. Yönetmen bu değişiklikten de büyük ölçüde yararla-

Sinemada Gerçeküstücülük

Gerçeküstücülük (Sürrealizm) 1920'lerde Fransa'da plastik sanatlarda ortaya çıkan bir akımdır. Akımın sözcüsü A.Breton'un* kuramı büyük ölçüde gerçekdışının, akıldışının (irrational) gerçekliğine, olayların akışındaki mantık bağının koparılmasına, rüyaların önemine ve cinsel anarşinin (l'amour fou) büyüsüne dayalıydı.

Sinema Gerçeküstücülük'e çok çekici gelen bir anlatım aracıydı. Bir yandan fotoğraf gerçeküstücü fantezilerin en aşırısına bile bir "gerçeğe benzerlik" niteliği kazandırırken sinemanın kurgusuyla sağlanan bölüklü yapısı da en akıl almaz olay örgüsünü bile kurmayı mümkün kılıyordu.

Gerçeküstücü sanatçılar önceleri kendi aralarında deneysel nitelikli çalışmalar yaptılar. İlk gerçeküstücü film 1928 tarihli, Germaine Dulac'ın La Coquille et le Clergyman ("Deniz Kabuğu ve Rahip") adlı denemesidir. Grup ayrıca Luis Buñuel'in Bir Endülüs Köpeği (1928) ve Altın Çağ (1930) filmlerini de büyük bir coşkuyla desteklemiştir. Gerçeküstücü denemeler yapan öteki sanatçılar arasında Man Ray* ve Jacques Brunius gibileri vardır.

Sinemadaki tek sürekli temsilcileri Buñuel olan Gerçeküstücü grubun ilkelerini benimseyen ticari sinema örnekleri arasında Marx Kardeşler'in* çılgın güldürülerini, Hitchcock'un* alaylı kara filmlerini, Mae West* filmlerinin alaylı cinselliğini, Jean Cocteau'nun* -Gerçeküstücüler tarafından ısrarla reddedilmiş olsa da- mitolojiden kaynaklanan fantezileri vardır.

Örneğin Marx Kardeşler'in güldürülerindeki kimi sahneler birbirleriyle ilintisiz nesne, kişi, olay ve durumların en akılalmaz biçimlerde bir araya getirilmesinden kaynaklanan bir gerçeküstücü tad getirirler. Dört kardeşin deliliğe varan espri anlayışları da aynı etkiyi verecek biçimde kullanılmıştır. Gerçeküstücülüğü olduğu gibi sinemaya aktarma çabalarına bir örnek ise Hitchcock'un Spellbound filminde Salvador Dali* tarafından hazırlanan rüya bölümüdür. Cocteau ise bu kadar biçimsel olmamakla birlikte Gerçeküstücülük'ün özünden çok dekoruyla ilgilenmesi açısından soy bir Gerçeküstücü sayılmaz. Günümüze yaklaştıkça gerçeküstücülüğün sinemada ana bir izlek olmaktan çok yan izleklerden biri durumuna düştüğü görülür.

Türk sinemasında gerçeküstücülük pek az filmde yer almıştır. İlk akla gelen örnekler arasında Alp Zeki Heper'in Soluk Gecenin Aşk Hikâyeleri filmi, Metin Erksan'ın* Sevmek Zamanı ve Atıf Yılmaz'ın* Kalbe Vuran Düşman gibi filmlerinin bazı bölümleri vardır.

narak büyük bir cinsel tavırlar güldürüsü çıkarıyordu.

Buñuel, ilk filmi olan *Un Chien andalou*'dan son filmine değin düşüncelerinde hiçbir değişiklik olmadığını söyler. Burjuvazinin sahte duygusallığı ve ahlakçılığına karşı tüm filmlerinde cinselliğin özgürleştiriciliğini, bilinçaltının gücünü, Gerçeküstücü programın ilk dönemdeki çığır açıcı karakterini benimser. Dali ve öteki bazı Gerçeküstücüler'in giderek tükenmelerine karşın Buñuel yalnızca Gerçeküstücülük'e bağlı kalmadan çok geniş bir yelpazede (sosyal gerçekçilik, belgecilik, ticari sinema vb.) yer alır ve öncü sinemacıların en büyüğü ve en "genci" sayılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Un Chien andolou*, 1928, ("Endülüs Köpeği"); *l'Âge d'or*, 1930, (Altın Çağ); *Las Hurdes*, 1932, ("Ekmeksiz Toprak"); *Gran Casino*, 1947; *El gran calavera*, 1949, ("Büyük Çılgın"); *Los Olvidados*, 1950, ("Yitikler"); *Susana*, 1951; *Subida al cielo*, 1951, ("Göklere Doğru"); *El Bruto*, 1952, ("Hayvan"); *Robinsón Crusoe*, 1952; *El*, 1952, ("O"); *Abismos de pasión*, 1953, ("Tutku Uçurumları"); *Ensayo de un Crimen*, 1955, ("Archibaldo de la Cruz'un Suçlu Hayatı");*Cela s'appelle l'aurore*, 1955, ("Adı Şafaktır"); *La Mort en ce jardin*, 1956, ("Bu Bahçede Ölüm"); *Nazarin*, 1958; *La Fièvre monte à El Pao*, 1959, ("El Pao'da Yanan Ateş"); *La Joven*, 1960, ("Genç Kız"); *Viridiana*, 1961; *El Angel exterminador*, 1962, ("Mahveden Melek"); *Le Journal d'une femme de chambre*, 1964, ("Bir Oda Hizmetçisinin Günlüğü"); *Simon del desierto*, 1965, ("Çölün Simon'u"); *Belle de jour*, 1966, (Gündüz Güzeli); *Tristana*, 1970; *La Charme discret de la bourgeoisie*, 1972, ("Burjuvazinin Gizli Çekiciliği"); *Le Fantôme de la liberté*, 1974, ("Özgürlük Hayaleti"); *Cet obscur objet du désir*, 1980, ("Arzunun O Belirsiz Nesnesi").

• KAYNAKLAR: F.Aranda, *Luis Buñuel*, 1969; F.Buache, *Luis Buñuel*, 1970; R.Durgnat, *Buñuel*, 1967; P.Harcourt, *Six European Directors*, 1974; A.Kyrou, *Luis Buñuel*, 1963.

• BAKINIZ: BRETON.

BUNYAN, John
(1628-1688)

İngiliz din adamı ve yazar. Kutsal kitap kadar çok okunan *The Pilgrim's Progress* (Hac Yolunda) adlı yapıtı ile İngiliz romanının doğuşunu etkilemiştir.

Kasım 1628'de Bedford yakınında, Elstow'da doğdu, 31 Ağustos 1688'de Londra'da öldü. Babası gezgin bir tenekeciydi. Yöredeki ilkokulda okuma yazmayı öğrenen Bunyan, daha sonra okulu bırakarak babasının zanaatini öğrendi. 1644'te iç savaşın başlaması üzerine Parlamento'nun yanında orduya katıldı ve 1647'ye kadar askerlik yaptı. İç savaşa katıldığı üç yıl içinde, Cromwell yandaşları arasında savaşan Quaker, Seeker gibi koyu Püriten tarikatlerden etkilendi. Ordudan ayrıldıktan bir süre sonra evlendi. Dindar bir aileden gelen karısı çeyiziyle birlikte Arthur Dent'in *The Plain Man's Path-way to Heaven* ("Sıradan İnsan İçin Cennete Giden Yol") ve Lewis Bayly'nin *The Practice of Piety* ("Dindar Bir Yaşam Sürmenin Yolu") kitaplarını da getirmişti. Bu kitapları okuduğu sıralarda, geçmişte sürdürdüğü dindarca sayılmayan yaşantıdan büyük bir pişmanlığa kapılan Bunyan, 1650-1655 arasında bir çile ve onu izleyen aydınlanma dönemine girdi. En sonunda 1655'te Bedford ayrılıkçı kilisesine katılarak vaiz oldu.

Yetenekli bir konuşmacı ve vaiz olarak sivrilen Bunyan, 1659'da Bedford kilisesinin önderlerinden biri sayılmaya başlamıştı. 1660'ta Cromwell yönetimi yıkılarak Restorasyon dönemi başladığında, İngiliz Ulusal Kilisesi'nin karşıtı tarikatler arasında önde gelen isimlerden biri haline geldi. 1660'ta Ulusal Kilise geleneklerine aykırı ayin düzenlemekle suçlanarak tutuklandı, 1661'de hapse mahkûm oldu. Hapiste kaldığı on iki yıl içinde *Grace Abounding* adını verdiği otobiyografisini yazdı.

Bunyan'ın günah ve kayıtsızlıktan dindarlığa geçişini anlatan bu ruhsal otobiyografi bu türün başka örneklerinde de görüldüğü gibi, "Günaha teşvik-Günah-Pişmanlık-Ödül" aşamalarını izliyordu. 1672'de Kral II.Charles'ın ilan ettiği afla hapisten çıktı; aynı yıl kendisi gibi Ulusal Kilise'ye karşı yirmi beş rahiple birlikte vaaz verebilme izni aldı. 1677'de yeniden hapse atıldıysa da bu mahkûmiyetinin altı aydan fazla sürmediği sanılmaktadır.

1678'de *The Pilgrim's Progress*'i (Hac Yolunda) yayımladı. Bu yapıt Christian (Hıristiyan) adlı başkişisinin Umut, Cehalet, Dünyevi Akıl, Pişmanlık gibi alegorik kişilerin arasında Tanrı yolunu buluşunu ve bu dünyadan öbür dünyaya geçişini anlatıyordu. Dinsel amaçlı bir yapıt olmasına karşın, *Hac Yolunda*, anlatımındaki akıcılık, Bunyan'ın çocukluğundan beri kendisini etkileyen halk öykülerinin bıraktığı izler ve betimlemelerindeki gerçekçilik dolayısıyla hemen sevilen bir kitap oldu. Kişileri alegori geleneğine uygun biçimde soyut erdem ve kötülükleri temsil edecek tarzda isimlendirilmiş olmalarına karşın, davranış ve eylemleriyle gerçek yaşamdan alınmışlardı. Bu yüzden ruhani bir hac yolculuğu olarak beliren olay örgüsü somut dünyada, gerçek koşullar içinde gelişen bir serüvenler dizisi niteliği kazandı. Bu özelliği ile *Hac Yolunda* öncesi ve sonrası olmayan özgün bir yapıttır. 18.yy'da Defoe ile birlikte başlayacak olan dindışı roman geleneği içinde ürün veren yazarlar Bunyan'ın alegorik öğelerinin dışında kalan anlatım tekniklerinden ve kalıplarından uzun süre yararlandılar.

Bunyan *Hac Yolunda*'nın 1684'te yayımlanan ikinci bölümünde Christian'ın karısı Christiana'nın "hac yolculuğunu" anlattı. 1680'de *The Life and Death of Mr.Badman* ("Bay Kötüadam'ın Yaşamı ve Ölümü") ve 1682'de *The Holy War* ("Kutsal Savaş") adlı iki alegori daha yazdı.

• YAPITLAR (başlıca): *Grace Abounding* (otobiyografi), 1666; *The Pilgrim's Progress:* 1.Bölüm, 1678; 2.Bölüm, 1684; (Hac Yolunda, 1967, sadeleştirilmiş baskı); *The Life and Death of Mr.Badman*, 1680, ("Bay Kötüadam'ın Yaşamı ve Ölümü"); *The Holy War*, 1682, ("Kutsal Savaş").

BURAK, Cihat
(1915)

Türk, ressam. Kişisel yaşantısını ve ilgi alanlarını, taşlama da içeren duyarlı bir üslupla betimlemiştir.

8 Ağustos 1915'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yaptıktan sonra girdiği İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü 1943'te bitirdi. 1953'e değin çeşitli resmi görevlerde bulundu, mimarlık bürolarında çalıştı. 1953'te Birleşmiş Milletler bursu ile Fransa'ya gitti. Yurda döndüğünde Bayındırlık Bakanlığı'nda görevlendirildi. 1961'de Fransa Hükümeti'nin bursuyla prefabrike yapım yöntemlerini incelemek üzere gene Fransa'ya gönderildi. Burs süresinin bitiminde işinden ayrılarak bu ülkede kaldı; o güne değin resim çalışmalarını amatörce yaparken bu konuya ağırlık verdi. İki kişisel sergi açtı ve karma sergilere katıldı. 1964'te Utrillo Ödülü'nü kazandı.

1965'te yurda döndü; İstanbul'daki Özel Işık Mimarlık Okulu'nda resim dersi öğretim görevlisi oldu. Bir yandan çeşitli kuruluşlarda mimar olarak çalışırken, bir yandan da resim çalışmalarını sürdürdü, yurt içi ve yurt dışında yeni kişisel sergiler açtı, karma sergilere katıldı.

Burak'ın çalışmalarında halka özgü bir gülmece duygusu vardır. Bu gülmece filozofça bir eleştiri ve alay da içerir. Türk toplumunun yaşayışındaki çelişkilere eğilir. Sultanların, kör kedilerin, göbek dansçılarının, Kuva-yı Milliye gazilerinin yer aldığı resimlerinde eleştirel bir gerçekçilik vardır. Burak, çizdiği kuşlar, tavuskuşları, çeşmeler, sütunlar, acaip insan tipleri ile adeta bir öykücü kişiliğindedir. Resimlerindeki -belki de mimarlığından gelen- ayrıntı çokluğu, üslubunu biraz ağırlaştırırken, bir yandan da onun en güçlü yönünü oluşturur. Yaşamın bir ressama konu olabilecek nice ayrıntısını yakalamakta ustadır. En belirgin özelliklerinden biri de resimlerindeki insancıllık ve insan sevgisidir.

• YAPITLAR (başlıca): *Natürmort*, 1961; *Yayın Balığı*, 1961; *Hint*, 1962; *Rüya*, 1964; *Asrın Çapkını III*, 1967; *Mozart'ın Ölümü*, 1967; *Kompozisyon*, 1968; *Hânı Yağma*, 1969; *Aliye Berger*, 1970; *İstakoz*, 1970; *Akaretler Yokuşu*, 1979, *Ayna*, 1981; *Akvaryum ile Kedi; Boğaziçi.*

BURAK, Ratip Tahir
(1904-1977)

Türk, karikatürcü ve çizgi romancı. Klasik bir çizim anlayışı içinde yapıtlar vermiştir.

İstanbul'da doğdu, 28 Ekim 1977'de aynı yerde öldü. Babası Donanma Komutanı Tahir Bey'in özendirmesi üzerine Denizcilik Okulu'na girdi ve 1921'de kaptan oldu. Bir yıl sonra Refik Halit Karay'ın çıkardığı *Aydede* dergisinde karikatürler yayımlamaya başladı. 1925'te denizciliği bırakıp kendisini tümüyle karikatürcülüğe verdi. 1926'da resim öğrenimi yapmak için Paris'e gitti. 1928'de yurda dönünce bir yandan Kabataş Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı, bir yandan da *Karagöz*, *Karikatür* gibi dergilerde, değişik gazetelerde karikatür çizdi. 1936'da Ankara'ya taşınarak çeşitli devlet dairelerinde ressam, *Ulus* gazetesinde baş karikatürcü olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'a döndü ve *Hürriyet* gazetesinin pazar eklerinde tam sayfalık çizgi romanlar çizmeye başladı. Kısa ömürlü *Halk Gazetesi*'ni kurdu ve yönetti. 1956'da politik bir karikatürü yüzünden 18 ay hapis yattı. 27 Mayıs'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine, 1961'de İstanbul milletvekilliğine seçildi. 1973'e değin *Yeni İstanbul* gazetesinde çizdi. İlerleyen hastalığı yüzünden son yıllarında çalışamadı.

Ratip Tahir Burak'ın ilk karikatürlerini yayımladığı *Aydede* dergisi, Kurtuluş Savaşı yıllarında genç karikatürcülere kapılarını açmış, Ramiz Gökçe, Sedat Nuri gibi ustaların gençlere yol göstermelerine olanak sağlamıştı. Burak, resim öğrenimi görmesinin de etkisiyle, portre karikatürüne ağırlık veren, gerçekçi figürlerin yer aldığı ve gülmeceyi sözde bulan karikatürler çizmiştir. İçinde yaşadığı dönemlerin, kamuoyunda ön plana çıkan yeni zengin, vurguncu, politikacı tiplerini eleştirmiştir. Politik karikatürlerinin yanı sıra Türk denizcilik tarihinin Barbaros gibi ünlü kaptanlarının maceralarını konu alan çizgi romanlar da yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Karikatürcünün Şakaları*, 1953; *Hapishane Hatıraları*, 1963; *Barbaroslar*, 1963.

BURAK, Sevim
(1931-1983)

Türk öykü ve oyun yazarı. Yakın geçmişin alafranga insanlarını sevgi dolu bir yaklaşımla ve ince mizah öğeleriyle bezenen özgün bir üslupla işlemiştir.

29 Haziran 1931'de İstanbul'da doğdu, 30 Aralık 1983'te aynı kentte öldü. İlköğrenimini Kuzguncuk'ta tamamladıktan sonra Alman Lisesi'nde ortaokulu bitirdi. Ortaokuldan sonra öğrenimini sürdürmedi ve kitabevi tezgâhtarlığı, terzilik gibi değişik işlerde çalıştı. Milli manken olarak ABD'ye ve çeşitli Avrupa ülkelerine gitti. Daha sonra, bir süre Afrika'da yaşadı.

İlk öyküleri 1950'de *Ulus* gazetesinde yayımlandı. Bu tarihten sonra çeşitli gazete ve dergilerde aralı olarak öyküleri yer aldı ve bunları 1965'te *Yanık Saraylar* adlı kitapta derledi. Yayımlandığı tarihte olumlu eleştiriler alan *Yanık Saraylar*'daki öyküler, özgün bir anlatımla yazılmış, belirli bir okula yakınlığı bulunmayan, yazarın yaşam deneyimini dürüst bir üslupla aktarmasıyla belirginleşen ürünlerdir. Kısa sürede tükenen kitabın ikinci basımı, 18 yıl sonra, 1983'te yapıldı.

Sevim Burak'ın kişileri çoğunlukla mutsuz bir yaşam sürdüren ve aile çevresinin kapalılığı içinde çözümsüz kalan kadınlardır. Değişik öykülerinde umutsuz ve çözümsüz bir yaşamı, fazla farklılık

göstermeyen kişilerle ele alır. Öykülerinin çoğu yazgıcı bir yaklaşımla aynı olumsuz çözüme, ya da çözümsüzlüğe ulaşır. Erkek tipleri, kadın kişilerinin bu olumsuz yazgısını hazırlayan özneler görünümündedir.

Öyküleri girift örgülerinden ötürü, yaklaşılması kolay olmayan, ama çok çarpıcı nitelikler taşıyan ürünlerdir. Yazmaya başladığı döneme kadar başka yazarların ele almadığı konuları ve duyguları, yadırganan, alışılmışın kalıplarını zorlayan bir anlatımla işlemiştir.

Sevim Burak uzun bir aradan sonra 1982'de *Sahibinin Sesi* adlı bir oyunu ve *Afrika Dansı* adlı öykü kitabıyla yeniden ilgileri üstüne çekmiş, yeni bir anlatım içindeyken ölmüştür.

► • **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Yanık Saraylar,* 1965; *Afrika Dansı,* 1982. **Oyun:** *Sahibinin Sesi,* 1982.

Rönesans yorumu

Jacob Burckhardt

BURCKHARDT, Jacob
(1818-1897)

İsviçreli tarihçi. Rönesans dönemi kültür tarihi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Jacob Christoph Burckhardt 25 Mayıs 1818'de İsviçre'nin Basel kentinde doğdu, 8 Ağustos 1897'de aynı kentte öldü. Babası Basel Katedrali'nin papazıydı. Onun isteğiyle 1837'de Basel Üniversitesi'nde teoloji öğrenimine başladı, ancak yarıda bırakarak tarih alanına yöneldi.

1839'dan 1843'e değin Berlin Üniversitesi'nde okudu. O yıllarda Leopold von Ranke, August Boeckh, Johann Gustav Droysen ve Franz Kugler gibi çağdaş tarih anlayışını temsil eden tarihçilerden ve filolog Jacob Grimm'den ders aldı. Çocukluğundan beri sanata ve mimarlığa karşı yakınlık duyan Bruckhardt'ın ilgisi, Franz Kugler'in yeni bir bilim dalı sayılan sanat tarihi derslerinden sonra İtalya'ya ve Rönesans'a yöneldi. Bir dönem Bonn Üniversitesi'ne gitti. Sanat tarihçisi olan Gottfried Kinkel'le dostluk kurdu, onun çevresindeki sanatçılar topluluğuna katıldı. Berlin'e döndükten sonra da bu toplulukla ilişkisini kesmedi.

1843'te Basel'e döndü. Muhafazakâr *Basler Zeitung* adlı gazetenin siyasal konulardaki muhabiri olarak çalıştı. Bir yandan da Basel Üniversitesi'nde sanat tarihi dersleri veriyordu. 1846-1847 arasında dostu ve öğretmeni Kugler'in sanat tarihi dalındaki iki kitabının yeni düzenlemesine yardım etmek için Berlin'de kaldı. 1847-1848 kışını Roma'da geçirdikten sonra Basel'e döndü. 1855'te Zürich'teki Federal Teknoloji Enstitüsü'ne çağrıldı. Ancak 1858'de tarih ordinaryüs profesörü olarak yeniden Basel'e döndü. 1893'e değin Basel Üniversitesi'nin tek tarih profesörüydü. 1847'den başlayarak hem tarih hem de sanat tarihi, 1886'da emekli olduktan sonra da yalnızca sanat tarihi alanında ders verdi.

Burckhardt'ın en önemli yapıtı, *Die Kultur der Renaissance in Italien*'dir. (İtalya'da Rönesans Kültürü). Burckhardt, yapıtında Rönesans hareketini bir kültür yenilemesi olarak yorumluyordu. Ona göre bu yenilik Orta Çağ sanatına göre bir devrim sayılmalıydı. Orta Çağ toplumlarının özelliği insanın cemaat yaşayışına baş eğmesiydi. Rönesans ise kişinin bunun üstesinden gelerek kendini kurtarması ve kişiliğinin hürriyetini ilan etmesiydi. Böylece yeni bir yaratıcı güç ortaya çıkmıştı. ◄

Burkchardt'ın kitabındaki özellik uzun zaman anlaşılmadı. Yapıtın daha sonra önem ve değer kazanması üç ayrı özelliğe bağlanabilir. Birincisi Rönesans konusundaki tezinin tarihçiler arasında yarattığı tartışmalardır. İkinci etken Avrupa aydınları arasında kolektivizme karşı olan bir davranışın gelişmesi olmuştur. Burckhardt'ı ilk keşfeden aydınlar arasında bu akımın temsilcilerinden Nietszche vardır. Üçüncü etken Burckhardt'ın demokrasi hakkında belirttiği bir şüphenin Avrupa'da gelişen 19. yy. sonu düşünce akımlarına uyması olmuştur.

Burckhardt'ın yapıtları her ne kadar romantik akımın en güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıkmışsa da onu romantiklerle özdeşleştirmek mümkün değildir. Daha öğrenciliğinde Shelling gibi cansız varlıklarda bile yaşam gücü gören bir filozofun düşüncelerini tepki ile karşılamıştı. Bu açıdan Burckhardt'ı kültür tarihine bazı nesnel ölçütler uygulamaya çalışan bir bilimselliğin peşinde görmek gerekir. Burckhardt'ın romantiklere benzeyen yönü, 19. yy. Batı uygarlığını hayatın estetik ve manevi değerlerini ortadan silmekle suçlamasıydı.

Burckhardt'ın ününün önemli bir yönü Avrupa demokratik gelişmesine karşı duyduğu şüpheden ve bu şüpheyi paylaşan aydınların beğenisinden kaynaklanmıştır. 1830'da başlayan devrimler çağı onu derin bir karamsarlığa düşürmüştü. Demokrasinin devrimler yoluyla genişlemesi onun için Avrupa uygarlığının yıkılarak bir barbarlık döneminin açılması anlamını taşıyordu. Geleceğin biçimlenmesi, Burckhardt'ın "terribles Simplificateurs", dediği basit ve basitleştirici, kendi bilgilerine güvenerek hiçbir şeyi ezmekten çekinmeyecek bir ilkel aydınlar grubunun denetiminde olacaktı. Sosyalizmin işçilere yaptığı vaatler işçilerin üniformalı olarak ve her gün "borazanlarla başlayan ve biten" bir çalışma günü halini alacaktı.

Burckhardt'ın bugünkü anlamı "kültür" birimini tarih arayışlarına getirmesi ve bazı kültürlerin kişinin

Resim 168
Filippo BRUNELLESCHI
Floransa Katedrali Kubbesi-Floransa, İTALYA

Resim 169
Bernard BUFFET
"Kuşlar"
dizisinden
Çıplak
Modern Sanat Belediye Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 170

*Edward Coley BURNE-JONES-"**Yıkıntılar Arasında Aşk**" Wightwick Malikânesi Wolverhampton, INGİLTERE*

Resim 171
Cihat BURAK
"Boğaziçi" Özel Koleksiyon

Resim 172
Cihat BURAK
"Akvaryum ile Kedi" Özel Koleksiyon

Resim 173
Şefik BURSALI-"Topkapı Sarayı ve Liman" Özel Koleksiyon

Resim 174
Şefik BURSALI
***"Çiçekçi"** Özel Koleksiyon*

Resim 175
Alberto BURRI
"Yanma ve Yogrulma" Ozel Koleksiyon-FRANSA

yücelmesi için gereken koşulları oluşturması biçiminde düşünce tarihinde bıraktığı bir izde toplanır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Die Zeit Konstantins des Grossen*, 1853, ("Büyük Konstantin Dönemi"); *Der Cicerone*, 1855, ("Cicero"); *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860, (İtalya'da Rönesans Kültürü, 2 cilt, 1957-1958); *Die Geschichte der Renaissance in Italien*, 1867, ("İtalya'da Rönesans'ın Tarihi"); *Griechische Kulturgeschichte*, (ö.s.), 1898-1902, ("Yunan Kültürü'nün Tarihi"); *Erinnerungen aus Rubens*, (ö.s.), 1898, ("Rubens'den Anılar"); *Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien*, (ö.s.), 1898, ("İtalyan Sanat Tarihine Katkı); *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, (ö.s.), 1905, ("Dünya Tarihine Bakış").

- **KAYNAKLAR:** Werner Kaegi, *Jacob Bruckhardt, Eine Biographie*, 4 cilt, 1947-1967; Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*, 1948.

- **BAKINIZ:** BOECKH, RANKE, DROYESEN.

BURGESS, Anthony
(1917)

İngiliz romancı ve edebiyat eleştirmeni. Sözcük oyunları yardımıyla geliştirdiği kendine özgü dili ve izlediği karşı-ütopyacı temalarla son dönem İngiliz romancıları arasında özgün bir yeri vardır.

25 Şubat 1917'de Manchester'de doğdu. Asıl adı John Burgess Wilson'dur. Manchester Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı ve sesbilim öğrenimi gördükten sonra 1940-1946 arasında İngiliz ordusunda görev yaptı. 1946-1950 yıllarında Birmingham Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. 1954'ten 1959'a kadar Eğitim Bakanlığı görevlisi olarak Malaya ve Borneo'da bulundu. "Malaya-Üçlemesi" adıyla bilinen ilk üç romanını bu dönemde yazdı. John Burgess Wilson adıyla yazdığı ilk eleştiri kitabı *English Literature: A Survey for Students* ("İngiliz Edebiyatı: Öğrenciler İçin Bir Araştırma") 1958'de yayımlandı. 1960'lı yılların başlarında Anthony Burgess adıyla bir dizi roman yazdı. Bunlardan 1962'de yayımlanan *A Clockwork Orange* (Otomatik Portakal) yazarı üne kavuşturdu. Kurgu-bilim türündeki bu roman, soygun, cinayet, ırza geçme gibi şiddet eylemlerine yönelen gençliğin yakın bir gelecekteki abartılı portresini çiziyor, yönetimin ise bu eğilimi engellemek amacıyla başvurduğu yöntemlerin şiddet eğiliminin yanı sıra insan kimliğini de yok etme sonucunu vermesini yergili bir üslupla eleştiriyordu. *A Clockwork Orange* 1971'de ünlü sinema yönetmeni Stanley Kubrick tarafından filme alındı.

A Clockwork Orange'da geliştirdiği yarı İngilizce yarı Rusça argo, bu romanın en önemli özelliklerinden biri olarak beliriyor ve yazarın yazınsal anlatımda "dil"e verdiği önemi vurguluyordu. 1964'te yayımlanan *Nothing Like the Sun* ("Güneş Gibisi Yok") Elizabeth Çağı diliyle yazılmış bir parodi romanıydı ve Shakespeare'nin sevda yaşamını konu ediniyordu. 1965'te James Joyce'un yapıtlarına bir giriş niteliğindeki *Here Comes Everybody* ("İşte Herkes Geldi") adlı bir eleştiri kitabı, 1967'de ise *The Novel Now* ("Günümüzde Roman") kitabını yayımladı. Bu ikinci kitabında roman türünün 20. yy'ın ikinci yarısında içine düştüğü bunalımı irdeliyordu. 1982'de zoolog Desmond Morris ile birlikte ilkel insanın ateşi buluşunu konu eden *Quest for Fire* ("Ateş Arayışı") filmi için ilkel insana özgü bir dil geliştirme çabasına girdi. Romancılığının yanı sıra gazetecilik, eleştirmenlik ve dilbilim çalışmaları da olan Burgess, son dönem İngiliz edebiyatında en verimli yazarlardan biri sayılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *The Malayan Trilogy: Time For a Tiger*, 1956, *The Enemy in the Blanket*, 1958, *Beds in the East*, 1959, ("Malaya Üçlemesi: Kaplanın Zamanı, Battaniyedeki Düşman, Doğuda Yataklar"); *The Doctor is Sick*, 1969, ("Doktor Hasta Oldu"); *The Worm and the Ring*, 1961, ("Solucan ve Yüzük"); *Devil of a State* 1961; *A Clockwork Orange*, 1962, (Otomatik Portakal); *The Wanting Seed*, 1962, ("İstekli Tohum"); *Honey for the Bears*, 1963, ("Ayılara Bal"); *The Eve of Saint Venus*, 1964, ("Aziz Venüs Yortusu"); *Nothing Like the Sun*, 1964, ("Güneş Gibisi Yok"); *Inside Mr. Enderby*, 1966, ("Bay Enderby'nin İçinde"); *Enderby Outside*, 1968, ("Enderby Dışarıda"); *The Clockwork Testament*, 1974, ("Otomatik Vasiyetname"); *Abba Abba*, 1977; *1985*, 1978; *Earthly Powers*, 1980, ("Dünyevi Güçler"). **Eleştiri:** *Here Comes Everybody*, 1965, ("İşte Herkes Geldi"); *The Novel Now*, 1967, ("Günümüzde Roman"); *Shakespeare*, 1970.

BURGESS, Ernest
(1886-1966)

ABD'li sosyolog. Aile konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

16 Mayıs 1886'da Kanada'nın Ontario Eyaleti'nde Tilbury'de doğdu. Doğduğu yıl ailesi ABD'ye göç etti. Üniversite öğrenimini 1908'de Oklahoma Eyaleti'ndeki Kingfisher College'da tamamladı. 1913'te Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Kansas ve Ohio üniversitelerinde ders verdi. 1916'da Chicago Üniversitesi'nde öğretim üyesi, 1927'de aynı üniversitede sosyoloji profesörü oldu. 1951'de emeritus profesör oldu. Amerikan Sosyoloji Derneği, Sosyoloji Araştırmaları Derneği, Aile İlişkileri Ulusal Kongresi ve Gerontoloji Derneği'nin başkanlığını yaptı.

Burgess'in asıl ilgi alanı ailedir. 1916'da Chicago Üniversitesi'nde bu konu üzerinde ders vermesi istendiğinde konuyla daha yakından ilgilenmeye başladı. Aile ve evlilik kavramlarının romantikleştirilmiş biçimine karşı çıkarak aileyi karşılıklı etkileşim içinde bulunan kişilerin birliği olarak tanımladı. 1928'de katıldığı bir araştırma, onu evliliklerin başarısını ya da başarısızlığını önceden tahmin edebilme sorunu üzerinde yoğunlaştırmaya yöneltti. 1931'de sadece tek bir çiftten elde edilen verilere dayanarak başlattığı bir çalışmayı daha geniş verilere dayalı çalışmaları izledi. Burgess ailedeki uyumun bireylerin tavırlarındaki birlikteliğe, karı ve kocanın toplumsal özelliklerine bağlı olduğu sonucuna vardı.

Burgess'in ilgilendiği diğer bir alan yaşlı çiftlerdir. Kocanın emekli olmasının getirdiği sorunları,

yaşlıların çocuklarından bekledikleri destekleri incelemiş; yaşlılara yönelik hükümet programlarına ilişkin çalışmalar yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Predicting Success or Failure in Marriage* (Cottrell ile), 1939, ("Evlilikte Başarı ve Başarısızlık Tahmini"); *Engagament and Marriage* (Wallin ile), 1953, ("Nişanlanma ve Evlilik").

• BAKINIZ: G.H. MEAD, R.E. PARK, W.I. THOMAS.

Neo Düstur Partisi'ni kurması

Habib Burgiba

BURGİBA, Habib
(1903)

Tunuslu devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderi ve Tunus'un ilk cumhurbaşkanıdır.

3 Ağustos 1903'te Tunus'un kıyı şeridindeki Monastır kasabasında doğdu. Ailesinin Libya kökenli olduğu sanılıyor. Babası Tunus Beyi'nin emrinde çalışan bir astsubay idi. 1917-1924 arasında başkent Tunus'ta College Sadıkî ve Lycée Carnot'da ortaöğrenimini tamamladı. Bu iki okulda aldığı eğitim gerek Arap, gerekse Fransız kültürünü çok küçük yaşlarda elde etmesine yardımcı oldu.

Siyasi yaşamına 1922'de Anayasal Liberal Parti'ye (Düstur Partisi) üye olarak başladı. 1924'te yükseköğrenim için Paris'e gitti. Hukuk Fakültesi ile L'Ecole Libre des Sciences Politiques'e (Siyasal Bilimler Serbest Okulu) kaydoldu. Paris'te geçirdiği yıllarda bir yandan Fransız liberalleri ile bir yandan da Suriye kökenli, dönemin önemli Arap milliyetçisi ve İslam düşünürü Şekib Arslan ile yakın ilişkileri oldu.

1926'da bir Fransız ile evlendi. Daha sonra başından ikinci bir evlilik daha geçecek ve 1963'te Tunus'ta kadın hareketinin öncülerinden Vesile ben Ammarun ile yaşamını birleştirecektir. Yükseköğrenimini bitirdikten sonra, 1927'de Tunus'a döndü ve avukatlık yapmağa başladı. 1927-1933 arasında Düstur Partisi'nde siyasi çalışmalar yaptı.

Düstur Partisi, ülkeyi Fransız egemenliğinden kurtarmak ve Tunus'un bağımsızlığını sağlamak için mücadele etmekteydi. Parti, gelenekçi bir Tunus yaratmak amacındaydı. Düstur Partisi'nin eylemleri ve propagandasında Tunus'un Arap ve İslami karakteri özellikle vurgulanmaktaydı. 11 yıllık bir parti üyeliğinden sonra Batılı düşüncelerle donanmış bir grup Tunuslu aydınla birlikte 1933 sonunda Düstur Partisi'nden ayrıldı. Aynı yıl *L'Action Tunisienne* (Tunuslu Eylemi) adlı gazeteyi yayımladı.

1934 Martı'nda Düstur Partisi'nden kopan arkadaşlarıyla Neo-Düstur Partisi'ni (Yeni-Düstur) kurdu. 1934 Eylülü'nde ise Fransızlar'ın başlattıkları genel baskı ve sindirme politikasının bir sonucu olarak öbür parti kurucularıyla birlikte tutuklandı. İki yıl kadar hapiste kaldı. Fransa'da sol eğilimli Halk Cephesi'nin iktidara geçmesi üzerine serbest bırakıldı.

1937'de bir kez daha Paris'e gitti ve Fransız yöneticilerine Neo-Düstur'un istemlerini açıkladı. Neo-Düstur'un amacı, en genel çizgileriyle "Fransa ile Tunus arasında parçalanmaz bir birlik yaratmak" olarak ifade edildi. Bu ilkenin Neo-Düstur'un tüm öbür istemlerinin temeli olduğu belirtildi. O tarihlerde Fransa'da Sosyalist Léon Blum başkanlığında bir hükümet kurulmuştu. Blum hükümetinin yarattığı görece liberal koşullar, Tunus'taki Fransız egemenliğinin Fransa ile anlaşmalı biçimde son bulabileceği yolunda Burgiba ve arkadaşlarındaki umutları artırmıştı. Fransa'daki iktidar da o dönemde Avrupa'da beliren faşizm tehlikesine karşı koyabilmek için, sömürgelerinde ve manda yönetimi altında bulundurduğu topraklardaki milliyetçi güçlerle daha anlayışlı ilişkiler içine girmişti.

Leon Blum'un yerini sağcı bir rejim alınca Fransızlar'ın Kuzey Afrika'daki Arap ülkelerinde baskı politikası yeniden canlandı, Fas'ın Méknes kasabasında bütün Magrip'i (Kuzey Afrika) sarsan sert baskı önlemleri alındı. Cezayirli milliyetçi önder Messali Hac tutuklandı ve baskı politikası Tunus'a da sıçradı. Habib Burgiba 1938 Martı'nda bir grup mücede arkadaşıyla birlikte yine tutuklandı.

Tunus'ta başlayan tutukluluğu, daha sonra Fransa'nın Marsilya kenti yakınlarındaki bir cezaevinde 1943 Kasımı'na değin sürdü. Serbest bırakılmasından sonra Roma'ya geçerek bir süre orada kaldı. İtalyanlar, kendisiyle Fransızlar'a karşı işbirliği önerisinde bulundular, Burgiba işbirliği için Tunus'un bağımsızlığında ısrar etti. Bu dönemde partililere yönergeler yollayarak, Tunus'un başına yeni geçmiş olan ve milliyetçi tavırlarıyla tanınan Moncef Bey'in çevresinde kenetlenmelerini, onun kişiliğinde Tunus'un ulusal birliğini yaratmalarını istedi.

Fransız sömürgeciliğine karşı Alman ve İtalyan kuvvetleriyle işbirliğine girişmedi. 1942'de yakın mücadele arkadaşlarından Habib Thameur'e yazdığı bir mektupta, Fransa'nın Almanya karşısında uğradığı yenilginin Tunuslu milliyetçileri aldatmaması gerektiğini ve bu nedenle Almanlar'dan bir şey umut edilmemesi uyarısında bulundu.

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği sıralarda Arap Birliği Örgütü'nün ortaya çıkması yeni umutlar yarattı. 1946'da Tunus'un bağımsızlığı sorununu anlatmak ve destek sağlamak için Kahire'ye gitti. Daha sonra New York'a geçerek Birleşmiş Milletler'de

Tunus sorununu diplomatik kanallardan halletmek politikasını sürdürmeye başladı.

Uluslararası politikada ABD'den destek sağlama politikasına öncelik verdi. Tunus'ta Fransız egemenliğine karşı çıkan, bağımsızlık yanlısı ama aynı zamanda anti-Amerikan sosyalistlerle mücadeleye girişti. Tunus sendika hareketini denetim altında tutan partisi Neo-Düstur aracılığıyla sosyalist eğilimli sendikacıları ve işçileri partiden uzaklaştırdı.

1953'te Fransız gizli servislerince öldürülen Tunus işçi hareketinin ve Neo-Düstur'un önderlerinden Ferhat Haşed'e etki yaparak Tunus İşçi Sendikaları Genel Birliği'ni Sosyalist Blok'un uluslararası sendikal kuruluşundan çıkarttı, Dünya Hür Sendikalar Birliği'ne bağlattı. Bu siyasi çıkışları ile Batı dünyasına güven verdi.

Tunus'un bağımsızlığını elde etme konusunda şiddet kullanılmasının da karşısında yer aldı. Tunus'un bağımsızlığının görüşmeler yoluyla elde edilebileceği tezini geliştirdi. Bu çizgisi, zaten uzun süredir anlaşmazlık içinde bulunduğu eski Düstur ile arasını iyice açtı.

Afrika'da Kahire'nin el-Ezher'inden sonra en nüfuzlu İslami öğretim kurumu olan Tunus'taki Beytun'ye Medresesi'nden güç alan eski Düstur, laik-Batı yanlısı Burgiba ve arkadaşlarını ihanetle suçladı. Görüşmeler yoluna ağırlık verilen bağımsızlık politikasını kınadı.

1954'te Fransa'da yıllar öncesinden tanıdığı Pierre Mendés-France başbakan olunca tezlerini uygulamaya koyacağı fırsatı yakaladı. Pierre Mendés-France, Tunus'a iç özerklik vaadetti. Bu vaad, Burgiba'nın iç özerklikten bağımsızlığa kademeli ve aşamalı bir biçimde geçilebileceği tezini ortaya atmasına yardımcı oldu.

Ancak bu politika, Neo-Düstur içinde karşılaştığı en önemli bunalıma yol açtı. Radikal görüşleriyle tanınan Neo-Düstur önderlerinden Salah Ben Yusuf, iç özerkliğe karşı çıktı ve "tam bağımsızlık ve tüm Kuzey Afrika'nın kurtuluşuna dek mücadele" sloganı ile Burgiba'yı "Batı"nın, Arap milliyetçiliğinin ve İslam'ın ajanı" olarak suçladı. Çetin bir örgüt içi mücadele ve Tunus'ta yer yer çıkan karışıklıklardan sonra Salah Ben Yusuf saf dışı bırakıldı.

Vietnam yenilgisinden sonra kanlı Cezayir kurtuluş savaşı karşısında kalan Fransa'daki Guy Mollet hükümeti 20 Mart 1956'da Burgiba ile Tunus'un bağımsızlık protokolünü imzaladı. Habib Burgiba Tunus'un ilk cumhurbaşkanı oldu.

Burgiba, bağımsızlıktan sonra Tunus'u tek elden yönetti. 1950'lerin ortalarından 1970'lere dek tüm Arap dünyasını etkileyen Nasırcı Arap milliyetçisi dalgaya karşı koydu. Nasır ile çatıştı. Araplar'ın İsrail'in varlığını tanımalarını savunduğu için şimşekleri üzerine çekti. Cezayir'in bağımsızlığına kavuştuğu 1962'den sonra bu güçlü komşusu ile de geçinemedi. Ben Bella, Burgiba'ya karşı Salah Ben Yusuf'u destekledi. Tüm olumsuz koşullara karşın ayakta kalmayı başardı. 1974'te yaşam boyu cumhurbaşkanı seçildi. Tunus'u laik, Batı yanlısı bir Arap devleti yaptı.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 1982'de İsrail saldırısı sonucu Lübnan'ı terketmesi üzerine yeni karargâhını Tunus'a kurmasına izin vererek saygınlığını güçlendirdi. Arap Birliği Örgütü'nün 1979'da Kahire'den Tunus'a taşınması da uluslararası politikadaki rolünü öne çıkarttı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *La Destour et la France*, 1937, ("Düstur ve Fransa"); *La Tunisie et la France*, 1954, ("Tunus ve Fransa"); *La Bataille de l'évacuation*, 1959, ("Boşaltma Savaşı"); *Discours de la victoire*, 1959, ("Zafer Söylevleri").

- **KAYNAKLAR:** C. Begve, *Le Message de Bourgibaune politique de l'homme*, 1973; J.H. Guerif, *Histoire du Mouvement National Tunisien*, 5 cilt, 1969; C.H. Moore, *Tunisia since Independence: The Dynamics of One-Party Goverment*, 1965; L. Rudebeck, *Party and People: A Study of Political Change in Tunisia*, 1967.

- **BAKINIZ:** LAMİN BEY.

BURHAN [Hafız]
(1897-1943)

Türk ses sanatçısı. Gazelhan olarak ünlüdür.

İstanbul'da doğdu. Kocamustafapaşa rüşdiyesini bitirerek Muzıka-i Hümayun'a hanende olarak girdi. Hıfzını tamamladıktan sonra, müezzinlik, mevlidhanlık, hafızlık yaptı. Burhan, musiki derslerini İsmail Hakkı Bey ile Zati Arca'dan almıştır. Mevlidhan olarak da tanınan Burhan esas ününü gazelhan olarak yapmıştır.

18 Nisan 1943'te Mareşal Fevzi Çakmak'ın kızının mevlidini okurken Ankara Hacıbayram Camii'nde öldü.

Dinsel ve dindışı musikide düzenli bir eğitim görmemişti. Özellikle çok tizlere çıkabilen bir ses alanına sahip olan Burhan, plaklara okuduğu gazellerle halk arasında yaygın bir ün kazanmış, gazel geleneğinin günümüze değin kalan başarılı bir örneğini oluşturmuştur.

BURHANEDDİN DÜSUKİ
(1255-1294)

Tunus'un bağımsızlığını kazanması ◄

Mısırlı mutasavvıf. Dusukiye tarikatının kurucusudur. İslam dinine, Mısır insanının yaşayışına uygun bir biçim vermek istemiştir.

Nil kıyısında, Raşid ilçesine bağlı Düsuk köyünde doğdu, orada öldü. Gerçek adı İbrahim Burhaneddin'dir. Babası Seyid Ebülmecid'tir. Eskiden beri tasavvufla ilgilenen, Peygamber soyundan geldiği ileri sürülen bir ailedendir. "Seyid" sanını da babasından almıştır. Tasavvufla ilgili ilk bilgileri babasından edindiği sonra Kahire'de öğrenim gördüğü söylenir. Başka bir söylentiye göre de ramazan ayının birinci gününde doğduğundan, kendisinde "uğur" varmış, çevresini yetiştirmek için görevlendirilmiş. Burhaneddin öğrenimini bitirip köyüne döndükten sonra

toplumla ilişkilerini kesmiş, içekapalı bir yaşam sürmeye başlamış. Bu tutumu halkın ilgisini çekince çevresinde büyük bir kalabalık toplanmış. Bundan yararlanan Burhaneddin, düşüncelerini çevresindekilere aşılamaya, onlar aracılığıyla daha geniş bir alana yaymaya başlamış. Kısa bir süre içinde ünü Mısır sınırları dışına taşmış. Suriye, Irak, İran, Anadolu ülkelerinden kendisini görmeye gelenler olmuş. Burhaneddin'in birçok kitap yazdığı, bunların yalnız tarikata bağlı kimselerce okunduğu söylenir.

Burhaneddin'in kurduğu tarikata, doğduğu yerin Düsuk olmasından ve kendisinin de, doğduğu yere göre "Düsuki" diye anılmasından dolayı "Dusukiye" denir. Tarikat, kurucusunun görüşlerini içeren, onun koyduğu kurallara uyan, buyruklara göre davranan bir yaşam anlayışını benimsemiştir. Bu nedenle tarikatın düşünceleri Burhaneddin'in kişisel görüşleridir. Burhaneddin, bir tasavvuf insanı olmasına karşın, biri *Kuran*, öteki Hadis olmak üzere iki kaynağa bağlanmıştır. Ona göre yaşamın ereği bilim edinmek,bilimin görevi de Tanrı'nın birliğini, yüceliğini, *Kuran*'la bildirilenleri öğretmek, kişinin inanını güçlendirmektir. Mutluluğa ulaşmak için başlıca yol azla yetinme, aşırılığa kaçmama, dünya ile ilgili tutkulardan sıyrılmaktır. Azla yetinme (kifafu nefs) kişiyi erdemli kılar, içini arındırır, kendini Tanrı'ya vermesini sağlar. İnsanın öğrenmesi,bilmesi gereken ne varsa *Kuran*'la, Hadis'le bildirilmiştir. Tanrı önsüz-sonsuz (ezeli-ebedi) bir varlıktır, evren ve öteki varlık türleri yaratılmıştır, Tanrı'nın belirlediği süre sonunda yok olacaktır. Yargı günü vardır, ölümden sonra dirilme gerçektir. İslam dininin öngördüğü bütün görevleri yerine getirmek imanın özü gereğidir.

İnsan inandığını eylemleriyle ortaya koymalıdır, yalnız düşüncede kalan, davranışlarda kılavuz olmayan bir iman kesin değildir. Burhaneddin Düsuki'ye göre inanan kimse iyilik etmeyi seven, başkalarına karşı alçakgönüllü, yardımsever davranan, bütün çevresiyle barış ve kardeşlik duyguları içinde geçinen kimsedir. Savaş kötüdür, savaşa yol açmak daha kötüdür. Büyüklük, üstünlük başkalarının gücüne dayanılarak sağlanan görevlerle değil bilimle, gönül bilgisiyle (irfan) bağlantılıdır. İbadetin amacı insanı olgunlaştırmak, içini Tanrı sevgisiyle doldurmak, gönlünü aydınlatmaktır. İbadeti bir biçim, gövdeyle ilgili bir davranış diye anlamak yanlıştır.

Burhaneddin Düsuki'nin etkisi, ölümünden sonra daha büyük olmuş kurduğu tarikattan yeni yeni kollar türemiş, Sünnilik'in uygulandığı ülkelerde yandaş toplulukları oluşturmuştur. Anadolu'da Halvetîlik'le bağlantı kuran Düsukiye tarikatının Şernubiye adlı kolu Antalya'da ortaya çıkmıştır. Öteki kolları Aşuriye, Süyütiye ve Taziye'dir.

• KAYNAK: *Tıbyanu Vesailü'l-Hakayık ş-i Beyani's-Selasili't-Tarayık*. (Yazma).

BURIDANUS, Joannes
(1295-1358)

Fransız, filozof. Adcı felsefeyi savunmuş, özgür seçim sorunuyla ilgilenmiştir.

Artois bölgesindeki Béthune'de doğdu. Paris Üniversitesi'nde Occamlı William'dan felsefe öğrenimi gördü. 1328-1340 arasında bu üniversitede önce öğretim üyesi sonra da iki kez rektör oldu. 1345'te Roma'da Paris Üniversitesi'nin çıkarlarını savunmakla görevlendirildi. Kimi kaynaklar Viyana Üniversitesi'ni kurduğunu belirtirlerse de, bu konuda kesin bilgi yoktur.

Buridanus'un felsefe anlayışı Occamlı William doğrultusundadır. Ancak, kimi doğacı ve deneyci görüşlerde onu aşar. Tümellerin tikellerden önce mi sonra mı geldiği sorununda, duyu gözlemlerinden yola çıkarak tikellerin önce geldiğini savunmuştur. Bir süre sonra ise, önceki görüşünü de değiştirerek tümel duyunun tikelden önce oluştuğunu, çünkü kesin bilginin, önce karışık olan duyu bilgisinden sonra geldiği sonucuna varmmıştır. Ona göre bir nesneye uzaktan bakıldığında, iyice ayırt edilemez, bu yüzden de karmaşık ya da tümeldir. Sonra nesne daha belirginleşir ve tam görüldüğünde tikel bir durum alır. Bu, duyu bilgisinin ussal bilgiden üstün olduğunu gösterir.

Buridanus'un fiziği deney üzerine kuruludur. En önemli fizik kuramı "impetus"tur. Aristotelesçi "yerel devinim" kuramına karşı olarak o, atılan nesnenin elden çıktıktan sonra da devinimi sürdürdüğü görüşünü savunur. Bu devinme nesneleri atan yüzünden değil, atıldıklarında onlara yapışan devindirici güç nedeniyledir.

Buridanus bu kuramı uzaya da uygular. Gök varlıkları kutsal bir güç itişiyle sağlanan "impetus" aracılığıyla devinebilirler. Bu devinim süreklidir, çünkü orada engelleyici güçler yoktur.

Özgür seçim sorunuyla ilgili görüşü "Buridanus' un eşeği" denen bir örnek olayla dilegetirilir. Bu örnek, kendisine eşit uzaklıkta bulunan ve eşit ölçüde çekici iki ot yığınından hangisini seçeceğine karar veremeyen eşeğin açlıktan ölüşünü betimler. Düşünürün, özgün yapıtlarında geçmeyen bu örneği, sonradan ona karşı olanların uydurdukları sanılmaktadır. Buridanus'a göre biri daha çok, öteki daha az olmak üzere, iki iyi nesne arasındaki özgür seçim, us doğrultusundadır. Ancak eş düzeydeki iki iyi söz konusu olduğunda seçim yapılamaz. İşte, eşeğin durumuna benzetilen de budur. Buridanus, bu savıyla özgür seçimi yadsımak istememiş, ancak bunun us yargısının engellenmesiyle olanaklı olduğunu savunmuştur.

Ona göre her sorun, iki karşıt güdü arasına yerleşerek, her ikisinden de bağımsız bir biçimde karar verilmesine yol açar. Bu nedenle özgürlük söz konusu değildir,çünkü artık ortada eylem yoktur; her iki yana karşı da eşit bir ilgisizlik duyunca bunlardan birini yeğlemenin bir anlamı kalmaz. İstencin doğal olarak iyiliğe yöneldiği öne sürülse de araçlardan biri seçildikten sonra özgürlük kalmaz; bu nedenle, devinimin kural ve güdüsü söz konusu ola-

maz, bu durum us kurallarıyla bağdaşmaz.

Kötüyü yeğlemek ona göre ya bilgisizlikten ya da karışıklıktan olabilir. Buridanus, istenci anlak ve duyu yönelimlerinden ayırmıştır. İstenç anlakla devindirilirse edilgin, bağımsız devinirse etkindir. Etkin bir istenç için ahlak özgürlüğü gereklidir, yoksa istenç çelişkiye götürür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Summulae de Dialectia*, 1487, ("Diyalektik Üstüne Küçük Özetler"); *Compendium Logicae*, 1489, ("Mantığın Özeti"); *Sophismata*, 1489, ("Safsatalar"); *Questiones in X. Libros Ethicorum Aristotelis*, 1516, ("Aristoteles Etik'inin 10. Kitabı Üzerine Araştırmalar"); *In Aristotelis Metaphysica* 1518, ("Aristoteles'de Metafizik").

- **KAYNAKLAR:** I.M. Bochenski, *History of Formal Logic* (Çev. I. Thomas), 1961; E.A. Moody, *Truth and Consequence in Medieval Logic*, 1953.

- **BAKINIZ:** OCCAMLI William

BURİAN, Orhan
(1914-1953)

Türk deneme, eleştiri yazarı. Aydınlık düşünceli bir bilim adamı olarak Türk edebiyatına yazıları ve dergileriyle katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu, 5 Mayıs 1953'te Ankara'da öldü. 1932'de İstanbul Kabataş Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini İngiltere'de, Cambridge Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nde yaptı. 1937'de yurda dönünce Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Muhtar Enata'nın çıkardığı *Yücel* dergisinin önce yazarı, sonra yöneticilerinden biri oldu. Fakültedeki görevinin yanı sıra, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Batı edebiyatı ve tiyatro tarihi dersleri verdi. 1947'de çağrılı olarak ABD'ye gitti. İki yıl Princeton Üniversitesi'nde Amerikan edebiyatı üzerine çalıştı. 1952'de *Ufuklar* dergisini çıkarmaya başladı.

Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde İngiliz edebiyatı profesörü olan Orhan Burian *Yücel* dergisindeki yazılarıyla ağırlıklı olarak İngiliz edebiyatının Türkiye'de tanınmasına, özellikle Türk okurunun Shakespeare ve yapıtları konusunda derinliğine bilgiler edinmesine çalıştı. Sanat ve toplum konularında yazdığı çeşitli yazılarla hümanizm anlayışını savundu. Çağdaş Türk şiiri üzerine yazdığı yazılarla ve 1946'da yayımladığı *Kurtuluştan Sonrakiler* adındaki şiir antolojisinin önsözüyle yeni değer yargıları getirdi.

Kurduğu *Ufuklar* dergisini onun anısına bir saygı olarak yakın arkadaşı Vedat Günyol *Yeni Ufuklar* adıyla uzun yıllar sürdürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kurtuluştan Sonrakiler*, 1946, antoloji; *Denemeler-Eleştiriler*, (ö.s.), 1964.

Edmund Burke

BURKE, Edmund
(1729-1797)

İngiliz devlet adamı ve siyaset felsefecisi. Güncel olaylar üzerine yazdığı yazılarla siyaset kuramının oluşmasını etkilemiştir.

12 Ocak 1729'da Dublin'de doğdu, 9 Temmuz 1797'de Beaconsfield'de öldü. İrlandalı orta halli bir ailenin oğludur. Annesi Katolik, babası Protestan olan Burke, daha çok, Protestan olarak yetiştirildi. 1743-1748 arasında Dublin'deki Trinity College'da öğrenimini tamamladıktan sonra, 1750'de Londra'da hukuk öğrenimi gördü.

1761'de İrlanda Bakanı G. Hamilton'un, 1765'te de Rockingham Markisi'nin özel yazmanlığını yaptı. Liberal eğilimli Whig Partisi'ne girerek, 1765'te Wendover'den, 1774'te Bristol'den, 1781'de Malton'dan milletvekili seçildi; 1795'te siyasetten çekildi.

1688 Devrimi'yle İngiltere'de siyasal erk, "Whig" aristokratlarının eline geçmişti. Fakat yüzyıl sonra III. George, anayasanın krala tanıdığı yetkileri artırmak için Whigler'in çoğunlukta olduğu yasama organını kendi amaçları doğrultusunda zorlamaya başlayınca, Burke, Whig Partisi'ni krala karşı durmadığı için eleştirmiştir. Dengeli bir anayasa düzeninde yasama organının bağımsız olmasını ve kendini ulusun yararına adamış, yetenekli, ilkelerine bağlı kişilerden oluşması gerektiğini savunmuştur. Öte yandan yönetilenlerin nasıl yönetileceklerini saptamaya hakları olmadığını eşit oy hakkının anlamsız bir aritmetik oyunu olduğunu öne sürmüştür.

Fransız Devrimi'ne ilişkin görüşleri

Burke temsil fikrini tarihsel kategoriler içinde düşünmüş, kendisi soylu olmamakla birlikte aristokratik yönetimi savunmuştur. Düzenin bozulmamasını her şeyin üstünde tutmuştur. Yaşadığı çağın iki büyük olayına da bu açıdan bakmış, Amerikan Devrimi'ni onaylamış, Fransız Devrimi'ni ise yermiştir. Amerikan Devrimi'nde temelde geleneksel hakların ve özgürlüklerin korunması varken, Burke'e göre, Fransız Devrimi yapay bir akılcı felsefe üzerine yeni bir sistem kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca Burke, bu devrimi, kişisel mülkiyet, din ve devletin geleneksel

yapısını bozma pahasına özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi ilkeleri getirmekle de suçlamıştır.

Burke, Fransız Devrimi'nin temelindeki "evrensel insan hakları" ve "doğal yasalar" gibi önsel (a priori) kavramları önemli görmemiştir. Ona göre siyasal görmüş-geçirmişlikten yoksun, hayalperest bazı idealistlerin var olan kurumlara ve yerleşmiş geleneklere karşı şiddet yoluyla giriştikleri bir devrimin verebileceği sonuç, felaketten başka bir şey olamazdı.

Burke'ün siyaset ile ilgili tutumu temelde dinsel bir tutumdur. Bir Hıristiyan olarak, dünyanın yetkinlikten uzak bir düzeni olduğunu söylerken ahlaki düzene verdiği önemi vurgular. Ona göre, yöneticilerin ve yasa koyucuların ilk görevi, şimdiyle ilgilidir, gelecekle değil. Bu kişiler güçlerini bugünkü kötülükleri düzeltmek için kullanmalıdırlar.

Burke'ün üzerinde durduğu kavramların başında; adalet, doğal eşitlik, doğal haklar gelir. Eşitlik ve yararcılığı "hukukun iyi temeli" olarak gösterirken, adaleti yararcılığın bir işlevi olarak görmez. Hukuksal yargı, yan-koşullar, yararlılık gibi kavramları doğal hukuk geleneği içinde, değişik bir biçimde ele almıştır.

Doğal görevler ve haklar

Burke, doğal hukuktan söz ederken 17. ve 18. yy'ların doğal hukuk anlayışı ile Thomizm'in doğal hukuk anlayışı arasındaki farkı gösterir. Thomizm daha çok doğal görevlerle, öteki ise doğal haklarla ilgilidir. Burke, Thomizm'de olduğu gibi doğal görevler üzerinde durur, doğal hakları ise ikincil olarak ele alır.

Burke'e göre, insanı, Tanrı, fiziki dünya ve öteki insanlardan oluşan üçlü bağımlılığından kurtaracak ya da bağımlılığını azaltacak hiçbir hak olamaz. Bu bağımlılıklarını ve bunlardan kurtulmasının olanaksızlığını bilmesi, insanın yaşam, özgürlük ve mülkiyet eşitliğinin bir hayal olduğunu öğrenmesine yarar. Uygar bir toplum düşüncesi ancak doğal görevler ve doğal haklarla birlikte anlamlıdır. Uygar bir toplumun ayakta kalabilmesi için toplumu yönetenler bu hakların kullanılmasını ve görevlerin yapılmasını sağlamalıdır.

Burke, insanlar arasında ahlaksal ve yasalar önünde hukuksal bir eşitliğe inanır. Buna karşılık insanlar arasında siyasal ve düşünsel bir eşitliği kabul etmez.

Doğal ve siyasal toplum kavramları

Burke'ün siyaset felsefesi ile ilgili görüşlerinin toplandığı kitabı *A Vindication of Natural Society*'dir ("Doğal Toplumun Doğrulanması"). Bu kitabında doğal toplum biçimini ve ilişkileri inceler. Doğada birçok zorluklarla karşı karşıya kalan insanlar bu zorluklara birlikte göğüs germek, gereksinimlerini birlikte karşılamak zorundaydılar. Onları besleyen, barınmalarını sağlayan maddeler aynı ve ortaktı. Bu ortaklık onları toplum fikrine götürdü. Burke, pozitif bir kurumlaşmayı içermeyen bu birliği "doğal toplum" olarak adlandırır. Ancak insanlar bununla yetinmediler. Doğal biraradalıkları onlara zorunluluklar getirmiyordu,bu yüzden de elde ettiklerini ellerinden kaçırmaları, bu koşullar altında, çok kolaydı."Doğal toplum" onları birarada tutamadığına göre, başka yollar aranmalıydı.İnsanlar bu eksikliği "yasalar"la giderdi.Yasaların işe karışmasıyla ortaya çıkan toplum biçimi "siyasal toplum"dur.Bu toplum biçimi, devletlerin, uygar toplumların, hükümetlerin kaynağıdır.

Genel sınıflamadan sonra, tek tek devlet biçimlerinin yapısını inceleyen Burke'e göre, devleti kavramsal olarak ele alırken dışsal ve içsel ilişkilerini incelemek gerekir. Dışsal ilişkileri arasında, başka devletlerle olan dostluk ve düşmanlık ilişkileri vardır. İçsel ilişkileri ise, onu oluşturan parçaların, yöneten ile yönetilenlerin karşılıklı ilişkilerini içerir. Her iki tür ilişkinin temelinde, insanların birbirlerini altetme güdüleri yatar. İnsanlar "siyasal toplum" kurdukları zaman bu güdülerini doyuracak araçları üretme olanakları olur.

Burke, Tarihçi Hukuk Okulu'nun esin kaynaklarındandır. Rousseau'nun doğal hukuk görüşlerine karşı tarihsel olguların sürekliliği görüşünü savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A Vindication of Natural Society: or a View of the Miseries and Evil arising to Mankind from every Species of Artificial Society*, 1756, ("Doğal Toplumun Doğrulanması: Ya da Her Çeşit Yapay Toplumun İnsanlığa Getirdiği Felaket ve Kötülüklerin Bir Değerlendirmesi"); *A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, 1756, ("Asil ve Güzel Olana İlişkin Düşüncelerimizin Kökenine Yönelik Felsefi Bir Araştırma"); *Observations on a late Publication Entitled, the Present State of the Nation*, 1769, ("Ulusun Bugünkü Durumu Adlı Kitap Üzerine Gözlemler"); *Thoughts on the Present Discontents*, 1770, ("Varolan Hoşnutsuzluklar Üzerine Düşünceler"); *American Taxation*, 1774, ("Amerikan Maliyesi"); *Conciliation With America*, 1775, ("Amerika ile Uzlaşma"); *India Bill*, 1783, ("Hindistan Yasa Tasarısı"); *The Impeachment of Warren Hastings*, 1788, ("Warren Hastings'in Suçlanması"); *Reflections on the Revolution in France*, 1790, ("Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler").

- **KAYNAKLAR:** A. Cobban, *Edmund Burke and the Revolt against the Eighteenth Century*, 1929; C.B. Cone, *Burke and the Nature of Politics*, 1957; J.Mac Cunn, *The Political Philosophy of Burke*, 1913.

BURKE, Kenneth
(1897)

ABD'li eleştirmen, edebiyat kuramcısı, şair ve öykü yazarı. Edebi biçimler üzerine geliştirdiği kuramsal yaklaşımıyla önem kazanmıştır.

5 Mayıs 1897'de, Pittsburgh'da doğdu. Ohio Eyalet Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Önceleri şair olarak, daha sonra ise 1926-1927 yıllarında *The Dial* dergisine yazdığı yazılarla, müzik eleştirmeni olarak tanındı. 1934-1936 arasında *The Nation* dergisinin müzik eleştirmeni oldu. 1937'de New School for Social Research'de eleştiri kuramları ve uygulamalı eleştiri konularında verdiği derslerle ilgi topladı. 1938'de ve 1949-1950 arasında Chicago Üniversitesi'nde, 1952 ve 1958'de Indiana Üniversitesi'nde, 1962 ve 1964'de Drew Üniversitesi'nde, 1943-1961 arası Bennington College'da, 1963'te Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nde, 1967-1968 arası Harvard Üniversitesi'nde, 1970-1971 yıllarında Washington Üniversitesi'nde ve birçok başka üniversitede öğretim üyeliği yaptı. Edebiyat

kuramları, modern edebiyat eleştirisi, edebiyat biçimleri üzerine verdiği ders ve seminerlerle ABD akademik çevrelerinin önemli isimlerinden biri olarak tanındı. Şiirleri ve edebiyat eleştirisine yaptığı katkılarla birçok ödül aldı.

Burke'ün müzik eleştirmeni, edebiyat kuramcısı, şair ve öykü yazarı olarak çok yönlü bir kişiliği vardır. En önemli çalışmaları ise, 1931'de yayımlanan *Counter-Statement* ("Karşı-Tez"), 1941'de yayımlanan *The Philosophy of Literary Form* ("Edebi Biçim Felsefesi"), 1966'da yayımlanan *Language as Symbolic Action* ("Simgesel Eylem Olarak Dil") gibi kitaplarıyla, edebiyat eleştirisi alanında olmuştur.

20. yy başlarında ABD'de akademik eleştiri, iletişim ve sanat incelemesinde belagatı (rhetoric) temel alan ve Aristoteles'e yaslanan bir yaklaşıma yönelmişti. Daha sonraki yıllarda ise eleştirmenlerin ilgisi, belagatı yazar ya da konuşan açısından değil, okuyucu ya da dinleyici açısından değerlendiren bir anlayışa kaydı. Kenneth Burke, belagata ağırlık veren eleştirinin Aristoteles'ten kaynaklanan sınırlarını zorlayarak, bu yaklaşıma çağın koşullarına ve gelişen bilgi kuramlarına uygun bir biçim vermeyi amaçlamıştır. Belagat çözümlemesini sözlü olmayan edebi biçimlere de uygulayarak yeni bir eleştiri anlayışının kuramsal temellerini atmıştır. Edebiyatı bir "simgesel eylem" olarak çözümleyen Burke, okuyucu psikolojisi ile edebiyat biçimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen yaklaşımıyla önem kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Eleştiri-İnceleme:** *Counter-Statement*, 1931, ("Karşı Tez"); *Attitudes Toward History*, 1937, ("Tarihe Karşı Alınan Tavırlar"); *The Philosophy of Literary Form*, 1941, ("Edebi Biçim Felsefesi"); *The Grammar of Motives*, 1945; *A Rhetoric of Motives*, 1950; *Language as Symbolic Action*, 1966, ("Simgesel Bir Eylem Olarak Dil"). **Şiir:** *Collected Poems, 1915-1967*, 1968, ("Tüm Şiirleri"). **Öykü:** *The White Oxen and Other Stories*, 1924; *Complete White Oxen*, 1968. **Roman:** *Towards a Better Life*, 1932, ("Daha İyi Bir Yaşama Doğru").

BURLAMAQUI, Jean Jacques
(1694-1748)

İsviçreli filozof ve hukukçu. Ustan ve ahlaka dayanan içgüdüden çıkarıldığına inandığı doğal hukukun çözümünü yapmaya çalışmıştır.

Cenevre'de doğdu ve orada öldü. Hukuk öğrenimi gördü. 25 yaşında doğal hukuk dersleri vermeye başladı. 1730'da Cenevre Üniversitesi'nde halk hukuku doçenti oldu, 1732'de Cumhuriyet'in yüksek konseyine üye seçildi.

Burlamaqui, uygar toplumun doğal duruma aykırı bir nitelik taşıdığını ileri süren Hobbes'a karşı çıkarak uygar toplumun doğal durumun evrimleşmiş bir aşamaya ulaşmasıyla oluştuğu görüşünü savundu. Ona göre, uygar toplumun amacı ortak bir yetkeye dayanarak toplanan insanların, yalnız yasa ve kuralların kendilerine vereceği mutluluğu sağlamaktır. Bu yetkenin bütün bireylerin çıkarlarını koruması gerektiğinden, yönetici kurul ulusun çıkarı için güvence vermeli ve onu sarsıntıya uğratmamalıdır. Bu güvence özgürlüğün koşullarını yaratan başlıca kaynaktır. Bu koşullar olmadan uygar toplum amacına ulaşamaz.

Özgürlük konusunda, arkadaşı liberal görüşlü Barbeyrak'dan etkilenen düşünür, 19. yy'ın bütün toplum kurumlarının bu ilkelere dayanması gerektiğini öne sürdü.

Ona göre, hükümdarın üstünde, kendisini yargılayabilecek daha büyük bir yetke olamaz. Hükümdarın dokunulmazlığı vardır. Ancak, ulusun, yöneticinin yetkisini geri almak ve başkasına vermek hakkı da bulunur. Temelde monarşi destekçisi olan Burlamaqui, seçimle gelen yönetimi soydan gelen krallık yönetimine yeğlediğini açıklamıştır. Ona göre yasa düşüncesi, özellikle doğal yasa, insan doğasıyla bağlantılıdır. Hukuk gibi ahlakın da baş nesnesi olan insanın doğasını inceledikten sonra genel doğrunun kaynağını bulmaya çalıştı. Bu nedenle akıldan çıkarıldığına inandığı davranış kurallarını, zorunluluğun doğasını ve kaynağını, karşılıklı hakları ve görevleri sistemleştiren yasayı ve egemenliğin temellerini inceledi. Doğal yasayı kutsal düzen, us ve ahlaka dayalı içgüdüden çıkartarak varlığını denedi ve bu biçimde çözümlemeye çalıştı.

Ona göre us, kendinde her zaman kesin olma özelliğini taşır. Tanrı usun içinde, us da doğa içinde emilmiştir. Anlamak, kendi doğası içinde, yanılmazdır ve doğruyu tanıma gücü yoluyla yanlıştan ayırır. İnsanın çoğunlukla yenik düştüğü aşırı tutkularına karşı us, açıklık niteliği de sağlar.

Burlamaqui yapıtlarında genel olarak doğal hukuk biliminin o zamana dek ulaştığı aşamanın bir özetini verdi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Eléments du droit naturel*, 1744, ("Doğal Hukukun Öğeleri"); *Principes du droit naturel*, 1747, ("Doğal Hukukun İlkeleri"); *Principes du droit politique*, 1751, ("Siyasal Hukukun İlkeleri").

• **BAKINIZ:** BARBEYRAK.

BURLEIGH, Walter
(1275-1343)

İngiliz, düşünür. Tümellerin bütün nesnelerde var olduğunu ve gerçekle bağlantılı bulunduğunu ileri sürdü.

Oxford'da doğdu, nerede öldüğü bilinmiyor. Arkadaşı Occamlı ile birlikte Duns Scotus'tan felsefe okudu. Okulu bitirdikten sonra bir süre Paris'te ders verdi. İngiltere'ye döndüğünde Kral III. Edward'ın eğitimiyle görevlendirildi. 1301'den başlayarak Oxford Üniversitesi'nde felsefe okuttu.

Burleigh'nin yaşadığı dönemde Aristotelesçilik yenilmiş, Occamcı felsefe ortaya çıkmıştı. O, geç Orta Çağ döneminde yaşayan düşünürler arasında, geleneksel konuları işlemeyi sürdüren ve çoğu kez tutucu sayılabilecek sonuçlara varmış olan bir filozoftur. Çok sayıda yapıt vermiş, bunlarda "modern" filozoflar olarak adlandırdıklarına karşı çıkmış ve özellikle

Occamlı William'ın felsefede başlıca rakiplerinden biri olarak tanınmıştır.

Tümeller konusunda Occam'ın genel kavramları zihinsel olgulara indirgeyen uç tutumunu yadsır. Burleigh'ye göre genel terimler gerçek varlıklar üzerinedir. Bu terimlerin yalnızca kavram ya da sözcüklerle ilgili olduklarını söylemek yalın bir tutumdur. Anlaşılması gereken, bütün nesnelerde tümeller bulunduğudur. Şu halde tümeller insan anlığından bağımsız olarak vardırlar. Anlak tikeli doğrudan kavrar. Tümele ise düşünce yoluyla varır. Karşılaşılan herhangi bir nesnenin gerçekten anlaşılması, bu imgelemsel düşünce yetisiyle tümele ulaşılmasına bağlıdır.

Burleigh'nin çok yönlü bilimsel çalışmaları tümellerin gerçekliği varsayımını serimler. Ortaya attığı özgün bir açıklama, biçimlerin pekleşme ve zayıflamalarıyla ilgilidir. Ona göre, nesnelerin biçimleri belirli bir tümellik kategorisine göre ya pektir ya da zayıftır. Örneğin bir nesne az ya da çok güzel olabilir. Burleigh bu olguyu birden çok güzellik formu kabul etmek gerekmeden şöyle açıklıyor: Biçimlerin kendileri değişmemelerine karşın, bu biçimleri taşıyan nesneler bunları az ya da çok yetkin olarak alırlar. Bu değişirlik (variation) derecesine göre de biçimlerin peklik ve zayıflıkları söz konusu olur.

O, düşüncenin geleneksel yöntemine bağlı kalarak "devinimin kaynağı devinen nesnededir" diyen "impetus" öğretisini yadsıdı. Bunun yerine her devinimin içinde yeni bir yerin, yeni bir bitiş noktasının ve yeni bir biçimin olduğunu ileri sürdü. Bunların, birbirlerinin yerini alarak devinimi gerçekleştirdiği görüşünü savundu.

Onun benimsediği bu yöntem başlangıçta Occam'a karşı olan zaman ve nicelik konusundaki düşüncelerinde de görülür. Onun düşüncesine göre zaman ve nicelik usun dışında oluşan bağımsız kategorilerdir. Zaman birbiri ardınca geliştir, nicelik ise genişleyendir Bunların eş kökten gelen başka özelliklerle özdeşleştirilmesi söz konusu değildir.

Zaman bir devinim değildir, ancak zaman doğrultusu içinde devinim geçmişte veya şimdi varolabilir. Devinimin ölçüsü olduğunda, zaman hızlı ya da yavaş olabilir. Nicelik ve zaman maddeden ayrıdır. Burleigh'nin benimsediği görüşe göre evren, varlıklarını kendi kendine sürdüren nesnelerden kurulmuştur.

Yerçekimi konusunda Burleigh'nin ileri sürdüğü düşünceler Occam ile Buridanus'un görüşlerine yaklaşır.

Ele aldığı sorunlar nedeniyle, gelenekçi bir tutumu benimseyen Burleigh'nin kendinden sonra gelen tanrıbilimciler üzerindeki etkisi uzun sürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De Materia et Forma*, (ö.s.), 1500, ("Madde ve Biçim Üstüne"); *Summa Totius Logicae* ("Genel Mantık Üstüne"); *De İntentione et Remissione Formarum*, (ö.s.), 1519, ("Biçimlerin Pekleşmesi ve Zayıflama Üstüne"); *De Puritate Artis Logicas*, (ö.s.), 1951, ("Mantık Biliminin Arınmışlığı Üstüne").

- **KAYNAKLAR:** A. Maier, *Die Vorläufer Galilei*, 1949; A. Maier, *Zwischen Philisophie und Mechanik*, 1950.

BURNE-JONES, Edward Coley (1833-1898)

İngiliz, ressam. Süslemeci bir incelikle çeşitli efsane konularını işlemiştir.

22 Ağustos 1833'te Birgmingham'da doğdu, 17 Haziran 1898'de Londra'da öldü. Exeter College'da öğrenim gördüğü sıralarda şair ve ressam William Morris'le tanıştı ve İtalyan resminde Raphael'den önce var olduğunu düşündükleri yalın ve dolaysız bir sanatı izleyen Rosetti, Millias ve Hunt gibi Pre-Raphaelit topluluğunun ileri gelen sanatçılarının yapıtlarını incelemek olanağını buldu. 1855'te yapıtlarına hayranlık duyduğu Rossetti ile tanıştı, onun önerisi üzerine Oxford Üniversitesi'nde sürdürdüğü öğrenciliği bırakarak ressam olmaya karar verdi. 1858'de yeniden Oxford'a dönerek Rossetti ile birlikte üniversitenin okuma salonunun süsleme çalışmalarına katıldı. 1859'da İtalya'ya gitti. Burada yakından incelediği Botticelli, Mantegna ve Signorelli gibi sanatçılardan çok etkilendi. 1862'de ünlü İngiliz eleştirmeni John Ruskin ile birlikte ikinci kez İtalya'ya gitti, orada Tintoretto'nun yapıtlarını kopya etti. Grosvenor Galerisi'nin 1877'deki açılışı sırasında çok sayıda yapıtı sergilenince kısa zamanda tanındı. 1882'de Paris'te açılan Uluslararası Çağdaş Sanat Sergisi'ne Fransız Hükümeti'nin çağrılısı olarak katılan tek İngiliz sanatçı oldu. "Uyuyan Güzel" öyküsünden yola çıkarak gerçekleştirdiği *Briar Rose* adlı resim dizisinin 1890'da Agnev's Galerisi'nde sergilenmesi ününü iyice pekiştirdi. Resim dışında çeşitli süsleme çalışmaları ve vitray tasarımları da gerçekleştirdi. 1894'te Sir unvanını aldı.

Burne-Jones'un resimlerinin konuları Orta Çağ baladlarından, Yunan mitolojisinden, Morris'in *The Earthly Paradise*'ından ("Dünyasal Cennet"), Spencer ve Chaucer'ın şiirlerinden ve *İncil*'den kaynaklanır. Üslubu, ilk yapıtlarında da görüldüğü gibi Rosetti'nin ve William Morris'in etkisi altındadır.

İtalya gezilerinden sonra resimlerine, özellikle kadın figürlerinin işlenişine, Botticelli'nin şiirsel süslemeciliği yansımıştır, bununla birlikte kişisel duyarlılığı kaybolmamıştır. Ancak yaşamının sonuna doğru bu duyarlık yok olmuş, üslubu katışıksız bir estetikçiliğe dönüşmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Clara von Bork*, 1860; *Başrahibe'nin Öyküsü*, 1869-1898; *Değirmen*, 1870; *Pan ile Psykhe*, 1872-1874; *Altın Basamaklar*, 1880; *Kral Cophetua ve Dilenci Kız*, 1884, Tate Galerisi, Londra; *Yıkıntılar Arasında Aşk*, 1894, Wightwich Malikânesi, Wolverhampton/İngiltere; *Venüs'ün Aynası*, 1898-1899.

- **BAKINIZ:** W. MORRIS, ROSETTI.

BURNET, Frank Macfarlane (1899)

Avustralyalı viroloji uzmanı. Doku naklinde bağışıklık sisteminin rolü üzerine çalışmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü kazanmıştır.

Frank Macfarlane Burnet 3 Eylül 1899'da Trafalgon'da doğdu. 1923'te Melbourne Üniversitesi'nden tıp diploması aldı. 1926-1927 arasında İngiltere'ye giderek Lister Enstitüsü'nde çalıştı, aynı zamanda Londra Üniversitesi'nden doktora aldı. Bu dönemde ve 1931-1932 arasında İngiltere'ye yeniden gittiğinde, virüslerin neden olduğu hastalıklar üzerine yaptığı çalışmalara dayanarak virolojide yaygın olarak kullanılan bazı teknikler geliştirdi. 1928'de Melbourne Kraliyet Hastanesi'ndeki Hall Tıp Araştırmaları Merkezi'nde yardımcı yönetmen, 1944'te de yönetmen oldu. Aynı yıl Melbourne Üniversitesi'nde atandığı deneysel tıp profesörlüğü görevini 1964'te emekli oluncaya değin sürdürdü. 1960'ta doku naklinde kazanılmış bağışıklık mekanizmasının rolü üzerine incelemeleri ile Medawar ile birlikte Nobel Tıp Ödülü'nü kazandı.

Burnet 1931'de İngiltere'deyken katıldığı grip virüsü çalışmalarını Avustralya'da sürdürerek civciv embriyonunda virüs üretme tekniğini geliştirdi. Günümüzde yaygın olarak kullanılan bu yöntemle ilk kez bir grip aşısı gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra, Q humması, doğum humması, miksomatöz dejenerasyon gibi hastalıklara yol açan virüsler üzerine çalışmalar yaptı. Q hummasına neden olan ve kendi adıyla anılan organizmayı *(Coxielle burneti)* buldu.

Burnet viroloji çalışmaları sonucu bağışıklık mekanizmalarıyla ilgilenmeye başlayınca, özellikle doku naklinde red mekanizmasını incelemeye yöneldi. Vücuda giren bir yabancı maddedeki kimi proteinlere tepki şeklinde oluşan antikorlar bu yabancı proteinleri nasıl etkisiz hale getirebiliyorsa, bir organizmadan başka birine nakledilen dokudaki proteinler de aynı şekilde bağışıklık sisteminde bir tepkiye ve dolayısıyla red olayına yol açabiliyordu. Burnet 1949'da bağışıklık mekanizmasının tümüyle doğuştan işlerlik kazanmadığını ve gelişme sürecinde edinildiği görüşünden yola çıkarak, doku naklini engelleyen mekanizmanın embriyon aşamasında geliştiğini ileri sürdü. Bu görüş Medawar'ın deneyleri, özellikle de embriyon aşamasındayken başka bir tür farenin doku hücreleri aşılanmış bir farenin daha sonra o türden yapılan doku nakillerini kabul ettiğini gösteren çalışmalarıyla doğrulandı. 1960'larda da antikor üretme mekanizmasının doğuşta timüs bezinde odaklaştığı ve daha sonra tüm vücuda yaygınlaştığı ortaya çıkarıldı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Viruses and Man*, 1953, ("Virüsler ve İnsan"); *Principles of Animal Virology*, 1955, ("Hayvan Virolojisinin İlkeleri").

- **KAYNAKLAR:** E.T. Gustafson, *Portraits of Nobel Laureates in Medicine and Physiology*, 1963.

- **BAKINIZ:** CARREL, MEDAWAR.

BURNHAM, Daniel Hudson (1846-1912)

ABD'li mimar ve kent tasarımcısı. Chicago'da gerçekleştirdiği yapılar ve hazırladığı planla kentin gelişiminde uzun süren bir etkisi olmuştur.

4 Eylül 1846'da New York'da Henderson'da doğdu, 1 Haziran 1912'de Heidelberg'de öldü. Dokuz yaşındayken ailesi Chicago'ya yerleşti. Öğrenimini tamamladıktan bir süre sonra Carter, Drake and Wright adlı bir mimarlık bürosunda çalışmaya başladı. Burada, John Welborn Root'la tanıştı. 1873'te ortak olarak Burnham ve Root şirketini kurdular ve 1891'de Root'un ölümüne değin birlikte çalıştılar. Altmış teknik ressamın çalıştığı bu şirketin gerçekleştirdiği yapılardan ABD'deki yığma strüktürlü gökdelenlerin sonuncusu ve en yükseği olan *Monadnock* ve çelik konstrüksiyonlu *Reliance* ile *Rookery* gökdelenleri özellikle önemlidir.

Burnham önceleri daha çok şirketin yönetimi ve ticari işleriyle ilgileniyordu. Şirkette başmimar olarak çalışan Root ölünce, bu görevi de üstlendi ve kendi adına yeni bir şirket oluşturdu. 1894'te Amerika Mimarlar Kuruluşu başkanlığına getirildi. Bundan sonraki çalışmaları arasında kent tasarımı giderek ağırlık kazandı. Önemli yapıların yanı sıra, ABD'nin çeşitli kentleri ve Filipinler'in başkenti Manila için planlar hazırladı.

Burnham'ın çalışmaları, ABD kentlerinin, özellikle Chicago'nun biçimlenmesini etkilemiştir. 1907-1909 arasında Edward H. Benett'la birlikte hazırladığı Chicago planı, yaklaşık otuz yıl boyunca uygulanmıştır. Onun Root'la birlikte gerçekleştirdiği yapılar, bazı teknik yeniliklerle, gökdelen yapımının gelişmesine katkı sağlamış, ticari merkezlerin dev yapılarla donanmış bugünkü görünümünü hazırlayıcı bir rol oynamıştır. "Büyük boyutlu düşünme" ABD kentlerinin gelişimi açısından, Burnham için bir çeşit slogan olmuştu. 1893 Dünya Sergisi ile ilgili çalışmalarındaki tutumuyla, akademik seçmeci anlayışın yeniden ağırlık kazanmasına yol açmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Montauk Block* (Root ile), 1882-1883, Chicago; *Rand McNally İşhanı* (Root ile), 1889-1890, Chicago; Chicago'da *Rookery İşhanı* (Root ile), 1886; *Reliance İşhanı* (Root ile), 1890, Chicago, 1895'te 4 kattan 13 kata yükseltildi; *Monadnock Gökdelenı* (Root ile), 1891, Chicago; *Union İstasyonu*, 1909, Washington DC; *Selfridge Mağazası*, 1909, Londra. **Kent planlaması:** *Cleveland, Baltimore, Manila*, 1903; *Chicago*, 1907-1909.

- **BAKINIZ:** H.H. RICHARDSON, L. SULLIVAN.

BURNHAM, James
(1905)

ABD'li siyaset bilimci. Çağdaş sanayi toplumlarında teknokratların işlevleri üstüne çalışmalarıyla tanınmıştır.

James Burnham 1941'de yayımlanan *The Managerial Revolution* ("İşletmeci Devrimi") adlı kitabında, gerek sosyalist gerekse kapitalist ülkelerde örgütlerin giderek birbirine benzemekte olduğunu ve teknokratların etkinliğinin arttığını öne sürmüştür.

Burnham'a göre, kapitalizm çöküş içindedir ve sosyalist sistem kapitalizmin yerini alacak durumda değildir. Kapitalist ve sosyalist sistemler benzer biçimde evrim göstermektedirler. Siyasal rejimi ne olursa olsun her ülkede bir "iş idarecileri devrimi" yaşanmakta, servet ve iktidar giderek ekonomiden sorumlu teknisyenlerin eline geçmektedir. İşletmelerin sahipliği ve denetiminin birbirinden ayrılması işletmenin sahipliğinin denetleyenlerin eline geçmiş olduğu anlamına gelmektedir. Üretim araçlarının denetiminin, işletmenin hem sahibi hem de yöneticisi olanlardan yalnızca yöneticilerin eline geçmesi, sınıf çelişkilerini etkilemeksizin kapitalizmin biçim değiştirmesine yol açmaktadır. Kapitalistler gibi, üretim araçlarının "yeni" sahipleri de "mülksüz" işçi sınıfı ile karşı karşıyadır. Yeni bir sömürü biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu sömürü kapitalist toplumda olduğundan daha yoğundur. Bir yandan işçi sınıfı daha türdeş bir yapı kazanmakta ve son derece uzmanlaşmış iş idarecileriyle genelde niteliksiz işçiler arasındaki fark artmaktadır. Öte yandan da "bürokratikleşmiş" toplumlarda, işçinin emeğini satma konusundaki görünürdeki özgürlüğü bile elinden alınmakta ve işçi çalışmaya zorlanmaktadır.

Yaşadığı dönemi, bir "geçiş" dönemi olarak nitelendiren Burnham, sanayileşmenin belirli bir aşamasından sonra tüm toplumların işletmeci sınıf toplumları haline geleceğini savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Managerial Revolution*, 1941, ("İşletmeci Devrimi"); *The Machiavellians, Defenders of Freedom*, ("Makyavelciler, Özgürlüğün Savunucuları").

BURNS, Robert
(1759-1796)

İskoç, şair. Çok sevilen taşlama, şarkı ve duygusal şiirleriyle İskoçlar'ın ulusal şairi olarak ün kazanmıştır.

25 Ocak 1759'da, İskoçya'da, Ayrshire'da doğdu, 21 Temmuz 1796'da Drumfries'de öldü. Yoksul bir çiftçinin oğluydu. Çocukluk yıllarının geçtiği Ayrshire Kalvenciler'in etkisindeydi. Ama babasının ılımlı görüşleri Burns'ün Kalvenci bağnazlıktan uzak yetişebilmesini sağladı. Özel öğrenim gördü. *İncil*'i ve İngiliz şairlerini okudu, Fransızca ve biraz da Latince öğredi. Önceleri İskoç edebiyatı üzerine bilgileri yerel halk şarkı ve öykülerinden oluşan sözlü edebiyatla sınırlıydı. Daha sonra 15. yy'da yazılmış olan "Wallace" adlı şiirin İskoç şair William Hamilton of Gilbertfield tarafından yapılan uyarlamasını okudu. Yazılı İskoç edebiyatının ilk etkilerini aldığı kaynak bu şiirdir. Robert Fergusson'u okuduktan sonra ise çağdaş İskoç edebiyatının sorunları üzerine bilgiler edinmeye başladı.

Gençlik yıllarını babasının çiftliğinde çalışarak geçirdi. Çiftlik yaşamının zor koşulları yüzünden genç yaşta hastalandı. Bir yandan edebiyatla uğraşıyor şiir yazıyor, bir yandan da toprak sahipleriyle çiftçiler arasındaki çelişkiler üzerine düşünüyordu. Eşitlikçi görüşlere yakınlık duymaya başladı. 1784'de babası iflas edip ölünce, ailenin reisi olarak Mossgiel'de bir çiftlik kiraladı. Uzun süre şair ve çiftçi olarak ikili bir yaşam sürdürdü. Jean Armour'la olan ilişkisi ve evlilik dışı çocukları kilisenin suçlamalarına neden oldu. 1788'de Armour'la evlendikten sonra Ellisland'de bir çiftliğe yerleştiyse de işinde pek başarılı olamadı. Sağlığı da bozulmaktaydı. 1791'de Dumfries'de vergi tahsildarı olarak çalışmaya başladı. Duygusal sorunlar ve para sıkıntısına karşın bu dönemde de birçok eser verdi

Burns'ün ilk ürünleri İskoç halk şarkıları ile 18. yy'ın duygusal ve melodramatik şiirlerinin etkilerini birleştirir. Aynı yıllarda Kalvenciler'e karşı yazdığı taşlamalar, döneminin toplumsal tablosunun ince alay dolu değerlendirmeleridir. 1785'ten sonra yazdığı şiirler ise İskoç "sanat" şiirinin de etkilerini taşır. 1786'da *Poems, Chiefly in the Scottish Dialect* ("Çoğunlukla İskoç Lehçesinde Şiirler") adıyla yayımladığı bu şiirler hem taşra halkının sevgisini, hem de İskoç şair ve eleştirmenlerinin övgüsünü kazanmıştır.

Bu şiirlerde halk kültürünün öğeleriyle, taşlamaya yönelen bir eleştirellik birleştirilmiştir. Sözlü İskoç edebiyatı geleneğinin söz ve müzik uyumu ile şarkı ritmlerinin yanı sıra, yazılı İskoç edebiyatının şiir biçimleri ve taşlama anlayışı başarıyla kullanılmıştır. Ayrshire lehçesi, eski İskoç dili ve İngilizce karışımı esnek bir şiir dili yaratmıştır. İnsanın doğallığı ve köylülüğün soyluluğu gibi temaları derin bir duyarlılık ve içtenlikle vurgulaması Robert Burns'e doğadan kopmamış eğitimsiz bir köylü şair olarak ün kazandırmıştır.

Şair bundan sonraki yıllarının büyük bir bölümünü eski İskoç şarkılarını derleyerek ve şarkılar yazarak geçirmiştir. James Johnson'un 1787-1803 arasında yayımlanan *The Scots Musical Museum* ("İskoç Müzik Mirası") adlı derlemesinin altı cildi ve George Thomson'un 1793-1818 arasında yayımlanan *A Select Collection of Original Scottish Airs for the Voice* ("İnsan Sesi İçin Özgün İskoç Havalarından Seçmeler") adlı derlemesinin sekiz bölümü Burns'ün şarkılarına ayrılmıştır. Şair, dağınık bir durumda olan İskoç halk şarkılarını unutulmaktan kurtarmış ve halk geleneğine bağlı kalarak yazdığı şarkılarla zenginleştirmiştir. Bu yılların ürünü olan başlıca şiiri bir halk öyküsüne dayanarak sekiz hecelik beyitlerle yazdığı ve bir mizah başyapıtı olarak nitelendirilen "Tam o'Shanter"dır.

Pope ve öbür 18. yy İngiliz şairlerinin etkilerini taşımakla birlikte Burns'ün şiirleri daha çok İskoç halk şiiri içinde değerlendirilir. Robert Fergusson ve

Allan Ramsay gibi İskoç şairlerinin etkileriyle gelişen şiir üslubu özgünlüğünden çok popülerliğiyle dikkati çeker.

Burns, özellikle 19. yy'daki sanayileşmeye karşı doğa yaşamının temsilcisi bir köy şairi olarak yüceltilmiş, zaman zamanda bir İskoç milliyetçisi olarak görülmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Poems, Chiefly in the Scottish Dialect*, 1786, (Kilmarnock baskısı), 1787, (genişletilmiş Edinburgh baskısı), ("Çoğunlukla İskoç Lehçesinde Şiirler"). Şarkı: *The Scots Musical Museum*, J. Johnson (der.), 6 cilt, 1787-1803, ("İskoç Müzik Mirası"); *A Select Collection of Original Scottish Airs for the Voice*, George Thomson (der.), 1793-1818, ("İnsan Sesi İçin Özgün İskoç Havalarından Seçmeler").

BURRI, Alberto
(1915)

İtalyan, ressam. II. Dünya Savaşı sırasındaki izlenimlerini soyut ve çarpıcı bir resim diliyle yansıtmıştır.

Perugia'da doğdu. II. Dünya Savaşı'ndan önce tıp öğrenimi gördü. Savaşa doktor olarak katıldı. Esir düşerek Texas'a götürüldü. Burada da sahra doktoru olarak çalıştı. Kanlı şiddet olaylarının sarsıcı etkisinden kurtulmak için resim yapmaya başladı. Duyduğu endişelerin görsel ve düşünsel anlatımının arayışı içindeydi. İtalya'ya döndükten sonra doktorluğu bırakarak kendini tümüyle resme verdi. 1952'de katıldığı Venedik Bineali'nde birincilik ödülünü kazandı. Aynı yıl açtığı ilk kişisel sergi de büyük bir başarı sağladı.

Burri yapıtlarında eski çuvallar, çeşitli kumaş ve tahta parçaları, plakalar gibi işe yaramaz hale gelmiş, atılmış malzemeleri kullanır. Bunları, kalınca sürülmüş siyah ya da kırmızı boya tabakaları içinde düzenler.

Çeşitli kıvrıntılar ve eklentiler içindeki kumaş parçalarıyla oluşturduğu dokusal yüzeylerde yakarak açtığı delikler, vücutta açılan yaraların; çarpuk çurpuk, patlamış dikişler ise bu yaralara uygulanan cerrahi işlemin karşılığı gibidir. 1952'den bu yana daha çok plastik maddeler kullanmıştır. Yapıştırma tekniğiyle oluşturduğu bu kolaj (yapıştırma) resimler, benzer çalışmaları olan Schwitters ve öteki Dadacılar'ın yapıtlarını çağrıştırır. Ancak Burri'ninkiler, Dadacılar'ın biçimselliğini aşan bir duygu uyandırır. Savaşı izleyen yıllardaki endişe, boşluk, anlamsızlık gibi yaygın duygular, Burri'nin resimlerinde görsel bir anlatım kazanmıştır.

• BAKINIZ: DUCHAMP.

BURSALI, Şefik
(1903)

Türk, ressam. Gerçekçiliği, yalınlığı, doğa karşısında alçakgönüllülüğü ilke edinen bir manzara resmi anlayışının temsilcilerindendir.

Bursa'da doğdu. Liseye giderken ailesine yardımcı olabilmek için bir süre karikatürcü Cemal Nadir'le birlikte tabelacılık yaptı. Bu yıllarda suluboya resimlerini bir kırtasiye dükkânında sergiledi. Lise eğitimini yarıda bırakıp Sanayi-i Nefise Mektebi'ne gitmeye karar verdi. İşgal altında olan Bursa'dan ayrılabilmek için görevli Yunan subaylarına suluboya manzaralarından armağan ederek çıkış izni aldı. İstanbul'da Çallı ile tanıştı. 1921'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nin giriş sınavını kazandı ve 1921-1930 arasında burada resim eğitimi gördü. 1930'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı Avrupa yarışmasını birincilikle kazandı, ama devlet o yıl yurt dışına öğrenci göndermekten vazgeçti. Bursalı, öğrenciliği sırasında yaz aylarında Bursa'ya gidiyor ve manzara resimleri yapıyordu. 1923'ten sonraki bütün Galatasaray ve Akademi sergilerine katıldı.

1934-1937 arasında Konya'daki öğretmenliği sırasında yaptığı manzara resimlerini İstanbul ve Ankara'daki toplu sergilere gönderdi. 1936'da Atatürk'ün emriyle Moskova, Kiev ve Leningrad'da düzenlenen sergilere katıldı.

1937'de, Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülmüş olan eski okuluna öğretim üyesi olarak atandı ve otuz yıl bu görevi sürdürdü. Kişisel sergiler açtı. Ayrıca yurt dışında karma sergilere katıldı. Devlet Resim ve Heykel sergilerinde resim dalında 1966'da birincilik, 1973, 1980 ve 1982'de başarı ödülleri kazandı.

Ankara'da resim çalışmalarını sürdüren Şefik Bursalı, resimleri arasında büyük bir yer tutan manzaralarının yanı sıra natürmort ve portre çalışmaları da yapmaktadır. Doğayı, taklide dayanmayan duygulu bir yaklaşımla yansıtır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kanepeye Uzanmış Kadın*, 1944; *Edirne'den*, 1964; *Burdur'da Eski Bir Ev*, 1967; *Ankara Çankaya'dan*, 1977; *İnce Minare-Konya; Topkapı Sarayı ve Liman; Çiçekçi.*

BURSALI TAHİR BEY
(1861-1924)

Osmanlı araştırmacı, yazar. Osmanlı döneminde yetişen ünlülerle ilgili önemli yapıtlar vermiştir.

Mehmed Tahir Bey, 22 Kasım 1861'de Bursa'da doğdu, 10 Ekim 1924'te İstanbul'da öldü. Üsküdarlı Seyyid Mehmed Tahir Paşa'nın torunu, Rıfat Bey'in oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Bursa'da yaptı. 1879'da Bursa Askeri İdadisi'ni, 1881'de Harbiye

Mektebi'ni bitirdi. 1883'te Manastır Askeri Rüştiyesi'ne tarih-coğrafya öğretmeni olarak atandı. 1897'de Üsküp Askeri Rüştiyesi'ne geçti. 1898'de Kolağalığına (önyüzbaşı) yükseltilerek Manastır Askeri Rüştiyesi müdürlüğüne getirildi. 1904'te de Selanik Askeri Rüştiyesi'ne müdür oldu. 1905'te binbaşılığa yükseldi.

Selanik'te iken gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurması yüzünden açığa alındı ve Tabur komutanı olarak Alaşehir'e (Manisa'da) gönderildi. Oradan da İzmir'e Fırka Divan-ı Harbi üyeliğine atandı. Kaymakam (yarbay) olduktan bir süre sonra ordudan ayrıldı.

Tahir Bey, 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'da bir dönem Bursa mebusluğu yaptıktan sonra siyasetten de çekildi. Bir ara bulunduğu İstanbul kütüphaneleri müfettişliği aldığı son resmî görevdir.

Tahir Bey, kitaplarının yanısıra çeşitli dergi ve gazetelerde de alanıyla ilgili yazılar yazmıştır. Bunların en önemlileri *Türk Derneği, Türk Yurdu, Sırat-ı Müstakim, Sebülü'r-Reşad, İslâm Mecmuası, Kelime-i Tayyibe*'de yayımlanmıştır. Ayrıca Türk Bilgi Derneği'nde asli, Tarih-i Osmani Encümeni'nde de yardımcı üye olarak bulunmuştur.

Tahir Bey, son dönemin Mehmed Süreyya Bey'den sonra en tanınmış ve en verimli biyografya ve bibliyografya araştırmacısıdır. Bu alanlarda verdiği yapıtlar eksiklerine, yanlışlarına sistematik bakımdan taşıdığı zayıflıklarına karşın birçok yönden bugün de değerini korumakta, temel birer kaynak olma özelliğini sürdürmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, 1896; *Terceme-i Hal ve Fezail-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî*, 1898; *Kibar-ı Meşayih ve Ulemâdan Oniki Zatın Teracim-i Ahvali*, 1899; *Meşayih-i Osmaniyeden Sekiz Zatın Teracim-i Ahvali*, 1900; *Ulema-ı Osmaniyeden Altı Zatın Teracim-i Ahvali*, 1900; *Nazar-ı İslâmda Fakr*, 1901; *Müverrihîn-i Osmaniyeden Âli ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri*, 1906; *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Teracim-i Ahvali*, 1908; *Delilü't-Tefasir*, 1908; *Ahlâk Kitaplarımız*, 1909; *Müntehabat-ı Mesari ve Ebyat*, 1912; *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretlerinin Muhtasaren Terceme-i Halleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsarını Havi Risaledir*, 1913; *Hacı Bayram Veli*, 1913; *Kâtib Çelebi*, 1915; *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt, 1915-1924; *Siyasete Müteallik Âsar-ı İslâmiye*, 1916; *Menâkıb-ı Harb*, 1917; *Kırım Müellifleri*, 1919.

• **KAYNAKLAR:** Muallim Vahyî, *Bursalı Tahir Bey*, 1918.

• **BAKINIZ:** MEHMED SÜREYYA BEY.

BURTON, Francis Richard
(1821-1890)

İngiliz, gezgin. Afrika ve Arap yarımadasının Avrupa için gizli kalmış bölgelerini araştırmıştır.

19 Mart 1821'de, Devonshire'daki Torquay'de doğdu. 20 Ekim 1890'da Trieste'de öldü. Emekli bir subayın oğluydu. Küçük yaşta İngiltere'den ayrılarak öğrenimine Tours kentinde başladı, ardından İtalya'ya geçti. 1840'ta İngiltere'ye dönerek Oxford Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'a girdi. Ancak bir disiplin suçu nedeniyle 2 yıl sonra okuldan atıldı ve orduya girdi. Burton okul yıllarında öğrendiği Eski Yunanca ve Latince ile yetinmedi ve yaşadığı ülkelerin dillerini lehçelerine varıncaya kadar öğrendi. Lehçeleriyle birlikte 40'ı bulan bu 25 dili oldukça iyi konuşması sayesinde, o bölgelerin halkıyla kolay ilişki kurarak, hatta bazen kendini onlardan biriymiş gibi tanıtarak bu insanların kültürlerini inceledi.

Burton yazdıklarını o dönemdeki "baskıcı" ahlak anlayışıyla sınırlamadığından, özellikle Doğu'nun erotizmini anlatan kitapları tepkiyle karşılanmıştı. Öldükten sonra karısı yapıtlarının Saray tarafından yanlış anlaşılmasından korkarak birçoğunu yok etti.

1842-1849 arasında Hindistan'da bulundu. Daha sonra Fransa'ya giderek Hindistan ile ilgili, özellikle etnolojik değeri olan gözlemlerini kaleme aldı. Bundan sonra Hıristiyan dünyasına kapalı olan Mekke ve Medine'nin gizlerini çözmeyi planlayan Burton, 1853'te kendini Afganlı bir doktor olarak tanıtarak bu iki kente girmeyi başardı. 1855-1856 arasında yazdığı *The Pilgrimage to El-Medinah and Mecca*, ("Mekke ve Medine'ye Hac Ziyareti") bu kentlerdeki Müslüman halkın yaşantısını ve göreneklerini anlatır. Mekke ve Medine'den sonra Doğu Afrika'da (bugün Habeşistan'da) gene bir Müslüman kenti olan Harar'a gizli bir ziyaret yaptı. İlk kez bir Avrupalı'nın ziyaret ettiği bu kentte geçirdiği dört günün izlenimlerini bir başka kitapta topladı.

Daha sonra Nil'in kaynağını keşfetmeyi amaçlayan Burton, John Speke ile birlikte Doğu Afrika'ya yola çıktı. Ancak Somali'de yerliler tarafından yaralanarak İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Savaş bittikten sonra yarıda kalan planını uygulamak için Speke ile Zanzibar'dan Afrika'nın içlerine doğru ilerledi. Ancak Tanganika gölü kıyılarına geldiklerinde sıtma yüzünden araştırmayı sürdüremedi. Speke yola devam ederek Nil'in kaynağı olduğuna inandığı Viktoria Gölü'nü keşfetti. Burton gezisinin öyküsünü 1860'da *The Lake Regions of Central Africa* ("Orta Afrika'nın Göller Bölgesi") adı altında topladı. 1860'ta Kuzey Amerika'daki Mormon tarikatı üyelerinin yaşadığı Salt Lake City'ye yaptığı bir geziden sonra, Şam ve Trieste dahil olmak üzere çeşitli kentlerde konsolos olarak bulundu. 1872'den başlayarak, ölünceye değin kaldığı Trieste'de gezdiği bölgelerde ilgili yapıtlar verdi.

Burton, gezilerini konu ettiği 40 cilti aşkın yapıtları ve 30 cilt tutan çevirileriyle, değişik kültürlere ilişkin zengin bilgiler derlenmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Pilgrimage to El-Medinah and Mecca*, 3 cilt, 1855, ("Mekke ve Medine'ye Hac Ziyareti"); *First Footsteps in East Africa*, 1856, ("Doğu Afrika'da İlk Adımlar"); *The Lake Regions of Central Africa*, 2 cilt, 1860, ("Orta Afrika'nın Göller Bölgesi"); *City of the Saints*, 1861, ("Azizler Kenti").

• **KAYNAKLAR:** N. Penzer, *Annotated Bibliography of Sir Richard Francis Burton*, 1923; B. Frawell, *Burton*, 1963.

BURY, John Bagnell
(1861-1927)

İrlandalı tarihçi. Roma İmparatorluğu'na ilişkin araştırma yapan en önemli tarihçilerden biridir.

16 Ekim 1861'de İrlanda'da Monaghan'da doğdu, 1 Haziran 1927'de Roma'da öldü. İrlandalı bir rahibin oğluydu. Foyle College'da okudu. 1882'de Dublin'deki Trinity College'ı bitirdi. 1885'te Trinity College'da ders vermeye başladı. 1892'de *Kottabos* dergisinin yayın yönetmeni oldu. Bir yıl sonra Trinity College'ın Çağdaş Tarih Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi. Bu arada Yunan dili konusunda da çalışmalara başlayan Bury, 1898'de tarih kürsüsündeki görevine ek olarak Yunan filolojisi profesörlüğüne de atandı. 1902'de Cambridge Üniversitesi'nin Çağdaş Tarih Kürsüsü'ne profesör olan Bury, ölene değin bu görevde kaldı.

Bury'e göre tarih insanlığın akılcı mücadelesinin ve ilerleyip gelişmesinin hikâyesi olan, metodolojik bir bilimdir. Ancak rastlantısal olaylar, bu alanda genel yasalar konmasını güçleştirmektedir. Bury, Roma İmparatorluğu tarihine ilişkin araştırmalarında bu dönemin sanatı, mimarlığı, felsefesi ve kültürünü de incelemiş, bu konuyu tarihçiler için yeniden bir ilgi merkezi durumuna getirmiştir. Bir dönem Yunan dili konusunda da çalışmış, 1890'da *The Nemean Odes of Pindar* ("Pindar'ın Nemean'a Kasidesi"), 1892'de *The Isthmian Odes of Pindar* ("Pindar'ın Isthmian'a Kasidesi") adlı kitapları yayımlanmıştır.

1908'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği derslerin notlarını ertesi yıl *The Ancient Greek Historians* ("Eski Yunan Tarihçileri") adıyla yayımlamıştır. Bury, 1896-1900 arasında Gibbon'un ünlü yapıtı *Decline and Fall of the Roman Empire*'a ("Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çökmesi") önsöz yazmış ve çeşitli notlar ekleyerek yeni baskısını çıkarmıştır.

Ayrıca Cambridge Üniversitesi'nin yayımladığı *Cambridge Ancient History* ("Cambridge Eski Çağ Tarihi") ve *Cambridge Medieval History* ("Cambridge Orta Çağ Tarihi") adlı yapıtlara katkısı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A History of the Later Roman Empire, from Arcadius to Irene*, 2 cilt, 1889, ("Arcadius'tan İrene'e dek Geç Roma İmparatorluğu Tarihi"); *History of Roman Empire from Foundation to the Death of Marcus Aurelius*, ("Aurelius'un Ölümüne dek Roma İmparatorluğunun Tarihi"); *A History of the Eastern Roman Empire, from the Fall of Irene to the Accession of Basil I.*, 1912, ("İrene'in Düşüşünden I. Basil'in Tahta Çıkışına dek Doğu Roma İmparatorluğu Tarihi"); *A History of Freedom of Thought*, 1914, (Fikir ve Söz Hürriyeti Tarihi, 1945); *The Idea of Progress*, 1920, ("İlerleme Düşüncesi"); *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, 1923, ("I. Theodosius'un Ölümünden Justinian'ın Ölümüne dek Geç Roma İmparatorluğunun Tarihi"); *The Invasion of Europe by the Barbarians*, 1928, (ö.s.), ("Avrupa'nın Barbarlar Tarafından İstilası"); *History of the Papacy in the 19th Century (1864-1878)*, 1930, (ö.s.), ("19. yy'da Papalığın Tarihi").

BUSH, Vannevar
(1890-1974)

ABD'li elektrik mühendisi. Modern elektronik bilgisayarların öncüsü olan diferansiyel hesap makinesini geliştirmiştir.

11 Mart 1890'da Massachusetts Eyaletindeki Everett kentinde doğdu. Öğrenimini Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) ve Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. 1914-1917 arasında Tufts Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. I. Dünya Savaşı boyunca ABD donanması hesabına denizaltıların bulunmasına yarayacak bir aygıt üzerine çalışmalar yaptı. 1919'da M.I.T'de öğretim görevlisi oldu. 1920'lerin sonlarına doğru büyük elektrik şebekelerinin işleyişini benzeştirim yöntemiyle incelemek amacıyla bir şebeke çözümleyicisi tasarladı. 1930'larda M.I.T'de bir araştırma ekibiyle bilimsel problemlerde sık sık karşılaşılan diferansiyel denklemlerin çözümü için bir diferansiyel hesap makinesi geliştirdi. Ayrıca bilgi toplama ve düzeltme işlemini kolaylaştırmak amacıyla mikrofilm ve şifre kullanan bir aygıt geliştirdi. 1939'da Carnegie Enstitüsü başkanlığına, 1940'ta Ulusal Savunma Araştırmaları Komitesi başkanlığına getirildi. 1941'de ABD'nin atom bombası projesinde çalışan kimi araştırmacılar bir bomba yapımına yetecek uranyum-235'in elde edilmesinin 1945'e değin uzayabileceğini hesapladılar. Bush'un 1942'de yazdığı, işlemlerin hızlandırılabileceğini vurgulayan bir rapor üzerine "Manhattan Projesi" adıyla anılan çalışmalar başlatıldı ve Bush uranyum araştırmalarını yönetmekle görevlendirildi. II. Dünya Savaşı sonrası da askeri danışmanlığını sürdürdü. 18 Haziran 1974'te Massachusetts Eyaleti'nin Belmont kentinde öldü.

Mühendislik ve fizik problemlerinde genellikle bir değişkeni, diğer değişkenler yoluyla açıklamak gerekir. Bu amaçla adi ya da kısmi diferansiyel denklemler kullanılır. Fiziksel ve mekanik olayların değişim yasalarını ifade etmekte kullanılan bu denklemlerin çözümü ya temel fonksiyonlarla, ya da sayısal ve grafik ifadelerle verilebilir. Mühendislik ve fizik problemlerinde grafik çözüm genellikle yeterlidir. Bush ve M.I.T'deki çalışma arkadaşları, 1927'den başlayarak diferansiyel denklemlerin bu grafik çözümlerini bulmak amacıyla çalışmalara başladılar. İlk olarak geliştirdikleri sürekli integratör, $d^2y/dx^2 = fa(f_1 + f_2)$ biçimindeki diferansiyel denklemleri çözebiliyordu. 1930'larda geliştirdikleri daha geniş kapsamlı diferansiyel hesap makinesinde hesaplayıcı elemanlar arasındaki bağlantılar mil ve dişliler aracılığıyla yapılıyor, çözülecek denklemler disk ve çark integratörü yoluyla bir dizi halinde yazılıyordu. Bu dizilerden her biri, en fazla bir integrasyon, bir toplama, sabitle bir tek çarpma ya da $y=f(x)$ cinsinden bir fonksiyon için kullanılabiliyordu. 18 ayrı değişkene kadar hesap yapabilen bu hesap makinesi mekanik hatalara açık olduğu için, sonuçlarda çeşitli sapmalara yol açıyordu. Daha sonra 1945'te geliştirilen ve tümüyle elektronik Rockefeller hesap makinesi hesapların daha hızlı ve güvenilir bir biçimde yapılmasını sağladı.

Bush'un gerçekleştirdiği hesap makinesi, Babbage'ın analitik ve diferansiyel hesap makinelerinin tasarımı konusunda tümüyle başarılı sonuç vermeyen girişimleri ile, 1940'larda geliştirilen bilgisayarlar arasında önemli bir geçiş aşaması oluşturdu. 1946'da ilk elektronik bilgisayar ENIAC'ın gerçekleştirilmesiyle başlayan bilgisayar çağı, 1940'ların sonunda transistörün keşfiyle hız kazandı. 1960'lara gelindiğinde de, Kepler'in elle dört yılda hesapladığı Mars yörüngeleri bir bilgisayarın yalnızca birkaç saniyede çözebileceği bir probleme dönüşmüştü.

• BAKINIZ: BABBAGE, KELVIN, J.von NEUMANN, OPPENHEIMER.

BUSİRÎ
(1211-1296)

Arap şair. Peygamber'e yazdığı kasidelerle tanınmıştır.

Muhammed b.Said b.Hammad b.Hilal el-Busirî, Yukarı Mısır'da Bahnasa kentine bağlı Bahsin'de doğdu. Kahire'de öldü. Busirî'nin kökeni Mağrip'lidir. Hammad kalesinde Hebrun oğulları diye tanınan bir Berberi ailesinden gelmektedir. Dedelerinden biri Busir'li olduğu için kendisine Busirî denilmektedir.

Yaşamı üstüne çok az bilgi vardır. Dalas'ta yetişti. Daha sonra Bilbis'e yerleşti. Burada maliye kâtipliği yaptı. Sufiler'den Ebü'l-Abbas Ahmed el-Mersi'nin derslerine devam etti. Hadis biliminde ün kazandı. Yaşamının sonlarına doğru felç oldu. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kâtip Çelebi 1294-95, Suyuti 1295-96, İbn Şakir ise 1296-97 tarihlerini vermektedir.

En tanınmış yapıtı, *el-Kevakibü'd-Dürriye fi Medhi Hayri'l-Beriyye*'dir ("İnsanların En Hayırlısının Övgüsü Hakkında İnciden Yıldızlar"). Kısaca *Kaside-i Bürde* de denir. En eski metni 160 beyittir. Busirî, bu kasideyi felçliyken yazdıktan sonra düşünde Hz. Peygamber'i görmüş. Hz. Peygamber kasideyi beğenerek vaktiyle Ka'b b.Züheyr'e yaptığı gibi bürde'sini (hırkasını) Busirî'ye örtmüş. Bu düş üzerine Busirî iyileşmiş. Felçlileri iyi ettiği için *Kaside-i Bür'e* ismi ile de bilinir. Farsça, Latince, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Rumca çevirileri vardır. Kasideye şerh, tahmis, tesbi, tesdis, teşdir, tezyil ve nazireler yapılmıştır. Türkçe çeşitli çevirileri şerhleri ve tahmisleri vardır. Cenazelerde, ağır hastalıklarda, özellikle felçlileri iyileştirmek için okunur. *Kasidetü'l-Hemziye, Kasidetü'l-Hamriye, Kasidetü'l-Mudariye ve Kasidetü'l-Yaiye* isimli Peygamberi öven kasideleri de vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *el Kevakibü'd-Dürriye fi Medhi Hayri'l-Beriyye*, (ö.s.), 1835; *Tercüme ve Şerh-i Kaside-i Bürde*, (ö.s.), Abidin Paşa (Çeviri ve şerh), 1889, (Bu metnin günümüz Türkçesi'ne aktarılmışı Ö.F. Harman, 1977). Diğer kasidelerinin bir bölümü *Mecmuatü'l-Kübra min el-Kasaidü'l-Fuhra*'da (ö.s.), 1889, toplanmıştır.

• KAYNAKLAR: R. Basset, *La Bordah du Cheikh el-Bousiri*, 1894; Eyüp Sabri Paşa, *Azizü'l-Asar*, 1874.

• BAKINIZ: KA'B b.ZÜHEYR.

BUTAK, Behzat Haki
(1891-1963)

Türk tiyatro oyuncusu. İlk kuşak oyuncuları arasında rolünün ayrıntılarına verdiği önem ve tip yaratmadaki büyük başarısıyla tanınmıştır.

16 Ekim 1891'de Bursa'da doğdu, 1963'te İstanbul'da öldü.Gazeteci olan babası Bursa'da sürgündeydi. 1906'da babasının ölümü üzerine ailesiyle İstanbul'a geldi ve Mercan İdadisi'nde okumaya başladı. Üstünde siyasal açıdan sakıncalı bir kitapla yakalandığı için okuldan uzaklaştırıldı ve Ticaret Mektebi'ne girdi. Ama bu okulu da bitiremedi. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında dönemin ileri gelen aydınlarının bir sünnet düğünü için hazırladıkları ortaoyununda kavuklu arkası rolü ile amatör olarak tiyatroya başladı. Bir yandan da Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim öğrenimini sürdürüyordu. Burada arkadaşlarıyla amatör bir tiyatro topluluğu kurdu. Çeşitli amatör topluluklarda oynadıktan sonra Burhaneddin Tepesi'nin kurduğu *Şark Dram Kumpanyası*'nda profesyonel oyunculuğa başladı. 1914'te yeni kurulan Darülbedayi'de öğrenci yetiştirmek için açılan sınavı kazandı, ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine planlanan eğitim yapılamadı. Butak orduya katılıp Çanakkale ve Bitlis'de görev yaptı. Dönüşünde yeniden Darülbedayi'ye girdi. 1918'de burada sahnelenen *Kayseri Gülleri*'ndeki Bodos Ağa rolüyle ünü İstanbul sınırlarını aştı. Daha sonra Muhsin Ertuğrul ve başka arkadaşlarıyla Darülbedayi'den ayrılıp Yeni Sahne, Türk Tiyatrosu, Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları, Ferah Tiyatrosu gibi topluluklarda çalıştı. 1927'den sonra Muhsin Ertuğrul'la birlikte yeniden Darülbedayi'ye döndü. 1958'de sahnedeki ellinci yılını kutladı. 1962'de yılın en başarılı erkek oyuncusu seçildi. 1963'te İstanbul'da öldü.

Özellikle çok değişik kompozisyonları, çok kısa bir sürede birbiri ardından aynı yetkinlikle oynayabilmesiyle ünlüydü. Darülbedayi'nin Şehir Tiyatrosu'na dönüştürülmesinden sonra da burada kalmış, 1962'ye değin oynanan oyunların çoğunda görev almıştır. Rolünde her zaman aynı ustalık ve titizliği göstermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Kayseri Gülleri*, 1918; *Azarya*, 1924; *Hamlet*, 1927; *Venedik Taciri*, 1930; *Deli Dolu*, 1933; *Hülleci*, 1935; *Lüküs Hayat*, 1937; *Aynaroz Kadısı*, 1937; *Nasıl Hoşunuza Giderse*, 1943; *Vişne Bahçeleri*, 1943; *Vanya Dayı*, 1944; *Paydos*, 1948; *Hisse-i Şayia*, 1953; *Meraki*, 1955; *Göç*, 1962.

BUTENANDT, Adolf Friedrich Johann
(1903)

Alman biyokimyacı. Cinsiyet hormonları üzerine yaptığı araştırmalarla 1939 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

24 Mart 1903'te Bremenhaven-Lehe'de (şimdiki Wesermünde) doğdu. Marburg Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Göttingen Üniversitesi Kimya Bölümü'nde Windaus'la çalışarak 1927'de doktorasını aldı. 1930'da aynı üniversitede organik kimya laboratuvarının yöneticiliğine getirildi. Cinsiyet hormonları üzerine çalışmaya başlayan Butenandt, 1929'da ABD'li E.A. Dorsy ile hemen hemen aynı zamanda östronu, 1931'de androsteronu ve 1963'te de progesteronu ayrıştırmayı başardı. Bu çalışmalarından dolayı 1939'da Ruzicka ile birlikte Nobel Kimya Ödülü'nü kazandıysa da Nazi Hükümeti tarafından ödülü reddetmeye zorlandı, ancak 1949'da ödülünü aldı. 1933-1936 yıllarında Danzig Üniversitesi'nde profesörlük yapan Butenandt, 1936-1945 arasında Berlin'deki Kaiser Wilhem Biyokimya Enstitüsü'nde, 1945-1956 arasında Tübingen'deki Max Planck Biyokimya Enstitüsü'nde ve 1956'dan başlayarak da Münih'te Max Planck Biyokimya Enstitüsü'nde yöneticilik yaptı. 1960'da O. Hahn'ın yerine Max Planck Kurumu'nun başkanı oldu ve bu görevi fahri başkan olduğu 1972'ye değin sürdürdü. Butenandt Londra'daki Royal Society, New York Bilimler Akademisi, Bavyera, Göttingen, Avusturya, Japon Bilimler Akademisi gibi birçok kuruluşun üyesidir.

Gebeliğe neden olan mekanizmaların saptanabilmesi ve cinsiyet hormonlarının yapısının anlaşılabilmesi için bu hormonların yalıtılması önemli bir adımdı. Bu amaçla 1928'in başlarında gebe kadınların idrarı üzerinde çalışmaya başlayan Butenandt, bir yılı aşkın bir süre sonunda 1929'da dişilerde cinsel gelişme ve işlevleri düzenleyen hormonlardan biri olan ve yumurtalık hücreleri tarafından az miktarda salgılanan östronu ayrıştırmayı başardı. 1931'de de testis hücrelerinin ürettiği ve erkeklerde östronunkine benzer işlevleri gerçekleştiren androsteronu yalıtmayı başardı. Elde ettiği yaklaşık 15 miligram androsteronu Pregl'in geliştirdiği mikroanalitik yöntemlerle inceleyerek, bu bileşik için bir formül buldu. Ruzicka'nın östrona benzer bir maddeden Butenandt'ın formülüne uygun sentetik bir bileşik üretmesi ve bu sentetik maddenin de androsteronun tüm özelliklerine sahip olması Butenandt'ın bulduğu formülün doğruluğunu kanıtladı. Daha sonra *corpus luteum*'un ürettiği bir hormon olan ve gebeliğin kimyasal mekanizmasında önemli bir rol oynayan progesteronu da 1934'te yalıtan Butenandt, cinsiyet hormonlarının kimyasal özellikleri ve kendi aralarındaki ilişkileri üzerinde çalışmalarını sürdürerek bu hormonların kanser yapıcı özelliğini de araştırdı.

• YAPITLAR (başlıca): *Erinnerungen*, 1937, ("Anılar").

• BAKINIZ: PREGL, RUZICKA.

BUTLER, Joseph
(1692-1752)

İngiliz tanrıbilimci ve ahlakçı. İnsan doğasıyla ilgili sorunlara yeni bir yorum getirmiştir.

Wantage'de doğdu, Bath'da öldü. Ailesi "İhtiyarlar Meclisi"nce yönetilen kilise sistemini savunan Prezbitler'dendi. Kendisi, bilinmeyen nedenlerle, Prezbit Komünü'nden ayrılarak İngiliz Kilisesi'ne katılmıştır. 1714'te babasının onayını sağlayarak girdiği Oxford'daki Oriel College'dan dört yıl sonra papaz olarak çıktı. Bundan sonra Butler, Anglikan Kilisesi'nde değişik görevler aldı. Rolls Chapel'de vaizlik, Stanhope ve Haughton'da rektörlük, Bristol'da kardinallik, S. Paul Katedrali'nde papazlık görevlerinde bulundu.

Butler'ın başlıca felsefi amacı, ahlak ve tanrıbilime doğal temeller aramaktır. Bunu Tanrı istencini öne alan gizemciliği dışlayarak yapmaz. Ona göre, bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Çünkü doğayı tanıdıkça Hıristiyanlık'ın ilke ve öğretilerinin doğruluğu daha iyi anlaşılır. Ahlak ilkelerine doğal bir temel arama girişimleri İngiliz düşüncesinde Butler'dan önce başlamıştır. Hobbes ve Mandeville, bunu "özünü koruma, sevme", Shaftesbury ise "iyilik güdüsü" gibi ilkelerle gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Öte yandan Samuel Clarke, doğal temeli nesnelerin soyut ilişkisinde bulmuştur. Butler bu girişimleri dışlamadan, getirdikleri ilkeleri kendi içinde bütünleştirerek kapsar, ancak insan doğası içinde sınırlı bir temel aramaya yönelir. İnsan doğasını inceleyerek ulaşılacak genellemelerde çok dikkatli olunması gerektiği düşüncesinden kalkarak, Hobbes'un ve Shaftesbury'nin ileri sürdükleri ilkelerin birbirleriyle çelişmediğini, ancak, ahlak açısından önemli olmalarına karşın, ahlakı temellendirmediklerini düşünür. Bu ilkelerin birbirlerine karşıt göründükleri durumların, tikel nesnelere yönelik tutkular bağlamında doğduğunu ve kişinin kendisine ya da başkalarına zarar vermesinin ancak bu bağlamlarda söz konusu olabildiğini öne sürer. Oysa, ona göre, insanı yalnızca tutkularının güdüsündeki bir yaratık olarak değerlendirmek yanıltıcıdır. Tutkuların üstünde olan ve bunları denetleyerek yargılayan bir yeti, düşünme gücü ya da vicdandır. Eylem ve eğilimlerin ahlak değerini, doğruluk, hakçalık veya kötülüğünü, bu yeti yargılarıyla saptar. Eylemde son karar onundur. İnsanı hayvandan ayıran da bu yetiye sahip oluşudur. Ancak Butler, bu yetinin işlevlerini nasıl yerine getirdiği veya onun doğası üzerinde daha büyük ayrıntıya inmez. Bunu bir Tanrı vergisi sayar.

Doğa, Butler için, tanrısal tasarımın ürünüdür. Doğayı tanımak, Hıristiyan öğretilerinin doğrulanmasına götürür. Doğanın yapısı ve düzenine baktığımızda Tanrı'nın ondaki ve dolayısıyla yaşamdaki yeri anlaşılır. Doğanın varolması, onu yaratan bir etkin varlığın bulunduğunu gösterir. İnsan eyleminin iyi ya da kötü sonuçları da O'nun belirlemelerine bağlıdır. Eylemlerin doğurduğu iyi sonuçlardan hoşnut olmak, kötü sonuçlardan ise üzüntü duymak Tanrı'nın insanları biçimlendirmiş oluşunun kanıtıdır.

Butler, Locke tarafından ortaya atılan kişisel özdeşlik kuramını eleştirmiştir. Locke kişinin zaman içinde özdeş kalmasını bilincin sürekliliğine bağlar. Bu görüşe karşı, bilinç eylemlerinin değiştiği ve bu eylemlerin hiçbir durumda özdeş olmadıkları, dolayısıyla da kişinin özdeşliğini açıklayamayacakları öne sürülmüştür. Butler, bu karşı-çıkışı yerinde bulmaz. Ona göre, Locke'a karşı bu doğrultudaki eleştiriler, amacın dışına kaymıştır. Asıl konu bilinç eylemlerinin özdeşliği değil, bilincin içeriğidir. Bu gereğince çözümlendiğinde ise, kişi kavramını gerektirdiği ve kişiyi konu aldığı görülür. Bir başka deyişle, Butler'a göre Locke'un kişisel özdeşlik kuramı döngüseldir. Locke'taki, bilincin geçmiş eylemlerinin unutulmasının o dönemleri kişinin kapsamından çıkaracağı görüşünü de yadsıyan Butler, anlığın gövdeden bağımsız olduğunu ve gövde öldükten sonra da yaşayabileceğini düşünür.

Butler'ın kimi düşünceleri İskoç sağduyu felsefesini kuranlar üzerinde etkili olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Fifteen Sermons upon Human Nature*, 1897, ("İnsan Doğası Üzerine Onbeş Vaaz"); *The Works of Joseph Butler* (der. W.E. Gladstone), 1897, ("Joseph Butler'ın Yapıtları").
- KAYNAKLAR: A.E. Duncan-Jones, *Butler's Moral Philosophy*, 1952.
- BAKINIZ: S. CLARKE, HOBBES, LOCKE, MANDEVILLE, SHAFTESBURY.

BUTLER, Samuel
(1835-1902)

İngiliz yergici ve romancı. Swift'in tarzında yazdığı yergi-ütopyalarıyla ün kazanmıştır.

4 Aralık 1835'te, İngiltere'nin Nottinghamshire yöresinde, Langar'da doğdu, 18 Haziran 1902'de Londra'da öldü. Babası Thomas Butler, Langar rahibi, dedesi Samuel Butler ise Lichfield Piskoposu idi. Ailesi Samuel Butler'ın da bir din adamı olmasını istiyordu. Bu yüzden Cambridge'deki St. John's College'a gitti. Ancak burayı bitirdikten sonra babası ile geleceği konusunda çelişkiye düştü, çünkü resme duyduğu ilgi ve din konusundaki kuşkuları yüzünden rahip olmak istemiyordu. Babasıyla arasındaki tartışma yüzünden ailesinden kopan Butler, 1859'da Yeni Zelanda'ya giderek dört yıl burada kaldı. İngiltere'ye döndükten sonra resme devam ettiği gibi besteler de yapmaya başladı. 1870'li yıllarda ise roman yazmaya girişti. Ama romanlarından çok edebiyat eleştirisi ve evrim kuramı üzerine yaptığı çalışmalarla ilgi çekti. Darwin ile kişisel ilişkisi olduğu için evrim kuramı üzerine yapılan çalışmalarla yakından ilgilendi ve bu konuda çeşitli denemeler yazdı. Darwin'in evrim üzerine bazı görüşlerini eleştirirken, zaman zaman da onun kimi yerde kendi buluşlarını aktarmış olduğunu ileri sürdü. *İlyada* ve *Odysseia*'nın Homeros tarafından yazılmadığı, ya da Shakespeare'in sonelerini aşağı tabakadan bir erkek için yazmış olduğu gibi, edebiyatçılar çevresinde tepkiyle karşılanan görüşlerin savunuculuğunu yaptı.

1872'de yayımladığı *Erewhon, or Over the Range* ("Erewhon, ya da Menzilin Ötesinde") ütopyasıyla Victoria çağının "sınırsız ilerleme", "sanayileşmenin erdemleri" gibi inançlarını yerdi. *Erewhon* (İngilizcede "hiçbir yer" anlamına gelen "Nowhere" in tersinden okunuşu), makinelerin yasaklandığı ve suçun bir hastalık sayıldığı ve cezalandırılmaktan çok "tedavi edildiği" bir ütopyadır. Ancak bu ütopya "mükemmel" bir mekân değil, Butler'ın çağındaki İngiliz toplumunun çeşitli hastalıklarını da abartılı biçimde içinde taşıyan bir ülkedir. Bu anlamda Butler'ın ütopyacılığı Thomas More'dan çok yergici Jonathan Swift'in geleneğine yakındır. Butler'ın yergi-ütopyası, 20. yy'daki kimi karşı-ütopyacılar için de bir esin kaynağı olmuştur. Butler 1901'de *Erewhon Revisited* ("Erewhon'a Dönüş") adıyla aynı ortamda geçen bir ikinci ütopya daha yayımlamıştır. Tek "gerçekçi" roman çalışması ise otobiyografik öğeler taşıyan ve Victoria dönemi İngiliz aile kurumunu eleştirerek "babaya isyan" temasını işleyen *The Way of All Flesh*'tir ("Kaçınılmaz Yol"). Sağlığında yayımlamaktan kaçındığı *The Way of All Flesh* ölümünden sonra yayımlanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Erewhon, or Over the Range*, 1872, ("Erewhon, ya da Menzilin Ötesinde"); *Erewhon Revisited*, 1901, ("Erewhon'a Dönüş"); *The Way of All Flesh*, (ö.s.), 1903, ("Kaçınılmaz Yol"). **Deneme ve İnceleme:** *Evolution, Old and New*, 1879, ("Evrim, Eski ve Yeni"); *Unconscious Memory*, 1880, ("Bilinçsiz Bellek"); *Luck or Cunning*, 1887, ("Şans mı Kurnazlık mı?"); *The Humour of Homer*, 1892, ("Homeros'ta Mizah"); *The Authoress of Odyssey*, 1897, ("Odysseia'nın Kadın Yazarı"); *Shakespeare's Sonnets Reconsidered*, 1899, ("Shakespeare'in Sonelerini Yeniden Gözden Geçirirken".
- BAKINIZ: BELLAMY, MORE, W. MORRIS, SWIFT, H.G. WELLS.

BUTLEROV, Aleksandr Mihailoviç
(1828-1886)

Rus kimyacı. Kimyasal yapı kuramının öncülerindendir.

Aleksandr Mihailoviç Butlerov 6 Eylül 1828'de Kazan yakınlarındaki Çistopol'da doğdu. 17 Ağustos 1886'da bir kısmı ailesine ait olan Butlerovka köyünde öldü. 1844'te eğitimine başladığı Kazan Üniversitesi'nde ilkönce zooloji, sonra kimya okudu; 1849'da mezun olunca da öğretim görevlisi olarak kaldı. Profesörlüğe yükseltildiği 1857'de çıktığı Avrupa gezisinde, başta Kekulé ve Erlenmeyer olmak üzere dönemin önde gelen kimyacılarıyla tanıştı; Wurtz'un laboratuvarında kısa bir süre araştırma yapma olanağını buldu. 1858'de ülkesine geri döndükten sonra çeşitli alifatik bileşiklerin sentezi ve kimyasal yapı kuramı üzerine çalışmalar yaptı. 1860-1863 arasında Kazan Üniversitesi'nde iki kez rektörlük görevini üstlendi. 1868'den emekli olduğu 1885'e değin St.

Petersburg (bugünkü Leningrad) Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.

Butlerov 1858'de Avrupa'dan döndüğünde, kısıtlı olanaklara karşın giriştiği araştırmalarında bir yandan çeşitli organik maddelerin sentezini gerçekleştirirken öte yandan da ilk başta karşı çıktığı, ama daha sonra benimseyerek savunduğu kimyasal yapı kuramı üzerinde çalışmalar yaptı. O dönemde kimyacıların, özellikle organik kimya alanında deney sonucu buldukları bilgilerle, kimyasal maddelerin açıklanmasında kullanılan formüller ve kimyasal yapı kuramları arasında kolaylıkla uzlaştırılamayan çelişkiler vardı. Bu nedenle, eldeki verileri daha iyi açıklayabilecek geniş kapsamlı bir yapısal kuram üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış, başta Kolbe, Wurtz, Couper, Gerhardt, Laurent, Berthelot ve Kekulé olmak üzere birçok önde gelen kimyacı bu alanda çeşitli öneriler getirmişlerdi. Butlerov'un 1861'den başlayarak özellikle Gerhardt ve Laurent'in çalışmalarından esinlenerek öne sürdüğü görüşe göre, bir molekülün kimyasal niteliği yalnız içerdiği atomların cinsi ve sayısına değil, bu atomların kendi aralarındaki düzenlemeye ve ilişkilerine de bağlıydı. Böylelikle bir molekülün kimyasal yapısının kimyasal niteliğini belirlemedeki rolü vurgulanıyor, atomlar arasındaki kimyasal ilgi ve kimyasal bağların niteliği de bu bağlamda önem kazanıyordu. Butlerov, kimyasal yapı kuramıyla, aynı elementlerin aynı oranlarda ama değişik yapılarda birleşerek kimyasal nitelikleri farklı bileşikler (izomerler) oluşturacaklarını kuramsal olarak öngörüyordu. Laboratuvarda yaptığı çalışmalarının önemli bir kısmı da kuramsal olarak öngörülen bu tür izomerlerin sentezini gerçekleştirmeye yönelikti. Nitekim bu çalışmaların sonucu, 1861'de glikozun bir izomerinin, daha sonra da bütanın iki ve pentanın üç izomerinin sentezini gerçekleştirdi. Bu çalışmalarının sonucu, iki ya da daha fazla izomerin belirli bir kimyasal dengede bulunabileceklerine (totomerlik) ilişkin gözlemler yaptı. İlk üçüncül alkol olan trimetilkarbinolun sentezini gerçekleştirdi. Formaldehit üzerine ilk çalışmayı yapan Butlerov, bu bileşiğin belirli koşullarda polimerleştiğini gözleyerek polimer kimyasında da öncü araştırmalar yaptı.

• YAPITLAR (başlıca): *Vvedenie k polnomu izuçeniyu organiçeskoy himi*, 1864-1866, ("Organik Kimyanın Tam Olarak Öğrenilmesine Giriş").

• KAYNAKLAR: L. Gumilevski, *Aleksandr Mihailoviç Butlerov*, 1952.

• BAKINIZ: BERTHELOT, COUPER, GERHARDT, KEKULÉ, KOLBE, LAURENT, LEBEDEV, LIEBIG, WURTZ.

BUTOR, Michel
(1926)

Fransız romancı, eleştirmen. "Nouveau Roman" (Yeni Roman) okulunun öncülerindendir.

14 Eylül 1926'da, Mons-en-Baroeul'de doğdu. Ortaöğrenimini Paris'teki Louis-le-Grand Lisesi'nde tamamladıktan sonra Sorbonne Üniversitesi'ni bitirdi. 1951-1953 arasında İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1950'ler boyunca Selanik ve Cenevre'de felsefe okuttu. İlk romanı olan *Passage de Milan* 1954'te yayımlandı, ancak fazla ilgi görmedi. 1950'lerde Alain Robbe-Grillet ve Marguerite Duras gibi çağdaşı romancılarla birlikte "nouveau roman" (yeni roman) hareketinin temsilcilerinden biri oldu. 1956'da yazdığı *L'emploi du temps* ("Zaman Geçirmek") ve 1957'de yazdığı *La modification* (Değişme) romanları yeni roman akımının yetkin örneklerinden sayılır. *La Modification* ile Renaudot Ödülü'nü aldıktan sonra, öğretim üyeliğini bıraktı. 1960'ta yayımlanan *Degrés* ("Dereceler") romanında bir lisedeki yaşamın ayrıntılı betimlemesine girdi. ABD'de ki yaşam tarzını gözleyen *Mobile* incelemesini 1963'te tamamladı. Romanlarının yanı sıra, roman türündeki gelişmeleri inceleyen *Répertoire I* ve *Répertoire II* çalışmalarını da 1960 ve 1964'te yayımladı.

Yeni Roman hareketi, insanlararası ilişkilerin çağımızda tümüyle nesneleşmiş ya da "şeyleşmiş" olduğu saptamasından yola çıkar. Bu anlayışı paylaşan Butor, romanlarında çoğunlukla eylemsiz ve durağan bir dünya çizer, cansız nesnelerin inceden inceye betimlenmesine büyük yer ayırır.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Passage de Milan*, 1954; *L'emploi du temps*, 1956, ("Zaman Geçirmek"); *La modification*, 1957, (Değişme); *Degrés*, 1960, ("Dereceler"). İnceleme: *Répertoire I*, 1960; *Mobile*, 1963; *Répertoire II*, 1964.

• BAKINIZ: DURAS, ROBBE-GRILLET.

BUTTO, Zülfikar Ali
(1928-1979)

Pakistanlı devlet adamı. İslam sosyalizmini savunan Pakistan Halk Partisi'nin kurucularındandır.

5 Ocak 1928'de Pakistan'ın Sind Eyaleti'nde, Larkana'da doğdu, 4 Nisan 1979'da Ravalpindi'de öldü. Varlıklı bir mihrace ailesinin oğluydu. Ailesinin İslam dinini kabul etmesinden sonra İslam eğitimi aldı. Pakistan ve Hindistan'ın İngiliz sömürge yönetimi altında olduğu dönemde Hindistan'da öğrenim gördü. Yükseköğrenimini ABD'de Berkeley Üniversitesi'nde siyasal bilimler dalında yaptı. Daha sonra İngiltere'ye giderek Oxford Üniversitesi'nden hukuk dalında yüksek lisans derecesi aldı. Pakistan'a döndükten sonra Batı Pakistan'da Karaçi kentinde 1953-1958 arasında hukuk stajı yaptı. 1956-1958 arasında Sind Müslüman Hukuk Fakültesi'nde ders verdi.

1956'da İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız Pakistan İslam Cumhuriyeti ilan edildi ve General İskender Mirza ilk cumhurbaşkanı oldu. General Mirza tarafından hazırlanan ve 1956'da kabul edilen anayasa, Batı ve Doğu arasındaki eşitsizlikleri yok etmek ve dengeli bir yapı kurmak için bütün eyaletlerin temsil edildiği tek bir yönetim birimi öngörüyordu. 1958'de İskender Mirza ülkede iktisadi ve top-

lumsal kargaşa olduğunu öne sürerek sıkıyönetim ilan etti, siyasi partileri kapattı ve anayasayı yürürlükten kaldırdı. General Eyüp Han'ı da sıkıyönetim komutanlığına getirdi. Butto, İskender Mirza'nın yeni oluşturduğu hükümette ticaret bakanı oldu.

Hükümetin işbaşına geldiği günün akşamı, sıkıyönetim komutanı Eyüp Han, hükümetteki bazı subaylarla, büyük toprak sahipleri ve tekelci sanayicilerin desteğini alarak, bir darbe yaptı ve devlet başkanı oldu. Butto hükümette ticaret bakanlığını sürdürdü.

1962'de iki dereceli seçim sistemine dayanan anayasal sisteme geçildi. 1965'te Eyüp Han beş yıl için devlet başkanı seçildi. Seçimlerden kısa bir süre sonra Hindistan'la Pakistan arasında sınır anlaşmazlığı nedeniyle başlayan Keşmir savaşından sonra Eyüp Han'ın diktatörlük eğilimleri güçlendi. Eyüp Han, Hindistan'la savaşı sürdürmekten yana olan Dışişleri Bakanı Butto'yu bakanlıktan aldı.

Butto, 1958-1966 arasında hükümette ticaret bakanlığından sonra Keşmir ve azınlık işleri bakanlığı, sanayi ve teknoloji bakanlığı ile dışişleri bakanlığı yapmıştı.

Butto 1967'de Pakistan Halk Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve başkanı oldu. Özellikle aydınların ve öğrenci gençliğin desteklediği parti bir yandan, İslam sosyalizmini ve iktidarın halka ait olduğu bir demokrasiyi savunuyor, diğer yandan Hindistan'a karşı düşmanlık siyaseti güdüyordu.

1968'de Eyüp Han'ın diktatörlüğüne karşı yaygın bir muhalefet gelişmeye başladı. Kasım 1968'de Eyüp Han kendisine yönelik başarısız bir suikast girişiminden sonra diğer muhalefet liderleriyle birlikte Butto'yu da tutuklattı. Önderlerinin tutuklanmasından sonra 8 muhalefet partisi bir ittifak oluşturarak siyasi tutukluların serbest bırakılmasını ve demokratik düzene geçilmesini istediler. Pakistan Halk Partisi ittifaka katılmadı.

Eyüp Han muhalefetin baskısına dayanamayarak Mart 1969'da tüm sorumluluğu Genelkurmay Başkanı Yahya Han'a bırakarak istifa etti. Devlet başkanı olan Yahya Han sıkıyönetim ilan ettikten sonra büyük ölçüde sivillere dayanan bir hükümet kurdu ve Butto'yla birlikte diğer siyasi önderleri serbest bıraktı.

Aralık 1970'te tek dereceli genel seçimler yapıldı. Oluşturulacak meclis öncelikle bir anayasa hazırlayacaktı. Doğu Pakistan'da Mucibü'r-Rahman'ın başkanlığını yaptığı Avami Birliği, Batı Pakistan'da ise Pakistan Halk Partisi çoğunluğu elde etti. Mucibü'r-Rahman, Doğu Pakistan'ın özerk bir yapıya kavuşturulmasını istiyordu. Buna karşı çıkan Butto, partisinden seçilen milletvekillerinin Dakka'da toplanacak meclise katılmasını engelledi.

Mart 1971'de Yahya Han, Kurucu Meclis'i süresiz kapattı. Doğu Pakistan'da genel greve gidildi ve Mucibü'r-Rahman, bölgede yönetime el koyduğunu açıkladı. Daha sonra Mucibü'r-Rahman tutuklandı. Hükümet birlikleriyle Avami Birliği arasındaki çatışmalara Hindistan müdahale etti. Hint askerleri ve Bengalli gerillalar, Doğu Pakistan'ı işgal edince, Pakistan ateşkesi kabul etti ve Yahya Han istifa etti. Butto hem sıkıyönetim komutanı, hem devlet başkanı olarak işbaşına geldi. Mucibü'r-Rahman'ı serbest

ladeş Cumhuriyeti olarak Pakistan'dan ayrıldı. Butto Hindistan Başbakanı İndra Gandi ile Hindistan'da Simla'da buluştu. Hindistan-Pakistan arasındaki sınır yeniden belirlendi.

Temmuz 1973'te Butto, Ulusal Meclis'in verdiği yetkiyle Bangladeş'i tanıdığını açıkladı. Ağustos'ta kabul edilen anayasadan sonra, Meclis Başkanı Fazıl İlahi Çavduri devlet başkanı, Butto da başbakan oldu. 1977'ye dek süren başbakanlığı döneminde "Üçüncü Dünya" ülkeleri ve İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler kurdu.

Mart 1977'de yapılan genel seçimlerde Pakistan Halk Partisi büyük bir çoğunluk elde etti. Muhalefet seçimlere hile karıştırıldığını öne sürerek yaygın protesto eylemlerine girişti. İç savaşa dönüşen olaylardan sonra Genelkurmay Başkanı Ziyaü' l-Hak bir darbe yaparak sıkıyönetim ilan etti. Birçok siyasi önderle birlikte Butto'da tutuklandı. Ağustos 1978'de Devlet Başkanı Çavduri'nin görev süresinin sona ermesinden sonra Ziyaü'l-Hak devlet başkanlığını ilan etti. Sivil yönetime ve anayasal sisteme geçilmesi konusunda verdiği sözlerin hiçbirini tutmadı. Butto, Ahmet Rıza Kasuri adlı bir milletvekiline suikast girişiminde bulunduğu gerekçesiyle yargılanmaya başlandı ve düzmece delillerle ölüm cezasına çarptırıldı. Birçok ülke Butto'nun affedilmesi konusunda diplomatik girişimde bulunduysa da Ziyaü'l-Hak ölüm cezasını onayladı. Butto 4 Nisan 1979 günü Ravalpindi'de asılarak idam edildi.

- YAPITLAR (başlıca): *The Myth of Independence*, 1968, ("Bağımsızlık Efsanesi"); *The Great Tragedy*, 1971, ("Büyük Trajedi").

- BAKINIZ: EYÜP HAN, İ. MİRZA, YAHYA HAN, ZİYAÜ'L-HAK.

BUXTEHUDE, Diderik
(1637-1707)

Danimarkalı orgcu, besteci. Çalgı müziğinin ve Kuzey Alman müzik okulunun ilk kurucularındandır.

Bugün Almanya'da, Holstein'da bulunan Oldesloe'de doğduğu sanılmaktadır. 9 Mayıs 1707'de Lübeck'te öldü. Çocukluğuna ilişkin fazla bilgi yoktur. İlk org derslerini babasından almış olduğu sanılır. 1668'de, Almanya'nın önde gelen kiliselerinden biri olan, Lübeck'teki Marienkirche'nin orgcusu oldu; iyi bir orgcu olarak ününü de burada kazandı. Kiliseye cemaat toplamak için, 1673 yılından başlayarak daha sonraları gelenekselleşecek olan akşam konserlerine *(Abendmusiken)* başladı. Bu konserlerde çalınan yapıtların yanı sıra, kendi yapıtlarını da yorumlamaya başladı. Buxtehude, ölünceye değin bu kilisede görev yaparak, bir org ve çalgı müziği bestecisi olarak ün kazandı.

Çağının en iyi orgcularından biriydi. Bach'ın onu dinleyebilmek için üç yüz kilometrelik yolu yürüyerek, Lübeck'e gittiği bilinmektedir. Bir besteci olarak da Kuzey Alman müzik okulunun kurucula-

etkileri taşımakla birlikte, besteciliği Almanya'da, Lübeck'te gelişmiştir. Özellikle akşam konserleriyle bir besteci olarak da adını duyuran Buxtehude, kuzey Avrupa müziğini etkilemiştir. Etkileri Nikolaus Bruhns, Georg Böhm ve J.S. Bach'da görülür.

Beste yapma yeteneği, org yapıtlarında belirginleşir. Bu yapıtlarda org, hep tek başına, koro eşliksiz kullanılır. Aynı zamanda, çalgı müziği bestelerinde de çok başarılıdır. Birçok eleştirmene göre, Bach tarafından tam anlamıyla geliştirilecek olan çalgı müziğinin, temel ilkelerini Buxtehude koymuştur. Org yapıtlarında koro kullanmaması ise, besteci olarak zayıf bir yanı sayılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Çalgı Müziği:** *Klavye Süitleri; Yaylılar için Sonatlar; Üçlü Sonatlar.* **Org müziği:** *Passacaglia; Toccatalar; Prelüdler; Füğler; Chaconne'lar; Chorale Prelüdler.* **Vokal müzik:** *Kilise Kantatları.*

• BAKINIZ: J.S. BACH.

BUYRUKÇU, Muzaffer
(1930)

Türk öykü ve roman yazarı. Toplumsal konulara yönelen gerçekçilik anlayışını insanların iç dünyasını da kapsayan bir genişliğe ulaştırmıştır.

Niğde'nin Fertek köyünde doğdu. Çocukluğu Niğde, Manisa ve Yalova köylerinde geçti. 1932'de ailesi ile birlikte İstanbul'a geldi. Kabataş Erkek Lisesi'ne girdi, mali sıkıntılar nedeniyle, öğrenimini tamamlayamadı. Gezici satıcılık, kapıcılık, matbaa işçiliği gibi çeşitli işlerde çalıştı. Askerlik görevini 1951'de tamamladıktan sonra Toprak Mahsulleri Ofisi'ne memur olarak girdi ve emekliye ayrıldığı 1970 yılına dek burada çalıştı. *Bulanık Resimler* adlı öykü kitabıyla 1962 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü, *Kavga* ile de 1968 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı.

Muzaffer Buyrukçu edebiyata şiir ve magazin dergileri için yazdığı öykülerle başlamıştır. 1946'da *Tanin* gazetesinin açtığı öykü yarışmasında derece almasına karşın, edebiyat dergilerinde ancak 1953'ten sonra görülmeye başladı. *Kaynak, Papirüs, Yeditepe* ve *Mavi* dergilerinde İstanbul'un kenar semtlerinde yaşayan ve büyük kentin acımasız koşullarında yaşamaya direnen "küçük insanların" yaşamını, yer yer karamsarlığa ve umutsuzluğa varan bir tutumla anlattı. 1960'tan sonra yazdığı öykülerinde, yine çevre koşullarının etkisiyle bunalan insanları, bu kez psikolojik çözümlemelere, derinliğine kişilik araştırmalarına yer vererek ele aldı. 1967'den sonra, uzun öykü, roman ve içinde çoğunlukla ünlü edebiyatçıların günlük yaşamlarından ayrıntılar, izlenimler bulunan "günlükler" türüne yöneldi.

Başlangıçta Sait Faik ve Orhan Kemal çizgisinden etkilenmiş gibi görünen Muzaffer Buyrukçu, olgunluk döneminde, varolma kavgasını sürdüren bireylerin yaşamını kendinden önceki gerçekçilerden değişik, yer yer bilinçaltına inen, ayrıntılara eğilen bir gerçekçilik anlayışıyla yansıtmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Katran*, 1956; *Acı*, 1957; *Korkunun Parmakları*, 1959; *Bulanık Resimler*, 1961; *Kuyularda*, 1962; *Cehennem*, 1966; *Kavga*, 1967; *Mağara*, 1971, *Şarkılar Seni Söyler*, 1982. **Roman:** *Gürültülü Birkaç Saat*, 1969; *Bir Olayın Başlangıcı*, 1970; **Günlük:** *Arkası Yarın*, 1976; *Sıcak İlişkiler*, 1982.

BUZZATI, Dino
(1906-1972)

İtalyan roman, öykü ve oyun yazarı. Kafka etkileri taşıyan roman ve öyküleriyle tanınmıştır.

16 Ekim 1906'da, İtalya'da, Belluno'da doğdu, 28 Ocak 1972'de Roma'da öldü. 1928'den sonra Milano'da çıkan *Corriere della Sera* adlı günlük gazetenin yazarlarından oldu. 1933'te yayımlanan öyküleri ve daha sonraki yıllarda yayımlanan roman ve oyunlarıyla tanındı. *Un caso clinico* ("Bir Kilinik Vak'ası") adlı oyunu ile İtalya Tiyatro Enstitüsü Ödülü'nü aldı.

1933'te yayımlanan *Barnabò delle montagne* ("Dağların Çocuğu Barnabo") adlı ilk kitabı yazarın bu dönemine özgü gerçekçi üslubunu yansıtan öykülerinden oluşur. 1935'te yayımlanan *Il secreto del bosco vecchio* ("İhtiyar Ormanın Gizemi") adlı kitabındaki öyküleri Buzzati'nin daha sonraki yapıtlarına egemen olan Kafka'ya özgü gerçeküstücü ve simgeci anlatım tarzının örneklerini içerir.Bu tarzın en iyi bir örneği olan *Il deserto dei tartari* (Tatar Çölü) adlı romanı, sınırdaki bir garnizonda kahramanlıklarını kanıtlamak için düşman saldırısını bekleyen bir bölük askeri konu alır. Düşman hiç gelmeyecek olan bir düşmandır, askerlerin kahramanlıkları da hiçbir zaman gerçekleşemeyecektir. İnce alaylı anlatımı ve masalsı havasıyla bu roman yazarın başyapıtı olarak nitelendirilmiştir. 1963'te yayımlanan *Un amore* (Bir Aşk) ise orta yaşlı saygın bir işadamının delişmen bir genç kıza olan tutkunluğunu konu alır.

Oyun yazarı olarak da birçok yapıt veren Buzzati'nin *Un caso clinico* adlı ödül alan oyunu, tıp biliminin sağlıklı bir adamı ölüme sürükleyişini ele alır. Kafka etkileri taşıyan bu oyun İtalya'da büyük bir ilgi görmüş, ayrıca Berlin ve Paris'te de sahnelenmiştir. Fransızca uyarlaması Albert Camus tarafından yapılmıştır. *Il Mantello* ("Pelerin") ve *L'uomo che andrà in America* ("Amerika Yolcusu") yazarın tanınan oyunları arasındadır.

Buzzati modern toplum insanının endişe ve umutsuzluk dolu yaşamını mizah ve ince alayla işlemiştir. Gerçeküstücü ve simgeci anlatım biçimi ve ürkütücü imgelemi yoğun Kafka etkileri taşır.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Barnabò delle montagne*, 1933, ("Dağların Çocuğu Barnabo"); *Il secreto del bosco vecchio*, 1935, ("İhtiyar Ormanın Gizemi"); *I sette messaggeri*, 1942, ("Yedi Haberci"); *Paura alla scala*, 1949, ("Merdiven Korkusu"); *Sessanta racconti*, 1958, ("Altmış Öykü"). **Roman:** *Il deserto dei tartari*, 1940, (Tatar Çölü); *Un amore*, 1963, (Bir Aşk). **Oyun:** *Un caso clinico*, 1953, ("Bir Klinik Vak'ası"); *Il mantello*, 1960, ("Pelerin"); *L'uomo che andrà in America*, 1962, ("Amerika Yolcusu").

BÜCHNER, Friedrich
(1824-1899)

Alman, filozof. Düşünce sorunlarının çözümünde özdekçi yöntemin uygulanması görüşünü savundu.

Friedrich Karl Ludwig Büchner Darmstadt'ta doğdu ve aynı yerde öldü. Ortaöğreniminden sonra Tübingen Üniversitesi'nde tıp okudu. Bu arada felsefe sorunları üzerinde çalışmaya başladı. Yükseköğrenimini bitirdikten sonra Giessen, Strasbourg ve Würzburg'a gitti. Würzburg'ta düşüncelerine yeni bir yön verecek olan özdekçi düşünür Vischow'la tanıştı, yakınlık kurdu. Kısa bir süre sonra Tübingen Üniversitesi'nde doçent oldu. Bu dönemde yayımladığı yapıtlarına karşı girişilen ağır ve kırıcı eleştiriler karşısında Darmstadt'a çekildi, bir yandan doktorluk uğraşını sürdürdü, bir yandan da felsefe konularında yoğun çalışmalara koyuldu.

Büchner felsefeye, Anadolu-Yunan ilkçağından kaynaklanan özdekçi öğretiyi, özellikle varlığın tek bir özden, özdekten oluştuğu görüşünü, benimseyerek girdi. Çağının bilim çalışmalarını izleyerek felsefesini özdekçi-deneyci bir tabana oturtmaya çalıştı. Bu nedenle tayf analizi, beyin fizyolojisi, hücre yapısı, Darwin'in evrim kuramı gibi deneye dayalı bilimsel araştırmalardan yararlandı.

Büchner, felsefesinin temelini oluşturan görüşlerini *Kraft und Stoff* (Kuvvet ve Madde) adlı yapıtında açıkladı. Ona göre özdekle güç özdeştir, ayrı ayrı varlıklar değildir. Özdek-güç kuramının üç aşaması vardır. Birincisinde özdekle güç doğaüstü varlıkların devinimlerinden oluşan, birbirinden ayrı özler olarak görülür. İkincisinde iki kavram yeterince açıklığa kavuşturulmadan, eksik bir biçimde birbirinden ayrılır. Ölçülebilen özdekten, yapısı gereği, ayrı sayılan, ölçülemez denen güç, sonunda, gene özdekle birleştirilir. Üçüncüsünde ise bir yandan deneye dayanan, öte yandan da kavram olarak düşünülen güç ile özdek kimi bilim çevrelerinde özdeş, kimilerinde ayrı . sayılır.

Büchner'e göre güç, özdeğin en ufak bölümlerinin bir güdüsü ya da etkinliğidir. Gücün özdekten bağımsız bir varlık olarak düşünülmesi gerekmez. Özdek bütün özellikleriyle, niteliklerıyle ölümsüzdür, yaratılmamıştır, kendiliğinden evrenle vardır. Deney bilimlerinin yasalarında görülen kimi tutarsızlıkların kaynağı da onların kökeninin yeterince bilinemeyişi, bu nedenle yasanın yanlış yorumlanışıdır. İnsanlararası, uluslararası ilişkilerde yasa koyuculara gereksinme olabilir; ancak, bilimsel yasaların ortaya çıkarılması ve uygulanmasında bilimsel verilerin dışında bir yetkeye gereksinme yoktur. Evrenin bilinen ve bilinmeyen bölümlerini içeren bütün doğa belli yasalara bağlıdır, bu yasalar genel geçerlik taşır, değişmez, kesindir. Doğadan kaynaklanan bilimsel yasaları deneyle anlama, açıklama olanağı vardır.

Düşünme eylemi bir anlak işlemidir, onu ter, idrar ve öteki salgılarla bağlantılı kılarak açıklamak yanlıştır. Düşünmek doğal devinimin sınırları içinde kalan özel bir durumdur. Onun özel bir yöntemi vardır. Bütün anlak işlemlerinin kaynağı duyu verileridir, duyularla sağlanan etkilenmelerdir.

Tin, düşünce, duyarlılık, yaşam gibi kavramlar ayrı ayrı birer varlık değildir, yaşamın genel belirtileri olarak anlaşılmaları gerekir. Us, beynin ve onun bölümlerinde bulunan etkinliklerin bütününü kapsayan ortak bir kavramdır. Bilinç ise beynin kimi bölümlerinin etkinliğidir, onu hangi türden bir özdeğin geliştirdiği henüz aydınlığa kavuşmamıştır. Kendisindeki nesne diye bir şey yoktur, bir nesne ancak bir başka nesne için ve bir başka nesne ile vardır. Nesneler arasında birliği sağlayan karşılıklı ilişkilerdir.

Ahlak karşılıklı saygı ve eşitliğe dayanan genel bir yasa niteliğindedir. Bu yasa genel olduğu ölçüde özel yetkilerin eşitliği kuralını da içerir. İnsanlar arasında barışı, kardeşliği, mutluluğu sağlamak bu yasanın gereğidir.

Din konularını işleyen tanrıbilimin bilimle, gerçek olaylarla bir ilgisi olmadığından yararı da yoktur, bu nedenle gereksizdir. Bilim ilkeleriyle bağdaşmayan inançlar insan için yıkıcıdır, gerileticidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Natur und Geist*, 1857,("Doğa ve Tin"); *Aus Natur und Wissenschaft*, 1862, ("Bilim ve Doğa Üstüne"); *Die Stellung des Menchen in der Natur*, 1869, ("İnsanın Doğadaki Yeri"); *Darwinismus und Sozialismus*, 1894, ("Darwincilik ve Toplumculuk"); *Kraft und Staff* 1913, (Kuvvet ve Madde).
- **KAYNAKLAR:** A. Lange, *Geschichte der Materialismus*, 1866; J. Frauenstaed, *Der Materialismus. Eine Erwiderung auf Dr. Ludwig Büchners "Kraft und Stoff"*, 1856.
- **BAKINIZ:** BAHA TEVFİK.

BÜCHNER, Georg
(1813-1837)

Alman oyun yazarı. Çok genç yaşta yazdığı üç oyunuyla tiyatronun çağdaşlaşmasına öncülük etmiştir.

17 Ekim 1813'te, Darmstadt yakınlarındaki Goddelau kasabasında doğdu, 19 Şubat 1837'de öldü. Hekimliği uğraş edinmiş bir aileden geliyordu. Babası da, dedesi ve amcası gibi tıp öğrenimi görmüş ve altı yıl Napoléon'un ordusunda görevli olarak bütün Avrupa'yı dolaşmıştı. Altı kardeşin en büyüğü olan Georg Büchner babasının bilim tutkusunu ve annesinin edebiyat sevgisini başarıyla uzlaştıran mutlu bir çocukluk dönemi geçirdi. Ailesi, o üç yaşındayken Darmstadt'a taşınınca ilköğrenime bu kentte başladı. Ancak onun ilk öğretmeni, kendine okuma, yazma, aritmetik gibi bilgilerle birlikte Alman klasiklerinden parçalar öğreten, onu halk masalları ve türküleriyle tanıştıran annesiydi.

Okulda daha çok fen derslerine ilgi gösteren Büchner on dört, on beş yaşlarında bazı şiirler de yazdı. Ama bunlarda daha sonra yazacağı oyunların parıltısını haber veren bir özellik yoktu. Lise yıllarında bir yandan babasının etkisi altında bilimsel araştırma yoluyla evrenin gizlerini çözebileceğine olan inancı pekişirken, bir yandan da annesinin tanıttığı

Georg Büchner

klasik yazarları okuyor, edebiyat sevgisini Homeros, Aiskhylos, Sophokles, Shakespeare, Calderon, Goethe ve Schiller'le besliyordu. Liseyi 1831'de bitirdikten sonra, aynı yıl Strasbourg'a giderek oradaki üniversitede tıp öğrenimine başladı. Evinde kaldığı papazın kızına âşık oldu ve Wilhelmine (Minna) Jaegle adlı bu kızla gizlice nişanlandı.

Büchner 1831-1833 arasında kaldığı Strasbourg'da arkadaşlarıyla birlikte mutlu bir dönem geçirdi. 1833'te Frankfurt'ta başarısız bir darbe girişimi olmuştu. Büchner'in yürekten desteklediği bu girişimin hazırlığı, onun Strasbourg'dan sonra öğrenimini sürdürdüğü Giessen'de yapılmıştı. Büchner inanmış bir kralcı olan babasına Giessen'deki devrimci örgütlerin çalışmalarına katılmayacağı konusunda söz verdi. Ancak Strasbourg'daki özgür ve hareketli yaşayışından sonra bu küçük üniversite kentinin boğucu havası Büchner'in üzerinde bunaltıcı bir baskı yarattı. Gündüzleri tıp konularıyla uğraşıyor, geceleri ise tarih ve felsefeyle ilgileniyordu. Çevresindeki siyasal baskının yol açtığı rahatsızlık yüzünden 1833'te bir süre dinlenmek üzere Darmstadt'a, ailesinin yanına gitti.

Özellikle köylülerin giderek ağırlaşan yaşama koşulları, acımasızca bastırılan ayaklanma girişimleri, onun bu ezilen insanlarla özdeşleşmesine yol açtı. Kısa bir süre sonra Giessen'e döndüğü zaman, Ludwig Weidig adlı, kasaba öğretmenliği yapan ilerici bir papazla tanıştı. Babasının da etkisi altında tanrıtanımaz bir genç olarak yetişen Büchner, Hıristiyanlık'a karşı hiçbir yakınlık duymuyordu. Onun, daha önce gizli bir bildiri hazırlamaktan kovuşturmaya uğramış olan Weidig'le işbirliği yapmasının nedeni, bu papazın geniş halk kitlelerini ve köylüleri devrime hazırlamak amacıyla kullanılabilecek bir matbaa makinesi olmasıydı.

Büchner'in "Hessen'li Köy Habercisi" adını verdiği gizli bir bildiri, Temmuz 1834'te Weidig'in yardımı ve kendisinin Giessen'e geldiği ilk günlerde kurduğu "İnsan Hakları Birliği" adlı gizli örgütteki arkadaşlarının eliyle köylüler arasında dağıtılmaya başlandı. Köylüler bu bildirinin başlarına iş açacağından korktukları için ellerine geçen örnekleri polislere verdiler. Evde bulunmadığı bir sırada odası aranan Büchner tutuklanmaktan kıl payı kurtuldu. Köylülerle ilgili görüşlerinde yanıldığını görerek büyük bir hayal kırıklığına uğradı ve olayların yatışmasını beklemek üzere Darmstadt'a gitti. Burada siyasal etkinliklerini engelleyen sıkı bir polis denetimi altında, beş haftadan kısa bir sürede *Dantons Tod* (Danton'un Ölümü) adlı ilk oyununu yazdı.

Yapıtları

Büchner bu oyununu yazarken babasının görmemesi için yelyazmalarını tıp deneylerinde kullandığı kağıtlarla örtüyordu. Bir yandan da sık sık tanık olarak polis tarafından sorguya çekildiği için büyük bir tedirginlik içindeydi. Bu nedenle, tutuklanmaktansa Strasbourg'a kaçmayı yeğledi. Bu sırada oyununu bitirip Frankfurt'taki bir yayınevinin yönetmeni olan Karl Gutzkow'a göndermişti. Büchner'in dehasını hemen gören Gutzkow, oyunun Temmuz 1835'te yayımlanması için gereken hazırlıkları yaptı, ancak sansürden korktuğu için bazı bölümleri metinden çıkardı. *Danton'un Ölümü* Büchner'in yaşarken yayımlanmış tek yapıtıdır.

Büchner Strasbourg'a kaçtıktan sonra, 13 Haziran 1835'te Darmstadt polisi onun için bir tutuklama kararı aldı. Bu tarihten sonra her an Almanya'ya çağrılma korkusu içinde yaşadı. Bir yandan babasının para yardımı, bir yandan da Victor Hugo'dan çevirdiği *Lucretia Borgia* ve *Marie Tudor* oyunları için aldığı ücretle geçimini sağlamaya çalıştı. Aynı yılın sonbaharında hiçbir zaman tamamlayamadığı *Lenz* adlı öyküsünü yazdı; kışa doğru yeniden bilimsel araştırmalara dönerek balıkların sinir sistemi konusunda bir inceleme yaptı. Araştırmasının sonuçlarını Nisan 1836'da Strasbourg Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Fransızca olarak verdiği üç konferansla açıkladı. Bu konferansların başarısı üzerine Zürih Üniversitesi kendisine doktor unvanı verdi, üniversitede görev alabilmesi için doçentliğe atadı. Ekim 1836'da Zürih'e giden Büchner aynı yılın Kasım ayında balıkların sinir sistemiyle ilgili deneme dersinden sonra Zürih Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı.

Siyasal etkinlikleri

1836'nın baharında Cotta Yayınevi güldürü türünde bir oyun yarışması açmıştı. Büchner bu yarışmaya katılmak için yazacağı oyuna Alman yazar Clemens von Brentano'nun *Ponce de Leon* adlı güldürüsünü örnek aldı ve bu oyundan yola çıkarak *Leonce und Lena* (Leonce ile Lena) adlı, bir masal ülkesinde geçen oyununu yazdı. Oyun, yayınevine yarışma tarihinden iki gün geç ulaştığı için zarfı açılmadan geri gönderildi. Zürih'teki bilimsel başarısıyla bu tatsız sürprizi unutan Büchner, kış aylarında yeni bir oyun üzerinde durmaya başladı. 2 Şubat 1837'de tifoya yakalanıp yatağa düştüğü için bu oyunu tamamlayamadı. Tifodan kurtulamayarak öldü.

1835 ile 1836 arasında yazdığı üç oyunla dünya tiyatro tarihinde kendisine parlak bir yer sağlamayı başaran Büchner'in etkisi ancak ölümünden elli yıl kadar sonra Alman tiyatrosunda görülmeye başlar. Onun önemini anlayan oyun yazarları arasında Hauptmann ve Brecht, Alman tiyatrosunun çağdaşlaşma sürecini ondan esinlenerek hızlandırmış oldular.

Büchner'in oyunlarının önemli özelliklerinden biri, tarihsel belgelerden büyük ölçüde yararlanmalarıdır. Ona göre, oyun yazarı, tarihi olduğu gibi görmeye çalışmalıdır. Bu nedenle Shakespeare ve

Goethe'ye büyük hayranlık duyar, dünyayı olduğu gibi değil de, olması gerektiği gibi gösteren Schiller'i beğenmezdi. 19. yy'ın sonlarında ve 20. yy'ın başlarında ortaya çıkacak olan Doğalcılık, Dışavurumculuk, Gerçeküstücülük, Epik tiyatro ve Belgesel tiyatro gibi akımların ve türlerin bazı özelliklerini Büchner'in oyunlarında tohum halinde görmek olasıdır. Bunun dışında, insanın yalnızlığı, iletişim güçlüğü, tarihin akışı ve toplumsal koşullar karşısındaki umarsızlığı, tanrısız bir dünyanın ürkünçlüğü ve saçmalığı gibi ilerde 20. yy tiyatrosunun ele alacağı konular da bu oyunlarda işleniyordu.

Danton'un Ölümü

Yazılışından nerdeyse yetmiş yıl sonra, 1902'de sahnelenen *Danton'un Ölümü*, insanın özgür iradesiyle hareket edemeyeceği temasını işleyen bir oyundur. Konu olarak Fransız Devrimi'ni ele alan bu oyununda Büchner kısa, birbirinden kopuk gibi görünen sahnelerle ve yer yer yoğun, şiirsel bir dille tarihin gerekirciliğini ve kendisinin buna tepkisini sergiler. Thiers'in *Histoire de la Revolution Française* ("Fransız Devrimi Tarihi"), Mignet'nin gene aynı başlıklı kitabı, Marcier'nin *Le nouveau Paris* ("Yeni Paris") adlı kitabı gibi kaynaklar Büchner'in ustaca yararlandığı ve oyunlarındaki kişilerin bazı konuşmalarını doğrudan doğruya aktardığı belgelerdir. Ancak bu durum, bazı eleştirmenlerin yanlış bir yaklaşımla, yazarın başarısının elindeki bu kaynakları oyun biçimine sokmaktan öte gitmediği yargısını doğrulamaz. Tersine, Büchner belgesel nitelikteki bölümlerle kişilerinin gerçekliğini belirledikten sonra, asıl gerçekçiliğin, yaşamın basit bir taklidinden öte, hayal gücünün kavrayışı ve düzenleyişi ile sağlanabileceğini kanıtlar.

Woyzeck olayı

Dört perde ve otuz iki sahneden oluşan bu oyunda Büchner, hiçbir şematik düzenlemeye düşmeden, kişisel sahnelerle kamu sorunlarını tartışan bölümleri, lirik ve gizdeş açıklamalarla etkili söylevleri art arda sıralar ve durmadan değişen bu bakış açılarıyla insan yaşantısının özüne varmayı başarır. Oyunun bu kurgusunda yerleşmiş kalıplardan yararlanmadığı gibi, yer ve zaman birliği kuramlarına da uymaz. İnsan yaşantısının bu genişlemesine ve derinlemesine irdelenişinde, geleneksel dram biçiminin, olayları belli bir doğrultuda gelişmeye zorlayan yapısı yerine, daha çok şiir ve müzikte rastlanan ve izleyiciye bilinç ve duygu yoğunluğu sağlayan bir düzenleme vardır. Bu nedenle, ilk bakışta Fransız Devrimi'nin iki önemli kahramanı olan Danton ile Robespierre arasındaki çatışmayı ve bunun sonucunda da duygusal hazlara düşkün, ılımlı Danton'un devrimin ödünsüz savunucusu, "erdemli" Robespierre karşısında yenilip kendisini destekleyen arkadaşlarıyla giyotine gönderilişini sergileyen bir oyun gibi görünebilecek bu yapıt, gerçekte tarihin acımasız gerekirciliğine karşı yaratıcı hayalgücünün bir başkaldırısı, umutsuzluğa karşı bir inanç bildirisidir.

Leonce ile Lena

Büchner, "Hessen'li Köy Habercisi"nde bir soylunun yaşamını uzun bir pazar tatiline benzetmişti. 1836'da yazdığı ve ilk olarak 1885'te sahnelenen *Leonce ile Lena* onun bu yargısını bir güldürü çerçevesi içinde, iğneli bir dille açıklığa kavuşturan bir oyundur. Popo Krallığı'nın prensi Leonce yaşayışının aylaklığı ve sorumsuzluğu içinde, ne prens olmanın, ne de bir gün yüklenmek zorunda kalacağı krallık görevinin bilincindedir. Tembellikle geçen, gerçeklikten kopuk yaşamında anlamlı bir etkinlik göstermek için çaba harcamadığı gibi, bunun gereğini de duymaz. Pipi Krallığı'nın prensesi Lena da onun gibi gerçekdışı bir dünyada, romantik aşkın düşleri içinde yaşamaktadır. Birbiriyle sözlü olan bu iki genç hiç karşı karşıya gelmemişlerdir. İkisi de birbirinden ayrı olarak, bu düzenlenmiş evliliğe karşı çıkmak için kendi ülkelerinden kaçmaya karar verirler. Leonce yepyeni serüvenler yaşamak ve düşlediği güzel kadını bulmak amacıyla İtalya'ya doğru yola çıkar; Lena da kafasında yarattığı romantik sevgiliyi aramaya koyulur. Yolda, uğradıkları bir handa karşılaşır ve gerçek kimliklerini bilmeden birbirlerine âşık olurlar. Ancak evlenmeye karar verdikten ve düğünden sonra kim olduklarını anlarlar ve büyük bir hayal kırıklığına uğrarlar. Bu durumu düzeltmek için de ortak yaşamlarını romantik bir aşk masalı gibi düzenlemeye karar verirler ve yönettikleri ülkenin halkını da onların bu mutlu düş oyununun birer kuklası gibi davranmaya zorlarlar. Büchner, *Danton'un Ölümü*'nde bütün acımasızlığıyla sergilediği bireyin yalnızlığını ve kökünden kopmuşluğunu, bu güldürüde de 20. yy'ın Uyumsuzluk tiyatrosundaki durumları ve söz oyunlarını haber veren bir ustalıkla ortaya koyar. Ancak bu güldürü, örnek aldığı geleneğin kalıp ve kurallarından tümüyle kurtulmuş, *Danton'un Ölümü*'nün özgünlüğüne ulaşmış bir oyun değildir.

Büchner'in özgün yaratıcılığının yeni bir aşamasını görmek için 1836'da yazmaya başlayıp tamamlayamadığı *Woyzeck*'i incelemek gerekir. Büchner bu oyununda da, ilk oyununda ve *Lenz*'de olduğu gibi, gerçek bir olaydan yola çıkmıştır.

Oyuna adını veren Johann Christian Woyzeck 1820'lerin Almanya'sında kahramanı olduğu bir dava yüzünden uzun tartışmalara yol açmış sıradan bir insandı. On üç yaşında yetim kalmış, düzenli bir eğitim görmeden ve düzenli bir işte çalışmadan başıboş bir yaşam sürmüştü. Bir ara Lübeck'te bir Hollanda alayına asker olarak yazılmış, birliğiyle bazı savaşlara katılmıştı. Otuz yaşındayken ilişki kurduğu kadından bir çocuğu olmuş, kadının kendisini aldattığını anlayınca bu ilişkiye son vermişti. Geçirdiği kıskançlık bunalımları sırasında bazı sesler duyduğu daha sonraki açıklamalarından anlaşılıyor. Askerden ayrıldıktan sonra doğum yeri Leipzig'e dönen Woyzeck, burada önceden tanıdığı kendinden yaşlı dul bir kadınla yaşamaya başlamış, ancak onun da başkalarıyla ilişki kurması üzerine, kıskançlık nöbetleri daha da sıklaşmış ve bu nöbetlerden birinde Johanna Christiane Woost adlı bu kadını bıçaklayarak öldürmüştü. Cinayetten sonra kaçan Woyzeck kısa bir arama sonunda yakalanarak yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Olayın kamuoyunu ilgilendiren boyutlara ulaşması, hukuk ve tıp açısından uzun tartışmalara yol açması, Büchner'in de bu konuyla ilgilenmesinin nedenlerinden biriydi. Ancak Büchner, Woyzeck'le adaletin saptırılmasının bir kurbanı, ya da ilginç bir tıp olayı olarak değil, bu sıradan insanın başına gelen olayların, insanların üzerinde yaşadıkları dünyanın akıldışı niteliğini ve bu dünyada özgürlüğe yer olmadığını en somut biçimde vurgulamaya yarayacak bir örnek olduğu için ilgileniyordu. Bu nedenle,

Danton'un Ölümü'nde olduğu gibi, gerçek olaylardan kendi yaratmak istediği gerçeklik için gerekli olan verileri almakla yetindi. Büchner'in *Woyzeck*'te gerçekleştirmek istediği, tarihin böyle bir olayı, nasıl kuşkuya yer vermeyen bir kesinlikle sonuçlandırdığını sergilemek, bu kesinliğe hayalgücünün yaratıcılığıyla karşı çıkmaktı.

Oyunun ana olayı olarak cinayeti seçen Büchner, Woyzeck'i askerliğini yapmakta olan biri olarak gösterdi ve olaydan önceki sahnelerde onun geçmişini inandırıcı ayrıntılarla çizdi. Bir yandan evlilik dışı çocuğu, oyunda Woyzeck'in birlikte yaşadığı ve öldürdüğü kadının da çocuğu olarak gösterirken, bu kadını da gerçekte olduğundan daha çekici biri olarak çizdi. Ayrıca Doktor ve Yüzbaşı gibi kendi yarattığı oyun kişileriyle Woyzeck'i delirmeye ve cinayete iten toplumun temsilcilerini somut olarak gösterme yolunu seçti. Büchner için Woyzeck, insanın yeryüzünde herhangi bir ahlak anlayışına karşı geldiği ve Hıristiyan dünyası gibi yerleşmiş bir düzenin yasalarını çiğnediği için ya da kaçınılmaz bir yazgının gereği olarak değil, acı çektirme ilkesi insan dünyasının bir gereği olduğu için acı çeken biriydi. Büchner geleneksel tragedyanın kişisel sorumluluk ilkesini bir yana bırakıp daha çağdaş bir duyarlıkla, Woyzeck'i insanlığın durumunu ortaya koyan, insanın kullanılışını kanıtlayan bir varlık olarak ele alıyordu.

Büchner oyundaki olayları tarih sırasına göre değil, birbiriyle ilgili olaylar dizisi olarak tasarlamıştı: Woyzeck'le Marie'nin bir karnavala gitmeleri, Woyzeck'in kırlarda dolaşması, arkadaşı Andres'le konuşması, Marie'yle Bando Çavuşu'nu dans ederken seyretmesi... Bütün bu olaylar boyunca Woyzeck'in duyguları Marie'yi öldürme ve kendi ölümünü hazırlama doğrultusunda yoğunlaşır. Ancak Büchner bilinçli olarak bu gelişmeyi belli bir belirsizlik içinde bırakır. Bu yüzden de ölümün intihar mı, kaza mı, yoksa Tanrı'nın buyruğu mu olduğu kesin olarak bilinemez. Büchner'in bu dramatik yöntemini oyunda Büyükanne'nin anlattığı şu masal açıklar:

"Bir zamanlar yoksul bir çocuk varmış, annesi de yokmuş, babası da, herkes ölmüş, hiç kimse kalmamış yeryüzünde. Herkes ölmüş, çocuk da gece gündüz aranmış durmuş. Bakmış yeryüzünde kimse yok, o da gökyüzüne çıkmak istemiş. Aydede ahbap ahbap göz kırpmış ona; sonunda Aydede'ye vardığında bakmış, Aydede çürük bir tahta parçası. Bunun üstüne kalkmış güneşe gitmiş, güneşe vardığında bakmış, güneş solmuş bir kasımpatı. Yıldızlara vardığında bakmış, yıldızlar da küçük, parlak sinekler, çaylağın onları yaban eriği ağacına taktığı günden beri sallanıp duruyorlarmış orada. Bunun üzerine yeryüzüne geri dönmek istemiş, ama yeryüzü devrilmiş bir oturağa benzemişmiş. Tek başına kalmış çocuk. Oturmuş bir yere, ağlamış, hâlâ da orada oturuyor, hem de yapayalnız."

Büchner bu peri masalı paradosiyle ve bir çocuğun duyarlılığıyla bütün insanlığın durumunu şaşırtıcı bir toksözlülükle dile getirmeyi başarır.

Woyzeck son biçimini almamış olduğu için çeşitli düzenlemelerle yayımlanmış, ilk kez 1913'te Münih'te sahnelendikten sonra çağdaş tiyatroda yeni atılımlara esin kaynağı olmuş bir yapıttır. Bu nitelikleriyle dünyanın acımasızlığı ve kaypaklığı karşısında herkesin içine düşebileceği umarsızlığı, bu dünyayı yöneten kişilerin eğitimlerine, akılcı tutumlarına ve ahlak değerlerine karşın gerçekleri içlerine sindirememelerini, irkiltici bir biçimde yan yana getirerek ortaya koyar.

Lenz öyküsü

Büchner'in bu üç oyunu dışında yazdığı *Lenz* adlı yarım kalmış öyküsü de gerçek bir insanın yaşamının son dönemini ele alır. Jacob Micheal Reinhold Lenz, Alman tiyatrosunun Coşkunluk (Sturm und Drang) akımının temsilcilerinden biriydi. 1751-1792 arasında yaşamış bu yarı çılgın dahinin *Der Hofmeister oder die Vorteile der Privaterziehung* ("Özel Öğretmen ya da Özel Eğitimin Yararları") ve *Die Soldaten* ("Askerler") adlı oyunları toplumsal sınıflar arasındaki ayrımları eleştiren ilginç yapıtlardı. Büchner kendi tiyatro anlayışının oluşmasında da bu oyunlardan etkilenmişti. Lenz 1776'da delilik nöbetleri geçirmeye başlamış ve Alsaslı bir din bilgini olan Oberlin'in yanında kalmıştı. Oberlin'in bu süre içinde Lenz'le ilgili olarak tuttuğu günlük, Büchner'in öyküsünü yazarken en çok yararlandığı belge oldu. Lenz'in geçirdiği ruhsal bunalımlar, Avrupa edebiyatının insanın iç yaşantısını çözümleyen ilk anlatı örneği olarak, Büchner'in öyküsünde ölümsüz bir biçime kavuştu.

Woyzeck oyunu

Bu öykü Linda Musmann adlı bir Amerikalı yönetmen tarafından uyarlanarak 1982'de New York'ta, Türk bestecisi Semih Fırıncıoğlu'nun müziği eşliğinde sahnelendi. *Danton'un Ölümü* Gottfried von Einem'in aynı adla *Woyzeck* ise Alban Berg'in *Wozzeck* adıyla besteledikleri operalara konu oldular.

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Dantons Tod*, 1835, (Danton'un Ölümü); *Leonce und Lena*, 1836, (Leonce ile Lena); *Woyzeck*, 1836. **Anlatı:** *Lenz*, 1836.

- **KAYNAKLAR:** L. Büttner, *Georg Büchner Revolutionar und Pessimist*, 1948; J. Duvignaud, *Georg Büchner, dramaturge*, 1954; R. Gilman, *The Making of Modern Drama*, 1975; E. Johann, *Georg Büchner*, 1958; A.H.J. Knight, *Georg Büchner*, 1951; G.P. Krapp, *Georg Büchner-Eine kritische Einführung in die Forschung*, 1975; W. Martens (yay.), *Georg Büchner*, 1965; G. Penzoldt, *Büchner*, 1965; Ş. Sayın, *Devrimci Dram Yazarı Georg Büchner*, 1966.

- **BAKINIZ:** BERG, BRECHT, HAUPTMANN, V. HUGO, LENZ.

BÜKEYR b. MAHAN
(? -745)

Abbasi dâisi (propagandacısı). Abbasiler'in Horasan'a egemen olmaları için çalışmıştır.

Ebu Haşim Bükeyr b. Mahan'ın doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. Emeviler devrinde Sind valisi bulunan Cüneyd b.Abdurrahman'ın yanında çevirmen ya da kâtip olarak bulundu. Valinin görevden alınması üzerine 723'te Kufe'ye geldi. Burada Abbasi yandaşlarının arasına katılarak, ileri gelenlerinden Meysere, Ebu İkrime ve Muhammed b. Huneys ile tanıştı. Onlara para yardımında bulundu. Meysere'nin ölümünden sonra Abbasi propaganda hareketinin başına

getirildi. Horasan halkını Abbasiler'e kazandırmak için büyük çabalar harcadı.

Bükeyr, Ammar b. el-Abbadi ve arkadaşlarını 725'te Horasan'a gönderdi. Ancak adamları vali Esad b. Abdullah tarafından yakalanarak idam edildi. Aralarından yalnız Ammar b. El-Abbadi kaçarak Bükeyr'in yanına geldi.

Bükeyr, 736'da Horasan'da Abbasi propaganda örgütünün başına Ammar b. Yezid'i getirdi. Ammar, Merv'e gelip Hidaş takma adı altında yerleşti. Abbasi ailesinin başkanı Muhammed b. Ali hesabına çalışmaya başladı. Çok geçmeden Vali Esad tarafından yakalanarak öldürüldü. Bu durum, Muhammed b. Ali'nin Hidaş'ın yandaşları ile ilişkisini kesmesine yol açtı.

Horasan'daki Abbasi yandaşları düşünce ve davalarına bağlı kaldıklarını göstermek için Muhammed b. Ali'nin yanına 738'de Süleyman b. Kesir adlı birini yolladılar. O da durumu inceletmek üzere Bükeyr'i Horasan'a yolladı. Halk Bükeyr'den kuşkulanınca geri dönmek zorunda kaldı.

Bükeyr, 741'de Kufe'de bir evde yaptığı bir toplantıdan ötürü tutuklandı. Hapishanede İsa b. Ma'kil ile tanıştı ve onun Abbasi hareketine katılmasını sağladı. Söylentiye göre o sırada İsa b. Ma'kil'in kölesi olan ünlü komutan Ebu Müslim Horasani'yi satın alarak Muhammed b. Ali'nin oğluna armağan etti.

Bükeyr 744'te Muhammed b. Ali'nin ölüm haberini ve yerine oğlu İbrahim'in geçtiğini bildirmek için Horasan'a gitti. Horasanlılar İbrahim'i halife tanıdılar. Bükeyr, burada topladığı paralarla Kufe'ye döndü ve 745'te burada öldü.

BÜLOW, Hans von
(1830-1894)

Alman piyanist, orkestra şefi ve müzik eleştirmeni. Döneminin etkili müzisyenlerindendir.

8 Ocak 1830'da Dresden'de doğdu, 12 Şubat 1894'te Kahire'de öldü. Çocukluğunda müzikle hiç ilgisi olmamasına karşın, geçirdiği uzun bir hastalıktan sonra, müziğe eğilim duymaya başladı. Dokuz yaşından sonra, ailesi tarafından Clara Schumann'ın babası Friedrich Wieck'in yanına verildi. Wieck'den aldığı müzik derslerinin ardından, 1841-1845 arasında, Leipzig'de Hesse, Hauptmann, Paidy ve Eberwein ile çalıştı. 1848'de Leipzig Üniversitesi'nin hukuk felsefesi bölümüne girdi. Hauptmann ile kontrpuan çalışmaya devam etti. 1849'da *Die Abendpost* dergisinde, müzik üstüne yazılar yayımlamaya başladı; Bülow, Liszt ve Wagner'in öncülüğünü yaptığı "Yeni Alman Müzik Okulu"nun en önemli destekçisi oldu. 1850'de, Wagner'in *Lohengrin* operasının ilk temsiline destek olabilmek için, asıl işi olan avukatlığı bıraktı. 1851'de Liszt ile piyano çalışmaya başladı ve ilk resitalini 1853'te verdi. 1857'de Liszt'in kızı Cosima ile evlendi. 1864'te Münih Krallık Operası şefliğine getirildi. 1867'de Münih Konservatuvarı müdürü oldu. 1869'da karısının, Wagner için onu terketmesi üzerine, bütün görevlerinden istifa edip, Floransa'ya gitti. Bundan sonraki on yıl, dünyanın çeşitli yerlerinde konserler yönetti. 1878'de ülkesine döndü ve Hannover Hukuk Tiyatrosu müdürlüğüne getirildi. Artık çok etkili bir müzik adamı olan Bülow, Meiningen Dükü'nün müzik danışmanı oldu. 1885'te tekrar evlendi. Yaşamının son yıllarını konserler yöneterek geçirdi.

Bülow'un bir müzikçi olarak en önemli yanı yazarlığıdır. Döneminde siyaset ile yakından ilgilenen Bülow, ulusal Alman müziğinin kurulmasının ateşli bir taraftarı olmuştur. Örneğin, Berlin Konservatuvarı'nda görev aldığı 1855-1864 arasında, konser ve resital programlarında hep Alman bestecilere ağırlık vermiştir. Bu siyasal kişiliğine, çok iyi bir piyanist ve orkestra şefi olarak, müzik kişiliğini de başarılı bir biçimde bağlamıştır.

Piyanoda çok zengin bir repertuarı vardı ve çok değişik türdeki yapıtları rahatlıkla çalardı. Ayrıca, çok sık konserler verdiği için, halkın yakından tanıdığı bir sanat adamıydı. Çok güçlü bir belleği olmasından ötürü, orkestrayı partisyonsuz yönetmesi ile tanınmıştı. Çok az sayıdaki bestelerinden bazıları da oldukça ilgi görmüştür.

- YAPITLAR (başlıca): *Shakespeare'in Julius Caeser'ı için Rastlantısal Müzik;* Orkestra için *Des Saengers Fluch* Baladı, ("Şarkıcının Lâneti"); Orkestra için *Nirvana: symphonisches Stimmungsbild;* Orkestra için *Vier Charakterstücke.*

- BAKINIZ: BRAHMS, LISZT, R. WAGNER.

BÜSCH, Johann
(1728-1800)

Alman, iktisatçı. Serbest ticaret ve serbest rekabetten yana olan görüşleriyle tanınmıştır.

Johann Georg Büsch doğabilimleri eğitimi gördü. 1767'den sonra bugün Büsch Enstitüsü olarak anılan Hamburg Ticaret Okulu'nun yöneticisi olarak çalıştı. Teknoloji, tarih, hukuk ve iktisat alanlarında birçok kitap yazdı. İktisatçı olarak Büsch, Merkantilizme karşı liberal iktisadi görüşleri savunmasıyla tanınmaktadır. İnsanlığa maddi refah sağlamak için ulusal sınırlar içinde iktisadi çözümler aramaktan çok uluslararası iş bölümünün yararlı olacağını savundu.

Büsch, kolayca tekele dönüşebilecekleri nedeniyle ayrıcalıklı şirketlere karşı çıktı, uluslararası ticarette rekabet koşullarının düzenlenmesi için ticari antlaşmalar önerdi. Büsch'e göre, ülke içinde uygulanması gereken iktisat politikası, ticarette sınırsız rekabet, sanayide özgür meslek seçimi ve tarımda reformlar yoluyla kapitalist üretim ilişkilerinin geliştirilmesini içeriyordu. Ticaret hukukunun geliştirilmesinin, özel ticaret mahkemeleri kurulmasının yararlarını savundu.

Para dolaşımı kuramı üzerine de çalışan Büsch, parayı bir değişim aracı ve dolaşım birimi olarak gördü ve iktisat bilimindeki Miktar Kuramı'na karşı çıktı. İş bölümünü para dolaşımının yarattığını öne

sürerek Adam Smith'in bu konudaki görüşünü eleştirdi. Büsch'e göre ülkenin zenginliğini belirleyen, paranın mutlak miktarı değil, dolaşım hızıydı. Bankacılık konusunda çalışan ilk Alman iktisatçılarından biri olan Büsch, aynı zamanda tek bir uluslararası para birimi düşüncesini de ortaya atmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Abhandlung von dem Geldumlauf,* 2 cilt, 1780, ("Paranın Dolaşımı Üzerine Araştırma"); *Sämtliche Schriften über Banken und Münzwesen,* 1801, ("Bankalar ve Para Üzerine Yazılar"); *Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung in deren mannigfaltigen Geschäften,* 2 cilt, 1792, ("Çeşitli Yönleriyle Ticaretin Kuramsal ve Uygulama Açısından Değerlendirilmesi").

• KAYNAKLAR: J. Biensfeldt,, *Johann Georg Büsch,* 1910; J.H. Nölting, *Johann Georg Büsch,* 1801.

BYNKERSHOEK, Cornelius van
(1673-1743)

Hollandalı hukukçu. Devletler hukukunda Pozitivist Okul'un kurucularındandır.

26 Mart 1673'te Middelburg'da doğdu, 16 Nisan 1743'te - Hague'de öldü. Franeker ve Friesland'da hukuk öğrenimi gördükten sonra, Hague barosuna yazıldı. 1703'te Hollanda Yüksek Adalet Divanı üyeliğine atandı. 1724'te Yüksek Adalet Divanı'nın başkanı olan Bynkershoek, bu görevde 1743'e değin kaldı. Görevi sırasında uluslararası deniz ticareti, diplomatik hak ve ayrıcalıklar gibi konularda çok sayıda kitap yazdı.

Bynkershoek, devletler hukukunda, doğal hukuka ikincil bir yer veren ya da doğal hukuku tümüyle ihmal ederek, antlaşmalara ve geleneksel kurallara üstünlük tanıyan Pozitivist Okul'un kurucularındandır. Bynkershoek'e göre devletler hukuku, doğal hukukun soyut kavramlarına değil en iyi ve en adil çözümü bulmaya yarayan sağduyuya, akla dayanmalıdır. Çalışmalarında özellikle çağdaş belgelere, Hollanda ve öteki ülkelerin hukuk ilkelerine yer vermiştir. Pozitivist bir yaklaşımla öne sürdüğü deniz hukuku, antlaşmalar ve diplomasi temsilcileriyle ilgili görüşleri, İngiltere ve Amerika'da etkili olmuştur.

Bynkershoek, kendini oluşturan üyelerden bağımsız bir uluslararası toplumun varlığını kabul etmektedir. Bu uluslararası toplumda, tarafsız durumda bulunanlar, savaşan taraflardan biri ya da ötekine yardımdan sakınmalıdır. Bynkershoek Hollanda diplomasisinde önemli bir yer tutan, "serbest gemi, serbest emtia" kuralına karşı çıkmış ve Hollanda'nın yaptığı antlaşmaların imza sahibi devletleri bağlamasına karşın genel deniz hukuku kurallarını değiştirmediğini söylemiştir. 1702'de yazdığı *De dominio maris dissertatio* ("Deniz Hakimiyeti Üzerine Tartışma") adlı kitabında Grotius'un "Mare Liberum" (Serbest Deniz) ilkesini benimseyen Bynkershoek, denizlerin serbestliği sorununu Grotius gibi kuramsal bir yaklaşımla değil, somut olaylardan hareketle incelemiştir. Bynkershoek'e göre, ülkeyi çeviren deniz üzerindeki egemenlik sahası, denizcilik tekniğindeki gelişmelere koşut bir biçimde değişikliğe uğrayabilir. 17. ve 18. yy'larda kara sularının genişliği konusunda, kuramda ve uygulamadaki dağınıklık, Bynkershoek'in önce *De dominio maris dissertatis* ("Deniz Hakimiyeti Üzerine Tartışma") ve *Questiones iuris publici* ("Kamu Hukuku Sorunları") adlı kitaplarında öne sürdüğü "top menzili" kavramıyla göreli bir düzenliliğe kavuşmuştur. "Top menzili" ölçütü Bynkershoek'ten önce de bilinmekle birlikte ona belli başlı değer verdiren Bynkershoek olmuştur.

Bynkershoek, devletler hukukunda "ülke egemenliği, silah kudretinin bittiği yerde sona erer" ilkesini getirmiştir. "Top menzili" ilkesi kuramda ve uygulamada büyük bir kabul görmekle birlikte, sürekli bir kural olarak yaşamamış, balistikteki gelişmeler, bu ölçütü uygulanamaz kılmıştır.

Bynkershoek, Grotius'un savaş gemilerinin ülke dışılığı, yani savaş gemilerinin yabancı bir limanda bulunması durumunda bile, bayrağını taşıdığı devletin bir "yüzer parça"sı sayılması ve her bakımdan liman-devletinin yetki sahası dışında kalması ilkesini kabul etmektedir.

Bynkershoek, elçilerin kaza muafiyetine, yalnızca elçinin hükümdarın şahsını temsil etmesi nedeniyle değil, aynı zamanda yerine getirdiği görevin önemli olması nedeniyle de taraftar olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *De dominio maris dissertatio,* 1752, ("Deniz Hakimiyeti Üzerine Tartışma"); *De foro legatorum,* 1721, ("Elçiler Üzerinde Yetkiler"); *Questiones iuris publici,* 1737, ("Kamu Hukuku Sorunları").

BYRD, Richard Evelyn
(1888-1957)

ABD'li pilot ve kutup kâşifi. İlk kez kutupların üzerinden uçakla geçmiş ve Antarktika'nın büyük bir bölümünü keşfetmiştir.

25 Ekim 1888'de Virginia Eyaleti'nin Winchester kentinde doğdu, 11 Mart 1957'de Boston'da öldü. Virginia'nın önde gelen bir ailesindendi. 1912'de ABD Deniz Akademisi'ni bitirdi. I. Dünya Savaşı'na Hava Kuvvetleri'nde pilot olarak katıldı. 1921'de Atlas Okyanusu'nu zeplinle geçti. 9 Mayıs 1926'da yardımcı pilotuyla birlikte Kuzey Kutbu'nu ilk kez uçakla geçtiler. 1928'de Antarktika'ya ilk keşif gezisini düzenledi ve 1929'da Güney Kutbu üzerinden uçakla geçti. Büyük bir kısmı bilinmeyen bu kıtanın keşfedilmesi için çeşitli araştırma gezilerini yönetti.

Kuzey Kutbu'nu uçakla geçmesi Bryd'e büyük bir ün kazandırmakla birlikte, Güney Kutbu'na yönelik araştırmaları yaşamında daha önemli yer tutar. Antarktika'nın varlığı James Cook'dan beri Batı'da bilindiği halde 18. ve 19. yy'larda bu kıtanın ancak dar bir kıyı şeridi keşfedilmiş durumdaydı. Henüz paylaşılmamış kıtaya yönelik araştırmalar, 20. yy başında büyük devletlerin yeni nüfuz bölgeleri arayışına koşut olarak hız kazandı. 1911 Aralık'ında Norveçli kâşif Amundsen, bir ay sonra da İngiliz

kâşif Scott Güney Kutbu'na ulaştılar. Daha sonra da yöreye birçok keşif gezisi düzenlenmesine karşın, Antarktika'yı "bilinmez kıta" olmaktan Byrd'ın araştırmaları çıkarmıştır.

Byrd 1928'de, "Little America" (Küçük Amerika) adlı ilk kampını *Ross Ice Shelf*'de kurdu. 29 Kasım 1929'da ilk kez Güney Kutbu üzerinden uçtu. Bu başarısından dolayı ABD Kongresi tarafından tuğamiralliğe atandı. 1933-1935 arasında düzenlediği daha kapsamlı ikinci gezisinde beş ay süreyle Antarktika'da yalnız kaldı ve karbonmonoksit zehirlenmesi nedeniyle ölümden zorlukla kurtuldu. 1939'da düzenlediği üçüncü geziden sonra, "High Jump" adıyla anılan o güne kadar ki en büyük kutup araştırmasını yönetti. 13 gemi ve 25 uçaktan oluşan bir ekip, 1946 yazında Antarktika'ya ulaştı. 1947 yılını da kapsayan araştırmalar sırasında çok sayıda hava fotoğrafı çekilerek kıtanın büyük bir bölümünün haritaları çıkartıldı. Byrd'ın Antarktika'ya son gezisi 1955 yılında düzenlenen "Deep Freeze" harekâtında oldu. Yine ABD Hükümeti'nin katkısıyla gerçekleştirilen bu araştırmalar sonucu kıtanın keşfi büyük ölçüde tamamlanmıştı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Little America*, 1930, ("Küçük Amerika"); *Discovery*, 1935, ("Keşif").
- **KAYNAKLAR:** E.P. Hoyt, *The Last Explorer: The Adventures of Admiral Byrd*, 1968; F.G. Dick, *Byrd: Air Explorer*, 1928.
- **BAKINIZ:** AMUNDSEN, COOK, R.F. SCOTT, J.C. ROSS.

BYRON, George
(1788-1824)

İngiliz, şair. Romantik şiirinin yanı sıra radikal düşünceleriyle de ün kazanmıştır.

George Gordon Noel Byron, 22 Ocak 1788'de, Londra'da doğdu, 19 Nisan 1824'te öldü. Babası John Byron birinci karısının ölümünden sonra şairin annesi Catherine Gordon'la evlendi. Birinci evliliğinden de Augusta adında bir kızı vardı ve oğlu daha üç yaşındayken Fransa'da öldü. George Byron doğuştan topaldı. Evhamlı bir kadın olan annesinin gösterdiği aşırı sevgi, onun içine kapalı, hassas bir çocuk olmasına yol açtı. Bu duygusallığını daha dokuz yaşındayken dadısına ve kendinden büyük yeğenlerine duyduğu aşklarla dışa vurdu. 1798'de, on yaşındayken, büyük amcasının ölümü üzerine baronluk payesini aldı.

1801'de Harrow'a, sonra da Cambridge Üniversitesi'ne gitti. Cambridge'de bir yandan savurganlığa ve eğlenceye dalıp borçlanırken öte yandan da Yunan klasiklerine, özellikle güzel konuşmaya merak sardı. Bu arada John Edleston'a duyduğu sevgiyi "Thyrza" şiirlerinde dile getirerek platonik bir aşk yaşadı. 1806'da ilk şiirleri *Fugitive Pieces*'i ("Ömürsüz Dizeler") dar bir çevrede okunmak üzere özel olarak bastırdı. Aynı yıl *Hours of Idleness*'i ("Avarelik Saatleri") yayımlandı. Cambridge'de liberal ve radikal fikirleriyle kendisini etkileyen John Cam Hobhouse'la tanıştı ve iki yazar arasında ömür boyu sürecek bir dostluğun temelleri atıldı. Henry Brougham'ın *Edinburgh Review*'da *Hours of Idleness*'ı acımasızca eleştirmesi Bryon'un dehasının bir başka boyutunu, yergiciliğini ortaya çıkardı. Bu eleştiriye duyduğu kini iki yıl besleyen Byron 1809'da ilk önemli eseri *English Bards and Scotch Reviewers*'ı ("İngiliz Ozanlar ve İskoç Eleştirmenler") yayımladı. *English Bards and Scotch Reviewers*, *Edinburgh Review*'daki eleştiriyi yeren bir karşı saldırıydı ve yazarın alaycılıktaki ustalığını ortaya koyuyordu. Bundan kısa bir zaman sonra Byron, Lordlar Kamarası'ndaki yerini aldı ve arkadaşı Hobhouse ile o zamanlar hem romantik, hem de siyasal önem taşıyan ve çok yaygın olan Doğu yolculuğu modasına uydu. Portekiz, İspanya, Malta, Sırbistan, Atina, İzmir üzerinden İstanbul'a gelen Byron, Çanakkale Boğazı'nın en dar yerinde karşıdan karşıya yüzerek, "Hero ve Leander" mitinde Leander'in Hero'ya ulaşmak için yüzdüğü uzaklığı aynen yüzmüş oldu. Atina'da tanıdığı Teresa Macri'nin büyüleyici güzelliğinden esinlenerek yazdığı "Maid of Athens" şiirinden başka Doğu yolculuğuna mitik bir boyut kazandıran *Childe Harold's Pilgrimage* (Childe Harold'ın Kutsal Yolculuğu) ile *Turkish Tales*'i (Türk Öyküleri) yazdı. *Turkish Tales*, *The Giaour* ("Gavur"), *The Bride of Abydos* ("Abydos'lu Gelin") ve *The Corsair* ("Korsan") adlı, konusunu Türkler'den alan üç öyküden oluşuyordu. Londra'ya döndüğünde, gerçekleştirdiği romantik yolculuk, yakışıklılığı, soyluluğu ve aşklarla dolu yaşamına ilişkin dedikodular onu zaten edebiyat çevrelerinde ilginç bir kişi yapmışken, *Childe Harold*'ın basılmasıyla birdenbire büyük bir üne kavuştu. 1814'de Anna Isabella Milbanke'la evlenene kadar, üvey kızkardeşi Augusta ile kurduğu ilişkiyi de içeren özel yaşamının yarattığı dedikodularla ilgileri hep üstüne çekti. Kısa süren ve Augusta Ada adını verdiği kızının doğuşundan sonra karısının kendisini terketmesiyle sonuçlanan evliliği, kızkardeşiyle ilişkisinin sürdüğü yolundaki söylentiler, birçok çevreden dışlanmasını doğuracak kadar yayılınca hiç dönmemek üzere İngiltere'den ayrıldı.

George Byron

Eski Yunan klasiklerine ilgisi

Cenova'da, Percy Bysshe Shelley, Mary Godwin, Jane Clairemont'la buluştu. Shelley'le arkadaşlığından *Prometheus* ("Promete"), *Childe Harold*'ın Üçüncü ve Dördüncü Kantoları ve *Manfred* adlı yapıtlar doğdu. 1817-1823 yılları arasında da başyapıtı *Don Juan*'ı yazdı. Siyasal radikalizmi, geleneksel din ve ahlak anlayışına karşı çıkışıyla bu yapıt Byron'ın kendisini aforoz etmeye kalkan İngiliz toplumuna meydan okuyuşuydu.

Siyasal etkinlikleri

Venedik'te Kontes Teresa Guiccioli'yle tanıştı ve 1819'dan 1821'e kadar süren ilişkileri boyunca Kontes'in kardeşi Kont Pietro Gamba'nın da içinde bulunduğu yeraltı örgütünde İtalya'da anayasa ve özgürlük hareketi için çalıştı. Bu eylemin şiirsel yönünü *The Prophecy of Dante* ("Dante'nin Kehaneti"), *Don Juan*'ın son kantoları ve *Marino Faliero* ile *The Two*

Byron ve Romantik Başkaldırı

1775-1830 yıllarında Batı toplumları, Amerikan Devrimi'ne, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşuna, Fransız Devrimi ve Napoléon yönetimine ve bu olaylar çerçevesinde eşitlikçi, demokratik düşüncenin, ulusal duyarlığın yaygınlaşmasına, sanayi devriminin başlamasına tanık oldu. Aynı süreçte, sanat ve felsefe bugün hâlâ etkileri gözlenen köklü bir değişim geçirdi. Sanat ve felsefenin bütün kollarında yeni beğeniler, ölçütler ve arayışların başlatıldığı bir çağ açıldı. Yalnızca Alman sanat ve felsefesinden üç isim, Kant*, Goethe*, Beethoven*, sözü edilen kültürel değişimin boyutlarını göstermeye yeterlidir. Romantik arayış diye de nitelendirilen yeni sanat anlayışı, salt akılcılıktan duygusallığa, günün tekdüze gerçeklerinden geçmişin görkemine, uzak ülkelerin değişik törelerine ve yaşamına yönelik özlemleri yüceltiyordu.

1800-1830 yıllarında sanat ve düşün alanını betimlerken kullanılan "Romantik" sözcüğü gerçekte bu alanları tüm çeşitliliğiyle kapsayamazsa da, 18. yy düşüncesinin Neo-klasik kurallarının kırılmasını simgelediği ölçüde geçerlidir. Romantizm, Neo-klasik düşün ve sanat anlayışının akılcılık, kuralcılık gibi temel ilkelerine duygusallık, kural tanımama, düzenin değişebilirliğine inançla karşı çıkmıştır.

1798'de "Romantik" sözcüğü Alman eleştirmenleri Friedrich ve August Wilhelm Schlegel* tarafından sanat terminolojisine kazandırıldı. Schlegeller'in kullandığı biçimiyle Romantizm, Klasik sanat anlayışıyla Orta Çağ ve Rönesans sanat anlayışı arasındaki ayrımı belirtiyordu. Klasizmin biçimciliğine karşı öne sürülmüştü. Biçime değil, öze; kurala değil, duyguya; toplumsal ölçütlere değil, bireysel beğenilere önem veriyordu. Gerek konu, gerekse biçimde, Romantik sanatçı kural tanımıyordu; olağandışı, grotesk, hatta çirkin olan da sanatsal sayılmalıydı. Amaç geçmişin otoritelerini taklit değil, sanatçı dehasının engellenmeden ifade olanağı bulmasıydı. Schlegeller'e göre kendi çağlarına değin Klasik ve Neo-klasik kuralcılıktan kurtulmuş dehalar yok değildi: Cervantes*, Shakespeare* gibi. Ama bu dehalar çağlarını aşmış sanatçılardı ve sanatları da çağdaşlarınca gereğince değerlendirilememişti.

Romantizmin edebiyat ve sanat ürünlerinin arkasındaki en önemli tarihsel gerçek Fransız Devrimi'ydi. 1789'da monarşinin simgesi Bastille Zindanı'nın Paris halkı tarafından basılıp tutukluların serbest bırakılışı monarşiye karşı tarihsel bir zafer olarak değerlendirildi. Bu değerlendirme iki toplumsal düşüncede somutlaştı: Soyluların üstünlüğünün tarihe karışması ve sıradan bireyin ilerlemesini artık hiçbir kurumun engelleyemeyeceği. Crane Brinton Fransız Devrimi'nin On Yılı adlı kitabında, bilim adamı ve felsefeci Henrik Steffens'in devrim anılarından o günlerdeki iyimserliği yansıtan şu alıntıyı verir:

"Babam bir gece geç vakit eve geldi, bizi çevresine topladı ve sevinç gözyaşları dökerek Bastille'in ele geçirilişini, yeni bir çağın başladığını haber verdi. 'Eğer bundan sonra başarısız olursanız, artık bunun tek sorumlusu sizsiniz!' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Bundan sonra fakirlik ortadan kalkacak, en güçsüz en güçlüyle aynı alanlarda, eşit koşullarda yarışacak'."

Çağın düşünürleri Fransız Devrimi'ni rasyonel ve demokratik bir düzenin öncüsü saydıkları için coşkuyla karşıladılar. İngiliz Romantikleri'nden Southey devrimi "insanlığın yeniden doğuşu" diye nitelendirdi. Sonradan Fransız Devrimi'ne karşı çıkacak olan İngiliz Romantik Şairi Wordsworth* da başlangıçta devrimin ateşli savunucularındandı. 18. yy'dan beri süregelen toplumsal ve siyasi kurumların sorgulanması, düzen değişikliği özlem ve önerileri, insan doğasına, insan haklarına ilişkin yeni ilkelerin saptanması süreci, Fransız Devrimi'nden sonra hızlanarak tüm Avrupa'ya yayıldı.

18. yy Aydınlanma Çağı'nın akılcılığından 19. yy'ın romantik başkaldırısına geçilen dönemde hiçbir ozan Lord Byron kadar çağdaşlarını etkilememiştir. Toplumsal kuralların dışındaki yaşayışı, Yunan bağımsızlık hareketiyle özdeşleştirilen ölümü, romantik özlemleri formül düzeyinde de olsa yakalayan şiiriyle, Byron çağdaşlarının gözünde gizemine ulaşılamaz bir ozandı. İlişki kurarak üne kavuşturduğu birçok kadından biri olan Lady Caroline Lamb'in deyimiyle "deli, kötü ve tehlikeli", çağdaşı Romantik şairlerden Shelley* ve Leigh Hunt'a göre ise doğa dışında yasa tanımayan bir dehaydı.

Foscari ("İki Foscari") oyunları oluşturdu. 1821'de yazdığı *Sardanapalus* trajedisinde ise, özgürlük ideallerini, kendi kişiliğiyle özdeşleştirdiği Asur hükümdarı Sardanapalus'ta simgeleştirdi. *İncil*'den esinlenen *Cain* ("Kabil") ve *Heaven and Earth* ("Cennet ve Dünya") ile özgürlükçü fikirlerle muhafazakâr İngiliz şairi Robert Southey'e saldırdığı *The Vision of Judgment*'da ("Kıyamet") bu döneme aittir.

Gamba ailesi Venedik'ten sürülünce, Byron, Pisa'ya gitti. Burada Shelley ve Leigh Hunt'la *The Liberal* adlı siyasal dergiyi çıkarmaya başladı. Pisa ekibinin bir başka üyesi de John Trelawny idi. Shelley'in 1822'de ölümü üzerine, Byron, Cenova'ya, Kontes Guiccioli'ye döndü. Yeni şiirler yazamamanın, bir yere varmadığını düşündüğü siyasal eylemin yarattığı can sıkıntısıyla bu kez de Yunan bağımsızlık hareketiyle ilgilenmeye başladı. Arkadaşı John Trelawny, Yunan bağımsızlık hareketinin bazı önderlerince İngiltere'de kurulmuş bir komitenin üyesiydi. Temmuz 1823'te Trelawny ve Pietro Gamba ile Yunanistan'a gitti. Kendini siyasal karamsalığın pençesinden kurtaramamak ve yaptığı işe, kendi deyimiyle, "aptal işgüzarlığı" olarak bakmakla birlikte, sonuna kadar dayanmakta azimliydi. Birbirine karşıt bağımsızlık liderleri arasındaki çıkar kavgalarını görmezlikten gelmeye çalıştı. Ateşli bir hastalık sonunda öldüğü güne değin, Yunanlılar'ın bağımsızlık hareketini destekledi. Sönmeye başlamış olan ünü, adı bu davayla birleşince, yeniden parladı ve ölümü bütün Avrupa'yı yasa boğdu.

Byron'ın yaşadığı dönemde ve ölümünden hemen sonra en beğenilen yapıtları tumturaklı bir dille, egzotik ülkelerde, özgürlük kahramanlığı ve devrimci politikayı anlattığı, tutkuyla nefretin karıştığı sevdalarla süslediği, *Turkish Tales* ve *Childe Harold*'dır. Bugün ise toplumsal yergiciliğini öne çıkaran *Beppo*, *The Vision of Judgment*, *Don Juan* gibi yapıtları daha önemli sayılır.

Yapıtlarında Doğu kültürünün izleri

Çağdaşlarını çok etkileyen, ününü borçlu olduğu *Turkish Tales* ve *Childe Harold*'da Byron *1001 Gece Masalları*'ndaki kıskançlık, aşk, entrika, intikam, ihanet, harem kuralları gibi Doğu temalarını Türkler'e de yakıştırarak bir Türk miti oluşturdu. Sırbistan'da kaldığı sırada kendisini misafir eden Tepedelenli Ali Paşa'yı, bu yapıtlarında, hem korkutan, hem de karşı konulamaz çekicilikte zorba bir hükümdar olarak tanıttı. Tepedelenli Ali Paşa bir yandan koruyuculuğu, öte yandan bağışlamaz zorbalığıyla, Byron için, hem korkutucu, hem de başkaldırılması kaçınılmaz bir yetkinlik simgesine dönüştü. *Turkish Tales*'i oluşturan üç öyküde ise zamanında romantizmin simgesi haline gelen "Byron kahramanı"nı yarattı. "Byron kahramanı", bir yandan Milton'ın şeytanından, bir yandan da Gotik romanın hainlerinden esinlenen ve Byron'ın bastırdığı suçluluk duygularıyla, başkaldırı, yalnızlık, sapık cinsellik, pişmanlık, sevgi ve nefret karşıtlıklarıyla bezenmiş, şeytani çekiciliğe sahip, olağandışı bir kişiydi. Bu öyküler İngiltere'de yaygın bir Doğu edebiyatı akımı başlattı, şimdi tümüyle unutulmuş olan, ama zamanında satış rekorları kıran Doğu öykülerinin yolunu açtı. Yalnızca *Childe Harold* basıldığı gün on bin tane satıldı. Thomas Hope, *Anastasius, or Memoirs of a Greek* ("Anastasyus, ya da Bir Yunanlının Anıları"), James Morier, *Hacı Baba*, John Trelawny, *Adventures of a Younger Son* ("Küçük Oğul'un Serüvenleri"), Thomas Moore *Lalla Rookh*'la bu akımda şanslarını denediler.

Günümüzün Byron değerlendirmesinde *Turkish Tales* ve *Childe Harold*'ın unutulmasına karşın, hâlâ önemini koruyan *Don Juan* gerçekçi bir yapıttır. Byron, *Don Juan*'da kişisel deneyimleri, görmüş geçirmiş bir ozanın irdeleyici bakışıyla, toplumunun kalıplaşmış ahlak anlayışını, aksayan kurumlarını, ikiyüzlülük ve mevki hırsını yerer. Hoşgörülü, özgürlükçü bir dünya görüşü sunar. *The Vision of Judgment*'da *Don Juan*'ın ince alayı coşkulu bir saldırıya dönüşür. Byron bu yapıtında tutucu çağdaşlarını aşağılayarak her türlü yaltaklanmayı ve uzlaşımcılığı lanetler.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Letters and Journals*, (ö.s.), R. E. Prothero (der.), 6 cilt, 1898-1901, ("Mektuplar ve Anılar"); *Poetry*, (ö.s.), E.H. Coleridge (der.), 7 cilt, 1898-1904, ("Şiir"); *Byron's Don Juan: A Variorum Edition*, (ö.s.), T.G. Steffan ve W.W. Pratt (der.), 4 cilt, 1957, ("Byron'un Don Juanı"); *Additional Letters and Journals*, (ö.s.), John Murray (der.), 2 cilt, 1922, ("Mektuplar ve Anıların Devamı").

• **KAYNAKLAR:** P. Gamba, *A Narrative of Lord Byron's Last Journey to Greece*, 1922; J.H.L. Hunt, *Lord Byron and Some of His Contemporaries*, 1828; T. Moore, *Letters and Journals of Lord Byron*, 1830; E.J. Trelawny, *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron*, 1858.

• **BAKINIZ:** SHELLEY.

CABANIS, Pierre Jean
(1757-1808)

Fransız filozof ve doğa bilgini. Düşünce ürünlerinin oluşmasında başlıca kaynağın özdek ve ona dayanan duyumlar olduğu görüşünü savunmuştur.

Pierre Jean Georges Cabanis 5 Haziran 1757'de Cognac'da doğdu, 5 Haziran 1808'de Meulan'da öldü. Avukat ve çiftçi bir babadan gelen Cabanis eğitimine yedi yaşında rahiplerden özel ders alarak başladı. 1767'de Brives College'a girdi. Sert disiplini nedeniyle bu okuldan ayrılarak Paris'e gitti. İki yıl sonra tıp fakültesine girdi. Felsefe ve özellikle fizyoloji ile ilgilendiği dönemde Helvetius'un dul eşinin yardımıyla Condillac, Holbach, B. Franklin ve Jefferson topluluğuna katıldı. Ayrıca Turgot, Diderot, Voltaire, D'Alembert gibi çağın ünlü düşünürleriyle de tanıştı. Öğrenimini bitirdikten sonra dinlenmek amacıyla Auteuil'e çekildi ve şiir yazmaya başladı. Bu arada *İlyada*'yı çevirdi. 1778'de Voltaire şiirlerini yetersiz bulunca felsefe ve fizyoloji çalışmalarına döndü. Siyasal yaşama da katılan Cabanis, 1789 Fransız Devrimi sırasında Mirabeau ile birlikte kitle eğitimi konusunda çalıştı, daha sonra onun hekimi oldu. Devrim sırasında ölüm cezası verilen Condorcet'ye intihar etmesi için gereken ağuyu sağladığı söylenir. Cabanis, olayların yatışmasından sonra Beşyüzler Konseyi'ne halk temsilcisi ve senato üyesi seçildi. Ayrıca üniversitede sağlık dersleri, adli tıp ve tıp tarihi dersleri verdi.

1799'da Napoléon'un gerçekleştirdiği "18 Brumaire" olayını onaylayan düşünür, salt bu nedenle kendisine senatörlük verilmesine karşın diktatörlüğe karşı çıktı. Napoléon bu olaydan sonra ona ve bağlı olduğu topluluğa, kendilerini yermek amacıyla, "ideologlar" adını verdi.

Aralarında Condorcet, Lavoisier, Laplace ve Volney'in de bulunduğu bu "ideologlar" topluluğunun düşünceleri, Napoléon'un baskısıyla, halktan uzak kalmış, sonraları önemli gelişmelere yol açmalarına karşın kendi çağlarında, yeterince anlaşılamamıştır. Cabanis, görüşlerine yön veren ilk bilgileri bu aydınlar topluluğundan edinmiştir.

Felsefeye doğa bilimlerinden, özellikle fizyolojiden gelen Cabanis duyumların oluşmasında omurilikle sinir tellerinin başlıca etken olduğu kanısındaydı. Ona göre bütün duyumlar omurilik ve sinir telleriyle sağlanır. Düşünce ürünlerinin ortaya çıkışında da tek etken özdektir. Duyularla sağlanan izlenimler düşünce ürünlerinin ilk gereçleridir. Bu izlenimler özdekten kaynaklanır. Sindirim aygıtının beslenme olayında işlevi neyse düşüncelerin oluşmasında beynin işlevi de odur. Sindirim aygıtını çalıştıran besinler gibi, izlenimler de beynin çalışmasını, düşünce ürünlerinin biçimlendirilmesini sağlar. Varlık bakımından tinsel olanla gövdesel olan arasında önemli bir ayrım yoktur, ikisinin de kaynağı özdektir.

Condillac'ın her anlık yetisinin duyulara indirgenebileceği savını benimseyen Cabanis sinir sisteminin de duyularla bağlantılı olduğu görüşünü savundu. Ona göre, insanda, tıpkı gelişmiş hayvanlarda da görüldüğü gibi, duyarlılık sinir sistemiyle bağlantılıdır. Bu duyarlılıkta da iki süre bulunur. Biri çevreden duyu organlarının odağına giden edilgin, ötekiyse sinir odağından çevreye yönelen etkin tepki akımıdır. Duyumun oldukça geniş bir alanı vardır. Duyum, bu etki alanı içinde, düşüncenin, istencin ve duygunun nedenidir. Bu yüzden Lavoisier'nin kimyada uyguladığı çözümleme yöntemini düşünce ürünlerinin açıklanışında uygulama olanağı vardır.

Bilinç ise kişinin fizyolojik işlevlerine ve iç organlarının durumuna bağlıdır. Sindirim olayında safra salgılayan aygıtın işleyişi gibi beyin de, kendi organik bütünlüğü içinde, düşünce salgılar.

Cabanis, özdekçi görüşten kaynaklanan ve fizyolojiye uygulanan bu düşüncelerini ahlak ve kültür alanında da geçerli kılmaya çalışmıştır. Ona göre fiziksel durumların insan davranışları üzerinde önemli etkileri vardır. Cabanis bu konuda birçok gözlem yapmış, bu gözlemlere dayanarak tinsel yaşamla gövdesel yaşam arasında bir bağımlılığın bulunduğunu ileri sürmüştür. Birbiriyle bağımlı olan tinsel yaşamla gövdesel yaşam iki ayrı varlık alanıdır, biri ötekini, kendi içinde, eritemez.

Evren, doğa ve insanı mekanikçi bir görüşle açıklamaya çalışan Cabanis'nin bu yaklaşımını daha sonradan Comte ve Taine sürdürmüşlerdir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Considérations Générales sur l'Etude de l'Homme*, 1802, ("İnsanın İncelenmesi Üzerine Genel Düşünceler"); *Rapport du Physique et du Morale de l'Homme*, 1824, ("İnsan Ahlakı ve Fiziği İlişkisi"); *Lettres Sur les Causes Premiers*, 1824, ("İlk Nedenler Üzerine Mektuplar").

- **BAKINIZ:** CONDILLAC, CONDORCET, LAVOISIER, LAPLACE, VOLTAIRE.

CABET, Etienne
(1788-1856)

Fransız, düşünür. ABD'de ütopik sosyalist düşüncelerle İcaria adlı bir topluluk kurma girişimiyle tanınmıştır.

1 Ocak 1788'de Dijon'da doğdu. 8 Kasım 1856'da ABD'de St. Louis'te öldü. Hukuk öğrenimi gördü. Dijon'da öğretmenlik yaptığı sırada devletin, aşırı bulduğu denetleme ve müdahalelerine karşı çıkarak öğretmenlikten ayrıldı ve 1820'ye dek avukat

olarak çalıştı. 1825'te Paris'e yerleşen Cabet, burada Carbonari Hareketi'ne katıldı ve örgütün Paris'teki kolu olan Vente Supreme'in başkanı oldu. Fransa'da Bourbon hanedanına karşı yapılan 1830 Devrimi'ne katıldı. 1830'da Louis Philippe'in radikalleri yatıştırma stratejisinin bir bölümü olarak Korsika başsavcılığına atandı, ancak daha sonra, *Histoire de la Révolution de 1830 et Situation Présente* ("1830 Devriminin Tarihi ve Bugünkü Durum") adlı kitabında Fransız monarşisine yönelttiği eleştiriler ve cumhuriyetçi görüşleri nedeniyle görevinden uzaklaştırıldı. 1831'de milletvekili seçildi. 1833'te işçi çevrelerinde çok satılan *Le Populaire* adlı gazeteyi çıkaran Cabet, hükümete karşı sert bir muhalefet yaptığı için İngiltere'ye sürgün edildi.

Londra'da 5 yıl yaşayan Cabet, burada ütopyacı sosyalistlerden Robert Owen ile tanıştı ve Thomas More'un *Ütopya* adlı yapıtından etkilenerek Fransa'ya sosyalist olarak döndü ve yeni toplumsal örgütlenme biçimleri araştırmaya başladı. 1840'ta *Voyage en Icarie* ("Icaria Yolculuğu") adlı ütopyacı romanını yazdı. Bu kitabında Cabet, üretim araçlarının kamulaştırılmasını savunmakta ve ideal bir toplum tablosu çizmekteydi. Icaria'da özel mülkiyet yoktur. Mutluluk ve güvenliğin hüküm sürdüğü bu kentte, tüm sermayeyi elinde toplamış olan toplulukta, tarım, Fourier'nin "falanster"lerinde olduğu gibi egemen bir rol oynamaktadır. Tüketim ve üretim topluluk tarafından belirlenmektedir. Çalışma, kapitalist toplumda olduğu gibi bıktırıcı değildir. Makine sanayiinin ilerlemesiyle kolaylaşmış olan çalışma, topluluk üyelerinin yetenek ve isteklerine uydurulmuştur. İcaria'da yeni toplum düzenine geçişte, önce özel mülkiyet korunmuştur. Ancak sermaye ve miras üzerine konan müterakki vergiler mülkiyetin alanını hızla daraltmış, ücretlerin yasayla düzenlenmesi kapitalizme darbe indirmiştir. Vergilerden elde edilen, ya da askeri bütçelerin ortadan kaldırılmasıyla yapılan birikimle, herkese iş ve eğitim olanağı sağlanmıştır. Cabet, romanında vergi, zorunlu çalışma, ihtiyarlık yardımı ve sanayi ürünlerinin paylaşılması konularında özgün görüşler ileri sürmüştür. Hükümetin ticareti yönlendirdiği ve çalışmayı denetlediği bu ideal toplumda, hükümet dışındaki tek kurum aile reisinin önderliğindeki aile birimidir.

Cabet'nin görüşleri Fransa'da büyük bir ilgiyle karşılandı ve yandaşlarının sayısı 1847'de 400.000'i buldu. Icarian Hareketi'nin Fransa'da yayılması üzerine kuramını uygulama alanına geçirmek amacıyla Cabet, Owen'ın önerisi üzerine Texas'ta bir arazi satın aldı. 1848'de 69 kişilik bir öncü Icarian grubu Texas'a gitti. Ertesi yıl kendisi de 600 kişiyle birlikte buraya geldi. Ancak arazinin aranılan koşullara uygun olmaması ve topluluk içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle İcarian'lar dağılınca, Cabet bir grup yandaşı ile birlikte Illinois'te eski bir Mormon kasabası olan Nauvoo'yu satın alarak Icaria kentini kurdu ve düşlediği komün düzenini gerçekleştirmeye çalıştı. Cabet, 50 yıllık bir geçiş sürecinden sonra Nauvoo'da komünist bir düzen oluşturmayı amaçlamaktaydı. Ancak bir süre sonra topluluk içinde hoşnutsuzluklar, Cabet'nin baskıcı yöntemine karşı eleştiriler arttı ve 1856'da Cabet seçim sonuçlarını kabul etmeyince 200 yandaşı ile birlikte Icaria'dan ayrılmak zorunda kaldı. 8 Kasım 1856'da Cabet'nin ölümünden sonra koloni önce Iowa'ya, sonra Corning'e göç etmek zorunda kaldı. Cabet'nin görüşlerinden esinlenmiş olan son örnek topluluk Yeni Icaria ise iktisadi güçlükler nedeniyle 1895'te terk edildi.

Cabet, örnek topluluklar ve ılımlı dönüşümlerle kurulacak ütopyacı sosyalist toplumların varolan düzeni ortadan kaldıracağını düşünmekteydi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Le Voyage en Icarie*, 1840, ("Icaria Yolculuğu"); *Histoire de la Révolution de 1830 et situation présente*, 1832, ("1830 Devrimi Tarihi ve Bugünkü Durum"); *Histoire Populaire de la Révolution française de 1789 a 1830*, 1839-1840, ("1789'dan 1830'a Fransız Devriminin Popüler Tarihi").
- **BAKINIZ:** FOURIER, MORE, OWEN.

CABİR
(8. yy ortaları-9. yy başları)

Arap, simyacı ve filozof. İslam düşüncesinde doğacı felsefenin öncülerinden ve simyanın kurucularından sayılır.

Horasan'ın Tus ilinde doğmuş, Irak'ta Kufe'de ölmüştür. Gerçek adı, Ebu Musa Cabir b. Hayyan el-Azdî ve el-Kufi'dir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kimi kaynaklarda Haran'lı olduğu, kimi kaynaklarda da doğum yerinin ve yılının bilinmediği ileri sürülür. Şiî imamlarından Cafer-i Sadık'ın öğrencisi olduğu, ondan İslam bilimleri, *Kuran* ve Hadis öğrendiği söylenir. İbn Nedim ise *Kitabü'l-Fihrist* adlı kitabında Cabir'in pek çok yapıt verdiğini, sayısız bilim konusuyla uğraştığını ileri sürer.

Cabir'in olduğu ya da onun düşüncelerinden kaynaklandığı ileri sürülen yapıtların incelenmesi ve bu konuda sürdürülen karşılaştırmalı çalışmalardan anlaşıldığına göre, Cabir İslam ülkelerinde Anadolu-Yunan felsefesinin doğacı öğretisini yeni yorumlarla geliştirip yayan ilk düşünürdür. Onun felsefeye yaklaşımı özdekçi bir tutumla olmuş, özellikle simya adı verilen bilim alanı, bakış açısını oluşturmuştur. Cabir'in yapıtları üzerinde geniş kapsamlı çalışmalar yapan İtalyan bilgini Cardano onu dünyanın en büyük on iki bilgininden, bilgesinden biri saymıştır. Düşüncelerinde eski Babil inançlarından beslenen, İslam diniyle bağdaşma olanağı pek bulunmayan öğelerin bulunması, simya konusunda geniş kapsamlı çalışmalara girişmesi bilim tarihinde kendisine özel bir yer sağlamış, etki alanının genişlemesine yol açmıştır.

Cabir üzerinde çalışan araştırıcılar, onun yapıtlarını içerdikleri konulara göre, dört bölümde toplarlar. Birinci bölümde doğa bilimleri, özellikle, kimya ile ilgili yapıtları yer alır. İkinci bölümü Anadolu-Yunan felsefesinden kaynaklanan, Sabiilik ve Batinilik'ten esinlenen yapıtları oluşturur. Üçüncü bölüme giren çalışmaları büyü, simya, tılsım gibi genellikle Orta Çağ'a özgü bilim dallarıdır. Dördüncü bölümde İsmaili inançlarını savunan, yorumlayan, açıklayan görüşlerini içeren yapıtlar bulunur.

Felsefeye eski Anadolu-Yunan filozoflarının, o dönemde bilinen, yazılarını okuyarak giren Cabir'in sorunlara bakış açısını gözlem oluşturur. Ona göre, güneşin devinimiyle bağlantılı olan "zaman" felsefenin başlıca konusudur. Bütün sorunların odağı zamandır. Sonsuz bir töz olan zaman bir "bütün"dür. Geçmiş, şimdiki süre ve gelecek zamanın bölümleri değil, zaman içinde geçen olayların, birbiriyle sınırlanışıdır. Bu sınırlanışın tek nedeni ve ölçüsü güneşin devinimidir. Zaman, varlık türlerinin biçimlenişinde de, etkilidir. Güç (kuvvet), niteliği taşıyan bir varlık türü, gelecekte olandır. Böyle bir varlığın ortaya çıkışı gelecek denen süre içinde olabilir. Bu nedenle gelecek denen süre güç (kuvvet) niteliği taşıyan varlığın oluş olanağıdır. Oysa eylem niteliği taşıyan varlık ise "şimdi olan"dır. Güç niteliği taşıyan bir nesne (cisim) başka bir nesneye dönüşebilir. Güç, nesnenin özdeği (maddesi), eylem (fiil) ise biçimidir. Bütün madenler güç ve eylem olarak değişebilir.

Nesneler "bileşik" ve "yalın" olmak üzere ikiye ayrılır. Bileşik nesneler de, "salt" ve "salt olmayan" gibi iki türlüdür. Bütün bileşik nesneler yalınların birleşmesinden oluşur. Bu nedenle doğada bulunan varlıkların çoğu yalınların birleşmesinden ortaya çıkmış ve "bileşik" adını almıştır. Bileşiklerin birleşmesiyle (terkibü't-terakib) karmaşık nesneler oluşmuştur. Birleşme olayında, salt bileşiklerin örneği doğa, salt olmayanların örneği sıcaklık, soğukluk, karmaşıkların örneği de bitki, maden ve hayvandır. Doğa'da gelişme gizil güçten eyleme geçişle gerçekleşir. Bu nedenle bütün nesneleri kapsayan evren (doğa), niteliklerin çoğalmasıyla biçimlenmiştir. Evreni oluşturan (biçimlendiren) çoğalmanın da devinim, dinginlik, nicelik, nitelik gibi dört kuralı vardır.

Cabir'e göre bilginin biri duyular, öteki us olmak üzere iki kaynağı vardır. Duyularla sağlanan bilgiyle, belli gelişim aşamalarından geçilerek, usun bilgisine yükselinir. Duyularla sağlanan bilginin kaynağı varlık türleri arasında en alt basamağı oluşturan dirimsel ve karanlık (hayvanî ve zulmanî) alandır. Us bilgisinin kaynağı ise, varlık türleri içinde en yüksek aşamada olan, tanrısal ve aydınlık (ilahî ve nurânî) kattır. Duyularla sağlanan bilgi görünen nesnelerin bilgisidir, buna "zahir", duyularla sağlanmayan, duyularüstü olan, yalnız usla kavranan bilgiye de "batın" denir.

İnsan biri gövde, biri ruh ya da "nefs" olmak üzere, iki ayrı nitelik taşıyan, tözden kurulmuştur. Gövde kendiliğinden değil, ruh etkisiyle devinir, dirilik kazanır. Bu nedenle gövde ruhun (nefsin) bir aracı durumundadır. Varlık türleri "başlangıçsız" ve "sonradan olan" diye ikiye ayrılır. "Sonradan olan" lar yaratılmıştır. Başlangıçsız varlıklar görünmeyen (batın) nesnelerdir. Sonradan olanlar ise görünen (zahir) nesnelerdir. Bu iki tür varlık da "bileşik" ve "yalın" olmak üzere iki ayrı nitelik taşır.

Cabir felsefenin içerdiği ilkeleri "mizan" kavramı altında toplamıştır. "Mizan" bütün varlık türlerinin, nicelik olarak, kurallarını oluşturan bütündür. Ona göre, bütün doğal olayları niceliğe, sayıya indirgeme olanağı vardır. Her doğal olay belli bir nedene dayanır. Nedensiz bir olay, bir nesne olamayacağı gibi, nedeni önceden bilmeden, olayı bilme olanağı da yoktur. Bir nesnenin başka bir nesneden, bir olayın

İki Töz

Eski Anadolu-Yunan felsefesinden kaynaklanan İslam düşüncesinde, insan denen bütünün ruh ve gövde gibi iki ayrı tözden kurulduğu görüşü yaygındır. Bu iki tözün yapısı, nitelikleri birbirine benzemez. Gövde özdektir, gene özdek niteliği taşıyan, değişik öğelerden kurulu bir bütündür, bir "bileşim"dir. Ruh ise yer kaplayıcı değildir, özdekten bambaşka bir niteliği vardır. Ruhun başlıca özelliği, gövdeye dirilik kazandırmak, düşünme eylemini sürdürmektir. Gövdeye devinme yeteneği kazandıran ruhtur. Bu nedenle gövde ruhun yönetimi altında bulunan bir araç niteliğindedir.

İnsanın, ruh-gövde gibi iki tözden kurulduğu görüşü İslam düşüncesinde yeni olmadığı gibi Yunan felsefesinin özgün bir buluşu da değildir. Eski Anadolu inançlarında, özellikle İÖ 5000 yıllarını aşan ve kazılardan çıkan buluntulardan anlaşıldığına göre, eski çoktanrıcı Anadolu dinlerinde ruh-gövde bağlantısının varlığı inancı yaygındı. Bir felsefe sorunu niteliği taşımayan bu inançlar, sonraki dönemlerde ortaya çıkan, ruh ve gövdeyle ilgili düşüncelerin kaynağıdır. İÖ 7-6. yy'larda ilk ürünlerini veren felsefe bu eski Anadolu inançlarından etkilenmiş, onların içerdiği sorunlara yeni bir biçim ve içerik kazandırmıştır. Bu sorunlar arasında en çok ilgi çekeni, üzerinde en çok durulanı ruh-gövde bağlantısı olmuştur. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışıyla ruh-gövde bağlantısı daha çok ilgi toplamış, din ilkelerine dayanan düşünce çığırlarının başlıca sorunu olmuştur.

Cabir'in düşünce ortamında, odak sorunlardan biri olan ruh-gövde ikilisi, iki ayrı tözün varlığına olan inançtan kaynaklanır. Bu inanç, özdekçi görüşe bağlananlar bir yana bırakılırsa, İslam düşüncesinin bütün dallarında egemendir. Varlık birliği görüşüne bağlanan tasavvuf-ta bile, Tanrı'nın değişik nitelikte görünüşleri olmasına karşılık, ruh ile gövde ayrı ayrı tözler olarak yorumlanır. Kimi düşünce akımlarında ruhun, tanrısal nitelikler taşıması nedeniyle ölümsüz, yüce bir töz olduğu görüşü savunulur. Gövde, töz olmasına karşılık, ruhun egemenliği altındadır. Gövde geçicidir, ruhun ayrılışıyla dağılır, toprağa dönüşür.

İslam felsefesinde, ruh-gövde ikilisinin ayrı ayrı tözler olduğu, bir dizge sorunu olarak 8. yy ortalarında görülür. Cabir, bu soruna çözüm arayan İslam düşünürlerinin öncüsü sayılır, ancak konuya yaklaşımı yeni bir yoruma dayanmaz. Sonraki dönemlerde, Platon, Aristoteles ve Plotinos felsefelerinden etkilenen bütün İslam filozoflarında ruh ve gövde iki ayrı töz olarak nitelenmiş, İslam düşüncesinin iki geleneksel ve temel sorunu olarak çağlar boyunca önemini korumuştur.

başka bir olaydan doğması nedensellik ilkesine bağlıdır.

Nitelikler nesnelerle bağlantılıdır. İster görünen, ister görünmeyen türden olsun, bütün nesnelerin nitelikleri ve karşıtları vardır. Nesnelerden nitelikleri ve karşıtları kaldırma olanağı da yoktur. Nitelik ve karşıtlık nesnenin varlığı gereğidir. Ancak nitelik nesnenin varoluş nedeni değil, nesneyle "birlikte" dir. Durum karşıtlıklar için de böyledir. Karşıtlık bir oluş nedeni diye düşünülemez.

Düşünme, tasarlama gibi işlemlerin açıklanışında, Cabir'in benimsediği yöntem beynin çalışmasından kaynaklanır. Ona göre beynin üç işlem gören, üç ayrı bölümü vardır. Birinci bölüm, kişinin alnına denk gelen, boşluktur. Burası düşlemenin, doğaüstü varlıklar yaratmanın odağıdır. İkinci bölüm düşünme odağıdır. Bütün düşünce ürünlerinin kaynağı burasıdır. Bu odak, çalışma bakımından, düşkurma (düşleme) odağından daha işlektir. Daha devingendir. Üçüncü ve en üstün olan bölüm anımsama odağıdır.

Cabir'in anlayışına göre bilim içerdiği konuyla sınırlıdır. Bu sınır, bilimin, insanla olan ilişkisine, insanla arasındaki yakınlık-uzaklık niceliğine bağlıdır. Bilimler konuları bakımından yediye ayrılır. a- Tıp, konusu insan olması nedeniyle, insana en yakın olan bilimdir. Bu yüzden ilk aşamada bulunur. b- Sanat, c- Havass, d-Tılsım, e- Yıldızbilim, f- Doğa bilim (İlm-i Mizân), g- Biçimler bilimi (ilm-i tekvin). Cabir, bilimlerin, konulara göre, düzenlenmesinde yer yer Aristoteles'in o çağda bilinen görüşlerinden yararlanmışsa da yeni bir yöntem de bulmuştur. Bu yöntemin başlıca kaynağı Sabiilik ve Batınilik inançlarıdır. Çoktanrıcı dinlerden kaynaklanan, değişik görüşlerden beslenen, bu iki inanç kurumu bilimi insanın "bilinmeyen" yanını anlama çabası olarak görür. Özellikle usun kavrayış gücünü aşan konular Sabiilik ve Batınılık'in en çok ilgilendiği, çözüm aradığı sorunlardır. Cabir, eski bir Sabii olması nedeniyle büyü, tılsım, simya, yıldızbilim (astroloji) konularına büyük bir ilgi duymuştur. Bu bilgi alanlarının başlıca uğraşı evrenin yapısı, kaynağı, onu kuran öğeler ve bu öğelerin, belli yöntemlerle, yeniden yapılıp yapılamayacağıdır. Değişik madenlerden, nesnelerden altın yapma özlemiyle sürdürülen çalışmalar simya denen bilimin doğmasına yol açmıştır. Kimya biliminin ilkel biçimi olan simya Cabir'in elinde önemli bir araştırma alanı olmuş, bütün Orta Çağ boyunca Doğu'nun ve Batı'nın da ilgisini çekmiştir. Simya ile yıldızbilimin yan yana yürümesi evrenin yapısına yönelik soruna çözüm arama yüzündendir.

Cabir'e göre evren, bütün varlık türlerini kuşatan bir "bütün"dür. Bu bütün, en aşağısı en altta, en yücesi en üstte olan değişik katlardan oluşur. Her kat, kendi odağında bulunan yıldızın adıyla anılır. Bu engin bütünün içinde ortaya çıkan her olay gizil güçten eyleme geçiş yoluyla gelişmektedir.

Cabir'in, İslam felsefesine getirdiği başlıca yenilik kendinden önce gelen ve o çağda bilinen Anadolu-Yunan filozoflarının görüşlerini açıklayarak eleştirmesi, böylece eleştirinin İslam düşüncesinde yerleşmesini sağlamasıdır. Özellikle Sabiilik'le Yeni-Platonculuk arasında bir bağlantı kurmaya çalışması, sonraki dönemlerde etkili olmuş, tasavvufta yeni sorunların ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Kimi araştırıcılara göre Cabir'in doğa olaylarını nicelik ve sayıya indirgeyerek açıklamak istemesi Descartes'ın ortaya attığı kuramın çok önceden ileri sürülmüş bir örneğidir. Ancak, Descartes'ın, onun yapıtlarını okuyarak görüşlerinden yararlandığını gösterecek nitelikte bir kaynak bilinmiyor. İslam düşüncesindeyse doğacı, özdekçi felsefe anlayışının gelişmesinde Cabir'in etkisi sürekli ve büyük olmuştur.

- YAPITLAR: (başlıca): *Kitabu'l-Ahcâr*, ("Taşlar Kitabı"), yazma; *Kitabu't-Tecmi*, ("Toplama Kitabı"), yazma; *Kitabu'l-İştima*, ("İçerme Kitabı"), yazma; *Kitabı-Havasu'l-Kebir*, ("Büyük Seçkinler"), yazma.

- KAYNAKLAR: P. Kraus, *Studien zu Jabir ibn Hayyan*, 1931; A. Mieli, *La Science Arabe*, 1939.

- BAKINIZ: CAFER-İ SADIK, DESCARTES.

CABOT, John
(1450-1499)

İtalyan, kâşif. İngiltere adına keşif yolculukları yapmıştır.

Asıl adı Giovanni Caboto'dur. 1450'de Cenova' da doğduğu sanılmaktadır. Ölüm yeri bilinmemektedir. 1461'de Venedik'e gitti ve 1476'da bu cumhuriyetin vatandaşı oldu. Orada bir ticaret ortaklığında çalıştığı sırada doğu Akdeniz kıyılarına yolculuk yaptı ve Mekke'ye gitti. Denizcilik bilgisini geliştirdi.

1484'te ailesiyle birlikte Londra'ya gitti. Batı'ya doğru gidildiğinde Asya'ya varılabileceğini düşünüyordu. Bu projesine destek sağlamak amacıyla 1490'ların başında İspanya'ya gitti.

1495'te yeniden İngiltere'ye döndü. 1496'da Kral VII. Henry, Caboţ'a bilinmeyen yerleri araştırması için gezilere çıkma yetkisi verdi. Cabot yolculukta elde ettiği malları Bristol'e getirebilecek ve burada bu malların ticareti onun tekelinde olacaktı. Columbus' un İspanya adına gerçekleştirdiği keşifler Bristollü tüccarları Cabot'u desteklemeye yöneltmişti.

1496'da Cabot, Bristol'den tek bir gemiyle yola çıktı. Ancak kötü hava koşulları ve yiyecek sıkıntısı nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. 1497'de yanında 18 kişiyle birlikte yeniden Bristol'den yola çıktı. Bir süre İrlanda boyunca ilerleyen Cabot daha sonra batıya yöneldi ve Kuzey Amerika sahillerine vardı. Karaya çıktığı yerin neresi olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Newfoundland ya da Cape Race olduğu sanılmaktadır. Cabot bu topraklara İngiliz kralı adına el koydu. Daha sonra Nova Scotia ile Newfoundland'ın kuzey ucu arasında kalan bölgede yolculuğunu sürdürdü.

Asya'nın kuzeydoğu sahiline ulaşmış olduğunu sanan Cabot 6 Ağustos 1497'de Bristol'e döndü. Keşfettiği yerlerdeki toprağın çok verimli, iklimin de ılıman olduğunu açıkladı. Yeni yapacağı yolculukta eski vardığı yerden batıya doğru giderek Japonya'ya ulaşacağını düşündü.

1498'de kraldan yeni bir yolculuk için yetki alan Çabot 5 gemi ve 200 kişiyle Bristol'den ayrıldı.

Gemilerden biri kaza geçirince İrlanda sahillerinde demirledi. Öteki gemiler kuzey İskoçya bölgesi boyunca batıya doğru yola devam ettiler. Bundan sonrası için kesin bir bilgi yoktur. Cabot'un yeniden Amerika'ya ulaştığı, güney sahilleri boyunca yoluna devam ettiği ve sonra İngiltere'ye döndüğü sanılmaktadır. Ancak diğer bir iddiaya göre Cabot'un gemisi yolculuk sırasında kaybolmuştur.

• KAYNAKLAR: R. Almagià, *Gli Italiani: Primi esploratori dell'America*, 1937; S.E. Morison, *The European Discovery of America*, 1971; J.A. Williamson, *The Voyages of the Cabots and the English Discovery of North America*, 1929; J.A. Williamson, *The Cabot Voyages and Bristol Discovery under Henry* VII, 1962.

CABRAL, Amilcar
(1921-1973)

Gine-Bissaulu siyaset adamı. Gine-Bissau'nun bağımsızlık mücadelesinin önderidir.

Cape-Verde'de doğdu. 20 Ocak 1973'te Gine'nin başkenti Conakry'de öldü. Lizbon'da tarım dalında yükseköğrenim gördü. Portekiz'de öğrenci olarak bulunduğu 1948'de, Centro de Estudos Africanos'un (Afrika Araştırmaları Merkezi) kuruluşuna katkıda bulundu. Daha sonra ülkesine dönen Cabral, bölgede Portekiz sömürgeciliğine karşı zaman zaman alevlenen, II. Dünya Savaşı'nın ardından da giderek yoğunlaşan bağımsızlık mücadelesine katıldı.

Cabral 1956'da PAIGC'i (Portekiz Ginesi ve Cape-Verde Adaları'nın Bağımsızlığı için Afrika Partisi) kurdu. PAIGC'in amacı, Portekiz Ginesi ve Cape-Verde Adaları'nı bağımsızlığa kavuşturmak, sömürgeciler ve diğer emperyalist güçlerle yapılan tüm anlaşmaları ortadan kaldırmak ve temel üretim araçlarını kamulaştırmaktı. PAIGC, 15 Kasım 1960'ta bir bildiri yayınlayarak Portekiz'den, Portekiz Ginesi ve Cape-Verde Adaları'na bağımsızlık vermesini, buralardaki üslerini kaldırarak askerlerini geri çekmesini ve siyasal tutukluları serbest bırakmasını istedi. Bu öneriler reddedilip, uygulanan baskıcı siyaset daha da artırılınca PAIGC'in siyasi eylemi silahlı mücadeleye dönüştürüldü. 1963'te genel bir ayaklanma örgütleyen PAIGC, ülkenin üçte birine egemen oldu. Bu bölgelerde partinin programı uygulanarak tarım kooperatifleri kuruldu. Kırsal yörelerde ilköğretim zorunluluğu getirilirken, yetişkinlere de okuma-yazma eğitimi verildi. Köylere sağlık merkezleri açıldı. Portekiz parası kullanımdan kaldırılarak yerine takas getirildi.

Senegal ve Gine'nin desteğini alan bu hareketi, 1965'te bölgedeki diğer Portekiz sömürgeleri olan Angola ve Mozambik'deki bağımsızlığı savunan örgütler de destekledi. Daha sonra düzenli ordu birlikleri oluşturan PAIGC, 1966'da ülke topraklarının yarısını ele geçirdi.

Cabral 1969'da Portekiz hükümetine görüşme önerisinde bulundu. Bu öneri 1970'te sömürgelerde bir reform yapılacağı gerekçesiyle reddedildi. Bu reformla sömürgeler Portekiz devletine bağlı özerk bölgelere dönüştürülecekti. Bu durumu kabul etmeyen PAIGC mücadeleye devam etti.

Cabral 8 Kasım 1972'de Cezayir'in de katıldığı bir uluslararası toplantıda, ülkesinde ulusal halk meclisi ve buna bağlı bölge meclisleri kurulacağını açıkladı. Aynı yıl geçici bir yürütme gücü oluşturuldu. Amilcar Cabral, 20 Ocak'ta Conakry'de bir suikast sonucu öldürüldü. Aynı yılın 24 Eylülü'nde Gine (Bissau) bağımsızlığını kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): *Revolution in Guinea: an African People's Struggle*, 1969, ("Gine'de Devrim: Afrika Halkının Mücadelesi").

CABRAL, Pedro Alvares
(1468-1520)

Portekizli denizci. Hindistan'a gitme amacıyla çıktığı bir gezide Brezilya'yı bulmuştur.

1467 veya 1468'de Portekiz'de Belmonte kasabasında doğdu, 1520'de Santarem kasabasında öldü. Uzun yıllar saraya hizmet eden soylu bir ailenin oğludur. Kısa zamanda Kral I. Manuel'in beğenisini kazanan Cabral'a 1497'de kimi ayrıcalıklar tanındı; adına gelir tahsis edildi. Amiralliğe atandıktan sonra 1500'de Vasco da Gama'dan sonra Hindistan'a gönderilen ikinci Portekiz filosunun komutasını aldı.

13 gemi ve 1200 denizciden oluşan filo 9 Mart 1500'de Lizbon'dan yola çıktı. Vasco da Gama'nın yolunu izleyecek olan Cabral, güneybatıya doğru hareket ederek Gine Körfezi'nin rüzgârsız sularına uğramayacaktı. Ancak akıntıyla sürüklenerek rotasını yitiren filo, 22 Nisan'da Brezilya kıyılarına ulaştı. Cabral, buraya "Terra da Santa Cruz" adını verdi ve Portekiz adına ülkeye el koydu. Ülke bugünkü adını bölgede çok yaygın olan, "pau brasil" denilen ve boya yapımında kullanılan bir ağaçtan almıştır.

Gemilerden birini haber vermesi için Portekiz'e gönderen Cabral, burada 10 gün kaldıktan sonra yoluna devam etti. 29 Mayıs'ta Ümit Burnu'nu geçerken fırtınaya yakalandı, dört gemisini yitirdi. 13 Eylül'de Calicut'a vardı, ticaret yapmak amacıyla gönderilen kurul, saldırıya uğrayınca, Cabral kenti bombaladı, 10 gemiyi batırdı. Daha sonra Cochin limanına giderek Cochin prensi ile ticaret anlaşması imzaladı. 6 gemisini değerli baharatlarla doldurdu, birkaç limana daha uğradıktan sonra dönüş yolculuğuna başladı. 23 Haziran 1501'de Portekiz'e vardığında yalnızca dört gemisi kalmıştı. Bundan sonra kendisine sorumluluk verilmeyen Cabral, yaşamını Beira Baxia Eyaleti'ndeki çiftliğinde sürdürdü.

Kimi kaynaklara göre Brezilya, daha önce, 1492'de Kolomb'un filosu içinde yer alan Nina gemisinin kaptanı Yànez Pinzon tarafından keşfedilmiştir. Ancak yine de asıl kâşifin Cabral olduğu savı daha yaygındır. Mezarı 1848'de Brezilyalı tarihçi Francisco Adolfo Varnhagen tarafından bulunan Cabral, doğumunun 500. yılı olan 1968'de Brezilya ve

Portekiz'de şenliklerle anıldı, Rio de Janeiro ve Lizbon'da onuruna anıtlar dikildi.

Cabral'ın gezilerini Ramusio, 1563'te yazdığı *Navigazioni e Viaggi* adlı kitabında anlatmıştır.

• KAYNAKLAR: Jose Carlos Amado, *Pedro Àlvares Cabral*, 1968; D. Antonio Pereira, *Pedralvares*, 1968.

• BAKINIZ: GAMA, MANUEL.

CACOYANNIS, Michael
(1922)

Yunanlı sinema yönetmeni. Yunanistan'ın uluslararası ün kazanmış yönetmenlerindendir.

11 Haziran 1922'de, Kıbrıs'ta doğdu. İngiltere'de hukuk öğrenimi yaptı ve hukukçu olarak çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında BBC'ye Rumca programlar hazırladı. Bu arada oyunculuk ve tiyatro yönetmenliği konusunda kurslara katıldı. 1946'da Old Vic tiyatrosuna girerek, *Salome* oyunuyla oyunculuğa başladı. 1951'de oyunculuktan vazgeçince İngiltere ve ABD' de yönetmen olarak çalışma olanaklarını aradı. Bu çabaları boşa çıkınca Yunanistan'a döndü ve 1953 yılında ilk filmi olan *Kyriakatiko Xypanima*'yı ("Atina'da Bir Rüzgâr") çekti. 1955'de çektiği *Stella* ise çeşitli uluslararası ödüller kazandı. Bunu aynı yıl *To Koritsi Me Ta Mavra* ("Siyah Elbiseli Kız") izledi. Bu filmlerinde Atina ve çevresini anlatışındaki görsel zenginlik ve küçük, yerel olaylara yaklaşımındaki duygu yoğunluğuyla Yunan sinemasının dikkate değer yönetmenlerinden biri olduğunu kanıtladı. Az çok aynı doğrultudaki *To Telefteo Psemma* ("Bir Gurur Meselesi"), *Eroica* ve dışarıda çektiği *Il Relitto*'dan ("Serseri") sonra, Cacoyannis Yunan tragedyalarına yöneldi. 1961'de özgür bir koreografi anlayışıyla, tarihi dış mekânlarda çektiği *Elektra* bu yöneliminin en başarılı örneği, hatta bazılarınca sinemanın en kusursuz Yunan tragedyası uyarlaması sayıldı. Cacoyannis'in uluslararası piyasadaki en büyük başarısı ise 1964 tarihli *Zorba the Greek* (Zorba) oldu. Film, turistik bir Yunanistan dekoru ve Anthony Quinn, Alan Bates, Irene Papas gibi güçlü yıldızlardan yararlanıyordu.

Cacoyannis bundan sonra yeniden Yunan tragedyasına yöneldi ve *Troyalı Kadınlar*'ı Broadway dışında sahneledi. Oyunun başarısı sonucunda aynı prodüksiyonu Vanessa Redgrave, Irene Papas, Katharine Hepburn gibi yıldızlarla sinemaya uyarladı. Cacoyannis'in son filmleri 1973'teki Kıbrıs Çıkartması üzerine yaptığı *Attila' 74* belgeseli ve 1977 tarihli *Iphigenia* uyarlamasıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Kyriakatiko Xypanima*, 1953, ("Atina'da Bir Rüzgâr"); *Stella*, 1955; *To Koritsi Me Ta Mavra*, 1955, ("Siyah Elbiseli Kız"); *To Telefteo Psemma*, 1957, ("Bir Gurur Meselesi"); *Eroica*; *Il Relitto*, 1960, ("Serseri"); *Electra*, 1961; *Zorba the Greek*, 1965, (Zorba); *The Trojan Women*, 1971, ("Troyalı Kadınlar"); *Attila '74*, 1973; *Iphigenia*, 1977.

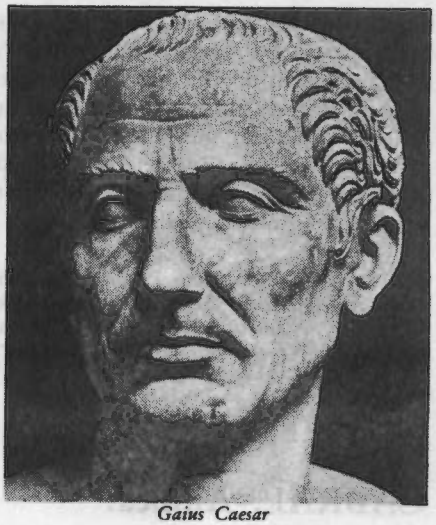

Gaius Caesar

CAESAR, Gaius
(İÖ 100 - İÖ 44)

Romalı devlet adamı. Roma cumhuriyetini diktatörlüğe dönüştürmüştür.

Gaius Julius Caesar, İÖ 13 Temmuz 100'de Roma'da doğdu. İÖ 15 Mart 44'te aynı yerde öldü. Söylenceye göre soyu Roma'nın kurucusu Aeneas ile Küçük Asya ana tanrıçasına dek dayanır. Babası Gens Julia adlı patrici ailesinden olup bir süre *preator* ve *prokonsül* oldu. Annesi ise bir plep olan Aurelia'. dır. Söylenceye göre dünyaya gelişi tıp tarihine Césarien (Sezaryen) adıyla geçen bir ameliyatla gerçekleşmiştir.

Teyzesi Julia Halk Partisi'nin önde gelenlerinden Gaius Marius ile evli olduğundan baştan beri bu parti ile ilişkisi olan Caesar, İÖ 83'te bu partinin yandaşlarından konsül Cornelius Cinna'nın kızı Cornelia ile evlendi. İÖ 82'de kendini diktatör ilan eden Sulla, Caesar'dan Halk Partisi ile ilişkisini kesmesini ve eşinden ayrılmasını istedi. Bu isteği kabul etmeyen Caesar'ın tüm hakları elinden alındı. Öldürülmekten Vesta rahibelerinin yardımıyla kurtuldu ve sürgüne gönderildi. İÖ 78'de Sulla'nın ölümü üzerine sürgünden dönen Caesar, Sulla anayasasına karşı verilen mücadeleye katıldı. Pompeius ile Licinius Crassus'un senatonun karşıtı olan partiyle ilişki kurmalarında önemli rol oynadı.

Pompeius ile Crassus aralarındaki anlaşmazlığı unutup, İÖ 70 yılının konsülleri olduktan sonra Sulla'nın gerici nitelikteki yasalarını kaldırdılar. Pompeius'un önerisiyle halk tribunluğu yeniden oluşturuldu.

Crassus, Caesar'ın yeteneğini görerek yükselmesi için gerekli parayı verdi. Caesar İÖ 68'de *quaestor* (ceza davaları ve mali işleri yürütme sorumlusu) seçilerek senatoya girdi.

İÖ 78'de Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan korsanlar büyük sorun yaratıyorlardı. Pompeius, İÖ 67'de bu sorunu çözmek üzere olağanüstü yetkiyle Akdeniz kıyılarını denetlemek üzere üç yıl süreyle

prokonsül (konsül yetkisiyle donanmış eyalet valisi) oldu. Bir donanma oluşturan Pompeius, korsanlar sorununu üç ayda çözümleyerek Roma'da büyük ün kazandı. İÖ 66'da konsül Cicero'nun yardımıyla Kilikya, Bitinya ve Asya eyaletleri valiliğine getirilerek Pontus Kralı VI. Mithridates'e karşı girişilen savaşa komutan oldu.

Pompeius'un güçlenmesi Crassus ile onun yardımıyla *quaestor* olan Caesar'ı ürkütüyordu. Bu nedenle o Doğu'da iken Caesar ile Crassus, Roma'da senatoyu yıpratmaya ve senatörler arasındaki çelişkilerden yararlanmaya çalışıyorlar, para ile devlet memurlarını ve halk tribunlarını elde ederek istedikleri kararları çıkarttırıyorlardı. Giderek güçlenen Pompeius'a karşı yasadışı yöntemlere de başvurdular. İÖ 66'da Catilina'nın düzenlediği suikaste katıldılar. İÖ 65 yılının konsüllerini öldürmeyi amaçlayan bu suikastin ardından Crassus diktatör, Caesar da *magister equitum* (süvari komutanı) olacaklardı. Ancak suikast gerçekleşmeden açığa çıkınca bu işten sıyrılarak Caesar *aedil* (kent yöneticisi) Crassus ise *censor* (askeri ve mali kayıtları düzenleyen sorumlu) oldular.

Caesar'ın İÖ 63'te, oluşturulması planlanan toprak yasasını yürütecek komisyona seçilmesi Cicero'nun başı çektiği bir grup senatör tarafından engellendi. Ardından *pontifex maximus* (devlete ilişkin din işlerinden sorumlu başrahip) seçildi. Aynı yıl Catilina'nın ikinci suikast girişiminin ardından yakalanan suikastçilerin cezalarının ölüm yerine ömür boyu hapse çevrilmesi için çabaladı. Ancak Senato, Cicero ve Cato'nun [Genç] ısrarıyla ölüm kararı aldı.

Caesar İÖ 61'de Hispania Ulterior (Kuzeybatı İspanya) eyaletine *propreator* (*preator* yetkisiyle donanmış eyalet yöneticisi) oldu. Burada Lusitanlar'ın ayaklanmalarını bastırdı ve pek çok ganimet elde ederek İÖ 60'ta Roma'ya döndü. İÖ 59'da konsül seçildi. Ancak öbür konsül Bibulus, oligarşi (seçkin azınlık) kesiminden olduğundan anlaşamadılar. Bunun üzerine Caesar senatoya karşı olan Pompeius ve Crassus ile işbirliğine karar verdi. Bunlardan Pompeius Doğu seferi dönüşü askerleri için toprak istemiş, senato bu isteği kabul etmemiş ancak Pompeius ordusunu dağıttığı için senatoya karşı çıkamamıştı. Caesar'a baştan beri parasal destek sağlayan Crassus ise, senatodan mültezimler için istediği mali kolaylıkları elde edememişti. Üçü bir araya gelerek siyasal konularda birlikte tavır almak üzere gizli bir anlaşma yapıp I. Triumvirliği oluşturdular.

Hemen ardından Senatoyu etkileyen Caesar Pompeius'un Doğu seferine katılan veteranlara (eski askerler) yönelik bir toprak yasası hazırladı. Bu yasayla İtalya'da Campania dışındaki devlete ait tüm topraklar oluşturulacak bir komisyon tarafından paylaştırılacaktı. Öneri senato tarafından kabul edilmeyince halk meclisine götürdü. Pompeius'un ve veteranların etkisiyle halk meclisi yasayı kabul etti. Bunun üzerine Caesar senatoyu aradan çıkararak tüm önerilerini doğrudan halk meclisine göndermeye başladı. Bu duruma karşı muhalefet yoğunlaşınca triumvirliği güçlendirmek amacıyla kızı Julia'yı Pompeius ile evlendirdi. Ardından Genç Cato'nun muhalefetine karşın ikinci bir toprak yasası çıkarıp Campania'daki devlet topraklarını da yurttaşlara dağıttı. Bu yasayla hem halkı kendine daha çok bağladı hem de Roma'da oturup devletten parasız buğday alanların sayısını azalttı.

İktidarın güçlenmeye başlaması

Triumvirliğin yaşamasını arzu eden, ancak Cicero'nun desteklediği Pompeius'un senatoda güç kazanmasını da istemeyen Caesar, Cicero ve Genç Cato'yu Roma'dan uzaklaştırdı. Halk meclisinin onayıyla Cisalpina (Kuzey İtalya) ve İllyricum (bugün Yugoslavya) eyaletlerinin beş yıl süreyle yönetimlerini ve buralarda üç lejyon (4.200 kişilik Roma birlikleri) oluşturma haklarını aldı. Kuzey İtalya halkı içinde pek çok yandaş edindi. Ardından senato Caesar'a Galya Narbonensis (Güney Fransa) eyaletinin yönetimini ve burada bir lejyon oluşturma hakkını da verdi.

İÖ 58'de kuzeye giden Caesar buradaki Roma eyaletlerinin güvenliğini sağlamak ve Roma'nın müttefiki Aedular'ı korumak amacıyla sekiz lejyon oluşturdu. Aedular'ı tehdit eden Helvetler'i bozguna uğratması Galler'deki diğer Kelt kabilelerinin ona büyük bir güven duymasına yol açtı. Ardından Seine bölgesindeki Suebler'i yenerek Ren'in doğusuna sürdü. Kışı Galya Cisalpina'da geçirdikten sonra İÖ 57'de Kuzey Galya (bugün Belçika) kabilelerini denetimi altına aldı. Loire ve Seine nehirleri arasında yaşayan kabileler ise kendi istekleriyle Caesar'a boyun eğdiler. İÖ 56'da Galya'nın kuzey kıyılarını da ele geçirdi. Galya'daki başarısı, on lejyona ulaşan ordusu ve aldığı ganimetler Caesar'a Roma'da büyük güç kazandırdı. İÖ 56'da Pompeius ve Crassus ile Lucca'da bir araya gelerek triumvirliği beş yıl daha uzattılar. Yandaşları olan iki yüz senatörün de katıldığı bu toplantıda alınan karar gereğince, Pompeius ile Crassus İÖ 55'de konsül seçilip ayrıca beş yıl süreyle Suriye ve İspanya eyaletlerinin yönetimini üstlendiler. Caesar'ın Galya'daki yöneticiliği ise beş yıl uzatıldı. Caesar, İÖ 55'te iki lejyon askerle Galya ve Britanya arasındaki kanalı geçerek Güney Britanya'da karaya çıktı. Thames nehrinin kuzeyine dek ilerledi. Buradaki kabilelerle çarpıştı. Ancak kış gelince geri çekilmek zorunda kaldı.

Konsül seçilmesi

İÖ 54'te Caesar'ın Pompeius ile evli olan kızı Julia'nın ölümü, İÖ 53'te büyük bir orduyla Doğu'ya gidip Partlar'la savaşan Crassus'un yenilgiye uğrayarak öldürülmesi triumvirliğin sonu oldu.

İÖ 53 ve İÖ 52 yıllarında Roma yoğun bir karmaşa yaşadı. Tek kişinin egemenliğine karşı çıkan oligarşi bile yönetimin tümüyle Pompeius'a verilmesini istiyordu. Karışıklıklar nedeniyle devlet görevlilerinin seçimleri de yapılamadı. Sonunda Pompeius, İÖ Şubat 52'de tek başına konsül (*Consul sine Collega*) seçildi. İşe başlar başlamaz hem kendinin hem de Optimatlar'ın (memur soylularının) çıkarlarıyla çelişen Caesar'ın egemenlik planlarını baltalayıcı düzenlemeler yaptı.

Pompeius'la savaşımı

Öte yandan Caesar, Galya'da bir ayaklanmayı bastırmakla uğraştığından Pompeius'un oldu bittiye gelen konsüllüğüne karşı bir tavır alamadı. Bunun üzerine Pompeius herhangi bir devlet görevine girmek isteyen kişinin bizzat Roma'ya gelmesini zorunlu kılan yasayı eyaletlerden de aday olunabileceği biçiminde değiştirip Caesar'ın Galya'da kalarak dışardan adaylığını koyabilmesine olanak sağladı.

Ancak Roma'nın yönetimini tek başına ele geçirmeye çalışan Caesar, Galya'da güçlü bir ordu oluştu-

rup Kuzey İtalya halkının desteğini de sağladıktan sonra gerekirse savaşarak yönetimi ele geçirmeyi tasarlıyordu. Önce yasal yolu denemek istedi. İÖ 50 yılının halk tribunu Scribonius Curio'yu rüşvetle satın aldı. Curio, senatodan Pompeius ve Caesar'ın proconsulluklarının ve eyaletlerinin geri alınmasını istedi. Önerisi Pompeius ve oligarşinin tutucu kesimi tarafından kabul edilmedi. Bu sırada Caesar'ın kuzey sınırını aşıp Roma'ya ilerlediği haberi geldi. Bunun üzerine senato, Caesar'ı yasa dışı ilan ederek, Roma'nın savunmasını Pompeius'a verdi. İÖ 49 yılının halk tribunları Marcus Antonius ile Cassius Longinus bu karara karşı çıkarak Caesar'ın yanına kaçtılar. İÖ 10 Ocak 49'da Kuzey İtalya'daki Rubico nehrini geçen Caesar Orta İtalya'ya yöneldi. Bu sırada Pompeius da kendi savaş tasarısını senatoya kabul ettirdi. Buna göre Roma ve İtalya boşaltılarak doğu eyaletlerinde yeni güçler oluşturulduktan sonra, İspanya'dan da gelecek güçlerle birlikte Caesar'a saldırılacaktı.

Caesar, Orta İtalya'ya geldiğinde senatoya önerdiği yeni anlaşma da kabul edilmeyince Corfinium'u ele geçirdi. Burada kendisine karşı savaşan güçleri bağışladı. Ardından güneye indi. Pompeius ile anlaşarak savaşı önlemek istedi. Ancak Brindizi'den karşıya geçen Pompeius'a yetişemedi. Roma'ya dönen Caesar, senatörleri bir araya toplayarak kendisine yasal bir konum kazandırmayı düşündü. Ancak bunu gerçekleştiremedi. Marcus Antonius'u İtalya içinde asker toplamakla, Curio'yu Sicilya ve Afrika'da düzeni sağlamakla görevlendirdi. Yandaşı paetor Aemilius Lepidus'u Roma'da bırakarak kendisi de Pompeius yanlısı önemli bir gücün bulunduğu İspanya'ya hareket etti. Pireneler'i aştı. Ebro nehrinin kuzeyinde Pompeius'un legatlarıyla (komutan yardımcıları) karşılaştı. Önce yenilgiye uğradı. Ardından halkın da desteğiyle üstünlüğü ele geçirdi. Tüm İspanya'yı denetimi altına aldı.

Caesar, İspanya'dayken Lepidus tarafından diktatörlüğe seçilmişti. Ancak 11 gün süren bu diktatörlüğün ardından Roma'ya dönüp yandaşı aristokrat Servilius İsauricus ile birlikte İÖ 48 yılının konsülü oldu. Diğer görevlere de yandaşlarını getirdi. Bir süre ekonomik sorunlarla uğraştıktan sonra 12 lejyon ve birçok atlı askerin toplandığı Brindizi'ye gitti. Öte yandan Makedonya'yı merkez edinen Pompeius, 9 lejyon ve doğuda kendisine bağlı olan devletlerin gönderdiği yardımcı güçlerle büyük bir ordu oluşturmuştu. Caesar, İyon denizine Pompeius donanmasının egemen olmasına karşın İÖ Ocak 48'de 7 lejyonluk bir güçle karşıya geçerek Epirus'un kuzeyinde karaya çıkmayı başardı. Orikon ve Apollonia'yı aldıktan sonra Dyrrhachium'u kuşattı. Pompeius kenti savundu. Bu sırada Marcus Antonius yeni lejyonlarla Caesar'ın yardımına geldi. Caesar bir plan hazırlayarak Teselya'ya çekildi. Pompeius onu izledi. İki ordu İÖ 9 Ağustos 48'de Teselya'da Pharsalos'da karşılaştı. Pompeius yenilerek kaçtı. Pek çok yandaşı bu arada Marcus Brutus da Caesar'ın yanına geçti. Caesar tutsak askerleri de kendi ordusuna kattı. Senatörlerle atlıları serbest bıraktı.

Mısır seferi ve Kleopatra

Caesar, Pharsalos zaferinin ardından ordusunun büyük bir bölümünü Marcus Antonius ile İtalya'ya gönderdi. Kendisi de Pompeius'u izlemek ve doğudaki eyaletleri kendisine bağlamak için Çanakkale Boğazı'ndan Asya Eyaleti'ne geçti. Ardından Pompeius'un Mısır'a kaçtığını öğrendi. Bu sırada Mısır'da başta bulunan XIV. Ptolemaios ile kızkardeşi Kleopatra taht kavgası yapıyorlardı. Pompeius İÖ 55'te babasının yeniden tahta çıkmasına yardım ettiği Mısır kralının kendisine destek olacağını umuyordu. Ancak kral, çevresindekilerin daha güçlü olan Caesar'dan yana tavır alması önerilerine uyarak, Mısır'a gelen Pompeius'u İÖ 28 Eylül 48'de karaya çıkar çıkmaz öldürttü. İÖ 2 Ekim 48'de küçük bir donanma ile İskenderiye'ye gelen Caesar'a bir tepsi içinde Pompeius'un başını ve mühürlü yüzüğünü sundu.

Öte yandan Kleopatra'ya duyduğu ilgi ve Mısır'ı topraklarına katma düşüncesi Caesar'ı bu ülkedeki taht kavgasının içine soktu. Ancak içişlerine karışılması Mısırlılar'ı kızdırdı. Caesar, kralın güçleri tarafından sarayda kuşatıldı. Aylarca süren bu kuşatma sırasında yalnız deniz yolu açıktı. Doğudaki eyaletlerden yardım isteyen Caesar, İÖ Mart 47'de Bergama Prensi Mithridates'in yardımıyla kuşatmayı yardı. İÖ 27 Mart 47'de Mısır güçlerini yenilgiye uğrattı. Kral kaçarken Nil'de boğuldu. İskenderiye'yi teslim alan Caesar Mısır'ın yönetimini Kleopatra ile kardeşi XV. Ptolemaios'a verdi. Ancak muhafız alayını İskenderiye'de bıraktı.

Caesar, Mısır'dayken Kırım kralı Pharnakes ayaklanarak Bitinya-Pontus'ta yönetimi ele geçirmişti. Bu durumu öğrenen Caesar, Filistin, Suriye, Kilikya üzerinden Anadolu'ya geldi. Halys (Kızılırmak) doğusunda Zela'da (Zile) 1 Ağustos 47'de karşılaştığı Pharnakes'i öylesi çabuk bir yenilgiye uğrattı ki daha sonra bunu senatoda *Veni, vidi, vici* (geldim, gördüm, yendim) sözcükleriyle ifade etti. Böylece Çanakkale'den Mısır'a dek uzanan bölge Caesar'ın egemenliğine girmiş oldu.

Bu başarıları Roma'daki gücünü de artırdı. İÖ Eylül 48'de beş yıl için konsül, bir yıl için de diktatör seçildi. Caesar'a ayrıca halk tribununun, senatonun ve halkın onayını almadan savaş ve barışa karar vermek, eyaletlere yönetici seçmek, halk tribunları ve aediller dışında istediği göreve atama yapabilmek yetkileri tanındı. Tüm bu yetkileri sahiplenen Caesar bir diktatör gibi davranmaya başlayıp Marcus Antonius'u kendisine *magister equitum* (diktatör yardımcısı-süvari komutanı) seçti. Ancak Caesar'ın henüz doğudan dönmediği bu dönemde Marcus Antonius Roma'da düzeni sağlayamadı. Campania'daki askerler ayaklandı. Halk ise durumdan tedirgindi.

Caesar, İÖ Ekim 47'de İtalya'ya döner dönmez Marcus Antonius'u görevden aldı. Roma önlerine dek gelmiş olan ayaklanmacı askerleri yatıştırdı. Cicero'yu yanına aldı. Roma'da durumu düzene soktu. İÖ 46'da Lepidus'la birlikte üçüncü kez konsül seçildi. Diğer görevlere de yandaşlarını getirdi.

Bu sırada Pompeius yanlıları da Kuzey Afrika'da örgütleniyordu. 14 lejyon ve 120 filden oluşan güçlü bir ordu ile büyük bir donanma hazırladılar. Pompeius'un kayınpederi Metellus Plus Scipio komutasındaki bu güçler Sicilya ve Sardinya'ya saldırılar düzenlediler. Bunun üzerine Caesar İÖ 47 sonlarında Afrika'ya hareket ederek Hatrumetum'a bir çıkarma yaptı. Karşı taraftan kendisine yandaşlar edindikten sonra İÖ 6 Nisan 46'da Thapsus'ta Pompeius yanlılarını büyük bir bozguna uğrattı. Pompeius'un oğulları

Caesar'a karşı güçlerin toplandığı İspanya'ya kaçtılar. Bu sırada komutasındaki güçlerle birlikte Utica'da bulunan Genç Cato, Pompeius yanlılarının yenilgisini ve Caesar'ın kendi üzerine geldiğini öğrenince intihar etti.

Caesar, Numidia topraklarının bir bölümü üzerinde Africa Nova (Yeni Afrika) Eyaleti'ni kurarak valiliğine de tarihçi Sallustius Crispus'u atadı. Bir bölümünü ise müttefiki Moritanya kralı Bocchus'a verdi. İÖ 25 Temmuz 46'da Roma'ya dönen Caesar, senato tarafından dört zafer alayı düzenleme hakkı, on yıllık diktatörlük, üç yıllık censorluk ve olağanüstü görevliler atama yetkisiyle ödüllendirildi.

Caesar bu hak ve yetkilere dayanarak devlete yeni biçimini verdi. Muhaliflerine bağışlayıcı davranarak seçkinlerin güvenini kazandı. Veteranlarına zora başvurmaksızın toprak ve para sağladı. Halkın durumunu düzeltmek için yeni kararlar aldı. Devletten parasız buğday alanların sayısını yarı yarıya azaltarak bunların bir bölümüne iş sağlamak için bir bayındırlık atılımına girişti. Paralı kesimlerin fazla harcamalarını kısıtladı. İtalyan nüfusunun azalmaması için 20 ile 40 yaş arasındaki vatandaşların yabancı ülkelerde üç yıldan fazla kalmaması, senatör çocuklarının ise ancak resmi görevle yurt dışına çıkması kurallarını getirdi.

Caesar'ın devleti yenileştirme çalışmaları İspanya sorunu nedeniyle kesintiye uğradı. Güney İspanya'daki Caesar karşıtı hareket Pompeius'un oğullarının buraya gelmesiyle güç kazandı. Buradaki valilerin yardım istemeleri üzerine Caesar Lepidus'u kendi yerine bırakarak İÖ 46 Kasımı'nda Roma'dan ayrıldı. İspanya'da kendisine bağlı kalan lejyonlarla birlikte oldukça büyük bir güç oluşturdu. Önce küçük çarpışmalarla karşı güçleri zayıflatmaya çalıştı. Sonunda İÖ 17 Mart 45'te Munda'da büyük bir savaşla İspanya'daki son direnişi de kırdı. Caesar İspanya'dan ayrılmadan önce güney, doğu ve batı kıyılarında koloniler kurdu. Bu kolonilere veteranlarını, Romalı proleterleri ve son savaşta kendisiyle işbirliği yapan yerli halkı yerleştirdi.

Roma'ya dönen Caesar'a senato yeni haklar ve yetkiler verdi. İÖ 46'da on yıllık süre için verilen diktatörlük Aralık İÖ 45'de ölene dek diktatör (*dictator perpetuus*) kalma biçimine dönüştürüldü. Böylece Roma'nın tek hakimi oldu. Ayrıca imparatorluk sanını özel adı gibi kullanma hakkı ve *sacrosanctus* (dokunulmazlık) tanındı. İÖ 45'te öldükten sonra tanrılar arasına kabul edilmesine karar verildi. İstediği zaman zafer alayında giyilebilen giysilerle de dolaşmak ve başında defne dalından çelenk taşıma hakkı verildi. Doğduğu aya (*Quintilis*) *Julius* (Temmuz) adı verildi. İÖ 44'te sikkeler üzerine ad ve sanının yanı sıra portresini de koydurarak hayatta iken sikkelere portresi konan ilk Romalı oldu.

Caesar diktatörlüğü sırasındaki uygulamalarıyla senatonun oluşum ve yetkilerini bir hayli değiştirdi. Kendisine destek sağlamak için yüksek düzeydeki devlet görevlilerinin sayısını artırdı. Bu görevlere yandaşlarını getirdi. Senatoya salt Romalı seçkinlerin değil tüm İtalya kent ve eyaletlerinin temsilcilerinin katılmasını sağlayarak oligarşinin gücünü tümüyle yok etti. İtalya kentleri ve Roma eyaletleri arasındaki hukuki farklılaşmayı gidererek tüm eyaletlere Roma vatandaşlığı hakkını tanıdı.

Bütün bu gelişmeler olurken Caesar, Daklar ve Partlar'a karşı doğu sınırını belirlemek ve güvenliğini sağlamak amacıyla bir doğu seferi düzenlemeye karar verdi. Bu sefer sırasında daha güçlü olmak için kendini kral ilan etme girişimleri senatörler ve halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanınca bundan vazgeçti. Buna karşın cumhuriyetçiler onun uygulamalarının giderek krallığı geri getireceğinden kuşkulanarak Caesar'ı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Kızkardeşinin kocası Cassius Longinus ve yakın dostu Marcus Brutus'un başı çektiği suikastçiler İÖ 15 Mart 44'te bir senato toplantısı sırasında Caesar'ı bıçaklayarak öldürdüler. Suikastçiler arasında Brutus'u da gören Caesar'ın, *et tu Brute?* (Sen de mi Brutus?) sözü tarihe geçmiştir.

Devlet yönetimindeki düzenlemeleri

Erkek çocuğu olmayan Caesar, kızı Julia da çocuğu olmadan öldüğü için yeğeni Octavius'u (Augustus) evlat edinmişti. Caesar'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Octavius, Marcus Antonius ve Lepidus ile birlikte II. triumvirliği oluşturarak Caesar'ın katillerini tek tek yok etti.

Caesar devlet adamlığının yanı sıra Latin edebiyatının önde gelen yazarlarındandır. Galya savaşlarını ve Galya'yı ele geçirmesini konu alan *De Bello Gallico* (Galya Savaşı Üzerine) ve Pompeius ile arasındaki iç savaşı anlattığı *De Bello Civili* ("Sivil Savaş Üzerine") adlı tarihi yapıtları günümüze dek Latin klasikleri arasındaki önemini korumuştur. Ayrıca, *Laudes Herculis* (Herakles'e Övgü), *Oidipus*, *Dicta collectanea* (Toplanmış Vecizeler), *Anticato* (Cato'ya Karşı), *Iter* (Seyahat) adlı yapıtları kaybolmuştur.

Caesar'ın yaşamı, savaşları ve ölümü pek çok yapıta konu olmuştur. Shakespeare'in *Julius Caesar*, Voltaire'in *La mort de Jules César* (Jules César'ın Ölümü), Bernard Shaw'un *Caesar and Cleopatra* (Caesar ve Cleopatra), Bertolt Brecht'in *Die Geschäfte des Herrn Julius Casar* (Bay Jül Sezar'ın İşleri) adlı yapıtları bunların en tanınmışlarıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De Bello Gallico*, 8 kitap, İÖ 51, (Galya Savaşı, 1949); *De Bello Civili*, 3 kitap, ("Sivil Savaş Üzerine").

• **KAYNAKLAR:** F. Altheim, *Römische Geschichte*, 2 cilt, 1948; H. Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1953; M. Gelzer, *Caesar, Politician and Statesman*, 6. baskı, 1960; A. Heus, *Römische Geschichte*, 1964; T. Mommsen, *Römische Geschichte*, 3 cilt, 1854-1856.

• **BAKINIZ:** ANTONIUS, AUGUSTUS, BRUTUS, CATILINA, CATO [Genç], KLEOPATRA, LICINIUS CRASSUS, MITRIDATES VI, POMPEIUS, SULLA.

CAETANO, Marcello José
(1906)

Portekizli devlet adamı. Salazar'dan sonra 1968-1974 arasında başbakanlık yapmıştır.

17 Ağustos 1906'da Lizbon'da doğdu. Orta halli bir ailedendi. Hukuk öğrenimi gördü. "Integralistas"

denilen aşırı sağcı bir topluluğa katıldı. İdare hukuku uzmanı olarak maliye bakanlığına girdi. O dönemde maliye bakanı olan Salazar'ın dikkatini çekerek 1929'dan sonra onun danışmanlığına getirildi.

Salazar 1932'de başbakan olunca, Caetano Yeni Portekiz Devleti'nin (Estado Novo) temelini oluşturacak olan "korporatif" 1933 Anayasası'nın hazırlanmasında yardımcı oldu. 1944-1949 arasında sömürgeler bakanı, 1955-1959 arasında başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. 1947-1949 arasında da Salazar yanlısı Uniao Nacional'in (Ulusal Birlik) başkanlığını yapan Caetano, 1959'da hükümetteki görevinden ayrıldı, Lizbon Üniversitesi rektörü oldu. 1962'de üniversiteye polisin müdahalesi üzerine rektörlükten istifa etti ancak ders vermeyi sürdürdü.

Eylül 1968'de Salazar'ın hastalanması üzerine hükümeti kurma görevi Caetano'ya verildi. Kısıtlı bir demokratikleşme hareketine girişen Caetano, temel olarak Salazar rejiminin özelliklerini korudu.

Caetano, sürgünde bulunan muhalefet lideri Mario Soares'in yurda dönmesine ve 1969'da serbest bir seçimin yapılmasına izin verdi. Bu, 43 yıl içindeki tek seçim olduğu için önem taşıyordu. Muhalefet partilerinin de seçime katılmasına izin verildi. Ancak Uniao Nacional'in yürüttüğü bir kampanya sonucu bu birlik Ulusal Meclis'te çoğunluğu alınca diğer partiler kapatıldı. 2 Aralık 1970'te Başbakan Caetano sömürgelere özerklik tanıyan, ancak bağımsızlıklarına izin vermeyen bir anayasa değişikliği programı açıkladı. 1971'de Ulusal Meclis'in yetkilerini artıran anayasal düzenlemeden sonra, sömürgelere özerklik tanındı. Basına konulan sansür büyük ölçüde kaldırıldı, dinsel özgürlükler genişletildi. 25 Temmuz 1972'de devlet başkanlığına üçüncü kez getirilen Thomáz döneminde hükümetteki liberal bakanlar tasfiye edildi. Bu Caetano'nun bir muhalefet partisi kurulması çabalarını sona erdirdi. Ekim 1973 seçimlerinde tüm sandalyeleri hükümet partisi Acçao Nacional Popular-ANP (daha önceki adı Ulusal Birlik) aldı.

Bu arada, bağımsızlıklarını isteyen sömürgelere karşı sürdürülen savaşlar, bütçenin yarısına mal olmuş, fiyat artışları % 20'yi bulmuştu. Caetano ile ordu komutanları arasında sömürgeler konusunda bir çatışma vardı. General Spinola sömürge siyasetine doğrudan karşı olduğunu açıkladı. Kendilerine Movimento das Forças Armadas (Silahlı Güçler Hareketi) adını veren subaylar 25 Nisan 1974'te kansız bir darbeyle sivil diktatörlüğe son verdiler. Caetano, devlet başkanıyla birlikte Madera'ya sürüldü. Bir süre sonra da Brezilya'ya sığındı. 1974 Haziranı'nda Rio de Janeiro Üniversitesi Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsü'ne müdür olarak atandı.

• BAKINIZ: SALAZAR, M. SOARES.

CAFER BERMEKÎ
(? - 803)

Abbasi veziri. Devlet yönetiminde uzun süre etkili olan Bermekî ailesinin son üyesidir.

Cafer Bermekî, Abbasi halifelerine vezirlik eden İran kökenli bir aileden gelmektedir. Doğum yeri ve doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 37 yaşında öldüğü gözönüne alınırsa 766'da doğduğu kabul edilebilir. 27 Ocak 803'te Bağdat'ta idam edildi.

Büyükbabası Halîd b. Bermekî, halife el-Mansur'un (754-775) mali danışmanıydı. Babası Yahya b. Halid de halife el-Mehdi'nin (775-785) oğlu Harun' un eğitimiyle görevlendirilmiş, ayrıca valilik ve bayındırlık işlerinde de bulunmuştu.

Halife el-Hadi'nin kısa süren saltanatından (785-786) sonra yerine Harun Reşid geçti. Yeni halife hocası Yahya'yı geniş yetkilerle vezirliğe getirdi. Yahya, ölümüne değin (805), oğulları Fadi ve Cafer'le birlikte devletin yönetimini elinde tuttu.

Cafer yazısının güzelliği, hatasız konuşması, gökbilimdeki bilgisiyle kısa sürede Harun Reşid'in gözüne girdi. Mısır, Suriye, Sicistan valiliklerinde bulundu. Harun Reşid, onu yanından ayırmak istemediği için Cafer'in valilik görevini müsellimleriyle yürüttüğü de söylenir. Cafer, halifenin oğlu el-Memun'un eğitimiyle de ilgileniyordu. Ancak, Harun Reşid'le Cafer'in aralarındaki yakınlık dedikodulara neden oldu. Bunları önlemek ve Cafer'i yanında sürekli tutabilmek için, kızkardeşi Abbase'yi karı koca yaşamamak koşuluyla Cafer'le evlendirdi.

Harun Reşid, hacca gittiği sırada kızkardeşinin gizlice doğurduğunu ve çocuğu Mekke'de sakladığını öğrenince Cafer Bermekî'yi 27 Ocak 803'te öldürttü. Bermekî ailesinden geride kalanlar da tutuklanıp mallarına el kondu. Bermekiler, Bağdat'ın doğusundaki görkemli saraylarda yaşıyorlardı. Cafer'in yaptırttığı Caferi'ye Sarayı daha sonra halife el-Memun tarafından halifelik sarayı (Darülhilafe) durumuna getirildi. Dicle ırmağının kıyısındaki geniş bahçeli bu saraylarda Bermekî ailesinin inanılmaz derecede kıymetli hazineleri bulunuyordu. Onların ellerinin açıklığı atasözlerine de geçmiştir. Bugün bile Arap ülkelerinde Cafer kadar eli açık deyimi kullanılır.

Cafer Bermekî'nin Abbase'yle aşkı, Harun Reşid'le ilişkileri Arap ve Batılı yazarların hayal güçleriyle de beslenerek, Corci Zeydan'ın *Abbase*, (1920), Aimé Giron ve Albert Tozza'nın, *Les Nuits de Bagdad*, (Bağdat Geceleri, 1904), Catherine Hermary-Vielle'in, *Le Grand Vizir de le Nuit*, (Gecelerin Veziri, 1981) gibi romanlarına konu olmuştur.

• KAYNAKLAR: L. Bouvat, "Les Bermécides d'Aprés les Historiens Arabes et Persans, *Revue du Monde Musulmane*, (XX), 1912; P.K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, II, 1980.

• BAKINIZ: HARUN REŞİD.

CAFER ÇELEBİ [Tâcizâde]
(1452-1515)

Osmanlı divan şairi ve münşi. Divan nesrindeki ustalığıyla tanınmıştır.

Amasya'da doğdu, 18 Ağustos 1515'te İstanbul'da öldü. II. Bayezid dönemi defterdarlarından Taci Bey'in oğlu, ünlü münşi Tâcizâde Sadi Çelebi'nin kardeşidir.

Babasının gözetiminde iyi bir öğrenim gördü. Hocazade Muslihiddin, Hatibzade Muhiddin, Kestelli Muslihiddin Mustafa gibi dönemin önemli bilim adamlarından ders gördü. Hacı Hüseyinzade'den mülazemet rüûsu aldı. Amasyalı hattat Şeyh Hamdullah'dan hat sanatını öğrendi. İlkönce Simav'da müderrislik ve kadılık yaptı. Ardından günde 50 akçeyle İstanbul'da Mahmud Paşa medresesine atandı. Kısa bir süre sonra, 1497'de Divan-ı Hümayun nişancılığına getirildi. Görevindeki başarısıyla II. Bayezid'in dikkatini çekti ve paşa unvanı aldı. II. Bayezid'in saltanatının son yıllarındaki şehzadeler olayında, Şehzade Ahmed'in tahta geçmesi için çalıştı. Bu nedenle Selim'in padişah olmasını isteyen yeniçerilerin düşmanlığını kazandı. Evi ve malları yağma edilerek görevinden alındı.

1512'de I. Selim [Yavuz] tahta geçtikten sonra Cafer Çelebi'ye İstanbul yakınlarındaki bazı kasabaların kadılığı verildi. Sonra yeniden nişancılığa atandı. İran seferine çıkıldığı sırada I. İsmail'e (Şah İsmail) gönderilen Farsça mektupların bazılarını, Çaldıran savaşı zaferle bittikten sonra da her tarafa yollanan fetihnameleri Cafer Çelebi kaleme aldı. I. Selim savaş sırasında I. İsmail'in tutsak düşen karısı Taclı Hanım'ı, Cafer Çelebi'ye nikâhladı. Ordu sefer dönüşünde Pasinler ovasında kışladı. Cafer Çelebi 13 Ekim 1514'te burada Anadolu Kazaskerliği'ne atandı. Kışı, padişahla birlikte Amasya'da geçirdi, Cafer Çelebi, İstanbul'a dönüldükten sonra Çaldıran savaşının ardından Karabağ'da kışlamak için ayak dirediği, askeri ayaklanmaya kışkırtanlar arasında bulunduğu yolunda I. Selim'e ihbar edildi. Padişahın "İslam askerini isyana sürükleyen adamın cezası nedir?" sorusuna, Cafer Çelebi "sabit olursa idamdır" yanıtını verdi. Ayrıca suçsuzluğunu ileri sürdüyse de 18 Ağustos 1515'te İstanbul'da idam edildi. "Ah gitti bu cihandan Cafer" (Hicri 921) mısraı ölümüne düşürülen tarihtir.

Bazı kaynaklar I. Selim'in şehzadeliğinde Çorlu'nun Karıştıran ovasında babası ile karşılaşması sırasında askerlerinin kaçması olayına Cafer Çelebi'nin bir yergi yazmasını idamına neden olarak gösterirler.

En önemli yapıtı olan, *Divan*'ı, çoğunlukla Türkçe şiirlerinden oluşur. Bilinen yazma nüshalardaki dize sayısı değişiktir. Divanın eleştirili basımında, Türkçe 25 kaside, 1 müseddes, 255 gazel, 8 murabba, 10 kıta, 3 terci-i bend; Arapça 4 kaside, 1 müstezad, 1 gazel; Farsça 2 kaside, 1 tahmis, 1 murabba vardır. *Hevesname* adlı yapıtını Mesnevi tarzında yazmıştır. Cafer Çelebi'nin başından geçen bir aşk serüvenidir. Ayrıca 15. yy'ın sonları ile 16. yy'ın başlarında İstanbul'un günlük yaşayışıyla, Saray-ı Hümayun, Galata kulesi, Ayasofya, Fatih camileri, Kâğıthane, Eyüp, Yedikule gibi semtlerin özellikleri anlatılır. *Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi*, İstanbul'un fethini (1453) konu edinir. 16. yy düz yazısının en güzel örneklerinden biridir. *Enisü'l-Arifin*, Şükrullah'ın aynı adı taşıyan, 15 bölümlük Farsça ahlak kitabının çevirisidir. Cafer Çelebi'nin *Küsname* adlı mizahi yapıtı ile *Münşeat*'ı henüz ele geçmemiştir.

Yaşadığı dönemde güçlü bir münşi olarak tanınan Cafer Çelebi'nin şiirlerinde Ahmed Paşa'nın etkisi görülür. Salt Türkçe sözcüklerle yazdığı dizelerin yanında Farsça tamlamalarla kurulmuş tek Türkçe sözcük bulunmayan dizeleri de vardır. Cafer Çelebi, Şeyhî'ye Zatî'de Cafer Çelebi'ye nazireler yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Life and Works of Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi with a Critical Edition of his Divân*, (ö.s.), İ.E. Erünsal (yay.), 1983, ("Tacizade Cafer Çelebi'nin Yaşamı ve Eserleri ve Divanının Eleştirel Basımı"); *Hevesname*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4373); *Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi*, (ö.s.), Halis Efendi (yay.), 1913, (yeni harflerle, 1953); *Enisü'l-Arifin Çevirisi*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 834.)

• **BAKINIZ:** BAYEZİD II, SELİM I.

CAFER, b. MUHAMMED
(700-765)

On iki imamın altıncısı. Caferiye mezhebinin kurucusudur.

Doğduğu yer kesin değildir, Medine'de ölmüştür. Gerçek adı Cafer b. Muhammed Bakır'dır, başka bir adı da Caferu's-Sâdık'tır. Peygamber'in damadı ve amcaoğlu Ali b. Ebu Talib'in, beşinci kuşaktan torunudur. Din öğrenimi görmüş, özellikle *Kuran* ve Hadis konularında, İslam hukuku alanında, çağına ve çevresine göre, geniş kapsamlı çalışmalar yapmış, yeni yorumlar ortaya atmıştır. Yaşamı boyunca bilimle uğraşmış, çevresinde toplananları, İslam dininin ilkeleri konusunda aydınlatmayı amaç edinmiş, toplum olaylarına, yönetim işlerine pek karışmamıştır. Peygambere ve inançlarına bağlılığı nedeniyle kendisine "sâdık" sanı verilmiştir. Cafer gerçekte bir "mezhep" kurmamış, çevresinde toplananlara, düşüncelerini anlatmakla, onların *Kuran* ve Hadis'le ilgili sorunlarına yorum getirmekle, çözüm aramakla yetinmiştir. Onun görüşlerini benimseyen, düşüncelerini birer davranış ilkesi, yaşama kuralı olarak uygulayanlar sonradan "Caferiye" denen mezhebin doğmasına olanak sağlamışlardır. Cafer'in, din konularını içeren, kendi görüşlerini sergileyen on beş kitap yazdığı söylenirse de bunlardan günümüze kalan olmamıştır. Onunla ilgili olduğu ileri sürülen düşüncelerin çoğu, onun izini sürenlerin yaptıkları derlemelerdir. Bu derlemelerin bir bölümü, Bektaşiler ve başka Alevi topluluklar arasında "Buyruk" adıyla yayılmış, kılavuz yapıt sayılmıştır.

Cafer'in etkinliği kendisine bağlanan ve "Alevilik" adıyla, İslam ülkelerinde çok geniş bir alana yayılan inanç kurumu yoluyladır. Halife Ali'nin

yolunda gidenlerin oluşturdukları bu topluluk, sonraları bir "mezhep" ve siyasal kuruluş niteliği kazanmıştır. İran'da "Şiîlik", Anadolu'da ve özellikle Türkler arasında "Bektaşilik" adıyla yayılan bu inanç kurumuna kimi yörelerde "Caferi Mezhebi" de denmektedir. Cafer'in adından kaynaklanan bu mezheple ilgili yorumlar çok değişiktir. Bu değişiklik de çevrenin inanç geleneklerinden, eski çoktanrıcı dinlerle olan ilgilerinden kaynaklanmaktadır. İran'da yayılan Şiîlik, eski İran dinlerinden, İran uygarlığından, özellikle Zerdüşt inançlarından geniş ölçüde etkilenmiştir. Anadolu'da gelişen Bektaşilik ise, eski Anadolu dinlerinden, Yeni-Platoncu felsefe akımından, Pythagoras ve Orpheus inançlarından etkilenmiştir. Kendilerini "Caferi Mezhebi"ne bağlı sayan Bektaşiler, gerçekte, Cafer'in yalnız adından ve atası Ali ile çocuklarına yapılan işlemlerden etkilenmişlerdir. Bu nedenle Cafer'in adıyla, onun adına kurulan "Caferi Mezhebi"ni birbirinden ayırma olanağı yoktur. Öte yandan, İslam ülkelerinde, On İki İmam adına kurulan ve "İmamiye" denen inanç kurumu da Cafer'i en büyük imamlardan biri saymaktadır. Bu inanç kurumlarının adlarının değişik olmalarına karşılık içeriklerinde önemli bir ayrılık bulunmaz.

Cafer'in olduğu söylenen düşüncelere göre "İman" ustan üstündür, us ancak imanın ışığı altında iş görebilir. Evren yoktan varedilmiştir, sonunda gene yokolacaktır. Bütün insanlar, yaşadıkları sürece Tanrı'nın, peygamberin gösterdiği yolda gitme gereğindedirler. Tek yasa *Kuran*'dır, Hadis onun bir yorumu niteliğindedir. Her birey kendi yaptığından sorumludur. Bu sorumlu olma durumu da yalnız Tanrı'ya karşıdır. Tanrı en yüce yargıçtır, en yüce bilgindir.

İnsan biri gövde, biri ruh olmak üzere iki ayrı tözden kurulu bir bütündür. Gövde, ruhun ayrılışıyla, dağılacak, toprağa dönüşecektir. Ruh ise, geldiği kaynağa, tanrısal evrene dönecek, varlığını gövdesiz olarak sürdürecektir. Ruhların yaratılışı gövdelerden öncedir. Gövdenin görevi ruhun buyruğunu yerine getirmek, ruhun görevi de Tanrı'yı bilmektir.

Cafer'in etkisi kendi adına düzenlenen "Buyruk" nedeniyle bütün Alevi kuruluşları kapsamıştır. Anadolu'da Bektaşilik adıyla gelişen inanç kurumunun önemli kaynaklarından biri de bu "Buyruk"tur.

• KAYNAKLAR: F. Bozkurt, *Buyruk*, 1983; N. Çağatay, İ. A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976; A.Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 1979.

• BAKINIZ: ALİ.

CAFEROĞLU, Ahmet
(1899-1975)

Türk, dilbilimci ve Türkolog. Türk dili tarihi, Türk adbilimi (onomastik) ve Anadolu ağızları konusundaki çalışmalarıyla uluslararası ün kazanmıştır.

17 Nisan 1899'da Azerbaycan'ın Gence kentinde doğdu, 6 Ocak 1975'te İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini Semerkant ve Gence'de tamamladı, sonra Kiev Yüksek Ticaret Okulu'na başladı. Bu okulda üç dönem eğitim gördükten sonra Ekim Devrimi'nin başlaması üzerine Gence'ye döndü, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için girişilen mücadeleye katıldı. 1919'da Baku Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde kısa bir süre okudu, ancak bağımsızlık hareketinin yenilgiye uğraması üzerine kaçarak Türkiye'ye geldi. Türk dili üzerine çalışmalarını İstanbul Darülfünunu'nda sürdürerek 1924'te burayı bitirdi. 1925'te Türkiyat Enstitüsü'nde asistanlık yaptığı sırada Alman Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği bir bursla Almanya'ya gitti. Berlin ve Breslau üniversitelerinde doktora çalışması yaptı. 1929'da Azerbaycan ağzı üzerine hazırladığı teziyle doktor oldu. Aynı yıl Türkiye'ye döndü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doçentliğe, 1938'de ise profesörlüğe yükseldi. 1946'da Fuat Köprülü üniversiteden ayrılınca onun yerine Türk Dili Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığına getirildi. 1973'te emekliye ayrıldı.

Caferoğlu, özellikle Anadolu ve Azeri ağızları, Türk adbilimi, Türk dili tarihi konularında çalışmış, bu konularda 400'ü aşkın makale yayımlamıştır. Kuruluşundan beri Türk Dil Kurumu'nun üyesi olmuş, uluslararası birçok dilbilim kuruluşuna üye seçilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi*, 1932; *Uygur Sözlüğü*, 3 cilt, 1934-1938; *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, 2 cilt, 1940-1941; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1942; *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, 1943; *Türk Dili Tarihi Notları*, 2 cilt, 1943-1947; *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, 1944; *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1945; *Kuzey Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, 1946; *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, 1948; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, 1951; *Türk Dili Tarihi*, 2 cilt, 1958-1964; *Türk Kavimleri*, (ö.s.), 1983.

CAFER TAYYAR
(? - 629)

İlk Müslüman olanlardan ve İslam dininin yayılması için savaşanlardandır.

Mekke'de doğdu, Muta'da öldü. Gerçek adı Cafer b. Ebu Talib'tir. Peygamberin amcasının oğludur. Müslümanlığı ilk benimseyenlerdendir. İslam dininin yayılmasını istemeyenlerin Mekke'yi basmaları üzerine Habeşistan'a göçen topluluğun başkanı olmuş, Habeş İmparatoru ile görüşmüş, 628'de yeniden Arabistan'a dönmüştür.

Bizans'la savaşan Zeyd b. Hadise'nin ordusunda görev aldı, onun savaşta ölümü üzerine, ordunun yönetimini üstlendi. Muta savaşında önce iki kolu birden kesildi, bir süre sonra da öldü. Savaşırken uçar gibi hızla ileriye atılması, düşmana saldırması yüzünden Cafer-i Tayyar (Uçan Cafer) diye nitelendi. Türbesi Müslümanlar arasında kutsal sayılır. Cafer ölümünden sonra, bütün İslam ülkelerinde, en saygın

kişilerden biri olmuş, onunla ilgili birçok söylence ve öykü düzenlenmiştir. İslam yazınında yiğitliğin, inanç uğrunda savaşmanın örnek insanı sayılır. Türk Divan yazınında, savaşçıları Cafer Tayyar'a benzeterek övmek bir gelenek olmuştur.

• BAKINIZ: HZ. MUHAMMED.

CAGE, John
(1912)

ABD'li besteci. Sesin doğası üzerine araştırmaları ve yenilikçi anlayıştaki müziğiyle etkili olmuştur.

5 Eylül 1912'de, Los Angeles'da doğdu. Çeşitli buluşları olan bir elektrik mühendisinin oğludur. Küçük yaşta piyano öğrenmeye başladı. Gençliğinde, özellikle Avrupa'da geçirdiği yaklaşık bir buçuk yıllık dönemde, müziğin yanı sıra şiir, resim ve mimarlıkla da ilgilendi. 1931'de ABD'ye döndükten sonra ise, müzik başlıca uğraşı oldu. Önemli bir Schönberg yorumcusu olan piyanist Richard Bühling'den kompozisyon dersleri aldı. Daha sonra, besteci Henry Cowell'in derslerini izledi, 1934'te ise Schönberg'in öğrencisi oldu.

Bu dönemde Cage'in ilgi alanı, Schönberg'in öğrettikleriyle sınırlı kalmamış, vurmalı çalgılar müziğine ve modern dansa da yönelmiştir. Vurmalı çalgılar müziği üzerine çalışırken, sessizliği de müziğin bir öğesi olarak kavraması, daha sonra girişeceği deney ve yeniliklerin temellerinden birini oluşturur.

İki yıl kaldığı Seattle'da, Bonnie Bird'ün dans derslerine besteci ve eşlikçi olarak katıldı. Bu sırada, piyanonun telleri arasına vida, lastik vb. gibi cisimler yerleştirerek oluşturduğu "Hazırlanmış piyano" (*prepared piano*), Cage'in çağdaş müziğe en önemli katkılarından biri sayılmaktadır. Sanatçı, "Hazırlanmış piyano" için birçok yapıt yazmıştır.

1939'dan başlayarak müzik çalışmalarında elektronikten de yararlanmayı deneyen Cage, 1943'te, New York Modern Sanat Müzesi'nde verdiği bir konserle dikkati çekti ve giderek, önemli bir yenilikçi (*avant-garde*) müzikçi olarak tanındı.

Ancak, yenilik denemeleri, her zaman olumlu tepkilerle karşılanmamıştır. 1958'de New York'taki Town Hall'de düzenlenen ve toplu yapıtlarını sunan bir konserde yer alan *Piyano ve Orkestra İçin Konçerto*, daha önceki yapıtlarını beğenen izleyicilerin bile tepkisiyle karşılanmış, 1964'te de, *Atlas eclipticalis* adlı yapıtının Leonard Bernstein yönetimindeki New York Filarmoni Orkestrası tarafından sunulmasından sonra Cage, hem izleyiciler, hem de kimi orkestra üyelerince ıslıklanmıştır.

Sanatçının oldukça çeşitlilik gösteren ilgi alanlarından, müziğini belki de en çok etkilemiş olanı Doğu felsefesi, özellikle Zen Budizm'di. 1945'te Hintçe öğrenmeye ve Zen Budizm üzerine çalışmaya başlamıştı. 1950'den sonra belirsizlik ilkesine dayanarak geliştirdiği rastlantısal müzikte, Doğu felsefesinden esinlenmişti.

1954'te New York yakınlarındaki küçük bir yerleşim merkezi olan Stony Point'e gitti ve burada mantarları incelemeye girişti. Kısa sürede uzmanlaşarak, New School for Social Research'te bu konuda dersler verdi. 1962'de New York Mantarbilim Derneği'ni kurdu. Ayrıca, müziği, mantarları ve daha birçok konuyu kapsayan, yaşamın kendisini ya da çeşitli yönlerini ele alan konuşmalar yaptı.

Cage'in ilgi alanlarında görülen bu çeşitlilik, kişiliğinin belirgin bir özelliğini oluşturduğu gibi, müziğinin ve müzik anlayışının gelişimi üzerine de ipucu sağlamaktadır. 1930'larda yoğun olarak müzikle uğraştığı sırada, Stravinski'nin öncülük ettiği Yeni-Klasikçilik ve Schönberg'in on iki ton tekniği genç müzikçiler için, aralarında seçim yapılacak iki seçenek durumundaydı. Her türlü sesin müzikte yeri olabileceğini düşünen Cage'in, böyle bir ortamda, kromatik dizideki on iki sese de eşdeğer ağırlık vermeyi gözeten Schönberg'in yöntemine yönelmiş olması doğaldır. Ancak, vurmalı çalgılar üzerine yaptığı çalışmalarda, Schönberg'in sisteminin bu tür müzik için uygun olmadığı sonucuna vardı. Sessizliğin de, sesle birlikte ve onun karşıtı olarak varolduğunu düşündü. Sesin temel özellikleri olan yükseklik (perde), tını, şiddet ve süreden, sadece süre sessizlik için söz konusu olabilirdi. Bu görüşten hareketle Cage, armoni ve melodiyi bir kenara bırakarak, zaman öğesine, yani ritmik yapıya dayanan bir müzik geliştirdi. Onun hazırlanmış piyanosu da, beklenmedik ve belki daha önce duyulmamış sesler elde etmeye yönelik bir çaba sayılmalıdır. *4' 33"* (Dört Dakika Otuz Üç Saniye) adlı yapıtında ise bir ya da daha fazla çalgı sahnede yer alır ama yorumcular hiçbir şey çalmazlar. Sadece, istedikleri herhangi bir şekilde bölümlerin bittiğini belirten hareketler yaparlar.

Zen Budizm'le olan ilişkisi, Cage'in müzik anlayışına önemli etkiler yapmış, özellikle rastlantısal müziğe yönelmesinde ve belirsizlik ilkesini gözetmesinde rol oynamıştır. Kimi yapıtlarında, eski bir Çin kaynağı olan *I Ching*'de ("Değişimler Kitabı") belirtilen yöntemleri kullanmaya başladı. Sanatçı 1950 öncesi yapıtlarında dışavurumcu bir anlayışın egemen olduğunu düşünmüş, rastlantıya ve yorumcuların, hatta izleyicilerin katkılarına yer bırakabilen bir tarzı benimsemeye başlamıştır. Böyle bir eğilim, aynı zamanda, müziğin, aklın ya da ahlaksal ve estetik yargıların sınırlamasından bağımsız olarak, yaşamın bütününü kapsamasını ve doğal süreçlerle uyuşmasını amaçlıyordu. Bu yönüyle Cage, Gerçeküstücülük ve Dadacılık'ın da etkisindedir.

Cage'in 1960'ta Lejaren Hiller ile birlikte gerçekleştirdiği *HPSCHD* adlı gösteri, onun hem bu anlayışını, hem de elektronikten yararlanmasını örnekleyen önemli bir üründür. Dört buçuk saatlik bu yapıtta, teknoloji ve rastlantının etkileri birleştirilmiştir. Yapıtın adı, harpsikord sözcüğünün, bilgisayar kullanımının gereklerine göre kısaltılmasıyla oluşturulmuştur. Harpsikord soloları, Mozart'ın "Zar Aracılığıyla Vals Bestelemeye Giriş" adlı çalışmasına ve çeşitli bestecilerden alınan temalara dayanır. Bu temalar, bilgisayar aracılığıyla işlenir, ancak, bilgisayarın kullanımı için başvurulan sayılar, *I Ching*'den çıkarılmıştır. Yapıtın yirmi bir dakika süren plak kaydında ise dinleyici, bilgisayarın işlemiş olduğu ve albümle birlikte verilen

bilgilere uygun biçimde, stereo aygıtının düğmeleriyle oynayarak müziğin oluşturulmasına katılır.

Cage hakkındaki değerlendirmeler,hemen her zaman, oldukça farklı, hatta karşıt olmuştur. Bununla birlikte, müzik anlayışı ve notasyonuna getirdiği yenilikler, sesin doğası üzerine araştırmaları, besteleri ve gösterileriyle birçok müzikçi, ressam ve koreografı etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** Hazırlanmış piyano için sonat ve interlüdler. **Çeşitli:** *Construction* dizisi; *Imaginary Landscape* dizisi, ("Düşsel Manzara"); *Variations* dizisi, (Çeşitlemeler); *Credo in Us*, 1942; *Williams Mix*, 1951-1952; *4' 33"*, 1953; *Radio Music*, 1956; *Fontana Mix*, 1958; *Cartridge Music*, 1960; *Atlas eclipticalis*, 1961; *Rozart Mix*, 1965; *HPSCHD*, 1967-1968. **Kitap:** *Silence*, 1961, ("Sessizlik"); *A Year from Monday*, 1967.

• **KAYNAKLAR:** R. Dunn, *John Cage*, 1962; C. Tomkins, *The Bride and the Bachelors: The Heretical Courtship in Modern Art*, 1965; P. Yates, *Twentieth Century Music*, 1967.

• **BAKINIZ:** BRETON, DUCHAMP, STOCKHAUSEN, VARESE.

CAGNEY, James
(1904)

ABD'li sinema oyuncusu. Amerikan sinemasında genellikle sert erkek tiplerini canlandırarak ün yapmıştır.

1 Temmuz 1904'te, New York'ta doğdu. İrlandalı, barmen bir babayla Norveçli bir annenin oğludur. Ailesine yardımcı olmak için garsonluk, bilardo salonu fedailiği gibi çeşitli işlerde çalıştı. Broadway oyunlarının korolarında çalıştıktan, kadın kılığında vodvil oyunculuğu yaptıktan sonra başrollere yükseldi. 1930 yılında *Penny Arcade* oyununda sağladığı başarı nedeniyle aynı oyunun sinema uyarlaması olan *Sinner's Holiday*'de ("Günahkârın Tatili") Joan Blondell'le başrolde oynadı.Warner Bros şirketinin sözleşmeli yıldızlarından olan Cagney, bu şirketin çektiği gangster filmlerinin en gözde oyuncusu oldu. 1931'de *The Public Enemy* (Halk Düşmanı), 1932'de *The Crowd Roars* ("Kalabalık Kükrüyor"), 1935'te *Ceiling Zero* ("Tavan Sıfır"), 1938'de *Angels With Dirty Faces* (Kirli Yüzlü Melekler), 1948'de *White Heat* (Beyaz Alev) filmlerini çevirerek bu ününü, öfkeli, denetime sokulamayan kanunsuz adam kimliğinde sürdürdü. Öte yandan, son derece değişik rollerde de oynayarak başarı gösterdi. *A Midsummer Night's Dream*'deki ("Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası") Bottom rolü bunlardan biridir. *Yankee Doodle Dandy*'de (1942) ünlü Broadway yapımcısı George Mc Cohan'ı canlandırdı. Filmde dansedip şarkı söyledi ve bu rolüyle Oscar kazandı. Cagney'in sinemadan ayrılmadan önceki son filmi Billy Wilder'ın *One, Two, Three* ("Bir, İki, Üç") adlı güldürüsü oldu. 1970 sonlarında ise Miloš Forman'ın *Ragtime*'ı ile sinemaya döndü.

Cagney, Amerika'daki 1929 iktisadi buhran döneminin atmosferini en iyi yansıtan oyunculardan biridir. Cagney, Bogart ile birlikte, kendinden sonraki birçok 'öfkeli gençlik' kuşağına model olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Sinner's Holiday*, 1930, ("Günahkârın Tatili"); *The Public Enemy*, 1931, (Halk Düşmanı); *The Crowd Roars*, 1932, ("Kalabalık Kükrüyor"); *Ceiling Zero*, 1935, ("Tavan Sıfır"); *Angels with Dirty Faces*, 1938, (Kirli Yüzlü Melekler); *Kiss Tomorrow Goodbye*, 1949, ("Yarına Elveda De"); *A Midsummer Night's Dream*, 1935, ("Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası"); *Yankee Doodle Dandy*, 1942; *Strawberry Blonde*, 1942, ("Çilek Sarışını"); *White Heat*, 1948, (Beyaz Alev); *What Price Glory?*, 1952, ("Zafer Neye Yarar?"); *Love Me Or Leave Me*, 1955, ("Ya Sev Ya Terket"); *Man of Thousand Faces*, 1957, ("Bin Suratlı Adam"); *One, Two, Three*, 1961, ("Bir, İki, Üç"); *Ragtime*, 1978.

CAHİZ
(776-869)

Arap, bilgin. İslam dünyasında Türkler hakkında bilgi veren ilk kitabı yazmıştır.

Ebu Osman Amr b. Bekr b. Mahbub el-Cahiz, Basra'da doğdu, orada öldü. Arap-zenci karışımı bir soydan geliyordu. Gözlerinin patlaklığından ötürü Cahiz lakabını almıştır.

Çocukluğunda ve gençliğinde, Basra'nın ünlü bilginleri Ebu Ubeyde, el-Esmaî ve Ebu Zeyd'den lugat, gramer, şiir ve tarih dersleri aldı. Basra'nın büyük camisinde toplandıklarından Mescidiler denilen seçkin edebiyat, felsefe, bilim adamlarının etkisi altında yetişti. Basra panayırına gelen şairlerin, hatiplerin şiirlerini ve konuşmalarını dinledi. Arap dilinin açık, seçik düzgün biçimini onlardan öğrendi.

Abbasi halifesi el-Memun (813-833), halifelik üzerine yazdığı yapıtlarını beğenerek Cahiz'i Bağdat'a çağırdı. Cahiz, Bağdat ve Samarra'da halifenin ve devlet büyüklerinin çevresine girdi.

Bağdat'ta bulunduğu sıralarda kaderi yadsıyıp, kul ettiklerinin yaratıcısıdır diyen, Tanrı'nın sıfatları konusunda sünnet ehlinden ayrılan Mutezile büyüklerinden el-Nezzam ve Sümame b. Aşras'ın etkisi altında kaldı.

el-Memun devrinde bir ara Divanü'r-Resail başkanlığına getirildi, fakat üç gün sonra bu görevden ayrıldı. Cahiz geçimini yapıtlarını sunduğu kimselerden aldığı paralarla sağladı. Felç ve damla hastalığına tutulup yaşamının sonuna doğru Basra'ya döndü.

Cahiz, Mutezile büyüklerinin düşüncelerini kabul etmekle birlikte bazı noktalarda onlardan ayrılarak Mutezile içinde bağımsız bir kelam okulu olan Cahiziyye'yi kurmuştur. İlk üç halifenin savunucusu olduğu halde Emeviler'e düşmandı. Ali'yi, Osman ve Muaviye'ye üstün tutardı. Abbasiler'in ve Mutezile'nin düşmanları olan Şiîler'e karşı sertti. Cahiziyye okulu Irak'ta tutunamamış ancak Endülüs'te (İspanya) el-Kurtubi bu görüşü yaymaya çalışmıştır.

Okuyup yazmaya, kitap toplamaya düşkün olan Cahiz, Arap edebiyatının en çok yapıt veren yazarlarından biridir. Cahiz'e ait olduğu sanılan 260'ı aşkın

yapıtın 200 kadarının onun olduğu kesinlikle belirlenmiştir. 25 yapıtı tam, 65 yapıtı da eksik olarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Kitabü'l-Beyan ve't-Tebyin adlı yapıtında Araplar'ın şiir ve hitabet alanındaki yeteneklerini anlatır. *Kitabü'l-Bühela*, Cahiz'in günümüze kadar tam olarak gelen yapıtlarından biridir. Yergici bir yöntemle cimrilik irdelenir. Halk ağızlarından alıntılar yaparak yazdığı bu kitap anlaşılması en güç olanıdır. Fransızcaya da çevrilmiştir. Hayvanlar hakkında yazdığı *Kitabü'l-Hayavan* adlı yapıtı, günümüze tam olarak gelmiştir. İçinde dil, edebiyat, kelamla ilgili bölümler de vardır. Cahiz bu yapıtını hazırlarken Arap kültür malzemesinin yanı sıra Yunan, Hint ve İran kültürlerinden aldığı malzemeyi de eklemiştir. *Kitabü'l-Kavl fi'l-Biğal*,*Kitabü'l-Hayavan*'a yazdığı ektir. *Menakıbı Cündü'l-Hilafe ve Fezailü'l-Etrak* adlı yapıtı, İslam dünyasında Türkler'e dair yazılan en eski yapıttır. Günümüze eksik olarak gelmiştir. Araplar'ın Türkler hakkındaki düşüncelerini yansıtır. Cahiz, kitapta yansız davranmaya çalışmış, kendi görüşlerini belirtmemiştir.Yapıt Türkçeye, ayrıca Kazak Bilimler Akademisi tarafından Kırgızcaya da çevrilmiştir (1956). Şiîler'e karşı ilk üç halifenin yasallığını savunmak için yazdığı *Kitabü'l-Osmaniyye* adlı yapıtı günümüze kadar tam olarak gelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kitabü'l-Beyan ve't-Tebyin*, (ö.s.), 2 cilt, 1895; *Kitabü'l-Bühela*, (ö.s.), G. van Vloten (yay.), 1900; *Kitabü'l-Hayavan*, (ö.s.), 2 cilt, 1907; *Kitabü'l-Kavl fi'l-Biğal*, (ö.s.), G. van Vloten (yay.), 1955; *Menakıb Cündi'l-Hilafe ve Fezailü'l-Etrak*, (ö.s.), G. van Vloten (yay.),1903, *[Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler' in Faziletleri*, (ö.s.), R. Şeşen (çev), 1967]; *Kitabü'l-Osmaniyye*, (ö.s.), Abdüsselam M.Harun (yay.), 1955.

• KAYNAKLAR: C. Pellat, *Le Milieu Basrienne et la Formation de Cahiz*, 1953; C. Pellat, *La Vie et l'Oeuvre d'al-Jahiz*, 1967; R. Şeşen, "Eski Arablar'a Göre Türkler", *Türkiyat Mecmuası*, (XV), 1968; R. Şeşen, "Câhız'ın Eserleri Hakkında Bazı Yeni Malzemeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (I), 1970.

CAILLETET, Louis Paul
(1832-1913)

Fransız, fizikçi. Gazların sıvılaştırılması ve düşük sıcaklık fiziği üzerine çalışmalarıyla tanınır.

Louis Paul Cailletet 21 Eylül 1832'de Chatillon-sur Seine kentinde doğdu. 5 Ocak 1913'te Paris'te öldü. École des Mines'de okuduktan sonra babasının dökümhanesinde çalışmaya başladı, daha sonra işin başına geçti. Yaptığı işin niteliği onu fiziksel araştırmalar yapmaya yönlendirdi. 1870'te gaz yasaları ile ilgilenmeye başladı. Özellikle hakiki gazların ideal gaz yasalarına aykırı davranışlarını saptamak amacı ile çok hassas ölçümler yaptı. Bu konuyu birkaç yıl sonra Van der Waals ayrıntılı olarak incelemiş, hakiki gazları ideal koşullardan ayıran özellikleri düzenleyen bağıntıyı yayımlamıştır.

Bu çalışmalar Cailletet'yi gazların sıvılaştırılması deneylerine yöneltti. Bu amaçla Joule-Thomson etkisi diye bilinen prensibi uyguladı. Buna göre bir gaz önce sıkıştırılıp mümkün olduğu kadar soğutulduktan sonra yeniden genişlemesine izin verilir. Bu genişleme olayı sırasında gaz önemli ölçüde soğur. Bu yöntemi uygulayan Cailletet 1877'de kendi geliştirdiği bir pompa aracılığıyla az miktarda oksijen gazını 300 atmosferlik basınç ve −27°C derecede sıvılaştırabilmişti. Daha sonra aynı tür deneyleri Paris'te Ecole Normale'de tekrarlayarak azot, karbon monoksit ve havayı sıvılaştırmayı başardı. Aynı tür çalışmalar, Cailletet'den bağımsız olarak İsviçreli fizikçi R.P. Pictet tarafından yürütüldüğünden sıvılaştırma olayını ilk kez kimin gerçekleştirdiği bir tartışma konusudur.

Cailletet, gazların sıvılaştırılmasında kullandığı kendi adıyla bilinen pompa sistemini, yüksek basınçları ölçmek için manometreler, ayrıca uçakların yüksekliğini saptamak için de bir tür altimetre geliştirmiştir.

• BAKINIZ: T. ANDREWS, BRIDGMAN, JOULE, PICTET, VAN DER WAALS.

CAIRNES, John Elliot
(1823-1875)

İrlandalı iktisatçı. Klasik iktisat öğretisinin son savunucularındandır.

İrlanda'nın Castle Bellingham kentinde doğdu. Blockheath'de öldü. Bir süre babasının bira fabrikasında çalıştıktan sonra Dublin'de Trinity College'a gitti. 1848'de eğitimini tamamladıktan sonra ekonomi politik üzerine çalışmaya başladı. 1856'da Dublin Üniversitesi'ne ekonomi politik profesörü olarak atandı. 1859'da Galway'da Queens College'a, 1866'da da Londra'daki University College'a geçti. 1872'de sağlık nedeniyle öğretim üyeliğinden ayrıldı.

Büyük ölçüde Ricardo'nun ve John Stuart Mill' in görüşlerini benimseyen Cairnes, klasik iktisadın son temsilcilerindendir. *The Character and Logical Method of Political Economy* ("Ekonomi Politiğin Özelliği ve Mantıksal Yöntemi") adlı ilk kitabında yöntem tartışmaları konusundaki yaklaşımını açıkladı. Kitabında "tarihi gelişimin büyük ölçüde iktisadi olaylar tarafından belirlendiğini göstermek istediğini" söyleyen Cairnes, tümdengelim yönteminin ve soyutlamaların önemini vurguladı. İktisat biliminin alanı, kullanılması gereken yöntem ve diğer bilim dallarıyla ilişkisi konusundaki görüşleri uzun tartışmalara ve görüş ayrılıklarına yol açtı.

En önemli kitabı sayılan *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded* ("Ekonomi Politiğin Yeni Açıklanan Bazı Temel İlkeleri") adlı çalışmasında W.S. Jevons tarafından geliştirilen Fayda Kuramı'nı eleştirdi. Bu kitabında ilk kez "rekabet edemeyen gruplar" kavramını kullanan Cairnes üretim girdilerinin tam akışkan olmadığı durumda ücret farklılıklarının ortaya çıkabileceğini söyledi. "Rekabet edemeyen gruplar" kavramıyla klasik iktisadın tam rekabet ve girdi akışkanlığı varsayımlarının dışına

çıktı. Aynı kitapta Ricardo tarafından ortaya atılan ücret fonu kuramını da yeniden ele aldı. Kârların en düşük düzeye inme eğilimleri varsayımından yola çıkarak ücretlerin sermayeden ödendiğini, sanayide verili koşullar altında, toplam ücretin toplam sermaye ile kesin bir ilişkisi olduğunu savundu.

Eğitim politikası, İrlanda'da toprak mülkiyeti, para ve fiyatlar üzerine yazdığı çeşitli makaleler *Political Essays* ("Siyasi Makaleler") ve *Essays in Political Economy Theoretical and Applied* ("Ekonomi Politik Kuramı ve Uygulaması Üzerine Makaleler") adlı iki kitapta toplandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Character and Logical Method of Political Economy*, 1857, ("Ekonomi Politiğin Özelliği ve Mantıksal Yöntemi"); *The Slave Power*, 1862, ("Köle Gücü"); *Political Essays*, 1873, ("Siyasi Makaleler"); *Essays in Political Economy Theoretical and Applied*, 1873, ("Ekonomi Politik Kuramı ve Uygulaması Üzerine Makaleler"); *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded*, 1874, ("Ekonomi Politiğin Yeni Açıklanan Bazı Temel İlkeleri").

• **BAKINIZ:** J.S. MILL, RICARDO.

CAJAL, Santiago Ramón

Bak. RAMON Y CAJAL, Santiago

CALDER, Alexander
(1898)

ABD'li heykelci. Hareketli metal yapıtlarıyla soyut heykel sanatında yeni bir tür geliştirmiştir.

Philadelphia'da doğdu. Annesi ressam, babası heykelciydi. Aletlere duyduğu ilgi nedeniyle New Jersey'deki Stewens Institute of Technology'ye girerek mühendislik öğrenimi gördü. Resim çizmeyi öğrenmek için 1922'de New York'da gece derslerine gitti. Daha sonra Art Students League'e devam etti. 1926'da resimleriyle bir sergi düzenledi, ama asıl özlediği heykele hareket kazandırmaktı. Aynı yıl Paris'e gitti, burada bir halka çevresinde dönen, ahşap ve metalden yapılmış akrobat, dansçı ve palyaçolarla minyatür bir sirk oluşturdu. Bunun arkasından yine hareket ilkesinden yola çıkarak tel heykellerini yaptı. 1927'de bütün bu tür yapıtlarını Salon des Humoristes'de (Nüktedanlar Salonu) sergileyince eleştirmenlerin ilgisini çekti. 1928'de New York'da ilk kişisel heykel sergisini açtı. Aynı yıl Paris'e döndü. Orada Arp, Miro, Léger, Van Doesburg ve Mondrian gibi sanatçılarla tanıştı. 1931'de Abstraction-Création (Soyutlama-Yaratma) grubuna katıldı. Bu çevrenin de etkisiyle, küçük bir motorla hareket ettirilen birleşik biçimlerin oluşturduğu ilk soyut heykelini gerçekleştirdi. Daha sonra bu tür enerji kaynaklarını kullanmaktan vazgeçti, yalnız hava akımı ya da dokunmayla harekete geçecek gibi duyarlı ve dengeli düzenlemeler oluşturdu. Bunlara Jan Arp, *mobile* (hareketli) adını taktı. Calder 1933'te Connecticut'ta bir atölye açtı. 1937 Paris Uluslararası Sergisi'ndeki İspanyol Pavyonu için ısmarlanan *Mercury Fountain*'i (Merküri Çeşmesi) yaptı. 1951'de Paris'te TNP (Théâtre National Populaire-Ulusal Halk Tiyatrosu) için tiyatro dekorları hazırladı, La Fontaine'in bir kitabını resimledi. 1955'te Hindistan'ın Ahmadabad kentindeki kamu yapıları için anıtsal boyutlarda *mobile*'ler yaptı. Daha sonraki yıllarda başka kentler içinde böyle büyük *mobile*'ler hazırladı. Çeşitli kentlerde açtığı sergilerle ünü iyice yaygınlaştı.

Calder heykel sanatının oldukça hareketli bir döneminde yetişmiştir. 1920'lerde Pevsner ve Gabo kardeşlerin konstrüktivist (yapımcı) görüşlerinin etkisiyle, heykelde kitle anlayışı, yerini boşluğu çevreleyen çizgilere yönelen bir anlayışa bırakmıştı. Calder böyle bir ortamda, klasik geleneklerin kısıtlamalarına karşı çıkan yepyeni bir üslup geliştirmiştir. Yapıtları durağan ve hareketli olmak üzere iki ayrı grupta toplanabilir. Hareketli yapıtlarında, genellikle su bitkilerini anımsatan parçalar, belirli ve değişmez dış çizgileri bulunmayan, hareketli bir bütünü oluşturur. *Mobile* adı verilen bu bütün içindeki parçalar farklı hızlarda dönerek değişik yönlerde hareket ederler. *Mobile*'ler soyut biçimleri, renkleri ve şiirsel görünümleriyle doğadaki hareket kavramının neşeli ve canlı bir yorumu gibidir. Calder'in dev cıvatalar, somunlar ve benzer nesnelerden oluşan ve *stable* diye anılan durağan heykelleri ise, ilkel insana benzer yaratıkları, maden kanatlı ve çelik antenli dev böcekleri çağrıştırır. Calder, hareketli ya da durağan olsun, yaptıklarının çoğunda, ışığın yumuşaklığını yok eden siyah rengi kullanmıştır. Biçimlerin kitlelerinin hareketle olan ilişkisinden, düz ve kıvrımlı çizgilerin karşıtlığından anlatım aracı olarak yararlanmıştır.

• **YAPITLAR Heykel:** *Josephine Baker*, tel heykel, 1926, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Bir Adamın Profili*, tel heykel, 1928-1930; *Halterci*, bronz heykel, 1930, Maeght Fotoğraf Galerisi, Paris; *Mercury Fountain*, 1937, ("Merküri Çeşmesi"). Paris; *Spiny*, 1942, Modern Sanatlar Müzesi, New York, ("Dikenli"); *Yirmi Bir Beyaz Yaprak*, mobile, 1954, Agnés Varda Fotoğraf Galerisi, Paris; *Mobile*, 1958, UNESCO Merkezi, Paris; *Black Sickles, Black Commas*, mobile, 1962, ("Siyah Oraklar, Siyah Virgüller"); *Burç ile Şeytan*, mobile, Louis Carre Fotoğraf Galerisi, Paris. **Kitap resimleri:** *Three Young Rats*, 1944, ("Üç Genç Fare"); *The Tales of La Fontaine*, 1946, ("La Fontaine'den Masallar").

CALDERON DE LA BARCA, Pedro
(1600-1681)

İspanyol oyun yazarı. Lope de Vega ile birlikte İspanyol tiyatrosunun Altın Çağ diye bilinen döneminin önde gelen yazarlarındandır.

17 Ocak 1600'de Madrid'de doğdu, 25 Mayıs 1681'de Madrid'de öldü. Maria Henao y Riano ile sarayda görevli olan Don Diego'nun üçüncü çocuğu idi. Öğrenime Cizvit papazlarının yönetimindeki bir okulda başladı. Bu okulda öğrencilerin Latince ve Yunanca öğrenmeleri ve bu dillerde yazılmış önemli yapıtları tanımaları sağlanıyordu. Calderon 1614'te Alcala Üniversitesi'ne girdi, mantık ve söz sanatları

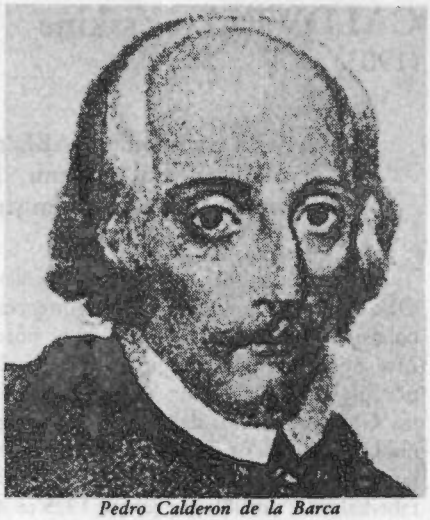

Pedro Calderon de la Barca

konusunda öğrenim gördü. 1616-1620 arasında ise öğrenimini Alcala ve Salamanca üniversitelerinde sürdürdü. Bazı kaynakların onun ilk oyununu on üç yaşındayken yazdığını öne sürmesine karşın, *El carro del cielo* ("Cennetin Arabası") adlı bu oyunun izine rastlanamamıştır. Üniversite yıllarında şiir yazmaya başladı. Bilinen ilk şiirleri 1620'de San Isidro'nun onuruna düzenlenen bir yarışmada yargıcılar kurulundaki Lope de Vega'nın dikkatini çekti. Bilinen ilk oyunu *Amor, honor y poder* ("Aşk, Onur ve Güç") 1623'te Madrid'de sahnelendi.

Calderon 1625'te İspanyol ordusunda görev aldı. İtalya, Felemenk seferlerine katıldı ve Breda'nın ele geçirilişine tanık oldu. Ordudaki görevi yüzünden sık sık dış ülkelere gitmekle birlikte bu yıllar en verimli dönemlerinden biri oldu. 1630'a değin yazdığı onbeş oyundan özellikle *La dama duende* ("Hayalet Kadın") ve *El principe constante* ("Sadık Prens") her çağda oynanan oyunları arasındadır.

1635'te Lope de Vega'nın ölümü üzerine sarayın oyun yazarı ve tiyatro sorumlusu olarak görevlendirildi. İki yıl sonra, IV. Philip'in yaptırdığı Buen Retiro Sarayı'nın tamamlanmasıyla ilgili törende Santiago şövalyeliğine yükseltildi. Bu törene *El mayor encanto, amor* ("Aşk, En Güçlü Büyü") adlı oyunuyla katıldı. Madrid yakınındaki Zarzuela Sarayı'nda ise adını bu saraydan alan ve Calderon'un çok başarılı olduğu *zarzuela* denen operet türünün bazı örnekleri oynandı. Yazarın bu müzikli oyunlarının en tanınmışı *Eco y Narciso*'dur ("Yankı ile Nergis").

1636 ve 1637'de kardeşi Diego, onun yirmi dört oyununu iki cilt halinde yayımladı. 1631-1632'de yazılmış olan ünlü *La vida es sueño* da ("Hayat Bir Rüyadır") bunların arasındaydı. Calderon 1640'ta Katolonya'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak üzere askeri bir harekâta katıldı ve çatışmada elinden yaralandı. En önemli oyunlarından sayılan *El alcalde de Zalamea* ("Zalamea Kadısı") büyük bir olasılıkla bu olaydan esinlenilerek yazılmıştır. Calderon bir süre sonra sağlığının iyi gitmemesi nedeniyle ordudan ayrıldı; kendisine saray tarafından pek de düzenli ödenmeyen bir emeklilik aylığı bağlandı. Bu yıllarda iki kardeşinin ölmesi, kral ailesindeki ölümler yüzünden tiyatro gösterilerine ara verilmesi ve 1647'de sevdiği bir oyuncu kadının doğum yaparken ölmesi Calderon için karanlık bir dönemin başlamasına yol açtı. 1651'de rahip olarak Kilise'ye girdi. Bu tarihten sonra yalnız saray törenleriyle ilgili oyunlar ve Corpus Christi Yortusu sırasında sahnelenen tek perdelik dinsel oyun olarak tanımlanabilecek *auto sacramental*'ler yazdı.

IV. Philip 1653'te Calderon'u Toledo'daki Los Reyes Nuevos Kilisesi rahipliğine atamıştı. Ancak yazarın bu görevi nedeniyle saraydan uzak kalması kralı üzüyordu. Bunun üzerine 1663'te Calderon'u Madrid'e çağırarak kendi özel rahibi yaptı. 1664, 1672 ve 1677'de toplu oyunlarının üçüncü, dördüncü ve beşinci ciltleri yayımlandı. Ölümünden kısa bir süre önce Calderon'dan yapıtlarının bir listesini çıkarması istendi. Bu listeye göre 111 oyunu, 70 *auto sacramental*'i olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bazı kaynaklara göre, bu listede yer almamış bazı oyunlarla birlikte bu sayı 200'ü aşmaktadır. Ölümünden önce üzerinde çalıştığı iki dinsel oyunu yarım kaldı.

İspanya'da Altın Çağ tiyatrosunun ilk döneminde Lope de Vega, ikinci döneminde ise Calderon de la Barca önde gelen iki dev oyun yazarı olarak bilinir. Lope de Vega'nın yaşadığı yıllarda İspanya, dünya devletleri arasında çok güçlü bir imparatorluk olmasına karşılık, Calderon'un yazarlık döneminde bu önemini belli bir ölçüde yitirmeye başlamıştı. Lope de Vega'nın oyunlarında yansıyan toplum düzeninin değişmezliği ve sürekliliği de, Calderon'un oyunlarında yerini iktisadi ve siyasal çatışmaların belirtilerine bırakmaya başladı.

Calderon'un oyunlarında genellikle inanç ve onur temalarının işlendiği görülür. Çağdaşlarının çoğu gibi, o da akademik tiyatro kuramlarına bağlanmamış, neo-klasik kalıpları benimsememiştir. Barok tiyatro anlayışı içinde yazdığı oyunlarında olaylar dizisinin büyük bir ayrıntı zenginliğiyle gelişmesi Calderon'un en belirgin özelliğidir. Kişileştirme üzerinde fazla durmamıştır, asıl güçlü yanı canlı imgelerle yoğunlaştırdığı lirik oyun dilidir. Bu dramatik dilde o dönemin en önemli şairlerinden Luis de Gongora'nın etkisi görülür. Gongora'nın mitolojiden ve klasik edebiyattan kaynaklanan imge zenginliğini, Latin kökenli sözcüklerini, kendi ürettiği yeni sözcükleri Calderon da fazla aşırılığa kaçmadan benimsemiştir.

Onur oyunları

Calderon'u en iyi açıklayan oyunları, parlak dönemi kapanmakta olan bir toplumu yansıttığı "onur oyunları"dır. Şiddet ve ölüme, korku ve doğaüstü güçlere yer veren bu oyunlarda seyirciye geçici isteklere kapılmayıp, her zaman için geçerli olan değerlere bağlanması öğüdü verilir. *El principe constante* Hıristiyanlık'a özgü bir felsefeyle acıya katlanmasını bilen bir prensin Magripliler'ce şehit edilişini sergiler. Calderon genellikle Hıristiyan ahlak ilkelerinden kaynaklanan bir onur anlayışını savunmuştur. *A secreto agravio, secreta venganza* ("Gizli Haksızlığa Karşı Gizli Öç") oyununda kahraman, boyun eğmek zorunda olduğu ahlak kurallarının katılığından yakınır. Yazarın bu yaklaşımı onun gerçekten bu çok katı ahlak anlayışını onaylayıp onaylamadığı konusunda eleştirmenleri kararsızlığa düşürmüştür. Bu konudaki bazı yeni görüşlere göre, Calderon dolaylı olarak hoşgörüden yoksun bu ahlak anlayışını eleştirmektedir.

Oyunlarının yayımlanması

Calderon'un modern tiyatro repertuarlarında en

çok yer verilen oyunlarından *Zalamea Kadısı* bazı eleştirmenlere göre tarihsel oyun türüne girse bile, bu oyunda da geleneksel onur temasının işlendiği söylenebilir. Ancak bu tür oyunlarında genellikle kahramanlarını soylu kişilerden seçen Calderon, *Zalamea Kadısı*'nda onur sahibi bir köylüyü kahraman olarak ele almıştır. Köylü Don Crespo, kızını baştan çıkaran soylu subay tarafından ciddiye alınmasa bile, gerçek onurun ve soyluluğun bir insanın soyağacına değil, davranışlarına bağlı olduğunu kanıtlar.

"Onur oyunları"nın yanı sıra "pelerin ve kılıç oyunları" (*comedia de capa y espada*), felsefi oyunlar (*comedia filosofica*) da yazan Calderon'un *Hayat Bir Rüyadır* adlı oyunu bu son türün en iyi bilinen örneğidir. Bu oyunda insanın özgür iradesiyle ilgili sorunlar, yanılsama ile gerçekliği ayırt etmenin olanaksızlığı ele alınır. Calderon'a göre yaşam, insanların Kıyamet Günü'nde uyanacakları bir düştür.

Dinsel oyunlar

Calderon'un dinsel yanını yansıtan oyunları genellikle *auto sacramental* türündeki kısa yapıtları olarak bilinmekle birlikte, Hıristiyan azizleriyle ilgili yapıtlarını da ayrı bir tür olarak değerlendirmek gerekir. *La devocion de la cruz* ("Haça Bağlılık"), *El magico prodigioso* ("Harikalar Yaratan Büyücü") ve *El purgatorio de San Patricio* ("Aziz Patrik'in Arafı") gibi oyunları bu türün en başarılı örnekleridir. Calderon tiyatro tarihindeki önemli yerini kuşkusuz adı geçen bu oyunlara borçludur. Ancak yaşadığı yıllarda, onun daha çok *auto sacramental* türündeki kısa dinsel oyunlarıyla tanındığı kesindir. Lope de Vega'nın yerleşmesini sağladığı bu türde, Calderon ondan daha büyük bir başarı göstermiş ve *Kutsal Kitap*'tan esinlenerek Aşai Rabbani ayiniyle ilgili birçok oyun yazmıştır. Bunlar arasında en ünlüleri *La cena del rey Baltasar* ("Kral Baltazar'ın Şöleni") ile *El gran teatro del mundo*'dur ("Büyük Dünya Tiyatrosu").

Calderon hemen hemen bütün oyunlarında büyük bir üslup ustası olarak kendini göstermiştir. Özellikle dinsel oyunlarında ve mitolojiden esinlenen yapıtlarında müzik ve biçimsel sahneleme öğeleri önemli bir yer tutar. Ele aldığı değişik dramatik malzemeyi alegorik bir biçimde sunarak oyunlarının bir ayine dönüşmesini sağlar. Bu biçimsel özellikler oyun kişilerinin çizilişinde ve konuşmalarda da kendini gösterir. Bu nedenle Calderon'un oyunlarında gerçeğe benzerlikten çok, bir anlatım yetkinliği göze çarpar.

- YAPITLAR (başlıca): *Amor, honor y poder*, 1623,("Aşk, Onur ve Güç"); *La dama duende*, 1629, ("Hayalet Kadın"); *El principe constante*, 1629, ("Sadık Prens"); *La vida es sueño*, 1631-1632, ("Hayat Bir Rüyadır"); *La devocion de la cruz*, 1634, ("Haça Bağlılık");*La cena del rey Baltasar*, 1634, ("Kral Baltazar'ın Şöleni"); *El purgatoro de San Patricio*, 1636, ("Aziz Patrik'in Arafı"); *El Mayor encanto, amor*, 1637, ("Aşk En Güçlü Büyü"); *El magico prodigioso*, 1637, ("Harikalar Yaratan Büyücü"); *El alcalde de Zalamea*, 1644, ("Zalamea Kadısı"); *El gran teatro del mundo*, 1645, ("Büyük Dünya Tiyatrosu").

- KAYNAKLAR: E. Honig, "Önsöz" *Calderon de la Barca: Four Plays*, 1961; A.A. Parker, *Allegorical Drama of Calderon*, 1943; M. Sauvage, *Calderon: dramaturgie*, 1959.

- BAKINIZ: CERVANTES, GONGORA, LOPE DE VEGA, TIRSO DE MOLINA.

CALDWELL, Erskine
(1903)

ABD'li romancı. ABD'nin güney eyaletlerindeki yaşamı konu alan romanlarıyla ün yapmıştır.

17 Aralık 1903'te, Georgia Eyaleti'nin White Oak kasabasında doğdu. Bir Presbiteryen rahibi olan babası ile birlikte ABD'nin Güney yöresini dolaştı. Lise öğrenimini bu gezgin yaşantı yüzünden bölük pörçük tamamlayabildi. Pennsylvania Üniversitesi'ne, Güney Carolina'daki Erskine College'a ve Virginia Üniversitesi'ne devam etti, ama yükseköğrenimini tamamlamadı. Güney eyaletlerinin çoğunu gezerek fabrikalarda, çiftliklerde çalıştı. 1925'te *Atlanta Journal* gazetesine muhabir olarak girdi. 1926'da Maine'e yerleşerek roman yazmaya başladı. 1929'da yayımlanan *The Bastard* ("Piç"), 1930'da yayımlanan *Poor Fool* ("Zavallı Deli") ve 1931'de yayımlanan *American Earth* ("Amerikan Toprağı") Caldwell'e bir yazar olarak fazla ün sağlamadı. 1932'de basılan *Tobacco Road* (Tütün Yolu) ise ABD'nin önde gelen romancılarından biri olarak kabul edilmesini sağladı. 1934'te oyunlaştırılan *Tobacco Road* yedi buçuk yıl New York sahnelerinde kalarak yazarın ününü pekiştirdi. Bunu 1933'te *God's Little Acre* ("Tanrının Küçük Toprak Parçası") izledi. Caldwell'in bu iki romanı da "müstehcen" oldukları gerekçesiyle eleştirmenlerin ve tutucu çevrelerin tepkisini çekti. 1935'te yazdığı *Journeyman* (Din Tacireti) oyunu ve aynı yıl yayımlanan *Kneel to the Rising Sun and Other Stories* ("Doğan Güneşe Karşı Diz Çök ve Başka Öyküler") adlı öykü derlemesiyle William Faulkner ile birlikte ABD'nin en önde gelen "Güneyli" yazarlarından biri olarak kabul edildi.

Caldwell romanlarında ABD'nin güney yörelerinde tütün ve pamuk tarımıyla uğraşan insanları ele alır. Yazar gençliğinde bu insanların arasında yaşadığı için onların sorunlarını yakından tanımış ve ilgilenmiştir. ABD'nin en tutucu ve başka kültürlere en kapalı bölgelerinden biri olan Güney, Caldwell'in anlatılarında traji-komik bir ifade bulmuştur. Romanlarının yanı sıra güneydeki yaşamı doğrudan doğruya anlatmayı amaçlayan belgesel çalışmaları da vardır. Bunların arasında *Some American People* ("Bazı Amerikalılar") ve ikinci karısı Margaret Bourke-White'ın fotoğraflarıyla birlikte yayımladığı *You Have Seen Their Faces* ("Yüzlerini Gördünüz") sayılabilir.

Caldwell 1930'larda Hollywood'da senaryo yazarlığı yaptıktan sonra 1938'de önce Meksika'ya, sonra da Avrupa'ya giderek Meksika Devrimi'ni, İspanya İç Savaşı'nı ve II. Dünya Savaşı'nın başlangıcını izledi. 1941'de SSCB'ye geçerek radyo ve gazete muhabirliği yaptı. SSCB'de savaş muhabirliği yaptığı dönemdeki izlenimlerini *Moscow Under Fire* ("Ateş Altında Moskova"), *All Night Long* ("Bütün Gece Boyu"), *All Out on the Road to Smolensk* ("Herkes Smolensk Yolunda") ve yine Margaret Bourke-White ile birlikte hazırladığı *Russia at War* ("Savaşta Rusya") adlı kitaplarda topladı.

Caldwell'in 1940'larda yayımladığı romanlar ününü tüm dünyaya yaydı. 1940'ta basılan *Trouble in July* (Temmuz Vak'ası) kısa zamanda en çok satan kitaplar arasına girdi. Bunu 1943'te *Georgia Boy* (Bir Garip Adam) ve 1947'de *The Sure Hand of God* (Alın Yazısı) izledi. 1950'lerde yayımlanan kitapları fazla ilgi görmedi, ancak o güne değin yayımlanmış olan kitapları yirmi beş dile çevrilmiş ve altmış milyonun üzerinde bir satışa ulaşmıştı.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *The Bastard*, 1929, ("Piç"); *Poor Fool*, 1930, ("Zavallı Deli"); *American Earth*, 1931, ("Amerikan Toprağı"); *Tobacco Road*, 1932, (Tütün Yolu); *God's Little Acre*, 1933, ("Tanrının Küçük Toprak Parçası"); *Trouble in July*, 1940, (Temmuz Vak'ası); *Georgia Boy*, 1943, (Bir Garip Adam); *The Sure Hand of God*, 1947, (Alın Yazısı); *A Lamp for Nightfall*, 1952, (Penceredeki Işık). **Öykü:** *Kneel to the Rising Sun and Other Stories*, 1935, ("Doğan Güneşe Karşı Diz Çök ve Başka Öyküler"). **Oyun:** *Journeyman*, 1935, (Din Ticareti). **Anı, Gezi ve Belgesel:** *Some American People*, 1935, ("Bazı Amerikalılar"); *You Have Seen Their Faces* (M. Bourke-White ile), 1937, ("Yüzlerini Gördünüz"); *North of the Danube* (M. Bourke-White ile), 1939, ("Tuna'nın Kuzeyi"); *Say, Is This the U.S.A.?* (M. Bourke-White ile), 1941, ("A.B.D. Dedikleri Bu mu?"); *Moscow Under Fire*, 1941, ("Ateş Altında Moskova"); *Russia at War* (M. Bourke-White ile), 1942, ("Savaşan Rusya"), *All Out on the Road to Smolensk*, 1942, ("Herkes Smolensk Yolunda"); *All Night Long*, 1942, ("Bütün Gece Boyu"); *Call It Experience*, 1951, (Geride Kalan Yıllar); *Around about America*, 1964; *Deep South: Memory and Observation*, 1968, ("Güneyin Derinliklerinde: Anılar ve Gözlemler").

• **BAKINIZ:** FAULKNER.

CALHOUN, John Caldwell
(1782-1850)

ABD'li devlet adamı. Güneyli köle sahiplerinin önde gelen temsilcilerindendir.

18 Mart 1782'de Güney Carolina'da, Abbeville'de doğdu, 31 Mart 1850'de Washington'da öldü. İskoç-İrlanda asıllı Calvinist bir ailenin oğluydu.

1804'te Yale Üniversitesi'ni bitirdiken sonra Connecticut'da Tapping Reeves Hukuk Fakültesi'ne gitti. Bir akrabasıyla evlendikten sonra hukuk stajını yarıda bırakarak karısının geniş topraklarını işletmeye başladı.

1808'de Güney Carolina Yasama Meclisi'ne seçildi. İki yıl sonra da Güney Carolina temsilcisi olarak ABD Temsilciler Meclisi'ne girdi. Meclis sözcüsü Henry Clay tarafından Dış İşleri Komitesi başkanlığına getirildi. Calhoun'un savaş yanlısı tutumu 1812'de ABD'nin İngiltere'yle savaşa girmesinde önemli bir etken oldu. ABD'nin yenilgisiyle sonuçlanan savaştan sonra mecliste ordunun güçlendirilmesi yönünde çaba gösterdi. Koruyucu gümrük duvarlarıyla imalat sanayinin devlet tarafından desteklenmesini, ülkenin yollar ve kanallarla zengin bir ulaşım ağına kavuşturulmasını önerdi.

1817'de Başkan Monroe tarafından savaş bakanlığına getirildi. 1824-1828 arasında Başkan John Quincy Adams'ın yardımcısı oldu. 1828'de Andrew Jackson başkan seçildikten sonra da başkan yardımcılığını sürdürdü. 1828'de gümrükle korunan malların kapsamını genişleten bir yasa kabul edildi. Serbest ticaretten yana olan Güneyliler'in aleyhine Kuzeyli sanayicilerin desteklenmesi, Güney'de muhalefete yol açtı. Calhoun hazırladığı "South Carolina Exposition and Protest" ("Güney Carolina'nın Durumu ve Muhalefeti") adlı yazısında Güney'in gümrüklerden nasıl olumsuz olarak etkilendiğini dile getirdi. 1831'de bu doğrultudaki görüşlerini Kongre'de savundu ve bağımsız eyaletlerin Kongre'de kabul edilen bir yasayı anayasaya aykırı ilan edebilmelerini istedi. Gümrüklere muhalefet konusunda somutlaşan bu istemin ardında, aynı zamanda Calhoun'un Kuzeyliler'in Kongre'de çoğunluk sağlayarak köleliği yasaklayacakları korkusu da yatmaktaydı. Beklentisinin tersine Güney eyaletlerinin çoğu önerisini reddettiler. Gümrükler konusundaki anlaşmazlık ise ancak 1833'te Calhoun ve Clay'in birlikte hazırladıkları uzlaşma sağlayan bir yasayla yatıştı. Jackson'un birinci başkanlık döneminin sonunda Calhoun'la aralarında görüş ayrılıkları doğdu. Savaş bakanının yaptığı evliliği, hükümetteki bakanların eşlerinin toplumsal olarak uygun görmemeleri ve bu konudaki muhalefette Calhoun'un karısının başı çekmesi, Jackson'la aralarında gerginliğe yol açtı. O sırada Jackson, 1818'de Texas'ın ele geçirilmesinde Calhoun'un, kendisinin saldırıyı yönetmesine muhalefet ettiğini öğrenince aralarındaki ilişki tümüyle kesildi. 1832'de Calhoun başkan yardımcılığından istifa etti. İstifasından sonra Güney Carolina'dan Senato'ya seçilen Calhoun yirmi yıl boyunca Güneyli toprak sahiplerinin çıkarları için çalıştı. Köleliği kaldırmaktan yana olanlara (Abolutionist) karşı mücadele etti.

Calhoun, siyasi görüşlerini iki kitapta topladı. Hükümetlerin zorunlu olarak çoğunluğun baskısıyla davrandıklarını ileri sürerek, anayasaların insanlar arasında eşitlik olmadığı gerçeği temel alınarak hazırlanması gerektiğini savundu. Yalnızca Güneyli köle sahiplerini "azınlık" olarak gören Calhoun "azınlıkların savunucusu" olarak tanındı. Hem ulusal birliğin korunmasını, hem de Güney eyaletlerine ayrıcalıklar verilmesini istiyordu. Calhoun'a göre birliği korumak için Güney'in istediği her hak tanınmalıydı. Büyük ölçüde James Madison'un görüşlerinden yola çıkan Calhoun eyaletlere Federal Meclis'te veto hakkı verilmesi istemini "azınlık" haklarını koruma kaygısıyla öne sürmüş; bunu özellikle de Güney'de köle kullanılmasının yasaklanmasına karşı bir önlem olarak düşünmüştü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Disquisition on Government* 1851, ("Hükümet Üzerine Bir İnceleme"); *A Discourse on the Constitution and Government*, 1851, ("Anayasa ve Hükümet Üzerine Bir İnceleme"), *The Works of John C. Calhoun*, R.K. Cralle (der.), 6 cilt, 1851-1856, ("John C. Calhoun'un Çalışmaları").
• **KAYNAKLAR:** M.L. Coit, *John C. Calhoun: American Portrait*, 1950; G.M. Capers, *John C. Calhoun, Opportunist: A Reappraisal*, 1960.
• **BAKINIZ:** J.Q. ADAMS, CLAY, JACKSON, MADISON.

CALIGULA
(12-41)

Roma İmparatoru. Dört yıllık yönetimi Roma için bir korku ve terör dönemi olmuştur.

31 Ağustos 12'de Atium'da (Anzio) doğdu. 24 Ocak 41'de Roma'da öldü. Ünlü komutan Germanicus ile Agrippina'nın oğludur. Küçüklüğünde babasının komutan olarak bulunduğu Rhein'da askerler gibi çizme giydiği için *Caligula* (Çizmecik) lakabıyla anılmıştır. Asıl adı Gaius Julius Caesar Germanicus'tur. 19'da babası öldükten sonra annesiyle kalan Caligula'yı yaklaşık on yıl sonra büyükannesi Antonia yanına aldı. Daha sonra İmparator Tiberius'un koruması altına giren Caligula 33'te *quaestor* (hakim) seçildi.

37'de İmparator Tiberius'un ölümü üzerine tahta geçti. Tiberius döneminde yasaların, devlet yararına koruyucuları sayılan ancak uyguladıkları baskıcı yöntemler nedeniyle halkın nefretini kazanan savcıları (*delatores*) sürgüne gönderdi. Siyasi suçluları affetti. Sürgünlerin ülkeye geri dönmelerine izin verdi. Halka yeniden seçim hakkı tanıdı. Halka ağır gelen vergilerin bir kısmını azalttı. Merkezi yönetimin yetkilerini kısarak valilere daha geniş idari haklar tanıdı. Yaptığı bu değişikliklerle toplumun geniş kesimlerinin desteğini kazandı.

Ancak tahta çıktıktan yaklaşık yedi ay sonra ciddi bir hastalık geçiren Caligula'nın akli dengesi bozuldu. Savcılar yeniden ortaya çıktı. İdamlar birbirini izlemeye başladı. Kanlı gösteriler düzenlendi. Caligula, yakınındaki pek çok kişiyi tahtına gök diktikleri gerekçesiyle öldürttü. Gösteriş hırsıyla hazineyi boşalttığı için yeni vergiler koydu. Zenginleri sürgüne göndererek paralarına ve mallarına el koydu. Ünlü heykellerin başlarını çıkarttırarak yerine kendi başını koydurttu. İmparatorluk sınırları içindeki tüm tapınaklara heykelini koydurarak halkın bunlara tapmasını emretti.

39'da Mısır'da vatandaşlık istemiyle ayaklanan Yahudiler, Caligula'nın sinagoglara heykelini koydurarak bunlara tapınılmasını istediğinde çok sert tepkiler gösterdiler. Aynı yıl kuzeyde Germania'da (Almanya) karışıklıklar başgösterince Caligula büyük bir güç toplayarak Cermen kabileleri üzerine saldırıya geçti. Bu sırada Gallia'da kendisine karşı düzenlenen, kızkardeşi Agrippina'nın başı çektiği, bir suikasti önceden öğrenerek bastırdı. İzlediği siyaset nedeniyle toplumun tüm kesimlerinin tepkisini toplayan Caligula başarısız birkaç suikast girişimini bastırdıysa da 24 Ocak 41'de *Praetor Prefekti* (Muhafız Birliği Komutanı) Cassius Chaerea'nın planladığı bir suikast sonucu öldürüldü. Yerine amcası Claudius getirildi.

Yaklaşık dört yıl süren hükümdarlığı Roma için tam bir korku dönemi olan Caligula'nın yaşamı Camus'nün dört perdelik yapıtına konu olmuştur.

• BAKINIZ: CLADIUS, TIBERIUS.

CALLAS, Maria
(1923-1977)

Yunan asıllı ABD'li opera şarkıcısı. 20. yy'ın en ünlü dramatik sopranolarındandır.

Maria Anna Sofia Cecilia Calegoropoulos, 2 Aralık 1923'te, New York'ta doğdu, 16 Eylül 1977'de öldü. 1937'de annesiyle birlikte anavatanı Yunanistan'a gitti. Atina Konservatuvarı'nda Elvira de Hidalgo'nun yanında şan çalışmalarına başladı.16 yaşındayken *Cavalleria Rusticana*'da Santuzza rolüne çıktı. Güçlü ve renkli soprano sesi ve oyunculuk yeteneğiyle dikkati çekti. II. Dünya Savaşı yıllarında opera çalışmalarını sürdüremedi ve çeşitli işlerde çalıştı. 1945'te ABD'ye dönerek opera yaşamını burada sürdürmeyi denedi. Ancak güçlü sesine ve üstün oyunculuk yeteneğine karşın, Amerikan operasının istediği "star" tipine fiziği uygun değildi; birçok eleştirmen ve prodüktör onu "çirkin ve şişman" buluyordu. New York Metropolitan Operası'nda bir rol alabilmek için çalıştığı sırada Verona'da Panchielli'nin *La Gioconda*'sında başrol oynamak için teklif aldı. 1947'de *La Gioconda*'daki oyunuyla büyük ölçüde ün kazandı. 1949'da menacerliğini yapan varlıklı iş adamı Giovanni Battista Meneghini ile evlendi. 1950'lerde ünlü lirik soprano Renata Tebaldi ile birlikte dünyanın en ünlü sopranolarından biri sayıldı. New York Metropolitan Operası'nın baş yıldızı oldu. 1970'te Pasolini'nin yönettiği *Medea* filminde başrolü oynadı.

Callas 1950'li ve 1960'lı yıllarda 20. yy'ın başlarında sönmeye yüz tutmuş olan koloratur dramatik soprano geleneğini canlandırdı. Kendisiyle aynı dönemde doruğa ulaşan Renata Tebaldi ile arasındaki rekabet uzun süre müzik eleştirmenlerinin ilgi konusu oldu; ancak Tebaldi ve Callas farklı biçimlerde söyledikleri için bu rekabet bir rol paylaşma kavgasına dönüşmedi. Öte yandan iki soprano da aynı operada rol almamaya özen gösterdiler. Callas, oyunculuk yeteneği ve güzel sesinin yanı sıra yarattığı skandallar ve fırtınalı özel yaşamı ile de dikkat çekti.

CALLES, Plutarco Elias
(1877-1945)

Meksikalı siyaset adamı. 1924-1928 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

25 Eylül 1877'de Sonora Eyaleti'nin Guaymas kentinde doğdu, 19 Kasım 1945'te Mexico City'de öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Dört yaşında yetim kaldı ve okula ancak kısa bir süre için devam edebildi. Siyasete atılmadan önce, Guaymas ve Hermosillo kentlerinde ilkokul öğretmenliği yaptı. 1910'da başlayan ayaklanma sırasında Madero güçlerine katıldı ve diktatör Diaz'ın 1911'de devrilmesine katkıda bulundu. 1913'te Madero'yu öldürerek işbaşına gelen Huerta'nın yönetimden uzaklaştırılmasın-

da, Obregon ve Carranza'ya yardımcı oldu. Ardından Carranza'nın Pancho Villa'ya karşı yürüttüğü askeri sefere katılarak komutanlık yaptı. 1917'de, iki yıl süreyle geçici valiliğini yaptığı Sonora Eyaleti'nin valiliğine getirildi. 1919'da Carranza hükümetinde ticaret, sanayi ve çalışma bakanı oldu. 1920'de Obregon ile birlikte Carranza'yı devirdi ve kurulan yeni geçici hükümette savaş bakanı oldu. Aynı yıl içinde cumhurbaşkanı olan Obregon'un hükümetinde içişleri bakanlığı görevini üstlendi.

Calles 1 Aralık 1924'te, 4 yıl için Meksika cumhurbaşkanı seçildi. Başkan olmadan önce, kitlelere eğitim olanağı sağlayacağına, toprak reformu yapacağına, ticaret gelirlerini denetim altına alacağına söz vermişti. iktidar olunca tarım, eğitim ve bayındırlık reformlarına hız verdi. Meksika Merkez Bankası'nı ve Ulusal Tarım Kredi Bankası'nı kurdurdu. Yollar, barajlar ve sulama projelerinin yapım programlarını onayladı. Calles döneminde, Louis Morones yönetimindeki Meksika Bölge Emek Konfederasyonu'nun etkinliği tüm ülkeye yayıldı.

Calles, 1926'da kilise okullarını yasaklayan ve rahip sayısını azaltan anayasa hükümlerini uygulamaya başlayınca, kilise ile arası açıldı. Kilisenin hiçbir dini hizmet vermediği ve bazı koyu Hıristiyanlar'ın silaha sarıldıkları üç yıllık anlaşmazlık dönemi, ABD Elçisi Dwight Morow'un arabuluculuk yapmasıyla 1929'da son buldu. Calles'in yabancıların Meksika'da toprak edinmesini sınırlayan ve petrol sanayiini düzenleyen kararları başta ABD olmak üzere, Meksika'da yatırımları olan yabancı ülkelerde tedirginlik yarattı.

1928'de başkanlık süresi dolan Calles, General Obregon'un yeniden başkan olmasını sağlayacak bir anayasa değişikliği yaptı. Ancak Obregon, seçimlerden hemen sonra, koyu dindar bir kişi tarafından öldürüldü. Bunu izleyen 6 yıl boyunca ülke, ikişer yıl arayla değişen 3 ayrı başkan tarafından yönetildi. 1928'de Emilio Portes Gil, 1930'da Pascual Ortriz Rubio, 1932'de Abelardo Rodriguez başkan oldular. Tüm bu başkanların ardındaki asıl güç Calles'in 1929'da kurduğu Meksika Ulusal Devrimci Partisi (PNR) idi.

Calles 1934'te, PNR'ye egemen olan sol kanat güçlerin baskısıyla seçimlerde başkan adayı olarak Lazaro Cardenas'ı gösterdi. Cardenas iktidar olduktan sonra işçi haklarını genişleten uygulamaları yürürlüğe koyunca, Calles buna açıktan açığa muhalefet etmeye başladı. Bunun üzerine 1936'da Los Angeles'e sürgüne yollandı. 1941'de Meksika'ya geri dönmesine izin verildi ve Meksika ordusuna girdi. Ölümüne dek Meksika ordusunda çalıştı.

Calles 1917 Anayasası'nın eşitlikçi ve özgürlükçü ilkelerini yaşama geçirdi, ancak yaşamının son on yılında bu ilkelerin uygulanmasına karşı çıktı.

• KAYNAKLAR: P. Bamford, *A History of Mexico*, 1938; H. Bernstein *Modern and Contemporary Latin America*, 1952; S. L. Byrd, *Many Mexicos*, 1941; H.F. Cline, *United States and Mexico*,1953;W.F. Dulles,*Yesterday in Mexico 1919-1936*, 1961; E. Gruening, *Mexico and its Heritage*, 1928; H. Nicolson, Dwight Morrow, 1935.

• BAKINIZ: CARDENAS, CARRANZA, DIAZ, HUERTA, MADERO, OBREGON, VILLA.

CALMETTE, Albert
(1863-1933)

Fransız bakteriyoloji bilgini. Çalışma arkadaşı Guérin ile birlikte, BCG kısa adıyla bilinen tüberküloz aşısını hazırlamışlardır.

Albert Léon Charles Calmette, 12 Temmuz 1863'te Nice'te doğdu, 29 Ekim 1933'te Paris'te öldü. 1886'da Paris Üniversitesi'nden tıp diplomasını alıp, 1889'da, bir yıl önce kurulan Paris Pasteur Enstitüsü'nde Emile Roux'nun verdiği ilk mikrobiyoloji derslerini izledikten sonra, Pasteur'ün isteği üzerine Çinhindi'ne giderek Saygon'da (bugün Sosyalist Vietnam Cumhuriyeti'nin başkenti Ho Şi Minh) bir bakteriyoloji laboratuvarı (Saygon Pasteur Enstitüsü) kurdu. 1895'te Fransa'ya döndü ve ertesi yıl Lille'de yeni bir Pasteur Enstitüsü kurarak 1917'ye değin bu enstitünün yöneticiliğini üstlendi. O tarihte Paris Pasteur Enstitüsü'nün müdür yardımcılığına atandı ve tüberküloz bölümünün kuruluşunu örgütledi.

Saygon'da bulunduğu sıralar yılan zehirlerini inceleme olanağı bulan Calmette, Behring ve Roux'un tetanosa karşı bir antitoksin üretmelerinden hemen sonra, onların açtığı yolu izleyerek yılan zehirine karşı koruyucu bir serum hazırladı. Tüm yaşamını tüberküloz, veba, çiçek hastalığı ve serum tedavisi araştırmalarına adayan Calmette'in tıbba ve insanlığa en büyük armağanı tüberküloz aşısıdır. 1906'da Lille Pasteur Enstitüsü'nde bu konu üzerinde çalışmaya başlayan Calmette ve Guérin, iki yıl sonra, hastalıklı sığırlardan alınan tüberküloz basillerinin safra salgısı (öd) katılmış bir kültür ortamında üretildiği zaman, hastalık yapıcı özelliğini yitirdiğini, buna karşılık antikor yapıcı özelliğini koruduğunu gözlemlediler. Böylece üretilen ve iki araştırmacının adıyla anılan BCG (Bacillus Calmette-Guérin) aşısı on beş yıl sonra insanlar üzerinde denendi ve yaygın aşı uygulamasına başlandı. Ancak, yeni doğmuş çocuklara ağız yoluyla verilen aşı 1930'da birçok çocuğun ölümüne neden olmuştu. Yeniden araştırmalara başlayan Calmette, bugün onun adıyla anılan deri, tepkimesini bularak özellikle aşının uygulanmasındaki sakıncaları giderdi. Getirdiği çözüm bir tanı yöntemiydi ve çok zayıflatılmış, az miktarda tüberküloz basili deriyi çizerek vücuda verildiğinde yerel bir enfeksiyona yol açıyorsa, hastalığa karşı korunma mekanizmasının geliştiğini gösteriyordu. O tarihten sonra, yalnızca bu denemeye olumsuz yanıt veren çocuklarda deri altına şırıngayla aşı uygulamasına geçildi ve pek çok ülkede tüberkülozun önü alındı.

• YAPITLAR (başlıca): *Les venins, les animaux venimeux et la sérothérapie antivenimeuse*, 1907, ("Zehirler, Zehirli Hayvanlar ve Zehire Karşı Serum Tedavisi"); *L'infection bacillaire et la tuberculose chez l'homme et chez les animaux*, 1920, ("İnsanda ve Hayvanlarda Basilli Hastalıklar ve Tüberküloz").

• BAKINIZ: BEHRING, GUERIN, KOCH, PASTEUR, ROUX.

Jean Calvin

CALVIN , Jean
(1509-1564)

Suç ve Tanrı Kayrası

İsviçreli tanrıbilimci ve mezhep kurucusu. Hıristiyanlık'ın bütün skolastik inançlardan arınarak özgün kaynağına dönmesi gereğini savundu.

Noyon Picardie'de doğdu, Cenevre'de öldü. Gerçek adı Jean Cauvin'dir. Noyon piskoposluğunda görevli olan babasının etkisiyle, küçük yaşta, din konularıyla ilgilenmeye başladı. 1523'te gittiği Paris'te felsefe, mantık, dilbilgisi öğrenimi gördükten sonra Orléans ve Bourges'da tanrıbilim ve hukuk okudu. Çağının ünlü dilcilerinden Alciati Paolo'nun yanında çalıştı. Ondan Yunan ve İbrani dillerini öğrendi. Luther'in görüşlerini inceledi. 1531'de geldiği Noyon'da babasının ölümü ve Lutherci olan kardeşiyle geçinememesi yüzünden Paris'e gitti, bütün yaşamı boyunca sürecek olan din çalışmalarına başladı.

Calvin tanrıbilime, başta Seneca olmak üzere, Stoacı filozofların yazılarını incelemekle, onlarla Hıristiyanlık arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığını araştırmakla girdi. Seneca'nın *De Clementia* adlı yapıtının bir yorumu olan *Commentaire du "De Clementia"*yı yazdı. Bu yapıt onun, çağın yenilik yanlısı aydınlarıyla tanışmasını sağladı. 1533'te, Nicolas Cop'un dinde birtakım yenilikler isteyen söylevini yazıya geçirerek geniş bir alana yayılmasını sağladı. Paris'te yer yer ayaklanmaların başlaması üzerine Basel'e sığındı. 1536'da Hıristiyanlık konusundaki düşüncelerini içeren ve kendisine ün sağlayan *Christianae Religionis Institutio* adlı yapıtı yayımladı. Bir süre sonra Cenevre'ye gitti, orada dinle ilgili düşüncelerini yaymaya başladı. Cenevreliler'in karşı çıkışları, görüşlerini suçlamaları üzerine, çağrıldığı Strasbourg'a gitti. Tanrıbilim Fakültesi'nde dersler verdi. Bu derslerin uyandırdığı ilgi sonucu Melanchton ile yakınlık kurdu. 1541'de Belediye Meclisi'nin çağrılısı olarak Cenevre'ye döndü. Orada, belli bir sınavdan geçirilen papazların oluşturduğu, yeni bir kilise kurdu. Din bilgilerinin bilimsel bir yönteme göre öğretilmesini sağlayacak ilkeleri saptadı, din okullarının sayısını artırdı. Kiliselerin düzen ve içerik bakımından yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya attı.

Hıristiyanlık'ın özü

Kilise ve Gerçek

Calvin'in anlayışına göre, din bir inanç işi olmakla birlikte bir eğitim ve öğretim sorunudur. Dinin gerçeğini topluma anlatmak, açıklamak için kiliselerin, öğretim kurumlarının skolastik anlayıştan arıtılması, doğrudan doğruya *Kutsal Kitap*'a başvurulması gereği vardır. Din bir çıkar aracı, yöneticilerin elinde bir baskı kuralı olmamalıdır. İnsan, inançları bakımından, Tanrı'ya karşı sorumludur. Kiliselerin uyguladıkları öğretim ve eğitim yöntemi Hıristiyanlık'ın özüyle bağdaşamaz.

Tanrı önsüz-sonsuzdur, bütün evrenin, onun kapsadığı varlıkların tek yaratıcısıdır. İlk yaratılan insan Adem'dir, bütün insan soyu ondan türemiştir. Ancak, Adem, Tanrı'nın kendisine verdiği istenci, usu gereğince kullanamamış, suç işlemiştir. Bu suç işleme insan için bir "düşüş"tür. Bütün insanlar, ataları olan, Adem'in işlediği suçtan sorumludurlar. İnsan kendi elinde olmayan bu suçtan, kendi çabasıyla kurtulamaz, Tanrı kayrası gereklidir. İsa, işlenen bu suç nedeniyle, Tanrı ile insan arasında bulunan, Tanrı kayrasıyla insanı suçtan kurtarmaya çalışan yüce bir görevlidir. Tanrı ile insan arasına başka bir aracının girmesi olanaksızdır. Aracı, ancak Tanrı'nın görevlendirdiği kutsal bir kimse olabilir, o da yalnız İsa'dır. İnsan iyilik yapmakla suçtan kurtulamaz, tek kurtarıcı, suçtan arındırıcı olan Tanrı kayrasıdır. Tanrı'nın sevdiği yüce ve seçkin kişiler vardır. Bunlar, Tanrı kayrasıyla, daha önceden seçilmiş kimselerdir, onların yüceliği Tanrı'ya olan yakınlıklarından kaynaklanır.

Calvin, dinle ilgili düşüncelerini sergilediği *Christianae Religionis Institutio* adlı yapıtında Hıristiyanlık'ın özüyle, başlangıçtaki arınmış durumuyla ilgili sorunlar üzerinde durmuştur. Ona göre, kişinin Tanrı kayrasını bilme olanağı yoktur. Tanrı'nın bağışlayıcı niteliği insan usunu aşar, gizemlidir. Hıristiyanlık'ın bugünkü gidişini değiştirmesi, içeriğini arındırması, bunu başarabilmek için de ilk kaynaklara dönmesi gerekir. Tanrı, bağışlanmaması gerekenleri de bağışlamıştır, suçtan arındırmıştır. Bunu da, gizemli kayrasıyla yapmıştır, insan bunu bilemez. İnsanın kurtuluşa ulaşması kendi elinde değildir, iyilik etmek, bütün yaşamı süresince Tanrı'ya yakarmak, istenen sonucu vermez. Tanrı, engin istenciyle, kurtuluşa ulaşacak kişiyi ya seçer ya da önceden belirler. İnsanın, bu iki tanrısal olanak dışına çıkması elinde değildir. Bu olay bir yazgı sonucudur. İnsan yazgının egemenliği altındadır.

Calvin, ulus yönetiminin, toplum düzeninin, Hıristiyanlık'ın özüne göre kurulması görüşünü savunmuş, bütün yöneticilerin dinin istediği nitelikte kimseler olmaları gereği üzerinde durmuştur. Yönetimle ilgili düşüncelerinin başlıca kaynağı içinde yaşadığı dönemin toplumsal olaylarıdır. Ona göre, kilise tanrısal gerçeklerden uzaklaştığı için bireyleri yanlış yola götürdüğü gibi bireylerle toplum yönetimi arasına bir uçurum sokmuştur. Oysa Hıristiyanlık'ın özü toplumla bireyi bağdaştırıcıdır, birliği sağlayıcıdır. Dinin, kilisenin özel çıkarları yüzünden, kaynağından uzaklaştırılması sonucu özlenen birlik sağlanamamış, toplumla birey arasındaki gerginlikten bunalım doğmuştur. Bu bunalımı gidermek için yapılan "reformlar"da Hıristiyanlık'ın kaynağına değil de

kilisenin ereğine yönelik olduğundan, istenen düzeni sağlayamamıştır. Bundan dolayı toplumu bunalımdan kurtarmak için reform yeterli değildir. Sorunun çözümünü dinin kaynağında aramak kaçınılmazdır. Nitekim, Luther'den beri yapılan bütün reformların başarıya ulaşamaması da işe Hıristiyanlık'ın kaynağından başlamayışı sonucudur.

Calvin'in ortaya attığı görüşlerin yeni bir yorumundan kaynaklanan Calvincilik *Kutsal Kitap*'ın dışında bir kaynak tanımaz. Bu inanç kurumuna göre tek egemen varlık olan Tanrı'nın Katoliklik ve Luthercilik'in ileri sürdüğü niteliklerle ilgisi yoktur. Papalık, eline geçirdiği geniş yetkilerle, Hıristiyanlık'ı bir yeryüzü egemenliği ve yönetimi durumuna getirmiş, özünden uzaklaştırmış, birtakım sapkınlıkların doğmasına olanak sağlamıştır. Başlangıçta, Hıristiyanlık'ın ilkeleri açık seçikti. Ancak kiliselerin tutumu, onların *Kutsal Kitap*'ı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayışları, birçok sapkın tarikatın doğmasına yol açmış, Hıristiyan dünyası bölünmüştür.

Calvin'in düşünceleri, ölümünden sonra, onun izini sürenlerce geliştirildi, oldukça geniş bir alana yayıldı. Ardılları, dinle ilgili görüşlerine bir mezhep niteliği kazandırdı; böylece "Calvincilik" denen inanç kurumu oluştu. Hollanda, İskoçya, Almanya ve Fransa'da, onun görüşlerini benimseyen, yeni kiliseler kuruldu. Özellikle, Theodore Beza, Cenevre'de, Calvin'in öğretisini yeni yorumlarla genişleterek kilisenin denetimi altında bulunan öğretim kurumlarında okutmayı başardı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Christianae Religionis Institutio*, 1536, ("Hıristiyan Dininin Öğretisi").

• **KAYNAKLAR:** P. Brunner, *Vom Glauben bei Calvin*, 1925; E. Doumergue, *Calvin's Weg und Werk*, 1938.

• **BAKINIZ:** LUTHER.

Din Eğitimi

Hıristiyan anlayışına göre, dinin özünü inan oluşturur. İnan da eğitimle, öğretimle değil *Kutsal Kitap'a* ***uymakla, onun buyruklarını olduğu gibi yerine getirmekle sağlanır. Us, kendi başına gerçeğe ulaşamaz, inanın egemenliği altına girmediği sürece, doğru yargıda bulunamaz. Usu aydınlatan yalnız inandır. İnan, ayrıca, bir Tanrı vergisidir, Tanrı kayrasıyla kazanılan bir ışıktır.***

Calvin, Batı'da ilk olarak, dinin bir eğitim, öğretim işi olduğu görüşünü ileri sürenler arasındadır. İnanı temel ilke edinen din, us ilkelerine dayalı bir öğrenimle, eğitimle varlığını sürdürebilir. Gerçekte dinle inan özdeştir, birinin olmadığı yerde öteki de bulunamaz. Bu nedenle, dini bir çıkar aracı olmaktan kurtarmak için, soyut bir inan varlığı olarak görmenin, *Kutsal Kitap'a,* ***özünü anlamadan inanmanın, yararı yoktur. Din eğitimi, kilisenin egemenliğini sürdürmek değil, insanları aydınlatmak, tanrısal gerçekleri daha kolay anlaşılır bir duruma getirmek içindir. Kilisenin uyguladığı öğretim-eğitim yöntemi, dini, dinle ilgisi olmayan olayların içine sürüklemiş, kaynağından uzaklaştırmıştır. Onu bu çıkmazdan kurtarmak için başlangıçtaki durumunu öğrenmek, eğitim kurumlarını yeniden düzenlemek gerekir. Kilise, Calvin'in düşüncelerine karşı çıkmış, geleneğe bağlı kalan ve bilimsel olmayan bir eğitimi savunmuştu. Calvin'in, ortaya attığı görüşler yayılmaya başlayınca, kilise çevrelerinde de, din eğitiminin daha tutarlı ve çağın gelişimine uygun nitelikte bir temele oturtulması gereğine inananlar çoğaldı.***

Calvin'den sonra, Hıristiyan toplumunda, "Calvincilik" adıyla bir mezhep doğdu. Toplum kurumlarını, gelenekçi din anlayışına göre değil de, Hıristiyanlık'ın başlangıçtaki özüne yaraşır biçimde düzenleme amacı güden bir eğitim-öğretim yönteminin uygulanmasına çalışıldı. Öte yandan din eğitiminin bilimsel gelişmeler dışında kalmamasına da çalışıldı. Bu yeni inanç kurumu, Tanrı ile insan arasına girmenin gereksiz olduğunu ileri sürdü. Kilisenin eğitici, öğretici bir yöntemle çalışması gereğini savundu. Bu görüşünün yanı sıra, Calvincilik ilkelerine dayalı bir tanrıbilim oluşturuldu.

CALVIN, Melvin
(1911)

ABD'li biyokimyacı. Fotosentez olayındaki kimyasal tepkimeleri açıklayarak, bitkilerin yaşamında temel rol oynayan kimyasal süreçlerin anlaşılmasına ışık tutmuştur.

8 Nisan 1911'de Minnesota Eyaleti'nin St. Paul kentinde doğdu. 1931'de Michigan Madencilik ve Teknoloji Okulu'ndan diplomasını, 935'te Minnesoto Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra İngiltere'ye giderek iki yıl kadar Manchester Üniversitesi'nin kimya bölümünde çalıştı. 1937'de ABD'ye dönerek Berkeley'deki California Üniversitesi'nin kimya bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başladı, 1947'de de profesörlüğe yükseltildi. Öğretim görevinin yanı sıra, 1946-1980 arasında aynı üniversiteye bağlı Lawrence Radyasyon Laboratuvarı'nda biyodinamik kimya bölümünün yöneticiliğini yürüten Calvin, ABD Ulusal Bilimler Akademisi'ne ve Londra'daki Royal Society'ye üye seçilmiş, özellikle fotosenteze ilişkin çalışmaları pek çok ulusal ödül dışında 1961'de Nobel Kimya Ödülü ve 1964'te Royal Society'nin Davy madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Yeşil bitkilerde yaşamın temel süreci olan fotosentez olayı, ışık enerjisi, karbon dioksit ve suyun karbonhidratlara dönüşmesiyle sonuçlanan bir dizi kimyasal tepkimeye dayanır. Bu süreçte, başlangıç ürünü olan karbon dioksitten son ürün olan glikoza

dek uzanan tepkime zincirindeki ara basamakların saptanmasında en büyük pay, California Üniversitesi'nde Calvin'in başkanlığında çalışan bir araştırma grubunundur. İncelemelerini yeşil tatlısu yosunlarından *Chlorella* üzerinde sürdüren Calvin, tepkime zincirinin belli bir yerinde tepkimenin gelişmesini durdurarak ara bileşikleri tanımlayabileceğini ve karbon dioksitteki karbon atomunun yerini işaretleyerek dönüşüm basamaklarını izleyebileceğini düşündü. Karbonun radyoaktif izotopu olan ve kendiliğinden ışın yayan karbon 14'ün yeri Geiger sayacıyla belirlenebildiğinden, böyle bir araştırmada en uygun yöntem ^{14}C kullanmaktı. Nitekim Calvin ve arkadaşları, radyoaktif karbon dioksit emmiş hücre özütlerini kâğıt kromatografisiyle inceleyerek, radyoaktif karbonlu glikoza varıncaya dek hangi ara bileşiklerin oluştuğunu gözlemlemeyi başarmışlardı. Aldıkları sonuca göre, radyoaktif CO_2 ile birkaç saniye birlikte tutulan Chlorella hücreleri, radyoaktif karbonun tümünü üç karbonlu bir bileşik olan fosfogliserik aside dönüştürüyordu. Bu asidin ise, glikozun oksijensiz ortamda mayalanarak ayrışmasıyla oluştuğu 18. yy'dan beri biliniyordu. Calvin, bu bilginin ışığında, "karbon çevrimi" diye adlandırılan bu tepkimeler dizisinin birbirini izleyen üç temel tepkimeden oluştuğunu açıkladı. İlk tepkime, beş karbonlu bir bileşikle birleşen CO_2'nin çabuk parçalanan altı karbonlu bir ara bileşik yapmasıyla başlıyor ve sonradan bu ara bileşik üç karbonlu iki bileşiğe (fosfogliserik aside) ayrılıyordu. Bu fosfogliserik asidin basit yapılı bir şeker bileşiğine dönüştüğü ikinci grup tepkimeden sonra, bu basit şeker de üçüncü bir tepkimeyle fotosentezin son ürünlerinden biri olan glikoza dönüşüyordu. Bu son tepkimede glikoza dönüşmeyen basit şekerin bir bölümü ise beş karbonlu bir bileşik oluşturarak ve CO_2 ile birleşerek karbon çevrimini yeniden başlatıyordu. Böylece, doğrudan ışık enerjisine gereksinim duymayan bu tepkimeler grubunu fotosentezin "karanlık dönemi" diye adlandıran Calvin'in araştırmalarıyla, bitkilerin ışıksız ortamda da fotosentez yapabileceği kanıtlanmıştı.

Bu çalışmasıyla 1961 Nobel Kimya Ödülü'nü alan Calvin, 1962'den sonra fotosentezin ikinci temel tepkimeler grubunu, bitkilerin ışık enerjisi ile suyu kullanarak oksijen oluşturduğu "aydınlık dönem"i incelemeye başladı. Bitkilerde ışık enerjisinin kimyasal enerjiye dönüştürülmesinden klorofilin sorumlu olduğunu ve bu süreçte ışığın klorofildeki elektronların enerji düzeyini yükselterek atom çekirdeği çevresindeki yörüngelerini değiştirmeye zorladığını öne süren Calvin'in bu savı yaygın olarak benimsendi. Bu sava göre, moleküller arasındaki elektron aktarımı yeni kimyasal tepkimeleri başlatır; böylece oluşan kimyasal bileşikler enerjilerini birbirine aktararak aydınlık dönemin sonunda oksijen ve yüksek yapılı fosfat bileşiklerinden kimyasal enerji üretilir, bitkiler de karanlık dönemdeki tepkimelerde bu enerjiden yararlanır.

Fotosentezin karanlık ve aydınlık dönemlerindeki bilinmeyenlere ışık tutan Calvin'in çalışmaları, yeryüzünde yaşamın başlangıcını ve canlıların evrimini açıklayacak varsayımlar için önemli bir başlangıçtır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Theory of Organic Chemistry*, 1941, ("Organik Kimya Kuramı"); *Isotopic Carbon*, 1919, ("Karbon İzotopu"); *The Chemistry of Metal Chelate Compounds*, 1952, ("Metal Kelat Bileşikleri Kimyası"); *The Path of Carbon in Photosynthesis*, 1957, ("Fotosentezde Karbonun İzlediği Yol"); *Chemical Evolution*, 1961, ("Kimyasal Evrim"); *The Photosynthesis of Carbon Compounds*, 1962, ("Karbon Bileşiklerinin Fotosentezi").

• BAKINIZ: PAULING.

CALVINO, Italo
(1923)

İtalyan romancı ve öykü yazarı. Fantastik ve alegorik romanları ve öyküleriyle ün kazanmıştır.

15 Ekim 1923'te, Küba'nın Santiago de las Vegas kentinde doğdu. Genç yaşlarında Küba'dan ayrılarak İtalya'ya gitti. II. Dünya Savaşı sırasında Mussolini'ye karşı direniş cephesi içinde çarpıştı. Savaşın bitiminden sonra Torino'ya yerleşerek edebiyat okudu, aynı zamanda sol eğilimli *L'Unità* dergisinde çalıştı. 1959'dan sonra *Il Menabò di letteratura* adlı dergiyi yayımladı. 1947'de *Il sentiero dei nidi di ragno* ("Örümcek Yuvalarının Yolu") ile Riccione Ödülü'nü, 1957'de *Il barone rampante* (Ağaca Tüneyen Baron) ile Viareggio Ödülü'nü, 1960'ta da üç alegorik kısa romanını topladığı *I nostri antenati* ("Ataларımız") kitabıyla Salento Ödülü'nü aldı.

Calvino 1940'lı yılların sonunda İtalyan Direnişi'ndeki deneyimlerini yansıtan bir roman, bir de öykü kitabı yayımladı. *Il sentiero dei nidi di ragno* faşistler, Alman işgalciler ve direnişçiler arasında bölünmüş İtalya'yı, bu karmaşa içinde kaybolan küçük bir çocuğun gözünden anlatır. 1947'de yayımlanan *Il Sentiero* ve 1949'da yayımlanan öykü derlemesi *Ultimo viene il corvo* ("En Sonda Karga Gelir"), Calvino'nun otobiyografik/gerçekçi yapıtlarıdır. Calvino 1950'lerde fantastik bir üslup geliştirmeye başladı. 1960'ta *I nostri antenati* başlığıyla yayımlanan *Il visconte dimezzato* ("İkiye Bölünmüş Vikont"), *Il barone rampante* ve *Il cavaliere inesistente* ("Varolmayan Şövalye") adlı kısa romanlar, Calvino'nun 20. yy insanının özgürlük ve kendini tanıma sorunlarını düşsel bir geçmişte irdelediği alegorik yapıtlardır. Calvino'nun fantastik üslubu 1966'da yayımladığı *La cosmicomiche* adlı öykü derlemesinde kurgu-bilim tarzına yaklaşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Il sentiero dei nidi di ragno*, 1947, ("Örümcek Yuvalarının Yolu"); *Il visconte dimezzato*, 1952, ("İkiye Bölünmüş Vikont"); *Il barone rampante*, 1957, (Ağaca Tüneyen Baron); *Il cavaliere inesistente*, 1959, ("Varolmayan Şövalye"); *La giornata d'uno scrutatore*, 1963, ("Bir Araştırmacının Günü"); *Il castello dei destini incrociati*, 1974, ("Rastlaşan Yazgılar Şatosu"); *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, 1979, ("Eğer Bir Kış Gecesinde Bir Gezgin..."). **Öykü:** *Ultimo viene il corvo*, 1949, ("En Sonda Karga Gelir"); *Fiabe Italiane*, 1965, ("İtalyan Masalları"); *I Racconti*, 1958, ("Öyküler"); *Le cosmicomiche*, 1966; *Ti con zero*, 1967, ("T Sıfır").

CALVO, Carlos
(1824-1906)

Arjantinli diplomat ve hukukçu. Devletler hukukunda büyük devletlerin, zora başvurarak, diğer ülkelerdeki yurttaşlarının iktisadi çıkarlarını koruyamayacağını savunan Calvo Öğretisi'nin kurucusudur.

Buenos Aires'de doğdu, Paris'te öldü. Calvo tarihsel Pozitivist bir yaklaşımla ele aldığı devletler hukukunda, Latin Amerika geleneğini ve beklentilerini temsil eder. Latin Amerika'ya ilişkin diplomatik sorunlarda hakemlik kurumunu ve ülkelerin içişlerine karışılmamasını savunur. Calvo, özellikle Güney Amerika'daki bağımsızlık savaşlarından sonra, Güney Amerika devletlerinin uluslararası amaç ve beklentilerini dünyaya açıklayan Henry Wheaton'dan etkilenmiştir. Wheaton'un *History of the Law of Nations* ("Ulusların Hukuk Tarihi") adlı yapıtını İspanyolca'ya çevirmiş ve bu kitaptan yola çıkarak kendi tarihsel pozitivizmini geliştirmiştir.

Calvo'ya göre, devletler arasındaki ilişkilerde, adalet düşüncesi, ulusların ortak çıkarı ve refahı kaygısından kaynaklanmaktadır. Calvo, tüm ulusların bir hukuk sisteminin olduğunu ancak uluslararası hukukun temel olarak gelişmiş ülkeler hukukundan kaynaklandığını öne sürmüştür.

Calvo, devletler hukukunda, antlaşmalarla saptanmış ilkelerin, özel sözleşme ya da uygulamalardan çıkan kuralların ve adli kararların önemli başvuru kaynakları olduğunu düşünmektedir.

1868'de yayımlanan *Derecho Internacional Teorico y Pratico de Europa y América* ("Kuram ve Uygulamada Avrupa ve Amerika Devletler Hukuku") adlı kitabında daha sonra kendi adı ile anılan bir öğreti geliştirmiştir. Buna göre, ülkelerin, birbirlerine olan özel borçlarının zora, silahlı güce başvurarak geri alınması yanlıştır. Latin Amerika ülkelerinde mülk sahibi yabancılar ya da Latin Amerika hükümetlerine borç veren diğer ülke yurttaşları diplomatik yollara başvurmaksızın söz konusu ülkelerdeki mahkemelere başvurmalıdırlar.

Calvo Öğretisi'ne göre, gerçek ve tüzel kişiler, uyrukluğunda bulundukları devletin, diplomatik himayesinden vazgeçmelidirler. Calvo Öğretisi'nin amacı, büyük devletlerin geri ülkelerde, ayrıcalık mukaveleleri imzalayan yurttaşlarını himaye bahanesi ile küçük devletler üzerinde yaptıkları ya da yapabilecekleri sürekli baskı ve müdahaleleri önlemektir. Ancak devletler hukukundaki egemen görüş, Calvo Öğretisi'ne karşı çıkmakta, bireyin, yurttaşı bulunduğu devletin kendi lehinde diplomatik yollarla müdahale etmek hakkından vazgeçemeyeceğini savunmaktadır.

Calvo Öğretisi, 1902'de Arjantin Dışişleri Bakanı Luis Maria Drago tarafından ortaya atılan Drago Öğretisi'yle geliştirilmiştir.

Calvo'nun, uluslararası ve devletler hukuku alanlarında, Güney Amerika ülkelerinin çıkarlarını savunan çalışmaları, ölümünden sonra, 3. Pan Amerikan Konferansı'nda yeniden değerlendirilmiş ve katkıları konusunda görüş birliğine varılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Derecho internacional teorico y pratico de Europa y América*, 2 cilt, 1868, ("Kuram ve Uygulamada Avrupa ve Amerika Devletler Hukuku").

CAMERARIUS, Joachim
(1500-1574)

Alman tanrıbilimci ve doğa bilgini. Yunan ve Latin kültürünün Batı'da yayılmasına çalışanların öncülerindendir.

Bamberg'te doğdu, Leipzig'te öldü. Gerçek adı Liebhard'tır. Soylu ve eski bir ailedendir. Önce din eğitimi gördü, Yunan ve Latin dillerini öğrendi. Çağının ünlü düşünürü Melanchthon'un önce öğrencisi, sonra yakın arkadaşı oldu, daha sonra Erasmus'tan felsefe okudu. 1541'de Leipzig Üniversitesi'nde görev aldı. İmparator II. Maximillian'ın çağrısı üzerine Viyana'ya giderek, onun danışmanı oldu.

Camerarius, yaşadığı çağın bütün bilimlerine ilgi duyan, özellikle Yunan-Latin uygarlık ürünleri üzerinde duran, onların Avrupa'da tanınmasına, benimsenmesine çalışan bir bilgindir. Tarih, şiir, tarım, hekimlik, matematik, gökbilim gibi değişik alanlarda çalışmış, düşüncesini daha çok tanrıbilimle felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Aristoteles'in ahlak anlayışıyla Stoa ve Epikuroscu ahlak görüşlerini karşılaştırmış, Aristoteles'in bu konuyla ilgili düşüncelerinin hepsinden üstün olduğunu ileri sürmüştür.

Camerarius'un en önemli etkisi Aristoteles felsefesini yeni yorumlarla geliştirip yaymasında görülür. Aristoteles'in o çağda bilinen bütün yapıtlarını inceledikten sonra, onlara yeni yorumlar, açıklamalar eklemiş, özellikle mantık ve ahlak alanında Aristoteles'in tek kaynak olduğu görüşünü yaymıştır.

• YAPITLAR: *Opera Omnia*, 1583, ("Bütün Yapıtlar").

• BAKINIZ: ARISTOTELES.

CAMERARIUS, Rudolph Jakob
(1665-1721)

Alman, botanikçi. Bitkilerde dişi ve erkek üreme organlarının varlığını ispat etmiştir.

17 Şubat 1665'te Tübingen'de doğdu. 11 Eylül 1721'de aynı kentte öldü. Tübingen Üniversitesi'nden tıp ve felsefe dallarında diploma aldıktan sonra 2 yıl süreyle İngiltere'yi de kapsayan bir Avrupa gezisine çıktı. 1688'de Tübingen'e dönerek botanik bahçesine müdür, bir yıl sonra da Tübingen Üniversitesi'nde doğa felsefesi profesörü oldu.

Camerarius kalıtımla ilgili ilk deneyleri yapan araştırmacılardandır. Bitkilerde dişi ve erkek üreme organlarının varlığını gösterdi. Çiçek açan bitkilerde üreme olayının çiçeklerde sarı toz olarak gözüken çiçek tozunun varlığıyla gerçekleşebileceğini, başçığın çiçek tozu ile birlikte çiçeğin erkek organını, yumurtacığın da dişi organını oluşturduğunu açıkladı.

Bazı tarihçiler, bitkilerde iki eşeyin de bulunduğunu, Camerarius'un değil, Nehemiah Grew ve John Ray'ın ispatladıklarını ve bu konuyu araştırmaya ondan iki yıl önce başladıklarını savunurlar.

• YAPITLAR (başlıca): *De sexu plantarum*, 1694, ("Bitkilerde Eşey Üzerine"); *Opuscula botanica*, 1697, ("Botaniğe İlişkin Yapıtlar").

• BAKINIZ: N. GREW, J. RAY.

CÂMÎ, Molla
(1414-1492)

İranlı şair. İran'da tasavvuf akımının gelişmesine, yayılmasına büyük katkıda bulunmuş, bu akımı şiirin temel sorunlarından biri durumuna getirmiştir.

İran'ın Câm iline bağlı Harcird kasabasında doğdu, Herat'ta öldü. Gerçek adı Nureddin Abdurrahman'dır. Çağının ünlü bilginlerinden Nizameddin Ahmed b. Muhammed'in oğludur. İlk öğrenimini babasından gördükten sonra, Hoca Ali Semerkandî, Mevlânâ Cüneyd Usulî gibi bilginlerden din bilgileri okudu. Bir süre Semerkant'ta kaldı, Uluğ Bey Medresesi'nde Bursalı Kadızade Rûmî'den matematik öğrendi. Bu arada Nakşıbendi tarikatına girdi, İslam bilimleri ve tasavvuf konularında yoğun çalışmalara koyuldu. Hacca gitti, değişik İslam ülkelerini gezdi. Anadolu'ya uğradı. Çağının ünlü mutasavvıf ve şeyhleriyle yakınlık kurdu, bu arada Ali Şir Nevaî ile tanıştı.

Câmî, kimi kaynakların bildirdiğine göre, çok erken şiir yazmaya başlamış, özellikle eski İran ozanlarının yapıtlarını okumuş, kolay şiir söylemekle ün kazanmıştır. Gençlik dönemi şiirlerinde tasavvuf etkisi görülmez, konuların sevgi üzerinde yoğunlaştığı kolayca anlaşılır. Orta yaşlarında çağının en ünlü, en saygın ozanı olarak bilinen Câmî'yi Osmanlı Sultanı Fatih Mehmed'in İstanbul'a çağırdığı, ancak ozanın bu çağrıyı yerine getirmediği söylenir.

Câmî'nin şiirinde egemen olan sevgi yer yer gerçekçi, yer yer de gerçeküstücü bir nitelik taşır. Özellikle tasavvuf konularını içeren şiirlerinde Tanrı sevgisiyle insan sevgisinin birbirine karıştığı, düşünülen evrenle içinde yaşanan evrenin bütünleştiği görülür. Gerek şiirlerinde, gerekse düzyazı ile ortaya koyduğu yapıtlarında sevgi, tasavvuf, din gibi üç konunun egemen olduğu anlaşılır. Ancak yaratıcı gücünün şiirde yoğunlaştığı, kişiliğinin bu alanda belirginleştiği kesindir. Câmî'nin şiir alanında etkilendiği üç önemli kaynak vardır. Bunlar da Sadi, Celâleddin Rûmî ve Hafız'dır. Bütün şiirlerinde bu ozanların etkisi açıkça görülür. Sevgi konularını içeren şiirlerinde Hafız'ın, tasavvufla ilgili sorunları işleyenlerde Celâleddin Rûmî'nin, İslam felsefesiyle bağlantılı olanlarda Sadi'nin izini süren Câmî'nin önemli bir özelliği de varlık birliği (vahdet-i vücud) görüşünü benimsemesidir. Varlık birliği sorunu, Câmî'nin özgün bir buluşu değildir, ancak onun şiirinde çok etkili bir nitelik kazanmıştır.

Câmî'ye göre insan bir "seven varlık"tır. Sevginin içeriğini Tanrı'ya bağlılık oluşturur. Tanrı ise bütün evreni kuşatmış, onunla özdeşleşmiştir. Bütün nesnelerde, değişik biçimlerde, görünüş alanına çıkan Tanrı'dır. Tanrı salt varlıktır, salt ustur, salt ışıktır (nur). Bütün eylemler, devinimler Tanrı'dan gelir, yine Tanrı'ya yönelir. Bütün varlık türleri Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasıyla oluşmuştur. Bu nedenle oluş süreklidir, belli bir yerde, belli bir aşamada durmuş değildir. Gerek Tanrı, gerekse onun görünüş alanına çıkmasıyla gerçekleşen oluş ancak sevgiyle kavranabilir. Kişi, bütün gönlünü Tanrı'ya verir, Tanrı'dan başka bir varlığın bulunmadığı kanısına varacak bir olgunluk aşamasına yükselirse, bütün karşıtlıkların, çelişkilerin birliğe ulaştığını anlar. Bunu anlamayı sağlayan da sezgidir. Sezgi ile sevgi birliktedir. Ancak seven sezebilir.

Câmî'ye göre sevgisiz (aşk) inan boştur, kişiyi tanrısal gerçeklere götüremez. Durum us için de böyledir, sevgiyle aydınlanmayan bir usun gerçekleri kavrama olanağı yoktur. Sevgi yalnız insanla ilgili değildir, bütün varlık türleriyle bağlantılıdır. Bu nedenle, Tanrı'nın bir görünüşü olan bütün varlıkları sevmek, belli bir anlamda, Tanrı'yı sevmektedir.

Câmî'nin düşüncelerine kaynaklık eden Yeni-Platonculuk'tan beslenen tasavvuftur. Bu konu, Doğu düşüncesinde, yeni değildir, bütün İslam ülkelerinde yaygındır. Özellikle "yaratılış" olayının bir fışkırma (sudur) olarak anlaşılması Yeni-Platatonculuk'un temel görüşüdür. Câmî bir gelenek ürünü niteliği kazanan, bu görüşe dayanarak, kendinden önce gelen mutasavvıflar gibi, insanı iki ayrı tözden kurulu bir varlık diye anlar. Bu varlıklardan biri "ruh", öteki "gövde"dir. Ruh tanrısaldır, ölümsüzdür, gövdede geçici bir süre kaldıktan sonra, geldiği kaynağa dönecektir. Sevgi, sezgi, düşünme, anlama, yargılama gibi bütün zihin eylemlerinin kaynağı ruhtur. Gövdeye dirilik kazandıran ruhun, gövdeden ayrılmasıyla ölüm denen olay gerçekleşir. Ruhun ölümsüz olmasına karşın gövde ölümlüdür, geçicidir, dağılıp toprak olacaktır. Ancak, bu dağılma, toprağa dönüşme de tanrısal bir olaydır.

İnsanda iki karışık güç vardır, biri iyiliğe, öteki kötülüğe yol açar. Olgun kişi iyiliğe yönelen, bütün kötülükleri önleyen kişidir. Bu nedenle iyi ile olgunluk arasında bir bağlantı vardır. İyi kişi, bütün tutkularına egemen olan kimsedir. Câmî bu düşüncesini

Açgözlüce bakma her alçağın parasına
Kapılma tutkuya yetin inci gibi kendi sedefinle

dizeleriyle dilegetirmiştir. Ona göre tutku kişinin olgunlaşmasını önlediği gibi gerçeği kavramasına da engel olur. Tek gerçek olan Tanrı'yı bilmek için bütün tutkulardan arınmak gerekir.

Gerçek varlığı tanıyan kimse
Söyler Tanrı'nın benzersiz olduğunu
Kimdir bilir misin Tanrı'ya eren
"Tanrı'dan başka varlık yoktur" diyen.

Câmî için önemli ve gerekli olan "yenilik"tir. Bu yenilik de "tanrısal görünüş"tür. Kişinin geçene değil gelene bakması, geçmişle değil gelecekle ilgilenmesi gerekir.

Geçen geçmiş, gitsin ömrümüzle giden
Yeni azık, yeni gündür doğan, ona bakalım.

Câmî'ye göre yeninin değeri tanrısal bir olay olmasındadır, yeni kendi başına bir değer olmadığı gibi tanrısal istencin dışında da değildir. İnsanda beliren istenç, Tanrı'nın buyruğundan kaynaklanır. Bu nedenle insanda düşünen de, bilen de, özleyen de, özlenen de gene Tanrı'dır.

Câmî, tasavvufla, tanrıbilimle ilgili düşüncelerini belli bir dizge bütünlüğü içinde vermemiş, yapıtlarına gelişigüzel serpiştirmiştir. Düşüncelerinin şiirlerinde yoğunlaşması da İran yazınının yaygın bir geleneği sonucudur. Aşağı yukarı bütün yapıtlarında işlenen varlık birliği (vahdet-i vücud) görüşünün kaynağı Muhyiddin-i Arabi'nin Fususu'l-Hikem adlı kitabıdır.

Câmî, İran yazınında, tasavvufla ilgili görüşlerinin yanı sıra, şiirleriyle büyük bir yer tutmuş, kendisinden sonra gelen ozanları, yazarları çağlar boyunca etkilemiştir. İran şiirinin biçim ve ölçü bakımından, bütün türlerinde ürün veren Câmî'nin en başarılı olduğu alan "gazel"dir. Tasavvufla karışık bir sevgiyi işleyen gazellerinin dili sürükleyici, söylenişi kolay ve akıcıdır. Kimi gazellerinde derin, kimilerinde sığdır. Şiirinde sesle sağlanan bir uyumun egemen olduğu görülür. Kaside, gazel, rübai, kıt'a, mesnevi türünde yazdığı şiirlerinin toplandığı Divan"ından başka, kendinden önce gelmiş ozanların yapıtlarından esinlenerek ortaya koyduğu kitaplarında değişik konuları işlemiştir. Bunlar arasında en önemlileri Nizami'nin *Mahzenü'l-Esrar*, Emir Husrev Dehlevi'nin *Matlaü'l-Envâr* adlı yapıtlarını örnek alarak yazdığı *Silsiletü'z-Zeheb*'tir. Sultan Hüseyin Baykara'ya sunulan bu yapıt ahlak, tanrıbilim konularını işleyen ufak öyküleri içerir. *Tuhfetü'l Ahrar* öğretici nitelikte bir mesnevidir. Gene Nizami'nin yapıtlarından esinlenerek yazdığı *Leylâ vü Mecnun*, *Hıredname-i İskenderî* vardır. *Kuran*'dan esinlenerek yazılan *Yusuf ü Züleyha* iki kişi arasında geçen bir sevgi olayını konu edinmiştir. Yapıtları arasında en çok okunanı *Salaman-ü Absal* adlı mesnevidir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Yusuf ü Züleyha*, 1478, (yazma); *Leylâ vü Mecnun*, 1484, (yazma); *Heft Evreng*, (ö.s.), 1872, ("Yedi Taht"); *Baharistan*, (ö.s.), 1877; *Şerh-i Fususü'l-Hikem*, (ö.s.), 1879, ("Fususu'l-Hikem Yorumu"); *Tefsir*, (ö.s.), 1895; *Nefahatü'l-Üns*, (ö.s.), 1872, ("Candan Esintiler").

- **KAYNAKLAR:** Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, 1959.

- **BAKINIZ:** BÂKÎ, CELÂLEDDİN [Mevlânâ], HAFIZ, LAMİÎ ÇELEBİ, NİZAMİ, SADİ.

CAMÕES, Luis de
(1524-1580)

Portekizli şair. *Os Lusiadas* epik şiiri ile gelecek kuşakların Portekiz, İspanyol ve daha sonra Brezilya şiiri üzerinde kalıcı etkisi olmuştur.

Luis Vaz de Camões Lizbon'da doğdu, 10 Haziran 1580'de aynı yerde öldü. Soylu bir aileden geliyordu ve ünlü Portekizli kâşif Vasco da Gama'nın akrabasıydı. Kesin olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte Coimbra Üniversitesi'nde okuduğu sanılıyor. Gençliğinde asker olarak Fas'ta bulundu ve Ceuta'da Araplarla girişilen bir çatışmada bir gözünü yitirdi. Lizbon'a döndüken bir süre sonra bir kavgada bir krallık memurunu yaraladığı için bir yıl hapis yattı. 1553'te Kral tarafından bağışlanarak Hindistan'a gitti. 17 yıl Hindistan, Mozambik ve Hint Okyanusu çevresinde çeşitli yerlerde bulundu, kimi savaş ve keşif gezilerine katıldı. Bu yıllar boyunca büyük epik şiiri *Os Lusiadas*'ı("Lusus Oğulları";Lusus, Portekiz' in efsanevi kurucusudur) yazdı. 1570'te o dönemdeki kâşiflerin tersine, büyük bir servet toplayamadan Lizbon'a döndü. *Os Lusiadas*' 1572'de bastırmayı başardı. Lirik şiirleri ve üç oyunu ise ancak ölümünden sonra yayımlandı.

Camões'e ülkesi ve daha sonra tüm İberya yarımadası çapında ün sağlayan yapıtının *Os Lusiadas* olmasına karşın, ölümünden sonra yayımlanan lirik şiirleri de Portekiz edebiyatının başyapıtları arasında sayılmıştır. *Os Lusiadas* kimi eleştirmenlerce Portekiz halkının destanı olarak tanımlanır. Gerçekten de destanın adının da gösterdiği gibi, Camões Portekiz halkının tarihini geçmişten başlayarak geleceğe ilişkin kehanetlerle birlikte yazmayı amaçlamıştır. *Os Lusiadas*'ta en ön planda görünen Vasco da Gama ve başka Portekizli kâşiflerin serüvenleridir; ancak buna koşut olarak Portekiz ulusunun tarihi de ayrıntılı olarak işlenir. Bu iki anlatı da mitolojik bir çerçeve içine yerleştirilmiştir. Böylece *Os Lusiadas* üç büyük düzlemin (Camões'in çağdaşı olduğu kahramanlık öyküleri, Portekiz tarihi ve mitoloji) karıştığı, efsane ve gerçek tarihin içiçe geçtiği bir yapıt olarak belirir. Destanın görkemli ve akıcı şiir dili, Rönesans hümanizmiyle Hıristiyanlığı, Portekiz ulusçuluğuyla evrensel değerlere bağlılığı kaynaştırarak, ortaya Portekizce ve İspanyolca edebiyatın gelecek dönemleri için zengin bir malzeme ve esin kaynağı çıkmasını sağlamıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): **Şiir:** *Os Lusiadas*, 1572, ("Lusus Oğulları"); *Rhythmas de Luis de Camões*, (ö.s.), 1595, ("Luis de Camões'in Lirikleri"). **Oyun:** *Anfitrioes*, (ö.s.), ve *Filodemo*, (ö.s.), *Primeire Parte dos Autos e Comedias Portuquesas Feitas por A. Prestes e por L. de C.* içinde, 1587; *El-Rei Seleuco*, (ö.s.), *Obras Completas* içinde, 1644-1645.

CAMPANELLA, Tommaso
(1568-1639)

İtalyan düşünür. İtalyan Rönesansı'nın önde gelen temsilcilerindendir.

Giovanni Domenico Campanella, 5 Eylül 1568'de Calabria yakınlarındaki Stilo kasabasında doğdu, 22 Mayıs 1639'da Paris'te öldü. Küçük yaşta Yahudi sihirbazı Abraham'dan büyücülük öğrendi. Dominiken tarikatından olan ve skolastik Aristoteles yorumcularından Albertus Magnus ve skolastik çağın ünlü teologu Aquino'lu Thomas'nın yapıtlarını okudu. 14 yaşındayken girdiği Dominiken tarikatında Tommaso adını aldı ve burada skolastik Aristotelesci bir eğitim gördü. Ancak kısa bir süre içinde Aristotelescilikten koparak, zamanının öteki hümanistleri gibi Platon'a döndü.

Campanella, Aristoteles'e karşı olan İtalyan düşünürü Telesio'yu savunmak için yazdığı kitap üzerine, dinden sapmakla suçlanarak yargılandı ve Calabria'ya dönüp Telesio'ya olan ilgisini bırakması istendi. Ancak Campanella Kuzeye giderek, kısa sürelerle Floransa, Bologna ve Calabria'da kaldı. Padova'da, 1616'da yazacağı *Apologia pro Galilaeo*'da ("Galileo'nin Savunması") savunduğu Galileo'yle tanıştı.

Campanella 1593-1595 arasında birkaç kez yargılandı ve hapse girdi. Engizisyonca eserlerinin müsveddelerine el kondu, ancak yeni bir yargılamadan sonra bağışlanınca bunları yeniden ele geçirdi. Hapisten çıktıktan sonra, 1598'de Calabria'da bir manastıra çekilerek birkaç yıl süreyle İspanyol rejimini devirmek ve yerine kendisinin başrahip ve kral olacağı teokratik bir cumhuriyet getirmek amacıyla gizli çalışmalarda bulundu. Ancak girişimin öğrenilmesi üzerine tutuklandı. Yargılama sırasında deli taklidi yaparak ölüm cezasından kurtulmayı başaran Campanella, 1602'de müebbet hapse mahkûm edildi.

Yaşamının 30 yılını hapiste geçirdi. Bu dönem, Campanella için son derece verimli oldu ve başta *Metaphysica* ("Metafizik") ve *Monarchia Messioe* ("Kurtarıcı Monarşi"), olmak üzere çok sayıda kitabını ve 1602'de en önemli yapıtı olan *Civitas Solis*'i ("Güneş Devleti") yazdı. Bu yapıtı, 1623'te Frankfurt'ta yayımlandı. 1626'da Papa VIII. Urbano'nun yardımıyla hapisten çıktı. Ancak Galileo'ye olan açık desteği, ilerici düşünceleri ve İspanyollar'ın güvensizliği nedeniyle Roma'daki durumunu tehlikeli görerek Fransa'ya sığındı. Richelieu'nün kendisine bağladığı maaşla geçinen Campanella, Fransa'da büyük ilgi gördü. 1638'de *Philosophie Rationalis*'te ("Rasyonalist Felsefe") metafizikle ilgili görüşlerini sergiledi. Bu arada yasaklanmış ya da yayımlanmamış yazılarını 10 ciltlik bir kitapta toplamak için çalışmaya başladı. Ancak bu çalışma ölümüyle yarıda kaldı.

Campanella, Hümanistler'de görülen ikili karakterin en canlı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bir yandan, dinsel dogmalara sadakat gösterirken, öte yandan, rasyonalist bir düşünce sistemini savunmuş; Papalık yetkesine saygı ile özgür incelemeyi, her çeşit astroloji ve büyücülük inançları ile bilimsel araştırmayı uzlaştırmaya çalışmıştır. Felsefede, Rönesans Hümanizmi ile Katolik teolojisini bağdaştırmaya çalışan Campanella, 1591'de yayımlanan *Philosophia Sensibus demonstrata*'da ("Duyularla Kanıtlanmış Felsefe") Telesio'nun etkisiyle felsefi sorunları ampirik bir yaklaşımla ele almış ve daha sonra yazacağı kitaplarda da vurgulayacağı, "Felsefenin temeli olarak insan deneyiminin varlığını" savunmuştur. Campanella'ya göre, tüm insanlar doğal din bağıyla birleşmişlerdir. Machiavelli'nin, egoizm, kötülük ve savaş kaynağı olarak gördüğü "kendini koruma içgüdüsü", Campanella'da birlik içinde yaşama sonucunu doğuran evrensel doğal hukukla uyum içinde olma içgüdüsüdür.

Campanella'nın siyasal reforma pragmacı yaklaşımı, özellikle 1593'te yazdığı *De Monarchia Christianorum*'da ("Hıristiyan Monarşisi Üzerine") ve 1595'te yazdığı *Dialogo politico contra Luterani, Calvinisti ed altri eretici*'de ("Lutherciler, Kalvinistler ve Öteki Sapkınlara Karşı Siyasal Söyleşi") açık bir biçimde ortaya konmuştur. Bu yapıtlarında Campanella, günahkâr insanlığın dinsel bir reform ile kurulacak evrensel bir kilise imparatorluğunda ilkel ve saf biçimine dönüştürülebileceğini savunmuştur.

Campanella siyasal yapıtları arasında ilkini oluşturan *De Monarchia Hispanica*'da ("İspanyol Monarşisi") İspanyol sömürgeciliğini incelemekte ve her çağda üstünlük göstermiş kavimler arasında Doğu'da Asurlular'ı, Batı'da ise Yunanlılar'ı, Romalılar'ı ve İspanyollar'ı saymaktadır. Campanella'ya göre, egemenliklerini ellerinde tutabilmeleri için tüm İspanyollar'ın bir yandan Katolik kilisesini desteklemesi, öte yandan da tarım ve sanayiyi öteki kavimlere bırakarak, yalnızca askerlik ile uğraşmaları gerekmektedir. Fransa'da bulunduğu dönemde yazdığı *Monarchia delle Nazioni*'de ("Uluslar Monarşisi") ise, o zaman açıkça çöküş belirtileri gösteren İspanyol monarşisinin, egemenliğini kullanmadaki yetersizliğini kabul eden Campanella, bu rolün Fransa'ya daha uygun düşeceğini savunmaktadır.

Campanella'ya dünya çapında ün sağlayan yapıtı *Civitas Solis* ("Güneş Devleti") T. More ve öteki Rönesans düşünürlerinin ütopyaları gibi Platon'un *Politeia* ("Devlet") adlı kitabından, İnka topluluğunun yaşam biçiminden, Anabaptistler ve öteki Katolik misyonerlerinin kurdukları dinsel topluluklardan esinlenmiştir. İdeal bildiği bir toplumun tablosunu çizen Campanella, Platon'un ideal devletinde olduğu gibi, bilim ve felsefenin egemen olacağı bir devleti savunmuştur. Devleti yönetenler kuram ve uygulama alanlarında en iyi yetişmiş olanlardır. Kitabında, bir Portekizli gemicinin Hint Okyanusu'ndaki bir adada bulduğu Güneş Devleti'nin başında hem filozof, hem de rahip olan bir hükümdar bulunmaktadır. Bu adada tüm vatandaşlar devletin sıkı denetimi altında yaşamakta, devletin sürekli ve güçlü olması için tam bir ortaklık uygulanmaktadır. Bu devlette özel mülkiyet yoktur; her konuda "topluluğun yararı" ön plandadır. Metafizik düşüncelerle Hıristiyanlığa özgü görüşlerin, bu arada feodaliteye yönelik eleştirinin iç içe geçtiği Güneş Devleti'ndeki ütopyacı sosyalist devlet anlayışını, Campanella sonraları Papa'nın yönetimi altında bulunacak bir "dünya devleti" düşüncesiyle birleştirmeye çalışmıştır.

Campanella, İtalyan Rönesansı'nda Orta Çağ'ın

Resim 176
CALDER, Alexander
"Siyah Oraklar, Siyah Virgüller"
Özel Koleksiyon-ABD

Resim 177
CAMPIN, Robert
"Meryem'e Müjde"
Merodé *mihrap resminin orta panosu-Metropolitan Sanat Müzesi-New York, ABD*

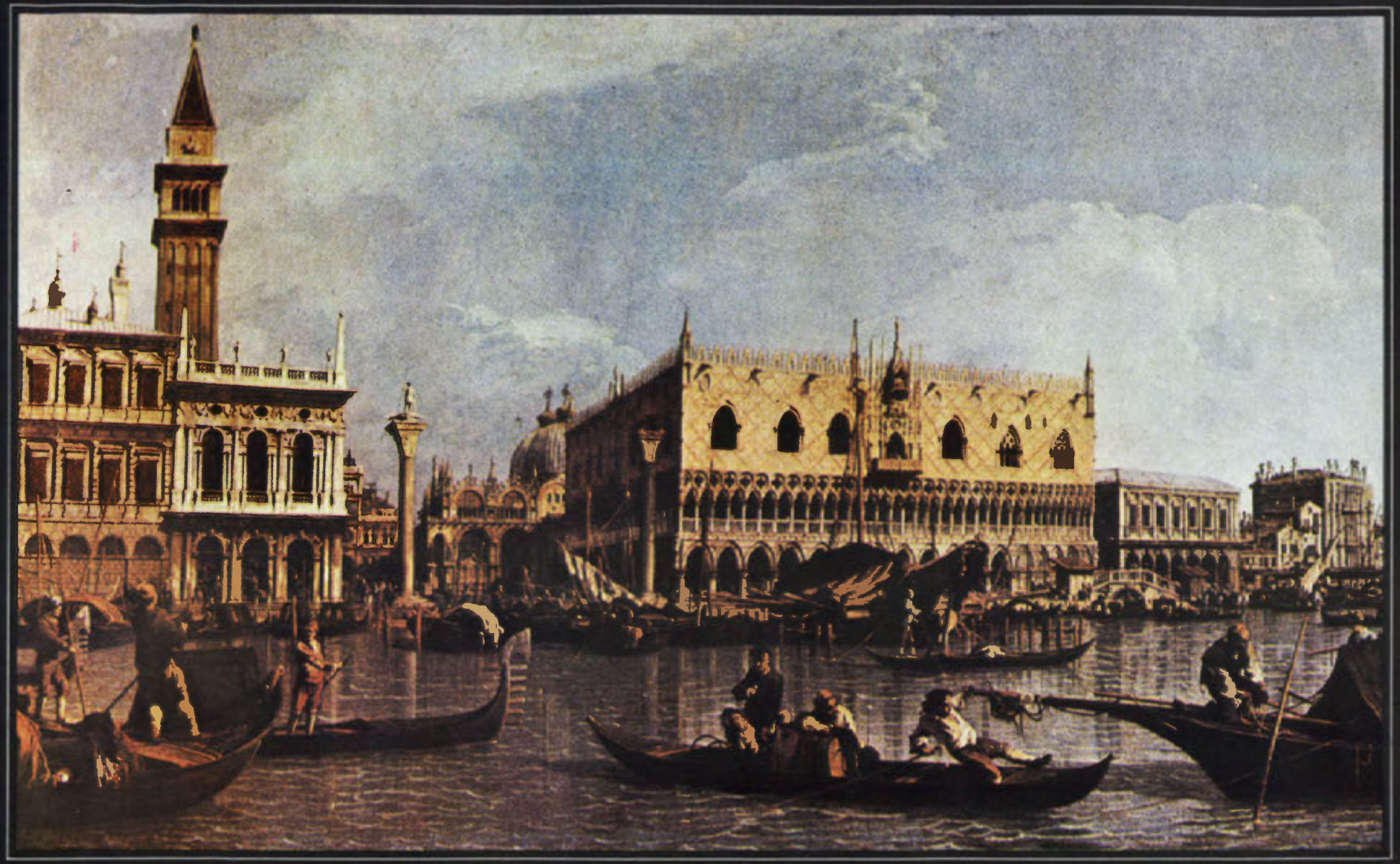

Resim 178
CANALETTO ***"San Marco'dan Molo ve Piazetta'nın Görünüşü"***
Woburn Manastırı-Buckingamshire, İNGİLTERE

Resim 179
CANALETTO
"Büyük Kanal: Taşçı Ustasının Avlusu"
Ulusal Galeri-
Londra. İNGİLTERE

dinsel düşüncesi ile modern çağların bilimsel düşüncesi arasında ortaya çıkan çatışmada önemli bir yere sahiptir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Philosophia Sensibus demonstrata,* 1591, ("Duyularla Kanıtlanmış Felsefe"); *De Monarchia Christianorum,* 1593, ("Hıristiyanlık Monarşisi Üzerine"); *Dialogo politico contra Luterani, Calvinisti ed altri eretici,* 1595, ("Lutherciler, Kalvinistler ve Öteki Sapkınlara Karşı Siyasal Söyleşi"); *Apologia pro Galilaeo,* 1616, ("Galileo'nin Savunması"); *Civitas Solis,* 1623, ("Güneş Devleti"); *Monarchia Messioe,* 1633, ("Kurtarıcı Monarşi"); *Philosophia Rationalis,* 1638, ("Rasyonel Felsefe").

• **KAYNAKLAR:** L. Blanchet, *Campanella,* 1920, (bibliyografya içerir); A. Corsano, *Tommaso Campanella,* 1944; *La Politica di Campanella,* 1927; F. Grillo, *T. Campanella in America,* 1954.

• **BAKINIZ:** MACHIAVELLI, MORE, PLATON.

CAMPIN, Robert
(1378-1444)

Flaman, ressam. Flaman resim geleneğinin ilk uygulayıcılarındandır.

Fransa'da, Valenciennes'de doğdu, 26 Nisan 1444'te Tournai'de öldü. Gençlik dönemi ve öğrenimi ile ilgili hiçbir bilgi yoktur. 1406'da Tournai kentinde loncа dışı bağımsız bir ressam olarak çalışmaya başladığı bilinmektedir. 1410'da Tournai kenti hemşeriliğine kabul edildi. Bu sıralarda açtığı atölyede, aralarında Jacques Daret ve Rogier de la Pasture'ün de bulunduğu pek çok öğrenci yetiştirdi. 1423'te ressamlar loncasının başına getirildi. Zanaatkârların isyanına katılarak bir süre belediye meclisi üyeliği yaptığı için mahkûm edildi. Evli olmasına karşın genç bir kadınla ilişki kurduğu için de ayrıca cezalandırıldı.

Robert Campin'in, yıllar boyu Flémalle Ustası (Maitre de Flémalle) olarak bilinen ressamla aynı kişi olduğu konusunda, bugün artık hiçbir kuşku kalmamıştır. Flémalle Ustası adı, Frankfurt'taki Städel Sanat Enstitüsü'nde bulunan ve Flémalle-les-Liége dolaylarındaki hayali bir manastırdan geldiği varsayılan 4 panolu bir resimden kaynaklanmaktadır. Robert Campin ayrıca Mérode mihrap resminden ötürü Mérode Ustası (Maitre de Mérode) olarak da bilinir.

Robert Campin'in kişiliği ve resimleri çok büyük tartışmalara neden olmuştur. 19. yy'ın sonuna değin Weyden'e ait olduğu kabul edilen bu resimler, daha sonra Jacques Daret gibi daha önemsiz bir ressama yakıştırılmıştır. Ancak, 1909'dan sonra bu resimlerin Campin'e ait olduğu sanat tarihçilerinin çoğunluğunca kabul edilmiştir.

Campin, Flaman resim geleneğinin ilk uygulayıcılarındandır. Uluslararası Gotik'in, gerçek yaşamı ve nesneleri daha şiirsel ve gerçekçi bir biçimde temsil eden bir üsluba dönüştürülmesinde etkili olmuştur. Dramatik bir gerçekçilik, açılandırılarak işlenmiş biçimler, çarpıcı bir etki kaygısı, birbiri üstüne yığılan ağır kumaş kıvrımlarının kullanılışı ve iç mekânın en ince ayrıntılara dek işlenmesi, onun üslubunun belli-başlı özellikleridir. Figürleri ise, uzun yüzleri, geniş tutulmuş gözkapakları, küçük ve yuvarlak çeneleri, ince dudakları ve tıknaz yapılarıyla belirgindir. Bu özellikleri göz önünde tutulunca Campin'in üslubu hem etkilediği, hem de etkilendiği Van Eyck'ınkine göre daha arkaik, kaba ve katıdır.

Campin gerçek dünyayı, cennetin bir aynası olarak görür, onu mistik ve dinsel edebiyattan aldığı simgelerle anlatır. Bu nedenle resimleri masalsı bir hava taşır. Werl mihrap resminde ve *Haleli Meryem ve Azizler*'de Campin'in Kuzey resminde daha önce bulunmayan heykeli andıran bir hacimselliğe ulaştığı izlenir. Bu tür yapıtlarındaki kompozisyon anlayışı, Weyden'i ve Flaman resim geleneğini uzun süre etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Bakire'nin Evlenmesi,* 1420'ler, Prado, Madrid; *Çobanların Bağlılık Sunuşu,* 1420'ler, Güzel Sanatlar Müzesi, Dijon/Fransa; *Madonna,* 1420'ler, Hermitaj, Leningrad; Mérode mihrap resmi, 1425-1428, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Haleli Meryem ve Azizler,* 1430-1435, Aix-an Provance Müzesi, Fransa; *Kutsal Üçlü,* 1430-1435, Städel Sanat Enstitüsü, Frankfurt; *Erkek Portresi,* 1430-1435; *Kadın Portresi,* 1430-1435; *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi,* 1435-1440.

• **BAKINIZ:** VAN EYCK, VAN DER WEYDEN.

Albert Camus

CAMUS, Albert
(1913-1960)

Fransız, yazar ve düşünür. II.Dünya Savaşı'ndan sonra insanı yeniden eylemli kılacak bir ahlakın temellerini atmaya çalıştı.

7 Kasım 1913'te, Cezayir'in Mondovi kentinde doğdu, 4 Ocak 1960'ta öldü. Fransız asıllı bir tarım işçisi olan babası bir yıl sonra cephede öldü. İspanyol asıllı annesi okuma yazma bilmiyordu ve temizlik işlerinde çalışıyordu. Yoksulluk içinde geçen çocukluğundan sonra, öğrenimini burslarla ve çeşitli işlerde çalışarak sürdürdü. On yedi yaşında, daha sonra da birkaç kez tekrarlayacak olan vereme yakalandı.

Saçma ve Başkaldırma kavramları

Cezayir Üniversitesi'nin felsefe bölümünü bitirdi. Bu yıllarda sporla ve tiyatroyla ilgilendi. Yönetici ve oyuncu olarak tiyatro çalışmaları yaptı, işçiler için bir tiyatro topluluğunun kurulmasına çalıştı. 1937'de *L'Envers et l'endroit* (Tersi ve Yüzü) adlı ilk denemesi yayımlandı. Sağlık muayenesinde olumlu rapor alamadığı için öğretmenlik görevi yapamayacağı kesinleşince 1938'de gazeteciliğe başladı. *Alger républicain*'de (Cumhuriyetçi Cezayir) edebi ve siyasal makaleler yazdı. II.Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla solcu olarak tanınan gazete yayına ara verdi, Camus gazeteciliğe devam etmek amacıyla 1940'ta Paris'e gitti. Alman işgalinden sonra *Paris-Soir* gazetesini çıkaran ekiple birlikte Lyon'a geçti. Burada evlenerek Cezayir'e döndü. 1942'de tekrar Fransa'ya gitti. *L'Etranger* (Yabancı) ve *le Mythe de Sisyphe* (Sisyphos Efsanesi) adlı yapıtlarının yayımlanmasıyla tanınan bir yazar oldu.

Direniş hareketine katılması

1943'te Direniş Hareketi'ne katıldı. "Combat" örgütünde çalışan Camus bu örgütün gizli yayın organı *Combat*'nın editörü oldu, ayrıca imzasız yazılar yazdı. Alman işgaline karşı eylemin haklılığını açıklayan yazılarıyla gençliğindeki nihilist tutumunu yadsıdı. Savaş biterken Direniş Hareketi'nin umudu gelecekte "yeni bir insan"ın yaratılmasıydı. Bu nedenle önceleri yalnızca Vichy iktidarı ve Nazilere karşı olan *Combat* sosyalizmi de savunmaya başladı. Aynı gazete 21 Ağustos 1944 tarihinde gene Camus'nün editörlüğünde açık yayına geçerken, "Direnişten Devrime" sloganını kullandı.

Siyasal yaşamın iniş çıkışlarından hayal kırıklığına uğrayan Camus, 1945'te, *Combat*'nın editörlüğünü bıraktı. 1947'de *la Peste* (Veba) romanını, 1951'de de Sartre ile arasındaki en uzun tartışmaya yol açan *L'Homme révolté*'yi (Başkaldıran İnsan) yayımladı. 1956'da *la Chute* (Düşüş) romanının yayımlanmasından sonra 1957'deNobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.Son yıllarında Macaristan'ın işgaline, Franco rejimine, Cezayir'de süren baskı ve teröre yazılarıyla karşı çıktı. 1960'ta bir araba kazasında öldü.

Camus teknik ya da akademik anlamda felsefeci sayılmaz, ama felsefe tarihinde Spinoza ve Nietzsche gibi örnekleri olan ve yaşam sorunlarıyla doğrudan uğraşma anlamında felsefe yapan düşünürler arasında yer alır.

Camus, içinde yetiştiği sömürge Cezayir'de yoksulluğu ve haksızlığı yakından tanımış ve genç yaşta felsefenin başkaldırı geleneği ile tanışmıştır. Öte yandan, derin bir Akdenizlilik tutkusu da edinmiş, güneş ve deniz gibi simgeler düşünsel yapısının birer parçası haline gelmiştir. Özellikle Nietzsche'nin derin etkilerini taşıyan Camus, Kierkegaard, Heidegger, Jaspers gibi, edebi yanları ağır basan filozofları yoğun biçimde okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Bu etkileri, Camus'nün tiyatro eserlerinde görmek mümkündür.

İlk yapıtı *Tersi ve Yüzü*, kısa 'felsefi öykü' denilebilecek metinlerden oluşur. Metinler, biçim olarak bir 'gözlemci'nin anlatılarıdır. İçerik olarak da Camus'nün sonraki yapıtlarında işleyeceği "ölüm", "yaşamın değeri", "dünyanın saçmalığı" ve "başkaldırma" gibi temaları taşımalarıyla, bir bütün oluştururlar.

Camus'nün düşünsel gelişmesi, iki önemli kavramı ve bunları irdeleyen iki yapıtı çevresinde, iki döneme ayrılır. Birincisi "saçma" kavramı ve bunu ele alan *Sisyphos Efsanesi*, ikincisi de "başkaldırma" kavramı ile bunu ele alan *Başkaldıran İnsan* adlı yapıtlarıyla belirlenen dönemlerdir. Camus, birinci kitabında intihar, ikinci kitabında da cinayet sorunuyla uğraştığını söyler.

"Saçma", insanın dünya ve kendi yaşamı karşısında, ilkin duygu olarak duyduğu, sonra da sorgulayan, anlam arayan tutumuyla düşünsel içerik kazandırdığı bir yaşantıdır. Doğal olayların anlam-sız'lığı ve yaşamın sonunda tam bir hiçlik olarak duran ölüm olgusu, dünyanın "saçma" olduğunun göstergeleridir. Böyle bir konumda bulunan ve "tek gerçek önemli felsefe sorunu" olan intiharı düşünmeye başlayan insan, yaşamın anlamı sorunuyla yüz yüze gelmiştir.

"Yaşamın anlamı" konusunda Camus'yü ilgilendiren bir yaşam içeriğinden çok, eylem biçimlerinin düşünsel, hatta mantıksal tutarlılığıdır. Örneğin, intihar belirli bir açıdan bakınca bir çelişme içerir, çünkü kendini öldürmek için yeterli -anlamlı- bir neden, yaşamak için de yeter; ama, bu anlam, ancak ölüm anında ortaya çıkacağından, artık çok geç olacaktır. Bu yüzden, intiharın 'trajik' bir yanı da vardır.

Bu çerçeve içinde, Camus çeşitli "saçma" insan tiplerini ele alır. Bunların arasında Don Juan (ilişkilerini sürekli değiştiren kişi), aktör (başkalarının yaşamlarını yaşayan kişi) ve fatih (başkalarının yaşamlarına egemen olan kişi) vardır. Sonradan, Dostoyevski'nin *Ecinniler*'deki kahramanı Kirilov ile Eski Yunan mitologyasından Sisyphos karşı karşıya konur: Kirilov, bilinçli olarak intihar eden kişidir. Bu edimiyle, bir yandan kendisinin Tanrı olduğunu kanıtlar, öte yandan da, ölüme karar vermiş birisi olarak yapabileceklerini yapmayarak, erdemliliğini kanıtlar.

Sisyphos ise, anlamsız bir dünya içinde anlamsız bir yaşamı yine de anlamlı olarak yaşayan kişinin örneğidir: Tanrılar Sisyphos'u bir taşı sürekli bir tepeye çıkarmaya mahkûm etmişlerdir; ama taş her seferinde geri, aşağıya yuvarlanacaktır. Camus için Sisyphos, kendi "saçma yazgısı"na "evet" diyen ve bu yolla özgürlüğünü kazanan insandır: "Yükseklere doğru çabalamanın kendisi, insanın yüreğini doldurmaya yeter. Sisyphos'u mutlu biri olarak düşünmeli." Bu cümleyle Camus, Sisyphos'un ilk bakışta anlamsız gelen çabasının anlamını da göstermiş olur.

Başkaldıran İnsan, Camus'nün ikinci dönem düşüncelerinin ürünüdür. Kitap, tarihsel açıdan, 18.yy'dan başlayarak düşün ve yazın alanında başkaldırı biçimlerini ve siyasal eylemcilerin durumlarını ele alır. Öte yandan II.Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sında, siyasal ideolojilerden kaynaklanan "mantıksal cinayet" olgusunu irdeler: "Suç, masumluk kılığına bürününce, çağımıza özgü garip bir tersine dönmeyle, kendini haklı göstermek zorunda kalan, masumluk oluyor. Bu denemenin amacı, bu garip meydan okumayı kabullenmek ve incelemektir."

Camus başkaldırma edimiyle ilgili şöyle bir çözümleme yapar: Başkaldıran insan bir şeye karşı çıkan, "Hayır" diyen insandır; ama bu "Hayır" içinde bir "Evet" taşır, çünkü bir şeye karşı çıkmak için bazı şeylerin önemini ya da değerini kabul etmiş olmak gerekir. Böylece, başkaldıran insan, bir "değer" ölçüsü adına başkaldırır; bu da, bütün insanları kapsayan

bir değerdir. Bunu, Descartes'ın "Düşünüyorum, demek ki varım!" sözüne koşut olarak, şöyle dile getirir Camus; "Başkaldırıyorum, demek ki varız".

Camus, başkaldırmanın tarihini 18.yy ve özellikle de Marquis de Sade'la başlatır. Bu çağın özelliği -ki Camus'ye göre 20.yy da bu çağa girer- bir adalet değerinin görünürde yürürlükte olması, oysa haksızlıkların sürüp gitmesidir. Bu durum, başkaldırıya yol açar. Marquis de Sade ise, yirmi yedi yıllık mahkûmiyeti sırasında yazdıklarıyla mutlak bir başkaldırı örneğidir.

Başkaldırıyı hem yazın hem de tarih planında ele alan Camus, son olarak da "cinayet" ile "başkaldırma" arasındaki ilişkiye eğilir. Çeşitli cinayet biçimlerini inceleyerek, "tutarlı" ve "köklerine ihanet etmeyen" başkaldırı biçimine örnek olarak 1905 Rus anarşistlerini veren Camus, bu kişilerin, "şiddetin kaçınılmazlığı ile haklı gösterilemeyeceğini" birlikte gördüklerini, "cinayetin zorunlu ama bağışlanamaz" olduğu ikilemini yaşadıklarını söyler. Böylece, insan öldürünce karşılığında kendi yaşamlarını da veren bu 'cani'lerin eylemleriyle, "bir yaşamın bedeli bir başka yaşamla ödenir". Camus'ye göre 1905 anarşistleri "insanları düşünceler adına öldürdükleri halde, hiçbir düşünceyi insan yaşamından daha değerli tutmazlar", böylelikle de başkaldırı tutarlı ve değerli olur.

Camus, tutarlı başkaldırının tarih içindeki başka bir örneğini de "devrimci sendikacılık"ta bulur. Devrim yönelimine karşılık, bu hareket, yaşayan insanın yaşam koşullarına yönelir, onu gelecekte gerçekleşecek bir soyut düşünceye feda etmez. Camus, bu hareketin başarısı için, Batılı işçilerin iş koşullarının tarih içinde düzelmesini örnek verir.

Kuramsal yapıtları yanında, birçok oyun da yazan Camus, bu oyunlarda canlandırdığı tiplerle felsefi düşüncelerine canlılık verir. Örneğin *les Justes* (Doğrular) adlı oyununda 1905 anarşistlerini sahneye çıkarır.

Çeşitli yapıtlarıyla bütünsel bir düşünür olarak tanınan Camus, Sartre gibi geniş bir izleyici topluluğuna sahip olmamış, ama 20.yy Fransız düşün ve yazınında önemli bir yer tutmuş, sonraki düşün ve yazın adamları üzerinde etkili olmuştur. Adı, genellikle varoluşçu akım içinde anıldığı halde, özellikle bir "insan doğası" düşüncesini kendisine yakın bularak bu akımdan ayrılır. Camus'nün düşüncesi, "dayanışma" (solidarité) kavramına verdiği önemle, 20.yy son çeyreğinde Avrupa'da meydana gelen siyasal olaylarda etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *L'Etranger*, 1942, (Yabancı); *la Peste*, 1947, (Veba); *la Chute*, 1956, (Düşüş); *L'Exil et le royaume*, 1957, (Sürgün ve Krallık). **Oyun:** *le Malentendu* ("Yanlış Anlaşılma"); *Caligula*, 1945; *L'Etat de siége*, 1948, (Sıkıyönetim); *les Justes*, 1950, (Doğrular). **Deneme:** *L'Envers et l'endroit*, 1937, (Tersi ve Yüzü); *Noces*, 1938, (Düğün); *le Mythe de Sisyphe*, 1942, (Sisyphos Efsanesi); *Lettres à un ami allemand*, 1945, (Bir Alman Dosta Mektuplar); *L'Homme révolté*, 1951, (Başkaldıran İnsan); *L'Eté*, 1954, ("Yaz").

• **KAYNAKLAR:** B.Henry, *Albert Camus ou la force d'être*, 1959; B.Jean-Claude, *Camus*, 1959; R.de Luppé, *Albert Camus*, 1957; A.King, *Albert Camus*, 1964; B. Norman, *Life Against Death*, 1959; C.John, *Albert Camus and the Literature of Revolt*, 1959; H.Thomas, *The Thought and Art of Albert Camus*, T.Philip, *Albert Camus*, 1957; W.Kurt, *The Theme of Exile*, 1960.

• **BAKINIZ:** HEIDEGGER, JASPERS, KIERKEGAARD, NIETZSCHE, SADE, SARTRE.

CANALETTO
(1697-1768)

İtalyan, ressam. Özellikle Venedik'i konu alan kent görüntüleriyle yeni bir resim biçimi geliştirmiştir.

◄ *Cinayet kavramı*

18 Ekim 1697'de Venedik'te doğdu, 20 Nisan 1768'de öldü. Asıl adı Giovanni Antonio Canal'dır, Canaletto takma adıyla tanınır. Resim yapmayı tiyatro dekorları ile uğraşan babasından öğrendi. 1716-1718 arasında babası ile birlikte Venedik'teki San Angelo ve San Cassiano tiyatrolarında dekoratör olarak çalıştı. 1719'da Roma'ya gitti, babasıyla birlikte Alessandro Scarlatti'nin *Tito Sempronio Gracco* ve *Turno Aricino* operalarının dekorlarını yaptı. Daha sonra Venedik'e döndü, tiyatroyu bıraktı ve *vedute* (kent ve manzara görüntüleri) dalında uzmanlaşmış olan Gaspar van Wittel'in (Gaspare Vanvfelli) yanında resim çalıştı. 1725 dolaylarında, özellikle Venedik'i ziyaret eden İngilizler'e sattığı resimlerle iyice ünlendi. Menecerliğini üstlenen İngiltere'nin Venedik Konsolosu Josep Smith, resimlerinin gravürlerini yaptırtarak bir tür katalog oluşturdu. Bu kataloglar Canaletto'nun taklitçilerinin çoğalmasına yol açtı. Avusturya Savaşları nedeniyle İngiliz müşterileri ile bağlantıları kopunca Canaletto 1745'te İngiltere'ye göçtü. Birkaç Venedik gezisi dışında 1755'e değin Londra'da kaldı. Venedik'e döndükten sonra yaşlılık ve hastalık nedeniyle fazla yapıt veremedi.

Canaletto'nun *vedute*'leri alabildiğine özgür bir fırça işçiliği, dramatik bir ışık düzeni, zaman zaman izlenimci boyutlara varan bir renk anlayışıyla belirgindir. Resimlerinde yapıları, bütün öğelerini en ince ayrıntılarına dek ince ince işler. *Vedute*'lerindeki küçük boyutlu figürleri güncel giysileri içinde büyük bir netlikle belirtir. Müşterilerini memnun etmek için *capricci*'lerinde (gerçek görüntüleri hayali bir mekân içinde işleyen resim türü) herhangi ünlü bir heykeli gerçekte bulunduğu yerden başka bir yere yerleştirmekten çekinmez.

Canaletto İngiltere'de bulunduğu sırada üslubu soğuk renklere ve tonlara dayanan bir değişim geçirmiştir. Venedik'e döndükten sonra da eski gücünü yitirmiş, giderek mekanikleşip katılaşmıştır.

CANBULAT, Kemal
(1919-1977)

Lübnanlı siyaset adamı. İlerici Sosyalist Parti'nin kurucusudur.

Lübnanlı Dürzîler'in en güçlü ailesi olan Canbulatî soyundandır. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi ile Beyrut'taki Cizvit Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1947 genel seçimlerinde Marunîler'in siyasi önderlerinden Kamil Şamun'la ittifak yaparak Şuf bölgesinden milletvekili seçildi. 1949'da İlerici Sosyalist Parti'nin kurulmasında önemli katkısı oldu ve partinin genel başkanlığına seçildi. Temel olarak Dürzîler'e dayanan parti, Hıristiyanlar'ı, Sünnîler'i ve Şiîler'i de içinde barındırıyordu ve siyasi anlamda sosyalizmden yanaydı.

1949'da anayasada yapılan geçici bir değişiklikle Lübnan'ın ilk devlet başkanı Bişara el-Huri'nin görev süresi bir dönem daha uzatıldı. Ama kısa bir süre sonra yakınlarına ayrıcalıklı davrandığı gerekçesiyle Marunîler'in önderlerinden Kamil Şamun ve Raymond Edde'nin başı çektiği bir muhalefet başladı. Kemal Canbulat'ın da muhalefet hareketini desteklemesi sonucu Bişara el-Huri 1952'de istifa etti ve Şamun devlet başkanı seçildi. Şamun iktidara geldikten sonra seçilmesine katkıda bulunmuş olan İlerici Sosyalist Parti'ye ve Canbulat'a karşı düşmanca bir tavır aldı ve kısa bir süre içinde ittifak dağıldı. 1957'de yapılan genel seçimlerde Canbulat, Dürzîler'in desteğine karşın seçilemeyerek meclisteki yerini yitirdi. Şamun'un devlet başkanlığı döneminde Mısır'da Nasır'ın siyasi etkinliği artmaktaydı.

Nasır 1956'da devlet başkanı seçildikten kısa bir süre sonra Süveyş savaşı patlak verdi. Şamun'un izlediği batı yanlısı siyaset ve Süveyş savaşında Arap dünyası yanında yer almaması Nasır'la ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtı. Nasır'ın siyasetini destekleyen Dürzîler ve Müslümanlar Şamun'a karşı muhalefete başladılar. Yaygın muhalefet 1958'de Kemal Canbulat'la birlikte Müslüman siyaset adamları Saib Salam ve Raşid Kerami'nin önderlik ettiği bir ayaklanmaya dönüştü.

Huzursuzluklar, Temmuz 1958'de ABD donanmasının Lübnan'a çıkartma yapmasının ardından, Eylül 1958'de güçlü Dürzî önderlerinden ordu komutanı Fuad Şihab'ın devlet başkanı seçilmesiyle son buldu. Şihab'ın 1964'e dek süren devlet başkanlığı sırasında izlediği dengeli siyaset sonucu Lübnan'da iç istikrar sağlandı. 1964-1969 arası Charles Hélou'nun devlet başkanlığı dönemi ise İsrail'le Arap ülkelerinin çelişkilerinin keskinleştiği ve Güney Lübnan'da yerleşen Filistinli gerillalarla İsrail birlikleri arasında silahlı çatışmaların hız kazandığı bir dönem oldu. Canbulat, Filistinli gerillalara eylemlerinde sınırsız özgürlük tanınmasından yanaydı. Bu nedenle gerillaların eylemlerinin sınırlandırılmasından yana olan Falanjist Parti ile İlerici Sosyalist Parti arasında gün geçtikçe derinleşen görüş ayrılıkları başladı.

İlerici Sosyalist Parti, 1969'da Süleyman Franjiye'nin devlet başkanı seçilmesinden iki yıl sonra yapılan genel seçimlere, Baas Sosyalistleri, Komünistler ve diğer küçük Arap milliyetçisi, radikal partilerin oluşturduğu Ulusal Hareket adlı cephe içinde katıldı. Ulusal Hareket'in sözcüsü olan Canbulat, seçimlerden sonra mecliste oluşan radikal muhalefetin de temsilciliğini üstlendi.

Şubat 1973'te İsrailliler'in üç Filistinli gerilla önderini öldürmelerinden sonra Lübnan'da uzun süreli bir hükümet bunalımı doğdu. Bunalıma çözüm olarak Aralık 1974'te Raşid el-Sulh başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde İlerici Sosyalist Parti'nin yanısıra Falanjist Parti de yer aldı. Ama Falanjistler'le Filistinli gerillalar arasında silahlı çatışmaların gittikçe artması nedeniyle hükümet uzun süre görev başında kalamadı. Kemal Canbulat Falanjist Parti'nin Arap dünyası içinde yalnız bırakılmasını ve Lübnan'da kurulacak hükümetlerde yer almamasını istedi. Mayıs 1975'te Raşid el-Sulh hükümetinin dağılmasının ardından yeni bir hükümet bunalımı yaşandı ve Filistinliler'le Falanjist Parti arasındaki mücadele kısa süre içinde Müslümanlar'la Hıristiyanlar arasında bir iç savaşa dönüştü.

Canbulat, Lübnan'da düzenin yeniden sağlanabilmesi için kurulacak hükümetin yapmasını gerekli gördüğü bir dizi öneri hazırladı. Bunların arasında yürütme erkinin çeşitli düzeylerinde yetki ve önceliklerin yeniden saptanması yönünde bir anayasa değişikliği yapılması, seçim yasasının değiştirilmesi, ordunun yeniden örgütlenmesi, uyrukluk konusundaki sınırlamaların kalkması yer alıyordu.

Süleyman Franjiye de Aralık 1975'te iç sorunlara bir çözüm bulunması amacıyla tüm dini ve siyasi önderleri genel bir konferansa çağırdı. Lübnan'da düzenin sağlanması yolunda gerekli ilk adımın Franjiye'nin çekilmesi olduğunu düşünen Canbulat ve Müslüman önderler, konferans önerisini reddettiler. Franjiye, Nisan 1976'da Müslüman subayların gerçekleştirdiği bir darbeyle görevinden uzaklaştırıldı. Bu olay üzerine Lübnan'a giren Suriye ordusu, Elias Sarkis'in devlet başkanı seçilmesi yönünde ağırlığını koydu. 1976 yılı sonunda Arap Birliği'nin de katkısıyla ateşkesin sağlanması yolunda önemli adımlar atıldı. Ancak 16 Mart 1977'de Kemal Canbulat'ın Beyrut yakınlarında pusuya düşürülerek öldürülmesi iç savaşın yeniden şiddetlenmesine yol açtı.

Kemal Canbulat'ın öldürülmesinden sonra parti başkanlığını oğlu Velid Canbulat üstlendi.

• BAKINIZ: CEMAYEL, HURİ, C.NASIR, ŞAMUN

CANDELA, Félix
(1910)

İspanyol asıllı Meksikalı mimar. Oluşturduğu kabuk strüktürlerle tanınmıştır.

27 Ocak 1910'da Madrid'de doğdu. Instituto de Cardenal Cisneros'da öğrenim gördü ve Madrid'de Escuela Superior de Arquitectura'da staj yaptı. 1936-1939 İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçiler'in yanında savaştı. 1939'da Fransa'ya geçti, bir süre bir göçmen kampında kaldıktan sonra Meksika'ya göç

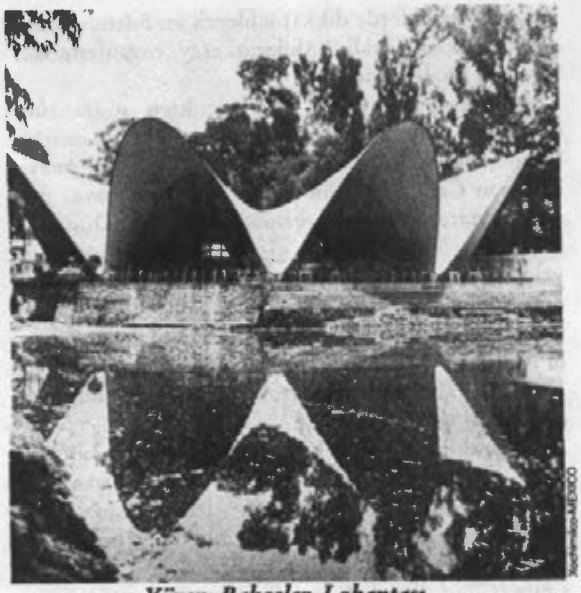

Yüzen Bahçeler Lokantası

etti. 1939-1940'ta bir İspanyol yerleşmesi olan Santa Clara'daki yapım çalışmalarına katıldı. 1940'ta Mexico City'de teknik ressamlık yaptı. Daha sonra kardeşi Antonio ile birlikte bir mimarlık ve yapı şirketi kurdu. Kabuk strüktürler üstündeki çalışmaları Candela'ya 1961'de UIA'nın (Union Internationale des Architectes-Uluslararası Mimarlar Birliği) Auguste Perret Ödülü'nü ve Londra'daki RIBA'nın (Royal Institute of British Architects-Britanya Mimarları Kraliyet Enstitüsü) altın madalyasını kazandırdı. Kısa bir süre Harvard Üniversitesi'nde konuk öğretim görevliliği yaptı.

Candela, öğrenciliği sırasında yapıtlarını tanıma olanağı bulduğu Eduardo Torroja'nın kabuk strüktürlerinden etkilenmiştir. Meksika'da bir mimar olarak kendini kabul ettirdikten sonra da donatılı beton yapım yönteminin uygulanması yolunda çalışmalar yapmış, bu konuyla ilgili yazılar yazmıştır. Mexico City'de kurulan üniversite kampüsü ona ilk kabuk strüktürünü uygulama olanağını vermiştir. Yapımını üstlendiği *Kozmik Işınlar Pavyonu*'nun çatısını hiperbolik paraboloid bir kabukla örtmüştür. En kalın yeri 16 cm, kenarları ise yalnızca 3 cm kalınlığında olan bu kabuğun özelliği, eğri bir yüzey olmasına karşın kalıplarında düz tahtaların kullanılması, dolayısıyla da görece az malzeme kullanımı ile önemli bir ekonomi sağlamasıdır. Bu yaklaşım, kabuk strüktürlere olan ilginin artmasına ve Candela'nın yeni yapı önerileri almasına yol açmıştır.

Candela'nın yaptığı kabuklar bundan sonraki yapılarında giderek daha incelmiş, geçtikleri açıklıklar da daha büyümüştür. Daha çok üretim yapılarında uygulanan kabuk yöntemini Candela, Mexico City'de yaptığı bir kilisede de uygulamıştır. Çatı örtüsü kabuğun, yalnızca 3,81 cm kalınlığında olduğu bu yapının biçimlenmesinde, İspanyol mimar A.Gaudi'nin etkileri görülür.

Candela bu yapım yöntemini kullanarak çağdaş mimarlığın anlatım dilini, kimi yerde dışavurumcu yanı ağır basan ilginç biçimlerle zenginleştirmiştir. Örneğin başyapıtı sayılan *Yüzen Bahçeler Lokantası*'nda, aşağı yukarı dalgalanmalarıyla sekiz yapraklı bir çiçeği andıran kabuk strüktür, duvarlarla tavan arasındaki ayırımı ortadan kaldırarak bu yapı öğelerini birbiri içine karışan bir bütün halinde birleştirebilmesine olanak sağlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca) Yapılar:** *Meksika Üniversitesi Kozmik Işınlar Laboratuvarı* (J.Gonzales ile), 1951, Mexico City; *Virgen Milagrosa Kilisesi*, 1954-1955, Mexico City; *Valores Borsası*, 1955, Meksika; *Nuestra Senora de la Soledad Şapeli* (E.de la Mora ile), 1955, Coyoacan/Meksika; *Coyoacan Hali* (P.R.Vasquez ve Rafael ile), 1956, Coyoacan/Meksika; *Yüzen Bahçeler Lokantası* (J.A.Ordonez ile), 1958, Xochimilcho/Meksika; *La Jacaranda Gece Kulübü*, 1958, Acapulco/Meksika; *John Lewis Mağazası* (Yorke, Rosenberg ve Mardall ile), 1963, Steveage/İngiltere; *Olimpiyat Spor Sarayı*, 1968, Mexico City.

- **KAYNAKLAR:** C.Faber, *Candela: Adventurer in New Structural Forms*, 1961; C.Faber, *Candela: The Shell Builder*, 1963.

- **BAKINIZ:** DISCHINGER, TORROJA.

CANDILIS, Georges (1913)

Yunan asıllı Fransız mimar. Kent tasarımı alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

SSCB'nin Bakü kentinde doğdu. Atina Politeknik Okulu'nda mimarlık öğrenimi gördü. 1940'ta Yunan Hava Yolları'nda tasarımcı olarak çalışmaya başladı. Atina Politeknik ve Yunanistan Ulusal Yapı Teknisyenleri okullarında öğretim görevinde bulundu. 1945'te Fransa'ya yerleşti. Paris'te bir süre ünlü Fransız mimar Le Corbusier'nin yanında çalıştı. 1963'te Fransız Ulusal Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğretim üyesi oldu.

Çalışmalarının büyük bölümünü kent tasarımı araştırmaları oluşturur. Günümüz kentlerindeki yoğun yapılanmanın ve yapılar arasındaki uyumsuzluğun, kentlileri de etkileyen bir kargaşa yarattığını ileri süren Candilis, tasarımcıların öncelikle bu sorunlara eğilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre kentlerin, konutların ve bunlara bağlı olarak mimarlığın kent planlama yönetmelikleri denetimi altında olması ve mimarın başka teknik alanların uzmanları tarafından kısıtlanması, ortaya çıkan kapalı, ruhsuz ve tutarsız biçimlerin ana nedenidir. Candilis teknik araştırmaların, gereksiz bir teknolojik düzeye ulaştırıldığını söyleyerek, kendi yapıtlarında aşırı endüstrileşmeden kaçınmıştır.

Kent tasarımı alanındaki çalışmalarının ilkini Fas ve Cezayir'de gerçekleştirmiş, Müslümanlar'ın yaşam koşullarına özgü sorunlara çözüm getirmeye yönelmiştir. 1956-1959 arasında Fransa'nın savaştan zarar görmemiş sayılı yerlerinden Nimes yakınların da Bagnols-sur-Céze'deki geliştirme çalışmalarını denetlemiş, daha sonra Toulouse-le-Mirail'de kurulacak 100.000 kişilik yerleşmenin pilot bölgesini tasarlamıştır.

En önemli çalışmalarını iş ortakları olan Alexis Josic ve Shadrach Woods ile birlikte gerçekleştirmiştir. Adları çoğunlukla bir arada anılan bu üç mimar tasarıma işlevci bir açıdan yaklaşarak etkili, yaşayan bir mimarlık oluşturmaya çalışmaktadırlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Konut yerleşmesi* (P.Dony, A.Josic ve S.Woods ile), 1950, Fas; *Bagnols-sur-Céze kent planlaması* (Bodiansk, S.Woods ve Piot ile), 1956, Nimes/Fransa; *Toulouse-le-Mirail kent yerleşmesi* (A.Josic ve S.Woods ile), 1960, Fransa.

CANDOLLE, Augustin Pyrame de (1778-1841)

İsviçreli botanikçi. Bitki sınıflandırması üzerinde çalışmış, bitki ve tarım coğrafyasının öncülerinden olmuştur.

4 Şubat 1778'de Cenevre'de doğdu, 9 Eylül 1841'de aynı yerde öldü. Cenevre'deki Calvin Koleji'nde öğrenim gördükten sonra 1796'da Fransa'ya giderek Paris'te tıp öğrenimine başladı. Daha çocukluk yıllarında İsviçre ve Jura florasından örnekler toplayarak botanikçi olmaya karar verdiğinden, ailesinin isteğiyle tıp öğrenimini sürdürmesine karşın bitkiler üzerindeki gözlemlerine daha çok zaman ayırıyordu. Nitekim 1804'te hazırladığı tıp doktorası tezinde de eğilimine uygun bir konu seçmişti: *Essai sur les propriétés médicinales des plantes* ("Bitkilerin Tıbba Yararlı Özellikleri Üstüne İnceleme"). O yıllarda Fransa'nın ünlü doğabilimcileriyle, özellikle Cuvier ve Lamarck ile yakın bir dostluk ve işbirliği kuran Candolle, 1805'te Lamarck'ın *La Flore française* ("Fransa Florası") adlı yapıtının üçüncü baskısını yayına hazırlama işini de üstlendi. 1808'de Montpellier Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne atandığında, bakanlık danışmanı olarak çağdaş bir coğrafyacı anlayışıyla Fransa'nın tüm bitki örtüsünü ve tarım bölgelerini inceledi. 1816'da İsviçre'ye döndü ve 1817'den başlayarak ölünceye değin Cenevre Üniversitesi'nde kendi adına kurulan doğabilim kürsüsü ile üniversiteye bağlı botanik bahçesinin yöneticiliğini sürdürdü. Zengin bir botanik müzesi olan Conservatoire Botanique'in kuruluşunu örgütledi.

Candolle'ün bitki sınıflandırması için önerdiği sistem, 19.yy'ın sonlarına değin hemen her ülkede hazırlanan botanik kataloglarına ve sonradan yapılan sınıflandırma çalışmalarına temel olmuştur. 1813'te *Théorie élémentaire de la botanique* ("Temel Botanik Kuramı") adlı en önemli yapıtında yalnız düzenleniş biçimiyle ve örnekleriyle değil, kuramsal temelleriyle de açıkladığı bu sınıflandırma, bir anlamda Jussieu'nün sisteminin onaylanmış ve geliştirilmiş biçimidir. Tohumlu bitkileri "çeneksizler", "bir çenekliler" ve "iki çenekliler" diye üç temel bölüme ayıran Jussieu'nün bu önerisini benimseyen Candolle'e göre gerçekçi bir bitki sınıflandırması, organların işleyişine (fizyolojiye) göre değil doğrudan doğruya bitkilerin yapısal özelliklerine (morfolojiye) göre düzenlenmelidir. Yapısal özelliklerde dikkat edilecek en önemli nokta da, özellikle çiçekli bitkilerin eşey organlarındaki bakışım düzlemidir.

Cenevre Üniversitesi'ne geçtikten sonra tüm tohumlu bitkileri, özellikle açıktohumlu ve iki çenekli bitkileri kapsayacak geniş kapsamlı bir çalışmaya başlayan Candolle, ölümünden önce *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* ("Bitkiler Dünyasının Doğal Sistematiğine Giriş") adlı bu yapıtının yalnızca ilk yedi cildini hazırlayabildi. Kendisi gibi doğabilimci olan ve 1842-1893 arasında Cenevre Üniversitesi'nde botanik profesörlüğünü üstlenen oğlu Alphonse-Louis-Pierre Pyrame de Candolle (1806-1893), babasının çalışmalarını sürdürerek yapıtın son on cildini yayımladı.

Candolle ayrıntılı bitki tanımlamaları, Linnaeus'un sisteminin yerini alan bitki sınıflandırması ve tarım coğrafyasının temellerini atan çalışmalarıyla 19.yy'ın en etkili botanik bilginlerinden biridir ve bitkiler dünyasında bir familya *(Candolleaceae)* ile iki sınıfa *(Candollea ve Candolina)* onun adı verilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Essai sur les propriétés médicinales des plantes*, 1804, ("Bitkilerin Tıbba Yararlı Özellikleri Üstüne İnceleme"); *Théorie élémentaire de la botanique*, 1813, ("Temel Botanik Kuramı"); *Regni vegetabilis systema naturale*, 2 cilt, 1817-1821, ("Bitkiler Dünyası Doğal Sistematiği"); *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis*, 17 cilt, 1824-1839, ("Bitkiler Dünyası Doğal Sistematiğine Giriş").

• BAKINIZ: CUVIER, JUSSIEU, LAMARCK, LINNAEUS.

CANETTI, Elias (1905)

Avusturyalı romancı, oyun yazarı ve düşünür. 1981'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

25 Temmuz 1905'te Bulgaristan'ın Rusçuk kentinde doğdu. Annesi ve babası İspanyol Yahudisiydi. Çocukluğunda İspanyolca konuşan Canetti, sekiz yaşında Viyana'ya yerleşmelerinden sonra Almanca öğrendi. Ortaöğrenimini Zürih ve Frankfurt'ta tamamladıktan sonra Viyana Üniversitesi'nde okudu, felsefe doktorası aldı. 1939'da Londra'ya yerleşti.

1930-1931 yıllarında ilk romanı olan *Die Blendung*'u (Körleşme) tamamladı, ancak roman 1935'te yayımlanabildi. *Körleşme* iki dünya savaşı arasında Avrupa kültürünün yıkılışını, Dr.Kien adlı bir bilim adamının kitaplardan oluşan ve gerçeklikle bağını yitiren dünyasının yıkılışıyla simgeler.

Canetti, 1931-1956 arasında fantastik öğelere ağırlık veren üç oyun yazdı: *Hochzeit* ("Düğün"), *Komödie der Eitelkeit* ("Kendini Beğenmişliğin Komedisi") ve *Die Befristeten* ("Süresi Belli Olanlar"). *Hochzeit*'ta bir düğün toplantısında bir araya gelen kişilerin bir deprem oyunu oynarken gerçek depremle karşılaşması anlatılır. *Komödie der Eitelkeit* aynaların devlet kararıyla yasaklandığı bir dünyayı, *Die Befristeten* ise insanların yaşam sürelerinin daha doğum anından kesin olarak bilindiği bir dünyayı betimler.

Canetti, Çek yazarı Kafka'nın üslubundan, Alman düşünür Karl Kraus'tan etkilenmiştir. Yapıtlarının kaynağı Avusturya edebiyatı ve gençliğinin Viyana'sı olmakla birlikte irdelediği sorunlarla evrensel bir yazar kimliğine kavuşmuştur.

Yazarın *Masse und Macht* ("Kitle ve Güç") adlı sosyolojik çalışması 1960'ta yayımlandığında, Canetti bir romancı olarak kazanmış olduğu ünün yanı sıra, toplumsal bilimler alanında da tanındı. Canetti 1981'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Die Blendung,* 1935, (Körleşme) **Oyun:** *Hochzeit,* 1932, ("Düğün"); *Komödie der Eitelkeit,* 1950, ("Kendini Beğenmişliğin Komedisi"); *Die Befristeten,* 1956, ("Süresi Belli Olanlar").

CANNIZZARO, Stanislao
(1826-1910)

İtalyan, kimyacı. Avogadro Hipotezi'ni uygulayıp atom, molekül ve atom ağırlıkları kavramlarını açıklamıştır.

Cannizzaro 13 Temmuz 1826'da Sicilya'nın Palermo kentinde doğdu, 10 Mayıs 1910'da Roma'da öldü. Palermo, Napoli ve Pisa üniversitelerinde kimya ı ve fizik eğitimi gördü. 1847'de üniversiteyi bırakıp Sicilya'daki ihtilale katıldı. Ancak ihtilal başarılı olmayınca 1849'da Paris'e gitmek zorunda kaldı. Burada Chevreul'un laboratuvarında iki yıl çalıştıktan sonra yeniden İtalya'ya döndü ve Sardinya'nın Alessandria kentinde öğretmenlik görevi aldı. Daha sonra, 1855'te Cenova, 1861'de Palermo ve 1871'de de Roma üniversitelerinde profesörlük görevlerini üstlendi. 1871'de senatör seçildi ve genellikle halk sağlığı ile ilgili sorunlara yöneldi. Bu arada gümrük laboratuvarlarının kurulmasını sağladı.

Cannizzaro kısıtlı olanaklara karşın 1853'te kendi adı ile anılan tepkimeyi buldu. Bu tepkimede, benzaldehit, kuvvetli bir baz ortamında kendi kendine yükseltgenme ve indirgenme yolu ile benzoik asit ve benzil alkole dönüştürülmektedir.

Cannizzaro'nun kimya bilimine en önemli katkısı Avagadro'nun "eşit hacimdeki bütün gazların aynı koşullar altında eşit sayıda molekül içerdiğini" ileri süren hipotezinden yararlanarak yarım yüzyıldan beri bir türlü kararlaştırılamayan atom ağırlıkları konusunu aydınlatmasıydı. Cannizzaro 1858'de Avogadro'nun elli yıl önce yayımladığı hipotezini öğrenince, bu savın gazların molekül ağırlıklarının ve içeriklerinin saptanmasında kullanılabileceğini anladı. Gazların dışındaki kimyasal maddeler için de molekül ağırlıklar özgül ısılarının ölçümüyle bulunabilirdi. Gay-Lussac'ın bileşen gaz hacimleri ilkesini uygulayarak yaptığı hesaplar Berzelius'un saptadığı elementlerin atom ağırlıklarının doğruluğunu kanıtladı. Bu bulgularını 1858'de *Sunto di un corso di filosofia chimica* ("Kimya Felsefesi Derslerine Örnek") adlı yapıtında topladı.

1850'li yıllar kimya biliminin en karmaşık dönemine rastlar. Bu sıralarda Dalton'un atom teorisi genellikle benimsenmekle birlikte kimyasal maddelerin yapılarını ve atom-molekül kavramlarını belirleyecek formül yazımı konusunda bir birlik yoktu; elementlerin atom ağırlıkları konusunda da bilim adamları kesin ve doğru sonuca varamamışlardı. Berzelius ve başkaları elementlerin atom ağırlıklarını doğru olarak gösteren değerler bulmuşlardı, ancak uygulamalarda çeşitli sorunlar çıkmaktaydı. Örneğin basit bir bileşik olan asetik asitin on dokuz farklı formülü vardı. Kekulé karışıklığa son vermek amacıyla 1850'lerin sonlarına değin Avrupa'nın önde gelen kimyacılarının katılacağı bir bilimsel toplantının yapılmasını önerdi ve 1860'ta Karlsruhe kentinde ilk kez bir uluslararası kimya konferansı yapıldı. Konferansa katılan 140 delege arasında Wöhler, Liebig, Dumas, Bunsen, Kolbe, Frankland ve Mendeleyev gibi devrin tanınmış bilim adamları da bulunmaktaydı. Cannizzaro konferansa katılanlara *Sunto di un corso di filosofia chimica*'yı dağıttı ve Avogadro'nun hipotezini destekleyen etkileyici bir konuşma yaptı. Özellikle atom ve molekül arasındaki farkı vurguladı. Hidrojen atomunun ağırlığını 1 olarak kabul edip hidrojen molekülünün iki hidrojen atomundan meydana geldiğini gösterdi. Konferans sonunda bazı bilim adamlarını Avogadro'nun çalışmalarının önemine inandırabilmişti ve kısa bir süre sonra da Avogadro Hipotezi yaygın olarak benimsendi. 1860'larda bu önemli kavramın açıklığa kavuşmasından sonra kimyasal formüller basitleştiği gibi temel ilkelerde bir görüş birliği oluştu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sunto di un corso di filosofia chimica,* 1858, ("Kimya Felsefesi Derslerine Örnek").
- **KAYNAKLAR:** *Stanislao Cannizzaro, Scritti Vari,* 1926.
- **BAKINIZ:** AVOGADRO, BERZELIUS, DALTON, GAY-LUSSAC, KEKULE.

CANNON, Walter Bradford
(1871-1945)

ABD'li fizyoloji uzmanı. X ışınlarının fizyolojide kullanımına öncülük etmiş, vücutta iç ortamın dengesini sağlayan mekanizmaları inceleyerek homeostazi kavramını geliştirmiştir.

19 Ekim 1871 yılında Wisconsin Eyaleti'nin Pairie du Chien kasabasında doğdu. Öğrenimini Harvard Üniversitesi'nde sürdüren Cannon, 1896'da mezun oldu. 1900'de tıp doktoru unvanını alarak Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmaya başladı. 1906'dan 1942 yılında emekli oluncaya değin de fizyoloji bölümünde profesör olarak araştırmalarını sürdürdü. I.Dünya Savaşı sırasında Harvard Üniversitesi Hastanesi'nde, önceleri İngiliz, daha sonra da Amerikan Ordusu için travmatik şok konusunda klinik ve deneysel araştırmalar yaptı. II.Dünya Savaşı sırasında da kan nakli ve travmatik şok konularındaki çalışmalarını sürdürdü. 1 Ekim 1945'te New Hamp-

shire Eyaleti'nin Franklin kentinde öldü.

Tıp fakültesindeki ilk yıllarında o dönemler yeni keşfedilmiş olan X- ışınları ile ilgilenen Cannon, 1897'de H.P.Bowditch ile birlikte, suda çözünmeyen bizmut tuzları kullanarak X-ışınları aracılığıyla kedilerde sindirim sisteminin hareketlerini araştırdı. Kedinin yiyeceğine katılan bizmut tuzları opak olduğundan, yiyecek maddelerinin sindirim sürecindeki hareketlerini X-ışınlarıyla gözlemek olanaklıydı. Bu yöntemle midenin ve barsakların hareketlerini inceleyen Cannon kalınbarsakta sirküler kasların yiyeceği ileri iterken halka şeklindeki hareketlerini tanımladı. Bu hareketlere daha sonra "Cannon halkaları" adı verildi. Ayrıca boş midenin kendine özgü hareketleri ve kasılmaları olduğunu bularak bunların açlık duygusuyla ilgili olabileceğini öne sürdü. Sindirim sistemine ilişkin bu çalışmalarını 1911'de *The Mechanical Factors of Digestion* ("Sindirimde Mekanik Faktörler") adlı yapıtında yayımladı.

Cannon X-ışınları ile sindirim sistemini incelerken midenin hareketlerinin duygusal tepkilere aşırı duyarlı olduğunu buldu. Deney hayvanı olarak kullandığı bir kediyi saldırgan bir köpeğin yanına koyarak incelediğinde, kedide böbreküstü salgılarının arttığını, bunun sonucunda gözbebeklerinin genişlediğini, tüylerin dikleştiğini, kalp atışlarının hızlandığını ve sindirim sistemi hareketlerinin durduğunu gözledi. Bu araştırmalarını 1915'te yayımladığı *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage* ("Ağrı, Açlık, Korku ve Öfke Durumlarında Vücuttaki Değişiklikler") adlı kitabında topladı. Bu gözlemleri sırasında barsak salgılarını sağlayan organların sinirsel etkiler altında olduğu sonucuna ulaştı. Bu konuya ilişkin çalışmaları sonucu 1931'de sympathin adını verdiği bir salgı maddesi keşfettiğini açıkladı. Adrenaline benzeyen bu maddenin sempatik sinir sisteminin uyarıldığı durumlarda salgılandığını, adrenalin gibi kalbi ve düz kasları etkilediğini gözledi. Bu çalışmaları sempatik sinirlerin işleyişi, istemsiz hareketlerin mekanizması ve kalbin atım hızını etkileyen faktörlerin anlaşılmasına ışık tuttu. Asetilkolin üzerine çalışmaları olan Otto Loewi, daha sonra, Cannon'un sympathin adını verdiği hormonal maddenin aslında asetilkolin olduğunu, Cannon'un deneysel yöntemlerinden yararlanarak buldu.

Cannon araştırmalarını 1920'lerden başlayarak vücudun iç dengesini sağlayan mekanizmalar üzerinde yoğunlaştırdı. Organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için iç ortamın önemini ilk kez Bernard vurgulamış, ondan sonra gelen araştırmacılar parasempatik ve sempatik sinir sisteminin ve hormonların bu ortamı nasıl etkilediklerini incelemeye başlamışlardı. Cannon, o dönemde sempatik ve parasempatik sinirlerin iç ortamdaki dengeyi sağlamadaki rolü iyi bilinmediğinden, çalışmalarını daha çok bu alana yöneltti. Hayvanlar üzerine yaptığı deneyler sonucu, kalbin, tüm sinirleri çıkarıldığı durumda bile çalışabileceğini ve sempatik sinirleri çıkarılmış hayvanların yaşayabileceğini gösterdi. Bu deneylerin ışığında, vücudun değişen koşullara karşın kendi iç ortamını düzenleyerek dengede tutma eğilimini vurguladı. 1932'de yayımladığı *The Wisdom of the Body* ("Vücudun Aklı") adlı yapıtında bu dengelemeyi sağlayan süreç ve mekanizmalarını tanımlamak için "homeostazi" kavramını geliştirdi. Vücudun iç ortamını sürekli olarak hücrelere uygun nitelikte tutmak üzere, bu ortamda mevcut glikoz, oksijen, kalsiyum gibi önemli maddelerin konsantrasyonlarını, osmotik basıncı, vücut sıcaklığını, vb. belli sınırlar içerisinde tutmayı sağlayan mekanizmaları bu kavram çerçevesinde ele aldı. Kandaki şeker, protein, yağ ve kalsiyum homeostazisi, vücut ısısının sabit tutulması vb. konularda araştırmalar yaptı. Cannon'un kendi araştırmalarında fizyolojiyle sınırlandırdığı, ama biyolojide genel olarak geçerli olabileceğini öne sürdüğü homeostazi kavramı, bugün biyolojinin en önemli araştırma konularından biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *The Mechanical Factors of Digestion*,1911,("Sindirimde Mekanik Faktörler");*Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage*, 1915, ("Ağrı, Açlık, Korku ve Öfke Durumlarında Vücuttaki Değişiklikler"); *The Wisdom of the Body*, 1932, ("Vücudun Aklı").
- KAYNAKLAR: W.B.Cannon, *The Way of an Investigator*, 1945.
- BAKINIZ: C.BERNARD, O.LOEWI, ROENTGEN.

CANOVA, Antonio
(1757-1822)

İtalyan, heykelci. Neo-Klasik (Yeni-Klasik) üslupta yarattığı kadın tipleri Batı dünyasında ideal güzelliğin en yetkin biçimi sayılmıştır.

1 Kasım 1757'de Venedik yakınlarında Possagno'da doğdu, 13 Ekim 1822'de Venedik'te öldü. Küçük yaşta öksüz kaldı, taşçı ve yapı ustası olan dedesi tarafından büyütüldü. 1768'de Torelti adıyla bilinen heykelci Guiseppa Bernardi'nin yanına çırak olarak girdi. Torelti'nin ölümünden sonra kendi atölyesini kurdu ve büstleri ile ün kazandı. 1779'da Roma'ya gitti, Venedik elçisinin onun için elçilikte kurduğu atölyede çalışmaya başladı. 1780'de Herculaneum, Pompei ve Paestum gibi eski Roma kentlerine yaptığı gezilerde Antik Çağ'ın yapıtlarını inceleme olanağını buldu. 1783-1787 arasında *Papa XIV.Clemens*, 1792-1795 arasında Venedik Senatosu'nun sipariş ettiği *Angelo Erno* anıtları üzerinde çalıştı. 1798'de Fransızlar İtalya'yı işgal edince Viyana'ya çekildi. 1799'da Roma'ya döndü; 1800'de San Luca Akademisi'ne üye seçildi. 1802'de Napoléon'un portresini yapmak üzere Paris'e çağrıldı. 1805'te Papalık Devleti'nin güzel sanatlar genel müfettişliğine getirildi. 1814'te San Luca Akademisi'nin müdürlüğüne atandı. 1815'te Papa XIV.Pius tarafından, Napoléon ordularının yağmaladığı İtalya'ya ait sanat yapıtlarını geri almak üzere Paris'e yollandı. Bu zor görevi büyük bir başarı ile yerine getirdiği için Ischia Markisi unvanı ile ödüllendirildi. Son yıllarını, doğduğu kasabada kendisi için yaptırmakta olduğu anıt-müze çalışmaları ile geçirdi.

Canova sağlığında, çağının en büyük sanatçılarından biri olarak ün kazandığını görmüş ender kişilerdendir. Yaşamının büyük bir bölümünü saray

Pauline Bonaparte Borghese

rında Adamo Tadolini, Rinoldo Rinaldi ve Cincinnato Baruzzi gibi sanatçıların da bulunduğu gençleri yetiştirmek için harcamıştır. Ölümü nedeniyle yarım kalan yapıtları öğrencisi Baruzzi tarafından bitirilmiştir.

Canova'nın sanat yaşamı Venedik'te geçen gençlik dönemi ve Roma'ya göçtükten sonraki olgunluk dönemi olmak üzere ikiye ayrılır. Gençlik döneminde 18.yy Fransız portrecilik anlayışı ile Venedik Natüralizmi'ni (Doğalcılık) kendine özgü psikolojik bir boyut içinde bütünleştirmiştir. Roma'daki ilk yıllarında ise, Winkelmann tarafından ileri sürülen klasikçi ölçülerin gerektirdiği idealleştirmeye ulaşmayı amaçlayan bir gelişim göstermiştir. Bu yılların en ünlü yapıtı olan *Cupid ve Psykhe* gerçekçilik ile anıtsallık arasındaki bir bölünmeyi sergiler. *Cupid ve Psykhe*, aynı zamanda duygusal bir erotizmle 18.yy Fransız Neo-Klasik üslubuna özgü nitelikleri birleştirmiştir. Gene bu yılın ürünleri olan *Magdelena*'da gerçekçilik, *Hercules ve Lichas*'da ise anıtsallık ağır basar.

Canova'nın gerçek ustalık dönemi "büyük üslup" *(grand manner)* olarak bilinen genelleştirilmiş bir idealizm ile belirginlik kazanır. Ustalığının en yetkin örnekleri olan *Napoléon* ve *Pauline Bonaparte Borghese* (ya da öteki adıyla *Venüs Victrix)* heykelleri, genelde egemen olan biçimciliğe karşın, modelden kaynaklanan canlılık ve dirimselliklerini korurlar.

Canova'nın, büyük bir çoğunluğu Possagno'daki Canova Müzesi'nde bulunan desenleri canlı ve içten bir model anlayışını yansıtır. Bu desenler, kitle, ağırlık ve hacim etkilerinin plastik açıdan büyük bir başarıyla işlendiği örneklerdir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Papa XIV.Clemens*, 1783-1787, San Pietro, Roma; *Cupid ve Psykhe*, 1792, Louvre, Paris; *Angelo Erno*, 1795, Venedik; *Hercules ve Lichas*, 1796; *Magdelena*, 1798; *Kontes Maria Christina'nın Mezarı*, 1798-1805, Augustiner Kilisesi, Viyana; *Napoléon*, 1802, Apsley House, Londra; *Pauline Bonaparte Borghese (Venüs Victrix)*, 1807, Borghese Galerisi, Roma; *Papa XI.Pius*, 1818, San Pietro, Roma.

- **BAKINIZ:** J.L.DAVID, POUSSIN, WINCKELMANN.

CANOVA, Mahir
(1914)

Türk tiyatro yönetmeni. Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nün yetiştirdiği ilk kuşak tiyatrocularındandır.

30 Aralık 1914'te Kavala'da doğdu. 1935'te Balıkesir Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Kısa bir süre Eskişehir'de ilkokul öğretmenliği yaptı. 1936'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hindoloji ve Alman Filolojisi bölümlerinde okuduktan sonra 1937'de Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'ne girdi. 1939'da Carl Ebert'in yönettiği *Gülünç Kibarlar*'da sahneye çıktı. 1941'de Konservatuvar'ın Yüksek Dönem'ini bitirdi; Devlet Tiyatrosu'nun o günlerdeki çekirdeği niteliğindeki Tatbikat Sahnesi'nde Ebert'in asistanlığına ve Konservatuvar meslek dersleri öğretmenliğine atandı. 1942-1945 arasında Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde tiyatro dersleri verdi, öğrencileriyle çeşitli oyunlar hazırladı. O günlerde Tatbikat Sahnesi'nde sahneye koyduğu *Bizim Şehir*'in Enstitü'de de gösterilmesini sağladı. Bu oyundan çok etkilenen öğrenciler bir gecede *Bizim Köy* adlı bir oyun yazıp hazırladılar, tiyatro sanatçılarına bir karşılık olarak sundular.

Canova 1950'de Ankara Radyosu'nun sanat sorumlusu oldu. 1960'a değin Mikrofonda Tiyatro, Devamı Yarın gibi programların ve Çocuk Saati'nin oyunlarını mikrofona koydu. Devlet Tiyatrosu'nda başrejisörlüğe yükseldi. Bu arada İstanbul'da Küçük Sahne, Kent Oyuncuları gibi topluluklarda da zaman zaman konuk yönetmenlik yaptı. Anıtkabir'deki ses ve ışık gösterisi için Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı metni mikrofona uyarladı ve yönetti. 1972'de sahneye koyduğu 101.oyun nedeniyle Bursa Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nda kendisine bir onur plaketi verildi. Bergama kasabası da Bergama kermeslerine yaptığı katkıdan ötürü Canova'ya hemşerilik beratı verdi.

Canova 1978'de sahneye koyduğu *Midas'ın Kördüğümü*'nden sonra Devlet Tiyatrosu'ndan emekli oldu. 1981'de Milli Güvenlik Konseyi kontenjanından Danışma Meclisi üyeliğine seçildi. 1983'te *Şen Kadınlar*'ı sahnelemek üzere yeniden Devlet Tiyatrosu'na döndü. 1984'te İstanbul Sanat Festivali için *Lysistrata* oyununu hazırlamakla görevlendirildi.

Canova 1939'dan başlayarak çeşitli yabancı ülkelerde tiyatro incelemelerinde bulunmuş, kurslara katılmıştır. Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde 1950-1974 arasında başkanlık, 1941'den 1978'e değin de sürekli meslek öğretmenliği yapmıştır. Devlet Tiyatrosu'nda, kendisini izleyen kuşaklardaki hemen bütün oyuncuların öğretmeni olan Canova böylece, sahneye koyduğu oyunlardan başka eğitim alanında da Türk tiyatrosuna önemli bir katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** Oynadığı oyunlar: *Gülünç Kibarlar*, 1939; *Julius Caesar*, 1942; *Euripides*, 1944; *Faust*, 1946; *Şamdancı*, 1948; *Size Öyle Geliyorsa Öyledir*, 1948; *Antigone*, 1949; *Yalancı*, 1949; *Dünya Gözüyle*, 1950. **Yönettiği oyunlar:** *Küçük Şehir*, 1945; *Yanlışlıklar Komedyası*, 1946; *Köşebaşı*, 1946; *Köroğlu*, 1948; *Fatih*, 1953; *İstanbul Efendisi*, 1962; *Batak*, 1972; *Midas'ın Kördüğümü*, 1978; *Şen Kadınlar*, 1983.

CANSEVER, Edip
(1928)

Türk, şair. Kendine özgü imge anlayışıyla, Kapalı Şiir akımı içinde, düşünceye ağırlık veren, çağdaş yaşamı irdeleyen şiirler yazmıştır.

İstanbul'da doğdu. Kumkapı Ortaokulu'nda başladığı ortaöğrenimini, 1946'da İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. Girdiği Yüksek Ticaret Okulu'nu bitirmeden ayrıldı. 1950'de Kapalıçarşı'da turistik eski eşya ticaretiyle uğraşmaya başladı. 1975 yılından sonra ise yalnızca şiirle uğraştı.

İlk şiiri 1 Mart 1944'te *İstanbul* dergisinde yayımlanmıştı. *İstanbul, Yücel, Fikirler, Edebiyat Dünyası* dergilerinde yayımlanan gençlik şiirlerini *İkindi Üstü* (1947) adlı bir kitapta topladı. Arkadaşlarıyla birlikte, sekiz sayı çıkardıkları *Nokta* dergisi (15 Ocak 1951-15 Kasım 1951), şiirinin yeni bir evreye giriş dönemine rastlar. İlk kitabından yedi yıl sonra yayımladığı *Dirlik Düzenlik*'te kendisine özgü bir şiir evreni kurduğu görülür. Sürekli yazan, yayımlayan bir şair olarak otuz yıla yakın bir süre ilgileri hep üstünde tutmuş, şiirlerinin yanı sıra şiir üzerine yazdıkları, söyledikleri ile de tartışmalara neden olmuştur.

1958'de *Yerçekimli Karanfil* adlı kitabıyla Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazandı. 1976'da yayımlanan *Ben Ruhi Bey Nasılım* kitabıyla 1977 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, 1981'de bütün şiirlerini topladığı *Yeniden* ile de aynı yılın Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Bireyin arayışlarını, umutsuzluklarını, uyumsuzluğa varan yaşam ilişkilerini yansıtmaya çalışmıştır. Çevresindeki insanların yaşayışlarını etkileyecek, dünyaya bakışlarını değiştirecek bir şiirin aranışı içinde, kapalı bir imge anlayışına yaslanan, bu yüzden de yadırganan, "anlamsız" diye nitelenen yapıtlar vermiştir. Şiirin yazılıp bittikten sonra şairden kopacağına, belirlenmesi için okurun da çaba göstermesi gerektiğine inanmıştır. Şiirselliği düşüncenin alaca bölgelerinde ararken kapalı söyleyişlerin sınırında dolaştığı olmuştur. Çağdaş şiir akımlarındaki gelişmelerle birlikte, yazdıklarının büyük oranda aydınlığa çıktığı görülmüş ve bir düşünce şairi olarak nitelenmiştir.

Bir Ay Aldım Diyarbakırdan Tokatta Biri Öldü O Zaman

Tokatlı diyorlar ya da bir atın başlangıcı
Eğilmiş, sakin, içkiler alıyor kalabalıktan
Şimdi o mor gözleri mor bir kadınla ilgili
Birazı namuslu iyi, birazı açıkça perişan
Ya da bir kadın bir kadını öper gibi
Hiçbir şey anlamıyor yaşamaktan

Hiçbir şey anlamıyor, diyelim anlamıyor
Ama bir yalnızlığı tamamlıyor durmadan
Askerler geziniyor, her yerde bu göz kahveleri
Ben bu gözlere Tokatta rastladımdı bir zaman
Hopalı, biri vardı, hamalın biri
Daha hiç çıkmayacak karısının koynundan.

Bir kadeh olmalı ya da bir rakının başlangıcı
Ansızın bir göl Anadoludan
Bir yanda bir balıkçıl ne zaman istese ölür
Kocaman bir iz bırakır çılgınlığından
Sonra o adamlar ki çelimsiz, esmer, bıyıklı
Ve bütün gün sevişirler acılarıyla.

Tokatlı diyorlar ya da bir ekmeğin başlangıcı
Ezilmiş, sakin, onca bir yoksulluğu ödüyor durmadan
Bu kimin evreni, bu saçına bir el atma saatlerinde
Bu kim ki ölüyor Tokatta ölüyor her zaman
Ya da bir erkek bir erkeği öper gibi
Hiçbir şey anlamamış yaşamaktan.

YAPITLAR (başlıca): *İkindi Üstü*, 1947; *Dirlik Düzenlik*, 1954; *Yerçekimli Karanfil*, 1957; *Umutsuzlar Parkı*, 1958; *Petrol*, 1959; *Nerde Antigone*, 1961; *Tragedyalar*, 1964; *Çağrılmayan Yakup*, 1966; *Kirli Ağustos*, 1970; *Sonrası Kalır*, 1974; *Ben Ruhi Bey Nasılım*, 1976; *Sevda ile Sevgi*, 1977; *Şairin Seyir Defteri*, 1980; *Yeniden*, 1981; *Bezik Oynayan Kadınlar*, 1982; Bütün Şiirleri'ni içeren dizi kitapları; *Yerçekimli Karanfil*, 1982; *Şairin Seyir Defteri*, 1982.

CANSEVER, Turgut
(1921)

Türk, mimar. Yapılarında tarihsel özle, çağdaş mekân anlayışı ve malzemeyi bütünleştirmeye yönelmiştir.

12 Eylül 1921'de Antalya'da doğdu. Meslek eğitimini İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nde yaptı, 1946'da mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde hazırladığı "Selçuklu ve Osmanlı Sütun Başlıkları" konulu teziyle 1949'da doktor, "Bugünün Mimarlığının Temel Meseleleri" adlı teziyle de 1964'te doçent oldu. 1950-1951'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1957-1960 arasında İstanbul Belediyesi'nde planlama danışmanı, 1960'ta Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı başkanı, 1961-1962 arasında İstanbul Belediyesi planlama müdürü, 1974'te İmar ve İskân Bakanlığı danışmanı, 1974-1975 arasında İstanbul Metropoliten Planlama Dairesi başkanı, 1975-1980 arasında İstanbul ve 1980'de Ankara belediye başkanı danışmanı olarak çalıştı. Ayrıca 1974'ten 1977'ye değin Avrupa Konseyi Türk Delagasyonu ve 1983'te Ağa Han Mimarlık Ödülü Büyük Jürisi üyelikleri yaptı. Katıldığı birçok ulusal mimarlık yarışmasında çeşitli ödüller aldı, bu arada 1960'ta İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nın yeni-

Türk Tarih Kurumu

den düzenlenmesi için açılan yarışmada birinci oldu. 1980'de Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü kazandı.

Cansever mimarlığın, evrensel inanç ve değer sistemlerinin yansıdığı yüksek düzeyde bir seziş, bilgi ve duyarlık ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Tarihsel mimarlık mirasını oluşturan öğelerin, çevrelerindeki ölçü ve düzen içinde korunması gerektiğini savunmuştur. Yapılarında, yöresel öğeleri de göz önünde tutarak, geleneksel özle güncel anlayışı bütünleştirmeye çaba göstermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** Sadullah Paşa Yalısı restorasyonu, 1949-1951, İstanbul; *Anadolu Kulübü*, 1951-1957, Büyükada/İstanbul; *Karatepe Açık Hava Müzesi*, 1957, Kadirli/Ankara; *Türk Tarih Kurumu Yapısı* (E.Yener ile), 1951-1967, Ankara; Çürüksulu Yalısı restorasyonu, 1968-1971, Salacak/İstanbul; *Ertegün Evi*, 1971-1973, Bodrum.

CANTILLON, Richard
(1680-1734)

İrlanda asıllı Fransız iktisatçı. İktisat öğretisinde Merkantilist İktisat Okulu'yla Klasik İktisat Okulu arasındaki bağı temsil edenlerden biridir.

Doğum tarihi bazı kaynaklarda 1697 olarak belirtilen Cantillon, İrlanda'da doğdu. Paris'e yerleşerek bankerlik yapmaya başladı. Kısa zamanda zengin oldu, Londra'da da bankerlik yaptı. Bir bankacı olan John Law'un denemelerinden yararlandı. 1734'te Londra'da öldü.

1725'te yazdığı *Essai sur la nature du commerce en général* ("Genel Olarak Ticaretin Doğası Üzerine Deneme") adlı kitabı ancak ölümünden sonra, 1755'te yayımlandı. Bu kitapta zenginliğin nedenleri ile kambiyo-borsa ve dış ticaret ilkelerini ele aldı.

Cantillon'a göre zenginliğin kaynağı topraktır. Sir William Petty'nin bu konudaki görüşlerini geliştiren Cantillon, topraktan üç ayrı gelir elde edildiğini söylemektedir. Bunlardan ilki toprağı işleme masrafını karşılar, ikincisi, üreticinin kârını oluşturur, üçün-

cüsü ise toprak sahibinin payıdır. Tarımsal olmayan işletmelerde bu üçüncü tür gelir yoktur. Malların değerini bunların üretimi için kullanılan belirli miktarlardaki toprak ve emek belirler. Ancak arz ve talep nedeniyle malların piyasa değeri gerçek değerlerinden farklı olabilir. Cantillon, bu ilkenin değerli madenler için de geçerli olduğunu savunmuştur.

Ticari kapitalizmden, sınai kapitalizme geçiş sürecinde yaşayan Cantillon Merkantilist öğretinin etkisinde kalmakla birlikte Liberal iktisat öğretisinin görüşlerine de öncülük etmiştir. Cantillon dışsatım fazlasının önemi üzerinde durarak, altın ve gümüş bolluğunun istihdam yaratmadaki faydasına değinmiştir.

Ancak Cantillon dışsatım fazlasının yararlarını sergilerken, aynı zamanda ülkenin genel fiyat düzeyindeki yükselişin dışsatım fazlasını giderici etkiler getirdiğini de belirtmiştir. Cantillon'a göre, dışsatım fazlası, tüccar ve müteşebbisleri zenginleştirerek işçilere iş sağlar, iş hayatı canlanır; tüketim ve fiyatlar artar, daha fazla yabancı mal, özellikle lüks tüketim malları ithal edilmeye başlar, sonunda dışsatım fazlası yok olur. Böylece kazanç sağlayan bazı işkolları gerileme ve yok olma tehlikesiyle karşılaşır. Cantillon bu aşamada devletin müdahale etmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu çözümlemesiyle Merkantilistler'den ayrılır.

Cantillon, "müteşebbis" terimini J.B.Say'den önce kullanarak iktisat alanındaki rolü üzerinde durmuştur. Kâr, Cantillon'a göre iş adamlarının belirsiz işlere yatırdıkları para karşılığı yüklendikleri riskin karşılığıdır.

Cantillon'un *Essai sur la nature du commerce en général* ("Genel Olarak Ticaretin Doğası Üzerine Deneme") adlı kitabındaki görüşler, 1880'lerde iktisatçı Stanley Jevons tarafından yaygınlaştırılmıştır. Jevons bu kitabı "ekonomi politiğin kaynağı" olarak değerlendirmiştir.

• YAPITLARI (başlıca): *Essai sur la nature du commerce en général* (ö.s.), 1755, ("Genel Olarak Ticaretin Doğası Üzerine Deneme").

• KAYNAKLAR: H.Higgs, "Richard Cantillon", *Economic Journal*, I, 1891; W.S.Jevons, "Richard Cantillon and the Nationality of Political Economy", *Contemporary Review*, XXXIX, 1881; W.Kretzschmer, *Über den Richard Cantillon*, 1899; R.Legrand, *Richard Cantillon un mercantiliste précurseur des physiocrates*, 1900.

• BAKINIZ: J.LAW, MALTHUS, A.SMITH.

CANTOR, Georg
(1845-1918)

Alman, matematikçi. Temel matematik öğretimine yeni bir anlayış getiren küme kuramının kurucusu. Sonsuz kavramına ilişkin çalışmalarıyla mantık ve analizin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Georg Ferdinand Ludwig Philipp Cantor 3 Mart 1845'te St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu. Annesinin etkisiyle gelişen sanat eğilimi, mühendis olmasını isteyen babası tarafından engellendi. Annesi Katolik, babası Protestan olan Cantor Protestanlığı yeğledi. Orta Çağ tanrıbilimin kılı kırk yaran düşünce yönteminden büyük ölçüde etkilendi. Cantor, St.Petersburg'daki ilk öğreniminin ardından 1856'da ailesi ile birlikte Frankfurt'a geldi. Lise öğrenimini Darmstadt ve Wiesbaden'de sürdürdü. Matematik konusundaki yeteneği bu yıllarda ortaya çıktı. Mühendis olmasını isteyen babasının karşı koymaktan vazgeçmesi üzerine 1862'de Zürih Üniversitesi'nde matematik öğrenimine başladı. Ertesi yıl Berlin'e döndü ve Berlin Üniversitesi'nde matematik, fizik ve felsefe okumaya başladı. Bu okulda, Karl T.Weierstrass'ın verdiği analiz derslerinden büyük ölçüde etkilendi. Sonraları çalışmalarına karşı çıkan Kronecker'den sayı kuramı ve Karl T.Kummer'den yüksek aritmetik dersleri aldı.

1867'de, Göttingen Üniversitesi'nde geçirdiği bir yarı yıl sonrasında, Gauss'un 1801'de yayımlanan *Disquisitiones Arithmeticae*'sında ortaya atılmış bir problemin çözümü ile ilgili olarak *In re mathematica ars proponendi pluris facienda est quan solvendi* ("Matematikte Soru Sorma Sanatı Problem Çözmekten Daha Değerlidir") adlı doktora tezini hazırladı. 1869'da Halle Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1879'da profesör oldu. Berlin Üniversitesi'ne geçme çabaları Kronecker tarafından sürekli engellenen Cantor, yaşamının sonuna değin Halle Üniversitesi'nde kaldı. Cantor'un tanınması önce Almanya dışında oldu. İlk çalışmalarını, Mittag-Leffler'in İsveç'te çıkarmakta olduğu *Acta Mathematica* adlı dergide yayımladı. 1901 yılında Londra Matematik Derneği'nin onur üyeliğine seçildi. 1902'de Christiania (bugün Oslo), 1911'de St.Andrews üniversiteleri kendisine onur doktorası verdi.

Çeşitli problemlerin, özellikle sürey varsayımının çözümü için harcadığı çabaların yoğunluğu ve çağdaşı matematikçilerin birçoğunun düşüncelerine karşı olan tutumları, 1880'lerden başlayarak Cantor'u ruhsal bunalımlara itti. 6 Ocak 1918'de Halle Üniversitesi'nin psikiyatri kliniğinde öldü.

Cantor'un Halle'de 1869 ile 1873 yılları arasında ilgilendiği konu sayılar kuramıydı. Trigonometrik seriler üzerindeki çalışmaları Cantor'u gerçek sayıların "temel seriler" (bugün Cauchy dizileri olarak adlandırılır) yardımıyla yazılmasına götürdü. Her pozitif gerçek bir r sayısının Cn, $0 \leq Cn \leq n-1$ eşitsizliğini sağlayan bir tam sayı olmak koşuluyla;

$$r = C_1 + \frac{C_2}{2!} + \frac{C_3}{C!} + \cdots$$

biçiminde yazılabileceğini gösterdi. Bu seri bugün Cantor'un adıyla anılır.

1873 yılı Cantor'un, ilk kez R.Dedekind ile yazışmalarında görülen küme kuramı ve sonlu ötesi sayılara ilişkin çalışmalarının başlangıç yılı oldu. Bu yazışmalarda gerçek sayılar kümesinin sayılabilir bir küme, başka bir deyişle doğal sayılar kümesiyle arasında birebir uygu kurulabilir bir küme olup olmadığı sorusu Cantor tarafından ortaya atılmıştı. Önceleri her ikisinin de uygulanabilirliği açısından önemsiz buldukları bu soru üzerinde çalışmayı sürdüren Cantor'un, gerçek sayıların sayılamazlığını kanıtladığı 7 Aralık 1873 tarihi küme kuramının doğum tarihidir denilebilir.

→

Crelle's Journal'de ancak 1874 yılında yayımlanması kabul edilen "Über eine Eigenshaft des Inbegriffes aller reellen algebraischen Zahlen" ("Gerçek Cebirsel Sayıların Tümüne İlişkin Bir Özellik Üzerine") başlıklı çalışması küme kuramının ilk basılı belgesidir. Bu çalışmada, cebirsel sayılar (cebirsel denklemlerin çözümü olabilen sayılar) kümesinin sayılabilirliğini, bir başka deyişle tamsayılar kümesinin öğeleri kadar öğesi bulunduğunu gösterirken, transandant (cebirsel olmayan) sayılar kümesinin sayılamazlığını, ya da tamsayılardan fazla sayıda öğeye sahip olduğunu kanıtladı. Sonsuzun iki türünün (sayılabilir-sayılamaz) olduğunun gösterilmesi matematik tarihinin dönemeçlerinden birisidir.

İlk başarısının ardından Cantor, yeni bir problemle uğraşmaya başladı. Bu kez tek boyutlu doğru ile n-boyutlu Eukleides uzayı arasında birebir uygu kurulabileceğini kanıtlamaya çalışıyordu. Dedekind'e yazdığı 19 Ocak 1874 tarihli mektubunda bir yüzeydeki, örneğin sınırlarıyla birlikte bir karenin yüzeyindeki noktalar kümesi ile uç noktaları kendisine ait bir doğru parçası üzerindeki noktalar kümesi arasında birebir uygu kurulamayacağının açıkça görülmesine karşın kanıtlamanın hiç de kolay olmadığını belirtiyordu. Daha sonra ise böyle bir uygunun kurulabileceğini kanıtladı. Bu problemle ilgili olarak Dedekind'e yazdığı ikinci bir mektupta, "Boyut kavramının değişmezliği ile ilgili tüm matematiksel ve felsefi çıkarımlar bence geçersizdir" diyordu. Dedekind ise Cantor'un kurduğu birebir uygunun süreksiz olduğunu, boyutun değişmezliği için sürekliliğin gerekli olabileceğini vurgulayarak yargıya varmakta acele etmemesini öğütledi. Bunun üzerine Cantor Dedekind'in düşüncesini kanıtlamaya çalıştı. 1879'da kaleme aldığı "Über einen Satz aus der Theorie der steitigen Mannigfaltigkeiten" ("Sürekli Çeşitlemeler Kuramına İlişkin Bir Sav Üzerine") başlıklı çalışmasını bu amaçla yazdı, ancak kanıtlamayı başaramadı. 1910'da Brouwer'in doğru kanıtına değin boyutun değişmezliği sorunu çözümsüz kaldı.

Küme kuramı

Boyut kavramı

Aynı dönemde *Über unendliche lineare Punktmannigfaltigkeiten* ("Sonsuz Doğrusal Nokta Çeşitlemeleri Üzerine") adlı çalışmasında ortaya attığı "süreç varsayımı" (continuum hypothesis) adıyla anılan problemi, 1897'de yayımladığı *Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre* ("Sonluötesi Sayılar Kuramının Temellerine Katkı") adlı yapıtında daha sağlam temellere oturttu. Bu çalışmada süreklilik ve sonsuz kavramlarıyla birlikte sonluötesi nicel sayılar ve sıra sayılarına ilişkin görüşlerini de topladı. Sonsuz elemanlı kümelerin eleman sayıları arasındaki farklılıklardan yola çıkarak sonluötesi nicel sayılar kavramına ulaştı. Bu sayılar arasında, sonlu sayılar aritmetiğine benzer bir aritmetik geliştirerek sonsuz kavramını zenginleştirdi. Bir doğru üzerindeki noktaların sayısının, sonluötesi nicel sayıların en küçüğünden daha büyük olduğunu gösterdi. 20.yy'da pek çok ünlü matematikçinin kendisine konu olarak seçtiği "süreç varsayımı"na göre, bir doğru üzerindeki noktaların sayısı en küçük nicel sayıdan büyük olmakla birlikte, aralarında bir başka nicel sayı yoktur.

Cantor'un sonsuz kavramına ilişkin çalışmaları matematiğin temellerinin 20.yy başında yeniden gözden geçirilmesine yol açarken, küme kuramı da temel matematik öğretimi yöntemlerini değiştirmiştir. Eğitim sistemine "modern matematik" adıyla giren anlayış Cantor'un kurduğu küme kuramına dayanır. Cantor'un klasik analize yaptığı katkılar da küme kuramına eşdeğer önemdedir. Analizin temellerine ilişkin, ilk kez ortaya attığı sorular ve sonsuz kavramı, limit, süreklilik ve yakınsaklıkla ilgili o güne dek rastlanmamış özgünlükte görüşlerle matematikte bir devrimin öncüsü oldu. Cantor'un kullandığı yöntemler, daha önce kimsenin düşlemediği türdendi. Yapıtlarındaki yaklaşım yine kendisinin "matematiğin özü özgürlüğünde yatar" deyişini doğrular niteliktedir.

Köşegen Yöntemi

Alman Matematikçiler Derneği'nin 1891'de Halle'de yapılan ilk toplantısına devrin ünlü matematikçisi Kronecker gelmeyince yerine Cantor bir konuşma yapmış ve gerçek sayıların "sayılamaz" olduğunun yalın bir kanıtını vermişti. İlk kez bu toplantıda Cantor tarafından duyurulan ve matematik tarihine "köşegen yöntemi" adıyla geçen bu önemli yöntem, (0,1) aralığındaki gerçek sayıların sayılamaz olduğunun kanıtını vererek şöyle açıklanabilir:

1,2,3.... doğal sayılar kümesiyle arasında birebir uygu kurulabilen bir kümeye sayılabilir küme adı verilir. Birebir uygunun kurulamadığı durumlarda ise verilen küme "sayılamaz" bir kümedir.

(0,1) aralığındaki her gerçek sayının, ondalık bir kesir olarak, tek bir açılımı (kesirin sonunda dokuzların sonsuz tekrarını bir yana bırakmak koşuluyla) vardır.

Örneğin:

3 / 11= 0,272727...

1 / √2 = 0,707106...

1 /4 = 0,250000...

açılımları yazılabilir.

(0,1) aralığındaki gerçek sayılarla doğal sayılar arasında aşağıdaki çizelgede gösterilen türde bir uygu olduğu varsayılsın.

1 0. 4 1 2 3 5 7
2 0. 2 9 0 0 0 0
3 0. 6 2 1 3 7 6
4 0. 3 5 0 8 1 9

Bu çizelgede olmayan (0,1) aralığına ait bir gerçek sayı her zaman vardır. Yukarıda çizgiyle belirtilmiş köşegenlerdeki sayılardan değişik rakamlar seçerek bir sayı oluşturulduğunda, bu sayı sıfırdan sonraki ilk basamakta birinci sayıdan, ikinci basamakta ikinci sayıdan, üçüncü basamakta üçüncü sayıdan ve böylece sıfırdan sonraki basamakların n.sinden n. sayıdan değişik olacaktır.

Demek ki çizelge (0,1) aralığındaki tüm gerçek sayıları kapsayamaz, bu nedenle (0,1) aralığındaki gerçek sayılar "sayılamaz" sayılardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** "Über eine Eigenshaft des Inbe-

griffes aller reellen algebraischen Zahlen" *Crelle's Journal*, LXXVII, 1874, ("Gerçek Cebirsel Sayıların Tümüne İlişkin Bir Özellik Üzerine"); *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitlehre*, 1883, ("Genel Bir Küme Kuramının Temelleri"); *Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre*, 1897, ("Sonluötesi Sayılar Kuramının Temellerine Katkı").

• KAYNAKLAR: D.J.Struik, *A Concise History of Mathematics*, 1948; E.T.Bell, *Men of Mathematics*, 1961.

• BAKINIZ: DEDEKIND, KRONECKER, LEBESGUE, ZERMELO.

CANZ, Israel
(1690-1753)

Alman tanrıbilimci. Leibniz-Wolff felsefesiyle tanrıbilimi uzlaştırmaya çalışmıştır.

Israel Gottlieb Canz Württemberg'te doğdu, Tübingen'de öldü. Doğduğu ilde öğrenim gördükten sonra Tübingen Üniversitesi'nde yazın tarihi, felsefe ve tanrıbilim okuttu. Özellikle metafizik ve Leibniz-Wolff felsefesi üzerinde durdu. Bu felsefeye, yeni yorumlar getirerek, tanrıbilimle uzlaştırmaya çalıştı. Özellikle metafizik sorunların çözümünde kanıtlayıcı bir yöntem aradı.

Canz'a göre felsefenin üzerinde durması gereken ilk gerçeklerin kaynağı metafiziktir. Başka gerçekler, çözümleme yoluyla, bu ilk gerçeklerden çıkarılır. İnsan bir "ruh varlığı"dır. İnsanın içevreninde ve dışevrende geçen olaylardan yola çıkılırsa ruhun varlığı, gerçekliği daha kolay anlaşılır. Canz felsefe ve tanrıbilimle bağdaştırmaya çalıştığı metafiziği varlıkbilim (ontoloji), doğal tanrıbilim, ruhbilim, evrenbilim (kosmoloji) olmak üzere dörde ayırır.

Canz, hayvanlarda usla donatılmış bir ruhun bulunduğu görüşüne karşı çıktığı gibi, Descartes'ın hayvanı bir makine sayan kuramına da inanmaz. Ona göre hayvanlarda duyum, düş gücü ve yargılama yeteneği, ilkel kalmış, gelişememiş bir niteliktedir. Hayvanlarda soyut ve genel düşünce yoktur. Bu da onların belli bir gelişme düzeyini aşamadığını gösterir.

• YAPITLAR (başlıca): *Gramaticae Universalis*, 1737, ("Genel Dilbilgisi"); *Leibnizianae et Wolfianae Usus in Theologia*, 1739, ("Tanrıbilimde Leibniz ve Wolff Felsefesinin Kullanımı"); *Meditationes Philosophicae*, 1750, ("Felsefe Düşünceleri").

• BAKINIZ: LEIBNIZ, WOLFF.

CAPA, Robert
(1913-1954)

Macar asıllı ABD'li fotoğrafçı. Çektiği savaş resimleriyle 20.yy'ın önde gelen haber fotoğrafçılarından olmuştur.

Macaristan'ın Budapeşte kentinde doğdu, 25 Mayıs 1954'te Çinhindi'nde öldü. Asıl adı Andrei Friedmann'dır. 1930 dolaylarında Amiral Horty'nin baskı rejimine dayanamayarak Fransa'ya gitmek üzere Macaristan'dan ayrıldı. Yolculuğu sırasında Berlin'e uğradı ve bir arkadaşının Voigtländer marka fotoğraf makinesini ödünç aldı. Bu olay onun, fotoğrafın kendisi için taşıdığı önemi görmesini sağladı, yaşamının akışını değiştirdi. Çektiği fotoğrafları Fransa'da, Robert Capa adında zengin bir Amerikalı'nın yapıtları diye pazarlayıp çok yüksek fiyatlarla sattı. Hilesi anlaşıldığında yapıtları herkesçe aranır hale gelmişti, böylece Capa adını kullanmayı sürdürdü. Paris'te fotoğrafçı David Seymour (Chim) ve Cartier-Bresson'la tanıştı, onlarla birlikte çalıştı.

Kısa ama hareketli yaşamında, beş ayrı savaşı görüntüledi. İlk kez 1936'da, fotoğrafçı olan sevgilisi Gerda Taro ve arkadaşı Chim ile birlikte savaş muhabiri olarak İspanya İç Savaşı'na katıldı. Çarpışmalar sırasında Taro bir tankın altında kalarak öldü. Bir askeri, tam vurulduğu an gösteren *Ölüm Anı* adlı klasikleşmiş fotoğrafı, bu üzüntülü döneminin en önemli ürünüdür. Görüntülemedeki üstün başarısı ilk bu savaş sırasında ortaya çıkmıştır. 1938'de Çin-Japon Savaşı'nı görüntüledi. Sonra, II.Dünya Savaşı'nda Afrika, Sicilya ve İtalya'da *Life* dergisi için resimler çekti. Özellikle Normandiya Çıkarması sırasındaki fotoğrafları hem tarihsel belge, hem de sanat çalışması olarak büyük değer taşır. Savaştan sonra 1947'de, Bresson ve Chim'in de katılmasıyla Magnum

"Otoportre"

adını verdikleri bağımsız fotoğraf ajansını kurdu. Bir yandan bu ajansı yönetirken, bir yandan da yeni bir fotoğrafçı kuşağı yetiştirmek için çaba gösterdi. 1948'de Filistin, 1954'te Fransız-Çinhindi savaşlarına katıldı. Çinhindi'nde Thai Binn yakınlarında yürüyüş halindeki askerleri çekmek için arabasıyla birliklerin önüne geçtiği sırada bir mayının patlamasıyla öldü. Fransız Hükümeti ona sonradan Savaş Haçı madalyası verdi.

Capa fotoğrafçı olarak görevinin, ölüm kalım savaşı içindeki insanları tanıtmak olduğunu söylemiş, fotoğraflarında savaşın tüm korkunçluğunu gözler önüne sermiştir. Özellikle Normandiya Çıkarması fotoğraflarında savaş karşıtı tutumu çok belirgindir. Son çalışmalarında genellikle askerlerin duygusal davranışlarını görüntülemiştir.

• BAKINIZ: CARTIER-BRESSON.

CAPABLANCA, José Raúl
(1888-1942)

Kübalı satranççı. Dünyanın en büyük satranççılarındandır.

19 Kasım 1888'de Havana'da doğdu, 8 Mart 1942'de New York'ta öldü. 12 yaşında Küba şampiyonluğu için dönemin tanınmış ustalarından Corzo ile yaptığı maçı 7-3 kazandı. Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gören Capablanca daha sonra diplomatik görevli olarak çalıştı. 1909'da ABD satranç şampiyonu Marshall'i 15-8 yendi. 1921'de o zamanki dünya şampiyonu Emanuel Lasker ile Havana'da oynadığı şampiyonluk maçını 9-5 kazandı ve böylece üçüncü dünya satranç şampiyonu oldu. 1922'de katıldığı Londra satranç turnuvasında 11 kazanç ve 4 berabere gibi çok yüksek bir puanla birinci olması ona "yenilmez" unvanını kazandırdı. 1927'de Alehin ile yaptığı dünya şampiyonluğu maçını 15 1/2 - 18 1/2 kaybettikten sonra tekrar eski gücüne ulaşamadı.

Hayatının son yıllarında oyun gücünün zayıflamasına karşın Capablanca satranç tarihinin en büyük oyuncuları arasında yer almıştır. Yaşamı boyunca oynadığı toplam 583 turnuva ve maç partilerinden 302'sini kazanmış, 246'sında berabere kalmış ve sadece 35'ini kaybetmiştir. Capablanca ile Alehin'in aralarında oynadıkları toplam 47 turnuva ve maç partisi 7'şer kazanç ve 33 berabere olmak üzere eşitlikle sonuçlanmıştır. Capablanca basit gibi görünen bir oyun stiline sahip olmasıyla tanınmıştır.

ČAPEK, Karel

Bak. ÇAPEK, Karel

CAPOTE, Truman
(1924)

ABD'li öykü, roman ve deneme yazarı. Amerikan Gotik geleneğinin başlıca temsilcilerindendir.

30 Eylül 1924'te, ABD'nin güneyinde, New Orleans'da doğdu. Annesiyle babasının ayrılmaları üzerine, Louisiana ve Alabama'daki akrabalarının yanına yollandı. Bu dönemdeki çocukluk yaşantıları yetişkinliğinde yazdıklarının esin kaynağı olmuştur. Daha sonra Connecticut Eyaleti'nin Milbrook kentinde oturan annesiyle üvey babasının yanına gitti ve öğrenimini Greenwich High School'da tamamladı.

1948 tarihli ilk romanı *Other Voices, Other Rooms* ("Başka Sesler, Başka Odalar"), genç bir yazarın ilk başarısı olarak büyük övgüyle karşılandı. Capote, bu romanında Güney'i, Güney'in kâbuslu atmosferini küçük bir çocuğun gözünden anlatır. Korku romanı izleklerini çok kişisel gözlemlerle zenginleştiren bir yapıttır. Anormal psikolojik durumları, şiddet ve korku öğelerini melodram havasında işleyen modern Gotik roman anlayışının parlak bir örneğidir. Capote bu tarihten iki yıl önce "Shut a Final Door" (Son Kapıyı Kapa) adlı kısa öyküsü için O. Henry öykü ödülünü aldı. Bunu ve öteki öykülerini içeren *A Tree of Night* (Gece Ağacı) ile Gotik öykü geleneğini sürdürdü ve yalnız, yalıtılmış kişilerin psikolojik çıkmazlarından esinlenen korku öyküleri yazdı.

1951 tarihli *The Grass Harp*'ta (Çimen Türküsü), tuhaf bireylerden oluşan bir Güneyli aile anlatılır. Kısa bir süre için dünyadan el etek çekip ağaç tepesindeki bir eve yerleşen bu kişiler daha sonra güçleri tazelenmiş olarak gündelik yaşama dönerler. Bu romanı sahneye de uyarlayan Capote, 1954'te besteci Harold Arlen'in isteği üzerine "House of Flowers" ("Çiçeklerin Evi") adlı öyküsünden hareketle bir müzikal yazdı. Yazar aynı yıl yönetmen John Huston için *Beat the Devil* (Sarışın Şeytan) adlı filmin senaryosunu hazırladı ve *Local Colour* ("Yerel Renk") başlığı altında gezi notlarını yayımladı.

New Yorker dergisi adına, SSCB'de *Porgy ve Bess* turnesine çıkan zenci sanatçılara eşlik etti. Bu gezinin izlenimlerini 1956'da *Muses Are Heard* ("Esin Perileri Duyuluyor") adlı kitapta topladı. 1958'de yazdığı ve en sevilen kitaplarından biri olan *Breakfast at Tiffany's* (Tiffany'de Kahvaltı), Manhattanlı bir 'hayat kızıyla' yazarlık heveslisi bir delikanlının olağanüstü serüvenlerini anlatıyordu. Capote, gazeteciliğe giderek daha çok zaman ayırmaya başladı. 1959 tarihli *Observations* ("Gözlemler"), yazarın çeşitli ünlü kişilerle yaptığı röportajları kapsar.

Capote'yi yepyeni bir yazı tarzına yönelten romanı *In Cold Blood*'dur (Soğukkanlılar). 1966'da yazılan bu romanda Capote gerçek bir cinayet olayından yola çıkarak gazeteci üslubu kullanarak çok değişik bir roman metni yarattı.

1965'te yazdığı "A Christmas Memory" ("Bir Noel Anısı") ve 1968'de yazdığı "Thanksgiving Visi-

yayımlanan bu iki uzun öyküden bu yana, Capote *Let the Dogs Bark* ("Bırak Ulusun Köpekler") ve *Music for Chaemeleons* ("Bukalemunlar İçin Müzik") adını verdiği iki denemeler kitabı yayımladı.

Capote, Amerikan edebiyatının 'harika çocuk'larından biridir. Edebi verimi az ama nitelikli olmuş, kimi çağdaş yazı tekniklerini edebiyat alanına sokmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Other Voices, Other Rooms,* 1948, ("Başka Sesler, Başka Odalar"); *The Grass Harp,* 1951, (Çimen Türküsü); *Breakfast at Tiffany's,* 1958, (Tiffany'de Kahvaltı); *In Cold Blood,* 1966, (Soğukkanlılar). **Öykü:** *A Tree of Night,* 1949, (Gece Ağacı); *A Christmas Memory-Thanksgiving Visitor,* 1968, ("Bir Noel Anısı-Şükran Günü Konuğu"). **Senaryo:** *House of Flowers,* 1954, ("Çiçeklerin Evi"); *Beat the Devil,* 1954, (Sarışın Şeytan). **Gezi notları:** *Local Colour,* 1959, ("Yerel Renk"); *Muses Are Heard,* 1956, ("Esin Perileri Duyuluyor"). **Röportaj:** *Observations,* 1959, ("Gözlemler"). **Deneme:** *Let The Dogs Bark,* 1974, ("Bırak Ulusun Köpekler"); *Music for Chaemeleons,* 1981, ("Bukalemunlar İçin Müzik").

CAPP, Al
(1909-1979)

ABD'li çizgi romancı. Yaratmış olduğu Hoş Memo tipiyle ün kazanmıştır.

28 Eylül 1909'da Connecticut'da, New Haven'da doğdu. Asıl adı Alfred Gerald Caplin'dir. Küçükken basasının aile bireylerinden esinlenerek çizdiği karikatürlerden etkilendi, yükseköğrenim yapmaktan vazgeçerek yeteneğini çizgi roman alanında denemeye karar verdi. Bir süre döneminin ünlü çizgi romancılarından birinin yanında çalıştı. Kendi çizgi romanı olan *Hoş Memo (Li'l Abner)* ilk kez 1934'te yayımlanmaya başladı. Çizgi romanının birden bire tutulması Capp'e büyük bir ün ve servet sağladı. Bu uğraşının yanı sıra gazete ve dergilerde yazılar yazdı, kitaplar yayımladı, gülmece yeteneğini yazar olarak da kanıtladı. Kentucky'de Walt Disney'in Disneyland'ine benzeyen ve adı *Köpekköy (Dogpatch)* olan bir eğlence parkı kurdu. 1947'de Amerikan Ulusal Karikatürcüler Derneği tarafından her yıl en başarılı bir karikatürcüye verilen Reuben Ödülü'nü kazandı. Adı çeşitli skandallara da karıştı. 1960'larda 1000'in üstünde gazetede yayımlanan *Hoş Memo*, yaratıcısının eleştirel tutumunun giderek azalması nedeniyle 1970'lerde gözden düştü. Yaşlılık ve hastalık nedeniyle 1978'de çizgi romanının yayınına son verdi. Bir yıl sonra da öldü.

Hoş Memo ve ailesi: Boncuk Ana, Boncuk Baba, Hoş

Al Capp'in kendine özgü, yalın ama ayrıntılara inen, karikatürize etmesine karşın gerçekçi olan bir çizgisi vardır. Çizgi romanlarında ilginç tipler yaratmıştır, ama bunların etkileyiciliği içerdikleri alaylı gülmeceden gelir. Hoş Memo temiz yürekli bir köy delikanlısıdır, ailesiyle birlikte büyük kentlerden uzaktaki Köpekköy'de yaşar. Bu yaşantı zaman zaman uygarlığın temsilcileri ya da ürünleri ile bozulur ve eski durgunluğuna dönünceye değin kahramanı ile çevresindekilere heyecanla izlenen gülünç olaylar yaşatır. Capp bu ortama büyük bir ustalıkla yerleştirdiği Amerikan toplumuna özgü zayıflıkları alaya almıştır. Kimi yerde ilerici bir eleştiri düzeyine ulaşan gülmecesini böyle bir evrensel çelişki üstüne kurmuş olması, çizgi romanının ülkesi dışında da tutulmasını sağlamıştır. II.Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli Türk gazetelerinde de yayımlanan *Hoş Memo*, zaman zaman çok iyi bir düzeye ulaşan çevirisiyle de beğeni kazanmıştır.

CAPPIELLO, Leonetto
(1875-1942)

İtalyan asıllı Fransız afişçi ve karikatürcü. Yeni Sanat *(Art-Nouveau)* doğrultusunda yaptığı afişlerle tanınmıştır.

İtalya'da Milano yakınlarındaki Leghorn'da doğdu, Fransa'da Cannes dolaylarındaki Grasse'da öldü. Sanat eğitimini doğduğu yerde yaptı. 1892'de Floransa'da bir sergi açtı. 1896'da çevresindeki değişik kişiliklerin karikatürlerini içeren bir albüm hazırladı. 1898'de Paris'e giderek Fransız uyruğuna geçti. Burada önceleri *Le Rire* ve *La Journal* gibi dergilerle *Le Figaro* gibi gazetelerde portreler çizdi. Kısa bir süre sonra ilgisi afiş alanına yöneldi. Gözlem gücü ve sanat yeteneği kısa zamanda kendini göstermesine yardım etti. Özgün süslemeci anlatımı ile dünyanın sayılı afişçileri arasına girdi.

Afişlerinde Yeni Sanat'tan kaynaklanan kıvrımlı eğriler, mat ve donuk renklerle bütünleştirdiği çizgisel bir üslup kullanmıştır. Karikatür ve kitap resimlerinde ise yalın ve basit çizgilerle canlı renkleri yeğlemiştir. Yapıtları büyük düşgücünü ve gülmece yeteneğini ortaya koyar.

• **YAPITLAR (başlıca): Afiş:** *Frou-Frou,* 1899; *Folies Bergére,* 1900; *Le Thermogéne,* 1909; *Cinzano,* 1910; *Mistinquett,* 1920; hazır etsuyu afişi, 1931. **Kitap resimleri:** Voltaire, *La Princesse de Babylone,* ("Babil Prensesi"); J.Boulenger, *De la Valse au Tango,* ("Valsten Tangoya").

• **KAYNAKLAR:** J.Viénot, *L.Cappiello: Sa vie et son oeuvre,* 1946.

CAPRA, Frank
(1897)

İtalyan asıllı ABD'li sinema yönetmeni. Güldürü ile toplumsal konuları bağdaştıran filmleriyle Amerikan sinemasında kendine özgü yeri olan bir sinemacıdır.

18 Mayıs 1897'de Sicilya'da, Palermo'da yoksul bir ana babanın oğlu olarak doğan Frank Capra, altı yaşındayken ailesiyle birlikte California'ya gitti. Çocukluğunda yaşamını kazanmak için türlü işler yaptı. Kimya öğrenimi gördü. I.Dünya Savaşı'na katıldı. 1918'de terhis olduktan sonra iş ararken, rastlantı sonucu yönetmenliğe başladı. Sessiz sinema döneminin palyaçolarından Harry Langdon için senaryolar yazdı ve onun *Tramp, Tramp, Tramp*, *The Strong Man* ("Güçlü Adam"), *Long Pants* ("Uzun Pantolon") gibi filmlerini yönetti.

1928'de, piyasaya yeni atılan Columbia şirketi için sıradan, ucuz iş filmleri çekmeye başladı. Şirket daha iddialı projelere yönelince Capra şansını bunlarda da denemeye karar verdi. 1930'da *Ladies of Leisure* ("Aylak Hanımlar"), tek müzikal filmi *Rain or Shine*, 1931'de Jean Harlow'lu bir güldürü olan *Platinum Blonde* ("Sarışın") gibi filmlerle yönetmenlik alanındaki becerisini pekiştirdi.

1932'de çektiği *American Madness* ("Amerikan Çılgınlığı") ilk tipik Capra güldürüsüdür. İktisadi kriz sırasında bankalara koşan halkın tepkisini güldürü biçiminde ele alan film, sosyal bir konuya seyircinin kolayca kabul edebileceği, duygusal bir bakış getiriyordu. 1933 tarihli *Lady for a Day* ("Bir Günlük Hanımefendi") ise yoksullukla zenginlik arasındaki uçurumu masal ve güldürü öğeleriyle kapatmayı amaçlıyordu. Capra'nın en önemli filmlerinden biri, 1934 tarihinde yaptığı *It Happened One Night*'dır (Bir Gecede Oldu). Film aslında birbirlerini seven bir kadın ile erkek arasındaki güç çekişmelerini eksen alan güldürünün *(screwball)* en başarılı örneğidir. Claudette Colbert'in canlandırdığı şımarık zengin kızıyla Clark Gable'in meteliksiz ve fırsatçı gazetecisi arasındaki duygusal gerilim Capra'nın kendisine özgü sınıflar arası barış ütopyasına da ışık tutuyordu.

Capra'nın doğrudan doğruya toplumsal sorunlara güldürü kalıpları içinde ve duygusal açıdan abartılmış kahramanlar aracılığıyla çözüm getirdiği filmlerin ilki 1936 tarihli *Mr.Deeds Goes To Town*'dır. (Bay Deeds Şehre Gidiyor). Bu filmde saf, bozulmamış Amerikan kahramanını canlandıran Gary Cooper eline geçen serveti toplum yararına kullanmak istiyor, egemen güçler buna engel olmaya çalışıyor, olaylar sonuçta becerikli kadın gazeteci Jean Arthur'un da yardımıyla tatlıya bağlanıyordu. Aynı olay örgüsü 1939 tarihli *Mr.Smith Goes To Washington*'da (Bay Smith Washington'a Gidiyor), bu kez Senato'da geçen bir öyküye uyarlanır. Capra bu filmlerinde, toplumsal adaletsizliklere karşı bireysel çıkışların romantizmini savunur. 1937'de çektiği *Lost Horizon* (Gaip Ufuklar) ise toplumsal güldürü olmamakla birlikte, Capra'nın önerdiği toplumsal ütopyaları

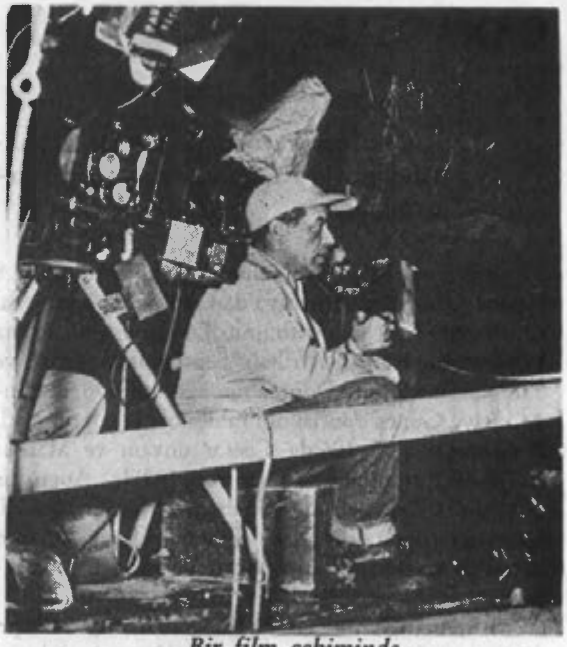

Bir film çekiminde

örneğiydi. 1938'de *You Can't Take it with You* (Dünya Malı Dünyada Kalır) ile toplumsal güldürünün abartılmış bir örneğine kayan yönetmen 1939'da Columbia'dan ayrıldı.

Aynı yıl kendi yapım şirketini kuran Capra, ABD'nin savaşa girmesinden önce iki film daha yaptı. 1941 tarihli *Meet John Doe*'da ("İşte John Doe") Deeds tipi bir kahraman tek başına faşizme karşı çıkıyordu. Aynı yılın *Arsenic and Old Lace* (Arsenik Kurbanları) ise ünlü bir sahne oyununun sinema uyarlaması, başarılı bir kara güldürü idi. 1941'de Albay rütbesiyle orduya alınan Capra, ABD Savaş Dairesi film bölümünün başına getirildi. 1942-1945 arasında *Why We Fight* ("Neden Savaşıyoruz?") adlı propaganda dizisini çekti. Bu filmler sinemanın en başarılı propaganda filmleri arasındadır.

1945'te Capra, Liberty Films şirketini kurarak ortakları William Wyler ve George Stevens ile film yapımına girişti. 1946'daki *It's a Wonderful Life* (Şahane Hayat), 1948'deki *State of the Nation*, 1959'daki *A Hole in the Head* (Miami'de Cinayet) ve *A Pocketful of Miracles* (Elmacı Kadın) bu dönemin filmleridir. Capra özellikle son filmlerinde 1930'larla 1940'lardaki duygusallığını sürdürdüyse de eski filmlerinin gördüğü ilgiyle karşılanmadı.

Capra, Hollywood sinemasının sosyal konulara yaklaşımında benimsediği tutumlardan birini temsil eden ve güldürü alanında devrim yapmış sinemacılardan biridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ladies of Leisure*, 1930, ("Aylak Hanımlar"); *Rain or Shine*, 1930; *Platinum Blonde*, 1931, ("Sarışın"); *Lady for a Day* 1933, ("Bir Günlük Hanımefendi"); *It Happened One Night*, 1934, (Bir Gecede Oldu); *Mr.Deeds Goes To Town*, 1936, (Bay Deeds Şehre Gidiyor); *Lost Horizon*, 1937, (Gaip Ufuklar); *You Can't Take it with You*, 1938, (Dünya Malı Dünyada Kalır); *Mr.Smith Goes To Washington*, 1939, (Bay Smith Washington'a Gidiyor); *Meet John Doe*, 1941, ("İşte John Doe"); *Arsenic and Old Lace*, 1941, (Arsenik Kurbanları); *It's a Wonderful Life*, 1946, (Şahane Hayat); *State of the*

CARACALLA
(188-217)

Roma İmparatoru. Vatandaşlık hakkından yararlananların sayısını artırmıştır.

4 Nisan 188'de Lugdunum'da (Lyon) doğdu. 8 Nisan 217'de Mezopotamya'da Carrhae'de öldü. Asıl adı Marcus Aurelius Antoninus Bassianus'dur. Roma İmparatoru Kuzey Afrikalı Septimius Severus ve Suriye kökenli Julia Domna'nın oğludur. Doğduğunda Suriye Güneş Tanrısı'nın rahibi olan dedesinin adı Bassianus'u aldı. 196'da Caesar unvanı ve Marcus Aurelius Antoninus adı verildi. 198'de Augustus unvanı alarak babasıyla aynı mertebeye yükseldi. Caracalla takma adı, desenini kendi çizdiği ve tüm Roma'da giyilmesini istediği bir pelerinden gelmektedir.

Annesi oğlunun en iyi biçimde yetişmesi için dönemin ünlü öğretmenlerini tuttu. Yunan hatiplerini ve trajedya yazarlarını öğrendi, Yunanlı oyun yazarı Euripides'den bölümler ezberledi. Buna karşın eğitimden ve eğitim görmüş olanlardan pek hoşlanmazdı. 14 yaşında imparatorluk muhafızlarının komutanı Fulvius Plautianus'un kızı Fulvia Plautilla ile evlendi. Daha sonra Plautianus'u hanedana suikast hazırladığı gerekçesiyle idam ettirdi, karısını da bir adaya sürgüne gönderdikten sonra öldürttü.

209'da Augustus unvanını alan küçük kardeşi Geta ile Caracalla arasında imparatorluğun yönetimi konusunda anlaşmazlık vardı. Babası Septimius Severus'un 211'de ölümü üzerine aralarındaki çekişme daha da arttı. İmparatorluğu ikiye bölme tasarısı anneleri tarafından kabul edilmedi. Sonunda Caracalla Şubat 212'de Geta'yı öldürttü. Ertesi gün senatoyu toplayarak, kardeşinin kurduğu tuzaklardan söz açtı, genel bir af ilan edeceğini söyledi. Ancak hemen ardından Geta'nın bütün yakınlarının öldürülmesini emretti. Hukukçu Papinianus ve babasının zamanındaki kent valisi Cilo da içlerinde olmak üzere 20.000 kişiyi öldürttü. Geta'nın adı yazıtlardan silindi, sikkeleri toplatıldı.

Caracalla, 212 baharında önce Galya'ya gitti, buradan Raetia'ya geçerek barbar kavimlerine karşı hazırlıklara başladı. Bu kavimlerle yaptığı kanlı savaşlardan sonra 213 sonlarında Roma'ya döndü. 214 baharında yeniden harekete geçti. Bu kez Doğu'ya yöneldi. Kendisini Büyük İskender'le özdeşleştiren Caracalla, Doğu ve Batı'yı birleştirmek istiyordu. Balkanlar'da bulunduğu dönemde Roma'da ve ordugâhlarda İskender'in heykellerinin dikilmesini emretti; onun içki kaplarını kullandı; Makedonya elbiseleri giymeye başladı; generallerine İskender'in komutanlarının adlarını verdi.

214-215 kışını Nicomedia'da (İzmit) geçirdi. 214 Mayısı'nda Antiocheia'ya (Antakya) gitti, buradan İskenderiye'ye geçerek halkı kılıçtan geçirtti. 215 sonunda Antiocheia'ya döndü, kışı burada geçirdi. Bu kez Parthia'ya yöneldi, Parthia kralının kızıyla evlenerek ülkeyi Roma'ya katmak istiyordu. Önerisi leştirildi. Birçok kale yağma edildi, ancak Caracalla düşmanın daha etkili bir savunma için hazırlandığını haber alarak Edessa'ya çekildi, kış boyunca burada çeşitli planlar yaptı. Ancak 217 Nisanı'nda Carrhae'de Ay tapınağındaki bir kurban töreni için Edessa'dan ayrıldı, yolculuk sırasında bir asker tarafından öldürüldü. Bu suikasti imparatorluk muhafızlarının komutanı Macrinus tasarlamıştı. İmparatorlukta başka yönetici olmadığı için, daha sonra Macrinus imparator ilan edildi.

İmparatorluk toprakları içinde sınıf ve ırk ayrımını ortadan kaldırarak vatandaşlık hakkından yararlananların sayısını artıran Constitutio Antoniniana de Civitate (Antoninus Vatandaşlık Anayasası), Caracalla'nın yaptığı işlerin en önemlilerinden biridir. Bu yasaya göre tüm eyalet valilerine Roma vatandaşları üzerinde cezai yetki verildi. Ayrıca miras ve azat bedellerindeki vergiler yükseltildi. Caracalla'nın döneminde paranın değeri düştüğü için, Antoninianus adına yeni bir sikke bastırıldı.

• **KAYNAKLAR:** O.Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi, (M.S.193-195)* 1970; D.C.Mackenzie, *The Reign of Caracalla*, 1949.

• **BAKINIZ:** SEPTIMIUS SEVERUS, PAPINIANUS.

CARAGIALE, Jon Luca
(1852-1912)

Rumen oyun yazarı. Rumen toplumundaki çağdaşlaşma sürecini yansıtan oyunlar yazmıştır.

30 Ocak 1852'de Haimanele'de doğdu, 10 Haziran 1912'de Berlin'de öldü. Babasının ve amcalarının etkisiyle küçük yaşta tiyatroyla ilgilenmeye başladı. Oyuncu olarak başarılı olmadığı için birçok mesleğe girip çıktı. Belirli bir eğitim görmedi. Yazarlığa çeşitli dergilerde makaleler ve taşlamalar yazarak başladı. 1879'dan sonra oyun yazarlığına geçti. Oyunlarında Romanya'daki hızlı iktisadi ve toplumsal çağdaşlaşma sürecinin yarattığı kültürel karmaşayı ve bunun gülünç sonuçlarını ele aldı. Çağının tiyatro anlayışına büyük yenilikler getirmiş bir yazar olmamasına karşın, acımasız taşlamacılığı ve toplumun her tabakasını usta bir gözlemcilikle ele alması, onu Romanya'nın sayılı oyun yazarlarından biri yaptı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Conul Leonida*, 1879, ("Bay Leonida"); *O noaple furtunoasa*, 1880, ("Fırtınalı Bir Gece"); *Oscrisoave pierduta*, 1884, (Kayıp Mektup); *Napasta*, 1890, ("Haksız Suçlama"). **Öykü:** *O faclie de Paşte*, 1889, ("Paskalya Meşalesi"); *Pacat*, 1892, ("Günah"); *Kir Ianuela*, 1909.

CARAVAGGIO
(1573-1610)

İtalyan, ressam. Aşırı doğalcı üslubu ve kesin bir ışık gölge karşıtlığına dayanan biçim düzenlemeleriyle 16.yy resim sanatında yeni bir çığır açmıştır.

Michelangelo Merisi da Caravaggio 28 Eylül 1573'te Milano ile Brescia arasındaki Caravaggio kasabasında doğdu. 31 Temmuz 1610'da Porto d'Ercole'de öldü. Resim eğitimine 1584'te Milano'da Simone Paterzono'nun yanında çırak olarak başladı. 1593'te Roma'ya gitti, burada bir yıl süreyle dönemin önde gelen fresk ressamlarından, Cavalier d'Arpino adıyla bilinen Giuseppe Cesari'nin yanında çalıştı. *Meyve Sepeti Tutan Çocuk* ile *Kertenkelenin Isırdığı Çocuk* resimleri Roma'daki ilk yapıtlardır.

Caravaggio Roma'da kentin etkin ve nüfuzlu kişilerinden Kardinal del Monte'nin korumasına girdi. Bu yıllarda Roma'daki seçkin resim koleksiyonlarını incelemek olanağını da buldu; *Medusa, Falcı, Azize Katerine* gibi olgunluk dönemi yapıtlarının yanı sıra geleceğin papası XIII.Urbanus'un o zamanki adıyla Kardinal Maffeo Barberini'nin de portresini yaptı.

Kardinal del Monte'nin yardımıyla *San Luigi dei Francesi Kilisesi*'ni resimlendirmekle görevlendirildi. Aynı iş için eski ustası d'Arpino'ya daha önemsiz resimler verilirken, Caravaggio burada *Aziz Matta ile Melek, Aziz Matta'ya Çağrı* ve *Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi* gibi başyapıtlar oluşturdu. Aynı yıllarda *Santa Maria del Popolo Kilisesi* için yaptığı *Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilmesi, Aziz Paulus'un Din Değiştirmesi* gibi yapıtlarında gösterdiği ustalık, *İsa'nın Mezara Konması* tablosunda doruğa ulaştı.

Caravaggio bundan sonraki yıllarda, geçimsiz ve kavgacı kişiliği nedeniyle sık sık mahkemelere düştü. 1603'te dört sanatçı ile birlikte Baglione adlı bir başka sanatçıyı kötüleyen bir broşür yayımladığı için tutuklandı. 1605'te bir resmine poz veren bir modelle ilgilendiği için Mariona Pasqucalone'yi kıskanarak yaraladı. Bu yüzden Cenova'ya kaçtıysa da kısa bir süre sonra gene Roma'ya döndü. 1606'da bir top oyunu sırasında birisini bıçaklayarak ölümüne neden oldu ve Napoli'ye kaçtı.

Napoli'de kaldığı yıllarda *Tesbihli Meryem, Merhametin Yedi Biçimi, İsa'nın Kırbaçlanması* gibi yapıtlarıyla sanat çevrelerini etkiledi. Roma'daki cinayet nedeniyle arandığı için 1608'de Malta'ya gitti. Malta'da yaptığı *Vaftizci Yahya'nın Boynunun Vurulması* gibi resimlerinden ötürü Cavaliara di Grazio nişanı ile ödüllendirildi. Sonra bir şövalyeyi yaraladığı için hapse atıldı. Hapisten kaçarak Sicilya'ya geçti. *Aziz Luka'nın Gömülmesi, Lazarus'un Dirilişi* gibi en son yapıtlarını verdiği Sicilya'da da fazla kalamadı. 1609'da Napoli'ye giderken Malta şövalyelerinin adamlarının saldırısına uğradı. Öldüğü sanılarak terk edildi, sonunda İspanyollar'ın işgali altındaki

Gerçekçilik kaygısı

Caravaggio naturalist (doğalcı) bir sanatçıdır. Natürmortlarında olsun, natürmort öğelerinin ağırlık kazandığı *Meyva Sepeti Tutan Çocuk* ya da *Baküs* gibi resimlerinde olsun, tüm ayrıntılarına dek işlediği biçimler, onun gerçekçilik kaygısının kesin kanıtlarıdır. En ince damarlarına dek işlenmiş asma yaprakları, en ince dokusuna dek gösterilmiş üzüm taneleri gibi doğanın sıradan öğelerinin Caravaggio'nun resimlerinde kazandığı dirimsellik, onun doğaya ne kadar dikkatle baktığını ortaya koyar. Genç erkek figürlerini çeşitli natürmort öğeleri ile bir arada gösteren ilk resimlerinin en iyi örneği *Baküs*'tür. Resmin bütününe egemen olan klasikçilik ile gerçekçi figür anlayışının kaynaşması Caravaggio'nun ulaştığı biçimsel olgunluğun işaretidir.

Mısır'a Kaçış, İshak'ın Kurban Edilmesi, Azize Katerine ve *Magdalena* gibi yapıtları olgunluğa geçiş aşamasını gösterir. Son iki resim, Caravaggio'nun, içinde manzara öğesinin de yer aldığı sayılı yapıtlarındandır. *Mısır'a Kaçış*'ta bir meşe ağacı altında dinlenen Aziz Yusuf, Bakire Meryem ve Çocuk İsa ile daha yakın plandaki melek figürü, katı ve ödünsüz bir gerçekçilik anlayışı içinde ele alınmıştır. Bu gerçekçi tutum, resmin yarattığı pastoral şiirsellik duygusu ile bütünleşerek daha güçlü bir etki yapar.

İshak'ın Kurban Edilmesi'nde sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru çapraz bir hareket doğrultusunda düzenlenmiş bir kompozisyon içinde, Caravaggio'nun kendine özgü ışık kullanımı izlenir. Figürler, gövdelerinin çeşitli bölümlerini şiddetle aydınlatan, öbür bölümlerini ise koyu karanlıkta bırakan bir ışıklandırma ile resmin derinliği içindeki yerlerini alırlar.

Ustalık dönemi

Caravaggio'nun ustalık dönemi, *Aziz Matta ile Melek, Aziz Matta'ya Çağrı, Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi, Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilmesi* ve *Aziz Paulus'un Din Değiştirmesi* adlı başyapıtlarıyla başlar. Adı geçen resimler, gerek kapsam, gerekse biçim açısından getirdikleri yeniliklerle resim sanatında bir devrimin başlangıcını da vurgularlar.

Aziz Matta ile Melek'in günümüze ulaşmayan ilk biçimi, Aziz Matta'yı kendine yazı yazmayı öğreten melekle fazla içli dışlı bir pozda ve toz toprak içindeki kaba saba ayağını izleyiciye doğru uzatmış biçimde gösterdiği için Kilise yetkililerince geri çevrilmiştir. Bunun üzerine Caravaggio meleğin havadan yaklaştığı, azizin ise yarı ayakta durduğu bir ikinci resim yapmıştır. İlkinin kaba ve katı gerçekçiliğine karşın, bu ikinci resimde daha ruhsal bir hava vardır. *Aziz Matta'ya Çağrı*'da ise Caravaggio konunun temel figürü olan İsa'yı resmin en sağ köşesine yerleştirmiş, böylece konunun ana figürlerini resim yüzeyinin merkezine yerleştirmek eğilimindeki Rönesans geleneğini değiştirmiştir. Resmin sol köşesinde bir masa başında kâğıt oynamakta olan Aziz Matta ve çevresindekiler, kaba ve acımasız tipler olarak gösterilmiştir. Bu da dinsel konuları idealize ederek yücelten geleneğin dışına çıkan bir davranıştır. Benzer bir tutum *Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilmesi*'nde de vardır. Aziz Petrus'un çarmıhını dikmeye çalışan cellatların çıplak ayakları toz toprak içindedir. Aziz Petrus ise Rönesans'ın görkemli azizlerinden biri

Biçim konusundaki tutumu

nun anlatımına getirdiği değişikliklerden çok, biçimsel alanda yaptığı yeniliklerden kaynaklanır. Caravaggio Rönesans'ın, figürleri merkezde daire ya da üçgen biçiminde toplayan kapalı kompozisyon anlayışı yerine, kesişen çapraz çizgiler üstüne kurulan değişik bir kompozisyon yapısı kullanmıştır. Işığı kullanması ise sanatını özgün kılan özelliklerden biridir. Figürlerini, tümüyle siyah ya da siyaha yakın koyuluklar ile, bunun tam karşıtı ışıklı alanları, geçişsiz bir biçimde bütünleştirerek oluşturur. Vücutların çeşitli yerlerine düşen sert ışığın aydınlattığı alanların bir başka işlevi de, figürlerin mekân içindeki yerlerini belirlemektir. Bu, yapay bir ışıktır; daha çok elektrik ampulünün belli bir açıdan aydınlatmasına benzer. Sert ve tek kaynaklı ışığın yardımıyla Caravaggio resimdeki gereksiz bütün ayrıntıları ayıklar ve konunun önemli olmayan yanlarını koyuluklar içinde eritir.

İsa'nın Mezara Konması Caravaggio'nun aynı ilke ve biçimsel kaygıdan yola çıkarak ortaya koyduğu en önemli başyapıtlardan biridir. Üstünde durdukları yontulmuş bir taştan yükselen hayali bir dikdörtgen prizma içine yerleştirilmiş gibi bir izlenim uyandıran figürler, mermer bir bloktan yavaş yavaş oyularak elle tutulur bir hale getirilmiş gibidir. Figürlerin gerek hareketi, gerekse ışıklandırılışı, izleyicinin dikkatini İsa'nın üstünde toplayacak bir biçimde düzenlenmiştir. Bu resimde güçlü bir insancıl duyguyu geometrik bir kesinlik içinde sunan Caravaggio, etkisi uzun yıllar sürecek bir çarpıcılığa erişmiştir. Daha sonra Rubens'in de bu resimden bir kopya yapmış olması, yapıtın etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Caravaggioculuk (Tenebrizm)

Caravaggio'nun biçim anlayışı temelde katışıksız bir gerçekçiliğe ve tenebresso adı verilen ışık-gölge kullanımına dayanır. Çevreye, tek bir kaynaktan sert ve belli bir açıyla dağılan bu ışık, aydınlattığı nesneler üstünde birbirinden kesin olarak ayrılan ışıklı ve gölgeli alanlar oluşturur. Caravaggio'nun gerçekçiliği ve tenebresso'sundan hareket eden ressamlara Caravaggiocu ya da Tenebrist denir.

Sanat tarihindeki ilk Caravaggiocular Bartolommeo Manfredi (1580-1620), Orazio Borgianni ve Orazio Gentileschi'dir (1563-ykş.1647). Gentileschi Caravaggio'ya oranla daha yumuşak biçimleri ile dikkati çeker; ayrıca Fransa ve İngiltere'de de çalıştığı için Caravaggioculuk'un yayılmasında etkin bir rol oynamıştır. Gentbileschi'nin kızı Artemisia (ykş.1597-ykş.1651) ise tenebressoyu Caravaggio'dan daha katı bir biçimde uygulamıştır.

Caravaggioculuk Roma'dan sonra Napoli ve Güney İtalya'da yayılmıştır. Giovanni Batista Caracciolo (ykş.1570-1637) ve İspanyol sanatçı Ribera, Napoli'den, Pietro Novelli ise Sicilya'dan yetişmiş Caravaggiocular'dır. Özellikle Ribera kaba bir gerçekçilikle bütünleştirdiği tenebrist anlayışın İspanya'da yayılmasında etkili olmuştur.*

Caravaggioculuk'un en çok tutunduğu ülkelerden biri Fransa'dır. Valentin de Boulogne, Nicholas Régnier ve Nicholas Tournier, Fransa'daki Caravaggiocular'ın başında gelirler. De Boulogne Janr (Tür) resminde Caravaggioculuk'u büyük bir başarı ile uygulamıştır. Simon Vouet (1590-1620) de bu ülkedeki Caravaggiocular'ın en önemlilerindendir ve 17.yy başlarında İtalya'da çalışan tüm Fransız ressamlar için yol gösterici bir rol üstlenmiştir. Claude Vignon, (1593-1670), Caravaggio'nun Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi adlı yapıtından bazı figürleri olduğu gibi, kendi resimlerine aktarmaktan çekinmemiştir. Caravaggio'yu "resmi öldürmek için doğmuş bir sanatçı" olarak niteleyen Poussin gibi klasik-idealist bir sanatçı bile Masumların Boğazlanması, Aziz Erasmus'un Şehit Edilmesi adlı yapıtlarında Tenebresso'nun etkisinden kurtulmamıştır.*

Caravaggio biçimciliğinin yaygınlık kazandığı bir başka ülke de Hollanda'dır. Terbrugghen, Gerrit van Honthorst (1590-1656), Dirk von Baburen ve Jan van Bjlart gibi Utrecht Okulu sanatçıları Caravaggio'nun ışık etkilerini ve konularını çeşitlendirerek uygulamışlardır. Baburen, iri göğüslü sokak kadınlarının eşlik ettiği içki âlemi türünden sahneleri çokça ele almakla birlikte, konularının aşırı bayağılığını, İtalyanlar'ın ulaşamadığı bir renkçilik düzeyi tutturarak aşmıştır. Terbrugghen de toplumun daha üst sınıflarının yer aldığı Janr resimlerinde etkili bir renkçilik ve ışık kullanma anlayışı geliştirmiştir. İtalyanlar'ca Cherardo delle Notti olarak adlandırılan ve bu grubun lideri durumunda olan Honthorst ise ışığı kırmızı renkte verdiği gece sahneleri ile ün kazanmıştır. Aynı Honthorst gibi mum ışığının aydınlattığı gece sahneleriyle büyük bir başarı gösteren Fransız sanatçısı Georges de la Tour*, teknik becerisinin ötesinde, kişisel bir şiirsellik de geliştirmiştir.*

Caravaggio'nun kimi büyük ustalar üstündeki etkisi kolayca tanımlanmayan bir çeşitlilik içerir. Reni ve Guercino (1591-1666) bir dönem tenebrist ürünler vermiş İtalyan sanatçılardır. Velasquez* de İtalya'da yaptığı erken dönem yapıtlarında, ışığı tek bir boyut içinde bütünleştiren bir sonuç elde etmiştir. 17.yy Hollanda resminin en büyük adlarından olan Vermeer'de* ise Caravaggio etkisinin nerde başlayıp nerde bittiğini kestirmek olanaksızdır. Benzer bir biçimde Fransız La Nain* kardeşler de Caravaggio uzantısı sayılabilecek bir tür gerçekçiliği temsil ederler.*

Caravaggio'nun *Santa Maria della Scala Kilisesi* için 1606'da yaptığı *Bakire Meryem'in Ölümü* adlı yapıtı da öbür resimlerinin çoğu gibi, dekoratif etkilerden yoksun ve gerçekçi olduğu gerekçesi ile Kilise yetkililerince geri çevrilmiştir. Meryem figürünün yeterince zarif olmayışı ve Caravaggio'nun model olarak nehirde boğulmuş ve şişmeye yüz tutmuş kötü ünlü bir kadının cesedini kullanmış olması bu tepkinin başlıca kaynağıdır. Bir yanda kalabalık bir grup oluşturan ve yüzleri acıyla kasılmış havariler, öbür yanda ise sıradan bir örtü üstüne uzatılmış Meryem'in ölüm sessizliği, resme dramatik bir hava kazandırır. Havarilerin düşey hareketliliği ile Meryem'in yatay hareketsizliği, bu dramatik öğeyi besleyen en belli başlı biçimsel karşıtlıktır.

Gene bir başka kilise için yapıldığı ve büyük bir olasılıkla geri çevrildiği sanılan *Tesbihli Meryem*, hem kalabalık kompozisyon kuruluşu, hem de ışık etkisinin kullanılışı açısından çok önemli bir yapıttır. Kalabalıklığına karşın kompozisyon açık seçik bir biçimde işlenmiştir. Resmin ortasındaki Bakire Meryem ve Çocuk İsa'nın sakin duruşları ile, onlara karşı hayranlığını ellerini açarak anlatan kalabalığın hareketliliği yetkin bir ışık dağılımı ile bütünleştirilmiştir. Kalabalıkta yer alan figürler ise Rönesans'ın genelleştirilmiş tiplemelerinden çok kendilerine özgü biçimsel özellikleri olan bireylerdir.

Vaftizci Yahya'nın Boynunun Vurulması Caravaggio'nun öteki yapıtlarına oranla daha yalın ve durağan bir kuruluştadır. 5 m enindeki bu büyük kompozisyon, resmin merkezinin solundaki beş kişilik bir grupla sağ gerideki bir pencereden olayı izleyen iki figürden oluşur. Cellat, bir kılıç darbesiyle boynunu vurduğu Aziz Yahya'nın başını gövdesinden ayırmak için bıçağını çekerken, çevresindekiler de başın Salome'nin elindeki tepsiye konmasını beklemektedir. Figürler gerçekçi işlenişlerine karşın, ayrıntıdan arındırılmıştır.

► Caravaggio'nun geleneklere karşı çıkan, alışılmış uygulamalar yerine model ve doğayı ölçü alan sanatı, devrimci bir anlayışın ürünüdür. Caravaggio aynı zamanda, Maniyerizm ile Barok arasında, Carracci'yle birlikte bir köprü oluşturur. Sürekli olarak birbirleriyle karşılaştırılan Caravaggio ve Carracci 15.yy Klasikçilik'ini yüzyıl sonra içine düştüğü yozlaşmadan kurtaran sanatçılar olarak bilinirler. Ancak Carraci'nin sanatı idealist bir sanattır; Rönesans idealine geri dönmeyi, yozlaşan Klasikçilik'e eski görkemini kazandırmayı amaçlar. Bu yüzden de doğayı hoş olmayan görüntülerden ayıklamak ve idealize etmekten yanadır. Özelden genele doğru giderek evrensel bir güzelliğe varmak çabasındadır. Taklitle yaratıcılığı, doğayla düşünceyi, gerçekle rastlantısal olanı bütünleştirmek Carracci'nin sanatının yükselebileceği en son aşamadır.

Oysa Caravaggio, tarihsel öğe ve bağlantıları dikkate almaksızın, olayın oluş halindeki gerçeğini yakalamayı amaçlar. Onun gerçekçiliği, zaman içindeki oluşun belirlediği hareket ve eylemin oluşturduğu yaşam gerçeğinden soyutlanmış bir bütündür. Bu nedenle güzellik düşüncesini bir yana bırakarak, gerçeği gerçekteki gibi işlemiştir. İtalyan resim geleneğindeki tipleştirilmiş portreler yerine, model olarak rak vermiştir. Bu yüzden resimlerindeki din kişileri göksel varlıklar değil, sıradan İtalyan köylüleridir. Bu sonucu elde etmek için, Caravaggio'nun yaptığı gibi, çok figürlü bir kompozisyon ile herhangi bir natürmortu boyamanın arasında bir fark olmadığına inanmak gerekir. Oysa bu anlayış o günün maniyerist konular hiyerarşisine ters düşmektedir. Caravaggio bu hiyerarşiyi devrimci bir biçimde yıkmayı başarmıştır.

Caravaggio kendine usta ve ölçü olarak doğayı seçse de, kendinden önceki ustalara da tümüyle sırt çevirmemiştir. Caravaggio'nun Correggio, Raphael, Michelangelo ve Lorenzo Lotto (yks.1480-1556) gibi ressamların sanatını çok iyi tanıdığı bilinmektedir. Ama o, bu sanatçılardan yararlanırken, onların ölçülerine göre hareket etmemiş, onlardan aldığı kavram ve öğeleri kullanarak kişisel bir üslup yaratmayı başarmıştır.

Caravaggio'nun, tek bir kaynaktan çıkan ve figürleri adeta flaş ışığının sertliğinde aydınlatıp biçimlendiren ve *tenebresso* adı verilen ışık kullanımı, Tenebristler diye adlandırılan birçok sanatçı tarafından tekrarlanmıştır. Yine onun bu ışık kullanma biçimi ve gerçekçiliği Velasquez, Zurbaran, Rembrandt ve George de la Tour gibi büyük sanatçılar için de bir hareket noktası olmuştur.

◄ *Sanatının genel niteliği*

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kertenkelenin Isırdığı Çocuk*, 1593, Floransa; *Meyve Sepeti Tutan Çocuk*, 1593-1594, Borghese Galerisi, Roma; *Falcı*, 1594, Louvre, Paris; *Azize Katerine*, 1595; *Baküs*, 1594-1595, Uffizi Galerisi, Floransa; *İshak'ın Kurban Edilmesi*, 1594-1596, Uffizi Galerisi, Floransa; *Aziz Matta ile Melek*, 1598-1601, San Luigi dei Francesi Kilisesi, Roma; *Aziz Matta'ya Çağrı*, 1598-1601, San Luigi dei Francesi Kilisesi, Roma; *Aziz Matta'nın Şehit Edilmesi*, 1598-1601, San Luigi dei Francesi Kilisesi, Roma; *Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilmesi*, Santa Maria del Popolo Kilisesi, Roma; *Aziz Paulus'un Din Değiştirmesi*, 1600-1601, Santa Maria del Popolo Kilisesi, Roma; *İsa'nın Mezara Konması*, 1602-1604, Vatikan Müzesi, Roma; *Bakire Meryem'in Ölümü*, 1605-1606, Louvre, Paris; *İsa'nın Kırbaçlanması*, 1606-1610, San Domenico Kilisesi, Napoli; *Tesbihli Meryem*, 1606-1607, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Merhametin Yedi Biçimi*, 1607; *Vaftizci Yahyanın Boynunun Vurulması*, 1608, Valetta Katedrali, Malta; *Aziz Luka'nın Gömülmesi*, 1608; *Lazarus'un Dirilişi*, 1609, Ulusal Müze, Messina.

• **KAYNAKLAR:** B.Berenson, *Del Caravaggio delle sue incongruenzee e della sua fama*, 1950; V.Friedländer, *Caravaggio studies*, 1955; R.Jullian, *Caravage*, 1961; R.Longhi, *Caravaggio*, 1952.

• **BAKINIZ:** CARRACCI, PONTORMO, RUBENS.

CARDAILLAC, Jean- Jacques
(1766-1845)

Fransız, filozof. Seçmeci tinselcilikle Condillac'ın duyumculuğunu uzlaştırmaya çalışmıştır.

Jean-Jacques-Séverin de Cardaillac Lorrain'de doğdu, Paris'te öldü. Soréze Koleji'nde, papaz olmak için eğitim gördü. Cardaillac, 1789 Fransız Devrimi başlangıcında sarayda papaz olarak görev yaptı. Devrim sırasında tutuklandı, imparatorluk döneminde üniversiteye girdi. Montaban ve Bourbon kolejleriyle Paris Üniversitesi'nde felsefe okuttu. Daha sonra akademi müfettişi oldu ve ölünceye dek bu görevde kaldı.

Cardaillac, felsefe alanında, önce Fransız Devrimi ve Napoléon döneminde okullarda ders olarak okutulan Condillac ve öğrencisi Laromiguiére'den, daha sonra da derslerini izlediği Royer-Collard ve V.Cousin'den etkilenmiştir. Bu arada Alman felsefesini ve Kant'ın "Salt Aklın Eleştirisi"ni incelemiş, hiçbir felsefe okuluna bağlı kalmamıştır.

Değişik görüşleri benimseyen filozoflardan etkilenerek yazdığı *Etudes Elémentaire de Philosophie* adlı yapıtında, ne duyumculuğun ulaştığı düzeyi aşabilmiş, ne de tinselciliğin geldiği noktaya çıkabilmiştir. Yeni ve derin bir görüş getirememiş, ancak sağduyu ve gözlemlere dayanan bir öğreti geliştirmiştir. Cardaillac'a göre "ben"de duygu, bilgi ve istenç birbirine dönüştürülemeyen üç güç olarak bulunur. Duygu, bilgi ve istencin nedeni değilse de koşuludur. Duygu hem insanı nesnelerle ilişkide bulunduran duyumu, hem de kendi benzerleriyle bağlantısını sağlayan ahlak duygusunu içerir. Bunun yanı sıra, izlenim ve düşünceyi birbiriyle doğrudan doğruya karşılaştırabilen oran duygusu ile kendini tanımaya ve başkalarını yargılamaya yarayan içduyuyu da kapsar. Bütün düşünce ve yargıların kaynağı anlaktır. Deneye bağımlı olan ve öteki güçleri yönlendiren us, genel gerçekleri görür. Gözlem yoluyla yakalanan tikel ve olumsal nesnelerin arasından zorunlu olanları us seçer. Us gerçeği görmek, seçmek ve saptamak içindir.

Cardaillac'a göre kişi kendini hem neden hem de sonuç olarak algılar. Dış nesneler organlar üstünde bir etki yaptığı zaman kişi, bu etkinin tepkisini duyar ve olgunun bir bölümünü algılamasına karşılık içduyu yoluyla tümünü birden kavrar. Burada neden kişinin kendi dışından gelir ve sonucu oluşturur. Duyumlarda bilincin algılamadığı, ancak yargı ve edimler üstünde etki yapan öğeler bulunur. Bu yüzden çağrışıma, Fransa'da o zamana dek kavranamayan, bir önem veren Cardaillac, belleği de alışkanlığın bir biçimi sayar.

Cardaillac'ın görüş ve yapıtları uzun süre gözardı edilmiş, ancak İskoç filozof ve mantıkçı Hamilton'un kendi yapıtlarında onun düşüncelerini değerlendirmesiyle yeniden ilgi çekmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Etudes Elémentaire de Philosophie*, 2 cilt, 1830, ("Felsefeye Başlangıç İncelemeleri").
- **BAKINIZ:** BIRAND, CONDILLAC, COUSIN, HAMILTON, KANT, LAROMIGUIERE, ROYER-COL-

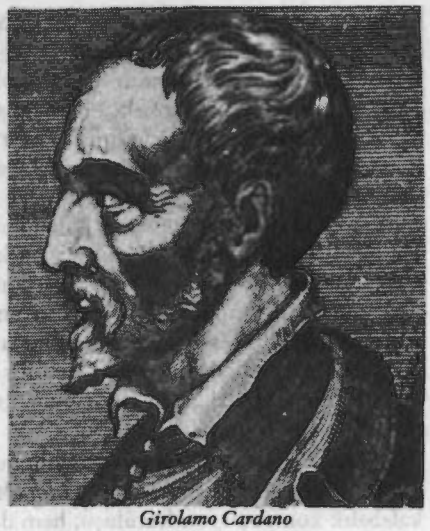

Girolamo Cardano

CARDANO, Girolamo
(1501-1576)

İtalyan matematikçi, fizikçi, hekim ve düşünür. Üçüncü dereceden cebirsel denklemlerin genel çözümünü ve köklerini bulma yöntemini tanımlayan ilk Batılı matematikçidir.

24 Eylül 1501'de Pavia'da doğdu. Bilim tarihinin, pek çok söylentiye adı karışmış en ilginç kişilerinden biridir. Bazı kaynaklarda adı Gerolamo ya da Geronimo biçiminde de yazılan, yapıtlarında ise Latince Hieronymus Cardanus adını kullanan Cardano, Milano'lu bir hukukçuyla yaşlı ve eğitimsiz dul bir kadının evlilik dışı oğluydu. Çocukluk yılları, sinirli ve hırçın yaradılıştaki annesinin yanında mutsuzluk ve yoksulluk içinde geçti. 1520'de Pavia Üniversitesi'nde başladığı tıp eğitimini 1524'te Padova Üniversitesi'nde tamamladı, iki yıl sonra da tıp doktoru olarak küçük bir kasabada hekimlik yapmaya başladı. 1534'te Milano'daki okullardan birinde matematik öğretmenliğine getirilmesine karşın hekimliği bırakmayan Cardano birkaç yıl içinde yalnız İtalya'nın değil Avrupa'nın da en ünlü hekimlerinden biri olmuştu. 1536'da, Eski Çağ hekimlerinin tıp anlayışını ve tedavi yöntemlerini eleştiren *De malo recentiorum medicorum usu libellus* ("Hastalıklara Karşı Kullanılan Yeni İlaçlar Üstüne") adlı kitabıyla ünü ülke sınırlarını aşınca, Avrupa'nın soylu sınıfı da Cardano'nun hastaları arasına katıldı. 1539'da, Roma'daki ünlü tıp kuruluşu Collegio dei fisici'ye kabul edilmesiyle ilk matematik çalışması olan *Practica arithmetice*'yi ("Aritmetik Uygulaması") yayımlaması aynı yıla rastlar.

1543'te Pavia Üniversitesi'nde tıp profesörlüğüne atanan Cardano, ilgisini belli bir alanda kısıtlamayan Rönesans bilginlerinin tipik örneklerinden biridir. Üniversitede tıp dersleri verirken matematik, astroloji, doğabilim, felsefe ve mekanikle ilgili çalışmalarını da sürdürmüş, cebir tarihinin başyapıtlarından biri sayılan *Ars magna* ("Büyük Sanat") adlı kitabını o

rında büyük bir tartışma konusu olan bu önemli yapıt, aynı zamanda Cardano'nun bilimsel kişiliğine duyulan güveni de büyük ölçüde sarsmıştı. Öte yandan, büyük oğlunun onaylanmayan bir evlilik yapması, küçük oğlunun ise sorumsuz ve maceracı yaşantısı nedeniyle saygınlığını giderek yitiren Cardano, 1560'ta karısını zehirlemekle suçlanan büyük oğlunun idam edilmesi üzerine Pavia'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Bologna Üniversitesi'nde tıp profesörlüğü için yaptığı başvuru kabul edilince, 1562'de bu üniversitede ders vermeye başladı. Ancak bu görevi de 1570'te kilise tarafından engellendi. Derslerinde işlediği konular, yayımladığı felsefe incelemeleri, özellikle de İsa Peygamber'in yıldız falına bakması kiliseyi tedirgin etmiş, din sapkınlığıyla suçlanan Cardano için tutuklama kararı alınmıştı. Engizisyon'da yargılanan Cardano, kiliseden af dileyerek birkaç aylık hapis cezasıyla kurtuldu ama, ders verme ve kitap yayımlama hakkını da tümüyle yitirdi. 1571'de Roma'ya giderek Papa V.Pius'tan bağışlanmasını istedi, üstelik kendisine ömür boyu gelir bağlattırmayı da başardı. Son yıllarını papanın müneccimliğini yaparak ve ölümünden sonra *De propria vita* ("Özyaşam") adıyla yayımlanan yaşamöyküsünü yazarak geçiren Cardano, 21 Eylül 1576'da Roma'da öldü. Sonradan, bu ölüm tarihini kendi yıldız falından saptadığı ve söylediği gerçekleşmeyince müneccimlik ününe gölge düşürmemek için intihar ettiği söylentisi yayıldı.

Pek çok alanda yapıt veren Cardano, çağındaki ününü hekimliğine borçlu olmasına karşın günümüzde daha çok matematiğe katkısıyla bilinir. 1539'da yayımladığı *Practica arithmetice et mensurandi singularis* ("Aritmetik Uygulaması ve Ayrı Ölçümler"), uzlaşmalı bir cebir dilinin henüz yerleşmediği 16.yy Avrupa'sında, ikinci dereceden cebirsel denklemlerin yazıyla gösterilmesini ve çözüm yollarını öneren ilk basılı belgelerden biridir. Çağdaşı Avrupalı matematikçiler gibi, ikinci dereceden yüksek cebirsel denklemlerin çözümünü bilmeyen Cardano, bu yapıtını bitirdikten hemen sonra Tartaglia'nın üçüncü dereceden cebirsel denklemlerin çözümünü bildiğini öğrendi. Tartaglia da, Cardano'nun ısrarları karşısında, kendisi yayımlayıncaya değin hiç kimseye açıklamamak üzere şeref sözü aldıktan sonra bulduğu çözüm yöntemini ona anlattı. Ancak sonradan bu çözümü Tartaglia'nın bulmadığını ve büyük bir olasılıkla Arap kaynaklarından öğrendiğini duyan Cardano, sözünü tutması için bir neden kalmadığını düşünerek 1545'te *Artis magnae sive de regulis algebraicis liber unus* ("Büyük Sanat ya da Cebir Kuralları Üstüne Birinci Kitap") adlı yapıtında bu yöntemi açıkladı. *Ars magna* adıyla bilinen bu kitabın yayımlanmasından sonra Tartaglia, her yapıtında dolandırıcılıkla ve yemininden dönmekle suçladığı Cardano'yu ömür boyu bağışlamadı.

Bu yapıtta Cardano, üçüncü dereceden denklemleri ikinci dereceli terimi ortadan kaldırarak çözme yöntemini ve bu tür denklemlerin kökünü veren formülleri (Cardano formülleri) açıklamıştı. Ayrıca, öğrencisi Lodovico Ferrari'nin dördüncü dereceden cebirsel denklemler için geliştirdiği çözüm yöntemine de yer veren bu yapıtın başka bir özelliği, ilk kez yolunu açmasıdır. Gene bu yapıtında, cebirsel denklemlerin katsayılarıyla kökleri arasında ilk kez bağlantı kuran ve köklerin toplamını katsayılar cinsinden hesaplayan Cardano, yapıtlarının özgünlüğü kuşkuyla karşılansa da cebirsel denklemler kuramının öncüsü kabul edilir.

Kimi yazarlara göre, Cardano'nun matematikte öncülüğünü yaptığı ikinci bir alan da olasılıklar kuramıdır. *Liber de ludo aleae* ("Şans Oyunları Kitabı") adlı incelemesinde, iskambil, zar atma ve benzeri türden şans oyunlarında oyun sonucunun yalnızca şansa bağlı olmadığını, beklentilerin gerçekleşmesinde belirli kural ve yasaların geçerli olduğunu açıklayan Cardano, olasılık terimini kullanmamakla birlikte gerçekleşme payını hesaplayarak matematiğe ilk kez böyle bir kavram getirmiştir.

Galenos ile Hippokrates'in tıp yöntemlerine karşı olan Cardano, bir yandan tifo ve frenginin belirtilerini, nedenlerini ve tedavi yollarını ilk kez tanımlayan hekim olarak gösterilirken, öte yandan tıp bilgisini astrolojiye ve boş inançlara bağımlı kılmakla eleştirilir. İlki 1550'de, ikincisi 1557'de yayımlanan *De subtilitate* ("Yücelikler Üstüne") ve *De rerum varietate* ("Nesnelerin Çeşitliliği Üstüne") adlı iki kitap, Cardano'nun hemen tüm düşünsel etkinlikleri kapsayan öğrenme yetisinin ve engin bilgisinin örneği sayılmıştır. Evrenin ve canlıların yaradılışından astronomiye, mekanik yasalarından simyaya, yüz çizgilerine ve yazıya göre kişiliğin belirlenmesinden teknolojik gelişmelere varıncaya dek hemen her konuya değindiği bu yapıtlarında da aynı çelişkiye rastlanır. "Hilezoizm" öğretisini benimseyen Cardano'ya göre tüm maddeler canlıdır ve evreni oluşturan bütün öğeler özdeştir. Bu varlıkları devindiren evrensel ruhun varlığını kabul ederek Aristoteles ve Plotinus'a yaklaşırken, maddeyi bir arada tutan ya da ayıran kuvvetin sevgi ya da nefret olduğuna inanarak Empedokles'in görüşünü paylaşır. Eski Çağ düşünürlerinin dört temel öğesini ayırarak hava, su ve toprağı yeryüzüne, ateşi ise evrensel ruha bağlayan Cardano, soğuk ve ıslak olan maddenin yeryüzünde kaldığını, sıcak ve kuru maddenin yükselerek yetkin gökküreye yerleştiğini savunur. Yer'de kalan su, toprak, hava gibi ıslak ve soğuk maddeden madenlerin, sonra solucanların oluştuğunu, bütün öbür canlıların da solucanlardan türediğini öne sürer. Kendisinden önceki düşünürlerden çoğunun izlerini taşıyan, üstelik bir Rönesans bilginiyle bağdaşmayacak ölçüde bilim ve gerçek dışı bir düşüncenin ürünü olan bu yapıtlarına karşılık, *Opus novum de proportionibus numerorum* ("Sayısal Oranlar Üstüne Yeni İnceleme") adlı kitabı değerli bir mekanik incelemesidir. Döner millerin her yöne hareket edebilecek biçimde bağlanmasını sağlayan ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan "kardan bağlantısı"nı ilk kez bu kitabında açıklamıştır. Ancak, Cardano'nun adıyla anılmasına karşın bu kavrama biçiminin de 13.yy'dan beri bilindiği sanılıyor.

Yapıtlarının değeri, kişiliği ve çelişkili düşünceleri üzerinde en çok tartışılmış Rönesans bilginlerinden biri olan Cardano çağından sonra da etkisini sürdürmüş, Leibniz tarafından "tüm kusurlarına karşın, bilim dünyasının büyük adlarından biri" olarak nite-

Doğabilim ve felsefe yapıtları

◄ *3.Dereceden cebirsel denklemlerin çözümü*

• YAPITLAR (başlıca): *De malo recentiorum medicorum usu libellus*, 1536, ("Hastalıklara Karşı Kullanılan Yeni İlaçlar Üstüne"); *Practica arithmetice et mensurandi singularis*, 1539, ("Aritmetik Uygulaması ve Ayrı Ölçümler"); *Artis magnae sive de regulis algebraicis liber unus*, 1545, ("Büyük Sanat ya da Cebir Kuralları Üstüne Birinci Kitap"); *De subtilitate liber XXI*, 1550, ("Yücelikler Üstüne XXI.Kitap"); *De rerum varietate liber XVII*, 1557, ("Nesnelerin Çeşitliliği Üstüne XVII.Kitap"); *Opus novum de proportionibus numerorum*, 1570, ("Sayısal Oranlar Üstüne Yeni İnceleme"); *De propria vita liber*, (ö.s.), 1643, ("Özyaşam Kitabı"); C.Sponi (der), *Opera omnia* ,(ö.s.), 10 cilt, 1663, ("Tüm Yapıtlar").

• KAYNAKLAR: A.Bellini, *Girolamo Cardano e il suo tempo*, 1947; G.Cardano, *The Book of my Life* (İng.çev.), 1931; H.Morley, *The Life of Girolamo Cardano of Milan, Physician*, 2 cilt, 1854; O.Ore, *Cardano the Gambling Scholar*, 1953.

• BAKINIZ: ARISTOTELES, EMPEDOKLES, FERMAT, L.FERRARI, GALOIS, İBN RÜŞD, PASCAL, PLOTINOS, TARTAGLIA, VESALIUS.

Meksika Devrimi ▸

Lazaro Cardénas

CARDÉNAS, Lazaro
(1895-1970)

Meksikalı devlet adamı. 1934-1940 arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde köklü bir toprak reformu yapılmış ve yabancı petrol şirketleri kamulaştırılmıştır.

21 Mayıs 1895'te Michoacan Eyaleti'nin Juquilpan de Juarez kasabasında doğdu, 19 Kasım 1970'te Mexico City'de öldü. Kızılderili İspanyol melezi yoksul bir ailenin çocuğuydu. İlköğrenimini güçlükler içinde tamamladıktan sonra genç yaşta çalışmaya başladı. Bölgedeki vergi dairesinde ve yöre hapishanesinde çalıştı. 1910'da Madero önderliğinde Diaz'ın anti-demokratik yönetimine karşı silahlı bir ayaklanma başladığında salıverdiği tutuklularla birlikte Madero'nun güçlerine katıldı. Daha sonra Emiliano Zapata ve Pancho Villa'nın birliklerinde ve Huerta yönetimine karşı savaşan ordularda çarpıştı. Madero'nun idam edilmesinden sonra 1917'de iktidar olan Carranza'nın ordusuna girdi ve aynı yıl yüzbaşı oldu. en yüksek rütbesi olan tümgeneralliğe yükseltildi. 1928'de Michoacan valisi olan Cardénas, 1932'ye kadar bu görevde kaldı. 1930'da başkanı olduğu Meksika Ulusal Devrimci Partisi'nin (PNR), 1934 başkanlık seçimlerine girmesini sağladı. Seçimler sonunda, altı yıllığına Meksika Devlet başkanı oldu.

Cardénas'ın yönetimini devraldığı Meksika, kargaşalık ve huzursuzlukların yıllardır toplumsal yaşama egemen olduğu bir ülke idi. 1876-1910 döneminde halk, yabancı sermayenin çıkarlarını savunan General Porfirio Diaz'ın sert ve acımasız yönetimi altında ezilmiş ve yoksullaşmıştı. Meksika nüfusunun % 75'i okuma yazma bilmiyordu, 15 milyon köylünün 10 milyonu ise topraksızdı. 1910'da Francisco Madero'nun Diaz'ı devirmek üzere halkı silahlı ayaklanmaya çağırmasıyla başlayan, 1920'lerde göreceli olarak durulan süreç "Meksika Devrimi" olarak tanımlanmaktadır. 1913'te Madero'nun öldürülmesinden sonra daha kanlı başkaldırı ve ayaklanmaların birbirini izlediği dönemde, iktidarı önce Victoriano Huerta, sonra da 1917'de Venustiano Carranza ele geçirdi. 1917'de ilan edilen demokratik bir anayasa ile elde edilen demokratik kazanımlar yasal güvence altına alındı. 1920'de Carranza'nın öldürülmesinden sonra cumhurbaşkanı olan General Obrégon, 1917 Anayasası'nı uygulamaya çalıştı.

1924 seçimleriyle Obrégon yerini, Ellias Calles'e bıraktı. Calles, 1929'da, ülkedeki toplumsal güçlerin muhalefetini denetimi altında tutmak amacıyla, Meksika Ulusal Devrimci Partisi (PNR) adında bir parti kurdurdu. 1930'da partinin başkanlığına en güvendiği kişilerden biri olan Lazaro Cardénas'ı getirdi. Cardénas 1931'de içişleri bakanı, 1933'te harbiye ve donanma bakanı oldu. Calles'i 1934 başkanlık seçimlerine PNR'nin de katılması konusunda ikna eden Cardénas seçimlerde partinin başkan adayı oldu.

Cardénas büyük bir seçim kampanyası başlattı. Amacı iktidar olduğunda uygulayacağı, 6 yıllık iktisadi ve toplumsal dönüşüm programını halka tanıtmak ve benimsetmekti. Seçimleri kazanıp cumhurbaşkanı olduktan sonra, Cardénas, Calles'e açıktan açığa meydan okumaya başladı. "Babam ve Ustam" dediği Calles'in onayını almaksızın, kapsamlı bir eğitim ve toplumsal reform programı açıkladı. Cardénas, 1935'te ülkeyi saran grevler sırasında emekçileri destekleyerek, fabrikaların mülkiyetinin çalışanlara devredilmesi gerektiğini savundu. Calles bu uygulamalara karşı cephe aldı, başkan adayı olarak Ortriz Rublo'yu desteklemeye başladı. Bunun üzerine Cardénas, bir yandan, kilisenin desteğini almak için, kilisenin siyasi etkisini sınırlayan yasaları yürürlükten kaldıracağını açıklarken, öbür yandan, Calles yandaşı memurların işlerine son verdi ve bu uygulamasını Kongre'ye onaylattı. Calles'in etkinliğini kıran Cardénas, onu 1936'da Los Angeles'e sürgüne yolladı.

Cardénas'ın Calles'e karşı kazandığı zafer, önemli bir dönüm noktası oldu. Cardénas, iktidara gelmeden önce verdiği tüm sözleri yerine getirmeye çalışarak, yoksul halk arasında yaşayan bir efsane haline geldi. Arabayla, trenle, at ve eşek sırtında ya da yaya olarak ülkesinin her köşesine giderek halkı tanıdı, geri kalmış yörelerde yaşayan insanların gereksinimlerini saptadı. Kişiliği ile sıradan insanları derin-

çoğunluğunca desteklenmesinde etken oldu.

Ülkedeki toplumsal güçlerin örgütlülük düzeyinin yükselmesi için Cardénas, Lombardo Toledano'ya Meksika İşçi Konfederasyonu'nu (CTM) kurdurttu ve köylüleri dev bir örgüt olan Ulusal Köylü Konfederasyonu'nda (CNC) birleştirdi. 1937'de PNR'yi kapatarak yerine, Meksika Devrim Partisi'ni (PRM) kurdurttu. Daha önceleri başlıca kamu görevlilerinin üye olabildiği PNR'den farklı olarak, yeni parti, kapısını işçi ve köylülere açtı. PRM'de ulusal işçi gruplarını kapsayan "işçi", CNC üyelerini kapsayan "köylü", orta sınıf mensuplarını kapsayan "halk" ve silahlı kuvvetler mensuplarını kapsayan "asker" olmak üzere dört ana kol kuruldu. Daha sonra "asker" kolu kaldırılarak ordunun Meksika'nın siyasi yaşamında oynadığı rol önemli ölçüde azaltıldı. PRM'nin kuruluşu, 1930'larda yaygın olarak savunusu yapılan Halk Cephesi'nin yandaşlarınca da desteklendi.

Yeni örgütlerin kurulması

Cardénas'ın başlattığı iktisadi ve toplumsal reformların en önemlisi kuşkusuz toprak reformuydu. 1911-1934 arasında dağıtılan toprak 10 milyon hektar iken, 1934'ten sonra 17,6 milyon hektar toprak dağıtıldı. 1940'ta Cardénas yönetimi sona erdiğinde, ülkedeki ekilebilir toprakların yarısı daha önce topraksız olan köylülerin eline geçmişti. Tarımsal üretimin artması için sulama kanallarının yapımına hız verildi. Devlet bankalarının köylülere ucuz kredi vermesi sağlandı. Kolektif tarımsal birimlerin kurulmasına çalışıldı. En büyük kolektif çiftlik uygulaması 30.000 ailenin 2,5 milyon dönüm toprağı ortaklaşa işlediği Laguna'da gerçekleşti. Bunu, Büyük Okyanus kıyısındaki kahve plantasyonlarında ve Güney'deki şekerkamışı ve pamuk bölgelerindeki uygulamalar izledi. Kuzey bölgesindeki çiftçiler kolektivizasyona karşı olduklarından, sulama projeleri diğer yörelere yöneldi. Cardénas bu uygulamalarıyla, beş-on dönüm toprağı olan ya da topraklarını komşularıyla birlikte işleyen köylülerin ve kolektif çiftliklerde çalışan tarım işçilerinin desteğini kazandı. Birçok bölgede, büyük toprak sahipleri üretimi düşürerek reformu baltalamaya çalıştılarsa da, toprak reformu sürdürüldü.

Toprak Reformu

Cardénas ve çalışma arkadaşları Meksika'nın sanayileşmesini, hammaddelerini kendi işleyen bir ülke haline gelmesini amaçlıyorlardı. Kurulan yeni sanayilerde işçilere daha iyi çalışma ve yaşama koşulları sağlamaya çalıştılar. Orta sınıfın gelirini arttıracak önlemler aldılar. Yeni kurulan gıda, dokuma ve çimento fabrikaları, tarımsal işgücü fazlasının önemli bir bölümünü emdi. Ülke içi ulaşımın geliştirilmesi için, daha önceden yabancılar tarafından kurulan demiryolları kamulaştırıldı ve yönetimi işçilere devredildi.

Cardénas iktisadi ve toplumsal dönüşüm programını, yabancılara ait petrol sanayiini kamulaştırarak sürdürdü. Dünyanın en üretken sanayilerinden biri olan Meksika petrol sanayiinin kamulaştırılması, dünyada büyük yankılar yarattı. Cardénas, petrol sanayiinde çalışan İngiliz ve Amerikan petrol şirketlerini, işçi haklarına ilişkin Meksika yasalarına uymamakla suçluyordu. CTM ile yabancı şirketler arasında çıkan anlaşmazlıkta işçilerin yanını tutan Cardénas, 18 Mart açıkladı. Bu kararın ardından İngilizler yıpratıcı uygulamalara girişince de İngiltere ile olan tüm diplomatik ilişkilerini kesti. Meksika, Amerikan şirketlerine, 1941'den başlayarak 24 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul etti. Cardénas petrol alanlarının ve rafinerilerin işletmesini PEMEX (Petroleos Mexicanos) adlı bir devlet tekeline devretti. Yeni işletmenin yeterli sayıda teknisyen ve tankerinin olmaması petrol üretiminin olağanüstü düşmesine yol açtı. Buna ek olarak, Meksika petrolüne olan dünya talebi azaldığından, Meksika'nın ihracat gelirlerinde önemli gerilemeler oldu.

Sanayileşme Siyaseti

1930'larda, bu iktisadi uygulamalara, Meksika'nın kültürel yaşamındaki canlanma eşlik etti. Ulusal kültür değerleri ile evrensel kültür değerlerinin uyum içinde bütünleştirildiği yapıtlar verildi. Bundan en çok etkilenen ülkeler, Meksika ile ortak bir kültür mirasına sahip olan Latin Amerika ülkeleri oldu. Meksika'da bu dönemde gelişen en önemli sanat dalları resim ve müzikti. Yerli teknikleriyle Avrupa tekniklerini ustaca birleştirerek yeni bir resim okulu yaratan Rivera, Orozca ve Siqueiros resimde, bir senfoni orkestrası kuran Carlos Chavez müzikte dünya çapında ün kazandılar. Hollywood'un etkisiyle gelişen çizgi film sanayii Meksika'ya önemli gelirler kazandırdı. Bu dönemde, Meksika'daki devrimci atılımlardan etkilenen birçok romancı, 1910 sonrasında yaşanan dramatik olayları romanlarına konu yaptı. Bunların en ünlüleri Mariano Azuela ve devlet okulları sisteminin de kuruculuğunu yapan José Vasconcelos idi. Cardénas döneminde, kültürel yaşamın gelişmesi özendirildi. Çok sayıda üniversite açıldı, kilisenin eğitimdeki etkinliği azaltıldı. Halk sağlığına ilişkin yeni önlemler uygulandı.

Meksika'da kültürel canlanma

Cardénas, 1936-1939 arasında İspanya Savaşı nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan birçok ilerici İspanyol yazarın, bilim adamının ve teknisyenin Meksika'ya sığınmasına izin verdi, onlara destek sağladı. Bu arada Stalin'e muhalefet eden Troçki'yi de Meksika'da ağırladı. Cardénas, değişik siyasi görüşlere yaşam hakkı tanıdı ve bunu Meksika'nın siyasi yaşamı için bir sağlık belirtisi olarak değerlendirdi.

Cardénas, 1940 seçimlerinde yerine, General Manuel Avila Camacho'yu aday gösterdi. Gamacho'nun karşısında ise, parti örgütünün, işçilerin ve köylülerin önemli bir bölümünün desteğine sahip olan Juan Andreu Amazan vardı. Amazan ABD'nin de desteği ile, 1940'ta olaysız bir seçimle işbaşına geldi. Cardénas başkanlık görevinden ayrıldıktan sonra, etkin politik yaşamdan çekildi. 1942'de, II. Dünya Savaşı nedeniyle yeniden kamu görevine döndü. 1943'ten 1945'e kadar milli savunma bakanlığı ve Pasifik Kuvvetleri komutanlığı yaptı. 1945'te Meksika orduları başkomutanlığına getirilen Cardénas aynı yıl emekli oldu. Bunu izleyen 16 yıl boyunca hiçbir kamu görevi üstlenmedi. 1961'de Başkan Adolfo Lopez Mateos'un Meksika'nın tüm eski devlet başkanlarına ulusal yönetimin önemli kademelerinde verdiği görevler çerçevesinde, ülkenin en büyük elektrifikasyon projesini yürütmekle görevlendirildi. Sorumlulukları önemli ölçüde azalmış olsa da Cardénas, ulusal politika alanında önemini korudu. PRM içinde sol kanatın simgesi haline gelen Cardénas,

lemeyi ve ABD'nin Meksika'da sağlamaya çalıştığı iktisadi ve siyasi etkinliğe karşı mücadele etmeyi sürdürdü. 1960'ta CNC içinde örgütün yönetimine muhalif bir grubun yanında yer aldı ve Ulusal Bağımsız Köylü Konfederasyonu'nun (CNCI) kurulmasına yardımcı oldu. Aynı yıl, sol siyasi bir koalisyon olan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin kuruluşuna katıldı.

1955'te yaptığı Uzak Doğu ve SSCB gezisinde Stalin Barış Ödülü'nü aldı. Küba Devrimi'nin zafere ulaşmasından sonra Kübalı devrimcilerin Meksika'daki en büyük destekçisi oldu.

Cardénas ülke içi siyasette yaşamının son yıllarında da "milli birlik ve beraberlik" simgesi olmaya devam etti. Siyasi konularda seyrek olarak görüş bildiren Cardénas, 1968'de öğrencileri şiddet eylemlerine son vermeye çağırdı ve toplumsal dönüşümlerin barışçıl yollardan yapılmasına çalışmak gerektiğini açıkladı.

1917'de çıkarılan demokratik, devletçi ve sosyal adaletçi anayasanın yaşama geçirilmesi, büyük ölçüde, Cardénas'ın cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşmiştir.

• KAYNAKLAR: J.Ashby, *Organized Labor and the Mexican Revolution under Lazaro Cardénas*, 1967; R.B.Gaither, *Expropriation in Mexico: The Facts and the Law*, 1940; W.C.Gordon, *The Expropriation of Foreign Owned Property in Mexico*, 1941; E.Halperin, *Communism in Mexico*, 1963; S.A.Mosk, *Industrial Revolution in Mexico*, 1950; H.A.Philips, *New Designs for Old Mexico*, 1939; S.H.Plenn, *Mexico Marches*, 1939; D.R.Richberg, *Oil Seizure*, 1939; R.E.Scott, *Mexican Government in Transition*, 1964; C.O.Senior, *Land Reform and Democracy*, 1958; K.M.Shimitt, *Communism in Mexico*, 1965; F.Tannenbaum, *Mexico: The Struggle for Peace and Bread*, 1950; C.Towsend, *Lazaro Cardénas, Mexican Democrat*, 1952; Nathaniel ve S.Weyl, *The Reconquest of Mexico: The Years of Lazaro Cardénas*, 1939.

• BAKINIZ: CALLES, CARRANZA, HUERTA, TOLEDANO.

CARDINALE, Claudia
(1939)

İtalyan sinema oyuncusu. Sıcak ve sevimli kişiliği ile dünya sinemasının en tutulan kadın oyuncuları arasına girmiştir.

5 Nisan 1939'da, Tunus'ta, İtalyan bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. 1957'de yapılan bir güzellik yarışmasında "Tunus'taki en güzel İtalyan kızı" seçildi ve ödül olarak Venedik Festivali'ne gitme hakkını kazandı. Festival'de büyük ilgi görünce 1958'de *Les Noces Vénetienne* ("Venedik Düğünleri") filmi ile sinemaya başladı. Daha sonra Centro Sperimentale sinema okulunda oyunculuk derslerine de katıldı. Cardinale'nin önemli yönetmenlerle çalışması 1960'tan sonraya rastlar. Mauro Bolognini ile *Il Bell'Antonio* ("Güzel Antonio"), Visconti ile *Rocco e i suoi Fratelli* (Rocco ve Kardeşleri), Zurlini ile *La Ragazza con la Valigia* ("Valizli Kız") filmlerini da (Leopar) Cardinale'nin Akdenizli güzelliğini başarıyla kullandı. Cardinale aynı yıl Fellini'nin *Otto e mezzo* ("Sekiz buçuk") filminde de göründü. Yapımcı Franco Cristaldi ile evli olan oyuncu, Sophia Loren ve Gina Lollobrigida gibi yıldızların Hollywood'a gitmiş olmalarından da yararlanarak büyük ün kazandı. Daha sonra o da Hollywood'dan gelen önerileri kabul etti ve 1964'teki *Pink Panther* (Pembe Panter) filmiyle İtalya dışında da film çevirmeye başladı. Bunu izleyen yıllarda Visconti ile yaptığı *Vaghe Stelle dell'Orsa*'nın ("Büyük Ayının Soluk Yıldızları") yanı sıra önemsiz birçok yapımda rol aldı. Cristaldi'den boşanarak yönetmen Festa Campanile ile evlenen Claudia Cardinale'nin son yıllardaki önemli filmleri arasında Liliana Cavani'nin *La Pelle* ("Ten") ve Werner Herzog'un *Fitzcarraldo*'su vardır.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler: *Les Noces Vénetienne*, 1958, ("Venedik Düğünleri"); *Il Bell'Antonio*, 1960, ("Güzel Antonio"); *Rocco e i suoi Fratelli*, 1960, (Rocco ve Kardeşleri); *La Ragazza can la Valigia*, 1961, ("Valizli Kız"); *Otto e mezzo*, 1963, ("Sekiz buçuk"); *Il Gattopardo*, 1963, (Leopar); *Pink Panther*, 1964, (Pembe Panter); *Vaghe Stelle dell'Orsa*, 1965, ("Büyük Ayının Soluk Yıldızları"); *C'era Una Volta il West*, 1968, (Batı'da Kan Var); *La Pelle*, 1979, ("Ten"); *Fitzcarraldo*, 1981.

CARDOZO, Benjamin Nathan
(1870-1938)

ABD'li hukukçu. ABD Yüksek Mahkeme üyeliği sırasında hukuk kurallarının çağdaşlaşmasına katkıda bulunmuştur.

24 Mayıs 1870'te New York'ta doğdu, 9 Temmuz 1938'de Port Chester'de öldü. Ortaöğrenimini New York'ta tamamlayan Cardozo, 15 yaşında girdiği Columbia Üniversitesi'nden 1889'da mezun oldu. Siyaset bilimi alanında yüksek lisans öğrenimi gördükten sonra, Columbia Hukuk Fakültesi'ne devam etti ve 1891'de mezun oldu. 1891'de New York barosuna kabul edilen Cardozo, özellikle ticaret hukuku alanında uzmanlaştı. 1913'te New York Yüksek Mahkemesi'ne seçildi, ancak göreve başlamasından bir ay sonra İstinaf Mahkemesi'nin talebi üzerine New York İstinaf Mahkemesi'ne hakim yardımcısı olarak atandı. 1917'de New York valisi tarafından İstinaf Mahkemesi sürekli üyeliğine getirilen Cardozo, daha sonra aynı mahkemede başyargıç oldu. 1932'de Oliver Wendel Holmes'in ABD Yüksek Mahkemesi'nden emekli olması üzerine, Başkan Hoover trafından "çağdaş Amerikan hukukunda Holmes'in geleneğini en iyi sürdürecek kişi" olduğu gerekçesiyle, ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine önerildi ve senatonun bu atamayı oy birliğiyle onaylaması üzerine 14 Mart 1932'de göreve başladı.

Cardozo'nun hukuk bilimine katkısı, özellikle Yargıtay kararlarında ortaya çıkmıştır. Yaşadığı dönemin hukukçuları üzerinde önemli etkileri olan Cardozo, ABD'de hukuki süreci yaratıcı ve evrimci bir biçime sokmakta, Holmes'ten sonra ikinci sıradadır.

arasındaki davada öne sürdüğü görüşler, sonraları ABD ve İngiltere'de uygulanmıştır. Cardozo'nun bu dava nedeniyle ortaya koyduğu görüşe göre, aracı görevini yerine getiren perakendecinin bulunmadığı durumlarda, imalatçı ve tüketici arasında bir güven ilişkisinin bulunduğu varsayılmalıdır.

Anayasanın halkın değişen gereksinimlerine yanıt vermesi gerekliliğini savunan Cardozo, Başkan Franklin D.Roosevelt'in New Deal (Yeni Düzen) politikası döneminde, Louis Brandeis, Harlan Stone gibi liberal eğilimli hukukçularla birlikte hareket etmiştir. Sosyal güvenlik programları ve özellikle yaşlılık sigortaları lehindeki hukuksal kararlarda önemli katkısı bulunan Cardozo, ABD Kongresi'nin toplumsal refahı sağlayacak tasarılarda olumlu bir tutum içinde bulunması gerekliliğini savunmuştur.

Çeşitli içtihatların yanı sıra hukuk bilimine yazdığı kitaplarla da katkıda bulunan Cardozo'nun 1921'de yayımlanan ilk kitabı *The Nature of Judicial Process*'i ("Hukuki Sürecin Doğası"), 1924'te *The Growth of the Law* ("Hukukun Gelişmesi"), 1928'de *The Paradoxes of Legal Science* ("Hukuk Biliminin Paradoksları") izlemiştir.

Hukuk kurallarının çağdaşlaşması yönündeki çabası ve yargıtaydaki karışık davaları getirdiği çözümler Cardozo'nun tanınmasına neden olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *The Nature of Judicial Process*, 1921, ("Hukiki Sürecin Doğası"); *The Growth of the Law*, 1924, ("Hukukun Gelişmesi"); *The Paradoxes of Legal Science*, 1928, ("Hukuk Bilimimin Çelişkileri"); *Law and Literature and Other Essays*,1932, ("Hukuk, Edebiyat ve Öteki Denemeler").

- BAKINIZ: BRANDEIS, HOLMES, STONE.

CARDUCCI, Giosuè
(1835-1907)

İtalyan, şair. Yurtsever görüşlerinin etkilediği ateşli şiirsel üslubuyla 19.yy sonunda İtalya'nın "Ulusal şair"i olmuş, 1906 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

27 Temmuz 1835'te, İtalya'nın Toscana bölgesinde, Val di Castello'da doğdu, 16 Şubat 1907'de Bologna'da öldü. Doktor olan babası Michele Carducci, 1831 İtalyan Devrimi'ne katıldığı için hapsedilmiş bir devrimciydi. Michele Carducci 1849'da siyasal etkinlikleri yüzünden Toscana'dan Floransa'ya kaçmak zorunda kalınca, Giosuè ortaöğrenimini burada tamamladı. Bir burs kazanarak Piza Üniversitesi'ne girdi ve burada İtalyan edebiyatı öğrenimi gördü. Üniversite öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre siyasal görüşleri yüzünden iş bulamayarak Floransa'da özel öğretmenlik yaptı. 1860'ta Bologna Üniversitesi'nde İtalyan Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi oldu ve 1904'e değin bu görevde kaldı. 1890'da senatör oldu. 1906'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Carducci gençlik yıllarında şiire başladığı dönem İtalyan edebiyatında etkili olan Romantik akımın karşısında yer aldı ve kendisiyle benzer görüşleri paylaşan "Amici Pendanti" edebiyat grubuna katıldı. Bu grubun *Il Politziano* adlı dergisinde yayımlanan şiirlerini 1857'de *Rime* adlı kitapta topladı. Carducci'nin ateşli yurtseverliği ve bir İtalyan "yeniden doğuş"una olan inancı şiirlerinin tonunu belirler. 19.yy sonu Romantizm'ini ve Hıristiyanlık'ı İtalyan kültürünün geleceği önünde engel olarak görmüş, şiirlerinde önemli ölçüde klasik yapılara dönerek Latin kültürünün İtalyan tarihindeki önemli rolünü vurgulamıştır. 1850'lerin sonunda, kısa bir süre, monarşist düşünceye yakınlık gösterdiyse de, tüm yaşamı boyunca şiirlerinin ana teması özgürlük ve yurtseverlik oldu. 1865'te yayımlanan *Inno a Satana* ("Şeytana Övgü") Carducci'nin Hıristiyanlık'a karşı düşüncelerini sergilemesinin yanı sıra, kimi romantik şairlerin "Şeytan"ı özgür düşünce ve başkaldırının simgesi olarak ele alan tavrına oldukça yaklaşır. Carducci en önemli yapıtlarından sayılan *Odi barbare*'de ("Barbar Od'ları") klasik Latin şiirinin ölçülerini kullanmış, Latin şiirinin ölçülerini ve kurallarını İtalyanca'ya uydurma çabasına girmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Rime*, 1857, ("Şiirler"); *Inno a Satana*, 1865, ("Şeytana Övgü"); *Giambi ed epodi*, 1867-1869; *Rime Nouve*, 3 bölüm, 1861-1886, ("Yeni Şiirler"); *Odi barbare*, 1877-1889, ("Barbar Od'ları"); *Rime e ritmi*, 1899, ("Dizeler ve Ölçüler").

CAREY, Henry Charles
(1793-1879)

ABD'li iktisatçı. İngiliz Klasik İktisat öğretisine karşı çıkarak alternatif iktisat kuramları geliştirmiştir.

15 Aralık 1793'te Philadelphia'da doğdu, 13 Eylül 1879'da aynı kentte öldü. Babası Mathew Carey, bir yayınevinin sahibiydi. 12 yaşındayken okuldan ayrıldı, büyük ölçüde kendi kendini yetiştirdi. Daha sonra babasının yayınevinde ortak olarak çalışmaya başladı. 1830'larda çalışmalarını iktisat alanında yoğunlaştırdı. Korumacılık yanlısı olan Carey'in bu konuda birçok yazısı yayımlandı. 1850'lerde kurulan Cumhuriyetçi Parti'ye girdi. Parti programına korumacılıkla ilgili maddeler eklenmesinde büyük etkisi oldu. 1835-1872 arasında 13 cilde varan kitap, çok sayıda broşür ve makale yayımladı.

19.yy ortalarında dünyanın tek sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere'de serbest ticaret savunusu yaygınlaşırken, Carey serbest ticaretçi politikalara karşı çıktı ve korumacı iktisat politikasından yana oldu. Ona göre, serbest ticaret İrlanda, Hindistan, Portekiz ve Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkeleri yoksullaştırmıştı. Bu politikanın uzun dönemde İngiltere'ye de zarar vereceğini öne sürüyordu. Politika değişikliği ya da savaş nedeniyle öbür ülkelerle ticaretin aksaması durumunda İngiltere'de üretim maliyetini azaltmak için ücretler düşürülecek, küçük bir grup dışında halkın çoğunluğu yoksullaşacaktı. Carey, 1836-1838 arasında ABD'nin serbest dış ticaret denemesinde

yükseltilmesiyle ekonominin yeniden canlandığını öne sürdü. Sanayileşmek için, ülke pazarının sanayileşmiş ülkelerin rekabetinden korunması gerektiğini savundu. Ülke içinde ise sınırsız serbestlik yanlısıydı.

Carey, Malthus'un nüfus kuramını ve Ricardo' nun rant kuramını eleştirmiştir. Ona göre, topraktan elde edilen toplam ürün, tarihsel süreç içinde verimsiz topraklardan verimli topraklara geçildikçe artmıştır. Topraktan elde edilen rant gelirinin gelişme süreci içinde toplam gelirler içindeki payının düşeceğini öne sürmüştür. Malthus'un savunduğu görüşlerin aksine, artan nüfusun üretim etkinliğini artıracağını, böylece uzun dönemde kıtlık sorunu olmayacağı görüşünü savunmuştur.

Carey'in yapıtları 9 dile çevrildi. Başka ülkelerde kendi ülkesinden daha çok ilgi gördü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Principles of Political Economy*, 3 cilt, 1837-1840, ("Ekonomi Politiğin İlkeleri"); *The Past, the Present and the Future*, 1843, ("Geçmiş, Bugün ve Gelecek"); *Harmony of Interests*, 1850, ("Çıkarların Uyumu"); *Principles of Social Science*, 1858-1860, ("Sosyal Bilimin İlkeleri"); *The Unity of Law: as Exhibited in the Relations of Physical, Social, Mental and Moral Science*, 1872, ("Fiziksel, Toplumsal, Zihinsel ve Ahlaki Bilim İlişkileri Açısından Hukukun Bütünlüğü").

- **KAYNAKLAR:** A.W.Green, *Henry Charles Carey*, 1951; A.D.H.Green, *Henry Charles Carey*, 1931; C.H.Levermore, "Henry C.Carey and his Social System", *Political Science Quarterly*, V., 1890.

- **BAKINIZ:** MALTHUS, RICARDO.

CARLE, Giuseppe
(1845-1917)

İtalyan hukuk felsefecisi. Sosyal bilimlerin bulgu ve yöntemlerini ilk kez hukuk alanına uygulayanlardan biridir.

21 Haziran 1845'te Chiusa di Pesio'da doğdu, 17 Kasim 1917'de Torino'da öldü. Yükseköğrenimini Torino Üniversitesi'nde yaptı. 1872'de Torino Üniversitesi'nde hukuk felsefesi profesörlüğüne başlayan Carle, ölümüne dek bu görevde kaldı.

Önceleri Vico, Romagnosi ve Gioberti'nin çizgisini izleyen Carle, daha sonra Spencerci pozitivizmin metafizik soyutlama ve abartmalarından uzaklaşarak İtalya'da ilk kez sosyal bilimlerin bulgu ve yöntemleriyle temellenen tarihsel ve psikolojik yöntemlerden yararlandı. 1880'de yayımlanan *La vita del diritto nei suoi rapporti colla vita sociale* ("Hukuk Yaşamının Toplumsal Yaşamla İlişkisi") adlı yapıtında hukukun toplum yaşamıyla olan ilişkisini, ataerkil örgütlenme, şehir devleti ve modern ulusal devlet aşamalarını inceledi.

1888'de yayımlanan *Le origini del diritto romano*' da ("Roma Hukukunun Kökenleri") ise, Carle, sosyolojik yöntemlerle ilkel Roma hukukunu yeniden yorumlayarak, Roma hukukunun oluşumunun doğal bir evrim sonucu değil, kabile örgütlenmesindeki kimi toplumsal öğelerin seçilmesinin bir sonucu olduğunu

Yalnızca ilk cildinin yayımlanabildiği *La philosophia del diritto nello stato moderno* ("Çağdaş Devlette Hukuk Felsefesi") adlı kitabında ise Carle, ulusal devletin ve özellikle yeni İtalya devletinin gereksinimlerine yanıt vermesi amacını güttüğü bir hukuk felsefesinin temel ilkelerini belirlemiş; Gioberti gibi İtalya'nın hukuk ve toplumsal incelemeler alanındaki üstünlüğünü savunmuş ve hocası Mancini gibi, vatandaşlığı çağdaş ulusal devletin temeli olarak görmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *La vita del diritto nei suoi rapporti colla vita sociale*, 1880, ("Hukuk Yaşamının Toplumsal Yaşamla İlişkisi"); *Le origini del diritto romano*, 1888, ("Roma Hukukunun Kökenleri"); *La philosophia del diritto nello stato moderno*, 1903, ("Çağdaş Devlette Hukuk Felsefesi").

- **BAKINIZ:** GIOBERTI, MANCINI, VICO.

CARLINI, Armando
(1878-1959)

İtalyan, filozof. İtalyan Hıristiyan tinselciliğinin kurucusudur. İnsanın içevreniyle deney evreni arasındaki karşıtlığın kaynağını araştırmıştır.

Napoli'de doğdu ve Pisa'da öldü. Ortaöğrenimini Napoli'de, yükseköğrenimini Pisa Üniversitesi'nde bitirdi. Filozof Gentile'nin öğrencisidir. Carlini, İtalya'da o dönemin en etkili filozofları olan Croce' nin tarihselciliğiyle, Gentile'nin aktüalizmini uzlaştırmaya çalıştı. Bu amacını Pisa Üniversitesi'nde Gentile'nin ardından kuramsal felsefe kürsüsünün başına geçmeden önce verdiği deneme dersinde "Genesi dei problemi della filosofia" ("Felsefe Sorunlarının Kökenleri") açıklamıştır. Bir süre Parlamento, bir süre de Akademi üyesi oldu. 1902'de Petrarca'yı konu edinen çalışmasıyla, Carducci'nin önerisi üzerine, Bologna Üniversitesi'nin ödülünü kazandı.

Carlini önce din sorunları üzerinde durdu, sonra bu sorunlarla insanın içevreni arasındaki bağlantıyı araştırdı. İnsanı biri iç, öteki dış olmak üzere iki ayrı varlık alanından oluşan bir "bütün" olarak gördü. İnsan ruhunun metafizik ya da yarı-doğalcı yorumlarından kaçınmak için "tinsellik" terimini ortaya attı. Bununla kastedilen bir varlık kategorisi değil, insan varlığının içsel etkinliğidir. Carlini'ye göre tinselliğin temel etkinliği, varlığın kurucu eyleminin başlangıçtaki soyut özbelirleniminden somut bir tikelliğe indirgenmesi sürecini başlatmaktır. Bu somutluğun sağlanması için "dış evren"in tanımlanması gerekir. Ona göre deney evreni olan dış evrenin bir içeriliği (interiorite) vardır. Dış evren değerlerin ortaya çıkmasına olanak vermesine karşın onları bütünleştiremez. O halde değerlerin bütünleşmesi için bir ilke gereklidir. Bu ilke deneyüstü bir bütünlük olan Tanrı'dır. İnsan dış evrenle Tanrı arasında aracılık eder ve bu süreçte hem kendi kişiliğini hem de bütün değerlerin bütünlüğünün somut odağını oluşturur.

("Ruhun Yaşamı"); *La Religionuta dell'arte e Della Filosofia*, 1934, ("Sanat ve Felsefenin Dinselliği"); *Il Mito del Realismo*, 1936, ("Gerçekçiliğin Mitosu").

• BAKINIZ: CROCE, GENTILE.

CARLO, Alberto
(1798-1849)

Sardinya (Piyemonte) kralı. İtalyan Birliği'nin gerçekleşmesi için ilk adımları atmıştır.

2 Ekim 1798'de Torino'da doğdu. 28 Temmuz 1849'da Portekiz'de Porto kentinde öldü. Charles Albert adıyla da anılmaktadır. Carignano Prensi Carlo Emanuele ile Saksonya Prensesi Maria Christiana'nın oğludur. 1800'de babasının ölümü üzerine Savoie ve Piyemonte prensi oldu. Cenevre ve Paris'te öğrenim gördü. Fransız Devrimi'nin getirdiği liberal ve milliyetçi düşüncelerin etkisinde kaldı.

1814'te Torino'ya döndü. 1819'da Savoie dükü III.Ferdinando'nun kızı Maria Teresa ile evlendi. Liberaller'in gerçekleştirdiği 1821 Piyemonte ayaklanmasının ardından I.Vittorio Emanuele tahttan çekildi. Yerine tahta çıkacak olan Carlo Felice o sırada Modena'da bulunduğundan Carlo Alberto geçici olarak kral naibi oldu. Ayaklanmacıların isteği doğrultusunda 1812 tarihli İspanya Anayasası'nı kabul etti. Ancak, Avusturya'dan yana olan Carlo Felice başa geçer geçmez yeni anayasayı yürürlükten kaldırdı ve Carlo Alberto'yu Floransa'ya sürdü. Avusturya'nın desteklediği Carlo Felice'nin güçleri Liberaller'i Novara yakınlarında bozguna uğrattı. Liberal önderler İspanya ve Fransa'ya sığındılar.

Fransa'ya geçen Carlo Alberto, 1823'te Fransa'da monarşi yönetimini geri getirmek için düzenlenen İspanya seferine katıldı. Ertesi yıl İtalya'ya döndü. 1831'de Carlo Felice'nin ölmesi üzerine Sardinya kralı oldu. Güçlü bir ordu kurdu. 1833-1834'te Cumhuriyetçi Mazzini yanlılarının ayaklanmasını şiddetle bastırdı.

Alberto sanayileşmeyi teşvik etti; bazı feodal yasaları kaldırdı. Bir devlet şurası ve vilayet meclisleri oluşturdu.

1847'de Avusturya'nın Ferrona'yı işgal etmesi üzerine başkaldıran halkı Milli Kurtuluş Ordusu'yla destekledi. Ardından 1848'de tüm Avrupa'yı saran devrim havasından etkilenerek 13 Mart 1848'de bir anayasa ilan ederek Cesare Balbo'ya ilk meşruti hükümeti kurma görevini verdi. Hemen ardından liberal milliyetçilerin yardımlarına da güvenerek İtalyan Birliği'nin oluşması için bir engel olarak gördüğü Avusturya'ya savaş açtı. Önce Lombardiya'yı ele geçirdiyse de daha sonra Temmuz 1848'de Custozza'da, Mart 1849'da da Mortora ve Novara'da yenilgiye uğradı. Bu bozgunların ardından tahtını oğlu II.Vittorio Emanuele'e bırakarak Portekiz'e gidip bir manastıra kapandı ve ölene dek ülkesine dönmedi.

• BAKINIZ: CAVOUR, MAZZINI.

CARLOS III
(1716-1788)

İspanya kralı. Ülkede sanayileşmeyi hızlandıran politikalar gütmüştür.

20 Ocak 1716'da Madrid'de doğdu, 14 Aralık 1788'de aynı yerde öldü. İspanya Kralı V.Felipe ile ikinci karısı Parma Düşesi İsabella'nın oğludur. İyi bir eğitim gördü. 1731-1734 arasında annesinin verdiği yetkiyle Parma dükü oldu. 1734'ten sonra Napoli ve Sicilya kralı ilan edildi. 1759'da ağabeyi İspanya Kralı VI.Fernando'nun ölümü üzerine İspanya kralı oldu. Napoli krallığını da üçüncü oğlu Fernando'ya bıraktı.

III.Carlos'un temel amacı İspanya'nın siyasi olarak güçlenmesi ve sömürgeleriyle bağlarını sağlamlaştırmasıydı. Bu nedenle İspanya'ya rakip olarak gördüğü İngiltere'ye karşı düşmanlığa dayanan bir dış politika izledi. 1761'de Fransa ile bir dostluk antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın sonucu olarak sürmekte olan Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere'ye karşı Fransa'nın yanında yer aldı, İspanya ve Fransa'nın yenilmesi üzerine 1763'teki Paris Antlaşması'yla İspanya, Florida ve Mississippi arasındaki bölgeyi İngiltere'ye bıraktı.

Amerika'da bağımsızlık mücadelesi başladıktan sonra III.Carlos çelişkili bir tavır aldı. Bir süre Amerika'daki bağımsızlık savaşçılarına gizlice yardım yaptı. Ama bağımsız Amerika Birleşik Devletleri kurulduktan sonra Amerika'daki sömürgelerinin geleceği konusunda korkuya kapılarak yeni kurulan devleti tanımadı ve İngiltere'ye arabuluculuk teklif etti. İngiltere öne sürdüğü koşulları kabul etmedi. Ancak 1783'te Versailles'da imzalanan barış antlaşmasıyla ABD'nin sınırları çizildikten sonra İspanya, Sacramento'yu, Florida'yı ve Minorca'yı geri aldı.

III.Carlos iktisadi, idari ve askeri alanlarda bir dizi reform yaptı. Kendi alanlarında yetkin yardımcılar seçti, verimli çalışabilmeleri için onlara gerekli hareket özgürlüğünü tanıdı. Bunlar arasında en ünlüleri Conde de Aranda ve José Monino Floridablanca'ydı. 1765'ten sonra İspanya ile sömürgeleri arasındaki ticareti geliştirmek için yeni ticaret yolları ve limanlar açılmasına olanak tanıyan ve ticaretteki kısıtlamaları kaldıran bazı reformlar yapıldı. III. Carlos'un döneminde dış rekabete karşı yüksek gümrük duvarlarıyla korunan pamuklu dokuma sanayi hızla gelişti. Devlet lüks tüketim malları sanayiine doğrudan yatırım yaptı.

III.Carlos İngiltere ile savaşlar sırasında İspanyanın ordu ve donanmasının zayıflığını görmüştü. Bu nedenle orduyu modernleştirmek için bazı önlemler aldı, askeri okullar açtırttı. Ayrıca merkezi yönetimi güçlendirmek için idari reformlar yapıldı. Sömürgelerde yürütme, yargı ve askeri konularda birinci derecede yetkili memurlara dayanan yeni bir sistem getirildi. Bu memurlar daha önce olduğu gibi valilere değil, doğrudan krala karşı sorumluydular. Din alanında yapılan reformlarla ise Roma Katolik Kilisesi'nin siyasi yönetim yanında ikincil planda kalması amaçlandı. 1767'de Cizvitler'in İspanya'dan ve sö-

mürgelerden sürülmesiyle Engizisyon'un keyfi gücü engellendi.

III.Carlos 18.yy'da Avrupa'da yaşanan Aydınlanmacı düşünce akımının İspanya'daki temsilcisiydi.

Thomas Carlyle

CARLYLE, Thomas
(1795-1881)

İskoç, denemeci ve tarihçi. Yaşadığı yüzyıl İngiltere'sini bir tür entelektüel peygamber olarak etkilemiştir.

4 Aralık 1795'te Ecclefechan'da doğdu, 5 Şubat 1881'de Londra'da öldü. Babası Calvinist inanca bağlı küçük bir çiftçiydi. Babasının dini inançları ve yaşam biçimi, genç Carlyle'ı yaşamı boyunca etkiledi. Calvinizm'de insanların tanrı tarafından doğuştan cennet veya cehenneme layık görülmesi ve kişilerin, gelecekleri konusunda bir "işaret" aramaları Carlyle'ın öğrenciliği sırasında zihnini sürekli meşgul etti. Bu etki daha sonra da eserlerine yansıdı.

Ecclefechan'da köy okulunu bitirdikten sonra, ortaöğrenimini Annan Akademisi'nde tamamladı ve Edinburg Üniversitesi'ne devam etti. Burada belli bir bilim dalını izlemedi. Matematiğe yeteneği olduğundan Annan'da matematik öğretmeni oldu. 1816'da Kirkcaldy'de, vaiz ve mistik Edward Irwing'in öğretmenlik yaptığı bir okula geçti. Irwing'in Carlyle üzerinde büyük ve sürekli bir etkisi oldu. 1819'da hukuk öğrenimi için Edinburg Üniversitesi'ne döndü, üç yıllık öğrenim dönemi yalnız ve güç şartlar altında geçti. Daha sonra Almanca öğrendi ve Mme Stael'in etkisiyle, kendisi için "yeniden tinsel doğuş" niteliğindeki Alman düşüncesini keşfetti; sırasıyla Kant, Alman idealistleri ve mistikleri, özellikle Goethe, felsefesi için en sağlam temel taşlarını oluşturdular. 1824'te Goethe'den *Wilhelm Meister*'i çevirdi.

1826'da evlendi. Evliliğinin ilk yıllarında *Edinburg Review*'ya yazılar yazmaya ve *Sartor Resartus* üzerinde çalışmaya başladı. Bu kitapta acı ile mizah, otobiyografi ile Alman felsefesi birbirine karışmaktadır. Kitabın asıl mesajı, insanların en derin inançlarının şekillendiği zihni kalıpların artık çağdışı olduğu, zamana uyacak yeni kalıpların gerektiği, fakat yeni dini sistemin zihni içeriğinin karmaşık olduğudur. Carlyle'a göre, bireysel sorunların çözümü, 18.yy filozoflardan miras kalmış şüphecilikte ve romantik melankolinin ahlak bozucu kokuşmuşluğunda aranmamalıydı. Tek kurtuluş şansı maneviyatta, görevde ve kendini unutmada bulunabilirdi. Toplum sorunları konusunda da tavrı daha az kesin değildi. Darwin'in evrimciliği onu tatmin etmez, tarihin akışıyla ilgili açıklamaları da yetersiz bulur, anarşizme kadar gittiğini iddia ettiği güzel sanatlar düşkünlüğüne de karşıydı.

1834'te Londra'ya yerleşti. En büyük eseri olan *The French Revolution* ("Fransız Devrimi") bu dönemin ürünüdür. Bu eserin J.S.Mill'e gönderilen müsveddeleri kaza sonucu yandı. Genellikle günlük küçük olaylardan çok etkilenen Carlyle, bundan hiç etkilenmedi. Eseri yeniden kaleme aldı ve 1837'de bitirdi. Eser kısa sürede büyük beğeni kazandı. Carlyle, Fransız Devrimi'ni, monarşi ve asiller sınıfının çılgınlığı ve menfaat düşkünlüğü üzerine indirilmiş kaçınılmaz bir darbe olarak gördü. Bu basit fikir, çok fazla belgeye dayanan ayrıntıyla desteklenmişti.

On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History ("Tarihte Kahramanlar, Kahramana Tapınma ve Kahramanlık") isimli eserinde kuvveti, özellikle tanrı tarafından verilmiş misyonla birleşen kuvvete saygıyı işledi. Carlyle, kahramanı, ilah (putperest mitler), peygamber (Muhammed), şair (Dante ve Shakespeare), papaz (Luther ve Knox), edebiyatçı (Johnson ve Burns), kral (Cromwell ve Napoléon) olarak ele aldı. İki yıl sonra, Kahraman fikrini *Past and Present* ("Geçmiş ve Şimdiki Zaman") isimli eserinde daha da yüceltti. Carlyle'a göre, sadece Knox, Luther veya Napoléon gibi kimseler tarihte akış sağlayabilirler, çünkü demokrasi ancak karmaşa ile sonuçlanabilir. Kahramana bu saygısı yüzünden, günlük yaşamını sürdüren sıradan insana karşı hoşgörülü olmadı.

Carlyle'ın dünya görüşünün arkasında yatan en önemli belirleyici Calvinizm'dir. Calvinizm'de doğuştan tanrı tarafından bağışlanmış kişiler (erenler) özel nitelikler gösterirler. Carlyle'ın tarihi şekillendiren, tarihte en önemli unsur olarak Kahraman'ı, "eren"in değişmiş bir simgesidir.

1857'de kahramanlarından bir diğeri olan II.Frederick'i *The History of Frederick II of Prussia, Called Frederic the Great* ("Büyük Frederick, Prusya Kralı II.Frederick'in Tarihi") isimli eserinde çok ayrıntılı olarak inceledi. 1865'te Edinburg Üniversitesi rektörlüğüne getirildi.

Carlyle'ın katkısını değerlendirmek hayli güçtür. Onu bir peygamber olarak kabul etmeyenler, genellikle, okuyucusunun sabrını ve enerjisini sömürdüğünü öne sürerler. Bir bütün olarak ele alındığında, eserlerinin kendi kendini tekrarladığı ve gerçeği saptırdığı söylenebilir. Eserlerinde din ve ruhun ölümsüzlüğü en önemli temadır.

• YAPITLAR (başlıca): *The French Revolution*, 3 cilt, 1837, ("Fransız Devrimi"); *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, 1841, ("Tarihte Kahramanlar, Kahramana Tapınma ve Kahraman
well's Letters and Speech
("Oliver Cromwell'in

malı"); *The History of Frederick II of Prussia, Called Frederic the Great*, 6 cilt, 1858-1865, ("Büyük Frederick, Prusya Kralı II.Frederick'in Tarihi"); *The Early Kings of Norway: Also an Essay on the Portraits of John Knox*, 1875, ("Norveç'in İlk Kralları: Aynı Zamanda John Knox'un Portreleri Üstüne bir Deneme").

• KAYNAKLAR: J.A.Froude, *Thomas Carlyle*, 4 cilt, 1882-1884; V.Basch, *Carlyle, L'homme et l'ouvre*, 1938; D.E.Goscoyne, *Thomas Carlyle*, 1952; J.Cabau, *Thomas Carlyle on le Promethée*, 1968.

CARMONA, Antonio
(1869-1951)

Portekizli asker ve devlet adamı. 1928-1951 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Antonio Oscar de Fragoso Carmona 24 Kasım 1869'da Lizbon'da doğdu, 18 Nisan 1951'de aynı yerde öldü. 1888'de Krallık Harp Akademisi'ni bitirdi. 1922'de general, 1923'te savaş bakanı oldu.

Mayıs 1926'da General Gomes de Costa'nın Cumhuriyetçiler'i devirmek üzere düzenlediği askeri darbeye katıldı. Darbe sonrası oluşturulan hükümette dışişleri bakanı oldu. Aynı yılın Temmuz ayında yönetimi ele geçiren üç kişi arasında yer alarak başbakan ve savaş bakanı oldu. Kasım 1926'da kendisini geçici cumhurbaşkanı ilan etti.

1927'de Porto ve Lizbon'da çıkan ayaklanmaları şiddet kullanarak bastırdı. 25 Mart 1928'de yaptığı bir referandumun ardından kendisini yasal cumhurbaşkanı ilan etti ve aynı yıl Salazar'ı maliye bakanı yaptı. Daha sonra 1932'de başbakanlığa atadığı Salazar, 1933'te kabul edilen anayasayla başlayan yeni dönemin en güçlü adamı oldu. Aynı yıl çıkarılan Milli İş Kanunu'yla işçiler milli sendikalara, işverenler de Gremiolar'a (korporasyon) bağlandı. 1934'te grevler yasaklandı. Cumhuriyetçiler döneminde Vatikan'la bozulan ilişkiler yeniden düzeltildi. Portekiz yönetimi İspanya İç Savaşı'nda Franco'dan yana tavır aldı; II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı; ancak, 1943'te İngiltere'nin 1944'te de ABD'nin Atlas Okyanusu'nu denetlemek için Azor Adaları'nda üs kurmalarına izin verdi.

1935, 1942 ve 1949'da üç dönem cumhurbaşkanı seçilen Carmona ölene değin bu görevde kaldı.

• BAKINIZ: SALAZAR.

CARNAP, Rudolf
(1891-1970)

Alman asıllı ABD'li filozof. Mantıkçı pozitivistlerin öncülerindendir. Çağdaş mantığı bilim felsefesine uygulayarak bilim kuramlarının oluşumlarını ve yapılarını çözümlemeye çalışmış, gelenekçi felsefeyi eleştirmiştir.

Carnap Almanya'nın Barmen kenti yakınlarında doğdu. Los Angeles'de öldü. Ortaöğrenimini Barmen'de, yükseköğrenimini 1910-1914 yılları arasında, Freiburg ve Jena üniversitelerinde bitirdi. Fizik, matematik ve felsefeye ağırlık veren bir eğitimden geçti, bu arada Frege'nin de öğrencisi oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1921'de, Jena'da felsefe doktoru sanını aldı. Bilim kuramına ilişkin görüşünü içeren bu doktora çalışması daha sonra Kantstudien'de yayımlandı. Bu çalışma Mantıkçı Pozitivizm'in ilkelerini taşımamakla beraber, Carnap'ın felsefesinin temelini oluşturur.

Carnap, 1926'da Moritz Schlick'in çağrılısı olarak Viyana Üniversitesi'ne gitti. Eylemsiz doçent olarak girdiği üniversitede zamanla Viyana çevresinin tartışmalarına katılmaya başladı. 1928'de en önemli yapıtı sayılan *Der Logische Aufbau der Welt* ("Evrenin Mantıksal Yapısı") yayımlandı. O sıralarda Berlin'de bulunan Hans Reichenbach ile *Erkenntnis* dergisinin yayın kurulunda yer aldı. 1930-1940 arasında yayını sürdürülen dergi "bilimsel felsefe"nin bir tartışma ortamı niteliğindeydi. Yine bu sıralarda Carnap Prag'daki Alman Üniversitesi'nden aldığı çağrı üzerine Doğa Felsefesi Kürsüsü'ne geçti. Viyana çevresiyle ilgisini kesmeden, çalışma alanını mantık, dil ve matematiğin temellerine kaydırdı. 1934'te dilin mantıksal sentaksını inceleyen ikinci önemli yapıtı *Logische Syntax der Sprache*'ı ("Dilin Mantıksal Sentaksı") yayımladı.

Nazizm'in yayılmasıyla Prag'da kalamayan Carnap 1935'te ABD'ye gitti. Önce Chicago Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev aldı. Semantik üzerine çalışmalarını, burada da sürdürdü. 1941'den sonra ilgisi yavaş yavaş olasılık sorunlarına ve tümevarıma kaydı. 1950'de *Logical Fondations of Probability* ("Olasılığın Mantıksal Temelleri") yayımlandı. 1954'te, Reichenbach'ın ölümüyle boşalan, Los Angeles'deki felsefe kürsüsüne geçti ve 1961'e dek bu görevi sürdürdü.

Carnap'ın görüşleri belli evreler içinde biçimlenmiştir. Dünyayı mantıksal bir düzenleme içinde ele alan *Der Logische Aufbau der Welt* üç aşamalıdır. Önce yeni bir yöntembilimsel yaklaşım incelenir, bu yaklaşımın teknik bir sistem oluşturmada kullanılışına bakılır ve aynı yöntem felsefe sorunlarının çözümüne uygulanır.

Kuruluş Dizgesi

Adı geçen yapıtının girişinde Carnap, bu araştırmanın amacını Kuruluş Dizgesi'nin ("Konstitutionssystem") bilgisel ve mantıksal temelini göstermek diye dile getirir. Yapıtın metodolojisine verdiği bu anla Carnap, Mach ve Russel'dan etkilendiğini, bir ölçüde de Wittgenstein'dan esinlendiğini gösterir.

Protokol Önermeler

Rudolf Carnap

Carnap Kuruluş Dizgesi'nden ne anladığını "Nesnelerin öyle bir basamaklanma dizgesi olmalı ki bu dizge içinde her basamak alt basamaklarca kurulsun" biçiminde açıklar.

Kuruluş Dizgesi'nin anlaşılması için gerekli ilk kavram "indirgenebilirlik"tir (zurückführbarkeit). Carnap'a göre "Bir nesne ya da bir kavram" başka nesnelere ya da kavramlara "indirgenebilir" olmalı. İndirgenen nesne ya da kavramla ilgili bütün önermeler, indirgenilen nesneler ya da kavramlarla bağlantılı olarak, yeniden biçimlendirilirse, indirgenebilirliğin geçişliği nedeniyle, Kuruluş Dizgesi ilk basamaktaki nesnelerce doğrudan doğruya kurulmuş olur. Bu "temel nesneler" (Grund- Gegenstände) dizgenin temelini oluşturur.

Kuruluş Dizgesi'nin en iyi biçimde modern mantık *diliyle* açıklanabildiği görüşünü benimseyen Carnap, modern mantığın yöntemlerinden yararlanır. Whitehead ve Russel'ın birlikte yazdıkları *Principia Mathematica*, Carnap'ın gözünde bir Kuruluş Dizgesi örneğidir.

Carnap'ın bir Kuruluş Dizgesi altında toplamak istediği alan, bütün bilinebilir nesnelerin alanıdır. Onun, bu amaçla ortaya koyduğu dizge bilgi kuramının temellerini atmak içindir. Carnap bilinebilir nesneleri dört ana türe ayırır: Toplumsal-kültürel nesneler (geistige),, başka benler (fremdpsychische), fiziksel nesneler (physische), özel tinsel nesneler (eigenpsychische).

Bilgi kuramı açısından bakıldığında bu düzen tersine çevrilebilir, kişinin kendi deneyimleri temel olarak alınır. Bu "tekbencilik"le ilgili temel, yöntembilimsel açıdan seçilir, onun metafizik bir temeli yoktur. Carnap'ın özellikle vurguladığı, kavramların oluşmasındaki gerçek süreci tanımlamak değil, bu sürecin, mantık bakımından, yeniden kuruluşunu göstermektir.

Carnap'a göre kuruluş kuramı ne idealisttir ne de gerçekçidir, metafizik açıdan yansızdır. Gerçekte metafizik sorunların bilimde yeri yoktur.

Carnap, ana yapıtında Mach ve Russell'dan etkilenerek, fenomenalist ya da duyu-verilerini tabana oturtan bir temel kurmaya çalışmıştır. Carnap, bu tutumuyla, materyalist gelenek içinde yetişmiş olan Otto Neurath'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Neurath, celerini eleştirmiştir. Fizikalist temelin özünü *dil* sorunları oluşturur. Burada ana sorun, protokol önermelerinin yapısı ve biçimidir. Carnap,Neurath'ın görüşlerine katılarak, bilimin protokol önermelerinin, belirli yer ve zaman noktalarını nicelik olarak tanımlayabileceğine inanır. Bu anlayışa göre, bütün bilimler protokol önermeler biçiminde açıklanabilir. Bu görüşün temelinde yatan düşünce de, bütün bilimlerin eşit aşamada doğal oldukları ve bu yüzden bir birlik oluşturduklarıdır.

Carnap'a göre her protokol önerme, özel (tek) bir deneyimi dile getirir. Bu tür tümceler, bilimin temeli olarak nasıl ele alınabilir? Bu soruyla Carnap, "bilimin birliği"nin temel sorununu dile getirmiş olur. Sorunu çözmek için, önce ilk adım olarak, bilimin bir birlik olduğunu, deneyime dayanan bütün önermelerin tek bir dille anlatılabileceğini, bütün olgu durumlarının tek bir türden olduğunu ve özdeş yöntemle bilinebildiklerini onaylar. Dil, Carnap için, özel bir anlam taşır. "Ekonominin dili" ile "fiziğin dili" birbirinden farklıdır. Ona göre deneysel bütün önermelerin tek bir dille anlatılabileceğini söylemek, bütün anlatımların dönüştürülebileceği tek bir temel anlatım biçiminin bulunduğunu söylemektir. Carnap, Neurath'ı izleyerek, bu tek dilin fiziğin dili olduğunu benimsemiştir. Bilimin bütün önermeleri bu dille açıklanabilir. Carnap için ikinci sorun, protokol önermeler için de bu durumun geçerli olup olmadığıdır. Ona göre, protokol önermeler de özdeş biçimde dönüştürülebilir değillerse bilim olanaksız olur.

Protokol önermelerin bilimsel bir biçimde nasıl açıklanabileceğini göstermek için Carnap, Neurath'ın fizikalizmine başvurur. Her protokol önerme gövdenin durumlarını konu alan bir önermeye çevrilebilir.

"S gövdesi, şimdi kırmızıyı görüyor"un doğruluğunu kanıtlamanın türlü yolları vardır. Örneğin, S'ye kırmızıyı gördüğünde düğmeye basması söylenebilir. "S gövdesi şimdi kırmızıyı görüyor" Carnap'a göre "şimdi kırmızı" protokol önermesine mantıksal olarak eşittir. İki önerme mantıksal olarak eşitse, her biri ötekinden çıkarsanabiliyorsa, bu durumda her iki önermenin de anlamı özdeştir. İki önerme arasında herhangi bir anlam farkı olamaz, yalnızca, yalın bireysel çağrışımlarda ayrım görülür.

Carnap'ın dile ağırlık ve öncelik veren anlayışını bütünleyen yapıtı 1934'te yayımlanan ve dilin mantıksal sentaksını inceleyen kitabıdır. O, *Logische Syntax der Sprache* adlı bu yapıtında felsefeden ne anladığını dile getirir. Felsefe, Carnap'a göre, mantığın bir dalı ve "bilimin mantığı"dır. Felsefenin, dilbilimsel yorumunun güç olduğu görüşüne karşı Carnap değişik bir açıklama yolu önerir. Üç tür tümce arasında ayrım yapar: Sentaktik tümceler, nesne tümceleri, sahte nesne tümceleri. Sentaktik tümceler, bir dili betimler. Bir nesne tümcesi fiziksel bir nesneyi betimler. Felsefe tümcelerinin de bir türü olduğu sahte nesne tümceleri nesne tümceleri gibidir, ancak çözümleme sonucu sentaktik oldukları görülür. Carnap'a göre anlam ya da içerik konusundaki bütün önermeler sahte nesne tümceleridir.

Carnap dilin mantığı konusunda iki temel sorunu ele almıştır. Biri felsefenin bilimin mantığı olduğu görüşü, ki Viyana çevresi içinde bu felsefe anlayışı

tümcesi görüşüdür. Ona göre Viyana çevresinde yaygın olan ve geleneksel nitelik taşıyan felsefe soruları dünya üzerine değil, yalnızca dil üzerine sorulmuş sorulardır. Bunlar "dilin özdeksel kipi"dir ve deyimleme biçiminden kaynaklanır. Buna göre, görünürde gerçek dünya üzerine bir şey söylemek savında olan geleneksel felsefenin önermeleri, gerçekte, kullanılan dilin yapısı yüzünden ortaya çıkan ve dili ilgilendiren bir konuyu dile getirmektedir.

Carnap, daha Prag'da iken Mantıkçı Pozitivistler'in bilimsel bilgi konusundaki kimi temel yanlışların farkındaydı. Carnap'ın bu konuda getirdiği değişiklikler indirgenebilirlik ilkesi ve doğrulama ilkesi olarak belirir.

Carnap'a göre iki tür doğrulama vardır: Doğrudan doğrulama ve dolaylı doğrulama. Doğrudan doğrulanabilenler yalnızca protokol önermelerdir, çünkü yalnız protokol önermeler deneyimleri gösterir ve dile getirirler. Başka önermeler, örneğin tikel önermeler ya da tümel önermeler, ancak dolaylı olarak doğrulanırlar.

Carnap Mantıkçı Pozitivistler'in belirli bir kolunun öncüsüdür. Özellikle çağdaş ABD'li mantıkçılar üzerinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Der Logische Aufbau der Welt*, 1928, ("Evrenin Mantıksal Yapısı"); *Scheinprobleme in der Philosophie*, 1928, ("Felsefede Yalancı Sorunlar"); *Logische Syntax der Sprache*, 1934, ("Dilin Mantıksal Sentaksı").

• BAKINIZ: REICHENBACH, RUSSELL, SCHLICK.

CARNÉ, Marcel
(1909)

Fransız sinema yönetmeni. Fransız sinemasında Şiirli Gerçekçilik akımının en önemli temsilcisidir.

18 Ağustos 1909'da Paris'in Montmartre mahallesinde, bir mobilyacının oğlu olarak doğdu. Baba mesleğini seçmesi istendiyse de o kameramanlık mesleğine yöneldi. 1928-1936 arasında René Clair ve Jacques Feyder'e asistanlık yaptı. 1936'da, Feyder İngiltere'ye gidince onun yarıda bıraktığı *Jenny* filminin yönetmenliğini üstlendi ve senaryoyu yazması için şair Jacques Prévert'e öneride bulundu. *Jenny* büyük başarı sağlayamadıysa da uzun süreli Carné-

Doğrulamacı Anlam Kuramı ve Olasılık Kavramı

Deneycilik, anlam sorunu karşısında belirgin ve tutarlı bir tutum izlemiştir. İlk dönemlerinden başlayarak, deneyci filozoflar, anlamlı görünen kimi önermelerin aslında anlam taşımadıklarını savunmuşlar ve bir sözcük ya da bir önermenin anlamlılığının buna temel olan deneyde bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Bu tutum açısından, böyle bir deneysel temel taşımayan dile getirişlerin olgusal ya da deneysel açıdan anlamları yoktur. 20 yy'ın ilk yarısında etkili olan bir deneyci akım, yani Neo-Pozitivizm de bu genel çerçeveye uyan bir anlam kuramı üretmiştir. Buna "doğrulamacılık" (verificationism) ya da "doğrulama ilkesi" denmektedir. Doğrulama ilkesine göre, bir önermenin olgusal bir anlam taşıması, bu önermenin gözlemle doğrulanabilmesine bağlıdır. Önermenin ne anlam taşıdığını bilmek bu önermenin doğrulama yöntemini bilmektir. Bu ilke, olgular hakkında oldukları iddia edilen metafizik ve tanrıbilim önermelerini saçmaya indirger. Olgular hakkında olmayan ahlak ve estetik değerlendirme önermeleri ise, sözcüklerin bilişsel (cognitive) ve duygusal (emotive) anlam yükleri arasındaki ayrımla açıklanır. Wittgenstein'ın* ilk dönem felsefesinden esinlenen Schlick* ile Carnap gibi Viyana çevresi düşünürlerinin öne sürdükleri doğrulamacılığın önemli ölçüde yumuşatılması gerekmiştir. Önceleri matematik önermelerinin doğruluk ve anlamlarının bir dil içinde kazandıkları öne sürülüyor, felsefe önermelerinin ise olgular değil, dilegetirişler hakkında oldukları söylenerek, böylece bu modern "Occam bıçağından" kurtarılıyorlardı. Ancak birçok bilimsel önerme doğrulama ilkesine göre saçmaya indirgenme durumundaydı. Doğaları gereği, geçmiş olgular hakkındaki önermelerle yasa ve hipotez gibi genel önermelerin doğrulanma yöntemi ya da olanağı yoktur. Bunların saçma sayılması ise bilimin büyük ve en önemli bir bölümünün ortadan kaldırılmasına yol açar. Karl Popper'in* bu yöndeki eleştirileri sonucunda, Carnap, doğrulama yerine sınanabilirlik (testability) ve sağlama (confirmation) ilkelerini benimsemiştir. Bir önermenin sağlaması onun protokol önermelerce temellendirilip temellendirilmediğinin anlaşılabilir olmasıdır. Sınanabilir olmak ise doğrudan deneyle sağlanabilirliğin tam bir betimlemesinin verilebilir olmasıdır. Dolayısıyla kimi önermeler, sınanabilir olmadan sağlanabilirdirler.

Carnap, bu düşünceler ışığında, sağlamayı olasılıkla özdeşleştiren düşünceyi eleştirmiş ve olasılık alanındaki katkısını ayrıştırdığı iki olasılık kavramıyla temellendirmiştir. Onun olasılık diye adlandırdığı, "sağlanma derecesi"dir. Bu, gözlemi dilegetiren bir önermeyle bir hipotez, yani iki dilsel anlatım, arasındaki ilişkidir. Tümdengelimsel mantığın ilişkilerinden daha zayıf olmasına karşın, bu yine de mantıksal bir ilişkidir. Öte yandan olasılık, kavramı "göreli frekans" demektir ki, bu da istatistiksel, yani olaylar ya da nitelikler arasındaki bir ilişkidir. Olasılık, önermeleri olgusaldırlar. Carnap, 1950'de yayımladığı Logical Foundations of Probability'de olasılığın ayrıntılı bir çözümlemesini verir.

"Gün Doğuyor" filminden

Prévert işbirliğini başlattı. 1937'de yine aynı işbirliği sonucunda *Drôle de drame* ("Tuhaf Bir Dram") adlı film gerçekleştirildi. İlk olarak bu filmde, yaptığı dekorlarla Carné'nin filmlerini derinden etkileyecek olan Alexander Trauner de Carné-Prévert işbirliğine katkıda bulundu.

1938'deki *Quai des brumes* (Sisler Rıhtımı) "şiirli gerçekçi" nitelemesini hak ettiren ilk Carné filmi oldu. Bir asker kaçağıyla genç bir kızın kısa ve trajik aşk serüvenini konu edinen film liman kenti Le Havre'ın sisli, melankolik atmosferinde şiirli bir dille anlatılıyordu. Bu filmden sonra Fransız sinemasının en popüler çiftlerinden biri haline gelen Jean Gabin-Michèle Morgan da filmin etkileyiciliğine katkıda bulunuyorlardı.

Carné'nin atmosfer yaratma konusundaki ikinci büyük başarısı, orta halli melodram *Hôtel du Nord*'u ("Kuzey Oteli") izleyen *Le Jour se lève*'dir ("Gün Doğuyor"). 1939 tarihli bu filmde Carné, işçi kesiminden kişiler arasında geçen bir aşk ve intikam öyküsünü gene atmosferden kaynaklanan yoğun bir şiirle ele alıyordu. Filmde dekorun ve Maurice Jaubert'in müziğinin katkısı dikkati çekiyordu.

II. Dünya Savaşı sırasındaki Alman işgali Carné'yi alegorik konulara yöneltti. 1942'deki *Les Visiteurs du soir* ("Gece Konukları") Orta Çağ'da geçen bir iyilik-kötülük çarpışmasının öyküsünü anlatır. Filmin masalsı atmosferi ve Alman işgaline karşı direnişi akla getiren alegorik yapısı ticari başarısına katkıda bulundu. 1945 tarihli *Les Enfants du paradis* ("Cennetin Çocukları") ise Carné'nin yaratıcı düş dünyasına hiçbir sınır tanımadığı bir filmdir. Bir tiyatrocular trupu ve güzel bir *kurtizan* (Arletty) çevresinde gelişen olay örgüsü, düşle gerçek ilişkisini özgün bir bakışla ele alır.

1946'daki *Les Portes de la nuit* ("Gecenin Kapıları") Carné ile Prévert'in son ortak çalışması oldu. Carné'nin savaş sonrası filmleri *Thérèse Raquin*, 1953; *Les Tricheurs*, 1958; *Trois chambres à Manhattan*, 1965, eleştirmenlerce pek başarılı sayılmadı.

Marcel Carné, daha çok Prévert'in şiirli dünyasının sinemasal karşılıklarını bulmakta başarı sağlamış eski kuşak Fransız yönetmenlerinden biridir. Yönetmen olarak başarısı sinemanın görsel zenginliklerini özgürce araştırmasından ileri gelir.

• YAPITLAR (başlıca): *Jenny*, 1936; *Drôle de drame*, 1937, ("Tuhaf Bir Dram"); *Quai des brumes*, 1938, ("Sisler Rıhtımı"); *Hôtel du Nord*, 1938, ("Kuzey Oteli"); *Le Jour se lève*, 1939, ("Gün Doğuyor"); *Les Visiteurs du soir*, 1942, ("Gece Konukları"); *Les Enfants du paradis*, 1945, ("Cennetin Çocukları"); *Les Portes de la nuit*, 1946, ("Gecenin Kapıları"); *Thérèse Raquin*, 1953; *Les Tricheurs*, 1958, ("Madrabazlar"); *Trois chambres à Manhattan*, 1965, ("Manhattan'da Üç Oda").

CARNEGIE, Andrew
(1835-1919)

İskoç asıllı ABD'li sanayici. ABD'nin en büyük çelik tekelini kurmuştur.

25 Kasım 1835'te İskoçya'nın Dunfermline kentinde doğdu, 11 Ağustos 1919'da ABD'nin Massachusetts Eyaleti'nde öldü. Babası İngiltere'deki sanayi devrimi sırasında yoksul düşmüş bir dokumacıydı. Ailesi 1848'de ABD'ye göç ederek Pennsylvania'da Allegheny kentine (günümüzde Pittsburgh içinde) yerleşti.

Carnegie, bir pamuklu dokuma fabrikasında bobinci olarak çalışmaya başladı. 14 yaşında telgraf memuru oldu. 1853'te Pennsylvania Demir Yolları Şirketi'ne girdi. Şirketin Batı bölgesi müdürü Thomas A. Scott'un özel sekreteri oldu. Bu yolla ileride büyük ölçüde yararlanacağı iş ilişkileri kurdu. Amerikan İç Savaşı'nın ilk yıllarında asker ve malzeme taşıma işleriyle görevlendirilen Scott'un en büyük yardımcısıydı. Aynı zamanda askeri telgraf sistemini düzenledi. Kısa bir süre sonra Scott'un yerine Pennsylvania Demiryolları Şirketi'nde Batı bölgesi müdürü oldu. Tasarruflarını petrol şirketlerinin ve küçük demir fabrikalarının hisselerine yatırmaya başladı. Kısa bir süre sonra Keystone Bridge Company'nin beşte birine sahip oldu.

Pennsylvania Demiryolları Şirketi'nde 1865'e dek çalışan Carnegie, bu süre içinde yataklı vagonların ve demirden tren köprülerinin yapılmasına önayak olmuştu. 1865-1870 arasında İngiltere ve ABD'de Amerikan demiryolları şirketlerinin tahvillerini pazarladı ve bunlardan komisyon aldı. Bir yandan da İngiliz çelik sanayiindeki gelişmeleri inceledi. Henry Bessemer ve diğer çelik sanayicileriyle ilişkiye girdi ve gelecekte çeliğin demirin yerini alarak talebinin artacağını görerek bu alana yönelmeye karar verdi. 1873'te çelik üretimine geçmek üzere kendi şirketini kurdu. Carnegie'nin kendi şirketini kurarak çelik üretimine girdiği yıllarda ABD ekonomisi 1870'li yılların ortalarında yaşadığı durgunluktan sıyrılmak üzereydi. Ülkeye yayılan demiryolları demir ve çeliğe talebi artıran önemli bir etkendi. Bu gelişmeleri iyi değerlendiren Carnegie, en yeni teknolojik gelişmelerden de yararlanarak kısa zamanda bir çelik tekeli kurdu ve 1880'li yıllarda tek başına Amerikan çelik sanayiinin çok büyük bir kısmına egemen oldu. 1880-1890 arasında ABD'de yıllık çelik üretimi 1,4 milyon tondan 11 milyon tona çıktı. 20. yy'ın başında ABD, çelik üretiminde İngiltere'yi geçerek dünyanın en büyük çelik üreticisi durumuna geldi.

Carnegie 1901'de şirketinin hisselerini yeni kuru-

da büyük servetinin bir bölümünü çeşitli hayır işlerinde kullandı. ABD, İngiltere ve diğer İngilizce konuşulan ülkelerde 2.500 kadar kütüphanenin kurulmasına ya da donatılmasına katkıda bulundu. Üniversite ve diğer eğitim kurumlarına bağışlar yaptı. ABD'li öğretim üyeleri için bir emeklilik fonu kurdu. Kültürün geliştirilmesi ve sanat eserlerinin korunması için bağışlar yaptı. Ayrıca uluslararası barışı sağlama amacı güttüğü belirtilen kendi adıyla anılan bir de vakıf kurdu.

ABD'de 1865-1900 arasında büyük tekelci şirketlerin ülke ekonomisine egemen olma süreci yaşanmaktaydı. Çelik sanayiinde dev bir tekel kuran Andrew Carnegie de bu sürecin önemli bir parçası oldu. Şirketlerin, çalışma koşullarını düzenleyen sosyal güvenlik yasaları olmadan çok düşük ücretlerle işçi çalıştırdıkları ve ülkenin doğal kaynaklarından hiç bir denetim olmadan yararlandıkları bu yıllar ABD'de "Haydut İşadamları Dönemi" olarak adlandırılmıştır.

Carnegie'nin rakiplerini ezerek tekel kurmasında, yeni teknolojileri kullanarak emek üretkenliğini artırması ve üretim maliyetlerini düşürmesinin büyük etkisi olmuştur. Carnegie, elde ettiği kârları tekelci dikey ve yatay bütünleşmeyi sağlayarak yeni yatırımlara yöneltmiştir. Hissedarı olduğu demir ve kömür ocaklarından çıkarılan madenler, sahip olduğu çelik sanayiinde girdi olarak kullanılıyor ve işlendikten sonra yine ortağı olduğu demiryolu şirketlerine satılıyordu. İktisadi bunalım dönemlerinde fiyat düşüşleri karşısında ayakta kalamayan şirketleri ele geçirmesiyle çelik imparatorluğunu daha da güçlendirebiliyordu.

Sınırsız rekabetten yana olan Carnegie, en güçlülerin ayakta kalması gerektiğini savunuyordu. Başarısını örgütleme ve istihdam politikasına bağlıyordu. Şirketinde çalışan teknik adamlara yükselebilmeleri için yeterli özgürlüğü tanıyor, ödüllendirmelerle onları teşvik ediyordu. İşçilere ise yalnızca piyasa fiyatı üzerinden ücret ödenmesinden yanaydı.

Carnegie çeşitli konulardaki görüşlerini, yazdığı kitaplarda topladı. *Triumphant Democracy* ("Muzaffer Demokrasi") adlı kitabında 1830-1880 arasında ABD'nin toplumsal ve iktisadi gelişmesini ele aldı. Carnegie'ye göre Amerikan demokrasisinin istikrarının ve sınai başarısının temelinde geniş eğitim olanakları yatıyordu. Çeşitli makalelelerinin bir araya toplandığı *The Gospel of Wealth and Other Timely Essays* ("Zenginliğin Müjdesi ve Diğer Makaleler") adlı kitabında ise servet sahibi insanların ailelerinin yaşamlarını güvence altına aldıktan sonra, servetlerini insanlığın geliştirilmesine adamaları gerektiğini savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Triumphant Democracy*, 1886, ("Muzaffer Demokrasi"); *The Gospel of Wealth and Other Timely Essays*, 1900, ("Zenginliğin Müjdesi ve Diğer Makaleler"); *The Empire of Business*, 1902, ("İş İmparatorluğu"); *Problems of Today*, 1908, ("Günümüzün Sorunları"); *Autobiography*, (ö.s.), J.C. Van Dyke (der.), 1920, ("Otobiyografi").

CARNOT, Lazare
(1753-1823)

Fransız asker ve devlet adamı. 9 Thermidor Darbesi'ne katılmış, Direktuvar Dönemi'nde önemli görevler yapmıştır.

Lazare Nicolas Marguerite Carnot, 13 Mayıs 1753'te Fransa'da Bourgogne bölgesinde Nolay'da doğdu, 2 Ağustos 1823'te bugün DAC sınırları içinde yer alan Magdeburg'da öldü. Babası hem avukatlık hem de yörenin noterliğini yapıyordu. Collége d'Autun'da okudu. Paris'te topçuluk ve mühendislik alanında eğitim gördükten sonra, 1771'de Ecole de Mézières'e girdi. Okulu bitirdikten sonra teğmen olarak orduya katıldı. Çeşitli edebi topluluklarda yer aldı. Askeri mühendis Sébastian Le Prestre de Vauban'a yazdığı "Éloge de Vauban" adlı methiyesiyle tanındı. 1787'de yöneticiliğini Robespierre'in yaptığı Arras Akademisi'ne üye seçildi.

1789 Fransız Devrimi'nden iki yıl sonra Pas-de-Calais'den Yasama Meclisi'ne seçildi. Eylül 1792'de Konvansiyon Meclisi'nde Pas-de-Calais temsilcisi oldu ve İspanya'dan gelecek olası bir saldırıya karşı orduyu örgütlemek için Bayonne'a gönderildi. Ocak 1793'ten sonra Paris'te bulunmadığı için Kral XVI. Louis'nin yargılanmasında bulunmadı ancak karara katılarak kralın idamı için oy kullandı.

Savaş Komitesi üyesi olarak Genel Savunma Komitesi'ne atandı. Bu görevdeyken çeşitli raporlar hazırladı. Bunlardan biri sonucunda Meclis, 82 milletvekilini geniş yetkilerle taşra illerine yollamış, Fransız Devrimi bakımından şüpheli görülen kişilere karşı önlem almakla görevlendirmişti. Carnot da bu dönemde Nord ve Pas-de-Calais'ye gönderildi. Mart 1793'te Kuzey Ordusu'nun başına getirildi, askeri harekâtlarda ve komuta etmedeki başarısıyla dikkati çekti. Ordunun yeniden örgütlenmesini ve birliğini sağladı. İngiltere, Hollanda, Avusturya, Prusya, İspanya, Sardunya, Portekiz ve Napoli Krallığı'nın oluşturduğu I. Koalisyon'un Furnes saldırısını erlerle birlikte savaşarak püskürttü.

Konvansiyon Meclisi, 14 Ağustos 1793'te Carnot'yu Kamu Esenliği Komitesi'ne üye olarak atadı. Kısa bir süre sonra yeniden Kuzey Ordusu komutanlığını üstlendi. 16 Ekim 1793'te I. Koalisyon'a karşı Wattignies Savaşı'na ve Maubeuge kuşatmasına katıldı. Kamu Esenliği Komitesi'ndeki görevine döndü, bundan sonra çarpışmalara Paris'ten komuta etti. Komite, Carnot'nun savaş tekniğinin değiştirilmesi önerisini kabul edince, seferberlik planlarının hazırlanmasında daha büyük bir rol oynamaya başladı.

1794 Mayısı'ndan başlayarak Kamu Esenliği Komitesi içinde Carnot ile Robespierre ve Saint-Just arasında anlaşmazlık çıktı. Carnot bir muhafazakâr olarak Robespierre ve yandaşlarının eşitlikçi eğilimlerini onaylamıyordu. Bu yüzden 17 Temmuz 1794'te Robespierre'i iktidardan düşüren 9 Thermidor Darbesi'ni destekledi.

Ancak Carnot'nun etkinliği gitgide azalmaya başlamıştı. Bir süre daha ordunun yönetimini elinde bulundurduysa da Thermidor darbecilerinin sürekli

saldırılarına uğradı. Tüm Kamu Esenliği Komitesi üyeleri yakalandı, ancak milletvekillerinden birinin "O zaferin hazırlayıcısıydı!" demesi üzerine kurtuldu.

1795'te Directoire'a seçildi. 18 Fructidor (4 Eylül 1797) darbesinden sonra Almanya'ya kaçtı ve Nürnberg'te yerleşti.

18 Brumaire (9 Kasım 1799) hükümet darbesiyle Napoléon Bonaparte Birinci Konsül olarak işbaşına gelince Carnot, Fransa'ya döndü, savaş bakanı olarak görev yaptı. 1802'de anayasayı tartışmak için senatonun oluşturduğu Tribunat'a seçildi, konsül rejiminin otoriter girişimlerini engellemeye çalıştı. Napoléon'un ömür boyu konsüllüğüne, imparatorluğun yeniden kurulmasına karşı çıktı. Tribunat, 1807'de dağılınca emekliye ayrıldı ve matematikle ilgili çalışmalar yaptı.

Carnot, Fransa'nın 1813'te Rusya'ya yenilmesi üzerine yeniden göreve çağrıldı. Napoléon tarafından Anvers valiliğine atandı, imparatorluğun çöküşüne kadar bu görevi sürdürdü. Napoléon'un Elbe'ye sürülmesinden sonra XVIII. Louis'ye karşı kendini savundu. Tarihte "Yüz Gün" olarak adlandırılan ve Napoléon'un gücünü yeniden kanıtlama çabasında olduğu dönemde içişleri bakanı olarak görev yaptı. Napoléon'un Waterloo'da yenilmesinden sonra Temmuz 1815'te Fransa'dan sürüldü. Ocak 1816'da Varşova'ya, Ağustos 1816'da Magdeburg'a gitti ve orada öldü.

Üçüncü Cumhuriyet Carnot'nun anısını güçlendirdi ve onu "Zaferin Hazırlayıcısı" olarak niteledi. 10 Haziran 1899'da, torunu Sadi-Carnot küllerini Paris'teki Pantheon'a koydurttu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Essai Sur les Machines en Général*, 1783, ("Makineler Üzerine Deneme"); *Géometrie de Position*, 1803, ("Durum Geometrisi"); *Mémoire au roi en juillet 1814*, 1814, ("Krala Temmuz 1814 Bildirisi").

- **KAYNAKLAR:** M. Reinhard, *La Grand Carnot*, 2 cilt, 1950-1952; P.F. Tissot, *Mémoires historiques et militaires sur Carnot, rédigés d'après ses manuscrits, sa correspondance inédité et ses écrits*, 1824.

- **BAKINIZ:** ROBESPIERRE, SAINT-JUST, NAPOLÉON I.

CARNOT, Sadi
(1796-1832)

Fransız fizikçi. İdeal bir ısı makinesinin çalışma prensibini incelemiş, termodinamiğin temelini atmıştır.

Nicolas Léonard Sadi Carnot 1 Haziran 1796'da Paris'te doğdu, 24 Ağustos 1832'de Paris'te öldü. Babası Lazare Carnot, I. Fransız Cumhuriyeti'nde Direktuvar'ın beş üyesinden biri olarak görev almıştı. Büyük İranlı şair Sâdi'ye duyduğu hayranlık nedeniyle en büyük oğluna Sadi adını verdi. Carnot'nun çocukluğu boyunca ailesinin yaşantısı çalkantılı geçti. Doğumundan birkaç ay sonra aile Paris'ten ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre sonra Lazare Carnot Napoléon'un savaş bakanı olarak yeniden göreve getirildiyse de 1807 yılında emekliye ayrıldı. Bu tarihten sonra oğullarının eğitimi onun başlıca uğraşı oldu. Sadi matematik, fizik doğabilim, yabancı diller ve müzik konularında iyi bir eğitim gördü. Yeteneğini farkeden ailesinin de teşvikiyle 16 yaşında École Polytechnique'e girdi. 1812-1814 arasında Poisson, Gay-Lussac, Ampére ve Arago gibi ünlü öğretmenlerden analiz, mekanik, tasarı geometri, kimya konularında ders aldı. 1814'ün Martı'nda Paris kuşatması sırasında arkadaşları ile birlikte gönüllü olarak Vincennes çatışmasına katıldı. Aynı yıl sınıfının altıncısı olarak mezun oldu ve teğmen rütbesiyle Metz'deki Ecole de Génie'ye iki yıllık askeri mühendislik kursuna gönderildi. Bu sıralarda yazdığı bilimsel makaleler bugün kaybolmuştur. I. Napoléon'un 100 günlük ikinci iktidarında babası içişleri bakanlığı görevine getirildi, ancak 1815 Ekimi'nde Restorasyon Dönemi başlayınca bir daha geri gelmemek üzere Almanya'ya sürgüne gönderildi.

Nikolas Sadi Carnot

Carnot 1816 sonlarına doğru askeri mühendislik kursunu tamamladı, üsteğmen rütbesiyle Metz istihkâm alayına atandı. Babasının adı ve Napoléon ile olan yakınlığı Restorasyon'un ilk yıllarında güçlüklerle karşılaşmasına yol açtı. 1816-1819 arasmda garnizonlardaki tahkimatı incelemekle görevlendirildi. 1819'da kazandığı bir sınav sonucunda Genelkurmay karargâhına atandı. Kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı; orduda yarı maaşlı yedek personel olarak Paris'e yerleşti. Yaşamının sonuna değin burada matematik, fizik, teknoloji ve müzikle uğraştı. Sorbonne, Collège de France, vb. okullarda birçok derslere dinleyici olarak katıldı. Bu sırada buhar makinesi ve gazlar kuramı ile ilgili araştırmalar yapan, uygulamalı kimya dersleri veren Nicolas Clément ile arkadaş oldu. Carnot'nun buhar makinesinin ideal verimi konusu ile ilgilenmesinde Clément'in etkisi oldu.

Napoléon savaşlarında Fransa'nın yenilgisi üzerine Carnot, yenilginin nedenlerini araştırmaya başladı. Bu amaçla gezdiği fabrika ve atölyeleri hem mühendislik hem ekonomi açısından inceledi, sonunda bu yenilginin başlıca nedeninin İngiltere'ye göre Fransız sanayiinin gelişmemişliği olduğuna karar verdi. İngiltere'de sanayinin gelişmesinin önemli bir

kullanmasıydı. İngiltere'de bu gelişmeyi bilim adamlarından çok pratik bilgileri ile mühendisler gerçekleştirmişlerdi. Çeşitli tipteki buhar makinelerinin verimini hesaplamayı başardıkları için gereksinmelere göre düşük basınçlı ya da yüksek basınçlı, tek silindirli ya da çok silindirli makinelerin birbirine olan üstünlüklerini biliyorlardı. Carnot bunun üzerine buhar makinelerinin verimi ile ilgili araştırmalarına başladı. 1821'de çalışmalarına kısa bir süre ara vererek Magdeburg'da sürgünde olan babası ve kardeşi Hippolyte'i ziyaret etti. 1823'te babasının ölümü üzerine Hippolyte de Carnot'nun yanına gitti. Carnot, araştırmalarının sonunda yazdığı makalenin olabildiğince geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılabilmesini sağlamak için kardeşinin yardımından ve eleştirilerinden yararlandı. *Réflexions sur la puissance motrice du*

Carnot Çevrimi ve Carnot Teoremi

Verimli bir ısı makinesi tasarımı amacı ile yola çıkan Carnot ilk olarak ideal bir ısı makinesini tanımladı.. Isı makinesi, sıcaklığı daha yüksek olan bir ısı kaynağından (örneğin bir buhar kazanı) bir miktar ısı alan, bunun bir kısmını mekanik bir işe çevirerek geriye kalan kısmını sıcaklığı daha küçük olan atık ısı kaynağına veren (örneğin baca yolu ile havaya) bir sistemdir. Makineyi çevrimsel bir süreçle çalıştıran madde de genellikle bir gazdır. Bu makinenin verimi ise, mekanik işin ısı kaynağından alınan ısıya oranı olarak tanımlanabilir.

Carnot verimin en yüksek değeri alabilmesi için çevrimdeki tüm süreçlerin tersinir olması gerektiğini saptadı ve tersinir bir çevrim olan Carnot çevrimini öne sürdü. Carnot çevrimine göre makineyi çalıştıran madde ilk aşamada eşsıcaklı olarak ısı kaynağından bir miktar ısı alıyor, bu ısıyı alırken genişliyordu. Isı kaynağı ile aynı sıcaklıkta olan bu genişleme sırasında bir pistonu iterek bir miktar mekanik iş yaptırıyordu. İkinci aşamada makine sıcak su kaynağından yalıtılıyor, çalıştıran madde eşısılı olarak genişleyip iş yapmaya devam ederken soğuyordu. Bu aşama makineyi çalıştıran maddenin sıcaklığı, atık ısı kaynağı ile aynı sıcaklığa gelene dek sürüyordu. Üçüncü aşamada, madde eşsıcaklı olarak daralmaya başlarken, ilk aşamada aldığı ısının bir kısmını atık ısı kaynağına veriyordu. Bu aşama, ilk aşamada yapılan işin farkı kadar ısı atılana dek sürüyordu. Son aşamada ise madde eşısılı olarak daralmayı sürdürüyor, bu aşamada maddenin sıcaklığı ısı kaynağına eşit olana dek sürüyordu. Çevrim sonunda makineyi çalıştıran madde ilk haline dönünce, çevrim yeniden başlayabiliyordu.

Carnot bu çevrimde ısı kaynağından alınan ısı, Q_1 ile atık ısı kaynağına atılan ısı, Q_2'nin, bu ısı kaynaklarının mutlak sıcaklıkları T_1 ve T_2 ile orantılı olduğunu gösterdi. (Mutlak sıcaklık daha sonra Kelvin tarafından açıklığa kavuşturulacaktı. Santigrat derecesine 273 derece eklenerek mutlak derece elde edilir). Bu durumda,

$$\frac{Q_1}{T_1} = \frac{Q_2}{T_2}$$

oluyordu. Makinenin veriminin ise (iş)/(alınan ısı) formülü ile hesaplandığına, iş, alınan ve atılan ısının farkı (Q_1-Q_2) olduğuna göre verim (e),

$$e = \frac{Q_1-Q_2}{Q_1} = \frac{T_1-T_2}{T_1}$$

formülü ile verilir. Böylece kuramsal verimin yalnızca sıcak ısı kaynağı ve atık ısı kaynağının sıcaklıklarına bağlı olduğu, çalıştıran maddeden bağımsız olduğu anlaşıldı.

Carnot çevriminin tersinir bir süreç olması nedeniyle, eğer çevrim ters yönde işletilirse ısının mekanik iş yapmak koşulu ile soğuk bir yerden sıcak bir yere taşınabileceği ortaya çıkar. Bu da buzdolabının işleyişinin temelini oluşturur.

Carnot'nun bulduğu bir diğer önemli sonuç da aynı sıcak ısı kaynağı ile atık ısı kaynağı arasında çalışan tüm tersinir makinelerin Carnot makinesi ile aynı verime sahip oldukları, tersinir olmayan makinelerin veriminin ise Carnot makinesinden az olduğu sonucuydu. Böylece ısının "hareket gücü" bu gücü ortaya çıkaran aracının (örneğin ısı makinesinin) özelliklerinden bağımsız olarak ısının aktarıldığı kaynakların sıcaklıkları ile belirleniyordu. Bu sonuç aslında termodinamiğin ikinci yasasıdır.

Termodinamiğin birinci yasası enerji korunumunun mekanik ve ısı enerjilerini birleştiren şeklidir. Ancak enerji korunumunun izin verdiği tüm olaylar gerçekleşemez. Örneğin bir mekanik iş yapmadan ısı soğuk bir yerden sıcak bir yere taşınamaz. Bir buzdolabını işletmek için enerji sağlamak gerekir. Tüm enerji dönüşümlerinin doğal olarak gerçekleştiği belirli bir yön vardır, bu yönü de ikinci yasa belirler.

İkinci yasanın makroskopik düzeyde birçok ifade şekli vardır. Carnot teoremi bunlardan biridir. Mekanik iş yapmadan ısının soğuktan sıcağa taşınamayacağını belirten Clausius teoremi ile ısıyı tümüyle mekanik enerjiye çeviren ikinci tip sürekli hareket makinelerinin mümkün olmadığını belirten Kelvin*-Planck* teoremi de ikinci yasanın diğer ifade şekilleri arasındadır. Bütün bu değişik ifade şekillerinin eşdeğer olduğu gösterilebilir.*

Carnot'nun başlattığı bu çalışma, Clausius, Kelvin ve Boltzman tarafından matematik bir temele oturtularak ikinci yasanın analitik bir fonksiyon cinsinden ifade edilmesi sağlandı. Ancak Carnot, çevrim, tersinme, ideal verim, makroskopik durum fonksiyonları kavramlarının ısı kuramının incelenmesinde kullanılmasını sağlamakla yetinmemiş, ısı makinesi, ısı pompası vb. gibi pratik buluşları kuramsal bir temele oturtmuştur.*

feu et sur les machines propres à developper cette puissance ("Isının Hareket Ettirici Gücü ve Bu Gücü Geliştirmeye Yarayan Makineler Üzerine Düşünceler") başlıklı bu kitap oldukça olumlu karşılanmakla birlikte yeterince dikkat çekmedi.

Carnot araştırmalarını kitabının yayımından sonra da sürdürdü. Bu çalışmalarından bazıları notlar halinde günümüze gelmiştir. 1827'de orduda aktif bir göreve getirilerek yüzbaşı rütbesiyle Lyon ve Auxonne'da istihkâm subaylığına atandı. 1828'de bu görevinden istifa ederek Paris'e döndü; buhar makinesi tasarımı ve ısı kuramı ile ilgili çalışmalarını sürdürdü. Ancak çalışmalarını yalnız yürütüp, çok az kişiyle tartışması nedeniyle araştırmalarını birkaç yakın arkadaşı dışında bilen yoktu.

Carnot 1830 Devrimi'ni olumlu karşıladı; ancak, kendisine önerilen meclis üyeliğini, bu görevin yaşam boyu olması nedeniyle kabul etmedi. 1831 yılında gazların fiziksel özellikleri ile basınçlarının sıcaklıkla olan ilişkisini incelemeye başladı. 1832'de önce üst üste birkaç hastalık geçirdikten sonra Paris'teki kolera salgınından kurtulamadı. Ölümünden sonra notlarının çoğu yakılmıştır.

Termodinamik Üzerine Kuramsal Çalışmaları

Sadi Carnot'nun bilimsel çalışmalarından günümüze değin gelebilenler 1823'te yazmış olduğu 21 sayfalık, buharın yaptığı mekanik işi veren bir formülle ilgili bir makalesi, 1824'te yayımladığı kitabı, birkaç araştırma notu, Watt'a ait iki bilimsel makalenin çevirisi ve çeşitli matematik ve fizik derslerine ait notlardır. 1823'te yayımladığı ilk çalışmasında, bir kilogram buhardan kuramsal olarak elde edilebilecek işi hesapladı. Clément'in doymuş buharla ilgili çalışmalarından ve Dalton'un buhar basıncı cetvelinden yararlanarak bu işin yalnızca buharın sıcaklığına bağlı olduğunu gösterdi. Bunu yaparken buhar makinesinin işleyişini üç aşamada inceledi; buhar silindire girerken eşsıcaklıkta genleşiyor, silindire girdikten sonra eşısılı olarak genleşmeye devam ediyor, silindiri terkettikten sonra eşsıcaklıkta yoğunlaşıyordu. Bu model, buhar makinesindeki pistonunun hareketi bakımından geçerliydi; buharın kazanda ısıtılması aşamasını kapsamıyordu. Carnot'nun 1823'te yayına hazırladığı, ancak yayımlamadığı bu makale 1966'da bulunmuştur.

Buhar Makineleri

Carnot 1824'te yayımladığı 118 sayfalık kitabında buhar makinesinin sanayileşme, politika ve ekonomideki önemini anlattıktan sonra bu makinenin gelişmesini engelleyen iki soruna dikkati çeker. Birincisi, ısının harekete dönüştürülmesindeki verimin kuramsal bir sınırı var mıydı? İkincisi ısıyı harekete dönüştürmede buhardan daha verimli bir madde var mıydı? Bu sorunların incelenmesinde Carnot'dan önceki araştırmacılar ya belirli buhar makinelerinin kullandığı yakıt miktarını ve ortaya çıkardığı işi deneysel olarak incelemişler ya da gaz kuramını belirli bir tip makinenin işleyiş sürecine uygulamışlardı. Carnot'nun bu konuda getirdiği yenilik, bilinen tüm ısı makinelerine uygulanabilen ve geçerliliği kabul edilmiş ilkelere dayalı genel bir kuramı ortaya atmak oldu. Çalışmasına temel olarak üç ilkeden hareket etti. İlk ilkesi, sürekli hareketin (bir sistemin herhangi bir enerji almadan sürekli hareket halinde olması) olanaksızlığıydı. İkinci ilkesi ise o sıralarda en geçerli ısı kuramı olarak bilinen "kalorik" kuramıydı. Bu kurama göre ısı ya da "kalorik" yaratılması ya da yok edilmesi olanaksız kütlesiz bir akışkandı. Bir cismin soğurduğu ya da yaydığı ısı miktarı yalnızca bu cismin başlangıç ve sonuç durumlarına bağlıydı, başlangıç durumundan sonuç durumuna geliş sürecinden bağımsızdı. Üçüncü ilkesi ise hareket enerjisini sağlayan öğenin sıcaklık farkından ortaya çıktığıydı. Hareket enerjisi "kalorik"in harcanmasından değil, tıpkı yüksek düzeyden alçak bir düzeye düşen suyun bir su değirmenini çevirmesinde olduğu gibi sıcak bir bölgeden soğuk bir bölgeye taşınmasından ortaya çıkıyordu. Bu nedenle elde edilen hareket enerjisi miktarı hem taşınan "kalorik" (ısı) miktarına hem de bunun hangi sıcaklıktan hangi sıcaklığa düştüğüne bağlıydı. Carnot ayrıca bu süreçlerin tersinin de var olduğunu, hareket enerjisinden yararlanarak ısının soğuk bir bölgeden sıcak bir bölgeye taşınabileceğini de kabul etti.

Carnot ısı makinelerine bir model olarak dört aşamalı bir ideal süreç ortaya attı. Bu sürece "Carnot süreci", bu süreçle çalışan ideal ısı makinelerine de "Carnot makinesi" adı verilmiştir. Bu çalışmasının sonucunda Carnot teoremi adı ile bilinen ve termodinamiğin ikinci kuralına eşdeğer olan bir sonuç elde etti. Isının hareket enerjisi ile ilgili çalışmalarını sürdürürken gazların fiziksel özellikleri ile de ilgilendi. Gazların eşsıcaklıklı ve eşısılı süreçlerdeki özellikleri deneysel olarak daha önce incelenmiş, Laplace ve Poisson tarafından matematik formüller şeklinde ifade edilmişti. Carnot kendi teoremini bu sonuçlarla birleştirdi ve yedi teorem ispat etti. Bu teoremlerin ispatında o sıralarda bilim dünyasında moda olan cebirsel analiz yöntemlerini değil, geometrik ve mantıksal bir yol kullandı. Bu yedi teoremden biri dışında hepsi bugün de geçerliliğini korumaktadır. Teoremlerden üçü termodinamik alanında çok önemli buluşlardı. Bu teoremlerden biri tüm gazların eşsıcaklıktaki bir süreç sonunda aynı ısıyı soğurdukları ya da yaydıkları sonucunu veriyordu. 1828'de Dulong deneysel olarak aynı sonuca erişti, ancak Carnot'nun çalışmasını kaynak olarak göstermedi. Diğer iki önemli teoremden biri, tüm gazların sabit basınç ve sabit hacim altında ısıtılmaları sonucu bulunan özısılarındaki farkın tüm gazlar için aynı olduğunu, diğeri ise "kalorik"in eşit sıcaklık farklarından düşmesi sonucu yarattığı hareket enerjisinin, bu farkın bulunduğu sıcaklık arttıkça azaldığını belirtiyordu. Örneğin aynı miktarda "kalorik"in 230 dereceden 220 dereceye düşmesi, 130 dereceden 120 dereceye düşmesinden daha az enerji yaratıyordu. Clapeyron ve Kelvin'in bu alandaki çalışmaları bu son teoremi cebirsel olarak ispat etmek ve deneyle olan uyumunu daha duyarlı bir şekilde gerçekleştirmek amacına yönelikti. Carnot yapıtının son bölümünde buhar makinesinin kuramsal verimini hesaplayarak tüm gazlar için bu verimin en üst değerinin aynı olduğunu gösterdi. Ancak ortaya attığı buhar makinelerinin tasarımı, bunlarda kullanılacak en ideal maddenin ne olduğu sorusuna yanıt getiremedi. Carnot'nun bu alandaki asıl katkısı ısı teorisinin mikroskopik bir kuram olarak incelenebileceğini göstermesi oldu. Gaz parçacıklarının, çevredeki "kalorik" ile etkileşmelerini incelemek yerine basınç, hacim, sıcaklık ve iş gibi tek tek moleküllere değil de gazın tümüne ait

makroskopik büyüklüklerin incelenmesi çığrını açtı. Isı kuramına ideal makine, çevrimsel süreç ve tersinir süreç kavramlarını getirdi.

Carnot'nun çalışmaları 1834 yılına değin fazla dikkat çekmedi. Bunun başlıca nedeni, çalışmalarının doğruluğu giderek tartışma konusu olmaya başlayan "kalorik" kuramına dayanması olabilir. Carnot bile yaşamının sonlarına doğru bu soruna eğildi. Fresnel'in ortaya attığı ışığın titreşim kuramı, radyasyon yolu ile yayılan ısının ışığa olan benzerliği ve bazı eşısılı olayların "kalorik" kavramı ile açıklanmasında karşılaşılan güçlükler, Carnot'yu, Rumford ve Davy' nin çalışmalarını incelemeye, sürtünmenin yarattığı ısının katı ve sıvılardaki etkileri ile ilgilenmeye itti. Sonunda ısının şekil değiştirmiş hareket enerjisi olduğuna inanarak yeni bir kinetik teori üzerinde çalışmaya başladı. Isının işe dönüş katsayısını hesapladı, evrendeki toplam enerjinin sabit olduğunu belirtti. Bu bulgular Joule, Mayer ve Helmholtz'un 20 yıl sonra ortaya atacağı termodinamiğin birinci yasasının temelidir. Ne var ki bu notlar ancak 1878'de bulunarak yayımlandı.

Clapeyron 1834'te Carnot'nun buhar makinesi ile ilgili çalışmalarına analitik bir şekil vererek matematiksel gaz kuramına uyguladı; basınç-hacim diyagramını da geliştirdi. Carnot'nun sağlığında fazla ilgi görmeyen çalışmalarının değeri ancak o zaman anlaşıldı. Clapeyron'un bu çalışması 1845-1850 yıllarında C.H.A. Holtzman ve Kelvin'in dikkatini çekti: Joule, Mayer ve Helmholtz'un "kalorik" kuramının yanlış olduğunu kanıtladıkları bu dönemde Kelvin, Carnot' nun çalışmalarını savundu. Clausius 1850'de Carnot' nun teoreminin doğru olduğunu, ancak ispat yönteminde "kalorik" kuramının yanlışlığını dikkate alan bir değişiklik gerektiğini gösterdi. Clausius ve Kelvin' in bu katkıları ile Carnot teoremi termodinamiğin ikinci kuralı halini almış oldu. Termodinamiğin birinci kuralı enerji korunumudur. Ancak enerji korunumunun izin verdiği tüm enerji dönüşümleri gerçekleşemez. Bunlardan hangilerinin gerçekleşebileceğini ikinci kural belirler. Carnot, buhar makinesinin kuramsal verimini hesaplarken aslında ısı enerjisinin mekanik enerjiye dönüşme koşullarını incelemiş, termodinamiğin ikinci kuralını bulmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Réflexion sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à developper cette puissance*, 1824, ("Isının Hareket Ettirici Gücü ve Bu Gücü Geliştirmeye Yarayan Makineler Üzerine Düşünceler").

- KAYNAKLAR: H. Carnot, *Notice biographique sur Sadi Carnot*, 1878; E. Picard ve C. Ravean, *Sadi Carnot, biographie et manuscrits*, 1927.

- BAKINIZ: BOLTZMANN, CLAUSIUS, JOULE, HELMHOLTZ, KELVIN, J.R. MAYER.

CARO, Elme-Marie
(1826-1887)

Fransız, filozof. Özdekçi ve pozitivist okullara karşı çıkmış, seçmeci öğretiyi benimsemiştir.

Poitiers'de doğdu. Paris'te öldü. Stanislas Koleji'nde başladığı öğrenimini 1845'te École Normale'de sürdürdü. 1848'de bitirdiği okulda öğretmen oldu. 1852'de felsefe doktoru sanını aldı. 1853'te *Saint-Dominique et les Dominicains* ("Saint-Dominique ve Dominikenler") ve *Vie de Pie IX*, ("IX. Pius'un Yaşamı") adlı kitaplarını yayımladı. 1854'te Douai Edebiyat Fakültesi'ne atandı. Bu sıradaki çalışmaları, sonra, *Études morales sur le temps présent* ("Çağımız Üzerine Ahlak Araştırmaları") adıyla basıldı. Önce Paris'teki Bonapart Koleji'ne profesör, sonra 1858'de École Normale'e konferansçı, 1861'de de Paris Akademisi'ne müfettiş olarak atandı. 1846'dan ölümüne dek Sorbonne'da Garnier'nin kürsüsünde dersler verdi. 1874'te Fransız Akademisi'ne giren Caro, *La France* gazetesi, *Revue Européene*, *Journal des Savants* ve *Revue de Deux-Mondes* gibi süreli yayınlarda yazılar yazmış ve çeşitli filozofları eleştiren birçok kitap yayımlamıştır.

Felsefesi daha çok V. Cousin'e bağlı olan Caro, Özdekçiliğin ve Pozitivizmin karşısına seçmeci bir eleştiri dizgesiyle çıkmıştır. *L'Idée de Dieu et ses nouveaux critiques* ("Tanrı Düşüncesi ve Onun Üzerine Yeni Eleştiriler"), adlı yapıtında Pozitivist okula bağlı olan Taine'i, dine doğaüstü bir yaklaşım getirilmesini yadsıyan Renan'ı ve Tanrı'nın yalnızca düşünen varlık için varolduğunu söyleyen Vacherot'yu eleştirmiştir. *Problèmes de morale sociale* ("Toplumsal Ahlakın Sorunları") adlı yapıtında tanrıbilimden çok felsefeye dayanan bir din görüşüne ulaşan Caro, ayrıca "hak" düşüncesinin nereden geldiğini araştırmıştır.

Caro insanların hukuka inandıklarını, ancak nedenini bilmediklerini belirttikten sonra, hukukun ya saçma bir inan, ya geçici uzlaşmaları yansıtma yöntemi, ya da güvenliği sağlayan güçlülerin yetkesi olduğunu söyler. Proudhon'un *De la justice dans la Révolution et dans l'église* ("Devrimde ve Kilise'de Adalet Üzerine") adlı yapıtında kendi içkin adalet kuramını, aşkın adalet kuramıyla karşıtlaştırmasını ve "insan eşitlikte, toplum ise kargaşada adalet arar" sözlerini eleştirerek, ahlakın metafizikten ayrılamayacağını ileri sürdü. Girarden'in sosyal güvenliği sağlamak yoluyla, ahlaka dayanmayan bir hukuk kurulabileceği görüşünü gerçekdışı bularak karşı çıktı. Pozitivist ahlakı, özdekçi ahlaka yeğlemekle birlikte, ahlak eşitliğinin matematiksel eşitliğe benzemediğini belirtti. Böyle bir dizgenin zihinsel öğeleri ahlak öğelerine yeğlediğini öne sürdü. Ahlak olgusunda hayvansal içgüdülerin biçim değiştirmesinden başka bir şey görmeyen evrimcilerle birlikte, "bir evrimin ürünü" ya da "bir zamanın ürünü" olmayan bir kuralın, hukuk kuralı olamayacağını savundu.

Karşı çıktığı görüşleri, çeşitli filozofların birbirini tutmayan görüşleriyle yıkmaya çalışan Caro, özgün bir bakış açısı geliştirememiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Saint-Dominique et les Dominicains*, 1853, ("Saint-Dominique ve Dominikenler"); *Vie de Pie IX*, 1853, ("IX. Pius'un Yaşamı"); *Études morales sur le temps présent*, 1854, ("Çağımız Üzerine Ahlak Araştırmaları"); *L'Idée de Dieu et ses nouveaux critiques*, 1864, ("Tanrı Düşüncesi ve Onun Üzerine Yeni Eleştiriler"); *Problèmes de morale sociale*, 1876, ("Toplumsal Ahlakın Sorunları").

• KAYNAKLAR: P. Janet, *La philosophie française contemporaine*, 1879.

• BAKINIZ: COUSIN, GARNIER, PROUDHON, RENAN, TAINE, VACHEROT.

CAROL I
(1839-1914)

Romanya kralı. Bağımsız Romanya'nın ilk kralıdır.

20 Nisan 1839'da Sigmaringen'de (günümüzde FAC'da) doğdu, 10 Ekim 1914'te Romanya'nın Sinaia kentinde öldü. Asıl adı Karl olup Hohenzollern hanedanından bir Alman prensiydi. Dresden ve Bonn'da öğrenim gördü. 1864'te Danimarka'yla savaşan Prusya ordusuna subay olarak katıldı.

1859'da Eflâk ve Boğdan Osmanlı egemenliği altında birleştirilerek Romanya prensliği adını almış ve başına Alexandru Cuza (Kuza Bey) getirilmişti. Cuza'nın 1864'teki toprak reformu girişimi soylular arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bunun üzerine Prens Karl, I. Carol adıyla kuzeni Fransız İmparatoru III. Napoléon'un da onayı ve soyluların desteğiyle Şubat 1866'da, görevden alınan Cuza'nın yerine Romanya'nın başına geçti. Nisan 1866'da yapılan bir halk oylamasıyla da prens seçildi. Carol, 1869'da Wied prensesi Elizabeth'le evlendi.

1870-1871 Fransa-Prusya savaşı sırasında I. Carol Prusya'dan yana tavır aldı. Prusya'nın savaştan galip çıkması ve Romanya'yı koruyan bir tavır alması I. Carol'un etkinliğini artırdı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı çıktığında, I. Carol bağımsızlık isteminde bulundu. Ancak bu istemi Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmeyince Rusya'nın yanında savaşa katıldı. I. Carol'un iyi eğitim görmüş yaklaşık 50.000 kişiden oluşan ordusu Plevne'nin ele geçirilmesinde Rus güçlerine büyük katkıda bulundu. Savaş sonrası 13 Temmuz 1878'de Romanya prensliği bağımsızlığına kavuştu. Romanya 1878 Berlin Antlaşması gereğince Baserabya'yı Rusya'ya vererek, Bulgarlar'ın ve Türkler'in çoğunluğu oluşturduğu Dobruca'yı aldı.

I. Carol, 26 Mart 1881'de Romanya'nın ilk kralı oldu. 1883'te Almanya ve Avusturya-Macaristan ile I. Dünya Savaşı'na dek sürecek olan gizli bir antlaşma yaptı. 1913'te Dobruca'nın güneyinde kalan bölgeyi Bulgaristan'dan almak amacıyla II. Balkan Savaşı'na katıldı.

I. Dünya Savaşı başladığında Romanya'nın tavrını belirlemek amacıyla 3 Ağustos 1914'te toplanan Consiliul de Corona'da (Taç Konseyi) ülkesinin Almanya'nın yanında savaşa girmesini sağlamaya çalıştı. Ancak konsey Romanya'nın tarafsız kalmasına karar verdi. Bu karardan iki ay sonra ölen I. Carol'un varisi olmadığı için evlat edindiği yeğeni, I. Ferdinand adıyla tahta geçti. Ağustos 1916'da Romanya itilaf devletlerinin yanında savaşa girdi.

I. Carol, Prusya askeri eğitim sistemini örnek alarak güçlü bir askeri örgütlenme oluşturmuştu. Sanayiçi ve bankacıları gözeten mali önlemler almış, ancak nüfusun ağırlıklı bir bölümünü oluşturan kırsal kesimin sorunlarını göz ardı ettiği, özellikle topraksız köylülerin sorunlarına eğilmediği için 1907'de yaklaşık 10.000 kişinin ölümüne yol açan kanlı köy ayaklanmalarını engelleyememiştir.

• BAKINIZ: CUZA.

CAROTHERS, Wallace Hume
(1896-1937)

ABD'li kimyacı. Başta naylon olmak üzere sentetik elyaf ve polimer konusunda buluşlarıyla tanınır.

27 Nisan 1896'da Iowa Eyaleti'nin Brulington kentinde doğdu, 29 Nisan 1937'de Philadelphia'da öldü. 1915'te Missouri Eyaleti'nde Tarkio College'da kimya öğrenimine başladı. 1920'de lisans diplomasını aldıktan sonra Illinois Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmalarına başladı. 1924'te doktorasını aldıktan sonra aynı üniversitede iki yıl daha kalarak organik kimya dersleri verdi. Bu sırada aldehitlerin platin katalistleri ile indirgenme tepkimelerini inceledi. 1926'da Harvard Üniversitesi'ne geçen Carothers burada iki yıl öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra asıl ilgisinin araştırma olduğunu anlayarak 1928'de Du Pont Firması'nda çalışmaya başladı. Zaman zaman ruhi bunalımlara giren Carothers, 1937'de intihar etti.

Carothers, Du Pont Firması'nda organik kimyanın temel konularında araştırma yapan özel bir araştırma grubunun yönetmenliğine getirilince, uzun zincirler oluşturan polimerleri incelemeye başladı. 19. yy'ın sonlarında yapay elyaflar bilinmekteydi. 1885'de daha sonraları "rayon" diye adlandırılacak olan elyafın eritimi ile ilgili bir patent bile alınmıştı. Ayrıca doğal elyaflar üzerinde yapılan X-ışınları analizi, bunların dar, uzun ve tekrarlanan birimlerden oluştuklarını göstermişti. Carothers yapay olarak küçük ünitelerin birleştirilerek yeni özelliklere sahip polimerlerin yapılabileceğine inanmaktaydı. Du Pont'daki ilk başarısı kloroprenin sentezi oldu. 19. yy'da doğal kauçuğun izopren molekülünün polimerleşmesi ile oluştuğu bilinmekteydi. Ancak laboratuvar koşullarında polimerleştirilen izoprenden ticari değeri olmayan yapışkan bir madde elde edilmekteydi. Carothers uzun çalışmalardan sonra izoprenin yakın bir benzeri olan kloroprenin polimerleştirilmesi ile doğal kauçuktan çok daha üstün özelliklere sahip olan neopreni elde etti.

Carothers'in en önemli başarısı, aynı kimyasal birimin (monomerin) tekrarıyla üretilen uzun zincirlerin yerine, değişik bileşiklerin aralarındaki su ya da

benzeri bir basit bileşiği açığa çıkararak birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulan polimerler üzerine yaptığı çalışmalardır. Polikondansasyon diye adlandırılan bu yöntemle amaçlanan, maddenin elyaf haline getirilebilir olmasıydı. Carothers bu tür maddelerin üretilmesinde, iki ucunda karboksil asidi bulunan karbon zincirinin, iki hidroksilli alkol ile kondansasyonunu denedi. Polyester diye bilinen bu tür maddelerin erime noktaları düşük olduğundan istenen elyaf yapabilme özellikleri yoktu. Ancak bu çalışmalar ileride "Dacron" ve "Terylene" ticari adları ile bilinen elyafların üretilmesi için gerekli temel araştırmaların başlangıcı olmuştur.

İstenen özellikleri oluşturacak monomer aramalarına devam eden Carothers 1935'te adipik asit ile heksametilendiaminin kondansasyonu ile oluşan poliamid reçinesini gerçekleştirdi. Her iki farklı monomerinde altışar karbon atomu bulunan bu maddeye "Naylon-66" adı verildi. Naylon-66 özellikle gerilim altında elyaflaştırıldığında çok daha dayanıklı duruma gelmekteydi. II. Dünya Savaşı yıllarına rastladığı için Naylon-66 üretimi açıklanmadı ve yalnız askeri amaçlar için kullanıldı. Hafif ve dayanıklı bir malzeme olması nedeniyle çok geniş uygulama alanı bulan naylonun geliştirilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni tür yapay elyafların hazırlanabilmesi için bir adım oldu.

• BAKINIZ: NIEUWLAND.

CARPACCIO, Vittore
(1465-1526)

İtalyan, ressam. Çeşitli Hıristiyan azizlerinin yaşamını konu alan dizi resimleriyle ünlüdür.

1465'te doğdu, 1526'da öldü. Doğum yerinin Venedik olduğu sanılmaktadır. Gemi yapımcılığı ve denizcilikle uğraşan bir ailenin çocuğuydu. Venedik yerel lehçesinde soyadı Scarpaza'yken sonradan bunun İtalyancalaştırılmış biçimini benimsemiştir. Carpaccio'nun çocukluğu ve gençliği ile ilgili çok az bilgi vardır. Dalmaçya ve Yakın Doğu'ya geziler yaptığı sanılıyor.

Venedik Devlet Arşivi'ndeki bir belgede Carpaccio'ya 1488'de *Scuola di Sant' Arsolo* için Azize Ursula'nın yaşamını konu alan bir resim sipariş edildiği belirtilmektedir. Sanatçı aynı azizenin yaşamını konu alan büyük boyutlu 9 kompozisyon daha yapmıştır.

Carpaccio'nun 1496 dolaylarında, bir süre Gentile Bellini ile birlikte Venedik'teki *San Giovanni Evangelista Kilisesi* için "Gerçek Çarmıh Efsanesi"ni konu alan bir dizi yapıt üstünde çalıştığı biliniyor. 1502'de ise *Scuola di San Giorgio* için *Aziz Matta'ya Çağrı* ve *Aziz Hieronymus'un Cenaze Töreni* adlı resimleri yaptı. 1507'de *Meryem'e Müjde* ve *Aziz Trifanius'un Mucizeleri* adlı yapıtları bitirdi. 1511'den 1514'e değin yardımcısı Bissale ile birlikte Aziz Stefano'nun yaşamını konu alan bir dizi resim üzerinde çalıştı. 1516'da Capadistrja'ya gitti, burada da azizlerin yaşamı üstüne bir resim dizisi oluşturdu. 1523'te Venedik'e döndü, ölümüne değin burada yaşadı.

Etkilendiği ressamlar

Carpaccio Venedik Okulu ressamlarındandır. Üslubu sanat yaşamı boyunca büyük bir değişim geçirmemiştir. Azize Ursula'nın yaşamını anlatan ilk resimleri, Antonella de Messina'dan oldukça etkilendiğini gösterir. Ancak Messina'nın resimlerinde kesin olarak algılanabilen geometrik kuruluş, Carpaccio'da daha gizlenmiş bir boyut içinde sunulmuştur. Onu Messina'dan ayıran bir başka özellik de daha parlak renkleri uyum içinde kullanmasıdır. Bu resimlerde ilk *vedusti*'lerden (yerel görüntüleri panaromik olarak izleyen ressam) olan Gentile Bellini'nin etkileri de görülür. Carpaccio *Azize Ursula'nın Köln'e Varışı*'nda belirli bir perspektif içine aldığı şato ve su kanallarını bir Flaman ressamı gibi ayrıntılarıyla işlemiştir. Gittikçe artan renk tutkusu bu dizinin üçüncü resmi olan *Azize Ursula ile Papa'nın Roma'da Buluşması*'nda en zengin boyutlarına ulaşmıştır. Resimde, yeşil çimenler üstünde çeşitli renklerdeki giysileriyle bir tören havası içinde yürüyen papazlar yoğun bir renk cümbüşü oluştururlar. Gentile Bellini gibi Carpaccio da bütün bu sahneler için, zengin mimarlığı ile Venedik kentini fon olarak kullanmıştır. Bundan sonraki *Elçilerin Varışı*, *Elçilerin Kovuluşu* ve *Elçilerin Geri Dönüşü* ile *Azize Ursula'nın Rüyası* adlı resimleri, yoğun ve zengin iç mekân anlatımları ve gizemli havalarıyla onun en ünlü yapıtlarından biri olan *Courtesans*'ın (Saraylı Kadınlar) habercisidir.

Bu resimlerin ardından Carpaccio'nun, renk denemelerini sürdürmek ile çağının değişen resim anlayışına göre sanatını yeniden biçimlendirmek arasında bocaladığı bir dönem gelir. *Kurtarıcının Kanı*, *Meryem ve Çocuk İsa* ve *Aziz Martin* gibi resimleri bu dönemin örnekleridir. Daha sonraki *Aziz Matta* ve *Aziz Hieronymus* dizilerinde Carpaccio'nun özgün renkçiliğine yeniden kavuştuğu izlenir. Her iki resim dizisinde de renk, iyice hesaplanmış perspektif planlamasının etkisini kıracak bir rol oynar.

Yaratıcılığındaki Değişim

Carpaccio *Manzara İçindeki Şövalye*, *Aziz Tomas*, *Bakire Meryem'in Ölümü* gibi daha sonraki yapıtlarında da renkçi ustalığını tekrarlamıştır. Bu dönemde yaratıcılığında kolaylıkla açıklanamayacak bir düşüş vardır; resimlerindeki lirik anlatım da yok olmuştur. Carpaccio'nun yaratıcılığındaki, giderek artan profesyonel tavrıyla birlikte gelen bu düşüş, *Scuola di San Stefano*'yu süslemek için yaptığı *Aziz Stefano* dizi resimlerinde iyice belirgindir. *Aziz Petrus* ve *Aziz Sebastianus* gibi yapıtları da yaşamının son 15 yılındaki bu düşüşün örnekleridir. Bu yapıtlarında kırsal görüntüler içindeki figürler, eski resimlerindeki gibi uyumlu renklerle bezenmemiştir. Oğulları Benedetto ve Pietro'nun sürekli yardımlarıyla oluşturduğu son yapıtları, hiçbir zaman önceki düzeye ulaşamamıştır.

Carpaccio bir portre ressamı olarak da bilinir. Çeşitli portreleri yanında, çağının ve çevresinin ünlü kişilerini işlediği *On Bin Kişinin Şehit Edilmesi* adlı yapıtı portreciliğinin en yetkin örneklerindendir.

Genelde, Carpaccio'nun sanatı, içinde yetiştiği Venedik resim geleneğinin geniş bakış açısı, panoramik görüntüleme, renkçilik ve yaşam coşkusu gibi

bütün özelliklerini yansıtır. Carpaccio biçim sevgisi ile zengin renk uyumunu ustalıkla bütünleştirmeyi sağladığı oranda başarılı olmuştur. Gözlem ve yorumun basit bir işçiliğe dökülmediği resimlerindeki imgeler, rüyaların gizemli havasını anımsatır. Gerek bu gizemli havayı yaratmadaki ustalığı, gerekse parlak ve saydam yüzeyler oluşturacak gibi boya sürüşüyle Carpaccio, 20. yy'ın Gerçeküstücü sanatçılarını büyük ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Azize Ursula'nın Köln'e Varışı*, 1490, Venedik Akademisi; *Azize Ursula'nın Katledilmesi ve Cenaze Töreni*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Azize Ursula ile Papa'nın Roma'da Buluşması*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Elçilerin Varışı*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Elçilerin Kovuluşu*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Elçilerin Geri Dönüşü*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Azize Ursula'nın Rüyası*, 1492-1498, Venedik Akademisi; *Kurtarıcının Kanı*, 1496, Belediye Müzesi, Udine/İtalya; *Aziz Matta'ya Çağrı*, 1501-1502, Scuola di San Giorgio, Venedik; *Aziz Hieronymus'un Cenaze Töreni*, 1501-1502, Scuola di San Giorgio, Venedik; *Bakire Meryem'in Ölümü*, 1508, Pinakotek, Ferrera, İtalya; *Courtesans*, 1510, Correr Müzesi, Venedik, (Saraylı Kadınlar); *Yoahim ile Anna'nın Buluşması*, 1515, Venedik Akademisi; *On Bin Kişinin Şehit Edilmesi*, 1515, Venedik Akademisi; *Madonna ile Azizler*, San Francesco Kilisesi, Pirano/İtalya.

• KAYNAKLAR: G. Fiocco, *Carpaccio*, 1931; W. Hausenstein, *Das Werk des Vittore Carpaccio*, 1925; J. Lauts, *Carpaccio: Paintings and Drawings*, 1962; G. Ludwig (P. Molmenti ile), *Vittore Carpaccio*, 1906.

• BAKINIZ: ANTONELLO DE MESSINA, BELLINI, GIORGIONE.

"Dans"

CARPEAUX, Jean-Baptiste
(1827-1875)

Fransız, heykelci ve gravürcü. Romantizm'i ve Gerçekçilik'i (Realizm) birleştiren üslubuyla 19. yy heykelciliğinde özgün bir anlayış geliştirmiştir.

15 Mayıs 1827'de Fransa'da Valenciennes'de doğdu, 11 Ekim 1875'te Courbevale'de öldü. 1842'de dönemin en büyük romantik heykelcilerinden François Rude'un, daha sonra da heykelci François-Joseph Daret'nin yanında çalıştı. 1854'te *Hector* adlı yapıtıyla Ecole des Beaux-Arts'ın Roma Ödülü'nü kazanarak Roma'ya gitti. Orada yaptığı *Ugolino ve Çocukları* adlı yapıtıyla büyük bir ün kazandı. Paris'e döndükten sonra III. Napoléon'un kuzenlerinden Prenses Mathilda'dan destek gördü. Muhafazakârların karşı çıkmasına karşın Louvre Sarayı'nın *Pavillon de Flore* bölümünün süslenmesiyle görevlendirildi.

Carpeaux'nun İtalya'dayken yaptığı *Napolili Balıkçı Çocuk* heykeli, ustası Rude'un aynı konulu yapıtını anımsatır. Ancak bu yapıt Rude'un romantizmine oranla Rokoko'nun ölçülerine daha yakın bir incelik ve çizgisel bir kıvraklık içerir.

Carpeaux'nun üslubunun biçimlenmesinde Michelangelo'ya karşı duyduğu hayranlığın payı büyüktür. 1857-1861 arasında, Michelangelo'nun *Son Yargı*'sından ve Dante'nin *İlahi Komedya*'sının Cehennem bölümünden etkilenerek gerçekleştirdiği *Ugolino ve Çocukları*, dramatik ve romantik havasıyla, onun neşe ve yaşam sevinci dolu yapıtlarının dışında kalan bir örnektir. Carpeaux heykellerini çoğunlukla yontarak değil, çamurla biçimlendirerek oluşturmuştur. Ancak onun bu eğiliminden gelen biçimsel özellikler, taşı yontarak yaptığı *Ugolino ve Çocukları*'na da yansımıştır. Acı içinde kıvranan insan gövdelerini birbiri içine sıkıştırırken, kütleleri mekân içindeki yönelişlere göre gereğinden çok eğip bükmek zorunda kalmıştır. Orta Çağ'ı çağrıştıran teması ve aşırı duygusal abartmalarla yüklü biçimi ile *Ugolino ve Çocukları*, İtalya'da kazandığı başarıyı Fransa'da elde edememiş, "kurallara uymayan bir yapıt" olarak nitelendirilmiştir.

Dönemin akademik anlayışına ters düşen Carpeaux'nun 18. yy kökenli heykel ve süslemeleri, döneminin mimarlığıyla da kolayca bağdaştırılamaz. Bu yüzden Paris'te Tuileries Bahçeleri'ndeki *Pavillon de Flore* için yaptığı canlı ve dirimsellik duygusuyla dolu kabartmalar, içinde yer aldıkları mimarlık ortamıyla uyuşmazlar. Bu yapıtın Fransız heykelci Clodion'u (1738-1814) çağrıştıran rokoko nitelikli imgeleri, Michelangelo'dan kaynaklanan *contraposto* (birbirine karşıt biçimsel hareketler) etkileri ile büyük bir zenginlik kazanır.

Paris Operası'nın ön yüzünü süsleyen *Dans* adlı grup heykeli Carpeaux'nun başyapıtıdır. Akademik

çevrelerde büyük tepki uyandıran bu heykel, kolay kavranabilir biçimsel simetrisi ve figürlerinin uyumlu hareketleri ile eşine az rastlanır bir anlatım gücü taşır.

Carpeaux 19. yy'ın en büyük portrecilerinden biridir. Kral ailesi üyelerinin ve dönemin ünlü kişilerinin portrelerinde barok ve rokoko portre geleneğini izlemiştir. Özellikle kadın portrelerinde etkili ve çarpıcı bir Gerçekçilik (Realizm) düzeyi tutturmuş, bu nitelikleri ile 19. yy'ın büyük heykelcisi Rodin'in öncüsü olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Hector*, 1854; *Napolili Balıkçı Çocuk*, 1858, Louvre, Paris; *Ugolino ve Çocukları*, 1860, Louvre, Paris; *Dünya'nın Dört Parçası*, 1867-1872, Luxembourg Bahçesi, Paris; *Dans*, 1869, Louvre, Paris.
- KAYNAKLAR: A.M. de Poncheville, *Carpeaux*, 1925; E. Sarradin, *Carpeaux*, 1928; P. Vitry, *Carpeaux*, 1912.
- BAKINIZ: BERNINI, BOUCHER, LEBRUN, MICHELANGELO, RODIN, RUBENS.

CARPENTIER, Alejo
(1904-1980)

Kübalı gazeteci, müzikolog ve romancı. Çağdaş Latin Amerika romanını dünyaya tanıtmıştır.

Alejo Carpentier y Valmont 26 Aralık 1904'te, Havana'da doğdu, Paris'te öldü. Fransız bir baba ile Kübalı bir annenin oğluydu. Genç yaştan başlayarak Küba ve Latin Amerika zenci folkloru ile ilgilendi. 1928'de Paris'e gitti ve 1939'a kadar burada kaldı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Küba'ya döndü, ancak 1946'da Venezuela'ya sığınmak zorunda kaldı. 1959 Küba devriminden sonra ülkesine döndü. Uzun bir süre Küba'nın Fransa'daki kültür ataşesi olarak görev yaptı.

Carpentier Latin Amerika'da yeni romanın oluşumunu sağlayan öncü romancılardan ve Asturias, Garcia Marquez gibi birkaç ünlü addan biridir. Yazdığı romanların yanı sıra, müzik alanında yaptığı çalışmalarla da Latin Amerikan kültürünün tanınması için çalışmıştır. Bu kültüre olan derin ilgisi, yazarlığının ilk dönemlerinde Latin Amerika'nın bir Avrupalı'nın gözüne hoş ve değişik gelecek yönlerini ele alması biçiminde belirir. Bu anlayışla yazdığı ilk romanı *Ecue-yamba-O*'da Antiller'deki zencilerin gizli dini olan "voodoo"yu atmosfer yaratmak amacıyla kullanmıştır. 1946'da ise Havana'da *La Musica en Cuba* ("Küba Müziği") adlı müzik incelemesini yayımladı. Biri roman ötekisi inceleme olmasına karşın bu ilk iki çalışmanın ortak amacı Latin Amerika zenci uygarlığının, birbirinden son derece farklı iki kültürün (Afrika ve Latin-Avrupa) kaynaşmasıyla apayrı ve kendine özgü bir uygarlık oluşturduğunu saptama özlemiydi. Gerçekten de, *Ecue-yamba-O*'nun temelini oluşturan "voodoo", Hıristiyanlık ile zencilerin geleneksel büyü ayinlerinin bir kaynaşmasıydı ve Küba müziği de Latin-Avrupa çalgıları ve armoni anlayışıyla Afrika ritm ve ezgilerinin bir birleşiminden oluşuyordu.

Carpentier daha sonra olgunluk dönemi çalışmalarında da kendisinin "lo real-maravilloso" (olağanüstü gerçek) adını verdiği bu Latin Amerika kültürünün özelliklerini ve özgünlüğünü betimlemeyi amaç edindi. İlk romanındaki Avrupalı okura egzotik Latin Amerika görüntüleri sunma eğilimini bırakarak, bu kültürün derinlemesine bir incelemesine girişti. Bu olağanüstü gerçekliği romanlarının dokusunda okura hissettirmeyi amaçladı. 1949'da yazdığı *El reino de este mundo* ("Bu Dünyanın Krallığı") romanında Haiti Bağımsızlık Savaşı'nın Avrupa'da düşünülenden tümüyle farklı bir biçimde, kitlesel coşku içinde gerçekleştiğini anlattı. 1953'te yayımlanan *Los pasos perdidos* ("Yitik Adımlar") ise bir gezginin büyük bir Kuzey Amerika kentinden başlayarak Güney Amerika'nın içlerinde ilkel bir Kızılderili köyünde son bulan bir arayış serüvenini ele alıyordu. Bu arayış kendi kültürel köklerini unutan ya da yitiren Amerikalı'nın geriye dönerek kültürel kimliğini keşfetme çabasıydı.

1962'de Havana'da yayımlanan *El siglo de las luces*'de ("Işık Çağı") bir Kübalı ile 1794 darbesinden *(Thermidor)* sonra ülkesinden kaçan bir Fransız devrimcisinin Amerika'daki yolculuk serüveni anlatılır. Bu romanla birlikte yazarın Latin Amerika'nın olağanüstü gerçekliği anlayışı bir bildirge halinde somutlaşır.

Carpentier çağdaş Latin Amerika edebiyatındaki iki temel eğilimden birini temsil eder. Sözcülüğünü Jorge Luis Borges'in yaptığı bir eğilim yerel ve kültürel vurguları bir yana bırakarak evrensel bir edebiyat yaratmayı amaçlar ve bu yolda geleneksel edebi biçimlerin sınırlarını zorlayarak yeni biçimler yaratır. Carpentier'nin temsil ettiği eğilim ise evrensellik iddiasını ikinci plana iterek kendi yerelliğinin ve kendi kültürünün özgüllüğünü geleneksel roman biçimini fazla zorlamadan yansıtır.

- YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Ecue-yamba-O*, 1933; *El reino de este mundo*, 1949, ("Bu Dünyanın Krallığı"); *Los pasos perdidos*, 1953, ("Yitik Adımlar"); *El siglo de las luces*, 1962, ("Işık Çağı"). **Öykü:** *Guerra del tiempo. Tres relatos y una novela*, 1958, ("Zaman Savaşı. Üç Anlatı ve Bir Kısa Roman"). **Deneme/İnceleme:** *La musica en Cuba*, 1946, ("Küba Müziği"); *Tientos y Diferencias*, 1964, ("Değinmeler ve Farklar"); *Recurso del metodo*, 1974, ("Yöntem Üzerine Bir Öneri").
- KAYNAKLAR: G. Brotherston, *The Emergence of the Latin American Novel*, 1977; A. Marquez Rodriguez, *La obra narrative de A. Carpentier*, 1970.
- BAKINIZ: ASTURIAS, BORGES, GARCIA MARQUEZ.

CARPENTIER, Georges
(1894-1974)

Fransız boksör. Boks dünyasında kendine özgü stil ve tekniğiyle tanınmıştır.

1920'lerin başlarında ringlerde başarılı bir boksör olarak kendini gösterdi. İlk büyük başarısı 1920'de

yarıağır sikletin dünya şampiyonluğunu kazanmak oldu. 1921'de ağır siklette dünya şamiyonluğu finaline kadar yükseldi. New Jersey'de ünlü Amerikalı şampiyon Jack Dempsey ile yaptığı şampiyonluk maçını 82.000 kişi seyretti. Bu rakam boks maçlarında dünya seyirci rekorunu temsil etmekteydi. Bu maçta yenilip şampiyonluğu yitirmesine rağmen adı boks dünyasının unutulmaz isimleri arasında yer aldı. Zarif stili ve büyük tekniği ile boks ringlerinde çığır açan bir boksör olarak anılır.

CARPENTIER, Jacques

Bak. CHARPENTIER, Jacques

CARPZOV, Benedikt
(1595-1666)

Alman, hukukçu. Almanya'da ceza hukuku ve Protestan din hukukunun önde gelen temsilcilerindendir.

27 Mayıs 1595'te Wittenberg'de doğdu, 30 Ağustos 1666'da Leipzig'de öldü. Almanya'ya çok sayıda hukukçu ve din bilgini yetiştirmiş bir aileden gelmekteydi. Kırk yıl süreyle, Almanya'da en önemli mahkeme olarak kabul edilen, Leipzig Jüri Mahkemesi üyeliği yaptı.

Carpzov, Saksonya'nın geleneksel hukuku ile yeni benimsenen Roma hukukunu bütünleştirerek, gelecek yüzyıldaki gelişmelerin hukuki temelini atmıştır. Bu açıdan Carpzov'un etkisi Bartolus'unkine benzetilebilir.

Carpzov'un temel ilgi alanı ceza hukuku ve ceza muhakemeler usulüdür. 1635'te yayımlanan *Practica nova imperialis saxonica rerum criminalium* ("Saksonya Ceza Hukukunun Yeni Uygulamaları") adlı kitabında Alman Ceza Hukuku'nu ilk kez sistematik bir biçimde inceleyen Carpzov, yalnızca kilise öğretisinin değil, aynı zamanda Saksonya Anayasası'nın da Almanya'da ilk kez tanınmasına katkıda bulundu.

Otuz Yıl Savaşları sırasında yaşayan Carpzov, 20.000 ölüm cezasına karar vermiştir. *Tevrat*'ı "ilahi hukuk" olarak kabul eden Carpzov, cezanın aynı zamanda korku yaratması gerektiğini savunmuştur. Leipzig Üniversitesi'nde kilise hukuku dersleri verirken yazdığı ve 1649'da yayımlanan *Jurispridentia ecclesiastica*'da ("Kilise Hukuku") Protestan kilise hukuku için temel ilkeler önermiştir.

Carpzov'un, ceza, kilise, feodal ve anayasa hukuklarının yanı sıra, 1653'te Ludovicus de Montesperato takma adıyla yayımlanan X. Innocent'e karşı yazdığı bir de siyasal polemik kitabı bulunmaktadır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Practica nova imperialis saxonica rerum criminalium*, 1635, ("Saksonya Ceza Hukuku'nun Yeni Uygulamaları"); *Jurisprudentia forensis romano-saxonica*, 1638, ("Romen-Sakson Hukuku'na Giriş"); *Processus Juris in foro saxonico*, 1957, ("Saksonya Hukuk Yöntemi"); *Jurisprudentia ecclesiastica*, 1649, ("Kilise Hukuku").

CARR, Edward Hallet
(1892)

İngiliz tarihçi. Sovyet Devrimi üzerine geniş kapsamlı çalışmalar yapmıştır.

28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. Merchant Taylors School ve Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğrenim gördü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonuyla birlikte Versailles'da toplanan barış konferansına katıldı. Dışişleri Bakanlığı içinde kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde görevlendirildikten sonra çağdaş Rus tarihine ilgisi arttı. 1927'de Moskova'ya ilk gezisini yaptı. 1936'da Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı. 1936-1947 arasında Aberstwyth'deki Wales Üniversitesi'nde uluslararası politika profesörü olarak ders verdi. 1941-1946 arasında *The Times* gazetesinin yayın yönetmeni yardımcılığını yaptı. 1953-1955 arasında Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'da 1955'ten sonra da Trinity College'da çeşitli akademik görevler üstlendi.

Carr'ın çalışmaları arasında hem biyografiler, hem de ülke tarihleri yer almaktadır. Dostoyevski'nin, Karl Marx'ın ve Bakunin'in yaşamöykülerini düşünceleriyle ve yaşadıkları dönemin olaylarıyla birlikte ele aldı. Uluslararası ilişkiler ve İngiltere tarihinin belirli dönemleriyle ilgili çalışmalar da yaptı. Ama en kapsamlı çalışmaları Rusya'da Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği tarihi üzerine yazdığı kitaplardır. *History of Soviet Russia* adını verdiği büyük dizi dört kitaptan ve toplam sekiz ciltten oluşmaktadır. Diziyi oluşturan dört kitap *The Bolshevik Revolution 1917-1923* ("Bolşevik Devrimi 1917-1923"), *The Interregnum 1923-1924* ("İktidar Boşluğu Dönemi 1923-1924"), *Socialism in One Country* ("Tek Ülkede Sosyalizm") ve *Foundations of a Planned Economy* ("Planlı Ekonominin Temelleri") adlarıyla basılmıştır.

Carr, *The Bolshevik Revolution* adlı ilk kitabın birinci cildinde 1898-1917 arasında geçen olayları ve bunların 1917 Devrimi üstündeki etkilerini inceledi. *The Economic Order* ("İktisadi Düzen") adlı ikinci ciltte Sovyetler Birliği'nde iktisat politikalarını ve uygulamalarını ele aldı. Tarımda ve sanayide yeni bir örgütlenmeye gidilerek üretimi artırma çabalarını, iç savaş sırasında gündeme gelen köklü önlemleri, iç savaştan sonra yürürlüğe konan Yeni Ekonomik Düzen politikasını inceledi, planlama yolundaki ilk çalışmalara değindi. *Soviet Russia and the World* ("Sovyet Rusya ve Dünya") adlı üçüncü ciltte ise Sovyet dış politikasındaki güçlükleri ele aldı. Carr'a göre bu güçlüklerin ilki Sovyetler Birliği'nin coğrafi konumundan kaynaklanıyordu. İkincisi ise, Sovyetler Birliği'nin sosyalizmi güçlendirme amacı ile, kapitalist ülkelerle diplomatik ilişkileri sürdürme zorunluluğu arasındaki çelişkiydi.

Carr, tarihin ne olduğu sorusuna da yanıt aradı, tarih bilimine yaklaşımını *What is History?* (Tarih Nedir?) adlı kitabında ele aldı. Carr'a göre, tarihi olgular okuyucuya tarihçilerin olaylara bakış açıları-

nın süzgecinden geçtikten sonra ulaşır. Okuyucu, tarihçinin geçmişe yaşadığı dönemin gözüyle baktığını gözönüne almalı, bir tarih çalışmasını ele alınca içindeki olgulardan önce, onu yazan tarihçiyle ilgilenmelidir. Tarihçinin yükümlülüğü sunduğu olguların doğru olduğunu kanıtlamakla bitmez. Üzerinde çalıştığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm olguları ele almak zorundadır.

Carr, tarihçinin ele aldığı konu karşısındaki tutumunu, insanın çevresiyle ilişkisine benzetir. Tarihçiyle olgular arasındaki ilişki bir eşitlik ilişkisi olmalı, tarihçi ne olgulara ne de kişisel yorumuna tek başına öncelik vermemeli, her ikisini bir arada yoğurmalıdır.

Carr'a göre tarih yazımı nedir sorusunun yanıtı, "Tarihçi ile olgular arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog"dur.

• YAPITLAR (başlıca): *Dostoevsky*, 1931; *The Romantic Exiles*, 1933, ("Sürgündeki Romantikler"); *Karl Marx*, 1934; *International Relations Since the Peace Treaties*, 1937, ("Barış Antlaşmalarından Sonra Uluslararası İlişkiler"); *Michael Bakunin*, 1937; *The Twenty Years' Crises, 1919-1939*, 1939, ("Yirmi Yıllık Bunalım, 1919-1939"); *Britain: A Study of Foreign Policy from Versailles to the Outbreak of War*, 1939, ("İngiltere'nin Versailles Antlaşmasından Savaşın Başlamasına Dek İzlediği Dış Politika Üzerine Bir Çalışma"); *Conditions of Peace*, 1942, ("Barış Koşulları"); *Nationalism and After*, 1945, ("Milliyetçilik ve Sonrası") *The Soviet Impact on the Western World*, 1946, ("Sovyetler'in Batı Dünyası Üzerine Etkisi"); *Studies in Revolution*, 1950, ("Devrim Üzerine Çalışmalar"); *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 3 cilt, 1950-1953, ("Bolşevik Devrimi"); *The New Society*, 1951, ("Yeni Toplum"); *German-Soviet Relations Beetween the Two World Wars*, 1951; ("İki Dünya Savaşı Arasında Sovyet-Alman İlişkileri"); *The Interregnum 1923-1924*, 1954, ("İktidar Boşluğu Dönemi 1923-1924"); *Socialism in One Country 1924-1926*, 3 cilt, 1958-1964, ("Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926"); *What is History?*, 1961, (Tarih Nedir?, 1980); *1917: Before And After*, 1969, ("1917: Öncesi ve Sonrası"); *Foundations of a Planned Economy* (1. cilt R.W. Davies ile), 3 cilt, 1969-1978, ("Planlı Ekonominin Temelleri"); *The Russian Revolution from Lenin to Stalin*, 1979, ("Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi"); *From Napoléon to Stalin*, 1980, ("Napoléon'dan Stalin'e").

CARR, John Dickson
(1905)

ABD'li polisiye roman yazarı. Polisiye roman türünü doğaüstü-korku öyküsü ile birleştiren romanlar yazmıştır.

ABD'nin Pennsylvania Eyaleti'nin Uniontown kentinde doğdu. Babası daha sonra milletvekili olan bir politikacıydı. Ortaöğrenimini Washington kentinde tamamladıktan sonra gazeteciliğe başladı. Genç yaşta İngiltere'ye gitti ve yaşamının büyük bölümünü İngiltere ve Fransa'da geçirdi. İlk polisiye romanları Paris'te geçiyordu ve Paris Emniyeti'nden Müfettiş Bencolin'in serüvenlerini anlatıyordu. Daha "Bencolin" dizisinden başlayarak çağdaş İngiliz ve Amerikan polisiye yazarlarının gerçekçi anlatım üslubundan ayrıldı, doğaüstü çağrışımlar yapan uğursuz bir atmosfer yaratmaya yöneldi. Carr'ın doğaüstüne olan ilgisi neredeyse akademik boyutlar kazanmıştır. Romanlarında yaptığı gönderme ve alıntıların da gösterdiği gibi, 17, 18 ve 19. yy'daki gizli ayinler, cadı avı, şeytana tapma ve esrarengiz cinayetler üzerine yapılan tüm çalışmaları izlemiş, bu konularda kendisi de çalışmalar yayımlamıştır. 1937'de yayımladığı *The Murder of Sir Edmund Godfrey* ("Sir Edmund Godfrey'in Katli"), 17. yy'da işlenmiş olan gerçek bir cinayetin incelenmesidir.

Kimi romanlarında "Carter Dickson" imzasını da kullanan Carr, kendi adıyla yazdığı romanlarda Dr. Gideon Fell ve "Dickson" romanlarında da Sir Henry Merrivale adlı iki olağandışı dedektif tipi yarattı. Birbirlerine oldukça benzeyen bu iki tip, Amerikan polis romanlarındaki yakışıklı ve güçlü hafiyelerden ve Agatha Christie'nin ince ve kibar Hercule Poirot'sundan farklı olarak şişman, kaba saba ihtiyarlardı. Gideon Fell ve Henry Merrivale, Carr'ın doğaüstü çağrışımlar taşıyan dehşet dolu öykülerine büyük ölçüde mizahi bir hava kattı. Carr, bu iki hafiyesine oldukça karmaşık cinayet olayları çözdürdü; en çok kullandığı tema ise "kapalı odada işlenen cinayet"tir.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *The Murder of Sir Edmund Godfrey*, 1937, ("Sir Edmund Godfrey'in Katli"); *The Emperor's Snuff Box*, 1942, ("İmparatorun Enfiye Kutusu"); *She Died a Lady*, (C. Dickson adıyla), 1943, ("Bir Hanımefendi Olarak Öldü"); *The Devil in Velvet*, 1951, ("Kadifeler Giyinmiş Şeytan"); *The Cavalier's Cup*, (C. Dickson adıyla), 1953. **Biyografi:** *Sir Arthur Conan Doyle*, 1949.

• BAKINIZ: CHRISTIE, DOYLE.

CARRÀ, Carlo
(1881-1966)

İtalyan, ressam. Fütürist (gelecekçi) ve metafizik üslubuyla iki Dünya Savaşı arası İtalyan resmini etkilemiştir.

12 Şubat 1881'de Piedmont yakınlarındaki Quargnéto'da doğdu, Milano'da öldü. Brera Akademisi'nde kısa bir süre klasik resim eğitimi gördü. 1910'da yayımlanan Fütürist Resmin Bildirgesi'ni imzalayanlar arasında yer aldı. 1911'de Paris'e gitti; Apollinaire'le ve kübist sanatçılarla tanıştı, gelecekçi sergi ve etkinliklere katıldı. 1915'te Milano'da *Guerrapittura* ("Savaş Resmi") adlı bir kitap yayımladı. Daha sonra Gelecekçiler'den ayrıldı. 1917-1921 arasında Chirico'nun kurduğu Scuola Metafisica grubuna katıldı. Bu grubun yayın organı *Valori Plastici*'ye çeşitli yazılar yazdı. 1922'deki Novecento Italiano (İtalyan Yeniçağı) hareketinin önderliğini yaptı. Mussolini yönetimi sırasında rejimin temsilcisi olarak pek çok yabancı sergide yer aldı. 1942'de *Adliye Sarayı*'na yaptığı freskler resmi makamlarca beğenilmediği için yok edildi. Aynı yıl Brera Akademisi'nde ders vermeye başladı.

Carrà'nın fütürist üslubu, kübist resim kuruluşu

ve sınırlı renk kullanımı ile kitle hareketleri ve güncel kent yaşamının dinamizminin bireşimine dayanır. Yapıtları, yüzey ve doku zenginliği ve işçiliğe verdiği önemle öteki gelecekçilerinkinden ayrılır.

1916 dolaylarında benimsediği Metafizik Resim anlayışı, basit ve sıradan nesnelerin temsil edilmesinde özellikle eski ustaların resimlerinin büyüleyici etkisini yakalamaya yöneliktir. Bu yüzden, her türlü dış kaynaklı etkiye karşı çıkmış, Piero della Francesca ve Giotto gibi Rönesans öncesi ustalara eğilmiştir. Bu dönemin yapıtlarındaki boyasallık, ton şiddeti ve renk zenginliği gibi Fütüristler'in genelde önemsemedikleri öğeleri resimlerinde başarıyla kullanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Anarşist Galli'nin Cenazesi*, 1911, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Antigrazioso*, 1916; *Anne ile Oğlu*, 1917; *Metafizik Esin Perisi*, 1917; *Penolope*, 1917; *Deniz Kıyısında Sabah*, 1926; *Forte dei Marmi Yakınlarında Deniz Kıyısı*, 1927; *Yaz*, 1930, Belediye Modern Sanatlar Galerisi, Milano; *Köpekli Kadın*, 1938, Ulusal Modern Sanatlar Galerisi, Roma.

- KAYNAKLAR: R. Longhi, *Carlo Carrà*, 1945; G. Pacchioni, *Carlo Carrà*, 1945.

- BAKINIZ: BOCCIONI, CHIRICO, MARINETTI, PICASSO.

CARRACCI, Annibale
(1560-1609)

İtalyan, ressam. Raffaello'yla eşdeğer tutulan iç süslemeleriyle ün kazanmıştır.

3 Kasım 1560'ta Bologna'da doğdu, 15 Temmuz 1609'da Roma'da öldü. Bir süre, maniyerist bir anlayışla resim yapan Tibaldi'nin atölyesinde çalıştı. 1582'de her ikisi de ressam olan ağabeysi Agostino ve kuzeni Ludovico ile birlikte Fava Sarayı'nın süslenme işine katıldı. 1584'te üçü birlikte Bologna Akademisi'ni kurdular. Annibale 1595'e değin bu akademide aralıklarla resim tekniği öğretti. Bu sırada Agostino ile birlikte *Gessi Kilisesi*, *Magnani* ve *Sampieri* saraylarının süslenmesinde çalıştı. Kuzeni Ludovico ile geçinemediği için 1595'te Roma'ya gitti. Odoardo Farnase'nin koruması altına girdi, 1597-1603 arasında *Farnese Sarayı*'nın Camerino ve Galeria bölümlerinin fresklerini yaptı. Bu sıralarda başlayan ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları yüzünden son yıllarını sadece, aldığı siparişlerin hazırlık desenlerini çizerek geçirdi. Bunların uygulamasını, sonradan hepsi ünlü birer ressam olan yardımcıları Albani, Domenichino, Lanfranco, Tacconi ve yeğeni Antonio Carracci yaptılar.

Carracci'nin başlangıçtaki üslubu, Barocci'nin maniyerist ve barok özellikleri taşıyan biçimciliği ile Correggio'nun duyarlılığı yücelten şiirsel tutumunun bir bileşkesi niteliğindedir. Bu bileşke içinde giderek artan Correggio sevgisi, 1588'den sonra yerini Verenose ve Tintoretto gibi Venedik resminin büyük ustalarından gelen etkilere bırakır. Carracci burdan yola çıkarak renk ve ışık sorunlarının çözümüne ağırlık veren yeni bir dil geliştirmiştir. Resimlerinde görülen, genelde abartılmış bir gerçekçilik olarak tanımlabilecek Venedik Okulu etkisi, denetimli bir kompozisyon kuruluşu ile yarı izlenimci (empresyonist) bir fırça ve renk tekniği üstüne temellenmiştir.

Carracci, başyapıtı sayılan *Farnese Sarayı* fresklerinde doğayı Rönesans'ın büyük ustalarının işledikleri biçimiyle tanımaya yönelir. Genelde klasikçi bir üslup sergileyen bu dev boyutlu mitolojik sahnelerde özellikle Raffaello'nun etkisi belirgindir. Carracci mimarlık, heykel ve resme özgü tüm öğelerin birbiriyle uyumlu bir bütün oluşturmasını sağlamak için, tüm yanılsama olanaklarını sonuna dek zorlamıştır. Tavanın sanki gökyüzünün bir parçasıymış gibi işlenmesi, Barok'ta yaygın olarak kullanılacak bu uygulamanın ilk örneklerindendir. Bu yenilik, Carracci'den esinlenen Pietro Cortona ve Luca Giardona gibi süslemeci Barok'u temsil eden sanatçılarca daha sonra en yetkin biçimine kavuşturulmuştur.

Carracci, Bassano ve Dosso etkilerinin yer yer algılandığı manzaralarında, Flaman ressamlarınkine eşdeğer bir gözlem gücü gösterir. Bu gözlem gücü, 17. yy manzara resmi içinde başlıbaşına bir yeri olan *Mısır'a Kaçış* gibi resimlerinde, melankoli duygusu uyandıran şiirsel bir doğa anlayışına ulaşır.

Carracci son on yılında içeriği abartılmış heykelsi bir desen anlayışı sergiler. El kol hareketlerinin, yüzlerdeki anlatımın iyice abartıldığı bu üslup, Correggio yumuşaklığı ile Barok Natüralizm'in (Doğalcılık) bütünleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Annibale'nin ve genelde Caracciler'in ölçülü ve seçmeci (eklektik) Klasikçilik'i (Klasizm) 17. yy'ın ortalarına değin Batı resim sanatı üstüne etkili olmuştur. Bu etkinin sürüldüğü Domenichino, Reni, Albani, Poussin ve Claude Lorrain, Klasik İdealizm'i; Lanfronca, Pietro da Cortona ve Luca Giardena, süslemeci Barok'u temsil ederler.

- YAPITLAR (başlıca): *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, 1583, San Nicolo Kilisesi, Bologna; *Kasap Dükkânı*, 1583, Christ Church, Oxford/İngiltere; *İsa'nın Vaftiz Edilmesi*, 1585, San Gregorio Kilisesi, Bologna; *İsa'nın Mezara Konması*, 1585, Pinakotek, Parma; *Meryem'in Göğe Yükselmesi*, 1587, Resim Galerisi, Dresden; Farnese Sarayı freskleri, 1595-1603, Roma; *Mısır'a Kaçış*.

- BAKINIZ: BERNINI, CORREGGIO, PONTORMO, RAFFAELLO, RUBENS.

CARRANZA, Venustiano
(1859-1920)

Meksikalı siyaset adamı. Meksika Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır.

29 Aralık 1859'da Coahuila Eyaleti'nin Cuatro Cienegas kentinde doğdu, 20 Mayıs 1920'de Puebla Eyaleti'nin Tlaxcalantongo kentinde öldü. Toprak sahibi bir ailenin çocuğuydu. Diaz iktidarı sırasında, henüz 18 yaşındayken siyasete atıldı. 1887'de doğduğu kentin belediye başkanı, daha sonra milletvekili ve senatör oldu. 1908'den sonra Diaz diktatörlüğüne karşı muhalefete başladı ve 1910'da Madero ayaklan-

masına katıldı. Bir süre hapis yattı. 1911'de Diaz'ı devirerek cumhurbaşkanı olan Madero'nun iktidarı sırasında, önce eyalet valisi, sonra harbiye bakanı oldu. 1913'te Huerta, Madero'yu öldürerek yönetime zorla elkoyunca, Meksika'daki Anayasacı Hareket'in temsilcisi olarak Huerta karşıtı güçlerin arasında yerini aldı. Önderliğini yaptığı anayasal rejim mücadelesi, 1917 Anayasası'nın ilanı ile noktalandı.

Huerta'ya karşı savaşan güçlerin arasında, yeni başkana karşı olmaktan başka hiçbir temel konuda görüş birliği yoktu. Zapata ve Villa başta toprak reformu olmak üzere tüm toplumsal reformların hemen uygulamaya konulmasını, Carranza ve yandaşları ise ülkenin öncelikle bir anayasaya kavuşmasını ve yönetimin meşrulaşmasını istiyorlardı. Zapata, Villa ve Carranza arasındaki ittifak, daha Huerta iktidardan düşürülmeden çözülmeye başladı. 1914'te Huerta'nın ülkeyi terketmesinden sonra Carranza, 1915'te iktidar olduğunda zorla elkoyulmuş topraklarını köylülere geri vereceğini ve birçok reform yapacağını açıkladı. Bu girişimi ile Zapata ve Villa'nın etkinliklerini önemli ölçüde azalttı. Ardından, en önemli destekçilerinden biri olan General Obregon'un Villa güçlerini Nisan 1915'te Celeya'da bozguna uğratmasıyla, üstünlük kesin olarak Carranza'ya geçti. Ağustos 1915'te Mexico City'ye gelen Carranza, burada başkanlık görevini üstlendi ve General Obregon'u savaş bakanı yaptı.

Carranza'nın yönetimini devraldığı Meksika'nın iktisadi ve toplumsal koşulları 1911'den beri sürekli olarak kötüye gidiyordu. İktisadi örgütsüzlük nedeniyle ekonominin işleyişi ilkel bir takas düzeyine inmiş, dolaşımdaki para sayısı 20'yi bulmuştu. Ülkede militarizm güçlenmiş, birimleri özerkleşen ve iç disiplinini yitiren federal ordu yokolmaya yüztutmuştu. Kilise devlet içinde devlet olma niteliğini koruyor, tarım kesiminde Latifundiyalar'ın egemenliği sürüyordu. Köylüler ve işçiler son derece güç koşullar altında yaşıyorlardı. Carranza'nın tüm bu sorunlar karşısındaki tavrı, ülkenin idari örgütlenmesine öncelik vermek ve sorunların çözümünü yasal düzenlemelerin ertesine bırakmak oldu.

Koyu bir milliyetçi olan Carranza, ABD ile ciddi bir karşıtlık içindeydi. Huerta gibi bir düşmanına karşı yapılmış olmasına karşın, ABD'nin 1914'teki Vera Cruz çıkartmasına muhalefet etmişti. Pancho Villa'nın Ocak 1916'da Somora'da bir maden ocağının açılmasında çalışan 16 ABD'li mühendisi öldürmesiyle, ABD-Meksika ilişkileri bir kez daha gerginleşti. ABD Başkanı Wilson'un Meksika'ya yolladığı Genaral Pershing yönetimindeki cezalandırma ordusu 1917'de geri çekilmek zorunda kaldı. Carranza Meksika'nın I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasını sağladı.

Carranza iktidarının en kalıcı düzenlemesi 1917 Anayasası'nın hazırlanması ve yürürlüğe konması oldu. 1916 Ekimi'nde Queretaro'da toplanan kurucu meclis, 1857 Anayasası'nı gözden geçirdi ve yeni anayasayı kabul etti. Bu anayasa ile Meksika Cumhuriyeti devletçi, toplumcu, eşitlikçi ve laik bir rejimin yasal temellerine kavuşmuş oldu. Şubat 1917'de yeni anayasanın ilanından sonra, Carranza 1 Mayıs 1917'de Meksika Birleşik Devletleri'nin anayasal cumhurbaşkanı oldu.

Carranza 3 yıllık yasal cumhurbaşkanlığı döneminde anayasa hükümlerini uygulamak için fazla bir çaba göstermedi. Toprak dağıtımı sınırlı oldu. Reformların uygulanmaması ciddi mali sorunlarla birleşince, toplumsal hoşnutsuzluklar arttı. Aralık 1920'de cumhurbaşkanlığı süresi sona eren Carranza, yerine Ignacio Bonillas'ın geçmesi için baskı yapmaya başladı. Bu duruma Calles ve Obregon gibi bazı radikal generaller karşı çıktı. Obregon Nisan 1920'de silahlı bir ayaklanma başlatınca, Carranza yanına hükümet belgelerini ve devlet hazinesini alarak başkentten kaçtı. Bir süre sonra yakalandı ve 20 Mayıs gecesi öldürüldü.

• BAKINIZ: CALLES, P. DIAZ, HUERTA, MADERO, OBREGON, VILLA, ZAPATA.

CARRÉ DE MALBERG, Raymond
(1861-1935)

Fransız, hukukçu. Devlet kuramını hukuksal bir temelden yola çıkarak açıklamıştır.

1 Kasım 1861'de Strasbourg'da doğdu, 1935'te aynı yerde öldü. Caen, Nancy ve Strasbourg üniversitelerinde ders verdi.

Carré de Malberg, 1920-1922 arasında iki cilt olarak yayımlanan *Contribution à la théorie générale de l'État* ("Genel Devlet Kuramına Katkı") adlı kitabında pozitivist hukuk anlayışını geliştirmiştir. Ona göre, devletin hangi toplumsal ve siyasal koşulların etkisiyle ortaya çıktığını araştırmak hukuk biliminin görevi değildir. Hukuk, devletin hukuksal dayanağını bulmaya çalışır. Toplum, önce temel bir örgütlenmeye ve bazı organlara sahip olmalıdır. Bu organlarla birlikte devlet oluşur. Toplumsal örgütlenmenin yazılı bir biçimde ifade edilip edilmemesi önemli değildir. Temel olan topluluğun örgütlenmesidir. Bu örgütlenme bireylerin yüksek bir otorite altında birleşmelerini, başka bir deyişle, hukuksal olarak devletin oluşmasını sağlar.

Devlet kendi hukuksal varlığının vazgeçilmez öğesi olan bireyi toplumda, birey ise kendi hukuksal kişiliğini devlette bulur. Öte yandan devlet ve ülke arasında organik bir bağ vardır. Ülke devletin hukuksal varlığı içindedir ve devletin oluşturucu öğelerinden biridir.

Toplumsal egemenlik, toplum ancak bir bütün olarak ele alındığında söz konusudur. Bireyler ancak toplumu oluşturan öğeler olarak ele alındığında devlet gücüne katılırlar. Toplumdan ayrı düşünüldüğünde bireylerin devlet gücüne katılmaları son bulur.

Carré de Malberg, devletin üzerinde, onu hukuksal olarak sınırlayacak bir gücün bulunmadığını öne sürmüştür. Ona göre, devlet gücünün doğal hukuk tarafından sınırlandırılması görüşü hukuksal açıdan geçerli olamaz. Devletin kendi oluşturduğu hukuk kuralları ile kendi kendini sınırlandırması daha doğrudur. Devlet gücü hukuka bağlanmış bir iktidarı

temsil eder. Hukuk kuralları bireyleri olduğu kadar devlet gücünü de sınırlandırır.

Carré de Malberg, devletin kişiliğini hukuksal bir temele oturtmuştur. Bireylerden oluşan toplum, insanların rastlantı sonucu bir araya geldiği bir yığın değildir. Toplum bireylerin tümünü bir bütün olarak temsil eden hukuksal bir kişiliğe sahiptir. Devletin kişiliği böyle bir hukuksal gerçekliğin ifadesidir. Hukuksal açıdan bir devlet iradesi vardır.

Carré de Malberg'e göre kamu hukukunun varlığı, devletin bir kişiliğe sahip olmasıyla mümkündür. Kamu hukuku, yönetenler ve yönetilenler olarak sadece bireyleri değil özellikle devletin oluşturduğu kolektif birliği de inceler. Kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki ayrım gerçek kişilerle kolektif kişiliğin birbirinden ayrı olması gerçeğine dayanmaktadır.

Carré de Malberg'in görüşleri devletin biçimci bir açıdan değerlendirilmesi çerçevesinde gelişmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Contribution à la Théorie Générale de l'Etat*, 1920-1922, ("Genel Devlet Kuramına Katkı"); *La Loi, Expression de la Volonté Générale*, 1931, ("Kanun, Genel İradenin İfadesi"); *Confrontation de la Théorie de la Formation du Droit par Degré et du Droit Positif Français*, 1933, ("Hukukun Derece Derece Oluşumu Kuramı ile Fransız Pozitif Hukuku'nun Karşılaştırılması").

CARREL, Alexis
(1873-1944)

Fransız cerrah ve fizyoloji bilgini. Damar cerrahisinde ve doku kültüründe geliştirdiği tekniklerle çağdaş doku ve organ naklinin öncülerindendir.

28 Haziran 1873'te, Lyon idare bölgesindeki Sainte-Foy-Lès-Lyon kentinde doğdu; 5 Kasım 1944'te Paris'te öldü. Lyon Üniversitesi'nden 1889'da edebiyat, 1890'da fen, 1900'de tıp diplomasını alarak aynı üniversitede deneysel araştırmalara başladı. Daha öğrenciliği sırasında hastanelerde staj yaparken damar cerrahisindeki başarılı çalışmalarıyla dikkati çekmiş, 1902'de de yeni bir damar dikiş tekniği geliştirdiğini açıklayarak geniş bir çevreye adını duyurmuştu. Ancak, öğretim görevlisi olması için Lyon Tıp Fakültesi'nden beklediği ilgiyi göremeyince 1904'te Kanada'ya gitti, ertesi yıl da Chicago Üniversitesi'nin fizyoloji asistanlığı çağrısını kabul ederek ABD'ye yerleşti. 1906'da New York'taki Rockefeller Enstitüsü'nün (bugün Rockefeller Üniversitesi) Tıp Araştırmaları Bölümü'ne geçen Carrel, kalp ve damar cerrahisi alanındaki öncü çalışmalarıyla 1912'de Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü aldı. 1938'de Rockefeller Enstitüsü'nden emekliliğini isteyerek 33 yıldır yaşadığı ABD'den ayrılıp Fransa'ya döndü. II.Dünya Savaşı sırasında 1940'tan 1941'e değin Vichy Hükümeti'nin görevlisi olarak ABD'de insan ve çevre sorunları üzerinde inceleme yaptıktan sonra, yaşamının son birkaç yılını Fransa'da aynı sorunlarla uğraşarak geçirdi.

Carrel'in Lyon'da tıp öğrencisi olduğu yıllarda, damar çeperindeki bir yaranın dikilmesinde ya da kesilmiş iki damar ucunun dikişle birleştirilmesinde pek başarılı sonuçlar alınamıyordu. 1902'de yeni bir dikiş tekniği deneyen Carrel, damarı birbirinden eşit uzaklıktaki üç noktasından gererek üçgen haline getirip parafine batırılmış ipek iplikle üçgenin kenarlarını sırayla diktiğinde, pıhtılaşan kan parçalarından ileri gelen damar tıkanmaları ve ameliyat sonrası kanamalar büyük ölçüde önlenmişti. Üstelik bu yöntem damarlarda dikiş sonrası büzülmelere de yol açmıyordu. Rockefeller Enstitisü'nde bu dikiş tekniğini iyice geliştiren ve fizyolojik eriyikler içinde sakladığı damar parçalarını aylar sonra kullandığında bile olumlu sonuçlar alan Carrel, bir yandan damar cerrahisinde yeni bir dönemi başlatırken, öte yandan gelişmelerden umutlanarak doku ve organ nakli denemelerine girişmişti. Aşılanan doku ya da organda kanama ve pıhtılaşmaları (tromboz) önleyerek normal kan dolaşımı sağlanabildiğinde bu tür ameliyatların gerçekleştirilebileceğini düşünen Carrel, hayvandan hayvana on dört böbrek nakli denemesinin dokuzunda başarı sağladı.

Gerektiği anda doku ve organ bulmanın güçlüğünü bilen Carrel, aşılama ya da transplantasyon tekniklerinin bir yaşama umudu olabilmesi için, doku ya da organları çok uzun süre canlı tutabilmenin yollarını aramaya başladı. 1913'te, bir civciv embriyonundan aldığı kalp dokusunu vücut dışı ortamda uzun yıllar canlı tutmayı ve geliştirmeyi başardıktan sonra 1930'larda yeni bir denemeye girişti. Makine mühendisliği deneyimi olan ABD'li pilot Lindbergh'in Carrel'in önerisi üzerine tasarladığı ve bir hayvanın vücudundan çıkarılmış kalp ya da herhangi bir organda dokuları besleyecek fizyolojik sıvı dolaşımını sağlayan bir cam pompa (perfüzyon pompası), yapay kalbin ilk taslağıydı ve bugünkü organ nakli ameliyatlarına ortam hazırladı.

1935'te yayımlanan *Man the Unknown* ("Bilinmeyen İnsan") adlı yapıtında insanın psikolojik sorunlarına eğilen ve bilimden yararlanan aydınların yönetiminde zekâ düzeyi çok gelişmiş üstün bir insan ırkına nasıl varılabileceğini araştıran Carrel, bu görüşüyle Nazi ilkelerine yakın olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında Paris'te kurduğu "İnsan Sorunlarını Araştırma Enstitüsü"nde Vichy Hükümeti'nin desteğinden yararlandığı ve Alman işgal kuvvetleriyle görüşmelerde bulunduğu için Naziler ile işbirliği yapmakla suçlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le goitre cancéreux*, 1900, ("Guatr Kanseri"); *Man The Unknown*, 1935, ("Bilinmeyen İnsan"); *The Culture of Organs*, 1938, ("Organ Kültürü").

• **BAKINIZ:** Claude BARNARD, COOLEY, DE BAKEY, JARVIK, LINDBERGH, SHUMWAY, VRIES.

CARRERA, Jose Miguel
(1785-1821)

Şilili siyaset adamı. Bağımsızlık mücadelesine katılmış ve ülkenin ilk devlet başkanı olmuştur.

15 Ekim 1785'te Şili'nin Santiago kentinde doğdu, 4 Eylül 1831'de Arjantin'de Mendoza'da öldü. Şili'nin en verimli topraklarını ellerinde bulunduran varlıklı beyaz ailelerden birinin oğluydu. Genç yaşında eğitimini tamamlamak için İspanya'ya gitti. 1808'de Fransa'nın İspanya ve Portekiz'i işgali üzerine Fransızlar'a karşı savaşmak için İspanyol ordusuna katıldı.

İberik Yarımadası'nın işgaliyle Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgeleri denetimsiz kalmış, bunun sonucu olarak bağımsızlık hareketleri güç kazanmıştı. Şili'de de Eylül 1810'da Creoleler'in (sömürgelerde doğmuş ikinci kuşak İspanyollar) oluşturduğu bir cunta İspanyol sömürge yönetimini devirerek iş başına geldi. 1811'de toplanan kongre anayasa konusunda görüşmelere başladı. Bağımsız bir cumhuriyetten yana olanlarla yalnızca bazı reformlar yapılmasından yana olanlar arasında bir anlaşma sağlanamadı. Carrera bu tartışmalar sırasında İspanya'dan ayrılarak Şili'ye gitti. Kardeşleri Luis ve Juan Jose'nin yardımıyla silahlı radikallerin başına geçti ve kongreyi basarak kendini devlet başkanı ilan etti. Cumhuriyetçi bir anayasa hazırladı, ama aynı zamanda İspanya kralına bağlılığını ilan etti. Yeni anayasaya dayanarak Şili'yi kendisinin başkanlık ettiği üç kişilik bir cuntayla yönetmeye başladı. Kölelik yasaklandı, eğitim teşvik edildi ve ulusal nitelikte bir gazete çıkarıldı.

Kısa bir süre sonra büyük toprak sahipleri Carrera'nın yönetimini çok radikal bularak Bernardo O'Higgins adlı bir subayı kendilerine önder seçtiler. Şilili yurtseverler ikiye ayrıldı ve iç savaşa dönüşen bir mücadele başladı.

Fransız işgalinden sonra yeniden toparlanan ve Şili'deki ortamdan yararlanan İspanya 1813'te bir ordu göndererek kralcı güçlerin de yardımıyla Şili'nin yarısını işgal etti. Şili ordusunun başkomutanlığını üstlenen Carrera İspanyollar karşısında yenilince başkomutanlıktan alındı, O'Higgins başkomutanlığa getirildi. Carrera ise İspanyollar'a tutsak oldu.

Mayıs 1814'te ateşkes imzalandı. İspanyollar yurtseverleri bölmek amacıyla Carrera'yı serbest bıraktılar. Carrera bir ordu topladı ve denetimi yeniden eline almaya çalıştı. İspanyollar Ekim 1814'te yeniden saldırıya geçerek O'Higgins komutasındaki Şili ordusunu Rancagua'da yendiler ve Santiago'yu ele geçirdiler. Carrera kuşatılmış durumdaki O'Higgins'e yardım etmedi.

Şili'de sömürge yönetiminin yeniden kurulması üzerine Carrera ve O'Higgins diğer yurtseverlerle birlikte And Dağları üzerinden Arjantin'deki Mendoza'ya kaçtılar ve San Martin'in ordusuna katıldılar. Buenos Aires hükümeti tarafından İspanyollar'a karşı direnişi örgütlemekle görevlendirilen San Martin Mendoza'da karargâh kurmuştu. Carrera sürgündeki Şilililer'in önderliğini üstlenmeyi denedi. Ama San Martin, Carrera ve iki kardeşini Mendoza'nın dışına çıkarttı ve O'Higgins'i kendine komutan yardımcısı yaptı. Bunun üzerine Buenos Aires hükümetinin desteğini sağlamaya çalışan Carrera başarılı olamayınca 1815'te ABD'ye gitti. ABD'nin desteğini alarak Şubat 1816'da Arjantin'e döndü.

Carrera'nın kardeşleri Nisan 1818'de O'Higgins'e karşı bir ayaklanma düzenlemek suçundan yakalandılar ve yargılanarak ölüme mahkûm edildiler. Carrera kardeşlerinin öldürülmesinden San Martin ve O'Higgins'i sorumlu tuttu. Öç almak amacıyla Buenos Aires hükümetine yönelik ayaklanmalara destek sağladı. 4 Eylül 1821'de Mendoza'da yakalandı ve öldürüldü.

• BAKINIZ: O'HIGGINS, SAN MARTIN.

CARRERA, Jose Rafael
(1814-1865)

Guatemalalı siyaset adamı. Guatemala'yı 26 yıl diktatörlükle yönetmiştir.

24 Ekim 1814'te Guatemala City'de doğdu, 14 Nisan 1865'te aynı yerde öldü. Melez bir ailenin oğluydu. Hiç öğrenim görmedi. 1830'lara dek çeşitli işlerde çalıştı.

1821'de Orta Amerika'daki İspanyol sömürge kentleri bağımsızlıklarını elde etmiş, Temmuz 1821'de Guatemala City'de toplanan kongrede Guatemala City, El Salvador, Honduras, Nikaragua ve Costa Rica'nın Orta Amerika Birleşik Eyaletleri adlı bir federasyon içinde toplanması karara bağlanmıştı. Kongrede aynı zamanda federasyonun tam bağımsız bir cumhuriyet olması da benimsenmiş, 1825'te yapılan seçimlerden sonra ülkede etkin olan Liberaller'in adayı devlet başkanı olmuştu. Federasyona bağlı eyaletlerde de liberal yöneticiler görev almıştı.

Guatemala City'nin yöneticisi Mariano Galvez 1837'de yeni bir ceza yasası kabul etti. Yasa, köylülerin ve kızılderililerin şiddetli tepkilerine neden oldu. Bu sırada kırsal kesimde de kolera salgını başlamıştı. Yönetime karşı muhalefetin en yoğun olduğu Doğu bölgesinin salgın nedeniyle karantinaya alınmak istenmesi heyecanı artırdı. Carrera, liberal yönetimden hoşnut olmayan, özellikle de din alanındaki reformlara tepki duyan rahiplerin, Muhafazakârlar'ın ve Galvez'e muhalif Liberaller'in desteğini alarak köylülerin başına geçti. Ocak 1838'de Galvez'i yenerek Guatemala City'yi ele geçirdi ve yönetimi eline aldı.

Carrera Guatemala'da iktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra ülkenin Batı bölgesi ayrılarak Los Altos adıyla federasyonun altıncı devleti oldu. Mayıs 1838'de federasyon kongresi, isteyen eyaletlerin federasyondan ayrılabileceklerini açıkladı. Guatemala 17 Nisan 1839'da Orta Amerika federasyonundan ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet oldu ve Carrera devlet başkanı ilan edildi. 1851'de kabul edilen anayasa tüm yetkileri devlet başkanının elinde topluyordu. Yetkileri çok sınırlı tutulan meclisin en önemli işlevi devlet başkanını seçmekti. Carrera yeni anayasaya göre

1851'de devlet başkanı seçildi. 1854'te ülkede seçimleri yasaklayarak ömür boyu devlet başkanı kalacağını ilan etti ve halefini kendisinin belirleyeceğini açıkladı.

Carrera Muhafazakârlar'ın desteğini alarak Guatemala'da sömürge dönemini aratmayan bir baskı yönetimi kurdu. Katolik kilisesine eski gücünü kazandırdı. İspanya Kralı III. Carlos döneminde İspanya'dan ve sömürgelerden çıkarılan Cizvitler'i 1852'de ülkesine çağırdı. Aynı yıl Papalık'la bir antlaşma imzaladı. Guatemala Amerika kıtasında Papalık'la antlaşma imzalayan ilk devlet oldu.

Carrera iktisadi gelişmeye önem verdi. Dış kredilerle yollar ve limanlar yaptırttı. Guatemala ekonomisini tek ürüne (Kokinella) bağımlılıktan kurtarmaya çalıştı. İkinci ürün olan kahve üretimini artırmak için önlemler aldırttı.

Carrera komşu ülkelerdeki liberal hükümetlerin içişlerine de karıştı ve Muhafazakâr güçlere destek sağladı. Nikaragua Devlet Başkanı William Walker'ı düşürmek için bir araya gelen Orta Amerika Koalisyonu'na katıldı.

Diktatörlüğü sırasında Meksika'nın Guatemala'ya yaptığı iki saldırı geri püskürtüldü. 1859'da İngiltere ile bir antlaşma yapılarak İngiliz Hondurası ile Guatemala arasındaki sınır çizildi.

Guatemala'yı 26 yıl boyunca diktatörlükle yöneten Carrera koyu dindar, milliyetçi ve muhafazakârdı. Yönetimi süresince kilisenin ve büyük toprak sahiplerinin desteğini gördü.

CARRILLO, Santiago
(1915)

İspanyol siyaset adamı. Avrupa Komünizmi akımının önde gelen temsilcilerindendir.

18 Ocak 1915'te Gijon'da doğdu. Babası işçiydi. 1928'de Sosyalist Gençlik Federasyonu'na katıldı. *El Socialista* gazetesinin matbaasında bir süre çırak olarak çalıştıktan sonra bu gazetenin yazı kurulu üyesi oldu. 1930'da Sosyalist Gençlik Federasyonu'nun Madrid örgütü komitesine seçildi. 1932-1936 arasında federasyonun yürütme komitesi üyesi idi. 1932-1934 arasında federasyonun merkezi yayın organı *Renovaciòn*'un yöneticiliğini, 1934-1936 arasında ise federasyonun genel sekreterliğini yaptı. 1934'teki silahlı ayaklanma sırasında Devrimci Komite'ye katıldığı için tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra 1936'da İspanya Birleşik Sosyalist Gençliği örgütünün kurulmasında etkin oldu ve bu örgütün genel sekreterliğine seçildi. Aynı yıl İspanyol Komünist Partisi'ne (İsKP) katıldı. İspanya İç Savaşı'nda Madrid'i savunmak için oluşturulan komitenin üyesiydi. Francocu güçlerin iç savaşı kazanmasından sonra, Carrillo İspanya'yı terketmek zorunda kaldı. 1937'de İsKP Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. 1937-1945 arasında partinin politbürosunda aday üye olarak yer alan Carrillo 1945'te asil üye oldu. 1940'ta Komünist Gençlik Enternasyonali'nin sekreteri oldu. 1946'da İsKP'nin temsilcisi olarak sürgünde kurulan hükümette bakanlık yaptı. 1960'tan sonra parti genel sekreterliği görevini sürdürdü.

1960'ların ikinci yarısı İsKP ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) arasındaki ilişkilerin bozulmaya başladığı bir dönem oldu. Carrillo, 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'ya askeri müdahalesini kınadı. Bunun üzerine parti içinde Carrillo'ya karşı çıkan bir grubun önderleri İsKP Merkez Komitesi tarafından partiden atıldı. Daha sonra, 1970'de İsKP ve SBKP temsilcileri arasında yapılan uzlaşma toplantısından sonuç alınamadı.

İsKP 1967'den başlayarak, Franco yönetimini, evrimci bir biçimde, demokrasiye dönüştürmeyi amaçlayan geniş güçlerle ittifak politikasına yöneldi. 1974'te İsKP anti-Francocu muhalefet güçlerinin oluşturduğu Demokratik Konsey'e katıldı. Bu ittifak sosyalizm yanlısı güçlerin yanı sıra liberal monarşistleri, merkezcileri ve büyük iş adamlarını içermekteydi. Konseyin amacı Franco'dan sonraki geçici hükümeti oluşturmak, demokrasiyi yeniden kurmaktı. İsKP oluşturulacak geçici hükümete ordunun ve kilisenin temsilcilerinin de katılmasını öneriyordu. 1977'de Doğu Berlin'de 29 ülkenin komünist partilerinin katıldığı konferansta Carrillo koalisyon hükümetlerinde partisinin bakanlık kazanması halinde Atlantik Paktı'na saygı göstereceğini açıklıyordu.

Carrillo, 1976-1977'de ortaya çıkan Avrupa Komünizmi akımının temsilcilerindendir. Bu akım, son dünya iktisadi bunalımı sırasında, bir yandan dev çok uluslu şirketlerin etkinliğinin arttığı, diğer yandan Avrupa ülkelerinde işsizliğin hızla yükseldiği yılların ürünüdür. Bu yıllar aynı zamanda Avrupa'da sağ partilerin daha da güçlendiği yıllar olmuştur.

Özellikle İtalyan ve İspanyol komünist partilerinde etkin olan Avrupa Komünizmi'ne göre, 1917 Sovyet modeli, ileri kapitalist ülkeler için geçerli değildir. Sosyalizmin kuruluşu çok partili bir düzen içinde, demokratik haklar genişletilerek mümkün olabilecektir. Sosyalizmden önce, yeni bir demokrasi aşamasına varılabilmesi için ise, büyük tekelci sermaye kesimi dışındaki toplum kesimlerini temsil eden tüm örgütlerle ittifaklara girilmelidir.

Carrillo 1976'da yayımlanan *Euro-Comunismo'y Estado* ("Avrupa Komünizmi ve Devlet") adlı kitabında, devleti dönüştürmeden toplumu dönüştürmenin imkânsız olduğunu ileri sürerek öncelikle kapitalist devlet aygıtının demokratikleştirilmesini savunmaktadır. Ona göre devlet, burjuvazinin tümünün çıkarlarını değil, sadece büyük tekelci burjuvazinin çıkarlarını gözetmektedir. Bu yüzden işçi sınıfının kaderini, tekelci olmayan en geniş toplumsal sınıfların kaderine bağlamak gerekir. Ordu tekelci oligarşinin diğer sınıf ve tabakalar üzerindeki baskısını sürdüren bir araç olmaktan çıkarılmalıdır. Devlet aygıtlarının denetimi tek bir parti tarafından değil tüm ilerici güçler tarafından gerçekleştirilmelidir. Carrillo'ya göre "proletarya diktatörlüğü" Avrupa toplumlarının koşullarına uymamaktadır. Sosyalizm varolan temsili kurumlar aracılığı ile demokratik yoldan gerçekleştirilebilir. Bu amaçla sosyalist, sosyal demokrat ve ilerici Hıristiyan güçlerle ittifak yapılması gerekir.

Bu görüşlerin etkinliğinde, 1978'de yapılan IX. İsKP Kongre'sinde, partinin programındaki "Marxist-Leninist" nitelemesi çıkarılmış yerine "Marxist,

demokratik ve devrimci" ibaresi konmuştur. Bu kararın gerekçesinde, Leninizm'in çok özgül tarihsel koşullarda geçerli olduğu, çarlık Rusya'sının koşullarının bir sonucu olarak anti-demokratik özellikler taşıyan bir sosyalizmin kurulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen "sosyalizm modeli"nin, Marx'ın önerdiği "hakiki" sosyalizmin "ilkel" bir biçimi olduğu öne sürülmüştür.

Carrillo'nun görüşlerinde, uzun bir diktatörlük döneminin yaşandığı İspanya'da, parlamenter yöntemler ve geniş ittifaklar politikasıyla, demokrasinin kurulması, ön planda yer almaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *'Euro-comunismo' y Estado*, 1976, ("Avrupa Komünizmi ve Devlet")

• KAYNAKLAR: Demain l'Espagne: *Entretiens avec Régis Debray et Max Gallo*, 1974.

• BAKINIZ: BERLINGUER, MARCHAIS.

CARROLL, Lewis
(1832-1898)

İngiliz, çocuk kitapları yazarı, matematikçi, mantıkçı. *Alice Harikalar Ülkesinde* romanında mantık kurallarını bilinçli olarak, tersine işlemiş, bunu yaparken de Victoria Çağı'nın baskıcı çocuk eğitimine karşı çıkmıştır.

Asıl adı Charles Lutwidge Dodgson'dur. 27 Ocak 1832'de Daresbury, Cheshire'da doğdu, 14 Ocak 1898'de Surrey'de öldü. Yetenekli ve yaratıcı bir çocuktu. On üç yaşındayken kardeşlerine kendi resimlediği bir şiir kitapçığı yazdı. Ortaöğrenimini Rugby'de, yükseköğrenimini Oxford'da yaptı. 1851'de annesinin ölümünden çok sarsılan Lewis Carroll, ömrünün sonuna dek mutlu çocukluğunun özlemini duydu. 1855'den 1881'e kadar Oxford Üniversitesi'nde matematik profesörlüğü yaptı.

İlk kitapları asıl adıyla yayımladığı mantık ve matematik kitaplarıdır. Bu konularda bir dizi kitabı olmasına karşın ününü Lewis Carroll adıyla 1865'te yazdığı *Alice's Adventures in Wonderland* (Alice Harikalar Ülkesinde) adlı çocuk romanına borçludur. *Alice Harikalar Ülkesinde*'yi *Through the Looking-glass* (Tılsımlı Ayna) ve çocukları eğlendirmek için saçma mısralarla yazdığı *The Hunting of the Snark* ("Snark'ın Avı") adlı şiir kitabı izledi. 1889 ve 1893'te iki cildini yayımladığı *Sylvie and Bruno* romanı başarılı sayılmadı.

Lewis Carroll'un çocukluğuna duyduğu özlemle çocuklara duyduğu sevgi ve ilgi iç içedir. Çocuklarla olmayı büyüklerle bulunmaya her zaman yeğ tutan Lewis Carroll'ın bir özel zevki de çocuk resimleri çekmekti.

Yüzyılı aşkın bir süredir severek okunan Alice romanları kuşkusuz bu ayrıcalıklarını Victoria Çağı'nı (1837-1901) aşarak evrenselleşmiş bazı boyutlarına borçludur. Lewis Carroll mantıksal neden-sonuç ilişkilerini hiçe sayarak Alice'in düşlerini anlatırken İngiliz pozitivistlerini bilinçaltının mantık dışı oyunlarını tanımaya çağırıyordu. Bu yönüyle Alice romanları bilinçaltına gereken önemi veren 20. yy duyarlılığına çok yakındır. Romanların öbür temaları da günümüzde önemini ve ilginçliğini koruyan temalardır; örneğin büyümenin acıları ve benlik bunalımları. Alice'in düşsel öyküsünde boyu hep büyüyüp küçüldüğü, şekli de değiştiğinden, bu hızlı değişimin sonunda Harikalar Ülkesi yaratıkları onu bir türlü tanıyamazlar. Kişinin benliği oluşurken geçirdiği sıkıntıların bu düşlerde yankılanışı durmadan yinelenen, "sen kimsin?", "adın ne?" sorularıdır. Bir yandan bu soruları yanıtlamaya çalışırken bir yandan da güzel bahçeye girebilmek için gereken boya ulaşmaya çalışan Alice, o boya ulaştığında, yani büyüdüğünde, bu tür sorularla bunalmayacağına inanır. Oysa yeterli boya gelip de bahçeye girdiğinde burasının, öğretici tekerlemeleri, azarları, kalıpsal yaşamlarıyla büyüklerin doldurduğu tatsız bir yer olduğunu görür.

Lewis Carroll'un dili kullanması açısından bakıldığında Alice romanları çocuk romanları olduğu kadar, büyük romanlarıdır da. Yapısal mantığıyla sürekli oynanan dil, toplumsal yergi için bir araç olarak kullanılmıştır. Felsefi düzeyde ise Lewis Carroll bu yöntemle düş dünyasının bazen gerçek dünyadaki kargaşadan daha düzenli olduğunu, görünümle gerçek arasındaki ayrımı algılamakta yalnızca duyuların değil, değer yargılarının da kullanıldığını, bilimsel nesnelliğin ve gerçekliğin algılanması sorunlarının yanıtlarının sanıldığı kadar basit olamayacağını göstermeye çalışmıştır.

Carroll'un öteki yapıtları arasında matematik problemleri ile eğlendirici öykülerin içine yerleştirilmiş mantık bulmacaları da vardır. Bir bölümü aylık bir dergide yayımlanmış olan problem ve bulmacalarının zaman zaman yeni basımları da yapılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Çocuk Romanı: *Alice's Adventures in Wonderland*, 1866, (Alice Harikalar Ülkesinde); *Through the Looking-glass*, 1872, (Tılsımlı Ayna). Şiir: *Phantasmagoria and Other Poems*, 1869, ("Şiirler ve Fantaziler"); *The Hunting of the Snark*, 1876, ("Snark'ın Avı"); *Rhyme? and Reason?*, 1883, ("Şiir? ve Akıl?"); *A Tangled Tale*, 1885, ("Karmaşık Bir Öykü"); *Pillow-Problems*, 1895, ("Başucu Problemleri").

• KAYNAKLAR: S.D. Collingwood, *The Life and Letters of Lewis Carroll*, 1898; J. Gattegno, *Lewis Carroll*, 1970; R.L. Green (der.), *The Diaries of Lewis Carroll*, 2 cilt, 1953; D. Hudson, *Lewis Carroll*, 1954; F.B. Lennon, *Victoria Through the Looking Glass: The Life of Lewis Carroll*, 1945.

CARTAN, Elie
(1869-1951)

Fransız matematikçi. Lie grupları, diferansiyel denklemler sistemleri ve diferansiyel geometri konularındaki çalışmalarıyla, 20. yy matematiğinin gelişiminde belirleyici bir etkisi olmuştur.

9 Nisan 1869'da Fransız Alpleri'ndeki küçük Dolomieu (Isére) köyünde doğdu. 6 Mayıs 1951'de Paris'te öldü. Babası demirci ustasıydı. Yoksul bir çocukluk geçirdi. Lyon'da tamamladığı lise öğreniminden sonra 1888'de Paris'teki Ecole Normale Supérieure'e girdi. Burada Tannery, Picard, Darboux ve Hermite gibi matematikçilerden dersler aldı. Mezuniyet sonrasında, sırayla Montpellier, Lyon, Nancy ve Paris'te öğretim görevlisi olarak bulundu. 1912'de Sorbonne'da profesör oldu. 1940'taki emekliliğine değin burada kaldı. 1931 de Fransız Bilim Akademisi'ne seçildi. Amerikan Ulusal Bilimler Akademisi ve Londra'da Royal Society yabancı üyeliklerine ve Harvard Üniversitesi'nden onur doktorasına layık görüldü.

Cartan'ın üzerinde çalıştığı ilk konu Lie grupları oldu. Bu gruplar ilk kez Sophus Lie tarafından, bir analitik katmanlı uzayın, sonlu sayıda parametreye bağlı bir analitik dönüşümler sistemi olarak düşünülmüştü. 1888'de W. Killing bu grupları başka katmanlı uzaylardan bağımsız olarak incelemeye başlamış ve "yerel" bir kuramın temellerini atmıştı. Killing tüm basit karmaşık Lie cebirlerini belirleyebilmişti, ancak kanıtları eksik ve yanlışlar taşıyordu. Cartan bu eksik ve yanlışları giderirken basit gerçek Lie cebirlerini sınıflandırmayı ve bunlara ilişkin doğrusal göterimlerin tümünü bulmayı başararak "yerel" kuramı sağlam temellere oturttu.

1913'te, uzayın metriğini koruyan koordinat dönüşümlerinin oluşturduğu ortogonal grupların doğrusal gösterimleri üzerinde çalışırken spinör kavramına ulaştı. Üç boyuttaki dönüşümlerin iki boyutta gösterimini sağlayan karmaşık vektörler olan spinörler sonraları kuvantum mekaniğinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. 1925'ten sonra topoloji problemlerine yönelen Cartan, Lie gruplarının "global" özelliklerini incelemekte Weyl'in tıkız gruplara ilişkin buluşlarından yararlanarak, bağlantılı Lie grubunun bir Eukleides uzayı ile bir tıkız grubun çarpımı olduğunu kanıtladı.

Cartan'ın matematiğe katkılarının belki de en önemlisi diferansiyel sistemlerin çözümüne getirdiği yeniliktir. Diferansiyel sistemlerin çözümünde, o güne değin yapılanın aksine, değişkenlerin özel seçimlerinden bağımsız bir yol araştırdı. Böylelikle bir diferansiyel sistemin "genel" çözümüne ulaşan ilk matematikçi oldu. Daha sonraki çalışmalarında geliştirdiği, yeni denklem ve değişkenlerin eklenmesiyle elde edilen "genişletilmiş sistemler" yöntemi yardımıyla, tekil çözümlerin bulunabileceğini gösterdi. Cartan'ın kullandığı yöntemin doğruluğu 1955'te Kuranishi tarafından kanıtlandı.

Cartan, dış diferansiyel yapılar cebirini, diferansiyel geometri, Lie grupları, analitik dinamik ve genel görecelik problemlerine uyguladı. 1920'li yıllarda geometricilerin karşılaştığı iki önemli sorunu, tüm uzayları kapsayan bir geometri tanımı yapabilme ve yeni geometrilerin özelliklerini araştırmak için özgün analitik araçlar geliştirebilme sorunlarını çözmek amacıyla Darboux ve Ribaucour'un "hareketli dizge" yöntemini genelleştirdi ve "lif demeti" (fiber bundle) kavramına ulaştı. Bu kavram yardımıyla da "bağlantı" tanımını yaptı. Evrenin, genel görecilik kuramı doğrultusunda açıklanmasına uyarlanabilir yapıda bir geometri kurmaya çalıştı. Simetrik Riemann uzaylarını tanımladı ve bunların genel bir kuramını geliştirdi.

Çalışmaları 8 kitap ve 200 dolayında makalede toplanan Cartan, Lie grupları, diferansiyel sistemler ve diferansiyel geometriyi birlikte ve içiçe kullanarak türetik katmanlı uzaylarda çözümleme düşüncesini geliştirirken, günümüzün matematiğini biçimlendiren birçok kavramın yaratıcısı olmuştur. Cartan, Poincare ve Hilbert ile birlikte 20. yy matematiğini en fazla etkilemiş matematikçilerden biridir.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Leçons sur les invariants intégraux*, 1922, ("Tam Değişmezler Üzerine Dersler"); *La géométrie des espaces de Riemann*, 1925, ("Riemann Yüzeylerinin Geometrisi"); *Leçons sur la géométrie projective complèxe*, 1931, ("Karmaşık İzdüşümsel Geometri Üzerine Dersler"); *Les espaces métriques fondés sur la notion d'aire*, 1933, ("Yüzölçü Kavramına Dayandırılarak Metrik Uzaylar"); *La théorie des groupes finis et continus et la géométrie différentielle*, 1937, ("Sürekli ve Sonlu Gruplar Kuramı ve Diferansiyel Geometri); *Leçons sur la théorie des spineurs*, 2 cilt, 1938, ("Spinörler Kuramı Üzerine Dersler"); *Les systémes différentiels extérieurs et leurs applications géométriques*, 1945, ("Dış Diferansiyel Sistemleri ve Geometrik Uygulamaları") *Oeuvres complétes*, 6 cilt, (ö.s.), 1952-1955, ("Toplu Yapıtlar").
- **KAYNAKLAR:** E.E. Kramer, *The Nature and Growth of Modern Mathematics*, 2. cilt, 1974.
- **BAKINIZ:** EINSTEIN, LEVI-CIVITA, S.LIE, H. POINCARE.

CARTER, Howard
(1873-1939)

İngiliz, arkeolog. Firavun Tutankamon'un mezarını bulmasıyla tanınır.

9 Mayıs 1873'te İngiltere'nin Norfolk bölgesindeki Swaffham kasabasında doğdu, 2 Mart 1939'da Londra'da öldü. Özel öğrenim gördü. Ressam olan babasından resim yapmayı öğrendi. 1890'da Egypt Exploration Fund (Mısır Araştırmaları Vakfı) adlı kuruluşta desinatör olarak çalışmaya başladı ve ortaya çıkarılan bazı Mısır metinlerini ve duvar resimlerini kopye etti. Mısır'daki kazılarda deneyimli arkeologların yanında çalışarak araştırma ve kazı yöntemlerini öğrendi. 1901'de Flinders Petrie'nin yönetimindeki El Amarna kazılarına katıldı. 1893'te Edouard Naville'in asistanı oldu ve Deir el Bahri'deki Kraliçe Hatşepsut'un mezar terasında ortaya çıkarılan iki tapınağın duvar resimlerini kopye etti. 1899'da Mısır hükümeti-

nin Eski Eserler Genel Müdürlüğü başmüfettişliğine atandı. Bu görevi sırasında IV. Tutmosis ve Hatşepsut'un mezarında kazılar yaptı. 1903'de başmüfettişlik görevi sona erince 1907'ye değin geçimini resim yaparak sağladı.

1907'de arkeolojiye ve Mısır tarihine ilgi duyan İngiliz asilzadesi Lord G.H. Carnarvon'un (1866-1923) sağladığı mali destekle yeniden kazı yapmaya girişti. İkisinin Teb'de başlattıkları ortak çalışma I. Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğradı. 1917'de Tutankamon'un mezarını ortaya çıkarmak için araştırmalara başladılar. Krallar vadisi diye anılan yerde ele geçmiş daha eski buluntular, Tutankamon'un mezarının o bölgede olduğunu belli ediyordu. Carter'le Carnarvon önce vadinin haritasını çıkardılar. Ama kazıya geçtikten sonra uzun süre hiçbir olumlu sonuç alamadılar. Yine de araştırmalarını sürdürdüler. Kazının beşinci yılında Firavun VI. Ramses'in mezarının çevresinde, yüzeyden 4 m kadar derinde kayaya oyulmuş bir merdivenin ilk basamakları ortaya çıktı. 12. basamaktaki kapının üstünde yer alan kral mezarlığının ve Tutankamon'un mühürleri, Carter'le Carnarvan'ın doğru iz üzerinde olduklarını belli etti. 23 Kasım 1922'de mezarın ilk odasına ulaşıldı. Ancak Carnarvon çalışmanın sonucunu göremeden 1923'te öldü. Carter kazıyı yanlız başına sürdürerek 3 Ocak 1924'te asıl mezar odasını da açtı. 18. sülale firavunlarından Tutankamon'un mezarı o güne değin soyulmadan bulunmuş ilk kral mezarı idi. Olay kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Ancak mezar tapınağı günümüze değin bulunamadı.

Tutankamon'un mezarında çok iyi durumda korunmuş olarak ele geçen hazine, bugün hem Kahire Müzesi'nin en zengin koleksiyonunu oluşturmakta, hem de Mısır sanatını aydınlatıcı bilgiler vermek açısından büyük önem taşımaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Tomb of Thoutmosis IV*, 1904, ("IV. Tutmosis'in Mezarı"); *Description and Excavation of the Tomb of Hâtshopsitu*, 1906, ("Hatşepsut Mezarı Kazısı ve Tanımlanması"); *The Tomb of Tut-ankh-Amen*, 1933, 3 cild, ("Tutankamon'un Mezarı").

CARTER, James
(1924)

ABD'li siyaset adamı. 1976-1980 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

James (Jimmy) Earl Carter Jr., 1 Ekim 1924'te Georgia Eyaleti'nin Plains kasabasında doğdu. Yer fıstığı çiftçisi James Earl Carter Sr. ile Lillian Gordy'nin oğludur. Plains lisesinde ve Georgia Southwestern College'da okudu. Georgia Institute of Technology'de nükleer mühendislik öğrenimi gördü. Annapolis'teki Birleşik Devletler Deniz Harp Akademisi'ni bitirdi. Yedi yıl Deniz Kuvvetleri'nde Amiral Hyman Rickover ile nükleer denizaltı programında çalıştı. Ön yüzbaşı rütbesine yükseldi. 1946'da Rosalynn Smith'le evlendi.

Carter, 1953'te babasının ölümü üzerine görevinden ayrılarak Georgia'ya döndü, Carter çiftlikleri ve mağazalarının yönetimini üstlendi. Bu dönemde çeşitli derneklerde başkanlık yaptı.

1962'de politikaya atıldı. Georgia Eyaleti'nden senatoya adaylığını koydu. Seçimleri kazanamadı ancak mahkeme kararıyla senatörlüğe hak kazandı. Bu görevi 1966'ya dek sürdü. 1966'da Georgia Eyalet valiliği seçimlerinde başarılı olamadı ancak 1971'de eyalet valiliğini elde etti.

1977 başkanlık seçimleri için Demokratik Parti'nin Haziran 1976'da yapılan kongresinde aday seçildi. Tüm ülkeyi gezerek geniş bir seçim kampanyası yürüttü. Sonunda Gerald Ford'a karşı seçimleri kazandı ve ABD'nin 39. devlet başkanı oldu.

1978'de Washington yakınlarında Camp David'de Mısır ile İsrail arasında başlatılan zirve toplantısı Carter'ın çabalarıyla gerçekleşti. Bir ön antlaşma sağlandıktan sonra 26 Mart 1979'da Washington'da üç önderin imzaladığı barış antlaşması Orta-Doğu'da yeni gelişmelere yol açtı.

1972'den beri sürdürülen stratejik silahların sınırlandırılması görüşmeleri Carter döneminde noktalandı. Ancak 18 Haziran 1979'da Viyana'da Başkan Carter ile Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Brejnev arasında imzalanan antlaşmayı(SALT II)ABD Senatosu, SSCB'nin Afganistan'a müdahalesini gerekçe göstererek, onaylamadı. Bunun üzerine, Carter bir açıklama yaparak Sovyetler Birliği bozmadığı sürece, antlaşmanın ilkelerine sadık kalacaklarını açıkladı. SALT II daha sonraki başkanlık seçimlerinde büyük ölçüde propaganda aracı olarak kullanıldı.

Carter, Ekim 1979'da 16 Ocak 1979'dan beri ülkesine kabule yanaşmadığı devrik İran Şahı Rıza Pehlevi'nin, tedavi amacıyla ABD'ye girmesine izin verdi. Bu, İran'da büyük tepkiye yol açtı. 4 Kasım'da Tahran'daki Amerikan elçiliğini işgal eden öğrenciler, 66 kişiyi rehin aldılar. İstekleri,rehineler karşılığında Şah'ın İran'a geri verilmesiydi. Carter, 12 Kasım'da İran'dan petrol almamayı kararlaştırdı, iki gün sonra da İran'ın ABD'deki hesaplarını dondurduğunu açıkladı. 24 Nisan 1980'de İran'daki Amerikalı rehineleri kurtarmak amacıyla girişilen operasyon başarısızlıkla sonuçlandı.

Ülkedeki enerji krizi konusunda bir şey yapamaması, fiyatların ve faizlerin hızla yükselmesi, kardeşi Billy Carter'ın adının mali bir yolsuzluğa karışması gibi nedenlerin de etkisiyle 4 Kasım 1980 başkanlık seçimlerinde başarılı olamadı. Başkanlık görevini Ronald Reagan'a bıraktıktan sonra Plains'deki çiftliğine döndü.

• BAKINIZ: BEGIN, BREJNEV, REAGAN, SEDAT.

CARTIER, Jacques
(1491-1557)

Fransız, denizci. Kuzey Amerika kıyılarını araştırmış ve bu topraklara Kanada adını vermiştir.

1491'de Bretanya'daki St. Malo'da doğdu, 1 Eylül 1557'de aynı yerde öldü. Fransa Kralı I. Franço-

is, 1534'te altın, baharat ya da Asya'ya bir geçit bulma umuduyla, Kuzey Amerika topraklarını araştırmak üzere bir gezi düzenlemeye karar verdi. Bu seferin komutanlığına Cartier getirildi.

Cartier, 20 Nisan 1534'te iki gemi ve 61 denizciyle St. Malo'dan yola çıktı. 20 günde, daha önce John Cabot tarafından bulunmuş olan Newfoundland'e ulaştı. St. Lawrence Körfezi'ne girdi, Anticosti adasında araştırma yaptıktan sonra Gaspé yarımadasında karaya çıktı. Kötü hava şartları nedeniyle St. Lawrence nehrinin girişini yitirdi. İki Kızılderili'yle Eylül 1534'te St. Malo'ya döndü.

Kral I.François, ertesi yıl yeni bir sefer hazırlanmasını istedi. Bu kez üç gemi ve 110 denizciyle yola çıkan Cartier, iki Kızılderili'nin rehberliğinde St. Lawrence nehrinden içeri doğru yol almaya başladı. Sonunda Iroquois Kızılderilileri'nin köyü Stadacona'ya (bugünkü Quebec) ulaştılar. Cartier Hochelaga (bugünkü Montréal) köyüne vardığında köyün çok yüksek bir dağın yamacında kurulduğunu görerek bu dağa "Mont Réal" (Gerçek Dağ) adını verdi. Bu topraklara verdiği "Kanada" adı ise bölgedeki Kızılderililer'in dilinde "köy" anlamına geliyordu.

Cartier, 1535-1536 kışını Stadacona'da geçirdi. Çetin geçen kış onları çok etkiledi. Ayrıca gemiciler arasında başlayan iskorbüt, 25 kişinin ölümüne neden oldu. Mayıs'ta, Fransa'ya döndü.

Avrupa'daki savaş, I. Froçois'nın 1541'e değin yeni bir sefer hazırlatmasını önledi. Ancak bu kez seferin komutası Jean François de la Rocque de Roberval'e verildi. Cartier onun emri altındaydı.

Cartier daha önce yola çıkarak 23 Ağustos'ta Stadacona'ya vardı. Silahların gelmesini bekleyen Roberval, bir yıl görünmedi. Cartier ve adamları Stadacona yakınlarında kışı geçirdi. Yapılan araştırmalarda altın ve elmas olduğu sanılan bol miktarda maden bulundu. Bahar gelince Cartier, Roberval'in gelişini beklemeden, Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı. Newfoundland yakınlarında Roberval'in gemileriyle karşılaşan Cartier Stadacona'ya geri dönme emrini aldı. Buna karşın gece karanlığından yararlanarak kaçtı ve Fransa'ya gitti. Altın ve elmas sandığı madenlerin değersiz olduğu anlaşıldı.

Bu gezilerin sonuçları Fransa'da düş kırıklığı yaratmıştır. Bu nedenle, sonraki 50 yıl boyunca yeni topraklar keşfetme amacıyla hiçbir gezi yapılmadı.

• KAYNAKLAR: H.P. Biggar, *The Voyages of Jacques Cartier*, 1924; J.B. Brebner, *The Explorers of North America, 1492-1806*, 1933; M. Trudel, *Histoire de la Nouvelle-France: Les vaines tentatives 1524-1603*, 1963.

• BAKINIZ: CABOT, FRANÇOIS I.

CARTIER-BRESSON, Henri (1908)

Fransız, fotoğrafçı. Belge fotoğrafçılığını bir sanat dalı haline getirmiştir.

22 Ağustos 1908'de Paris yakınlarında Chanteloup'da doğdu. 1927-1928 arasında ressam A.Lhote'un atölyesinde resim çalıştı. 1929'da Cambridge Üniversitesi'nde resim ve edebiyat eğitimi gördü. 1930'larda E. Atget ve M. Ray'in yapıtlarından etkilenerek fotoğrafçılığa yöneldi. 1931'de Afrika'ya gitti, küçük bir kamerayla oradaki yaşamı görüntüledi. 1933'te ilk 35 milimetrelik Leica makinesini satın aldı. 1937'de İspanya İç Savaşı'nda sıhhiyecilerin çalışmalarını konu alan ilk belgesel filmini gerçekleştirdi. Aynı yıl gazeteler için ilk röportaj fotoğraflarını çekti. 1936-1939 arasında *Une partie de campagne* (Piknik) ve *La régle du jeu* ("Oyunun Kuralı") filmlerinin çekimleri sırasında ünlü rejisör J. Renoir'ın asistanlığını yaptı.

II. Dünya Savaşı'nda Almanlar'a esir düştü. 1943'te kaçtı ve bir yıl sonra Fransız direnişçilerine katıldı; Alman işgalini belgeleme görevini aldı. 1945'te Amerikan Savaş Haberleri Bürosu için, esir kamplarından dönenleri konu alan, *Le retour* ("Dönüş") adlı bir film yaptı. 1947'de fotoğrafçı arkadaşları R.Capa, George Rodger ve David Seymour ile birlikte Magnum adını verdikleri ünlü fotoğraf ajansını kurdu. 1947-1950 arasında Hindistan, Çin ve Endonezya'da, 1963-1965 arasında da Küba'da, Meksika'da ve Hindistan'da fotoğraf çekti. Başta Fransa, ABD, İspanya, İngiltere, Japonya ve İsviçre olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde sergiler açtı. Televizyonun giderek fotoğrafın yerini aldığını öne

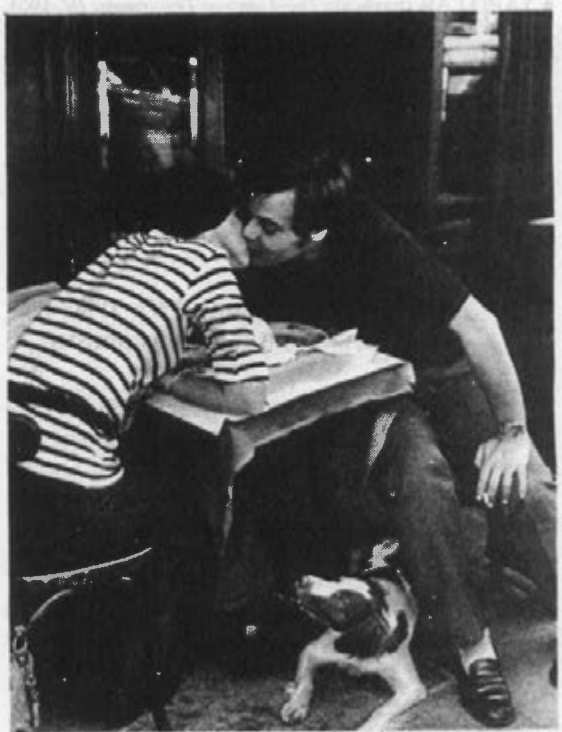

"Açık Hava Kahvesi"

sürerek, son yıllarda film yapımcılığına ağırlık verdi.

Cartier-Bresson fotoğrafta düzenlenmiş sahnelerden özellikle kaçınmış, nesneleri olduğu gibi görüntülemeye özen göstermiştir. Kendini belli etmeden resim çekebilmek için 35 milimetrelik kamerayı yeğlemiştir. Fotoğrafçılığın teknik sorunlarını düşünmeden çekim sırasında yalnızca görüntü üzerinde yoğunlaşmak istemiş bu nedenle hiçbir zaman kendi fotoğraflarını banyo etmemiştir. Çektiği fotoğraflar sıradan görüntüler değil, büyük bir sezginin ve seçmesini bilen bir gözün ürünüdür.

Cartier-Bresson'a göre başarılı bir çekimin ilk koşulu, deklanşöre basılacak anı doğru saptamaktır. R. Capa ve D. Seymour'la birlikte anlamlı an *(decisive moment)* adını verdikleri bir kavram geliştirmiş ve bunu, resmi çekilen olayın özündeki gerçeğin en açık ve anlamlı biçimde belirdiği anı yakalamak olarak tanımlamıştır. 1968'de Paris'teki öğrenci olayları sırasında çatışmaları görüntülerken bir saatte ancak dört resim çekmiş olması bu anlayışın örneğidir. Cartier-Bresson fotoğraf makinesini salt mekanik bir araç olarak değil, dünyanın giderek yapaylaştığı bir çağda gerçek ve insanca değerleri yakalamak için kullanmış, böylece belge fotoğrafçılığını bir sanat dalı haline getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The World of Henri Cartier-Bresson*, 1968, ("Henri Cartier-Bresson'un Dünyası"); *L'homme et la machine*, 1968, ("İnsan ve Makine"); *Vive la France*, 1970, ("Yaşasın Fransa"); *Cartier-Bresson's France*, 1971, ("Cartier Bresson'un Fransası"); *Faces of Asia*, 1972, ("Asya'nın Yüzleri"); *Images à la sauvette*, ("Hırsızlama Görüntüler"); *The Europeans*, ("Avrupalılar"); *From One China to the Other*, ("Bir Çin'den Öbürüne"); *The People of Moscow*, ("Moskova'nın İnsanları"); *Danses à Bali*, ("Bali Dansları").

• BAKINIZ: CAPA.

CARTWRIGHT, Edmund
(1743-1823)

İngiliz din adamı ve mucit. Buhar makinesini dokuma tezgâhlarına uygulamıştır.

24 Nisan 1743'te Nottinghamshire'daki Marnham'da doğdu, 30 Ekim 1823'te Hastings'de öldü. İngiliz siyaset adamı John Cartwright'ın (1740-1824) kardeşidir. Öğrenimini, Wakefield Grammar School' dan sonra, 14 yaşındayken girdiği Oxford Üniversitesi'nde sürdürdü. Mezuniyetten sonra bir süre daha Oxford'da kaldıysa da din adamlığını yeğleyerek ilk önce Brompton'da papazlık yaptı, 1779'da da Leicestershire'da görev aldı. Buradaki görevinin yanı sıra, şiir yazıp yayımladığı gibi kilisenin vakıf arazisinde tarımla ilgili çalışmalar da yaptı. Cartwright, 1784'te Matlock'a yaptığı bir gezi sırasında gördüğü Arkwright'ın iplik bükme işletmesinden etkilenip dokuma tezgâhlarına büyük bir ilgi duyunca, yaşamının geri kalan kısmını dini görevlerinin yanı sıra, başta dokuma tezgâhları olmak üzere çeşitli sanayi alanlarındaki buluş ve çalışmalarına adadı. 1786'da Lincoln Katedrali'ne atandı. Bu görevi ölünceye değin sürdürdü.

Cartwright, Sir Richard Arkwright'ın iplik bükme işletmelerinden esinlenerek, 1785'te buhar makinesini dokuma tezgâhlarına uyguladı. Enli kumaş dokumak amacıyla geliştirdiği buharla işleyen tezgâh iki kişi tarafından çalıştırılabiliyordu, ancak gerek dokuma hızı gerekse de maliyet açısından o gün kullanılan diğer makinelerden pek de üstün değildi. Ayrıca düzensiz hareketlerle çalışan makine, ancak kaba kumaşları dokumaya elverişliydi. Cartwright makinesini daha da geliştirip iki ayrı patent almasına karşın, Manchesterli tüccarlar bu buluşla pek fazla ilgilenmeyince, 1786'da Donchaster'de bir iplik bükme ve dokuma fabrikası kurdu. Burada kullandığı makineler modern dokuma makinelerinin öncüsüydü. Zamanla Cartwright'ın dokuma makinelerinin kullanımı yaygınlaştıysa da kendi fabrikası, makinelerin yerlerini almalarından korkan işçiler tarafından yakıldı. Avam Kamarası 1809'da iflas eden Cartwright'a dokuma alanındaki katkılarından dolayı 10.000 sterling tutarında ödül verdi.

Dokuma alanındaki bir başka önemli buluşu da yün tarama makinesidir. El ile taramaya göre çok daha hızlı iş görebilen bu makinenin ilk patentini 1789'da alan Cartwright bu buluşunu da gereği gibi değerlendiremedi. Diğer buluşları arasında, tuğla ve halat makineleri ile su yerine alkol ile çalışan buhar makinesi sayılabilir.

• KAYNAKLAR: M. Strickland, *Memoir of the Life, Writings and Mechanical Inventions of Edmund Cartwright, D.D., F.R.S.*, 1843.

• BAKINIZ: ARKWRIGHT, CROMPTON, HARGREAVES.

CARTWRIGHT, John
(1740-1824)

İngiliz siyaset adamı. Parlamento ve anayasa reformlarını savunmuştur.

17 Eylül 1740'ta Nottinghamshire'da doğdu, 23 Eylül 1824'te Londra'da öldü. Buhar makinesini dokuma tezgâhlarına uyarlayan İngiliz mucit Edmund Cartwright'ın kardeşidir. 1758'de İngiliz Kraliyet Donanması'na girdi. 1756-1763 arasındaki Prusya ile birlikte Fransa, Avusturya ve Rusya'ya karşı verilen Yedi Yıl Savaşları'na katıldı ve 1766'da üsteğmen oldu. 1776'da Amerika'daki sömürge halklarına karşı savaşmayı reddettiği için donanmadaki görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Nottinghamshire'daki yedekler ordusunun başına getirildi. Ancak Fransız Devrimi sırasında Bastille'in düşüşünü kutladığı için bu görevinden uzaklaştırıldı. 1821'de parlamentoda temsil edilmeyen Birmingham'dan Avam Kamarası'na bir temsilci seçtirtmek için çalıştığı ortaya çıkarılınca isyana teşvik suçundan mahkûm oldu. 81 yaşında olduğundan bu suçundan dolayı hapsedilmedi ve yalnızca para cezasına çarptırıldı. Yaşamının sonuna dek anayasa ve parlamento reform-

ları ve sömürgelere bağımsızlık verilmesi için mücadele verdi.

1770'ten başlayarak İngiltere'de, aralarında Cartwright'ın da bulunduğu bazı parlamenterler, oy verenlerin sayısı ve dağılımıyla daha uyumlu bir parlamentonun oluşması için reform taleplerinde bulunmaya başladılar. Radikaller olarak anılan bu parlamenterler, daha sık seçim yapılmasını, milletvekili dağılımının nüfusa oranlanmasını, toprak sahibi olmayan mülk sahiplerinin de parlamentoda temsil edilmesini istiyorlardı. İstekleri arasında İngiltere'nin sömürgelerine özgürlük tanıması da yer alıyordu. Cartwright bu alanda verilen mücadeleye yayınladığı çeşitli bildiri ve broşürler, kurduğu dernekler aracılığıyla katkıda bulundu.

Cartwright'a göre İngiliz Anayasası başlangıçtaki demokratik niteliğine yeniden kavuşmalıydı. Monarşi ve Lordlar Kamarası'na karşı olmamakla birlikte, parlamentonun temsili niteliğinin artması gerektiği düşüncesindeydi. Siyasi katılımın mülk sahipliğiyle bütünleşmesini istiyordu. Genel oy hakkını savunuyor, her hanenin en azından bir oya sahip olması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca Amerika'nın kendi geleceğini özgürce belirlemesi ve bağımsızlığına kavuşmasından yanaydı.

Cartwright, bu görüş ve düşüncelerini yaymak için, 1774'te *American Independence, the Interest and Glory of Great Britain* ("Amerikan Bağımsızlığı, İngiltere'nin Çıkar ve Zaferi") adında bir broşür, 1776'da "Take Your Choice" ("Seçiminizi Yapın") adında bir bildiri ve 1774-1824 arasında yazdığı mektupları içeren *Constitutio* adlı bir kitap çıkardı. 1780'de Anayasal Danışma Örgütü'nü kurdu, 1811'de Hampden Kulübü'nün kuruluşuna katıldı. Cartwright'ın görüş ve düşünceleri 1832 Seçim Yasası'nın çıkmasında ve 1837-1843 arasındaki ilk kez siyasi ve iktisadi istemleri birleştiren ve ilk bağımsız işçi hareketi olarak kabul edilen Chartist Hareket'te etkili oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *American Independence, the Interest and Glory of Great Britain*, 1774, ("Amerikan Bağımsızlığı, Büyük Britanya'nın Çıkar ve Zaferi"); *Take Your Choice*, 1776, ("Seçiminizi Yapın"); *Constitutio, 1774-1824*, (ty), ("Anayasa").

• KAYNAKLAR: F.D. Cartwright, *The Life of Major Cartwright*, 1826; H.W.C. Davis, *The Age of Grey and Peel*, 1929; G.S. Weitch, *The Genesis of Parlimentary Reform*, 1913.

• BAKINIZ: GEORGE III.

CARUS, Carl Güstav (1789-1869)

Alman, filozof ve doğa bilgini. Bilinç ve bilinçaltı verilerine dayanarak insanı açıklamaya çalışmıştır.

Leipzig'de doğdu, Dresden'de öldü. Leipzig Üniversitesi'nde kimya ve tıp öğrenimi gördü. 1811'de aynı üniversitede karşılaştırmalı anatomi dersleri vermeye başladı. 1813'te Pfaffendof askeri hastanesinin yöneticisi, 1814'te de Dresden Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tıp profesörü olarak göreve başladı ve yaşamının bitimine dek bu görevi sürdürdü. 1827'de saray doktoru, 1862'de de devlet danışmanı oldu.

Fizyoloji, psikoloji ve felsefe alanındaki çalışmalarının yanı sıra karşılaştırmalı kemikbilimi, böcek anatomisi ve hayvanbilimi üzerine deneysel araştırmalar yapmış, manzara ressamı ve sanat eleştirmeni olarak da ün kazanmıştır.

Felsefe alanında Aristoteles, Platon ve Schelling'den sanatta da yakın arkadaşı Goethe'den etkilenen Carus, özellikle Goethe üzerine birçok kitap yazmış, bunlardan en önemlisi sayılan *Goethe, dessen seine Bedeutung für unsere und die kommende Zeit*, 1863'te Viyana'da yayımlanmıştır. Ölümünden sonra felsefe üzerine yazıları büyük ölçüde unutulduysa da Alman filozof ve psikolog Ludwig Klages onları yeniden değerlendirerek felsefe alanına kazandırmıştır.

Özellikle Aristotelesçi yaklaşımıyla tanınan Carus, felsefeye ruhbilim, biyoloji ve fizyoloji sorunlarından girmiştir. Deney içindeki bir idenin düzensiz bir çeşitlilikten düzenli bir birlik durumuna açılımını Tanrı olarak yorumlamıştır. Ona göre Tanrı ya da Yaratıcı, yalnızca insan anlağına karşılık olan bir varlık değildir; binlerce varlık ve organizmanın, uzam ve zamanda, ortaya çıkışının da temelidir. Bilinmeyen Tanrı doğada düzenleme, yapı ve organik birlikle görünüş alanına çıkar. Varlığın temeli olan Tanrı uzam ve zamanın dışında, değişimsiz ve sonsuzdur. Bir düşünce ya da öngörü olarak O, yaşam ve evrende, her yerde bulunandır. Yaşam olarak, canlı hücre ve göksel varlıklardan kurulu küredir. Özdek olarak sonsuz türlülükteki nesnelerde bulunan esirdir. Tanrı bir bütün olarak diridir ve tek tek varlıklar onun yansımalarından oluşur.

Carus'a göre gövde ruhtan ayrılmaz. Çünkü gövde de, belli bir anlamda, "ruh"tur. Gövde, ruhun bilinmeyen bölümünün bilinen bölümünü etkilemesidir; ruh ise bilinen bölümün bilinmeyen bölümü etkilemesidir. Carus bilinçli görüngünün kaynağını ruhun bilinçsiz bölgelerinde arayarak, psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Ona göre yaşamı ve insan ruhunu anlamak bilinmeyen Yaratıcı'nın bilinçli duruma gelişi konusunda gözlemlere dayanır. Evrensel bilinçsizlik de kendi içinde teleolojik (ereksel) değildir; ancak insan gibi bilinçli bireyler yoluyla bilinçli duruma geldiği zaman ereğine ulaşır. Bilinç, nesnelerin kendisinden daha dayanıklı olmadığı için, geçmişle gelecek arasındaki bir an, bilincin bilinçsizden çıktığı an, olarak ele alınır. Bilincin gelişiminin koşulu, sinir sistemi yoluyla izlenimin odaklanması ve dış dünyadan gelen yeni izlenimlerin bellek yoluyla sağlamlaşmasıdır. Bilinç anı kendisini ya uyku yoluyla koruyabilir ya da bilinmeze geri döner.

İnsan algısını, iki ayrı dünyayı yansıtan sezgisel (bilinçsiz) ve bilinçli iki türe ayıran Carus, fiziksel deney ve matematikle elde edilen gerçeği, doğrudan doğruya duyguyla elde edilen bilgiye göre daha önemsiz sayar ve ikincisini daha yüksek tinsel gerçeklerin bir anlatımı olarak tanımlar.

Ayrıca türlü insan ırklarının akıl bakımından gelişmelerinin eşit olmadığını öne sürerek ırkçı bir görüşü benimsediği söylenen Carus, gerek bu konu-

Resim 180
CAPPIELLO Bir etsuyu firması için afiş

Resim 181
*Vittore CARPACCIO "**Elçilerin Gelişi**" - Ayrıntı - Venedik Akademisi, İTALYA*

Resim 182
CARAVAGGIO ***"Haçtan İndirme"*** *Vatican Pinakoteki-Roma, İTALYA*

Resim 183
CARAVAGGIO ***"Aziz Paulus'un İmana Gelmesi"*** *Santa Maria del Popolo-Roma, İTALYA*

Resim 184
Carlo CARRA
"Kutlama Töreni"
Özel Koleksiyon-Milano, İTALYA

Resim 185
Annibale CARRACCI
"Aziz Antonius'un Baştan Çıkarılması"
Ulusal Galeri - Londra, İNGİLTERE

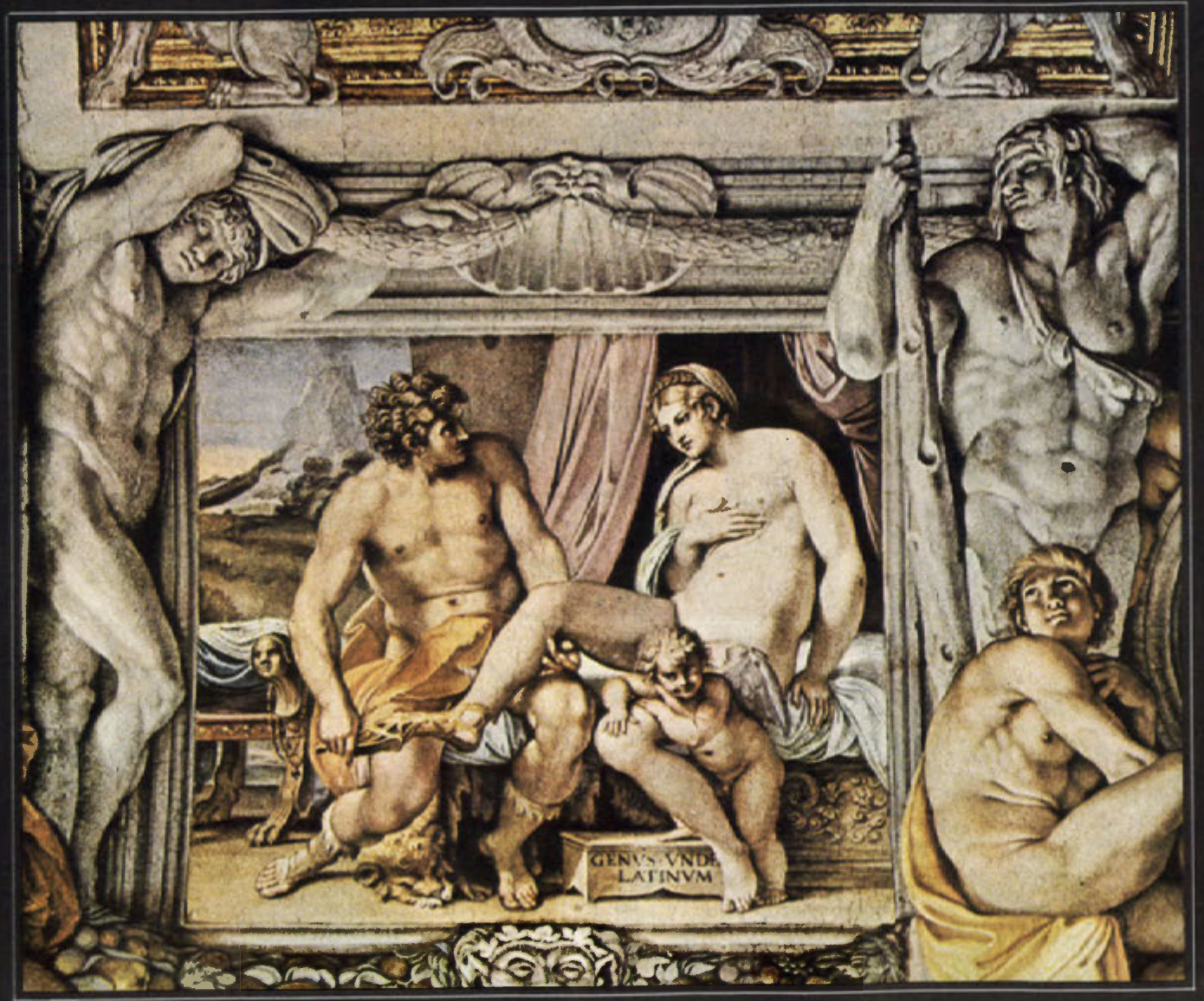

Resim 186
Annibale CARRACCI
Farnese Sarayı
Duvar Freski
Roma, İTALYA

Resim 187
A.M. CASSANDRE Gazete Afişi

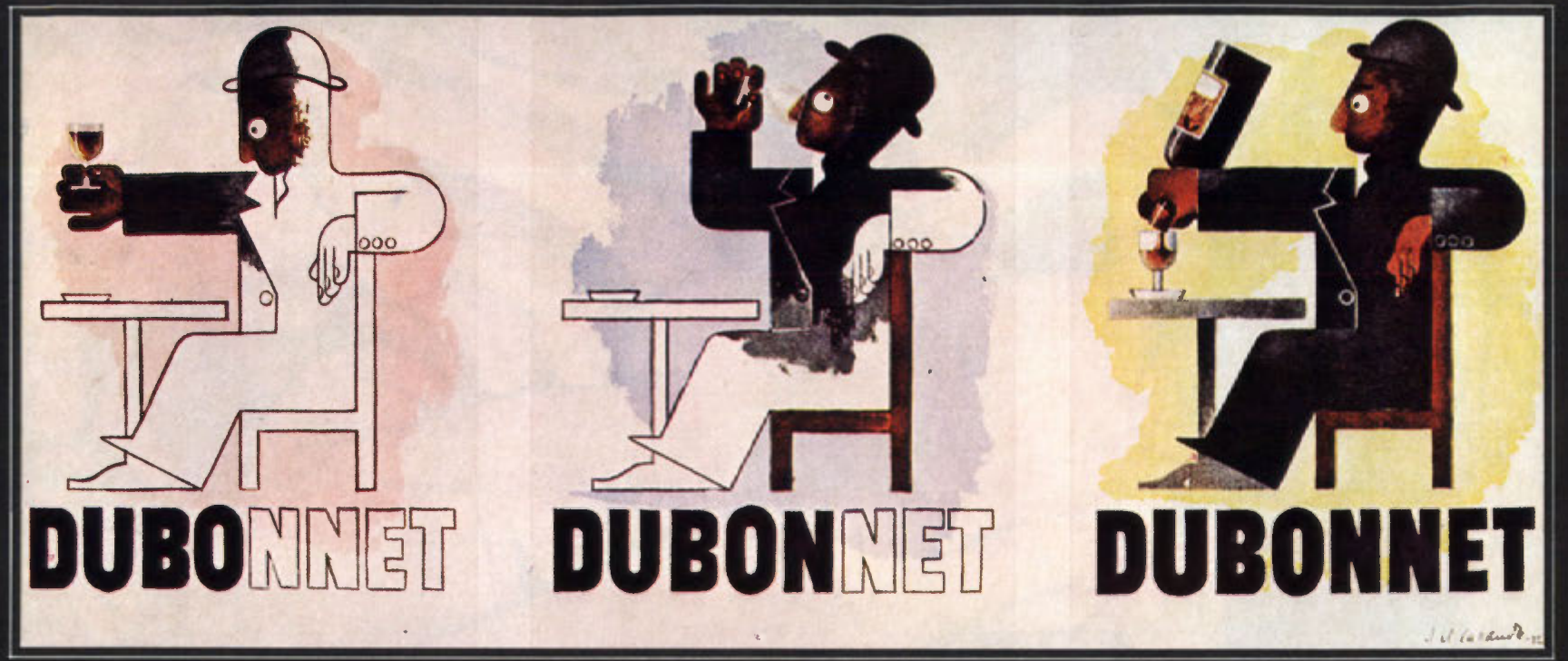

Resim 188
A.M. CASSANDRE ***Dubonnet İçin Afiş***
Ulusal Kütüphane - Paris, FRANSA

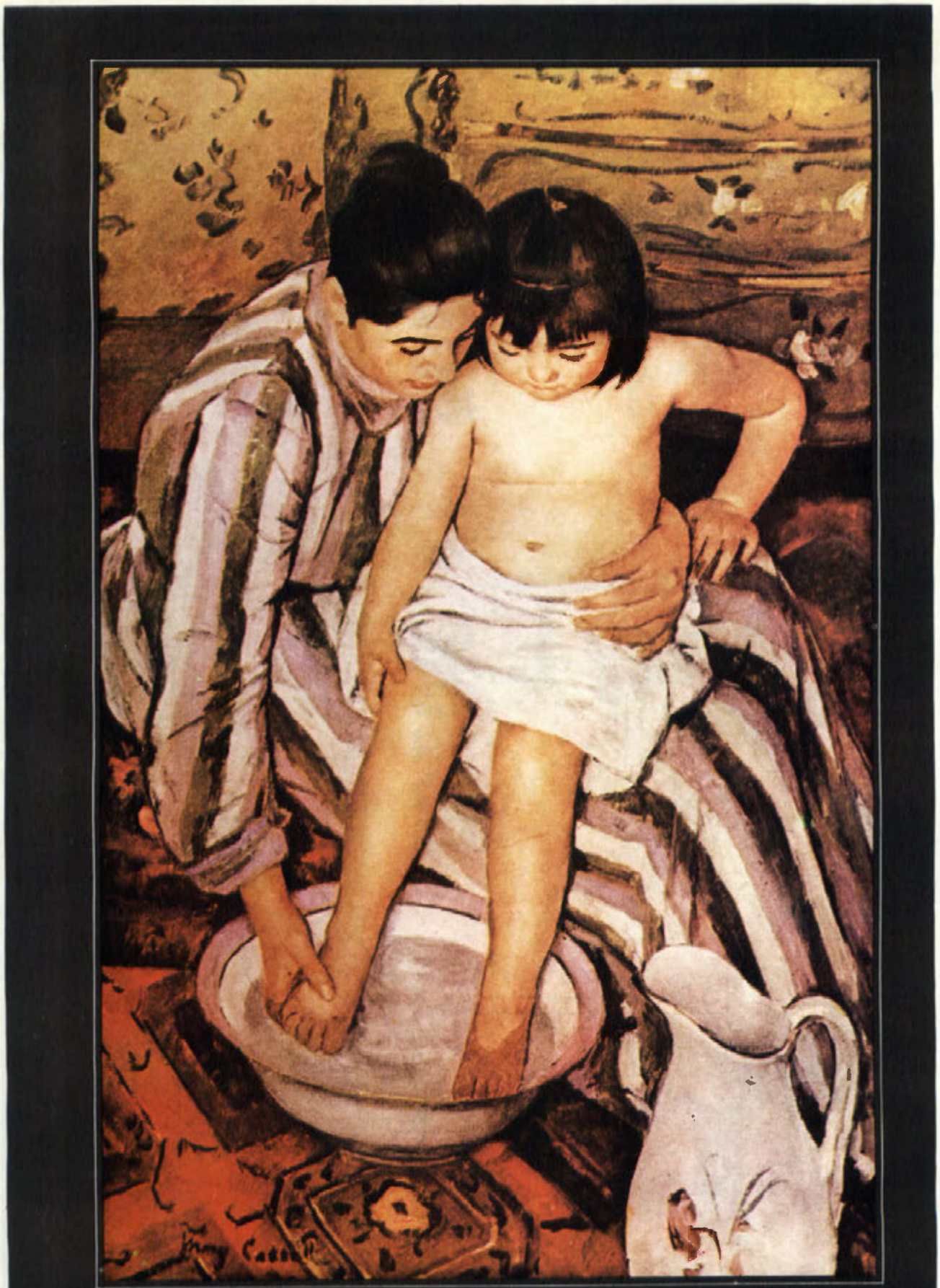

Resim 189
Mary CASSAT ***"Banyo"*** *Sanat Enstitüsü - Chicago, ABD*

da, gerek yaşam mekanizmasında bilinçsizliğin bilinçli görüngüyü açıklamaktaki etkisi, insan gövdesinin simgeciliği, hayvan dünyasında ruh tarihinin basamakları, karşılaştırmalı psikoloji gibi konularda birçok yapıt vermiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Goethe*, 1843; *Psyche, zur Entwicklungsgeschichte der Seele*, 1846, ("Ruh ve Ruhun Gelişim Tarihi"); *Symbolik der menschlichen Gestalt*, 1853, ("İnsan Oluşumunun Simgesi"); *Lebenserinnerungen*, 1856-1866, ("Yaşam Anıları"); *Goethe: dessen seine Bedeutung für unsere und die kommende Zeit*, 1863, ("Goethe: Çağımızdaki ve Gelecekteki Önemi").

- KAYNAKLAR: C. Bernoulli, *Die Psychologie von Carl Gustav Carus*, 1925; H. Kern, *Carus: Persönlichkeit und Werk*, 1942.

- BAKINIZ: ARİSTOTELES, GOETHE, KLAGES, PLATON, SCHELLING.

CARUSO, Enrico
(1873-1921)

İtalyon, tenor. 20. yy'ın başındaki en ünlü opera sanatçılarındandır.

25 Şubat 1873'te, Napoli'de doğdu, 2 Ağustos 1921'de aynı yerde öldü. Babası çilingirdi. 1891'de şan eğitimi görmeye başladı. 1894'te gezici bir opera topluluğuyla birlikte Napoli'deki Teatro Bellini'de sahneye çıktı, ancak başarı sağlayamadı. 1897'de Cilea'nın *L'Arlesiana* operasında başrol oynayarak dikkatleri çekti. Bir yıl sonra Puccini'nin *La Bohème*'inde Rodolfo rolüyle İtalya çapında üne kavuştu. Aynı yıl Giordano'nun *Fedora* operasının açılışında başrolü aldı. 1900'ü izleyen yıllarda Leoncavallo'nun *I Pagliacci* operasında Canio ve Puccini'nin *Manon Lescaut* operasında Des Grieux rollerini oynayarak dünya çapında üne kavuştu. 1903'ten başlayarak New York Metropolitan Operası'nın sürekli yıldızlarından oldu. Aynı dönemde, fonografın önemini kavrayan ilk sanatçı olarak bir dizi kayıt yaptı. Aynı zamanda iyi bir karikatürcüydü.

Caruso'nun sesi güçlü ve yumuşak bir lirik tenor olarak tanımlanmıştır. Birçok Fransız ve İtalyan operasındaki tenor rollerini rahatlıkla üstlenmesinin yanı sıra İtalyan baladlarında ve Napolitenler'de de üstün bir başarı göstermiştir. Caruso, müzik yapıtlarının teknik olanaklarla çoğaltılması ve konser ve opera gösterisinin özgünlüğünü kısmen yitirmesi döneminin başladığını ilk farkeden opera sanatçısıdır. Yaptığı kayıtlarla İtalya'da zaten popüler bir sanat olan operanın dünya çapında popülerleşmesinde önemli katkısı olmuştur. Caruso opera sanatçıları arasında sahne korkusu en belirgin olanlardandır. Sahnede gereğinden çok heyecanlandığı için yaşamının önemli bir bölümünde aşırı içki ve sigara tutkunluğuna düşmüştür. Bu yüzden opera yaşamının son döneminde sesinin eski yumuşaklığını kaybettiği öne sürülmüştür.

CARVER, George Washington
(1864-1943)

ABD'li tarım uzmanı. Güney'de yeni tarım tekniklerinin bulunmasına ve uygulanmasına öncülük etmiştir.

1864'te Missouri Eyaleti'nin Diamond Grave kentinde doğduğu sanılan George W. Carver köle olarak dünyaya geldiğinden doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 5 Ocak 1943'te Tuskegee kentinde öldü. ABD'deki iç savaşın sonlarına doğru köle hırsızları tarafından annesi ile birlikte Arkansas'a kaçırıldı. Burada annesini kaybeden ve hastalanan George'u bulan sahibi Moses Carver, bir yarış atı karşılığında onu geri aldı. ABD Anayasası'nda 1865'te yapılan değişiklikle kölelik yasaklandığında, George da özgürlüğüne kavuştu; ancak, ortaöğrenim yaşına değin soyadını aldığı Carver'ın yanında kaldı.

İlköğrenimini, Neosho kentinde bir siyah okulunda yaptıktan sonra Kuzey eyaletlerinde ortaöğrenim olanakları aramaya başlayan Carver, Kansas Eyaleti'nin Minneapolis kentinde bir liseye girmeyi başardı. Bu eyalette başvurduğu bir üniversiteye siyah olduğu gerekçesiyle kabul edilmeyince, Iowa'ya gitti ve Indianola'daki Simpson College'a kabul edildi. 3 yıl sanat ve piyano öğrenimi gördü, daha sonra Iowa Eyalet Tarım Okulu'nda başladığı tarım öğrenimini 1894'te tamamladı. 1896'da da lisanüstü derecesi aldı. Aynı okulda öğretim üyeliğine atanan Carver, Alabama Eyaleti'nin Tuskegee kentindeki Tuskegee Enstitüsü'nün kurucusu ve başkanı Booker T. Washington'un çağrısı üzerine, enstitünün tarım bölümü başkanlığı göreviyle Tuskegee'ye gitti, 1905'te enstitünün tarımsal araştırmalar bölümü başkanlığına getirildi. Siyahların daha iyi bir öğrenim görebilmeleri için kurulmuş olan bu enstitüdeki görevi kabul ettikten sonra yaşamını Güney eyaletlerinde yaşayan siyahların eğitimine ve bölgenin iktisadi kalkınmasına adadı.

Carver, Tuskegee'ye gittiğinde Güney'in geleneksel tarımsal ürünleri olan pamuk ve tütün, yaşamlarını çiftçilikle kazanmaya çalışan siyahları hiç bitmeyen borçlar içinde yaşamaya mahkûm ediyordu. Carver'ın ilk önerisi toprağın azotunu tüketmeyen, ayrıca zengin protein içeriğinden dolayı siyah çiftçilere daha sağlıklı bir yaşam sağlayacak baklagillerin pamuk ve tütünle dönüşümlü olarak ekilmesiydi. Özellikle yer fıstığı ekimini yaygınlaştırmayı başardıktan sonra ürün fazlasından nasıl yararlanılabileceği konusunda çalışmalar yapan Carver, yer fıstığından yaklaşık 300, tatlı patatesten 118, "pecan" cevizinden de 60'ın üzerinde, yağ, peynir, un gibi gıyecek maddelerinden, sentetik plastik, tutkal gibi sanayi ürünlerine değin çok çeşitli yan ürünler geliştirdi. Bunların dışında, tahta tozundan sentetik mermer, bamya elyafından ip, hasır ve halat, yapraklardan ve bataklık çamuru karışımından da gübre imal etmeyi başardı.

Carver, bütün çalışmalarını ve buluşlarını hiçbir kişisel çıkar gözetmeden dünyaya açıklamış ve başta Güney'li çiftçiler olmak üzere herkesin yararlanmasını sağlamıştır. Carver'ın ünü kısa zamanda dünyaya yayılmış, çeşitli ülkelerden tarıma ilişkin problemle-

rin çözümü için kendisinden yardım istenmiştir. 1916'da Londra'daki Royal Society üyeliğine seçilmiş, birçok ödül kazanmıştır. Franklin Roosevelt, Mahatma Gandhi gibi ünlü devlet adamlarıyla da dostluğu olan Carver, bütün yaşamı boyunca ırkçılığın ancak eğitimle ortadan kaldırılabileceğine inanmış ve siyahların eğitimi için çaba harcamıştır.

Dünya çapında ünü, siyah-beyaz ilişkilerinde ılımlı ve ölçülü tavrıyla uzun bir süre ABD'li siyahlara bir örnek oluşturan Carver'ın bu nitelikleri, özellikle 1960'larda başlayan, siyahların haklarını savunmaya yönelik politik hareketlerin (Civil Rights Movement) ışığında sorgulanmış, kendisinin daha çok beyazların siyahlara örnek olarak sundukları aşırı uzlaşmacı bir kişiliğin simgesi olduğu vurgulanmıştır.

• KAYNAKLAR: A.W. Bontemps, *The Story of George Washington Carver*, 1954; L. Elliott, *George Washington Carver: The Man Who Overcame*, 1966.

• BAKINIZ: M.L. KING, B.T. WASHINGTON.

CASALS, Pau
(1876-1973)

İspanyol viyolonselci, orkestra şefi ve besteci. Üstün bir yorumcu olarak tanınmış, çalışmalarıyla müziğin toplumla ilişkisine yeni bir canlılık getirmiştir.

29 Aralık 1876'da Katalonya'da, Tarragona yakınındaki Vendrell'de doğdu, 22 Ekim 1973'te Rio Piedras'ta öldü. İlk müzik derslerini küçük yaşta, orgcu olan babasından aldı. Madrid'de, Krallık Konservatuvarı'nda öğrenimini tamamladıktan sonra, Barcelona Konservatuvarı'nda viyolonsel öğretmenliğine başladı. Bu dönemde, viyolonselin çalınışı üzerine kendi ilkelerini geliştirdi. 1895'te Paris Operası'nda orkestrada solist olarak görev aldı. İlk resitallerini de 1898'de, Paris ve Londra'da verdi. Daha sonra ABD ve Avrupa'da gerçekleştirdiği turnelerle bir virtüöz olarak tanınmaya başladı. Önemli faaliyetlerinden biri de, piyanist Alfredo Cortot ve kemancı Jacques Thibaud ile 1905'te kurduğu trio (üçlü) olmuştur.

Orkestra yöneticisi olarak Casals, viyolonselde olduğu ölçüde yetkin değildir ama bu alandaki çalışmaları yine de daha az önemli sayılmamalıdır. 1919'da kurduğu ve üyelerinin çoğu Barcelonalı işçiler olan Orquesta Pau Casals Avrupa'da başarılı konserler verdiği gibi, Katalonya'da halkın klasik müzikle ilk kez düzenli ve yakın bir ilişkiye girmesinde büyük bir rol oynamıştır. Toplumsal ve siyasal koşullarla her zaman yakından ilgilenmiş olan sanatçı, 1933'ten sonra, Almanya'da özellikle Yahudi kökenli sanatçılara yapılan aşırı baskıları protesto eden müzikçiler arasında yer aldı ve bu ülkede konser vermeyi reddetti. İspanya İç Savaşı, 1936'da, belki de en önemli yapıtı olan orkestra çalışmalarının kesintiye uğramasına yol açtı. Franco rejimini kabullenmeyerek, 1940'ta ülkesinden ayrıldı. Fransa Pireneleri'nde, İspanya sınırı yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Prades'a yerleşti. 1950'den başlayarak burada her yıl yinelenen bir oda müziği festivali düzenledi. Festival Avrupa ve ABD'den izleyicilerin geldiği ilginç bir müzik olayı niteliğini kazandı.

Casals, 1956'da Puerto Rico'ya geçerek San Juan'a yerleşti. Orada da benzer bir festival örgütledi. 1950'lerde, siyasal gerekçelerle ABD ve İngiltere'de konser vermeyen sanatçı, Prades ve Puerto Rico dışında, seyrek olarak izleyici önüne çıktı.

Üstün bir tekniğe sahip olan Casals, viyolonselin çalınışında, bugün birçoğu benimsenmiş bulunan yöntem yenilikleri getirmiştir. Çalgısına tam anlamıyla hakimdi ve en zor parçaları bile büyük bir kolaylıkla çalabiliyordu. Mükemmel sayılan tekniği, her zaman müziksel yorumlamanın denetiminde ve hizmetinde olmuştur. Güçlü yorumuyla, Bach'ın solo viyolonsel için süitlerini akademik bir ilgi konusu olmanın ötesine geçirmiş, konser programlarına kazandırmıştır. Başka birçok bestecinin viyolonsel sonatlarına ve konçertolarına özgün yorumlar getirmiştir.

Koro, orkestra ve oda müziği yapıtları bestelemiş olan Casals orkestra çalışmalarıyla, düzenlediği konser ve festivallerle müziğin toplumsal bir etkinlik olarak kavranmasında önemli bir rol oynamıştır.

• BAKINIZ: CORTOT, THIBAUD.

CASARÈS, Maria
(1922)

İspanyol asıllı Fransız oyuncu. Modern oyunlardaki başarılı yorumları ile tanınır.

21 Kasım 1922'de İspanya'da doğdu. Konservatuvarda tiyatro öğrenimi gördü. İlk kez 1942'de Paris'te sahneye çıktı. 1943'te J.M. Synge'nin *Deidre of the Sorrows* adlı trajedisindeki ve 1945'te *Les dames du Bois de Boulogne* ("Boulogne Ormanı Kadınları") adlı filmdeki rolleriyle eleştirmenlerin ilgisini çekti. Daha sonra Ibsen'in *Yapı Ustası Solness* ve A. Camus'nün *Le malentendu* ("Yanlış Anlaşılma"), *L'État de siége* (Sıkıyönetim), *Les Justes* (Doğrular) adlı oyunlarında başrolleri oynadı. 1947'de H. Pichette'nin *Les Épiphanes* adlı öncü (avant-garde) yapıtında çıkardığı oyun çok beğenildi. 1952'de Comédie Française'e katılarak L. Pirandello'nun *Altı Kişi Yazarını Arıyor*, P. Merimée'nin *Le carrosse du Saint-Sacrament* ("Saint-Sacrament'in Saltanat Arabası") adlı yapıtlarında rol aldı. 1955'te J. Vilar'ın yönetimindeki TNP'ye (Théâtre National Populaire-Ulusal Halk Tiyatrosu) katıldı, *Le triumphe de l'amour* ("Aşkın Zaferi"), *Lady Macbeth*, *Phédre* ve *Dear Lear* ("Sevgili Lear") gibi yapıtlarda oynadı.

Casarès özellikle modern sahne yapıtlarında ve klasik trajedilerin yeni yorumlarında gösterdiği başarıyla dikkat çekmiştir.

CASEMENT, Roger David
(1864-1916)

İrlanda asıllı İngiliz devlet adamı. İrlanda'nın bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

1 Eylül 1864'te Dublin yakınlarındaki Kingstown'da (bugünkü Dun Laoghaire) doğdu, 3 Ağustos 1916'da Londra'da öldü. Protestan bir aileden geliyordu. 1895'te girdiği İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda 1912'ye kadar çalıştı. 1895-1898 arasında Mozambik'te, 1898-1900 arasında Angola'da, 1901-1904 arasında Kongo'da ve 1906-1911 arasında Brezilya'da konsolosluk görevinde bulundu. Konsolosluk görevi sırasında Avrupalı tüccarların yerli halka yaptıkları zulme ilişkin raporlar yazarak uluslararası ün kazandı. 1904'te yayımladığı Kongo raporunun ardından, Belçika bu ülkedeki sömürge yönetimini değiştirmek zorunda kaldı. Putumayo ile ilgili raporu ile 1912'de şövalyelik unvanı kazandı. Sağlığı bozulduğu için 1912'de görevinden ayrılarak İrlanda'ya geri döndü. Yaşamının geri kalan bölümünde İrlanda'nın bağımsızlığını kazanması için mücadele verdi.

1913'te İrlanda milliyetçilik hareketine katılan Casement, aynı yıl İrlanda Milliyetçi Gönüllüleri adlı örgütün kuruluşuna katkıda bulundu. Haziran 1914'te İngiltere'ye karşı mücadele eden güçlere yardım istemek için New York'a gitti. Ardından, aynı yıl çıkan I. Dünya Savaşı'nı İrlanda davası yararına kullanmak için bazı girişimlerde bulundu. İngiltere'ye karşı üstünlük kazanmak amacıyla kendine destek olacağını umduğu Almanya ile ilişki kurdu. Kasım 1914'te Berlin'e gitti, ancak Almanya İrlanda'ya etkin bir biçimde destek olmayı reddetti. Almanya'dayken ülkesinde bir ayaklanma hazırlandığını öğrenen Casement, zamansız bulduğu bu ayaklanmayı engellemek için bir Alman denizaltısıyla İrlanda'ya döndü. 21 Nisan 1916'da Tralee'de tutuklandı ve Londra'ya götürüldü. Vatana ihanetle suçlanan Casement 29 Haziran 1916'da ölüme mahkûm edildi. İngiltere hükümetine yaptığı eski hizmetleri nedeniyle asılmasına karşı çıkanlar olduysa da 3 Ağustos 1916'da idam edildi.

- **YAPITLAR:** *The Black Diaries*, (ö.s.), P. Singleton Gates ve M. Girodias (der.), 1959, ("Kara Günlükler").

- **BAKINIZ:** COLLINS, CONNOLLY, EMMET, GRIFFITH, HYDE, O'CONNELL, O'KELLY, PARNELL.

CASLAVSKA, Vera
(1942)

Çekoslavakyalı jimnastikçi. Jimnastik sporuna kendi adı verilen perende hareketini kazandırmıştır.

3 Mayıs 1942'de doğdu. İlk büyük başarısını 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda gösterdi. Atlama beygirinde 19,483 puanla, dengede de 19,449 puanla ve bayanlar ferdi sıralamada 77,564 puanla birinci olarak üç altın madalya kazandı. 1965 Avrupa, 1966 Dünya ve 1967 Avrupa jimnastik şampiyonalarında başarılarını tekrarlayarak toplam 10 altın madalya kazanan Caslavska, 1968 Mexico Olimpiyat Oyunları jimnastik yarışmalarında atlama beygirinde 19,775, paralel barda 19,650, yer hareketlerinde 19,675, bayanlar ferdi genel sıralamada 78,75 puanla dört altın, dengede ise 19,575 puanla bir gümüş madalya daha kazandı. Kendi buluşu olan bir perendeyi jimnastik sporuna kazandıran Vera Caslavska'nın bu stili kendisinden sonra da birçok bayan jimnastikçi tarafından uygulandı ve bu hareket "Caslavska perendesi" olarak anıldı. Caslavska 1968 Olimpiyatları'ndan sonra sporu bıraktı.

CASSANDRE
(1901-1968)

Fransız, ressam ve grafikçi. Çeşitli öğeleri ustalıkla birleştirdiği afişleriyle 20. yy grafik sanatını etkilemiştir.

24 Ocak 1901'de Ukrayna'da Harkov kentinde doğdu, 19 Haziran 1968'de Paris'te öldü. Asıl adı Adolphe-Jean-Marie Mouron'dur. 1915'te Paris'e yerleşti, Académie Julian'da sanat öğrenimi gördü. 1926'da Alliance Graphique adlı bir reklam ajansı kurdu. 1927'de *Etoile du nord* (Kuzey Yıldızı) adlı çalışmasıyla adını duyurdu. Kısa bir süre sonra deneysel *tipografi*'ye (düzbaskı) yöneldi; 1932'de gerçekleştirdiği *Dubo, Dubon, Dubonnet* adlı afişiyle dizi-posterin ilk örneğini verdi. 1936-1938 arasında birkaç kez ABD'ye gitti. 1939'dan sonra afiş çalışmalarını bırakarak tiyatro dekoru ve resim yapmaya başladı.

Cassandre, büyük sezgisi ve zengin düş gücüyle çok çeşitli konularda afiş çalışmaları yapmıştır. Gazeteler, tren ve deniz yolları, içki firmaları ve büyük mağazalar için hazırladığı sayısız afişi vardır. Kompozisyonlarında güçlü bir bireşim görülür. Büyük gülmece gücünü, alışılmamış bir biçim ve renk anlayışıyla birleştirmiş; hareketten, çarpıcı ve izleyeni kavrayıcı bir öğe olarak yararlanmıştır. Önemli olan şeyin kolayca algılanması için yalın bir anlatım kullanmış, gücü incelikle, katılığı saydamlıkla, durgunluğu ise canlılıkla bütünleştirmiştir.

CASSAT, Mary
(1845-1926)

ABD'li ressam ve gravürcü. Japon ve İran sanatından aldığı süsleme öğeleri ile bütünleştirdiği izlenimci (empresyonist) bir üslup geliştirmiştir.

22 Mayıs 1845'te Pennsylvania Eyaleti'nin Allegheny kentinde doğdu, 14 Haziran 1926'da Fransa'da Mesnil-Théribus'de öldü. 1861-1865 arasında Phila-

delphia Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi gördü. 1866'da Fransa'ya yerleşti. 1872'den sonra sık sık sergilere katıldı, resimleri Degas'nın ilgisini çekti. Onun önerisi üzerine İzlenimciler'e katıldı. Portrelerinde çevresindeki insanları ve bunların ailelerini işledi. ABD'li zengin koleksiyoncuların resim toplamalarına yardım etti. Uzun yaşamı boyunca evlenmedi, son on yılını kör olarak geçirdi.

Cassat'ın İzlenimciler'le birlikte sergilediği ilk resimler, onlarınkilere oranla daha yumuşak bir hava taşır. Kızkardeşini ve annesini model olarak kullandığı *The Cup of Tea* (Bir Bardak Çay) *Lady at the Tea Table* (Çay Masası Başındaki Kadın) ve *The Bath* (Banyo) gibi izlenimci resimlerinden sonra, Degas'nın etkisiyle Japon *estamp*'larının (tahta baskı resmi) süs öğeleri ile izlenimci renkçiliği birleştirmeye çalışmıştır. Özellikle *Modern Women* (Çağdaş Kadın), *In the Garden* (Bahçede) gibi resimlerinde Japon *estamp*'larından ve İran minyatürlerinden aldığı motifleri büyük bir başarıyla kullanmıştır.

Gravürlerinde yağlıboya resimlerindeki kadar başarılı değildir. Bu yapıtları özellikle desen yönünden zayıftır. Buna karşın Utamaro ve Toyokini gibi Japon ustaların etkisi altında yaptığı renkli baskılarında olgun bir motif ve zengin bir renk anlayışı vardır. Yağlıboyalarında olduğu gibi baskılarında da düz ve pastel renkler kullanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Cup of Tea*, 1877, (Bir Bardak Çay); *Lady at the Tea Table*, 1892, (Masa Başındaki Kadın); *The Bath*, 1893, (Banyo); *Modern Women*, 1893, (Çağdaş Kadın); *In the Garden*, 1893, (Bahçede); *Woman Bathing*, 1891, (Yıkanan Kadın); *The Letter*, 1891, (Mektup).

CASSEL, Gustav
(1866-1945)

İsveçli iktisatçı. Neo-Klasik iktisadın değer ve genel denge kuramları üzerine çalışmıştır.

Cassel, mühendislik öğrenimi gördükten sonra iktisada ilgi duyarak bu alanda uzmanlaşmaya karar verdi. Neo-Klasik Okul'un İsveç'teki temsilcilerindendi ve tanınmış iktisatçılardan Wicksell, Ohlin, Myrdal ve Heckscher'in çağdaşıydı. Cassel de Jevons gibi Neo-Klasik iktisadın değer ve bölüşüm kuramları dışındaki tüm alanlarda tümevarım yöntemini kullandı. Özellikle para kuramı üzerine çalıştı ve iki dünya savaşı arasında dünya ekonomisini sarsan parasal bunalımları inceledi.

Cassel, Walras'ın genel denge kuramını geliştirdi. 1918'de Almanya'da yayımlanan ***Theoretische Sozialökonomie*** ("Toplumsal Ekonomi Kuramı") adlı kitabında iktisadi olayları yalnızca fiyatlardan yola çıkarak dar bir alan içinde açıklamaya çalıştı. Değer ve fiyatların varlığını veri kabul ederek, arz ve talebin fiyatlar tarafından belirlenen miktarlara göre ortaya çıktığını söyledi. Genel denge modeli için kurduğu denklemlerin tüm fiyatların birbiriyle olan ilişkisini verdiğini, ama tek bir mutlak fiyatın belirlenemediğini gördü. Ancak fiyatlardan birinin bilinmesi durumunda diğerleri de ona bağlı olarak bulunabiliyordu. Bu sorunu çözebilmek için, altını, fiyatları belirleyecek mal olarak seçti ve altının fiyatını tanımlamaya çalıştı. Cassel'in modeli iktisadi olayları açıklamakta yetersiz kaldığı, mantıki olarak tutarsız olduğu toplumsal etmenler ve bireylerin davranışları öğelerinden yoksun olduğu gerekçeleriyle birçok iktisatçı tarafından eleştirildi.

Walras'da olduğu gibi Cassel'de de iktisadi yaşamın tüm sorunları değerde düğümleniyordu. Cassel, değerin neye göre belirlendiği konusunda bir incelemeye girmeden değeri başlangıç noktası aldı. Bazı Neo-Klasik iktisatçıların değeri belirlemede marjinal fayda kuramını çözüm olarak görmelerini yanlış buldu ve fayda analizine dayanmadan da talep fonksiyonunun çizilebileceğini savundu. Bu konudaki görüşlerini 1899'da yayımlanan *Grundrisse einer elementaren Preislehre* ("Fiyat Öğretisinin Temel İlkelerinin Açıklaması") adlı kitabında ele aldı. Faydanın ölçülemeyeceğini ama bireylerin tüketim konusundaki tercihlerinin bir sıralamasının yapılabileceğini ve tercihler sıralaması yoluyla talep fonksiyonuna ulaşılabileceğini belirtti. Günümüzde ekonometri alanındaki talep araştırmalarında Cassel'in bu yaklaşımından yola çıkılarak talep fonksiyonunun fayda analizinden bağımsız bir biçimde doğrudan araştırılmasına gidilmektedir.

Cassel'e göre üretim dalgalanmalarının en önemli nedeni yatırımlardaki istikrarsızlıktır. Aşırı üretim, tasarrufların ve yatırımların yatırım malları alanında birikmesinden kaynaklanır. İktisadi bunalım ve canlılık dönemlerinin birbirini izlediğini düşünen Cassel, bunalımların nedeninin parasal olmadığını, bu nedenle de bunalım dönemlerinde para politikalarının geçersiz olduğunu savundu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Grundrisse einer elementaren Preislehre*, 1899, ("Fiyat Öğretisinin Temel İlkelerinin Açıklaması"); *Theoretische Sozialökonomie*, 1918, ("Toplumsal Ekonomi Kuramı").

CASSINI, Giovanni Domenico
(1625-1712)

İtalyan asıllı Fransız astronom. Satürn'ün iki uydusunu keşfetmiş ve Paris Gözlemevi'ni kurmuştur.

8 Haziran 1625'te, İtalya'nın Akdeniz kıyısındaki Perinaldo kasabasında doğdu, 14 Eylül 1712'de Paris'te öldü. Soylu bir ailenin çocuğuydu. Cenovalı Cizvitler'in eğitiminde yetişti ve önceleri edebiyatla ilgilenerek Latince şiirler yazdı. O yıllarda okuduğu astroloji kitapları ilgisini bu alana çekince, çalışmalarını astroloji ve astronomi üzerinde yoğunlaştırarak kısa sürede büyük ün kazandı ve 1650'de, henüz 25 yaşındayken Bologna Üniversitesi'nde profesörlüğe getirili. Ailenin ilk astronomu olduğu için Cassini I diye adlandırılır. 1669 yılı başlarında Fransız devlet adamı Jean Baptiste Colbert'in çağrısı üzerine Fransa'ya giden Cassini, aynı yıl Fransız Bilimler Akademi-

si'ne üye oldu. Jean-Dominique Cassini adıyla tanındığı bu ülkede 1671'de Paris Gözlemevi'ni kurdu ve ilk müdürü oldu.

Cassini I, 1652'de gözlemlediği bir kuyrukluyıldızın hareketinin düzenli olmasını, bu hareketin belli yasalara bağlı olduğunu öne sürerek açıkladı. Ayrıca o güne dek astronominin çözümsüz sayılan önemli problemlerinden birini, bir gezegenin yeröte noktası ile dışmerkezliği arasındaki geometrik bağıntıyı çözdü. 1653'te de, Bologna'daki San Petronio Kilisesi'nin bahçesindeki meridyen çizgisini düzeltmek amacıyla, 27 m yüksekliğindeki düşey bir sütundan oluşan bir "gnomon" dikerek bu aletle tutulma dairesinin eğimi, Güneş yörüngesinin dışmerkezliği gibi bazı parametrelerin değerlerini yeniden hesaplamak için birçok gözlem yaptı.

1665'te Jüpiter'in lekelerini ve uydularını gözlemleyen Cassini, bu uyduların hareketini açıkladı ve gezegenin ekseni çevresindeki dönme süresini 9 saat 58 dakika olarak hesapladı. Ayrıca Venüs ve Mars gezegenlerinin eksenleri çevresindeki dönme süreleriyle ilgilenerek, Mars için bu süreyi 24 saat 40 dakika olarak saptadı.

Paris Gözlemevi'nde de Güneş lekelerini gözlemleyen ve Güneş'in dönme süresinin daha önce hesaplandığı gibi bir ay değil 27 gün olduğunu belirleyen Cassini I, Satürn'ün iki uydusunu keşfetti ve gezegenin çevresindeki halkanın gerçekte birçok halkadan oluştuğunu açıkladı. Aynı gözlemevinde, Jüpiter uydularının tutulmaları üzerinde Roemer ile birlikte yaptıkları gözlemler, Roemer'in ışık hızını hesaplamasına yardımcı oldu.

Astronomi dışında geodeziyle de ilgilenen Cassini I'in hazırladığı gökcismi tabloları, III. Ahmed zamanında Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi aracılığıyla İstanbul'a getirilmiş, bu el yazması zicler III. Mustafa tarafından 1772'de *Tuhfe-i Behic-i Rasini Terceme-i Zic-i Kasini* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

Cassini ailesi, Cassini I'den başlayarak dört kuşak boyunca Paris Gözlemevi müdürlüğünü babadan oğula devrederek sürdürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Opera Astronomica*, 1666, ("Astronomi Çalışmaları"); *Ephemerides Bononienses mediceorem siderum*, 1668, ("Bologna Gökgünlükleri").
- **KAYNAKLAR:** A. Adıvar, *Osmanlı Türkelerinde İlim*, 1970; C. Wolf, *Histoire de l'Observatoire de Paris*, 1902.
- **BAKINIZ:** BRADLEY, GALILEI, LAPLACE, O. ROEMER.

CASSIODORUS, Flavius Magnus Aurelius
(488-583)

İtalyan, filozof. Felsefe ve anlık konusundaki yapıtlarıyla skolastik felsefeye kaynak oluşturmuştur.

Kalabriya'nın Scylacium kasabasında doğdu ve orada öldü. Yaşamı konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. 20 yaşındayken Heruler kralı Odoaker'den kontluk payesini alan Cassiodorus, bu krallığın yıkılmasıyla birlikte Ostrogot Kralı Theoderich'in sarayına çağrılmış; burada önce yazıcı, sonra da maliye bakanı olarak görev almıştır. Theoderich'den sonra gelen krallar tarafından da değerli görülerek adalet bakanlığı gibi görevlere getirilmiş; ancak 50 yıl süren devlet hizmetlerinden sonra Gothlar'ın yıkılması üzerine Vivarium Manastırı'na çekilmiştir. Burada çeşitli bilimsel araştırmalar yapan Cassiodorus, kilise büyüklerinin yapıtlarından ve eski Yunan ve Latin yazmalarından oluşan bir kitaplık kurmuştur. Tanrıbilim ve yedi bağımsız sanat üzerine çalışmalarıyla Orta Çağ düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Cassiodorus, bir ruhbilimci olarak *De Anima* adlı yapıtında, tinin gövdesiz bir varlık olduğunu öne sürmüştür. Tin, bu niteliğiyle ölümsüzlük ve Tanrısal bir özellik kazandığı gibi bir us varlığı da olmaktadır.

Adem'in cennetten kovuluşundan 519 yılına dek dünya tarihini anlatan ve kiliseyle ilgili eski metinlerden yararlanarak yazdığı *Chronica* İlk Çağ yazınının değerli bir örneğidir.

Cassiodorus'un en önemli yapıtlarından biri de, Yedi Bağımsız Sanat'ın temellerini kurduğu, *Institutiones*'tir. Ayrıca *Quadrium* ("Dört bağımsız bilim") bölümüne giren ders kitabı *De Artibus ac disciplinis liberalium litterarum*, Martinus Capella'nın ansiklopedisi, Boetius'un yorumları ve Porphyrios'un *Eisagoge*'si ile birlikte Orta Çağ biliminin temeli olmuştur. Onun bu çalışmaları Platon'un Timaios diyaloğu, Cicero, Seneca ve Augustinus'un yapıtları ile birlikte de skolastik felsefenin başlangıçta yararlandığı kaynaklar arasına girmiştir. Cassiodorus'un yapıtları 1669'dan sonra yeniden basılarak felsefe alanına kazandırılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Chronica*, ("Tarih Günlüğü"); *Institutiones*, ("Kurumlar"); *De Artibus ac disciplinis liberalium litterarum*, ("Bağımsız Bilimlerin Öğretileri ile İlgili Sanatlar"); *Saeculares Lectiones*, ("Çağlardan Seçmeler"); *De Anima*, ("Ruh Üzerine").
- **KAYNAKLAR:** P. Lehmann, *Cassiodorus Studien*, 1917; G. Ludwig, *Cassiodorus*, 1967; S. Marthe, *Vie de Cassiodore*, 1694; A. Olleris, *Cassiodorex Conservateur des Livres de l'Antiquité Latine*, 1841.
- **BAKINIZ:** BOETIUS, CICERO, PORPHYRIOS, SENECA.

CASSIRER, Ernst
(1874-1945)

Alman, filozof. Yeni Kantçı Marburg Okulu'na bağlıdır. Kültür değerlerinin yorumlanması ve çözüme götürülmesi konusunda önemli katkıları olmuştur.

Breslau'da doğdu, New York'ta öldü. Berlin, Leipzig, Heidelberg ve Marburg üniversitelerinde öğrenim gördü. Berlin Üniversitesi'nde felsefe okuttu. 1919'dan 1933'e değin profesör olarak çalıştığı

Ernst Cassirer

Hamburg Üniversitesi'nde son üç yılı rektörlükte geçti. Yahudi olduğundan 1933'de görevinden ve Almanya'dan ayrıldı. 1933-1935 arasında Oxford'da ve 1935-1941 döneminde İsveç'in Göteburg kentinde hocalık yaptı, sonra 1941-1944 arasında Yale Üniversitesi'nde görev aldı.

İnsan

Cassirer felsefeye insan sorunuyla girer. Onun, çalışmalarının odağı "insan nedir" sorusudur. Bu soru çevresinde toplanan bütün çözümlerin kaynağı da Kant'ın felsefesinden esinlenen idealist bir varlık alanıdır. Çalışmalarının yöntemi de Kant'ın ortaya attığı eleştirici tutuma dayanır. Ancak, Cassirer, bu eleştirici yöntemin uygulanma alanını geliştirerek genişletir. Ona göre deneyin biçimini oluşturan, ona yapı kazandıran ilkeler durağan değil, sürekli bir gelişim içindedir.

Cassirer, Kant'ın düşüncelerinde gördüğü duraganlığı, özellikle anlama yetisinin sentetik a priori yargılarındaki değişmezliği, Kant'ın yaşadığı çağın bilim anlayışıyla bağlantılı sayar. Ona göre, Kant'ın yaşadığı çağda felsefeye ışık tutacak olan bilimler yeterince gelişmemiş, özellikle fizik, matematik, gökbilim ve mekanikte düşünceyi yönlendirici, etkileyici büyük buluşlar gerçekleşmemişti. Bu nedenle Kant, bütün düşünce dizgesinde, belli bir kavram alanının içinde kalmış, eleştirel felsefesi gereğince gelişme olanağı bulamamıştır.

Cassirer'in felsefe sorunlarına çözüm ararken benimsediği erek, Kant'ın durağan bir nitelik kazandırdığı aklın eleştirisini genişletmek, doğa bilimlerini ve ahlakı düzenleyen ilkelere yönelik eleştirisini daha kapsamlı bir kültür eleştirisi durumuna sokmaktır. Cassirer'in bu anlayışı bütün yazılarında görüldüğü gibi en büyük yapıtı sayılan *Die Philosophie der Symbolischen Formen*'in de ("Sembolik Biçimler Felsefesi") odağını oluşturur.

Cassirer, eleştirel nitelik taşıyan felsefesinde "insan nedir?" sorusundan yola çıkar. Ona göre insan kimi düşünürlerin ileri sürdükleri gibi bir "animal rationale" değil, bir "animal symbolicum"dur. İnsan yarattığı "simgeler evreninde" yaşar. Bu evreni de, mitos, dil, din, tarih, sanat ve bilim oluşturur. İnsan, mitos, dil, din, sanat ve bilim gibi başarı alanlarında simge biçimlerinden oluşan bir düzen kurabilir. Bu düzen onun deneylerini açıklamasına, yaşantılarını yorumlamasına, içinde yaşadığı evrenle düşünceler evreni arasında bağlantı kurmasına olanak sağlar. Bu nedenle mitos, dil, sanat, din, tarih ve bilim gibi değişik türde simge biçimlerinin yapı ve özelliklerini açıklamak antropolojinin kapsamı içine girer. Cassirer bu sorunlara *Was ist der Mench?* ("İnsan Nedir") adlı yapıtında ayrıntılara varan bir çözüm arar.

İnsanın bir "simge varlığı" olarak görülmesi, Cassirer'in geliştirdiği bir düşünme yönteminden kaynaklanır. Bu düşünme yöntemi algı yoluyla kazanılan duyumlar ve onların anlamları arasında bilinçte bağlantı kurmaya yarayan simgeleştirmedir (Symbolisierung). Simgeleştirmenin dayandığı simgesel anlatım, bu işleviyle, algı verilerine daha geniş kapsamlı bir içerik kazandırır.

Simgeleştirme

Cassirer'in anlayışına göre Kant'ın yapay imler ve simgeler olmaktan öteye geçemeyen kavramları ve kategorileri, nesnel bir dünyayı yansıtacak nitelikte değildir. Oysa bilimsel simgeler nesnel bir dünya kurar, o da bilimin dünyasıdır.

Değişik varlık alanlarının oluşmasını sağlayan simgeleştirme, biçim ve içerik bakımından üçe ayrılır. Birincisi anlatım işlevi (Ausdrucksfunktion) denen simgeleştirmedir. Bütün "mitos" evrenini dolduran olayların kaynağı budur. Özellikle çoktanrıcı doğa dinlerinde tanrıları yansıtan fırtına, yıldırım, şimşek, kasırga gibi olaylar tanrısal öfkenin görünüş alanına çıkmasıdır. Bu olaylarda ortaya çıkan tanrısal nitelik değil, Tanrı'nın kendisidir; Tanrı'nın eyleme dönüşen özüdür. Sözgelişi yüzlerce insanın öldüğü bir salgında tanrısal varlık eyleme dönüşmüş demektir. İkinci türden olan simgeleştirmeyle sağduyu alanı oluşur. Buna da sezgi işlevi (Anschauungsfunktion) adı verilir. Algı verileriyle kavranan evrenin zaman ve mekânla bağlantılı nesnelere göre düzenlenmesi, değişik varlık alanlarına ayrılması, bu simgeleştirmeden kaynaklanır. Üçüncü aşamadaki simgeleştirme salt kavramsal işlev (reine Bedeutungsfunktion) niteliğindedir. Bilimin ortamını oluşturan bütün imlerin, simgelerin, kavramların, tek tek nesneler arasında karşılıklı bağlantı kurmaya yarayan ilişkilerin kaynağı da budur.

Simgeleştirme, bir anlatım olarak düşünüldüğünde, yalın bir işlem olmaktan öteye geçemez, ona bir içerik kazandırmak gerekir. Bu içerik de işlemi anlamlı kılan öğedir.

Felsefe bakımından, simgeleştirmenin çözümlenmesi simge ile simge biçimine getirilen varlık arasında birlik kurmayı sağlar. Bu birlik iki nesne arasında ortaya çıkan karşılıklı ilişkilerin bütünlüğüdür.

Cassirer, simgeleştirme işlemini "bilincin fenomenolojisi" olarak niteler. Ona göre simge ve simge durumuna getirilen nesne ya da nesne ile anlamı arasındaki karşıtlık iki aykırı eğilimde ortaya çıkar. Bu eğilimlerden biri, durağan ve dengeli olma, öteki de değişmeyen simgesel biçimlerin kırılmasıdır. Mitoslarda ve dinlerde genellikle tutucu eğilim egemendir. Daha gelişmiş dinlerde evrimsel eğilim ağır basar. Bunun kaynağını oluşturan düşünce ise doğadaki güçleri tekler ya da kişiler olarak görmek, ahlak kavramının biçimlenmesini kişisel yükümlülüklere bağlamaktır.

Uygarlık verileriyle beslenmeyen ve yeterince

gelişmeyen dillerde tutucu eğilimin etkisi kurallarda görülür. Bu kurallar iletişimi sağlayan temel öğelerdir. Evrimsel eğilim de fonetik ve semantik değişimlerde görülür. Çocuk dilinin gelişimi ile toplum dilinin gelişimi arasındaki benzerlik bunun örneğidir.

Sanatta, tek tek sanatçılarda görülen yeni biçimlere yönelme, bir geleneği koruma eğilimine karşıt bir tutumu benimsemeden kaynaklanır. Geleneksel biçimleri toptan yoketme ya da birdenbire değiştirme olanağı yoktur. Böyle bir olanağın bulunması iletişimin ortadan kalkması demektir. İletişimin ortadan kalkması da toplumsal bir varlık olan sanatın kaynağını kurutur. Oysa sanat alanında öykünmeye dayalı kuramlar ile esine bağlı kuramlar hep birbirlerine karşı olarak gelişmişlerdir. Sanatta karşıtlık gelişmeye olanak sağlayan bir temel ilke durumundadır.

Cassirer'in kuramına göre dil, sanat, din ve bilim sürekli bir gelişim içindedir. Bu gelişim onların yapısından kaynaklanan bir varoluş koşuludur. Bu nedenle her görünüş simgeleştirmenin insan bilincindeki temel işlevini dile getirir ve insanın kendine "ideal" ya da simgesel bir dünya kurma gücünü gösterir. Bu kurucu güç kültürdür.

Tarihsel Bilinç

Cassirer, tarihsel bilinç ile kültür arasındaki ilişkiyi yorumlarken, bu bilincin tarihsel sürecini de araştırır. Ona göre "tarihsel bilinç" uygarlığın ve kültürün yeni bir ürünüdür. Nitekim Yunan tarihçilerinden önce "tarihsel bilinç" doğmamıştır. Öte yandan en büyük Yunan düşünürleri bile sorunların çözümünde felsefeye yaraşır bir yaklaşımı gerçekleştirememişler; felsefe sorunlarına tarihsel bilinç ışığında çözüm aranması, 18. yy'dan sonra başlamıştır. Cassirer'e göre, insan zaman sorununun bilincine vararak nesnelerin kökenini araştırmaya başladığında, ancak mitosla ilgili bir köken bulmuştur. Bunun da "tarihsel bilinç"le bağlantılı olduğu söylenemez. Toplumsal ve fiziksel dünyayı anlamak için onu mitosla ilgili geçmişe yansıtmak gerekir. Mitoslar, nesnelerin ve olayların, zaman içindeki dizilişleri bakımından, düzenlerini saptamaya, tanrılarla insanların oluşumu

İnsan Sorunu

Uygarlık tarihinde, bilimsel düşüncenin soru sormak, evrenin yapısını, kaynağını araştırmakla başladığı yaygın bir kanıdır. Düşünen insan, içinde yaşadığı evrenin, varlık türlerinin nereden gelip nereye gittiğini önce kendine, sonra başkalarına sorma gereğini duymuş, böylece felsefeye ilk adımını atmıştır. Anadolu'da doğan Doğacı felsefenin konusu evren ve evrendeki varlıklardı. Thales'le* başladığı söylenen bu doğacı düşüncenin devamı Atina'da, özellikle "sofist" adı verilen düşünürler aracılığıyla yön değiştirerek insanı konu edindi. Sofistler, insanın özünü açıklamaktan çok, toplum içinde kendine sağlayacağı yeri, görev aşamasını gözönünde tutarak, eğitime önem verdiler. Sokrates* ise sofistlerden ayrı bir yol tutarak insanı bir "bilgi varlığı" diye gördü, insana dolaylı olarak yaklaştı. Daha sonra Platon*, Aristoteles* insanı bir toplum varlığı olarak gördüler. Sokratesçi felsefe okulları ise insanı mutluluk arayan bir varlık olarak yorumladı. Bu mutluluk, kişinin yaşamıyla ilgili davranışlarına bağlı bir tutumu gerektiriyordu.

Felsefenin dışında kalan, bütün davranışların dinden kaynaklanması gereğini ileri süren dinci görüş ise, insanı bir "inanç varlığı" diye anlamıştır. Dinin görüşüne göre, insan Kutsal Kitap'ın bildirdiklerini yerine getirmekle yükümlü bir "görev varlığı"dır. Bu durumda insan inanması gerektiğinden "inanç varlığı", kendisine bildirileni yapmakla yükümlü olduğundan "görev varlığı"dır. Oysa, bu felsefe ve din öğretileri insanın gerçeğini düşünmekten uzak kalmış, insana dıştan bakmakla, ona bir takım yükümlülükler vermekle yetinmişlerdir. Anadolu-Yunan felsefesinde mutluluk, toplum varlığı, Roma düşüncesinde "istenç varlığı", dinlerde "inanç varlığı", "görev varlığı" gibi değişik niteliklerle anlatılan insan, Kant'ın* görüşüne göre "ödev varlığı"dır. İnsan, evrende, kendisine düşen ödevi yapmakla yükümlüdür. 19. ve 20. yy felsefelerinde, insanın yorumu değişmiş, bütün ilgiler insan varlığının özünü tanıma üzerinde yoğunlaşmıştır. Max Scheler,* Husserl,* Hartmann* gibi filozoflar insanı evrenin bütünü içinde ele almış, onun evrendeki yerini ve önemini birer felsefe sorunu yapmışlardır. Onlara göre insanın evrendeki yeri, yalnız doğal yapısıyla değil, başarılarının kaynaklandığı düşünme yetileriyle bağlantılıdır. Scheler insanın değerini, yaratıcı yeteneklerinin doruğunda bulunan "Geist"a bağlamıştır. Hartmann, insanın belli varlık katlarından oluşan bir bütün olduğunu, insana gerçek değeri kazandıranın en üstte bulunan "tinsel kat" olduğunu ileri sürmüştür. Hans Driesch* ise insanı, öteki canlılar arasında bulunan ve doğal yapısı dışında, çok gelişmiş yetenekleri bulunan bir "başarı varlığı" olarak görmüştür.

1. yy. ortalarından bu yana insan, bir tarih varlığı olarak, üç ayrı açıdan görülmüş, yaratıcı yeteneği bir yana bırakılarak, yalnız doğal yapısıyla ele alınmıştır. Bu üç görüşten birincisi Kutsal Kitap'ın, "Adem-Havva" öyküsüyle dile getirdiği insandır. İkincisi, Darwin'in doğal bir gelişim süreci içinde açıklamaya çalıştığı bir varlıktır. Üçüncüsü de çağdaş bilimin, özellikle biyolojinin, antropolojinin konu edindiği canlıdır. Max Scheler'in yaptığı bu açıklama, insanla ilgili tanımlamaların yetersizliğini göstermek içindi. Çağdaş felsefe ise, insanı, doğal yapısı yanı sıra, bir "kültür varlığı" olarak da görmektedir. İnsanla ilgili bütün başarılar, insana evrende özel bir yer sağlayan verilerdir, bunlar "kültür" kavramının kapsamı içinde düşünülür.

kuramını kavramaya olanak sağlar. Ancak bu, evrenin ve insanın oluşum kuramı, gerçek anlamda, bir tarihsel yol ayrımı sayılmaz.

Cassirer daha sonra, fiziksel olgu ile tarihsel olgu arasındaki temel ayrımı ortaya koymaya çalıştı. Ona göre fiziksel bir olgu gözlem ve deneyimle belirlenir. Bu olgunun her zaman doğrudan doğruya, gözlemlenen ya da ölçülebilen başka olgularla nedensel bağlantısı vardır. Oysa bir tarihçi için sorun böyle değildir. Onun inceleyeceği olgular geçmişle bağlantılıdır, geçmişi bir daha yaşama olanağı yoktur, yapılacak tek iş onu "anımsamak"tır. Bu anımsama yoluyla ona tasarıma dayanan bir varoluş biçimi kazandırılır. Cassirer'e göre tarihsel bilgide önemli olan gözlem değil, tasarıma dayalı bir yeniden kurmadır. Tarihçi de fizikçi gibi özdeksel bir dünyada yaşar, ancak araştırmalarının başlangıcında karşılaştığı dünya fiziksel nesnelerin değil simgelerin dünyasıdır. Tarihçinin ilk işi bu simgeleri görmek ve anlamaktır. Gerçek tarihsel veriler -geçmişin olayları ve insanları- ancak simgeler aracılığıyla kavranabilir. Tarihsel düşünce ile bilimsel düşünce birbirlerinden yalnız amaçları ve inceleme konularıyla ayırt edilebilir.

Cassirer, Yeni-Kantçı anlayışa, salt bilgisel işlevlere ve bilimsel düşünce biçimine mitosla bağlantılı bir dinsel görüş eklemiştir. Bunu yapmaktaki amacı insanın kurduğu simgeler dünyasının bilimsel nitelik taşıyan dünya ile eşit biçimde çözümlenebileceğini göstermektir.

- YAPITLAR (başlıca): *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 1910, ("Töz Kavramı ve İşlev Kavramı"); *Zur einsteinschen Relativitätstheorie*, 1921, ("Einstein'ın Görelilik Kuramı Üstüne"); *Philosophie der symbolischen Formen*, 3 cilt, 1923, ("Sembolik Biçimler Felsefesi"); *An Essay on Man*, 1944, (İnsan Üstüne Deneme); *The Myth of the State* 1945, (Devlet Efsanesi); *Was ist der Mensch*, 1960, ("İnsan Nedir?").

- KAYNAKLAR: C.H. Hamburg, *Symbol and Reality* 1956; T. Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, 1971; *MEB Dergisi* (1),1979; P. Schilpp (der.),*The Philosophy of Ernst Cassirer*, 1949.

- BAKINIZ: COHEN, KANT, HUSSERL.

CASTAGNO, Andrea del

Bak. ANDREA DEL CASTAGNO

CASTELLI, Enrico
(1900 - ?)

İtalyan, filozof. Us ilkelerine dayalı bilginin kesinlik kazanması için bilinç akışı içinde bulunması gerektiğini ileri sürdü.

20 Haziran 1900'de Torino'da doğdu. Roma Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Önce pragmacılık ve idealizm akımlarına ilgi duydu, Blondel ve Labert-honniere'in etkisi altında kaldı, 19. ve 20. yy filozoflarını inceledi. Sonra bütün çalışmalarını bilginin kesinliği, kuşkudan arınmışlığını sağlamak için gerekli yöntemi bulma konusunda yoğunlaştırdı. Hocası B.Varisco'nun Tanrı ve istenç sorunlarını içeren görüşlerine açıklık kazandırmak için *Il Problema Teologico in B.Varisco* adlı yapıtını yayımladı.

Castelli felsefeye Tanrı, evren ve insan bilinciyle ilgili sorunlara yeni bir çözüm aramakla yaklaşır. Ona göre temel varlık olan Tanrı, felsefenin ileri sürdüğü deneyci, kuramcı ya da yalnız us ilkelerine dayalı bir görüşle açıklanamaz. Tanrı, ancak insan bilincinin akışı içinde, bütün kuşkulardan uzak, "salt edim" olarak kavranabilir. Tanrı "salt edim" olduğundan tümeldir, bütün evreni kuşatır. Bu nedenle, tikel öznenin düşündüğü bütün konular, Tanrı düşüncesinde, daha önceden vardır ve düşünülmüştür. Bu gerçeği kavrayabilmek için evrenin bütünüyle ilgili sorunların kesin çözümünü bulmak gerekir. Bunu başarmak ise insan bilincinin, evrenin bütünlüğü içinde, tarih boyunca geçirdiği gelişimi bilmeye, araştırmaya bağlıdır.

Özne, bilinçle donatıldığından, bir "mantık varlığı" niteliği taşır. Onun gelişimi kendi kendini biçimlendirme, kendi birliğini kurmakla bağlantılıdır, bu da, onun için, bir gerekliliktir. Castelli, *Filosofia e Apologetica* adlı yapıtında, çağdaş felsefenin, Tanrı ile ilgili sorunlara güvenilir bir çözüm getirmediği, doğa gerçekleriyle doğaüstü gerçekleri birbirine karıştırarak içinden çıkılmaz bir durum yarattığı görüşünü sergilemiştir. Ona göre "mucize" vardır, ancak kimi tanrıbilimcilerin ileri sürdükleri "kötülük" yoktur.

Castelli'ye göre bütün gerçekler ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi ve önemlisi doğaüstü, ikincisi de doğal olanlardır. Doğaüstü gerçekler dinin konusudur, din ise "vahiy"dir. Dinde, tartışılmadan, olduğu gibi benimsenmesi gereken ve birer "birim" niteliği taşıyan düşünceler (dogmalar) vardır. Bu tartışılmaz düşünceler doğaüstü öğelerdir. Bunlar, kimi düşünürlerin ileri sürdükleri gibi kavranılamaz varlıklar değildir. Bunların kavranılması bilinçle sağlanabilir.

Castelli, ahlak sorunlarını da, bilgi sorunları gibi dinin kapsamı içine yerleştirmiş, onların çözümünü inanda aramıştır. Ona göre ahlakın içeriğini inan oluşturur. Bu nedenle "ahlaklı" olmak, inanmakla bağlantılıdır.

Castelli, 20. yy'ın ilk yarısında yaşamasına karşın, din sorunlarına getirdiği yorumlarla etkili olmuş, özellikle Augustinus'un görüşlerinin yeniden gündeme getirilmesini sağlamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Il Problema Teologico in B.Varisco*, 1925, ("B.Varisco'da Tanrıbilim Sorunları"); *Filosofia e Apologetica*, 1929-1930, ("Kilise Babaları Felsefesi"); *Le Double Aspect du Problème de Mal et Saint Augustin*, 1930, ("Augustinus ve Kötülük Sorununun İki Yönü"); *Idealismo et Solipsismo*, 1933, ("İdealizm ve Tekbencilik").

- KAYNAKLAR: R.M. di Serradileo, *La Philosophie Contemporaine en Italie*, 1939.

- BAKINIZ: AUGUSTINUS, DESCARTES, LABERT-HONNIÈRE, ARİSTOTELES.

CASTELNUOVO-TEDESCO, Mario
(1895-1968)

İtalyan besteci. Yeni-Romantik tarzdaki yapıtlarıyla çağdaş müzikte özgün bir yeri olmuştur.

3 Nisan 1895'te Floransa'da doğdu, 15 Mart 1968'de Hollywood'da öldü. Yahudi bir ailenin çocuğuydu. Floransa'da Cherubini Krallık Enstitüsü'nde, besteci Ildebrando Pizzetti'nin yanında öğrenim gördü. Öğrencisinin kişisel yeteneklerini serbestçe geliştirmesini gözeten Pizzetti'nin Castelnuovo-Tedesco üzerinde belirleyici olmayan ama kalıcı bir etkisi oldu.

On beş yaşındayken, piyano için ilk beste çalışmalarına başladı. Bunları bazı liedler izledi. 1915'te bestelediği iki madrigal, onun, eski şiirleri çağdaş yöntemlerle yorumlama çabasının ilk önemli örneklerindendir.

1926'da, Venedik'te sahnelenen *La mandragola* ("Adam Otu") adlı operası, sanatçının İtalya Ödülü'nü kazanmasını ve ünlenmesini sağladı. Yapıtın, Niccolò Machiavelli'nin aynı adlı komedyasına dayanan librettosunu da kendisi hazırlamıştı. Bunu izleyen yıllarda da, opera, lied, orkestra müziği, konçerto ve oda müziği türünde ürünler verdi ve yapıtları, ABD'de de tanınmaya, yorumlanmaya başladı.

İtalya'da Nazi Almanyası'nı izleyerek ırkçı yasaların çıkarılmış olması, özellikle Yahudiler'e karşı uygulanan programlı baskılar, Castelnuovo-Tedesco'yu, 1939'da ülkesinden ayrılmak zorunda bıraktı. ABD'ye giderek bu ülkenin yurttaşı oldu. Bir süre sonra California'da Beverly Hills'e yerleşti. Bazı film müzikleri besteledi. Uzun yıllar, önem vererek sürdürdüğü bir uğraşı da, film müziği yapan genç bestecilere kompozisyon dersleri vermekti.

Castelnuovo-Tedesco'nun müziğinde, Richard Strauss, Pizzetti, Respighi ve Puccini gibi bestecilerin etkilerine rastlanır. Ancak, özgün bir kişisel üslup, yapıtlarında egemendir. Bunun dışında, bazı konuların, onun için esin kaynağı oluşturduğu görülür. Özellikle ilk yapıtlarında doğduğu ve yetiştiği kent olan Floransa'nın havasını yansıtmaya çalışmıştır. Bu nitelikteki yapıtlarından belki de en önemlisi, *Birinci Keman Konçertosu*'dur ve taşıdığı yerel havaya uygun olarak *Concerto Italiano* ("İtalyan Konçertosu") diye adlandırılmıştır.

Edebiyattan ve şiirden de etkilenmiş olan sanatçı, özellikle Shakespeare'in oyunlarından ve sonelerinden esinlenen yapıtlar vermiştir. Onun Shakespeare'e duyduğu bu ilgi, 1921-1924 yılları arasına ve 1931'i izleyen yıllara yayılan pek çok şarkı, on iki uvertür ve *The Merchant of Venice* (Venedik Taciri) ile *All's Well that Ends Well* ("İyi Biten Her Şey İyidir") adlı iki operanın kaynağı olmuştur.

Bestecinin bir başka kaynağı da, Yahudilik ve *Kutsal Kitap*'tı. Bazı koro ve orkestra yapıtlarının yanı sıra *İkinci Keman Konçertosu* da, bu etkiyi yansıtır. Konçerto, *Peygamberler* adını taşır ve üç bölümü de, birer peygamberi konu alır. Besteci, *Kutsal Kitap*'ta anlatılan dönemi yeniden canlandırmayı amaçlamıştır.

Castelnuovo-Tedesco'nun zengin bir ses dokusu taşıyan müziği, hemen her tür ve konudaki örneklerinde, şiirsel bir düşünüş ve anlatımın egemenliğindedir. Bu özellik, bestecinin bir Yeni-Romantik sayılmasının başlıca nedenlerindendir. Vokal yapıtlarında şiirin özsel havasını yeniden yaratmaya çalışmıştır. Müziği, sözleri canlandırmak ve desteklemekle yetinmez; onları, düşünsel ya da duygusal bir biçimde yorumlamaya yönelir. Şiirsel bir duygululuk ve düşgücü, sanatçının çalgı müziğinde de bulunur. Shakespeare'den ya da *Kutsal Kitap*'tan esinlenen orkestra yapıtlarının yanı sıra, küçük birer senfonik şiir sayılan piyano yapıtları da, bunu örnekler.

Sanatçının tekniği ve üslubu da onun Yeni-Romantik müziğini tamamlayıcı özellikler taşır. Armonik yazısı zengin ve genellikle karmaşık bir yapıdadır. Özellikle şarkılarında, İtalyan melodi geleneğinin zenginliği yansır. Halk şarkılarından yararlandığında, bunları taklit etmenin ötesine geçerek, yaratukları izlenimleri, kişisel bir üslup ve çağdaş tekniklerle yeniden oluşturmaya çalışır. Yapıtlarında çağdaş teknik ve yöntemlere görece az yer vermiş olsa da, bunlardan kaçınmak yerine, anlatımın gereklerine göre yararlanmayı yeğlemiştir. Castelnuovo-Tedesco, eskiye yönelik ilgisini, çağdaş bir anlayışla işleyebilen verimli bir bestecidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *La mandragola*, 1926; *All's Well that Ends Well*, 1958, ("İyi Biten Her Şey İyidir"); *The Merchant of Venice*, (Venedik Taciri). **Vokal müzik:** Koro için 2 madrigal, 1915; erkek korosu için 2 Yunan şarkısı, 1916; orkestra ve insan sesi için 3 *Fioretti*, 1920; *Sacred Service for the Sabbath Eve*, 1943, ("Sebt Akşamı Tapınması"); orkestra, insan sesi ve anlatıcı için *Genesis*, (başka besteciler ile), 1947, (Yaratış). **Orkestra müziği:** *Birinci Keman Konçertosu (Concerto İtaliano)*, 1924; *İbrani Rapsodisi, (Le danze del re David)*, 1925. ("Kral Davud'un Dansı"); *Birinci Piyano Konçertosu*, 1928; *Twelfth Night Uvertürü*, 1935, (On ikinci Gece); *Julius Caesar Uvertürü*, 1935; *İkinci Keman Konçertosu (Peygamberler)*, 1939; *İkinci Piyano Konçertosu*, 1939; *Gitar Konçertosu*, 1939; *A Midsummer Night's Dream Uvertürü*, 1940, (Bir Yaz Gecesi Rüyası); *King John Uvertürü*, 1942; *A Rhapsody of the South Seas*, 1942, ("Bir Güney Denizi Rapsodisi"); *Noah's Ark*, 1944, (Nuh'un Gemisi); *Viyolonsel Konçertosu; Üçüncü Keman Konçertosu*. **Film müziği:** *And Then There Were None;* oda müziği; piyano müziği; şarkılar.

• **BAKINIZ:** R.STRAUSS.

CASTELO BRANCO, Camilo
(1825-1895)

Portekizli roman ve öykü yazarı. 19. yy Portekiz edebiyatının önde gelen isimlerindendir.

16 Mart 1825'te, Lizbon'da doğdu, 1 Haziran 1895'te São Miguel de Seid'de öldü. Küçük yaşta öksüz ve yetim kalan evlilik dışı bir çocuk olarak, Kuzey Portekiz'in Trás-os-Montes bölgesindeki akrabalarının yanında yetişti. Küçük köy okullarında düzensiz bir eğitim gördü. Coimbra ve Oporto'da

aralıklarla tıp öğrenimine devam ettiyse de başarılı olamadı, gazetecilik ve tefrika yazarlığı yapmaya başladı. Sevgilisi Ana Plácido'nun bir işadamıyla evlenerek kendisini terketmesi üzerine rahip olmaya karar verdi ancak kısa zamanda bundan da vazgeçti, yazarlığa ağırlık verdi. 1859'da Ana Plácido'yla birlikte Lizbon'a kaçtı. 1861'de tutuklanarak zina suçundan mahkûm oldu. Bu aşk öyküsünden esinlenerek yazdığı *Amor de Perdição* ("Öldüren Aşk") adlı romanını bu sıralarda iki hafta gibi kısa bir sürede tamamladı. 1864'te beraat ettikten sonra Ana ile evlendi ve geçimini yazarlıkla sağlamaya çalıştı. 1885'te "vikont" unvanını aldı. Ancak sağlığı gittikçe bozulmaktaydı, körlük tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Oğlunun ruhsal sağlığının bozulmasının da etkisiyle, São Miguel de Seide'de intihar etti.

Tarihsel romanlardan romantik melodramlara, taşra yaşantısını işleyen öykülerden yergi romanlarına kadar çoğu otobiyografik nitelikte çok sayıda ve çeşitli yapıtlar vermiştir. Yazdıklarının bir çoğu ilgiyle izlenen, tefrika düzeyinde ürünlerdir. 1856'da yayımlanan *Onda está a Felicidade*? ("Mutluluk Nerde?") ve 1862'de yayımlanan *Amor de Perdição* ise bu düzeyi aştığı olgunluk dönemi üslubunu yansıtan başarılı romanlarıdır. Ailenin karşı koyması yüzünden engellenen bir aşk macerasını konu alan *Amor de Perdição* yazarın tarzının tipik bir örneğidir. Trajik çelişki, tutkularla toplumsal önyargıların çatışmasından doğar, günahla ve acı çekerek yaşanan pişmanlık duygusuyla sonuçlanır.

Castelo Branco'nun romanları soyluluğun çökmekte olduğu ve orta sınıfın yükseldiği bir toplumun çelişkilerini toplumsal ve bireysel düzeylerde yansıtır. Okuyucuları orta sınıflardan olmakla birlikte *Queda de um Anjo* gibi yergi romanlarında bu insanları eleştirir, yeni zenginleri alaycı bir tavırla yerer.

O yıllarda Portekiz'de gelişen Natüralist (Doğalcı) akıma şiddetle karşı çıkmasına karşın, kırsal yaşamı nesnel bir tutumla betimleyen on iki ciltlik *Novellas do Minho* ("Minho Öyküleri") adlı yapıtında kendi üslubu da yer yer Doğalcılık'a yakınlaşmıştır. Duygu ve tutkulara büyük bir yer vermekle birlikte yergici ve şüpheci tavrı onu dokunaklı bir romantizmden uzak tutmuş, ahlakçı bir gerçekçiliğin de karşısında yer almasına yol açmıştır. Castelo Branco, coşkulu üslubu ve günlük Portekizceyi ustaca kullanışıyla 19.yy Portekiz edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olarak tanınmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Onde está a Felicidade?*, 1856, ("Mutluluk Nerde?"); *Amor de Perdição*, 1862, ("Öldüren Aşk"); *A Queda de um Anjo*, 1866; *O Judeu*, 1867; *A Brasileira de Prazins*, 1883, (Prazins'teki Brezilyalı Kadın"). **Öykü:** *Mysterios de Lisboa*, 1854, ("Lizbon'un Esrarı"); *Novellas do Minho*, 1875-1877, ("Minho'dan Öyküler").

CASTELO BRANCO, Humberto
(1900-1967)

Brezilyalı asker ve devlet adamı. 1964-1967 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Humberto de Alencar Castelo Branco 20 Eylül 1900'de Fortaleza'da doğdu, 18 Haziran 1967'de aynı kentin yakınlarında öldü. Brezilya Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra, Ocak 1921'de Brezilya ordusuna katıldı. 1943'te yarbaylığa yükseltildi. II.Dünya Savaşı yıllarında Brezilya Keşif Güçleri'nin denizaşırı eylemlerine komuta etti. 1962'de Brezilya ordusu komutanı, Başkan Joao Goulart iktidarının son aylarında da genelkurmay başkanı oldu. Goulart'a karşı mücadele edenlere destek oldu ve 31 Mart 1964'te Goulart'ın devrilmesinden sonra kurulan üç kişilik askeri cuntaya girdi. 15 Nisan 1964'te Kongre tarafından başkan seçildi.

Castelo, başkan seçilmesinin hemen ardından, kendisinin ve yardımcısı eski maliye bakanı Jose Maria Alkmin'in görev sürelerini 15 Mart 1967'ye kadar uzatan bir yasa çıkarttı. 27 Kasım 1965'te yayınladığı 2. Anayasal Kararname ile ülkedeki tüm siyasi partileri kapattı. Yerine, biri iktidardaki Ulusal Yenileme için İttifak (ARENA), diğeri muhalefetteki Brezilya Ulusal Demokratik Hareketi (MDB) olmak üzere iki güdümlü partiden oluşan bir siyasal yapı getirildi. Bu kararname ile başkanın siyasi yaşama ve örgütlere müdahalede bulunma olanakları genişletildi. Bunun ardından, 5 Şubat 1966'da yayınlanan 3. Anayasal Kararname, eyalet valileri ve belediye başkanlarının, daha sonra da devlet başkanı ve yardımcısının dolaylı seçimi ilkesini getirdi. Ayrıca başkan dilediğinde hükümet üyelerini görevden alabilecekti.

Tüm bu uygulamaların ardından Castelo, Aralık 1966'da, Kongre'yi olağanüstü toplantıya çağırarak, hükümetin atadığı bir komisyon tarafından hazırlanan yeni bir anayasa taslağını onaylattı. Bu anayasa ile, yürütme erkinin ve merkezi yönetimin yetkileri artırıldı. Ulusal güvenlikle ilgili yasaları çiğneyen kişilerin askeri mahkemelerde yargılanması ilkesi getirildi ve başkana meclise danışmaksızın, kararnameler yayınlama yetkisi verildi. Böylelikle 1964'teki askeri darbeden beri yürürlükte olan uygulamalar yasal bir temel kazanmış oldu.

Castelo iktidarının istikrar ve iktisadi kalkınma programını, geniş yetkilerle donatılmış olan Roberto Campos adlı bir iktisatçı uyguladı. Campos'un enflasyonla mücadele ve ekonomiyi canlandırma çabaları sonucunda gerçek ücretler düşürüldü, çok sayıda küçük ve orta şirket iflas etti ve 1964'te % 86 olan enflasyon oranı 1966'da % 41'e düştü. Ayrıca, yabancı sermaye yatırımları özendirildi. Kamu, özel ve yabancı sermayenin ortak girişimlerine önem verildi. Kabul edilen tarım reformu yasası ise kırsal kesimin sorunlarına ciddi bir çözüm getirmedi. Büyük toprak sahiplerinin gücünü kırabilecek bir yasa olan, okuryazar olmayanların da yerel seçimlerde oy kullanmasına ilişkin yasa Kongre'den geçemedi.

Castelo, başkanlık süresinin bitimi olan Mart 1967'de görevinden ayrıldı. Yerine Mareşal Arthur da

Costa e Silva geçti. Üç ay sonra da Castelo bir uçak kazasında öldü.

• BAKINIZ: GOULART, KUBITSCHEK, VARGAS.

CASTELVETRO, Lodovico
(1505-1571)

İtalyan edebiyat eleştirmeni ve kuramcısı. Rönesans tiyatro anlayışının kurallarını oluşturmuş, Neo-Klasik İngiliz ve Fransız yazarlarını etkilemiştir.

İtalya'da, Modena'da doğdu, 21 Şubat 1571'de, Chiavenna'da öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. Bologna, Ferrara ve Pedua'da hukuk, Siena'da edebiyat öğrenimi gördü. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra, 1529'da döndüğü Modena'da hukuk öğretmeni olarak ün kazandı, edebiyat çevrelerinde de adı duyulmaya başladı. Çağdaşı İtalyan şair Annibale Caro'nun (1507-1566) bir kanzonesini (lirik şiir) eleştiren yazıları şairle arasında uzun ve şiddetli tartışmaların başlamasına yol açtı. Caro'nun suçlamalarına cevap olarak yazdığı yazılar tepkiyle karşılandı, afaroz edildi ve İtalya'yı terketmek zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarını Fransa'da ve Viyana'da geçirdi.

Castelvetro'nun başyapıtı Aristoteles'in *Poetika*'sının İtalyanca çevirisi ile kitap üzerine yorumlarını içeren *La Poetica di Aristotle vulgarizzata* ("Basitleştirilmiş Haliyle Aristoteles'in Poetika'sı") adlı yapıtıdır. 1570'te Viyana'da yayımlanan kitaptaki görüşlerin Aristoteles'in tiyatro düşüncesini ne ölçüde yansıttığı tartışma konusu olmakla birlikte *La Poetica*, gerek tiyatro, gerekse eleştiri kuramı tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Giraldi Cinthio ve Marco Girolamo Vida gibi öbür Rönesans dönemi İtalyan eleştirmenleriyle birlikte Lodovico Castelvetro da Aristoteles'den hareket etmiş ve tiyatroyu belli kurallara bağlamayı amaçlamıştır. Aristoteles'in tragedyada olay birliğini öne çıkaran görüşlerine karşın 16.yy İtalyan eleştirmenleri tiyatroda "üç birlik" kuralını (olay, zaman ve mekân birliği) daha çok zaman ve mekân birliğini vurgulayarak savunmuşlardır. Castelvetro, tiyatronun gerçekçi olabilmesi için tek bir mekân ve tek bir gün içinde geçmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bunu Aristoteles'te görülmeyen bir katılıkla kurallaştırmıştır. Bu görüşleriyle 16. ve 17. yy'larda tiyatro anlayışının gelişmesini önemli ölçüde etkilemiş, Neo-Klasik Dönem İngiliz ve Fransız oyun yazarlarının ve tiyatro eleştirmenlerinin bağlandıkları kuramsal öncülleri oluşturmuştur. Castelvetro ve öbür 16.yy İtalyan yazarlarının sistemleştirdiği "üç birlik" kuralı iki yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüş, ancak 18.yy'da İngiliz yazar Samuel Johnson'ın eleştirileriyle önemini yitirmeye başlamıştır.

Yazarın *La Poetica di Aristotle vulgarizzata*'daki şiir üzerine görüşleri de oldukça etkili olmuştur. Castelvetro, şiirin eğlendirici olduğu kadar öğretici olduğunu Latin yazar Horatius'un görüşlerini temel alarak savunan yaygın anlayışın karşısında yer almış, şiiri yalnızca haz veren, eğlendirici bir tür olarak ele almıştır. Sıradan insanların şiirle kuracağı ilişkiyi temel alarak yaptığı bu değerlendirmesiyle, 16.yy'da zaman zaman ahlaki bir boyut kazanan öğretici şiir anlayışlarından önemli ölçüde ayrılmıştır. Ayrıca, şiirin ahlak dışılığı ve şairlerin esrikliği üzerine Platon'a yaslanarak geliştirilen görüşleri de yadsımıştır. Bunların cahil kitleler tarafından yaşatılmış düşünceler olduğunu ileri sürmüştür.

Castelvetro'nun 1563'te yayımlanan *Giunte al Ragionamento degli articoli e de' verbi di Messer Pietro Bembo* ("Pietro Bembo'nun Artikel ve Fiiller Üzerine Düşüncelerine Ekler") adlı yapıtı ise çağdaşı İtalyan yazar Pietro Bembo'nun İtalyanca üzerine görüşlerini içeren *Prose della volgar lingua* ("Halk Dilinde Düzyazı") adlı yapıtının bir eleştirisidir. Ayrıca Dante'nin *Inferno*'su (Cehennem) ile Petrarca'ın *Rime* adlı yapıtı üzerine de kitapları vardır. *Gli ingannati* (1537) adlı bir komedyanın da Castelvetro'ya ait olduğu iddia edilmişse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

• YAPITLAR (başlıca): *Giunte al Ragionamento degli articoli e de' verbi di Messer Pietro Bembo*, 1563, ("Pietro Bembo'nun Artikel ve Fiiller Üzerine Düşüncelerine Ekler"); *La Poetica di Aristotle vulgarizzata*, 1570, ("Basitleştirilmiş Haliyle Aristoteles'in Poetika'sı").

• KAYNAKLAR: H.B.Charlton, *Castelvetro's Theory of Poetry*, 1913.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES.

CASTIGLIONE, Baldassare
(1478-1529)

İtalyan yazar ve diplomat. *Il Cortegiano* adlı yapıtı İtalyan Rönesansı'nın başyapıtları arasındadır.

6 Aralık 1478'de, İtalya'da, Mantua yakınında Casatico'da doğdu, 7 Şubat 1529'da, Toledo'da öldü. Milano'daki eğitimi sırasında ilk hümanist fikirlerini edindi. 1496-1499 yıllarında hizmetine girdiği Milano Dükü Ludovico Sforza'nın sarayında da şövalyelik sanatını öğrendi. 1499'da Mantua Dükü Francesco Gonzaga'nın, 1507'de Urbino Dükü Guidobaldo da Montefeltro'nun hizmetine girdi. 1513'e değin Urbino Sarayı'nda bulundu, Guidobaldo'nun yerini alan Francesco Maria della Rovere'ye de hizmet etti. Rovere komutasında Venedik'e karşı savaştı. 1511'de de Papa II.Julius ile Mirandola kuşatmasına katıldı. Papa'nın sarayında Raffaello ve o dönemin öbür büyük sanatçılarıyla tanışma fırsatını buldu. Raffaello 1516'da Castiglione'nin bir portresini yaptı.

Yaptığı hizmetlerden dolayı 1513'te Rovere tarafından Nuvilara Kontluğuna getirildi. Elçi olarak da birçok görevlerde bulundu. 1524'ten başlayarak Papalık'ın hizmetine girdi, Papa VII. Clemens'in elçisi olarak İspanya'ya gönderildi.

Castiglione, 15.yy'ın ikinci yarısından başlayarak İtalya'da önemli bir kültür merkezi durumuna

gelen Urbino'da canlı bir kültür ortamı bulmuştu. Saray çevresini tanımış, edebiyatla ilgilenmişti. 1506 tarihli *Tirsi* adlı konuşma biçiminde yazılmış pastoral şiiriyle (eglog) Latince ve İtalyanca şiirleri bu dönem ürünleri arasındadır.

Yazarın başyapıtı ise 1513-1518 yıllarında yazdığı ve 1528'de yayımlanan *Il Libro del Cortegiano*'dur ("Saraylının Kitabı"). Castiglione, Urbino Sarayı'ndaki soylular arasında geçen hayali konuşmaları naklederek ideal bir saraylı portresi çizer. Castiglione'nin çizdiği saraylı tipi aristokrat bir soydan gelmeli, iyi bir bilgin, asker, şair ve hatip olmalıdır. Savaş kadar aşkın inceliklerini de bilmeli, müzik, dans, resim ve öteki sanatlardan anlamalıdır. Halk dilini değil, saray dilini konuşan ideal saraylının tüm davranışlarında ağırbaşlılık, soğukkanlılık, gösteriş ve abartmadan kaçınan bir soyluluk ile ölçülü bir kayıtsızlık egemen olmalıdır. İdeal saraylı hizmetinde bulunduğu prens kötü yollara sapsa bile özdenetimini ve erdemlerini korumalıdır. Castiglione'nin savunduğu hümanist değerler kendisinden hemen sonra gelen yazarların yapıtlarında değişikliğe uğrar. Giovanni della Casa'nın *Galateo* (1551-1554) adlı yapıtında sarayhlık yalnızca bir etiket sorunu olarak ele alınır. *Il Cortegiano*'daki görüşler, o dönemin ünlü yazarlarından Machiavelli'nin ideal bir prensin nitelikleri konusundaki görüşlerinden de farklıdır. Machiavelli, *Il Principe* (Prens) adlı yapıtında siyasal toplumsal amaçlar karşısında ahlaki değerlerin önemi olmadığını savunur.

Il Cortegiano, Ariosto'nun *Orlando furioso*'suyla birlikte İtalyan Rönesansı'nın edebiyat alanındaki başyapıtlarındandır. Castiglione'nin çizdiği saraylı portresi, İtalyan Rönesansı'nın saray çevresinde gelişen değer ve ideallerinin bir ifadesidir. Latince'ye ve birçok Avrupa diline çevrilen *Il Cortegiano*'nun yalnızca 16.yy'da kırk basımı yapılmış ve kitap İtalyan Hümanizmi'nin İngiltere, Fransa ve İspanya'ya yayılmasında etkili olmuştur. Sir Thomas Hoby'nin *The Courtyer* (1561) adlı İngilizce çevirisi de döneminin önemli düzyazı ürünleri arasına girmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Tirsi*, pastoral şiir, 1506; *Il Libro del Cortegiano*, düzyazı, 1528, ("Saraylının Kitabı").

• BAKINIZ: ARETINO, ARIOSTO, MACHIAVELLI.

CASTILLA, Ramon
(1797-1867)

Perulu asker ve devlet adamı. Başkanlığı sırasında siyahların köleliğini yasaklamış ve Kızılderililer'den alınan haracı kaldırmıştır.

13 Ağustos 1797'de Tarascapa'da (bugün Şili'de) doğdu, 25 Mayıs 1867'de Arica'da öldü. Kızılderili, Avrupalı melez bir aileden gelmekteydi. 1812'de genç yaşta Şili'deki İspanyol sömürgecilerle birlikte bağımsızlıkçılara karşı savaşan kralcı güçlere katıldı. 1817'de Şilili yurtseverlerce tutsak edildi ve Buenos Aires'deki bir tutsak kampına yollandı. Kamptan kaçan Castilla Peru'yu geçti ve burada da kralcı güçlerle birlikte savaşmaya başladı. Jose de San Martin komutasındaki bağımsızlık orduları Şili'ye girince, 1820'de taraf değiştirerek San Martin'in yanına geçti. Sömürgecilere karşı verilen bağımsızlık savaşı sona erinceye kadar San Martin ve Simon Bolivar güçlerine büyük destekler sağladı. Peru, 1824'te bağımsızlığına kavuştuktan sonra, 20 yıl boyunca orduda ve zaman zaman da sivil yönetimde görevler üstlendi. Başkan Agustin Gamara'nın 1841'deki ölümünü izleyen siyasi karışıklık ortamında yönetime el koydu. 1845-1851 ve 1855-1862 arasında Peru'yu yönetti.

Castilla'nın yönetimini üstlendiği Peru'da siyasi yaşam 20 yıldır kargaşa içindeydi. Bolivar'ın ülkeyi özgürlüğüne kavuşturmasını izleyen dönemde ülkede bir iktidar boşluğu doğmuştu. 1828 liberal anayasasının yürürlükte olmasına karşın darbeler birbirini izlemekte, siyasi partiler birbirlerine karşı keskin bir mücadele vermekteydi.

Castilla, 1845'te iktidara geçtikten sonra bir dizi toplumsal reform başlattı. İlk ve ortaöğretimi yaygınlaştırdı, eğitim alanına önemli maddi destek sağladı. Peru ordusunu yeniden örgütledi, asker sayısını azalttı, donanmayı güçlendirdi. Castilla bu alandaki uygulamalarından dolayı Peru Silahlı Kuvvetleri'nin ilk kurucusu sayılır. 1847'de telgraf sistemini kurduran Castilla, 1848'de bütçe ve kamu harcamaları uygulamalarını, 1851'de Peru'da demiryollarının yapımını başlattı. Yeni açılan Guano ve Gühercile madenlerinin işletmesini Avrupalılar'a verdi ve bu madenlerden önemli gelirler elde edilmesini sağladı.

1855'te yeniden başkan olan Castilla 1862'de, Kızılderililer'den yüzyıllardır alınmakta olan haracı kaldırdı. Ayrıca siyahların köleliğini yasakladı. Bu uygulamalar nedeniyle Peru, ulusal gelirinin % 10'unu oluşturan haraç gelirlerinden yoksun kaldı. Köle sahiplerine kölelerin bedellerini ödemesi buna eklenince, hükümetin mali kaynaklarında önemli bir daralma baş gösterdi. Castilla gerekli fonları maden işletmelerini vergilendirme ve maden gelirleriyle sağlamaya çalıştı. Köleliğin yasaklanmasıyla ortaya çıkan ucuz işgücü gereksinimi, 1849'dan sonra Çinliler'in ülkeye getirilerek kıyı plantasyonlarında çalıştırılmalarıyla giderildi.

Castilla, kilisenin güçlü bir destekçisi olmasına karşın kilise mahkemelerini ve kilisenin topladığı ayni toprak vergisini kaldırdı. 1860'ta devlet başkanına geniş yetkiler veren, Katoliklik'i resmi mezhep olarak kabul eden, siyasi örgütlenme hakkını koruyan bir anayasayı kabul ettirdi.

1862'de devlet başkanlığı görevinden emekliye ayrılan Castilla bu tarihten sonra da ülkenin siyasi yaşamında etkin oldu. 1864'te İspanya ile ulusal onura aykırı olduğunu ileri sürdüğü Vivanco-Pareja Antlaşması'nı imzalayan yeni başkan Juan Antonia Pezet'yi sürgüne yollattı. Ardından Pezet'nin yerine başkan olan Mariano Ignacio Parado'ya karşı 1867'de bir ayaklanma başlattı. Ancak, ayaklanma sonucuna ulaşmadan öldü.

• KAYNAKLAR: S.C.Markham, *Travels in Peru and India*, 1862; B.Pike, *Modern History of Peru*, 1967; G.H.Stuart, *The Government System of Peru*, 1925.

• BAKINIZ: BOLIVAR, SAN MARTIN.

Fidel Castro

CASTRO, Fidel
(1927)

Kübalı devlet adamı. Diktatör Batista yönetimini devirip ülkesinde sosyalizmin kuruluşuna öncülük etmiştir.

Fidel Ruz Castro, 13 Ağustos 1927'de Küba'da Oriento Eyaleti'nin Mayari kentinde, büyük toprak sahibi ve Katolik bir ailenin, Angel Castro ile Lina Ruz'un ilk oğlu olarak doğmuştur. (Erkek kardeşi Raul, halen başyardımcısıdır). 1945'te Havana'daki Cizyit lisesi Colegio Belen'i bitirdikten sonra, Havana Üniversitesi'nde okumuş ve 1950'de hukuk doktoru olmuştur. 1948'de öğrenciyken evlendiği Mirta Diaz Balart'tan 1955'te boşanmıştır. Bu tek evliliğinden, kendi adını taşıyan (Fidel) bir oğlu vardır. Öğrenciyken, 1947'de Dominik Cumhuriyeti'ne karşı başarısız bir devrimci harekete katılan Castro, üniversiteyi bitirdikten sonra, 1950-1952 arasında avukatlık yapmıştır.

Castro, 1953-1958 arasında Batista'ya karşı mücadele etmiştir. Bu dönem, 125 genç arkadaşıyla birlikte, 26 Temmuz 1953 günü Oriento Eyaleti'nin başkenti Santiago do Cuba kentindeki Moncada Kışlası'na saldırmasıyla başlar. Bu nedenle "26 Temmuz", sonradan Küba özgürlük hareketinin adı olmuştur. Başarısız kalan bu girişim sonucunda, Castro yakalanmış ve hapse atılmıştır.

Castro'nun devrim öncesi özgürlükçü ideolojisi, en güzel anlatımını, Santiago do Cuba Yüksek Mahkemesi'nde yargılanırken 16 Ekim 1953 günü yaptığı savunmada bulmuştur. "Beni mahkûm edin. Umurumda değil. Tarih beni bağışlayacaktır" sözleriyle biten bu ünlü konuşma, onun zengin hukuk, tarih ve edebiyat kültürüne de tanıklık etmektedir. Balzac'tan, Dante'den, Duguit'den alıntılarla süslü olan bu belge, aslında bir savunmadan çok, suçlama niteliğindedir. Savunmasında "Dante cehennemini dokuz kata ayırmış, canileri yediye, hırsızları sekize, hainleri dokuza koymuştur. Bu adamın (Batista'nın) -eğer bir ruhu varsa- ruhunu uygun bir kata yerleştirmeye çalışırken, zebaniler zorlu bir çıkmazla karşılaşacaklar" demiştir. Castro, savunmasında, despotizme karşı kendilerinin yaptığı gibi mücadele etmenin meşru olduğunu kanıtlamaya koyulmuştur. Başlıca hukuki dayanağı, yürürlükteki 1940 tarihli Küba Anayasası'nın 40'ıncı maddesinin 2'nci fıkrasıdır: Ona göre: "Bu anayasayla verilmiş olan kişi haklarını korumak için, yeterli bir direnişte bulunmak yasaldır."

Castro, meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı ayaklanma hakkını eski çağlardan günümüze kadar çeşitli siyasal düşünürlerin yapıtlarıyla temellendirmekte, bu arada John of Salisbury'ninki gibi, tiranların öldürülmesini haklı gören öğretileri de aktarmaktadır. Aquino'lu Thomas, Luther, Milton, Locke, Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin yazdıklarından, Amerikan ve Fransız devrimlerinin temel belgelerinden alıntılar yapmaktadır.

Bu parlak savunmadan sonra, Castro 16 yıl hapse mahkûm olmuştur. Arkadaşları ile birlikte Islo do Pinos'ta (Çamlar Adası) 21 ay hapis yattıktan sonra Batista, cezasının geri kalan bölümünü bağışlamıştır.

"Maestro" (üstad) ve "Apostol" (havari) sanlarıyla andığı, İspanya'ya karşı Bağımsızlık Savaşı'nın kahramanı José Marti'nin (1853-1895) izinden yürüdüğünü söyleyen Castro, silahlı eylemin bütün sorumluluğunu kabul etmektedir. Ona göre, girişikleri devrimin amacı, kamu özgürlüklerini ve siyasal demokrasiyi geri getirmekten başka, altı temel sorunu çözüme kavuşturmaktır: Toprak, sanayileşme, konut, işsizlik, eğitim ve sağlık.

Küba Çıkartması

Castro ve arkadaşları, 1955-1956 arasını Meksika'da geçirdi. İspanya İç Savaşı'na katılmış Alberto Bayo adlı bir Kübalı onlara gerilla eğitimi yaptırdı. 1956'nın sonuna doğru devrimcilerin sayısı 82'yi bulunca, hep birlikte küçük bir gemiye ("Granma") binerek Küba'ya çıkartma yaptılar. Burada büyük bir yenilgiye uğradılar, ancak sağ kalan 12 kişi Sierra Maestra'ya çekilebildi. Castro, Oriente Eyaleti'ndeki bu dağlarda üslenerek, Batista yönetimine karşı 2 yıl çete savaşı yürüttü.

1959 başında, Castro'nun devrimci ordusu, Batista kuvvetlerini yenerek Havana'ya girdi. Bu, askeri olmaktan çok, siyasal bir zaferdi. Devrimin amacını, 1957 Temmuzu'nda yayınlanan Sierra Maestra Bildirisi şöyle açıklamaktaydı: "Hiçbir partiye ya da kişi diktatörlüğüne bağlı bulunmayan, tarafsız bir geçici hükümet seçimlerde gözetimcilik yapacak, iç barışı hazırlayacak, ülkeyi yönetsel ve anayasal eşitlik yoluna sokacaktır."

Castro'nun Savunması

Batista devrilip yurt dışına kaçtıktan sonra, hukukçu Dr.Manuel Urrutia Leo geçici cumhurbaşkanlığına getirildi. Kurulan hükümette liberal eğilimli aydınlar vardı. Castro bakan bile değildi, yalnızca Comandante idi. Fakat, bir ay sonra başbakanlığa getirildi. Hükümetin ilk uygulamaları arasında rüşvetle savaşmak, kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarını düşürmek ve kiraları yarıya indirmek gibi önlemler yer aldı. Ancak çok geçmeden köklü bir toprak reformuna başlandı. 30 caballerias'ı aşan (40 hektardan fazla olan) arazilerle, kiraya ya da yarıcılığa verilmiş olan bütün topraklar, bedelleri 20 yılda ödenmek üzere kamulaştırıldı. Kiralanmış küçük topraklar, işleyenlerine bırakıldı; ancak kamulaştırı-

lan araziler paylaştırılmayıp. ya kooperatif ya da *granjas del pueblo* (halk çiftlikleri) halinde örgütlendi.

Küba'nın Sosyalist Halk Partisi (Partido Socialista Popular) adını taşıyan Komünist Partisi, başlangıçta Castro hareketine karşıyken, devrimin hemen öncesinde bu eylemi desteklemeye başlamıştır. Devrimden sonra da, toprak reformunun uygulanması için cumhurbaşkanına baskı yapmıştır. Urrutia bundan tedirgin olarak, Castro'ya toprak reformunu erteletmek isteyince, o da başbakanlıktan istifa etmiş ve bütün ülke çapında devrimci bir çağrı yapmıştır. Doğan büyük tepkiler üzerine Urrutia cumhurbaşkanlığından çekilmek zorunda kalmış ve yerine Osvaldo Doticos getirilmiştir. Castro'nun yeniden başbakan olmasıyla, 26 Temmuz Hareketi'nin önderleriyle, Sosyalist Halk Partisi üyeleri yönetime elkoymuşlardır.

Topraklarının kamulaştırılmasından zarar gören Amerikan şirketleri, ABD hükümetini, Küba'ya karşı iktisadi önlemler alması için sıkıştırmışlardır. Castro da Amerika'ya satamadığı şekerini, o zamana kadar pek yaklaşmadığı Sovyetler Birliği'ne ihraç etmiştir. Küba'daki Amerikan rafinerileri, Sovyetler'in satın aldığı şekere karşılık verdiği ham petrolü işlemeyi reddedince, Castro bu rafinerileri de devletleştirmiştir. Kamulaştırmaların başka alanlarda da hızla devam etmesi, ABD'yle Küba'nın arasını iyice açmıştır.

Havana Bildirisi

Nisan 1961'de Castro'yu devirmek için ABD'nin örgütlediği Domuzlar Körfezi çıkarması başarısızlığa uğratıldıktan sonra, Castro halka "Havana Bildirisi" adını taşıyan yeni siyasal programını açıklayarak, Küba'yı sosyalist bir çizgiye sokmuştur. Castro, Meksika'daki sürgünlük günlerinde kendilerine katılan ve devrimden sonra Küba vatandaşlığına alınan, Arjantinli hekim Ernesto Che Guevara'yı, 1961 başlarında Sanayi Bakanlığı'na atamıştır. Che'nin üç yıllık bakanlığı döneminde, koyulan yüksek üretim hedefleri gerçekleşememiştir. Hatta şeker üretimi, 1961'de 6 milyon tondan 1963'te 4 milyon tonun altına düşmüş, ülkede birçok malı karneye bağlama zorunluluğu doğmuştur. Bu yıllarda Küba ekonomisi, yılda kişi başına 40 doları bulan Sovyet yardımıyla ancak ayakta durabilmiştir.

Castro'nun siyasal yaşamında önemli bir dönüm noktası, 1962 sonbaharında Küba'da kurulan Sovyet füze üsleri sorunu olmuştur. Kennedy'nin üçüncü dünya savaşının çıkarılmasına varacak sert tehditleri üzerine (Türkiye'deki Amerikan füze rampalarının kaldırılması karşılığında) Kruşçev'in de Küba'dan bu tesisleri kaldırmayı kabul etmesi, Küba-Sovyetler Birliği ilişkilerinde ciddi bir soğuma yaratmıştır. Üç yıl kadar süren bu dönem boyunca, Sosyalist Halk Partisi de önce bir Bütünleşmiş Devrim Örgütü'ne *(Organizacion de la Revolucion Integrale)*, sonra da Birleşmiş Sosyalist Devrim Partisi'ne *(Partido Unido de la Revolucion Socialista)* dönüştürülmüş, 1963'te Castro bu partinin birinci sekreteri olmuştur. Aynı parti, 1965'te artık doğrudan doğruya *Partido Comunista* adını almış, Castro da birinci sekreterlik görevini sürdürmüştür. Ayrıca, 1965'ten beri Toprak Reformu Enstitüsü'nün başkanlığını yapmaktadır.

1966-1968 arasında, Castro, Küba'nın Demokratik Vietnam Cumhuriyeti ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti gibi bağımsız bir komünist çizgide yürümesine çalışmıştır. Bu evrede, Kübalı Komünistler Latin Amerika'daki komünist partilerini eleştirmişler, her yerde devrimci savaşlar açılmasını savunmuşlardır.

1968'den itibaren ise, Castro yeniden SSCB'ye yaklaşmıştır. Guevara'nın Bolivya'da öldürülmesiyle, Latin Amerika'da yeni Vietnamlar yaratma umutları da kırılmıştı.

Castro 1976'da Küba Komünist Partisi Politbürosu Presidyumu'na getirilmiş, aynı zamanda Devlet Başkanı, Devlet Kurulu Başkanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı olmuştur. 1961'de Lenin Ödülü'nü alan Castro, 1963'te "Sovyetler Birliği Kahramanı"; 1972'de "Lenin", 1976'da da "Ekim Devrimi" nişanlarıyla ödüllendirilmiştir.

Küba için birçok şeyler başaran, bütün Güney Amerika'da da bir "Latin Amerika Ulusu" kavramını yaratan Castro, özgün bir siyasal düşünür olmaktan çok, gelişen durumlara göre davranan bir eylem adamıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *History Will Absolve Me*, 1967, ("Tarih Beni Bağışlayacaktır").

• KAYNAKLAR: A.Angın (der.), *Küba İhtilali*, 1967; H.M. Enzenberger, *Havana Duruşması*, 1970; L.Huberman ve P.M.Sweezy, *Sosyalist Küba*, 1969; L.Lockwood ve Alleman, *Fidel Castro Konuşuyor*, 1971.

• BAKINIZ: GUEVARA.

Küba

Küba, Kuzey ve Güney Amerika kıtaları arasında Karaib Denizi'nde bulunan Batı Hint Adaları'nın en büyüğüdür (yüzölçümü 111.500 km². Nüfusu 10 milyon). Kristof Kolomb'un 1492'deki ilk seferinde keşfedilmiş ve bir İspanyol sömürgesi olmuştur. 1899'da sömürge yönetimi sona erince üç yıl ABD askeri yönetimi altında kalmıştır. 1902'de bağımsız bir cumhuriyet olmuştur. Buna rağmen, ABD yönetimi 1906, 1912 ve 1917 yıllarında başgösteren ayaklanmaları bastırmak için, aralarındaki antlaşmayı öne sürerek, adaya üç kez müdahale etmiştir. Küba'daki Guantanamo Amerikan askeri üssü, bu yüzyılın başından kalmadır.

Küba Cumhuriyeti, bütün tarihi boyunca, hepsi de başlangıçta liberal ilkelerle ortaya çıkan bir dizi diktatör tarafından yönetilmiştir. 1934'te Çavuş Fulgenico Batista*, "Kasap" namıyla tanınan Başkan Gerardo Machado y Morales'i bir askeri darbeyle devirmiş ve kendisi on yıl süreyle Küba'nın güçlü adamı olmuştur. 1944-1952 arasında iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, generalliğe yükselen Batista 1952'de yeniden bir darbe yaparak başa geçmiştir.

Küba, 1959'a değin, başta bir Amerikan meyve tekeli United Fruit olmak üzere, büyük Amerikan şirketlerinin egemenliği altında yaşayan, ekonomisi hemen hemen tek-ürüne (şeker kamışı) dayanan bir ülkeydi.

CATHREIN, Viktor
(1845-1931)

İsviçreli filozof. Skolastik felsefeyi yeni yorumlarla geliştirmeye çalışmıştır.

İsviçre'de Brig'te doğdu, Aachen'da öldü. Doğduğu ilde öğretim üyesi oldu ve ahlak okuttu. Cathrein, felsefeye dinci bir görüşten kaynaklanan ahlak sorunlarıyla yaklaşmış, skolastik düşünceyi yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmeye çalışmıştır. Ona göre insanı anlamak için onun yaşamı boyunca sürdürdüğü davranışlarını, bu davranışlarla düşünceleri arasındaki bağlantıyı bilmek gerekir. Bir "us varlığı" olan insanın düşüncelerini temellendiren inançlarıdır. Bu inançların kaynağı da Tanrı'dır. Usun görevi inançlarla davranışları bağdaştırmak, bütün davranışlara inançların egemenliği altında, bir yön vermektir.

Cathrein, varlığın temelinde Tanrı'nın bulunduğu görüşünü savunarak tanrıbilime yeni bir yorum getirmiş, özellikle Katolik çevrelerde ilgiyle karşılanmıştır. Ele aldığı sorunlara toplumbilim ve din açısından bakması Katoliklik'e yeni bir içerik kazandırma çabasından kaynaklanır.

• YAPITLAR (başlıca): *Moralphilosophie*, 1890, ("Ahlak Felsefesi"); *Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit*, 1914, ("İnsanlığın Ahlak Bakımından Bilinç Birliği"); *Die Grundlagen des Völkerrechts*, 1918, ("Ulusların Hukukunun Temelleri"); *Sozialismus und Katholizismus*, 1930, ("Sosyalizm ve Katoliklik").

CATILINA, Lucius
(İÖ 109-62)

Romalı siyaset adamı. Pompeius'a karşı düzenlediği ayaklanma ile tanınmıştır.

Lucius Sergius Catilina, kimi kaynaklara göre İÖ 108'de doğdu, İÖ 62'de Pistoria (Pistoia) yakınlarında öldü. Romalı bir soylu ailenin çocuğudur. Seçtiği askerlik mesleğinde kısa sürede yükseldi. Sulla İÖ 82'de Roma'da egemenliği ele geçirince ondan yana tavır aldı.

Bu dönemde, Sulla, kendisine karşı olanların vatan haini ilan edilerek öldürtülmeleri kampanyasını başlattı. Olaylar, Sulla'nın yandaşlarının bile tepkisine neden olunca Proskription yoluna gidildi. Buna göre, öldürülmelerine karar verilen yurttaşların adlarını içeren listeler kent alanlarına asılıyordu. Dileyen herkes, köleler bile, bunları öldürebiliyordu. El koyulan malları açık arttırmayla satılıyordu. Bu yolla, Sulla'ya karşı olanlar halkın katkı ve desteği ile öldürülmüş sayılacaklardı. Bu dönemde Proskription yoluyla zengin olanlardan biri de Catilina'ydı.

Catilina İÖ 77'de *Quaestor* (ceza davaları ve mali işleri yürütme sorumlusu) olarak göreve başladı. İÖ 68'de *Preator* (yüksek düzeyde kent yöneticisi) oldu. İÖ 67 ve 66'da Afrika valisi olan Catilina bu görevi sırasında halktan zorla para toplamakla suçlandı. Bu nedenle İÖ 65'teki konsül seçimlerinde adaylığı kabul edilmedi. Ne pahasına da olsa konsül seçilmek isteyen Catilina, bir suikast düzenleyerek yeni seçilen konsülleri öldürtmeye karar verdi. Bu sırada Doğu'da kazandığı başarılarla yükselen Pompeius'a karşı olan Crassus ve Caesar'la işbirliğine girişti. Planı gereğince Crassus diktatör, Caesar da *Magister Equitum* (süvari komutanı) olacaktı. Ancak 1 Ocak 65'te gerçekleştirilmesi düşünülen suikast 5 Şubat 65'e ertelenince her şey ortaya çıktı ve suikast gerçekleşemedi. Crassus ve Caesar da olaydan sıyrılarak yüksek düzeyde yöneticiliklere atandılar. Bir süre sonra, Afrika valiliği sırasında rüşvet aldığı gerekçesiyle yargılandığı davada aklanınca konsül olmak için yeniden çalışmalarına başladı. Tüm İtalya'daki borçları iptal etmek gibi nüfuzlu kişilere çekici gelebilecek vaadlerle kendisine yandaş toplamaya girişti. Ancak İÖ 63'te yapılan konsül seçimlerinde Cicero karşısında yenilgiye uğradı. Yenilgiyi sindiremeyen Catilina, tüm İtalya'daki yüksek oranda borcu olan ve borçların iptalini isteyen soyluları yanına alarak konsüllere karşı yeni bir suikast hazırlığına girişti. Catilina ile işbirliği yapan, Sulla'nın eski komutanlarından Gaius Manilius, Etruria'da asker toplamaya başladı.

Bu hazırlıkları haber alan Cicero İÖ 21 Ekim 63'te senatoda verdiği bir söylevle halkı uyarınca senato konsüllere olağanüstü yetki verdi. Ayaklanmacılara karşı bir ordu oluşturuldu. İÖ 7 Kasım 63'te kendisine karşı düzenlenen suikastin önlenmesi ve suikastçilerin kimliklerinin ortaya çıkarılması üzerine Cicero 8 Kasım'da senatoda verdiği bir söylevle Catilina'yı açıkça suçlayınca Catilina Roma'dan ayrılmak zorunda kaldı. 15 Kasım'da Catilina ve Gaius Manilius vatan haini ilan edildiler.

Bu sırada Roma'daki Catilina yanlılarına ait bazı belgeleri ele geçiren Cicero, art. arda dört söylev vererek bu belgelerle ilgili açıklamalar yaptı (Catilina Söylevleri). Uzun tartışmalar sonunda, senato, Catilina yanlısı suikastçilerin öldürülmelerine karar verdi.

Roma'daki gelişmeleri öğrenen Catilina Etruria'da kalmayı sakıncalı buldu ve yandaşlarıyla birlikte Gallia'ya geçti. Ancak Senato'nun görevlendirdiği Konsül Gaius Antonius komutasındaki ordu Pistoria (Pistoia) yakınlarında kendisine yetişti. Kimi kaynaklara göre yandaşlarıyla birlikte öldürüldü, kimilerine göre ise kendi canına kıydı. Catilina'nın yaşamı, Ben Johnson'un 1611'de, Prosper de Crébillon'un 1748'de, Voltaire'in 1749'da, Alexandre Dumas (baba) ile A.Maquet'nin 1848'de, José Maria Diaz'ın 1858'de yazdıkları *Catilina* adlı eserlerine konu olmuştur. Ayrıca Antonio Salieri'nin *Catilina* (1792), Serafino Amedeo De Ferrari'nin *Catilina* (1860) adlı operaları da onun yaşam öyküsünden esinlenerek bestelenmiştir.

• BAKINIZ: CAESAR, CICERO, SULLA.

CATO, Marcus [Genç]
(İÖ 95-46)

Romalı devlet adamı, filozof. Cumhuriyeti kurtarmak amacıyla Caesar'a karşı mücadele etmiştir.

Marcus Porcius Cato, İÖ 95'te Roma'da doğdu. İÖ 46'da Kuzey Afrika'da Utica'da (günümüzde Tunus) öldü. Utikalı ya da dedesi Cato [Yaşlı] ile karıştırılmaması için Genç Cato adıyla anılmıştır.

Cato, anne ve babasını yitirince dayısı tarafından yetiştirildi. İÖ 72'de Güney İtalya'da köle Spartacus'a karşı düzenlenen seferlere katıldı. İÖ 67'de *Tribunus Militum* (yüksek düzeyde askeri sorumlu) olarak Macedonia'ya gönderildi.

İÖ 65'te *Quaestor* (ceza davaları ve mali işleri yürütme sorumlusu) olarak Roma'ya döndü. Görevi sırasında birçok yolsuzluğu ortaya çıkardı ve Roma'nın mali işlerini düzene soktu.

İÖ 62'de tüm Romalılar'ın davalarına bakan *Tribunus Plebis*'liğe seçildi. Konsüllere karşı suikast girişimi davasında Cicero'yu destekleyerek Catilina ve yandaşlarının idam kararlarını onayladı. İÖ 59 seçimlerinde Cumhuriyetçiler'e karşı olan Caesar'ın konsül seçilmemesine çalıştı. Konsül seçilen Caesar, Pompeius ve Crassus ile I.Triumvirliği kurdu. Caesar, önce Cicero'yu Makedonya'ya sürgüne yolladı. İÖ 58'de de Cato'yu Roma'dan uzaklaştırmak için Kıbrıs'a bir sefer düzenlemekle görevlendirildi.

Kıbrıs'ı Roma'nın eyaleti durumuna getiren ve orada büyük bir servet edinerek İÖ 56'da Roma'ya dönen Cato, Caesar'a karşı mücadeleye başladı.

İÖ 54'te *Preator* (yüksek düzeyde kent yöneticisi) oldu. Görevi sırasında Roma'da rüşvetin önünü almaya çalıştı. Konsül seçimlerini yitirip siyasetten çekilmeyi düşündüğü sırada Pompeius ile Caesar arasındaki savaş başladı. Bu mücadelede cumhuriyeti korumaya çalışan Pompeius'un yanında yer aldı. İÖ 48'de Pompeius, Caesar karşısında yenilgiye uğradı, Mısır'a kaçtı ve orada öldürüldü. Cato mücadeleyi sürdürmeye çalıştı. İÖ 47'de Mısır'dan yola çıktı ve Libya çölünü aşarak Utica'ya geldi. Burada Pompeius yanlılarını ve Cumhuriyetçiler'i örgütledi. İÖ 46'da Pompeius yanlıları Tunus kıyılarında Caesar güçleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi karşısında umutsuzluğa kapıldı. Platon'un *Phaidon* ("Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine") adlı yapıtını okudu ve ardından kendi kılıcıyla canına kıydı.

Yaşamı boyunca tutarlı bir Cumhuriyetçi olan ve bunun mücadelesini veren Cato için Cicero, *Cato* adlı bir övgü kaleme almıştır. Buna karşı Caesar'ın yazdığı söylenen *Anticato* ("Cato'ya Karşı") adlı yapıt ise kayıptır. Cato'nun yaşamı pek çok yapıta konu olmuştur. Bunların başlıcaları, Joseph Addison'ın *Cato* (1713), F.M.Ch.Deschamps'ın *Caton d'Utique* ("Utikalı Cato") (1715), J.Ch.Gottsched *Der sterbende Cato* ("Ölmek Üzere Olan Cato") (1732), P.Metastasio'nun *Catone in Utica*'dır ("Cato Utica'da") (1728).

• BAKINIZ: CAESAR, CICERO, POMPEIUS.

CATO, Marcus [Yaşlı]
(İÖ 234-149)

Romalı devlet adamı, tarihçi. Yunan etkisine karşı çıkmış, ilk Latince Roma tarihini yazmıştır.

Marcus Porcius Cato, İÖ 234'te Tusculum'da (günümüzde Frascati) doğdu, İÖ 149'da öldü. Çiftçi bir ailenin oğludur. Torunu Cato ile karıştırılmaması için Yaşlı Cato adıyla anılmıştır.

Genç yaşta Roma ordusuna girdi. İÖ 218'de başlayan II.Kartaca savaşlarına katıldı. Hannibal komutasındaki Kartaca güçlerine karşı sırasıyla İtalya, Sicilya ve Afrika'da çarpıştı. Savaşta gösterdiği üstün yetenekleriyle dikkati çekti. Roma'ya döndükten sonra İÖ 204'te *Quaestor* (ceza davaları ve mali işleri yürütme sorumlusu), İÖ 199'da *Aedilis* (kent yöneticisi) oldu. Daha sonra İÖ 198'de *Preator* (eyalet yöneticisi ve komutan) yetkisiyle Sardinya'ya gönderildi.

Roma'ya dönerek İÖ 195 seçimlerinde konsül seçildi. Öte yandan II.Kartaca Savaşı'ndan sonra Güney İspanya'da ele geçirilen topraklarda İberler'e ve Keltiberler'e karşı Roma baskıcı ve sert yöntemler uygulıyordu. Roma'nın atadığı *Preatorlar*'ın sık sık değiştirilmesi nedeniyle burada sürekli bir siyaset izlemenin olanağı kalmamıştı. Konsüllük görevi süresini tamamlamış olmasına karşın yeniden konsül yetkileri verilen Cato İspanya sorununu çözmekle görevlendirildi. Komuta ettiği ordusuyla Keltiberler'in merkezlerinden Kuzey İspanya'daki Numantia'ya dek ilerledi. Şiddet kullanarak bölgede denetimi sağladı. İÖ 191'de *Tribunus Militum* (yüksek düzeyde askeri sorumlu) ve *Legatus* (komutan yardımcısı) olarak Konsül Acilius Glabrio komutasındaki Roma ordusuyla, Yunanistan'da Suriye Kralı III. Antiochos'a karşı başlatılan savaşlara katıldı. Thessalia'da Thermopylai yakınlarında yapılan savaşın kazanılmasında Cato'nun büyük rolü oldu. İÖ 184'te *Censor* (vatandaşlara ait askeri ve mali kayıtları düzenleme sorumlusu-Censorlar bu kayıtlarla o kişilerin bir takım görevlere atanmaları ya da görevlerinden alınmalarında etkin rol oynamışlardır-) seçilen Cato bu görevi sırasında çok katı bir tutum izledi. Kadınların aşırı harcamalarının önlenmesi, şölenlerde konuk sayısının sınırlanması, büyük servetlerin kadınlara miras olarak bırakılmaması gibi yeni yasal uygulamalar konusunda çaba gösterdi. Kanalizasyonları temizletti. Halka ait suyun özel işlerde kullanılmasını yasakladı. Halk için *basilicalar* (toplantı salonları) yaptırdı.

Senato'da eski değerleri savundu ve Roma'da yaygınlaşmaya başlayan Yunan etkisine karşı çıkışlar yaptı. Atina'nın temsilci olarak gönderdiği filozoflardan Diogenes, Karneades ve Kritolaos'un zararlı düşünceleri nedeniyle sınır dışı edilmelerini önerdi. Çok iyi bildiği halde Yunanca'yı hiç kullanmadı.

Cato siyasi yaşamı boyunca çoğu söylevinde "Delenda est Carthago" (Kartaca imha edilmelidir) düşüncesini vurguladı. İÖ 157'de Numidia ile Kartaca arasındaki anlaşmazlığı çözümlemekle görevlendirilen Cato bu görevi sırasında Kartaca'nın ne denli

güçlü olduğunu bir kez daha anladı ve Kartaca'nın yok edilmesi propagandasına yeniden ağırlık verdi. Bu uyarıları sonunda, Cato'nun öldüğü yılda başlayan III.Kartaca (Pun) savaşı İÖ 146'da Kartaca'nın kesin yenilgisi ile sonuçlandı.

Cato ilk Latince Roma tarihi olan *Origines*'in ("Başlangıçlar")yazarıdır. 7 kitaptan oluşan bu yapıtın büyük bir bölümü yitiktir. Elde kalan bölümleri, H.Peter, 1914'te yayımladığı *Historicorum Romanorum reliquiae* ("Roma Tarihinden Kalan Parçalar")adlı yapıtına almıştır. İyi bir çiftçi olan ve Tusculum'daki topraklarını kendisi işleyen Cato bu alandaki gözlem ve deneyimlerini *De agri cultura* ("Tarım Üzerine") adıyla kaleme almıştır.

150'ye yakın söylevinden ancak 80'inin adı ile bazı parçaları günümüze kalmıştır.

Cicero'nun *Cato Maior de senectute* ("Ihtiyar Cato")adlı yapıtında Cato'nun ağzından ihtiyarlığın duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Origines*, ("Başlangıçlar"); *De agri cultura*, ("Tarım Üzerine").

CATTELL, James Mc Keen
(1860-1944)

ABD'li psikolog ve yayımcı. Deneysel psikolojinin öncülerindendir.

25 Mayıs 1860'ta Easton'da doğdu, 20 Ocak 1944'te Lanchester'da öldü. 1880'de Easton'daki Lafayette College'ı bitirdi. Almanya'ya giden Cattell Göttingen Üniversitesi'nde felsefeci Rudolf Hermann Lotze ile ve Leipzig Üniversitesi'nde Wilhelm Wundt' la çalıştı. 1881-1882 yıllarını Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde geçirdi ve burada psikolog G.Stanley Hall'ın öğrencisi oldu. 1886'da Leipzig Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. 1888'de Pennsylvania Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Cattell, burada bir psikoloji laboratuvarı kurulmasına katkıda bulundu. 1891'de Columbia Üniversitesi'ndeki psikoloji bölümünün başına getirildi ve zihin testlerinin gelişimi için çalışmalar yaptı.

1894'te psikolog James Mark Baldwin ile birlikte *Psychological Review* dergisini ("Psikoloji Dergisi") kurdu ve 1894-1944 arasında *Science* ("Bilim") adlı derginin editörlüğünü yaptı. 1900-1915 arasında *Popular Science Monthly* ("Popüler Bilim Dergisi"), 1915-1943 arasında da *Scientific Monthly* ("Bilim Dergisi") dergilerini yayımladı. 1917'de, I.Dünya Savaşı sırasında ABD'de zorunlu askerlik yaptırılmasına yönelttiği eleştiriler nedeniyle Columbia Üniversitesi'nden çıkarıldı. 1921'de eğitim ve sanayi alanlarında uygulamalı psikoloji konusunda araştırma yapmak amacıyla Psychological Corporation'ı ("Psikoloji Derneği") kurdu.

Cattell, ABD'de Galton tarafından başlatılan bireysel farklılıklar psikolojisi akımını sürdürmüştür. Galton'un geliştirdiği zihin testlerini daha sistematik bir hale getirmiştir. Cattell'in çalışmalarındaki ana konu, insan kapasitesinin sınırlarının ortaya çıkarılmasıdır. Bu nedenle Wundt ile birlikte çalışmış olmasına karşın, dolaylı olarak Darwin'in, doğrudan doğruya ise Galton'un araştırma yöntemlerinden etkilenmiştir. Pennsylvania ve Columbia üniversitelerinde kurduğu laboratuvarlar nedeniyle, deneysel psikolojinin öncüleri arasında yer alır. Galton gibi, bireyin zihinsel kapasitesinin normal değişkenlik dönemlerini incelemiş ve topladığı verileri istatistiksel yöntemlerle psikolojiye uygulamıştır. Cattell'in bireysel değişkenlik ve özellikle, uyarılan şiddete tepki süresine ilişkin yaptığı araştırmalar, psikoloji ile felsefe arasındaki bağı sıkılaştırmış; psikolojinin fizik ve biyoloji ile olan ilişkisini artırmıştır.

• BAKINIZ: HALL, WUNDT, GALTON.

CATTELL, Raymond Bernard
(1905)

İngiliz, psikolog. İnsanın kişilik yapısına ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

16 yaşında Londra Üniversitesi'ne girdi. Fizik ve kimya dallarında eğitim gördü. Bu sırada psikolojiye ilgi duyarak University College Laboratuvarında Spearman'la birlikte beş yıl araştırmacı olarak çalıştı. 1929'da King's College'dan doktora derecesini aldı. Daha sonra Exeter Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Leicester kentindeki okullara psikolojik hizmet sağlamaya yönelik çalışmaları yönetti. Bir yıl boyunca ABD'deki Columbia Üniversitesi'nde Edward L.Thorndike ile birlikte laboratuvar araştırmacısı olarak çalıştı. Clark ve Harvard üniversitelerinde ders verdi. II.Dünya Savaşı sırasında ABD ordusunda, personel seçimine yardımcı olacak çalışmalar yaptı. Savaştan sonra Illinois Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Burada Kişilik ve Grup Analizi Laboratuvarı'nı kurdu.

Cattell, insan kişiliğini nesnel ölçütlere dayanarak açıklamaya çalışmıştır. İngiliz Psikoloji Okulu'ndan etkilenen Cattell, davranışı etkileyen biyolojik öğelere ağırlık tanımıştır. Ona göre, insan davranışları henüz tanımlanmamış bir yapıya sahip olmakla birlikte doğal olarak organik bir nitelik taşır. İnsan davranışlarının karmaşıklığı çok-nedenselliğin araştırılmasına olanak tanıyan bir yöntemi gerekli kılmaktadır. Cattell kişiliğin temel özelliklerinin belirlenmesine yönelik olarak Spearman'ın faktör analizi yöntemini kullanmış, kişilik yapısının incelenmesinde, subjektif unsuru azaltmaya çalışmıştır.

Cattell'e göre, kuram, araştırmalardan kaynaklanmalı ve aynı zamanda deneysel araştırmalara yön vermelidir. Cattell, faktör analizinin tek bir mutlak sonuca yol açmayacağını görmüş, tek bir örnekten kalkarak elde edilen sonuçları abartmanın neden olabileceği tehlikelere işaret etmiştir. Bunun için kuramlar yetkinleşene dek, doğruluklarının değişik alanlarda yapılan deneysel araştırmalarla sınanmasını önermiştir.

Cattell'e göre, insan kişiliğine ait temel özellikler evrenseldir; bunlar, kültürler arası ve insanlığın kök-

leşmiş özellikleridir. Ona göre, farklı toplumlarda, kişilik özelliklerini tanımlayan öğeler arasındaki karşılıklı ilişkiler değişmemektedir.

Cattell'in önerdiği yöntemsel yenilikler, Davranışçı Okul sosyal bilimcileri tarafından yeterli bir matematiksel yetkinliğe ulaşmadığı savıyla eleştirilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *An Introduction to Personality Study*, 1950, ("Kişilik Araştırmasına Giriş"); *Personality: A Systematic Theoretical and Factual Study*, 1950, ("Kişilik: Teorik ve Olgusal Bir Sistematik Araştırma"); *Handbook of Multivariate Experimental Psychology*, 1966, ("Çok Değişkenli Deneysel Psikoloji El Kitabı"); *The Scientific Use of Factor Analysis*, 1978, ("Faktör Analizinin Bilimsel Kullanımı").

• BAKINIZ: SPEARMAN.

CATULLUS, Gaius Valerius
(İÖ 84-54)

Romalı şair. Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerindeki *Neoterici* adı verilen yeni şairlerin önde gelenlerindendir.

Yaklaşık olarak İÖ 84'te Verona'da doğduğu, İÖ 54'te Roma'da öldüğü sanılmaktadır. Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Babasının varlıklı ve Caesar'a yakın bir kişi olduğu biliniyor. Şiirlerinden edinilen bilgiye göre çok sevdiği erkek kardeşi genç yaşta ölmüştür. Catullus yaşamının büyük bölümünü Roma'da geçirmiş, İÖ 57-56 yıllarında Bitinya Valisi G.Memmius ile birlikte Orta Doğu'da bir geziye çıkmıştır. Şiirlerinin birçoğunun konusu olan "Lesbia", devlet adamı P.Clodius Pulcher'in kızkardeşi ve Q.Metellus Celer'in karısı olan Clodia'dır. Kendisinden üstün bir tabakadan gelen evli bir kadınla arasındaki bu "yasak aşk"ın başlayışı, getirdiği mutluluk ve hayal kırıklıkları Catullus'un birbirini izleyen yirmi beş lirik şiirinin ana temasını oluşturur.

Catullus'tan günümüze kalan 116 şiir, sağlığında kitap haline getirilmemiş, yüzyıllar boyunca elden ele geçerek ve kopya edilerek bugüne ulaşmıştır. Bir bütün olarak ele alındıklarında, Catullus'un şiirleri, içerdikleri biçimsel denemelerin zenginliği, çeşitliliği ve duygusal yoğunluklarıyla tüm Latin şiiri içinde ön plana çıkarlar. Catullus ve onun öncülüğünü yaptığı *neoterici* (Yeni Şairler), klasik Roma edebiyatının biçimlerinden uzaklaşmış, tragedya ve destan biçimlerine karşı lirik şiiri yeğlemişler, kendilerine örnek olarak Yunan ve özellikle İskenderiye tarzlarını seçmişlerdir. Catullus'un şiirleri önemli ölçüde Sappho'nun etkisi altında yazılmıştır ve ölçüleri açısından eşine rastlanmadık bir çeşitlilik gösterirler. Catullus'un 116 şiiri içerik açısından da oldukça zengindir; bu şiirlerin arasında aşk şiirinden ağıt ve taşlamaya, nükteli kısa şiirlerden destan boyut ve içeriğine yaklaşan uzun şiirlere dek her türlü tarz aynı ölçüde bir başarı ve duygusal yoğunlukla işlenmiştir.

• BAKINIZ: SAPPHO.

Lesbia'nın Dönüşü

Umutsuzken, ansızın murada ermek;
Ne katıksız, ne engin bir sevinçtir o!
Gözlerim yollarda, özlemler içinde,
"Gelmez artık, gelmez!" diye düşünürken,
Şu dönüşün, şu benim oluşun yok mu,
Bana da o sevinci duyurdu işte!
Mal, mülk, para hiç kalır bunun yanında.
En beyaz taşla belirtmeli bu günü.
Bütün dünyaları bağışladın bana.

(Türkçesi: Oktay Rifat)

Augustin Louis Cauchy

CAUCHY, Augustin-Louis
(1789-1857)

Fransız matematikçi. Analizin temellerine kesinlik kazandıran çalışmaları, karmaşık değişkenli fonksiyonlar teorisine katkılarıyla tanınır.

21 Ağustos 1789'da Paris'te doğdu, 23 Mayıs 1857'de Sceaux'da öldü. Babası hukukçuydu. Altı kardeşin en büyüğü olan Cauchy çocukluğunu Fransız Devrimi sonrasının en karışık ve kanlı günlerinde yoksulluk ve açlık içinde geçirdi. Bu dönemde okullar kapalıydı; babası ailesini, olası tehlikelerden korumak amacıyla Arcueil adlı küçük bir köye götürdü. Burada çiftçilik yaparak, ailesinin besin gereksinimini topraktan kendi kendine elde etmeye çalıştı. Çocukluk dönemindeki bu yetersiz beslenme ve yoksulluk, Cauchy'nin zayıf bünyesine yaşamı boyunca özen göstermesini gerektirdi. Arcueil'de komşuları büyük matematikçi Laplace, Cauchy'leri ziyaretleri sırasında, bu zayıf bünyeli küçük çocuktaki matematik yeteneğini ilk sezen kişi oldu. Cauchy ilk eğitimini

babasından aldı. Babasının, çocukları için koşuk biçiminde ders kitapları yazdığı bilinir. Cauchy'nin kendisi de daha ileriki yıllarda Latince ve Fransızca şiirler yazdı.

On üç yaşında gittiği Panthéon'daki École Centrale'den sınıfın birincisi olarak mezun oldu. On ay süreyle özel matematik dersleri aldıktan sonra, on altı yaşındayken, École Polytechnique'e girdi. 1807'de bir inşaat mühendisliği okulu olan École des Ponts et Chaussées'ye geçti; 1809'da mezun olduğunda mühendis olarak Napoléon'un İngiltere'ye karşı kurmak istediği bir deniz üssünün yapımı için Cherbourg limanında görev aldı. Cherbourg'da kaldığı üç yıllık sürede şantiyedeki görevinin yanı sıra matematikle de uğraştı. Başta Laplace ve Lagrange'ın yapıtları olmak üzere çeşitli matematik kitapları okudu, bilinen teorem ve kanıtların tekrar tekrar üstünden geçerek, eksikleri tamamladı.

Bu dönemde matematikteki ilk özgün çalışmalarını da yayımladı. 1811'de Poinsot'un düzgün çok yüzlülere ait bir problemi, Fransız Bilim Akademisi tarafından yarışma problemi olarak konmuştu. O sıralarda Senato sekreterliği yapan babasının arkadaşı, tanınmış matematikçi Lagrange, Cauchy'nin ilgisini bu probleme çekti. Cauchy 4,6,8,12 ve 20 yüzlülerin dışında başka düzgün çok yüzlü olamayacağını kanıtlayarak, Poinsot'un problemini çözdü. Yarışma jürisinde yer alan Etienne-Louis Malus'un Cauchy'nin kanıtlarındaki "olmayana ergi" *(reductio ad absurdum)* yönetimine itirazına karşın, Cauchy'nin çalışmaları övgüye değer bulundu.

27 yaşına geldiğinde Cauchy çağının en önde gelen matematikçilerinden biri sayılıyordu. 1814'te belirli integrallere ilişkin teoremlerini yayımladı. Karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramına katkıları ve bu kuramın gelişmesine yönelik çalışmaları bunu izledi. 1815'te Fermat'ın poligonal sayılara ilişkin açık bıraktığı bir soruyu çözerek, matematik dünyasında heyecan yarattı. Daha önce Euler, Lagrange ve Le Gendre tarafından çözümsüz bırakılan bu problem, her tam sayının n tane n-gonal sayının toplamı olarak gösterilebileceğinin kanıtlanması problemiydi. Gauss'un n=3 için kanıtladığı bu açık problemin Cauchy tarafından tam çözümü, ona matematikçiler arasında haklı bir ün sağladı.

1816'da derinliği belirsiz, ağır bir akışkanın yüzeyindeki dalgaların yayılımı üzerine 300 sayfayı aşan bir çalışmasıyla Fransız Bilimleri Akademisi'nin büyük ödülünü kazandı. Aynı yıl Elbe'den kaçan Napoléon'un "yüz günlük" yönetimi sırasında Bilimler Akademisi'nden atılan Monge'un yerine üye seçildi. Bu koşullarda üyeliği kabul etmesi, daha sonra giderek ağır basan aşırı kralcı ve Katolik yanlısı tavırları, Abel ve Evariste Galois gibi genç matematikçilere gereken desteği sağlamaması zamanla kimi bilim adamlarının Cauchy'ye kişisel düzeyde tepki duymalarına yol açtı.

Cauchy 1816'da École Polytechnique'de analiz dersleri vermeye başladı. Kısa bir süre sonra da Collège de France ve Sorbonne'da profesörlüğe atandı. Bu yıllarda matematiksel üretkenliği giderek artıyordu. Her hafta, geniş kapsamlı bir iki çalışmasını Bilimler Akademisi'ne sunmaya başladı. 1821'de Laplace'ın da teşvikiyle Polytechnique'deki analiz derslerinin notlarını bastırdı. Buradaki limit, süreklilik ve sonsuz serilerin yakınsaklığı ile ilgili tanımları ve savlarında, matematikte ilk kez açıklık ve kesinlik ilkelerinin titizlikle kullanıldığı ve bugünün matematik ölçütlerinin ortaya konulduğu görülür.

Cauchy'nin üretkenliği 1820'lerin ortalarında başlayarak çok büyük boyutlara ulaştı. Öyle ki, sırf kendi çalışmalarını yayımlayabilmek için *Exercises de Mathématiques* ("Matematik Alıştırmaları"), daha sonra da *Exercises d'Analyse Mathématique et de Physique* ("Fizik ve Matematiksel Analiz Alıştırmaları") adlı iki dergi çıkarttı.

1830 Temmuz Devrimi'ne değin sakin bir yaşam sürdü. X.Charles'ın sürgüne gönderilmesi üzerine, yeni krala bağlılık yemini etmeyi reddetti; ailesini Paris'te bırakarak Fribourg'a gitti. Orada bir süre Cizvitler ile yaşadı. Bu sırada Cauchy'nin ününü duyan Sardinya Kralı, ona Torino Üniversitesi'nde matematik ve fizik profesörlüğü önerdi. Kısa sürede İtalyanca öğrenen Cauchy burada ders vermeye başladı.

1833 yılında sürgünde yaşayan X.Charles'ın on üç yaşındaki torununa ders vermek üzere ailesi ile birlikte Prag'a gitti, Charles kendisine "baron" unvanı verdi. Bu dönemde optikle ilgili yaptığı araştırmalar sonucu ışığın yayılmasını, esnek bir cismin titreşimlerine dayandırarak açıklayan kuramı, fiziksel olayları mekanik modellerle açıklama yaklaşımına örnek oluşturması nedeniyle önemlidir. 1838'de Paris'e döndü. Yaşamının geri kalan on dokuz yılında matematiğin tüm dallarında, mekanik, fizik ve astronomi alanlarında 500 kadar araştırma yayımladı. 1852'de III.Napoléon'un başa geçmesi üzerine, yeniden bağlılık yemini etmesine gerek kalmadan Sorbonne'a döndü ve yaşamının sonuna değin buradaki derslerini sürdürdü.

Cauchy serilerin yakınsamalarına ilişkin kendi adıyla anılan ölçüt ve ilkeleri ortaya atarak, seriler üzerinde yapılan cebirsel işlemlerin limit ve yakınsaklık kavramlarına etkilerine ilişkin savlar geliştirdi. Süreklilik kavramının kesin ve açık tanımlarını verdi. Tekil integrallerin hesaplanması, Fourier dönüşümlerinin uygulamaları ve bugün Jacobi matrisi adı verilen matrislerin iki ve üç boyutlu şekilleri üzerinde çalıştı. Ortalama değer kuramını genelleştirdi. Ayrıca;

$$\lim_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{n}\right)=\sum_{n=0}^{\infty}\frac{1}{n!}$$

özdeşliğini kanıtladı. Düzgün yakınsaklığın önemini tam kavrayamamasına karşın, bugünkü matematiksel analizin temellerini attı.

Cauchy, matematikteki en iyi bilinen çalışmalarını karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramına olan katkılarıyla yaptı. Analitik fonksiyonların gerçek ve sanal kısımlarının sağlaması gereken diferansiyel denklemleri buldu. Karmaşık düzlemde integrasyon kuramını geliştirdi. Kendi adıyla anılan ünlü integral kuramını ortaya attı. Bunun yardımıyla

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x)\,dx$$

türünde bazı integrallerin hesaplanması için artık hesabını buldu. Tekil noktaların kullanılmasıyla, bir karmaşık değerli fonksiyonun, bir kısmi kesirler toplamı olarak yazılabileceğini gösterdi. Laurent savı

ve sıfırların yığılım noktasına ilişkin sav dışında Riemann'ın bugün kendi adıyla anılan yüzeyler kuramını karmaşık değişkenli fonksiyonlar teorisine uygulamasına değin karmaşık fonksiyonlar teorisindeki tüm temel savlar Cauchy tarafından bulunmuştur. Cauchy ayrıca yanılgılar ve olasılık kuramına katkılarda bulundu.

$$C(x;L,u)=\frac{L}{\pi L^2+(x-u)^2}$$

şeklinde ifade edilebilen ve bugün kendi adıyla anılan olasılık dağılımını ortaya attı ve geliştirdi.

Özellikle elastisite kuramına ilişkin özgün çalışmalar yaptı. 1660'da Hooke'un ortaya attığı savdan 1821'e değin elastisite kuramı tek boyutlu olarak kalmıştı. 1821'de Fresnel'in yeni görüşlerle ortaya çıkması üzerine, Cauchy bu alana yöneldi ve esnek cisimlerin moleküler yapısına ağırlık veren yeni bir kuram geliştirdi. Bunu, optik üzerindeki çalışmalarına, özellikle ışığın yapısı, yansıması ve kırınımına uyguladı.

Cauchy'nin determinantlar teorisine ilişkin savlarının yanı sıra, gruplar teorisine de katkıları olmuştur. Daha sonra Sylow tarafından genelleştirilecek olan "sonlu bir grubun eleman sayısını bölen her *p* asal sayısı için, basamağı *p* olan bir eleman vardır." savı Cauchy'e aittir.

Cauchy'nin matematiğe olan katkıları hem nicelik, hem nitelik yönünden birinci sıralarda yer alır. 24 cildi dolduran 800'den fazla araştırmasıyla, analizin temellerinin sağlamlaştırılmasına, karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramının oluşturulması ve geliştirilmesine, birçok yeni kavram ve savın ortaya atılmasına neden olmuştur. Çağdaş matematiğin hemen her dalında Cauchy'nin adıyla anılan birçok teorem ve kavram bulunmaktadır. Cauchy yakınsaklık ölçütü, Cauchy yoğunlaştırma ilkesi, Cauchy eşitsizliği, Cauchy-Kovalevski teoremi, Cauchy integral savı, Cauchy-Hadamard matrisi, Cauchy dizisi, gruplar kuramındaki Cauchy teoremi, Cauchy olasılık dağılımı, Cauchy-Riemann denklemleri bunlardan yalnızca bazılarıdır. Örneğin, elastisite kuramında Cauchy'nin adını alan on beşin üzerinde kavram bulunmaktadır. Cauchy matematikteki büyük yeteneğiyle ayrıca optik ve gök mekaniği konularında da özgün katkılarda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mémoire sur les integrales définies prises entre des limites imaginaires*, 1825, ("Karmaşık Limitler Arasında Verilmiş Belirli Entegraller Üzerine İnceleme"); *Oeuvres Completes*, (ö.s.), 1882-1970, ("Toplu Yapıtlar").

- **KAYNAKLAR:** C.A.Valson, *La vie et les travaux du baron Cauchy*, 2 cilt, 1868.

- **BAKINIZ:** GAUSS, JACOBİ, KOVALEVSKI, LAGRANGE, LAPLACE, RIEMANN.

► *Yansıtma ve Yaratma*

CAUDWELL, Christopher
(1907-1937)

İngiliz eleştirmen ve estetikçi. Marxist edebiyat eleştirisine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Asıl adı Christopher St.John Sprigg'dir. 20 Ekim 1907'de Londra'da doğdu. Öğrenimini Ealing'de, bir Katolik okulu olan St.Benet's College'da yaptı. Yükseköğrenime devam etmedi. On beş yaşındayken okulu bırakarak, babasının da editörlerinden olduğu *Yorkshire Post* gazetesinde iki yıl muhabir olarak çalıştı. Bundan sonra Londra'da kardeşi T.Stanhope Sprigg'le birlikte havacılık üstüne yayın yapan bir yayınevi kurdu ve teknik bir dergi çıkarmaya başladı. Uçak ve otomobil motorlarıyla ilgili buluşlarıyla dikkati çekti. Ayrıca, gene bu dönem içinde, havacılık üstüne beş kitap, yedi polisiye roman ve şiirler yazdı.

1934 yılında Caudwell Marxist düşünceyle tanıştı, Marxist klasikleri okumaya başladı. 1935 yazını Cornwall'da geçirdi ve burada okumak için bolca vakit buldu. Bundan sonra Londra'ya gitti, Poplar yöresindeki Komünist Partisi şubesine girdi. Parti gazetesi olan *The Daily Worker*'ı satmak ve sokaklarda propaganda konuşmaları yapmak gibi militanlık etkinliklerini yürüttü. Kuşağının öbür Parti üyesi Marxist aydınları genellikle bu gibi düşünceleri üniversitede edinmişlerdi. Caudwell'ın gelişmesi onlardan oldukça farklıydı ve kendisine özgüydü. Bu sıralarda başlıca yapıtlarından biri olan *Illusion and Reality*'yi (Yanılsama ve Gerçeklik) yazıyordu. Bu kitabı yazarken sol aydınlarla bir tartışma ve danışma ortamı içinde bulunmadığı, doğrudan doğruya kendi düşüncelerini dile getirdiği genel olarak benimsenmiş görüşlere aykırı düşen özgün yaklaşımından anlaşılıyor. Söz konusu kitabının dışında, daha sonra *Studies in a Dying Culture* (Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler) adıyla bir kitapta toplanıp yayımlanan yazılarını da yazmaktaydı. Bir yandan da *The Crisis in Physics*'e ("Fizikte Buhran") çalışıyor, geçimini sağlamak için romanlar da yazıyordu. 1935'te yayımlanan *This My Hand* bunlardan biridir.

1936'da İspanya İç Savaşı başlamıştı. Caudwell'ın üyesi olduğu Poplar Komünist Parti şubesi Cumhuriyetçiler'i desteklemek için para toplayıp bir cankurtaran arabası satın aldı. Caudwell bu arabayı Fransa üstünden sürerek götürmekle görevlendirildi. Bu görevi yerine getiren Caudwell cankurtaranı İspanyol hükümetine teslim ettikten sonra orada kalmaya karar verdi ve Uluslararası Tugay'a katıldı. Kısa bir süre sonra, cephedeki ilk gününde, Jarama nehri çarpışmasında, geri çekilen birliğine vakit kazandırmak için bir tepeyi tutarken vurularak öldü.

Böylece Caudwell'ın Marxizm üzerine çalışmaları ancak üç yıl sürdü. Kendisi İspanya yolundayken baskıya verilen *Yanılsama ve Gerçeklik*'in de, öbür deneme kitaplarının da yayımlandığını göremedi.

1930'larda sanat ve estetik alanında "sosyalist gerçekçilik" anlayışı yerleşmeye başlamıştı. Bu kuramın temelleri Aristoteles'ten beri bilinen *mimesis* (yansıtma) anlayışına dayanıyordu. Caudwell gerçekçiliğe ve toplumsallığa önem veren birçok çağdaş ◄

yazar gibi *mimesis* anlayışına genel çizgileriyle katılmakla birlikte, kendi kuramını bütünüyle bu anlayış üstüne oturtmaktan kaçınmıştır.

İngiliz ulusal edebiyat geleneği hâlâ Romantik edebiyat çığırının etkileri altındaydı. I.A.Richards gibi bilimsellikten yana çağdaş eleştirmenlerde bile bu izleri görmek mümkündü. Öte yandan 1930'larda İngiltere'nin Marxistleri daha çok edebiyattan gelmiş bir kuşaktılar ve toplumsallaşmış bir Romantizmin etkileri birçoğunda izlenebiliyordu (Alick West, Ralp Fox, Henderson, Charques vb.). Doğrudan ilişkide olmasa da, onların kültürel mirasını Caudwell da paylaşmaktaydı.

Böylece Caudwell, "sosyalist gerçekçilik" akımını gitgide katılaşan bir "yansıtmacılık" temeline dayandıran Marxistlerden farklı olarak, Romantik anlayıştan kaynaklanan bir "yaratma" tezini savundu, daha doğrusu, bu iki tez arasında özgün bir bireşim kurmaya çalıştı. Bu çalışma en çok estetik konusunda en önemli yapıtı olan *Yanılsama ve Gerçekçilik*'te belirgindir. Burada Caudwell "doğa" ve "ekonomi", "birey" ve "toplum", "duygu" ve "düşünce", "sanat" ve "bilim" olarak kurduğu karşıtlıkların çözümlemesine girişerek, hem bir bilgi kuramı, hem de buna dayalı bir sanat kuramı kurmaya çalıştı. Ona göre insan ile doğa sürekli bir mücadele içindedir ve "ekonomi" bunun sonucudur, insanın doğa ile mücadelesi "ekonomi" yoluyla yürür. Şiir ve genel olarak sanat, bu mücadelenin bir parçası olarak özünde "ekonomi"ye bağlı ve işlevseldir. Ama sanatın bu işlevi kuru bir "bilgi verme" işlevi değildir. Doğa üzerine doğru bilgileri bilim verir. Şiir, yani sanat ise, insanın duygularını eğitir, yüreğin istekleri ile varolan durum arasında bir uyum sağlar. Bu bakımdan sanatın dış dünyayı yansıtması çok önemli değildir. Sanatı geçerli kılan iç dünyanın psikolojik gerçekliğini verebilmesidir.

Caudwell'ın "yansıtma" ve "yaratma" gibi apayrı kuramsal yaklaşımların ürünü olan iki sanat görüşü arasında kurmaya çalıştığı bireşim ilginçtir, ama genel kabul gördüğü söylenemez. Tezini kanıtlamak için biyolojiye, nörolojiye sıkça başvurması eleştirilmiştir. Tarihi, insan ile doğanın "ekonomi" olarak nitelenebilecek mücadelesi gibi görmesi oldukça sığ bir "historisizm" olarak nitelenmiştir. Şiirde ekonomik bir işlev görmesi, her şeyi ekonomi açısından görme eğiliminin sonucu sayılmıştır.

Caudwell'ın kitapları yayımlandıktan sonra fazla yankı yaratmadı. 1950'lere gelindiğinde *Modern Quarterly*'de Caudwell üstüne tam bir yıl sürecek bir tartışma ve polemik açıldığı görüldü. Bu polemikte ilk ve son sözü söyleyen tanınmış İngiliz Marxist yazar Maurice Cornforth, Jdanov tezlerinden yana çıkarak, Caudwell'ı Marxizm-dışı ilan etti. Tartışma sırasında Caudwell'ı savunan yalnız George Thomson oldu. Öte yandan bu dönem içinde sanatı daha geniş bir perspektif içinde ele almaya çalışan Lukacs ve Goldmann gibi eleştirmenler de, Caudwell'a fazla ilgi göstermediler.

Uzun bir ilgisizlik dönemi boyunca Cornforth ve arkadaşlarının Caudwell üstüne yargısı yerleşmiş göründü. 1960'lardan sonra ise, İngiliz Marxistleri geçmişi yeniden değerlendirme gereğini duydukların-da, Caudwell'ın hem yapıtları tekrar yayımlanmaya başladı, hem de onun düşüncelerini inceleyen yazılar, kitaplar yazıldı. Bunlardan biri D.N.Margolies'in *The Function of Literature* ("Edebiyatın İşlevi") adlı kitabıdır. Bu kitap Caudwell'ın kuramına karşı hemen hemen hiçbir eleştirel tavır almayan, onu savunan bir kitaptır. Eleştirmen George Thomson da daha sonra yazdığı yapıtlarında Caudwell tezlerinin oldukça sadık uygulamalarını yapmıştır. İngiliz Marxistlerinden Francis Mulhern ise *New Left Review*'da 1974'te yayımlanan bir yazısında, Caudwell'ı birçok bakımdan eleştirir, ama çağdaş Marxist eleştirmenler arasında en yukarıda ve tek olduğunu belirtir, bütün eksiklerine karşın, yazarın bir Marxist olarak yaşadığı sürenin kısalığı düşünüldüğünde başarısının son derece dikkate değer olduğunu söyler.

Sanatın işlevi

İngiliz Marxist tarihçi E.P.Thompson ise, *Socialist Register*'da Caudwell üstüne yazdığı yazıda, ona oldukça değişik bir açıdan bakmakta ve Caudwell değerlendirmelerinin yönünü bütünüyle değiştirmeye çalışmaktadır. Ona göre, şimdiye değin bir eleştirmen ve estetikçi olarak tanınan Caudwell bu yanıyla fazla önemli değildir. Caudwell'ın asıl özgün ve değerli yanı burjuva ideolojisini eleştirmesinde aranmalıdır. Bu yeni açının bir gereği olarak Thompson, *Yanılsama ve Gerçeklik*'in değil de, *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler*'in yazarın asıl büyük yapıtı olduğunu ileri sürer.

Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler

Bu kitapta Caudwell, Bernard Shaw, D.H.Lawrence, H.G.Wells gibi yazarları eleştirirken genel sorunlara girer ve Thompson'ın dediği gibi burjuva bilinçliliğinin birtakım alanlarını inceler. Ancak buradan, Caudwell'ın bir ideoloji eleştiricisi olduğu sonucuna varmak doğru olmaz. Sanat kuramı temeli üstünden olaya bakıldığında da, Caudwell'ın, "düşünce varlığı yansıtır" gibi bir genellemenin pek ötesine geçmediği ve genel olarak burjuva ideolojisini bir "yanlış bilinç" sorunu olarak ele aldığı görülür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Illusion and Reality*, 1935, (Yanılsama ve Gerçeklik); *This My Hand*, 1936; *Studies in a Dying Culture*, 1938, (Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler); *The Crisis in Physics*, 1939, ("Fizikte Buhran"); *Futher Studies in a Dying Culture*, 1949, (Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler-II); *Poems*, 1949, ("Şiirler").

• **KAYNAKLAR:** M.Cornforth, "Caudwell and Marxism," *The Modern Quarterly*, VI, (1), 1950-1951; T.Eagleton, *Ideology and Criticism*, 1976; S.E.Hyman, *The Armed Vision*, 1948; D.N. Margolies, *The Function of Literature*,1969; F.Mulhern, "The Marxist Aesthetics of Christopher Caudwell", *New Left Review*, (85), 1974; E.P.Thompson, "Christopher Caudwell" *Socialist Register;* G.Thomson, "In Defence Of Poetry", *The Modern Quarterly*, VI, (2), 1951; A.West, "On Illusion and Reality", *Communist Review*, Ocak 1948.

CAVALCANTI, Alberto
(1897-1982)

Brezilyalı belgesel ve yarı belgesel film yapımcısı ve yönetmeni. Dünyanın dört bir tarafındaki kuraldışı yapımlarıyla hiçbir ticari sisteme uymayan, bireysel sinema sanatçılarından biridir.

Alberto de Almeida-Cavalçanti, 6 Şubat 1897'de, Rio de Janeiro'da doğdu, 1982'de öldü. İsviçre'de hukuk ve mimarlık öğrenimi gördükten sonra gittiği Paris'te sinemayla ilgilendi. Set dekoratörü olarak çalıştı. Öncü sanat akımlarıyla olan ilişkisi 1926'dan sonra gerçekleştirdiği ilk filmlerinde melankolik, şiirli bir gerçekçiliğe dönüştü. 1926'daki *Rien que les heures* ("Yalnızca Saatler") Paris halkının özgün bir incelemesiydi. 1933'te ünlü İngiliz belge film yönetmeni John Grierson tarafından İngiltere'ye çağrıldı. 1934'teki *Pett and Pott*, 1936'daki *Coal Face* ("Kömür Surat") ve özellikle aynı yılın filmi olan *Night Mail* ("Gece Postası"), Cavalcanti'nin İngiliz belge sinemacılığına olan katkıları arasındadır. BBC için birçok filmin yapımcılığını da üstlenen yönetmen 1942'de Ealing stüdyolarında yapımcılığa başladı. Burada birçok belgesel hazırlayan Cavalcanti, İngiliz sinemasının konulu filmlerine belgesel anlayışı da sokmuştur. 1942 tarihli *Went The Day Well?* ("Gün İyi Geçti mi?") Cavalcanti'nin İngiltere'de çektiği ilk konulu filmidir. Bunu 1945'te *Dead of The Night*'ın ("Gecenin Issızlığı") iki bölümü, 1947'de *Nicholas Nickleby* izledi.

Cavalcanti 1950'de Brezilya'ya döndü. Vera Cruz yapım şirketinin başına geçti ve yapımcı ya da yönetmen olarak çeşitli filmlere girişti. Ne var ki üç yıl sonra, komünistlikle suçlanarak işine son verildi. Tekrar Avrupa'ya döndü. Avusturya'da Brecht'le ortak bir çalışma olan *Puntilla Ağa ve Uşağı* oyununun bir uyarlamasını çekti. Cavalcanti, çeşitli sinema okullarında ders vermiş ve *Film and Reality* ("Film ve Gerçek") adlı bir de kitap yazmıştır (1942).

- **YAPITLAR (başlıca):** *Rien que les heures*, 1926, ("Yalnızca Saatler"); *Pett and Pott*, 1934; *Coal Face*, 1936, ("Kömür Surat"); *Night Mail*, 1936, ("Gece Postası"); *Went The Day Well?*, 1942, ("Gün İyi Geçti mi?"); *Dead of the Night*, 1945, ("Gecenin Issızlığı"); *Nicholas Nickleby*, 1947; *Herr Puntilla und Sein Knecht Matti*, 1955, ("Puntilla Ağa ve Uşağı").

CAVALIERI, Bonaventura
(1598-1647)

İtalyan, matematikçi. Geometrik cisimlerin hacim hesabına getirdiği yeni ilkelerle, sonsuzküçükler hesabının doğuşuna öncülük etmiştir.

Francesco Bonaventura Cavalieri, büyük bir olasılıkla 1598'de Milano'da doğdu, 30 Kasım 1647'de Bologna'da öldü. Küçük yaşta bir manastıra verilerek din adamlarının eğitiminde büyüyen Cavalieri'nin yaşamına yön veren olay, 1616'da Pisa'daki manastırda keşiş Benedetto Castelli ile tanışmasıdır. Cavalieri, Pisa Üniversitesi'nde matematik dersleri veren Castelli'nin yönlendirmesiyle Eukleides, Arkhimedes, Apollonios ve Pappos'un geometriyle ilgili çalışmalarını inceledi; gene Castelli'nin aracılığıyla Galilei ile tanıştı. O tarihten sonra Galilei ile sürekli yazışarak bilimsel konuları tartışan Cavalieri, 1629'da Bologna Üniversitesi'nde boşalan geometri kürsüsüne atandı ve ölünceye değin bu görevi sürdürdü.

Konikler, optik, astroloji, astronomi, trigonometri ve özellikle küresel trigonometri konusunda pek çok incelemesi olan Cavalieri, logaritma hesabının İtalya'da tanınıp benimsenmesine öncülük etmiştir. Gene de matematikte gerçek ününü, geometrik cisimlerin alan ve yüzeylerini hesaplamak için geliştirdiği "bölünemezler" yöntemine borçludur. 1635'teki *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione promoto* ("Yeni Bir Sürekli Bölünemezler Geometrisi Geliştirmek İçin Yöntem") adlı ünlü yapıtında açıkladığı bu yöntemle Cavalieri, eski Yunan geometrisinin geleneksel anlayışını temelden değiştiriyordu. Gerçekten de, geometrik cisimlerin alan ve hacim ölçümlerini mutlak değer olarak veren eski Yunan geometrisine karşılık, Cavalieri cisimlerin alanları ya da hacimleri arasında yalnızca bir karşılaştırma yaparak orantı kurmayı öneriyordu. Cavalieri'ye göre, geometrik bir büyüklük sonsuz sayıda öğeden oluşmuştur ve bu öğelerden herbiri o büyüklüğün ayrılabileceği en son terimdir, daha küçük öğelere "bölünemez". Demek ki, geometrik cisimler sonsuz sayıda düzlem yüzeyden, düzlem yüzeyler sonsuz sayıda paralel çizgiden, çizgi ise sonsuz sayıda noktadan oluştuğuna göre, uzunluk, yüzey ve hacimlerin değeri bu sonsuz sayıdaki bölünemez öğenin toplamıdır. İki yüzeyin alanını karşılaştırmak için de, her iki yüzeyi oluşturan çizgilerin uzunluklarının toplamları arasında bir bağlantı kurmak yeterlidir. Örneğin bu yapıtında yer alan *Cavalieri ilkesi*, eşit yükseklikteki kesitlerinin alanı eşit olan iki geometrik cismin hacimlerinin de eşit olduğunu belirtir.

Cavalieri'nin, integral hesabıyla aynı ilkelere dayanan bölünemezler yöntemi, sonradan özellikle Leibniz ve Newton'ın geliştirecekleri, integral ve diferansiyel hesabı kapsayan sonsuzküçükler analizinin doğuşunu hazırlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Directorium generale uranometricum*, 1632; *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione promota*, 1635, ("Yeni Bir Sürekli Bölünemezler Geometrisi Geliştirmek İçin Yöntem"); *Trigonometria plana et sphaerica, linearis et logarithmica*, 1643, ("Düzlem, Küresel, Çizgisel ve Logaritmik Trigonometri"); *Exercitationes geometricae sex*, 1647, ("Altı Geometri İncelemesi").

- **KAYNAKLAR:** A.Favaro, *Bonaventura Cavalieri nello studio di Bologna*, 1885; G.Piola, *Elogia di Bonaventura Cavalieri*, 1844.

- **BAKINIZ:** FERMAT, GALILEI, LEIBNIZ, NEWTON.

CAVALIERI, Emilio dei
(1550-1602)

İtalyan, besteci. Dramatik müziğin ilk önemli temsilcilerindendir.

Yaklaşık 1550 yıllarında, Roma'da doğdu, 11 Mart 1602'de, aynı yerde öldü. Asil bir ailedendi. 1578'den 1584'e değin Roma'daki Santissimo Crocifisso Kilisesi'nin orgculuğunu yaptı. Daha sonra Floransa'ya geçti ve 1588-1596 arasında, Toskana Sarayı'nda "Sanat ve Sanatçılar Genel Denetçisi" olarak çalıştı. 1589'da Toskana Gran Dükü'nün evlilik töreni için intermezzolar besteledi.

Cavalieri, Floransa'da, Giovanni Bardi ve Jacopo Corsi'nin saraylarında toplanan ve kentin kültür yaşamında etkili olan *Camerata* adlı bir grupta yer aldı. Bu grup, klasik konulardaki oyunları müzikle birleştirerek eski Yunan dramını canlandırmayı amaçlıyordu. Cavalieri, 16.yy çok-sesliliğini (polifoni) bu amaca uygun bulmayarak yeni bir müzik anlayışını *(Nuove musiche)* geliştirmeye çalışan bu grubun önde gelen bir üyesi olmuştur. Yapıtları, özellikle İtalya'da benimsenen ve sözlere ağırlık vererek anlatımı öne çıkaran *Nuove musiche* anlayışının ve tek sesli şarkı tarzının (monodi) seçkin örnekleridir. Bu tarzdaki yapıtlarda, çoğu kez, yeni gelişmekte olan sürekli bas doğaçlama akorlarla şarkıcıya eşlik eder. Böylece, ilk operalarda da benimsenmiş olan betimleyici, anlatımcı bir tarz, *stilo rappresentativo* ortaya çıkmıştır.

Cavalieri'nin en önemli yapıtı *La Rappresentazione di anima e di corpo*'dur ("Ruhun ve Bedenin Betimlenmesi"). Uzun süre, müzik tarihçileri tarafından ilk oratoryo olduğu sanılmıştır. Aslında üç perdelik müzikli bir dinsel dram niteliğindedir ve daha çok, bir opera sayılmalıdır. İlk kez, Şubat 1600'de sahnelenen yapıtta, Zaman, Yaşam, Dünya, Haz, Akıl, Ruh ve Beden gibi soyut alegorik karakterler temsil edilir. Bunlar, monodik tarza uygun olarak, kısa resitatifler halinde konuşur. Kutsal ve lanetlenmiş ruhları temsil eden koro bölümleri, belirgin bir karşıtlık içindedir. Yapıtın bütünü, Karşı-Reformasyon'un amaçlarına uygun olarak, ahlaksal ve öğretici niteliktedir. Üç bölüme ayrılmış ilk sahne yapıtı olması da, tarihsel önemini artırmaktadır.

Cavalieri'nin bilinen öbür yapıtlarında da, benzer üslup özellikleri görülür. Müzikte dramatik anlatımın ve operanın gelişiminde önemli rol oynamış bestecilerden biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Il Satiro*, ("Taşlama"); *La Disperazione di Fileno*, ("Fileno'nun Hüznü"); *Giuoco della cieca*, ("Körebe"); *La Rappresentazione di anima e di corpo*, 1600,("Ruhun ve Bedenin Betimlenmesi"); *L'Ascenzione del nostro signore*, ("Efendimizin Göğe Yükselişi").
- KAYNAKLAR: D.Alaleona, *Nuova musica*.
- BAKINIZ: MONTEVERDI, A.SCARLATTI.

CAVANI, Liliana
(1936)

İtalyan sinema yönetmeni. Yeni Avrupa sinemasında insan ilişkilerini ilginç yaklaşımlarla inceleyen sanatçılardandır.

12 Ocak 1936'da, Capri Adası'nda doğdu. Bologna Üniversitesi'nde yükseköğrenim gördükten sonra Roma'daki Centro Sperimentale film okuluna girdi. Sinema filmleri çekmeye başlamadan önce İtalyan Televizyonu için belgeseller ve konulu filmler hazırladı. 1960'ların sonuna rastlayan bu yapımlar Aziz Fransis'in yaşamını anlatan *Francesco d'Assisi* ve *Galileo*'dur. Sinema için 1969'da çektiği ilk film olan *I Cannibali* ("Yamyamlar"), *Antigone* tragedyasının çağdaş bir yorumudur. Filmde, çağdaş bir Antigone ve erkek kardeşi baskıcı krala karşı çıkarlar. 1971'deki *L'Ospite* ("Misafir") kısıtlı gösterim olanağı buldu. 1974 tarihli *Il Portiere di Notte* (Gece Bekçisi), Cavani'yi bir anda şöhrete ulaştırdı. Filmde, bir Nazi subayı ile onun görevli olduğu kampta tutuklu bulunan genç bir kadın yıllar sonra yeniden karşılaşırlar ve aralarındaki kurban-celkat ilişkisi ölümle son bulacak biçimde yenilenir. *Gece Bekçisi* sado-mazoşist öğelere ağırlık verdiği ve faşizmi yücelttiği gerekçesiyle kimi eleştirmenler tarafından yerildiyse de büyük tartışmaları yol açan bir film oldu. Bu filmin ticari başarısı Cavani'ye, 1977'de Nietzsche ve çevresindekileri, özellikle de Lou-Andreas Salome'yi anlatan *Oltre Il Bene e il Male* ("İyinin ve Kötünün Ötesinde") filmini çekme olanağını sağladı. Bu filmde de sado-mazoşist ilişkilerin doğasını araştırma kaygısı ağır basıyordu. 1979 tarihli *La Pelle*'de ("Ten") ise yönetmen, Curzio Malaparte'nin aynı adlı romanından yola çıkarak II.Dünya Savaşı'nın bittiği günlerde Amerikan işgaline uğrayan İtalya'yı anlattı. Film, her düzeyde "ten" alışverişini (fahişelikten yamyamlığa kadar) yoğun bir şekilde anlatıyordu.

Önemli kadın yönetmenlerden olan Liliana Cavani, çağın belli başlı cinsel ve politik sorunlarını birbirine koşut gelişen iktidar sorunları olarak ele alır.

- YAPITLAR (başlıca): *Francesco d'Assisi*, 1966; *Galileo*, 1966; *I Cannibali*, 1969, ("Yamyamlar"); *L'Ospite*, 1971, ("Misafir"); *Il Portiere di Notte*, 1974, (Gece Bekçisi); *Oltre il Bene e il Male*, 1977,("İyinin ve Kötünün Ötesinde"); *La Pelle*, 1979, ("Ten").

CAVENDISH, Henry
(1731-1810)

İngiliz fizik ve kimya bilgini. Evrensel kütle çekim sabitinin değerini ölçmüş; elektrik, ısı ve dinamiğe ilişkin çalışmalarıyla fiziğe, gazların ve suyun yapısına ilişkin deneyleriyle kimyaya yeni boyutlar getirmiştir.

10 Ekim 1731'de Fransa'nın Nice kentinde doğdu, 24 Şubat 1810'da Londra'da öldü. Baba tarafından

Devonshire, anne tarafından Kent düklerinin soyundan gelme, köklü bir ailenin çocuğuydu. Sağlığı bozuk olduğu için bir süre Fransa'nın güney kıyısındaki Niçe'te dinlenen ve kendisini orada dünyaya getiren annesini iki yaşındayken yitirdi. Soylu ve zengin aile çocuklarının okuduğu özel bir okulda eğitim gördükten sonra, 1749-1753 arası Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Peterhouse Collège'a devam etti. Ancak, eğitim programını bitirmesine karşın diploma almadan üniversiteden ayrılıp Londra'ya, babasının yanına döndü. Otuz yıl boyunca babasıyla birlikte yaşadı, hiç evlenmedi ve kendini tüm toplum yaşamından soyutlayarak, evlerinde kurduğu laboratuvarda geçen ömrünü yalnızca deneysel çalışmalara adadı. Londra'daki Royal Society'ye üye olan babası Lord Charles Cavendish de deneysel araştırmaya büyük önem veriyordu ve oğlunun bilimsel çalışmalarını sonuna değin destekledi. Önceleri kısıtlı olan geliriyle oğlunun laboratuvar giderlerini yüksünmeden karşılayan ve onu, başta Royal Society olmak üzere Londra'daki bilim çevrelerine tanıtan baba Cavendish'in oğlunun bilimsel etkinliğinde büyük payı olmuştur. 1760'ta Royal Society üyeliğine seçilen Henry Cavendish, on yıl sonra büyük bir mirasa konarak Avrupa'nın sayılı zenginleri arasına katıldıktan sonra da, servetinin ve bilim çevrelerinde giderek büyüyen ününün sağlayacağı koşullardan hiçbir zaman yararlanmadı. 1783'te babası ölünce gene Londra yakınlarında bir laboratuvar kurarak, bilimsel toplantılar dışında hiç kimseyle özel yakınlık ve dostluk kurmaksızın içine kapanık bir yaşam süren, ailesiyle bile çok ender görüşen, çekingen ve az konuşan bir bilim adamı olarak tanındı. Çalışmalarını yayımlama gereği bile duymayacak kadar laboratuvarına kapanmasına ve elli yıla yakın bilimsel çalışma yaşamında yalnızca yirmi kadar inceleme yayımlamasına karşın, 1803'te Institut de France'ın sekiz yabancı üyesinden biriydi ve adı çağının en büyük bilim adamları arasında anılıyordu. İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi de, öğretim üyeleri arasına katılmayan, hatta diploma bile almayan bu ünlü öğrencisinin adını sonradan Cavendish Laboratuvarı'na vererek ölümsüzleştirdi.

İlgi alanının genişliği ve ilk bakışta birbirinden bağımsız gözüken pek çok alanı kapsayan araştırmalarıyla Cavendish'in 18. yy bilim dünyasında ayrı bir yeri vardır. Newton'ın görüşlerinden büyük ölçüde etkilenen ve bilimsel çalışmalarını onun açtığı yolda sürdüren Cavendish de, bir fizikçi ya da kimyacı olmaktan öte, Newton gibi bir doğa düşünürüdür. Bununla birlikte, bilimin gelişmesine temel katkıları, kimya, elektrik, ısı ve dinamik gibi başlıca dört alanda özetlenebilir. Kimya çalışmalarını daha çok gazlar üzerinde yoğunlaştıran Cavendish, havadaki hidrojeni ayırarak bu gazı ilk kez tanımlayan, atmosferin bileşimini açıklayan ve suyun bir element olmadığını, oksijen ile hidrojenin birleşmesinden sentez yoluyla elde edilebileceğini gösteren ilk kimya bilginidir.

Isının Parçacık Kuramı

Cambridge'den ayrılışından ilk makalesini yayımladığı 1766 yılına değin geçen süre içinde Cavendish'in bilimsel etkinliği üstüne çok az şey biliniyor. Ölümünden sonra bulunan notları dinamikle uğraştığını, özellikle dinamik bir ısı kuramı geliştirmeye çalıştığını destekler yoldadır. Newton gibi Cavendish de, ısının parçacıkların titreşmesinden ileri geldiğini kabul etmiş ve bu savı biraz daha geliştirerek ısıyı titreşen parçacıkların momenti biçiminde tanımlamıştı. Bir parçacık grubunun bazı simetri durumlarında toplam momentini koruduğunu göstererek, birbirine değen iki cisimden sıcak olanının kaybettiği ısı ile soğuk olanının kazandığı ısının eşit olduğunu da bu yaklaşımla açıklamıştı. Ancak, mayalanma, ergime, yanma gibi olaylarda açığa çıkan ısıyı açıklamakta bu kuram yetersiz kalıyordu. Daha inandırıcı sonuçlara varabilmek için ısıyla ilgili bir dizi deney yaptı ve

Cavendish Terazisi

Newton'ın kütle çekim yasasına göre, kütleleri m_1 ve m_2 olan, birbirinden R kadar uzaktaki iki parçacık arasındaki kütle çekim kuvveti

$$F=G\frac{m_1 m_2}{R^2}$$

bağıntısıyla verilir. Bir orantı sabiti olan G'nin değerini bulmak için, kütlesi bilinen iki parçacık arasındaki çekim kuvvetini ölçmek yeterlidir. Ancak bu kuvvetin değeri çok küçük, örneğin birbirinden 1 cm uzaklıktaki 1 kg'lık iki kütle için yaklaşık $6{,}6\times10^{-7}$ Newton (0,06 miligram) düzeyindedir.

Bu kuvveti ölçmek için Mitchell'in tasarladığı burulma terazisinden yararlanan Cavendish, tam ortasından ince bir telin ucuna asılmış yatay bir çubuğun iki ucuna kurşundan iki küre bağladı. Bu kürelere, gene kurşundan yapılmış iki sabit küreyi yaklaştırdığında, çubuğun kütle çekim kuvvetinin etkisiyle döndüğünü gördü ve bu dönme açısını ölçtü. Mitchell, burulma terazisinin salınım periyodundan yararlanarak, burulma terazisinin dönme açısıyla bu dönmeyi sağlayan kuvvet arasındaki bağıntıyı bulmuştu. Böylece, ölçülmesi oldukça kolay olan tek bir salınım periyodunun yardımıyla çok küçük bir değer olan kütle çekim kuvveti hesaplanabiliyordu. Cavendish de, evrensel kütle çekim sabiti olarak bilinen G'nin değerini hesaplayarak Newton'ın kütle çekim yasasını tamamlamış oldu.

G'nin değerinden yola çıkarak Yer'in kütlesi de hesaplanabilir. Yer yüzeyindeki bir m kütlesine, evrensel kütle çekim yasasına göre GmM/R^2 kuvveti etki eder. Newton'ın ikinci hareket yasasına göre, m kütlesinin ivmesi $g=F/m=GM/R^2$ olduğundan, serbest düşme ivmesi g, Yer'in kütlesi M, Yer yarıçapı R ve evrensel yerçekimi sabiti arasında

$$M=gR^2/G$$

bağıntısı bulunur. g, R ve G'nin değeri bilindiğine göre, bu bağıntıyla Yer'in kütlesi ve yoğunluğu hesaplanabilir.

bulgularını 1765'te "Experiments on Heat" ("Isı Üstüne Deneyler") başlıklı bir incelemede topladı. Bu çalışmalarından özgül ısı (ısınma ısısı) kavramını Black'tan bağımsız olarak tanımladığı gibi buharlaşma ısısını da araştırmıştı. Cavendish'i böyle bir inceleme yazmaya yönelten neden, kimyasal tepkimelerde açığa çıkan gazların buharlaşma sonucu oluştuğu yolunda yanlış bir kanıya kapılması, bu nedenle de mayalanma, yanma gibi olaylardaki ısıyı, geliştirdiği kuramla açıklayamamasıydı.

1766'da gazlarla ilgili ilk makalesini yayımlayan Cavendish, asitlerle metallerin tepkimesinden "yanar hava" diye adlandırdığı hidrojen gazının, asitlerle bazı alkalilerin tepkimesinden de "yanmış hava" diye adlandırdığı karbon dioksit gazının oluştuğunu açıkladı. Hidrojenin havadan 11 kez daha hafif, karbon dioksitin ise 1,57 kat daha ağır olduğunu belirledi. Bu çalışması Royal Society'nin Copley madalyasıyla ödüllendirildi.

1781'de Priestley'in gazların ölçümü ve analiziyle ilgili deneyleri Cavendish'in dikkatini bu konuya çekmişti. Üç yıllık araştırma ve deneyleri sonucunda, suyun hidrojenin havada yanmasıyla oluştuğunu, ayrıca havanın beşte dördünün azot, beşte birinin oksijen, yüz yirmide birinin de başka maddelerle tepkimeye girmeyen aşal bir gaz (argon) olduğunu açıkladı. 1788'e değin yayımladığı incelemelerde de, azot oksit ile nitrik asitin bileşimlerini belirledi; cıva, nitrik asit, sülfürik asit gibi birçok sıvının donma noktasını ölçtü. Elektrik akımı, ısı gibi etkenlerin gaz tepkimelerini nasıl etkilediğini de inceleyen Cavendish'in çağdaş kimyaya katkılarının yeterince değerlendirilememesinin başlıca nedeni, o çağda geçerli olan "flojiston" kuramından yola çıkmış olmasıdır. Yanma olayını, yanıcı maddelerin yapısında bulunan ve flojiston denilen bir akışkanın açığa çıkması biçiminde açıklayan bu kuramı yıkarak, yanmanın oksijenle birleşme olayı olduğunu ilk kez açıklayan Lavoisier'dir.

Cavendish'in önemli kimya çalışmalarından biri de, 1767'de yayımladığı bir incelemede suyun sertliğinin kalsiyum bikarbonattan ileri geldiğini belirleyerek, su sertliğinin giderilmesine ilişkin öneriler getirmesidir. Bu çalışmalarıyla analitik kimyanın temellerini attığı söylenebilir.

Cavendish'in elektrikle ilgili çalışmaları, özellikle sığa, indükleme, elektrostatik kuvvetler, elektrostatik potansiyel ve yalıtkanları konu alan çok önemli araştırmalardır. Elektrostatik kuvvetin uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu Priestley ile hemen hemen aynı zamanda bulmuştur. Ancak vardığı sonuçları yayımlamadığı için bugün elektrostatik kuvvet yasası Coulomb'nun adıyla bilinir. Cavendish, elektrostatik kuvvetin uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu kanıtlamakla yetinmeyip, kuvvetin etkileşen yüklerin çarpımıyla doğru orantılı olduğunu da belirlemiştir. Daha sonra elektrik iletkenliği, indükleme ve çeşitli geometrik biçimlerin elektrik sığasına yönelik araştırmalarında bu yasadan yola çıkan Cavendish, hemen hemen tüm çalışmalarını deneysel olarak doğrulamaya büyük önem veriyordu. Elektrostatik kuvvetlerin uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu kanıtlamak için yaptığı deney çok ünlüdür. İçi boş, iletken bir kürede elektrik yükünün yalnızca dış yüzeyde toplandığını göstererek, ters kare kuralını doğrulayacak gerekli ve yeterli koşulu deneysel yoldan kanıtlayan Cavendish'in bu deneyde vardığı % 1 duyarlıklı sonuç, o çağın olanakları gözönüne alındığında gerçekten büyük başarıdır.

Vardığı tüm sonuçları bir kitapta toplamayı tasarlayan Cavendish bu tasarısını gerçekleştiremedi ve onun bulduğu pek çok olay sonradan başka bilginlerce yeniden keşfedildi. Ayrıca, elektrikle kimya arasında önemli bir bağlantı olduğunu sezerek iletkenlik, sığa ve elektroliz gibi olayları bu amaçla inceleyen Cavendish'in, bu özelliğiyle çağının en az yüz yıl ötesinde olduğu söylenebilir. Gençlik yıllarından beri sağlığının iyi olmamasına karşın deney ve araştırmalarını ölünceye değin sürdüren Cavendish'in yetmiş yaşlarına doğru yaptığı son deney ise, bütün çalışmalarını gölgede bırakacak kadar önemli sonuçlar sağlamıştır. 1798'de, John Mitchell'in burulma terazisinden yararlanarak Yer'in kütlesini ve yoğunluğunu ölçmesi, Newton'dan bu yana kütle çekim alanındaki en önemli katkı olarak değerlendirilmiştir.

Gazların ve Suyun yapısına İlişkin deneyler

Cavendish, 18.yy biliminin en önemli temsilcilerinden biridir. Ancak, yalnız çalışmayı yeğlemesi, özellikle de çalışmalarını yayımlama konusunda isteksiz davranması nedeniyle, bilim tarihindeki yeri ölümünden çok sonra yeterince değerlendirilebilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): J.C.Maxwell (yay.), *The Electrical Researches*, (ö.s.), 1879, ("Elektrik Üzerine Araştırmalar"); E.Thorpe (yay.), *The Chemical and Dynamical Researches*, (ö.s.), 1921, ("Kimya ve Dinamik Araştırmaları").

• KAYNAKLAR: A.J.Berry, *Henry Cavendish: His Life and Scientific Work*, 1960; J.G.Crowther, *Scientists of the Industrial Revolution: Joseph Black, James Watt, Joseph Priestley, Henry Cavendish*, 1962; G.Wilson, *The Life of the Honourable Henry Cavendish*, 1851.

• BAKINIZ: BLACK, COULOMB, FARADAY, LAVOISIER, J.C.MAXWELL, NEWTON, OHM, PRIESTLEY, SCHEELE.

CAVİD BEY
(1875-1926)

Osmanlı maliyeci ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki'nin maliye politikasını belirlemiştir.

Elektrostatiğin "ters kare kuralı"

Mehmed Cavid Bey 1875'te Selanik'te doğdu. 26 Ağustos 1926'da Ankara'da öldü. Ticaretle uğraşan Recep Naim Efendi'nin oğludur. Selanik'te Feyz-i Sıbyan Rüşdiyesi'nde okuduktan sonra İstanbul'a giderek Dersaâdet İdadisi'ni ve Mülkiye Mektebi'ni bitirdi (1896). Aynı yıl Ziraat Bankası'na memur olarak girdi. Ertesi yıl Maarif Nezareti İstatistik Şubesi'ne, 1899'da da Rüşdiye Mektepleri İdaresi başkâtipliğine atandı.

Bu arada 1898'den 1902'ye değin Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Darülmuallimin-i Âliye'de (Yüksek Öğretmen Okulu) İlm-i Servet ve Maliye öğretmenliği görevlerini de sürdürdü. 1902'de Selanik'e giderek Mekteb-i Feyziye adını alan eski okuluna

Ön sıra soldan sağa: *Topal İsmail Hakkı Paşa, Ahmed Nesimî Bey, Cavid Bey, Burhaneddin Efendi, İbrahim Tevfik Efendi, Talât Paşa, Necmeddin Molla Bey (Kocataş), Midhat Şükrü Bey (Bleda),* Arka sıra: *(soldan üçüncü) Reşad Fuad Bey, (beşinci) Azmizâde Tahsin Bey, (altıncı) Ali Bey, (dokuzuncu) Safvet Bey, (onuncu) Hüseyin Cahid Bey (Yalçın), (on ikinci) Şükrü Paşa, (on üçüncü) Reşid Safvet Bey (Atabinen).*

müdür ve Selanik İdadisi'ne de ilm-i servet öğretmeni oldu.

O sırada Selanik'te gizli olarak çalışan ve daha sonra 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşecek olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyetin yeniden kurulması için çalışanlar arasında yer aldı. Cemiyet tarafından çeşitli Makedonya komitalarıyla ittifak görüşmeleri yapmak amacıyla Sofya ve Bükreş'e gönderildi.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından İstanbul'a giderek Mülkiye Mektebi'ne ve Darülfünun'a iktisat öğretmeni oldu. Bu görevi 1909'da Maliye Nazırı olana değin sürdürdü. Cavid Bey Meclis-i Mebusan'ın I. (Aralık 1908-Nisan 1912) ve II. (Nisan 1912-Ağustos 1912) dönemlerinde Selanik; III. dönemde ise (Mayıs 1914-Aralık 1918) Biga mebusu olarak bulundu. Meclisin bütçe encümeni raportörlüğüne seçildi. Haziran 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine maliye nazırı olarak atandı. İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde de sürdürdüğü bu görevden 9 Mayıs 1911'de kabinedeki öbür ittihatçı Babanzade İsmail Bey'le birlikte istifa etti.

Cavid Bey, Şubat 1912'de Sait Paşa hükümetine nafıa nazırı (bayındırlık bakanı) olarak girdi. Mayıs 1912'de Nail Bey'in istifası üzerine aynı hükümette maliye nazırı oldu. Temmuz 1912'de hükümetin istifa etmesi ile görevden ayrıldı.

Mart 1914'te yeniden maliye nazırlığına atanan Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi üzerine 5 Kasım 1914'te maliye nazırlığından ayrıldı. Dahiliye nazırı Talat Paşa maliye nazırlığını da üstlendi. Ancak Cavid Bey'e danışmaksızın mali kararlar vermedi. Cavid Bey, 1917 başlarında Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Selanikli tüccar Tevfik Bey'le birlikte 4 milyon lira sermayeli Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nı kurdu. Kuruluş gerekçesinde iktisadi gelişme için milli bir bankanın zorunlu olduğu, bu yolla özel sermayenin sanayi yatırımlarına yöneltilmesinin amaçlandığı, böylece Osmanlılar'ın yabancıların iktisadi denetiminden kurtularak kendi özgücüyle sanayileşmesini gerçekleştireceği öngörülüyordu.

10 Şubat 1917'de Talat Paşa hükümetine maliye nazırı olarak atanan Cavid Bey, daha sonra İzzet Paşa hükümetinde de bu görevde kaldı. Kasım 1918'de İzzet Paşa'nın istifası üzerine maliye nazırlığı sona erdi. Ardından Düyun-ı Umumiye Osmanlı Dayinler vekilliğine seçildi. Mondros Mütarekesi sonrasında Damat Ferid Paşa hükümetinin kurduğu Divan-ı Harb-ı Örfî tarafından gıyabında 15 yıla mahkûm edildi. Bir süre İstanbul'da saklandı. Aralık 1919'da Avrupa'ya kaçtı. 1920'de İsviçre'de II.Abdülhamid'in küçük oğlu Burhaneddin Efendi'nin eski eşi Âliye Hanım'la evlendi.

Şubat 1921'de Londra Konferansı'na delege olarak katıldı. Temmuz 1922'de Düyun-ı Umumiye temsilcisi olarak İstanbul'a döndü. Kasım 1922'de Lozan'a giden Türk delegasyonuna mali danışman olarak katıldıysa da daha sonra bu görevden alındı.

Cavid Bey, Haziran 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı hazırlanan suikast girişimi nedeniyle suçlanarak tutuklandı. İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra suçlu görülerek 26 Ağustos 1926'da Ankara'da idam edildi.

Ülkeyle ilgili verilerin sayısal olarak saptanması

gereğinden yola çıkan Cavid Bey 1909'da Türkiye'deki ilk kuramsal istatistik kitabı olan *İhsaiyat*'ı (İstatistik) yayımladı. Aynı yıl Ahmet Şuayıb ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı çıkardı (1908-1911, 27 sayı). İktisadi ve siyasal alanda liberal dönüşümlerden yana olan Cavid Bey, devletin iktisadi alanda engelleyici her türlü müdahaleden kaçınması gerektiğini savunuyordu.

Klasik iktisat öğretisinden esinlenen Cavid Bey'e göre, toplumsal gelişim ancak çıkarları gözetilen bireylerin çabalarıyla gerçekleşir. Bu nedenle bireycilik her zaman toplumculuktan önde ele alınmalıdır. Osmanlı girişimciliği özendirilirken yabancı sermayeye de geniş olanaklar sağlanmalıdır. Gerekli temel yatırımları, yeterli yerli sermaye birikimi olmadığı için, ancak yabancı sermaye gerçekleştirebilir. Bu nedenle yabancı sermaye her türlü engelden arındırılmalıdır.

Ancak savaş yılları Cavid Bey'in liberal görüşlerini de etkiledi. Milli iktisat savunucularıyla uzlaşarak yerli ve yabancı sermayenin bağdaştırılması gereğini savunmaya başladı. Milli iktisatın geliştirilmesi düşüncesine yakınlaşması sonucu Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluşuna katkıda bulundu.

• YAPITLAR (başlıca): *İlm-i İktisat*, 4 kitap, 1899-1901; *İhsaiyat*, 1909; *Malumat-ı İktisadiye*, 1913.

• BAKINIZ: AHMED ŞUAYIB, ENVER PAŞA, SABAHEDDİN [Prens], TALAT PAŞA.

CAVKAYTAR, Yücel
(1948-1967)

Türk, okçu. Avrupa gençler şampiyonluğunu kazanmıştır.

18 Haziran 1948'de İstanbul'da doğdu. Ok sporuna Kulaksız Okspor Kulübü'nde başladı. Kısa zamanda büyük başarı gösterdi. 14 yaşında milli takıma alındı. 1962'de Paris'te yapılan Avrupa Okçuluk Şampiyonası'nda üstün bir başarı sağlayarak Avrupa Gençler Şampiyonluğu'nu kazandı. 1963'te hastalanıp önemli bir dalak ameliyatı geçirdi. Hastalığı yüzünden öğrenimini lise II. sınıfta terkedip tedavi için İsveç'e gitti. 22 Mart 1967'de orada lösemiden öldü.

CAVOUR, Camillo
(1810-1861)

İtalyan devlet adamı. İtalyan Birliği'nin kurulmasında başrolü oynamıştır.

10 Ağustos 1810'da Torino'da doğdu, 6 Haziran 1861'de aynı kentte öldü. 10 yaşındayken Torino Askeri Akademisi'ne girdi, 1826'da istihkâm asteğmeni olarak mezun oldu. Önce Ventimillé'ye, sonra Exilles'e, oradan da 1830'da Cenova'ya atandı. Cavour, Cenova'dayken, Fransa'da 1830 Devrimi sonucunda Louis Philippe'in anayasalı monarşinin başına getirilişini coşkuyla karşıladı. Fransa'da Restorasyon Dönemi'nden sonra 1830 Devrimi'nin gerçekleşmesi, onda insanlığın sürekli, daha ileri ve yeni amaçlara yöneldiği inancını güçlendirdi. İtalya için amaç Avusturya boyunduruğundan kurtularak birliğin sağlanmasıydı. Bu dönemde Jacoben fikirler edinen ve görüşlerini dile getirmekten çekinmeyen Cavour, askeri otoriteleri rahatsız etmeye başladı. Onun Carbonari Derneği üyesi olduğu söylentileri de çıkınca, kuzeyde Bard kalesine atandı. Oradaki yalnızlığı siyasal sorunlara olan ilgisinin bilincine varmasına yardımcı oldu ve askerlikten ayrılmayı düşünmesine yol açtı. Nitekim 1831'de ordudan ayrıldı.

Camillo Cavour

Kral Alberto Carlo'nun (Charles Albert) yönettiği Piyemonte'de Cavour gibi düşünen bir kişinin politika yapması olanaksızdı. Bu yüzden Cavour, Leri'deki topraklarına çekildi. Burada bir yandan modern tarımcılık yaparak, Torino Bankası'nın kuruluşuna katılarak iş yaşamıyla ilgilenirken, öte yandan kendisini yetiştirmeye önem verdi. Bu arada Fransa ve İngiltere'ye geziler yaptı. Eğitiminde onu en fazla etkileyen İngiliz Klasik İktisat Okulu'nun liberalizmi ve Fransız Aydınlanma Felsefesi'dir. Ayrıca, annesinin İsviçreli ve Calvinci oluşu, soylu bir ailenin küçük oğlu olan Kont Cavour'un liberal ve kilise karşıtı tutumunun kaynağı olarak gösterilir.

Gençlik yılları

1826 ve 1833'te bir süre Cenevre'de kaldı. Cenevre'nin Protestan havası yanında, yüzyılın en radikal düşüncesini dile getirdiğine inandığı Rousseau'nun da Cavour üzerinde büyük etkisi oldu. 1833'te bir makalesinde, onun kadar insan onurunu yüceltmeye çalışmış başka bir kimseye rastlamadığını belirtmektedir. Burjuvazinin geliştiği ülkelerin gerçekleştirdiklerine hayrandı. Öte yandan, Fransız uşçuluğunun yanında İngiliz deneyciliğinden de etkilendi.

Cavour, 1835'te artık olgunlaştığını, radikal Jacobinizm'i bırakarak, toparlayıcı, uzlaştırıcı bir politika benimsediğini yazmaktadır. Ona göre bu politika aklın doğru bildiği gerçekleri, günün koşulları içinde

gerçekleştirebilmek, parti gürültülerine ve anarşik tutkulara değer vermemektir. 1845'te yazdığı bir makalede, İngiltere'de başarıyla uygulanışından esinlenerek, serbest ticaretten yana olduğunu açıklıyordu. Cavour 1844'ten, 1847'ye kadar tarım, ticaret ve sanayileşme konularında çeşitli makale ve denemeler yazdı. 1842'de Torino'da kurduğu Tarım Derneği, sadece Piyemonteliler'e değil, katılmak isteyen bütün İtalyanlar'a açıktı, böylece dernek siyasal bir nitelik de kazandı. Cavour'a siyasete atılma fırsatını 1848 Devrimi sağladı. Kralın daha önce basın yasasını yumuşatmasından yararlanan Cavour, 1847'de bir gazete çıkarmaya başladı. *Il Risorgimento* (Yeniden Doğuş) adlı bu gazetede liberal reformlar etrafında birleşen prenslerin ve halkların İtalyan Birliği'ni sağlayacakları görüşü savunuluyordu.

Başbakanlık dönemi

İtalyan Birliği'ne ilişkin görüşleri

1848 Devrimi özellikle Fransa'da bir işçi hareketine dönüşmesine karşın, öbür Avrupa ülkelerindeki ayaklanmalar, burjuva ve milli birlikçi nitelikteydi. İtalya'dakinin de amacı milli birliği kurmaktı. Milli birlik ancak Avusturya'ya karşı savaşılarak kazanılabilirdi. Avusturya'da 1848'de ayaklanmalar başlayınca Metternich, hükümetten çekildiği gibi ülkeden de kaçtı. Bu, İtalyanlar'ı umutlandıran bir olaydı. İtalya'da milli birlik düşüncesi 1815'ten beri gizli Carbonari Derneği tarafından savunulmakta, ancak birliğin sağlanması bakımından çeşitli görüşler ileri sürülmekteydi. Milliyetler ilkesinin savunucusu Mazzini, merkezi Roma olan bir İtalyan Cumhuriyeti'ni savunurken başına papanın getirileceği bir Federal İtalya ve Piyemonte Kralı'nın etrafında toplanan meşrutiyetçi bir krallık seçenekleri de tartışılıyordu.

Piyemonte'nin güçlendirilmesi

Piyemonte, Avusturya'da çıkan karışıklıklardan yararlanarak iki kez Avusturya'yla savaşarak birliği sağlamayı denedi, ama ikisinde de, Custazzo ve Novaro savaşlarında yenildi. Napoli kralı ve papa başlangıçta halkın baskısıyla Piyemonte'ye yapmak zorunda kaldıkları yardımı durdurunca, Papa'nın yönettiği bölgede çıkan ayaklanma sonucu cumhuriyet ilan edildi. Napoli halkı da ayaklandı. Toscana'daki ayaklanma sonucunda da cumhuriyet ilan edildiyse de, Piyemonte, Novaro'da Avusturya'ya yenilince, İtalya'da durum eskiye döndü. Böylece İtalyan Birliği'nin ancak Avusturya'nın yenilgisiyle gerçekleşebileceği, bunun da dışarıdan yardım gerektireceği anlaşılmış oluyordu.

1848 seçimleri

İtalyan prenslerinin bir araya gelmesini, İtalyan Birliği davasına Avrupa devletlerinin yakınlık duymasını ve İtalyan halkının birlikten yana ağırlığını koymasını sağlamak için, Cavour'un önerdiği toparlayıcı ve uzlaştırıcı program, ılımlılara fazla cesur, demokratlara da fazla tutucu geliyordu. Cavour yeni anayasaya göre yapılan Nisan 1848 seçimlerini kazanamadıysa da Haziran'da yapılan seçimlerde parlamentoya girdi. 1850'de Azeglio hükümetinde tarım, sanayi ve ticaret bakanı oldu. Devletin modernleştirilmesi ve kilise mahkemelerinin ve kiliselere tanınan sığınma hakkının kaldırılması için çaba harcadı. 19 Nisan 1851'de maliye bakanlığına getirildi.

Bu sırada Fransa'da III.Napoléon'un Aralık 1851'de gerçekleştirdiği hükümet darbesi, Avrupa'da demokratik ve radikal akımların yenilgisi olarak değerlendiriliyordu. Buna karşı Başbakan Azeglio'nun gerici tutumunu önlemek amacıyla Cavour, Şubat 1852'de merkez sağ ile Urbain Rattazzi'nin yönettiği merkez solun anlaşmalarını sağladı. Bu ittifak, burjuvazinin siyasi ağırlığının artmasına yol açtı. Cavour'un, başbakandan ve bakan arkadaşlarından gizli olarak, büyük bir ustalıkla gerçekleştirdiği bu uzlaşma, ona başbakanlık yolunu açmış oldu.

Böylece Cavour, 1852'de 42 yaşında, Piyemonte tahtına yeni çıkan II.Vittorio Emanuele'in başbakanı oluyordu. Cavour'a göre İtalyan Birliği'ni gerçekleştirmekte, Piyemonte başrolü oynamalıydı. Bunu sağlamak içinse İtalya'daki öbür devletlerle şu ya da bu biçimde ilişki kurulması gerekiyordu. İtalya'da, kuzeyde, Piyemonte Krallığı ve Avusturya'nın yerleşmiş olduğu Lombardiya ve Veneto bölgesinden başka, Orta İtalya'da Parma, Modena, Toscana prenslikleri ve Papalık Devletleri, güneyde de iki Sicilya Krallığı bulunuyordu.

Öte yandan, Cavour'a göre, İtalyan Birliği'ni gerçekleştirmek için dış yardıma da gereksinim vardı. Cavour işe Piyemonte'yi kalkındırmak ve güçlendirmekle başladı. Burjuvaziye yeni olanaklar sağlayarak ticaretin gelişmesine çalıştı, demiryolları yapımına önem verdi. Tarım ve maliye alanlarında reformlar yaptı. Devletin gelirini artırdı. Piyemonte'yi olanakları ölçüsünde güçlü bir devlet durumuna getirdi. Katolik örgütler çıkarları gereği İtalyan Birliği'ne karşıydılar. Bu nedenle Cavour, Cizvitler'i ülkeden kovdu, birçok manastır kapatıldı.

Başbakan Cavour maliye ve dış politikayı kendi uzmanlık alanı sayıyor ve doğrudan kendisi yönetiyordu. Dış politikada ilk gösterisi 1835'te Milano'da, Mazzini yandaşlarının başkaldırısından sonra Avusturya'nın, Piyemonte uyruğuna geçmiş bazı Lombardiyalılar'ın mallarına el konulmasına karşı, Avusturya'yla diplomatik ilişkilerini kesmesidir.

Dış politikada attığı ikinci önemli adım kralın ve kendi hükümetinin karşı koymasını hiçe sayarak Piyemonte'nin Kırım Savaşı'na katılmasını sağlamak olmuştur. Anayasalı liberal bir monarşiyle yönetilmekte olan Piyemonte, Avrupa'da sesini duyurmak, kendine yandaş sağlamak zorundaydı. O güne kadar yakın ilişki içinde olduğu iki devlet vardı: Avusturya ve Fransa. Ancak İtalyan Birliği'nin sağlanması Avusturya'nın Orta İtalya'daki etkisinin önlenmesi ve Kuzey İtalya'daki topraklardan çekilmesiyle, bunun gerçekleşmesiyse Fransa'nın desteğiyle mümkündü. Kaldı ki Kırım Savaşı'na katılırsa İngiltere'nin de sempatisi kazanılır, asıl önemlisi, savaş başarıyla sonuçlanırsa, savaştan sonra toplanacak olan kongre veya konferansta İtalyan Birliği davası dile getirilebilirdi. Cavour, içerdeki karşıkoymaların üstesinden gelerek, Ocak 1855'te Rusya'ya karşı İngiltere-Fransa ittifakına girdi.

Piyemonte Kırım Savaşı'na General Marmora komutasında 15.000 kişilik bir birlik yolladı. Ne var ki Piyemonte birliği savaşa katılmadan, savaş sona erdi. Ülkede pek çok kişi boşuna gayret ve masrafı eleştirdi. Cavour savaştan sonra Paris'te toplanan kongrede ödül olarak Parma ya da Madena'nın topraklarına katılmasına göz yumulacağını sanıyordu. Ama yalnızca Piyemonte'nin İtalya'nın önderi olduğu kabul edildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Clarendon, papanın ve iki Sicilya Kralı II. Ferdinand'ın otoriter yönetimini kınadı. Avusturya'nın İtalya'da neden

olduğu durumu eleştiren Clarendon'a, Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walevski de katıldı. Sonuçta, Cavour'un istediği gerçekleşti. Avusturya Avrupa'da yalnız bir devlet durumuna düştü.

Cavour'un Paris Kongresi'ne katılması, orada İtalya'nın süregelen statüsünün büyük devletler tarafından eleştirilmesi, özellikle III.Napoléon'un İtalyan Birliği'ne sempati göstermesi ve Paris Kongresi'nde Cavour'a barışın uzun sürmeyeceğini sandığını belirtmesi İtalya'da yurtseverlerin Piyemonte etrafında toplanıp Cavour'u desteklemelerini sağladı. Şimdi yapılması gereken Fransa'nın desteğini sağlamaktı.

Paris Kongresi

Fransa'da iktidarda olan III.Napoléon, Katoliklik'i ve milliyetler ilkesini, dış politikasının temeli olarak belirtmeye özen gösteriyordu. Zaman zaman Latin devletleri arasında birlik kurma düşüncesi kafasını kurcalıyor, ayrıca İtalya'ya özel bir sempati besliyordu. Gençliğini İtalya'da geçirmiş, ihtilalci-milliyetçi bir dernek olan Carbonari Derneği'ne girmiş, bu yöndeki eylemlere karışmıştı. İtalya için bir şeyler yapmak istediğini etrafındakilere birçok kez açıklamıştı. Bu özellikleri ve genel tutumu, Cavour'un amacına ulaşabilmesi için III.Napoléon'u yanına çekmesini kolaylaştırıyordu. Ne var ki doğal görünen bu ittifak, çeşitli olayların araya girmesinden sonra ve oldukça zor gerçekleşebildi.

Öte yandan Cavour'un amacı bütün Avrupa'yı Avusturya'ya karşı kullanmaktı. İngiltere'nin bu isteğe uymayacağını anlayınca, III.Napoléon'la ilişki kurmanın yollarını aradı. Sonunda 21-22 Temmuz 1858'de Fransa'da III.Napoléon'la buluştu. Yapılan görüşmelerde kurulacak bir ittifakın temelleri atılmaya çalışıldı. İki taraf Avusturya'ya karşı bir askeri ittifak projesi üzerinde anlaşmaya vardılar. İtalya'yı Kuzey İtalya Krallığı, Orta İtalya Krallığı, Roma'ya bağlı Papa Devletleri ve İki Sicilya (Napoli) Krallığı olmak üzere dört devlet içinde toplamayı tasarladılar. Daha doğrusu III.Napoléon'un tasarısına o günkü koşullar içinde Cavour boyun eğmek zorunluluğunu duydu. Bu devletler papanın başkanlığında bir konfederasyon meydana getireceklerdi. Kararlaştırılan başka bir husus da sağlanacak destek karşılığında Nice ve Savoie'nın Fransa'ya bırakılmasıydı.

Cavour-III. Napolyon görüşmesi

Bu görüşmeler sırasında III.Napoléon fazla ödün vermemeye, İngiltere'yi kızdıracak taahhütler altına girmemeye çalıştı. Cavour ise, Nice sorununda olumlu yanıt verirken zorlandı.

26 Ocak 1859'da Plombières'de bir antlaşma imzalandı. Ne var ki ittifakın gerçekleşmesinden sonra taraflar Avusturya'ya karşı farklı davranışlarını sürdürdüler. III.Napoléon, Avusturya'yla savaş çıkmasını önlemeye çalışırken, Cavour savaş çıkmasını hızlandırmak için çaba gösterdi. Fransız kamuoyu barıştan yanaydı, Katolikler ise İtalya'daki statünün bozulmamasını istiyorlardı. Yüksek rütbeli Fransız subayları da Piyemonteli meslektaşlarıyla yaptıkları çeşitli görüşmelerden sonra savaşa karşı bir tutum içine girdiler.

Cavour ise, bir yandan askeri hazırlıklara hız verirken, öte yandan Avusturya'nın işgali altındaki bölgelerde başkaldırı kışkırtıcılığı yapıyor, Macar milliyetçileriyle ilişkiler kuruyordu. Savaşa girmekten kaçınan III.Napoléon sonunda İngiltere'nin de baskısıyla sorunun bir milletlerarası kongrede görüşülmesi düşüncesine yanaştı. Cavour Piyemonte'nin tek başına Avusturya'yı İtalya'dan kovmaya gücünün yetmeyeceğini bildiğinden çaresizlik içindeydi. Sonunda Cavour'un isteksizce kabul etmek zorunda kaldığı bu durumdan onu kurtaran düşmanı Avusturya İmparatoru Franz Joseph oldu. Peşinden bütün Alman prenslerini sürükleyeceğini sanan, iç politika sorunlarını unutturma gereksinimini duyan ve kişisel başarı peşinde koşan Franz Joseph, 23 Nisan 1859'da Cavour'a bir ültimatom yollayarak üç gün içinde Piyemonte ordusunun terhis edilmesini istedi. Ültimatom geri çevrildi. Böylece savaşı Avusturya başlatmış oldu.

Avusturya - Piyemonte savaşı

4 Haziran'da Magenta'da Avusturyalılar'a karşı kazanılan zafer, Lombardiya'nın kurtuluşunu sağladı. 24 Haziran'da Fransa-Piyemonte birlikleri Solferine'de önemli, fakat büyük kayıplara mal olan bir zafer daha kazandılar. Lombardiya'yı kurtaran müttefik orduları tam Veneto bölgesine girecekken 8 Temmuz'da III.Napoléon'la Franz Joseph, Villafranca'da ateşkes imzaladılar.

Villafranca ateşkesi

III. Napoléon'u böyle davranmaya zorlayan etkenlerin başında Cavour'un Avusturya'nın yenilgisinden yararlanarak İtalyan Birliği'ni Piyemonte'nin egemenliğinde kurma çabası gelmekteydi. Savaşla birlikte Toscana, Parma, Modena, Floransa ve Papalık Devletleri'nde başkaldırılar olmuş, Cavour buralara komiserler yollamış, yeni hükümetler kurdurarak bu bölgelerin Piyemonte'ye katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. III.Napoléon, Plombières görüşmelerinde kararlaştırılan ilkeleri aşan bu gelişmeler karşısında savaşı durdurdu. Ayrıca Avrupa'da her tür ihtilalci eyleme karşı çıkan Rusya'yı hesaba katmak zorundaydı. Kaldı ki savaş uzarsa, sadece Po kıyılarında değil, aynı zamanda Ren kıyılarında da dövüşmekten çekiniyordu. III.Napoléon'a göre Cavour, fazla ileri gitmekte, Piyemonte Krallığı lehine, halkı yönetici prenslere ve papaya karşı kışkırtmaktaydı. Ne var ki Cavour'un solunda da Cumhuriyetçi Mazzini'nin görüşlerine ve halka dayanarak İtalyan Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmeye çalışan Garibaldi vardı. Orta yolcu ve toparlayıcı Cavour, bu iki gücü de kullanarak amacına ulaşmaya çalışmaktaydı.

Oysa Villafranca ateşkesinde alınan kararlar Cavour'un amaçlarına uygun düşmüyordu. Yalnızca Lombardiya Piyemonte'ye katılıyor, Veneto Avusturya'da kalıyor, Toscana ve Modena'da yeniden eski duruma dönülüyordu. Konfederasyonun başına geçecek olan papadan da kendi devletlerinde reformlar yapması isteniyordu. Cavour, ateşkes koşullarını kabul etmemesi için kralı zorladı, başarılı olamayınca da başbakanlıktan istifa etti. Ama politikasını var gücüyle savunmayı sürdürdü. Bu arada Nice ve Savoie hâlâ Piyemonte'nin elindeydi. Öte yandan İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın İtalyan despotları korumak için yapacakları müdahalelere karşı sessiz kalmayacağını bildiriyordu. Cavour Piyemonte'yi İtalya'nın en güçlü aynı zamanda en liberal devleti durumuna getirmişti. Ocak 1860'ta yeniden başbakan olunca Fransa'yla pazarlığa oturdu. Cavour, yapılacak halk oylamaları sonucunda Nice ve Savoie'nın Fransa'ya verilmesi karşılığında, yine halk oylaması koşuluyla Piyemonte'nin serbest bırakılmasını istiyordu. III.Napoléon sonunda razı oldu. 12 Mart

Paris Antlaşma

1860'ta imzalanan Paris Antlaşması halk oylaması koşuluyla Nice ve Savoie'nın Fransa'ya; Parma, Modena, Toscana ve Papa Devletleri'nden Romagna'nın Piyemonte'ye verilmesini öngörüyordu. Halk oylamaları daha önce saptanan katılmalar yönünde sonuçlandı. Halk oylamaları Milletlerarası Hukuk'ta yeni bir çığır açıyor, halklar kendi istekleriyle bir devletin uyruğu olmayı kabul ediyorlar, sınır değişiklikleri demokratik yoldan gerçekleştirilmiş oluyordu. Cavour bu çözümü kendi parlamentosuna kabul ettirmekte büyük güçlük çekti. Piyemonte topraklarının bir bölümünün Fransa'ya bırakılmasının nedenlerini kabul edecek bir çoğunluk sağlayabilmek için hayli uğraştı. Sonunda başardı ama Nice doğumlu olan Garibaldi, bu yüzden Cavour'u asla affetmedi.

III.Napoléon bu olaydan sonra sahneden çekilirken Cavour birliği tamamlayabilmek için, Garibaldi'yle savaşmak zorunda kalacaktı. Bundan sonraki aşamada İtalya'nın güneyini birliğe katmak söz konusuydu. Bu aşamada Mazziniciler ve Garibaldi önemli rol oynadılar. Ne var ki, Cavour III.Napoléon'u amacını gerçekleştirmek için kullandığı gibi, onları da kullanmasını bildi. Nisan 1860'ta Sicilya'da yoksul köylüler ayaklandı. İki Sicilya Kralı II. François'nın birlikleri, ayaklanmayı kan dökerek bastırdı. Garibaldi, Nice'in Fransa'ya bırakılmasından sonra yeniden cumhuriyeti savunur olmuştu. Kırmızı gömlekli ve gönüllü 1.000 kişilik bir kuvvetle ayaklananların yardımına koştu. Bu harekete Torino hükümeti de yardımcı oldu ve onu destekledi. Garibaldi 11 Mayıs 1860'ta Marsala'ya çıktı. 27 Mayıs'ta Palermo'yu ele geçirdi ve cumhuriyet ilan etmeye hazırlandı. Cavour için cumhuriyet ilanı, İtalya'nın ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. İtalyan Birliği ancak güneyde yapılacak askeri müdahale sonucu sağlanabilirdi. Bu da Garibaldi'yle çatışmayı göze almak demekti. Ayrıca güneye gidebilmek için Piyemonte ordusunun Papa devletlerinden geçmesi, kuzeyle güneyin birleşmesi için de aradaki Umbria ve Marche'ın birliğe katılmaları sağlanmalıydı. Ayrıca Katolik Avrupa'nın tepkisini önlemek için III.Napoléon'un diplomatik desteği gerekiyordu. Cavour imparatora iki özel görevli yolladı, III.Napoléon'un yanıtı, "Ne yapacaksanız çabuk yapın" oldu.

Piyemonte ordusu, Eylül 1860'ta iç karışıklıkları bahane ederek Umbria ve Marche'a girdi. Fransız generali Lamoriciéere'in komutasındaki papa ordusunu dağıtarak Napoli üzerine yürüdü. Garibaldi önce dövüşmeyi düşündüyse de sonunda başeğmeyi yeğledi. II.Vittorio Emmanuele'i İtalya kralı olarak selamladı ve kralla birlikte Napoli'ye girdi.

İlk İtalyan parlamentosu

Napoli'nin, Sicilya'nın, Umbria ve Marche'ın Piyemonte'ye katılması da halk oylamasıyla gerçekleşti. İlk İtalyan Parlamentosu 18 Şubat 1861'de Torino'da toplandı ve II.Vittorio Emmanuele'i İtalya kralı ilan etti. 1848 Piyemonte Anayasası da İtalya Anayasası olarak kabul edildi. İtalya kurulmuştu ama Venedik'i de içine alan Veneto bölgesiyle Roma bunun dışında kalmıştı. Bıkmadan ve yorulmadan İtalyan Birliği için çalışan Cavour bu kez Roma sorununu Papa IX. Pius'un cismani iktidarını terke razı ederek çözebileceğini sanıyordu. Çabaları boşa gitti, papayı razı edemedi. Veneto, 1866'da, Roma da 1870'te İtalyan Birliği'ne katılacak ama papa cismani iktidarından ancak 1929 Latran Antlaşması'yla vazgeçecektir. Cavour, bu kez birliğin yarattığı iç sorunların çözümüne yöneldi, bu konuda çeşitli komisyonlar kurdu. Ticaret özgürlüğü adına güneyde liberal bir rejim uygulanmasını sağladı. Bu, o zamana kadar himayeci bir politikayla geliştirilmeye çalışılan güneyde, tek tük kurulan fabrikaların iflas etmesine yol açtı. Cavour, özgürlüğün, liberalizmin bu yaraları zamanla iyileştireceğine inananlardandı.

Cavour, 19.yy'ın en önemli politikacılarından biridir. O ve Bismarck, milliyetçilik akımının ve burjuvazinin birliğe yönelttiği iki büyük Avrupa devletinin doğmasını sağlamışlardır. Cavour, İtalyan Birliği'ni gerçekleştirirken bir öğretiye bağlı kalmamış, önüne çıkan her türlü olanaktan sonuna kadar yararlanmaya çalışmıştır.

• KAYNAKLAR: E.Cadogan, *The Life of Cavour*, 1907; P.Matter, *Cavour et L'unité Italienne*, 3 cilt, 1922-1927; M.Paleologue, *Un Grand Realiste: Cavour*, 1926.

• BAKINIZ: CARLO, GARIBALDI, MAZZINI, VITTORIO EMMANUELE II.

CAYLEY, Arthur
(1821-1895)

İngiliz, matematikçi. Saf matematiğin hemen her alanında çalışmalar yapmış, invaryantlar kuramını geliştirmiş, matrisler ve *n*-boyutlu soyut geometri konularında önemli katkılarda bulunmuştur.

12 Ağustos 1821'de Richmond'da doğdu, 1895'te Cambridge'de öldü. Çocukluğunun ilk sekiz yılını Rusya'da geçirdi. Londra'da küçük bir özel okulda başlayan öğrenimini aynı kentteki King's College School ve Cambridge'deki Trinity College'da sürdürdü. Bu okuldan 1842'de çok parlak bir dereceyle mezun oldu. Aynı yıl Trinity College'a üye seçildi. Cayley, o yüzyılda bu onuru kazananların en genci olmuştur. Daha sonra hukuk öğrenimi yaptı ve avukat oldu. 1849'da başlayan baro üyeliğinin sürdüğü on dört yıl boyunca hukuk ve matematik çalışmalarını birlikte yürüttü. 1863'te Cambridge Üniversitesi'nde yeni kurulmuş olan Sadlerian profesörlüğüne getirildi ve yaşamının sonuna dek bu görevi sürdürdü. Yalnızca 1881-1882 yıllarında, matematikçi dostu Sylvester'in çağrısına uyarak Johns Hopkins Üniversitesi'nde ders vermek üzere ABD'ye gitti. Yaşamı boyunca sayısız ödül aldı, sekiz üniversite tarafından onur doktorası, 1859'da Kraliyet Madalyası ve 1881'de Royal Society'nin Copley madalyasıyla onurlandırıldı.

Cayley'in matematiğe katkılarının belki de en önemlisi, invaryantlar kavramını geliştirmiş olmasıdır. Bir cebirsel fonksiyonun katsayıları arasında varolan ve koordinat dönüşümleri sırasında değişmez kalabilen anlatımlar olan invaryantlarla ilgili ilk düşünceler Lagrange ve Gauss tarafından ortaya atılmış ve Boole'un 1841'de yayımladığı bir makalede geliştı-

rilmişti. Boole'un çalışmasından yola çıkan Cayley 1843'te *n* inci dereceden fonksiyonların invaryantlarını belirlemeye girişti. Bu arada invaryant kavramını daha da genelleştirerek, iki fonksiyonun katsayı ve değişkenleri arasında bir bağıntı olan kovaryantı (eşdeğişki) tanımladı. Cayley'in çalışmaları cebirsel fonksiyonlarda invaryantlar problemini ilk kez genel bir anlatıma kavuşturdu. Cayley'in geliştirdiği bu kuramın yanlışlarının giderilmesi ve daha da geliştirilmesi başta Gordon ve Hilbert olmak üzere birçok matematikçinin ilgisini çekmiştir.

Cayley, 1854-1878 arasında "Memoirs on quantics" ("Formlar Üzerine İncelemeler") başlığıyla yayımladığı on makalenin altıncısında, biçimlerin ölçüsel özelliklerine yeni bir anlam kazandırdı. O güne değin inancının tersine, açı ve uzunluklara dayanan ölçüsel geometriyi, biçimlerin değişmez özelliklerine dayanan izdüşümsel geometrinin bir özel durumu olarak düşünmenin olanaklılığını gösterdi. Cayley'in uzunluk tanımlarının farklı geometrilere uyarlanabildiğinin 1871'de Klein tarafından kanıtlanmasıyla Eukleidesci geometriyle Eukleideşci olmayan geometrinin aynı türden oldukları, aynı geometrinin özel iki durumu sayılabilecekleri anlaşıldı.

Cayley, matrisler kuramının da en büyük isimlerinden biridir. Cayley'den önce de denklem sistemlerinin çözümünde determinantlardan yararlanılıyordu. Ancak Cayley'in getirdiği temel yenilik *n*- boyutlu analitik geometrinin çözümlenmesinde matrislerden yararlanmasıydı. Matris işlemlerinde birleşme ve dağılma özelliklerinin varlığını kanıtladı. Matris çarpımının değişme özelliği gösterdiği özel durumları ve matrislerin cebirsel fonksiyonlar oluşturmasının temel ilkelerini inceledi.

Saf matematiğin hemen her alanına ilgi duymuş olan Cayley cebirsel geometri, özellikle rasyonel dönüşümler ve uygular (eşlemeler), yüzey ve eğrilerin izdüşümsel özellikleri, gruplar kuramı, çift periyotlu fonksiyonlar, diferansiyel denklemlerin tekil çözümleri gibi daha birçok konuda çalışmalar yapmış ve 1000'e yakın makale ve *An Elementary Treatise on Elliptic Functions* ("Eliptik Fonksiyonlar Üzerine Bir Temel İnceleme") adlı bir kitap yayımlamıştır.

Yaşamının büyük bir bölümünü matematik, kuramsal dinamik ve matematiksel astronomiye ilişkin çalışmalarla geçiren Cayley, çağdaşları tarafından, analitik düşünme gücü ve ürün verdiği konuların çeşitliliği açısından Euler, çözümlemelerindeki berraklık ve incelik açısından da Cauchy ile karşılaştırılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *An Elementary Treatise on Elliptic Functions*, 1876, ("Eliptik Fonksiyonlar Üzerine Bir Temel İnceleme"); *Collected Mathematical Papers of Arthur Cayley*, 13 cilt, ("Arthur Cayley'nin Derlenmiş Matematik Yazıları"), 1889-1898.

- **KAYNAKLAR:** E.T. Bell, *Men of Mathematics*, 1937.

CAYLEY, George
(1773-1857)

İngiliz, mucit. Aerodinamiğin ve havacılığın öncülerindendir.

27 Aralık 1773'te Yorkshire'daki Scarborough kentinde doğdu, 15 Aralık 1857'de Yorkshire'daki Brompton Hall'da öldü. Önceleri York'ta okuyan Cayley, daha sonra matematik ve mekanik alanlarında çalışmalarıyla tanınmış George Walker'dan özel dersler aldı. Bir süre de Southgate'de elektrik alanındaki çalışmalarıyla ünlü G.C. Morgan'ın öğrencisi oldu.

Yeterli parasal olanakları bulunan Cayley yaşamının önemli bir kısmını uçuşun temel ilkelerini incelemekle geçirdi. 1796'da küçük bir model helikopterle deneyler yaptı. 1799'dan başlayarak modern anlamda uçma yeteneğine sahip, sabit kanatlı, kuyruğunda kontrol yüzeyleri bulunan, dıştan takma itici güçlü bir uçağın tasarımıyla uğraştı. 1809-1810 arasında *Nicholson Journal* adlı dergide yayımladığı çalışmalarıyla aerodinamiğin kuramsal kavramlarını açıkladı. 1839'da yetişkinlerin eğitimi için Londra'da Royal Polytechnique Institute'u kurdu. 1853'te yapımını gerçekleştirdiği bir planöre hizmetkârlarından birini bindirerek 500 m kadar uçmasını sağladı.

Cayley'nin aerodinamik ile ilgili çalışmaları, kaldırma ve itme güçlerinin saptanması, üç koordinatta otomatik dengeleme, hava direncini azaltıcı gövde şekilleri, tek, çift ve üç kanatlı uçakların ve kanatlı füzelerin yapımı ve denenmesi gibi konuları kapsar. Cayley ayrıca helikopter gibi dikine kalkıp inebilen, ancak havalandıktan sonra sabit kanatlı bir uçak gibi uçabilecek bir hava taşıtının ayrıntılı tasarımını da yaptı. Uçaklarla ilgili olarak, kanatların kaldırma kuvvetini inceleyerek, bu kuvvetin rüzgârın sürükleyici kuvvetinden farklılıklarını deneylerle buldu. Uçak tasarımında sabit bir kanatın yararlarını gördüğü gibi, uçak kuyruğunun, kaldırma yüzeylerinin, pervanenin ve dümenin uçuştaki işlevini açıklıkla belirtti. Böylelikle modern uçağın anahatları 19. yy'ın başında ortaya çıkmış oldu.

Cayley'nin havacılıkla ilgili çalışmalarının yanı sıra, değişik konularda inceleme ve keşifleri de vardır. 1807'de geliştirdiği sıcak hava motoru 19. yy'da sanayide yaygın olarak kullanılmıştır. Cayley ayrıca paletli bir traktör geliştirmiş, demiryollarında otomatik işaret sistemleri, elektrik, optik ve akustik konuları üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

Cayley, amaçladığı motorlu uçuşa ulaşamayacağının bilincindeydi. Gene de, belirli bir yükü ve hızı olan bir uçak için gerekli gücü çok duyarlı olarak hesap edebilmiş, bu gücün içten yanmalı motorlarla sağlanabileceğini düşünmüştü. 19. yy'ın başlarında varmış olduğu kuramsal düzeyi aşmak ve düşündüklerinin gerçekleştiğini görmek için, yaklaşık bir yüzyıl sonra Wright kardeşlerin uçuşunu beklemek gerekecekti.

- **KAYNAKLAR:** C.H.Gibbs-Smith, *Sir George Cayley's Aeronautics*, 1962; J.L. Prifchard, *Sir George Cayley*, 1961.

- **BAKINIZ:** ADER, SIKONSKY, O. ve W. WRIGHT.

CAYROL, Jean
(1911)

Fransız, şair ve romancı. Bireyin yabancılaşmasını *nouveau roman* (Yeni Roman) akımına yakın bir anlatımla işleyen romanlarıyla tanınmıştır.

6 Haziran 1911'de, Bordeaux'da doğdu. Şiir yazmaya II. Dünya Savaşı öncesi yıllarında başladı. Savaş sırasında Direniş Hareketi'ne katıldığı için 1942'de Gestapo tarafından tutuklanarak Mauthausen toplama kampına gönderildi. Orada geçirdiği günler Cayrol'un dünyaya bakışının ve üslubunun biçimlenmesinde önemli bir rol oynadı.

Ce n'est pas la mer ("Bu Deniz Değildir"), *Le Hollandais volant* ("Uçan Hollandalı") ve *L'Âge do'or* ("Altın Çağ") adlı kitaplarında topladığı savaş öncesi şiirleri Gerçeküstücülük etkileri taşır. *Miroir de la Rédemption* ("Kurtuluşun Aynası") ve *Poèmes de la nuit et du brouillard* ("Gece ve Sis Şiirleri") adlı şiir kitapları ise savaş yıllarındaki izlenimlerinin ve toplama kampı deneyiminin etkisiyle değişen üslubunu yansıtır, bu dönem şiirleri acı çeken insanlığa duyulan yakınlıkla yoğun dini duyguları birleştirir.

1950'de yayımlanan ve roman kuramını geliştirdiği *Lazare parmi nous* ("Aramızdaki Lazarus") adlı denemesinde de yazarın toplama kampındaki yaşantısının etkileri ağırlık kazanır. Onun için, toplama kampındaki dünya, kurtuluşa varmak için acı çekmek zorunda olan insanlığın içinde bulunduğu durumun bir aynasıdır. Hıristiyan mitolojisinde İsa tarafından diriltildiğine inanılan Lazarus, Cayrol'un dünyaya bakışında oldukça önem kazanan bir imgedir. Lazarus'un simgelediği terkedilmişlik, yalnızlık ve yokluk insanlığın kaderinde vardır. Cayrol'un bu denemesinde açımladığı roman kuramı Robbe-Grillet, Duras ve Butor gibi Fransız romancıları tarafından geliştirilen *nouveau roman* (Yeni Roman) anlayışına yakınlaşır.

1947-1950 yıllarında yayımlanan ve Cayrol'a ödül kazandıran *Je vivrai l'amour des autres* ("Başkalarının Aşklarını Yaşayacağım") adlı roman üçlemesi dünyanın tüm acılarını yüklenmesi açısından İsa'yı andıran toplum dışı bir bireyi ele alır. *La noire* ("Siyah Derili Kadın"), *L'espace d'une nuit* ("Bir Gece İçinde"), *La gaffe* ("Pot"), *Les corps étrangers* ("Yabancı Gövdeler") ve *Le froid du soleil* ("Güneşin Soğuğu") adlı öteki romanlarında da yaşamın tükenmişliği, bireyin yabancılaşması ve nesneler dünyasının insana egemen olması gibi temalar ağırlık kazanır.

Cayrol, insanlara ve nesnelere yabancılaşmış bireyin toplum dışında karanlık ve edilgen bir yaşam içinde sürüklenişini ele alarak savaş sonrası Fransız edebiyatında önem kazanan bir temayı işlemiş, tür olarak *nouveau roman*'a yaklaşmıştır. Alain Resnais yapımı iki filmin senaryosu da Cayrol'a aittir. Bunlardan 1955 yapımı *Nuit et Brouillard* ("Gece ve Sis") Nazi toplama kampları üzerine bir belgeseldir; 1963 yapımı *Muriel, ou le temps d'un retour* ("Muriel, ya da Acı Hatıralar") ise geçmişleriyle hesaplaşmaya çalışan insanları ele alır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Ce n'est pas la mer*, 1935, ("Bu Deniz Değildir"); *Le Hollandais volant*, 1936, ("Uçan Hollandalı"); *L'Âge d'or*, 1939, ("Altın Çağ"); *Miroir de la Rédemption*, 1944, ("Kurtuluşun Aynası"); *Poèmes de la nuit et du brouillard*, 1945, ("Gece ve Sis Şiirleri"). **Roman:** *Je vivrai l'amour des autres*, 1947-1950, ("Başkalarının Aşklarını Yaşayacağım"); *La noire*, 1949, ("Siyah Derili Kadın"); *L'espace d'une nuit*, 1954, ("Bir Gece İçinde"); *Le déménagement*, 1956, ("Taşınma"); *La gaffe*, 1957, ("Pot"); *Les corps étrangers*, 1959, ("Yabancı Gövdeler"); *Le froid du soleil*, 1963, ("Güneşin Soğuğu"). **Deneme:** *Lazare parmi nous*, 1950, ("Aramızdaki Lazarus"). **Senaryo:** *Nuit et Brouillard*, 1955, ("Gece ve Sis"); *Muriel, ou le temps d'un retour*, 1963, ("Muriel ya da Acı Hatıralar").

• **BAKINIZ:** ROBBE-GRILLET.

CEAUŞESCU, Nicolae
(1918)

Romen siyaset ve devlet adamı. Romanya Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır.

26 Ocak 1918'de Olt ilçesine bağlı Scorniceşti'de doğdu. 11 yaşındayken Bükreş'te fabrika işçisi olarak çalışmaya başladı. Komünist Gençlik Birliği ve Romen İşçi Partisi üyesi oldu. Bükreş Ekonomik Çalışmalar Akademisi'ni bitirdi. Komünist Gençlik Birliği'nin Prahova ve Oltenia bölge komitelerinin sekreterliğini yaptı. Bu çalışmaları nedeniyle birkaç kez hapse girdi. Daha sonra Komünist Gençlik Birliği merkez komitesi üyesi ve sekreteri oldu. 1939'da gıyaben hapse mahkûm edildi, bir süre sonra yakalandı.

Romanya Diktatörü Ion Antonescu Ocak 1941'de askeri bir hükümet kurarak tüm partileri kapatmıştı. Almanya ile işbirliğine girerek 22 Haziran 1941'de SSCB'ye savaş açmış ancak Almanya'nın çeşitli cephelerde yenilgiye uğraması üzerine 23 Ağustos 1944'te ülkede Nazi karşıtı bir hükümet darbesi olmuştu. 1944 darbesinden hemen önce hapisten kaçan Ceauşescu, 1945'ten sonra çeşitli aralıklarla Romen İşçi Partisi merkez komitesi üyesi oldu. 1946 seçimlerini Romen İşçi Partisi, Milliyetçi Parti, Köylü Partisi, Liberal Parti ve Sosyal Demokrat Parti'den oluşan Demokratik Partiler Bloku kazandı. Ceauşescu da Temsilciler Meclisi'ne seçildi.

Bundan sonra muhalefet partileri kapatıldı, 30 Aralık 1947'de kral istifaya zorlandı. Hükümet, Romanya Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı. Gheorghiu-Dej'in önderliğindeki Romen İşçi Partisi'nin hükümetteki etkinliği de artıyordu. 1948'de meclis yeni bir anayasa kabul etti. Bundan sonra enerji kaynaklarıyla büyük sanayi işletmeleri kamulaştırıldı. Tarımı kolektifleştirme hareketine başlandı. 1955'te Birleşmiş Milletler'e kabul edilen Romanya Halk Cumhuriyeti aynı yıl Varşova Paktı'na da katıldı.

Caeuşescu, 1949-1950 arasında tarım, 1950-1954 arasında da silahlı kuvvetler bakan yardımcılıklarında bulundu. 1955-1965 arasında Politbüro üyeliği yaptı.

Mart 1965'te Gheorghiu-Dej'in ölümüyle Parti'nin birinci sekreterliğine, Temmuz 1965'te de genel sekreterliğe getirildi. Aynı yıl Romen İşçi Partisi'nin adı Romanya Komünist Partisi olarak değiştirildi. Ağustos 1965'te de tarımın kolektifleştirilmiş, temel üretim araçlarının kamulaştırılmış olması nedeniyle Romanya'nın artık bir "halk cumhuriyeti" değil, "sosyalist cumhuriyet" olduğu ilan edildi. 1965'te kabul edilen yeni anayasayla meclisin, yönetim organları üstündeki denetimi artırıldı.

Ceauşescu'nun yönetime gelmesiyle önce dış siyasette önemli değişiklikler olmaya başladı. Şubat 1967'de Çin Halk Cumhuriyeti'yle bir antlaşma imzalandı. 1967 Arap-İsrail savaşında Romanya, sosyalist ülkelerin İsrail'i suçlamalarına katılmadı. Romanya'nın bu tutumu, Varşova Paktı ve Comecon üyeliklerinin sürmesinin tartışılmasına yol açtı. Ceauşescu, Ekim 1966'da Dünya Komünist Hareketi Konferansı'na karşı çıktı.

9 Aralık 1967'de Chivu Stoica'nın yerine devlet başkanı seçilen Ceauşescu, bundan sonra Batılı ülkelerle işbirliğini artırdı. ABD ve İsrail ile ticari ve bilimsel işbirliği antlaşmaları yapıldı. 21 Ağustos 1968'de ortak toplantı yapan Romanya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Devlet Konseyi ve Hükümet, SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali konusunda "derin endişe" duyduğunu belirtti.

1968-1970 arasında Romanya'da Stalin yanlısı bir rejim uyguladığı öne sürülen yöneticiler, görevden uzaklaştırıldı. Sosyalist Birlik cephesi yerine kurulan Halk Demokratik Cephesi'ne Komünist Partisi yanında, sendikalar, tarım kooperatifleri, tüketici örgütleriyle mesleki, bilimsel ve dini kuruluşların temsilcileri ve azınlık kuruluşları katıldı. 1969 seçimlerinden sonra toplanan meclis, devlet başkanlığına yeniden Ceauşescu'yu getirdi. Aynı yıl Savunma Konseyi Başkanı ve Silahlı Kuvvetler başkomutanı oldu.

Ceauşescu, Mart 1973'te cumhurbaşkanlığı sistemini getirdi ve bu göreve seçildi. 1974 ve 1979'daki Komünist Parti kongrelerinde genel sekreterliğe, 1980 seçimlerinden sonra toplanan meclis tarafından da yeniden cumhurbaşkanlığına getirildi.

Romanya, 1979'da Varşova Paktı'nın Çin'in Güneydoğu Asya politikasını eleştiren bildirisini imzalamadı. Aynı zamanda pakt üyelerinin savunma harcamalarının artırılmasını öneren planına da katılmadı. 1982'de SSCB'yi Afganistan'dan geri çekilmeye çağırdı. Ceauşescu, dış politikada Batılı ülkelere yakınlaşma politikasının sürekli izleyicisi oldu. Hem Devlet Konseyi Başkanlığı hem de Romanya Komünist Partisi genel sekreterliği görevlerini bir arada yürüterek yetkileri tek elde topladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Romania on the Way of Building up the Multilaterally Developed Socialist Society*, I-XIX, 1965-1980 ("Çok Yönlü Gelişmiş Sosyalist Toplum Olma Yolunda Romanya").

• **KAYNAKLAR:** S.Fisher-Galati, *The New Romania: From People's Democracy to Socialist Republic*, 1967; S. Fisher-Galati, *Twentieth Century Romania*, 1970.

• **BAKINIZ:** ANTONESCU, GHEORGHIU-DEJ, TITO.

CEBERTİ
(1753-1825)

Arap, tarihçi. Mısır'ın Fransa işgaline uğradığı dönemle ilgili önemli yapıtlar vermiştir.

Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti, Kahire'de doğdu, Şubra yolunda öldürüldü. Soyu yedi kuşak önce Habeşistan'ın Cebert bölgesinden gelip Kahire'ye yerleşmişti. Ceberti ailesi el-Ezher Camisi'nde uzun yıllar ders vermiş, birçok şeyh yetiştirmiş bilgin bir aileydi. Ceberti'nin babası Hasan, el-Ezher'de astronomi öğretimi yapan şeyhlerin sonuncusudur. Ceberti de el-Ezher'de öğrenim gördü. Kahire'nin ünlü bilginleri arasında yer aldı. Napoléon Mısır'ı işgal ettikten sonra onu yönetimde aracı olarak kullandığı seçkinler ve ileri gelenler divanına üye seçti. Ceberti yaşamının son yıllarında Mehmed Ali Paşa'nın muvakkitliğinde bulundu. 1825 sonları ya da 1826 başlarında Kahire'ye dönerken Şubra yolunda öldürüldü. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 22 Haziran 1822'dir. Yazdığı Mısır tarihinde ileri sürdüğü görüşlerinden kuşkulanan Mehmed Ali Paşa'nın bu cinayette parmağı olduğu sanılıyor.

Ceberti'nin en önemli yapıtı *Acaibü'l-Âsar fi'l-Teracim ve'l-Ahbar* adlı 1628-1821 yıllarını kapsayan Mısır tarihidir. Kitap Mehmed Ali Paşa ve yönetimine karşı görüşler taşıması nedeniyle uzun süre yasaklandı. Daha önce yapılmış bir baskısı da toplatılıp yok edildi. Mısırlı bilim adamlarından Şefik Mansur Bey ve arkadaşları yapıtı eksik ve düzensiz bir biçimde Fransızca'ya çevirdiler. Ayrıca G.Wiet, yayımlanan bölümlerin indeksini hazırladı. Yapıtta tarihi olaylar, Doğu'nun yaşam biçimi, gözlemlere dayanılarak verilmiştir. Kitap, özellikle değerli bilgiler veren bir biyografya sözlüğü niteliğindedir. *Muzhirü't-Takdis bi-Zehebi Devleti'l-Fransız* adlı yapıtı Mısır'ın Fransız işgali sırasında tuttuğu birkaç yıllık notları içerir. Yazımı 1802 başlarında tamamlanmıştır. Ceberti bu kitapta Fransızlar'a karşı sert eleştiriler yöneltir. Yapıt Muhammed Ata tarafından *Yevmiyyetü'l-Ceberti* adıyla bastırılmıştır. Yapıtın, Mütercim Asım Efendi tarafından yapılmış, *Muzhirü't-Takdis bi Huruci Taifeti'l Fransız* ve Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yaptığı ve basılı, *Tarih-i Mısr* adlı Türkçe çevirileri vardır.

Ceberti'nin ayrıca Şamlı tarihçi Muhammed Halil b. Ali el-Muradi'nin 18. yy. Arap şair, bilgin ve devlet adamlarının yaşamöyküleriyle ilgili *Silkü'd-Dürer fi A'yani'l-Karni's-Sani Aşer* adlı yapıtının hazırlanmasında hocası Murtasa el-Zebidi ile birlikte büyük yardımları olmuştur. Davud b. Ömer el-Antaki'nin tıp konusundaki *Tezkiretü'l-Elbab* adlı yapıtını özetlemiş, *Binbirgece Masalları*'nın dilini sadeleştirip, kendisinin ve başkalarından derlediği nükteleri eklemiştir. Bu nüsha bugün elimizde yoktur.

Ceberti'nin İslam tarihi konusunda derin bir bilgisi yoktu. Önemli bir İslam tarihçisiyle de kişisel bir ilişkide bulunduğu bilinmiyor. Buna karşın Mısır'da özellikle Kahire'de geçen olayları yakından izle-

miştir. Babası Şeyh Hasan'ın Memluk ve Osmanlı ulemasıyla yakın dostluğu vardı. Ceberti'nin kişiliğinin ve dünya görüşünün oluşmasında babasının büyük payı vardır. Ceberti, Muradi ve Murtaza el-Zebidi'den de geniş ölçüde etkilenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Aca'ibü'l-Âsar fi'l-Teracim ve'l-Ahbar*, (ö.s.), 4 cilt, 1873-1880; *Yevmiyyetü'l-Ceberti*, (ö.s.), Muhammed Ata (yay.), 2 cilt, 1958; *Tarih-i Mısr*, (ö.s.), Mustafa Behçet Efendi (çev.), 1865.

• KAYNAKLAR: D. Ayalon, "The Historian al-Jabarti and his Background", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXIII (2), 1960; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, II, 1949.

• BAKINIZ: MEHMED ALI PAŞA [Kavalalı], NAPOLÉON I.

CEBESOY, Ali Fuad
(1882-1968)

Türk asker ve siyaset adamı. Milli Mücadele'de Batı Cephesi'nin ilk komutanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındandır.

1882'de İstanbul'da doğdu, 10 Ocak 1968'de aynı yerde öldü. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) komutanlarından Mehmed Ali Paşa'nın torunu, TBMM hükümetinin ilk nafıa vekili (bayındırlık bakanı) İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Erzincan ve İstanbul'da tamamladıktan sonra Harbiye Mektebi'nde Mustafa Kemal'le aynı sınıflarda okudu. 1905'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Beyrut ve Selanik'te stajını tamamlayarak 1907'de kolağası (ön yüzbaşı) oldu. Rumeli'de görev aldı. Bu arada meşrutiyeti yeniden kurmak için ordu içinde yapılan gizli çalışmalara katıldı. Bir süre Roma'da ateşemiliter olarak bulundu. Balkan Savaşı öncesinde (1911) Garp Ordusu'nda görev alarak Yakova ve İpek'teki ayaklanmaları bastırdı.

Balkan Savaşı'nda (1912) kolordu kurmay başkanı ve 23. Tümen komutan vekili olarak Yanya Savunması'nı yönetti ve yaralandı. Bu savunmada gösterdiği yararlıklar nedeniyle kaymakam (yarbay) rütbesi aldı. I. Dünya Savaşı öncesi Şam'da 8. kolordu kurmay başkanıydı. Osmanı Devleti savaşa katılınca 25. ve 14. tümen komutanlıklarına getirildi. 1915'te miralaylığa (albay), 20. kolordu komutanı olarak Sina cephesinde İngilizler'in Tellü'ş-Şeria saldırısına karşı yönettiği savunma herakâtındaki başarısı üzerine de 1917'de mirlivalığa (tuğgeneral) yükseldi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları komutanlığına atanması üzerine bir süre 7. ordu komutanlığına vekâlet etti.

Bu arada mütareke koşullarına dayanarak ülkeyi işgal etmeye başlayan yabancı güçlere karşı ortak tavır belirlemek için Mustafa Kemal'le görüşmek üzere İstanbul'a gitti. Şubat 1919'da gerçekleştirilen bu görüşmeler sonunda, karargâhını, Anadolu'da başlatmaya karar verdikleri mücadelenin merkezi seçilen Ankara'ya taşıdı. Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in Haziran 1919'da Amasya'da yayınladığı genelgeyi Kâzım Karabekir, Refet (Bele), Bekir Sami (Kunduk), Cafer Tayyar (Eğilmez) Selahattin ve Cevdet beylerle birlikte imzaladı.

Ağustos 1919'da İstanbul hükümeti tarafından görevden alınmasına karşın Ankara'da kalarak burayı Milli Mücadele'nin merkezi durumuna getirmeye ve elindeki güçleri savaşa hazırlamaya devam etti. Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin kararıyla Umum Kuva-yı Milliye komutanlığına atandı. Haziran 1920'de yeni oluşturulan Garp Cephesi'nin komutanlığına getirildi.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne Ankara'dan milletvekili seçilen Ali Fuad Paşa, 21 Kasım 1920'de TBMM hükümetinin ilk Moskova büyükelçisi olarak görevlendirildi. Bu görevdeyken 16 Mart 1921'de Türkiye adına Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Haziran 1922'de yurda döndükten sonra TBMM'ndeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun başkanı oldu. 11 Aralık 1922'de TBMM ikinci başkanlığına seçildi. 1923'te ikinci dönem seçimlerinde yeniden Ankara milletvekili olarak meclise girdi. 24 Ekim 1923'te Konya'daki 2. ordu müfettişliğine atandı.

Mustafa Kemal'in 30 Ekim 1924'te asker milletvekillerinin ya milletvekilliğini ya da orduyu seçmelerine ilişkin kararı üzerine 2. ordu müfettişliğinden ayrılarak meclise döndü. Hemen ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) karşı gelişen muhalefeti örgütleyerek 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet (Bele)beylerle birlikte cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Yeni fırka CHF tarafından hükümeti devirmek, dini duyguları kötüye kullanmak ve kaçakçılığa arka çıkmakla suçlandı ve 5 Haziran 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması'na fırka üyelerinin de katıldığı gerekçesiyle kapatıldı.

Bir süre siyasetten uzak kalan Ali Fuad Paşa, 20 Haziran 1926'da İzmir Suikasti'ne karıştığı gerekçesiyle tutuklandı. İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılama sonunda suçsuz görülerek aklandı (15 Temmuz 1926). 10 Haziran 1933'te bağımsız Konya milletvekili olarak yeniden meclise döndü. 1950'ye değin bu görevi sürdürdü. 3 Nisan 1939'dan 8 Temmuz 1942'ye değin Ü. Refik Saydam hükümetinde, 9 Temmuz 1942'den 8 Mart 1943'e değin I. Şükrü Saraçoğlu hükümetinde nafıa vekili (bayındırlık bakanı), 15 Mart 1943'ten 5 Ağustos 1946'ya değin de II. Şükrü Saraçoğlu hükümetinde münakalât vekili (ulaştırma bakanı) olarak görev aldı.

30 Ocak 1948'de Kâzım Karabekir'in ölümü üzerine meclis başkanı seçilen Ali Fuad Cebesoy, bu görevi 1 Kasım 1948'e değin sürdürdü. 1950-1954 döneminde Eskişehir, 1954-1960 arasında da bağımsız İstanbul milletvekilliği yapan Cebesoy, daha sonra siyasetten çekildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Büyük Harbde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Senelerindeki Vaziyeti, Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20.inci Kolordu*, 1938; *Milli Mücadele Hatıraları*, 1953; *Moskova Hatıraları*, 1955; *General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, 2 cilt, 1957-1960; *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 1967.

• BAKINIZ: ATATÜRK, BELE, İNÖNÜ, KARABEKİR, ORBAY.

CECCHETTI, Enrico
(1850-1928)

İtalyan dansçı ve bale eğitmeni. Geliştirdiği bale eğitim programı, İngiltere ve ABD'de bugün yaygın olarak uygulanmaktadır.

21 Haziran 1850'de Roma'da doğdu, 13 Kasım 1928'de Milano'da öldü. Hem babası, hem de annesi dansçı idiler. Cecchetti bir tiyatronun soyunma odasında dünyaya gelmişti. Çok küçük yaşta baleye başladı ve 5 yaşında seyirci karşısına çıktı. 19. yy'ın önemli bale kuramcısı ve eğitmenlerinden Carlo Blasis'in (1797-1878) öğrencisi olan Giovanni Lapri' yle birlikte çalıştı. 1870'te Milano'da La Scala'da sahneye çıktı. Kısa sürede tüm Avrupa ve ABD'de tanındı. Avrupa'da birçok bale topluluğunda konuk başdansçı olarak dans etti.

1887'den sonra St. Petersburg'daki (bugün Leningrad) Marinski Tiyatrosu'nda (bugün Kirov Tiyatrosu) dans etmeye başladı. 1890'da koreograf Petipa' nın Çaykovski'nin müziğiyle hazırladığı *Uyuyan Güzel*'deki dansıyla büyük bir başarı kazandı. Teknik kusursuzluğu temel alan dans stili, Rusya'da ilgiyle izlenmesine yol açtı. Aynı yıl St. Petersburg'daki İmparatorluk Balesi'nde bale ustası (*maître de ballet*) oldu. 1892-1902 arasında bu topluluğa bağlı bale okulunda eğitmen olarak çalıştı. Bu okulda aralarında Karsavina, Nijinski, Fokine ve Pavlova gibi Rus balesinin ünlü adlarının da bulunduğu birçok dansçı yetiştirdi.

1902-1905 arasında Varşova Tiyatrosu'na bağlı bale okulunda, 1909'dan 1918'e değin de ünlü emprezaryo Diaghilev'in kurduğu Rus Baleleri topluluğunda eğitmenlik yaptı. 1918'de yine bir dansçı olan eşi Giuseppina de Maria ile birlikte Londra'da özel bir bale okulu açtı. Burada Alicia Markova ve Sergey Lifar gibi ünlü dansçılar yetiştirdi. 1925'ten başlayarak La Scala Bale Okulu'nu yöneten Cecchetti, ölümüne değin bale eğitmenliğini sürdürdü.

Cecchetti bale tarihin en büyük eğitmenlerinden biridir. Geliştirdiği bale eğitim yöntemi, klasik balenin beş pozisyonu ile yedi temel hareketini kapsayan sıkı bir çalışma programını içerir. Bu programın benimsenip yaygınlaştırılması amacıyla 1922'de Londra'da Cecchetti Society (Cecchetti Derneği), 1939'da da ABD'de Cecchetti Council of America (Amerikan Cecchetti Kurulu) kurulmuş ve sanatçının bale yöntemi, İngiltere ve ABD'de yaygın olarak uygulanan bir eğitim durumuna gelmiştir. Cecchetti ayrıca, bir eğitmen olarak Fransız Marius Petipa ve İsveçli Christian Johansson ile birlikte Rus balesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** Oynadığı baleler: *Uyuyan Güzel*, 1890, müz. Çaykovski; *Şehrazad*, 1910, müz. Rimski-Korsakov; *Petruşka*, 1911, müz. Stravinski.

CELAL [Şeyh]
(? - 1519)

Türkmen ayaklanmacı. Daha sonraları Anadolu'da çıkan tüm yerel ayaklanmalar onun adıyla anılmıştır.

Doğduğu yer ve tarih bilinmiyor. 1519'da Erzincan yöresinde Akşehir'de öldü. Bozoklu, Şah Veli, Kızılbaş sanlarıyla da anılmaktaydı. Bozoklu (Yozgat) bir dirlik sahibiydi.

1519'da Bozok'tan ayrılıp Tokat yöresine gelerek Turhal yakınlarında bir mağarada yaşamaya başladı. Burada kendisini şeyh ve mehdi ilan ederek çoğunluğu Alevi Türkmenler'in oluşturduğu yöre halkını etkisi altına aldı. Osmanlı toprak düzeninin temeli olan timar sisteminin dağılmakta olduğu bir ortamda silahlı ve atlı yaklaşık 20.000 kişilik bir güç oluşturdu. Bunun üzerine Rûm (Sivas) Beylerbeyi Şadi Paşa elindeki güçle Şeyh Celâl üzerine yürüdü. Ancak yaralanıp yenilerek Amasya'ya çekilmek zorunda kaldı. Ardından üzerine gelen Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı da bozguna uğratması Şeyh Celâl'e büyük bir ün kazandırdı.

Bu sırada Edirne'de bulunan I. Selim [Yavuz] topraklarındaki bu ayaklanmayı bastıramayan Elbistan (Maraş) Valisi Dulkadıroğulları'ndan Şehsuvaroğlu Ali Bey'e kızarak Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı bu işi çözümlemekle görevlendirdi. Ferhad Paşa, kapıkulu ve yeniçerilerden oluşturduğu büyük bir güçle yola çıktı.Karaman ve Rum beylerbeyi ile Şehsuvaroğlu Ali Bey'e de birlikte hareket etmeleri için haber yolladı. Bu gelişmeleri öğrenen Şeyh Celâl bu kadar gücün üstesinden gelemeyeceğini düşünerek Şah İsmail'e sığınmaya karar verdi. Yandaşlarını toplayarak Sivas'a dek ulaştı. Ancak Şehsuvaroğlu Ali Bey'in güneyden üzerine geldiğini öğrenince Karahisar'a (Şebinkarahisar) yöneldi.

Karaman ve Rum beylerbeylerinin destekledikleri Şehsuvaroğlu Ali Bey, henüz Ankara'ya yaklaşmakta olan Ferhad Paşa'yı beklemeden ilerleyip Erzincan yöresindeki Akşehir'de Şeyh Celâl güçlerine yetişti. Buradaki savaşta Şeyh Celâl ve pek çok yandaşı öldürüldü ve ayaklanma bastırıldı. Daha sonra Anadolu'da çıkan tüm yerel ayaklanmalar onun adıyla anılmış, bu olaylara Celalilik, çıkaranlara da Celali denilmiştir.

CELALEDDİN [Harezmşah]
(? - 1231)

Harezmşahlar Devleti hükümdarı. Saltanatı boyunca devleti yıkımdan kurtarmak için savaşmıştır.

Harezmşah hükümdarı Alâeddin Muhammed [Harezmşah] ile Ayçiçek Hatun'un büyük oğludur. Genç yaşta merkezi Gazne olan Gur bölgesinin yönetimine getirildi. Babasının tüm seferlerine katılarak başarılarında önemli rol oynadı. 1216'da Moğol-

lar'la yaptığı ilk savaşta Cengiz Han'ın oğlu Cuci'yi bozguna uğrattı.

Ancak, Alâeddin Muhammed'in iktidarda büyük söz sahibi olan annesi Terken (Türkan) Hatun, öbür torunu Uzlag Şah'ın veliaht olmasını sağladı. Moğol akınları başlayınca babası askeri yeteneğine güvendiği Celaleddin Harezmşah'ın kendi yerini almasını vasiyet etti. Ama kardeşleri Uzlag Şah, Ak Şah ve büyük beylerin bir bölümü buna karşı çıkıp Celaleddin Harezmşah'ı öldürmeyi planladılar. Önce Horasan'a ardından Gazne'ye kaçarak kurtuldu. Kendisini izleyen kardeşleri ise Moğollar'ın tuzağına düştüler. Gazne'de büyük bir ordu oluşturan Celaleddin Harezmşah, Parvan yakınlarında karşılaştığı Moğol güçlerini bozguna uğrattı. Ancak savaş ganimetlerini paylaşma sırasında komutanlarının birbirine düşmeleri üzerine Harezm ordusu dağıldı. Bu sırada asıl Moğol ordusu da Hindukuş dağlarını aşarak Gazne'ye girmişti. Güçsüz kalan Celaleddin Harezmşah Sind'e çekildi. Kendisini izleyen Moğol ordusuyla İndus Irmağı kıyılarında yaptığı savaşta ağır yenilgiye uğrayınca Kasım 1221'de Hindistan'a sığındı.

Üç yıl Hindistan'da kalan Celaleddin Harezmşah, bu sürede Hintli prenslerden Şemseddin İltutmuş ve Kabaca ile mücadele etti. 1224'te ülkesine dönerek Harezmşah devletini yeniden toparlamaya girişti. Önce Kirman'a gitti. Ardından Fars (Basra) körfezinin kuzeyine doğru ilerleyerek önce Fars Atabegleri (Solgurlular) hükümdarı Sad b. Zengi'yi kendisine bağladı. Daha sonra yokluğundan faydalanıp İsfahan ve Irak-ı Acem'de kendisini hükümdar ilan eden kardeşi Gıyaseddin Pir Şah'a ve Lûr hükümdarlarına boyun eğdirdi. Abbasi halifesi en-Nasır'ın yaklaşan Moğol tehlikesine karşı ortak davranma önerisini reddedip, Abbasi halifesi üzerine güç göndermesi üzerine Bağdat çevresini yağmaladı. Daha sonra kuzeye yönelerek Temmuz 1225'te Tebriz'i ele geçirdi ve karargâhını buraya taşıdı.

Harezmşah devletini yeniden düzenlediği bu dönemde Celaleddin Harezmşah'ı en fazla meşgul eden iki sorun Moğol ve Gürcü akınlarıydı. Bu nedenle Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'a ve Mısır, Suriye Eyyubi hükümdarlarına elçiler göndererek Moğollar'a karşı güç birliği önerdi. Gürcüler üzerine de bir sefer düzenledi. 10 Mart 1226'da yaklaşık yüzyıldır Müslümanlar'ın elinden çıkmış bulunan Tiflis kentini ele geçirdi. Ardından Kirman valisi Barak Hacib'in ayaklanmasını bastırmak üzere güneye indi. 1226 sonlarında Azerbaycan'a dönerek ayaklanmacı Türkmenler'i dağıttı. Gürcüler'in yeniden Tiflis'i alıp buradaki Harezm askerlerini de öldürdüklerini duyunca 1227 baharında bir kez daha Tiflis'e girdi.

Bu sırada Moğollar'ın Ceyhun'u geçmeleri üzerine bir bölümünü Damgan yakınlarında bozguna uğrattı. 1228'de Eyyubiler üzerine bir sefer hazırlığındayken Moğollar'ın Ceyhun'u geçip Irak-ı Acem'e yaklaştıklarını öğrenince toparladığı güçlerle Moğollar'a karşı ilerledi. İki ordu 26 Ağustos 1228'de İsfahan yakınlarında karşılaştı. Bu savaşta sağ kanada komuta eden kardeşi Gıyaseddin'in ihanetine karşın Moğollar'ı bozguna uğrattı. Ancak daha sonra Moğollar'ın kurduğu bir tuzağa düştü ve Lûristan'a kaçarak kurtuldu. Moğollar da çok kayıp verdiklerinden Maveraünnehir'e çekildiler. Bir hafta sonra da Celaleddin Harezmşah İsfahan'a döndü. Bölgede durumu düzeltmeye çalışarak bir yandan Kıpçaklar'ı Moğollar'a karşı mücadeleye çağırırken öte yandan Gürcüler'in elindeki Lori kentini ele geçirdi. Bunun üzerine Gürcüler Kıpçaklar'ı da yanlarına alarak Celaleddin Harezmşah'a savaş açtılar. 1229 başlarında başlayan savaşta Celaleddin Harezmşah önce Kıpçaklar'ı ardından Gürcüler'i bozguna uğrattı. Tiflis'e girdikten sonra Gürcüler'in elinde bulunan Şekan, Gap ve Kağızman kalelerini ele geçirdi.

Ağustos 1229'da Ahlat'ı kuşatan Celaleddin Harezmşah kent surlarının dayanıklılığı ve halkın direnişi karşısında ancak Erzurum Emiri Rükneddin Cihanşah b. Tuğrulşah'ın gönderdiği askeri donanım ve yiyecek yardımlarıyla kuşatmayı sürdürebildi. Bu sırada Amid (Diyarbakır) ve Hısn Keyf (Hasankeyf) emirleri de bağlılıklarını bildirerek yardım gönderdiler. Ayrıca sultanlığı Bağdat halifesi tarafından da tanındı. Öte yandan, o zamana değin Celaleddin Harezmşah'la dostluğunu sürdüren ve Moğollar'a karşı ona yardım etmeye söz veren Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad, onun Erzurum Emiri ile yakınlaşması ve Ahlat'ı kuşatması karşısında Memluk Hükümdarı Melik el-Kamil ile birlik oluşturdu. Ahlat 14 Mayıs 1230'da, Harezmşahlar'ın eline geçti. Ancak yaklaşık bir yıl süren kuşatma sırasında, büyük bir bilim ve kültür merkezi durumundaki kent büyük yıkıma uğradı. Celaleddin öncelikle bayındırlık işlerini ele aldıysa da yaklaşık üç ay sonra Ahlat yeniden elinden çıktı.

Bu sırada Anadolu Selçuklu ve Memluk hükümdarlarının kendine karşı harekete geçtiklerini öğrenerek kuzeye yöneldi. İki ordu 10 Ağustos 1230'da Erzincan yakınlarında Yassı Çimen'de karşılaştılar. Celaleddin'in yenilgisiyle sonuçlanan savaşın ardından Alaeddin Keykubad Erzurum'u, Mısır Hükümdarı Melik el-Kamil'in kardeşi Melik el-Eşref de Ahlat'ı aldı. Celaleddin bu durum karşısında barış istemek zorunda kaldı.

Celaleddin Harezmşah 1230 sonlarında Hoy'da bulunduğu sırada Çermagan Noyan komutasındaki Moğol güçlerinin Ceyhun'u geçerek Irak-ı Acem'e girdiklerini duyunca Memluk ve Anadolu Selçuklu hükümdarlarına haber göndererek yardım etmezlerse Moğollar'ın kendisini yenerek onların topraklarına da ulaşabileceğini bildirdi. Ancak Ahlat kuşatmasındaki davranışları nedeniyle onu Moğollar'dan pek de farklı görmeyen ve Moğollar'ın kendilerine dek ulaşamayacağını düşünen bu hükümdarlar Celaleddin Harezmşah'a yardım göndermediler. Tek başına Moğollar'la başa çıkmaya çalışan Celaleddin Ağustos 1231'de Dicle kıyılarında karşılaştığı Moğol güçlerine yenildi. Ordusu dağıldı. Kendisi de Silvan yöresindeki dağlara kaçtı ve burada öldürüldü.

Celaleddin Harezmşah saltanatı boyunca Harezmşahlar Devleti'ni toparlamaya çalıştı. Ancak acımasız bir yönetici olması onun en büyük düşmanı olan Moğollar karşısında yalnız kalmasına neden oldu ve sonuçta Harezmşahlar Devleti de tarihe karıştı.

• BAKINIZ: ALÂEDDİN MUHAMMED [Harezmşah].

CELALEDDİN ARİF
(1875-1930)

Türk hukukçu ve siyaset adamı. İlk TBMM'nin ikinci başkanıdır.

1875'te Erzurum'da doğdu, 1930'da Paris'te öldü. Hukukçu Mehmed Arif Bey'in oğludur. Galatasaray Lisesi'ni ve Paris'te Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Kahire'de avukatlık yaptı.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü. Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye'de Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukuku) dersleri verdi. Bir yandan da avukatlık yapan Celaleddin Arif, 1914'te İstanbul Barosu Başkanı seçildi. 1920'ye değin bu görevi sürdürdü. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum mebusu olarak katıldı ve meclis başkanlığına seçildi. Felah-ı Vatan grubunun da yönetim kurulu üyesiydi. Meclis-i Mabusan'da Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesi için uğraşan Celaleddin Arif, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Anadolu'ya geçti.

Celaleddin Arif, ilk TBMM'ne Erzurum milletvekili olarak katıldı. Meclis-i Mebusan'ın başkanı olduğundan, TBMM'de de başkanlık görevinin kendisine verileceğini ümit ediyordu. Ancak başkanlığa Mustafa Kemal'in getirilmesi, kendisine ise ikinci başkanlığın verilmesinden hoşnut kalmadı. 3 Mayıs 1920'de kurulan ilk İcra Vekilleri Heyeti'ne adalet vekili olarak atanması da hoşnutsuzluğunu gidermedi. 6 Eylül 1920'de sağlık nedenleriyle meclisten iki ay izin aldı. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) ile birlikte Erzurum'a gitti. O sırada doğu harekâtı nedeniyle Erzurum'da bulunmayan Kâzım Karabekir'in yerine valiliğe vekâlet eden Kâzım (Dirik) Bey'i yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle görevinden alıp geçici olarak vali vekilliğini üstlendi. Ancak Mustafa Kemal'in uyarısı üzerine Erzurum'a dönüp duruma el koyan Kâzım Karabekir, kendisini Erzurum ve çevresi genel valisi, Hüseyin Avni Bey'i de Erzurum valisi yaptırmak isteyen Celaleddin Arif'in yerine 2 Ekim 1920'de Trabzon eski valisi Hamit Bey'i getirdi. Mustafa Kemal'in derhal Ankara'ya dönerek mecliste olayı açıklamasını istemesine karşın Celaleddin Arif, 27 Kasım 1920'ye değin Erzurum'da kaldı. Ankara'ya döndükten sonra da meclisteki muhalefet grubunda (İkinci Grup) yer aldı.

1921'de Roma Büyükelçisi olan Celaleddin Arif 1924'te bu görevden ayrılarak İstanbul'a döndü. Başka devlet görevi almayıp ölene dek avukatlık yaptı.

• BAKINIZ: ULAŞ.

CELÂLEDDİN DEDE
(1849-1908)

Türk besteci, musiki kuramcısı. Türk musikisinin tarihine eğilmiş, ses sistemi üstünde çalışmıştır.

1 Şubat 1849'da, İstanbul'da doğdu, 31 Mayıs 1908'de, aynı yerde öldü. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede ile Münire Hanım'ın oğlu; besteci, musiki kuramcısı Abdülbakî Nâsır Dede'nin torunudur. Davutpaşa Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, mevlevihaneler çevresindeki çeşitli kişilerden medrese bilimleri, tasavvuf, edebiyat, musiki öğrenimi gördü; Farsça, Arapça öğrendi. 1870'te, babası inzivaya çekilince Yenikapı dergâhına şeyh vekili oldu. On yedi yıl sonra, 1887'de, babasının ölümü üzerine de şeyh oldu. Şeyh vekili ve şeyh olarak otuz dokuz yıl dergâhın başında bulundu. Öldüğünde dergâhın mezarlığına gömüldü.

Dini konularla, tasavvuf, edebiyat, musiki alanlarındaki bilgisiyle tanınmış bir Mevlevi şeyhiydi. "Şeyhî" mahlasıyla şiirler yazdı. Musiki bilgilerini besteci İsmet Ağa ile Nikoğos'tan öğrendi; ayrıca, tekkedeki musikicilerden yararlandı. Tamburî Büyük ve Küçük Osman beylerden tambur öğrendi. Geleneksel tavırda çalan, usta bir tamburîydi.

Celâleddin Dede Efendi, Türk musikisinin tarihi ve kuramsal temeliyle ilgili bilgilerin geri olduğu bir dönemde, çeşitli musiki sorunlarına eğildi, bu alanda belirli bir bilgi birikimine ulaştı. Geçmiş yüzyıllarda incelenmemiş sorunlar üzerinde durdu. O zamana kadar karanlıkta kalmış bazı bilgiler onun çabasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki çalışmalarını Galata Mevlevihanesi şeyhi Ataullah Dede, Bahariye Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede ve Rauf Yekta Bey'le ortaklaşa yürüttü. Ayrıca, Rauf Yekta'yla tamburun perdeleri üzerinde çalıştı; iki musiki adamı, bu çalışmanın sonunda, Türk musikisinde bir sekizli oktavda 24 aralık ile 25 ses kullanıldığı yargısına vardılar. Elde ettikleri sonuç, günümüzde kullanılan nota sistemine temel olması bakımından bir ilk adım sayılabilir. Rauf Yekta çalışmalarının sonucunu arkadaşları Suphi Ezgi ile Sadettin Arel'e aktarmış ve 24 aralıklı sistem bu üç musiki adamının çabalarıyla kendi mantıki çerçevesine oturtulmuştur.

Celâleddin Dede üzerine eğildiği musiki sorunlarıyla ilgili eser vermemiştir, ama yüzyıllardır bu alanda süregelen boşluğa dikkati çekmesi, Türk musikisi bilgilerinin gelişmesi yönünden yararlı bir işlev sağlamıştır. Dügâh makamında bir Mevlevi ayini besteledi. Nayî Osman Dede'nin hicaz ayininin güftesiyle bestelenen bu eser Mevlevi musikisinin başlıca başyapıtlarından biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Dügâh ayin*, 1904.

CELALEDDİN KARATAY
(? - 1254)

Anadolu Selçuklu devlet adamı. Selçuklu sultanlarının taht kavgasını bırakıp devleti birlikte yönetmelerini sağlamıştır.

Yaşamının ilk dönemlerine ilişkin bilgi yoktur. 1254'te Kayseri'de öldü. Öldüğünde yaşı altmışı geçmişti. I. İzzeddin Keykâvus döneminde (1211-1219) yaklaşık dört yıl devât emirliği (divandaki gizli yazıları yazmak ve bunları korumak görevi) ve sipehsâlârlık (ordu komutanlığı) yaptı. 1219'da tahta geçen I. Alaeddin Keykubad döneminde taşthane emiri (leğencibaşı) olarak on sekiz yıl bu görevde kaldı.

I. Alaeddin Keykubad 1237'de ölünce tahta büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev geçti. Gıyaseddin Keyhusrev, başa geçince emirlerinden Sadeddin Köpek'in kışkırtmaları sonucu bazı devlet adamlarını öldürttü. İçinde Celaleddin Karatay'ın da bulunduğu bir bölümünü ise sürgüne gönderdi. Celaleddin Karatay, ancak Sadeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra saraydaki taşthane emirliği görevine dönebildi. Ayrıca hazine-i hassa emirliği de kendisine verildi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1240'ta Baba İshak ayaklanması, 1243'te de Moğollar karşısında uğradığı Kösedağ yenilgisiyle yıprandığı bu dönemde her iki görevini de sürdürdü.

II. Gıyaseddin Keyhusrev 1246'da öldüğünde geride kalan oğullarından en büyüğü yedi yaşındaydı. Keyhusrev veliaht olarak en küçük oğlu Alaeddin Keykubad'ı seçmişti. Ancak ileri gelen devlet adamlarından vezir Şemseddin Muhammed, Şemseddin Hasoğuz, Esededdin Ruzbe ve Celaleddin Karatay büyük oğulun hükümdar olmasının daha yerinde olacağını düşünerek II. İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkardılar. Celaleddin Karatay da saltanat naibi oldu. Ancak vezir Şemseddin Muhammed devleti tek başına yönetmeye kalkınca Celaleddin Karatay onu öldürtüp yönetimi eline aldı.

Öte yandan 1243 Kösedağ yenilgisiyle Moğol egemenliğini tanımak zorunda kalan Anadolu Selçuklu Devleti, anlaşmalar uyarınca II. İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığını Moğollar'a onaylatmak zorundaydı. Bu görev hükümdarın kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verildi. Ancak Moğollar'dan askeri yardım alan IV. Rükneddin Kılıç Arslan Sivas'ta hükümdarlığını ilan etti. Bazı Selçuklu beyleri de onun yanına geçince Celaleddin Karatay sorunu çözümlemek ve bir iç savaşı engellemek için üç kardeşin (II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubad) birlikte tahta çıkmalarını önerdi. Ancak Kılıç Arslan bunu kabul etmeyerek Konya'ya ilerledi. İki taraf 1249'da Aksaray yakınlarında karşılaştı. Kılıç Arslan yenilerek tutsak düştü. Celaleddin Karatay durumdan yararlanarak önerisini kabul ettirdi. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin üç kardeş saltanatı dönemi başladı. Üç kardeş adına sikkeler bastırılıp, hutbeler okundu. Bu dönemde atabey olan Celaleddin Karatay devlet yönetiminde etkin rol oynadı. Zaman zaman Moğollar'la işbirliği yaparak sorun çıkaran devlet adamlarıyla mücadele etti. Bayındırlık işleriyle uğraştı. Ölene dek üç kardeşin saltanatının ayakta kalmasına ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin birliğinin bozulmamasına çabaladı.

Pek çok cami, medrese ve kervansaray yaptırdığı söylenen Celaleddin Karatay'dan kalan en önemli yapıt, 1251'de yaptırdığı Konya'daki Karatay Medresesi'dir.

• BAKINIZ: G. KEYHUSREV II, KEYKÂVUS I, KEYKÂVUS II, KEYKUBAT I, KILIÇ ARSLAN IV.

Celâleddin Rûmî

Sühreyl Ünver Koleksiyonu

CELÂLEDDİN RÛMÎ
[Mevlânâ]
(1207-1273)

Belhli mutasavvıf. Yeni-Platonculuk'tan esinlenen bir görüşle tasavvufa yeni bir yorum getirdi, Mevlevi tarikatının kurulmasına olanak sağladı.

Horasan'ın Belh ilinde doğdu, sonradan göçtüğü Anadolu'da Konya'da öldü. Babası "Sultanü'l-Ulema" diye anılan Bahaeddin Veled b. Hüseyin b. Hatibi, Belh ilinin birçok bilgin yetiştirmiş ünlü ailelerindendir. Anadolu'da "Mevlânâ Celâleddin", "Celâleddin-i Rûmî", "Molla Hünkâr" gibi adlarla anılan Celâleddin'in yaşamı konusunda bilgi veren iki önemli kaynak vardır. Biri büyük oğlu Sultan Veled'in yazdığı *ibtida-Nâme*, öteki de Mevlevi tarikatının ünlü bilginlerinden olan Ahmed Eflâkî Dede'nin *Menakıbü'l-Ârifin* adlı yapıtıdır. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre Celâleddin, bütün ailesiyle birlikte, daha beş yaşlarındayken 1212'de Belh'ten ayrılmış, uzun süre Suriye, Malatya, Erzincan illerinde dolaştıktan sonra, 1221'de Konya yörelerine gelmiş yerleşmiştir.

İlköğrenimini, çağının ünlü bir bilgini olan, babasından gören Celâleddin, daha sonra medreseye

girmiş, o dönemin öğrenim geleneğine göre hadis, fıkıh, tefsir, kelam gibi İslam bilimleri okumuştur. 18 yaşına geldiğinde Şerafeddin Lala Semerkandi'nin kızı Gevher Hatun'la evlenmiş. 1230'da babasının ölümü üzerine, onun yerine camide vaaz vermeye başlamış, çevresinde birçok kimsenin toplanmasını sağlamıştır. Celâleddin bir süre babasının izini sürmüş, onun benimsediği görüşleri yaymakla yetinmiştir. 1231'den sonra, babasının eski arkadaşlarından ve öğrencilerinden biri olan Seyyid Burhaneddin Tirmizî, hocası Bahaeddin Veled'i görmek için Konya'da kalmıştır.

Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, Seyyid Burhaneddin Tirmizî, Konya'da kaldığı sürece, Celâleddin'e tasavvuf bilgileri aşılamış, onun yeni bir inanç ve yeni bir düşünce ortamına girmesini sağlamıştır. Bütün kaynakların, bu konuda birleştiği söylenemezse de, bu tanışmadan sonra Celâleddin'in içevreninde önemli değişikliklerin olduğu gözden kaçmamıştır. Özellikle Seyyid Burhaneddin Tirmizî'nin ölümünden sonra, yalnız kalan Celâleddin'in çevresinden koptuğu, içekapalı bir yaşam sürmeye başladığı bilinmektedir. Bu içekapalılık döneminde, özellikle 1244'te, Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelip Celâleddin'le tanışması sonucu, sarsıcı bir değişiklik olmuştur. Çevresinde toplananlardan uzaklaşan, Şems-i Tebrizî ile haftalarca toplumdan ayrı yaşamaya başlayan Celâleddin, büsbütün tasavvufun etkisinde kalmış, bu yaşama biçimi halkın tepkisine yol açmıştır. Gittikçe büyüyen, korkulur bir niteliğe bürünen bu tepkiden ürken Şems, bir iki kez Konya'dan kaçmış, ancak Celâleddin'in direnişi üzerine yeniden Konya'ya getirilmişti. Şems'in, Konya'dan son ayrılışı konusunda çıkan söylentilerin en yaygını, Celâleddin'in oğlu Alaeddin Çelebi'nin onu öldürdüğü biçiminde olanıdır. Bu söylentilerin gerçekliği tartışma konusudur. Çünkü bu olayla ilgili bilgileri veren kaynaklar birbirini tutmamaktadır. Ancak, Celâleddin'in önemi, etkisi, İslam ülkelerinde kazandığı saygınlık bu tür söylentilerle bağlantılı değildir.

İslam ülkelerinde "Celâleddin Rûmî," "Mevlânâ Celâleddin" gibi adlarla anılan Celâleddin'in bütün düşünceleri, inançları şiirlerinde sergilenmiştir. Onun kişiliğini oluşturan iki temel öğe vardır. Biri şiirleri, öteki bu şiirlerde dilegetirilen varlık birliği (vahdet-i vücud) ve Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan tasavvuf görüşleridir. Şiirleriyle düşüncelerini birbirinden ayrılmaz bir bütün durumuna getiren Celâleddin, kendinden önce gelmiş İran ozanlarından Attar ile Senaî'nin izini sürmüş, yer yer Muhyiddin-i Arabi' den etkilenmiştir. Mevlânâ Celâleddin'in şiirlerinde işlenen konular "sevgi" kavramı çevresinde yoğunlaşır. Bu sevgi bütün varlık türlerini içeren, görünen nesnelerden yola çıkarak görünmeyen, tanrısal evrende bulunduğuna inanılan nesnelere ulaşmayı erek edinen bir eğilimdir, derin bir özlemdir. Mesnevi'de şiirleştirilen değişik konulu öyküler, tasavvufla ilgili düşünceler yanında eğitici sözleri, öğütleri de içerir. Bu yapıtta şiir kimi yerde derinleşir, kimi yerde sığlaşır, kavramlar arasındaki anlam benzerliğinden, anlam özdeşliğinden kaynaklanan çelişkili durumlar gösterir. Bütün ağırlık öyküye, öyküyle anlatılmak istenen eğitici olaya yüklenmiştir. Gazellerin toplan-

Varlık Birliği ve Sevgi

Özlem

Celâleddin Rûmî'nin, tasavvuf görüşünden kaynaklanarak, geliştirdiği varlık anlayışına göre, insan gövde ile ruhtan kurulu bir bütündür. Ruh ölümsüz, gövde ise ölümlüdür. Ruh, tanrısal bir evrenden gelmiş, gövdeye girmiş, bu nedenle gerçek yurdundan ayrılmıştır, Gövdede bulunduğu sürece, tanrısal evrene kavuşma özlemi içindedir. Ölüm, ruhun gövdeden ayrılmasıyla gerçekleşen bir kavuşma (visal) niteliğindedir.

Ruhun, geldiği tanrısal kaynağa duyduğu özlem, ölümsüzlük ülkesine kavuşma eğilimidir. Gövdede bulunduğu sürece, ölümlü bir varlığın tutsağı olduğunu bilen ruh özlemle olgunlaşır, daha yüce bir nitelik kazanır. Tanrısal evrene vardığında, gövdede yaşadığı süre içinde kazandığı olgunluk aşamasına yükselir. Gövdenin etkisiyle tutkulara kapılmış, Tanrı sevgisiyle dolup taşmamışsa, Tanrı ışığıyla aydınlanmamışsa, tanrısal evrende de aşaması ona göre olur. Bu nedenle, özlem ruhu geliştiren, olgunlaştıran bir güçtür. Özlem duyan kişi de tanrısal sevgiyle dolan, içi tanrısal ışıkla aydınlanan kişidir. Özlem, Tanrı'ya duyulan sevginin nedenidir. Bu yüzden, ancak, özlem duyan sevebilir. Celâleddin Rûmî'nin izini sürenler için özlem, Tanrı'ya kavuşma isteğinin, ölümsüzlüğe ulaşma eğiliminin ilk koşuludur.

Celâleddin Rumi, Mesnevi adlı yapıtının ilk dizelerinde, "ney" olarak simgelediği ruhun, Tanrı'ya, ayrı düştüğü tanrısal ülkeye duyduğu özlemi dile getirir. "Dinle neyden, bak nasıl yakınıyor/Ayrılıklar anlatıp duruyor" anlamını içeren bu dizelerde geçen "ayrılıklar" tanrısal evrenden uzak kalışı dilegetirir. Bu düşünce, sonraları, Celâleddin'in yolunda gidenlere kılavuz olmuştur. Onlara göre insan bir "özlem varlığı"dır. Ancak, insanın varlığında, özleyenle özlenen özdeştir. Bu durum, varlık birliği inancından kaynaklanır. Tasavvuf anlayışına göre yalnız Tanrı vardır, bütün nesneler birer "görünüş"tür. Bu nedenle, insanda gören de, görünen de Tanrı'dır. Öyleyse, seven de, sevilen de, özleyen de, özlenen de Tanrı'dır.

Kimi İslam düşünürlerine göre, tasavvufta geçen özlem kavramı Kuran'da bulunan ve "ben gizli bir gömüydüm, görünmek, bilinmek istedim, kendime duyduğum sevgiden dolayı evreni yarattım" anlamında yorumlanan sözlerden kaynaklanır. Bu durumda, Tanrı, kendi kendini özleyen bir varlıktır, gövdede geçici bir süre duran ruh, bir araçtır.

dığı *Divan-i Kebir*'de şiir sürükleyici, çarpıcı, akıcı bir nitelik kazanır, dizeler arasında sesin egemen olduğu bir uyum bulunur. Bu yapıtta, Farsça şiirin en güçlü örnekleri görülür.

Erdem ve İyilik

Mevlânâ Celâleddin'in işlediği konular kendi buluşu değil, tasavvuf görüşünü benimseyen bütün aydınların ortak sorunudur. Onun bu ortak sorunlara getirdiği yenilik söyleyiş biçiminde, onları bütün şiirlerinin odağı durumuna getirmesindedir. Bu şiirlerde işlenen konular birkaç bölümde toplanır. Bunlar da Tanrı, insan, evren, oluş, ölüm, ölümsüzlük, ruh ve sevgidir. Bu konular değişik olmalarına karşılık, şiirde bir bütünlük içinde ele alınmış, sevgi bu bütünlüğü sağlayan başlıca öğe durumuna getirilmiştir. Sevginin ereği Tanrı, kaynağı ruhtur.

Ruh ve Tanrısal Töz

Ruh tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, gövdeden önce vardı, gövdeden ayrıldıktan sonra da varolacaktır. Gövdeye dirilik kazandıran ruh, geldiği tanrısal kaynağa, Tanrı'ya dönmenin özlemi içindedir. Gövdede bulunmak, ruh için, yurdundan uzak kalmaktır. Mevlânâ Celâleddin, ruhun bu durumunu, *Mesnevi*'nin ilk dizelerinde, onu bir kamışa benzeterek anlatır. "Ney" denen çalgıdan çıkan ses, ona göre, Tanrı'dan ayrı düşen ruhun özlem dolu, yakınmalı, dokunaklı sesidir. Ruhun gövdeden ayrılmasıyla başlayan ölüm de gerçek değildir, bir görünüştür. Gerçekte yalnız Tanrı vardır, insan onun görünüş alanına çıkmasıyla biçimlenmiştir. Tanrı ölümsüz olduğuna göre gövdenin ruhtan ayrılması da bir ölüm değil çözülmedir, gövdeyi kuran öğelerin dağılarak başka bir varlığa dönüşmesidir.

İnsanlar arasında kardeşlik

Mevlânâ Celâleddin'in benimsediği tasavvuf anlayışına göre insan bir sevgi varlığıdır, tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Bu sevgi insanla Tanrı'yı birbirine yaklaştıran birleştirici, uzlaştırıcı güçtür. Sevgi önce Tanrı'nın özünde, Tanrı'nın kendine karşı eğilim duymasıyla, kendi kendini sevmesiyle başlamıştır. Bu nedenle sevmek tanrısal bir eylemi gerçekleştirmektir. Sevgi bütün insanları birleştirir, kardeşlik duyguları içinde, barışsever olarak yaşamayı sağlar. Bu nedenle dinlerin, inançların, değişik görüşlerin yarattığı anlaşmazlıklar, çelişkiler insan özüyle, insanın tanrısal varlığıyla bağdaşmaz. İnsana yaraşan ancak Tanrı'ya yakışandır.

Sema ve Evren

Tanrı önsüz-sonsuzdur, salt ustur, salt ışıktır, salt erktir, salt tözdür. Bütün aykırılıklar, çelişkiler Tanrı varlığında uyuma kavuşur. Varolan da, yokolan da yalnız Tanrı'dır, seven de sevilen de Tanrı'dır.

Hep O'dur varolan da yokolan da
O'dur kaynağı acının da kıvancın da
Yok görecek göz sende yoksa görürdün
Yalnız O var baştan ayağa senin varlığında.

Her Şey Tanrı'da, Tanrı Her Şeyde

Evren ise Tanrı'nın göründüğü engin varlık alanıdır, kendi başına bir varlık değildir. Evreni yöneten, ona devinme gücü kazandıran da sevgidir. Evrende bulunan bütün nesneler, sessiz bir dille, "hal diliyle" Tanrı'yı anarlar. Bu "hal dili"nden yalnız kendini Tanrı'ya veren, gönlü Tanrı ışığıyla aydınlanan kimse anlayabilir. Bu aşamaya varan bir kimse kendi varlığında Tanrı'yı bilir, "Hak ile hak olur".

Mevlânâ Celâleddin'in bağlandığı tasavvuf anlayışına göre "oluş" Tanrı özünden fışkırma sonucu "görünüş alanı"na çıkmadır, yoktan varolma değildir. Yalnız Tanrı varolduğundan, "yoktan varolma" söz konusu edilemez. Tanrı varlığı yokluğu dışlar, yokluk kişinin yanılması sonucu ortaya çıkan bir sanıdır.

İnsan tanrısal bir varlıktır, ruh ile gövde gibi iki özden oluşan bir bütündür. Gövdeye devinme, düşünme, sevme gibi bütün duyusal nitelikleri kazandıran ruhtur. İnsanda dirilik ruhla gövde arasındaki uyumdan doğar. Bu uyumun özünü oluşturan da sevgidir. Ruh gövdeyi, gövde ruhu sever. Bu sevgi tanrısal bir eylem niteliğindedir. Celâleddin'in, ölümü ruhun kurtuluşu sayan düşüncesi karşısında, gövde ile ruhun birbirini sevmesi çelişik bir durum gibi görünürse de öyle değildir. Tanrı'da bütün çelişkiler uyuma ulaşır, gövde ile ruhun birbirine karşı olan ilgisi de bu tanrısal uyumdan kaynaklanır. Bu nedenle bir çelişki söz konusu değildir.

Mevlâna Celâleddin'e göre bütün insanlar kardeştir, yeryüzü bütün insanların ortaklaşa ve barış içinde yaşamaları gereken bir ülkedir. Bu ülkede senlik-benlik tartışmalarının yeri yoktur. Ne varsa Tanrı'nındır, Tanrı varlığını bölüşmek insana yakışmaz. İnsanın kendi de tanrısal bir varlıktır. Bütün insanlar özdeş olduğundan inanç ayrılıkları, din değişiklikleri gereksizdir. Önemli olan insanın olgunlaşması, yükselmesi, tanrısal niteliğine yaraşır bir düzeye ulaşmasıdır.

Ahlak konusunda, Celâleddin için başlıca değer iyilik ve erdemdir. İnsan, taşıdığı tanrısal öz dolayısıyla iyi ve erdemli olma gereğindedir. İyilik sözle değil eylemle ortaya konur, yaşamın bütün alanlarında uygulanır. Erdem, kötülüğe karşı bile iyilik etmeyi gerektirir.

Mevlâna Celâleddin, düşüncelerini şiirle dilegetirmesi, bütün şiirlerini Farsça söylemesi yüzünden, halk kesimine yayılamamış, daha çok aydınlar arasında tutunmuş, benimsenmiştir. Ölümünden sonra oğlu Sultan Veled, onun adına, mevlevi tarikatını kurunca Celâleddin'in etkisi bir kurum niteliği kazanmıştır. Özellikle büyük illerde, varlıklı kesimlerde kurulan "Mevlevihaneler" bir yandan tasavvuf inançlarının, bir yandan şiir dili olarak Farsça'nın, bir yandan da Şeriat kurallarına aykırı gelen resim, çalgı, oyun gibi sanat türlerinin yayılmasına olanak sağlamıştır. Mevlânâ Celâleddin adına kurulan Mevlevi tarikatının başlıca özelliği "semâ" denen ve çalgı eşliğinde gerçekleştirilen törendir. Belli bir uyumla yürütülen bu törende, özel bir eğitimden geçen dervişler dönerler. Bu dönüşe Mevleviler'ce özel bir anlam verilir. Onların yorumlarına göre bütün gökkatları Tanrı sevgisiyle döner, insanın da bu dönüşü uygulaması gerekir. Bu dönüşün kaynağı ise *Kuran*'da geçen ve "ne yana dönerseniz Tanrı'ya yönelirsiniz" anlamına gelen "feeynema tuvellu fesemme vechullah" sözleridir. "Mevlevi" sözcüğü de bu "tuvellu"den türemiş olup "dönen" anlamındadır.

"Semâ" adı verilen bu dönüş değişik çalgılar topluluğunun eşliğinde olur. Doğu musikisinin belli "makam"larına göre düzenlenen bu çalgı topluluğu şiir-oyun-musiki üçlüsüyle bir bütünlük oluşturur. Törene katılanlar, "semâ" denen oyunda görev alanlar özel giysiler, özel başlıklar giyerler. Törende başlıca kural, öbür üyelerle uyum sağlamak, tanrısal bir

evrende yaşadığı inancına kapılmaktır. Törene eşlik eden çalgılar, genellikle, kudüm, ney, rebab, tanbur türünden soluklu, vurgulu ve yaylıdır. Mevlevi musikisi içerik bakımından din inançlarına, özellikle, Mevlevilik'in bağlandığı yaşama anlayışına dayanır. "Semâ" denen tören, belli günlerde, bütün Mevlevi tekkelerinde düzenlendiğinden musiki bu tarikatın kurucu öğelerinden biri olmuştur. Bestelenen şiirlerin çoğu Mevlânâ Celâleddin'den, şair olan kimi Mevlevi büyüklerinden seçilmiştir. Şiirlerin bestelerini yapanlar da, uygulayanlar da Mevlevi tarikatına bağlıdır. Törenlerde Mevlânâ Celâleddin'in "Hazret-i Pir" sözcükleriyle anılması yaygın bir gelenektir. Bu sözcüklerin geçtiği besteler de vardır.

Mevlânâ Celâleddin'in ve onun adına kurulan tarikat büyüklerinin İslam uygarlığına getirdikleri önemli yeniliklerden biri de resimdir. Musiki gibi resim de Şeriat kurallarına aykırıdır, suç sayılmıştır. Buna karşılık Bektaşilik gibi Mevlevilik de bu yasağa uymamış, törenlerinde oyun, musiki ve resme geniş bir yer vermiştir. Bu olayda Mevlevilik'le Bektaşilik, yaşama anlayışları çok ayrı olmasına karşılık, birbirinden güç almıştır. Mevlevilik'te resim, başlangıçta "minyatür" denen türdendi, sonraları çağdaş resim anlayışına yönelik bir biçim kazandı. Bu resimler, genellikle üç türlüdür. Birincisi yazı-resim türünden olup, daha çok, Mevlânâ'nın adını konu edinmiştir. "Ya Hazret-i Mevlânâ", "Ya Hazret-i Pîr" gibi yazıları içerir. Bunlar arasında Leylek Hasan Dede'nin "Mevlevi Leylek Hasan Dede" adlı yazı-resmi yaygındır. İkinci tür resimler çiçek, ağaç, manzara, türbe, mezartaşı gibi varlıkları konu edinir. Üçüncü türden olan resimlerin konuları ise Mevlevi büyükleridir. Mevlevi ressamları arasında, Fasin Dede, Eyubi Derviş Hasan, Fahri, Leylek Hasan Dede, Musahib Said Efendi, Hasib Dede, Hüsnü Yusuf, Vesim Paşa ve S. Baykara yapıtları en çok ilgi toplayan kimselerdir.

Mevlânâ Celâleddin'in, özellikle şiir alanında, etkisi başta Anadolu olmak üzere İran, Suriye, Irak gibi ülkelerde çok geniş bir alana yayılmıştır. 14. yy'dan sonra İran'da tasavvufu konu edinen şiirin başlıca kaynağı Mevlânâ Celâleddin'in *Mesnevi* adlı yapıtıdır. İslam ülkelerinde *Kuran* ve Hadis'ten sonra en çok okunan kitap *Mesnevi*'dir. Bu yapıta birçok yorum (şerh) yazılmıştır. 15. yy'da İran'ın en güçlü ozanı sayılan Molla Câmî, uzun süre *Mesnevi* okumuş, onun etkisiyle Mevlânâ Celâleddin'i

O tinsel evrenin Feridunu'dur
Onun değerinin kanıtı da Mesnevi'dir
Ben bu yüce kişi için ne diyebilirim
Peygamber değil, ancak peygamberce kitabî vardır.

dizeleriyle nitelemiştir. Türk Divan şiirinin tasavvufla ilgili bölümü, genellikle Mevlânâ Celâleddin'in görüşlerinden kaynaklanır. 15. yy'dan bu yana Konya, Edirne, İstanbul, Kütahya, Bursa, Halep ve Rumeli illerinde birçok Mevlevihane açılmış, buralarda şiir, musiki alanında ünlü kimseler yetişmiştir. Divan yazınının Hayali, Neşati, Cevri, Nahifi, Sakıb Dede, Şeyp Galib, Yenişehirli Avni gibi şairleri Mevlevi tarikatına bağlıdır. Divan yazınının en güçlü şairlerinden biri sayılan Nef'i, Mevlânâ Celâleddin için yazdığı bir "kaside"de

Nef'i-i mûcizbeyânem bende-ı Monla-yı Rum

diyerek ona karşı duyduğu saygı ve bağlılığı dile getirmiştir. Mevlânâ Celâleddin'in etkisiyle söylenen dizeler arasında,

Kangı âşıktır o kim mevlâsı Mevlâna değil

gibi çok değişik yorumlara yol açan, onu kutsallaştıranlar da vardır. Bütün bunlar Mevlânâ Celâleddin'in tasavvuf, musiki, şiir, resim alanlarında çağlar boyunca sûren, yayılan etkisini göstermektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-i Kebir*, 1885, (Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, 1958); *Fihi Ma Fih*, 1879, (Çev. Meliha Ülker Tarikâhya, 1954); *Mesnevi*, 1924, (Nahifi, 1851, Veled İzbudak-Abdulbaki Gölpınarlı, 1946); *Mektubat*, 1937; *Mevaiz-i Mecalis-i Seb'a*, 1937, ("Yedi Toplantıdaki Konuşmalar").

• KAYNAKLAR: S. Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*, 1866; A. Eflâkı, *Menakıbü'l-Arifin*, 1964; B. Firuzan Fer, *Mevlânâ Celâleddin Muhammed Meşhur Ba Mavlavı*, 1954; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, 1952; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 1953; J. Rypka, *Iranische Litaraturgeschichte* 1959; Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, 1957; Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, 1945; S. Veled, *İbtidâname*, 1936.

• BAKINIZ: ATTAR, SENAÎ, CAMİ MOLLA, NAHİFİ, NEF'İ, SULTAN VELED, ŞEYH GALİB.

CELAN, Paul
(1920-1970)

Romen asıllı Avusturyalı şair. Çağdaş Avusturya edebiyatının önde gelen temsilcilerindendir.

Asıl adı Paul Antschel'dir. 23 Kasım 1920'de, Romanya'nın Czernowitz kentinde doğdu, 28 Nisan 1970'te öldü. Yahudi asıllı bir aileden gelmekteydi. 1938'de Paris'te tıp öğrenimine başladı, ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Romanya'ya döndü. 1941'de Czernowitz Alman orduları tarafından işgal edilince iki yıl süreyle bir çalışma kampına gönderildi, ailesi ise bir toplama kampında öldürüldü. 1943'te tekrar Czernowitz'e döndüyse de savaş sonrasında SSCB topraklarına katılan bu kentten ayrılmayı seçti. Bükreş'te çevirmen ve bir yayınevinde düzeltmen olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Viyana'ya geçti. 1948'de yerleştiği Paris'te ise Alman filolojisi ve dilbilim öğrenimi gördü, çevirmenlik yaptı. 1952'de grafikçi Gisèle Lestrange ile evlendi. 1959'dan sonra École Normale Supérieure'de dilbilim üzerine ders vermeye başladı. 1958'de Bremen Kenti Edebiyat Ödülü'nü, 1960'da Georg Büchner Ödülü'nü, 1964'de ise Nordrhein-Westfalen Eyaleti Büyük Ödülü'nü aldı. 1970'te kendini Seine nehrine atarak intihar etti.

İlk şiir kitabı 1948'de Viyana'da yayımlanan *Der Sand aus den Urnen*'dir ("Küpten Alınan Kum"). Bunu 1952'de *Mohn und Gedächtnis* ("Haşhaş ve Bellek") 1955'te de *Von Schwelle zu Schwelle* ("Eşikten Eşiğe") adlı şiir kitapları izlemiştir. Celan'ın bu dönem şiirleri zaman, düş ve bellek gibi, romanda

Marcel Proust ve James Joyce gibi yazarlar tarafından ele alınan temalar etrafında döner.

Celan, Ekspresyonizm'den (Dışavurumculuk) özellikle de Avusturyalı şair Georg Trakl (1887-1914) ve Alman şair Iwan Goll (1891-1950) ile Fransız Gerçeküstücü şairlerinden etkilenmiştir. Acılarla dolu yaşamı ve bir Yahudi olarak karşılaştığı zorluklar şiirini besleyen en önemli kaynaklardır. Yaşadığı olaylara ilişkin izlenimlerini Alman, Rumen, Yahudi ve Fransız kültürlerinin etkileriyle yoğurarak çok yönlü ve zengin bir anlatıma ulaşmıştır. Celan'ın şiiri alışılmadık çarpıcı imgelerle gelişir, yoğun duygular özenle seçilmiş simge ve sözcüklerde ifadesini bulur. Ses ve ritm, anlamı oluşturan birer öğe olarak, şiirinin temel özelliğidir.

Celan'ın ilk döneminin uzun şiirleri yerini giderek kısa ve bilmeceyi andıran şiirlere bırakır. Şair, bir anlatım aracı olarak dilin kısıtlılığını ortaya çıkaran bir anlatıma yönelir. 1959'da yayımlanan *Sprachgitter* ("Dil Kafesi"), 1963'te yayımlanan *Die Niemandsrose* ("Sahipsiz Gül") ve 1967'de yayımlanan *Atemwende* adlı kitaplarındaki şiirleri bu tür bir arayışın ürünleridir. Bu şiirler, kısa ve parçalanmış mısralardan oluşur, çoğunlukla da bir kelime ya da heceden oluşan mısralarla gelişir. Celan'ın şiiri, alışılagelmemiş mısra yapısıyla, kulağa olduğu kadar göze de seslenen bir biçime dönüşür. Şair sözdizimini bozar, şiirin gelişimine tabi kılar. Kelimeler cümle içindeki anlatımlarından çok tek başlarına çağrıştırdıkları anlamlarla önem kazanır. Ortaya çıkan şiir, cümleyi değil kelimeyi temel alan, kelimeyi hecelerine ve giderek daha küçük birimlerine bölen parçalanmış bir şiirdir. Şiirdeki bu parçalanmışlık ise şairin dili değiştirmeyi ve parçalamayı hedefleyen anlayışını yansıtır. *Sprachgitter* ("Dil Kafesi") adlı kitabının adından da anlaşıldığı gibi, onun için dil, algılanan dünya ile şiir arasında bir "kafes" oluşturur. Celan şiiri dilin ötesinde arayan yer yer suskunluğa ve sessizliğe varan bir anlatıma ulaşır.

Paul Celan, Almanca yazılan edebiyatın önde gelen isimlerindendir. Şiirleri birçok dillere çevrilmiştir. Şairliğin yanı sıra çevirmenliğiyle de tanınmış, Shakespeare, Nerval, Rimbaud, Valéry, Apollinaire, Char, Yesenin ve Blok gibi şairlerden çeviriler yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Der Sand aus den Urnen*, 1948, ("Küpten Alınan Kum"); *Mohn und Gedächtnis*, 1952, ("Haşhaş ve Bellek"); *Von Schwelle zu Schwelle*, 1955, ("Eşikten Eşiğe"); *Sprachgitter*, 1959, ("Dil Kafesi"); *Die Niemandsrose*, 1963, ("Sahipsiz Gül"); *Atemwende*, 1967, *Fadensonnen*, 1968; *Lichtzwang*, 1970; *Schneepart*, 1971. **Deneme:** *Die neue Rundschau*, 1958, ("Yeni Bakış"). **Konuşma:** *Der Meridian*, 1961.

• **KAYNAKLAR:** B. Allemann, *Paul Celan*, 1963; J. Firges, *Die Gestaltungsschichten in der Lyrik Paul Celans*, 1959; J.K. Lyon, *The Poetry of Paul Celan: An Approach*, 1964.

• **BAKINIZ:** TRAKL.

CÉLINE, Louis-Ferdinand
(1894-1961)

Fransız, romancı. Deneysel üslubuyla kendinden sonraki Fransız romancılarını etkilemiştir.

Asıl adı Louis-Ferdinand Destouches'dur. 27 Mayıs 1894'te, Paris yakınında Courbevoie'da doğdu, 1 Temmuz 1961'de, Meudon'da öldü. Orta halli bir aileden gelmekteydi. 1912'de orduya katıldı, I. Dünya Savaşı'nda cephede ağır yaralandı. Daha sonra casuslukla görevlendirilerek İngiltere'ye gönderildi. Bir süre Afrika'da tıbbi araştırmalarda bulundu, Fransa'ya döndüğünde de tıp öğrenimi gördü. 1924'te ABD, Kanada ve Küba'ya gitti. 1928'de Fransa'ya döndü ve Paris'in yoksul bir mahallesinde doktor olarak çalışmaya başladı. Sosyalizme yakınlık duyarak 1935'te SSCB'ye gitti, ama bu gezi sonucunda görüşlerini değiştirdi ve eleştirilerini *Mea Culpa* (1936) adlı kitabında yayımladı. Bir yıl sonra yayımlanan *Bagatelles pour un massacre* ("Bir Katliam Etrafında Ivır Zıvır Şeyler") adlı kitabındaki Yahudi aleyhtarı görüşleri yüzünden faşist görüşlere yakınlık duymakla suçlandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal yaşamdan giderek uzaklaştı, Naziler'le işbirliği yaptığı yolundaki suçlamalar sonucunda Danimarka'ya kaçtı. Orada, bir süre hapiste kaldıktan sonra 1951'de Fransa'ya döndü. Kötüleşen sağlığına rağmen yoğun olarak yazmayı sürdürdü.

Céline ününü 1932'de yayımlanan ve Renaudot Ödülü'nü alan *Voyage au bout de la nuit* ("Gecenin Sonuna Yolculuk") adlı ilk romanına borçludur. Savaş yıllarındaki ve Afrika'daki izlenimlerini yansıtan bu roman, yer yer müstehcenleşen diliyle tepki toplamış, Rabelais ve Lautréamont'u çağrıştıran alışılagelmişin dışındaki biçimiyle yaygın roman ölçütlerini zorlamıştır. *Voyage au bout de la nuit*, sinik ve kötümser kahramanı, kâbusu andıran havası ve yazarının hiçciliğe (nihilizm) varan tavrıyla savaş yıllarının çöküntüsünü yansıtır ve Céline'in toplumun ikiyüzlülüğünün karşısındaki umutsuzluk ve kötümserlikle dolu başkaldırısını simgeler.

Mort à credit ("Taksitle Ölüm"), *D'un château à l'autre* ("Bir Şatodan Öbürüne") ve *Nord* ("Kuzey") adlı daha sonraki romanları da benzer bir tarzın örnekleridir ancak ilk romanı kadar büyük bir yankı uyandırmamışlardır.

Céline I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle gelişen Fransız romanının başlıca isimlerindendir. Özellikle de deneysel roman diliyle Fransız romanının olduğu kadar Kuzey Amerika romanının da gelişimini etkilemiştir. Açık saçık bir dille yazılmış kâbus havasında gelişen romanları ABD'li yazar William Burroughs'un (1914) deneysel romanlarına benzetilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Voyage au bout de la nuit*, 1932, ("Gecenin Sonuna Yolculuk"); *Mort à credit*, 1938, ("Taksitle Ölüm"); *Guignol's Band*, 1944, ("Guignol Çetesi"); *Casse pipe*, 1949, ("Ateş Hattı"); *D'un Château à l'autre*, 1957, ("Bir Şatodan Öbürüne"); *Nord*, 1960, ("Kuzey"); *Le Pont de Londres*, (ö.s.), 1964, ("Londra Köprüsü"); *Rigodon*, (ö.s.), 1969. **Yergi/Eleştiri:** *Mea Culpa*, 1936; *Bagatelles pour un massacre*, 1937, ("Bir Katliam Etrafında Ivır Zıvır Şeyler").

CELLINI, Benvenuto
(1500-1574)

İtalyan, kuyumcu, heykelci ve yazar. En önemli maniyerist sanatçılardan biri olmasının yanı sıra yazdığı yaşamöyküsüyle de ün kazanmıştır.

3 Kasım 1500'de Floransa'da doğdu, 14 Şubat 1574'te aynı kentte öldü. Babası mimar ve müzisyendi. Cellini kuyumcu olarak yetişti. Papalık'tan ve çeşitli prenslerden aldığı siparişler heykele yönelmesine yol açtı. On altı yaşındayken katıldığı bir kavga nedeniyle Floransa'yı terketti, 1527'ye değin Siena'da yaşadı. 1527'de Roma'yı yağmalayan İspanyollar'a karşı kenti savunanlar arasında yer aldı. Sonra Mantua ve Floransa'da çalıştı. 1529'daki Floransa kuşatmasından kaçarak Roma'ya gitti, Papa VII. Clemens'in koruyuculuğu altına girdi.

Bundan sonraki on yılı kavgalar, çekişmeler içinde ve İtalya'nın çeşitli bölgelerine yaptığı sürekli gezilerle geçti. 1537'de Fransa'ya giderek Kral I. François'nın hizmetine girdi. Ancak bundan hoşnut kalmadı. Roma'ya dönerek Papa III. Paulus için çalışmaya başladı. Roma'nın İspanyollar tarafından yağmalanması sırasında Papalık mücevherlerini çalmış olmakla suçlanarak hapsedildi. Hapishaneden kaçmaya çalışırken ağır yaralandı. Fransız elçisinin arabuluculuğuyla serbest bırakıldı ve 1540'ta gene Fransa'ya gitti. 1545'te birdenbire Floransa'ya dönmesi, işlenmek üzere kendine verilen altın ve gümüşü kendi çıkarı için kullandığı kuşkusunu uyandırdı. Eşcinsel ilişkiler nedeniyle suçlanması, rahip olma girişimi, yaptığı gizli bir evlilik yaşamının son yirmi yılında başından geçen olayların bazılarıdır. Heykel ve kuyumculuk üzerine bir kitap hazırlamış, yaşamöyküsünü de yazmıştır. Bu sonuncusu bitmemiş olmasına karşın 1728'de yayımlanmış, büyük bir ilgi çekmiş, Goethe tarafından Almanca'ya çevrilmiştir. H. Berlioz'un 1837'de bestelediği *Benvenuto Cellini* operası da bu yapıttan kaynaklanır.

Cellini, Floransa'nın geleneksel döküm sanatında, Raffaello'nun inceliği ile Michelangelo'nun anıtsallığını bütünleştirmeyi amaç edinmiştir. Raffaello'nun ölümünden sonra yaygınlaşan maniyerist eğilimler, Cellini'nin kadın figürlerinde özellikle vurgulanmış bir biçimciliğe dönüşür. Onun figürlerine verdiği zarif pozlar, bilinçle uzattığı gövde oranları ve genelde sanatında izlenen incelik ve yetkinlik, maniyerist tutumunun belirtileridir. Karmaşık biçimli yapıtları, yüklendikleri alegorik anlamlar yüzünden, daha da zor anlaşılır hale gelirler.

Cellini'nin üslubu, kuyumculuğundan gelen etkileri de yansıtır. Yapıtlarında çeşitli yüzeyler, farklı dokusal nitelikler taşır. Bu farklı dokudaki yüzeylerin yapıtın bütünü içinde yan yana getirilişi, çarpıcı bir etki yaratır.

En ünlü yapıtlarından olan I. François için yaptığı tuzluk ve *Cosimo de Medici Büstü*'nde maniyerist süsleme öğeleri egemendir. Öteki yapıtları ise Floransa resim geleneğine ve özellikle de Michelangelo'ya duyduğu hayranlığın izlerini taşır.

Gururlu ve kavgacı kişiliği, teknik yeteneği, kuşkuculuğu, batıl inançları ve bencilliğiyle gününün tipik bir sanatçısı olan Cellini, ayrıca romantik sanatçı tipinin de ilk örneklerindendir.

- **YAPITLAR (başlıca): Kuyumculuk işleri:** I. François için tuzluk, 1539-1543, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana. **Heykel:** *Perseus*, 1545-1554, Loggia dei Lanzi, Floransa; *Cosimo de Medici Büstü*, 1545-1548, Bargello Müzesi, Floransa; *Appollon ve Hyakinthos*, 1547, Bargello Müzesi, Floransa; *Bindo Altoviti Büstü*, 1550, Garduer Müzesi, Boston; *Çarmıha Geriliş*, 1562, Escorial Sarayı, İspanya; *Narkissos*, Bargello Müzesi, Floransa. **Kitap:** *Due trattati dell' oreficeria e della scultura*, (ö.s.), C. Milanesi (yay.), 1857, ("Kuyumculuk ve Heykel Üzerine İki Deneme"); *Vita*, (ö.s.), 1728, ("Yaşam").

- **KAYNAKLAR:** I.B. Supino, *L'arte di Benvenuto Cellini*, 1901; K. Vossler, *Benvenito Cellinis Stil in seiner Vita*, 1899.

- **BAKINIZ:** MICHELANGELO, PONTORMO.

"Tuzluk"

Sanat Tarihi Müzesi-Viyana, AVUSTURYA

CELSIUS, Anders
(1701-1744)

İsveçli astronomi bilgini. Kendi adıyla bilinen termometre derecelendirme sistemini geliştirmiştir.

Anders Celsius 27 Kasım 1701'de Uppsala kentinde doğdu, 25 Nisan 1744'te aynı kentte öldü. Babası astronomi profesörüydü. Astronomi, matematik ve deneysel fizik okuyan Celsius, bir süre Uppsala Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak öğretim üyeliği yaptıktan sonra 1730'da astronomi profesörlüğüne getirildi. 1733'te kendisinin ve başkalarının kutup ışıklarına (*aurora borealis*) ilişkin, yapmış oldukları 316 gözlemin sonuçlarını derleyerek yayımladı.

1736'da dünyanın kutuplarda daha basık olduğunu ileri süren Newton'un savını kanıtlamak amacıyla saha araştırması yapan Maupertius'un ekibiyle İsveç'in kuzeyindeki Tornia'ya gitti. Meridyen ölçümündeki katkılarıyla bu ekibin Newton'un savını doğrulamasına yardımcı oldu. 1740'ta Uppsala Göz-

lemevi'ni kurarak, Jüpiter'in uydularının ışık şiddetindeki değişimi ve fotometrik yöntemlerle yıldızları inceledi.

Celsius bugün astronomi alanındaki çalışmalarından çok, 1742'de önerdiği sıcaklık ölçüm sistemi ile tanınır. Termometrelerde yüzlük derecelendirme daha önce de kullanılmışsa da, bu skalada bugün kullanılan sistemde iki sabit derecenin bulunması Celsius'un önerisinden kaynaklanmaktadır. Celsius bu amaçla buzun ergime ve suyun kaynama derecelerini sabit noktalar olarak alıp aradaki farkı yüz eşit dereceye bölerek bugün kullanılan termometre sistemini oluşturmuştu. Ne var ki, suyun kaynama derecesini sıfır (0° C) donma noktasını ise 100 derece (100° C) olarak kabul etmişti. Bu derecelendirme sekiz yıl sonra Celsius'un öğrencisi M. Stromer tarafından tersine çevrilerek bugün kullanılan durumuna getirildi. Santigrat (Centigrade) adıyla da bilinen Celsius derecelendirme sistemi, Fahrenheit ve Kelvin'inkilerle birlikte bugün yaygın olarak kullanılan üç sıcaklık ölçüm sisteminden biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Dissertatio de nova methodo distantiam solis a terra determinandi*, 1730, ("Güneş'in Yer'den Uzaklığını Ölçmek İçin Yeni Bir Yöntem Üzerine Açıklama"); *CCCXVI observationes de lumine boreali ab anno 1716 ad annum 1732*, 1733, ("1716'dan 1732'ye Değin Kuzey Işığına İlişkin 316 Gözlem").

- KAYNAKLAR: N.V.E. Nordenmark, *Anders Celsius*, 1936.

- BAKINIZ: FAHRENHEIT, KELVIN, MAUPERTIUS, RÉAUMUR.

CELSUS, Aulus Cornelius
(İÖ 25 - İS 45)

Romalı hekim. Eski çağların en önemli tıp kitaplarından birini yazmıştır.

Celsus'un nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bugün Fransa'nın güneyinde Narbonne'da doğduğu ve İmparator Tiberius döneminde (İÖ 14-37) yaşadığı sanılmaktadır. Aristokrat Cornelii ailesinin oğludur.

Celsus ile ilgili bilgiler yalnızca *Artes* ("Sanatlar") adıyla derlediği bir ansiklopedinin tıpla ilgili bölümünden kaynaklanmaktadır. Retorik, felsefe, hukuk, askerlik, tarım ve tıpla ilgili bu geniş kapsamlı yapıtın günümüze değin gelebilen sekiz bölümlük *De Medicina* ("Tıp Üzerine") adlı kısmı, Papa V. Nicholas (1397-1455) tarafından bulunmuş ve 1478'de basılmıştır. Bu yapıtın sunuş bölümünde, Celsus tıp tarihini ele alarak, geçmiş çağların seksen ünlü isminden söz eder. Ardından gelen sekiz bölümün ilkinde sağlık bilgisi, besin bilgisi, eczacılık, cerrahi, vb gibi konular, ikinci bölümde hastalıklara genel bir bakış, üçüncü ve dördüncü bölümlerde de değişik hastalıkların incelenmesi yer alır. İlaç ve dozlarının ele alındığı beşinci ve altıncı bölümleri, genel cerrahiye ayrılmış yedinci bölüm izler. Son bölümde doku bilgisine ilişkin bilgiler verilir.

Rönesans döneminin Avrupa'sında en tanınmış bilimsel yapıtlardan biri olan *De Medicina*'da kalp ve akıl hastalıkları ele alınmış; ateş, ağrı, kızarıklık ve kabartı, iltihaplanmada kesin belirtiler olarak vurgulanmıştır. Ayrıca, vücudun diğer bölümlerinden alınan deri parçalarıyla yüzde yapılan plastik cerrahi ameliyatlar tarif edilmiş, kanayan bir atardamarın bağlanmasından, mesaneden taş çıkarılmasına değin çeşitli cerrahi teknikler ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir.

Celsus bir yandan yapıtının zengin içeriğinden dolayı "Roma'nın Hippokrates'i" diye övülürken, bir yandan da hekimliği bile sorgulanan, katkısı Yunan tıbbının bilgilerini özetleyip aktarmakla sınırlı bir ansiklopedist olarak da değerlendirilmiştir. Dönemin hiçbir yazarı tarafından Celsus'un adından söz edilmemiş olması bu ikinci savı güçlendirse de yapıtının 50'nin üstünde basımıyla 19. yy sonlarına değin Avrupa'daki tıp okullarında zorunlu olarak okutulacak kadar değerli oluşu, Celsus'un bilime katkısının önemli bir kanıtıdır.

- YAPITLAR (başlıca): W.G.Spencer (der.), *Celsus de Medicina*, 3 cilt, 1960-1961.

- KAYNAKLAR: T.C. Allbutt, *Greek Medicine in Rome*, 1925.

- BAKINIZ: PARACELSUS.

CEM, Cemil
(1882-1950)

Türk, karikatürcü. II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan yapıtlarıyla Türk karikatürünün ilk çağdaş ustalarından biri olmuştur.

İstanbul'da doğdu, 9 Nisan 1950'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Mekteb-i Sultani'de (bugün Galatasaray Lisesi) yaptı. Yükseköğrenim görmek için gittiği Paris'te Siyasal Bilimler Fakültesi'ni, İstanbul'a döndükten sonra da Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Fransa, İsviçre ve İtalya'da dışişleri memuru olarak görev aldı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine İstanbul'a döndü. Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven'in çıkarttıkları *Kalem* adlı gülmece dergisi için karikatürler çizdi. Daha sonra yeniden dışişleri görevlisi olarak Roma'ya gönderildi ve *Kalem*'e buradan da karikatür yolladı. Mesleğini bırakmaya karar verip İstanbul'a döndü ve 1910'da kendi adını taşıyan gülmece dergisi *Cem*'i kurdu.

Balkan Savaşı'nda alınan kötü sonuçların etkisiyle 1912'de dergisini kapattı. 1914-1918 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlük yaptı. 1918-1922 arasında Fransa'da kaldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra yeniden İstanbul'a döndü. Bir süre Şehir Meclisi üyeliği yaptı. 1927'de *Cem*'i yeniden çıkardıysa da Kurtuluş Savaşı'na katılmaması

nedeniyle siyasal iktidardan gelen engellemeler nedeniyle bir yıl sonra kapatmak zorunda kaldı. Yayın yaşamından çekildi, özel olarak karikatür ve resim çalışmalarını sürdürdü. Ölümünden sonra Moda'da evinin bulunduğunu sokağa adı verildi.

Cem, karikatür sanatıyla yurt dışında bulunduğu sırada tanışmıştır. Önceleri özel olarak ilgilendiği bu anlatım biçimini, daha sonra bir uğraş olarak benimsemiştir. Karikatürleri gerçekçi çizimlere dayanır. Özellikle portre karikatürlerinde başarı kazanmıştır. Gülmecesinin asıl yükünü ise bu çizimlerin altında yer alan yazılar taşır. Cem karikatürlerinde her zaman gerçeği yansıtmış, fırçası ve ve kalemiyle yönetimdeki aksaklıkları ortaya vurmuştur. II. Meşrutiyet döneminde iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'nı da, muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da eleştirmekten geri durmamıştır. Roma'dayken yanında çalıştığı İbrahim Hakkı'yı, sadrazam olduktan sonraki tutumu nedeniyle kıyasıya yermiştir. Yürekli ve kararlı tutumuyla karikatürü etkili bir anlatım aracı durumuna getirmiştir. Bu niteliğiyle çağdaş Türk karikatürünün en önemli öncülerinden biri sayılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Cem*, 1909, (*Kalem* dergisinde yayımlanmış 20 Abdülhamit karikatüründen oluşan albüm).

• KAYNAKLAR: H.Yücebaş, *Karikatür Üstatlarımız Cem ve Ramiz*, 1959.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR GÜLER.

CEMALEDDİN AFGANİ
(1838-1897)

Afgan asıllı İslam düşünürü. İslamiyet'in yeniden canlanması ve İslam toplumlarının Batı etkisinden kurtulması için dinde reform yapılması gerektiğini savunmuştur.

Asıl adı Seyyid Muhammed b. Safder'dir. Afganistan'daki ya da İran'daki Esedâbâd kasabasında doğduğu sanılıyor. 9 Mart 1897'de İstanbul'da öldü. İran kökenini sonradan örtbas etmesi, İslam aleminde etkili olmak isteyen bir kişinin Şiilik'le ilişkisinin fikirlerinin yankısını daraltacağı kuşkusuna bağlanmıştır. 10 yaşında okumak amacıyla Kazvin'e gitti. Sonradan Irak'taki önemli Şii merkezlerinden biri olan Necef'de okudu. 1857'de Hindistan'a yerleşti ve Batı uygarlığı hakkındaki ilk düşüncelerini bu sırada edindi. 1866'da Afganistan'a geçti. Bu ülke o sırada Azam Han ve Şir Ali arasındaki taht kavgalarıyla çalkalanıyordu. Afgani'nin Doğu'yu İngiliz emperyalizminden kurtarma yolundaki ilk girişimleri burada başladı. Ancak, Afganlı hükümdarlara da iletmeyi düşündüğü öneriler ülkedeki karışık durum ve İngiliz politikasının ağır basması nedeniyle başarılı olamadı. 1869'da İstanbul'a gelen Cemaleddin'in deneyimsizliği ve kendini ileri sürme tutkusu, uzun zamandan beri Osmanlı devlet adamlarının bir bölümünün sabırla oluşturduğu bir projenin yıkılmasına yol açtı. 1870'te bir Osmanlı üniversitesinin kurulmasına hazırlık olarak halka açık bazı konferanslar düzenlenmişti. Bu konferansların konusu Tanzimat Dönemi'nin devlet adamlarının birinci derecede üzerinde durdukları "faydalı sanatlar"dı. Batı'da "Arts and Sciences"dan neler kasdedildiğini özümseyememiş olan Cemaleddin'in "peygamberlik bir sanattır" konusundaki konferansı uzun zamandır üniversite fikrine karşı olan ulemaya beklediği fırsatı verdi. Konferanslar, dine karşı düşünceler ileri sürüldüğü ithamıyla durduruldu.

Celaleddin bundan sonra Mısır'a gitti. 1871-1879 arasında Mısır'da aradığı ortamı ve yandaşları bulabildi. Ezher'in şeyhlerinin karşı koymalarına karşın kendi evinde yaptığı toplantılarda ve kıraathanelerde sürdürdüğü sohbetlerde etrafına bir hayranlar grubu topladı. Bu grup içinde Mısır'ın genç aydınları, yazar ve gazeteciler ve bu arada Mısır milliyetçi önderi Saad Zaglul da vardı. Afgani'nin gittikçe daha koyu bir siyaset içeriği ve Hidiv aleyhtarlığı gösteren çalışmaları 1879'da Mısır'dan Hidiv Tevfik Paşa'nın buyruğuyla çıkarılmasıyla sonuçlandı. Cemaleddin'in Mısır'daki hayatının iki önemli aşaması masonluğu ve sonradan en güçlü izleyicisi olan İslam reformcusu Muhammed Abduh'u tanıması oldu.

Afgani Mısır'dan ayrıldıktan sonra önce Hindistan'a ve daha sonra Paris'e gitti. 1884'te burada *el-Urvetü'l-vüska* (en sağlam bağ, *Kuran* için kullanılan bir ifade) adındaki gazeteyi çıkarmaya başladı. Bir zamanlar Afgani'nin öldürtmeye çalıştığı, daha sonra iktidardan düştükten sonra İtalya'da yaşamaya başlayan Hidiv İsmail Paşa bir anlaşma karşılığında bu yayını desteklemiştir. Gazetedeki makalelerin çoğu Müslüman ülkelerindeki İngiliz emperyalizmi üstüneydi. Bir bölüm makaleler de İslami düşüncenin yeniden kurulmasına ve Müslümanlar arasında birliğin oluşturulmasına yönelikti.

1884-1885 yıllarında İngilizler, Afgani'nin Sudan'daki Mehdi yönetimiyle arabuluculuk yapabileceği konusunda edindikleri düşüncelerin boş olduğunu anladılar. Fakat Cemaleddin, onları bu işin başarılabileceğine ikna etmek için birtakım karışık yöntemler kullandı. "Ajan" ithamları bu yöntemlerin bıraktığı bir izdir. 1889-1891 yılları arasında Rusya ve İran arasında gidip gelen Cemaleddin, 1891-1892 yıllarında bir İngiliz'in İran'da üretilen tüm tütünler üzerinde aldığı tekel hakkını protesto eden halk ayaklanmasında önemli bir rol oynadı. Bu yüzden İran'dan ayrılmak zorunda kalan Cemaleddin önce İngiltere'ye gitti. Ardından II. Abdülhamid'in yakın danışmanlarından Şeyh Ebü'l-Huda tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na davet edildi. Buradaki İranlılar üzerindeki etkisi, yandaşlarından Mırza Rıza'nın 1896'da Nasreddin Şah'ı öldürmesiyle sonuçlandı. Bu olaydan sonra gittikçe padişahın kuşkularını çeken Cemaleddin bir çeşit ev hapsinde iken kanserden öldü.

Cemaleddin Afgani İslam dininin yeniden canlandırılması uğrunda çalıştığı kadar, kendini Batı emperyalizmi karşısında İslam medeniyetinin kudretini göstermeye adamıştı. Kendisini yorumlayanlarca Sufi, filozof, siyasi entrikalardan hoşlanan bir fesatçı, mason, milliyetçilik öncüsü, hürriyet taraftarı ve ajan olarak tanıtılmıştır.

Kendisini etkileyen düşüncelerin başında İran'da

18. yy sonundan itibaren etkin olan Şeyhilik akımı gelir. Şeyhilik, tasavvufi düşüncenin rasyonalizmle bir karışımıydı. İran'da genellikle felsefi düşüncelerin öbür İslam ülkelerine göre canlılığını korumuş olması Afgani'nin düşüncelerine özel bir felsefi-tasavvufi boyut kazandırmıştır. Mısır'da bulunduğu sırada müritlerinin kendine bağlanış nedenleri arasında İslam'a, bu yoldan, yeni ve çağdaş boyutlar kazandırmış olması başt gelir. Oluşturduğu çevre Hidiv İsmail Paşa'ya karşı muhalefetin olgunlaşmasında önemli bir rol oynadı. 1877'de çıkmaya başlayan haftalık *Mısr* gazetesi ona düşüncelerini yayma fırsatı sağladı. Afgani'nin genç izleyicileri İskenderiye'de 1877-1880 arasında anayasacılık ve parlamentolu sistemi savunan *Mısr el-fetat* (Genç Mısır) gazetesini çıkardılar.

Cemaleddin Afgani'nin, Panislamizm'i İslam toplumları için bir kurtuluş çaresi olarak görmeye başlaması 1870'lerin sonuna rastlar. Bu konuda II. Abdülhamid'e bir proje sunduğu da bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla Hindistan'daki Müslüman topluluğunu daha yakından tanımasının ya da o zamana kadar edindiği tüm deneyimlerin ürünü olarak, 1880'lerde İslam toplumlarında kültürlerin diri tutulması gerektiğine ilişkin yeni bir tez benimsemiştir. Cemaleddin, artık Müslüman yönetimlerden umudunu kesmiş, İslam'ın yeniden canlanmasını kişilerin bilinçlendirilmesine bağlamıştır. Cemaleddin'in en önemli kitabı olan *er-Reddu ale'd-Dehriyyin* ("Maddecilere Reddiye") bu sırada yazıldı. Yapıt, özünde İslami inançların yalnız doğa yasalarına uymakla kalmayıp, tümüyle onlardan oluştuğunu ileri süren Hintli İslam reformcusu Sir Seyyid Ahmed Han'ı hedef almıştı. Ahmed Han, İslam'ı doğa yasalarının özü olarak görmenin yanı sıra siyasal bakımdan da İngilizler'le işbirliği yanlısıydı. Ahmed Han'ın düşünceleriyle tutumu arasında bir bağ gören Afgani, İslam dininin esaslarını bu kadar genelleştirmenin beraberinde bir kültür çöküntüsü getireceğini, aslını inkâr etme sonucunu doğuracağını söylüyordu. Bundan dolayı Müslümanlar bilhassa materyalizme karşı koymalıydılar. Asıl amaç İslam dinini olduğu kadar İslam topluluğunu da güçlendirmekti.

Afgani'nin Paris'te bulunduğu sırada yazdığı en önemli yazılar arasında Renan savunması gelir. Ernest Renan, Araplar'ın ırk olarak, İslam'ın da din olarak bilimi reddettiklerini ileri sürmüştü. Cemaleddin yanıtında İslam'ın bilimin ilerlemesine engel olabileceğini ancak bunun dinin bir sonucu değil, dinin gerçek özünün felsefeye konan yasaklar nedeniyle ortaya çıkamamış olmasından kaynaklandığını öne sürmüştür.

Kuran'ın çağdaş dünyada görülen birçok özellikleri önceden müjdelediği düşüncesi ve *Kuran*'ın ifadelerine zenginlik katan yorumlar, Afgani'nin katkıları arasında sayılır. Afgani'nin en yakın müridi Muhammed Abduh sonradan el-Ezher'in başkanı olmuş ve bu kurumda reformlar uygulamaya çalışmıştır.

Muhammed Abduh'un İslam'da akıl ve mantığa yer ayrılmış olduğunu vurgulayan öğretisi "selefiye" adıyla tanınır. Bu öğreti II. Meşrutiyet döneminde bir dereceye kadar etkili olmuştur. Ancak uzun bir süre din reformculuğu sözcüğü ve yaptığı çağrışımlar İslami çevrelerde olumsuz karşılanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *er-Reddu ale'd-Dehriyyin*, 1881, ("Maddecilere Reddiye"); *Tetimmetü'l-Beyan*, ty, ("Sözün Bitimi");

• KAYNAKLAR: E.G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, 1910; Halil Fevzi, *Afgani'ye Reddiye*, 1976; N.R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani", A Political Biography*, 1972; C. Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 1974; Mirza Lutfullah, *Şerh-i Hal ve Âsâr-ı Seyyid Cemaleddin Afgani*, 1932.

• BAKINIZ: MUHAMMED ABDUH, ZAGLUL.

CEMALEDDİN AKSARAYİ
(?-1389)

Türk, bilgin. İbn Sina ve başka İslam bilgelerini yorumlamış ve tanıtmıştır.

Cemaleddin b. Mehmed, Konya'nın Aksaray ilçesinde doğdu ve orada öldü. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Bir söylentiye göre soyu Fahreddin Razi'ye ulaşır. Yaşadığı dönemde Cemali adı ile de tanınırdı. Öğrenimi konusunda yeterli bilgi yoktur.

Aksaray'da, Zincirli Medresesi'ne atanacak müderrislerin *Sıhah-ı Cevheri* adlı sözlüğü ezbere bilmesi, medresenin vakıf koşullarından birisiydi. Bu nitelikte başka biri bulunmadığından Cemaleddin göreve atandı.

Eski Yunan filozofları gibi o da çevresinde toplanan sayısı kabarık öğrencilerini üçe ayırmıştı. Evinden medreseye kadar yolda ders verdiği öğrencilere "meşşaiyun" (Gezginler), medresede revaklar altında ayaküstü ders verdiği öğrencilerine "revakiyyun" denirdi. Öğrenimlerinde ilerlemiş, kendisiyle bilimsel tartışma düzeyine gelmiş öğrencileri de medresede oturarak dersleri izlerdi. Buradan yetişenlerden biri Molla Fenari'dir.

Çağın bilginlerinden Seyyid Şerif Cürcani, Cemaleddin'in derslerinin ününü duyup, kendisinden yararlanmak için, Karaman'a giderken yolda raslantı sonucu Cemaleddin'in ölüm haberini almış, amacına erişememiştir.

Cemaleddin'in yapıtlarından birindeki kayıtta, 1350-1380 yıllarında Amasya Beyi Hacı Şadgeldi Paşa'nın yanında kazasker olarak bulunduğu; Sivas Emiri Kadı Burhaneddin'in 1381'de Amasya'yı işgal edip Emir'in yenilmesi üzerine Cemaleddin'in buradan kaçarak Aksaray'a yerleştiği yazılıdır. Ölüm tarihi kaynaklarda değişik ve tartışmalıdır.

Cemaleddin, İbn Sina'nın *Kanun* adlı yapıtının bir özeti olan *Mucezü'l-Kanun*'u *Hallü'l-Mucez* adıyla şerhetmiştir. Ayrıca, *Etvarü'l-Kulub*, *Ehadisü'l-Kudsiyye*, *Hadis-i Erbain Şerhi*, *Es'ile ve Ecvibe* gibi *Kuran* ve Hadis yorumlarıyla ilgili yapıtları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hallü'l-Mucez*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü No. 3666); *Etvarü'l-Kulub* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa No. 438/2); *Ehadisü'l-Kudsiyye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi bölümü No. 1003/27); *Hadis-i Erbain Şerhi*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi Efendi bölümü, No. 258); *Es'ile ve Ecvibe*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü No. 438/2).

• KAYNAKLAR: A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1943; C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, II, 1949; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 1915.

• BAKINIZ: ŞERİF CÜRCANİ.

CEMALEDDİN EFENDİ
(1848-1919)

Osmanlı şeyhülislamı. İttihat ve Terakki'ye karşı çıkmış, İslamcılık düşüncesini savunmuştur.

12 Nisan 1848'de İstanbul'da doğdu, 18 Nisan 1919'da Remle'de öldü. Kazasker Ahmed Halid Efendi'nin oğludur. Baba tarafından ünlü bilgin Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunudur.

Öğrenimine mahalle mektebinde başladı. Daha sonra babasından ve özel öğretmenlerden ders aldı. On yaşındayken adı rüus defterine kaydedildi.

1871 Eylülü'nde Meşihat Dairesi Mektubi kalemine girdi. İki ay sonra Mektubi kalemine muavin oldu. 1872'de Anadolu Kazaskerliği mektupçuluğuna getirildi. Aynı yıl içinde Adliye Nezareti İstanbul Birinci Ceza Dairesi yazı işleri muavinliğine atandı. 1875'te yazı işleri müdürü, 1877'de Ceza Dairesi Şube mümeyyizi, 1878'de Meşihat Dairesi mektupçusu oldu.

1879 Mart'ında Bilad-ı Hamse, aynı yılın Ekim' inde Harameyn-i muhteremeyn, 1883'te İstanbul, 1888'de Anadolu Kazaskerliği, 1891'de Rumeli Kazaskerliği payelerini aldı. 4 Eylül 1891'de Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'nin yerine Şeyhülislam oldu. Mihalıç ve Tikveş kazaları da kendisine arpalık olarak verildi.

Cemaleddin Efendi'nin aralıksız 17 yıl süren bu ilk şeyhülislamlığı, II. Meşrutiyet'in ilanı ile sadrazam Said Paşa 13 gün süren sedaretinden ayrılınca, 5 Ağustos 1908'de son buldu. Ama aynı gün Kamil Paşa'nın kurduğu hükümette yeniden şeyhülislam olarak görev aldı. İttihat ve Terakki Partisi'nin işbaşına gelmesi üzerine 13 Şubat 1909'da istifa etti.

Cemaleddin Efendi, üçüncü kez, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 22 Temmuz 1912'de kurduğu hükümette şeyhülislam oldu. Sadrazamı, İttihat ve Terakki'ye karşı sert önlemler almaya zorladı ama başarılı olamadı. Bu sırada Trablusgarb ve Balkan savaşlarında uğranılan yenilgiler üzerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa 29 Ekim 1912'de görevinden ayrıldı. Yerine geçen Kamil Paşa'nın kurduğu hükümette Cemaleddin Efendi son kez şeyhülislamlık görevine getirildi. İttihatçılar'ın 23 Ocak 1913'te düzenlediği Bab-ı Âli baskınında kabine ile birlikte zorla görevden uzaklaştırıldı.

Siyasi yaşamı sona eren Cemaleddin Efendi, İttihat ve Terakki'ye karşı olan birçok kişi gibi İstanbul'dan ayrılarak Mısır'a gitti, İskenderiye yakınlarındaki Remle kasabasına yerleşti. Burada, II. Meşrutiyet'in ilanından İstanbul'dan ayrılıncaya değin süren siyasal etkinlikleri ile ilgili anılarını yazdı.

Cemaleddin Efendi Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasını hilafetin güçlenmesinde görüyordu. Bu bakımdan İttihat ve Terakki'nin Türkçü görüşlerine karşı İslamcılık düşüncesini savunuyordu.

• YAPITLAR (başlıca): *Şeyhülislam Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyesi*, (ö.s.), 1920.

• BAKINIZ: AHMED MUHTAR PAŞA, KAMİL PAŞA, SAİD PAŞA.

CEMAL HALVETİ
(? - 1496)

Türk, sufi. Halveti tarikatının İstanbul'daki ilk temsilcisi.

Çelebi Mehmed Cemaleddin Halveti, Konya'nın Aksaray ilçesinde doğdu, Tebük'te öldü. Çelebi halife diye ün kazanmıştır. Taşköprizade'ye göre Cemaleddin Aksarayi'nin soyundandır. Takma adı Cemali'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Öğrenimi hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynakların belirttiğine göre, çağının geçerli bilimlerini öğrenmeye çalışmış, müderrislik yapacak duruma gelmiştir.

Karaman'a giderek Şeyh Alaeddin Halveti'nin halifelerinden Şeyh Abdullah'a bağlandı. O sırada Karaman'a dönen Şeyh Alaeddin'in de hizmetinde bulundu. Her iki şeyhin ölümünden sonra Tokat'a gitti. Türkmen şeyhlerinden Tahirzade'ye mürid oldu. Şeyhin toprağı kazdırıp yerin altında yaptırdığı hücrede çile çıkardı. Cemal Halveti çilesini dolduramadan Tahirzade ölünce, Şirvan'da Seyyid Yahya'nın yanına gitmek için yola çıktı.

Erzincan'da Pîr Mehmed'le buluştu. Pîr Mehmed, Seyyid Yahya'nın çok yaşlı olduğunu oraya gitmemesini söyledi. Kendisini dinlemedi. Baku'ya geldiği zaman Seyyid Yahya'nın ölüm haberini aldı, Erzincan'a geri döndü. Pîr Mehmed'den hilafet alıp bir süre sonra Amasya'ya gitti.

Amasya'da şehzadeliği sırasında vali bulunan II. Bayezid'le tanıştı. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki saltanat kavgasında, Bayezid'i tuttu.

1481'de tahta çıkan II. Bayezid, Cemal Halveti' yi İstanbul'a çağırdı. Sadazam Koca Mustafa Paşa tarafından, onun adını taşıyan camii (1486) ve tekkeye ilk şeyh olarak atandı. Padişah şeyhin tekkesine iki kez konuk oldu. Cemal Halveti burada dokuz yıl şeyhlik etti. Sıkı bir riyazete (nefsin isteklerini kırmak) girdi. Derviş hücrelerinin tavanlarının ortasına bir ip taktırılmış, uçları ilmiklenip herhangi bir gaflette bulunmamaları için bazı dervişlerin boyunlarına geçirilmişti.

İstanbul'da 1496'da başgösteren veba salgını ve depremden ürken II. Bayezid bu afetlerin sona ermesi için dua etmek üzere Cemal Halveti'yi kırk dervişiyle birlikte Mekke'ye gönderdi. Yola çıkan şeyh, Şam' dan üç konak uzaklıkta bulunan Tebük koruluğunda öldü.

Halvetilik 14. yy'da ortaya çıktı. Başlangıçta İran'da kurulan tarikatın ilk pîri olarak Ömer Halveti, ikinci pîr olarak da Seyyid Yahya Şirvani tanınır.

İkinci pîrin müridlerinden Dede Ömer Ruşeni Aydın'da, Habibi Karamani Karaman'da, Pîr Mehmed Erzurum'da bulunuyordu.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü No. 2709/4), *Risale fi't-Tasavvuf*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü No. 1352/1), *Risaletü'l-Kavsiyye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba bölümü No. 63); *Mürşidü's-Salikin ve Munkizü'l-Halikin*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhari bölümü No. 212).

• KAYNAKLAR: S.N. Ergun, *Türk Musiki Antolojisi*, I, 1943; S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1944; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifler* I, 1915; Lamii Çelebi, *Nafahatü'l-Uns Tercümesi*, 1872; T. Yazıcı, "Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halveti Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, (II), 1956.

• BAKINIZ: BAYEZİD II, CEM SULTAN.

CEMAL NADİR GÜLER
(1902-1947)

Türk, karikatürcü. Yapıtlarıyla karikatürün geniş bir izleyici kitlesi tarafından benimsenip sevilmesini sağlamıştır.

Bursa'da doğdu, 27 Şubat 1947'de İstanbul'da öldü. İlköğrenimini Bursa'da, ortaöğrenimini de Bilecik'de tamamladı. Ailesinin zoruyla devlet sınavlarına katılarak Almanya'da mühendislik eğitimi yapmaya hak kazandı. Ancak ressam olmak istediği için İstanbul'a geldi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) sınavlarına girdi. Başarılı olamayınca Bursa'ya döndü. Yunan Ordusu'nun kenti işgal etmesi ile memuriyetinden çıkarılan babasına yardımcı olmak için bir süre kasnakçı çıraklığı yaptı. Zayıf bünyesi nedeniyle bu işi sürdüremedi, bir dükkân açarak tabelacılık yapmaya başladı. Boş zamanlarında da suluboya resimler ve karikatür yapıyordu. Bursa'nın kurtuluşundan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak öğretmenlik istedi, ilkokullarda gezici resim öğretmenliği yaptı.

İlk karikatürü 1920'de Sedat Simavi tarafından çıkarılan *Diken* adlı gülmece dergisinde yayımlandı. Bunu başkaları da izleyince 1926'da İstanbul'a geldi ve geçimini tabelacılık ve karikatürcülükle kazanmayı denedi. Bu arada *Yeni Dünya*'da da karikatürler çizdi. Kazancı yetişmeyince gene Bursa'ya döndü ve öğretmenliğini sürdürdü. Yaptığı karikatürleri İstanbul'daki dergi ve gazetelere gönderdi.

1928'de *Akşam* gazetesi yöneticilerinden Necmettin Sadak'tan aldığı bir öneri üzerine günlük karikatürler çizmek üzere İstanbul'a geldi. Gerek günlük karikatürleri, gerekse başta *Amcabey* olmak üzere yarattığı tipler kısa zamanda tutuldu ve kendisine büyük bir ün kazandırdı. II. Dünya Savaşı yıllarında *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı.

Cemal Nadir günlük gazete karikatürlerinin yanı sıra çeşitli haftalık ve aylık dergilere de karikatür çizmiştir. *Amcabey* adlı bir gülmece dergisi çıkarmış, burada özellikle genç karikatürcülere yer vermiştir. Karikatürlerini kitap biçiminde de yayımlamış, sergiler açmış, karikatürle ilgili konuşmalar yapmıştır. Çocuk dergilerinden gelen istekleri geri çevirmemiş, kendi de 1941'de bir süre yayımlanan *Arkadaş* adlı çocuk dergisini çıkaranların arasında yer almıştır. Canlandırma filmi alanındaki bir denemesi kısıtlı olanaklar nedeniyle yarıda kalmıştır. Bunların yanı sıra Ankara Radyosu'na skeçler yazmıştır. Bir oyunu İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından kısa bir süre oynanmıştır. Ölünceye değin en büyük tutkusu olan resim yapmayı sürdürmüştür.

Cemal Nadir, Türk karikatürü için birkaç yönden önem taşır. Bunlardan biri karikatürün günlük gazetelere girmesindeki öncülüğüdür. Yapıtlarıyla karikatür gibi etkili bir anlatım aracının sevilmesini, aranmasını sağlamış, geniş bir izleyici kitlesinin ilgisini toplayabilmiştir. İkincisi ise karikatür çizgisine getirdiği özgün anlatım dilidir. Karikatürün gerçekçi resim çizgisinden kurtulup, yalnız insanları değil çevrelerini de biçimsel değişime uğratan bir yönde gelişmesi onun zamanında olmuştur. Cemal Nadir'in karikatürlerindeki ayrıntılar anlatılmak isteneni vurgulayıcı nitelikte olmasa bile, verilen tabloyu bütünleyici özellikler taşır. Onun gülmecesi daha çok karikatürün altındaki yazılı "nükte"lere dayanır, ama keskin gözlem gücünü ince gülmece duygusuyla birleştirebilmiş olması, yapıtlarını resimli fıkralar olmanın üstüne çıkarmıştır.

Cemal Nadir'in üçüncü özelliği yarattığı tipler açısındandır. Bunlarla bir yandan, Karagöz'de olduğu gibi Türk toplumuna özgü kişilikler oluşturma geleneğini sürdürmüş, bir yandan da — dizi resim kullanmak gibi — çizgi roman özelliklerinden yararlanarak Türk karikatürünün anlatım olanaklarını zenginleştirmiştir. Tipleri arasında en ünlüsü olaylara dışardan bakabilen ve kısa bir yorumla taşı gediğine koyabilen *Amcabey*'dir. *Dede ile Torun*'da eski ile yeni çelişkisinden, *Ak'la Kara*'da karşıt görüşlerin yarattığı gülünç durumlardan yararlanmış, *Dalkavuk*, *Salo-*

Türkiye'de Karikatür

Kişilerin ya da olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayarak, bunları kimi zaman yazıyla da desteklenen abartılmış çizgilerle gülmeceye dönüştürme sanatı olan karikatür, Türkiye'ye 19. yy'da Tanzimat döneminde girdi. Padişah Abdülaziz'in* baskı yönetimine karşı aydınlar, önemli bölümü yurt dışında olmak üzere mücadeleye girişmişlerdi. Giderek Şinasi*, Namık Kemal*, Ziya Paşa*, Midhat Paşa* ve Ali Suavi* gibi özgürlük yanlıları Abdülaziz'i yıprattılar. Bu ortamda gülmece dergileri de yayımlanmaya başladı. Teodor Kasap'ın* 1870'de çıkardığı Diyojen Türkiye'deki ilk gülmece dergisi oldu. Bu dergilerde karikatürleri imzasız yayımlanmasına karşın, Nişan Berberyan, Tınghır, Opçanadassis ve Ali Fuat Bey gibi adlara da rastlanıyordu.

Tanzimat karikatürlerinde gerçekçi olmasına özen gösterilen çizimler ve geniş ölçüde yazıya dayanan gülmece öğeleri kullanılıyordu. Siyasal ve toplumsal yaşam, özellikle de Batılılaşma'yla gelen yeni yaşama biçimleri eleştiriliyordu. 1876'da Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesiyle gelen özgürlük ortamında karikatür daha yaygınlaştı. Ancak Abdülhamid'in* 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapatmasından sonra basına uygulanan sansür bu alanda da duraklamaya neden oldu.

1908'de II. Meşrutiyet'ten sonra sansür kalkınca yayın yaşamını yeni gazete ve dergiler doldurdu. Yalnız gülmece dergilerinin sayısı 100'e yaklaşıyordu. Bunların en önemlisi Kalem'di. Başta Cemil Cem* olmak üzere Sedat Nuri*, Scarselli, A. Rigopulos gibi Kalem'de çizen karikatürcüler, Türk karikatürünü yeni bir aşamaya ulaştırdılar. Baha ve Halit beyler, Münir Osman, Cevat Nuri ise Tanzimat geleneğini sürdürüyorlardı. Meşrutiyet karikatürü de siyasal ve toplumsal yaşamı eleştiriyor, özellikle İttihat ve Terakki'nin baskı ve terörünü yeriyordu

Kurtuluş Savaşı yıllarında Sedat Simavi* Diken ve Güleryüz, Refik Halit* ise Aydede gülmece dergilerini çıkardılar. Bunlardan ilk ikisi Mustafa Kemal'i* desteklerken sonuncusu işgalcileri ve sarayı tutuyordu. Bu dergilerde Sedat Nuri, Münif Fehim*, Ramiz Gökçe*, Sedat Simavi, İzzet Ziya ve Rıfkı gibi karikatürcüler ürün verdiler. Aydede'de çizen Rıfkı, Anadolu hareketine karşıydı. Öbürleri karikatürleriyle bağımsızlık mücadelesinin yanında yer aldılar.
Cumhuriyet'in kurulmasıyla basına gelen canlılık, karikatürü de etkiledi. En önemli gelişme karikatürün günlük gazetelere girmesi oldu. Bunu hazırlayan da Cemal Nadir'di. Onun yapıtları, karikatürün güncel yaşamın bir parçası olmasını, geniş bir izleyici kitlesi tarafından sevilip aranmasını sağlamıştı. Bu dönemde karikatürün, çizgi olarak, resim etkisinden giderek kurtulmasına karşın, gene de anlatılmak istenenle ilgisi bulunmayan pek çok ayrıntıyla dolu olduğu görülür. Yazı hâlâ en önemli anlatım aracıdır, karikatürlerin çoğu adeta resimli bir fıkra gibidir. Dönemin önemli karikatürcüleri arasında Ramiz*, Ratip Tahir*, Kozma Togo (1895-1964), Salih Erimez (1901-1974) ve Orhan Ural (1913-1978) yer alırlar. 1940'lı yıllarda, özellikle de, II. Dünya Savaşı'ndan sonra çizmeye başlayan karikatürcüler Türk karikatürüne yeni bir anlayış getirdiler. Amaçları çizimi gereksiz tüm ayrıntılardan arıtmak, yazıyla çizimi birbirinden ayrılmaz bir bütün yapmaktı. Bu, giderek karikatürü çizgiyle yapılan gülmece biçiminde tanımlayan, yazısız, soyut bir karikatür anlayışına dönüştü. Dönemin önde gelen adları arasında Turhan Selçuk*, Ferruh Doğan*, Nehar Tüblek*, Ali Ulvi*, Semih Balcıoğlu* ve Altan Erbulak* sayılabilir. Yalçın Çetin*, Tonguç Yaşar*, Oğuz Aral* ve Tan Oral* da aynı anlayışla karikatüre başladılar. Eflatun Nuri Erkoç*, Mustafa Uykusuz* ve Sadi Dinççağ* gibi sanatçılar eski anlayıştan yeniye geçmeyi başardılar. Necmi Rıza Ayça , Sururi Gümen* ve Hüseyin Mumcu* ise eski çizgilerini sürdürdüler.
Karikatürün soyutlaşması, onu anlaşılırlığını zorlayan çizim tekniklerine ve simgesel anlatımlara götürdü. Karikatür güldürmez, düşündürür yaklaşımı ise geniş izleyici kitlesinin ilgisinin kaybolması tehlikesini doğurdu. 1970'lerin başında karikatürü herkesin malı olabilen bir anlatım aracı durumuna getirmeyi amaçlayan Oğuz Aral, yönetimini üstlendiği Gırgır adlı gülmece dergisi ile anlatmak istediğini doğrudan söyleyen, çizimlerin resimden yola çıkmadığı yazının alt yazılar biçiminde değil, çizgi romana özgü konuşma balonları ile çizime katıldığı bir anlayışı benimsedi. Bu anlayışın önde gelen karikatürcüleri arasında Tekin Aral, Latif Demirci*, Hasan Kaçan*, Behiç Pek ve Özden Öğrük* bulunmaktadır. Bu dönemde soyut karikatür anlayışına bağlı karikatürcüler de çalışmalarını sürdürmüşlerdir.
Gırgır dergisinin okuyucularıyla yakın bir ilişki kurabilmiş olması, karikatüre ülke düzeyinde ilgi duyulmasına yol açmıştır. Karikatüre çok az yer veren gazete ve dergiler, gülmece ekleri çıkarmaya, birkaç ad dışında Türk karikatürcülerine önem vermeyen gülmece dergileri genç karikatürcülerin yapıtlarıyla dolmaya, yerel gazetelerde karikatür sayfaları düzenlenmeye, büyük kentler dışında da karikatür sergileri açılmaya başlamıştır. Bu Türkiye'de karikatürün gelişmesindeki son ve en önemli aşamadır. Türk karikatürcüleri sergilerde ve yarışmalarda da başarı sağlamışlardır. Uluslararası yarışmalara katılan karikatürcüler pek çok ödül kazanmışlardır. Karikatür sergileri ise, özellikle son yıllarda büyük bir sayısal artış göstermiştir.

mon, Yeni Zengin gibi tipleri de toplumsal zayıflıkları vurgulamak amacıyla kullanmıştır. Bu tür çalışmalarında yazıyı en aza indirerek, hatta kimi zaman tümüyle kaldırarak çizgiyle gülmece yapmayı amaçlayan karikatür anlayışına uygun yapıtlar oluşturmuştur.

Bu özellikleri ve üretken, çok yönlü kişiliğiyle genç karikatürcüleri etkilemiş olması, Cemal Nadir'i Türk karikatürünün en önemli sanatçılarından biri durumuna getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Kitap: *Amcabey'e Göre*, 1932; *Karikatür Albümü*, 1933; *Karikatür Albümü*, 1939; *Ak'la Kara*, 1940; *Dalkavuk Karikatür Albümü*, 1943; *Seçme Karikatürler Albümü*, 1944; *Harp Zenginleri Karikatür Albümü*, 1945; *Siyasi Karikatürler Albümü*, 1946; *Amcabey Albümü*, 1946. Oyun: *Yüzkarası*, 1949.

• KAYNAKLAR: S. Balcıoğlu, *Türk Karikatürü*, 1983; H. Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Cemal Nadir* (t.y.); H. Yücebaş, *Cemal Nadir, Hayatı-Karikatürleri-Hatıraları*, 1957.

CEMAL PAŞA
(1872-1922)

Osmanlı asker ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerindendir.

Ahmed Cemal Paşa, 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğdu, 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te öldü. Askeri eczacı Mehmed Nesib Efendi'nin oğludur. 1890'da Kuleli Askeri Lisesi'ni, 1893'te Harb Okulu'nu, 1895'te de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harb Akademisi'ni bitirerek Erkân-ı Harbiye I. şubesinde görev aldı. 1896'da II. Ordu'ya bağlı Kırklareli İstihkâm İnşaat şubesine atandı. Ertesi yıl kolağası (önyüzbaşı) oldu.

1898'de III. Ordu redif fırkası kurmay başkanlığı göreviyle Selanik'e gitti. Burada gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek cemiyetin askeri kanadının örgütlenmesiyle görevlendirildi. Bu gizli görevi sürdürürken 1905'te binbaşılığa yükseldi. 1906'da Rumeli Demiryolları müfettişliğine atandı. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de örgütlenmesinde etkin rol oynadı. Cemiyetin bölük adı verilen yerel birimlerini oluşturdu. 1907'de Selanik'teki III. Ordu kurmay heyetine atandı. Burada binbaşı Fethi (Okyar) ve kolağası Mustafa Kemal'le (Atatürk) birlikte çalıştı.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezi tarafından İstanbul'a gönderilen on kişilik temsil heyetinde yer aldı. Daha sonra da cemiyetin genel merkez üyeliğine seçildi. Aynı yıl kaymakamlığa (yarbay), yükselerek hükümetin Anadolu'ya gönderdiği Islahat Heyeti'nde görev aldı. Bu sırada 31 Mart Olayı'nın çıkması üzerine İstanbul'a dönerek Yeşilköy'deki Hareket Ordusu'na katıldı. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Mayıs 1909'da Üsküdar Muhafızlığı görevine getirildi.

Ağustos 1909'da, 31 Mart Olayı ile hemen hemen aynı zamanda çıkan Çukurova'daki Ermeni ayaklanmasını bastırmak ve bölgede denetimi sağlamak göreviyle Adana valisi oldu. Aynı zamanda Kuvve-i Mürettebe komutanlığına atandı. 1910 yılı sonlarında hastalanarak İstanbul'a döndü. Ağustos 1911'de ayaklanan Arap aşiretlerinin ayaklanmasını bastırmak ve düzeni sağlamak üzere Bağdat valiliği görevi verildi.

Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine Temmuz 1912'de Bağdat'taki görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Eylül 1912'de Konya redif fırkası komutanı olarak Balkan Savaşı'na katıldı. Bulgarlar'la yaptığı savaşta Vize'den Çatalca'ya dek çekilmek zorunda kaldı. Ekim 1912'de miralaylığa (albay) yükseldi. Güçlerini toparlamaya çalışırken ordu içinde salgın olan koleraya yakalanarak Kasım 1912'de İstanbul'a döndü. Aralık 1912'de Menzil Müfettişi ve Ordu İdare Reisi oldu.

23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını adıyla bilinen darbenin ardından Mahmud Şevket Paşa başkanlığında İttihatçılar başa geçince İstanbul Muhafızlığı görevine getirildi. Bu görevi sırasında bir yandan, karmaşık bir nüfus yapısına sahip ve ülkenin siyasi ve iktisadi merkezi durumunda olan İstanbul'da denetimi sağlarken, öte yandan, İttihatçılar'a karşı gelişen muhalefeti zor kullanarak bastırıp İttihat ve Terakki yönetimine destek sağlamaya çalıştı.

Aynı yıl İstanbul Muhafızlığı'nın kaldırılması üzerine I. Kolordu komutan vekili oldu. Aralık 1913'te mirlivalığa yükselen Cemal Paşa bir süre nafıa (bayındırlık) bir süre de bahriye nazırlığı yaptı. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği iktisadi yükü hafifletmek için dış yardım gereğinin dayattığı bu günlerde, öteden beri Fransız yanlısı olarak bilinen Cemal Paşa, görünürde Fransa'daki bir deniz tatbikatını izlemeye, aslında Fransa'nın maddi desteğini kazanmak amacıyla Fransa'ya gitti. Ancak eli boş döndü. Bunun üzerine Alman yanlısı Talat ve Enver paşalarla birlikte 2 Ağustos 1914'te yapılan Osmanlı-Alman Antlaşması'nı destekledi.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine bahriye nazırlığının yanı sıra II. Ordu komutanlığıyla da görevlendirildi. Kısa bir süre sonra da Filistin'deki IV. Ordu'nun komutanlığına atandı. Mısır'ı almak amacıyla düzenlenen ve tarihe Kanal Harekâtı adıyla geçen çarpışmalarda İngilizler karşısında tutunamayan Osmanlı güçleri ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. İngilizler Suriye ve Filistin'i ele geçirdiler. Bu yenilgi nedeniyle suçlanan Cemal Paşa ordu komutanlığından ayrılıp, İstanbul'a döndükten sonra Bahriye Nazırlığı'ndan da alındı. İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezindeki soruşturma sonucu aklandı.

1917'de IV. Ordu dağıtılınca Suriye ve Garbi Arabistan Ordu Grubu Kumandanlığı adıyla kurulan Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen ve Asir bölgesi komutanlığını üstlendi. 1918'de bölgenin denetimi Yıldırım Orduları Grubu'na verilince bu görevden alındı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Talat ve Enver paşalarla birlikte ülkeyi terkederek Almanya'ya gitti. Ardından İngilizler'e karşı mücadele eden Afganlılar'a yardım etmek üzere Afganistan'a gitti. Buradan da Rusya'ya geçti.

Türkiye'ye dönme hazırlıkları içindeyken Tiflis'te Ermeni komitacılar tarafından öldürüldü.

Cemal Paşa, 1908-1918 döneminde İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerindendi. Özellikle 1913-1918 arasında iç ve dış siyasetin belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda en önemli cephenin komutanı olarak da görev yaptı. Bu bakımdan yenilginin ve İttihat ve Terakki yönetiminin baş sorumlularından sayılmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Plevne Müdafası*, 1898; *Alte Denkmaeler aus Syrien, Palästina und West-Arabien*,1918, ("Suriye, Filistin ve Batı Arabistan'daki Eski Anıtlar"); *Cemal Paşa Hatıratı 1913-1922*, (ö.s.), 1923, (yeni harflerle 1959).

• **BAKINIZ:** ATATÜRK, ENVER PAŞA, OKYAR, TALAT PAŞA.

CEMAL SÜREYA
(1931)

Türk, şair. Biçimsel kaygıyı ön planda tutarak, yeni bir ses ve imge evreni kurduğu şiirleriyle "İkinci Yeni" şiir anlayışının öncülerinden sayılır.

Erzincan'da doğdu. İlköğrenimini İstanbul'da Beyoğlu 37. İlkokulu'nda yaptı. Ortaöğrenimini parasız yatılı olarak Bilecik Ortaokulu'nda ve Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. 1954'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Paris'te kaldı. 1955-1965 arasında Maliye Bakanlığı'nda müfettiş muavinliği, müfettişlik görevlerinde bulundu. Bu görevinden ayrılınca, bir süre çevirmenlik yaptı. Daha önce

İkinci Yeni

1954'ten sonra Türk şiirinde başlayan yenilik hareketi İkinci Yeni adıyla anılır. Bu adı, hareketin savunucularından eleştirmen Muzaffer Erdost* vermiştir. Hareketin adı, Tanzimat'tan bu yana edebiyatta süregelen yenilikler zincirinin bir halkasını simgelememektedir. Birinci Yeni sayılan Garipçiler'e bir tepki olması, İkinci Yeni adının kısa zamanda benimsenmesine yol açmıştır.

İkinci Yeniciler'in Türk şiirine getirdikleri yenilikler, yazılarında savundukları görüşler, ilkeler, hareketin özelliklerini oluşturur. Bununla birlikte, bu özelliklerin tümüne her şairin şiirinde rastlanmaz; kimisi o özelliklerin pek çoğuna, kimisi pek azına uyar. Söz konusu özellikler de birbiriyle tutarlı bir bütünlük göstermez. Sanat ve fikir konularında aralarında önemli görüş ayrılıkları bulunan şairler bu hareket içinde bir araya gelmişlerdir. İkinci Yeni şiir sanatta yeni bir estetik anlayışın ya da yeni bir dünya görüşünün ürünü değildir. Onu bir akım olarak değil, çoğu 1925-1935 doğumlu olan şairlerin, bir kuşağın, genel eğilimi ya da ortak bir şiir hareketi olarak görmek daha doğru olur.

İkinci Yeniciler dilin alışılmış kalıplarını yıkma çabasında birleşirler. En belirgin özellikleri, sözdizimini (sentaksı) zorlamalarında, değiştirmelerinde ya da bozmalarındadır.

Sözün bağlamını, cümlenin kuruluşunu bozmak; şairin özneyi, yüklemi, tümleci istediği gibi kullanması; özneye ya da nesneye anlamca uymayan fiiller yüklemesi; cümleyi istediği yerde kesmesi; sıfatlara, zarflara, isimlere yeni işlevler verilmesi; sıfatla yüklemin, yüklemle zarfın, isimle sıfatın yerlerinin değiştirilmesi; ismin beş haline yeni işlevler yüklenmesi; ismin bir halinin başka bir haline kaydırılması; dilde yaygın olmayan fiilimsiler kullanılması ya da yeni fiilimsiler türetilmesi gibi noktalar, sözdiziminde yarattıkları yeniliklerdir.

Kelimeden yeni işlevler beklemek, kimi zaman kelime uydurmak, kelimenin yan anlamlarına, türlü çağrışımlarına, sesdeğerlerine yaslanmak, düz anlatımdan kaçınarak mecazlı anlatıma başvurmak, çarpıcı bir söyleyiş aramak, bu şiirin dili zorlama çerçevesinde ele alınabilecek öteki özellikleridir. İkinci Yeniciler dili zorlamakla gerçekliği değişik bir açıdan yansıtabileceklerini ileri sürerler. Şiir nesnesini soyutlayarak verir, imgeye özel bir düşkünlük gösterirler. Serbest çağrışım yöntemini kullanırlar, anlamca ilintisiz kelimelerle ya da mantıkça bağlantısız mısralarla bir serbest çağrışım mekanizması kurmak isterler. Anlam ve konuyu düzyazıya özgü nitelikler saydıkları için, hayalgücü ve duyguya ağırlık verirler. Şiirde öykü öğesinden kaçınırlar. Türk şiirinde yepyeni bir duyarlık oluşturmuşlardır. Özellikle aydın okurlara seslenirler. Bireyin toplum içindeki yalnızlığı, iç sıkıntısı, çevreye uyumsuzluk, çocukluk çağına duyulan özlem, cinsel ilişkiler, bu şiirde özellikle işlenmiş temalardır.

İkinci Yeni'nin doğuşunda o yılların şiir ortamını gözden uzak tutmamak gerekir. 1950'den sonra Garip şiiri işlevini yitirmişti. Garip'çiler "şairanelik"ten kurtulmak uğruna gündelik dile fazlaca kapılmışlar, nükte, tekerleme ve şaşırtmalarla şiiri yavanlaştırmışlardı. Gerçeklere yüzeysel bir açıdan baktıkları için, bilinçdışını, düş dünyasını, insanın bilinmedik, gizli yönlerini dile getirmemişlerdi. Sığ bir iyimserlik içindeydiler. Şiirde "küçük adam"ın zevkini aradıkları için, "basitlik"i, "aleladelik"i şiirin tek ölçütü haline getirmişlerdi. İkinci Yeni, bütün bu noktalarda Garipçiler'inkine karşıt bir tutumu benimsedi.

→

Cıgarayı Attım Denize

Şimdi bir güvercinin uçuşunu bölüşüyoruz
Gökyüzünün o meşhur maviliğinde
Uzun saçlı iri memeli kadınlarıyla
Bir Akdeniz şehri çıkabilir içinden
Alıp yaracak olsak yüreğini
Şimdi bir güvercinin
Şimdi sen tam çağındasın yanına varılacak
Önünde durulacak tam elinden tutulacak

Hangibir elinden güzelim hangibir
Bir elinde kızlığın duruyor garip huysuz
Öbür elinde yetişkin bir gün ışığı
Daha öbür elinde de kilometrelerce hürlük
Çalışan insanlar için akşamlara kadar
Toz duman içinde
Bir elinle de boyuna ekmek kesiyorsun

Biz eskiden de en aşağı böyleydik senlen
Bir bulut geçiyorsa onu görürdük
Bir minarenin keyfine diyecek yoksa onu
Bir adam boyuna yoksulluk ediyorsa onu
Ne zaman hürlüğün barışın sevginin aşkına
Bir cıgara atmışsak denize
Sabaha kadar yandı durdu

(1954)

İkinci Yeniciler'e göre, Garipçiler işlevini yitirirken, 1940 kuşağının "toplumsal gerçekçi" şiiri de tıkanmıştı. Bu şiir denenmemiş, yeni olanaklarla ilgilenmiyordu, katı bir anlayış içindeydi. Kişisel bir anlatıma ulaşamamış, hemen hemen aynı temaları aynı anlatımla işlemekten gelen bir tekdüzeliğe düşmüştü. İkinci Yeni bu şiire de bir tepkiydi.

İkinci Yeni'nin 1954-1960 dönemi daha çok bir deneme, dilin olanaklarını araştırma dönemidir. Yeni şiirin en yadırgatıcı, en aşırı örnekleri o yıllarda yayımlanır.Yeni şiir anlayışını gerçekleştirmekten çok, dilin olanaklarını yoklamayı başlıca amaç bilen kimi şairler, sonuçta, cansız, yapay bir şiir ortaya koyarlar. Yapay bir kelime düzeni içinde bir araya getirilen kelimelerden rastlansal imgeler üretmeyi denerler. Özellikle, harekete bilinçsiz olarak katılanların, taklitçilerin elinde şiir, nerdeyse bir dil oyununa, bir kelime yığınına dönüşür. Yeni şiir, bazı temsilcilerince bile, "anlamsız şiir", "rastlansal şiir", "bir şey söylemeyen şiir" gibi sözlerle nitelenir. Bu yüzden de sert eleştirilere uğrar, kimi eleştirmenler onu "Batı takliti", "yoz" bir şiir olarak görürler.

1960'tan sonra, eleştiri konusu olan özelliklerinde belirgin bir yumuşama görülür. İkinci Yeni, dili zorlamanın ötesinde, asıl amaçladığı şiire varır. Taklitçilerle yeteneklerini kanıtlamış şairler arasındaki ayrım açıkça ortaya çıkar.

İkinci Yeni yalnızca Garipçiler'e gösterilen tepkiyle açıklanamaz. Türk edebiyatında olsun, Batı edebiyatında olsun, beslendiği kaynaklar vardır.Kapalı şiirin edebiyatımızdaki ilk esintileri Cenap Şahabettin'de görülür. Daha sonra, Ahmet Haşim* gerek şiir anlayışı, gerekse şiirindeki imge örgüsüyle, İkinci Yeni'ye birçok bakımdan yakın düşer; nitekim Garip şiiri de Ahmet Haşim'e bir tepki olarak doğmuştu. Dıranas*'ın, Tanpınar'ın*, Kısakürek'in* şiirlerindeki özgün imgelerin, Dağlarca'daki* soyutlamaların,Necatigil'deki* şiir nesnesinigizleme eğiliminin İkinci Yeni'ye bazı dayanaklar sağladığı, onu beslediği söylenebilir. İkinci Yeniciler Batı edebiyatındaki modern şiir akımlarından da etkilenirler. Sembolizm, Gerçeküstücülük, Dadaizm, Letrizm, İmajizm gibi akımlara ilgi duyarlar; gerçi hiçbiri bu akımlara bağlanmaz, ama onlardan yer yer de yararlanırlar.*

İkinci Yeni'nin içinde doğduğu 1950-1960 arasında Türkiye'de çok hızlı sosyal ve iktisadi değişimler yaşanmaktaydı. Toplumdaki eski dengeler bozulmuş şehirlerin görünümü, şehirli insanın yaşama biçimi değişmeye başlamıştı. Bu dönemdeki toplumsal değişmenin izleri İkinci Yeni şiirine de yansır. Orhan Veli öncesi şiir daha çok konak ve yalı insanının, Orhan Veli şiiri de büyük şehrin "küçük insan"ının şiiridir. İkinci Yeni şiirde ise, metropolleşen şehirlerin kalabalığı ortasında yaşayan insan vardır.*

İkinci Yeni Türk şiirinde yaygın bir etki yarattı. Birçok şair İkinci Yeni deneyinden sonra şiirinde değişikliğe gitme gereğini duydu. Garipçiler'den Oktay Rifat, Metin Eloğlu*, toplumsal gerçekçilerden İlhan Berk*, Maviciler'den Ahmet Oktay* İkinci Yeni deneyine katıldılar. 1960 kuşağının kimi şairleri de bu şiirin bir uzantısı olarak ortaya çıktılar.*

Dili zorlayan şairler bugün artık yadırganmamaktadır. Bu bakımdan, İkinci Yeni'nin sunduğu olanakların günümüz şiiri içinde özümlendiği söylenebilir. Birçok eleştirmen, İkinci Yeni' nin işlevini tamamladığı noktasında birleşmektedirler.

İkinci Yeni hareketi içinde görünmüş ya da yer almış şairlerden bazıları şunlardır: Tevfik Akdağ, Alim Atay, Seyfettin Başçıllar, İlhanBerk, Edip Cansever*, Cemal Süreya, Ece Ayhan*, Metin Eloğlu, Turgay Gönenç, Sıtkı Salih Gör, Yılmaz Gruda*, Ergin Günçe, Özdemir İnce*, Sezai Karakoç*, Tekin Kipöz, Ömer Nida, Ahmet Oktay, Oktay Rifat, Kemal Özer*, Ülkü Tamer*, Ercüment Uçarı, Turgut Uyar*, Nihat Ziyalan.*

1960-1961 yıllarında Ankara'da yayımlamış olduğu *Papirüs* dergisini 1966-1970 arasında yeniden çıkardı. Dergisini parasal sıkıntılar yüzünden kapatınca, Maliye Bakanlığı'na döndü. Ankara'da Maliye Tetkik Kurulu Üyeliği, İstanbul'da Darphane müdürlüğü ve maliye müfettişliği yaptı. 1977'de Ankara'da *Türkiye Yazıları* dergisinin, ilk iki sayısının yönetmenliğini yaptı, Nisan 1980-Mart 1981 arasında *Papirüs* dergisini üçüncü kez çıkardı.

Lise sıralarında aruzla şiirler yazdı, ilk şiiri "Şarkısı Beyaz" 1953'te *Mülkiye* dergisinde yayımlandı. 1953-1959 arasında *Yeditepe, Şairler Yaprağı, Evrim, Pazar Postası* dergilerinde yayımladığı şiir ve yazılarıyla ilgi çekti.

İlk kitabı *Üvercinka* ile 1959 Yeditepe Şiir Armağanı'nı Arif Damar'la paylaştı. *Göçebe* ile de Türk Dil Kurumu 1966 Şiir Ödülü'nü kazandı. Şiirlerinin yanı sıra çağdaş Türk edebiyatı ve sanatı sorunları üzerine yazdığı deneme ve eleştirileriyle tanındı. Çeviriler yaptı. 1960'tan sonra çeşitli gazete ve dergilerde yazı ve şiirler yazdı.

İlk şiirlerinde bireyin iç dünyasının gizli yönlerini ironik bir söyleyişle dile getirdi. *Göçebe*'de kısa cümlelerle yoğun bir anlatıma yöneldi. Dil ve biçim oyunlarıyla kurulu daha sonraki şiir çizgisi giderek yalın bir düzeye erişti. Çağrışım öğeleriyle kurduğu usa dayalı şiirlerinin toplumsal eleştiri yönü ağır bastı.

Kendine özgü buluşları, nükteli dili, imge evrenindeki özgünlüğüyle çağdaş Türk şiirinde İkinci Yeni diye anılan yeni bir şiir anlayışının öncüleri arasında yer aldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Üvercinka*, 1958-1983; *Göçebe*, 1965; *Beni Öp Sonra Doğur Beni*, 1973. **Antoloji:** *Mülkiyeli Şairler*, 1966; *100 Aşk Şiiri*, 1967. **Deneme:** *Şapkam Dolu Çiçekle*, 1976; *Günübirlik*, 1982.

CEMAL UŞŞAKİ
(? - 1751)

Türk, sufi. Uşşakiye tarikatının Cemaliye kolunu kurmuştur.

Asıl adı Mehmed Cemaleddin'dir. Edirne'de doğdu, İstanbul'da öldü. Doğduğu kentte öğrenim gördükten sonra, Uşşakiye tarikatı şeyhlerinden Bağdatlı Hamdi Efendi'ye halife oldu. Gülşeni tarikatı şeyhi Hasan Sezaî de yetişmesinde çok etkili oldu. 1742'de İstanbul'a geldi. Edirnekapı dışındaki Haramî Ahmet Paşa tekkesine şeyh oldu.

Uşşakiye tarikatının Cemaliye kolunu kurdu. Ünlü sufilerden Salahaddin Uşşaki'yi yetiştirdi. Uşşakiler arasında pîr-i sani (ikinci pîr) olarak tanındı. Altmış yaş dolaylarında iken öldü.

Sanat amacı gütmeden yazdığı şiirleri bir *Divan* halinde toplanmıştır. Vahdet-i vücud (Varlık birliği) düşüncesini anlatan şiirleri de olmakla birlikte daha çok Tevhid (Birleme) düşüncesini işlemiştir. *Divan*'ın ayrıca 94 beyitlik bir Uşşaki silsilenamesi vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emirî manzum eserler, No. 82; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, No. 3734/1).

CEMAYEL, Pierre
(1905)

Lübnanlı siyaset adamı. Falanjist Parti'nin kurucularındandır.

Marunî olan Pierre Cemayel 1936'da Falanjist Parti'nin kurucuları arasında yer alarak siyasi yaşama atıldı. Partinin genel başkanı olan Cemayel, I. Dünya Savaşı'ndan beri süren Fransız mandasına son verilmesi için mücadele etti. 1941'de bağımsızlığın ilanından sonra Fransa'nın Lübnan'dan çekilmesi konusunda yürütülen görüşmelere katıldı.

Cemayel, 1958'de devlet başkanı Şamun'un izlediği Batı yanlısı siyasete karşı çıkan Müslümanlar'la Dürzîler'in ayaklanmasında, Şamun'u destekleyerek ayaklananlara karşı çarpıştı. 1958-1964 arası Fuad Şihab'ın devlet başkanlığı döneminde dengeli bir siyaset izlendi ve Falanjist Parti önemli bir etkinlik göstermedi. Cemayel, 1964 başkanlık seçimlerine adaylığını koydu, ama seçimleri Fuad Şihab'ın desteklediği Charles Hélou kazandı. 1968 genel seçimlerine Falanjist Parti, Kamil Şamun'un başkanlığını yaptığı Ulusal Liberal Parti ve Raymond Edde'nin başkanlığını yaptığı Ulusal Blok adlı partiyle birlikte, İttifak adlı bir cepheye katılarak meclisteki çoğunluğu sağladı.

1970'ten başlayarak Filistinli gerillaların Güney Lübnan'a yerleşmeye başlamaları ve İsrail'le aralarındaki silahlı çatışmalar, Lübnan'daki partiler arasında önemli görüş ayrılıklarının doğmasına neden oldu. İlerici Sosyalist Parti Başkanı Kemal Canbulat Filistinli gerillalara sınırsız özgürlük tanınması gerektiğini savunurken, Pierre Cemayel, Lübnan'ın İsrail saldırılarına karşı korunabilmesi için gerillaların hareketlerinin kısıtlanması gerektiğini öne sürüyordu. Ürdün'den çıkarılan gerillaların Lübnan'a yerleşmesi üzerine İsrail'in saldırıları arttı. Şubat 1973'te İsrailliler'in üç Filistinli gerilla önderini (Yusuf el-Neccar, Kemal Nasır ve Kemal Advan) öldürmelerinden sonra başlayan hükümet bunalımına ek olarak, Falanjist milislerin İsrail'in yanında Filistinliler'e karşı çarpışması, hızla iç savaşa doğru giden bir süreci başlattı. Aralık 1974'te Raşid el-Sulh başkanlığında kurulan hükümette Falanjist Parti'yle birlikte İlerici Sosyalist Parti de yer aldı. Cemayel 1975 başında Mısır, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'a resmi ziyaretler yaparak Filistinliler'in yerleşim sorununu görüştü. Lübnan'a döndükten sonra Filistin Kurtuluş Örgütü'nü anarşiye son vermeye çağıran Cemayel, devlet başkanı Süleyman Franjiye'den Filistinliler'in ülkede kalıp kalmaması konusunda genel bir referandum yapmasını istedi. Kemal Canbulat, Nisan 1975'te Falanjist Parti'yi Filistinliler'e saldırıları nedeniyle sert bir şekilde eleştirerek bu partinin kurulacak hükümetlere alınmamasını istedi. Mayıs 1975'te Raşid el-Sulh hükümetinin dağılmasını izleyen günlerde Falanjistler'le Filistinliler arasındaki çarpışmalar Hıristiyanlar'la Müslümanlar arasında bir iç savaşa dönüştü. 1976'dan sonra iç savaşı durdurmak amacıyla Birleşmiş Milletler, Arap Birliği ve çeşitli ülkeler girişimlerde bulundular. Cemayel uzlaştırma görüşmelerinin bir çoğuna partisi adına katıldı.

Musiki çevrelerinde tanınması

Sağcı Hıristiyan partiler 1976'da Lübnan Cephesi adlı bir ittifak içinde birleştiler. Falanjist Parti bu ittifakın en güçlü partisiydi. Kısa dönemli ateşkesler dışında iç savaş gittikçe şiddetlenerek sürdü. Temmuz 1980'de Lübnan Cephesi içinde Suriye birliklerinin ülkede kalıp kalmaması konusunda çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle üç yüz kişinin ölümüne yol açan kanlı çarpışmalar oldu ve Franjiye yanlısı örgütler cepheden ayrıldı. Olayların ardından Cemayel ve Şamun bir araya gelerek Hıristiyan milislerin Falanjist yönetimi altında Ulusal Muhafızlar adlı örgüt içinde birleşmelerine karar verdiler.

İsrail, 1980'den sonra Filistin kamplarını karadan, havadan ve denizden bombalamaya başladı. Bu yıllarda Falanjist Parti'nin İsrail'le bağı gittikçe arttı.

Halen (Mart 1984) Falanjist Parti'nin başkanlığını yürüten Cemayel, Lübnan'da yabancı askerlerin varlığına ve iç savaşa son vermek amacıyla Ekim 1983'te İsviçre'nin Cenevre kentinde toplanan Ulusal Uzlaşma Konferansı'nda Falanjist Parti'yi temsil etti. Konferansın bu ilk oturumu anlaşmazlık noktalarını giderme yolunda temel bir karar alınamadan sona erdi.

• BAKINIZ: CANBULAT, ŞAMUN.

CEMİL BEY [Tamburî]
(1873-1916)

Türk besteci, saz sanatçısı. Taksimleriyle, peşrev ve saz semaileriyle, saz musikisinde yeni bir dönem açmıştır.

İstanbul'un Molla Gürani semtinde doğdu. Bazı kaynaklara göre, doğum tarihi 1871'dir. 29 Temmuz 1916'da İstanbul'da öldü. Babası, çok çeşitli kademelerdeki devlet görevleri yanında, Tahran sefirliğinde de bulunan Tevfik Bey'dir. Dedesi Mustafa Reşid Efendi, Sadrazam Hüsrev Paşa'nın kethüdasıydı; annesi Zihniyar Hanım, Mustafa Reşid Efendi tarafından Sultan Abdülmecid'in kızkardeşi AdileSultan'ın sarayına cariye olarak satılmış, daha sonra da geri alınarak Tevfik Bey'le evlendirilmiştir. Cemil üç yaşında babasını kaybetti. Yüksek düzeyde devlet görevlerinde bulunan amcası Refik Bey'in himayesi altında ilköğrenimini tamamlayarak Rüştiye'ye başladı.

Küçük yaşta musikide "harika çocuk" özellikleri gösterdi; eline geçen ev aletlerinden oyuncak çalgılar yaptı. Hemen her sazı çalabilen bir sanatçı olduktan sonra da bu merakı geçmedi. On yaşından itibaren tambur çalmaya başladı, yeteneği kısa zamanda çevresinin dikkatini çekti. Yenilik fikirleriyle yetişmiş bir Tanzimat aydını olan amcası Refik Bey'in evi Cemil'i genel kültür yönünden de etkileyen bir ortam oldu. Fransızca öğrendi. Refik Bey'in kızları piyano dersi alırken Cemil de musikinin teknik yönleriyle ilgili temel bilgileri öğrendi. Tambur çalan ağabeysi Ahmed Bey'den de yararlandı. Ayrıca amcasının oğlu Mahmud Bey'in keman öğretmeni, "Kemanî Ağa" adıyla tanınan Aleksan Efendi'den Hamparsum notası ile Batı notasını öğrendi.

Yaşı ilerledikçe olağanüstü yeteneği kulaktan kulağa yayılıyor, musikili toplantılara çağrılıyordu. On üç yaşına girdiğinde, amcası Refik Bey öldü. Cemil bundan sonraki dört yılı Mahmud Bey'in himayesinde geçirdi. Bu süre içinde Mahmud Bey'le gittiği bir toplantıda ünlü besteci Tamburî Ali Efendi'yle tanıştı. Ali Efendi, Cemil'in alışılmadık bir tarzda, bol mızrap vuruşuyla çaldığı tamburu dinledikten sonra, onu övgülere boğdu. Geleneksel tambur tekniğini benimseyen çevreler, Cemil bir tamburî olarak kişiliğini iyice kanıtladıktan sonra bile onun tekniğine karşı çıktıkları halde klasik anlayışın sıkı kayıtları altına girmeyen Ali Efendi'nin bu yeni tekniği beğenmesi, Cemil'in olduğu kadar, Ali Efendi'nin yenilikçi kişiliğine ve o dönemin duyarlılığına da ışık tutucu niteliktedir. Bu tanışmadan sonra Cemil, Ali Efendi'nin gittiği musikili toplantılara katılmaya başladı, ders almamakla birlikte ondan çok yararlandı. On sekiz yaşına girdiğinde kendisini büyük bir icracı olarak kabul ettirmişti. Yirmisinde ise, lavta, kemençe, viyolonselde de üstün bir icra gücü gösteriyordu.

Cemil Bey musikiyi çok seven bir aile çevresinde yetişmiştir. Ailesinde saz sanatçısı olabilmiş kimseler vardı. Annesi Zihniyar Hanım, evlenmeden önce, Adile Sultan Sarayı'nın kızlardan oluşan saz takımında lavta çalmıştı. Büyük ağabeysi Reşad Bey âşık sazı çalıyordu. Tambur çalan küçük ağabeysi Ahmed Bey de sonradan usta bir tamburî olmuştur. Musikiye bu ölçüde ilgi duyan bir ailede yetişmesine karşın, Cemil düzenli bir musiki eğitimi görmedi. Bütün eski ustalardan yararlanmıştı, ama onu doğrudan doğruya etkilemiş, belirli bir sanatçı yoktu. Tümüyle kendi kendini yetiştirmiş, olağanüstü yeteneğiyle kişiliğini kazanmış bir sanatçıydı.

O zamanki adı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bir yıl kadar devam etti. Daha sonra Hariciye Nezareti'nin konsolosluk işleriyle uğraşan umûr-u şehbenderîye kaleminde kâtip olarak görevlendirildi. 1901'de Saide Hanım'la evlendi. Bu evlilikten değerli musiki adamı, oğlu Mesut Cemil doğdu.

Otuz yaşına girdiğinde ününün doruğuna ulaşmıştı. Sultan II. Abdülhamid onu saraya çağırarak huzurunda tambur, yaylı tambur ve kemençe çaldırdı. Bazı kaynaklara göre, padişah onu dinledikten sonra, Hariciye Nezareti'ndeki rütbesini başkâtipliğe yükseltmiş, ikinci Mecidî nişanıyla ödüllendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra memur kadrosunu gençleştirmek amacıyla girişilen "tensikat" sırasında kendi isteğiyle tazminat karşılığı kadro dışına çıkarıldı. Sultan Reşad'ın Muzika-yi Hümayun'a girmesi teklifini kabul etmedi. Onun ve ailesinin geleceğini sağlama bağlama yolunda elinden gelen her şeyi yapacağını vaat eden ve Cemil'i Kahire'ye götürmek üzere özel yatını İstanbul'a gönderen Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın çekici teklifini de geri çevirdi.

Cemil Bey'in yaşadığı dönem, Türk musikisi sanatçılarıyla Saray arasındaki geleneksel bağın zayıfladığı bir dönemdir. Devletin musiki politikasında artık Batı musikisi ağır basıyordu. Bu dönemin büyük bir bölümünde padişah olan II. Abdülhamid musikiyle yakından ilgili değildi. Türk musikisi sanatçıları

özellikle 19. yy'ın son çeyreğinde Saray dışında daha güçlü musiki çevreleri oluşturuyorlar, konaklarda, özel meşkhanelerde toplanıyorlardı. Her türlü memuriyetten nefret eden Cemil Bey, Saraydan, resmi kuruluşlardan ömrü boyunca uzak durmaya çalışmıştı. O, döneminin romantizmine özgü bir "özgür sanatçı", bir "bohem" tipiydi.

Cemil Bey memuriyetten çekildikten sonra yalnız musikiyle uğraştı, geçimini de musikiyle kazandı. Geçimini sağlamasında Saray çevresindeki musikisever dostlarının da yardımlarını gördü. Cemil'in sanatına hayran olan Yanyalı Ferik Mustfa Paşa (öl. 1904) onun en büyük koruyucusuydu. Cemil Bey fonografın icadıdan sonra kovanlara,taş plaklara taksimler, saz eserleri çaldı. Fonograf ile gramofonun yayılmasıyla ünü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışına taştı. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda tambur, yaylı tambur ve kemençe ile konserler verdi. Bu konserler, Türkiye'de halka verilen ilk konserlerdir. Rumeli'ye gitti, Selanik Resne ve Edirne'de de halk karşısına çıktı. Kısa bir süre Darülbedayi'nin musiki bölümünde öğretmenlik yaptı.

Özel dersler verdi, birçok öğrenci yetiştirdi. Tamburda Refik Fersan, Faize Ergin, halasının oğlu tamburî Hikmet Bey, Kadı Fuat Efendi; kemençede Fahire Fersan, Murad Öztorun öğrencilerinden bazılarıdır. Bunlardan Kadı Fuat Efendi, Cemil'in en parlak öğrencisidir. Oğlu Mesut Cemil'in de tambur öğretmeni olan Kadı Fuat Efendi, uzun yıllar süren bir gözlem ve çalışma sonucu Tamburî Cemil'in sağ ve sol el tekniğini kavramıştı. Bu konudaki bilgisini Mesut Cemil'e öğretmekle, Tamburî Cemil'in tekniğinin günümüze daha sağlıklı bir biçimde ulaşmasını sağlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları Cemil Bey'in sağlığını bozdu. Aşırı içki de vücudunu iyice yıpratmıştı. Ciğerlerinden hastalandı. İktidarda bulunan İttihad ve Terakki Fırkası tedavi için onu İsviçre'ye göndermeye karar verdi. Sanatçı İstanbul'dan ayrılmak istemedi.

Tamburî Cemil Türk musikisi tarihinin en büyük tambur virtüözü sayılmıştır. Kemençe ile lavtayı da aynı ustalıkla çalmıştır. Tambur icra tekniğine köklü bir yenilik getirmiştir. Geleneksel "tambur tavrı"nı temelden değiştirmiş, öteki sazların çalınış biçimine de yaratıcı bir yenilik, canlılık, hareket getirmiştir. Tambur, kemençe, yaylı tambur, lavta ve viyolonsel ile yaptığı taksimler olağanüstü değeri olan musiki parçalarıdır. Bu parçalar, saz sanatçısının belli bir makamı doğaçtan (irticalen) işlediği ve ancak bir kez çalabildiği taksim denilen forma saygınlık kazandırmıştır. Saz icracılığında olduğu kadar, bestelediği saz eserlerinde de kendisinden önceki sanatçılarda görülmeyen, özgün bir tavır ve üslup ortaya koymuş, saz musikisine yepyeni bir hava getirmiştir.

Cemil Bey'in sanatı üç yönden ele alınabilir: taksimleri, icracılığı, saz eseri besteciliği. Taksimlerinin her biri birer "notasız beste" niteliğindedir. Bu bakımdan, bu taksimler birer icra örneği olarak değil de, birer "beste" olarak değerlendirilirse, önemi daha iyi vurgulanmış olur. "Tambur tavrı" geleneksel tavırdan köklü bir kopuşun ürünüdür. Bütünüyle kendine özgü, kişisel bir ustalıkla elde edilmiştir. Bu tavrın ve tekniğin oluşumu, daha önceki tambur sanatçılarının etkilerine bağlanamaz.

Geleneksel tambur tavrı, nağmeleri elden geldiğince az mızrap vuruşlarıyla verme kuralına dayanıyordu. Mızrap vuruşlarının az olmasından beklenen şey, tamburun tellerindeki titreşimlerin, bu sazın derin teknesi ve ince göğsüyle uyandırdığı yankılanmaları mızrap vuruşları arasında duyulamaz hale getirmemek, böylece bu yankılanmalardan yararlanarak sesleri birbirine bağlamaktı. Bundan da amaç, insan hançeresini, özellikle de gırtlak nağmelerini taklit etmekti.

İmparatorluk sınırları dışında tanınması

Cemil Bey nağmenin icrasını son derece yavaşlatan, temposu da çok ağır olan bu tekniğe hareket ve canlılık getirdi. Sağ eliyle yaptığı mızrap vuruşlarını sol elde ulaştığı olağanüstü kıvraklıkla birleştiren yepyeni bir teknik geliştirdi. Çalınan parçayı oluşturan ses dizilerinin izlenmesini kimi zaman güçleştirebilen bu kıvraklık ve bol mızrap vuruşu, Cemil'in geliştirdiği tekniğin ayırt edici özelliğidir. Bu tekniğin bir başka özelliği mızrap vuruş biçimleridir. Çalarken uyandırmak istediği etkiye göre kullandığı çok çeşitli mızrap vuruş biçimleri vardır. Vuruş tekniğini iyi kavrayabilmek için, vuruş çeşitlerini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Birtakım mızrap vuruşları iki ayrı kaynaktan, Batı musikisi sazları ile halk musikisi sazlarının icra özelliklerinden esinlendiği izlenimini verir. Ancak, sanatının bütünü gibi vuruş çeşitleri de belli bir kaynağa dayandırılamayacak bir özgünlük gösterir.

Tekniği ve icracılığı

Taksim icrasını getirdiği tekniğe indirgemek Cemil'in sanatı için sığ bir açıklama olur. Çünkü tekniği yalnızca "teknik" adına denenmiş, "müzikalite"den yoksun, kuru bir teknik değildir. Asıl ustalığı, tekniğini büyük bir ahenk içinde melodiyle kaynaştırabilmesindedir. Melodilerindeki ahenk ve yenilik, makam seyirlerinde, makamların kendi perdelerinden başka perdelere göçürülmesinde (şedlerde) gösterdiği uygunluk, anlık buluşlarındaki benzersizlik son derece çarpıcıdır. Ele aldığı her makamı değişik bir anlatımla işler, değişik bir hava yaratır. En dikkate değer niteliklerinden biri de, şedlerde, özellikle tiz şedlerde ulaştığı ustalıktır. Tamburda olsun, kemençede olsun, tiz perdelerde falso yapmadan dolaşmak, hele tiz perdelere makam göçürmek çok zordur. Bu alandaki başarısı da bütünüyle kendine özgü bir ustalığın ürünüdür.

Virtüözlüğünü kemençede de gösterdi. Bazen alto kemençe kullandı. Kemençede, bu sazın bir başka virtüözü olan Vasilaki'den yararlanmakla birlikte, kemençe tavrı onunkinden farklıdır. Vasilaki daha çok alto kemençede, Cemil ise klasik tarzdaki kemençede üstündüler.

Çocukluğundaki oyuncak musiki aletleri yapma merakının bir uzantısı olarak, tamburu keman ve kemençe yayıyla çalmayı denemiş ve yaylı tamburu icat etmişti. Yaylı tamburla plaklara taksimler doldurdu. Ayrıca lavtayı da tambur tavrıyla, çok kıvrak bir biçimde çaldı. Rebap ile viyolonselde de büyük ustalık gösterdi. Udu ise hiç sevmedi. Tar, çöğür, bağlama, cura, divan sazı, Karadeniz kemençesi, bozuk, hatta zurna gibi halk musikisi sazlarını da çalabiliyordu. Hiçbir saza bütünüyle bağlanamamıştır. Eline aldığı hemen her sazı çok kısa bir süre içinde

Saz musikisinde yenilik

çalabilen Cemil Bey, bu yönüyle, çeşitli sazların olanaklarını araştıran, saz musikisinde "deneyci" bir sanatçı olarak da dikkati çekti.

Taksimleri

Taksimleri, hangi sazı çalmış olursa olsun, gerek teknik açıdan, gerekse melodik seyir açısından, bütün saz sanatçılarına bir şeyler öğretmiştir ve öğretecek niteliktedir. Bu taksimler günümüzde ancak taş plaklardan dinlenebilmektedir. Onu sağlığında dinlemiş musiki adamları, Cemil Bey'in plak doldururken sinirlerine hakim olamadığını, bu yüzden en güzel taksimlerinin plağa alınamadığını ileri sürerler.

Batı etkileri

Saz eserlerini çalış tarzı, icra özelliklerini yansıtır. Peşrevleri, saz semailerini, hatta şarkıları, esere kendisinde bulunmayan bir kıvraklık vererek, yeni bir anlayışla çalmıştır. İcradaki bu farklılık Cemil'in o dönemin duyarlılığını yansıtma çabasından kaynaklanır. Bazı eserlerin icrasında, Batı musikisine duyduğu ilgi de dikkati çeker. Örneğin, Kemanî Rıza Efendi'nin melodi yapısı bakımından Batı musikisi etkileri taşıyan ünlü tahirbuselik peşrevinin kuruluşundaki özelliği sezmiş ve eseri Batı musikisi dinlemiş kimselerin zevkine de seslenebilecek bir tarzda çalmıştır.

Sayıca fazla olmamakla birlikte, peşrevleri, saz semaileri, oyun havaları, saz eserleri repertuarının vazgeçilmez parçalarıdır. Şeddiaraban, mahur, ferahfeza, kürdilihicazkâr, muhayyer, hicazkâr, ısfahan peşrevleri ile, şeddiaraban, ferahfeza, suzidilârâ, hicazkâr, muhayyer, ısfahan saz semaileri büyük zevk ürünü eserlerdir. Saz eserlerinde Emin Ağa ile başlayan yenilikçi çizgi, Cemil Bey'de doruk noktasına ulaşır. Şarkı da bestelemiştir, ama şarkıları saz eserleri düzeyinde değildir.

Cemil Bey'in bütün gücünü saz musikisine vermesinin özel bir önemi vardır. Türk musikisi daha çok sözlü eserlere dayanan bir musikidir; saz musikisi genellikle ihmal edildiği için, hep ikinci planda düşünülmüş, bu ihmal Cemil Bey'e kadar sürmüştür. Günümüzde, geleneksel Türk musikisinin çalgı (enstrumental) musikisine yönelmesi yolunda çaba harcanmaktadır. Saz musikisinin ihmale uğraması halinde musikinin gelişemeyeceğini kavrayan Cemil'in bu ileri görüşlülüğü onu çalgı musikisinin öncüsü durumuna getirir.

Halk musikisine duyduğu sevgi, üzerinde durulması gereken başka bir yönüdür. O dönemde, folklor Batıda henüz doğuş halinde olan, Türkiye'de ise adı duyulmamış bir bilgi dalıydı. Üstelik, halk musikisi, geleneksel sanat musikisinin yanında ciddiye alınmayan bir musiki türüydü. Buna karşılık, başkent İstanbul o yıllarda İmparatorluğun üç kıtaya açılan sınır bölgelerinden gelmiş halkla dolu olduğu için, çok zengin bir türkü dağarcığı ağızlarda dolaşıyordu. Cemil Bey halk musikisini çok sevmiştir. Zaman zaman halktan kişiler arasına karışır, onlardan türküler, halk havaları dinlerdi. Halk musikisi sevgisi onun bazı taksimleriyle oyun havalarına sinmiştir. Bu yönüyle folklorculuğun Türkiye'de ilk habercilerinden biridir. Yaylı tambur ve kemençe ile hüseyni taksimler, tamburla kürdî, gülizar taksimler, "çoban taksimi", "Çeçen kızı" oyun havası, halk musikisi üslubundadır.

Batı musikisine de ciddi bir ilgi duymuştur. Batı musikisinin tonal yapısıyla Türk musikisinin makam yapısını karşılaştıran, *Rehber-i Musiki* adlı bir kitap yazmıştır; bu eser, bugün için pek önemli olmamakla birlikte, eski "edvar" kitapları göz önüne alınmazsa, Türk musikisinin sistemine ilk kuramsal yaklaşım denemelerinden biridir. Mozart, Chopin gibi bestecilerin biyografilerini okumuştur. Saray çevresindeki dostları aracılığıyla Godovski, Hegei gibi o dönemin ünlü piyanistleriyle tanışmış, Hegei'nin piyanosundan Chopin'i dinlemiştir. Özellikle olgunluk çağında, eline geçen Batı musikisi parçalarının notalarını inceler, onların verdiği esinle taksimlerinde değişik melodiler düzenlemeyi denerdi. Bazı taksimlerinde, saz eserlerinde bir "armoni" yakalamaya çalıştığı bölümler vardır.

Onun döneminde, Tanzimat'tan sonra yayılmaya başlayan Batı musikisinin yanında, geleneksel Türk musikisi de köklü bir sanat olarak birçok bestecisi ve icracısıyla gücünü büyük ölçüde koruyordu. Batı musikisi esintilerinin Türk musikisindeki izleri bu süreç içinde görülür. Gene aynı dönemde, klasik üsluba bağlı besteciler eser vermeye devam ederken, Hacı Arif Bey'le başlayan, klasik üsluptan ayrılarak, Türk musikisine özgü bir "romantizm"e yönelen "şarkı besteciliği"de gitgide gelişir. Bu geçiş döneminin özellikleri Cemil Bey'in üslubuna yansımıştır. Klasik üslubu sürdüren musikinin, Tanzimat sonrasındaki romantik musikinin, halk musikisinin ve Batı musikisinin karşıt etkilerini kişiliğinin potasında eriterek özgül bir senteze vardığı söylenebilir. O zamana kadar hiçbir sanatçıda görülmeyen, yepyeni öğelerden kurulu musiki cümleleriyle ve büyük bir teknik ustalıkla çeşitli sazlar üzerinde yarattığı musiki böyle bir dönemin ilginç bir ürünüdür.

Tamburî Cemil musiki konularında gazetelere yazılar da yazdı. *Sabah* gazetesinde Rauf Yekta Bey'le kalem tartışmalarına girdi. Bir musiki sözlüğü ile bir kemençe metodu yazmaya başladı, ama yarım bıraktı. *Rehber-i Musiki* adlı eseri iki kez basıldı.

En ilkel kayıt tekniğinin ürünü olan, ancak bir adet üretilebilen kovanlarının çoğunun kaybolduğu tahmin edilmektedir; bazıları özel ellerdedir. Taş plaklarını kapsayan en geniş koleksiyonu Neyzen Niyazi Sayın'dadır. Bazı plaklarda, Udî Nevres, Şehzade Ziyaeddin, Kadı Fuat Efendi, Neyzen Rıza Bey gibi saz sanatçıları ile Hafız Osman, Hafız Aşir gibi ünlü gazelhanlar Cemil Bey'e eşlik etmişlerdir.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Rehber-i Musiki*, 1901. **Taksim:** Tambur, yaylı tambur, kemençe, alto kemençe, lavta ve viyolonselle 100'den fazla taksim (taş plak). **Bestelediği saz eserleri:** Şeddiaraban, ferahfeza, muhayyer, mahur, hicazkâr, kürdilihicazkâr, ısfahan, neva peşrevleri; şeddiaraban, ferahfeza, muhayyer, hicazkâr, ısfahan, bestenigâr, suzidilârâ saz semaileri; hüseyni oyun havası ("Çeçen kızı"), nihavent sirto, nikriz zeybek. **İcra ettiği besteler:** Tambur, kemençe ve alto kemençe ile çaldığı 40'tan fazla peşrev, saz semaisi, oyun havası, şarkı (taş plak). **Şarkı:** Hicaz (5 tane), şehnaz (2 tane), evc, ferahnak, hüseyni, hüzzam, mahur, kürdilihicazkâr, muhayyer, nihavent, şevkefza şarkılar (16 şarkı). **Çeşitli:** Hümayun ninni, rast ninni.

• **KAYNAKLAR:** S. Aksüt, *500 Yıllık Türk Musikisi*, 1967; C. Altar, "1908 Meşrutiyetinde Chopin ve Tanburî Cemil Bey", *Musiki Mecmuası*, (185), 1963; G. Baykara, "Tamburî Cemil Bey ve Şeyh Celal Efendi", *Türk Musikisi Dergisi*, (22), 1949; Ş. Çeren "Tamburî Cemil", *Radyo* dergisi, (11), 1942; P. Demirhan, *Musiki Düşüncelerim*, 1946; R. Kam, "Tambur", *Radyo* dergisi, (81-82),

Resim 190
CELALEDDİN RÛMİ-MEVLÂNÂ'nın yaşamını anlatan bir el yazması sayfası
Bodleian Kütüphanesi-Oxford, ABD

Resim 191
CEM SULTAN'ı zehirlenmesin diye elleriyle besleyen Rodos Şövalyelerini gösteren bir XV. yy minyatürü

Resim 192
CENGİZ Han dönemi; ***At Sırtında Bir Aile***
Güzel Sanatlar Müzesi-Boston,ABD

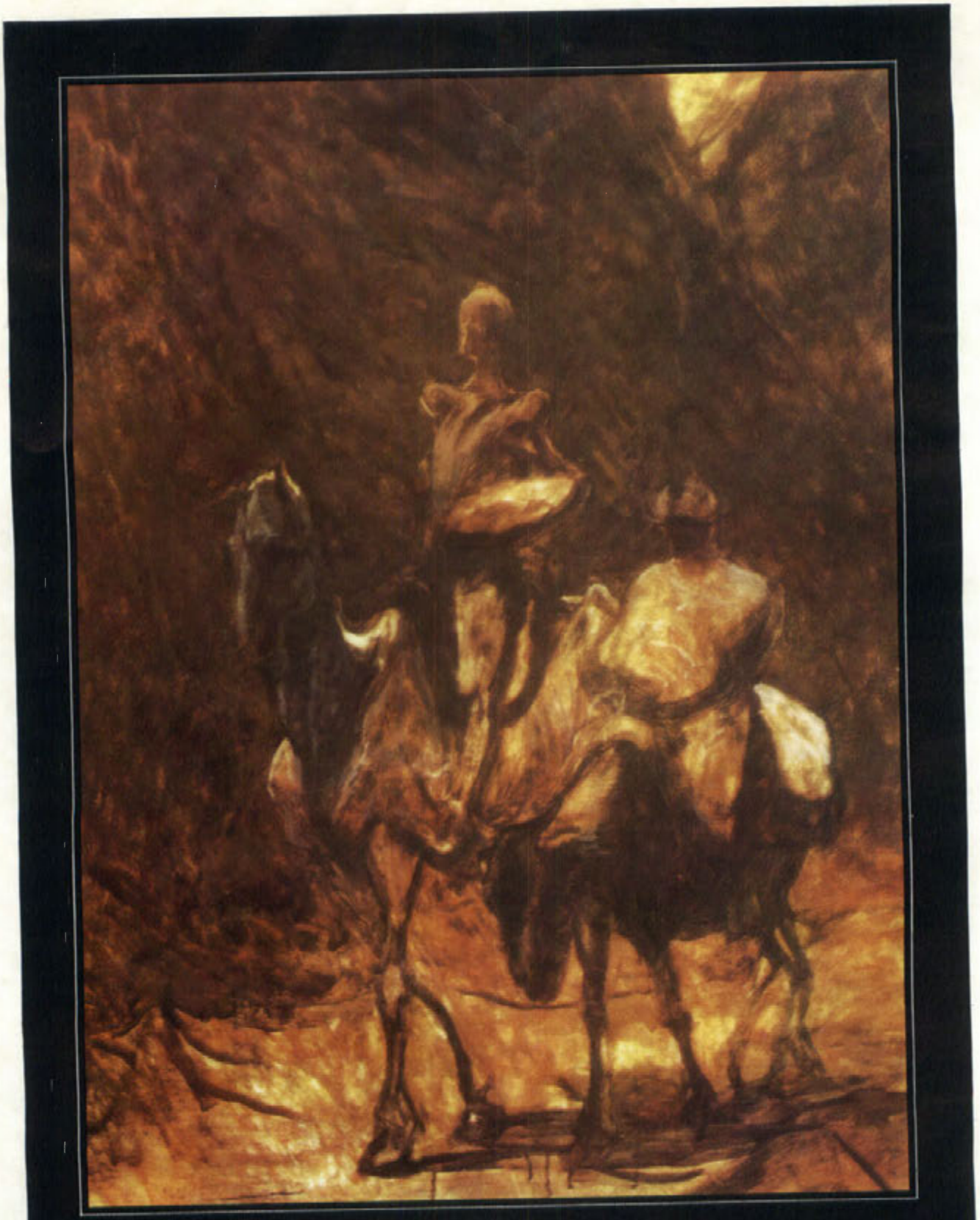

Resim 193
CERVANTES ***"Don Kişot"****, H. Daumier'in yapıtı*
Courtauld Koleksiyonu-Londra, İNGİLTERE

1948; Mesut Cemil, *Tamburî Cemil'in Hayatı*, 1947; C. Tanrıkorur, "Tamburî Cemil Bey", *Musiki Mecmuası*, (220), 1966; C. Tanrıkorur, "Tanburî Cemil Bey Çalıyor Eski Plakta", *Musiki Mecmuası*, (241), 1968.

Cem Sultan

CEM SULTAN
(1459-1495)

Osmanlı şehzadesi. Taht için II. Bayezid'le mücadele etmiş ve bu yüzden Batı'ya sığınan ilk ve tek Osmanlı şehzadesi olmuştur.

27 Aralık 1459'da Edirne'de doğdu, 24 Şubat 1495'te Napoli'de öldü. II. Mehmed'in [Fatih]oğludur. Annesi Çiçek Hatun'dur. Cem Sultan on yaşına kadar sarayda sıkı bir disiplin altında eğitildi. 1469'da kalabalık bir öğretim kadrosu ile Kastamonu Sancak Beyliği'ne gönderildi. 1473'te, Doğu seferine çıkan babasına vekillik etmek üzere İstanbul'a geldi. II. Mehmed'in Anadolu'da Uzun Hasan'a yenik düştüğü dedikodusuna kanarak padişahlığını ilan etmedüşüncesine kapıldı. Otlukbeli zaferini kazanarak İstanbul'a dönen II. Mehmed bu girişim nedeniyle oğlunun aklını çelenleri cezalandırdı. Cem'i de, 1474'te ölen büyük oğlu Mustafa'nın yerine Karaman (Konya) valiliğine atadı.

Genç şehzade, sekiz yıl süren Konya valiliğinde, yeteneği ve yanındaki seçkin kadro sayesinde mükemmel Farsça öğrendi. Müzikten coğrafyaya kadar her dalda başarısını kanıtlarken, ağabeyi Bayezid'in Amasya Sarayı'ndaki yaşayışını andıran eğlenceli bir gençlik dönemi geçirdi. Felsefeyi seviyor, Türkler'in tarihini inceliyor, İran tarihine merakından kendisine Cem adını koyan babasına nazire olarak ilk çocuğuna Oğuz adını veriyor, buna karşılık Farsça'dan çevirdiği eserleri babasına göndererek İran kültürüne de vakıf olduğunu gösteriyordu. Konya halkı, ısındığı ve bağlandığı Cem'e geleceğin sultanı gözüyle bakıyordu. II. Mehmed de umudunu Cem'e bağlamıştı. Ancak bu konuda hiçbir önlem alamadan ölmesi, iki oğlunun taht yüzünden bir ölüm kalım savaşımına girmelerine neden oldu.

II. Mehmed'in ölümünü gizleyerek Bayezid'e ve Cem'e haberler uçuran Cem yanlısı Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa, onun hiç değilse bir hafta önce İstanbul'a gelebileceğini hesaplamıştı. Ancak, Konya'ya gönderilen ulağın, Bayezid yanlısı Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın tuzağına düşmesi planı bozdu. Bayezid, hızlı bir yürüyüşle İstanbul'a gelerek tahta oturdu.

Bunun üzerine Cem, kendince önemli bazı gerekçelerle tahtta hak iddiasına kalkıştı: Eski Türk töresinde ölen hakanın yerini küçük oğlu alıyordu. Selçuklular, ilk Osmanlı beyleri bu kurala uymuşlardı. Fatih ise, ünlü kanunnamesinin "Şehzadelere yazılacak hükümler" bölümünde örneği "Vâris-i mülk-i Süleymânî oğlum Cem..." olarak vermiş ve onun veliahtlığını ima etmişti. Aynı kanunnamenin, tahta çıkanın, devlet düzeni gereği kardeşlerini öldürtmesine izin vermesi de söz konusu olunca ayaklanma kaçınılmaz oldu.

Sultanlığını ilan etmesi

Cem, Konya'da topladığı kuvvetle 28 Mayıs 1481'de Bursa'yı elegeçirerek sultanlığını ilan etti, adına hutbe okuttu, para bastırdı. On sekiz gün sürecek bu saltanat ona bütün Osmanlı şehzadelerinden farklı olarak sultan unvanını kazandırdı. Bursa'dan ağabeyine elçi göndererek ülkenin aralarında paylaşılmasını önerdi. Devletin bütünlüğünü koruma görevini yüklendiğini bildiren Bayezid, harekete geçerek 20 Haziran günü Cem'in ordusunu Yenişehir ovasında yendi.

Yenik, yaralı ve bitkin Konya'ya dönen Cem, Memluklar'a sığınmak amacıyla 28 Haziran 1481'de yola çıktı. 25 Ağustos'ta Kahire'de Sultan Kayıtbay tarafından törenle karşılandı. Buradan ağabeyine yeniden bir mektup yazarak uzlaşma yolları aradı. Bayezid, hükümdarlık emelinden vazgeçerse her yıl bir milyon akçe ödenek göndereceğini bildirdiyse de Cem buna yanaşmadı ve hacca gitti. Dönüşünde Anadolu'daki yandaşlarının kışkırtmalarıyla ve Memluk Sultanından da yardım alarak şansını bir daha denedi. Ankara'ya kadar ilerlediyse de Bayezid'in harekete geçtiğini öğrenince geri çekildi. Taş-ili'nde dağlara sığındı. Sultan Bayezid'in Kudüs'te oturması önerisini de kabul etmeyerek kendisine bağımsız bir bölge verilmesinde diretti. Karamanoğulları Beyi Kasım'a kanarak Rumeli'ne geçmek düşüncesini benimsedi. Bunun için, 18 Temmuz 1482'de Anamur açıklarında St. Jeanne şövalyelerinin bir gemisine binerek Rodos'a hareket etti.

Şövalyelerin başı Pierre d'Aubusson, gerçi kendisini bir hükümdar gibi karşıladı ama, artık o, Hıristiyan dünyasının "çok değerli tutsağı"ydı. Nitekim d'Aubusson, papaya ve krallara; "Cem'den yararlanıp İslamlar'a karşı harekete geçilebileceğini" bildirmekte gecikmedi. Bu değerli tutsağı sürekli Rodos'ta tutamayacağından 1 Eylül 1482'de Fransa'ya Nis'e (Nice) gönderdi. Keşifler, Rönesans ve Reform çalkantılarıyla yeni bir çağa girmekte olan Avrupa'nın kucağına düşen "Fatih'in oğlu", "Müslüman ve muzaffer Türkler'e karşı" gerçekten değerli bir kozdu. Cem bu pahalı varlığının yanı sıra, romantik kişiliği, kültürü ve serüvenleriyle de Batı'nın ilgisini çekmeye başladı.

Sürgün yaşamı

Avrupa'daki veba salgını ve her an kaçırılma

korkusu yüzünden, şövalyeler onu kent kent gezdirmek zorunda kaldılar: Önce Savoie Dukalığı'nın merkezi Chambery'ye, sonra Rumilly'ye, oradan Dauphiné'deki Le Pouet Şatosu'na götürüldü. Cem, bu şatoda, Philippine Héléne'e âşık oldu. Fakat buradan da alınarak iki yıl kalacağı Boislamy'ye götürüldü.

O, şato şato gezdirilirken Avrupa diplomasisi yoğun pazarlıklarla uğraşıyordu. Papa, Napoli kralı Ferrand, Macar Kralı Korvin Matyas, şehzadeyi elde etmek için uğraşırlarken, d'Aubusson da, II. Bayezid' den "Cem'in masrafları ve korunması" gerekçesiyle para alıyordu. Öte yandan bir kaçma girişimi üzerine şövalyeler Cem Sultan'ı Bourganeuf Şatosu'na eklenen yedi katlı özel bir kuleye hapsettiler.

Yıllarca süren pazarlıklar 1489'da sonuca ulaşabildi: Şövalyelerin başkanı, papadan birtakım kazançlar elde ettikten sonra, Cem'in İtalya'ya gitmesine razı oldu. Cem Sultan, hem tantanalı hem tehlikeli bir yolculuktan sonra Roma'ya geldi. Papa'nın muhteşem tören salonuna girerken teşrifatçıların üstelemelerine karşın kavuğunu çıkarmadı, diz çökmedi. Vakur adımlarla VIII. Innocentius'a yaklaştı ve omuzlarından öptü. Papa'ya yedi yıldır çektiği acıları anlattı ve Mısır'a gitmek için izin istedi. Papa, Macar kralının Osmanlılar'a karşı bir sefer hazırladığını, kendisini Rumeli sınırlarında bulundurmak istediğini, eğer Hıristiyan olursa Osmanlı tahtını elegeçirmesi için her şeyin yapılacağını söyleyince Cem Sultan, bu öneriyi kesinlikle reddetti.

Cem Sultan, İtalya'da altı yıl kaldı. 1492'de papa olan VI. Alexander Borgia, kendisiyle ilgili daha haince hesaplar kurdu. II. Bayezid'den kardeşi için her yıl 40.000 düka altını göndermesini ya da öldürülmesini arzu ediyorsa 300.000 düka vermesini istedi. Ancak, papa planlarını gerçekleştiremeden, Cem'i yanına alarak Kudüs'e bir sefer düzenlemeyi tasarlayan Fransa Kralı VIII. Charles İtalya'ya girdi. Cem Sultan'ın belki de öldürülmek üzere olduğunu öğrenince Roma'ya gitti, uzun görüşmelerden sonra tutsağı teslim aldı. İki gün sonra Fransız ordusuyla Roma'dan ayrılan Cem, yolda hastalandı. Kralla kentten kente giderken durumu sürekli ağırlaşıyordu. Napoli'ye sedye ile getirildi ve orada öldü. Tahnit edilen cesedi, daha beş yıl pazarlık konusu yapılarak oradan oraya gezdirildi ve ancak 1499'da Bursa'ya getirilerek Şehzadeler Türbesi'ne gömüldü.

Cem'in küçük oğlu Murad, 1517'de Mısır'ın I. Selim [Yavuz] tarafından alınması üzerine babası gibi Rodos'a sığınmış ve bu adanın 1521'de I. Süleyman [Kanuni] tarafından elegeçirilmesinden sonra idam edilmiştir.

Batı edebiyatında Zizimi adıyla çeşitli eserlere konu olan Cem'in, Osmanlı divan edebiyatında da önemli yeri vardır. Türkçe'nin şiirsel anlatıma yeterince yatkın sayılmadığı bir çağda yaşadığından, dilini sevmesine rağmen, en güzel eserlerini ve mektuplarını Farsça yazmıştır. Şiirleri çoğunlukla liriktir. Türkçe ve Farsça *Divan*'ı vardır. Ayrıca Selman-ı Sâveci'nin *Cemşid ü Hurşid* mesnevisini babası adına Türkçe'ye çevirmiştir. *Hurşid ü Ferahşad* adlı mesnevisi için Edirneli Sehî Bey "nazmı akıcı, anlatımı nefis" bir eserdir der. Gurbet ve vatan temalarını Türk edebiyatında ilk işleyen şairlerdendir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Fal-ı Reyhan-ı Sultan Cem*, (ö.s.), İ.H. Ertaylan (yay.), 1951; *Türkçe Divan*, (ö.s.), H. Ersoylu (yay.), 2 cilt, 1981; *Farsça Divan*, (Bursa Orhan Gazi Ktp, Haraççıoğlu Kitapları, No. E. 6); *Cemşid ü Hürşid*, (Kütahya Vahid Paşa Ktp. No. 1666).

• **KAYNAKLAR:** A. Refik (Altınay), *Sultan Cem*, 1923; Ç. Baysun, *Cem Sultan, Hayatı ve Eserleri*, 1946; Behişti, *Tarih-i Behişti-Chronik*, 1980; İ. H. Ertaylan, *Sultan Cem*, 1951; Hasan b. Mahmud Bayati, *Cam-ı Cem-âyin*, 1915; Mehmed Tevfik, *Şehzade Cem*, 1911; S. Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, 1966; L. Thuasne, *Djem Sultan*, 1892.

• **BAKINIZ:** BAYEZİD II, KAYITBAY, MEHMED II.

CENAP ŞAHABETTİN
(1870-1934)

Türk, şair ve yazar. Servet-i Fünun şiirinin başlıca temsilcilerindendir.

Manastır'da doğdu, 13 Şubat 1934'te İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da askeri okullarda yaptı. 1889'da Askeri Tıbbiye'yi bitirerek yüzbaşı oldu. 1890'da ihtisasını yapmak üzere Paris'e gönderildi, orada dört yıl kaldı. Dönüşünde Mersin ve Rodos'ta karantina doktorluğu, Cidde'de Sıhhiye Müfettişliği görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Dâire-i Umûr-i Sıhhiye Müfettişliği'ne getirildi. 1914'te, yirmi yıl süren doktorluk mesleğini bıraktı. Aynı yıl, Darülfünun Fransızca tercüme öğretmenliğine ve Batı edebiyatı müderrisliğine tayin edildi. Daha sonra aynı fakültede Osmanlı edebiyat tarihi dersleri verdi.

Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında *Tanin*, *Hürriyet* ve *Hak* gibi günlük gazetelerde siyasal yazılar yazdı. 1918'de Süleyman Nazif'le birlikte *Hadisat* gazetesini çıkardı. Dildeki sadeleşme hareketine karşı Arapça ve Farsça'dan yana tavır alan Cenap Şahabettin, eski dil anlayışına bağlı kalarak makale, söyleşi, mektup, fıkra, özdeyiş, gezi türünde yazılar yazdı. 1919'da, *Peyam-ı Sabah*'ta Kurtuluş Savaşı'na karşı yazılarını yayımladı. Öğrencilerin baskısıyla Edebiyat Fakültesi'ndeki görevinden ayrılmak sorunda kaldı. Sonradan Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar yazdıysa da, Cumhuriyet döneminde politik yaşamdan uzaklaştı. Kendini yazınsal çalışmalara verdi.

Şiirle ilgisi Askeri Tıbbiye'de öğrenciyken başlayan Cenap Şahabettin'in Divan edebiyatı geleneği ve Muallim Naci etkisindeki ilk şiirleri *Saadet* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde yayımlandı. Kısa bir süre sonra Abdülhak Hamid ve Recaizade Mahmut Ekrem'in temsil ettiği Batı şiirinin etkisine açık şiir anlayışını benimsedi. Bu dönem şiirlerini topladığı *Tâmât* (1887) adlı kitabında her iki anlayışa uyan şiirleri yan yana bulunur. 1894'te Paris dönüşü yazdığı şiirlerde ise Mallarmé ve Verlaine gibi Fransız şairlerinin etkisiyle Sembolist bir şiir anlayışını benimsedi. 1896'da Servet-i Fünun hareketine katıldı. Birçok edebiyat incelemecisi Cenap Şahabettin'in batı Sembolist şiirinin simge ve sözcük anlayışını tam anlamıyla kavramadığı görüşündedir. Aynı görüşe

göre Servet-i Fünun şairleri, gündelik dilde halkın ağzında yıpranmış sözcüklerden arındırılmış bir şiir dili yaratmayı amaçlamışlar ancak sözlük karıştırarak buldukları eski sözcüklerle yadırganan, yapay bir dil oluşturmuşlardır. Cenap Şehabettin de bu anlayışı paylaşmış ve asıl önemli ürünlerini Servet-i Fünun hareketi içinde vermiştir. Halit Ziya ve Tevfik Fikret'le birlikte bu akımın öncüsü durumuna gelmiştir.

Cenap Şahabettin, seçtiği eski sözcüklerdeki ustalık ve dizelerinin ses zenginliği bakımından Türk şiirinde önemli bir yer tutar. Şiirde sözcük seçiminin değeri ve önemini vurgulayan Cenap Şahabettin kendisinden sonra gelen şairler içinde en çok Ahmet Haşim'i etkilemiştir. Bunun yanı sıra şiirinde resimsel betimlere ve imgelere yer vermiş çoğunu serbest müstezat biçiminde yazarak mısra düzeninde de yeni biçim arayışlarına girmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Tâmât*, 1887; *Evrak-ı Eyyam/Günlerin Yaprakları*,1915;*Evrâk-ı Leyal*,(ö.s.),1934, der. S.N. Ergun. **Gezi:** *Hac Yolunda*, 1909. **Makaleler-Özdeyişler:** *Nesr-i Harb, Nesr-i Sulh ve Tiryaki Sözler*, 1918. **Oyun:** *Yalan*, 1911; *Körebe*, 1917; *Küçük Beyler*. **İnceleme:** *Vilyam Şekspir*, 1931.

• **KAYNAKLAR:** H. Dizdaroğlu, *Cenap Şahabettin*, 1953; S. N. Ergun, *Cenap Şahabettin Hayatı Eserleri ve Seçme Şiirleri*, 1934; M. Uraz, *Cenap Şahabettin, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Parçalar*, 1940.

CENDRARS, Blaise
(1887-1961)

İsviçre asıllı Fransız şair, roman ve deneme yazarı. Şiirleriyle Apollinaire'i ve Gerçeküstücülük'ü etkilemiştir.

Asıl adı Frédéric Sauser Cendrars'dır. 1 Eylül 1887'de, İsviçre'de La Chaux-de Fonds'da doğdu, 21 Ocak 1961'de Paris'te öldü. Annesi İskoçyalı, babası İsviçreli'dir. Babasının işleri nedeniyle, çocukluğu Mısır, İngiltere, Fransa, İsviçre ve İtalya'yı dolaşarak geçti. Daha sonraki yıllarda ailesi İsviçre'de Neuchâtel'e yerleştiyse de Cendrars genç yaşlarda yolculuk ve serüvenlerle dolu bir yaşamı benimsedi. 1902'de

Yakazât-ı Leyliyye

Gel bu akşam da ser-be-ser güzelim,
İhtizâzât-ı leyli dinleyelim:

Tâ uzaklarda işte bir piyano,
Tâze parmakların temâsiyle
Ağlıyor bir hazan hevâsiyle.

Dinle ey yârim işte ağlayan o
Gecenin ka'r-ı pür-sükûnunda,
Zulmet-i ebkemin derûnunda

Gâh onun ihtizâz-ı pestiyle
Mütevahhiş, hazin, rakîk ü nizâr
Dağılır cevve bir sürûd-i hezâr.

Gâh onun irtiâş-ı mestiyle
Dolaşır kâinat-ı nâimeyi
Bir umûmî şehîk-i tenhâyî...

Onu kim dest-i ra'şedâriyle
Çalıyor, perde perde inletiyor?
Onu kim böyle gamla söyletiyor?

Tellerin lâhn-i inkisâriyle
Hangi metrûke böyle eğleniyor?
Hangi mâtem bu sesle söyleniyor?

Gâh olur ince, nâzenin bir ses,
Leyl içinde sürüklenir, inler;
Onu zulmet, sükût ile, dinler.

Gâh olur, bir figan-ı tîz-heves;
Bütün a'sâb'ı kâinatı gerer;
Kalb-i hâbîde-i cihân titrer.

Sonra bir şehka-i bükâ olarak
Düşer âgûş-i leyl-i târîke
Çalışır rûh-ı samtı tahrîke...

Sonra tedrîcen alçalıp solarak
O kadar pest olur ki öksürerek
Zannedersin tebâh olup gidecek...

Sonra baygın, kesik sükût eyler ;
Mûsıkî-i sükûtu okşayacak
Bir enîn-i hafî kalır ancak...

Kim bilir, kim bilir neler söyler;
Bu süreksiz hevesli zemzemeler,
Bu susup durma, sonra söylemeler,

Bu nevâzişli, nazlı, boş negamât,
Bu rekâket, bu lüknet-i elhân,
Bu tereddütlü mûsıkî-i figan,

Bu yarım cümleler, yarım kelimât,
Belki leyl-i hamûşa yalvarıyor;
Belki bir tûf-i tesliyet arıyor.

Gâh mestâne bir şetâretle
Bâd-i pür-gûyu eyliyor taklîd,
Uçuyor cevve pür-hayâl ü ümîd

Gâh bir muğşiyâne hâletle
İnliyor muhtazır, zebûn ü harâb;
Oluyor can-be-leb tuyûr-î cevâb...

Tâ uzaklarda işte bir piyano;
Onu bî-şüphe bir kadın çalıyor;
Mûsıkîden cevâb-ı ye's alıyor.

Dinle ey rûhum işte ağlayan o...

Çin, İran, Sibirya ve Hindistan'ı dolaştı, mücevher alım satımıyla para kazanmaya çalıştı. Londra'da bir müzikholde hokkabazlık yaptığı sıralarda aynı odayı paylaştığı Charlie Chaplin'le dost oldu. Kendini bir dünya vatandaşı olarak gören Cendrars, Rusya, ABD, Kanada, Brezilya, Arjantin ve daha birçok ülkeyi dolaştı, arıcılık, tarım işçiliği, traktör sürücülüğü, savaş muhabirliği, oyunculuk, senaryo yazarlığı, film yönetmenliği ve yayıncılık gibi türlü işlerde çalıştı. New York'ta kaldığı yıllarda yazdığı *Pâques à New York*'un (New York'ta Paskalya) 1912'de yayımlanmasıyla şair olarak tanınmaya başladı. Paris'te Apollinaire, Max Jacob gibi şairlerle, Chagall, Fernand Léger ve Modigliani gibi ressamlarla dostluk kurdu. I. Dünya Savaşı'nda Yabancılar Lejyonu'na girdi, savaşta bir kolunu kaybetti. Eleştirmenlerce uzun süre önemsenmemekle birlikte, 1948'de tüm şiirlerinin ikinci kez yayımlanmasıyla, ilgileri üzerine çekti. Öldüğü yıl aldığı Paris Edebiyat Büyük Ödülü'yle ünü yayıldı.

Pâques à New York ve 1913'te yayımlanan *La Prose du Transsibérien et de la petite Jehanne de France* (Transsiberien'in ve Fransalı Küçük Jehanne'ın Öyküsü) adlı şiirleri anı ve ağıt türlerinin özelliklerini birleştirir. Cendrars, gerilim ve hareket dolu bir yaşamı şiire yansıtabilmek amacıyla yeni bir üslup arayışına girişmiş, geleneksel şiir ölçülerine, sözdizimi ve noktalama kurallarına bağlı kalmamıştır. Onun için şiir, hareketin yepyeni biçimlerle söze dökülmesi ve izlenimlerin yoğun bir duygu, çağrışım ve imge ağıyla karmaşık ve çarpıcı bir tarzda ifade edilmesidir. Abel Gance ile birlikte film yönetmenliği de yapmış, film tekniklerinin etkilerini şiirlerine yansıtmıştır. Güçlü bir ritm ve coşkulu bir hava içinde gelişen uyaksız, noktalamasız şiirlerindeki serbest çağrışımlar Apollinaire'in şiir tarzıyla benzerlik gösterir.

Cendrars'ın yazmaya başladığı yıllar sanatta yeni biçimlerin denendiği bir dönemdir. Resmin Kübizm ve Ekspresyonizm gibi yeni akımlarla, müziğin ise Stravinski, Satie, Milhaud ve Honneger gibi sanatçılarla yeni anlatımlara yöneldiği, sinemanın doğup geliştiği bir dönemde yeni yüzyılın değişen dünyası ile sanatsal anlatım biçimleri arasındaki etkileşim şiire de yansımış, geleneksel şiir biçimleri zorlanmış, şiirde çağdaş toplumun serüvenini ifade edebilecek yeni bir biçim arayışına girilmiştir. 20. yy'ın ilk yarısında, Apollinaire, Max Jacob, Jean Cocteau ve Pierre Reverdy gibi şairlerle birlikte Cendrars'ın şiirleri de bu tür bir arayışın bir parçasını oluşturmuştur. Cendrars, mekanikleşen bir çağın havasını yansıtan, çağdaş yaşamın baş döndürücü hızını dile getiren şiirleriyle Fütürizm'e yakınlaşmıştır.

Çoğu otobiyografik nitelikteki romanları da benzer bir şiirselliği ve lirik bir üslubu yansıtır. Gezilerinde yaşadığı olaylar ve edindiği izlenimlerle beslenen romanlarında çağdaş serüvenci insanı ele alır, *L'Or* ("Altın"), *Rhum* ("Rom") ve *La Vie dangereuse*'de ("Tehlikeli Yaşam") olduğu gibi, zaman zaman tehlike ve serüven dolu bir yaşamı yüceltir. Ancak bunlar ile *Moravagine* ve *Les Confessions de Dan Yack* gibi birçok başka romanı, birer gezi yazısı olmanın ötesinde, hızla değişen bir yüzyılın yepyeni görünümü içinde yazarın çağdaş bireyi ve kendi benliğini tanımlama çabasının örnekleridir.

Cendrars'ın zengin ve çarpıcı imgelerle dolu üslubu ABD'li yazar Henry Miller'in dikkatini çekmiş, 1950'lerde sanatı değerlendirilmeye başlandığında, eleştirmenler Cendrars'ın serbest çağrışımlarla kendiliğindenci bir tarzda gelişen şiirinin Apollinaire'i ve Gerçeküstücülük'ü etkileyen başlıca kaynaklardan biri olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Cendrars, çağının sanat akımlarıyla da yakından ilgilenmiş, Picasso, Léger, Braque ve Chagall gibi ressamlarla Kübizm ve Orfizm gibi akımlar üzerine denemeler yazmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Oeuvres Complètes de Blaise Cendrars*, 1963, ("Blaise Cendrars'ın Tüm Yapıtları"). **Şiir:** *Poésies Complètes de Blaise Cendrars*, 1944, ("Blaise Cendrars'ın Tüm Şiirleri"); *Pâques à New York*, 1912, (New York'ta Paskalya); *La Prose du Transsibérien et de la petite Jehanne de France*, 1913, (Transsibérien'in ve Fransalı Küçük Jehanne'ın Öyküsü). **Roman:** *L'Or*, 1925, ("Altın"); *Moravagine*, 1926; *Le Plan de l'aiguille*, 1928, *Les Confessions de Dan Yack*, 1929, ("Dan Yack'ın İtirafları"); *Rhum*, 1930, ("Rom"); *La Vie dangereuse* 1938, ("Tehlikeli Yaşam"); *Le Main coupée*, 1946, ("Kesik El"); *Le Lotissement du ciel*, 1949, ("Gökyüzünün Parsellenmesi"). **Deneme:** *Aujourd'hui*, 1931, ("Bugün"). **Yönetmen Yardımcılığı Yaptığı Filmler:** *J'accuse!*, 1919; *La Roue*, 1922.

- **KAYNAKLAR:** L. Parrot, *Blaise Cendrars*, 1948; J. Rousselot, *Blaise Cendrars*, 1955.

- **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, BOCCIONI, COCTEAU, JACOB, REVERDY.

Cengiz Han

CENGİZ
(1167-1227)

Moğol kağanı. Moğol devletinin kurucusudur.

Asıl adı Temuçin olan Cengiz 1167'de Onon ırmağı başlarındaki Deli'ün-boldok'da doğdu. 25 Ağustos 1227'de öldü. 1155'de doğduğu da ileri sürülür. 1160'larda Chinler'le Tatarlar'ın parçaladığı Moğol devletinin son hanı Kutula'nın yeğeni Yesügey ile Höelün Hatun'un büyük oğludur. Kıyat-Börçegin adlı Moğol sülalesinden gelmektedir.

Temuçin, 13 yaşlarında iken, babasını kaybetti.

Henüz küçük olduğundan, kabilesi, onu bırakıp Tayciutlar'a katılmak istedi. Annesi Höelün Hatun, binbir çaba ile kabilenin küçük bir bölümünü geri çevirebildi. Nice güçlük ve sıkıntıya rağmen, varlıklarını sürdürebildiler. Bütün bu olaylar sırasında, Temuçin'deki önderlik yetenekleri de kendisini belli ediyordu.

Temuçin, ilk gençlik dönemindeki, Tayciutlar'la çatışma sırasında, tutsak düştüyse de kaçmayı başardı. Bu günlerde baba dostu Kereyit Toğrıl Han, (Tuğrul) kendisine destek olmuştu.

Temuçin, babasının daha önceden nişanladığı Ongratlı Börte ile evlendi. Ancak çok geçmeden, eski düşmanları Merkitler bir baskınla karısını kaçırdılar. Temuçin, karısını kurtarmak için Kereyit Toğrıl Han'dan yardım istedi. O da, Caciret Camuka'dan da yardım istemesini söyledi. Sonuçta, üçlü işbirliği ile başarılı bir baskın gerçekleştirdi. Börte Merkitler'in elinden kurtarıldı.

Temuçin, bu yıllarda Camuka ile çok yakın arkadaştı. Ancak dünya görüşleri ve özellikleri farklıydı. Birliğin yürüyemeyeceğini farkeden Temuçin, daha uzak bir yerde konakladı. Bu arada bir bölüm Moğollar da artık Temuçin'in yanında toplanmaya başlamışlardı. Eski Moğol Hanı Kutula'nın oğulları ve bazı kabileler de bunlar arasındaydı. Bu eski Moğol önderleri, Temuçin'i hanlığa getirdiler. Moğol gelenekleri, bundan sonra Temuçin'e Cengiz Han diyorsa da, bu unvan daha geç tarihlerde söz konusu edilmiş olmalıdır. Ancak hanlığı, özellikle Kereyit Toğrıl Han olumlu karşıladı; ona göre böylece Moğollar da kendi hanlarına sahip oluyorlardı.

Cengiz, han olduktan sonra Çin'deki Kitan/Chin sülalesinin, kuzey sınırlarında Tatarlar'a karşı giriştiği bir harekete katıldı ve Tatarlar ezildi. Ona göre Tatarlar atalarına kötülük edip, ölümüne neden olmuşlardı.

Temuçin'in han oluşunu kabul etmeyen bir kısım Moğol kabileleri Camuka'nın etrafında toplandılar. 1201'de, Hadagin, Salciut, Dörben, Tatar, İkires, Ongrat, Kurulas, Nayman, Merkit, Oyrat ve Tayciutlar birleşip, Cacirat Camuka'yı han seçtiler. Camuka "Gur-han" unvanını aldı ve Cengiz'e karşı hareket geçildi.

Cengiz, bunun üzerine Toğrıl Han'dan yardım istedi. İki ordu Koyiten'de karşılaştı. Ancak fırtına çıkınca büyük bir karışıklık oldu; iki taraf daha ileri gidemeyerek çekildiler. Herkes bir tarafa dağıldı. Bu arada Camuka, kendisini han seçenleri dahi yağma ederek çekiliyordu.

1202'de Tatar kabileleri ile savaştı ve onları yendi. Aynı yıl, Merkitler'le savaşan Toğrıl Han daha sonra Cengiz ile birlikte, Naymanlar'a karşı sefere çıktı. Bu arada Toğrıl Han'ın yanına sığınan Camuka ve yakınları, Toğrıl Han'ı Cengiz'e karşı kışkırtıyordu. Giderek, Toğrıl Han, Cengiz'i kendisine en büyük hasım gibi görmeye başlamıştı. Cengiz, Toğrıl Han'ın üzerine yürüyeceğini haber alınca onunla savaşa girdi. Toğrıl Han'ın oğlu yaralanınca, savaş durdu, Cengiz'de askeri gücünü yeterli bulmayarak çekildi. 1203 yazını doğuda, Balcuna suyu kıyısında hayli güç koşullarda geçirdi.

Cengiz, bu arada, siyasi girişimlerde de bulundu. Çevreye haberler gönderip, düşmanlarını birbirinden ayırmayı başardı. Sonunda, Toğrıl Han'ın hazırlıksız durumda olduğunu haber alınca onun üzerine baskın yaptı ve bozguna uğrattı. Toğrıl Han ve oğlu Senggüm güçlükle kaçabildiler. Ancak Toğrıl Han, Nayman topraklarından geçerken, kendisini tanımayan Naymanlar'ca öldürüldü. Seng-güm ise, batıya kaçtı.

Naymanlar'la çatışma

Doğu Moğolistan Cengiz'in eline geçti. Cengiz, birliklerini yeniden düzenledi, askeri örgütünü genişletti. 1204'te Naymanlar'ın üzerine yürüdü. Cengiz Han'ın düşmanları da Naymanlar'la birlikteydiler. Savaşta Naymanlar yenildiler, hanları öldü. Bir başka Nayman Hanı Buyruk, Cengiz'e karşı direnişi sürdürmek istedi. Cengiz, 1206'da Buyruk Han üzerine yürüdü. Buyruk, avlanırken öldürüldü. Naymanlar'la savaşın sonunda Cengiz Han'ın eline geçen T'a-t'a-Tunga adlı Uygur kültür adamı Cengiz'in çocuklarını eğitti.

Cengiz Han Moğolistan'ın tek gücü durumuna gelmişti. 1206 ilkbaharında, Onon ırmağı boylarında bir kurultay toplandı. Bu kurultayda, bütün kabilelerin temsilcileri Han Cengiz'i, hakanlığa (Kağan) getirdiler. Cengiz unvanı da bu sırada verilmiş olmalıdır.

Cengiz Kağan Çin'den batıya giden ticaret yolunu denetimlerinde tutan Tangutlar'a karşı bir kuvvet gönderdi. 1207'de, yeniden Tangutlar'la savaştı. 1209'da kendisi de sefere katıldı. Başkent Ning-hia düşmediyse de, Tangutlar denetim altına alındı.

1211'de Kuzey Çin'de egemen olan, Cürcetler (Chin/Kin) üzerine sefere çıkıldı. Çin güçleri bozguna uğratıldı. Ancak, iyi korunan noktaların ele geçirilmesi için savaş sonraki yıllarda da sürdü. Cengiz'in ordusu 1213'te Çin seddinin güneyine de egemen oldu. 1215'teki seferle Çin ülkesinin hemen bütün önemli noktaları ele geçirildi. Son olarak da Pekin kenti kuşatılarak alındı. Cürcetler'in güçleri kırıldıktan sonra Cengiz Kağan, yine kuzeye çekildi ve savaşı sürdürmekle ünlü komutanı Mukali'yi görevlendirdi. Mukali, Cengiz Kağan'ın yıllarca süren Batı seferi sırasında da Çin'deki askeri harekâtı yönetti.

Batı Seferi

Cengiz Kağan, 1209'da ülkesinin batısındaki Uygurlar'ı, 1211'de Karluk Yabgusu Arslan Han'ı, 1216'da da Almalık Hakimi, Cengiz'i kendisine bağladı. 1216'larda Merkitler'e karşı oğlu Cuci ile komutanlarından Söbütey'i (Subitay) gönderdi. Cuci Merkitler'i Kazakistan'ın kuzeyinde yakaladı ve yenilgiye uğrattı.

Cengiz Kağan, Türkistan yöresine gelip, bir devlet kuran Naymanlar'dan Küçlüg'e karşı da, Cebe' yi gönderdi. Küçlüg, Müslümanlar'a karşı sert davrandığından yerli halkın nefretini kazanmıştı. Müslümanlar'a saygı gösteren Cebe, yerli halkın desteği ile Küçlüg'ü yendi. Çekildiği Kaşgar'da da tutunamayan Küçlüg, 1218'de yakalanıp öldürüldü.

Toğrıl Han'la bozuşma

Cengiz Kağan, Asya'nın doğusunda büyük bir güç olarak ortaya çıkarken, Orta Asya'nın kudretli devleti de Harezmşahlar'dı. İki ülke arasında birçok elçiler gidip gelmişti. Cengiz, iki ülke arasında özellikle ticaretin gelişmesinden yana olduğunu belirtmiş, Harezmşah ülkesinden gelen kervan mallarını uygun fiyatlarla satın almıştı. Cengiz, 1218'de birkaç elçisi dışında tamamı Müslüman olan tacirlerin yönettiği 450 kişilik bir kervan hazırlatıp gönderdi. Kervan,

Harezmşahlar'l çatışma

Cengiz'den Sonra Devleti ve Soyu

Cengiz ölmeden önce üçüncü oğlu Ögedey'in yerine geçmesini istemişti. Ancak onun büyük kağan oluşu, 1229 kurultayında kardeşi Çağatay'ın desteği ile gerçekleşti.

Ögedey'in kağanlık dönemi, Moğollar için tam bir atılım dönemi oldu. 1234'te Çin devleti yok edildi. Doğu Avrupa'ya büyük bir sefer yapıldı. Ancak Ögedey'in 11 Aralık 1241'de ölmesi bu seferin sonuçlanmasına engel oldu.

Ögedey'in hanımı, Töregene beş yıl ülkeyi bir naibe olarak yönetti. Bu sırada Batı tarafı Batu'nun yönetimindeydi. Ancak kurultay 15 Ağustos 1246'da Ögedey'in oğlu Güyük'ü büyük kağanlığa getirdi. Batı ile ilişkiler giderek sertleşti ve çok geçmeden silahlı bir çatışma olasılığı belirdi. Her iki taraf birbiri üzerine yürümeye başladığı bir sırada, 1249'da öldü.

Güyük'ün ölümü ile, ülke yeniden bir kadın naibe yönetimine girdi. Oğul-Kaymış (Oğul-Geymiş) Hatun, 1251 tarihine dek etkili oldu. Bu sırada Batu Han'ın etkisiyle Kağanlık Toluy soyundan, Möngke'ye (Mengü) geçti. Durumdan, Ögedey ve Çağatay soyu hoşnut değildi. Ancak Batu daha önce harekete geçerek hasımlarına karşı hayli sert davrandı. Birçok Moğol şehzadesi bu arada hayatını kaybetti.

Möngke döneminde, Çin'de ve Batı Asya'da fetihlere devam edildi. Özellikle, kardeşi Hulagu, 1258'de Bağdat'ı alarak Abbasî halifeliğine son verdi. Öteki kardeşi Kubilay'da Çin'deki askeri harekâtı yönetti.

Möngke'nin ölümü, 1259'da, Toluy Soyu arasında bir kağanlık mücadelesine yol açtı. Kubilay ile Arık-boğa arasındaki mücadele yıllarca sürdü. Kubilay ile kardeşi Hulagu arasındaki iyi ilişkiler devam ettiyse de, Cuci soyu ile ilişkiler giderek koptu. Özellikle Berke ile Hulagu arasında şiddetli savaşlar başladı. Bu durumda ülke içindeki birlik, hayli etkilendi ve Kubilay, büyük kağanların sonuncusu oldu.

Cengiz'in öbür oğulları Cuci, Çağatay ve Toluy da çeşitli bakımlardan Asya tarihinde önemli roller oynadılar. Cuci, babasından önce ölmesine karşın soyu Asya tarihinde dikkate değer bir sülale olmuştur. Orda, Batu, Berke Şeyban (Şiban) ve Tokoy Temür, sonraki yüzyıllardaki birçok sülalenin atasıdır. Babasının yerine Batu geçmiş, onun çocukları ülkeyi uzun süre yönetmişlerdir.

14. yy başlarında, uzun süreli bir kargaşalık döneminden sonra, egemenlik Batu'nun ağabeyi Orda'nın soyuna geçti. Ülkede Ak-Orda diye anılır oldu. Bu sülalenin en ünlü kişileri Urus Han ile Tokatmış Han'dır. Urus Han'ın neslinden gelenler uzun süre hanlık etmişler, hatta Astrahan Hanlığı 1557'ye kadar sürmüştür.

Togay Temür neslinden Uluğ Muhammed Han, Kazan Hanlığı'nı kurmuştur. Bu hanlık, 16. yy ortalarına kadar yaşadı. Uluğ Muhammed'in yeğeni Hacı Giray Kırım'a egemen oldu. Kırım Hanlığı 1783'e kadar etkili oldu.

Cuci'nin en küçük oğlu Şeyban'ın nesline bağlı halk, Özbek adını aldı; Ebul-hayr Han, 1447'de Timurlular'ı Harezm'den kovdu; Şeybaniler daha sonra Timurlular'ı Orta Asya ve Horasan'dan çıkardılar.

İkinci oğul Çağatay, özellikle 14. yy'da canlanan bir devlet kurdu.

En küçük oğul Toluy babasının sağlığında önemli bir komutandı. 1251'de, Batu'nun desteği ile oğlu Möngke (Mengü) kağan olmuş, sonra da öbür oğlu Kubilay başa geçmişti. Bir diğer oğlu, Hulagu, Abbasî hilafetini yıkarak yöreye egemen oldu, soyu İlhanlılar devletini kurdu.

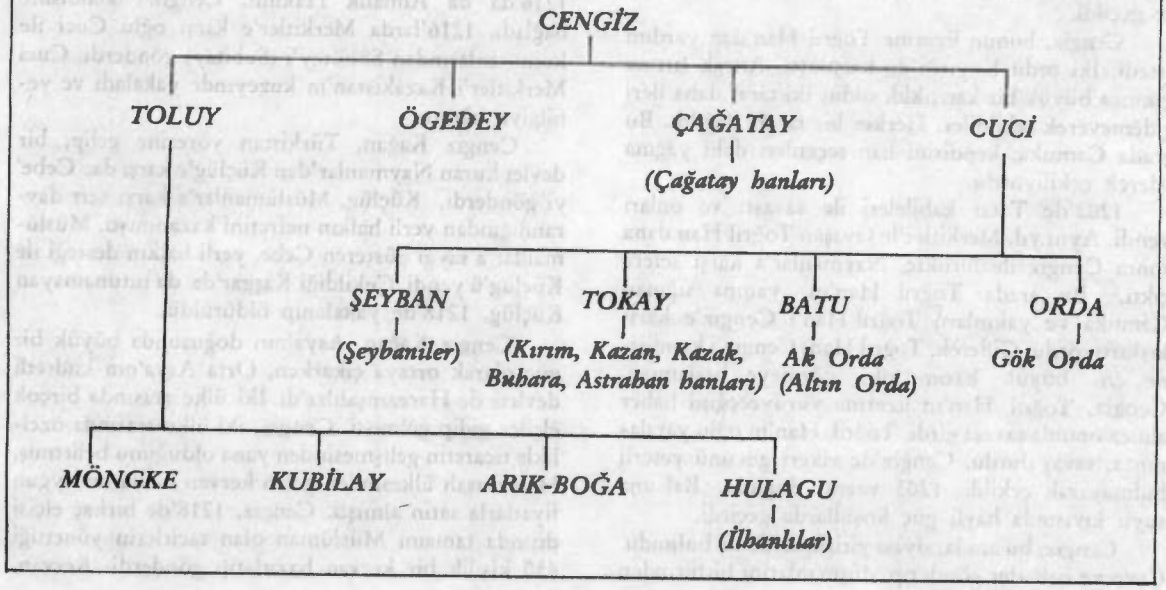

Harezmşah ülkesinin sınır kenti Otrar'a geldiğinde, Vali İnalcık Kayır Han, hepsini casus diye tutukladı; çok geçmeden Alaeddin Muhammed Harezmşah'ın izniyle hepsini öldürüp mallarına el koydu. Cengiz Kağan, olayı haber alınca, hemen yeni bir elçilik heyeti gönderdi. Olaydan üzüntüsünü belirtip, suçluların cezalandırılmasını ve malların karşılığının ödenmesini istedi. Alaeddin Muhammed Harezmşah, bu elçilik heyetini de öldürttü. Bunun üzerine Cengiz Kağan Harezmşah'a karşı sefere çıkmayı kararlaştırdı. 1219 başlarında yola çıkan Cengiz Kağan'ın kuvvetlerine yol boyunca, bağlı devletlerin birlikleri de katıldı. Böylece 150.000 kişiye ulaşan Cengiz'in ordusu, yıl sonlarına doğru Harezmşah ülkesine yaklaştı.

1220 başlarında oğullarından Çağatay ile Ögedey'i Otrar'da bırakıp kendisi Buhara üzerine yürüdü. Cengiz'in ordusu, üç koldan Harezmşah ülkesine yayıldı. Savaşın çıkmasına neden olan İnalcık'ın savunduğu Otrar'ın ele geçirilmesi hayli zaman aldı. Ancak Mart 1220'de kale düştü ve Cengiz'e gönderilen İnalcık, işkence ile öldürüldü. Cengiz Kağan, Şubat 1220'de Buhara'yı, Mart 1220'de Semerkant'ı ele geçirdi. 1221'de Görgenç, Merv ve öteki Horasan kentleri de alındı.

Alaeddin Muhammed Harezmşah, Aralık 1220'de çekildiği bir adada öldü, yerine oğlu Celaleddin Harezmşah geçti. Yeni hükümdar, şimdiki Afganistan topraklarında direnmek istedi ve bazı küçük Moğol birliklerine karşı başarılı oldu. Ancak ardından gelen Cengiz Kağan ile 24 Kasım 1221'de Sind kıyılarında karşılaştı ve savaşı kaybetti. Cengiz için Batı seferi, tamamlanmış sayılabilirdi. Nitekim bundan sonra, dönüş hazırlıklarına başladı. 1225'te asıl topraklarına döndü.

Aynı yıl, Tangutlar üzerine sefere çıktı. Tangutlar'ın başkenti alındığı sırada öldü. Cenazesi, asıl yurduna götürüldü, Burhan-kaldun dağının bilinmeyen bir yerine gömüldü.

Cengiz'in Moğollar'ı tek bir devlet altında toplaması sonucu, eski Göktürk topraklarındaki bazı Türk boylarının Batı'ya doğru göçü başlamıştır. Asya'daki dinler mücadelesinde Cengiz'in Şaman inancında olmasına karşın, siyasal açıdan İslamiyet'e yakınlaşmasıyla İslamiyet'e destek sağlamıştır. Cengiz'le birlikte Asya'nın iktisadi yaşamı da değişime uğramıştır. Ülkeler arası ticaret yeni boyutlar kazanmış, sınırlar ve gümrükler ortadan kalkmıştır. Asya'da tek bir devletin egemen olmasıyla Asya'nın batısı ile doğusu arasındaki ticari ilişkiler gelişmiştir.

• **KAYNAKLAR:** V. Barthold, *Moğol istilasına kadar Türkistan*, 1981; W.Eberhard, *Çin tarihi*, 1947; R. Grousset, *Conqueror of the World*, 1966; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 1956; H.N. Orkun, *Türk Tarihi*, 1946; B. Ögel, *Sino-Turcica*, 1964; D. Sinor, *Inner Asia*, 1969; T'ang Chi, *Moğol Sülâlesi devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile temasda bulunan şahsiyetler*, 1970; Z. Velidî Togan, *Moğollar, Cengiz ve Türklük*, 1941; O. Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, 1965; B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı*, 1944; A. Yu. Yakubovski, *Altınordu ve Çöküşü*, 1976.

• **BAKINIZ:** ALAEDDİN MUHAMMED [Harezmşah], BATU, CUCİ, ÇAĞATAY, ÖGEDEY.

CERAM, C.W.
(1915-1972)

Alman (FAC) arkeoloji yazarı. Geniş bir okuyucu kitlesi bulan kitaplarıyla, arkeolojinin, bilim çevresi dışında olanların da ilgi duyduğu bir konu haline gelmesine yol açmıştır.

20 Ocak 1915'te Berlin'de doğdu, 12 Nisan 1972'de Hamburg'da öldü. Asıl adı Kurt W. Marek'tir. Ortaöğreniminden sonra bir yandan Berlin Üniversitesi'ne devam ederken, bir yandan da büyük ilgi duyduğu yayıncılık alanında çalıştı. 1932'de ilk kitap ve film eleştirilerini yayımladı. Naziler döneminde eleştirinin yasaklanması üzerine Ullstein Yayınevi'nin çıkardığı dergilere tefrika yazmaya başladı. II. Dünya Savaşı boyunca askerlik yaptı. 1941'de yayımladığı bir savaş röportajı gerçekçi yaklaşımı nedeniyle yasaklandı.

1945'te *Götter, Gräber und Gelehrte*'yi (Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler) yazmaya başladı, dört yıllık bir çalışmadan sonra Ceram takma adıyla yayımladı. Kitap büyük ilgi uyandırdı, kısa sürede birçok dile çevrildi. Önemli arkeolojik keşifleri sürükleyici bir üslupla ve herkesin anlayacağı rahat bir dille anlatması, kitaba "arkeolojinin romanı" olarak ün kazandırırken, arkeolojinin de kamuoyunda ilgi duyulan, sevilen bir bilim dalı haline gelmesinde büyük rol oynadı. 1946-1949 arasında *Die Welt* gazetesinde redaktör, 1946-1952 arasında da Rowohlt Yayınevi'nde editör olarak çalıştı. Ceram bunun yanında, bir gençlik dergisi olan *Benjamin*'de ve Kuzey Alman Radyosu gece yayınlarında da görev aldı. 1954'te ülkesini terkederek ABD'nin Woodstock kentine yerleşti, çalışmalarını burada sürdürdü. Kitapları yirmiden çok dile çevrildi ve birçok kez basıldı. Ceram 1971'de Almanya'ya geri döndü, kısa bir süre sonra da orada öldü.

◄ *Etkisi*

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Götter, Gräber und Gelehrte*, 1945-1949, (Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler); *Götter, Gräber und Gelehrte im Bild*, 1957, ("Resimlerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler"); *Provokatorische Notizen*, 1960, ("Kışkırtıcı Notlar"); *Eine Archaologie des Kinos*, 1965, ("Sinemanın Arkeolojisi"); *Ruhmestaten der Archäologie-Götter, Graber und Gelehrte in Dokumenten*, 1965, ("Arkeolojiye Onur Kazandıran Olaylar, Belgelerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler"); *Enge Schlucht und Schwarzer Berg*, 1966, ("Tanrılar'ın Vatanı Anadolu"); *Der erste Amerikaner*, 1972, ("İlk Amerikalı"). **Film:** *Auf den Spuren der Antike*, 1961, ("Antik Çağ'ın İzinde").

CERİR
(? -733)

Arap, şair. Emeviler döneminin üç ünlü yergi şairinden biridir.

Cerir b.Atiye el-Hatafa, Necd'in güneydoğusunda Yemame'de doğdu ve orada öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Temim kabilesinin Yerbu aşiretindendir.

Emevi halifesi Muaviye zamanında (661-680) üne kavuşup halkın büyük sevgisini kazandı.

684'te Yerbu aşiretinin kolu olan Beni Züheyl ile Temim soyundan Mücaşiler arasında anlaşmazlık başgösterince Cerir, kabilesinin şerefini korumak için Mücaşiler'in ünlü şairi Ferazdak ile yergi savaşına girişti. Karşılıklı yergileri büyük boyutlara vardı. Çıkan olaylar üzerine Basra'nın yerel yönetimi duruma el koymak zorunda kaldı.

Cerir, Irak valisi Haccac b. Yusuf'a armağan ettiği kasideleriyle rahat bir yaşam sürdü. Haccac'ın yardımıyla Halife Abdülmelik'in (685-705) sarayına girdi. Halife ünlü şair Ahtal'a Cerir'e karşı şiirler yazdırdı. Halife Ömer b. Abdülaziz (717-720) tahta geçtikten sonra iki şair rakip haline geldi. Yaşamları boyunca biribirleriyle yergileştiler. Cerir, kesin olmamakla beraber Yemame'de Ferazdak'dan kısa bir süre sonra öldü.

Divan'ı, kaside, mersiye ve yergilerden oluşur. *Naka'id* (dişi develer) adlı yapıtında Ferazdak'la, *Hicviyeler*'de ise Ahtal ile yaptığı yergileşmeler yer alır.

Cerir şiirlerinde tam bir bedevi özelliği gösterir. Yergileri yanında kasideleri, medhiyeleri ve güzel mersiyeleri vardır. Ferazdak ve Ahtal'la birlikte Emeviler döneminin üç büyük yergi şairinden biridir.

İspanya'dan ayrılışı

• **YAPITLAR** (başlıca): *Divan*, (ö.s.), 1895; *Naqa'id Garir wal-Farazdaq*, (ö.s.), A.A. Bevan (yay.), 3 cilt, 1905-1907; *Hicviyeler*, (Bayezid Devlet Kütüphanesi, No. 5471).

• **BAKINIZ:** FERAZDAK, HACCAC.

Miguel de Cervantes

CERVANTES, Miguel de
(1547-1616)

İspanyol, yazar. *Don Quijote* adlı yapıtıyla romanın babası olarak anılır.

Madrid yakınlarında Alcala de Henares kasabasında doğdu, 19 Nisan 1616'da öldü. Bir sağlık memuru olan Rodrigo de Cervantes ile Leonor de Cortinas'ın yedi çocuğundan biriydi. Küçük yaşta yoksulluk, borç ve borç yüzünden hapse atılma gibi yaşam gerçekleriyle yüz yüze geldi. Babası hapisten çıkınca, 1561'de ailece Madrid'e taşındılar. Aynı yıl Kral II. Philip, Madrid'i başkent olarak seçti. Böylece, Miguel de Cervantes, resmi ve düzenli bir eğitimden yoksun kalmakla birlikte, İspanya'nın başkentinde kendi kendini yetiştirmek olanağını buldu. Kısa bir süre okula bile gitti. Kral Philip'in üçüncü karısı Valois'lı Elizabeth'in genç yaşta ölmesi üzerine yazdığı bir şiirle ilk kez 1569'da küçük bir çevrede dikkati çekti. Şiir okul dergisinde basıldı, derginin editörü ise Hümanizma'nın son temsilcilerinden ve Erasmus'un öğrencisi Juan Lopez de Hoyos'du. Şiiri sunan yazısında ondan iki kez "sevgili öğrencim" diye söz etmesi, bu öğretmenin Cervantes'le ilgilenmekte olduğunu gösterir. Bu ilgi sonradan *Don Quijote*'nin (Don Kişot) ana temasını belirleyecektir.

Ya yolculuk merakından, ya da bir kavgadan ötürü hapse mahkûm olması yüzünden (bu mahkûmiyetin bir isim benzerliğinden ibaret olup olmadığı henüz saptanamamıştır) Cervantes, 1569'dan sonra, İtalya'ya gitti.Bu sırada, Kıbrıs'ı fetheden Osmanlılar'a karşı, Papa V. Pius'un çağrısıyla büyük bir Haçlı Seferi düzenlenmekteydi. Çağrıya yalnızca Venedik ve İspanya olumlu cevap verdi. II. Philip'in kardeşi Don John, Haçlı ordularının komutanlığına getirildi. Cervantes hemen Napoli'ye giderek orduya yazıldı. Büyük Haçlı Donanması Ekim 1571'de Lepanto Savaşı'nı kazandı. Bu savaşta Cervantes tam bir kahraman gibi çarpıştı. Savaşın en kızgın anlarında hep ön saflardaydı ve sonunda göğsünden aldığı iki ağır yaranın yanı sıra sol elini de kaybetti. Don John komutasındaki Haçlı Donanması'nda, daha sonra, kardeşi Rodrigo da yanında olmak üzere iki kez daha savaştı. Sonunda Madrid'e dönmeye karar veren Cervantes, Don John'dan aldığı tavsiye mektuplarıyla yola çıktı, ama ülkesine dönerken Cezayir'deki Türk korsanların eline düştü. Tavsiye mektupları yüzünden çok önemli bir kişi olduğuna karar verilince, serbest bırakılması için istenen fidye de o kadar yüksek oldu. Bu paranın sağlandığı 1580 yılına değin, birkaç başarısız kaçma girişimine karşın, Cervantes, Cezayir Beyi Hasan'ın tutsağı olarak kaldı.

İstenen 2500 düka ailesince sağlanınca hemen Madrid'e döndü. Tutsaklığı sırasında onu önemli kişi yapıp fidyesini yükselten tavsiye mektupları Madrid'de pek işe yaramadı ve Cervantes de birçok kahraman gibi savaş sonrası unutuluşunu yaşadı. İyi bir memuriyete atanmamanın düş kırıklığı içinde yazarlığa başladı. Kendi ifadesine göre bu devrede yirmi-otuz kadar oyun yazdı. Bu dönem oyunlarından bugün yalnızca *El trato de Argel* ile *La Numancia*'nın metinleri vardır. 1584'te pastoral bir romans bastırmak üzere izin aldı ve ikinci bölümünü hiçbir zaman tamamlamadığı *La Galatea* adlı pastoral romansını yazdı. *Don Kişot*'daki ünlü kitap yakma sahnesinde yakmaya kıyamadığı kitap budur.

1584'te kendisinden 18 yaş küçük Catalina de Salaza ile evlendi. İki yıl sonra Ana Franca adlı bir kadından İsabel adlı evlilik dışı bir kızı oldu. Babasının ölümünden sonra ise, annesi, kızkardeşleri, yeğenleri, kendi kızı ve karısından oluşan büyük bir

ailenin reisi oldu. *La Galatea*'nın basımından kazandığı para ailesini geçindirmeye yetmeyince 1587'de Seville'e iş aramaya gitti. Orada İspanyol donanmasının İngilizler'le savaş hazırlığı içinde bulunduğu sürede ambar memuru olarak çalıştı. Donanmanın yenilgisinden sonra da vergi memurluğu yaptı. On beş yıl çalıştığı bu işte bir kez hesap defterlerini iyi tutamadığı ve açık verdiği için, bir kez de karşılıksız senet yazdığı için hapse girdi. Parasal yönden büyük sıkıntılarla geçen bu yıllar onun yazar olarak da en verimsiz yıllarıdır. Ama hapiste olduğu sırada (1597 yılı olarak tahmin ediliyor) yazmayı planladığı bir oyunun konusu onu bir türlü bırakmıyordu. Beyni şövalye romanları okuya okuya sulanmış bir delinin öyküsü. Bu konuyu ilk düşündüğünde elli yaşında olduğunu söyler. Ama oyunun romanlaşması ve *Don Kişot*'un yayım tarihi Ocak 1605'tir. Kitap bir anda büyük bir başarıya ulaştı. Yayımlanmasından hemen birkaç hafta sonra üç kez kaçak baskısı yapıldı. 1605-1610 arasında ise kitabın baskısı altıya ulaştı. Ama bu kitap da Cervantes'i para sıkıntısından kurtarmaya yetmedi. *Don Kişot*'un Birinci Bölümü'nü Lemos Kontu'na ithaf edip onun koruyuculuğuna girene kadar bu durum değişmedi. Bundan sonra hızlı bir tempoyla yazmaya koyuldu. 1613'te on iki öyküden oluşan *Novelas ejamplares* ("İbret Öyküleri") basıldı. Cervantes bu derlemesiyle İspanya'da gerçekçi, öğretici kısa öyküyü ilk yazan yazar olarak övünür. *Novelas ejamplares*'de eskiyle yeni karışıktır, bir yandan romans türünden öykülere, öte yandan pikaresk türünden serüvenlere yer verilir. Bu derlemede de delilik teması önemli bir yer tutar ve birkaç öykünün motifini oluşturur.

1614'te *Viaje del Parnaso* adlı bir yergi şiiri yazdı. 1615'te *Don Kişot*'un İkinci Bölümü'nü tamamladı. Son yapıtı olan *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*'nın ("Persiles ve Sigismunda'nın Seyahatleri") yayımlanışını göremeden öldü.

Zamanında herkesin gülmekten katılarak okuduğu *Don Kişot*'un güldürücü tek yanı Don Quijote'nin delice serüvenleriydi. Delilik temasının Rönesans'ta özel bir yeri vardı. Erasmus'un *Deliliğe Övgü* kitabı yüz yıla yakın bir zamandır bilinmekteydi.

Orta Çağ'da delilik, aptallık, cahillik ve meczupluğu içerirdi. Bu delilerin bir kısmı "doğuştan deli" denen, günlük yaşamda sık sık rastlanan, her kasabanın ya da köyün delisiydi. Bir de asilleri eğlendirmek için deli rolü oynayan "sahte deliler" vardı ki bunlar da edebiyatta soytarı diye bilinirdi. Rönesans edebiyatının önemli bir kişisi olan bu "sahte deliler" soytarılığı da aşarak bu dönemin bilge-delileri oldular. Bu eksik akıllıların kafası bir körük gibi boş düşünüldüğünden, Latince'de körük anlamına gelen *follem, follis* kelimesinin kökünden türemiş olarak bunlara da *fou* ya da *fool* deniyordu. Cezai ehliyeti olmayan bu yaratıklar toplumun acıdığı, alay ettiği, kulağını çektiği, bazı bazı da saydığı yaratıklardı, çünkü doğuştan çocuksulukları, doğal davranışları, hiçbir etikete uymayışlarıyla, zaman zaman herkesin korktuğu doğruları söylemeye cesaret edebiliyorlardı. Orta Çağ'ın tutucu, ezici, bu dünyaya ait zevkleri yasaklayıcı ve yadsıyıcı yargılarına rağmen bu deliler salt doğallıklarıyla bu cendereyi kırabiliyorlardı. Çok önemli bir geçiş dönemi olan Rönesans'ta ise bilge-

EL INGENIOSO
HIDALGO DON QVI-
XOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Cervantes
Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR,
Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos.
Año. 1605.
CON PRIVILEGIO,
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.
Vendese en casa de Francisco de Robles, libraro del Rey nro señor.

"Don Kişot"un orijinal basımı

delinin işlevi doğrudan doğruya putları yıkmak, kabul edilmiş değerleri sorgulamak ve eleştirmekti. Bu bilge-deliyi ilk kez Erasmus *Deliliğe Övgü* kitabında, bir bilge-delinin ağzından, Stultitia'dan sundu. Bu sunuşuyla da deliliği bir deliye övdürerek öyle bir anlam çıkmazı yarattı ki neyin delilik, neyin akıllılık olduğuna karar verebilme ölçütünü ortadan kaldırdı. Gerek Rabelais'nin Panurge'u, gerek Shakespeare'in Falstaff'ı, gerekse Erasmus'un Stultitia'sı canlı, neşeli, yaşam dolu soytarılardır. Kurallara karşı içtenliği, dünya nimetlerini yadsımaya karşı, yemeyi, içmeyi ve eğlenmeyi ölüme karşı yaşamı savunurlar. Cervantes'in *Don Kişot*'unda ilk bakışta bilge-deli, pragmatizmi ve yaşama bağlılığı ve açıkgözlülüğüyle soytarı Sançe Panza gibi görünmektedir. Ama çağ öyle değişmiştir ki, çoğunluk Sançe'nun değerlerini benimsediği için Sançe'nun eleştirici işlevi yok olmuştur. Bilge-deliliği işlevini eskiyi yeniden yaratmaya azmetmiş, kendini şövalyelik kurallarına ve adalete adamış, yemeden, içmeden, iskelet gibi atı ve çökmüş avurtlarıyla Don Kişot yüklenmiştir. Cervantes çağının İspanya'sına bilge-delilik bakış açısından bakabilmek için Don Kişot ve Sançe Panza'yı bölünmez bir bütün olarak yaratmıştır.

Rönesans edebiyatında deli ve soytarı tipi

Don Kişot ve Sançe Panza karşıtlığı

Modern romanın ilk örneği sayılan *Don Kişot*'u Cervantes şövalye romanlarıyla alay etmek için yazmaya koyulmuştu. Gerçekten de 17. yy'da artık Avrupa'da feodalizm çöküp ticari kapitalizm gelişirken İspanya feodalizmin son kalesi konumuyla çağına ters düşüyordu. Bu terslikle Cervantes, Don Kişot ve uşağı Sançe Panza karşıtlığıyla alay ediyordu. Sançe Panza gününün adamıydı: Maddi, gerçekçi,

Romans'tan Romana doğru

gözlemci, bencil ve tüccar. Don Kişot ise tam zıt özelliklerle bezenmişti: Maneviyatçı, idealist, cömert ve verici. Don Kişot geçmişin şiirsel diliyle, Sançe Panza ise günün tekerlemeleri ve yerel nesir diliyle konuşuyordu. Ancak kitap ilerledikçe ilk amacını, yani geçmişle alay etme amacını aştı. Don Kişot ve Sançe Panza kutuplaşması ise Sançe'nun giderek "Don Kişotlaşması" ve Don Kişot'un yer yer "Sançolaşması" kurgusuyla geçmişle o günün diyalektiğine dönüştü. İşte bu diyalektiğin geleceğe uzantısında Sançe'nun erişmeye çalıştığı orta sınıf ve Cervantes'in yaratmaya çalıştığı yeni yazın türü, yani roman vardı. Gerçekten de *Don Kişot*'da Cervantes devamlı bir yeni yazın türü arayışı içinde görülür. Genelde şövalye romanlarının alaylı bir parodisi olan bu yapıt, sık sık bu çerçeveden ayrılarak gününde geçerli bütün öbür türleri, yani epik parodisini, pastoral romansı, Latince yerine ulusal dilde yazılmış öyküyü, doğu öykülerini, Petrarca sonelerini, zamanın önemli konularından örnek hükümdar tartışmasını ve Gines de Pasamonte'nin yaşamında pikaresk öyküyü dener. Kitabın sonuna gelindiğinde Rönesans'ın bütün bu yazın türleri denenmiş ve tıpkı Don Kişot'un küflü ve tozlu zırhı, kartondan yapıştırma miğferi ve sıska atı Rozinante gibi bir kenara fırlatılmıştır. Bu arayış sonunda tam anlamıyla ilk roman ortaya çıkmış olmasa da, romana giden yol açılmıştır. Kitabın başındaki serüvenlerinden birinde Don Kişot cezalarını çekmeye giden bir grup suçlunun düşman tarafından tutsak alınmış mazlum insanlar olduğuna karar vererek onları kurtarmaya kalkar. Gardiyanlar bir deliyle karşı karşıya olduklarını anlayarak onu lafa tutmaya çalışırlar. Gines de Pasamonte, Don Kişot'a kendini tanıtır. Gines bu yapıtın *pikaro*'sudur ve bir de kitap yazmıştır. Don Kişot kitapla ilgilenir:

'Doğru söylüyor' dedi Gardiyan, 'kendi yaşamını yazdı, hem de ağzınıza layık yazdı ve kitabı da hapishanede 200 real'e rehin bıraktı.'

'Ve mutlaka kurtaracağım o kitabı,' dedi Gines, '200 real'e değil, 200 dükaya rehin olsa bile gene de kurtaracağım.'

'O kadar iyi mi?' diye sordu Don Kişot.

'O kadar iyi ki,' diye yanıtladı Gines, 'Lazarillo de Tormes'in ya da o biçimde yazılmış her şeyin çok sıkı durması gerekecek bir kez kitabım ortaya çıkınca.'

'E, peki, kitabının adı ne?' diye sordu Don Kişot,

'Gines de Pasamonte'nin Yaşamı,' diye yanıtladı kahramanımız.

'Bitti mi?' dedi Kon Kişot.

'Nasıl bitebilir?' diye tersledi öbürü, 'benim yaşamım bitmemişken.'

Don Kişot ile Gines de Pasamonte arasındaki bu küçük ama önemli diyalog romanın müjdecisidir. Çünkü gerek Ian Watt'ın roman kuramına, gerekse Erich Auerbach'ın gerçekçilik kuramına göre romanın doğuşunun koşullarını belirler: Bir kitabın kârlılık sağlayacak bir mal olduğuna işaret eder, gerçekliğin düşlenen değil, yaşanan ve gözlenen gerçeklik olduğunu savunur ve sıradan bir bireyi, Gines'i, kitabın başkişisi yapar.

Gerçekten de roman türü biçimini deneyime açık ve kalıplaşmamış bir söylemden alır. *Don Kişot*'da Cervantes'in mümkün bütün türleri denedikten sonra okura hiçbir türü zorla kabul ettirmeye çalışmaması, ölüm döşeğinde aklı başına gelip şövalyelik tutkusun-

Romans'tan Romana

Orta Çağ'ın yazın türü soyluların ve şövalyelerin kahramanlık ve aşk öykülerini anlatan romans türüydü. Cesaret, nezaket, cömertlik, soylu bir kadının uğruna tehlikeden kaçmayarak onun adını yüceltme, dindarlık, dürüstlük gibi şövalyelik özelliklerinin belirlendiği bu yazı türünde kişiler bireyden çok bu özelliklerin simgesi, olay örgüsü ise her zaman alegoriktir. Cervantes'in İspanya'sında da edebiyat yaşananı değil, düşleneni anlatan bir sanat olarak görülüyordu. Âşık olan genç bir yazarın pastoral romans, eskiye ve kahramanlığa meraklı olanların ise şövalye romanları yazmaları en doğal yönelişti. İspanya'da Cervantes'in çağında tiyatro da vardı, yalnız romansa göre hem daha az ilgi çekici, hem de daha az saygın bir türdü. Cervantes'in birkaç oyun yazmasına karşın, tiyatroya bağlılık ve saygınlık kazandıran yazar, çağdaşı ve rakibi Lope de Vega*'dır.

Sıradan adamın gerçekçi öyküleri ancak 15. yy'dan sonra edebiyata girdi. Bu tür öykülerin ilk örneği, yazarının bilinmediği ama gene İspanya'da 1553'te yazılmış Lazarillo de Tormes'dir. Lazarillo de Tormes acımasız bir dünyada kıvrılacak bir köşe, yiyecek bir lokma bulmaya çalışan, bunları bulmak için de hiçbir sahtekârlıktan kaçınmayan, işsiz, güçsüz, köksüz, kökensiz bir köylüdür. Lazarillo'nun köyden kente yolculuğundaki serüvenleri ona İspanya'nın her sınıf ve kesiminden kişileri tanıma olanağı sağlar ve bu kurgu içinde yazar çağının sosyolojik bir topografyasını verir. Lazarillo gibi işsiz güçsüz serserilere İspanyolca'da picaro dendiği için, bu tür öykülere de picaresque (pikaresk) denmiştir. Pikaresk, romansla roman arasındaki köprüyü oluşturur. 17. yy'dan 19. yy'a değin pikaresk türünün en ünlü örnekleri Thomas Nashe'in The Unfortunate Traveller or Jack Wilton'ı (1594), Grimmelshausen'in Simplicimus Simplicissimus'u (1669) ve LeSage*'ın Gil Blas de Santillane'ıdır (1715-1735).

18. yy'da hemen her romancının denediği pikaresk, 19. yy'da başkişisini işsiz güçsüz bir serseri yerine yükselmeye çalışan yoksul bir orta sınıf üyesine dönüştürmüş ve toplumun incelenmesinin yanı sıra bu yoksul delikanlının psikolojisini ve gelişimini de inceleyerek 19. yy romanını en klasik biçimine, Bildungsroman'a (gelişme ve bilinçlenme romanı) yolu açmıştır.

dan vazgeçerek Aziz Alanso Quijana olarak ölmeye razı olan Don Kişot'un alçakgönüllülüğüne benzer. "Mahzun Yüzlü Şövalye" Don Kişot, Alanso Quijana olarak ölür; ama okura daha yazılacak yüzlerce yaşam ve Gines de Pasamonte'ninki gibi bitmemiş yaşam öyküleri söz verir.

Don Kişot Albert Thibaudet tarafından "romanların romanı" olarak tarif edilmiştir. Gerçekten de İngiliz romanında 18. yy'dan yani romanın çıkışından 19. yy'a kadar *Don Kişot* tekrar tekrar uyarlanmıştır. Henry Fielding, *Don Quixote in England* ("Don Kişot İngiltere'de") adlı komedisinden sonra, *Joseph Andrews*'un ünlü papazı Adams'ı bir Don Kişot tipi olarak çizmiş ve bununla da yetinmeyerek kitabının tam başlığını *The History of the Adventures of Joseph Andrews and His Friend Mr. Abraham Adams, Written in Imitation of the Manner of Cervantes* ("Joseph Andrews ile Arkadaşı Mr. Abraham Adams'ın Serüvenlerinin Cervantes Üslubu Taklit Edilerek Yazılmış Öyküsü") olarak koymuştur (1742). İngiliz romanında diğer Don Kişot tiplerini Charlotte Lenox'un *The Female Quixote*'undaki ("Dişi Don Kişot") Arabella'da (1752), Laurence Sterne'in *Tristram Shandy*'sindeki Toby'de (1759-1767), Tobias Smollett'in *Sir Launcelott Greaves*'indeki Greaves'de (1760-1761), Richard Greaves'in *The Spiritual Quixote*'undaki ("Ruhani Don Kişot"), Wildgoose'da (1772), Jane Austen'ın *Northanger Abbey*'indeki Catherine Moreland'de (1818), Charles Dickens'ın *Hard Times*'ındaki ("Zor Zamanlar") Gradgrind'da (1854) ve *Pickwick Papers*'ındaki (Mister Pik Vik'in Maceraları) Pickwick'te (1837), George Meredith'in *Richard Feverel*'indeki Sir Austin'da (1859), Amerikan romanında ise Mark Twain'in *The Adventures of Huckleberry Finn*' indeki Huck Finn'de (1885) bulunabilir.

Fransız romanında Charles Sorel pastoral yaşama duyulan özentiyi *Le Berger extravagant*'da ("Kaçık Çoban") yererken Marivaux'un ilk romanlarından birinin *Le Don Quichotte Moderne* ("Modern Don Kişot") olduğu dikkati çeker. Romanda Modernizm'le beraber Don Kişot parodi kahramanlığından romantik bir kahramana dönüşmüştür. *Madame Bovary*'de Flaubert, Emma Bovary'nin Don Kişot'luğuyla hem alay eder, hem de acır, ama ne olursa olsun onu çıkarcı burjuva Homais'den daha hoşgörüyle yargılar; Tolstoy'un *Harp ve Sulh*'ünde eğer Prens Andrey Hamlet'e benziyorsa, Kont Pierre bir Don Kişot'tur. Don Kişot'luğun İsa'ya yakın yüceltilmesinin romanını ise Dostoyevski *Budala*'da Prens Mişkin tipinde yaratmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* (Don Kişot), I. Bölüm, 1605, II. Bölüm, 1615. **Öykü/Pastoral Romans:** *La Galatea*, 1585; *Novelas ejemplares*, 1613, ("İbret Öyküleri"); *Los trabajos de Persiles e Sigismunda*, 1617, ("Persiles ve Sigismunda'nın Seyahatleri"). **Oyun:** *La Numancia*, ty; *El trato de Argel*, ty; *Ocho comedias, y ocho entremenses nuevos*, 1615. **Şiir:** *Viaje del Parnaso*, 1614.

• **KAYNAKLAR:** A. Flores ve M.J. Benerdate (der), *Cervantes Across the Centuries*, 1947; G. Lukacs, *The Theory of the Novel*, 1978; L.Nelson Jr. (der), *Cervantes, A Collection of Critical Essays*, 1969; J. Ortega y Gasset, *Meditations on Quixote*, 1963; R. L. Predmore, *The World of Don Quixote*, 1967; E. C. Riley, *Cervantes Theory of the Novel*, 1962; L. Spitzer, "Linguistic Perspectivism in the Don Quijote", *Linguistics and Literary History* içinde, 1948. A. Thibaudet, *Le Liseur des romans*, 1925.

• **BAKINIZ:** LOPE DE VEGA.

CESALPINO, Andrea (1519-1603)

◄ *Avrupa edebiyatına etkisi*

İtalyan, hekim ve botanik bilgini. Bitki sınıflandırması ve kan dolaşımı üzerine öncü çalışmalar yapmıştır.

6 Haziran 1519'da Arezzo'da doğdu. 23 Şubat 1603'te Roma'da öldü. 1555'te Pisa Üniversitesi'nde, tıp öğrenimi sırasında birlikte çalıştığı L.Ghini'nin (1500-1556) yerine profesör ve botanik bahçesi müdürü oldu. 1592'de Papa VIII. Clement'in özel doktoru olarak Roma'ya gitti; Sapienza Üniversitesi'nde profesörlük yaptı.

Cesalpino hekimliğin yanı sıra botanik ve tıp araştırmalarıyla da uğraştı. Botanik alanındaki en önemli çalışması kendi dönemine değin alfabetik sıralamaya dayalı bitki sınıflandırmasına bilimsel ölçütler uygulamasıydı. Bitkileri meyve ve tohumlarının yapısal özelliklerine göre sınıflandıran Cesalpino, çalışmalarını 1583'te yayımladığı *De Plantis libri XVI*'da ("Bitkiler Üzerine On Altı Bölüm") topladı. Bitkilerin ruhu üzerine düşünceleri de dahil olmak üzere, Aristoteles felsefesinden esinlenen görüşlerini de içeren bu yapıtının ilk bölümünde, bitkilerin üreme organlarına göre sınıflandırılması konusu işlenir, on beş bölümünde de yaklaşık 1500 bitki incelenir. Bitki sınıflandırılmasında önemli çalışmaları olan T.P.de Tournefort (1656-1708), Linnaeus ve Jussieu, Cesalpino'nun yapıtından etkilenmişlerdir.

Cesalpino'nun 1580'de yayımladığı *Daemonum investigatio peripatetica*, ("Ruhlar Üzerine Devri Araştırma") adlı yapıtında ortaya attığı kan dolaşımı kuramı Harvey'den önce kan dolaşımını gözlediğini göstermektedir.

• **YAPITLAR (Başlıca):** *Quaestionum peripateticarum libri V*, 1571, ("Dolaşım Problemleri Üzerine Beş Bölüm"); *Daemonum investigatio peripatetica*, 1580, ("Ruhlar Üzerine Devri Araştırma"); *De plantis libri XVI*, 1583, ("Bitkiler Üzerine On Altı Bölüm").

• **KAYNAKLAR:** J. von Sachs, *History of Botany (1530-1860)*, 1890.

• **BAKINIZ:** JUSSIEU, LINNAEUS, THEOPHRASTOS.

CÉSAR
(1921)

Fransız, heykelci. Çeşitli malzemeleri bir araya getirerek yaptığı heykelleriyle ünlüdür.

César Baldaccini Marsilya'da doğdu. Marsilya ve Paris Güzel Sanatlar akademilerinde çamurla biçimlendirme, tahta ve taş oymacılığı öğrendi. 1952'den bu yana yaptığı metal heykelleriyle tanındı. Paris'te yaşamaktadır.

César'ın heykelleri çeşitli metallerin, artık parçaların bir araya getirilmesinden oluşur. *Assamblage* (düzenleme) adı verilen bu tür heykelciliğin etkisi, malzeme olarak kullanılan sanayi ürünlerinin ve bulunmuş eşyaların kendi yapılarından gelen özellikleri, bitmiş yapıtta da koruyabilmesine bağlıdır. César ise bu tür nesneleri, yapılarına dokunmadan bir araya getiren bir anlayış ile yetinmez. Onları kaynakla birleştirirken değişikliğe uğratır. Böylece gerçeküstü ve ürkütücü bir etki elde ederek çağdaş yaşantının yol açtığı yabancılaşma duygusunu yansıtacak bir imge yakalamayı amaçlar.

César 1960'ta sanat eleştirmeni Pierre Restang'ın kurduğu Nouveaux Réalistes (Yeni Gerçekçiler) grubuna katıldıktan sonra, eski otomobilleri elektrikli preslerle sıkıştırarak heykeller oluşturmaya başlamıştır. Bunları sanat yapıtı olarak sergilemesi büyük tepkilere yol açmıştır. 1967 de yaptığı *Başparmak* adlı dev boyutlu heykelinde ayrıntıya aşırı yer vermesi doğalcı (natüralist) bir eğilimi benimsediğini gösterir. Son çalışmaları eriyik durumundaki alüminyumun döküm sırasında birdenbire dondurulmasıyla elde edilen biçimlerden oluşan heykellerdir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kuş*, 1954; *Gran Düşes*, 1955-1956, Claude Bernard Galerisi, Paris; *Torso*, 1956, *Saint Denis Çıplağı*, 1956; *Sıkıştırılmış Otomobil*, 1960; *Başparmak*, 1967, *Büyük Genişleme*, 1967.

CÉSPEDES, Carlos Manuel De
(1819-1874)

Kübalı siyaset adamı. İspanyol yönetimine karşı Küba'nın bağımsızlığını ilan ederek cumhuriyet yönetimini kurdu.

18 Nisan 1819'da Bayoma'da doğdu, 27 Şubat 1874'te San Lorenzo'da öldü. Varlıklı bir toprak sahibinin oğluydu. 1834'te liseye devam edebilmek için Havana'ya gitti. Liseyi bitirdikten sonra Havana Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra İspanya'ya giderek, Barcelona Üniversitesi'nde hukuk dalında yüksek lisans, Madrid Üniversitesi'nde de aynı dalda doktora yaptı. İspanya'dayken diktatör Espartero'ya karşı mücadele eden Anayasacı Liberaller'e katıldı. Espartero'ya karşı başlatılan ayaklanma başarısızlığa uğrayınca ülkeyi terketmek zorunda kaldı. 1844'te Küba'ya geri dönen Céspedes bir süre avukatlık yaptıktan sonra iş yaşamına atıldı. Bu dönemde, İspanyol yönetimine karşı olan düşünceleri nedeniyle tutuklanarak Bayoma'ya sürgüne yollandı. Burada İspanyol yönetimine karşı bağımsızlık savaşının hazırlıklarına girişti ve yaşamının sonuna kadar Küba'nın bağımsızlığı için savaştı.

Céspedes'in, 10 Kasım 1868'de, tarihi Grita de Yara'yı yayımlayarak Küba'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle, 1878'e kadar sürecek olan On Yıl Savaşları başlamış oldu. Céspedes, Demajagua'daki plantasyonlardaçalışan köleleri serbest bıraktıktan sonra, bir bildiri yayımlayarak ayaklanmanın nedenlerini aşırı vergiler, yönetimdeki yozlaşma, siyasi ve dini özgürlüklerin olmaması olarak belirtti ve İspanya'dan tam bağımsız ve eşit oy hakkına sahip bir cumhuriyetin kurulmasını istedi. Ardından geçici bir hükümet kurarak ordu komutanı ve hükümet başkanı oldu.

İspanyol ordularıyla Kübalılar arasındaki kanlı savaşlar sürerken, milliyetçiler arasında köleliğin kaldırılması, tam bağımsızlık, ABD'ye bağlanma gibi konularda bölünmeler doğdu. Diğer yandan, Céspedes'in iktidarını mutlaklaştırması, bağımsızlıkçı güçler arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bunun üzerine Céspedes anayasal bir kurulun toplanması ve demokratik bir geçici hükümetin kurulması için harekete geçmek zorunda kaldı. Nisan 1869'da Guaimaro'da toplanan Anayasa Kurulu cumhuriyetçi bir hükümet biçimini öngören bir anayasa kabul etti ve yasama erki Temsilciler Meclisi'ne devredildi. Yeni meclis Céspedes'i cumhurbaşkanı, Manuel Quesada'yı başkomutan atadı.

Yeni meclisteki güç dengesi eski bir isyancı olan Ignacio Agramento'nun lehine, Céspedes'in aleyhine olmak üzere değişmişti. Agramento'nun yandaşları anayasanın, "Cumhuriyetin tüm vatandaşları mutlak olarak özgürdür" diyen maddesini yürürlüğe koyarak köleliği kaldırdılar. Bu sırada İspanyol ordularıyla yapılan savaşlarda bağımsızlıkçılar üst üste yenilgiye uğruyorlardı. Bu koşullar altında Céspedes'e duydukları güveni yitiren meclis üyeleri onu görevden uzaklaştırdılar. Temsilciler Meclisi, Kasım 1873'teki oturumda Céspedes'in yeniden başkanlığa getirilmesi önerisini reddetti ve başkanlığa Salvador Cisneros Betancourt getirildi. Kendisini yakalamaya çalışan İspanyol ordusundan kaçan Céspedes, Doğu Eyaleti'ndeki çiftliğine sığındı, İspanyol güçlerince sarılan çiftliğinde öldürüldü.

• BAKINIZ: BATISTA, ESTRADA DALMA, MARTI.

CETSHVAYO
(1826-1884)

Zulu kralı. 1879'da İngiltere'ye yenilmesi ile Zulu Krallığı parçalanmıştır.

1826'da Zululand'daki (şimdiki Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bir bölge) Eshove'de doğdu, 8 Şubat 1884'te aynı yerde öldü. Zulu Kralı Mpande'nin ilk karısından olan en büyük oğlu ve Zulu kralları Shaka (Şaka) ve Dingane'nin yeğenidir. On iki yaşından başlayarak Avrupalılar'a karşı yürütülen savaşlara katıldı. 1853-1854'te Svaziler'le yapılan savaşlarda kendini göstererek Usutu kabilesinin güvenini kazandı.

Babası daha ölmeden, Cetshvayo, Zululand'ın gerçek yöneticisi oldu. Kardeşlerinin altısını öldürttü. ikisini de ülkeyi terketmek zorunda bıraktı. 1873'te Mpande ölünce Cetshvayo kabile gelenekleri gereğince kral ilan edildi. Bunu, İngiltere'nin Natal'daki yerel işlerden sorumlu sekreterinin Cetshvayo'ya taç giydirmesi töreni izledi.

Cetshvayo kral olduktan sonra ilkin 40.000 kişilik ordusunu disiplin altına aldı. Ardından ülkesi ile beyaz komşuları arasındaki sorunları çözmeye çalıştı. Güney Afrika'da bir konfederasyon kurma amacında olan İngilizler, 1877'de Transvaal'i İngiltere'ye bağlamışlardı. 1878'de Zulular ile Transvaal arasında sınır çatışmaları başlayınca Cetshvayo, Natal'daki İngilizler'in bir komisyon kurarak konuyla ilgili soruşturma yapmasına izin verdi. Soruşturmada Zulular'ın haklı olduğu ortaya çıkınca İngiliz Başkomiser Frere, Zululand'a verilecek bir ödünün İngiltere'nin Güney Afrika Konfederasyonu davasını tehlikeye düşüreceğini düşündü. Aralık 1878'de Cetshvayo'ya ordularını dağıtması için bir uyarı yaptı. Buna yanıt alamayınca İngiliz askeri güçleri Ocak 1879'da Zululand'a girerek Zulu Savaşı'nı başlattılar ve Temmuz 1879'da Cetshvayo'yu yendiler. Cetshvayo 28 Ağustos'ta tutsak edildi. 1 Eylül'de bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereğince Zululand birbirinden ayrı 13 krallığa bölündü.

Cetshvayo daha sonra Londra'ya giderek görüşmeler yaptı. 1883'te yeniden kral ilan edildi ve küçük bir yöreyi yönetmeye başladı. Bu duruma bir yandan yerel şefler, diğer yandan Usutu kabilesi karşı çıktı. Kabileler ve yerel şefler ile arasında başlayan savaşların sonunda Cetshvayo yenik düştü ve İngilizler'in denetiminde kalan Eshove'ye sığındı ve burada öldü.

• BAKINIZ: ŞAKA.

CEVDET KUDRET

Bak. KUDRET, Cevdet.

Cevdet Paşa

CEVDET PAŞA
(1823-1895)

Osmanlı tarihçi ve hukukçu. 1774-1826 arasını kapsayan bir Osmanlı tarihi yazmış, Mecelle'nin hazırlanmasında büyük rol oynamıştır.

Ahmed Cevdet Paşa, 27 Mart 1823'te Lofça'da (bugün Bulgaristan'da) doğdu, 27 Mayıs 1895'te İstanbul'da öldü. İlköğrenimini Lofça'da yaptıktan sonra, 1839'da İstanbul'a gelerek Fatih'deki Papasoğlu Medresesi'ne girdi. Bir yandan da dönemin ünlü bilginlerinden özel dersler aldı. Medrese öğrenimini 1844'te bitirerek Premedi kazası (bugün Arnavutluk'ta) kadılığına atandı. 1845'te İstanbul ruûsu olarak müderris oldu.

Cevdet Paşa'nın devlet görevlerinde hızla yükselmesi 1846'da başlar. Bu yıl, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın yanında görevlendirildi, 1848'de Bükreş'e gönderildiğinde burada Fuad Paşa ile tanıştı. Bu tanışma ilerde verimli bir işbirliğine dönüştü. 1850'de Meclis-i Maarif üyeliği ile birlikte Darü'l-Muallim'in müdürlüğüne atandı. 1851'de yeni kurulan Encümen-i Dâniş üyeliğine getirildi. Bu kurulca Osmanlı Devleti'nin 1774'ten sonraki tarihini yazmakla görevlendirildi.

Tarihinin ilk üç cildini tamamladığı 1855'te vakanüvisliğe atandı. İlmiye sınıfıyla da bağını sürdürdüğünden 1856'da Galata Mollası oldu. 1857'de Mekke payesini aldı. Aynı yıl Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliğine getirilince, önde gelen devlet adamları arasına katıldı, en önemli eseri olan Mecelle'nin hazırlıklarına da bu dönemde başladı. Kendisine 1858'de vezirlik ve Vidin valiliği önerilmesine karşın, sivil rütbe istemeyerek İlmiye sınıfına bağlı kalacağını açıkladı. Öte yandan başta şeyhülislamlar olmak üzere bu sınıfın önde gelenleri fiilen ilmiye görevinde bulunmadığı gerekçesiyle yükselmesini sürekli engelliyorlardı.

Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile çıktığı Rumeli gezisinde onun takdirini ve güvenini kazanarak 1861'de İstanbul payesine yükseldi. Aynı yıl,

Meclis-i Âli-i Tanzimat ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı. Yine aynı yıl geniş yetkilerle ve olağanüstü komiser olarak İşkodra'da meydana gelen olayları yatıştırmak ve yörede gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlendirildi. 1862'de Anadolu kazaskerliğine yükselerek, Bosna Hersek müfettişliğine atandı. Bir yıldan fazla süren bu görevi sırasında yörede önemli hukuki ve idari düzenlemeler yaptı.

Hukukçuluğu

Bu görevden dönüşünde Meclis-i Vâlâ'daki görevini sürdürdü. 1865'te Adana, Gaziantep, Hatay ve Maraş yöresinde sürüp giden huzursuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla kurulan Fırka-i İslahiye'ye olağanüstü komiser olarak atandı. Fırka-i İslahiye, yörede yaygın olan göçebe aşiretleri toplumda yerleştirmeye çalıştı ve birtakım reformlar gerçekleştirdi.

Mecelle'nin hazırlanması

İlmiye sınıfından daha fazla yükselemeyeceğini anlayınca 1866'da vezirliği kabul etti ve vakanüvislikten de ayrıldı. Aynı yıl Halep valiliğine atandı. 1868'te yeni kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına getirilince İstanbul'a döndü. Bu görevde iken adalet örgütünü yeniden düzenlemeye çalıştı. En önemlisi de bu kuruldan Mecelle'nin yazılması kararını çıkarttı. İki yıl içinde Mecelle'nin ilk dört kitabını hazırlamışken kısa bir süre için Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine atandı. Yokluğunda hazırlanan beşinci ve özellikle altıncı kitabın büyük eleştirilere uğraması üzerine, 1871'de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığı ile birlikte yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığına getirildi. Bundan sonra kısa aralıklarla çeşitli görevlere atanmasına karşın yazımın bitimine değin Mecelle Cemiyeti ile bağını kesmedi.

Mahmud Nedim Paşa'nın 1871'deki kısa süren sadrazamlığında görevden alındı ama yerine geçen Midhat Paşa, Cevdet Paşa'yı yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığına getirdi. Ocak 1873'te Şura-yı Devlet üyeliğine, Şubat 1873'te evkaf nazırlığına, Nisan 1873'te de maarif nazırlığına atandı. Nisan 1874'te Şura-yı Devlet başkan yardımcılığına getirildi. Kasım 1874'te Yanya valiliğine atandı. Haziran 1875'te yeniden maarif nazırı, Kasım 1875'te de adliye nazırı oldu. Ancak yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yla anlaşamadığından Nisan 1876'da Suriye valiliğine atandı. Henüz görev yerine gitmeden sadrazam değişince yeni hükümette üçüncü kez maarif nazırlığına getirildi.

II.Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra Kasım 1876'da adliye nazırı olarak, Kanun-ı Esasi'nin hazırlık çalışmalarına katıldı. Ardından dahiliye nazırlığına, Aralık 1877'de evkaf nazırlığına, Şubat 1878'de de Suriye valiliğine atandı. Kasım 1878'de bu görevden alındıktan kısa bir süre sonra ticaret nazırlığına getirildi, Ekim 1879'da da yeniden adliye nazırı oldu. Midhat Paşa'nın yargılanması, Hukuk Mektebi'nin açılması gibi önemli olaylar da bu görev dönemine rastlar. Kasım 1882'de ayrıldığı adliye nazırlığına, Haziran 1886'da yeniden getirildi. Dört yıla yakın bir süre görev yaptıktan sonra Mayıs 1890'da istifa etti. Bundan sonra nazırlık görevi kabul etmedi ve ölümüne değin bir çeşit danışma kurulu niteliğindeki Mecâlis-i Âliye üyeliğinde bulundu.

Tarihçiliği

Cevdet Paşa, II.Mahmud, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid dönemlerini kapsayan uzun yaşamı boyunca getirildiği resmi görevlerde yalnızca bir uygulayıcı, bir yürütücü olmamış, başında bulunduğu örgütleri yeniden düzenleme, bunları hukuki temellere oturtma yolunda ciddi ve başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu bakımdan tarihçi, dilci, eğitimci, hukukçu kişiliğinin ilk etkin çabaları hukuk alanında görülür.

1856'da dış ticaret işlemleri düzenlemeyi amaçlayan Metn-i Metin komisyonu üyeliğine getirildikten sonra hukuk sorunlarıyla daha çok ilgilenmeye başladı. 1857'de katıldığı Meclis-i Ali-i Tanzimat'ta çalışmaları daha da derinleşti. Bu dönemde hazırlanmasına katıldığı yasalar arasında Ceza ve Arazi Kanunnamesi ile Tapu Nizamnamesi sayılabilir. Bu arada o güne kadar çıkarılmış yasa, tüzük ve yönetmeliklerin ilk kez bir araya getirilip 1863'te Düstur adı altında yayımlanmasını sağladı. 1868'de getirildiği Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisliği görevinde ise divanın görev ve yetkilerini yeniden düzenledi. Temyiz ve İstinaf mahkemelerinin temelini attı.

Bu dönemde giriştiği en büyük iş kuşkusuz Mecelle'nin hazırlanmaya başlanmasıdır. Tanzimat'la başlayan Batı yasalarını çeviri ya da uyarlama yoluyla alma eğilimi o dönemde de büyük tepkilere yol açmıştı. Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu grup, Batı yasalarının Osmanlı toplumuna uygunluğunu şüpheyle karşılıyordu. Gerçi bu arada birçok yasa (ceza ve ticaret yasaları gibi) çevrilip uygulamaya konulmuştu ama, yeni düzenlemeler bekleyen birçok alan da boştu. Âli Paşa'nın özellikle Medeni Hukuk alanındaki boşluğu, Fransa Medeni Kanunu'nun çevrilip uygulamaya konulmasıyla giderilebileceği yolundaki önerisi büyük tepkilere yol açtı. Şirvanizade Rüşdü Paşa, Fuad Paşa ve Cevdet Paşa'nın başını çektiği grup, buna karşı, toplumun geleneklerine uygun bir medeni kanunun kaleme alınabileceğini savunarak bunu kabul ettirdiler.

İslam Hukuku tarihinin ilk kanunlaştırma (tedvin-codification) hareketi olan Mecelle böyle bir tartışma sonunda ortaya çıktı. Cevdet Paşa'nın başkanlığında dönemin 14 hukuk bilgininden oluşan Mecelle Cemiyeti, 1868'den 1876'ya değin süren çalışmalar sonunda Mecelle'yi oluşturan 16 kitabı hazırlayıp yayımladı. Bu 16 kitap, Medeni Hukuk kurallarının tümünü kapsamaz, büyük ölçüde Borçlar ve Yargılama Usulü Hukuku ile ilgili kurallara yer verir. Ayrıca İslam Hukuku'na dayanmasına karşın şer'i mahkemelerce değil nizamiye mahkemelerince uygulanmıştır. Geride kalan bölümlerin sonradan hazırlanması öngörülmüşse de 1917'de çıkan Hukuk-ı Aile Kararnamesi hariç bu hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir.

Cevdet Paşa'nın ikinci önemli yanı tarihçiliğidir. Encümen-i Dâniş'çe görevlendirildiği 1851'den ölümüne değin tarih konusundaki çalışmaları hep sürmüştür.

En ünlü eseri olan *Tarih-i Cevdet*, 1774-1826 arasını kapsayan bir Osmanlı tarihidir. Eserin yazımında Doğu ve Osmanlı kaynakları kadar Batı kaynaklarını da kullandığını söylemekte ise de kaynaklar bölümünde bunu doğrulayacak izler yoktur. Ancak tarihin gereğini ve önemini açıklamaya çalıştığı giriş bölümünde Buckle, Michelet ve Montesquieu gibi tarihçi ve düşünürlerin etkisini görmek mümkündür. Dil ve uslûp bakımından, geleneksel tarih yazımı

ile Tanzimat nesrinin yeni bir bireşimi görünümündedir. Geleneksel Osmanlı tarihçileri gibi olayları yıl yıl anlatır, güçlü seci ve tahkiye örnekleri verir. Yer yer giriştiği neden-sonuç ilişkisi ile ilgili açıklamalarda, yorumlarda ise büyük ölçüde İbn Haldun'un etkisi görülür.

Cevdet Paşa'ya göre tarih bugünü aydınlatan geçmiştir. Tarihçinin görevi olayları belli bir tarih dilimi içerisine oturtarak nedenlerini ve sonuçlarını araştırmaktır. Toplumlar da sürekli değişme halindedirler. Değişime uymayan toplum çöker. Toplumların yükselmesi ve sağlıklı olarak değişmesi aralarındaki asabiyet'e (dayanışma) bağlıdır. Uygarlık, Tanzimatçılar'ın öngördüğü gibi ulaşılmaya çalışılacak bir ideal değil, her toplumun ulaştığı ya da ulaşacağı bir aşamadır. Uygarlıklar biribirinin mirasçısı olarak gelişir ve hiçbir zaman ölümsüz değildir.

Tarih-i Cevdet'ten başka vakanüvisliği döneminde kaleme aldığı *Tezâkir* adlı yapıtı ile II.Abdülhamid'in isteği üzerine yazdığı *Maruzât* da önemlidir. *Tezakir-i Cevdet*, 1839-1872 arasını kapsar. 40 cüze ayrılmış yapıtın sonunda Cevdet Paşa'nın özyaşamöyküsü yer alır. 5 cüzden oluşan *Maruzât* ise, 1839-1876 arasında meydana gelen önemli siyasi olayların bir tahlili ve değerlendirilmesi niteliğindedir. I. cüzü kayıptır. Cevdet Paşa ayrıca, özellikle halk için *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* adlı klasik bir İslam tarihi de kaleme almıştır.

Dilcilik alanında daha çok öğretime yönelik çabalar harcayan Cevdet Paşa, bu amaçla Fuad Paşa ile birlikte *Kavaid-i Osmaniye* adlı gramer kitabını yazmıştır. Osmanlıca'nın üç dilden oluştuğunu ilk kez açıklayan ve buna göre yazılan kitap, uzun yıllar tüm gramer kitaplarına örneklik etmiştir. Okumayazmanın yaygınlaşması için dilde sadeleşmenin gereğine inandıktan sonra Cevdet Paşa, kendi kitaplarında da bu gereğe uymaya çalışmıştır.

Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin en etkin devlet ve fikir adamlarındandır. Tanzimat Batıcılığı ile geleneğe bağlılığı uzlaştırmaya çalışmış, taklitçilik ve aktarmacılık yerine muhafazakâr bir reformculuğu savunmuştur. Avrupa karşısında sürekli eziklik duyan Tanzimat aydınlarına İslamiyet'in ve Osmanlı Devleti'nin de birçok üstün yanları olduğunu göstermeye çalışarak yeni bir sentez aramanın gereğine işaret etmiş, bunun bazı örneklerini de vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Medhal-i Kavaid*, 1852; *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt, 1855-1884; *Beyanü'l-Unvan*, 1857; *Malumat-ı Nafia*, 1862; *Kavaid-i Osmaniye*, 1864; *Takvimü'l-Edvar*, 1870; *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 6 kitap, 1874-1889; *Miyar-ı Sedad*, 1876; *Adab-ı Sedad*, 1877; *Belagat-ı Osmaniye*, 1881; *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 1890; *Tezâkir*, (ö.s.), C.Baysun (yay), 4 kitap, 1953-1967; *Maruzât*, (ö.s.), Y.Halaçoğlu (yay), 1980.

• KAYNAKLAR: C.Baysun, "Cevdet Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, XI, 1953; N.Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, 1916; B.Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; E.Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 1946; Ü. Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, 1975; O.Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, 1973; A.H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1967; M.H.Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, 1940; H.V.Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, 1940.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II, FUAD PAŞA, MİDHAT PAŞA.

CEVRİ
(? -1654)

Osmanlı Divan şairi, hattat. 17. yy'ın önde gelen şairlerindendir.

İbrahim Cevri Çelebi İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Kaynaklar iyi bir öğrenim gördüğünü belirtir. Geçimini hattatlıkla sağladı. Hat sanatını Yenikapı Mevlevihanesi'nde Abdi Dede'den öğrendi. Talik ve talik kırması yazıda büyük başarı gösterdi. Mevlevi tarikatına girerek mesnevi şârihi Ankaralı İsmail Rüsuhi Dede'ye bağlandı.

Cevri Çelebi *Divan*'ını sağlığında düzenlemiştir. En zengin nüsha kendi el yazısıyladır ve Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde No: 1286'dadır. *Divan*'ın bir özelliği içinde tevhid ve münacaatların olmayışıdır. Tarihler bölümünde devrinin çeşitli olaylarını saptayan dörtlükler vardır. İstanbul'un cami, tekke, çeşme, köprü, han, hamam, köşk gibi yapılarının canlı tanımları bu tarih dizelerinde görülür. *Selimnâme* adlı yapıtını Bitlisli Şükrî'nin 1523'te yazdığı *Selimnâme* adlı mesnevisinden yararlanarak 1627'de yazmıştır. 4300 beyitten fazladır. Yapıt Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği zamanından başlayarak önce Gürcüler'le sonra babası ve kardeşleri ile olan mücadelelerini; tahta çıktıktan sonra Safeviler ve Memlukler'le giriştiği savaşları konu edinir. Yavuz'un menkıbeleşmiş yaşamöyküsüdür. *Aynü'l-Füyûz* adlı yapıtı, Yusuf Sineçak Dede'nin *Cezire-i Mesnevi* adlı yapıtının şerhidir. Yusuf Sineçak'ın mesneviden anlam bütünlüğünü gözeterek seçtiği beyitlere beş Türkçe beyit ekleyerek şerhetmiştir. *Hall-i Tahkikat*, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin mesnevisinden seçtiği kırk beyte beşer beyit ekleyerek meydana getirdiği bir terkib-i bend'dir. *Hilye-i Ciharyar-ı Güzîn*, Hakanî Mehmed Bey'in *Hilye*'sinden esinlenerek yazdığı 145 beyitlik bir mesnevidir. Yapıt münacaat, naat ve girişten sonra dört halifenin niteliklerini sayar. Hakanî *Hilye*'de Hz. Muhammed'in maddi niteliklerini ve sıfatlarını anlatır. Cevri Çelebi ise kendi yazdığı *Hilye*'ye dört halifeyi de katmıştır. *Melhame*, Selahaddin Yazıcı'nın 1408'de yazdığı *Şemsiyye* adlı yapıtının Cevri tarafından yeniden yazılmış biçimidir. Havadaki değişikliklerin neden olabileceği olayları konu edinir. 1635'te yazdığı çok tanınmış bu yapıtı 3617 beyittir. *Nazm-ı Niyaz*, on iki ayın özelliklerini anlatan 200 beyitlik bir mesnevidir.

Edirneli Mahmud Örfi'ye ait olduğu kanıtlanan *Cevri Tarihi* ile *Tercüme-i Pend-i Attar* ve *Tercüme-i Ahval-i Hace Hafız-ı Şirazi* adlı yapıtlar uzun süre Cevri Çelebi'nin sanılmıştır.

Cevri Çelebi, 17 yy'ın çok yönlü bir şairidir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye derin bir sevgi ile bağlıdır. Şiirlerinde hezel, yergi, mizaha yer veren simge ve mazmunlara rastlanmaz. Dili sadedir. Ancak 17. yy'a kadar dile yerleşen Arapça ve Farsça sözcük-

leri kullanmıştır. Divanında devrin büyüklerine yazdığı kasidelerinde kendini aşağılayıcı dizeler yoktur. Terkib-i bendlerinde Bağdadlı Ruhi'nin etkisi görülür. Hatta Ruhi ile Ziya Paşa arasında köprü görevi yapmış sayılabilir. Gazellerinde ise Nefi'nin etkisinde kalmıştır. Ganizade Nadiri, Fuzuli, Şeyhülislam Yahya ve Nevi'nin gazellerini tahmis etmiştir.

• **YAPITLAR:** (başlıca) *Divan*, (ö.s.), H. Ayan (haz.), 1981; *Selimnâme*, (Millet Kütüphanesi, Manzum No. 1310); *Aynü'l-Füyûz*, (ö.s.), 1852; *Hall-i Tahkikat*, (ö.s.), 1852, (Aynü'l-Füyûz ile birlikte basılmıştır); *Hilye-i Ciharyar-ı Güzîn*, (ö.s.), 1876; *Melhame-i Cevri*, (ö.s.), 1875; *Nazm-ı Niyaz*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, T.Y. 714).

• **KAYNAKLAR:** S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1944; O.F. Köprülü, "Cevri Tarihi'nin Mahiyet ve Kıymeti", *Tarih Dergisi*, I, 1949; Naima, *Tarih*, II, 1734; Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, 1928; Ş. Tekindağ, "Selim-Nameler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, I, 1970.

• **BAKINIZ:** YUSUF SİNEÇAK.

CEYHANİ
(10.yy)

İranlı coğrafyacı. Başka coğrafya kitaplarında rastlanmayan özgün bilgiler veren yapıtıyla tanınmıştır.

Asıl adı Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed' dir. Horasan'da Ceyhan kasabasında doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyor.

Öğrenimini bitirdikten sonra, Samanoğulları hükümdarı I.İsmail b.Ahmed'in sonra da oğlu II.Ahmed b.İsmail'in vezirliğinde bulundu. 913'te II.Ahmed'in öldürülmesi üzerine yerine geçen çocuk yaştaki II. Nasr b.Ahmed'in uzun süre vezirliğini yaptı.

Abbasi halifesi el-Muktedir'in elçisi İbn Fadlan, Volga Bulgarları hükümdarına mektup götürürken 921'de Buhara'da Ceyhani'ye konuk oldu. İbn Fadlan, Ceyhani'nin Horasan'da Şeyhü'l-Amid diye tanındığını yazar. İbn Nedim'e göre Ceyhani 941 ya da 942'de ölmüştür.

Ceyhani'nin coğrafyaya karşı büyük bir ilgisi vardı. Bulunduğu görevden yararlanıp çeşitli ülkelerin hükümdar ve vezirlerine mektuplar yazdı. Onlardan ülkelerinin coğrafyası hakkında bilgiler istedi. Gezginlerle yabancılardan gezdikleri, gördükleri yerlerdeki gözlemlerini sorup topladı. 914'te *Kitabü'l-Mesalik Ve'l-Memalik* (Yollar ve Ülkeler Kitabı) adlı Arapça yapıtını hazırladı. İbn Hurdazbih'in aynı adı taşıyan tarihi topografya bakımından önemli kitabıyla çeşitli seyahatnamelerden de yararlandı. Yapıtında Hindistan, Çin Hindi ile Türk ülkeleri ve Türkler'le ilgili, kendinden önce yazılmış coğrafya kitaplarında bulunmayan bilgiler verdi.

Ceyhani'nin bu yapıtı kaybolmuştur. Ancak Arap coğrafyacı İbnü'l-Fakih, Ceyhani'nin kitabındaki bazı bölümleri özetleyerek *Ahbarü'l-Büldan* (M.de Geoje yay. 1885) adlı yapıtında kullanmıştır. Ceyhani'nin verdiği bilgiler günümüze kadar bu yolla gelebilmiştir.

• **KAYNAKLAR:** B.Dodge, *The Fihrist of al-Nadim*, II,1970; R.Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, 1975; Z.V.Togan, "İbn Al-Fakih'in Türklere ait Haberleri", *Belleten*, XII (45), 1948.

• **BAKINIZ:** İBN HURDAZBİH.

CEYHUN, Demirtaş
(1934)

Türk öykü ve roman yazarı, mimar. Toplumsal gerçekçi çizgideki öykü ve romanları yanı sıra toplumsal yapı ve edebiyat sorunları üzerine inceleme, araştırmalarıyla tanınmıştır.

Adana'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Adana'da tamamladı. 1959'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Adana Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde, İstanbul Mimarlar Odası genel sekreterliğinde çalıştı, 1972'de, bir süre, Harbiye'de açtığı kitabevini yönetti. Ankara ve İzmit belediyelerinde danışmanlık yaptı. 1977'de *Politika* gazetesi genel yayın müdürlüğünde bulundu. 1 Mart 1979'dan, 1 Eylül 1980'e kadar on beş günde bir yayımlanan *Edebiyat Cephesi* gazetesini çıkardı. 1977-1979 arasında Türkiye Yazarlar Sendikası yönetim kurulunda görev aldı.

İlk öyküsü "Etie"yi, 1955'te *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımladı. Daha sonra, yazı ve öyküleri *Mavi, Pazar Postası, Yelken, Yücel, Seçilmiş Hikâyeler, Salkım, Dost* dergilerinde basıldı. Yazın yaşamına girişinin bu ilk örneklerinde Mavi Hareketi'nin etkileri görülür. Bu öykülerinde toplumsal sorunlara yaklaşımındaki tavrı, geleneksel anlatı öğelerine bağlı kalmayan yöntemi, onu, gerçeküstücü bir anlayışa yakınlaştırdı. Varoluşçu temaların ağır bastığı, bireyin toplum içindeki bunalımını, kaçış ve umutsuzluk içindeki yazgısını, cinsel sorunları çerçevesinde irdeleyen öykülerinin bir kısmı ilk kitabı *Tanrıgillerden Biri*'ni oluşturdu.

Ayrıntıya yönelişi, bireyin ruhsal yapısını çözümlemedeki yetkinliği, çağdaş Türk öyküsünde özgün bir çizgi olarak belirdi. Özgünlük arayışından toplumsal gerçekliğe geçişinin ürünlerini vermeye başlaması, 1960 sonrasına rastladı. 1972 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Çamasan*, bu çizgisinin başarılı örneği olarak belirdi. Romanlarını da bu bakış açısı üzerine kurmaya çalıştı. Doğu Anadolu insanının yazgısına yönelik ilk romanı *Asya* ile 1970 TRT Başarı Ödülü'nü, *Apartman* kitabıyla da 1974 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı. Bu dönemde *Ataç, Yeditepe, Yeni Ufuklar, Ant, Yön, Türk Dili, Yansıma* dergileriyle, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazdı. Edebiyatın güncel ve kuramsal sorunlarını içeren yazıları, Türk toplum yapısı üzerine inceleme ve araştırmalarıyla dikkati çekti. Çocuklar

için öykü ve masallar da yazmış olan Ceyhun'un gezi, deneme, inceleme, türünde yapıtları da vardır.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Tanrıgillerden Biri*, 1961; *Sansaryan Hanı*, 1967; *Çamasan*, 1972; *Apartman*, 1974. **Roman:** *Asya*, 1970; *Yağmur Sıcağı*, 1976; *Cadı Fırtınası*, 1982, **İnceleme Araştırma:** *Haçlı Emperyalizmi*,1967; *Yağma Edilen Türkiye*, 1968; *Yeni Bir Dev*, 1977, **Gezi:** *Yüz Yaşındaki Delikanlı: Bulgaristan*, 1978. **Deneme:** *Yirminci Yüzyıl ve Edebiyat*, 1979. **Çocuklar İçin:** *Avşalı Çocuk*, 1979; *Savaş ve Küçük Barış*, 1979; *Ada'nın Kuşu*, 1979.

Paul Cézanne

CÉZANNE, Paul
(1839-1906)

Fransız, ressam. Çağdaş resmin en önemli öncülerindendir. Batı resim sanatının İzlenimcilik'i (Empresyonizm) izleyen çeşitli akımları üzerinde büyük bir etki yapmıştır.

19 Ocak 1839'da Aix-en-Provence'da doğdu, 22 Ekim 1906'da aynı yerde öldü. Babası önceleri şapkacılık yapmış orta halli bir bankerdi. Cézanne lise eğitimini Aix-en-Provence'da yaptı; o günlerde kendisiyle aynı okulda okuyan Emile Zola ile arkadaş oldu. Babasının saygın bir meslek edinmesi yolundaki isteği ile liseden sonra bir süre hukuk eğitimi gördü. Resme duyduğu ilgi nedeniyle Aix-en- Provence Desen Okulu'na girdi. Bu okulun açtığı bir yarışmada ikincilik ödülünü kazandı. 1861'de resim eğitimi görmek üzere Paris'e gitti. Babası buna karşı çıkmış, annesi ve kızkardeşi ise onu desteklemişlerdi. Cézanne Paris'te Académie Suisse'e girerek resim öğrenimine devam etti. Bu arada ressam Armand Guillaumin (1841-1927) aracılığıyla ünlü izlenimci sanatçı Pissarro'yu tanıdı. Louvre Müzesi'nde yapıtları bulunan ressamları inceledi, özellikle Caravaggio, Velasquez, Delacroix ve Courbet ile ilgilendi. Ancak École des Beaux-Arts'a giremeyince bu çalışmaları sona erdi.

Cézanne Aix-en-Provence'a döndü, bir yandan babasının bankasında çalıştı, bir yandan da çeşitli portreler yaptı. 1862'de yeniden Paris'e gitti. Burada Frédéric Bazille (1841-1870), Monet, Renoir, Sisley gibi izlenimci ressamlarla tanıştı. Zola ile birlikte Salon des Refusés sergilerini izledi. Bu sergiler akademik anlayışın egemen olduğu sergilere : alınmayan sanatçıların yapıtlarından oluşturuluyordu. Bu arada açılan ünlü Salon sergilerinin hepsine başvurdu, yapıtları hep geri çevrildi. 1871'de Fransız-Alman Savaşı nedeniyle başlatılan seferberlikten kurtulmak için Marsilya yakınlarındaki L'Estaque kasabasına gitti. Aynı yıl Paris'e geri döndü. Daha sonra Auvers-sur-Oise'a yerleşti, burada sık sık görüştüğü Guillaumin ve Pisarro ile birlikte resim çalıştı. Van Gogh'un ilerde doktoru olacak Gachet ve ünlü tablo tüccarı Pére Tanguy ile dostluk kurdu. Kendine yöneltilen eleştirilere karşın, Pissarro'nun da yardımıyla 1874'te açılan ilk İzlenimciler sergisine katılmayı başardı. 1877'de açılan 3. İzlenimciler sergisine ise 17 resimle katıldı. Bu sergilerde başarı elde edemedi, hatta eleştirilen sanatçıların en başında yer aldı. Bunun üzerine grup sergilerine katılmaktan vazgeçerek Aix-en- Provence'a yerleşti. Renoir, Van Gogh ve başka bazı sanatçıları görmek için gittiği birkaç kısa Paris gezisi dışında, bir daha buradan ayrılmadı.

1888'de babası ölünce tüm yaşamını resim yaparak geçirmesine yetecek bir mirasa sahip oldu. Aynı yıllarda Monet ve daha önce kendini desteklemiş olan Zola ile arası açıldı, gene de Emile Bernard (1868-1941), Renoir, Gauguin ve Van Gogh gibi sanatçılarla, fazla yakın olmamakla birlikte ilişkilerini sürdürdü. Bu arada az da olsa ünü yayılmaya ve genç sanatçılar arasında yandaşlar bulmaya başlamıştı. 1900'de açılan 100. Yıl Sergisi'ne verdiği tablolarından biri Berlin Ulusal Galerisi tarafından satın alındı. Aynı yıl Maurice Denis *Hommage À Cézanne* (Cézanne'a Saygı) adlı ünlü resmini yaptı. 1895'te tablo tüccarı ve yakın arkadaşı Ambruise Vollard, Cézanne'ın ilk kişisel sergisini düzenledi. Ancak genç sanatçıların Cézanne'a giderek artan bir ilgiyle yaklaşmaları, akademik çevrelerde büyük tepki uyandırıyordu.

Cézanne yaşlılığında daha geniş ilgi gördü. Resimleri 1899, 1901 ve 1902'de açılan Salon des Independants sergilerine kabul edildi. 1904'teki Salon d'Automne sergisinde bir bölüm yalnızca ona ayrıldı. Bu tutum 1905 ve 1906'da da sürdü. Aix-en- Provence' da geçirdiği son yıllarda Cézanne'ın yapıtları çeşitli sanatçılar tarafından daha iyi anlaşılır ve beğenilir oldu.

Erken dönem resimleri

Cézanne'ın sanatında kendi kişiliğini bulması 1865 - 1871 arasında olmuştur. Bu dönemde gerçekçi (realist) bir ressam olmak istemiş, ancak heyecanlı yaratılışı ve aşırı romantikleştirme eğilimi, bunu engellemiştir. Gerçekçilik'in gerektirdiği gibi dış görünüşe bakmamış, resimlerinde daha çok duygularının sesini dinlediği için aldığı sonuç da gerçekçi olamamıştır. Bu döneminin en etkileyici resimleri portre ve natürmortlardır. *Dominique Amca* gibi portrelerinde geleneksel açık-koyu karşıtlıklarının sürdüğü izlenir. Spatülle (palet bıçağı) kalın tabakalar halinde sürdüğü boya kendi başına bağımsız biçimlere dönüşür, giderek artan bir kütlesellik kazanır.

1870'lerde Cézanne, Pissarro'nun önerisine uyarak dış gerçeğe daha iyi bakmaya ve gördüğünü betimlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda köy evleri, yollar, tarlalar, ağaçlar ve gökyüzü gibi manzara öğelerini, İzlenimciler'in ışık-gölge uygulamalarını anımsatan fırça vuruşları ile betimleyen, kendine özgü bir işçilik geliştirmiştir. Bu tekniğe yaşamının sonuna değin de bağlı kalmıştır. Çünkü İzlenimciler'in geliştirdiği teknik, geleneksel ışık-gölge anlayışının tersine, daha canlı ve dirimsel bir görsel bütünlük içermektedir. Cézanne da bu tekniğe dayanarak resmini yaptığı nesnelerin gerçek ağırlık ve yoğunluklarını aslına daha uygun bir biçimde vermiştir.

Yeni gelişmeler

İzlenimciler'in dağılarak başka başka anlayışlara yöneldikleri 1878 dolaylarında Cézanne'ın renkleri çeşitlenmeye ve güç kazanmaya başlar. Hacimleri kütleselleşir. Resim öğelerinin yüzeysel düzenlenmesi yerine, derinliği oldukça belirginleştirilmiş görsel bir kuruluş egemen olmaya başlar. Bu gelişimin açıkça gözlenebileceği *Victor Choquet'nin Portresi*'nde birbiriyle tam bir bütünlük içinde kaynaşarak biçime hacim kazandıran renkler, ışığı imgeyle özdeşleştiren bir işlevle yüklenmiştir. *Dominique Amca* ile karşılaştırıldığında *Victor Choquet'nin Portresi*, Cézanne'ın üslubunun gelişmesinde özgün bir aşamadır. Bu portreyi izleyen çeşitli L'Estaque görüntüleri, *Saint-Victoire Dağı*, *İskambil Oynayanlar* dizileri, onun daha önce gördüklerini unutarak sadece resmi yaptığı anda gördüğünü betimlemeye yönelik bir anlayış içine girdiğini gösterir. Cézanne'ın "ilkel olmak" diye anlattığı bu davranış, Batı resim sanatında Rönesans'la birlikte başlayan 500 yıllık geleneğin alt

Post-Empresyonizm (Geç İzlenimcilik)

***Post-Empresyonizm** modern resmin gelişiminde İzlenimcilik (Empresyonizm) ile Fovizm ve Kübizm gibi akımlar arasındaki dönemde yer alan sanat eğilimleri için kullanılan bir deyimdir. Bu yüzden tek bir hareketi değil, 1880'li yıllarla birlikte İzlenimcilik'in uzantısı olarak gelişen, ancak zamanla ona karşı bir tepkiye dönüşen anlayışları kapsar. Ayrıca Toulouse-Lautrec*, Cézanne*, Seurat*, Gauguin* ve Van Gogh* gibi sanatçıların İzlenimcilik sonrası olgunluk dönemlerindeki sanat anlayışlarını tanımlamak için de kullanılır.*

İzlenimcilik'in son aşamasında, eşit yoğunlukta bir resim yüzeyi ve sağlam bir yapıdan yoksun, belirsiz bir resim mekânı anlayışına varılmıştı. İzlenimci uygulamaların mantığın sınırlarını sonuna dek zorlamasıyla, Monet'de olduğu gibi, resimde derinliğin sığ ve soyut bir düzeye ulaşıp kalacağını sezen sanatçılar, daha yapımcı (konstrüktif) bir anlayışla yeni arayışlara yöneldiler. Renoir* ve Degas* desenlerinin konturlarını sağlamlaştırarak figür - mekân ilişkileri belirgin bir mekân kuruluşu geliştirdiler. Özellikle İtalyan Primitifleri'nden etkilenen Renoir, biraz yapay biraz da kuru olmakla birlikte İzlenimcilik'e göre daha somut bir üsluba döndü. Degas ise zaten saf bir İzlenimci değildi. Bu yüzden desen ağırlıklı son yapıtları izlenimci renkçilikle klasik bir biçimciliği bütünleştirmeye yöneliktir.*

Toulouse-Lautrec bir yandan çizgi ve siluetin bütünleştirilmesine dayanan biçimciliği, öbür yandan da grafik sanatlara dönük deneyleri ile hem Yeni Sanat (Art-Nouveau) gibi süslemeci bir akımı, hem de Bonnard ve Vuillard* gibi sanatçıların üstünde etkili oldu. Cézanne doğadaki kütle ve derinlik duygusunu tuvalin iki boyutluluğunu zedeleyecek bir yanılsamaya neden olmadan vermenin yollarını araştırdı. Onun geliştirdiği yöntemde, doğadaki karşılıklarına göre yan yana getirilen renkler bütünleştiklerinde, resim mekânı içinde temsil ettikleri nesnelerin konumunu belirleyen bir yapı kazanıyorlardı. Cézanne'ın perspektif deformasyonları, her şeyi geometrik özüne indirgeyen yapımcı tutumu ve resim mekânı ilişkilerini saf renk aracılığıyla kurması, 20. yy'ın başlarında Kübizm gibi biçimsel açıdan devrimci bir akımın doğmasına yol açtı. Ayrıca geometrik soyutlama kökenli eğilimlerin tümü de Cézanne'ın düşünce ve uygulamalarından kaynaklandı.*

Seurat İzlenimciler'in renk alanındaki yeniliklerini düzenli, hatta bilimsel bir yöntemle doğal sınırlarına dek zorlayan bir arayışa yöneldi. Saf renk noktacıklarının yan yana getirilmesine dayanan bir anlayış ile klasik kompozisyon temeline dayanan bir mekân kurgusu geliştirdi. İzlenimciler'in resimlerindeki bir anlık görüntünün genelleştirilmesiyle oluşan bu yöntem, tutum açısından durağan ve geleneksel bir biçimcilik ile sonuçlandı. Seurat'nın renk kullanımı, geometrik soyut anlayıştaki üsluplara çeşitli açılardan kaynak oldu.

Gauguin estetik deneyin öznelliğini ve gizemsel etkisini vurgulayan, simgesel bir anlatıma varmaya çalıştı. Düz renklerle boyanmış alanlar ve kalın konturlar aracılığıyla zihinsel imgelerin, duyguların ve düşüncelerin karşılığı olan süslemeci biçimleri araştırdı. Gauguin'in böylece elde ettiği ilkel bir etkiye ve çizgisel bir arabeske dayanan üslubu hem Fovizm'i hem de Kandinsky ile başlayan ve gittikçe çeşitli boyutlar kazanan lirik-soyut anlayışları etkiledi.*

Van Gogh ise gördüğünü değil, gördüğü aracılığıyla kendi kendine anlatmaya yönelik dışavurumcu (ekspresyonist) tutumu ile, duygularının fırça vuruşlarında enerjiye dönüştüğü bir üsluba ulaştı. Bu çarpıcı içtenliğiyle sadece ılımlı Fransız Dışavurumculuk'u için değil, şiddetli duygusallığı ve sınır tanımaz anlatım gücü ile belirginleşen Alman Dışavurumculuk'u için de yeni ufuklar açtı.

üst olmasına yol açan sonuçlar doğurmuştur.

Cézanne'ın biçimdeki devrimi, *réalisation* ve *modulation* sözcüklerinin anlamı ile yakından bağıntılıdır. Realizasyon, genelde gerçekleştirmek anlamına gelmekle birlikte Cézanne için doğayı taklit etmek değil, doğa gibi yeniden yaratmak demektir. Modülasyon ise rengin, bir yandan hacimlendirici bir işlevi yerine getirecek gibi, öte yandan da çevresinde yer alan başka renklere göre ayarlanacak biçimde işlenmesidir.

Cézanne'ı derinliği temsil etmeye yönelten, İzlenimciler'in nesneleri birbirleri ve çevreleri içinde eriten yüzeysel resim düzenlerinin sağlam bir yapıdan yoksun olmasıdır. Bu yüzeysellik, nesnenin gerçek yapısını betimlemeye yönelik araştırmalar için yetersizdir. Bunu sağlamak için büyük ustalara öykünmek de geçerli bir yöntem değildir. Çünkü onlar ancak görsel dirimsellikten ödün vererek anıtsal biçimler üretebilmişlerdir. Asıl sorun, imgenin renk dirimselliğini yitirmeden, derinliğin verilebildiği bir yöntemin bulunmasıdır. Mekân derinliğini kazandıracak bir resim yapısı eski ustalarınkine denk bir anıtsallığı kendiliğinden sağlayacaktır.

Temelde klasiğe yakın eğilimler taşıyan Cézanne, bireyin öznel duygularından değil, nesnenin yapısından kaynaklanan biçimleyici bir yapı kurabilmenin peşindeydi. "Kargaşa" içinde bir eylem olan bireysel algılama ve kavramanın yol açtığı yanlışlıkların üstesinden ancak böyle gelinebilecekti. Tek amaç imgenin, her türlü duygu, zekâ, duygusal abartma ya da romantik yorumlardan bağımsız, hatta ışığın rastlantısal etkilerinden arındırılmış olarak betimlenmesiydi. Cézanne'ın bu amaçlarla uyguladığı yöntem, "doğanın silindir, küre ve koni gibi saf geometrik biçimler halinde görülmesini ve bu biçimlerin, yüzeylerinin merkezdeki bir noktaya doğru yönlendirildiği bir perspektif içinde düzenlenmesini" öngörüyordu. Buna göre Cézanne, karşısındaki nesnenin kendine en yakın yerini odak noktası olarak seçiyor ve nesnenin kenarlarıyla yüzeylerini ufuk çizgisi üstünde toplanacak gibi biçimlendiriyordu. Ancak bu yöntem uygulandığında Saint-Victoire Dağı ya da Marsilya Körfezi gibi belli uzaklıktaki görüntüler ister istemez yakına geliyordu. Cézanne, ön ve arka plandaki nesnelerin arasındaki uzaklığı korumak için, görüntüyü olduğundan daha geriye iterek bu sorunu da çözüme kavuşturdu. Böylece gerek ön, gerekse arka planı gerçekteki konumlarından soyutlamaktan başka, konuya baktığı noktayı da resim mekânı dışına taşırmakla, her türlü öznel belirlemeyi dışlayan bir yapı elde etmiş oluyordu. Bu aynı zamanda doğrudan doğruya resim mekânının derinlik boyutuyla bağlantılı nesnel bir ilişkiler zincirinin "gerçekleştirilmesi" ya da "yaratılması" demekti. Cézanne'ın "doğadan yola çıkarak ondan bağımsız bir plastik bütün kurmak" dan anladığı buydu.

Cézanne'a değin nesnelerin derinlik kazanması kendi renklerinin tonlarının açıktan koyuya doğru işlenmesi ile sağlanmaktaydı. Cézanne'ın geliştirdiği yöntemde ise derinlik duygusu, nesnenin ışık alan yüzeylerinin yakınlık etkisi veren turuncu, gölgede kalan yerlerinin de uzaklık etkisi uyandıran mavi tonlarıyla boyanmasıyla elde ediliyordu. Modülasyon kapsamı içinde bu tonlar hem kendi aralarında uyumlu kılınıyor, hem de çevrede yer alan renklere göre ayarlanıyordu. Renklerin birbirine göre ayarlanması, farklı boyasal nitelikleri ile boyanın yapısından gelen titreşim etkisinin (kromatik etki) yüzeysel bütünlüğünün sağlanması için zorunluydu. Plastik biçimin doğrudan doğruya katışıksız renk aracılığıyla sağlanması anlamına gelen modülasyon olmadan Cézanne'ın öngördüğü yeni yöntem gerektiğinden fazla geometrik ve şematik bir nitelik alacaktı.

Bakış açısı

Cézanne'ın getirdiği başka bir yenilik ise nesneyi tanımaya ilişkindi. Batı resim sanatı o zamana değin nesneyi tek bir noktadan gören bakış açısı ve perspektif üzerine kuruluydu. Cézanne'ın nesnenin ya da parçalarının bir değil, birkaç değişik açıdan elde edilmiş görüntülerini üst üste getirerek betimlemesi, nesnenin üç boyutlu yapısının daha kesin biçimde saptanmasını sağladı. Cézanne bu yolu sadece natürmortlarında değil, portre ve manzaralarında da kullandı. Ancak bu tekniğin getirdiği soyutlamaya karşın, resmin aslına uygun olması ilkesinin dışına da çıkmadı. Oysa aynı temelden hareket eden Kübistler doğal görüntüye uymak zorunluluğunu duymadılar. Bundan ötürü örneğin yandan yapılmış bir portrede iki gözü birden göstermekten çekinmediler. Nesnenin çeşitli açılardan algılanan görüntülerini birbirine ekleyerek hacmi yüzeyselleştiren Kübistler'e oranla Cézanne'ın değişik bakış açıları arasındaki uzaklık daha azdı.

Cézanne'ın getirdiği yeniliklerin, Bergson'un *Les données immédiates de la conscience* (Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri) adlı kitabının yayımlanması ile aynı zamanlara rastlaması ilginçtir. Bergson bu yapıtında zaman içindeki sürekliliği, bilincin tek temeli olarak irdelerken, resim mekânını zamanın herhangi bir anı ile eşanlamlı kılıyordu. Bergson'a göre dış dünyanın birbirini izleyen görüntüleri, bunları algılayarak birbiri ile bağlantılı kılan bir bilinç için gerçek olabilirdi. Bergson'un kuramsal olarak anlattığı ve Cézanne'ın gerçekleştirdiği şey, yani nesnelere ilişkin değişik görüntülerin resim mekânı içinde bir araya getirilmesi, duyarlılık, hayal gücü ve düşünmenin etkili bir biçimde bütünleştirilmesinin sonucuydu. Bu devrim bilim ile sanatta aynı anda gerçekleşiyordu.

Cézanne'ın getirdiği yenilikler, her zaman bütünüyle doğru olarak anlaşılmamışsa da, etkileri bugüne değin uzanan sanatsal gelişmelere yol açmıştır. Fovizm kısmen, Kübizm ise bütünüyle Cézanne'dan kaynaklanmıştır. Öte yandan Konstrüktüvizm (Yapımcılık), Fütürizm (Gelecekçilik), hatta soyut sanat gibi akımlar da az ya da çok Cézanne'dan etkilenmiş sanat anlayışlarıdır.

Rengin kullanılışı

• **YAPITLAR (başlıca):** *Şamdanlı ve Kurukafalı Natürmort*, 1865; *Pamuklu Şapkalı Adam*, 1865-1867, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Dominique Amca*, 1865-1867; *Zenci Scipion*, 1866-1867, Sanat Müzesi, Sao Paolo/Brezilya; *Okuyan Paul Alexis ve Zola*, 1869-1870; *Siyah Sarkaç*, 1869-1870; *Asılmışın Evi*, 1873, Louvre, Paris; *Elmalı ve Tabaklı Natürmort*, 1873-1877; *Victor Choquet'nin Portresi*, 1875; *Kendi Portresi*, 1879-1882, Sanat Müzesi, Basel; *Estaque'da Deniz*, 1882-1885; *Saksılı Natürmort*, 1882-1885, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Melon Şapkalı Cézanne*, 1883-1887; *Marsilya Körfezi'nin L'Estaque'dan Görünüşü*, 1883-1885, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Tante Önünde Yıkanan Kadınlar*, 1885; *Bayan Cézanne'ın Portresi*, 1885; *Çiçekler ve*

Meyveler, 1885, Ulusal Müze, Berlin; *İskambil Oynayanlar*, 1885-1890, Louvre, Paris; *Provence'da Dağlar*, 1886-1890, Tate Galerisi, Londra; *Kırmızı Yelekli Delikanlı*, 1890-1895; *Büyük Çam Ağacı*, 1892-1896, Sanat Müzesi, Sao Paolo/Brezilya; *Elma ve Portakallı Natürmort*, 1895-1900; *Genç İtalyan Kızı*, 1896, Louvre, Paris; *L'Estaque* 1898; *Belek Tutan Genç Kız*, 1900-1902, Honolulu Sanat Akademisi, Hawaii; *Saint-Victoire Dağı*, 1898, *Sanat Müzesi*, Baltimore/ABD.

• **KAYNAKLAR:** K.Badt, *The Art of Cézanne*, 1956; G.Coguiot, *Paul Cézanne*, 1919; R.E.Fry, *Cézanne: A Study of His Development*, 1927; L.Hanson, *Mountain of Victory: A Biography of Paul Cézanne*, 1960; G.Mack, *Paul Cézanne*, 1935; A.J.Meier-Graefe, *Cézanne*, 1927; H.Perruchot, *Cézanne*, 1961; J.Rewald, *The Ordeal of Paul Cézanne*, 1950; D.Riviére, *Le Maitre Paul Cézanne*, 1923; L.Venturi, *Cézanne:son Art-son Oeuvre*, 2 cilt, 1936; A.Vollard, *Paul Cézanne: His Life and Art*, 1924.

• **BAKINIZ:** BERGSON, GAUGUIN, PICASSO, PISSARRO, RENOIR, SISLEY, VAN GOGH.

CEZAR, Mustafa
(1920)

Türk sanat tarihçisi. Çalışmalarında Türk sanatının ve tarihinin çeşitli dönemlerini incelemiştir.

Amasya'da doğdu. Ortaokuldayken babasının ölümü üzerine öğrenimle çalışmayı birlikte yürüttü. 1938'de Sıvas Öğretmen Okulu'nu bitirdi ve Giresun'un bir ilçesinde ilkokul öğretmenliğine başladı. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Tarih-Coğrafya Bölümü'ne girdi, 1946'da mezun oldu. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yeniden öğretmen olarak çalıştı, daha sonra tarih öğretmeni olarak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne atandı. 1969'da doçentliğe, 1978'de de profesörlüğe yükseldi. 1982'de Akademi Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştürülünce kurulan Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü başkanı oldu.

İlk yazıları 1948'de *Aylık Ansiklopedi*'de yayımlanmıştır. Bunu tarih ve sanat tarihi kitapları, gazete ve dergilerde çıkan çeşitli yazılar, bilimsel toplantılarda verdiği bildiriler izlemiştir. 1971'de yayımladığı *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* adlı yapıtı, Türk sanatının Batılılaşma sürecini inceleyen araştırmacılar için temel kaynak kitap niteliğindedir. Son zamanlardaki bilimsel çalışmalarında daha önce işlenmemiş konulara yönelmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tarih I*, 1949; *Tarih II*, 1949; *Tarih III*, 1949; *Özlü Osmanlı Tarihi*, 1956; *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, 4 cilt, 1957-1960; *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 1965; *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, 1971; *Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık*, 1977; *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, 1983, ("Osmanlı Klasik Döneminin Tipik Ticari Yapıları ve Osmanlı Yapım Sistemi").

CEZERİ, el-RAZZAZ
(12 -13.yy)

Artuklu mühendisi. Döneminin teknolojisini yansıtan yapıtıyla tanınır.

Cezeri adı ile bilinen Ebül-l-İzz İsma'il b. el-Razzaz el-Cezeri, bir pirinç tacirinin oğlu olup 12. yy'ın ikinci yarısı ile 13. yüzyılın ilk yarısında Artuk hükümdarlarının hizmetinde Diyarbakır'da yaşadı. Artuklu Devleti, 12.yy sonlarında, Sultan Melik Şah'a hizmet eden, Artuk'dan gelme bir kumandanın kurduğu bir Türkmen saltanatıydı. Cezeri'nin yaşamı konusunda bilinenlerin tümü *el-Cami beyne'l-İlm ve'l-Amelü'n-Nafi fi San'ati'l-Hiyâl* ("Mekanik Saatlerin Teorisi, Uygulamaları, Sanatı Üzerine Bir Derleme") adlı kitabının giriş kısmındaki bilgilere dayanmaktadır. Döneminin hiçbir yazarı Cezeri üzerine bilgi vermemektedir. Cezeri kitabını yazdığı tarihlerde Diyarbakır Artuk hükümdarı Nasıreldin'in hizmetinde idi. Cezeri daha önce bu hükümdarın babasına ve kardeşine de hizmet etmiştir. Kitabından öğrenildiğine göre, hizmetinin ilk dönemi, 1179 yılında Nureddin Muhammed b. Arslan ile başlamış, 1179-1185 arasındaki bu dönemden sonra, 1185-1200 arasında da oğlu, Kutbeddin Sökmen b.Muhammed'e hizmet etmiştir. Cezeri'nin Artuk Hükümdarlarına hizmeti kitabının hazırlanmasına destek olan Nasıreldin Mahmud b. Muhammed saltanatı sırasında da devam etmiştir.

Nasıreldin Mahmud tahta geçtikten sonra, yani 1200'den sonra, Cezeri kitabını yazmaya başladı. Bu yapıtın 16 Ocak 1206 tarihinde tamamlandığı kabul edilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde III. Ahmed, 3472'de kayıtlı en eski, çok iyi resimlenmiş ve aslından aynen kopye edilerek yazılan yapıtın 10 Nisan 1206'da tamamlanması, Cezeri'nin kitabının yazılış tarihine uymaktadır.

Bu yapıt altı kısım üzerine düzenlenmiş olup, özellikle ilk bölüm, eşit ve eşit olmayan zamanları gösteren su saatlerini içermesi bakımından oldukça ilginçtir. Birinci kısmın ilk altı bölümü su saatlerine, diğer dört bölümü mum saatlerine ayrılmıştır. Cezeri'nin döneminde İslam'da bir gün 24 eşit saate bölünüp, buna el sa'at-el-müsteviye (eşit saat), ya da gün ve gece ayrı ayrı on iki eşit kısma bölünüp, buna zamaniye (eşit olmayan zaman) denirdi. Bu sonuncu tanım, Avrupa'da da 18. yy'ın sonlarına değin kullanılmıştır.

Cezeri'nin bu yapıtı, İslam'da Yunan mekaniğinin uygulamalarının özellikle hidrolik alanında eriştiği yüksek düzeyi gösterir. Diğer yandan 9. yy'ın ilk yarısında Benî Musa ile başlayan mühendislik konusundaki çalışmaların devam ettiğini de vurgular. Gene de, bu yapıt bilimsel olmaktan oldukça uzaktır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *el-Cami beyne'el-Ilm ve'l Amelü'n-Nafi fi San'ati'l-Hiyâl*, (yazma) ("Mekanik Saatlerin Teorisi, Uygulamaları, Sanatı Üzerine Bir Derleme").

• **KAYNAKLAR:** D.R.Hill, *Arabic Water Clocks*, 1981;

G.Sarton, *Introduction to the History of Science*, 2 cilt; A.Y.Hassan, *The Arabic Tert of al Jazaris* "A Compendium of the Theory and Practice of the Mechanical Arts" 1979.

CEZZAR, Engin
(1936)

Türk tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Shakespeare trajedilerinden müzikallere dek çok çeşitli oyunlarda sahneye çıkmıştır.

25 Eylül 1936'da İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej'de yaptı. Tiyatroya bu okuldaki etkinliklere katılarak başladı. 1955'te ABD'ye gitti. Yale Üniversitesi Tiyatro Bölümü'ne girdi, 1957'ye değin orada okudu. 1957-1959 arasında ünlü *Actors' Studio* tiyatro okulunda Lee Strasberg'in öğrencisi oldu. Bu arada 1958'de *Piscator Workshop* tiyatrosunda dünya prömiyeri yapılan Kafka'nın *Mezar Bekçisi* oyununda başrol oynadı.

1959'da yurda döndü. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda *Hamlet*'te başrole çıktı. Oyunun 169 kez tekrarlanmasıyla Hamlet rolünü en uzun süre oynayan oyunculardan biri oldu. 1962'de tiyatro sanatçısı Gülriz Sururi ile evlendi, aynı yıl eşi ile birlikte Küçük Sahne'de kendi topluluklarını kurdular. İki yıllık kısa bir ara dışında bu topluluk etkinliğini kurulduğu günden günümüze değin sürdürerek Türkiye'deki en uzun ömürlü özel tiyatrolardan biri oldu.

Engin Cezzar topluluğun oyunlarından çoğunun başrolünü ve yöneticiliğini üstlendi. 1964'te başrolünü oynadığı ilk Türk epik sahne yapıtı *Keşanlı Ali Destanı* aynı yıl Almanya'da turneye götürüldü ve 9 ayrı kentte gösterildi. Cezzar 1974'te de çağrılı olarak Çekoslovakya'ya gitti ve Bruno Devlet Tiyatrosu'nca sahnelenen *Keşanlı Ali Destanı*'nın yöneticiliğini yaptı. 1983'te genç oyuncular yetiştirmek amacıyla kurduğu özel konservatuvar niteliğindeki Tiyatro Eğitim Stüdyosu'nda tiyatro dersleri vermeye başladı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Mezar Bekçisi*, 1958; *Hamlet*, 1959; *Othello*, 1963; *Midas'ın Kulakları*, 1963-1964; *Canlı Maymun Lokantası*, 1963-1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Ferhat ile Şirin*, 1965-1966; *Teneke*, 1965-1966; *Palto*, 1965-1966; *Kurban*, 1966-1967; *İttihat ve Terakki*, 1968-1969; *Morfin*, 1970-1971; *Uzun İnce Bir Yol*, 1979-1980; *Kabare*, 1983-1984. **Yönettiği Oyunlar:** *Tütün Yolu*, 1962-1963; *Othello*, 1963-1964; *Canlı Maymun Lokantası*, 1963-1964; *Keşanlı Ali Destanı*, 1964; *Ferhat ile Şirin*, 1965-1966; *Teneke*, 1965-1966; *Palto*, 1966-1967; *Kurban*, 1966-1967; *Hair*, 1971-1972; *Uzun İnce Bir Yol*, 1979-1980; *Kabare*, 1983-1984.

CEZZAR AHMED PAŞA
(? - 1804)

Osmanlı veziri. Napoléon Bonaparte'a karşı Akkâ kalesini savunmuştur.

Bosna'da doğdu, 23 Nisan 1804'te Akkâ'da öldü. Doğum tarihi ve ailesi konusunda bilgi yoktur. Gençliğinde İstanbul'a gelerek berberlik yaptığı, Hekimoğlu Ali Paşa'nın (1689-1758) hizmetine girdiği, 1750'lere doğru Mısır'a gittiği bilinmektedir.

Cezzar Ahmed, yaşamının yarım yüzyıldan fazla bölümünü Mısır, Suriye ve Lübnan'da geçirdi. Zekâsını, cesaretini ve becerikliliğini, bunalımlı bir dönemde ve karışık bir ortamda en iyi biçimde kullandı. Mısır'da bulunduğu yıllarda yerli Kölemen beylerine yanaşarak göze girdi. Önceleri Ali Bey el-Kebîr'in, daha sonra Abdullah Bey'in maiyyetlerinde bulundu. Bunların Cidde dolaylarında ayaklanan çöl Arapları ile sürdürdükleri çete savaşlarında yararlıklar gösterdi. Abdullah Bey bir çarpışmada öldürülünce Zülfikâr Bey'in hizmetine girdi. Bir süre sonra da Bâhire (Bahra) kâşifliğine (sancakbeyliğine) atandı. Bahra'da, Bedevîler'le yaptığı başarılı çatışmalarda ayaklananları yendiği gibi Abdullah Bey'in öcünü almak için, elebaşılarından yetmişinin başlarını keserek Ali Bey el-Kebîr'e gönderdi. Bu olay üzerine Ali Bey kendisine "deve kasabı" anlamına gelen "Cezzar" lakabını verdi. Cezzar Ahmed, Ali Bey el-Kebîr'in sayılı kölemenlerinden oldu. Fakat öteki kölemenlerle geçinemediği gibi; Ali Bey'in, rakiplerini ortadan kaldırarak Mısır'a tek başına egemen olma emeline hizmet etmeye de yanaşmadı. Bu tutumu, Mısır'da kalmasını güçleştirdiğinden kılık değiştirerek ilkin İskenderiye'ye oradan da İstanbul'a gitti.

Cezzar, başkentte aradığı ortamı bulamayınca Bahra'ya döndü ve Bedevîler'in arasında yaşamaya başladı. Daha sonra Suriye'ye, oradan Lübnan'a geçerek Beyrut ve Sayda hakimi Emir Mansur'un hizmetine girdi. Burada fazla tutunamayarak Şam Muhafızı Osman Paşa'nın yanına gitti. Hükümet güçlerinin yerli derebeyleriyle giriştiği çarpışmalarda başarılar gösterdi. 1771'de art arda çete baskınları düzenleyerek Akkâ ve Havran Emiri Tahir Ömer'i, Akdeniz'deki Rus donanmasından yardım istemek zorunda bıraktı. Bir yıl önce Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakan Ruslar, bu fırsatı kaçırmayarak Beyrut'u topa tuttular. Osman Paşa ve Cezzar Ahmed de Beyrut kalesini almak için savaşa giriştiler. Cezzar, kaleyi ele geçirmeyi başardı ve buraya mütesellim oldu. Bu göreve getirilmesinde rolü olan Şihaboğlu Emir Yusuf, Cezzar'ı kendi emelleri doğrultusunda kullanamadığı için, aralarında savaş çıktı. Bu yüzden, Rus donanması 1773'te Beyrut'u bir daha ablukaya alırken Şihaboğulları, Dürziler ve Marunîler de kenti karadan sardılar. Cezzar, dört ay süreyle ve şaşırtıcı bir direnişle kaleyi savundu. Ama sonunda kenti terk ederek Şam'a döndü.

Cezzar, 1775'te Tahir Ömer ayaklanmasının bastırılmasında da büyük bir başarı gösterince Akkâ'

da bulunan Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, ödüllendirilmesi için İstanbul'a öneride bulundu. İlkin, beylerbeyi rütbesiyle Akkâ muhafızlığına, çok geçmeden de vezirlik verilerek Sayda valiliğine getirildi. Böylece Kuzeybatı Suriye'de otuz yıl sürecek aralıksız ve geniş yetkili yöneticiliği başlamış oluyordu. O sırada Suriye, aşiret reisleriyle derebeylerinin güç kazanma mücadelelerine sahne olmaktaydı. Osmanlı valileri, bölge koşullarını iyi değerlendiremediklerinden ve yeterli askeri güçleri de bulunmadığından, genellikle olaylara seyirci kalıyor ya da yenik düşüyorlardı.

Cezzar Ahmed Paşa, asıl parlayışını bu karışıklıkları yatıştırarak gerçekleştirdi. Ayaklanma odaklarının başlıcalarından Tahir Ömeroğulları'nı, uzun uğraşmalardan sonra dize getirdi. Cezayirli Hasan Paşa'nın bölgedeki hareketlerini destekleyerek güvenliğin sağlanmasında etkili oldu. İsyancıların tutunduğu birçok kaleyi zaptetti ve kabilelerle Alevî Şeyhleri'ni sindirdi. Bu başarılar, Lübnan, Ürdün ve Filistin'deki iç kavgayı yatıştırdığı gibi, Batı'da toprak kaybına uğrayan, Kırım'a bağımsızlık veren Osmanlı Devleti'nin de başlıca avuntusu oldu.

Artan gücüne paralel olarak Cezzar Ahmed Paşa'ya 1780'de Akkâ muhafızlığının yanısıra Şam valiliği ve Emirü'l-Hac'lık (hacıların, Mekke'ye gidip dönme güvenliğini sağlama görevi) verildi. Yanındaki subaylara ve paralı askerlerine çok sert davrandığı için, birkaç kez bunların başkaldırmaları ile de uğraşmak zorunda kaldı. Bölgeden topladığı askerlerin bu tür davranışları yüzünden, Rumeli'nden Boşnak ve Arnavut asıllı silahşörler, Kuzey Afrika'dan gençler getirterek özel bir ordu kurdu. Kıyıda da küçük bir filo oluşturdu. Canbulatoğulları'nın önderlik ettiği Dürzîler'le diğer büyük kabileler üzerinde mutlak bir hakimiyet sağladı. Canbulatoğulları'ndan bağlılık göstermeyenleri Akkâ zindanlarına attırdı. Bağlılıkta kusursuz gördüklerine ise, kendince rütbeler, hatta valilikler vermeye başladı. Yaptığı düzenlemelerle kabileleri belli vergilere bağladı. Derebeyi paşalara karşı kararsız bir politika izleyen devlet, Cezzar Ahmet Paşa'nın bu başma buyruk davranışlarını kimi zaman onurlandırıcı yazılarla destekliyor, kimi zaman da duymazlıktan gelmeyi yeğliyordu.

Napoléon Bonaparte, 1798'de Mısır'ı işgal edince Osmanlı Devleti Cezzar Ahmed Paşa'ya umut bağladı. Onun yeteneğini ve gücünü iyi hesaplayan Napoléon, başlangıçta kendisiyle anlaşma yolları aradı, ama bir sonuç alamadı. Osmanlı ordusu ve donanması Mısır üzerine sefere hazırlanırken, üst üste yazılan emirlerle Cezzar Ahmed Paşa'dan yığınak yapması istendi. Cezzar, Akkâ'da gerekli önlemleri aldıktan sonra bir kısım biriklerini el-Ariş'e gönderdi.

Öte yandan Napoléon, hızla harekete geçerek el-Ariş, Gazze ve Yafa'yı işgal ettikten sonra, 18 Mart 1799'da Akkâ önüne geldi. Hiçbir kale karşısında bir günden fazla oyalanmadığı için, buranın da kuşatıldığı gün düşeceği umudundaydı. Ancak iki aydan fazla süren başarısız Akkâ kuşatması, onun Mısır'la ilgili planlarını da suya düşürdü. Kıyıdaki Osmanlı donanmasından ve bir İngiliz filosundan destek gören Cezzar Ahmed Paşa, Cebel-i Lübnanlılar'dan yardım alan Fransız ordusunun saldırılarına karşı koymayı başardı. Kuşatmanın sonuna doğru deniz yoluyla gelen üç bin Nizam-ı Cedid askeri, savunmayı daha da güçlendirdi. Napoléon, giriştiği on sekiz hücumdan da sonuç alamayınca ağır silahlarını ve cephanesinin bir bölümünü gömdürerek, 21 Mayıs 1799'da Akkâ önünden çekilip Mısır'a dönmek zorunda kaldı.

Cezzar Ahmed Paşa, bu çetin sınavdan sonra Napoléon'a yardım eden Cebel-i Lübnan emirine savaş açtı ve bu yüzden Doğu Akdeniz'deki İngiliz filosu komutanı ile bozuştu. Ayrıca, Akkâ'daki başarısından ötürü, Mısır valiliğinin kendisine verileceğini beklerken, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Mısır seferine çıkmasına içerleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmaya hazır bazı eyalet valilerini koruyuculuğuna aldı. Şam ordugâhında bulunan Sadrazam, Cezzar Ahmed Paşa'yı yakalatmayı ve cezalandırmayı düşündüyse de seferin sona ermesi ve 1800'de İstanbul'a dönmesi yüzünden birşey yapamadı.

Cezzar, bundan sonra geri planda kalmayı yeğleyerek devlete bağlı bölge yöneticilerine karşı kendisini tutan paşaları kışkırttı. Bir ara, Arnavut İsmail Paşa'yı Akkâ'da hapsettirdi. 1802'de Yafa'yı zorla elegeçirdi. Devlete bağlı Nablus emirine savaş açtı. Tutumu, apaçık bir başkaldırma sayılmakla birlikte, günün koşulları ve Vehhabî ayaklanmasının alevlenmesi dikkate alınarak Hicaz seraskerliğine ve Şam valiliğine atandı. Ayrıca kendisinden Mısır'daki karışıklıkları yatıştırması da istendi.

Onun, Akkâ Muhafızı, Sayda ve Şam valisi, Hicâz seraskeri ve Emirü'l-Hac gibi, devlet içinde devlet olduğunu düşündürecek beş ayrı görevi birden üstlenmesi gerçekten ürkütücüydü, ancak hasta ve yaşlı olması nedeniyle ölümü bekleniyordu. Nitekim ardında ulaşılması zor bir güç, ün ve büyük bir hazine bırakarak 75-80 yaşında iken veremden öldü.

Cezzar Ahmed Paşa'nın zeki, yapıcı, cesur ve zalim bir kişiliği vardı. Olağanüstü bir sezme ve kavrama yeteneğine sahipti. Bu yüzden halk, ermişliğine inanıyordu. Çağdaşı öteki birçok derebeyi-vezir gibi, kültürden yoksundu. Muhtemelen okuma yazma dahi bilmiyordu. Ama, zenginliği ve çevresine topladığı binlerce paralı asker ve köle ile büyük güç kazanmış, devletin buyruklarını, çıkarlarına uyduğu ölçüde kabullenmiştir. Nitekim Akkâ savunmasındaki özverisi, temsil ettiği devletin kudretini göstermek ve onurunu yüceltmek düşüncesinden çok, onun bölgedeki çıkarlarıyla ilgilidir. Ancak aldığı parlak sonuç, yönetimin amacına da hizmet etmiştir.

Cezzar'ın ortaya çıkışı ve çeyrek yüzyıldan fazla Ortadoğu'ya egemen oluşu, ülkenin kritik durumuyla doğrudan bağıntılıdır. Batı'da Sırplar'ın Bulgarlar'ın; Mısır'da Kölemen beylerinin; Arabistan'da Vahhabîler'in Rumeli ve Anadolu'da ayaklanan âyanlarla paşaların yarattığı çalkantılar sürerken o, Lübnan, Filistin ve Suriye'yi bu tür karışıklıkların dışında tutmuş; ama devlet onun bu başarısından ancak askeri ve politik açılardan yararlanabilmiştir. Bölgenin mali kaynakları ve vergileri ise Cezzar'a kalmıştır. O da, İstanbul'daki adamları aracılığı ile padişahı, sadrazamları ve üst yöneticileri, değerli hediyeler, hesapsız rüşvetlerle her zaman hoşnut kılmış güçlü yandaşlar kazanmıştır.

Cezzar Ahmed Paşa'nın uyguladığı yöntemler ve kişiliği bakımından, çağdaşı olan Tirsiniklioğlu, Pazvantoğlu, Tepedelenli,Caniklioğlu,Çapanoğlu gibi

derebeylerinden farklı bir özelliği yoktur.

• KAYNAKLAR: Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, 1892; E.Z. Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, 1938, J.Minot, *Mémoires pour servir à l'Histoire des expéditions en Egypte et en Syrie*, 1814; İ.H.Uzunçarşılı, "Bonaparte'ın Akkâ Muhasarasına Dair Bir Vekayiname", *Tarih Semineri Dergisi*, II, 1938.

• BAKINIZ: NAPOLÉON I, SELİM III.

CHABRIER, Alexis-Emmanuel
(1841-1894)

Fransız, besteci. Çağdaş Fransız müziğinin oluşumunu etkilemiştir.

18 Ocak 1841'de, Puy-de-Dôme'daki Ambert'de doğdu, 13 Eylül 1894'te, Paris'te öldü. Altı yaşında piyano, on yaşında keman öğrenmeye başladı. Müziğe büyük bir ilgi duymasına karşın, babasının isteği üzerine, 1858-1862 arasında hukuk öğrenimi gördü. Daha sonra da, İçişleri Bakanlığı'nda görev aldı. Ancak, müzik eğitimini ve çalışmalarını, amatörce sürdürmekten geri durmadı. Piyano ve kontrpuan derslerinin yanı sıra, bestecilikte kendi kendini yetiştirdi. Dönemin önde gelen d'Indy, Fauré, Messager, Duparc gibi bestecileri ve Manet, Verlaine gibi sanatçılarıyla kurduğu ilişkiler, Fransa'daki sanat ortamını ve izlenimci resmin gelişimini yakından tanımasını sağladı.

1879'da Wagner'in *Tristan und Isolde* adlı operasını izlemesi, Chabrier'yi derinden etkiledi. Kendini tümüyle müziğe adamaya karar verdi; 1880'de, on sekiz yıldan beri hoşnutsuzca sürdürdüğü bakanlıktaki işinden ayrıldı. Önceleri bestelemiş olduğu operetler yerine, daha ciddi müzik türlerine yöneldi. 1883'te üç aylık bir tatil için gittiği İspanya'dan edindiği izlenimlerin ürünü, yazdığı *España* adlı rapsodi oldu. Aynı yıl Paris'te seslendirilen yapıt, büyük bir başarı kazandı ve bestecinin ünlenmesini sağladı.

Chabrier, 1884 ve 1885 yıllarında, Lamoureux Orkestrası'nda koro şefi olarak çalışmaya başladı. *Tristan und Isolde*'nin ilk iki perdesinin sahnelenmesinde yardım etti ve ardından, açıkça Wagner'in üslubuna benzemesine çalıştığı *Gwendoline* adlı operayı besteledi. Bunu, kendi eğilim ve yeteneklerine daha uygun olan lirik ve şakacı yönleri ağır basan yapıtlar izledi. Özellikle, 1887'de Paris'te sahnelenen *Le Roi malgré lui* ("Kendisine Karşın Kral"), neşeli ve canlı bir opéra-comique'ti. Armonik yapısı ve orkestrasyonu bakımından ilginç buluşlar getiren özgün bir yapıt olarak görüldü ve Chabrier'nin en önemli ürünlerinden biri sayıldı. Yaşamının son üç yılını, beden ve akıl sağlığı bozulmuş olarak ürün veremeden geçirdi.

Chabrier'nin müziği, parlak, coşkulu ve mizah doludur. Genellikle, içten gelen yaratıcılıkla ve kolaylıkla bestelediği dikkati çeker. Yerlisi olduğu Auvergne bölgesinin bir dansı olan *Bourrée*'nin ritmik özelliklerinden esinlenmesi, özgün armonisi ve orkestra renkleri, çok çeşitli müziksel malzemeyi kullanarak bir bileşime ulaşabilme yeteneği, başka bestecileri etkileyen önemli özellikleridir. Bakır nefesli ve vurmalı çalgıların kullanılışı bakımından *España*, Stravinski'nin *Petruşka*'sını haber vermiş sayılır.

Wagner etkisindeki yapıtları fazla ilgi görmemiş, buna karşılık kişisel duyarlığını yansıtan ürünleriyle Satie, Debussy, Ravel gibi çağdaş Fransız müziğinin önde gelen temsilcilerinin hayranlığını kazanmış ve onları önemli ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): **Opera:** *L'Étoile*, 1877, ("Yıldız"); *Une Éducation manquée*, 1879, ("Boşa Gitmiş Bir Eğitim"); *Gwendoline*, 1885; *Le Roi malgré lui*, 1887, ("Kendisine Karşın Kral"); *Briséis, ou Les Amants de Corinthe* (ö.s.), 1899, tamamlanmadı, ("Briséis ya da Corinthe Aşıkları"). **Vokal müzik:** Soprano, koro ve orkestra için *La Sulamite*, 1884; solo ses, kadın korosu ve orkestra için *Ode à la musique*, 1890, ("Müziğe Od"). **Orkestra müziği:** *España Rapsodisi*, 1883; *Suite pastorale*, *Dix Pièces pittoresques*'in 6, 7, 4 ve 10'uncu parçalarının orkestrasyonu; *Joyeuse Marche*, 1888. **Piyano müziği:** *Dix Pièces pittoresques*, 1880, ("On Pitoresk Parça") *Capriccio*, 1883; *Habanera*, 1885; *Bourrée fantasque*, 1891.

• BAKINIZ: DEBUSSY, RAVEL, SATIE.

CHABROL, Claude
(1930)

Fransız film yönetmeni. Sinemaya Yeni-Dalga akımının önde gelen temsilcilerinden biri olarak başlamış, daha sonra kendi konularını kabul ettirerek çağın yaratıcı-yönetmenlerinin en ünlülerinden biri olmuştur.

24 Haziran 1930'da, Paris'te doğdu. Tipik bir burjuva ortamında yetişti, eczacılık öğrenimi gördü. Aile mesleğini sürdürecekti ama askerliğini yaptıktan sonra sinemaya yöneldi. Önce 20th Century Fox şirketinin tanıtma bürosunda çalıştı, sonra da *Arts* ve *Cahiers du Cinema* dergilerinde sinema eleştirileri yazmaya başladı. 1957'de Eric Rohmer ile birlikte Hitchcock üzerine eleştirel bir inceleme hazırladı. *Hitchcock* adını verdiği bu kitapta Hitchcock'u ahlaki bir açıdan irdeledi ve daha sonra kendi filmlerinde etkisi görülecek olan Hitchcock izleklerini konu edindi.

Chabrol'un, yönetmen olarak 1958-1960 arasında yaptığı *Le Beau Serge* ("Yakışıklı Serge"), *Les Cousins* ("Kuzenler"), ve *Les Bonnes Femmes* ("Kız Arkadaşlar") filmlerinin ortak özelliği, son derece ayrıntılı biçimde verilmiş toplumsal çevrelerde geçen kişilerarası güç ilişkilerinin soğukkanlı bir anlatımla aktarılmasıdır. Chabrol'ün filmlerindeki uygar görünüşlü kişiler hep birbirlerini yıkmaya ve yemeye çalışan "toplumsal hayvan"lar olarak sunulur. *Le Beau Serge* bu izleği özyıkımsal bir kendini bırak-

Bir filminde Orson Welles'le çalışırken

mışlıkla çarpışan iyi niyet çerçevesinde ele alır ve iyi niyetin nasıl tuzla buz olduğunu gösterir. *Les Cousins* zengin bir kentliyle taşralı kuzeni arasındaki daha da acımasız bir güç çekişmesini anlatır. *Les Bonnes Femmes* ise küçük burjuva kızlarının düşlerine eğilerek karanlık ve alaylı tablolar çizer.

1961'de *Le Godelureaux* ("Çapkın Delikanlı") filminde de aynı konuları işleyen Chabrol, 1962-1967 arasında iki üç yönetmenin bir araya gelerek çektikleri bölümlü filmlere katıldı; polisiye diziler ya da doğrudan doğruya gerilimi amaçlayan yarı taşlama, yarı polisiye filmler çekti. Bunların içinde en çok göz dolduranları *Landru*, *Le Scandale* (Öldüren Şampanya), *Paris vu par...* adlı bölümlü filmin "La Muette" ("Dilsiz Kadın") bölümü ve benzerleridir. Chabrol, bu filmlerde çoğunlukla ölümle ya da yıkımla sonuçlanan burjuva ilişkilerini anlattı. Burjuvaların ve genelde "uygar" kişi olma iddiasındaki insanın ustalıkla gizlenmiş hırsı ve yırtıcılığı, Chabrol'de giderek evrensel bir anlam kazandı. Bu gelişimin ilk önemli örneği 1968'deki *Les Biches*'dir ("Ceylanlar"). Bu filmin zengin ve biseksüel bir Fransız burjuvası olan baş kadın kişisi, yoksul bir kızla ilişki kurarak onu himayesine alır. Kızın, zengin dostundan yararlanarak sınıfsal ve cinsel bir bağımsızlığa kavuşma çabaları, önce olumlu bir sonuca ulaşacakmış gibi görünürken çok kurnazca cinsel manevralar sonucunda acımasızca engellenir. Genç kız zengin dostunun tam bir kölesi haline gelir ve sonunda onu öldürür. Bu öykü Chabrol için burjuvazinin kesin bir eleştirisi olmaktan da öte, insan ilişkilerindeki yıkıcı özün tehlikelerini araştıran bir öykü olma özelliğini de taşıyordu. Filmdeki zengin kadın rolünü canlandıran Chabrol'ün karısı, oyuncu Stephane Audran'ın varlığı yönetmenin bundan sonraki filmlerini derinden etkiledi. Gene aynı yılın filmi olan *La Femme infidèle*'de (Vefasız Kadın) Stephane Audran kocasını aldatan ve ancak kocasının sevgilisini öldürmesi karşısında ona bir parça olsun sevgi duyabilen bir burjuva kadınıdır. Chabrol'ün filmleri giderek melodramatik anlatı kalıplarının (aile melodramları, karı-koca-âşık üçlemeleri, polisiye melodramlar vb.) ahlaki ve eleştirel içeriklerle zenginleştirildiği ve dönüştürüldüğü örnekler haline geliyordu. Yönetmen *Que le bête meure!* ("Bu Hayvan Ölmeli!"), *Le Boucher* ("Kasap") ve *La Rupture* ("Kopuş") gibi filmlerinde Hitchcock sinemasına özgü gerilimleri Fransız taşrasındaki cinayet olaylarına uygularken polisiye içeriği gene insan ilişkileri yörüngesine kaydırıyordu. Hepsi Audran'lı bu filmlerin yanı sıra gene Audran'lı *Juste avant la nuit* ("Geceden Hemen Önce"), *Les Noces Rouges* (Kanlı Âşıklar), Orson Welles'li *La Décade prodigieuse* de büyük ve küçük burjuvazinin yırtıcı aşk ve çıkar ilişkilerini konu edinen filmlerdir.

Chabrol, başka türler de denemiştir, gene insan ilişkilerinin kara güldürüsünü yaptığı *Dr. Popaul* (Çirkinleri Severim), uluslararası terörizme yönelttiği alaycı bakış yüzünden hem yerilen hem de övülen *Nada*, bir evliliğin çöküşünü senarist Paul Gegauff'un gerçek yaşamından esinlenerek anlatan *Une Partie de Plaisir* ("Bir Zevk Oyunu"), ilginç bir fantastik sinema ürünü olan *Alice ou la Dernière Fugue* (Son Macera) bunlar arasındadır. Chabrol'ün Romy Schneider'i Stephane Audran imajına yakınlaştırmaya çalıştığı *Les Innocents Aux Mains Sales* (Kirli Elli Masumlar) yönetmeninin Hitchcock' vari gerilimle öykünün ahlaki içeriğini büyük ustalıkla kaynaştırdığı son örneklerdendir. Gene son filmlerinden *Violette Nozière* (Zehirli Çiçek) ise gerçek bir polisiye olaydan yola çıkarak küçük burjuva çevrelerinin deliliğe varan saplantılarını başarıyla irdeler.

Claude Chabrol, Batı kültürlerindeki "büyük ahlakçılar" geleneğini izleyen bir sinemacıdır. Döneminin sınıfsal ve cinsel tavırlarını incelerken bundan tragedyaya ve kara güldürüye yaklaşan evrensel özler çıkarmasını bilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le Beau Serge*, 1958, ("Yakışıklı Serge"); *Les Cousins*, 1959, ("Kuzenler"), *Les Bonnes Femmes*, 1959, ("Kız Arkadaşlar"); *Les Godelureaux*, 1961, ("Çapkın Delikanlı"); *Landru*, 1963; "La Muette", *Paris vu par...* dizisinin bölümü, 1964, (Dilsiz Kadın); *Le Scandale*, 1966, (Öldüren Şampanya); *Les Biches*, 1968, ("Ceylanlar"); *La Femme infidèle*, 1968, (Vefasız Kadın); *Que le bête meure!*, 1969, ("Bu Hayvan Ölmeli!"); *Le Boucher*, 1970, ("Kasap"); *La Rupture*, 1970, ("Kopuş"); *Juste avant la nuit*, 1971, ("Geceden Hemen Önce"); *La Décade prodigieuse*, 1971; *Les Noces Rouges*, (Kanlı Âşıklar); *Dr. Popaul*, 1972, (Çirkinleri Severim); *Nada*, 1974; *Une Partie de Plaisir*,. 1975, ("Bir Zevk Oyunu"); *Les Innocents aux Mains Sales*, 1975, (Kirli Elli Masumlar); *Alice ou la Dernière Fugue*, 1977, (Son Macera); *Violette Nozière*, 1978, (Zehirli Çiçek).

CHADWICK, James
(1891-1974)

İngiliz, fizikçi. Nötron'un varlığını kanıtlayarak atom çekirdeğinin yapısının anlaşılmasına ışık tutmuştur.

20 Eylül 1891'de Cheshire kentinde doğdu. 24 Temmuz 1974'de Cambridge'de öldü. 1911'de Manchester Üniversitesi'nden fizik diplomasını aldı.1911-1913 arasında aynı üniversitede E.Rutherford ile, 1913'ten başlayarak da Almanya'da H.Geiger ile çalıştı. I.Dünya Savaşı'nın bir bölümünü Almanya'da savaş tutuklusu olarak geçirdi. Savaşın bitiminde

İngiltere'ye dönerek Cambridge Üniversitesi'nde Gonville ve Caius College'ın önce Wollanston burslusu, iki yıl sonra akademik üyesi olarak bulundu. 1923'te de Cavendish laboratuvarlarında yönetmen yardımcısı olarak çalışmaya başladı. 1932'de nötronun varlığını kanıtladı. 1935'te Nobel Ödülü'nü aldı ve aynı yıl Liverpool Üniversitesi'nde Lyon Jones kürsüsüne atandı. 1943-1946 arasında ABD'de atom bombası yapımı çalışmalarına yönelik Manhattan Projesi'nde İngiliz heyetinin başkanlığını yaptı. 1948'de Liverpool Üniversitesi'nden ayrılarak fizik çalışmalarını bıraktı. Aynı yıl Gonville ve Caius College'ın yöneticiliğine seçildi ve 1959'a değin bu görevi sürdürdü.

Chadwick'in, E.Rutherford'un öncülüğünü yaptığı çekirdek fiziğine katkıları, Almanya'daki çalışmalarıyla başladı. Bu ülkede H.Geiger ile çalışırken, radyoaktif çekirdeklerin saldığı beta ışınlarının (elektronlar) enerji ve momentum dağılımlarını ölçtü. Bu dağılımların enerji ve momentumun korunumu ilkesine ters düştüğünü göstererek, fizik dünyasını uzun yıllar uğraştıracak bir tartışmayı başlattı. Chadwick'in bulgusu sonucu, enerji ve momentumun korunurluğu ilkesine olan inanç sarsılmıştı. 1928'de W.Pauli'nin önerdiği "nötrino"nun varlığının, 1956'da Reines ve Cowan tarafından deneysel olarak kanıtlanmasına değin bu tartışma sürdü.

Chadwick İngiltere'ye döndükten kısa bir süre sonra, Rutherford'un çekirdeğin kütle ve yükünü açıklayabilmek için gerekli gördüğü nötronu deneysel olarak aramaya koyuldu. Rutherford, o zamana değin gerçekleştirilen deneylerin sonuçlarına ilişkin enerji ve momentum hesaplamalarına dayanarak, çekirdekteki protonların bir bölümüne çok sıkı biçimde bağlı olan ve protonlarla "nötron" adını verdiği nötr çiftler oluşturan "çekirdek elektronları"nın varlığını gerekli görüyordu. Chadwick'in nötronu saptama amacıyla yaptığı ilk deneyler, alfa taneciklerini salan kaynağın ve sayma düzeninin yetersizliğinden dolayı olumlu sonuçlar vermedi.

1930'da daha gelişmiş bir sistem kullanan W.Bothe ve H.Becker alfa tanecikleriyle dövülen berilyumdan, yüksek enerjili ve yüksüz bir ışıma salındığını gözlediler. Ne var ki bu ışımanın gama ışıması (elektromanyetik dalga ya da enerji kuvantumları) olduğunu düşündüler. Chadwick, aynı deneyi Cavendish'de gerçekleştiren H.C.Webster'in elde ettiği sonuçlardaki bazı ilginç özellikler üzerine bu ışımanın yüksüz taneciklerden oluşabileceğini savundu. Bu savını kanıtlamak amacıyla bir dizi deney gerçekleştirdiyse de aradığı sonuçlara yine ulaşamadı.

Bir yıl sonra Joliot-Curie'ler, benzer bir deneyde berilyumdan salınan ışınların önüne bir parafin tabakası koyduklarında, parafinden yüksek enerjili protonlar çıktığını saptadılar. Bu deneyin sonuçları, Klein ve Nişina'nın o sıralarda geliştirmiş oldukları elektromanyetik dalgaların yüklü cisimlerle çarpışmasına ilişkin kuvantal kuramın ışığında incelendiğinde, berilyumdan salınan ışının gamma ışını olamayacağı anlaşıldı. Benzeri bir deneyi, daha uygun koşullarda gerçekleştiren Chadwick, berilyumun üzerine düşen alfa tanecikleriyle, parafinden çıkan protonların enerji ve momentumlarını büyük bir duyarlılıkla ölçmeyi başardı. Bu deneyin sonuçlarını enerji ve momentumun korunumu ilkeleriyle karşılaştırdığında protonların parafinden fırlamasına yol açan yüksüz parçacıkların hemen hemen protonla eşit kütle ve enerjiye sahip oldukları kanısına vardı. Bu parçacıklar, berilyumun yapıtaşları arasında bulunan ve Rutherford'un "sıkısıkıya bağlı bir proton ve bir elektrondan oluştuğu"na inandığı nötronlar olmalıydı. Chadwick'in bu saptaması kısa zamanda yaygın olarak benimsendi. Ayrıca Heisenberg, elektrik yükleri dışında birbirine çok benzediklerine inanılan nötron ve protonun, "nükleon" olarak adlandırdığı bir taneciğin iki değişik yük durumu olarak sınıflandırılmasını önerdiğinde, çekirdek ve çekirdek-altı parçacıklar fiziğinde çok önemli olan bir grup fiziksel özelliğin ilk örneği ortaya konmuş oldu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Radiation from Radioactive Substances* (E.Rutherford ve C.D. Ellis ile birlikte), 1930, ("Radyoaktif Maddelerden Işıma"); *Radioactivity and Radioactive Substances*, 1953, ("Radyoaktiflik ve Radyoaktif Maddeler").

- **KAYNAKLAR:** G. Gamow, *Biography of Physics*, 1961; *Nobel Lectures: Physics*, 2. cilt, 1965.

- **BAKINIZ:** BOTHE, COWAN, I. ve J.F. JOLIOT - CURIE, GEIGER, PAULI, RUTHERFORD.

CHADWICK, Lynn
(1914)

İngiliz, heykelci. İnsan ve hayvan figürlerinden türettiği yarı soyut heykelleriyle ün yapmıştır.

Londra'da doğdu. Mimarlık eğitimi gördü. 1933-1939 arasında teknik ressamlık ve mimarlık yaptı. II. Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Kuvvetleri'nde pilot olarak görev aldı. 1953'te açılan Uluslararası Meçhul Siyasal Mahkûm Yarışması'nda mansiyon, 1956'da 28. Venedik Bienali'nde Uluslararası Heykel ödülü kazandı. Lugono'da Uluslararası Resim ve Gravür Sergisi'nde ödül aldı. 1964'te Büyük Britanya İmparatorluk Nişanı ile onurlandırıldı.

Pek çok karma sergiye katıldı, uluslararası sergilerde İngiltere'yi temsil etti. 1950'den başlayarak Londra'da, New York'ta ve Zürih'te kişisel sergiler açtı.

Chadwick yapıtlarında kabuklu hayvanlar ve kuşlardan türetilmiş imgeleri insan vücudu yerine kullanmıştır. Kaskatı bacaklarıyla hemen kırılıverecekmiş izlenimi uyandıran bu insan-hayvan arası yaratıklar, organik yaşama ulaşmak isteyen, ama bunu tam olarak başaramayan bir etki yaratırlar. Kimi zaman onun bu heykellere kazandırdığı iç gerilim, insanı rahatsız eden bir boyuta ulaşır. Bu ürkütücü anlatım, çağdaş uygarlığın çelişkilerinden kaynaklanan bir duyguyu, güven vermeyen ve nedeni belli olmayan bir huzursuzluğu simgeler.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Balık Yiyen*, 1950-1951, Büyük

Britanya Sanat Kurulu; *İç Göz*, 1952, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Dans Eden İki Figür*, 1954, Albright Sanat Galerisi, Buffalo/ABD; *Dans*, 1955; *Teddy Çocuk ve Kız*, 1955; *Piramitler*, 1962; Figürler, 1976.

CHAGALL, Marc
(1887)

Rus asıllı Fransız ressam. İnsancıl ve barışçıl görüşlerini yalın, hatta çocuksu bir yöntemle kurduğu bir düş dünyasında yansıtmıştır.

7 Temmuz 1887'de Batı Rusya'daki Vitebsk'te doğdu. Yahudi asıllı bir ailenin çocuğuydu. Çocukken bir sözlüğün resimlerini kopya ederek resme başladı. 1907'de Vitebsk'te ressam Pen'in Resim ve Desen Okulu'nda çalıştı. 1908'de St. Petersburg'a (bugün Leningrad) gitti, Çarlık Güzel Sanatlar Okulu'na girdi. Hüzünlü, sıkıcı havası ve zayıf eğitimiyle bu okulun Chagall'ın sanatı üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Aynı yıllarda tiyatro tasarımcısı Léon Bakst'ın (1866-1924) kurduğu özel sanat okulu, Fransız sanatı ile ilişkileri nedeniyle daha çağdaştı ve genç Rus sanatçıları arasında çok önemseniyordu. Chagall 1909'da Bakst'la çalışmaya başlayınca sanatı büyük bir değişiklik geçirdi, kullandığı renkler yenilendi. Rengin anlatım gücünü ve çizgide biçim bozmalarının önemini kavradı. Vitebsk'e döndüğünde kendine özgü bir üslup geliştirmişti.

Rusya'daki çalışmaları

Chagall St.Petersburg'a geri döndüğünde bir milletvekilinin koruması altına girdi. Onun sağladığı para ile 1910'da Paris'e gitti. Orada La Ruche'e yerleşti ve Salon des Indépendants'da bir sergi açtı. Paris'te Cendrars, Apollinaire, Delaunay, Modigliani ve Max Jacob gibi sanatçılarla dostluk kurdu.

Kübizm yorumu

Kübist resmin yapısı Chagall'a Bizans ikonlarını anımsatıyordu. Bu resmin yapısına ilişkin kuramları, kendine özgü bir içtenlik katarak yorumladı. Paris'te yaptığı ilk büyük kompozisyon olan *Dédié à Fiancée*'de (Nişanlıya İthaf) insan vücudunu öğelerine ayırıp yapısal tasalarla yeniden düzenlemişti. Kübist resimdeki geometrik kompozisyonları seviyordu. Kübistler'in pipo, gitar gibi günlük eşyaları yorumlarken kullandıkları düzenlemeleri, düşgücünün ve belleğinin aracılığıyla kavradığı gerçekliğin öğelerine uyguladı. Çünkü Kübist resimler ona göre hâlâ Gerçekçilik'ten (Realizm) artakalan bir şeyler içermekteydi. O nedenle herkesin Kübizm'e yöneldiği bir dönemde Chagall mantığa aykırı bir figürasyonu yeğliyordu. Ona göre ancak mantık dışı olmakla gerçeğe yaklaşılabilirdi. Gerçeküstücüler'in otomatizm sonucu bir araya getirdikleri öğeleri, Chagall bilerek ve yapısal bir tasayla bir araya getiriyordu.

1914'te Rusya'ya döndü. Kısa bir süre sonra I.Dünya Savaşı çıktı ve Chagall St. Petersburg'da

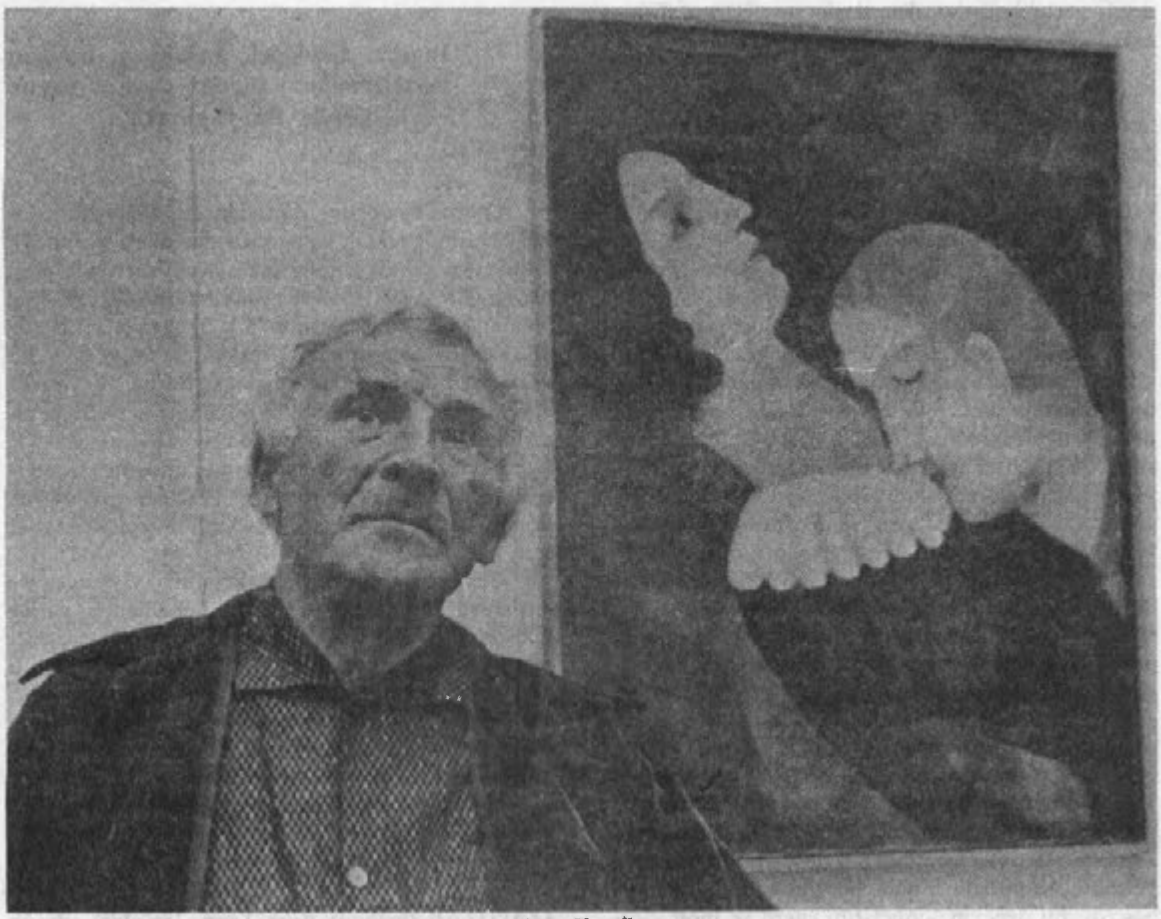

Marc Chagall

askeri bir birlikte görevlendirildi. 1915'te Bella Rosenfeld'le evlendi. Aynı yıl Moskova ve St.Petersburg'da sergiler açtı. 1917'de Sovyet Devrimi sırasında bir süre St.Petersburg'da kaldıktan sonra, Lunacharsky tarafından Vitebsk Güzel Sanatlar Komiserliği'ne getirildi. Daha savaş öncesinden beri Rus ressamları arasında bir kaynaşma başlamış, Kübizm ve Fütürizm (Gelecekçilik) çizgisinde birçok akım ortaya çıkmıştı. Daha çok kuramsal düzeydeki bu akımlardan Reyonizm resmin yönlendirici yasası olarak rengi ele alıyordu. Maleviç basit bir geometrik figür olan kareyi bir sanat yapıtı olarak sunuyordu. Sanatçılar gittikçe sistematik olan bir soyutlama yoluyla herkesin anlayabileceği bir dil yaratmak istiyorlar, böylelikle kişisel sanat yapıtlarının ortadan kalkacağını düşünüyorlardı. Çağdaş eğilimlere arka çıkan Chagall, içinde bütün sanat hareketlerini barındıran bir okul kurdu. Maleviç'i burada ders vermek üzere çağırdı. Ancak bir süre sonra onunla anlaşmazlığa düştü, okuldan ayrıldı, 1923'te Paris'e döndü.

1931'de *Ma Vie* ("Yaşamım") adlı kitabı yayımlandı. Mısır, Suriye ve Lübnan'ı gezdi. Vollard'ın yayımlayacağı bir *Tevrat*'ın resimlerini yapmaya başladı. 1933'te İtalya, İspanya, İngiltere ve Hollanda'ya gitti. 1935'te dünyayı saran savaş havasından etkilenerek çarmıha geriliş konulu resimler yaptı. 1941'de New York Modern Sanatlar Müzesi'nin çağrısı üzerine ABD'ye gitmeye karar verdi. 1942'de bir süre Mexico City'de kalarak *Alekko* balesinin kostüm ve dekorlarını çizdi. 1944'te eşi Bella'nın ölümü resimlerinde geçmişle ilgili heyecan verici anılarının yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. 1937'de başladığı ve giderek Bella'nın anısının çevresinde en sevdiği temaların bir bireşimi haline gelen *Onun Çevresinde* adlı büyük kompozisyonunu tamamladı. 1945'te Stravinski'nin *Ateş Kuşu* balesinin dekor ve kostümlerini yaptı. 1946'da New York'ta Modern Sanatlar Müzesi ve Chicago Art Institute'da (Şikago Sanat Enstitüsü) yapıtları topluca sergilendi.

1947'de Paris'e döndü. Aynı yıl Paris Modern Sanat Müzesi, Amsterdam Belediye Müzesi ve Londra'da Tate Galerisi'nde toplu sergileri düzenlendi. 1948'de Venedik Bienali'nde Uluslararası Gravür Ödülü'nü kazandı. 1950'de Vence'a yerleşti. Renoir ve Bonnard gibi o da güneyin canlı ve titreşen ışıklarla dolu manzaralarına hayrandı. Yayımcı Tériade'ın isteği üzerine *Daphnis ve Chloé*'nin taşbaskısı resimlerini yapmak üzere iki kez Yunanistan'a gitti, bu geziler ona yeni esin kaynakları yarattı.

Chagall'ın kendine özgü bir üslubu vardır. Rus köylülerinin, Musevi ailelerinin yaşamlarından alınmış ayrıntıları ilginç bir düş dünyası içinde canlandırmıştır. Resimlerinde Matisse ya da Braque gibi uyuma yönelmez, süslemecilikten kaçınır. Düz bir boya değil, titreşen yüzeyler arar. Pek çok yapıtında insan ve hayvan figürleri yerçekimi yasalarını hiçe sayarcasına havada uçarlar. Resimlerinde örneğin ters dönmüş bir baş çizdiğinde, bunu bir öykü anlatmak için değil, yüzeyi hareketlendirmek için yapar. Genellikle doğayı taklit etmez, gözlemlerini yapıtlarında zaman dışı bir mekâna yerleştirerek kullanır. Chagall yağlıboya tablolarının yanı sıra duvar resimleri ve vitraylar da yapmıştır. Ayrıca kitaplar için gravür ve taşbaskısı resimler hazırlamıştır. Tiyatro ve bale yapıtları için dekor ve kostüm çalışmaları da vardır.

●**YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Ölüm*, 1908, *Atölye*, 1910; *Nişanlıya İthaf*, 1910, Sanat Müzesi, Bern; *Ben ve Köyüm*, 1911, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *L'Hommage à Apollinaire*, 1911-1912, Stedelijk Müzesi, Amsterdam, (Apolliniaire'e Saygı); *Yedi Parmaklı Kendi Portresi*, 1912, Stedelijk Müzesi, Amsterdam; *İçen Asker*, 1912, Guggenheim Müzesi, New York; *Hamile Kadın*, 1912-1913, Stedelijk Müzesi, Amsterdam; *Pandüllü Saat*, 1914, Hermitaj, Leningrad; *Şarap Bardaklı İkili Portre*, 1915; *Yeşil Kemancı*, 1918, Guggenheim Müzesi, New York; *Autour d'elle*, 1937-1944, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris, (Onun Çevresinde). **Duvar ve tavan resmi:** Moskova Musevi Sanatı Tiyatrosu için duvar resimleri, 1919; Paris Operası için tavan resimleri, 1964; Lincoln Merkezi'ndeki Metropoliten Operası içinduvar resimleri,1964, New York. **Vitray:** Assy Kilisesi vitrayları, 1957; Metz Katedrali Vitrayları, 1958; Haddasah Merkezi vitrayları, 1962, Kudüs. **Kitap Resimleri:** Gogol, *Ölü Canlar*, 1923; *La Fontaine'den Masallar*, 1927-1930; Chagall, *Ma Vie*, 1931, ("Yaşamım"); *Tevrat* için resimler, 1930-1939; *Daphnis ve Chloé* üzerine taş baskısı resimler. **Sahne Dekorasyonu:** *Alekko*, 1942; *Ateşkuşu* (müz.Stravinsky), 1945. **Kitap:** *Ma Vie*, 1931, ("Yaşamım").

●**KAYNAKLAR:** M.Bucci, *Chagall*, 1971; J.Cassou, *Chagall*, 1965; J.Lassaigne, *Chagall*, 1957; R.McMullen, *The World of Marc Chagall*, 1968; A.Pieyre de Mandriargues, *Chagall*, 1975; M.Souverbie, *Chagall*, 1975; J.J.Sweeney, *Marc Chagall*, 1946; L.Venturi, *Marc Chagall*, 1956; A.Werner, *Chagall*, 1967.

●**BAKINIZ:** APOLLINAIRE, DALI, MALEVİÇ, PICASSO.

CHAIN, Ernst Boris
(1906-1979)

Alman asıllı İngiliz biyokimyacı. Penisilinin antibiyotik olarak kullanılmasını sağlayan çalışmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü almıştır.

◄ *Paris'teki çalışmaları*

19 Haziran 1906'da Berlin'de doğdu, 12 Ağustos 1979'da İrlanda'da öldü. Berlin'de Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde kimya ve fizyoloji okudu. 1930'da doktorasını aldıktan sonra 1933'e değin Berlin'de Patoloji Enstitüsü'nde çalıştı. Yahudi kökenli olan Chain, Hitler'in güç kazanması üzerine 1933'te İngiltere'ye yerleşti. Kısa bir süre Londra'da, daha sonra vitaminler üzerine önemli araştırmaları olan F.Hopkins'in Cambridge'deki biyokimya laboratuvarında araştırmalar yaptı. 1935'te Florey'nin çağrısı üzerine Oxford Üniversitesi'ne giderek penisilin üzerine araştırmalara katıldı. Florey ve Chain 1945'te penisilin üzerine çalışmaları nedeniyle, penisilini bulan Fleming ile birlikte Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü paylaştılar. Bu ödülün yanı sıra, Chain 1949'da Royal Society üyeliğine seçildi, 1969'da "Sir" unvanını aldı. 1948'de daha iyi laboratuvar olanaklarıyla çalışabilmek amacıyla Roma'da *Istituto Superiore di Sanità*'nın uluslararası araştırmaya yönelik merkezinin yönetmenliğini üstlendi. 1961'de İngiltere'ye geri döne-

rek, Londra Üniversitesi'nde kendisi için özel kurulan bir laboratuvarda araştırmalarını sürdürdü.

Chain, Florey'nin laboratuvarına biyokimyasal yöntemleri patoloji araştırmalarına uygulamak amacıyla gitmişti. Bu alandaki çalışmaları kısa bir süre sonra mikroorganizmaların ürettikleri antibakteryel maddeler, özellikle de Alexander Fleming'in keşfetmiş olduğu penisilin üzerinde yoğunlaştı. 1941'de de penisilinin antibakteryel faktörünü küften ayrıştırmayı başardılar. II. Dünya Savaşı sırasında penisilinin daha saf bir biçimde üretilmesine ilişkin çalışmalar, yaklaşık yüzde bir penisilin içeren antibiyotiklerin başarılı bir şekilde savaşta yaralananlarda kullanılmasına koşut olarak sürdürüldü.

Chain penisilinin kimyasal yapısını da incelediği gibi penisilinin yıkımında etken olan enzimlerden (penisilinaz) ilkini buldu. Ayrıca yılan zehiri, insülin, sıvıların doku içinde yayılmasını kolaylaştıran yayılma faktörü üzerinde de araştırmalar yaptı.

•BAKINIZ: A.FLEMING, FLOREY.

CHALGRIN, Jean François Thérése (1739-1811)

Fransız, mimar. Neo-Klasik (Yeni Klasik) üsluptaki yapılarıyla tanınmıştır.

Paris'te doğdu, 20 Ocak 1811'de aynı kentte öldü. Neo-Klasik mimarlığın öncülerinden Boullée'nin öğrencisi oldu, onun görüşlerinden etkilendi. Neo-Klasik üslubun özgün örnekleri sayılan yapıları, XVI. Louis döneminin havasını yansıtır. *Hôtel de la Vrilliére*'nin iç avlusunda, *Luxemburg Sarayı*'nın büyük merdivenlerinde, *Comtesse de Provence Pavyonu*'nda ve şimdi yıkılmış bulunan *Hôtel de Langeac*'da bu döneme özgü çekici incelik görülebilir. Chalgrin'in başyapıtı sayılan ve Boullée'nin romantik-klasik üslubunun izlerini taşıyan *Arc de Triomphe* ise (Zafer Takı), Napoléon İmparatorluğu'nun gücünü simgeleyen anıtsal boyutlara sahiptir. Ancak bu yapıt Chalgrin'in ölümünden sonra bazı değişikliklerle tamamlanmıştır. 1764'te tasarlayıp, 1772-1784 arasında gerçekleştirdiği *St. Philippe-du-Roule Kilisesi*'nde Chalgrin, bazilika şemasını geliştirerek kullanmıştır. İki sıra iyon sütunuyla yan neflerden ayrılan orta nef üzerindeki beşik tonoz özenle işlenmiş kasetleriyle Roma mimarlığını anımsatır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hôtel de la Vrilliére*, 1765, Paris; *St. Philippe-du-Roule Kilisesi*, 1772-1784, Paris; *Collége de France*, 1774-1778, Paris; *Arc de Triomphe*, 1806-1835, Paris, (Zafer Takı); *Comtese de Provence Pavyonu*, Montreuil; *Hôtel de Langeac*, Paris.

CHAMBERLAIN, Houston Stewart (1855-1927)

İngiliz kökenli Alman düşün adamı. Alman ırkçı düşüncesinin savunucularındandır.

9 Eylül 1855'de Portsmouth yakınlarındaki Southsea'de doğdu, 9 Ocak 1927'de Almanya'da Bayreuth'da öldü. Babası kaptandı. Sağlığının bozuk olması nedeniyle askerlik hizmetini yerine getiremeyen Chamberlain tedavi amacıyla Almanya'ya gitti. 1880'lerde Cenevre ve Viyana'da doğal bilimler alanında eğitim gördü. Bitkilerin yapısı üzerine yazdığı tez 1889'da Viyana Üniversitesi tarafından kabul edildi. Chamberlain daha sonra Richard Wagner'le tanıştı ve ondan etkilendi. 1901'den itibaren Kayzer II. Wilhelm'in yakın arkadaşı oldu. 1916'da Alman yurttaşı oldu. Weimar Cumhuriyeti'ne yakınlık duymayan Chamberlain, 1923'te Hitler'le tanışmasından sonra onu öven makaleler yayımladı.

Chamberlain 1896'da yayımlanan *Richard Wagner* adlı kitabında "yaşam teorisi" (lebenslehre) görüşünü geliştirmiştir. Metafiziğe ve sezgiye dayanan bir yaşam anlayışına karşı çıkmıştır. Zaman ötesi ve değişmez bir tinsel öz düşüncesinden yola çıkan Chamberlain, kültürü, materyalizmin etkisine karşı korumayı amaçlamıştır.

1899'da yayımlanan *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* ("19.yy'ın Temelleri") adlı kitabında bir halkın tarihinin onun ırksal özellikleri ve yetenekleri tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. Irkı fiziksel özellikler yerine davranış özellikleri ile tanımlamış, ırk kavramına metafizik bir anlam yüklemiştir. Ona göre büyük tarihsel görevler ancak seçkin ırklar tarafından yerine getirilebilir. Chamberlain politik birer varlık olarak ulusların, ırkların oluşumunun koşullarını yarattığını ileri sürmüş, ırksal bir kimlik bilincinin ırkı belirlediğini savunmuştur. Ona göre tarih, Yahudi ırkı ile Cermen ırkı tarafından temsil edilen iki farklı yaşam felsefesinin mücadelesini içermektedir. Bu iki ırk Batı tarihine "saf" ırklar olarak girmişlerdir. Çağdaş dünyayı bu iki ırk arasındaki karşıtlık biçimlendirmektedir. Ona göre Yahudi halkı metafizik ya da felsefi bir sezgi gücüne sahip değildir. Yahudiler'in sahip olduğu başlıca özellikler maddecilik ve akılcılıktır. Alman tarihi içinde Yahudiler'e yer verilmemelidir. Germen halkları bugünkü kültür ve uygarlığın yaratıcılarıdır.

Chamberlain'in görüşleri Nasyonal Sosyalizm'in önde gelen ideologu olan Alfred Rosenberg'in görüşlerini etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Richard Wagner*, 1896; *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts*, 1899, ("19.yy'ın Temelleri"); *Immanuel Kant Die Persönlichkeit als Einführung in das Werk*, 1905, ("Immanuel Kant'ın Eserine Giriş Olarak Kişiliği").

• BAKINIZ: ROSENBERG, WAGNER.

CHAMBERLAIN, Joseph
(1836-1914)

İngiliz devlet adamı. İngiliz İmparatorluğu için iktisadi korumacılığı savunmuştur.

8 Temmuz 1836'da Londra'da doğdu, 2 Temmuz 1914'te Birmingham'da öldü. Babası ayakkabı fabrikatörüydü. 18 yaşında, amcasının fabrikasında çalışmak üzere Birmingham'a gitti. 20 yıl bu işte çalıştı. Daha sonra siyasi yaşama atıldı. 1873-1876 arasında Liberal Parti'den Birmingham'a belediye başkanı seçildi. Belediye başkanlığı sırasında, bayındırlık, eğitim ve sağlık alanlarında yeni uygulamalar getirdi. 1876'da aynı partiden milletvekili seçildi ve Avam Kamarası'na girdi. Önce Liberaller'le, daha sonra da Muhafazakârlar'la birlikte hareket ederek 1903'e kadar milletvekilliğini sürdürdü.

Liberaller 1880 seçimlerini kazanınca W.E. Gladstone başkanlığında kurulan hükümetin ticaret bakanı oldu. 1885'e kadar süren bakanlığı sırasında diğer Liberaller'den farklı bir liberalizm anlayışını savundu. Başta eğitim ve tarım olmak üzere birçok alanda reformlara başlanmasını istedi. Laissez-faire (bırakınız yapsınlar) anlayışına karşı çıkarak, kamu harcamalarının ve ekonomiye devlet müdahalesinin artmasına çalıştı. Aynı dönemde İrlandalı siyaset adamı Parnell ile 1882'de imzalanacak olan Kilmainham Antlaşması'nın görüşmelerini yürüttü. Chamberlain, tüm bu savunu ve uygulamalarıyla, Wentworth Dilke ile birlikte Liberal Parti'nin sol kanadının yöneticisi durumuna geldi.

1885 seçimlerinde, gelir vergisinin artırılmasını, parasız eğitimi, yoksullar için konut yapımını, yerel yönetim reformunu, tarım emekçileri için "bir buçuk dönüm arazi ve bir inek" sloganını içeren bir program savundu. İrlanda'nın, İngiltere'ye bağlı kalmak koşuluyla, özerkleşmesini istedi. Gladstone'un bölgedeki karışıklıkları zor kullanarak bastırma politikasına karşı çıkınca Liberal Parti yönetimiyle arası açıldı ve 1886'da yapılan Özerklik oylamasında hükümeti düşürmek amacıyla Liberal Birlikçiler'le birleşti. Liberal Birlikçiler tarafından desteklenen Muhafazakârlar'ın 1886'da iktidar olmasından sonra, Chamberlain, yeni yönetime daha reformcu politikalar uygulatmaya çalıştı.

1895'te Lord Salisbury'nin başkanlığında kurulan Muhafazakâr hükümette koloniler bakanı oldu. 1903'e kadar süren bu görevi sırasında İngiliz İmparatorluğu'nun gücünü koruma ve artırma amacına yönelik politikalar uyguladı. 1899-1902 Boer Savaşı'ndan sonra Güney Afrika'ya giderek Boerler'le beyazlar arasındaki uzlaşma çabalarına destek oldu. 1900'de Avustralya Federasyonu ile Yeni Zelanda'nın sömürge statüsü altında tek bir federasyon olarak birleştirilmesinde önemli rol oynadı. 1897-1902 arasında topladığı konferanslarda "Büyük İngiliz İmparatorluğu"nun kurulmasını önerdi. İngiltere'nin, sömürgecilik politikası nedeniyle, soyutlanmasına son vermek için Almanya ve ABD ile İngiltere arasındaki ilişkileri yakınlaştırmaya çalıştı.

Chamberlain, emperyalist yayılma politikasını iktisat alanında korumacılık uygulamalarıyla pekiştirmek istiyordu. Almanya ve ABD'nin uyguladığı korumacı iktisat politikalarının sonucunda İngiltere'nin çelik sanayiinin sarsıntıya uğraması Chamberlain'ı neo-merkantilist uygulamalara yöneltti. Uyguladığı iktisat politikası muhalefetle karşılaşınca 1903'te görevinden istifa etti, görüşlerini yaymak için başlattığı kampanya 1906'ya kadar sürdü. Aynı yıl felç olan Chamberlain ölümüne dek hiçbir kamu görevi üstlenmedi.

• **KAYNAKLAR:** C.W.Body, *Mr. Chamberlain's Speeches*, 1914; P.Fraster, *Chamberlain: Radicalism and Empire 1868-1914*, 1966; J.L.Garvin-J.Amery, *The Life of Joseph Chamberlain*, 1932-1969; E.E.Gulley, *Joseph Chamberlain and English Social Politics*, 1926; M.Hurst, *Joseph Chamberlain and Liberal Reunion, The Round Table Conference of 1887*, 1967; R.V.Kubicek, *The Administration of Imperialism: Joseph Chamberlain at the Colonial Office*, 1969; A.M.Milner, *Life of Joseph Chamberlain*, 1914; C. Petrie, *The Chamberlain Tradition*, 1938.

• **BAKINIZ:** GLADSTONE, SALISBURY.

CHAMBERLAIN, Neville
(1869-1940)

İngiliz siyaset adamı. 1937-1940 arasında başbakanlık yapmıştır.

Arthur Neville Chamberlain, 18 Mart 1869'da Birmingham'da doğdu, 9 Kasım 1940'ta Hampshire'da öldü. İngiliz devlet adamı Joseph Chamberlain'ın oğlu, Sir Austen Chamberlain'ın üvey kardeşidir. Gençliğinde babasının Bahama Adaları'ndaki kenevir plantasyonları yönetti. Daha sonra Birmingham'a döndü ve madeni eşya sanayicisi olarak büyük servet yaptı. 1915'te Birmingham kentinin belediye başkanı oldu ve ertesi yıl kentte belediyeye ait bir banka kurdu.

1916'da David Lloyd George'un I.Dünya Savaşı koalisyon hükümetinde, ulusal hizmetler genel yöneticisi görevini üstlendi. Ağustos 1917'de bu görevinden istifa etti. 1918 seçimlerinde Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilerek Avam Kamarası'na girdi. 1922-1923 arasında Posta Genel Müdürlüğü'nde, 1923'te Silahlı Kuvvetler Genel Saymanlığı'nda görev aldı. 1923 ile 1924-1929 arasında ve 1931'de sağlık bakanı olan Chamberlain, 1923-1924 ile 1931-1937 arasında maliye bakanlığı yaptı. Maliye bakanı iken iktisadi durumun bozukluğu karşısında hükümeti iktisadi reformlar yapmaya zorladı ve 1932'de İngiliz Uluslar Topluluğu içindeki iktisadi ilişkileri düzenleyen Ottawa Antlaşması'na katıldı. 1937'de başbakan olan Chamberlain II.Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın ilk yıllarında İngiltere'nin en etkin siyaset adamlarından biri oldu.

Chamberlain başbakanlığının ilk yıllarında yaklaşan savaş tehlikesi karşısında, bir yandan, İngiltere'yi hızla silahlandırırken, diğer yandan, barış dönemi-

ni uzatma çabalarını sürdürdü. Eylül 1938'de Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle doğan bunalımın ertesinde, üç kez Almanya'ya giderek soruna çözüm bulmaya çalıştı, ancak bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. 30 Eylül 1938'de, Daladier, Mussolini ve Hitler'le birlikte Münih Antlaşması'nı imzalayarak Hitler'in taleplerini kabul etti. 10-16 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslavakya işgalini sürdürmesi üzerine Chamberlain, benzer saldırılar karşısında Polonya'nın, Romanya'nın ve Yunanistan'ın destekleneceğini açıklayan İngiliz-Fransız ortak bildirisinin yayınlanmasına önayak oldu. Ertesi ay, İngiliz tarihinde ilk kez, barış sırasında askere alma işlemini başlattı. 23 Ağustos 1939'daki Almanya-SSCB saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasından sonra, İngiltere, SSCB, Fransa arasında karşılıklı yardım planı yürürlüğe girdi. Ardından 24 Ağustos'ta İngiltere-Polonya paktı açıklandı.

Bütün bu antlaşmaların ardından, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamış oldu. İngiltere 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. Chamberlain İngiltere'nin savaşa girmesinden sonra da başbakanlık görevini sürdürdü. Liberaller ve Muhafazakârlar, Chamberlain'ın savaş nedeniyle önerdiği koalisyonu reddettiler. Bunun üzerine Chamberlain, hükümete Churchill'i alarak onu donanma bakanı yaptı. Chamberlain, Nisan 1940'ta İngiltere'nin Norveç'e düzenlediği seferin başarısızlığa uğramasından sonra Muhafazakârlar'ın desteğini yitirdi. Ardından, Almanya'nın Hollanda, Danimarka ve Belçika'yı işgal etmesi üzerine 10 Mayıs 1940'ta başbakanlıktan istifa etti. Chamberlain bundan sonra, 30 Eylül 1940'a kadar Churchill'in koalisyon hükümetinde Devlet Danışma Meclisi başkanlığı yaptı. Hastalanınca görevinden ve parti başkanlığından ayrıldı. Kısa bir süre sonra da öldü.

• **KAYNAKLAR:** Feiling, *The Life of Neville Chamberlain*, 1946; M.Gilbert, R. Gott, *The Appeasers*, 1963; I.Macleod, *Neville Chamberlain*, 1961.

• **BAKINIZ:** Winston CHURCHILL, BALDWIN, LLOYD GEORGE.

CHAMBERLAIN, Owen
(1920)

ABD'li fizikçi. Antiprotonun varlığını deneysel olarak kanıtlayan fizikçilerden biridir.

10 Temmuz 1920'de California Eyaleti'nin San Francisco kentinde doğdu. Babası bir radioloji uzmanıydı. 1941'de Dartmouth College'dan fizik diploması aldı. 1942şl945 arasında "Manhattan projesi" adıyla bilinen atom bombası yapımına yönelik çalışmalara katılmak üzere lisansüstü eğitimine ara verdi. Savaştan sonra eğitimini sürdürerek 1949'da Chicago Üniversitesi'nde Enrico Fermi'nin öğrencisi olarak doktorasını bitirdi. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğretim üyesi, 1958'de de profesör oldu. 1959'da Emilio Segré ile Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı. 1960'da ABD Ulusal Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. Halen Berkeley'de Lawrence Radyasyon Laboratuvarları'nda yüksek enerji fiziği üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Chamberlain'ın en önemli çalışmaları, varlığından yirmi yıl söz edilmesine karşın bir türlü bulunamayan antiprotonu Segré ile üretmesi ve beklenen özelliklerini doğrulamasıdır. Her temel parçacığın, karşı elektrik yüklü, fakat eşit kütleli bir antiparçacığı olduğu 1930'da İngiliz teorik fizikçisi P.A.M. Dirac tarafından ortaya atılmıştı. Bu fikrin elektron için doğruluğunu 1932'de C.D.Anderson kozmik ışınlardan gelen parçacıklar arasında antielektronu (pozitron) bularak gösterdi. Protonun antiparçacığı ise elektrondan 1800 kez ağır olduğundan ancak 6.3×10^9 elektron-Volt (eV) gibi çok daha yüksek bir çarpışma enerjisinde üretilebilecekti. Laboratuvarlarda bu enerjilere ancak 1950'lerde ulaşılabildi; bu yıllara gelinceye değin kozmik ışınlarda da antiprotonun bulunamaması, bu parçacığın varlığı konusunda kuşkuların doğmasına yolaçmıştı.

1950'lerin başlarında Berkeley'de parçacıkları 6 milyar eV dolaylarında enerjilere çıkartabilen "Bevatron" adlı hızlandırıcı yapılınca, Chamberlain ve Segré bir grup deneysel fizikçiyle birlikte sabit nötronların hızlandırılmış temel parçacıklarla bombardımanı yoluyla antiproton üretmek üzere çalışmalara başladılar. Çarpışmalar sonunda üretilenlerin yalnızca 30.000'de birinin antiproton olması beklendiğinden, çok karmaşık bir "ayıklama" gerekiyordu. Chamberlain ve Segré'nin grubu milyonlarca parçacığı, yük ve kütle ölçütleri ile ayıkladıktan sonra, yirmi ayrı antiproton adayı buldular. Bunların antiproton oldukları konusunda kuşku kalmaması için, proton ve nötronlarla çarpıştıkları zaman yok olarak mezonlara dönüştüklerini fotoğraf emülsiyonlarındaki çarpışma izlerinden gösterdiler. Böylece 1955'te antiprotonun, bir yıl sonra da antinötronun gerçekten var olduğu gösterildi. Chamberlain'ın bunun dışındaki başlıca araştırmaları kendiliğinden fisyon, proton saçılmaları ve antinükleonların özellikleri üzerinde oldu.

Antiproton'un bulunuşu antiparçacıkların varlıkları konusundaki inancın güçlenmesini sağlaması bakımından önemlidir. Bu inanç, Einstein'ın görelilik kuramının ve kuvantum kuramının temel ilkelerine dayandığından bu parçacıkların bulunmaması fizikte derin bir kriz doğuracaktı. Bu temel soruna çözüm getirmenin yanı sıra, Chamberlain hızlandırıcılarla "gariplik" (strangeness) diye adlandırılan yeni bir kuvantum sayısına sahip parçacıklar üretmek ve bunları diğerlerinden ayırmaya dayanan deneyleri geliştirmekte de öncülük etmiştir.

• **BAKINIZ:** C.D.ANDERSON, BUSH, DIRAC, FERMI, GELL-MANN, SEGRÉ.

CHAMBERLAIN, Wilt
(1936)

ABD'li basketbolcu. Dünyanın en çok sayı yapan basketbolcusudur.

21 Ağustos 1936'da doğdu. Basketbola, öğrenimi sırasında başladı. 2 m 14 cm'lik boyu ile önce amatör takımlarda oynayan basketbolcu daha sonra profesyonelliğe geçti. Profesyonel ligte basketbol dünyasının en büyük yıldızlarından biri olarak kendini gösterdi. Bu ligte her maçını ortalama 50,4 sayı ile oynamak suretiyle aynı zamanda dünyanın en çok sayı yapan basketbolcusu olarak adını duyurdu. 1961-1962 sezonunda yaptığı 4029 sayılık rekoru henüz aşılamamıştır.

CHAMBERLIN, Edward Hastings
(1899-1967)

ABD'li iktisatçı. "Tekelci Rekabet" kuramını geliştirmiştir.

18 Mayıs 1899'da Washington Eyaleti'nin La Conner kentinde doğdu, 1967'de Harvard kentinde öldü. Metodist Kilisesi'nin papazlarından olan babasının genç yaşta ölümü üzerine yaşam koşulları güçleşti. Iowa Üniversitesi'ne giren Chamberlin, bir yandan da Iowa kentinde çıkan *Citizen* adlı gazeteye yazılar yazarak ailesine parasal destek sağladı. Iowa Üniversitesi'nde iktisat profesörü F.H.Knight'ın görüşlerinden etkilenerek, Michigan Üniversitesi iktisat bölümünün lisansüstü programına girdi. 1922'de lisansüstü programını tamamlayarak Harvard Üniversitesi'nde doktoraya başladı. Doktora tezini F.H.Knight'ın hocası olan Allyn Young'la hazırladı. Knight ve Young gibi Chamberlin de firmalar ve piyasada firma rekabeti üzerine çalıştı.

1927'de Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1943-1945 arasında II. Dünya Savaşı nedeniyle ordu hizmetine alındı. 1950-1951 arasında da Paris Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders verdi. Bu yıllar dışında sürekli olarak Harvard'da kaldı. Amerikan İktisat Birliği'nin başkan yardımcılığını yapan Chamberlin, 1939-1943 arasında Harvard Üniversitesi iktisat bölümü başkanlığını yürüttü; 1948-1958 arasında da *Quarterly Journal of Economics* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı.

1929 Büyük Dünya Bunalımı'nın yarattığı iktisadi koşullar piyasa ekonomisine güveni sarsmış, Neo-Klasik iktisat düşüncesinin temel varsayımı olan serbest rekabet koşullarının, kapitalist ekonomide gerçek piyasa koşullarını yansıtmadığı görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştı. İtalyan iktisatçı Pierro Sraffa 1926'da yayımlanan makalesinde tam rekabet varsayımını eleştirerek kapitalist ekonomide eksik rekabetin geçerli olduğunu savundu. 1933'te ise ABD'de Chamberlin, İngiltere'de Joan Robinson çok kısa aralıklarla yayımlanan kitaplarında tam rekabetçi ve tekelci piyasaları incelediler. Chamberlin *The Theory of Monopolistic Competition* ("Tekelci Rekabet Kuramı") adlı kitabında, J. Robinson ise *Economics of Imperfect Competition* ("Eksik Rekabet Ekonomisi") adlı kitabında tam rekabet varsayımını sorgulayarak gerçek dünyada fiyatların belirlenmesi konusuna daha gerçekçi bir yaklaşım getirmeyi amaçladılar.

Chamberlin'e göre tekel ve serbest rekabet durumlarını birbirine alternatif iki olgu olarak görmek yanlıştır. Çünkü piyasalardaki yaygın özellik, tekelci ve rekabetçi piyasa öğelerinin iç içe bulunmasıdır. Şirketler az da olsa mal farklılaşmasına gidebildikleri ölçüde ürünlerinin fiyatları üzerinde denetim sağlayarak tekelci bir konuma gelebilirler. Şirketler fiyatlar üzerinde denetimi, mal farklılaşması yapabilmelerinin yanında, reklamlarla kendi ürünlerinin özel nitelikleri olduğunu tüketiciye inandırdıkları ölçüde artırırlar. Chamberlin, tekelci öğelerin bulunduğu piyasaları "tekelci rekabet" olarak nitelendirir.

Chamberlin kapitalist ekonomide, piyasa dengesinin koşullarını, hem rekabete, hem tekele, hem de ara durumlara uygulanabilecek genellikte ortaya koymayı amaçlamıştır. Ona göre firmaların ürünlerinin tipini değiştirme, ürüne talebi artırmak için reklamlar ve yeni pazarlama yöntemleriyle satış maliyetlerini yükseltme ve satış fiyatını değiştirme özgürlükleri olduğu durumlarda, her bir firmanın dengesi aşırı kârların silindiği durumda belirlenir. Tekelci rekabet koşullarında dengeye gelinmesi verimsizliğe yol açar. Çünkü satış maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle denge fiyatı serbest rekabetçi piyasalara göre yüksek, arz ise düşüktür. Tek tek firmaların üretim kapasitelerinin altında çalışması piyasada gereğinden fazla firmanın bulunmasının bir sonucudur. Ürün farklılaştırmanın firmalar üzerinde yarattığı baskı, kaynakların boşa harcanmasına neden olur.

Chamberlin fiyatların yüksek olmasının, maliyetlerin yüksek olmasından kaynaklandığını, bu nedenle de aşırı kârların söz konusu olmadığını söyler. Firmaların normal kâr ettiği bir piyasada emeğin sömürülmesi de söz konusu değildir. Tekelci rekabet piyasasında kazançlı olan taraf yoktur. Tüketiciler yüksek fiyat ödediklerinden, firmalar ise yalnızca normal kâr ettiklerinden durumlarından hoşnut değillerdir.

Chamberlin kitabının beşinci baskısına yeni bir bölüm ekleyerek Joan Robinson ile aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya koydu. Robinson eksik rekabetin sonucu olarak sömürünün doğduğunu söylüyordu. Oysa Chamberlin'e göre sömürü söz konusu değildi. Chamberlin'in analizinin temelinde, kaynakların boşa harcanması olgusu vardı. Chamberlin'in tekelci rekabet kuramı, Büyük Dünya Bunalamı'nın doğurduğu sorunları kuramsal bir çerçeveye oturtma çalışmalarının öncülleri arasında önemli bir yer tutar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Theory of Monopolistic Competition*, 1933, ("Tekelci Rekabet Kuramı"); *Towards a More General Theory of Value*, 1957, ("Daha Genel Bir Değer Kuramına Doğru").

• KAYNAKLAR: R.E.Kuenne (der,), *Monopolistic Competition Theory: Studies in Impact; Essays in Honor of Edward H.Chamberlin*, 1967.

BAKINIZ: Joan ROBINSON, SRAFFA.

CHAMPAIGNE, Philippe de
(1602-1674)

Flaman asıllı Fransız ressam. Portrelerinde Flaman Gerçekçiliği ile Barok resmi bütünleştiren bir üslup geliştirmiştir.

26 Mayıs 1602'de Brüksel'de doğdu, 12 Ağustos 1674'te Paris'te öldü. Jacques Fouquiéres'in yanında resim öğrenimi gördü. 1621'de Paris'e yerleşti. Ustası Fouquiéres ve genç Poussin ile birlikte Luxembourg Sarayı'nın süslenmesinde çalıştı. 1628'den sonra Kraliçe Marie de Médicis'nin ressamı olarak birçok din kuruluşu için resimler yaptı. 1629'da Fransız yurttaşlığına geçti. Marie de Médicis'den sonra XIII. Louis ve Kardinal Richelieu'nün koruyuculuğu altına girdi. Ünlü kişilerin portrelerini yaptı. Bu konuda artan istekleri karşılamak için pek çok yardımcının çalıştığı bir resim atölyesi kurdu. 1648'de kurulan Resim ve Heykel Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Burada öğretim üyeliği ve rektörlük yaptı, 1648'de eşinin ölümünden sonra en azla yetinmeyi ilke edinen Jansenist tarikatına katıldı.

Üstünde yardımcılarının da çalıştığı büyük boyutlu resimleri ve duvar süslemeleri 17.yy İtalyan resmi ile Flaman Baroku'nun özelliklerini taşır. Barok abartmalardan kaçındığı resimlerindeki ölçülü renk kullanımı, akıcı kompozisyon düzeni ve çarpıcı gerçekçilik, 17.yy Fransız akılcı düşüncesinin genel tutumunu yansıtır.

Champaigne asıl başarısını portrelerinde sağlamıştır. Portre anlayışı, Rubens ve Van Dyck'ın portrelerinin ölçülü bir yorumu biçimindedir. Bu tür resimlerinde dürüst ve içten bir tutumla kişilerin psikolojik niteliklerini yansıtmaya yönelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Meryem'in Göğe Yükselişi*, 1628; Güzel Sanatlar Müzesi, Grenoble/Fransa; *Kardinal Richelieu*, 1636, Louvre, Paris; *XIII.Louis*, 1638, Güzel Sanatlar Müzesi, Caen/Fransa; *Bilinmeyen Adam*, 1650, Louvre, Paris; *Jean Baptiste Colbert*, 1655, Metropoliten Sanat Müzesi, New York, *Ste-Susanne Manastırı Baş Rahibesi Agnés ile Rahibe Catherine Dua Ediyorlar*, 1662, Louvre, Paris; *Son Akşam Yemeği*, Louvre, Paris.

• BAKINIZ: POUSSIN, RUBENS, VAN DYCK.

Jean François Champollion

CHAMPOLLION, Jean François
(1790-1832)

Fransız, arkeolog. Mısır hiyeroglif yazısını çözmüş, Mısır dili ve kültürü üstüne önemli çalışmalar yapmıştır.

23 Aralık 1790'da Güneydoğu Fransa'da Lot bölgesindeki Figeac kasabasında doğdu, 4 Mart 1832'de Paris'te öldü. Kardeşi Jacques Joseph Champollion da arkeologdu. Jean François 13 yaşında Doğu dilleri üstüne çalışmaya başladı, 16 yaşındayken Grenoble Akademisi'nde Mısırlı Hıristiyanlar'ın dili olan Koptça'nın eski Mısır dili olduğunu kanıtlamaya çalışan bir bildiri sundu. Daha sonra Paris'te Doğu Dilleri Okulu'nda eğitimini sürdürdü. 1812-1815 ve 1818-1821 arasında Grenoble Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yaptı. 1824'te müze ve özel koleksiyonları görmek için İtalya'ya gitti. 1826'da Louvre Müzesi Mısır Bölümü müdürü oldu. 1828'de Mısır'a bir araştırma gezisine çıkan gruba başkanlık yaptı. 1831'de Collège de France'ta kendisi için kurulan Mısır Bilimi Kürsüsü'ne profesör oldu. Ölümünden sonra yapıtlarının yayımlanmasını ağabeyi Jacques sağlamıştır.

Jean François 1820'lerde Rozetta taşındaki hiyeroglif yazıtı çözerek eski Mısır tarihinin belgelerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Mısır yazısının fonetik işaretlerden oluştuğunu ilk kez İngiliz arkeolog Thomas Young (1773-1829) belirlemişse de çözümünü yapamamıştı. Champollion 1822'de Young'ın hazırlamış olduğu işaretler listesini düzelterek genişletmiştir. Çalışmalarında Mısır hiyerogliflerini sınıflandırarak bir listesini yapmış, gramer sistemini açıklamış ve daha sonraki Mısır bilimcilerinin temel aldığı genel bir çözümleme getirmiştir. Hiyeroglif yazı kurallarının, kullanıldığı dönem boyunca, hemen hemen hiç değişmediğini ortaya koymuştur. Onun bu katkısında Kopt dilini çok iyi bilmesinin önemli bir etkisi olmuştur.

Champollion Rozetta taşındaki yazıtları incelerken Kopt dilinin yardımıyla bir çok Mısırca sözcüğün

Koptça karşılıklarını okuyabilmiş, yine bir çok hece işaretinin fonetik değerini bulmuştur. Yunanca metinlerden bildiği anlamların resimsel özelliklerini doğru olarak ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Precis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*, 1824, ("Eski Mısırlılar'ın Hiyeroglif-lerinin Elkitabı"); *Lettres ecrites d'Égypte, et de Nubie*, 1833, ("Mısır ve Nubya Mektupları"); *Grammaire Égyptienne*, (ö.s.), 1835-1841, ("Mısır Dili Grameri"); *Dictionnaire Égyptien en ecriture hiéroglyphique*, 1841-1843, ("Hiyeroglif Yazısıyla Mısırca Sözlük"); *Monuments de d'Egypte et de la Nubie*, 4 cilt, 1835-1845, ("Mısır ve Nubya Anıtları").

• KAYNAKLAR: G.Aimé, *Les Deux Champollion*, 1887; M.Pourpoint, *Le roman d'une découverte Champollion et l'énigme Égyptienne*, 1963; D.Sorokine, *Champollion et les secrets d'Egypte*, 1967.

CHANDRASEKHAR, Subrahmanyan
(1910)

Hint asıllı ABD'li fizikçi. Astrofiziğin gelişmesine, yıldızların evriminin anlaşılmasına önemli katkısı olmuştur.

19 Ekim 1910'da şimdi Pakistan'da bulunan Hindistan'ın Lahor kentinde doğdu. Madras Üniversitesi'nden 1930'da mezun olduktan sonra öğrenimini İngiltere'de sürdürdü. Doktorasını 1933'de Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı ve Trinity College'ın üyesi oldu. 1937'de ABD'deki Chicago Üniversitesi'ne giden Chandrasekhar, 1943'te profesör oldu. 1952'de de Morton D.Hull adına kurulmuş bir üstün hizmet profesörlüğüne getirildi. Gene 1952'de *Astrophysical Journal* adlı bilimsel derginin editörü oldu ve bu görevi derginin tarihinde en uzun süre yürüttü. 1955'te, ABD Ulusal Akademisi'ne, ardından da Londra'da Royal Society'ye üye seçildi, birçok bilimsel ödül kazandı. Bunlardan başlıcaları 1953'te

Rozetta Taşı

Rozetta taşı adıyla anılan ünlü siyah bazalt levha, 1799'da Nil'in batı kolu üstündeki Reşid (Rozetta) kenti yakınında bir kale yapımı sırasında, Napoléon'un ordusundaki Pouchard adında bir subay tarafından bulundu. Bugün British Museum'da bulunan taş, düzgün bir biçimi olmayan, 120 cm uzunlukta, 75 cm genişlikte, 30 cm kalınlıkta, köşeleri eksik, masif bir levhadır. Üstünde Yunan ve Mısır dilleriyle yazılmış üç değişik tür yazı vardır. Rozetta taşı, bulunmasından sonra Napoléon'un emriyle Kahire'ye götürüldü. Fransa'dan getirtilen iki litografi (taşbaskı) ustası yazıların kalıbını çıkarmakla görevlendirildiler. Taşın üstüne matbaa mürekkebi sürüp bir kağıt kapladıktan sonra, iyi bir baskı elde edene dek kauçuk rulolar geçirerek yazıların kopyasını aldılar. Yazıtın çözümlenmesi için bu kopyalar Avrupa'daki çeşitli bilim adamı ve kurumlara yollandı. Rozetta taşı 1802'de Londra'ya götürüldü, orada alçıdan dört tane kalıbı alınarak, Oxford, Cambridge, Edinburgh ve Dublin üniversitelerine gönderildi. Yunanca metnin İngilizce'ye, Fransızca'ya ve Latince'ye çevrilen kopyaları ise Avrupa'daki tüm ilgili kurumlara iletildikten sonra British Museum'da sergilendi. Birçok bilim adamı bu belgeler üstünde çalıştıysa da olumlu bir sonuca varamadılar.

Rozetta taşının üstündeki Mısırca metin hem hiyeroglif, hem de demotik yazı ile yazılmıştı. Hiyeroglif yaklaşık olarak İÖ 4. bin yıl ile İS 3. yy arasında halkın görmesi istenen her tür resmi ve tören belgesinde kullanılmıştı. Demotik yazı ise Ptolemaioslar döneminde (İÖ 304-30) kullanılan, kısaltılmış hiyeroglif işaretlerinin birbirleriyle birleştirildiği bir yazı türüydü. Champollion Yunanca metinde geçen Ptolemaios, Kleopatra gibi bazı adların hiyeroglifle yazılı metinde bulunmaları gereken yerde, bazı işaret gruplarının oval bir halkayla çevrilmiş olduğuna dikkat etti. Kartuş denen bu halkalarla vurgulanan bölümlerin, vurgulanmaya değer sözcükler, yani kral adları olması gerektiğini düşündü. Ptolemaios ve Kleopatra sözcüklerinin hiyeroglif karşılıklarını alt alta yazınca, her iki adda da geçen üçer işaretin aynı olduğunu gördü. Bu sonuç, tuttuğu yolun doğruluğunu gösterdiği gibi hiyeroglif yazısını çözmede de atılmış ilk adım oluyordu. Yedi yüz çözümlenmiş işareti içeren Mısır hiyeroglifinde, işaretler yalnız tek bir nesneyi belirlemek için kullanılmazdı. Örneğin Güneş işareti aynı zamanda ışık, parlaklık, gündüz, doğmak gibi kavramları da anlatırdı.

Rozetta taşındaki yazı, Menfis'de toplanan Mısır rahipleri kurulunda alınan bir kararı içermektedir. Tüm Mısır'ın Kralı V.Ptolemaios'un (İÖ 205-180) taç giyme törenine ilişkindir. Başlangıç satırları kralın unvanlarından, tanrılara bağlılığını ve halkına duyduğu sevgiyi belirten sözcüklerden oluşmaktadır. Daha sonra kralın halkına sağladığı faydalar sıralanmakta, son bölümde kralın halkına yaptıklarına karşılık halkın krala şükranlarını nasıl göstereceği rahipler tarafından tanımlanmaktadır.

Yıldızların Evrimi ve Sonu

Yıldızlar gaz bulutlarının kendi kütleçekimleri altında sıkışmaları sonucu oluşmaktadır. Hemen hemen tümüyle hidrojen atomlarından oluşan bu bulutlar evrenin başlangıcındaki kuvvetli kütleçekimsel alanın yarattığı parçacıklardan ortaya çıkmaktadır. Bulut sıkıştıkça ısınacağından, sonunda yıldızın içinde nükleeer tepkimeler başlatacak sıcaklıklara erişilebilmektedir. Bunlar arasında daha sonra Bethe'nin* de ayrıntılı bir biçimde gösterdiği gibi dört hidrojen çekirdeğinin enerji açığa çıkararak bir helyum çekirdeğine dönüşmesi tepkimesi,

4 Hidrojen → Helyum+Enerji

Güneş gibi bir yıldızın uzun süre parlaması için gerekli enerji kaynağını oluşturmakta ve kütleçekimin yıldızı çökertme etkisini dengeleyen basıncı sağlamaktadır. Böylece yıldız gökyüzünde göründüğü parlak, kararlı halde devam edebilecektir. Ancak sonunda yıldızın hidrojenden oluşan yakıtı tükenmeye yüz tutacaktır. Bu sırada kütleçekim hidrojene göre daha ağır olan helyumu yıldızın merkezine çökertecek ve geri kalan hidrojenin kısmen yanmasıyla yıldızın çapı eskisine oranla yaklaşık 100 kez büyüyerek yıldız bir "kırmızı dev" haline gelecektir. Bu aşamada yıldızın merkezindeki helyum daha da sıkışıp yeni nükleer tepkimelerle helyumu karbon ve oksijene, ardından bunları da yakarak neon, magnezyum ve silikona dönüştürebilir. Doğadaki ağır atomlar hep yıldızların içinde pişirilerek ortaya çıkmış ve süpernova patlamalarıyla çevreye yayılmıştır. Öte yandan yıldızın merkezinde helyumu yakacak koşullar oluşmazsa ya da yıldız tüm nükleer yakıtlarını eninde sonunda tüketince ne olacaktır? İşte bu konu Chandrasekhar'ın 20 yaşlarında İngiltere'de araştırmalarına başladığı dönemde astronomların yanıtlamaya çalıştıkları en önemli soruydu. Nükleer yakıtını tüketen bir yıldızda, kütleçekim maddeyi daha da sıkıştırıp yıldızın çapını küçülterek yoğunluğunu artıracaktır. Böylelikle yıldızı oluşturan atomların çekirdekleri ve elektronlar birbirlerinden ayrılacak ve ortaya, dünyadaki maddeyi oluşturan türden çok daha değişik bir "dejenere gaz" çıkacaktır. Böylece santimetre kübe 60 kg gelen yoğunluklar elde edilebilecek ve bu cins maddeden oluşan yıldızlar küçük bir hacme sıkıştıkları için "cüce" ve bunlardan hâlâ ışıyanları içinse "beyaz cüce" denilecekti. Astronom W.S.Adams* o sıralarda gökyüzünde en parlak yıldız olan Sirius'un bir beyaz cüce ile birlikte bir çift yıldız sistemi oluşturduğunu bu yıldızdan gelen ışığın tayfını inceleyerek ispat etmişti. 1920'lerde kuvantum kuramı, özellikle dejenere gazı tanımlayacak kuvantum istatistiksel mekaniğinin Fermi*-Dirac* dağılımı bilinmediğinden, beyaz cücelerin kuramı tümüyle geliştirilememişti. Bu eksiklik kuvantum kuramının bulunmasından hemen sonra, 1926'da R.H.Fowler tarafından giderildi. Fowler cüce yıldızın tek bir dev moleküle benzediğini ve bütün yıldızların da sonuçta birer cüce yıldız (önce beyaz sonra kara cüce yıldız) olarak evrimlerini tamamlayabileceğini gösterdi. Bu aşamada Chandrasekhar, Fowler'in hesaplarında Einstein'ın* özel görelilik kuramından kaynaklanan bazı katkıları dikkate almadığını, ancak cüce yıldızların içindeki olağanüstü koşullarda elektronların ışık hızına yakın hızlara erişebileceğinden bunun gerekli olduğunu farketti. Özel görelilik etkileri hesaba katılınca ortaya yepyeni bir sonuç çıkmaktaydı. Bugün Chandrasekhar limiti (Mc) diye anılan

$$Mc = 1{,}44\,M_G$$

(burada M_G Güneş'in kütlesini göstermektedir) cüce yıldızların kütlesi için bir maksimum kütledir. Kütlesi bundan daha fazla olan bir beyaz cüce olanaksızdır. Kütlesi Chandrasekhar limitinden daha fazla olan yıldızların sonu nasıl olacak sorusu ise, Chandrasekhar'ın buluşunun hemen ardından gündeme geldi. Kütlesi Chandrasekhar limitini aşan yıldızlar ya patlamalar yoluyla kütlelerini azaltıp cüce yıldız şeklinde son bulacaklar ya da kütleçekimi kuvvetleri yıldızı daha da sıkıştırıp, sonunda yıldızı oluşturan maddeyi ışığın bile kaçması olanaksız yoğun ve küçük bir hacme indirgeyecekti. Bu da günümüzde "kara delik" diye bilinen tümüyle çökmüş yıldızlardan ortaya çıkan bir tür gök cismidir. Ancak sonuca kesinlikle varabilmek için, Newton*'ın kuramının yerine Einstein'ın kuvvetli kütleçekim alanlarını tanımlamak üzere geliştirdiği genel görelilik kuramını da kullanmak gerekmektedir. Chandrasekhar bu gelişmelere katılamadı, çünkü bu gelişmelerin başlangıcı sayılacak Chandrasekhar limitinin geçerliliği Cambridge'de öğretmeni olan Eddington* tarafından kabul edilmedi, hatta haksız yere alayla karşılandı. Yıldızların evrimi Einstein'ın genel görelilik kuramını da gözününde bulundurarak 1940'larda Oppenheimer* ve arkadaşları tarafından yeniden hesaplandı. Bu araştırmacılar yıldızların cüce halinden ayrı, (önceleri Zwicky* tarafından "nötron" yıldızı diye adlandırılmış) yeni bir kararlı hal ortaya çıkardılar. Yıldızların bir olası sonu olan nötron yıldızı hali 1970'lerde atarca (pulsar) olarak gözlendi. Tıpkı cücelerde Chandrasekhar limiti olduğu gibi, nötron yıldızlarının da yaklaşık 3 Güneş kütlesinden daha fazla kütleleri olamamaktadır. Bundan daha yüksek kütleli yıldızlar fazla kütlelerini atamadıkları durumlarda çökerek "kara delik" olmaktadır. Kara delikler kuramı ise 1960'larda Penrose* ve Hawking*'in çalışmalarıyla anlaşıldı. Günümüzde bu ilginç gök cisimlerinin dolaylı olarak gözlendiğine ilişkin güçlü kanıtlar vardır.

Subrahmanyan Chandrasekhar

İngiltere'de Royal Astronomical Society'nin altın madalyası, 1957 Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi'nin Rumford madalyası, 1962'de Londra'daki Royal Society'nin madalyası ve 1983'te kazandığı Nobel Fizik Ödülü'dür.

Chandrasekhar genç bir öğrenci iken, kendisine Hintli matematikçi Ramanujan'ı örnek aldı. Çevresindeki bağımsızlıkçı düşünce ve eylemlerden etkilendi. Yirmi yaşında Cambridge'e gittiğinde, Dirac ve Eddington gibi ünlü bilim adamlarının bulunduğu bir ortamda çalışma fırsatı buldu. Kuvantum kuramı ve Einstein'ın görelilik kuramının fizikte yeni yerleştiği o dönemde, Chandrasekhar bu kuramları yıldızların evrimini incelemek üzere astrofiziğe uyguladı. Çalışmaları, yıldızların geleceğini belirleyen kritik bir parametre olan Chandrasekhar limitini ortaya çıkardı. Ancak bu önemli sonuçları içeren makaleleri Eddington'ın karşı çıkması nedeniyle beklediği kabulü görmedi. Eddington'ın şiddetli eleştirilerine karşın Chandrasekhar, Bohr ve Fauli'den destek buldu; ancak onların da Eddington'a açıkça karşı çıkmak istememeleri üzerine çalışmalarının astronomlar tarafından benimsenmesi 20 yıl gecikti. Chandrasekhar bu dönemde kendi açtığı bu ilginç alandaki araştırmalarına ancak sürekli mücadele ederek devam edebileceğini anlayınca, 1939'da yıldızların iç yapısını konu alan *An Introduction to the Study of Stellar Structure* ("Yıldızların Yapısının İncelenmesine Giriş") adlı kitabını yazarak bu alandaki çalışmalarını noktaladı. Bundan sonra çalışmalarını yeni bir konuya yöneltti.

Eddington gibi bir otoritenin etkisiyle kendi kendine bilimsel yaşamını sürdüren Chandrasekhar çalışmalarında derin anlaşmazlıklara yol açabilecek konulardan uzak durmaya çalışmış ve matematiksel formalizme ağırlık vermiştir.

Chandrasekhar 1940'tan başlayarak yaklaşık 40 yıllık bir sürede, beş değişik konuda birer önemli kitap yazmasına olanak sağlayan çalışmalar yaptı. Seçtiği konuların tümü, teknik düzeyde farklılıklarına karşın, bir şekilde gökcisimleriyle ilgilidir. Chandrasekhar yıldızlar üzerine çalışmalarından sonra gökadaların (galaksilerin) yapısını ele aldı. O sıralarda gökadalarını fotoğraflardaki görüntülerine göre ayırt etmekten öteye pek gelişmemiş olan bu alanda, gökadaların fiziksel özelliklerini ön plana çıkartan sınıflandırma yöntemleri geliştirdi. Ardından yıldızların atmosferlerini incelemeyi olanaklı kılan ışığın, atmosferden geçişinde beklenebilecek fiziksel etkileri konu alan ışınsal transfer konusunu inceledi. 1950'de *Radiative Transfer* ("Işınsal Transfer") adlı kitabını yayımlayarak noktaladığı bu araştırma dönemini Chandrasekhar yaşamındaki en mutlu yıllar olarak tanımlamıştır. Chandrasekhar bu dönemde Chicago yakınlarındaki Yerkes Gözlemevi'nde o güne değin ancak çok genel hatlarıyla bilinen bir konuyu ele alarak, sonunda ortaya yeni bir bilim çıkardı.

Yıldızların evrimindeki en önemli konulardan biri de denge durumlarının kararlı olup olmadığıydı. Chandrasekhar hidrodinamik ve hidromanyetik kararlılık problemlerini tek bir çerçeve içinde incelemek üzere yüksek mertebeden Virial teoremleri geliştirdi. Bu çalışmalarını 1961'de *Hydrodynamic and Hydromagnetic Stability* ("Hidrodinamik ve Hidromanyetik Kararlılık") adlı kitabında topladı. Chandrasekhar'ın bundan sonra türbülans konusunda yaptığı, ancak bir kitapta toplamadığı birçok çalışması vardır. 1969'da yayımlanan *Ellipsoidal Figures of Equilibrium* ("Denge Durumunda Elipsoid Şekiller") adlı kitabında Chandrasekhar, Newton'ın zamanında dünyanın kutuplarının basık olduğunun anlaşılmasıyla başlayan ve MacLaurin, Riemann, Dedekind ve Jacobi gibi ünlü matematikçi ve fizikçilerin önemli katkıda bulundukları bir konuyu, yani gökcisimleri gibi, kendi kütleçekimleri altında dönen sıvı kitlelerinin denge ve kararlılık durumlarını inceledi. Chandrasekhar ve yakın çalışma arkadaşı Lebovitz'in araştırmaları ile açıklığa kavuşan ve gelişen bu konu matematiksel açıdan olduğu kadar, gökcisimlerinin şekillerine uygulanması bakımından da ilgi çekmiştir. Chandrasekhar'ın yakın zamanlardaki çalışmaları, ilk başta düşünüp tartışmaları önlemek amacıyla girmediği bir konuda, Einstein'ın genel görelilik kuramı, özellikle de "kara delikler" üzerinde yoğunlaştı. 1983'te yayımlanan *The Mathematical Teory of Black Holes* ("Kara Deliklerin Matematiksel Kuramı") adlı yapıtında Einstein denklemlerinin, Schwarschild ve Kerr çözümleriyle verilen kara deliklerin kararlılığının araştırılmasında uygulanmasıyla matematiksel fizikte yeni bir alan açıldığını göstererek konuyu ayrıntılarıyla inceledi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *An Introduction to the Study of Stellar Structure*, 1939, ("Yıldızların Yapısının İncelenmesine Giriş"); *Principles of Stellar Dynamics*, 1942, ("Yıldızların Dinamiğinin İlkeleri"); *Radiative Transfer*, 1950, ("Işınsal Transfer"); *Hydrodynamic and Hydromagnetic Stability*, 1961, ("Hidrodinamik ve Hidromanyetik Kararlılık"); *Ellipsoidal Figure of Equilibrium* 1969, ("Denge Durumunda Elipsoid Şekiller"); *The Mathematical Theory of Black Holes*, 1983, ("Kara Deliklerin Matematiksel Kuramı").

- **BAKINIZ:** BETHE, DEDEKIND, DIRAC, EDDINGTON, EINSTEIN, FERMI, JACOBI, KERR, MACLAURIN, OPPENHEIMER, RAMANUJAN, RIEMANN.

CHAPLIN, Charlie
(1889-1977)

Şarlo tipinin kökenleri

İngiliz sinema oyuncusu ve yönetmeni. "Şarlo" ile dünya sinemasında unutulmaz bir tip yaratmış, sessiz sinemanın en önemli güldürü ustalarından biri olmuştur.

Charles Spencer Chaplin, 16 Nisan 1889'da Londra'da doğdu, 25 Aralık 1977'de Corsier'de öldü. Lambeth adlı gecekondu bölgesinde, müzikhol oyuncuları Charles ve Hannah Chaplin'in oğlu olarak dünyaya geldi. Babasıyla ilk sahneye çıktığında beş yaşındaydı. Alkolik olan babası kısa süre sonra ölünce, üvey ağabeysi Sydney ile birlikte bir yetimler yurduna yollandı. Yedi ile on yedi yaşları arasında, annesi akıl hastanelerine girip çıkarken Chaplin yatılı okullarla yetimhanelerden kurtuldukça kumpanyalarda işler buldu. On yedi yaşında, ağabeysi Sydney ona Fred Karno Tiyatro Kumpanyası'nda bir iş buldu. Bu kumpanyayla yedi yıl Avrupa, İngiltere ve ABD'yi dolaşan Chaplin, 1913'te Mack Sennett tarafından Keystone Stüdyosu'na anlaşmayla bağlandı. Bundan sonra, bir daha sahneye dönmeyen Chaplin'in sinema yaşamı başlamış oldu.

Bu stüdyoda *Making a Living* ("Ekmeğimi Kazanırken") gibi iki ya da üç makara uzunluğunda sessiz güldürü filmleri çeken Chaplin, "Şarlo" tipini de buradaki çalışmaları sırasında yarattı. Melon şapka, dar frak ceketi, bol pantolon giyinmiş, kocaman pabuçlu, badem bıyıklı ve bastonlu "Şarlo" iki yana sallanarak yürüyor, bakımsız ve sarsak görünüşüne karşın son derece kurnaz ve çapkın davranıyordu. Otuz yıl süreyle geçerliliğini koruyan bu çarpıcı tip "sokaktaki adam"la "lümpen"in akıllıca bir örtüşmesiydi. İlk olarak *Kid Auto Races at Venice* ("Venedik'te Küçükler Oto Yarışları") filminde ortaya çıkan bu tip çok tutuldu ve arka arkaya filmlerde görünmeye başladı. *Tillie's Punctured Romance* ("Tillie'nin Aşkı Fos Çıktı") ve benzeri birkaç filmi de oyuncu Mabel Normand tarafından yönetilen Chaplin'in güldürü anlayışı Mack Sennett'in daha gürültücü ve gösterişli güldürü üslubuyla çelişti. Kısa zaman sonra başka film şirketlerinden de öneriler almaya başlayan Chaplin, 1915'te Essanay Stüdyosu'na geçti. Burada bir yılda on dört film çekti. Güldürü anlayışı daha da duruldu ve inceldi. 1916 Şubatı'nda Mutual Stüdyola-

Dünya Sinemasında Güldürü

Sinemada güldürünün tarihi ticari sinemanın tarihi kadar eskidir. Sinemanın ilk ustaları olan Lumière* ve Méliès* güldürüler çekmişlerdi. Ama güldürüyü gelişkin bir anlatım biçimi haline sokanlar Amerikan sinemasının sanatçılarıdır. Amerikan sessiz sinemasında güldürü, slapstick (fars türü durum güldürüsü) adı verilen tarzda ve grup güldürüsü olarak başladı.

Başlangıçta Fransız Pathé Şirketi'nin güldürülerine öykünen Mack Sennett'in* güldürüleri bunlardandır. Sennett'in en popüler dizisi olan 'Keystone Kops' filmlerinde, bir grup polis çeşitli aksiliklerle karşılaşır ve bunları yenme yolunda komik çabalara girişirler. Son derece hızlı bir kurgu ve sürekli olarak komik olaylarla kesintiye uğrayan kaçıp kovalamaca sahneleri, pasta fırlatma gibi güldürü trükleri grup güldürüsünün temel öğeleri arasındadır. Güldürü yıldızları, önceleri Mabel Normand, Fatty Arbuckle gibi grup içinden sivrilen tek tük isimlerden ileriye gitmiyordu. 1917'lerden, sonra, güldürü dış dünyanın acımasızlıklarına, saçmalıklarına karşı tek başına karşı koyan bireyin güldürüsü haline geldi. Chaplin bu gelişmenin en ünlü örneğidir. Onun başlattığı geleneğin sürdürücüleri arasında Harry Langdon, Harold Lloyd*, Buster Keaton* gibi oyuncular vardır. Kırk yaşından sonra sinemaya başlayan Langdon, filmlerinde, gövdesine kısa gelen kolları, bebek yüzü, hep ters iliklediği ceketi ile tam bir "çocuk-adam"dır. Lloyd ve Keaton'da ise ezilmenin ve bu ezilmeye güldürüyle direnmenin yarattığı bireysel güldürü olayı daha incelikli biçimler alır. Hasır şapkası, papyonu ve gözlükleri ile Harold Lloyd, saf Amerikan delikanlısının karikatürü iken Buster Keaton da güldürüye trajedi boyutunu katmıştır. Filmlerinde hiçbir zaman gülmeyen Keaton, güldürüyü besleyen koşulların trajedinin ta kendisi olduğunu anlamış gibidir. Sessiz sinemanın öteki güldürü yıldızlarından Laurel-Hardy ikilisinin* filmlerinde de güldürü unsuru ikilinin birbirlerine yönelik saldırılarından kaynaklanır. Tombul Oliver Hardy, cılız Stan Laurel'e türlü bedensel eziyetler yaparken, Laurel de berikine zihinsel işkenceler uygular. Amerikan sessiz sinemasının Mary Pickford*, Lon Chaney, Clara Bow gibi oyuncuları da zaman zaman güldürü ya da yarı güldürülerde oynamışlardır. Sovyet sessiz sinemasında ise Ayzenştayn'ın* filmlerinde özellikle Chaplin'den esinlenen güldürü öğeleri bulmak mümkünse de, bilinçli güldürü çabalarını gösteren tek yönetmen Medvedkin'dir.

Sesli sinemayla birlikte bireyin dış dünyayla çatışmasından doğan güldürü yerini, toplumsal ilişkilerin, özellikle de kadın-erkek çekişmesinin güldürüsüne bırakmıştır. Screwball güldürüsü adıyla anılan bu tür en çok Ernst Lubitsch*, Howard Hawks*, William Wellman ve benzeri yönetmenlerin çektiği Carole Lombard-Clark Gable*, Katherine Hepburn*-Cary Grant* gibi çiftlerin filmlerinde belirgindir.

→

rı'na geçti. Bu arada giderek zenginleşiyordu. Yılda 670.000 dolarlık Mutual kontratı ile Hollywood'un en zengin yıldızları arasına girdi.

Chaplin Mutual'da yaptığı filmlere ötekilere oranla daha büyük bir sanatsal özen gösteriyordu. Giderek "Şarlo" güldürü için güldürü peşinde koşan bir tip olmaktan çıktı, daha duygusal, daha alaycı, çevresine karşı daha duyarlı, "insancıl" bir tip olmaya yöneldi. 1917'deki *Easy Street* ("Kötü Sokak") ve *The Immigrant* ("Göçmen") sadece halk tarafından değil, aydınlar tarafından da çok tutulan Şarlo filmlerinden ikisi oldu. Buradan, çok daha büyük parasal olanaklar sağlayan First National Stüdyosu'na geçti. Kendisini taklit edenlere engel olabilmek için önlemler aldı.

"Şarlo" evrensel bir tip niteliği kazanmıştı. Filmlerinin son derece yaygın ve ortak duyarlıkları ele almaları, kültür farklılıklarını hiçe sayan bir duygusallığın benimsenmesi, Şarlo'yu sinemanın da dışına taşan bir kültürel tip haline getirdi. 1921'deki Avrupa yolculuğu sırasında daha önce görülmemiş bir ilgiyle karşılaştı. Zenginleşmesi de ona giderek sanatsal özgürlük sağlıyordu. First National'daki *Shoulder Arms* ("Tüfek Omuza") *The Kid* ("Yumurcak"), *The Pilgrim* ("Hacı") gibi başarılarından sonra, Mary Pickford, Douglas Fairbanks ve D.W. Griffith ile birlikte United Artists'i kurdu ve bu stüdyodaki ilk filmini 1923'de çekti; *A Woman of Paris* ("Parisli Kadın").

Chaplin bu filmde "Şarlo" tipinin güldürü olanaklarına bel bağlamadan ustaca bir görsel anlatı dokusu geliştirdi. Film, duygusal güldürünün klasik bir temasını, karı-koca-âşık üçlüsünü işliyor ve bundan duygusal güldürünün ustalarından bazılarını, örneğin Lubitsch'i andıran bir taşlama çıkarıyordu.

Öte yandan Chaplin'in özel yaşamı skandallarla sürüyordu. Mildred Harris'den sonra Lita Grey'den de olaylı bir biçimde boşanmasının yankıları sürüp giderken, en önemli üç filmini yaptı. 1925'te *The Gold Rush* (Altına Hücum), 1928'de *The Circus* (Sirk) ve 1931'de *City Lights* (Şehir Işıkları). Bunlardan ilki, Chaplin'in en sevdiği filmi, *Altına Hücum*, Şarlo tipine bir dönüş niteliğindedir. 1898 Alaska'sındaki "altına hücum" sırasında rakiplerinin açgözlülüğüyle doğa koşullarının çetinliği arasında sıkışıp kalan "zavallı Şarlo" bu filmde unutulmaz bölümler yaratır. Eski bir postalı tabağa koyup yemesi, hiçbir konuğun gelmediği bir Noel yemeği gibi sahneler, aslında trajik olan bir öykü içinde yer alan gülünç sahnelerden bazılarıdır. Bu filmde güldürü öğelerini insancıl içeriklerle işlemekte doruğa çıkılmıştır. *Sirk*, Chaplin'

Hümanist-Liberal ilgileri

Toplumsal güçleri erkek ve kadın karakterlerinde kutuplaştıran bu filmlerin yanı sıra W.C. Fields*, Mae West* gibi bireysel güldürü geleneğinin izleyicisi yıldızlar da ortaya çıkmıştır. Cinsel anarşiyi kışkırtan Mae West güldürülerinin yanı sıra filmlerinde her türlü düzeni sürekli olarak bozan Marx Kardeşler de* güldürüyü toplum-toplumdışılık yörüngesine doğru kaydırmışlardır. Fransa'da ise Marcel Pagnol'ün* Fanny, Marius, Cesar dizisi ve öteki filmleri, René Clair'in* müzikli ve Gerçeküstücülük'e yakın güldürüleri yerel güldürüyü ve bu güldürünün yıldızlarını yaratmıştır. Fernandel*, Raimu*, Pierre Fresnay, Fernand Charpin bunların başlıcalarıdır.

1940'larda Amerikan sinemasının yetiştirdiği en önemli güldürü yönetmeni Preston Sturges'tir.* Sturges, toplumsal ideallerin ve bu ideallere ulaşmak için girişilen çabaların güldürüsünü kara mizah ve slapstick ile içiçe vermiştir. Gene aynı dönemde, Mickey Rooney*, Judy Garland* gibi güldürüyü müzikalle bağdaştıran yıldızlar ortaya çıkmıştır. Claudette Colbert-Clark Gable ikilisinin oynadığı It Happened One Night ("Bir Gecede Oldu") ile screwball güldürüsünün başlıca örneklerinden birisini veren Frank Capra da* toplumsal çatışmaları, Amerikan demokrasisinin geçirdiği sarsıntıları toplumsal güldürüler biçiminde sunarak Mr. Deeds Goes to Town ("Mr. Deeds Kente İniyor"), You Can't Take With You (Dünya Malı Dünyada Kalır) gibi kendi türünde benzersiz güldürüler yapmıştır.

Günümüzde güldürü, modern tiyatro, kara mizah, Uyumsuzluk Tiyatrosu gibi etkilerle yerel ve etnik grupların dünya mizahına olan katkılarından oluşan bir bütündür. Örneğin, 1950'ler ve sonrasında İngiliz sinemasında görülen güldürü türü yoğun bir kara mizaha dayalıdır. En olgun örneği Alexander MacKendrick'in The Ladykillers (Kadın Katilleri) olan bu güldürü anlayışı Peter Sellers* ve Alec Guinness* gibi çağdaş güldürü yıldızları yaratmıştır. Fransız Jacques Tati'nin* birer klasik niteliğindeki güldürüleri ise çok modern slapstick örnekleri sayılabilir. İtalyan sinemasının ünlü güldürü yönetmenleri Mario Monicelli, Dino Risi ve Pietro Germi* Katolik İtalya'nın kadın-erkek ilişkilerinden yola çıkarak oldukça keskin bir toplumsal yergiciliğe varmışlardır. Amerikan sinemasında ise toplumsal yergici güldürü anlayışını benimseyen yönetmenlerin en önemlilerinden biri Billy Wilder'dır.* Onun Amerikan insanına ve toplumuna yönelttiği bakış Shirley MacLaine, Judy Holliday, Jack Lemmon* gibi yeni güldürü yıldızlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Wilder'ı izleyen Frank Tashlin ve ötekiler ise kendi filmlerinden çok Jerry Lewis* gibi güldürü yıldızları yaratmakla ünlüdürler. Günümüz Amerikan sinemasının en modern güldürü ustalarından biri Woody Allen'dır.* Woody Allen'da Chaplin'den bu yana süregelen "bireysel güldürü" birikimi özetlendiği gibi, entelektüel bir incelik de vardır. Woody Allen etnik mizahın kültürel kaygılarla kaynaşarak ortaya çıkardığı yeni bir bireysel komik tipidir.

Modern Sanatlar Müzesi, Film Arşivi-New York, ABD

Charlie Chaplin

Şarlo tipinden çıkış

in ilk dönemini hatırlatan başarılı filmlerinden biridir. Burada adeta sessiz filmlerindeki yöntemlerin ilginç bir derlemesini yapmaktadır. Durum güldürüsünün en olgun örneği olan *Sirk* Chaplin'in sinema dilini ustalıkla özümlediğini kanıtlayan bir örnektir. Bunu izleyen *Şehir Işıkları* ise iktisadi kriz döneminde geçen bir aşk öyküsüdür. Şarlo bu filmde kriz sırasında bir dizi iyi rastlantının art arda gelmesi sonucunda kör bir çiçekçi kızın (Virginia Cherrill) gözlerinin açılmasına yardımcı olur. Filmde, *Altına Hücum*'daki insancıllığın dozunda bir duygusallığa kayıldığı görülür. Büyük bir başarı kazanmış olan bu film piyasaya çıkışının haftasında beş milyon dolarlık gişe geliri sağlamıştı. Chaplin, sesli sinemanın iyice yaygınlık kazanmaya başladığı sırada çekmeye başladığı bu filminde, sesli sinemadan bütünüyle yararlanmak istememişse de, dramatik bütünlük sağlama yolunda müzik ve efektler kullanmıştı. Ama sesli sinema kısa sürede Chaplin'i de zorlamaya başladı. Piyasa artık sessiz filmleri kabul etmiyordu. Chaplin büyük gelirine dayanarak, bir süre daha sessiz filmlerle iş yapabilen tek yönetmen olmayı başardı. Son sessiz filmi *Modern Times* (Asri Zamanlar) nerdeyse gerçeküstücülük anlayışına varan çağdaş bir güldürü filmiydi. Filmde senkronize diyalog yoktur, sadece bir şarkı duyulur. *Asri Zamanlar* fabrika kapılarındaki işçilerle domuz sürülerinin kurgulanmış görüntüleriyle açılır. Bu, birçok eleştirmen tarafından toplumsal bir taşlama olarak görüldüyse de sanatçı giderek saf güldürüye ağırlık veriyor, film pantomimle güldürünün başarılı bir karışımı oluyordu. *Asri Zamanlar* Chaplin'in, senaryosu önceden hazırlanmış ilk filmi olmasına rağmen, bölüklü anlatı yapısıyla dikkati çekiyordu. Chaplin ters yönde açıklamalar yaptıysa da politik dokundurmaları gözden kaçmayan film komünistlik suçlamasına uğrayarak Almanya ve İtalya'da yasaklandı, Amerikan sanayicilerini de büyük oranda tedirgin etti.

Chaplin'in sesli sinemaya boyun eğdiği ilk film 1940'taki *The Great Dictator*'dır (Büyük Diktatör). Bu filmle "Şarlo" tipi, makyaj dışında, sona ermiş bulunuyordu. Bu adımın tehlikeleri büyüktü. "Şarlo" gibi evrenselleşmiş bir tip kolay kolay yeniden yaratılamazdı. İzleyen yıllarda Chaplin'in pantomimden uzaklaşmasıyla ününün kaybolmaya yüz tuttuğu görüldü.

Büyük Diktatör politik olduğunu gizlemeye gerek görmeyen bir güldürüydü. Yapıldığı ve gösterildiği sırada II. Dünya Savaşı'na ABD henüz katılmamıştı. Ama Naziler'e ve Hitler'e doğrudan saldıran bu filmi, çok kısa bir süre sonra, ABD'nin savaşa katılması izledi. *Shoulder Arms* (1918) filminde olduğu gibi, bu filmde de nerdeyse savaşın haberciliği yapılmıştı.

Filmde Chaplin iki rolü birden canlandırır: Tomania adlı hayali bir ülkenin diktatörü olan Hynkel ve küçük bir azınlık berberi. Berber diktatörle karıştırılınca türlü karışıklıklar başgösterir ve sonunda Yahudi berber, ait olduğu azınlığın haklarını savunmak üzere sesini yükseltir. Filmin didaktik özelliği bir yana, Chaplin'in güldürüsüyle toplumsal eleştiriyi bağdaştırdığı bölümler-diktatörün üzerine dünya resmi çizilmiş balonla oynadığı sahne gibi-son derece başarılıdır. Öte yandan, gene bu yıllarda Chaplin'in yaşamıyla ilgili birtakım sorunlar ortaya çıktı. Üçüncü karısı oyuncu Paulette Goddard'dan ayrılmak üzere mahkemeye başvurdu. Yüksek vergi borçları olduğu anlaşıldı. En önemlisi de II. Dünya Savaşı günlerinde bile Amerikan vatandaşlığına girmeye yanaşmaması açıkça kınanmaya başlandı. *Büyük Diktatör*'le zirveye çıktığı söylenebilecek olan popüler filmlerinin dönemi artık sona ermiş bulunuyordu.

1947 tarihli *Monsieur Verdoux* ("Mösyö Verdoux") Chaplin'in bu her bakımdan sarsıntılı dönemde gerçekleştirdiği bir filmdir ve yönetmenin ilk kara güldürüsüdür. Orson Welles'in verdiği düşünceden yola çıkan film geleneksel Mavi Sakal izleğine dayalıydı. Filmde iş adamlığı Verdoux'nun cinayetleri ile özdeşleştiriliyor, Verdoux para kazanmak için cinayet işlemeye zorunlu kalmış bir "zavallı-centilmen" olarak gösteriliyordu. Filmde "Şarlo" tipinden esintiler olduğu gibi çok ince bir toplumsal taşlama da vardı. Chaplin son derece ustaca denetlenmiş, ölçülü bir oyun sergileyerek oyunculuk mesleğinde bir dönüşüme ulaştığını gösteriyordu. Film, biraz da Chaplin'e yöneltilen düşmanlığın sonucu olarak, büyük bir tepkiyle karşılandı. Kâr getirmek bir yana, zarar etti. Amerikan seyircisi bu "kara güldürü"yü neredeyse kendisine yönelik bir hakaret saydı. Gösterilen tepkiyi geçiştirmek için yeniden piyasaya sürülen *Şehir Işıkları*, Chaplin'in parasal ve sanatsal açıdan rahat bir soluk almasına bir oranda yardımcı oldu. Gene de gösterilen büyük tepki, Chaplin'in "Amerikan Aleyhtarı Etkinlikler Komitesi" tarafından sorguya çekilmesiyle sonuçlandı. Komünistlikle suçlanan Chaplin' in başı derde girmediyse de, ABD'de çevirdiği bir sonraki filmi *Limelight*'ın (Sahne Işıkları) pek iş

yapamayacağı anlaşıldı. Avrupa'daki reklam organizasyonunu yürütmek üzere İsviçre'ye giden Chaplin'e Amerika'ya dönerse başına büyük dertler açılabileceği söylenince, sanatçı dördüncü karısı, tiyatro yazarı Eugene O'Neill'in kızı Oona O'Neill ile birlikte İsviçre'ye yerleşti.

Sahne Işıkları Avrupa'da büyük başarı kazandıysa da, Amerika'da tam bir başarısızlığa uğradı.

Bu filmde yaşlı bir soytarının yaşamı işlenir. Bir zamanlar ünlü bir müzikhol yıldızı olan Calvero küçük bir balerine (Claire Bloom) yardım ederek onun büyük bir yıldız olmasını sağlar. Aşırı duygusal anlatımı, aşırı durağan, eski moda yapısıyla, *Sahne Işıkları* başarısız bir film olarak anılır. Ama melodramatik öyküsüyle özellikle Avrupa'da büyük bir ilgiyle karşılanmış, filmin çok beğenilen müziğini de Chaplin yazmıştır.

Sanatçının Amerika dışında yaptığı iki filmden biri, 1957'de Londra'da çektiği *A King in New York*'tur ("New York'ta Bir Kral"). New York'ta sürgünde bulunan bir kralın New York kentinin gündelik yaşamına ve bu arada da duygusal birtakım serüvenlere girmesi, Chaplin'in kendi sürgünlüğünü çağrıştırıyordu. Bu film fazla bir başarı elde edemedi. Chaplin 1964'te *My Autobiography* ("Yaşamımın Öyküsü") adı altında kendi yaşamöyküsünü yayımladı. Londra'da geçen çocukluğunu, sinemadaki ilk yıllarını renkli bir üslupla anlatan bu kitabı, daha sonra, 1974'te *My Life in Pictures* ("Sinemada Yaşamım") adlı resimli derleme izledi.

Kitabın yayımlandığı sıralarda Londra'ya yaptığı bir yolculukta Sophia Loren'le tanışan Chaplin, yıllardır aklında olan bir tasarıyı onunla gerçekleştirmek istedi. Öteki başrol için de Marlon Brando düşünüldü. 1966'da ortaya çıkan *A Countess from Hong Kong* (Hong Konglu Kontes) oyunculatına, yönetmenine karşın, başarısız bir güldürü olmaktan kurtulamadı. Hong Kong'dan gemiyle ülkesine dönen Amerikalı bir diplomatın fahişelik yapmak zorunda kalmış Beyaz Rus bir kontesle geçirdiği serüven, filmin eksenini oluşturuyordu. Kontes gemiye çıkarak diplomattan Amerika'ya sığınmak için yardım etmesini istiyor, ikisi birbirlerine âşık oluyorlardı. Film iyice eskimiş bir güldürü anlayışının örneğiydi. Birçok eleştirmen Chaplin'e duydukları saygıdan ötürü film konusunda sessiz kalmayı yeğlediler. Bu film Chaplin'in son filmi oldu.

1972 Oscar Ödül Töreni'nde kendisine özel ödül verildi. 1975'te "sir" unvanını aldı.

Charles Chaplin dünya sinemasının en önemli sanatçılarından biridir. Sinemada güldürü anlayışını kendisinden önceki Mack Sennett ve benzerlerinin oldukça "mekanik", "slapstick" tarzı güldürü anlayışından daha ileriye götürmüş, çağdaşlarından Buster Keaton kadar entelektüel bir güldürüye yönelmemişse de güldürü anlayışını sürekli zenginleştirmiştir. Ayrıca yarattığı "Şarlo" tipi güldürü tipi olarak sağladığı derinliğin yanı sıra "insancıl" içeriğiyle de dünya kültür tarihinde önemli bir yer almıştır.

Chaplin'in sanatçılık anlayışı "birey"de odaklanan bir dünya ve insan görüşünden kaynaklanır. Chaplin'i Dickens ve benzeri yazarlarla karşılaştıranlar onun "küçük adam"ı savunurken sadece toplumsal eşitsizliklere parmak bastığını düşünmüşlerdir. Oysa Chaplin, düşman ve yabancı bir dış dünya tarafından sürekli olarak itilip kakılan, sindirilmeye, susturulmaya çalışılan "birey"in ayakta durma çabasını anlatır. Bu dış dünya Chaplin'in ilk, kısa güldürülerinde kaba saba, iri yarı adamlar, kişiyi fiziksel olarak ezmeye çalışan çeşitli güçlerdi. *Asri Zamanlar*'da ise bu dış dünya kocaman dişlilerle simgelenen düşman bir "sistem"e dönüşürken aynı zamanda metafizik bir anlam da kazanır. Bununla birlikte, bu dış dünya-birey çatışması, Chaplin'in güldürülerinde güldürü olayının sezgisel, anlık, tepkisel mantığından ayrı düşünülemez. Denebilir ki, Chaplin önce anlatım aracı olan güldürüyü bulmuş, bunda ustalaşmasına koşut olarak insan ve dünya görüşünü oluşturmuştur. "Şarlo"nun ilk hedefi dünyaya "güldürücü" tepkilerle yaklaşmak ama bu tepkileri insan varoluşunun "saçma" özüne varan bir gidiş içinde kurgulamaktır.

◄ *Ticari denemeleri*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Easy Street*, 1917, ("Kötü Sokak"); *The Immigrant*, 1917, ("Göçmen"); *Shoulder Arms*, 1918, ("Tüfek Omuza"); *The Kid*, 1921, ("Yumurcak"); *The Pilgrim*, 1923, ("Hacı"); *A Woman of Paris*, 1923, ("Parisli Kadın"); *The Gold Rush*, 1925, (Altına Hücum); *The Circus*, 1928, (Sirk); *City Lights*, 1931, (Şehir Işıkları); *Modern Times*, 1936, (Asri Zamanlar); *The Great Dictator*, 1940, (Büyük Diktatör); *Monsieur Verdoux*, 1947, ("Mösyö Verdoux"); *Limelight*, 1952, (Sahne Işıkları); *A King in New York*, 1957, (New York'ta Bir Kral); *A Countess from Hong Kong*, 1966, (Hong Konglu Kontes).

- **KAYNAKLAR:** C. Chaplin Jr., N. Rau, M. Rau, *My Father, Charlie Chaplin*, 1960; T. Huff, *Charlie Chaplin*, 1951; J. Mc Cabe, *Charlie Chaplin*, 1978; R. Payne, *The Great God Pan*, 1952.

CHAPMAN, George
(Yks.1560-1634)

İngiliz şair, oyun yazarı ve çevirmen. Homeros'tan yaptığı çeviriler uzun süre tek örnek olarak kalmıştır.

Hertfordshire'da doğdu. Doğum tarihi kesin değildir. 12 Mayıs 1634'te Londra'da öldü. Oxford Üniversitesi'nde bir süre öğrenim gördüğü, ancak bitirmediği biliniyor. 1580'li yıllarda Hollanda'ya bir gezi yaptı. Bir yazar olarak ortaya çıkışı, 1593'te *The Shadow of Night* ("Gecenin Gölgesi") adlı şiir kitabının yayımlanmasıyla oldu. 1595'te *The Blind Beggar of Alexandria* ("İskenderiye'nin Kör Dilencisi") adlı komedyasının sahnelenmesiyle ün kazanan Chapman, aynı yıl *Ovids Banquet of Sence* kitabını yayımladı. Christopher Marlowe, Sir Walter Raleigh, matematikçi Matthew Roydon ve gökbilimci Thomas Harriot gibi aydınlarla bir çevre oluşturdu. Yaşamının önemli bir bölümünde yazar Ben Jonson ile yakın ilişki içinde oldu. Jonson ve Marston ile birlikte yazdığı *Eastward Ho!* ("Haydi Doğuya!") adlı komedyada Kral James ile alay ettikleri iddiası ile üç yazar da bir süre hapsedildiler. Chapman 1616'da Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının tümünü *The Whole Works of Homer, Prince of Poets, In his Iliads and Odysses* ("Şairlerin Prensi Homeros'un Tüm Yapıtları, İlyada ve Odysseia") adıyla İngilizce'ye çevirerek yayımladı. Bu tarihten sonra önemli bir

yapıt vermeyen Chapman, yoksulluk içinde öldü.

Chapman bir komedya yazarı olarak fazla önemli sayılmaz. Tragedyalarının ise sahnelenmesi oldukça güçtür, ancak bunlar felsefi derinlikleri ve yarattıkları trajik kahraman tipleriyle önem taşır. 1604'te yazılmış olan *Bussy D'Ambois*, bu oyunun devamı niteliğindeki *The Revenge of Bussy D'Ambois* ("Bussy D'Ambois'in İntikamı") ve *The Conspiracy and Tragedy of Charles Duke of Byron* ("Byron Dükü Charles'ın Komplosu ve Tragedyası") Chapman'ın en önemli tragedyaları arasında sayılır. Tragedyalarında Marlowe'un, komedyalarında ise Jonson'un izlerine rastlanır. Chapman'ın önemi, oyunlarından çok çevirilerindedir. Homeros çevirileriyle, İngiliz edebiyatındaki Rönesans'ın klasik biçimlere dönme eğiliminin başta gelen yaygınlaştırıcılarından olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Çeviri: *The Whole Works of Homer, Prince of Poets, In his Iliads and Odysses*, 1616, ("Şairlerin Prensi Homeros'un Tüm Eserleri, İlyada ve Odysseia"). Komedya: *The Blind Beggar of Alexandria*, 1595, ("İskenderiye'nin Kör Dilencisi"); *Monsieur D'Olive*, ty; *The Widowes Teares*, 1612, ("Dulun Gözyaşları"). Tragedya: *Bussy D'Ambois*, 1604; *The Conspiracy and Tragedy of Charles Duke of Byron*, 1608, ("Byron Dükü Charles'ın Komplosu ve Tragedyası"); *The Revenge of Bussy D'Ambois*, 1610, ("Bussy D'Ambois'in İntikamı"); *The Tragedy of Chobot Admiral of France*, 1613, ("Fransız Amiralı Chabot'nun Tragedyası"). Şiir: *The Shadow of Night*, 1593, ("Gecenin Gölgesi"); *Hero and Leander*, 1598, (C.Marlowe'un bitmemiş şiirine ek); *Teares of Peace*, 1609, ("Barışın Gözyaşları").

• BAKINIZ: JONSON, C.MARLOWE.

CHAPMAN, Sydney
(1888-1970)

İngiliz matematikçi ve jeofizikçi. Gazlarda ısı aktarımı ile Yerküre ve atmosferin manyetik özellikleri konularında araştırmalar yapmış yeni kavramlar ve yöntemler geliştirmiştir.

29 Ocak 1888'de Lancashire bölgesindeki Eccles'de doğdu, 16 Haziran 1970'te öldü. 1907'de Manchester Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra 1911'de Cambridge Üniversitesi'nden matematik lisans derecesi aldı. Manchester Üniversitesi, Imperial College ve Oxford Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak çalıştı. Kraliyet Astronomi Derneği ve Uluslararası Geodezi ve Jeofizik Birliği'nin başkanlıklarında bulundu.

Chapman'ın ilgilendiği ilk konu gazlar kuramı oldu. Maxwell ve Boltzman tarafından kırk yıl önce sınırlı bir çözüme kavuşturulmuş olan gazlarda ısı yayılması ve aktarımı problemi üzerinde 1911'de çalışmaya başladı. 1917'de bu problemin çözümü için istenilen duyarlılıkta gerçekleştirilebilecek bir yaklaştırma yöntemi geliştirdi. Aynı yılda D.Enskog tarafından da benzer bir yöntemin bulunmuş olması nedeniyle, sözü geçen yöntem Chapman-Enskog yöntemi olarak adlandırılır. Bu yöntemin geçerliliğinin deneysel olarak kanıtlanması 1917'de Dootson ve daha sonra Waldmann'ın çabalarıyla gerçekleştirildi. Chapman, yöntemini 1922'de yıldızlardaki plazmaların ve atmosferin üst tabakalarının incelenmesine uyguladı. 1939'da Cowling ile birlikte *The Mathematical Theory of Non-Uniform Gases* ("Tekdüze Olmayan Gazların Matematiksel Teorisi") kitabını yayımladı. Aynı yıl içinde izotopların ekonomik bir şekilde ayrılabilmesinde, Chapman'ın ısı yayılmasına ilişkin çalışmalarından yararlanılabileceği anlaşılınca, nükleer enerji üretiminde gerekli olan uranyum izotoplarının elde edilmesi yönünde önemli bir adım atılmış oldu.

Chapman'ın Yer ve atmosferdeki manyetizma olgusuna olan ilgisi ise Greenwich Gözlemevi'nde 1916-1918 arasındaki çalışması sırasında başladı. Daha sonra da jeomanyetik değişimler, Ay'ın iyonosferde doğurduğu gelgit hareketlerinin buna katkısı ve Güneş'teki parlamaların manyetik fırtınalarla ilgisi üzerinde uzun yıllar çalıştı. Jeomanyetizma ve atmosferik gelgit hareketlerine ilişkin çalışmalarını Bartels ile birlikte yazdığı *Geomagnetism* ("Jeomanyetizma") ve Lindzen ile birlikte hazırladığı *Atmospheric Tides* ("Atmosferik Gelgit Hareketleri") kitaplarında topladı. 1919'da başlattığı ve Ferravo ile birlikte sürdürdüğü manyetik fırtınalarla ilgili araştırmalarını, 1931'de bu fırtınaları güneşten gelen elektrik yüklü parçacıkların Yer'in manyetik alanını sıkıştırmasına bağlayarak sonuçlandırdı. İyonosferin kutuplarındaki elektrik akımlarına ve "Kutup Işığı" (Aurora Borealis) olayına matematiksel açıklamalar getirdi. 1929'da atmosferin üst tabakalarında ozonun fotokimyasal yolla oluşması kuramını ortaya attı. Chapman'ın manyetik fırtınalar ve atmosferde ozon gazının oluşmasına ilişkin düşünceleri ancak yıllar sonra, uydular ve roketler yardımıyla doğrulanabilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Earth's Magnetism*, 1936, ("Yerküre'nin Manyetizması"); *Mathematical Theory of Non-Uniform Gases* (T.G.Cowling ile birlikte), 1939, ("Tekdüze Olmayan Gazların Matematiksel Teorisi"); *Geomagnetism* (J.Bartles ile birlikte), 1940, ("Jeomanyetizma"); *IGY: Year of Discovery*, 1959, ("Buluşlar Yılı"); *Solar Plasma, Geomagnetism and Aurora*, 1964, ("Güneş Plazması, Jeomanyetizma ve Kutup Işığı"); *Atmospheric Tides* (Lindzen ile birlikte), 1970, ("Atmosferik Gelgit Hareketleri").

• KAYNAKLAR: S-I.Akasofu, B.Fogle ve B.Haurwitz (der), *Sydney Chapman, Eighty: From His Friends*, 1968.

• BAKINIZ: APPLETON.

CHAPPE, Claude
(1763-1805)

Fransız, mucit. Geliştirdiği mekanik bir telgraf sistemi 19. yy'da birçok ülkede kullanılmıştır.

Chappe 1763'te Brulon'da doğdu, 23 Ocak 1805'te Paris'te öldü. 1789'da Fransız Devrimi ile din adamı olma planı son bulan Chappe, çalışmalarını uzak mesafeler arasında iletişim yöntemleri üzerinde

yoğunlaştırdı. Denediği yöntemlerden sesle iletişimi yetersiz, elektriksel iletişimi de dönemin teknolojisiyle olanaksız bulan Chappe daha sonra görsel bir sistem geliştirdi. Bu mekanik sistemde iletişim, birbirlerinden görülebilir uzaklıklarda (ortalama 5-10 km) yerleştirilmiş kulelerde, ucunda iki hareketli kol bulunan direklerle sağlanıyordu. Direğin ucundaki yatay bir kirişe bağlı iki kolun herbiri makaralarla yaklaşık 45'er derecelik farklarla yedi ayrı pozisyona getirilerek, toplam 49 harf ve özel işaret kodlanabiliyordu. Her kulede, bir önceki ve bir sonraki kuleleri gözlemek amacıyla yerleştirilen teleskoplar aracılığıyla, bir görevli her iki yönde de dakikada ortalama üç sinyal olmak üzere haber alıp iletebiliyordu.

Chappe, buluşunu 1792'de Fransız meclisine sundu. Bir yıllık bir çalışma sonunda ilk deneme Paris ile Lille arasındaki yaklaşık 250 km'lik bir mesafede yapıldı ve başarılı oldu. Bunun üzerine Chappe Fransa'nın çeşitli yerlerinde hatlar kurdu. Kuzeydeki Condé'den gelen ilk haber kentin Prusyalılar'dan geri alındığını bildiriyordu. Meclis Chappe'a "telgraf mühendisi" unvanını verdi. Chappe'ın ününü çekemeyenler ise icadın aslında başkalarına ait olduğu şeklinde söylentiler yaydılar; bu olaylar Chappe'ı yaşamına kendi eliyle son verdirecek kadar rahatsız etti.

Chappe'ın eski Yunanca "işaret-taşıyan" anlamında semafor adını verdiği iletişim sistemi kısa zamanda, Fransa dışında da benimsendi; çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra Mısır ve Hindistan'da da kullanıldı. İngiltere'de George Murray adlı bir piskoposun geliştirdiği benzer bir sistem 1795'te bu ülkede, 19.yy'ın başlarından itibaren de ABD'de kullanılmaya başlandı. Ne var ki Morse'un 1840'larda elektrikli telgrafın işlerliğini kanıtlaması üzerine, Chappe'ın sistemi 1850'lerden başlayarak kullanılmaz oldu. Buna karşın, Morse'un sisteminden önce, Chappe'ın buluşu bazı değişikliklerle İngiltere ve Almanya'da o kadar gelişmişti ki, Morse telgrafı bir anlamda bunun bir uzantısı sayılabilir. Nitekim Morse alfabesi de büyük ölçüde semafor alfabesinden esinlenmiştir. Ayrıca tren istasyonları, kavşakları ve tünellerinde bugün de yer yer kullanılan semafor sinyal sistemleri Chappe'ın buluşunun günümüze değin gelebilen bir parçasıdır.

• KAYNAKLAR: I.Urbain, *Jean Chappe, Histoire de la télégraphie*, 1824.

• BAKINIZ: BAUDOT, MORSE.

CHAR, René
(1907)

Fransız, şair. Özdeyişler biçiminde yazdığı düzyazı şiirleriyle 20.yy Fransız şiirinin önde gelen isimlerindendir.

14 Haziran 1907'de, Fransa'nın Vaucluse bölgesinde Isle-sur-Sorgue'da doğdu. Avignon Lisesi ve d'Aix-en-Provence Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1928'den başlayarak şiirlerini yayımlamaya başladı. 1920'lerin sonlarında şair Paul Éluard aracılığıyla Paris'te Gerçeküstücülük'ün kurucularından André Breton ve Louis Aragon ile tanıştı, 1930'da onlara katıldı. II.Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın Nazilerce işgaline karşı Direniş Hareketi içinde etkin bir rol oynadı, Provence bölgesindeki bir taşra çetesinin başında yüzbaşı Alexandre takma adıyla çalıştı. Savaştan sonra büyük kent yaşantısını beğenmeyerek doğduğu Isle-sur-Sorgue'a yerleşti, hâlâ orada yaşamaktadır. 1945'ten başlayarak kısa zamanda Fransa' da ve yabancı ülkelerde ünü yayılan Char, 1966'da bütün yapıtları için Eleştirmenler Ödülü'nü (Prix des Critiques) aldı, 1982'de de Nobel Ödülü için aday gösterildi.

İlk şiir kitabı 1928'de yayımlanan *Les cloches sur le coeur*'dür ("Kalpteki Çanlar"). 1930-1934 arasında yazdığı gençlik yıllarına ait şiirler Gerçeküstücülük'ün şiir anlayışını yansıtır. 1930'da Éluard ve Breton'la birlikte yayımladıkları *Ralentir Travaux* ile imgelerle serbestçe oynayarak yazdığı ve 1934'te yayımladığı *Le Marteau sans maître* ("Sahipsiz Çekiç") Gerçeküstücü döneminin ürünleri arasındadır.

René Char savaştan sonra yazdığı şiirlerinde Gerçeküstücü anlayıştan giderek uzaklaşmış, kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Savaş yıllarındaki deneyimi ve Direniş Hareketi içindeki savaşımı üslubunun gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. 1945'te yayımlanan *Seuls demeurent* ile 1946'da yayımlanan *Feuillets d'Hypnos* adlı şiir kitapları bu döneminin ürünlerindendir. Fransa'nın Nazi işgali altında olduğu yıllarda yazdığı ve savaş yıllarının şiir türünde tutulmuş bir günlüğü sayılabilecek olan *Feuillets d'Hypnos* yaşadığı olayları insanlık davasının savunulması açısından ele aldığı şiirleridir. Char'ın şiiri yaşanmıştan kaynaklanır ancak şair yaşanmış karşısında duyulan öfke ve başkaldırıyı yeni bir yaşamı özleyen düşe ve yer yer ütopyaya yaslanan bir şiire dönüştürür.

1948'de *Fureur et mystère* ("Dehşet ve Gizem"), 1950'de *Les Matinaux*, 1962'de *La Parole en archipel* ve 1964'te de *Commune présence* adlı şiir kitaplarını yayımlamıştır. Bu kitaplarında ve daha sonraki yıllarda yazdığı şiirlerinde özlü yoğun bir anlatıma ve özdeyişler biçimini alan bir şiir tarzına yönelmiştir. Heraklitos'u örnek alan şair, dilin ve imgelerin yoğun kullanımı ile şiirin felsefileşmesinden ve gerçeğe ilişkin düşüncelerin açığa vurulduğu bir biçime dönüşmesinden yanadır. Bu yıllarda daha çok düzyazı şiire yönelen René Char, özdeyişler halini alan ve karşıtlık içinde gelişen düşünceleri içeren bu tür şiirdeki *(heraclitique)* ustalığıyla tanınır.

Char'ın şiiri az sözcükle kapsayıcı olmayı amaçlayan bir şiirdir, şairin çok anlamlı sözcüklerle oynayarak amaçlı bir belirsizliğe yer veren, dilin yapısını zorlayan bir anlatımı vardır. Özellikle son şiirlerinde yalın ancak ilk okunuşta kendini ele vermeye kapalı bir şiire *(hermétique)* yöneldiği görülür. Char, gerek üslubu gerek temaları açısından kendinden sonraki Fransız şairlerini önemli ölçüde etkilemiştir. 1970'li yıllarda da yoğun olarak şiir yazmayı sürdürmüş, 1972'de *La Nuit talismanique* ("Tılsımlı Gece"), 1976'da *Aromates chasseurs*, 1978'de de *Commune rencontre* ("Ortak Buluşma") adlı şiir kitapları yayımlanmıştır. *Le soleil des eaux* ("Suların Güneşi") adlı bir de oyunu olan Char'ın *Le*

Marteau sans maître'ı 1954'te Pierre Boulez tarafından bestelenmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca) Şiir:** *Les cloches sur le coeur,* 1928, ("Kalpteki Çanlar"); *Ralentir Travaux* (Éluard ve Breton ile), 1930; *Le Marteau sans maître,* 1934, ("Sahipsiz Çekiç"); *Placard pour un chemin des écoliers,* 1937; *Seuls demeurent,* 1945; *Feuillets d'Hypnos,* 1946; *Fureur et mystère,* 1948, ("Dehşet ve Gizem"); *Lettera amorosa,* 1953, ("Aşk Mektupları"); *Les Matinaux,* 1950; *Recherche de la base et du sommet,* 1955, ("Temel ve Doruk Arayışı"); *La Parole en archipel,* 1962; *Commune présence,* 1964, ("Ortak Varoluş"); *Dans la pluie giboyeuse,* 1968, ("Ahmak Islatan"); *Le Chien de çoeur,* 1969, ("Gönül Köpeği"); *L'Effroi, la joie,* 1969, ("Korku, Sevinç"); *La Nuit talismanique,* 1972, ("Tılsımlı Gece"); *Aromates chasseurs,* 1976; *Chants de la Balandrane,*1977; *Commune rencontre,* 1978, ("Ortak Buluşma"). **Oyun:** *Le soleil des eaux,* 1949, ("Suların Güneşi").

• BAKINIZ: BRETON, ÉLUARD.

CHARCOT, Jean Martin
(1825-1893)

Fransız, nörolog. Klinik nörolojinin dağınık deney ve bilgi birikimlerini sınıflamıştır.

1825'te Paris'te doğdu, 1893'te lac de Settons'da öldü. Babası araba yapım ustasıydı. Charcot, önce seçeceği meslek konusunda tereddütler geçirdi. Sonunda sanat tutkularını bastırıp tıp eğitimi yapmaya karar verdi. 1848'de tıp fakültesini üstün başarı ile bitirerek Salpétrière Hastanesi'nde yardımcı asistanlığa başladı. 9 yıl patolojide Rayer ile çalıştı. Bu dönemde Charcot olağanüstü bir enerjiyle tıbbın birçok dalına birden yöneldi ve kalp, akciğer, böbrek hastalıkları ve romatizma gibi değişik konularda patoloji temeline dayanan araştırmalar ve yayınlar yaptı. Bir süre sonra, bu dağınık bilgi birikiminden sağlam bir nöropatoloji sentezi çıktı ve 1862'de Salpétrière'de Vulpian'la birlikte çalışmaya başladı.

Charcot'nun döneminde onun adıyla adeta özdeşleşen bu ünlü hastane 1603'te yapılmış; içinde sokakların, meydanların ve bahçelerin yer aldığı, 45 binadan oluşan uçsuz bucaksız bir yapıydı. 18.yy'da başlıca akıl hastalarının, bazen yıllar boyu yatırıldığı sıradan bir depo hastanesi olarak kullanılıyordu. Charcot göreve başlarkan burada üç bin kadarı nöroz ve epilepsi olmak üzere, yaklaşık beş bin hasta barınıyordu. Charcot, "nöroloji tarihinde eşi görülmemiş" zenginlikteki bu "hasta materyalinden" yararlanarak, nöropatoloji temelleri üzerinde yükselen çok sağlam bir klinik nöroloji yapısı kurdu. Salpétrière bir "düşkünler yurdu" olmaktan çıkıp, dönemin en büyük "nöropatoloji" laboratuvarına ve sinir sistemi hastalıklarına ilişkin sayısız patoloji materyalinin sergilendiği "patoloji müzesine" sahip bir merkez oldu.

1870-1890 arasında Charcot artık sadece bir klinik araştırmacı değil aynı zamanda nöroloji dünyasında tanınan ve saygı duyulan ünlü bir nöroloji hocasıydı.

Salı günleri 600 kişilik bir anfide verdiği ünlü Salı Dersleri hemen daima bir ya da birkaç yabancı bilim adamı tarafından izlenir, çoğu zaman hasta üzerinde pratik gözlem ve muayene ile başlayıp, kuramsal konulara açılırdı. Salı Dersleri'ne bir süre sonra Cuma Dersleri eklendi.

Charcot zaman zaman, çeşitli nörolojik hastalarda ortaya çıkan özel vücut postürlerini, istemsiz hareketleri, yürüme ve konuşma bozukluklarını olağanüstü /bir yetenekle taklit eder ve bir tiyatro sanatçısı gibi nörolojik hastalıkları adeta "oynardı". Bazen de anlatmak istediklerini karatahta üzerine renkli tebeşirle, bir ressam ustalığı ile çizerek gösterir, böylece dinleyenlerin tüm algılama kapılarını kullanırdı. Charcot'nun büyük ilgi alanlarından biri histeri ve epilepsi idi. Bu iki klinik tablonun ayrıca tanımı konusunda araştırma yapmak üzere, histerik ya da epileptik nöbet geçiren kadın hastalar için Salpétrière' de ayrı bir bölüm kuruldu. Çoğu zaman genç kadınların oluşturduğu histerik hastalar, Charcot'nun büyük etkileme gücü ile, Salı Dersleri'nde şaşırtıcı gösteriler yaparlardı. Bu hastalara ait 139 fotoğraftan oluşan bir albüm *Iconographie photographique de la Salpétrière* ("Salpétrière'in Fotoğrafik İkonografisi") adıyla, 3 cilt halinde yayımlandı (1877-1880).

Salpétrière'de Charcot'nun kliniğine gelen çok sayıdaki ünlü yabancı bilim adamı arasına 1885 sonbaharında Freud da katıldı. 1886 yazına kadar Salpétrière'de kalan Freud'la Charcot, özellikle histerinin "etiyopatogenezi" konusunda o dönem için ilginç sayılabilecek tartışmalar yaptılar. Salpétrière'de nöroloji dalında profesörlük unvanı ilk kez 1882'de Charcot'ya verildi. Bütün büyük öğreticiler gibi Charcot da, hem bir öğretmen hem de meslektaş olarak, nöroloji alanındaki birçok ünlü bilim adamının yetişmesine katkıda bulundu. Bunlar arasında Marie, Babinski, Sougues, Marinesco, Behterev ve Colin vardı.

Dinleyiciler karşısında son derece inatçı ve sert olan Charcot, haftada bir gece dostlarına açtığı evinde, hoşsohbet ve yumuşak bir insan olurdu. Fransızca dışında, İngilizce, Almanca, İspanyolca ve İtalyanca konuşan Charcot, o dönem Fransa'sının önde gelen bilim, sanat ve politika adamları üzerinde şaşırtıcı bir etkinliğe sahipti. 1893'te bir tatil gezisi sırasında muhtemelen enfarktüse bağlı bir akciğer ödemi tablosu ile aniden öldüğü zaman, 68 yaşındaydı.

Charcot'nun ilk yayınları kronik hastalıklar ve yaşlılıkla ilgiliydi. Hemen tüm yayınları gibi bunlar da ders biçiminde düzenlenmişti: *Leçons cliniques sur les maladies des vieillards et les maladies chroniques,* 1868-1874 ("İhtiyarlık Hastalıkları ve Kronik Hastalıklar Üstüne Dersler"). Daha sonra patoloji temeline dayanan karaciğer, safra yolları ve böbrek hastalıkları ile ilgili dersleri yayımladı: *Leçons sur les maladies du foie, des voies billiaries et des reins,* 1877 (Karaciğer, Safra Yolları ve Böbrek Hastalıkları Üzerine Dersler).

Charcot'nun nöroloji ile ilgilenmesi, Duchenne' in (1806-1875) etkisiyle başlar. Duchenne o sıralarda Paris hastanelerinde nörolojik olguları inceliyor ve özellikle çizgili kasların elektriksel uyaranlarla araştı-

rılması üzerinde çalışıyordu. Onun da önayak olmasıyla henüz 36 yaşındaki Charcot Salpétrière'in en büyük seksiyonunun başına getirildi. İlk işi kendi parasıyla, küçük bir patoloji laboratuvarı kurmak oldu. Kısa bir süre içinde bu oda, öğrencisi Raymond'un deyimiyle "nörolojinin geleceğini hazırlayan" sayısız beyin omurilik parçaları ile doldu. Bu sırada klinik yeniden organize edildi. Düzenli hasta ziyaretleri başladı ve nörolojik muayene yöntemleri standardize edildi. Bugün nörolojik muayenenin ayrılmaz bir parçası olan "göz dibi" incelemesi (Oftalmaskopi) ilk kez Charcot tarafından rutin uygulamaya kondu. Termometre kullanılmaya başlandı. Modern nörolojinin temel taşlarından olan nöropatoloji, nörooftalmoloji ve klinik psikolojiyi, ayrı üniteler halinde kurdu. Daha sonra nörolojinin gelişmesine büyük katkılarda bulunacak olan öğrencilerinden Parinaud'yu oftalmoloji, Janet'yi klinik psikoloji ünitelerinin başına getirdi.

1865'te dejeneratif bir sinir sistemi hastalığı olan "Amyotrophic laterol Sclerosis"u bir antite olarak belirledi ve tanımladı. Bu hastalık hâlâ bazı kaynaklarda Charcot Hastalığı adıyla geçer. 1866'da Bouchard'la birlikte Sifilis'in (Frengi) omuriliği tutan bir formu olan "Tabes Dorsalis"deki "elektriksel ağrı fenomenini" ve eklem değişikliklerini (Charcot eklemi), 1869'da "Progresif Muscular Atrophy" ve "Poliomyelitis"deki (Çocuk felci), anatomo-patolojik lezyonları ortaya koydu. 1886'da öğrencisi Marie ile birlikte bugün Charcot-Marie-Tooth Hastalığı olarak bilinen klinik tabloyu tanımladı. Charcot'nun 1872-1890 arasında Salpétrière'de verdiği dersler, kendisi ve öğrencileri tarafından 5 büyük cilt halinde yayımlandı: *Leçons sur les maladies du systeme nerveux faites à la Salpétrière* ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpétrière'de Verilen Dersler"), *Leçons sur les localisations dans les maladies de cerveau et de la moëlle épinière* ("Beyin ve Omurilik Hastalıklarında Lokalizasyon Üstüne Dersler"). Bu kitaplar o dönem için klinik nöroloji konusunda vazgeçilmez başvuru kaynakları oldular. Charcot'nun adıyla üne kavuşan Salpétrière Hastanesi ise uzun yıllar klinik nörolojinin en önemli merkezlerinden biri olarak, saygınlığını sürdürdü.

Charcot'nun tıbba ve nörolojiye belki de en önemli katkısı, büyük bir öğretici olarak, nöroloji tarihinde bıraktığı izdir. Klinik nöroloji onun zamanında bütünlüğü olan bir tıp disiplini haline gelmiştir. Charcot bilimsel gelişmenin köşe başları sayılan büyük buluşlardan hiçbirinin sahibi değildir. Ama Wechsler'in dediği gibi, nörolojiyi "çocukluk çağından" yetişkinlik çağına ulaştıran kişi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Leçons sur les maladies du système nerveux faites à la Salpétrière*, 1872-1893, ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpétrière'de Verilen Dersler"); *Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau*, 1876, ("Beyin Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Dersler"); *Lectures on the Diseases of the Nervous System, Delivered at the Salpétrière*, 1877-1889, ("Sinir Sistemi Hastalıkları Üzerine Salpétrière'de Verilen Dersler"); *Lectures on the Pathological Anatomy of the Nervous System, Diseases of the Spinal Cord*, 1881, ("Sinir Sisteminin Patolojik Anatomisi Üzerine Dersler, Omurilik Hastalıkları"); *Lectures on the Localization of Cerebral and Spinal Diseases, Delivered at the Faculty of Medicine of Paris*, 1883, ("Beyin ve Omurga Hastalıklarının Lokalizasyonu Üzerine Paris Tıp Fakültesi'nde Verilen Dersler"); *Contribution à l'étude de l'atrophie musculaire progressive type Duchenne-Aran*, (ö.s.), 1895, ("Duchenne-Aran Tipi İlerleyen Kaş Atrofisinin İncelenmesine Katkı"); *Les centres moteurs corticaux chez l'homme* (J.A.Pitres ile), (ö.s.), 1895, ("İnsanda Beyinzarı Hareket Merkezleri").

• **KAYNAKLAR:** L.C.McHenry, *Garrison's History of Neurology*, 1969; I.S.Wechsler, *Jean Martin Charcot. The Founders of Neurology*, 1953, J.N.Walton, *Disorders of Vokentary Muscle*, 1964.

• **BAKINIZ:** BABINSKI, BEHTEREV, FREUD, MARIE.

Jean Baptiste Simeon Chardin

CHARDIN, Jean-Baptiste-Simeon (1699-1779)

Fransız, ressam. Genellikle natürmortlar, ev içi görüntüleri, günlük işleriyle uğraşan insan resimleri ve portreler yapmıştır.

2 Kasım 1699'da Paris'te doğdu, 6 Aralık 1779'da aynı kentte öldü. Küçük yaşta babasının yanında çalışmaya başladı. 18 yaşında "tarihsel resimler" yapan ressam Haillet de Cajez'nin yanına girdi. Geleneğe göre bir süre onun yapıtlarını kopya etti. Bazı kaynaklarda babasının San Luke Akademisi'ne girmesini sağladığı belirtilirse de, Akademi'nin belgelerinde adı geçmemektedir. Chardin'i Cajez'nin yanındaki sıkıcı ortamdan ressam Nicholas Coypel kurtardı. Portrelerindeki bazı ayrıntıları yardımcılarına ve çıraklarına yaptıran Coypel, Chardin'den, resimlerinden birindeki bir tüfeği çok gerçekçi bir biçimde canlandırmasını istedi. Sonuçtan memnun kalınca da onu Fontainbleau'daki duvar resimlerinin onarımında çalışan ressam J.B.Van Loo'ya salık verdi. O günlerde, babasının doktor olan bir arkadaşı için hazırladığı tabela, Chardin'e ün getirdi. Büyük boyutlu bir tahta üstündeki bu tabelada, tıp mesleğini temsil eden araçlar yerine, doktoru, düelloda yaralan-

mış bir adamın yarasını büyük bir kalabalığın ortasında tedavi ederken gösteren bir resim yer alıyordu.

1728'de çeşitli natürmortlardan oluşan resimlerini genç ressamların açık hava sergisinde sergiledi. Bunlar arasındaki *Kalkan Balığı* ve *Büfe* adlı yapıtlarıyla 23 Eylül 1728'de Academie Royal de Peinture et de Sculpture'e (Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi) üye kabul edildi. 1731'de evlendi. Oğlu Pierre Jean da sonradan ressam oldu.

1730'lu yılların başında Chardin'in üslubunda büyük bir değişiklik oldu. Hollandalı Teniers'inkilere benzeyen bu dönem resimlerinde, tekniği daha da olgunlaştı. Resmin anlatım öğelerini gözardı eden ve ayrıntıdan kaçınan tutumuyla Chardin, La Nain Kardeşler ve Pieter de Hooch'un düzeyinde bir üslup geliştirdi. *Çamaşırcı Kadın* ve *Sabun Köpüğü* adlı yapıtları bu yeni üslubun örnekleridir.

1737'de sergilenen yapıtlarının büyük bir başarı ve hayranlık kazanması üstüne Chardin, konularını bir süre için yalnızca ev içi sahneleri ile sınırladı, bu konuları pek çok kez yineledi. *Kirazlı Kız, Hancı Yamağı, Mutfak Hizmetçisi, Pazar Dönüşü* bu tür resimlerinin en ilginçlerindendir.

Chardin'in resimleri giderek koleksiyoncular tarafından toplanmaya başladı. 1740'ta Versailles'da XV.Louis'ye takdim edilişi sırasında gösterdiği *Zerafet* ve *Çalışkan Anne* adlı yapıtları kral tarafından satın alındı. Gravürcülerin onun yapıtlarını baskı yoluyla çoğaltıp satmaları da Chardin'in ününün yayılmasında etkili oldu.

Chardin 1755'te Akademi saymanlığına atandı. Daha sonra Kral Louis ona Saray'da bir daire verdi. Bu arada çok az sayıda resim yaptı. Ama 1765'te *Sanatların Simgeleri, Müziğin Simgeleri* ve *Bilimin Simgeleri* adlı yapıtları sergilenince gene büyük bir başarı kazandı.

1765'ten sonra sağlığı iyice kötüleşti. Gözlerinin giderek zayıflaması yüzünden yağlıboya kullanamaz duruma gelince pastelle çalışmaya başladı. Bu dönemde yaptığı portreler en başarılı yapıtları arasında yer alır.

Chardin çağdaşları içinde ayrı yeri olan bir sanatçıdır. O çağda gelişmekte olan Fransız orta sınıfının sıradan ve günlük uğraşlarını resimlerinde ustaca yansıtmıştır. Konularını kendi çevresinden, Paris halkının yaşamından almıştır. Her konuyu işlenebilir kabul etmiştir. Bu nedenle, oldukça etkilendiği Watteau ve izleyicilerinin yapıtlarında görülen aşırı incelik duygusu onun resimlerinde yoktur. Gözün gördüğünün ötesinde bir şeyler vermeye ya da konularına yorum getirmeye çalışmamıştır. Sanatının bir kaynağı da17.yy Hollanda'sının Janr (Tür)resimleri ve natürmortlarıdır.

Chardin gelmiş geçmiş en büyük natürmort ustalarından biri olarak nitelenebilir. Yalınlıktan yana olması ve büyük gözlem gücü, onun bu alanda büyük bir başarı elde etmesine neden olmuştur. Chardin'in bu konudaki bir başka yeniliği de genellikle büyük kompozisyonların içinde ikinci, hatta üçüncü derecede bir resim öğesi olarak ele alınagelen natürmortu, bağımsız, başlı başına bir resim türü durumuna getirmesidir. Gerçi kimi İspanyol sanatçılar daha önce kendi başına resim değeri taşıyan natürmortlar yapmışlardı. Ancak Chardin'e bu konuda ayrı bir yer kazandıran özellik, resimlerinde neredeyse elle dokunulabilir gibi bir görsellik yaratması ve ışığa kişisellik kazandırmasıdır. Bunu, nesnelerin geometrik örgüsünü, resim yüzeyindeki homojen bir renk sistemi ve fırça kullanımı ile bütünleştirmekle sağlamıştır. Nesnelerin kendi renklerini elde etmek için boyayı düz yüzeyler halinde sürerek kullanmamış, aynı İzlenimciler (Empresyonistler) gibi palette karıştırmadan doğrudan doğruya fırça vuruşlarıyla tuvalde yan yana getirdiği renklerin, uzaktan bakıldığında sağladığı bireşim etkisinden yararlanmıştır. Onun, biçimin gerçekliğini ışığın bütünleyiciliğiyle, maddenin gerçekliğini de kalın hamur halinde *(imposto)* sürdüğü boyayla vurgulaması, daha sonraki dönemlerin sanatçılarını etkileyen en önemli niteliklerindendir.

Chardin'in karşıtları bu özellikleri göremedikleri için, onu resimlerini bitirmemekle, kesin olmayan bir teknik kullanmakla ve sıradan konular işlemekle suçlamışlardır. Oysa Chardin, Fragonard'la birlikte, 18.yy'da modern bir teknik anlayışına ulaşan az sayıdaki sanatçılardan biri olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca) *Kalkan Balığı*, 1728, Louvre, Paris; *Büfe*, 1728, Louvre, Paris; *Mektubu Mühürleyen Kadın*, 1733, Devlet Müzesi, Berlin; *Sabun Köpüğü*, 1733, Louvre, Paris, *Kirazlı Kız*, 1738; *Hancı Yamağı*, 1738; *Mutfak Hizmetçisi*, 1738, Hunterian Müzesi, Glasgow; *Pazar Dönüşü*, 1738, Louvre, Paris; *Zerafet*, 1740, Louvre, Paris; *Yemek Duası*, 1740, Louvre, Paris; *Çalışkan Anne*, 1740, Louvre, Paris; *Sabah Tuvaleti*, 1741, Ulusal Müze, Stockholm; *Özel Yaşamın Eğlenceleri*, 1743, Louvre, Paris; *Sanatların Simgeleri*, 1765; *Müziğin Simgeleri*, 1765, Louvre, Paris; *Bilimin Simgeleri*, 1765; *Kendi Portresi*, 1771, Louvre, Paris.

- KAYNAKLAR: H.E.A.Furst, *Chardin and his Times*, 1907; G.Wildenstein, *Chardin: Biographie et catalogue critiques*, 1933.

- BAKINIZ: A.BROUWER, CÉZANNE, FRAGONARD, MONET, TENIERS, WATTEAU.

CHARDIN, Pierre Teilhard de (1881-1955)

Fransız, arkeolog ve filozof. Evrensel evrim ilkesini geliştirmiştir.

Clermont-Ferrand'da doğdu, New York'ta öldü. 10 yaşında Mongré Cizvit Okulu'na giren Chardin, 18 yaşında Aix-en-Provence'daki Cizvit düzenine katıldı ve yaşamının bitimine dek bu kuruluşun üyesi olarak kaldı. 1905-1908 arasında Kahire'deki Cizvit Okulu'nda profesör oldu. Bu dönemde sürdürdüğü bilimsel araştırmalar ve Bergson'un yapıtları, evrimciliğe ilgi duymasına yol açmıştır. Bergsoncu bilgin Le Roy ile arkadaşlığı, düşüncesini derinden etkilemiştir. Papaz olmasına karşın, I.Dünya Savaşı'na hastabakıcı olarak katılan ve çeşitli nişanlar kazanan Chardin, 1923'te Paris Katolik Enstitüsü'nde jeoloji ve paleontoloji dersleri vermeye başladı. Ancak kiliseye Darwin'in görüşlerini sokmaya çalıştığı için 1926'da oradan çıkarıldı. Paleontolojik ve jeolojik araştırmalar için gittiği Çin'de, 1946'ya dek kaldı. Orada "peking adamı"nın bulunmasına yol açan

paleontoloji araştırmalarına katıldı, Asya'nın yer kabuğu katmanlarını inceledi, 1946'da döndüğü Fransa'da Collège de France'da ders vermesine ve yapıtlarını yayımlamasına izin verilmemesi üzerine ABD'ye gitti. New York'taki Werner-Gren Vakfı yararına Güney Afrika'da paleontoloji ve arkeoloji araştırmaları yaptı. Chardin'in yapıtları ancak ölümünden sonra yayımlanabilmiş ve kilise içinde ve dışında tartışmalara yol açmıştır. 1962'de Katolik Kilisesi Resmi Dairesi görüşlerinin eleştirilmeden kabul edilmemesi için bir uyarı yayımlamış, ancak dine bağlılığı konusunda bir kuşku duyulmamıştır.

Chardin'in evrensel evrim felsefesi, pozitivist evrim kuramından yola çıkar. Chardin, dünyada canlıların oluşmasından çok önce, evreni kuran temel özdeklerin karmaşık bir düzene doğru, geri dönülmez değişimler geçirdiğini öne sürdü. Bu yüzden cansız doğa, kapalı bir denge içindeki değişmez öğelerden oluşan bir dizge değildir. Tersine, her evrede "karmaşıklaşma yasasına" uyar. Bunun sonucunda sayısız türlülükteki organik biçimler ve en son olarak da insan ortaya çıkmıştır.

Chardin'e göre, bilincin evrimine, evrensel özdeğin fiziksel evrimi yol açmıştır. İnsan hem özdeksel bir dizgedir, hem de kendisini bilinçli bir varlık olarak duyumsar. Evrenin her bileşkesi, en temel biriminden insana dek, "özdeksel dış yüzü yansıtan bir iç yüz" taşıdığından fiziksel evrim, bilinci geliştirecek ve bu evrimin son aşamasında "kendi kendinin bilincine varan" düşünce ortaya çıkacaktır.

"Kendi kendinin bilincine varan" düşünce yeteneği ve kültürün gelişmesi, canlı varlık evreni üzerine, Chardin'in "düşünen katman" (noosphere) dediği, yeni bir katman eklemiştir. İnsanı hayvanlardan ayırt eden bu katman evrimsel bir yakınlaşma yaratarak, bütün kültürlerin tek bir dünya kültüründe birleşmesine yol açacaktır. Bitmemiş olan evrim süreci tamamlandıkça, tinsel bir yoğunlaşma da görülecek ve insan zihinsel ve toplumsal olarak bir son tinsel birliğe doğru ilerleyecektir. Bunun sonucunda noosphere, birey ötesi (hyperpersonal) bir bilinçliliğe vararak "Omega" diye adlandırılan bir aşamaya gelecektir. Omega, Tanrı ile özdeş değil, ancak, evrensel tarihin yönünü ve ereğini saptadığı ölçüde Tanrı'dır. Chardin'e göre bütün bireysel bilincin Omega'da birleşmesi, tanrısal ortamı yaratan sevgi yoluyla gerçekleşecektir.

Genelde görüşleri ne Ortodoks Hıristiyanlık'ın öğretileriyle ne de bilimsel evrim kuramıyla bağdaşan Chardin'in en önemli yapıtı olan *Le Phénomène Humain*, tanrıbilimci, filozof ve bilim adamları arasında tartışmalara yol açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Le Phénomène Humain*, 1955, ("İnsan Olgusu"); *Lettres de Voyage*, 1956, ("Yolculuk Mektupları"); *Le Milieu Divin*, 1957, ("Tanrısal Ortam"); *L'Avenir de l'homme*, 1959, ("İnsanın Geleceği"); *Hymne de l'univers*, 1964, ("Evrenin İlahisi").

• KAYNAKLAR: R.T.Francoeur, *The World of Teilhard*, 1961; R.Speaight, *The Life of Teilhard de Chardin*, 1967; C.Tresmontant, *Pierre Teilhard de Chardin, His Thought*, 1959.

• BAKINIZ: BERGSON, C.DARWIN, LE ROY.

Charlemagne

CHARLEMAGNE
(742-814)

Frank kralı ve Kutsal Roma-Cermen imparatoru. Batı Avrupa'daki iktisadi, siyasi ve kültürel dağınıklığa son vermeye çalışmıştır.

2 Nisan 742'de doğdu, 28 Ocak 814'te Aix-la-Chapelle'de (şimdiki Aachen) öldü. Asıl adı I.Charles'dır. Gerçekleştirdiği büyük fetihler ve imparator olması nedeniyle Latince'de Büyük Kral anlamına gelen Carolus Magnus (Charlemagne) adıyla anılmaya başlamıştır. Kral Kısa Pépin'in ikinci oğludur. Annesi Laon Kontu Caribert'in kızı Bertrade'dır. Charlemagne Saint-Denis manastırı başrahibi Foulard tarafından saray okulunda eğitildi. Çocukluğu babasının yönettiği savaşlara katılmakla geçti. Kısa Pépin 24 Eylül 768'de ölünce, kardeşi Carloman'la birlikte kral ilan edildi. Charles kendisine düşen Neustria, Austrasia ve Aktinya'nın bir bölümünün yönetimini üstlendi. Carloman ise Aktinya'nın diğer bölümüyle, Alsace Bourgogne ve Septinya'yı yönetmeye başladı. Carloman'a düşen topraklar Charles'ınkilerden çok daha geniş ve zengin olduğundan iki kardeş arasında çekememezlik başladı. Aktinya'da başgösteren bir ayaklanmayı bastırmak için 769'da düzenlediği bir seferde Charles'a Carloman'ın yardım etmeyi reddetmesiyle aralarındaki gerginlik daha da arttı. Anlaşmazlık bir kardeş kavgasına dönüşmek üzereyken, Carloman 4 Aralık 771'de aniden öldü. Charles annesinin, Lombardiya Kralı Desidarius'un ve Bavyera Dükü Tassilo'nun desteğini alarak Carloman'ın çocuklarını saf dışı bıraktı ve tüm Frank Krallığı'nın yönetimine el koydu.

Charlemagne Franklar'ın kralı olduktan sonra krallığının sınırlarını genişletme hareketine başladı. Amacı iktidarını tehdit eden öğeleri yoketmek, gücünü tüm kıtaya, özellikle de İtalya'ya yaymaktı. Frank İtalya'sını, oğlu Pépin'in yönetimine vermeyi ve

Benerento Vasal Düklüğü'nü Bizans ile Frank Krallığı arasında tampon bir devlet yapmayı düşünüyordu. Bu yolda ilk olarak Lombard Kralı Desidarius'a karşı harekete geçti. Desidarius Roma'yı işgal ederek Papalık'ı tehdit etmeye, Frank yandaşlarını öldürtmeye başlamış, Carloman'ın kendisine sığınan dul eşinin çocuklarına taç giydirmeye kalkışmıştı. Charlemagne 771'de evlendiği Desidarius'un kızını boşayarak Lombardiya'yı işgal etti ve başkent Pavia'yı kuşattı. Bu arada Papa I.Andrian ile birlikte bir ayine katılarak papadan sağladığı yardım karşılığında İtalya'nın kuzeyindeki toprakları Frank Krallığı'na bağışlamasını istedi. Papa Charlamagne'ın isteğini kabul etti. Bunun üzerine Charlemagne Lombardiya savaşını tamamladı. Desidarius'u tutsak aldı ve 5 Haziran 774'te Lombardlar'ın demir tacını giydi. Böylece Lombard toprakları Frank topraklarına eklenmiş ve Kutsal Deniz'in bağımsızlığını tehdit eden tüm öğeler ortadan kaldırılmış oldu.

Charlemagne, İtalya seferi sırasında Aşağı Rhine bölgesinde Franklar'a saldırılar düzenleyen Saksonlar'la 772'den başlayarak savaştı. Putperest Saksonlar' la Franklar arasında 30 yıl süren kanlı savaşların ilki Aşağı Saksonya ve Westphalia'da oldu. Charlemagne 775-777 arasında Sakson kabilelerini kitle vaftizleri yoluyla Hıristiyanlaştırmaya çalışarak onları krallığına bağlama siyaseti güttü. Saksonlar 777'de Paderborn'da toplanan, Arap ulaklarla Kuzey İspanyalı elçilerin de hazır bulunduğu bir kurultayla Frank Krallığı'na bağlandılar. Ancak, Widukind yönetimindeki Saksonlar bir süre sonra Westphalia'da yeni bir ayaklanma başlattılar ve Franklar'ın yandaşı olan Hıristiyan rahip ve soyluları öldürdüler. Charlemagne bunun üzerine Saksonya'ya yeni bir sefer düzenlediyse de Süntelgebirge yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı. 779-780 arasında, bir süre önce sığındığı Danimarka'dan geri dönen Widukind ile yeniden savaştı ve 782'de Saksonlar'ı yendi; 4.500 Sakson'u öldürttü. Widukind'in 785'te teslim olmasının ardından, Saksonya'da yeni ayaklanmalar baş gösterdi. Charlemagne bu ayaklanmaları bastırmak amacıyla, 799-804 arasında Saksonlar'ı toplu halde sürgünlere yolladı, acımasız sindirme yöntemleri kullandı. Tüm bu mücadelelerin sonunda 804'te Saksonlar, Franklar'a boyun eğdiler ve kayıtsız şartsız teslim oldular.

Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu

Charlemagne, Saksonlar'ı ezmek için yapılan savaşların en şiddetli döneminde, sınırlarını genişletmek amacıyla başka seferler de düzenledi. Bu seferlerin en ünlüsü Kordoba Emiri Abdurrahman-Ul Gafiki'ye karşı ayaklanan Barcelona Valisi'ni desteklemek amacıyla yapılan İspanya seferidir. Charlemagne 778 yazında Saragossa'yı kuşattı. Bu sırada başka bir Frank ordusu Katalonya'ya doğru ilerlemekteydi. İsyan eden valinin safdışı bırakılması Emir'in Franklar'ı tehdit etmeye başlamasına neden oldu. Franklar Saragossa'dan geri çekilmek zorunda kaldılar. Geri çekilme harekâtı sırasında Roland Kontu ve Breton March komutasındaki Frank orduları Roncesvalles yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin öyküsü Rolland Türküsü adlı epik şiirle destanlaşmıştır. Charlemagne'ın İspanya seferinin ardından 785'te Frank Gaul'ü ile Müslüman İspanya arasında askeri bir tampon bölge kuruldu.

Toprak ve yönetim düzeni

Charlemagne 778'de yeğeni Bavyera Dükü III. Tassalio'yu tahttan indirerek Bavyera Düklüğü'nü topraklarına kattı. Düklük'ün batısını kontluklara böldü ve herbirinin yönetimini Frank Krallığı'na bağlı bir konta verdi. Düklük'ün doğusundaki Ost Mark (Avusturya) ise bir askeri dük ya da sınır valisi tarafından yönetilen bir sınır bölgesine dönüştürüldü. Bu uygulamaların sonucunda Batı Cermen kabileleri ilk kez siyasi bir birlik oluşturdular. Charlemagne 789-790 arasında Bretagne'da bir sınır beyliği kurarak başına küçük oğlu Charles'ı getirdi.

Frank Krallığı için doğudaki en büyük tehlike Yukarı Tuna bölgesinde yaşayan Asyalı kabilelerdi. Regensburg'u Bavyera Düklüğü'nün merkezi yapan Charlemagne buradan Avarlar'a karşı birçok sefer yöneltti. 791'de Avar Başbuğu Kagan Tudun'un ordugâhını basarak Avarlar'a ağır bir darbe indirdi. 795, 796 ve 805 yıllarında yaptığı saldırılarla Avarlar'ın gücünü kırdı ve krallıklarını haraca bağladı Avar başbuğu Hıristiyanlık'ı kabul ederek Charlemagne'a boyun eğdi. Franklar'ın Avarlar'a karşı kazandıkları bu zaferle bütün Tuna Ovası'nın egemenliği Franklar'a geçti.

800'e gelindiğinde Charlemagne Büyük Britanya Adaları dışında kalan tüm Hıristiyan Batı dünyasının yöneticisi haline gelmişti. Bizans İmparatoriçesi İrina ile kilisede resim kullanılması konusunda arası açık olan Papalık, Charlemagne'ı Hıristiyanlık'ın koruyucusu siyasi bir önder olarak görüyordu. Bütün bunlara ek olarak Papa Andrian, Charlemagne'ın koruyuculuğuna sığınarak merkezi İtalya'da Papalık'a ait özerk bir devlet kurmak istiyordu. Charlemagne'ın, Roma'yı ikinci kez ziyaret ederek, papadan, oğullarının Lombardiya ve Aktinya kralları olarak taçlandırılmalarını istemesi, Bizans İmparatoriçesi İrina'nın İtalya'nın yeni konumunu kabul etmek zorunda kalmasına neden oldu. Papa III.Leo, Mayıs 799'da düşmanları tarafından saldırıya uğrayınca Roma'dan kaçarak Charlemagne'a sığındı. Charlemagne'ın 800'de papayı Roma'ya geri götürerek yeniden papalık makamına oturtması saygınlığını büyük ölçüde artırdı. Aynı yılın Noel günü, Charlemagne, papa tarafından Kutsal Roma İmparatoru ilan edildi. Böylece Charlemagne 476'da yıkılan Batı Roma İmparatorluğu'nun ardılı ve Kutsal Roma- Cermen İmparatorluğu'nun kurucusu oldu. Bu olayla, aynı zamanda, 324 yıldır Avrupa'daki tek imparatorluk olan Bizans'ın nüfuzu kırıldı, Hıristiyanlık'ın merkezi Roma'nın denetimi Bizans'tan Franklar'a geçti.

Charlemagne, yeni konumundan kaynaklanan ve savaşa yol açabilecek sorunları diplomasi yoluyla çözmeyi başardı. En ciddi rakibi olan Bizans İmparatoru I.Michael, 812'de Aachen'a yolladığı elçileri aracılığıyla, Charlemagne'ı Basileus (Doğu Roma İmparatoru) olarak tanıdığını bildirdi. Charlemagne Abbasî Halifesi ile de barışçıl ilişkiler sürdürdü ve bunun sonucunda Kudüs'te ayrıcalıklı bir konum elde etti.

Frank geleneği gereğince, iktidar, miras yoluyla, babadan oğula geçiyordu. Yönetim temel olarak kişisel olmakla birlikte siyasi hizmetleri karşılığında maddi çıkarlarla ödüllendirilmiş olan lordlar ve kontlarla paylaşılıyordu. Charlemagne'ın imparatorluğunun güçlenmesi ve genişlemesinde getirilen yeni toprak düzeninin önemli katkısı oldu. Bu yeni toprak

düzeni, daha sonra Avrupa'da gelişecek olan feodal sistemin önemli öğelerini içermekteydi. Frank Krallığı'nın sosyal yapısında krala bağlılık yemini etmiş ve bu yemine karşılık olarak da kendilerine toprak verilmiş soyluların (vasal) önemli bir yeri vardı. Vasallar kendilerine verilen topraklarda yaşayan köylülerden vergi toplama ve yargı erkini kullanma hakkına sahiptiler. Toprakları büyük olan vasallar, topraklarının bir bölümünü "valvensor" denilen başka soylulara devredebiliyorlardı. Vasala bağlılık yemini eden bu kişilerin kendi topraklarında vasalinkine benzer hakları vardı. Valvensorlar ise aynı hakları "valvasin" denilen başka soylulara verebiliyorlardı. Bağlılık yeminiyle toprak verilen soyluların, kralın savaşlarına askeri güçleriyle katılma yükümlülükleri de vardı. İmparatorun merkezi otoritesi, birbirlerine yeminlerle bağlanmış soylular aracılığıyla sağlanıyordu. Charlemagne bu kişilerin kendi otoritesine karşın güçlenmelerini engellemek ya da aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümünü sağlayabilmek için bir denetleme sistemi geliştirdi. "Missi dominici" denilen ve biri sivil diğeri dini iki kişiden oluşan özel denetleme memurları aracılığıyla denetimi sağladı. Bu memurlar Charlemagne'a düzenli olarak raporlar sunarlardı. Charlemagne ayrıca seçkin savaşçılardan oluşan "vassi dominici"lerle de otoritesini güçlendirdi.

Charlemagne kiliseye danışmanlık yapar ve disiplin konularında müdahale edebilirdi. Yılda bir ya da iki kez toplanan genel kurula imparatorluğun her yanından gelen soylular ve en yetkili devlet memurları katılırdı. Bu toplantılarda, tüm askeri, hukuki ve dini sorunlar görüşülürdü.

Charlemagne'dan önceki dönemde toplumun hukuk sistemi yazılı ya da sözlü, geleneklerden kaynaklanan ya da merkezi otoritenin yürürlüğe koyduğu yasalardan oluşurdu. Ticaretin yaygınlaştığı Charlemagne döneminde aynı bölgede yaşayan topluluklarda farklı yasalar uygulanmaya başlamış, bu da birçok çatışmalara neden olmuştu. Charlemagne'ın herbiri yasa gücünde olan Capitulaire'leri (kararnameler) imparatorluk sınırları içinde hukukun tekleşmesini sağladı. İlk başlarda sözlü olan bu kararnameler zamanla yazılı hale geldiler. Charlemagne'ın ceza konularıyla ilgili yasaları da Capitulaire'ler içinde yer aldı. Ancak Thüringen Kontu'nun Franklar'ın merkezileştirme hareketine karşı 786'da başlattığı ayaklanma ile soyluların Charlemagne'ın oğlu Pépin'i tahta geçirmek üzere 792'de başkaldırmaları hiçbir zaman kayıtlara geçirilmedi.

Charlemagne'ın ordusunun örgütlenişi feodal nitelikteydi. Savaş başladığında imparator toprak sahibi vasallara ve diğer soylulara bir çağrı yaparak ordularını toplamalarını isterdi. Çağrıyı haber alan soylular kendilerine bağlı kişilerden oluşturdukları ordularıyla imparatora yardıma giderlerdi. Toprak verilen soyluların orduya hizmet vermelerinin zorunlu olması, imparatorluk yönetimi için giderek bir engel oluşturmaya başladı. Charlemagne bu nedenle savaşmak istemeyen lordlardan alabildiğince çok kaynak alarak devleti mali yönden güçlendirmeye çalıştı.

Charlemagne'a göre, imparatorluk ekonomisinin güçlenmesi tarımda büyük işletmelerin egemen olmasına bağlı idi. Tarımsal verimi artırmak için küçük mülkleri birleştirerek büyük tarım alanlarına dönüştürmeye çalıştı. Tarımın örgütlenmesine ilişkin yasalar ise kendisine gelir ve siyasi güç sağlayan kendi topraklarından başka hiçbir yerde uygulanmadı. Charlemagne imparatorluk sınırları içindeki farklı ölçü ve ağırlık birimlerini tekleştirerek pazarın bütünleşmesi yolunda önemli bir adım attı. Ayrıca bozuk ayarlı paraları dolaşımdan kaldırdı.

Kültürel yaşam

Charlemagne'dan önceki Merovenjler döneminde kralların sürekli bir ikametgâhları yoktu. Frank kralları yazın yolculuk ederler, askeri seferler yaparlar, kışın ise saraylarından birinde yaşarlardı. Charlemagne kral olduktan sonra kendisine Aachen'da bir saray yaptırdı. Seferleri dışında kalan tüm zamanını burada geçirmeye başladı. Sarayda ailesi, "capella" denilen özel din adamları ve geçici memurlarıyla birlikte otururdu. Charlemagne sarayının siyasi, idari

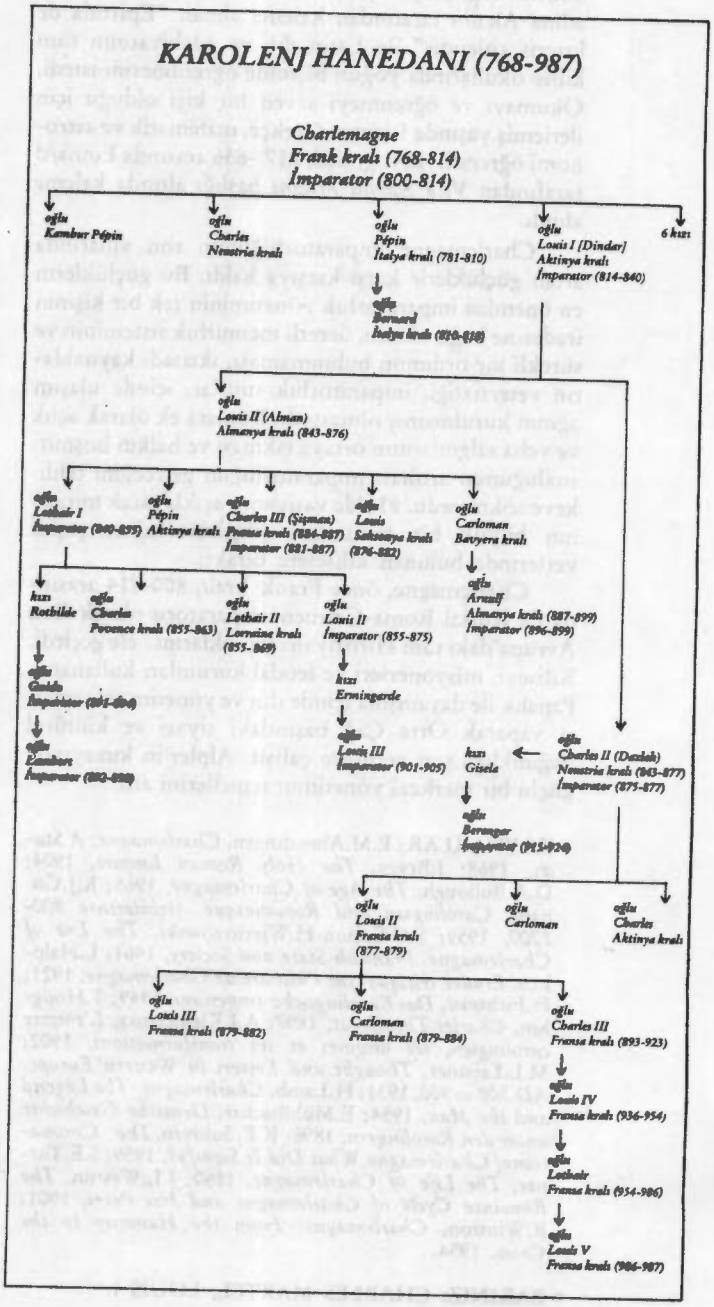

ve kültürel bir merkez olmasını istediğinden buraya dünyanın dörtbir yanından ünlü bilim adamları getirtti. Bu bilginlerin en ünlüleri York Okulu'nun hocası Alcuin, Einhard, İspanyol Teodulfa, İtalyan Paolu Diacono ve Pietro di Pisa'ydı. Bilginlerin yardımıyla bir saray kitaplığı, din adamlarıyla devlet memurlarının yetiştirilmesi için bir saray akademisi kurdu. Charlemagne döneminde Latince resmi dil oldu ve karolin küçük harfleri denilen tek bir yazı kullanıldı. Ders kitapları adında kitlelere yönelik kitaplar çıkarıldı, okul sayısı artırıldı ve mesleki eğitimin niteliği geliştirildi. Sarayın kültürel etkinlikleri edebiyat ve şiir dünyasını da kapsadı. Manastırlardaki eski ve kutsal elyazmaları çoğaltılarak saray kitaplığına taşındı.

Charlemagne, merkezileşmeyi kolaylaştırmak amacıyla imparatorluğun her yerinde tek bir kilise düzeni sağlamaya çalıştı. 784-785 arasında kendi adına Alcuin tarafından kaleme alınan "Epistula de litteris colendis" ile Latin dili ve edebiyatının tüm kilise okullarında yoğun biçimde öğretilmesini istedi. Okumayı ve öğrenmeyi seven bir kişi olduğu için ilerlemiş yaşında Latince,Grekçe, matematik ve astronomi öğrendi. Biyografisi, 817 -836 arasında Einhard tarafından *Vita Karoli Magni* başlığı altında kaleme alındı.

Charlemagne imparatorluğunun son yıllarında artan güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Bu güçlüklerin en önemlisi imparatorluk yönetiminin tek bir kişinin iradesine bağlı olması, ücretli memurluk sisteminin ve sürekli bir ordunun bulunmaması, iktisadi kaynakların yetersizliği, imparatorluk sınırları içinde ulaşım ağının kurulmamış olmasıydı. Bunlara ek olarak açlık ve veba salgınlarının ortaya çıkması ve halkın hoşnutsuzluğunun artması imparatorluğun geleceğini tehlikeye sokuyordu. 811'de vasiyetini açıklayarak mirasının büyük bir bölümünü imparatorluğun çeşitli yerlerinde bulunan kiliselere bıraktı.

Charlemagne, önce Frank kralı, 800-814 arasında da Kutsal Roma-Cermen imparatoru olarak Batı Avrupa'daki tüm Hıristiyan topraklarını ele geçirdi. Kiliseyi, misyonerleri ve feodal kurumları kullanarak Papalık ile dayanışma içinde din ve yönetim reformları yaparak Orta Çağ başındaki siyasi ve kültürel dağınıklığa son vermeye çalıştı. Alpler'in kuzeyinde güçlü bir merkezi yönetimin temellerini attı.

• **KAYNAKLAR:** E.M.Almedingen, *Charlemagne: A Study*, 1968; J.Bryce, *The Holy Roman Empire*, 1904; D.A.Bullough, *The Age of Charlemagne*, 1965; K.J.Conant, *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*, 1959; S.C.Easton-H.Wieruszowski, *The Era of Charlemagne: Frankish State and Society*, 1961; L.Halphen, *Etudes critiques sur l'histoire de Charlemagne*, 1921; H.Fichteau, *Das Karolingische Imperium*, 1949; T.Hodgkin, *Charles The Great*, 1897; A.J.Kleinclausz, *L'empire carolingien, ses origines et ses transformations*, 1902; M.L.Laistner, *Thought and Letters in Western Europe, AD.500 to 900*, 1931; H.Lamb, *Charlemagne: The Legend and the Man*, 1954; E.Mühlbacher, *Deutsche Geschichte unter den Karolingern*, 1896; R.E.Sullivan, *The Coronation of Charlemagne:What Did It Signify?*, 1959; S.E.Turner, *The Life of Charlemagne*, 1860; J.L.Weston, *The Romance Cycle of Charlemagne and His Peers*, 1901; R.Winston, *Charlemagne: From the Hammer to the Cross*, 1954.

• **BAKINIZ:** CHARLES MARTEL, LOUIS I.

CHARLES I
(1600-1649)

İngiltere kralı. İdam edilen ilk İngiliz kralıdır.

19 Kasım 1600'de İskoçya'da doğdu, 30 Ocak 1649'da Londra'da öldü. İskoç kralı VI.James'in ikinci oğludur. Hastalıklı bir çocuk olduğundan, babası 1603'te I.James olarak İngiltere kralı ilan edildiğinde, uzun yolculuklara dayanamayacağı için bir süre, İskoçya'da kaldı. Atlara ve avlanmaya, plastik sanatlara özel bir ilgisi vardı. Rubens ve Van Dyck'ı İngiltere'ye çağırdı.1616'da Wales prensi oldu.

27 Mart 1625'te kral oldu ve ardından Fransa Kralı XIII. Louis'in kız kardeşi Henrietta Maria ile evlendi. Kral olduktan sonra, bu makamı elinde tutanın yalnız Tanrı'ya karşı sorumlu olduğuna inandığından Charles'ın yavaş yavaş parlamento ile arası açılmaya başladı. Tarımda pazar için üretimin yaygınlaşmasıyla yeni bir soylu sınıf ortaya çıkmıştı. Bunlar özellikle yün üretimi ve ticareti ile uğraşıyorlardı. Bu kesim, ticaret ve dünya pazarlarında güçlenirken parlamentoda da önemli bir etkinlik kazanmaya başladı.

Öte yandan, Charles'ın dış politikası ülkeye çok pahalıya mal oluyor, savaşlara hazine para yetiştiremiyordu. Kralın toplayacağı vergileri onaylama parlamentonun hakkıydı. Sürekli savaşlar için gereken paralar, parlamento desteği olmadan toplanamazdı. Parlamento onayını, Charles, krallık makamına hakaret olarak gördü, parlamentoyu devre dışı bırakarak bir dizi yöntemle vergi toplama yoluna gitti. Soylular ile gelişmekte olan tüccar kesimi krala borç para vermek zorunda bırakıldı. Vergisini ödemeyenleri ise özel mahkemelerce tutuklattırması gerginliği büsbütün artırdı.

Sorunun dinsel yanı da önemliydi. Parlamento üyelerinin çoğu Protestanlık'ın Püriten mezhebindendi. Püritenler papalığın ve Katolik Kilisesi'nin amansız düşmanıydı. I.Charles Anglikan Kilisesi'ndendi, Fransız olan karısı ise Katolik idi. Parlamenter Püritenler, Charles'ın, karısı oluyla, Katolik dinini İngiltere'ye geri getirmeye çalıştığı kuşkusundaydılar.

1629'da parlamentoyu dağıtan Charles, ülkeyi 11 yıl parlamentosuz yönetti. 1634'te, o güne dek yalnız sahil kentlerinin ödediği bir vergiyi tüm kentlere ödetmeye başladı. Ayrıca özel mahkemeler kurdurup, buyruğuna karşı çıkanları yargılattı.

1603'ten beri İngiltere'yi yöneten Stuart hanedanının İskoç kökenli olmasına karşın, İskoçya, ülke yönetiminde ikinci planda kalmıştı. Ayrıca İskoçya'da Protestanlık'ın bir kolu olan Presbiteryenlik egemendi. Charles Anglikan Kilisesi'nin öğretilerini İskoçlar'a zorla kabul ettirmeye kalkışınca İskoçlar ayaklandı. İskoçlar'a karşı savaşabilmek için paraya gerek duyan I.Charles, parlamentoyu toplamak zorunda kaldı. Parlamento, krala ancak gerekçelerini sunduktan sonra, para konusunu görüşmeye hazır olacağını bildirdi. Charles, parlamentoyu yeniden dağıttı. Ancak 1631'de bir İskoç ordusunun Kuzey İngiltere'ye girmesi üzerine parlamentoyu yeniden toplamak zorunda kaldı.

Kasım 1640'ta toplanan bu parlamento ünlü

"Uzun Parlamento" olacaktı. Parlamentoda geçmişin haksızlıkları, kralın İngiliz yasalarını çiğnediği, parlamentonun haklarını gasbettiği dile getirildi. Parlamento üyelerinin bu kızgınlığı karşısında Charles yumuşak davranmak zorunda kaldı. 23 Kasım 1641'de parlamento "Büyük Protesto" denilen belgeyi krala sundu. Bu belgede, Charles tahta çıktığından beri, ülkede aksayan düzenin sorumlusunun kral olduğu bildiriliyordu. Kral ile parlamento arasındaki hava giderek gerginleşmeye başladı. Ordunun denetimini isteyen parlamentoya kesin red cevabı verildikten sona, Charles, parlamentonun kraliçeyi yargılamaya hazırlandığından kuşkulandı ve ailesini Hollanda'ya yolladı. 4 Ocak 1642'de parlamentonun önderlerinden beşini tutuklattırmaya kalkıştı. Ancak bunlar kaçmayı başardı. Bu arada kraliçe, kraliyet mücevherlerini karşılık göstererek kocasına borç para bulma çabasına girişti. Kraliyet ile parlamento savaş hazırlıklarına başladılar. Haziran 1642'de parlamento "19 öneri" adlı belgeyi Charles'a yolladı. Buna göre vergi koyma ve tüm yüksek kademe devlet memurlarını atama yetkileri parlamentoda olmalıydı, ordu ve kilise parlamentonun denetimine girmeli, kraliyet bütçesi ile devlet bütçesi birbirinden ayrılmalıydı. Charles bu belgeyi bir ültimatom olarak değerlendirdi ve 22 Ağustos 1642'de İngiltere İç Savaşı başladı.

Monarşi ve parlamento yanlıları olarak ikiye ayrılan askeri güçlerden, önce, Charles'ın askeri birlikleri başarılı oldu. Ancak Charles danışmanlarının uyarılarına karşın ilk başarılarını Londra üzerine yürüyerek değerlendiremedi. Bu da parlamento yanlılarına toparlanma olanağını verdi. 1643'te, savaşı Oxford'dan yöneten Charles'a parlamentonun bir barış önerisi getirildi. Ancak Hollanda'dan bir gemi dolusu silah getirmiş olan kraliçenin de etkisiyle Charles öneriyi geri çevirdi. Ocak 1644'te İskoçlar parlamento yanlılarıyla işbirliğine giderek Charles'ın Londra üzerine yürüme projesinden vazgeçmesini sağladılar. İngiltere'nin Güney ve Batı'sına kralcı, Kuzey ve Doğu'suna ise parlamentocu güçler yerleşti.

1645 dönüm noktası oldu. Oliver Cromwell tarafından eğitilen "Yeni Model Ordu" parlamento yanlılarının baskın çıkmasına yol açtı. 14 Haziran Waseby savaşında Charles'ın ilk kesin yenilgisi, bu ordu sayesinde gerçekleşti. Köylüleri askeri eğitimden geçiren parlamento yanlılarının önderi Cromwell, kralın suvari birliklerine karşı bu orduyu çıkararak, soylu kesiminin geleneksel silah üstünlüğünü kırdı.

1646 Mayısı'nda kralın bulunduğu Oxford kenti kuşatıldı. Ocak 1647'de ise Charles, parlamento kuvvetlerine tutsak olmasına karşın ordu ile parlamento arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmaya, bunlarla ayrı ayrı görüşmeler yapmaya çalıştı. 1648 yılının ortalarında parlamento, Charles'ın yargılanmasına karar verdi. Parlamenterler, Charles'ı ülkenin sorunlarından sorumlu tutuyor ve ülkeden kaçarak dış askeri müdahaleyi kışkırtmakla suçluyordu. Böylelikle Charles, vatana ihanetten ve "İngiliz toplumuna karşı suç işlemiş" olmaktan yargılanacaktı. Ancak Charles, onu yargılayacak mahkemenin yasal olmadığını iddia etti. "Bir kralı yargılayabilecek üst makam yoktur" savını öne sürdü. Kralın uzlaşmaz tutumu onu yargılayan parlamentoda bölünmeye yol açtı. Bazı parlamenterler ılımlı bir monarşi idaresi istiyorlar ve krala yumuşak davranılması gerektiğine inanıyorlardı. Başlarında parlamentonun en güçlü kişisi Cromwell olmak üzere bir diğer kanat ise, kralın vatanına ihanet ettiği için idam edilmesi gerektiğini savunuyordu. Sonunda özellikle Cromwell'in baskısıyla 27 Ocak 1649'da Charles ölüm cezasına çarptırıldı. Karar 30 Ocak'ta Londra'da yerine getirildi.

I.Charles'ın dönemi ve İngiliz İç Savaşı, parlamentoca temsil edilen gelişme sürecindeki burjuvaziyle, feodal sistemin temsilcisi kraliyet arasındaki siyasi iktidarı paylaşma mücadelesinin, ilk aşamasını simgeler. İç Savaş ise İngiliz Demokratik Devrim sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilir.

• KAYNAKLAR: R.Lockyer, *Tudor and Stuart Britain*, 1964; G.M.Trevelyan, *England under the Stuarts*, 1957; C.V.Wedgwood, *The King's Peace*, 1955; C.V.Wedgwood, *The King's War*, 1958; C.V.Wedgwood, *A Coffin for King Charles: The Trial and Execution of Charles I*, 1964.

• BAKINIZ: CHARLES II, O.CROMWELL.

CHARLES II
(1630-1685)

İngiltere, İskoçya, İrlanda kralı. Cromwell'in cumhuriyetçi yönetimine son vermiştir.

İngiltere İç Savaşı

29 Mayıs 1630'da Londra'da doğdu, 6 Şubat 1685'te aynı kentte öldü. İngiltere Kralı I.Charles'ın en büyük oğludur. 9 yaşındayken Wales prensi oldu. 1642'de iç savaş başladığı için eğitimini tamamlayamadı. 1648'de, saraya ve resmi İngiliz kilisesine karşı olan Püritenler tarafından sürüldü. Sürgündeyken, Püritenler'in babasını öldürmelerine engel olmaya çalıştı. 1649'da Cromwell ülkede cumhuriyetçi bir yönetim kurunca cumhuriyete karşı olan İskoçlar 1651'de Charles'ın krallığını ilan ettiler. Cromwell'e karşı harekete geçen İskoç ordusu Eylül 1651'de ağır bir yenilgiye uğrayınca Charles ülkesinden kaçtı ve Kasım 1651'de Fransa'ya sığındı. Sürgünde kaldığı 9 yıl boyunca, Fransız ve Hollandalı yöneticilerin hiçbiri Charles'ı desteklemedi. 1658'de Cromwell ölünce, yakın arkadaşlarından General Monck Şubat 1660'ta ordusuyla İskoçya'dan İngiltere'ye geçerek denetimi ele geçirdi ve Charles'ı desteklemeye karar verdi. Charles da Nisan 1660'ta Breda Bildirgesi'ni yayımlayarak İngiliz halkına, genel aftan ve düşünce özgürlüğünden yana olduğunu duyurdu. Mayıs 1660'ta kurulan Kurucu Meclis tarafından kral ilan edilen Charles, Londra'ya dönerek tahta çıktı.

Charles kral olunca Kurucu Meclis'i dağıtarak yerine 8 Mayıs 1661'de yeni bir meclis topladı. 24 Ocak 1679'a kadar görev yapacak olan kral yanlısı bu meclis birçok baskıcı yasa çıkardı. 1661'de yayımlanan ve Charles'a geniş yetkiler veren bildirgelerden sonra basına, eğitime ve örgütlere ağır sınırlamalar getiren yeni bildirgeler yayımladı. Charles'ın iktisadi ve siyasi politikalarından en çok, 1662'de kurulan Anglikan Kilisesi ile büyük toprak sahibi soylular yararlandı.

İngiltere ve Hollanda, 1650'den beri denizaşırı bölgelerde egemenlik kurmak için devamlı bir rekabet

içindeydiler. İngiltere 1644'te New Amsterdam'ı (bugünkü New York) işgal edince iki ülke 1665'te savaşa tutuştu. Savaşı İngiltere kazandı ve 1667'de barış antlaşması imzalandı. Daha sonra İngiltere, Hollanda ve İsveç, aralarında Protestan Üçlü İttifakı'nı kurarak Fransa Kralı XIV.Louis'nin İspanyol Hollandası'na (bugünkü Belçika) karşı giriştiği saldırıları önlemeye çalıştılar. Ancak, İngiltere'nin savaş nedeniyle mali durumu sarsıldığı için Charles, parasal destek karşılığında, XIV.Louis ile uzlaşmayı yeğledi. İngiltere'nin dış politikası da Fransa'nın denetimine girmiş oldu.

Charles'a göre ülke içinde çözüm bekleyen ağır sorunların baş sorumlusu başbakan Claredon idi. Claredon 1667'de, Avam Kamarası'ndan yana olmak ve ulusal gelirin azalmasına neden olmakla suçlandı ve sürgüne yollandı. Başbakanın yerine, Avam Kamarası'nı yönetmek ve din alanında kralın siyasetini uygulamakla görevli yeni bir organ kuruldu. Kabine sisteminin çekirdeği sayılan bu organ (üye adlarının baş harflerinden oluşan bir kısaltma ile) CABAL olarak adlandırıldı. CABAL, parlamentoyu yönetmede başarılı olamadı ve üyeler Katoliklik yandaşları ve karşıtları olarak ikiye bölündü. Charles da Katolikler'e ve Protestanlar'a daha fazla din özgürlüğü tanıyan 1672 Hoşgörü Bildirgesi'ni yürürlükten kaldırdı ve yerine 1673'te kardeşi York Dükü'ne ve onun Katolik yandaşlarına karşı önlemler getiren Test Bildirgesi'ni yayımladı. 1670'te gizli Dover Antlaşması ile Hollanda'ya karşı Fransa ile birleşen Charles, 1672'de Hollanda ile yeni bir savaşa girdi. Hangi yanın yenilgisiyle sonuçlandığı belli olmayan savaş iki yıl sürdü. Halkın Charles yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu. Bunun bir nedeni ülke içindeki karışıklıkların sürüp gitmesi, bir nedeni de meşru bir oğlu olmayan Charles'dan sonra tahta Charles'ın Katolik olan kardeşi York Dükü James'in çıkma olasılığı idi. Bu koşullar altında, Charles, başbakanlığa daha sonra Danby Kontu unvanını alacak olan Thomas Osborne'u getirdi. Osborne 1674-1679 arasındaki başbakanlığı döneminde İngiltere'de meşruti krallığın temellerini atmaya çalıştı. Yönetimi denetleyemeyen Charles, başbakanın kendisinden bağımsız hareket etmesini, gücünü parlamentodan almasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu dönemde parlamento, kamuoyunun sözcülüğünü üstlendi ve başta Toryler ve Whigler olmak üzere birçok siyasi örgüt kuruldu.

Ancak 1678'de Titus Oates adlı bir Anglikan rahip Katolik Kilisesi'nin Charles'ı öldürterek yerine James'i tahta geçirmek amacıyla gizli bir plan hazırladığı savını ortaya atınca Charles parlamentoyu dağıttı ve Mart 1679'da yeni bir parlamento kurdu. Parlamento York Dükü James'in Charles öldükten sonra tahta çıkmasını önleyen bir kararname çıkardı. Ayrıca 1679'da yürürlüğe koyulan *habeas corpus* (bedenin senin olsun) adlı bir yasa ile kişilerin yasal olmayan tutuklamaları önlendi ve kişi özgürlüğü güvence altına alındı.

1679'da kurulan üçüncü parlamentonun 1680'de dağıtılmasından sonra, kısa aralıklarla iki parlamento daha kuruldu. Bu arada, Charles'ın muhaliflerinden oluşan bir grup, Charles'ın ölümünden sonra yerine evlilik dışı bir ilişkiden olan oğlu Monmouth'un tahta çıkmasına çalışıyorlardı. Muhalefetin bu eylemleri ülkede yeni bir iç savaş ortamı yaratmaktaydı. Charles, bu koşullar altında, halkın muhalefeti desteklememesinden de yararlanarak, 1681'de, parlamentoyu dağıttı ve ölümüne dek İngiltere'yi tek başına yönetti.

• KAYNAKLAR: L.Acton, *Historical Essays and Studies*, 1907; M.P.Ashley, *Charles II: The Man and the Statesman*, 1971; A.Bryant, *King Charles II*, 1935; G.N.Clarke, *The Later Stuarts, 1660-1714*, 1934; G.Davies, *The Restoration of Charles II, 1658-1660*, 1955; J.P.Kenyon, *The Stuarts: A Study in English Kingship*, 1967; D.Ogg, *England in the Reign of Charles II*, 2 cilt, 1934; G.Savile, *A Character of King Charles the Second*, 1750.

• BAKINIZ: CHARLES I, O.CROMWELL.

CHARLES V [Akıllı]
(1338-1380)

Fransa kralı. Fransa'nın siyasi birliğini sağlamıştır.

21 Ocak 1338'de Vincennes'de doğdu, 16 Eylül 1380'de Nogent-Sur-Marne'da öldü. Kral II.Jean'ın (İyi Yürekli Jean) en büyük oğludur. Eğitimi hakkında hiçbir bilgi yoktur. 1349'da veliaht unvanını aldı. Bu unvanı alan ilk Fransız kralıdır. 1350'de kuzeni Jeanne de Bourbon ile evlendi ve bir oğlu oldu. 16 yaşındayken babası tarafından Normandiya dükü yapıldı. Babası ve iki erkek kardeşi ile birlikte İngilizler'e karşı yapılan savaşa katıldı. Babası Poitiers'te tutsak alınınca 1356'da kral naibi olarak Fransa'yı yönetmeye başladı. 1360'a kadar bu görevi sürdürdü. 1364'te II.Jean'ın ölümüyle kral oldu. Akılcı siyasi yargıları ve diplomasi yeteneği ile Fransa'ya iç barış getirdi, ülke yönetimini düzenledi ve kültürel yaşamı canlandırdı.

V.Charles, kral naibi olduğu zaman başta hazinenin yoksulluğu, Navarre Kralı Charles'ın [Kötü] entrikaları, İngilizler'in aşırı istekleri ve köylülerin sefaleti gibi birçok sorunla uğraşmak zorunda kaldı. Babası için İngilizler'in istediği fidyeyi toplayabilmek için, Genel Devlet Meclisi'ni iki kez toplantıya çağırdı. Laon Piskoposu Lecoq ile Parisli tüccarların önderi Marcel'in denetimindeki meclis, Charles'dan para karşılığında, birçok ödün aldı. Charles 3 Mart 1357'de imzaladığı Büyük Buyruk ile özel danışmanlarını terketmeyi, anayasal ve parlamenter bir yönetim kurmayı kabul etti. Bu ödünlere karşın Marcel'in, Charles'ın 22 Şubat 1358'de iki mareşalini öldürtmesi üzerine, Charles Paris'ten kaçarak Compiégne'de kendi meclisini topladı. Artoie ve Picardy soyluları ve Champagne yöneticileri ile ittifak yaparak güçlendi. 31 Temmuz 1358'de Marcel'in öldürülmesi üzerine Picardy, Ile-de-France ve Champagne'ı kasıp kavuran Jacquerie köylü ayaklanmaları soylular tarafından bastırıldı. Charles'ın 2 Ağustos 1358'de Paris'e girmesiyle 1335'ten beri Genel Devlet Meclisi'ne egemen olan tüccarların etkinliği kırıldı ve Charles'ın otoritesi sağlandı.

Mayıs ve Ekim 1360'ta imzalanan Brétigny ve Calais antlaşmalarıyla İngiliz Kralı III.Edward, Fransa'nın güneybatısındaki toprakların çoğunu ve fidyenin önemli bir bölümünü aldı ve ateşkes ilan edildi.

Serbest bırakılan II.Jean Fransa'ya döndü ancak fidyenin kalan kısmı ödenmeyince yeniden tutsak edildi ve Londra'ya götürüldü. II.Jean 18 Nisan 1364'te tutsak iken öldü ve Charles Fransa kralı oldu.

Charles kral olduktan sonra, naiplik döneminde edindiği deneyimlerden yararlanarak 100 Yıl Savaşları ile yıpranmış olan ülkesini askeri, siyasi ve kültürel yönden güçlendirmeye çalıştı. Bertrand du Guesclin gibi değerli askerlerden Şansölye Jean ve Guillaume de Dormans, Pierre d'Orgemont gibi danışmanlardan yararlandı. İlkin Navarre Kralı Charles [Kötü] Mayıs 1364'te Cocherel savaşı ile bozguna uğratıldı ve Normandiya'daki malları Montpellier Senyörlüğü'ne devredildi. Ardından Bretagne'daki veraset savaşlarına son vermek için Auray'de İngilizler'le savaştı. Savaşı kaybettiyse de 2 Nisan 1365'teki Guérande Antlaşması ile askeri yenilginin yıkımı bir ölçüde giderildi ve Monfort Fransa'ya bağlandı. Compagnies adındaki paralı askerlerin yarattığı sorunlar, bunların 1366'da I.Pedro'ya karşı Castilla Kralı II.Enrique'i desteklemek üzere İspanya'ya yollanmalarıyla çözüldü.

Calais Antlaşması'nın bazı maddelerindeki belirsizlikler nedeni ile Fransa ve İngiltere 1368'de yeniden savaşmaya başladılar. Savaş sırasında Rouerge ve Limousin işgalden kurtarıldı. 1373'te Pouitou, 1377'de Aunis ve La Saintonge yeniden ele geçirildi. 1380'e gelindiğinde İngilizler'in işgalinde Calais, Bordeaux, Bayonne, Cherbourg ve Brest'ten başka yer kalmamış, Fransa'daki İngiliz işgali önemli ölçüde durdurulmuştu.

Charles tüm bu savaşlara mali kaynak yaratmak için ticaret, tuz ve maden vergilerini zorla toplamaya başladı. Krallığı sona erinceye dek bu uygulamalarını sürdürdü. Mali danışmanı Nicolas Oresme'e kamu denetiminden bağımsız bir mali örgüt kurdurdu. Bir saray hazinesi ve sağlıklı bir para birimi yarattı. Aydın bir kral olan Charles, bilimsel ve sanatsal yaşamın canlanması için de çalıştı. Papaz Raoul de Presles ve Nicolas Oresme'den Augustine ve Aristoteles'i Fransızca'ya çevirmelerini istedi. Yeniden inşa ettirdiği Louvre'da elyazmalarından oluşan bir kitaplık kurdurdu. L'Hôtel du Saint-Pôl, Bastille ve Versailles'ın yapımlarını tamamlattı. Dinsel ayrılıklara önem vermeyen bir kişi olarak Yahudileri korudu, Languedoc'daki Engizisyon'un eylemlerini sınırlamaya çalıştı. Charles Fransa'nın siyasi birliğini sağlayan bir kral olarak tanınmıştır.

• KAYNAKLAR: J.Froissart, *14th Century Chronicles* (ty); K.Fowler, *The Age of Plantagenet and Valois: The Struggle For Supremacy, 1328-1498*, 1967; E.Perroy, *The Hundred Years War* (İng.çev.1951).

• BAKINIZ: EDWARD III.

CHARLES V (CHARLES QUINT) (1500-1558)

Kutsal Roma-Germen imparatoru. Avrupa'yı Katolik bir imparatorluk etrafında birleştirmeye çalışmıştır.

24 Şubat 1500'de Gand'da (bugün Belçika'da Ghent) doğdu, 21 eylül 1558'de İspanya'nın Estramadura bölgesindeki Yuste manastırında öldü. Babası Habsburg hanedanından Hollanda Lordu I.Philip, annesi Aragon ve Kastilya Prensesi Joanna'dır. Babası 1506'da ölünce halası onu Hollanda kral naibi yaptı. Annesinin babası II.Ferdinand, bir İspanya-Habsburg birleşmesini önlemeye çalışıyor ve İspanyol tahtına Charles'ın kardeşi Ferdinand'ın geçmesini istiyordu. Ancak II.Ferdinand, 1516'da ölünce Aragon ve Kastilya'nın yönetimini, annesinin akıl hastalığı nedeniyle, Charles üstlendi.

Charles, 1517'de İspanya'ya yerleşti. 1518'de dedesi I.Maximilian ölünce Habsburg toprakları da onun eline geçti. 1519'daki imparatorluk seçimini Fransa Kralı I.François'ya karşı kazanınca Kutsal Roma-Germen İmparatoru unvanını aldı. 1520'de Aachen'da taç giydi.

İmparatorluk din, dil, gelenek ve kimi ayrıcalıklar bakımından olduğu kadar, coğrafi konumları bakımından da birbirlerinden çok farklı krallıklardan oluşuyordu. Her krallıkta imparatoru temsil eden ve onun adına karar verebilen bir naip vardı. Charles, 1520'de İspanya'dan ayrılınca, tahta Joanna'ın çıkmasını isteyen, naip Adrianus'a ve kimi vergilere karşı olan "Comuneros"lar (Kastilya kent devletleri) başkaldırdı. Charles'ın geri dönerek ayaklanmayı bastırması çok kanlı oldu.

Durum Almanya'da da karışıktı. Yerel prenslerin imparator karşısındaki bağımsızlığı, diyet meclisinin onayı olmadan asker ya da vergi toplanamaması V.Charles'ın otoritesini sarsıyordu.

V.Charles, imparatorluk sınırları içinde yayılmaya başlayan Luther'ci görüşleri ortadan kaldırmak amacıyla Mayıs 1521'de Worms Diyet Meclisi'ni topladı. Luther'in cezalandırılmasına karar verildi ve Worms bildirisiyle Protestanlık'a karşı savaş açıldı.

1521'de Fransa'yla I.Maximilian döneminden (1493-1519) beri süren savaş, yeniden başladı. I.François'nın orduları Lombardia'yı aldı, ancak 1525'te Pavia'da bozguna uğratıldı. I.François esir edildi. Madrid'de Charles'ın hazırladığı antlaşma koşullarını kabul eden François, Charles'ın kızkardeşi, Portekiz kraliçesi Eleanor ile evlenmek zorunda kaldı. Serbest kalınca Madrid Antlaşmasına karşı çıktı. Aynı yıl Fransa, Papalık, Venedik ve Milano, "Cognac Birliği"nde V.Charles'a karşı birleştiler.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta çıkmasından sonra Osmanlılar'ın Avrupa'ya akınları daha da arttı. Macaristan-Bohemya kralı 1526'da Mohaç'ta Osmanlılar'a yenilince Charles'ın kardeşi Ferdinand da geride kalan toprakların yönetimini ele geçirdi.

V.Charles, 1527'de çoğunluğu paralı Germen askerlerden oluşan ordusuyla Roma'ya girerek kenti

yağmaladı. Papa anlaşmaya hazırdı. 1529'da Milano'yu da ele geçiren V.Charles, teyzesi ve I.François'nın annesinin de katkısıyla gerçekleştiği için "kadınlar barışı" olarak da adlandırılan Cambrai Barışı'nı imzaladı. Papa ile de ayrı bir antlaşma imzalayan Charles, Bologna'ya geçti ve Şubat 1530'da papa tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak kutsandı.

1529'da Viyana'yı kuşatan Kanuni Sultan Süleyman Avusturya'ya büyük kayıplar verdirmişti. Charles'ın kardeşi Ferdinand Osmanlı akınlarıyla uğraşırken, Alman prensleri üzerindeki otoritesini yitirmişti. 1530'da Protestan Alman Prensleri Augsburg Diyet Meclisi'nde Charles ile aralarında bir uzlaşma sağlayamayınca "Schmalkalde Birliği"ni kurdular.

Charles, 1532'de Viyana önlerinde, Kanuni Süleyman tarafından bir meydan savaşına zorlandıysa da, buna yanaşmadı. Büyükbabası II.Ferdinand'ın Kuzey Afrika'yı ele geçirme tasarısını gerçekleştirmek için, İspanya kıyılarına akınlar yapan Barbaros Hayreddin'e karşı saldırıya geçerek Tunus'u aldı. Afrika'dan Napoli'ye geçti. 1536'da Roma'ya girdi. Provence'ı işgal etmesi üzerine I. François Osmanlılar'dan yardım istedi. Bunun üzerine 1538'de yeni bir barış antlaşması imzalandı.

Charles, 1539-1540'ta Gand'da (Ghent) başlayan ayaklanmayı bastırdı ve kentin tüm ayrıcalıklarına son verdi. 1541'de toplanan Regensburg Diyet Meclisi'nde, Protestan Alman prensleri karşısında daha uzlaşmacı bir tavır aldı. Ancak bu ödünler papa ve Luther tarafından kabul edilmedi. Ağustos 1541'de Barbaros Hayreddin'in sığınağı olan Cezayir'e denizden saldırıya geçtiyse de başarılı olamadı.

Charles oğlu Felipe'ye (Philip) Milano'yu verince, Fransızlar 1542 Ağustosu'nda Charles'a savaş açtılar. Osmanlı Devleti, Papalık ve Hollanda Dükü Guelders de Fransa'yı destekliyordu. Charles 1544'te Protestanlık'ın gelişmesini Fransa'nın da destekleyeceği konusuda gizli bir maddeyi içeren Crépy Barışı'nı imzalamak zorunda kaldı. Bunun üzerine papa Charles'dan yardım istedi. Charles Protestan ! Saksonya Dükü Maurice'in de desteğini alarak 1547'de Mühlberg'de Schmalkalde Birliği'ni yenilgiye uğrattı. II.Henry'nin 1548'de Fransa kralı olmasından sonra papa Habsburglar'la yaptığı antlaşmayı bozdu. Charles'ın önerdiği anayasal değişiklikler ve daha merkezi bir Alman birliği Katolik ve Protestan Alman prenslerince kabul edilmedi. Charles Augsburg Meclisi'nde dinsel konularda yeniden uzlaşmak zorunda kaldı.

Gelir kaynakları savaş giderlerini karşılayamaz duruma gelince yüzyılın çoğu yöneticileri gibi Charles da kredi olanakları aramaya başladı. Antwerp ve Augsburg borsalarından borç para alındı. 1550'lerde Alman prensleriyle Fransa arasında Charles'a karşı bir antlaşma yapıldı. Önceleri onu desteklemiş olan Saksonya Dükü Maurice Avusturya'ya girince V.Charles kaçmak zorunda kaldı. Ferdinand da prenslerle uzlaşınca Charles Passau Antlaşması'nı imzaladı. 1555'teki Augsburg Antlaşması'yla Protestanlar'a da, Katolikler'le aynı hakların verilmesini kabul ediyordu.

Hollanda'ya çekilmek zorunda kalan Charles, İspanya ile İngiltere'yi birleştirmeyi amaçlayarak oğlu Felipe'nin İngiltere Kraliçesi Mary ile evlenmesini sağladı; fakat Mary'nin çocuğu olmayınca İngiliz parlamentosu Felipe'ye kral unvanını vermedi.

V.Charles'ın Fransa'ya karşı düzenlediği son sefer de başarısızlıkla sonuçlanınca, İspanya ve Hollanda'yı oğlu Felipe'ye, İmparatorluğu ve Avusturya'yı da kardeşi Ferdinand'a bıraktığını açıkladı. Eylül 1556'da İspanya'ya gitti. 1557'de Yuste Manastırı'na kapandı ve burada öldü.

V.Charles, Avrupa'da kendi egemenliği altında birleşmiş Katolik bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu amaçla uzun yıllar Protestanlar ve Osmanlılar'la savaştı. Öte yandan da geniş bir alana yayılmış, farklı iktisadi, dinsel ve kültürel yapılara sahip krallıkları Katoliklik etrafında bir araya getirmeyi başaramadı.

• KAYNAKLAR: M.G.Alvarez, *La Espana del Emperador Carlos V*, 1966; K.Brandi, *Kaiser Karl V*, 2 cilt, 1941; R.Carande, *Carlos V. y sus Bangueros*, 3 cilt, 1949-1967; A de Santa Curus, *Cronica del Emperador Carlos Quinto*, 5 cilt, 1920-1925; K.Lanz (ed.), *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, 3 cilt, 1844-1846; K.Lanz (ed.), *Staatspapiere zur Geschichte Kaiser Karls V*, 1845; R.Tyler, *The Emperor Charles the Fifth*, 1956.

• BAKINIZ: FELIPE II, FRANÇOIS I, MAXIMILIAN I.

CHARLES MARTEL
(690-741)

Frank devlet adamı. Frank Krallığı'nda merkezi otoriteyi yeniden kurmuştur.

690'da doğdu, 22 Kasım 741'de öldü. Frank Krallığı'nın Austrasia saray nazırı Heristal Pepin'in nikâhsız eşi Alpaide'den olan oğludur. Bütün meşru oğulları daha önce ölen Heristal Pepin 714'te ölünce, krallığın yönetimi torunlarına kaldı. Pepin'in dul eşi Plectrude, torunu Theodoald ve Kral III.Dagobert'in vasiliğini üstlenerek Austrasia'yı tek başına yönetmeye başladı. Frank Krallığı'nın yönetiminde hak iddia ettiği için Plectrude tarafından hapse atılan Charles Martel, 715'te hapisten kaçtı ve kendisine bağlı kişilerden oluşan bir ordu kurdu. Önce düşmanı Neustria Kralı II.Chilperic ve nazırı Ragenfrid'i yendi ve Neustria'nın yönetimini ele geçirdi. Ardından, Plectrude'ün yönetimindeki Austrasia'yı fethetti. 719'dan sonra, Austrasia ve Neustria'yı saray nazırı olarak tek başına yönetmeye başladı. 721'de çocuk yaştaki IV.Thierry'yi kral olarak tahta çıkardı, ancak saray nazırı olarak fiilen kendisi hüküm sürdü. Thierry öldükten sonra yerine halef göstermeyen Charles Martel, bu tarihten sonra Franklar'ın tek yöneticisi oldu. Ölümüne dek, Frank ülkesinde merkezi otoriteyi güçlendirmeye ve Kıta Avrupa'sını Müslüman istilası tehlikesinden korumaya çalıştı.

Frank Krallığı'nda 428'den beri hüküm süren Merovenj hanedanı 639'da Kral I.Dagobert'in ölümüyle zayıflamaya başlamıştı. Dagobert'in yerine geçen krallar genç, güçsüz ve rahata düşkün kişiler olduklarından, krallığın yönetimi saray nazırlarının eline kalmıştı. Franklar'ın toplumsal, siyasi ve ticari yaşamını denetleyen ve kral adına toprak ve ayrıcalıklar dağıtan nazırlar, birbirleriyle sürekli olarak çatışıyor-

CHARLES MARTEL'in yaşamını anlatan bir XV.yy el yazmasında Poitiers Savaşı

lardı. Bu iç sorunların yanı sıra, Vizigotlar'ın yaşadığı topraklar, 711'de İspanya'yı fetheden Endülüs Emevileri'nin tehdidi altındaydı. Abdurrahman el-Gafikî komutasındaki Sarakenler, Bordeaux'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

Charles Martel, başa geçtikten sonra ilk iş olarak, babası Heristal Pepin'in 687'deki Testry çarpışmasında Neustria nazırını yenerek birleştirdiği Austrasia ve Neustria krallıklarında merkezi otoriteyi güçlendirdi. Uzun yıllar süren savaşlardan sonra, 728'de Saksonlar'ı yendi ve Alman Dükalığı'nı ortadan kaldırdı. Aynı yıl, 725'ten beri savaştığı Bavyeralılar'ı yenerek, Bavyera'yı topraklarına kattı. Bundan sonra, topraklarına yaklaşan Müslümanlar'la savaşmaya hazırlandı. Güçlü Saraken ordularını yenebilmek amacıyla Frank ordusunun yapısını değiştirdi. Başta Lombardlar olmak üzere bütün Germen kavimlerini yardımına çağırdı ve karma bir ordu kurdu. Saraken ve Frank orduları Kasım 732'de Poitiers'de karşı karşıya geldiler. Müslüman orduları atlı, Frank orduları ise yaya idi. Savaşı Franklar kazandı. Poitiers zaferi ile, Müslümanlar'ın Avrupa'daki yayılması durdurulmuş ve Avrupa'daki Frank egemenliği sağlamlaştırılmış oldu.

Poitiers Savaşı, Franklar'ın savaş tekniklerinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu savaşın öncesinde, ata binmiş kral ve çevresindeki yardımcıları dışında tüm askerler yaya olarak savaşırdı. Charles Martel Poitiers Savaşı'yla atlı ordunun önemini kavradı ve saldırı gücü olarak süvariyi geliştirmeye karar verdi. Savaşın diğer bir sonucu da, kral ve soylular arasında doğan yeni ilişkiler oldu. Charles Martel savaşa katılan Frank ve Germen soylularına, bu hizmetleri karşılığında yeni topraklar dağıttı. Böylelikle özgür insanlardan oluşan Frank ordusunun önemi azaldı, ata binmiş şövalye ile sıradan yaya asker arasında ayrılıklar doğdu. Charles Martel, bir yandan atlı ordunun, diğer yandan soylulara toprak dağıtmanın getirdiği mali yükleri, kiliseden önemli ölçüde toprak "ödünç" alarak hafifletmeye çalıştı.

Charles Martel, Poitiers Savaşı'ndan sonra da seferlerine devam etti. Saraken işgali sırasında, önce kendisinden yardım istemiş sonra da Sarakenler'le birleşerek kendisine ihanet etmiş olan Aktinya yöneticisi Eudes'i buyruğu altına aldı. 736'da Eudes'in oğlu Hunaud'u Aktinya Dükü olarak tanıdı. 733-736 arasında, Galya'nın güneydoğusundaki Bourgogne ve Province'ı Frank Krallığı'na bağladı. 739'da Lombardlar'la barış antlaşması imzaladı.

Yaşlandığı için sağlığı bozulan Charles Martel 741'de Quierzy-Sur-Oise'daki sarayına çekildi. Aynı yıl, Frank Krallığı'nın gerçek sahibi olarak tahtı oğulları Carloman ve Pepin arasında bölüştürdü. Öldükten sonra St.Denis Manastırı'na gömüldü. Yaşamı boyunca Merovenj Hanedanı'na krallık vermeyen kendi de kral unvanı almayan Charles Martel'den sonra, Frank Krallığı'nın yönetimi Karolenj Hanedanı'na geçti ve Frank Krallığı Orta Çağ Avrupa'sının egemen gücü oldu.

• **KAYNAKLAR:** E.Duckett, *Anglo-Saxon Saints and Scholars*, 1947; E.Duckett, *The Wandering Saints of the Early Middle Ages*, 1964; H.Fichlenau, *The Carolingian Empire*, 1957; T.Hodgkin, *Italy and her Invaders 376-814*, 1899; F.Lot, *The End of the Ancient World and the Beginning of the Middle Ages*, 1927; J.M.Wallace, *The Barbarian West 400-1000*, 1967.

CHARLTON, Bobby
(1937)

İngiliz futbolcu. 1958-1970 arasında İngiltere milli takımında 106 kez oynayarak rekor kırmıştır.

Asıl adı Robert olan Bobby Charlton, futbola FC Ashinton takımında başladı. 1949'da Manchester United'a geçti. Futbol yaşamı boyunca bu takımda oynadı. 1958'de Manchester United takımının uğradığı uçak kazasından kurtulanlar arasındaydı. Menecer Matt Busby ile birlikte Manchester United takımını yeniden eski gücüne kavuşturdu ve sahalarda büyük bir başarı gösterdi. Takımının 2 kez lig, 1 kez Federasyon Kupası, 1 kez de Avrupa Şampiyon Kulüpler Şampiyonluğu'nu kazanmasında önemli rol oynadı. 1958-1970 arasında İngiltere milli takımında tam 106 kez yer alarak rekor kırdı. Bu maçlarda İngiliz milli takımına kazandırdığı 49 golle de Gol Kralı unvanını aldı. 1970'te kaptanlığını yaptığı İngiliz milli takımının Dünya Kupası'nı kazanmasından sonra futbolu bıraktı. Aynı yıl Avrupa'da "Yılın Futbolcusu" seçildi. Futbolu bıraktıktan sonra bir süre menecerlik, spor yazarlığı ve futbol yorumculuğu yaptı. Kardeşi Jackie Charlton'ın da ünlü bir futbolcu olması nedeniyle İngiliz futbolunda "Charlton kardeşler" adıyla ün yapmışlardır.

CHARPENTIER, Jacques
(1521-1574)

Fransız, matematikçi, doktor ve filozof. Aristoteles'in görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek yaymaya çalışmıştır.

Clermont'da doğdu, Paris'te öldü. Paris'te felsefe öğrenimi gördükten sonra, Bourgogne Koleji'nde öğretmen, 1558'de Paris Akademisi'ne rektör oldu ve yaşamının sonuna dek bu görevde kaldı. Bir süre IX.Charles'ın özel doktoru olarak görevlendirildi. Matematik alanında yeni buluşlara karşı çıkan Charpentier, bu konuda reform yanlısı olan Ramus'la ağır tartışmalara girmiş, 1568'de akademinin matematik kürsüsünü onun elinden almıştır. Kimi kaynaklar Ramus'u Charpentier'in öldürttüğünü ileri sürer.

Felsefeye Aristoteles'in görüşlerini yorumlamakla giren Charpentier, fizik ve mantık alanındaki yapıtlarında onun görüşlerini düzenli bir biçimde ortaya koymakla yetinmiştir. En önemli yapıtlarından sayılan *Descriptia Universae Naturae*, dört kitaptan oluşur ve Aristoteles'in fizik, gök, meteoroloji ve ruh konularını içeren görüşlerini açıklayıcı bir biçimde özetler.

16.yy Avrupa'sında kimi çevrelerde retorik, mantığın yerini almaya, Platon ve Yeni-Platoncu Plotinus'un görüşleri, yeniden ilgi toplamaya başlamıştı. Öte yandan doğa bilimlerinin gelişmesi de Aristotelesçi mantığa olan güveni sarsmıştı. Böyle bir dönemde gizemci öğretiyi desteklemek için Hıristiyan dogmalara başvuran ve Aristoteles'in görüşlerini Platon'unkilerle karşılaştırarak savunan Charpentier, reformcu Ramus'un eleştirisine uğramıştır. Aristoteles karşıtı olan Ramus, mantığın bir "tartışma sanatı" olduğunu söylemiş; onu gramer ve retorikten ayırmıştır. Charpentier, mantık sorunlarını işleyen *Animadversiones in Libro Tres Dialecticarum Institutionum Petri Rami* adlı yapıtında, gelişen bilime tutucu bir anlayışla yaklaşmış ve yenilik yanlısı olan Ramus'un görüşlerini yıkıcı bularak eleştirmiştir.

Çok sayıda yapıt veren Charpentier'nin felsefe tarihi için en önemli yanı, Aristoteles ve Platoncu dizgeler üzerindeki geniş kapsamlı yorumlarıdır. Bu yorumlar, Aristoteles ve Platon'u konu edinen çalışmalara ışık tutmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Animadversiones in Libro Tres Dialecticarum Institutionum Petri Rami*, 1555, ("Petrus Ramus'un Mantığın Kuruluşu Üzerine Üç Kitabındaki Yorumlar"); *Descriptia Logicae Liber Primus*, 1560, ("İlk Kitaptaki Mantık Tanımlamaları"); *Descriptia Universae Naturae ex Aristoteles*, 1560, ("Aristoteles'in Doğal Evren'inin Tanımı").

- BAKINIZ: ARİSTOTELES, PLATON, RAMUS.

CHARRON, Pierre
(1541-1603)

Fransız, filozof ve tanrıbilimci. Montaigne'in kuşkucu görüşlerini izlemiş ve tanrıbilimsiz bir ahlak felsefesi geliştirmiştir.

Paris'te doğdu ve orada öldü. Paris, Bourges, Orléans üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra, 1571'de Montpellier Üniversitesi'nin hukuk fakültesini bitirdi. Tanrıbilim alanında da çalışan Charron, Kraliçe Marguerite'in özel papazı oldu. 1589'da manastıra çekilmek istediyse de, yaşlılığından ötürü dileği kabul edilmedi. Bunun üzerine gittiği Bordeaux'da Montaigne ile tanıştı. Aralarındaki dostluk nedeniyle Montaigne bütün mal varlığını ona bıraktı. 1595'te seçildiği Rahipler Genel Meclisi'nde başyazıcı oldu. Yapıtlarının basılması Paris Üniversitesi Rektörü'nce engellendi.

Montaigne'in ölümünden sonra Charron, özellikle kuşkucu öğretiyi benimseyenlerin ilgisini çeken dört temel yapıt yayımladı. Bunlardan ilki olan *Les Trois Vérités* Calvincilik ve onun Fransız önderi Philippe Duplessis-Mornay'e karşı yazılmıştı. Charron burada "üç temel gerçek"i savundu: Tanrı vardır, gerçek Tanrı görüşü Hıristiyanlık'tır, gerçek Hıristiyanlık Katoliklik'tir. Yapıtına Tanrı sorunuyla giren Charron'a göre insan usu sınırlıdır, bu nedenle Tanrı'yı bir bütün olarak kavrayamaz. İnsan yeteneği öylesine kısıtlı ve güvenilmezdir ki, doğa ya da doğaüstü varlıklar konusunda bir şey bilebileceği de kuşkuludur. Tanrı doğası sonsuz olduğundan, onu tanımlamaya ve sınırlandırmaya olanak yoktur. Usun ürettiği kavramlarla açıklanamaz, ancak ne olmadığı bilinebilir.

Les Trois Vérités konuya olumsuz yönden yaklaşarak Tanrı, Hıristiyanlık ve Katoliklik'e inanmamanın usdışı olduğunu, bunlara karşı getirilen kanıtların güvenilemez . ya da saçmalığını öne sürer. Tanrıtanımazlar, Tanrı'yı yadsımak için önce onu tanımlamak gereğindedirler. Böyle bir tanım da insan yeteneğine dayandığına göre güvenilmezdir. Bunun gibi Calvinciler de "zayıf ve zavallı insan yeteneği"ne dayandırdıkları kanıtlarla, tanrısal gerçeği yeterince tanımlayamazlar.

İkinci kitabı *De La Sagesse* ve bunu savunmak için yazdığı *Le Petit Traicté de la Sagesse*'de Charron' un inancı kuşkucu bir tutumla savunduğu görülür. Burada yararlandığı Montaigne'in kuşkucu görüşlerini kendi amacı doğrultusunda ele almıştır. Charron'a göre, insan, vahiy yoluyla gelenin dışında gerçeği bulamaz. İnsanın, duyu bilgisinden kuşku duyması gerekir. O yanılsama ve düşlerini gerçek deneyden ayırt edemez. Duyu verilerinin türlülüğü yüzünden, hangilerini nesnel durumların yarattığını saptayamaz. İnsan inancı nedenlere ve kanıtlara değil, tutku ve toplumsal baskılara dayanır. *De la Sagesse*, Fransızca yazılan ve dinsel düşüncelerden sıyrılmış bir ahlak kuramı sunan ilk kitaptır.

Le Petit Traicté de la Sagesse'de Descartes'ınkine benzer bir yöntem geliştirir. Ona göre gerçeği bulmak için bütün sorunları bağımsızca ve tutkulardan uzak kalarak incelemek, aklın evrenselliğini geliştirmek ve kuşkulu görünen bütün kararlardan vazgeçmek gerekir. Böylece insan bütün güvenilmez görüşleri atar ve tanrısal açıklamaları almaya elverişli duruma gelir. Tanrı'nın vereceği gerçek bilgi gelinceye dek de doğayı izleyerek yaşamak gerekir.

Ruhu kurtuluşa götürmeyi amaçlayan *Discours Chrestiens* adlı yapıtında dine bağlılığını ortaya koyar. Kuşkuculuğu gerçek inancın düşmanlarıyla savaşmak amacıyla ele almasına karşın, çok eleştiriye uğramıştır. Cizvit rahiplerinden Garasse, 1623'te Charron'u dini gizlice yıkmak isteyen bir tanrıtanımaz olmakla suçlamış, çalışmaları Montaigne'inkilerden daha sakıncalı bulunmuştur. Protestan doktor Chanet, 1643'te Charron'a karşı Aristotelesçi bir yaklaşım getiren *Considération sur la Sagesse de Charron*'u yazmıştır.

Buna karşılık Charron'u, Naude, Patin, La Mothe ve Gassendi'nin oluşturduğu Libertins érudits (inançsız bilgeler) grubu ve bazı Reformasyon karşıtları desteklemiştir. Görüşlerine duyulan ilgi 18.yy'da sönmüş ve Montaigne'in sıradan bir ardılı olarak nitelendirilmiştir. Montaigne'in Tanrı'ya gerçekten inandığı ve onun kuşkuculuğunun ise zamanındaki tanrıbilimsel akımın bir bölümü olduğu savları tartışılmaya başlanınca, Charron da yeniden ele alınmıştır.

Charron, kuşkucuların insan bilgisinin yetersizliği ve güvenilmezliği görüşleriyle, mistik ve olumsuz tanrıbilimcilerin Tanrı'nın sonsuzluğu yüzünden bilinemezliği inançlarını birleştirmiştir. Görüşleri hem usa karşı çıkan dinciler hem de dine karşı çıkan doğacılar için temel oluşturmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca) *Les Trois Vérités*, 1593, ("Üç Gerçek"); *Discours Chrestiens*, 1601, ("Hıristiyanca Söylevler"); *De la Sagesse*, 1601, ("Bilgelik Üzerine"); *Le Petit Traicté de la Sagesse*, (ö.s.), 1606, ("Bilgelik Konusunda Küçük bir İnceleme").

• **KAYNAKLAR:** P.Bayle, *Charron, Pierre*, "Dictionnaire historique et critique'den" 1702; J.Charron, *The Wisdom of Pierre Charron, an Original and Orthodox Code of Morality*, 1961; A.Julien-Eymard, *L'Apologétique en France de 1580 à 1670*, 1954.

• **BAKINIZ:** DESCARTES, GASSENDI, MONTAIGNE.

CHATEAUBRIAND, François René de (1768-1848)

Fransız yazar ve siyaset adamı. Fransa'da Romantik Okul'un ilk yazarlarındandır.

4 Eylül 1768'de, Bretanya'da doğdu, 4 Temmuz 1848'de öldü. Soylu bir ailedendi. On yedi yaşındayken öğrenimini bırakarak aile şatosuna kapandı. Melankolik bir duyarlığa sahip olan Chateaubriand ile mistik bir dindar olan kız kardeşi Lucille için bu Orta Çağ şatosu bir tür dünyadan kaçıştı. Doğaya tutkunluğunu gençlik şiirlerinde dile getirdi. Belki de amaçsız ve melankolik yaşamından uzaklaştırmak için babası onu yirmi yaşındayken Navarre Birliği'ne katılmaya zorladı. Ama bu birlikte görevli olduğu sırada bile insanlara karışmayan Chateaubriand'ın tekdüze yaşamı Fransız Devrimi'yle alt üst oldu. 1790'da Navarre Birliği kraldan yana çıkıp ayaklanınca Kralcılar'a katılmayı kabul etmeyerek ABD'ye gitti.

ABD'de yalnızca doğa zenginlikleri ve Kızılderililer'in yaşamıyla ilgilendi. XVI.Louis'in Varenne'e kaçtığı haberini alınca bir soylu olarak görevinin kralı desteklemek olduğuna karar vererek 1792'de Fransa'ya döndü. Dönüşünde ailesini para sıkıntısı içinde devrimcilerden saklanırken buldu. On yedi yaşındaki Celeste Buisson de la Vigne ile evlenmesinin başlıca nedeni para sıkıntısından kurtulmaktı. 1792'de Koblenz'de Kralcı birliklere katıldı ve bir çatışmada yaralandı. Bozulan sağlığı ve Fransa'da kalmanın kendisi için giderek daha tehlikeli olması yüzünden 1793'te İngiltere'ye kaçtı.

Londra'da nerdeyse sadaka ile yaşamaya çalışan Fransız soylularını görünce yaşamını kalemiyle kazanmaya karar verdi. *Essai sur les révolutions* ("Devrimler Üzerine Deneme") adlı bir inceleme yazmaya başladı. Bu sırada erkek kardeşiyle yengesinin devrimcilerce giyotine gönderildiklerini, kız kardeşiyle kendi karısının da hapiste olduğunu öğrendi. Bu koşullarda Fransa'ya dönemeyeceği için yazarlığa devam etmek zorunluluğunu duydu ve ilk romanı *Les Natchez*'e başladı. Sonradan iki ayrı romana dönüştüreceği bu romanda Kızılderili yaşamını ele aldı. 1798'de Hıristiyanlık'ın çıkışının romantik bir destanını yazmaya başladı. 1800'de, Napoléon Fransa'sında kendisi için bir tehlike olmadığı güvencesini aldıktan sonra Paris'e döndü, ama ne yazarlık, ne de siyasi yaşamında Napoléon'u hiçbir zaman desteklemedi.

Paris'te yarım kalmış *Les Natchez*'i *Atala* ve *René* diye iki ayrı romana dönüştürdü. Görkemli bir

doğada büyük ve temiz aşkları anlatan bu romanlar onu hemen üne kavuşturdu. 1806-1811 arasında Yunanistan ve Kudüs'ü de kapsayan bir Doğu yolculuğu yaptı. Bu yolculuk sırasında İstanbul'da da bulundu. Üç cilt tutan ve *L'itinéraire de Paris à Jerusalem* (Paris-Kudüs Yolculuğu) adını taşıyan yapıtında bu Doğu yolculuğunu anlattı. 1815'te XVIII. Louis'nin meclisine girdi. Bu sırada çağının edebi tarihini anlatması bakımından en önemli yapıtını, *Mémoires d'outre-tombe*'u (Mezarın Ötesinden Hatıralar) yazdı.

Siyasal yaşamı boyunca Berlin, Londra, Verona, Roma gibi kentlerde büyükelçilik görevlerinde bulundu. 1830 Devrimi'nde Kralcılar'ın yanında yer aldı.

Chateaubriand *Le Génie du Christianisme* ("Hıristiyanlık'ın Dehası"), *René, Atala, Les Martyrs* ("Şehitler") romanlarında Hıristiyanlık'ın şiirini yazmayı amaçladı, çünkü gerek romantik macera romanlarının, gerekse gerçekçi toplumsal romanların Hıristiyanlık'tan uzaklaşarak kültürel ve ahlaki temellerini yitirdiklerine inanıyordu.

Chateaubriand, aynı zamanda, Deschamps, Hugo, Lamartine, Nodier, Vigny gibi Romantik Okul'un kurucularıyla birlikte oluşturdukları edebiyat çevresinin (Le Cénacle) önemli bir üyesiydi. Bu yazarların başlıca amacı, Fransız kültür ve edebiyatının kaybolduğuna inandıkları geçmişteki görkemini diriltmek için, yazılarıyla bir tarih duygusu yaratmaktı.

• **YAPITLAR (başlıca): İnceleme:** *Essai sur les révolutions*, 1797, ("Devrimler Üzerine Deneme"); *Le Génie du Christianisme*, 1802, ("Hıristiyanlık'ın Dehası"), **Roman:** *Atala*, 1801; *René*, 1802; *Les Martyrs*, 1809; *Les Natchez*, 1826-1831. **Anı, gezi:** *Mémoires d'outre-tombe*, 1849-1850, (Mezarın Ötesinden Hatıralar); *L'itinéraire de Paris à Jerusalem*, 1811, (Paris-Kudüs Yolculuğu).

• **BAKINIZ:** HUGO.

CHAUCER, Geoffrey
(ykş.1340-1400)

İngiliz şair. Orta Çağ'ın bütün şiir türlerinde yazmış, Saray çevresindeki edebiyatta ilk kez Latince ve Fransızca yerine İngilizce'yi kullanmıştır.

1340-1343 yılları arasında doğduğu sanılmaktadır. 25 Ekim 1400'de öldü. Babası varlıklı bir üzüm yetiştiricisi ve şarap tüccarıydı. Çocukluğuna ilişkin kesin bilgi yoktur. Yaşamına ilişkin bilgilerin kaynağı Saray'ın Chaucer'a çeşitli resmi görevleri ve memuriyetleri için ödediği ücret, bağış, ya da maaşlardır.

Onunla ilgili bilinen ilk kesin tarih 1357 Nisan'ıdır. Bu tarihte Ulster Kontesi'nin hizmetindedir. Yaşamı boyunca koruyucusu ve arkadaşı olan John of Gaunt'ı burada tanıdığı düşünülür. 1359'da askeri bir birlikle Fransa'ya gittiği, III.Edward'ın onu kurtarmak için 1360'ta on altı sterlin fidye ödemesinden anlaşılır. Yaşamının bunu izleyen altı yılı hakkında hiç bilgi yoktur. 1366'da John of Gaunt'ın baldızı

Geoffrey Chaucer

Philippa'yla evli olduğu anlaşılmaktadır. 1367'de kralın hizmetine girdiği, 1368'de ise şövalye adayı olduğu ve küçük bir memuriyete atandığı, saraydaki ödenek kayıtlarıyla saptanmıştır.

Bu tarihten sonra Chaucer, kralın hizmetinde sürekli daha önemli görevlere getirildi. Sık sık gizli görüşmelerde kralı temsil yetkisiyle Fransa ve Hollanda'ya, iki kez de İtalya'ya gönderildi. İtalya gezilerinin özel önemi vardır, çünkü bu yolculuklar sırasında Dante'nin ve çağdaşı Boccaccio ve Petrarca'nın yapıtlarını tanıdı, ancak kendileriyle tanışıp tanışmadığı bilinmemektedir. Birinci İtalya yolculuğunu 1372, ikincisini ise 1378'de yaptı.

1374'te Londra'da Gümrük Müfettişliği'ne atandı. 1386'da Başmüfettişliğe yükselmişken ya istifa ederek, ya da görevden alınarak Kent'te Sulh Hakimliği'ne atandı. 1387'de İngiliz Parlamentosu'nda Kent'i temsil etti.

1387'de, karısının ölümünden sonra Kral Richard, Chaucer'ı saraya ait binaların yapım ve onarım müdürlüğüne atadı. Bu işten 1390'da ayrılma nedeni karanlıktır, ama "Complaint to His Empty Purse" ("Boş Cüzdanından Yakınma") şiirinden, 1399'da para sıkıntısı içinde olduğu anlaşılır. Nitekim bu şiire IV.Henry'nin yanıtı Chaucer'a yılda 40 marklık bir maaş bağlamak oldu. Bundan bir yıl sonra öldü. Mezarı ünlü İngiliz devlet adamları ve şairlerinin gömüldüğü Westminster Abbey'dedir.

Chaucer önce önemli görevler üstlenmiş bir devlet memuru, sonra şairdi. Şiir yazmaya ancak görevlerinden artan zamanını ayırdı. Bununla birlikte İngiliz edebiyatında Spenser, Shakespeare, Milton,

Resim 194
Paul CÉZANNE ***"Estaque'da Deniz"*** *Özel Koleksiyon Güzel Sanatlar Müzesi-Boston, ABD*

Resim 195
Paul CÉZANNE ***"Saksılı Natürmort"*** *Jeu de Pomme Müzesi-Paris, FRANSA*

Resim 196
Paul CÉZANNE ***"Provence'da Dağlar"*** *Tate Galerisi-Londra, İNGİLTERE*

Resim 197
Paul CÉZANNE ***"Elma ve Portakallı Natürmort"*** *Louvre Müzesi-Paris, FRANSA*

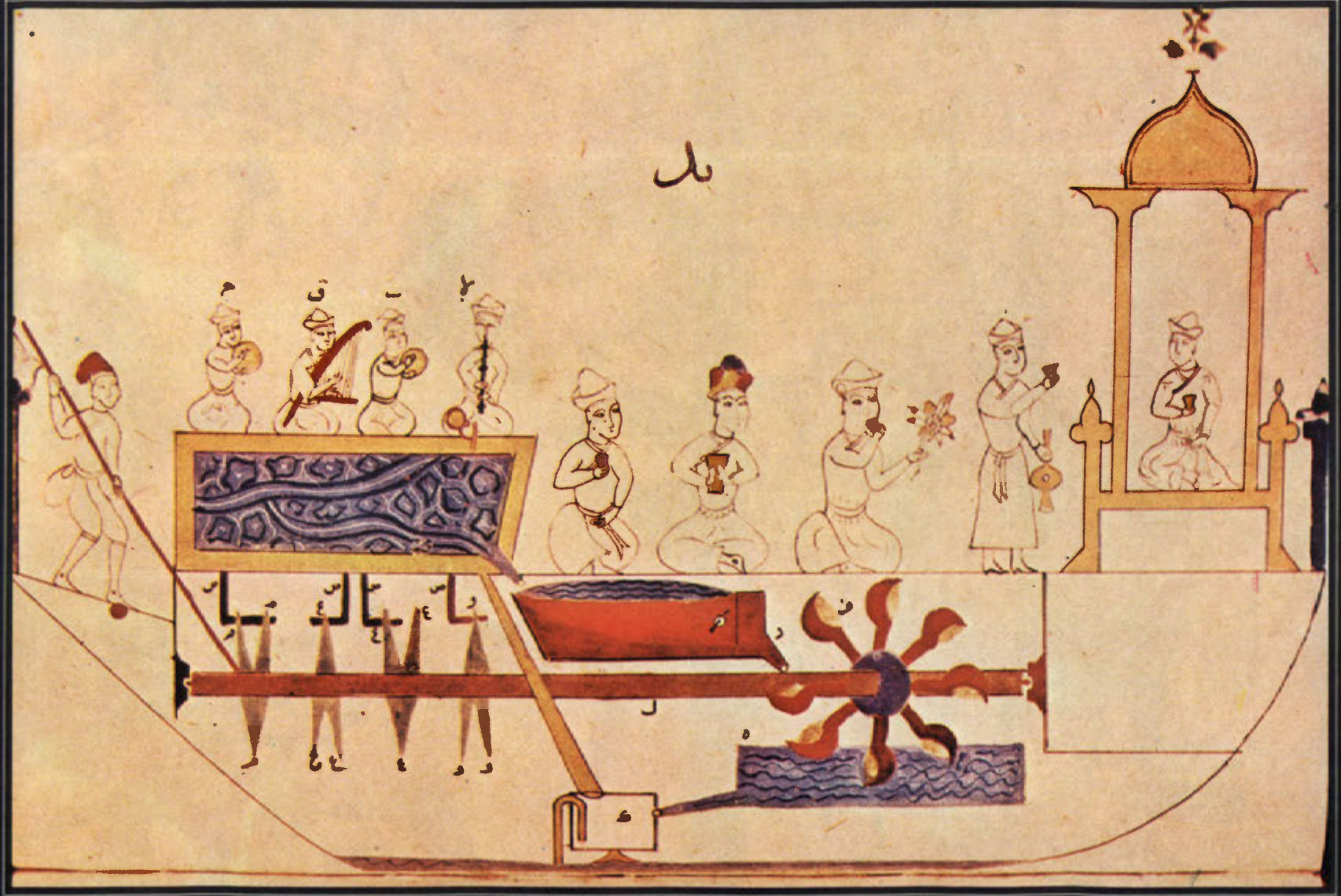

Resim 198
CEZERİ "Şarap Teknesi" İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi

Resim 199
Lynn CHADWICK ***"Teddy Çocuk ve Kız"*** *Özel Koleksiyon-ABD*

Resim 200
Marc CHACALL ***"Ben ve Köyüm"*** *Modern Sanatlar Müzesi-New York, ABD*

Resim 201
Jean Baptiste Simeon CHARDIN "Pazar Dönüşü" Louvre Müzesi-Paris, FRANSA

Resim 202
Jules, CHÉRET Buz Sarayı için afiş

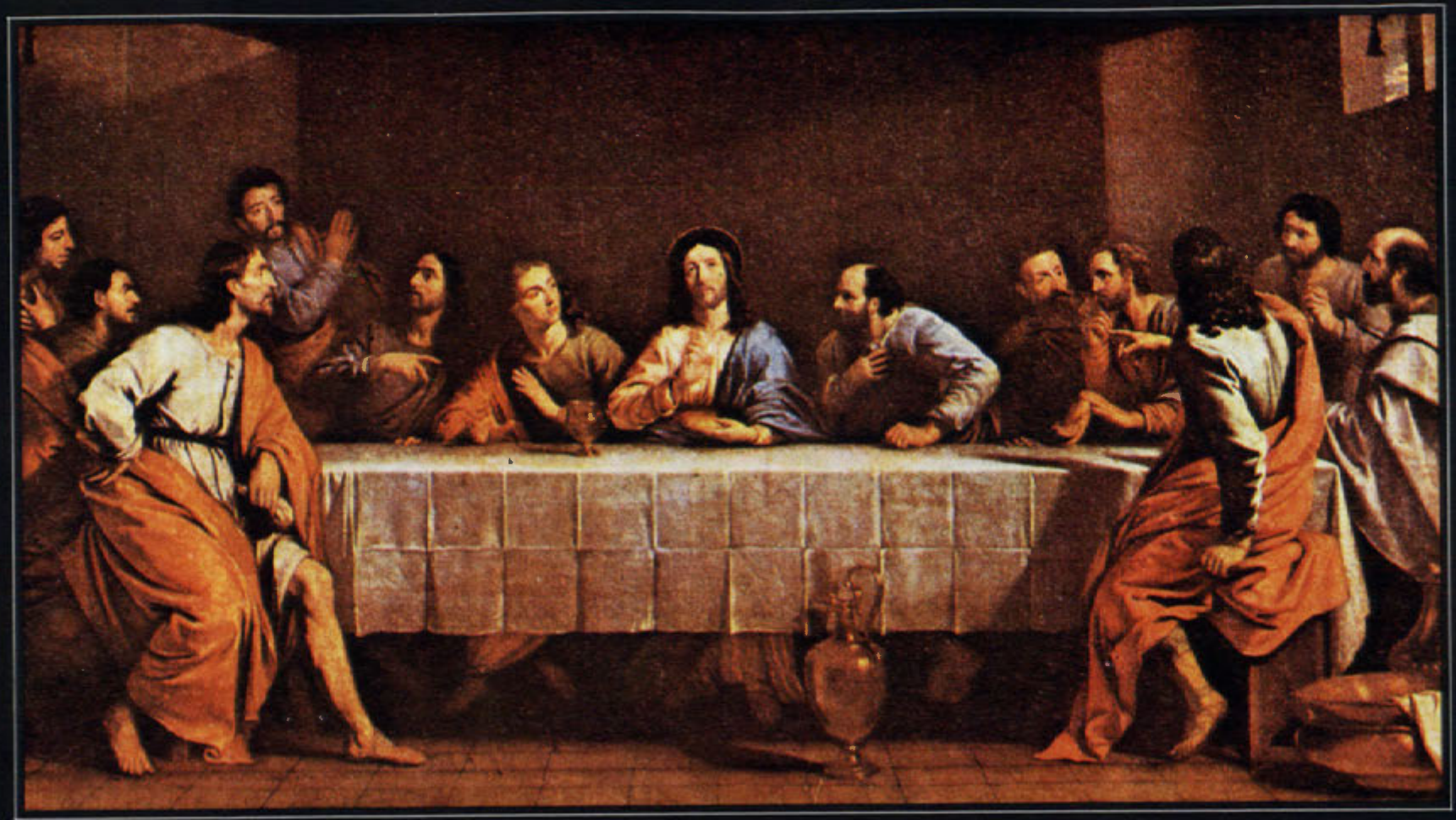

Resim 203
Philippe de CHAMPAIGNE
"Son Akşam Yemeği" *Louvre Müzesi-Paris, FRANSA*

Resim 204
CHARLEMAGNE
"Renaud de Montauban"
XV.yy El Yazmasından Bir Sayfa Arsenal Müzesi-FRANSA

Resim 205
Giorgio de CHIRICO ***"Aşk Şarkısı"*** *Modern Sanatlar Müzesi-New York, ABD*

Resim 206
Giorgio de CHIRICO ***"Huzur Bozan İlham Perileri"*** *Milano, İTALYA*

Blake kadar önemli bir yeri vardır. Yaşamı boyunca saraya çok yakın olduğu için şiiri de bu çevrenin beğenisi doğrultusunda ve Fransız şiiri etkisi altında biçimlendi. İlk yapıtı, Orta Çağ'da çok beğenilen ve etkili bir Fransız şiiri olan "Roman de la Rose"un aynı adı taşıyan çevirisidir: *Romaunt of the Rose*. Bu çeviriyle çıraklık dönemini tamamladıktan sonra soylu arkadaşı John of Gaunt'ın genç yaşta ölen karısı Blanch için yazdığı *The Boke of the Duchesse*, ("Düşes'in Kitabı") ilk özgün yapıtıdır. Şiir Orta Çağ'da çok kullanılan düş motifiyle efsaneyi birleştirir. *The Boke of the Duchesse*'da da Machaut, Froissart ve özellikle Ovidius etkileri görülür.

İtalya'ya gidip döndükten sonra Dante'nin *İlahi Komedya*'sından etkilenerek *The Hous of Fame*'i ("Aşk Evi") yazdı. Burada şairi kanatlarına alıp büyük aşkların öyküsünü anlatmak üzere onu "Aşk Evi"ne götüren kartal, Dante'nin kartalını anımsatır. Bundan sonra yazdığı *The Parlament of Foules*'ın ("Kuşlar Meclisi") içeriği ise siyasaldır.

Chaucer'ın *Canterbury Tales* ("Canterbury Öyküleri") ile birlikte en önemli yapıtı *Troilus and Criseyde*'dir ("Troilus ve Criseyde"). Bu sırada Chaucer Boethius'un *De consolatione philosophiae* ("Felsefenin Avuntusu") isimli yapıtıyla ilgileniyor, hatta bu yapıtı İngilizce'ye çevirmeye çalışıyordu. *Troilus and Criseyde*'in konusu Boccaccio'nun *İl filostrato*'sundan alınmış olmakla birlikte, temelinde yatan felsefe Boethius'tan esinlenmiştir.

Chaucer son yapıtı *Canterbury Tales*'i yazamadan ölseydi gene de büyük bir şair sayılacak, ama kuşkusuz İngiliz edebiyatının en önemli isimleri arasında yer alamayacaktı. Chaucer'ın bu en önemli yapıtına başladığı yıl 1387 olarak tahmin edilir. Chaucer *Canterbury Tales*'de 120 kadar öyküyü bir çerçeve içinde anlatmayı planladı. Öykülerin böyle çerçeve içinde sunuluşu Boccaccio'nun ünlü yapıtı *Decamerone*'dan esinlenmiş olabileceği gibi, Orta Çağ'da zaten kullanılan bu türden, daha büyük bir olasılıkla da Giovanni Sercambi'nin *Novelle*'sinden yararlanılarak gerçekleştirilmiş olabilir. Bu çerçeveye göre Canterbury'ye giden 60 kişilik hac kafilesinin her üyesi bir kez gidişte, bir kez de dönüşte olmak üzere 120 öykü anlatacaklardır. Konakladıkları hanın sahibi de onlara katılacak ve bir çeşit sunuculuk yapacaktır. Bu "hac çerçevesi" çok değişik tipleri ve çeşitli sınıflardan kişileri bir araya getirmekte eşsiz bir yöntemdi. Nitekim Canterbury yolcuları içinde, şövalye, doktor, avukat, tüccar, denizci, her tür ve rütbeden din adamları, çiftçi, değirmenci, aşçı, zanaatkâr gibi Orta Çağ İngiltere'sindeki tüm toplumsal kesitlerden tipler görülür. Anlattıkları öykülerin ise hem eğlendirici boyutu, hem de anlatan tiplerin özelliklerini sergileyici işlevi vardır. Ayrıca öykülerin çoğu tematik bir bağlam içinde sunulur ve belirli bir soruyu irdeleyici niteliktedir. Örneğin Chaucer eleştirmenlerinin "evlilik grubu" olarak tanımladığı öykülerde çeşitli açılardan evlilik sorunu irdelenir. Burada başlıca tartışma mutlu bir evlilik için kadının mı, erkeğin mi egemen olması gerektiğidir. Yazar bu soruya çağını aşan bir gerçekçilik, mizah, hoşgörü ve çok yönlülükle eğilir.

Kişilerin portrelerinin çizildiği *General Prologue*'da ("Başlangıç") Chaucer'ın okura söz verdiği 120 öykülük tasarı, büyük bir olasılıkla vakit bulamadığı için, gerçekleşmemiştir. *Canterbury Tales*'den günümüze dört tanesi bitmemiş yirmi dört öykü kalmıştır. Bu yirmi dört öyküde bile Chaucer çağının en renkli tiplerini bir araya getirmeyi ve Orta Çağ yaşamını yansıtmayı başarmıştır.

Toplumsal kapsamlılığının yanı sıra Chaucer'ın *Canterbury Tales*'i sanki Orta Çağ edebiyatının bir antolojisidir. Öykülerde bu çağ edebiyatının bütün türlerinin kullanıldığı görülür. Şövalyenin ve avukatın öyküleri saray edebiyatı türündedir. Küçük toprak sahibinin öyküsü Breton folklorundan gelme doğaüs-

Chaucer'ın Orta Çağ Gerçekçiliği

İngiltere'de 14.yy edebiyatında romans türü egemendi. Bu romanslar soyluların edebiyat beğenilerine göre yazılmış, toplumun daha büyük kesiminin yaşamla ilişkilerini ve gerçek koşullarını yansıtmaktan uzak, bedensellik bağları zayıf, fantastik öykülerdi. Romansların hemen hepsi yinelenen bir dizi konu üzerine kurulmuştur: Bir ölümlünün bir ölümsüzle birleşmesi, bir şövalyenin ejderhaları öldürmesi, güzel ve soylu bir kadını büyüden kurtarması gibi olağanüstü serüvenler; yazgısı soyluluk ya da kahramanlık olmakla birlikte yoksul bir kulübeye terkedilen varlıkların insanüstü başarıları, evli ve soylu kadınlarla şövalyelerin aşkları ve bütün bu olağanüstü kahramanların kendilerini kanıtlamak için geçmeleri gereken klişeleşmiş sınavlar...

Orta Çağ'da romans kadar yaygın bir başka tür de alegorik öyküdür. Bu tür öykü de yaşanılan gerçeklikle bağ kurmaz, dinsel ve ahlaksal telkinde bulunmayı amaçlar. Chaucer'ın çağdaşlarından kiminin yapıtları bu türdendir. Alegorilerde soyut nitelikler, erdemler ve kötülükler, kişileştirilir. Böyle olunca da öykü kişileri birer simge olmaktan öteye gidemezler.

Chaucer, Parlament of Foules'da ("Kuşlar Meclisi") toplumsal, The Hous of Fame'de ("Aşk Evi") bireysel yergiciliği ve mizah anlayışıyla bu romans ve alegorilere bile gerçekçi bir boyut kazandırabilmiştir. Fabl denilen kuş ve hayvan öykülerinde dolaylı benzetmelerle insanı hem doğal, hem de toplumsal bir yaratık olarak eleştirmiş, zayıf yanlarını ince bir alayla sergilemiştir.

Chaucer 14. yy İngiliz edebiyatında ilk kez Latince ve Fransızca'yı bir yana iterek, saray İngilizcesi de olsa, ulusal dilde yazmış bir yazardır. İlk yapıtları romans ve alegori türünde olmakla birlikte Troilus and Criseyde ve Canterbury Tales'de ("Canterbury Öyküleri") egemen Orta Çağ Türlerinin kısıtlamalarını aşmış, Criseyde'in kişiliğini çizerken modern psikolojik gerçekçiliğin ilk örneğini vermiştir.

tü öğelerin karıştığı bir aşk öyküsüdür. Doktor'un öyküsü klasik bir efsaneyi, Bathlı Hanımın öyküsü bir halk öyküsünü anlatır. Alt tabakaların öyküleri Değirmenci ile Tüccar, Azize öyküleri rahibeler, Aziz öyküsü de Rahip tarafından anlatılır. Papazın öyküsünde Orta Çağ'da çok popüler olan eğitici öyküye, öbür Papazın öyküsünde de gene çok yaygın bir türün örneğine, fabl'e rastlanır.

Chaucer'ın *Canterbury Tales* kadar önemli bir başka yapıtı da konusunu Boccaccio'nun *Il filostrato*'sundan aldığı *Troilus and Criseyde*'dir. Olay örgüsünü Criseyde'in Troilus'a sadakatsizliğinin oluşturduğu bu yapıtta Troilus'un çifte trajedisi, Truva Savaşı'nda yenik düşüp ölmesi ve sevgilisinin ihaneti anlatılır. Tarihle öykünün ayrıştırılmadığı ve her ikisinin de eski kaynaklara dayanılarak anlatıldığı bir çağda Chaucer'ın *Il filostrato*'yu olay örgüsünü değiştirecek bir anlatımla yeniden ele alması beklenemezdi. Yani Chaucer öykünün sonunu değiştirip Troilus'a sadık bir Criseyde yaratamazdı. Zaten böyle bir amacı da yoktu. Ama günümüze dek okurları büyüleyen, eleştirmenleri de uğraştıran karmaşıklıkta bir Criseyde çizdi. Boccaccio'nun Criseyde'i hafif, şehvetli, hesapçı, kendisinden tam böyle bir ihanet beklenecek bir kadındı. Chaucer onu ürkek, içten, sevecen ve yumuşak bir kadın olarak betimledi. Geleneksel bir öyküyü, o öykünün kadınını karalamadan anlatmanın güçlüğünden kaçınmadı, bu duyarlılığın ödülü de Orta Çağ edebiyatında ilk kez karmaşık bir kadın psikolojisi çizmeyi başaran yapıtı gerçekleştirmek oldu. Chaucer'ın *Criseyde*'i ne hesapçı, ne de güvenilmez bir kadındır. Yalnızca güçsüz ve bağımlıdır. Bunalımsız ve sınamayan bir ortamda sevecen bir kadın olabilecekken, bunalımlı ve tehlikeli bir ortamda yenik düşmek onun güçsüzlüğünden kaynaklanan kaderiydi. Truva'nın kaderi güçlü Hektor'u bile yenilgiye uğratırken Criseyde'in Yunanlı Diomed'e sığınması, onaylanmasa da, bağışlanabilir Chaucer'a göre. Criseyde ihanetinin acısını "Diomed'e hep sadık kalacağım" düşüncesiyle bastırır. Chaucer da okura, eğer kendisine kalsa, Criseyde'i bağışlayacağını bildirir. Böylece Chaucer kader karşısında yenik bir ünlü kişinin, Troilus'un öyküsünü anlatırken, saray edebiyatı kalıplarını aşan bir insancıllıkla kader karşısında yenik düşen bir kadının trajedisini de önemseyerek yansıtabilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Alegori:** *Romaunt of the Rose*, (yks) 1370; *Boke of the Duchesse*, (yks) 1370, ("Düşesin Kitabı"); *Hous of Fame*, (yks) 1380 ("Aşk Evi"); *Parlament of Foules*, (yks) 1380, ("Kuşlar Meclisi"); *Legend of Good Women*, (yks) 1380. **Romans:** *Troilus and Criseyde*, (yks) 1380, ("Troilus ve Criseyde"). **Öykü:** *Canterbury Tales*, (yks) 1390, ("Canterbury Öyküleri").

- **KAYNAKLAR:** G.L.Kittredge, *Chaucer and His Poetry*, 1915; R.K.Root, *The Poetry of Chaucer*, 1922; C.F.E. Spurgeon, *Five Hundred Years of Chaucer Criticism and Allusion*, 1925.

CHAULIAC, Guy de
(1300-1368)

Fransız, cerrah. Rönesans tıbbının en önemli yapıtlarından biri olan *Cerrahi Tıp Ansiklopedisi*'ni hazırlamıştır.

1300'de, Gévaudan'da La Fage-Saint-Julien'in Chauliac mahallesinde doğdu. 25 Temmuz 1368'de Avignon'da öldü. Adı İtalyanca'sı olan Guido de Cauliaco biçimiyle de bilinir. Çiftçi bir ailenin oğlu olan de Chauliac tıp çalışmalarını Toulouse, Montpellier ve Bologna'da yaptı. Bologna'dan ayrıldıktan sonra Paris'e giden de Chauliac, önce Lyon'da, daha sonra da Avignon'da hekimlik yaptı. Yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği bu kentte papalara hizmet verdi. Sırasıyla Papa VI. Clement'ın (1342-1352), VI. İnnocent'ın (1352-1362) ve V. Urbin'ın (1362-1368) özel hekimliğini yaptı.

Inventorium sive collectorium in parte chirurgicalis medicinae ("Cerrahi Tıp Ansiklopedisi") adında bir ansiklopedi hazırladı. 1363'te tamamlanan bu yapıt kısaca *Chirurgia* adıyla da bilinir ve bir cerrah için gerekli bilgilerle eski hekimlerin notlarından oluşan tıp ve cerrahi tarihçesini içerir. Cerrahların anatomi çalışması gerektiğini vurgulayan de Chauliac yapıtında ayrıca 1348'deki veba salgınına da yer verir. 1478'de Fransızca'ya çevrilen *Chirurgia Parva* adıyla kısaltılmış bir şekli de bulunan bu yapıt birkaç yüzyıl Avrupa'da tıp fakültelerinde okutulmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Inventorium sive collectorium in parte chirurgicalis medicinae*, 1363, ("Cerrahi Tıp Ansiklopedisi").

- **KAYNAKLAR:** G.Sarton, *Introduction to the History of Science*, 3 cilt, 1948.

- **BAKINIZ:** CELSUS, GALENOS, VESALIUS.

CHAVAL
(1915-1968)

Fransız, karikatürcü. Yazısız karikatürün en büyük ustalarından biridir.

10 Şubat 1915'te Bordeaux'ta doğdu, 22 Ocak 1968'de Paris'te öldü. Asıl adı Yvan Francis Le Louran'dır. Küçükken din adamı olmak istiyordu. Bordeaux Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Bir süre sonra da Paris'teki Ecole des Beaux-Arts'a girerek resim ve gravür çalıştı. 1946'dan başlayarak karikatürlerinin önde gelen Fransız dergilerinde yayımlanmasıyla ün kazandı. 1950'de genç sanatçıları desteklemek amacıyla verilen Carrizey Ödülü'nü aldı. 1953'te de Coupe Internationale de Meilleur Dessinateur Ödülü'nü (En İyi Uluslararası Desinatör) kazandı.

Chaval karikatürün yanı sıra afişler tasarlamış, kitap resimlemiştir. Çocukluğunda zengin amcasının armağan ettiği bir fotoğraf makinesi onun daha ilerde canlandırma film *(animation)* denemeleri yapmasına

Chaval'den bir karikatür

yol açmıştır. Düşsel bir belgesel film hazırlamış, bir süre de güldürü oyuncusu ve sinema yönetmeni Jacques Tati ile çalışmıştır. Karikatürleri çeşitli ülkelerde sergilenmiş ve kitap biçiminde yayımlanmıştır.

Chaval, II.Dünya Savaşı'ndan sonra karikatüre egemen olan çizgide yalınlaşma ve yazıyı kaldırarak çizgiyle güldürü yapma eğiliminin önde gelen sanatçılarındandır. Yalın, ama güçlü bir çizgisi, insanlardaki ve olaylardaki gülünç çelişkileri yakalayabilen bir zekâsı vardır. Son döneminde yaşamına kendi eliyle son verecek kadar bunalmış olmasına karşın, öteki çağdaşları gibi kara gülmeceye yönelmemiş, izleyicilerinde bir gülümseme duygusu uyandıracak espri düzeyini korumuştur. Yapıtları 1950'lerin ortasından sonra Türkiye'de de tanınmış, 1978'de karikatürlerini toplayan bir kitabı yayımlanmıştır.

CHÉNIER, André-Marie
(1762-1794)

Fransız, şair. Şiirlerinin yanı sıra siyasi kimliğiyle de 19.yy Romantik şairlerini etkilemiştir.

30 Ekim 1762'de İstanbul'da doğdu, 25 Temmuz 1794'te Paris'te öldü. Yunan asıllı bir anneyle Fransız bir babanın oğluydu. Collège de Navarre'da öğrenim gördü. Gençlik yılları annesinin yazar ve şairlerden oluşan çevresi içinde geçti. Annesinin etkisiyle klasik Yunan edebiyatına ilgi duydu, bu yönelişi şiir anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Bir ara asker olmak istediyse de daha sonraki yıllarda yoğun olarak şiirle ilgilenmeye başladı. Diderot'nun *Ansiklopedi*'sini şiirleştirmeyi tasarladı. 1787'de Fransa'nın Londra elçisinin kâtibi olarak görev yaptı. Ama şair olarak tasarladıklarını yapamamaktan ötürü yalnız ve mutsuz bir yaşam sürdü. Fransız Devrimi'nin çıkması onu Paris'e çekti, gerici olarak nitelediği krallık yanlısı güçleri ve terör yanlısı olarak gördüğü devrimcileri hedef alan bir gazeteci olarak siyasal yaşamda yerini aldı. 1794 Martı'nda tutuklanarak hapsedildi. 25 Temmuz 1794'te, Robespierre'in düşüşünden birkaç gün önce, giyotinle idam edildi.

Şiirlerinin sadece birkaçı yaşamı süresince yayımlandığı için tarihleri üzerine bilgiler sınırlıdır. *Bucoliques* ("Kır Şiirleri") şairin genç yaşlarda yazdığı hüzünlü aşk şiirleridir. Chénier, klasik dönem Yunan lirik şiirinden esinlenmiş ve klasik konuları yeniden ele alarak Fransız şiirine canlılık getirmeyi amaçlamıştır. *L'aveugle* ("Kör") ve *La Jeune Tarentine* tema ve imgelerini Klasik Çağ'dan alan şiirleri arasındadır. Bu etki *Elégies* ("Ağıtlar") ve *Epîtres*'de de ("Nâmeler") görülmekle birlikte, bu şiirlerinde, şairin özlemleri, mutsuzluk ve yabancılaşması ağırlık kazanır. Devrim yıllarında yazdığı *Odes* ve aynı yıllarda hapishanede yazdığı *Iambes* özgürlük ve adalet düşüncelerine bağlılığını dile getirir, şair Devrim'in tehdit etmeye başladığı ideallerin ağıt ve taşlama karışımı bir tarzda ateşli bir savunusunu yapar.

Chénier, Homeros ve Vergilius gibi klasik kaynakların yanı sıra duygu ve deneyimlerine de yaslanarak yazdığı şiirleriyle, 18.yy Fransız şiirinin en yetkin örneklerini vermiştir. Şiirleri ilk olarak 1819'da şair Henri de Latouche tarafından yayımlanmış, 19.yy şiirinin gelişmesinde önemli rol oynamış ve Romantizmin ilk habercilerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Lamartine ve Vigny'yi etkilemiş, Chateaubriand, Sainte-Beuve ve Vigny'nin yapıtları ile Umberto Giordano'nun *Andrea Chénier* (1896) adlı operasına konu olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Oeuvres complètes* ,(ö.s.), G. Walter (der.),1940, ("Tüm Yapıtları").

- **BAKINIZ:** VIGNY.

CHÉRET, Jules
(1836-1932)

Fransız, ressam ve afişçi. Yapıtlarıyla modern afiş tasarımının öncülüğünü yapmıştır.

31 Mayıs 1836'da Paris'te doğdu. Nice'de öldü. Bir matbaa işçisinin oğluydu. Çıraklık yaptığı bir taşbaskı (litografi) atölyesinde kendini yetiştirdi. 1855'te ilk siyah-beyaz afişlerini yaptı. Daha sonra kitap kapakları çizdi, çeşitli oyunların tanıtma ilanları için birçok taşbaskı süsleme hazırladı. 1858'de Offenbach'ın *Orphée aux Enfers* ("Orpheus Cehennemde") adlı operası için yaptığı üç renkli afişiyle ün kazandı. 1859'da renkli baskı tekniğini öğrenmek için İngiltere'ye gitti. Londra'da Cramer Yayınevi'nin kitaplarını resimledi, çeşitli posterler hazırladı ve renkli baskının sanayide kullanılış biçimini öğrendi. 1866'da Paris'e

Dünyada Afiş

Afiş, tasarımı grafiğe dayanan bir sanat dalı ve herhangi bir bildiri ya da uyarıyı kamuoyuna iletmek amacıyla kullanılan bir iletişim aracıdır. Bildiri iletmek, kimi ürünleri tanıtmak, gösteriye çağırmak, eğitim gibi işlevleri yerine getirir. Kullanım alanına göre ticari, kültürel ve toplumsal afişler olarak gruplanabilir. Ticari afişler, sanayi, moda, reklam ve turizm alanlarında kullanılır. Kültürel afişler ise sergi, film, tiyatro gibi çeşitli kültür olaylarını duyurmak için hazırlananlardır. Toplumsal afişler, her türlü toplumsal, siyasal ve eğitsel içerikli, ayrıca kazalara karşı uyarıcı afişlerdir. Yalnızca süsleme amacıyla kullanılan çoğunlukla sanat ağırlıklı afişler, dekoratif afiş sınıflandırması içine girer.

Afiş, amacına ulaşması için bazı kurallara uygun olarak hazırlanır. Öncelikle dikkati çekici ve akılda kalıcı olmalı, izleyicide istek uyandırmalı ve eyleme yöneltmelidir. Bunun için uzaktan bile etkileyebilecek bir çarpıcılıkta olmalıdır. Okunaklı, anlaşılabilir ve belirgin olması da gereklidir.

İlk Çağ'da tiyatro ve spor olaylarını duyurmak için duvarlara asılan yazılar afişin ilk biçimi sayılır. Orta Çağ'da ise afiş Kilise ve asiller tarafından yardım toplamak ya da askere çağırmak gibi dinsel ve siyasal amaçlarla kullanıldı. 18.yy'da taşbaskının (litografi) icad edilmesinden sonra tiyatro oyunlarını ve kitapları tanıtma gibi toplumsal ve kültürel amaçların yanı sıra afiş, ticaret alanında da kullanılmaya başladı. Renkli baskı tekniğinin bulunması afişi resim sanatının bir uzantısı olmaktan kurtararak sanayinin hizmetine soktu. 19.yy'ın ilk yarısında Avrupa ve ABD'li sanatçıların sergiler, seyahat acenteleri, spor gösterileri için yaptıkları afişler, iyi baskıları ve başarılı renk seçimleriyle bugün bile etkileyicidir.

I.Dünya Savaşı'nın çıkması afişin bilgi aktarma yanına ağırlık kazandırdı, işleve yönelik bir anlatım anlayışı getirdi. Bu dönemde savaşla ilgili, bilinçlendiren, yurtseverlik aşılayan ve uyaran afişler görüldü. Bunların arasında Sovyet afişleri halka yönelik, tok sözlü anlatımları, ABD afişleri milliyetçilik mesajları, Avusturya-Macaristan afişleri ise lirik ve gösterişli havaları ile belirginleşir. Savaş sonrasında afiş daha çok ticari amaçlarla kullanıldı. 1960 sonrasında müzik ve sinemada yıldızların ortaya çıkması, müzik ve sinema yıldızlarını yansıtan dekoratif afişçiliği canlandırdı.

İlk Çağ'da duyurular taş üstüne kazılarak halka iletiliyordu. Daha sonra duvar resmi biçiminde afişler gelişti. Roma döneminde alçı plakalardan yapılan afişler kullanıldı, bunlara alba deniyordu. 16.yy'dan başlayarak afişler tahta ve bakır kalıplarla basıldı. Taşbaskısı kullanılmaya başlandıktan sonra önce el presleri, arkasından matbaa preslerini andıran mekanik presler her büyüklükte ve sınırsız çoğaltma olanağı sağladı. 1827'de İngiltere'de renkli baskı tekniği geliştirildi. 1845'lerde İngiltere'den ithal edilen omnicolor (çok renkli) adlı teknikle Fransa'da parlak renkli afişler kolaylıkla basılmaya başladı. Taşbaskı, fotoğrafın afişe girmesi ve tipo, ofset gibi fotomekanik tekniklerin ortaya çıkmasıyla yok oldu. Günümüzde çok çeşitli baskı ve çoğaltma teknikleri her türlü afiş tasarımına uygun olarak kullanılmaktadır.

İlk başlarda sadece duvarlara boya ile yazılan duyurulardan oluşan afiş, 18.yy'da taşbaskısı yöntemlerinin bulunmasıyla biçimsel yönden de gelişmeye başladı. İlk afişler daha çok resme ve düz anlatıma dayalıdır, afişte canlandırılan nesne doğalcı bir anlayışla gerçeğe uygun olarak betimlenmiştir. Yazı biçiminin seçilişi, kompozisyon, büyük ve küçük sözcük grupları düzenleyerek aralarında kontrast yaratmak gibi biçime yönelik arayışlar görülürse de, bu dönemin afişleri genellikle sanat yönünden zayıftır. Baskıları iyi değildir, resimler sevimli olmakla birlikte yansıtılan olaylar acemice ele alınmıştır. 19.yy'ın sonlarında taşbaskı tekniğinin çeşitlenmesiyle afişte estetik açıdan da daha üstün niteliğe ulaşıldı. Japon estamplarının (tahta baskı) ve Yeni Sanat'ın (Art-Nouveau) etkisiyle zarif çizgiler ve yoğun bir simgesel süsleme anlayışı ağır bastı. Afişte kadın görüntüsünü etkileyici bir öğe olarak kullanan Chéret, modern afişin babası sayıldı. Chéret'den sonra Toulouse-Lautrec, Grasset* ve Mucha* da kadın figürlerini ve süsleme öğesi olarak yazıyı tasarımla yoğurarak kullandılar. Daumier'nin* afişleriyle karikatür de bu sanata girdi. Giderek afişte, tanıtılan nesne öne çıktı, yalınlık ve çarpıcılık önem kazandı. Lucian Bernhard'ın* afişlerinde belirginleşen bu anlayışta nesneler stilize edilerek tek renkli bir fon üzerine yansıtıldı.*

Çeşitli sanat akımları özellikle I.Dünya Savaşı'ndan sonra afişte biçim ve tasarımı etkiledi. 1909-1916 arasında İtalyan Fütürizmi (Gelecekçilik), 1916-1923 arasında Dada, 1914-1919 arasında Rus Konstruktivizmi (Yapımcılık), 1917-1928 arasında "De Stijl" hareketinin, 1920'lerde Bauhaus'un etkisinde kalan afişte, geleneksel biçim anlayışı yıkılarak çeşitli etki arayışları egemen oldu. 1945'ten sonra özellikle Fransız afişçi Cassandre'ın yapıtlarında kübik özellikler görüldü, afiş yüzeyi lekelere bölünerek ışık oyunlarıyla biçimsel bir izlenim yaratmak amaçlandı.*

Yeni teknik yöntemlerin gelişmesi ve uzmanlaşma sonucunda afiş kişisel bir tasarım olmaktan çıkarak bir toplu çalışma ürünü haline geldi. Bu çalışma biçiminin öncülüğünü Polonyalı, Çek ve Kübalı sanatçılar yaptılar. Günümüz afiş anlayışında Glaser'de görüldüğü gibi içerik ve biçim kaynaşmış durumdadır.*

dönerek bir taşbaskı matbaası açtı. Burada özellikle kendi çalışmalarındaki renkli taşbaskı tekniğini düzelterek, geliştirdi. 1200'den fazla afişi Nice'deki Chéret Müzesi'nde sergilenmektedir.

Chéret zarif çizgili Japon estamplarından (tahta baskı) esinlenerek, Doğu sanatına özgü arabeskleri kullandığı yapıtlarıyla -Toulouse-Lautrec'le birlikte- Yeni Sanat'ın *(Art-Nouveau)* öncülüğünü yapmıştır. Çalışmalarında önemsiz ayrıntılara girmemiş, basit ve yalın bir anlatımı yeğlemiştir. Ön planda, çizgilerini kuvvetle belirttiği tek ve büyük bir ana motife yer vermiş, arka planda ise genellikle küçük insan topluluklarını kullanmıştır. Toulouse-Lautrec'in etkisiyle pastel renkleri büyük yüzeyler oluşturacak biçimde sürmüş, gölge kullanmamış, 1900 dolaylarında, bir tür İzlenimcilik'e (Empresyonizm) dönüş yapmıştır. Yapıtlarında, az sayıda renk kullanmakla birlikte canlı ve zengin bir renk etkisi elde etmeyi başarmıştır. Çizdiği, genç, neşeli ve hafifmeşrep kadın figürleriyle, etkili bir öğe olan kadın görüntüsünü afişte ilk kullanan sanatçı olmuştur.

Yapıtlarında yazılı anlatımı kısa ve özlü sözler halinde kullanmış, ilgi çekici, belirgin, bir bakışta kavranabilen afişleriyle bu sanatta yeni bir dönemin öncüsü olmuştur.

CHERUBINI, Luigi
(1760-1842)

İtalyan, besteci. Klasik dönemden Romantizm'e geçişte etkili olmuştur.

14 Eylül 1760'ta Floransa'da doğdu, 15 Mart 1842'de Paris'te öldü. İlk müzik derslerini, altı yaşındayken, müzisyen olan babasından aldı. Dokuz yaşında, kompozisyon öğrenmeye başladı. Bu eğitim yılları boyunca, çeşitli dinsel yapıtlar besteledi. 17-18 yaşlarında, ünlü bir opera ve dinsel müzik bestecisi olan Giuseppe Sarti'nin yanında çalışmak üzere Venedik'e gönderildi. Burada dört yıl kalarak geleneksel İtalyan kontrpuan tekniğini ve çoksesli (polifonik) müzik yazısını öğrendi.

1780 başlarında ilgisi operaya yöneldi. Aynı yıl sahnelenen bu türdeki ilk yapıtı *Quinto Fabio*'nun başarısızlığına karşın, çabasını sürdürdü. 1784'te İngiltere'ye çağrıldı. Operaları orada da fazla beğenilmedi. Ancak, Galler Prensi'nin dikkatini çekti ve Krallık Bestecisi görevine getirildi.

1786'da Londra'dan Paris'e giden besteci, burada yaklaşık bir yıl kaldı ve gördüğü yakın ilgi üzerine 1788'de bu kente yerleşti. Önemli operalarının birçoğunu bu dönemde besteledi, opera yöneticisi olarak çeşitli görevler aldı. Ancak kazandığı başarı ve saygınlığa karşın, para durumu iyi değildi. 1795'te kurulan Conservatoire de Musique'e müfettiş olarak atandı.

Cherubini, 1805'te Viyana'daki imparatorluk tiyatrosu için bir opera yazma önerisi aldı. Temmuz başlarında gittiği bu kentte, en önemli operalarından *Les Deux Journées* ("İki Gezi"), *Der Wasserträger* ("Saka") oynandı. Ayrıca, müziğine hayranlık duyan ve özellikle vokal müzik alanında etkilenmiş olan Beethoven'la tanışma olanağı buldu. Aynı yılın Kasım'ında, Fransa orduları Viyana'yı işgal etti ve Cherubini, Schönbrunn'da Napoléon için müzik geceleri düzenlemekle görevlendirildi.

Fransa'ya döndükten sonra Cherubini'nin gördüğü ilgi arttı ve para durumu iyileşti. Elbe Adası'ndan kaçarak yeniden imparator olan Napoléon, ona Legion d'Honneur şövalyelik unvanını verdi. Daha sonra da, yüksek maaşlarla önemli görevler aldı. 1822'de Conservatoire de Musique'in müdürlüğüne getirildi ve bu işi yaklaşık yirmi yıl sürdürdü. Bütün bunlara karşın, Fransa'daki bu son döneminde bir kırgınlık duygusu ve içe kapanıklık egemendir. Özellikle son yıllarını inzivada geçirdi.

Cherubini'nin besteci olarak gelişimi, oldukça belirgin üç döneme ayrılabilir. Opera çalışmalarına başladığı 1780'den 1791'in ürünü *Lodoïska* operasına kadar süren ilk evrede, İtalyan geleneklerine bağlı kalmıştır. Eşliksiz koro için *(a cappella)* yapıtlar ve Napoliten tarzdaki hafif operalar, bu dönemin başlıca ürünleridir.

Sanatçının, Paris'e yerleştikten sonra Gluck ve Rameau'nun operalarıyla Haydn'ın senfonilerinden etkilendiği ve opera alanında yeni bir anlayışa yöneldiği görülür. 1788'de sahnelenen *Démophon*'da ilk belirtileri görülen bu eğilim *Lodoïska*'da kesinleşmiştir. Bu yapıtta Cherubini, *opera seria* (ciddi opera) geleneğinde solo sesin sahip olduğu ağırlığı azaltmış, koro bölümlerini vurgulayıp dramatik bir orkestra kullanımına başvurarak güçlü bir anlatıma ulaşmıştır. Bestecinin belki de başyapıtı sayılabilecek olan *Les Deux Journées* de benzer özellikler taşır. Konusu *Fidelio* gibi bir "kurtuluş" temasına dayanır ve Beethoven, *Fidelio* üzerinde çalışırken bu yapıtı incelemiştir.

Cherubini'nin üçüncü dönemi ise, dinsel koro yapıtlarının yeniden ağırlık kazandığı, Fransa'da görece yalnızlık içinde geçen yılları kapsar. 1809'da tamamlanan *Fa Majör Missa*, bu dönemin başlangıcını oluşturur. Bu tarihten sonra da opera bestelemeyi sürdürmüş olmakla birlikte, dinsel müzik, asıl ilgi alanı durumuna gelmiştir. Bestecinin dinsel koro yapıtları, kontrpuan yazısının en yetkin örneklerindendir. Bestecinin görmüş olduğu eğitim, kilise müziği geleneklerine dayandığı halde, bu yapıtlarda tören müziğinin mistik havası pek görülmez; klasik üsluba yaklaşan görkemli bir anlatıma yer verilmiştir.

Cherubini'nin müziği, armonik yapısının ve orkestrasyonun zenginliği bakımından Gluck'u andırır. Bu ağırbaşlı müzik, hemen her zaman, düşüncenin anlatımına yönelmiştir. Klasik biçimleri dramatik anlatım yönünde geliştirme çabası, Cherubini'yi Klasizm'den Romantizm'e geçiş konumunda görmeyi gerektirir. Bu bakımdan da Beethoven'a benzer ve hem onu hem de kimi Alman romantik bestecilerini doğrudan etkilemiştir. Operaları ve konservatuvardaki çalışmalarıyla da 19. yy'ın ilk yarısında Fransız müziğinin gelişiminde hazırlayıcı bir rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Quinto Fabio*, 1780; *La finta principessa*, 1785, ("Sahte Prenses"); *Artaserse*, 1785; *Ifigenia in Aulide*, 1788; *Démophon*, 1788; *Lodoïska*, 1791; *Médée*, 1797; *Les Deux Journées*, 1800, ("İki Gezi"); *Ali Baba, ou Les Quarante Voleurs*, 1833, ("Ali Baba ve Kırk Haramiler"). **Vokal müzik:** 17 kantat; 11 missa; 2 requiem. **Orkestra müziği:** 11 marş; 11 dans; *Re majör Senfoni*. **Oda müziği:** 6 yaylı çalgılar dörtlüsü; *Mi*

minör Yaylılar Beşlisi, 1837. **Piyano müziği:** 6 sonat; *Grand Phantasia; Chaconne.*

• **KAYNAKLAR:** E.Bellasis, *Cherubini: Memorials Illustrative of His Life*, 1912; G.Confalonieri, *Prigionia di un artista: il romanzo di Luigi Cherubini*, 1948; P.Espril, *Les Voyages de Cherubini, ou L'Enfance de Mozart*, 1946.

• **BAKINIZ:** J.S.BACH, BEETHOVEN, GLUCK, HAYDN, MOZART.

CHEVALIER, Maurice
(1888-1972)

Fransız şarkıcı ve sinema oyuncusu. 1930'ların başlarında müzikal film türünün yerleşmesinde önemli katkısı olmuştur.

12 Eylül 1888'de, Paris'te doğdu, 1 Ocak 1972'de aynı kentte öldü. 1901'de ilk kez bir kahve şarkıcısı olarak Paris'te sahneye çıktı. Kendine özgü söyleyiş tarzı ile kısa sürede ün kazandı. Folies-Bergére'de dönemin ünlü dansözlerinden Mistinguett ile birlikte sahneye çıktı. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Paris'in en ünlü müzikhollerinin aranılan yıldızı oldu. Bastonu, yana yatırdığı hasır şapkası ve gülümseyişiyle dünya çapında tanındı. Sessiz sinema döneminde çeşitli filmlerde rol aldı. İlk müzikal filmi olan *The Innocents of Paris*'i ("Paris Masumları") 1929'da Hollywood'da çevirdi. Bu filmi aynı türde bir dizi film izledi. Chevalier bunların birçoğunda Jeanette MacDonald ile birlikte oynadı. 1950'lerde tekrar Hollywood'a dönerek çeşitli filmler yaptı. 1958'de gösteri dünyasına yarım yüzyılı aşkın hizmetleri için ABD Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi'nin Özel Ödülü'nü (Oscar) aldı.

Maurice Chevalier abartılı Fransız aksanı, çarpık gülümseyişi ve zarif davranışlarıyla "Çapkın Parisli" tipini Amerikan sinemasına getirmiş, Amerikan sinemacılığına Paris müzikholünün havasını tanıtarak müzikal film geleneğinin başlatıcılarından olmuştur. Öte yandan Chevalier'nin seslendirdiği şarkıların kimileri onun adıyla yan yana anılır olmuş, iki dünya savaşı arası döneminin simgesi haline gelmişlerdir. "Ma pomme", "Mimi", "Marche de Ménilmontant", "La Chanson de maçon" ve "Thank Heaven for Little Girls" Chevalier'nin simgesi olmuş şarkılardandır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler:** *Le mauvais garçon*, 1922, ("Kötü Çocuk"); *Gonzague*, 1923; *Jim Boughe Boxeur*, 1923; *Innocents of Paris*, 1929, ("Paris Masumları"); *The Love Parade*, 1930, ("Aşk Resmigeçidi"); *One Hour with You*, 1932, ("Seninle Bir Saat"); *The Merry Widow*, 1934, ("Şen Dul"); *The Man from the Folies Bergères*, 1935, ("Folies Bergères'den Gelen Adam"); *le Silence est d'or*, 1946, (Sükut Altındır); *Ma Pomme*, 1950, ("Elmam"); *Le Roi*, 1951, ("Kral"); *Gigi*, 1958; *Can-Can*, 1959; *Fanny*, 1961. **Otobiyografi:** *Ma Route et mes Chansons*, 10 cilt, ("Yolum ve Şarkılarım").

CHEVALIER, Michel
(1806-1879)

Fransız iktisatçı ve siyaset adamı. Önceleri Saint-Simon yanlısı olmuş, sonraları serbest ticaretin savunuculuğunu yapmıştır.

1806'da Limoges'da doğdu, 1879'da Hérault'da öldü. Ecole Politechnique'i bitirdikten sonra geliştirdiği iktisadi öğretiyi ve programını Saint-Simon yanlılarının çıkardığı *Le Globe* dergisinde yayımlamaya başladı. 1830-1832 arasında aynı dergiyi yönetti. Saint-Simon yanlısı Enfantin ile birlikte, 1831 Ménilmontant komün hareketine katıldı. Yasak dernek kurmak suçundan bir yıl hapse mahkûm edildi. Hapisten çıktıktan sonra hükümet emriyle ABD'ye gönderildi. ABD'de kaldığı yıllarda bu ülkeyi Saint-Simon ideallerinin gerçekleştiği bir yer olarak gördü. Bu konudaki görüşlerini 1836'da yazdığı *Lettres sur l'Amerique du Nord* ("Kuzey Amerika Mektupları") ve 1840-1841'de yazdığı *Histoire et description des voies de communication aux Etats-Unis* ("ABD'deki Ulaşım Araçlarının Tasviri ve Tarihi") adlı kitaplarında dile getirdi. ABD'den dönüşünde Saint-Simon'un düşüncelerini benimsemekten vazgeçti, serbest rekabet ve ticaret yanlısı oldu.

Fransa'ya dönüşünde önce danıştay üyeliğine getirildi, ardından iktisat profesörü oldu. 1840-1842 arasında Collège de France'da verdiği derslerin notlarını *Cours d'économie politique* ("Ekonomi Politik Dersleri") adını taşıyan bir kitapta topladı. Senatör olduktan sonraki siyasi yaşamında, toplumsal refahın kaynağı olarak sermaye birikimini ve üretim artışını gördü, sanayileşme sonucu mülk dağılımının adilleşeceğini, özgürlüğün bireyler ve sınıflardan çok toplum için olduğunu savundu. 1848'de yayımladığı *La question des travailleurs* ("Çalışanların Sorunu") ve *Lettres sur l'organisation du travail* ("Çalışmanın Düzenlenmesi Üzerine Mektuplar") adlı kitaplarıyla Louis Blanc'ın Toplumsal Atölyeler tasarısını eleştirdi. Bu nedenle Collège de France'daki görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Chevalier, Fransa'da yeni demiryollarının, tünellerin ve kanalların açılması için çalıştı. Manş Denizi'nde bir tünel yapılmasını ve Panama'da bir kanal açılmasını önerdi. Ayrıca, sanayileşmenin hızlanması için bankaların çoğalmasını, kredi kolaylıkları getirilmesini, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılmasını savundu. Uluslararası düzeyde serbest ticaretin sağlanması için 1852'de başlattığı kampanya, 1860'ta İngiliz-Fransız ticaret antlaşmasının imzalanmasında etkili oldu. *Monnaie* dergisinde yayımlanan makalelerinde, uluslararası para sisteminin tek bir madene bağlanmasıyla daha etkin çalışacağına olan inancını dile getirdi. 1862 ve 1867'de bu konuda toplanan konferanslara katıldı. 1869'da Uluslararası Barış Birliği'ne başkan seçildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Lettres sur l'Amerique du Nord*, 2 cilt, 1836, ("Kuzey Amerika Mektupları"); *Histoire et description des voies de communication aux Etats-Unis*, 2 cilt, 1840-1841, ("ABD'deki Ulaşım Araçlarının Tasvir ve

Tarihi"); *Cours d'économie politique*, 3 cilt, 1842-1844, ("Ekonomi Politik Dersleri"); *La question des travailleurs* 1848, ("Çalışanların Sorunu"); *Lettres sur l'organisation du travail*, 1848, ("Çalışmanın Düzenlenmesi Üzerine Mektuplar"); *Introduction aux rapports du jury international de l'Exposition Universelle de 1867*, 1868, ("1867 Evrensel Sergileme Uluslararası Jürisinin Raporuna Giriş").

- BAKINIZ: BAZARD, BLANC, L.A.BLANQUI, ENFANTIN, SAINT-SIMON.

CHEVREUL, Michel Eugène
(1786-1889)

Fransız, kimyacı. Yağlar ve sabunlaşma tepkimelerini ayrıntılı olarak incelemiştir.

31 Ağustos 1786'da Angers'de doğdu, 9 Nisan 1889'da Paris'te öldü. Babası cerrahtı. 1803'te Paris'e giderek Vauquelin'in laboratuvarında asistanlık görevi ile birlikte kimya eğitimine başladı. Aynı zamanda Jardin des Plantes'ın Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışıyordu. 1813'te Lycée Charlemagne'a öğretmen olarak atandı. 1826'da ulusal dokuma fabrikası Gobelins'de boyama işleri müdürü oldu. 1830'da Vauquelin'in emekli olması ile yerine kimya kürsüsüne profesör olarak atandı. 1864-1879 arasında Doğa Tarihi Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. Chevreul Fransız Bilimler Akademisi ile çok yakın bağları olan bir bilim adamıydı. 1826'da üyesi olduğu Akademi'nin 1839 ve 1871'de iki kez başkanlığını yaptı. Akademi'ye en son bilimsel çalışmasını da 1888'de, 102 yaşındayken sundu. Yaşamının sonuna değin çalışmalarını sürdüren Chevreul yüzüncü yaş gününü dönemin cumhurbaşkanı ve ünlü bilim adamları ile kutladı, aynı gece onuruna Paris sokaklarında bir fener alayı düzenlendi.

Chevreul 1810'larda yağlar ile ilgili çalışmalarına başladığında, çağın kimyacıları inorganik kimya problemleri ve yeni elementlerin bulunması ile ilgilenmekteydiler. Bunun bir nedeni, bitki ve hayvanlardan elde edilen organik maddelerin inorganik maddelere göre çok daha karmaşık ve kararsız oluşudur. Ayrıca o dönemde karbon ve hidrojen elementlerinin analiz yöntemleri de yetersizdi. Chevreul bu zorluklara karşın organik maddelerin incelenmesine öncülük etti. Yaşamı boyunca boyarmaddeleri, organik bileşikleri, yağların içeriklerini inceledi. 1815'te bir şeker hastasının idrarından şeker bileşiğini ayırarak bunun üzümden elde edilen şeker ile aynı olduğunu kanıtladı. Bu buluş diabet hastalığının şeker metabolizması ile ilgili olduğunu gösterdi.

Chevreul'un en önemli çalışmaları sabun ve yağlar üzerineydi. O zamana değin sabun, yağ ile bazın bir bileşiği olarak bilinirdi. Chevreul sabunun bir mineral asiti ile tepkimesi sonucu, suda çözünmeyen organik yağ asitlerinin su üzerinde toplandığını gördü. Bu şekilde çeşitli yağlardan elde edilen sabunların asit ile tepkimesi yöntemiyle, yağlarda en çok bulunan stearik, palmitik ve oleik asitleri ayırdı. Bu çalışmalarında ergime noktasının saptanmasını bir tanımlama yöntemi olarak kullandı. Yine ilk kez ispermeçetin (balina başından çıkarılan bir madde) bir yağ değil, mum (parafin) olduğunu gösterdi. Sabunlaşma olayını ilk kez bilimsel bir şekilde açıkladı.

Chevreul sabun konusunda yaptığı çalışmalara uygulama alanları da buldu. 1825'te Gay-Lussac ile birlikte mumların yağ asitlerinden yapılması ile ilgili bir patent aldı. Daha önceleri mumlar don yağından yapılmaktaydı. Ancak, yumuşak olan bu tür mumlar fazla ışık vermediği gibi çok kötü kokardı. Yağ asitlerinden ise daha sert, bakım gerektirmeyen, kokmayan ve daha fazla ışık veren mumlar yapılabiliyordu.

Chevreul birçok doğal maddeyi inceleyerek bunlardan çeşitli boyarmaddeler ayırdı. Doğal kaynaklardan hematoksilin, kuvarsitin ve luteolin vb boyarmaddeleri buldu. 1812'de indigonun eldesini sağladı. Gobelins'de renk kontrastlarının eldesi için gerekli koşulları inceledi. Ayrıca renklerin standartlaştırılması amacıyla bilimsel çalışmalar yaparak 1442 ayrı ton saptadı. Chevreul'un renklerle yaptığı araştırmalar dokuma sanayiinde boya üretimi ve renk seçiminde önemli kolaylıklar getirdiği gibi sanat çevrelerini de etkiledi. 1880'lerden başlayarak resimde, doğadaki renkleri ışık tayfındaki saf renklere ayrıştırmaya çalışan Bilimsel İzlenimcilik (Empresyonizm) adlı akım Chevreul'un çalışmalarından esinlendi. Bu akımın öncülerinden George Seurat ve Paul Signac, 1886'da birçok ressamla birlikte açtıkları bir sergide bu noktayı özellikle vurguladılar.

Chevreul organik bileşiklerin ayırımı ve analizi için geliştirdiği ve uyguladığı yöntemler ile bu bilim dalının ilerlemesine öncülük etmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animal*, 1823, ("Hayvan Kökenli Yağlı Maddeler Üzerine Kimyasal Araştırmalar"); *Considérations générales sur l'analyse organique et sur les applications*, 1824, ("Organik Analiz ve Uygulamaları Üzerine Genel Düşünceler"); *De la Loi du contraste simultané des couleurs et de l'assortiment*, 1839, ("Renklerde Kontrast ve Uyum Yasası Üzerine").
- KAYNAKLAR: G.Bouchard, *Chevreul le doyen des Savants*, 1930; A.B.Costa, *Michel Eugène Chevreul, pioneer of organic chemists*, 1963.
- BAKINIZ: BAEYER, C.BERNARD, GAY-LUSSAC.

CHIFLEY, Joseph Benedict
(1885-1951)

Avustralyalı devlet adamı. 1945-1949 arasında başbakanlık yapmıştır.

22 Eylül 1885'te New South Wales Eyaleti'nin Bathurst kentinde doğdu, 13 Haziran 1951'de başkent Canberra'da öldü. İrlanda asıllı bir ailenin oğluydu. On üç yaşına değin büyükbabasının çiftliğinde çalıştıktan sonra iki yıl Bathurst'deki Patrician Brothers School'da öğrenim gördü. 1903'te New South Wales demiryolları şirketinde çalışmaya başladı. Lokomotif sürücülerinin en genci olan Chifley 1920'de Avustralya Lokomotifçiler Sendikası'nın kurucuları arasında yer aldı.

1928'de İşçi Partisi'nden meclise seçildi. 1930'da İşçi Partisi hükümeti içinde savunma bakanlığı yaptı. Parti içi bölünmeler ve 1929 Dünya Bunalımı'nın yarattığı sorunlar nedeniyle İşçi Partisi 1931'de meclisteki çoğunluğunu yitirdi. 1931-1940 arasında meclisten uzak kalan Chifley, 1935-1937 arasında Bankacılık Parasal Reform Kraliyet Komitesi'nde çalıştı. 1941'de John Curtin'in başkanlığında kurulan İşçi Partisi hükümeti döneminde hazine genel müdürü oldu. Savaş dönemindeki iktisat politikasının uygulanmasında etkin rol oynadı.

1945'te John Curtin'in ölümünden sonra İşçi Partisi başkanı ve başbakan oldu. Başbakanlığı döneminde Avustralya'da günümüzde yürürlükte olan bankacılık sistemi kuruldu. Kamu sağlığı, işçi işveren ilişkileri ve çalışma koşullarını düzenleyen yasalar çıkartıldı. Sınai gelişme özendirildi. Canberra'da lisansüstü araştırmaların merkezi olan Avustralya Ulusal Üniversitesi kuruldu. Dış politikada Asya ülkeleriyle dostluk ilişkileri kuruldu.

Chifley'in bankaları devletleştirmek istemesinin doğurduğu tepki Aralık 1949'daki genel seçimlerde İşçi Partisi'nin çoğunluğu yitirmesinde etkili oldu. Bundan sonra Chifley mecliste muhalefetin önderi olarak siyasi yaşamını sürdürdü.

• BAKINIZ: CURTIN.

CHILD, Josiah
(1630-1699)

İngiliz, iktisatçı. Çağdaş bankacılığın kurucularından sayılmıştır.

1630'da Londra'da doğdu, 1699'da öldü. Londralı bir tüccar ailesinin oğluydu. Child gençliğinde Portsmouth'da donanmaya yiyecek maddeleri satarak zengin oldu, daha sonra Londralı tüccarların baharat ticareti yapmak amacıyla kurdukları Doğu Hindistan Şirketi'nin ortakları arasına katıldı. 1677'de bu şirkette yönetici, 1681-1683 arasında başkan yardımcısı ve 1686-1688 arasında başkan oldu. Doğu Hindistan Şirketi'nin iktisadi ayrıcalıklarının ve siyasi etkinliğinin korunması için çalıştı.

Londra'da ailesinden kalan bir kuyumcu firmasını işletirken bankerliğe başladı. Müşterilerinden topladığı altın ve gümüş mevduata karşılık, makbuz verdi ve bunların çek gibi kullanılmasıyla ortaya çıkan fırsatı değerlendirdi. Kredi isteyen tüccarlara altın ve gümüş yerine çek yazabilecekleri borçlu cari kredi hesabı açtı. Aynı yöntemi diğer banker ve sarraflar da uygulayınca kredi hacmi, altın ve gümüş mevduatını aştı, bu da faiz oranlarının düşmesine yol açtı. Bankerler, bu yolla, açıktan emisyon yaratmak ve satın alma gücünü artırmak fırsatını buldular.

Döneminin en zengin tüccarları arasına giren Child, 1690'da yayımlanan *A New Discourse of Trade*, ("Ticaret Konusunda Yeni Bir Anlayış") adlı kitabında faiz oranlarının neden düştüğünü ve düşük faizin ticareti nasıl canlandırdığını açıklamıştır. Child, Hollanda'nın zenginliğinin faiz ve serbest ticaret politikalarından kaynaklandığını söylüyordu. İngiltere de benzer bir para ve dış ticaret politikası izlemeliydi. Diğer Merkantilistler gibi, sağlıklı ve kalabalık nüfusun bir ülke için büyük bir hazine olduğuna inanıyordu. Bu yüzden ülke nüfusunun sömürgelere göç etmesine karşı çıktı. Bunun önlenebilmesi için çeşitli yollar önerdi. Child'e göre sömürgeci ülkenin sömürgeleriyle ticareti, istihdamı ve üretimi artıracak, dış ticaret fazlası yükselecekti. Sömürgeler, ancak sömürgeci ülkelere pazar olmak, hammadde sağlamak ve ucuz işçi kaynağı olmak açısından önemliydi.

• YAPITLAR (başlıca): *A New Discourse of Trade*, 1690, ("Ticaret Konusunda Yeni Bir Anlayış").

• BAKINIZ: COLBERT, MUN.

Vere Gordon Childe

CHILDE, Vere Gordon
(1892-1957)

Avustralyalı arkeolog ve tarihçi. Arkeolojik bulguları, bağlı bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullar içinde ele alan bir yöntem geliştirmiştir.

14 Nisan 1892'de, Avustralya'nın New-South Wales bölgesinde Sidney kentinde doğdu. 19 Ekim 1957'de aynı bölgede Mountain Victoria'da öldü. Sidney Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dil eğitimi gördü. 1914-1917 arasında Oxford Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Arthur Evans ve John Linton Myers'in öğrencisi olduğu sırada, arkeoloji ile Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde çalıştı. 1925'te bu konudaki ilk kitabı *The Dawn of European Civilization*'ı ("Avrupa Uygarlığının Doğuşu") yayımladı. Aynı yıl Royal Anthropological Institute'un (İngiliz Krallığı Antropoloji Enstitüsü) kitaplığında çalıştı. 1926'da *The Aryans*'ı ("Ari Irktan Olanlar") yayımlamasının ardından, 1927'de Edinburgh Üniversitesi'nde tarihöncesi arkeolojisi konusunda ilk Abercromby profesörü oldu ve 1946'ya değin bu görevini sürdürdü. Aynı zamanda 1928-1931 arasında Kuzey İrlanda ve İskoçya'da birçok araştırma yaptı.

Orkney Adası'ndaki bir Taş Çağı köyü olan Skara-Braç kazısını yönetti.

1934'te bir araştırma gezisi nedeniyle SSCB'ye gitti. Bundan sonraki çalışmaları bütünüyle tarihöncesi toplumların sosyo-ekonomik yapılarının incelenmesine yöneldi. Harvard Üniversitesi'nin üç yüzüncü yıldönümü nedeniyle düzenlenen Sanatlar ve Bilimler Konferansı'nda kendisine onursal edebiyat doktorluğu, 1937'de de Pennsylvania Üniversitesi onursal bilim doktorluğu verildi. 1939'da California Üniversitesi'nde, 1940'ta da Britanya Akademisi'nde dersler verdi. 1946'dan 1956'ya değin Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı ve aynı üniversitede tarihöncesi arkeolojisi üzerine dersler verdi. Hindistan, Irak, SSCB ve ABD'ye araştırma gezileri yaptı, konferanslar verdi. 1957'de Sidney Üniversitesi onursal edebiyat doktorluğu ile ödüllendirildi. Aynı yıl Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü yöneticiliğinden emekli olup Avustralya'ya döndü ve burada öldü.

Yapıtlarında, Avrupa'nın Doğu kültüründen etkilenmiş olmakla birlikte, özgün bir uygarlığa sahip olduğunu savunmuştur. Bu konudaki çalışmalarında Avrupa'nın tarihöncesi kültürlerini bir bütün olarak ele almıştır. İÖ 3000 ile İÖ 2000 sonuna kadarki zamana ait arkeolojik malzemeyi incelerken Evans'ın sıraladığı dokuz Aka dönemi benzerliklerine dayanmış, Paliardi'nin kurduğu Güney Moravya stratigrafisi ile Thompson ve Wace'in Teselya'nın dört dönemini esas alan bir çerçeve hazırlamıştır. Orta Avrupa'daki çanak çömlek gelişimini kapsayan bu kronolojik çerçeve, Tuna boyu tarihöncesi kültürlerinin incelenmesinde bir iskelet oluşturmuştur.

Childe'ın SSCB'ye gidişinden sonraki yapıtlarında Marxizm'in etkileri görülür. Childe yazının bulunmasını, uygarlığın gelişiminin iktisadi ve demografik yapı ile olan ilişkilerinin izlenebilmesi açısından, temel öğe olarak görür. Buna bağlı olarak takvim astronomisi, geometri, aritmetik ve din ağırlıklı edebiyatın ilerlemesi de insanlığı bir dönüm noktasına getirmiştir. Onun bu kritik nokta için kullandığı "uygarlık" sözcüğü, sadece teknolojik ve sanatsal bir gelişmeyi karşılamaz. Asıl uygarlık, toplumun yaşama biçimini belirleyen üretim güçlerinin, kendine yeterli olma sınırının ötesine geçmesi ve yeni bir toplumsal evrimi gerçekleştirecek yeni üretim güçleri ve ilişkilerinin ortaya çıkması demektir.

Childe olayları, bağlı bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullardan bağımsız ele alan arkeoloji ve tarih anlayışına "posta pulu arkeolojisi" adını vererek karşı çıkmıştır. Arkeolojik ve tarihsel bulguları "tarihsel bütünlük" ve "tarihsel gelişim" içinde incelemek gereğine inanmıştır. Uygarlığın iktisadi gelişimini incelerken arkeologların ve doğa bilimcilerinin elde ettikleri verileri birleştiren bir yol izlemiştir. Bu amaçla, ilkel ve gelişmekte olan toplumların hukuksal, politik, dini, iktisadi, sosyolojik yönlerini incelemiş, bunların antropoloji, jeoloji, biyoloji ve paleontoloji ile ilişkilerini kurmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Dawn of European Civilization*, 1925, ("Avrupa Uygarlığının Doğuşu"); *The Aryans*, 1926, ("Ari Irktan Olanlar"); *The Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*, 1928, ("En Eski Doğu: Avrupa'nın Tarihöncesine Doğu'nun Girişi"); *The Danube in Prehistory*, 1929, ("Tarihöncesinde Tuna"); *Newlight or the Most Ancient East*, 1934, ("En Eski Doğuda Yeni Işık"); *Man Makes Himself*, 1936, (İnsan Kendini Yaratır); *What Happened in History*, 1942, (Tarihte Neler Oldu); *Progress and Archeology*, 1944, ("İlerleme ve Arkeoloji"); *Prehistoric Migrations in Europe*, 1950, ("Avrupa'da Tarihöncesi Göçler"); *The Prehistory of European Society*, 1957, ("Avrupa Toplumu'nun Tarihöncesi"); *Social Evolution*, ("Toplumsal Evrim").

- **KAYNAKLAR:** B.Mc Nairn, *The Method and Theory of V.Gordon Childe Economic, Social and Cultural Interpretations of Prehistory*, 1980; B.G.Trigger, *Gordon Childe Revolutions in Archaeology*, 1980; S.Green, *Prehistorian: A Biography of V.Gordon Childe*, 1981.

- **BAKINIZ:** A.EVANS.

CHIRICO, Giorgio de
(1888)

İtalyan, ressam. Metafizik resmin önderi olarak Gerçeküstücüler'i de etkileyen özgün bir resim anlayışı geliştirmiştir.

Yunanistan'da Volos kentinde doğdu. Demiryolları yapımında çalışan İtalyan bir mühendisin oğluydu. Atina Politeknik Okulu'nda resim ve desen öğrenimi gördü. Babasının ölümü üzerine ailesi 1906'da Münih'e gitti. Chirico, burada Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi gördü. 1909-1911 arasında İtalya'da Milano ve Torino'da kaldı. 1911'de Paris'e gitti, Appollinaire çevresindeki *avant-garde* (öncü) şair ve yazarların beğenisini kazandı. 1915'te İtalya'ya dönerek orduya yazıldı. 1917'de Ferrara'da Carlo Carrà ile tanıştı ve onunla birlikte Metafizik resmi (Pittura Metaphisica) oluşturdu.

Chirico 1918-1919 yıllarını Roma ve Floransa'da geçirdi. *Valori Plastici* adlı dergi çevresindeki sanatçılarla ilişki kurdu. 1924'te Paris'e dönerek Gerçeküstücüler'in arasına katıldı. 1925'teki ilk Gerçeküstücüler sergisine katıldı. 1929'da *Hebdomeros* adlı bir roman yayımladı. İsveç Balesi'nin, Diaghilev'in Monte Carlo Rus Balesi'nin çeşitli gösterileri için dekor ve kostümler tasarladı. 1935-1938 arasında Paris'te yaşadı. Sonra bugün yaşadığı Roma'ya yerleşti, geçmişteki sanatsal etkinlikleriyle ve arkadaşlarıyla bağlarını kopardı. 1962'de *Memorie della Mia Vita*'yı ("Yaşamımdan Anılar") yayımladı.

Chirico'nun üslubu başlarda büyük bir ölçüde Arnold Böcklin'in etkisi altındaydı. Bundan başka 1911-1913 arasındaki resimlerinde Gustav Klimt, Max Klinger, Alfred Kubin gibi ressamların romantik ve gizemsel niteliklerine, Schopenhauer ve Nietzsche gibi filozofların düşüncelerinden gelen izlere rastlanır. Bu resimler Picasso ve Braque'nın kübist yapıtlarında geliştirdikleri iki boyutlu düzenlemeleri anımsatır. Ancak içerik bakımından Henri Rousseau ve Chagall' da görülen fantastik ve psikolojik havaya daha yakındır.

Chirico 1915 dolaylarında manken figürünün ve çeşitli geometrik eşyaların bir araya getirilmesine dayanan metafizik nitelikteki kapalı mekân görüntülerine yöneldi. Ağız, burun, göz gibi yüz öğeleri

bulunmayan mekanik yaratıkların yer aldığı bu melankolik havalı resimlerinde, nesnenin insan duygusu üzerinde yarattığı etkinin plastik karşılığını yakalamaya çalışır.

Chirico 1920'lerden sonra bir tür mistik Neo-Klasizme (Yeni Klasizm) yönelmiştir. Bu dönem resimlerinde Antik figürler büyük bir yer tutar. Metafizik resimlerindeki gizemli hava, yerini artık daha yumuşak ve daha az vurucu bir şematik tutuma bırakmıştır. Chirico, Modigliani'den sonra 20.yy resim sanatı üstünde büyük etki yapan İtalyan ressamlarından biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Büyük Kule*, 1913; *Aşk Şarkısı*, 1914; *Montparnasse Garı*, 1914, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Torino Melankolisi*, 1915; *Huzur Bozan İlham Perileri*, 1916; *Metafiziksel İçmekân*, 1916; *Hektor ve Andromakhe*, 1917; *Trobadur*, 1917; *Büyük Metafizikçi*, 1917, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Huzur Bozan İlham Perileri*, 1917, Bavyera Devlet Resim Koleksiyonu, Münih; *Kutsal Balık*, 1919, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Balıklı Natürmort*, 1924; *Arkeologlar*, 1927; *Savurgan Evlat*, 1927; *Boğa Güreşçisi Kılığında Kendi Portresi*, 1942.

- **BAKINIZ:** APOLLINAIRE, BÖCKLIN, CARRÀ, CHAGALL, DALI, PICASSO.

Metafizik Resim

Metafizik resim, İtalyan ressam Chirico tarafından 1917'den sonra geliştirilen ve 1920'li yılların sonuna değin etkinliğini sürdüren bir sanat anlayışıdır. Yeni bir biçim anlayışı getirmekten çok, nesneleri yeni bir bakış açısından görme eğilimidir. Varlığın gizemli yanlarının, nesnelerin içerdiği soyut anlamların bir yalınlık duygusu içinde yakalanması, Metafizik resmin konusunu oluşturur. Nesnelerin doğal çevrelerinden soyutlanarak kendileriyle mantıksal bağlantıları olmayan başka nesnelerle birlikte, yabancı bir ortama yerleştirilmesinden kaynaklanan etkiler, resmi izleyende gizemli, sıkıntılı, hatta melankolik duygular uyandırır.

Metafizik ressamların belli bir programı yoktur, hatta bir grup olarak da ortaya çıkmış değillerdir. İlk yapıtları, Chirico'nun 1917'de Ferrara' daki bir askeri hastanede tanıştığı Fütürist (Gelecekçi) ressam Carlo Carrà* ile birlikte yaptığı çalışmalardan kaynaklanır. İki sanatçı hastaneye dönüştürülmüş manastırdan ve burada bakım gören Chirico'nun kardeşi Alberto Savinio'nun gerçeküstücü şiir ve oyunlarından etkilenerek, kentin savaş sırasındaki terkedilmiş görünümünü, boş alanlarını, yapılarının uzayan gölgelerini resimlerine yansıtmışlardır. Savinio' nun yazdığı bir oyunda yaratmış olduğu "yüzü olmayan adam" tipi de Chirico ve Carrà'nın resimlerinde bir manken olarak yer almış, Metafizik resmin simgesi durumuna gelmiştir.

Metafizik resmin etki gücü, yansıttığı gizemli havaya ek olarak, uyandırdığı durağanlık duygusundan da kaynaklanır. Resim mekânı geometrik bir düzene sahiptir. Resmedilen cisimler ve ışık tam bir hareketsizlik içindedir. Ustaca kullanılan bir perspektif ile elde edilen derinlikler, sahneyi mantık dışı bir gerilimle yükler. Bu hareketsiz dünyada, yaşayan varlıkların yeri yok gibidir. Bu ortama yerleştirilmiş manken figürü, bir yandan eski heykellerin sessizliğini ve ağırbaşlılığını anımsatırken, bir yandan da sıradan bir nesne olmasının getirdiği bir önemsizlik duygusunu içerir.

Metafizik resim başka resim akımları üstünde de etkili olmuştur. 1920'lerden sonraki İtalyan resminde, Gerçeküstücülük'te, Dada akımı üstünde Metafizik resmin etkileri vardır. 1919'dan sonra Metafizik resme yönelen Morandi* ise bu anlayışın en yalın ve kalıcı biçimlerini ortaya koymuştur.

CHISHOLM, Roderick
(1916)

ABD'li filozof. Bilgi kuramında temelselcilik adı verilen yaklaşımı benimsemiştir.

27 Kasım 1916'da Massachusetts Eyaleti'ndeki Kuzey Attleboro'da doğdu. 1938'de Brown Üniversitesi'nin felsefe bölümünü bitirdi. 1940'ta Harvard Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini aldı. 1942'de gene bu üniversitede doktor sanını kazandı. 1946'da Barnes Vakfı'nda danışman olarak göreve başladı. 1947'de Brown Üniversitesi Felsefe Kürsüsü'nde öğretim üyesi oldu. 1951-1964 arasında bölüm başkanlığına getirildi. Harvard, Güney California, Princeton ve Illinois üniversitelerinde konuk profesör olarak bulundu. 1957'de de ABD Felsefe Kongresi'ne başkanlık etti. Yugoslavya, Avusturya gibi ülkelerde araştırmalarda bulundu.

Chisholm'un yayınları, çoğunlukla bilgi felsefesini ilgilendiren sorunları içerir. 19.yy ve çağdaş Avrupa felsefelerini yakından tanıması nedeniyle bunların ve Anglo-Sakson analitik yaklaşımının kimi kesişme noktalarını geliştirerek, işlemiştir. Bilginin klasik tanımı olan "temellendirilebilir doğru inanç" formülünü E. Gettier'nin karşı örnekleri bağlamında savunmuştur. Algının bir çözümlemesini vermiş ve temelselcilik (foundationalism) adı verilen görüşün özgün bir yorumunu savunmuştur. Bilgi değeri taşıyan önermeler için bir doğrulama ilkesi getiren bu görüş, Chisholm'un son yapıtlarında amaçsallık (intentionality) ile yakın bir ilişki içinde geliştirilmiştir. Chisholm, amaçsallık alanındaki araştırmaları nedeniyle Brentano'yu inceleyerek İngilizce'ye çevirmiş, öte yandan da Görüngübilim'in yapısı ve önkabulleri üzerine büyük ilgi uyandıran bir kitap yayımlamıştır. Görüşlerinin etkili olduğu alanlar arasında varlık felsefesi konularından özdeşlik ve zorunluluk da sayılabilir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Perceiving*, 1957, ("Algılama"); *Realism and the Background of Phenomelogy*, 1960, ("Gerçekçilik ve Görüngübilimin Arkaplanı"); *Theory of Knowledge*, 1966, ("Bilgi Kuramı").

CHOMSKY, Noam
(1928)

ABD'li dilbilimci. Dilbilimde yeni bir çığır açan üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının öncüsüdür.

7 Aralık 1928'de Philadelphia'da doğdu. SSCB'den ABD'ye göç etmiş bir ailenin oğludur. İbranice öğretmeni olan babasının Orta Çağ İbranicesi üstüne bir kitabı vardır. Chomsky daha lise çağındayken New York'taki ilerici, aydın Musevi çevresinin etkinliklerine ilgi duydu; Arap-İsrail sorunuyla yakından ilgilendi. Lisans, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi'nde yaptı. Burada yapısalcı bir dilbilim eğitimi gördü ve dönemin ünlü dilbilimcisi Zellig Harris'in öğrencisi oldu. Harris'in politik düşüncelerinden de etkilenen Chomsky, bir süre dilbilim alanında onunla birlikte çalıştı. 1951-1955 arasında Harvard Üniversitesi'nde çalışmasını sağlayan bir bilimsel araştırma bursu kazandı. 1955'te MIT'e (Massachusetts Institute of Technology) öğretim üyesi olarak girdi. Daha sonra belirli sürelerle Princeton, Berkeley, Oxford, Cambridge, Yeni Delhi, Stanford, Leiden üniversitelerinde konuk profesör, konuşmacı ya da araştırmacı olarak bulundu. 1984'te MIT'de dilbilim profesörü olarak çalışmaktaydı. Kendisi gibi dilbilimci olan, Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Carol Chomsky ile evlidir.

Chomsky dilbilimciliğinin yanı sıra politika, felsefe ve ruhbilim alanlarındaki çalışmalarıyla ABD'nin aydın çevrelerinde etkili olmuştur. Gerçek aydınların insanlığı ilgilendiren konularda tavırlarını belirtmeleri gerektiğine inanmaktadır. Özellikle 1965-1973 arası ABD Hükümeti'nin Vietnam politikasına karşı yürütülen harekette yazıları ve konuşmalarıyla önemli bir rol oynamıştır. Kapitalist sistemin yanı sıra sosyalizmi de eleştirmiş, özellikle SSCB'deki yönetici kesime eleştiriler yöneltmiştir. 1969'da yazdığı *American Power and the New Mandarins* ("Amerikan Gücü ve Yeni Mandarinler") adlı kitabında ABD'de "liberal" gözüken akademik kurumların, varolan kapitalist sisteme nasıl hizmet ettiklerini ve Vietnam'daki ABD emperyalizminin çeşitli yönlerini anlatır. 1973'te yazdığı *For Reasons of State*, onun politik görüşlerini ve politik kuramını en açık seçik ortaya koyan kitabıdır. Bu kitapta Çin Hindi'ndeki savaşla ilgili makaleleri, Pentagon Dosyası'nın titiz ve eleştirel bir incelemesi, Amerikan süper gücü üstüne eleştirel görüşleri, hükümetlerin kriz dönemlerinde üniversitenin rolü üzerine düşünceleri, ayrıca Skinner'ın davranışçı yaklaşımının bir eleştirisi ile dil ve özgürlük üstüne bir deneme yer alır. Vietnam sorununun kapanmasından sonra da ABD Hükümeti'nin karıştığı çeşitli olaylar konusunda Amerikan kamuoyunu bilinçlendirmek ve aydınlatmak amacını güden Chomsky'nin Arap-İsrail çatışması, Şah döneminde ABD-İran ilişkisi ve insan hakları konusunda birçok çalışması vardır.

Chomsky felsefe, dilbilim ve ruhbilimin birbirlerinden tümüyle ayrı ve kopuk alanlar değil, tersine bir bütünün parçaları olduğunu düşünür. Ona göre insanın düşünen, yaratıcı, belirlenimcil *(deterministic)* olmayan ve özgürlük arayan bir doğası vardır. Dilbilim çalışmalarının, Descartes'a dayanan usçuluk *(rationalism)* anlayışını büyük ölçüde doğruladığını savunur. Bloomfield ve Amerikan Yapısalcı Dilbilim Okulu'nun benimsemiş olduğu davranışçı *(behaviorist)* ve deneyselci *(empiricist)* anlayışın kesinlikle karşısındadır. Bu anlayış, insanın hareketlerini ve kararlarını daha önce olan olayların ortaya çıkardığı neden-sonuç ilişkilerince belirlenen bir çerçevede ele alır. Oysa Chomsky'ye göre çeşitli yetilerle donatılmış olarak dünyaya gelen insanın bilgi edinebilmesi, çevresindeki uyaranların *(stimulus)* belirlemesiyle değil, yetilerinin ona kazandırdığı özgürlüklerle olur. Chomsky bu görüşlerini birçok yazısına ve kitabına konu etmiştir.

Chomsky *Cartesian Linguistics*'de ("Kartezyen Dilbilim") dilbilimin usçuluğu nasıl doğruladığını, *Language and Mind* ("Dil ve Zihin") adlı kitabında da dil yetisinin usun bir parçası olduğunu göstermeye çalışmıştır. *Problems of Knowledge and Freedom* ("Bilgi ve Özgürlük Sorunları") başlığı altında toplanan, 1971'de Cambridge Üniversitesi'nde verdiği ve "Russell Konuşmaları" olarak bilinen bir dizi konferansında, dünyayı anlayıp yorumlama ve değiştirme konusunda Russell'ın ele aldığı bazı noktalardan yola çıkar. Bu konuşmalarında insanın yaşadığı kısıtlı deneyimlerin bu karmaşık dünyayı algılamada yetersiz kaldığını ve bunun ancak doğuştan varolan yetiler yoluyla başarılabileceğini, dilbilimden de aldığı çeşitli örneklerle kanıtlamaya çalışır. *Reflections on Language* ("Dil Üstüne Düşünceler") adlı yapıtında da, dilin nasıl edinildiğini araştırmanın insanın bilişsel yapılarını *(cognitive structures)* anlamaya yardımcı olduğunu ve bu bilişsel yapıların, insanın davranışlarında yönlendirici bir etkisi olduğunu söyler. 1977'de Fransız dilbilimci Mitsu Ronat ile yaptığı bir söyleşi daha sonra bazı değişikliklerle *Language and Responsibility* ("Dil ve Sorumluluk") adıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın ilk bölümünde Chomsky'nin politika, dil, ahlak ve aydınların işlevi gibi konulardaki görüşlerine, ikinci bölümde ise, üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının tanıtılmasına yer vermiştir.

Siyasal görüşleri

Chomsky'nin dil anlayışı, yetiştiği yapısalcı görüşün öncülerinden olan Bloomfield'inkinden tümüyle farklı olarak tümdengelim *(deduction)* yöntemine dayanır. Dilbilim, doğal dillerdeki ortak özellikleri belirlemelidir. Bu açıdan Chomsky, Bloomfield'i eleştiren ünlü dilbilimci Roman Jakobson ile aynı görüştedir. Jakobson gibi Chomsky de dilde -sesbilim, sözdizim ve anlambilimde- evrensel bazı birimlerin olduğuna inanır. Burada "evrensel" sözcüğü değişik bir biçimde kullanılmaktadır; sözü geçen bu birimler her dilde bulunmayabilir, ancak bu birimlerin tanımı herhangi bir dildeki kullanılışlarına bağlı olmadan, genel bir dilbilim kuramı içinde, daha soyut ölçütlerle belirlenmiştir. Diller arasındaki benzerlikler, yüzeysel yapılardan *(surface structure)* çok, daha soyut bir düzeyde bulunan derin yapılarda *(deep structure)* gözlemlenebilir. Chomsky'e göre, bütün diller arasında, soyut bir düzeyde de olsa, benzerliklerin bulunması, ancak bütün insanların aynı dil yetisine sahip olmaları ile açıklanabilir. Bu dil yetisi insanın biyolojik gelişimiyle birlikte ortaya çıkar ve

Dil anlayışı

Dilbilim ve Usçuluk

gerekli koşulların (bir dilin konuşulması gibi) bulunduğu bir ortamda çocuk tarafından kullanılmaya başlanır. Bir çocuğun anadili, onun yakın çevresinde konuşulan ve sürekli olarak duyduğu dildir. Yoksa hiçbir çocuk belli bir dili anadili olarak konuşmak üzere doğmamıştır.

Evrensel dilbilgisi sistemi

Chomsky, çocukların dili yaratıcı bir biçimde kullanabilmelerinin, yani daha önce hiç duymadıkları tümcelerde olduğu gibi, ilk kez duydukları bir tümceyi anlayabilmelerinin ancak insanın beyninde, bir bakıma bir bilgisayar olarak düşünülebilecek soyut bir evrensel dilbilgisi sisteminin (dizge) var olmasıyla açıklanabileceğini ileri sürer. Çocuk, yetisinin bir parçası olan bu evrensel dilbilgisi sistemi ile doğar, bu sistemin sayesinde, hangi dili duyarsa onu öğrenir ve o dilin özelliklerini edinir. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramına göre, dilbilimcilerin en güç görevlerinden biri de işte bu evrensel dilbilgisi sisteminin işleyişini açıklayacak olan birimlerin ve kuralların ortaya çıkarılmasıdır. Davranışçı ve deneyselci görüşün benimsediği dil anlayışına göre çocuk çevresinde konuşulanları tekrarlayarak o dili öğrenir. Chomsky bu görüşün, çocuğun daha önce hiç duymadığı bir tümceyi nasıl kurduğunu ve anladığını açıklamadığını ileri sürerek davranışçıları sert bir biçimde eleştirmiştir. Böylelikle ruhbilimde de uzun süren tartışmalara ve yeni araştırmaların yapılmasına yol açmıştır. Zamanın ünlü davranışçı ruhbilimcisi Skinner ile olan görüş ayrılıkları, 1959'da Chomsky'nin Skinner'ın *Verbal Behavior* ("Sözsel Davranış") adlı kitabını eleştirmesiyle başlamış, uzun yıllar her iki bilim adamının çeşitli yazılarına konu olmuştur.

Chomsky için insanın dil vb. davranışlarının gözlemlenebilir yanları, ancak bu davranışların altında yatan gizli kuralları anlamaya yaradığı sürece önemlidir; bilim de bu gizli, doğrudan elde edilmeyen kuralların ortaya çıkarılmasıyla ilerleyecektir. İnsanların sözsel davranışları, yani dili kullanışları onların dilsel edimleridir *(linguistic performance).*

→

Üretici - Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı

Chomsky'nin 1957'de Syntactic Structures ("Sözdizimsel Yapılar") kitabıyla ortaya koyduğu üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, 1965'te çıkan ve kısaca Aspects diye anılan Aspects of the Theory of Syntax ("Sözdizim Kuramının Çeşitli Yönleri") adlı yapıtında bazı değişikliklere uğrayarak daha kapsamlı bir dilbilim kuramı haline gelmiştir. Chomsky, Saussure'ün dil yaklaşımında rastlanan dil (langue) ve söz (parole) ayrımlarına çok yakın olan, dilin kullanılışı (dilsel edim) ile bir dilin dizgesinin bilinçsiz olarak bilinmesi (dilsel edinç) ayırımlarını getirmiştir. Bir dilin dilbilgisi, o dili anadili olarak konuşanların dilsel edinçlerini betimleyen, sözdizimi, sesbilim ve anlambilim kurallarından oluşur. Sözdizimi kuralları, bir dilde dilbilgisi bakımından düzgün kurulabilecek bütün tümceleri üretmelidir; sözdizimi kuralları dilin "yaratıcı" ve "üretken" niteliklerini yansıttığı için "üretimsel"dir. Buna karşı, sesbilim ve anlambilim kuralları yorumsaldır; sözdiziminin ürettiği yapılara sesçil (phonetic) ve anlamsal yorumlar getirir. Bir dilbilgisinin sözdizimi bölümünde iki tür kural vardır: a) öbek yapısı kuralları (phrase-structure rules) ve b) dönüşümler (transformations). Öbek yapısı kuralları bir tümcenin derin yapısını (deep structure) belirler; bu kurallar tümceyi oluşturan öbeklerin sırasını ve iç yapılarını ve bu öbeklerdeki sözcüklerin ulamlarını (category) gösterir. Ayrıca derin yapıda, bir tümcenin anlamını verecek olan sözcükler de yer alır; bu da, sözlükten (lexicon) sözdizimsel derin yapıda belirlenen ulamlara uygun sözcüklerin seçilip yerleştirilmesiyle gerçekleşir. Böylece bir tümcenin anlamı onun derin yapısından elde edilir. Öbek yapısı kuralları dilsel edincin bütün yanlarını yansıtmadığı için bir ikinci tür kurala, yani dönüşümlere gerek vardır. Dönüşümler, öbek yapısı kurallarının ürettiği derin yapılara uygulanır ve bu yapılarda çeşitli değişiklikler yapılarak -silme (deletion), yer değiştirme, katma (adjunction) vb. gibi- dilin yüzeysel yapıları türetilir. Dönüşüm kuralları derin yapıda belirlenen tümcenin anlamını değiştirmez. Örneğin, öbek yapısı kuralları biri pencereyi açtı tümcesini üretir. Bu derin yapıya edilgenleştirme dönüşümü uygulanarak, pencere açıldı yüzeysel yapısı (surface structure) elde edilir. Bu dönüşümün, derin yapının belirlediği anlamı hiçbir biçimde etkilememesi gerekir, yani biri pencereyi açtı ile pencere açıldı tümcelerinin derin yapısı aynı olduğu için anlamları da aynıdır. Ancak, Chomsky daha sonraları dönüşümlerin tümcenin anlamını farklılaştırdığını kabul ederek, bir tümcenin anlamının hem derin yapıdan, hem de yüzeysel yapıdan elde edildiği görüşünü benimsemiştir. Aspects'ten sonra bu kuram üstüne çeşitli dergilerde yazmayı sürdüren Chomsky, yüzeysel yapının anlama katkısını kabul etmenin dışında, İngilizce'de olduğunu ileri sürdüğü dönüşümlerin sayısını da oldukça azaltmıştır.

Chomsky'nin son yıllardaki çalışmaları bütün dilleri kapsayacak olan evrensel dilbilgisi kuralları ve bu kurallara getirilebilecek kısıtlamalar üzerinedir. İnsan dilini, insan anlığının doğuştan var olan bir özelliğine bağlayan Chomsky için bütün dillerin, soyut bir düzeyde de olsa, ortak bir sistemi vardır. Bunu elde etmek için de, biçimsel olarak en iyi betimlenebilen sözdiziminden başlanmalıdır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, anlambilimi fazla dikkate almaması gibi çeşitli zayıf yanlarına karşın, dile yönelttiği sorularla dilbilimde çığır açmış, birçok yeni kuramın gelişmesine neden olmuştur.

Dilsel edinç *(linguistic competence)* ise insanların anadilleri üstünde sahip oldukları bilgidir, ancak genellikle insanlar böyle bir bilgiye sahip olduklarının bilincinde değildir. Chomsky dilsel edimi bir buzulun suyun üstündeki gözle görülebilir parçasına benzetir, dilsel edinç ise buzulun deniz altında kalan, görülmeyen bölümüdür; bu bölüm olmadan suyun üstündeki parça da olamaz. Chomsky için dilde asıl amaç edinci anlamak ve betimlemektir; bu da kısmen edim yoluyla olabilir. Chomsky'nin 1957'de yazdığı ve üreticidönüşümsel dilbilgisi kuramının temellerini oluşturan *Syntactic Structures* ("Sözdizimsel Yapılar") adlı kitabı çıkmadan önce Amerikalı dilbilimciler için dilbilim, yalnızca insan dilinin öğelerinin saptanmasını ve sınıflandırılmasını amaç edinmiş bir disiplindi. Chomsky'nin, tümcelerin sözdizimsel yapılarını belirlemeye çalıştığı bu yapıtında, Amerikan Yapısalcılığı'nın ve özellikle Harris'in izlerine rastlanır. Ancak onlardan ayrıldığı en önemli nokta, -Amerikan Yapısalcıları'ndan önce yaşamış olan Wilhelm von Humboldt ve F. de Saussure'ün de önemle üzerinde durmuş oldukları- dilin "yaratıcı" yanının yeniden vurgulanmasıdır. Bir dilde yapılabilecek olan tümceler sonsuzdur, ancak bu tümcelerin sınırlı olan sözdizimsel yapılarının belirli kuralları vardır. Chomsky'ye göre dilbilimcilerin görevi bu kuralların ortaya çıkarılması ve biçimsel *(formal)* olarak betimlenmesidir.

Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, Chomsky'nin 1965'te yayımlanan *Aspects of the Theory of Syntax* ("Sözdizim Kuramının Çeşitli Yönleri") adlı kitabında olgunluğa erişir; bütün sorun dildeki belirli seslerin yan yana dizilmesi ile taşıdıkları anlam arasındaki ilişkinin çözümlenmesi ve açıklanmasıdır. Bloomfield ve Amerikan Dilbilim Okulu'nun, dikkatle toplanmış olan bir bütünceye *(corpus)* dayanan dil betimlemeleri, Chomsky için doyurucu olmaktan çok uzaktır. Bir bütünce, ne kadar titizlikle toplanmış olursa olsun, bir dilin nasıl kullanıldığını bütün yönleriyle gösteremez ve dilbilimde asıl amaç olan dilsel edinci anlamak için yetersizdir. Ayrıca, insanlar dilsel edimlerinde, yani bir dili kullanırken her zaman düzgün tümcelerle konuşmadıklarından ve çeşitli nedenlerle dil hataları yaptıklarından, bir bütüncede bir dil betimlemesi için yanıltıcı olabilecek veriler bulunabilir. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı dilsel edinci betimlemeyi amaç edindiği için, insanların konuşurken yaptığı dil hatalarının böyle bir betimlemede yeri yoktur. Bir bakıma bu kuram ile betimlenen, "idealize" edilmiş bir dilsel edinç olacaktır ve bu da kuramın zayıf yanlarından biridir. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramına yöneltilen eleştirilerden bazıları, "ideal" konuşmacı ve dinleyici olamayan bir dünyada böyle bir "idealizasyon"a gidilmesinin dili anlama bakımından yararlı olmadığını vurgular.

Dilsel edincin ortaya çıkarılmasında, edimden yararlanılabileceği gibi, bir dili anadil olarak konuşanların sahip oldukları dilsel seziler *(linguistic intuition)* de önemli bir yer tutar. Bu dilsel seziler sayesinde insanlar çeşitli dilsel yargılarda bulunurlar. Örneğin aynı dili anadil olarak konuşan bütün insanlar -okuma yazma bilseler de, bilmeseler de- bir tümcenin sözdizimsel olarak doğru kabul edilip edilmeyeceği, bir tümcenin birden fazla anlamı olup olmadığı ya da değişik sözdizisel yapıları olan tümcelerin aynı anlama gelip gelmediği konusunda genellikle aynı yargıya varırlar. Bu da aynı anadili konuşan insanların, bilinçsiz bir düzeyde de olsa, belirli dil kurallarına sahip olduklarını gösterir; böyle veriler dilsel edinci ortaya çıkarmakta çok yararlıdır.

Dilbilgisinde sözdizimin yeri

Biçimsel bir dil kuramı olan üretici -dönüşümsel dilbilgisi için bir dilin "gramer"i, sesbilim, sözdizim ve anlambilimden oluşan bir kurallar sistemidir. Ancak, bu üç ana bölüm içinde asıl ağırlık sözdizimdedir. Bu kurama göre, sesbilim bölümünde o dilin ses sistemi betimlenir, yani o dildeki sesbirimlerinin ayırıcı özellikleri *(distinctive features)* saptanır, değerlendirilir ve o dilde bulunan sesbilim kuralları verilir. Bu sesbilim kuralları, sözdizimin ürettiği yüzeysel yapıya uygulanarak bir tümcenin seslendirilmesini sağlarlar. Chomsky'nin, 1968'de Morris Halle ile birlikte yazdığı ve üretici sesbilim *(generative phonology)* kuramının en kapsamlı örneklerinden biri olan *Sound Pattern of English*'de ("İngilizce'nin Ses Düzeni") İngilizce'nin ses sistemi, bu kuram çerçevesinde incelenir. Anlambilim de gene sözdizime bağımlıdır, dildeki anlambilim kuralları sözdizimdeki derin yapıya uygulanarak bir tümcenin hangi anlama geldiğini belirlerler. Chomsky, dilin sözdizimsel yapısı üzerinde çok durmuş, kuramında kendinden önceki dilbilimciler gibi anlambilime pek yer vermemiştir. Onun için dil, kendi içinde yeterli bir sistemdir; iletişim amacı ile kullanılması bir rastlantıdır.

Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı, özellikle 1965'ten sonra, başta ABD olmak üzere bütün dünyada dilbilim alanında yapılan çalışmaları etkilemiş ve yönlendirmiştir. Bu kuram çerçevesinde, çeşitli dillerdeki başarılı ve başarısız uygulamaları gösteren sayısız inceleme ve pek çok ders kitabı vardır. Chomsky'nin öncülüğünü yaptığı ve bugün özellikle MIT'deki dilbilimcilerin başını çektiği üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı çeşitli eleştirilere de uğramıştır. Dilsel edim ile edinç ayırımlarının gerçekten var olmadığını ileri süren bazı dilbilimciler, bu kavramlara dayalı bir kuramın geçerliliğini de sorgulamışlardır. Bir başka eleştiri de dil betimlemelerinde başlangıç noktasının Chomsky'nin kuramında ileri sürdüğü gibi sözdizimi değil anlambilim olduğudur. Yani, tümcelerin derin yapıları sözdiziminden çok anlamı biçimsel olarak göstermelidir. Lakoff, McCawley, Ross gibi Amerikalı dilbilimcilerce geliştirilen ve "üretici anlambilim" *(generative semantics)* diye bilinen bu görüş, sözdizimsel yapının anlamı belirlediğini savunan Chomsky'nin kuramının tersine, bir tümcenin anlamının onun sözdizimini belirlediğini ileri sürer.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Syntactic Structures*, 1957, ("Sözdizimsel Yapılar"); *Current Issues in Linguistic Theory*, 1964, ("Dilbilim Kuramında Yeni Tartışma Konuları"); *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, ("Sözdizim Kuramının Çeşitli Yönleri"); *Cartesian Linguistics*, 1966, ("Kartezyen Dilbilim"); *Topics in the Theory of Generative Grammar*, 1966, ("Üretici Dilbilgisi Kuramında Çeşitli Konular"); *Language and Mind*, 1968, ("Dil ve Zihin"); *Sound Pattern of English* (Halle ile), 1968, ("İngilizce'nin Ses Düzeni"); *American Power and the New Mandarins*, 1969, ("Amerikan Gücü ve Yeni Mandarinler"); *At War with Asia*, 1970, ("Asya'yla Savaşırken"); *Problems of Knowledge and Freedom*, 1971, ("Bilgi ve Özgürlük Sorunları"); *Studies on Semantics in Generative Gram-*

mar, 1972, ("Üretici Dilbilgisinde Anlambilim Üstüne Çalışmalar"); *For Reasons of State*, 1973; *Reflections on Language*, 1975, ("Dil Üstüne Düşünceler"); *Language and Responsibility*, 1979, ("Dil ve Sorumluluk"); *Rules and Representations*, 1980, ("Kurallar ve Simgeler"); *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government Binding*, 1982.

• **KAYNAKLAR:** J.P.B.Allen ve P.Van Buren, *Chomsky: Selected Readings*, 1971; G.Harman (der.), *On Noam Chomsky: Critical Essays*, 1974; J.Leiber, *Noam Chomsky: A Philosophic Overview*, 1975; J.Lyons, *Noam Chomsky*, 1970; I.Robinson, *The New Grammarians' Funeral*, 1975.

• **BAKINIZ:** BLOOMFIELD, DESCARTES, HALLE, Z.HARRIS, JAKOBSON, W.von HUMBOLDT, G.LAKOFF, SAUSSURE, R.SEARLE, B.F.SKINNER.

Frédéric- François Chopin

CHOPIN, Frédéric-François
(1810-1849)

Polonyalı besteci ve piyanist. Küçük boyutlu ama gerçek anlamda özgün piyano müziği yapıtlarıyla ünlüdür.

1 Mart 1810'da Varşova yakınlarında küçük bir köy olan Zelazowa-Wola'da doğdu, 17 Ekim 1849'da Paris'te öldü. Babası Nicolas Chopin Fransız, annesi Justina Krzyzanowska Polonyalı'dır. Frédéric-François Chopin dört çocuklu ailenin tek erkek çocuğudur.

Eğitim

Frédéric'in doğumundan kısa bir süre sonra aile Zelazowa-Wola'dan Varşova'ya göç etti. Bu kentte evleri sanatçı ve aydınların uğrak yeri oldu. Babası lavtist, annesi ise güzel sesli bir şarkıcıydı. Ablaları iyi piyano çalıyordu. Chopin de altı yaşına gelince Çek öğretmen Adalbert Zywny'nin öğrencisi oldu. Piyanoyu öğrenir öğrenmez küçük beste denemeleri de yapmaya başladı. Eğilimini ve yeteneğini gören babası duraksamadan oğlunu Varşova'nın en iyi kompozisyon öğretmeni Joseph Elsner'e götürdü. Elsner öğrencilerinde kişilik gelişmesine önem veren bir eğitimciydi, bu yanıyla Frédéric'e çok yararlı oldu.

George Sand ile ilişkisi

Müziğin yanı sıra resim öğrenimini de sürdüren Chopin, on yedi yaşında Varşova Lisesi'ni bitirdi. İnce yapılı, züppe tavırlı hatta biraz kadınsı görünümlü bir delikanlıydı. Yaşamı müzik salonlarıyla sosyete toplantıları arasında geçiyordu. Bir aile dostlarının konuğu olarak Berlin'e gitmiş, yurdunun sınırları ötesindeki sanat ve kültür yaşamını görmüş, Orta Avrupa'nın renkli dünyasını tanımıştı. Bundan sonra Varşova'da kalmak istemedi. Babasından para yardımı alarak 1 Kasım 1830'da doğduğu kentten ayrıldı ve Viyana'ya gitti. Uzun dönemli, kesin bir amacı yoktu. Viyana'da, Polonyalılar'ın Rus egemenliğine karşı ayaklandıklarını öğrendi. Bir arkadaşıyla birlikte savaşa katılmak üzere yola çıktı. Ne var ki Polonya sınırına varmadan cayarak geri döndü. Altı ay kadar Viyana'da yaşadıktan sonra yeniden belirli bir amacı olmaksızın yola çıktı. 1831 Eylülü'nde kenti gezmek ve önemli müzisyenlerle tanışmak amacıyla Paris'e gitti, yaşamının kalan bölümünü bu kentte geçirdi.

Paris'teki ilk konseri, güç beğenir eleştirmenlerce bile övgüyle karşılandı. Parasızlık yüzünden ABD'ye gitmek üzereyken bir rastlantı olarak Prens Valentin Radziwill'le tanıştı. Onun yardımıyla Paris'in kalburüstü soylularıyla yakınlık kurdu. Bu çevrede özel dersler ve özel konserler vererek belli bir gelir edindi. İki üç yıl sonra da yayımcıların yapıtlarını basmak için peşinde koştuğu, kentin ünlü müzisyenlerinden biri durumuna geldi.

1834'te Ferdinand Hiller'le birlikte Aix-la-Chapelle'e, Aşağı Rhine Müzik Şenliği'ne gitti. Orada Mendelssohn'la tanıştı. Kendisi için "Piyanonun Paganini'si" sözünü kullanan Mendelssohn'un Düsseldorf'ta konuğu oldu.

1835 Nisanı'nda Liszt'le birlikte bir hayır kurumu yararına düzenlenen bir konsere çıktı. Besteleri, seslendirişi ve üslubuyla küçük konser salonlarının sanatçısı olan Chopin Liszt'in yanında çok sönük kaldı. Dinleyicinin seçimi alkışlardan anlaşılıyordu. Chopin bu konserden sonra Liszt'e kalabalığın kendisini ürküttüğünü, felce uğradığını söylemiş ve bundan sonra halk önünde çalmaktan kaçınmıştır. Bir piyano sihirbazı olarak ünü, daha çok dost çevrelerinde, özel salonlarda düzenlenen konserlerden kaynaklanır.

Aynı yıl içinde yaşadığı ilk gerçek ama sonuçsuz kalan aşk deneyimi, onu iyice mutsuz bir kişi yaptı. Duygusal bunalımlarını genellikle beste yaparak gidermeye çalışan Chopin, bu kez kendisini avutamadı. Umutlarının gerçekleşmemesi sağlığını da etkiledi. Derin bir uyuşukluk içinde, dış dünyadan soyutlanmış bir biçimde yaşamaya başladı. Bu sırada iki arkadaşı onu bir Londra gezisi yapmaya razı ettiler. Ancak İngiltere'nin nemli havasından kötü etkilendiği ve ciğerlerinin ilk kez bu yüzden hastalandığı söylenir. Düş kırıklığına ve hastalığına bütünüyle teslim olmak üzereyken yaşamının tüm gidişini değiştiren George Sand ile tanıştı.

George Sand 19.yy'ın en çok sözü edilen kadınlarından biriydi. Âşıklarının sayısıyla ünlenmişti, ama aynı zamanda verimli bir yazardı. Bir feminist ve doğabilimci olarak da saygınlık görüyordu. Chopin' den altı yaş büyüktü. Aralarındaki ilişki uzun yıllar

sürdü. 1839 kışında birlikte yaptıkları Majorka gezisinde Chopin'in sağlığı iyice bozuldu. Dönüşte bir süre Marsilya ve Nohant'ta görece sakin bir yaşam sürmesiyle biraz iyileşir gibi oldu. 1841'e değin en verimli dönemini yaşadı. Sand'ın yanında duygusal derinliğe kavuşuyordu.

1841'den sonra bir çöküş dönemine girdi. Altı yıl, her yazı Sand'ın Nohant'taki şatosunda geçirerek Paris'in sonbahar ve kış etkinlikleri için güç toplamaya çalıştı. Bir yıl arayla iki konser verdi.

1844'te babası öldü. Bu sırada Sand'la arasındaki ilişki de son buldu. Chopin çok bitkinleşmişti, parasızdı. 16 Şubat 1848'de altı yıl aradan sonra ilk kez halk önünde çaldı. Uzun, soluk isteyen bu konser aynı zamanda Paris'e veda konseri oldu. Bu tarihten sekiz gün sonra Kral Louis-Philippe'in tahtından indirilmesi ve Cumhuriyetçiler'in başa geçmesiyle gelir kaynağı olan soylu kesim dış ülkelere göçmeye başladı. Bu nedenle Chopin, 1848 Devrimi'ne karşıydı. Bu sıralarda, vefalı dostlarından öğrencisi Jane W.Stirling'in yardımıyla Londra'ya yerleşti. Birlikte İskoçya'ya geçtiler. Sanatçı Manchester, Glasgow ve Edinburgh'da konserler verdi.

Ocak 1849'da acılar içinde Fransa'ya döndü. Sayılı günlerini, aralarında ressam Delacroix'nın da bulunduğu dostlarının ve yakınlarının özenli bakımı altında geçirdi. Öldüğünde isteğine uyularak cenaze töreninde Mozart'ın Requiem'i çalındı.

Chopin yapıtlarının çoğunu solo piyano için yazmıştır. Piyanonun yer almadığı yapıtı ise yoktur.

Chopin'in yaşadığı dönemde bir bestecinin değeri senfoni, opera, hiç değilse bir konçerto bestelemiş olmasıyla ölçülüyordu. Chopin bunu bildiği için önce piyano konçertolarını, adını duyurduktan sonra da solo piyano parçalarını yazmıştır.

Temelde, böyle birkaç bölümlü orkestralı yapıtlar yazmak için gereken bilgi ve uzun soluktan yoksundu. Konçertolarının orkestralaması birçok kez elden geçmiştir. Bu yapıtların, en hoşa giden yerleri, Chopin'in orkestrayı adeta unutup canlı bir rondo ya da bir vals yazdığı bölümlerdir. Yine bu konçertoların, bölüm bölüm solo piyano parçaları haline getirilseler de, etkilerinden hiçbir şey yitirmeyecekleri, hatta kimi kez eskisinden daha etkili olacakları da söylenebilir. Paris sosyetesine katılıp refah içinde yaşadığı dönemde, çeşitli ruhsal durumlarını yansıtan valsler yazdı. Gerçekte bunlar dans müziği olarak değil, salonlarda çalınmak üzere bestelenmiş küçük piyano parçalarıdır. Hemen tümü hoş, çekici, küçük yapıtlardır. Valslerin kaynağı Chopin'in duygusal yaşamının derinliklerinde değil, yüzeyindedir. Yurt sevgisi, sıla özlemi, kendini sürgünde farzetme biçimindeki duygulanışlarını besteci başlıca iki Polonya dans formunu kullanarak dışavurmak istemiştir: Polonez ve mazurka. Özellikle polonezleri, marazi duygulardan arınmış, şiirsellikle yüklü yapıtlardır. Sık sık değişen ruhsal durumlarını, içten duygularını, belirginleşmemiş düşüncelerini müzikle dışavurmak için ise mazurkayı seçmiş ve elli altı mazurka yazmıştır. Sevimli, gizemli, büyüleyici yapıtlar olmalarına karşın mazurkalar, ideal konser parçaları değildirler. Büyük virtüözlere bile az bir başarı şansı verirler. Mazurkaların tadına, dinleyici için değil, kendi için çalmakta olan bir piyanistten dinlemekle varılır. Bu yapıtlar değişken ruh durumlarının yansımasıdır.

İşini seven bir piyano pedagogu olarak Chopin, öğretici değeri olan yirmi dört etüd yazmış, bunlarla piyano tekniğini genişleterek yeni olanaklar yaratma ve keşfetme amacını gütmüştür. Bu etüdler, sergiledikleri teknik sorunların yanında büyük müzik değeri de taşırlar.

Chopin'in ömürsüz kalan, kimi kez doğmadan ölen dostlukları, sonsuz sevgiyi bulma çabaları, romantik eğilimleri noktürnlerde müziğe dönüşür. Gece duygulanışlarını dile getirmek amacıyla ilk kez John Field tarafından bestelenen noktürnün belli müzikal formu yoktur. Chopin'in yazdıkları ise Chopin'i en fazla doyurabilen yapıtlardır.

Chopin'in hastalığının başladığı yıl yazdığı dört scherzo gelecekteki güç ve acılı günlerin habercisi gibidir. Bunlardan özellikle ilk üçü, taşkın tutkuların, umutsuzlukların, müzikal enerji biçimine dönüştürüldüğü güçlü yapıtlardır. Duygu bakımından en renkli olan *2 No.lu Scherzo*'dur.

Chopin, Majorka gezisinden 2 polonez, 1 balad ve 24 prelüd'le dönmüştü. Noktürnler gibi bu prelüdlerin de karakteristik formları yoktur. Hemen tüm yapıtları gibi bestecinin gelip-geçici duygulanışlarını yansıtırlar. Tonalite sırasına göre düzenlendikleri için grup halinde çalınırlar. Ünlü piyanist ve orkestra yöneticisi Hans von Bülow prelüdlerin herbirine bir program (öykü) yakıştırmış ve bir ad vermiştir. *Yağmur Damlaları, Düello, Polonyalı Dansçı, Fırtına, Ölüm Önsezisi* gibi.

1840-1841 yıllarında besteci en üretken dönemini yaşarken, coşku ve tutkuyla çalıştığı iki yıl içinde, başta *Si minör Sonat*'ı olmak üzere pek çok güzel yapıt verdi. Solo piyano için yazılmış yapıtların en dramatik, en etkileyici ve en kusursuzu sayılan *Fa minör Fantezi* ile üç *empromptü* ve dört *balad*, yavaş yavaş ölmekte olan bir sanatçının çabalarının ürünleridir. Sözü geçen baladların herbiri müzikle anlatılan bir öykü gibidir. Chopin'in bunları programlı müzik olarak yazmış olduğu savı yaygındır. Kendilerine yakıştırılacak öykülerin konuları ne olursa olsun baladlar, soyut müzik olarak da doyurucu, etkileyici yapıtlardır.

Verimi

Chopin üretken bir besteci sayılmaz. Aşırı titizliği, özeleştirel niteliği, yazdıklarını birçok kez gözden geçirmesi, değiştirmesi verimini etkilemiştir. Yine de müziği doğaçlama, kendiliğindenlik izlenimini uyandırma bakımından eşsizdir.

Chopin'in engin bir duygu dünyası vardır. Buna karşın her müzikal düşün, her tümce ayrı bir renk taşır. Düşün ve anlatım yoğunluğu, daima müziğin ardında gizli bir öykünün (program) varlığını ansıtır. Oysa Chopin'in müziği betimsel değildir, katıksız lirizmin dışavurumudur.

◄ *Polonez ve mazurka*

Chopin'i izleyen besteciler onun dehasıyla beslenip gelişen Romantik üslupta her şeyi adeta hazır bulmuşlar, ancak bu kalıta fazla bir şey ekleyememişlerdir. Romantik akımın ideolojik kurucusu Berlioz ise de, bu akıma katkısı en büyük besteci Chopin'dir. Chopin'in müziği, Beethoven'ın son sonatlarından izler taşır. Hepsi de piyanist-besteci olan W.A. Mozart'ın, John Field'in, J.N. Hammel'in, F. Kalkbrenner'in piyano yapıtlarından ise daha somut etkiler almıştır. İtalyan müziğinin, özellikle Rossini gibi

melodi zenginliğiyle öne çıkan bestecilerin etkisi de, Chopin'in müziğinin estetik boyutunda kendini duyurur. Kullandığı ince süslemeler, daha çok, İtalyan operasının süsleme tekniklerinden kaynaklanır. Bu etkiler, işlenmiş, sindirilmiş, iyice özgünleştirilmiştir.

Chopin, tipik romantik anlatımın yaratıcılarından ve müzik tarihinin en özgün dehalarından biridir. Olgunluk dönemi yapıtlarından hiçbirinin kökeni geleneksel biçim ve gereçlere dayanmaz, çünkü kendi müzikal evrenini kendisi yaratmıştır. Yapıtları öteki romantik bestecilerinkinden daha çok karşıtlık içerir. Büyük boyutlu yapısallık ve yapı içindeki öğeleri dengeleme kaygısı yoktur. Chopin'in sanatı, en ince ayrıntısına değin kendine özgü, başına buyruk ve kaprislidir. Müziğin öğelerini biçimsel kuralların buyruğuna vermeksizin, "büyüleyici melodi" ve "çok renkli armoni" gereçlerini bağımsızca kullanarak fantazya benzeri dokuyu elde etmiştir. Bu özgür ve özgün biçimin pek az öncüsü ama çok sayıda izleyicisi, hatta taklitçisi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Orkestra müziği:** *İkinci Piyano Konçertosu,* 1829; *Birinci Piyano Konçertosu,* 1830. **Piyano müziği:** *Do Minör Sonat,* 1827; 12 *Grand Etudes,* 1829-1832; *Si Minör Scherzo,* 1831-1832; *Sol Minör Balad,* 1831-1835; 12 *Etüd,* 1832-1836; *Si bemol Minör Scherzo,* 1837; 24 *Prelüd,* 1836-1839; *Fa Majör Balad,* 1836-1839; *Si bemol Minör Sonat,* 1839; *Do diyez Minör Scherzo,* 1839; *La bemol Majör Balad,* 1840-1841; *Fa Minör Fantezi,* 1840-1841; *Fa Minör Balad,* 1842; *Mi Majör Scherzo,* 1842; *Si Minör Sonat,* 1844; polonezler; noktürnler; empromptüler; valsler; mazurkalar. **Oda müziği:** *Piyanolu Üçlü,* 1828-1829; *Viyolonsel ve Piyano İçin Sonat,* 1845-1846; şarkılar.

• **KAYNAKLAR:** G. Abraham, *Chopin's Musical Style,* 1939; A. Hedley, *Chopin,* 1947; A. Hedley, *Selected Correspondence of Fryderyk Chopin;* H. Leichlentritt, *Analyse der Chopin'schen Klavierwerke,* 2 cilt, 1921-1922; A. Walker (der), *Frédérick Chopin: Profiles of the Man and the Musician,* 1966.

• **BAKINIZ:** BERLIOZ, F.LISZT, R.SCHUMANN.

CHRÉTIEN DE TROYES
(12.yy)

Fransız, şair. Kral Arthur efsanesini işleyen romansların günümüze kalan ilk örneklerini vermiştir.

Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Doğu Champagne bölgesinden olduğu, 1135 dolaylarında Troyes'da doğduğu ve 1190 dolaylarında da öldüğü sanılmaktadır. 1164'ten sonraki yıllarını Marie de Champagne'ın Troyes'daki sarayında, 1168-1190 arasındaki dönemi de Flander Kontu Philippe d'Alsace'ın sarayında geçirmiştir.

Erec et Enide, Cligès, Yvain ou le Chevalier au lion ("Yvain ya da Aslanlı Şövalye"), *Lancelot ou le Chevalier à la charrette* ("Lancelot ya da Arabalı Şövalye") ve *Perceval ou le Conte du Graal* ("Perceval ya da Kutsal Kap Masalı") adlı romanslarını 1165-1190 arasında ve bu sırayla yazdığı bilinmekle birlikte bu tarihler kesin olarak saptanamamıştır. *na* adlı şiiri vardır. Ovid'in *Ars amatoria*'sının çevirisi ve *Metamorphoses*'ının bir bölümünden yaptığı uyarlama dahil ürünlerinin birçoğu kaybolmuştur. Aziz Eustache efsanesine dayanan *Guillaume d'Angleterre* adlı romansın da Chrétien'e ait olduğu ileri sürülmüştür.

Chrétien'in yapıtları, efsanevi Kral Arthur ve şövalyelerinin serüvenlerini anlatan romansların günümüze kalan en eski örnekleridir. Kelt mitolojisinden kaynaklanan Kral Arthur efsanesi, Chrétien'den önce de Geoffrey of Monmouth ve Wace gibi 12.yy tarihçileri tarafından İngiltere Krallığı'nın kuruluş ve yıkılışını açıklayan bir efsane olarak ele alınmıştır, ancak efsaneyi manzum romans türünde ilk işleyen ve bu temalar etrafında şövalye romansı türünü ilk geliştiren bilindiği kadarıyla Chrétien'dir.

Şövalye aşkı ile şövalyenin onurunu korumak ve görevlerini yerine getirmek için başından geçen serüvenler, romanslarının hepsinde tekrarlanan bir temadır. Çoğunun konusu da haketmediği bir konuma yükselen bir şövalyenin iç hesaplaşması ve yeniden onurunu kazanmasıdır. Chrétien, Orta Çağ gezgin ozanlarının (trubadorlar) ürünlerindeki şövalye aşkı temasını Kelt mitolojisinden kaynaklanan temalarla birleştirir. Bizans'ta geçen *Cligès* adlı romansında Kral Arthur efsanesini 12.yy'da yaygınlaşan Doğu'yu anlatan romans geleneği içinde ele alır. Yarım bıraktığı ve en önemli romansı sayılan *Perceval*'de ise fantastik serüvenlerle dini temaları birlikte işler. Bu romans, Arthur efsanesini Hıristiyanlık değerleriyle birleştiren ilk romans olarak 13.yy Fransız edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Chrétien kendinden sonraki Fransız şairler tarafından taklit edilmiş, eserleri birkaç yüz yıl boyunca birçok kez çevrilmiş ve uyarlanmıştır. *Erec et Enide* adlı romansı *Sir Gawayne and the Grene Knight* adlı 14.yy anonim şiirine esin kaynağı olmuş, Geoffrey Chaucer *The Canterbury Tales*'i, Edmund Spenser da *The Faerie Queene*'i yazarken Chrétien'den yararlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Erec et Enide,* ty; *Cligès,* ty; *Yvain ou le Chevalier au lion,* ty, ("Yvain ya da Aslanlı Şövalye"); *Lancelot ou le Chevalier à la charrette,* ty ("Lancelot ya da Arabalı Şövalye"); *Perceval ou le Conte du Graal,* ty; ("Perceval ya da Kutsal Kap Masalı").

CHRISTIE, Agatha
(1890-1976)

İngiliz, yazar. Popüler edebiyatın en önemli isimlerinden biri ve dedektif Hercule Poirot tipinin yaratıcısıdır.

Agatha Miller, Torquay'ın Devon kentinde doğdu, 1976'da öldü. Babası Frederick Alvah Miller. Agatha henüz küçük yaştayken öldü. Annesi tarafından evde eğitilen küçük kız, yalnız bir çocukluk geçirdi. Küçük yaşta öyküler yazmaya başladı. On altı yaşında, şan öğrenimi görmek üzere Paris'e yollandıysa da kısa sürede bundan vazgeçti. Çeşitli anlamda ilk edebi denemeleri, duygusal konuları

alan öyküler oldu. 1914'te Archibald Christie adlı bir doktorla evlendi ve yeniden Fransa'ya gitti. Orada yken vakit geçirmek üzere okuduğu dedektif öykülerinin daha iyilerini yazabileceğini düşünerek ilk polis romanı olan *The Mysterious Affair at Styles*'ı (Styles' daki Esrarengiz Olay) yazdı. Kitap çeşitli yayınevlerince geri çevrildikten sonra 1920'de Bodley Head Yayınevi tarafından kabul edildi. *Styles*, Agatha Christie'nin ilk Hercule Poirot'lu romanıdır. Hercule Poirot, zekâsı, espri yeteneği, keskin gözlemciliği ve Avrupalı inceliği ile seçkinleşen Belçikalı bir dedektiftir. Cinayetleri, "küçük gri hücreler" dediği beynini kullanarak çözmesi ve bu arada da İngiliz yüksek sınıfının özel yaşamının saklı yönlerini ortaya dökmesi ile tanınır. Agatha Christie'nin arka arkaya yazmaya başladığı polis romanları Poirot tipine uluslararası ün kazandırdı.

Yazar ayrıca Miss Marple adını verdiği bir tip daha yarattı. Sevimli bir yaşlı kız olan amatör dedektif Miss Marple da çok tutuldu. 1928'de ilk kocasından boşanıp Max Mallowan'la evlendikten sonra birçok ülke gezip görme fırsatı bulan Christie'nin romanları 1930'larda çoğunlukla uluslararası mekânlarda geçmeye başladı. Hayranlarınca her kitabı beğenilmekle birlikte, Agatha Christie'nin edebi kaygılarla yazdığı bazı romanlar eleştirmenlerin de dikkatini çekti. Örneğin 1926 tarihli *The Murder of Roger Ackroyd*' da (Roger Ackroyd Öldürüldü) romanın anlatıcısı katilin kendisidir. 1940'ta yazdığı *Ten Little Niggers* (On Küçük Zenci) ise polis romanının klasikleri arasındadır. Ölümünden sonra yayımlanan *Curtain*' de (Son Perde) ise, yazar ilk romanının geçtiği mekân olan Styles'daki eve döner ve cinayeti Harcule Poirot' ya işletir.

Agatha Christie, İngiliz töre romanı geleneğinde yazdığı polis romanları ile dünya edebiyatında kendine özgü bir yerin sahibi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Mysterious Affair at Styles*, 1920, (Styles'daki Esrarengiz Olay); *The Murder on the Links*, 1923, (Golf Sahasında Cinayet); *Murder in Three Acts*, 1934, (Üç Perdelik Cinayet); *Death on the Nile*, 1937, (Nil'de Ölüm); *Ten Little Niggers*, 1940, (On Küçük Zenci); *Evil Under the Sun*, 1941, ("Güneşin Altında Kötülük"); *Towards Zero*, 1944, ("Sıfıra Doğru"); *Crooked House*, 1949, (Çarpık Ev); *A Murder is Announced*, 1950, (Cinayet İlanı); *The Pale Horse*, 1961, ("Solgun At"); *The Mirror Crack'd from Side to Side*, 1962, ("Çatlak Ayna"); *Curtain*, (ö.s.), 1976, ("Son Perde"); *Sleeping Murder*, 1976, (Uyuyan Ölüm).

CHRISTO
(1935)

Bulgar asıllı ABD'li heykelci ve tasarımcı. Paketleme *(packaging)* adı verilen sanatsal bir anlatım biçimi yaratmıştır.

Christo Jaracheff 13 Haziran 1935'te Bulgaristan'ın Gabrova kentinde doğdu. Christo adıyla tanınır. Sofya Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi gördü. 1952-1956 arasında Prag'da Burian Tiyatrosu'nda çalıştı. Daha sonra bir yıl Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. 1958'de Paris'e gitti. Burada sanat eleştirmeni Pierre Restany'nin kurduğu Nouveaux Realistes (Yeni Gerçekçiler) grubunun üyesi oldu. 1961'de Paris'in Visconti Sokağı'nda mazot bidonlarıyla bir *Demir Perde* oluşturdu. 1964'te New York'a yerleşerek ABD vatandaşlığına geçti.

Christo paketleme *(packaging)* sanatının yaratıcısı olarak tanınır. Paketleme, tanıdık nesnelerin, doğal görüntülerin ve kent öğelerinin bez ya da yarı saydam bir plastik örtüyle kaplanmasıyla oluşturulan sanatsal bir anlatım biçimidir. Paketlemeye önce küçük nesnelerle başlayan Christo, giderek daha büyük ve gösterişli şeylere yönelmiş, ağaçları, arabaları, yapıları kullanmaya başlamıştır. Paketlediği yapılar içinde İtalya'nın Spoleto kentindeki bir çeşme, Orta Çağ'dan kalma bir kule ve Chicago Çağdaş Sanatlar Müzesi de vardır. Avustralya'da Sydney'deki Little Bay Körfezi'ni (yaklaşık 350.000 m^2 bir alan) bezle örtmesi ve Colorado'daki Grand-Hogback Vadisi'ne perde germesi, paketleme sanatının ilginç örneklerindendir. Christo belirli bir etki yaratmak için geçici olarak yaptığı paketlemeleri fotoğraf yoluyla saptar ve sergiler. Paketlemeyi amaçladığı yapılar için izin alamadığında ise paketleme işlemini foto-montaj yöntemiyle gerçekleştirir.

Christo'ya göre paketleme, geçici bir dönüştürme eylemidir. Tanıdık ve varlığına alışılmış nesneleri paketlemekle onlara kolayca tanımlanamayan bir duygu yüklemeyi amaçlar. Bu yolla, izleyicinin her gün görmeye alıştığı nesnelere ya da çevreye, yeni ve soruşturan bir biçimde bakmasını sağlar. Daha dev boyutlu girişimlerinde, sanatın doğal çevre ve kent ortamıyla ilişkisini irdeler.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Demir Perde*, 1961; *Paketlenmiş Ağaç* 1966; Spoleto'da bir çeşme ve bir kulenin paketlenmesi, 1968; Chicago Müzesi'nin paketlenmesi, 1968; Avustralya'daki Little Bay Körfezi'nin bezle örtülmesi, 1969; Colorado'da Grand-Hogback Vadisi'ne perde gerilmesi, 1971.

• **KAYNAKLAR:** P.Restany, *Figurative Art Since 1945*, 1970; G.Woods, P.Thompson, J.Williams, *Art Without Boundaries: 1950-1970*, 1972.

CHRISTOFFEL, Elwin Bruno
(1829-1900)

Alman, matematikçi. Diferansiyel geometri, tansör analizi ve invaryantlar kuramına değerli katkılarda bulunmuştur.

10 Kasım 1829'da Aachen yakınlarındaki Montjoie'da (bugünkü Monschau) doğdu, 15 Mart 1900'de öldü. Yükseköğrenimini ve türdeş cisimlerde elektrik devinimi konusundaki doktora çalışmasını Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. Montjoie, Berlin Üniversitesi, Zürih'teki Polytechnicum ve Berlin'deki Gewerbsakademie'de çalıştıktan sonra 1872'de Strasbourg Üniversitesi'ne geçti. Buradaki derslerini 1892'ye kadar sürdürdü.

Christoffel ilk makalelerinde, bir çokgenle sınırlanmış basit bağlantılı bölgelerin bir daire üzerine açıkorur (konformal) gönderimlerini inceledi. 1868'de yayımladığı "Algemeine Theorie der geodätischen Dreiecke" ("Geodezik Üçgenlerin Genel Kuramı") adlı makalede, herhangi bir yüzeyde geodeziklerin oluşturduğu üçgenler için bir trigonometri önerdi. En iyi bilinen makalesi olan "Über die Transformation der homogenen Differentialausdrücke zweiten Grades"de ("İkinci Dereceden Homojen Diferansiyel Anlatımların Dönüşümleri Üzerine") kendi adıyla anılan üç indisli simgeleri tanımladı. Tansör analizinde önemli bir yeri olan Christoffel simgeleri, tansörlerin bileşen ve türevleri cinsinden yazılan bazı anlatımlardır.

$$\left[{}^{i}k^{j}\right] \text{ ve } \left\{{}^{i}k^{j}\right\}$$

biçimlerinde gösterilen farklı iki türü olan bu simgelerin Riemann tarafından önerilen dört indislisi de Riemann-Christoffel simgeleri olarak anılır.

Christoffel'in 1877'de yayımlanan, düzlem dalgalarının yüzeyi süreksiz bir ortamda yayılmasına ilişkin incelemesi şok dalgaları kuramı üzerine ilk çalışmalardan biridir. 1880'de, bir Riemann yüzeyi üzerindeki birinci türden doğrusal bağımsız integrallerin sayısının yüzeyin "genus"una eşit olduğunu kanıtlayan Christoffel, 1882'de de p -inci basamaktan n değişkenli iki cebirsel anlatımın denkliğinin gerek ve yeter koşulunu bulmayı başardı. Daha sonra, bu incelemesini kuvadratik diferansiyel anlatımlara uyguladı.

Christoffel, belirgin bir Riemann etkisi taşıyan çalışmalarıyla, tansör analizi ve diferansiyel geometriye ilişkin yeni kavramlar getirirken invaryantlar kuramına da değerli katkılarda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gesammelte mathematische Abhandlungen* (Der. L.Maurer), 2 cilt, (ö.s.), 1910, ("Toplu Matematik Araştırmaları").

• **BAKINIZ:** T.LEVI-CIVITA, RIEMANN.

CHRISTUS, Petrus
(15.yy)

Flaman, ressam. Olgun bir fırça işçiliği ve sağlam bir perspektif anlayışı ile belirginleşen seçmeci (eklektik) bir üslubu vardır.

1415 dolaylarında, Gand (Ghent) yakınlarındaki Baerle kentinde doğdu, 1472 ya da 1473'te Bruges'de öldü. Yaşamı üstüne çok az şey bilinmektedir. Bruges kenti kayıtlarına göre 6 Temmuz 1444'te bağımsız usta oldu. Resimlerindeki güçlü Van Eyck etkisinden ötürü, bu ressamın atölyesinde çırak olarak çalıştığı sanılmaktadır. 1454'te Fransa'daki *Camprai Katedrali*'ndeki bazı resimleri kopya ettiği kesin olarak saptanmıştır. İtalya'ya gittiği ve Antonella de Messina ile ilişki kurduğu da düşünülür.

Christus geride ancak sekizi imzalı, beşi de tarihli olmak üzere toplam 20 yapıt bırakmıştır. Yapıtlarını, soyadının Yunan alfabesindeki kısaltılmış biçimi olan XPI harfleri ile imzalamıştır. Ayrıca Van Eyck'ın, ölümünden kısa bir süre önce başladığı *Rothschild Madonnası*'nı bitirenin de Christus olduğu kesinlik kazanmıştır. *Aziz Hieronymus* adlı yapıt ise iki sanatçının ortak ürünüdür.

Christus'un ilk yapıtlarından olan *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, Van Eyck ve Roger van der Weyden'in etkilerini taşır. Üslubu temelde, Van Eyck'a özgü doğalcı ve nesnel bakış açısının ve Weyden'in incelikli, duygusal ve gerilimli üslubunu özümseyen Robert Campin geleneğinin doğrultusundadır. Özellikle *Son Yargı* adlı yapıtının kompozisyon düzeni ve bazı figürleri olduğu gibi Van Eyck'tan alınmıştır. Ancak Christus'un ondan daha kütlesel bir biçim anlayışı vardır. Büyük mekânlar içine yerleştirilmiş figürleri hantaldır. Christus, Van Eyck'ın duyarlılığı ve buluşçuluğundan yoksun olmakla birlikte, perspektifi değerlendirişinde ustasını aşar. *Madonna ve Azizler*'i, Kuzey resminde tarihi bilinen ilk geometrik perspektif uygulamasıdır.

Christus, Van Eyck'ın ölümünden sonra Campin ve Weyden'inkileri anımsatan figürler ve kompozisyon kuruluşları kullanmaya başlamıştır. Örneğin *Çobanların Bağlılık Sunuşu*, Campin'in aynı adlı yapıtıyla büyük bir benzerlik gösterir. En özgün yapıtlarından biri sayılan *Aziz Eligius ve Âşıklar*, Janr (Tür) resmi havası taşır, ama konusu kuru bir desen anlayışı ile işlenmiştir. Ancak Christus burada karmen ve süliyen kırmızıları ile yeşili ve altın sarısını büyük bir uyum içinde birleştiren bir renk düzeyi tutturmuştur.

Christus'un arı işçiliğinin en iyi izlendiği alan portreciliktir. *Genç Bir Kadının Portresi* adlı yapıtı bu türün en yetkin örneklerindendir. Bu yapıttaki gizemli bakışlı genç kadın figürü, izleyende bir incelik duygusu uyandırır. Sarı tonlarının egemen olduğu bir zemin üstüne gene sarı tonlarıyla işlenmiş bir yüz ve koyu renk giysiler, resme tümüyle soğuk ve donuk bir hava getirir.

Genelde seçmeci bir üslubu olan Christus'un Flaman resmine katkısı, resim mekânının bütünleştirilmesi ve perspektif kurallarına açıklık kazandırılması olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Aziz Hieronymus* (Van Eyck ile), 1442, Sanat Enstitüsü, Detroit; *Edward Grymestone'un Portresi*, 1446, Ulusal Galeri, Londra; *Bir Rahibin Portresi*, 1446; *Genç Bir Kadının Portresi*, 1446, Dahlem Müzesi, Berlin; *Aziz Eligius ve İki Âşık*, 1449; *Genç Bir Adamın Portresi*, 1452; *Madonna ve Bir Rahip*, 1452; *Madonna ve Azizler*, 1457; *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, Devlet Müzesi, Dessau; *İsa'nın Mezara Konması*, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel.

• **BAKINIZ:** ANTONELLA DE MESSINA, A.BROUWER, CAMPIN, WEYDEN, VAN EYCK.

CHRYSLER, Walter Percy
(1875-1940)

ABD'li otomobil yapımcısı. ABD'de otomobil sanayiinin en büyük firmalarından Chrysler Corporation'ın kurucusudur.

2 Nisan 1875'te Kansas Eyaleti'nin Wamego kentinde doğdu. 18 Ağustos 1940'ta New York Eyaleti'nin Great Neck kentinde öldü. Babası yöredeki demiryolunu işleten kuruluşta mühendisti. İçinde büyüdüğü ortam, makinelere aşırı ilgi duyarak çalışma yaşamına bir demiryolu kuruluşunun atölyesinde çırak olarak başlamasına yol açtı.

Chrysler kendi kendini yetiştirmiş bir mühendis olmasına karşın, 1910'da gene bir demiryolu kuruluşunda işletme müdürü oldu. 1912'de daha parlak bir gelecek umduğu otomotiv sanayiine geçti. Bu sahada ilk işi General Motors bünyesindeki Buick otomobil fabrikasının işletme müdürlüğüydü. Bu işletmenin emek-yoğun, verimsiz yöntemlerle çalıştığını gören Chrysler, Henry Ford'un otomotiv sanayiine getirmiş olduğu üretim hattı sistemini uygulayarak günlük üretimi dört katının üzerine çıkardı. 1916-1919 arasında Buick kuruluşunun genel müdürlüğünü yaptı. Sonuçta Buick, General Motors'ın en başarılı kuruluşu haline gelmiş, Chrysler'ın yıllık geliri ise 1.000.000 doları bulmuştu. Ancak General Motors'un başkanı Durant'ın Buick'ın işlerine karışması ve yönetim konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle Chrysler 1920'de işten ayrıldı. Amacı emekli olmaktı; oysa, 1922'de Willys-Overland şirketini iflastan kurtarmak görevini üstlendi. Pahalı, lüks binek otomobillerine rakip olarak ucuz ve üstün nitelikli bir otomobil geliştirilmesi öngörülüyordu. Chrysler bu arada Maxwell Motor Şirketinin de yönetimini üstlendi ve geliştirilen otomobil 1924'te Chrysler adıyla Maxwell işletmesinde üretildi. Yüksek kompresyonlu motoruyla Chrysler arabaları öylesine ilgi gördü ki Maxwell Motor Şirketi Chrysler'in adını aldı. 1928'de, üretim kapasitesini gereği kadar artırabilmek amacıyla Dodge Brothers Manufacturing Company satın alındı, Chrysler modellerinin yanında De Soto ve Plymouth otomobilleri de üretildi. Chrysler kuruluşu böylelikle Ford ve General Motors ile rekabet edecek duruma geldi.

Chrysler, otomotiv üretiminde verimi artırarak giderleri azaltan ve ürün geliştirmeye önem veren bir işadamı niteliğiyle, kuruluşuna ABD'deki üç büyük otomotiv firması arasında yer sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Life of an American Workman* (B.Sparkos ile birlikte) 1937, ("Bir Amerikalı İşçinin Yaşamı").

• **KAYNAKLAR:** B.C.Forbes ve O.D.Foster, *Automotive Giants of America: Men Who Are Making Our Motor Industry*, 1926; John B.Rae, *American Automobile Manufacturers: The First Forty Years.*

• **BAKINIZ:** AGNELLI, K.BENZ, CITROEN, W.C DURANT, H.FORD.

CHURCHILL, William
(? - 1864)

İngiliz asıllı Osmanlı gazeteci. İlk özel Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'i yayımlamıştır.

Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. İstanbul'da öldü. II.Mahmud döneminde (1808-1839) İstanbul'a yerleşti. Bir yandan ticaretle uğraşırken bir yandan da *Morning Herald* adlı bir İngiliz gazetesinin muhabirliğini yürüttü.

Churchill, 1836'da avlanırken bir Türk çocuğunu yaralaması üzerine gözaltına alındı. Churchill'in tutuklanması, İngiliz elçiliğinin de araya girmesi üzerine, büyük bir olaya dönüştü ve Hariciye Nazırı Akif Paşa'nın görevinden alınmasına neden oldu. Avrupa devletleriyle ilişkilerini bozmak istemeyen yönetim, Churchill'e ödün olarak istediği yağ ihracatı ve gazete yayımlama iznini hemen verdi.

Yağ ihracatı iznini başkasına devreden Churchill, gazete çıkarma iznini kullanmak için Hariciye Nazırlığı'ndan alındıktan sonra Dahiliye Nazırlığı'na atanan Akif Paşa'nın bu görevden ayrılmasını bekledi. Nihayet 31 Temmuz 1840'ta ilk özel Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis*'i yayımlamaya başladı. On günde bir çıkan ve ilk sayılarında ilginç olaylarla dünya tarihi ve coğrafyasına ilişkin konuları ele alan gazete çok ilgi görmedi. Hatta ilk üç sayı parasız dağıtıldı. Giderek iç ve dış haberlere ağırlık verilmesi gazeteye olan ilgiyi artırdıysa da satış 150 adet dolayında kaldı. Bu nedenle 1843'te bir süre gazeteyi kapatmak zorunda kalan Churchill yayıma ancak devletten para yardımı aldıktan sonra devam edebildi. 1854'te savaş muhabiri olarak Kırım Savaşı'nı izleyen Churchill'in gönderdiği haberler gazeteye olan ilgiyi bir anda artırdı. Zaman zaman Ruznâme-i Ceride-i Havadis ya da Ruznâme adı altında tek sayfalık ilaveler yayımlandı.

1212'nci ve son sayısı 26 Eylül 1864'te yayımlanan gazete William Churchill'in ölümünden sonra bir süre *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* adıyla oğlu Alfred Churchill tarafından günlük olarak yayımlanmaya devam etmiştir.

• **BAKINIZ:** AKİF PAŞA [Bozoklu].

CHURCHILL, Winston
(1874-1965)

İngiliz devlet adamı ve yazar. II. Dünya Savaşı sırasında ve 1951-1955 arasında başbakanlık yapmıştır.

30 Kasım 1874'te Oxfordshire'da doğdu, 24 Ocak 1965'te Londra'da öldü. Marlborough Dükü

Winston Churchill

John Churchill'in torunu, Muhafazakâr Parti önderlerinden Lord Randolph Churchill'in oğludur. İngiliz soylularına özgü bir öğrenim gördü. Özel dadısının başlattığı eğitimini 1888'de girdiği İngiliz aristokrasisinin en gözde okulu Harrow'da sürdürdü. Daha sonra, şimdi akademi olan Kraliyet Askeri Koleji'ni bitirdi.

Churchill 1895'te girdiği orduda 1899'a kadar görev yaptı. Orduda bulunduğu bu süre içinde, daha sonra yaşamında çok önemli bir rol oynayacak olan savaş muhabirliğine başladı. 1895'te İspanyol-Amerikan Savaşı'nın sürdüğü Küba'ya gitti ve burada kaldığı bir yıl boyunca *Daily Graphic* gazetesine İspanyol ordusuyla ilgili gözlemlerini yansıtan makaleler yazdı. 1896'da Küba'dan dönüşünde, bağlı bulunduğu Süvari Birliği ile birlikte Hindistan'a gitti. Hindistan'da bulunduğu süre içinde askerlik görevinin yanı sıra savaş muhabirliği yapmaya devam etti. Hindistan'ın kuzey batısındaki Malakand ve Tirah eyaletlerinde, İngiliz ordusunun yerli kabilelerin ayaklanması bastırmak harekâtında etkin görev aldı. Bu sırada gönderdiği yazılarla Londra'da tanınmaya başladı. 1898'de yayımlanan *The Story of Malakand Field Force* ("Malakand Sahra Gücünün Öyküsü") adlı ilk kitabı İngiltere'de büyük ilgi topladı. Ancak kitabında ordunun ve sömürge yönetiminin aksaklıklarını sergilediği için bu kesimler tarafından sert bir biçimde eleştirildi.

İlk kez hükümete girişi

1898 yazında Mısır'a atanan Churchill, burada İngiliz sömürge ordularının savaşlarına katıldı. Bunların en önemlisi, General Kitchener'in az sayıda askerle, İngiliz sömürgeciliğine karşı direnen Dervişler'in düzensiz ordularını yendiği Omdurman Savaşı'ydı. Churchill bu görevden ayrıldıktan sonra, Mısır ve Sudan'daki İngiliz yönetiminin aksaklıklarını sergileyen yazılarıyla orduyu yeniden kızdırdı. Artık orduda kendisine yer olmadığını anlayarak 1899'da askerlik mesleğinden ayrıldı.

Savaş muhabirliği

Churchill ordudan ayrıldıktan sonra, Güney Afrika'nın İngiliz sömürgecileriyle Hollanda asıllı Boerler arasında paylaşılamaması nedeniyle Ekim 1899'da çıkan Boer Savaşı'na sivil savaş muhabiri olarak katıldı. Bu savaşta Pretoria'da Boerler'e tutsak düşen Churchill, tutsak kampından kaçıp birçok macera yaşadıktan sonra İngiliz hattına dönmeyi başardı. Bu serüveninin öyküsünü *Morning Post* gazetesinde yayımlamasıyla ünü tüm İngiltere'ye yayıldı ve ulusal bir kahraman gibi görülmeye başladı. Churchill bu dönemde, Nil Sefer Güçleri'nde görevliyken başından geçen olayları anlattığı *The River War* ("Nehir Savaşı") adlı anı kitabını ve *Savrola* adlı romanını yayımladı.

I. Dünya Savaşı

1899'da Oldham bölgesinden Muhafazakâr Parti'nin milletvekili adayı olan Churchill bu seçimi kazanamadı. Fakat, 1900'de aynı bölgeden seçimlere katıldı ve bu kez Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilerek Avam Kamarası'na girdi. Churchill bu tarihte başlayan ve 1964'e dek aralıklı olarak 56 yıl süren siyasi yaşamı boyunca, milletvekilliğinin yanı sıra, Muhafazakâr ve Liberal partilerin hükümetlerinde bakanlık ve başbakanlık yaparak İngiltere'nin en büyük siyaset adamları arasındaki yerini aldı.

Churchill siyasal yaşamının ilk yıllarında toplumsal sorunların köktenci reformlarla çözülmesini savundu. Yaptığı konuşmalar ve savunduğu görüşlerle hem Avam Kamarası'nda hem de Lordlar Kamarası'nda ilgi topladı. Serbest dış ticaretten yana olan Churchill Muhafazakâr Parti başkanı J.Chamberlain'ın korumacı dış ticaret politikası ile çelişkiye düşerek 1904'te Muhafazakâr Parti'den ayrıldı ve Liberal Partiye geçti. Bu partinin saflarında, geleceğin Liberal önderi D. Lloyd George'la dostluk kurdu. 1906'da Manchester'dan Liberal Parti milletvekili seçilen Churchill, H. Campbell Bannerman hükümeti tarafından Koloniler Bakanlığı genel sekreterliğine atandı. Bu görevi sırasında Güney Afrika'daki İngiliz sömürgeleri ile İngiltere arasındaki ilişkileri yumuşatmaya çalıştı. 1906'da Transvaal ve Orange'a özerklik tanınmasını sağladı.

1908'de H.H.Asquish hükümetinde Ticaret Kurulu başkanlığına getirilen Churchill, ilk kez hükümete girdi. Churchill bu görevi sırasında "laissez-faire"den (bırakınız yapsınlar) çok toplumsal reform anlayışına dayanan bir liberalizm hareketinin sözcüsü oldu. Bu konudaki görüşlerini 1909'da yayımladığı *Liberalism and the Social Problem* ("Liberalizm ve Toplumsal Sorun") adlı kitabında işledi, 1910'da içişleri bakanı olan Churchill, toplumsal içerikli birçok yasanın parlamentodan geçirilmesinde etkili oldu. Maden işçileri için 8 saatlik işgünü, işsizlik ve yaşlılık sigortaları gibi yasalar yürürlüğe kondu. Ancak 1911'daki grevlere karşı da sert önlemler aldı.

Bu dönemde İrlanda'nın özerklik davasını destekleyen Churchill dış politikada ılımlı bir siyaset güttü ve askeri bütçelerin sınırlanması yolunda çaba harcadı. Ancak, 1911'de Almanya'nın Fransa'nın etki alanında bulunan Agadir limanına bir savaş gemisi yollaması Churchill'in bu yaklaşımından vazgeçmesine yol açtı. Ekim 1911'de Başbakan Asquish tarafından Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilen Churchill bundan sonra yaklaşan savaş tehlikesine karşı İngiliz Deniz Kuvvetleri'ni güçlendirme hazırlıklarına başladı. Hükümeti İngiliz tarihinde daha önce eşi görülmemiş büyüklükte bir donanma harcaması yapmaya ikna etti.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tersanelerde yabancı ülkelerin siparişiyle yapılmakta olan tüm savaş gemilerine el koydurdu. Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'ye savaş açması üzerine, Churchill Çanakkale projesini hazırlamaya

girişti. Churchill'in tasarısına göre Boğazlar geçilecek ve müttefik Rusya'ya el uzatılacaktı. Böylece bu ülkeye asker göndermek mümkün olacak ve bunun karşılığında İngiltere'ye tahıl gelecekti. Ayrıca İstanbul'un düşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu erken bir yenilgiye mahkûm edecekti. 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale tabyalarını topa tutmalarıyla başlayan çarpışmalar aylarca sürdü. Sonunda Nisan ve Mayıs 1915'te Çanakkale'de karaya çıkan İngiliz, Yeni Zelenda ve Avustralya birlikleri Türk birlikleri tarafından durdurulduldular. İngiliz ordusunun bu başarısızlığı Londra'da yoğun tartışmalara yol açtı. Avam Kamarası'nda güncel konu Çanakkale başarısızlığı olmuştu. Liberal hükümeti destekleyen Muhafazakârlar Churchill'in istifa etmesini istediklerini, tersi durumda hükümetten desteklerini çekeceklerini açıkladılar. Churchill Aralık 1915'te bakanlık görevinden ayrıldı ve önemsiz bir göreve atandı.

Siyasi yaşamdan uzaklaştıktan sonra Fransa'ya giderek burada birkaç ay tabur komutanlığı yaptı. 1916'da İngiltere'ye dönerek Avam Kamarası'nda bağımsız milletvekili olarak çalışmaya başladı. Çanakkale yenilgisinin nedenlerini incelemekle görevli komisyonun Mart 1917'de yayımladığı raporla yenilginin sorumluluğunun yalnızca Churchill'e ait olmadığını belirlemesine karşın, Muhafazakârlar'ın kendisine karşı duyduğu güvensizlik azalmadı. Churchill, Temmuz 1917'de Lloyd George'un koalisyon hükümetinde savaş gereçleri bakanlığına getirildi. Kabine dışında bırakıldıysa da, bu görevi sırasında daha sonra Müttefikler'in Batı Cephesi'nde kazanacakları zaferde önemli bir rol oynayacak olan tankların üretim planını hazırlayarak uygulamaya geçirdi.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti ile Kolçak yönetimindeki Beyaz Rus ordusu arasında sürmekte olan İç Savaş'ta Beyaz ordulara önemli askeri destek sağladı. Ayrıca SSCB'deki Ukrayna'yı işgal eden Polonyalılar'ı destekledi. Churchill'in bu uygulamaları, başta Lloyd George olmak üzere birçok liberalin sert eleştirilerine neden oldu. Ocak 1919'da savaş bakanlığı ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin sorumluluğunu üstlendi.

1921'de koloniler bakanlığına getirilen Churchill Ortadoğu'da İngiliz mandalarının ve İngiliz-Fransız etki bölgesinin saptanmasına çalıştı. 1919-1921 arasındaki İrlanda Bağımsızlık Savaşı sırasında İrlanda Cumhuriyet Ordusu'na karşı savaşmak üzere, deneyimli askerlerden oluşmuş özel bir birliği İrlanda'ya yolladı. 1921'deki İrlanda Antlaşması'ndan sonra yeni kurulan İrlanda hükümetine tam destek sağladı. Lloyd George hükümetinin iktidardan düşmesinden sonra milletvekili seçilemedi. Siyasi yaşamdan bir kez daha uzaklaşmak zorunda kaldığı bu dönemde, *The World Crisis 1911-1918* ("Dünya Bunalımı 1911-1918") adlı kitabını yazmaya başladı. İngiltere'nin I.Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde uyguladığı masraflı stratejiyi eleştiren bu dört ciltlik kitap 1923-1929 arasında yayımlandı.

1924 genel seçimlerine eski partisi olan Muhafazakâr Parti'den katılan Churchill seçimleri kazanarak Avam Kamarası'na girdi. Aynı yıl Baldwin hükümetinde maliye bakanı oldu. 1929'a dek süren bu görevi sırasında izlediği iktisat politikası ve 1925'te İngiliz parasını altın standardına bağlama kararı üretimin gerilemesini, dışsatımın azalmasını ve işsizliğin artmasını hızlandırdı. İç politikada sola karşı sert davrandı, 1926 genel grevinde baskıcı yöntemler uyguladı. Churchill siyasi yaşamının bu döneminde sosyalizm karşıtlığını sürdürdü ve 1934'e değin birçok kez Mussolini'ye ve İtalyan faşizmine duyduğu sempatiyi dile getirdi. 1929 seçimlerinde Muhafazakârlar'ın yenilgiye uğramasından sonra bakanlık görevinden ayrıldı, ancak milletvekilliğini sürdürdü. 1931'de kurulan Milli Hükümet'te kendisine yer verilmeyen Churchill, 1939'a değin İngiltere'nin yönetiminden uzak kaldı.

Churchill bu dönemde yeniden yazarlık yaşamına döndü. Kısa aralıklarla 7 kitap yayımladı. Yazarlığının yanı sıra, Avam Kamarası'nda muhalefetin sözcülüğünü de yaptı. İngiliz başbakanları MacDonald ve Baldwin 1933-1937 arasında giderek güçlenen Nazi Almanyası'na karşı yatıştırma siyaseti izlerken, Churchill sürekli olarak bu politikalara karşı çıktı. Her fırsatta hava üstünlüğünün Almanya'ya geçmesine izin verildiğini ve bunun İngiltere için çok ciddi sonuçlar doğurduğunu açıkladı. 23 Eylül 1938'de Almanya, Fransa ve SSCB arasında imzalanan Münih Antlaşması'nı, demokrasi için tam bir bozgun olarak niteleyerek sert bir biçimde eleştirdi. Churchill'in bu uyarıları ilk başta yandaş bulamadı ise de, zamanla bu görüşleri destekleyenlerin sayısı arttı. 1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'yı işgal etmeleriyle başlayan II.Dünya Savaşı'ndan birkaç gün sonra, 5 Eylül 1939'da Başbakan Chamberlain tarafından Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. İngiliz Donanması'nın Norveç'te yenilmesine karşın, 10 Mayıs 1940'da Muhafazakârlar, Liberaller ve İşçi Partililer'den oluşan koalisyon hükümetine başbakan olan Churchill kısa bir süre sonra Avam Kamarası başkanlığını ve savunma bakanlığını da üstlendi. Stalin ve Roosevelt'le birlikte Müttefikler'in savaş stratejisini belirledi ve Nazi Almanyası'nın yenilmesinde önemli rol oynadı.

Başbakanlık dönemi

Churchill 13 Mayıs 1940'da Avam Kamarası'nda başbakan olarak yaptığı ilk konuşmada İngiliz halkına "kan, acılar, gözyaşı ve ter"den başka verecek hiçbir şeyi olmadığını belirterek, tüm İngilizler'i zafer için mücadeleye çağırdı. Bu sırada Belçika'yı işgal etmiş olan Alman orduları Fransa'nın işgalinin hazırlıkları içindeydiler. Haziran 1940'ta Nazi orduları Fransız savunma hatlarını yardılar ve çok kısa bir süre içinde Fransa'yı işgal ettiler. Churchill Fransa'nın savaşta kalarak direnmesi ve donanmasını Almanya'ya teslim etmemesi için yoğun bir çaba harcadıysa da, Fransa 22 Haziran 1940'ta teslim oldu.

Koloniler Bakanlığı

Fransa'nın teslim olmasının ardından, İngiliz Hava Kuvvetleri ile Alman bombardıman ve avcı uçakları arasında amansız bir mücadele başladı. İngiliz avcı pilotlarının Alman Hava Kuvvetleri'ne önemli kayıplar verdirmesine karşın, Londra ve diğer büyük İngiliz kentlerinin yoğun bir biçimde bombalanması engellenemedi. Bu sırada Mussolini İtalyası da savaşa girmiş ve cephe genişlemişti. 1940 sonlarına doğru ABD artık açıktan açığa İngiltere'ye silah ve malzeme yardımı yapmaya başladı.

Maliye Bakanlığı

Hitler'in Haziran 1941'de SSCB'ye saldırması üzerine Churchill Stalin'e bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanması önerisinde bulundu, ancak antlaş-

manın imzalanması 1942'de gerçekleşti. Aralık 1941'de Japonya'nın ABD'nin Hawaii'deki Pearl Harbour deniz üssünü bombalaması üzerine ABD de savaşa girmiş oldu. Bu olayı izleyen günlerde Churchill ve Roosevelt arasında yakın ve karşılıklı anlayışa dayalı bir dostluk kuruldu. 1942'de İngiltere'nin Uzakdoğu'daki en önemli üsleri birer birer düştü. Aynı zamanda Atlas Okyanusu'nda seyreden ve ABD'den malzeme ve petrol taşıyan gemiler ağır saldırılara uğruyordu. Bu günlerde Washington'a giden Churchill ABD yönetimini önce Almanya'nın yenilmesi gerektiğine ve bunun Japonya'nın çöküşünü getireceğine ikna etti. Gene bu günlerde, İngiliz ve Amerikan bilim adamlarından oluşan ortak bir komisyon atom bombasının yapımı üzerine çalışmaya başladı. 1942 ortalarında ilk kez Moskova'ya giderek Stalin'le görüşen Churchill, Stalin'in ikinci bir cephe açılması önerisini reddetti.

1942 sonlarına doğru savaşın kaderi Müttefikler'den yana dönmeye başladı. Rommel'in ordusu 23 Ekim 1942'de el-Alamein'de çözüldü ve Amerikan birlikleri Kuzey Afrika'ya çıktı. Sovyet cephesinde ise, Alman orduları Stalingrad'ta durduruldu. İzleyen süre içinde karşı saldırılar ile Alman kuvvetlerini geri çekilmeye zorlayan Sovyet silahlı kuvvetleri Balkanlar'a girdi. 5 Haziran 1944'te İngiliz ve Amerikan birlikleri Normandiya çıkartmasını başlattılar. Ekim 1944'te Moskova'da Stalin'le buluşan Churchill, Balkan Yarımadası'nın İngiliz ve Sovyet etki alanları olarak bölüştürülmesi konusunda anlaşmaya vardı. Mayıs 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda, Churchill Yunanistan'ın SSCB'nin etki alanının dışında kalmasını sağladı.

Muhafazakâr Parti'nin seçimi kaybetmesi

Churchill Temmuz 1945'te Muhafazakâr Parti'nin seçimleri kaybetmesi ve İşçi Partisi'nin iktidar olması üzerine, Haziran 1945'te Müttefikler'ce toplanan Potsdam Konferansı sona ermeden İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Bu tarihten 1951'e dek siyasi yaşamını muhalefet önderi olarak sürdürdü. Churchill bu dönemde sürekli olarak Sovyetler Birliği'nden kaynaklandığını öne sürdüğü komünizm tehlikesine karşı, İngiltere ve ABD'nin barışın bekçileri olarak birleşmeleri ve Avrupa Birliği'ni oluşturmaları gerektiğini savundu. İktidardan uzak kaldığı bu süre içinde, *The Second World War* ("İkinci Dünya Savaşı") adlı kitabını kaleme aldı.

1951 genel seçimleriyle kurulan ilk Muhafazakâr hükümetin başbakanı olan Churchill Nisan 1955'e dek bu görevde kaldı. Başbakanlığı sırasında daha önce kamulaştırılmış olan çelik sanayiini ve karayolu ulaşımını yeniden özel kesime devretti. Dış politikada İngiltere ile Atlas Okyanusu ötesi ülkeler arasında gevşemiş olan ilişkileri sağlamlaştırmaya çalıştı. Ocak 1952'de Washington ve Ottawa'ya giderek ABD ile, Almanya'nın yeniden silahlanması ve Kore Savaşı konularında anlaşmaya vardı. 1953'te Kraliçe II. Elisabeth tarafından "Order of Garter" rütbesi verilen Churchill aynı yıl tarih, biyografya ve hitabet alanlarındaki başarısı nedeniyle Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

5 Nisan 1955'te kendi isteğiyle başbakanlıktan istifa eden Churchill, Avam Kamarası'ndaki milletvekilliğini sürdürdü. Ayrıca önemli yapıtlarından olan Konuşan Halkların Tarihi") adlı dört ciltlik kitabını yazdı. 1959'da katıldığı son milletvekili seçimlerini de kazanarak milletvekili oldu, 9 Nisan 1964'te ABD Kongresi tarafından Onursal Amerikan Vatandaşı ilan edildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Story of Malakand Field Force*, 1898, ("Malakand Sahra Gücünün Öyküsü"); *The River War*, 1899, ("Nehir Savaşı"); *London to Ladysmith via Pretoria*, 1900, ("Pretoria Üstünden Londra'dan Ladysmith'e"); *Savola*, 1900; *Ian Hamilton's March*, 1900, ("Ian Hamilton'un Yürüyüşü"); *The Life of Lord Randolph Churchill*, 2 cilt, 1906, ("Lord Randolph Churchill'in Yaşamı"); *My African Journey*, (Otobiyografi), 1908, ("Afrika Yolculuğum"); *Liberalism and the Social Problem*, 1909 ("Liberalizm ve Toplumsal Sorun") *The World Crisis 1911-1918*, 4 cilt, 1923-1929, ("Dünya Bunalımı 1911-1918"); *My Early Life*, (Otobiyografi), 1930, ("Yaşamımın İlk Yılları"); *The Eastern Front*, 1931, ("Doğu Cephesi"); *Thoughts and Adventures*, (otobiyografi), 1932, ("Düşünceler ve Maceralar"); *Marlborough, His Life and Times*, 4 cilt, 1933-1938, ("Marlborough, Yaşamı ve Dönemi"); *Great Contemporaries*, 1937, ("Büyük Çağdaşlar"); *Arms and the Covenant*, 1938, ("Silahlar ve Misak"); *Step by Step*, 1939, ("Adım Adım"); *Painting as a Pastime*, 1947, ("Zaman Geçirme Aracı Olarak Resim"); *The Second World War*, 6 cilt, 1948-1954, ("İkinci Dünya Savaşı"); *History of English Speaking Peoples*, 4 cilt, 1956-1958, ("İngilizce Konuşan Halkların Tarihi").

- **BAKINIZ:** S.BALDWIN, J.CHAMBERLAIN, N.A.CHAMBERLAIN, HITLER, LLOYD GEORGE, F.ROOSEVELT, STALIN.

CHURRIGUERA, José Benito de
(1665-1725)

İspanyol, heykelci ve mimar. Yapıtlarıyla aşırı süslemeci bir mimarlık üslubunun oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Salamanca'da doğdu, Madrid'de öldü. Babası José Simon, ailenin kurucusu heykelci Jose Rate's y Dalmand'ın (? -1684) üvey oğluydu. Churriguera'nın çocukluğu ailedeki dekoratör, heykelci ve mimarların yanında, sanatın bütün dallarına açık bir ortamda geçti. 1679'da babası ölünce, kardeşleri Miguel, Joaquin (1674-1724) ve Alberto (1676-1724) ile birlikte Dalmand onu da evlat edindi.

1686'da yaptığı *Segovia Kilisesi*'nin mihrabı Churriguera'nın ilk önemli yapıtı oldu. Aynı yıl Kraliçe Marie Louise'in mezar anıtı için açılan yarışmada birinci olunca ünü yaygınlaştı. 1690'da Kral II.Carlos tarafından Saray mimarlığına getirildi. Bu görevi sırasında *Salamanca Katedrali*'ni ve *San Esteban Kilisesi*'nin, gösterişli süslemeleriyle tanınan mihrabını yaptı. 1702'de Kral V.Philip'in başmimarı ile aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine görevinden alınınca Salamanca'ya gitti ve Madrid'li bir soylu olan Juan de Goyeche için çalışmaya başladı. 1709-1713 arasında yaptığı Nuevo Baztàn düzenlemesi, kent planlaması alanındaki ilk çalışmasıdır. Cam fabrikası,

işçi lojmanları, pazar yeri, toplantı alanı ve bunlarla bağlantılı saray ve kilisesiyle bu düzenleme, onun en önemli yapıtları arasındadır.

Churriguera yaşamının son yirmi altı yılını Madrid'de geçirdi. Buradaki yapıtlarını yalnız başına gerçekleştirdi. Salamanca'daki yapıları ise, hepsi de mimar olan kardeşleri ve üç oğlu Matias, Jeronimo ve Nicolas ile ortak ürünlerdir.

Churriguera ailesinin bütün bireyleri kilise mihrapları alanında uzmanlaşmış, Orta ve Güney Amerika yöresel sanatından aldıkları bazı öğeleri de kullanarak, yüzey bezemesine ağırlık veren bir üslup geliştirmişlerdir. İspanyol Baroku'nun en parlak dönemini yansıtan yapılarda kullanılan bu üsluba Churriguerizm adı verilmiştir.

Pek çok İspanyol sanatçısı, Churriguerizm'in etkisi altında kalmış, bu tutum İspanya içinde ve başta Meksika olmak üzere Orta ve Güney Amerika ülkelerinde yaygınlaşmıştır. Churriguerizm daha sonraki Neo-Klasik (Yeni Klasik) dönemde beğenilmeyerek eleştiriye uğramış ve bu sözcük aşırı, kararsız ve gereksiz pahalı bir sanat anlayışını belirtmek için kullanılmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Segovia Kilisesi Kutsal Eşyalar Bölümü ve Mihrabı;* 1686; *Salamanca Katedrali; San Esteban Kilisesi Mihrabı, Nuevo Baztàn kent düzenlemesi,* 1709-1713.

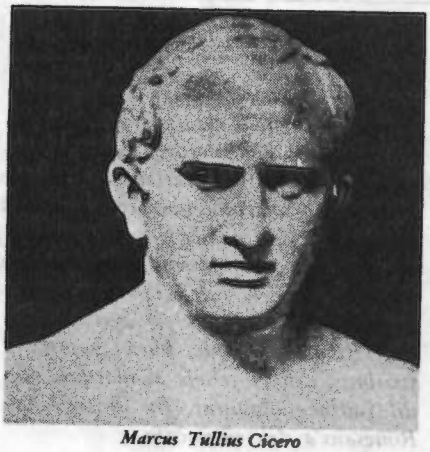

Marcus Tullius Cicero

CICERO, Marcus Tullius
(İÖ 106-43)

Romalı devlet adamı, filozof ve söylevci. Yunan felsefesini yeni bir yorumdan geçirerek Roma düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışmıştır.

Arpinum'da doğdu, ulus yönetimiyle ilgili görüşleri yüzünden Formae'da öldürüldü. Önce hukuk ve retorik öğrenimi gördü, sonra bütün çalışmalarını Yunan felsefesi üzerinde yoğunlaştırdı, Stoacı görüşü benimsedi. Kimi kaynakların bildirdiğine göre Panaitios'un Rodos'ta kurduğu Orta Stoa'nın yöneticisi olan Poseidonios'un öğrencisi olmuş, onun düşüncelerini benimsemiştir. Cicero, önce avukat olarak geniş bir ün sağladı. Bir süre değişik ülkeleri gezdi, 77'de Roma'ya döndü, 75'te kestorlukla görevlendirilince Sicilya'ya gitti, daha sonra Roma'ya döndü, senato üyesi, konsül seçildi. Antonius'a karşı, daha özgür ve daha eşitlik yanlısı bir yönetimi savunan etkili söylevleriyle çevresinde büyük bir yandaş topluluğunun birikmesini sağladı. Özgürlük yanlısı düşüncelerinden ürken Triumvira (üçler kurulu) kendisini ölüm yargısına çarptırdı. Daha önce, yargıç önünde savunup cezadan kurtardığı bir kimse 43'te başını keserek Antonius'un buyruğuyla Forum Romanum'da halka gösterdi.

Cicero felsefeye eski Yunan bilgelerinin, özellikle Platon ile Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını okuyarak yaklaştı. Daha sonra Stoacılık'ı benimsedi, bu akımın savunduğu istenç felsefesinin Roma düşüncesinde öncüsü oldu. Yunan filozoflarının, kendisine göre, önemli sayılan yapıtlarını Latince'ye çevirdi. Bu yapıtlarda ortaya konan sorunların çözümüne, Stoacı anlayışa göre, yeni yorumlar getirdi. Bu yorumlarda, bütün sorunlara, istenç açısından bakılır. Cicero'ya göre insan bir "istenç varlığı"dır. Bu nedenle bütün davranışlarında, düşüncelerinde istence bağlanması gerekir. Duyguların etkisinde kalmak, tutkulara kapılmak istençle bağdaşmaz, kişiyi yanılmalara götürür. İstenç, yaşamda, doğaya uymayı gerektirir. Doğaya uymakla birey yanlışlardan, gereksiz davranışlardan, dengesizlikten kurtulur, kendi kendisiyle uyumlu olur.

Doğaya uymak

Cicero'nun anlayışına göre doğaya uymak *(naturam sequi)* istenç felsefesinin özünü oluşturur. Doğada değişmeyen yasalar, birbiriyle sürekli uyum içinde bulunan, ilkeler vardır. Kişi bu yasalara, bu ilkelere uyduğu sürece doğa ile uyum sağlar. Böylece tutkulardan, tinsel bunalımlardan, olaylar karşısında umutsuzluğa kapılarak derin üzüntülere düşmekten kurtulur. Doğa, kişinin yol göstericisi olduğu sürece, mutsuzluk da söz konusu değildir. Mutsuzluk, bireyin yaşamındaki dengesizlikten, istencin denetimi dışında kalan, doğa yasalarına aykırı davranışlarından kaynaklanır.

Cicero'nun düşüncelerinde, Stoacı anlayışın dışında kalan ve Platon-Aristoteles felsefesinin izlerini taşıyan, Yeni Akademia'nın etkisi de görülür. Onda, kimi toplum sorunları karşısında, kuşkucu bir eğilimin ağır bastığı görülür. Onun bu özelliği, daha çok, Tanrı, ruh, ahlak sorunlarında belirgin bir nitelik kazanır. Cicero'ya göre Tanrı ve Tanrı kayrası vardır. Evrene düzen veren, evrendeki nesneler arasında uyum sağlayan büyük bir güç sınırsız bir istenç vardır, bu da Tanrı'dır. Ahlak bu tanrısal istence, bu tanrısal yasa niteliği taşıyan güce uymaktır. Bunun da örneği doğadır. Ahlaklı olmak yurttaşlıkla, yurt sevgisiyle, yurttaşlar arasında özveriye dayanan bir uyumla sağlanabilir. Bu nedenle, ahlakı başka bir gözle gören, onu yaşamın tadını çıkarma diye yorumlayan, Epikurosçuluk tutarlı bir felsefe değildir.

Cicero, toplumun bir uzlaşma, karşılıklı anlaşma sonucu doğduğu ve doğaya uygunluğu görüşünü savunur. Ona göre, toplum doğaldır, bireylerden oluşması da doğa düzeni gereğidir. Ancak, bireyleri

yöneten yasaların da doğaya uygun olması, eşitsizliğe, dengesizliğe yol açabilecek niteliklerden uzak kalması gerekir. Yasalar açık seçik olmalı, anlaşmazlığa, gizli çıkarlara, haksızlıklara, kötülüklere olanak sağlayacak içerik taşımamalıdır. Bir toplumu düzenleyen, onu oluşturan bireyler arasında, uyum sağlayan gerçek yasa usa, istence dayanan yasadır. Bu yasa "doğru us"tur, "doğru istenç"tir. Bu yasanın iki özelliği vardır, biri doğaya uygunluğu, öteki bütün evrene yaygınlığıdır. Bu yasa değişmez, sonsuzdur; yorumu öznel açıklamaları gerektirmez.

Yasalar birer us ürünüdür

Ölüm, ruh ve ölümden sonraki yaşam konusunda, Cicero'nun düşünceleri pek açık seçik değilse de, Platon-Aristoteles felsefesinin izlerini taşır. Cicero'ya göre tin tanrısal bir varlıktır, özdek değildir. Bu nedenle de ölümsüzdür. Ancak, tini, ölümü, ölümden sonraki durumu insan doğasının dışında görmek doğru değildir. Bunlar da insan doğasıyla bağlantılıdır. Tinin gövdeden ayrılmasıyla başlayan ölüm, yeni bir yaşama atılan ilk adımdır. Tin, özdeğin dışında varlığını sürdürür, mutlu ya da mutsuz bir yaşama ortamında bulunur. Bu ortamın da doğayla bağlantılı olmasına karşın, yeryüzü yaşamına benzer yanı yoktur. Öte yandan Tanrı'nın ve tinin ölümsüzlüğü konusunda ortaya çıkan inanç da doğadan kaynaklanır, doğanın ölümsüz özüyle bağlantılıdır.

Erdemle mutluluk

Doğanın belli, değişmez yasaları olduğuna göre, onda rastlantıya yer yoktur; atomcuların, özellikle Epikuros'un bu konuyla ilgili düşünceleri tutarlı değildir. Rastlantı kavramı, içinde yaşanan doğanın yarattığı bir izlenimdir. Cicero'ya göre, kimi düşünürlerin ileri sürdükleri yazgı da gerçek değildir, doğanın özüne aykırıdır.

Cicero'nun üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de "erdem"dir. Ona göre erdemle mutluluk birbirini gerektiren iki durumdur, biri olmadan öteki de olamaz. Erdem ve mutluluk ulus yönetiminin içeriğiyle bağlantılıdır. Birey toplum içinde erdemli ve mutlu olabilir. Bunu sağlamak da yönetimin görevidir. Cicero yönetimle, yasalarla, devletle ilgili düşüncelerini *De Legibus* adlı yapıtında sergilemiştir. Ona göre yönetimin temelini hukuk *(ius)* oluşturur. Hukuk ise biri doğal, öteki uygulamaları olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal hukukun kaynağı insan usudur. İnsan, usa dayanarak, bütün bireylerce, bütün uluslarca geçerli olan genel hukuk ilkelerini saptayabilir. Bu ilkeler ustan kaynaklandığı için, onlarda çelişki, tutarsızlık söz konusu değildir. Sözgelişi bilerek, tasarlayarak adam öldürmek, gereksiz yere birini yıkıma sürüklemek cezayı gerektiren eylemlerdir. Öte yandan tutsaklık, kölelik gibi durumlar usa aykırı olduğundan doğal hukukla ilgili değildir. "Kişi özgür doğar", onun özgürlüğünü elinden almak doğal hukukla bağdaşmaz. İyelik söz konusu olunca, Cicero, bunu da devlete bağlar. Ona göre devlet özel iyeliğin de koruyucusudur. Devletin olmadığı yerde

Felsefe Kavramları

Uygarlık tarihinde, din inançlarından bağımsız olarak, us ilkelerine dayanan ve evreni konu edinen, düşünce akımının kaynağı Anadolu' dur. Eski Yunan diliyle ortaya konan düşünce ürünleri, daha sonraki çağlarda Yunanistan'da doğan felsefeyi beslemiş, yeni dizgelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. İÖ 7. yy'dan başlayıp, gene İÖ 1. yy'a dek süren, çağın bilim, felsefe ve sanat dili olan Yunanca ile ortaya konan bütün uygarlık ürünleri, gelişme döneminde olan Roma düşüncesinin de temelini oluşturmuştur. Yunanca karşısında,felsefe ve bilim sorunlarını açıklamada, daha sınırlı bir nitelik taşıyan Latince yetersiz kalmıştır. Roma düşünce tarihinde,bu yetersizliği görerek, Latince'den yeni bir felsefe dili yaratma gereğini duyan ilk düşünür Cicero olmuştur.

Cicero'nun anlayışına göre, özgün bir felsefenin doğması, gelişmesi onun gereksinimlerini karşılayacak kavramların varlığına bağlıdır. Felsefe ancak kavramlarla ortaya konabilir, başkalarına öğretilebilir. Özgün kavramları olmayan bir toplumun, özgün bir felsefesi de olamaz. Bu anlayıştan yola çıkan Cicero, Yunan diliyle yazılmış bütün felsefe yapıtlarını Latince'ye çevirmeye başlamış, her Yunanca kavramı bir Latince kavramla karşılama yoluna girmiştir. Cicero,felsefe kavramlarının Latince'leştirilmesinde, kaynak olarak kendi anadilinin söz kökenlerine dayanmış, onlardan birtakım yeni eklerle, kavramlar türetmiştir. Onun bu girişimi, sonraki dönemlerde, Yunanca'dan çeviri yapan bütün Latin yazarlarına örnek olmuştur.

1. ve 2. yy ortalarından başlayarak, bütün Roma ülkesinde, Latin diliyle ortaya konan felsefe, bilim ve sanat yapıtlarında yeni kavram türetme bir gelenek niteliği kazanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılışından sonra, Batı Roma ülkesinde, bütün yapıtlar Latince yazılmış, din ve felsefe alanlarında tek geçerli dil Latince olmuştur. Bu durum, Avrupa'da Rönesans'a dek sürmüştür.

İslam ülkelerinde, Yunan-Roma uygarlığından etkilenme, 7. yy ortalarından başlamış, o dönemde bilinen Yunan ve Latin dilleriyle yazılmış felsefe yapıtlarının çoğu Arapça'ya çevrilmiştir. Arap aydınları da, Cicero'nun Latince' de yaptığını, Arapça'da uygulamış, Yunanca ve Latince felsefe kavramlarına, kendi dillerinde, yeni karşılıklar bulmuşlardır. Bu ilk dönemde, genellikle Yunanca yapıtlar Arapça'ya çevrilmiş, Latince'lerle daha sonra ilgilenilmiştir. 11. ve 12. yy'lardan başlayarak, Arapça'ya aktarılan Yunanca yapıtların yeniden Latince'ye çevrilmeleri girişimi hızlanmıştır. Bu çalışmalar sonunda, Yunanca ve Latince'den Arapça'ya geçen,Arapça'laşan felsefe kavramlarında olduğu gibi, Arapça'dan Avrupa dillerine de birçok kavram geçmiştir.

iyelikten söz etmenin de anlamı yoktur. Uygulamalı hukuk ise ulusların, kendi toplum yapılarına göre düzenledikleri hukuk kurumudur.

Cicero'nun, Roma düşüncesine en önemli katkısı Yunanca felsefe kavramlarının Latin dilindeki karşılıklarını bulmasıdır. O dönemde, Latin dilinde bulunan sözcükler, Yunan felsefesini karşılamaya yetmiyordu. Cicero, bu yetersizliği gidermek için, Yunan dilinde geçen bütün felsefe kavramlarına Latince kökenli karşılıklar bulmuş, böylece sonraki dönemlerde, özellikle Hıristiyan felsefesinde, Latince'nin özgün bir felsefe dili olmasını sağlamıştır. Cicero'nun ikinci etkili başarısı da, Roma uygarlığında, söylev dilinin kurucusu olmasıdır. Roma retoriği, Cicero ile, bir bilim dalı niteliğini kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De Oratore*, 55, ("Söylev Üstüne"); *De Republica*, 54, ("Devlet Üstüne"); *De Finibus Bonorum et Malorum*, 47, ("İyilerin ve Kötülerin Sınırları Üstüne"); *Tusculanae Disputationes*, 45, ("Tusculum Tartışmaları"); *De Oficiis*, 44, ("Görevler Üstüne"); *Academica*, 45, ("Bilgi Kuramı Üstüne"); *De Natura Deorum*, 44, ("Tanrılar'ın Doğaları Üstüne"); *De Amicitia*, 44, (Dostluk, 1962); *De Senectute*, 44, (İhtiyarlık, 1963).

- **KAYNAKLAR:** E.V.Aster, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, (Çev. Dr.Orhan Münir Çağıl,1943); Hense-Leonard, *Helen-Latin Eski-Çağ Bilgisi* (Çev. Suad Y.Baydur, 1948); W.Sontheimer, *Über Den Staat* (Cicero'dan De Republica çevirisindeki açıklamalar) 1967; Y.K. Yonarsoy, *Cicero-nun Felsefi Terminolojisi*, 1982.

- **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, ERASMUS, PETRARCA, PLATON, POSEIDONIOS.

CID CAMPEADOR
(1043-1099)

Kastilyalı komutan, halk kahramanı. Ölümünden sonra efsaneleşmiş yaşamı çok sayıda yapıta konu olmuştur.

Kuzey İspanya'da Burgos yakınlarındaki Bivar' da doğdu, 10 Temmuz 1099'da Valencia'da öldü. Asıl adı Rodrigo Diaz de Bivar'dır. Cid (seyyid, efendi), ona Müslüman Araplar'ın taktığı addır. Kastilyalı soylulardan Diego Lianez'in oğludur. Babasının ölümünden sonra sarayda Kral I.Ferdinand'ın büyük oğlu Sancho'yla birlikte eğitim gördü. II.Sancho tahta çıkınca Rodrigo'yu kraliyet ordularının komutanlığına getirdi. Navarra ve Kastilya arasındaki anlaşmazlık sırasında Navarralı bir şövalyeyi yenilgiye uğratınca kendisine Campeador (şampiyon) sanı verildi. Cid, 1067'de Endülüs Emevileri'nin elindeki Saragossa'ya yapılan seferde büyük başarılar kazandı.

Öldüğünde Kastilya Krallığı'nın çocukları arasında paylaştırılmasını isteyen I. Ferdinand, Leon yöresini ikinci oğlu Alfonso'ya bırakmıştı. II.Sancho kardeşine savaş açtı, onu yakalatarak sürgüne gönderdi. Ancak kız kardeşi Uracca direnmeyi sürdürdü. Zamora'yı kuşatan II.Sancho burada öldürülünce çocuğu olmadığı için Kastilya toprakları VI.Alfonso' ya kaldı. Alfonso, Kastilyalı soylulara iyi niyetini kanıtlamak için, Cid'in sarayda kalmasına izin verdi. Cid, 1074'te Alfonso'nun da isteğiyle kralın kuzini ve Oviedo kontunun kızı Jimena ile evlendi. VI. Alfonso, 1081'de, koruması altındaki Toledo Mağribî Krallığı'na karşı bir akın düzenlediği gerekçesiyle Cid'i Kastilya'dan sürdü.

Saragossa Kralı el-Mutamin'in emrine giren Cid, 1082'de onun adına Mağribî Kralı Lerida'yı ve onun Hıristiyan yandaşlarını yenilgiye uğrattı. 1084'te Aragon Kralı Sancho Ramirez komutasındaki bir orduyu yendi. Bu başarıları ile yenilmez bir komutan olduğu kabul edildi ve Mağribî yöneticileri tarafından ödüllendirildi. 1086'da Kuzey Afrika'dan büyük Murabıt akını başladı. VI. Alfonso'nun orduları yenilgiye uğrayınca, Cid geri çağrıldı. VI. Alfonso'yla barışmasına karşın, Cid, Murabıtlar'a karşı yapılan savaşlara katılmadı.

Cid, Valencia hükümdarı el-Kadir'i vergiye bağlamıştı. 1092'de kentin kadısı İbn Cahhaf, Murabıtlar'ın desteğiyle ayaklanarak el-Kadir'i öldürttü. Cid bunun üzerine Valencia kentini kuşattı, Murabıtlar'ın desteğini kırdı, aylarca süren kuşatma sonunda kenti ele geçirdi. Valencia'nın VI. Alfonso adına yöneticisi olmuştu ama aslında kenti bağımsız olarak yönetiyordu. Yaşamının bundan sonraki bölümünü Valencia'da geçirdi.

Cid, ölümünden sonra halk türkülerinin kahramanlarından biri oldu. Bu destansı şiirlerin en eskisi 1200'lerde yazılan "Cantar de mio Cid"dir (Cid'imin Şarkısı). 4.000 dizelik bu destan, Orta Çağ İspanyol edebiyatının önemli yapıtları arasında yer alır. Cid'in yaşamı, Guillen de Castro'nun 1618'de yazdığı *Las Mocedades del Cid* ("Cid'in Gençliği"), Corneille'in *Le Cid*, (el-Cid), Fernandez y Gonzales'in 1858'de yazdığı *Cid Rodrigo de Vivar* ("Vivarlı Rodrigo") adlı oyunlarına konu olmuştur.

CIESLEWICZ, Roman
(1930)

Polonyalı grafikçi. Kolaj ve foto-grafik türündeki afişleri ile tanınmıştır.

13 Ocak 1930'da Polonya'nın Lvov kentinde doğdu. 1943-1946 arasında Krakov Endüstri Okulu' na, 1949'a değin de aynı yerdeki Plastik Sanatlar Lisesi'ne devam etti. 1955'te Krakov Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. 1957'de Uluslararası Leipzig Fuarı Polonya Pavyonu, 1959'da da Uluslararası Poznan Fuarı Polonya Denizcilik Pavyonu için duvar panoları yaptı. 1963'te Paris'e gitti, Burada *Vogue*, *Elle*, *Opus International*, *Musigue en jeu*, *20e siécle* ve *Kamikaze* gibi dergilerin grafik düzenlemelerini yaptı. 1964'te Çekoslovakya Uluslararası Film Posterleri Yarışması ve Varşova Poster Bienali büyük ödüllerini aldı. 1973 Cannes Film Posterleri Yarışması'nda da ödül kazandı. 1971'de Fransız yurttaşlığına geçti.

Aynı yıl Paris'te bir stüdyo açtı. 1972-1975 arasında Paris'te Ulusal Grafik Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bunu izleyen yıllarda, 1976 ve 1977 Paris Sohbahar festivallerinin afişlerini, çeşitli sanat kuruluşları ve gösterileri için tanıtma ilanları, kataloglar ve amblemler gerçekleştirdi. Başta Paris olmak üzere, Amsterdam ve Vilanov gibi kentlerde sergiler açtı. 1976 Venedik Bienali'ne katıldı.

Cieslewicz, poster, kolaj, fotomontaj, serigrafi ve harf tasarımları çalışmalarıyla tanınır. Çeşitli sergilerin pavyonları için gravürler hazırlamıştır. Çağı belgeleyen fotoğrafları kullanarak gerçekleştirdiği "fotografik"lerinde, kendi deyimiyle fotoğraf içinde fotoğraf yaratmıştır. İtalya'da iki fabrika için yaptığı duvar süslemeleri "sistem-grafik" adını verdiği kolaj çalışmaları içinde en dikkat çekenlerdir. Bunlarda makine fotoğraflarını keserek işçi yüzleri oluşturacak biçimde yapıştırmış, böylece insanla makine arasındaki ortak varoluş nedenini vurgulamıştır.

Cieslewicz resim alanında da başarılı olmuş, ancak, daha çok afiş türünde çalışmış, 1955-1978 arasında 400'e yakın poster gerçekleştirmiştir.

CIMABUE
(1240-1302)

İtalyan, ressam. Bizans sanatıyla Rönesans öncesi dönemin Floransa Okulu'nu bütünleştiren bir üslup oluşturmuştur.

Asıl adı Cenni di Peppi'dir. Yaşamıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Bazı belgeler, 13. yy'ın ikinci yarısında yaşadığı sanısına kesinlik kazandırmıştır. Vasari'nin ünlü *La Vita*'sında Cimabue'nün doğum ve ölümüyle ilgili olarak verdiği 1240-1300 tarihlerinin gerçek olmadığı anlaşılmıştır. Öte yandan Cimabue'nün doğumunu 1250 sonrasına rastlatan görüşler de doğru değildir. Roma'daki *Santa Merici Maggiore Kilisesi* kayıtlarına göre Cimabue 1272'de Roma'da çalışan ünlü bir ressamdır. Cimabue'den en son söz eden belgeyse 4 Temmuz 1302 tarihli bir noter kaydıdır. Cimabue'nün 1288-1290 arasında Assisi'deki *San Francesco Kilisesi* freskleri üstünde çalıştığı kesinlik kazanmıştır. Dante, *Purgatorio*'sında Cimabue'nün, Giotto'nun ünü onu aşıncaya dek, kendini en ünlü ressam saydığından söz eder.

Cimabue'nün olduğu 1301-1302 tarihli belgelere göre kanıtlanmış tek yapıt, *Pisa Katedrali*'ndeki mozaik Aziz Giovanni figürüdür. Ancak mozaik daha sonra yeniden yapıldığı için Cimabue'nün geç dönemiyle ilgili bilgi verecek nitelikte değildir. Bundan başka kesinlikle Cimabue'nün elinden çıktığı kabul edilen yapıtlar yalnızca üç tanedir. Bugün Uffizi Galerisi'nde bulunan ve kısaca *Maesta* olarak bilinen *Bakire Meryem ve Melekler* adlı büyük boy pano, Assisi'deki *San Francesco Kilisesi*'nde bulunan *Bakire Meryem, Melekler ve Aziz Francesco ile Birlikte* ve *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*. Bunlar *Bakire Meryem*'le peygamberlerin yaşamları ve Kıyamet Günü gibi dinsel olayları konu alan fresklerdir. Louvre'daki başka bir *Maesta* ile büyük benzerlik gösteren *Bakire Meryem ve Melekler*'in Cimabue'nün izleyicilerinden biri tarafından yapıldığı kabul edilmektedir.

Vasari'ye göre Cimabue İtalya'da çalışan Bizanslı bir ustanın yanında çıraklık ederek yetişmiştir. Paleologlar dönemi Bizans sanatının Cimabue'nün üslubunun biçimlenmesinde rol oynadığı kesindir. Daha önce Giunta Pisano (? - yks 1260) Cappo di Marcovaldo gibi sanatçılar aracılığıyla İtalyan sanatına giren Bizans sanatının anlatımcı biçimleri onun resimlerinde daha anıtsal bir boyut kazanır. Özellikle dekoratif ve çizgisel bir ritm elde etmek için kullandığı altın renkli çizgilerden oluşan doku, Cappo'dan türetilmiş bir uygulama biçimidir. Gene Cappo'dan kaynaklanan derin ve kesin konturlar, figür-fon ilişkisinin düzenlemesinde bağlayıcı bir rol oynar.

Bütün bu nitelikleri taşıyan *Maesta*, yalın deseni ve yüzeylerinin ölçülü işlenişiyle dikkati çeker. Resimdeki heykele özgü hacim anlayışı, Nicola Pisano ve Arnolfo di Cambio'yu çağrıştırır. Meryem'in giysisindeki kumaş kıvrımlarının ritmik bir biçimde üst üste yığılışıyla, boyunları bükük olarak pozlandırılmış melekler, resmin hareketsiz havasını bozmazlar. Tahtın altındaki azizler de dahil, tüm figürler Rönesans öncesi resim anlayışına uygun olarak hiyerarşik ve simetrik bir düzen içinde boyutlandırılmıştır. Bu yüzden Meryem figürü ötekilerden bir kat daha büyük tutulmuştur.

Cimabue'nün sanatı, 1273-1308 arasında çalıştığı bilinen Pietro Cavallini'nin klasik nitelikteki sanatı yanında daha dramatik bir anlatımı temsil eder. Bu dramatik anlatım daha sonra, Cimabue'nün izleyicisi Giotto'nun ve Floransa Okulu'nun resimlerindeki öğelerden birini oluşturacaktır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Pisa Katedrali Mozaikleri, 1302; *Bakire Meryem ve Melekler*, Uffizi Galerisi, Floransa; *Bakire Meryem, Melekler ve Aziz Francesco ile Birlikte*, Assisi Kilisesi; *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*, Assisi Kilisesi.

- **BAKINIZ:** GIOTTO.

CIMAROSA, Domenico
(1749-1801)

İtalyan, besteci. Güldürücü opera türündeki yapıtlarıyla tanınmıştır.

17 Aralık 1749'da, Napoli yakınlarındaki Aversa'da doğdu, 11 Ocak 1801'de Viyana'da öldü. Yoksul bir ailedendi. Müzik yeteneği farkedilerek, 1761'de, Napoli'deki Santa Maria di Loreto Konservatuvarı'na gönderildi. Burada, usta müzikçilerden müzik eğitimi aldı, dönemin önde gelen *opera buffa* (güldürücü opera) bestecisi olan Niccolò Piccini'nin de öğrencisi oldu.

Cimarosa'nın 1772'de yazdığı ve aynı yıl Napoli'de sahnelenen ilk operası *Le stravaganze del conte* ("Kontun Tuhaflıkları"), büyük bir başarı kazandı ve bestecinin tanınmasını sağladı. İzleyen yıllarda da, yüksek bir verimle, opera türünde pek çok ürün verdi.

Daha sonra St. Petersburg, Viyana ve Napoli saraylarında müzik yöneticisi ve besteci olarak görev alan Cimarosa, büyük bir saygınlık kazandı. Ancak, devrimci düşüncelere yakınlık duyması, durumunun sarsılmasına yol açtı. 1799'da Fransız Cumhuriyet Ordusu'nun Napoli'ye girişini coşkuyla karşıladı ve aynı yılın sonunda tutuklandı. Serbest kalınca Napoli'yi terketmeye karar verdi ve St. Petersburg'a gitmek üzere yola çıktı, ancak yolda öldü. Zehirlenmiş olduğuna ilişkin yaygın bir kanı vardır.

Doğal bir yetenekle ve büyük bir kolaylıkla besteleyen Cimarosa'nın müziği hemen hemen sadece İtalyan tarzından etkilenmiştir. Operalarında ağırlıklı bir yeri olan melodi, her zaman konuyla bağlantılı bir yapıdadır. Operalarının yanı sıra kimi koro ya da çalgı yapıtlarında da, yeteneğinin, güldürü alanında yoğunlaştığı görülür. Bununla birlikte, asıl başarısını sahne müziğinde, özellikle güldürücü opera türünde ortaya koymuştur. Başyapıtı sayılan *Il matrimonio segreto* ("Gizli Evlilik"), bu türün en önemli ürünlerindendir. Ciddi operalarının melodik örgüsü zengin olmakla birlikte aynı başarı düzeyine ulaşmazlar. Bu bakımdan Cimarosa'nın önemi, güldürücü operayı olgunluk düzeyine ulaştırarak kendinden sonraki bestecileri yeni arayışlara yöneltmiş olmasıdır.

- **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Le stravaganze del conte*, 1772, ("Kontun Tuhaflıkları"); *L'Italiana in Londra*, 1778, ("Londra'da İtalyan Bayan"); *Il matrimonio segreto*, 1792, ("Gizli Evlilik"); *Le astuzie femminili*, 1794, ("Kadınların Entrikaları"). **Vokal müzik:** 3 oratoryo; kantatlar; missalar; motetler; requiemler; aryalar. **Orkestra müziği:** 7 senfoni. **Harpsikord müziği:** Sonatlar.

- **KAYNAKLAR:** G. Baimonti, *Il matrimonio segreto di Domenico Cimarosa*, 1930; M. Tibaldi Chiesa, *Cimarosa ed il suo tempo*, 1939; R. Vitale, *Domenico Cimarosa: la vita e le opere*, 1929.

- **BAKINIZ:** ROSSINI.

CITROËN, André-Gustave
(1878-1935)

Fransız, mühendis. Ülkesinin en büyük otomobil fabrikalarından birini kurmuştur.

5 Şubat 1878'de Paris'te doğdu, 3 Temmuz 1935'te aynı kentte öldü. École Polytechnique'te mühendislik eğitimi yapan Citroën genç yaşta küçük bir dişli fabrikası kurdu. Mors Otomobil Fabrikası'nda üretim yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulundu; kısa sürede fabrika yıllık üretimini 125 otomobilden 1200 otomobile çıkardı. I.Dünya Savaşı çıkınca ordu adına başta obüs mermisi olmak üzere cephane üreten bir fabrika kurdu. Savaşın bitiminde bu fabrikayı otomobil üreten bir işletme haline getirdi. 1920'lerde ABD otomotiv sanayiinde Ford'un geliştirmiş olduğu üretim sistemi uygulanarak seri üretime geçilmiş, üretim giderleri ve buna bağlı olarak fiyatlar yaklaşık % 70 oranında düşürülmüştü. Citroën, Ford'un üretim sistemini fabrikasında uygulayarak ucuz otomobil üretimini sağladı. 1934'te ilk önden çekişli binek otomobil olan Citroën 7'yi pazara sundu. 1929'da başlayan iktisadi bunalım döneminde üretimi kısıtlayıcı bir politika izlemediği için, 1934'te fabrikasını iflasa sürükledi. 1935'te Citroën firması yeniden kurulduğunda yönetimde etkinliğini yitirmişti.

Citroën bir mühendis ve sanayici olarak ucuz otomobil üretimini sağlayacak araştırmalar yaptığı gibi, Orta Asya'nın jeolojisinin incelenmesi de dahil olmak üzere çeşitli bilimsel çalışmaları desteklemiştir.

- **BAKINIZ:** K.BENZ, A.CHRYSLER, H.FORD, C.W. MORRIS, RENAULT.

CİBRAN, Halil
(1883-1931)

Lübnanlı yazar ve ressam. İngilizce ve Arapça yazdığı mistik şiirleri ve felsefi yazılarıyla 20. yy mistik felsefesi üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Cibran Halil Cibran, 6 Ocak 1883'te Lübnan'ın Beşarî kentinde doğdu, 10 Nisan 1931'de New York'ta öldü. Batı dünyasında Kahlil Gibran olarak tanınır. Küçüklüğünde Arapça, İngilizce, ve Fransızca'yı öğrendi. On bir yaşındayken annesi ile birlikte ABD'ye gitti. 1896'da Beyrut'a dönerek Medresetü'l Hikmet'e girdi. 1901'de mezun olana değin müzik, uluslararası hukuk, tıp ve din tarihi okudu. 1901'de *The Prophet*'in (Ermiş) ilk Arapça taslağını yazdı; aynı yıl *el - Hakikat* dergisini yayımlamaya başladı. 1901-1903 arasında Paris'e giderek resim öğrenimi gördü. Paris'teyken yayımladığı *el-Ervahü'l-Mütemerrid* ("İsyankâr Ruhlar") adlı kitabı yüzünden Lübnan'a dönüşü yasaklandı, kitabı Beyrut'ta yakıldı ve bağlı olduğu Marunî Katolik Kilisesi tarafından aforoz edildi. 1903'te tekrar ABD'ye giderek Boston'da resimlerini sergiledi. 1908'de Paris'e döndü ve Académie Julien ve École des Beaux-Arts'da resim çalışmalarını sürdürdü. 1910'da ABD'nin New York kentine yerleşti ve ölümüne değin stüdyosunda yaşadı.

Cibran, Hıristiyan kökenli bir düşünürdür; ancak Lübnan gibi Hıristiyan ve İslam, Doğu ve Batı kültürlerinin kesiştiği bir ülkede yaşamış olması, bu sentezi yazılarında da araması sonucunu getirmiştir. Cibran mistik düşüncesi, iyimserliği ve yaşam tutkusu açısından Hıristiyan mistisizminden çok Doğu mistisizmine yaklaşır. Ancak, üslubunu ve felsefesini

temelden etkileyen metinlerden biri *İncil*'dir. Kendisi de Doğu mistik düşüncesinden etkilenmiş bir düşünür olan Nietzsche de Cibran'ın esin kaynaklarından biri olmuştur. Ancak Cibran bir tanrıtanımaz olan Nietzsche'den çok, 18. yy mistik İngiliz yazarı ve ressamı William Blake'e yaklaşır. Blake ve Cibran arasındaki benzerlikler yalnızca seçtikleri temalar ve üsluplarında değil, resimlerinde de görülebilir. Cibran ABD'de yaşadığı yıllarda Doğu mistisizmini Amerikan kültürüne tanıtmış, 1950'yi izleyen yıllardaki Amerikan aydınları ve gençliği içindeki "Doğu kültürüne dönüş" eğiliminin hazırlayıcılarından biri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Araisü'l-Müruc*, 1910, ("Vadi Perileri"); *Dem'a ve İbtisam*, 1914, ("Gözyaşı ve Gülüş"); *The Madman*, 1918, ("Deli"); *The Forerunner*, 1920, ("Müjdeci"); *el-Ecnihetü'l-Mütahassire*, 1922, ("Kırık Kanatlar"); *The Prophet*, 1923, ("Ermiş"); *el-Evasıf*, 1923, ("Fırtınalar"); *el-Mevakib*, 1923, ("Alaylar"); *Sand and Foam*, 1926, ("Kum ve Köpük"); *Jesus, the Son of Man*, 1928, ("İsa, İnsanın Oğlu").

• KAYNAKLAR: J.Gibran ve K.Gibran, *Kahlil Gibran*, 1974; B. Young, *This Man from Lebanon*, 1944.

CİESZKOWSKİ, August
(1814-1894)

Polonyalı sosyal düşünür ve iktisatçı. Hegelci tarih yaklaşımı doğrultusundaki yapıtlarıyla tanınmıştır.

August Cieszkowski 1814'te Sucha'da doğdu, 1894'te Wierzenica'da öldü. Soylu bir aileden gelen Cieszkowski, 1838'de Heidelberg Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ni bitirdi. Uzun süre Polonya'nın Rus kesiminde ve Fransa'da yaşayan Cieszkowski, 1847'de Polonya'da Posen yakınlarındaki malikânesine yerleşti. Prusya Polonyası'nın ulusal örgütü olan Polonya Birliği'ni kurdu. 1848-1861 arasında Prusya Meclisi'nde bulundu ve Polonyalı Milletvekilleri Grubu'nun başkanlığını yaptı.

Cieszkowski Hegel'den etkilenen tarih felsefesini özellikle *Ojcze nasz* ("Babamız") adlı yapıtında ortaya koymuştur. Bu yapıtında Cieszkowski, *İncil*'in son bölümü ile doğal hukuku uzlaştırmayı amaçlamakta ve Hegelci diyalektik anlayışına uygun bir biçimde Hz. İsa'nın öğretilerinde öngörülenlerle tarihsel gelişme arasında bir ilişki aramaktadır. Cieszkowski'ye göre, insanlık tarihi giderek Hegelci diyalektik anlayışına uygun bir biçimde artan bir dayanışma ve Tanrı'ya yakınlaşma içindedir. Cieszkowski, tarihi, fiziksel varoluş ya da Hıristiyanlık öncesi dönem, Kutsal Ruh'un gelmesiyle sona erecek olan düşünme dönemi ve Tanrı Krallığı'nın yeryüzünde gerçekleştirileceği dayanışma, kardeşlik dönemi olmak üzere üçe ayırmaktadır. Son dönemin aşamalı bir değişim süreci ile hazırlanmakta olduğunu savunan Cieszkowski, bu konuda Slav uluslarına ve özellikle Polonyalılar'a büyük görevler düştüğüne inanmaktadır. Cieszkowski'ye göre, Tanrı Krallığı'nın yeryüzünde gerçekleşme sürecini hızlandırmak için toplumsal ve iktisadi reformların üç temel ilkeye dayandırılarak yapılması zorunludur: Herkese sahip olduğu, olabileceği ve olması gereken konusunda güvence. Dayanışma ve kardeşlik dönemi başladığında, toplumsal yaşamda dinsel inançlar egemen olacaktır. Ulusların özgür ve yönetimde bağımsız olduğu bu evrede, tüm uluslar uluslararası bir kilise altında birleşeceklerdir. Bu uluslararası kilise ise, uluslararası bir hükümetin yönetimi altında olacaktır. Cieszkowski'ye göre, bu dönemdeki iktisadi örgütlenme, uluslararası iktisadi birlik ilkesine dayanacaktır.

Hegel ve Fichte gibi Alman filozofları, Saint-Simon ve Fourier gibi Ütopyacı Sosyalistler'den etkilenen Cieszkowski, toplumsal reformlar konusunda sınırlı önlemler önermiş ve hükümetin iktisadi ve toplumsal reformlar konusunda destek olması ilkesini savunmuştur. Tarım alanında kredi kooperatiflerine devlet yardımının gerekliliğini vurgulayan Cieszkowski, ormancılık, madencilik ve demiryolu taşımacılığında devletin toplum çıkarlarını korumak için özel girişimle rekabet etmesini savunmuştur. İktisat alanında en önemli kitabı olan *Du Credit et de la circulation*'da ("Kredi ve Dolaşım Üstüne") yeni bir para sistemi geliştiren Cieszkowski, krediyi, sabit sermaye ve yatırılmış sermayeyi, işletme sermayesine dönüştüren bir araç olarak tanımlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ojcze nasz*, 1833-1836, ("Babamız"); *Du credit et de la circulation*, 1839, ("Kredi ve Dolaşım Üstüne"); *De la pairie et de l'aristocratie moderne*, 1844, ("Derebeylik ve Modern Aristokrasi Üstüne").

• BAKINIZ: FICHTE, F.C.M.FOURIER, HEGEL, SAINT-SIMON.

CİHANGİR
(1569-1627)

Hint-Türk hükümdarı. Ülkesinin bayındırlık işlerine büyük önem vermiştir.

31 Ağustos 1569'da Fethpur'da doğdu. 27 Kasım 1627'de Lahor'da öldü. Ekber'in büyük oğludur. Babası ona Selim adını koymuştu. Ancak, Ekber 1605'te ölünce, Nureddin Cihangir adıyla tahta çıktı.

İlk iş olarak ünlü on iki hükmünü çıkarttı. Bununla taşrada tımar sahiplerinin vergi toplamasını önledi. Issız yerlere kervansaray ve mescitler yaptırarak adamlar yerleştirdi. Miras işlerini düzenledi. Şarap içme yasağı koydu. Zorla konutlara girilmemesini sağladı. Suçluların kulak ve burunlarının kesilmesi gibi işkenceleri kaldırdı. Halkın elindeki topraklara beyler ve devlet görevlileri tarafından el konmasını

önledi. Büyük kentlerde hastaneler yaptırdı. Kendi doğum gününde hayvan kesilmesini yasakladı.

Cihangir, 1611'de Nur Cihan'la evlendi ve bundan sonra karısının etkisinde kaldı. Nur Cihan ilk kocasından olan kızını Cihangir'in küçük oğlu Şehriyar ile evlendirdi ve damadını tahta geçirmeye çalıştı. Bu durum Cihangir'in diğer oğlu Hürrem ve Nur Cihan arasında ülke için kötü sonuçlar doğuran çekişmelere neden oldu.

Cihangir, Dekkenliler'in ayaklanması üzerine 1617'de Şehzade Hürrem'i oraya yolladı. Şehzade önceleri ayaklanmayı bastırmada başarı gösterdi. Ancak Cihangir'in 1619'da Keşmir'de bulunduğu sırada Dekken'den çekilirken olaylar yeniden başladı. İran Şahı I.Abbas da Dekkenliler'in ayaklanmasından yararlanarak Kandehar'ı ele geçirdi. Ardından, Bengal Valisi Mehabet Han 1626'da ayaklanarak Cihangir'i tutsak etti. Cihangir bir yıla yakın tutsak kaldıktan sonra karısı Nur Cihan tarafından kurtarıldı. 27 Kasım 1627'de Keşmir'den Lahor'a giderken yolda öldü.

Cihangir'den sonra Şehzade Hürrem, Şah Cihan adıyla tahta çıktı. Cihangir'in büyük oğlu Hüsrev ayaklandığı için tutuklanmıştı. En küçük oğlu Şehriyar da babasının ölümünden sonra tahta geçmek için ayaklandı, fakat yakalanarak idam edildi.

Cihangir, *Tüzük-i Cihangîrî* adlı Farsça anılarının ancak saltanatının ilk 17 yılını kapsayan bölümünü yazabildi. Bundan sonraki iki yıllık bölüm kâtibi Mutemed Han tarafından yazılmıştır. Cihangir'in ölümü ve şehzade kavgalarını kapsayan bölüm de Mirza Muhammed Hadi Han tarafından tamamlanmıştır. Yapıtta hükümdarlara gönderilen ve onlardan gelen mektupların örnekleri de vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tüzük-i Cihangîrî*, (ö.s.), Seyyid Ahmed (yay.), 1683.

• KAYNAKLAR: Y.H.Bayur. *Hindistan Tarihi*, II, 1947; W.Foster, *The Embassy of Sir Thomas Roe*, 1926; B.Prasad, *The History of Jahangir*, 1922.

• BAKINIZ: EKBER, ŞAH CİHAN.

CİHANŞAH
(1405-1467)

Karakoyunlu hükümdarı. Karakoyunlu devletinin sınırlarını en geniş durumuna getirmiştir.

Muzaffereddin Cihanşah'ın 1405'te Mardin'de doğduğu sanılmaktadır. 10 Kasım 1467'de Muş ovasında öldürüldü. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un altı oğlundan biridir. Önce Mardinşah adı verilmişken babası kent adlarının kız çocuklarına konduğu gerekçesiyle adını Cihanşah'a çevirdi.

Kara Yusuf, 1415'te İran'daki Sultaniye'yi aldıktan sonra küçük yaştaki Cihanşah'ı da buraya vali atadı. Kara Yusuf, Timur'un oğlu Şahruh ile savaşmaya giderken 13 Kasım 1420'de Tebriz yakınlarındaki Ucan yaylağında öldü. Cihanşah, bunun üzerine Sultaniye'den ayrılarak Bağdat valisi ağabeyi Şah Mehmed'in yanına gitti. Onun, Celayirliler'e karşı giriştiği savaşa katıldı. Ancak Celayirliler'den alınan yerler kendisine verilmeyince, Bağdat'tan ayrılıp büyük ağabeyi İskender'in yanına gitti.

İskender, Cihanşah'a Karakoyunlular'ın asıl yurdu olan Van Gölü dolaylarında bazı kaleler verdi. Ancak kendisine daha fazla toprak verilmesi isteği kabul edilmeyince ayaklandı. Başarı gösteremeyip kaçarken yakalandı. Öldürülmesine karar verilmişken annesinin araya girmesiyle bağışlandı ve Van dolaylarındaki büyük kent ve kasabaların yönetimi kendisine verildi. Cihanşah, Şahruh'un ikinci Azerbaycan seferi sırasındaki Selmas meydan savaşında (14 Eylül 1429) kardeşinin ordusunun sol kanadına komuta etti.

Şahruh, savaşı kazanmasına karşın Karakoyunlular'ı dağıtıp şehzadeleri ortadan kaldıramadı. Bu nedenle Kara Yusuf'un çocukları arasındaki anlaşmazlıktan yararlanmak istedi. İskender'in kardeşlerine, kendisine uymak koşuluyla bulundukları bölgelerde kalabileceklerini bildirdi. Kardeşlerden İspend, Şahruh'a boyun eğdi. Hatta Bağdat'ı alarak ağabeyi Şah Mehmed'i öldürdü. Cihanşah'ı da bozguna uğrattı.

Şahruh, üçüncü kez İskender'le savaşmak için Azerbaycan üzerine yürüdü. Cihanşah'a da yardımcı güçler göndererek kardeşinin elindeki yerleri almasını istedi. Kendi adamlarının Cihanşah'ın yanına geçtiğini, ayrıca Şahruh'un ordusuna karşı koyamayacağını anlayan İskender, Tokat'a giderek, Osmanlılar'a sığındı. Osmanlılar, kendisine yardım ettiler. Ancak, bir süre sonra bulunduğu yöreyi yağmaya başlayınca, II. Murad onun üzerine ordu gönderdi. İskender, Erzurum üzerinden Sürmeli Çukur kışlağına geldi. 1438 baharında Tebriz'e doğru yola çıktı. Cihanşah'la savaşmak için Heft Çeşme'ye yürüdü. Ancak komutanlarından Piri Bey'in, kardeşinin yanına geçtiğini öğrenince Alıncak kalesine sığındı. İskender burada oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü. Cihanşah da Şah Kubad'ı, olaya karışanlarla birlikte öldürttü.

Cihanşah, 1440'ta Gürcistan'daki bazı kentleri yağmaladı. Kardeşi İspend 1445'de ölünce Bağdat'ı ele geçirdi. Şahruh, 1447'de ölünce bağımsızlığını ilan etti. Sultan ve hakan unvanlarını aldı.

Cihanşah döneminde Karakoyunlular Devleti'nin sınırları Horasan'dan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar genişlemişti. Sınırlarını daha da genişletmek, kendi himayesini istemeyen Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'dan Erzincan yöresini de almak istiyordu. Bu amaçla bütün güçlerini Erciş'te topladıktan sonra Muş Ovası'na geldi. Kışın bastırması, buna hazırlıklı olmayan ordusunu güç duruma düşürdü. Orduyu kışlaklara gönderdi. Kendisi de Pasinler'e hareket etti. Uzun Hasan bunu fırsat bilerek altı bin atlıyla Cihanşah'ı izledi ve bir baskınla Cihanşah'ın güçlerini dağıttı. Cihanşah atla kaçarken yakalanıp öldürüldü. Tutsak düşen çocuklarından Muhammedî de öldürüldü. Öbür oğlu Yusuf'un da gözleri kör edildi. Cihanşah'ın cesedi Tebriz'e taşınıp Muzafferiye medresesindeki türbeye gömüldü.

Karakoyunlular Şii ve Batıni idiler. Bu nedenle Memlukler, Akkoyunlular ve başka Sünni devletlerle

sürekli savaşım içinde oldular.

Cihanşah, Tebriz'deki ünlü Gök Medrese'yi (Muzafferiye Medresesi) yaptırmıştır. Bu görkemli yapının yüzü mermer ve çiçekli çinilerle süslüdür. Ünlü bilgin Celaleddin Devvani yapıtlarını bu medresede yazmıştır. Cihanşah, Hakikî mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Şiirlerinin bulunduğu mecmuada *(British Museum OR. 9493)* 105 Farsça ve 87 Türkçe gazeli ile 32 Türkçe rubaisi vardır.

• KAYNAKLAR: Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaifü'l-Ahbar*, I, 1868; V.Minorsky, "Kara Koyunlu Cihan Şah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 1970; F.Sümer, *Karakoyunlular*, I, 1967; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 1969.

• BAKINIZ: ŞAHRUH MİRZA, UZUN HASAN.

CİLAS, Milovan

Bak. DJILAS, Milovan

CİMCOZ, Adalet
(1910-1970)

Türk, yazar, çevirmen. Dublaj sanatındaki başarısı ve çağdaş Alman Edebiyatı'ndan yaptığı çevirilerle tanınmıştır.

Çanakkale'de doğdu, 13 Mart 1970'te öldü. 1921'de Hacıkadın İlkokulu'nu bitirdikten sonra ortaöğrenimini, gönderildiği Almanya'da tamamladı. Edebiyat çalışmalarına da burada başladı. Türkiye'ye dönünce, gazetelerde sanat konuları üzerine yazılar yazdı. 1951'de Maya Sanat Galerisi'ni kurdu. Uzun süre bu özel galeriyi ve Alman Sanat Galerisi'ni yönetti. Ağabeysi Ferdi Tayfur ile birlikte film seslendirme çalışmalarına katıldı; Türk sinemasının baş kadın oyuncularını seslendirdi ve bu alanda büyük bir ün kazandı.

Şiir, öykü ve kitap tanıtma yazılarıyla *Yeditepe*, *Varlık*, *Yeni Ufuklar* dergilerinde görünen Cimcoz çağdaş Alman edebiyatından yaptığı çevirilerle Türkçe'ye önemli yapıtlar kazandırdı.

Çevirilerindeki özgünlük, dili kullanmadaki yetkinliği onu bu alanda seçkin bir ad yaptı. Franz Kafka'dan çevirdiği *Milena'ya Mektuplar* ile Türk Dil Kurumu 1962 Çeviri Ödülü'nü kazandı.

CİNCİ HOCA
(? - 1648)

Osmanlı din adamı. Sultan İbrahim'i etkisi altına alarak, getirildiği devlet görevlerinde çeşitli yolsuzluklar yapmıştır.

Hüseyin Cinni Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Safranbolu'da doğdu. 29 Ekim 1648'de Mihalıç'ta (günümüzde Karacabey) öldü. Karabaş İbrahim Efendizade Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelerek Süleymaniye'deki medreselerden birinde öğrenim gördü. Bir yandan da efsunculuk (büyücülük) yaptı. Adı Kösem Sultan'ın kulağına gitti. Akli dengesi bozuk olan ve sık sık sinir krizi geçiren Şehzade İbrahim'i iyileştirmesi için saraya çağrıldı. Okuduğu dualar ve yaptığı konuşmalarla şehzadenin sinirlerini yatıştırıp onu bir hayli etkiledi.

Sultan İbrahim'in 1640'ta tahta çıkması üzerine, medrese öğrenimini bile bitirmeden hemen sarayda görevlendirildi. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin karşı çıkmasına bakılmaksızın ilmiye sınıfına alındı ve üç yıl içinde Galata kadılığına dek yükseldi.

Akli dengesi giderek daha çok bozulan Sultan İbrahim üzerindeki etkisini kullanarak pek çok ayrıcalıklar elde etti. Kazasker Kara Çelebizade Mahmud Efendi'nin kızıyla evlenerek ulema arasında büyük güç kazandı. Cinci Hoca adıyla anıldığı bu dönemde rüşvet karşılığında bir çok kişinin çeşitli görevlere atanmalarına önayak oldu.

Cinci Hoca, 19 Mayıs 1644'te Anadolu kazaskerliğine yükseldi. Bu görevi sırasında kadılıkları büyük paralar karşılığında sattığı için 16 Nisan 1646'da görevden alındı. Kasım 1646'da, Haziran 1647'de ve Ağustos 1647'de kısa sürelerle yeniden Anadolu kazaskerliğine getirildi. Ancak rüşvet almayı sürdürdüğü için, Kasım 1647'de görevden alınarak önce İzmit'e ardından da Gelibolu'ya sürüldü. Bir süre sonra affedilerek İstanbul'a döndü. 8 Ağustos 1648'de Sultan İbrahim'in yerine IV. Mehmed'in tahta çıkması nedeniyle kapıkuluna verilecek bahşiş için Cinci Hoca'nın da yardımı istendi. Buna yanaşmaması üzerine bütün varlığına el konularak bahşiş olarak dağıtıldı. Kendisi de bir süre tutuklu kaldıktan sonra Mısır'a sürgün edildi. Ancak yolda hastalanınca Mihalıç'ta (Karacabey) kalmasına izin verildi. Bir süre sonra Kırım Hanı'nı araya koyarak İstanbul'a dönme girişimlerinde bulundu. Ama bu sırada İstanbul'da ayaklanan sipahilere adamlarının da katılması üzerine sarayın Mihalıç'a yolladığı Limnili Hüseyin Çavuş tarafından öldürüldü.

• BAKINIZ: İBRAHİM, KÖSEM SULTAN, MEHMED IV [Avcı].

Muhammed Ali Cinnah

CİNNAH, Muhammed Ali
(1876-1948)

Pakistanlı devlet adamı. Pakistan bağımsızlık mücadelesinin önderi ve ilk devlet başkanıdır.

25 Aralık 1876'da Karaçi'de doğdu, 11 Eylül 1948'de aynı yerde öldü. Babası deri tüccarı idi. İlk ve ortaöğrenimini Karaçi ve Bombay'da tamamladı. Babası oğlunun da kendisi gibi tüccar olmasını istiyordu. Bu amaçla, işletmecilik okuması için onu 1892'de İngiltere'ye gönderdi. Ama Cinnah, Londra'da işletmecilik yerine hukuk okumaya karar verdi ve Lincoln's Inn'e kaydoldu. Baroya girmek için gerekli sınavları çok kısa bir süre sayılan iki yıl içinde başardı. Baroya girdikten sonra iki yıl daha İngiltere'de kaldı. Parlak bir hukukçu olarak göze çarptı.

Siyasi konularla ilk ilişkisi Londra'da yaşadığı dönemde oldu. Burada liberal bir Hintli olan ve Hindistan bağımsızlık mücadelesinin temellerini atanlardan Dadabhoy Naoroji ile tanıştı. Naoroji'nin İngiltere Parlamentosu'na girebilmesi için başlatılan seçim kampanyasına katıldı.

1896'da, Karaçi'ye döndü. 1897'de Bombay'a geçerek avukatlık yapmaya başladı. Başarılı bir avukat olarak Bombay'da ün yaptığı sırada, 1900'de yargıçlığa atandı.

► Cinnah, etkin siyasi yaşama 1906'da girdi. O yıl Hindistan'da İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesini yürütecek olan Kongre Partisi'nin Kalküta'daki genel kurul toplantısına katıldı. Genel kurula Dadabhoy Naoroji başkanlık ediyordu. Naoroji ile Londra yıllarından gelen tanışıklık ve işbirliği sayesinde onun özel sekreterliğini üstlendi.

İngiliz yönetimi, 1909'da Hindistan'daki Yasama Konseyi üyelerinin sayısını artırdı. Bunun üzerine Cinnah, Bombay'daki Müslümanlar'ı temsilen konseye seçildi. Konseyin amacı, Hindular ile Müslümanlar arasında uzlaşma sağlayarak, Hindistan'ın kendi kendini yönetmesine hazır hale gelmesine katkıda bulunmaktı. Cinnah, parlamenter olarak ilk deneyimini Yasama Konseyi üyeliği döneminde elde etti.

Cinnah, Yasama Konseyi'nde çalıştığı dönemde Hindu-Müslüman birliği için çaba gösterdi. Müslümanlar'ın Hindular'dan ayrı bir ulus, ayrı ulusal çıkarları bulunan bir topluluk olarak değerlendirilmesi gerektiği yolunda o sıralarda ileri sürülen düşüncelere yakınlık göstermedi. Bununla birlikte, 1912'de Müslüman Birliği'nin (Moslem League) yıllık toplantısına katıldı. Müslüman Birliği'nin üyesi değildi. Ancak direnmeler karşısında, Hindistan'ın tümünün birlik içinde, İngiltere'den bağımsızlığını elde etmesi mücadelesine gölge düşürmemesi koşuluyla Müslüman Birliği üyeliğini kabul etti. Böylece Cinnah, Hindistan'ın en büyük iki siyasi kuruluşunun, hem Kongre Partisi'nin, hem de Müslüman Birliği'nin aynı zamanda üyesi durumundaki tek kişi oldu.

Hem Kongre Partisi, hem de Müslüman Birliği üyesi olması Hindu-Müslüman birliği yolundaki çalışmalarında kendisine büyük avantaj sağlıyordu. Hindular'la Müslümanlar'ı birbirlerine yaklaştırmaya çalışırken, Müslümanlar'ın anayasal güvencelere sahip olmaları gerektiği düşüncesindeydi. Gösterdiği çabaların sonucu, 1915'te Kongre Partisi ile Müslüman Birliği yıllık genel kurul toplantılarını aynı kentte, Bombay'da yaptılar. Müslüman Birliği'nin toplantısında izleyiciler arasında Hindistan bağımsızlık mücadelesinin önderi olarak tarihe geçecek olan Mohandas Gandi de vardı.

Cinnah, bir yıl sonra, Müslüman Birliği'ne başkan seçildi. 1916'da Kongre Partisi ile Müslüman Birliği yıllık genel kurul toplantılarını Lucknow kentinde düzenlediler. Cinnah, her iki örgütün Hindistan için anayasal reformlar üzerinde anlaştıklarını belgeleyen Lucknow Paktı'nın hazırlanmasında ve imzalanmasında büyük rol oynadı.

1920 yılı Cinnah'ın siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktası sayılır. O yıl, Kongre Partisi Gandi'nin etkisiyle İngiltere hükümetiyle uzlaşma yollarını terketmeyi ve yabancı mallara boykot uygulamayı kararlaştırdı. Cinnah, bunu anayasa ve hukuk dışı mücadele biçimlerine kaymak biçiminde görerek, Gandi ile yöntem ayrılığına düştü. Gandi 1918'den beri Hindular'ın, Cinnah ise Müslümanlar'ın önderi olarak simgeleşmişlerdi. Gandi-Cinnah ayrılığı zaten hiçbir zaman tam anlamıyla bir ulusal birlik temeli üzerinde pekişmemiş olan Hindular'la Müslümanlar arasındaki ayrılığın derinleşmesine yol açtı ve Cinnah, 1921'de Kongre Partisi'nden ayrıldı.

Aslında her iki önder de Hindular ile Müslümanlar'ın birbirlerine karşı eyleme girişmesini önlemeye, aşırı militan unsurları dizginlemeye çalışıyorlardı. Cinnah, 1920'lerde Kongre Partisi'nden istifa etmiş olmakla birlikte Hindu-Müslüman işbirliği için uğraşmayı sürdürdü.

◄ *Siyasi yaşam giriş*

Hindistan Müslümanları'nın, Hindular'la birlikte yaşayamayacak ayrı bir ulusal topluluk biçiminde oluşmaları süreci 1930'larda başladı. 1930'dan başlayarak büyük şair Muhammed İkbal ve Çavduri Rahmet Ali gibi önderler ayrı bir Müslüman vatanı görüşünü ortaya atmışlardı. İngiltere hükümetinin 1935'te yayınladığı Hindistan Yönetim Yasası, Cinnah'ı Hindistan'da Hindular'la Müslümanlar'ın bir

Hint Müslümanlarının ayrılma

arada, aynı devlet çatısı altında yaşamalarına olanak kalmadığına kesin olarak inandırdı.

Hindistan Yönetim Yasası, yerel Hindistan yönetimine özerklik tanımaktaydı. Hindular, yasa ile kendilerine verilmiş olan haklardan fazlasını istediler ve yasa Müslüman hakları aleyhine değiştirildi. Bu yasanın ardından Hindistan Müslümanları İkbal'in düşünsel yönlendirmesi ve Cinnah'ın siyasi önderliği altında tüm ülke çapında örgütlendiler. 1940'ta, Pakistan sözcüğü ilk kez kullanıldı. 22 Mart 1940 tarihinde Lahor'da toplanan Tüm Hindistan Müslüman Birliği genel kurulunda, Lahor Tasarısı ya da Pakistan Kararı adıyla bilinen kararda Asya alt-kıtasında İngiliz egemenliğinin kalkmasından sonra Müslüman çoğunluğa dayalı bir Pakistan devletinin kurulması öngörülmüştü. Cinnah, 1940'tan sonra Hindistan Müslümanları arasında Kaid-i Azam (büyük önder) sıfatıyla anılmaya başladı.

Karara, İngiltere ve Kongre Partisi ayrı ayrı karşı çıktılar. 1944 Eylülü'nde Cinnah ile Gandi son kez bir araya gelerek ortak davranma yollarını araştırdılar. Gandi, Müslümanlar'dan ayrı bir ulus doğabileceğine inanmıyordu. Hindistan önce İngiltere'den kurtulmalı, ayrıntılar daha sonra Hindular ve Müslümanlar arasında görüşülmeliydi. Müslümanlar'a verilecek haklar bu çerçevede ele alınmalıydı. 1944 görüşmeleri anlaşmazlıkla sonuçlandı, Pakistan ile Hindistan'ın iki ayrı devlet olarak kurulmalarının yolu açıldı.

14 Ağustos 1947'de İngiltere'nin Hindistan'a bağımsızlık tanımak zorunda kalması üzerine, aynı gün hem Pakistan hem de Hindistan devleti kuruldu. Cinnah, Pakistan'ın ilk genel valisi ve kurucu meclis başkanı oldu.

Yaşamı, Gandi ve Nehru'nun Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşması mücadelelerine koşut mücadele içinde geçen Cinnah, önceleri Hindu-Müslüman birliğine inandıysa da sonra bu tutumdan vazgeçerek Müslümanlar'a önderlik etti. Bunda, Kongre Partisi'nin Nehru'nun etkisindeki koyu Hindu görüşlerinin izinde olmasının da rolü oldu. Gandi ile de önemli görüş ayrılıklarına düştü. Gandi'nin mücadele yöntemini benimsemedi. Cinnah, pasif direnişin geçerli olamayacağını, koşullar gerektirdiğinde şiddetin zorunlu olabileceğini savunuyordu. Bu nedenle, Hindu çevrelerince İngiltere'ye karşı yürütülen mücadeleyi bölmekle suçlandı.

Cinnah, uzun ve kararlı bir mücadele sonunda Hindistan yarımadasında çeşitli coğrafi bölgelere dağılmış ve birçok farklı dil konuşan Müslümanlar'ı tek bir ulus ve devlet altında toplamayı başarmıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Speeches and Writings of Mr. Jinnah*, (ö.s.), J.Ahmad (yay.), 2 cilt, 1960-1964; *Quaid-i Azam Jinnah's Correspondence*, (ö.s.), J.Ahmad-S.S.Pirzada (yay.), 1966.

• **KAYNAKLAR:** G.Allana, *Bir Milletin Yaratıcısı Cinnah*, 1982; H.Bolitho, *Jinnah: Creator of Pakistan*, 1954; P.Moon, *The Future of India*, 1943; Quaid-i Azam Academy, *Quaid-i Azam Mohammad Ali Jinnah, An Annotated Bibliography*, 1982; Kh.B.Sayeed, *Pakistan: The Formative Phase, 1857-1948*, 1968; I.Stephens, *Pakistan New Country Old Nation*, 1964.

• **BAKINIZ:** EYÜP HAN, M.GANDHİ, İ.MİRZA, NEHRU.

CİVAOĞLU, İlhami
(1898)

Türk, kimyacı. Türkiye'de kimya eğitiminin kurumlaşmasına katkısı olmuştur.

2 Mart 1898'de İstanbul'da doğdu. Askerlik görevi sırasında tanıştığı Profesör F.Arndt'ın derslerine ve laboratuvar çalışmalarına katıldı. Böylece kimyaya ilgi duyan Civaoğlu, 1918'de dışardan girdiği sınavlarla lise öğrenimini tamamlayarak, İstanbul Darülfünunu'nun (bugünkü İstanbul Üniversitesi) Fen Fakültesi'nde kimya bölümüne girdi. 1919'da aynı fakültenin fizik bölümüne kaydoldu. 1920'de kimya bölümünden mezun olup bu kürsünün asistanlık sınavını kazanan Civaoğlu, 1921'de de fizik bölümünden mezun oldu. 1922'de Bakırköy'de bir çimento fabrikasında müdür olarak çalışmaya başladı. 1923'te fiziksel kimya ve radyoaktiflik alanlarında uzmanlık eğitimi görmek üzere Paris'e gönderildi. 1926'da Türkiye'ye dönerek Darülfünun'da Profesör M. Faillebin tarafından kurulan fiziksel kimya kürsüsünde asistan olarak çalışmaya başladı. 1928'de doçent, 1930'da da Profesör M.Faillebin'in yerine kürsü başkanı oldu. 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) Makine Fakültesi dekanlığına getirildi. 1956'da ordinaryus profesör olan Civaoğlu, 1957'de İTÜ rektörlüğüne seçildi. 1963'te İTÜ Kimya Fakültesi'nin kurulmasına öncülük ederek 1967 yılına değin iki dönem bu fakültenin dekanlığını yaptı. 1973'te İTÜ'den emekli olarak ayrıldıktan sonra İDMMA Galatasaray Yüksek Mühendislik Okulu Kimya Kürsüsü başkanlığına getirildi. 1978 yılında bu görevinden ayrıldıktan sonra 1979'a değin aynı kürsüde ders vermeye devam etti.

1923'te Paris'e Profesör Jean Perrin'in yanında çalışmak üzere gönderilen Civaoğlu çalışma koşulları hazır olmadığından Jean Perrin'in önerisi üzerine M. Curie'nin yanında çalışmaya başladı. Burada radyoaktif bir madde olan radyumun alfa tanecikleri sayımı üzerine bir dizi çalışma yaptı. 1926'da Türkiye'ye döndükten sonra, Darülfünun'un Fen Fakültesi'nde radyoaktiflik ölçüm laboratuvarını kurdu. 1929-1931 arasında bu laboratuvardan yararlanarak, Yalova, Bursa, Armutlu, Kütahya, Alemdağ kaplıcaları ve yeraltı sularının radyoaktifliğini araştırdı. 1951'de yayımlanan "İyonların Eritken Molekülleri İçindeki Dağılım İlişkileri" adlı çalışmasıyla Légion d'Honneur Ödülü'nü kazandı. 1969'da Société de Chimie Industrielle'nin onur üyeliğine seçildi.

Civaoğlu yaklaşık altmış yıllık bilimsel yaşamında yapmış olduğu araştırmaların yanı sıra, çeşitli kurumlardaki çalışmalarıyla da tanınır. 1919'da Fizik ve Kimya Dernekleri'nin kuruluşuna öncülük ettiği gibi, 1941'den başlayarak 22 yıl Türk Dil Kurumu'nun ikinci başkanlığını da yapmıştır. 1952'de Doğu Üniversitesi'nin (bugün Erzurum'da Atatürk Üniversitesi) kurulması için rapor hazırlamış, Karadeniz Teknik ve Ege üniversitelerinin kurulma hazırlıklarına katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Şimi-fizik*, 1938; *Yanma Kimyası ve Tabii Yakacaklar*, 1949; *Genel ve Teknik Kimya Dersleri*, 1946-1965; *Temel Operasyonlar*, 1966; *Kimyanın Temel Prensipleri*, 1967.

• BAKINIZ: M.CURIE, PERRIN.

CLAIR, René
(1898-1981)

Fransız sinema yönetmeni. Müzikal, duygusal güldürü ve masalsı sinema yapıtlarıyla tanınmıştır.

Asıl adı René-Lucien Chomette olan René Clair, 11 Kasım 1898'de, Paris'te doğdu, 15 Mart 1981'de aynı kentte öldü. Bir sabun tüccarının oğluydu. Küçük yaşta kukla tiyatrosuna, şiir yazmaya, oyunculuğa merak sardı. 1917'de henüz lise öğrencisiyken, I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Savaşta sırtından yaralanarak kısa bir süre için bir Dominiken manastırına kapandı. Savaştan sonra çeşitli filmlerde oyunculuk yaptı. 1922'de Brüksel'e giderek sinema tekniği konusunda öğrenim gördü.

İlk filmini 1923'te çekti. *Paris Qui Dort* ("Paris Uyuyor"), hareketi durduran ışınları konu edinen bir güldürüydü. Bu filmi, 1924'te Clair'in Fransız öncü (avant-garde) hareketinden aldığı etkileri özümlediği *Entr'acte* ("Perde Arası") izledi. Francis Picabia, Erik Satie, Duchamp ve Man Ray'ın katkılarıyla gerçekleşen bu film Gerçeküstücülük'ün özgün örneklerinden biriydi. Öte yandan, örneğin Buñuel'in ilk Gerçeküstücü filmlerinin tersine Clair'in amacının seyirciyi şiirsel anlamda kışkırtmaktan çok eğlendirmek olduğu gözlemleniyordu.1926'daki *La Voyage Imaginaire* ("Hayali Yolculuk") rüyasında periler ülkesine gittiğini gören bir genç adamın öyküsüydü. Clair'in gerçek anlamda ilk büyük başarısı *Un Chapeau de Paille d'Italie* ("İtalyan Hasır Şapkası") ile olmuştur. Bu filmde 1895'lerin Paris'ini sevecen bir gözle anlatırken bir yandan da burjuva âdetlerine alaylı bir bakış yöneltir. Sessiz sinemadan sesli sinemaya geçişe rastlayan 1928'ler ve sonrasında Clair'in müzikal ritmlerden yararlanan hafif taşlamalı film üslubu iyice belirginleşir. *Sous les Toits de Paris* ("Paris Damları Altında"), ilk sesli filmi *Le Million* ("Milyon"), *A Nous la Liberté* ("Özgürlük Bizimdir"), *Quatorze Juillet* ("14 Temmuz") bu örnekler arasındadır. Tiyatrovari dekorlardan, sahne üzerinde canlandırılan hayal-gerçek karşıtlığından, opera, müzikal ve varyete tekniklerinden yararlanan bu filmlerde "küçük insan"ın düşleriyle gündelik yaşamından sahneler iç içe verilir. Clair, Fransa'nın "sokaktaki adam"ına, Chaplin'in "küçük adam"a getirdiği duygu yükünü katarken eleştirinin keskinliğini yumuşatmayı gözetir.

1935'te yapımcı Korda tarafından İngiltere'ye çağrılan Clair orada *The Ghost Goes West* ("Hayalet Batıya Gidiyor"), *Break the News* (Son Havadis) ve *Air Pur* filmlerini çevirdikten sonra Hollywood'a gitti. Orada yaptığı filmler Amerika'ya giden diğer Fransız yönetmenlerin ürünleri yanında biraz sönük kalmıştır. Marlene Dietrich'li *The Flame of New Orleans* ("New Orleans Dilberi"), Veronica Lake'li *I Married a Witch* ("Bir Cadıyla Evlendim"), Clair'in Fransız zerafetinden ve espri duygusundan yararlanan duygusal güldürülerdir.

Clair'in II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da çektiği filmlerde daha olgun bir anlatım ve daha köklü bir duygusal güldürü anlayışı görülür. 1947'deki *Le Silence est d'Or* (Sükut Altındır) sessiz sinemaya saygı gösterisi niteliğinde bir güldürüydü. *Les Belles du Nuit* (Gecenin Güzelleri) üstü örtük de olsa sekse dayalı bir düş dünyasını konu ediniyordu. 1955'te çektiği *Les Grandes Manoeuvres* (Hileli Aşk) ise bir aşk öyküsü çerçevesinde, Fransız aristokrasisinin toplumsal tavırlarının başarılı bir incelemesidir. 1957'de çektiği *Porte des Lilas*'dan ("Leylaklar Sokağı") sonra Clair'in veriminde bir düşüş gözlemlenir.

René Clair, fanteziyi kimi zaman Gerçeküstücülük'e varan, kimi zaman öncü akımlardan yararlanan biçimlerde kullanmış ama çoğunlukla müzikal, duygusal güldürü ve masalsı sinemanın çerçevesinde kalmayı seçmiş bir sanatçıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Paris Qui Dort*, 1923, ("Paris Uyuyor"); *Entr'acte*, 1924, ("Perde Arası"); *Le Voyage Imaginaire*, 1926; *Un Chapeau de Paille d'Italie*, 1927, ("İtalyan Hasır Şapkası"); *Sous les Toits de Paris*, 1930, ("Paris Damları Altında"); *A Nous la Liberté*, 1931, ("Özgürlük Bizimdir"); *Le Million*, 1932 ("Milyon"); *Quatorze Juillet*, 1932, ("14 Temmuz"); *The Ghost Goes West*, 1935, ("Hayalet Batıya Gidiyor"); *Break The News*, 1937, (Son Havadis); *Air Pur*, 1939; *The Flame of New Orleans*, 1941, ("New Orleans Dilberi"); *I Married a Witch*, 1942, ("Bir Cadıyla Evlendim"); *Le Silence est d'Or*, 1947, (Sükut Altındır); *Les Belles de Nuit*, 1952, (Gecenin Güzelleri); *Les Grandes Manoeuvres*, 1955, (Hileli Aşk); *Porte des Lilas*, 1957, ("Leylaklar Sokağı").

CLARK, Alvan Graham
(1832-1897)

ABD'li astronom. Ürettiği mercekler ve gözlem araçlarıyla astronominin gelişmesine katkıları olmuştur.

10 Temmuz 1832'de Massachusetts Eyaleti'nin Fall River kentinde doğdu, 9 Haziran 1897'de aynı eyaletin Cambridge kentinde öldü. Astronomiye ilişkin bilgilerini Cambridge Port'taki imalathanesinde gözlemevlerine özel mercekler yapan babası Alvan Clark'tan (1804-1887) öğrendi. Babası ve ağabeyi George Bassett Clark (1827-1891) ile birlikte o dönemde ABD'nin en önemli gözlemevlerine çeşitli teleskop ve gözlem araçları üreten Clark, astronomiye ilişkin araştırmalarını daha çok geliştirdiği mercekleri denemek amacıyla yaptı.

İlk önemli başarısı 13 Ocak 1861'de yeni yaptığı 18 inç'lik (bir inç 2,54 cm'dir) merceği denerken, Siriüs yıldızına eşlik eden son derece küçük bir yıldızı gözlemesi oldu. Daha önce, Bessel Siriüs'ün hareketinde bir dalgalanma gözlemiş, bu da astronomlar tarafından Siriüs'e eşlik eden büyük ve karanlık bir

gökcisminin varlığı ile yorumlanmıştı. Clark'ın gözlemi ise, bu tahminlerin aksine, sözkonusu gökcisminin oldukça ufak ve aydınlık bir yıldız olduğunu ortaya koydu. Clark'ın bu başarısını Fransız Bilimler Akademisi Lalande madalyası ile ödüllendirdi.

Bu gözlem, Clark'ın ölümünden sonra da son derece önemli yeni bulgulara yol açtı. Siriüs'e eşlik eden yıldızın boyutlarının ufaklığına karşın, Güneş' ten yirmi kez büyük Siriüs'un hareketini bu denli etkilemesi, Siriüs-B adı verilen eş cismin o zamana değin görülmemiş yüksek yoğunlukta yeni tip bir yıldız olduğunu göstermişti. 1914'te W.S.Adams tarafından yapılan bu yorum, zamanla "Beyaz cüceler" denen çok yoğun ve parlak yeni bir yıldız sınıfının tanınmasını ve bunların yıldız evrimindeki yerlerinin anlaşılmasını sağladı. Einstein'ın genel görelilik kuramında beklenen "ışığın frekansının kuvvetli yerçekimi altında kızıla kayması (red shift) olayı ise ilk kez Clark'ın bulduğu Siriüs-B'nin kuvvetli yerçekimi alanında gözlenebildi. Clark, geliştirdiği hassas gözlem araçları ile çift yıldız sistemlerini incelemeyi sürdürerek 16 tane çift yıldız buldu.

Clark'ın çalışmaları ölümünden kısa bir süre önce kendi geliştirdiği Yerkes teleskopunun kurulmasıyla doruğa ulaştı. Dünyada halen bundan daha büyük kırınıma dayanan (mercekli) bir teleskop yoktur. Daha büyük teleskoplarda, hem kuruluşta, hem de mekanik işletmede kolaylık sağladıkları için büyük mercekler yerine aynalar yeğlenmektedir.

Clark'ın yaşamı ve çalışmaları, dar bir konuda da olsa, mükemmeli arama tutkusunun bilimde başkalarının da katkıları ile ne denli önemli sonuçlar doğurabileceğinin bir örneğidir. Clark ayrıca teknisyenlik ve bilim adamlığını başarılı bir şekilde birleştirerek, o dönemde astronomide Avrupa'ya göre geri durumda bulunan ABD'de bu alanın gelişmesine yardımcı olmuştur.

• KAYNAKLAR: D.J.Warner, *Alvan Clark And Sons - Artists in Optics*, 1968.

• BAKINIZ: C.BERNARD, BESSEL, CHANDRASEKHAR,

CLARK, Colin Grant
(1905)

İngiliz, iktisatçı. İktisatta kullanılan istatistik ve ölçüm tekniklerini geliştirmiştir.

2 Kasım 1905'te Londra'da doğdu. Oxford Üniversitesi'nde kimya mühendisliği öğrenimi gördü. 1924'te mezun olduktan sonra W.E.Beveridge, A.Young A.M.Carr-Saunders gibi tanınmış sosyal bilimcilere asistanlık yaptı. 1929 seçimlerini kazanarak başbakan olan Mac Donald'ın kurdurduğu İktisadi Danışma Konseyi'ne girdi. Burada, J.M.Keynes, G.D.H.Cole ve R.H.Tawney gibi tanınmış iktisatçılarla birlikte çalıştı. 1931'de Cambridge Üniversitesi'ne istatistik okutmanı olarak atandı. 1937'de Melbourne ve Sidney üniversitelerinin konuk öğretim üyeliği çağrısını kabul ederek iki yıllığına Avustralya'ya gitti. Öğretim üyeliği süresi sona erince İngiltere'ye dönmedi ve 14 yıl daha Avustralya'da kaldı. Bu süre içinde sanayi bürosu müdürlüğü ve Queensland hükümetinde iktisadi danışman oldu.

1952'de hükümetle arasında doğan görüş ayrılıkları nedeniyle Avustralya'dan ayrıldı ve bir yıl yazarlık ve mali danışmanlık yaptı. Daha sonra Chicago Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı; 1953'te Oxford Üniversitesi Tarım İktisadi Araştırma Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. 1958'de bu görevinden ayrılarak Avustralya'ya döndü. 1969-1977 arasında Monash Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Clark, 1977'den bu yana Queensland Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde iktisat danışmanlığı görevini sürdürmektedir.

Clark, Kuznets'le birlikte, ABD'li iktisatçı Mitchell'i izlemiş, iktisat biliminde istatistiki verilerinve ölçme tekniklerinin yaygın olarak kullanılmasını savunmuştur. Bu tekniklerin gelişmesiyle büyüme ve ekonometrik tahmin modellerinin kullanılması yaygınlaşmıştır.

Clark, 1932'de yayımlanan *The National Income 1924-1931* ("Milli Gelir, 1924-1931") ve 1937'de yayımlanan *National Income and Outlay* ("Milli Gelir ve Gider") adlı kitaplarında İngiltere'nin istatistiki verilerini kullanarak iktisadi çözümlemeler yapmıştır. Daha sonraki *The National Income of Australia* ("Avustralya'nın Milli Geliri") ve *A Critique of Russian Statistics* ("Rus İstatistiklerinin Bir Eleştirisi") adlı kitaplarında aynı işi SSCB ve Avustralya istatistikleri için yapmıştır. Clark, bu kitaplarında iktisat yöntemi ve kavramlarının geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Milli Gelir kavramı yanında, bir alternatif olarak Gayri Safi Milli Hasıla kavramını geliştirmiş, ilk kez üç aylık milli gelir tahmini yapmış, işgücü üretkenliği ile sabit sermaye verilerinde, zaman dizilerini kullanmıştır.

Clark, J.C.Crawford ile birlikte yazdığı, 1938'de yayımlanan *The National Income of Australia* adlı kitabında, milli gelir verilerinin yardımıyla çarpanı (multiplier) hesaplamaya çalışarak, Keynes'den önce bu kavramla ilgilenen ilk iktisatçı olmuştur. Ayrıca, toplam talebin, tüketim, yatırım, kamu harcamaları gibi bileşenlerinin tahminleri üstüne çalışan ilk iktisatçılardan biridir.

En önemli yapıtı, 1940'ta yayımlanan *The Conditions of Economic Progress* ("İktisadi Kalkınmanın Koşulları") adlı kitabıdır. Bu kitapta çok sayıda ülkenin milli gelir hesapları karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir. Clark, bu çalışmasıyla Batı iktisat biliminin en azından yüz yıldır gündeminde bulunan statik kaynak dağılımı, iktisadi dalgalanmalar gibi sorunlardan uzaklaşıp dikkatleri yeniden iktisadi büyüme sorunlarına çekerek, çağdaş kalkınma iktisadının başlangıç noktasını oluşturmuştur. 1949-1952 arasında çıkardığı *Review of Economic Progress* adlı aylık dergide uygulamalı iktisat alanında çok sayıda makale yayımlamıştır.

Katoliklik'i benimsemesi araştırmalarını nüfusbilim konusunda yoğunlaştırmasında etkili olmuştur. Nüfusun büyüme oranı ile kişi başına gelirin ters

orantılı değişkenler olmadığını öne sürerek doğum kontrolüne karşı çıkmıştır.

1954'te yayımladığı *Welfare and Taxation* ("Refah ve Vergilendirme") adlı kitabında devletin, topladığı vergilerle halkın refahı için harcamalar yaptığı duruma oranla, hiç vergi almayıp harcama yapmadığı durumda halkın refahının daha büyük olacağını savunmuştur. Bu önerileri başta yandaş bulamamasına karşın, bir kuşak sonraki iktisatçılar arasında, özellikle Chicago Üniversitesi'nde ve Virginia Politeknik Okulu'nda oldukça yaygınlaşmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *The National Income, 1924-1931*, 1932, ("Milli Gelir, 1924-1931"); *National Income and Outlay*, 1937, ("Milli Gelir ve Gider"); *The National Income of Australia* (J.G.Crawford ile),1938, ("Avustralya'nın Milli Geliri"); *A Critique of Russian Statistics*, 1939, ("Rus İstatistiklerinin Bir Eleştirisi"); *The Conditions of Economic Progress*, 1940, ("İktisadi Kalkınmanın Koşulları"); *The Economics of 1960*, 1942, ("1960'ın Ekonomisi"); *Welfare and Taxation*, 1954, ("Refah ve Vergilendirme"); *The Economics of Subsistence Agriculture* (M.Haswell ile), 1964, ("Geçimlik Tarım İktisadı"); *Population Growth and Land Use*, 1967, ("Nüfus Artışı ve Toprak Kullanımı"); *Starvation or Plenty*, 1970, ("Açlık veya Bolluk").

- BAKINIZ: KUZNETS, MITCHELL.

CLARK, John Bates
(1847-1938)

ABD'li iktisatçı. Marjinalizm Okulu'nun ABD'deki en önemli temsilcilerindendir.

26 Ocak 1847'de Providence'da doğdu, 21 Mart 1938'de New York'ta öldü. Eğitimini Brown Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra, Heidelberg ve Zürich üniversitelerinde okudu. İlk makalelerini 1877-1882 arasında *New Englander* adlı dergide yayımladı. 1893'te American Economic Association'a (AEA) başkan oldu. 1895-1923 arasında Carleton, Smith ve Amherst kolejlerinde ders verdi. 1895-1911 arasında *Political Science Quarterly*'de yazı işleri müdürlüğü, 1911-1913 arasında Carnegie'nin kurduğu Uluslararası Barış Vakfı'nda çalıştı.

Clark marjinal fayda kuramını geliştirmeye, üretim ve bölüşüm sorunlarına uygulamaya çalışmıştır. Onun kuramsal çalışmaları daha sonra Samuelson, Solow gibi iktisatçılarca sürdürülen tartışmalara öncülük etmiştir.

Almanya'da eğitim gördüğü sırada Alman Tarihçi Okulu'ndan etkilendi. Klasik iktisadı, rekabeti, adaletli bir gelir ve kaynak dağılımının aracı olarak gördüğü ve toplumu bir bütün olarak ele almadığı için eleştirdi. Clark bu dönemde ilk kez marjinal fayda kuramı üstüne çalışmaya başladı ve değerin ne olduğu sorusuna yanıt aradı. Ayrıca, toplumsal değer adını verdiği yeni bir değer kavramı tanımladı.

Clark'ın 1899'da yayımladığı üretimin ve bölüşümün doğal yasalarını bulmaya çalıştığı *Distribution of Wealth*("Servetin Bölüşümü") adlı kitabı en önemli yapıtıdır. Clark'ın ortaya koyduğu marjinal verimlilik ilkesine göre üretim sürecinde kullanılan üretim faktörleri üretim değerine yaptıkları katkı kadar gelir elde edeceklerdir. Örneğin, bir işçiye ödenecek ücret işçinin toplam ürüne yaptığı ek (marjinal) katkının, toplam ürüne oranına eşittir. Aynı olgu sermayenin geliri olan faizin belirlenmesi için de geçerlidir. Clark'a göre bölüşüm ilişkileri, kişilerin üretim değerine yaptıkları katkı oranında pay almasını sağlayan doğal yasalara göre gerçekleşir.

- YAPITLAR (başlıca): *The Philosophy of Wealth*, 1887, ("Servetin Felsefesi"); *Capital and Its Earnings*, 1888, ("Sermaye ve Sermaye Kazançları"); *Modern Distributive Process* (F.H.Giddings ile), 1888, ("Modern Bölüşüm Süreci"); *Theory of Economic Progress*, 1896, ("İktisadi Kalkınma Kuramı"); *Distribution of Wealth*, 1899, ("Servetin Bölüşümü"); *The Control of Trusts*, 1901, ("Tröstlerin Denetimi"); *The Problem of Monopoly*, 1904, ("Tekel Sorunu"); *The Essentials of Economic Theory*, 1907, ("İktisat Kuramının Temelleri"); *Social Justice Without Socialism*, 1914, ("Sosyalizmsiz Sosyal Adalet"); *The Economic Costs of War*, 1916, ("Savaşın İktisadi Maliyetleri").

- BAKINIZ: GOSSEN, JEVONS, KNIES, A.MARSHALL, C.MENGER, J.V. ROBINSON, ROSCHER, SAMUELSON, SOLOW, WALRAS, WICKSELL, WICKSTEED.

CLARK, John Maurice
(1884-1963)

ABD'li iktisatçı. Kurumsalcı İktisat Okulu'nun temsilcilerindendir.

1884'te Massachussetts Eyaleti'nin Northampton kentinde doğdu, 1963'te öldü. ABD'li iktisatçı John Bates Clark'ın oğludur. Columbia Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğü yaptı.

Clark,ABD'li iktisatçı ve sosyal bilimci Veblen'in öncülüğünü yaptığı Amerikan Kurumsalcı Okulu'nun yandaşlarındandır. Commons ve Mitchell gibi iktisatçılarla birlikte bu okulun, klasik ve neo-klasik iktisadın nedensel deneyciliğine ve neo-klasik iktisadın yüksek soyutlama düzeyine karşı çıktı. İktisadın diğer sosyal bilimlerle ilişki içinde olması gerektiğini savundu. Yazdığı kitap ve makalelerde kapitalist ekonomilerin eksik rekabet, fazla üretim ve yüksek üretim maliyeti gibi sorunlarını neo-klasik iktisadın bakış açısından farklı bir yaklaşımla ele aldı.

Clark, 1923'te yayımlanan *Economics of Overhead Costs* ("Değişmez Maliyetler Ekonomisi") adlı kitabında, kapitalist ekonomilerde işletmelerin büyük çoğunluğunun genel denge koşulları altında çalışmadığını ileri sürdü.Clark'a göre kapitalist ekonomilerde daha çok eksik rekabet olağandı, tam rekabet, kuramda da pratikte de geçerli değildi. Clark, bu çalışmasıyla durağan iktisat kuramlarının yetersizliğini, piyasa ekonomisindeki geçerli iktisadi süreçler ile bu tür çözümlemeler arasında bir boşluk olduğunu öne sürdü.

Clark 1934'te yayımlanan *Strategic Factors in Business Cycles* ("İktisadi Bunalımlarla Stratejik Etmenler") adlı kitabında üretim fazlasından kaynaklanan bunalımları ele aldı. Tüketim malları talebindeki bir artışın, üretim araçları talebinde daha büyük bir artışa yol açtığını ortaya koydu.

Clark ayrıca maliyet ile fiyat arasındaki ilişkileri inceledi. Toplumsal maliyet ile işletme maliyeti kavramlarını birbirinden ayırarak, maliyet kavramının iktisatçılar ve muhasebeciler için farklı anlamlara geldiğine dikkati çekti. Piyasa özellikleri, fiyat politikaları ve değişik sanayi kolları arasındaki ilişkiler üstüne makaleler yazdı. Keynes'in iktisadi çözümlemelerine bazı eleştiriler getiren Clark, Keynes'in bağımsız değişken olarak, beklentilere gerçek yaşamda olduğundan daha fazla önem verdiğini ve beklentileri genel kuramla bütünleştiremediğini öne sürdü. Clark kapitalist ekonominin işleyişini açıklamaya yönelik iktisat kuramlarını eleştirmekle birlikte, kapitalizmi özgürlükçü, dinamik, esnek ve refah sağlayıcı bir sistem olarak görmüştür.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Economics of Overhead Costs*, 1923, ("Değişmez Maliyetler Ekonomisi"); *Strategic Factors in Business Cycles*, 1934, ("İktisadi Bunalımlarda Stratejik Etmenler"), *Economics of Planning Public Works*, 1935, ("Kamu İşletmelerini Planlama İktisadı") *Guideposts in Time of Change*, 1945, ("Değişim Dönemlerinde Yol Göstericiler").

- **BAKINIZ:** CHAMBERLIN, COMMONS, KNIGHT, MITCHELL, SRAFFA, VEBLEN, VINER.

CLARK, Ronald
(1937)

Avustralyalı atlet. Atletizm dünyasının en başarılı uzun mesafe koşucularındandır.

21 Şubat 1937'de doğdu. 1960'ların en başarılı uzun mesafe koşucularından biri olarak kendini gösterdi. 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları'nda 10.000 m'nin üçüncülüğünü kazandıktan sonra 1965'te bu mesafede 27:39.4 ile ve 6 mil'de (9.654 m) 26:47.0 ile iki yeni dünya rekoru kırdı. Bunu 5.000 m'de kırdığı 13:16.6'lık ve 3 mil'de (4.827 m) kırdığı 12:50.4'lük dünya rekorları izledi. Aynı yıl Jamaika'da yapılan Britanya Oyunları'nda 5.000 ve 10.000 m'lerde iki ikincilik aldı. 1968'de 2 mil'de (3.218 m) 8:09.6 ile bir dünya rekoru daha kırdı. Rekor denemelerinde büyük başarı gösterip parlak dereceler elde etmesine karşın uluslararası büyük yarışmalarda bir varlık gösterememesi dikkati çekti. 1970'te atletizmi bıraktı.

Samuel Clarke

CLARKE, Samuel
(1675-1729)

İngiliz, tanrıbilimci, düşünür. Leibniz'e karşı Newton'u savundu. Hobbes'un toplumsal anlaşma öncesindeki durumda "iyi" ile "kötü"nün göreceli olduğu görüşünü eleştirdi.

Norwich'te doğdu, Londra'da öldü. Babası İngiliz Parlamentosu'nda Norwich temsilcisiydi. Önce Norwich'te, sonra Cambridge Üniversitesi Caius College'da eğitim gördü. Newton'un fiziğine oradayken ilgi duydu. Bunu yalnız başına çalışarak öğrendi. O sıralar üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan, Jacques Rouhault'nun Descartesçı fiziği idi. Clarke bu kitabı Latince'ye çevirerek, dipnotlarda Rouhault'nun açıklamalarına karşı Newton'unkileri verdi. Daha sonraları, Clarke, Newton'la arkadaş olmuş ve onun *Opticks* adlı kitabını Latince'ye çevirmiştir. İngiltere'de Newton'un yeni kuramının Descartesçı fiziğin yerini almasında yararı dokunan Clarke, Leibniz ile yazışmalarında Newton'un görüşlerini savunmasıyla da ün yapmıştır.

Üniversiteden mezun olduktan sonra papaz oldu. Çeşitli dinsel görevlere atanarak yükselmesini sürdürdü ve sonunda Kraliçe Anne'ın yanına alındı. Westminster'daki St.James Kilisesi başrahipliği olan son görevini, ölene dek, 20 yıl sürdürdü.

Samuel Clarke, bir yandan geniş matematik ve fizik bilgisi olan bir bilim adamı, öte yandan da ahlak ve tanrıbilim konularında yapıt veren bir din adamıydı. Bu değişik yönleri bir araya getirmesi, onu, doğabiliminde deneyci bir yaklaşım benimserken, ahlak ve tanrıbilimde usçuluğu benimsemeye itti. Bir felsefeci olarak İngiliz deneyciliğine tepki gösterenler arasında sayılırken, bilim adamı olarak kendi çağında Newton'u en iyi anlayanlar arasındaydı.

Ünlü Leibniz-Clarke mektuplaşmasını hazırlayan koşullar şunlardır: İngiliz veliahtının eşi Prenses

Caroline, İngiltere'ye gelin gitmeden önce, bilim ve düşünceye değer veren bir kişi olarak, Leibniz ile tanışmıştı. Prenses olduktan sonra İngiliz sarayında karşılaştığı Clarke'tan da çok etkilendi. Caroline 1715'te Leibniz'den yukarıda anılan suçlamayı içeren bir mektup alınca, Newton ve onu izleyenler bir yanıtın zorunlu olduğunu düşündüler. Çünkü Newton fiziğinin, evrenin sakımı ve varlığının sürmesi için zorunlu olarak Tanrı'yı gerektirdiğine inanıyorlardı. Hıristiyanlık'ın akla uygunluğunun bir doğal Tanrı kavramının usallığından çıkarsanabileceği düşüncesiyle, fiziğin bu dinsel sonucunun savunulmasına büyük önem verdiler. Prenses'in gözetimi altında Clarke, Leibniz'in 5 mektubuna 5 yanıt yazdı. 1716'da Leibniz ölünce Clarke bu yazışmayı ertesi yıl yayımlattı.

Leibniz ile yazışma

Leibniz, Newton fiziğinin İngiltere'deki doğal dinin zayıflamasına yol açtığı savıyla ortaya çıkınca, savunu için hem fiziği hem de tanrıbilimi çok iyi bilen birini bulmak gerekiyordu.

Clarke'ın kendinde bu karşıtlıkları toplaması, Leibniz'e karşı Newton'u savunmak için seçilişinin

Felsefede Tanrı Kanıtları

Tanrı'nın varlığını uslamlamalarla kanıtlama girişimleri, dinin felsefe üzerindeki etkisinin büyük olduğu Orta Çağ'da yoğunlaşır. Bu dönemde, Eski Yunan felsefesinin sağladığı kimi yöntemler de işlenerek geliştirilen uslamlamalar Modern çağ düşüncesinde de canlılıklarını sürdürmüştür. Kimi filozoflar bu kanıtları kullanmanın yanı sıra yeni uslamlamalar da ortaya atarak Tanrı kavramını dizgeleri için zorunlu bir öğe yapmışlardır. Başkaları da, değişik nedenlerle, bu uslamlamaları eleştirmiştir.

Orta Çağ felsefesinin Skolastik dönemi dinsel inançların mantıkla temellendirilme çabasıyla belirlenir. Skolastik, bu niteliğiyle, Tanrı kanıtlarının başlıca felsefi uğraşlardan biri durumuna geldiği bir akımdır. Aristoteles'te* ve daha sonra Augustinus'ta* bulunan kimi düşünceler Skolastik filozoflarınca, sonuç olarak Tanrı'nın varlığını gerektiren uslamlamalar biçiminde geliştirilmiştir. Bu uslamlamaların belki de en ünlüsü "Ontolojik kanıt" adıyla anılan ve Anselmus'un*Augustinus'tan esinlenerek ortaya attığıdır. Descartes* da bu kanıtı kendine özgü bir yorumla işler. Gaunilo adlı bir keşiş, bu uslamlamayı daha henüz Orta Çağ'da eleştirmiş, Kant* ise onu, varlığın bir yüklem olmadığı görüşüyle çürütmeye çalışmıştır. Ontolojik kanıt, kısaca şudur: Tanrı, tanımı gereği, en yetkin varlıktır. Varolmak bir yetkinliktir. Demek ki Tanrı'nın varlığı zorunludur. Bu kanıtın çürütülmesi, ilk bakışta sanıldığı ölçüde kolay olmamış, tartışması çağdaş felsefede de Malcolm ve Plantinga* gibi felsefeciler yoluyla sürmüştür.

Aquino'lu Thomas*, Skolastiğin eriştiği en yüksek aşamayı temsil eder. Çağında öne sürülmüş bütün Tanrı kanıtlarını yetkinleştirerek beş uslamlama altında toplamıştır. Thomas'ın İbn Sina'dan* aldığı bir uslamlama, "olumsal varlığın, varolabilmek için bir zorunlu temel gerektirdiği" öncülünü "olumsal varlıkların bulunduğu" önermesiyle birleştirerek, "varlığın zorunlu temeli olarak Tanrı'nın varolduğu" sonucunu çıkarsar. Yine Aquino'lu Thomas'ca yetkinleştirilen "ilk neden kanıtı" da, olumsallıktan zorunluluğa götüreni gibi, Aristotelesçi izler taşır: "Devim evrenseldir. Devinen her şeye bir başkası neden olur. Öyle ise, devinenlerin nedenleri ya sonsuza dek uzanan bir zincir oluşturacak, ya da kendi devinmeyen bir devinim nedeninde duracaktır. Sonsuza dek uzayan bir devinim zinciri olanaksızdır. Demek ki, Tanrı, kendisi devinmeyen bir devindirici olarak vardır." Hume* bu uslamlamayı çürütmeye çalışmış, çağdaş düşünürlerden F.C. Coppleston ise savunmuştur.

Yalnız Orta Çağ'da ortaya konan Tanrı kanıtları, bu sayılanlardan çoktur. Descartes ve Kant'ınkiler de aralarında olmak üzere, Modern çağlarda da birçok özgün Tanrı kanıtı öne sürülmüştür. Samuel Clarke'ınki de bunlardan biridir. Clarke, "saltık ve yadsınmaz bir anlamda, başlangıcı olmayan evrensel bir varlık bulunduğu kesindir", diye başlıyor uslamlamasına. Bu önermenin doğruluğunu savunurken de Parmenides'i* anımsatan bir biçimde şöyle düşünüyor: şu anda varolan bir şey bulunduğuna ve varolan bir şey yokluktan gelemeyeceğine göre, her zaman (evrensel olarak) varolmuş olan bir şey söz konusudur. Dolayısıyla, Clarke'ın ilk öncülündeki "başlangıcı olmayan evrensel varlık", bu anlamda, herhangi bir şeyin varolmuş olması gereğinden çıkarsanıyor. İlk öncülüğü niteleyerek belirginleştiren ikinci öncül ("Önü sonu olmayan bu varlık tek, değişmez ve bağımsızdır"), herhangi bir şeyin varolması gereğini, pek de temellendirmeden, tek değişmeyen ve bağımsız bir varlığın gereğine dönüştürüyor. Üçüncü önerme olan sonucun görevi ise, böylece nitelenen evrensel, ancak belirli bir varlığın, "kendi kendine", yani bağımsız olarak ve "zorunlu biçimde" varolduğunu ortaya koymaktır. Öncülleri doğru kabul etmekle, söz konusu varlığın nedensiz, bağımsız ve kendi kendine varolduğu çıkarsanabilirse de, bunlardan onun "zorunlu olarak" varolduğunu çıkarsamak olanaksızdır. Demek ki, uslamlamanın getirdiği en güçlü sav, ilk öncülün dile getirdiğidir. Bu ise, Tanrı'yı kanıtlamak yerine yalnızca herhangi bir şeyin her zaman varolmuş olmasını gerektirir. Ayrıca doğruluğu da bütünüyle, "yokluktan hiçbir şey gelmez, varolamaz," eski Yunan inancının doğru varsayılmasına bağlıdır.

başlıca nedenidir.

Mektuplarında, Leibniz, suçlamasını Newton fiziğinin iki temel kavramına dayandırmıştır. Yadsıdığı bu temel kavramlardan biri çekimdir (gravity). Leibniz'e göre bu, Orta Çağlar'ın "uzaktan etki" kavramının yeniden diriltilmesinden başka bir şey değildir. Çekimin, Tanrı'nın yarattığı nesnelerin bir niteliği ya da Tanrı'nın yarattığı nesnelere verdiği bir "önden kurulmuş uyum" (harmonie préétablie) olarak açıklanması gerekir. Yoksa bunun bir mucize olarak kabul edilmesi sonucu doğacak, bu da Tanrı'nın anlak ve yetisinde bir düzensizlik göstermek olacaktır. Clarke bu eleştiriye bilimsel bir yanıt verir. Önce, Newton'un böyle bir olguyu deneysel olarak saptadığını; deneyin de söz konusu olgunun tutarlı, düzenli ve sürekli geçerlik taşıyan bir doğal gerçek olduğunu ortaya koyduğunu belirtir. Ayrıca, bilimsel tutumu içinde Newton'un, yalnızca çekim olayının varlığını saptadığını, ontolojik nedenleri üzerine bir açıklama yapmayı amaçlamadığını vurgular. Newton bir bilim adamıdır ve bilimsel düzeyde kalması gerekir.

Leibniz'in yadsıdığı ikinci kavram yine Newton fiziğinin temelindeki saltık uzay ve zamandır. Newton gerçek devimi göreceli devimden ayırt edebilmek için uzayın ve onun içindeki her noktanın, göreceli olmayan, saltık bir doğa taşıdığını öne sürmüştü. Gerçek devim, ancak uzayın, bu, devinmez ve saltık noktalarına göre saptanabilirdi. Çünkü, devimi herhangi bir nesneye göre saptamak, bu nesne de devim içinde bulunabileceğinden, gerçek ile göreceli devimi ayırt edememek sonucunu doğuruyordu. Bu bakış açısından Newton, saltık uzay ve zamanı Tanrı'nın algıları (sensorium) olarak niteledi. Leibniz, Tanrı'ya algı organları yüklemenin saçma olduğunu öne sürünce, Clarke Newton'un amacının bu olmadığını, yalnızca Tanrı'nın her an her yerde bulunan kavrayışını kastettiğini belirtti. Leibniz, ayrıca, Newton'un, bu görüşüyle, uzay ve zamanı nesneler durumuna dönüştürdüğünü ileri sürdü. Gerçekte uzayın, nesnelerin bir arada varoluş düzenleri, zamanın ise olayların art arda gelişlerinin düzeni olduğunu savundu. Newton'u bu alanda eleştirirken sık kullandığı bir tanrıbilimsel-metafizik varsayım niteliğindeki "yeterli neden ilkesine" başvurur. Eğer, der Leibniz, uzay nesnelerden bağımsız (bu demek ki saltık) olarak varolsaydı, böyle bir uzayın hiçbir kesimi ya da noktasının bir başkasından farkı olmazdı. Böylece de Tanrı için, nesneleri yerleştirmiş olduğu gibi yerleştirmiş olmasına bir neden bırakılmamış olurdu. Eğer saltık olarak uzayın her yeri aynı, zamanın da her kesimi bir ise, Tanrı'nın evreni yarattığı düzenden çok başka biçimlerde yaratmaması için bir gerekçe kalmazdı. Bu ise Tanrı'nın gerçekte yaratmış olduğunun olanaklı evrenler arasında en iyisi olduğu ilkesiyle çelişir. Clarke buna yanıt olarak nesnelerin oldukları yerde olmalarının yeterli nedeninin yalnızca Tanrı'nın istenci olduğunu ve bu istenci bağlayan başka bir yeterli nedenin bulunamayacağını belirtmiştir. Sonuçta, Leibniz'in yaklaşık iki buçuk yüzyıl sonra bilimsel destek bulacak göreli uzay ve zaman kavramları, tanrıbilimsel boyutta kalan kanıt çabaları nedeniyle Clarke karşısında pek tutunamamıştır.

Clarke'ın felsefeci olarak tanınması 1704 ve 1705'te Londra katedralinde verdiği iki ders yoluyla olmuştur. Sonradan yayımlanan bu derslerin ilkinde özgün bir Tanrı kanıtı sunmaya çalışır. Bu kanıt, "saltık ve yadsınamaz bir anlamda, başlagıcı olmayan evrensel bir varlık bulunduğu kesindir" ve "Önü sonu olmayan bu varlık tek, değişmez ve bağımsızdır" öncüllerinden şu sonucu çıkarsar: "Başlangıcı olmayan, varlığının bir dış nedeni de bulunmayan bu değişmez ve bağımsız nesne, hem kendi kendine, hem de zorunlu olarak vardır".

Clarke, Hıristiyanlık'ı doğal anlamda gerekli ve ussal olan bir din kavramı ile temellendirmeye çalıştı. Bu nedenle "iyi" ile "kötü"nün yapay gerçekler olmayıp doğal olduklarının ortaya konmasının önemi onca büyüktü. Oysa Hobbes, nesnelerin doğasında ortak olan bir iyilik ve kötülükten sözedilemeyeceğini, bir toplumsal anlaşma öncesinde herkesin iyi ve kötüsünün kendine göre olduğunu ileri sürmüştü. Clarke bu göreceliğe karşı, adam öldürmenin bu eyleme karşı yasa koymadan önce de kötü olduğunun hangi ussal nedenlerle yadsınabileceğini sordu. Nesnelerin doğal durumda da birbirleriyle zorunlu ve evrensel kimi ilişkiler içinde bulunmaları gerektiğini belirten Clarke, bu ilişkilerden dolayı da kimi nesnelerin uyum ya da uyumsuzluk içinde bulunmalarının zorunlu olduğunu öne sürdü. Ona göre, bunun doğal durumdaki kişilere uygulanması açısından, böyle insanların kimi davranışlarının "uygun" kiminin ise "uygunsuz" olacağı aynı anlamda zorunludur. Bu ise bir doğal yasa olan "herkese, aynı durumda onların bize davranmalarını istediğimiz gibi davranmalıyız. Tümel bir iyilik eğilimi yoluyla tüm insanların rahat ve mutluluğunu aramalıyız" ilkesini temellendirir.

Özgün bir felsefe dizgesi getirmemesine karşın usçuluk açısından ilginç görüşler öne süren Clarke'ın adının sonraki yüzyıllara kalmasının önemli bir nedeni Leibniz'le yaptığı yazışmadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Works of Samuel Clarke*, (ö.s.), 1738-1742, ("Samuel Clarke'ın Yapıtları").
- **KAYNAKLAR:** G.R. Cragg, *Reason and Authority in the Eighteenth Century*, 1964; W.R. Sorley, *A History of English Philosophy*, 1920; Charles Vereker, *Eighteenth Century Optimism*, 1967.
- **BAKINIZ:** HOBBES, LEIBNIZ, NEWTON.

CLARKSON, Thomas
(1760-1846)

İngiliz siyaset adamı. Köle ticaretinin yasaklanması için mücadele etmiştir.

28 Mart 1760'ta İngiltere'nin Cambridge kentinde doğdu, 26 Eylül 1846'da Doğu Suffolk kentinde öldü. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı St. John's College'da öğrenim gördü. 1785'te Latince olarak yazdığı "Is it Right to Make Slaves of Others Againts Their Will?" ("İnsanları İsteklerine Karşı Köle Yapmak Doğru mu?") adlı makalesiyle ödül kazandı,

1786'da makalesi İngilizce'ye çevrildi. Clarkson yaşamı boyunca köleliğin yasaklanması için mücadele verdi.

Clarkson, 1786'da yayımlanan "Essay on the Slavery and Commerce of the Human Species" ("Kölelik ve İnsan Ticareti Üzerine ") adlı makalesinden sonra bilim adamı Granville Sharp, milletvekili William Wilberforce ve köleliğin yasaklanması doğrultusunda mücadele eden diğer kişilerle yakın ilişki içine girdi. 1787'de köle ticaretinin yasaklanması için mücadeleyi amaçlayan bir dernek kurdular. Clarkson, İngiliz limanlarını dolaşarak köle ticaretinin insanlık dışı niteliğini gösteren belgeler topladı. Bunları "A Summary View of the Slave Trade and the Probable Consequences of Its Abolition" ("Köle Ticareti ve Yasaklanmasının Doğuracağı Olası Sonuçlar Üzerine Kısa Görüşler") adlı bir broşür halinde yayımladı. Bu broşürün Wilberforce ve William Pitt'in parlamentoda yürüttükleri mücadeleye önemli katkısı oldu. 1807'de parlamento köle ticaretini yasaklayan yasayı kabul etti.

Clarkson yasanın kabulünün ertesi yılı *History of the Abolition of the African Slave-trade* ("Afrika Köle Ticaretinin Yasaklanmasının Tarihi") adlı iki ciltlik bir kitap yayımladı. Köle ticaretinin yasaklanması doğrultusundaki mücadelenin amacına ulaşmasından sonra, çalışmalarını İngiliz sömürgelerinde köle kullanımının yasaklanması amacına yöneltti. 1832'de Anti-Slavery Society'nin (Kölelik Aleyhtarı Dernek) kurucuları arasında yer aldı. Derneğin çabaları sonucu 1833'te İngiliz parlamentosu sömürgelerdeki kölelerin serbest bırakılmasını öngören bir yasa kabul etti.

- **YAPITLAR (başlıca):** *History of the Abolition of the African Slave-trade*, 2 cilt, 1808, ("Afrika Köle Ticaretinin Yasaklanmasının Tarihi").

- **BAKINIZ:** WILBERFORCE.

CLAUDE, Georges
(1870-1960)

Fransız, mucit. Havanın sıvılaştırılması ve amonyak üretimi üzerinde çalışmıştır.

Georges Claude 24 Eylül 1870'te Paris'te doğdu, 23 Mayıs 1960'ta St.Cloud'da öldü. Babası bir cam fabrikasının yöneticisi idi. 1886'da École de Physique et Chimie'den mezun oldu. Teknoloji alanındaki başarılarından, özellikle de kendi geliştirdiği neon tüplerinden bir servet edindikten sonra politika ile de ilgilendi. 1919'da Action Française'e katıldı. 1928 seçimlerinde aday oldu ve kaybetti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra düşmanla işbirliği yapmakla suçlandı. Suçunu kabul eden Claude dört buçuk yıl hapis cezasından sonra bir süre de polis gözetiminde kaldı.

Claude 1889-1896 arasında çalıştığı Usines Municipales d'Electricité des Halles'de elektrik kazalarına karşı işyeri güvenliğini artıran önlemler geliştirdi ve uyguladı. 1890-1902 yıllarında Compagnie Française Houston-Thomson'da çalışırken asetileni aseton içinde eriterek emniyetle taşıma yöntemini buldu. Havanın sıvılaştırılması çalışmalarına başladı, ayrıca termodinamik prensiplerini kullanarak gazın genişlemesinden kaynaklanan enerjinin elektrik üretiminde daha verimli olarak kullanılabileceğini gösterdi. Bu çalışmayı 1917-1920 arasında atmosferdeki argon gibi asal gazların ayrılması üzerinde yoğunlaştırdı. Asal gazlarla yaptığı araştırma sonucu neon gazından elektrik akımı geçirerek ışık üretilebileceğini buldu. Bu buluşundan yararlanarak aydınlatma ve reklamcılıkta kullanılmak üzere değişik şekiller verilebilen neon lambalar geliştirdi. I.Dünya Savaşı sırasında patlayıcılarda sıvı oksijen kullandı ve amonyak sentezi için o dönemde kullanılan 200 atmosferlik basınç yerine 1000 atmosferlik basınca çıkmanın avantajını gösterdi. Bu alanda başka katkıları da olduysa da bugün amonyak üretimi Haber'in geliştirdiği yöntemle yapılmaktadır.

Claude 1925-1933 arasında termodinamiğin prensiplerinden yararlanarak, okyanuslarda yüzey ve dip suları arasındaki sıcaklık farkından enerji üretme projesi üzerinde çalıştı; ancak büyük para ve zaman harcanmasına karşın proje başarısızlıkla sonuçlandı.

Claude'un en önemli buluşu olan havanın sıvılaştırılması bugün de önemini korumakta, hem sanayide dondurma işlemlerinde, hem de azot, oksijen, argon ve diğer asal gazların üretiminde kullanılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *L'air liquide*, 1903, ("Sıvılaştırılmış Hava"); *Souvenirs et enseignements d'une campagne electorale*, 1932, ("Bir Seçim Kampanyasından Anılar ve Dersler"); *Ma vie et mes inventions*, 1957,("Yaşamım ve Buluşlarım").

- **BAKINIZ:** K.BOSCH, CAILLETET, EDISON, HABER, RAMSAY.

CLAUDEL, Paul
(1868-1955)

Fransız, şair, oyun yazarı, denemeci. Katolik inancı temel alan ve yücelten oyunlarıyla ün kazanmıştır.

Paul-Louis-Charles-Marie Claudel 6 Haziran 1868'de Aisne'de doğdu, 23 Şubat 1955'te Paris'te öldü. Champagne yöresindeki bir çiftçi ailesinin oğluydu. 18 yaşından sonra inançlı bir Katolik oldu. İktisat öğrenimi gördü, diplomatik yaşama atıldı ve on dört yıl boyunca New York'tan Çin'e, Güney Amerika'dan Avrupa'ya dek çeşitli yerlerde bulundu. 1921'de Tokyo'da, 1927'de Washington'da ve 1933'te Brüksel'de Fransız büyükelçiliği yaptı. 1890'lı yıllarda yazdığı ilk oyunları, dünya tutkuları olan güçlü insanların pişmanlık yoluyla arınmalarını konu eden simgeci çalışmalardı. Bu dönem oyunları arasında 1890'da yayımlanan *La Ville* ("Kent"), 1893'te sahnelenen *L'Echange* ("Alışveriş") ve 1896'da sahnelenen *Le Repos du septiéme jour* ("Yedinci Günde Dinlenme") sayılabilir.

1900'de bir Benediktin manastırına kapanmaya

karar verdi. Ancak bundan vazgeçerek diplomatik bir görevle Çin'e gitti. Bu yolculukta gemide tanıştığı Polonyalı evli bir kadınla yaşadığı aşk, onun daha sonraki edebiyat yaşamını derinden etkiledi. "Kadın" teması onun için önemli bir simge haline gelmişti. 1906'da yayımlanan *Partage de midi* ("Öğleni Paylaşma") dünyasal ve tanrısal sevgi arasında kararsız bir kahraman çevresinde örülmüş, bir ölçüde kendi yaşam öyküsüne dayanan bir oyundu. 1912'de *L'Annonce faite à Marie* ("Meryem'e Müjde") ile birlikte Claudel bu çelişkiyi çözümleme çabasına girdi. Ona göre kadın, hem Havva'nın ("baştan çıkarıcı"), hem de Meryem'in ("kurtarıcının anası") kızıydı. "Kadın"ın bu ikinci özelliğini, 1924'te yazdığı başyapıtı *Le Soulier de satin*'deki ("Saten Ayakkabı") Dona Prouhéze tipi ile simgelemiştir.

"Selamet", "özveri" ve dünyasal birleşmeyi yadsıyarak tanrısal birliğe ulaşma tutkusu, Claudel'in oyunlarını belirleyen kavramlardır. Çoğu oyununu, geçmiş dönemlere yerleştiren Claudel, tiyatro alanında biçimsel yenilik denemelerine girişmemiş, tiyatroyu dinsel felsefi temaların işlenmesi için bir ortam olarak ele almıştır. Çağının önemli müzisyenleriyle ortak çalışmalara girmiş, 1933'te Darius Milhaud ile *Le Livre de Christophe Colombe*'u ("Kristof Kolomb'un Kitabı"), 1938'de ise Arthur Honneger ile *Jeanne d'Arc* oratoryosunu oluşturmuştur. 1910'da yayımlanan şiirleri, tutkulu bir günah çıkarma duygusu taşırlar.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Cinq grandes odes*, 1910, ("Beş Büyük Od"). **Oyun:** *Tête d'or*, 1890, ("Altın Baş"); *La Ville*, 1890, ("Kent"); *L'Echange*, 1893, ("Alışveriş"); *Le Repos de septième jour*, 1896, ("Yedinci Günde Dinlenme"); *Partage de midi*, 1906, ("Öğleni Paylaşma"); *L'Otage*, 1911, ("Rehine"); *L'Annonce faite à Marie*, 1912, ("Meryem'e Müjde"); *Le Pain dur*, 1918, ("Katı Ekmek"); *Le Père humilié*, 1920, ("Aşağılanan Baba"); *Le Livre de Christophe Colombe*, (müz. D. Milhaud), 1933, ("Kristof Kolomb'un Kitabı"); *Jeanne d'Arc* (müz. A.Honneger), 1928.

- **KAYNAKLAR:** H.Dieckmann, *Die IKunstanschaung Claudels;* R.Jouve, *Comment lire Paul Claudel*, 1946; J.Madaule, *Le génie de Paul Claudel*, 1933; F.Mauriac, *Réponse à Paul Claudel*, 1947; J.Thomas, *Paul Claudel*, 1947.

CLAUDE LORRAIN
(1600-1682)

Fransız, ressam. Fransız resminde romantik manzara geleneğinin kurucusudur.

Lorraine bölgesinde Campagne'de doğdu, 23 Kasım 1682'de Roma'da öldü. Asıl adı Claude Gellée'dir. Köylü bir ailenin çocuğuydu. Almanya'da Freiburg'daki ağabeysinin yanında tahta baskı üzerinde çalıştı. Çıraklığını Napoli'de Hollanda asıllı Goffredo Wals ve liman manzaraları ile ünlü İtalyan ressamı Agostino Tassi'nin (ykş. 1580-1644) yanında sürdürdü. 1627'de Roma'ya yerleşti; yapıtları aranan bir ressam haline geldi.

Claude Lorrain daha çok manzara ve tarihsel manzara konularında çalışmıştır. Resimlerinin büyük bir çoğunluğunda denizi, mimarlık öğelerini ve kırsal görüntüleri yetkin bir uyum içinde birleştirmiştir.

Üslubu başından sonuna değin aynı kalmıştır. Sadece bir ara Poussin'den etkilenmiştir. Kompozisyonları basit formüller üstüne kuruludur. Resim mekânını, belirli öğeleri içeren farklı planları arka arkaya açık seçik bir biçimde sıralayarak belirgin kılar.

Metal baskı dalında da yağlıboyalarıyla eşit düzeyde bir başarıya ulaşmıştır. 195 tane desenini topladığı *Liber Veritatis* adlı bir albümü de vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Campo Vaccino'nun Görünüşü*, 1636, Louvre, Paris; *Bir Liman Görünüşü: Yükselen Güneşin Etkisi*, 1636, Louvre, Paris; *Şeba Kraliçesi'nin Karaya Çıkışı*, 1648, Ulusal Galeri, Londra; *Rebeka ile İzak'ın Evlenmesi*, 1648, Ulusal Galeri, Londra; *Hagar ve Melek'li Manzara*, 1668, Ulusal Galeri, Londra; *Günün Dört Saati*, 1667-1672, Hermitaj, Leningrad.

CLAUDIUS
(İÖ 10 - İS 54)

Roma imparatoru. İdari yapıda kalıcı düzenlemeler yapmıştır.

Tiberius Claudius Drusus İÖ 1 Ağustos 10'da Lugdunum'da (günümüzde Lyon) doğdu, İS 13 Ekim 54'te Roma'da öldü. Babası Drusus, annesi ise Marcus Antonius'un Octavia'dan olan kızı Antonia idi. Hastalıklı bir çocuktu. Sarayda silik bir yaşam sürdü. Azatlı köleler tarafından yetiştirildi. İyi bir eğitim gördü. Uzun bir süre tarih yazımıyla uğraştı.

Atandığı ilk görev İS 37'de yeğeni Caligula ile paylaştığı konsüllük oldu. 41'de Caligula bir suikast sonucu öldürülünce Hassa Alayı'nın bağlılık yemini ardından imparator ilan edildi. 25 Ocak 41'de de senato, imparatorluğunu onayladı. Caligula'nın başına gelenlerden ders alan Claudius ilkin kendi güvenliğini sağlamak için kimi suikastçıları cezalandırdı, kimilerini de bağışladı. Caligula ile ilgili belgeleri yaktırdı. Adını anıtlardan sildirdi ve heykellerini yok etti. Sürgüne gönderdiklerini geri çağırttı ve daha önce koyduğu vergileri kaldırttı. Senatonun yetkisini sınırlandırıp tüm yönetime egemen oldu. Kendisini yetiştiren Azatlılar'a büyük olanaklar tanıdı. İmparatorluğunun yanı sıra 42, 43, 47 ve 51'de konsül, 47 ve 48'de de *censor* oldu.

İmparatorluğu sırasında Moritanya'yı, Britanya'yı, Trakya'yı, Likya'yı Suriye'deki küçük bir Yahudi krallığı olan Judaea'yı Roma topraklarına kattı.

Roma İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Afrika'daki Moritanya'yı ele geçirme mücadelesi daha önce başlamıştı. Ancak yerli halkın direnişi nedeniyle bu gerçekleşememişti. Claudius gönderdiği güçlü bir orduyla 42'de Moritanya'yı ele geçirdi. Burayı Caesariensis ve Tingitana adlı iki eyalete ayırdı ve başlarına atlı sınıfından birer *procurator* (imparator temsilcisi) atadı.

Daha sonra topraklarını kuzeye doğru genişletmeyi düşünen Claudius 43'te Britanya'yı Taymis'e

dek ele geçirdi. Buranın kazanılması nedeniyle senato tarafından Claudius'a Britannicus sanı verildi. Aynı yıl Doğu ile ilgilenmeye başladı. Anadolu'daki Pamfilya'yı birleştirerek tek eyalete dönüştürdü. Başına Q.Veranius'u atadı.

Öte yandan ilişkilerinin bozuk olduğu Judaea kralı 44'te, Trakya kralı da 46'da ölünce buraları da imparatorluk topraklarına katarak başlarına birer *procurator* atadı.

47'de Kuzey Germania'da sık sık ayaklanan kabilelere karşı bir ordu göndererek bölgede Roma yönetimini yeniden gerçekleştirmiş oldu.

Dört kez evlenen Claudius ilk iki eşinden boşanarak ayrıldı. İmparator olduğunda üçüncü eşi Messalina ile evliydi. 48'de sevgilisiyle birlik olup Claudius'a suikast düzenleyen Messalina'yı öldürttü. Ardından 49'da yeğeni Caligula'nın kızkardeşi Agrippina ile evlendi. Azatlı kölelerden Pallas ile eşi Agrippina'nın baskısıyla Agrippina'nın ilk evliliğinden olan oğlu Neron'u önce manevi evlat edindi, daha sonra da *princeps juventutis* (veliaht) ilan etti. Eşi Agrippina'nın Claudius üzerinde büyük etkisi vardı. Claudius kurduğu Colonia Claudia Agrippinensis'e (Köln Kolonisi) onun adını verdi.

Agrippina oğlu Neron'u imparatorluk için hazırlamaya başladı. İlk kez 53'te senatoda konuşmasını sağladı. Aynı yıl Claudius'un öbür evliliğinden olan kızı Octavia ile evlendirdi. Ardından 13 Ekim 54'te Claudius'u zehirli mantarla öldürerek yerine önceden veliaht ilan edilmiş olan Neron'un geçmesini sağladı.

Claudius idari yapıda kalıcı düzenlemeler yaptı. Oluşturduğu kurumların başına önceden kendisini eğitmiş olan Azatlılar'ı getirdi. Bu Azatlılar hem kendi etkinliklerini hem de Claudius'un etkinliğini artırdılar.

Başına Azatlı Narcissus'u getirdiği *ab epistulis* (genel sekreterlik) yönetimle ilgili Grekçe ve Latince çeşitli yazışmaların geçtiği bir kurumdu. Azatlı Pallas'ın sorumlu olduğu *a rationibus* (maliye sekreterliği) tüm eyaletlerin vergilerini denetliyor, mali gücün imparatorda toplanmasını sağlıyordu. Tüm vergileri bu kurumun oluşturduğu *fiscus* (merkezi hazine kasası) topluyordu.

Ayrıca başında Azatlı Polybius'un bulunduğu *libertus a studiis* de (edebi çalışmalar sekreterliği) bu dönemde kuruldu. Claudius yasal düzenlemeler de yaptı. Ceza mahkemelerindeki yargılama yetkisini özellikle kendisi üstlendi. Efendi-azatlı köle ilişkilerini saptayan yasalar çıkardı. Miras hukuku konusuna yeni düzenlemeler getirdi. Claudius'un ele aldığı sorunlardan biri de Roma'nın yiyecek gereksinimi ile ilgili idi. Fucinus gölünün sularını kanallarla çektirerek çevresinde tarım yapılabilmesini sağladı.

Deniz ticaretini geliştirmek için filolar yaptırdı. Caligula döneminde yapımına başlanan su yollarını tamamlatarak kentin her yanına su gitmesini sağladı.

Gençliğinde tarihle de uğraşan Claudius, *Tyrrhenicon* (Etrüsk Tarihi) ve *Carchedoniacon* (Kartaca Tarihi) adlı Yunanca iki tarih kitabı yazmıştır. Ancak bu yapıtlar yitiktir. Kendi yaşamını da *de vita sua* ("Kendi Yaşamım Üzerine") adlı bir kitapta anlatmıştır.

• BAKINIZ: CALIGULA, NERON.

CLAUSEWITZ, Carl von
(1780-1831)

Alman, asker. Savaş stratejisi konusuna yeni görüşler getirmiştir.

1 Haziran 1780'de Magdeburg (bugün DAC'de) yakınındaki Burg kentinde doğdu, 16 Kasım 1831'de Breslau'da (bugün Polonya'da) öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. 1792'de Prusya ordusuna girdi. 1793-1794 yıllarında Fransız Devrimci ordularına karşı düzenlenen Ren seferine katıldı. 1801-1803 arasında Berlin Savaş Koleji'nde öğrenim gördüğü sırada öğretmeni Gerhard von Scharnhorst'tan etkilendi. Askerliğin yanı sıra felsefe, siyaset ve edebiyatla da ilgilendi. Scharnhorst'un aracılığıyla Prusya Prensi August'la tanıştı. Prens August'un yaveri olarak 1806'da Fransa'ya karşı başlatılan Jena seferine katıldı. Prenzlau'da Fransızlar'a tutsak düştü ve bir süre Fransa'da tutuklu kaldı. Nisan 1808'de Prusya'ya döndü. Prusya ordusunda reformcu subayların çevresine girdi. Ordu Reform Komisyonu başkanlığına getirilen Scharnhorst'un yardımcısı olarak 1810 yılı sonlarına dek Prusya Savaş Bakanlığı'nda çalıştı. Ekim 1810'da Berlin Savaş Akademisi'nde ders vermeye başladı. 1812 ilkbaharında Rusya'ya karşı Fransa-Prusya askeri birliğinin gerçekleşmesinden sonra kendisi gibi düşünen öteki subaylarla birlikte Prusya ordusundan ayrıldı ve Napoléon'a karşı savaşmak üzere Rus ordusuna geçti. Rus-Alman lejyonunun komutanı olarak birçok yerde Napoléon ordularına karşı savaştı.

1814 başında Almanya'daki Fransız işgali sona erince, Clausewitz, Mart 1815'te Prusya ordusuna geri döndü. 1818'e dek kolordu komutanlığı yaptı. Aynı yıl general oldu ve Berlin Savaş Koleji'nin yöneticiliğine atandı. Berlin Savaş Akademisi'nde görev yaptığı on iki yıl boyunca büyük ilgi duyduğu savaş stratejisi ve tarihi konusundaki çalışmalarına hız verdi. Bu yıllarda *Vom Kriege* ("Savaş Üzerine") adlı ünlü kitabını yazmaya başladı. Ağustos 1830'da kıta hizmetine alınarak Breslau'ya gönderildi. Mart 1831'de Polonya'daki karışıklıklar üzerine Posen'e (Poznan) gönderilen gözlemci orduda görevlendirildi. Huzursuzluk ortadan kalkıp gözlemci ordunun görevi sona erince Breslau'ya döndü. Burada koleraya yakalandı ve kitabını tamamlayamadan öldü. *Vom Kriege*'nin yayımlanması karısı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Clausewitz'in askerlik bilimi konusundaki görüşlerinin oluşması Berlin Savaş Akademisi'nde öğrenim gördüğü yıllara rastlar. Çağının genel siyasi, toplumsal ve iktisadi olaylarına karşı derin bir ilgisi vardı. *Vom Kriege* adlı kitabıyla çağdaş savaş kuramının yaratıcısı olan Clausewitz, kitabında savaşı tüm gerçekliği içinde ele aldı. Savaşı yaşadığı, izlediği, incelediği olayların yardımıyla, pratik deneylerle tarihi örnekleri bir arada yoğurarak, eleştirel biçimde irdeledi. Yalnız kendi döneminin savaşlarını, bunların nedenlerini ve özelliklerini anlatmadı, aynı zamanda savaşın her koşulda geçerliliğini koruyan genel yönlerini de aydınlığa kavuşturdu.

Clausewitz'e göre "karşı tarafa isteklerimizi kabul ettirmek için zora başvurma hareketi" anlamına gelen savaş, politikanın bir aracıdır. Her devlet adamı gerektiğinde kullanabilmek için bu aracı tanımalıdır. Savaşın politikadan soyutlanması ve özel yasalarla ele alınması yanlıştır. Savaş kendi başına ne bir başlangıç, ne de bir sondur. Siyasi gidişin bir parçasıdır. Siyaset her aşamada savaşa egemendir.

Clausewitz kitabında teknik ayrıntıya çok az yer vererek psikolojik ve rastlantısal etmenlerin önemine dikkati çeker. Ona göre strateji üç amaca yönelik olmalıdır: Düşmanın gücü, kaynakları ve savaşma isteği. Askeri harekâtın amacı düşmanı çeşitli manevra ve kuşatmalarla yavaş yavaş güçten düşürmek değil, savaşçı güçlerle saldırıp onu çökertmektir. Savunma savaşı, askeri ve siyasi anlamda, saldırıdan çok daha üstündür. Clausewitz'in bu görüşleri daha sonraki yıllarda yeni savaş yöntemleri oluşturan Alman askerlerini çok etkiledi. Çeşitli dillere çevrilerek diğer ülkelerde de büyük ilgi uyandırdı. I. Dünya Savaşı'nın gelişimi ve sonuçları Clausewitz'in öğretisini doğrulamakla kalmadı, o zamana dek yeterince dikkate alınmayan felsefi ve siyasi görüşleri de ön plana çıktı.

Von Kreige, önce Marx ve Engels, daha sonra Lenin tarafından incelendi ve Marxist kuramın savaşlara bakışı açısından bir değerlendirilmesi yapıldı. Kitabın siyasi yorumunun açıklanmasında Lenin'in önemli katkısı olmuştur. Clausewitz'in diğer yazıları özellikle Napoléon'un seferleriyle ilgili olup ayrıntılı ve teknik yanı ağır basan çalışmalardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hinterlassenen Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung*, (ö.s.), 10 cilt, 1832-1837, ("General Carl von Clausewitz'in Geride Bıraktığı Çalışmalar").

• KAYNAKLAR: R.V.Caemmerer, *Clausewitz*, 1905; H.Rothfels, *Carl von Clausewitz, Politik und Krieg*, 1920; K.Schwarz, *Leben des Generals Carl von Clausewitz*, 2 cilt, 1878.

• BAKINIZ: SCHARNHORST.

CLAUSIUS, Rudolf Julius Emanuel
(1822-1888)

Alman, teorik fizikçi. Termodinamik biliminin öncülerindendir. Entropi kavramını geliştirmiş, gazların kinetik kuramı konusunda da önemli katkılarda bulunmuştur.

Rudolf Julius Emanuel Clausius 2 Ocak 1822'de Pomeranya'nın Köslin kentinde (bugün Polonya'da Koszalin) doğdu. 24 Ağustos 1888'de Bonn'da öldü. Ailesinin on sekiz çocuğundan altıncısı idi. Clausius ilköğrenimini Protestan papazı olan babasının kurduğu ve müdürlüğünü yaptığı okulda gördü. Ortaöğrenimini Stettins Lisesi'nde tamamladıktan sonra Berlin Üniversitesi'ne girdi. 1844'te fizik-matematik öğretmenliği dalında sertifika alarak mezun olduktan sonra, Berlin'de Friedrich Werder Lisesi'nde altı yıl süreyle fizik öğretmeni olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Halle Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını tamamladı. Tezinde, gökyüzünün mavi ve günbatımının kırmızı renginin nedenlerini inceledi.

1850'de ısı kuramı ile ilgili ilk önemli makalesini yazması üzerine Berlin'deki Kraliyet Topçuluk ve İstihkâm Okulu'na fizik öğretmeni olarak atandı. Aynı yıl Berlin Üniversitesi'nde doçentlik unvanını aldı. 1854'te yayımladığı bir makale ile Carnot teoremini genelleştirdi. 1855'te Zürih'te kurulan İsviçre Federal Politeknik Enstitüsü'nde profesörlüğe atandı. İki yıl sonra bu görevine ek olarak Zürih Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne getirildi. Zürih'te geçirdiği 12 yıllık süre içerisinde gazların kinetik teorisi ve ısı iletimi ile ilgili önemli çalışmalar yaptı. Mutlak sıfır derecesine sonlu bir süreçle erişilemeyeceğini gösterdi. 1865'te en önemli çalışmasını gerçekleştirerek entropi kavramını geliştirdi, böylece termodinamiğin iki yasasının tanımını sonuçlandırdı. 1850'de tanımladığı iç enerjinin korunması birinci yasayı, 1865'te tanımladığı, entropinin sürekli artması ise ikinci yasayı oluşturuyordu. 1864'te o zamana değin yazmış olduğu makaleleri *Abhandlugen über die mechanische Wärmetheorie* ("Mekanik Isı Kuramı Üzerine Yazılar") adı altında toplayarak yayımladı. 1867'de Würzburg Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne atandı. İki yıl sonra da Bonn Üniversitesi'ne geçti. Yaşamının sonuna değin Bonn'da kalan Clausius, bir süre bu üniversitenin rektörlüğünü de üstlendi.

Clausius 1870'te Fransa-Prusya Savaşı sırasında öğrencilerinden kurduğu bir gönüllü sıhhiye birliğini yönetirken yaralandı. Aynı yıl "Virial" teoremini ispatladı.1867'de de yayımladığı *Der zweite Hauptsatz der Wärmetheorie* ("Isı Kuramının İkinci İlkesi") uzun yıllar termodinamik üzerine standart kaynak niteliğini korudu. Bu yıllarda birçok fahri doktora ve başta Royal Society'nin Copley Madalyası da olmak üzere çeşitli ödüller aldı.

Clausius'un termodinamiğe ilk önemli katkısı kalorik kuramını reddederek iş ile ısının eşdeğerliğini kabul etmesiydi. Kalorik kuramı, evrendeki toplam ısının korunduğu ve bir maddede varolan ısının o maddenin durumuna bağlı olduğu ilkelerine dayanıyordu. Basit, homojen bir maddenin durumu termodinamikte basınç, hacim ve sıcaklık değişkenlerinden ikisi ile verilir. Bu şekilde tanımlanan tüm özelliklere durum fonksiyonu denilir; bu fonksiyonların matematiksel incelemesinden bazı genel sonuçlar elde edilebilir. İşte kalorik kuramından birtakım sonuçlar (örneğin buharlaşma basıncının ısı ile olan ilgisini veren Clapeyron formülü, gazların eşısılı genleşmesindeki basınç-hacim bağıntısını veren Poisson formülü) elde edilmesini sağlayan özellik kaloriğin bir durum fonksiyonu olmasıydı. Bu nedenle kalorik kuramı ısıyı ikiye ayırıyordu: bir termometre ile ölçülebilen serbest ısı ve maddenin moleküllerine bağlı olan (ve bu nedenle durum fonksiyonu halini alan) gizil ısı. Ancak Joule ve Mayer ısı ile işin eşdeğerliğini bulunca (termodinamiğin birinci yasası) kalorik kuramının dayandığı her iki iletkenin temeli sarsılmıştı. Evrendeki toplam ısı sabit değildi; işi ısıya çevirerek evrendeki ısıyı artırmak olanaklıydı. Isı bir

Entropi

Clausius, ısı makinelerin teorik veriminin üst sınırını veren Carnot teoremini mekanik ısı kuramına uygun bir tarzda ispat ederken, termodinamiğin birinci yasasının izin verdiği tüm enerji dönüşümlerinin kendiliğinden olamayacağı sonucuna ulaştı. Örneğin, ısı kendi kendine sıcaktan soğuğa doğru gider, ancak soğuktan sıcağa doğru gidemez. T_1 sıcaklığındaki bir demir çubukla, T_2 sıcaklığında ($T_2 > T_1$) bir benzer demir çubuk yan yana getirilirse, her iki çubuk ($T_1 + T_2$) /2 sıcaklığında dengeye gelir. Ancak bu olayın tersi (yani aynı sıcaklıktaki iki çubuğun kendi kendilerine biri sıcak biri de soğuk duruma gelmeleri) olanaksızdır. Aynı şekilde, mekanik enerjinin tümü ısıya çevrilebilirse de, ısı enerjisinin tümü mekanik enerjiye çevrilemez. Bütün bu dönüşümler termodinamiğin birinci yasasına uygundur. Bu durumda birinci yasanın izin verdiği dönüşümlerin olanaklılığını belirten ikinci bir fonksiyona gereksinme vardır. Clausius, bu fonksiyona (Grekçe dönüşüm anlamına gelen "tropi" sözcüğünden türettiği) entropi adını verdi. Termodinamiğin birinci yasasını enerji korunumu yasası, ikinci yasasını da dönüşüm, yani entropi yasası olarak tanımladı.

Entropi fonksiyonunun betimlenmesine Carnot çevriminin incelenmesiyle başlanabilir. Carnot çevrimi dört tersinirli aşamadan oluşur. İlk aşamada T_1 sıcaklığındaki ısı kaynağından Q_1 ısısı alınır. İkinci aşamada gaz eşısılı olarak genişlerken sıcaklığı atık ısı kaynağının sıcaklığı olan T_2'ye düşer. Üçüncü aşamada atık ısı kaynağına Q_2 ısısı atılır; son aşamada da gaz eşısılı olarak sıkışarak T_1 sıcaklığına gelir. Carnot çevriminin verimi incelenirken $T_1 / Q_1 = Q_2 / T_2$ *sonucu elde edilir.*

Clausius, bu son formülü şu şekilde yorumladı: Carnot çevriminin dört aşaması için $\Sigma\, Q_i/T_1$ *toplamına bakılırsa, ikinci ve dördüncü aşamalardaki eşısılı süreçlerde* $Q_i = O$ *olduğundan* $Q_1 / T_1 = Q_2 / T_2$ *sonucu bulunuyordu. Bu nedenle tersinir Carnot çevrimi için* $\Sigma\, Q_i / T_i = O$ *oluyordu. Tersinir tüm çevrimler de sonsuz sayıda küçük Carnot çevrimlerine ayrılabildiğinden, tüm tersinir çevrimler için ..* $\oint dQ / dT = O$ *oluyordu. Bu formül Clausius formülü olarak bilinir ve bir durum fonksiyonu olan entropinin*

$$dS = \frac{dQ}{dT} \quad \text{ya da} \quad S_2 - S_1 = \frac{dQ}{dT}$$

formülü ile tanımlanmasına olanak sağlar. Clausius formülünde görüldüğü gibi tersinir süreçler için evrenin entropi değişikliği sıfırdır. Tersinir olmayan süreçler için ise verim Carnot çevriminden düşük olduğu için Clausius formülü eşitsizlik haline gelecek, bundan da evrenin entropisinin arttığı ortaya çıkacaktır. O halde ikinci yasa bir sürecin kendi kendine gerçekleşmesi için evrenin entropisini artırması gerektiği biçiminde ifade edilebilir. Clausius'un deyimi ile "Die Energie der Welt ist constant; die Entropie strebt einen Maximum zu" ("Evrenin enerjisi sabittir, entropisi ise maksimum olmaya çalışır").

Bu durum bir örnekle gösterilebilir: Q ısısının sıcaklığı T_1 olan bir yerden T_2 olan bir yere taşındığı varsayılırsa, entropi değişikliği,

$$\Delta S = -\frac{Q}{T_1} + \frac{Q}{T_2}$$

olarak gösterilebilir. Sürecin kendi kendine gerçekleşmesi için $\Delta S > 0$,

$$Q / T_1 + Q / T_2 > 0 \,,\; 1 / T_1 > 1 / T_2$$

dolayısıyla $T_2 > T_1$ *olmalıdır. Böylece ısının kendi kendine sıcaktan soğuğa aktığı, entropi kavramı aracılığıyla gösterilebilir.*

Entropi yasası enerjinin bir anlamda bozulması yasası olarak da görülebilir. Doğal olarak, diğer enerji şekilleri kolayca ısıya dönüşür. Ancak ısının diğer enerji şekillerine dönüşmesi kolay değildir; bir miktarının yitirilerek daha düşük ısı kaynağına atılması gereklidir. Bu da, enerjinin giderek daha zor bulunan bir kaynak olmasından, ısı kirlenmesine değin uzayan karmaşık bir fiziksel ve felsefi problemler dizisinin matematiksel ifadesidir. Bu kuralın bir sonucu da "ısı-ölümü" kavramıdır. Gerçek olarak eldeki tek kapalı sistem evrendir. Tüm süreçlerde entropi arttığına ve işe çevrilebilecek enerji azaldığına göre, sonuçta enerjinin bozulması tamamlanacak, elde işe çevrilebilecek enerji kalmadığından (entropi maksimum değerini aldığından) geriye her bakımdan hareketsiz ölü bir evren kalacaktır. Mutlak sıcaklığı sıfırda dengelenmiş bu ölü evrene ısı-ölümü adı verilmiştir. Bu evrende değişiklikler ve zamanın akışını gözlemek olanaksızdır.

Entropinin moleküler düzeyde yorumu ise, Boltzmann tarafından ilk kez önerilen olasılık yaklaşımı ile mümkün olmuştur. Buna göre entropi, bir durumun gerçekleşme olasılığının logaritmasıyla orantılıdır. Entropinin artış kuralı da Doğa'nın daha az olası bir durumdan daha olası bir başka duruma doğru kaymasıdır. Örneğin farklı sıcaklıkta iki demir çubuk yan yana getirilirse, çubuklardaki tüm moleküllerin aynı hızda olması, bu moleküllerin yarısının hızlı, yarısının da yavaş olmasından daha olasıdır.*

durum fonksiyonu olamazdı, çünkü eşdeğer olduğu iş yola bağlı bir fonksiyondu. Ayrıca serbest ve gizil ısı diye iki çeşit ısı da olamazdı; aynı büyüklüğe (iş-enerji) eşdeğer olan iki ayrı büyüklüğün eşdeğer olması gerekirdi.

Clausius'un 1850'de getirdiği yenilik ısı olarak yalnızca serbest ısının var olduğunu, bu ısının sıcaklığı belirlediğini ve maddedeki temel parçacıkların (atom/molekül) kinetik enerjisi olarak anlaşılması gerektiğini ortaya atmak oldu. Gizil ısı işe çevrilerek yok olan, dolayısıyla artık mevcut olmayan ısıydı. Isının işe çevrilmesi iki şekilde olabilirdi: çevredeki basınca karşı yapılan dış iş ile, moleküller arası iç kuvvetlere karşı yapılan iç iş. Enerji korunumuna göre, maddeye kazandırılan bir miktar ısı Q, maddenin yaptığı dış iş olan W ile, iç iş olan U'nun toplamına eşitti. Clausius iç işi maddenin toplam iç enerjisini veren bir durum fonksiyonu olarak yorumlayarak termodinamiğin birinci yasasına son şeklini vermiş oldu.

Isı ve iş

Isı ve iş arasındaki farkın bir durum fonksiyonu olduğunu Kelvin de gözlemişti. Ancak Clausius U fonksiyonunu tanımlamakla yetinmedi, Carnot çevrimini dikkatle inceleyerek Carnot'un kalorik kuramı ile bulduğu sonuçları yeni oluşturduğu kuramsal çerçeveye oturttu. Poisson'un eşisıl genişleme formülünü türetebilmek için moleküllerarası kuvvetlerin ihmal edilebildiği bir ideal gaz modeli oluşturarak, bu model yardımı ile iç enerji fonksiyonu U'nun sabit hacimdeki özısıya ve bu nedenle de yalnızca sıcaklığa bağlı olduğunu gösterdi.

Yalnızca sıcaklığa bağlı bir fonksiyon kavramı kalorik kuramının da temelini oluşturuyordu. İdeal verimin yalnızca sıcaklığa bağlı olduğunu belirten Carnot teoreminin kanıtı kalorik kavramına, yani ısının korunduğuna ve işin yoktan var edilemeyeceğine dayanıyordu. Ancak, ısı ve işin birbirlerine dönüştürülebildiği gerçeğinin ışığında bu kanıt geçerliliğini yitiriyordu. Clausius, Carnot ve Clapeyron'un kanıtının yeniden geçerli olması için ısının kendi kendine soğuk bir yerden sıcak bir yere gidemeyeceği prensibinin genel bir prensip olarak kabul edilmesi gerektiğini gösterdi; birinci yasanın izin verdiği enerji dönüşümlerinin gerçekleşmesi için enerji dönüşümlerinin yönünü belirleyen ikinci bir yasaya da gerek vardı. Clausius 1854'te bu prensibe "dönüşüm eşdeğerliği" adını verdi, 1865'te de entropi kavramını ortaya attı. Carnot teoremi bu genel prensibin özel durumuydu.

Clausius, Poisson formülü ile ilgili çalışmalarını daha yakından inceleyerek iç ısıyı moleküllerin kinetik enerjisi olarak yorumladı. Böylece gazların kinetik kuramı bilimini kurdu. Ayrıca, moleküllerin yalnızca öteleme hareketlerinin dikkate alınmasının yetmediğini, dönme ve titreme hareketlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurguladı. Bu yapılmadığı takdirde gazların özgül ısıları için bulunan sonuçlar deney sonuçlarına uymuyordu. Moleküllerin tümünün aynı hızda olmaması gerektiğini de ilk kez Clausius ortaya attı. Bunun nedeni, çarpışmalar sırasında öteleme enerjisi ile dönme enerjisinin birbirine dönüşmesiydi. Tüm moleküllerin aynı hızda olmayıp, bir hız dağılımına sahip olmaları buharlaşmayı da açıklıyordu. Diğerlerine oranla daha hızlı moleküller buharlaşma sırasında sıvı yüzeyini terkedebiliyorlardı. Bu nedenle geriye kalan sıvı soğuyordu.

Clausius'un kinetik kuramını Maxwell takdirle karşıladı; Boltzmann ile birlikte klasik kinetik kuramına son biçimini verdi. Ancak kinetik kuramına önemli bir tepki, bu kurama göre hesaplanan molekül hızlarının yüksekliği ve buna karşın gazlarda gözlenen yayınım olayının yavaşlığından kaynaklandı. Bu denli hızlı moleküllerin bulunduğu bir ortamda yayınımın daha çabuk olması gerektiğini öne süren görüşe karşı Clausius, moleküllerin sık sık birbirleriyle çarpışarak yön değiştirdiklerini, bir molekülün saniyede yaklaşık bir milyar kez çarpıştığını, bu nedenle iki çarpışma arasındaki ortalama mesafenin milimetrenin binde biri olduğunu gösterdi. Moleküllerin, yüksek hızlarına karşın sık sık çarpışmaları yüzünden birbirlerinden çok uzaklaşamamaları, yayınımın yavaşlığını açıklıyordu. Clausius, bu çalışmaları sırasında Maxwell ile birlikte moleküllerin hız dağılımı konusunda önemli sonuçlar elde etti.

Clausius 1865'te entropi kavramını ortaya attıktan sonra bu kavramı da mikroskopik bir düzeyde açıklayarak mekanik bir yorum vermeye çalıştı. Bu amaçla 1870'te Virial kuramı adı ile bilinen sonucu elde etti. Moleküllerarası etkileşmenin önemli olduğu gerçek gazlar için durum denklemi bu teorem yardımı ile hesaplanır. Clausius bu teoremden yararlanarak moleküllerin kinetik enerjisi ile ısıya çevrilen enerji arasında logaritmik bir bağıntı bulunmasına karşın, entropinin mikroskopik tanımı konusunda bundan öte bir çalışma yapmadı. Bu çalışmayı gerçekleştirmek Boltzmann ve diğerlerine kaldı.

Entropi kavramı ve evrende entropi artışı, Clausius'un en önemli katkıları arasındadır. Çağdaşlarının bu konudaki çalışmalarını, örneğin Boltzmann'ın termodinamikle olasılık kuramı arasındaki bağıntı ile ilgili sonuçlarını, ya da Gibbs'in kimyasal denge ile ilgili termodinamik çalışmalarını yeterince dikkate almaması ve ikinci yasanın mikroskopik düzeyde yorumu ile yeterince ilgilenmemesi çalışmalarındaki eksikliklerdir. Yine de fiziksel olayları algılaması, karmaşık matematiksel analizi en az düzeyde tutarak önemli sonuçlara varması, Clausius'un 19. yy'ın en özgün teorik fizikçilerinden biri olmasını sağlamıştır. Clausius olayları incelerken önce temel bilgi ve formülleri iyice anlamış, ardından mikroskopik bir model üretmiş, en sonunda bu çalışmalarını matematiksel bir temele oturtmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Potentialtheorie und das Potential*, 1859, ("Potansiyel Kuramı ve Potansiyel"); *Der zweite Hauptsatz der Wärmetheorie*, 3 cilt, 1876-1891, ("Mekanik Isı Kuramı").

• KAYNAKLAR: E.Riecke, *Rudolf Clausius*, 1889; F.Rosenberger, *Die Geschichte der Physik*, 3. cilt, 1890.

• BAKINIZ: BOLTZMANN, N.S CARNOT, DAVY, JOULE, KELVIN, MAXWELL, J.R. Von MAYER, NERNST, RANKINE, RUMFORD, J.J.THOMSON.

CLAY, Henry
(1777-1852)

ABD'li siyaset ve devlet adamı. Güney ve Kuzey eyaletleri arasındaki anlaşmazlıkları çözümlediği için "Büyük Arabulucu" olarak adlandırılmıştır.

12 Nisan 1777'de Virginia Eyaleti'nin Hanover ilçesinde doğdu, 29 Haziran 1852'de Washington'da öldü. 1781'de ailesiyle Richmond'a taşındı. Önce bir mağazada çalışan Clay, daha sonra Yüksek Adalet Mahkemesi'nde hakim olan George Wythe'ın yanında çalışmaya, hukuk alanında kendini yetiştirmeye başladı. Kasım 1797'de Virginia Barosu'na kabul edildi. Kentucky Eyaleti'ndeki Lexington'a taşındı, başarılı bir avukat oldu. 1799'da zengin bir işadamının kızıyla evlendi.

Cumhuriyetçi Parti'ye katılarak politikaya atıldı. Kentucky'de köleliğin yavaş yavaş kaldırılması görüşünü savundu. Daha sonra bu düşüncesini bırakarak Jefferson gibi köleliğin sürmesinden yana oldu. 1798'deki Yabancılar ve Kargaşalık Yasası'na karşı çıkan konuşmasıyla Kentuckyliler'in desteğini kazandı. 1803-1809 arasında 7 dönem arka arkaya Yasama Meclisi'ne seçildi. 1806 ve 1810'da Birleşik Devletler Senatosu kısa dönem üyeliği yaptı.

1811'de Temsilciler Meclisi'ne seçilen Clay, altı kez meclis sözcülüğü görevini yürüttü. Ülkenin 1812'de İngiltere ile savaşa girmesinde etkili olan ve savaş şahinleri olarak adlandırılan önderlerden biriydi. 1814'te Gand'da (Ghent) İngilizler'le barış koşullarını görüşmekle görevlendirilen komisyonun da üyesiydi. 1815'ten 1825'e değin Birleşik Devletler Kongresi'nde Kentucky'nin önemli temsilcilerinden biriydi. Sanayileşmiş Doğu ile tarımcı Batı'yı birleştirmeyi amaçlayan "Amerikan Sistemi" kavramını geliştirdi. Koruyucu gümrükler, ulusal bir banka, toprak satışından elde edilecek gelirin eyaletler arasında bölüştürülmesi, başlıca düşünceleriydi.

1819'da Missouri bir eyalet olmak için başvurunca köle sorunu gündeme geldi. Missouri'de köleliğin sürmesini, eyaletin kuzeyinde ise köleliğin yasaklanmasını öngören 1820 Missouri Antlaşması'nın hazırlanmasında Clay'in de rolü oldu.

1824 başkanlık seçimlerinde, Cumhuriyetçi Parti içinde bir başarı gösteremeyince John Quincy Adams'ı desteklemeye karar verdi. Adams başkan seçilince Clay'i de dışişleri bakanlığına getirdi.

1825-1829 arasında dışişleri bakanlığı yapan Clay, diplomatik alanda başarılı olamadı. Latin Amerika'da İspanya'ya karşı sürdürülen bağımsızlık hareketlerini destekleyen Clay, 1826'da Amerika'nın Panama Kongresi'ne katılmasını önerdiyse de bu gerçekleşmedi.

1828 başkanlık seçimlerinde Adams yenilgiye uğrayınca, Clay Kentucky'ye döndü. 1831'de senatoya seçildi ve 1842'ye kadar bu görevde kaldı. 1832'de Ulusal Cumhuriyetçiler tarafından başkanlığa aday gösterildi ise de Jackson karşısında yenildi. 1830'larda kurulan Whig Partisi'nin başkanlığına getirildi. 1844'te Whig Partisi'nden başkanlık için aday gösterildi. Seçim kampanyasında Texas'ın Amerikan Birliği'ne katılmasına karşı çıkışı, seçimi kaybetmesinde etken oldu.

Güneybatıdaki eyaletlerin Kuzey'e katılması Kuzey ve Güney arasındaki gerginliği artırmıştı. 1849'da senatör seçilen Clay, bu tehlikeyi önlemeyi başardı, bu nedenle de kendisine "Büyük Arabulucu" adı verildi. 1850 Antlaşması olarak anılan uzlaşmanın ana ilkelerini çizdi. Bu antlaşma ile köleliğin sürdüğü ve sürmediği eyaletler arasında sayısal bir denge kuruldu.

• BAKINIZ: J.Q. ADAMS, CALHOUN.

CLAY, Muhammed Ali
(1942)

ABD'li boksör. Dünya şampiyonluğu unvanını iki kez geri almayı başarmış tek boksördür.

17 Ocak 1942'de Kentucky Eyaleti'nin Louisville kentinde doğdu. Asıl adı Cassius Marcellus Clay'dir. İlk büyük başarısını on altı yaşındayken yalnız ABD'nin değil; dünyanın en önemli amatör boks şampiyonası olan Altın Eldiven'de gösterdi ve 67 kilonun şampiyonluğunu kazandı. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'na katılan ABD Milli Boks Ekibi'nde yer aldı. Bu büyük turnuvada karşısına çıkan tüm rakiplerini büyük bir üstünlükle yenerek 81 kilonun Olimpiyat şampiyonluğunu kazandı. Olimpiyat dönüşünde profesyonel oldu. İlk profesyonel maçını 29 Ekim 1960'ta Louisville'de yaptı ve 6.raundda nakavtla kazandı. Bundan sonra profesyonel ringlerde hızlı bir gelişme gösterdi ve yaptığı tüm maçları kazandı.

23 Şubat 1964'te Müslüman olduğunu açıkladı ve Muhammed Ali adını aldı. İki gün sonra da Miami'de Sonny Liston ile yaptığı unvan maçında ünlü ve güçlü rakibini nakavtla yenerek Dünya Ağır Sıklet Boks Şampiyonluğu'nu kazandı. Bundan sonra karşısına çıkan dünyanın en ünlü isimlerini yendi.

"Siyah Müslümanlar Birliği"nin aktif üyelerinden olan Clay'in yükselişi ABD'deki muhafazakâr çevrelerde tepki yarattı. Zenci, ve Müslüman bir boksörün Dünya Şampiyonluğu unvanına sahip olması, ayrıca Muhammed Ali'nin 17 Şubat 1966'da yaptığı basın toplantısında Vietnam Savaşı'na karşı olduğunu açıklaması, bu çevrelerde kendisine karşı duyulan kızgınlığı daha da artırdı. 1967'de askere gitmeyi reddeden Clay beş yıl hapis ve 10 bin dolar para cezasına çarptırıldı. Ayrıca boksörlük lisansıyla Dünya Ağır Sıklet Boks Şampiyonluğu unvanı da elinden alındı.

1970'te boksörlük lisansı geri verilen Muhammed Ali tekrar ringlere döndü. Kendisinden dört yaş genç olan rakibi Jerry Quarry ile yaptığı ilk maçında rakibini üçüncü raundda nakavt etti, Muhammed Ali'nin elinden alınan şampiyonluk unvanı, Joe Fraizer'e verilmişti. Muhammed Ali, 9 Mart 1971'de bu

ünlü şampiyonla yaptığı maçta sayıyla yenildi. Ancak bundan yılmadı ve 28 Ocak 1974'te Joe Fraizer'i yendi. 30 Ekim 1974'te Fraizer'den "Dünya Şampiyonluğu" unvanını almış bulunan George Foreman ile karşılaştı. Zaire'de yapılan maçta Muhammed Ali, George Foreman'ı nakavtla yenerek on yıllık bir aradan sonra Dünya Şampiyonluğu unvanını geri almayı başardı. Ancak bunu uzun bir süre koruyamadı. 1979'da yeniden şampiyonluğa adaylığını koydu. Leon Spinks'i yenerek yeniden Dünya Ağır Sıklet Boks Şampiyonu oldu. Böylece Muhammed Ali Dünya Şampiyonluğu unvanını iki kez geri almayı başaran ilk boksör oldu. 37 yaşında boksu bıraktı.

CLEAVER, Leory Eldridge
(1935)

ABD'li zenci önder. Kara Panter Partisi'nin ve ABD'deki radikal solun en güçlü sözcülerinden biridir.

1935'te Arkansas Eyaleti'nin Little Rock kenti yakınlarında Wabbaseka kasabasında doğdu. Küçük yaştayken ailesi Los Angeles'a göç etti. Annesi ile babası ayrılınca okulu bıraktı. 12 yaşından sonra, bisiklet hırsızlığından adam öldürmeye teşebbüse varıncaya dek birçok suçtan hapse girdi. 1960'ta hapisteyken, Kara Müslümanlar örgütünün başkanı Malcolm X'ten etkilenerek zenci haklarının savunucusu oldu ve suç işlemekten vazgeçti. Malcolm, Kara Müslümanlar örgütünden ayrılınca o da örgütten ayrıldı ve Kara Güç örgütüne geçti. Hapisteyken lise öğrenimini tamamlayan Cleaver, Marx, Paine, R.Wright'ın düşüncelerinden etkilenerek *Negro History Bulletin*'de denemeler yazdı. 1965'ten sonra yaşamını yazar ve siyasi militan olarak sürdürdü.

Cleaver 1967'de Memphis Tennessee'deki Kara Panter Partisi'nin haber alma sekreteri oldu. Aynı zamanda örgüt gazetesinin sorumluluğunu üstlendi. Aynı yıl partinin iletişim sekreteri olan Kathleen Neal ile evlendi. San Fransisco'daki zenci gençler için sosyal bir merkez olan Zenci Evi'nin kuruluşuna yardım etti. Otobiyografik denemelerinden sonra yazdığı ilk kitap olan *Soul on Ice* ("Buzdaki Ruh") ile ünü yayıldı. 15 Nisan 1967'de Vietnam Savaşı'nı protesto etmek için San Fransisco'da düzenlenen kitle gösterisinde Martin Luther King'in karısı ve diğer zenci liderlerle birlikte halka seslendi.

Cleaver, zencilerin yaşam koşullarının ancak köklü toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesiyle düzelebileceği görüşünü savundu. Kitleleri siyasetle ilgilendirmenin yolunun yoğun eğitimden geçtiğini düşünerek bir siyasi kampanya başlattı. Beyaz radikallerle zencilerin birlikte mücadele etmesi gereğine inanan Cleaver, 1968'de Kara Panter Partisi ile California'daki beyazların kurduğu Barış ve Özgürlük Partisi'nin seçimlere ortak bir listeyle girmesini önerdi. Karısı Barış ve Özgürlük Partisi'nin California Eyalet Meclisi aday listesine girdi.

Cleaver, Nisan 1968'de Martin Luther King'in öldürülmesinin ardından patlak veren sokak çatışmalarında polis tarafından yaralandı ve tutuklandı. Kasım 1968'de 50.000 dolarlık fidye karşılığında serbest bırakıldı. Radikal solun en güçlü sözcülerinden biri olarak Barış ve Özgürlük Partisi'nin başkan adayı sıfatıyla tüm ABD'yi dolaştı. 1968 sonbaharında California Üniversitesi'nde ırkçılık üzerine ders verdi. Aynı yıl yeniden tutuklanması için girişimler başlayınca ABD'den kaçarak önce Küba'ya daha sonra Cezayir'e gitti. Cezayir'deyken Eylül 1970'te Kara Panter Partisi'nin uluslararası bürosunu kurdu.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Soul on Ice*, 1968, ("Buzdaki Ruh").
- **BAKINIZ:** M.L.Jr.KING, X. MALCOLM.

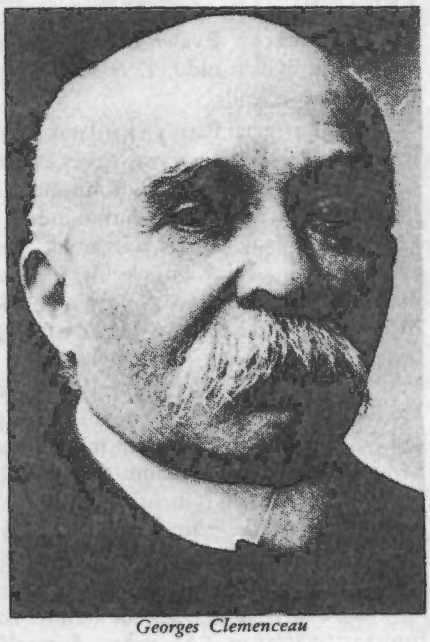

Georges Clemenceau

CLEMENCEAU, Georges
(1841-1929)

Fransız devlet adamı. Ülkesinin I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasında önemli rol oynamış; iki kez başbakanlık yapmıştır.

28 Eylül 1841'de Vendée'de doğdu, 24 Kasım 1929'da Paris'te öldü. Lise öğrenimini Nantes'da tamamladıktan sonra, baba mesleği olan doktorluğu seçti ve Paris'te tıp öğrenimi gördü. Genç yaşta politikayla ilgilenmeye başladı, aileden gelen III. Napoléon'a karşı cumhuriyetçi muhalefet geleneğini daha da radikal bir biçimde sürdürdü. Tıp öğrenciliği sırasında cumhuriyetçi gençlerle birlikte Düşündüğün Gibi Davran adlı bir dernek kurdu, ayrıca *Le Travail* (Çalışma) adlı bir de dergi çıkarttı. Dergi kısa bir süre sonra kapatıldı, Clemenceau da tutuklandı. Ardından çıkardığı *Le Matin* (Sabah) adlı gazetenin yayımı da yasaklandı. İngiltere ve ABD politikasıyla ilgilendi.

1865'te ABD'ye gitti, iç savaş sonrası izlenimlerini *Le Temps* gazetesinde yayımladı. 1869'da Paris'e döndü, 1870'te Montmartre'a belediye başkanı seçildi. 8 Şubat 1871'de de Millet Meclisi'ne girdi.

Komün sırasında, 18 Mart'ta ayaklanan askerlerin General C.M.Lecompte ile General Clement Thomas'ı öldürmelerine karşı koyduğu için Milli Muhafızlar Merkez Komitesi'yle arası açıldı ve kaçmak zorunda kaldı. Clemenceau, katillerin yargılanmaları sırasında çeşitli tanıklarca, generallerin öldürülmelerini önlememekle suçlandı, ancak yargıç önünde aklandı. 1876'da Paris'ten milletvekili seçildi. Seçim programında, sıkıyönetimin kaldırılmasını, zorunlu ve laik ilköğretimi savundu. Paris Komünü'nden sonra dağılan sosyalistlerin henüz meclise giremediği bir ortamda Clemenceau, soldaki küçük bir grubun önderi durumuna geldi,

Cumhurbaşkanı seçilen kralcı Mareşal Mac-Mahon'un girişimiyle 1877'de mecliste çoğunluğu elinde tutan hükümetin istifasından sonra kurulan yeni hükümetin güvenoyu alamaması sonucu ortaya çıkan 16 Mayıs Bunalımı'nda, Clemenceau bir cumhuriyetçi olarak, parlamenter sistemi savundu ve Meclis çoğunluğu olmadan kurulan Broglie hükümetini eleştirdi. Öte yandan Cambetta ve Jules Ferry hükümetlerinin düşürülmesinde de önemli rol oynadığından adı "kabine düşürücü"ye çıktı. Clemenceau, J.Ferry'nin sömürgeci politikasına da karşıydı. Bu politikanın Almanya'nın yararına olduğu kanısındaydı. Ona göre, Fransa'nın tek amacı 1871 yenilgisinin öcünü almak ve Alsace-Lorraine'i ülkesine katmaktı.

Clemenceau, 1880'de Parisli radikallerin yayın organı durumuna gelen *Justice* (Adalet) gazetesini çıkartmaya başladı. 1885'te meclise Var milletvekili olarak girdi. Başlangıçta General Boulanger'nin savaş bakanı olmasını sağladı ama daha sonra, generalin hükümet darbesi hazırlıklarına karşı çıktı. İnsan Hakları Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Panama Kanalı skandalına, bu skandala neden olan Cornelius Hertz'in dostu olduğu için Clemenceau' nun da adı karıştırıldı. Bu durum, Boulanger yandaşlarına Clemenceau'dan intikam alma olanağı sağladı. 1883 seçimlerinde başarısızlığa uğradı ve seçilemedi. 1897'de *L'Aurore* (Şafak) gazetesinde başyazar oldu ve 12 Ocak 1898'de E.Zola'nın Dreyfus davasıyla ilgili ünlü "J'accuse" ("Suçluyorum") başlıklı yazısını yayımladı. 1900'de haftalık *Le Block*'u çıkarmaya başladı. Ama kısa bir süre sonra editör olarak *L'Aurore*'a geri döndü.

Clemenceau, 1902'de her türlü değişmeye ve gelişmeye karşı duran gerici bir kurum olarak gördüğü ve kaldırılmasını istediği senatoya seçildi. 1906'da içişleri bakanı oldu, aynı yıl başbakanlığa getirildi. Bağımsız sosyalist Viviani'yi hükümetine aldı ve onu yeni kurulan çalışma bakanlığının başına getirdi. Bu bakanlık, işçi haklarını koruyacak, sosyal adaleti sağlayacak olan çalışma saatlerinin sınırlanması, yaşlılık sigortasının konması gibi reformları gerçekleştirecekti. Clemenceau, mecliste ezici bir çoğunluk oluşturan sol blok tarafından da destekleniyordu. Ne var ki, Clemenceau bir iş kazasını kınamak amacıyla Pas-de-Calais maden işçilerinin başlattıkları grevi zor kullanarak kırmaya kalkınca, grevler tüm ülkeye yayıldı. Clemenceau sert önlemler alınca Güney'in bağcıları, öğretmenler ve memurlar ona karşı cephe aldılar. Sosyalistler bu kopmaların sonucunda Radikaller'den ayrıldılar. Clemenceau sağa yaklaşmak istemiyor, ama solun benimsediği politikayı da uygulamıyordu. Solun sözcüsü durumuna gelen sosyalist Jean Jaures'le de arası açılmıştı. 1909'da "Sarayın Dilsizleri" adını taktığı Radikaller tarafından başbakanlıktan düşürüldü.

Muhalefete geçen Clemenceau, iki yıl sonra yeniden senatoya seçilince, dışişleri ve savaş komisyonlarında görev aldı. Böylece hemdış politikayı hem de Fransa ve Almanya'nın silahlanmasını yakından izlemek fırsatını buldu. Clemenceau'nun bütün korkusu Fransa'nın bu kez de hazırlıksız yakalanmasıydı. Bu konulardaki görüşlerini kamuya duyurabilmek için Mayıs 1913'te *L'Homme Libre* (Özgür İnsan) adlı yeni bir gazete çıkardı. Silahlanma ve ordu disiplini konularında ödün vermeyen sert bir çizgi izledi.

Bu gazete I.Dünya Savaşı'nda görevini yerine getirmeyenleri, yetersiz kalan silah üretimini, iyi yönetilmeyen sağlık örgütünü sert bir biçimde eleştirdiği için sık sık sansüre uğradı. Eylül 1914'te de kapatıldı. Clemenceau, iki gün sonra bu kez *L'Homme Enchainé* (Zincirli İnsan) gazetesini yayımlamaya başladı. Clemenceau bir yandan, sansürle mücadele ederken, öbür yandan, senatoda da dile getirdiği gibi, daha çok silah, daha çok asker sağlanması, her alanda iyi örgütlenilmesi gerektiğini savunuyordu. Anarşistleri, ihtilalcileri, savaşa karşı olanları, bozguncuları ve onları gerektiği gibi izleyip adalete teslim etmeyen İçişleri Bakanı Malvy'yi sürekli olarak eleştiriyordu.

1917'ye kadar iktidara gelen bütün hükümetleri eleştiren Clemenceau, 16 Kasım 1917'de Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Clemenceau ! savaş bakanlığını da üzerine aldı ve programını "savaş yapıyorum" sözüyle özetledi. Sağ da sol da Clemenceau'dan çekiniyordu. Solculara bir kral, sağcılaraysa Fransız Devrimi'nin ünlü kamu esenliği komitesi çağrışımı yaptırıyordu. Ayrıca Sosyalist Parti onu grev kırıcı olarak nitelendirmekteydi.

Clemenceau, başbakanlığı sırasında içte ve cephede sert önlemler aldı, 1917 başında çıkan grevlere karşı yeteri kadar enerjik davranamadığı için eski İçişleri Bakanı Malvy'i mahkemeye verdi. Malvy, hizmet kusurundan dolayı beş yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Ayrıca Almanlar'la ilişki kurduğu suçlamasıyla eski bakanlardan Caillaux'nun hapsedilmesine neden oldu.

Clemenceau kendisini eleştirmeye kalkanları bozguncu sayıyor, Fransa'nın, zaferi, yarım önlemlerle kazanamayacağını savunuyordu. Basın kendisine "kaplan" adını takmıştı. Clemenceau, sık sık cepheye giderek askerin moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Ayrıca Batı cephesinde dövüşen askerlerin tek komutanlığa bağlanmasını, bu göreve de Mareşal Ferdinand Foch'un getirilmesini kabul ettirmek için büyük çaba harcıyordu. Generalleriyle arasında çözülmesi gereken sorunları parlamento dışında ve kamuya yansıtmadan çözüyor, parlamentodaki bir konuşmasında şöyle diyordu. "Benim formülüm her alan için tektir. İç politika: savaşıyorum, dış politika: savaşıyorum. Rusya bize ihanet etti: savaşı sürdürüyorum. Zavallı

Romanya teslim olmak zorunda: ben savaşı sürdürüyorum, sonuna kadar sürdüreceğim, çünkü son, onların sonu olacak".

Ancak, 1918 Mayısı'nda Fransız ordusu Almanlar karşısında Chemin-des-Dames'da gerilemeye başladı. Alman orduları Paris'in 65 km yakınına kadar ilerlediler. Clemenceau, meclisteki eleştirilere karşın Ferdinand Foch'un Batı Cephesi Müttefik Orduları Komutanlığı'na getirilmesini sağladı. Clemenceau, zamanın kendisinden yana olduğuna inanıyordu. ABD de kendi yanlarında savaşa girmişti. 15-18 Temmuz 1918'de Alman saldırısı durdurulduğu gibi, Alman orduları kıskaç içine alınmıştı. Ardından Fransız karşı saldırısıyla Almanlar'a karşı ikinci bir Marne savaşı kazanıldı. ve I.Dünya Savaşı Fransa ile müttefiklerinin zaferiyle sonuçlandı.

Clemenceau, 11 Kasım 1918'de mecliste ateşkes koşullarını okuyunca milletvekilleri "vatanın kendisine minnettar olduğunu" bildirdiler. Şimdi sıra barışı kurmaya gelmişti. Clemenceau 1871 yenilgisini hazmedememiş her Fransız gibi en önemli sorunun Alsace-Lorraine'i geri aldıktan sonra Almanlar'a karşı ülkesini gerçekçi önlemlerle güvenlik altına almak ve Almanya'nın intikamından korumak olduğuna inanıyordu. Sömürgeciliğe karşı, ulusların kaderlerini belirleme hakkından yanaydı, ama Çekoslovakya içinde Südet Almanları'nın durumunda olduğu gibi, bu ilkenin devletlerin bütünlüğünü bozmasına da karşıydı. Saar ve Rhein bölgesinin Alman olduğunun bilincindeydi ve Almanya'yı parçalamaktan yana değildi.

Clemenceau, ABD Başkanı Woodrow Wilson' dan farklı olarak demokrasinin evrenselliğine inanmıyordu. Kurulacak olan Milletler Cemiyeti'nin de Fransa'nın güvenliğini tehlikeye düşürücü boş hayallere dayandığı kanısındaydı. Doğu'da anti-Alman, anti-Bolşevik bir Polonya kurulmasını istiyordu. Clemenceau'ya göre Almanya'nın da federal bir sisteme bağlı kalması yararlı olacaktı. Bu düşünceleri yüzünden de sık sık Wilson ve Lloyd George'la çatışıyordu.

Clemenceau, Maraşal Foch'un Rhein ırmağının sol kıyısını ilhak fikrine karşı çıkarak, burada bağımsız bir devlet kurulabileceğini, Belçika ve Fransa'yla bir gümrük birliğine de gidilebileceğini, bölgenin Milletler Cemiyeti'nin denetimi altına da konulabileceğini savunuyordu. Fransa'ya yapılan Anglo-Amerikan bağlaşma ve garanti paktı önerisi Fransa'nın Almanya karşısında duyduğu kuşkuyu hafifletecekti. Bu durumda Clemenceau, Rhein ırmağının sol kıyısının Almanya'dan ayrılarak bu topraklar üzerinde bağımsız bir Rhein devletinin kurulması projesinden vazgeçmeye razı oldu. Yine de Alman saldırısına karşı güvenlik önlemi olarak Rhein'in sol yakasının tümüyle ve sağ yakasında da 50 km genişliğindeki bir bölgenin askersizleştirilmesini ve bitimi daha sonra saptanacak olan uzunca bir süre, bölgenin Müttefikler'in denetimi altında kalmasını istedi. Bu süre de daha sonra 15 yıl olarak saptandı.

Ne var ki Clemenceau'nun Fransa'yı güvence altına almak için tasarladıkları tam gerçekleşmedi. ABD'nin içe dönük bir politikaya dönmesi sonucu, ABD ve İngiltere'nin Fransa'ya güvence vermelerini sağlamak amacıyla hazırlanan ve 28 Haziran 1919'da imzalanan antlaşma ancak üç tarafın da onayıyla geçerlilik kazanabileceği için yürürlüğe giremedi. Öte yandan Almanya gizli olarak silahlanmaya başladığı gibi savaş tazminatını da tam ödemedi.

Barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Clemenceau'nun muhaliflerinden sağ kesim mecliste Vatikan'a karşı kayıtsız kalışına kızarken, sol kesim de militarist eğilimlerinden kuşkulanıyordu. Clemenceau, 1920'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Deschanel karşısında azınlıkta kaldı ve siyasetten çekildi.

Yaşamının geri kalan bölümünü seyahat ederek ve yazarak geçirdi. 81 yaşındayken ABD'ye gitti ve konuşmalar yaptı. 1918'de Fransız Akademisi'ne seçilmiş olan Clemenceau'nun *Démosthène* adlı yapıtı 1926'da yayımlandı; felsefi bir yapıt olan *Au soir de la pensée* ("Düşüncenin Akşamında") ise 1927'de yayımlandı. Anılarını yazarken öldü.

- YAPITLAR (başlıca): *La melée sociale*, 1895, ("Toplumsal Mücadele"); *Le grand pan*, 1896, ("Büyük Yüzey"); *Les plus forts*, 1898, ("En Güçlüler"); *Au pied de Sinai*, 1898, ("Sina'nın Eteğinde"); *Au fil des jours*, 1900, ("Günler Boyunca"); *Démosthène*, 1926, ("Demosteneş"); *Au soir de la pensée*, 1927, ("Düşüncenin Akşamında") *Grandeurs et misères d'une victoire*, (ö.s.), 1930, ("Bir Zaferin İhtişam ve Sefaleti").

- KAYNAKLAR: G. Bruun, *Clemenceau*, 1943; G.Geffroy, *Georges Clemenceau, sa vie, son oeuvre*, 1932; H.M.Hyndman, *Clemenceau, The Man and His Time*, 1919; J.H.Jackson, *Clemenceau and the Third Republic*, 1946; J.C.King, *Foch versus Clemenceau: France and German Dismemberment, 1918-1919*, 1960; J.Martet, *M.Clemenceau peint par lui-même*, 1929; J. Martet, *Le silence de M.Clemenceau*, 1929; G.Monnerville, *Clemenceau*, 1968; G.Wormser, *La République de Clemenceau*, 1961.

- BAKINIZ: DREYFUS, FOCH, R. POINCARE.

CLEMENS, Titus Flavius
(150-215)

Hıristiyan tanrıbilimci. Anadolu-Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Atina'da doğduğu, Filistin'de öldüğü sanılmaktadır. İskenderiyeli Clemens olarak da tanınır. Putatapıcı bir ailenin oğlu olan Clemens, önce Yunanistan, Güney İtalya ve Suriye'de din ve felsefe okudu; özellikle Platon felsefesiyle ilgilendi. 175'te Mısır'a giderek İskenderiye'ye yerleşti. Burada, Stoacı'yken sonradan Hıristiyan olan ve "Kilise Felsefesi" denen, Hıristiyan düşüncesinin öncülerinden Pantaneos'la tanıştı. Pantaneos'un başında bulunduğu okul, Hıristiyanlar'a Yunan kültürünü, putatapıcılara da Hıristiyanlık'ı öğretmek amacıyla kurulmuştu. Hıristiyanlık'ı benimseyerek papaz olan Clemens, bu okulda dersler vermeye başladı; Pantaneos'un ölümünden sonra da okulun başına geçti. 202'de İmparator Septimus Severus Hıristiyanlar'a karşı büyük bir kıyım başlatınca Clemens Suriye'ye kaçtı.

Clemens'in felsefeye yaklaşımı Platon'un görüş-

lerini, Stoacılık'ın ahlak anlayışını yorumlama yoluyladır. Eski Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Felsefe tanrısal nitelikler taşıyan bir başarı ürünüdür. Felsefenin amacı bütün insanları aydınlatmak, onlara iyiliğin, güzelliğin, bilgeliğin ne olduğunu öğretmektir. Bu özelliği dolayısıyla felsefe Tanrı kaynağından kaynaklanan bir bilgi, aydınlatıcı bir ışıktır.

Clemens'in felsefeyle ilgili düşünceleri *Stromateis* adlı yapıtında toplanmıştır. Bu yapıtından felsefeyi Platonculuk'tan, Stoacılık'tan, Epikurosçuluk'tan ve özellikle Aristotelesçi görüşten ayrı bir biçimde yorumlar.

Bilgi, bir içedoğuştur, bir aydınlanmadır. Bilginin gittikçe yükselen belli aşamaları vardır. Bu aşamaların en yükseği "gnosis"dir. Gnosis bütün akıl yürütmelerin, inanın üstündedir. Onun başlıca özelliği ruhu arındırması, onu tanrısal evrene doğru yükseltmesidir. Bu bilgiyi edinen bir kimsede tutku, üzüntü, öfke, kıskançlık, küçümseme gibi duygusal eğilimler bulunmaz, o kimse tanrısal evreni, derin bir içekapanışla kavrar. Felsefe kişinin bu bilgi aşamasına ulaşmasını sağlar. Bu nedenle felsefe ile Hıristiyanlık arasında düşünce bakımından bir bağlantı vardır.

Felsefe ile bağlantılı olan Hıristiyanlık'ın amacı da kişiyi eğitmek, olgunlaştırmak, ruhu tanrısal öze yaraşır bir biçimde arındırmak, gerçeklerin anlaşılmasını sağlamaktır. Hıristiyanlık'ın dile getirdiği yaratılış olayının özünü, İsa'nın kişiliğinde somutlanan "kelam" oluşturur. Kelam, bir bakıma, insanın yaratılmasını sağlayan tanrısal güçtür. Kelam tanrısal evren olan göklerden inerek insan varlığında görünüş alanına çıkmıştır. Bu nedenle felsefenin başka bir görevi de kelamı bilmektir. Kelamı bilmek insanı başka nesneleri öğrenme gereğinden kurtarır. Gerçek bilge bu kelamı bilendir. Bu kelamı bilmek inanın konusu olduğu gibi, insandan kaynaklanan ve gerçek felsefe olan Hıristiyanlık'ın özü olan gnosistir.

Clemens'e göre Tanrı'nın varlığını kesin kanıtlarla saptama olanağı yoktur. Bir nesnenin varlığı ancak kendi ilkeleriyle saptanabilir. Oysa Tanrı bütün ilkelerin, tanımlamaların üstündedir. Onun ilkesi yoktur. Onun varlığına ancak inanılır.

Clemens, temel yapıtlarında putatapıcılara ve sapkın Hıristiyanlara seslenir. Putatapıcılığın, tanrısallığın niteliğini böldüğü için yanlış olduğunu söyler. *Proprepticus* adlı yapıtında putatapıcıları bir inancın, özellikle de Hıristiyan inancının savunulabilir olduğuna inandırmaya çalışır. *Stromateis*'de Gnostikler'e karşı bilginin inançtan doğduğunu ve gerçek bir Hıristiyan bilgisinin varolduğunu savunur.

Paedagogus adlı yapıtında Hıristiyan davranışı üzerine ayrıntılı önerilerde bulunan Clemens, ahlaka ilişkin düşüncelerini açıklar. Hıristiyanlar'a Stoacı anlayışı andıran bir yaşama biçimi önerir.

Clemens, Tanrı'yı Pythagoras ve Platon'da görülen bir soyutlamayla anlamaya çalışır. Ona göre Tanrı'yı yarattığı nesnelerle bir tutmamak gerekir. Tanrı, deneyüstü basit birlik, ilk ilke ve her şeyin nedenidir. Ona mantıksal ilkeler uygulanamaz, bu yüzden de bilinemez. Oğul ya da Logos, herşeyi kapsayan evrensel bir bütünlüktür; bilgeliği, bilgeyi ve doğruyu yansıtır.

En yüce iyilikle iyi olan Tanrı, insanı iyilikle yaratmış, ancak insan, özgürlüklerini aşırılığa vardırarak dünyaya kötülüğü getirmiştir. Ancak Tanrı yine de bağışlayıcıdır. İsa Tanrı tarafından dünyaya yalnızca insanları aydınlatmak ve iyi örnek olmak için gönderilmiştir.

Doğrunun bir ve biricik olduğunu öne süren Clemens, onun Tanrı'dan geldiğini ve kilise geleneğinde korunduğunu söyler. Temel Hıristiyanlık öğretileriyle uyumlu olan her şey doğrudur. Birçok parçalardan oluşan bir bütün olan, doğrunun parçaları bir araya getirilirse eksiksiz Logos ya da Doğru'ya ulaşılabilir.

Clemens'in Yunan felsefesinden etkilenerek yaptığı yorumların, biraz seçmeci bir nitelik taşımasına karşılık, ilk kez gerçek bir bireşime ulaşmayı başardığı söylenebilir. Bu bireşimi daha sonra Origenes geliştirmiş; 4.yy'daki Kilise Babaları'nın ve Augustinus'un tanrıbilimine kaynak olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Stromateis*, 1550, ("Derlemeler"); *Paedagogus*, 1550, ("Eğitimci"); *Proprepticus*, 1550, ("Öğütleme").

• KAYNAKLAR: Ernesti, *Die Ethik des Clemens Alexandrianus*, 1952; A.Meyer, *Das Gottesbild im Menschen nach Clemens*, 1942; C. Mondesert, *Clément d'Alexandrie, 1944;* O.Stahlin, *Die griechischen Schriftstteller der ersten drei Jahrhunderte*, 1936.

• BAKINIZ: AUGUSTINUS, ARİSTOTELES, PLATON, PYTHAGORAS.

CLERMONT-GENNEAU, Charles
(1846-1923)

Fransız, dilbilimci ve arkeolog. Sami dili sorunlarını ortaya koyan ve çözümleyen sayılı bilim adamlarındandır.

19 Şubat 1846'da Paris'te doğdu, 15 Şubat 1923'te öldü. Doğu dilleri eğitimi gördü. 1867'de Kudüs'e Fransa'nın konsolos yardımcılığı görevine atandı. O dönemde yaptığı bir araştırmada Moab Kralı Meşa'ya ait bir *stel* (anıttaş) buldu. Sami yazısının en eski biçimiyle yazılmış çok zor bir yazıtı çözümleyerek ün yaptı. Önemli eski bir merkez olan Gezer'in yerini saptadı. Bu buluşları nedeniyle, Palestine Exploration Fund (Filistin Araştırma Vakfı) adıyla 1865'te Londra'da kurulmuş olan İngiliz kurumunun 1873-1874'te Hayfa'nın eski Musevi mezarlığında yaptığı arkeolojik araştırmaları yönetmekle görevlendirildi. Burada ortaya çıkardığı çift dildeki yazıtları ve mezarları inceledi.

1874'te Paris'e döndü ve 1876'ya değin l'École Pratique des Hautes Études'de çalıştı. 1881'de Fransa'nın Hayfa konsolosluğuna atandı, aynı zamanda orada arkeolojik araştırma yapacak heyetin de başkanı oldu.

Louvre Müzesi'nde bulunan Arami dilinde yazılı papirüslerin başka araştırmacılar tarafından ileri sü-

rüldüğü gibi Ptolemaioslar dönemine değil daha eski olan Pers çağına, İÖ 5.-4. yy'a ait olduğunu ortaya koydu. 1881'de Filistin'de, 1886'da Kızıldeniz'de, 1895'te Girit'te araştırma gezileri yaptı.

1889'da l'Académie des Inscriptions'a (Yazıtlar Akademisi) üye seçildi. 1890'da Collège de France'da Epigrafi ve Sami Kültürleri Kürsüsü'nde profesör oldu. 1906-1907, 1907-1908 yıllarında Mısır'da Nil nehri üstündeki Eléphantine Adası'nda kazılar yaptı. Daha eski kazılarda ele geçmiş yazıtlarda adı geçen Yahudiler'in Yahve tapınağını bulmak amacındaydı. Ancak bu tapınak yerine III. Tutmosis adına yapılmış küçük bir tapınakla, Rozetta taşı gibi iki dilde yazılmış bir yazıt ve çeşitli heykeller buldu. 1921-1922'de Filistin'de Oumin Amad Mezarlığı'nda ve Tyr kentinde Fenike arkeolojisi için önemli sonuçlar veren kazılar yaptı.

Clermont-Ganneau araştırmalarında her zaman büyük bir titizlikle davranmış, yaptığı yorumlarda doğru sonuçlara ulaşmıştır. Arkeolojik yapıtların gerçek olup olmadığını tanımadaki yeteneğiyle, Berlin Müzesi'ndeki bazı eşyanın, British Museum'a satılmak istenen bazı İbranice metinlerin, Louvre Müzesi'nde bulunan ve uzun zamandır Saitafarne'nın taçı olduğuna inanılan bir tacın sahte olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Doğu bilimleri konusunda yayın yapan *Syria* adlı derginin kurucularındandır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Les fraudes archéologiques en Palestine*, 1885, ("Filistin'de Arkeolojik Buluntular"); *Études d'archéologie orientale*, 8 cilt, 1885-1925, ("Doğu Arkeolojisi Araştırmaları"); *Origine perse de monuments araméens d'Egypte*, 1880, ("Mısır'daki Arami Yapıtlarının Pers Kökenleri"); *La Palestine inconnue*, 1867, ("Bilinmeyen Filistin"); *L'imagerie phénicienne et la mythologie iconologique chez les Grecs*, 1880, ("Fenike Resim Ticareti ve Yunanlılar'da Resimli Mitoloji").

- **KAYNAKLAR:** R.Dussad, "Les travaux et les découvertes archéologiques de Charles Clermont-Ganneau (1846-1923)", *Syria*, 1923.

CLEVELAND, Stephen Grover (1837-1908)

ABD'li siyaset ve devlet adamı. 1885-1889 ve 1893-1897 dönemlerinde başkanlık yapmıştır.

18 Mart 1837'de New Jersey Eyaleti'nde, Caldwell'de doğdu, 24 Haziran 1908'de Princeton'da öldü. Bir Presbiteryen papazının oğludur. Buffalo'da hukuk öğrenimi gördü. 1859'da New York barosuna kabul edildi. Daha sonra Demokratik Parti'ye girdi. 1863'te Erie ilçesi başsavcı yardımcılığına getirildi. 1865-1870 arasında özel bir firmada çalışarak hukuk konusundaki bilgi ve deneyimini arırdı. 1881-1882 arasında DemokratikParti'den Buffalo belediye başkanı oldu. 1883'te de New York Eyaleti valiliğine seçildi.

Demokratik Parti 23 yıldır başkanlığı Cumhuriyetçi adaylara kaptırıyordu. Reformcu yanı ile Demokratik Parti'nin adayı olan Cleveland, 1885'te Cumhuriyetçi aday James G.Blaine karşısında üstünlük kazanarak başkan seçildi.

Cleveland'ın başkanlığı döneminde kamu hizmetleri artırıldı, gümüşe dayalı para basılmasına son verildi ve gümrük reformu yapıldı. Yüksek gümrüklerin karşısında olan Cleveland, Mills Tasarısı olarak adlandırılan ve gümrüklerde belli bir oranda indirim uygulayan tasarıyı kabul etti.

1888 seçimlerinde temel tartışma konusu gümrükler oldu. Cumhuriyetçi Parti adayı Benjamin Harrison'u koruyucu gümrük yanlısı işadamları ve sanayiciler destekliyordu. Seçimleri kazanamayan Cleveland, New York'a döndü, ancak politikadan uzaklaşmadı. 1890'da çıkarılan Mc Kinley gümrük yasasına, gümüşe dayalı madeni para basılması yoluyla piyasadaki paranın artırılmasına karşı çıkan Cleveland 1892 seçimlerinde yeniden başkanlığı elde etti.

1893 iktisadi bunalımı sırasında Amerikan halkı, dikkatini para sorununun çözümüne çevirdi. İşadamları da para sistemine olan güvenlerini yitirmeye başladıklarını belirtiyorlardı. ABD kamuoyu bunalımdan Demokratlar'ı ve Cleveland'ı sorumlu tutuyordu. Bunalımı hükümetin gümüş alımlarını artıran Sherman Gümüş Alım Yasası'na bağlayan Başkan Cleveland, 1893'te Amerikan Kongresi'nden bu yasanın geri alınmasına ilişkin bir karar çıkmasını sağladı. Altın stoklarının gittikçe azaldığı 1893 ve 1894'te bunalım daha da derinleşti. Cleveland azalan altın stoklarını yenilemek için bankerlerden altın satın almaya başladı.

Cleveland, dış politika alanında, Küba'nın İspanya'ya karşı başlattığı ayaklanmaya karışmamayı yeğledi. Buna karşın 1895-1896 arasında Venezuela ile İngiliz Ginesi arasındaki sınır anlaşmazlığına müdahale etti. İngiltere'nin Venezuela üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceğini söyledi. İngiltere'nin uzlaşmaya yanaşması Cleveland'ın prestijini artırdı.

1896'da Demokratik Parti serbest gümüş para basılması yanlısı William J.Bryan'ı aday gösterince Cleveland politikadan uzaklaştı. Yaşamının bundan sonraki yıllarını yazarak, Princeton Üniversitesi'nde zaman zaman ders vererek geçirdi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Presidential Problems*, 1904, ("Başkanlık Sorunları").

- **KAYNAKLAR:** R.M.Mc Elroy, *Grover Cleveland*, 2 cilt, 1923; J.Rogers Hollingsworth, *The Whirligig of Politics: The Democracy of Cleveland and Bryan*, 1963; H.S.Merrill, *Bourbon Leader:Grover Cleveland and the Democratic Party*, 1957; A.Nevins, *Grover Cleveland: A Study in Courage*, 1944.

- **BAKINIZ:** BLAINE, BRYAN, B.HARRISON.

CLIFT, Montgomery
(1920-1966)

ABD'li sinema oyuncusu. James Dean ve Marlon Brando gibi oyuncularla birlikte tedirgin, sorunlu ve duyarlı erkek tiplerini canlandırarak başarı kazanmıştır.

17 Ekim 1920'de Omaha'da doğdu, 23 Temmuz 1966'da öldü. Annesi onu ve kardeşlerini küçük yaşta fotomodellik ve oyunculuğa yöneltti. Clift, 14 yaşında tiyatroya başladı, giderek önemli rollerde oynadı. Sinemadan gelen önerileri uzun süre geri çevirdikten sonra 1948'de Zinnemann'ın *The Search* ("Arayış") filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Aynı yıl Howard Hawks'ın *Red River* (Kanlı Nehir) filmindeki oyunuyla dikkati çekti. Clift bu filminde, rolünü entelektüel bir yaklaşımla ele alan ve olanca duyarlığını katarak yorumlayan bir oyuncu olduğunu kanıtladı. George Stevens'ın *A Place in the Sun* (İnsanlık Suçu) ve Hitchcock'un *I Confess*'indeki (İtiraf Ediyorum) kişilik ve vicdan hesaplaşması içindeki tipleri canlandırırken Clift özel yaşamında da benzer, sarsıntılı bir dönem yaşamaktaydı. Bu sırada alkol ve uyku hapı alışkanlığı arttı. Değerler çatışması içindeki bir askeri canlandırdığı *From Here to Eternity* (İnsanlar Yaşadıkça) filminin çekimi Clift'in en bunalımlı dönemine rastladı. 1957'de, *Raintree Country* (Hayat Ağacı) filmini çevirirken geçirdiği otomobil kazasında parçalanan yüzü plastik ameliyatla onarılmaya çalışıldıysa da, başarılı olmadı. Yeni yüzündeki olgun, orta yaşlı erkek ifadesi *The Young Lions* (Genç Aslanlar), *Lonelyhearts* (Yalnız Kalpler), *Judgement at Nuremberg* (Nüremberg Duruşması) filmlerindeki rollerini ister istemez etkiledi. Ne var ki yeni yüzünün olanaklarını oyunculuk sezgileriyle kısa zamanda bağdaştıran Clift, Huston'ın *Misfits*'inde (Uygunsuzlar), Kazan'ın *Wild River*'ında ("Vahşi Nehir"), gene Huston'ın *Freud*'unda (Gizli Hakikatler), canlandırdığı orta yaşlı erkek tiplerine de tüm duyarlığını yansıttı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *The Search*, 1948, ("Arayış"); *Red River*, 1948, (Kanlı Nehir); *The Heiress*, 1949, (Miras); *The Big Lift*, 1950, (İşgal Ordusu); *A Place in the Sun*, 1951, (İnsanlık Suçu); *I Confess*, 1952, (İtiraf Ediyorum); *From Here to Eternity*, 1953, (İnsanlar Yaşadıkça); *Raintree Country*, 1957, (Hayat Ağacı); *The Young Lions*, 1958, (Genç Aslanlar); *Lonelyhearts*, 1959, ("Yalnız Kalpler"); *Suddenly Last Summer*, 1959, (Geçen Yaz Birdenbire); *The Misfits*, 1960, (Uygunsuzlar); *Wild River*, 1960, (Vahşi Nehir); *Judgement in Nuremberg*, 1961, (Nüremberg Duruşması); *Freud*, 1962, (Gizli Hakikatler); *L'Espion*, 1966, (Hileli Tuzak).

CLODIUS, Publius
(İÖ 93-52)

Romalı siyaset adamı. Cicero'ya karşı Caesar'ı destekledi.

İÖ 93'te doğdu, İÖ 18 Ocak 52'de öldü. Claudia adlı bir patrici aileden geliyordu. Pulcher sanıyla da anıldı. Akrabası Kilikya ve Asya eyaletleri valisi Lucullus'un (Licinius) Pontus Kralı Mitridates'le yaptığı savaşa katıldı. İÖ 68-67'de askeri birlikler arasındaki bir ayaklanmada kışkırtıcı rol oynadı.

İÖ Aralık 62'de Caesar'ın sarayında yapılan, erkeklerin katılmadığı, geleneksel Bona Dea törenlerine kadın kılığında katıldığı için fuhuşla suçlanarak senatoda yargılandı. Caesar'ın karısı Pompeia'yı boşamasına neden olan bu olayda, Cicero bulduğu tanıklarla Clodius'un suçluluğunu kanıtlamaya çalıştı. Ancak o tarihte Roma'da olmadığını iddia eden Clodius aklanmayı başardı. Clodius bu olayın ardından Cicero'ya düşman oldu.

Soylu bir aileden geldiği halde halk *tribunu* seçilebilmek için İÖ 59'da bir pleb aileye evlatlık oldu. Bu sırada Galya seferine çıkacak olan Caesar yokluğunda Cicero'nun senatoyu etkisi altına almasından çekiniyor ve onu Roma'dan uzaklaştırmanın yollarını arıyordu. Bu nedenle Cicero'nun hasmı olan Clodius'un İÖ 58'de halk *tribunu* seçilmesine yardımcı oldu.

Clodius *tribun* seçildikten sonra ilk iş olarak vatandaşları halkın onayını almaksızın ölüme mahkûm edenlerin sürgün edilmesine ilişkin bir yasa önerdi. Cicero bu yasanın Catilina ayaklanmalarına ilişkin tavrı nedeniyle kendisine yöneleceğini anlayarak, kendi isteğiyle Makedonya'ya sürgüne gitti.

Clodius Caesar'ın Galya'da bulunduğu dönemde Azatlı kölelerden oluşturduğu güçlerinin de katkısıyla Roma'daki siyasi yapıya egemen olmaya çalıştı. Caesar'dan hoşnut olmayan *optimatların* (memur soyluların) Pompeius'a yanaşmalarını engelledi. Buna karşı soylular da İÖ 57'de halk *tribunu* Annius Milo'nun başında bulunduğu bir direnme gücü oluşturdular. Bu iki grup arasındaki mücadele Roma'da yoğun bir karmaşa dönemini beraberinde getirdi. İÖ 53'te Crassus'un ölümüyle triumvirlik bozulunca karmaşa daha da arttı ve o yıl devlet görevlilerinin seçimleri yapılamadı. Clodius Via Appia yolu üzerindeki bir çarpışmada Annius Milo'nun güçleri tarafından öldürüldü. İÖ Şubat 52'de de Pompeius tek başına konsül (Consul sine Collepa) seçildi.

• **BAKINIZ:** CAESAR, CATILINA, CICERO.

CLOUET, François
(ykş. 1516-1572)

Flaman asıllı Fransız ressam. 16.yy Fransız resminin portre alanında en büyük adıdır.

Tours kentinde doğdu, 22 Eylül 1572'de Paris'te öldü. 1486-1540 arasında yaşayan Flaman asıllı ressam Jean (Janet) Clouet'nin oğludur. Jean Clouet 1516'dan başlayarak Fransa Kralı I. François'ya Saray ressamı olarak hizmet etmişti. François Clouet babasının atölyesinde yetişti. 1542'de atölyenin yönetimini üstlendi. Babasının ölümü üzerine Saray ressamı oldu ve yaşamı boyunca I. François, II.Henri, II. François ve IX. Charles gibi dört ayrı krala hizmet etti.

Baba oğul Clouet'lar portreyi, Fransız resminin en yaygın ve etkili türlerinden biri haline getirdiler. Özellikle modelin tüm niteliklerini olduğu gibi yansıttıkları portrelerinde, yalın ve dingin bir üslup ortaya koydular. Her iki Clouet'nun üslubunu birbirinden ayırmak çok zordur. Ancak François babasına göre İtalyan resmine daha dönük ve arı bir görselliğe sahiptir. Uffizi Galerisi'ndeki *II.Henri'nin Portresi*, Holbein'ın *Elçiler*'ini çağrıştırır, bu da François'nın bu tabloyu görmüş olduğunu akla getirir. Louvre'daki yine onun yapıtı olan ikinci bir *II.Henri'nin Portresi*, o sıralarda Fransa'da yaygınlaşan figürün resmi ve törensel bir havada verilmesini örnekler.

François Clouet atölyesinde, yağlıboya tablolardan emaye (mine) eşyalar için desenlere, zafer takı tasarımlarından minyatürlere dek çok çeşitli konularda çalışmalar üretmiştir. Fransız Rönesansı'nı en iyi temsil eden sanatçı olarak nitelenir.

• **YAPITLAR (başlıca): Jean Clouet:** *I.François'nın Portresi*, 1520-1525, Louvre, Paris; *II.François'nın Portresi*, 1535, Güzel Sanatlar Müzesi, Autwerp; *Guillaume Bude'ün Portresi*, 1535, Metropolitan Sanat Müzesi, New York. **François Clouet:** *Boillon Düşesi'nin Portresi*, 1550, Conde Müzesi; *Yıkanan Kadın*, 1550, Ulusal Galeri, Washington D.C; *Diyana'nın Yıkanması*, 1550-1560, Güzel Sanatlar Müzesi, Rouen; *II.Henri'nin Portresi*, 1559, Louvre, Paris; *IV.Charles'ın Çocukluk Portresi*, 1561, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Rounnis Düşesi*, 1563, Louvre, Paris.

CLOUZOT, Henri-Georges
(1907-1977)

Fransız film yönetmeni. Özellikle gerilim filmlerindeki başarısıyla tanınır.

20 Kasım 1907'de Fransa'da Niort'da doğdu, 12 Ocak 1977'de öldü. Siyaset bilimi öğrenimi gördü. Bir süre gazete muhabirliği yaptıktan sonra 1931'de senaryo yazarlığına başladı. 1931-1933 arasında Alman yönetmen E.A. Dupont ve Rus asıllı yönetmen Anatole Litvak'ın yanında asistan olarak çalıştı. Sağlığının bozulması nedeniyle film çalışmalarına bir süre ara verdikten sonra 1938'de yeniden senaryo yazarlığına başladı.

Yönettiği ilk film *L'assassin habite au 21* ("Katil 21 Numarada Oturuyor") adlı korku filmidir. Ancak Clouzot'nun tüm Fransa'da ün kazanmasına yol açan filmi küçük bir Fransız kasabasında geçen *Le Corbeau* (Karga) adlı gerilim filmi oldu. Filmin yapımcılığını Naziler'in denetimindeki bir Alman şirketinin üstlenmesi, filmdeki boğucu taşra yaşamı görüntülerinin Almanlar'ın Fransa aleyhindekl propagandalarında kullanıldığı iddialarına yol açtı. Bunun üzerine Clouzot 1947'ye kadar yönetmenliğe ara verdi. O yıl *Quai des orfèvres* adlı filmiyle Venedik Film Festivali'nde Birincilik Ödülü'nü aldı. *Le salaire de la peur* (Dehşet Yolcuları) ile de 1953 Cannes Film Festivali Büyük Ödülü'nü aldı.

Ürkütücü bir anlatım ve soluk aldırmayan bir gerilim Clouzot'nun filmlerinin belirgin özelliklerindendir. *Manon* ve *La Vérité* ("Gerçek") gibi korku ya da gerilim filmi olmayan yapıtlarında ise toplum ve kurumlar hakkındaki umutsuzluk dolu kötümser görüşleri ağır basar. Filmleri üzerindeki özenli ve titiz çalışmasıyla tanınan Clouzot, I.Dünya Savaşı sonrası yeni Fransız sinemasının parçası olmaktan çok savaş öncesi Fransız sinema geleneğinin bir devamıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *L'assassin habite au 21*, 1942, ("Katil 21 Numarada Oturuyor"); *Le Corbeau*, 1943, (Karga); *Quai des orfèvres*, 1947; *Manon*, 1948; *Le salaire de la peur*, 1953, (Dehşet Yolcuları); *Les Diaboliques*, 1955, ("Şeytan Ruhlu İnsanlar"); *Le mystère Picasso*, 1956, ("Picasso Esrarı"); *La vérité*, 1960, ("Gerçek"); *La Prisonnière*, 1968, ("Tutsak Kadın").

CLOVIS I
(466-511)

Frank kralı. Frank Krallığı'nın siyasi birliğini sağlamıştır.

Bazı kaynaklara göre 465'te, bazılarına göre 466'da Hlodovic'te doğdu, 27 Kasım 511'de Paris'te öldü. Tournai'deki Sala Frankları'nın kralı Childéric ile Basina'nın oğlu, Marovenj hanedanına adını veren Morovench'in torunudur. Babasının ölümü üzerine 481'de tahta çıktı ve ölümüne dek Frank Krallığı'nı yönetti.

Kral olunca küçük Frank Krallığı'nın sınırlarını genişletmek için önce, 486'da Gaul'ün son Romalı yöneticisi Syagrius'a savaş açtı ve onu Soissons'da yenerek, Loire nehrine kadar uzanan tüm Gaul bölgesini ele geçirdi. Sonra, diğer barbar krallıklarına karşı bir dizi sefer düzenledi. Bir Cermen kabilesi olan Alamanlar'ı Tolbiac'ta yendi ve sınırlarını Rhine nehrine kadar genişletti. Bu arada, Aşağı Rhine bölgesinde yaşayan Thüringenler ile Ripuaire Frankları'nı egemenliği altına aldı. 493'te Burgonde Prensesi Katolik Clotilde ile evlendi. Piskoposların desteği ile Seine ve Loire nehirleri arasındaki bölgeyi savaşmadan ele geçirdi. Karısının ve Reims piskoposu Remi ile Avit'in etkisiyle 496'da çoktanrılı dini bıraktı ve Hıristiyan oldu. Clovis Hıristiyanlık'ı kabul eden ilk

kral olarak Katolik halkın gözünde saygınlık kazandı.

Clovis Hıristiyanlık'ı seçtikten sonra, kendi topraklarında yaşayan ve daha önce yandaşı olan kralları tasfiye etti. Clovis'in genişleme ve ülkeyi tek başına yönetme siyasetinden tedirgin olan Vizigotlar, Ostrogot Kralı Büyük Théodoric'in desteğiyle Clovis'e karşı bir cephe oluşturdular. Clovis, 500'de Burgonde Kralı Gondebaud ile yaptığı savaşı kazanarak bu ülkeyi haraca bağladı. Ardından Gondebaud'la birleşerek Vizigotlar'ın üzerine yürüdü. 507'de, Poitiers yakınlarındaki Vouillé'de Vizigot Kralı II. Alaric'i yenen Clovis, Toulouse ve Aquitaine'i ele geçirdi. Vouillé savaşıyla, Franklar'ın genişleme dönemi noktalanmış oldu.

Clovis bundan sonra savaşmaya son verdi ve başkent yaptığı Paris'te oturmaya başladı. Paris'te 12 havari adına bir kilise yaptırdı. Daha sonra Sainte-Geneviéve adı ile anılan kilisenin Hıristiyan dünyasında ayrı bir konumu olmuştur. Clovis yaşamının son yıllarında Orléans'da 32 piskoposun katıldığı bir kilise kurulu topladı. Daha sonra da Lex Salica'yı (Salica Yasası) yayımladı. 65 cümleden oluşan bu yasayla Frank Krallığı'nın siyasi birliği sağlanmış oldu. Clovis'in ölümünden sonra Frank Krallığı, Cermen gelenekleri uyarınca, Childébert, Clodomir, Clotaire ve Thierry adındaki 4 oğlu arasında bölüştürüldü.

CLURMAN, Harold
(1901)

ABD'li sahne yönetmeni, oyuncu ve eleştirmen. ABD'deki en önemli deneme tiyatrolarından birinin kurucusudur.

18 Eylül 1901'de New York'ta doğdu. 1921'de New York'taki Colombia Üniversitesi'nde başladığı öğrenimini 1923'te Paris Üniversitesi'nde tamamladı. Sanat çalışmalarına 1924'te, New York'ta bir deneme tiyatrosu olan Greenwich Village Playhouse'da başladı. 1925'te Theatre Guilt'e katıldı; 1931'e değin bu toplulukta oyuncu, yönetmen ve metin okuru olarak çalıştı. 1931'de Group Theatre'ı kurdu ve topluluğun prodüktörü oldu. 1931-1941 arasında bu grupla C. Odets, W. Saroyan, I. Shaw ve S. Kingsley gibi yazarların yapıtlarını sahneye koydu ve topluluğu ABD'nin en önemli deneme tiyatrosu haline getirdi. 1941'de grubun dağılmasının ardından bağımsız yönetmen olarak çalışmaya başladı.

1941-1945 arasında Kingsley'in *Men in White*'ı ("Beyazlı Adamlar"), Odets'nin *Rocket to the Moon*'u ("Aya Roket") ve Saroyan'ın *My Heart's in the Highlands*'ı ("Kalbim Yaylalarda") başta olmak üzere birçok oyunu filme çekti. 1950'de C. McCullers'in *Member of the Wedding* ("Düğünden Biri") adlı oyunuyla en iyi yönetmen seçilerek Donaldson Ödülü'nü kazandı. 1951'de *The Autumn Garden*'ı ("Sonbahar Bahçesi") sahneye koydu. Aynı yıl Bard College'da edebiyat dalında doktora derecesi aldı. 1958'de E. O'Neill'in *A Touch of the Poet*, 1959'da B. Shaw'ın *Heartbreak House* (Kırgınlar Evi) ve 1965'te A. Miller'in *Incident at Vichy* ("Vichy'de Olay") oyunlarını yönetti. Ayrıca yazım çalışmalarını da sürdürdü. 1946'da aylık *Tomorrow* dergisinin sanat bölümüne yazdığı makaleler ve Group Theatre'la çalışmalarını anlattığı *The Fervent Years* ("Gayretli Yıllar") adlı kitabıyla başlayan yayın yaşamını, 1958'de yazdığı *Lies Like Truth* ("Gerçek Gibi Yalanlar") adlı oyun eleştirileri, 1969'daki *The Naked Image* ("Çıplak İmge") ve 1972'de de *On Direction* ("Yöneticilik Üstüne") adlı yapıtıyla sürdürdü.

COBBETT, William
(1763-1835)

İngiliz, gazeteci. Sanayi Devrimi'nin yol açtığı yıkımların geleneksel tarım toplumuna geri dönüşle aşılacağını savunmuştur.

9 Mart 1763'te Surrey'in Farnham kentinde doğdu, 18 Haziran 1835'te Londra'da öldü. Küçük bir çiftlik sahibinin oğluydu. Okula ancak kısa bir süre devam edebildi. 19 yaşındayken ailesini terkederek Londra'ya gitti ve bir matbaacının yanında çalışmaya başladı. 1784'te orduya katıldı ve 1791'e kadar askerlik yaptı. 1791'de zimmetine para geçirmiş bazı subayları mahkemeye verdi ve 1792'de bir broşür yayımlayarak ordudaki yolsuzlukları halka duyurmaya çalıştı. Ancak tüm bu çabaları kendisine karşı kullanılınca, 1792'de İngiltere'yi terketti. Cobbett, önce Fransa'ya, sonra da ABD'ye geçti ve gazeteciliğe başladı. Aralarında *Political Censor* ve *Porcupine Gazette*'nin de bulunduğu birçok dergi ve broşür çıkardı. Peter Porcupine imzasıyla yayımlanan yazılarında Fransız Devrimi'ne karşı çıktı, ABD'de Federaller'le Demokratlar arasında süregelen mücadelede Federaller'i destekledi, kilise adamlarını eleştirdi. Fransız Devrimi'ni destekleyen bilim adamı Joseph Priestley'e karşı saldırılar yöneltti. Ünlü fizikçi, demokrat görüşlü Dr. Benjamin Rush'ı iyileştirme tekniğiyle hastalarını öldürmekle suçlayınca, Rush tazminat davası açtı. Cobbett davayı kaybetti ve böylece ABD'deki gazetecilik yaşamı sona erdi. 1800'de İngiltere'ye geri dönen Cobbett muhafazakâr Tory Partisi yandaşı oldu. Londra'da bir kitapçı dükkanı açtı. 1802'de Tory eğilimli *Weekly Political Register* dergisini yayımlamaya başladı ve dergiyi ölümüne dek kendisi yönetti.

Cobbett, ABD'deyken muhafazakâr görüşleri savunmuşken, İngiltere'ye dönünce radikal düşünceleri savunmaya başladı. 1804'te yeniden iktidar olan Pitt'in mali siyasetini eleştirdi. Hükümeti Napoléon Savaşları'nı sürdürmekle suçladı. Özellikle savaşın yol açtığı iktisadi sorunlarla ilgilendi ve tarım işçilerinin yaşam koşullarının bozulması karşısında önlemler alınması gerekliliğini savundu. Dergisi kısa bir süre içinde radikal düşünceleri yayan bir organ durumuna geldi. Cobbett orduda başgösteren bir ayaklanmaya karşı hükümetin aldığı tavrı eleştiren yazılarından dolayı, 1810'da 2 yıl hapse mahkûm edildi. 1812'de hapisten çıktıktan sonra İngiltere'de çalışan kesimle-

rin çıkarlarının sözcülüğünü yapmaya başladı. Yeniden çıkarmaya başladığı *Register*'da parlamento reformunu savundu, hükümeti fazla vergi almakla ve savaş sonrası dönemde işsizliğin artmasına göz yummakla suçladı. Tüm bu çabalarının sonucunda 1815'ten sonra, aralarında Hunt, Burdett, O'Connell gibi kişilerin de bulunduğu Radikaller'in önderi oldu.

Cobbett 1816'da *Register*'ın halk için ucuz bir nüshasını çıkarmaya başladı. Derginin tirajı kısa zamanda 60.000'e yükseldi. İngiliz hükümeti Cobbett'i 1817'de yeniden ABD'ye gitmek zorunda bıraktı. 1819'a kadar ABD'de kalan Cobbett, İngiltere'ye dönüşünde halkın yeni düşmanının sanayileşme olduğunu ileri sürdü ve geleneksel İngiliz tarımını yücelten denemeler yazdı. Bu denemelerini 1830'da *Rural Rides* ("Köyde Gezintiler") adlı bir kitapta topladı.

Cobbett, 1832'deki seçim reformu yasasının kabul edilmesinden sonra Avam Kamarası'na girdi. Ancak seçim reformu 'zanaatkârlara ve işçilere oy hakkı vermediği ve toprak sahiplerinin siyasetteki egemenliğini kırmadığı için Cobbett ve Radikaller tarafından eleştirildi. Cobbett, yeni Whig hükümetinin çalışmalarının çoğuna, özellikle 1834'te kabul edilen Yeni Yoksul Yasası'na karşı çıktı. Ticaret ve tarım kökenli kârların tümünün köylülerin sırtından elde edildiğini söyledi. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasının ancak tarımda geleneksel üretim ilişkilerine geri dönüş ile gerçekleşeceğini ileri sürdü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *English Grammer*, 1818, ("İngilizce Gramer"); *Advice To Young Men*, 1829, ("Gençlere Öğüt"); *Rural Rides*, 1830, ("Köyde Gezintiler").

- **KAYNAKLAR:** C. Brinton, *English Political Thought in The Nineteenth Century*, 1933; G.K.Chesterton, *William Cobbett*, 1925; M.E. Clark, *Peter Porcupine in America*, 1939; G.D.H. Cole, *The Life of William Cobbett*, 1924; L. Melville, *The Life and Letters of William Cobbett*, 1913; J.W. Osborne, *William Cobbett: His Thought and His Times*, 1966; W.B. Pemberton, *William Cobbett*, 1949.

- **BAKINIZ:** G. GREY, HARDIE, O'CONNELL.

COBDEN, Richard
(1804-1865)

İngiliz sanayici, siyaset adamı. Serbest ticaret hareketinin önderidir.

3 Haziran 1804'te Sussex'te Midhurst yakınlarında doğdu. 2 Nisan 1865'te Londra'da öldü. Yoksul bir çiftçinin oğludur. Düzensiz ve kısa süreli bir okul eğitiminden sonra Londra'da amcasının ambarında çalışmaya başladı. 1828'de patiska ticaretine başlayan Cobden, 1831'de bir tekstil fabrikası açtı. Kısa zamanda zengin oldu, bu parayla Fransa, İngiltere, Almanya, İsviçre, Birleşik Devletler ve Ortadoğu ülkelerini gezdi.

1839-1846 arasında İngiltere'nin önde gelen politikacılarından biri oldu. İngiltere'de Tahıl Yasaları'nın kaldırılması için çalıştı, 1838'de kurduğu "Anti-Corn Law League" kısa zamanda ulusal bir örgüt olarak benimsendi. Cobden'a göre Tahıl Yasaları, tarım ürünlerini koruyan gümrük vergileri getirdiği için, korumacılıktan, yalnızca toprak sahipleri yarar sağlıyordu. Toprak sahipleri zenginleşirken orta sınıflar ve işçiler giderek yoksullaşıyordu. Bu birliğin başkanı olan Cobden, 1841'de İngiliz Parlamentosu'na seçildi.

Cobden, Tahıl Yasaları'nın kaldırılması için daha büyük bir güçle çalıştı; 1841'de ünlü konuşmacı ve devlet adamı John Bright'ın bu konuda kendi yanında yer almasını sağladı. Sonunda Başbakan Peel serbest ticaret uygulamasına geçmeye karar verdi ve 1846'da Tahıl Yasaları kaldırıldı. Bu uğraşı onun tüm servetini yitirmesine neden olmuştu. Devletin tanıdığı olanakla borçlarını ödeyen Cobden, dikkatini dış politikaya yöneltti, Lord Palmerstone'un dış politikasına karşı çıktı. Silahlanma harcamalarının azaltılmasını ve Rusya ile bir ticari işbirliği antlaşması imzalanmasını savundu. Bu görüşü benimsendi ve Lord Palmerstone savaş sonunda görevden alındı. Ancak Kırım Savaşı (1853-1856), bu durumu tersine çevirdi. Palmerstone başbakanlığa getirildi ve Cobden savaşa karşı oluşuyla sert biçimde eleştirilmeye başlandı. 1857'de bu nedenle meclise giremediyse de 1859'da yeniden seçildi.

Başbakan Palmerstone aralarındaki görüş ayrılıklarına karşın ona hükümette Ticaret Kurulu Başkanlığı'nı önerdiyse de Cobden bunu kabul etmedi. Paris'e giderek bir İngiliz-Fransız ticaret antlaşmasının hazırlanmasında katkıda bulundu. Cobden'ın çabalarıyla 1860'ta 10 yıllık karşılıklı "en çok yeğlenen ülke antlaşması" imzalandı. Bu, İngiliz-Fransız düşmanlığının ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı.

1860'larda hem hasta olduğu için, hem de durgun bir politik dönem yaşandığından adı pek duyulmadı. Birleşik Devletler'de köleliğin kaldırılmasından yana olan Cobden, İç Savaş'ta Kuzey'i tuttuğunu açıkladı.

Cobden, ticaret üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılması; hükümetin, sanayinin işleyişine, yabancı ülkelerin içişlerine karışmaması gibi düşünceleri savunarak, çağında "Cobdenism" denilen düşünce akımının öncüsü olmuştur. Serbest ticaretin ülkede refahı artıracağına ve uluslararası barışta yeni bir çağ açacağına inanan Cobden'e göre serbest ticaret ve barışın önündeki temel engel aristokrasi idi. Ancak, yönetimin bir süre sonra aristokrasiden orta sınıfa geçeceğine inanıyordu. Bir orta sınıf ülkesi olan Birleşik Devletler'in kısa zamanda gelişeceğini savunuyordu. Cobden İngiltere'nin sömürge politikasını da eleştirmiştir.

- **KAYNAKLAR:** J.A. Hobson, *Richard Cobden*, 1918; J. Morley, *The Life of Richard Cobden*, 1881; D. Read, *Cobden and Bright: A Victorian Political Partnership*, 1967.

- **BAKINIZ:** J. BRIGHT, PALMERSTONE, PEEL.

COBEAN, Sam
(1908-1951)

ABD'li karikatürcü. Yazısız karikatürün öncülerindendir.

Pennsylvania'nın Gettysburg kentinde doğdu, 2 Haziran 1951'de New York'ta öldü. Oklahoma Üniversitesi'nde önce bir yarıyıl mimarlık, sonra üç yıl hukuk eğitimi gördü. Bu sırada bir yandan üniversitede çıkarılan güldürü dergisini yayımladı, bir yandan da mektupla resim dersi aldı. Eğitimini yarıda bırakarak 1937'de Hollywood'a gitti. 1941'e değin Walt Disney stüdyolarında çalıştı. Burada karikatürcü Virgil Partch'la tanıştı. Çizgi film denemeleri yaptığı sırada askere alındı. Savaştan sonra askerliği sırasında tanıştığı karikütürcü Addams, *New Yorker* dergisi yayımcılarına Cobean'ın karikatürlerini gösterdi. Onların önerisi üzerine bunları yeniden çizen Cobean çok beğenildi ve kısa bir süre sonra ABD'nin önde gelen dergilerine karikatür çizmeye başladı. Avrupa'ya gitti, ancak iyi bir ressam olamayacağını anlayınca geri döndü. İlk kitabı 1950' de *Cobean's Naked Eye* ("Cobean'ın Çıplak Gözü") adıyla New York'ta basıldı. Ölümünden sonra karikatürcü Steinberg onun 1944-1951 arasında *New Yorker* dergisinde çizdiği karikatürlerinden bir derleme yaparak *The Cartoons of Cobean* ("Cobean'ın Karikatürleri") adı altında yayımladı.

Cobean karikatüre düşünce balonunu getirmesiyle ünlüdür. Bu yöntemle, günlük yaşamın çeşitli durumlarıyla karşılaşan insanların kafasından geçenleri çizebilmiş, karikatürlerinden yazıyı kaldırarak gülmecesini, var olanla olması istenen arasındaki çelişki üstüne kurmuştur. Oldukça yalın bir çizgisi vardır. Yapıtları ABD dışında da kitap olarak yayımlanmış, Türkiye'deyse 1950'lerde kimi gülmece dergileriyle karikatür albümlerinde yer almıştır.

COCKCROFT, John Douglas
(1897-1967)

İngiliz, fizikçi. Hızlandırılmış protonlardan yararlanarak atom çekirdeğinin parçalanabileceğini ve başka çekirdeklere dönüşebileceğini deneysel olarak kanıtlamıştır.

1897'de Lancashire'ın Todmorden kentinde doğdu. 18 Kasım 1967'de Cambridge'de öldü. 1914'te Manchester Üniversitesi'nde başlayan matematik öğrenimi, I. Dünya Savaşı yüzünden yarım kaldı. Savaş sonrasında, önce Manchester Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği, ardından da Cambridge Üniversitesi'nin St. John College'ında matematik eğitimi gördü. 1924'te Rutherford'un yönetimindeki Cavendish Laboratuvarları'nda çalışmaya başladı. 1932'de Walton ile birlikte, geliştirdikleri hızlandırıcıdan yararlanarak ilk yapay çekirdek dönüşümünü gerçekleştirdiler. Cockcroft 1929'da St. John College'da başlayan akademik görevini Cambridge'de çeşitli düzeylerde sürdürdü. 1934'de Royal Society'nin Cambridge'deki Mond Laboratuvarı'nın yöneticiliğine getirildi. "Jacksonian" profesörlüğüne getirildiği 1939'da ikmal bakanlığına bağlı Bilimsel Araştırma Bölümü başkanlığıyla başlayan savaş hizmetini, Hava Savunması Araştırma ve Geliştirme Dairesi başkanlığıyla sürdürdü. Bu dönemde savunmada radar kullanımı konusunda çalıştı. 1946'da Atom Enerjisi Projesi'ni yönetmek üzere Kanada'ya çağrılan Cockcroft, bu ülkede ağır sulu iki nükleer reaktörün yapımını yürüttü. 1946'da Harwell Atom Enerjisi Araştırma Kurumu'nun başkanı olarak İngiltere'ye döndü. Sonraki yıllarda, İngiltere'de birçok bilimsel kuruluşun ve uluslararası bilimsel toplantının başkanlığını ya da üyeliğini yaparak hizmetlerini sürdüren Cockcroft, Walton ile paylaştığı 1951 yılı Nobel Fizik Ödülü ve "sir" unvanı da dahil pek çok ödül almıştır.

Cockcroft bilimsel çalışmalarının ilk dönemlerinde elektrik mühendisliğine ilişkin alanları seçti. O sıralarda Cambridge'de çok yüksek manyetik alanlar yaratabilecek düzeneklerin tasarımıyla uğraşmakta olan Kapitsa ile birlikte çalıştı. Rutherford için, alfa ışın spektroskopisinde kullanılmak üzere bir elektromıknatıs ve beta ışını spektrokopisi için bir alıcı mıknatıs tasarımı gerçekleştirdi. Elektrik mühendisliğinin daha pek çok konusunda çalışmaları olan Cockcroft'un en önemli başarısı ise çekirdek fiziğinin temel sorunlarından birisinin kuramsal çözümüne deneysel kanıt sağlamak oldu.

1920'lerde Rutherford'un alfa taneciği adını verdiği artı elektrik yüklü ve ağır radyoaktif ışın parçacığının nasıl oluştuğu ve daha önemlisi çekirdeğin dışına nasıl çıkabildiği fizik dünyasını uğraştıran bir soruydu. Yapılan ölçümler alfa parçacığının enerjisinin, çekirdekten kurtulmak için yeterli olmadığını kesinlikle gösteriyordu. Bu çelişkinin açıklanabilmesi, Heisenberg ve Schrödinger'in kuramsal temellerine oturttuğu ve M. Born ile N. Bohr'un fiziksel olasılık yorumunu geliştirmeye başladıkları kuvantum-dalga mekaniği yardımıyla başarılabildi. 1928'de Gamow, Condon ve Gurney kuvantum mekaniğinin bulgularını alfa bozunmasına uygulayarak, yeterli enerjiye sahip olmayan alfa taneciklerinin belli bir olasılıkla çekirdekten kurtulabilmelerinin, Heisenberg'in "belirsizlik ilkesi"nin doğal bir sonucu olduğunu kanıtladılar.

Cockcroft aynı durumun çekirdeğe dışarıdan gönderilecek tanecikler için de geçerli olabileceğini düşündü. Hesapları, birkaç yüz bin voltluk enerjiye sahip protonların, hafif ve dolayısıyla elektrik yükü ve iticiliği küçük olan çekirdeklere sızarak onları parçalama olasılığının çok düşük olmadığını gösterdi. O sıralarda yüklü taneciklerin hızlandırılmasıyla uğraşan Walton ile birlikte çalışarak 1932 başlarında, 500 bin voltun üzerine çıkabilecek bir hızlandırıcının yapımını tamamladılar. Cockcroft-Walton hızlandırıcısı, yüksek ve tek yönlü bir potansiyel farkını kesintisiz olarak uygulayabilen bir düzenekti. 14 Nisan 1932'de 400 bin volt dolayında bir potansiyel farkıyla çalışmakta olan Walton, hızlanan protonların bir lityum levhasına çarptıktan sonra, çinko sülfürle kaplı camda alfa parçacıklarınkine benzer ışıltılar doğurduğunu gözledi. Lityum çekirdeğinin içine

girebilen protonlar, çekirdeği iki alfa parçacağına dönüştürmüştü.

$$^{7}_{3}Li + {}^{1}_{1}H \rightarrow {}^{*}_{2}He + {}^{4}_{2}He + 17{,}2 \text{ MeV}$$

eşitliğine uygun olarak ortaya çıkan bu alfa parçacıklarından herbirinin 8,6 MeV'luk enerjiye sahip olduğu ve karşıt yönlere fırlatıldığı anlaşıldı. Bu deney, yapay olarak gerçekleştirilmiş ilk çekirdek dönüşümüdür.

Aynı deneyler bor ve başka elementlerle yinelendiğinde de benzer sonuçlar elde edildi.

Cockcroft ile Walton'un gerçekletirdikleri deneyde çekirdeğin parçalanmasıyla Gamow-Condon-Gurney kuramı doğrulanırken, parçalanma öncesi ve sonrası yapılan ölçümlerle de Einstein'ın kütle-enerji eşdeğerliliği kuramının ilk deneysel kanıtına ulaşılmış oldu.

- **YAPITLAR** (başlıca): "High Velocity Positive Ions, Their Application to the Transmutation of Atomic Nuclei and the Productions of Artificial Radioactivity", *Britsh Journal of Radiology*, X. (139-170), 1937, ("Yüksek Hıza Sahip Artı Yüklü İyonlar. Atom Çekirdeğinin Dönüştürülmesi ve Yapay Radyoaktiflik Yaratmada Kullanımları"); "The Development of Linear Accelerators and Synchrotrons for Radiotherapy and for Research in Physics", *Proceedings of the Institution of Electrical Engineerings*, 96, (296-303), 1949, ("Radyoterapi ve Fizik Araştırmaları İçin Doğrusal Hızlandırıcı ve Senkrotronların Geliştirilmesi").

- **BAKINIZ:** BOHR, BORN, CONDON, GAMOW, W. HEISENBERG, KAPITSA, PLANCK, RUTHERFORD, SCHRÖDINGER, E.T.S. WALTON.

COCTEAU, Jean
(1889-1963)

Fransız şair, yazar, oyun ve senaryo yazarı. İki Dünya Savaşı arasında yazdığı öncü *(avant-garde)* tiyatro oyunlarıyla ün kazanmıştır.

Jean-Maurice Cocteau 5 Temmuz 1889'da Paris yakınlarındaki Maisons-Lafitte'de doğdu, 11 Ekim 1963'de Milly-la-Forêt'de öldü. Avukat olan babası resim ve müzikle ilgileniyordu. Evleri ünlü sanatçıların uğrak yeriydi. Cocteau, Condorcet Lisesi'nde okurken, *Comédie Française*'in bütün oyunlarını izledi. İlk şiir kitabı *La Lampe d'Aladin* ("Alaaddin'in Lambası") 1909'da yayımlandı. Anna de Noailles (1876-1933), Proust, Rostand gibi ünlü kişilerle tanıştı. 1922'de yayımlanan romanı *Thomas l'imposteur*'ün ("Düzenbaz Thomas") malzemesini, ambülans şoförü olarak katıldığı I. Dünya Savaşı'nda topladı. 1917'de ilk bale oyunu *'Ballet réaliste', Parade* ("Gösteri, 'Gerçekçi' Bale'") sahnelendi. Cocteau o günlerde Max Jacob, Modigliani, Picasso, Raymond Radiguet (1903-1923) ile dost oldu. Radiguet'nin ölümü üzerine uyuşturucu kullanmaya başladı. Bu alışkanlıktan kurtulmak için zorlu bir savaşım verdi. En önemli yapıtları bu dönemde ortaya çıktı. 1926'da sahnelenen *Orphée* ile dikkatleri üzerine topladı. Eşcinsel yaşantısını anlatan *Le livre blanc* ("Beyaz Kitap") 1928'de, uyuşturucudan kurtuluşunu anlatan *Opium: Journal d'une désintoxication* ("Afyon: Zehirden Arınmanın Günlüğü") 1930'da yayımlandı. 1932'de ilk filmi *Le Sang d'un poète*'i ("Bir Şairin Kanı") yönetti. Koşuk diliyle yazdığı tek oyunu *Renaud et Armide*, Nazi işgali sırasında oynandı. Savaş sonrasında, senaryolarını kendi yazdığı birçok film yönetti. 1950'lerin sonlarına doğru çeşitli kiliselere freskler yaptı. 1962'de, ölümünden bir yıl önce, bir vasiyetname niteliğindeki şiir kitabı *Requiem* ("Ağıt") yayımlandı.

Jean Cocteau

20. yy'nin çok yönlü sanatçılarından olan Cocteau, yaşamı boyunca "yeni"nin peşinden gitmiştir. Dada ve Gerçeküstücülük gibi akımların temsilcileriyle birlikte çalışmış, buna karşın hiçbir akıma bağlı kalmamıştır. İnsanda gizlendiğini söylediği "düşünen bitki ve hayvan" bulmak için bütün yenilikçi akımların tekniğini denemiştir. Gramofon kılığına bürünmüş insanlar, aynalar, camcılık yapan melekler, mankenler, oyunlarının ve filmlerinin olağan görüntüleridir. Picasso ve besteci Erik Satie ile birlikte gerçekleştirdiği *Parade*'ın ilk gösterilişi sırasında, oyunu küstah ve ahlaksız bulan bir grup kadının saldırısı, Cocteau'nun yarattığı görüntülerin kışkırtıcılığını anlatması bakımından ilginçtir. Aynı oyunun program dergisine bir yazı yazan Apollinaire de "gerçeküstücü" terimini ilk kez burada kullanmıştır. Dönemin eleştirmenleriyse onu, Alfred Jarry'nin başlattığı akımın bir temsilcisi olarak görmüşler, getirdiği yeniliği önemsememişlerdir.

1920'lerde mitolojik konuları çağdaş tiyatroya uyarlayarak dikkatleri üzerine toplayan Cocteau, daha sonra sahnelediği oyunlarda bu yöntemi sık sık kullanmıştır. 1934'teki *La machine infernale* ("Cehennem Makinesi") Oidipus teması üzerine kuruludur. Ancak klasik oyundaki koro kaldırılmış, yerine öyküyü zaman zaman hatırlatan bir ses konmuştur.

Cocteau'nun çocukluk ve gençlik dönemine duyduğu özlem bütün yapıtlarının havasına sinmiştir.

Resim 207
Petrus CHRISTUS
"Genç Bir Kadının Portresi" *Dahlem Müzesi-Berlin, ALMANYA*

Resim 208
CIMABUE
"Bakire Meryem ve Melekler"
Uffizi Galerisi-Floransa, İTALYA

Resim 209
CİHANGİR'in Sohbeti Dekoratif Sanatlar Müzesi-Tahran, İRAN

Resim 210
CLAUDE LORRAIN
"Europa"
Krallık
Koleksiyonu
Londra.
İNGİLTERE

Resim 211
CLAUDE LORRAIN
"Seba Kraliçesinin Karaya Çıkması"
Ulusal Galeri-Londra, İNGİLTERE

Resim 212
*François CLOUET "**Diana'nın Banyosu**" Güzel Sanatlar Müzesi-Rouen, FRANSA*

Resim 213
Jean CLOUET
"I.François'ın Portresi" *Louvre Müzesi-Paris, FRANSA*

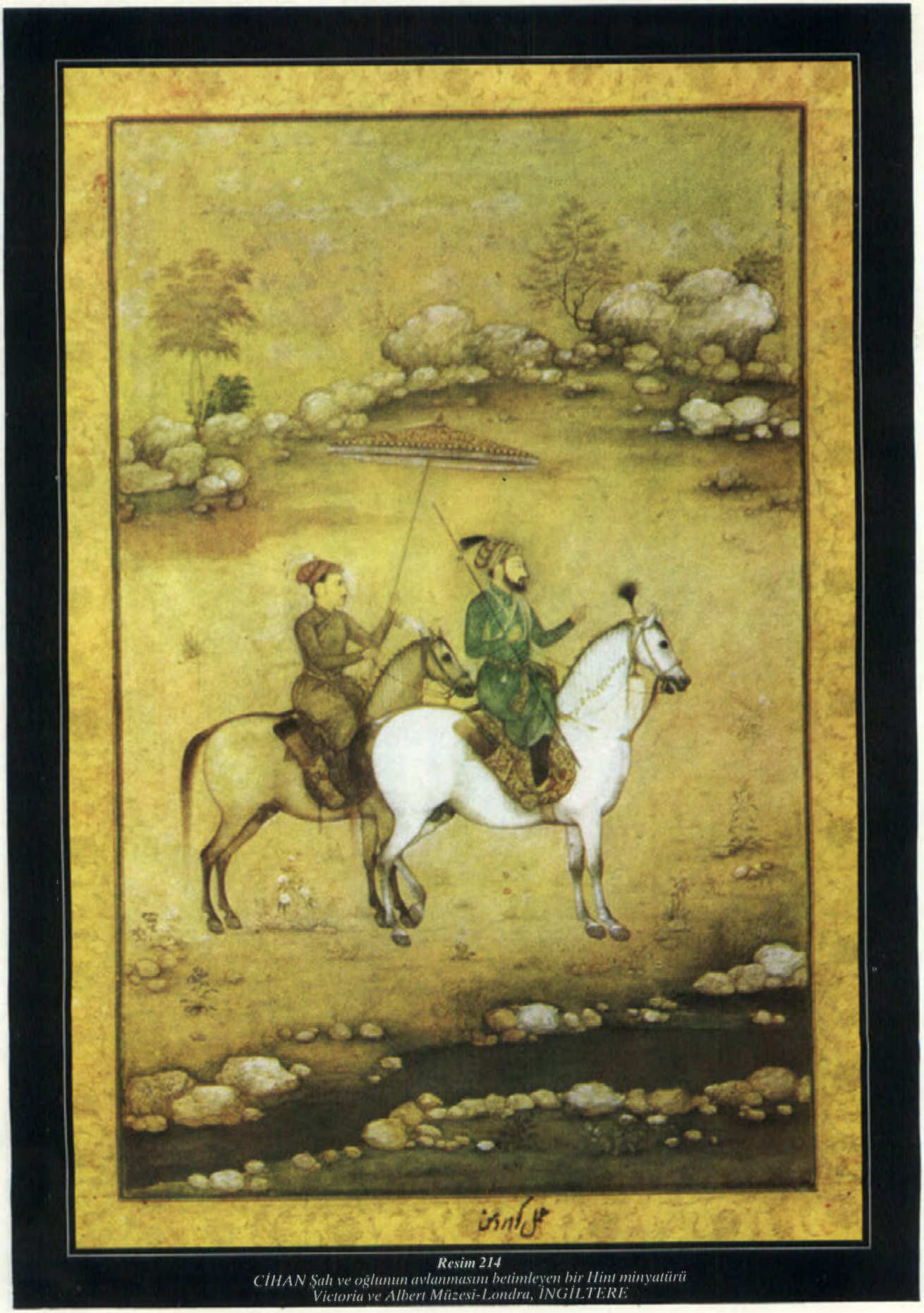

Resim 214
CİHAN Şah ve oğlunun avlanmasını betimleyen bir Hint minyatürü
Victoria ve Albert Müzesi-Londra, İNGİLTERE

Kahramanları şair ruhlu kimselerdir. Sanatçı onların bu halini *angélisme* (meleklik) olarak adlandırır. Bu kahramanlar hep yabancısı oldukları, düşman bir ortamda varoluş kavgası verirler. Cocteau otuzu aşkın sahne yapıtında yarattığı çocuksu ve abartılı dünya ile izleyicinin düşgücünü zorlamayı amaçlamıştır.

1955'de Fransız Akademisi'nin "kırk ölümsüz sanatçıdan biri" olarak onurlandırdığı Cocteau, öncü *(avant-garde)* tiyatronun gelişmesinde büyük katkıları olmuş bir yenilikçidir.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Thomas l'imposteur*, 1922, ("Düzenbaz Thomas"); *Les enfants terribles*, 1929, ("Korkunç Çocuklar"). **Oyun:** *'Ballet réaliste', Parade*, 1917, ("Gösteri, 'Gerçekçi Bale'"); *Le boeuf sur le toit*, 1920, ("Damdaki Öküz"); *Orphée*, 1926, ("Orfe"); *Edipe-Roi*, 1928, (Kral Oidipus); *La machine infernale*, 1934, ("Cehennem Makinesi"); *Renaud et Armide*, 1943, ("Renaud ile Armide"). **Şiir:** *La lampe d'Aladin*, 1909, ("Alaaddin'in Lambası"); *Le Cap de Bonne-Espérance*, 1919, ("Ümit Burnu"); *L'Ange Heurtebise*, 1925, ("Melek Heurtebise"); *Léone*, 1945; *Requiem*, 1962, ("Ağıt"). **Film:** *Le sang d'un poète*, 1932, ("Bir Şairin Kanı"); *Le testament d'Orphée*, 1959, ("Orfe'nin Vasiyeti"). **Otobiyografi:** *Le livre blanc*, 1928, ("Beyaz Kitap"); *Opium: Journal d'une désintoxication*, 1930, ("Afyon: Zehirden Arınmanın Günlüğü"); *La difficulté d'être*, 1947, ("Varolma Güçlüğü").

- **KAYNAKLAR:** M. Crosland, *Jean Cocteau*, 1956; J.J. Kihm, *Cocteau*, 1960; J.J. Kihm (E. Sprigge ile), *Jean Cocteau: the Man and the Mirror*, 1968; J.P. Millecam, *L'étoile de Jean Cocteau*, 1952.

- **BAKINIZ:** JARRY, PICASSO, SATIE.

COHEN, Hermann
(1842-1918)

Alman, filozof. Yeni-Kantçı Marburg Okulu'nun kurucusudur.

Coswig kasabasında doğdu, Berlin'de öldü. Bir sinagog eğitimcisinin oğludur. Bir süre Dessau Lisesi'nde okuduktan sonra Breslau Yahudi Teoloji Semineri'nde ortaöğrenimini bitirdi. Breslau Üniversitesi'ne girdi. Orada öğrenciliği döneminde, *Über die Psychologie des Platon und Aristoteles* ("Aristoteles ve Platon'un Psikolojisi Üstüne") adlı çalışmasıyla Felsefe Fakültesi'nin ödülünü kazandı. 1864'te, üniversiteyi bitirdikten sonra, Berlin Üniversitesi'ne girdi, *Philosophorum de Antinomia Necessitatis et Contigentiae Doctrinae* ("Olumsallık ve Zorunluluk Öğretilerindeki Karşıtlık Konusunda Filozofların Düşünceleri") başlıklı yazısıyla üniversitenin açtığı yarışmaya katıldıysa da olumlu bir sonuç alamadı. Bu çalışmayı biraz değiştirerek Halle Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'ne sundu, orada doktor sanını kazandı. Bir süre sonra Berlin'e döndü, Kant'la ilgili, geniş kapsamlı çalışmalara koyuldu, birkaç deneme yazısından sonra 1871'de *Kants Theorie der Erfahrung* ("Kant'ın Deney Kuramı") adlı yapıtını yayımladı.

Cohen, felsefeye Kant'ın yapıtlarını dilbilim açısından inceleyerek girmiştir. İlk yapıtında Kant'ın

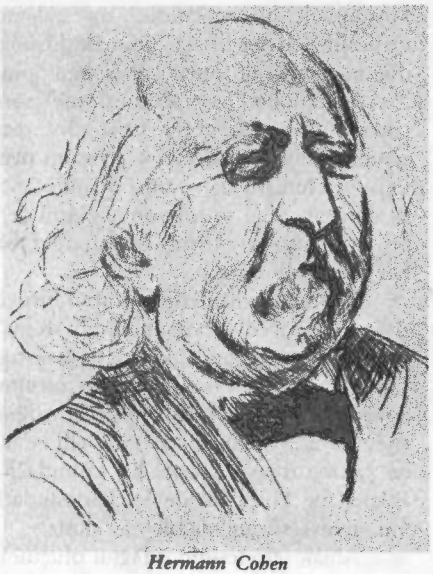

Hermann Cohen

Erfahrung (deney) kavramı üzerinde durmuş, bu kavrama Kant'ın getirdiği yeni yorumu, kavramın felsefe tarihindeki gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışmaları Kant'ın "Kritik"lerinin yeni bir anlayışla yorumudur. Özellikle Kant'ın "a priori" kavramı ve bu kavramın bilgi kuramıyla olan bağlantısı üzerinde durmuş, Marburg Felsefe Fakültesi'ne sunduğu *Die systematischen Begriffe in Kants vorkritischen Schriften* ("Kant'ın Eleştiri Öncesindeki Yazılarında Sistematik Kavramlar") adlı denemesinde soruna çözümleyici bir tutumla yaklaşmıştır.

Cohen'a göre Kant'ın felsefesinde önemli bir yer tutan deneyin koşulları ile kendindeki nesnenin (Ding an sich) varlık koşulları arasında bir özdeşlik yoktur. Zaman ve mekân, deneyin deneyöncesi (a priori) koşulları olarak anlaşılırsa deneyin geçerliliğini sağlayan ilke ne olabilir? Üstelik zaman ve mekâna nesnellik sağlayan da deneyin deneyöncesi koşullarıdır. Deneyle, onun koşulları olan zaman ve mekân arasında, çözülmesi gereken bir sorun vardır. Bu sorunu gözönünde tutan Cohen'a göre Kant'ın ileri sürdüğü deney kavramı önemlidir, ancak bu kavramın kaynağı Hume'dur. Oysa Cohen'ın konuya yaklaşımı başkadır. O, ne Kant'ın deneyle ilgili görüşlerini olduğu gibi benimser, ne de Hume'un kuşkuculuğa yönelik tutumunu onaylar. Ona göre zaman, mekân, kategoriler birtakım yorumlarla, açıklamalarla değil bilimden kaynaklanan bir olgu (Faktum der Wissenschaft) ile ortaya konabilir. Bu nedenle, Kant'ın öne sürdüğü duyu bilgisiyle deneyöncesi bilgi arasındaki kesin ayrımın anlamı yoktur, onu kaldırmak, iki bilgi türü arasında bir bağlantı kurmak gerekir. Cohen, bunu sağlayacak yönteme kendi düşünce dizgesinde aşkın yöntem (transzendentale Methode) adını verir. Bu yöntem, bütün bilgilerin ilke olarak, deneyöncesi olduğunu gösterir. Cohen bu konuyla ilgili görüşlerini kaynak düşünce (Denken des Ursprungs) olarak niteler. Bu nitelemeye göre bilgi bütün ilkeler alanını kapsayan ve kendisine kaynak olabilecek bir düşünme biçimini gerektirir. İnsan bir "düşünen varlık"tır, onun bütün başarılarının kaynağı düşünmektir. Düşünmek ise üretmektir.

Düşünmek bir eylemdir. Bu eylemde düşünenle düşünülen iç içedir. Düşünmek düşünce üretmek olduğuna göre, düşünce kendi kendinin ürünüdür.

Cohen, bu "kaynağı düşünme" sorunundan yola çıkarak metafiziğe geçer. Ona göre, metafizik sorunlarının konusu olan varlık alanının deney verileriyle ilgisi yoktur. Bu alan yalnız düşünce evreninde vardır ve onun içerdiği sorunların çözümü de kendine özgü bir yöntemi gerektirir. Metafiziğin başlıca konusu kaynak sorunudur.

Toplum ve birey

Toplum ve devleti oluşturan bireylerin yaşamlarıyla ilgili sorunların çözümünde, Kant'ın bilgi kuramı ile ahlak arasında kurmaya çalıştığı bağlantıdan yola çıkan Cohen'in Hegelci bir tutumu benimsediği görülür. Özellikle Hegel'in geliştirdiği devlet felsefesiyle Kant'ın ahlak anlayışını, belli odaklarda, birbirine yaklaştırmaya çalışır. Bu konuda Kant'ın "görev ahlakı" ile Hegel'in, devlet karşısında bireyin durumu, temel sorun olarak ele alınır.

Ahlak felsefesinin odağını oluşturan erdem kavramıdır. Cohen, bu kavramı, Aristoteles'in görüşlerinden kaynaklanan bir yorumla gerçekleştirerek, Kant'ın ahlak anlayışıyla uzlaştırmaya çalışır. Böylece Kant'ın ahlakla ilgili (a priori) varsayımları ile Aristoteles'in erdem anlayışı arasında kurmak istediği bağlantıyı adalet kavramıyla temellendirir. Ona göre adeletin içeriği erdemdir. Erdem, ahlak ve adalet sorunları arasında, varlık bakımından bir bütünlük söz konusudur. Birinin çözümü ötekinin çözümünü, birinin varlığı ötekinin varlığını gerektirir.

Erdem Kuramı

Cohen'ın bilgi sorununa yaklaşımı eleştirici bir anlayış çerçevesi içindedir. Ona göre kendindeki nesne ile görünüş arasında bir ayrım yoktur. Bilginin oluşmasında, biçimlenmesinde algı ile düşünme özdeştir. Gerçekte algılama da bir tür düşünmedir. Bilmek duyularla sağlanan bir veriyi işlemektir. Kant'ın ileri sürdüğü gibi, algılar düşünmenin gereçlerini sağlayamaz, düşünme eylemiyle özdeş akış içinde bulunur. İnsan bilincinde, düşünme eylemi bakımından, verileni işlemekle onu tanımlamak eşzamanlıdır. Algı ve duyum düşünmekle bağlantılıdır. Bu nedenle bütün algı ve duyumlarda düşünce yönünden, işlenmiş yanlar vardır.

Cohen için felsefenin odağını oluşturan başlıca öğe kültürdür. Felsefenin görevi de insanın yarattığı bu kültürün anlam ve ereğini kavramak, içeriğini açıklığa kavuşturmaktır. Kültürün üç ayrı başarı ve varlık alanı vardır. Bunlar da bilim, hukuk ve sanattır.

Kant'ın deneyöncesi bilgi kuramını eleştiren ve sorunların çözümünde bir aşkın yöntem ileri süren Cohen, bütün deneyöncesi bilgilerin doğru olabilmesi için, olgulara dayalı bir bilimin gerekliliğini savundu. Ona göre Kant, böyle bir bilimin gerekliliğini düşünmemiştir. Oysa adalet düşüncesini temel ilke olarak alan hukukta böyle bir bilim niteliği vardır.

Cohen yalnız bilgi kuramı üzerinde durmamış, yaşadığı dönemin Alman toplumundan etkilenerek

Kültür

Uygarlığın, yaratıcı düşünce ürünleriyle başladığı, insanın düşünen bir varlık olarak, ortaya koyduklarıyla anlam kazandığı tartışma götürmez bir gerçek sayılmaktadır. Bu gerçeğin temelini oluşturan başarılar arasında en önemlilerinden biri de felsefedir. Felsefe düzenli düşünmekle, üzerinde durulan konuları belli bir görüş dizgesi içinde sorun durumuna getirmekle başlamıştır. Nerede düşünen insan varsa orada bir varlık sorunu söz konusudur. Düşünme eylemiyle ilgili ürünlerin toplamına "kültür varlıkları" demek, uygarlık tarihi boyunca, yaygın bir kanıdır. Cohen, bu kültür varlıklarını konu edinen araştırma alanına felsefe adını vermiştir. Bir ülkede, belli bir varlık anlayışına dayalı dizgelerden oluşan felsefe doğmayabilir, doğması için yeterli ortam olmayabilir. Ancak, gelişim bakımından, en ilkel durumda kalmış toplumlarda bile, bir kültürden söz edilebilir. Bir toplum ne denli geri kalmış olursa olsun, kendi bütünlüğünü kuran öğelerin birer kültür varlığı olduğu kesindir.

Kültür varlıkları, toplumların kimlikleridir, onların hangi uygarlık aşamasında bulunduklarını gösterir. Uygarlığın gelişmesiyle kültür ürünlerinin ortaya konuş biçimlerinde, türlerinde de bir ilerleme görülür. Ancak, kültür varlığının doğuşu uygarlık aşamalarına bağlı değildir. Bu aşamalara bağlı olan, kültür varlıklarının nitelikleri, biçimleridir. Çok gelişmiş toplumlarda kültür varlıklarının da gelişmiş olması açıktır. Buna karşın, bir toplum gelişmemişse, onda kültür ürünü yoktur demek gerekmez. Kültür ürünleri toplumların yapılarıyla bağlantılıdır, ikisi birbirini gerektirir. Birinin olmadığı yerde öteki de olamaz. Yaşadığı doğal ortamda, en ufak ölçüde bir değişiklik yapan, doğanın verdikleriyle yetinmeyen, ona kendinden bir nesne katan en ilkel insan bile bir kültür ürünü ortaya koymuş demektir.

Cohen'e göre felsefe, bu kültür ürünlerinin en yüksek düzeyde olanıdır. Bu nedenle felsefe, kendi kaynağını açıklama gereğindedir. Bir toplumun kültürünü anlamadan, ondan kaynaklanan felsefesini kavrama olanağı yoktur. Kültür ürünlerinin türleri, onları ortaya koyan toplumun başarı aşamalarını, yaratıcı gücünü gösterir. Bütün sanat türleri, inançlar, halkbilgisi varlıkları, bilimler, teknik kavramı altında toplanan başarılar kültürün kapsamı içine girer. Cohen'ın kültürü felsefenin araştırma konusu olarak değerlendirilmesi, uygarlık tarihinin içerdiği sorunlara yeni bir yorum getirmiştir. Bu görüş, felsefeye yeni araştırma alanlarının varlığını göstermiş, bu alanlarda çalışmanın da yeni bir yöntem gerektirdiğini vurgulamıştır.

ulus yönetimiyle ilgili görüşler de ortaya atmıştır. Özellikle Marburg'a yerleştikten sonra, Almanya'da beliren Yahudi düşmanlığı karşısında uzlaştırıcı bir yol tutar. Ona göre Almanya'da yaşayan Yahudiler, uygarlık ve yetişme bakımından Alman sayılır. Almanlar'ın filozof yetiştiren bir ulus olmalarına karşılık, Yahudiler de Batı dünyasına peygamber yetiştirmişlerdir. "Bu peygamberlerin ileri sürdükleri öğretilerle Kant'ın geliştirdiği idealizm arasında bir özdeşlik vardır." Cohen, son yıllarında, toplum sorunlarına yönelik çalışmalarına yeni bir içerik kazandırmıştır. Bu da Kant ile Marx arasında birtakım benzerliklerin bulunduğu kanısını uyandıran düşüncedir.

Kendi görüşleriyle Marx'ın toplum anlayışı arasında bir yakınlık bulunduğu savından yola çıkan Cohen, devlet kuramına yeni bir yorum getirmek istemiştir. Ancak bu kurama yaklaşımı da Kant'ın felsefesinden kaynaklanan bir görüşü içerir. İşte Kant-Cohen yakınlığının Cohen-Marx yakınlaşmasını doğurması ya da böyle bir yorumun yayılma olanağı bulması, Cohen'a karşı çok sert eleştirilere yol açmıştır.

Cohen, Marburg'tan ayrılıp Berlin'e yerleştikten sonra, kendine yeni bir uğraş alanı olarak tanrıbilimi seçmiştir. Ona göre, dinlerin getirdiği kimi sorunlara felsefe çözüm bulamamaktadır. Bu durum, kişinin içinde birtakım boşluklar yaratır, güvensizliğe yol açar. Bu boşlukları ancak kişisel inançlar, kişinin kendine yeterli bulduğu bir umut kaynağı, bir tanrı düşüncesi doldurabilir. Kişi, bu durumda, felsefenin çözemediği sorunu, kendi kendine çözmek zorunda kalır.

Cohen'ın etkisi büyük olmuştur. Özellikle Yeni-Kantçılık'ın gelişip yayılmasında, bu konudaki felsefe tartışmalarının belli dizgeye kavuşmasında öncüdür. Cohen, Aydınlanma Dönemi'nin felsefesini, bir bütünlük içinde, 19. ve 20. yy'lara tanıtan, onun anlaşılmasını sağlayan başlıca düşünürler arasındadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kants Theorie der Erfahrung*, 1871, ("Kant'ın Deney Kuramı"); *Kants Begründung der Ethik*, 1877, ("Kant'ın Etiği Temellendirişi"); *Kants Begründung der Aesthetik*, 1889, ("Kant'ın Estetiği Temellendirişi"); *Die Logik der reinen Erkenntnis*, 1902, ("Salt Bilginin Mantığı"); *System der Philosophie*, 1902, 1904, 1912, ("Felsefenin Dizgesi").

- **KAYNAKLAR:** E. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, 1982; S.H. Joachim, *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*, 1954; V. Karl, *Geschichte der Philosophie*, 2 cilt, 1913.

- **BAKINIZ:** CASSIRER, MARX, KANT, NATORP.

COHEN, Leonard
(1934)

Kanadalı şair, roman yazarı, şarkıcı ve besteci. Kendine özgü anlatımıyla çağdaş Kuzey Amerika edebiyatının ve müziğinin önemli isimlerinden olmuştur.

Leonard Norman Cohen, 21 Eylül 1934'te, Montreal'de doğdu. Yahudi bir aileden gelmekteydi. McGill Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü yıllarda yazdığı şiirlerini, 1956'da yayımlanan *Let Us Compare Mythologies*("Mitologyaları Karşılaştıralım") adlı kitabında topladı. Yüksek lisans öğrenimi için Columbia Üniversitesi'ne girdiyse de yazarlığa ağırlık vermek amacıyla öğrenimini yarıda bıraktı, Ayrıca, Montreal'deki gece kulüplerinde şarkı söylemeye başladı. 1961'de yayımlanan ikinci şiir kitabı *The Spice-Box of Earth* ("Dünyanın Baharat Kutusu") Kanada'da en çok satan şiir kitapları arasına girdi. *The Favourite Game* ("En Sevdiğim Oyun") ve *Beautiful Losers* adlı romanları ile *Flowers for Hitler* ("Hitler'e Çiçekler") ve *Parasites of Heaven* ("Cennetin Sırtından Geçinenler") adlı şiir kitapları yurt dışında özellikle de Yunanistan'da geçirdiği yıllarının ürünüdür. Daha sonra Montreal'e dönen ve bir süre için de New York'ta yaşayan Cohen'in son şiir kitabı 1978'de yayımlanan *Death of a Lady's Man*'dir ("Bir Kazanova'nın Ölümü").

Şiir ve romanlarının yanı sıra 1960'larda şarkıcı ve besteci olarak da adını duyuran Cohen, 1967'deki ilk albümü *Songs of Leonard Cohen*'den 1979'daki son albümü *Recent Songs*'a kadar birçok albüm yaptı. "Suzanne", "You Know Who I am", "Nancy" ve "Hey, That's No Way to Say Goodbye" gibi besteleriyle Kuzey Amerika dışında da ün kazandı.

Cohen'ın şiiri, Kanada şiirindeki bir geleneğin devamı olmaktan çok kendine özgü nitelikleriyle öne çıkar. Şiirlerinde, şiirin kendini ağırlıkla hissettirdiği şarkılarında ve uzun bir düzyazı şiiri andıran *The Favourite Game* adlı romanında öne çıkan kendi yaşamıdır. Şair, *Flowers for Hitler*'de toplumsal ve siyasal konulara da yer vermiştir, ama sevgi ve cinsellik şiirinde tekrarlanan temaları oluşturur. Cohen, sevgiyi ve cinselliği, içerdikleri karşıtlıklarla, hazzın ve bağımlılığın, tutku ve sıkıntının, yakınlık ve uzaklığın bir ifadesi olarak ele alır. Çözümsüzlüklerle dolu bir varoluşu yansıtırken bazen ironi dolu bir romantizme, bazen mistisizme, bazen de değerleri hiçe sayan bir anlatıma yönelmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Let Us Compare Mythologies*, ("Mitologyaları Karşılaştıralım"), 1956; *The Spice-Box of Earth*, 1961, ("Dünyanın Baharat Kutusu"); *Flowers for Hitler*, 1964, ("Hitler'e Çiçekler"); *Parasites of Heaven*, 1966, ("Cennetin Sırtından Geçinenler"), *Death of a Lady's Man*, 1978. **Roman:** *The Favourite Game*, 1963, ("En Sevdiğim Oyun"); *Beautiful Losers*, 1966. **Albüm:** *Songs of Leonard Cohen*, 1967; *Songs from a Room*, 1969, ("Bir Odadan Şarkılar"); *Songs of Love and Hate*, 1971, ("Aşk ve Nefret Şarkıları"); *New Skin for the Old Ceremony*, 1973; *Recent Songs*, 1979.

- **KAYNAKLAR:** M. Ondaatje, *Leonard Cohen*, 1970.

COHL, Émile
(1857-1938)

Fransız, sinemacı. Çizgi film türünün öncülerindendir.

4 Ocak 1857'de, Paris'te doğdu, 1938'de öldü. Asıl adı Émile Courtet'dir. Bir kuyumcu çırağı olarak yetişti. Askerliği sırasında karikatür çizmeye başladı

◄ *Toplum sorunları üzerine*

Ünlü karikatürcü André Gill tarafından eğitildi. 1885'te çeşitli dergilerde çizdiği siyasi karikatürlerle ün kazandı. 1905'te Paris'teki Gaumont Stüdyosu'nda çalışmaya başladı ve ilk çizgi filmi olan *Fantasmagorie*'yi 1908'de tamamladı. 1908-1918 arasında 100'den fazla çizgi film yaptı. 1910'da Gaumont'dan ayrıldı ve Pathé Şirketi ile çalışmaya başladı. 1912'de ABD'ye giderek iki yıl boyunca "Snookums" dizisi üzerine çalıştı. 1918'den sonra sinemayı bıraktı. Yaşamının son yirmi yılını yoksulluk içinde geçirdi. Yaşamakta olduğu elektriksiz odada bir mumdan sakalının tutuşması sonucu ağır yaralandı ve kısa bir süre sonra öldü. Ölümünden sonra adına bir çizgi film ödülü verilmeye başlandı.

Cohl çizgi film türünün öncülerindendir. Filmlerini yaptığı on yıl boyunca ortaya çıkmış olan tüm teknik yenilikleri kullanmış, yeni bir alan olan çizgi filmin olanaklarını büyük ölçüde geliştirmiştir. Canlandırma ile canlı film çekimlerini birleştirme gibi teknik denemelerinin yanı sıra, ilk sürekli çizgi film tipinin de yaratıcısıdır. 1908'de yaptığı *Le Cauchemar du Fantoche* filmiyle ortaya çıkan "Fantoche" tipi, çizgi film tarihindeki "küçük adam" tiplerinin atasıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fantasmagorie*, 1908; *Le cauchemar du Fantoche*, 1908, ("Fantoche'un Karabasanı"); *Les allumettes animées*, 1908, ("Canlandırma Kibritler"); *Drame chez les Fantoches*, 1909, ("Fantochelar'daki Dram"); *La vengeance des esprits*, 1909, ("Ruhların Öcü"); *Transfiguration*, 1909; *Histoire des chapeaux*, 1910, ("Şapkaların Tarihi"); *Le peintre néo-impressioniste*, 1910, ("Neo-empresyonist Ressam"); *Le musée des grotesques*, 1911, ("Gudubetler Müzesi"); *Les aventures d'un bout de papier*, 1911, ("Bir Kağıt Parçasının Serüvenleri"); *The Newlyweds and Their Baby*, 1912, ("Yeni Evliler ve Bebekleri"); *Le Subway*, 1916, ("Metro"); *Les aventures des pieds-nickelés* (B. Rabier ile), 1918, ("Uyuşukların Serüvenleri").

COHN, Edwin
(1892-1953)

ABD'li biyokimyacı. Proteinler üzerinde çalışmış ve kan plazmasını ayırarak taşınabilir duruma getirmiştir.

Edwin Joseph Cohn 17 Aralık 1892'de New York'ta doğdu, 1 Ekim 1953'te Boston'da öldü. 1917'de Harvard, daha sonra Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesini alarak, 1920'de Harvard Tıp Fakültesi'nde yeni kurulan fiziksel kimya bölümünde öğretim görevlisi oldu. Ömrünün sonuna değin aynı üniversitedeki görevini ve protein kimyasına ilişkin araştırmalarını sürdürdü.

Cohn, 1930'lardan başlayarak proteinlerin temel yapı taşı olan aminoasitler ve aminoasitler arasındaki peptit bağları üzerinde yoğunlaştırdığı araştırmalarıyla, protein moleküllerinin yapısının ve fiziksel özelliklerinin anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Polar molekül türünden olan, başka bir deyişle iki kutuplu bir elektrik momenti taşıyan proteinlerin elektrik momentlerinin ölçümü, iyonlaşma gücü, çözünürlüğü, molekül ağırlığı gibi temel fiziksel özelliklerinin belirlenmesinde, Cohn ve çalışma arkadaşlarının incelemeleri öncü nitelik taşır.

Kan proteinleri üzerinde çalışırken kan plazmasını ayırarak taşınabilir duruma getiren Cohn'un bir laboratuvar araştırması niteliğindeki bu çalışması da, sonradan sanayi boyutlarına ulaşarak tıbbın büyük bir sorununa çözüm getirmiştir. Kan plazmasından ayrılan serum albümini kanamalı hastaların tedavisinde, gammaglobülin ya da antikorlar ise kızamık, kabakulak gibi hastalıklara karşı bağışıklık etkeni olarak kullanılır.

• BAKINIZ: ANFINSEN, MINOT.

COHN, Ferdinand Julius
(1828-1898)

Alman doğa bilgini. Özellikle suyosunları ve mantarlar üzerinde çalışmış, bakteriyolojinin temellerini atmıştır.

24 Ocak 1828'de Silezya'daki Breslau (bugün Polonya'da Wroclaw) kentinde doğdu. 25 Haziran 1898'de aynı yerde öldü. Üç çocuklu, yoksul bir Yahudi ailesinin oğluydu. Daha çok küçük yaşta üstün yeteneğini sezen ailesinin gösterdiği tüm ilgi ve çabalara karşın, çelimsiz ve çekingen bir çocuk olan, üstelik kulakları çok ağır işiten Cohn'un ilk gençlik yılları oldukça mutsuz geçti. 1842'de Breslau Üniversitesi'nde felsefe öğrenimine başladıysa da, botaniğe duyduğu ilgi giderek arttığından 1846'da Berlin Üniversitesi'ne geçti ve bir yıl sonra, henüz 19 yaşındayken botanik dalında doktora derecesini aldı. Cohn'un botaniğin yanı sıra mikrobiyolojiye yönelmesinde, Berlin Üniversitesi'ndeki öğretmenlerinden Johannes Müller ile özellikle Ehrenberg'in büyük payı olmuştur.

1849'da, ömrünün sonuna değin yaşayacağı Breslau'ya dönen Cohn, ertesi yıl Breslau Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak ders vermeye başladı, 1859'da yardımcı profesörlüğe, 1872'de de profesörlüğe getirildi. İsteğini yetkililere kabul ettirebilmek için on yıldan çok uğraşarak, kendi önerisi ve girişimiyle 1869'da Breslau'da dünyanın ilk bitki fizyolojisi enstitüsünü kuran ve ölünceye değin yöneticiliğini üstlenen Cohn, ertesi yıl da *Beitraege zur Biologie der Pflanzen* (Bitki Biyolojisine Katkılar) adlı derginin yayımını başlatarak bakteriyoloji alanındaki yeni gelişmeleri bu dergi aracılığıyla duyurdu.

Meslek yaşamının ilk yıllarında, sınıflandırmanın alt basamaklarındaki bitkiler, özellikle birhücreli suyosunları ve mantarlar üzerinde çalışan, ayrıca rotatorlar, kirpikliler gibi basit yapılı hayvanların gelişmesini inceleyen Cohn, bu çalışmaları sonucunda, gerek hayvan gerek bitki hücresinde protoplazmayı tüm yaşamsal etkinliğin temeli olarak tanımladı. Bitki ile hayvan hücresinin aynı yapısal özellikte olduğunu ve canlı organizmadaki tüm metabolizma olaylarının gerçekleştiği protoplazmanın yaşamsal önemini vurgulaması, Schwann ile Schleiden'in geliştirdikleri

"hücre kuramı"na yeni bir güç kazandırmıştı.

1866'dan sonra hemen tüm ilgisini bakteriler üzerinde yoğunlaştıran Cohn, bakteriyolojinin kurucularından ve çağının en yetkili bakteriyoloji bilginlerinden biridir. Dergisinde yayımladığı makalelerinde ve 1872'de basılan *Über Bacterien, die kleinsten lebenden Wesen* ("Bakteriler, En Küçük Canlı Organizmalar Üstüne") adlı kitabında, "daire, dikdörtgen ya da silindir biçiminde, klorofilsiz hücre grupları" olarak tanımladığı bakterileri adlandırıp, dört temel grupta sınıflandırarak bakteriyolojinin temellerini atmıştır. Cohn, bakterilerin de öbür canlılar gibi morfolojik ve fizyolojik özelliklerine göre türlere ve cinslere ayrılabileceğini savunan, üstelik her cinsin değişmez olduğunu, değişik çevre koşullarında bir bakteri cinsinin başka bir cinse dönüşmediğini kanıtlayan ilk doğa bilginidir. Ayrıca, bazı bakterilerin elverişsiz ortam koşullarında yaşamlarını sürdürebilmek için sporlar oluşturduklarını ortaya koyan Cohn, kimi basillerin kaynama derecesindeki sıcaklıklara dayanabilmesini bu olguyla açıklayarak sterilizasyon tekniklerine de katkıda bulunmuştur.

Koch'un çalışmalarını destekleyerek yetişmesinde emeği geçen, dergisiyle bakteriyolojinin gelişmesine büyük katkıda bulunan Cohn, özellikle bakteri sporlarını gözlemleyip işlevlerini açıklayarak bakterilerin "kendiliğinden üreyen canlılar" olduğu yolundaki eski ve yanlış inancın yıkılmasında Pasteur ve Tyndall kadar etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Über Bacterien, die kleinsten lebenden Wesen*, 1872, ("Bakteriler, En Küçük Canlı Organizmalar Üstüne"); "Untersuchungen Über Bacterien", *Beitraege zur Biologie der Pflanzen*, (2), 1876, ("Bakteriler Üstüne Araştırmalar"); *Die Pflanze: Vortraege aus dem Gebiete der Botanik*, 1882, ("Bitkiler, Botanik Alanından Raporlar").

- **BAKINIZ:** BILLROTH, C.G. EHRENBERG, R. KOCH, J. P. MÜLLER, PASTEUR, SCHLEIDEN, SCHWANN, TYNDALL.

COHN, Gustav
(1840-1919)

Alman, iktisatçı. Kürsü Sosyalistleri'nin temsilcilerindendir.

12 Aralık 1840'ta Marienwerder'de doğdu. 17 Eylül 1919'da Göttingen'de öldü. 1866'da Leipzig Üniversitesi'nde doktora yaptıktan sonra iki yıl süreyle Berlin'de bir istatistik seminerine katıldı. 1869'da doçent olarak Riga Politeknik Okulu'nda görev aldı. 1875-1884 arasında Zürih Politeknik Okulu'nda, 1884-1918 arasında da Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi.

Cohn, 1870'lerde Almanya'da Kürsü Sosyalistleri olarak adlandırılan iktisatçılar grubundandır. 1872'de Brentano, Engel, Hildebrand, Knapp, Knies, Schmoller ve Wagner gibi o dönemin ünlü iktisatçılarıyla birlikte Verein für Sozialpolitik (Sosyal-politika Derneği) adlı derneğin kurucuları arasında yer aldı. *Schriften* adlı bir de dergi çıkaran Kürsü Sosyalistleri, toplumsal reformdan yanaydılar ve iktisadi yaşamda ahlaki öğelere önem veriyorlardı. Cohn, *System der Nationalökonomie* ("Milli Ekonomi Sistemi") adlı üç ciltlik kitabında klasik iktisat öğretisinin dışına çıkarak, ekonomi-politikte toplumsal, psikolojik ve ahlaki etmenlerin önemine dikkati çekti. O zamana dek yaygın olan soyut tümdengelim yönteminin tersine tarihsel incelemeye dayanan tümevarım yöntemini kullandı.

Cohn, Roscher, Lorenz von Stein ve A. Wagner'le birlikte günümüz kamu maliyesinin kurucusu sayılmaktadır. *Finanzwissenschaft* ("Maliye Bilimi") adlı kitabında asgari geçim indirimi ve vergilerde kademelendirme konularının yanı sıra, vergilerde eşitlik konusunda da önemli görüşler getirmiştir. Cohn, ulaşım ekonomisi üzerine de çalıştı. İngiltere'ye yaptığı bir geziden sonra *Untersuchungen über die englische Eisenbahnpolitik* ("İngiliz Demiryolu Politikası Üzerine İncelemeler") adlı bir kitap yazdı. Meclis arşivlerindeki zengin belgelerden yararlanarak yaptığı bu çalışmada demiryollarının birleştirilerek devlet mülkiyetine geçirilmesinin gerekliliğini savundu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Untersuchungen über die englische Eisenbahnpolitik*, 2 cilt, 1874-1875, ("İngiliz Demiryolu Politikası Üzerine İncelemeler"); *Finanzlage der Schweiz*, 1877, ("İsviçre'nin Mali Durumu"); *Vokswirtschaftliche Aufsätze*, 1882, ("İktisadi Makaleler"); *Die englische Eisenbahnpolitik der letzten zehn jahre, 1873-1883*, 1883, ("Son On Yılda İngiliz Demiryolu Politikası, 1873-1883"); *Nationalökonomische Studien*, 1886, ("Milli Ekonomi İncelemeleri"); *Finanzwissenschaft*, 1889, ("Maliye Bilimi"); *System der Nationalökonomie*, 3 cilt, 1885-1898, ("Milli Ekonomi Sistemi").

- **BAKINIZ:** ROSCHER, A. WAGNER.

COHNHEIM, Julius Friedrich
(1839-1884)

Alman patoloji uzmanı. İltihaplanma mekanizması ve kanserin embriyon kökeni konularındaki çalışmalarıyla deneysel patolojinin öncülerinden sayılır.

20 Temmuz 1839'da Pomeranya'nın Demmin kentinde doğdu, 15 Ağustos 1884'te Leipzig'de öldü. Würzburg, Marburg ve Greifswald üniversitelerinde okuduktan sonra 1861'de Berlin Üniversitesi'nden mezun oldu ve kısa bir aradan sonra bu kurumda Virchow'un asistanlığına getirildi. 1867-1872 arasında Kiel Üniversitesi'nde 1872-1878 arasında da Breslau Üniversitesi'nde pataloji kürsülerinde çalıştı. 1878'de gittiği Leipzig Üniversitesi'nde patolojik anatomi kürsüsündeki çalışmalarını ölümüne değin sürdürdü.

Cohnheim 1867 yılından başlayarak deneysel olarak iltihap olaylarını geliştirdi ve iltihap sırasındaki değişiklikleri mikroskop altında izledi. Bu deneylerini canlı kurbağanın dilinde, parmakları arasındaki deride, canlı tavşanın kulağında ve sıçanın bağırsak damarları üzerinde yürüttü. Böylece canlı hayvanlardaki bu gözlemleri ile dinamik patolojinin geçerliliği-

ni kanıtladı. 1873'te yayımladığı "Neue Untersuchungen über die Entzündung"("İltihaplanma Üzerine Yeni Araştırmalar")adlı makalesinde Virchow'un, iltihap hücrelerinin kandan değil, hastalanan dokulardan çıktığı ve iltihaptaki damar değişikliklerinin ikincil olarak geliştiği yolundaki görüşlerine karşı çıktı. İltihaplanma sürecinin en önemli aşamasının damar değişiklikleri sonucu akyuvarlarının kılcal damar çeperlerinden dışarı çıkarak iltihap bölgesine gitmesi olduğunu kanıtladı. İltihaplanma sürecini izlemek amacıyla canlı kurbağa bağırsağını karından dışarıya doğru sarkıttığında ilk gözlediği şey önce atardamarlarda, sonra toplardamarlarda ve biraz da kılcal damarlarda genişlemeler olmasıydı. Bu genişlemeler 15-20 dakika içinde gelişiyor ve damar normal eninin yaklaşık iki katını buluncaya değin sürüyordu. Bu nedenle damarlardaki kan akım hızı 30-60 dakika süreyle artıyor, daha sonra da normalin altına iniyordu. Kan akım hızı düşünce damarlarda kan hücrelerindeki değişiklikler görülebiliyordu. Kılcal damarlar, çeperlerinde hücrelerin birikmesi nedeniyle daha kırmızı görülüyordu. Toplar damarların çevresinde gittikçe miktarı artarak toplanan renksiz sıvı mikroskop altında gözlenince akyuvarlar görülüyordu. 6-8 saat sonra bölgedeki tüm damarların çeperleri akyuvarlarla kaplanıyor ve böylece doku da şişmeye başlıyordu. Sonuçta dokuda daha fazla sıvının toplanamayacağı bir nokta geliyor ve bundan sonra bağırsaklarda ve damar çevresinde içinde yoğun halde ölü akyuvar ve az sayıda alyuvar bulunan yapışkan ve zarsı bir yapı toplanıyordu.

Cohnheim, kanser hücrelerinin kökeni ve tümör geliştirmelerindeki rolü konusunda da çalışmalar yaptı. Tümörlerin organizmada embriyon gelişmesinin çok erken döneminden kalan hücre topluluklarından çıkabileceğini ileri sürdü. Embriyondaki nitelikleri taşıyan bu hücrelerin çoğalma hızları ve yetenekleri kanser hücrelerininki gibi yüksekti. Erişkinlerde tümör gelişmesi için gerekli koşulların oluşması ile bu hücrelerin çoğalmaya ve tümör oluşturmaya başlayacaklarını düşünüyordu. Ancak Cohnheim'in ileri sürdüğü bu savın tüm tümörler için geçerli olmadığı daha sonra anlaşıldı.

Cohnheim, hücresel patoloji ve yaraların iyileşmesi konularında ilk model çalışmaları yapan Rudolf Virchow'un en başarılı öğrencisi ve izleyicilerindendi. Normal ve patolojik anatomi, histoloji (dokubilimi) ve deneysel patoloji alanlarında yeni yöntemler getiren önemli incelemeler yapmış, dokuların yabancı ortamlarla karşılaşmaları sonucu geliştirdikleri iltihabın dokulardaki genel görünümü ve bu görünüme yol açan olayları ilk kez başarılı bir şekilde açıklamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Untersuchungen über die embolischen Prozess*, 1872, ("Ambolik Süreç Üzerine Araştırmalar"); *Gesammelte Abhandlungen*, (ö.s.), 1885, ("Toplanmış Yazılar").
- **KAYNAKLAR:** E.R. Long, *History of Pathology*, 1928.
- **BAKINIZ:** VİRCHOW.

Jean Baptiste Colbert

COLBERT, Jean Baptiste
(1619-1683)

Fransız devlet adamı. Merkantilizm'in Fransa'daki en önemli temsilcisidir.

29 Ağustos 1619'da Reims'de doğdu, 6 Eylül 1683'te Paris'te öldü. Varlıklı, sanayici bir aileden geliyordu. 1650'de Fransız monarşisinin hizmetine girdi. 1651'de XIV. Louis'in başbakanı Kardinal Mazarin'in kişisel yardımcısı oldu. Mazarin'in kısa zamanda gözüne girdi ve vasiyetnamesindeki tavsiyesi sonucu 1661'de kralın güvenini kazandı. Maliye Bakanı Fouquet'nin yolsuzluk nedeniyle hapsedilmesinden sonra, yeni kurulan mali kurulun mutlak hakimi oldu. Birkaç yıl içinde devlet yapım işlerinin, ticaretin sorumluluğunu ve krallık sarayı, donanma ve ticaret filosunun yönetimini üstlendi. 1665'te genel kontrolör oldu. En ciddi rakibi Bakan Louvois idi. Kralın güvenini kazanmak amacıyla birbirlerine karşı entrikalara giriştiler. 1679'dan sonra Louvois üstünlüğü eline geçirdi ise de, Colbert ölümüne dek olağanüstü gücünü korudu.

15. yy'da başlayan denizaşırı keşiflerin ardından yükselen sömürgecilik hareketleri ile birlikte, Amerika ve Uzak Doğu'nun zenginlikleri Avrupa'ya akmaya başlamıştı. Bu özellikle bazı Avrupa ülkelerinde lüks tüketim talebini kamçılıyordu. Yapım işlerinden döşemeciliğe, giyimden yiyeceğe kadar her alanda görülen lüks tüketim yüzünden, ülkelerin ellerinde biriken servetler ithalat ödemeleriyle kaybediliyordu. Değerli madenleri ülke içinde tutmak ve sanayi sermayesine dönüştürmek amacıyla, Batı Avrupa'da, 16. yy'ın başından 18. yy'ın ortalarına değin korumacı iktisat politikaları uygulandı. Merkantilizm adı verilen bu politikalarla, servet akışının yönü değiştirilmeye, dışalımın sınırlandırılarak dışsatımın artırılmasıyla, dış ticarette bir "fazla" yaratılmaya çalışıldı. Merkantilizm ticari sermaye birikimini hızlandırarak, 19. yy'ın sanayi çağının doğuşunu hazırladı.

Fransa'da ilk merkantilist uygulamalar 16. yy'da Kral IV. Henri döneminde başladı. Bu dönemde ipek, saten, kadife gibi lüks tüketim malları üreten krallık

imalathaneleri kurularak ülke dışına değerli maden akışı durdurulmak istendi. Kralın bu girişiminde işsiz güçsüz halktan ürkmesi de rol oynuyordu. 1603 Fermanı'nda, IV. Henri bu kesimin günlük "aşım" sağlamak için değil, "krallığın işsizliğin doğurduğu onca kötülükten temizlenmesi için sanayi tezgâhlarının kurulması gerektiğini" söylüyordu. Bu amaçla kurulan krallık imalathanelerinin altın çağı, 17. yy'da XIV. Louis döneminde başladı.

Merkantilizm'in Fransa'daki en büyük temsilcisi Colbert'dir. Fransız Merkantilizmi'ne Colbertizm de denir. Colbert yalnızca krallık imalathaneleri sistemi ile değil, sanayi düzenlemeleri ve gümrük koruyuculuğu ile de tanınmıştır. Colbert, 1663'te XIV. Louis'nin başbakanı Mazarin'e sunduğu muhtırada: "Lüks tüketim dahil tüm sanayileri düzenlemek, kurmak, gümrüklerde koruyucu sistemi yaratmak, üreticileri ve tüccarları loncalar halinde örgütlemek, halkı bezdiren mali yükleri hafifletmek, Fransa'da ürünlerin su yolu ile ulaşımını sağlamak, ticari donanmayı korumak için askeri donanmayı geliştirmek" gerektiğini söylüyordu. Bu anlamda Colbertizm, aşırı koruyuculuk değil, sanayi, maliye, ticaret, denizcilik ve sömürgeleri kapsayan, büyük çaplı bir ekonomik plandı. Fransa'daki Colbert ile gelişen sanayileşme hareketi, buharlı makine çağına gelene dek, büyük sanayinin ülkede yavaş yavaş yerleşmesini sağladı. Bu nedenle Colbert "Fransız büyük sanayiinin babası" sayılır.

1661-1672 arası Colbert'in en başarılı yılları oldu. 1665'te genel kontrolörlüğe getirilen Colbert vergi reformuna yöneldi ve ülkenin en büyük tarım vergisi olan "taille"de dahil olmak üzere tüm vergileri daha adil ve etkin hale getirmeye çalıştı. Krallık imalathanelerinin kurulması için gerekli olan mali olanakları yarattı. Colbert'den önceki dönemde kurulmuş olan 68 krallık imalathanesinin sayısı, Colbert'in ölümüne dek geçen zamanda 113'e çıktı. Başlıcaları halı, dokuma, dantel, ayna, makine işi ipek örgü ve çorap, maden, kimya sanayilerinde kurulan imalathaneler son derece pahalı kuruluşlardı. Devlet, lüks tüketim malları üreten bu sanayileri teşvik etti, mali kolaylıklar sağladı. Örneğin, 1664-1683 arasında devlet, sadece dokuma sanayine beş buçuk milyon frank harcadı. Colbert, 1664'te Beauvois krallık halı dokuma fabrikasını kurduğu zaman, yönetici Louis Hinard'a, başka ayrıcalıkların yanı sıra 30 yıl süreyle "manzara ve insan desenli halı dokuma" tekeli, gümrük vergilerinden, başka vergilerden, ayakbastı parasından bağışıklık tanımakla kalmıyor, ayrıca arsa ve yapım giderlerinin 2/3'ünü karşılıyor, ayrıca 6 yıl süre ile faizsiz 30.000 gümüş frank, yanında çalıştıracağı her yabancı işçi için 20 franklık bir prim her Fransız işçi için yıllık 30 franklık prim de veriyordu.

Merkantilizm döneminde yaşamış en önemli merkantilist iktisat politikacılarından biri olan Colbert, Fransa'nın sanayi gücünü artırma uğraşını dış ticarette korumacılık uygulamalarıyla pekiştirdi. Dışsatımı teşvik etti, özellikle lüks malların dışalımını kısıtladı, dışalıma gümrükler koydu. Bu önlemlerle Fransa'nın dış ticaret fazlasını ve uluslararası ticaretteki payını artırmaya çalıştı. Colbert aynı dönemde, Hollanda ve İngiltere'nin dış ticaretteki egemenliğini kırmak ve Uzakdoğu, Amerika ticaretinde bu ülkelerle rekabet etmek üzere krallık ticaret şirketleri kurdu. Bu şirketlerin hemen hemen hepsi başarısızlığa uğradıysa da Colbert, Avrupa'nın en güçlü donanmalarından birini ve güçlü bir ticaret filosu kurmayı başardı. Böylece, Kanada, Uzakdoğu ve Batı Hindistan'ı içeren denizaşırı Fransız İmparatorluğu'nun temellerini attı. Fransız ticaret ve sanayiinin bir yüzyıl sonraki büyük atılımı, önemli ölçüde bu çabalardan kaynaklandı.

Colbert'in merkantilist sanayileşme politikası döneminde tarımsal üretim gerileti. 1660-1715 arasında kırsal nüfusun % 20 oranında, tarımsal üretimin % 30 oranında azaldığı tahmin edilmektedir. Köylüler ve kiracı çiftçiler ağır bir vergi yükü altındaydı. Orta derecede verimli topraklar üzerinde bile toprak vergisi yükü tarım gelirinin % 80' ine ulaşmaktaydı. Yollarda angaryaya koşulan köylüler, ayrıca kiliseye

Colbertizm

Colbertizm, 16. ve 17. yy'larda Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve ticari kapitalizmin ideolojisini yansıtan Merkantilist iktisat politikasının 17. yy'da Fransa'da aldığı özgün biçimdir. Kral XIV. Louis'nin maliye bakanı olan Colbert'in öğretisi ve uygulamaları üstüne temellenen Colbertizm ekonominin tüm alanlarında devletçilik, korumacılık ve müdahalecilikle klasik merkantilizmden ayrılır. Colbertizm'in öncüleri Lafemas, Montchrétien ve Richelieu'dür.

Colbert'e göre bir ülkenin siyasi, iktisadi ve askeri gücü, elinde tuttuğu değerli madenlerin miktarıyla orantılıdır. Devletin görevi bu madenlerin dışsatımını azaltıp dışalımını artırarak, stoklarını çoğaltmaktır. Dış ticaret dengesinin bozulmasını önlemek için ise, sanayi hammaddeleri ve temel gereksinimler için gerekli olan malların dışında, gümrük duvarları yükseltilerek dışalım azaltılır. Devlet ulusal bir ticaret filosu kurarak, bazı ulaşım işlerinin yabancı gemilerle yapılmasını engeller; sömürgelerden elde edilen kârların ülkeye akmasını sağlar. Devletin en önemli uğraşlarından biri de, üretimi geliştirmek, bazı malların üretimini üstlenmektir. Sanayi işletmelerine tekel ayrıcalıkları tanıyan devlet, şirketlerin çalışmalarına yön verir. Yabancı teknolojiyi ülkeye getirir ve uzmanlık okulları açar.

Colbertizm'de, tarımın önemi ikincildir. Tarımsal ürünler içinde yalnızca keten, kenevir, ipek, yün, çivit ve kök boya gibi, ya işgücünün değerini ucuzlatan, ya da dokuma sanayiine hammadde sağlayan ürünler desteklenir. Bunun yanı sıra, tahıl dışalımını kolaylaştırıcı, dışsatımını engelleyici dış ticaret uygulamalarıyla, sanayi işgücünün maliyeti düşürülmeye çalışılır. Bu uygulamalar, Fransa'da kapitalizmin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını ve devletin koruyucu gücü altındaki ticaret ve sanayi sermayesinin güçlenmesini sağlamıştır.

Colbert, bakanlığı döneminde, Fransa'nın kültürel ve sanatsal yaşamına da müdahalelerde bulundu. Çıkardığı bir dizi yönetmelik, sonradan Napoléon'un yasal sisteminin özünü oluşturdu. Colbert, XIV. Louis'nin yapım programını da hazırladı. Colbert'in önemli bir özelliği de yönetmelik tutkusuydu. Sanayi ve dışsatımdaki ilerlemeleri hızlandırmak için yayımladığı, kesin ve buyurucu hükümler taşıyan yönetmelikleriyle, şahtekârlığa, ihmalciliğe ve bilgisizliğe karşı iyi üretim sağlamanın ve ürünleri standartlaştırmanın yollarını aradı. Colbert, yönetmeliklerinin uygulanmasını sağlamak üzere bugünkü "iş müfettişleri"ne benzeyen "genel imalathane memurlukları" kurdu. 1650 sonrasında kurduğu ticaret odaları daha sonraki ticaret meclisine temel oldu.

Colbert'in uygulamaları ve öğretisi uzun yıllar gücünü ve etkinliğini korudu. Ekonomiye getirdiği kayıtlar ancak Fransız Devrimi ile, bazıları da 19. yy'ın sonlarında ortadan kalktı.

• KAYNAKLAR: C.W. Cole, *Colbert and a Century of French Merchantilism*, 2 cilt, 1939; P. Clément, *Lettres, instructions et mémoires de Colbert*, 7 cilt, 1861; P. Clément, *Histoire de la vie et de l'administration de Colbert*, 1846; P. Clément, *Histoire de Colbert*, 2 cilt, 1892; C.J. Gignoux, *Monsieur Colbert*, 1942; G. Mongredien, *Colbert 1619-1683*, 1963; A. Neymarck, *Colbert et son temps*, 2 cilt, 1877.

• BAKINIZ: LOUIS XIV., MAZARIN, RICHELIEU.

George Douglas Howard Cole

COLE, George Douglas Howard (1889-1959)

İngiliz, iktisatçı. Lonca Sosyalizmi'nin kurucularındandır.

25 Eylül 1889'da Cambridge'de doğdu, 14 Ocak 1959'da Londra'da öldü. Londra'daki St. Paul okulundan sonra, Oxford Üniversitesi'nde Balliol College'ı bitirdi ve daha 22 yaşındayken aynı üniversitedeki Magdalen College'da öğretim üyesi oldu. 18 yaşında bir öğrenciyken, Fabian Derneği'ne ve Bağımsız İşçi Partisi'ne girdi; 1912'den başlayarak bu derneğin araştırma bürosunda çalışmaya başladı. Aynı zamanda, İşçi Eğitimi Derneği'nde etkinlik gösterdi, yıllarca bu örgütün yöneticiliğinde bulundu. 1913'te Lonca Sosyalisti oldu ve bu akımın yayılması için birçok yayın çıkarttı. 1913-1914 ders yılında Durham Üniversitesi'nde Armstrog College'da felsefe profesörlüğüne getirildi.

I. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Makinistler Sendikası'nın (Amalgamated Society of Engineers) araştırma bölümünü yönetti, bir yandan da çeşitli sendikalarda, savaşın yarattığı iktisadi sorunlar üstüne danışmanlık yaptı. Savaşın sonunda, İngiliz İşçi Partisi'nin araştırma çalışmalarının yöneticisi oldu. Cambridge Üniversitesi profesörlerinden J.P. Postgate'in kızı ve tanınmış iktisatçı Raymond W. Postgate'in kız kardeşi, Margaret Isabel ile evlendi.

Cole, 1919-1925 arasında, Londra Üniversitesi'nde Araştırma Sınıfları Bölüm Başkanlığı, ondan sonra da Oxford'da 1944'e kadar University College'da iktisat, 1944-1957 arasında da All-Souls College'da toplumsal ve siyasal teori profesörü olarak öğretim üyeliği yapmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Nuffield College'ın Toplumu Yeniden Kurma Araştırması'nı yönetmiş, Lord Beveridge ile İnsan Gücü Araştırması'nda işbirliği etmiştir. Aynı zamanda, üç kere (1939-1946, 1948-1950 ve 1952-1959 arasında) Fabian Derneği'nin başkanı olmuştur.

G.D.H. Cole çok verimli bir yazarlık yaşamının yanı sıra Uluslararası Toplumsal Tarih Kurumu üyeliğinden, Yetişkinler Eğitimi Derneği'nin kuruculuğuna ve Şeker Hastaları Derneği başkan yardımcılığına kadar, çeşitli uğraşlarda da bulunmuştur. 30 yaşlarında bir ara hastalanınca doktorlar yorulmamasını salık vermişler, o da boş durmaya dayanamayıp cinayet romanları yazmaya başlamıştır. Karısıyla ortaklaşa ürettiği —sayıları otuza varan— bu kitaplar, belki diğer yapıtlarından daha çok okunmuştur.

19. yy'ın sonlarına doğru İngiltere'de gelişen sosyalist akımın düşünsel çatısını başlıca Fabiancılık oluşturur. Buna göre, sosyalizme geçiş, barışçı, parlamenter yollardan ve yavaş yavaş gerçekleştirilecek bir kamulaştırma programıyla olabilecektir. Fabiancılık, sosyalizmi yalnızca işçi sınıfının sorunu saymayıp, iyi niyetli bir aydın çevresinin işi olarak da görür.

G.D.H. Cole, önceleri Fabiancı olmakla birlikte, çok geçmeden, her türlü devletçilik gibi Fabiancı kolektivizmin de bir sanayi bürokrasisi yönetimine varacağını düşünerek Fabian Derneği'ne "sanayi demokrasisini" amaçlayan Lonca Sosyalizmi'ni kabul ettirmeye çalışmıştır. On iki yıl boyunca bu uğurda mücadele ettikten sonra, 1925'te Londra'dan ayrılmış, Oxford'a çekilmiştir. Fakat burada da akademik çalışmalarının yanı sıra, öğrencilerini sosyalizm doğrultusunda etkilemeyi sürdürmüştür. O yıllarda, Oxford Öğrenci Birliği'nin "Kral ve Ülke uğruna" savaşmayı reddeden bir kararı, bütün İngiltere'de büyük tepkiler uyandırmıştır. Bu doğrudan doğruya, G.D.H. Cole'un etkisine yorulabilir.

Lonca Sosyalizmi girişiminin üstünden bir süre geçince, Fabiancılık'la yeniden ilişki kuran G.D.H. Cole, II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'de İşçi

Partisi'nin ve sosyalizmin güçlenmesine yardım etmiştir. İki savaş arası dönemde, iktisat bilimine büyük bir yenilik getirdiği düşünülen Keynes, Cole'a göre, refah devleti amacına yaklaşmak bakımından yararlı olmakla birlikte, kapitalist toplumun işleyişindeki aksaklıkları ortadan kaldırabilecek görüşler geliştirmiş değildir; Keynes'in salık verdiği önlemlerle, ancak bu düzenin bir süre daha ayakta tutulması sağlanabilir.

II. Dünya Savaşı sonunda, Avrupalı sosyalistlerin büyük bir çoğunluğu, Soğuk Savaş havasına girerek, SSCB'ye ve sosyalizme karşı bir tavır alırken, Cole, Sosyal Demokrasi için kapitalizmin başlıca düşmanı olmaya devam ettiğini vurgulamıştır. Ona göre, Sovyetler Birliği üretim araçlarından özel mülkiyeti kaldırarak, sosyalizme doğru büyük bir adım atmıştır. Toplumsallaştırma, sosyalizmi kurmak için yeterli koşul değildir, ama zorunlu koşuldur.

• YAPITLAR (başlıca): *Self Government in Industry*, 1917, ("Sanayide Kendi Kendini Yönetim"); *Guild Socialism Re-Stated*, 1921, ("Lonca Sosyalizminin Yeniden Açıklanması"); *A Short History of British Working-Class Movement*, 3 cilt, 1925-1927, ("İngiliz İşçi Sınıfı Hareketinin Kısa Tarihi"); *Fabian Socialism*, 1943, ("Fabian Sosyalizmi"); *The Meaning of Marxism*, 1948, ("Marxizm' in Anlamı"); *A History of the Labour Party*, 1948, ("İşçi Partisi'nin Tarihi"); *Essays in Social Theory*, 1950, ("Toplumsal Kuram Üstüne Denemeler"); *A History of Socialist Thought*, ("Sosyalist Düşünce Tarihi"); *A Re-Definition of World Socialism*, 1956, ("Dünya Sosyalizminin Yeniden Tanımlanması").

• BAKINIZ: G.B. SHAW, TAWNEY, S. WEBB, H.G. WELLS.

Lonca Sosyalizmi

I. Dünya Savaşı öncesinde, Georges Sorel'in* düşüncelerinden esinlenerek gelişen ve Fransa'nın en büyük işçi konfederasyonu (Confédération Générale du Travail) tarafından benimsenen devrimci sendikalizm, işçilerin işyeri denetimini savunmaktaydı. İngiltere'de ise Fabian evrimcilik egemen bir akımdı ve doğrudan eylemci sendikalizm de Lonca Sosyalizmi akımı içinde yumuşatılmaktaydı.

***Lonca Sosyalizmi, sanayi işletmelerinin yönetiminin, yönetici ve mühendis gibi çalışanlar da dahil, üretimle ilgili herkes tarafından paylaşılması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayış, yalnız beden işçilerini kapsayan Sendikalizm'den farklı olduğu gibi, Fabiancılar'ın devlet mülkiyeti ve bürokratik yönetim konularındaki ısrarlarından da ayrılıyordu. G.D.H. Cole'un 1913'te geliştirdiği kuram, Sendikalist etkiyi, John Ruskin* ve William Morris'e* dayanan daha eski bir İngiliz köktenci geleneğiyle birleştirmekteydi. Buna göre, Marxist olsun, Fabiancı olsun, kolektivizmin her türü, devlete çok fazla yetki vermekteydi. Toplumda, bireyle devlet arasında yer alan kolektif birimler (örneğin, sendika veya loncalar), gerçek irade ve kişiliği olan varlıklar sayılmalıydı. Bunlar, devlet tarafından yaratılmadıkları gibi, mantıkça da, tarihi olarak da, devletten önce gelirlerdi. Fabiancılık'tan hayal kırıklığına uğrayan S.G. Hobson da, 1910-1914 arasında, aynı yönde düşünceler ileri sürmüştü.*

***Aslında, G.D.H. Cole ve S.G. Hobson'la, daha eski kuşaktan J. Ruskin ve W. Morris'in görüşleri arasındaki köprüyü kuran, A.J. Pentry adlı bir mimardı. Bahçe-Şehir tasarımlarıyla ün kazanan bu İngiliz sosyalisti, çağdaş kapitalizme, iktisadi, toplumsal ve siyasal nedenlerle olduğu kadar, ahlakçı ve estetik gerekçelerle de karşı çıkıyordu. 1906'da yazdığı, Restoration of the Guild System ("Lonca Sisteminin Canlandırılması") başlıklı kitabı, Orta Çağ kalıtının, mimarlıkta olduğu gibi, yalın ve sağlam güzelliğinin diriltilmesi isteklerinden kaynaklanmaktaydı. Bu tür geçmiş özlemleri de, Lonca Sosyalizmi'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Pentry'den sonra, onun Hıristiyan-Sosyalist eğilimli arkadaşı A.R. Orage da 1907-1914 arasında yayımladığı New Age ("Yeni Çağ") dergisiyle, Lonca Sosyalizmi'nin temellerini hazırlamaya yardım etmiş; ama bu akımı, temel olarak Hobson ve Cole oluşturmuşlardır.*

Lonca Sosyalizmi, parlamentodan çıkacak yasalar yoluyla düzeltimler sağlanabileceği konusunda, tıpkı Sendikalizm gibi karamsardır. Siyasal gücün, iktisadi güce önderlik etmesini beklemek yerine, tam tersini yapmak gerekir. Bu nedenle, tüketicilerin oransal temsiline dayanan varolan siyasal örgütlenme yerine, üreticilerin işlevsel (mesleki) temsiline göre yeni bir siyaset yapısı kurulmalıdır. Böylece oluşturulan parlamentonun karşısında, onunla işbölümü ve işbirliği içinde çalışacak bir Loncalar Kongresi yer almalıdır. Aslında, Lonca Sosyalizmi geniş ölçüde yerinden-yönetim (adem-i merkeziyet) kurallarına göre işleyeceği için, siyasetin alanı daralacak ve devlet, mutlak egemenlik yetkisini yitirecektir.

Bu akım, 1915'te İngiltere'de bir Milli Loncalar Birliği, bir de Lonca Sosyalizmi Propaganda Derneği kurarak yayılmaya çalışmış, ancak on yıl içinde herhangi bir pratik başarı umudu olmadığı anlaşılmış ve sönmüştür. Yine de, Lonca Sosyalizmi'nin bazı ilkeleri ve özellikle "özyönetim" istekleri, farklı derecelerde olmakla birlikte, hemen hemen bütün sosyalizm akımları içinde yaşamaya devam etmektedir.

COLE, Nat King
(1919-1965)

ABD'li piyanist ve şarkıcı. Yumuşak sesiyle söylediği balad türü şarkılarla, cazın popülerleştiği dönemde ün kazanmıştır.

Nathaniel Adams Cole, 17 Mart 1919'da, Alabama Eyaleti'nin Montgomery kentinde doğdu, 15 Şubat 1965'te öldü. 1930'larda piyanist olarakprofesyonel müzik yaşamına girdi ve kısa sürede Nat King Cole Üçlüsü'nü kurarak ün kazandı. 1940'larda bir balad şarkıcısı olarak tanındı, aynı zamanda çeşitli filmlerde rol aldı. 1958'de caz müziğinin yaratıcılarından biri olan W.C. Handy'nin yaşamını anlatan *St. Louis Blues* filminde Handy rolünü oynadı. Louis Armstrong'dan sonra en çok tanınan sanatçı olarak anıldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler:** *Here Comes Elmer*, 1943, ("İşte Elmer"); *Stars on Parade*, 1944, ("Yıldızlar Resmigeçidi"); *See My Lawyer*, 1945, ("Avukatımı Gör"); *Make-Believe Ballroom*, 1949; *St. Louis Blues*, 1958; *Cat Ballou*, 1965, (Kanunsuz Silahşör).

Samuel Taylor Coleridge

COLERIDGE, Samuel Taylor
(1772-1834)

İngiliz, şair. İngiliz edebiyatına özellikle Kant ve Schiller'in sanat kuramlarını yansıtmış ve Wordsworth'la birlikte İngiliz Romantik şiir akımını başlatmıştır.

Samuel Taylor Coleridge Devonshire'da doğdu, Ortaokul ve liseyi Christ's Hospital School'da okudu. On yaşından başlayarak olağanüstü okuma sevgisi, büyük düşler kurması, dostseverliği ile dikkati çekti. Oyun yazarı, şair ve eleştirmen Charles Lamb'le yaşam boyu sürecek arkadaşlığı okul sıralarında başladı. Bir yandan Yeni-Platoncular'ı okurken bir yandan da Fransız Devrimi'nin verdiği coşkuyla özgürlükçü şiirler yazdı.

Ütopik toplum denemesi ▸

1791'de Cambridge Üniversitesi'ne kabul edildi ama düzensiz üniversite yaşamı onun yeteneklerine bel bağlayanları düş kırıklığına uğrattı. Cumhuriyetçiliği savunurken laikliğe karşı olması arkadaşlarını bile şaşırtıyordu. Biriken borçları ve Mary Evans adlı bir kıza duyduğu umutsuz aşk yüzünden 1793'te Cambridge'i terkederek İngiliz Süvari Birliği'ne yazıldı. Ailesinin borçlarını ödemesi yüzünden Cambridge'e geri döndü. 1794'te Oxford'a gitti ve orada ◂ şair Robert Southey'le tanıştı. Coleridge ve Southey radikal düşüncelerini yaşama geçirmek amacıyla Amerika'ya göç etmeye ve orada geleneklerden, önyargılardan ve özel mülkiyetten arınmış bir toplum kurmaya karar verdiler. Bu düşüncelerinin coşkusu Coleridge'in o yıllarında yazdığı sonelerde ve "The Fall of Robespierre", ("Robespierre'in Düşüşü") şiirinde görülür. Aile bu ütopyanın zorunlu bir parçası olduğundan Coleridge sırf evlenebilmek için Southey'in nişanlısının kız kardeşi Sarah Flicker'la nişanlanarak mutsuz bir evliliğe ilk adımı attı. Bu sırada yazarlık yaptığı *The Morning Chronicle*'dan aldığı parayla ve ünlü kişilere yazdığı sonelerle geçinemeyeceğini anlayınca Londra'ya iş aramaya gitti. Londra'da yeniden buluştuğu Charles Lamb'le edebiyat sohbetlerine dalıp ütopik toplum tasarısını unutması Southey'le arasının açılmasına neden oldu. Southey'in zorlamasıyla Bristol'a dönerek orada siyaset ve din konulu konferanslar verdi. Aynı zamanda *The Watchman* adlı bir dergi çıkarmaya başladı, ama dergi onuncu sayıda iflas etti. İşsiz kalınca, arkadaşlarının uyarılarına karşın, çiftçilikle yaşamını kazanmaya karar vererek Nether Stowey adlı bir köye taşındı. Bu sıralarda esrar alışkanlığını da yakınlarına itiraf etti. 1796 sonunda yazdığı bir şiirde "Ode to the Departing Year" ("Giden Yıla Od") ölümlüler göremese de yaşamın üstün ve iyi güçler tarafından düzenlendiğini savunur. 1797'de konusunu Schiller'in *Der Geisterseher* ("Ruhları Gören") adlı romanından aldığı *Osorio* tragedyasını yazdı, ama bu yılın daha önemli olayı büyük İngiliz şairi William Wordsworth'la işbirliğinin başlamasıdır. Bu dönemin "This Lime-tree Bower My Prison" adlı şiirinin görkemli ve doğaya dönük dizelerinde Wordsworth etkileri görülmeye başlar.

William Wordsworth ve kızkardeşi Dorothy Wordsworth'la geçirdiği 1797-1798 yılları Coleridge'in en verimli yılları oldu. "The Rhyme of the Ancient Mariner"ı ("İhtiyar Denizci'nin Türküsü"), "Christabel"in ilk bölümünü, *The Wanderings of Cain*'in ("Kabil'in Sürgünü") bir bölümünü yazdı. Aynı yılın Eylül ayında Almanya'ya gitti. Bir süredir Alman şairi Schiller'le ilgileniyordu. 1799'da Almanya dönüşünde felsefe alanında çalışmaya karar verdi. 1800'de gene Wordsworth'la çalışmaya başladı, ama esrar alışkanlığı artmış ve çalışmasına engel olacak dereceye gelmişti. Son büyük şiiri "Dejection: an Ode"da

ğinden, şiir yeteneğinin kendisini terkettiğinden yakınır. Sağlığını kazanmak umuduyla 1803'te Malta'ya gitti. Bir yıl sonra Londra'ya döndüğünde sağlığı eskisinden de kötüydü. Londra'da *The Courier* gazetesinde yazmaya başladı. 1808'de Shakespeare ve diğer ünlü şairler hakkında verdiği konferanslar dört yıl süreyle devam etti ve çok başarılı oldu.

Yazarlık yaşamını anlattığı *Biographia Literaria* ("Yazınsal Özyaşam") 1817'de basıldı. İki ciltten oluşan bu kitabın birinci cildi oldukça tutarlıysa da ikinci cildi dağınıklığı ve tutarsızlıklarıyla Coleridge'in sönmekte olan dehasını yansıtıyordu.

Coleridge yaşamının son yıllarını Wordsworth ve Southey'le yenilenen dostluğundan aldığı güçle felsefi, dini, edebi yazılar yazarak geçirdi. Ama 1819'dan sonra önemli bir yapıt vermedi.

Coleridge Wordsworth'la birlikte İngiliz Romantik şiir akımının öncüsü sayılır. Şiir alanında Wordsworth kadar verimli olamamışsa da romantik şiir kuramının belirlenmesine katkısı ve İngiliz şiirine çok çeşitli etkileri getirmesi açısından Wordsworth kadar önemlidir. Özellikle 1800'den sonra Göller Yöresi'nde yakın evlerde oturup beraber çalıştıkları sırada birbirlerini büyük oranda etkiledikleri için, Wordsworth ve Coleridge "Göl Şairleri" diye de anılırlar.

Coleridge'e göre sanat dış gerçekliğin üslupçu bir taklidi değil, kişisel yaşantının ifadesidir. Şiirin en önemli eksenini şairin özel duyguları, düşünceleri, inançları ve izlenimleri oluşturur. Nitekim "Kubla Khan" şiirini yazmadan önce okuduğu bir kitabın bir cümlesinde uyuya kaldığını, uyandığı zaman da okumasından kaynaklanan karışık düşlerini nesnelleştirerek "Kubla Khan"ı yazmaya başladığını, ama apansız gelen bir ziyaretçi yüzünden şiirini bitiremediğini söyler. Çünkü dış dünya kişisel dünyasını etkilemiş ve ilhamını yok etmiştir. Sonradan eleştirmenler, uzun araştırmalar sonucu, "Kubla Khan"ın bir kitaptan değil birçok kitaptan esinlenilerek yazıldığını saptadılar ve büyük bir olasılıkla, Coleridge'in iddia ettiği gibi yarım değil, tamamlanmış olduğunu kanıtlamaya çalıştılar. Yorumu ve açıklanması için eleştirmenleri çok uğraştıran "Kubla Khan" gerçekte 19. yy ile birlikte gelen yeni şiir anlayışının ilk ve en önemli örneğidir. Bu anlayışa göre şiir öznelliğin ifadesi olmakla birlikte yazılıp bittikten sonra bağımsız ve gizemli bir nesnedir, değişik ortamlarda, değişik okurların yeni, bambaşka, hatta bazen çelişik yorumlarına açıktır.

Coleridge'in şiirinde doğa, öznelliğin dışavurumudur; doğa betimlemeleri şairin ruh halinin göstergesidir. Doğa aynı zamanda mistik bir güçtür ve şairle Tanrı arasındaki bağdır. "The Rhyme of the Ancient Mariner"de ihtiyar denizci ancak doğanın en iğrenç yaratıklarına, solucanla yılan arası bir çeşit deniz hayvanına sevgi ve acıma duyabildiği zaman Tanrı'nın lanetinden kurtulabilir ve sonsuza dek yitirdiğini sandığı insanlığına kavuşur. Şair, doğanın, mekanik bir gerçeklik olduğu düşüncesini yadsıyarak onun gizemini kavradığı, yaşayan bir varlık olduğunu duyabildiği ölçüde, yaratıcılığını güçlendirir; çünkü en güçlü yaratıcı olan Tanrı'ya ancak böyle ulaşabilir. Coleridge'in şiirindeki doğa ve tanrı kavramı Alman idealist felsefesinin etkilerini taşır. Gerçek şiir, yaratıcı

felsefede bu, 18. yy'ın mekanik doğa ve tanrı kavramının tam karşıtıdır. Şairden sonra doğaya ve Tanrı'ya en yakın kişi çocuktur. Çünkü çocuk günlük yaşam içinde birtakım basit kaygılarla düşgücünü, masumiyetini ve doğallığını yitirmemiştir. Coleridge *Biographia Literaria*'da şairin dehasını çocukluğun masumiyetini yetişkinliğin güçlülüğüne iletme, çocukluk heyecanıyla gündelik yaşamın tekdüzeliğine karşı direnme yeteneği olarak tanımlar.

Coleridge, "The Rhyme of the Ancient Mariner", "Christabel", ve "Kubla Khan" şiirleriyle İngiliz şiirine demonoloji ve folklordan yararlanarak gizem ve büyüyü getirdi. Burada amacı duyularla algılanıp gözlemlenebilen gerçekliğin ötesinde doğaüstü bir gerçeklik ve denenmemiş varoluş biçimleri de olabileceğini okurlarına hatırlatmaktı. Bu bağlamda, Orta Çağ ve Doğu Coleridge'in şiirinde zaman ve yer olarak, Avrupa güncelliğinden daha büyük önem taşıdı. Orta Çağ ve Doğu edebiyatlarına ve inançlarına Coleridge Aydınlanma Dönemi'nin kısıtladığı yaşantısal gerçeğin ufkunu genişletmek için başvurdu.

Romantik şiir kuramının oluşması

Coleridge gerek gençliğinin radikal, gerekse yaşlılığının muhafazakâr döneminde katkısız bir bireyciydi. Coleridge'in bireyciliği bir boyutuyla 19. yy İngiltere'sinin liberal bireyciliğiyle bağdaşırken, bir boyutuyla da Kant sonrası idealist Alman felsefesinin

Romantik şiirin içeriksel öğeleri

Coleridge ve Sanat Öğretisi

İngiliz edebiyatına filozof, şair, eleştirmen olarak katkıda bulunan Coleridge, Romantik okulun kurucularındandır. Yalnızca yazılarıyla değil, etkili bir konuşmacı olduğundan sohbetleriyle de Wordsworth*, Southey,* Hazlit,* De Quincey,* John Stuart Mill* ve Thomas Carlyle* üzerinde önemli etkisi oldu. Dönemin bu ünlü kişileri siyaset, psikoloji, Alman Romantik felsefesinin yorumu, kilisenin Platoncu düşünceyle uzlaştırılması gibi değişik alan ve konularda da esinlendiler.

İngiliz şiiri, William Blake'in* "yalnız sesi" sayılmazsa, Neo-Klasik çizgide ilerlerken, Coleridge ve Wordsworth'ün işbirliği sayesinde bu okulun kural ve kısıtlamalarından kurtuldu. Coleridge, gerçekçiliğin ancak gerçekliğin taklidiyle başarılabileceğini söyleyen bir sanat anlayışı yerine, öznelliğin de bir inanç sistemi oluşturabileceğini savundu. Coleridge'in yücelttiği bu öznel dünya görüşü şiirde Romantizmi, eleştiride İzlenimciliği, düzyazıda özyaşamöykülerini başlattı. Coleridge'in Biographia Literaria'sı ("Yazınsal Özyaşam") da dahil olmak üzere dönemin en önemli özyaşamöyküleri arasında Wordsworth'ün Prelude'ü, De Quincey'nin Confessions of an Opium Eater'i ("Bir Esrarkeşin İtirafları"), John Stuart Mill'in Autobiography'si ("Özyaşam"), Carlyle'ın Sartor Resartus'u, John Henry Newman'ın Apologia pro Vito sua'sı ("Yaşamımın Savunması") ve Francis Newman'ın Phases of Faith'ı ("İnanç Aşamaları") sayılabilir.

Doğanın yorumu

öznelliğiyle birleşir. İnsan beyni 18. yy'ın kimi düşünürlerinin iddia ettiği gibi dış dünyayı algılayıp yansıtan bir *tabula rasa* değil, yaşantısal gerçekliği biçimlendiren yaratıcı bir güçtür. Sanatçı bu gücü en çok kullanan kişi olarak bütün öbür insanlardan üstündür. Coleridge şairin üstünlüğünü bu felsefi boyuta oturtarak sanatçının olağanüstü niteliklere sahip kişi olduğu düşüncesini kendinden sonraki romantiklere miras bıraktı.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *The Complete Poetical Works of Samuel Taylor Coleridge*, (ö.s.), E.H. Coleridge (yay), 2 cilt, 1912, ("Bütün Şiirleri"). Mektup: *Letters of Samuel Taylor Coleridge*, (ö.s.), E.H. Coleridge (yay), 1895, ("S.T. Coleridge'in Mektupları"); *Unpublished Letters of Samuel Taylor*, (ö.s.), E.L. Griggs (yay), 1932, ("S.T. Coleridge'in Yayımlanmamış Mektupları"). Oyun: *The Fall of Robespierre*, 1794, ("Robespierre'in Düşüşü"); *Zapolya*, 1817; *Osorio*, 1817. Çeşitli: *Biographia Literaria*, 1817, ("Yazınsal Özyaşam"); *Aids to Reflection*, 1825.

• KAYNAKLAR: C.M. Bowra, *The Romantic Imagination*, 1950; J.L. Lowes, *The Roads to Xanadu: A Study in the Ways of the Imagination*, 1927; A.H. Nethercot, *The Road to Tryermaine*, 1939; F.W. Stokoe, *German Influence in the Romantic Period*, 1926.

• BAKINIZ: FICHTE, WORDSWORTH.

COLETTE
(1873-1954)

Fransız, yazar. Özellikle erotik yönü ağır basan romanlarıyla tanınır.

Sidonie-Gabrielle Claudine Colette, 28 Ocak 1873'te Saint-Sauveur-en-Puisaye'de doğdu, 3 Ağustos 1954'te Paris'te öldü. Babası o bölgede renkli kişiliğiyle tanınan emekli bir deniz subayı, annesi sanatla yakından ilgilenen güzel bir kadındı. Colette daha sekiz yaşında Labiche, Daudet ve Merimée gibi çağdaş yazarları okumaya başladı. Okulda, özellikle yazdığı kompozisyonlarla dikkat çeken parlak bir öğrenci oldu. 1890'da aile paraşal zorluklar sonucu yer değiştirince, Colette de, Gauthier-Villars adlı bir aile dostu ile evlendi. Müzik eleştirmeni ve hafif romanlar yazarı olan kocasına zengin ve cesur hayal gücüyle esin verdi ve karı koca ortaklaşa *Claudine* dizisi romanlarını yazmaya başladılar. 1906'da kocasından ayrıldıktan sonra yazmayı kendi başına sürdüren Colette, bir yandan da müzikhol oyunlarına çıktı. 1910'da yazdığı *La vagabonde* (Avare Kadın) romanı çok beğenildi. Aynı yıl yazar ve devlet adamı Henri de Jouvenel ile evlenerek 1924'e kadar onunla evli kaldı. I. Dünya Savaşı'na gönüllü hemşire olarak katıldı. Hizmetlerinden ötürü Legion d'Honneur nişanıyla ödüllendirildi. Savaştan sonra roman yazmanın yanı sıra tiyatro eleştirmenliği, moda yazarlığı yaptı. *Vogue* dergisinin kadın sayfasını yönetti. 1935'te yazar Maurice Goudeket ile evlendi ve ölünceye kadar yazmayı sürdürdü.

Belçika Kraliyet Akademisi ve Goncourt Akademisi üyesi olan Colette, *Chéri* dizisi, *Gigi*, *La chatte* (Dişi Kedi) ve benzeri romanlarında tensel konulara amaçladı. Kadın-erkek ilişkilerini özgün bir biçimde ele aldı.

• YAPITLAR (başlıca): *La vagabonde*, 1910, (Avare Kadın); *L'envers du music-hall*, 1913, ("Müzikholün Öbür Yüzü"); *La paix chez les bêtes*, 1916, ("Hayvanlar Aleminde Barış"); *Chéri*, 1920; *La fin de Chéri*, 1926, ("Chéri'nin Sonu"); *Le blé en herbe*, 1923, ("Başaklar Yeşil"); *La maison de Claudine*, 1922, (Claudine'in Evi); *Sido*, 1930; *La chatte*, 1933, (Dişi Kedi); *Le fanal bleu*, 1949, ("Mavi Fener").

COLIGNY, Gaspard de
(1519-1572)

Fransız asker ve devlet adamı. Calvinizm'in öncülerindendir.

16 Şubat 1519'da Châtillon-sur-Loing'da doğdu, 24 Ağustos 1572'de Paris'te öldü. Mareşal Gaspard de Coligny'nin oğludur. Katolik olarak yetiştirildi. I. François döneminde saraya girdi ve kısa sürede kralın güvenini kazandı. 1547'de I. François'nın yerine tahta çıkan II. Henri tarafından piyade albaylığına getirildi. 1552'de amiral, 1555'te Picardie valisi oldu. Amiralliği sırasında, Fransa'nın Yeni Dünya'daki sömürgelerini genişletme siyasetini yönetti. 1556'da başlayan Fransa-İspanya savaşına katıldı. 1557'de, savaşta üstünlüğün İspanya'ya geçtiği sırada, Saint-Quentin savunmasını gerçekleştirerek, Fransız birliklerine zaman kazandırdı. Bu sırada tutsak düştü ve Nisan 1559'da Cateau-Cambrésis Barış Antlaşması imzalanana dek tutsak kaldı.

1558'de, reform hareketlerine katıldı ve kısa sürede Calvinistler'in sözcüsü oldu. Protestanlar'la Katolikler arasındaki çelişkileri yumuşatmaya çalıştı, bunda başarılı olamadı. 1562'de Protestan halkın Guise Dükü tarafından yönetilen bir silahlı saldırıya uğramasıyla, 1598'e dek sürecek olan din savaşları başlamış oldu. 1562-1563 yıllarında, 1567'de ve 1568-1570 arasında üç kez Katolikler'e karşı savaşan Calvinist orduların komutasını üstlendi.

Din savaşlarının ardından imzalanan Saint-Germain Barış Antlaşması ile Kral IX. Charles'ın üzerindeki nüfuzunu artırdı ve 1571'de yeniden saraya kabul edildi.

Coligny Fransa ile İspanya arasında bir savaş çıkması için çalışmaya başladı; Fransa'nın geleneksel düşmanı İspanya ile savaşması halinde Fransa'da birlik sağlanacağını, uluslararası Protestanlık davasının güç kazanacağını umuyordu. Katolikler ve ana kraliçe Catherine de Médicis, Coligny'nin Kral Charles üzerindeki nüfuzundan rahatsız oluyorlar, savaş konusundaki görüşlerine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Sonunda Catherine bir entrika düzenleyerek, Charles'e Calvinistler'in kendisine bir suikast düzenlediklerini bildirdi. Bunun üzerine, kralın emriyle gerçekleştirilen Saint-Barthélemy katliamıyla başta Coligny olmak üzere birçok Calvinist öldürüldü. Bu tarihten yedi yıl sonra toplanan meclisin kararıyla Coligny hain ilan edildi.

COLINS, Jean Hippolyte
(1783-1859)

Belçika asıllı Fransız iktisatçı ve düşünür. Kolektivist düşüncenin önde gelen temsilcilerindendir.

Baron Jean César Alexandre Hippolyte, 1783'te Brüksel'de doğdu; 1859'da Paris'te öldü. Napoléon döneminde Fransız ordusunda gönüllü askerlik yapması nedeniyle Restorasyon Dönemi'nde sınırdışı edildi. 1819'da Havana'ya giderek doktorluk yapan Colins, 1830 Devrimi'nden sonra Paris'e dönerek Fransız vatandaşlığına geçti.

Rasyonel Sosyalizm olarak bilinen toplumsal reform anlayışı konusunda ileri sürdüğü görüşlerle tanınan Colins, geçmiş dönemlerin teokratik yönetimi ve içinde yaşadığı çağın "anarşik demokrasisine" karşı çıkarak, ussal (rasyonel) olarak karşı çıkılması olanaksız bir otoritenin tüm insanların kardeşliği görüşünü yaygınlaştırabileceğini savunmuştur. Colins, bilgisizlik ve yoksulluğun dünyadan kaldırılabileceğini, bunun da, toprakların ortak mülkiyeti ile giderilebileceğini öne sürmüştür. Colins'e göre, tüm insanlar özgürce toprak sahibi olabilmelidir. Ancak ortak mülkiyet temeline dayanan toprak düzeninde, tasarruf hakkı bireysel kalmalıdır. En çok otuz yıl süreyle kiralanabilen toprakların kirası toplumsal yarara yönelik işlerde kullanılmalıdır. Colins, Rasyonel Sosyalizm'e geçiş sürecinde yüzde 25'lik miras vergisi alınmasını, birincil derecede akraba olmayanların paylarına düşen toprakların devlete devredilmesini öngörmüştür.

İlk kez 1850'de ortaklaşacalık (kolektivizm) terimini kullanan Colins, Proudhon'un aşırı bireyciliğine karşı çıkmıştır. Ortak toprak mülkiyetini savunan Colins'in izleyicileri I. Enternasyonal'de bir grup oluşturmuşlardır. Daha sonraları ise, De Potter ve Brouez gibi izleyiciler, günümüzde de etkin olan "Toprağın Millileştirilmesi Ligi"ni kurmuşlardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Socialisme rationnel*, 1851, ("Rasyonel Sosyalizm"); *Qu'est-ce que la science sociale?*, 1851-1854, ("Sosyal Bilim Nedir?"); *La science sociale*, 1857-1896, ("Sosyal Bilim"); *De la justice dans la science, hors l'église et hors la révolution*, 1860, ("Kilise ve Devrim Dışında Bilimde Adalet").

• **BAKINIZ:** PROUDHON.

COLLIER, Arthur
(1680-1732)

İngiliz, filozof ve tanrıbilimci. Algıdan bağımsız bir dışevren bulunmadığını öne sürmüştür.

Langford Magna'da doğdu ve burada öldü. 1697'de Oxford'daki Pembroke College'da başladığı öğrenimini, 1699'da Balliol College'da sürdürdü. 1704'te Langford Magna'da babasının ardından rektör oldu. Felsefe alanında Berkeley, Descartes, Malebranche ve onun öğrencisi J. Norris'den etkilenmiş, ayrıca skolastik filozoflarla ilgilenmiştir.

Felsefeye insan algısının dışevrenle olan ilgisini sorgulayarak giren Collier, 1713'te *Clavis universalis*'i yayımladı. Burada vardığı sonuçlar, "algı insana, dışevrenin varlığı üzerine, bir kanıt sağlamaz" diyen Malebranche ve öğrencisi Norris'den yola çıkarak ortaya atılmıştı. Dışevrenin varlığını bir varsayım olarak ele alan ve bu varsayıma inanmak için yeterli neden olmadığını öne süren Collier'nin düşünceleri Berkeley'in görüşleriyle de benzerlik gösterir. Ancak, Collier'nin yaklaşımı diyalektik ve dinbilim bakımındandır. O da, Berkeley gibi, dışevrenin, anlığın içeriklerinden bağımsız olarak varolduğunu yadsır. Dışsal olarak algılandığı sanılan nesnenin gerçekten dışsal olduğu inancı temellendirilemez. Örneğin sanrılar (halucinations) da dışsal görünür, oysa içseldir. Görülen ve düşlenen nesneler arasındaki ayrım görülenlerin bir dışsallık niteliği taşımasında değil, düşlenenden daha canlı olarak yaşanmasındadır. Öyleyse, buradan kalkarak, nesnenin düşünceden bağımsız olarak varolduğu kanıtlanamaz.

Collier'ye göre düşünceler, insan zihnine algı yoluyla girdiği için, bir insanın algıladığı düşünce bir başkasının zihni için dışsaldır. Her nesne ancak bir zihin içeriğinde varolabilir; bağımsız olarak varolamaz. "Bir dışevren olmalı; çünkü Tanrı, insana buna inanmak için güçlü bir eğilim vermiştir" diyen Descartesçı kanıta karşı çıkar: "Eğer Tanrı varlığından kuşkulanmadan, renklerin dışsallığı konusunda yanılabiliyorsak, neden nesnelerin varlığı konusunda da yanılmayalım?"

Collier, dışevren kavramının bir iç-çelişki taşıdığını göstermek için, zamanın kuşkucu kanıtlamalarına başvurur. O zamana dek filozoflar, dışevrenin hem sonlu, hem sonsuz; hem bölünebilir, hem bölünemez; hem devinebilir, hem devinemez olduğunu öne sürmüşlerdi. Daha sonra Collier, kendi özdekdışı evren görüşünü, özdeğin gerçekliğini varsayan Katolik tenselleşme doğmasıyla karşılaştırarak, "Evreni Tanrı istencine bağımlı kılarsak dışsallığı yokolur, dışsallığına önem verirsek Tanrı'nın niteliklerini üstlenmiş olur" der.

Collier, 1709'da yazdığı, yayımlanmayan *Confession* ("İtiraf") adlı yapıtında taslağını çıkardığı metafizik görüşlerini, *A Specimen of True Philosophy, in a Discourse on Genesis*, ("Gerçek Felsefeye Örnek Olarak Yaratış Üzerine Deneme") ve *Logology* 'de tanrıbilimsel açıdan yorumlamıştır. Burada yalnızca Tanrı'nın varolduğunu; Tanrı'nın, "varlığın kendisi, bütün varlık, evrensel varlık" olduğunu öne sürdü. Ona göre, Tanrı dışındaki her şeyin varlığı da, hem nedensel olarak, hem de kendi özdekleri olmadığı için, Tanrı'ya bağımlıdır. Bunun yanı sıra, İsa'dan başka her şey de, göreli olarak, kendi dışındaki başka bir şeye bağımlıdır. Bu anlamdaki bağımlılar arasına; nesnelerdeki nitelikler, zihinlerdeki içerikler, tanrısal tümelden kişisel ve tikel bir varlık olarak çıkan İsa'nın zihni de girer.

Collier, İsa'nın Tanrı'ya bağımlı olduğunu, ancak onun tüm yaratılan varlıklardan, dahası, zamandan bile önce geldiğini söyleyerek, Ariusçuluk'la ortodoks Hıristiyanlık'ı uzlaştırmaya çalışmıştır.

Collier'nin kendi çağında görüşleri okunmamış ve önemsenmemiştir. Daha sonra İskoçya'da Reid, Steward ve Hamilton, Almanya'da da Wolff onun yapıtlarına ilgi duymuş; kimi onu yalnızca Berkeley'in bir ardılı olarak yorumlarken, kimileri de Kantçı çatışkıların ondan türediğini öne sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Clavis Universalis*, 1713, ("Evrensel Anahtar"); *A Specimen of True Philosophy in a Discourse of Genesis*, 1730, ("Gerçek Felsefeye Örnek Olarak Yaratılış Üzerine bir Deneme"); *Logology*, 1732.

• **KAYNAKLAR:** R. Benson, *Memoirs of the Life and Writings of the Rev. Arthur Collier*, 1837; E. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, 1981; G. Lyon, *L'idéalisme en Angleterre au XVIIIe siècle*, 1888; S. Parr, *Metaphysical Tracts of the Eighteenth Century*, 1837; H. J. de Vleeschauwer, "Les antinomies kantiennes et la Clavis Universalis d'Arthur Collier", *Mind*, XLVII (187), 1938.

• **BAKINIZ:** BERKELEY, DESCARTES, W. HAMILTON, MALEBRANCHE, NORRIS, REID, STEWARD, WOLFF.

Robin George Collingwood

COLLINGWOOD, Robin George
(1889-1943)

İngiliz, düşünür. 20. yy başlarında İngiltere'de yaygın olan gerçekçi akıma karşı spekülatif bir idealizmi benimsemiş, tarihselci görüşü savunmuştur.

İngiltere'nin Lancashire kentine yakın Cartmel Fell'de doğdu, Oxford'da öldü. John Ruskin'ın yakın arkadaşı olup onun yaşamöyküsünü yazan babası, Collingwood'un genç yaşta bilimsel uğraş ve sanata olan ilgisinin gelişmesine öncülük etti. Rugby'de ve Oxford Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Bu sırada arkeoloji ve Roma dönemi İngiltere'si tarihi üzerinde araştırmalar yaptı. Oxford'un çeşitli kolejlerinde felsefe ve tarih dersleri verdi. 1935'te Oxford' [illegible] oldu. Hastalık sonucu 1941'de bu görevden ayrıldı.

Collingwood, felsefe ve tarih felsefesi alanında, Hegel ve Benedetto Croce'den esinlenerek, idealist bir görüş geliştirmiş, bu görüş içinde tarih ve felsefeyi bağdaştırmaya çalışmıştır. Collingwood'a göre felsefe doğa bilimlerinden çok tarihe dayanmalıdır. Descartes'tan beri, felsefeciler doğabilimlerinin yöntem ve kavramlarına gereğinden çok bağlı kalmışlardır. Oysa iki dünya savaşının çıkması, bu anlamda, bilimsel bir felsefenin insanlığın sorunlarını çözemediğinin açık kanıtıdır. İnsanlığın sorunlarına ancak tarih anlayışı ile birleşmiş bir felsefe çözüm getirebilir. Collingwood, yaşadığı dönemde İngiliz felsefesine egemen olan gerçekçiliğe karşı çıkar. Ona göre, Moore ve Cook Wilson gibi, Bradley ve Berkeley'i anlaşılmaz olarak nitelemek, felsefe becerisi ve bilgisinin sınırlılığını yansıtır.

Collingwood'un felsefeyi yorumlayış biçimi zaman içinde değişim gösterir. 1920'lerin başında felsefeyi bilim, din ve sanatta üretilenin eleştirel bir biçimde ele alınması olarak tanımlar. Bu bilgi alanları gerçeği bir ölçüde bozarak, saptırarak, yansıtan aynalar gibidirler. Aralarında en az saptırmayı tarih yapar. Felsefenin gerçeği bağımsız olarak yansıtma olanağı yoktur. Felsefecinin görevi, bu bilgi alanlarının başardığı yansımayı, gene bir yansıma olarak, görebilmektir. Felsefe "kendi kendinin bilgisi"dir. Bu bilgi alanında bilen özne ile bilinen varlık ayrımı ortadan kalkar. 1933'te yayımladığı *An Essay on Philosophical Method*'da ("Felsefe Yöntemi Üzerine bir Deneme") felsefenin ilgi alanını tanımlar. Ona göre felsefenin konusu, bütün varlık türlerini kapsayan varlıktır. Collingwood, felsefenin mantığını da doğabilimlerininkinden ayrıt etmeye çalışır. Sınıflandırma, tanımlama, tümdengelim gibi mantık işlevlerinin felsefede özel biçimler aldıklarını ileri sürer. Bilimsel sınıflandırma, örtüşmeyen öbeklere ayırmayı amaçlarken, felsefe kavramları, örneğin "gerçek" ve "iyilik" bütün kategorilerle kesişir, onların tümüyle örtüşür. Felsefe tanımları, bilimsel tanımların tersine, bir türü ayırt etmek için yapılmaz. Örneğin Platon, sınırlı ve yetkin olmayan betimlemelerden kalkarak ideal ve tam kapsamlı olanı amaçlar, böylece gerçeğe ulaşır. Felsefenin yöntemi budur ve bu nedenle de kendine özgüdür.

Collingwood, Russell'ın önermeler mantığını ve analitik felsefe içinde benimsenen doğruluk kavramını yadsımıştır. Ona göre bunun gerekçesi şudur: Bilmek, bir soruyu yanıtlamaktır. Bir önerme ancak bir soruya yanıt olarak varolabilir. Önermeyi bu niteliğinden soyutlamak yanılgıya düşmektir. Collingwood 1930'da tarihe, artan bir ilgiyle yaklaşır. Bunun, felsefesi üzerinde, önemli etkileri olmuştur. *The Idea of History*'de ("Tarih Kavramı") Croce'nin de etkisiyle, 19. yy'ın ortalarından başlayarak gelişen tarihselcilik (historicism) görüşüne bağlanır. Hem tarihin özgün ve bağımsız bir bilim dalı oluşunu değerlendirir, hem de felsefi açıklamayı tarihsel boyutta vermeyi savunur. Gerçek bilgiye, ancak, tarih biliminin götürdüğü kanısına varır. 1940'ta yayımladığı *An Essay on Metaphysics* ("Metafizik Üzerine bir Deneme") felsefesinin ulaştığı son aşamadır. Bu aşamada vardığı kanıya göre her önerme bir soruya yanıttır. Ancak her soru da bir önkabule (presupposition) dayanır. Bu

önkabul olmadan o sorunun anlamı yoktur. Karşıda gerili duran ipin bir çamaşır ipi olduğu önermesi, ipin ne işe yaradığı sorusuna yanıttır. Bu sorunun bir anlam taşıması ise,ipin oraya belirli bir amaçla gerilmiş olduğu önkabulünün bulunmasına bağlıdır. Her önkabulün temelinde, daha temel nitelikte, başka bir önkabul yer alır. Bu temellik yönünde gidildiğinde, artık kendi önkabulleri olmayan önermelere, deney öncesi (a priori) nitelikteki "saltık önkabullere" varılır. "Her olayın bir nedeni vardır" böyle bir önermedir. Bu saltık önkabuller tarihsel dönemlere göre değişebilirler. İşte metafizikçinin yapması gereken de belirli bir tarihsel dönemin saltık önkabullerini açığa çıkarmaktır. Aristoteles nasıl eski Yunan önkabullerini ortaya koyduysa Kant da Newton fiziğininkileri belirlemiştir. Coolingwood'a göre bunu yapmanın yolu tarihsel bir araştırmadır. Bir felsefe kavramının evrenselliğinin anlaşılır duruma getirilmesi, bunun dönemler içindeki, tarihsel gelişimini bilmeye dayanır. Örneğin Platon'un iyilik kavramını anlamak, ancak Platon'un yaşadığı dönemin düşüncesini tarihsel konumu içinde değerlendirmekle olabilir. Collingwood'da, sorunlara çözüm arama yönteminden anlaşıldığına göre, tarih metafiziğin yerini alır.

Sanat üzerine yazdığı *The Principles of Art* ("Sanatın İlkeleri") adlı yapıtınınNeo-İdealist estetik anlayışı içinde önemli bir yeri vardır. Bir tarihçi de olan Collingwood'un *Oxford History of England*'da (1936) yer alan "Roman Britain" ("Roma Döneminde Britanya")adlı çalışması ise Anglo-Saxon saldırılarından önceki Kelt toplumunun tarihini açıklığa kavuşturan ve ilk kaynaklara dayalı önemli bir çalışmadır. Bu çalışma, Julius Caesar'ın Britanya adalarını ele geçirişinden Anglo-Saxon kavimlerinin gelişlerine dek geçen 450 yıllık olayları kapsar. Bu dönemdeki yerel toplulukların kendi gelenekleri ve anlayışları çerçevesi içinde,Roma yönetiminden ne denli etkilendiklerini inceler. Collingwood, Roma döneminde yerel halkın kültür varlığını sanıldığından çok korumuş olduğunu ve Anglo-Sakon egemenliğine karşın, İngiliz toplumunun önemli bir öğesini oluşturduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmasının temeli arkeoloji ve para incelemelerine dayanır. Bu, yer adları, tarım yöntemleri, sanat özelliklerine dayalı, Kelt yerleşimlerini aydınlığa çıkaran çok yönlü bir araştırmadır. Collingwood, tarih felsefesinde kendisinin de önceleri benimsediği yanılgılı bir görüşü, tarihsel geçmişin tarihçinin düşüncesinde bir yabancılaşmış görüntüler bütünü olduğu biçiminde belirler. Bunun kaynağı, ona göre, bilginin algıya benzediği yönündeki gerçekçi yorumudur. Oysa, düşünce başka başka zihinlerde yer alabilen bir eylemdir, diye düşünür. Tarihçi herhangi bir tarihsel kişinin bir düşüncesini, kendi zihninde yeniden kurup kanıtlayarak bilebilir. Geçmişte yaşamış birinin düşüncesini şimdi zihinde canlandırmak o geçmiş düşünceyle özdeş bir düşünceyi benimsemek demektir. Ancak, geçmiş, bu anlamda birden çok biçimde, yeniden kurulabilir. Bunlar arasında doğru olanı, içerikleri tutarlı bir bütün oluşturan ve bulgularla çelişmeyenidir. Tarihçi yalnızca geçmişte neler olduğunu ortaya koymakla kalmamalı, bunu açıklamalıdır da. Bu açıklama, geçmişte yapılanların hangi düşüncelerden kaynaklandığının anlaşılmasıdır.

Collingwood'un tarih ve sanata değgin düşünceleri felsefe çalışmalarından daha kalıcı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Religion and Philosophy*, 1916, ("Din ve Felsefe"); *Speculum Mentis*, 1924, ("Anlağın Aynası"); *An Essay on Philosophical Method*, 1933, ("Felsefe Yöntemi Üzerine Bir Deneme") *The Idea of Nature*, 1934, ("Doğa Kavramı"); *The Idea of History*,

Collingwood'un Aristoteles ve Kant'ı Değerlendirişi

An Essay on Metaphysics'de Collingwood şu görüşleri ileri sürer: Anlaşılabilir olan her önerme temelde kimi saltık önkabuller üzerine oturmuştur. Herhangi bir sıradan önkabul doğru ya da yanlıştır. Oysa, saltık bir önkabul ne doğru ne yanlıştır; çünkü bu, olgular hakkında bir önerme değildir. Örneğin, "doğa düzenlidir" gibi bir saltık önkabulü, olgu hakkında bir önerme olarak değerlendirmek, onu deneysel verilerle sınanabilir olarak düşünmek, bir yanılgıdır. Ancak, metafiziğin olanaksız olduğu ve ussal incelemelerin deneysel araştırmalarla sınırlı olduğu kanıları da yanlış olduğundan, saltık önkabullerin araştırılıp incelenmesini engelleyen bir durum yoktur. Bu, metafiziğin görevidir. Metafizikçi, başkalarının düşüncelerinin saltık önkabullerini bulma çabası içindeki bir tarihçi türüdür.

Collingwood'a göre, Aristoteles'in dizgesinde, bütünüyle ayrı iki araştırma birbirine karıştırılmıştır. Tür ve cinslere göre sınıflandırıp ulamlamaya (categorization) dayanan mantığı yetkinleştiren Aristoteles'tir. Böyle bir ulamlama yapısının en altında bütünüyle ayrıştırılmış alt türler bulunurken, en üstünde türlerin tümünü kapsayan ayrıştırılmamış bir summum genus olacaktır. Buna Aristoteles "Salt Varlık"der. Aristoteles bundan apayrı bir bağlamda bilimlerin yapısıyla da ilgilenmiş, bu alana ilişkin bir araştırma konusunu belirlemek ve bunun içerdiği önkabulleri saptamanın gereğini çok iyi kavramış ve söz konusu araştırma konusunun kendi başına bir bilim dalı oluşturduğunun böylece farkına varmıştır. Buna "erdem" ya da "ilk felsefe" gibi adlar vermiştir. Ancak Parmenides* ve Platon'daki* ontolojik geleneğin etkisinden kendini kurtaramayan Aristoteles, önemli bir yanlış yapmıştır. Collingwood'a göre bu, bilimlerin ilk ilkelerini ulamlama mantığının salt varlığı ile özdeş tutmak yanılgısıdır. Bundan ötürü de Batı felsefesinde metafizik, bir ontoloji olmak saplantısından kendini bir türlü kurtaramamıştır. Collingwood için Kant'ın* Salt Usun Eleştirisi, metafiziği bu saplantıdan kurtarma çabasıdır. Bu kitabın "Transandantal Estetik" ve "Transandantal Analitik" başlıklı bölümleri metafiziğin gerçek görevi olan saltık önkabulleri saptamak çabasını sergiler. "Transandantal Diyalektik" ise, metafizik olmak iddiasında bulunan dizgelerin yanlışlarını ortaya koyar.*

1936, ("Tarih Kavramı"); *Autobiography*, 1939, ("Özgeçmiş"); *Essay on Metaphysics*, 1940, ("Metafizik Üzerine Bir Deneme"); *The New Leviathan*, 1942, ("Yeni Leviathan"); *The Principles of Art*, 1938, ("Sanatın İlkeleri").

• KAYNAKLAR: Hans Meyerhoss, *The Philosophy of History in Our Time, Doubleday*, 1957; J. Passmore, *A Hundred Years of Philosophy*, 1957.

• BAKINIZ: CROCE, HEGEL.

COLLINS, J. Anthony
(1676-1729)

İngiliz, filozof. Tanrıtanımazlık ve Bilinemezcilik'i eleştirmiştir.

21 Haziran'da Middlesex'te doğdu, 13 Aralık'ta Londra'da öldü. Öğrenimine Eton College ve Cambridge'deki King's College'da başlayan Collins, hukuk eğitimi gördü. Middlesex ve Essex'de hukuk yargıçlığı yaptı, yerel yürütme görevlerini sürdürdü. 1703'te din üzerine yazılarından tanıyıp saygı duyduğu Locke'la tanışmak için Oates kentine gitti. Bu filozofla aralarında derin bir dostluk ve düşünce birliği gelişti. Ustasına olan bağlılığını daha sonra 1708 ve 1720'de Locke felsefesi üzerine yazdığı kitaplarında sergiledi. Yaşamı boyunca özgürlükçü görüşlerini sürdürdü.

Dine tutarlı bir kuşkuculukla yaklaşan Collins, ilk olarak 1707'de vahiy kavramını eleştiren *An Essay Concerning the Use of Reason in Propositions, the Evidence whereof depends upon Human Testimony*'yi ("İnsan Tanıklığına Bağlı Kanıtlara Dayanan Önermelerde Usun Kullanımı Üzerine bir Deneme") yazdı. Bu yapıtında Locke'un Hıristiyanlık'ın ahlak ve din ilkelerinin ussalığı konusundaki savlarıyla Cherbury'li Herbert'in öne sürdüğü, insanlardaki doğuştan "Ortak Kavram"larını birleştiren Collins, kilise dogmalarına karşı çıktı. Ona göre mantık; önermelerin doğruluğu, yanlışlığı, olabilirliği ve olanaksızlığını algılayan bir araçtır. Bir önermenin olabilirliği mantıkla bulunursa görüş, tanıklık (testimony) ile bulunursa inanç biçimini alacaktır. Bu bağlamda *İncil*, Tanrı'yı insan niteliklerine benzeterek ortaya koyduğu sürece ciddiye alınamaz; ancak bazı parçaları benimsenebilir. 1710'da yazdığı *Priestcraft in Perfection*'da da ("Yetkinleşme İçindeki Papazlık Şanatı") bu tartışmayı sürdüren Collins, Hıristiyan dogmalarının usa karşı oldukları sürece eleştirilmeleri gerektiğini, gizeme ve usdışı nesnelere başvurarak sorunların çözülmeyeceğini savundu.

Bu görüşleri ağır eleştirilere yol açınca, 1711'de Hollanda'ya giderek birçok düşün adamıyla görüş alışverişinde bulundu. Buradan dönünce 1713'te yazdığı *A Discourse of Freethinking*'de özgür düşünce üzerine görüşleri daha da olgunlaşmıştı. Bilinemezci (agnostik) ve tanrıtanımazları (ateist) eleştirmek ereğiyle yazdığı bu yapıtta, tanrıtanımazlığı bilgisizliğin yarattığını ve bu sorunu yalnızca özgür düşüncenin çözebileceğini savundu. *İncil* yorumlarında çeşitli yanlışlar yapan ve birbirlerini tanrıtanımazlıkla suçlayan papazlara çatarak, *İncil*'in de diğer eski yapıtlar gibi eleştirel ve akademik bir biçimde ele alınması gerektiğini söyledi.

Tanrıtanımazların genellikle bireysel istencin özgürlüğünü savunmalarına karşın Collins, olaylar arasında engellenemez bir neden-sonuç ilişkisi varsayan zorunlukçuluk (necessitarianism) öğretisini benimsemiştir. Bu öğretiye göre insan bilgileri önceden varolan nedenlerle sınırlanmış olduğu için yaptığı ve yapacağı eylemlerin gerçekleşmemesi ya da başka biçimde gerçekleşmesi olanaksızdır. Collins bu belirlenmeyi oluşturan öğeleri, 1- Algı, 2- Yargı, 3- İstenç, 4- Eylem olarak niteler. Algı ve yargı insana bağlı değildir, çünkü önermelerin doğruluğu, yanlışlığı, olabilirliği yb. saptamak insan gücünün üstündedir. Eylemse zorunlu olarak istenci izler. Yargılar zorunlu olduğuna göre, bir eylemegirişilirken yapılan seçimler türlü nedenlerle sınırlanmıştır; bu yüzden istencin bağımsızlığından da sözedilemez. Geleneksel anlamda bir akademist olan Samuel Clarke, Collins'in bu görüşüne karşı çıkmış, yapılması gerekenin zorunlu ve edilgen, yapmayı istemenin ise özgür ve etkin bir süreç olduğunu öne sürmüştür.

İlk yapıtlarına gelen eleştirileri, savunduğu ussal ve akademik *İncil* eleştirisi yöntemini kullanarak, 1726'da yazdığı *Scheme of Literal Prophecy*'de yanıtlamıştır. Bu yapıtında *Tevrat*'daki Daniel bölümünün düzmece olduğunu öne sürmüştür.

Görüşlerine karşı çıkan Ibbot ve Bentley, dinde usa başvurmanın yararını benimsemekle birlikte, Collins'in düşüncesini karmaşık ve sınırtanımaz olduğu için "fazla özgür"; önyargılardan arınamamış olduğu için de "yeterince özgür değil" diye nitelemişlerdir. Dodwell'le polemikleri türlü yapıtlarında sürmüş, onun "töz doğal olarak ölümlüdür, ancak Tanrı cezalandırmak ve ödüllendirmek için onu ölümsüz kılar" görüşüne karşı çıkmıştır. Collins'in *İncil*'deki mucizeler üzerine yapmayı tasarladığı araştırma ölümüyle kesilince, Thomas Woolston bu görevi sürdürmüştür. Bu iki filozofun çalışmaları İngiltere tarihsel eleştirmenliğinin yolunu açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *An Essay Concerning the Use of Reason in Propositions, the Evidence whereof depends upon Human Testimony*, 1707, ("İnsan Tanıklığına Bağlı Kanıtlara Dayanan Önermelerde Usun Kullanılması Üzerine Bir Deneme"); *Priestcraft in Perfection*, 1710, ("Yetkinleşme İçindeki Papazlık Sanatı"); *A Discourse of Freethinking*, 1713, ("Özgür Düşünce Üzerine Bir Konuşma"); *A Discourse on the Grounds and Reasons of the Christian Religion*, 1724, ("Hıristiyan Dinin Temelleri ve Ussal Nedenleri Üzerine Konuşmalar"); *Scheme of Literal Prophecy Considered*, 1726, ("Gerçek Kehanet Düzmecesi Üzerine").

• KAYNAKLAR: I. Disraeli, *Curiosities of Literature*, 1860; J. Nichols, *Illustrations of the Literary History of the Eighteenth Century*, 1817; L.N. Torrey, *Voltaire and the English Deists*, 1930.

• BAKINIZ: S. CLARKE, DODWELL, LOCKE.

COLLINS, Michael
(1890-1922)

İrlandalı devlet adamı. 1921'de Özgür İrlanda Devleti'ni tanıyan antlaşmanın imzalanmasında etkili olmuştur.

16 Ekim 1890'da Cork'da, Clonakilty'de doğdu, 22 Ağustos 1922'de West Cork'da öldü. İrlandalı bir çiftçinin oğludur. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Londra'ya gitti, posta memuru olarak çalıştı. 10 yıl kaldığı Londra'da İrlanda'nın bağımsızlığı için çalışan çeşitli örgütlerde görev aldı.

1916'da İrlanda'ya döndü ve Sinn Fein (İrlanda Milliyetçileri) hareketinde ve gönüllüler ordusunda yer aldı. Aynı yıl Easter (Paskalya) Ayaklanması'na katıldı, tutuklanarak Kuzey Galler'de hapsedildi, sonra serbest bırakıldı. Dublin'e giderek İrlanda'nın bağımsızlığı hareketine katıldı ve kısa zamanda hareketin önderlerinden biri oldu.

Aralık 1918 genel seçimlerinde büyük başarı sağlayan Cumhuriyetçiler, bir İrlanda Meclisi (Dail Eireann) oluşturdu. Collins'in de Cork milletvekili olarak yer aldığı meclis, Ocak 1919'da cumhuriyeti ilan etti. Cezaevinde bulunan De Valera cumhurbaşkanı seçildi. Collins kurulan hükümette içişleri bakanı olarak görev aldı. Şubat 1919'da maliye bakanı oldu. Aynı ay içinde cezaevinden De Valera'nın kaçmasına yardım etti. İngilizler bu gelişmeleri önlemek isteyince İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun, (IRA) direnişiyle karşılaştı. Bu dönemde Collins İngiltere'ye karşı sürdürülen gerilla savaşını yöneten IRA'nın gizli servis şefiydi. İngiliz yetkililerince başına 10.000 pound ödül kondu.

Temmuz 1921'de ateşkes ilan edildi. Collins, De Valera'nın isteğiyle İngiltere ile yapılan barış görüşmelerine katıldı. İngiltere hükümeti İrlanda'nın yarı bağımlı bir dominyon olmasını, adanın kuzey doğusunun ise krallığa bağlı kalmasını istiyordu. Collins, Griffith ve öbür kurul üyelerine bunun İngiltere'nin verebileceği en büyük ödün olduğunu, savaşmayı sürdürürlerse kolayca yenileceklerini savundu. Antlaşma bu koşullarla 6 Aralık 1921'de imzalandı.

Antlaşmanın koşulları İrlanda'da içinde De Valera'nın da bulunduğu Cumhuriyetçiler'ce beğenilmedi. Ancak mecliste antlaşma metni az farkla da olsa onaylandı. Griffith'in başkan, Collins'in sekreter olduğu geçici bir hükümet kuruldu. Buna karşı çıkanlar silahlı eylemlere giriştiler. Collins ve yandaşları bunlara karşılık verince, ülkede iç savaş başladı. Ordu komutanlığına getirilen Collins, 12 Ağustos'da Griffith'in öldürülmesinden sonra hükümet başkanı oldu ve 22 Ağustos'ta bir askeri birliği denetlemeden dönerken, pusuya düşürülerek öldürüldü.

• BAKINIZ: DE VALERA, A. GRIFFITH.

COLOMBO, Realdo
(1510 ? - 1559)

İtalyan anatomi ve fizyoloji bilgini. Küçük kan dolaşımını Harvey'den bir yüzyıl kadar önce doğru olarak açıklayan ilk Batılı tıp bilginidir.

Yaşamı üstüne bilinenler pek kesin ve tutarlı olmayan Colombo büyük bir olasılıkla 1510'da (kimi kaynaklara göre 1515 ya da 1516'da) Cremona kentinde doğdu. 1559'da Roma'da öldü. Küçük adı kimi belgelerde Matteo Realdo olarak gösterilir. Bir eczacının oğluydu. Milano'da eğitim gördükten ve yıllarca Venedik'te bir cerrahın yanında çalıştıktan sonra 1538'de Padova Üniversitesi'nde tıp öğrenimine başladı. 1541'de diplomasını alınca aynı üniversitede öğretim görevlisi olmak için başvurdu, ancak iki cerrahi kürsüsü de Vesalius'a verilmiş olduğundan ertesi yıl Venedik'e dönmek zorunda kaldı. 1543'te Vesalius ünlü anatomi kitabı *Fabrica*'nın basımı için İsviçre'ye gidince Colombo önce geçici olarak onun görevini devraldı, 1544'te de Padova Üniversitesi'nin cerrahi ve anatomi profesörlüğüne getirildi. O aralar Padova'ya dönen ve görevinin Colombo'ya verildiğini öğrenen Vesalius ile onun tıp öğretilerini kıyasıya eleştiren Colombo arasındaki dostluk ilişkisi bir daha düzelmemek üzere bozuldu. Çoğu kaynaklarda Vesalius'un öğrencisi ve yakın çalışma arkadaşı olarak belirtilmesine karşın Colombo Vesalius'u üstelik en ünlü olduğu dönemde eleştiren ilk anatomi bilginidir. 1545'te Pisa Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek anatomi dersleri vermek üzere Pisa'ya giden Colombo 1548'de Roma'ya yerleşti ve ömrünün sonuna değin bu kentte yaşayarak hem Sapienza Üniversitesi'nde ders verdi, hem de Papa III. Julius'un özel cerrahlığını üstlendi.

Kan dolaşımını, özellikle kalbin sağ karıncığından çıkan kirlenmiş kanın akciğerlerde temizlenerek sol kulakçığa döndüğü küçük kan dolaşımını Arap hekimleri, özellikle İbnünnefis 13. yy'da doğru olarak açıklamışlardı. Ancak, 2. yy'dan başlayarak Galenos'un tüm görüşlerini tartışmasız kabul eden Batı tıbbı, onun açıkladığı gibi, kalbin sağ ve sol karıncığını ayıran bölmedeki küçük gözenekler aracılığıyla kanın doğrudan doğruya sağ kalpten sol kalbe geçtiğine inanmıştı. Rönesans'ta, özellikle İtalyan hekimleri Arap bilginlerinin yapıtlarını inceleme ve öğrenme olanağı bulunca, Galenos'un kimi açıklamaları kuşkuyla karşılanmaya başlandı. Bir süre Aranzi ile birlikte bu konu üzerinde çalışan Colombo, karıncıklar arası bölmenin geçirimsiz olduğunu ve kanın akciğerler yoluyla sağ karıncıktan sol karıncığa geçtiğini kanıtlayarak, küçük kan dolaşımını Harvey'den önce ilk kez doğru olarak açıklayan anatomi bilgini sayılır. Ancak aynı yıllarda Servetus'un da küçük kan dolaşımını aynı biçimde tanımlamış olması nedeniyle, Colombo'nun çalışmasının özgünlüğü sonradan kimi bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi tıp tarihçileri her iki bilginin de İbnünnefis'in açıklamasından yararlandığını öne sürerken, kimileri canlı hayvanlar üzerinde yaptıkları teşrihlerle (açımlamalarla) birbirlerinden habersiz olarak aynı sonuca vardıklarını savunur.

1559'da yayımlanan tek yapıtı *De re anatomica*' da ("Anatomi Üstüne") göğüs ve karın boşluğu organlarını ayrıntılı biçimde tanımlayan Colombo' nun getirdiği en önemli yenilik kalbin görevini doğru olarak tanımlamasıdır. Kalbin bir pompa gibi çalıştığını ve kalp kaslarının gevşemesiyle (diastol) karıncıklara dolan kanın gene kalp kaslarının kasılmasıyla (sistol) dışarı atıldığını açıklayan Colombo, sağ karıncıktan çıkarak akciğerlere gelen kirlenmiş kanın burada havayla, özellikle havanın içindeki bir "öz"le temizlendikten sonra sol kulakçığa döndüğünü göstererek Harvey'in öncüsü olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De re anatomica*, 1559, ("Anatomi Üstüne").

• **BAKINIZ:** ARANZI, GALENOS, HARVEY, İBNÜNNEFİS, SERVETUS, VESALIUS.

COLON, Cristobal

Bkz. KOLOMB, Kristof

COLT, Samuel
(1814-1862)

ABD'li mucit. Adını taşıyan tek namlulu toplu tabancayı geliştirdi.

19 Temmuz 1814'te Connecticut Eyaleti'nin Hartford kentinde doğdu. 10 Ocak 1862'de aynı kentte öldü. 10 yaşında bir yandan öğrenimini sürdürürken bir yandan da babasının dokuma fabrikasında çalışıyordu. Bu dönemde fabrikada edindiği kimya bilgisi, sonraları kimya dersleri vererek yaşamını kazanmasını sağladı. Bir türlü disipline girmediğini düşünen babası onu, Kalküta'ya giden bir gemiye tayfa olarak yerleştirdi. Colt bu yolculuk sırasında gemi çarkından esinlenerek toplu tabancayı tasarladı. 1833'te tamamladığı ilk çalışır durumdaki toplu tabancaya, 1835'te Avrupa'ya yaptığı bir gezi sırasında, Fransa ve İngiltere'de patent almayı başardı. ABD'de patent alması ise ancak bir yıl sonra gerçekleşti. Aynı yıl New Jersey'deki Paterson kentinde bir silah fabrikası kurdu, ancak bu fabrikayı 1842'de kapatmak zorunda kaldı. 1846'da Meksika'ya karşı açılan savaş sırasında Colt'a 1000 adet tabanca ısmarlandı. Bu savaşta silahlarının kullanışlılığı kanıtlanınca, 1848'de yeniden silah yapımına başlayan Colt, 1855'de Hartford'da zamanının en büyük silah fabrikasını kurdu.

Bir kez doldurmayla birkaç kez ateş etmeyi olanaklı kılan toplu tabanca Colt'tan önce de düşünülmüştü, ancak ilk toplu tabancalarda namlu sayısı birden fazlaydı. Colt'un geliştirdiği tabancada tek bir namlu ve bu namlunun arkasına yerleştirilmiş, kendi ekseni etrafından dönebilen bir silindir vardı. Bu silindirin içinde birbirine ve tabancanın eksenine göre eşit uzaklıklara yerleştirilmiş ve herbiri birer mermi alan gözler bulunuyordu. Tetik çekildiğinde, horoz kalkarken, top da dönerek mermiyi namlunun ağzına sürüyordu. Toplu tabancaların tek kusuru, top ile namlu arasındaki bağlantının, mermiyi ileri iten gazın bir kısmının kaybolmasına yol açmasıydı.

Colt'un başka bir çalışması da su altında çalışan piller üzerinedir. Uzaktan kumandalı ilk deniz mayını patlatıcı sistemini geliştiren Colt, mayını patlatmak amacıyla bir pilin uzaktan kumandayla elektriksel boşalımını gerçekleştirmişti. Ayrıca 1843'de New York ile Coney Adası arasında telgraf görüşmesi gerçekleştirmek amacıyla su altı kablosu döşenmesi projesi de bu alandaki ilk uygulamadır.

• **KAYNAKLAR:** W.B. Edwards, *The Story of Colt's Revolver: The Biography of Col. Samuel Colt*, 1953.

COLTRANE, John
(1926-1967)

ABD'li saksafoncu. 1950'lerde caz dünyasının önde gelen isimlerinden biri olmuş, yeni caz formları üzerindeki deneysel çalışmalarıyla ün yapmıştır.

William John Coltrane, 23 Eylül 1926'da, ABD' nin Kuzey Carolina Eyaleti'nin Hamlet kentinde doğdu, 17 Temmuz 1967'de, Huntington'da öldü. Ortaöğrenimi sırasında cazla ilgilenmeye başladı ve çeşitli çalgıları denedi. Philadelphia'daki Ornstein Müzik Okulu'nda öğrenim gördüğü sırada saksafon çalışmalarında yoğunlaştı ve 1949'da Dizzy Gillespie' nin grubunda tenor saksafon çalmaya başladı. Gillespie ile birlikte çalıştığı 1949-1951 arasında üstün çalış tekniği ve ton zenginliğiyle tanındı. 1955'te Miles Davis'in grubuna katıldı ve Davis'in yenilikçi denemelerinde önemli rol oynadı. Davis'in 1956'da yaptığı ve caz tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan *Kind of Blue* albümünde en önemli solistlerden biri oldu. 1957'de Davis'in grubundan ayrılarak piyanist Thelonius Monk ile birlikte çalışmaya başladı. 1960'lı yıllarda "free-form" cazın öncülerinden biri oldu ve bu alandaki denemeleriyle ün kazandı.

Coltrane, caz müziğinde Charlie Parker ve onun öğrencisi olan Miles Davis tarafından başlatılan yenilikçi denemelerin sürdürücüsüdür. 1940'larda cazın popüler bir orkestra müziği biçimine dönüşmesine ve bu haliyle de beyaz müzisyenlerin egemenliği altına girmesine tepki duyan 1950 kuşağının siyah cazcıları, yeni anlatım biçimleri arayışı içinde köktenci denemelere yöneldiler. Akademik bir müzik eğitimi de görmüş olan ve 20. yy başı klasik Batı müziğindeki gelişmeleri izleyen Coltrane, Parker ve Davis'in açtıkları çığırda denemelere girişirken cazın ve genelde Batı müziğinin geleneksel kalıplarının kırılması için çaba gösterdi. Yaşamının son döneminde Ornette Coleman'ın öncüsü olduğu "free-form" caz doğrultusunda yoğun çalışmalar yaptı. "Free-form" caz, her türlü ölçü, ton ve armoni kuralının, doğaçlamaya daha geniş ve özgür bir alan sağlayabilmek amacıyla bir yana bırakılması anlamına geliyordu. Bu çalışmalarıyla Coltrane, yoğun bir melodi zenginliğine ulaştı; ancak bu zenginlik onun müziğinin zaman zaman

karmaşıklaşmasına ve güç anlaşılmasına da yol açmıştır.

• KAYNAKLAR: C.O. Simpkins, *Coltrane; A Biography*, 1975; J.C. Thomas, *Chasin' the Trane: The Music and Mystique of John Coltrane*, 1975.

• BAKINIZ: M. DAVIS.

"Free-Form" Caz

Caz 1930'ların sonundan başlayarak başlangıcındaki doğaçlama ve yoğun duygusal iletişim özelliklerini yitirme yoluna girdi. Benny Goodman*, Glenn Miller* gibi beyaz müzisyenlerin kurduğu büyük orkestralar ve bu orkestraların giderek popüler düzenlemelere yönelmeleri, kimi siyah cazcılar tarafından özgün "caz ruhu" nu tehdit eden gelişmeler olarak değerlendirildi. Bu popülerleşme eğilimine karşı çıkan Dizzy Gillespie*, Charlie Parker* gibi sanatçılar 1940'lı yıllarda cazın melodik ve armonik yapısında önemli değişiklikler yaptılar. Bu değişiklikler teknik açıdan bir karmaşıklaşmayı, ancak duygusal açıdan ise özgün ve "saf" blues ruhuna bir dönüşü işaret ediyordu. Miles Davis* ve John Coltrane gibi cazcılar bu yenileşme hareketini sürdürerek caz çalgıları ve çalış tarzı içinde atonal müziğe yaklaşan denemelere giriştiler. 1950'lerde Los Angeles'ta asansörcü olarak çalıştığı sıralarda müzik kuramı üzerine yoğun bir çalışma yürüten alto saksafoncu Ornette Coleman, 1959'dan başlayarak "Free-form" adını verdiği bir caz anlayışı geliştirdi. Kendisinden önceki yenilikçi kuşağın alışılmamış armoni ve ölçü birimlerinin ötesine giderek, armoni, ölçü ve ton kurallarını tümden reddetti. Coleman'a göre dinleyicide belirli bir duygusal tepki uyandırmayı amaçlayan müzisyenin bu tür kurallarla kısıtlanmaması gerekiyordu. Bu anlayışa uygun olarak ortaya, çalgıların ton olanaklarını zorlayan ve tümüyle kuralsız bir doğaçlamaya dayalı bir "ses cümbüşü" çıktı. 1960'lı yıllarda John Coltrane'in de katıldığı bu akım özgün bir anlatım tarzı oluşturmaktan çok, varolan anlatım tarzlarını bir bütün olarak sarsmaya yöneldi. "Free-form"un içine düştüğü en büyük açmazlardan biri, tümüyle kuralsızlığa dayalı bir müziğin bir grup tarafından icrasında ortaya çıkan çözülmesi olanaksız sorunlardı. Bu anlamda "Free-form" caz, ticarileşen ve özgün duygusal vurgularını yitiren bir caz müziğine karşı oluşan tepkinin aşırıya götürülmüş biçimini, müzisyenin anlatım araçlarındaki her türlü sınırlamaya şiddetle bir karşı çıkışını simgeler; ancak kalıcı bir seçenek oluşturduğu söylenemez.

COMENIUS, Johann Amos
(1592-1670)

Bohemyalı eğitimci. Realism ve Pansophism akımı temsilcisidir.

Asıl adı Jan Komensky olan Comenius 1592'de Bohemya'da doğdu; 1670'te Amsterdam'da öldü. 12 yaşında ana ve babasını ve dört kardeşinden ikisini salgın hastalıklarda kaybetti. Bunun üzerine akrabalarının yanına sığınarak Moravia okullarında öğrenim görmeye çalıştı. Sonraları "akıl mezbahası" diye nitelendirdiği bu bunaltıcı okul ortamından kurtulup 1608'de Prerov'da Straznice Latince okuluna kaydoldu. Ancak burada da 6 yaşında çocuklarla okumaya zorlandı. 1611'de Nassau'da Herborn Jimnazyum'una gönderildi. Bu okulda genç ve parlak bir öğretmen ve eğitim reformcusu olan Johann Heinrich Alsted ile dostluk kurdu. Alsted'in önerileri ile Alman eğitimci Wolfgang Ratke'nin eserlerini ve düşüncelerini inceledi. Ayrıca Çekçe-Latince sözlük hazırlamak üzere geniş boyutlu bir çalışmaya girdi. İki yıl sonra Heildelberg Üniversitesi'ne kaydoldu. 1614'te Prerov'a döndü ve yetiştiği okulda Latince öğretmenliğine başladı.

Comenius, Moravia'nın Fulnek kentinde görev yaparken Otuz Yıl Savaşları patlak verdi. 1620'de İspanyol ordularının istilası ile evi, kitaplığı ve çalışmaları yandı. Karısı ve iki çocuğu iki yıl içinde öldü. Bir süre hayatını kaçarak ve saklanarak sürdüren Comenius, 1627'de Polonya'nın Leszno kentine sığındı. Burada önce Jimnazyum müdürlüğüne getirildi. 1632'de rahip seçilerek görev alanı genişletildi. Reformcu görüşleri zamanla Avrupa'ya yayılan Comenius, okul reformu yapmak isteyen bir grup adına Samuel Hartlib tarafından İngiltere'ye davet edildi. Ancak bu arada çıkan İrlanda isyanı ve iç savaş, İngiliz hükümetinin dikkatini okul reformundan uzaklaştırdı. 1642'de İngiltere'den ayrılan Comenius, Fransa'da Kardinal Richelieu dahil olmak üzere çeşitli kişi ve kurumlardan danışmanlık teklifi aldı. İsveç Kralı Gustavus Adolphus adına yapılan öneriyi kabul ederek İsveç ulusal okul sistemini kurmak üzere bu ülkeye gitti. 6 yıl bu görevi sürdürdükten sonra Leszno'ya döndü. Burada önemli eğitsel ve dinsel görevlerde bulundu ve bu arada birçok eser verdi. Ancak mezhep savaşları, 1656'da yaşadığı kentin istilasına yol açtı ve geliştirdiği kitaplıklar yeniden tahrip oldu. Bunun üzerine zengin bir Fransız ailenin yardımı ile Amsterdam'a göç etti ve yaşamının sonuna kadar bu kentte kaldı.

Comenius'un yaşadığı çağın, görüş ve felsefesini şekillendiren iki öğesinden biri, Orta Çağ'ın henüz kaybolmamış baskıcı, ürkütücü, ussallığa kapalı ve nitelikçe de yetersiz eğitsel yapısıdır. Diğer öğe ise, sosyal, dinsel ve bilimsel parçalanmışlık ile, bunların getirdiği savaş ve yok etme ortamıdır. Birinci öğe, Comenius'u eğitimde gerçekçiliğe ve eğitimi sistemleştirmeye, diğeri de bilginin toplanması, özleştirilmesi ve evrenselleştirilmesi yolunda çalışmaya yöneltmiştir. Comenius bu nedenle eğitim alanında "realism", bilim alanında "pansophism" akımı içinde yer alır.

Comenius'a göre gerçek bir dindar, kendisi de dahil olmak üzere doğadaki her şeyin niçin yaratıldığını anlayarak, bunların kaynağı olan Tanrı ile bağlantısını kurabilmelidir. Anlamak ise bunları her yönü ile öğrenmekle olabilir. Öte yandan, istenilen biçimde öğrenim kendiliğinden gerçekleşmez; öğrenmek için okul sistemi ve öğretim yöntemi gereklidir. Bir din adamı olmakla ve en yüce olgunluğu tanrıya ulaşmada sağlamanın yolunu kendini, doğayı, eşyayı bilmek ve anlamakta aramıştır. Bu şekilde bilimi ve öğretimi, yaşanılan dünyanın somut öğelerine indirgemiştir.

Comenius, eğitsel görüşlerinin büyük bir bölümünü *Didaktika Magna* adlı eserinde yazmıştır. "Herkes, her şeyi, her yönüyle bilmelidir" şeklinde özetlenebilecek Pansophism felsefesini bu eserde ortaya koymuştur.

Comenius'un dil alanında da yoğun çalışmaları vardır. 1631'de yayımlanan *Janua Linguarum Reserata* ("Dillerin Açık Kapısı") adlı eseri büyük ün yapmış ve kısa süre içinde Almanca, Fransızca, İtalyanca, İsveççe, İspanyolca, Macarca gibi Avrupa dilleri yanında Türkçe ve Moğolca gibi Asya dillerine de çevrilmiştir. Comenius Latince'yi bilimin evrensel dili olarak kabul etmekle birlikte çocukların ilk öğrenimlerini kendi dilleri ile yapmalarını savunmuştur.

Görüşlerinde Ratke'den etkilendiği ileri sürülen Comenius, çağımızda kabul gören ve izlenen pek çok eğitsel ilkelerin adeta bir "kâhin"i idi. İnsanın yalnızca belirli bir okul döneminde değil, doğumundan ölümüne dek eğitilmesi gerektiğini sistematik biçimde ortaya koyan öncülerdendir. Eğitim dönemlerini okul öncesi, çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi aşamalara ayırması bugünkü anlayışa çok yakındır. Herkesin okuma hakkına sahip olduğunu, okumada zengin yoksul ayırımının kaldırılması gerektiğini hararetle savunarak, toplumsal okul anlayışının temelini atmıştır. Yine aynı gerekçe ile kadınların da eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Comenius'un *Orbis Pictus* adlı eseri, eğitim dünyasının ilk görsel araçlarından sayılabilir. Ama tüm bu "ilk"lerle Comenius; Basedow hariç, hemen hemen hiç bir eğitimciyi doğrudan etkilemiş değildir. Ne var ki, çağdaş eğitim anlayışına sahip her eğitimcide, Comenius'un kendi çağına göre çok ilerici eğitim görüşleri dolaylı olarak az ya da çok kendini göstermektedir. Bir kısım eserleri yangınlarda tahribata uğrayan Comenius, öldüğünde 150 büyük, 50 daha küçük ve tamamlanmamış eser bırakmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Janua Linguarum Reserata*, 1631, ("Dillerin Açık Kapısı"); *Opera Didactica Omnia*, 1657; *Didactica Magna*, 1657; *Orbus Pictus Sensualium*, 1657.

• **KAYNAKLAR:** C. Boyer, *History of Education*, 1919; J.S. Brubacher, *A History of the Problems of Education*, 1966; F.R. Butts, *A Cultural History of Education*, 1947; E.P. Cubberley, *The History of Education*, 1920; E.P. Cubberley, *Readings in the History of Education*, 1920; F.P. Graves, *A History of Education in Modern Times*, 1930.

COMMANECI, Nadia
(1961)

Romen, jimnastikçi. Olimpiyat oyunları tarihinde hakemlerden tam numara alan ilk jimnastikçidir.

12 Kasım 1961'de Bükreş'te doğdu. Sekiz yaşında jimnastiğe başladı. 1973'te milli takıma girdi. Ankara'da yapılan Balkan Gençler Jimnastik Şampiyonası'nda ilk kez Romen milli formasını giydi. 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda gösterdiği başarıyla tüm dünyaya adını duyurdu. Bayanlar jimnastik yarışmalarında o güne kadar hiçbir jimnastikçinin ulaşamadığı bir başarı gösterip hakemlerden tam puan (10) aldı. Bunu tam 7 kez tekrarlaması olağanüstü bir başarı olarak kabul edildi. Commaneci, Montreal Olimpiyat Oyunları jimnastik yarışmalarında dengede 19,950 puanla, paralel barda 20.00 puanla, genel ferdi klasmanda 79,275 puanla üç altın; bayanlar takım sıralamasıyla bir gümüş; yer hareketlerinde ise 19,750 puanla bir bronz madalya kazanmak başarısını gösterdi. 1977 ve 1978 yıllarında yapılan Avrupa ve dünya jimnastik şampiyonaları yarışmalarında da başarılı olmasına rağmen 1976'daki başarılarını tekrarlayamadı. 1980 Moskova Olimpiyat Oyunları'nda dengede 19,800 puanla; yer hareketlerinde de 19,875 puanla iki altın ve genel takım sıralamasıyla da bir gümüş madalya kazandı.

COMMINES, Phillipe de
(1447-1511)

Fransız tarihçi ve devlet adamı. Çağdaş tarihçiliğin öncülerindendir.

1447'de Renescure'de doğdu, 18 Ekim 1511'de Argenton'da öldü. Soylu bir Flemenk ailenin oğludur. Küçük yaşta yetim kaldı ve sınırlı bir öğrenim gördü. 1463'te Burgonya sarayına girdi. 1464'te İyi Phillipe'in oğlu Korkusuz Charles'ın yardımcılığına getirildi. 1467'de İyi Phillipe ölünce dük olan Korkusuz Charles'ın danışmanı ve elçisi oldu. Burgonya Düklüğü ile Kral XI. Louis arasındaki anlaşmazlıklar, Charles'ın dük olmasından sonra daha da arttı. Charles, XI. Louis'yi 1468'de Péronne'da toplanan bir konferansta tutuklattı. Commines iki tarafı uzlaştırmaya çalıştı. XI. Louis diplomasi yeteneğini beğendiği Commines'in Charles'dan ayrılarak kendisine hizmet etmesini önerdi ve Commines ölümüne dek Louis'nin en güvendiği danışmanı ve yardımcısı oldu. Bu hizmetleri karşılığında büyük maddi olanaklara kavuştu. 1483'te Louis ölünce, VIII. Charles reşit oluncaya kadar bu ülkeyi yönetecek olan naipler kuruluna üye seçildi. Anne de Beaujeau'nun danışmanı oldu. Hükümete karşı Orléans Dükü ile birleşerek entrikaya kalkışınca tutuklandı. Aylarca sürgünde kaldıktan sonra 1489'da VIII. Charles'ın güvenini kazandı. Charles onu önce danışman, sonra Venedik elçisi yaptı. 1494'te İtalya seferine katıldı.

15. yy'ın siyasi olaylarını anlatan *Mémoires* ("Anılar") adını taşıyan 8 ciltlik kitabı en önemli yapıtıdır. 1464-1498 arasında yazdığı bu anılarında, çağdaş tarih yazımının ilk örneğini verdi. İlk bölümü XI. Louis'nin iktidarını ve bu dönemin olaylarını, ikinci bölümü ise VIII. Charles'ın İtalya Seferi'ni anlatan kitap, önemli bir tarihi kaynak niteliğindedir. Siyasi yaşamda kralların rolünü övdüğü, siyaseti kralların gücünü artırmak için bir araç olarak gördüğü için çağdaşı N. Machiavelli'ye benzetilir.

COMMONS, John Rogers
(1862-1945)

ABD'li iktisatçı ve tarihçi. ABD'de işçi hareketleri konusunda çalışmalar yapmıştır.

13 Ekim 1862'de Ohio Eyaleti'nin Hollansburg kentinde doğdu. 11 Mayıs 1945'te Florida Eyaleti'nin Fort Lauderdale kentinde öldü. Johns Hopkins Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Sırasıyla Wesleyan, Indiana, Syracuse ve Wisconsin üniversitelerinde ders verdi.

Akademik yaşamının ilk evresinde daha çok tarihle, iki savaş arası dönemde ise iktisatla ilgilendi. 1894'te yayımlanan ilk kitabı *Distribution of Wealth*'de ("Servetin Dağılımı") F.J. Turner'ın tarih yaklaşımı çerçevesinde 19. yy sonunda ABD'nin iktisadi durumunu irdeledi ve kolay elde edilen toprakların tükenmesiyle bir dönüm noktasına gelindiğini söyledi.

Wisconsin Üniversitesi'nde çalışırken işçi hareketleri konusuna ağırlık verdi ve *Trade Unionism and Labor Problems* ("Sendikacılık ve İşçi Sorunları") ve *A Documentary History of American Industrial Society* ("Amerikan Sanayi Toplumunun Belgesel Tarihi") adlı iki kitap yazdı ve *History of Labor in the United States* ("ABD'de Emeğin Tarihi") adlı kitabın yazımına katıldı. Amerikan işçi hareketinin evrimini, piyasa koşullarındaki değişmelere bağlayan Commons, sendikaların tekelleşmeye tepki olarak ortaya çıktığını söyledi. Amerikan sendikacılığının sınıfsal yaklaşımdan yoksun olduğunu, istihdam politikasında bireyci Amerikan değer yargılarının savunuculuğunu yaptığını öne sürdü. ABD'de, bu doğrultudaki öncü çalışmaları nedeniyle, Commons, döneminin en önemli işçi sınıfı tarihçisi olarak anıldı.

Commons, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist üretim biçimini ve Neo-Klasik iktisat düşüncesini belirli açılardan eleştiren Amerikan Kurumsalcı Okulu'ndandır. İktisadi sistemin işleyişini yasal kurumlar boyutunda ele alarak inceledi. Commons, bu konudaki görüşlerini *Legal Foundations of Capitalism* ("Kapitalizmin Yasal Temelleri") ve *Institutional Economics* ("Kurumsal İktisat") adlı kitaplarında ele aldı. Marjinal fayda kuramının kişisel beğeni ve yararı ön plana alan yaklaşımına, marjinal verimlilik kuramından ahlaki çıkarsamalar yapılmasına ve iktisadın statik olarak ele alınmasına karşı çıktı. Neo-Klasik denge koşullarını eleştirerek, eksik rekabet kuramının ve dinamik çözümleme yönteminin geliştirilmesine katkıda bulundu. "Ölçülü kapitalizm"den yana olan Commons, kapitalizmin en kötü yanının işsizlik olduğunu, ama ortak çalışmayla bu sorunun aşılabileceğini savundu. Bireysel davranışların düzenlenebilmesi için grup denetiminin önemine dikkati çekti.

Commons, akademik çalışmalarının yanı sıra Wisconsin Eyaleti'nde sosyal adaletçi bazı yasaların hazırlanması çalışmalarına da katıldı. Devlet memurluğu ve kamu hizmetleri konusundaki düzenlemelerin ve iş kazası tazminatı ile işsizlik sigortasının yasalaşmasına katkıda bulundu.

- YAPITLAR (başlıca): *Distribution of Wealth*, 1894, ("Servetin Dağılımı"); *Trade Unionism and Labor Problems*, 1905, ("Sendikacılık ve İşçi Sorunları"); *A Documentary History of American Industrial Society*, 10 cilt, 1910-1911, ("Amerikan Sanayi Toplumunun Belgesel Tarihi"); *Principles of Labor Legislation* (J.B.Andrews ile), 1916, ("İş Yasalarının İlkeleri"); *History of Labor in the United States*, 1918, ("ABD'de Emeğin Tarihi"); *The Legal Foundations of Capitalizm*, 1924, ("Kapitalizmin Yasal Temelleri") *Institutional Economics*, 1934, ("Kurumsal İktisat"); *Myself: An Autobiography*, 1934, ("Kendim: Bir Otobiyografi").

- BAKINIZ: F.J. TURNER, VEBLEN.

COMPTON, Arthur Holly
(1892-1962)

ABD'li fizikçi. X ışınlarının elektronlardan saçılırken parçacık özelliği gösterdiğini kanıtlayan Compton Olayı'nı bulmuştur. 1927'de Nobel Fizik Ödülü'nü kazanmıştır.

10 Eylül 1892'de Ohio Eyaleti'nin Wooster kentinde doğdu. 15 Mart 1962'de California Eyaleti'nin Berkeley kentinde öldü. Presbiteryen rahibi olan babasının felsefe profesörlüğü yaptığı Wooster Koleji'nden 1913'te mezun olan Compton, 1916'da Princeton Üniversitesi fizik bölümünden doktora aldı. Daha sonra bu bölümün başkanlığını ve Massachusetts Institute of Technology'nin rektörlüğünü yapacak olan ağabeyi Karl Compton da (1887-1954) aynı kurumda fizik doktorasını tamamlamıştı. Bir yıl Minnesota Üniversitesi'nde fizik öğreten Compton, 1917-1919 arasında Westinghouse şirketinin araştırma-geliştirme bölümünde çalıştı. 1919'da İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'ndeki Cavendish Laboratuvarı'nda J.J. Thompson ve E. Rutherford'un anında bir yıl araştırma yaptı. ABD'ye döndüğünde, Missouri Eyaleti'nin St.Louis kentindeki Washington Üniversitesi'nde Wayman Crow fizik profesörlüğüne ve fizik bölümü başkanlığına getirildi. Compton Olayı diye anılan buluşunu 1922'de burada yaptı. 1923'te R.A. Millikan'ın ayrılması üzerine Chicago Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne getirildi. 22 yıl kaldığı bu üniversitede, 1929'da Charles H. Swift Mümtaz Hizmet profesörlüğüne getirildi. 1927'de C.T.R. Wilson ile Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı. 1941-1945 arasında, ABD'nin atom bombasını geliştirmeye yönelik Manhattan Projesi'nde metalürji

laboratuvarını yönetti, Chicago Üniversitesi'nde, Plütonyum üretimi amacıyla ilk kontrollü çekirdek (nükleer) reaktörünün Enrico Fermi ve diğer fizikçiler tarafından kurulmasını sağladı. 1945'te araştırma yaşamını bırakarak, Washington Üniversitesi'ne rektör oldu. 1954'te emekli olduktan sonra, konferanslar vermeyi sürdürdü.

X-ışını kırınımıyla kristallerdeki elektron yoğunluklarının dağılımını ölçmeyi amaçlayan doktora tezi, Compton'un yıllarca uğraşacağı X-ışınları üzerindeki araştırmalarının başlangıcı oldu. Minnesota'da X-ışınlarının manyetik kristallerden saçılmasını incelerken, ferromanyetizmanın elektronların yörünge hareketlerinden çok, kendilerine özgü bir iç mıknatıslıktan kaynaklanması gerektiğini öne sürdü. (Bunun deneysel olarak kesin kanıtını 1930'da geliştireceği iki kristalli X-ışını spektrometresiyle gösterecekti.) Elektronun bu iç mıknatıslığının, fiziğin bugünkü gelişmesinde "spin" adıyla çok önemli bir yeri vardır.

Compton'un Westinghouse'dayken metal buharlı lambalar üzerinde yaptığı çalışmalar daha sonra geliştirilen flüorışıl aydınlatmanın temelini oluşturdu. Burada X-ışınları üzerine araştırmalarını da sürdürdü. Gözlemlediği soğurma ve saçılma sonuçlarının, J.J. Thompson'ın klasik saçılma kuramıyla bağdaşmasını sağlamak için elektronun sonlu bir yarıçapı olması gerektiğini önerdi.

Compton bu konularda araştırma yapmak üzere gittiği Cavendish Laboratuvarı'nda Thompson, Rutherford ve birçok genç fizikçi ile birlikte çalıştı; bu laboratuvarda yeterince şiddetli X-ışını kaynağı bulunmadığından, radyoaktif elementlerin saldığı tek enerjili gamma ışınlarının saçılmalarını inceledi. Daha sonra St. Louis'de, Cavendish'deki gamma ışını deneylerinden esinlendiği şekilde, bir kristalden "Bragg Yansımaları" ile elde ettiği tek enerjili X-ışınlarının, karbon gibi hafif elementlerden saçılmalarını incelemeye başladı. Saçılan X-ışınlarının dalgaboylarında görülen artışın yalnızca saçılma açısına bağlı oluşu, yani, kullanılan X ışınlarının dalgaboyundan ve saçılmaya yol açan elementin cinsinden bağımsız oluşu nedeniyle hiç beklenmedik sonuçlar veren bu deneylerle Compton Olayı ortaya çıkmaktaydı. Compton, kristalden Bragg yansıması biçiminde kırınıma uğrayarak gelmesi ve elektromanyetik dalga olması gereken X-ışınlarının parçacık nitelikli davranışlarını ancak Planck-Einstein kuvantal kuramı yardımıyla açıklayabildi. Bu amaçla özel görelilik kuramına da önemli bir biçimde yer vermesi gerektiğinden, o sıralarda ikisi de tartışma konusu olan bu kuramlara dayandığı gerekçesiyle açıklamasını kabul ettirmesi vakit aldı. Özellikle W. Duane, Harvard Üniversitesi'nde, Compton'un deneylerini yinelediğinde aynı sonuçları alamadığı için Compton'un açıklamasına karşı gel-

Compton Olayı

Bugün için, yapısında başka parçacıkların bulunmadığına inanılan en temel madde birimlerinin başında elektron gelir. Temel birimler arasındaki etkileşmeyi sağlayan aracı maddelerin de en iyi bileneni foton yani elektromanyetik dalga kuvantumudur. Compton Olayı, elektronla fotonun çarpışmaları sonucu nasıl etkileştiklerini gösteren ilk örnek olması bakımından fizikte önemli bir yere sahiptir. Bu olayın iki bilardo topunun çarpışması şeklinde yapılan ilk açıklanması deneysel sonuçlara uymakla birlikte, oluşumun mekanizmasında görülen "esrarlı" boşluk için belirsizlik ilkesi kullanılmak gerekir. Compton Olayı'nda, enerjisi oldukça yüksek (yani dalgaboyu oldukça kısa) bir X-ışını fotonu, enerjisi buna göre epeyce az olduğu için durduğu varsayılan bir elektrona çarpar. Çarpışmadan sonra foton, geliş yönüne göre sapmışsa gözlenen dalgaboyunda, salt sapma açısına ve elektronun kütlesine bağlı bir artış görülür. Dalga boyundaki artış fotonun enerjisinde azalma demektir. Compton $e=hc/\lambda$ biçimindeki Einstein*-Planck* enerji-dalgaboyu bağıntısından, Maxwell* kuramının gerektirdiği $p=e/c=h/\lambda$ momentum-dalgaboyu bağıntısını ilk kez aktararak, fotonun momentumunun (p) artan dalgaboyu (λ) ile azalacağını gösterdi (burada e enerji, c ışık hızı, h ise Planck eylem sabitidir). Dolayısıyla fotonun enerjisinde ve momentumundaki azalmanın, elektronun kazanacağı enerji ve momentumla dengelenebileceği anlaşılır. Bu enerji ve momentumun elektrona, ışığınkine yaklaşık büyüklüklerde hızlar verebileceği ölçülebilir. Ancak, bir fotonun bir elektronla çarpışması, bunun tarafından soğrulma ve dalgaboyu artırılarak yeniden salınması süreci yakından incelendiğinde, bütün bu aşamalar sırasında, yani fotonun elektrona yaklaşmasıyla ondan ayrılması arasında enerjinin ve momentumun bir süre korunmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu süre ve bu süre içinde fotonla elektronun aldıkları yol gözönünde bulundurulursa, bu korunmama miktarlarının, Heisenberg'in "enerji-zaman ve momentum-yer aralığı" üzerine belirsizlik ilkelerinin öngördüğü kadar olduğu ortaya çıkar. Heisenberg* ilkeleri iki değişik biçimde yorumlanabilmektedir.

Bir yoruma göre, enerjisinde ΔE kadar belirsizlik olan bir sistem, yaklaşık Δt'den ($\Delta t \approx h/\Delta E$) fazla yaşayamaz; radyoaktifliğin temelinde bu yatar. Diğer bir yoruma göre de herhangi bir fiziksel sistem durduğu yerde ΔE kadar bir enerjiyi "hiç yoktan" yaratıp bunu $\Delta t \approx h/\Delta E$ kadar bir süre kullanabilir; bu süre içerisinde, bu enerji olmadığı takdirde yapamayacağı şeyleri, sürenin sonunda Δ E'yi geri vermek koşuluyla yapabilir. Compton Olayı'nın doğada karşılaşılan bir örneği alfa parçacıklarının, enerji bakımından karşılaştıkları engelin epeyce yüksek olmasına karşın radyoaktif çekirdeklerin içinden çıkabilmeleridir.

mekteydi. 1924'te Toronto'da yapılan bir konferansın özel bir oturumunda, Compton'un olayı çok açık ve anlaşılır bir biçimde sunması, hemen hemen herkesi ikna etti. Duane'in konferansın hemen ardından yinelediği deneylerde Compton'unkine benzer sonuçlar elde etmesiyle bu tartışma sona erdi. Compton'un olayı açıklamak için yaptığı hesaplar, X-ışınının çarptığı elektronun da çarpışmadan sonra belli bir açı ve hızla fırlaması gerektiğini gösteriyordu. Bunu da C.T.R. Wilson kendi buluşu olan "sis odası" içinde, fırlayan elektronu gözleyerek doğruladı. Compton Olayı'nın asıl ayrıntılı açıklaması, 1928'den sonra Dirac'ın kuvantum elektrodinamiği üzerine çalışmalarıyla mümkün oldu.

Compton'un Chicago'daki X-ışını araştırmaları, daha çok X-ışınlarının dalga özelliklerini vurgulayan çalışmalardı. X-ışınlarının çok küçük açılarla üzerine düştüğü cilalı yüzeylerden, ışığın kırılma yasası gereğince yüzeyin içine geçmeden tümüyle yansıdığını ve gene ışık gibi, çizgili kırımın şebekelerinden, ancak yeterince küçük açıyla geldiklerinde kırınıma uğradığını gözledi. Özellikle ikinci bulgu, X-ışınlarının dalgaboylarının duyarlı bir şekilde ve daha önce kullanılan bağıl yöntemlerdeki gibi bağıl değil, mutlak olarak ölçülmesini sağladı. Bu biçimde ölçülen dalgaboyu, Bragg yasasında tersine kullanılarak kristalin boyutsal özelliklerinin, bundan kalkarak da Avogadro sayısının (bir molekül-gram maddedeki molekül sayısı) ve elektron yükünün bulunmasına temel oluşturdu.

Compton daha sonra araştırmalarını kozmik ışınlara yöneltti. Bunda yüksek enerjili gamma ışınlarının elektronlarla çarpışmalarını incelemek amacı etkendi. Bu araştırmaları için gerekli verileri toplamak üzere dünyanın çeşitli yörelerine ölçüm gezileri düzenledi. Bulguları, birincil kozmik ışınların, genel beklentilerin ve Millikan'ın öne sürdüğü savın aksine gamma ışınları değil, yüklü parçacıklar, özellikle protonlar içerdiğini gösteriyordu. Yerin manyetik alanı etkisine girdiklerinde bu yüklü parçacıkların dağılımlarının, Doğu-Batı bakışımsızlığı gösterdiği ve kutuplara doğru yoğunluğunun arttığı, Compton'un öğrencisi L.W. Alvarez'in ölçümleriyle saptandı. Ayrıca Compton, şiddet dağılımlarının atmosferdeki sıcaklık ve basınç değişmeleriyle önemli farklılıklar gösterdiğini de buldu.

Compton, II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin atom bombası geliştirme projesine önemli katkıda bulundu. Atom bombası üretmenin olanaklarını araştıran önde gelen bilim adamlarından biri olarak, ABD'nin bu konuda öncülük etmesi gerektiğini savundu. Bombayı üretme kararıyla birlikte de dört yıl süreyle Plütonyum Araştırma Projesi'ni yöneterek üretime fiilen katıldı. Savaşın sonlarına doğru, bombanın kullanılmasına ilişkin karar sürecinde kişisel görüşü alındığında, Japonya ile savaşın erken biteceği gerekçesiyle Hiroşima'ya atom bombası atılmasını destekledi.

Compton Olayı, bir X-ışını fotonunun, bir elektrondan saçılarak yön ve dalgaboyu değiştirmesi olarak bile, Einstein-Planck kuramıyla özel görelilik kuramının geçerlilikleri açısından çok önemlidir. Ancak asıl önemi, 1925-1928 arasında Heisenberg-Schrödinger-Born-Dirac tarafından temelleri atılan modern kuvantum fiziğinin en temel ilkelerinden birisi olan ve fizikte yeni bir çığır açan Heisenberg'in ünlü belirsizlik ilkesinin belirlediği bir "elementer etkileşme" olmasıdır.

- YAPITLAR (başlıca): *X-Rays and Electrons*, 1926, ("X-Işınları ve Elektronlar"); *X-Rays in Theory and Experiment* (S.K. Allison ile birlikte), 1935, ("Kuramsal ve Deneysel Yönleriyle X-ışınları").
- KAYNAKLAR: M. Johnston (der.), *The Cosmos of Arthur Holly Compton*, 1967.
- BAKINIZ: L.W. ALVAREZ, BARKLA, BRAGG, BOHR, BORN, BOTHE, DIRAC, EINSTEIN, FERMI, HEISENBERG, MILLIKAN, RUTHERFORD, SCHRÖDINGER, C.T.R. WILSON.

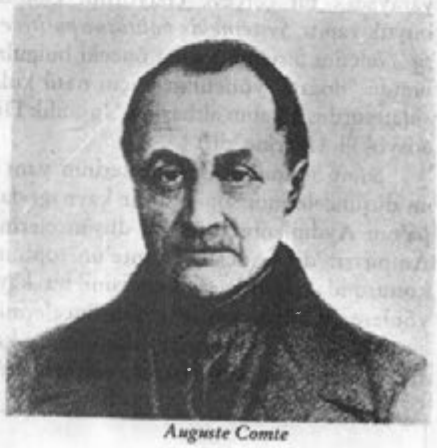

Auguste Comte

COMTE, Auguste
(1798-1857)

Fransız, felsefeci ve sosyolog. Sosyoloji biliminin kurucusudur.

19 Ocak 1798'de Montpellier'de doğdu, 5 Eylül 1857'de öldü. Babası bir vergi memuruydu. 1814-1816 arasında, devlet hizmetine en seçkin kişileri ayırmak amacıyla kurulan yüksekokulların birinde okudu. Ancak, 1816'da okulu bitirmek üzereyken öncülük ettiği bir öğrenci hareketi nedeniyle okulla ilişkisi kesildi. Okulun programında matematiğe ve fiziğe verilen önemin yetişmesinde büyük bir rolü oldu. Temel bilimlerdeki ilerlemelerin insanlara yeni olanaklar sağlayacağı genel bir sav olarak kabul edilmeye başlanmıştı.

Comte 1817'den sonra Saint-Simon'un özel sekreteri olarak çalışmaya başladı. 1824'te Saint-Simon'dan ayrıldı. 1832-1842 arasında École Polytechnique sınavlarına girecek olanlara hazırlama kursları verdi. Daha sonra da sınav kurulu üyeliğine atandı. Fakat bir görüş ayrılığı nedeniyle bu işi bıraktı.

Yapıtları

İlk yapıtlarını, Saint-Simon'un sekreteri olduğu yıllarda Saint-Simon'la birlikte hazırladı. Birlikte çıkardıkları yapıtların birincisi süreli yayın niteliğinde broşürlerden oluşan *L'industrie littéraire et scientifique liguée avec l'industrie commerciale et manufactu-*

rière ("Ticaret ve İmalat Sanayiinin Edebi ve Bilimsel Sanayi ile İttifakı") idi. Bu yayınlar Fransız sanayi ve banka çevrelerinin yardımıyla çıkıyordu ve yayınlarda "Yararlı eşyanın üretiminin, siyasetin tek mantıki ve olumlu amacı" olduğu belirtilmekteydi. Comte derginin 3. cildini ve 4. cildinin bir bölümünü tek başına hazırlamıştı. Daha sonra yine Saint-Simon'un bir yazısının devamı olan *Plan de travaux nécessaires pour réorganiser la société*'yi ("Toplumu Yeniden Örgütlemek için Gerekli Çalışmalar Planı") 1822'de çıkardı. 1826'da Saint-Simon'un aynı konuda çıkardığı bir kitaptan bir yıl sonra yayımlanan *Consideration sur le pouvoir spirituel*'de ("Manevi İktidar Üstüne Düşünceler") dine daha sonra vereceği önemi ilk defa vurguladı.Bundan sonra *Cours de philosophie positive* ("Pozitif Felsefe Dersleri") üzerinde çalışmaya başladı. Bu kitapta toplumun gelişmesini anlamaya yarayacak bir çerçeve çiziyordu. Comte'un ikinci büyük yapıtı, *Système de politique positive*'de ("Pozitif Yönetim Sistemi") daha önceki bulgularının, toplumun "doğru" yönetilmesi için nasıl kullanılacağını anlatıyordu. Kitabın altbaşlığı "İnsanlık Dinini Kuran Sosyoloji Üzerine"dir.

Düşüncelerinin kaynakları

Saint-Simon'un düşüncelerinin yanı sıra Comte'un düşüncelerinin önemli bir kaynağı da Batı Avrupa'nın Aydınlanma dönemi düşüncelerinde görünen Ampirizm'dir. Ancak, Comte'un toplumun bütünü konusundaki görüşleri kendisini bu kaynağa karşıt yönlere de götürmektedir. Düşüncelerinin bu iki zıt ekseni Comte'u yorumlayanların onun katkılarını iki ayrı vurguyla aktarmalarına yol açmıştır.

Ampirizm'in en önemli savı insan bilgilerinin doğruluğunun ancak deneyin eleğinden geçirilerek saptanabileceğidir.Bunun arkasında yatan düşünce de insanlarda dünya hakkında doğuştan (a priori) bir bilgi olmadığıdır. Ansiklopedistler adı verilen ve Fransız Devrimi'nin hazırlanmasına düşünsel katkıları olan düşünürler grubu Ampirizm'e özel bir anlam vermişlerdir. Onlara göre, kişinin yeryüzündeki mutluluğu böyle bir deney ortamıdır. Bu mutluluğu sağlayan siyasal rejim, deney ile sınanmış demektir. İnsanların günlük yaşamlarında sağladıkları fayda, toplum sisteminin iyi ya da kötü olmasının bir ölçütüdür. Ampirizm'in düşünce tarihine önemli katkılarından biri insanların deneylerinin eklemlenmesinden "bilim" adı verilen bilgi türünün ortaya çıktığıdır. Bu düşünceyi oluşturmakta Fransız filozof ve matematikçisi Condorcet, Comte'a öncülük yapmıştır. Daha 1783'te Condorcet, uzaydan gelecek olan bir kimsenin —bu dünyanın önyargılarını taşımayan bir kimsenin— fiziksel bilimlerde kullanılan yöntemleri toplum sistemlerini incelemek için kullanabileceğini belirtmişti. Yazdığı en son yapıt olan *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*'de (İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı) insanlık tarihinin gelişmesine bakarak geleceğin önceden kestirilebileceğini ve bu bilgilerin insan topluluklarını yöneltmek için kullanılabileceğini anlatmıştı. Fransız Devrimi'nin Fransa'da eğitim sisteminde temel bilimlere ağırlık vermesi bu genel tartışma ortamının bir sonucu sayılmalıdır. Auguste Comte'un yaşamında uzun süre yer alan

Pozitivizm

Gerek Comte* ve Spencer'in* Sistematik Pozitivizm'ini, gerek Huxley* ve Mach'ın* Kritik Pozitivizm'inin farklı yönelimlerini kapsayacak en önemli özellik, metafiziğin reddidir. Bu reddin nedeni, metafiziğin ilgelendiği sorunların, gözlemden veya gözlemlerle ilgili genellemelerden doğrudan doğruya çıkarılabilecek açıklama veya yorum ilkelerinden daha üst düzeyde ilkelere varılabileceği yolunda bir önyargıya dayanmasından doğar.Yöntembilim açısından "pozitif" kavramı, geleneksel felsefede "metafizik soyutlamalar"ın polemik karşıtı olarak düşünülebilir. Hemen algılanabilir olgular ve şeyler, daha önceki deneylere dayanmaksızın düşünceyle bulunan bağıntılar ve tam benzerlikler "pozitif" olarak nitelendirilebilir.

Metafiziğin reddi, pozitivizmi nitelendirmekte yetersiz kalır. Pozitivistler'i, salt deney felsefesini benimseyenlerden, veya Kant*, ya da Hume'un* görüngücülüğünün (phenomenalizm) belli bir biçimini benimseyen diğerlerinden ayıran ikinci bir tez Bilginin yeterliğinin,bilgi, en ileri bilimlerin başardığı açıklama biçimlerine yaklaştıkça arttığıdır. Bir başka deyişle bilim, bilginin ideal biçimini oluşturur. Pozitivizm'i nitelendiren üçüncü teze göre, bilim kendini deney yoluyla güvenilir korelasyonlar bulmakla sınırlamalıdır; bu da doğanın özel bir yorumunu ve bilimsel açıklamanın sınırlarını birlikte getirmektedir.

Comte'un Sistematik Pozitivizm'i daha önce hiç bir akımda görülmeyen bir özelliğe, felsefeyi bilimlerin sentezine dönüştürme çabasına yönelikti. Comte, Spencer ve bu okuldan diğerleri için felsefenin görevi "bilimlerin bütün en üst düzeyde genellemelerini uyumlu bir öğreti haline getirmek"ti. Bunu başarmanın yöntemi, bütün bilimlerce varolan ampirik sonuçları incelemek, herbirinde en genel yasaları aramak, bunları tek tek hiçbir bilimce varılamayacak kadar genel bilgi kalıbı içinde bütünleştirmekti.

Pek çok felsefeci, Sistematik Pozitivizm'in temel yargılarını paylaşmalarına rağmen, bu öğretiyi eleştirmekten de geri kalmadılar. Bu eleştirilerin en önemlisi, bilimlerin sonuçlarını yasalar biçiminde toplama çabasına yönelikti. Fizikte, kimyada, deneysel biyoloji ve psikofizikte yeni buluşlar göz önüne alınınca Sistematik Pozitivistler'in, bütün ampirik buluşların birlikte yer alacağı tek bir sistem bulma çabası gitgide daha az olası hale geliyordu. Bununla birlikte, bu eleştiri, Sistematik Pozitivizm'in yayılmasını

→

École Polytechnique, bu düşüncenin egemen olduğu bir eğitim kurumuydu.

Auguste Comte'un iki önemli tezi olan bilimlerin gelişme şeması ve toplumun "pozitif" yöntemle elde edilen "yasa"larla anlaşılabileceği savı bu ampirik geleneğe dayanır. "Fiziksel" ve "pozitif" kavramları bir yöntemle ilgilidir. Condorcet ve Comte, toplumsal mekanizmaların "maddi" bir ortama oturduğunu ileri sürmezler. Bunu en açık şekilde Auguste Comte'un Üç Hal Yasası adı verilen bilim şemasında görmek mümkündür. Comte'un ifadesiyle "dünyayı idare eden veya onu kaosa iten düşüncelerdir, bütün toplumsal mekanizmalar, yargılar üzerine kuruludur". Burada "yargı", insanların tek tek düşünceleri değil, içinde yaşadıkları dünyayı simgeleyen genel düşünce biçimidir. Bu genel bakış açısı da zamanla bir evrim göstermiştir. Önceleri, metafizik evrede insanlar doğa ve toplum olaylarını bir ilahın gücüne bağlamışlardır. İkinci bir evrede insanlar "doğa" gibi imgeleri, görüşlerinin temel taşı olarak kullanmışlardır. Son olarak "pozitif" evrede insanlar fiziksel dünyada ve toplumsal olaylarda "yasa" aramaya başlamışlardır. Bu evre son evredir. Bütün bilimler, ayrı ayrı bu basamaklardan geçmiş fakat aynı hızla ilerlememişlerdir. Örneğin matematik daha önce son evreye varmıştır. Sosyoloji onu ilerde izleyecektir. Bu son evrede bilgi gözleme dayanır ve deneylerin sonuçları "yasalar" biçiminde ortaya çıkar.

Comte'un düşüncelerinin bir ikinci yönü, Fransız Devrimi'nin, Avrupa sistemini temelinden sarstığı ve yıkıcı etkilerine oranla yapıcı önerilerinin yetersiz kaldığı noktasında toplanır. Saint-Simon'un düşüncelerinin etkisi en çok bu noktada görülür. Comte'un düşünce şemasında 'Ampirizm'in rolü *Cours de philosophie positive*'de görülür. İkinci etki ise "Pozitif Yönetim Sistemi"nde ortaya çıkmaktadır. Comte'un Fransız Devrimi ve bu dönem düşünürleri hakkındaki görüşleri olumsuzdur. Örneğin Aydınlanma dönemi filozoflarının tezlerini "vahşi bir anarşi" olarak nitelendirmiştir. Onun için önemli olan "özgürlük" düşüncesinin dayanıksız bir biçimde ortaya atılışı değil, toplumun örgütlenmesi birincil amaç olarak kabul edildiğinde "özgürlük"ün nelerden oluşacağıdır. Kendi cevabı açıktır: Fizik yasaları nasıl özgürlüğü değil de, aksine bir zorunluluğu ifade ediyorsa, toplum yasaları da bir zorunluluğu ifade eder. Özgürlük onlara uymaktır. Toplumun yeniden örgütlenmesinde dinsel bağlar birinci derecede önemli olduğu için toplumun dinsel bir çerçeveye oturtulması zorunludur. Bu çerçeve Katolik Kilisesi'nin çerçevesi olmayacak, bilimin önerdiği "insanlık dini" | Katolikliğin yerine geçecektir.

Auguste Comte'un —bilim felsefesine getirdiği yeni sorunların dışında— en kalıcı etkisi "Tarihselcilik" (Historisme) ve "Organisizm" adı verilebilecek iki noktada toplanır.

Tarihselcilik

Comte, Condorcet'yi "tarihsel gelişimi" anlamamış olmakla suçlamıştır. Comte'a göre, Aydınlanma dönemi düşünürleri kendilerinden önce gelen bütün tarihsel dönemlere "kötü" damgasını basmakla bu dönemlerin tarihsel bir gelişim olduklarını anlama fırsatı kaçırmışlardır. Ancak her tarihsel döneme

önlemedi. Ne var ki, bu akım, bazı felsefeci ve felsefe eğilimli bilim adamları arasında, Kritik Pozitivizm diye nitelendirilen önemli bir felsefe akımına dönüştü. Kritik Pozitivizm'in amaçları şu iki noktada toplanabilir: 1) bilimsel bilginin dayanaklarını çözümlemek, 2) ister konuyla yüzeysel bir ilişkisi olan biri tarafından, isterse bir bilim adamı tarafından kullanılsın, eleştirisiz kullanılma eğilimindeki bütün kavramların gerçek kaynaklarını ve anlamlarını araştırmak. Kritik Pozitivizm'in gelişmesinde üç önemli etken dikkati çekmektedir: 1) bilim adamları arasında, araştırmalarının metafizik nitelikte önyargılardan kurtarılması gerektiği yolunda bir eğilimin ortaya çıkması; 2) psikofizik'in gelişmesi. Psikofizik, Pozitivizm'in şu veya bu biçiminin benimsenmesini gerektirmemekle birlikte, o sırada, psikofiziğin, beşeri bilginin sınırları, hatta bilimin yorumu ile yakından ilişkisi olduğuna yaygın şekilde inanılıyordu. Bunda Helmholtz'un büyük rolü vardır; 3) 19. yy sonlarında Kritik Pozitivizm ile birlikte gelişen ve insan aklının pragmatik yönüne öncelik veren yeni bir bilim yorumu. Bu görüşe göre, deneyi gereksinmelere, ilgilere ve beklentilere en uygun bir biçimde düzenleme eğilimi vardır.

19.yy'ın sonuna kadar, pozitivist felsefeci ve bilim adamları, bilimsel kuramın bütün biçimlerini, tekrarlanmış gözlemlerden doğrudan doğruya elde edilmiş genellemelere göre yorumlama eğilimindeydiler. Bununla birlikte 19. yy'ın ortalarından başlayarak geometri ve fizikteki gelişmeler, gözlem üzerindeki vurguyu anlamsızlaştırıyor ve Pozitivizm gözden düşmeye başlıyordu. 19. yy sonunda pozivitizm, bilimin özeleştirisi biçimine dönüşmüştür.

Mantıksal Pozitivizm ise 1920'lerin Viyana çevresi felsefecilerinin (Schlick*, Carnap*, Neurath*) geliştirdiği bir akımdır. Mantıksal Pozitivizm kavramı yerine Tutarlı Deneycilik (Consistent Empiricism), ya da Mantıksal Deneycilik kavramları da kullanılmaktadır. Mantıksal sözcüğü, kısmen, araştırma konusunun "anlam" olduğunu, kısmen de bu öğretiye mantıksal olarak doğru gözle bakıldığını belirtmektedir. Bu felsefeciler "anlam" sorunu üzerinde yoğunlaştılar, "doğrulama" ve "doğrulanabilirlik" ilkesini geliştirdiler. Buna göre, bir şey ancak ve ancak deneyle, bir başka deyişle, duyularla gözlem yoluyla doğrulanabiliyorsa anlamlıdır; aksi halde, mantık ya da matematik olarak eşsözdür (tautology). Doğrulama Kuramı, anlamı, doğrulama yöntemi ile özdeşleştirmektedir.

kendi değeri verilirse, insanlığın gelişme çizgisini anlamak mümkün olabilirdi. Bu yöntemi kullanmayan, örneğin, Üç Hal Yasası'nı bulamazdı. Comte kendi yöntemini uygularken, Batı'nın gelişmesiyle insanlığın geçirdiği evreleri bir tutmuştur. Comte uygarlık aşamalarından bahsettiği zaman belirli toplumlardan söz etmemekte, "Büyük Varlık İnsanlık" tan bahsetmektedir. Amacı tarihin bir Genel Plan'ını bulmaktır.

Organisizm Aydınlanma dönemi filozofları, insanın birim olarak özelliklerini arayarak bundan topluluğun özelliklerini çıkarmaya çalışmışlardı. Comte'un yaklaşımı, bunun aksinedir: İnsanları anlamak için toplumsal çevreyi ve zorunlukları anlamak gerekir. Comte'a göre, toplum içinde yaşam bir eklemleme sonucu ortaya çıkmıştır, tarih içinde bir devamlılık vardır. Bu sürekliliğin beraberinde getirdiği özelliklerden biri, zaman geçtikçe ortaya çıkan toplum türlerinde toplum parçalarının birbiriyle daha çapraşık bir biçimde ilişkili olmalarıydı. Bu nedenle ileri topluluklarda "uyum" sorunu önceki evrelere göre daha çok önem kazanıyordu. Fakat, her toplum biçimi bu düşüncenin düşündürdüğü gibi "birimlerden oluşan" bir bütün ise, o zaman bütünün çalışması, parçaların tek tek niteliklerinin göstermediği özellikler gösterir. Bütünün bilimi, parçaların biliminden farklıdır. Başka bir deyişle sosyoloji, psikolojiye indirgenemez. Sosyoloji kendi kuralları olan ayrı bir bilim dalıdır.

Etkisi Comte'un düşünceleri Fransız düşünce tarihinde kısa bir süre egemen olmuştur. Bu egemenliği de Türkiye için özel bir önem taşımıştır. Pozitivizm Türkiye'ye bazı Fransız düşünürlerinin etkisiyle girmiştir. Bunların arasında edebiyatı "pozitivist" yöntemlerle incelemeye çalışan Hypollite Taine (1828-1893) sayılabilir.

Kendi başına yeterli bir düşün hareketi olarak Pozitivizm 1880'lerden sonra gücünü gittikçe yitirmiştir. Buna rağmen, Jön Türkler'in Paris'te önderliğini yapan Ahmet Rıza Bey Pozitivizm'i düşüncelerinin çıkış noktası olarak almıştır. Daha sonra Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinin temel toplum felsefesini oluşturacak olan Dayanışmacılık, Durkheim yoluyla bazı pozitivist savları Türkiye'ye ikinci defa getirmiştir. Diğer yandan, Dayanışmacılık Güney Amerika'da da Türkiye'dekine benzer bir etki göstermiştir.

Comte'un 1850'lerden başlayarak İngiltere'de etkisi John Stuart Mill'in kendisine verdiği önemle pekişmiştir. Mill'in *A System of Logic* ("Mantık Sistemi") adlı yapıtı, Comte'un bilim konusundaki önerilerinin daha ayrıntılı bir biçimi sayılabilir. 19. yy'ın sonunda filozof ve matematikçi Erns Mach, Comte'un sorunsalını felsefe konusundaki düşünceleri açısından devam ettirmiştir. Mach'a göre felsefenin görevi bilimin mantıksal temellerini açıklamaktır. Bu tutum Comte'un sorunsalının, 20. yy'ın başında Viyana çevresi adı verilen ve Carnap, Scheick gibi düşünürleri bir noktada birleştiren grup tarafından tekrar incelenmesine yol açmıştır.

Comte'un düşüncelerinin soyutluğu, bunların ilk bakışta mantıksal, fakat temelde ve anlatımda çelişik olması, ondan sonra gelen ve etkisinde kalan sosyologların bu etkileri zaman zaman inkâr etmeleriyle sonuçlanmıştır. Buna rağmen İngiliz sosyologu Spencer Comte'un izinde yürümüştür. Gene aynı etkiyi Durkheim sosyolojisinin iki ana özelliğinde bulmak mümkündür: Toplum incelemelerinin kendi başına bir alan oluşturdukları, toplum içindeki olayların "şey"ler için kullanılan yöntemlerle incelenmesi gerektiği.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siècle*, 1806-1807, ("19. Yüzyılın Bilimsel Çalışmalarına Giriş"); *Séparation générale entre les opinions et les désires*, 1819, ("Fikirler ve Arzular Arasındaki Genel Ayrılma"); *Sommaire appréciation de l'ensemble du passé moderne*, 1820, ("Bugünkü Devrin Geçmişinin Bütünü Hakkında Toptan Değerlendirme"); *Plan de travaux nécessaires pour réorganiser la société*, 1822, ("Toplumu Yeniden Örgütlemek İçin Gerekli Çalışmalar Planı"); *Considérations philosophiques sur les sciences et les savants*, 1825, ("Bilimler ve Bilim Adamları Hakkında Felsefi Düşünceler"); *Considérations sur le pouvoir spirituel*, 1826, ("Manevi İktidar Üstüne Düşünceler"); *Cours de philosophie positive*, 1830-1842, ("Pozitif Felsefe Dersleri") *Système de politique positive*, 4 cilt, 1851-1854, ("Pozitif Yönetim Sistemi"); *L'industrie littéraire et scientifique liguée avec l'industrie commerciale et manufacturière* (St. Simon ile), (ty.), ("Ticari ve İmalat Sanayiinin Edebi ve Bilimsel Sanayi ile İttifakı"); *Catéchisme positiviste ou sommaire exposition de la religion universelle*, 3. baskı, 1890, (Pozitivizm İlmihali, 1952).
- **KAYNAKLAR:** P. Arbousse-Bastide, *La doctrine de l'éducation universelle dans la philosophie de Comte*, 2 cilt, 1954; P. Arnaud, *Auguste Comte*, 1969; R. Fleteher, *Auguste Comte and the Making of Sociology*, 1966; H. Gouhier, *La jeunesse d'Auguste Comte et la formation du positivisme*, 3 cilt, 1933-1941; L. Kolakowski, *Positivist Philosophy*, 1972; J. Lacroix, *La sociologie d'Auguste Comte*, 1956; C. Rutten, *Essai sur la morale d'Auguste Comte*, 1973.
- **BAKINIZ:** CARNAP, DURKHEIM, H.F. HELMHOLTZ, T.H. HUXLEY, E.MACH, J.S. MILL, NEURATH, SAINT-SIMON, SCHLICK, SPENCER.

CONDÉ, Louis Bourbon
(1621-1686)

Fransız, komutan. XIV. Louis'nin fetih savaşlarında büyük rol oynamıştır.

8 Eylül 1621'de Paris'te doğdu, 11 Aralık 1686'da Fontainebleu'de öldü. Bourbon sülalesinden gelen Condé prenslerinin üçüncüsü II. Henri de Bourbon'un Charlotte de Montmorency'den olan en büyük oğludur. Babasının ölümüne dek Enghien Dükü olarak anılan II. Louis de Bourbon, diğer adıyla Büyük Condé, çok yönlü ve köklü bir öğrenim gördü. 1630'dan 1636'ya kadar devam ettiği Bourges'daki Cizvit okulunda, Latin klasiklerini, Aristoteles felsefesini, Justinyen hukukunu, siyasal tarihi, Paris'teki Kraliyet Askeri Okulu'nda matematiği ve binicili-ği öğrendi. Eğitimini tamamladıktan sonra, 19 Ocak 1636'da Kral XIII. Louis'ye takdim edildi. Aynı yılın 19 Eylülü'nde Burgunde Düklüğü'nde babası ile birlikte kralı ağırladı. 9 Şubat 1641'de babasının isteği üzerine, Kardinal Richelieu'nün yeğeni Claire-Clémence de Maillé Brizé ile evlendi. Aslında Paris sosyetesinden genç bir kız olan Marthe du Vigean'a âşıktı ve karısı ile kısa süreler için ve seyrek olarak

birlikte oldu. Bu evlilikten 1643'te bir oğlu, 1656'da da bir kızı oldu.

1640-1642 arasında katıldığı ilk üç seferde askeri yeteneklerini kanıtlayan Enghien Dükü, 1643 ilkbaharında Picardie'deki Fransız ordusunun başına getirildi. 18-19 Mayıs 1643'te Sedan'ın Kuzeybatısı'ndaki Rocroi'da İspanyollar'la yapılan savaşta Fransız Kraliyet ordularına komuta etti ve büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta yandan çevirdiği Flandre ordularının seyrek saflarını dağıtıp kendi piyadelerini yeniden saflara sokarak, deneyimli İspanyol piyadesinin ateşli silahlarla desteklenmiş gücünü kırmayı başardı. Son bir yüzyıllık Fransız tarihinin kaydettiği bu en büyük askeri zaferi, Enghien Dükü'nün diğer zaferleri izledi. 1644'te kuzeni Mareşal Turenne ile birlikte, Rhine Nehri'nin Batı kıyılarındaki Thionville ve Sierck kasabalarını ele geçirdi. 1645'te Freibourg, Phillipsbourg, Mayens ve Nordlingen'de Bavyera ordularını bozguna uğrattı. Ertesi yıl Dunkerque'i ve bazı Kuzey bölgelerini zapteden dük, aynı yıl Flanderler'e karşı açılan seferi parlak bir biçimde yönetti.

Babasının 26 Aralık 1646'da ölümüyle Condé Prensi unvanını kazanan II. Louis de Bourbon aynı zamanda büyük bir mirasa da kondu. Kardinal Mazarin pek fazla güvenmediği ve nüfuzundan rahatsız olduğu Condé'yi ülkeden uzaklaştırmak amacıyla, 1647'de İspanya'nın Katalonya bölgesine yolladı. Buradaki Fransız güçlerinin komutanı olan Condé 18 Haziran 1647'de İspanyollar'la yaptığı Lerida Savaşı'nda bozguna uğradı. 1648'de yeniden Kuzey'deki Flander bölgesine çağrıldı ve Hainaut'daki Loraine atlılarını buradan söküp attı. Ardından, 19-20 Ağustos 1648'de Lens'de İspanyol piyadelerini yendi ve bu zaferi ile İspanyollar'ı Münster Antlaşması'nın koşullarını kabul etmek zorunda bıraktı.

Mazarin'e karşı başlayan Fronde ayaklanmaları, Condé'nin yaşamını önemli ölçüde değiştiren olaylar oldu. Fransa'da arada sırada başgösteren bu ayaklanmaların ilkinde Condé, Ocak-Mart 1649'da isyancı Paris'in çevresine barikatlar kurarak kral naibine ve Kardinal Mazarin'e yardımcı oldu. Ancak hükümetin kurtarıcısı havasına girince Mazarin, üvey kardeşi ve erkek kardeşi ile birlikte Condé'yi 18 Ocak 1650'de tutuklattı. Condé ve kardeşleri 13 ay hapiste kaldıktan sonra, 13 Şubat 1651'de Condé'nin yandaşlarının başlattıkları ikinci Fronde ayaklanması nedeni ile serbest bırakıldılar. Bu olay, Mazarin'e hapisteki prenslerin dışarda olduklarından daha tehlikeli olduklarını öğretmiş, ayrıca Condé'nin Mazarin'e olan düşmanlığının büyümesine neden olmuştu.

Condé, hapisten çıktıktan yedi ay kadar sonra, Eylül 1651'de Güneybatı'daki Bordeaux kentine giderek burada Krallığa karşı bir isyan başlattı. Ardından, İspanyollar'la birleşerek Paris'i ele geçirmek için yola koyuldu. Yolda Turenne'in komuta ettiği Kraliyet ordusunu yenilgiye uğrattı. Turenne, savaş alanlarında yenemediği Condé'yi köşeye sıkıştırmak amacıyla bir oyun düzenledi. Condé ve ordularının 2 Haziran 1652'de Paris'in içine girmesine izin verdi. Ancak Condé'nin güçleri savaşma fırsatı bulamadan Bastille'den üzerlerine açılan top ateşiyle dağıldı ve yenildi. Bundan sonra Condé, 1652'de Paris'i terkederek Kuzey'e doğru yola çıktı. İspanyollar'ın hizmetine girip ordularına başkomutan oldu ve Mart 1653'te Brüksel'e bir sefer düzenledi. Fransa Krallığı bu isyancıyı işlediği suçlardan dolayı, 25 Kasım 1654'te gıyabında idama mahkûm etti.

Condé, bundan sonra dört yıl boyunca, Turenne yönetimindeki Kraliyet ordularına karşı direndi ve Hollanda'ya seferler düzenledi. Condé'nin elçilerinden biri İngiltere'deki Oliver Cromwell ile dostane ilişkiler kurma girişiminde bulunduysa da, Cromwell, Condé'ye karşı kral ile birleşti ve bağlaşık güçler, 14 Haziran 1658'de Dunes Savaşı ile Condé'yi bozguna uğrattılar. 1659'da imzalanan Pyrenees Barışı ile affedilen Condé'nin yeniden Paris'e dönmesine izin verildi. 1660'da güvenini kazandığı Kral XIV. Louis tarafından Aix-en-Provence'da karşılandı. Bundan sonra kralın alçakgönüllü ve yasalara sadık bir hizmetkârı oldu ise de uzunca bir süre kendisine hiçbir askeri komuta görevi verilmedi.

XIV. Louis'nin Condé'ye karşı duyduğu kuşkular 1667'de tamamen silindi ve Condé yeniden Fransız ordularının başkomutanlığına getirildi. Şubat 1668'de İspanyollar'ın işgali altında bulunan Franche-Comté bölgesini ele geçirmek üzere düzenlediği harekât ile, on beş gün içinde Artois, Becançon, Dôle ve Gray kasabalarını aldı. Bölge üç ay sonra İspanyollar'a geri verildi. 1672'de kral tarafından Hollanda'yı işgal etmekle görevlendirildi. 12 Haziran 1672'de Arnhem yakınlarında yaralandı ise de savaşmayı bırakmadı ve Alsace bölgesini işgalden kurtarmak için yoluna devam etti. Alsace'a varmadan genç Flemenk Genel Valisi III. William d'Orange ile savaşmak zorunda kaldı. İngiliz ve Alman taçlarını elinde bulunduran III. William, İspanyol ve Alman ordularını Condé'ye karşı kullanmaya kalkışınca, taraflar 11 Ağustos 1674'te Brüksel'in güneyindeki Seneffe yakınlarında kapıştılar. Bütün bir gün süren çarpışmada, her iki taraf da büyük zarar gördü ve savaştan galip çıkan olmadı. Ertesi yıl yarım bıraktığı Alsace seferini tamamlamak ve orada bir başka rakiple, Avusturya'nın en iyi komutanlarından olan Raimondo Montecuccoli ile savaşmak zorunda kaldı. Bu en son seferini de zaferle sonuçlandırdı ve düşmanını Rhine Nehri'nin gerisine püskürttü.

Döneminin en büyük kişiliklerinden biri olan Condé'nin sınırsız bir heyecanı ve gururu vardı. Sınır tanımazlığı nedeniyle çevresindeki insanlar kendisine hiçbir zaman tam olarak güvenmediler. Condé düşün sorunlarıyla ilgili uğraşları ve kuraldışı alışkanlıkları olan bir kişiydi. Kendisini yetiştiren Cizvitler'e sadık kalmakla birlikte bütün dinsel kuralları ve Tanrı'yı inkâr etti. Kültürlü bir kişi olarak güzel sanatlara büyük ilgi gösterdi. Taşrada oyunlar segileyen bir tiyatro topluluğunu destekledi, La Fontaine, Boileau, Molière ve La Bruyère'in çalışmalarını teşvik etti. Askeri seferleri sırasında bile, Corneille'in trajedilerini, Livy'nin öykülerini, Gautier de Costes La Calprenede'in romanlarını okurdu.

1675'ten sonra Chantilly'deki sarayına çekilen Condé burada, çevresinde yazarlar, sanatçılar, dostları ve ailesiyle birlikte sakin bir yaşam sürmeye başladı. 1685'te, ölümünden bir yıl önce, bütün yaşamı boyunca reddettiği Katolik dinini kabul etti.

• KAYNAKLAR: H.D'Aumale, *Histoire des princes de Condé pendant les XVe et XVIIe siècles*, 1863; H. Malo, *Le Grand Condé*, 1937; G. Mongredien, *Le Grand*

Condé, 1959; N.H. Williams, *The Love Affairs of the Condés, 1530-1740*, 1912.

• BAKINIZ: LOUIS XIII, LOUIS XIV, MAZARIN.

Etienne Bonnot de Condillac

CONDILLAC, Etienne Bonnot de (1715-1780)

Fransız, filozof. Locke deneyciliğini daha köktenci bir tutumla geliştirerek Duyumculuk kuramını kurmuştur.

Bilginin kaynağı ve deney türleri

Grenoble'da doğdu, Beaugency'de öldü. Hukukcu bir ailedendir. Rahip olmak için Saint-Sulpice'e gönderildi. 1740'ta burayı bitirdi ama papazlık görevi almadı. Akrabası olan bilim adamı ve Diderot'nun yakın arkadaşı d'Alembert kendisini Fransa'nın o çağdaki en büyük düşünürleriyle tanıştırdı. Diderot, Helvétius, Fontenelle ve Rousseau gibi filozoflarla sık sık görüştüğü Paris'e yerleşerek kendini bilim ve felsefeye verdi. 1746'da ilk önemli yapıtı olan *Essai sur l'origine des connaissances humaines*'i (İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme) yayımladı. 1754'te basılan *Traité des sensations* (Duyumlar Üzerine İnceleme) ise, felsefe dizgesinin olgunlaştığı dönemin ürünüdür. 1758'de Parma Dükü'nün oğlunu eğitmek üzere İtalya'ya gitti. 1767'de Paris'e döndüğünde artık tanınmış ve saygı gören bir filozof olan Condillac, ertesi yıl, Fransız Akademisi üyeliğine seçildi. 1772'de Beaugency yakınındaki Flux şatosuna çekildi. Burada ölümüne dek çalıştı, yeni ürünler vermeyi sürdürdü.

Dil ve felsefe

18. yy'ın ilk yarısında Fransa'da aydınlar arasında İngiliz düşünürlerine ilgi ve hayranlık artmaktaydı. 1687'de Latince yayımlanmış olan Newton'un *Principia*'sı ve 1700'de Fransızca'ya çevrilen Locke Fransız düşünce yaşamını önemli ölçüde etkilemişti. 1734'te Voltaire *Lettres Philosophiques* ("Felsefi Mektuplar") adlı yapıtında İngiliz felsefi yaklaşımını benimsiyor ve Locke ile Newton'u övüyordu. Condillac felsefe çalışmalarına bu etkiler altında başladığında, Descartes ve Malebranche usçuluğunun çıkış noktalarını oluşturan "us", "yargı", "usavurma" gibi kavramların yeterince çözümlenmediğini düşündü. Ona göre, çözümleme ile usçuluğun, ayrıntıdan kaçınarak "doğal ışık" ya da "us" gibi kavramlar olarak, karanlıkta ve kaypaklık içinde bıraktıklarının temelleri açığa çıkarılabilirdi. Sonuçta, bilginin kökeninin Locke'un ileri sürdüğü gibi deneysel olduğu ortaya konmalıydı.

Condillac üzerindeki en büyük felsefi etki kaynağı olan Locke'un deneyciliğinde, ondan sonra gelen öbür büyük İngiliz deneycilerinin de benimsedikleri kimi temel savlar şunlardır: Bilginin tek kaynağı deneydir. Ancak deney iki türlüdür: dışdeney, ya da duyum ve içdeney, ya da düşünme (reflexion). Ayrıca, zihnin deney içerikleri üzerinde çeşitli işlemler yapabilmesine olanak veren, bellek, imgelem, usavurma gibi "yetiler"i (facultés) vardır. Bu anlamdaki deneyciliğin, zihnin kendi eylem ve durumlarını algıladığı söylenen içdeney gibi bilgi kaynakları ve zihinsel "yetiler" varsaymakla usçuluğa ödün verdiğini düşünenler olmuştur. Böyle düşünenlere göre tutarlı bir tutum, içdeneyi de zihinsel yetileri de duyuma bağlamalı, bunu bilginin tek kaynağı olarak gösteren bir çözümleme verebilmelidir. Duyumculuk adı verilen bu kuram ilk olarak Peter Browne tarafından 1728'de yayımlanan *The Procedure, Extent and Limits of the Understanding* ("Anlağın Süreç, Yayılım ve Sınırları") başlıklı kitabında ortaya atılmıştır. Ancak duyumculuğu geliştirip ayrıntılı bir kuram durumuna getiren Condillac olmuştur.

Condillac'a göre felsefe sorunlarını çözmek için günlük dil araç olmalıdır. Bu araç kullanılarak uygulanması gereken yöntem ise çözümlemedir. Günlük dilin sıradan ve kendiliğinden kullanımı felsefi çözümlemeye en iyi uyan ve açık seçik sonuçlara en sağlam yoldan götüren bir düşünsel araçtır. Felsefeciler teknik dile ne zaman başvurmuşlarsa karışıklık getirmişlerdir: "Onlardan önce" der Condillac," 'töz' demenin 'altındaki' demekten, 'düşünmek' demenin 'tartmak', 'değerlendirmek', 'karşılaştırmak' demekten ayrı bir şey olduğu savı akla gelmemişti bile". Öte yandan, geometriden örnek alınan ve tanımlarla tümdengelimin uygulanmasına dayanan bireşimsel (sentetik) yöntem, eldekilerin en kötüsüdür. Tanımlar çözümlemeleri yapılmadığı sürece geçersiz ve keyfidir. Çözümlendiklerinde ise, varılan, Locke anlamındaki yalın idelerdir. Yalın ideler ise tanımlanamaz, ancak gösterilebilirler. Çözümleme, karmaşık bir bütünün ayrıntılarını, ayrı ayrı ve önem dizilişine göre gözönüne sermek, bileşik idelerin yalınlardan nasıl kurulduğunu göstermektir. Yapının nasıl kurulduğunu tam bir düzen içinde hem bütünsel olarak hem de ayrıntıda kavrayabilmektir. Bir başka deyişle, çözümleme, konuyu parçalarına ayırıp yeniden kurmaktır. Nasıl, bir makineyi anlamanın en iyi yolu onu parçalarına ayırıp yeniden bir araya getirmekse,felsefe sorunları da bu yolla çözüme götürülmelidir. Condillac, bu çözümlemede anlam özdeşliklerinden yararlanılması gerektiğini düşünür.Örneğin herhangi bir şeyi "özellikle duyumlamak", anlamca, bu nesne üzerinde "yoğunlaşmak" (dikkati ona çevirmek) ile özdeştir.

Bu özdeşlikler ile çözümleme bir arada kullanılarak bilginin kaynağı ve kökeni, yalın ve açık bir biçimde ortaya çıkarılabilir.

Condillac'ın felsefi amaçlarından birincisi bütün bilginin ve özellikle zihinsel işlevlerin tümünün duyuma dayandığını ve ona indirgendiğini göstermektedir. Locke'un "iç-deney" olarak adlandırdığının nereden geldiği, Condillac'a göre bütünüyle temelsiz ve açıklamasız bırakılmıştı. Benzer bir anlamda, zihin yetileri olan usavurma, bellek, yargı gibi eylemlerin de bir açıklaması yoktu. Bu ise, hem usçuluğun bu noktalar üzerine çevireceği eleştirilerine açık bir kapı bırakıyordu, hem de bilginin temellerinin anlaşılabilirliğini usçununkiler ölçüsünde karanlık ve kaypak kimi kavramların varsayımına bağlıyordu. Condillac 1746'da yayımladığı *Essai*'sinde Locke felsefesini ortaya koymasının yanı sıra, bu birinci amacı doğrultusunda bir duyumcu çözümleme de yaptı. Üç yıl sonra Diderot, *Lettres sur les aveugles* (Körler Üzerine Mektup) adlı kitabında Condillac'ın duyumculuk yoluyla verdiği felsefi noktanın, Berkeley'in savunduğu öznel idealizme çok yaklaştığını öne sürdü. Condillac, ikici (düalist) bir ontoloji benimseyen başka düşünürler gibi, fiziksel ya da özdeksel anlamda bir dış dünyanın varolduğu inancında Locke'a katılıyordu. Bu nedenle, kurmaya çalıştığı duyumculuğun kendisini Berkeley'in sonuçlarına götürmeyeceğini göstermesi gerekti. İşte, 1754 yılının ürünü olan *Traité*'si, Condillac'ın birinci felsefi amacının yanı sıra, ikinci amacı olan, duyumculuğun bir dış dünyanın varolduğu sonucunu gerektirdiğini göstermeye de yöneliktir.

Condillac bir mermer yontunun tıpkı yaşayan bir insanın yapısı gibi olduğunu varsayar. Varsayılan bu insan, mermer kabuğu nedeniyle çevresinden hiçbir duyum alamadığından zihninde de henüz hiçbir ide yoktur. Bu yontu-insan mermer kabuğunun bir yerini açarak, seçeceği bir duyuma işlerlik kazandırılabilir. Condillac, bu yontu-insanın zihinsel işlevlerini izleyebilmek için ise en yalın duyu içeriklerini veren koku alma duyumuyla başlar. Ona göre, yalnızca bu en alt düzey duyuyla sınırlı olan bir insan bile, her beş duyusu da düzgün çalışan insanlar ölçüsünde, zihinsel işlevler çeşitliliğine sahip olacaktır. Bu açıdan hiçbir duyumun öbürlerine üstünlüğü yoktur. Herbiri bütün zihinsel yetilere işlerlik verebilir.

Şimdi koku alabilen bu yontuya örneğin bir gül koklatıldığında neler olacaktır? İlk duyumda, yontunun bütün bilinci gül kokusuyla dolacak, bilincinin içeriğinde yalnız bu koku varolacaktır. Bir başka deyişle, bilinç içeriği bu koku olacaktır. Yontuya bundan sonra ne koklatılırsa koklatılsın, kokladığı koku, tüm bilincine yayılacaktır. Bu anlamda, herhangi tek bir kokunun duyumlanması, yoğunlaşmadan başka bir şey değildir. Yontu onu kokladıktan

◄ *Duyum ve zihin*

İçduyum

Deneycilik bütün bilginin deneyle temellendiğini ileri sürerken, bundan, iki kaynak anlar: dışduyum ve içduyum. Dışduyum, algıya veri olan duyu girdilerini kapsar. Nedeni anlığın dışındadır. Bu, kimine göre fiziksel bir dışdünya (Locke*), kimine göre Tanrı (Berkeley*), kimine göre ise bilinemez bir ortamdır (Hume*, Kant*). İç deney ise, deneye veri olmasına karşın, bu dışnedenden kaynaklanmayan girdileri kapsar. Locke bunu adlandırırken "reflection" kavramını kullanmıştır. Bundan anladığı, düşüncenin kendi üzerine dönmesi, anlığın (zihnin) içeriğinin düşüncede yansıtılmasıdır. İç deney Locke'a göre "anlığımızın işlemlerinin (operations) algılanmasıdır". Bu işlemler anlıktaki tüm eylem ve işlevleri kapsar. Anlığın kendi işlemlerini ele alması sonucunda doğan içerikler ise içduyumun ürettiği verilerdir. Locke, dışduyum nasıl dışarıdaki nesneler üzerine duyu verileri sağlıyorsa, bu da, anlığın içeriklerini konu alır demektedir. Bu nedenle "içduyum" (internal sensation) olarak adlandırılabilir. Sonraları "introspection" (içe bakış) olarak da adlandırılan bu kaynak iç dünya üstüne bilişi sağlayan tek yoldur. İçduyum düşünmek, inanmak, istemek, kuşku duymak vb. işlemler yanı sıra duygular, eğilimler, hazlar ve acılar gibi anlıksal durumları da kapsar. Dışduyumun tersine, içduyumda kullanılan bir duyu organı söz konusu değildir. Yine de, içduyumla elde edilen deney içeriklerini dile getiren önermeler yapılabilir ve bunların doğruluk ya da yanlışlıkları, deneysel anlamda söz konusu olur. "Seni seviyorum", "gözüm ağrıyor", "çok heyecanlıyım", "çocukluğumu düşünüyorum" gibi önermeler bu türdendirler. İçduyum önermeleri özel bir alana ilişkindir. Düşünce ve duygular yalnızca kişiye özel olduklarından, onların doğruluk veya yanlışlıkları birden çok gözlemcinin değerlendirmesiyle saptanamaz. Bir başka deyişle iç deneyin konusu, algının konusu gibi herkesçe gözlemlenebilir değildir. Bu nedenle de içdeney önermelerinin doğruluğunu ancak bu önermeleri kendi hakkında söyleyen kişi saptayabilir. Kalbinin ağrıdığını söyleyen kişinin gerçekten bu deneyi yaşayıp yaşamadığı önermenin doğruluğu için gereken zorunlu ve yeterli koşuldur. Bunun ötesinde bir sınamaya olanak yoktur. Sınanabilirlik açısından, dış deney önermelerine göre, bu kısıtlılığı içermelerine karşın, iç deney önermeleri de deneyseldir. Yalnız, vurgulanması gereken, iç deneyle dış dünyaya özgü bir durum ya da olayın bilinemeyeceğidir.

Condillac, iç deneyi, bir anlamda usçuluğa ödün vermek olarak gördüğünden, bunu dış deneye indirgemeye çalıştı. İç deney olgularını dış deneyle çözümlemeye, dış deneysel veriler yoluyla açıklamaya çalıştı. Bunu iç deney içeriklerinin dış deney yoluyla nasıl elde edebileceğini göstererek yaptı.

Duyular ve algı

sonra, gül uzağa götürülse bile, kokunun duyumu bir biçimde sürecektir. İşte bu da bellek, yani kokunun anısıdır. Kendisine gülden sonra yasemin koklatılacak olursa, yontu bilincini, hem o an kokladığı kokuya, hem de önce koklayıp da izi, anısı, kalan kokuya yoğunlaştırdığında, bir karşılaştırma yaptığı söylenecektir. Bu karşılaştırmada kimi benzerlik ve ayrılıklar kavrıyorsa, bu kez bir yargı yapıyor olacaktır. Karşılaştırma ve yargının birçok kez yinelenmesi, düşünmek, kimi duyumları daha büyük bir güçle anımsamak ise imgelemektir. Anlak işe, böylece işlerlik kazanabilen yetilerin ve işlevlerin tümüdür. Her duyum zorunlu olarak ya hoş ya da iticidir. Ne hoş ne de itici olamayan bir duyum söz konusu olamaz. Bu nitelik anlağın yetileriyle bir araya geldiğinde istekler ve istenç doğar. Geçici istekler kalıcı tutkulara yol açar. Sevgi, kin, beklenti ve korku da benzer biçimlerde ortaya çıkar. Bu tek duyu ile sınırlandırılmış yontuda soyutlama yetisi de aynı düzenekler sonucunda doğar. Yontu çok sayıdaki duyumda ortak bulduğu, örneğin hoşlanma gibi bir niteliği, bu duyumlardan ayrı olarak düşündüğü an soyutlamayı başarmış olacaktır. Soyutlamayı başarmasıyla, sayı, olanaklılık, süre, ardışıklık (succession) gibi kavramları da artık oluşturabilecektir. Böylece ortaya çıkan, koku duyumuyla sınırlanan bir yontunun bile tüm zihinsel işlev ve yetilerle donanmış olacağına göre, aynı durumun herhangi bir duyu organı işleyen herkes için geçerli olduğudur.

Condillac'ın bu betimlemelerle ortaya koymaya çalıştığı, duyumlara indirgenemeyen hiçbir bilgi içeriğinin ve zihinsel işlevin ya da yetinin bulunmadığıdır. Böylece, birinci felsefi amacını yerine getirmektedir. Ancak, aynı duyumlar ikinci amacı nasıl sağlayacaktır? Duyumlar veri alınarak, duyumlarla nedensel olarak, bağlantılı bir dış dünyanın varolduğu nasıl çıkarsanabilir? Condillac, duyumların dıştan geldiği ve duyumlarla tanınan nesnelerin kişinin dışında bulunduğu, düşüncelerinin duyum içinde bir kökeni bulunabilirse, bu duyumlara neden olan zihinden bağımsız ve onun dışındaki bir dünyanın varlığının kanıtlanmış olacağını düşündü. Duyuların nedeninin kişinin dışında olduğuna inanmak, ya da böyle bir inancın nasıl doğduğunu açıklamak, bir dış dünyanın varlığını kanıtlamak olmayacağına göre, Condillac bu çözümlemesiyle nesnelerin anlığın dışında bulunduğu inancının bir duyumsal açıklamasını vermiştir. O, bu açıklamayı dokunum duyusunu ele alarak geliştirir. Yontuya dokunum duyusunu verdikten sonra ona kendi kendine devinme olanağı da tanır. Bu olanakları kullanıp örneğin elini göğsüne değdiren yontu, bir çifte deney yaşayacaktır. Bir başka deyişle, biri parmak ucunda öbürü de göğsünde olmak üzere aynı anda iki katılık ya da direnç duygusu ile karşılaşacaktır. Bu aynı anda duyulan iki "dışarıda bırakma duygusu" aynı zamanda aynı bilincin içeriğinde yer alacaktır. Condillac bu durumu, kendi gövdesi dışındaki bir nesneye dokunmak durumuyla karşılaştırır. Bu durumda yontu yalnızca tek bir direnç duygusu yaşayacaktır. Condillac'a göre ikili ve tekli direnç durumlarını karşılaştırdığında, yontu, dışnesne kavramını oluşturacak, "dışlığı" bulacaktır. Dışlık (exteriorité), ya da dış dünya, içten duyumlanmayıp yalnızca dıştan direnç koyan, dışarıda bırakandır.

Dışevren

Usavurma, yargı gibi yeteneklerle, yontu, bu kavramdan uzay ve zaman düşüncelerini çıkarsayıp geliştirecektir. Bunun yanı sıra dokunum duyusunun yol göstericiliğinde öbür dört duyumun eşgüdümünü gerçekleştirecek, örneğin hangi kokularla hangi biçimlerin bir arada bulunduklarını saptayacaktır. Dili kullanabildikten sonra ise yontu için artık en üst düzeydeki zihinsel yetiler de olanaklıdır. Condillac böylece, zihin olarak adlandırılan tüm yeti, işlev ve içeriklerin duyumlara çözümlenebildiğini savunur. Bu köktenci çabası nedeniyle yaşadığı dönemde büyük saygı görmesi yanı sıra eleştirilmiştir de. Onu eleştirenler, uyguladığı yöntemin öbür felsefelerinkinden değişik olmadığını, onunkinin de tümdengelimsel ve varsayımsal bir yaklaşım olduğunu belirttiler. Dahası, bilinç kavramını o denli önemle kullanıyor olmasına karşın açıklamasını vermekten kaçındığını vurguladılar.

Condillac, düşüncesinin öznel idealizme götürmediğini belirginleştirmeye özen göstermişti. Ancak, bunun yanı sıra, o, özdekçiliği de benimsemiş değildi. Özdeğe bir varlık türü, bir töz, olarak yer vermesine karşın özdeksel olmayan bir varlık türü de kabul ediyordu. Duyum, bilinç gibi olgulara özdeğin neden olduğunu düşünse bile, bunların kendilerinin özdeksel olduklarını söylemek noktasına gelmemişti. Descartes ve Locke gibi bir varlık ikiliği (dualité) benimsemişti. İnsan ruhunun "düşüş" olayından beri bilgisini gövdesi yoluyla, bu gövdenin dış dünya ile ilişkileri aracılığıyla edindiğini ileri sürdü.

Duyumculuğun etkisi, 18. yy sonu Fransası'nda büyük olmuş, devrimden sonraki dönemde bir süre okullarda Condillac'ın ruhbilimi okutulmuştur. İngiltere'ye de yayılan bu etki altında kalan düşünürler arasında Hartley, Priestley, James Mill, Bentham, Helvétius, Condorcet, Volney ve özdekçiler sayılabilir. Charles de Bonnet, Condillac'tan bağımsız olarak, benzer bir duyumcu öğretiyi aynı dönemlerde geliştirmiştir. Büyük bilim adamlarından Lavoisier, Laplace ve Lamarck da Condillac'ın görüşlerini izlediklerini söylemişlerdir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, 1746, (İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme, 1954);; *Traité des systèmes*, 1749, ("Düşünce Dizgeleri Üzerine İnceleme"); *Traité des sensations*, 1754, (Duyumlar Üzerine İnceleme, 1954); *Traité des animaux*, 1755, ("Hayvanlar Üzerine İnceleme"); *Du commerce et du gouvernement considérés relativement l'un à l'autre*, 1776, ("Biri Diğerine Göreli Olarak, Ticaret ve Hükümet Üzerine"); *Logique*, 1780, ("Mantık"); *La langue des calculs*, (ö.s.), 1798, ("Hesapların Dili").

• **KAYNAKLAR:** E. Bréhier, *Histoire de la philosophie, 17e-18e Siècles*, 1932; G. Leroy, *La psychologie de Condillac*, 1937.

• **BAKINIZ:** BERKELEY, DIDEROT, LOCKE.

CONDON, Edward Uhler
(1902-1974)

ABD'li fizikçi. Kuvantum mekaniğinin uygulanması konusundaki çalışmalarıyla atom ve çekirdek fiziğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

2 Mart 1902'de New Mexico Eyaleti'nin Alamogordo kentinde doğdu. 26 Mart 1974'te Colorado Eyaleti'nin Boulder kentinde öldü. Babası, Amerika'nın batısındaki demiryolu inşaatlarında çalıştığı için gençliğinde sürekli yer değiştirdi. 1918'de San Fransisco'da liseyi bitirip gazete muhabirliği yapmaya başladı, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde öğrenciliği sırasında da bu görevini bir müddet sürdürdü. 1924'te fizik lisansı, iki yıl sonra da teorik fizik dalında doktora derecesini aldı. Kuvantum teorisindeki gelişmeleri yerinde incelemek üzere Göttingen ve Münih'te birer yarı yıl geçiren Condon, 1927'de Bell Laboratuvarları'nda kamu ile ilişkiler bölümünde bir görev aldı. Ancak ABD'li fizikçilere kuvantum teorisini tanıtmak tutkusu ağır basınca, 1928'de akademik kariyere girdi. Önce Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevliliği, kısa bir süre sonra da Princeton Ünversitesi'nde Prof. Compton'un grubunda yardımcı profesörlük yaptı. Princeton'da atom ve çekirdek problemlerine kuvantum mekaniğinin uygulanması ile ilgili makaleler, P.M. Morse ile birlikte de kuvantum mekaniği üzerine İngilizce dilindeki ilk kitabı yazdı. 1929'da Minnesota Üniversitesi'nde profesör oldu, bir yıl sonra yeniden Princeton'a dönerek 1937 yılına değin burada kaldı. Atom fiziği üzerinde yürüttüğü çalışmaları 1935'te yayımladığı *The Theory of Atomic Spectra* ("Atom Tayflarının Kuramı") adlı, bugün alanında klasik bir yapıt sayılan kitapla sonuçlandı. Condon daha sonra molekül ve çekirdek fiziği problemleri ile ilgilendi. 1937'de Westinghouse Şirketi'nde araştırma müdür yardımcılığına getirildi. Bu görevdeyken genç fizikçilere önemli destek sağladı. 1940'ta Massachusetts Institute of Technology'de Du Bridge tarafından kurulan araştırma grubuna katılarak, radarın geliştirilmesi ile uğraştı. 1943'te atom bombasının hazırlanması amacıyla Los Alamos'da kurulan gizli laboratuvarda Oppenheimer'in yardımcısı olarak görev yaptı, ancak kısa bir süre sonra Westinghouse'a dönerek radar çalışmalarını yönetti. 1943'te Berkeley Radyasyon Laboratuvarı'nda uranyum izotoplarının ayrılması projesi ile uğraştı. 1945'te Ulusal Standartlar Bürosu'nun başına getirildi. Atom Enerjisi Komisyonu'nun kurulma çalışmalarında danışmanlık yaptı. Bu sıralarda atom enerjisinin barışçı amaçla kullanılması ve sivillerce kontrol edilmesi konularını ısrarla savundu. 1946'da Amerikan Fizik Derneği başkanlığına getirildi. 1951'de Corning Glass Works şirketinde araştırma yönetmeni oldu, ancak karşıtlarının çabaları sonucunda bu görevden ayrılarak akademik hayata döndü; 1956'da St. Louis'de Washington Üniversitesi'nde, 1963'ten başlayarak da Colorado Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1966-1969 arasında tammlanamayan uçan cisimlerle ilgili bir araştırma projesini yönetti. Boulder'da doktora öğrencisi Halis Odabaşı ile atom fiziği çalışmalarını sürdürdü, birlikte yazdıkları *Atomic Structure* ("Atom Yapısı") adlı yapıt ölümünden altı yıl sonra 1980'de yayımlandı.

Condon'ın atom ve molekül fiziğindeki en önemli katkıları arasında, 1925'te Franck-Condon prensibi adı ile bilinen, moleküllerdeki elektronik dönüşümlerin yol açtığı çekirdeksel hareketteki değişikliklerin açıklanması; 1926'da hidrojen molekülünün sürekli tayfının açıklanması; 1929'da da aynı molekülün elektron bombardımanı altında parçalanması yer alır. 1930'dan başlayarak, önce Slater'in kuramsal, daha sonra da Russell, Shenstone ve Moore'un deneysel çalışmalarının etkisi ile atom tayfları üzerinde çalıştı. Princeton'da iken doktora öğrencisi Shortley ile birlikte bir dizi makale yayımladılar. Uzun yıllar sonra Boulder'da yeniden bu konuya dönen Condon molekül fiziği alanında kütle spektroskopisi ve kızılötesi spektroskopisi ile de ilgilendi.

Condon'ın çekirdek fiziğindeki en önemli katkıları arasında, 1928'de Gurney'le birlikte çekirdeklerin alfa bozunması konusundaki çalışması, 1937'de Breit ile birlikte proton-proton saçılma deneylerinin yük bağımsızlığı ile açıklanması konusundaki araştırmaları; uranyum 235'in fisyonu için gerekli en az nötron bombardıman enerjisinin ölçülmesi, foto-fisyon (çekirdeklerin gamma ışını bombardımanı ile fisyonu) olayının keşfi sayılabilir.

Condon, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması ve sivil kontrol altına alınması prensiplerini ön planda tutan Atom Enerjisi Komisyonu'nun kurulmasında etkili olmuştur. Bir süre yöneticiliğini yaptığı Ulusal Standartlar Bürosu'nu, elektronik bilgisayarlar, radyo iletişimi, çok soğuk ısılarda (kriyojenik) tasarım gibi alanlarda önemli bir araştırma merkezine dönüştürmüş, bu kurumda ayrıca bir uygulamalı matematik bölümü kurarak dla fizik araştırmalarının desteklenmesi ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Quantum Mechanics* (P.M. Morse ile birlikte), 1929, ("Kuvantum Mekaniği"); *The Theory of Atomic Spectra* (G.H. Shortley ile birlikte), 1935, ("Atom Tayflarının Kuramı"); *Scientific Study of Unidentified Flying Objects*, 1969, ("Tanımlanamayan Uçan Cisimlerin Bilimsel İncelenmesi"); *Atomic Structure* (H. Odabaşı ile birlikte), 1980, ("Atom Yapısı").

- **KAYNAKLAR:** *Current Biography Yearbook*, 1946; *Physics Today*, C. 22, 1974.

- **BAKINIZ:** COMPTON, GAMOW, I.M., FRANK.

Marquis de Condorcet

CONDORCET, Marquis de
(1743-1794)

Fransız, filozof, matematikçi, bilim tarihçisi ve siyaset adamı. Fransız Devrimi'ne düşünce ve eylemde katılmıştır. Ansiklopedistler arasında en ünlülerindendir.

Gerçek adı Marie-Jean-Antoine - Nicolas Caritat'dır. 17 Eylül 1743'te Picardie'deki Ribemont'da doğdu. 8 Nisan 1794'te Bourg-la-Reine'de öldü. Birçok ünlü dinadamı yetiştiren soylu bir ailedendi. Babası o henüz çocukken öldü. 1761'de amcası Lisieux Piskoposu Jacques Marie de Condorcet onun eğitimiyle ilgilendi. Cizvit Koleji'nde okumak üzere Reims'e gönderildi, burada gösterdiği başarı, yine bir Cizvit okulu olan Paris'teki Collège de Navarre'a geçmesini sağladı. 17 yaşında d'Alembert'in yardımıyla hazırladığı bir matematik tezinde parlak bir başarı gösterdi. 1762'de Paris'e yerleşti, burada Dük de la Rochefoucault onu koruması altına aldı. 1765'te *Essai sur le calcul integral*'i ("İntegral Hesabı Üzerine Denemeler"), 1768'de *Essai d'analyse*'i ("Analiz Denemesi") yazdı. 1769'da Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1773'te, 1699'dan önce ölen akademi üyelerine övgü-nutuklar (Éloges) yazmaya başladı ve Akademi'nin daimi sekreteri oldu. 1772'de yayımladığı *Recherches de calcul integral* ("İntegral Hesabı Araştırmaları") adlı yapıtı Lagrange tarafından övgüyle karşılandı. Bu yıllarda Voltaire ve Turgot gibi düşünürlerle kurduğu yakın ilişkiler Condorcet'nin felsefe, toplumbilim ve iktisat konularına da ilgi duymasında etkili oldu.

1777'de yaygın tutuklama kararları çıkartan Dük de la Vrilliere için bir övgü yazmayı kabul etmeyince Akademi'den çıkarıldı. Aynı yıl gezegenler kuramına ilişkin kitabıyla Berlin Akademisi Ödülü'nü aldı. Turgot'nun desteğiyle maliye alanında önemli görevlerde bulundu. 1782'de d'Alembert'in de desteğiyle yeniden Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1786'da *Ansiklopedi*'nin temel bilimler bölümünün sorumluluğunu ve aynı zamanda sanata ve edebiyata ilişkin birçok maddenin yazımını üstlendi. Aynı yıl Sophie de Grouchy adında genç ve kişilikli bir kadınla evlendi. Evleri devrim öncesinin en etkin toplantı yerlerinden biri durumuna geldi.

Condorcet Amerikan Bağımsızlık savaşını destekleyen, köleliğin kaldırılmasını ve cumhuriyetçi yönetim ilkelerini savunan birçok yazı yazdı ve eylemlere katıldı. 1788'den sonra Fransa'da illerin yönetsel reformuna yönelik çalışmalar yaptı ve iki gazete çıkardı. 1789'da Devlet Hazinesi Komiserliği'ne atandı ve aynı yıl Paris'ten milletvekili seçildi.

1791'de Yasama Meclisi üyesi olduktan sonra yeni Fransız eğitim yapısının kurulmasında büyük katkısı olan bir çalışmayı yönetti. Mecliste haksızlık ve şiddete ısrarla karşı çıktı, tutarlı bir biçimde cumhuriyetçi yönetim ilkelerini savundu. XVI. Louis'nin suçlu olduğunu kabul etmekle birlikte idam kararına katılmadı. Bu sırada Rusya imparatoriçesi ve Prusya kralı, Condorcet'nin adını Petersburg ve Berlin akademilerindeki defterlerden sildiler.

1792'de meclisteki tutumu nedeniyle soyluluk unvanları geri alınan Condorcet, aynı yıl anayasa komisyonuna seçildi. Sekiz arkadaşıyla birlikte hazırladığı anayasa taslağı Jacobenler'ce, Girondinler'in görüşlerini içerdiği gerekçesiyle tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine Temmuz 1793'te Condorcet bu anayasa taslağını ve savunusunu broşür olarak yayımladı. İktidar Jacobenler'e geçince Konvansiyon yönetimi kendilerine karşı çıkan milletvekillerini Devrim Mahkemesi'ne verdiler. Kamu Esenlik Komitesi Condorcet'nin anayasaya ilişkin broşürü nedeniyle yakalanıp yargılanmasına karar verdi.

Condorcet, Paris'te dostu Madame Vernet'nin evinde saklanmaya başladı. Burada bir yıla yakın bir süre gizlendi. Bu sırada yanında kitapları olmayan Condorcet yalnızca belleğine güvenerek ünlü *Esquisse d'un tableau historique des progrès d l'esprit humain*'i (İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı) yazdı. Mart 1794'te Kamu Esenlik Komitesi, suçluluğu bir kararname ile duyurulup yasadışı ilan edilenleri gizleyenlere ölüm cezası verileceğini açıkladı. Bunu üzerine Condorcet dostu Vernet'nin tüm ısrarlarına karşın bir işçi giysisiyle evden ayrıldı, Montrouge Ovası'ndaki taş ocaklarına sığındı, buradan yalnızca geceleri çıkıyordu. Böylece Meudon ormanına vardı. Yiyecek bulmak için Clamart-sous-meudon kasabasına gitti. Bir lokantada kılık kıyafeti dikkati çekti ve o sırada orada bulunan Clamart devrim komitesinden biri kimliğini sorunca yakalandı. Sorguya çekilmek üzere Bourge le Reine hapishanesine gönderildi. 7 Nisan 1794'te yaralı ve bitkin bir halde bu hapishaneye vardı. Ertesi gün sorguya çekilmek üzere bir bodruma atıldı. Sabah sorgucular geldiğinde Condorcet'nin ölüsüyle karşılaştılar. İşkenceden kurtulmak için uzun zamandan beri üzerinde taşıdığı zehiri içerek ölmüştü.

Condorcet'yi felsefe alanında ünlü yapan, yaşamının son 8 ayında yazdığı *Esquisse*'dir. Bu yapıtında usun gücünü ve ussal değerlendirmenin toplumsal olgu üzerindeki etkisini tarihsel bir bakış açısından ele alır. Kendisinin de "taslak" (*Esquisse*) olarak adlandırdığı bu çalışma, ileride yazmayı tasarladığı bir büyük uygarlık ve bilim tarihine giriş niteliğindedir. Bitmemiş ve Condorcet tarafından yazım sonrasında okunamamış olan bu önemli yapıtın çizdiği tarihsel gelişim çizgisi, ilerleme ve gelişim üzerine getirdiği

Zihinsel gelişme ve uygarlık

görüşler büyük değer taşır.

Condorcet'ye göre yüzyıllar süren uygarlık tarihine bakıldığında, insan yeteneklerinin sürekli geliştiği, yetkinleştiği anlaşılır. İnsan, ortaya çıkışından beri durmadan gerçeğe doğru ilerlemiş, mutluluğa yaklaşmıştır. Bunun nerede duracağı belirsizdir. İnsanın yaşamını belirleyen dış koşullar değişmediği sürece de ilerlemenin durmadan süreceği söylenebilir. Geçmişte de ilerleme ve gelişme hiç durmadan sürmüştür, ancak hızı her zaman aynı olmamıştır. İlerlemeyi yavaşlatan etmenleri belirlemek Condorcet'nin başlıca amaçlarından biridir. Bunun için ise yine gelişimin tarihine bakar. "İnsanın önceden ne olduğu, bugün ne olduğu üzerine yapılan gözlemler, insan doğasını yeni ilerlemeler sağlayarak hızlandıracak araçlara götürecektir." İnsanlık tarihi giderek bağımsızlaşma sürecidir. İnsan önce doğal çevresinin kendi üstündeki boyunduruğunu kırmış, sonra da tarihsel olarak kendi kendine uyguladığı bağımlılık ve tutsaklıkları yıkmak gereğinde kalmıştır. Ona göre ilerleme ve gelişim, insanın kavram, düşünce ve duyumlarını kendi esenlik ve doyumu doğrultusunda yoğurabilmesine, bir araya getirebilmesine bağlıdır. İlerlemenin gerçekleşmiş olduğu her ortamda bu olgu, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde yer almıştır. İlerlemenin geçici olarak olsa da önlendiği, yavaşlatıldığı toplumların karşılaştığı başlıca engel ise dogmalar ile baskı yöntemidir. Bu tür düşünce yapısı, bu tür anlayış, tüm yanılgı ve kötülüklerin temelindedir. Condorcet *Esquisse*'de on çağ içinde ilerlemeyi izler. İlk dokuz çağ en geri aşamadan Fransız Devrimi'ne değin süreyi betimler. Onuncu bölüm ise geleceğe yönelik görüşler içerir. Yapıtın gerçek anlamda özgün olan yeri de burasıdır.

Gelecekteki ilerleme neye bağlıdır? Bu Condorcet'ye göre öncelikle geçmişte ilerlemeyi aksatan etmenleri ortadan kaldırmaya bağlıdır. Baskı, yaygın önyargılar, bilgisizlik, siyasal ve toplumsal boyunduruk, hiçbir zaman serpilmelerine izin verilmemesi gereken niteliklerdir. İkinci olarak, duyumcu ruhbilimin ortaya koyduğu bulgulardan kaynaklanan insan hakları öğretisinin, demokrasinin vazgeçilmez bir temeli olarak tam bir etkinlikle uygulanması gereklidir. "İnsan duyuları olan bir varlıktır, usavurma yetisi vardır, ahlak değerleri oluşturabilir; insanların yönetilenler ve yöneticiler olarak bölünemeyeceklerini gösterir". Gelecekteki başlıca ilerleme alanlarının hangileri olacağı konusunda ise, önce aynı ulusun yurttaşları arasında eşitliğin sağlanması gerektiğini öne sürer. Bunun sağlanması, ikinci ilerleme alanı

Duyumcu ruhbilim ve insan hakları

İnsan Anlığının İlerlemesi ve Filozoflar

Ünlü kitabı Esquisse'de, Condorcet, insanlık tarihini şu on döneme ayırır: 1) Ailelerin kabilelere dönüşmesi; 2) Hayvancılık ve tarım; 3) Yazının bulunması; 4) İskender'e değin Yunan kültürünün filizlenmesi; 5) Roma'nın parlaması ve çöküşü dönemlerinde bilginin gelişimi; 6) 476'dan Haçlı Seferleri'ne değin karanlık çağlar; 7) Haçlı Seferleri ile matbaanın bulunması arasında bilimin büyümesi; 8) Gütenberg'den, yetkeyi alaşağı eden Bacon,* Galileo* ve Descartes'a*; 9) Descartes'tan Amerikan ve Fransız cumhuriyetlerinin kuruluşuna; 10) Özgürlüğe kavuşmuş anlığın çağı. Bu yapıtın amacı insan anlığının gelişim ve ilerleyişini çizmek olduğuna göre bilim ve düşünceyi önplana alması doğaldır. Onuncu bölüm geleceğe yönelik düşünceleri içerir. İlk üç bölüm ise Condorcet'nin uygarlığın başlangıç dönemleri üzerine genel değerlendirmeleridir. İnsan yeti ve doğasının, ileriki aşamaları olanaklı kılacak, hangi koşulları yerine getirmiş olması gerektiğini inceler. Beşinci bölümde Roma'nın uygarlığa katkısının başlıca hukuk alanında olduğunu belirtir. Altıncı ve yedinci bölümlerde Orta Çağ kilisesinin Avrupa düşüncesi üzerinde kurduğu bu baskıyı bir gözbağlama olarak değerlendirir. Azizlerle kilisenin, çoktanrıcılığı hortlattığını düşünür. Kilisenin gücünün kırılmasıyla; bilginin ilerlemesiyle Tanrı'ya gerçekten yaklaşmanın olanaklı olacağı kanısındadır. Bununla birlikte ahlak da gelişecektir. Yedinci bölümde bilimin yeniden uyanışını Araplar'ın eski bilgileri Batı'ya yeniden kazandırmasına bağlar, Condorcet'ye göre, uygarlığın ve insan anlığının tarihte ulaştığı en yüksek düzeyler, dördüncü bölümde ele aldığı Yunan kültürü ile sekizinci ve dokuzuncu bölümlerdeki Avrupa ve özellikle Fransız uygarlıklarıdır. Yunan bilgeleri arasında Pitagoras*, Demokritos* ve Sokrates'i* över. Ona göre, Demokritos'ta Descartes'ın sistemi vardır. Evrende meydana gelenleri özdek ve devim ile açıklamak bu iki düşünürün ortak yönüdür. Pitagoras ise Newton* ile benzerlikler gösterir. Doğa yasalarını bir evren dizgesi biçimine ulaştırışları bu benzerliklerin temelindedir. Sokrates, felsefeyi, yeniden doğru yola sokan, aşırı kurgu eğilimleri yerine olguya yönelten düşünürdür. Onun yöntemi yalnızca ahlaka uygulanır gibi görünse de felsefenin her alanında geçerlidir. Platon* bir açıdan kuşkuculuğa düşme eğiliminde öte yandan da boş soyutlamalar peşindedir. Stoacılar'a saygılı, Epikuros'a ise hayrandır. Condorcet'ye göre doğanın sağladığı olanakları, hazları, belirli bir dengelilik içinde değerlendirmek ahlakın baş ilkesi olmalıdır.*

Orta Çağ'ı yermesine karşılık, skolastiğin, sağladığı felsefi ayrımlar ve geliştirdiği uslamlama yöntemleriyle yararlı olduğunu düşünür. Descartes'ı ise yüceltir. Düşüncedeki tutsaklığın gerçek anlamda onunla yıkıldığını söyler. Bilginin ve bilimin belitlerini oluşturan doğruların aranışında da, yine o önder olmuştur. Condorcet'ye göre Locke ve Condillac* ilerlemeyi sürdüren, Voltaire ise anlığı genişleten düşünürlerdir. Rousseau* insanlığa daha hakça bir toplumsal yapı kurmak olanağını sağlamıştır.*

olan uluslararası eşitliğin sağlanmasını olanaklı kılar. Bir ulus içindeki eşitlik o ulusun kendi kaynaklarıyla yetinmesi sonucuna yol açar; savaşın bir cinayet gibi görülebilmesine temel oluşturur. Üçüncü ilerleme alanı da insan doğası, usu ve yetilerinin daha da gelişerek yetkinleşmesi doğrultusundadır. Yurttaşlar arasındaki eşitlik, ticaret ve sanayiyi özgürleştirmek, herkese kredi olanakları tanımak yolundan geçer. Eğitimin yurttaşlara eşit biçimde ulaştırılması gerekir. Kişiler hak ve ödevlerinin bilincine ancak eğitim öğretim yoluyla varabilirler. Eğitimle ahlak düzeyi de yükselecektir. Özel çıkarların kamusal çıkarla uzlaşabilmesi de ancak ahlak düzeyinin yükselmesiyle olanaklıdır. Pek çok kötülük özel çıkar ile kamusal çıkarın karşıtlığından kaynaklanır.

Condorcet, yöntem olarak, her ne kadar geçmişteki ilerleme çizgisini geleceğe doğru uzatmaya başvurursa da bunu kesin bir tarihsel belirlenimci bakış açısından yapmaz. Ona göre, insan eylemi, genel anlamda, nedensel doğa yasalarıyla belirlenmiştir. Ancak insanın bu yasaları kendi çıkarına göre bir ölçüde değiştirme yetisi de vardır. Bu yeti tek tek kişilerde çok zayıf olsa bile, tüm insanlıkça belirli bir süre boyunca uygulandığında doğa üzerinde önemli etkileri olabilmekte, bu etki, doğanın bir parçası durumuna gelebilmektedir. İnsanlık tarihinde gözlemlenen özgürlüğün ilerlemesi, işte bu anlamda, bir doğal oluşum, bir doğa yasası durumuna gelmiştir.

İnsan eylemi ve doğa

Condorcet, siyasal düşüncelerinde oldukça iyimserdir. Fransız Devrimi'nin ilkelerinin yayılmasıyla bütün toplumsal hastalıkların yokolacağına inanmaya varan bir iyimserliktir bu.

Zamanında büyük bir matematikçi olduğuna inanılan Condorcet, toplumdaki siyasal eğilimlere ve bu eğilimlerin seçimlere yansıma biçimlerine istatistiksel bir açıklama getirme amacını güden "toplumsal matematik" adını verdiği alanda çalışmıştır. Fonksiyonların sınıflandırılması, diferansiyel denklemlerin integrallerinin alınabilir hale getirilebilmesi ya da derecesinin düşürülebilmesine ilişkin genel koşulların bulunması ve koşullu olasılık problemlerine yeni hesaplama yöntemlerinin getirilmesi için araştırmalar yapmıştır.

Toplumsal matematik

Condorcet henüz sağlıklı bir düzene kavuşmamış olan ahlak ve siyaset bilimlerini us ilkelerine dayalı bir yönteme kavuşturmak istemiştir. Bunu başarabilmek amacıyla fizik bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki gerekli bilgisel bağı kurabilmek için seçtiği temel "olasılık hesabı"dır. O, seçtiği bu ilkeye bağlı olarak, deneyle elde edilen bütün inançların olası olduğuna inanır. Toplum bilimlerinde olguların gözlemlenmesi, doğa bilimlerine göre, daha güçtür. Bu tür olguların düzenleri de hiçbir zaman durağan değildir. Bu yüzden toplum bilimlerinde elde edilen sonuçlar, doğa bilimlerininkinden daha düşük olasılık taşır. Ancak, toplumsal olgu hakkındaki deneysel önermelerin taşıdığı olasılığı, tıpkı deneysel fizik önermelerininki gibi, bir olasılık kuramı içinde matematiksel olarak dile getirmek olanaklıdır. Toplumbilimlerinde, doğabilim önermelerininkine göre daha düşük olan olasılıklar, yine de, matematik açıdan daha az kesin değildirler.

Olasılık hesabı

Condorcet'nin olasılık oranlarının matematik kesinliklerle değerlendirilebileceği konusundaki görüşleri, onun Descartes'çı yöntemi benimsemesinin sonucudur. Bilginin ölçütü olan kesinlik ilkesi matematiği kesin bilginin örneği durumuna getirir. Ona göre matematikçi, olasılık hesabını kullanarak, Descartes'çı anlamda en kuşkulu bilgileri bile güvenilir duruma dönüştürebilir. Olasılık hesabı, konuların kesinliği üzerine, varsayımlar yapabildiği gibi beklentilerin olasılığının geçerliliğini de gene varsayım yoluyla gösterebilir. Bu yolla, matematik kesinlik ile değerlendirilen ahlak ve fizik bilimleri, olasılık ilkesi ile bağdaştırılmış olur.

Condorcet'nin bu bağlamda çözmeye çalıştığı sorunlardan biri liberal düşüncenin bir türlü giderilemeyen ikilemidir: Halkın genel beklenti ve eğilimleriyle ayrıcalıklı bir yönetici katmanın özel yetkiler taşıması nasıl bağdaşacak, nasıl uzlaşacaktır? Bu amaçla yaptığı çalışma teknik matematiksel dili yanı sıra kişilerin kanıları üzerinde, kimi doğrulanması olanaksız varsayımları da içerir. Belki de bu nedenle, yakın dönemlere değin ilgi görmeyen bu çalışma bugün toplumsal matematikçilerin ilgisini çekmekte ve kolektif kararlara nasıl varıldığını aydınlatan bir kuramsal yapı getirdiği düşünülmektedir.

1793'te ahlak ve siyasal bilimlere matematiğin uygulanması konusunda yazdığı bir denemede yeni Fransız Cumhuriyeti'nin yurttaşlarını toplum bilimlerine, siyaseti akılcı bir yöntem ve yaklaşımla ele almaya, yöneltir. Toplumsal matematiği, günlük bir eylem bilimi olarak görür. Bu bilim ona göre demokratik ve akılcı bir politikanın temelini oluşturabilir. Öne sürdüğü düşünceye göre insanlar bir anlamda kumar oynarlar. Her birey ya bilinçli ya da içgüdüsel olarak bir kanının olasılığını başka bir kanının olasılığı ile dengelemeye çalışır. Bu yolla da amaç olarak koyduğu sonuca varmaya ulaşır. Condorcet böylece matematiği insana uygularken toplumsal davranışların nesnel bir betimlemesini vermenin ötesinde, kişisel davranış biçimlerine de bilimsel bir temel oluşturmayı amaçlar. Toplumsal matematik ile felsefi düşünce birleştiğinde insanlar içgüdü ve tutkularından kurtulacaklar, toplumsal ilişkilerinde usa öncelik tanıyacaklardır.

Condorcet'nin ilerleme konusundaki düşüncesi, tam anlamıyla özgün olmasa bile, 19. yy toplum felsefesi üzerinde derin etkiler yapmıştır. Bu açıdan, 18. yy düşünürlerinin geliştirdikleri ilerleme ve onun sürekliliği kavramının, ileriki çağlara Condorcet'nin yapıtı üzerinden aktarılmış olduğu söylenebilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Recherches de calcul integral*, 1772, ("İntegral Hesabı Araştırmaları"); *Sur la jurisprudence, sur la liberté de la presse, sur l'abolition des corvées*, 1774, ("İçtihad, Basın Özgürlüğü ve Angaryanın Kaldırılması Üzerine); *Réflections sur le commerce des blés*, 1776, ("Buğday Ticareti Üzerine Düşünceler"); *Essai sur l'application de l'analyse aux probabilités des décisions rendues à la pluralité des voix*, 1785, ("Çözümlemenin Oy Çokluğu ile Verilen Kararların Olasılığına Uygulanması Üzerine Deneme"); *Oeuvres complets*, (ö.s.), 21 cilt, 1822, ("Bütün Eserleri"); *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, (ö.s.), 1822, (İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı, 2 cilt, 1944-1945).

• **KAYNAKLAR:** L. Cahen, *Condorcet et la révolution Française*, 1904; Diannyese, *Notice sur la vie et les ouvrages de Condorcet*, 1799; L. Ferraz, *La philosophie de*

la révolution, 1900; E. Madlung, *Die kulturphilosophiesche leistung Condorcet's*, 1912.

• BAKINIZ: BOUTROUX, CABANIS, DESCARTES.

CONGREVE, William
(1670-1729)

İngiliz, oyun yazarı. Yapıtlarıyla Restorasyon Dönemi İngiliz tiyatro dilinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

24 Ocak 1670'te Leeds yakınlarında, Bradsey'de doğdu, 19 Ocak 1729'da Londra'da öldü. Babası askeri bir görevle İrlanda'ya atanınca, ailesi oraya yerleşti. 1681'de Kilkenney School'da öğrenciyken, büyük yergi ustası Swift'le karşılaştı, aralarında yaşam boyu süren bir dostluk kuruldu. Congreve, Swift'in peşinden Dublin'e gitti, öğrenimini Trinity College'da sürdürdü. Bu yıllarda *Smock Alley Tiyatrosu*'nun tüm oyunlarını izledi. 1691'de Londra'ya gitti, Middle Temple'a girdi ve hukuk okumaya başladı. Ertesi yıl ilk yapıtı olan *Incognita* ("Kılık Değiştirme") romanı yayımlandı. Ünlü tiyatro yazarı Dryden'la tanıştı ve onun gözetiminde ürünler verdi. İlk oyunu *The Old Bachelour* ("Müzmin Bekâr") 1693'te sahnelendi, büyük ilgi gördü. 1700'de sahnelenen *The Way of the World* ("Dünyanın Gidişi") beklediği ilgiyi görmedi. Congreve, bundan sonra opera metinleri yazmak dışında tiyatroyla ilişkisini kesti. 1705'te devlet memuru oldu ve buradan aldığı maaşla geçinmeye başladı. 1710'da bütün yapıtlarını üç cilt halinde yayımladı. Yaşamının son yirmi yılını Marlborough Düşesi'yle birlikte geçirdi. Sağlığı kötüleyip, gözleri körlük derecesinde bozulunca, kaplıcalarda tedavi olmak üzere Bath'a gitti. Bu sırada bir kaza geçirdi ve bir daha sağlığına kavuşamadı.

Congreve, Restorasyon döneminin önde gelen oyun yazarı Sir George Etherege'in yolunu izlemiştir. Yazdığı töre komedileriyle *(comedy of manners)* büyük övgü toplamış, konularını parlak ve ince bir alayla ele aldığı yapıtları, İngiliz tiyatrosunun en sevilen oyunları arasına girmiştir. Oyunlarında, dönemin soylularının yaşam biçimlerini, zevklerini, püriten ve tutucu orta sınıf karşısında takındıkları özgürlükçü tutumu yansıtmıştır.

Etherege'in etkisinde kalmış olmakla birlikte, oyunlarında konunun yalınlığı dikkat çeker. Etherege'in ve öteki Restorasyon yazarlarının oyunlarında konuya verilen büyük önemin yerini Congreve'de süslü ve zekice yazılmış diyalogların aldığı, onun asıl önemi dile vermiş olduğu izlenir.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *The Old Bachelour*, 1693, ("Müzmin Bekâr"); *The Double Dealer*, 1694, ("Sahtekâr"); *Love for Love*, 1695, ("Aşk Uğruna Aşk"); *The Mourning Bride*, 1697, ("Yaslı Gelin"); *The Way of The World*, 1700, ("Dünyanın Gidişi"). Roman: *Incognita*, 1692, ("Kılık Değiştirme").

• KAYNAKLAR: E.I. Avery, *Congreve's Plays on The Eighteenth Century Stage*, 1951; D. Schmid, *William Congreve*, 1965.

• BAKINIZ: ETHEREGE, WYCHERLY, SWIFT.

CONNOLLY, James
(1868-1916)

İrlandalı siyaset adamı. İrlanda Sosyalist Cumhuriyetçi Partisi'ni kurmuştur.

5 Haziran 1868'de Ulster Eyaleti'nin Clones kasabasında doğdu, 12 Mayıs 1916'da Dublin'de öldü. İngiltere'nin işçi mahallelerinde yaşanan yoksulluktan etkilenerek, genç yaşta sosyalist oldu. Aynı zamanda koyu bir İrlanda milliyetçisi olan Connolly, düşüncelerini yaymak için mücadeleye atıldı. 1896'da, İrlanda'nın toplumsal ve ulusal kurtuluşu amacına yönelik İrlanda Sosyalist Cumhuriyetçi Partisi'ni kurdu. 1898'de partinin yayın organı *Workers' Republic*'in sorumluluğunu üstlendi. 1903'te ABD'ye gitti ve orada kaldığı 7 yıl boyunca Industrial Workers of the World (IWW) adlı kuruluşun örgütlenme çalışmalarına katkıda bulundu.

1910'da İrlanda'ya dönen Connolly, 1912'de James Larkin'le birlikte İrlanda İşçi Partisi'ni kurdu. Partinin kuruluş çalışmaları tamamlanınca İrlanda Ulusal Taşıma İşçileri Sendikası'nı örgütledi. Connolly, 1913'te, Dublinli sanayicilerin sendikalı işçilere lokavt uygulaması nedeniyle başlatılan işçi eylemlerine önderlik etti. Aynı dönemde düzensiz Yurttaş Ordusu'nun sayılı önderlerinden biri oldu.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, Taşıma İşçileri Sendikası'na başkan olan Connolly, barışın ancak savaşmakta olan kapitalist devletlerin yıkılmasıyla sağlanabileceğini savundu. İrlandalı işçileri ittifak devletlerine karşı mücadeleye çağırdı. 24-29 Nisan 1916 tarihinde gerçekleşen Easter (Paskalya) ayaklanmasını planlayanların başında yer alan Connolly, aynı ayaklanmada yaralandı ve kısa bir süre sonra öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Labour in Irish History*, 1910, ("İrlanda Tarihinde Emek"); *The Reconquest of Ireland*, 1915, ("İrlanda'nın Yeniden Fethi"); *Labour in Ireland*, 1917, ("İrlanda'da Emek").

CONNOLY, Maureen
(1934-1969)

ABD'li tenisçi. Tenis dünyasında "Küçük Mo" adıyla tanınmıştır.

17 Eylül 1934'te doğdu, 22 Haziran 1969'da öldü. Tenise 1950'de başladı. Yeteneğinin yanı sıra tenise olan büyük tutkusu çok çabuk yükselmesine yardımcı oldu. 1952'de, henüz on sekiz yaşındayken dünyanın en büyük tenis turnuvası Wimbledon'da tek bayanlar şampiyonluğunu kazandı. İlk kez bu kadar küçük yaşta bir kız şampiyon oluyordu. Bu nedenle "Little Mo" (Küçük Mo) adıyla anıldı. 1953 ve 1954 yıllarında da Wimbledon'da tek bayanlar şampiyonluğunu elinden bırakmadı. 1954'te attan düşerek ciddi biçimde sakatlandı ve çok sevdiği tenis kortlarından henüz 20 yaşındayken ayrılmak zorunda kaldı.

Joseph Conrad

CONRAD, Joseph
(1857-1924)

Polonya asıllı İngiliz romancı. Ana dili İngilizce olmadığı halde roman anlatı tekniğine önemli yenilikler getirmiştir.

Tam adı Josef Teodor Konrad Korzeniowski olan Joseph Conrad, 3 Aralık 1857'de 1793'teki paylaşmadan sonra Rusya'da kalan Ukrayna'nın Podolya kentinde doğdu, 3 Ağustos 1924'te İngiltere'de öldü. Doğduğu kentin nüfusu büyük ölçüde Ukraynalılar'dan oluşmakla birlikte toprak sahibi soylular Polonyalı'ydılar. Joseph Conrad'ın hem annesi hem de babası Polonyalı soylulardandı. Babası Apollo Korzeniowski hayatını Polonya'yı Rus işgalinden kurtarmaya adamış bir vatanseverdi. Apollo Korzeniowski Ruslar'a karşı giriştiği siyasal eylemlerden ötürü Kuzey Rusya'da Vologda'ya sürülünce, Conrad'ın annesi Ewa Bobrowska, oradaki ağır yaşam koşullarına dayanamayarak oğlu daha dört yaşındayken öldü. Conrad, dört yaşından on bir yaşına değin, karısının ölümünden sonra büyük bir karamsarlığa kapılan babasıyla oturdu. On bir yaşında babasını da kaybetti. Korzeniowskiler edebiyata meraklı bir aileydi. Dede Teodor Korzeniowski siyasal özgürlükçü etkinliklerinin yanı sıra oyun yazarlığını da denemişti. Çok küçük yaştan başlayarak iyi Fransızca öğrenen Joseph Conrad da babasının yanında geçen çocukluğu sırasında Fransız klasiklerini okudu.

Conrad babasının ölümünden sonra dayısı Tadeusz Bobrowski'nin yanına gitti. Dayısıyla anlaşmaları kolay olmadı, çünkü babasının milliyetçi idealizmini benimseyen Conrad, her türlü idealizme kuşkuyla bakan, kız kardeşinin de bu yüzünden öldüğünü söyleyen dayısıyla aynı görüşte değildi. Ama sonradan Conrad da romanlarında, pragmatizm kadar, ödünsüz idealizmi de eleştirecektir.

Gerek sağlığı, gerek sinirleri zayıf olan Conrad'ın siyasal suçluların oğullarına uygulanan yirmi beş yıllık askerlik hizmetine gönderilmesi olasılığı nedeniyle, on altı yaşında Polonya'yı terketmesi gerekiyordu. Denizciliğe çok büyük merakı vardı. Doktorlar da denizin sağlığına ve sinirlerine iyi geleceğini söyleyince dayısının karşı koymaları sonuçsuz kaldı ve 1874'te kaptanlık eğitimi görmek üzere Marsilya'ya gitti. Denizcilikten çabuk bıkıp ailesinin yanına döneceğini uman dayısının beklentilerinin tersine on beş yıl Polonya'ya dönmedi.

Marsilya'da denizcilik eğitimi sırasında intihara kalkıştıysa da kurtuldu. Bu bunalımdan sonra, İngilizce bilmediği halde Mavis adlı bir İngiliz ticaret gemisinde görev aldı. 1878-1884 arasında İngiliz gemilerinde çalıştı. Kaptanlık sertifikasını aldığı 1884'te İngiliz vatandışlığına kabul edildi. Bu tarihten sonra romanlarında da değindiği Narcissus, Riversdale gibi gemilerde ikinci kaptan olarak Bangkok ve Singapur'a yolculuklar yaptı. Londra'da romancı John Galsworthy ile dostluk kurdu ve ilk yazarlık denemesini *Tit-Bits* dergisince geri çevrilen "The Black Mate" ("Siyah Denizci") adlı öyküyle yaptı.

Otuz yaşında ve artık denizcilikten vazgeçtiğini sandığı bir sırada Kongo'ya giden bir Belçika ticaret filosunun önerisini, sağlığı açısından sakıncalı olduğu halde geri çevirmedi. Bu yolculukta tanık olduğu Avrupa'nın Afrika'yı acımasız sömürüsü karşısında duyduğu tepkiyi en önemli yapıtlarından *Heart of Darkness*'da (Karanlığın Yüreği) dile getirdi.

1896'da Jessie George adında kendinden on beş yaş genç bir kadınla evlendi. Evlendikten sonra yaşamını yalnızca romancılıkla kazanmaya çalıştı ve para sorunu hiç bitmedi. Gerek konuları, gerekse dili açısından İngiliz roman geleneğinin oldukça dışında kalan ve okurun yadırgadığı kitapları çok satılmadı. Geç yaşta öğrendiği İngilizce'sinde her zaman bir Fransızca kokusu sezildiğinden romanlarının çoğu ancak arkadaşı Ford Madox Ford tarafından gözden geçirildikten sonra basılıyordu. Çağdaşı İngiliz romancıları ise Conrad'ın romanlarını değerlendirmekte anlaşamıyorlardı. Virginia Woolf onun kısa bir süre parlayıp sönen romancılık dehasının melodram yazarlığına takılıp kaldığını söylerken, başka bir yabancı kökenli yazar, Henry James onun sanatını göklere çıkarıyordu.

Conrad'ın en verimli dönemi *Lord Jim*'i bitirdiği 1900 yılıyla *Under Western Eyes*'ı ("Batı'nın Gözleri Altında") yazdığı 1910 yılları arasına rastlar. I. Dünya Savaşı öncesinde yazdığı *Chance* ("Fırsat") ve *Victory* (Zafer) eğer yaratıcılığının zayıflamakta olduğunu gösteriyorsa, bunun nedenini Conrad'ın bu savaşla ilgili endişelerinde aramak gerekir. Savaşa katılan büyük oğlu Boris'in yaşamından duyduğu endişe bir yana, anavatanı Polonya'nın geleceğinin de bu savaşa bağlı olması Conrad'da zayıf sinirlerinin kaldıramayacağı gerilimler yarattı. Bu çetin günlerde Polonya'da olmamanın suçluluğundan ise kendini hiçbir zaman kurtaramadı.

1923'te ABD'ye gitti, büyük bir saygı ve ilgiyle karşılandı. İngiltere'ye döndükten sonra ruh sağlığı daha da bozuldu. Ertesi yıl bir kalp krizi sonucu öldü ve Canterbury'de gömüldü.

Conrad'ın yazarlığının temelini oluşturan felsefi

sistemin birbirini izleyen üç bilinç aşamasında ilerlediği söylenebilir. İlk yapıtlarında toplumdan bağımsız bireysel ahlakı irdeleyen Conrad, *Nostromo*'dan başlayarak toplumda bireyi ve toplumsal idealizmin bireye yüklediği ahlaki çelişkileri, *Chance* ve *Victory*'yi de içine alan son yapıtlarında ise metafizik ahlak kavramını işledi. Bu gelişim çizgisinin değişmeyen öğeleri bireysel sorumluluk, kendini tanıma ve öğrenme, kişinin bilinçaltıyla yüzleşmesi ve bu yüzleşmenin zorunluluğudur. Tüm bu hesaplaşma çaba ve sürecinden çıkarılacak sonuçlar ise okura bırakılır. Conrad çözümlemeyi okura bırakma yöntemini, romanda anlatı tekniğinde önemli bir buluşla gerçekleştirdi: Yazarı, yani kendisini simgeleyen, ama gözlemlerinin ötesinde yargıdan kaçınan,hatta bazen yargıları kasıtlı olarak belirsizleştiren anlatıcıyla. Bu anlatıcı Conrad'ın romanlarında onun maskesi işlevini gören Marlow'dur.

Conrad ve Sürgünün Romanı

3 Ağustos 1924'te öldüğü zaman, vasiyeti üzerine, Conrad'ın mezar taşına İngiliz şiirinin en büyük şairlerinden Spenser'in bir dizesi yazıldı, ama kendi adının yazılışı yanlıştı. Benimsemeye çalıştığı kültürle hiçbir zaman bütünleşemediğini gösteren bu ironik rastlantı Conrad'ın yazarlığının, hem temel gerilimini, hem de bu gerilimden kaynaklanan yaratıcı gücünü oluşturur. Anavatanı olan Polonya'da Mickewicz* ve Slowacki* gibi Romantik yazarlardan, ikinci dili Fransızca'da Flaubert* ve Maupassant* gibi Gerçekçiler'den etkilenen Conrad on dokuz yaşından sonra öğrendiği İngilizce'de roman yazmaya karar vermekle adeta yaşamını sürgünde geçiren bir kişinin trajik yazgısına, iletişim olanaksızlığına ve köksüzlüğüne meydan okuyordu.Conrad'ın bütün romanları deniz yolculuğu romanlarıdır, ama bu yolculuklar gerçekte onun iç yolculuğundaki yalnızlığının öyküleridir. Bu romanların ve Conrad'ın yaşamının anahtarı bir kısa öyküsünde gizlidir. Önce "Amy Foster", sonra "Bir Koca", daha sonra da "Terkedilmiş" adını verdiği bu öyküde Conrad genç bir Polonyalı köylünün İskoçya'da bir deniz kazasından sonra Amy Foster adında iyi ve sade bir kadınla evlenerek orada yerleştiğini anlatır. Bir çocukları da olmasına karşın Amy Foster bir türlü kocasının bazı hallerine alışamamakta ve yadırgamaktadır. Kocası hastalanıp da ateşler içinde Polonyaca "su" diye bağırdığı zaman Amy onun delirdiğini zannederek çocuğunu alır ve kaçar. Genç Polonyalı gene kendi dilinde yalvararak karısının arkasından gitmeye çalışırken ölür. Bu öykü yabancı bir ülkede ve yabancı bir dilde yazarlığını sürdüren Conrad'ın hem en temel korkusunu, hem de en büyük başarısını simgeler. İletişim güçlüğünü bir karabasan gibi yaşayan Conrad bugün İngiliz dilinin en büyük ustalarından sayılmaktadır.

Conrad *Lord Jim*'i yazmaya başladığında henüz Marlow'u anlatıcı olarak kullanmak yöntemini düşünmemişti. Yorumlayan ve yargılayan yazar olarak romanını sürdüremeyeceğini anlayınca *Lord Jim*'i yarım bıraktı ve *Youth* ("Gençlik") ile *Heart of Darkness*'ı yazmaya başladı. Bu iki romanda öykü Marlow adlı bir denizcinin gözünden, gözlemlerinden ve izlenimlerinden izlenir. Bu tür bir anlatım yöntemiyle Conrad konusuna istediği estetik uzaklığı sağlayabileceğini anladıktan sonra, yarım kalmış *Lord Jim*'e döndü ve bitirdi. Conrad'ın bu buluşu çağdaş ve romanda anlatı tekniğinin köklü bir değişim geçirmesi gerektiğine inanan romancı ve eleştirmen Henry James'in gözünden kaçmadı. Henry James'in Conrad'a duyduğu hayranlık bu buluştan kaynaklanır. Yunan tragedyasındaki koronun ve romanın çıkışındaki "yorumlayıcı yazar"ın yerini alan Marlow, romanda anlatıya bir üçüncü bakış açısı getirerek Joyce ve Virginia Woolf'un gerçekleştirdiği anlatı yeniliğinin yolunu açmıştır.

Bu romanlarda Marlow kişisel hesaplaşma ve ahlaki bilinçlenme temalarının sözcüsü rolünü üstlenir. Bunu gerçekleştirirken ders vermek yerine gözlemlerin sembolizmini, olguların ise derin anlamını vurgular. Conrad'ın bütün romanları, karmaşık bireysel psikolojiyle genel ahlak ilkelerinin çatışmaları üzerine kuruludur. Bireyin karşı koyma gücünün ötesinde etkenlerle belirlenmiş çağdaş toplumda seçenekler kısıtlıdır. En trajik birey, seçeneklerinin kısıtlı olmadığı yanılgısından yola çıkarak, ödünsüz bir idealizmi gerçekleştirmeye çalışan, ama ya kendi bilinçaltının engellemesi, ya da toplumun kısıtlamaları nedeniyle idealizminin, hem kendisi, hem de yakınları için yıkıcı bir güce dönüştüğünü farkederek yenilgiye uğrayan bireydir. Conrad hemen hemen bütün romanlarında bu yenilginin değişik boyutlarını inceleyerek, İngiliz romanında ilk kez, hiçlikle biten varoluşçu temayı işlemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Almayer's Folly*, 1895; *An Outcast of the Islands*, 1896, ("Adalar Sürgünü") *The Nigger of Narcissus*, 1898, (Ölüm Gemisi); *Lord Jim*, 1900, (Lord Jim,2 cilt, 1946,1948); *Youth*,1902, ("Gençlik"); *Heart of Darkness*, 1902, (Karanlığın Yüreği); *Typhoon*, 1902, ("Tayfun"); *Nostromo*, 1904, (Nostromo, 2 cilt, 1946,1948); *The Secret Agent*, 1907, ("Gizli Ajan"); *Under Western Eyes*, 1911, ("Batı'nın Gözleri Altında"); *Chance*, 1914, ("Fırsat"); *Within the Tides*, 1915; *Victory*, 1915; (Zafer); *The Rescue*, 1920.

• KAYNAKLAR: J. Baines, *Joseph Conrad: A Critical Biography*, 1960; M. Bradbrook, *Joseph Conrad: Poland's English Genius*, 1941; A. Guerard, *Conrad, the Novelist*, 1958; H. James, "The New Novel," 1914; J. Palmer, *Joseph Conrad's Fiction*, 1968.

• BAKINIZ: H.JAMES.

CONRAD, Martius Hedwig
(1888-1966)

Alman filozof ve doğa bilgini. Almanya'da Realontologie akımının kurucularındandır.

Berlin'de doğdu, Münih'te öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde gördükten sonra, yükseköğrenimini Berlin ve Münih üniversitelerinde felsefe, fizik, biyoloji, ruhbilim okuyarak bitirdi. Almanya'nın değişik üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1955'te Münih Üniversitesi'nde felsefe dersleri vermeye başladı.

Conrad felsefe alanına 20. yy'ın başından beri Almanya'da yaygınlaşan görüngübilim ("Fenomenoloji") akımını incelemekle girmiş, sonraki bütün felsefe çalışmalarında bu akımdan yola çıkmayı ilke edinmiştir. Onun anadüşüncesi, *Realontologie* denen dizgeyi yeniden temellendirmekti. Conrad'a göre, doğa gerçeklerinden kaynaklanan bu akımın yapısı, evrensel bir varlıkbilimin (ontoloji) özünü oluşturacak nitelikte olmalıdır. Doğanın özünde bulunan ve doğaüstü gibi görünen birtakım güç kaynakları vardır. Bu doğaüstü gizilgüçlerin varlığı doğa bilimlerinin ortaya koyduğu başarılarla çelişir gibi görünürse de, burada gerçek temeli bulma gereği vardır. Realontologie'nin ilgilendiği zaman, uzay ve özdek gibi temel ilkeler (kategoriler) zorunlu bir süreklilik gösterir.

Conrad'a göre, nesneler, son biçimleri göz önünde bulundurulursa, belli bir yetkinliğe ulaşmıştır. Bu durum, nesnelerin etkileme olanaklarından anlaşılmaktadır. Gerçekte nesneler yoğun bir güçle donanmış varlık türleridir *(artlogoi)*. Bütün doğal tözlerin (doğal varlıkların) biçimlenmesinde, yapılarının oluşmasındaki temellendirici öğe, bu yoğun güçle donanmış varlık türleridir. Bu varlık türleri kurucu, biçimlendirici öğelerdir. İşte felsefenin konusu da bu öğeleri açıklamak, onlarla ilgili sorunlara çözüm aramaktır.

Conrad, varlık sorunlarını zaman, uzay, özdek ve dirilik sağlayan güç gibi değişik türlere ayırır. *Ursprung und Aufbau des lebendigen Kosmos* ("Canlı Evren'in Yapısı ve Kaynağı") adlı yapıtında özellikle canlı evrenin yapısını ve kaynağını araştırır, canlılığı bir doğal varlık ilkesi olarak görür. *Bios und Pysche* ("Dirilik ve Tin") adlı çalışmasında da yaşamla tin arasındaki bağlantının kökenini doğal gelişimin bir sonucu olarak görür.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Realontologie*, 1923, ("Gerçek Varlıkbilim"); *Ursprung und Aufbau des lebendigen Kosmos*, 1938, ("Canlı Evrenin Yapısı ve Kaynağı"); *Naturwissenschaftlich-metaphysische Perspektiven*, 1948, ("Doğa Bilimleri ve Metafizikle Bağlantılı Bakış Açıları"); *Bios und Psyche*, 1949, ("Dirilik ve Tin"); *Die Zeit*, 1954, ("Zaman"); *Utopien der Menschenzüchtung*, 1955, ("İnsan Gelişiminin Ütopyaları"); *Das Sein*, 1957, ("Oluş"); *Der Raum*, 1958, ("Uzay").

- **BAKINIZ:** N. HARTMANN, E. HUSSERL.

CONRING, Hermann
(1606-1681)

Alman bilim adamı. Alman hukuk tarihinin kurucusudur.

9 Kasım 1606'da Almanya'nın Kuzey Denizi sahilinde Norden'de doğdu. 12 Aralık 1681'de Helmstedt kentinde öldü. Helmstedt ve ve Leiden üniversitelerinde öğrenim gördü. 1632'de doğa felsefesi profesörü, 1636'da tıp profesörü, 1659'da da siyaset bilimi profesörü oldu.

Çok yönlü bir bilim adamıydı. Hukuk, siyaset bilimi, tarih ve iktisat alanlarına önemli katkıları oldu. Tıp ve din konusundaki yazılarının yanında tarih üzerine çok sayıda araştırması, hukuk tarihi, kamu hukuku ve kilise hukuku üzerine incelemeleri vardır. Tıp alanında Harvey'in kan dolaşımıyla ilgili buluşunu destekleyerek benimsenmesine çalıştı.

Aristotelesçi felsefenin izleyicilerindendi. İncelemelerinde tümevarım yöntemini kullandı. Karar vermeden önce gerçekliğin ne olduğu konusunda titiz bir arayış içinde olurdu. Çok iyi bir gözlemciydi. Bulgularını eleştirel bir anlayış içinde dile getirdi.

Siyaset bilimi alanındaki en önemli çalışması devletlerin ilk kez sistemli biçimde ele alınışı olan *Notitia rerum publicarum* ("Devlet Üzerine Düşünceler") adlı kitabıdır. Conring bu kitabında devletleri Aristoteles'in sınıflandırmasına göre ele almış, çok sayıda devleti *"causa finalis"* (devletin amaçları), *"materialis"* (nüfus ve ulusal ekonomi), *"formalis"* (devlet biçimi) ve *"efficiens"* (devlet yönetimi) açılarından karşılaştırmalı biçimde incelemiştir.

Conring, döneminin egemen iktisat öğretisi olan Merkantilizm'e karşı çıkmış ve serbest rekabeti savunmuştur. *Examen rerum politicarum potiorum totius orbis* ("Devlet Teorileri Üzerine İnceleme") adlı kitabında, daha sonra Graunt ve Petty'nin geliştireceği "siyasi aritmetik"in temellerini atmıştır. İktisat alanında olduğu gibi nüfus konusunda da ondan çok daha sonra geliştirilen istatistiksel yöntemlerle çözülebilecek sorunlar üstünde çalışmıştır.

Conring, özellikle hukuk tarihi konusundaki çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Alman hukuk tarihinin kurucusu sayılır. *De origine juris germanici liber unus* ("Cermen Hukukuna İlişkin Yazıların Kökeni Üzerine") adlı kitabında Roma hukukunun 1135'te III. Lothar Anayasası'yla Almanya'ya girdiği konusundaki yaygın inanca karşı çıkmıştır. Roma hukukunun 15. yy'dan önce Almanya'da uygulanmadığını, ayrıca daha sonra Roma hukukunun benimsenmesinin Almanya'yı ulusal gereksinimlerine uygun bir genel hukuk geliştirmekten alıkoymadığını savunmuştur.

Conring çalışma yöntemiyle ve ortaya koyduğu yapıtlarla döneminin ilerisinde olmuştur. Vardığı sonuçların bir çoğu, döneminde bilimsel kaynakların yetersiz olmasına karşın bugün bile geçerliliğini korumakta ve doğrulukları yeni araştırmalarla kanıtlanmaktadır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *De origine, juris germanici liber unus*, 1643, ("Cermen Hukukuna İlişkin Yazıların Kökeni Üzerine"); *De Germanorum imperio Romano*, 1644,

("Roma Cermen İmparatorluğu"); *De finibus Imperii Germanici*, 1654, ("Cermen İmparatorluklarının Sonu"); *Notitia rerum publicarum*, 1660, ("Devlet Üzerine Düşünceler"); *De civili prudentia*, 1662, ("Siyasette Basiret Üzerine"); *Examen rerum publicarum potiorum totius orbis*, 1662, ("Devlet Teorileri Üzerine İnceleme"); *Propolitica*, 1663, ("Siyaset Açısından"); *De aerario*, 1663, ("Devlet Hazinesi Üzerine"); *De vectigalibus*, 1663, ("Devlet Gelirleri Üzerine"); *De contributionibus*, 1669, ("Ödemeler"); *Opera omnia*, J.W. Goebel (der.) 7 cilt, 1730, ("Tüm Eserler").

CONSIDÉRANT, Victor Prosper (1808-1893)

Fransız, iktisatçı ve düşünür. Fourier'nin öğretisini geliştirip, yaygınlaştırdı.

12 Ekim 1808'de Salins'de doğdu, 1893'te Paris'te öldü. Besançon lisesine devam etti. Yükseköğrenimini 1826'da girdiği École Polytechnique'de yaptı. İstihkâm yüzbaşısı olan Considérant, 1836'da ordudan istifa etti. 1832'de *Le Phalanstère* ("Falanster"), 1835'te *La réforme industrielle* ("Sanayi Devrimi"), 1836'da *La Phalange* ("Falanj") dergilerini, 1843'te ise *La Démocratie pacifique* ("Barışçıl Demokrasi") gazetesini yayımladı. 1848'de Loiret milletvekili olarak kurucu meclise, daha sonra da yasama meclisine seçilen Considérant, burada burjuvazi ile işçi sınıfı arasında arabuluculuk yaptı. Luxembourg Komisyonu'nda görev aldı. 13 Temmuz 1849'da bazı Montagnard milletvekillerinin düzenlediği bir ayaklanmaya katıldığı gerekçesiyle mahkûm edildikten sonra Belçika'ya sığındı. 1854-1869 arasında Texas'a yerleşen Considérant, Red River kıyılarında, daha sonra Amerikan İç Savaşı'nda yıkılan bir "Falanster" kurdu. Ancak parasal sorunlar nedeniyle 1869'da Paris'e döndü ve daha sonra I. Enternasyonal'e katıldı.

Besançon lisesine devam ettiği yıllarda Fourier öğretisini savunan bir topluluklа ilişkiye giren Considérant, 1837'de Fourier'nin ölümünden sonra bu akımın önderliğini üstlenmiştir. 1836'da yayımlanan *Nécessité d'une dernière débâcle politique en France* ("Fransa'da Son Bir Siyasal Yıkımın Gerekliliği") adlı yapıtında siyasetten ve siyasal partilerden uzak durmayı öğütlemiş, ancak daha sonra reformları hızlandırmak için demokrasiden yararlanılması gerektiğini ve demokrasinin ilgi alanının siyasetten sosyal hizmetlere kayması gerektiğini savunmuştur. Fourier'ci öğretinin, özerk birlikleri çoğaltarak sermaye ve emeğe karşı adil davranmayı amaçlamasını, bu hareketin diğer benzer hareketlere göre üstünlüğünün bir göstergesi olarak ele almıştır. Fransız sosyalizminin temel öncüllerinden biri olan "çalışma hakkı" kavramını geliştiren ve yaygınlaştıran Considérant, hukuki demokrasi ile gerçek demokrasi ve sosyal adalet ayrımını yapmıştır. Ona göre, küçük bir azınlığın yüksek görev ve mevkileri tekelleri altında bulundurmasının temelinde rekabet koşulları altında biçimlenen toplum anlayışı yatmaktadır Fourier için olduğu kadar onun için de rekabet, yeni bir toplum düzeninin karşı karşıya bulunduğu en büyük tehlikedir. Bu anlayışla, ticareti, "vampir bir kurum" olarak tanımlamıştır.

Considérant, Fransa'da 1830-1840 arasındaki toplumsal örgütlenmenin birey ve ulusun genel çıkarlarına karşı olduğunu ileri sürmüş ve burjuva düzenini eleştirmiştir. Ona göre, Fransa'da hükümet sanayi "kastının" kurallarına bağımlıdır ve yasalar bu "kastın" çıkarlarını korumak amacıyla yapılmıştır; Fransız devrimi tamamlanmamıştır ve devrim süreci yeni bir toplum düzeninin kurulmasına dek sürecektir. Onun devrim anlayışı şiddete başvuruyu dışlamaktaydı. Toplumsal düzenin ani bir biçimde değiştirilemeyeceğini savunan Considérant'a göre, Temmuz Devrimi'nden galip çıkan burjuvazi desteklenmeli, sosyalizmin başarıya ulaşması için ise insanların entelektüel açıdan ikna edilmesi beklenmelidir. O, bu nedenle monarşiye karşı kesin bir tutum içine girmemiş, *La destinée sociale* ("Toplumsal Yazgı") adlı yapıtını da Fransa Kralı Louis -Philippe'e adamıştır. Kralın da bulunduğu bir demokrasiden yana olan Considérant, 1871 Paris Komünü'nü desteklemiş ve gelecekteki toplumsal örgütlemeye örnek oluşturacak bir model olarak savunmuştur.

Seçmeci bir düşünce yapısına sahip olan Considérant, bir yandan işçileri toplumda en çok sömürülen bir sınıf olarak ele almış öte yandan da sınıflar arasında ve özellikle sanayicilerle işçiler arasında bir uzlaşmanın gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Aynı şekilde sanayinin, sermaye, iş ve tekniğin uyum içinde birleşmesiyle rekabet koşulları ve ilkelerinden arındırılarak örgütlenmesini savunmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *La destinée sociale*, 1834-1838 ("Toplumsal Yazgı"); *Nécessité d'une dernière débâcle politique en France*, 1836, ("Fransa'da Son Bir Siyasal Yıkımın Gerekliliği"); *Exposition du système de Fourier*, 1845, ("Fourier Sisteminin Açıklanması"); *Principes du socialisme*, 1847, ("Sosyalizmin İlkeleri"); *Le socialisme devant le vieux monde*, 1848, ("Eski Dünya Önünde Sosyalizm").
- **KAYNAKLAR:** C. Coignet, *Victor Considérant, sa vie, son oeuvre*, 1895; H. Bourgin, *Victor Considérant, son oeuvre*, 1909; M. Dommanget, *Victor Considérant, sa vie et son oeuvre*, 1929.
- **BAKINIZ:** F.G.M. FOURIER, LOUIS-PHILIPPE.

CONSTABLE, John (1776-1837)

İngiliz, ressam. 19. yy İngiliz resminin en büyük manzara ustasıdır.

11 Haziran 1776'da Suffolk'ta doğdu, 30 Mayıs 1837'de Londra'da öldü. Bir arkadaşının etkisiyle küçük yaşta resim yapmaya başladı. Koleksiyoncu ve amatör bir ressam olan Sir George Beaumont'un (1753-1827) ve annesinin isteklendirmesiyle 1799'da Londra'ya giderek Kraliyet Akademisi'ne girdi. 1802'de yağlıboyaya başladı. 1815'e değin İngiltere'nin çeşitli bölgelerini gezerek manzara resimleri yaptı. 1816'da babasının ölümüyle büyük bir mirasa

John Constable

kondu. Bunu izleyen yılları Stour Nehri dolaylarında manzara resimleri yaparak geçirdi. 1819'da Kuzey Londra'nın Hempstead bölgesine yerleşti. Yapıtları, Fransız ressam Géricault'un aracılığıyla Fransa'da tanınmaya başladı. 1824'te Fransa'daki Salon sergisinde yer alan *Saman Arabası* ve *Dedham Yakınlarında Stour Nehri Görünümü* adlı resimleri büyük bir hayranlık uyandırdı ve geniş tartışmalara yol açtı. *Saman Arabası* bu sergide altın madalya ile ödüllendirildi.

Constable aynı yıl İngiliz Krallık Akademisi üyeliğine seçildi. 1830'da gravürcü David Lucas'ın yardımıyla *İngiliz Manzaraları* adlı bir dizi metal baskı (mezzotint) yapıtı. Eşinin 1829'daki ölümüyle yedi çocuğunun sorumluluğunu yüklenmesi, ölümüne değin bunalım içinde yaşamasına neden oldu.

Constable, John Crome (1768-1821), Thomas Girtin (1775-1802) ve Turner gibi 19. yy'ın ilk yarısında yaşamış İngiliz manzara ressamlarının en büyüğüdür. Özellikle renk kullanımı açısından manzara resminde yaptığı devrimle 19. yy resmini yönlendirmiştir. Böylece İngiliz resminde 18. yy Rokoko'sunu temsil eden Gainsborough'nun hoşa gitmeyi amaçlayan süslemeci anlayışı da son bulmuştur.

Constable'ın sanatı, daha başlangıçta bile, İtalya'daki Antik kalıntıları, Hollanda'nın deniz kıyılarını ve Almanya ormanlarını görüntülemek gibi o günlerde geçerli olan konuların dışındadır. Onun manzaraları hiçbir başka kaynağı çağrıştırmayacak kadar İngiliz'dir. Constable çoğunlukla alçak tepeler, bulutlu gökyüzleri, düz otlaklar, resmi andıran köy evleri, at arabaları vb. gibi İngiltere'nin kırsal kesiminden görüntüleri konu almış ve doğal olmayı amaçlamıştır.

Ancak bu doğallık, olgunlaşma aşamasında Constable'ın resim sanatının büyük ustalarına karşı ilgisiz kalmasına da yol açmamıştır. Bu döneminin güçlü ve canlı renkleri, Rubens'in *Steen Şatosu* adlı resminin incelenmesinden kaynaklanır. Öte yandan bulutlarının biçimlerini ve gölgelenişlerini Ruisdael'e ışığın atmosfer etkisi yapacak biçimde kullanılışını da Claude Lorrain'e borçludur. Klasik manzara resmindeki simetrik kuruluşlara karşı çıkmakla birlikte, kompozisyonunu belirleyen uyum, denge, düzen kaygusu, onun Claude Lorrain ve Poussin gibi sanatçıları özümlediğini gösterir. Doğalcı (naturalist) ayrıntılarındaki şiirsel yorumunun temeli ise Gainsborough'dur.

Constable bu etkileri özümleme aşamasında, genelde ileri sürüldüğünün tersine, *picturesque* kuramının etkisi altında değildir. Bu kurama göre resimsel değerlerin ve kompozisyona ait öteki özelliklerin yüzeysel dokuda ve biçimde birbirinden kesin olarak ayrılması gerekir. Constable ise *picturesque* kuramının gereklerini uygulamak yerine, doğa karşısında Wordsworth'ün doğaya yaklaşımını çağrıştıran bir tutumla hareket eder. Ona göre doğadaki her şey, doğayı biçimlendiren ve yönlendiren ruh ya da gücün özelliklerini taşımaktadır. Bu yüzden en basit bir doğa olayını anlamak, o olaya egemen olan bütüne ait niteliği korumak demektir. Constable'ın "resme şiirsel bir yaklaşım" sözüyle anlatmak istediği şey, bu niteliğin yakalanması ile ilgilidir. Bu bağlam içinde Constable'ın doğalcılığı, gözün gördüğünü saptamanın ötesinde, doğanın bir bütün içinde ya da bütünleştirilmiş bir biçimde sunulmasına dek uzanan, geniş bir boyutu kapsar. Başlangıçta, Yeni-Klasikçiler'le Romantikler arasındaki çekişmede Romantikler'den yana bir tutumla hareket eden Constable, bu nitelikteki doğa anlayışıyla Doğalcılık'ı da aşan bir boyuta ulaşır.

Constable'ın manzaranın bütünlük içindeki çeşitliliğini sağlamak için kullandığı araç, ışıktır. Bu bakımdan konunun, ressamın ilgisini çekecek bir bakış açısının seçilmesi dışında bir başka önemi yoktur. Bir nesnenin ya da görüntünün biçimi ne olursa olsun, ışık ve gölge ile renklerin ve nesnelerin gözden uzaklaştıkça silikleşmesi, onu güzelleştirmeye yetecektir. Constable, ışığı daha iyi ve canlı bir biçimde vermek için sıcak renkler, gölgelere ve biçimlere çeşitlilik ve dirimsellik kazandırmak için de kesik fırça vuruşları kullanır. Bu yöntemle elde ettiği görsel sonuçla İzlenimciler'den (Empresyonistler) önce izlenimci bir dil geliştirmiştir.

Constable'ın doğrudan doğa karşısında yaptığı taslaklarla, atölyesinde bunlardan yaptığı bitmiş resimler arasında belirgin bir fark vardır. Taslakları daha az ayrıntılı, ancak daha canlıdır. Atölye yapıtları ise bu taslakların arındırılıp daha yetkin hale getirilmesine dayandığı için bir ölçüde donuk bir görünüm almışlardır. Taslaklarda, doğa karşısındaki ilk katışıksız izlemini yansıtan heyecanlı bir fırça işçiliği göze çarpar.

Günün geçerli ölçülerine uymak zorunluluğunu duyarak, çoğunlukla Kraliyet Akademisi'ndeki yıllık sergiler için büyük boyutlu resimler yapmıştır. Büyük boyutun yarattığı boşluk duygusunu önlemek için de alt ve son kat tonlarını özellikle saydamlaştırmıştır.

Eşinin ölümünden sonra geçirdiği bunalımlı döneminde, gününün geçerli ölçütlerini bir yana bırakarak manzaralarını alabildiğine özgür bir tutumla işlemeye yönelmiştir. En etkileyici yapıtları da bu dönemin ürünleridir.

Constable 19. yy Fransız Romantikler'i ve Doğalcılar'ını derinden etkilemiş bir sanatçıdır. Delacroix ve Barbizon Okulu ressamları renk kullanımında büyük bir oranda Constable'dan etkilenmişlerdir. Pissarro ve öteki İzlenimciler üzerinde ise dolaylı bir etki yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ivivenhoe Parkı*, 1816, Ulusal Galeri, Washington D.C; *Stour Nehri Üstünde Flatford*, 1817, Tate Galerisi, Londra; *Beyaz At*, 1819; *Stour Nehri Üzerinde Stratford Değirmeni*, 1820; *Saman Arabası*, 1821, Ulusal Galeri, Londra; *Dedham Yakınlarında Stour Nehri Görünümü*, 1822, Huntington Sanat Galerisi, California; *Suçrayan At*, 1825, Victoria ve Albert Müzesi, Londra; *Mısır Tarlası*, 1826, Ulusal Galeri, Londra; *Salisbury Katedrali'nin Çayırlıktan Görünüşü*, 1831; *Waterloo Köprüsü'nün Açılışı*, 1832.

• KAYNAKLAR: K. Badt, *John Constable's Clouds*, 1950; R.B. Beckett, *John Constable and the Fishers*, 1952; A. Fontainas, *Constable*, 1927; C.J. Holmes, *Constable and His Influence on Landscape Painting*, 1902; E.V. Lucas, *John Constable, the Painter*, 1924; C. Peacock, *John Constable, the Man and His Work*, 1965.

• BAKINIZ: BOUCHER, CLAUDE LORRAIN, J.L. DAVID, DELACROIX, GAINSBOROUGH, PISSARRO, POUSSIN, RUBENS, J. TURNER, WORDSWORTH.

CONSTANTINUS I
(? - 337)

Roma imparatoru. Hıristiyanlık'ı resmi din haline getirmiş, İstanbul'u başkent yapmıştır.

Flavius Valeris Constantinus, 274-280 arasında Naissus'da (günümüzde Yugoslavya'da) doğdu. 22 Mayıs 337'de Nicomedia (İzmit) yakınında öldü. Constantinopolis'de (İstanbul) Apostles Kilisesi'ne gömüldü. Constantinus Magnus (Büyük Constantinus) olarak da anılır. Babası Constantius Chlorus, 3. yy sonunda imparatorluğun yönetiminde etkin bir yeri olan orduda subaydı. Annesi Helena ise halktan bir kadındı.

Roma İmparatorluğu 284'te Diocletianus'un getirdiği yeni bir sistemle iki *augustus* tarafından yönetiliyordu ve *augustus*'lar kendilerine birer *caesar* (imparator halefi) seçiyorlardı. Bu tarihten beri Doğu'nun *augustus*'u Diocletianus, Batı'nın *augustus*'u Maximianus'tu. Constantinus'un babası Constantius Chlorus, 293'te Maximianus'un kızıyla evlendi ve *caesar* oldu. Oğlu Constantinus'u da Diocletianus'un sarayına gönderdi. Constantinus burada Latin kültürünün etkisi altında yetişti. Bir yandan da yoğun baskı altında tutulmasına karşın hızla yayılan Hıristiyanlık'ı tanıma olanağı buldu. Doğu Roma ordusunda subay olduktan sonra Aşağı Tuna'ya yapılan bir seferde kendini gösterdi.

Diocletianus ve Maximianus 305'te tahttan çekildiler. Constantius Chlorus Batı'nın *augustus*'u, Galerius ise Doğu'nun *augustus*'u olarak tahta geçti. Yeni imparatorlar Maximinus Daia'yı Doğu'ya, Flavius Valerius Severus'u Batı'ya *caesar* olarak atadılar. Galerius, babası *augustus* olan Constantinus'un imparatorluk konusunda talepleri olabileceği korkusuyla onu Doğu'daki sarayda rehin tuttu. Constantinus, 306'da Galerius'un sarayından kaçarak babasının yanına gitti ve onun Kuzey Britanya'ya yaptığı sefere katıldı. Aynı yılın sonunda babasının ölümü üzerine ordu Constantinus'u *augustus* ilân etti. Constantinus, Galerius'a bir mektup göndererek kendisini tanımasını istedi. Galerius ise, Severus'u Batı'nın *augustus*'luğuna yükseltti. Constantinus'u ise *caesar* yaptı.

Constantinus'un *caesar* olmasıyla birlikte bir dizi iç savaşın yaşandığı bir dönem başladı. Maximianus'un oğlu Maxentius, *caesar* olma konusunda en az Constantinus kadar hak sahibi olduğunu düşünerek İtalya'da ayaklandı. Babasının desteğiyle kendisini *augustus* ilan ettikten sonra Afrika'yı denetimi altına aldı. Maxentius'un üzerine yürüyen Batı'nın *augustus*'u Severus yenildi ve bir süre sonra öldürüldü. Severus'un ölümünden sonra Licinius, *augustus*'luğa yükseldi. Maximianus ise oğlunun durumunu güçlendirmek amacıyla Constantinus'la işbirliği yapma yoluna gitti. 307'de kızı Fausta'yla Constantinus'u evlendirdi. Constantinus'u *augustus* olarak tanıyarak onun da oğlunu tanımasını istedi. Ama bir süre sonra Maximianus ile Maxentius'un arası açıldı ve Maximianus kendini yeniden *augustus* ilan etti.

307-310 arasında *augustus* olduğunu iddia eden altı kişi vardı: Galerius, Licinius, Maximianus, Maxentius, Doğu'nun *caesar*'ı Maximinus Daia ve Constantinus. Maximianus'un 310'da, Galerius'un da 311'de ölümünden sonra iktidarı paylaşmak isteyenlerin sayısı dörde düştü. Constantinus ve Licinius ittifak içine girdiler. Constantinus 312'de İtalya'yı işgal etti. Maxentius Roma yakınında Milvian Köprüsü Savaşı'nda Constantinus karşısında yenildi ve öldü. Licinius ise 313'te Maximinus Daia'ya saldırdı. Yenilen Maximinus Daia, Ağustos 313'te öldü. Bu tarihten sonra imparatorluk Constantinus ve Licinius'a kaldı. Licinius Constantinus'un üvey kızkardeşi ile evlenerek birliklerini pekiştirdi.

Ancak, Constantinus'la Licinius'un ittifakı uzun süreli olmadı. Licinius'un Hıristiyanlık'ı diğer dinlerle eşit tutan Milano Buyruğu'na uymayarak Hıristiyanlar üzerinde baskı uygulaması ve *caesar* seçimi konusunda anlaşamamaları aralarının bozulmasına yol açtı. Constantinus 316'da Licinius'un Balkanlar'daki topraklarına saldırdı. 323'teki ikinci saldırısında Licinius'u Hadrianapolis (Edirne), Chrysopolis (Üsküdar) ve Nicomedia'da (İzmit) art arda yendi. Önce hayatı bağışlanan Licinius, 325'te devlete ihanetle suçlanarak ölüme mahkûm edildi. Constantinus bu tarihten 337'de ölümüne dek imparatorluğu tek başına yönetti.

326'da Constantinus'un *augustus* oluşunun yirminci, oğulları Crispus ve Constantinus'un *caesar*'lığa yükseltilişlerinin onuncu yılı törenlerle kutlandı. Batı'da da yinelenecek törenlere katılmak için Roma'ya giden Constantinus'un, burada çok tanrılı dinlerin törenlerine katılmayı reddetmesi, önemli bir siyasi bunalıma yol açtı. Constantinus bir daha dönmemek üzere Roma'dan ayrıldı ve Bizans'ın (İstanbul) Doğu'nun sürekli başkenti haline getirilmesi için çalışmalar başlattı. Yeniden kurulan kent Mayıs 330'da kutsanarak açıldı. Bu, Doğu-Batı arasındaki ayrılığı hızlandıran bir olay oldu. Constantinus, imparatorluğu döneminde Franklar'a, Sarmatlar'a ve Gotlar'a akınlar düzenledi. Kuzey sınırları, Ren bölgesi ve Tuna boylarında egemenliğini pekiştirerek uzun süreli bir barış sağladı. 337'de Pers kralı II. Şapur beş eyaletin geri verilmesini isteyerek Mezopotamya'ya saldırdı. Constantinus savaşa hazırlanırken hastalandı ve Ni-

comedia (İzmit) yakınlarında öldü.

Constantinus döneminin en önemli özelliği toplumsal ve kültürel alanda sağlanan gelişmelerdir. Constantinus, Diocletianus döneminde başlayan askeri ve idari reformları sürdürdü. Askeri ve sivil yönetimin birbirinden ayrılmasına ve güçlü bir sivil yönetim örgütü kurulmasına önem verdi. Memurları yaptıkları işe göre sınıflandırdı. Sınır birliklerini sayıca artırdı. Büyük, merkezi ve hareketli bir ordu kurdu. Hem bürokrasinin, hem ordunun sayıca artması, bayındırlık çalışmaları, Hıristiyanlık'ın resmi bir din haline dönüşmesi sonucu bağışların kiliseye yönelmesiyle birleşince imparatorluk için ağır bir mali yük ortaya çıktı. Constantinus gelirlerin giderleri karşılayamaması ve sürekli açıklar meydana gelmesi nedeniyle ek vergiler koydu. Tüccar ve zanaatçılara beş yılda bir ödenmesi gereken yeni bir vergi getirdi. Topraktan ve gümrükten alınan vergileri artırdı.

Roma İmparatorluğu'nda Constantinus dönemine dek bölgelere göre farklı paralar kullanılıyordu. 312'de İmparatorluk Constantinus ve Licinius arasında bölündüğünde, Licinius, Diocletianus döneminde kullanılan paraları kullanmayı sürdürmüş, Constantinus ise yeni altın sikkeler bastırmıştı.. 324'te tüm darphanelerin tek tip altın sikke basmasını kararlaştırdı. Böylece para değişimindeki güçlükler ortadan kalktı ve Constantinus döneminde bastırılan altın sikkeler 11. yy'a dek geçerli kaldı.

Constantinus 313'te vergilerin toplanmasıyla yükümlü yerel senatörler görevlendirdi. Bu kurum bir süre sonra babadan oğula geçer duruma geldi. Kentlere yiyecek taşıyan gemi kaptanlarının parasal açıdan tatmin edici bulmayarak görevlerinden ayrılmalarını yasakladı. 332'de ortakçı köylüler bölgelerini değiştirirlerse köle yapılmak tehdidiyle karşı karşıya bırakıldılar. Böylece tarımda çalışanların yavaş yavaş toprağa bağımlı olarak köleleştiği bir süreç başladı. Roma vatandaşları doğuştan yere ve mesleğe bağımlı hale geldiler.

Contantinus döneminde Hıristiyanlık resmi bir din haline geldi. Hıristiyanlık'ın serbest bırakılması doğrultusundaki ilk adım, Galerius'un ölümünden kısa bir süre önce yayımladığı Hıristiyanlar'a serbest ibadet hakkı veren bildiriydi. Hıristiyanlık'ın resmi bir din haline dönüşmesi ise 313 yılı başlarında Constantinus ve Licinius'un Milano'da bir araya geldikten sonra yayımladıkları Milano Buyruğu'nun sonucuydu. Bu buyrukla herkese din seçme özgürlüğü tanınıyor, Hıristiyanlar'ın ve kiliselerin el konulmuş mallarının geri verilmesi öngörülüyordu. Buyruk yalnızca Hıristiyanlık'a yaşama hakkı vermiyor, aynı zamanda bu dini devletin koruyuculuğu altına alıyordu

Milano Buyruğu'nu izleyen dönemde kiliselere bağış yapılması serbest bırakıldı. Piskoposlara kölelerine özgürlüklerini bağışlama izni verildi. Kiliseye Hıristiyanlar arasındaki davalara bakma yetkisi tanındı. Hıristiyanlık'ın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesi ise Büyük Theodosios döneminde oldu.

Constantinus'un Hıristiyanlık'ı ne zaman kabul ettiği konusunda kesin bilgiler yoktur. Milvian Köprüsü zaferini Hıristiyan tanrısının yardımıyla kazandığı söylenen Constantinus'un, güneş tanrısına da bağlılığını sürdürdüğü, hatta bir süre İsa'yla Güneş'i özdeş tuttuğu bilinmektedir. Ölümünden çok kısa bir süre önce vaftiz edildiği sanılmaktadır. Buna karşın Hıristiyanlık'ın yayılması için elinden geleni yapmış, oğullarının eğitimiyle Hıristiyan öğretmenleri görevlendirmiş, yüksek düzeyli memurluklara Hıristiyanlar'ı yerleştirmiş, ordusu sefere çıkarken ibadete ayrılmış özel bir çadırı da birlikte götürmüştür. Constantinopolis'te, Roma'da, Anadolu'da, Filistin'de birçok kilise yaptırmıştır.

Constantinus, Hıristiyanlık içindeki hizipleşmeyi ortadan kaldırmak için de çaba harcadı. Hizipleşmenin şeytanın yarattığı delice ve anlamsız bir davranış olduğunu savunuyor, bölünmüş bir kilisenin Hıristiyan tanrısını kızdıracağını, Roma İmparatorluğu'ndan ve Constantinus'dan öç almasına yol açacağını düşünüyordu. Hıristiyanlar arasındaki ayrılıkları gidermek için çeşitli hiziplerin sözcülerini 325'te İznik'te toplantıya çağırdı. İznik Konsili olarak bilinen bu toplantı, Hıristiyanlık içinde kilise-devlet

Constantinopolis'in (İstanbul) Kuruluşu

Bizans kenti İÖ 660'da Megaralı göçmenler tarafından kurulmuş, adını Trak kökenli koloni kurucusu Oikist Byzas'dan almıştı. Kent, İS 73'te Roma İmparatoru Vespasianus* tarafından Trakya eyaletine katılmış, 193'te ise Septimus Severus'un* buyruğuyla yağmalanmış, surları yıkılmış, önemsiz bir köy durumuna düşmüştü. Constantinus, Licinius'u yendikten sonra yeni bir başkent aramaya başladı. Başkent Roma'nın yeri, özellikle stratejik açıdan genişleyen imparatorluk için yetersiz kalıyordu. Constantinus askeri ve ticari açıdan en uygun yer olarak Bizans'ı seçti. Önemli ticaret ve ulaşım yollarının kesiştiği bir yerde olan Bizans, imparatorluğun düşmanlarına karşı da savunulması kolay bir konumdaydı.

Kentte, yapım çalışmaları 324'te başladı. Burada yerleşimi özendirmek için, saray yapacak soylulara Anadolu'da toprak verileceği ilan edildi. Büyük bir senato binasıyla imparatorluk sarayı yapıldı. Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan kıyı surlarla çevrildi. Kent, hem Hıristiyan kiliseleriyle, hem çok tanrılı dinlerin heykelleriyle süslendi. Yeni başkent 11 Mayıs 330'da kutsandıktan sonra büyük törenlerle açıldı. Eski Bizans'ın dört katı büyüklüğüne ulaşan kentin 4. yy'daki nüfusu yaklaşık 200.000 kişiydi. Kent, Roma'daki belediye örgütüne göre düzenlenmiş, ikisi surların dışında kalan on dört bölgeye ayrılmıştı

Yeni başkente Roma Nova (Yeni Roma) adı verildi. Constantinus'un ölümünden sonra onun anısına Constantinopolis olarak anıldı. Constantinopolis'in kuruluşu Roma kentinin siyasi önemini azalttı. Constantinopolis'in ikinci başkent olması Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünüşünü hızlandıran etmenlerden biri oldu.

işbirliğinin ve dinsel çatışmalarda devletin taraf olmasının ilk örneğiydi. Konsil'de, Constantinus'un da baskısıyla temel olarak İsa'nın hem tanrı hem de tanrının oğlu olamayacağını savunan Ariusçuluk kınandı. Tanrı ile Tanrı-oğul İsa'nın birliğini öngören Omonsios ilkesi benimsendi. Ama, İznik Konsili, Ariusçuluğun ortadan kaldırılmasında etkili olamadı. Bunun üzerine Constantinus, Arius'un yeniden kiliseye kabulünü istediyse de Arius yandaşlarıyla İznik Konsili kararını benimseyenler arasındaki çatışma sürdü.

Constantinus döneminde Hıristiyanlık'ın resmi din haline gelmesi önemli siyasi ve kültürel gelişmelere yol açmış, klasik kültürün yanı sıra Hıristiyan kültürü de yerleşmeye başlamış, ayrıca üst düzeyde yönetici kesimin Hıristiyanlaşması, bu dinin konumunu sağlamlaştırmıştır.

• KAYNAKLAR: A. Alföldi, *The Conversion of Constantine and Pagan Rome*, 1948; L.B. Holsapple, *Constantine the Great*, 1942; A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, 1948; J.H. Smith, *Constantine the Great*, 1971.

• BAKINIZ: ARIUS, DIOCLETIANUS, THEODOSIUS.

CONTA, Basile
(1845-1882)

Romanyalı maddeci filozof ve devlet adamı. Kendine özgü bir dizge geliştiren ilk Romen düşünürüdür.

Moldavya'da, Ghisdaoani'de doğdu, Bükreş'de öldü. Yaş Üniversitesi'nde medeni hukuk profesörlüğü yaptı. 1879'da milletvekili ve eğitim bakanı olarak görev aldı.

Uzun yıllar süren Osmanlı yönetimi sırasında Romen felsefesi, kendine özgü bir gelişim gösterememiştir. İlk kez Conta, felsefeye insan bilgisinin sınırlarını irdeleyen bir dizge geliştirme ereğiyle yaklaşmıştır.

18. yy'ın sonları ve 19. yy'ın başlarında Lamarck, canlı evrende bir değişimler zincirinin olasılığına dikkat çekmiştir. Ancak tutarlı bir evrim kuramı geliştirememiş, bitki ve yalın yaratıkların farklılaşmasını mekanik öğelere, karmaşık hayvanların farklılaşmasını ise dinbilimsel ve psikolojik öğelere bağlamıştır. Daha sonra 19. yy'ın ikinci yarısında Spencer'ın da etkisiyle İngiliz biyolog Darwin ve onun desteklediği Alman özdekçi filozof E. Haeckel bilim, felsefe ve dinbilim alanlarında devrim yaratan organik evrim kuramını geliştirmişlerdir. Darwin'in "olgularla çakışmadığı sürece bütün düşüncelerimden vazgeçebilirim" sözü ve Haeckel'in uygulamalı bilimlerle felsefe arasındaki çelişkinin çözülmesi gerektiği savından kalkan Conta, maddeci bir bilgi kuramı geliştirmeye çalışmış, bu amaçla 1877'de *Theory of Universal Undulation*'ı ("Evrensel Dalgalanma Kuramı") yazmıştır.

Ona göre doğa, bilinçten önce gelir. Madde, zaman ve uzamda sürekli olarak değişmez kurallarla belirlenir ve değişir. Bu değişimde rastlantıya yer yoktur. İnsan bilgisi ya laboratuvar deneyleriyle ya da bireysel deneyimle elde edilebildiğine göre, gerçekliğin kendisi kadar sınırsızdır.

Tanrıtanımaz olan Conta, dinin insanın korku ve bilgisizliğinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Öğretileri, kendisinden sonra Nagulescu ve Marxist Panaşcanu'nun sürdürdüğü maddeci okulun temellerini oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Theory of Fatalism*, 1875-1876, ("Yazgıcılık Kuramı"); *Theory of Universal Undulation*, 1877, ("Evrensel Dalgalanma Kuramı"); *Essays on Materialistic Metaphysics*, 1879, ("Maddeci Metafizik Üzerine Denemeler").

• BAKINIZ: DARWIN, HAECKEL, LAMARCK.

CONTENAU, Georges
(1877-1964)

Fransız, Doğu bilimleri uzmanı. Sus kenti kazılarını yönetmiştir.

9 Nisan 1877'de Fransa'da Laon'da doğdu, 22 Mart 1964'te Paris'de öldü. Doktor olan babasının isteğine uyarak tıp okumak zorunda kaldı. Ancak Doğu bilimlerine tutkusu nedeniyle l'École pratique des Hautes Études ve l'École du Louvre'da Asur ve Doğu bilimleri bölümüne devam ederek doktorasını yaptı. 1914 ve 1920'de Filistin'de Sidon'da araştırmalarda bulundu. 1927'de Louvre Müzesi'nde çalışmaya başladı ve 1937'de Eski Doğu Eserleri Bölümü müdürü oldu. Bu bölümün sergilemesini yeni baştan ele alarak düzenlemeye başladıysa da II. Dünya Savaşı nedeniyle bu girişimini tamamlayamadı. 1931 ve 1932'de İran'da Grirshman'la birlikte kazı yaptı. 1934-1942 arasında L'École du Louvre ve Brüksel Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1940-1946 arasında Sus'daki Fransız kazılarını yönetti. *Revue d'assyriologie* ve *Mercure de France* gibi Doğu bilimleriyle ilgili uluslararası düzeyde süreli yayınların yönetim kadrosunda yer aldı. 1954'te Académie des Inscriptions et Belles Lettres'e (Yazıtlar ve Edebiyat Akademisi) üye seçildi. Yapıtlarında Doğu kültürleri konusundaki getirdiği yorumlar ve çözümlemeler bu alanda çalışan araştırmacılara yol göstermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *La déesse nue babylonienne*, 1914, ("Çıplak Babil Tanrıçası"); *La glyptique syro-hittite*, 1922, ("Suriye-Hitit Mühürcülüğü"); *Les premières civilisations de l'Asie occidentale*, 1926, ("Batı Asya'nın İlk Uygarlıkları"); *La civilisation phénicienne*, 1926, ("Fenike Uygarlığı"); *L'art de l'Asie occidentale ancienne*, 1928, ("Eski Batı Asya Sanatı"); *Manuel d'archéologie orientale*, 4 cilt, 1927-1947, ("Doğu Arkeolojisinin El Kitabı"); *Les civilisations des Hittites et des Mitanniens*, 1934, ("Hitit ve Mitanni Uygarlıkları"); *La civilisation d'Assur et de Babylone*, 1937, ("Asur ve Babil Uygarlığı"); *La médecine en Assyrie et en Babylonie*, 1937-1951, ("Asur ve Babil Ülkelerinde Tıp"); *La vie quotidienne à Babylon et en Assyrie*, 1950, ("Babil ve Asur Ülkelerinde Gündelik Yaşam").

James Cook

COOK, James
(1728-1779)

İngiliz, denizci, kâşif. Dünya çevresinde iki kez dolaşmış, keşifler yaptığı Pasifik Okyanusu'nun ayrıntılı haritasını hazırlamıştır.

27 Ekim 1728'de Yorkshire'da Marton köyünde doğdu, 14 Şubat 1779'da Hawaii'de Kealakekua'da öldü. İskoçya'dan Yorkshire'a göç etmiş yoksul bir tarım işçisinin oğluydu. Kısa süreli okul öğreniminden sonra babasının yanında çalışmaya başladı ve daha sonra Whitby'ın kuzeyindeki bir kıyı köyünde bir mağazada çıraklık yaptı. 18 yaşında Kuzey Denizi'nde kömür ticareti yapan gemilerde miçoluk yapmaya başladı. Zaman buldukça kendi çabasıyla matematik bilgisini geliştirdi.

1752'de çalıştığı gemilerinden birine ikinci kaptan oldu. 1755'te Kraliyet Donanması'na girdi. Komutanlık yeteneğiyle kısa sürede üstlerinin ilgisini çekti. 1757'de Pembroke adlı geminin kaptanlığına getirildi.

Fransa ile İngiltere arasındaki Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) boyunca Biskay Körfezi'nde ve Fransa'da yapılan savaşlara katıldı. 1759'da Kanada'da Québec'in ele geçirilmesi harekâtında bulundu. Savaşın kızıştığı bir dönemde St. Lawrence nehrinin ağız kesiminin deniz haritasını hazırlayan Cook, savaş bitince Newfounland kıyılarının haritasını çıkarmakla görevlendirildi. 1763-1768 arasında Kanada'da araştırmalarını sürdürerek, çizimlerini ve çalışmalarını tamamladı. Bunlar hükümetçe çok yararlı bulunarak bastırıldı. 1766'da izlediği bir güneş tutulması üzerine hazırladığı raporuyla, Londra'daki Royal Society'nin beğenisini kazandı.

1767'de ülkesine geri döndüğünde, İngiliz Deniz Kuvvetleri ve Royal Society tarafından düzenlenen ve Venüs gezegeninin Güneş önünden geçişini Tahiti Adaları'ndan gözlemeyi amaçlayan Pasifik seferinin komutanlığına getirildi. Endeavour adlı gemi emrine verildi. 26 Ağustos 1768'de Plymouth'tan yola çıkan ekip Horn Burnu'nu dolaşarak, Pasifik Okyanusu üzerinden, 13 Nisan 1769'da Tahiti'ye vardı. 3 Haziran'da Venüs'ün geçişini izleyen grup, 13 Temmuz'da buradan ayrıldı. Batı'ya yönelen Cook, önce Cemiyet Adaları'nı, ardından Tubuai Adaları'nı ve 7 Ekim'de Yeni Zelanda'yı keşfetti.

Altı ay iki adanın kıyı haritalarını çıkarmakla uğraşan Cook, Avustralya'nın doğu kıyılarını dolaşarak gezisini sürdürdü. Bu yöreye New South Wales (Yeni Güney Galler) adını vererek kral adına el koydu. Kuzeye doğru yönelip, dünyanın en tehlikeli geçitlerinden Büyük Set Resifleri'ni başarıyla geçti. Torres Boğazı yoluyla ulaştığı Cava Adası'ndaki Batavia'da (bugün Cakarta) malzeme almak için durduğunda tayfalarından otuzu difteriden öldü.

12 Haziran 1771'de Ümit Burnu'nu geçen Cook İngiltere'ye ulaştığında, binbaşı rütbesine yükseltilerek, yeni bir seferin komutanlığına getirildi. Düşünürlerin güneyde var olduğunu öne sürdükleri Terra Australis adlı kıtanın varlığını araştırmak için 13 Temmuz 1772'de Resolution ve Adventure adlı iki gemiyle Plymouth'tan ayrıldı. 1773'te Güney Kutup Dairesi'ni geçti. Ancak Terra Australis'ten bir iz bulamadı. Kuzeye yönelerek Tonga Takımadaları'nı ve Paskalya Adası'nı buldu, deniz haritalarını çıkardı. Pasifik'te Yeni Kaledonya'yı ve Atlantik'te adını kendisinin verdiği Sandwich Adaları'yla, Güney Georgia Adası'nı keşfetti. Terra Australis'in Avustralya, Yeni Zelanda ve güneyde buz kütlelerinin gerisinde kalan küçük donmuş bir toprak parçasından başka bir şey olmadığını kanıtladı.

Sefer sonunda albaylığa yükseltilen Cook, Royal Society'ye seçildi ve iskorbüt hastalığı üzerine hazırladığı bir raporla bu derneğin en büyük ödülü olan Copley Madalyası'nı aldı.

Bu dönemde bilim adamları, Kuzey Amerika ya da Asya'nın kuzeyinden Atlantik ve Pasifik okyanuslarını birleştiren bir geçit bulunabileceğini sanıyorlardı. 1776'da bu konuda araştırma yapmakla görevlendirilen Cook Resolution ve Discovery adlı gemilerle yola çıktı. Mart 1777'de Yeni Zelanda'ya ulaşarak Tahiti'nin kuzeyinden geçen Cook, Hawaii Adaları'nı keşfetti. Şubat 1778'de Kuzey Amerika kıyılarına ulaştı. Bering Boğazı'ndan geçti, ancak hiçbir geçit bulamadı. Buzların yolculuğu engellemesi üzerine Hawaii'de konaklamak üzere geri döndü. Hawaii'de yerlilerle yapılan bir çatışmada öldürüldü.

Cook yetenekli ve usta bir denizci olduğu kadar, harita yapımındaki ustalığı ve iskorbüte çare bulmasıyla da tanınır. 18. yy deniz yolculuklarında büyük sorun oluşturan ve C vitamini eksikliği, yetersiz beslenme bozuklukları sonucu ortaya çıkan iskorbüt hastalığına karşı Cook, temizlik ve iyi havalandırmanın yanı sıra, tereotu, tuzlanmış lahana ve portakal özünden oluşan bir beslenme yöntemi geliştirmiş ve hastalığı önlemişti. Bu buluşu kısa sürede dünyaya yayıldı. Haritacı yönüyle de, kendisinden sonra gelenlere önemli hizmette bulundu. Yöntemleri ve haritaları, toprak elde edinilmesine yönelik seferler kadar, bilimsel amaçlı geziler için de önemli katkı oldu.

• KAYNAKLAR: G.M. Badger (yay.), *Captain Cook, Navigator and Scientist*, 1969; J. C. Beaglehole (yay.), *The Journals of Captain Cook*, 4 cilt, 1955-1967; J.C. Beaglehole, *The Exploration of the Pacific*, 1966; J. Burney, *A Chronological History of the Discoveries in the South Sea or Pacific Ocean*, 5 cilt, 1803-1817; H. Carrington, *Life of Captain Cook*, 1939; A. Kitson, *Captain James Cook*, 1907; A. J. Villiers *Captain Cook, the Seamen's Seaman*, 1967; J.A. Williamson, *Cook and the Opening of Pacific*, 1946.

• BAKINIZ: BANKS, GEORGE III.

COOLEY, Charles Horton
(1864-1929)

ABD'li düşünür. Toplumsal gelişmenin sosyo-psikolojik açıdan değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur.

17 Ağustos 1864'te Ann Arbor'da doğdu, 8 Mayıs 1929'da aynı yerde öldü. Babası hukuk profesörüydü. 1887'de Michigan Üniversitesi'nden mezun oldu. Daha sonra makine mühendisliği ve iktisat dallarında çalışmalar yaptı. 1889'da devlet hizmetine girdi. Michigan Üniversitesi'nde 1892-1904 arasında siyasal bilim ve iktisat, 1904-1929 arasında ise sosyoloji dersleri verdi.

Cooley bireysel ve toplumsal süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemiştir. Ona göre toplumsal gerçeklik fiziksel gerçeklikten nitelik olarak farklıdır ve dolayısıyla ölçülmeye daha az yatkındır. Cooley, 1902'de yayımladığı *Human Nature and the Social Order* ("İnsan Doğası ve Toplumsal Düzen") adlı kitabında kişiliğin belirlenmesinde diğer insanlarla olan ilişkilerin oynadığı rolü incelemektedir. Ona göre benlik duygusu, bir kişinin yaşadığı deneyler ve başkalarının kendi hakkında ne düşündüğünü tahayyül etmesi sonucu oluşmaktadır. Toplumsal etkiler, kişinin bireylerarası ilişkilere katılım biçimini etkilemektedir.

1909'da yayımladığı *Social Organisation* ("Toplumsal Örgütlenme") adlı kitabında Cooley psikolojik görüşlerinin nesnel sonuçlarına değinir. Sadakat, adalet ve özgürlük gibi özellikleri içeren toplumun ahlaki birliği düşüncesi, Cooley'e göre aile, yakın komşular ya da çocukların oyun grupları gibi gruplardaki yüzyüze ilişkilerden kaynaklanmaktadır. İlk yakın çevreye ilişkin grupların etkisi o kadar büyüktür ki bireyler daha karmaşık gruplaşmalar içinde bile ilk gruplaşmalardaki düşüncelerine bağlı kalmaktadır. Cooley toplumu sürekli olarak yeni deneylerin yaşandığı ve farklılıkların uyum kazandığı bir alan olarak görmüştür. Cooley resmi kurumları, sosyal sınıfları ve komuoyunu denetleme yöntemlerini incelemiş; sınıf farklılıklarının farklı toplumsal katkıları yansıttığını öne sürmüştür.

Cooley 1918'de yayımladığı *Social Process* ("Toplumsal Süreç") adlı kitabında Darwinci doğal ayıklanma ve uyum görüşlerini, toplumsal varoluş biçimlerine uygulamıştır. Toplumsal örgütlenmenin akılcı olmayan geçici niteliğini ve toplumsal rekabetin önemini vurgulamıştır. Ona göre, çağdaş toplumların içerdiği temel güçlükler, aşk, ihtiras, sadakat gibi ilk grup değerleriyle ilerleme ya da Protestanlık gibi kurumsal değerler arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Toplumlar gelişmeleri boyunca bu iki farklı değerler grubunu birbirine uydurmaya çalışmaktadır.

Cooley'e göre, toplumsal düzeni oluşturan düşünceler ve âdetler karşılıklı ilişki içindedir ve değişmektedirler. Bunlar mekanik bir biçimde açıklanamaz. Toplum, bireylerin basit bir toplamından ibaret değildir. Toplum ve birey birbirinden ayrılamaz olgulardır. Birbirlerine karşıt olmak yerine birbirlerini tamamlarlar ve sonsuz bir değişim süreci içinde birbirlerini yeniden oluştururlar.

Cooley'in çalışmaları toplumsal gelişmenin sosyo-psikolojik açıdan anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Human Nature and the Social Order*, 1902, ("İnsan Doğası ve Toplumsal Düzen"); *Social Organisation*, 1909, ("Toplumsal Örgütlenme"); *Social Process*, 1918, ("Toplumsal Süreç").

COOLEY, Denton A.
(1920)

ABD'li cerrah. Kalp, damar cerrahisi ve açık kalp ameliyatlarıyla ünlüdür.

22 Ağustos 1920'de Texas Eyaleti'nin Houston kentinde doğdu. 1941'de Texas Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 1941-1944 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde tıp okudu. 1944-1945 arasında çocuklarda doğuştan gelen dolaşım bozukluklarını ameliyatla gideren ünlü cerrah Alfred Blalock ile çalıştı. 1946-1948 arasında askerliğini Avusturya'da yapan Cooley 1950'de Johns Hopkins'den ayrıldı ve Londra'ya giderek ilk açık kalp ameliyatını yaptı. 1951'de Texas'da Baylor Üniversitesi'ne girerek, 1962'den 1969'a değin cerrahi profesörü olarak çalıştı. Halen Texas Kalp Enstitüsü'nde cerrahi şefi, Texas Çocuk Hastanesi ve Houston'daki Texas Tıp Fakültesi'nde de cerrahi profesörlüğü yapmaktadır.

Cooley kalp damar cerrahisine büyük yenilikler getirerek, daha önceleri yapılamayan ameliyatları yeni tekniklerle başardı.1969'da insana yapay kalp takan ilk cerrah oldu. 1955'te açık kalp ameliyatlarında uzmanlaşarak özellikle doğuştan kalp anomalisi olan çocuklar üzerinde çalıştı. Cooley ve grubu günde 25-30 olmak üzere 1983'e değin yaklaşık 50.000'nin üzerinde açık kalp ameliyatı gerçekleştirdiler. Cooley damar tıkanıklıklarını gidermek amacıyla yapılan koroner "by-pass" ameliyatlarında, koroner hastalıklarını ve çocuklarda doğuştan kalp anomalilerini düzeltmek için yapılan ameliyatlarda başarılı oldu.

800'ü aşkın bilimsel makale ve birçok kitap yayımlamış, elliye yakın ödül almış olan Cooley, akademik ve cerrahi çalışmalarının yanı sıra, Texas Tıp Merkezi'ndeki Kalp Enstitüsü'nün dünya çapında bir kurum haline gelmesinde de önemli rol oynamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Surgical Treatment of Congenital Heart Disease*, 1966, (Doğuştan Gelme Kalp Hastalıklarının Cerrahi Tedavisi); *Techniques in Cardiac Surgery*,

1975, ("Kalp Ameliyatları Teknikleri"); *Techniques in Vascular Surgery*, 1979, ("Damar Ameliyatları Teknikleri").

• BAKINIZ: C. BARNARD, DE BAKEY, SHUMWAY.

COOLEY, Thomas Mc Intyre (1824-1898)

ABD'li hukukçu. Anayasa hukuku üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

6 Ocak 1824'te New York'ta doğdu, 12 Eylül 1898'de Ann Arbor'da öldü. Babası çiftçiydi. 1838-1842 arasında özel okullarda eğitim gördü. 1842'de bir hukuk bürosunda çalışmaya başladı. 1846'da baroya kabul edildi. 1857'de yasama meclisi tarafından Michigan'a ait yasaları derleme işiyle görevlendirildi. 1858'de yüksek devlet mahkemesi kararlarını derleme ve yayımlama görevini yürüttü. 1859'da Michigan Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. 1864'te Michigan Yüksek Mahkemesi'ne yargıç olarak atandı. 21 yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında başyargıç oldu. 1877-1879 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde anayasa hukuku dersleri verdi. 1887'de Eyaletler Arası Ticaret Komisyonu'nun başkanı oldu ve bu görevi 1891'e kadar sürdürdü.

Cooley'in 1868'de yayımlanan *A Treatise on the Constitutional Limitations Which Rest Upon the Legislative Powers of the States of the American Union* ("Amerikan Birliği Devletlerinin Yasama Güçleri Üzerindeki Anayasal Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma") adlı kitabı Amerikan anayasa tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. Cooley, federe devletlerin yazılı anayasalarında belirtilen ilkelerin yanı sıra, anayasaların yasama güçleri üzerindeki zımni sınırlamaları ile ilgilenmiştir. Ona göre, yazılı anayasalar toplumun geçmiş siyasal deneyimini somutlaştırabilecek yönetim biçimlerini yaratmakta yetersiz kalmaktadır.

Cooley'e göre yasama meclisleri yargısal işleyişe müdahale edemez. Yasalar özel ya da ayırım yapıcı bir niteliğe sahip olamaz. Kazanılmış haklar hiçbir biçimde geri alınamaz. Vergilendirme ancak kamusal amaçlara hizmet ettiği ölçüde meşrudur. Cooley hükümetlerin keyfi müdahalelerine karşı bir önlem olarak bireysel yaşamın, özgürlüğün ve mülkiyetin varolan yasalar çerçevesinde güvence altına alınması gerektiğini savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *A Treatise on the Constitutional Limitations Which Rest Upon the Legislative Powers of the States of the American Union*, 1868, ("Amerikan Birliği Devletlerinin Yasama Güçleri Üzerindeki Anayasal Sınırlamalar Üzerine Bir Çalışma"); *The Law of Taxation*, 1876, ("Vergi Hukuku").

COOLIDGE, William David (1873-1975)

ABD'li mühendis. Tungsteni işleme yöntemlerini geliştirerek aydınlanmada elektrik enerjisinden yararlanmanın yolunu açtı.

Coolidge, 23 Ekim 1873'te Boston yakınlarındaki Coolidgeville'de doğdu, 3 Şubat 1975'te New York Eyaleti'nin Schenectady kentinde öldü. Elektrik mühendisliği öğrenimini 1896'da Massachusetts Institute of Technology'de (MIT), doktora çalışmalarını ise 1899'da Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre MIT'de A.A. Noyes ile birlikte fiziksel kimya dalında çalışmalar yaptı; 1905 yılında General Electric Araştırma Laboratuvarlarına katıldı. 1932'de bu laboratuvarın müdürlüğüne, 1940'ta General Electric şirketinin genel müdür yardımcılığına getirildi. 1944'te bu görevden emekliye ayrıldı. En önemli iki buluşu bu laboratuvarda geliştirdiği sıcak katotlu röntgen tüpü ile tungstenin ince teller halinde çekilmesi yöntemidir.

1900'lerin başlarında, sert ve kırılgan bir metal olan tungstenin işlenerek elektrik ampullerinde kullanılır duruma getirilmesi için uygun yöntemler bilinmiyordu. Coolidge 1908'de, toz haline getirilmiş tungsteni 1500° C'ye kadar ısıtarak yeniden kristalleştirdikten sonra, giderek incelen kalıplardan çekerek istenilen incelik ve dayanıklılıkta tel elde etmeyi başardı. Böylece bugün aydınlanmada kullanılan ampulün en önemli parçasının üretimi gerçekleştirilebildi.

Coolidge 1916'da da X-ışını tüplerinde katot olarak soğuk alüminyum yerine, ısıtılabilen tungsten kullanarak bugün kendi adıyla anılan X-ışını tüpünü geliştirdi. Bugün kullanılmakta olan X-ışını tüpünün ilk örneği sayılabilecek olan Coolidge tüpünde katodun sıcaklığının değiştirilmesi yoluyla ışıma dozunun denetlenebilir oluşu, bu tüpün daha önce kullanılan tüplerin yerini almasını sağladı.

Coolidge I. Dünya Savaşı sırasında taşınabilir bir röntgen cihazı tasarladı. Daha sonra 1-2 milyon voltluk röntgen tüpleri geliştirerek sanayide kalite kontrolu ve kanser tedavisi gibi alanlarda kullanılmalarını sağladı. Irving Langmuir ile birlikte denizaltıların yerlerini saptamakta kullanılan bir sistem geliştirdi. II. Dünya Savaşı sırasında ise General Electric tarafından yürütülen radar, denizaltı tarama sistemleri ve roketlere ilişkin araştırmalarının yanı sıra, Manhattan projesine de (atom bombası yapımı çalışmaları) katıldı.

• KAYNAKLAR: H. A. Liebhafsky, *William David Coolidge: a Centenarian and his Work*.

• BAKINIZ: RÖNTGEN.

COOPER, Gary
(1901-1961)

ABD'li sinema oyuncusu. Etkileyici bakışları, durgun, düşünceli yüzü ile Amerikan kahramanı tipini canlandırmakta başarı kazanmış oyunculardan biridir.

7 Mayıs 1901'de Montana'da doğdu, 13 Mayıs 1961'de Los Angeles'te öldü. Asıl adı Frank James Cooper'dır. Babası hukukçuydu. Öğrenimini İngiltere ve ABD'de tamamladı. Siyasal nitelikli çizgi roman ressamlığından seyyar satıcılığa kadar birçok işi denedikten sonra, 1925-1926 yıllarında kovboy filmlerinde figüranlık yaptı. 1926'da, *The Winning of Barbara Worth* ("Barbara Worth'un Kazanılması") filminde ikinci derecedeki rolüyle üne kavuştu. Gary Cooper'ın çekingen ve saf tipini başarıyla oynaması kimi güldürü yönetmenlerini onu "şaşkın delikanlı" rollerine çıkartmaya götürdü. *Ball of Fire* ("Ateş Topu"), *Desire* ("Arzu"), *Design for Living*, ileri yaşlarında da *Love in the Afternoon* (Öğleden Sonra Aşk) bu rollerin çeşitlemeleri arasındadır.

Cooper, oyunculuk yeteneklerini yavaş yavaş kabul ettiren bir sinema oyuncusuydu. Özellikle yaşlılık yıllarında görmüş geçirmiş erkek rollerinde başarılı oldu. *Sergeant York* ve *High Noon* filmlerindeki oyunu için iki kez Oscar ile ödüllendirildi.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *The Winning of Barbara Worth*, 1926, ("Barbara Worth'un Kazanılması"); *Morocco*, 1930, ("Fas"); *Design for Living*, 1933; *Desire*, 1936, ("Arzu"); *Mr. Deeds Goes to Town*, 1936, (Bay Deeds Şehre Gidiyor); *Beau Geste*, 1939, (Gönüllü Kahraman); *The Westerner*, 1940, ("Batılı Adam"); *Meet John Doe*, 1941, ("İşte John Doe"); *Sergeant York*, 1941, ("Çavuş York"); *For Whom the Bell Tolls*, 1943, (Çanlar Kimin İçin Çalıyor); *The Fountainhead*, 1949, (Yaratılan Dünya); *High Noon*, 1952, (Kahraman Şerif); *Vera Cruz*, 1954, (İstiklal Kahramanları); *Love in the Afternoon*, 1957, (Öğleden Sonra Aşk).

COOPER, Leon N.
(1930)

ABD'li fizikçi. Üstüniletkenliğin açıklanmasına yaptığı kuramsal katkıyla 1972'de Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

28 Şubat 1930'da New York'ta doğdu. Columbia Üniversitesi'nden 1951'de lisans, 1953'te yüksek lisans ve 1954'te de doktora derecelerini aldı. 1954-1955 arasında Princeton Üniversitesi'ndeki Institute of Advanced Studies'de araştırma yaptı. 1955-1957 arasında Illinois Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak bulundu. 1958'de Ohio Eyalet Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yapmaya başladı. 1962'de Brown Üniversitesi'ne geçti. Halen görev yapmakta olduğu bu kurumda, 1966'da "Henry L. Goddard Üniversite Profesörlüğü"ne, 1974'te de "Thomas J. Watson Profesörlüğü"ne atandı. 1968'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin Ödülü'nü, 1972'de de Bardeen ve Schrieffer ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü aldı.

Cooper'ın en önemli çalışması üstüniletkenlik alanına kuramsal katkısıdır. Üstüniletkenlik, elektrik akımı geçiren iletken maddelerin bazılarında direncin çok düşük sıcaklıklarda (mutlak sıfıra yakın sıcaklıklarda) yaklaşık 10^{-14} mertebesinde azalmasına denir. Cooper, elektriklerin bu durumdaki davranışlarına ilişkin olarak geliştirdiği kendi adıyla anılan "Cooper çift"leri kavramıyla, Bardeen ve Scrieffer'in bu alandaki çalışmalarına ışık tuttu. Bu üç kuramcının adlarının baş harflerinden oluşturulan "BCS" kuramı da üstüniletkenliğin başarıyla açıklanmasını sağladı.

Üstüniletkenliğin anlaşılabilmesi, iletken kristallerde elektrik akımının nasıl oluştuğunun başarılı bir biçimde açıklanmasına bağlıdır. Bir elektriksel potansiyel farkı (gerilim) uygulandığında, içindeki yüklerin kolaylıkla harekete geçerek elektrik akımı oluşturduğu maddelerin (genellikle metaller), "iletkenlik" özelliği atomlarının yapısından ileri gelir. Atomlarda, içiçe aralıklarla yerleştirilmiş kabuklar şeklindeki bölgelerde bulundukları düşünülebilen elektronlar, her kabukta en çok belli birer sayıda bulunabilir. Sayı sığasını tamamlayan kabuğa, kapalı kabuk denilir. Kapalı kabuklara Pauli "dışarma ilkesi" yüzünden elektron eklemek olanaksız, kabuktan elektron çıkartmak ise güçtür. Kabuk kapalı olmasa bile çekirdeğe yaklaşıldıkça bu güçlük artar. En dış kabuğun kapalı ya da açık oluşu ile elektronlarının sayısı, atomun kimyasal özelliklerini ve elektriksel davranışını belirler. Eğer bu kabukta alabileceğinin yarısından az elektron bulunuyorsa bu "değerlilik" (valency) elektronlarını koparmak çok kolaydır. Böyle atomlar, metal kristali içinde yan yana dizildiklerinde her atoma ait değerlilik elektronları komşu atomların çekirdeklerine de "kendi" çekirdeklerine olduğu kadar yakındır. Dolayısıyla elektronlar Heisenberg "belirsizlik ilkesi" nedeniyle hangi atoma bağlı olduklarını "şaşırırlar". Böylece tüm değerlilik elektronları kristal içinde serbestçe dolaşır. Serbest dolaşma sırasında elektronların hızlarının değerleri ve yönleri gelişigüzel dağılmış olduğundan, bu hareket net bir elektrik akımı doğurmaz. Eğer bu kristalin iki yanına bir elektriksel potansiyel farkı uygulanırsa, bundan kaynaklanan kuvvetin etkisiyle serbest elektronların tümü aynı yönde yeni bir hız kazanmaya başlar. Buna "sürüklenme hızı" denir. Sürüklenme hızıyla, potansiyel farkı uygulamasından önceki "doğal" hareketleri değişen elektronlar, kristal içinde yerleşmiş bulunan atomlarla çarpışmaya başlar. Bu çarpışmalardaki etkenlerden en önemlisi, atomların, kristalin sıcaklığını yaratan titreşimleri yüzünden yerleşme noktalarından uzaklaşarak elektronların hareketlerine engel oluşturmalarıdır. İletkenlerde direncin nedeni elektronların bu çarpışmalarda enerji yitirmesidir. Sıcaklığın artması, titreşen atomların yerlerinden uzaklaşmalarını (genlik) artırdığından, çarpışma sayısı ve dolayısıyla da direnç artar. Öte yandan, sıcaklık azaltılıp "mutlak sıfır"a yaklaşılırken, hemen her iletkenin direnci sonlu bir en küçük değere yaklaşır. Bu olgu üzerinde araştırma yapan Kamerlingh Onnes 1911'de cıvanın elektriksel direncinin çok düşük sıcaklıklarda birdenbire ortadan kalktığını gözledi. Sonraları üstüniilet-

kenlik adıverilenve başka birçok maddede görülen bu olgunun temel nedeni, 1956-1957 yıllarında Cooper'ın elektron çiftleri kavramını ileri sürmesi ve bu kavramın ışığında Bardeen ve Schrieffer'in de katkılarıyla BCS kuramının geliştirilmesiyle anlaşıldı.

Elektronların, enerji ve momentum gibi hareketlerine bağlı fiziksel özelliklerinden bağımsız olarak elektrik yükleri ve kütleleri gibi bir de "iç açısal momentum"ları vardır. "Spin" adıyla anılan ve vektör karakteri gösteren bu büyüklük, kuvantum mekaniği ilkeleri çerçevesinde elektron için ancak iki zıt yönde bulunabilir. Spinle elektriksel yükü bir arada bulunduran elektron bilinen en küçük bir mıknatıs olarak davranır. Bir manyetik alan uygulandığında, spin yönelişinin manyetik alan yönüyle aynı ya da zıt olmasına göre, elektronun enerjisinde küçük bir değişme görülür. Tüm özellikleri aynı fakat spin yönelişleri zıt olan ikişer elektrondan fazlası, dışarma ilkesinin gerektirdiği gibi birlikte bulunamaz. Dolayısıyla kristal içindeki serbest elektronlar ancak çiftler halinde aynı enerji ve momentuma sahip olabilir. Atomlarda Cooper çiftleri olarak bilinen bu tür çiftler, zayıf bir bağla bağlanarak sistemin toplam enerjisini biraz azaltır. Bu azaltma, kristaldeki atomların sıcaklıkla ilgili titreşim enerjilerinden çok daha az olduğundan, serbest elektronların böyle çiftler oluşturacak şekilde "bağlanması" ancak çok düşük sıcaklıklarda olanaklıdır. İşte Cooper'ın 1956 yılında düşündüğü bu olgu, 1957'de üstüniletkenliğin açıklanabilmesini sağlamıştır. Cooper elektron çiftlerinin, birer "bozon" oluşturduklarından, tek başına "fermiyon" olan elektronun aksine dışarma ilkesine uymak zorunlulukları yoktur. Ayrıca bozonların temel bir özelliği her türlü fiziksel büyüklükleri aynı olan bozonların bir araya yığılması olduğundan, bütün Cooper çiftleri hep birlikte aynı biçimde davranmaya başlar. Kristal ortamdaki titreşim enerjisi, üstüniletkenliğin gözlendiği sıcaklıkta kuvantum mekaniğinin gerektirdiği şekilde çiftlerin alıp veremeyeceği büyüklükte olduğundan, Cooper çiftleri atomlarla çarpışamaz (ya da çarpışsalar bile bu enerji ve momentumlarını değiştiremez), dolayısıyla kristaldeki direnç ortadan kalkar.

Sıcaklık azalırken üstüniletkenliğin oluştuğu, ya da yükselirken yokolduğu sıcaklığa "kritik sıcaklık" denilir. Üstüniletkenlik ayrıca manyetik alan etkisiyle de bozulur; manyetik alanın bu değerine, "kritik alan" denir. Alan uygulandığında, çiftteki elektronlardan birisi alanla aynı, diğeri ise zıt yönlü olacağından bir enerji farkı oluşur. Kritik alan değerinde bu fark, çifti bozacak düzeye çıkmış olmaktadır. Üstüniletkenden geçen akım da her elektrik akımı gibi manyetik alan doğurur. Dolayısıyla şiddetli bir akımın yaratacağı manyetik alan da üstüniletkenliği bozabilir. Cooper çiftlerinin oluşmasında kristali oluşturan atomların doğal titreşim frekansları da etkili olduğundan, bu atomların kütleleri üstüniletkenliğin kritik değerlerini de etkiler, böylece değişik element ve alaşımların, değişik kritik değerler göstermesine yol açar. Bu değerlerin yüksek olması da üstüniletkenlerin pratik kullanımını kolaylaştıracağından, kitle taşımacılığından bilgisayar tasarımına değin üstüniletkenliği uygulamaya yönelik araştırmalar bu yönde yoğunlaşmıştır.

L. Cooper, fiziğin hep güncel alanlarında kuramsal araştırmalar yapmış, çekirdek fiziği, zayıf etkileşmeler kuramı, çok cisim kuramı, buna bağlı olarak üstüniletkenlikve alanlar kuramı üzerinde çalışmıştır. Fiziği, asıl ilgi alanı fen olmayanlara tanıtıcı özgün dersler vermiş ve bu amaçla bir de kitap yazmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *An Introduction to the Meaning and Structure of Physics*, 1968, ("Fiziğin Anlam ve Yapısına Giriş").

- **BAKINIZ:** BARDEEN, HEISENBERG, KAMERLINGH ONNES, PAULI, SCHRIEFFER.

COPEAU, Jacques
(1879-1949)

Fransız oyun yönetmeni, oyuncu. Tiyatroda Doğalcılık'a (Natüralizm) karşı çıkmış, yalınlık ilkesine dayanan şiirsel bir sahneleme ve oyunculuk tekniği geliştirmiştir.

4 Şubat 1879'da Paris'te doğdu, 20 Ekim 1949'da Beaune'da öldü. Kısa bir süre sanat yapıtı alım satımıyla uğraştıktan sonra 1904-1906 arasında *L'Ermitage* dergisinin tiyatro eleştirmenliğini yaptı. 1907'de yazmaya başladığı *La Grande Revue* dergisinde iki yıl boyunca tiyatro yazıları yayımladı. 1909'da André Gide'le birlikte kurduğu *La Nouvelle Revue Française* dergisinin yayım kurulunda görev aldı. Dostoyevski'den uyarladığı *Karamazov Kardeşler*'i 1911'de sahneledi. 1913'te deneysel bir tiyatro anlayışı çerçevesinde Vieux-Colombier Tiyatrosu'nu kurdu. I.Dünya Savaşı başlayınca toplulukla birlikte New York'a gitti. Burada iki sezon kalarak Shakespeare'den Claudel'e dek birçok klasik ve modern oyun sahneledi. 1919'da Paris'e döndü. Bir tiyatro okulu kurarak Vieux Colombier Tiyatrosu anlayışını canlandırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. 1924'te öğrenci oyuncularıyla Burgonya'ya gitti, burada oyunculuk ve sahneleme tekniği dersleri verdi.1926'da Basel'e geçen topluluk, Burgonya köylülerinin taktığı Les Copiaux adıyla 1930'a değin oyunlar sahneledi. 1936'da Comédie Française'in yöneticisi olan Copeau, dört yıl boyunca Shakespeare ve klasik Fransız yazarlarının oyunlarını yönetti. Yaşamının son yıllarında Shakespeare'den çeviriler yaptı. 1942'de yayımlanan *Le Théâtre populaire* ("Halk Tiyatrosu") adlı kitabında tiyatro görüşünü anlattı.

Copeau, Stanislavski ve Craig gibi sanatçılardan esinlenerek bir tiyatro anlayışı geliştirmiştir. Ona göre, tiyatronun bir tecim aracı olması, birtakım kaba saba ve ucuz anlatım biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Tecimsel tiyatronun bu kurumlaşmış anlayışını çeşitli dergilerde çıkan yazılarında irdelemiş olan Copeau, 1911'den başlayarak görüşleri doğrultusunda sahnelediği oyunlarla, tiyatroya birçok yenilik getirmiştir. Bu yeniliklerin en önemli ve kalıcı olanı, sahnelediği çağdaş oyunlarda oyun boyunca değişmeyen sürekli dekorlar kullanmasıdır. Bunun dışında Copeau'nun sahnesi oldukça yalındır. Oyuncu ve

izleyici arasındaki sınırı kaldırabilmek amacıyla, sahnesini Elizabeth Çağı İngiliz tiyatrosundaki (16. yy'ın ikinci yarısı) anlayışla kurmuştur: Oyunu geleneksel sahne çerçevesinin dışına taşırarak oyuncu ve izleyicinin iki ayrı mekânda bulunmalarının yarattığı yanılsamayı kırmaya yönelmiştir. Sahneden yan duvarları da kaldırmış, mekânı belirlemek için yalnızca ışığı kullanmıştır. Buna karşın Copeau yanılsamayı tümüyle kaldırmaktan yana değildi. Yaşamı, sahnede şiirsel bir anlatımla yansılardı. "Saf tiyatro" olarak nitelediği biçimi yakalayabilmek için, tiyatronun tüm yönlerini aynı anlayışla ele alırdı. Örneğin oyunculuk anlayışı, gerçek ve şiirsel bir yanılsamanın yaratılmasında anahtar durumundaydı. Dışavurumcu (ekspresyonist) bir sonuca ulaşacak olan oyuncunun, bu noktaya kendi iç gerçekliğinden yola çıkarak varmasını isterdi.

Oyunu süsleyen öğelerden çok, oyunun kendisini vurgulayan Copeau, bu amaçla oyuncuların eğitimi üzerinde durmuştur. Kurduğu topluluk, Stanislavski'nin Büyük Moskova Sanat Tiyatrosu'yla eşdeğer sayılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Les Frères Karamazov*, 1911, ("Karamazov Kardeşler"); *La Maison natale*, 1923, ("Baba Ocağı"); *Le Petit pauvre*, 1946, ("Küçük Yoksul Adam"). Kitap: *Souvenirs du Vieux-Colombier*, 1931, ("Vieux-Colombier Anıları"); *Le Théâtre populaire*, 1942, ("Halk Tiyatrosu").
- BAKINIZ: CRAIG, A.GIDE, STANİSLAVSKİ.

COPERNICUS, Nicolaus

Bak. KOPERNİK Nikolas

COPLAND, Aaron
(1900)

ABD'li besteci, piyanist ve orkestra şefi. Müzikte özgün bir Amerikan üslubu oluşturma amacıyla verdiği çok sayıda yapıtla ABD müziğinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

14 Kasım 1900'de, New York'ta, Brooklyn'de doğdu. Rusya'dan ABD'ye göçen Yahudi kökenli bir aileden gelmekteydi. Müzik eğitimine küçük yaşlarda ablasından aldığı piyano dersleriyle başladı. 1917-1921 arasında Rubin Goldmark'dan armoni dersleri aldı. 1921'de Fransa'ya giderek Fontainebleau Müzik Okulu'na girdi. Üç yıl süreyle Paris'te, çağdaş ABD'li bestecilerin birçoğunun öğretmeni ve Stravinski'nin ateşli savunucularından Nadia Boulanger ile kompozisyon ve orkestrasyon çalıştı. Paris'te Avrupa müziğindeki yeni gelişmelerle, özellikle de Bartók, Stravinski ve Schönberg'in müziğiyle ilgilendi.

1924'te ABD'ye döndü. Nadia Boulanger'nin isteği üzerine bestelediği *Org ve Orkestra İçin Senfoni* ABD çapında tanınmasına yol açtı. 1925'te Guggenheim Bursu'nu alan ilk besteci oldu. 1928-1931 arasında çağdaş ABD'li bestecilerin ürünlerine yaygınlık kazandırmak amacıyla Roger Sessions ile birlikte bir dizi konser verdi. Çağdaş müzik üzerine yazdığı makale ve kitaplar, New School for Social Research ve Harvard Üniversitesi'nde verdiği dersler, kurduğu ve görev aldığı müzik kuruluşlarındaki çalışmalarıyla da ABD'de çağdaş bir müzik geleneğinin oluşturulması için çalıştı. *Appalachian Spring* ("Apalaş Dağlarında Bahar") adlı bale müziğiyle 1945'te Pulitzer Ödülü'nü, *The Heiress* adlı film müziğiyle de Oscar Ödülü'nü aldı.

Copland'ın yapıtları müzikte özgün bir Amerikan üslubunu oluşturma çabasının ürünleridir. Besteci *Tiyatro İçin Müzik* (1925) ve *Piyano Konçertosu* (1926) gibi ilk dönem yapıtlarında cazın bu amaç için uygun bir anlatım biçimi olduğunu düşünmüş, cazın melodik yapısını, doğal, akıcı, enerjik ve kaygısız havasını senfonik müzikle kaynaştırarak çağdaş ve ulusal bir anlatıma ulaşmayı denemiştir. Ancak 1920'lerin sonu ve 1930'larda giderek cazdan uzaklaşmış, Nadia Boulanger'den aldığı eğitimin de etkisiyle, yapıtlarında Stravinski'nin neo - klasik anlatımı ağırlık kazanmıştır. *Piyano Çeşitlemeleri* (1930), *Kısa Senfoni* (1933) ve *Orkestra İçin Anlatımlar* (1933-1935) bu döneminin düzensiz ritmler ve ses uyumsuzluklarıyla gelişen ve armonik zenginliği ikinci plana atan özlü ve soyut anlatımının örnekleridir.

1930'ların ikinci yarısından başlayarak Copland'ın müziğinde önemli değişiklikler gözlenir. Besteci çağdaş müziğin radyo ve sinema gibi araçlarla mümkün olan en yaygın dinleyici kitlesine seslenmesi gerektiğini vurgular. Bu kaygıya koşut olarak da, daha önceki yapıtlarının ancak sınırlı sayıdaki dinleyicilere seslenebilen yoğun anlatımı ve yenilikçi yaklaşımı, tekrarlanan bir melodiyi temel alan, daha basitleşmiş ve popülerleşmiş bir anlatıma dönüştürür. Copland, en üretken dönemi olan bu yıllarda bale müziğinden tiyatro ve film müziğine, lise öğrencilerinin eğitimi amacıyla yazılmış operalara kadar, değişik işlevleri olan müzikler üzerinde çalışmış, ağırlıklı olarak Amerikan halk müziği temalarını kullanmıştır. *El Sálon México*'da (1936) Meksika halk müziğinden, *Danzon Cubano*'da Küba dans ritimlerinden, *Billy the Kid* (1938) adlı bale müziğinde ise kovboy ezgilerinden yararlanmıştır. Müziğindeki popülerleşme ve işlevcileşme yönelişine bağlı olarak Schönberg ve öğrencilerinin geliştirdikleri on iki ton tekniğinin uygulanmasının karşısında yer almış, Şostakoviç'i çağın en önemli bestecisi olarak nitelendirmiştir. Nitekim bu yıllar Blitzstein gibi genç ABD'li bestecilerin de Schönberg etkisinden sıyrılarak müziğin kitleselleşmesini savunduğu yıllardır.

Çağdaş ABD müziğindeki bu arayışta, iki Alman bestecinin, Hindemith ve Kurt Weill'ın savunduğu *Gebrauchsmusik* (Kullanım Müziği) anlayışı ile 1930 sonlarında Avrupa ve ABD'de yaygınlaşmaya başlayan toplumcu gerçekçi anlayışın da etkileri vardır. Ancak bu yönelişteki ana etken müzikte bilinçli bir Amerikan anlatımı oluşturmaya çalışan bestecilerin ABD toplumunun taleplerine uyum sağlama kaygıları olmuştur.

Copland, *Piyano ve Yaylılar İçin Dörtlü*'den (1950) başlayarak on iki ton tekniğinden yararlanan besteler yapmakla birlikte, aslında bu tekniğin karşısında yer alan anlayışın ABD'deki savunucusu olarak tanınmıştır. Roy Harris, Roger Sessions ve Virgil Thomson gibi bestecilerle birlikte, orkestra şefi,

besteci ve kuramcı olarak çağdaş ABD müziğinin gelişmesinde etkili olan en önemli sanatçılardan biridir.

- **YAPITLAR (başlıca): Orkestra Müziği:** *Org ve Orkestra İçin Senfoni*, 1924; *Piyano Konçertosu*, 1926; *Piyano Çeşitlemeleri*, 1930; *Kısa Senfoni*, 1933; *Orkestra İçin Anlatımlar*, 1935; *El Salon México*, 1936. **Oda Müziği:** *Yaylılar Dörtlüsü İçin İki Parça*, 1928; *Piyano ve Yaylılar İçin Dörtlü*, 1950. **Bale Müziği:** *Billy the Kid*, 1938; *Rodeo*, 1942; *Appalachian Spring*, 1944, ("Apalaş Dağlarında Bahar"). **Film Müziği:** *Of Mice and Men*, 1939, ("Fareler ve İnsanlar Üzerine"); *Our Town*, 1940, ("Kasabamız"); *The Red Pony*, 1948, ("Kızıl Tay"); *The Heiress*, 1949, ("Mirasçı"). **Kitap:** *Our New Music*, 1941, ("Yeni Müziğimiz"); *Music and Imagination*, 1952, ("Müzik ve İmgelem").

- **BAKINIZ:** SCHÖNBERG, STRAVİNSKİ, V.THOMSON.

COPPI, Fausto
(1919-1960)

İtalyan, bisikletçi. Dünyanın en ünlü bisikletçilerinden biridir.

1940'larda adı duyulmaya başladı. İlk başarısını 1940'ta İtalya Bisiklet Turu'nu kazanmakla gösterdi. 1942'de saate karşı yarışmada 45, 848 km ile dünya rekoruna sahip oldu. Daha sonra 1947, 1949, 1952 ve 1953 yıllarında dört kez daha İtalya Bisiklet Turu'nu kazandı. Bisiklet dünyasının en önemli yarışması olan Fransa Bisiklet Turu'nda da 1949 ve 1952 yıllarının şampiyonluklarını aldı. Ülkesinde "Campionissimo" (küçük şampiyon) adıyla ün yaptı. 1955'de sporu bıraktı, beş yıl sonra öldü.

COPPOLA, Francis Ford
(1939)

ABD'li senaryo yazarı ve film yönetmeni. Yenilikçi Amerikan sinemasının en önemli temsilcilerindendir.

7 Nisan 1939'da, Detroit'te doğdu. Babası NBC senfoni orkestrasında flüt çalıyordu. Yoğun bir kültür ortamında büyüdü, daha ilk gençliğinde sinemaya merak sardı. Tiyatro ve edebiyatla uğraştıktan sonra UCLA'da (University of California in Los Angeles) tekrar sinemayla ilgilendi. Ucuz filmler çevirerek piyasaya girmeye çalıştı, yazdığı senaryolarla küçüklü büyüklü ödüller aldı. Sinemaya girişi "ucuz yapımların kralı" olarak ün yapan yapımcı Roger Corman'la ilişkisi sonucunda oldu. Corman, genç yeteneklere ilk filmlerini çevirme fırsatı sağlayan bir yapımcı ve yönetmendi. Coppola, birçok filmde onun yardımcılığını yaptıktan sonra *Dementia 13* adlı küçük bütçeli bir korku filmiyle ilk yönetmenlik denemesini gerçekleştirdi. Küçük bütçeyle gerçekleştirilen filmlerin ucuz ama yaratıcılıktan uzak olmayan havasını taşıyan bu filmi, sinema öğrenimi sona ererken bir tez filmi olarak hazırladığı *You're a Big Boy Now* ("Artık Büyüdün Oğlum") izledi. Genç kuşağın sorunlarını yarı mizahi bir tarzda inceleyen bu gene küçük bütçeli filmin başarısı Warner Bros. şirketini umutlandırdı ve Coppola, *Finian's Rainbow* ("Finian'ın Gökkuşağı") adlı müzikalin yönetmenliğini üstlendi, ama kendine özgü buluşlarla zenginleştirdiği bu müzikal başarılı olamadı. 1969'daki *The Rain People*'da (Buhranlı Yıllar) daha deneysel bir hava göze çarpar. Genç ve evli bir kadınla akıl dengesi bozuk genç bir erkeğin duygusal yakınlaşmalarını konu edinen film, Coppola'nın ve kuşağının duygusal sorunları ele alışlarındaki çağdaş bakış açısını yansıtır.

Coppola, bu filmlerin uğradığı parasal başarısızlık sonucunda kendi firması American Zoetrope'u da iflasın eşiğine getirmişti. Senaryo yazmaya yöneldi ve 1971'de *Patton* filminin senaryosu ile Oscar Ödülü aldı. 1972'de sinema tarihinin en çok gelir getiren filmleri arasında olan *The Godfather*'ı (Baba) yönetti. Oscar Ödülü'nü de alan film, geleneksel kara film izleklerini alışılmadık bir şiddet ve ayrıntılı bir toplumsal gözlemcilikle bağdaştırıyordu. Coppola 1974'te yapımcılığa ve ilk mesleği olan senaryo yazarlığına yönelerek *The Great Gatsby*'nin (Muhteşem Gatsby) senaryosunu yazdı. Yapımcı ve senaryo yazarı olarak başarı kazandıktan sonra, yönetmenliğini kendisinin yaptığı bir diğer filme, *The Conversation*'a ("Konuşma") yöneldi. Watergate olayıyla güncelliğe kavuşan elektronik aletlerle telefon dinleme olayını konu edinen filmde, kentli bireyin yalnızlığı, kuşkuları konu alınıyor, telefon dinleme işini tutku haline getirmiş bir adamın saplantıları aktarılıyordu. Çok olumlu karşılanan bu filmden sonra, Coppola gene para getiren bir yapıma yöneldi: *The Godfather, Part II* ("Baba, II"). Yedi Oscar ödülü kazanan bu film, ayrıca *The Godfather* filminden daha incelikli, tarihsel ayrıntı açısından daha titiz bir yapım olma özelliğini taşıyordu.

Bunu izleyen yıllarda Coppola San Fransisco'da *City* adlı bir dergi çıkarma girişiminde bulundu. Bir yıl geçmeden kapanan bu dergiden sonra, 1978'de o tarihe kadar gerçekleştirdiği en iddialı film olan *Apocalypse Now*'a (Kıyamet) başladı. 1979'da gösterime giren *Apocalypse Now*, Vietnam Savaşı'na felsefi, entelektüel ve yergici boyutlar getiriyordu. Vietnam Savaşı'nı kültürler arasında bir çatışma, bir bilinç ayrışması, yer yer çığırından çıkmış bir olay olarak gören Coppola, 1970 sonlarının en ilginç filmlerinden birini gerçekleştirmişti. Büyük tartışmalara yol açan *Apocalypse Now*'dan sonra, ondan daha da masraflı, destansı bir müzikal film projesine kalkıştı. *One From The Heart* ("Gönülden Biri") adını taşıyan bu film kimilerince övülmesine rağmen, ticari başarısızlığa uğradı.

Coppola, yapımcı olarak ve genç Amerikan yönetmenlerine esin kaynağı olan yaratıcı-yönetmen kimliğiyle yeni Amerikan sinemasının öncüleri arasında yer alır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Dementia 13*, 1963; *You're a Big Boy Now*, 1967, ("Artık Büyüdün Oğlum"); *Finian's Rainbow*, 1968, ("Finian'ın Gökkuşağı"); *The Rain People*, 1969, (Buhranlı Yıllar); *The Godfather*, 1972, (Baba); *The Conversation*, ("Konuşma"), *The Godfather, Part II*, 1974, ("Baba, II"); *Apocalypse Now*, 1979, (Kıyamet); *One From The Heart*, 1982, ("Gönülden Biri").

COQUELIN, Constant
(1841-1909)

Fransız, komedyen. Canlandırdığı unutulmaz rollerle, komedyenliğin de trajedi oyunculuğu kadar yaratıcılık gerektirdiğini kanıtlamıştır.

Constant-Benoît Çoquelin, Bologne-sur-Mer'de doğdu, Paris'te öldü. Sahneye ilk kez 1860'ta Comédie Française'de çıktı. 1886'ya değin burada oynadığı Molière tipleri ve Beaumarchais'nin *Figaro'nun Düğünü*'ndeki Figaro rolüyle ün kazandı. Avrupa'da ve Amerika'da yaptığı turnelerle ünü daha da arttı. Geri döndüğünde, bir süre daha Comédie Française'de oynadıktan sonra Porte-Saint-Martin Tiyatrosu'nun yöneticisi oldu. 1897'de burada sahnelenen Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* oyunundaki Cyrano rolüyle büyük başarı kazandı. 1900'de Sarah Bernhardt'la birlikte turneye çıktı. Yaşamının son yıllarını çoğunlukla Londra'da geçirdi. Tiyatro üzerine kitaplar yazdı. Yaşlı oyuncular için Paris yakınlarında bir huzurevi yaptırdı.

Molière'in oyunlarındaki uşak rolleriyle parlayan Coquelin, ününü Cyrano rolüne borçludur. Bu rol onun komedyen zekâsını ve şiirsel yeteneğini ortaya koymuştur. Kardeşi Ernest Alexandre Honoré Coquelin (1848-1909) ile oğlu Jean Coquelin'in de (1865-1944) oyuncu olarak yetişmelerine büyük katkısı olmuştur. Onun Cyrano'yu yorumladığı oyunda, oğlu da Ragueneau'yu oynamıştır. Her kalıba giren yüzü, delici bakışları ve etkileyici sesiyle yetkin bir oyunculuk tekniğine sahip olan Coquelin, Molière'in tiplerinden, romantik ve renkli kişiliklere dek birçok unutulmaz rolü canlandırarak, komedyenliğe saygınlık kazandırmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *L'Art et le comédien*, 1880, ("Sanat ve Komedyen"); *Les comédiens par un comédien*, 1882, ("Bir Komedyenin Gözüyle Komedyen").

- **BAKINIZ:** ROSTAND.

CORELLI, Arcangelo
(1653-1713)

İtalyan, kemancı ve besteci. Çağdaş keman çalış tekniğinin yanı sıra sonat ve konçerto türlerinin gelişmesinde de etkili olmuştur.

17 Şubat 1653'te İtalya'da Fusignano'da doğdu, 8 Ocak 1713'te Roma'da öldü. Soylu bir aileden gelmekteydi. Müzik eğitimine Faenza'da başladı. İlk keman derslerini on üç yaşındayken Bologna'da San Petronio Kilisesi kemancısı Giovanni Benvenuti'den aldı. Bir süre Simonelli ile kontrpuan çalıştıktan sonra keman eğitimini Leonardo Brugnoli'den aldığı derslerle sürdürdü. Genç yaşta keman virtüözü olarak büyük ün kazandı, Bologna'daki Accademia Filarmonica'ya kabul edildiğinde on yedi yaşındaydı. 1671'de Roma'ya yerleşti, Modena, Napoli, Paris ve Almanya'ya kısa geziler yapmakla birlikte yaşamının sonuna değin orada kaldı. 1675'te Roma'daki San Luigi dei Francesi Kilisesi orkestrasına kemancı olarak girdi, 1682'de aynı orkestrada başkemancılığa yükseldi.

Roma'da bulunduğu yıllarda önce Kardinal Benedetto Panifili'nin, daha sonra İsveç Kraliçesi Christina'nın, 1689'dan ölümüne değin de Kardinal Pietro Ottoboni'nin korumasına girdi. Ottoboni'nin sarayında yönettiği konserler kentin önde gelen kültür etkinliklerindendi. 1687-1690 arasında Palazzo Pamphili'nin müzik yönetmeni olan Corelli keman virtüözlüğünün yanı sıra orkestra şefi olarak da ünlendi. 1690'da Giovanni Lulier'in *Santa Beatrice d'Este* oratoryosunu seslendiren otuz üç keman, on viola ve on yedi çellodan oluşan orkestrayı büyük bir ustalıkla yönetti. 1700'de Palazzo della Cancelleria'daki konserlerde başkemancı ve orkestra şefi olarak sağladığı başarılarla döneminin önde gelen sanatçıları arasına girdi. 1700'de İtalyan bestecileri Bernardo Pasquini ve Alessandro Scarlatti ile birlikte Accademia dell' Arcadia'ya kabul edildi. Daha sonraki yıllarda etkin bir sanat yaşamından giderek uzaklaştı.

Corelli'nin besteleri her biri on iki yapıttan oluşan ve birden altıya kadar opus (yapıt) numaralarıyla adlandırılan altı kitap halinde yayımlanmıştır. *Opus 1* ile *Opus 3 sonata da chiesa* (kilise sonatı), *Opus 2* ile *Opus 4* ise *sonata da camera* (oda sonatı) türünün örneklerini içerir. Bu yapıtların tümü *sonata a tre* (üçlü sonat) adını alan ve üç yaylı çalgı için yazılmış sonatlardır. Bunlardan *sonata da chiesa*, 17. ve 18. yy'larda kilise ayinlerinde çalınmak üzere genellikle dört bölüm olarak bestelenen, orgeşliğinde çalınan ve soyut bir anlatımı olan sonatlardır. *Sonata da camera* ise bir prelüdle başlayan ve dans ritimleriyle belirlenen bölümlerden oluşan sonatlardır. 1700'de yayımlanan *Opus 5* her iki sonat türünün yanı sıra 16. yy başlarına ait bir Portekiz halk ezgisi olan *La Folia*'nın çeşitlemelerinden oluşur. Bestecinin ölümünden sonra 1714'te yayımlanan *Opus 6* ise *da chiesa* ve *da camera* türündeki on iki *concerto grosso*'yu içerir. Yaylılar orkestrasının çaldığı partisyonlar *(ripieno)* ile birden fazla yaylı çalgının solo işlevini üstlendiği partisyonlardan *(concertino)* oluşan *concerto grosso*'lar bu türün ilk bilinen örnekleridir. Böylece Corelli, çağdaşı Torelli ile birlikte, konçerto türünün gelişmesinde temel bir rol oynamıştır.

Üslubundaki ton zenginliği, esnek tekniği ve coşkulu yorumlarıyla Corelli 17. yy'ın en önemli keman virtüözü olarak tanınır. Geminiani, Locatelli ve Castrucci gibi birçok kemancı da yetiştirerek çağdaş keman çalış tekniğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Öğrencilerinden Somis, Geç Barok Dönem'in ünlü kemancı ve bestecisi Vivaldi'ye öğretmenlik etmiştir. Ayrıca, vokal müzik anlayışının egemen olduğu bir dönemde sonat ve konçerto türlerini geliştirip yaygınlaştıran Corelli'nin çağdaş çalgı müziğinin gelişim tarihinde önemli bir yeri vardır. Kontrpuan'a dayanan müziği kilise müziğinin üslup özelliklerini taşımakla birlikte, kilise müziğinin çok sesliliğinden farklı olarak çağdaş tonalite kurallarını uygulayarak bunların yerleşmesinde etkili olmuş, melodik tekrarlara, kontrast ve dengeyi sağlayan modülasyonlara yer vermiştir. 17. yy'da gelişmekte olan homofo-

nik müziğe hız kazandıran Corelli oda müziğinde Geç Barok Dönem'in başlatıcısı olarak tanınır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Opus 1*, iki keman, violone ya da arciuliote ve org için on iki sonata da chiesa, üçlü sonat, 1681; *Op.2*, iki keman, violone ya da harpsikord için on iki sonata da camera, üçlü sonat, 1685; *Op.3*, iki keman, violone ya da arciuliote ve org için on sonata da chiesa, üçlü sonat, 1689; *Op. 4*, iki keman, violone ya da harpsikord için on iki sonata da camera, üçlü sonat, 1694; *Op.5*. keman, violone ya da harpsikord için altı sonata da chiesa, beş sonata da camera ve La Folia çeşitlemeleri, 1700; *Op.6*, iki keman, viyolonsel ve yaylı çalgılar orkestrası için on iki concerto grosso, 1714.

• **BAKINIZ:** COUPERIN.

CORI, Carl Ferdinand (1896) Gerty Theresa (1896-1957)

Çek asıllı ABD'li biyokimyacılar. Vücutta glikoz-glikojen dönüşümünü sağlayan tepkime basamaklarının anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Carl Ferdinand Cori 5 Aralık 1896'da, o zaman Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Prag'da doğdu. Gerty Theresa 15 Ağustos 1896'da Prag'da doğdu, 26 Ekim 1957'de St. Louis kentinde öldü. Carl Ferdinand Prag'da Alman Üniversitesi'nde tıp öğrenimini sürdürürken Gerty Theresa Radnitz ile tanıştı. İki sınıf arkadaşı 1920'de, diplomalarını aldıkları yıl evlendiler ve böylece bilim dünyası ömür boyu birlikte çalışacak yeni bir araştırmacı çifti kazandı. 1922'de ABD'ye göç eden ve altı yıl sonra ABD uyruğuna geçen Cori'ler, 1931'e değin Buffola'daki Ölümcül Hastalıklar Araştırma Enstitüsü'nde biyokimyacı olarak görev yaptılar. O tarihte, Missouri'nin St. Louis kentindeki Washington Üniversitesi Tıp Okulu'nda Carl Cori farmakoloji ve biyokimya profesörlüğüne, karısı da araştırma yardımcılığına getirildi. 1947 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandıkları yıl, Gerty Cori biyokimya profesörü, Carl Cori de bölümün başkanı oldu. 1967'de Boston'daki Harvad Tıp Okulu'nda biyokimya profesörü olarak görev alan C.Cori, ulusal kuruluşların yanı sıra Londra'daki Royal Society üyeliğine seçilmiş, çalışmaları Nobel'den başka birçok madalya ve onur unvanıyla ödüllendirilmiştir.

Ortak çalışmalarında karbonhidrat metabolizmasına ve glikoz - glikojen dönüşümüne ağırlık veren Cori'ler, 1930'ların ilk yıllarında, kandaki glikozu glikojene dönüştüren kimyasal tepkimelerin nasıl gerçekleştiğini ve karaciğer ile kaslarda depolanan bu glikojenin vücutta nasıl parçalanarak yeniden glikoz moleküllerine ayrıldığını araştırmaya başlamışlardı. Bu araştırmaya giriştiklerinde, inorganik fosfatın dokulardaki glikozun altıncı karbon atomuna bağlandığını biliyorlardı. Çalışmalarını derinleştirerek 1936'da, glikoz zincirinin birinci karbonuna bağlanan inorganik fosfatın oluşturduğu yeni bir molekül buldular; kimya terminolojisindeki adı glikoz-1-fosfat olan bu aktif ara ürün bugün daha çok Cori'lerin adıyla, "Cori esteri" diye anılır. Ayrıca, glikojenin glikoza dönüşümünde bu tepkimenin ilk basamak, ters dönüşümde ise son basamak olduğunu açıklayan Cori'ler, altı yıl sonra, glikojen-Cori esteri tepkimesinde katalizör görevi yapan enzimi bulup ayırdılar ve böylece 1943'te laboratuvarda sentez yoluyla glikojen elde etmeyi başardılar.

Cori'lerin araştırmaları sonucu, bugün Cori çevrimi olarak bilinen, karaciğerdeki glikojenin kandaki glikoza, bunun da kasta yeniden glikojene dönüştüğü, glikojenin burada parçalanarak laktik asidi ve kas kasılması için gerekli enerjiyi sağladığı tepkimeler zinciri tümüyle formülleştirilebilmiştir.

Hormonların karbonhidrat metabolizması üzerindeki etkilerini araştırırken adrenalinin bir tür fosforilaz enziminin oluşumuna yol açtığını ve insülünün kandaki şeker miktarını azaltıcı rol oynadığını gösteren Cori'ler, karbonhidrat metabolizmasının ve biyokimyasal enerji süreçlerinin açıklanmasına ışık tutan çalışmaları nedeniyle, 1947 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Houssay ile bölüştüler.

• **BAKINIZ:** Claude BERNARD, HARDEN, B.HOUSSAY, F.LIPMANN, O.F. MEYERHOF.

CORINTH, Lovis (1858-1925)

Alman, ressam ve gravürcü. Alman İzlenimciliği'nin (Empresyonizm) ve Sezession grubunun ileri gelen temsilcilerindendir.

21 Temmuz 1858'de Doğu Prusya'da, Tapiau'da doğdu, 17 Temmuz 1925'te Hollanda'da, Zandvoort'ta öldü. Çeşitli Kuzey Avrupa kentlerinde resim çalıştı. Paris'te William Bouguereaui'nin resim atölyesine devam etti. 1900'de Berlin'e yerleşti ve İzlenimcilik'le birlikte gelişen yeni akımları müzelere kabul ettirmek için uğraş veren Sezession'un öncülerinden biri olarak tanındı.

Geleneksel bir resim öğreniminden geçerek yetişti. Öğrenimi boyunca, Rubens, Jordaens ve Hals gibi 17.yy Hollanda resminin büyük ustalarına ilgi duydu. Bu nedenle de çabuk bir fırça işçiliğine dayanan ve biçimlerin birbiri içinde erimesine öncelik tanıyan bir üslup geliştirdi.

1911'de geçirdiği kısmi bir felç, üslubunda yeni bir yönlenişe yol açtı. Resimlerindeki düzenleme önemsizleşirken, biçimler ve fırça vuruşları, bunalımlı bir ruh durumunun dışavurulmasına dönüştü. Nesneler fiziksel ağırlıklarını yitiren bir görünüm kazandı. Portrelerinde, natürmortlarında ve dinsel konulu resimlerinde de belirgin olan bu anlatımcı *(expressive)* İzlenimcilik, özellikle 1918'den sonra ve Walchen Gölü'nü konu alarak yaptığı büyük boyutlu manzaralarında iyice çarpıcı hale geldi. Ancak metal gravür ve taşbaskı (litografi) tekniğiyle yaptığı resimleri, yağlı boyalarından daha anlatımcıdır.

Corinth aynı zamanda sanat üzerine çeşitli yazı-

lar da yazmıştır. Başlangıçta çağdaş hareketleri savunmuş, giderek bunları aşmış, sonunda da hepsine karşı çıkan bir tutumu benimsemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kendi Portresi,* 1918, Wallraf-Richartz Müzesi, Köln; Walchen Gölü görüntüleri, 1918-1922; *Kendi Portresi,* 1924; *Kırmızı Güller,* 1925; *Ecce Homo,* 1925, Kamu Sanat Koleksiyonu, Basel.

• **BAKINIZ:** KLIMT.

CORIOLIS, Gaspard Gustave de (1792-1843)

Fransız, mekanikçi. Dönen bir referans sistemindeki cisimleri etkileyen kuvvetleri çözümlemiş, kinetik enerji ve iş kavramlarının çağdaş tanımlarını vermiştir.

21 Mayıs 1792'de Paris'te doğdu. 19 Eylül 1843'te aynı yerde öldü. Öğrenimini École Polytechnique'de tamamladı. Bir süre mühendis olarak çalıştı. Daha sonra, sırasıyla École Polytechnique, École Centrale des Arts et Manufactures ve École des Ponts et Chaussées'de analiz ve uygulamalı mekanik dersleri verdi. 1836'da Fransız Bilim Akademisi'nin Navier' den boşalan mekanik bölümü üyeliğine atandı. Son görevi École Polytechnique'in yöneticiliği oldu.

Coriolis, 1829'da Carnot'dan esinlenerek yazdığı ilk kitabı *Du Calcul de l'effet des machines*'de ("Makinelerin Verimlerinin Hesaplanması Üzerine") iş ve kinetik enerji kavramlarının bugün kullanılan anlamda ilk tanımlarını verdi. İş aktarımı ilkesi, bir kuvvet sisteminin yaptığı iş, bu işin sıfır olma koşulları ve içinde bulunulan referans sisteminden bağımsız oluşu gibi konularda yeni kavramlar getirdi. Kendisi hareketsiz, ancak parçaları hareketli olan bir makineye uygulanabilecek bazı bağıntılar geliştirdi. 1831'de Fransız Bilim Akademisi'ne sunduğu "Sur le principe des forces vives dans le mouvements relatifs des machines" ("Makinaların Bağıl Hareketlerinde Yer Alan Kuvvetlere İlişkin İlkeler Üzerine") başlıklı yazıda bileşik hareketlerin ivmesini inceledi. Dönmekte olan bir sistem içindeki hareketlerde bağıl ivme ve sürüklenme ivmesinin yanında tamamlayıcı bir ivmenin de varlığını ortaya koydu. Dünyanın dönmesinden kaynaklanan ve Yer'in yüzeyinden yukarıda hareket etmekte olan cisimlerin hareketlerinde sapmalara neden olan bu ivme "Coriolis ivmesi" olarak adlandırılır. T, Yer'in dönme periyodu olmak üzere L enlemlerindeki herhangi bir yerde

$$a_c = \frac{4\pi}{T} .\sin L$$

eşitliğiyle hesaplanan Coriolis ivmesi (a_c), kuzey yarımkürede sağa, güney yarımkürede ise sola doğru bir sapmaya neden olur. Küçük ölçekli hareketlerde gözönüne alınması gerekmeyen Coriolis ivmesinin, nehirlerin yataklarına etkileri, okyanus ve hava hareketleri, uzun erimli silahlara ilişkin balistik hesaplamalar gibi pek çok konuda gözönüne alınması zorunludur.

Günümüzde daha çok "Coriolis ivmesi" nedeniyle anımsanan Coriolis, mekanik bilimine kazandırdığı kavramlar ve kuram ile uygulamayı kaynaştırmadaki üstün başarısıyla bu bilimin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Du Calcul de l'effet des machines,* 1829, ("Makinelerin Verimlerinin Hesaplanması Üzerine"); "Sur le principe des forces vives dans les mouvements relatifs des machines," *Journal de l'École Polytechnique,* 1831 ("Makinelerin Bağıl Hareketinde Bulunan Kuvvetlere İlişkin İlkeler Üzerine"); *Traité de la Mécanique des corps solides et du calcul de l'effet des machines,* 1844, ("Makinelerin Verimlerinin Hesaplanması ve Katı Cisimlerin Mekaniği Üzerine İnceleme"); *Théorie mathématique des effets du jeu de billard,* 1844, ("Bilardo Oyununun Matematiksel Kuramı").

• **KAYNAKLAR:** N.A. Renard, *Notice historique sur la vie et les travaux de G.Coriolis,* 1861; L.S.Freimann, *Gaspard Gustave Coriolis,* 1961.

• **BAKINIZ:** CARNOT, LAGRANGE.

Pierre Corneille

CORNEILLE, Pierre (1606-1684)

Fransız oyun yazarı. Molière ve Racine'le birlikte Klasik Fransız tiyatrosunun en parlak örneklerini vermiştir.

6 Haziran 1606'da Rouen'da doğdu, 1 Ekim 1684'te Paris'te öldü. Altı kardeşin en büyüğü idi. Kardeşlerinden Thomas Corneille de oyunlar yazmıştır. Corneille öğrenimine bir Cizvit okulunda başladı, daha sonra ailesindeki erkeklerin çoğu gibi hukuk okudu ve 1624'te baroya kabul edildi. Yirmi yılı aşkın bir süre küçük kentlerde savcılık yaptı. İlk oyunu *Mélite, ou les fausses lettres*'i ("Melite ya da Sahte Mektuplar") 1630'da Paris'te sahnelendi. Corneille bundan sonra 1636'ya değin beşi komedi, biri trajikomedi, biri de trajedi olmak üzere yedi oyun yazarak

Kardinal Richelieu'nün dikkatini çekti ve onun koruyuculuğundaki yazarlar arasına katıldı. Ancak Richelieu'nün isteğine göre bu yazarların ortaklaşa yazdığı bir oyunda üstlendiği üçüncü perdede olayları değiştirdiği için Richelieu ile anlaşmazlığa düştü ve bu işten ayrılmak zorunda kaldı. *La comédie des Tuileries* ("Tuileries Komedisi") adlı bu oyun gene de onun adıyla yayımlandı. Bu dönemde İspanyol edebiyatı ile ilgilenen Corneille, Guillén de Castro'nun bir oyundan esinlenerek *Le Cid*'i yazdı. Aşk ve onur çatışması karşısında bir seçim yapmak zorunda kalan iki genç sevgiliyi ele alan bu trajikomedi izleyicilerce büyük bir ilgiyle karşılandı. Bazı çevrelerin Fransız tiyatrosunda bir devrim yaptığını ileri sürdükleri bu oyun, klasik kurallara uymadığı için Corneille'in rakipleri tarafından ağır eleştirilere uğradı. Özellikle Fransız Akademisi'nin oyuna yönelttiği eleştirilerdeRichelieu'nün de payı vardı. Kardinal hem Corneille'in daha önce kendisiyle anlaşmazlığa düşmesini unutamamıştı, hem de o yıllarda Fransa ile savaş halinde olan İspanya'nın ve İspanyol şövalyeliğinin yüceltilmesini siyasal bakımdan sakıncalı bulmuştu. Başlangıçta oyununu savunan Corneille, yoğun saldırılar karşısında Rouen'a çekilerek üç yıl süreyle oyun yazmaya ara verdi. 1640'ta yazdığı *Horace* konusunu eski Roma tarihinden alan ve klasik kurallara sıkı sıkıya bağlı bir trajediydi. Corneille bundan sonra yazdığı bütün trajedilerde de bu kurallara bağlı kaldı. *Horace*'ın sahnelendiği yıl Marie de Lampérière'le evlenen Corneille bu olayı izleyen beş yıl içinde en parlak dönemini yaşadı ve *Cinna*, *Polyeucte*, *La mort de Pompée* ("Pompeius'un Ölümü"), *Le menteur* ("Yalancı") ve *Rodogune* gibi en önemli oyunlarını yazdı. Aynı dönemde, edebiyat toplantılarının yapıldığı Paris'in önde gelen salonlarından *Hôtel de Rambouillet*'de Mme. de Rambouillet'nin önderliğindeki sanatçılar çevresinde de etkin bir rol oynadı. Onun bu yıllardaki başarısını gölgeleyen tek olay 1644 ve 1646'da Fransız Akademisi'ne girme isteğinin iki kez geri çevrilmesiydi. Ancak 1647'de bu isteği de gerçekleşti.

1645'te yazdığı *Théodore, vierge et martyre* ("Din Kurbanı ve Bakire Théodore") sahnede canlandırdığı şiddet olaylarıyla seyircisini irkiltti. Bundan sonraki trajedileri ilgi gördüyse de daha önceki oyunlarının başarı düzeyine erişemedi. 1651'de yazdığı *Pertharite, roi des Lombards* ("Lombardlar'ın Kralı Pertharites") tam bir başarısızlığa uğrayınca, Corneille yeniden Rouen'a çekilerek yedi yıl boyunca oyun yazarlığından uzak kaldı. Onun 1658'de oyun yazarlığına dönmesine yol açan iki olaydan biri Molière'in topluluğu ile Rouen'da bir temsil vermesiydi. Dönemin Maliye Bakanı Nicolas Fouquet'nin onu yeniden tiyatro dünyasında görme isteği de Corneille'i özendiren ikinci etken oldu. 1659'da *Hôtel de Bourgogne*'da sahnelenen *Oedipe*'i ("Oidipus") seyircileri parlak bir dönüş olarak karşıladı. Bunu izleyen *Toison d'or* ("Altın Post"), *Sertorius*, *Othon* ve *Attila* gibi oyunlarında Corneille tiyatro sanatındaki üstünlüğünü yeniden kanıtlamak istediyse de 1640 - 1650 arasındaki başarısına erişemedi. O yıllarda ün kazanan rakibi Jean Racine'in başarısı da Corneille'in ününü gölgeliyordu. Bu iki yazar 1670'te Titus ve Berenice arasındaki aşk konusunda yazdıkları trajedilerle karşılıklı bir güç gösterisi yaptılar. Corneille'in *Tite et Bérénice*'i yirmi oyundan sonra sahneden kaldırılırken Racine'in *Bérénice*'i büyük başarı kazandı. Corneille bundan sonra *Pulchérie* ve *Suréna*'dan, bir de Molière ve Quinault'nun işbirliği ile hazırladığı *Psyché*'den başka oyun yazmadı. 1682'de o güne değin yazmış olduğu bütün oyunları bir araya getirerek yayımlamakla yetindi. Son yıllarını yoksulluk içinde ve unutulmuş bir yazar olarak geçirdi.

Fransa'da 17.yy'da yaygınlık kazanan Neo-Klasik (Yeni - Klasik) sanat anlayışının ilk önemli oyun yazarı olan Corneille, trajedi, trajikomedi, komedi ve kahramanlık komedisi gibi türlerde otuz dört oyun yazdı. Bu oyunlar genellikle Corneille'in ünlü çağdaşı Racine'in oyunları ile karşılaştırılır. Oysa olay örgüleri daha karmaşık, koşuk dili dolaysız olan bu oyunlar, İngiltere'de 16.yy'ın ikinci yarısına rastlayan Elizabeth Çağı'nın ve aynı dönemdeki İspanyol oyun yazarlarının yapıtlarıyla daha büyük bir benzerlik gösterirler. Corneille *Discours* ("Konuşmalar") ve *Examens* ("İncelemeler") başlıkları altında derlediği tiyatro kuramıyla ilgili görüşlerinde trajedinin tarihten ya da efsanelerden alınmış önemli, olağanüstü ve ciddi bir konusu olması gerektiğini, başkişilerin krallar, prensler ya da azizler ve ünlü savaşçılar gibi belli bir soyluluğu ve saygınlığı temsil eden kimselerden seçilmesinin uygun olacağını savunuyordu. Bu oyunlarda önemli bir devlet sorununa ya da aşktan daha soylu bir tutkuya yer verilmeliydi. Bu nedenle Corneille'in oyunlarında aşk genellikle Racine'in oyunlarındakinden daha önemsiz bir yer tutar. Buna karşılık trajik çatışma, kişisel tutkularla ödev duygusu arasında belirir. Corneille'in trajedileriyle komedileri arasında çok belirgin bir ayrım yok gibidir. Trajedilerindeki kahramanların daha soylu olmaları, daha büyük tehlikelerle yüz yüze gelmeleri, onları komedilerindeki daha sıradan insanlardan ayıran özellikleridir. Bu yüzden, Corneille'in trajedileri, gerçekte, mutlu sonu olan trajikomediler olarak da tanımlanabilir. Komedilerinde ise Corneille'in kendinden önceki örneklerin fars türüne özgü kabalıklarını bir yana bıraktığı, oyun kişilerinin doğallığından kaynaklanan bir eylem tutarlılığına ve inceliğe eriştiği görülür.

Corneille'in oyunlarında oldukça değişik kişiliklere rastlanır. Bunların çoğu acıya dayanma güçleriyle yazgılarına meydan okuyan yüce ruhlu kişilerdir. Oyunlardaki çatışma zaman zaman bu soylu kişiler arasında olmakla birlikte, çoğu zaman kahramanın ruhundaki tutkuyla aklının yönlendirdiği ödev duygusu arasındadır. Bu özellikleri yüzünden Corneille kahramanlarını aşırı ölçüde yüceltmek ve bir çeşit "üstün insan" tipini savunmakla suçlanmıştır. Oysa başka bir değerlendirmeye göre, bu niteliklerin klasik, Hıristiyan ve şövalyelik dönemlerinin insancıl erdemlerinin bir bireşimi olduğu söylenebilir. Oyunlarda kullanılan koşuk dilinin de bu değişik insanların duygu zenginliğini yansıtan bir esnekliği ve anlatım çeşitliliği olduğu görülür. Özellikle söz sanatlarına dayanan tartışmalarla tiradların başarısı Corneille'in oyun dilinin belirgin özellikleridir.

Entrika komedileri, trajikomedi, kahramanlık komedileri, aşk ve onur trajedileri, trajedi - bale gibi değişik türlerde örnekler veren, bu oyunlarında sık

sık çağdaş temaları işleyen ve kendini klasik kurallardan bağımsız sayabilen bir oyun yazarı olarak Corneille, Fransız tiyatrosunda devrim yapmış bir sanatçıdır.

Yaşadığı yıllarda oyunları çok tutulan Corneille'in özellikle *Le Cid*, *Horace*, *Cinna* ve *Polyeucte* gibi yapıtları bugün bile Fransız sahnesinin vazgeçilmez örnekleridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Mélite, ou les fausses lettres*, 1629, ("Melite ya da Sahte Mektuplar"); *La Veuve*, 1631, ("Dul Kadın"); *La Suivante*, 1632-1633, ("Nedime"); *Médée*, 1635; *L'Illusin comique*, 1636, ("Komik Aldanış"); *La comédie des Tuileries*, ("Tuileries Komedisi"); *Le Cid*, 1636; *Horace*, 1640; *Cinna*, 1641; *Polyeucte*, 1642; *La Mort de Pompée*, 1643, ("Pompeius'un Ölümü"); *Rodogune*, 1644; *Théodore, vierge et martyre*, 1645, ("Din Kurbanı ve Bakire Théodore"); *Pertharite, roi des Lombards*, 1651, ("Lombardlar'ın Kralı Partharites"); *Oedipe*, 1659; *La Toison d'or*, 1661, ("Altın Post"); *Sertorius*, 1662; *Othon*, 1664; *Attila*, 1667; *Tite et Bérénice*, 1670, ("Titus ile Bérénice"); *Pulcherie*, 1672; *Suréna*, 1674.

• KAYNAKLAR: R.Brasillac, *Corneille*, 1939; G.Couton, *Corneille*, 1957; B.Dort, *P.Corneille dramaturge*, 1957.

• BAKINIZ: MOLIÈRE, RACINE.

CORNFORTH, John Warcup
(1917)

Avustralyalı kimyacı. Stereokimyaya ve enzimlerle katalizlenen tepkimelere ilişkin çalışmalarıyla 1975 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

7 Eylül 1917'de Sydney'de doğdu. Sydney Üniversitesi'nden 1937'de lisans, 1938'de de yüksek lisans derecesini alarak İngiltere'ye gitti. 1941'de Oxford Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan ve o tarihten bu yana İngiltere'de yaşayan Cornforth, 1939-1942 arasında araştırmacı olarak Medical Research Council'de, 1942'den 1962'ye değin Londra'daki National Institute for Medical Research'te çalıştı. O tarihte Shell Research Ltd.'in Milstead Laboratuvarı yöneticiliğine getirildi, 1975'te de Royal Society araştırma profesörü olarak Sussex Üniversitesi'ne atandı. 1982'de bu görevinden emekliye ayrılan Cornforth 1953'te Londra'daki Royal Society'ye, 1978'de Amerikan Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. Nobel Ödülü dışında 1968'de Royal Society'nin Davy, 1976'da Royal, 1982'de Copley madalyalarıyla ödüllendirildi ve 1977'de "Sir" unvanı aldı.

Araştırmalarını daha çok organik kimya ve biyokimya alanında, özellikle biyolojik etkinliği olan stereoitler ve türevleri üzerinde yoğunlaştıran Cornforth, bu tür bileşiklerde atomların molekül içindeki yerleşme düzeninin önemli olması nedeniyle stereokimyaya ağırlık vermiştir. Bu amaçla özellikle enzim tepkimelerinin stereokimyasıyla ilgilenmiş, kolesterol, sekualin, yağ asitleri, poliizoprenoit, terpenoit gibi pek çok bileşiğin biyosentezini gerçekleştirmiş ve bu tür enzim tepkimelerinin mekanizmasını incelemiştir.

Cornforth'un biyokimyaya temel katkısı, enzim tepkimelerinin incelenmesinde yararlanılan izotoplarla işaretleme yöntemini geliştirmesidir. Bu yönteme başvurarak, biyosentez yoluyla mevalonik asitten sekualini, asetil koenzim A'nın glioksilik asitle yoğunlaşma tepkimesinden malik asiti, oksaloasetik asitle tepkimesinden de sitrik asiti elde etmeyi başaran Cornforth, bu çalışmaları nedeniyle 1975 Nobel Kimya Ödülü'nü Prelog ile paylaşmıştır.

• BAKINIZ: D.BARTON, PRELOG.

CORNFORTH, Maurice
(1909)

İngiliz, filozof. Marxist bir bilgi kuramı geliştirmiştir.

Londra'da doğdu. 16 yaşında Londra Üniversitesi'ne girdi ve felsefe bölümünü bitirdi. Daha sonra mantık okuduğu Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da hocası Ludwig Wittgenstein'ın etkisinde kaldı. Bu dönemde Pavlov, Marx ve Lenin'in yapıtlarını inceleyen Cornforth, 1931'de İngiliz Komünist Partisi'ne girdi. 1945'de Londra'ya dönerek yaşamını yayımcılıkla sürdürdü.

Cornforth, *Theory of Knowledge* (Bilgi Teorisi) adlı yapıtında, insan bilincinin doğuşunu ve gelişimini inceledi. Pavlov'un "koşullu tepke" kuramını benimseyerek, beyni dış evrenle olan en karmaşık ilişkilerin organı diye gördü. Ona göre, zihinle gövde birbirinden ayrılamaz. Düşünme, isteme gibi zihinsel etkinlikler, koşullu tepkelerin oluşumu temelinde, canlıları dışevrene uydurur. Dış evrenle karmaşık ve değişken ilişkilerin kurulması bilinci doğurur; bu nedenle özdeksel dünyanın yansımasından başka hiçbir şey bilinçte bulunamaz. İnsanın doğayla girdiği, değiştirme dönüştürme ilişkisi, nesnelerin içbağıntılarını ve ussallıklarını irdelemesine yol açar. Cornforth'a göre, insanların nesneler ve birbirleriyle girdikleri ilişkiden kaynaklanan, ancak hiçbir algılanan nesnenin karşılığı olmayan görüşler "soyut düşünce"yi doğurur.

Cornforth'a göre gerçeklik düşünceyle nesnel gerçek arasındaki uygunluktur. Nesnel gerçek ise içeriği bakımından nesnel dünyaya bağlıdır ve insandan bağımsızdır. Ancak bu gerçeği elde etme araçları insana bağımlı ve görecelidir. Bu nedenle gerçeklikte hem nesnellik, hem öznellik; hem görecelik, hem saltlık vardır. Gerçekliği ararken yalnızca özne gözönünde tutulursa deneycilik, yalnızca nesneye bağlı kalınırsa dogmacılık ortaya çıkar.

Cornforth'a göre bilgi, nesnel gerçeklerin doğru yansıması olarak oluşturulmuş, denenmiş kavram, görüş ve önermelerin toplamıdır. Bu da ancak toplumsal etkinlik sürecinde gerçekleşebilir. İnsanın bilgiyi kazanma aracı duyumlar-algılardır. Algıladığı nesneyi niteliklerine göre dönüştürebilen insan, bilgisini sınamış olur. Bilgi, daha çok öğrenme yoluyla, niceliksel olarak, yeni öğrenilenlerin eskilerine değişik anlamlar kazandırmasıyla niteliksel olarak değişir. Bunun için de kuramla uygulamanın birlikte ilerlemesi gerekir. Bu anlamda, bilginin sınırı yoktur.

Özgürlüğün ancak doğa ve toplumdaki nedensellik yasalarını anlayarak ve zorunluluğun bilincine vararak kazanılacağını söyleyen Cornforth, ayrıca diyalektik özdekçilik ve bilim, idealizme karşı bilim, dil felsefesi ve insan değerleri üzerine yapıtlar vermiştir. *The Open Philosophy and the Open Society* adlı yapıtında Marxist felsefeyi açımlamış, Popper'in bilim felsefesi kuramına karşı çıkmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Open Philosophy and the Open Society*, 1968, ("Açık Felsefe ve Açık Toplum"); *Theory of Knowledge*, 1975, (Bilgi Teorisi).

• BAKINIZ: LENİN, MARX, İ.P. PAVLOV

CORNWALLIS, Charles
(1738-1805)

İngiliz asker ve devlet adamı. Hindistan'da ve İrlanda'da genel valilik yapmıştır.

31 Aralık 1738'de Londra'da doğdu, 5 Ekim 1805'te Hindistan'da Gazipur'da (günümüzde Uttar Pradesh Eyaleti'nde) öldü. Soylu bir aileden gelen Cornwallis, Eton College'da ve Turin Askeri Akademisi'nde eğitim gördü. Fransa, Avusturya, Rusya ile İngiltere ve Prusya arasındaki Yedi Yıl Savaşları'na (1756-1763) katıldı. 1760'ta Eye'dan Avam Kamarası'na seçildi. 1761'de yarbay oldu. 1762'de babasının ölümü üzerine kont olarak Lordlar Kamarası'na girdi. 1766'da albaylığa yükselen Cornwallis,1770'te Londra Kalesi muhafız alayı komutanlığına getirildi, beş yıl sonra tümgeneral oldu.

İngiltere'nin Kuzey Amerika politikasına karşı çıktıysa da Amerikan bağımsızlık hareketini bastırmak amacıyla yapılan çarpışmaları yönetti. 1781'de Yorktown'da George Washington komutasındaki Birleşik Devletler ordusu ve Fransız güçleri tarafından bozguna uğratıldı.

Bu yenilgiye karşın İngiliz yönetiminin desteğini yitirmeyen Cornwallis 1786'da Hindistan genel valiliğine getirildi. Öncelikle Hindistan'da yönetimi elinde bulunduran Doğu Hint Kumpanyası'nda büyük değişiklikler yaptı. Kumpanyanın görevleri, gelir toplamı, yargı ve ticaret olmak üzere üçe ayrıldı; gelir toplayan ya da yargı yetkisine sahip memurların ticaret yapmaları yasaklandı. Daha önce vergi toplama işini de yürüten düzeni sağlamakla görevli "zamindar"ların yerine yeni bir polis örgütü kurdu.

Cornwallis İngiltere'nin Hindistan'dan elde ettiği gelirin dörtte üçünü oluşturan toprak gelirlerinin toplanması işini de yeniden düzenledi. Zamindar'lara bu iş için belirli bir yüzde vererek her yıl düzenli bir gelir elde etmeye çalıştı. Ancak ürün alınamayan çorak topraklar, üreticiler tarafından borçlarına karşılık olarak zamindarlara satılınca yeni bir toprak sahibi sınıf oluştu. Bengal'de başlatılan bu düzenlemeler, Bengal Sistemi ya da Cornwallis Yasası olarak anıldı ve kısa zamanda tüm Kuzey Hindistan'da yaygınlaştı. Cornwallis 1792'de Maysur Sultanı Tipu ile yaptığı Maysur (Mysure) Savaşı'nı kazandı, Tipu'nun topraklarından bir bölümünü ele geçirdi ve Tipu'yu yüksek bir savaş tazminatı ödemek zorunda bıraktı.

1793'te İngiltere'ye dönen Cornwallis, 1793'te marki unvanını aldı. Mayıs 1798'de İrlanda genel valiliğine getirildi. Bu sırada İrlanda'da Fransa'nın da desteğiyle çıkan ayaklanmayı bastırdı. Daha sonra çeşitli reform uygulamalarına yöneldi. İrlanda ve İngiliz meclislerinin birleştirilmesini destekledi, birleşme 1801'de gerçekleşti. İrlanda'da Katolikler'e siyasi haklar tanınmasını savundu, ancak bu görüşü İngiltere Kralı III. George tarafından kabul edilmeyince görevinden ayrıldı.

Cornwallis Napoléon'la yapılan savaşlardan sonra 27 Mart 1802'de imzalanan ve Avrupa'da 14 yıllık bir barış sağlayan Amiens Barış Antlaşması görüşmelerinde İngiltere'nin tam yetkili temsilcisiydi. 1805'te yeniden Hindistan genel valiliğine getirilen Cornwallis, Bengal'e varışından iki ay sonra öldü.

• KAYNAKLAR: W.S.S.Karr, *Rulers of India*, c.IX; *The Marquess Cornwallis and the Consolidation of British Rule*, 1890; C.Ross (haz.), *Correspondance of Charles, First Marquis Cornwallis*, 3 cilt, 1859.

• BAKINIZ: G.WASHINGTON.

COROT, Jean-Baptiste Camille
(1796-1875)

Fransız, ressam. 19.yy başlarındaki klasik kompozisyon geleneği ile yüzyıl ortalarının romantik resim anlayışı arasında bir köprü olmuştur.

16 Temmuz 1796'da Paris'te doğdu, 22 Şubat 1875'te aynı kentte öldü. 1807-1814 arasında Rouen ve Passy'de çeşitli okullara devam etti. Kumaş tüccarı olan babasının isteğine uyarak 1817'den 1822'ye değin tekstil işinde çalıştı. 1822'de resme başladı ve çalışmalarını önce Achille Michallon'un (1796-1822), sonra da Poussin geleneğinde bir ressam olan Victor Bertin'in (1755-1842) yanında sürdürdü. 1825'te İtalya'ya gitti, üç yıl kaldı. Orada tanıştığı ve gerçek hocası saydığı Claude Félix Théodore Caruelle d'Aligny (1798-1871), Corot'yu sürekli olarak yüreklendirdi. Corot, 1833'teki Salon Sergisi'nde gümüş madalya kazandı. 1833-1844 arasında Fransa ve Avrupa'nın çeşitli kentlerini dolaştı.

1848'de Salon Sergileri Seçici Kurulu'na seçildi. 1852'de çağdaşı manzara ressamı Charles-François Daubingy (1817-1897) ile tanıştı, onunla yaşam boyu sürecek bir dostluk kurdu. 1855'te Uluslararası Paris Sergisi'nde altın madalya, 1867'deki Salon Sergisi'nde de gümüş madalya kazandı. İmparator III.Napoléon kendisine Légion d'Honeur nişanını verdi.

Corot'nun sanatı yavaş, ancak sürekli bir gelişim gösterir. İlk dönem yapıtları, yanında çalıştığı ressamların çeşitli etkilerini bütünleştirir. Bu resimler uyumlu renkler, yetkin bir fırça işçiliği ve yoğun bir ışık etkisiyle yoğrulmuştur. Corot doğaya Poussin gibi bakar. Bunun sonucu olarak doğa öğelerini, kütleleri ve yüzeyleri belirgin bir biçimde ve özenle

Resim 215
*John CONSTABLE "**Mısır Tarlası**"*
Ulusal Galeri-Londra, İNGİLTERE

Resim 216
John CONSTABLE
"Stour Nehri Üzerinde Stradford Değirmeni"
Cattesbrooke Hall
Northampton,
İNGİLTERE

Resim 217
Jean Baptiste Camille COROT
"Mavili Kadın" *Louvre Müzesi-Paris, FRANSA*

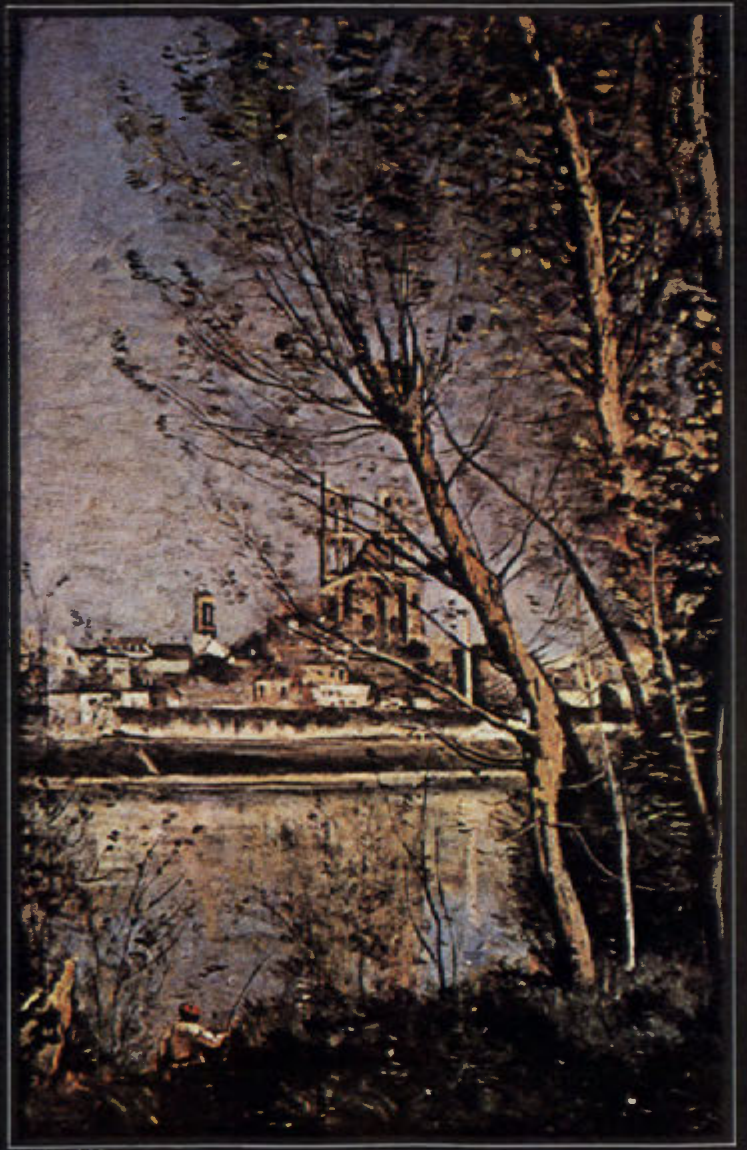

Resim 218
Jean Baptiste Camille COROT
"Mantes Katedrali" *Güzel Sanatlar Müzesi-Rheims, FRANSA*

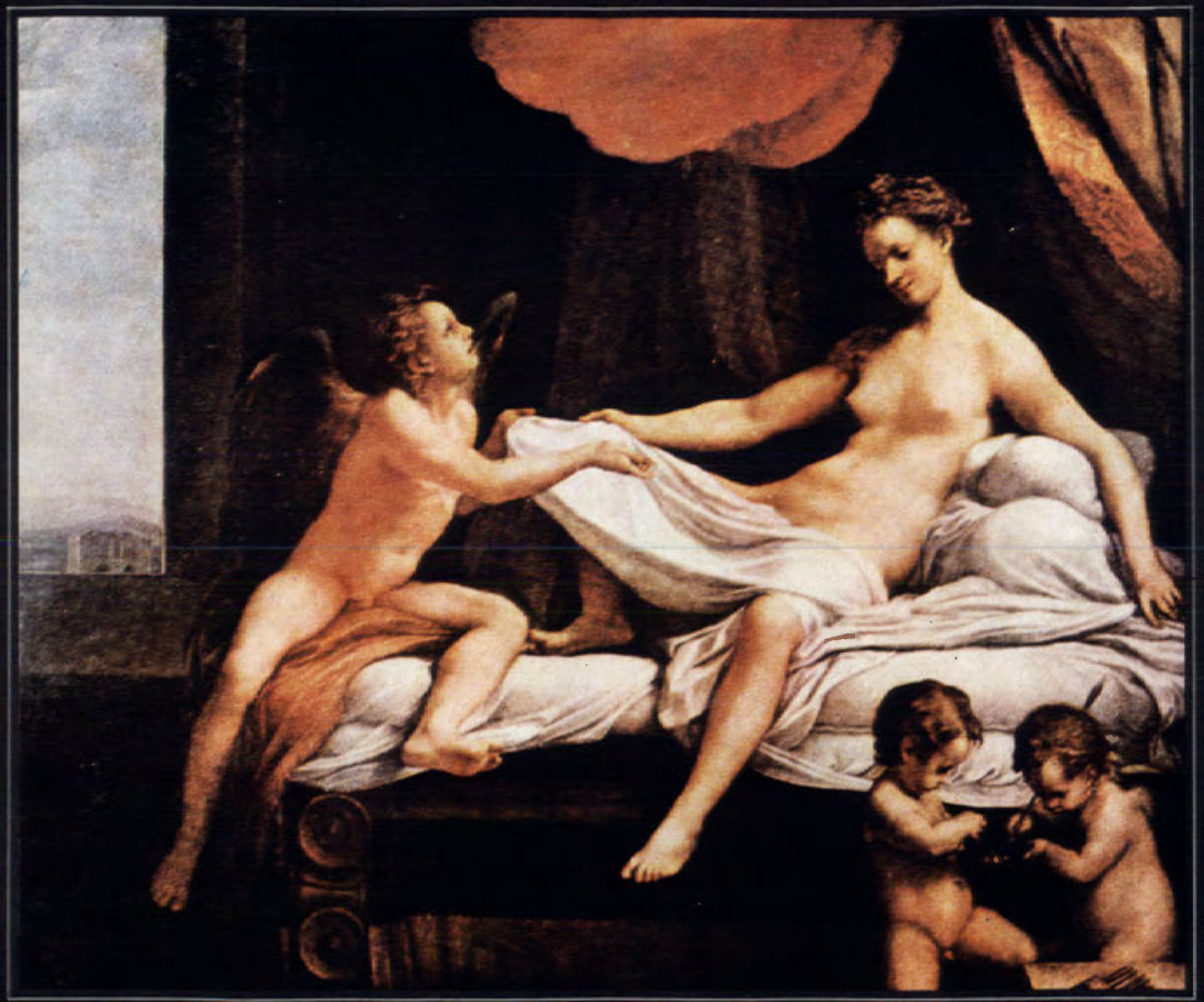

Resim 219
Antonio CORREGİO ***"Danae"***
Borghèse Galerisi
Roma. İTALYA

Resim 220
Antonio CORREGİO
"Jupiter ve İo"
Sanat Tarihi Müzesi
Viyana, AVUSTURYA

Resim 221

Pietro Berrettini de CORTONA ***"Sabinli Kadınların Kaçırılması"*** *Kapital-Roma, İTALYA*

Resim 222
Pietro Berrettini da
*CORTONA-**Barberini***
Sarayı Tavan Freski
Roma, İTALYA

Resim 223
Gustave
COURBET
"Hamakta
Kadın"
Özel Koleksiyon
ALMANYA

düzenler. Biçimlerinin gerçekliği ve yüzeylerinin soyut görünümleri arasında bir karşıtlık yaratır.

1828'de İtalya'dan döndükten sonra yaptığı resimlerinde yalın bir biçimcilik ve açık havadaki ışığın parlaklığını yansıtan bir ışık anlayışı geliştirmiştir.

1840'lardan başlayarak üslubunun yeni bir gelişim içinde olduğu görülür. Kaynağında Claude Lorrain'in etkisi duyulan bu değişim, Corot'nun resimlerinde romantik bir duyarlık biçiminde belirir. Daha önceki kütlesel biçimler yerlerini, bir sis perdesi arkasından görünüyormuş gibi buğulu biçimlere bırakır. Boyalar henüz kurumadan resmin üstünde yaptığı çalışmayla Corot, bu etkiye daha da vurucu bir boyut kazandırır.

1870'lerde Corot'nun biçimleri bir yandan kütleselleşirken, kullandığı ışık da izlenimci (empresyonist) bir havaya bürünür. Kompozisyonları resim çerçevesinden bağımsız bir kuruluşta gelişir. Bu dönem resimleri onun Poussin ve Claude Lorrain'i özümsediğini gösterirken, bir yandan da gelecekteki Monet'ye çağrışımlar yaparlar.

Corot'nun manzara dışındaki resimleri daha az tanınmıştır. Raffaello'nunkileri andıran pozlarda ve resmi bir havadaki portrelerden ve çeşitli çıplak çalışmalarından oluşan bu resimler, onun için daha çok bir tür deneme gibidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Corot Sehpası Başında*, 1825, Louvre, Paris; *Colesseum*, 1826, Louvre, Paris; *Narni Köprüsü*, 1827, Kanada Ulusal Galerisi Ottawa; *Chartrès Katedrali*, 1830, Louvre, Paris; *Fontainbleau Ormanı Görüntüsü*, 1831, Ulusal Galeri, Washington D.C, *Küçük Çoban*, 1840, Metz Müzesi; *Madame Carmois*, 1845, Louvre, Paris; *Mantes Katedrali*, 1865-1869, Güzel Sanatlar Müzesi, Rheims; *Marissel Kilisesi*, 1867, Louvre, Paris, *İncili Kadın*, 1868, Louvre, Paris; *Mantes Köprüsü*, 1870, Louvre, Paris; *Sens Katedrali*, 1874, Louvre, Paris; *Mavili Kadın*, 1874, Louvre, Paris.

- **KAYNAKLAR:** F.W.Bayley, *Corot*, 1951; A.Coquis, *Corot et la Critique Contemporaine*, 1960; P.Jamot, *Corot*, 1936; A.Robaut (É. Moreau-Nélaton ile), *L'Oeuvre de Corot*, 1905-1956, 4 cilt.

- **BAKINIZ:** CLAUDE LORRAIN, MONET, POUSSIN.

CORREGGIO, Antonio
(ykş. 1489-1534)

İtalyan, ressam. Yüksek Rönesans biçim anlayışının en yetkin temsilcilerindendir.

Reggio Emilia bölgesindeki Correggio kasabasında doğdu, 5 Mart 1534'te aynı yerde öldü. Yaşamı üstüne çok az şey bilinmektedir. Doğum tarihi de hâlâ tartışılan bir konudur.

Doğduğu kasabada ressam Antonio Bertalotti'nin yanında çalıştı. Mantua ve Parma'ya gitti. Kesin bilgi olmamasına karşın, resimlerinde Mantegna, Leonardo, Michelangelo ve Raffaello gibi Yüksek Rönesans ustalarının etkilerinin görülmesinden ötürü, Roma'da da bir süre kaldığına kesin gözüyle bakılmaktadır. 1514'te Correggio'ya döndükten sonra *San Francesco Madonnası*'nı ve Albinea'daki *Prospero Kilisesi*'nin mihrap resimlerini yaptı. 1520-1524 arasında Parma'daki *San Giovanni Evangelista Kilisesi*'nin kubbe ve yarım kubbelerinin süslemelerini yaptı. Bu kilisenin koro bölümü için yaptığı desenler, Francesco Maria Rondani (1490-ykş.1548) tarafından fresk olarak uygulandı. 1522'de *San Prospero Kilisesi* için yapmayı üstlendiği ve *Gece* adıyla da bilinen ünlü *İsa'nın Doğumu*'nu 1530'da bitirdi. 1522'de başladığı *Parma Katedrali*'nin kubbe ve koro bölümü süslemeleri üstünde 1530'a değin çalıştı. Ancak mihrabın süslenmesini, ölümünden sonra Girolamo Mazzola Bedoli bitirdi.

Correggio'nun ilk yapıtları Mantegna'nın klasik tutumunun etkilerini taşır. Ancak Mantegna'nın biçimlerinde izlenen kaba ve kütlesel işçilik, Correggio'da, daha ilk döneminden başlayarak yumuşak bir niteliktedir. Biçimlerin sınırlarının birbiri içinde eridiği bu *sfumato* etkisi, Leonardo'nun resimsel deneylerinden ve Lorenzo Costa'nın (ykş.1460-1535) üslubundan kaynaklanmaktadır.

Correggio'nun mihrap resimlerinin ilki olan *Madonna ve San Francesco*, Raffaello'nun *Sistine Madonna*'sının etkilerini taşır. Kaybolduğu için yalnızca kopyalarından bilinen 1517 tarihli *Albinea Madonna*'sıysa, yumuşak bir hacimlendirmeyi hareketlerin ritmik kuruluşuyla bütünleştirir.

Correggio'nun kompozisyonları çoğunlukla birbiriyle kesişen köşegenler üstüne kurulmuştur. Bunlarda karmaşık bir resim mekânı birinci derecede rol oynar ve *Gece* gibi resimlerindeki açık-koyu ilişkisi, katışıksız bir ışık etkisi doğurur. Bu etki bazen biçimlerin bütünüyle birbiri içinde erimesine yol açar.

Correggio'nun 1517-1520 arasında gördüğü Michelangelo ve Raffaello'nun resimlerinin etkisiyle gerçekleştirdiği biçimsel yenilenmenin ilk izleri *San Giovanni Evangelista Kilisesi*'nin fresklerinde seçilir. Konudan daha ağır basan figürlerin hareketi ve her türlü biçimi çevreleyen ışığın atmosfer etkisi, geleneksel klasik tutumu aşan barok bir idealizm ile sonlanır. Ayrıca kubbenin, gökyüzüymüş gibi bir yanılsatma uyandıracak biçimde ele alınması, 17. yy'da sürekli yinelenecek olan bu tür uygulamaların ilk örneklerindendir.

Parma Katedrali freskleriyse Correggio'nun üslubunun doruk noktasını oluşturur. Figürlerin, ufuk çizgisinin altındaki bir noktaya göre oluşturulan bir perspektif içinde verilmesi, o güne değin eşi görülmedik bir kısaltım *(rakursi)* etkisi yaratmaktadır.

Correggio'nun 1530'ların başında yaptığı mitolojik konulu yapıtlarında lirik bir hoşluk ve duyarlılık izlenmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Bakire Meryem ve Aziz Francesco*, 1514-1515, Resim Galerisi, Dresden; San Giovanni Evangelista Kilisesi freskleri, 1520-1524, Parma; Parma Katedrali freskleri, 1522-1530; *Gece*, 1522-1830, Resim Galerisi, Dresden; *Azize Katerine'nin Mistik Evliliği*, 1525, Louvre, Paris; *Leda ve Kuğu*, 1530, Devlet Müzesi, Berlin; *Jüpiter ve İo*, 1530, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Danae*, 1530-1532, Borghese Galerisi, Roma.

- **KAYNAKLAR:** P.Bianconi, *Tutta la pittura del Correggio*, 1953; S.Bottari, *Correggio*, 1961; G.Gronau, *Correggio: des Meisters Gemälde*, 1907; A.E.Popham, *Correggio's Drawings*, 1957.

• BAKINIZ: LEONARDO DA VINCI, MANTEGNA, MICHELANGELO, POUSSIN, RAFFAELLO SANZIO, RUBENS.

CORTÁZAR, Julio
(1914-1984)

Arjantinli yazar. Çağdaş ve yenilikçi Latin Amerika edebiyatının önde gelen isimlerindendir.

Brüksel'de doğdu, Ocak 1984'te Paris'te öldü. İlk şiirlerini Julio Denis adıyla yayımladı. 1960'larda, Küba'nın Latin Amerikalı aydınların merkezi olduğu yıllarda Havana'da bulundu. Genç romancıların tartıştıkları bir forum niteliğindeki *Casa de las Américas* adlı derginin editörlüğünü yaptı. Daha sonraki yıllarda Fransa'ya gitti.

1960'ta yayımlanan ilk romanı *Los premios* ("Kazananlar"), piyangodan, ödül olarak, sonu bilinmeyen esrarengiz bir yolculuğa çıkmayı kazanan Arjantinliler'in öyküsünü anlatır, alegorik ve yergici bir üslupla yazılmıştır. *Rayuela* ("Seksek Oyunu") ve *Libro de Manuel* adlı daha sonraki romanları ise Cortázar'ın edebi biçim ve kuralları sarsarak, roman türünün sınırlarını zorlayan anlatımını yansıtır. Romanlarının yanı sıra öyküleri de fantastik ve gerçeküstü öğelere yer veren bir anlatıma dayanır ve okur tarafından değişik biçimlerde yeniden kurulmaya yatkın bir yapıya sahiptir. Yazar, kurgu oyunlarıyla ve iki ayrı öyküyü iç içe geçiren tekniklerle anlatı bütünlüğünü bozar, ses ve söz oyunlarından da yararlanarak deneysel bir üslup geliştirir. Cortázar'ın üslubu, Fransa'da Robbe-Grillet gibi yazarlarla gelişen *nouveau roman* (Yeni Roman) tarzına yakınlaşmakla birlikte, roman ve öykülerinin en büyük etki kaynağı Arjantinli yazar Jorge Luis Borges'tir. Yer yer Doğu felsefesinin etkileri de görülür. *La isle a mediodia y cuentas* adlı kitabında yayımlanan "Las babas del diablo" adlı öyküsü İtalyan yönetmen Michelangelo Antonioni'nin 1966 yapımı *Blow-Up* (Cinayeti Gördüm) adlı filmine konu olmuştur.

Asturias, Carpentier, Fuentes ve Garcia Márquez gibi yazarlarla birlikte Cortázar, Latin Amerika gerçekliğini irdeleyen, ancak bunu yaparken ülkelerinin sorunlarını ve yerel edebiyatını aşarak çağdaş ve yenilikçi bir Latin Amerika edebiyatı geleneği oluşturan yazarlar arasındadır.

• YAPITLAR (başlıca): **Öykü:** *Bestiario*, 1951; *Final del juego*, 1956, ("Oyunun Sonu"); *Las armas secretas*, 1959, ("Gizli Silahlar"); *Historias de cronopios y famas*, 1962; *Relatos*, 1970; *La isla a mediodia y otros cuentos*, 1971. **Roman:** *Los premios*, 1960, ("Kazananlar"); *Rayuela*, 1963, ("Seksek Oyunu"); *Libro de Manuel*, 1973, ("Manuel'in Kitabı"). **Şiir:** *Pameos y meopas*, 1971.

• BAKINIZ: J.L.BORGES, A.CARPENTIER.

Hernándo Cortés

CORTÉS, Hernándo
(1485-1547)

İspanyol, kâşif. Meksika'nın İspanyol sömürgesi olmasında büyük rol oynamıştır.

1485'te Estremadura Bölgesi'ndeki Medellin kasabasında doğdu, 1547'de Sevilla kenti yakınlarındaki Castilleja de la Cuesta'da öldü. Küçük toprak sahibi yoksul bir ailenin çocuğu idi. 14 yaşındayken Latince öğrenimi için iki yıl Salamance Üniversitesi'ne devam etti. İspanyol denizcilerle birlikte keşif seferlerine katılmak için okulu bıraktı. Geçirdiği bir kaza sonucunda yaralandığı için Ovando'nun 1502'deki Güney Amerika seferine katılamadı. 1504'te İspanyol kâşiflerin Batı Hint Adaları'na yaptıkları sefere katıldı ve Hispaniola'ya (günümüzde Santo Domingo Adası) ayak bastı. Cortés yerleştiği Hispaniola'da çiftçilik yapmaya başladı. Adada bulunduğu sırada çıkan bir yerli ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynadı. Hastalandığı için, devam eden Güney Amerika keşif seferlerinin hiçbirine katılamadı. İyileştikten sonra, Diego Velásquez'le birlikte Küba'yı fethetmek için 1511'de yola çıktı. Adanın fethinden sonra, genel vali olan Velásquez tarafından hazine kâtipliğine getirildi ve toprak verilerek ödüllendirildi. Küba'da bulunduğu süre içinde üç kez Santiago kentinin belediye başkanlığını yaptı. Cortés, Kasım 1518'de Velásquez tarafından Meksika'ya yapılacak fetih seferinin komutanlığına getirildi. Fethettiği Meksika'yı da İspanya'nın sömürgeleri arasına katan Cortés, bu tarihten sonra en büyük İspanyol fatihlerinden biri sayılmaya başlandı.

11 gemilik bir donanmayla Küba'dan ayrılan Cortés 19 Şubat 1519'da Tabasco yakınlarında Meksika kıyılarına ayak bastı. Kıyı boyunu izleyerek önce Yucatan'a daha sonra Veracruz'a ulaştı. Nisan

1519'da Veracruz kenti yakınlarında kurduğu Vila Rica de Veracruz adındaki kentte Meksika'nın fethini tamamlamak üzere hazırlıklara başladı. Önce birliklerini eğitip disiplin altına aldı. Ardından, kimi askerlerin kendisini bırakarak Küba'ya dönmelerini engellemek amacıyla gemilerini yakırdı. Adamlarının bir bölümünü Veracruz'da bırakarak, Ağustos 1519'da Aztek İmparatorluğu'nun ülkenin içlerinde bulunan başkenti Tenochtitlán'a doğru ilerledi. Birçok yerli kabilenin yaşadığı Anahuac yaylasında Tlaxcalalılar'la çarpıştı ve onları yendi. 8 Kasım 1519'da Tenochtitlán'a vardı. Aztek İmparatoru II. Montezuma, Quetzalcoatl (Dürüst Tanrılar) adını verdiği İspanyollar'ı dostça karşıladı ve onları kentte ağırladı. Buna karşın, Cortés İspanya ile Aztek İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlıkları gerekçe göstererek Montezuma'yı tutsak aldı.

Bu sırada, Cortés'in başına buyruk hareket etmesinden ve güçlenmesinden rahatsız olan Velasquez, Cortés'i asi ilan etti ve gücünü sınırlamak amacıyla, Narvaez komutasındaki bir orduyu Meksika'ya yolladı. Tenochtitlán'ın yönetimini Pedro de Alvarado'ya bırakan Cortés, askerleriyle birlikte kıyıya indi. Narvaez'le yaptığı savaşı kazandıktan sonra yeniden Tenochtitlán'a döndü. Haziran 1520'de kente ulaştığında Alvarado'nun yerli halka uyguladığı kötü yönetim nedeniyle çıkan büyük bir isyanla karşılaştı. Cortés isyanı bastırmak için yapılan savaşlarda yenik düştü ve 30 Haziran'da kentten geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olaylar sırasında Aztek İmparatoru Montezuma başta olmak üzere çok sayıda Aztekli öldürüldü. Mayıs 1521'de yeniden Tenochtitlán önlerine gelen Cortés ile Aztekler arasında başlayan ve aylarca süren kanlı çatışmaların sonunda, 13 Ağustos 1521'de kent teslim oldu. Yerle bir edilmiş olan kente giren Cortés, son Aztek İmparatoru Cuauhtemoc'u tutsak aldı ve kendisini ülkenin tek egemeni ilan etti. Böylece Aztek İmparatorluğu yıkıldı, Meksika, İspanya'nın sömürgesi durumuna geldi.

Kazandığı zaferler ile İspanya Kralı V. Charles'ın (Charles Quint) yeniden güvenini kazanan Cortés, 15 Kasım 1522'de kral tarafından Yeni İspanya adı verilen Meksika'nın genel valisi ve genel kaptanı ilan edildi. Cortés, bu tarihten sonra, tüm gücü ile ülke içindeki egemenliğini pekiştirmeye ve yeni toprakların sömürgeleştirilmesi için seferler düzenlemeye yöneldi. Savaşların sonunda alt-üst olan Tenochtitlán'ı yeniden yaptırtarak, bugünkü Mexico City'nin temellerini attı. Yerli halkın Hıristiyanlık'ı kabul etmesi için uğraştı, bölgede öteki kabilelerin de egemenliğini kabul etmeleri için adamlarını harekete geçirdi. Yeni fetih seferleri düzenleyen Cortés, Orta ve Güney Amerika'daki birçok bölgeyi kısa bir sürede İspanyol egemenliği altına aldı. 1524-1526 arasındaki Honduras seferi sırasında Cuauhtemoc'u öldürterek Aztekler'i öndersiz bıraktı ve herhangi bir başkaldırı tehlikesini önlemiş oldu.

Cortés'in gücünü sürekli artırmasından ve bağımsız bir devlet kurmasından çekinen Madrid'teki saray çevreleri, Hint Ülkeleri Kurulu'nu toplantıya çağırarak Cortés'in ifadesinin alınmasını istediler. 1527'deki çağrıya uyarak 1528'de İspanya'ya gelen Cortés, kurul tarafından aklandı ve 1530'da Meksika'ya döndü. Kral tarafından marki unvanı verilmesine karşın Cortés'in genel valilik unvanı geri alındı ve gücü azaltıldı. Mexico City yakınlarında bulunan Cuernavaca'daki malikânesine çekilen Cortés Yeni İspanya'nın yönetiminden tamamiyle ayrıldı. Keşif seferlerini sürdürerek 1536'da aşağı California Yarımadası'nı buldu. Büyük Okyanus kıyılarına seferler yaptı. 1540'ta yeni bir genel valinin atanmasının ardından İspanya'ya giden Cortés, V.Charles'ın 1541'deki Cezayir seferine katıldı.

• **KAYNAKLAR:** B.D.Castillo, *The True History of the Conquest of New Spain*, 5 cilt, 1908-1916; B.Diaz, *Historia verdadera de la conquista de la Nueva Espana*, 1632; F.L. de Gomora, *Istoria de la conquista de Mexico*, 1533; F.A. Mac Nutt, *Fernando Cortés and the Conquest of Mexico*, 1942; R.C.Padden, *The Hummingbird and the Blawk: Conquest and Sovereignity in the Valley of Mexico, 1503-1541*, 1967; W.H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico*, 1843; H.R. Wagner, *The Rise of Fernando Cortés*, 1944.

• **BAKINIZ:** CHARLES V (CHARLES QUINT), MONTEZUMA II, VELASQUEZ.

CORTI, Alfonso
(1822-1876)

İtalyan anatomi bilgini. Kendi adıyla anılan, iç kulaktaki işitme organını tanımlamıştır.

Alfonso Giacomo Gaspare Corti 22 Haziran 1822'de Pavia yakınlarındaki Gambarana'da doğdu. 2 Ekim 1876'da Casteggio yakınlarındaki Corvino San Quirico'da öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. Pavia'da başladığı tıp öğrenimini Viyana'da sürdürdü ve 1847'de doktorasını aldı. 1851'e değin Avrupa'da dolaşıp ünlü hekimlerle tanıştı, Kölliker'in yanında histoloji bilgisini artırdı. Daha sonra, topraklarının yönetimiyle ilgilenmek üzere ülkesine döndü ve anatomi çalışmalarına son vererek ömrünün sonuna değin bağcılık yaptı.

Corti 1850'de Würzburg'ta, Kölliker ile birlikte çalıştığı dönemde, gözün ağtabakasını, sinir hücresiyle görme siniri tellerinin bağlantısını ve kurbağa larvalarında sindirim sistemini çevreleyen kirpikli epitelyum dokusunu inceledi. Çeşitli boyama teknikleri geliştirerek mikroskop kullanımında çok başarılı sonuçlar alan Corti'nin, kısa süren meslek yaşamında en iyi bilinen çalışması, iç kulaktaki Corti organını tanımlamasıdır. Salyangozdaki taban zarı üzerinde yer alan ve kirpikli duyu hücrelerinden oluşan Corti organı, işitme sinirlerinin son bulduğu yerdir. Salyangoz kanalı içindeki sıvının titreşimleri taban zarına, oradan da Corti organının kirpikli hücrelerine yansır ve böylece oluşan sinir impulsları işitme sinirleri aracılığıyla beyne iletilir. Corti'nin, 1851'de "Recherches sur l'organe de l'ouie des mammifères. Première partie: Limaçon" ("Memelilerin İşitme Organı Üstüne Araştırmalar. Birinci Bölüm: Salyangoz") adlı uzun bir makaleyle tıp dünyasına duyurduğu bu çalışması, Helmholtz'un geliştireceği işitme kuramına esin kaynağı olmuştur. Corti organının belirli bölümlerinin belirli frekanstaki titreşimlere yanıt verdiğini ve karmaşık bir sesi frekanslarına ayıran bir rezonatör

gibi davrandığını açıklayan Helmholtz'un bu rezonans kuramından sonra, Békésy de salyangozun taban zarının nöromekanik bir çözümleyici rolü oynadığını kanıtlayarak işitme fizyolojisinin anlaşılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır.

• BAKINIZ: BÉKÉSY, HELMHOLTZ, KÖLLIKER.

CORTONA, Pietro da
(1596-1669)

İtalyan, ressam ve mimar. Geç Barok'un başta gelen temsilcilerinden biridir.

1 Kasım 1596'da Cortona'da doğdu, 15 Mayıs 1669'da Roma'da öldü. Asıl adı Pietro Berettini'dir. 1609-1611 arasında Cortona'da kalan Floransalı Andrea Commodi'nin yanında resim çalıştı. 1612'de Roma'ya gitti. İki yıl boyunca Antik kalıntılardan desen çalışmaları yaptı. 1614'te Toscanalı Baccio Carpi'nin atölyesinde resim çalıştı. 1620 dolaylarında Marcello Sacchetti'nin korumasına girdi. 1624-1626 arasında *Santa Bibiana Kilisesi*'nin, 1633-1639 arasında da *Barberini Sarayı*'nın fresklerini yaptı. 1637'den sonra üç kez gittiği Floransa'da toplam yedi yıl kaldı. Bu arada Medici Dükü'ne ait *Pitti Sarayı*'nı resimledi. 1647'de Roma'ya döndü. 1651'de Borromini'nin mimarlığını yaptığı *Pamphili Sarayı*'nın süslenmesinde çalışmaya başladı. Son olarak *Quirinale Sarayı*'nın süslenmesini yönetti.

Cortona, ilk büyük boyutlu yapıtı *Santa Bibiana Kilisesi* fresklerinde, klasik süsleme öğeleriyle bezenmiş anıtsal mimarlık öğelerinin önüne yerleştirdiği figürlerinin abartılı pozlarıyla barok figür anlayışının ilk örneklerini vermiştir.

Barberini Sarayı'nın tavan freskleri, gerek konuları, gerekse büyüklüğü ve derinliği birbirinden farklı parçaların oluşturduğu bir mekân bütünü içinde ele alınmış karmaşık kompozisyonlarıyla tipik barok özellikler içerir. Çeşitli figür gruplarının, merkezi gruba oranla farklı perspektif boyutları içinde ele alınması konunun bütününü dirimsel kılan özelliklerin başında gelir.

Cortona'nın en önemli mimarlık yapıtı *San Luke Akademisi Kilisesi*'dir. Yunan haçı plan şemasının uygulandığı yapının ön yüzü tam ortada yuvarlatılmıştır. Bu ön yüz uygulaması *Santa Maria della Pace Kilisesi*'nde daha geliştirilmiştir. 1662'de tamamlanan *Santa Maria in Via Lata Kilisesi*'nin ön yüzünde ise Barok üslup içinde klasik öğelere daha çok yer verildiği izlenir.

• **YAPITLAR (başlıca): Fresk:** Santa Bibiana Kilisesi freskleri, 1624-1626, Roma; *Sabinli Kadınların Kaçırılması*, 1629, Kapitol, Roma; Barberini Sarayı freskleri, 1633-1639, Roma; Pitti Sarayı freskleri, 1640, Floransa; Pamphili Sarayı freskleri, 1654, Roma. **Yapı:** *San Luke Akademisi Kilisesi*, 1634-1650, Roma; *Santa Maria della Pace Kilisesi*, 1655-1667, Roma; *Santa Maria in Via Lata*, 1658-1662, Roma.

• BAKINIZ: BORROMINI, RUBENS.

CORTOT, Alfred-Denis
(1877-1962)

Fransız besteci ve orkestra şefi. Güçlü yorumculuğuyla tanınmış, yaygın bir etki uyandıran müzik etkinlikleri göstermiştir.

26 Eylül 1877'de, İsviçre'nin Nyon kasabasında doğdu, 15 Haziran 1962'de Lausanne'da öldü. Küçük yaşta Paris'e gönderildi ve ilk piyano derslerini orada kızkardeşlerinden aldı. Daha sonra Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Kısa zamanda başarılı bir piyanist olarak tanındı. Özellikle, Colonne ve Lamoureux'de verdiği konserlerde, Beethoven'ın konçertolarını yorumlayışıyla dikkati çekti.

Bir süre, Almanya'da, Bayreuth'ta orkestra şefi yardımcılığı yaptı. 1902'de, Paris'te, La Société de Festival Lyrique'i (Lirik Festival Derneği) kurdu ve Wagner'in *Götterdämmerung* ile *Tristan* adlı operalarının bu kentte ilk kez sahnelenmesini gerçekleştirdi. İzleyen yıllarda da, Société des Concerts'i (Konser Derneği) ve Paris Orchestre Philharmonique'i kurdu ve özellikle çağdaş Fransız bestecilerini tanıtan konserler düzenledi.

1905'te, Jacques Thibaud ve Pau Casals'la oluşturdukları üçlü, uluslararası ün kazandı. 1917'de Paris Konservatuvarı yüksek piyano sınıfında öğretim görevlisiydi. Bir yıl sonra ise École Normale de Musique'i kurdu. 1920'de çok başarılı olduğu öğretmenlik görevinden ayrıldı. Daha sonraki yıllarda ise, piyano tekniği ve Fransız piyano müziği tarihi üzerine önemli kitaplar yazdı. 1950'den sonra yaşamını Lausanne'da geçirdi.

Piyanist olarak büyük bir ün kazanan Cortot, orkestra yönetiminde de aynı ölçü de başarılı olmuştur. Repertuarı, Romantik ve çağdaş dönemlerin yapıtlarını kapsar. Yorumlarında, teknik kusursuzluğun yanı sıra, yoğun bir duyarlılık da gözlenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La Musique Française de piano*, 2 cilt, 1930 ve 1932, ("Fransız Piyano Müziği"); *Cours d'interprétation*, 1937, ("Yorumlama Üzerine Dersler").

• BAKINIZ: CASALS, THIBAUD.

CORVALAN, Luis
(1916)

Şilili siyaset adamı. Şili Komünist Partisi'nin 1958'den bu yana genel sekreterliğini yapmaktadır.

14 Eylül 1916'da Puerto Montt'da doğdu. Babası ilkokul öğretmeniydi. Öğretmen okulunda öğrenim gördü ve öğretmenliğe başladı. 1932'de Şili Komünist Partisi'ne girdi. 1937'de kurulan Şili Genç Komünistler Derneği'nin merkez komitesine seçildi. 1940'ta Komünist Parti merkez yayın organı *Elsiglo* gazetesinin yazı işleri müdür yardımcısı, 1946'da da sorumlu

yazı işleri müdürü oldu. 1948'de, Gabriel Gonzales Videla'nın devlet başkanlığı sırasında çıkarılan Demokrasiyi Koruma Yasası'na dayanılarak birçok demokratik örgütle birlikte Şili Komünist Partisi de kapatıldı. Corvalan, aynı yıl çalışmalarını yeraltında sürdüren partinin propaganda dairesi başkanı oldu. 1952'de merkez komitesine girdi. 1956'da genel sekreter yardımcısı oldu. Mart 1958'de parti genel sekreteri Galo Gonzales'in ölümü üzerine genel sekreterliğe seçildi.

1930'lardan beri Sosyalist Parti ile ittifak içinde bulunan Şili Komünist Partisi 1956'da Sosyalist Parti ve kimi küçük sol partilerle Halk Eylem Cephesi'ni kurdu. 1958 başkanlık seçimleri için Sosyalist Parti Genel Başkanı Allende cephenin adayı oldu. Muhafazakâr ve Liberaller'in desteklediği Jorge Alessandri seçimleri kazanınca Demokrasiyi Koruma Yasası'nı yürürlükten kaldırdı ve Şili Komünist Partisi yeniden yasal çalışma hakkını elde etti.

Corvalan 1961 genel seçimlerinde senatoya seçildi ve 1973'teki askeri darbeye kadar senatörlük görevini sürdürdü. 1964 başkanlık seçimlerinde Allende yeniden sosyalist-komünist birliğinin adayı olarak seçimlere katıldı, ama seçimleri Hıristiyan Demokrat Parti'nin adayı Frei kazandı. Corvalan Ekim 1965'te partinin 13. kongresinde yaptığı konuşmada tüm ilericileri ve Frei iktidarına karşı olanları birleşmeye çağırdı. Corvalan bu dönemde özellikle tarım reformu konusunda birçok yasa taslağı hazırladı. Komünist Parti'nin 1969'da toplanan 14. kongresinde Halk Birliği cephesinin güçlendirilmesi için yoğun çaba harcanması karara bağlandı. Halk Birliği içinde Sosyalist Parti, Komünist Parti, Radikal Parti, Birleşik Halkçı Eylem Hareketi, Sosyal Demokrat Parti ve Bağımsız Halkçı Parti yer alıyordu. Cephenin başkan adayı Sosyalist Parti başkanı Allende idi. Halk Birliği Eylül 1970'te yapılan başkanlık seçimlerini kazandı. Allende'nin kurduğu hükümette komünistler de yer aldı. Mart 1973'teki genel seçimlerde Halk Birliği oylarını artırdı. Komünist Parti'nin meclisteki üye sayısı 25'e, senatodaki üye sayısı 9'a çıktı. 1972 yılı sonuna doğru darbe hazırlığına giren sağ güçler ile hükümet arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başladı. 11 Eylül 1973 günü General Pinochet başkanlığındaki ordu komutanları bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdiler. Corvalan tutuklananlar arasındaydı. Haziran 1974'e değin Ritogue Cezaevi'nde kalan Corvalan daha sonra Tres Alamos toplama kampına gönderildi. Tutuklu olduğu 4 yıl boyunca mahkeme karşısına çıkarılmadı. Serbest bırakılması için yürütülen yoğun uluslararası kampanya sonucunda, 1977'de, ülke dışına çıkarıldı.

• BAKINIZ: ALLENDE GOSSENS, J.ALESSANDRI, FREI, PINOCHET.

COSER, Lewis
(1913)

ABD'li sosyolog. Çağdaş toplumlardaki çelişkiler üstüne yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

27 Kasım 1913'te Berlin'de doğdu. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördü. Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesini elde etti. Brandeis Üniversitesi'nde ve New York Eyalet Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri verdi. Çok sayıda dergide makaleleri yayımlanan Coser, Toplumsal Sorunları Araştırma Derneği ve Doğu Sosyoloji Derneği'nin başkanlığını yaptı.

Coser 1956'da yayımlanan *The Functions of Social Conflict* ("Toplumsal Çatışmanın İşlevleri") adlı kitabında, toplumdaki çatışmaların birleştirici ve sarsıcı işlevlerini incelemektedir. Demokratik toplumlarda değişik istemler öne süren bireyler ve gruplar, düzende var olan kanallar aracılığıyla birbiriyle mücadele edebilmektedir. Böyle toplumlardaki hoşgörü eğilimi çatışmanın kurumsallaştırılması, düzenin istikrar kazanmasıyla sonuçlanmakta, küçük tepkilerin patlamalara dönüşebileçek bir biçimde birikmesi önlenmektedir. Bu toplumlarda bireyler, karşılaştıkları çok sayıda sorunun her birini, kendi çerçevesi içinde çözmeye çalışmakta, böylece kişisel etkinlikleri yüzlerce alanın öznel işleyişi içine dağılmaktadır.

Hoşgörünün gelişmemiş olduğu anti-demokratik toplumlarda ise, çatışmaların yüzeye çıkması baskı yoluyla engellenmekte, böylece toplumdaki tepkiler birikmektedir. Bu durum küçük çatışmaların bile çok sert biçimler almasına yol açmaktadır. Çatışmalar doğmalarına yol açan tek tek sorunların çözümüyle sınırlı kalmamakta, birikmiş tepkilerini o güne kadar başka yerlerde ifade edememiş bireyler, kendilerini tümüyle sorunla özdeşleştirerek çatışmanın daha genel bir alana yönelmesine ve düzeni sarsacak biçimler almasına yol açmaktadır.

Coser'in çalışmaları, çağdaş toplumlardaki çelişki ve çatışmaların incelenmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Functions of Social Conflict*, 1956, ("Toplumsal Çatışmanın İşlevleri"); *Men of Ideas*, 1970, ("Düşün Adamları").

COSSA, Luigi
(1831-1896)

İtalyan, iktisatçı. İktisat dalındaki çalışmaların yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Pavia Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Daha sonra Viyana'da Lorenz von Stein ve Leipzig'de Wilhelm von Rocher'den ders aldı. 1858'den ölümüne dek Pavia Üniversitesi'nde ekonomi-politik dersleri verdi.

Cossa çalışmalarını iktisadi düşünce tarihinin incelenmesi konusunda yoğunlaştırdı. 1876'da yayımlanan *Guida allo studio dell'economia politica* ("Ekonomi-Politik Çalışmaları İçin Rehber") adlı kitabında Orta Çağ'dan 1890'a dek iktisat alanında çalışma yapan belli başlı yazarları ve yapıtlarını inceledi. Kuramsal bir bölümü de olan bu kitap iktisat biliminin yöntemi ve içeriği konusunda yeni öneriler getirdi. Bu kitap o dönemde temel bir başvuru kaynağı oldu.

Klasik İktisat Okulu'nun savunucularından olan Cossa iktisat alanındaki Alman Tarihçi Okulu'nun yöntemlerini eleştirmiştir.

Cossa'nın etkisiyle Pavia, İtalya'da iktisat çalışmalarının merkezi oldu. Öğrencilerini kuramsal ve tarihsel çalışmalarda bulunmaları için destekledi, kitaplarında onların çalışmalarından yararlandı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Primi elementi di economia politica*, 1875, ("Ekonomi Politiğin Temel Öğeleri"); *Primi elementi di scienza della finanze*, 1876, ("Maliye Biliminin Temel Öğeleri"); *Guida allo studio dell'economia politica*, 1876, ("Ekonomi-Politik Çalışmaları İçin Rehber"); *Saggi di economia politica*, 1878, ("Ekonomi-Politik Bilgeleri").

COSTA, Lucio
(1902)

Brezilyalı mimar, kent tasarımcısı. Ülkesinde çağdaş mimarlığın öncülüğünü yapmış ve yeni başkent Brasilia'yı tasarlamıştır.

Toulon'da doğdu. Mimarlık eğitimine Rio de Janeiro'daki Escola Nacional de Belas Artes'de (Ulusal Güzel Sanatlar Okulu) başladı ve 1924'te mezun oldu. Bir süre serbest çalıştıktan sonra 1931'de bu okulun yöneticiliğine getirildi. Yapıtları ve öğretmenliğiyle çağdaş mimarlık ilkelerinin ülkesinde yaygınlık kazanmasına çalıştı. 1936'da Rio de Janeiro Üniversitesi yerleşim planını hazırlamak üzere çağdaş Fransız mimarı Le Corbusier'nin Brezilya Eğitim Bakanlığı'na çağrılmasını önerdi. Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'nın tasarlanması görevi de Corbusier'ye verilince çağdaş mimarlığın önemli örneklerinden biri olan bu yapının uygulanması için kurulan büronun yöneticiliğini Costa üstlendi. Tek başına ya da ülkesinin önde gelen mimarlarıyla birlikte çeşitli yapılar ve yerleşim planları tasarladı. 1956'da Brezilya'nın yeni başkenti olarak kurulması düşünülen Brasilia'nın tasarımı için açılan uluslararası yarışmayı kazandı.

Costa tarihsel yapıların korunması konusu üstünde de durmuştur. Bu amaçla "Ulusal Sanat Yapıtlarını ve Tarihsel Anıtları Koruma Vakfı" adlı örgütün kurulmasına öncülük etmiş, bunun 1937'de gerçekleşmesinden sonra başmimarlığına getirilmiş, ülkesindeki pek çok tarihsel yapının onarılmasına katkıda bulunmuştur.

Costa'nın en önemli yapıtı Brasilia için hazırladığı düzenleyici plandır. Yarım milyon nüfusa göre tasarlanan kentin planı birbirini dik kesen iki anayoldan oluşmaktadır. Bunlardan birinin üstünde çeşitli yönetim ve ticaret yapıları yer almakta, bir yay çizen ikincinin üstünde ise konutlar ve büyükelçilikler bulunmaktadır. Her iki yolun kesiştiği bölge kültür, eğitim, eğlence ve dinlence merkezi olarak düşünülmüştür. Ana yolların uzantıları kent merkezinin dışındaki cumhurbaşkanlığı sarayı, demiryolu istasyonu, havaalanı, sanayi bölgesi ve konut yerleşmelerine bağlanmaktadır. Brasilia'da yer alan önemli yapılar Costa'nın yakın çalışma arkadaşı O.Niemeyer tarafından tasarlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Mimarlık ve kent tasarımı:** *Brezilya Eğitim ve Sağlık Bakanlığı* (Le Corbusier'nin danışmanlığında O.Niemeyer, A.E.Reidy ve J.M.Moreira ile), 1937-1943, Rio de Janeiro, bugün Kültür Sarayı; Uluslararası New York sergisinde *Brezilya Pavyonu* (O.Niemeyer ile), 1939, New York; *Guinle Parkı katevleri yerleşmesi*, 1948-1954, Rio de Janeiro; *Brasilia* düzenleyici planı, 1956. **Kitap:** *Arquitectura Brasiliera*, 1952, ("Brezilya Mimarlığı"); *About my Work in Brazil*, 1958, ("Brezilya'daki Çalışmalarım").

• **BAKINIZ:** LE CORBUSIER, NIEMEYER.

COSTA-GAVRAS
(1933)

Yunan asıllı Fransız film yönetmeni. Siyasal Sinema çalışmalarıyla dünya çapında ün kazanmıştır.

Atina'da doğdu. Asıl adı Konstantinos Gavras'tır. Orta sınıftan bir ailenin çocuğu olarak katı bir Ortodoks eğitimi gördü. On sekiz yaşındayken Paris'e gitti, Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. Sorbonne'daki eğitimini tamamladıktan sonra Institut des Hautes Etudes Cinématographiques de (IDHEC) sinema öğrenimine başladı. Yönetmen yardımcısı olarak Yves Allégret, René Clair ve Jacques Demy ile birlikte çalıştı. 1965'te ilk filmi olan *Compartment Tueurs*'ü ("Katiller Kompartmanı") çevirdi. 1969'da çevirdiği Z ("Ölümsüz") siyasal-gerilim filmlerinin ilki oldu. Vassilikos'un bir romanından uyarladığı Z'yi, Arthur London'un otobiyografik romanı *L'Aveu*'nün (İtiraf) sinema diliyle yorumlanması izledi. 1982'de ABD'de çevirdiği *Missing* ("Kayıp") filmiyle "En İyi Uyarlama Senaryo" için Oscar Ödülü'nü aldı.

Costa-Gavras'ın siyasal-gerilim filmleri, özgül bir sinema anlayışı oluşturmaya yöneliktir. Her filminde bir siyasal olayı çok boyutlu olarak ele alıp bu tek olay çevresinde sinema malzemesini oldukça özgür bir kullanımla örerek "gazetelerde okunanı" sanatlaştırma yoluna gitmiştir. Z'de bu olay Yunanistan'da sosyalist milletvekili Lambrakis'in faşistler tarafında öldürülmesi, *L'Aveu*'de ise Çekoslovakya'da bir rejim aleyhtarının yargılanışıdır. Bu iki filminde de oyuncu Yves Montand ile çalışan Costa-Gavras, 1972'de yaptığı *Etat de Siège*'de ("Sıkıyönetim") Montand'ı Uruguay'lı Tupamaro gerillalarının kaçırdığı bir CIA ajanı rolünde oynatarak olumsuz bir tiplemeyi denemiştir. Costa-Gavras'ın bu filmlerinin senaryolarının çoğu yazar Jorge Semprun ile ortak çalışma ürünüdür. 1982'de yaptığı *Missing*'de ("Ka-

yıp") ise oyuncu Jack Lemmon ile çalışmış ve Şili'de 1973'teki askeri darbe sırasında bu darbedeki CIA etkinliği hakkında "çok şey bildiği" için ortadan kaybolan ABD'li bir gencin babası tarafından aranmasını konu olarak almıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Compartment Tueurs*, 1965, ("Katiller Kompartmanı"); *Un Homme de Trop*, 1967, ("Fazladan Bir Adam"); *Z*, 1969, ("Ölümsüz"); *L'Aveu*, 1970, (İtiraf); *Etat de Siège*, 1972, ("Sıkıyönetim"); *Section speciale*, 1975, ("Özel Bölüm"); *Clair de Femme*, 1979; *Missing*, 1982, ("Kayıp").

COŞKUN, Gürkan

Bak. KOMET

COUBERTIN, Pierre de
(1863-1937)

Fransız, eğitimci. Çağdaş olimpiyat oyunlarının kurucusudur.

1863'te Paris'te doğdu, 1937'de Cenevre'de öldü. Ortaöğretim kurumlarında sporun ders programlarına alınması için çaba gösterdi. Sporu gençliğe tanıtmak amacıyla birçok dergide makaleler yayımladı, spor dernekleri kurdu. 1894'te, tarihi İÖ 776'ya dek uzanan ve yaklaşık olarak 1500 yıldır yapılmayan olimpiyat oyunlarının yeniden başlatılması amacıyla Paris'te 14 ülkenin temsilcilerinin katıldığı bir kongre topladı. Kongre ilk çağdaş olimpiyat oyunlarının 1896'da Atina'da yapılmasına karar verdi. Bu amaçla 1895'te Perikles stadı kullanıma hazır duruma getirildi. Coubertin 1896'da Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni kurdu ve 1925'e kadar bu komitenin başkanlığını sürdürdü. 1896'da Atina'da yapılan ilk olimpiyat oyunlarına 13 ülke katıldı.

COULOMB, Charles Augustin de
(1736-1806)

Fransız fizikçi ve uygulamalı mekanikçi. Elektrik yükler arasında kendi adıyla bilinen kuvvet yasasını bulmuş, kayma, sürtünme, burulma ve sıvı mekaniği alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur.

Charles Augustin de Coulomb 14 Haziran 1736'da Angoulême'de doğdu. 23 Ağustos 1806'da Paris'te öldü. Ailesinin Paris'e yerleşmesi üzerine Collegè Mazarin ve Collège de France gibi önde gelen okullarda eğitim gördü. 1757'de babasının iflas etmesi üzerine onunla birlikte Montpelier'e gitti. Bu kentteki bilim derneğine üye olarak astronomi ve matematik konularında bir dizi çalışma yaptı.

Charles Augustin de Coulomb

1758'de Paris'e dönerek özel ders aldı. 1760'ta Mézlères'de İstihkâm Okulu'na girdi, bir yıl sonra da teğmen rütbesiyle mezun oldu. Bir süre Brest'de görev yaptıktan sonra 1764'te Martinik'te yeni bir kalenin yapımı ile görevlendirildi. 1772'ye değin süren bu çalışma sırasında, daha sonra mekanik alanındaki katkılarına yol açacak deneyimi kazandı. 1774'te mekanikle ilgili ilk çalışması Paris'te Bilimler Akademisi'ne muhabir üye olmasını sağladı. Bu sıralarda Cherbourg'a atanan Coulomb mıknatıslı pusula ile ilgili çalışmalarına başladı. Bu çalışması 1777'de Bilimler Akademisi'nin ödülünü kazandı. 1779'da Rochefort tersanelerinde görevlendirildi, burada sürtünme ile ilgili yapmış olduğu deneyler 1781'de Bilimler Akademisi'nin ödülünü almasını sağladı. Aynı yıl Paris'e atanması hem evlenip bir aile kurmasına hem de zamanının önemli bölümünü fiziğe ayırmasına olanak sağladı. 1781-1806 arasında yirmi beş bilimsel makale yazdı, 310 kadar mühendislik raporuna katkıda bulundu. Bunlar arasında elektrik ve burulma ile ilgili olanları en önemlileridir. 1783-1784 yıllarında kanal ve su sistemleri ile ilgili çalışmalarda bulundu; Paris'in su sistemini düzenledi. 1787'de İngiltere'ye giderek hastanelerde incelemeler yaptı.

Coulomb, 1789 Devrimi'nden kısa bir süre sonra istihkâm subaylığından emekliye ayrılarak bilimsel çalışmalarına daha çok zaman ayırdı. Bir süre ağırlık ve ölçülerin standartlaştırılması ile ilgili bir komitede çalıştı. 1795'te yeni kurulan Institut de France'a üye seçildi, 1801'de de bu kuruluşun başkanlığına getirildi. 1802'de Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi; bu görevdeyken Fransa'daki lise sisteminin kuruluşunda önemli rol oynadı.

Coulomb'un ilk çalışmalarının konusu olan uygulamalı mekanik alanında yapısal mekanik, kirişlerin direnci ve kırılması, duvarcılık, payandalar ve özellikle sürtünme konularını inceledi. Bu çalışmaları, Coulomb'un çağının en büyük mühendislerinden biri sayılması için yeterlidir. Askeri görevlerinin gerektirdiği tüm konularla ilgilendi. Sürtünme ile ilgili incelemeleri dışında kalan çalışmaları, dönemi için çok kuramsal olduğu için ancak daha sonraki kuşaklar tarafından kullanılmış, bu alanda özellikle Thomas Young ve Prony, Coulomb'un yapıtlarının açıklanıp uygulanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Coulomb mekanik alanındaki ilk makalesini 1773'te yayımladı; bu çalışmada varyasyon hesabını statik problemlerine uygulayarak, denge ve kuvvetlerin bileşkelere ayrılması konularını inceledi. Gerilme ve kesilme katsayılarının yaklaşık olarak eşit olduğunu gösterdi. Bu ilkeleri kullanarak eğilme probleminin ilk kez doğru çözümünü gerçekleştirdi. Bu makalede ilk kez zemin mekaniği problemlerini de inceledi, basıncın zemin üzerindeki etkisini en aza indirecek olan kayan keski kuramını buldu.

Coulomb'un mekanik alanındaki en tanınmış çalışması 1781'de yayımladığı sürtünme ile ilgili makalesiydi. Bu çalışmada gerek statik gerekse dinamik sürtünmeyi inceledi, her iki cins sürtünmenin de yaklaşık olarak dik kuvvete orantılı olduğunu gösterdi. Ayrıca, sürtünmenin yuvarlanma ve eğilmedeki etkilerini inceledi. Coulomb, sürtünme bilimini yaratmış ve 20.yy'da molekül düzeyindeki çalışmalara dek geçerli kalan sürtünme kuramını bulmuştur. İnsanların çalışma koşulları ve iş yapmadaki verimliğiyle de ilgilenen Coulomb, 1799'da yazdığı bir makalesiyle ergonometrinin de temellerini attı. İnsan ve hayvanların en az yorularak en çok iş yapabilecekleri koşulları araştırarak, günde 7-8 saatlik ağır iş ya da 10 saatlik hafif işin en ideal olduğu sonucuna vardı.

Coulomb Yasası

Coulomb, Paris'e dönüşünden sonra ilgisini fizik problemlerine yöneltti. Fizikle ilgilenmesinin başlıca nedeni, sürtünme kuramını açıklamak amacıyla kullandığı "yapıştırıcı" kuvvetin kaynağını araştırmaktı. Yüzeyler bu kuvvetle birbirine yapışıyor, daha sonra birbirinden ayrılmaları bir yırtılma olayı şeklini alıyordu. Coulomb'un ilgilendiği alanlar arasında burulma, elektrik ve manyetik kuvvetler, manyetizma ve katıların özellikleri gibi konuların yer alması bu "yapıştırıcı kuvvet"i arama çabasının sonucudur.

Burulma Terazisi

Coulomb'un burulma ile ilgili ilk çalışması, 1777'de yayımlandı. İnce tellerde burulma olayını inceleyerek burulma kuvvetinin burulma açısına orantılı olduğunu gösterdi. Bu şekilde çok küçük kuvvetlerin ölçülebileceğini kanıtladı. Kendi tasarladığı 0.0001 gram mertebesindeki kuvvetleri ölçebilen burulma terazisini kullanarak manyetik kuvvetleri ölçtü, duyarlı bir pusula geliştirdi. Bu çalışmasını 1784'te geliştirerek silindirlerdeki burulma kuvvetinin burulma açısı ve silindirin çapının dördüncü kuvvetiyle doğru, silindirin uzunluğuyla ters orantılı olduğunu gösterdi. Eğilme ve burulmanın moleküller arası yapışma ile ilgisini de ilk kez ortaya arttı. Bu suretle belirli bir kuvvetten sonra esneklik katsayısının değişmesi ya da kopmanın olması, dış kuvvetin, moleküller-arası yapışma kuvvetinden fazla olduğu durumlarda moleküller arasında kayma ya da kopma ile açıklanıyordu.

Coulomb çok küçük kuvvetleri ölçebilen burulma terazisini elektrik ve manyetik kuvvetlerin, düşük hızlardaki sıvı hareketinde yapışma ve esneklik etkilerini incelemek amacıyla kullandı. Cavendish, bu aletin duyarlılığını daha da artırarak kütleçekim kuvvetini ölçen Cavendish terazisini geliştirdi.

Coulomb'un elektrik ve manyetizma ile ilgilenmesi 1777'de pusula üzerine çalışması ile başladı. 1780'lerde sürekli olarak bu konu üzerinde çalışarak bu alanda, ilk altısı elektrik, sonuncusu da manyetizma ile ilgili yedi önemli makale yayımladı. 1785'te yayımladığı ilk makalede, benzer işaretli elektrik yüklerin, mesafenin karesine ters orantılı bir kuvvetle birbirini ittiğini gösterdi. 1787'de yayımlanan ikinci makalesinde bu sonucun hem birbirini çeken zıt işaretli elektrik yükler, hem de manyetik yükler için geçerli olduğunu gösterdi. Ancak Coulomb yalnızca kuvvetin, mesafenin karesine ters orantılı olduğunu göstermekle yetindi; kuvvetin, etkileşen yüklerin (ya da kutup kuvvetlerinin) çarpımına orantılı olduğunu dolaylı olarak belirtti, manyetik kutup kuvveti (ya da Henry Cavendish'in yaptığı gibi elektrik yük) için mutlak bir birim tanımlamadı.

Bugün, Coulomb'un adıyla anılan birbirlerinden r uzaklığında iki elektrik yükün (Q_1 Q_2) arasındaki kuvveti (F) belirleyen $F = k\frac{Q_1 Q_2}{r^2}$ biçimindeki yasa, elektrik alanının en temel yasalarından biridir. Burada k kullanılan birim sistemine göre belirli bir değer ve boyutla gösterilebilen bir orantı değişmezi, Q_1 ve Q_2 ise Coulomb'un adıyla anılan bir birimle ifade edilen elektrik yükleridir (bir Coulomb bir amper-saniyeye eşittir).

1787-1790 arasında yayımlanan dört makalesi elektrik yükün etrafa dağılması (sızması), iletken ve yalıtkanlar, elektrostatik yük dağılımı gibi konuları kapsar. Sızan elektrik yükün mevcut yüke ve zamana orantılı olduğunu gösterdi, yük sızmasını yan yana duran moleküller arasındaki yük paylaşılması olarak açıkladı. Yük sızması ile ilgili deneyleri, cisimleri iletken ve yalıtkan olarak iki ana sınıfa ayırmasına yolaçtı. İletkenlerde elektrik yük serbest olarak akarken, yalıtkanlar bu yükün akımına direnç gösteriyordu. Coulomb bir cisimdeki yük dağılımının yalnızca geometrik konuma ve üzerlerindeki benzer işaretli yüklerin itimine dayandığını, iletkenlerde ise statik elektrik yükün yalnızca yüzeyde bulunduğunu gösterdi. Bulduğu bu deneysel sonuçları kuramsal olarak da kanıtlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Coulomb'un deneysel çalışmaları, Poisson'un 1811'de elektrostatik kuramını geliştirmesini sağladı. Coulomb 1791'de yayımladığı bir makalede ise, ilk kez 1777'de ele aldığı manyetizma kuramına son şeklini verdi. Mıknatıslanmanın molekül düzeyindeki manyetik kutuplaşma nedeniyle ortaya çıktığını ortaya attı. Bu çalışması Biot, Poisson ve Ampère'in araştırmalarına öncülük etmiştir.

Cavendish ile birlikte 18.yy'ın en önde gelen iki fizikçisinden biri olarak kabul edilen Coulomb, Newton mekaniğini fiziğin yeni alanlarına genelleştirmesinin yanı sıra, deneysel çalışmaların önemini de vurgulamıştır. Matematiksel analizle, deneysel gözlemden, birinin diğerine üstün olmadığını çalışmaları ile kanıtlamış, her ikisinden birlikte yararlanarak 19. yy'ın başlarında Fransa'daki Fizik Rönesansı'nın öncülüğünü etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Théorie des machines simples*, ("Basit Makinelerin Kuramı"), 1809.
- **KAYNAKLAR:** C.S.Gillmor, *Coulomb and the Evolution of Physics and Engineering in Eigheenth Century France*, 1971; D.Roller ve D.H.D.Roller, *The Development of the Concept of Electric Charge: Electricy from the Greeks to Coulomb*, 1954.
- **BAKINIZ:** AMPÈRE, BIOT, CAVENDISH, POISSON, F.W.TAYLOR, T. YOUNG.

COULTON, George Gordon
(1858-1947)

İngiliz, tarihçi. Orta Çağ tarihi ile din tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır.

1858'de King's Lynn'de doğdu, 1947'de öldü. 1877'de Cambridge Üniversitesi'ndeki St. Catharine College'a girdi. Buradaki öğrenimini tamamladıktan sonra, Anglikan Kilisesi'nde papaz olabilmek için bir süre özel olarak çalıştı. 1883'te papaz yardımcısı ertesi yıl da papaz oldu. 1885'te papazlıktan ayrılarak özel okullarda ders vermeye başladı. Geçim sorunu nedeniyle Eastbourne'a giderek, bir arkadaşıyla birlikte iş yaşamına atıldı. Aynı zamanda Orta Çağ yaşantısını, düşüncesini, kilise sisteminin örgütleniş ve işleyiş biçimini inceleyen bilimsel çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarının ürünlerini, 1906'da yayımladığı *From St. Francis to Dante* ("St. Francis'den Dante'ye") ve 1908'de yayımladığı *Chaucer and His England* ("Chaucer ve İngiltere'si") adlı kitaplarında bir araya getirdi. Kitapları büyük ilgi uyandırdı. Adı bilim çevrelerinde hızla yayıldı. 1910'da Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'da kilise tarihi öğretmenliğine atandı. 1919'da yine Cambridge Üniversitesi'ndeki St. John's College'da ders vermeye başladı. Akademik yaşamının sonuna değin bu üniversitede kaldı.

Coulton, yapıtlarında çok sayıda belgeye ve kaynağa yer vermiş, Orta Çağ'ın günlük yaşamıyla ilgili ayrıntıları sergileyerek dönemin özelliklerinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ten Medieval Studies*, 1906, ("On Orta Çağ İncelemesi"); *From St. Francis to Dante*, 1906, ("St. Francis'den Dante'ye"); *Chaucer and His England*, 1908, ("Chaucer ve İngiltere'si"); *Life in the Middle Ages*, 4 cilt, 1910, ("Orta Çağ'da Yaşam"); *The Case for Compulsory Military Service*, 1917, ("Zorunlu Askerlik Görevi Sorunu"); *The Medieval Village*, 1925, ("Orta Çağ Köyü"); *Art and Reformation*, 1928, ("Sanat ve Reform"); *Medieval Panorama*, 1938, ("Orta Çağ'ın Panoraması"); *Five Centuries of Religion*, 4 cilt, 1923-1950, ("Dinin Beş Yüzyılı"); *Fourscore Years* (Otobiyografi), 1943, ("Seksen Yıl").

• **BAKINIZ:** PIRENNE.

COUPER, Archibald Scott
(1831-1892)

İskoç, kimyacı. Karbon atomunun dört değerli olduğunu ve halkalı bileşikler oluşturma özelliğini açıklayarak organik kimyaya önemli katkıda bulunmuştur.

31 Mart 1831'de Dumbartonshire'daki Kirkintilloch kentinde doğdu. 11 Mart 1892'de aynı yerde öldü. Zengin bir dokumacının oğluydu. Üniversite eğitiminin önemli bir bölümünü Glasgow'da yaptı. 1852'de Edinburgh Üniversitesi'ne giderek mantık ve metafizik diploması aldı. 1854-1856 arasında Berlin'de çalışmalarını sürdürürken kimya alanında uzmanlaşmaya karar verdi. 1856'da Paris'te Charles Wurtz'un laboratuvarında iki yıl çalışarak bu konuda temel bilgiler edindi.1858'de İskoçya'ya döndüğünde,kimya alanında kendisini parlak bir gelecek bekliyordu. Ne var ki, dört ay gibi kısa bir süre sonra, 1858 sonbaharında geçirdiği önemli bir sinir krizinden sonra sağlığı iyice bozuldu. Kirkintilloch'da inzivaya çekildi ve kimya bilimine bundan sonra yeni bir katkıda bulunamadan öldü.

Couper'ın kimyaya en önemli katkısı, henüz 27 yaşında Paris'te Wurtz'un yanında çalışırken yazdığı *On a New Chemical Theory* ("Yeni Bir Kimya Kuramı Üzerine") adlı makalesidir. Ancak Wurtz, organik kimyada yeni bir çığır açacak nitelikteki bu makalesini benimsemediği gibi, Couper'ın görüşlerinin Fransız Bilimler Akademisi'ne sunulmasına da izin vermedi. Ne var ki, kısa bir süre sonra August Kekulé yayımladığı bir makalesinde Couper'ınkine benzer görüş ve önerileri öne sürdü. Couper makalesinin yayımlanmasına izin vermediği için Wurtz'u protesto ettiğinde, asistanlık görevine son verildi.

Couper'ın makalesi ancak iki yıl sonra, 14 Haziran 1858'de Jean Baptiste Dumas tarafından Bilimler Akademisi'ne sunuldu ve önce *Comptes Rendus*'de, kısa bir süre sonra da genişletilmiş biçimiyle çeşitli dillere çevrilerek değişik dergilerde yayımlandı. Makalesinde organik bileşiklerle ilgili kuramların yetersizliğini açıklayan Couper, karbon elementinin iki önemli özelliğini vurguluyordu. Bu özelliklerden ilki, karbonun eşdeğer sayıda hidrojen, klor, oksijen, kükürt gibi elementlerle birleştiği, ikincisi de karbon atomunun gene bir karbon atomuyla birleşerek zincir ve halkalar oluşturabildiğiydi. Bu iki özelliğin organik kimyanın temel ilkelerini oluşturduğuna inanan Couper, karbon elementinin kendi kendisiyle birleşebileceğini ileri süren ilk kimyacıdır.

Couper, aynı zamanda, birleşen iki atomun değerliklerini de düz çizgilerle belirtmişti. Oksijen atomunun ağırlığını 8 yerine 16 olarak benimsemiş olsaydı, yazdığı formüllerin birçoğu bugünkülerle aynı olacaktı. Üç karbon ve üç azot atomu içeren siyanürik asiti, elementlerin değerlik çizgilerini birleştirerek bir halka biçiminde gösteren ilk kimyacı da gene Couper'dir. Böylece, benzen bileşikleri üzerindeki çalışmalarıyla 1865'te organik kimyada halkalı bileşiklerin varlığını ilk kez belirlediği kabul edilen Kekulé'den önce Couper bir organik maddeyi halkalı bir formülle göstermiş oluyordu.

Sağlığı elvermediği için genç yaşta kimya çalışmalarına son vermek zorunda kalan Couper'ın *On a New Chemical Theory* adlı yapıtı organik kimya tarihinde bir dönüm noktasını temsil eder.

• **YAPITLAR (başlıca):** *On a New Chemical Theory*, 1858, ("Yeni Bir Kimya Kuramı Üzerine").

• **KAYNAKLAR:** J.Kendall, *Great Discoveries by Young Chemists*, 1953.

• **BAKINIZ:** KEKULÉ, WURTZ.

François Couperin

COUPERIN, François [Büyük]
(1668-1733)

Fransız, besteci. Fransa'da Barok tarzın ve klavsen müziğinin önde gelen temsilcilerindendir.

10 Kasım 1668'de Paris'te doğdu, 12 Eylül 1733'te aynı kentte öldü. Couperin ailesi, 17. yy'ın ilk yarısından başlayarak 200 yılı aşan bir dönem boyunca Fransa'nın önde gelen müzikçilerini yetiştirmiştir. François Couperin'in amcası Louis Couperin, 1653'te Saint-Gervais Kilisesi'nin orgculuğuna getirilmişti. Bu görev, izleyen 173 yıl boyunca hemen hemen kesintisiz olarak aynı ailenin üyeleri tarafından yürütüldü. François'nın babası Charles da ağabeysinden sonra bu göreve getirildi. 1679'da ölümüne değin, oğluna org dersleri verdi.

Babası öldüğünde görevi François için saklı tutulmak üzere geçici olarak bir başkasına verildi. François'nın eğitimini, dönemin önemli orgcu ve bestecilerinden Jacques Thomelin üstlendi. Couperin, ondan sağlam bir kontrpuan bilgisi edindi. Fransa Sarayı'ndan da destek gören sanatçı, 1693'te XIV. Louis'nin saray orgculuğunu yapmakta olan Thomelin'in ölümü üzerine açılan yarışmayı kazandı ve onun yerine, Kral'ın dört orgcusundan biri oldu. Ancak, o sıralarda Versailles Sarayı'nda henüz org bulunmuyordu. Saray orgcularının görevi de, daha çok, yeni besteler hazırlamak ve konserler sunmaktı. Saray'la ilişkisi, Couperin'in kısa zamanda saygın ve varlıklı bir kişi olmasını sağladı. Bir yıl sonra krallık ailesinin çocuklarına ve Burgonya Dükü'ne müzik dersleri vermeye başladı. Couperin, bu ayrıcalıkları benimsemiş, bir soylu olarak yaşamaya özen göstermiştir.

1701'de Kral'ın özel klavsenciliğine getirildi. 1710 dolaylarında artık Fransa'nın en önemli müzikçisi sayılmaya ve "le Grand" sanıyla anılmaya başlamıştı. Çok yaygın bir saygı görüyor, dönemin önde gelen müzikçileriyle sürekli ve yoğun ilişkiler içinde bulunuyor, birçok genç besteci onun tekniğini ve üslubunu izlemeye çalışıyordu.

1715'te XIV. Louis'nin ölümünden sonra Saray'daki çalışmalarının giderek ağırlık kazanması üzerine 1723'te, Saint-Gervais'deki orgculuk görevini kuzeni Nicolas'ya aktardı.

Ününün yaygınlığına karşın, Couperin'in yaşamının son on yılı pek bilinmemektedir. 1730'da Versailles'daki görevinden de ayrıldı. Bu tarihten sonra beste yapmadı. Yaşamının son üç yılı yalnızlık içinde geçti.

Couperin'in yapıtları, tür olarak, belirgin sayılabilecek dönemlerde yoğunlaşmıştır. Saint-Gervais Kilisesi'ndeki ilk yıllarında, org müziği yazmış, bu görevden ayrıldıktan sonra solo org için müzik yazmamıştır. Versailles döneminde ise vokal müzik ve oda müziği yapıtları bestelemiştir. Buna karşılık, klavsen için yazmış olduğu, *Ordres* adını verdiği 27 süitte toplanan 230'a yakın parça, hemen hemen bestecilik yaşamının bütününe yayılmıştır.

Couperin'in müziği, geleneksel yöntem ve tekniklerin yetkinlikle kullanımı bakımından, J.S. Bach'la kıyaslanabilir. Bach'la, müzik üzerine uzun bir süre yazıştığı bilinmektedir, ancak bu mektuplar kaybolmuştur. Couperin'in müziğine hayran olan Bach, onun kimi bestelerinin notalarını kendisi için kopye etmiştir. Bununla birlikte, Couperin, gelişmekte olan biçim ve tarzdan yoğunlukla yararlanması ve yenilik arayıcı tavrıyla, Bach'tan farklılaşır.

İlk önemli yapıtı olan *Pièces d'orgue consistantes en deux messes* ("İki Missa Olarak Org Parçaları"), eski dinsel müzik geleneklerinden ayrılmaz. Protestan ülkelerde org, bağımsız bir gelişme göstererek çok önemli bir çalgı durumuna gelmiş, oysa Fransız Katolik Kilisesi'nde, Gregor melodilerine küçük katkı ve çeşitlemelerle eşlik etmekle sınırlı kalmıştı. Couperin'in org missaları bu işleve uygun olarak, basit bir yapıdadır. Bununla birlikte, yetkin bir kontrpuan ve armoni yazısını ve bazı yenilik izlerini de taşırlar.

O dönemde gelişmekte olan yeni biçimlerin başında, İtalya'dan çıkmış olan "üçlü sonat" *(sonata a tre)* gelir. Özellikle Lully'den kaynaklanan Fransız Barok operasının teknikleriyle Corelli'nin öncülük ettiği üçlü sonat arasında yakın ve yapısal bir ilişki vardır. Couperin oda müziği yapıtlarında bu biçime yönelmiş ve İtalyan tarzını Fransız müziğiyle kaynaştırmaya çalışmıştır. Aslında besteci, üçlü sonatın iki türünden *sonata da camera*'yı (süit, ordre ya da partita olarak da adlandırılıyordu) zaten daha çok Fransız müzik geleneğinin bir parçası olarak görmüştür. Bu türdeki yapıtlarından *Les Nations* ("Uluslar") dizisinde, Fransız ve İtalyan gelenekleri bir arada, yan yana bulunur; *Apothéose de Lulli* ("Lulli'nin Yüceltilmesi") ve *La Parnasse ou L'Apothéose de Corelli* ("Şiir ya da Corelli'nin Yüceltilmesi") adlı sonatlarda ise birbiri içinde bütünleşmiş, kaynaşmıştır.

Bestecinin vokal müzik alanındaki yapıtları görece az tanınır. Oysa, dinsel türde olanları, veriminin oldukça önemli bir bölümünü oluşturur. Bunlar, üçlü sonatlarla yaklaşık aynı yıllarda bestelenmiştir ve yine İtalyan etkisi taşırlar.

Couperin, dört kitap halinde yayımladığı klavsen için yazılmış parçalarda da, İtalyan ve Fransız geleneklerinin bir bileşimine gitmiştir. Fransız klavsen ve lavta bestecileri, halk şarkıları ve çoksesli dans müzik-

leri ile İtalyan operası ve Corelli'nin etkisi, Couperin' in klavsen müziğinin başlıca kaynakları olmuşlardır. Bu etkiler, klavsen parçalarının toplandığı dört kitapta da belirgindir ve son kitapta olgun bir bütünlüğe ulaştırılmıştır.

Couperin'in 1717'de yayımlanan *L'Art de toucher le clavecin* ("Klavsen Çalma Sanatı") adlı kuramsal yapıtı, sistemli bir kitap olmamasına karşın, uzun süreli bir etki yapmış ve dönemin Fransız müziği üzerine önemli bir kaynak olarak kalmıştır.

Couperin'in müziğinin en önemli özelliklerinden biri de anlatımcı yönüdür. Birçok yapıtı, belli duyguları, kişileri, hatta nesne ya da algılamaları betimleyici niteliktedir ve buna uygun başlıklar taşır. Kendisi de, bestelerken, her zaman yaşadığı olaylardan esinlenen bir amacı, hedefi olduğunu ve kullandığı başlıkların bunu yansıttığını belirtmiştir. Bu bakımdan, Couperin, programlı müziğin de ilk öncülerinden sayılabilir.

Döneminde, Rameau ile birlikte Fransız Barok müziğinin en önemli temsilcilerinden olan, bilgi, teknik ve yaratıcılığıyla büyük bir usta sayılan ve birçok bestecinin yetişmesinde rol oynayan Couperin, klavye yazısına ve tekniğine, anlatımcı müziğe katkılarıyla da Ravel ve Debussy'ye kadar uzanan bir etki yapmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Org müziği:** *Pièces d'orgues consistantes en deux messes,* 1690, ("İki Missa Olarak Org Parçaları"). **Vokal müzik (dinsel):** *Leçons des Ténèbres,* yks. 1714-1715, ("Karanlıkların Dersleri"); *Elévations.* **Oda müziği:** *La Steinquerque,* yks. 1692, 2 keman ve sürekli bas için üçlü sonat; *La Sultane,* yks. 1695, 2 keman, 2 viyola de gamba ve sürekli bas için dörtlü sonat; *L'Impériale,* yks. 1710-1715, 2 keman ve sürekli bas için üçlü sonat; *Concerts royaux,* yks. 1714-1715, ("Krallık Konserleri"); *Apothéose de Lulli,* 2 keman ve sürekli bas için üçlü sonat, ("Lulli'nin Yüceltilmesi"); *La Parnasse ou L'Apothéose de Corelli,* 2 keman ve sürekli bas için üçlü sonat, ("Şiir ya da Corelli'nin Yüceltilmesi"); *Les Nations,* 2 keman ve sürekli bas için üçlü sonat, ("Uluslar"). **Klavsen müziği:** *Premier Livre de clavecin,* 1713, ("Birinci Klavsen Kitabı"); *Second Livre de clavecin,* 1717, ("İkinci Klavsen Kitabı"); *Troisième Livre de clavecin,* 1722, ("Üçüncü Klavsen Kitabı"); *Quatrième Livre de clavecin,* 1730, ("Dördüncü Klavsen Kitabı"). **Kitap:** *L'Art de toucher le clavecin,* 1717, ("Klavsen Çalma Sanatı").

- **KAYNAKLAR:** P. Brunold, *François Couperin,* 1949; E.Harich-Schneider, *Zärtliche Welt: François Couperin in seiner Zeit,* 1939; W. Mellers, *François Couperin and the French Classical Tradition,* 1950; M.H. Reimann, *Untersuchungen zur Formgeschichte der französischen Klaviersuite mit besonderer Berücksichtigung von Couperins Ordres,* 1940.

- **BAKINIZ:** J.S.BACH, CORELLI, LULLY.

COURBET, Gustave
(1819-1877)

Fransız, ressam, 19.yy Fransız Gerçekçiliği'nin (Realizm) en büyük öncüsüdür.

10 Haziran 1819'da Franche-Comte bölgesi yakınlarındaki Ornans kasabasında doğdu, 30 Aralık

Gustave Courbet

1877'de La Tour de Peilz'de öldü. İlk eğitimini bir din okulunda gördü. 1837'de Besançon Kraliyet Koleji'ne girdi. Kolejdeki öğrenimi sırasında bir yandan da Flajoulot'nun yönettiği Güzel Sanatlar Okulu'nun derslerini izledi. Flajoulot'nun ölümü üzerine 1840'ta hukuk okumak için Paris'e gitti. Ancak orada "Le Père Latin" adıyla bilinen Desprez' nin resim atölyesine devam etti. Sık sık gittiği Louvre Müzesi'nde Rembrandt, Hals, Van Dyck, Velasques ve Giorgione gibi sanatçılardan kopyalar yaptı.

1844'ten sonra Salon sergilerine katıldı. Ama 1847'de resimlerinin geri çevrilmesi üzerine Hollanda'ya gitti. Yakın ilgi duyduğu Hollanda resmini yerinde inceledi. 1848 Devrimi'ne katıldı. Devrimden sonra 1849'da açılan Salon Sergisi'nde altı resimle yer aldı ve adını iyice duyurdu. Atölyesi giderek ressam, eleştirmen, ozan ve düşünürlerin uğrak yeri haline geldi.

Courbet'nin 1850, 1852 ve 1853'teki Salon sergilerine katıldığı resimler, gerek konuları gerek işleniş biçimleri açısından sanatla ilgili çevrelerde büyük tartışmalara yol açtı. 1853'teki sergide yer alan *Yıkananlar* adlı yapıtı İmparator III.Napoléon tarafından "ahlaksızca" bulundu.

1855'te Paris Dünya Sergisi'ne katılması için yapılan öneriyi, taslaklarının önceden din yetkililerine gösterilip onaylatılmak istenmesi üzerine geri çevirdi. Kendisi ayrı bir sergi açarak elli kadar yapıtını burada sergiledi. Bu sergi için yayımladığı ve sanat konusundaki düşüncelerini açıkladığı katalog Gerçekçilik akımının bildirgesi niteliğindedir.

1856'da, daha önceleri sanatına karşı çıkan, dönemin ünlü eleştirmenlerinden Castagnary ile dostluk kurdu. Castagnary bu tarihten sonra onun en büyük destekleyicileri arasına katıldı. Courbet sonraki yıllarda Belçika, Almanya ve Güney Fransa'yı da içine alan gezilere çıktı, Frankfurt'ta kaldığı sürede av partilerine katıldı. Av sahnesini konu alan bir resmiyle Besançon Dünya Sergisi'nde altın madalya aldı. O dönemde, Castagnary'nin de yüreklendirmesiyle, Akademi'deki öğrenimi yetersiz bulan öğrenciler için bir atölye açtı. 1862 Salon Sergisi'nden geri çevrilen *Konferans'tan Dönüş* adlı yapıtı Kilise'yi alaya alan konusu yüzünden büyük tepkilere neden oldu.

Courbet 1865-1869 arasında Normandiya kıyılarındaki Etretat Trouville ve Deauville kasabalarında kaldı. 1865'te Paris Dünya Sergisi'nde yüz kadar

yapıtını sergiledi ama pek bir ilgi görmedi. 1869'da Münih'te açtığı sergiyse büyük bir başarı kazandı. 1870'te kendisine verilen Legion d'Honneur nişanını kabul etmedi.

1871'de Paris Komünü'nün Vendôme anıtını yıktırması olayına adı karıştı, çarptırıldığı büyük para cezasını ödememek için İsviçre'ye kaçtı ve La Tour de Peilz'e yerleşti. Son yıllarını burada kurduğu atölyede öğrencilerine resim dersi vererek geçirdi. Mal varlığının devlet tarafından satılması üzerine Paris'e dönmeye karar vermişken öldü.

Bireyci ve isyancı bir kişiliği olan Courbet'nin gençlik yıllarında, sanat dünyası Romantizm'le Neo-Klasizm'in (Yeni Klasikçilik) çatışması içindeydi. Courbet bu karşıt anlayışların ikisine de ilgi duymamıştır.

Besançon'daki ilk resimleri çoğunlukla Loue Vadisi'ni konu alan akademik nitelikteki manzaralardır. 1849'a değin yaptığı tabloları romantik bir bakış açısını yansıtır. →

Gerçekçilik (Realizm)

Resimde gerçek bir olay ya da görüntünün, aslına ve özüne uygun biçimde betimlenmesi anlayışı Gerçekçilik olarak adlandırılır. Ancak bu deyim, özel durumlarda birçok değişik eğilimi tanımlamak için de kullanılır. Örneğin resimde soyuta, idealizme ve deforme etmeye karşı olan tutumlara da Gerçekçilik adı verilir. Ayrıca çeşitli çarpıklık ve çirkinlikleri özellikle vurgulamayı ya da görüntüyü olduğu gibi değil de, bilindiği gibi anlatmayı öngören anlayışlar da Gerçekçilik olarak nitelenir. Tarihsel boyutları içinde Gerçekçilik, resmin gerçeklerden soyutlanarak kurumsal bir fanteziye dönüştüğü dönemlerde, kendini çeşitli biçimlerde gösteren bir gerçeğe yaklaşım biçimidir. Bu yüzdendir ki, oldukça gerçekçi sayılan 17.yy resmi, Maniyerizm'in sınır tanımaz tutumuna karşı bir tepki biçiminde gelişmiştir. Bu yolun öncüsü olan Caravaggio dramatik gerçekçiliğiyle Francisco Ribalta (1565-1628), Ribera*, Velasques* ve Zurbaran* gibi İspanyol sanatçılarını etkileyerek resim sanatında bir devrim yaratmıştır. Hollanda'da Hals*, Vermeer*, Rembrandt*, Fransa'da La Tour*, La Nain* gibi sanatçılar da Barok üslup içindeki gerçekçi eğilimleri temsil ederler. 17.yy'da Hollanda'da gelişen Janr (Tür) resmi, resimsel konuların günlük yaşantıya indirgenişini örnekleyen bir Gerçekçilik biçimidir.*

Ancak Gerçekçilik, genellikle 1848-1860 arasında Fransa'da güncel olan bir sanat hareketini anlatmak için kullanılır. 1860'tan sonra kendisini izleyen hareketler içinde de varlığını çeşitli biçimlerde sürdürmüştür. İspanyol, İngiliz ve Hollanda sanatlarından gelen etkilerle başladığından, sadece Fransa ile sınırlı bir hareket de değildir. Ancak Napoléon dönemi zaferlerinin başdöndürücü sarhoşluğundan sıyrılan Louis Philippe dönemi burjuvazisinin kendine ve yaşama bakış açısı Gerçekçilik'in biçimlenişinde büyük rol oynamıştır. Fransız burjuvazisi, aristokrasinin aşırı biçimde idealleştirilmiş ve tarihi konulara yönelik zevk anlayışının tersine, kendi güçlü konumunu gerçekçi olarak yansıtan bir sanatı beslemiştir. Öbür yandan bilimsel buluşların hızla artması, doğanın tüm anlamıyla kavranmasına giden yolu açmıştır. 1848 Devrimi ise harekete sosyal bir boyut katmıştır. Bu anlamda Gerçekçilik hem kendini tüketen Romantizm'e, hem de Neo-Klasizm'in (Yeni Klasikçilik) akademizmine bir tepki olarak gelişmiştir. Ancak biçimsel ve ruhsal açıdan karşı çıktığı Akademizm'in bazı özelliklerini de sürdürmüştür. Atölyede resim yapma, çıplak insan figürleri, koyu renklerin kullanılması bu özellikler arasındadır. Doğa gözlemine verdiği önemden ötürü Gerçekçilik aynı zamanda romantik İdealizm'e de karşıt bir akımdır. Buna karşılık, güçlü bir etki yapmayı ve hümanist bir bakış açısı getirmeyi amaçlaması açısından Romantizm'le benzeşmektedir.

Barbizon Okulu sanatçılarından Theodore Rousseau ve izleyicileri, tarihi manzaralara da, Romantikler'in özenle düzenlenmiş manzaralarına da karşı çıkmışlar, doğaya yönelmişlerdir. İyi gözlemlendiğinde, doğanın sırlarının insanı harekete geçirecek güçte bir yetkinliğe sahip olduğu düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Ancak teknik açıdan bunların kökenleri, 17.yy Hollanda resmine, İngiliz manzara resmine ve özellikle de Constable'a* dayanıyordu.*

Öbür yandan Daumier, Millet*, Courbet ve Corot'nun* sanatında biçimlenen Gerçekçilik anlayışı 19.yy'ın ikinci yarısının en egemen sanat biçimidir. Daumier gerçekçiliğinin özü, baskı altındaki insanların konumunu insancıl bir tutum içinde ve buruk bir tat içinde sunmasından gelmektedir. Millet, sıradan köylüleri ve kırsal yaşamı şiirleştirmiştir. Courbet, gerçeğe bağlılığı neredeyse bir kahramanlık gösterisine dönüştüren üslubuyla, sağlam ve entelektüel bir resim dünyası yaratmıştır. Corot'nun gerçekçiliği ise temelde romantik olmakla birlikte uygulamada akademik izler ve kendine özgü kırsal bir lirizm duygusu taşımaktadır.*

Bir üslup olarak Gerçekçilik gerek geleceğe yansıma, gerekse yaygınlık kazanma açısından yeterince etkili olamamıştır. Gene de Charles Daubigny (1817-1879), Eugène Boudin (1824-1898) ve Barthold Jongkind gibi Corot'nun izleyicisi olan sanatçılar bir anlamda İzlenimcilik'e (Empresyonizm) öncülük etmişlerdir. Gerçekçilik Avrupa'nın öbür ülkelerinde de çeşitli yankılar bulmuştur. İngiltere'de ön Raffaellocular (Pre-Raphaelitler), Hollanda'da Hague Okulu gibi eğilimler, Almanya'da Wilhelm Liebl, Hans Thoma (1839-1924) ve Rusya'da Repin* gibi sanatçılar Gerçekçilik'in çeşitli biçimlerinin örneklerini vermişlerdir.*

Courbet ve Siyah Köpek, Yaralı Adam, Kendi Portresi gibi yapıtlarında kendi ruhsal durumu da belirir.

1849-1869 arası, Courbet'nin sanatının en özgün dönemi olmuştur. Her biri birer başyapıt olan bu dönem resimlerinin ilk örnekleri *Taş Kıranlar* ve kısaca *Ornans'da Cenaze Töreni* olarak bilinen *Tableau historique d'un Enterrement'a Ornans*'dır (Ornans'da Bir Cenaze Töreninin Tarihsel Tablosu). Bu resimler Courbet'nin gerek topluma, gerekse sanata ve resim geleneğine bakış açısındaki büyük değişimin başlangıcını belirler ve onu Gerçekçilik'in önderi durumuna getirirler. Courbet'nin sıradan bir cenaze törenini "tarihsel tablo" olarak adlandırması tarih ve din konulu resimler geleneğine karşı aldığı tavrı açıklar. Resmin konusu Ornans Mezarlığı'nda yer alan bir cenaze töreninden kaynaklanır. 17.yy Hollanda resminin grup portrelerinde olduğu gibi, bu resimde de her portre gerçek yaşamdan alınmıştır. Belediye başkanı, noter, rahip, tabut taşıyıcılar, mezar kazıcılar, Courbet'nin babası ve kızkardeşleri cenaze törenine katılan elli kişi içinde belli baş figürlerdir. Bu sıradan kişilerin din ve tarih konulu resimlerin figürlerine verilen bir önem içinde işlenmesi, sanat tarihinde ilk kez yer alan bir olaydır. Courbet'nin bunu "tarihsel" olarak adlandırması, dönemin burjuvazisini rahatsız etmiş, onun gerçeğe yaklaşım biçiminin çirkin ve sapık olarak nitelenmesine neden olmuştur. Oysa Courbet, benzersiz betimleme gücü, olağanüstü tekniği ve gerçeğe bakışındaki içtenlikle neredeyse destansı bir anlatım yaratmıştır.

Courbet'nin *Ornans'ta Cenaze Töreni* kadar tepki yaratan bir başka yapıtı da *Yıkananlar* adını taşır. Sanatçı bu yapıtta asiller sınıfına karşı beslediği duyguları bir başka biçimde ortaya koyar. Burjuvazinin ve aristokrasinin görmeye alıştığı geleneksel Venüs ya da çıplak tiplerinin inceliği ve güzelliği yanında Courbet'nin yıkananları, iri yarı köylü kadınlarıdır. Bir başka açıdan *Yıkananlar*, görsel gerçeğin ve tenselliğin dolaysız bir anlatımıdır. Bu resmin Michelangelo'nunkileri çağrıştıran figürlerinin pozlandırılışı ve anıtsallığı, Courbet'nin klasik geleneği ve fiziksel gerçeği de özümsediğinin kanıtıdır.

Buğday Aktaranlar Courbet'nin Güney Fransa gezisinin etkisiyle açık renk kullanımına geçişini belgeleyen ilk örneklerden biridir. Öte yandan bu resim, sanatçının ilgi duyduğu köy yaşamını açıkça ve büyük bir içtenlikle işlediği resimlerinin sonuncusudur. Buğday ayıklarken uyuklayan kadının dinginliğinin ve buğday eleyen kadının dinamik hareketinin resmin yumuşak ve sıcak havasıyla bütünleşerek ortaya koyduğu şiirsellik duygusu, Courbet'nin sanatında daha sonraları görülmeyecek bir özelliktir.

Sonradan *Günaydın Bay Courbet* olarak adlandırılan *Karşılama*, Courbet'nin Gerçekçilik ilkelerini uyguladığı, üç figürden oluşan basit bir kompozisyondur. 1849 öncesi portrelerinin özgün, düşünceli romantik anlatımı bu resimde yerini kendinden emin bir tutuma bırakmıştır.

Herkes tarafından Courbet'nin başyapıtı olduğu kabul edilen *Atölye* adlı dev kompozisyon onun yaşamını ve düşüncesini, gerçekçi ve simgesel bir biçimde dile getirir. Resmin soluna Courbet sevmediği kavramları toplamıştır. Basın, akademik sanat, romantizm, din, fuhuş ve açlık bunlar arasındadır. Sağ yanda ise aşk, felsefe ve edebiyatı temsil eden simgeler ayrıca, Courbet'in yakın arkadaşları olan eleştirmen Jules Husson, Chompfleury, düşünür P.Joseph Proudhon ve ozan Baudelaire yer almaktadır. Courbet'nin kendisi de kompozisyonun merkezinde, doğruyu ve gerçeği temsil eden çıplak bir kadın figürünün bakışları altında bir manzara resmi üstünde çalışmaktadır. *Atölye*, Courbet'nin kendi deyişiyle zamanın "davranış biçimlerini, düşüncelerini ve karakterlerini sadece bir ressam değil, her şeyden önce bir insan olarak" algıladığı biçimde yansıtan bir tutumun ürünüdür. Bu tutum, Gerçekçilik'i dönemin öncü sanat hareketi durumuna getirir.

"Tarihsel Tablo"

1860'lara doğru Courbet'nin konularında çıplak kadın figürleri, av sahneleri, kayalık ve dalgalı denizler ağırlık kazanmaya, üslubunda bir değişme görülmeye başlar. Courbet çıplak kadın figürünü duyumsal ve yarı erotik bir hava, av sahneleriniyse büyük bir hareket gerilimi içinde işlerken, gerçekçi tutumu giderek doğalcılığa dönüşür. Enerji dolu fırçasıyla hızla koşan geyikleri, kükreyen dalgaları ve ufka doğru vahşi bir biçimde yükselen kayaları betimler. *Uyuyanlar* ve *Papağanlı Kadın* gibi resimlerinde çıplak vücutların dokunulabilir görselliği, açık seçik okunan bir erotizme dönüşür.

Başyapıtı: Atölye

Son döneminin natürmortları da dahil olmak üzere Courbet'nin sanatı biçimsel yetkinliğinden bir şey kaybetmemiştir. Hacmi ve yoğunluğu vurgulamakla birlikte biçimin görsel, ışıksal ve renk özelliklerini olduğu gibi yansıtan tutumu Manet, Degas, Monet ve öteki İzlenimciler (Empersyonistler) üstünde geleceği biçimleyecek bir etki yapmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Courbet ve Siyah Köpek*, 1842, Petit Palais, Paris; *Yaralı Adam*, 1844, Louvre, Paris; Hamakta Kadın, 1844; *Kendi Portresi*, 1846, Besançon Müzesi; *Deri Kemerli Adam*, 1849, Louvre, Paris; *Taş Kıranlar*, 1849, Dresden Müzesi, 1945'te yok olmuştur; *Ornans'ta bir Cenaze Töreninin Tarihsel Tablosu*, 1849, Louvre, Paris; *Köy Güzelleri*, 1851, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Yıkananlar*, 1853, Montpellier Müzesi; *Günaydın Bay Courbet (Karşılama)*, 1854, Montpellier Müzesi; *Buğday Aktaranlar*, 1855, Nantes Müzesi; *Atölye*, 1855, Louvre, Paris; *Sen Nehri Kıyısında Uyuyan Kızlar*, 1856, Petit Palais, Paris; *Geyiklerin Kavgası*, 1861, Louvre, Paris; *Uyanış*, 1864, Sanat Müzesi, Bern; *Pierre-Joseph Proudhon'un Portresi*, 1865-67, Petit Palais, Paris; *Uyuyanlar*, 1866, Petit Palais, Paris; *Papağanlı Kadın*, 1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Fırtınalı Deniz*, 1870, Louvre, Paris.

- KAYNAKLAR: P.Courthion, *Courbet: raconté par lui-même et par ses amis*, 1948; R. Fernier, *Gustave Courbet*, 1969; C.Léger, *Courbet*, 1929; G.Mack, *Gustave Courbet*, 1951; P.Macorlan, *Courbet*, 1951.

- BAKINIZ: J.L.DAVID, DEGAS, DELACROIX, INGRES, MANET, MONET, POUSSIN.

COURNAND, André
(1895)

Fransız asıllı ABD'li hekim. Kalp kateterizasyonu yöntemi ve dolaşım sistemi hastalıkları üzerine yaptığı araştırmalarıyla Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü kazanmıştır.

André Frédéric Cournand 24 Eylül 1895'te Paris'te doğdu. 1913'te Sorbonne'dan kimya ve fizik diplomaları, bir yıl sonra da biyoloji diploması aldı. 1914'te tıp öğrenimine başlayan Cournand, I. Dünya Savaşı çıkınca öğrenimine ara vererek orduya katıldı. 1915-1919 arasında gösterdiği üstün başarılarından dolayı "Croix de Guerre" ile ödüllendirildi. Savaşın sonunda, tıp öğrenimine devam ederek, 1930'da Paris Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl ABD'ye giden, 1933 yılına değin de New York'ta Columbia Üniversitesi'ne bağlı Bellevue Hastanesi'nde asistanlık yapan Cournand, bu dönemde tanıştığı D.W. Richards ile uzun yıllar işbirliği yaparak kalp ve göğüs hastalıkları üzerine araştırmalar yaptı. 1933'ten başlayarak 24 yıl süreyle Bellevue'de göğüs-kalp servisinde araştırma laboratuvarının yöneticiliğini üstlendi. 1941'de ABD vatandaşlığına geçti. 1945'te yardımcı profesör, 1951'de de profesörlüğe getirildi. 1956'da Washington'da Ulusal Sağlık Enstitüsü kalp-damar araştırmaları bölümünün başına getirildi. Aynı yıl, Cournand ve Richards, Forssmann'ın geliştirdiği kalp kateterizasyonu yöntemine katkılarından dolayı, Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü Forssmann ile paylaştılar.

Cournand'ın en önemli araştırması kalp kateterizasyonu ve dolaşım sistemi hastalıkları üzerindedir. 1929'da W.Forssmann Almanya'da kendi üzerinde yaptığı denemelerle uzun, ince bir tüple bir toplardamar aracılığıyla kalbe ulaşılabilmenin olanaklılığını göstermişti. 1936'da Columbia Üniversitesi'nde Richards ile aynı tür çalışmayı hayvanlar üzerinde denemeye başlayan Cournand, 1941'e değin gerekli olan ölçümleri (kan basıncı, kan hacmi vb.) yapamadığı için kateter yönteminden ancak kandaki oksijen miktarını ölçmekte yararlanabiliyordu. Daha sonra bu yöntemi insanlar üzerinde denemeye girişti. New York Üniversitesi'nde H.A.Ranges ile başlattığı çalışmalar sonucunda ince bir plastik tüp ile sağ koldan girerek toplardamar sistemi içinde kalbe doğru ilerleyip hastanın sağ kulakçığı, sağ karıncığı ya da akciğer atardamarına girmeyi başardı. Bu işlem için, genel anesteziye başvurmaya gerek yoktu; kateterin giriş bölgesinin lokal olarak uyuşturulması yetiyordu. Ayrıca kateter tüplerinin X-ışınıyla da izlenebilecek denli opak olması, yumuşak malzemeden yapılması nedeniyle de kalbe girişte tehlikelere yol açmaması üstün yönleriydi. Çift çeperli olarak tasarlanan tüpler aynı anda iki kalp bölümünde ve büyük damarlarda basıncın ölçülebilmesine elverişliydi.

Cournand, yetkinleştirdiği kateter teknikleriyle kalp ve dolaşım hastalıklarında tıbba güçlü bir tanı yöntemi kazandırmıştır.

• BAKINIZ: W.FORSSMANN, D.W.RICHARDS

Antoine-Augustin Cournot

COURNOT, Antoine-Augustin
(1801-1877)

Fransız, matematikçi ve felsefeci. İktisada matematiği ilk uygulayanlardan biri ve bazı yönleri ile Marjinalist İktisat Okulu'nun kurucusudur.

28 Ağustos 1801'de Fransa'nın doğusunda Gray kasabasında doğdu, 2 Nisan 1877'de Paris'te öldü. Babası orta halli bir noterdi. Ortaöğrenimini Gray'da tamamladı. 1821'de Fransa'nın en saygın yükseköğrenim kurumu olan École Normale Superieur'e yazıldı. Ama bir yıl sonra okul, rejim karşıtı akımların etkisi altına girdiği gerekçesiyle kapatılınca, Sorbonne Üniversitesi'ne geçti, 1823'te fen bölümünü bitirdi.

Cournot'nun ilk işi, emekli Mareşal Saint Cyr' in sekreterliği ve oğlunun özel öğretmenliğidir. 1833'e kadar bu işte kaldı. Bu süre içinde Saint Cyr'in anılarını kaleme aldı; dışarıdan hukuk eğitimini tamamladı ve matematik doktorası yaptı. 1826'da bilimsel dergilerde matematik üzerine makaleler yayımlamaya başladı. Bu çalışmalara ilgi duyan ünlü matematikçi Poisson, Cournot'nun 1834'te Lyon Bilimler Fakültesi'ne mekanik ve analiz profesörü olarak atanmasını sağladı. Bir yıl sonra Cournot, Grenoble Akademisi'nin rektörlüğüne getirildi. 1838-1854 arasında, Matematik Eğitimi Genel Denetçisi göreviyle Fransa'daki matematik öğretiminin düzenlenmesinde etkili oldu. 1854-1862 arasında Dijon Akademisi'nde rektörlük yaptı. 1862'de bu görevden ayrılarak Paris'e yerleşti ve ömrünün sonuna kadar başka kamu görevi almadı. Bir ara milletvekilliğine adaylığını koyduysa da kazanamadı.

Cournot, matematik dışında, felsefe ve iktisat alanlarında da çalışmış, çok yönlü bir kişidir. 1826-1847 arasındaki çalışmaları bütünüyle matematikle ilgilidir. Ancak, klasik iktisadın, Smith, Ricardo ve Say gibi ünlü temsilcilerini de bu dönemde incelemiş; onların görüşlerini belirsiz bulmuş; iktisadın daha kesin ve bilimsel bir dile, yani matematiğe gereksinimi olduğuna karar vererek, 1838'de *Recherches sur les principes mathématique de la theorie des richesses*

("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Araştırmalar") başlıklı kitabını yazmıştır. 1847'de yayımladığı, *De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algèbre et la géométrie* ("Cebirle Geometri Arasındaki Bağıntının Kökeni ve Sınırları Üzerine") başlıklı kitabından sonra felsefeye ağırlık vermiş ve ömrünün son otuz yılında matematik alanında hemen hemen hiç yayın yapmamıştır.

Felsefeye Kant ve Comte'un bilginin insan anlığına göreli oluşu ve nesnelerin özüne ulaşmanın olanaksızlığı tezleriyle yaklaşan Cournot, bir bilgi kuramı geliştirmeye çalıştı. Bilgiyi mantığın bir işlevi olarak tanımladı; duygu verilerinin ise yalnızca, gerçekliği algılayarak, bilginin sınırlarını çizebileceğini öne sürdü. Bilimlerin ortak temeli olarak üç kavram varsaydı: Düzen, rastlantı, olasılık.

Düzeni; "nesnel mantık" olarak nesnelerin niteliğine ilişkin, "öznel mantık" olarak da bu niteliğe ulaşma araçlarına ilişkin bir kategori olarak tanımladı. Bilgi, nesnelerin nesnel mantığına ulaşılınca doğar; ancak bu bilgiye öznel mantıkla ulaşılabildiği için göreceli ve olasıdır.

Olasılık üzerine görüşlerini *Exposition de la théorie des chances et des probabilitées* ("Şans ve Olasılık Kuramlarının Açıklanması") adlı kitapta topladı. Bu yapıtında benimsediği olasılıkçılık Kant'ın göreceliğinden farklıdır. Ona göre olasılık, matematik ve felsefi olarak ikiye ayrılır. Matematiksel olasılık, sayısal olarak saptanabilen durumlarda geçerlidir. Felsefi, yani uygulamada görüldüğü halde kanıtlanamayan olasılık, daha sık karşılaşılan bir durumdur. Her ikisinde de, olasılığın nedeni, insan bilgisizliği ya da öznel etkenler değil; nesnel öğelerdir. Bu nedenle insan bilgisi, gerçeklik yolunda kademe kademe derinleşir, ancak olasılığın türlü dereceleriyle sınırlandığı için "mutlak"a varamaz.

Rastlantı üzerine görüşlerini ayrıntıyla geliştirme olanağını bulamadı. Temel olarak rastlantısal oluşumu, sonsuz sayıda ve iç ilişkili olaylar dizisinin öngörülmez biçimde eşzamanlı olarak ortaya çıkması olarak tanımladı. Ona göre rastlantı, nesnelerin niteliğinin nesnel bir özelliği olduğu için, nedenseldir; ancak kurallaştırılamaz.

Ayrıca ölümünden iki yıl önce, Bilimler Akademisi'ne bir felsefeci sıfatıyla kabul edilmek umuduyla kaleme aldığı *Materialisme, vitalisme, rationalisme* ("Materyalizm, Vitalizm, Rosyonalizm") adlı yapıtında Darwin'ci evrim kuramına karşı çıkmış; biçim, birlik, yalınlık, simetri gibi kavramları ele alırken, sonluluk, erek, tanrı gibi ussal çözümlemeleri aşan görüşlere ulaşmıştır. Bu nedenle, olasılıkçı bir bilgi kuramı geliştirmiş olmasına karşın, öğretisinde birden çok ilkeyi temel aldığı için felsefeciler görüşlerine değer vermemiş, akademiye kabul edilmemiştir.

Cournot'nun 1838'de yayımlanan ilk iktisat denemesi tam bir ilgisizlikle karşılandı. Bu başarısızlığı kullandığı matematiğin iktisatçılara yabancı gelmesi ile açıklayan Cournot, 1863 ve 1877 yıllarında aynı konuları düz bir anlatımla geliştiren iki kitap daha yayımladı. Bu kitaplar da fazla bir ilgi görmedi. Sadece Lausanne İktisat Okulu'nun ve Neo-Klasik genel denge kuramının kurucusu olan Walras, 1863'te Cournot'nun kitabı için yazdığı bir tanıtma yazısında ondan olumlu bir dille söz etti. Lausanne Okulu'nun etkisi altındaki küçük bir iktisatçı grubu dışında, Cournot, yaşadığı yıllarda bir iktisatçı olarak tanınamamıştır. Bu ün ona, 50-60 yıl sonra, matematiğe yönelen Neo-Klasik iktisatçıların kendisini yeniden keşfetmeleri ile gelecektir.

Cournot'nun matematikçi olarak önemi, matematiksel yöntemleri, astronomi, istatistik ve iktisata uygulamasından gelir. John Herschell'den çevirdiği *Outlines of Astronomy* ("Astronominin Ana Hatları") kitabına yazdığı "Sonsöz"de astronomik incelemelerde olasılık ve şans kuramının etkisi konularında yazdıkları özgünlük taşır. Matematik-istatistik bağlantısı üzerinde yazdıklarıyla da modern istatistiğin, hatta ekonometrenin kurucusu sayılabilir. Cournot'nun felsefi çalışmaları ise, bilim ve bilgi felsefesine olasılık kuramı açısından bakan ilginç, ancak felsefe öğretisine yenilikler getirmeyen denemelerdir.

Cournot'nun iktisat konusundaki katkılarının hemen hemen tümü, 1838'de yayımladığı *Recherches sur les principes Mathématique de la théorie des richesses*'de ("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Çalışmalar") yer alır. Sonraki yapıtları, buradaki düşüncelerini daha anlaşılır kılma çabasının ürünleridir. Bu yapıtları ile Cournot matematiksel iktisadın, mikro-iktisadın ve eksik rekabet (tekel ve oligopol) analizinin kurucusudur.

Cournot'dan önce iktisada matematiği uygulamaya çalışanlar olmuştur. 1801'de Canard, *Principes d'économie politique* ("Ekonomi Politiğin İlkeleri") adlı kitabında iktisadi konulara matematiği verimsiz ve yer yer yanlış bir yöntemle uygulamış; 1830-1831'de W.Whewell adlı bir İngiliz matematikçisi ise klasik iktisat ve Ricardo kuramını matematiksel olarak anlatmaya çalışmıştır. Cournot'nun yeniliği ise matematiksel iktisadı, kendisinden 30-40 yıl sonra Neo-Klasik iktisadın özünü oluşturacak bir bakış açısına bağlı olarak kullanmasından gelir. Cournot, iktisadi ilişkileri matematiksel fonksiyonlar biçiminde ifade ederek, değişkenlerden bazılarının (örneğin kârın) azami (ya da asgari) değerler taşıdığı noktaları matematiksel olarak saptamış ve bu noktaların iktisadi yorumunu yapmıştır.

Cournot'nun mikro-iktisat alanında firma ve piyasa analizi üzerinde yazdıklarından, Walras'ın dışında Neo-Klasik iktisadın önde gelen iktisatçıları habersiz kalmış, yalnızca Pareto, 1911'de Cournot'nun düopol dengesi üzerine kısa bir not yazmıştır. Bu durum, 19.yy'ın ilk yarısında, yani Cournot'nun eseri yayımlandığında iktisat öğretisine hâlâ Klasik iktisadın egemen olmasıyla açıklanabilir. Ekonominin tümünü ve geleceğini ilgilendiren büyüme, durgunluk, bölüşüm, dış ticaret ve iktisat politikası sorunları, Klasik iktisadın temel inceleme alanlarını oluşturuyordu. Ne var ki, bu sorunlarla uğraşan iktisat bilimi, bugünün ifadesiyle "talep eğrisi"ni, yani bir maldan talep edilen miktarla o malın fiyatı arasındaki ilişkinin nasıl ifade edilmesi gerektiğini bilmiyordu. Bu bilgiyi bir matematiksel fonksiyonla ifade edip iktisada sokan Cournot'dur. Cournot'nun arz ve talep fonksiyonları aracılığıyla (yani matematik mantığı ile) piyasaların kısmi analizine ve firmaların denge koşullarına yönelen mikro-iktisat çalışması, yerleşik iktisadın uğraşı alanının bütünüyle dışında olduğu için yadırgandı ve ilgi uyandırmadı.

Tekel ve düopol piyasaları üzerindeki ilk teorik analizler Cournot tarafından yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Cournot, tüm piyasa türleri için, bugün kabul gören tanımlar ve ayrım ölçütleri getirmiş ve her piyasa biçiminde firma dengesinin koşullarını araştırmıştır. Daha sonra oluşacak olan Neo-Klasik geleneğin tersine, Cournot piyasa analizine "tekel" durumunu inceleyerek başlamış ve bunu izleyerek sırasıyla düopol, oligopol, sınırsız (tam) rekabet ve ikili monopol durumlarını ele almıştır. Tam rekabet dışı piyasaları ilke olarak analiz dışı bırakan Neo-Klasik Okul'a bağlı iktisatçılar yıllar sonra tekel ve oligopol modelleri ile ilgilenmeye başlayınca, Cournot'nun tekelle ilgili çözümünün doğru bir çözüm olduğunu; düopol analizinin ise varolan çözümlerden biri olduğunu farketmişlerdir.

Cournot'nun Klasik İktisat Okulu'ndan, Neo-Klasik Okul'a geçişi simgelediği söylenebilir. Ancak, Neo-Klasik iktisat kuramının sonraki gelişme doğrultusu ile Cournot'nun yaklaşımı arasında önemli farklar da vardır. İlk olarak, Cournot, talep fonksiyonunu ampirik olarak saptanabilecek bir bağıntı olarak kabul etmiş ve ayrı bir "fayda kuramı"na gereksinim duymamıştır. Böylece Neo-Klasik Okul'un "sübjektivist" boyutu, Cournot'da yoktur. İkinci olarak, Cournot, tüm piyasalar arası bağlantıları bir arada ele alma gereğini vurgularken bunu, Schumpeter'in belirttiği gibi, bir genel denge kuramı aracılığıyla değil, bir makroiktisat yaklaşımı ile yapmaya eğilimli olmuştur. Üçüncü olarak, tam rekabet Cournot'da piyasa biçimlerinden sadece biridir, Neo-Klasik Okul'un önerdiği gibi tüm iktisadi analizin oturtulması gereken eksen değildir. Bu özellikleri nedeniyle Cournot ile Neo-Klasik Okul'un daha sonra kazandığı yapı arasında hem yakınlık hem de önemli yöneliş farkları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mémoire sur le mouvement d'un corps rigide soutenu par un plan fixé*, 1829, ("Bir Cismin Sabit Bir Zemin Üzerinde Hareketi Üzerine Notlar"); *Application de la théorie des chances à la statistique judiciaire et à la probabilité* 1838; ("Şans Kuramının Adli İstatistiğe ve Olasılığa Uygulanması"), *Recherches sur les principes mathématique de la théorie des richesses*, 1838; ("Servet Kuramının Matematiksel İlkeleri Üzerine Araştırmalar"), *Traité elémentaire de la théorie des fonctions et du calcul infinitesimal*, 1841; ("Fonksiyonlar ve Sonsuz-Küçükler Hesabı Kuramının Temelleri"), *Exposition de la théorie des chances et des probabilités*, 1843; ("Şans ve Olasılık Kuramlarının Açıklanması"), *De l'origine et des limites de la correspondance entre l'algèbre et la géométrie* 1847 ("Cebirle Geometri Arasındaki Bağıntının Kökeni ve Sınırları Üzerine") *Essai sur les fondaments de nos connaissances et sur les caractères de la critique philosophique* 1851; ("Bilgilerimizin Temelleri ve Felsefi Eleştirinin Özellikleri Üzerine Deneme"); *Traité de l'anchainement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*, 1861, ("Bilimlerde ve Tarihte Temel Düşüncelerin Bağlantısı"); *Principes de la théorie des richesses*, 1863; ("Servet Kuramının Temel İlkeleri"), *Considérations sur les marches des idées et des évenements dans les temps modernes*, 1872, ("Modern Çağlarda Düşüncelerin ve Olayların Gelişimi Üzerine İncelemeler"); *Matérialisme, vitalisme, rationalisme. Etudes sur l'emploi, des données de la sciences en philosophie*, 1875; ("Materyalizm, Vitalizm, Rasyonalizm. Bilimin Verilerinin Felsefede Kullanımı Üzerine İncelemeler"); *Revue sommaire des doctrines économiques*, 1877, ("Ekonomik Öğretilerin Kısa Bir Gözden Geçirilmesi").

• KAYNAKLAR: H.Guitton, *Recherhe sur les principes mathématique de la théorie des richesses de Cournot*, 1974; G.Jorland, "Position historique de la pensée économique de Cournot", *Etudes pour le centenaire de la mort de A.Cournot*, 1978; G.Luftfalla, *Introduction à recherches ...de Cournot*, 1938; A.Robinet, "Une vie", *Etudes pour le centenaire de la mort de A.Cournot*, 1978; J.Schumpeter, *History of economic analysis*, 1954.

• BAKINIZ: COMTE, KANT, WALRAS.

COURTELINE, Georges
(1858-1929)

Fransız, romancı ve oyun yazarı. Orta sınıfı ve bürokrasiyi eleştirdiği oyunlarındaki sıradan kahramanlarıyla halkın çok sevdiği bir yazar olmuştur.

Asıl adı Georges-Marcel-Victor Moineaux'dur. Tours'da doğdu, 25 Haziran 1929'da Paris'te öldü. Babası Jules Moineaux romancı ve kısa oyun yazarıydı. Courteline'in çocukluğu Paris'te geçti. 1870'te Prusya orduları Paris'i kuşatınca, ailesi Meaux'ya kaçtı. Courteline öğrencilik yıllarında okuldaki tiyatro çalışmalarına, derslerinden daha çok ilgi gösteriyordu. 1878'de babasının isteğiyle 13.Süvari Alayı'na katıldı, ancak bir yıl sonra sağlık nedeniyle askerlikten ayrıldı. 1886'da ilk romanı *Les Gaîtés de l'escadron* ("Alay Eğleniyor") yayımlandı. Daha sonra, Montmartre'daki bir kabarede oynanan kısa oyunlar yazdı. 1891'de yazdığı *Lidoire*, André Antoine'ın tiyatrosunda sahnelenince adını duyurdu. 1912'ye değin yazdığı oyunlarla ilgi topladı. İki kez evlendi. 1925'te sağ bacağı ameliyatla kesildi. Aynı yıl ikinci bir ameliyat sırasında öldü.

Courteline ülkesi dışında pek tanınmamakla birlikte, Fransa'da Molière'den sonra ikinci büyük komedi yazarı olarak ün yapmıştır. 1893'te sahnelenen başyapıtı *Boubouroche*'da başarıyla çizdiği Boubouroche tipiyle orta sınıf insanlarının kendini beğenmişliklerini ve aşırı kendine güvenlerini alaya almıştır.

Courteline yaşamı boyunca girip çıktığı çevrelerde, orduda, devlet dairelerinde ve yüzyıl başındaki Paris kahvelerinde tanık olduğu budalalıkları halkın kolayca anlayabileceği bir dille sahneye aktarmış, yarattığı kalender kahramanlarla, yeni bir "Galyalı ruhu" yakalamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Lidoire*, 1891; *Boubouroche*, 1893; *Les Gaîtés de l'escadron*, 1895, ("Alay Eğleniyor"); *Monsieur Badin*, 1897, ("Bay Badin"); *La Paix chez soi*, 1903, ("Evde Huzur"). Roman: *Les Gaîtés de l'escadron*, 1886, ("Alay Eğleniyor"); *Le Train de 8h47*, 1888, ("8:47 Treni").

• KAYNAKLAR: J.Dessuet, *Georges Courteline, l'humoriste français*, 1928; R.Lebrun, *Georges Courteline*, 1906; M.Richards, *Le Comique de Courteline*, 1950.

Victor Cousin

COUSIN, Victor
(1792-1867)

Fransız, filozof ve felsefe tarihçisi. Seçmecilik'in kurucusudur.

28 Kasım 1792'de Paris'te doğdu, 12 Ocak 1867'de Cannes'da öldü. Bir saatçının oğludur. Önce, Charlemagne Lisesi'nde, sonra École Normale'de öğrenim gördü. 1812'de École Normale'de Yunanca ve felsefe okutmakla görevlendirildi. Bu arada bilim, felsefe ve yazın konularını ilgilendiren yarışmalara girdi, ödüller kazandı. 1815'te, çağın ünlü filozofu Royer Collard'ın yardımcısı olarak, Paris Edebiyat Fakültesi'nde felsefe tarihi okuttu. Restorasyon yönetiminin, görevine son vermesi üzerine, bir süre bağımsız çalıştı. Daha sonra, felsefe ve yazın konularını içeren yazılarıyla sağladığı başarılar yüzünden, Sorbonne'da görev aldı. Yeniden École Normale'de felsefe okutmaya başladı. École Normale'in kapatılması üzerine, yedi yıl süreyle herhangi bir kurumda görev almadan, bağımsız çalıştı. Bu süre içinde, daha önce çevirmeye başladığı, Proklos'un bütün yazılarını Fransızca olarak yayımladı, Descartes'ın yapıtlarını bastırdı, Platon'un kitaplarını Fransızca'ya çevirerek *Oeuvres Complètes de Platon*, ("Platon'un Bütün Yapıtları") adıyla bastırdı. 1828'de yeniden üniversiteye döndü ve birkaç yıl içinde yüksek görevlere getirildi. 1840'ta milli eğitim bakanı, az sonra Bilimler Akademisi üyesi oldu. 1844'te "Kilisenin Egemenliği" savına karşı üniversitenin ve bilimin bağımsızlığını savundu. 1848'den sonra bütün görevlerini bıraktı, yaşamının sonuna dek sürecek olan bilim ve felsefe çalışmalarına koyuldu.

Felsefeye Yunan filozoflarının yapıtlarını incelemekle giren Cousin'in ilgi alanı çok geniştir. Çağının bütün bilimleri yanında yazın ve tiyatro konularında da çalışmış, bir oyun yazmış, müzikle ilgilenmiş, birtakım besteler yapmıştır. Önceleri İskoçya Okulu'na bağlanmış, sonra Hegel, Schelling, Maine de Biran gibi filozofları izlemiş, onların görüşlerinden, kendi anlayışına göre yeni bir dizge kurmaya çalışmıştır. Öte yandan, Cousin, tanrıbilimle, Kilise Babaları denen ve felsefe karşısında dini savunan düşünürlerin yazılarıyla ilgilenmiş, kendi çağına dek gelen dinci düşünce akımlarını incelemiştir. Bu arada doğa bilimlerine de yabancı kalmamış, fizik, biyoloji, gökbilim alanlarında ortaya konan başarılarla ilgilenmiştir. Tarihe duyduğu yakınlık, daha çok, dinden kaynaklanır. Bu, birbiriyle bağlantısız gibi görünen, değişik konulara yönelik çalışmalardan Cousin'in çıkardığı tek sonuç, felsefe sorunlarının çözümünde uygulanmasını istediği uzlaştırıcı yöntemdir. Yaratıcı ve bulucu olmaktan çok, eldeki bilim ve felsefe verilerinden, yeni bir yöntem çıkarmayı amaçlayan bu çalışma biçimine, bu biçimin dayandığı görüşe "Seçmecilik" (eclectisme) denmiştir. Bu yöntemi, Cousin'den önce, Royer Colard bulmuş, ancak ona bir dizge niteliği kazandıran, onu geliştirerek geleceğe kalmasını sağlayan Cousin olmuştur.

Cousin, çok değişik felsefe akımlarını inceledikten sonra, Platon-Kant-İskoçya Okulu üçlüsünün görüşleri arasında, felsefe sorunlarına bakış açısı yönünden, bir bağlantı kurmaya çalışmış, bunların temel ilkeler konusunda özdeş olduğu görüşünü savunmuştur. Sorunların ayrı olmasına karşılık, aranan çözüm yollarının belli bir ereğe yönelik olduğu görüşünden kalkan Cousin, düşünce alanında yaratmanın yoktan varetme anlamına gelmediğini ortaya atmıştır. Ona göre, gerçek yaratma, değişik nitelik taşıyan doğa varlıkları arasında uyum sağlamaktır, birleştirme yöntemiyle yeni bir bütün ortaya koymaktır.

Yaratma ve doğuştan öğeler

Cousin'e göre, bir insan için yoktan varetmek *(ex nihilo)* olanaksızdır. Birer insan başarısı sayılan bütün sanat ve sanayi ürünlerinin kaynağı araştırıldığında, daha önceden varolan, doğa varlıklarıyla karşı karşıya gelinir. İnsan elinden çıkan her yaratının doğada bir benzeri yoksa bile, etkileyici, yönlendirici bir nesnesi vardır. Ortaya koymak, doğada önceden bulunan nesnelerden yararlanarak, yeni bir bileşim oluşturmaktır. Bu durum, düşünce ürünleri alanında da geçerlidir. Doğa varlıklarından kaynaklanan yaratı ürünlerinde olduğu gibi, tin ve us ilkelerine dayalı düşünce ürünlerinde de, yararlanmaya elverişli birtakım öğelerin daha önceden varlığı gereklidir. Bütün düşünce ürünleri, insan tininde, daha önceden varolan öğelerden doğar. Çağlar boyunca süregelen, yeni yeni düşünce akımlarının doğmasına olanak sağlayan felsefe dizgeleri, tinde bulunan öğelerden kurulmuştur. Bu öğeler birer ilke niteliğindedir ve sonradan kazanılmış değildir. Bütün felsefe dizgelerinde bilinç, us ve tin gibi ortak konular vardır. Özellikle us ve bilinçten söz etmeyen bir düşünce çığırı yoktur. Bütün felsefe ve düşünce dizgelerinin ustan, bilinçten söz edişi, bu iki yetinin, sonradan kazanılmadığını, daha önceden varolduğunu gösterir. Bunun karşıtı bir durum söz konusu olsaydı, bütün felsefe ve düşünce çığırlarının, bu iki yeti üzerinde birleşme olanağı bulunamazdı. Felsefe öğretilerinin değişik yöntemleri benimsemelerinin nedeni de bellidir, ayrı bir yorumu gerektirmez. Düşünen insan, kendi doğasında bulunan öğelerin hepsini çalıştırdığı kanısındadır, oysa gerçek öyle değildir. İnsan, bu öğelerin pek azını çalıştırabilir. İşte pek azı çalıştırılan öğelerin hepsinin çalıştırıldığı kanısı felsefe öğretileri, düşünce akımları arasındaki ayrılığın tek kaynağıdır.

İnsan düşünen, yargılayan bir varlıktır. Onun

düşüncelerinde, yargılarında birtakım yanlışların bulunması da, kendi doğası gereğidir. Kişi, özellikle, kendi düşüncelerinin doğru, başkalarınınkinin yanlış olduğu kanısındadır. Bu kanının kaynağı da bütün us ve bilinç yetilerinin kullanılamayışıdır. Bu durum, bireyler arasında, doğruyu ve yanlışı ayırmada eksik ölçülerin uygulanmasına yol açar. Kişi, kendi ölçülerini kesin, bütün, başkalarınınkini eksik, geçersiz ya da kuşkulu görür. Oysa, bütün bilinç ve us öğeleri kullanılsa, böyle bir tutarsızlık söz konusu olamaz. Öte yandan, kişinin içevreni söz konusu olduğunda, herkes kendini çok iyi bildiğini, yeterince anladığını ileri sürer. Deney ve gözleme başvurma olanağı çok az ya da hiç olmadığından böyle bir savı denetleme söz konusu değildir. Oysa, dışevren söz konusu edildiğinde, kimse gücünü aşan, kavrama yeteneğinin dışına taşan olayları yeterince anladığını söyleyemez. Bu durumda gözlem ve deneye başvurarak ileri sürülen savı denetleme olanağı vardır. Bu iki örnek, bilinç ve usu oluşturan öğelerin nerede yeterince, nerede yetersizce kullanıldığını gösterir.

Dışevren, gözlem ve deney

Cousin'in görüşleri arasında, üzerinde en çok durulan ve tartışılanı usla birey bağlantısıdır. Ona göre us, bireyden bireye değişen bir yetidir. Bu yeti tanrısal bir nitelik taşıdığından, Tanrı ile insan arasında bağlantı kuran, ortak bir varlıktır. Gerçekte us Tanrı'dan gelir, insana iner. Bu durum bir varlık koşuludur. Bu nedenle us bir tanrısal bildiridir (vahiy). Usun, düşünme eylemini yöneten yasaları, varlığın da genel geçerlik taşıyan yasalarıdır. Ayrıca us ruhbilimle varlıkbilim (ontoloji), bilinçle varlık arasında bağlantıyı sağlayan bir köprü niteliğindedir. Bilince, bilinmeyen bir evrenden, bildiriler (vahiyler) getirir. Us, bütün insanları aydınlatan, ancak bireysel olmayan, bir varlıktır. Onun bireyden bireye değişmesi öğelerinin kullanılışına göredir. Usun, biri kendiliğindenlik *(spontaneité)* öteki kişiden bağımsızlık *(impersonalité)* gibi iki ayrı niteliği vardır. Cousin, usun ve düşüncenin temelini oluşturan iki varlıktan söz eder. Bunlardan biri sonsuzluk, öteki salt varlıktır. Öte yandan, usun özünde eyleme geçiş bakımından "zorunluluk", istencin özünde ise "özgürlük" vardır. Usun başka bir özelliğini de anlığın üretici bir yetisi oluşturur. Bu özellik usun tanrısal bir varlık olmasıyla çelişmez. Us, bu yeti açısından sonsuz sorunlarla ilgili düşünceleri ve önermeleri üretir. Bu önermeler zorunludur.

Cousin'e göre felsefe insan düşüncesinin özünü dilegetiren bir us ve bilinç ürünüdür. Bu nedenle felsefe tarihi, insan düşüncesinin gelişim aşamalarını

Başarının Kaynağı Doğadır

Aristoteles'in*, sanatla ilgili sorunları işleyen, Poetika adlı yapıtında, düşüncenin mimesis (öykünme) kavramı üzerinde yoğunlaştığı görülür. Ona göre, sanat alanında, yaratmak doğayı öykünmektir. Bir sanatçı ne denli güçlü, ne denli yaratıcı olursa olsun, ortaya koyduğu bütün ürünlerin doğada benzerleri vardır. Bu nedenle sanatta başarı doğada bulunana benzemekle orantılıdır. Bu benzeme, doğada bulunan bir varlığı, bütün boyutlarıyla, aktarma anlamına gelmez. Başta ozanlar olmak üzere, bütün sanatçıların esin kaynağı doğadır, doğaya yönelmeyen bir kimsede başarı söz konusu değildir. Aristoteles'in bu görüşü, hocası, Platon'un* "idea" kavramından yola çıkan sanat anlayışına karşı dolaylı bir tepkidir. Platon'a göre sanatta güzel ve iyi, erişilmez yetkinlikte olan "idea"sına yakınlığı, benzerliğiyle bağlantılıdır. Evrende görülen varlık türleriyle ilgili nitelikler gerçek değil birer "görünüş"tür, "yansıma"dır. Bu nedenle bu evrende "görünen", "yansıyan" nesne, yalnız düşünceyle kavranabilen yüce evrendeki (idealar evrenindeki) gerçek varlığa, ilkesine ne denli benzerse o oranda yetkin olur. Sanatçının ortaya koyduğu da "görünen"e, "yansıyan"a benzetmektir. Bu benzetmenin başarılı oluşu, gerçeğine (ideasına) olan yakınlığa bağlıdır.

Platon-Aristoteles felsefelerinden kaynaklanan, yorumları değişik de olsa, mimesis kavramına dayanan bu sanat anlayışı estetiğin temel sorunu olmuş, çağlar boyunca geçerliğini korumuştur. Sanatın biri doğa, öteki insan düşüncesinde en yetkin biçimini bulan doğaüstü örnek olmak üzere, iki odağının bulunduğu görüşü iki ayrı sanat akımının doğmasına olanak sağlamıştır. Bu da mimesis kavramının değişik bir yorumudur. Sanatta "yaratıcılık" sorununa tanrıbilim açısından bakan bütün görüşlerde, bu iki tür yorum odak niteliğindedir. Kimi düşünürlere göre sanatçı doğayı öykünmekle birlikte özgün bir yaratıcıdır, onun yapıtında görülecek başarı doğadan aldığına kendi buluşlarını katarak, ortaya yenilik koymasındadır. Cousin ise, sanatta başarının kaynağı doğadır, ancak sanatçıda daha önceden kazanılmış, "doğuştan yetiler" niteliğinde yorumlanabilecek potansiyeller vardır, görüşünden yola çıkarak soruna başka bir çözüm getirmiştir.

Sanatçının doğada yaşaması, doğayı tanıması, doğadan pek çok izlenim almasını sağlar. Bu izlenimler, onun yaratıcı yeteneğinde, kendi kişiliğini oluşturan öğelerle yeniden yoğurularak biçim kazanır, yeni boyutlar edinir. Böylece doğadan esinlenilerek biçimlendirilen ürün, yeni bir bütünlük içinde ortaya konur, doğaya sunulur. Sanatla doğa arasındaki bağlantı, estetikçilerin benimsedikleri görüşlere göre yorumlanır, bu konuda bütün düşünürlerin anlaşabilecekleri, genel geçerlik taşıyacak nitelikte, tek çözüm bulma olanağı yoktur. Doğa-sanatçı bağlantısı, sanatçı doğada yaşayan bir varlık olarak kaldıkça sürüp gidecek, bu konuya her çağ kendi anlayışına göre bir yorum getirecektir.

gösteren bir bilim alanı olduğu gibi, insanın da tarihidir. İnsan düşüncesi, tarihin akışı içinde, belli dönemlere ayrılır, her dönem bir başarı aşamasını gösterir. Bu başarı aşamaları birbirinden kopuk değildir, her çağda birlikte bulunurlar, yalnız yerleri, bir ▸ de bunlarla ilgili yorumlar ayrıdır. Felsefe tarihini oluşturan bu başarı aşamaları dört büyük dizgede toplanır. Bunlar da *Sensualisme*,(Duyumculuk), *İdealisme*, *Scepticisme* (Kuşkuculuk) ve *Mysticisme* (Gizemcilik) adlarını alır. Bu dizgelerden birinin, çağın görüşünü yansıtması, daha güçlü bir gelişim göstererek öne geçmesi, ötekilerin geçersiz sayılması anlamına gelmez. Bir felsefe dizgesinin önemi, bulunduğu aşama, ona bağlananların yaratıcı yeteneğiyle, düşünce alanındaki üreticiliğiyle oranlıdır.

Bilgi sorunlarının çözümlenmesinde, kaynak konusuna ağırlık veren Cousin, us ve duyumlar üzerinde durmuştur. Ona göre bütün düşüncelerin, biri us, öteki duyumlar olmak üzere iki kaynağı vardır. Duyumlar, kişiyi dışevrenle bağlantılı kılan, bilginin ilk gereçlerini sağlayan duyu verileridir. Usta, daha önceden bulunan, kesin ilkeler bu duyumlara biçim ve düzen verir. İnsanda "doğuştan düşünceler" vardır, ancak bunlar, idealist filozofların ileri sürdükleri gibi birer değişmez ilke, kendi içinde bütünlüğe kavuşmuş öğe değildir. Onların da esin ve "vahiy" gibi belli ▸ kaynakları vardır. Daha açıkcası "doğuştan düşünceler" birer esin ve vahiy ürünüdür. Us birtakım belitler üretir. Bu belitler zorunlu önermelerdir. Sözgelişi "her özellik bir tözü gerektirir", "her somut nesne uzayda bulunur" ya da "her değişiklik bir süreç içinde gerçekleşebilir" türünden önermeler birer belit niteliğindedir ve yalnız usun ürünleridir. Öte yandan usun ürünü olmayan ve "sonsuz" olarak nitelenen konular vardır. Bunlar da zaman, uzay ve Tanrı'dır.

Cousin'in anlayışına göre, tin denen varlık ancak yaşanan olaylar aracılığıyla tasarlanabilir. Bu tasarlama işleminde us ve bilincin önemi büyükse de, dışevren olmaksızın başarı sağlamaları söz konusu değildir. Dışevrende geçen olaylar doğrudan doğruya algılanır, tasarılar bunlardan edinilen izlenimlere dayanır. İnsan, doğada yalnız olayları ve nesneleri ▸ görebilir. İnsanı Tanrı düşüncesine götüren, onda Tanrı kavramının biçimlenmesini sağlayan, doğada algılanan olaylardır. Bu durum, Tanrı varlığının özelliğinden dolayıdır. Tanrı, kendi özü gereği doğadır (dışevren), "insanlığın bütünü"dür, bu iki özelliği yanında, ayrıca, Tanrı'dır. Başka bir söyleyişle Tanrı hem kendidir, hem doğadır, hem de bütün insanlıktır. Bu üç nitelik görünüşte ayrı ise de gerçekte birdir. Tanrı "salt varlık" olduğundan onu duyu, duygu ve usla kavrama olanağı yoktur, o ancak gönülle, gönül bilgisiyle kavranabilir. Us onun varlığını, niteliklerini tasarlar, bütününü kuşatamaz. Tanrı önsüz-sonsuzdur, ölümsüzdür, tin de öyledir. Bu iki varlığın ölümsüz olması, töz bakımından, özdeş olmalarını gerektirmez.

▸ Felsefenin, felsefeyle ilgili düşünce ürünlerinin doğmasında, gelişmesinde birtakım koşulların bulunması gerekir. Cousin'e göre, bütün toplumların felsefe alanında başarı sağlama olanağı olmadığı gibi, felsefeye ilişkin düşünceler ileri sürme yeteneği de yoktur. Felsefe öğretileri, dizgeler, felsefe alanında geliştirici düşünceler ancak büyük yaratıcı kişilerin bulundukları toplumlarda ortaya konabilir. Bu tür kişiler de büyük uluslarda, büyük toplumlarda yetişebilirler.

Cousin'in, başlangıçta hocası Royer Collard'dan esinlenerek geliştirdiği, bir felsefe dizgesi niteliği kazandırdığı Seçmecilik geniş bir alana yayılmış, kimi öğretim kurumlarının "temel öğretisi" olmuştur. Özellikle öğrencisi Jouffroy, kendisinden önce ölmesine karşın, bu akımın gelişerek yayılmasında çok etkili olmuştur. Bu etkinin kaynağını H.Taine gibi, Seçmecilik'in ahlak anlayışına bağlayan eleştiriciler de vardır. Kimi düşünürlere göre, Cousin'in yaşadığı dönem, Avrupa'nın savaşlarla, toplum çalkantılarıyla, ayaklanmalarla bunalıma itildiği bir zaman kesimidir. Bu dönemde, büyük felsefe dizgeleri yaratacak kişilerin yetişmelerine olanak yoktur. Bu nedenle, felsefe alanında yapılacak iş, daha önceden ortaya konan dizgeler arasında bağlantı kuracak bir öğreti bulmak, yaratıcı olmaktan çok, elde bulunanlardan yararlanılarak yeni "bütün" oluşturmaktır. Geniş bilgisi, düzenli çalışması, güçlü yeteneği ile bu işi başaracak Cousin'den başkası olamazdı. Cousin, yaşadığı çağın, uzlaştırmayı, birleştirmeyi gerektiren anlayışına öncülük etmiştir. O, kendi düşündüğünden çok, çağının istediğini yapmış, eski felsefe öğretilerinden yeni bir dizge kurmuştur. Bu görüşü savunanların başında, Cousin'in en güçlü eleştiricisi sayılan H.Taine gelmektedir. Buna karşın, Seçmecilik'in başarıya ulaştığı, birçok aydının yetişmesine olanak sağladığı da bir gerçek sayılmaktadır.

◂ *Felsefe ve bilinç*

◂ *Us, ilke, duyum, biçim*

Cousin'in geliştirdiği Seçmecilik, 20.yy başlarından sonra, Avrupa felsefesine ilgi duyan Türk aydınlarını da etkilemekte gecikmemiştir. Özellikle Fransa'da öğrenim gören kimi genç Türk felsefecileri, özgün bir felsefe dizgesine bağlanmaksızın, değişik düşünce akımlarından alıntılar aktararak kendilerine göre bir ortam oluşturmakla yetinmişlerdir. Bu tutumun, en verimli yanı, Avrupa uygarlığının temel yapıtlarını Türkçeye çevirmek olmuştur. Seçmecilik'in Türkiye'de uygulandığı başlıca çalışma alanı toplumbilim olmuştur. Toplumbilim bir felsefe öğretisi olmamasına karşın, seçmeci yöntemle öğretim kurumlarında okutulmuştur.

◂ *Tanrı doğadır*

- **YAPITLAR** (başlıca): *Du Vrai, du Beau et du Bien*, 1820, ("Gerçek, Güzel ve İyi Üzerine"); *Cours de l'histoire de la philosophie*, 1827-1840, ("Felsefe Tarihi Dersleri"); *Fragments philosophiques*, 1828-1838, ("Felsefi Parçalar"); *Les ouvrages inédits d'Abélard*, 1836, ("Abaelardus'un Yayımlanmamış Çalışmaları"); *Leçons de philosophie sur Kant*, 1842, ("Kant Üstüne Felsefe Dersleri"); *Les Pensées de Pascal*, 1842, ("Pascal'ın Düşünceleri"); *Défense de l'université et de la philosophie*, 1844, ("Üniversitenin ve Felsefenin Savunulması").

- **KAYNAKLAR:** A.Franck, *Moralistes et Philosophies*, 1873; P.Janet, *Victor Cousin et son oeuvre*, 1885; H. Taine, *Les Philosophes Français du XIXe siècle*, 1857, (XIX. Yüzyılda Fransa'da Klasik Filozoflar, 1951).

- **BAKINIZ:** R.COLLARD, DESCARTES, HEGEL, JOUFFROY, KANT, MAINE DE BIRAN, PASCAL, SCHELLING.

◂ *Felsefe ve toplum*

COUSTEAU, Jacques-Yves
(1910)

Fransız okyanus araştırmacısı ve belgesel film yönetmeni. Okyanusbilim ve deniz dibi araştırmalarının yanı sıra, sualtı dünyasını belgeleyen filmleriyle tanınır.

11 Haziran 1910'da, Bordeaux yakınlarındaki Saint-André-de-Cubzac'ta doğdu. Brest Deniz Harp Akademisi'ni bitirince subay olarak Fransız Deniz Kuvvetleri'ne katıldı ve uzun yıllar korvet kaptanlığı yaptı. Akdeniz kıyısındaki Toulon ve Marsilya'da birer merkez kurarak Deniz Kuvvetleri adına okyanus ve sualtı araştırmalarını örgütledi; 1950'de "Calypso" araştırma gemisinin kaptanlığına, 1957'de de Monako'daki Okyanusbilim Müzesi'nin yöneticiliğine getirildi. 1984'te de bu görevlerini sürdüren Cousteau çeşitli ülkelerdeki pek çok bilim ve sanat kuruluşunun onur üyeliğine seçilmiş, Légion d'honneur nişanını, ABD'deki National Geographical Society'nin altın madalyasını ve denizlerin korunmasını desteklemek amacıyla İtalya'nın düzenlediği özel Cervia ödülünü almıştır. Sualtı arkeolojisinin öncülerinden biri olan, araştırma gezilerini belgeleyen kitap ve makaleleriyle okyanusbilim araştırmalarına geniş kitlelerin ilgisini çekmeyi başaran Cousteau özellikle sualtı dünyasını konu alan çekimleriyle çağın en tanınmış belgesel film yönetmenlerinden biridir.Paris, Cannes ve Venedik film festivallerindeki çeşitli ödüllerin yanı sıra, *Le monde du silence* (Sessiz Dünya) ve *Le monde sans soleil* ("Güneşsiz Dünya") adlı yapımları belgesel film dalında Oscar Ödülü'nü kazanmıştır.

Sualtı arkeolojisinin, dalgıç başlıklı sünger avcılarınca yürütülen tehlikeli ve verimsiz bir çalışma olmaktan çıkıp gelişebilmesi için, her şeyden önce denizin derinliklerinde çalışacak arkeologların özel dalış araçlarıyla donatılması gerekliydi. Cousteau da sualtı araştırmalarına başladığı ilk yıllarda öncelikle bu konu üzerine eğilmiş ve 1938'de kapalı devre çalışan bir "suciğeri" yapmıştı. Sonradan bir oksijen tüpüne bağlayarak geliştirdiği sualtı solunum aygıtı, hem dalış süresini büyük ölçüde artırmış, hem de dalgıçlara çok büyük bir hareket özerkliği getirmişti. Böylece, "Calypso"nun Yunanistan kıta sahanlığındaki çalışmasından başlayarak, pek çok denizde arkeolojik kazılar gerçekleştirilebildi.

Kızıldeniz ve Hint Okyanusu yoluyla Kuzey Alaska'ya dek uzanan, Şili kıyılarını ve Antarktika'yı kapsayan gezilerinde, gene kendi tasarımı olan özel sualtı kamerasıyla tüm araştırmalarını ve okyanus canlılarını büyük bir başarıyla görüntüleyen Cousteau, insanların 100 m derinlikteki sualtı evlerinde yaşama koşullarını inceleyen bir araştırma programının da yöneticisidir.

• **YAPITLAR (başlıca): Film:** *Par dix - huit mètres de fond*, 1943, ("On Sekiz Metre Derinlikte"); *Paysages du silence*, 1947, ("Sessizliğin Görüntüleri"); *Le monde du silence*, 1955, (Sessiz Dünya); *Le monde sans soleil*, 1964, ("Güneşsiz Dünya").

• **BAKINIZ:** BEEBE, PICCARD.

COUTHON, Georges
(1755-1794)

Fransız siyaset adamı. Robespierre ve Saint-Just'le birlikte Triumvirlik'i kurmuştur.

22 Aralık 1755'te Orcet'de doğdu, 28 Temmuz 1794'te Paris'te öldü. 1788'de Cléremont-Ferrand'da avukatlık yapmaya başladı. Avukatlığı sırasında genellikle yoksul halkın davalarını üstlendi.1789 Devrimi'nden sonra 1790'da aynı kentte yargıç oldu. 1791'de Yasama Meclisi'ne seçilerek Paris'e gitti. Kasım 1791'de Meclis'in sol kanadında yer alan Montagnardlar'ın (Dağlılar) bir fraksiyonu olan Jakobenler'in kulübüne üye oldu. 1791 Anayasası'nı hazırlayarak görevini tamamlayan Yasama Meclisi'nden sonra kurulan Konvansiyon Meclisi'ne seçildi. Konvansiyon Meclisi'nde Robespierre ve Saint- Just'ün en yakın çalışma arkadaşı oldu ve Jakobenler'in sözcülüğünü yaptı. Bu sırada menenjite yakalandı ve bacakları felç oldu.Ölünceye dek günlerini bir tekerlekli koltukta geçirmek zorunda kalmış olmasına karşın siyasi mücadeleden çekilmedi ve bu davranışıyla, kazandığı saygınlık daha da arttı. Kasım 1792 ile Mart 1793 arasında görevi gereği taşra eyaletlerini dolaştı. Konvansiyon Meclisi, monarşiyi kaldırıp cumhuriyeti ilan ettikten sonra, Ocak 1793'te Kral XVI. Louis'nin idam kararını onaylayanlar arasında yer aldı. Konvansiyon'daki sağ kanat milletvekilleri olan Jirondenler'e karşı mücadele verdi. 2 Haziran 1793'te meclisteki Jironden önderlerin tutuklanmasını daha sonra meclisten atılmalarını hazırlayan hareketin öncülüğünü yaptı.

Jirondenler'in meclisten tasfiye edilmeleriyle, Paris'in yoksul kesimleriyle ittifak halinde bulunan Jakobenler Fransız Devrimi'nin denetimini ele geçirdiler. Couthon, 10 Temmuz 1793'te, aynı yılın Nisan ayında kurulan Kamu Esenliği Komitesi'ne seçildi, Robespierre ve Saint-Just'le birlikte Triumvirlik'i kurdu. Bu sırada Lyon, Bordeaux, Marsilya ve Toulon kentlerinde Jirondenler'in başını çektiği ayaklanmalar başladı. Couthon, 21 Ağustos 1793'te Lyon kentindeki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. 9 Kasım 1793'te kent kuşatıldı. Ancak, Couthon Konvansiyon Meclisi'nin kenti yerle bir etme kararını uygulamayarak Paris'e geri döndü. Couthon'un yarım bıraktığı bu görevi Fouché ve Collot d'Herbois üstlendiler.

Paris'e dönen Couthon 12 Aralık 1793'te Konvansiyon Meclisi'ne başkan seçildi. Başkanlığı sırasında, Eylül 1793'ten beri sürmekte olan Terör Döneminin yasalarının çıkarılmasına çalıştı. 26 Ocak 1794'te meclise şüpheli karşı devrimcilerin mallarına el koyulmasını öngören bir yasa tasarısı sundu. Bir ay sonra el koyulan malların yoksul halka dağıtılmasını amaçlayan kararnameleri desteklediyse de bu kararnameler yürürlüğe girmedi. Couthon Mart ve Nisan 1794'te Robespierre ve Saint-Just'le birlikte, Hébert ve Danton ile yandaşlarının halkı Konvansiyon'a karşı ayaklandırma suçundan idam edilmeleriyle sonuçlanan tasfiye hareketine katıldı. Ardından, bir süre önce kaldırılan Taşra Devrim mahkemelerinin tüm illerde

yeniden kurulmasını sağlayan ve bu mahkemeleri daha sert yargılama yöntemleriyle donatan 10 Haziran 1794 Yasası'nın çıkmasına önayak oldu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle binlerce kişi idam edildi.

Bir yandan idam kararlarının yarattığı tedirginlik, diğer yandan 1794 baharında ortaya çıkan iktisadi güçlüklerin sonucu olarak Jakoben iktidarına karşı bir hoşnutsuzluk başgösterdi. Konvansiyon, Temmuz 1794'te Robespierre ve yandaşlarını iktidardan uzaklaştıran kararlar aldı. Couthon 27 Temmuz 1794'te Robespierre, Saint-Just ve diğer Jakobenler'le birlikte tutuklandı. Ertesi gün 19 arkadaşı ile birlikte idam edildi.

• **KAYNAKLAR:** A.Cobban, *Aspects of The French Revolution*, 1968; G.Lefebre, *The French Revolution*, 2 cilt, 1962-1964; A.Mathiez, *The French Revolution*, 1928; R.R.Palmer, *Twelve Who Ruled: The Committee of Public Safety During The Terror*, 1941; A.Soboul, *The Parisien Sans-Culottes and The French Revolution 1793-1794*, 1964.

• **BAKINIZ:** BARRAS, L.CARNOT, DANTON, HEBERT, MARAT, MIRABEAU, ROBESPIERRE, SAINT-JUST.

COUTURAT, Louis
(1868-1914)

Fransız, filozof ve mantıkçı. Matematiği mantıkla temellendirmeye çalıştı. Biçimsel dizgenin kurucularındandır.

Paris'te doğdu, yine orada öldü. École Normale Supérieure'de felsefe ve matematik öğrenimi gördü. 1896'da *L'Infini mathématique* adlı teziyle felsefe doktoru oldu. Toulouse ve Caen üniversitelerinde bir süre öğretim görevlisi olarak çalıştı.

19.yy'ın ikinci yarısında Avrupa'da Cantor'un ortaya attığı set kuramı ve sonluluk ilkesi tartışılmaya başlandı. Matematik ilkelerini mantık temellerine oturtarak ussallaştırmak ereğinde olan Couturat'nın temel savı, sayıyı büyüklüğe dayanarak tanımlamak gerektiğidir. Ona göre büyüklük uzamsal olmaktan çok; "ussal sezgi"nin bir nesnesidir. Bu yüzden sayının türlü genellemeleri arasında en usa uygun olanı geometrik genellemedir. Sonsuz kavramı, ilk bakışta anlamsız gelse de, büyüklüğün sınırsız açılımını tanımladığı için anlam kazanır. O halde, gerçek sonsuz, sayının genellemesidir.

Couturat, Leibniz'in sonsuzluk kuramını Russell ile aynı zamanda ve aynı bağlamda yorumlamaya girişti. 1901'de çağdaş mantığın temelini irdelediği *La Logique de Leibniz*'i ("Leibniz'in Mantığı") 1903'te de Leibniz'in yazılarından derlediği *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*'i ("Leibniz'in Yayımlanmamış Kısa Yazıları ve Denemeleri") yazdı. Kant'ın, gerçek sonsuzun olanaksızlığını kanıtlamaya çalışan çatışkılarına karşı çıkmış olan Couturat mantık ve matematiğin gelişiminin Kant kuramını geçersiz kıldığını öne sürdü.

Couturat, Peano'nun matematiksel mantığı, Whitehead'in evrensel cebiri ve Russell'ın geometrinin temelleri ve matematiğe yaklaşımı üzerine de yapıtlar vermiştir. Poincaré'nin yarı-Kantçı matematik kuramına karşı çıkmış, *L'Algèbre de la logique* ("Mantığın Cebiri") adlı yapıtıyla Russell'ın mantığını savunmuştur.

Ayrıca Esperanto ve Ido dillerini ussallaştırarak tamamlayıcı nitelikte evrensel bir ek dile ulaşmaya çalışmıştır. Bu erekle Léopold Léau ile birlikte *Histoire de la langue universelle*'i ("Evrensel Dilin Tarihi") yazmıştır. 1908'de geliştirdiği bu dilde *Progrese* adlı aylık bir dergi çıkartarak evrensel dil tasarımını gerçekleştirmeyi amaçlamış, ancak 1. Dünya Savaşı'nın ulusalcılık akımlarını canlandırması ve filozofun ölümüyle bu çalışma kesintiye uğramıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La Logique de Leibniz*, 1901, ("Leibniz'in Mantığı"); *Opuscules et fragments inédites de Leibniz*, 1903, ("Leibniz'in Yayımlanmamış Kısa Yazıları ve Denemeleri"); *Histoire de la langue universelle*, 1903, ("Evrensel Dilin Tarihi");*L'Algèbre de la Logique*, 1905, ("Mantığın Cebiri").

• **KAYNAKLAR:** A.Lalandes, "L' Oeuvre de Louis Couturat", *Revue de métaphysique*, XXII, 1914; A.Reymond, *Logique et Mathématique* 1920.

• **BAKINIZ:** KANT, LEIBNIZ, B.RUSSELL, WHITEHEAD.

COWARD, Noël
(1899-1973)

İngiliz oyun ve senaryo yazarı, film yönetmeni, oyuncu. İki dünya savaşı arasında yazdığı komedilerle, orta tabaka yaşamının gizli yönlerine değinmiştir.

Noël Pierce Coward 16 Aralık 1899'da Middlesex yakınlarındaki Teddington'da doğdu, 1973'te öldü. Yoksul olan babası, müzik aletleri satıcısıydı. Coward küçük yaşta çocuk oyunlarında rol aldı. 1920'de kendi yazdığı *I'll Leave it to You*'da ("Onu Sana Bırakacağım") oynadı. 1924'te sahnelenen oyunu *Vortex*'de ("Burgaç") canlandırdığı uyuşturucu kullanan genç rolüyle üne kavuştu. Bundan sonra Laurence Olivier, John Gielgud gibi ünlü oyuncularla çalıştı. Altmışın üzerinde oyun yazdı. Çoğunlukla komedi türünde olan bu yapıtlarında, üçlü ilişkilere ve cinsel sorunlara yer verdi. II.Dünya Savaşı'nda turneye çıktı ve savaşın bezdirdiği izleyicileri eğlendirdi. Savaştan sonra film yapımcılığına başladı. 1970'te Kraliçe Elizabeth tarafından şövalyelikle onurlandırıldı.

Coward'ın karmaşık bir anlatımla ele aldığı, üst tabakanın yaşamını yansıtan oyunlarında, kimi kez yüzeysel olabilen bir gerçekçilik yakaladığı görülür. Cinsel sorunları, özellikle evlilik dışı ilişkileri açık sözlü bir biçimde irdeler. 1933'te sahnelenen *Design for Living*'de ("Bir Yaşam Tasarımı") canlandırdığı üçlü cinsel yaşam, ağır eleştirilere yol açmıştır. Zaman zaman duygusallığa yer vererek saldırgan olmayan bir yergi komedisi geliştirmiş, dengeli ve kolay izlenebi-

len, yine de basitliğe kaçmayan salon oyunlarıyla İngiliz orta ve üst tabakasının yaşamını renkli bir biçimde anlatmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *I'll Leave It to You*, 1920, ("Onu Sana Bırakacağım"); *Vortex*, 1924, ("Burgaç"); *Fallen Angels*, 1925, (Sözde Melekler); *The Rat Trap*, 1926, (Fare Kapanı); *Design for Living*, 1933, ("Bir Yaşam Tasarımı"); *Cavalcade*, 1933, (Resmigeçit); *Sigh No More*, 1945, ("İçini Çekme Artık"); *Blithe Spirit*, 1945, (Ruhlar Gelirse); *Nude with Violin*, 1956, ("Kemanlı Çıplak"); *Sail Away*, 1961, ("Pupa Yelken"); *A Song at Twilight*, 1966, ("Alaca Karanlıkta Türkü"). **Roman:** *Pomp and Circumstance*, 1960, ("Görkem ve Koşullar"). **Yaşam Öyküsü:** *Present Indicative*, 1937, ("Şimdiki Zaman"); *Future Indefinite*, 1954, ("Belirsiz Gelecek").

- **KAYNAKLAR:** P.Braybrooke, *Amazing Mr. Noël Coward*, 1933; R.Greacen, *The Art of Noël Coward*, 1953; M.Levin, *Noël Coward*, 1968.

COYSEVOX, Antoine
(1640-1720)

Fransız, heykeltıraş. Versailles Sarayı'nın süslenmesinde çalışmış heykelcilerin en önemlisidir.

29 Eylül 1640'ta Lyon'da doğdu, 10 Ekim 1720'de öldü. Babası bir tahta oyma işçisiydi. Coysevox 1657'de Paris'e gitti. Sanat yaşamına Versailles Sarayı'nın süslenmesinde çalışan heykelci Louis Lerambert'in yanında çırak olarak başladı. Charles Lebrun'un yönetiminde Versailles'da Mermer Avlu, Büyük Galeri gibi bölümlerin süslenmesini ve bahçe heykellerini gerçekleştirdi. Kurduğu heykel geleneği, ölümünden sonra, heykelci olan yeğenleri tarafından sürdürüldü. İlk çalışmaları daha çok antik modellerin kopya edilmesi ve Lebrun'un tasarımlarının katı klasik kurallara göre gerçekleştirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmaları yöneten Jean-Baptiste Colbert'in (1619-1683) ölümünden sonra klasik kuralların uygulanmasında daha esnek davranılmış, bu gelişim Coysevox'nun üslubunda, barok aşırılıklara yer veren yeni bir yönelişe neden olmuştur.

1690'da Lebrun'un ölümünden sonra üslubu iyice özgürleşen Coysevox sanatının gücünü Marly Şatosu'nda göstermiştir. Özellikle mitolojik konuları işleyen anıtlarında akademik kuralları önemsemeyen bir yaklaşımla daha doğalcı (natüralist) bir biçimciliğe yönelmiştir.

Coysevox'un gerçek sanat gücünü yansıtan yapıtları belli bir çağın imgelerini büyük bir başarıyla verdiği XIV.Louis'nin yaşamından kesitleri canlandıran bir dizi portre-büsttür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Vaubran Markizi*, 1680, Serraut Şatosu; *XIV.Louis'in Görkemi*, 1683-1685, Versailles Sarayı; *Savaş Vazosu*, 1684, Versailles Sarayı; *Garonne ve Dasdogne*, 1685, Versailles Sarayı; *Colbert*, 1685-1712, St.Eustache Kilisesi, Paris; *Mazarin*, 1689-1693, Institut de France, Paris; *Kanatlı Atlar*, 1701-1702, Tuileries Bahçeleri, Paris; *Mareşal Villars*, 1704, Versailles Sarayı; *Şan ve Hermes*, 1710; *Diyana'yı Temsil Eden Adélaide de Savoie*, 1710, Louvre, Paris; *Diz Çöken XIV.Louis*, 1715.

- **BAKINIZ:** BOUCHER, LEBRUN, POUSSIN, RUBENS.

CÖMERT, Bedrettin
(1940-1978)

Türk sanat tarihçisi, sanat eleştirmeni, dilbilimci. Eleştirmen ve kuramcı olarak, sanatın nesnel ölçülerle değerlendirilmesini savunmuştur.

27 Eylül 1940'ta Vezirköprü'de doğdu, 11 Temmuz 1978'de Ankara'da öldü. İlköğrenimini Vezirköprü'de, ortaöğrenimini babasının memur olması nedeniyle çeşitli kasaba ve kentlerde yaptı. Sıvas Lisesi'nde okurken edebiyatla uğraşmaya başladı. İlk şiiri *İstanbulumsu* 1959'da *Varlık*'ta yayımlandı. 1960'ta liseyi bitirdi ve İtalyan Hükümeti'nin bursunu kazanarak yükseköğrenim için İtalya'ya gitti. İki yıl Perugia Yabancı Üniversitesi'nde İtalyanca ve Latince okuduktan sonra Roma Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1967'de lisans diplomasını aldı, aynı yıl üniversitenin Felsefe Enstitüsü'nde Profesör Garroni yönetiminde doktora çalışmasına başladı. Bu süre içinde ünlü İtalyan sanat tarihçisi Gulio Argan'ın öğrencisi oldu. *Varlık* ve *Forum* dergilerinde yayımlamakta olduğu şiirlerinin yerini 1967'den sonra inceleme ve eleştiri yazıları almaya başladı. *Bir Okurun İzlenimleri: Temmuz Bildirisi* ilk eleştiri denemesidir.

1974'te Türkiye'ye döndü, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'ne asistan oldu. 1971'de *Correndi di cretica letteraria nella turchia odierna* ("Son Elli Yılda Türkiye'de Sanat Eleştirisi") adlı tezini tamamladı ve üstün başarılı estetik doktorası derecesini aldı. 1972'de Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim görevliliğine atandı, aynı yıl Suut Kemal Yetkin'in yönetiminde ikinci doktorasına başladı. *San Francesco Geleneği ve Giotto'nun Sanatı'na Etkisi* konulu teziyle 1974'te sanat tarihi doktoru oldu. Hacettepe Sanat Tarihi Bölümü'nde estetik, eleştiri tarihi, mitoloji ve ikonografi dersleri verdi. Bu yıllarda Türk ve İtalyan edebiyatı, estetik ve eleştiri üstüne yazdığı yazıların yanı sıra, *Soyut* ve *Yansıma* dergilerinde dil ve dilbilimi konusunda yazıları çıktı. 1977'de *Benedetto Croce'nin Estetiğinde İfade Kavramı ve İfadenin İletimi Sorunu* adlı teziyle estetik dalında doçent oldu. Aynı yıl, Gombrich'den yaptığı *Sanatın Öyküsü* adlı çevirisiyle 1977 Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazandı ve Türk Dil Kurumu üyeliğine seçildi. 1978'de görevine giderken otomobili içinde kurşunlanarak öldürüldü.

Çok yönlü kişiliğiyle dikkati çeken Bedrettin Cömert, akademik çalışmalarını estetik ve sanat kuramları üstünde yoğunlaştırmıştır. Sanat tarihçiliğinin geleneksel betimleme yöntemine karşı çıkmış ve sanat yorumlamalarında Panofsky'nin ikonografik-ikonolojik tanımlama yöntemini benimsemiştir. Ona göre bir yapıtın en doğru biçimde anlaşılabilmesi, sırasıyla ön-ikonografik betimleme, ikonografik çözümleme ve ikonolojik yorum aşamalarından geçmesiyle olabilir. Sanat tarihçiliğini, toplumsal-kültürel bağlamında sanatsallığın nedenini araştıran bir etkinlik olarak yorumlamıştır. Ona göre, Türkiye'de sanat tarihçiliğinin görevi, betimleyici ve belgeye dayalı anlatımı aşarak, yoğun kültürel birikimi olan ülkenin

tarihsel perspektifini, sanat yapıtı aracılığıyla yorumlamaktır. Estetik biliminin gerçeklikten kopuk olmaması gerektiğini savunmuş, tartışmaların ve yorumların yaşam deneylerine indirgenmesi gereğini belirtmiştir. Bu anlayışın ürünü olarak, 1975'te, Milli Eğitim Bakanlığı Mektupla Öğrenim Programı için düzenlediği *Estetik 1* adlı kitabında, estetiğin temel ilkelerini yalın bir biçimde açıklamıştır. Eleştirilerinde duyguyla düşünceyi birleştirmeyi başarmış, çeşitli yazın ve sanat konularını nesnel ölçülerle ve anlaşılır bir dille değerlendirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Estetik 1*, 1975; *Giotto'nun Sanatı*, 1977; *Mitoloji ve İkonografi Ders Notları*, 1977; *Sanatın Öyküsü* (çeviri), 1977.

• KAYNAKLAR: *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi, 1980, Özel Sayı; "Doç.Dr.Bedrettin Cömert (1940-1977)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (8), 1978.

CÖNTÜRK, Hüseyin
(1918)

Türk, eleştirmen. Bilimsel bir anlayışa bağlı kalarak kurmaya çalıştığı yöntemle, çağdaş Türk edebiyatında nesnel eleştirinin öncülerinden olmuştur.

İzmir'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada bitirdi. Yükseköğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nde yaptı. İnşaat mühendisi olarak özel ve resmi kuruluşlarda çalıştı. Karayolları Genel Müdürlüğü'nde Etüt ve Proje Fen Heyeti müdürlüğü görevinde bulundu.

Bilimsel yöntemleri savunmak, örneklemek amacıyla yazdığı eleştirileriyle, 1955'ten sonra, sanat ve yazın dergilerinde göründü. *Pazar Postası, Yenilik, Yeni Ufuklar, Türk Dili, Ataç, Dönem, Varlık, Yordam* dergilerindeki bu yazılarında eleştiri kuramı, yöntemi üzerinde durdu. Nesnel eleştiri anlayışının gelişmesinde öncülük etti. Çağdaş Türk şairleri üzerine yazdığı yazı ve incelemeleriyle de çağdaş Türk şiirinin sorunları, yönelişleri, gelişimi üzerine dikkati çekti.

Asım Bezirci ve Turgut Uyar'la birlikte Ekim 1963-Haziran 1965 arasında *Dönem* dergisini ve sahibi-sorumlusu olduğu Ocak 1965-Eylül 1968 arasında da *Yordam*'ı çıkardı. 1970 sonrasında ise yazın alanında görünmedi.

• YAPITLAR (başlıca): *Eleştirmeden Önce*, 1958; *Çağının Şairi*, 1960; *Turgut Uyar*, 1961; *Günlerin Getirdiği Götürdüğü* (Asım Bezirci ile), 1962; *Behçet Necatigil*, 1964.

CRAIG, Gordon
(1872-19(6)

İngiliz tiyatro kuramcısı, oyuncu ve yönetmen. Tiyatroyu oluşturan öğelerin birliğini savunmuş, çağdaş tiyatronun gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

16 Ocak 1872'de Hertfordshire yakınlarındaki Stevenage'da doğdu, 29 Temmuz 1966'da Fransa'nın Vence kentinde öldü. Annesi ünlü oyuncu Ellen Terry, babası mimar ve sahne düzenleyicisi Edward William Godwin'dir. Oğullarına Craig adını koymuşlardı, ama o bunu soyadı olarak kullandı. 1889'da Londra'daki Lyceum Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Yakışıklı bir genç olduğu için Hamlet, Romeo gibi rollerde oynadı. Sonraki yıllarda yönetmenlik de yaparak, tiyatro üzerine daha çok düşünmeye başladı. 1893'te May Gibson'la evlendi. Dört çocukları oldu, ancak evlilikleri kısa sürdü.

Yüzyılın başında geniş bir sanatçı çevresi edinen Craig, tiyatro üzerine makaleler yayımlamaya başladı. 1903'te Shakespeare'ın *Kuru Gürültü*'sünü olağanüstü bir yalınlıkla sahneledi. Bir süre dansçı Isadora Duncan ile arkadaşlık etti. 1905'te *The Art of Theatre*'ı ("Tiyatro Sanatı") yayımladı. Sahne düzenleme tasarımlarını tahta ve metal oyma grafik baskılar halinde sergiledi. 1912'de Stanislavski'nin çağrısı üzerine Moskova'ya giderek *Hamlet*'i sahneledi. 1914'te İtalya'ya gitti, burada oyuncu Elena Meo ile yakınlık kurdu. 1926'da Kopenhag Kraliyet Tiyatrosu'nda çalıştı. Bu çalışmaları nedeniyle Danimarka Kralı X.Christian tarafından şövalye ilan edildi. 1931'de Fransa'ya geçti. 1948'de Fransa'nın güneyine yerleşti. 1956'da Kraliçe Elizabeth tarafından Companion of Honour payesiyle onurlandırıldı.

Wagner'in savunduğu *Gesammtkunstwerk* (Sanatların birliği) ilkesini benimseyerek, sahneleme üzerine görüşlerini derinleştiren Craig'e göre, tiyatro sanatı ne oyunculuk, ne de oyundur. Eylem oyunculuğun ruhu, sözcükler oyunun temeli, tempo da dansın özüdür. Tiyatro bütün bunların birleşimi olarak karşımıza çıkar. Bu anlayışın vardığı kaçınılmaz sonuç da, sahneye koyanın mutlak egemenliği olmuştur. Craig için, oyuncu ile yönetmen, orkestra şefiyle orkestranın ilişkisine benzer bir tutumla çalışmalıdır. Oyuncu, bir "üst-kukla"dır. Asıl olan, yönetmenin imgelemindeki bütünlüğün sahneye aktarılmasıdır.

Craig sanatın, doğanın bir yansılanması olması düşüncesine karşı çıkmış, sanatı doğayı yaratan bir gereç durumuna getirmek için savaşım vermiştir. Bu amaçla oyuncunun rolünü anlatmasını, rolünün içine girmesini eleştirmiş, bunun yerine, kendince bir yaratı sürecinin önemli olduğunu savunmuştur. Sahne düzenlemesi üzerinde de ilginç görüşleri, Copeau, Antoine gibi yönetmenlerce benimsenmiş tasarıları vardır. Sahne, hareketli, çok yönlü bir bütün olmalıdır. Teknik olanaklardan yararlanarak, sahne tavanı ve yan duvarlar hareket eden küçük karelerden oluşturulmalı, bunların devinimiyle izleyicilerde duyumsal bir tat uyandırılmalıdır. Sahneye koyucu,

oyunun metnine "iç gözler"le bakmalı, özünü duymalıdır. Düşünmek ikinci planda gelmelidir.

Craig ortaya koyduğu ilkeler ve görüşlerle, alışılagelmiş tekdüze tiyatro estetiğini temelinden sarsmış, çağdaş bir tiyatro anlayışının oluşmasına öncülük edenlerden biri olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *The Art of Theatre*, 1905, ("Tiyatro Sanatı"); *On the Art of Theatre*, (Tiyatro Sanatı Hakkında), *Scene*, 1923, ("Sahne"); *Woodcuts and Some Words*, 1924, ("Tahtaoyma Baskı ve Birkaç Sözcük"). Yaşam Öyküsü: *Index to the Story of My Days*, 1957, ("Günlerimin Öyküsüne Dizin").

- KAYNAKLAR: D.Bablet, *Edward Gordon Craig*, 1963; I.K.Fletcher, *Edward Gordon Craig: A Bibliography*, 1967; J. Leeper, *Edward Gordon Craig: Designs for the Theatre*, 1948.

- BAKINIZ: COPEAU, ANTOINE, STANISLAVSKI, WAGNER.

CRAMER, Johann Ulrich
(1706-1772)

Alman, filozof ve hukuk bilgini. Felsefe ve hukuk sorunlarının çözümünde, matematik ilkelerinin yararlı olabileceğini savundu.

8 Kasım 1706'da Ulm'da doğdu, 18 Haziran 1772'de Wetzlar'da öldü. Ortaöğrenimini doğduğu kentte bitirdikten sonra, Marburg Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe okudu. Wolff'un önce, özellikle matematik dalında öğrencisi, sonra yakın arkadaşı oldu. 1733'te aynı üniversitede matematik okutmaya başladı. Daha sonra yüksek devlet görevlerine atandı, ancak felsefe ve hukuk alanlarındaki çalışmalarını, üniversitedeki görevini bırakmadı. Bir süre Wetzlar' da yargıç olarak çalıştı.

Cramer, felsefede Wolff'un görüşlerini ve yöntemini benimsemiş, felsefe sorunlarının çözümünde matematik ilkelerinden de yararlanma gereğini savunmuştur. Hukuk alanında da felsefeden yararlanabileceğini ileri sürmüş, Wolff felsefesinin hukuğa uygulanması konusunda *Usus philosophiae Wolfianae in Jure* adlı bir çalışma yapmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Usus Philosophiae Wolfianae in Jure*, 1740, ("Hukukta Wolff Felsefesinden Yararlanma"); *Opusculae*, 4 cilt, 1742-1756, ("Kitapçıklar").

- BAKINIZ: C.WOLFF.

CRAMER, Wolfgang
(1901-1974)

Alman, filozof. Öznelci-varlıkbilimin savunucularındandır.

18 Ekim 1901'de Hamburg'da doğdu. 2 Nisan 1974'te Frankfurt'ta öldü. Ortaöğrenimini Hamburg' da gördükten sonra, Breslau Üniversitesi'nde, o dönemin ünlü Yeni-Kantçı filozof ve bilginlerinden Hönigswald'ın yanında felsefe okudu. Bir süre sonra hocasıyla beraber yeni-varlıkbilim üzerine çalışmaya başladı; onun önerisiyle üniversitede görev aldı. 1935'te Breslau Üniversitesi'nde doçent oldu. 1949'da Frankfurt'a gitti ve 1953'te burada profesör oldu.

Cramer, deneyüstü felsefeye ve öznelliğe dayanan geliştirilmiş bir varlıkbilim savunmuştur. Kant'ın dizgesine göre, varlık alanı deney ve deneyüstü (aşkın) olarak ikiye ayrılır. Her alanın kendine özgü yasaları vardır. Daha sonra yeni-varlıkbilimi geliştiren Hartmann, insanın da içinde bulunduğu dünyanın, ayrı yasaları ve yapıları bulunan, üstüste gelen dört varlık katından oluştuğunu; bu varlık ilişkilerini tanımadan da tarihsel gelişimin ve yaşamın toplumsal biçimlerinin anlaşılamayacağını önesürdü. Bu filozoflardan etkilenen Cramer, hocası Hönigswald'ın, somut öznenin hem olgu hem ilke; ya da hem dünyanın bir öğesi hem de kendini dünyayla bağlantılı bir varlık diye gören düşüncesini benimsemiştir. Cramer'in benimsediği bu görüşe göre, insan biri doğa yasalarına, öteki kendi yapısına özgü yasalara bağlı iki ayrı varlık katından kurulu bir bütündür. İnsandaki yaratıcı yeteneğin ortaya koyduğu ürünler kendine özgü yasaları bulunan üst varlık katlarında ortaya çıkar. Bu yüzden deneyüstü felsefenin sorunlarının çözülmesi için, öznelci, yani insan varlığından yola çıkmış bir varlıkbiliminin konu edilmesi gerekir.

- YAPITLAR: *Die Monade, das philosophische Problem vom Ursprung* 1954, ("Monadlar ve Kaynağın Felsefi Sorunu"); *Das Absolute und das Kontingente* 1959, ("Salık ve Olumsal"); *Spinoza's philosophie des Absoluten*, 1966, ("Spinoza'nın Salık Felsefesi"); *Die Absolute Reflexion*, 1969, ("Salık Yansıma"); *Grundlegung einer Theorie des Geistes*, 1975 (3.basım), ("Bir Zihnin Kuramının Temellendirilmesi").

- KAYNAKLAR: D.Heinrich, "Über System und Methode von Cramer's deduktiver Monadologie", *Philosophische Rundschau*, 1958.

- BAKINIZ: KANT, N.HARTMANN, HÖNİGSWALD.

CRANACH, Lucas [Yaşlı]
(1472-1553)

Alman, ressam ve gravürcü. Portreler, dinsel ve mitolojik konular ve her türlü klasik temayı özellikle üsluplaştırılmış bir açık-koyu karşıtlığıyla işlemiştir.

Bamberg yakınındaki Kronach'ta doğdu, 16 Ekim 1553'te Weimar'da öldü. Adını doğduğu kentten aldığı sanılmaktadır. Çocukluğu ve gençliğiyle ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Gravürü ve tahta baskıyı, 1498'e değin belli aralıklarla çalıştığı babası Hans Cranach'ın atölyesinde öğrendi. Stephan Reuss ve Johannes Caspinian adlı hümanistlerin portrelerini yapmış olmasından, 1500-1503 arasında Viyana'da kaldığı anlaşılmaktadır. 1504'te Saksonya Elektörü

II.Ferdinand'ın çağrılısı olarak Wiltenberg'e geldi. Bu kentte yaptığı hizmetlerden ötürü 1508'de II.Ferdinand tarafından, zamanın gelenekleri uyarınca "Kanatlı Canavar Arması"nı kullanma hakkı ile ödüllendirildi. 1550'de Mühlberg Savaşı'nda yenilen Saksonya elektörü "Muhteşem" John Fredrick'e Augsburg' daki tutukluluğu sırasında eşlik etti.

1520'lerde zenginliği ve ünü iyice arttı. Martin Luther'le tanıştı. Yaptığı tahta baskılarla Protestanlık hareketinin yayılmasına yardımcı oldu. 1540'ta Wiltenberg kentinde bölge yöneticiliği yaptı. Ölümünden sonra atölyesini bir süre oğlu (Genç) Lucas Cranach (1515-1586) yönetti.

Cranach, *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* ve *Mısır'a Kaçış* gibi bilinen ilk kompozisyonlarında dramatik bir etkiye dayanan duygusal bir anlatım geliştirmiştir. 1500'lerde yaptığı birçok mihrap resmi öncekilerine oranla daha uslüplaştırılmış bir biçimcilik taşır.

1506'da ilk örneğini verdiği ve 1530'ların başında pek çok kez işlediği mitolojik konulu çıplaklarında, kendine özgü yeni bir kadın tipi yaratmıştır. Zayıf ve uzun bir vücut, küçük ve yüksek göğüsler, uzun bir boyun ve badem gözlerle belirginleştirilmiş çocuksu bir yüz, bu tipin başlıca özellikleridir. Figürlerinin çoğunlukla vücutlarının bazı bölümlerini örtmeye çalıştıkları şefaf tüller, örtmekten çok çıplaklığa ilgi çekmeyi sağlar. Çıplakların çeşitli mücevherlerle ve günün modasına uygun büyük boyutlu şapkalarla verilmesi, erotik özellikleri ön plana çıkarır.

Portre, Cranach'ın en başarılı olduğu resim türüdür. Portrelerinin çoğu Cranach atölyesinin ortak ürünüdür, nitelik yönünden büyük farklılıklar göstermez. Bunun nedeni, Cranach'ın bu portreler için doğrudan doğruya model karşısında hazırladığı ön taslakların, karakteri belirgin kılan bir çizgi ustalığı ve hacimlendirme yetkinliği içermesidir. Onun boy ve yarım boy portrelerinde, giysilerin dekoratif özelliklerini en ince ayrıntılarına dek vurgulayan tutumu, bazen figürün yüzeyselleşmesi sonucunu doğurur.

Cranach, yağlıboyaları yanı sıra gravürün çeşitli dallarında da sayısız ürün vermiştir. Özellikle tahta baskılarında A.Dürer düzeyinde bir biçim anlayışına ulaşır. Reform hareketinin yayılmasını desteklemek için propaganda amacıyla yaptığı baskılarda daha anlatımcı ancak biçim açısından zayıf bir sonuç elde etmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi,* 1500, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Dr.Stephan Reuss'un Portresi,* 1503, Germen Müzesi, Nürnberg; *Dr.Johannes Caspinian Portresi,* 1503; *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi,* 1503, Eski Pinakotek, Münih; *Kutsal Aile,* 1509, Stadel Sanat Enstitüsü, Frankfurt; *Davud ve Batşeba,* 1526, Yeni Müze, Wiesbaden; *Paris'in Kararı,* 1529, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Venüs,* 1530, Herzog Anton Ulrich Müzesi, Braunschweig; *Lucrecia,* 1530, Eski Pinakotek, Münih; *Venüs ve Aşk,* 1531, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel.

- KAYNAKLAR: H.Posse, *Lucas Cranach der Ältere,* 1942; J.Rosenberg, *Die Zeichnungen Lucas Cranach des Älteren,* 1960; E.Ruhmer, *Cranach,* 1963.

- BAKINIZ: DÜRER.

Tuna Okulu

Tuna Okulu, 1500-1650 arasında, Avusturya ile Bavyera arasındaki bölgede etkinlik gösteren bir grup ressam, grafik sanatçısı ve mimarın, sanatlarındaki ortak özellikler için kullanılan bir addır. Okulun üslubu Geç Gotik dönem sanatçılarının ve özellikle de (Yaşlı) Lucas Cranach'ın geliştirdikleri yeni biçim anlayışı üstüne temellendirilmiştir. Bu anlayış iyice genişleyerek 1620 ve 1630'larda Bohemya, Macaristan, Yukarı Ren ve İsviçre'yi de içine alan bölgelerde yaygınlık kazanmıştır. Tuna Okulu'nun en büyük temsilcileri resimde Altdorfer* ile Wolf Huber (yks. 1490-1553) heykeldeyse Hans Leinberger'dir. (16. yy'ın ilk yarısı).

Tuna Okulu sanatçıları, doğayı topografik bir bağlılık ve şiirsel bir içtenlikle betimleyen özgün yöntemleri ile öteki sanatçılardan ayrılırlar. Bu sanatçılar için, bir doğa görüntüsü ya da manzaranın, cansız nesnelerin canlandırılmış bir biçimi olmanın ötesinde bir anlamı vardır. Doğa, kendini sürekli olarak yenileyen canlı bir organizmadır. Doğayı hareket ettiren temel güçler ise dinsel ve hümanist düşüncelerin en dolaysız anlatım araçlarıdır.

Tuna Okulu sanatçıları, bu bakış açısının geliştirilmesiyle manzarayı ilk kez temel bir sanat biçimi düzeyine getirmeyi başardılar. Manzara içinde ikinci derecede bir rol oynayan insan figürünü, hareketli bir biçimde betimlediler. Böylelikle figür kompozisyonunda klasik biçimciliğin sözcüsü olan Dürer'in* karşıtı bir biçim anlayışı geliştirmiş oldular. Resimlerinde figürler ve manzarayı bütünleştiren tutumlarıyla bu dünyanın gerçeğini aşan kozmik bir duygu anlatımını gerçekleştirdiler.

CRANKO, John
(1927-1973)

İngiliz, dansçı. Koreograf ve bale yönetmeni. Çağdaş Stuttgart Balesi'ni bugünkü uluslararası üne kavuşturmuştur.

15 Ağustos 1927'de Güney Afrika'nın Rustenburg kentinde doğdu, 26 Haziran 1973'te öldü. İlk bale öğrenimini Cape Town Üniversitesi Bale Bölümü'nde gördü. İlk koreografisi olan Stravinski'nin *Askerin Öyküsü*'nü 1942'de burada öğrenciyken gerçekleştirdi. 1946'da öğrenimini sürdürmek üzere Sadler's Wells Okulu'na girdi ve okulun bale topluluğuna katıldı. 1956'da İngiliz Kraliyet Balesi adını alan Sadler's Wells Balesi'ndeki çalışmaları sırasında, danstan çok koreografiye ilgi duyarak bu alanda çalışmaya ağırlık verdi. 1960'ta İngiliz Kraliyet Balesi'nin Stuttgart turnesi sırasında topluluktan ayrıldı ve ertesi yıl Stuttgart Balesi'nin yönetmeni oldu. 1968-1971 arasında, bu grupla yürüttüğü çalışmaların yanında, Bavyera Devlet Operası başkoreografliğini da yaptı.

Topluluğuyla bir Amerika turnesinden dönerken uçakta öldü.

Cranko bir koreograf olarak her üslupda çalışmışsa da, asıl ününü, F.Ashton'ın etkisinin görüldüğü uzun yapıtlarıyla kazanmıştır. İngiliz bale disiplinini Alman balesine aşılayarak Stuttgart Balesi'ni dünyanın en ünlü bale topluluklarının arasına sokmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Askerin Öyküsü*, 1942, müz. Stravinski; *The Prince of the Pagodas*, 1957, müz. Britten, ("Pagodaların Prensi"); *Daphnis ve Cloé*, 1962, müz. Ravel; *Romeo ve Juliet*, 1962, müz. Prokofiyev; *L'Estro Armonico*, 1963, müz. Vivaldi; *Kuğu Gölü*, 1963, müz. Çaykovski; *Ateş Kuşu*, 1964, müz. Stravinski; *Fındıkkıran*, 1966, müz. Çaykovski; *Poème de L'extase*, 1970, müz. Scriabin, ("Vedal Şiiri"); *Ebony Concerto*, 1970, müz. Stravinski; *Carmen*, 1970, müz. Bizet/Fortner-Steinbrenne.

CRAPP, Loraine
(1938)

Avustralyalı bayan yüzücü. Spor yaşamında 24 dünya rekoru kırmıştır.

1950'lerde adını duyurdu. 1956'da Melburn'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda 400 m serbest ve 4x100 m bayanlar bayrak yarışlarında iki altın madalya kazandı. 100 m serbestte ikinci oldu. 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda 4x100 m bayanlar bayrak yarışında altın madalya kazanan Avustralya ekibinde yer aldı. Yüzme hayatı boyunca serbest stilde tam 24 yeni dünya rekoru kıran Crapp dünyanın en ünlü bayan yüzücülerinden biridir.

CRELLE, August Leopold
(1780-1855)

Alman mühendis ve matematikçi. Ünlü matematik dergisi *Crelle's Journal*'in kurucusudur.

11 Mart 1780'de Prusya'da, Wriezen yakınlarındaki Eichwerder'de doğdu. 6 Eylül 1855'te Berlin'de öldü. Yoksul bir yapı ustasının oğluydu. Yapı mühendisliği öğrenimi gördükten sonra, İçişleri Bakanlığı'nda üst düzeyde görev alarak pek çok karayolunun ve Prusya'nın ilk demiryolu hattı olan Berlin-Potsdam hattının yapımına katıldı.

Öteden beri büyük ilgi duyduğu matematik konusunda üniversite eğitimi görmeksizin kendi kendini yetiştiren Crelle, Heidelberg Üniversitesi'nden matematik dalında doktora derecesini aldığında otuz altı yaşındaydı. 1826'da, kısaca *Crelle's Journal* olarak tanınan *Journal für die reine und angewandte Mathematik* ("Temel ve Uygulamalı Matematik Dergisi") adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1828'de Eğitim Bakanlığı danışmanı olarak lise, teknik okul ve öğretmen okullarında matematik eğitiminin geliştirilmesine ilişkin çalışmalar yaptı. Daha 1830'larda giderek bozulan sağlık durumuna aldırmaksızın çalışmalarını ve dergisinin editörlüğünü sürdüren Crelle, pek çok bilim akademisinin üyeliğine seçilmiştir.

Crelle büyük bir matematikçi olmamasına karşın, henüz tanınmamış matematik dehalarını sezebilmekteki olağanüstü yeteneği ve bu dehaların çalışmalarını duyurabilmek için harcadığı yoğun çabalarla bilim tarihinde yer almaya hak kazanmıştır. Abel, Jacobi, Steiner, Dirichlet, Plücker, Möbius, Ferdinand Eisenstein, Kummer ve Weierstrass gibi matematikçilerin yeteneğini sezen ve dergisinde çalışmalarına yer vererek tanınmalarını sağlayan Crelle olmuştur. Ünlü dergisinin yanı sıra *Journal für die Baukunst* ("Yapı Sanatı Dergisi") adlı bir başka dergi de çıkaran Crelle, şimdilerde hemen hepsi unutulmuş olan pek çok matematik ders kitabı yazmış, Lagrange ve Le Gendre'ın yapıtlarını Almanca'ya çevirmiştir.

Fransız eğitim sistemini uygulamalı matematiğe çok önem verdiği için eleştiren Crelle, matematiğin amacının akılcı düşünceyi geliştirmek ve anlaksal aydınlanmayı sağlamak olduğuna inanıyordu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sammlung mathematischer Aufsaetze*,1822, ("Matematik Makaleleri Derlemesi"); *Lehrbuch der Elemente der Geometrie*, 1827, ("Geometrinin Öğeleri Üzerine Ders Kitabı"); *Encyclopaedische Darstellung der Theorie der Zahlen*, 1845, ("Sayılar Kuramının Ansiklopedik Biçimde Ele Alınışı").

• **BAKINIZ:** N.H.ABEL.

CREMONINI, Cesare
(1550-1631)

İtalyan, tanrıbilimci. Aristoteles'in düşüncelerinden yola çıkarak Hıristiyanlık'ın Tanrı anlayışını yorumlamıştır.

Modena Dükalığı'na bağlı Cento'da doğdu. Padova'da öldü. Ferrara Üniversitesi'nde tanrıbilim, mantık ve felsefe öğrenimi gördü. Kısa bir süre sonra, 1571'de, okuduğu üniversitede öğretim üyesi oldu. Daha sonra Padova Üniversitesi'nde görev aldı. 1628 yılına dek süren öğretim üyeliği boyunca eski Anadolu-Yunan bilgelerini, özellikle Aristoteles'i yorumladı. Aristoteles'in metafiziği ile Hıristiyan anlayışını uzlaştırmaya çalıştı. Çağının en çok ilgi uyandıran, en kalabalık öğrencisi bulunan bir tanrıbilimcisi olarak ün sağladı.

Cremonini tanrıbilimle ilgili çalışmalarına, Aristoteles'in gökbilim konularını içeren yazılarını yorumlamakla başlamıştır. Bu çalışmaların en önemli sorunları ruh, Tanrı, tanrı kayrası, devinme ve ölümsüzlüktür. Cremonini'ye göre Tanrı, evrende, ilk devindirici güçtür. Bu yüce güç, kendi kendisiyle vardır, bütün düşünme olanaklarını içerir, kendi varlığından başka bir nesneye ilgi duymaz. Onun yüce düşüncesi kendi varlığıyla yoğunlaşmıştır. Tanrı, özünde yoğunlaşan engin düşüncesiyle, kendi kendini bilir. Tanrı kayrası ise, ancak göksel varlıklar için söz konusudur, onun yeryüzünde bulunan varlıklarla ilgilenmesi söz konusu değildir. Evren, onun kapsadığı varlıklar Tanrı'nın yüceliğini kanıtlar. Buna karşılık, sınırlı bir usu olan insanın, Tanrı varlığını bir

bütün olarak kavrama, anlama olanağı yoktur.

Cremonini'ye göre, bütün yıldızları yöneten tanrısal yazgılar vardır, bu yazgılar gene tanrısal bir anlağa bağlıdır. Bir yıldızın yazgısı, öteki yıldızlarınkinden bağımsızdır. Bu yönetici güçler (anlaklar) ölümsüzdür. Bu ölümsüzlük de onların tanrısal oluşlarından kaynaklanır. Ruh, bir ısıdır, onun dirilik verici gücü ısı oluşundan dolayıdır. Bu da diri olanın belli bir ısısı oluşundan anlaşılır. Tanrı etkin bir neden değildir, evrende olup bitenlere karışmaz, ancak bütün varlıkların ereğidir. Bu özelliği dolayısıyla da ereksel nedendir *(causa finalis)*.

Cremonini'nin ahlak anlayışı da "görünüşe uyma" ilkesine bağlıdır. Ona göre, gönlünden geçeni yap, içinin çektiği gibi yaşa, ancak toplum içinde geleneklere bağlı kal, öyle görün. Bu davranış biçimi, kişiyi, suçlamalardan kurtarır. Ona göre bilimde en güvenilir yöntem deneydir, deneye dayanan tümevarımdır. Bu yöntem matematikte bile geçerlidir. Gerçek bilim fizik, matematik ve metafiziktir. Mantık kesin bilgi veremez, bilimlerin bir aracı olmaktan öteye de geçemez.

Cremonini, felsefe tarihinde, Aristoteles felsefesine dayanan yorumlarıyla etkili olmuş, özellikle Hıristiyan inançlarıyla bu felsefeyi uzlaştırma konusundaki çalışmalarıyla ilgi çekmiştir.

- **YAPITLAR:** *Diatyposis Universae Naturalis Philosophiae*, 1587, ("Evrensel Doğa Felsefesinin Tanımlanması"); *Tractatus Tres de Sensilus Externis*, 1596, ("Dış Duyu Verisi Üstüne Üç Araştırma"); *De Caelo*, 1603, ("Gök Üstüne"); *De Formis Quatuor Simplicium Quae Elementa Vocantur*, 1610, ("Dört Öğe Denilenin Birleşme Biçimleri Üstüne").

- **KAYNAKLAR:** Mabilleau, *Études historiques sur la philosophie de la Renaissance en Italie*, 1881.

CRESWELL, Keppel Archibald Cameron (1879-1974)

İngiliz sanat tarihçisi. Çalışmalarını Mısır ve Suriye İslam sanatı üstünde yoğunlaştırmış, yapıtları bu konularda temel kaynaklar olmuştur.

13 Eylül 1879'da Londra'da doğdu. 8 Nisan 1974'te öldü. Daha ilkokulda bilime duyduğu büyük ilgiyle dikkati çekti. Yüksek eğitimini The City and Guilds Technical College'da tamamladı. Bu okulu bitirirken armağan edilen *Binbir Gece Masalları* ve George Rawlinson'ın *Seven Oriental Monarchies* ("Doğu'nun Yedi Monarşisi") adlı kitapları İslam kültürüne olan ilgisini artırdı. 1910'da İslam sanatı konusunda çalışmalara başladı. 1913'te Royal Asiatic Society'de (Kraliyet Asya Kurumu) ilk konferansını verdi. Bir yandan da İslam sanatıyla ilgili özel kitaplığını oluşturuyordu. Çok istediği halde, parasızlık, ilgi duyduğu yörelere gitmesini engelliyordu. Bu olanağa 1916'da I.Dünya Savaşı sırasında kurmay subay olarak Mısır'da görevlendirildiğinde kavuştu. 1919'da *Bulletin de l'Institut Français d'Archeologie Orientale*'in (Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü Dergisi) isteği üzerine *A Brief Chronology of the Monuments of Egypt* ("Mısır Anıtlarının Kısa Bir Kronolojisi") adlı çalışmasını tamamladı. 1919'da İşgal Altındaki Düşman Toprakları Müdürlüğü'nün Suriye Bölgesi müfettişliğine seçildi. Halep'te İslam yapılarının fotoğraflarını çekti, rölevelerini yaptı. İngilizler Filistin topraklarından çekilince müfettişlik görevi son buldu. İngiltere'ye gitmek için Mısır'a geçti. Ancak, İngiliz askerlerinin boşaltılmasının doğurduğu ulaşım sorunu nedeniyle Mısır'da altı hafta kalması gerekti. Bu süre içinde İslam mimarlığını yerinde inceleme olanağını buldu. Sonunda bir gemi bularak İstanbul'a geçti. Ülkesine dönebilmek için burada da dört hafta bekledi. Bekleme süresini gene tarihsel yapıtları gezerek ve kentin çeşitli yerlerinden fotoğraflar çekerek değerlendirdi. Haziran 1920'de Londra'ya vardı. Aynı yılın Kasımı'nda yirmi iki bavul kitapla yeniden Mısır'a döndü. Süveş Kanalı sorunu çıkıncaya değin kışları Londra'da, yazları Kahire'de yaşayarak çalışmalarını sürdürdü. Kahire'de kaldığı sürelerde fotoğraf çekimi ve yapıların rölevelerinin çıkarılmasıyla uğraşıyordu. Bir yandan da 1912'de başladığı *A Bibliography of Architecture, Arts and Crafts of İslam* ("İslam Mimarlığı ve Küçük Elsanatları Bibliyografyası") adlı yayınıyla ilgili belgeler topluyordu. 1931'de Kahire Kral Fuat Üniversitesi'ne İslam sanatı ve mimarlığı profesörlüğüne atandı. Aynı yıl Princeton Üniversitesi kendisine edebiyat dalında onur doktoru unvanı verdi. 1948'de Royal Central Asian Society tarafından Sir Percy Skkes Anı Madalyası ile, 1955'te de Kraliçe tarafından İngiliz İmparatorluğu Şeref Madalyası ile ödüllendirildi. 1956'da Kahire Amerikan Üniversitesi'nin Yakın Doğu Araştırmaları Okulu'na profesör oldu. 1959'da The Royal Asiatic Society'nin Altın Madalyası'nı aldı.

Archeological Survey of India, Deutches Archaeologisches Institut, The American Oriental Society of Egypt gibi birçok kurumların onur üyeliğini yapmış, ayrıca Kopt Müzesi'nin Arap Yapıtları Yüksek Kurulu üyesi olmuştur. Filistin Eski Yapıtlar Müzesi'nin yürütücü üyeliğine de seçilmiştir.

Creswell, erken İslam sanatı üstünde yoğunlaşmasına karşın, İslam sanatının başka alanlarında da araştırma yapmıştır. Özellikle yazdığı çok sayıdaki makaleleri bu çeşitliliği sergiler. Yapıları, tek tek ayrıntılarıyla belgelemesi dışında, belirli sorunlar üstünde tartışmalar açması da sanat tarihi açısından önemli yanlarındandır. İslam mimarlığındaki yapı öğelerinin kaynak ve kökenlerini araştırmış, bezeme öğelerinin gelişim çizgisini belirlemeye çalışmıştır. İslam sanatı konusunda derlediği geniş kaynakça, belli bir sistematik içinde tüm konuları ve yöreleri ele alan bir çalışmadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A Provisional Bibliography of Painting in Muhammedan Art*, 1922, ("İslam Resim Sanatı Ön-Bibliyografyası"); *A Map of Cairo Showing Mohammedan Monuments to A.D. 1517*, ("İ.S.1517'ye Değin Kahire'deki İslam Anıtları Haritası"); *Early Muslim Architecture*, 2 cilt, 1932-1940, ("Erken Dönem İslam Mimarlığı"); *The Muslim Architecture of Egypt*, 1 cilt, 1952, ("Mısır İslam Mimarlığı"); *A Bibliography of Painting in Islam*, 1953, ("İslam Resim Sanatı Bibliyografyası"); *A Bibliography of the Muslim Architecture of*

Egypt, 1955, ("Mısır İslam Mimarlığı Bibliyografyası"); *A Bibliography of Arms and Armour in Islam*, 1956, ("İslam Silah ve Zırhları Bibliyografyası"); *A Short Account of Early Muslim Architecture*, 1958, ("Erken Dönem İslam Mimarlığının Kısa Bir Dökümü"); *The Muslim Architecture of Egypt*, 2 cilt, 1959, ("Mısır İslam Mimarlığı"); *Bibliography of the Architecture, Arts and Crafts of Islam to 1 st Jan. 1960*, 1961, ("1 Ocak 1960'a Değin İslam Mimarlığı ve Küçük Elsanatları Bibliyografyası").

Francis Harry Crick

DNA'nın çifte sarmal modeli

CRICK, Francis
(1916)

İngiliz biyoloji bilgini. Canlıların kalıtım malzemesi olan DNA'nın çifte sarmal yapısının, moleküler dizilimini çözümleyerek 1962'de Nobel Tıp Ödülü'nü almıştır.

Francis Harry Compton Crick 8 Haziran 1916'da Northampton'da doğdu. Londra'da University College'da fizik eğitimi gördü. 1937'de mezun olduktan sonra fizik dalında doktora çalışmalarına başladıysa da öğrenimini 1939'da, II.Dünya Savaşı nedeniyle yarıda kesmek zorunda kaldı. Savaşla birlikte Deniz Kuvvetleri'nde görev alarak sekiz yıl süreyle, başta mıknatıslı mayınların üretimi olmak üzere çeşitli askeri konularda çalıştı.

Schrödinger'in *Yaşam Nedir?* adlı yapıtından oldukça etkilenen ve bu ünlü fizikçi gibi yaşamın gizeminin, kalıtsal mekanizmanın açıklanmasıyla aydınlanabileceğine inanan Crick, savaştan sonra biyoloji alanında uzmanlaşmaya karar verdi. Bu amaçla Cambridge'de Strangeway Laboratuvarı'nda iki yıl çalıştıktan sonra, 1949'da Cambridge'de Max F.Perutz'un yönetimindeki Medical Research Council Laboratuvarı'na geçti. Bu laboratuvarda, fizikçi Maurice Wilkins'in öncülüğünde kristallografi teknikleriyle biyolojik açıdan önem taşıyan moleküllerin (nükleik asitler, hemoglobin vb.) yapıları inceleniyordu. Crick, X-ışınları kullanarak makromoleküllerin yapılarının biyolojik özelliklerini saptamaya çalıştı. Bu teknikte, X-ışınları incelenecek molekülün üzerine düşürülür, molekülün iç yapısındaki dar aralıklardan geçen ışın, yayılma doğrultusunda ayrılarak ilerdeki bir ekran üzerinde aydınlık ve karanlık birçok çizgi oluşturur. Bu çizgiler kristal biçimindeki molekül sistemlerin yapılarına ilişkin önemli bilgi sağlar. Bu teknikte ekran yerine bir film kullanılırsa, film üzerinde molekülün bir kırınım deseni oluşur. Crick'in bu tekniği öğrenmesi bilimsel yaşamının ileriki yıllarında büyük yarar sağlamıştır.

Crick'in nükleik asitlere olan ilgisi, 1951'de Cambridge'e ABD'li biyolog James D.Watson'un gelmesiyle daha arttı. İki bilim adamı sürekli makromolekül modellerinden yararlanarak DNA'nın çifte sarmal yapısındaki moleküllerin nasıl dizildiğini ve bu dizilim biçimiyle DNA'nın işlevlerinin nasıl açıklanabileceğini araştırdılar. Sonuçta DNA molekülünün çifte sarmal yapısının molekül dizimini formüle eden Watson-Crick modeli ortaya çıktı. Crick, 1954'te Medical Research Council'in sürekli üyesi oldu. Aynı yıl Cambridge'den doktora derecesini aldı. 1959'da da Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Daha sonraki yıllarda Cambridge'de Churchill College, ABD'de Salk Enstitüsü gibi kurumlarda görevler aldı. 1962 yılında DNA'nın yapısı konusunda birlikte çalıştığı Watson, ve DNA'nın X-ışını kırınımını ilk kez gerçekleştiren Wilkins ile Nobel Tıp Ödülü'nü paylaştı.

Watson ve Crick, DNA'nın yapısı konusunu araştırmaya başladıklarında, Avery'nin 1940'larda yaptığı araştırmalar sonucu kalıtımda önemli rol oynadığı kesinleşen DNA'nın kimyasal bileşiminin, 5 karbonlu şeker (dezoksiriboz), fosforik asit ve dört çeşit bazdan (adenin, guanin, sitozin, timin) oluştuğu biliniyordu. Bunun dışında elde iki önemli ipucu vardı. Bunlardan birincisi, Wilkins ve arkadaşlarının elde etmiş olduğu X-ışını kırınımı tekniğiyle belirlenmiş DNA deseni, ikincisi ise Chargaff'in DNA molekülündeki bazlardan timinin tüm moleküldeki sayısının adeninin sayısına, guanin sayısının da sitozin sayısına eşit olduğunu bulmasıydı. Bilinmeyen, bu moleküllerin çifte sarmal yapıda nasıl bir sıralama ve konumda olduğuydu. Ayrıca çifte sarmalın hangi bağlarla bağlı olduğu da açıklanamamıştı. Crick ve Watson bu soruların yanıtını bulmak amacıyla, daha önce elde edilen bulguların ışığında DNA'yı oluşturan moleküllerin her birinin kimyasal özelliklerini ve yan yana geldiklerinde birbirleriyle olan etkileşimlerini gözönünde bulundurarak çeşitli DNA modelleri denediler. Geliştirdikleri her modeli moleküllerin kimyasal özellikleri açısından inceleyerek, hataların nerelerden kaynaklandığını saptadılar. Böylece giderek daha geliştirilmiş bir modele ulaştılar. Aynı günlerde, başta ABD'li Linus Pauling olmak üzere birçok araştırmacı DNA'nın yapısını çözmek için adeta yarışa girmişlerdi. Watson ve Crick gerçek modele ulaşmadan bir önceki aşamada Chargaff'ın bazların eşitliği bulgusunu kendilerine göre yorumlayarak, DNA'nın karşılıklı ipliklerinde her bazın aynen yinelendiğini düşündüler. Çok geçmeden bunun yanlış olduğu anlaşıldı. Bu modelin hatalarının anlaşılmasından kısa bir süre sonra adenin-timin baz çiftinin şekil olarak iki hidrojen bağı ile bir arada tutulan guanin-sitozin çiftiyle aynı olduğunu gördüler. Bu modeldeki bazlar arasındaki hidrojen bağlarının

doğal koşullara uygun olması, modelin gerçek olabileceği düşüncesini doğurdu; Model, gerek Chargaff'ın adeninin, timine, guaninin sitozine eşitliği kuralına, gerekse Franklin'in bazların sarmalın içinde, şeker-fosfat iskeletinin de dışarıda olması gerektiği görüşüne uygundu. 1953'te *Nature* dergisinde yayımlanan bu model daha sonra Watson-Crick modeli adıyla kalıtsal mekanizmalar üzerine yapılan araştırmaların temelini oluşturmuştur.

Watson-Crick modeli, bilinen gerçeklere dayanarak bir hipotezi şekillendirmekten başka bir şey değildi. O güne değin DNA'ya ilişkin bilinen biyokimyasal ve kalıtsal özellikleri içeren bu modelde, DNA molekülü çifte sarmal biçimde ip merdiveni şeklinde bükülmüş iki iplikten, her bir iplik de nükleotit dizilerinden oluşur. Bir tek nükleotitte ise, bir fosforik asit, bir dezoksiriboz şekeri ve bir baz bulunur. Bu nedenle DNA'da 4 çeşit nükleotit vardır; örneğin adenin nükleotidi adenin, dezoksiriboz ve fosforik asitten oluşur. DNA zincirinde üstteki nükleotidin fosforik asidi bir sonraki nükleotidin şekerine bağlanmıştır. Bu bağlanma bir DNA ipliğinin başından sonuna kadar devam eder. DNA sarmalında bir iplikteki bazı karşı iplikteki bazlara hidrojen bağları zayıf olarak bağlarsa da, DNA'nın tümünde binlerce hidrojen bağı bulunduğundan iki iplik gerektiği kadar kuvvetle bağlanmış olur.

Watson-Crick modeli genetik biliminde birçok sorunun açıklanabilmesine olanak tanımıştır. Genetikte en önemli problem canlı türlerinde bireylerin

Nükleik Asitler

Canlıların kalıtım yükü değişik türler için belirli sayıda ve şekilde olan kromozomlar tarafından taşınır. Kromozomun kimyasal yapısı nükleik asit ve proteinden oluşur; işlevsel nitelikleri ise içerdiği nükleik asitlerden kaynaklanır. Nükleik asitler 1869'da ilk kez İsviçreli biyokimyacı Friedrick Miescher tarafından sperm çekirdeklerinde bulunan asitlerdir. Daha sonra yapılan çalışmalarda, nükleik asitlerin yalnızca çekirdekte değil, sitoplazmada da bulunduğu anlaşılmıştır. Hücrelerde iki çeşit nükleik asit vardır; kromozomlarda bulunan dezoksiribonükleik asit (DNA) ve hücrenin hemen her yerinde bulunan ribonükleik asit (RNA). DNA ve RNA'nın yapıtaşları çoğunlukla birbirleriyle ortak olmakla birlikte aralarında önemli farklar da vardır. Temel yapı her iki molekülde de 5 karbonlu şeker, fosforik asit ve bazlardan oluşur. 5 karbonlu şeker, DNA'da dezoksiriboz, RNA'da ise ribozdur. DNA ve RNA'da 3 baz aynı türdendir (adenin, guanin, sitozin), dördüncü baz ise değişiktir; DNA'da timin, RNA'da ise bunun yerine urasil bazı bulunur. DNA'nın çifte sarmal yapısına karşılık RNA tek iplikçik şeklindedir.

Bir canlının şekil ve yapısını protein molekülleri oluşturur. Proteinlerin yapıtaşı ise aminoasitlerdir. Canlılardaki şekil ve işlev farkları, yapılarındaki proteinlerin farklılıklarından ileri gelir. Proteinlerin birbirlerinden farklı olması ise, yapılarını oluşturan aminoasit türlerinin farklı sayıda ve sırada olmasından kaynaklanır. Canlı hücrede, proteinlerin sentezlenmesi yani aminoasitlerin sıralarına göre dizilmesi, DNA ve RNA aracılığıyla gerçekleştirilir. Proteinin yapısında yer alan aminoasitlerin hangi türünün nereye yerleşeceği, o canlının taşıdığı DNA molekülü üzerinde kodlanmıştır. DNA, taşıdığı şifrenin sonuçlarını, bir canlının kendisinde gösterdiği gibi, o canlının yıllar sonra oluşacak yeni kuşaklarında bile gösterebilir. DNA iplikleri, taşıdıkları bazlarla kodladıkları mesajı, sentezlenmesi öngörülen proteinin haberini götürecek bir RNA'ya (haberci RNA) dönüştürür. Mesajı alan haberci RNA, hücre çekirdeğinden ayrılarak sitoplazmada bulunan ribozomlara, yani protein sentez merkezlerine ulaşır ve bunlara bağlanır. Bu sırada yine sitoplazmada bulunan bir başka RNA tipi, taşıyıcı RNA da protein sentezine yardım eder. Taşıyıcı RNA'lar kendilerine özgü olarak bağladıkları aminoasitleri taşıyarak daha sonra eşleşebilecekleri bazların bulunduğu haberci RNA'ya bağlanır. Her taşıyıcı RNA'nın bağlandığı yerde haberci RNA'nın 3 bazı bulunur (kodon). Her kodondaki baz dört şıktan birini belirlediği için de kodonlarla toplam 64 ayrı "olasılığı" belirlemek olanaklıdır. Bu sayı da proteinleri oluşturan aminoasit türlerini belirlemek için fazlasıyla yeterlidir. Her taşıyıcı RNA'nın getirdiği aminoasit yanındakilerle tepkimeye girer ve aralarında bağlar (peptid bağları) oluşturarak birleşir. Böylece son aminoasidin birleşmesiyle protein sentezi tamamlanmış olur.

Eğer iki canlının DNA'sındaki baz dizilimleri birbirine benzerse, o bazların sentezlediği haberci RNA da benzer olur. Sonuçta benzer haberci RNA'lara bağlanan taşıyıcı RNA'lar, kendilerine özgü aminoasitler taşıdıklarından, bu aminoasitlerin oluşturduğu proteinler de birbirleriyle benzerlik gösterir.

Bir canlı hücrenin bölünme zamanı geldiğinde, birbirlerini eşleyen bazların karşılıklı yerleşmesiyle yeni DNA ipliklerini sentezlenir. Çoğalan DNA iplikleri her iki hücreye paylaştırılır. Ayrıca canlılar, üreme hücreleri aracılığıyla taşıdıkları DNA'ları yeni kuşaklara aktarır. Bunun sonucu kendi özellikleri yavrularına geçer. Bazı RNA virüsleri dışında, bakterilerden insana dek tüm canlılarda DNA'nın bulunduğu anlaşılmıştır. Kalıtım ve protein sentez mekanizması bütün türlerde birbirinin benzeridir. DNA bu canlılarda 4 harfli alfabeyle yazılmış zengin bir çeşitlilik gösterir. Örneğin insan hücrelerinde bulunan DNA'nın bazlarıyla ciltler dolusu kitap yazılabilir.

hangi mekanizma aracılığıyla belirli özellikleri sonraki kuşaklara geçirebildiğidir. Bu problem DNA'nın yapısının çözülmesiyle DNA'nın çoğalma ve yeni hücrelere geçme mekanizmasının anlaşılmasıyla açıklanabilmiştir. Yalnızca değişmeden kalan kalıtsal yük değil, kalıtsal malzemede oluşan ve değişinim (mutasyon) adı verilen kalıtsal değişimler de aynı yolla yeni döllere aktarılabilir.

Watson-Crick modelinin geçerliği daha sonra elektron mikroskobu ve radyoaktif işaretli bazlarla çalışan birçok araştırmacı tarafından doğrulanmıştır. Bu modelin bulgularından yararlanılarak geliştirilen yöntemlerle günümüzde gen mühendisliği alanında daha önceleri düşünülemeyecek ilerlemeler kaydedilmiştir.

DNA'nın sarmal yapısının ortaya çıkmasından [illegible] ilgisini en çok çeken konu DNA yapıtaşlarını tek tek değerlendirerek, protein moleküllerine nasıl dönüştüğü sorusunu yanıtlamaktı. 1954'te kurulan RNA Tie Club, protein yapısını oluşturan aminoasit moleküllerinin dizilim sırasını belirleyen mekanizmaya ilişkin araştırmaları güçlendirmek amacıyla kurulmuş bir kulüptü. Bu kulübün bir üyesi olarak Crick, aminoasitlerin nükleik asit molekülleri ile ilişkiye girmeden önce aracı moleküllere bağlandıkları savını önerdi. Bu, Zamendick ve Hoagland'ın 1956'da taşıyıcı (transfer) RNA moleküllerini bulmalarına ışık tutan bir öneriydi. Bu bulgu, hücrede protein sentez mekanizmasının çözümlenmesinde yararlı olmuş ve protein sentezinde kullanılan 20 çeşit aminoasitin protein molekülü içinde sayı ve sıralarının nasıl saptandığı sorusuna yanıtın bulunmasını sağlamıştır.

Crick virüslerin yapısı konusunda da çoğunlukla kuramsal çalışmalar yaptı. Özellikle kollagen gibi fibröz yapılı proteinlerin yapılarının incelenmesiyle ilgilendi. 1960-1964 yılları arasında Güney Afrikalı biyolog Sydney Brenner ile birlikte bakteriyel virüslerin genetiği konusunda araştırmalar yaptı. Tek bir aminoasiti taşıyan nükleotitlerin sayıları konusunda doğrudan bilgi edinmeye olanak sağlayan seçilmiş mutasyonlar üzerinde titiz incelemeler yaptı. Nükleotitlerin incelendiği ve özel mutasyonların değerlendirildiği bu çalışmalar sonunda temel bir sorunun yanıtı bulundu; her aminoasidi belirleyen özgün bir üçlü nükleotit grubu (kodon) bulunmaktadır. Crick, bu dönemde Marshall, Nirenberg ve Severo Ochoa'nın haberci RNA molekülü üzerindeki çalışmalarına da yardımcı oldu. Bu ve bundan sonraki çalışmalarda hangi kodonun hangi aminoasidi taşıdığının belirlenmesinde önerileriyle büyük katkılarda bulundu. Günümüzde bu konu hemen hemen tümüyle aydınlığa kavuşmuş, canlılarda 64 çeşit taşıyıcı RNA bulunduğu ve her taşıyıcı RNA'nın kodonuyla bir aminoasite özgü olduğu saptanmıştır.

Francis Crick, Watson ile birlikte DNA'nın yapısını çözümleyerek doğadaki yaşamın varlığının ve sürekliliğinin nasıl gerçekleştiğini, yeni türlerin ne şekilde oluşabileceğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu iki araştırmacının bulgularıyla DNA'nın evrensel bir molekül olduğu ve çifte sarmal yapısındaki bazların birbirlerini eşleyerek yeni hücre bölünmelerine hazırlandığı ve böylece kendisini bir katına çıkararak iki yavru hücreye pay edildiği, sonuçta kalıtsal sürekliliği sağladığı anlaşılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Molecules and Man*, 1966, ("Moleküller ve İnsanlar").

- **BAKINIZ:** AVERY, HOAGLAND, MENDEL, MIESCHLER, MORGAN, NIRENBERG, OCHOA, SUTTON, WATSON.

CRIPPS, Richard Stafford
(1889-1952)

İngiliz devlet adamı. 1947-1950 arasında maliye bakanlığı yapmıştır.

24 Nisan 1889'da Londra'da doğdu, 21 Nisan 1952'de Zürih'te öldü. İngiliz hukukçu ve devlet adamı Charles Alfred Cripps'in oğludur. Oxford Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü. Okuldaki çalışmaları ünlü kimyacı William Ramsay'nin dikkatini çekti ve Ramsay'nin isteği ile onun Londra Üniversitesi'ndeki laboratuvarında çalışmaya başladı. Bir yandan da hukuk öğrenimini tamamlayan Cripps, 1913'te baroya kabul edildi. I.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra avukatlık yaptı. 1927'de kraliyet hukuk danışmanı, 1930'da da başsavcı oldu.

Cripps, 1931'de İşçi Partisi milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1932'de İşçi Partisi'nin sol kanat üyeleriyle Sosyalist Birlik'i (Socialist League) kurdu. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı aldığı hiçbir yaptırım gücü olmayan bir kararı İşçi Partisi desteklemeyince partinin yürütme komitesinden istifa etti. Artan faşizm tehlikesine dikkat çekerek 1936'da komünistlerle işbirliği yapılmasını, 1938'de de anti-faşist halk cephesi kurulmasını önerdi. Cephe konusundaki görüşleri nedeniyle partiden uzaklaştırıldı ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin bağımsız milletvekili olarak kaldı.

1940-1942 arasında Moskova büyükelçiliği yaptı. Şubat 1942'de özel sorumlulukla Winston Churchill başkanlığındaki savaş dönemi hükümetine girdi. Aynı zamanda Avam Kamarası başkanı oldu. Pearl Harbour baskınının ardından Japonya'nın Güneydoğu Asya'yı da tehdit etmesi karşısında İngiltere, Hindistan ile ilgili ivedi bir karar almak zorundaydı. Cripps, C.R.Attlee başkanlığında kurulan Hindistan Komitesi'nde yer aldı. Komite, İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız bir Hindistan'ın kurulması doğrultusundaki hazırlıkların saptanması, Hindistan'ın savaş sırasında alacağı tutumun belirlenmesi için bir öneri hazırladı. Churchill, Cripps'in, Nehru'yu ve Cinnah'ı tanıması nedeniyle temsilci olarak Hindistan'a gitmesini uygun gördü. "Cripps teklifi" adıyla anılan önerilerle Hindistan'a giden Cripps bir sonuç elde edemeden İngiltere'ye döndü. Kasım 1942'de uçak üretim bakanı oldu ve bu işi savaşın sonuna dek sürdürdü.

İşçi Partisi Temmuz 1945'te iktidara gelince yeniden partiye kabul edildi ve hükümete bağlı Ticaret Kurulu'nun başkanlığına getirildi. 1947'de maliye bakanı oldu. İngiliz Ekonomisi, başta ödemeler dengesi açığı ve enflasyon olmak üzere savaş döneminin yarattığı çeşitli sorunlarla karşı karşıyaydı. Cripps, ekonomi üzerinde sıkı bir denetim uygulaya-

rak, dış borçların ödenmesi, yatırımların ve ihracatın artırılması, fiyatların düşürülmesi için önlemler aldı. Programın uygulanması konusunda sendikaların da desteğini sağladı ve sendikalar gönüllü olarak işçi ücretlerini dondurdular. 1950'de bakanlıktan ve parlemento üyeliğinden ayrıldı. Siyaseti, Hıristiyanlık'ın uygulanması yolunda bir araç olarak gören Cripps'in bu konuda bir de kitabı vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Towards a Christian Democracy*, 1945, ("Hıristiyan Demokrasisine Doğru").

• BAKINIZ: Winston CHURCHILL, CİNNAH, NEHRU.

CRISPI, Francesco
(1819-1901)

İtalyan devlet adamı. İtalya'nın birleşmesi için çalışmış, 1887-1891 ve 1893-1896 arasında başbakanlık yapmıştır.

4 Ekim 1819'da Sicilya'nın Ribera kasabasında doğdu, 12 Ağustos 1901'de Napoli'de öldü. Çocukluğu Sicilya'da geçti. Palermo Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra Sicilya'dan ayrılarak Napoli'ye gitti. Burada avukatlık yapmaya başladı. Aynı dönemde cumhuriyetçi düşünceleri benimsedi ve cumhuriyetin kurulması için başlatılan eylemlere katıldı. 1848'de Sicilya'daki devrimci harekete katıldı ve kurulan geçici hükümette görev aldı. 1849'da devrimci hükümet devrilince Napoli'den ayrılmak zorunda kaldı ve Torino'ya geçti. 1853'te kentte başgösteren bir ayaklanmadan sorumlu tutularak Torino'dan çıkarılınca Malta'ya daha sonra da 1855'te Londra'ya gitti ve burada İtalyan cumhuriyetçi hareketinin önderlerinden Giuseppe Mazzini ile tanıştı. 1857'de Paris'e gittiyse de, Orsini suikastı nedeniyle kentten ayrılmak zorunda kaldı. 1859'da Sicilya'ya dönene dek çeşitli Avrupa kentlerinde dolaştı.

Crispi Sicilya'ya döndükten sonra, İtalyan Birliği'nin sağlanması yolundaki mücadelesini yoğunlaştırdı. Mayıs 1860'ta Garibaldi ile birlikte Cenova'dan Sicilya'ya düzenlediği Binler Sefer'i başarıya ulaşınca, kurulan geçici hükümette içişleri bakanlığı görevini üstlendi. Crispi İtalyan Birliği'nin Piyemonte monarşisi dışında gerçekleşmesi gerektiğini savunuyordu. Sicilya ve Napoli Kasım 1860'da Piyemonte'ye bağlanınca hükümetteki görevinden ayrıldı. 1861'de Sicilya milletvekili olarak İtalyan Parlamentosu'na girdi. Crispi, milletvekilliğinin ilk yıllarında Başbakan Kont Cavour'a karşı yürütülen sol muhalefetin önderliğini yaptı. 1865'ten başlayarak monarşinin milli birliği pekiştireceğini ve birliğin cumhuriyetin kurulmasından daha önemli olduğunu savunmaya başladı. Bu düşünceleriyle Kral II.Vittoria Emanuele'nin desteğini kazandı.

Crispi 1876'da solcu Depretis iktidara gelince Millet Meclisi'ne başkan seçildi. 1877-1878 yıllarında Depretis hükümetinde içişleri bakanlığı görevinde bulundu. Bakanlıktan ayrılışını izleyen 9 yıl boyunca, yayımladığı *Riforma* gazetesinde Depretis iktidarını eleştirdi. 1887'de yeniden siyasi yaşama atıldı ve içişleri bakanlığına getirildi. Aynı yıl, Depretis'in ölümü üzerine, başbakan oldu.

Başbakanlığın yanı sıra, içişleri ve dışişleri bakanlığı görevlerini de üstlenen Crispi kamu düzeni ile ilgili baskıcı önlemler aldı. Toplanma ve örgütlenme özgürlüklerini sınırladı. Afrika'daki İtalyan sömürge yönetimini güçlendirme ve sömürge topraklarını genişletme amacına yönelik yayılmacı bir siyaset izledi. Bu siyasetin, Üçlü İttifak'ın diğer üyesi Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafından da onaylanmasını sağlamaya çalıştı. İtalya'nın Afrika'daki çıkarlarına engel olan Fransa'nın güçlenmemesi için Crispi 1887'de hükümeti Fransa ve İtalya arasındaki ticaret antlaşmasını bozmaya ikna etti. Bu karar, İtalya ile Fransa arasında 10 yıl sürecek olan gümrük savaşlarını başlattı ve sonuçta İtalyan ekonomisinin büyük zarar görmesine neden oldu. Artan mali güçlükler karşısında çalışanlar kesiminde hoşnutsuzluklar başgösterince hükümete karşı eylemler başladı. Crispi, Sicilya ve Luniglana'daki işçi ve köylü eylemlerini zor kullanarak bastırma yoluna gitti. Bu uygulamaların yarattığı hoşnutsuzluklar nedeniyle 1891'de başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı.

1893'te yeniden başbakanlık görevine çağrılan Crispi, ülkenin iktisadi durumunu düzeltmeye yönelik önlemler alırken, baskıcı yöntemleri de artırdı. Tüm sosyalist örgütleri ve işçi, köylü birliklerini kapattı, binlerce kişiyi vatandaşlıktan çıkardı. 1894'te Millet Meclisi'ni dağıtarak ülkeyi bir diktatör gibi yönetmeye başladı. Afrika'daki saldırgan siyasetini sürdüren Crispi, İtalyan ordusu 1896'da Adua'da Habeş ordusu tarafından bozguna uğratılınca bir kez daha başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. Crispi' nin İtalya'yı büyük bir sömürgeci devlet yapma yolundaki düşünceleri, daha sonra Mussolini tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldı.

• KAYNAKLAR: G.Castellini, *Crispi*, 1924; B.Croce, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, 1928; M.Grillandi, *Francesco Crispi*, 1969; N.Inglese, *Crispi*, 1961; A.C.Jemolo, *Crispi*, 1922; G. Salvemini, *La Politica estera di Francesco Crispi*, 1919; W.J.Stillman, *Francesco Crispi: Insurgent, Exile, Revolutionarist and Statesman*, 1899; G.Volpe, *Francesco Crispi*, 1928.

• BAKINIZ: CAVOUR, DEPRETIS, GARIBALDI, MAZZINI, MUSSOLINI.

CRIVELLI, Carlo
(ykş 1430-ykş 1495)

İtalyan, ressam. Venedik Okulu ile Padua geleneği özelliklerini bütünleştirmiştir.

Venedik'te doğdu. Jacopa Crivelli adlı bir ressamın oğlu olduğu sanılmaktadır. Venedikli Vivarini ailesinin atölyesinde resim öğrenerek yetişti. Gerçekte Venedik'te bulunması ile ilgili tek belge bir mahkeme kararıdır. Bir süre hapiste yattıktan sonra bir daha dönmemek üzere Venedik'ten ayrıldı. Üslup etkilenmeleri ve yapıtlarının dağılımı nedeniyle, Padua'dan

Marches bölgesine kadar uzanan çeşitli kentlerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Crivelli resimlerinin tümünde dinsel ve kutsal konuları işlemiştir. Bilinen yapıtları triptikon (üç parçadan oluşan) resimlerden, triptikon parçalarından, bir de küçük boyutlu resimlerden oluşmaktadır.

Üslubu 15.yy'ın ikinci yarısının süslemeci ve plastik özelliklerini yansıtır. Çıkış noktası Vivariniler'in katı ve açık seçik biçim anlayışıdır. Ancak bunu sonradan, Padua geleneğinden kaynaklanan arabesk-ler, zengin giysiler ve çeşitli meyve kümeleri gibi öğeleri işleme tutkusuyla birleştirmiştir. Özellikle gerçek boyutlarına oranla oldukça büyütülmüş meyve kümeleri hemen her resminde görülür. Parlak ve saf renkleri çok severek kullanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Demidoff mihrap resmi, 1476, Ulusal Galeri, Londra; *Pieta Panciatichi*, 1485, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Meryem'e Müjde*, 1486, Ulusal Galeri, Londra; *Meryem, Çocuk ve Aziz Petrus*, 1488, Devlet Müzesi, Berlin; *Bakirenin Taçlandırılması*, 1493, Brera Müzesi, Milano.

- **BAKINIZ:** GIORGIONE.

Benedetto Croce

CROCE, Benedetto
(1866-1952)

İtalyan, tarihçi, filozof ve estetikçi. Hegel estetiğini yeni bir yorumdan geçirerek çağdaş felsefe anlayışına göre geliştirmiştir.

25 Şubat 1866'da Aquila eyaletindeki Pescasseroli'de doğdu. 20 Kasım 1952'de Napoli'de öldü. 1883'te Cassamicciola depreminde anne ve babasını yitiren Croce, 1876'da Katolik eğitim okuluna girdi. Roma'da başladığı üniversite öğrenimini Napoli'de sürdürdü.

Croce bu dönemde edebiyat, tarih ve felsefeyle ilgilenmiş, Napoli arşivlerinde hiçbir kuruma bağlı olmaksızın araştırmalar yapmıştır. Çalışmalarına önce belgelere dayanan bir tarihçi olarak başlayan Croce, sonra Vico'nun etkisi altında kalmıştır. Vico'ya göre insan, tarihin yaratıcısıdır, bu nedenle onu bir bütün olarak anlayabilecek durumdadır. Croce de, tarihe bu açıdan bakmıştır. Ayrıca 1895'te, hocası Labriola aracılığıyla, Marxizm'i inceleyen Croce, bu öğretinin yalnızca bir "tarihsel yorumlama yöntemi" olduğunu ileri sürmüş, tarihsel özdekçiliğe karşı çıkmıştır.

Almanya, İspanya ve Fransa'ya geziler yaptıktan sonra 1900'de Napoli'ye yerleşen Croce, Napoli Üniversitesi'nde bir süre profesör olarak çalıştı. 1903'te yayımlamaya başladığı edebiyat, tarih ve felsefe sorunlarını işleyen *La Critica* adlı dergi İtalyan düşün alanında büyük bir önem kazandı. Croce 1910'da İtalyan parlamentosuna senatör olarak girdi. I.Dünya Savaş'ı sırasında Sorrento'da gözetim altına alındıysa da, İngilizler tarafından kurtarıldı. 1920-1921 yıllarında Giolitti hükümetince milli eğitim bakanı atandı.

Mussolini'nin güçlendiği dönemde, 1925'te "Anti-faşist Aydınlar Manifestosu"nu imzaladı. Önceleri faşizmi solun özgürlük anlayışına karşı olumlayan Croce, daha sonra anti-faşist düşünceleri benimsedi. 1925-1928 arasında Mussolini'nin diktatörlüğüne birkaç senatörle birlikte karşı çıktı. Faşizmin çöküşünden sonra Liberal Parti'nin başına geçti. 1944'te devlet bakanı oldu. 1946'da Sosyalistler'in kendisinin geçici cumhuriyetin başkanlığına gelmesi yolundaki önerilerini geri çevirdi. 1947'de, Instituto Italiano per gli studi Storici'yi ("İtalyan Tarih Araştırmaları Enstitüsü") kurdu. Yaşamının sonuna değin çalışmalarını burada sürdürdü.

Croce, evreni sürekli akış içinde bulunan bir olaylar dizisi olarak tanımlar. Bu akış, bir "oluş" anlamını içerir. Bu oluş ise türlü biçim ve evreler içinde, sürekli ve diyalektik bir ayrışmayla ortaya çıkar. Croce, Hegel'in karşıtların bireşimi görüşünü yadsıyarak, ayrımların bireşimini savunur. Ayrımlar, bireşim içinde, kendi yapılarını koruyarak yer alır. Her koşul, başka bir koşulu içerdiği için oluş çizgisel değil, dönüşlüdür. Evrensel oluş, tek gerçeklik olan "Tin"in görünüş alanına çıkışıdır. Tin, Croce'nin felsefesinin odak noktasını oluşturur. Özneyle nesnenin, bireyselle evrenselin, kuramla kılgının birleştiği tin, evreni oluşturur. Bütün bireşimlerin deneyüstü bireşimi olan tin ile gerçeklik arasında bir ayrım yoktur; çünkü tinin özü varlık ve gerçekliktir. Tinin karşıtı ya da tin dışı bir gerçeklik de yoktur. Tin, sonsuz bir evrimdir, çünkü bütünün henüz ulaşılmamış aşamasını, geliştirici devinimin özü anlamına gelen *Actus Purus*'u içinde taşır. Birey, biricik gerçeklik olan tinin geçici uğrağından başka bir nesne değildir.

Bu nedenle Croce, tin felsefesinden başka felsefe olamayacağını savunur. Evrensel bir nitelik kazanmayan ve genel geçerlik taşımayan doğa bilimlerini "sözde bilim" olarak niteler. Ona göre metafizik ve din de, doğa bilimlerinin sağladığı gerçeğin bilgisinden fazlasını veremez. İnsanda anlıksal sezgi olmadığına göre, metafizik de olanaksızdır. Din ise bir "sözde felsefe"den öteye geçemez. Tin felsefesinden başka tüm bilgiler gerçek görüngüler olup, tinin uğrak

noktaları sayılmalıdır. Bu tür bilgiler, ancak, felsefeye ulaşmaya çalışan tinin basamakları oldukları için incelemeyi gerektirir.

Croce, kuramsal ve kılgısal etkinliklerin, birlikte, tinin özünü oluşturduğunu öne sürmüştür. Bu iki etkinlik, tin felsefesinin temel kategorileridir. Bunlar birbiriyle karşıtlık içinde bulunmaz; aralarında döngüsel bir diyalektik ilişki vardır. Bu ilişkiler de kendi aralarında, nesnelerin bireysel ya da evrensel olması temelinde, ikiye ayrılır.

Croce, tin felsefesinde iki tür kuramsal bilgiye yer verir. Biri imgeler üreten düşgücü aracılığıyla elde edilen sezgisel bilgi, öteki kavramlar üreten us aracılığıyla sağlanan mantıksal bilgi. Croce'nin özellikle vurguladığı sezgisel, estetik bilgi, doğrudan doğruya mantıktan etkilenmeksizin, mantığı koşullayabilir. Bunun nedeni, kavramsız sezgi olabilmesine karşın, sezgisiz kavramın olmayışıdır. Sezgisel bilgi, duygulara dayanır, nesnesi de bireydir.

Estetik sezgi, anlatımdan ayrılamaz. Croce, sanatı da bu görüşüne göre açıklamıştır. *Breviario d'Estetica* ("Estetik'in Özü") adlı yapıtında sanatı, deney öncesi ikili bir bireşim olarak tanımlar. Bu bireşimin öğeleri, sezgisel imgelem bireşimi ve imgeyle duyumun bireşimidir. Fiziksel bir olgu değil gerçeklik olan sanat, bir "lirik sezgi"dir. Bu yüzden, ne kılgısal ne de ussaldır. Sanat, felsefe ve bilim gibi, kavram ve önermeler sunmaz. Bilgisel sanat yapıtı, insanı bilmediği yaşantılar, yeni duyuşlar ve derin duygularla buluşturur. Sanat, bir bütün, deney öncesi bir içerik-biçim, sezgi-anlatım, anlatım-güzellik bireşimidir. Sanat etkinliğine denk düşen değer, "güzel"dir.

Sanatın özü, yaratma eyleminde yatar. Yaratma, duyguların anlatımıdır. Ancak bu anlatım, yalnızca duygunun adını vermekle olmaz. Çünkü adlandırmak, genelleme ve sınıflamadan öte bir anlam taşımaz. Oysa sanat, bireyseli tanımlar. Sanatçı, yapıtını oluşturmadan önce, kendisini yönlendiren duygunun ne olduğunu bilemez, adlandıramaz. Yalnızca yaratma etkinliği sırasında, daha önce onda belirsiz olarak bulunan duygusal izler, bütünlenmiş, belirlenmiş duygular biçiminde ortaya çıkar. Böylece duygusallığını dile getirmeye çalışan sanatçı, bireyselliğini yakalar, genellik ve evrensellikten sıyrılır. Sanat yapıtı oluşturulurken duygu, önce duyulup sonra dile getirilemez, şu ya da bu biçimde aktarılamaz.

İnsanları eğlendirmek, onlarda bir duygu uyandırıp belli bir davranışa yöneltmek, belli kavramları öğretmek amacıyla yapılan sanat etkinlikleri yalnızca "sözde-sanat"tırlar. Yine de bunlar, genelde uygarlık için, yararlıdır.

Temeli us ilkeleri olan mantıksal bilgi ise, evrensel olanı içerir. Mantıksal etkinliğin öncülü tasarımlar ve sezgilerdir. Hiçbir şey tasarlayamayan insan, hiçbir şey düşünemez. İnsan, nesneleri kuramsal etkinlik aracılığıyla kavrar. Croce, kavramı yargıyla özdeş tutar ve iki tür yargı tanımlar: 1) Özneyle yüklemin tümel kavramlar oldukları tanımsal yargılar, 2) Tümel bir yüklemin tikeli nitelediği algı yargıları (tarihsel yargılar). Bu iki yargı, tümelle tikelin, kavramla sezgiselin deney öncesi bireşimidir. Bireşimin iki öğesi, tek ve aynı tinin ayrı ama çelişmeyen görüngüleridir. Anlığın sezgisi yoktur, yalnızca duyulur sezgiler arasındaki bağlantıyı kurar. Nesnelerin özünü kavrayamaz. Mantıksal bilgi, felsefe etkinliğine denk düşer ve ulaşmaya çalışacağı değer, "doğru"dur.

Tin felsefesinin ikinci kategorisi olan kılgılı etkinlik de kendi içinde ekonomi ve ahlak etkinliği diye ikiye ayrılır. Ekonomi etkinliği bireysel, ahlak etkinliği ise evrenseldir, "Bütün"e ve tine dönüktür. Ekonomi etkinliği olmaksızın ahlak olamaz; buna karşın ekonomi etkinliği ahlaktan bağımsızdır. Ekonomi etkinliğinin ulaşmaya çalıştığı değer "yarar", ahlak etkinliğinin ise "iyi"dir. Ancak bunlar birbiriyle çelişen kavramlar değildir. Ahlaklı insan evrensel ve tinsel bir ereğe yönelik davranışta bulunmakla birlikte, kendi yararını gözetmekten de kaçınmaz. Bu değerler arasındaki ayrım, ancak, anlık düzeyindedir. Bu anlamda Croce, eğilim-eylem, araç-erek ayrımlarına ve özdekçi ahlaka, dinsel yararcılığa ve özgeciliğe karşı çıkar.

Croce, tin felsefesinin dört kategorisine denk düşen bu dört değeri özerk, birbirinden bağımsız kavramlar olarak görmez. Ona göre bunlar, tin dizgesinin zorunlu birer bölümünü oluşturur.

Croce'ye göre tarih ikiye ayrılır: Kılgılı tarih ve kronolojik (ölü) tarih. Bütün gerçeklik bir oluşumdur, bu oluşum ise üstün ve karmaşık varlık aşamalarına doğru olayların, özgür yaratımıdır. Gerçek tarih, içinde yaşanan dönemin tinsel yapısından yola çıkan tinin oluşum ve yaratımıyla bağdaşan, bugünün tarihidir. Croce'ye göre tarih bireyi ilgilendirir, hem evrensel yüklemleri içerir, hem de nesnesi evrenseldir. Bu nedenle de, tarih, bir bütün olarak felsefe ile özdeştir. Bunlar yalnızca öğretim amaçlarıyla ayrılabilir, çünkü bir insanın felsefesinde, o insanın tüm tarihi ve yaşamı bulunur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Materialismo storico ed economia marxista*, 1900, ("Tarihsel Özdekçilik ve Marksist Ekonomi"); *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, ("Anlatım Bilimi ve Genel Dilbilim Olarak Estetik"); *Ciò che è ciò che è morto nella filosofia di Hegel*, 1907, ("Hegel Felsefesinde Yaşayan ve Ölü Yönler"); *Logica come scienza del concetto Puro*, 1909, ("Salt Kavram Bilimi Olarak Mantık"); *La Filosofia di Giambattista Vico*, 1911, ("Giambattista Vico'nun Felsefesi"); *Breviario d'estetica*, 1913, ("Estetiğin Özeti"); *Teoria e storia della storiografia*, 1917, ("Historiografinin Kuram ve Öyküsü"); *Storia del Regne di Napoli*, 1925, ("Napoli Krallığının Tarihi"); *An Autobiography*, 1927, ("Bir Otobiyografi"); *La Storia Come Pensiero e come azione*, 1938, ("Düşünce ve Eylem Olarak Tarih"); *Opere complete*, 1965, ("Bütün Yapıtları").

• **KAYNAKLAR:** J.M.Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi* 1983; A.R.Capongiri, *History and Liberty: The Historical Writings of Benedetto Croce*, 1955; B.Cömert, *Croce'nin Estetiği*, 1979; A. Gramsci, *İl Materialismo storico e la filosofia de Benedetto Croce*, 1952; M.Mandelbaum, *The Problem of Historical Knowledge*, 1938; Arthur Hübschu, *Çağdaş Filozoflar* 1980; B.Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 1974; C.Sprigge, *Benedetto Croce: Man and Thinker*, 1952; İ.Tunalı, *B.Croce Estetik'ine Giriş*, 1973.

• **BAKINIZ:** GENTILE, HEGEL, VICO.

CROMPTON, Samuel
(1753-1827)

İngiliz, mucit. Bulduğu iplik eğirme ve bükme makinesiyle pamuklu dokuma sanayiinde eğirme aşaması bütünüyle makineleşmiştir.

3 Aralık 1753'te Lancashire'da Firwood'da doğdu, 26 Haziran 1827'de Bolton'da öldü. Küçük yaşta ailesiyle birlikte iplik eğirme işinde çalışmaya başladı. Bu sıralarda İngiliz Sanayi Devrimi'nin öncü ve ilk makineleşen sanayilerinden biri olan pamuklu dokuma alanında buluşlar birbirini izlemekteydi. 1733'te John Kay'in "uçan mekik" olarak anılan buluşuyla dokumacılık aşamasında üretim olağanüstü artmış, dokuma ve eğirme aşamaları arasında var olan uyumsuzluk daha da belirginleşmişti. Pamuk ipliğinin göreli kıtlığı, pamuk ipliği fiyatını ve eğirici ücretlerini yükseltirken, dokumacıların ücretleri de düşmüştü. Bu durum eğirme aşamasının makineleştirilmesi yolundaki çabaların yoğunlaşmasında etkili oldu. 1728'de Paul Lewis ve John Wyatt, değişik hızlarda dönen makara, silindir ve konilerden oluşan bir eğirme makinesi yaptılar. 1765'de Hargreave, bu makineyi geliştirerek pamuk eğirme makinesini yaptı. Bu makinenin en küçüğü bile 8 eğiricinin işini bir işçiyle çıkarabiliyordu. 1767'de Arkwright, Lewis ve Wyatt'ın buluşu üzerinde çalışarak su gücüyle işleyen tezgâhı buldu.

1779'da Crompton'un bulduğu iplik eğirme ve bükme makinesi, pamuk eğirme makinesiyle su tezgâhının bir karışımıydı. Bu son buluşla eğirme aşaması tümüyle makineleşmiş ve ev-sanayinin yıkımı hızlanmıştır.

Crompton'un buluşu 1780'lerde pamuk ipliği üretiminin hızla artmasına yol açmış bu kez dokumacılık aşamasının makineleşmesi çabaları yoğunlaşmıştır.

Buluşunun patentini alamayacak kadar yoksul olan Crompton, makinesinin sırrını kendisine para vereceklerini söyleyen birkaç sanayiciye açmış, bunun sonucu eline yalnızca 60 sterlin geçmiştir. Yıllar sonra, 1812'de 300 fabrikanın Crompton'un bulduğu makineyle donatılmış olduğu bir sırada parlamento kendisine 5000 sterling verince pamuk ticareti yapmak üzere iş hayatına atılmış, ancak başarılı olamamıştır.

İngiltere'nin yükselişi

- **KAYNAKLAR:** J.Kennedy, *Brief Memoir of Samuel Crompton*, 1849; G.J.French, *Life of Samuel Crompton*, 1860.

- **BAKINIZ:** ARKWRIGHT, E.CARTWRIGHT, HARGREAVES, J.KAY.

Oliver Cromwell

CROMWELL, Oliver
(1599-1658)

İngiliz asker ve siyaset adamı. İngiltere İç Savaşı'nda parlamentocu güçlerin önderliğini yapmıştır.

15 Nisan 1599'da Huntingdon'da doğdu, 3 Eylül 1658'de Londra'da öldü. Ailesi, servetini VIII.Henry tarafından bağışlanan bir rahibe manastırı etrafında oluşturmuş, ayrıca Cambridgeshire'da ve Huntingdonshire'da idari görev alarak yörenin geleneksel yöneticilerinden olmuşlardı. Ailenin çok eski bir parlamenterlik geleneği vardı. Oliver Cromwell'in babası Robert Cromwell de parlamento üyesiydi. Ancak Cromweller'in serveti bu kuşakta azalmış eski aile malikânesi satılmıştı.

Cromwell Huntingdon'da Grammar School'da okudu. Burada hocası Dr. Thomas Beard'ın etkisiyle Protestan görüşleri benimsedi. Dr. Beard koyu bir Puriten olarak ona tanrının her şeyin üstünde tarafsız ve ulaşılmaz bir varlık olmadığını aşıladı. 1616'da Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Burası Puriten ideolojinin önemli merkezlerinden biriydi. Cambridge'de çok kalmadı. 24 Haziran 1617'de babasının ölümü üzerine ailesinin yanına döndü.

İngiltere 17.yy'da önemli dönüşümler geçirmekteydi. Denizaşırı ticaret, toplumun her kesimini etkisi altına almış, İngiliz tüccarları Baltık Denizi, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'na açılmışlar, dünya ticaretinde söz sahibi olmuşlardı. Denizaşırı ticaret alanında yünün önemli bir ağırlığı vardı. Toprak sahipleri giderek ekili alanları koyun yetiştirmek için meralara dönüştürüyorlardı. Kraliyet ailesinin elden çıkarmaya devam ettiği kilise toprakları da bu kesimin eline geçiyordu. Pazar ve kâr için üretime yönelen, servetlerini sermayeye dönüştüren soyluların bir bölümü ile tüccarların yükselişi giderek eski toplumsal değerlerin sarsılmasına, yeni değerlerin oluşmasına yol açıyordu. 1640'ta 450.000 kişinin yaşadığı ve Avrupa'nın en büyük kentlerinden biri sayılan Londra, ülke ekonomisinin merkezi durumuna geliyordu.

Pazar için üretim yapan büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların siyasi gücü parlamentoda etkin bir biçimde temsil ediliyordu. İngiliz parlamentosu 17.yy'ın ortalarına doğru kraliyet karşısındaki siyasi gücünü artırmak istemekteydi. Parlamentonun Orta Çağ'dan beri bazı kazanılmış hakları ve yasa gücünde bir takım gelenekleri vardı. Bu kazanılmış hakların en önemlisi kralın uygulamaya koymak istediği vergileri onaylama hakkıydı. Tudorlar döneminde kral ile parlamento arasında oldukça hassas bir denge sağlanmıştı. Ancak 1603'te İngiliz tahtına geçen Stuartlar bu konuda gerekli duyarlılığı göstermiyor ve sürekli olarak getirdikleri yeni vergi istemleriyle parlamentoyu karşılarında buluyorlardı. 1625'te I.James'in ölümüyle tahta çıkan I.Charles parlamento onayı olmayan yeni vergiler almaya yönelik bir dizi yöntemler getirdi. Giderek gerginleşen bu siyasi ortamda Cromwell parlamento üyesi seçildi.

I.Charles'ın İspanya ve Fransa ile sürdürdüğü savaşların çok pahalıya mal olması, servet ve sermaye sahiplerinden zorla borç alması, parlamento ile arasındaki çelişkinin daha da artmasına yol açtı. Charles'ın uygulamalara karşı çıkan parlamenterleri tutuklatması İngiltere İç Savaşı'na yol açacak gelişmelerin başlangıcı oldu. Bu süreçte Cromwell parlamentoda sivrilmeye başladı. Parlamento Charles'a "Haklar Dilekçesi" adı altında bazı hakların güvence altına alınmasını isteyen bir belge sundu. Bu belgeyle parlamento onayı olmaksızın vergi uygulanmaması, özel orduların kaldırılması, hiç kimsenin nedensiz olarak ve yasaların öngördüğü biçimin dışında cezalandırılmaması, ve barış zamanında askeri yönetimin sona ermesi isteniyordu. Bu maddelerin oluşturulmasında Cromwell, etkileyici konuşmacılığıyla parlamento üyelerinin dikkatini çekti ve parlamentonun önderleri arasına girdi.

Charles bu dilekçeyi kabul etmedi. Parlamenter önderlerden Sir John Elliot'u da hapise attı. Elliot parlamentonun hapiste ölen ilk kurbanı oldu. 1629-1640 arasında Charles kişisel yönetimini güçlendirmeye çalıştı. Yasal olmayan yollardan koyduğu vergilerden en çok tepki göreni Gemi Vergisi oldu. 1637'de yürürlüğe giren bu vergiyle kıyı kentlerinin yanı sıra tüm kentler için bir tür kabotaj vergisi getirildi. Bu vergi ticaret kesiminin kazançlarını sınırlandırdığı için büyük bir muhalefete yol açtı. Cromwell'in varlıklı akrabası John Hampden vergiyi ödemediğinden kralın mahkemelerinde yargılandı ve suçlu bulunmasına karşın ülke çapında kahraman oldu. Kral ile parlamento arasındaki mücadelenin tırmanmaya başladığı bu günlerde, İskoç soyluları da başkaldırdı.

Stuartlar İskoç kökenli olmalarına karşın, İskoçlar özellikle dini konularda, Charles'a güvenmiyorlardı; Charles'ın başpiskoposu Laud'un İskoçya'daki uygulamalarından, Protestan İskoçya'da Katoliklik'in yayılacağından korkuyorlardı. 1638'de ayaklanan İskoç soyluları, Charles'dan İskoçya Protestanlık'ını güvence altına alacak taahhütler istediler. İskoçlar'la kısa bir savaştan sonra uzlaşan Charles, hazinenin boşalmak üzere olduğunu anlayınca 1640'ta 11 yıldır toplanmayan parlamentoyu topladı ve ek kaynaklar istedi. Parlamento para vermeyi reddettiği gibi 11 yıl öncesinin isteklerini yineledi. Charles da buna karşılık parlamentoyu dağıttı. İskoçlar'la savaşın bundan sonra tekrar canlanması Charles'ı çok zor durumda bıraktı. Savaş için gereken parayı parlamento desteği olmadan ödeyemeyince tekrar parlamentoyu toplamak zorunda kaldı. Bu toplanan parlamento ise İngiliz İç Savaşı'nın ünlü "Uzun Parlamentosu" olacaktı.

İç Savaş

Charles'ın Ocak 1642'de 5 parlamento önderini tutuklama girişimi gerilimi daha da artırdı. Artık her iki taraf da savaş hazırlıklarına girişmişlerdi. Ağustos 1642'de Cromwell kendi seçim bölgesi olan Cambridgeshire'ın, parlamentonun yanında yer almasını sağladı. 22 Ağustos 1642'de, Charles'ın York kentinde kraliyet sancağına adamlarını toplamasıyla İngiliz İç Savaşı başlamış oldu. O günlerde üstteğmen rütbesine yükseltilen Cromwell, askerin eğitimi, morali ve disiplinine çok önem veriyordu. Savaşın ilk çarpışmalarında deneyimsiz askerlerle komutanlardan oluşan parlamento tarafı, Charles'ın profesyonel ordusunca yenilgiye uğratıldı. Ekim 1643'te Edgehill çarpışmasında Charles'ın süvari gücü üstündü. Parlamento aleyhine gelişen savaşın bugünlerinde bile Cromwell askeri yeteneği ile dikkat çekiyordu. 1644'te Cromwell'in doğum yeri Huntingdon'un en zengin kişisi Edward Montagu parlamento kuvvetlerinin başkomutanlığına atandı ve yardımcılığına da Cromwell'i getirdi. Kralın ordusu 2 Temmuz 1644'te Marston Moor savaşında ilk kez kesin bir yenilgiye uğratıldı. Cromwell ve sonraki günlerde yakın işbirliğine girişeceği arkadaşı Sir Thomas Fairfax bu çarpışmada parlamento tarafının galibiyetini sağlayan iki komutanı olarak isim yaptılar.

Parlamentonun sürekli olarak askeri işlere karışması, savaşı kazanmaya başlamış olan parlamentocu güçleri zor duruma düşüyordu. Cromwell, buna çözüm olarak Yeni Model Ordu'nun kurulmasını ve siyasi görevi olmayan bir başkomutanın emrine verilmesini önerdi. 1644 sonlarında kurulan bu ordunun başına Sir Thomas Fairfax getirildi. Cromwell ise ordudan ayrılma hazırlıkları içindeydi. Ancak Cromwell'in üstün askeri yeteneğini bilen Fairfax, onu başkomutan yardımcılığına getirdi. Cromwell'in eğittiği Yeni Model Ordu, 14 Haziran 1645'te, iç savaşın en kritik çarpışması olan Naseby çatışmasında, kralın ordusunu yendi. Artık savaşı parlamentocu güçlerin kazanacağı belli olmuştu. Savaşın son çatışmalarında Cromwell disiplin anlayışı ve acımasızlığı ile dikkati çekti.1646'ya gelindiğinde İngiltere İç Savaşı'nın ilk aşaması parlamento lehine kapanıyordu. I.Charles 1647'de parlamento ordusu tarafından tutuklandı.

Ordu ve Parlamento

Parlamento, kral ile ne tür bir anlaşma yapacağına; ordunun dağılmasını nasıl sağlayacağına karar vermek zorundaydı. İrlanda'da, 1641'de başlayan ayaklanmalar sürüyordu. Parlamentodaki değişik Protestan gruplar arasında çatışmalar başlamıştı. Bu arada Cromwell parlamento ile kral arasında bir uzlaşma arayışı içindeydi. Parlamento ise, kral konusunda ikiye ayrılmıştı. Bir kesim, Charles ile ılımlı bir anlayış içine girilmesini isterken, Levellers ("Eşitçiler") adını taşıyan radikal kanat ise krallığın kaldırılmasını savunuyordu. Bu arada parlamentonun çekişmelerinden yararlanan Charles, İngiltere ve Galler'de, krallık yandaşlarını yeniden harekete geçirince iç savaşın ikinci aşaması başlamış oldu. Bu kez Charles'ı destekleyen İskoç ordusu Kuzey İngiltere'ye girdi.

Cromwell yeniden komutanlığa başladı. 16 Ağustos 1648'de Kuzey İngiltere'de Preston'da kralcıları yendi. İskoçlar geri çekilmeye zorlandı. Cromwell, 6.000 İskoçyalı esir aldı. 1648'in sonuna gelindiğinde İskoç tehlikesi atlatılmıştı.

I.Charles'ın idamı

Kuzey ve Güney İngiltere'de kraliyet orduları yenilirken, Charles 1647'de sığındığı Wight adasından parlamento ile görüşmelerini sürdürüyordu. Ancak Charles'ın İngiltere'ye bir İskoç ordusunu davet edişi parlamentonun tutumunu katılaştırmıştı. Cromwell daha önce ılımlı bir tavır içindeyken artık kraldan bir şey umulamayacağı görüşünü benimsedi. Charles, parlamento önünde yargılandı ve vatana ihanetten suçlu bulundu. Cromwell, genç yaştan beri edindiği Puriten görüşlerin de etkisiyle kralın suç işlemiş herhangi bir insan gibi mahkûm edilmesini savunuyordu. Bu arada Charles, parlamentodan gelen tüm teklifleri reddediyor, yazgısını benimsemiş görünüyordu. Cromwell Charles'ın idam kararını imzalaması için parlamentoya baskı yaptı. İngiltere Kralı I.Charles, 30 Ocak 1649'da "ülkenin yasalarını çiğnediği için" idam edildi.

Cromwell'in dış politikası

Charles'ın ölümünden sonra İngiltere'de cumhuriyet kuruldu. Cromwell Devlet Konseyi başkanlığına getirildi. Bu sırada daha ileri toplumsal istemler isteyerek başkaldıran Eşitçiler'in önderi John Lilburne hapise atıldı ve bu hareket dağıtıldı. İrlanda'da süren ayaklanmalar İngiltere'nin kanayan yarası haline gelmişti. VIII.Henry döneminden beri süren bu sorun, İngilizler'in İrlandalılar'ı basit bir sömürge halkı olarak görmesinden kaynaklanıyordu.

Cromwell İrlanda'ya özgürlük verilmesine karşıydı. 13 Ağustos 1649'da ordusuyla Dublin'e gelen Cromwell acımasız bir bastırma harekâtına girişti. Dublin'in kuzeyinde Droghada kentinin surları arkasına çekilen İrlandalılar, 11 Eylül 1649'da kılıçtan geçirildi. Cromwell İrlandalılar'ı "barbar" olarak görüyor ve gene Puriten tanrısının yargılarına sığınarak "böylelikle bir daha günah işleyip ellerini kana bulamazlar" diyordu. Cromwell, Droghada'dan sonra 11 Ekim'de Waxford'da da acımasız yöntemlerini uyguladı. Mayıs 1650'ye gelindiğinde İrlandalılar'ın başkaldırısı tümüyle bastırılmıştı.

İngiliz cumhuriyet yönetimini kabul etmeyen İskoçyalılar'ın I.Charles'ın oğlu II.Charles'ı kral ilan etmeleri üzerine, parlamento, Cromwell yönetimindeki bir orduyu İskoçya'ya gönderdi. Cromwell, 22 Temmuz 1650'de, 10.500 piyade ve 5.500 süvari ile İskoçya üzerine yürüdü. Savaşın başlarında hastalık ve açlıktan ordusunun önemli bir bölümünü yitirmesine karşın İskoç ordusunu 2 Eylül 1650 Doon Hill savaşında yendi ve İskoçya'nın başkenti Edinburgh'a girdi. Cromwell, 1651 yazında İngiltere'ye kaçan II.Charles'ı Worcester'de kesin yenilgiye uğrattı ve İskoçya zaferini kazanmış oldu.

Cromwell, 1651'den sonra Devlet Konseyi'nin bir üyesi olmasına karşın İngiltere'nin en güçlü adamıydı. 12 Aralık 1651'de ordunun baskısıyla hazırlanan İngiltere'nin ilk yazılı anayasası (Instrument of Government) ona Koruyucu Lord unvanını verdi. Cromwell parlamentoyu, anayasayı desteklemesi gerektiğine inandırmaya çalışıyordu. Ancak, parlamento, ordunun siyasi gücünü artıran bu anayasayı kabul etmedi ve yeni bir anayasa hazırlığına girişti. Bunun üzerine Cromwell, Ocak 1655'te parlamentoyu dağıttı. Monarşistler'in Mart 1655'teki ayaklanma girişimini fırsat bilerek bir askeri diktatörlük rejimi kurdu. Ülke 11 bölgeye ayrıldı, her bölge Cromwell'in güvendiği bir komutanın yönetimine verildi. Bunların emrinde süvari milis kuvvetleri bulunuyordu. Bunların giderleri Monarşistler'in ödemeye zorlandığı bir vergi ile karşılanıyordu. Askeri yönetim, yeni vergiler koyabilmek için 1656 Eylülü'nde toplamak zorunda kaldığı parlamentoyu Ocak 1658'de yeniden dağıttı.

İngiltere, 1650-1654 arasında Hollanda ile yaptığı savaştan güçlenmiş olarak çıktı. Bu dönemde İsveç, Danimarka ve Portekiz ile İngiltere'ye elverişli ticaret ortamı ve koşulları sağlayan antlaşmalar yapıldı. Bu yıllarda savaşan Fransa ile İspanya arasında bir seçim yapan İngiltere, Fransa'nın yanını seçti. Böylelikle hem Protestanlık davasına hizmet edecek hem de İspanyol sömürgelerinden kendisine pay çıkaracaktı. 1656-1658 arasındaki bu savaş sırasında İngiltere İspanya'dan Karaib Denizi'ndeki Jamaica Adası'nı aldı.

Cromwell'in ölümünden sonra, 1660'ta meşrutiyet idaresi kuruldu ve parlamento II.Charles'ı kral seçti.

• KAYNAKLAR: A.Dakers, *Oliver Cromwell*, 1925; J.Drinkwater, *Oliver Cromwell*, 1929; A.Fraser, *Cromwell:Our Chief of men*, 1973; J.V.Morley, *Oliver Cromwell*, 1923.

• BAKINIZ: ANNE STUART, CHARLES I, ELIZABETH I.

CROMWELL, Thomas
(? - 1540)

İngiliz devlet adamı. İngiliz kilisesinde Reform hareketinin öncüsü olmuştur.

Gençliği üzerine yeterli bilgi yoktur. 1485'te Putney'de doğduğu ve nalbantlık, biracılık, terzilik gibi çeşitli işlerle uğraşan Walter Cromwell'in oğlu olduğu sanılmaktadır.

Düzenli öğrenim görmedi. 1504-1514 arasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bulunduğu sırada ticaretle uğraştı. Avrupa'daki siyasi gelişmeleri de izledi. 1514'te İngiltere'ye döndükten sonra dinsel ve siyasal etkisi büyük olan Kardinal Wolsey'nin hizmetine girdi. Kısa zamanda Wolsey'nin en yakın yardımcısı oldu. Küçük manastırların kapatılarak gelirlerinin Ipswich ve Oxford'da kurulan yeni kolejlere aktarılması konusunda önemli rol oynadı. Bu yıllarda bir yandan da hukuk öğrenimi gören Cromwell, 1523'te parlamentoya girdi. Wolsey, VIII.Henry'nin boşanmasını sağlamakta başarı gösteremeyince 1529'da gözden düştü. Bu durum Cromwell'e yaradı ve devlet yönetiminde hızla yükseldi. 1529'da çalışmaya başlayan ve VIII.Henry döneminde birçok reformun yasalaşmasını sağlayan Reform Parlamentosu'na seçildi. Aynı zamanda VIII.Henry'nin danışmanlarından biri oldu.

1532'den sonra hükümet içinde çeşitli sorumluluklar üstlenmeye başladı ve yetkileri gün geçtikçe arttı. Hazine sorumlusu, maliye bakanı, krala karşı sorumlu özel yetkili bakan ve hükümet içinde özel yargı yetkilisi oldu. Bir süre sonra da VIII.Henry Cromwell'e din alanındaki uygulamalara ilişkin tam yetki tanıdı.

Cromwell, 1533'te hazırladığı ve Reform Parlamentosu'nun onayladığı yasa tasarısıyla evlenme ve vasiyetname hazırlanması gibi işlerde Roma'dan izin alınmasını engelledi. Böylece VIII. Henry'nin boşanmasının önündeki engeller kalktı. Daha sonra hem siyasi, hem mali nedenlerle manastırların kapatılmasına ilişkin çalışmalarına başladı. 1540'a gelindiğinde tüm manastırlar ve bağlı kuruluşlar kapatılmış, mal varlıkları ve gelirleri saraya devredilmişti.

Cromwell, siyasi olarak egemen ulusal devlet yaratmak amacını güdüyordu. Papalık'ın krallık üzerindeki etkisini sınırlandırma yolundaki çalışmaları, bu amaca ulaşmak yolundaki ilk adımlardı. Yasaların mutlak üstünlüğünü savunuyordu. O yıllara dek ancak olağanüstü durumlarda toplanan Avam Kamarası'nın etkin bir kurum haline getirilmesine çalıştı. Toprak sahibi soyluların siyasi ve adli yetkilerinin sınırlandırılmasında ve bu yetkilerin Devlet Danışma Meclisi denetimindeki yargıçlara verilmesinde büyük etkisi oldu.

Cromwell'in din alanında ve buna bağlı olarak siyasi alanda yürüttüğü reformlar, İngiltere'nin dış ilişkilerinde bazı sorunlar yarattı. 1533-1536 arasında reformun en güç yıllarında Fransa ile İspanya arasındaki düşmanlık, bu ülkelerden gelebilecek bir dış müdaheleyi engellemişti. Ama 1536'dan sonra bu ülkelerin İngiltere'ye karşı bir ittifak oluşturması tehlikesi doğdu. Cromwell, VIII. Henry'nin Katolik dünya içinde kalma isteğine karşın, Lutherci Alman prensleriyle ittifak içine girmenin yararlı olacağını düşünüyordu. Bu amacını gerçekleştirmek için 1539'da VIII.Henry'nin Cleves'li Anne ile evlenmesini sağladı. Ama kral dördüncü karısından hoşlanmadı. Bir yıl içinde uluslararası siyasi durum değişince ve İngiltere açısından bir tehlike kalmayınca kral, Alman prensleriyle ittifakı simgeleyen evliliğini sürdürmedi ve bu evliliği hazırlayanları cezalandırdı. Cromwell, 10 Haziran 1540'ta tutuklandı. Sorgusu yapılmadan mahkûm edilerek 28 Temmuz'da öldürüldü.

• KAYNAKLAR: A.G.Dickens, *Thomas Cromwell and the English Reformation*, 1959; R.B.Merriman, *Life and Letters of Thomas Cromwell*, 2 cilt, 1902.

• BAKINIZ: HENRY VIII.

CRONIN, Archibald Joseph
(1896-1981)

İngiliz, romancı. Toplumsal sorunları duygusal bir yaklaşımla ele alarak yazdığı çok satan romanları ve bunların sinemadaki uyarlamalarıyla ün kazanmıştır.

19 Temmuz 1896'da, Dumbartonshire'da doğdu, 1981'de öldü. Glasgow üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördükten sonra I. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde cerrahlık yaptı. Savaşı izleyen yıllarda, Güney Galler bölgesindeki kömür madenlerinde sağlık müfettişi olarak çalışırken kömür işçilerinin yaşamıyla yakından ilgilendi. 1926'da Londra'da doktorluk yapmaya başladı, ama sağlığının bozulması üzerine doktorluğu bıraktı. Doktorluk mesleğini bırakması onu yazarlığa yöneltti. 1931'de yayımlanan ilk romanı *Hatter's Castle* (Şapkacının Şatosu) baskıcı bir babanın ailesine çektirdiği acıları anlatan bir tür töre romanı idi. Bundan sonraki romanları ise kömür madenlerini ve maden işçilerini konu edinir. *The Stars Look Down* (Yıldızlar Bakarken), genç bir doktorun kendini kanıtlama çabalarını anlatan *The Green Years* (Yeşil Yıllar), bunu devamı olan *Shannon's Way* (Pembe Yıllar) hep bu çevrenin insanlarıyla ilgilidir. Aşk romanıyla töre romanını bağdaştırmaya çalışan *The Citadel* (Şâhika), yazıldığı günlerde cüretli bir toplumsal eleştiri olarak görüldü. Cronin, en çok satan romanı olarak kalan *The Keys of Kingdom*'da (Cennetin Anahtarları) Hıristiyan hayırseverliği düşüncesini duygusallaştırarak ele alır, sömürgeciliğin dini boyutlarını işler. 1952'de yazdığı *Adventures in Two Worlds* (İki Dünyada Serüvenler) ise doktorluk mesleğini ele alır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hatter's Castle*, 1931, (Şapkacının Şatosu); *The Stars Look Down*, 1935, (Yıldızlar Bakarken); *The Citadel*, 1937, (Şâhika); *The Keys of Kingdom*, 1942, (Cennetin Anahtarları); *The Green Years*, 1944, (Yeşil Yıllar); *Shannon's Way*, 1948, (Pembe Yıllar); *Adventures in Two Worlds*, 1952, (İki Dünyada Serüvenler).

CROOKES, William
(1832-1919)

İngiliz, kimyacı. Spektroskopi alanında ve elektrik boşalım tüpleriyle yaptığı çalışmalarıyla tanınır.

17 Haziran 1832'de Londra'da doğdu, 4 Nisan 1919'da aynı kentte öldü. On altı kardeşin en büyüğü olan Crookes, babasının mimar olması için yaptığı önerilere karşın 1848'de Londra Kraliyet Kimya Koleji'nde okudu. 1850-1854 arasında organik kimya profesörü A.W.von Hofmann'ın asistanlığını yaptı. Bu dönemde tanıştığı Faraday'ı kendisine örnek aldı. Crookes'un ilk yayınının 1851'de organik kimya bilim dalında olmasına karşın, sonraki yıllarda bu

William Crookes

konudan uzaklaştı. Eğitimini tamamladıktan sonra 1854'te Radcliffe Gözlemevi'nde meteoroloji asistanlığına, 1855'te de Chester'de kimya hocalığı görevine atandı. Bu sırada babasından önemli bir servet kalınca, Londra'daki evinde özel bir laboratuvar kurarak zamanının önemli bir bölümünü bilimsel araştırmalara ayırmak olanağını buldu.

Crookes 1850'lerden başlayarak yaklaşık 60 yıllık bir dönemde kimya, fizik, fotoğrafçılık, tarım ve hatta ispiritizma üzerine araştırmalar yaptı, yüzlerce makale ve birçok kitap yazdı. 1859'da çıkartmaya başladığı *Chemical News* ("Kimya Haberleri") adlı derginin yayımlanmasını yaşamının sonuna değin kendi sürdürdü. Fotoğrafçılıkla da ilgilenerek, 1850'lerden başlayarak bu alanda da bir derginin yayımlanmasına katkıda bulundu. 1861'de talyumu buldu. 1863'te bu buluşu nedeniyle Royal Society üyeliğine seçildi. 1897'de de bilime katkılarından dolayı "Sir" unvanını aldı.

Crookes'un kimya dalındaki belki de en iyi bilinen çalışması olan talyumun keşfi, Almanya'da Kirchhoff ve Bunsen'in spektroskopiye ilişkin buluşlarından esinlenmişti. Daha önceki organik kimya araştırmalarında selenyum ve bileşiklerini inceleyen Crookes, bu elementi yeni geliştirilen spektroskopi yöntemleriyle araştırırken, selenyum ve sülfürik asit içeren bir çökelek örneğinde o güne değin bilinen elementlerinkine uymayan yeşil tayf çizgileri gözledi. Yaptığı analizler sonucu bulduğu yeni elemente bu yeşil tayf çizgilerinden dolayı Grekçe'de "yeşil çubuk" anlamına gelen "talyum" adını verdi. Talyumun ağırlığını çok duyarlı bir biçimde saptayabilmek amacıyla, tartma işlemini kendi geliştirdiği yöntemlerle vakumda gerçekleştirdi. Diğer kimyacılara da örnek olan bu yöntemle 200.04 g olarak bulmuş olduğu atom ağırlığı çağdaş yöntemlerle saptanan değerinden (204.37 g) çok az farklıdır.

Crookes vakumda ağırlık ölçümleri yaparken terazisinde zaman zaman anlam veremediği sapmalar gözledi. İlgisini çeken bu olayı incelerken elde ettiği bulgularla 1875'te radyometre adını verdiği aracı geliştirdi. "Işık değirmeni" olarak da bilinen radyometre, birbirlerine çapraz şeklinde bağlanan çok ince cam çubukları içeriyordu. Cam çubukların uçlarına aynı tarafları siyaha boyanmış dört mika kanat bağlanmıştı. Bir yel değirmenini andıran bu sistem, dönme hareketini yapabilecek bir eksen ile birlikte havası boşaltılmış cam bir tüpe yerleştirilmişti. Kanatların siyaha boyalı yüzleri, Güneş ışığına ya da benzer bir ısınıma tutulduğunda, ısınımın şiddetine göre dönmeye başlıyordu. Crookes önceleri ışığın harekete dönüştüğünü düşündüyse de daha sonra olayın cam kapta kalan az miktarda hava moleküllerinden kaynaklandığını anladı. Dönme, hava moleküllerinin kısmi basınçta kanatların siyaha boyanmış ve daha fazla ısınan yüzünden daha hızlı olarak zıplamalarından kaynaklanmaktaydı. Bu ilginç gözlem daha sonra Maxwell'in gazların kinetik teorisini açıklamasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu dönemde vakum çalışmaları daha farklı alanlarda da sürdürülmekteydi. 1869'da J.W.Hittorf, vakum tüpünde ilk kez elektrik boşalım deneyini gerçekleştirmişti. Bu deneylerden haberi olmayan Crookes, on yıl sonra Hittorf'unkiyle aynı doğrultuda, ancak çok daha kapsamlı deneyler yaptı. Bu deneylerde Goldstein'ın daha sonra katot ışınları diye adlandıracağı ışınımın düz bir hatta gittiğini, yoluna yerleştirilen maddelerde flüorışıma olayına neden olduğunu ve manyetik alan etkisi ile saptırılabildiğini gözledi. Bu deneyler sonucunda, katot boşalımı ile oluşan ışınımın elektromanyetik ışıma olmayıp, eksi yüklü parçacıkların düz bir hatta hızla hareket etmelerinden kaynaklandığını kanıtladı. Bu parçacıkların niteliği Crookes'u yeni yorumlar yapmaya zorladı. Deney tüpünün maddenin "dördüncü hali" diye tanımladığı parçacıklarla dolu olduğunu ileri sürdüğü gibi, bu parçacıkları, bilinen gazlardan daha seyrek ve dokunulması olanaksız "olağanüstü" gazlar olarak tanımladı. Meslektaşlarından kimileri bu açıklamaya, karşı bir görüş öne süremedikleri için kabullenmiş görünmelerine karşın diğerleri yoğun eleştiride bulunmaktan geri kalmadılar. Bu açıklamadan yirmi yıl sonra Crookes'un yorumunda tümüyle yanılmadığı anlaşılacak ve J.J.Thomson'un deneyleri ile "elektron"un yüklü bir parçacık olduğu kanıtlanacaktı.

Röntgen ışınlarını da ilk kez gözleyen Crookes olmuştur. Crookes, bir atmosferlik basıncın milyonda biri kadar düşük bir basınca indirebildiği boşaltım tüpü ile yapmakta olduğu deneyler sırasında, tüpün yakınında bulunan fotoğraf kâğıtlarının etkilendiğini gözlemiş, ancak olaya herhangi bir yorum getirememişti. On yıl sonra Röntgen aynı tür çalışmalar sonucunda, boşaltım tüpünden çevreye, niteliğini tümüyle anlayamadığından X-ışınları diye adlandırdığı bir ısının yayıldığını gözleyince, kısa bir süre içinde, tıpta ve fizikte önemli kullanım alanları bulan bu ışınlar yoğun araştırma konusu oldu.

Crookes, Becquerel'in radyoaktifliği keşfetmesinden sonra uranyum tuzları üzerinde de araştırmalar yaptı. Bu alandaki çalışmalarında bazı yorum hataları bulunmakla birlikte, 1903'te alfa parçacıklarının incelenmesinde kullanılan spintariskop adlı aygıtı geliştirmesi önemli bir adımdı. Bu aygıt çinko sülfit kaplı bir ekranda alfa parçacıklarının çarpması ile oluşan parlamayı saptıyor, ekrana mikroskop ile bakıldığında bu parlamanın sayısız kıvılcımlardan oluştuğu gözleniyordu. Her kıvılcım tek bir alfa

parçacığının ekrana çarpmasından kaynaklanıyordu. Crookes bu aygıtı bazı elementleri eser miktarlarda tanımlayabilmek için kullandı.

Crookes, elementlerin atom yapısının tanımlanabilmesi amacıyla yürüttüğü çalışmalarının yanı sıra, çeşitli bilimsel bulguların uygulamaları ile de ilgilendi. Spektroskopi alanındaki çalışmaları sonucunda, cam sanayiinde çalışan insanların gözlerini mutlaka korumaları gerektiğini vurguladı. Erimiş camdan yayılan morötesi ve sıcak ışınların göz sağlığı için çok zararlı olduğunu saptayarak gözleri bu tür ışınımdan koruyacak özel bir gözlük geliştirdi. Sağlık konularına özel bir ilgi göstererek fenol ve türevlerinin antiseptik olarak benimsenmesinde önemli bir rol oynadı. Dünyanın sürekli artan nüfusunu doyurabilmek için tarımda verimliliğin artması gerektiğini ve bunun da ancak tarımda azotlu gübrelerin kullanılması ile mümkün olabileceğini savundu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Select Methods in Chemical Analysis*, 1871, ("Seçilmiş Kimyasal Analiz Yöntemleri"); *Researchs in the Phenomena of Spiritualism*, 1874, ("İspiritizma Olayları Üzerine Araştırmalar"); *The Wheat Problem*, 1899, ("Buğday Sorunu").

• **KAYNAKLAR:** E.E.F.d'Albe, *The Life of Sir Wm Crookes*, 1923.

• **BAKINIZ:** BUNSEN, HITTORE, KIRCHHOFF, LAMY, J.J. THOMSON.

Crookes Tüpü

Gazı kısmen boşaltılmış ve içine iki elektrot yerleştirilmiş kapalı cam sisteme Crookes tüpü denir. Bu araç William Crookes tarafından geliştirilmiş ve 1879 yılından başlayarak kendi laboratuvarında fiziksel deneylerde kullanılmıştır. Tübün içindeki elektrotlara (katot ve anot) yüksek gerilim verildiğinde elektrotlar arasında kıvılcımlar oluşur ve boşalım başlar. Normal atmosfer basıncında gazlar oldukca zayıf iletkendir. Ancak 10 mm Hg ya da daha düşük basınçlarda gazların iletkenlikleri artar ve tübün içindeki gazın türüne göre belirli nitelikleri olan ışıkla dolar. 1 mm Hg basıncında ise tübün içinde aydınlık ve karanlık bölgelerden oluşan tabakalaşma başlar.

Katot ışınları tüb içindeki gazın yüksek gerilim nedeniyle iyonlaşmasından kaynaklanır. İyonlaşma ile gaz moleküllerinden ayrılarak serbest hale gelen eksi yüklü elektronlar, artı yük bulunan anota doğru düz bir hatta hızla ilerler ve yolu üzerinde bulunabilecek maddelerde flüorışı ve fosforısı olaylarına neden olur. Elektronların ayrılması sonucu artı yüklü parçacıklara dönüşen gaz molekülleri de ters yönde, eksi yük bulunan katot yönünde hızla ilerler. Moleküllerin oluşturduğu bu akıma artı ya da kanal ışınları adı verilir.

Katot ışınlarının manyetik ve elektrik alanlarda gösterdiği etkilerden elektronların yük ağırlık oranı J.J.Thomson tarafından bulunmuştur. Aynı tür deneylerle artı yüklü gaz iyonlarının da çeşitli özellikleri saptanabilmiştir. Crookes tübü ile daha sonra yapılan deneyler aracılığıyla 1895'te X-ışınları (Röntgen ışınları) ve 1897'de de elektronun keşfi gerçekleşmiştir. Bu tür tübler halen fizik laboratuvarlarında kullanılan standart bir deney aracıdır.

CROS, Charles
(1842-1888)

Fransız, şair ve bilgin. Şiirleriyle sembolist (simgeci) ve gerçeküstücü şairleri etkilemiştir.

Émile-Hortensius-Charles Cros, 1 Ekim 1842'de Fabrezan'da doğdu, 10 Ağustos 1888'de Paris'te öldü. Kendi kendini eğitti; bir süre Sanskritçe ve İbranice'yle ilgilendi, daha sonra da mekanik ve fizik çalıştı. Paris'te yoksul ve bohem bir yaşam sürdü. Kahvelerde, kabarelerde öyküler, fıkralar anlatarak geçimini sağlamaya çalıştı. Rimbaud, Verlaine, Villiers de l'Isle-Adam gibi şairlerle dostluk kurdu. Şiir yazmanın yanı sıra bilimsel araştırmalar yaptı. Otomatik bir telgraf aygıtı gerçekleştirdi, "paleofon" adını verdiği fonografı, 1877'de, Edison'dan önce o buldu. 1869'da ise, renkli fotoğraf basma tekniğini Ducos de Hauron ile aynı yıl, ancak onun bu alandaki çalışmalarından habersiz olarak buldu. 1869'da yayımlanan *Études sur les moyens de communication avec les planetès* ("Gezegenlerarası İletişim Araçları Üzerine İncelemeler") adlı kitabında Yer ile öbür gezegenler arasında iletişim kurma amacıyla dev bir ayna tasarısı geliştirdi.

Şiirlerini 1873'te *Le Coffret de sandal*, ("Sandal Ağacından Kutu"), 1875'te de *Le fleuve* ("Irmak") adlı kitaplarında toplamıştır. Sembolist şiir anlayışına yakın bir tarzda yazdığı şiirleri şair Paul Verlaine tarafından beğenilmiş, Arthur Rimbaud'nun yanı sıra 20. yy sembolist şairleri için de esin kaynağı olmuştur. Cros, "Le Hareng saur" (Çirozname) ve "le Bılboquet" (Hacıyatmaz) gibi şiirleriyle komik monolog türünü geliştirmiş, canlı fantezi ve mizah gücüyle ilgi toplamıştır. *Le fleuve* adlı şiiri 1874'te Édouard Manet tarafından resimlenmiştir.

Cros'un şiiri 20. yy'da özellikle gerçeküstücü şairler tarafından yeniden değerlendirilmiş, düzyazı şiirlerinin Gerçeküstücü şiir anlayışını çağrıştırdığı düşünülmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Le Coffret de sandal*, 1873, ("Sandal Ağacından Kutu"); *Le fleuve*, 1875, ("Irmak"); *Le Collier de griffes*, (ö.s.), 1908. **İnceleme:** *Études sur les moyens de communication avec les planetès*, 1869, ("Gezegenlerarası İletişim Araçları Üzerine İncelemeler").

CROSLAND, Charles Anthony Raven (1918)

İngiliz devlet adamı. İngiliz İşçi Partisi'nin önde gelen düşünürlerindendir.

29 Ağustos 1918'de doğdu. Highgate okulundan sonra Oxford Trinity College'da felsefe, siyaset ve iktisat öğrenimi yaptı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alınan Crosland, Kuzey Afrika, İtalya, Fransa ve Avusturya'da savaştı. Savaştan sonra Oxford Üniversitesi Demokratik Sosyalist Kulübü'ne başkan seçildi. 1947-1950 arasında Trinity College'da araştırmacı ve iktisat okutmanı olarak görev yaptı. 1950-1955 döneminde Güney Cloucestershire'dan, 1959'da ise Grimsy'den İşçi Partisi milletvekili olan Crosland, o zamandan bu yana parlamentodadır. Crosland, 1961'de bir dönem evrimci bir sosyalizm anlayışını savunan Fabian Derneği'ne başkanlık yapmış, 1964 seçimlerinde İngiliz İşçi Partisi'nin iktidara geçmesi üzerine iktisat bakanı olmuştur. Daha sonra eğitim ve bilim, ticaret, mahalli yönetimler ve bölge planlaması ve çevre sorunları bakanlıklarında bulunmuştur. 1955 genel seçiminde İngiliz İşçi Partisi'nin yenilgiye uğraması üzerine, parti programında üretim ve değişim araçlarının ortak mülkiyetini savunan maddeyi değiştirmek isteyen yeni önder Hugh Gaitskell'in yanında yer alan Crosland, kapitalizmin refah dönemine girdiğini ve bu nedenle geleneksel tutumu sürdürmenin tutuculuk anlamına geleceğini savunmuştur. Bu konudaki tartışmaların sonunda tüzük değiştirilmemiştir.

Ortak ya da kamu mülkiyetinin sosyalizm için bir amaç ve araç oluşturmadığını savunan Crosland, İngiliz sosyalizminin amaçlarının daha çok toplumsal refahı artıracak önlemler, servet dağılımında eşitlik, kamu sektörüne daha çok kaynak ayrılması, eğitim düzeninde reform, hızlı iktisadi büyüme gibi konular olduğunu ileri sürmüştür. İdam cezasının kaldırılmasını, göçmenlere daha iyi davranılmasını savunan Crosland'e göre, İngiltere Avrupa'yla birleşme çabalarını sürdürmeli ve Batı ittifakında kalmaya devam etmelidir. Crosland, sosyalizmin bu tür hedeflerinin ancak İngiltere gibi gelişmiş Batı toplumları için geçerli olduğunu da önemle vurgulamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Future of Socialism*, 1956, ("Sosyalizmin Geleceği").

CROUSAZ, Jean Pierre (1663-1750)

İsviçreli filozof ve matematikçi. Estetikle deney bilimleri arasında bir bağlantının kurulması görüşünü savunmuştur.

12 Nisan 1663'te Lausanne'da doğdu, 22 Mart 1750'de, gene bu kentte öldü. Ortaöğrenimini Lausanne'da gördükten sonra, 1682-1684 arasında Hollanda ve Fransa'da felsefe ve matematik konularında çalıştı. 1684'te Lausanne Üniversitesi'ne dönerek aynı alanlarda öğrenimini sürdürdü. Daha sonra, bu üniversitede öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1700'de matematik ve felsefe profesörü, 1706'da rektör oldu. Ardından Hollanda'nın Gröningen kentine giderek, buradaki üniversitede felsefe ve matematik okuttu. 1725'te Paris Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1732'de Lausanne'a döndü, 1737'de yeniden felsefe profesörlüğüne getirildi.

Crousaz'ın felsefeye yaklaşımı, Kuşkuculuk konusundaki çalışmalarıyla olmuştur. İlkin Sekstos Empeirikos ve Bayle'in yazılarını okudu, sonra Leibniz ile Wolff'u inceledi. Hepsinin de görüşlerine karşı çıktı. Descartes ve Locke'un görüşlerine yakınlık duydu. Felsefeye ilişkin düşüncelerini, daha çok, mantık ve estetik konularında yoğunlaştırdı. Ona göre mantık yalnız, doğru düşünmek, yanlıştan kurtulmak için gerekli kuralları öğretme bilgisi değil, gerçeği kavramada uygulanacak ilkeleri ortaya koyma bilimidir. Bu nedenle mantığı, uygulamaya elverişli olmayan bilgilerden arındırmak gerekir.

Estetik ise belli ölçülere, uyuma dayanan güzelin bilgisidir. Güzellik, yalnız bir "görünüş" değil, bütünü oluşturan bölümlerinin uyumudur, "çoklukta birlik"tir. Bu nedenle, güzel olmadığı ileri sürülen bir nesnede bile, bölümler arasındaki genel uyum yüzünden gerçek güzellik bulunabilir. Sanatçının ortaya attığı düşüncelerle yapıtı arasında bir genel uyum varsa, o yapıt, güzeldir. Güzel yalnız duygulara dayanılarak nitelendirilmez, us ölçülerine bağlanma gereği de vardır. Duyguyla us arasında bir uyum sağlamak gerekir. Bu uyumu sağlayacak ilkeler şunlardır: Oran, birlik, düzen, diziliş (sıralılık), türlülük.

Estetikle ilgili ilkeler bilimler için de geçerlidir. Çünkü güzellik doğada vardır ve doğanın bütününe yayılmıştır. Bu nedenle fizik, gökbilim, matematik, tarih gibi bilimlerin güzellik sorunlarıyla ilgilenmesi gereklidir, doğaldır. Öte yandan, bütün bilimler "güzel"dir. İnsan davranışlarının, insanın özü ve davranışlarının amacıyla uyumu erdemin güzelliğini gösterir. Retorikteki güzellik, anlatım ve ses uyumundan, anlam bütünlüğünden doğar.

Ruh gövdeden ayrı bir tözdür, evrende Tanrı istenci egemendir. Gövdeye dirilik ve devinme olanağı sağlayan ruhtur ve Tanrı istencine bağlıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *La logique ou système de réflexion*, 1712, ("Mantık ya da Düşünme Sistemi"); *Traité du beau*, 1715, ("Güzellik Üstüne Deneme"); *De l'Esprit humaine*, 1741, ("İnsan Ruhu Üzerine"); *Traité de l'éducation des enfants*, 1721, ("Çocuk Eğitimi Üstüne Deneme"); *Examen du pyrrhonisme ancien et moderne*, 1733, ("Eski ve Yeni Pyrrhonculuk Üstüne İnceleme").

• **BAKINIZ:** C.WOLFF.

CRUMB, Robert
(1943)

ABD'li çizgi romancı. Yeraltı Çizgi Romanları adıyla bilinen türün öncülerindendir.

30 Ağustos 1943'te Philadelphia'da doğdu. Resim eğitimi görmemiş olmasına karşın kardeşleriyle birlikte kısa çizgi roman denemeleri yaptı. 1962'de Cleveland'a gitti, bir süre kutlama kartları basan bir yayınevinde çalıştı. 1964'te evlendi ve bir kentten ötekine giderek çeşitli gülmece dergilerine yapıtlar verdi. 1966'da San Francisco'ya yerleşti, özellikle *hippy*'lerin çoğunlukta olduğu çevrelerde çizgi romanlarını yayımlamaya başladı. Çizgi romanın alışılmış biçim ve içerik kısıtlamalarını yıkan yapıtlarıyla ün kazandı. Bir süre sonra bu uğraşı bıraktı. California'da büyük kentlerden uzak bir çiftliğe çekildi.

Avrupa kökenli olmasına karşın çizgi roman 20.yy başında ABD'de gelişmeye başlamış bir sanattır. Bu ülkede çizgi romanlar dağıtım şirketleri aracılığıyla basına iletilmektedir. Okuyucu sayısını olabilen en yüksek düzeyde tutmayı amaçlayan bu şirketler çizgi romanlara çeşitli kısıtlamalar koymaktadır. 1960'ların ortasında buna karşı çıkan kimi sanatçılar, özel yayınevleri aracılığıyla yayımladıkları yapıtlarıyla çizgi roman alanındaki tüm yasakları kıran bir akım başlatmışlardır. Olumsuz tipleri ve alışılmışın dışındaki çizim teknikleriyle politika, cinsellik, uyuşturucu madde kullanımı gibi konuları işleyen bu akım, ülkedeki kurulu düzeni, toplumsal zayıflıkları, hatta çizgi romanı bile çarpıcı bir biçimde eleştirmiştir. Yetişkinler için hazırlanmış olan bu tür çizgi romanların önceleri el altından satılması, onların Yeraltı Çizgi Romanları (Underground-Comix) olarak adlandırılmasına neden olmuştur. 1960'ların ikinci yarısında yükseköğrenim çevrelerinde, yerleşmiş toplumsal kurumları tartışan eğilimin sözcüsü durumuna gelen ve 1970'lerin ortasına doğru hızını yitiren bu akımın en önemli temsilcisi Crumb olmuştur.

Crumb'ın kalın çizgilerle verdiği, biraz kaba, hatta çirkin, ama güçlü ve anlatmak istediğini doğrudan söyleyen bir üslubu vardır. Çizgi romanlarını kendi çıkardığı *Zap* (1967) ve *Snatch* (1968) adlı dergilerde yayımlamış daha sonra başka yerlerde de çizmiştir. Yarattığı tiplerden biri serbest cinsel davranışları ve kural tanımazlığı ön plana çıkarılmış saldırgan bir kedi olan *Fritz*'dir. Çizgi romanı, para kazanma aracı değil, düşüncelerini ve düş dünyasını özgürce dile getirebildiği bir anlatım biçimi olarak gören Crumb, karşı bir uç oluşturarak o zamana değin kimi konulara hiç değinmeyen çizgi romanın sınırlarını zorlamış, onu etkilemiştir.

CRUSIUS, Christian August
(1715-1775)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Ontolojik kanıta karşı çıkmış, "belirleyici neden" kavramını geliştirmiştir.

10 Ocak 1715'te Saksonya'nın Leuna kasabasında doğdu. 18 Ekim 1775'te Leipzig'de öldü. Leipzig Üniversitesi'ndeki öğrenimini bitirdikten sonra, 1744'te felsefe, 1750'de tanrıbilim profesörü oldu. 1749'a kadar felsefe alanında yapıtlar veren Crusius, daha sonra çalışmalarını tanrıbilim alanında yoğunlaştırdı. Bağlı olduğu Piyetizm'den kimi konularda ayrılarak, kendi görüşlerine dayanan yeni bir okul kurdu. Bir ara, Meissen Tanrıbilim Fakültesi'nde yöneticilik yaptı. Ölümünden sonra uzun süre unutulan Crusius , Kant felsefesi üzerindeki etkileri nedeniyle yeniden gündeme getirilmiştir.

Crusius'un felsefe yaklaşımı tanrıbilim sorunlarına duyduğu ilgi nedeniyledir. Onun yaşadığı dönemde, Wolff felsefesine karşı Piyetizm'i savunan bir eğilim doğmuştu. Reform'dan sonra gelişen bu akım dine aşırı bir bağlılığı öngörüyor, toplu olarak değil de bireysel olarak tapınmaya, kendini dine vermeye dayanıyordu. Crusius, bu yeni akımı benimseyerek, onunla uyumlu bir tanrıbilim geliştirmek istemiş, bu tanrıbilimle felsefe arasında da bağ kurmayı amaçlamıştı. Wolff'un görüşlerinden yararlanmasına karşılık, öğretisini bir bütün olarak tutmamış, özellikle mantık ve bilgi alanında ona karşıt bir tutumu benimsemiştir.

Crusius, bilgi ve yöntem bilim üstüne olan görüşlerini *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis* ("İnsan Bilgisinin Kesinlik ve Güvenilirlik Yolu") adlı yapıtında açıklamıştır. Felsefeyi, varolan nesnelerin ve us gerçeklerinin toplamı olarak görür. Wolff'un "olanaklı nesnelerin bilimi" biçimindeki tanımlamasını benimsemez. Crusius'un felsefesi temel olarak insan anlağının kısıtlılığı üzerine kurulmuştur. İnsan bilgisinin temelinde, insan anlağıyla sınırlı "düşünülebilirlik" *(cogitabilitas)* bulunur. Buna göre yanlış, insanın düşünemediği, doğru ise, yanlışlığını düşünemediğidir. Bilginin iç ve dış deneyle başladığını ve duyumlara dayandığını savunan Crusius, usun salt gerçeği kavramakta yetersiz kalacağı görüşündedir. Ayrıca felsefe, konuları ve yöntemiyle, özdeşlik ve tanıtlamaya dayanan matematikten ayrılır.

Metafizikle ilgili düşüncelerinin yer aldığı *Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten* ("Gerekli Us Gerçekliklerinin Taslağı") adlı yapıtında, nedensellik, evren, Tanrı konularındaki görüşlerini açıklar. Leibniz'in geliştirdiği ve Wolff'un da savunduğu "yeterli neden" ilkesinin yalnızca özgür eylemleri açıklayabildiğini, doğal olguların ve us gerçeklerinin ise, ancak "belirleyici neden"le anlaşılabileceğini ileri sürer. Crusius'a göre özdeksel ve tinsel tözler etkileşim içindedir. Bundan ötürü, Leibniz'in geliştirdiği "önden kurulmuş uyum" gibi açıklamalara gerek yoktur. Uzay ve zaman töz değil varlıktırlar. Gerçek dünyanın dışında "olanaklı uzay ve zaman" vardır. O da, Tanrı'nın varlığıyla doludur.

Crusius'un, Wolff'a karşı çıktığı başka bir konu da Anselmus'un başlatıp Descartes ve Leibniz'in geliştirdikleri "ontolojik kanıt"tır. Crusius bu kanıtlamanın us ilkelerine dayanması nedeniyle tutarsız olduğu kanısındadır. Ona göre, bütün ahlak yükümlülüklerinin kaynağı olan Tanrı'nın varlığı ancak ahlak bağlamında kanıtlanabilir. Us, tanrısal nitelikleri kavramada, yeterli değildir.

Crusius, tanrıbilim alanında, *İncil*'in en güvenilir kaynak olduğunu ve tanrısal gerçekleri yansıttığını savunur. Bunların yanı sıra, doğa felsefesi alanında mekanizmi benimseyen ilk piyetist filozoftur.

Crusius'un Alman felsefesinde, en önemli etkisi Kant'ta görülür. Kant da, Crusius gibi, ontolojik kanıta karşı çıkmış, insan anlağının sınırlılığı üzerinde durmuştur. Matematik ve felsefenin, ayrı yöntemleri olduğunu savunan Kant'ın özellikle son dönemlerinde, Crusius'unkine benzer bir tanrıbilim anlayışı geliştirdiği bilinir.

- YAPITLAR (başlıca): *Anweisung, vernunftig zu leben*, 1744, ("Usa Uygun Yaşama Kılavuzu"); *Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten*, 1745, ("Gerekli Us Gerçekliklerinin Taslağı"); *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis*, 1747, ("İnsan Bilgisinin Kesinlik ve Güvenilirlik Yolu"); *Anleitung, über natürliche Begebenheiten ordentlich und vorsichtig nachzudenken*, 2 cilt ,1749, ("Doğal Olayları Düzenli ve Ölçülü Olarak Düşünme"); *Opuscula philosophico-Theologica*, 1751, ("Felsefe-Tanrıbilim Yazıları"); *Hypomnemata ad Theologiam propheticam*, 1764-1778, ("Peygamberce Tanrıbilim Üstüne Açıklamalar").

- KAYNAKLAR: F.Delitzsh, *Die biblish-prophetische Theologie, ihre Fortbildung durch Christian August Crusius, und ihre neueste Entwicklung seit der Christologie Hengstenbergs*, 1845; A.Marquardt, *Kant und Crusius*.

- BAKINIZ: KANT, LEIBNIZ, C.WOLFF.

CRUYFF, Johan
(1947)

Hollandalı futbolcu. Dünyanın en başarılı futbolcularındandır.

Ajax genç takımında yetişti. 17 yaşında birinci takıma girdi. 18 yaşındayken Hollanda milli takımında yer aldı. Son derece kıvrak futbolundan ötürü "sarı fare" adıyla ün yaptı. Ajax'ın en başarılı yıllarında bu takımın 6 kez lig, 2 kez Hollanda Kupası, 3 kez Avrupa Şampiyon Kulüpler şampiyonluğunu kazanmasında rol oynadı. Ajax'ın resmi maçlarında 253 gol attı. 1973'te Barcelona takımına transfer oldu. Bu takımın 1974'te İspanya şampiyonu olmasına katkıda bulundu. 1973 ve 1974 yıllarında Avrupa'da "yılın futbolcusu" seçildi. 1978'de ABD'ye giderek futbol yaşamını orada sürdürdü, sonra tekrar ülkesine ve eski kulübüne döndü. Başarılı futbol yaşamı boyunca 51 kez Hollanda milli takımında yer aldı, kaptanlık yaptı. Driplingleri, sıyrılışları, demarke kalışı, şutları ve gol yeteneği ile dünyanın en büyük futbol yıldızları arasında yer aldı.

CRUZ, Ramon de la
(1731-1794)

İspanyol şair ve oyun yazarı. İspanyol tiyatrosunun Fransız klasiklerinin etkisinden kurtulmasında ve ulusal bir akımın yaratılmasında etkili olmuştur.

Ramon de la Cruz Cano y Olmedilla, 28 Mart 1731'de Madrid'de doğdu, 5 Mart 1794'te aynı kentte öldü. Ailesi varlıklı değildi. 1744'te babası ölünce okuldan ayrıldı. On üç yaşında yazmaya başladı. On dört yaşında ilk trajedisini bitirdi. 1748-1759 arasında koşuk diliyle oyunlar yazdı. Voltaire ve Racine'den çeviriler yaptı. 1759'da devlet memuru olarak yaşamını güvence altına aldı. Hemen ardından Margarita Beatriz de Magari'la evlendi. Perde aralarında oynayan bir tür kısa oyun olan *sainete*'ler yazmaya başladı. Aydınların eleştirdiği bu oyunlar halkın en sevdiği türler arasındaydı.1770'lerde ünü iyice yayıldı. Öylesine ki önceleri kendisini eleştirmiş olanların bile sevgisini kazandı. Öldüğünde, ardında, 300'ü *sainete* olmak üzere, 542 yapıt bıraktı.

Cruz'un *sainete* yazmaya başladığı dönemde bu tür oyunlar hor görülüyordu. Oysa o, İspanyol tiyatrosunun Fransız Neo-Klasizmi'nin (Yeni Klasikçilik) etkisinden kurtulmasını istiyor, Calderon de la Barca ve Lope de Vega gibi oyun yazarlarının temelini attıkları ulusal nitelikli tiyatronun, ancak halk tiyatrosu geleneğinden filizlenebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla *sainete* ve bir başka tür kısa oyun olan *entremés* (önoyun) tarzının kimi öğelerini değiştirdi. Tanrıların ve tanrıçaların yerlerine günlük yaşamdan tipler ve kişiler koydu. Ayrıca üç birlik kuralına bağlı kalmadı.

Cruz'un İspanyol tiyatrosuna en önemli katkısı, günlük yaşamı sahneye getirerek, halkın tiyatroya sahip çıkmasını sağlamak olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *La presumida burlada*, 1768, ("Kibirli Kadının Sonu"); *El fandango del candil*, 1770, ("Lambanın Dansı").

- KAYNAKLAR: E.Cotarelo, *Don Ramon de la Cruz y sus obras*, 1899; A.Hamilton, *A Study of Spanish Manners, 1750-1800, from the Plays of Ramon de la Cruz*, 1926; J.Vega, *Don Ramon de la Cruz, el poeta de Madrid*, 1945.

- BAKINIZ: CORNEILLE, RACINE, CALDERON, LOPE DE VEGA.

CUCİ
(1182-1227)

Moğol hanı. Moğollar'ın batı seferlerinde etkin görevler almış, daha sonra yörede kurulan devletleri onun soyundan gelenler yönetmiştir.

Cuci (Coçı, Cuçı) 1182'de doğdu, Şubat 1227'de öldü. Cengiz'in ilk oğludur. Annesi Börte'dir. Cen-

giz, Börte ile evlendikten bir süre sonra baskın yapan Merkitler, Börte'yi kaçırmışlardı. Börte, Merkitler'in önderlerinden Tokta'nın kardeşi Çileger ile evlenmek zorunda kalmıştı. Cengiz, Kereyit Toğrıl Han ve Camuka ile birlikte Börte'yi Merkitler'in elinden kurtarmıştı. Aradan uzun bir süre geçmeden de Cuci doğmuştur.

Adına, Toşı diye de rastlanan Cuci, belki de Türkçe Yu-şı olabilir. Cuci'nin böyle doğması, sonraları kardeşlerince de iyi karşılanmamıştır. Cengiz Kağan, 1218'de Batı seferine hareket edeceği sırada, yerine geçecek kişiyi belirlemek istemişti. Bunun, için oğullarını toplayıp, bu konuda ne düşündüğünü öncelikle Cuci'ye sordu. Ancak derhal söze karışan ikinci oğul Çağatay onun "Merkitler'den esaretten geldiğini" söyleyerek karanlık geçmişini belirtti. Cuci buna tepki gösterince, iki kardeş arasında başlayan tartışma kavgaya dönüştü. Sonunda duruma el koyan Cengiz yerine geçecek kişi olarak öteki oğlu Ögedey'i seçerek sorunu çözdü.

Cuci 1200'den sonra babasının seferlerine etkin olarak katıldı. ilk önemli askeri görevi, 1207 Tavşan yılında oldu. Cuci, Cengiz'in sağ kanat ordusu ile Baykal Gölü'nün batı kıyısındaki Oyratlar ve öteki orman boylarına karşı gönderildi. Oyratlar, önemli bir direnme göstermeksizin boyun eğdikleri gibi, Cuci yöredeki öteki boyları da denetim altına alarak daha batıya yöneldi. Bu yöredeki Kırgızlar da direnmeksizin başeğdiler. Cuci'nin bu başarılı seferi üzerine babası onu çok övmüştür.

Cuci, Cengiz Kağan'ın, Kuzey Çin'deki Chinliler (Cürcetler) üzerine yaptığı seferlere de katıldı. 1211'de Şan-si, 1213'te Çih-li, Ho-nan ve Şan-si seferlerinde, öteki kardeşleri Çağatay ve Ögedey ile birlikte savaştı.

Cuci, 1216'da, batı yönünde çekilen Merkitler'in ardından gönderildi. Babası, yanına ünlü komutanlarından Söbütey'i de katmıştı. Cuci, Merkitler'i şimdiki Kazakistan'ın kuzeyinde yakalayıp kesin bir bozguna uğrattı.

Cuci, 1218'den sonra, Batı seferi sırasında, halef sorunu nedeniyle babasına ve kardeşlerine biraz kırık bulunuyordu. Özellikle, kardeşi Çağatay ile çekişmesi, sonradan oğulları ve torunları döneminde de etkisini gösterecektir.

Cuci, Türkistan seferinde de etkin bir rol oynadı. Cengiz ordusu, Otrar (Fârâb) kenti önlerine geldiğinde, burada Çağatay ve Ögedey bırakıldı, Cengiz asıl güçlerle Harezmşah ülkesinin içine doğru ilerledi. Bu arada Cuci yönetimindeki bir güç sağ kola, Sırı Derya boylarına gönderildi. Cuci, bu ordu ile, Sığnak, Özkent, Barçınlığ-kent ve Aşnas'ı birbiri ardından ele geçirdi. Son olarak da, 1220 Nisanı'nda Cend kenti düştü. Cuci, babası kendisini çağırıncaya kadar buradaki harekâtı yürütmekle uğraştı. Bu arada Harezmşah birlikleri, zaman zaman saldırıp başarılı da oluyorlardı. Örneğin Harezm'den yürüyen bir kol, Yeni-kend'i bir süre için de olsa almış, buradaki Moğol birliğini yok etmişti. Cuci, bu türden Harezmşah saldırılarını önledi.

Cengiz, Çağatay ile Ögedey'i, asıl Harezm yöresinin en önemli kenti, Gürgenç üzerine göndermişti. Cuci'yi de arkalarından oraya gönderdi. Gürgenç'i kuşatan birlikler, en büyük oğul olduğundan onun komutasında idi. Bu arada, henüz Cuci'nin yurdu sorunu kesinlikle çözülmemişse de, Harezm'in ona verileceği anlaşılıyordu. Bu nedenledir ki, Cuci, ilerde kendisinin olacak bu kentin yakılıp yıkılmasını istemiyordu. Uzaktan hafif bir kuşatma ile yetinip kentin teslim olmasını istedi. Onun bu yumuşak davranışı, öteki kardeşler Çağatay ile Ögedey'in tepkisine yol açtı. Çağatay, ağabeyini savaşı uzatmakla suçladı. Cengiz kardeşler arasındaki çekişmeyi haber alınca, Ögedey'i komutan yaptı. Gürgenç üzerindeki baskı artırıldı ve şehir büyük yıkıma uğrayarak düştü (Nisan 1221). Bentleri bozulan Amu derya suları, yıkılmış kenti büsbütün yok etti.

Cengiz Kağan, daha hayatta iken, ülkesinin bazı parçalarını oğullarına vermişti. Gelenek, en büyük oğula, baba yurdunun en uzak yerlerini vermeyi gerektiriyordu. En küçük oğul ise, baba ocağında kalacaktı. Bu nedenle Cuci'ye İrtiş ırmağının batısında kalan ve "Moğol atlarının gittikleri yere kadar" diye tanımlanan tüm bozkır verildi.

Seferlere katılması

Cuci, Gürgenç'in ele geçmesinden sonra, öteki kardeşleri babalarının yanına dönerken, Harezm'de kaldı. Buralarını kendi toprakları sayıyordu. Bu arada atlarının yemini karşılamak üzere tüm Harezm yöresini de kendisi topraklarına katmıştı. Cuci, böylece 1222'den sonra hep kendi topraklarında kaldı. Ülkeyi yeniden bayındırlaşma hareketine girişti. Öyle ki, Gürgenç'in yanında, yepyeni bir kent ortaya çıktı; Ürgenç adını alan bu kent, kısa sürede önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi.

Harezm'e yerleşmesi

Cuci, babasının öteki savaşlarına katılmadı. Ancak dönüşü sırasında, kendisinden istenen yaban eşeklerini getirdi. 1222 sonbaharında Kulan-başı ovasında babası ile buluştu. Ona armağan olarak 20.000 kır at verdi. Yaz mevsimini sürekli av yaparak geçirdiler. Babası daha sonra, öteki kardeşleri ile birlikte doğuya hareket etti. Cuci'nin toprakları Batı Sibirya, Kıpçak arazisi ve Harezm'i içine alarak, Karadeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. Karargâhı, uzun süre İrtiş Irmağı boylarında kaldı. Cuci 1225 sonlarındaki Tangut seferine katılmadı. Bu sırada baba ile oğulun arasının açıldığı sanılıyor. Cuci'nin kendi topraklarında ayrı bir yönetim kurması hoş karşılanmamıştı. Öteki kardeşleri de, bu sorunda babalarının yanında yer aldılar. Cengiz Kağan'ın bir ara Cuci üzerine yürümeyi düşündüğü, hatta hazırlıklar yaptığı bilinmektedir. Ancak Cuci'nin ölüm haberi gelince, durum değişti. Cuci, bir av sırasında attan düşüp omurgasını kırmış, bu da ölümüne neden olmuştu.

Cuci'nin pekçok çocuğu olmuştu. Ancak hatunlarından olanlar 18 tanedir. Yerine geçmek için, Orda ile Batu arasında bir çekişme oldu; Cengiz, Cuci ulusunun (kabileler birliği) başına Batu'yu getirdi. Doğuda Gök Orda adını alan yerler Orda'nın, batısı Ak Orda adıyla Batu'nun oldu. Ak Orda'ya, daha sonra Altın Orda (Altınordu) dendi.

Etkisi ve soyu

Cuci, Cengiz'in oğulları arasında, etkisi bakımından en önemlilerinden birisidir. Onun bazı bakımlardan öteki kardeşlerine benzemediği de anlaşılıyor. Örneğin kentlerin kuşatılmasında fazla sertlik yanlısı olmadığı gibi, oğullarından birisinin Muhammed adını taşıması da dikkati çeker. Gerçi, savaşlarda yendikleri düşmanın adını, oğullarına vermek Moğol-

lar'da yaygın bir gelenektir. Muhammed, bu açıdan yorumlanabilirse de, Cuci'nin bir oğlu, Berke'nin Müslüman olması anlamlıdır. Cuci, Cengiz'in oğulları arasında İslamiyet'e en çok yakınlık göstereniydi.

Cuci, babasının sağlığında, onun üstün kişiliği ve etkisi altında asıl gücünü ortaya koyamadı. Bununla birlikte önemli izler bıraktı. Onun Müslümanlar'ın, Türkler'in yoğun olduğu topraklar üzerinde kalması, Cuci ulusunun kısa zamanda hem Müslüman, hem de Türk özellikleri almasında etkili oldu.

Cuci ile öteki kardeşleri arasındaki çekişme, oğulları döneminde de sürdü. Çekişme, en açık örneğini, Batu'nun yönetiminde gerçekleştirilen Doğu Avrupa seferinde gösterdi. Çağatay'ın oğlu Börü ile Ögedey'in oğlu Güyük, açıkca Batu'ya karşı çıktılar. Bu çatışmayı Ögedey çözümledi ise de, sonradan ayrılık daha da belirginleşti.

Cuci'nin sayısı bir hayli çok olan oğulları ve torunları, Batı Asya ile Doğu Avrupa'da birçok devletin kurucusu oldular. Bu açıdan da Cengiz'in Soyu, en etkili olarak Cuçi ile sürmüştür. Bunların en önemlisi Altın Orda olup, ayrıca Kırım, Kazan, Astrahan hanları ile Batı Sibirya ve Orta Asya Şeybanileri'nin ataları da Cuci'dir.

• KAYNAKLAR: V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 1975; V.Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 1981; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; M.Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, 1976; A.N.Kurat, *Rusya Tarihi*, 1948; H.N.Orkun, *Türk Tarihi*, 1946; Z.V.Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1970; A.Y.Yakubovski, *Altınordu ve Çöküşü*, 1976.

• BAKINIZ: BATU, CENGİZ, ÇAĞATAY, ÖGEDEY.

CÛDA, Mahmut Celâlettin
(1904)

Türk, ressam. Natürmort türündeki resimleri ve sanatçıları örgütleme çabalarıyla tanınmıştır.

Fethiye'de doğdu. 1909'da Üsküplü Mahalle Mektebi'ne girdi. 1912'de Fatih Merkez Rüştiyesi'ne başladı. Ortaöğrenimini Darüşşafaka'da tamamladı. 1918'de girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Hikmet Onat ve İbrahim Çallı atölyelerinde resim öğrenimi gördü. 1923'te Münih'e gitti. Orada Ali Çelebi ve Zeki Kocamemi ile birlikte 18 ay süreyle Hans Hoffman'ın (1880-1966) atölyesine devam etti. 1925'te İstanbul'a döndükten sonra yine Çallı atölyesinde çalıştı. Resim öğrenimi için açılan bir yarışmada kazandığı bursla Paris'e gitti. École des Beaux-Arts'da Lucien Simon'un öğrencisi oldu. 1928'de yurda dönünce İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Namık İsmail'in yanında yardımcı öğretmen olarak göreve başladı. 1929'da Bursa Kız Öğretmen Okulu'ndaı resim öğretmenliğine atandı ve aynı yıl Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kuruluşunda görev aldı. 1931'de Kırklareli'nde ortaokul resim öğretmenliği yaptı. 1935'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nde kartografluğa başladı. CHP'nin kültür programı çerçevesinde 1938'de Trabzon'da, 1943'te Bitlis'te resim çalışmalarında bulundu. 1949'da Büyük Millet Meclisi için, yurdun çeşitli yörelerinin manzaraları ısmarlanan ressamlardan biri olarak Edirne'de resimler yaptı.

Sanatçılar arasında her zaman birliği sağlamak için çaba gösterdi. 1942'de Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti'nin kurulması için çalıştı. 1950'de Türk Ressamlar Derneği'ni kurdu. 1952'de sekiz sayı kadar çıkan *Güzel Sanatlar* dergisini yayımladı. 1969'da İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nden emekli oldu. Resim çalışmalarını bundan sonra da sürdürdü.

Kişisel sergiler açan ve çeşitli karma sergilere katılan Mahmut Cûda'nın 1976'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir toplu sergisi düzenlendi.

En çok işlediği konu natürmorttur. Az sayıda manzara, portre ve figürlü kompozisyon da yapmıştır. Natürmortlarındaki nesneleri doğal görünümler içinde, biçimsel bir yorumlama olmaksızın betimler. Işık ve gölge dağılımından bağımsız olarak nesnelerin kendine özgü lokal renkleriyle boyadığı elma, kavun, vazo, masa ötüsü gibi nesneleri yine aynı renklerin koyu tonlarıyla hacimlendirir. Hem nesneleri, hem de ayrıntıları, resim yüzeyine gelişigüzel değil, düşünülmüş bir düzen içinde yerleştirir. Bu nesnelerin doğal dokusunu tüm ayrıntılarıyla görülebilecek biçimde verir. Ama bu natürmort öğelerinin maddeleri arasındaki doku farklılığı boya tekniğine yansımaz. Boyayı tüm tuvale hemen hemen aynı kalınlık ve düzlükle sürer. Resimlerinin her noktasına eşdeğerde yaydığı ışık ise bir çeşit tekdüzeliğe yol açar. İllüstrasyonlarında ve desen portrelerinde daha değişik bir tutumu vardır. Kişilerin karakterlerini natürmortlarında görülmeyen deformasyonlarla (biçim bozma) verir.

Cûda bu çalışmalarından başka aralıksız olarak yirmi beş yıl boyunca Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Adam* dergisine kapak resimleri de yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca) Resim: *Heykelli Natürmort*, 1942; *Saksılar*, 1946; *Paşa Çadırı*, 1955; *Edirne'deki Eski Cami, Kapısı*, 1956; *Suzan Karamanlıoğlu'nun Portresi*, 1960; *Torsolu Natürmort*, 1960; *Yeşil Bezli Natürmort*, 1965; *Elmalar*, 1966; *Aynalı Natürmort*, 1970; *Elmalar*, 1970; *Natürmort*, 1971; *Bebekli Natürmort*, 1972; *Oya*, 1976. Kitap: *Kılavuzun Böylesi*, 1973; *Bir Bardak Yağmur Suyu İçiverin Gitsin*, 1973.

• BAKINIZ: ÇELEBİ, KOCAMEMİ, H.ONAT, NAMIK İSMAİL.

CUDWORTH, Ralph
(1617-1688)

İngiliz, filozof. Cambridge Platonculuğu akımının en önde gelen temsilcisi. Tanrıtanımazlığı yıkmaya çalışmıştır.

Somerset'deki Aller köyünde doğdu, Cambridge'de öldü. Babası Cambridge Üniversitesi'nde hoca-

Ralph Cudworth

lık yapmış ve Kral I.James'in yanında çalışmış bir din adamıydı. Beş yaşındayken babasını yitiren Cudworth'a ilk eğitimini üvey babası verdi. 1632'de Cambridge'de okumaya başladı. Yedi yıl sonra burada eğitim görevi üstlendi. 1645'te bu üniversitedeki Clare College'ın başına getirildi. Aynı yıl profesör oldu. 1654'te bu kez Christ's College'a başkan olarak atandı. Geçinmesi güç bir kişi olan Cudworth, bu nedenle edindiği düşmanlarının sık sık hücumuna uğramıştır. Kimilerinin kendisini üniversiteden attırmaya çalışmalarına karşın, görevini ölümüne dek sürdürmüştür.

Deneycilik, İngiliz felsefe geleneğinin belirgin bir özelliğidir. Ancak, özgün düşüncelerin üretildiği bu doğrultu yanı sıra, İngiliz düşüncesinde deneycilik ve özdekçiliğe bir tepki olarak çıkan usçu akımlara da rastlanır. Bunlar daha çok, üniversitelerde kök salmış Orta Çağ Skolastiği'nin yeni düşüncelere usçuluk yoluyla saldırısıdır. Cudworth'ün, Henry More ve John Norris ile birlikte içinde bulunduğu Cambridge Platonculuk akımı işte böyle bir tepkinin ürünüdür. Cudworth, Descartes'ın usçuluğunu benimser, ancak onun mekanik doğa kuramını, tanrıtanımazlığa yol açacağı düşüncesiyle, yadsır. Descartes'ın "açık ve seçiklik" ilkesini evrensel doğrulara götüren tek yol olarak görür. Ona göre, evrensel doğrular doğuştan bilinir, ancak bunlar insanların varlığından bağımsızdır. Tüm insanlarda özdeş olan bu kavram ya da ulamlar (kategoriler), tümel us olan Tanrı'nın zihninde evrensellik kazanır, yine bundan ötürü nesnelerin özünü oluştururlar. Descartes'çı usçuluğu Platonculuk doğrultusunda geliştiren Cudworth'a göre ahlakın temelindeki "iyi" kavramı böyle bir evrensel öz niteliği taşır. Kimi eylemlerin "iyi" oluşu, evrensel ve değişmez bir niteliktir. İyiliği Tanrı oluşturmaz. O, zaten "kendiliğinden iyi" olanı yapar. Yoksa bir eylem, onu Tanrı meydana getirdiği için iyi olamaz. Dolayısıyla temel ahlak ilkeleri, bu Platoncu evrensellikleriyle, insanı olduğu ölçüde, Tanrı'yı da bağlayıcıdır.

Cudworth'e göre tanrıtanımazlığa yol açan felsefi tutum özdekçiliktir. Tanrıtanımazlığı yıkmak amacıyla yazdığı *The True Intellectual System* ("Doğru Düşünce Dizgesi") adlı yapıtında Thomas Hobbes'u hedef alır. O yıllarda yeni duyulmaya başlamış olan Spinoza'nın görüşleri de, Cudworth'e göre, tanrıtanımazlığa götürmekteydi. Bu nedenle o, Hobbes'un özdekçiliği yanı sıra, Strato'ya bağladığı canlı özdekçiliğe (hylozoism) de karşı çıkmıştır. Bunu yaparken Spinoza'nın henüz yayımlanmamış olan yapıtındaki tümtanrıcılığı (pantheism) canlı özdekçiliğin bir türü olarak yorumlamaktaydı.

Cudworth'e göre, eğer zihin, Hobbes'un düşündüğü gibi özdeğin bir niteliği olsaydı bundan çelişik sonuçlar doğardı. Çünkü, özdekçiliğe göre nesneler, boşluk içinde yer kaplayan, ya devinim durumunda ya da durağan olan, atomların bir araya gelmesinden oluşur. Bu atomlar edilgindir. Kendiliklerinden durağanlıktan devingenliğe, veya devinimden durağanlığa geçemezler. Oysa, doğasından ötürü, tin ya da zihin bir etkinlik odağıdır. Tanımsal olarak edilgin olanın, etkin olanı, bir nitelik biçiminde taşımasının çelişkiye götürdüğü açıktır. Bu açıdan, canlı özdekçiliğe de yer yoktur, çünkü edilgin olanın canlı olduğunu söylemek de aynı çelişkiyi doğuracaktır. Cudworth'ün bu uslamlamalarından Descartes'ın "düşünce-uzam" ikiciliğini "etkinlik-edilginlik" olarak yeniden yorumladığı görülmektedir. Böylece, ona göre, tanrıtanımazlığı yenmenin en doğru yolu atomculuğa bir göz atmaktır. Atomculuğun çelişkisi özdekçi ve canlı özdekçiliğin çelişkisidir. Cudworth'e göre gerçekte atomculuk önce Musa Peygamber tarafından öne sürülmüştür, ancak, onun atomculuğu tutarlı olarak Tanrı'cıdır.

Algı

Zihnin özdeğe indirgenemeyeceği, algı sürecinden de anlaşılabilir. Fizyolojik açıdan algı, bir "basınçlar süreci" olarak görülebilir. Oysa algı sonucunda elde edilen deney içeriği bir basınç değildir. Bunu kavramak, zihnin özdeksel olmadığını anlamaya yeterlidir. Öte yandan, Cudworth algı konusu ile bilgi felsefesi bağlamında da ilgilenmiştir. Ona göre duyum bize yalnız başına bilgi veremez. Bilgi, zihnin ancak kendi içerikleri üzerine dönmesiyle olanaklıdır. Ayrıca, düzen, oran, araç, amaç, neden, sonuç gibi kavramların duyumlarla elde edilmesi olanaksızdır. Duyum, doğası gereği eksik ve bölük pörçüktür. Duyumların görevi kavramların ortaya çıkmasına yardım etmektir. Bilgi ancak kavramların bilgisi olabilir. Kalıcı ve tutarlı olan kavramlardır. Geçici ve sürekli değişen duyumun bilgisi olamaz. Duyumun bu değişkenliği ve bölük pörçüklüğü içinde, ondan tutarlı bir algı oluşturmak için yine kavramlar gereklidir. Kavramlar bu anlamda, duyumu düzene sokar, ona belirli bir tutarlılık verir. Platon'daki bilgi-kanı *(epistemedoxa)* karşıtlığından esinlenmiş görünen bu duyum-kavram ikilemi bilginin değişmez ve evrensel oluşuna bağlanmaktadır. Kavramlar doğuştandır, ancak, duyumlar yoluyla belirginleşirler. Böylece ortaya çıktıktan sonra da bilginin içeriğini, nesnesini oluştururlar.

Özdekçiliğin eleştirisi

Cudworth'ün zihin felsefesi alanında ileri sürdükleri arasında, istenci, tinle özdeşleştirdiği insana bağlayışı sayılabilir. Ona göre istenci taşıyan insan olduğuna göre, özgürlüğünden söz edilebilecek olan da istenç değil, insanın kendisidir. Eylemlerin nedenleri arasında usun sayılamayacağını, insanları davranışa sürükleyenlerin, güdüler ve eğilimler olduğunu savunmuştur. Bellek, imgelem gibi zihin yetileri, zihin içinde birer varlık değil, zihnin eylemlerindendir. İnsan ruhunun karşısında bulunduğu seçim bencil

Zihin

Etkinlik-Edilginlik

Descartes'ın töz ikiciliği fiziksel ve tinsel alanlar arasındadır. Varolan her şey ya fiziksel ya da tinsel tözdür. Bu tözler, birbirlerinden tam anlamıyla bağımsız olarak varlık taşırlar. Bunun nedeni, tözlerin özniteliklerinin (attributum) hiçbir bağlam ve boyutta çakışmamasıdır. Fiziksel tözün birinci özniteliği uzama (extensio) sahip olmak, yani uzayda yer kaplamak, tinsel tözün birinci özniteliği ise düşünmek (cogitare) veya bilinçtir. Tinsel töz için uzam söz konusu değilken fiziksel töz için de düşünmek söz konusu değildir. Descartes'çı ikiciliği temellendiren bu ayrım birçok felsefi görüşte bugün için bile canlılığını sürdürmektedir. Öte yandan, aynı görüş, daha henüz Descartes'ın yaşadığı dönemde, kimi düşünürlerce eleştirilmiş ve yadsınmıştır. Bu eleştiriler çeşitlidir. Örneğin Spinoza,* iki özniteliği bir tek tözün değişik boyutları olarak yorumlarken, daha sonraları Leibniz,* uzamın bir öznitelik olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Ona göre uzam doğası yalın olan bir ilke değil, bir bileşiktir. Bu, onun parçalara ayrılabilmesinden bellidir. Bundan ötürü öznitelik güç (force) ya da erktir (enerji). Descartes'ın 21 yaş genç bir çağdaşı olan Cudworth, bu büyük düşünürden derin bir biçimde etkilenmiş olması yanı sıra, onun öğretileri üzerinde kimi değişiklikler de yapmıştır. Cudworth ikiciliği kabul eder, ancak öznitelikleri değiştirir. Ona göre fiziksel olanın, yani özdeğin özniteliği uzam değil edilginliktir. Bu yine Descartes'ın felsefe dizgesiyle tutarlı bir görüştür. Çünkü bu dizgenin fiziğinde özdeksel evrendeki devinim niceliği değişmezdir. Bundan ötürü hiçbir özdeksel varlık devimden durağanlığa, ya da durağanlıktan devime kendiliğinden geçemez. Çarpma ya da basınç gibi bir dış etki gereklidir. Edilgin olan fiziksel nesnelere karşılık tin etkindir. O, kendiliğinden düşünür, ister.*

Varlığı bu etkinlik-edilginlik karşıtlığıyla ikiye ayıran Cudworth, böylece Berkeley'e esin kaynağı olmuştur. Berkeley için, algılayan ve algılanan olmak üzere iki tür varlık bulunur. Algılayan etkin, algılanan ise edilgindir. Ona göre nesneler ide, yada algı öbekleri olarak edilgindir. Çünkü onlar algılananlar arasındadır. Algılayan tin ise etkindir. İşte bundan ötürü, Berkeley'e göre Descartes ve Locke'un düşündükleri gibi fiziksel dünyadaki nesneler algılara neden olamazlar. Edilgin olan özdek, etkin olan tin üzerinde etkili olamaz. Tinde oluşan bir şeyin nedeni algılananlar arasında değildir. Bu neden olsa olsa yine etkin olan bir ilkedir. Berkeley sonuçta algının nedenini Tanrı olarak belirler.*

ve hayvansı bir yaşamla tinsel bir yaşam arasındakidir. Özgürlük de, tinsel yaşamın hayvansı olana ne ölçüde yeğlendiğine bağlıdır.

Cudworth, ortaya attığı "biçimlenebilir tinsel güçler" kavramıyla, Darwin'cilik dönemine kadar, biyolojinin felsefi boyutu üzerinde etkili olmuştur. Bu güçler, ona göre, amaç ve etkinlik taşıdıkları halde bilinci olmayan tinsel varlıklardır. Tin üzerinde etkili olabildikleri, sanrı ve düşlere neden oluşlarından bellidir. Canlı varlıkların ruhları olmadan davranış yetisi taşımaları, Descartes'ın dediği gibi birer "otomaton" ya da robot olmalarıyla değil, biçimlenebilir tinsel güçlerle açıklanmalıdır. Birçok biyologun benimsediği bu kavramı Pierre Bayle eleştirmiş ve kabul edilmesinin tanrıtanımazlıkla sonuçlanacağını göstermeye çalışmıştır. Locke ve Shaftesbury, Cudworth'ün ahlak öğretisinden belirli bir ölçüde etkilenmişlerdir. Berkeley ise ontolojisinin kimi önemli kanıtlarını daha önce Cudworth'ün kullandığı etkin - edilgin varlıklar ayrımına dayandırır. Bir tepki akımı olarak usçu İngiliz felsefesi 18. yy'da Samuel Clarke tarafından sürdürülmüştür.

- YAPITLAR (başlıca): *The True Intellectual System*, 1671, ("Doğru Düşünce Dizgesi"); *A Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality*, (ö.s.), 1731, ("Evrensel ve Değişmez Ahlak Üzerine Bir İnceleme"); *A Treatise on Free Will*, (ö.s.), 1838, ("Özgür İstenç Üzerine Bir İnceleme").
- KAYNAKLAR: L. Gysi, *Platonism and Cartesianism in the Philosophy of Cudworth*, 1962; J.Passmore, *Ralph Cudworth*, 1951.
- BAKINIZ: BAYLE, S.CLARKE, DESCARTES, HOBBES, H.MORE, PLATON, SPINOZA, N.STRATO.

CUELLAR, Perez de
(1920)

Perulu diplomat. 1982-1986 dönemi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'dir.

Javier Perez de Cuellar, 19 Ocak 1920'de Peru'nun başkenti Lima'da doğdu. 1940'ta Peru Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1943'te Lima Katolik Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1944-1964 arasında Fransa, İngiltere, Bolivya ve Brezilya'daki Peru elçiliklerinde çalıştı. 1964-1966 arasında İsviçre'de, 1969-1971 arasında da Peru'nun ilk SSCB büyükelçisi olarak görev yaptı.

1971'de Peru'nun Birleşmiş Milletler'deki (BM) daimi temsilcisi oldu, 1973 ve 1974 yıllarında Güvenlik Konseyi'nde ülkesini temsil etti. Temmuz 1974'te Kıbrıs'taki gelişmeler sırasında Güvenlik Konseyi başkanlığını yürütmekte idi. Eylül 1975 - Aralık 1977 arasında Birleşmiş Milletler genel sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi olarak görev yaptı. Bundan sonra bir yıl kadar ülkesinin Venezuela büyükelçiliğini üstlenen Cuellar, Şubat 1979'da BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın özel siyasi işler yardımcısı oldu. Nisan 1981'de genel sekretere bağlı Afganistan Özel Temsilciliği'ne getirildi. Mayıs 1981'de genel sekreterin

siyasi işler yardımcılığından ayrılarak bir dönem Peru Dışişleri Bakanlığı yaptı. Bir yandan da Afganistan özel temsilciliği görevini sürdürdü.

1 Ocak 1982'de Birleşmiş Milletler genel kurulu tarafından beş yıllık dönem için Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne seçildi.

Cuellar, Peru'da bulunduğu yıllarda Academia Diplamatica del Peru'da diplomatik hukuk, Academia del Guerra Aerea del Peru'da da uluslararası ilişkiler profesörü olarak ders vermiştir.

CUFAELER, Abraham
(17.yy sonları)

Hollandalı doğa bilgini ve filozof. Spinoza'nın görüşlerini benimseyerek, istencin insan varlığının bir süreci olduğunu ileri sürmüştür.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Amsterdam yakınlarında küçük bir kasabada doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Orta ve yükseköğrenimini Amsterdam'da görmüş, önce tanrıbilim, matematik, fizik ve mantık okumuş, sonra bütün çalışmalarını felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Cufaeler'in felsefeye yaklaşımı Spinoza'nın yapıtlarını incelemekle başlamıştır. Ona göre bütün felsefe sorunlarına fizik ve matematik yöntemlerine dayanarak çözüm arama gereği vardır. Felsefenin ilgilendiği konular, gerçekte, fizik ve matematiğin ilgi alanı içindedir. Felsefe, başlangıçta, bütün bilimleri kapsıyordu. Uygarlığın gelişmesi, bilimlerin ilerlemesi sonucu uğraşı alanları ayrıldı, böylece değişik bilim dalları ortaya çıktı. Buna karşın yine de tek geçerli ve güvenilir yöntem, fizik ve matematiğin uyguladığıdır.

Cufaeler'e göre gerçek varlık özdür *(essentia)*, öz kendi kendine vardır, varlığını başka bir nesneye borçlu değildir. Bütün varlık türleri bu özün, değişik biçimlerde, kipleşmesinden *(modificatio)* olmuştur. Cufaeler'in özle ilgili yorumu Spinoza'nın töz *(substantia)* kavramından kaynaklanır. Cufaeler'in yorumuna göre ruh, bilincin bir kipi *(modus)* olmaktan öteye geçemez. Bütün düşünceler, duygular, yetiler bilincin değişik kipleridir. Bu kipler zorunlu olarak, belli bir düzen içinde sıralanır ve birbiriyle bağlantılı olur. Bu kiplerin bir bölümü gövdeye, bir bölümü de anlağa bağlıdır. Anlağa bağlı olanların, gövdeye bağlı olanlarla ilgisi yoktur. Bu tür kipler ya doğuştandır ya da anlağın ürünleridir.

Cufaeler için, istenç insan varlığının süre gitmesini istemektir, kendini sürdürme isteğidir. Özgürlük de bütün engelleri ortadan kaldırma isteğidir. Ruhla gövde ayrı nitelikler taşıyan varlıklardır. Ruh, gövdeden ayrılınca bütün duyarlığını, kavrayış yetisini yitirir, soyut bir düşünce olarak kalır. Öte yandan usavurma da toplama ve çıkarma gibi bir matematik işlemi olmaktan öteye geçemez.

Cufaeler'in yapıtları, Spinoza'nın görüşlerini anlamak ve açıklamak için başlıca kaynak niteliğindedir. Kimi düşünürler, onun yazılarını, "Spinoza felsefesine giriş" olarak nitelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ratiociandi Naturalis et Artificialis* ("Doğal Olanın ve Sonradan Yapılanın Düzenlenişi"), 1684; *Principiorum Pantosophiae Pars Secunda et Pars Tertii* ("Tüm-bilgelik İlkelerinin İkinci ve Üçüncü Bölümleri"), 1684.

• **BAKINIZ:** SPINOZA.

CUGNOT, Joseph
(1725-1804)

Fransız, mühendis. Buharla işleyen ilk karayolu taşıtını geliştirmiştir.

Nicholas Joseph Cugnot 25 Eylül 1725'te Void' da doğdu. 2 Ekim 1804'te Paris'te öldü. Mühendis olarak girdiği Fransız ordusu için yeni bir tüfek geliştirdi. Yedi Yıl Savaşları'nda Avusturya ordusunda hizmet ettikten sonra, 1763'te eğitim subayı olarak Paris'e döndü. Savaş deneyimlerinden kaynaklanan kitaplar yazdı, yeni savaş araçları geliştirmek amacıyla çalışmalar yaptı. Dönemin savaş bakanının desteğiyle 1770'te saatte yaklaşık 3900 m hız yapabilen buharla işleyen dört kişilik bir otomobil yapmayı başardı. Otomobilden çok bugünkü kamyonların ilk örneği sayılabilecek bu taşıtı daha da geliştirerek, 1771'de "Cugnot yük arabası" diye anılan daha büyük bir modeli gerçekleştirdi.

Cugnot'nun yapmış olduğu yük arabası 3 tekerlekliydi; öndeki tekerlek hem yönlendirme hem de çekme işlevini görüyordu. Taşıtın önünde iki silindirli motoru çalıştıran bir buhar kazanı vardı. Bu kazanın geliştirilmesinde Cugnot Fransız fizikçi Denis Papin' in kuramsal tanımlamasından esinlenmişti. Piston ve silindirleriyle buhar kazanı bakırdan yapılan taşıt saatte yaklaşık 3 km hız yapabiliyordu; ancak, yedek su ve yakıt sağlayabilecek bir donanımı olmadığından pratik değildi. Araç izleyicilere binek otomobili olarak sunulmuştu; gerçek amaç ise top ve savaş gereçleri taşıyacak daha büyük bir taşıtın geliştirilmesiydi. Söz konusu taşıt daha sonra gerçekleştirildiyse de projeyi destekleyen savaş bakanının görevden ayrılması nedeniyle denenmeden Paris'te Conservatoire National des Arts et Métiers'ye konuldu.

Cugnot, buhardan geniş ölçüde yararlanabilmeyi sağlayan teknolojinin geliştirilmesinden bir yüzyıl sonra pistonların alternatif hareketini döner harekete çevirmeyi başarmış, buharın çekici güç olarak kullanılabileceğini kanıtlamıştır. İlk örneklerini ürettiği otomobilin pratik bir taşıt aracı olarak geliştirilmesi ise bir yüzyıl sonra gerçekleşecekti.

• **BAKINIZ:** K.BENZ, NEWCOMEN, PAPIN, J.WATT.

CUI, César Antonoviç
(1835-1918)

Rus besteci ve müzik eleştirmeni. Rus Beşleri arasında yer almış, özellikle yazılarıyla, ulusal müziğin gelişiminde rol oynamıştır.

18 Ocak 1835'te Vilna'da doğdu, 24 Mart 1918'de St. Petersburg'da öldü. Babası, 1812'de Napoléon'un Rusya seferine katılmış, ancak, geri çekilen orduyla birlikte dönememiş, daha sonra da Polonya'da kalmayı yeğlemiş bir Fransız'dı. Küçük yaştan başlayarak düzenli sayılamayacak müzik dersleri alan Cui, ortaöğrenimini Vilna'da tamamladı. 1850'de ailesinin isteği üzerine, St. Petersburg'daki Askeri Mühendislik Okulu'na girdi. 1857'de bitirdiği bu okulda aynı yıl öğretmenliğe başladı. Gene o yıl içinde Balakirev'le tanıştı ve müzikle ilgisi yeniden yoğunlaştı, özellikle, Rus ulusal müziğinin gelişmesi için çalışmalara girişti. Bu iki etkinlik, Cui'nin yaşamında hemen her zaman bir arada yürümüştür.

1864'ten başlayarak yazdığı, Rusya, Fransa ve Belçika'da yayımlanan yazılarıyla Cui, ulusal müzik akımının etkin bir savunucusu oldu. Aynı zamanda İtalyan operasının etkilerini sert bir dille eleştirdiği bu yazılarla, Rus Beşleri'nin Avrupa'da tanınmasında önemli bir rol oynadı.

Rus Beşleri'nin, Balakirev'le işbirliği yapan ilk üyesi olan Cui, kendi kendini yetiştirmiş bir müzikçidir. Ancak, ürünleri sayıca çok olmakla birlikte, bugüne değin fazla ilgi görmüş değildir. Ulusal müziği savunmasına karşın Rus müziğinin öğelerinden fazla yararlanmaması; vokal müzik ve operaya yatkınlık göstermesine karşın Liszt, Chopin, Schumann gibi çalgı müziği bestecilerinden etkilenmiş olması; müziğinde genellikle ince bir duyarlığın egemen olmasına karşın operalarında yoğun trajik konular seçmesi gibi, çelişki denebilecek özellikler, bu ilgisizliğin başlıca nedenlerindendir. Bestecinin, daha çok, küçük boyutlu çalışmalarda, özellikle operalarındaki aşk düetlerinde başarılı olduğu gözlenir.

Cui, müzik tarihinde, besteciliğinden çok müzik eleştirmeni olarak önem kazanmıştır. Yazılarında Rus müziğinin bütününü irdelemiş olmasa da, ulusal müziğin gereksindiği bir bakış açısının geliştirilmesinde rol oynamıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): **Opera:** *William Ratcliff*, 1869; *Angelo*, 1876; *Kafkasya'daki Tutsak*, 1883; *Veba Salgınında Şenlik*, 1901. **Vokal Müzik:** Kadın korosu için *Mistik Koro*, 1885; solo kadın sesi ve kadınlar korosu için *Ave Maria;* çocuklar korosu için *Les Oiseaux d'Argenteau*, (Argenteau'nun Kuşları). **Orkestra Müziği:** *Scherzo No.1*, 1857; *Scherzo No.2*, 1857; *Tarantella*, 1859; *Marche solennelle*, 1881, (Tören Marşı); keman ve orkestra ya da piyano için 12 minyatür; 4 süit. **Oda müziği:** Keman ve piyano ya da yalnız piyano için 7 minyatür; *Do Minör Yaylılar Dörtlüsü;* keman ve piyano için *Kalaydoskop.* **Piyano müziği:** *Valse-Caprice; Deux Bluettes;* 2 polonez; 3 vals; 3 empromptü; *Tema ve Çeşitlemeler;* şarkılar.

• **BAKINIZ:** BALAKİREV, MUSSORGSKİ.

CUJAS, Jacques
(1522-1590)

Fransız, hukukçu. Roma hukukunda Hümanist Okul'un en önemli temsilcisidir.

Iacopus Cuiacius Jacques Cujas 1522'de Toulouse'da doğdu, 4 Ekim 1590'da Bourges'da öldü. Hukuk öğrenimi gördü, Latince ve Yunanca öğrendi. 1547'de Toulouse, 1555'te Bourges, 1567'de Valance üniversitelerinde ders veren Cujas'ın, tüm Avrupa ülkelerinden gelen öğrencileri arasında İtalyan hümanisti Scaliger ve Fransız hukukçu Pithou da bulunmaktaydı. IX. Charles ve III. Henri'nin himayesine giren Cujas, 16.yy'daki din savaşları sırasında tarafsız kalarak kendisine "Roma Hukukçularının Prensi" unvanını kazandıran yapıtlarını yazdı.

Cujas, Roma hukukunda Hümanist Okul'un en büyük temsilcisidir. Hümanist Okul, Roma hukukunda kendisinden önceki Glossatorlar ve Postglossatorlar okullarından çok farklı bir yönde gelişmiştir. Glossatorlar, bilimsel bir yöntemle çalışmalarının yanı sıra, Roma hukukunun meriyette bir hukuk olması nedeniyle uygulamayla da ilgilenmişlerdi. Aynı şekilde Postglossatorlar da, uygulamaya önem vermişler ve Roma hukuku kurallarını kendi zamanlarındaki gereksinmelere yanıt verecek biçimde yorumlamışlardı. Oysa Hümanist Okul'un başlıca amacı, İustinianus yasalarını, filoloji ve tarih bilimlerinin yardımı ile anlamak ve araştırmaktı. Hümünist Okul'un temsilcileri, Glossatorlar'ın ve Postglossatorlar'ın Roma hukukunu zamanlarına uygulamak için yaptıkları yorumları gereksiz görerek reddetmekteydiler. Hümanist Okul için, Roma hukukunu uygulamak sorunu yoktur ve o devirde Fransa'da egemen olan anlayışa göre, her ülke kendi ulusal hukukunu uygulamalıdır. Hümanist Okul'un kurucusu Alciati'den sonra en önemli temsilcisi olan Cujas, İustinianus yasalarındaki hukuk kurallarını asıllarına dönüştürmüştür. Roma hukukunu tarihsel açıdan inceleme yöntemini ilk kez kullanan Cujas, Alciati'nin yolundan giderek Digesta metinlerinin yorumlamalı incelemesi üzerine çalışmıştır. Ancak bunu, İustinianus Hukuku'nu incelemekten çok, metinlerin ilk anlamlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapmış, böylece Roma'nın çeşitli devirlerindeki hukuk öğretilerini sistematik bir biçimde yeniden ortaya koymuştur.

Yapıtlarında duru ve açık bir biçimin egemen olduğu Cujas'ın edebi ve tarihsel bir olgu olarak ele aldığı Roma hukuku çalışmaları klasik kültürün hümanizmacı canlanmasının bir parçasıdır. Cujas, başta Ulpian'ın *Regulae*'si, *Consultatio* ve Paul'ün *Sententiae*'sinden parçalar olmak üzere çok sayıda bilinmeyen belgeyi buldu ve aralarında Theodosius Codex'in de bulunduğu çok sayıda metni yeniden yayımladı. Feodal hukuk ve kilise hukuku üzerine kitaplar yazdı. En önemli yapıtı olan *Observationum et emendationum libri XXVIII*, 1556'dan ölümüne değin yayımlandı. Son 4 kitabı ise, Pithou, Cujas'ın ölümünden sonra yayımladı. Digesta'yı çeşitli başlıklar altında özetleyen ve yorumlayan Cujas, İustinianus metinlerini özgün biçim ve anlamına kavuşturma-

yı amaçlamaktadır. Papinianus üzerine yazdığı yorum ve eleştiri kitabı ölümünden sonra yayımlandı. Roma hukuku konusunda çok sayıda öğrenci yetiştiren Cujas'ın toplu eserleri ise yine ölümünden sonra 1648'de Charles Annibal Fabrot tarafından yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): C.A. Fabrot, *Opera Omnia*, 1658, ("Bütün Eserler").

• BAKINIZ: İUSTİNİANUS I, ALCIATI, J.PAULUS.

CUKOR, George
(1899-1983)

ABD'li sinema yönetmeni. Ticari sinema kalıpları içinde sanatsal varlık göstermiş, özellikle kadın oyuncuları yönetmekteki ustalığıyla tanınmıştır.

7 Temmuz 1899'da New York'ta doğdu. 24 Ocak 1983'te Los Angeles'ta öldü. 1919'da sahne amiri olarak tiyatro çalışmalarına başladı. 1926'da ünlü yıldızları yöneten bir tiyatro yönetmeni olmuştu. Bundan üç yıl sonra Hollywood'a giden tiyatro yönetmenleri kafilesine katılarak o da sinemaya başladı.

Hollywood'da önce diyalog yazarı ve diksiyon öğretmeni olarak çalıştı. Bu alanlardaki başarısı, başrolünü tiyatro kökenli bir yıldız olan Tallulah Bankhead'ın oynadığı *Tarnished Lady* ("Lekeli Kadın") filminin yönetmenliğini üstlenmesine yol açtı. Bu filmi çektiği Paramount'dan ayrılarak, arkadaşı, bağımsız yapımcı Selznick'le birlikte önce RKO, daha sonra da MGM şirketine girdi. *A Bill of Divorcement* (Boşanma Faturası), *Dinner at Eight* ("Sekizde Akşam Yemeği"), *Little Women* (Küçük Kadınlar), *David Copperfield, Sylvia Scarlett, Romeo and Juliet, Camille* (Kamelyalı Kadın), *Holiday* (Tatil), Cukor'ın 1932-1938 arasında yaptığı ve yetkin bir profesyonel olarak ününü pekiştiren filmlerdir. Edebiyat uyarlamalarında kaynağa bağlılığı ön planda tutan Cukor gene de *David Copperfield* ve *Küçük Kadınlar* gibi romanların sinemasal olanaklarını araştırmaktan geri durmadı. Bu filmlerde Katharine Hepburn gibi kendi bulup çıkardığı yeni oyuncuları ya da Greta Garbo, Gary Grant, Jean Harlow gibi ünlü oyuncuları büyük başarıyla yönetti. Ele aldığı sosyal çevreleri keskin bir gözlem gücüyle incelemesi ve diyaloglarında ölçülü bir nükte tutturabilmesi tiyatro deneyiminden edindiği en önemli özellikleridir. 1940 ve sonrasında, Cukor'un, filmlerinde kadın-erkek çekişmelerinin güldürüsünü amaçlayan *screwball comedy* tarzına ve kadın yaşamını konu alan melodramlara yöneldiği görülür. Örneğin Clare Boothe Luce'ın tiyatro oyunundan uyarladığı *The Women* ("Kadınlar") sosyete ve meslek kadınları arasındaki çekişmeleri ele alan bir sosyal panorama filmidir. Ingrid Bergman'ın oynadığı *Gaslight* (Işıklar Sönünce) bir gerilim filmi olarak, Joan Crawford'un oynadığı *A Woman's Face*'de ("Bir Kadının Yüzü") bir melodram olarak çok başarılıdır. 1942-1949 arasında ise Katharine Hepburn-Spencer Tracy çiftinin oynadığı *screwball comedy* filmlerine yönelmiştir: *Keeper of the Flame* ("Meşaleyi Götüren"), *Adam's Rib* (Adem'in Kaburga Kemiği), *Pat and Mike*.

Cukor 1950'lerde, değişen kültürel kaygılara uymayı ama öte yandan da kişisel konularından vazgeçmemeyi başarmıştır. Örneğin, 1956 tarihli *A Star is Bron* (Bir Yıldız Doğuyor) adlı filminde müzikal türünün gereklerini yerine getirirken bir Hollywood çiftinin yıkılmakta olan evliliğini de inceler. 1957'deki *Les Girls* (Üç Dünya Güzeli) ise Hollywood müzikallerinin en olgunlarından biri, renkli sinemanın en iyi örneklerindendir. Cukor, bu filmlerde ve *Heller in Pink Tights* ("Gezginci Oyuncular") gibi tiyatro çevresini ele alan güldürülerde, kendine özgü hafif üslubuyla gerçek ve yanılsama konularını ele alır. 1960'lar ve sonrasında ise Cukor toplumsal değişimlerin sanat etkinliklerine yansımasıyla seyircinin değişen beğenisinin gerisinde kalır. Gene nükteli bir diyalog ustası, profesyonel bir sinemacıdır ama çağdaş sorunlara bakışı derinlikten uzaktır. 1962'deki *The Chapman Report*'ta ("Chapman Raporu") kadın cinselliğine bakışı yüzeyseldir. 1969'daki *Justine* filminde ise yazar Lawrence Durrel'ın yarattığı kahramanı gereğince canlandıramaz. 1964'te Oscar Ödülü aldığı *My Fair Lady, Travels with my Aunt* ("Teyzemle Yolculuklar"), ilk Sovyet-Amerikan ortak yapımı *The Blue Bird* (Mavi Kuş) ve 1982'deki son filmi *Rich and Famous* ("Zengin ve Ünlü") ise artık geçerliliği kalmamış bir profesyonelliği çağrıştırır.

Cukor, ticari sinemanın yaratıcılığa koyduğu sınırları zorlayan, kimi zamanlar bu sınırlar içinde bile başarılı filmler yapan yönetmenlere bir örnektir.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarnished Lady*, 1930, ("Lekeli Kadın"); *A Bill of Divorcement*, 1932, (Boşanma Faturası); *Dinner At Eight*, 1933, ("Sekizde Akşam Yemeği"); *Little Women*, 1933, (Küçük Kadınlar); *David Copperfield*, 1934; *Sylvia Scarlett*, 1935; *Romeo and Juliet*, 1936; *Camille*, 1936, (Kamelyalı Kadın); *Holiday*, 1938, (Tatil); *The Women*, 1939, ("Kadınlar"); *A Woman's Face*, 1941, ("Bir Kadının Yüzü"); *Keeper of the Flame*, 1942, ("Meşaleyi Götüren"); *Gaslight*, 1944, (Işıklar Sönerken); *Adam's Rib*, 1949, (Adem'in Kaburga Kemiği); *Born Yesterday*, 1950, (Dünkü Çocuk); *Pat and Mike*, 1952; *A Star is Born*, 1954, (Bir Yıldız Doğuyor); *Les Girls*, 1957, (Üç Dünya Güzeli); *Heller in Pink Tights*, 1959, ("Gezginci Oyuncular"); *The Chapman Report*, 1962, ("Chapman Raporu"); *My Fair Lady*, 1964; *Justine*, 1969; *Travels with my Aunt*, 1972, ("Teyzemle Yolculuklar"); *The Blue Bird*, 1976, (Mavi Kuş); *Rich and Famous*, 1982, ("Zengin ve Ünlü").

• KAYNAKLAR: G. Lambert, *On Cukor*, 1972.

CUMALI, Necati
(1921)

Türk şair, öykü, roman ve tiyatro yazarı. Yalın bir duyarlıkla yazdığı şiirleri, Ege yöresi kırsal kesim insanının sorunlarını anlatan öykü ve romanlarının yanı sıra çağdaş Türk tiyatrosuna kazandırdığı oyunlarıyla da tanınmıştır.

Yunanistan'da, Florina'da doğdu. İlkokulu, Kurtuluş Savaşı sonrası yerleştikleri Urla'da okudu; ortaöğrenimini İzmir Erkek Muallim Mektebi ve İzmir Atatürk Lisesi'nde tamamladı. 1941'de Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1945-1948 arasında Ankara'da M.E.B. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. 1950-1957 arasında İzmir ve Urla'da avukatlık yaptı. Paris Basın Ateşeliği'nde memurluk, İstanbul Radyosu'nda redaktörlük görevlerinde bulundu. 1963-1965 arasında eşinin görevi nedeniyle İsrail ve Paris'te kaldı. Dönüşünde, yazarlık tek uğraşı oldu.

Yazın yaşamına şiirle başladı. 1939 yılından başlayarak, ilk şiirleri Urla Halkevi dergisi *Ocak*'ta ve *Yeni İnsanlık, Küllük, Servet-i Fünun, Varlık* dergilerinde yayımlandı. Gençlik dönemi şiirlerini 1943'te ilk kitabı *Kızılçullu Yolu*'nda topladı. Şiirini, "Garip" ve "1940 Kuşağı"nın etkilerinden arındırarak kurmaya çalıştı ve yalın, aydınlık bir duyarlığı lirik şiirlerle yansıttı. Başlıca konuları bireyin güncel kaygıları, sevileri, sevinç ve özlemleri, ayrılık ve acılarıyla birlikte çağın sorunlarıdır.

1955 sonrası öykü, roman ve tiyatro türündeki çalışmalarına yöneldi. İlk öykülerinin toplamı *Yalnız Kadın*'ı 1957 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Değişik Gözle* kitabı izledi. Öykücülüğünün ikinci evresini oluşturan gerçekçi çizgiye yönelişinin ürünlerinde, taşra ve kırsal kesim insanının sorunlarına yöneldi. Romanlarında da bu temayı, özellikle Ege yöresi çerçevesinde işledi. *Tütün Zamanı, Yağmurlar ve Topraklar, Acı Tütün* bu çizgisinin başarılı ürünleri olarak nitelendirildi. Akıcı, şiirsel bir dil kullanması dikkati çekti.

Çağdaş Türk edebiyatının verimli yazarlarından biri olan Cumalı, tiyatro türündeki çalışmalarıyla da başarı sağladı. Oyunları, çeşitli tiyatrolar tarafından sahnelendi. Öykü, roman ve oyunlarından bazıları sinemaya uyarlandı. *Yağmurlu Deniz* kitabıyla 1969 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Makedonya 1900*'le de 1977 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı ikinci kez kazandı. L.Hughes'ın ve Apollinaire'in şiirleri; P.Merimée, T.Storm ve G.Keller'in oyunları, Türkçe'ye kazandırdığı yapıtlar arasındadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Kızılçullu Yolunda*, 1943; *Harbe Gidenin Şarkıları*, 1945; *Mayıs Ayı Notları*, 1947; *Güzel Aydınlık*, 1951; *İmbatla Gelen*, 1955; *Güneş Çizgisi*, 1957; *Başaklar Gebe*, 1970; *Ceylân Ağıdı*, 1974; *Aç Güneş*, bütün şiirleri, 1980; *Bozkırda Bir Atlı*, 1981; *Yarasın Beyler*, 1982. **Öykü:** *Yalnız Kadın*, 1955; *Değişik Gözle*, 1956; *Susuz Yaz*, 1962; *Ay Büyürken Uyuyamam*, 1969; *Makedonya 1900*, 1976; *Kente İnen Kaplanlar*, 1976; *Dilâ Hanım*, 1978; *Revizyonist*, 1979; *Yakubun Koyunları*, 1979; *Aylı Bıçak*, 1981. **Roman:** *Tütün Zamanı*, 1959, (*Zeliş* adıyla 1971); *Yağmurlar ve Topraklar*, 1973; *Aşk da Gezer*, 1975. **Oyun:** *Mine*, 1959, *Nalınlar*, 1962; *Derya Gülü*, 1963; *Oyunlar 1: Boş Beşik, Ezik Otlar, Vur Emri*, 1969; *Oyunlar 2: Susuz Yaz, Tehlikeli Güvercin, Yeni Çıkan Şarkılar*, 1969; *Oyunlar 3: Nalınlar, Masalar, Kaynana Ciğeri*, 1969; *Oyunlar 4: Derya Gülü, Aşk Duvarı, Zorla İspanyol*, 1969; *Oyunlar 5: Gömü, Bakanı Bekliyoruz, Kristof Kolomb'un Yumurtası*, 1973; *Oyunlar 6: Mine, Yürüyen Geceyi Dinle, İş Karar Vermekte*, 1977; *Yaralı Geyik*, 1981. **Deneme:** *Niçin Aşk*, 1971; *Senin İçin Ey Demokrasi*, 1976; *Etiler Mektupları*, 1982. **İnceleme:** *Muzaffer Tayip Uslu*, 1956.

Ahlak ve doğa

CUMBERLAND, Richard
(1631-1718)

İngiliz, filozof ve tanrıbilimci. 18.yy İngiliz ahlak felsefesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

15 Temmuz 1631'de Londra'da doğdu, 9 Ekim 1718'de Peterborough'da öldü. St.Paul's School'dan sonra 1648'de Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Magdelene College'a girdi. Başarıyla sürdürdüğü tıp öğrenimini, papaz olmak için 1658'de bırakınca, önce Northamptonshire'ın Bramton kasabasına bölge papazı olarak atandı. 1661'de Cambridge Üniversitesi'nin on iki resmi vaızından biri oldu. 1667'de Stamford'daki Allhallows kasabası kilise yöneticiliğine getirildi. Katoliklik'i seçen Kral II. James dönemindeki mezhep çatışmalarında, inançlı bir Anglikan olarak tutumu, Kral III. William tarafından ödüllendirilmek istendi ve 1691'de ölünceye dek görevde kaldığı Peterborough piskoposluğuna getirildi.

Cumberland, *Tevrat* ile tarihsel olaylar arasındaki bağlantıyı incelemek amacıyla, Yahudi tarihini konu edinen çalışmalara başladı. Üç kitap tutan bu araştırmalarını ölümünden sonra, damadı Squire Payne yayımladı. Cumberland'ın felsefesini açıkladığı ve Hobbes'a yazılı ilk karşı çıkış olarak önem taşıyan tek yapıtı *De Legibus Naturae* 18.yy'a kadar pek ilgi görmedi.

Aydınlanma öncesinde, 17.yy İngiliz felsefesi iki yolda gelişmiştir. Bunlardan biri gerek yaşadığı dönemde gerek ölümünden sonra yoğun tartışmalara yol açan Hobbes'u izleyen, öteki de Hobbes'a karşı olan görüşlerin yoğunlaştığı ve reformcu kilise çevresine bağlı kalarak 18.yy İngiliz ahlak felsefesinin gelişmesini sağlayan akımdır. Bu ikincisinin öncülerinden olan Cumberland, ahlak ve devlet öğretisini, insanın kendi varlığını koruma güdüsü üzerinde temellendiren Hobbes'a karşı çıkarken, bir ölçüde Hugo Grotius'a dayanır. Grotius, *De Iure Belli et Pacis* ("Savaş ve Barış Hukuku Üzerine") adlı yapıtında insan doğasının bir özelliği olduğunu varsaydığı "toplumlaşma eğilimi"ni toplumun temeli saymaktadır.

Cumberland ahlak öğretisini, tüm ahlak yasalarının kaynağı olan tek bir doğa yasası üzerine kurar. Bu yasaya göre kişi, eylemleriyle doğal olarak "en yüksek iyi"ye yönelmiştir. Kendi "iyiliği" ancak, parçası olduğu bütünün (toplumun) "iyiliği" ile gerçekleşebilir. Burada Cumberland, tıp bilgisinin de etkisiyle insan gövdesini örnek alır. Bir organ, nasıl

gövdeyi, en iyi konumda tutmaya yönelik bir nitelikte çalışırsa, insan da içgüdüsel olarak "türdeşlerinin iyiliği"ni öyle ister. Gövdedeki bu uyumlu işleyiş zaman zaman bozulabilirse de, genel eğilim, organların tüm gövdeyi daha sağlıklı yapmak üzere işlemeleridir. İnsan bu işlevine karşıt yönde davrandığında acı çeker, yerine getirdiğinde ise mutluluk duyar. Yani, ödül ve ceza ahlaki davranışın kaynağı değil, ilaç gibi, doğal olan bu uyumlu yapıdaki bozuklukları düzeltmeye yarayan öğelerdir. Devletin ve toplum yaşamının kökeni, türdeşlerinin iyiliğini istemek ve "en iyi"ye varmak çabasıdır. Yoksa Hobbes'un savunduğu gibi devlet insanın varlığını korumak çabasından kaynaklanan sürekli savaş durumunun yarattığı güvensizlik ortamına çözüm olarak ortaya çıkmamıştır.

Cumberland'a göre bir davranış, "bütünün iyiliği"ne yönelikse "doğal olarak iyi"dir. Bu ereğe ulaşmanın en kısa yolu "doğru davranış"tır. "Doğa yasası" na tam anlamıyla uyum gösteren davranışsa, "ahlak yönünden iyi"dir. "Doğa Yasası"nın tümüyle deney, gözlem ve usa dayandığını savunan Cumberland, kendi yaklaşımını bilimsel ve metafizikdışı diye niteler. Bir din adamı olmasına karşın, görüşlerine *Kutsal Kitap*'ta kaynak aramamıştır. Tanrı'yı insanları toplumda uyum içinde tutan ve doğa yasasına uymadıklarında, onlara karşı yaptırımlar uygulayan, gene bu yasa bağlamında, bir us varlığı olarak görür.

Ralph Cudworth, Francis Hutcheson, Shaftesbury ile türlü benzerlikleri olan Cumberland, ahlak felsefesini tam anlamıyla bir dizge durumuna getirememişse de, Bentham ile başlayan İngiliz Yararcı Okulu üzerinde etkili olmuştur. Ahlak ilkelerini matematiksel önermelere benzettiği için Samuel Clarke'ı etkilediği söylenebilir. Yarı -matematiksel mantığı geliştiren ilk filozoflardan biri olarak da anılmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De Legibus Naturae, Disquisitio Philosophica*, 1672, ("Doğa Yasaları Üstüne Felsefe Araştırmaları"); *Origines Gentium*, 1724, (ö.s.), ("İnsan Soyunun En Eski Kaynakları").

• **KAYNAKLAR:** E.Albee, *A History of English Utilitarianism*, 1902; S.Payne, *Life of Cumberland*, 1750; D.D.Raphael (der.), *British Moralists: 1650-1800*, (2 cilt), 1969.

• **BAKINIZ:** S.CLARKE, CUDWORTH, GROTIUS, HOBBES, HUTCHESON, LEIBNIZ, SHAFTESBURY, SPINOZA.

---

cummings, e.e.
(1894-1962)

ABD'li şair, ressam. Görsel aykırılıklarıyla dikkati çeken deneyci şiirleriyle tanınmıştır.

Edward Estlin Cummings 14 Ekim 1894'te Massachusetts Eyaleti'nde, Cambridge kentinde doğdu, 3 Eylül 1962'de New Hampshire'da, North Conway'de öldü. Babası Harvard Üniversitesi'nde vaiz ve öğretim üyesi olduğu için üniversiteyi burada okudu. 1916'da master derecesini aldı ve bir yıl sonra savaş nedeniyle cankurtaran şoförlüğüne gönüllü yazıldı. Altı ay Fransa'da bu görevi yaptıktan sonra bir yanlış anlama sonucu Fransız makamları tarafından tutuklanıp hapse atıldı. Üç aylık hapis cezası sırasında, 1922'de, ilk ürünü *Enormous Room* ("Büyük Oda") ortaya çıktı. cummings, her yerde savaşın yıkımının duyulduğu bir sırada, tıpkı bir gözlemci gibi yazdığı bu kitapta askeri bir hapishanenin gündelik yaşamını acınma duygusu uyandırmadan, alaycı bir dille anlatmıştır. Daha sonra onun hem şiirine hem de yaşama ilişkin tutumuna yansıyan "resmi yaşama karşı tepki"si bu sırada belirlenmiş olmalıdır.

1920-1930 yıllarını Paris - New York arasında gidip gelerek geçirdi. Paris'te resim çalışmaya başlamıştı. Hem şair, hem ressam olarak tanınıyordu. Bu dönemin sonunda New York'a yerleşmeye karar verdi. İlk şiir kitabı *Tulips and Chimneys* ("Laleler ve Bacalar") 1923'te basıldı. 1925'te yayımlanan *XLI Poems* ("XLI Şiirler") ile şair olarak ün kazandı. 1952'de Harvard Üniversitesi'nde şiir üzerine bir dizi ders vermeye çağrıldı, ancak derslerini değişik bir başlıkla uyguladı: *i :six nonlectures* ("ben: ders olmayan altı ders"). Bu derslerde cummings kendini anlattı ve şiirlerini okudu. Daha sonra ders notlarını kitap haline getirdi. Şiirlerinin yanı sıra oyunları, bir de SSCB üzerine gezi kitabı vardır.

1925'de Dial Şiir Ödülü'nü, 1955'te toplu şiirleriyle National Book Awards Committee'nin özel ödülünü, 1957'de de Bollingen Şiir Ödülü'nü aldı.

cummings, şiirin yüksek sesle okunduğu bir çağın kapandığının bilincinde bir şair olarak, sessizlik ve yalnızlık içinde okunacak bir şiirin arayışına yöneldi. Bunun için biçimsel deneylere girerek sözcük ve dize yapısıyla oynadı, görsel aykırılıklarıyla dikkat çeken şiirler yazdı. Gerçekte, aşk, doğa gibi konuları işleyen geleneksel lirik şair niteliğini de korudu. Başvurduğu biçim bozmalarının en önemlisi noktalama işaretlerini kaldırması ve sürekli olarak küçük harf kullanmasıdır. Dilbilgisi kurallarını alt üst ederek sözcüklerin işlevlerini değiştirdi, fonetik yazım (sözcüğü işitilen sese göre yazma) kullandı, satır ve kelimelerin arasını açarak harfleri sayfa üzerine dağıttı ve böylece, görülünce anlamı anlaşılan ama telaffuz edilemeyen şiirler yazdı. Müstehcen anlamlı sözcük ya da dizeleri görünür bir biçimde örttü ve bütün bu biçimsel deneylerle şakacı, zekice söyleyişler buldu. Bu arada adını da, resmen değiştirerek, küçük harflerle yazdı.

Eleştirmenler cummings'in şiirini, gizlemeye çalıştığı yalın lirik duyarlığı açısından değerlendirirler. Her zaman bir şaka daha yapmaya yatkın olması, deneyci tutumunu uç noktalara zorlaması bakımından zaman zaman şairliğini zedelediği görüşü de yaygındır. Şair bu tutumuyla yoğun bir bireyciliği yansıtmış ve savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Tulips and Chimneys*, 1923, ("Laleler ve Bacalar"); *XLI Poems*, 1925, ("XLI Şiirler"); *Is*, 1926; *Christmas Tree*, 1928; *W. Seventy New Poems*, 1931, ("W: Yetmiş Yeni Şiir"); *No Thanks*, 1935, ("Hayır Teşekkürler"); *Poems: 1923-1954*, 1954, ("Şiirler 1923-1954"). **Oyun:** *Him*, 1927; *Tom,: A Ballet*, 1935; *Santa Claus: A Morality*, 1946. **Çeşitli:** *Eimi*, 1933; *i: six nonlectures* 1953, ("ben: ders olmayan altı ders").

CUNHAL, Alvaro
(1913)

Portekizli siyaset adamı. 1961'den beri Portekiz Komünist Partisi'nin genel sekreteridir; 1974'te devlet bakanı oldu.

Alvaro Barrierinhas Cunhal 11 Kasım 1913'te Coimbra bölgesindeki Sé Nova kasabasında doğdu. Babası Evelino Cunhal, avukat, tarih profesörü ve yazardı. Koyu bir Katolik olan annesi orta tabakadan gelmekteydi. Cunhal on yedi yaşında Lizbon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi ve çok parlak bir dereceyle fakülteyi bitirdi. Öğrenciliği yıllarında, öğrenci örgütlerinde çalıştı, üniversite senatosuna öğrenci temsilcisi olarak katıldı. 1931'de, o dönemde yasadışı olan PKP'ye (Portekiz Komünist Partisi) girdi. 1934'te Lizbon bölgesi ve Güney Portekiz'de Komünist Gençlik Federasyonu'nu kurmakla görevlendirildi. Cunhal bu dönemde, Mario Soares'in ailesinin sahip olduğu bir kolejde, edebiyat, tarih ve felsefe dersleri verdi. 1935'te Komünist Gençlik Federasyonu'nun genel sekreterliğine seçildi. 1936'da PKP merkez komitesi üyesi oldu. 1937'de tutuklandı ve iki yıl hapis yattı. Hapishanede hukuk doktora sınavlarını almasına izin verildi ve daha ilerde Salazar' dan sonra başbakan olan hocası Dr. Marcello Caetano tarafından verilen sınavları başarıyla tamamladı. 1941'de PKP'nin yeniden örgütlenme çalışmalarına katıldı ve partizan grupları örgütledi. 1949-1960 arasında 8 yılı hücrede olmak üzere yeniden hapsedildi. Ocak 1960'ta, diğer parti yöneticileriyle birlikte, hapsedildiği Peniche Kalesi'nden PKP tarafından kaçırıldı.

Mart 1961'de PKP merkez komitesi genel sekreterliğine getirildi. Yaşamının 14 yılını ülkesi dışında sürgünde geçiren Cunhal'ın 1963'te hazırladığı ulusal devrimin koşullarını inceleyen çalışması, 1965'teki VI. PKP Kongresi tarafından parti programı olarak kabul edildi. Bu çalışma 1967'de *Zafer Yolu: Demokratik ve Ulusal Devrimde Parti'nin Sorunları* adı ile Moskova'da kitap olarak yayımlandı.

Nisan 1974'te SKH'nin (Silahlı Kuvvetler Hareketi) Caetano diktatörlüğünü devirmesinden sonra ülkesine dönen Cunhal'i, Lizbon'un Portela havaalanında binlerce Portekizli coşkuyla karşıladı. Yeni askeri yönetimce PKP yasal olarak kabul edildi ve Cunhal 15 Mayıs 1974'te kurulan, Soares'in de katıldığı, yeni rejimin ilk hükümetinde devlet bakanı oldu. Ülkenin demokratikleştirilmesinde ve sömürgelere bağımsızlıklarının verilmesinde etkin bir rol oynadı.

Cunhal dış politikada, NATO ve Azor adalarındaki ABD üsleri konusunu, şimdilik kaydıyla gündeme getirmeyeceklerini belirtmiş, buna karşı Portekiz' in sömürgelerine tam bağımsızlık verilmesini ısrarla savunmuştur. İç politikada SKH ile halk arasındaki işbirliğinin, demokratikleşmenin yaygınlaşmasıyla güçleneceğine inanan Cunhal, işçi ve diğer emekçilere maceracı grupların eylemlerine kapılmamalarını ve sabırlı olmalarını salık vermiştir. PKP Mayıs 1974'te "daha iyi bir yaşam için mücadele" sloganını benimseyerek, iktisadi ve demokratik hedefleri birinci plana çıkarmıştır.

"Karanfilli Devrim" olarak da adlandırılan Nisan 1974 darbesinden sonra, bankalar ve büyük işletmeler kamulaştırıldı, ekilebilir toprakların 1/5'i üstünde 550 kolektif kuruldu. Nisan Devrimi'nin ilkeleri 1976 anayasasında yer aldı. Ancak 1976'da Sosyalist Parti' nin tek başına iktidar olmasından sonra kamulaştırılan işletme ve toprakların eski sahiplerine geri verilmesine başlandı.

1920'de kurulan, 1929'da 29 üyesi kalan PKP, Cunhal'ın yönetimi altında 1978'de 143.000 üyeye sahip oldu ve Avrupa'nın en uzun ömürlü faşist yönetiminin devrilmesinde ve sonrasında önemli bir rol oynadı; 1976 seçimlerinde ise 40 milletvekili çıkardı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Les Luttes de classe au Portugal à la fin du moyen âge*, 1967, ("Orta Çağ Sonunda Portekiz' de Sınıf Savaşımları"); *Put'k pobede Zadachi partii v demokraticheskoi i natsional'noi revoliutsii*, 1967, ("Zafer Yolu: Demokratik ve Ulusal Devrimde Parti'nin Sorunları"); *A questao agrària em Portugal*, 1968, ("Portekiz'de Tarım Sorunu").

CUNNINGHAM, William
(1849-1919)

İngiliz iktisat tarihçisi. İktisat tarihini akademik bir dal olarak kurmaya çalışanların ilkidir.

29 Aralık 1849'da Edinburgh'da doğdu. 10 Haziran 1919'da Cambridge'de öldü. Katolik bir rahibin oğludur. Edinburgh Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. 1868'de Tübingen'e gitti. Burada dinsel konulardaki görüşleri değişti, Anglikan Kilisesi'nin öğretilerini benimsedi. Bu değişiklik Cunningham'ın milliyetçilik konusundaki görüşlerini de etkiledi, milli bir devlet anlayışını benimsedi.

Cunningham, daha sonra İngiltere'ye döndü, Cambridge Üniversitesi Trinity College'da gördüğü din ve felsefe öğrenimini 1873'te tamamladı. 1874'te Anglikan Kilisesi rahipliğine kabul edildi. Aynı yıl Cambridge Üniversitesi tarih okutmanlığına atandı. 1884'te iktisat tarihi dersleri vermeye başladı.

Cunnigham, Cambridge'de iktisat tarihini akademik bir dal olarak kurmaya çalıştı ama bu çabaları A.Marshall tarafından sınırlandı. Bunun üzerine üniversiteden ayrılan Cunningham, Trinity College üyeliğine seçildi. 1891'de Londra Üniversitesi King's College'da ekonomi-politik profesörlüğüne atandı, 1897'de bu görevinden ayrıldı. 1899'da William J.Ashley'in çağrılısı olarak Harvard Üniversitesi'ne gitti; Ashley'le birlikte, Orta Çağ iktisat dersleri verdi. İngiltere'ye döndü ve bir süre Trinity College' da çalışmalarını sürdürdükten sonra 1906'da emekliye ayrıldı. 1880-1908 arasında birçok kilisede rahiplik yapan Cunningham, 1908'de Ely papazlığına atandı, ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Cunningham, tarih okutmanlığı yaparken, iktisat tarihini bir ders olarak vermeyi amaçlıyordu. Böyle bir ders için kaynak olarak kullanabileceği bir kitabın

olmaması onu *The Growth of English Industry and Commerce* ("İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi") adlı kitabını yazmaya yöneltti. Daha sonraki eklemelerle üç cilde ulaşan kitap, İngiltere'nin iktisat tarihini sistemli bir biçimde inceleyen ilk yapıtlardan biridir.

Cunningham İngiltere'nin milli bir devlet olmasını, 16. ve 18. yy'larda uygulanan merkantilist politikalara bağlamış, bu düşüncesiyle de Marshall ve Rogers gibi döneminin klasik iktisatçılarıyla ters düşmüştür. Merkantilizme olan hayranlığı nedeniyle bu konuda geniş kapsamlı birçok araştırma yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Growth of English Industry and Commerce*, 1882, ("İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi"). *Christian Opinion on Usury*, 1884, ("Hıristiyanlık'ın Tefecilik Konusundaki Düşüncesi"); *Politics and Economics: An Essay on The Nature of the Principles of Political Economy*, 1885, ("Siyaset ve Ekonomi: Ekonomi Politiğin İlkeleri Üzerine Bir Deneme"); *The Rise and Decline of Free Trade Movement*, 1904, ("Serbest Ticaret Hareketinin Yükselişi ve Düşüşü"); *The Progress of Capitalism in England*, 1916, ("İngiltere'de Kapitalizmin Gelişimi").

• BAKINIZ: A. MARSHALL.

CURIE, Marie
(1867-1934)

Polonya asıllı Fransız fizik ve kimya bilgini. Kocası Pierre Curie ile birlikte doğal radyoaktifliği, radyum ve polonyomu keşfetmiş, radyumun tedavi amacıyla kullanılmasına öncülük etmiştir.

7 Kasım 1867'de, Rus işgalindeki Polonya'nın Varşova kentinde doğdu. 4 Temmuz 1934'te Fransa'nın Haute-Savoie idare bölgesindeki Sallanches kasabasında öldü. Evlenerek Fransız uyruğuna geçmeden önceki adıyla Maria Sklodowska, orta halli, aydın bir ailenin çocuğuydu. Bir süre yatılı bir kız okulunun yöneticiliğini yapan annesi, Maria on bir yaşındayken veremden ölünce, dört kardeşin bakımını bir lisede matematik ve fizik öğretmeni olan babaları üstlendi. Okulun Rus yöneticilerinin uyguladığı baskı ve eğitim programına sık sık karşı çıktığı için müfettiş yardımcılığından alınarak geliri azaltılan, üstelik birikmiş paralarını da yanlış bir yatırım sonucu yitiren babası, ailenin geçimini sağlayabilmek için eve pansiyoner öğrenciler almıştı. Bir yatılı okul havasındaki evlerinde güç, ama mutlu bir çocukluk dönemi yaşayan, babasının her Cumartesi gecesi kendileri için düzenlediği edebiyat söyleşileriyle büyüyen Maria Sklodowska, Rusça öğrenim gördüğü liseyi 1883'te üstün başarıyla ve altın madalya ödülüyle bitirdi. Çocukluğundan beri en belirgin özelliği tükenmek bilmeyen öğrenme isteği ve inanılmayacak derecede güçlü belleğiydi. Ne çare ki, o dönem Polonyası'nda kadınlara üniversitede öğrenim hakkı tanınmadığından, babasının geliri de yabancı bir ülkedeki öğrenim giderlerini karşılamaya yeterli olmadığından, hemen üniversite öğrenimine başlayamadı. Özel dersler vererek aile bütçesine katkıda bulunurken, bir yandan da Leh gençlerinin gönüllü öğretmenlerden anatomi, doğabilim ve sosyoloji dersleri aldığı "gezgin üniversite"nin gizli toplantılarına katılarak bilgisini artırıyordu. Daha sonra, tıp öğrenimi için Paris'e giden ablası Bronia'ya para gönderebilmek amacıyla Varşova'dan ve ailesinden ayrılıp, yıllarca varlıklı ailelerin yanında özel öğretmenlik yapan Maria Sklodowska, öğrenimini bitirerek sınıf arkadaşı Polonyalı bir gençle evlenen Bronia'nın çağrısı üzerine 1891'de Paris'e gitti. Yiyecek ve yakacağa ayıracak parası olmadığından çok güç koşullar altında, yoksul bir öğrenci yaşamı sürdürmesine karşın 1893'te Sorbonne'dan fizik lisansını birincilikle almayı başardı. Maddi olanakları tükendiği için, çok istediği matematik öğreniminden vazgeçmek üzereyken, bir arkadaşının girişimiyle karşılıksız bir burs alan ve başka bir yoksul öğrenci yararlanabilsin diye, yıllar sonra kazandığı ilk parayla borcunu ödeyen Maria Sklodowska, 1894'te matematik lisansı sınavını ikincilikle verdi. O yıl Pierre Curie ile tanıştı, bir yıl sonra, 1895 Temmuzu'nda da evlendiler. Marie ile Pierre Curie'nin evliliği, 1897'de ilk kızları Irène'in, 1904'te ikinci kızları Eve'nin doğumuyla güçlenen mutlu bir beraberliğin olduğu kadar, çağdaş fiziğe çok şey kazandıracak verimli bir işbirliğinin de başlangıcıydı.

Evlendiklerinin ertesi yılı çok parlak bir sınavla yüksek öğretmen okullarında ders verme hakkını kazanan ve 1900'de Sèvres'deki École Normale Supérieure'ün kız öğrencilerine fen dersleri vermeye başlayan Marie Curie, bu eğitim kurumunun ilk kadın öğretmeni olmuştu. Bir yandan da, Pierre Curie'nin Fizik ve Kimya Okulu'ndaki barakadan bozma laboratuvarında sürdürdüğü yoğun araştırmalarla doktorasını hazırlıyordu. Çalışma koşullarının ağırlığına ve geçim güçlüklerine karşın radyoaktifliğin gizlerini çözen iki fizikçi, 1903'te M.Curie'nin *Recherches sur les substances radioactives* ("Radyoaktif Maddeler Üstüne Araştırmalar") adlı doktora tezini savunmasından hemen sonra Londra'daki Royal Society'nin Davy madalyasını aldılar, aynı yılın Nobel Fizik Ödülü'nü de Becquerel ile bölüştüler. 1904'te Marie Curie kocasının Sorbonne'daki kürsüsünde baş asistanlığa getirilmiş, böylece çok daha iyi koşullarda gene birlikte çalışma olanağına kavuşmuşlardı. Ne var ki, Pierre Curie'nin 1906 Nisanı'nda bir trafik kazasında ölmesi Marie Curie'nin yaşama sevincini de, birlikte çalışıp birlikte başarma umutlarını da alıp götürmüştü. Gene de yılmadı, kocasına verdiği sözü tutarak ailenin ve bilimsel çalışmalarının sorumluluğunu tek başına üstlendi. Bir ay sonra Pierre Curie'nin Sorbonne'daki fizik derslerini vermekle görevlendirilen Marie Curie'nin 5 Kasım 1906'daki ilk dersini yalnız öğrencileri değil, basın, bilim adamları ve Sorbonne'un kürsülerindeki ilk kadın fizikçiyi görmek isteyen kalabalık bir meraklı topluluğu ilgiyle izledi. Marie Curie, bu tarihi olayın değerlendirmesini yapmaksızın ve görevini devraldığı fizik bilgininin anısından söz etmeksizin, dersine Pierre Curie'nin som tümcesiyle başladı. 1908'de de aynı kürsüde profesörlüğe atanarak, o dönemde dünyanın başka hiçbir üniversitesinin programında yer almayan radyoaktiflik konusundaki derslerini sürdürdü. Ne var ki, Sorbonne'un fizik profesörlüğünü onaylamasına karşın, Fransız Bilimler Akademisi 1911'de, Nobel

◄ *Sorbonne'un ilk kadın profesörü*

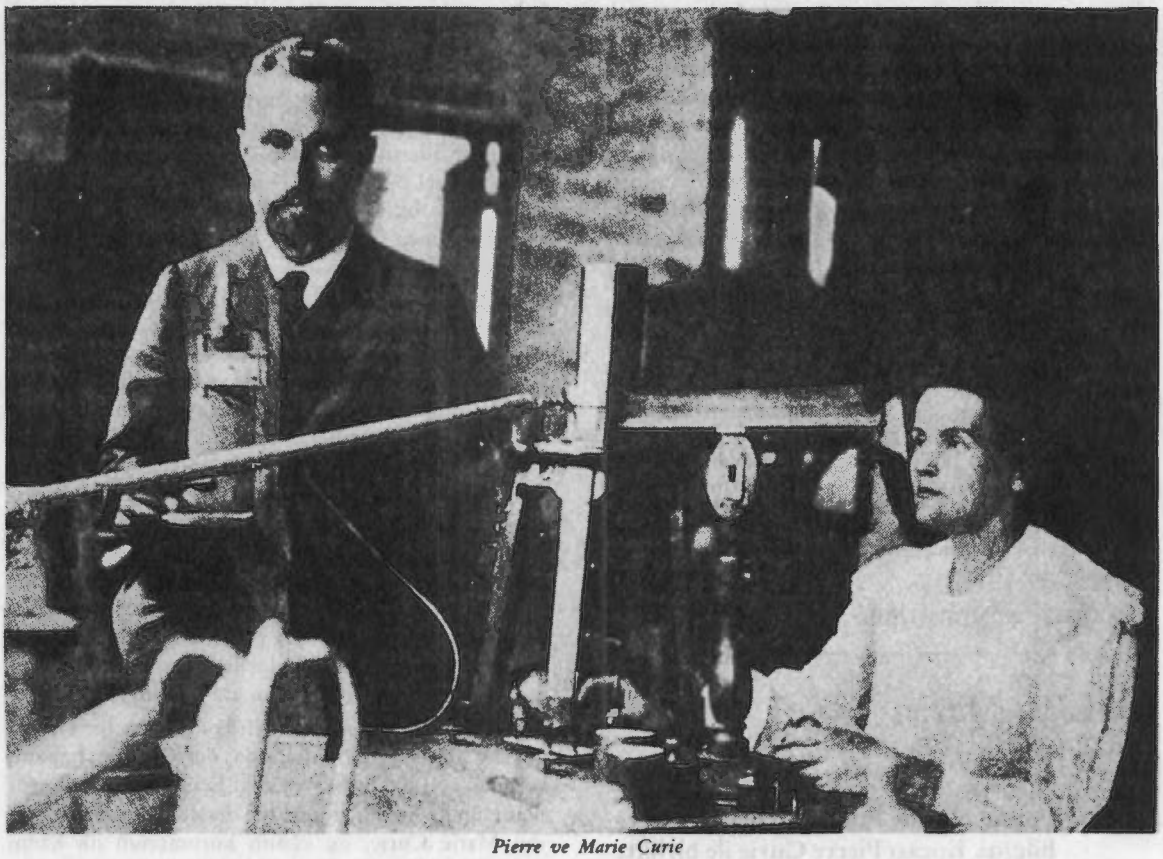

Pierre ve Marie Curie

Kimya Ödülü verileceğinin bildirilmesinden kısa bir süre sonra, Marie Curie'nin üyeliğini özellikle kadın olduğu için iki oy farkla geri çevirdi. 1913'te Varşova'da kendi adına kurulan Radyoaktiflik Araştırma Laboratuvarı'nın açılışını yapan Marie Curie, o tarihten sonra çalışmalarını radyumun tedavi edici özellikleri ve tıptaki uygulamaları üzerinde yoğunlaştırarak 1914'te Paris Radyum Enstitüsü'nün kurulmasını sağladı. I. Dünya Savaşı boyunca da, röntgen araçlarıyla donattığı ambülanslarla sürekli olarak cepheleri dolaşıp, Fransız ordusunda radyoloji servislerinin örgütlenmesine öncülük etti. 1918'de Paris Radyum Enstitüsü'nün tüm hazırlıkları bitmiş ve yöneticiliğine Marie Curie getirilmişti. Ancak, enstitünün yalnızca 1 gr'lık radyum stoku araştırmaların yürütülmesini ve tedavi uygulamasına geçilmesini geciktiriyordu. 1921'de, Mrs. Meloney adında ABD'li bir kadın gazetecinin önayak olduğu yardım kampanyasında toplanan parayla satın alınmış 1 gr radyumu başkan Warren G.Harding'den törenle devralan Curie, ABD gezisini rahatsızlığı yüzünden tamamlayamadan Fransa'ya döndü. Polonya'nın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Varşova'da bilimsel araştırma ve kanser tedavisi merkezi olarak bir radyum enstitüsü kurmak en büyük düşü olmuştu. Ablası Bronia'nın başlattığı "Radyum Enstitüsü için bir tuğla satın alın" kampanyasıyla 1925'te enstitünün temelini attı ve gene Mrs.Meloney'in girişimiyle ABD'nin armağanı ikinci 1 gr radyumu 1929'da bu kez başkan Herbert Hoover'dan aldı. 1932'de Varşova Radyum Enstitüsü'nün açılışını yapma mutluluğunu tadan Marie Curie'nin sağlığı giderek bozuluyordu. 1934'te Fransız Alpleri'ndeki Sallanches Sanatoryumu'na verem tanısıyla yatırıldıktan bir süre sonra, yıllardır iç içe yaşadığı radyoaktif ışınların neden olduğu kan kanserinden öldü.

► *Radyoaktiflik konusunda Pierre Curie ile ortak çalışmaları*

Lippmann'ın Sorbonne'daki laboratuvarında bazı çelik türlerinin mıknatıslanma özelliklerini inceleyerek ilk deneysel araştırmalarına başlayan Marie Curie, Pierre Curie ile evlendikten sonra çalışmalarını kocasının Fizik ve Kimya Okulu'ndaki laboratuvarında sürdürmek için izin almıştı. Doktora tezi için konu ararken, 1896'da Becquerel'in keşfettiği ve aradan iki yıl geçmesine karşın niteliği açıklanamayan uranyum ışıması ilgisini çekti. Becquerel'in deneylerini yineleyerek işe başlayan ve uranyumdan yayılan ışınların havayı iyonlaştırdığını anlayan Marie Curie, bu iyonların yarattığı çok zayıf akımları Pierre Curie'nin buluşu olan piezoelektrik yöntemle ölçüyordu. Bir süre sonra, bu ışımanın uranyumda gözlemlenmiş olmasının yalnızca bir rastlantı olabileceğini düşünmeye başladı ve bilinen tüm elementlerle aynı deneyi uygulamaya girişti. İlk gözlemi, toryumun da aynı özellikleri gösterdiğini, dolayısıyla bu tür ışımanın yalnızca uranyuma özgü olmadığını saptamak oldu. "Radyoaktiflik" adını verdiği bu olguyu bileşiminde uranyum ve toryum bulunan tüm maden filizlerinde araştırırken, bazı uranyum filizlerinin, özellikle uranyum oksit yapısındaki pekblendin metal uranyumdan daha etkin olduğunu görmek araştırmalarına yeni bir yön vermişti. Bu durumda, incelediği filizlerin bileşiminde, uranyumdan çok daha etkin olan ve o güne değin bilinmeyen yeni bir radyoaktif elementin varlığı söz konusuydu. Bu yeni elementi ◄

pekblendin bileşiminden ayırıp tanımlayabilmek için gerekli işlemleri, okulun bahçesindeki bir sundurmada çok güç koşullar altında yürüttüler. O aralar Pierre Curie de kristaller üzerindeki araştırmalarına ara verip Marie Curie ile birlikte çalışmaya başlamıştı. 18 Temmuz 1898'de Akademi'ye bildirdikleri ilk buluşları, bizmuta benzeyen ve etkinliği uranyumunkinden dört yüz kat fazla olan bir elementti. Marie Curie'nin anayurdunun anısına saygı olarak "polonyum" adını vermeyi tasarladıkları bu elementin spektroskopik saptaması başarılı olamadı, çünkü ne ellerinde çözümlemeye yetecek kadar pekblend vardı, ne de bu değerli maden filizinden tonlarca satın almaya Curie'lerin bütçesi elverirdi. Nihayet, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgalindeki Bohemya'nın St.Joachimstahl uranyum madenlerinden işlem artığı bir ton pekblend, Viyanalı fizikçi E.Suess'in aracılığıyla Curie'lere armağan edildi. Pierre Curie'nin ölümüne değin, aynı kanaldan sağladıkları ve taşıma giderlerini bile güçlükle karşılayabildikleri sekiz ton pekblend artığını ayrıştırıp çözümleyen iki fizikçi, 1898'in son günlerinde uranyum filizinin bileşiminde polonyumdan başka, kimyasal özellikleri baryumu andıran ikinci bir radyoaktif elementin bulunduğunu Akademi'ye bildirdiler. "Radyum" adını verdikleri bu yeni elementin spektroskopik çözümlemesini Demarçay aynı yıl başardı ama, atom ağırlığını saptamak için dört yıl, metal halindeki arı radyumu elde edebilmek için de daha on iki yıl beklemek gerekecekti. 1900'de Marie Curie, birçok kimyasal işlemden geçirilmesine karşın yok olmayan ve radyoelement arıtıldıkça güçlenen radyoaktifliğin "... maddenin (atomun) temel özelliği" olduğunu ileri sürdü. Daha atomun varlığı kanıtlanmadan, elektronun varlığı ise J.J.Thomson tarafından yeni ortaya atılmışken, atom çekirdeğine ilişkin bir özelliğin gözlemlenip tanımlanması demekti bu.

Radyumun bulunuşu

1902'de, çalışmalarının beşinci yılında Curie'ler, tonlarca pekblendi ayrıştırarak bir gramın onda biri kadar arı radyum klorür elde edebilmişlerdi. Bu örnek üzerinde çalışan Marie Curie, kimyasal tepkime çözümlemeleriyle radyumun atom ağırlığını 225,35 olarak saptadı (sonradan kesinleşen değeri 226'dır). 1910'da Debierne ile birlikte arı radyum metalini ayırmayı başardı ve tedavi amacıyla kullanılacak bu elementin dozunun ve radyoaktiflik derecesinin en duyarlı biçimde ölçülebilmesi için, 21 miligram arı radyum klorürü cam bir tüp içinde Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu'na verdi. O güne değin hiçbir bilim adamı iki kez Nobel Ödülü almamışken, 1911'de Marie Curie bu kez kimya dalında ikinci bir Nobel Ödülü kazanıyordu. Aynı yıl sunulan Légion d'honneur nişanını ise, daha önce Pierre Curie'nin yaptığı gibi o da kabul etmedi. Tüm araştırmalarını salt bilim uğruna gerçekleştiren Curie'ler, pek çok ülkede onların bulduğu yöntemlerle çalışan ticari amaçlı radyum arıtma tesisleri kurulmasına ve "Curie tedavisi"nin uygulanmasına karşın, buluşlarından maddi çıkar sağlama düşüncesine ve patent önerilerine hiçbir zaman yanaşmadılar. Einstein'ın "ünün yozlaştıramadığı tek ünlü kişi" diye tanımlayacağı Marie Curie, bilimsel buluşların hiçbir karşılık beklemeksizin insanlığın hizmetine sunulması gerektiğini ölünceye değin inançla savundu.

Radyoaktiflik

Doğal radyoaktif çekirdekler, "kararlı" atomlarda bulunmayan bir "enerji fazlası" ile yüklüdür. Doğada "bağlı" olan her şey bu bağlanma için bir enerji tüketeceğinden, çekirdekleri oluşturan nötron ve protonlar da, tüm bağlı fiziksel sistemler (atom, molekül, kristal, vb.) gibi bu bağ enerjisini, Einstein'ın* dile getirdiği kütle-enerji eşdeğerliliği uyarınca kendi kütlesinden verir. Kararlı bir çekirdeğin kütlesi, kendisini oluşturabilecek her türlü parçanın ayrı ayrı kütleleri toplamından her zaman daha küçüktür. Oysa radyoaktif çekirdeklerde, bazı parçalanma biçimlerine göre, çekirdeğin kütlesi parçaların kütlesinden daha büyüktür. Bu büyüklüğün değeri, Heisenberg'in* "belirsizlik ilkesi"ne göre, radyoaktif çekirdeğin ortalama "yaşam" süresini belirler. Enerji ya da kütle fazlası arttıkça bu süre kısalır. Enerji fazlası (e) ile ortalama "yaşam" (t) arasındaki ilişki, h, Planck'ın eylem sabiti olmak üzere, $e \cdot t = h$ biçimindedir. Enerji fazlası çoğunlukla, çekirdeğin + 2 yüklü alfa ışını (helyum çekirdeği) ya da − 1 yüklü beta ışını (elektron) salmasıyla giderilir. Çoğu kez bu ışınların yanı sıra yüksüz gamma ışını (elektromanyetik dalga kuvantumu) da salan çekirdek, böylece başka bir atomun çekirdeğine dönüşür. Doğada bulunan radyoaktif elementlerin hemen hepsi, birbirlerine dönüşerek kararlı çekirdeklerde son bulan üç "aile"den gelir. ^{238}U ile başlayan radyum ailesi, ^{235}U ile başlayan aktinyum ailesi ve ^{232}Th ile başlayan toryum ailesi. Her üç ailenin de son üyesi bir kurşun izotopudur. Bir çekirdeğin başka bir çekirdeğe dönüşmesi için gereken ortalama yaşam (yarılanma süresi), bozulan çekirdeğin tanınmasında en güvenilir veridir. Bu nedenle, örneğin bir doğal kaynaktaki radyum miktarı, başlangıçta o kaynakta ne kadar uranyum bulunduğuna bağlıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Recherches sur les substances radioactives*, 1903, ("Radyoaktif Maddeler Üstüne Araştırmalar"); *Traité de radioactivité*, 2 cilt, 1910, ("Radyoaktiflik Üstüne İnceleme"); *Sur les rayonnements des corps radioactifs*, 1913, ("Radyoaktif Cisimlerin Işıması Üstüne"); *L'isotope et les éléments isotopes*, 1922, ("İzotop ve İzotop Elementler"); *Pierre Curie*, 1924; I. ve F.Joliot-Curie (yay.), *Radioactivité* (ö.s.), 2 cilt, 1935, ("Radyoaktiflik").

• **KAYNAKLAR:** E.Cotton, *Les Curie et la radioactivité*, 1963; E.Curie, *Madame Curie*, 1939, (Türkçe çevirisi 1946); C.Regaud, *Marie Sklodowska Curie*, 1934.

• **BAKINIZ:** BECQUEREL, P.CURIE, EINSTEIN, HEISENBERG, F.ve I.JOLIOT-CURIE, G.LIPPMANN, H.POINCARÉ, RAMSAY, RUTHERFORD, SODDY, J.J.THOMSON.

CURIE, Pierre
(1859-1906)

Fransız fizik bilgini. Piezoelektrik olayını, bakışımın fizikteki önemini ve manyetizmanın sıcaklıkla değişme biçimini keşfetmiş, karısı Marie Curie ile birlikte doğal radyoaktiflik olgusunu gözlemlemiştir.

15 Mayıs 1859'da Paris'te doğdu. 19 Nisan 1906'da aynı kentte öldü. Aydın ve özgür düşünceli bir hekimin ikinci oğluydu. Kuralcı ve sistemli çalışmaya uyum sağlayamadığından okula gönderilmedi; önce babasının, sonra bir matematik öğretmeninin gözetiminde özel eğitim gördü. On beş yaşındayken Sorbonne Fen Fakültesi'nde öğrenime başladı ve iki yıl içinde lisans diplomasını aldı. Ertesi yıl da Desains'in aynı üniversitedeki ders laboratuvarına asistan oldu. O dönemde, metalürji enstitüsünde kimya asistanı olan ağabeyisi Jacques Curie ile birlikte kristaller üzerindeki ilk araştırmalarına başlayan Pierre Curie, 1882'de, yeni kurulan Paris Belediyesi Fizik ve Kimya Okulu'nda laboratuvar öğretmenliğine kabul edildi. Ağabeyisinin başka bir kente atanması üzerine araştırmalarını tek başına sürdürerek, 1895'te bakışım ve manyetizma konulu doktora tezini hazırladı. O yılın Temmuz ayında da, bir yıl önce tanıştığı, Sorbonne'da fizik ve matematik okumak için Fransa'ya gelmiş Polonyalı bir genç kızla, Marie (Maria) Sklodowska ile evlendi. 1898'de, ilk kızları Irène'in (Irène Joliot-Curie) doğumundan bir yıl sonra Pierre Curie, Sorbonne'da boşalan bir fizik kürsüsüne profesörlük görevi için başvurdu. Böylece, Becquerel ışınlarının niteliğini açıklayabilmek için Fizik Okulu'nun bahçesindeki eski bir barakada karısıyla birlikte sürdürdükleri araştırmaların giderini karşılayabilecek, en önemlisi de daha iyi bir laboratuvara kavuşabileceklerdi. Başvurusu kabul edilmeyen ve Fransa'da daha iyi çalışma koşulları bulmaktan umudunu kesen Pierre Curie, 1900'de Cenevre Üniversitesi'nden gelen fizik profesörlüğü çağrısına uyarak İsviçre'ye gitmek üzereyken, Poincaré'nin önerisiyle Sorbonne'daki F.K.B. (fizik, kimya, biyoloji hazırlık dersleri) öğrencilerine ders vermekle görevlendirildi. Ancak, istedikleri laboratuvar verilmediği için araştırmalarını gene aynı barakada sürdürdüler ve Fizik Okulu'nda 22 yıl boyunca ders veren Pierre Curie, ancak 1904'te, Nobel Fizik Ödülü'nü kazandıktan bir yıl sonra Sorbonne'da kendisi için kurulan kürsüde fizik profesörlüğüne atandı. Aynı yıl, 1902'deki başvurusunu kabul etmeyen Fransız Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. 19 Nisan 1906'da, Paris'in işlek caddelerinden birinde bir at arabası altında kalarak öldüğünde henüz 47 yaşındaydı.

Manyetizma yasaları ve "Curie noktası"

Radyoaktif yarılanma süresinin ölçümü

Piezoelektrik olgusu ve uygulamaları

İlk araştırmalarına birlikte başlayan Pierre ve Jacques Curie, kristallerin ısıyla elektriklenme (piroelektrik) özelliklerini incelerken, bu olgunun kristal yapısındaki bakışım özelliklerinin bozulmasından ileri geldiğini düşünmüşlerdi. Buradan yola çıkarak, başka bir dış etkenin, örneğin basıncın da aynı sonucu doğurabileceğini tasarlayan iki kardeş, "piezoelektrik" dedikleri bu olguyu da kısa zamanda gözlemlemeyi başardılar. Daha sonra, böyle bir olayın ters yönde de gelişebileceği önerisini değerlendirerek, elektrik alanı uyguladıkları bir kuvars kristalinde büzülme ve genleşme olduğunu gösterdikten sonra, bu ilkeye dayanan çok duyarlı (10^{-12} amper) bir ölçü aleti yaptılar. Kısa sürede, piezoelektrik olgusu geniş bir uygulama alanı bulmuştu. Günümüzde, sualtında sesle yer saptama yöntemlerinden her tür maddenin akustik özelliklerinin incelenmesine, cisimler içindeki yapı kusurlarının belirlenmesinden mikrofon ve gramofona, tıpta hastalık tanısından elektronik aygıtlarda zaman düzenlemesine varıncaya dek çok çeşitli alanlarda bu yöntemden yararlanılır.

Pierre Curie'nin kristallerde en çok ilgisini çeken konu, kristalli yapılarda görülen bakışım özellikleriydi. Bu özelliklerin yalnızca geometrik bir rastlantı olmadığına inanıyor, fiziksel olaylarda bakışımın önemli bir rol oynadığını düşünüyordu. Deneysel ve kuramsal çalışmalarına ışık tutan bu düşüncelerini, "belirli etkiler belirli sonuçlara yol açtığında, etkilere ilişkin bakışımlar bütünüyle sonuçlarda da görülecek, eğer etkide bir bakışımsızlık varsa, aynı olgu zorunlu olarak sonuçta da ortaya çıkacaktır" ilkesiyle özetlenebilecek "Curie bakışım yasaları" ile açıkladı.

Mıknatıslanmaya yönelik araştırmalarında da çeşitli maddelerin çok geniş manyetik alan şiddeti ve sıcaklık aralıklarındaki mıknatıslanmalarını büyük bir duyarlılıkla ölçen Pierre Curie'nin bu çalışmalarından mıknatıslanmanın temel yasaları doğmuştur. Buna göre, her madde temel (atom) yapısı bakımından "diyamanyetik"tir (uygulanan manyetik alanın yönüne karşıt, zayıf bir mıknatıslanma gösterir); atomların topluca ve birbirine yakın olarak bulunduğu katı ya da sıvılarda ise, bu toplaşmanın yapısına bağlı olarak "paramanyetik" (alan yönünde, zayıf mıknatıslanma) ya da "ferromanyetik" (alan yönünde, çok güçlü mıknatıslanma) özellikler ortaya çıkar. Ferromanyetizmanın sıcaklıkla azaldığını, hatta her ferromanyetik madde için belirli bir sıcaklığın ("Curie noktası") üstünde zayıf bir paramanyetizmaya dönüştüğünü, paramanyetizmanın şiddetinin ise mutlak sıcaklıkla ters orantılı olduğunu ilk saptayan da Pierre Curie'dir. Bu olgunun kuramsal açıklamasını öğrencisi Paul Langevin ileriki yıllarda yapacaktır.

Karısı Marie Curie'ye yardım amacıyla "geçici" olarak başladığı radyoaktiflik üzerindeki araştırmalarını ölümüne değin sürdüren Pierre Curie, radyoaktif ışınların ve bu ışınları salan elementlerin çeşitli fiziksel özelliklerini tanımlayarak inceledi. Radyumun radyoaktif dönüşümünden doğan radon gazının havadaki yayınım hızını ve yarılanma süresini (yarı yaşamını), radyumun bozunmasıyla açığa çıkan enerjinin değerini ölçtü. 16 Mart 1903'te, bir gram radyumun saatte 22.500 kalorilik (bir litre suyun sıcaklığını 22,5°C artıracak kadar) ısı enerjisi oluşturduğunu ve bunun alışılmış enerji kaynaklarına göre olağanüstü güçlü olduğunu açıkladı. Böylece ilk kez bir fizikçi, atom (daha doğrusu çekirdek) enerjisine dikkati çekiyordu.

Pierre Curie ayrıca, her radyoaktif elementin yarılanma süresinin değişik olması nedeniyle arkeolojik ve jeolojik zaman belirlemesinde radyoelementlerden yararlanılabileceğini önerdi. Radyoaktif ışınların

Resim 224
CRIVELLI, Carlo
"Meryem'e Müjde" *Ulusal Galeri-Londra, İNGİLTERE*

Resim 225

CRANACH, Lucas ***"Davud ve Batşeba"*** *Yeni Müze-Wiesbaden, ALMANYA*

Resim 226
CRANACH, Lucas
"Paris'in Kararı" *Metropolitan Sanat Müzesi-New York, ABD*

Resim 227
Mahmut CÜDA
"Heykelli Natürmort" *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

fizyolojik etkilerini kendi vücudunda deneyerek, kanserli urların tedavisinde bu ışınlardan nasıl yararlanılabileceğini araştırdı.

Pierre Curie, deneysel ve kuramsal başarılarının yanı sıra, duyarlı ölçü aletlerinin yapımında da ustaydı; gerek kendi araştırmalarının, gerek Marie Curie ile ortak deneylerinin başarısında bu aletlerin katkısı büyük olmuştur. Lord Kelvin'in elektrometresini çok daha hızlı ölçüm yapacak biçimde geliştirmesi ve bugünkü duyarlı terazilerin öncüsü olan piezoelektrik mikro-tartı'yı tasarlaması bu çalışmalarının birer örneğidir.

İnsanlık hizmetinde karşılıksız kullanılabilmesi için hiçbir buluşunun patentini almayan, kendisine sunulan Légion d'honneur nişanını bilimsel amaçla kurulmamış olduğu gerekçesiyle kabul etmeyen Pierre Curie, ölümünden bir yıl önce, Stockholm'da yaptığı konuşmayı şöyle bitirmişti: "...kötü niyetli ellerde radyum tehlikeli olabilir... insanlık doğanın gizemlerinden yararlanmayı becerebilecek, bunları kendi hizmetine koşabilecek kadar olgun mu bilmiyorum... Ama ben, insanlığın yeni buluşlardan kötülükten çok iyilik yaratacağına, Alfred Nobel gibi inananlardanım".

• KAYNAKLAR: M.Curie, *Pierre Curie*, 1923.

• BAKINIZ: BECQUEREL, M.CURIE, EINSTEIN, F.ve I.JOLIOT-CURIE, KELVIN, P.LANGEVIN, H.POINCARÉ, RUTHERFORD.

CURTIN, John Joseph
(1885-1945)

Avustralyalı devlet adamı. 1941-1945 arasında başbakanlık yapmıştır.

8 Ocak 1885'te Victoria Eyaleti'nin Creswick kentinde doğdu, 1 Temmuz 1945'te başkent Canberra'da öldü.

13 yaşında öğrenimini sürdürürken bir yandan da Melbourne kentinde bir matbaada çalışmaya başladı. O yıllarda Avustralya'da bulunan İngiliz sendikacı Tom Mann'dan etkilendi. 1911'de bağlı olduğu sendikanın genel sekreterliğine seçildi. 1911-1916 arasında zorunlu askerliğe karşı olanların toplandığı bir dernekte çalıştı. 1916'da Başbakan William Morris Hughes'in, denizaşırı askerlik görevini zorunlu kılmak istemesi üzerine yaygınlaşan protestolar sırasında bir süre tutuklu kaldı. 1916 sonunda Perth'e giderek 1928'e dek *Westralian Worker* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı.

1928'de İşçi Partisi'nden federal meclise seçildi. On yıl boyunca hizipleşme nedeniyle zayıflayan partinin birliğini korumaya çalıştı. 1924'te Avustralya delegesi olarak Cenevre'de toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı'na katıldı. 1934'te İşçi Partisi başkanlığına seçildi. Savaşın yaklaştığını görerek, faşizm konusunda net bir çizgiye gelememiş olan partiyi savaş tehlikesine karşı hazırlıklı olmaya çağırdı. 1939'da Liberal Başbakan Robert Gordon Menzies'in İşçi Partisi'ni savaş dönemi hükümetine ortak etme çağrısını geri çevirdi. 1940'ta partilerarası Savaş Danışma Konseyi'ne katıldı.

İşçi Partisi 1941'de meclisteki iki bağımsız milletvekilinin desteğiyle çoğunluğu elde ederek iktidar oldu. Curtin başbakanlığın yanı sıra savunma bakanlığını da üstlendi.

II.Dünya Savaşı'nın başında Avustralya ordusu İngiltere'nin yanında yer alınca Avustralya Kraliyet Hava Yolları İngiltere'nin de savunmasına katıldı. Karada ve denizde müttefik güçlerin yanında savaşan Avustralya ordusu özellikle Kuzey Afrika'da ağır kayıplar verdi. Aralık 1941'de Japonlar Hawai'deki Pearl Harbour limanında ABD donanmasına saldırınca Avustralya da bir tehdit ortamı içine girmiş oldu. Bunun üzerine Avustralya İngiltere ile geleneksel dostluğunu sürdürmekten vazgeçti. Başbakan Curtin bir açıklama yaparak Avustralya'nın ABD desteğine güvendiğini söyledi. Avustralya ordusu Şubat 1942'de Ortadoğu'dan çekildi. Oysa İngiltere başbakanı Churchill, Burma'nın savunmasında Avustralya birliklerinden yararlanmayı umuyordu. Avustralya'nın yardım isteği üzerine General Douglas MacArthur ABD-Avustralya birleşik güçlerinin komutanı olarak Avustralya'ya gitti. Ordu gerektiğinde Japonya'ya saldırmak üzere hazırlandı. Savaşın sonuna dek iki ülke birçok yerde birlikte savaştılar.

Curtin, ülkenin tüm kaynaklarını savaş koşullarına göre düzenledi. İzlediği siyaset destek buldu ve 1943 genel seçimlerini kolaylıkla kazandı. İşçi Partisi hem mecliste, hem de senatoda çoğunluğu elde etti. 1943'ten sonra Avustralya'nın işgali olasılığı zayıfyınca Curtin genel seferberliği kaldırdı ve sivil yaşama geçişin koşullarını hazırlamaya koyuldu. İşçi Partisi hükümeti, toplumsal adaletin sağlanması ve savaşa katılanların sivil yaşama uyum sağlaması yolunda yeni önlemler aldı.

Savaş sırasında geliştirilen yeni teknolojiler birçok sanayi dalına canlılık getirdi, kentlere göç arttı. Ayrıca Avustralya'ya göçü özendirici önlemler alındı.

Savaş sonrasında İngiltere ile bağlar zayıfladı. Ama Avustralya, İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi olarak kaldı. Curtin, ABD'yi Pasifik'te güvenliğin korunması için aktif rol oynamaya çağırdı.

Curtin, Birleşmiş Milletler'in kurulması için de yoğun çaba harcadı. Haziran 1945'te San Francisco'da gerçekleşen ilk büyük toplantıya kalabalık bir delegasyon gönderdi.

• KAYNAKLAR: A.Chester, *John Curtin*, 1943; E.Walker, *The Australian Economy in War and Reconstruction*, 1947.

• BAKINIZ: CHIFLEY.

CURTISS, Glenn Hammond
(1878-1930)

ABD'li pilot. Uçak yapımcılığının öncülerindendir.

21 Mayıs 1878'de New York'un Hammondsport kentinde doğdu. 23 Temmuz 1930'da New York Eyaleti'nin Buffalo kentinde öldü. Muhtelif işlerde

çalıştıktan sonra bisiklet ve daha sonra motosiklet yarışçısı olarak büyük başarılar sağlayan Curtiss, her iki aracı geliştiren çalışmalar yaptı. 1906'da kendi yaptığı bir motosikletle girdiği bir yarışta, 20 yıl kırılamayan bir hız rekoruna ulaştı. 1904'ten sonra Curtiss'in yaşamında en önemli yeri havacılık aldı. Önce bir güdümlü balon motoru, daha sonra ABD'nin ilk savaş uçaklarını ve Atlantik Okyanusu'nu aşan ilk uçağı yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan önce bir patent hakkı nedeniyle Wright kardeşlerle büyük bir yasal çatışmaya girişti. Ancak savaş sırasında iki firma birleşerek Curtiss-Wright adını aldı ve savaş boyunca ABD, İngiltere ve Rusya'ya savaş uçakları sağladı; Curtiss savaşın sonunda ünlü bir uçak yapımcısı ve zengin bir sanayici olmuştu.

Curtiss havacılık alanına girdiği 1904'te motorunu yaptığı bir güdümlü balonla önemli bir yarış kazandı. Öte yandan 8 Ağustos 1903'te Wright kardeşler Langley'nin geliştirmiş olduğu havadan ağır ilk motorlu uçakla ("Aerodrome") 27 saniye uçarak, 300 m yol almayı başarmışlardı. Ancak, Wright kardeşlerin aynı yılın sonlarına doğru yeni geliştirilen bir havalanma mekanizmasını denemek için yaptıkları iki deney tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Gelişmeleri izleyen, telefonun mucidi Graham Bell havacılıkla ilgilenerek Aerial Experiments Association'ı (Havacılık Deneme Derneği) kurarak bu girişimin başına Curtiss'i getirdi. Curtiss 1908'de bu dernek adına yapılan bir uçakla ABD'nin ilk bir kilometrelik uçuşunu gerçekleştirdi, 1914'te de Aerodrome'un aksaklıklarının düzeltilmesi görevini üstlendi. Gerekli değişiklikleri yaptıktan sonra Aerodrome'a tekerlek yerine şamandra takan Curtiss New York'ta Keuka Gölü üzerinde başarılı uçuşlar yaptı.

Curtiss ABD Deniz Kuvvetleri ile savaş uçakları geliştirme konusunda işbirliği yaptı. Dünyadaki ilk uçaktan bomba atma denemesini 30 Haziran 1910'da bir gemi maketine manevra bombası atarak gerçekleştirdi. Uçak taşıyabilen savaş gemilerinin ve bunları iniş-kalkış pisti olarak kullanılabilecek uçakların yapımı konusunda da çalıştı; tahta bir pistle donatılmış bir kruvazörden uçak havalandırma denemesini 14 Kasım 1910'da, hem iniş hem havalanma denemesini de 18 Ocak 1911'de başarıyla yönetti. 1912'de denize inebilen ve denizden havalanabilen savaş uçağını ABD Deniz Kuvvetleri'ne sundu. Bu başarısından yüreklenerek "Flying Fish" (Uçan Balık) adını verdiği gövdesi deniz teknesi biçiminde yapılmış bir uçak geliştirdi. Sonradan "Flying Boat" (Uçan Gemi) adıyla kullanım alanı bulan uçaklar Flying Fish'ten esinlenerek geliştirilmiştir.

Curtiss havacılık alanındaki bilimsel buluşları kadar I.Dünya Savaşı boyunca 5.000'den fazla savaş uçağı sağlayan bir sanayici olarak da tanınır.

• **KAYNAKLAR:** H.Mingos, *The Birth of an Industry*, 1930; A.Hatch, *Glenn Curtiss; Pioneer of Naval Aviation*, 1942; W.A.Shrader, *Fifty Years of Flight: A Chronicle of the Aviation Industry in America*, 1953; J.B.Rae, *Climb to Greatness: The American Aircraft Industry*, 1968.

• **BAKINIZ:** LANGLEY, O.ve W.WRIGHT.

CURTIUS, Ludwig
(1874-1954)

Alman, klasik arkeolog. Hermes'le ilgili önemli araştırmaları vardır.

13 Aralık 1874'te Almanya'nın Augsburg kentinde doğdu, 10 Nisan 1954'te Roma'da öldü. Münih Üniversitesi'nde Furtwangler'in öğrencisi olarak arkeoloji eğitimi yaptı. 1902'de Hermes konusunda doktorasını verdi. Bu çalışması günümüzde bile bu konudaki en önemli araştırma sayılır. 1907'de Münih'de okutmanlık yaptı. 1908'de Erlangen, 1918'de Freiburg ve 1920'de Heidelberg Üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. 1928-1937 arasında Roma'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğünde bulundu. Curtius'un ilgi alanı Doğu, Mısır, Yunan ve Roma sanatlarıdır. Antik resim sanatı üstünde çalışmıştır. Bir vazo resminden, İÖ 5.yy sonlarına ait bir duvar frizini yeniden canlandırmayı denemiştir. Çok tartışmalı bir konu olan Pompei duvar resimlerinde dört ayrı üslubun tarihlenmesini yapmış ve Roma sanatında Yunan modellerinin uygulanması konusunda açıklayıcı yorumlar getirmiştir. Resimlerin çözümlemesini yaparak gerçek değerlerini ortaya koymuştur.

Roma sanatındaki portreler üstünde çalışmış, özellikle Roma Cumhuriyet dönemi ve Julius Claudius ailesinin portrelerini tanıtmıştır. Zeus ve Hermes'in idealize edilmiş başlarının tarihçesini ve bu geleneğin, Roma kopyalarına yansımasını çok değişik ve inandırıcı bir biçimde açıklamıştır.

Heidelberg, Göttingen, Münih, Padua ve Stockholm bilim akademilerinin üyesi olmuş, Roma'daki Accademia dei Lincei ve Accademia Pontificia di Archaelogia'ya onur üyesi seçilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die antike Herme, eine kunstgeschichtliche Studie*, 1903, ("Antik Hermes, Sanat Tarihi Açısından Bir Araştırma"); *Ägypten und Vorderasien*, 1923, ("Mısır ve Önasya"); *Die klassische Kunst Griechenlands*, 1928, ("Yunanistan'ın Klasik Sanatı"); *Pentheus*, 1929; *Die Wandmalerei Pompejis, eine Einführung in ihr Verständnis*, 1929, ("Pompei Duvar Resimlerinin Anlaşılması Konusunda Bir Giriş Çalışması"); *Zeus und Hermes, Studien zur Geschichte Ihres Ideals und Seiner Überlieferung*, 1931, ("Zeus ve Hermes İdealinin Tarihi ve Günümüze Gelişi"); *Das antike Rom*, 1944, ("Antik Roma").

• **KAYNAKLAR:** *Deutsche und antike Welt, Lebenserinnerungn*, (kendi özgeçmişi), 1950.

CURZON, George Nathaniel
(1859-1925)

İngiliz siyaset adamı. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birkaç kez Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

11 Ocak 1859'da İngiltere'nin Derby kentinde doğdu, 25 Mart 1925'te öldü. 1872-1874 arasında Eton College'da öğrenim gördü. 1878'de Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'a girdi. 1882'de

Oxford Üniversitesi'nden ayrılışını izleyen üç yıl boyunca birçok Akdeniz ülkesini gezdi ve izlenimlerini çeşitli makalelerde dile getirdi. 1885 yazında İngiltere'ye döndükten sonra Lord Salisbury'nin özel sekreteri oldu. 1886'da Salisbury'nin önerisiyle seçimlerde muhafazakâr Toryler'in listesinden Avam Kamarası'na seçildi. 1887'de Salisbury'nin onayıyla parlamentodaki görevlerini bir yana bırakarak Kanada, ABD, Japonya, Çin ve Hindistan'ı içine alan uzun bir geziye çıktı. Özellikle Asya ülkeleriyle ilgilendi ve bu konuda üç kitap yazdı.

Curzon Kasım 1891'de İngiltere'ye döndükten sonra Salisbury hükümetinde Hindistan Dairesi danışmanı oldu. 1895 genel seçimlerinde Muhafazakârlar yeniden iktidara gelince başbakan olan Salisbury aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı'nı da üstlendi, Curzon da Dışişleri Bakan yardımcısı ve Avam Kamarası'nda dışişleri konusunda hükümet sözcüsü oldu.

1898'de Hindistan genel valiliğine atandı. Hindistan'da kaldığı yedi yıl içinde eğitim, güvenlik ve kamu hizmetlerinde yeni düzenlemeler yapmak amacıyla inceleme komisyonları kurdurttu. Vergilerde bazı indirimler sağladı.

Dış ilişkiler konusunda Hindistan'ın sınırlarının korunmasına önem verdi. İlk beş yılın sonunda çalışmalarından hoşnut kalındığı için görev süresi bir dönem daha uzatıldı. Ama Hindistan ordu komutanı Kitchener ile askeri örgütlenme konusunda anlaşmazlığa düştü. Bu anlaşmazlık sürüp giderken Başbakan A.Balfour Kitchener'i destekleyince Curzon görevini bırakmak zorunda kaldı. Curzon, 1905'te İngiltere'ye döndüğünde muhafazakâr Toryler muhalefetteydi. 1915'e dek Lordlar Kamarası üyeliğini sürdüren Curzon aynı zamanda Oxford Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından, Mayıs 1915'te, H.H.Asquith başkanlığında kurulan koalisyon hükümetine katıldı. Aralık 1916'da Asquith'in yerine liberal David Lloyd George başbakan oldu. Lloyd George'un beş kişilik hükümetinde Curzon da yer aldı.

Balfour Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılınca 1922'ye dek süren savaş sonrası koalisyon hükümetinde ve 1922'de kurulan muhafazakâr hükümette Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1923'te Başbakan Law hastalık nedeniyle görevinden ayrıldı. Curzon başbakanlık için en güçlü aday olmasına karşın bu göreve Stanley Baldwin atandı. Curzon, Baldwin hükümetinde de Dışişleri Bakanlığı'nı üstlendi. 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 arası birinci dönem Lozan barış görüşmelerine İngiltere temsilcisi olarak katıldı. Başarısız olduğu gerekçesiyle Nisan'da başlayan ikinci dönem görüşmelere H.Rumbold gönderildi.

Baldwin Ocak 1924'te Austin Chamberlain'i Dışişleri Bakanlığı'na getirdi. Curzon Devlet Danışma Meclisi başkanı olarak hükümette kaldı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Russia in Central Asia*, 1889, ("Orta Asya'daki Rusya"); *Persia and the Persian Question*, 1892, ("İran ve İran Sorunu"), *Problems of the Far East*, 1894, ("Uzak Doğu'nun Sorunları"); *The Place of India in the Empire*, 1909, ("İmparatorluk İçinde Hindistan'ın Yeri"); *East and West*, 1912, ("Doğu ve Batı"); *British Government in India*, 1925, ("Hindistan'da İngiliz Hükümeti").

- **KAYNAKLAR:** H.G.Nicholson, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925*, 1934; Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, 3 cilt, 1928.

- **BAKINIZ:** BALFOUR, KITCHENER, LLOYD GEORGE, R.SALISBURY.

CUSANUS, Nicolaus
(1401-1464)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. Us ilkelerine dayanarak bilginin kaynağını ve sınırlarını açıklamaya çalışmıştır.

Kues'te doğdu, Umbria'da Todi'de öldü. Hollanda'da bir manastır okulunda ilk öğrenimini bitirdikten sonra 1416'da Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe, 1417-1423 arasında Padova'da Kilise Hukuku, 1425'te Köln'de de tanrıbilim okudu. 1423'te Padova Üniversitesi'nden doktor sanını aldı. 1426'da, rahip olarak Coblenz'de göreve başladı. 1432'de Trier Piskoposluğu'na atanmak isteyen Kont von Manderscheide adına Basel Konseyi'ne gönderildi. Burada baştan ılımlı bir biçimde Konsey yönetiminin yanını tutan Cusanus daha sonra Konsey'in güçsüz kaldığını görünce Papalık'ın yanına geçti ve Vatikan adına birçok önemli görevde bulundu. Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesi görüşmelerine katılmak üzere Bizans'a gitti, Floransa Konseyi'nde bu birleşmenin geçici olarak sağlanmasında katkısı oldu. 1448'de Kardinalliğe yükseltildi, 1450'de Brixen Piskoposluğu'na atandı, 1451 ve 1452'de ise Almanya'daki Papalık temsilciliğini üstlendi.

Nicolaus Cusanus'un düşüncesinin temel taşı karşıtların uyumlu bir birlik içinde bağdaştırılması *(coincidentia oppositorum)* idi. Basel Konseyi'ne katıldığı ve *De Concordantia Catholica* adlı kitabını yazdığı zaman Hıristiyan Birliği bölünme tehlikesi geçiriyordu ve Cusanus bu birliği korumak kaygısındaydı. Bu amaçla dünya devletleriyle Papalık'ın haklarını ve görevlerini işbirliğine ve güçlerin ayrılığı ilkesine dayanarak bağdaştıran bir çözüm öneriyordu. Daha sonraları Papalık'ın merkezi yönetimini ve üstün erkini savunmaya geçmesinde, söz konusu birliğin ve bağdaşmanın savunulmasında Papalık'ın birleştirici gücünün konseylerin etkisinden daha üstün olacağını anlamasının büyük payı olmuştur. Her iki yanı savunurken de aşırı uçlara varmamış, Kilise ile devletin işbirliğini savunmuştur.

Tanrı kavramı

Düşüncesinin temelindeki karşıtları bağdaştırma amacına uygun olarak, Cusanus, Tanrı'yı bütün karşıtları özünde bağdaştıran salt sonsuz biricik varlık *(coincidentia oppositorum)* diye tasarlıyordu. Sonlu varlıkların hepsi karşıt özelliklerin kimini taşımaları, kimilerini taşımamaları ile ayrılırlar, belirginlik kazanırlar. Oysa Tanrı'da bu karşıtlar usun kavrayış gücünü aşan bir biçimde birleşir, bütünleşir. Örneğin, Tanrı'nın en büyük varlık olduğunu öne sürmek ne kadar yerinde ise, onun en küçük varlık olduğunu öne sürmek de o kadar yerinde olacaktır; çünkü sonlu varlıkların tersine Tanrı boyutlardan arınmıştır. Sınırlı boyutları olan nesnelere uygulanabilen niteliklerin

ona uygulanması hep usun zorlaması sonucu yapılan yersiz benzetmeler yoluyla olacaktır.

Nicolaus Cusanus da, Aristoteles gibi, insanların özünde bilme isteği olduğunu, bu isteği de düşünme yoluyla gerçekleştirmeye çalıştıklarına inanıyordu. Ancak Cusanus'a göre düşünme, usun bilinen öncüllerden bilinmeyen sonuçlara varmasıdır. Bilinenler ile bilinmeyen arasındaki ayrım, usun aşması gereken bir yoldur. Bu yolun uzunluğu, ne denli çoğalırsa, düşünmenin vardığı sonuçların güvenilirliği de o denli azalır. Oysa Tanrı sonsuzdur, sonlu olanlarla sonsuz olan arasında ise hiçbir oran kurulamaz. Sonluların bilgisinden sonsuz olanın bilgisine erebilmek, sonsuz sayıda usavurma adımı gerektirirdi. Bunun gerçekleşmesi ölümlü insanlar için olanaksız olduğundan düşünme yoluyla Tanrı'nın bilgisine varmak da olası değildir. Akıl yürütme yoluyla bu bilgi sürekli olarak artırılabilir, ama sonsuzun sonunu getirmeye olanak bulunmadığına göre tam ve yetkin bilgiye varılamaz. Bundan ötürü gerçek bilgelik, bilginin sınırlarını tanımaktır. Bilginin ve bilgi konusunun özelliklerine göre bilinebilenin sınırlarını ve bilgisizliğin sınırlayıcı

Karşıtların Uzlaşması

Felsefe tarihinde, varlıkların tekdüze olmadığı, gerek nitelikleri gerekse özleri arasında birbirleriyle uzlaşma olanağı bulunmayan karşıtların etkinliklerini sürdürdüğü çok tartışılan bir konudur. Anadolu'da ilk ürünlerini veren doğacı felsefe, karşıtların birer nitelik olmaktan öteye geçmediğini ileri sürmüş, nesnelerdeki yapı değişikliklerinin kurucu öğeler arasında birleşme oranından kaynaklandığı görüşünü savunmuştu. Thales'e göre, bütün nesneler "su" denen kurucu ilkeden oluşmuştur. "Su"yun katılaşması, gevşemesi sonucu varlıklarda da katı, yumuşak, gevşek, akıcı, sıcak, soğuk, uçucu gibi nitelikler görülür. Thales'ten sonra gelen Herakleitos*, Anaksimenes*, Empedokles* gibi doğacı düşünürlerde de, yalnız kurucu ilkenin (arkhe) değiştiği, nesnelerin oluşmasındaki oranın bir biçim olarak kaldığı görülür. Daha sonraki dönemlerde, özellikle felsefenin Atina'da gelişen dalında, karşıtlar sorunu yeniden gündeme gelmiş, ancak o, us ilkelerinden kaynaklanan bir kavram olarak düşünülmüştür. Sokrates*-Platon*-Aristoteles* üçlüsünde, karşıtlar varlığın özüyle değil de nitelikleriyle bağlantılı sayılmıştır. Bu filozoflarda varlığın özünü oluşturan ilke sorunu yoktur.*

Hıristiyanlık'ın ortaya çıkışından sonra felsefe yeni bir içerik kazanarak tanrıbilime dönüşmüş, Tanrı-evren-insan ve yaratılış gibi dörtlü bir sorun ağırlık kazanmıştır. Aşağı yukarı bin üç yüz yıl süren bir dönemde tanrıbilim, bütün düşünce kurumlarına egemen olmuş, usun yerine inanı, doğacı "oluş" görüşünün yerine "yaratılış"ı, varlığın ilkesi yerine de Tanrı'yı koymuştur. Tanrı tektir, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, bütün varlık türlerinin yaratıcısıdır, salt istençtir, salt ustur, salt bilgeliktir, salt uyumdur.

Tanrı'yı, yaratılış olayını, düşünmenin odağı durumuna getiren Yeni-Platonculuk, bütün sorunlara başka bir açıdan bakmış, bütün varlık türlerinin Tanrı özünün dışa vuruşu, görünüş alanına çıkışı (emanatio) olduğunu ileri sürmüştür. Bu akıma göre yalnız Tanrı vardır. Tanrı salt uyum olduğundan, bütün değişiklikler, türlülükler, karşıtlıklar onun özünde birliğe ulaşmıştır.

İtalya'da ilk ürünlerini veren Hümanizm akımının ardından insan-evren-Tanrı sorunu yeniden gündeme gelmiş, ancak bu sorunun çözümünde inanın yerini us almıştır. İnana dayanan tanrıbilimin karşısına, inanı da usun ışığında görmeyi ilke edinen, felsefe çıkmıştır. Özellikle Hümanizm-Rönesans arası dönemde, deney bilimlerinin gelişmeye başlamasıyla, Tanrı-evren sorunu bir "insan sorunu" olarak görülmüştür. Tanrı yücedir, ölümsüzdür, en etkin varlıktır, yaratıcıdır, en iyidir, en bilgedir, en güzeldir, en erdemlidir. Ancak onun yarattığı söylenen evrende bulunan varlık türlerindeki bu karşıtlıklar, bu çelişkiler, bu tutarsızlıklar nedir? Bu olumsuz durumlar Tanrı'nın özüyle bağdaşmıyor. Bu sorunu tanrıbilim, kendi gelenekçi yöntemine göre, çözecek durumda değildir.

Cusanus, tanrıbilimin çözüm bulmakta güçlük çektiği bu sorun karşısında, yeni bir görüş ortaya attı. Ona göre Tanrı bütün varsayımların üstünde bir varlıktır, yetkinliğin, olgunluğun, uyumun, usun, yüceliğin kaynağıdır, eşsizdir. Bu üstün nitelikleri dolayısıyla, evrende çelişki, karşıt, tutarsız gbi görünen bütün olumsuz durumlar, Tanrı varlığında birliğe ulaşmış, uyuma dönüşmüştür. Bu nedenle Tanrı bütün karşıtların yüce bir uyuma dönüştüğü varlıktır (coincidentia oppositorum).

Cusanus'un us ilkelerine, matematiğe dayanarak ileri sürdüğü Tanrı tanımlamaları, sonraki dönemlerde, tanrıbilimin çözmekte güçlük çektiği kimi sorunların felsefe alanına aktarılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle 16.yy ortalarından sonra ve 19.yy sonlarına dek gelen süre içinde Bruno, Descartes*, Leibniz*, Wolff*, Spinoza*, Malebranche*, Kant*, Hegel* gibi çoğu matematikçi olan usçu filozoflar, Tanrı sorununun çözümünde, Cusanus'un da izlediği bu yolda yürümüşlerdir.*

Tanrı'nın bütün karşıtların uyuma kavuştuğu bir varlık olarak nitelenmesi İslam düşüncesinin tasavvuf adı verilen bölümünde temel sorundur. Tasavvufa göre Tanrı birdir, önsüz-sonsuzdur, bütün varlıklar onda, o bütün varlıklardadır (varlık birliği). Evrende çelişik, tutarsız, karşıt olarak görülen, nitelenen ne varsa Tanrı özünde uyum içindedir.

etkisini saptamaktır. Cusanus bu yöndeki bilgi öğretisini *De Docta Ignorantia* ("Bilinmeyenin Öğretisi Üstüne") adlı kitabında dile getirmiştir.

Ona göre us, incelediği konuların ancak bazı görünümlerini kavrayabilir, tümünü hiçbir zaman kavrayamaz; buna bağlı olarak da bilgelik bilginin sınırlı olduğunu bilmektir. Tanrı sonsuzluktur; O, her türlü zıtlığı bağdaştıran bir sonsuzluktur. Bu sonsuzluk us aracılığıyla kavranamaz, ancak sezgi yoluyla kavranabilir. Her bir sonlu varlık da kendi içinde evrenin tümünü ve Tanrı'yı yansıtır; her bir sonlu varlık bir formun özelleşmesi, belirginleşmesidir; bu özelleşme ne denli ileri giderse o varlığın evreni yansıtması da o denli sınırlı kalır.

Evren de sonsuzdur, sınırsızdır ve evrende her devinim gözleyene görecedir; evrenin sınırı olmadığına göre merkezi de yoktur. Bu görüşleri savunan Cusanus, Aristoteles-Batlamyus kozmolojisine karşı çıkıyor, yeni dünya görüşüne zemin hazırlıyordu. Din alanında da karşıtlıkların giderilmesinden yana olan düşünür, bütün dinlerde ortak ilkeler olduğunu, bunların tanınıp herkesçe benimsenmesi ile evrensel barışın sağlanabileceğini öne sürer. Buna benzer bir bilgi anlayışının başka yönlerini de yine 1440'ta yayınladığı *De Coniecturis* ("Varsayımlar Üstüne") adlı kitabında anlatır. Usla kavrama da bir bakıma algılamaya, duyularla ayırt etmeye benzer. Us, nesnenin tümünü birden algılayamaz, ancak değişik yönlerinin görünümlerini algılayabilir. Örneğin, birinin yüzünü ya önden, ya yandan, ya arkadan görebilir; bunun gibi herhangi bir konunun kavranması da ancak parça parça ve eksik olabilir. Düşünce konularında toplanan karşıtları ayırt etme bundandır. Bu parça parça bilgi büsbütün yanlış değildir, ancak hep öbür yönlerin de kavranılmaları ile desteklenmesi gerekir. Böyle kavranması gereken yönler her nesnede sonsuz olacağından hiçbir nesneyi usun tam ve eksiksiz olarak bilmesi söz konusu değildir. Buna göre konusu ne olursa olsun, bilgi her zaman artırılabilir, oysa hiçbir zaman yetkin kılınamaz. Belki bir konu ile ilgili karşıt savların her ikisinin de bölüm bölüm doğru olabilmesi buna bağlıdır. Cusanus, usun bir konu ile ilgili bilgisini hep artırıp buna karşın tam bilgeye varamamasını, bir dairenin içine çizilen çokgenin kenar sayısı istendiği kadar artırılsın, alanı içine çizildiği dairenin alanına istendiği kadar yaklaştırılsın, çokgenin alanının hiçbir zaman daire alanına eşit kılınamayacağı benzetmesine dayanarak anlatmaya çalışmaktadır. Cusanus, bir özdeksel nesne, örneğin bir insan yüzü ile türlü görünümleri arasındaki bağıntı benzetmesine, Tanrı ile yarattığı sonlu varlıklar arasındaki ilintiyi anlatırken de başvurur. Birbirlerini gören birçok ayna ile dolu bir odada duran bir insan, yüzünün her bir yanını aynı aynada, karşılıklı yansımalar sonucu her aynayı bir arada görerek algılar. Bu görüntülerin her biri yüzün kendisinden biraz başka olabilir. Bunun gibi Tanrı'nın her bir yaratığı, bu arada evrenin tümü de, Tanrı'yı yansıtır, ama hiçbiri Tanrı'yla özdeş tutulamaz. Çünkü her birinin varlığı Tanrı'nın varlığının yansımasıdır. Buna göre Tanrı'nın her yarı evrenin en küçük öğesinde bile yansır, evrendeki her şeyin özünde karşıtların bulunması bundandır. Tanrı'da karşıt niteliklerin hepsi biçim olarak, bağdaşmış durumda vardır. Sonlu varlıklarda ise karşıtların biri olumlu, biri de olumsuz olarak bulunur.

Buna göre, her varlık Tanrı'nın bir görünümü, evren ise bu görünümlerin tümü olduğundan Tanrı'nın açınımıdır *(explicatio)*. Tanrı her varlıkta tüm sonsuzluğu ile içkindir, ama her varlığı ve evrenin kendisini sonsuzca aşar. Çünkü evrende yapılabilecek düzenlerin ancak biri gerçekleştirilmiştir. Oysa Tanrı salt erktir ve bütün olabilir düzenler onun varlığında toplanmıştır. Bir bakıma Tanrı, yarattığı bu evrenin dürünümüdür *(complicatio)*, her varlıkta onun varlığı yansır. İnsan yüzü nasıl sonsuz sayıdaki değişik görünümlerinin kaynağı, bütünleşmesi ise Tanrı da sonlu varlıkların kaynağı ve bütünleşmesidir. Tanrı'nın ve evrenin, insanın sonlu varlığında yansıması düşünme, tasarlama yeteneği olarak gerçekleşir. İnsan düşünce yoluyla Tanrı'yı ve evreni tanır, onunla olan bütünlüğünü kavrar.

Us

Evren anlayışı

Yeni-Platoncu geleneği, Eriugena ve Meister Eckhardt gibi, gizemci felsefecilerin yolunda geliştiren bu bilgi ve varlık öğretisi, Cusanus'un evren tasarımı üzerinde etkili oldu. Böylece, Yer'i değil de Güneş'i merkez sayan bir evren anlayışının doğmasına olanak sağladı. Evren salt sonsuz olan Tanrı'nın açınımı olduğuna göre sınırlı bir, ya da iç içe birkaç küreden kurulu olamaz. Bu durumda sonsuzun merkezinden söz edilemeyeceğine göre evrenin merkezi de yoktur. Daha doğrusu bu merkez, evrenin sonsuz yanlarından her birine göre değişik olacağından, genel geçerliği kalmaz. Salt yön ve salt devinim için bir merkez saptamak gerektiğinden evrende salt yönler ve salt devinim de yoktur. Bu düşünceler, kesin bir Ayüstü-Ayaltı ayrımı yapan ve salt doğal yönleri benimseyen, Aristotelesçi evren tasarımına kökten karşıydı. Cusanus'a göre evrendeki her şey birbirine göre devinim içindedir. Bu arada Yer de Güneş de devinmektedir. Yer'in devinimini göremmek, nehir aşağı gittiklerinden kıyıyı göremeyenlerin, kıyı deviniyor sananların yanılgısı gibidir. Devinimi anlamak için bir başvuru noktası gereklidir. Oysa evrende böyle değişmez noktalar olmadığından, gökbilim alanında edinilebilecek bilgi ancak görecelidir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De Concordantia Catholica*, 1433-1434, ("Katolik Aleminin Uyuşumu Üstüne"); *De Docta Ignorantia*, 1440, ("Bilinmeyenin Öğretisi Üstüne"); *De Coniecturis*, 1440, ("Varsayımlar Üstüne"); *De Deo Abscondito*, 1444, ("Tanımlanamayan Tanrı Üstüne"); *De Quaerendo Deum*, 1445, ("Tanrı Sorunları Üstüne"); *De Genesi*, 1447, ("Oluşumun Kaynağı Üstüne"); *Apologia Docta Ignorantia*, 1449, ("Bilinmeyenin Öğretisinin Savunusu"); *Idiotae Libri*, 1450, ("Gelişememişlerin Kitapları"); *De Visione Dei*, 1453, ("Tanrı Görünümü Üstüne"); *De Possest*, 1460, ("Erkin Varlığı Üstüne"); *De Venatione Sapientiae*, 1463, ("Bilgilerin Saygınlığı Üstüne"); *De Apice Theoriae*, 1464, ("Kuramların Doruğu Üstüne"); *De Transmutationicus Geometricis*, 1450; ("Geometrik Dönüşümler Üstüne"); *De Matematicis Complementis*, 1453, ("Genel Matematik Üstüne"); *De Mathematica Perfectione*, 1458, ("Matematik Yetkinlik Üstüne").
- **KAYNAKLAR:** E.Hofmann, *Nicolaus von Cues*, 1947; H.Nupprich, *Nicolaus von Cues, Gespraech Über das Seinkonnen* (de Nachwort), 1969; J.Ritter, *Nicolaus von Cues*, 1941; K.H.Volkmann-Schluck, *Nicolaus Cusanus*, 1962; E.Zellinger, *Cusanus-Konkordanz*, 1960.

- **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, BRUNO, HEGEL, GALILEI, KOPERNİK, LEIBNIZ, SPINOZA, WHITEHEAD.

CUSHING, Frank Hamilton
(1857-1900)

ABD'li etnolog. Zuni kızılderilileri ile ilgili araştırmalarıyla tanınmıştır.

22 Temmuz 1857'de Pennsylvania Eyaleti'nin Erie County ilçesinde doğdu, 10 Nisan 1900'de öldü. Babası doktordu. Üç yaşında iken ailesi Barre Center'a göç etti. 18 yaşında girdiği Cornell Üniversitesi'nde doğa bilim dersleri alırken yazdığı bir makale Smithsanian Kurumu tarafından yayımlandı ve Cushing bu kuruluşta çalışmaya başladı. 1879'da Amerikan Etnoloji Bürosu'na girdi ve ölümüne dek burada çalıştı. 1879-1885 arasında Zuni bölgesinde yaşadı. 1886-1888 arasında Gila vadisinde, 1895'te Florida'da kazılar yaptı.

Zuni kızılderilileri üzerine çok geniş bir bilgiye sahip olan Cushing uzun yıllar beraber yaşadığı bu halkın kabile yaşantısını yakından incelemiştir. Ayrıca, Arizona Eyaleti'ndeki Salt River Valley'de ve Florida Eyaleti'ndeki Key Marco'da, eskiden yaşamış toplumlarla ilgili araştırmalar yapmış, ilkel buluş ve teknikleri kendi hayal gücünü kullanarak belleğinde canlandırmıştır. Örneğin Zuni kızılderililerinin kullandıkları sayıları, sayım işlemindeki bir el becerisine dayanarak açıklamıştır. Çömlek ona göre, sepetçilikle birlikte gelişen bir yan üründür. Cushing Gila harabelerinde iki tür mezar ve sanat yapıtları bulduğu zaman, bunu çağdaş etnologların yaptığı gibi birbirini izleyen iki kültürel dönemin kalıntıları olarak ele almamış fakat toplumun bir yanda özel dini ayinleri olan soylular, öte yanda, bilgisiz çoğunluk olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmış olmasının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Cushing ilkel sanat yapıtlarının nasıl yapıldığını büyük bir ilgiyle araştırmış, sürekli bir pratik sonucu ilkel zanaatları iyice öğrenmiş, el ile yapılan işleri karşılayan yeni kavramlar geliştirmiştir.

Cushing'in Zuni kızılderilileri üzerine çalışmaları büyük ölçüde birbirinden kopuk yazılar biçiminde kalmış, bu konudaki temel monografi daha sonra Matilda C.Stevenson tarafından yazılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Zuni Fetiches*, 1883, ("Zuni Fetişleri"); *Outlines of Zuni Creation Myths*, 1896, ("Zuni Yaradılış Mitlerinin Anahatları").

CUSHING, Harvey Williams
(1869-1939)

ABD'li sinir cerrahı. Çağdaş sinir cerrahisinin gelişmesindeki büyük katkıları yanında, kendi adıyla anılan "Cushing hastalığı"nı tanımlamıştır.

8 Nisan 1869'da Ohio Eyaleti'nin Cleveland kentinde doğdu. 7 Ekim 1939'da Connecticut Eyaleti'nin New Haven kentinde öldü. Tıp eğitimini 1894'te Yale ve Harvard üniversitelerinde tamamladıktan sonra Boston'daki Massachusetts General Hospital'da stajını yaptı. İlk asistanlık dönemini, 1896-1900 arasında Johns Hopkins Hastanesi'nde William Halsted'in yanında geçirdi. Genel cerrahiyle ilk kez o yıllarda ilgilenen Cushing 1900'de Avrupa'ya geçti. Bir süre İngiltere'deki çeşitli klinik ve laboratuvarlarda çalıştıktan sonra, Bern'de Theodor Kocher'in yanında, kafa içi basıncı ile atardamarların sistol basıncı arasındaki karşılıklı etkileşim (Cushing fenomeni) üzerinde deneysel araştırmalar yaptı. 1910'da yeniden İngiltere'ye giderek Sherrington'ın antropoitler üzerinde sürdürdüğü beyin kabuğuyla ilgili deneysel araştırmalarına katıldı. O yıl sonunda Johns Hopkins Hastanesi'ne dönerek çalışmalarını sinir cerrahisi üzerine yoğunlaştırmaya başladı. 1902'de, yüzdeki duyu sinirlerinin başlangıcı olan 5. kafa sinirinin ağrılı sendromuna yönelik cerrahi tedavi yöntemlerini tanımladı, beyin ve omurilik ameliyatları sırasında kanamayı azaltacak cerrahi teknikler üzerinde çalıştı. Birkaç ay sonra da beyin tümörlerini çıkarmak üzere ameliyatlar yapmaya başladı. O sıralar bu girişim kimi tıp çevrelerinde "maceracılık" olarak nitelendiriliyordu. Çok yüksek ölüm oranına karşın, Cushing ameliyatlarını sürdürdü. 1910'da General Leonard Wood'a uyguladığı ilk başarılı beyin tümörü ameliyatı Cushing'e büyük bir ün kazandırdıysa da, tümör birkaç yıl içinde yeniden büyüdü ve general ikinci bir ameliyat sırasında öldü.

Cushing 1908'de hipofiz beziyle ilgilenmeye başladı ve hayvanlar üzerinde bir dizi deneyden sonra, beyin tabanında küçük bir kemik yuva içine yerleşmiş olan bu iç salgı bezine yönelik cerrahi yaklaşım yöntemlerini geliştirdi. 1912'de yayımladığı monografide iyi incelenmiş elli olgunun dökümünü yaptı ve hipofiz ön lobunun aşırı çalışması kadar yetersiz çalışmasının da belirli bir klinik tablo ortaya koyduğunu kanıtladı. Ön lobun fazla çalışarak fazla miktarda büyüme hormonu salgılaması, boyun uzamasına, el, ayak, burun gibi uç beden yapılarının aşırı büyümesine, yetersiz çalışması ise bir tür cüceliğe yol açıyordu. 1932'de on iki hasta üzerinde yaptığı değerlendirmeleri yayımladı. Şişmanlık, yüksek kan basıncı, bitkinlik gibi belirtiler gösteren bu hastalarda böbreküstü bezinde büyüme saptanmıştı. Cushing bu klinik tablo ile hipofiz bezi arasındaki ilişkiye dikkati çekti. Sonraki araştırmalar ve iç salgıların ölçülmesiyle ilgili yöntemlerin gelişmesi, bu tür hormonal bozukluklar için daha başka açıklamalar getirmişse de, Cushing'in tanımladığı klinik tablo, bugün de onun adıyla anılan bir sendrom olarak bilinir (Cushing Sendromu).

Cushing'in bundan sonraki yılları, önce Boston'daki Peter Bent Brigham Hastanesi'nde, daha sonra da Yale Üniversitesi'nde sinir cerrahisi tekniklerini geliştirmekle geçti. Büyük bir sabırla sürdürdüğü beyin ameliyatlarıyla, cerrahi riski ve ölüm oranını adım adım azalttı. Çağdaş sinir cerrahisinin babası sayılan Cushing'in çeşitli beyin urlarının özellikleri, klinik seyirleri ve sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmaları bugün bile başvurulan temel kaynaklardır. Beyincikle beyin sapı arasındaki köşede yerleşen ve 8.kafa sinirinden kaynaklanan urlarla ilgili *Tumours of the Nervus Acusticus and the Syndrome of the Cerebellopontile* adlı monografisi bir nöroloji klasiği olarak

kabul edilir. Cushing'in bilimsel çalışmaları kadar, nöroloji tarihine ilişkin derlemeleri ve yapıtları da büyük önem taşır. William Osler'ın yaşamını konu alan *Life of Sir William Osler* 1926'da Pulitzer Ödülü'nü kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A Classification of the Tumours of the Glioma* (P.Bailey ile), 1926, ("Gliyom Tümörlerinin Sınıflandırılması"); *Intracranial Tumours*, 1932, ("Kafatası İçi Tümörleri"); *Life of Sir William Osler*, 1925, ("Sir William Osler'ın Yaşamı"); *Meningiomas: Their Classification, Regional Behavior, Life History and Surgical End Results*, 1938, ("Menenjiyomlar: Sınıflandırılması, Yerlerine Göre Nitelikleri, Gelişimleri ve Cerrahi Uygulama Sonuçları"); *Tumours Arising from the Blood Vessels of the Brain: Angiomatous Malformations and Hemangioblastomas* (P.Bailey ile), 1928, ("Beynin Kan Damarlarından Kaynaklanan Tümörler: Anjiyoma Benzer Kusurlu Oluşumlar ve Hemanjiyoblastom"); *Tumours of the Nervus Acusticus and the Syndrome of the Cerebellopontile*, 1917, ("İşitme Siniri Tümörleri ve Cerebellopontile Sendromu").

- **KAYNAKLAR:** J.F.Fulton, *Harvey Cushing*, 1946; E.H.Thomson, *Harvey Cushing: Surgeon, Author, Artist*, 1950.

- **BAKINIZ:** ADRIAN, BERGER, SHERRINGTON.

Georges Cuvier

CUVIER, Georges
(1769-1832)

Fransız zooloji ve paleontoloji bilgini. Hayvanların sınıflandırılmasına ilişkin önemli çalışmalar yapmış, karşılaştırmalı anatominin ve paleontolojinin temellerini atmıştır.

Georges Léopold Cuvier 23 Ağustos 1769'da, o zamanlar Almanya'daki Württemberg Devleti'nin egemenliği altında olan Montbéliard'da doğdu. 13 Mayıs 1832'de Paris'te öldü. Stuttgart yakınlarındaki Caroline Üniversitesi'nde önce kamu yönetimi, iktisat ve hukuk öğrenimi gördü. Bu okulda aldığı kimya, mineraloji, botanik ve zooloji dersleri ile Alman doğa felsefesi okulunun kurucularından Kielmeyer'in yönettiği doğa tarihi derneğindeki çalışmaları Cuvier'nin ilgi alanını belirledi. 1788'de öğrenimini bitirince, Normandiya'da yaşayan soylu bir ailenin yanında özel öğretmenlik yapmaya başlayan Cuvier, bu aileyle birlikte olduğu altı yıl boyunca Fransa'yı dolaşmak, zengin bir kitaplıkla bir botanik bahçesinden yararlanmak olanağı buldu. Yazlarını geçirdiği Normandiya kıyılarında çeşitli deniz hayvanlarını inceleyebiliyor, arkadaşı Pfaff da Kielmeyer'in yayımlanmamış ders notlarını ona ulaştırarak yeni görüşleri izleyebilmesini sağlıyordu.

Bu arada, Paris'te adını duyurabilmek için çalışmalarını Etienne Geoffroy Saint-Hilaire'e yollayan Cuvier, onun çağrısı üzerine 1795'te Paris'e giderek Muséum National d'Histoire Naturelle'de Geoffroy Saint-Hilaire ile birlikte çalışmaya başladı. Bu kuruluşta hayvan anatomisi yardımcı profesörlüğüne getirilen, gerek araştırmaları, gerek dersleriyle kısa sürede başarılı bir doğabilimci olarak tanınan Cuvier 1796'da Institut de France'taki doğabilim derslerini üstlendi. 1799'da da Collège de France'ta doğa tarihi profesörlüğüne atandı. Sonraki yıllarının büyük bir bölümünü araştırmacı, eğitimci ve yönetici olarak geçiren Cuvier 1808'de üniversite konsülü seçildi, 1811'de şövalyelik nişanı aldı. 1814 monarşisiyle Cuvier'nin devlet adamlığının parlak dönemi başladı. Aynı yıl konsüllüğe seçildi ve 1819'dan başlayarak ölümüne değin Devlet Konsülü'nün İçişleri Bölümü'nü yönetti. 1818'de Fransız Akademisi'ne üye oldu, 1819'da baron unvanı, 1824'te de Légion d'Honneur nişanı aldı.

Hayvanların sınıflandırılması

Muséum National d'Histoire Naturelle'in zengin olanaklarından da yararlanarak çok geniş kapsamlı doğabilim çalışmaları yapan Cuvier, ilgisini özellikle üç konuda yoğunlaştırmıştır: yumuşakçaların yapısal özellikleri ve sınıflandırılması, balıkların karşılaştırmalı anatomisi, memeli ve sürüngen fosilleriyle bu türün yaşayan örneklerinin incelenmesi, 1797'de yayımladığı *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux* ("Hayvanların Temel Doğa Tarihi Tablosu") ve ilk iki cildini Duméril, son üç cildini Duverney ile birlikte hazırladığı *Leçons d'anatomie comparée*'den ("Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri") sonra Latreille ile birlikte tamamladığı *Le règne animal* ("Hayvanlar Alemi") adlı yapıtla zoolojiye temel bir başvuru kitabı kazandırdı. Bu yapıtta, asıl uğraşı alanı olan sınıflandırma konusunu ele alan Cuvier, sinir sistemi yapılarından yola çıkarak hayvanları omurgalılar, yumuşakçalar, ışınlılar, solucan ve böcekler olarak dört sınıfa ayırdı.

Cuvier'nin tüm çalışmalarının sonucunda vardığı görüş, doğanın belirli bir düzen ve uyum içinde olduğudur. Canlıların bulundukları ortama uygun bir yapıya sahip olduklarını, bir organizmanın her parçasının öteki parçalarla zorunlu ilişkiler içinde bulunduğunu gördü. Buradan yola çıkarak, türlerin de işlevsel ve yapısal olarak uyumlu bir bütün oluşturdukları sonucuna vardı. Cuvier, bu konudaki görüşlerini iki yasayla özetlemiştir: organizmadaki tüm değişikliklerin kendi aralarında bağlantılı ve uyumlu olduğunu, bazı organların ise organizmanın bütünü üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğunu belirten "organların

bağımlılığı yasası" ile canlılardaki kimi niteliklerin birbirine benzemesine karşın kimi niteliklerin hiç benzemediğini öne süren "karşılıklı bağıntı yasası".

Evrim Kuramına tepkisi

Omurgalı canlı fosilleri üzerinde yaptığı incelemelerle, önceleri, balıklardan memelilere dek uzanan sürekli bir gelişme zincirinin varlığına inanan Cuvier, sonradan bu olgunun evrimsel bir süreç olduğunu yadsıyarak, belki de dinsel ve siyasal inançlarının etkisiyle Lamarck ve Geoffroy Saint-Hilaire'in savundukları evrimci görüşe şiddetle karşı çıktı. Türlerin, kendilerinden önce yaşamış başka türden canlıların evrimiyle ortaya çıkmasının söz konusu olmadığını, hepsinin birlikte yaratıldığını, benzerliklerin ya da değişikliklerin içinde bulundukları yaşam koşullarının gereği olduğunu ve bu yaşam koşullarını değiştirebilecek güçteki doğa olayları sonucunda bazı türlerin ortadan kalktığını savundu.

Zengin araştırma ve incelemeleriyle doğabilimlerinin gelişmesine büyük katkıda bulunan Cuvier, özellikle fosiller üzerindeki çalışmaları ve organlar arasındaki işlevsel ve yapısal uyumluluğu açığa çıkaran araştırmalarıyla, karşı çıktığı evrimci kurama gene de çok değerli veriler sağlamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux*, 1797, ("Hayvanların Temel Doğa Tarihi Tablosu"); *Leçons d'anatomi comparée*, 5 cilt, 1799-1805, ("Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri"); *Le règne animal*, 1816, ("Hayvanlar Alemi"); *Histoire naturelle des poissons*, 9 cilt, 1828-1832, ("Balıkların Doğa Tarihi").

• KAYNAKLAR: W. Coleman, *Georges Cuvier, Zoologist*, 1964; G.L.Duverney, *Notice historique sur les ouvrages et la vie de M. le Baron Cuvier*, 1833; C.L.Laurillard, *Éloge de M. le Baron Cuvier*, 1833.

• BAKINIZ: L.AGASSIZ, BONNET, BUFFON, DARWIN, GEOFFROY SAINT-HILAIRE, LAMARCK, LINNAEUS.

CUZA, Alexandr Ion
(1820-1873)

Rumen devlet adamı. Birleşik Romanya'nın ilk prensidir. Geniş kapsamlı bir tarım reformu yapmıştır.

20 Mart 1820'de Huşi'de doğdu, 15 Mayıs 1873'te Heidelberg'de öldü. Toprak sahibi eski bir Boğdanlı ailenin oğludur. Paris, Pavia ve Bolonya'da öğrenim gördükten sonra ülkesine döndü. 1848'de Romanya'da başgösteren devrimci hareketlere katıldı. 1858'de Divan olarak adlandırılan Boğdan Meclisi'ne delege seçildi ve kısa zamanda adını duyurdu. Ocak 1859'da Boğdan, bir sonraki ay da Eflak prensi olunca, Cuza'nın kişiliğinde Romanya'da birlik gerçekleşmiş oldu. Romanya'nın birliği 23 Aralık 1861'de karara bağlanarak kesinleşti. Osmanlı Devleti, Cuza'yı Tuna Beylikleri'nin yöneticisi olarak tanıdı. Cuza bu tarihten 1866'ya dek Romanya Prensi olarak ülkesini yönetti.

Cuza, prens unvanını aldıktan sonra, ülkesini çağdaş düzeye ulaştırmak amacıyla bir dizi reforma girişti. İlkin seçim yasalarını ve yasama sistemini değiştirdi. III.Napoléon yasalarını benimseyerek, halk oylamasına dayanan bir sistemi geliştirdi. 1864'te eşit ve genel oy hakkını tanıdı. Ardından eğitim reformlarını başlattı, zorunlu ve parasız ilköğretimi gerçekleştirdi. İki yeni üniversite kurdu ve yoksul gençlere burs olanakları sağladı. Cuza bu reformların yanı sıra ülke içindeki ulaşım ağını genişleterek daha da geliştirdi.

Cuza 1863'te Eflak ve Boğdan'daki manastırların elinde bulunan geniş toprakları kamulaştırdı. Ertesi yıl Michail Kogalniceanu ile birlikte geniş kapsamlı bir toprak reformunu uygulamaya başladı. Bu reformla, köylüler üstünde çalışıp işledikleri küçük toprak parçalarının gerçek sahibi oldular, angarya ve aşar gibi feodal yükümlülüklerden kurtuldular. Ancak, bu uygulamaya, kısa zamanda, büyük toprak sahipleri ile kimi orta sınıf mensupları karşı çıktılar. Cuza 1866'da düzenlenen bir suikastle yönetimden uzaklaştırılınca Romanya'dan ayrıldı ve yaşamının kalan yıllarını sürgünde geçirdi.

• BAKINIZ: CAROL I.

CÜNEYD, Şeyh
(? - 1460)

Safeviyye tarikati şeyhi. Siyasal amaçlı tarikattan bir devlet kurmak istemiştir.

Şeyh Cüneyd'in doğum yılı bilinmiyor. 4 Mart 1460'ta Kafkasya'da, Karasu vadisinde öldü. Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyeddin Erdebili'nin torunlarından Şeyh Şah diye anılan Şeyh İbrahim'in büyük oğlu, Şah İsmail'in dedesidir. Soyunu yedinci İmam Musa Kazım'a, sonra da Hz. Ali'ye kadar çıkaranlar vardır.

1447'de İbrahim ölünce, müridlerinin isteğiyle yerine kardeşi Cafer'i şeyh seçtiler. Bunun üzerine Cüneyd Şiilik ve Rafızîliği yaymaya başladı, amcası Cafer'le de arası açıldı. Babasının müridlerinden bir bölümünü yanına alarak Erdebil'den ayrıldı. Osmanlı topraklarına gelince müridlerinden birisiyle II. Murad'a bir *Kuran*, seccade, tesbih gönderdi. İbadet edebilmek için Kurtbeli'nde oturmasına izin verilmesini istedi. II.Murad davranışlarından kuşkulanıp, kendisiyle dervişlerine armağanlar vererek isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine Cüneyd Osmanlılar'a bağlı olmayan Anadolu beyliklerinden, Karaman'a gitti. Konya'da Sadreddin Konevi tekkesine konuk oldu. Tekkenin şeyhiyle yaptığı din tartışmalarında, aşırı Şii görüşü ortaya çıkınca korkup Konya'dan kaçtı. Toros dağlarında yaşayan Varsak Türkleri arasında özellikle göçebe ve köylülere düşüncelerini yaymaya çalıştı.

Memluk Sultanı Çakmak'ın egemenliği altında bulunan Suriye'ye geçti. Cebeli Arus'da İbn Bilal'den, Haçlılar'dan kalma yıkık kaleyi kiraladı. Kaleyi onarıp tekke olarak kullandı. Suriye, Irak, Osmanlı ülkelerinden birçok derviş Cüneyd'in çevresinde toplandı. Bunlar arasında Şeyh Bedreddin'in eski derviş-

leri de vardı. Şii görüşleri yayması nedeniyle Halep Mevlevi şeyhinin şikâyeti üzerine Sultan Çakmak, Cüneyd'in üzerine asker yolladı. Çıkan savaşta Cüneyd'in 70 adamı öldü, kalanları dağıldı. Güçlükle Karadeniz kıyısına, Canik'e vardı.

Samsun'da kendine yandaş toplamaya çalıştı. Trabzon İmparatorluğu'nu ele geçirerek bağımsız bir devlet kurmayı tasarladı. Topladığı silahlı adamlarıyla 1456'da Trabzon topraklarına akın etti. Savaşta Trabzon prenslerinden Alexandre ile çocuklarını öldürdü. İmparator İonnis IV. Komnenos'u güç durumda bıraktı. II.Mehmed'in Hızır Bey komutasında ordu göndermesiyle Cüneyd buradan ayrılıp Diyarbekr'e gitti.

Diyarbekr'de Uzun Hasan'ın konuğu olarak üç yıl kaldı.Uzun Hasan, rakibi, Karakoyunlu Cihanşah'a karşı Cüneyd'den yararlanmayı düşündü. Ona 1458'de kızkardeşi Hatice Begüm'ü verdi. Cüneyd'in dervişleri değişik bölgelerde çalıştılar. Müridleri çoğaldıkça her yana "halife" denen vekiller gönderdi. Silahlı bir dervişler ordusu kurdu.

Devlet kurmayı hiçbir zaman aklından çıkarmayan Cüneyd, 1459'da karısını Diyarbekr'de bırakıp, baba ocağı, Erdebil'e gitti. Amcası Şeyh Cafer, Cihanşah'a başvurarak, Cüneyd'i ikinci kez Erdebil'den sürdü.

Cüneyd, silahlı müridleriyle, Gürcistan'a ve Çerkezler'e saldırdı. Köyleri yağma etti. Kafkas dağlarından inerek Karabağ'da kışladı. Çerkezler'den vergi alan Şirvanşah bu olaydan sonra Cüneyd'in üzerine yürüdü. Cüneyd kaçmak istedi. Karasu vadisinde çevrildi, yapılan savaşta öldü. Cesedini müridleri Kuruyal'a götürüp gömdüler. Daha sonra, Şah İsmail buraya görkemli bir türbe yaptırdı.

Cüneyd'in Anadolu'daki müridleri ölümüne inanmadılar. Tokat'ta ortaya çıkan, Cüneyd'e benzeyen bir şeyhin çevresinde toplandılar. Şeyh yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Aslı olmadığı, Celaliye tarikatinin başı, Celal olduğu anlaşılınca geri gönderildi.

Türkler'in kurduğu Safeviyye tarikati, Hoca Ali'ye gelinceye dek bütünüyle Sünni bir tarikatti. Onun zamanında Şii nitelik aldı. Cüneyd de tarikati büsbütün siyasal amaçlar taşıyan bir kuruluş durumuna getirdi.

Çağlarının toplumsal ve siyasal yaşamında önemli etkileri olan Safeviler, güçlü bir egemenlik kurmak için yüzyıllar boyunca çarpışmak zorunda kalmışlardır. Safevi Devleti'ni de ancak Şah İsmail gerçekleştirmiştir.

• **KAYNAKLAR:** Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1914; E.G.Browne, *A History of Persian Literature*, IV, 1924; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 1948; Mirza Abbaslı, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten*, (158), 1976.

• **BAKINIZ:** MURAD II, ŞAH İSMAİL, UZUN HASAN.

CÜNEYD BAĞDADİ
(? - 910)

Arap, mutasavvıf. Bağdat Tasavvuf Okulu'na bağlıdır. Tasavvufta Şeriat'ın temel olduğunu savunmuştur.

Ebü'l-Kasım b.Muhammed b. el-Cüneyd el-Hazzaz el-Kavariri, Bağdat'ta doğdu ve orada öldü. Doğum yılı bilinmiyor.Ataları ticaret amacıyla İran'ın Nihavend kasabasından gelip Bağdat'a yerleşmiştir. Cüneyd, "hazzaz" lakabından anlaşıldığına göre, önceleri, ipek tüccarı imiş, sonradan kendini tasavvufa vermiş.

Cüneyd'in yetişmesinde başlıca etken dayısı mutasavvıf Seriü's-Sakati'dir. Cüneyd dayısının evinde düzenlenen toplantılarda Haris el-Muhasibi ile Cafer el-Haddad'ın konuşmalarından yararlandı. İmam Şafii'nin öğrencisi, Ebu Sevr ve Hasan b. Erefe'den fıkıh okudu. Yirmi yaşında Ebu Sevr'in önünde yapılan sınavda fetva verdi.

Cüneyd'in evi Bağdatlı ve başka kentlerden gelen sufilerin toplanma yeriydi. İpek tüccarlığından edindiği söylenen büyük geliriyle hem geçimini sağlar hem de birçok fakir sufiye yardımda bulunurdu. Bu arada "Tanrı aşkı" konusunda yoğunlaşan düşüncelerini çevresinde toplananlara yayardı.

Gulam Halil, "Tanrı aşkı" görüşüne karşı çıktığından, halife üzerine yaptığı baskıyla Cüneyd ve yandaşları hakkında kovuşturma açtırdı.

Cüneyd,Şeriat'ın temel olduğuna ve Şeriat ilkelerini tümüyle yerine getirmeden tasavvuf yoluna girilemeyeceğine inanır. Ona göre tasavvufun tanımı, arada hiçbir bağ olmadan, Tanrı ile bir olmadır. Yaşadığı dönemde tevhid (Tanrı'nın birliği) sorunu bütün akımlar ve özellikle Mutezile akımı arasında tartışılan bir konuydu. Mutezile tevhidi akıl yoluyla bulmaya çalışırken, sufiler onun his ve ilham yoluyla bulunabileceğine inanıyorlardı.

Cüneyd'in savunduğu düşünceye göre, Tanrı akılla kavranamaz, akıl ancak sonlu olan nesneleri algılayabilir. Tanrı ise sonsuzdur, aklın kavrayış gücünü aşar. Öte yandan Tanrı "madde" olmadığından, mantık yoluyla da bilinemez. Akıl tanrısal ışıkla aydınlandığı zaman, Tanrı'yı kavrama olanağı doğar, bu da kişinin özünü Tanrı'ya vermesiyle olabilir.

Cüneyd'in de bağlı bulunduğu Bağdat Tasavvuf Okulu'nun ilk kurucuları Seriü's-Sakati ve Haris el-Muhasibi'dir. Okulun ilgilendiği ana konu tevhiddir. Bu nedenle bu okula Erbabü't-Tevhid denirdi. Okul, tevhid ile ilgili bilgileri ileri boyutlara vardırıp sistemleştirdi. Bunu gizli bir yöntemle öğretti. Bu okula bağlı olanlara göre, kendilerinde bulunan bilgi sırdır. Bu sırrın yayılmasını önlemek için aralarında oluşturdukları özel simgesel kavramlarla yazışmışlardır.

Cüneyd'in tanınmış öğrencileri arasında, fıkıh bilgini Cüreyrî, ünlü sufi Şiblî, hadis bilgini Basralı İbnü'l-Arabî ve düşüncelerinden ötürü öldürülen Hallac-ı Mansur sayılabilir.

En önemli yapıtı *Resa'il* (Mektuplar), *Devaü'l-Fena, Risale fi's-Sihr, Kitabü'l-Fena, Kitabü'l-Misak,*

Kitab fi'l-Uluhiyye, Kitabü'l-Fahr, Kitabü'l-Tevhid, Adabü'l-Müftekir İla'allah adlı kitapçıklardan oluşur. Bunların bir bölümü dostlarına, müridlerine ve şeyhlere yazdığı mektupları, bir bölümü de simgesel kavramlarla anlattığı tasavvuf konularını içerir.

• YAPITLAR (başlıca): *Resa'il*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü No.1374); *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektupları*, (ö.s.), Süleyman Ateş (çev.), 1969.

• KAYNAKLAR: Molla Cami, *Nefahatü'l-Üns Tercümesi*, 1872; R.A.Nicholson, *The Origin and Development of Sufism*, 1906, M.Smith, *An Early Mystic of Baghdad*, 1935.

• BAKINIZ: ATTAR, CELÂLEDDİN RÛMÎ, HALLAC-I MANSUR.

CÜRCANÎ
(1340-1413)

İranlı düşünür. Bilginin bir bilinç ürünü olduğu görüşünü savunarak İslam düşüncesine bir yenilik getirmiştir.

Bilimsel Bilgi ve Kuşku

Esterabad yakınlarında, Cürcan'da doğdu, Şiraz'da öldü. Gerçek adı Ali b.Muhammed el-Seyyid el-Şerif'tir. İlköğrenimini doğduğu yerde, ailesinin yakını olan bilginlerden gördükten sonra Herat, Kirman, Anadolu gibi yerleri kapsayan geniş bir geziye çıktı. Karaman'da, çağın ünlü bilgini Molla Fenarî ile görüştükten sonra Mısır'a gitti. Orada Simavnalı Bedreddin, Ahmedî, Hacı Paşa gibi, sonradan Anadolu'da büyük ün kazanan kimselerle arkadaş oldu, birlikte öğrenim gördü. Sonra Şiraz'a döndü, uzun süre medreselerde İslam bilimleri, felsefe ve mantık okuttu. Şiraz'ın Timur'un eline geçmesi üzerine Semerkand'a gitti, ünlü İslam bilgini Taftazani ile uzun süren tartışmalara girişti, Timur'un ölümünden sonra Şiraz'a döndü.

Tasarım ve Nesne

Cürcanî'nin felsefeye yaklaşımı İslam bilimleri yoluyla olmuştur. Önce, çağının öğrenim geleneğine uyarak, tefsir, kelam, hadis, tasavvuf ve fıkıh okudu, sonra kendini felsefeye verdi. Kendinden önce gelen bütün İslam filozoflarının yapıtlarını inceledi, özellikle Fahreddin Razi'nin görüşleri üzerinde durdu. Cürcanî kendi düşüncelerini, başkalarının görüşlerini eleştirerek ortaya koymuştur. Uyguladığı yöntem, İslam düşüncesinde yeni sayılan bir içerik taşır. Bu yönteme göre, önce karşı çıkılan görüş eleştirilir, ayrıntılarına inilerek çözümlenir, sonra yeni bir düşünce ileri sürülerek önerilen çözüm biçimi ortaya konur. Görüşlerinin toplandığı *Tarifat* adlı yapıtı eleştiri-çözüm ikilisine dayanan bir çalışma yönteminin ürünüdür. Bu yapıtta, bütün çalışmalarının bilgi üzerinde yoğunlaştığı, bilginin doğruluğu, kaynağı konusunda kendine göre tanımlar ileri sürdüğü görülür. Eleştirici bir tutumla incelediği düşünürler arasında kelamcılar önemli bir yer tutar. Cürcanî için bir konuyu incelemek onu bölümlere ayırmak demektir. Bu bölümler arasında, anlam ve içerik bakımından bütünlük varsa, filozofun ileri sürdüğü görüş tutarlıdır. Bir bölümle öteki arasında bağlantı kurabilmek için, bir ara bölüm bulma gereğiyle karşı karşıya gelinirse, düşüncede tutarlılık yoktur.

Bölümleme ve Tanım

Cürcanî'ye göre tümelin bilgisine ancak tikelin bilgisiyle varılabilir. Kişi kendi varlığını bilmekle tikellik bilgisini kazanmış olur. Bu bilgi türünde tasarım geçerli değildir. Bilginin sağlanmasında başlıca odak bilinçtir. Birey kendini ancak bilinç ışığında bilebilir. Bilinçle elde edilen tikelin bilgisi tümelin bilgisine, Tanrı varlığıyla ilgili bilgiye ulaşmada gerekli ilk aşamadır. Bu iki bilgi türü, özleri bakımından, birbirinden ayrıdır. Tanrı varlığıyla ilgili bilgi aşkındır, kesindir. Bilginin, sonradan kazanıldığını ileri sürmek de doğru değildir. Bilginin tanımlanması, onun sonradan kazanılmadığını, bilgiyi oluşturan öğelerin, kişide, daha önceden varolduğunu göstermektir. Sonradan kazanılan bilgiyi kendi kendisiyle tanımlama olanağı yoktur. Bir nesne kendi kendini tanımlayamadığı gibi, kendi kendinin tanımı da olamaz. Tanımlamada, tanımlayıcı öğenin önceden varolması gerekir.

Bilimsel bilginin oluşmasında iki ayrı yol vardır. Biri bölümleme, öteki örneklendirmedir. Bölümlemede nesneler karşıtlarıyla birlikte düşünülür, en ince ayrıntılarına varan bir ayrıştırmaya gidilir. Bu karşıtlar da, genellikle, kesin (mutlak), uygun, açık gibi üç türlüdür. Bilimin kesin olması onun "sanı"dan, uygun olması "çelişiklik"ten, açık olması da "kuşku" ve "öykünme"den arınmasını sağlar. Örneklendirme ise bilimi özdeş olduğu nesneyle birlikte düşünmektir. Cürcanî'ye göre bu iki yöntemin geçerli olabilmesi bilimi bilim olmayandan (ilmi gayrından) ayrıştırmaya bağlıdır. Bilim, bir nesneyi "kendi olmayandan ayrıştırma" anlamına geldiğine göre, bilimsel bilgi edinmek de "ayrıştırmak"tır. Ayrıştırma yapılamayan bir konuda nesnenin bilgisini edinme olanağı da yoktur.

Cürcanî, bilginin ve ona dayanan yargının kesinliği konusunda "olanak" kavramını ileri sürer. Ona göre "olanaksız"ın da bilgisi vardır. Olanak ya da olanaksız bir "nesne" değildir, ancak bilinebilir. Kişi "olanaksız olan"ın özünü bilmese bile neyin olanaksız olduğunu bilebilir. Bunu bir yargıya dönüştürerek açıklayabilir. Bu yargının çelişkiden uzak kalması, açık seçik olması gerekir.

Cürcanî bilginin sağlanmasında, bir anlık işlemi olarak tasarıma önem verir. Ona göre tasarımda doğru-yanlış ikilisini arama gereği yoktur, "tasarımlar birbiriyle çelişmez, tasarım tasarlanan nesneye uygundur, bütün uygunsuz durumlar yargılardadır." Bu nedenle kuşku bilimle bağdaşmaz, bilim kesin ve gerçek olduğundan kuşkuyu dışlar. Öte yandan tasarımın kendinde kuşku aramanın da gereği yoktur. Anlakta tasarlanan, belli bir diziye göre düzenlenen görüntüler değil özlerdir. Böylece oluşan tasarımlar tek tek nesneleri yansıtırlar. Bunların belli bir düzene göre birleştirilmesi ise tümelin tasarımını verir.

Cürcanî tasarlama işlemiyle öz (mahiyet) adını verdiği varlığı bağlantılı görür. Ona göre, anlakta tasarlanan bir nesne "bütün" değil parçadır. Her tasarım bir "parça"yı yansıtır. Parçanın bir görünen, bir de görünmesini sağlayan "biçim"i vardır. Bu iki biçim birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz. İki biçimin birleşmesi parça da denebilen özü oluştu-

rur. Bu durumda nesne ya da "parça" özden öncedir. Kavrayış gücü, us gibi yetiler önceden vardır, bilgiyi oluşturan ilkeler de, bu yetilerde önceden bulunur. Önceden varolan bu yetiler aracılığıyla sonradan kazanılan izlenimlerin toplamından ortaya çıkan bütün "tasarım" parçaların toplamından oluşan da özdür. Özlerin sayısı bilinmez. Cürcanî özle ilgili değişik tanımlar öne sürmüştür. Bu tanımların değişikliği, incelediği ve eleştirdiği filozofların görüşlerine verdiği karşılıklar yüzündendir. Nitekim Razi'nin görüşlerini eleştirirken "özü kimi parçalarla da tanımlama olanağı vardır" demektedir. Cürcanî doğruluk kavramı konusunda bilgi sorununa dayanır. Ona göre bilginin doğruluğu bir bilinç olayıdır. Nesneler, duyular yoluyla, bilinçte birtakım izler bırakır. Bu izler bilincin akışı içinde yer alır. İşte, bilgi bakımından, doğruluk bu nesnelerin bilinçte bıraktığı izlerle ilgili olarak, gene bilincin verdiği yargı ile ortaya çıkar. Dolayısıyla doğruluk bilincin nesne ile ilgili yargısına bağlıdır. Cürcanî'ye göre, böyle bir yargının verilmesinde zamanın da göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle geçmişte ortaya atılan bir yargı ile bugün ve yarın verilecek bir yargı arasında uygunluk gereklidir. Bu uygunluğun sağlanmasında üç türlü tanım biçimi vardır: Nesne ile tanım, özne ile tanım, özne ve nesne ile tanım. Birinci tanımda "bilinemez" olanın bilinebilir durumda bulunması gereklidir. İkinci tanımda, nesnenin "bilinmesinden önce" bilinmesi koşulu geçerlidir. Bu durumda nesne, yapılan tanımıyla değil, tanımdan önce bilinmeli, tanım nesnenin bilinmesinden yola çıkılarak yapılmalıdır. Üçüncü tanımda ise özne ile nesne arasındaki uygunluğun, zamanla değişmemesi, olduğu gibi kalması gerekir.

Cürcanî, İslam düşüncesinde uzun süre etkili olmuş, kendisinden sonra gelen bilginlerin "Taftazani'nin izini sürenler", "Seyyid Şerif Cürcanî'nin yolunda gidenler" diye ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Özellikle *Tarifat* adlı yapıtı birçok sorunun çözümünde başlıca kaynak olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tarifat*, (ö.s.), 1837, ("Tanımlar").

• **KAYNAKLAR:** Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şakayık*, 1853; Taşköprüzade Kemaleddin, *Mevzuatu'l-Ulum*, 1895; H.Z.Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.

• **BAKINIZ:** GAZALİ, İBN SİNA, SADEDDİN TAFTAZANİ.

CÜVEYNİ
(1226-1283)

İlhanlı devlet adamı, tarihçi. Moğollar ile ilgili önemli bir tarih yazmıştır.

Alaeddin Atamelik b.Muhammed Cüveyni, Horasan'ın Cüveyn kentinde doğdu, 5 Mart 1283'te Muğan'da öldü. Yaşamı hakkındaki bilgiler ancak

İslam Düşüncesinde Bilgi ve Doğruluk

Bilginin kaynağı, gerçekliği, geçerliliği konusunda çok değişik görüşler ileri sürülmüştür. Her felsefe dizgesi, kendi anlayışına göre, bir bilgi kuramı önermiştir. Felsefe dizgelerinin çoğunda, bilgi olduğu söylenen inancın doğruluğunu kanıtlamak için konuya uygunluk öngörülür. Bir inanç kendisini sağlayan konuya uyduğu ölçüde doğrudur. Bu uygunluğu özne-nesne bağlantısında bulan kuramlar da vardır. Felsefe taribinde, bilgiyi bir bilinç ürünü olarak gören öğreti, doğruluk konusunda bambaşka bir ölçü getirmiştir. Bu ölçüyü İslam düşüncesine uygulayan da Cürcanî olmuştur. Ancak, bu yeni ölçünün bulucusu Cürcanî değildir.

Bilgiyi bir bilinç ürünü sayan öğretiye göre, inançların doğruluğu da, salt bir bilinç olayıdır. Bilginin ilk gereçlerini sağlayan, duyularla kazanılan izlenimlerdir. Bu izlenimler ise, nesnelerin gene duyular yoluyla, bilinçte bıraktığı izlerdir. İşte, bilgi olduğu söylenen bir inancın doğruluğu, bilincin nesne ile izlenimi konusunda verdiği yargıya dayanır. Bu durumda, bilgiyi temellendiren doğruluk bir bilinç onayı niteliğindedir. Bilinç, nesne ile izlenimi arasındaki bağlantıyı onaylarsa inanç doğru, onaylamazsa yanlıştır. Bilgiye uygulanan bu "doğruluk ölçüsü", bilgiyi doğada bulunan nesnelerden değil de, yalnız düşünme yeteneğinin ürettiği kavramlardan türeten felsefe dizgelerince benimsenmiş, özellikle Aristoteles mantığına bağlanan İslam düşünürleri arasında yüzyıllar boyunca savunulmuştur.

Doğruluğun, gerçekliğin tek ölçüsü olarak Kuran'ı alan İslam tanrıbilimcilerine göre, bilginin kaynağı Kuran, konusu Tanrı'dır. Bu nedenle Kuran yargılarına uyan doğru, uymayan yanlıştır. Doğruluk Kuran'a uygunluktur. Bu uygunluk da bir onay niteliğindedir. Ancak bu onay, bireyin istencine değil, Kuran'ın özüne uymadır. Bu görüş yalnız felsefe alanında kalmamış, İslam düşüncesinin bütün öğretilerini etkilemiştir. Kurallarının kesin, tartışma götürmez olduğunu ileri süren "Şeriat" bile, felsefe ve mantığın bu tür buluşlarından yararlanarak bilgide doğruluğu bilince dayanan bir yargı diye anlamıştır. Özdekçi görüşü benimseyen İslam düşünürlerinde böyle bir görüşün varlığı söz konusu değildir.

Us ilkelerine dayanan her türlü felsefeye karşı çıkan, kendilerine "filozof" değil de "Kelamcı" diyen İslam düşünürleri arasında soyut kavramlardan kaynaklanıp mantık kurallarına uygun gelen bir "doğruluk" anlayışı yaygındır.

Tarih-i Cihangüşa adlı yapıtından çıkartılabilmektedir.

Cüveyni'ye göre soyu on üç kuşakta Abbasiler'in ünlü hâcibi Fazl b.er-Rabi'ye çıkar. Ataları Büyük Selçuklular ile Harezmşahlar ve Moğollar devrinde önemli devlet görevlerinde bulundular. Babası Bahaeddin Muhammed, Ögedey Han'ın İran'daki genel valilerine vekâlet etti.

Cüveyni, genç yaşta Argun'un divanındaki özel kâtiplerinin yanında görev aldı. Hülagu, 1256'da İran'a gelince Cüveyni onun hizmetine girdi. İsmaililer'in ortadan kaldırılması için Hülagu'nun yaptığı seferlere katıldı. Alamut'un alınmasında bulundu. Buranın ünlü kütüphanesi ile gök gözlem araçlarının yok edilmesini önledi.

Hülagu, 1258'de Bağdat'ı aldıktan sonra Irak ve Huzistan'ın yönetimini Cüveyni'ye verdi. Kardeşi Şemseddin Muhammed'i de vezirliğe atadı. Cüveyni, Hülagu'nun ölümüne kadar bu görevde kaldı. Onun yerine geçen Abaka döneminde (1264-1282) de bağımsız olarak Irak'ı yönetti. Köylülerle toprak sahiplerinin verdikleri ağır vergileri kaldırdı. Sulama işlerini düzenledi. Anbar'dan Kufe ve Necef'e uzanan bir su kanalı yaptırdı. Kanalın iki yakasında 150 yeni köy kurdurdu.

Cüveyni, 1281'de devletin parasını kendi hesabına geçiriyor diye Abaka'ya şikâyet edildi ve serveti elinden alınarak tutuklandı. Ama kısa bir süre sonra aklandı.

Cüveyni'yi bu tür suçlamalarla gözden düşüremeyen düşmanları bu kez onun Mısır Memlukleri ile gizli ilişkilerde bulunduğunu ileri sürdüler. Abaka durumun araştırılmasını istedi. Bağdat'ta yapılan soruşturmadan bir sonuç alınamadı. Cüveyni soruşturma kurulu ile birlikte hükümdarın yanına gitmek için yola çıktı. Hamedan'da iken Abaka'nın ölüm haberini aldı. Yeni hükümdar Ahmed Tekudâr, Cüveyni'yi eski görevine atadı, servetini de geri verdi.

Geniş bir kültür birikimi olan Cüveyni, döneminin büyük münşilerinden sayılır. En önemli yapıtı, Moğol tarihinin temel kaynaklarından biri olan *Tarih-i Cihangüşa*'dır. 1253 ya da 1254'te yazmaya başladığı yapıtını 1259'da tamamlamıştır. Kitapta anlatılan olayların büyük bir bölümü gözlemlerine dayanır.

Üç ciltlik yapıtın birinci cildinde Moğollar'ın gelenek ve görenekleri ile Cengiz yasasına ayrılmış iki bölüm vardır. Kitapta ayrıca Cengiz'in ortaya çıkışından ölümüne kadar geçen süre, Uygurlar'la ilişkileri, Uygurlar'ın dinleri ve gelenekleri anlatılır. İkinci ciltte, Harezmşahlar devleti ile Karahıtaylar'ın tarihleri, Ögedey döneminden başlayarak Hülagu'nun İran'a girişine kadar geçen olaylar verilir. Son cilt, 1251'de Möngke (Mengü) Han'ın tahta çıkış töreni ile başlar, Hülagu'nun İran seferi, İsmaili kalelerinin alınışı ve yıkıtırılmaları, İsmaililer hakkında ayrıntılı bilgileri içerir.

Cüveyni'den sonra gelen tarihçilerden Abdullah b.Feyzullah Reşideddin, Ebü'l-Ferec ve Şehabeddin Ahmed Dımışki bu yapıttan önemli ölçüde yararlanmışlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Ta'rikh-i Jahân-Gusha of Ala'ud-Din Ata-Malik-i Juvayni*, (ö.s.), Mirza Muhammed Kazvini (yay.), 3 cilt, 1912-1937.

CYBULSKI, Zbigniew
(1927-1967)

Polonyalı sinema oyuncusu. Polonya sinemasının yıldız oyuncularından biridir.

3 Kasım 1927'de, önemli bir memurun oğlu olarak Ukrayna'nın Kniaze kentinde doğdu, 1967'de öldü. Maliye ve gazetecilik öğrenimi gördüyse de sahneye yöneldi. 1954'te Andrzej Wajda yönetiminde ilk filmi *Pokolenie*'yi ("Bir Kuşak") çevirdi. Bu filmdeki küçük rolü ve ardı ardına çevirdiği dört filmdeki rolleriyle yurt içinde tanındı. Ama asıl ününe 1958'deki *Popiół i Diament* (Küller ve Elmas) filmiyle ulaştı. Gene Wajda yönetiminde çekilen bu film Polonya'da büyük iş yaptı ve Cybulski'nin savaş sonrası yılgınlıklarını yaşayan sorunlu genç tiplemesi Batı'da James Dean ile karşılaştırıldı. Cybulski, "rüzgârlıklı ve kara gözlüklü bir Hamlet" olarak nitelendirildi. Canlandırdığı rollerdeki kural tanımazlığı yaşamına da yansıyan Cybulski, zor geçinilen bir oyuncu olarak ün yaptı. Çevirdiği filmlerde her zaman başrol oynamak fırsatını bulamaması Jerzy Kawalerowicz'in *Poicag* ("Gece Treni") filmindeki eski âşık rolünden sonra tiyatroya geçmesine neden oldu. Wajda'nın *Niewinni Czarodzieje* ("Masum Büyücüler") filmiyle 1960'ta yeniden sinemaya döndü. Bu filmde, asi genç rolüne komik bir boyut da katıyordu. Bundan sonra Wajda'nın Fransa'da çevirdiği *L'Amour à vingt ans* ("Yirmi Yaşında Aşk") filminin bölümlerinden birinde başrolü oynadı. Fransa'da başarısız bir film daha çektikten sonra Polonya'ya döndü. 1963'teki *Jak Być Kochana* ("İnsan Nasıl Sevilmeli") ve *Ich Dzien Powszedni* ("Gündelik Yaşamlar") adlı filmleri en iyi filmlerinden ikisidir. "Asi genç"lerin orta yaşlarında neler yaptıklarını anlatan ilk film aynı zamanda yürütülemeyen bir ilişkinin de öyküsüydü. 1965'te İsveç'te *Att älska*'yı ("Aşk'a") çevirdikten sonra, Polonya'da *Rekopis Znaleziony w Saragossie* ("Saragossa'daki Elyazması") adlı tarihi bir yapımda oynadı ve birçok sıradan filmden sonra da gene iyi filmlerinden biri olan *Szyfry*'i ("Esrar") çevirdi. Bu sırada aşırı içki içmesi ve şişmanlaması ruhsal bunalıma girmesine yol açtı. 1967'de orta yaşlı bir işadamını canlandırdığı *Morderca Zostawia Slad* ("Katil İpucu Bırakıyor") filmini tamamlayamadan bir tren kazasında öldüğünde Polonya ulusal mateme büründü. Cybulski, yarattığı roller ve yansıttığı sorunlarla, sinema tarihine gençlik simgesi olarak geçen oyunculardan biridir.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı filmler: *Pokolenie*, 1954, ("Bir Kuşak"); *Popiol i Diament*, 1958, (Küller ve Elmas); *Poicag*, 1959, ("Gece Treni"); *Niewinni Czarodzieje*, 1960, ("Masum Büyücüler"); *L'Amour à vingt ans*, 1960, ("Yirmi Yaşında Aşk"); *Jak Być Kochana*, 1963, ("İnsan Nasıl Sevilmeli"); *Ich Dzien Powszedni*, 1963, ("Gündelik Yaşamlar"); *Att älska*, 1964, ("Aşk'a"); *Rekopis Znaleziony w Saragossie*, 1965, ("Saragossa'daki Elyazması"); *Szyfry*, 1966, ("Esrar"); *Morderca Zostawia Slad*, 1967, ("Katil İpucu Bırakıyor").

CYRANO DE BERGERAC, Savinien
(1619-1655)

Fransız, yazar. Oyunları ve kurgubilime yaklaşan fantastik denemeleri kadar renkli ve "romantik" yaşamı ile de ün kazanmıştır.

6 Mart 1619'da Paris'te doğdu, 28 Temmuz 1655'te aynı kentte öldü. Asıl adı Savinien Cyrano' dur. Renkli ve serüven dolu bir gençlikten sonra, Carbon de Castel-Jaloux komutasındaki muhafız birliğine katıldı, 1640'ta Arras Kuşatması'nda yaralandı. Askerlik yaşantısını bu tarihte bırakarak öğrenciliğe döndü. Fransız felsefeci ve matematikçi Gassendi ile birlikte çalıştı. Öğrencilik yıllarında gönül serüvenleri ve düellolarla dolu bir yaşam sürdürdü.

En önemli yapıtları sayılan *Histoire comique des états et empires de la lune* ("Ay Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi") ve *Histoire comique des états et empires du soleil*'i ("Güneş Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi") bu dönemde yazmaya başladı. Kurgubilim türünün atalarından kabul edilen bu iki yapıtta Cyrano, dönemindeki bilimsel gelişmeleri popülerleştirerek aktarmanın yanı sıra, "Ay" ve "Güneş" devletlerini de dönemin siyasal ve toplumsal koşullarını yermek amacıyla kullandı. Ölümünden az önce bir tragedyası ve lise döneminde yazdığı bir komedyası yayımlanan Cyrano de Bergerac'ın yaşamı, birçok romantik yazara konu olmuş, Edmond Rostand 1897'de yazdığı oyunuyla onu dünya çapında ünlendirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *La Mort d'Agrippine*, 1654, ("Agrippina'nın Ölümü"); *Le Pédant joué*, 1654, ("Bir Bilgiçin Taklidi"). **Roman:** *Histoire comique des états et empires de la lune*, (ö.s.), 1656, ("Ay Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi"); *Histoire comique des états et empires du soleil*,(ö.s.), 1662, ("Güneş Devletlerinin ve İmparatorluklarının Komik Tarihi").

CZOLBE, Henri
(1819-1873)

Alman, filozof ve doğa bilgini. Felsefe sorunlarının çözümünde doğa bilimlerinin verilerinden yararlanma gereğini ileri sürdü.

Danzig'de doğdu, Königsberg'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu ilde, yükseköğrenimini Königsberg Üniversitesi'nde gördü. Bu üniversitede önce doğa bilimi ve tıp okudu, sonra Hölderlin'in, bir ağıt roman niteliğinde olan *Hyperion* adlı yapıtından etkilenerek tanrıbilim ve felsefe sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Königsberg'de ordu hekimi olarak görevli bulunduğu 1860-1868 arasında felsefe ve tanrıbilim çalışmalarını sürdürdü. Hölderlin'in yapıtı, Czolbe üzerinde yönlendirici bir etki bırakmıştı. Ona göre bu yapıt Schelling ve Hegel'in tümtanrıcılığını şiirleştiriyor, doğa ve anlığın tümtanrıcı bir bireşimini yaratıyor; gizemcilik ve ikiciliğe karşı mutçuluğu savunuyordu. Ayrıca Lotze, Feuerbach, F.S.Strauss ve Ueberweg'in yapıtlarından da etkilenen Czolbe, doğabilim öğretileriyle de ilgilendi.

Bu dönemde yazdığı *Neue Darstellung des Sensualismus* ("Duyumculuk Üstüne Yeni Açıklama") ve *Entstehung des Selbstbewusstseins* ("Ben Bilincinin Kaynağı") adlı yapıtlarında, felsefi düşüncenin, olguları açıklarken varolan dünyayı temel alması, aşkın güçler ya da özler varsaymaması gerektiğini öne sürdü. Dünya görüşü ilkel bir gerçekçilikle, eleştirel olmayan bir özdekçiliğin izlerini taşır. Ona göre, yalnızca deney ve sezgiye dayalı kavramlar anlam taşır. Dışevrenden duyu organları ve sinirler yoluyla beyne ulaşan içerikler, niteliksel olarak özdeştir. Duyuların türlülüğü aynı nitelikteki nesnelerin farklı organlar üzerinde farklı yoğunlukta etkiler yaratmasından ortaya çıkar.

Czolbe, dünyanın doğal düzenini benimsemeyi ahlaksal bir zorunluluk olarak görmüştür. Varoluşun anlamını, tüm duyan yaratıkların özdeksel, tinsel ve uyum içindeki mutluluğunda yattığını öne sürerek, mutçu bir öğreti kurmaya çalışmıştır.

Daha sonra olgunlaşan görüşleri, Spinozacı bir bakış açısına doğru gelişmiştir. Bu döneminde yazdığı *Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntnis* ("İnsan Bilgisinin Sınırları ve Kaynağı") ve *Grundzüge einer extensionalen Erkenntnistheorie* ("Dışsal Bir Bilgi Kuramının Temel Özellikleri") adlı yapıtlarında, duyumlar ve duyular olarak nitelediği tinsel süreçleri ve organik olayları salt mekanik ve fiziksel olarak açıklamaktan vazgeçmiş; evrenin tek ilkeyle açıklanamayacağını öne sürmüştür. Özdeğe ek olarak iki bağımsız varlık türü önermiştir. Bunlar, organik olmayana indirgenemeyen bir organik gerçeklik ve tinsel mutluluğun kaynağını oluşturan bir "Evren Anlığı"dır. Organik gerçeklik atom topluluklarının bütünlüğünden kaynaklanır. Evren anlığı ise atomların titreşimleriyle birleşmiş duyumlardan oluşur. Bu üç öğenin etkileşimi doğanın düzenini kurar.

Bu görüşleriyle Yunan felsefesine yeniden dönerek, uzam ve zamanı, dünyanın sayısız nitelikleri içindeki biricik öz olarak görmeye başlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Neue Darstellung des Sensualismus*, 1855, ("Duyumculuk Üzerine Yeni Açıklama"); *Entstehung des Selbstbewusstseines*, 1856, ("Ben Bilincinin Kaynağı"); *Die Grenzen und der Ursprung den menschlichen Erkenntnis*, 1865,("İnsan Bilgisinin Sınırları ve Kaynağı"); *Grunzüge einer extensionalen Erkenntnistheorie*, 1875, ("Dışsal Bir Bilgi Kuramının Temel Özellikleri").

• **KAYNAKLAR:** P.Friedmann; *Darstellung und Kritik der naturalistischen Weltanschauung Heinrich Czolbes*, 1905.

• **BAKINIZ:** L.FEUERBACH, HEGEL, LOTZE, SCHELLING, D.STRAUSS, UEBERWEG.

ÇADAYEV, Pyotr Yakovleviç
(1794-1856)

Rus, felsefeci. Resmi Çarlık ideolojisine karşı yaptığı felsefi eleştirileriyle tanınmıştır.

Moskova'da soylu bir ailenin oğlu olarak doğdu. 26 Nisan 1856'da aynı yerde öldü. Moskova Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra Napoléon'a karşı savaşmak üzere okuldan ayrılıp orduya girdi. 1812-1814 arasında Napoléon'a karşı Orta Avrupa'da verilen savaşa katıldı. Rusya'ya döndükten sonra 1819'da gizli devrimci bir örgüt olan Refah Birliği'ne, 1821'de de Kuzey Birliği'ne üye oldu. 1821'de ordudan ayrıldı. 1823-1826 arasında Avrupa'yı dolaştı. 1827-1831 arasında Fransızca olarak *Lettres philosophiques*'i ("Felsefe Mektupları") yazdı. Mektuplardan ilkinin Rusça çevirisi 1836'da *Teleskop* dergisinde yayımlandı. Mektubu, eski Rus milli değerlerini yücelten ve Ruslar'ın Batı uluslarından üstün olduğunu savunan otokrasi ve Yunan Ortodoks Hıristiyanlığı'na ilişkin resmi görüşe karşı olduğu için çarlık yönetimi yazıya büyük tepki gösterdi ve dergiyi kapattı. Çadayev'in akıl hastası olduğu ilan edildi ve bir yıl gözetim altında tutuldu. 1837'de *L'Apologie d'un fou* ("Bir Delinin Savunması") adlı kitabını yazdı.

Çadayev'e göre tarih, bütün insani olayları yöneten tek bir ussal-ahlaki yasaya bağlı olarak ilerleyen bir süreçtir. Tarih düşüncelerin tarihidir ve Hıristiyanlık dışarıda bırakılarak anlaşılamaz; tarih, Hıristiyanlık düşüncesinin dışavurumudur. Gerçekliğin özü, bireyin düşüncesinde değil insanların kendilerini metafiziksel ve tarihsel olarak bütünleştirdikleri Tanrı ürünü "düşünceler okyanusu"nda yatmaktadır.

Ancak tarihin birliği insanları manevi ve mantıksal yanlışlara sürükleyen bencillik tarafından bozulmaktadır. İnsanlık gerçekliğe ve kurtuluşa ancak bencilliği yenerek ulaşabilir. Tarihin ilerletilmesi için gerekli güç toplumsal bir varlık olan insanın doğasında bulunmaktadır. Yakınlık, aşk, sevgi insanların ruhsal özellikleridir. Toplum, insanların ruhsal güçlerini harekete geçirdiği gibi bunları korur ve geliştirir. Tarihi "ilahi akıl" yönetir, ama insan da manevi bir varlık olarak kendi faaliyetini bu "evrensel akıl"a bağımlı kılmakta özgür ve sorumludur.

Çadayev'e göre, Roma Katolikliği Hıristiyanlık'ın evrensel biçimidir ve onun dışında uygarlık ve sürekli ilerleme mümkün değildir. Ruslar, Hıristiyanlık'ı, bozulmuş Bizans kaynaklarından ödünç alarak daha baştan, kendi gelişmelerinin önünü tıkamışlardır. Çadayev, dünya uluslar topluluğuna katılmak için çaba göstermediğinden çarlık yönetimini bencillikle suçlamıştır. Rusya'nın geçmişini yücelten ve buna dayanarak diğer uluslardan üstün olduğunu savunan Slavcı görüşlere karşı çıkan Çadayev, Rus ulusunun uygar olmayan barbar bir ulus olduğunu da öne sürmüştür.

Çadayev, daha sonra yazdığı *Bir Delinin Savunması* adlı kitabında resmi ideolojiye karşı yaptığı eleştirileri yumuşatmış, ileride, "ilâhi takdir"le Rusya'nın dünya tarihinde özel ve önemli bir konumu olabileceğini belirtmiştir. Ona göre, Rusya eksik bir kültüre sahip olduğu için Avrupa uluslarından daha az önyargılıdır ve Ruslar, eğer kapalılıklarını yenmek için ciddi bir çaba gösterirlerse, insanlığın ilerleyişinde etkin olabilirler.

Çadayev, insanın toplumla, toplumların birbirleriyle bütünleşmelerini savunan görüşleriyle Rusya'da evrensel anlamda bir felsefi düşüncenin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Lettres Philosophiques*, 1827-1831, ("Felsefe Mektupları"); *L'Apologie d'un fou*, (ö.s.), 1862, ("Bir Delinin Savunması").

ÇAĞAN, Sermet
(1929-1970)

Türk oyun yazarı, gazeteci, yönetmen, oyuncu ve sahne dekoratörü. *Ayak Bacak Fabrikası* adlı oyunu ile Türk tiyatrosunda önemli bir yer alır.

10 Nisan 1929'da Amasya'da doğdu, 5 Ağustos 1970'te İstanbul'da öldü. Ortaöğrenimine Ankara Maarif Koleji'nde başladı. İstanbul'da Robert Kolej'den mezun oldu. Yükseköğrenim için aynı okulun Mühendislik Bölümü'ne girdiyse de, son sınıfta okulu bıraktı. Tiyatroya öğrenciliği sırasında, 1949 dolaylarında, Robert Kolej Oyuncuları'na katılarak başladı. Daha sonra Ankara'da İngilizce oyunlar sahneleyen Ankara Players adlı toplulukta çalıştı.

Muhsin Ertuğrul'un genel müdür olduğu dönemde, 1953'ten 1957'ye değin, Ankara'da Devlet Tiyatroları'nda çeşitli oyunların dekorlarını hazırladı. 1957'de Alman edebiyatı konusunda yaptığı araştırmalar nedeniyle, Federal Alman Hükümeti'nin Schiller Ödülü'nü aldı. Daha sonra Güner Sümer'le birlikte Sahne Z adlı amatör toplulukta çalıştı, Saroyan'ın *Merhaba Dışardaki* ve E.Ionesco'nun *Şarkı-*

a oyunlarına dekor hazırladı. Bu arada yazarlığa başladı, bazı dergilerde, *Dünya* ve *Öncü* gibi gazetelerde dış politika yazıları yazdı. 1962'de İstanbul'daki Arena Tiyatrosu'nda oynanan I. L.Caragiale'nin *Kayıp Mektup* adlı oyununun dekorunu gerçekleştirdi. 1963'te Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'na katıldı, Güngör Dilmen'in *Midas'ın Kulakları* ve Shakespeare'in *Othello* oyunlarında rol aldı ve dekorları hazırladı.

1964'te Ayfer Feray Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu Eugene O'Neill'in *Karaağaçlar Altında*'sıyla İlhan İskender Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl, yazdığı ilk oyun olan *Ayak Bacak Fabrikası*'nı, İstanbul Üniversitesi Gençlik Tiyatrosu'nda, dekorlarını da kendi hazırlayarak sahneye koydu. Erlangen Uluslararası Tiyatro Şenliği'ne götürülen bu çalışma orada dördüncülük kazandı. Yeni ve değişik biçimi, güncel konusu ile tüm Türkiye tiyatro çevresinde büyük ilgi uyandıran *Ayak Bacak Fabrikası* 1965'te de AST'da (Ankara Sanat Tiyatrosu) Güner Sümer tarafından sahnelendi.

Çağan, 1965-1966'da Gen-Ar Tiyatrosu'nda Aziz Nesin'in *Ah Biz Eşekler* adlı öyküsünü sahneledi, dekor ve kostümlerini hazırladı. Aynı yıl, radyo için hazırlamış olduğu *Savaş Oyunu*'nu Özdemir Nutku'yla birlikte sahne oyunu haline getirdi. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencileriyle sahnelenen bu oyun 1966'da Erlangen, 1967'de de Nancy Uluslararası Tiyatro şenliklerinde birincilik kazandı, aynı yıl İstanbul Uluslararası Gençlik Festivalleri Ödülü'nü aldı.

Çağan 1966-1967 yıllarında, Türkiye'nin ilk sendika tiyatrosu olan TÖS'ü kurdu. 1967'de burada *Ayak Bacak Fabrikası*'nı ve yine kendi hazırladığı *Sacco Vanzetti* oyununu sahneye koydu. Topluluk bu iki oyunu, 67 ili kapsayan bir Türkiye turnesinde bir yıl boyunca oynadı. 1967-1968'de Gen-Ar Tiyatrosu'nda Mrozeck'in *Polisler*'ini sahneye koyan Çağan, bu çalışmalarıyla o yıl ilk kez verilen Asaf Çiğiltepe Ödülü'nü aldı. 1970'te Ankara Yenişehir Tiyatrosu'nda Brecht'in *Carrar Ana'nın Silahları* ve Lorca'nın *Eskicinin Tazesi* adlı oyunlarını sahneye koydu. 1970'te, İstanbul Sanat Tiyatrosu'nda *Ayak Bacak Fabrikası*'nın provaları sırasında geçirdiği kalp krizi sonucu öldü. *Türkiye 70* ve *At Gözü* adlı iki oyun çalışması ölümüyle tamamlanamadan kaldı.

Sermet Çağan tiyatro sanatına diyalektik bir gözle bakmış, yazdığı oyunlarda, geleneksel Türk tiyatrosu kaynaklarından ve Epik tiyatronun öğelerinden yararlanmıştır. *Ayak Bacak Fabrikası*'nda, 27 Mayıs Devrimi sonrasında Türkiye'nin toplumsal durumunu, somut verilere dayanarak, usta bir oyun kurgusu içinde, taşlama yanı ağır basan bir güldürü havasında vermiştir. Bütün bu nitelikleriyle bu yapıt, Türk oyun yazarlığında bir dönüm noktası oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Ayak Bacak Fabrikası*, 1964; *Savaş Oyunu* (Ö.Nutku ile), 1966; *Türkiye 70*, 1970, yarım kalmıştır; *At Gözü*, 1970, yarım kalmıştır. **Oynadığı Oyunlar:** *Othello*, 1963; *Midas'ın Kulakları*, 1963-1964. **Yönettiği Oyunlar:** *Karaağaçlar Altında*, 1964; *Ayak Bacak Fabrikası*, 1964; *Ah Biz Eşekler*, 1965-1966; *Savaş Oyunu*, 1966; *Sacco Vanzetti*, 1967; *Polisler*, 1967-1968; *Carrar Ananın Silahları*, 1970; *Eskicinin Tazesi*, 1970. **Dekor Hazırladığı Oyunlar:** *Merhaba Dışardaki; Kel Şarkıcı; Kayıp Mektup*, 1962; *Othello*, 1963; *Midas'ın Kulakları*, 1963-1964.

• **BAKINIZ:** A.ÇİĞİLTEPE, G.SÜMER.

ÇAĞATAY
(1185-1241)

Moğol hanı. Çağatay devletinin kurucusudur.

1185'te doğdu, 1241 sonlarında öldü. Cengiz'in Börte'den olan ikinci oğludur. 1200'den sonra babası ile savaşlara katılıp, etkin görevler aldı.

Çağatay, ilerde payına düşecek Orta Asya'nın fethine etkin olarak katıldı. Cengiz Han, 1219'da başlattığı Batı seferi sırasında, kendisini şiddetle savunan Otrar önünde daha fazla duraklamak istemeyerek, iki oğlunu bıraktı ve hızla Buhara üzerine yürüdü. Çağatay, küçük kardeşi Ögedey ile birlikte Otrar kuşatmasını yönetti. Kuşatma uzun sürdü. Kaleyi savunan İnalcık Kayır Han'ı canlı yakalamak isteyen Moğollar çok kayıp verdiler. Ama sonunda Otrar komutanı yakalanıp, Cengiz Han'a gönderildi. Çağatay ile Ögedey de Buhara'yı alıp, Semerkant'ı kuşatan babalarının yanına gittiler.

Çağatay, Semerkant kuşatmasında babasına yardım etti ve 1220 yazında kale düştükten sonra Harezmşahlar'ın en önemli kentlerinden Gürgenç üzerine yürümekle görevlendirildi. Ögedey'le birlikte kenti kuşattılar. Bir süre sonra, ağabeyleri Cuci de onlara katıldı ve büyük olması nedeniyle komutayı ele aldı. Cuci, ilerde kendi mülkü olacağından, kentin yakılıp yıkılmasını istemiyordu. Çağatay ile Ögedey ağabeylerini babalarına şikâyet ettiler. Kardeşler arasındaki çekişmeyi öğrenen Cengiz Han, Gürgenç çevresindeki bütün birlikleri Ögedey'in komutasına verdi. Kent 1221 Mayısı'nda düştü. Çağatay ile küçük kardeşi yeniden babalarının yanına döndüler. Cengiz Han bu sırada, Talkan'ı kuşatmıştı.

Cengiz Han, burayı aldıktan sonra, Bamiyan'a geçti. Bamiyan'ın kuşatılması sırasında Cengiz Han'ın en değerli torunlarından sayılan Çağatay'ın oğlu Mö'tügen (Mö'etüken) öldürüldü. Bunun üzerine kentin kuşatılması daha sertlikle sürdürüldü.

Çağatay, babasının buyruğu üzerine, Celaleddin Harezmşah'ı izlemek için, Hindistan'a geçti. 1221-1222 kışını Hindistan'da geçirdi. Ancak artık Celaleddin Harezmşah'ın Orta Asya için bir tehlike olmadığının anlaşılması üzerine, Cengiz Han, 1222'de dönüş hazırlıklarına başlamıştı. Çağatay, 1223'te Seyhun kıyılarında dönüş yolunda olan babasının yanına ulaştı. 1225'te Karakurum'a birlikte döndüler.

Cuci, babasının sağlığında ölünce, Çağatay, Cengiz'in en büyük oğlu durumuna gelmişti. Ancak, Cengiz'in yerine geçecek olan oğul Ögedey idi. Bu nedenledir ki, Cengiz Han'ın ölümünden sonra, Çağatay, Ögedey'in Büyük Kağan olmasında etkili oldu. Çağatay, bu arada "yasa"yı (Moğol kanunu) en iyi bilen ve uygulayan kişi olarak da tanınıyordu.

Çağatay, daha sağlığında yurt olarak Uygurlar ülkesinin batısı ile Irak arasındaki alanı almıştı. Bu yörede öncelikle İli ırmağı boylarında yaşadı. Göçe-

beliğin ve hayvancılığın etkili olduğu geleneksel Moğol yaşamına titizlikle bağlıydı. Denetiminde olan ve kent yaşamının geliştiği Maveraünnehir'in ise, daha değişik bir yönetimi vardı.

Çağatay'ın ordası (kendisine bağlı topluluklar) ile, İli ırmağı boylarındaki yaşayışı, bu yörelerde Karahanlılar çağından beri canlanan tarımın ve kentlerin gerileyip çökmesinde etkili oldu. Göçebelerin hayvanları için otlaklar gerektiğinden, tarlalar ekilmeyip, otlak haline getirildiler.

Çağatay ile yönetimindeki Müslümanlar arasında sürekli bir çekişme vardı. Çağatay, "yasa"nın titiz bir uygulayıcısı olduğundan veziri Habeş Amid'in Müslüman olmasına karşın Müslümanlar'ın kendi dinlerinin gereğine göre davranmalarını hoş karşılamıyor, gerektiğinde engel oluyordu.

Çağatay, bütün göçebe özelliklerine karşın, yönetimindeki ülkenin imarı ve gelişmesi ile yakından ilgilendi. Daha 1222'de Ceyhun Irmağı üzerinde kayıktan bir köprü yapturarak, iki yaka arasındaki ulaşımı sağlamıştı.

Çağatay, küçük kardeşi Ögedey ile hemen aynı zamanda öldü. "Yasa"ya göre, tedavisini yürüten hekimler Çağatay'ı yaşatamadıkları için öldürülmüşlerdir.

Çağatay, Cengiz'in çocukları arasında bir sülaleye ve devlete adını veren tek kişidir. Çağatay'ın İli ırmağı boylarındaki ordası ile yöreye gelen yeni unsurlar ve bu arada Türkler, sonraki yıllarda Orta Asya'daki nüfusun artmasında da etkili olmuşlardır. Bu nedenledir ki, Çağatay'ın adı, bu Türkler arasında unutulmamış, burada konuşulan Türkçe, Çağatay lehçesi olarak anılmıştır.

• KAYNAKLAR: V.Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 1975; V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 1981; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; Hüseyin N.Orkun, *Türk Tarihi*, 1946; Z.V.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 1970.

• BAKINIZ: CENGİZ, CUCİ, ÖGEDEY.

Çağatay Devleti

Çağatay, sağlığında kendi yerine geçecek kişi olarak oğlu Mö'tügen'i seçmişti. Ancak onun Bamiyan kuşatmasında ölmesi, öbür oğlunun da 13 yaşında ölümü nedeniyle bu kişi Mö'tügen'in oğlu Kara Hulagu oldu. Ölümünde, Çağatay ulusunun başına o geçti.

Güyük, 1246'da Büyük Kağan olunca hanlığa, Çağatay'ın küçük oğlu Yesü Möngke'yi getirdi. Çok geçmeden Güyük ölüp, Cuci'nin oğlu Batu*, kağan seçiminde ağırlığını Toluy soyundan yana koyunca yeni kağan Möngke, Çağatay ulusunun başına Kara Hulagu'yu getirdi. Ama o kısa bir süre sonra ölünce, karısı Örgene (Orkına) Hatun, oğlu Mübarek-şah adına yönetimi ele aldı.*

Möngke'nin 1259'da ölümü üzerine, Toluy Soyu arasındaki kağanlık çekişmesi, Çağatay ulusuna da yansıdı. Kubilay'la çatışan Arık-boğa, yöreyi yönetmek üzere Çağatay'ın bir diğer torunu Algu'yu (Aluğu) göndermişti. Ancak Algu, yöreye kendi adına egemen oldu. Çağataylılar'ın bağımsızlığı bu dönemde başlamıştır. Arık-boğa Orta Asya'ya çekilip Algu ile mücadele ettiyse de, sonunda kardeşi Kubilay'a sığındı. Algu da çok geçmeden 1264'te öldü. Kara Hulagu'nun oğlu Mübarek-şah yeniden işbaşına geçtiyse de, Kubilay, 1266'da Mö'tügen'in bir diğer torunu Barak'ı gönderdi.*

Hemen aynı yıllarda Ögedey'in neslinden Kaydu da, yörede yurt mücadelesi veriyordu. Barak ile çatışması, ancak 1269 kurultayında sonuçlandı. Karara göre göçebeler İli boylarında kalacaklar, tarım yapılan yörelere sokulmayacaklardı. Kaydu'dan sonra, kısa bir süre oğlu Çapar etkili oldu; ancak Barak'ın oğlu Duva, 1282'de onun yerini aldı. Duva (1282-1306), Çağatay devletinin bir başka kurucusu sayılabilir. Duva Han'dan sonraki karışıklıklar, oğlu Esen-buğa (buka) devrinde (1309-1318) duruldu. Yerine geçen kardeşi Kepek (Kebek) devrinde (1318-1326) ise, ülkenin iktisadi yapısı güçlendi. Çağataylılar kendi adlarına ilk kez bu dönemde para bastılar. Kepek'in kardeşi Tarmaşirin (1326-1334) İslamiyet'i seçti ve Alaeddin adını aldı. Çağatay hanları Timur'un güçlenmesiyle, varlıklarını ancak sembolik olarak sürdürdüler. Timur, bu hanların bir beğ'i idi. Ancak ondan sonra, Çağatay hanlığı yıkıldı, adlarına Timurlular sahip çıktılar.*

ÇAĞATAY, Ergun
(1937)

Türk, fotoğrafçı. Basın fotoğrafı alanında uluslararası düzeyde tanınmıştır.

15 Ocak 1937'de İzmir'de doğdu. İlköğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra İstanbul'da Robert Kolej'e girdi. 1958'de bu okulu bitirerek İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazıldı ve üç yıl devam etti. 1964'te askerden dönüşünde bir reklam ajansında metin yazarlığı, daha sonra da gazetecilik yapmaya başladı. Bu yıllarda gazetecilik çalışmaları yanında fotoğrafla da ilgilenmeye başladı. 1966'dan sonra da kendini yoğun olarak fotoğrafçılığa verdi. Bir süre *Hürriyet* gazetesinde ve bunun yanı sıra uluslararası basın ajansı Associated Press'de, daha sonra da bağımsız fotoğrafçı olarak çalıştı. 1973'ten bu yana Avrupa'nın en büyük basın-fotoğraf ajanslarından biri olan *Gamma* ile bağımsız fotoğrafçı olarak çalışmaktadır.

Ara Güler'den sonra, dünya piyasasına açılabilen Türk fotoğrafçılarından biri olan Çağatay, 20.yy'ın yarattığı karmaşık iletişim ağının gereklerine, basın devlerinin çalışma tempolarına uyarak dünyanın dört bir yanını dolaştı, yurt içinde ve yurt dışında çok

sayıda fotoğrafı ve röportajı yayımlandı. Bunların en çok bilinenleri Kuzey Denizi röportajı, 1973 Arap-İsrail Savaşı, İran-Irak Savaşı, İrlanda Olayları savaş röportajları ve on bir fotoğraflık bir çekim olan karaciğer nakli röportajıdır. Çağatay'ın çalışmaları *Stern, Life, Paris-Match, L'Illustré, Bunte, Fortune* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Çağatay'ın bütün çalışmalarında, bir olayın zaman-mekân boyutları içinde kavranması ve bir dizi fotoğraf halinde anlamı destekleyen, giderek yorumlayan bir grafik anlatımla verilmesi çabası göze çarpar.

• BAKINIZ: A. GÜLER.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal
(1908-1969)

Türk, şair. Yurt, ulus ve Atatürk konulu şiirleriyle tanınmış, toplumsal duyguları, coşkulu bir dille işlemiştir.

23 Temmuz 1908'de Erzincan'da doğdu, 24 Ekim 1969'da İstanbul'da öldü. İlk ve ortaokulu Anadolu'nun çeşitli kentlerinde okudu. Kayseri Lisesi'ni ve 1932'de Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Okulu'nu bitirdi. Mesleği konusunda staj için Fransa'ya gitti. Dönüşünde bir süre İktisat Bakanlığı Merkez Maden Mühendisliği'nde çalıştı. Türk Dil Kurumu yazmanlığı görevinde bulundu. 1934-1936 yıllarını Atatürk tarafından gönderildiği Londra'da geçirdi. Halkevleri Müfettişliği yaptı. 1941'de Erzincan milletvekili seçildi. Siyasal yaşamdan çekilince, Robert Kolej'de öğretmenliğe başladı. 1949'da haftalık sanat dergisi *Şadırvan*'ı çıkardı. 1961'de Kurucu Meclis üyesi oldu. TRT Yönetim Kurulu Başkanlığı, Akbank'ta müşavirlik, TRT program uzmanlığı gibi görevlerde bulundu.

Behçet Kemal Çağlar'ın halk şiiri geleneğinin biçimsel özelliklerine bağlı kalarak yazdığı şiirlerinin başlıca teması ve kaynağı Atatürk devrimleri, yurt sevgisi, ulusal duygulardır. Devrim şairi olarak bilinen Çağlar, bu alanda etkili şiirler yazmıştır.

"Ankaralı Âşık Ömer" adını kullanarak halk şiiri türünü denemiş, manzum oyunlar ve destanlar yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Şiir:** *Erciyas'tan Kopan Çığ*, 1932; *Burda Bir Kalp Çarpıyor*, 1933; *Benden İçeri*, (bütün şiirleri), 1966; *Behçet Kemal Çağlar: Son Şiirleri*, 1970. **Manzum oyun:** *Çoban, Çoban*, 1932; *Atillâ*, 1935. **Gezi:** *Hür Mavilikte*, 1947. **Destan:** *Malazgirt Zaferinden İstanbul Fethine*, 1971. **İnceleme:** *Namık Kemal*, 1954; *Hasan Ali Yücel*, 1937. **Çeşitli:** *Dolmabahçe'den Anıtkabir'e Kadar*, 1955; *Kur'an-ı Kerim'den İlhamlar*, 1966; *Atatürk Denizinden Damlalar*, 1967; *Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri*, 1968.

ÇAĞLAR, Ece Ayhan

Bak. ECE AYHAN

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri
(1908)

Türk siyaset adamı. 1965-1971 ve 1975-1977 arasında dışişleri bakanlığı yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. 1932'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1948'de Yozgat valisi oldu. 1950'de Antalya, 1953'te Çanakkale, 1954'te Sivas, 1954-1960 arasında Bursa valiliği görevlerinde bulundu.

1961'de siyasete atılarak Adalet Partisi'nden Bursa senatörü seçildi. 20 Şubat 1965'te CHP dışındaki partilerin katıldığı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki IV.Koalisyon hükümetinde çalışma bakanı oldu. 14 Ekim 1965'teki genel seçimin ardından kurulan Demirel hükümetinde dışişleri bakanı olarak görev aldı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra hükümet istifa edince görevi sona erdi. Bu dönemde senato üyeliğini ve AP içindeki etkin konumunu sürdürdü.

1975'te Süleyman Demirel başkanlığında Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin katılımıyla oluşturulan I.Milliyetçi Cephe hükümetinde yine dışişleri bakanlığına getirildi. 5 Haziran 1977 seçimleri sonrasında kurulan CHP hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine AP, MHP ve MSP'nin oluşturduğu II.Milliyetçi Cephe hükümetinde de dışişleri bakanı olarak görev aldı. Ancak hükümet Aralık 1977'de CHP'nin verdiği bir gensoru önergesiyle düştü.

Çağlayangil Kasım 1979'daki ara seçimlerin ardından Cumhuriyet Senatosu başkanlığına seçildi. 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçilemeyince bu görevi de vekâleten yürüttü. 12 Eylül 1980'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında kontenjan senatörlerini ataması mecliste büyük tartışmalara neden oldu.

Çağlayangil, dışişleri bakanlığı döneminde 1945'ten sonra oluşan Batı'ya dönük dış politikanın bir izleyicisi olmakla birlikte, özellikle 1970'lerde hızlanan Ortadoğu'ya açılma politikasının da ilk adımlarının atılmasına katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: S.DEMİREL.

ÇAĞRI BEY
(990-1060)

Selçuklu beyi. Büyük Selçuklu devletinin kuruluşunda büyük rol oynamıştır.

Doğum yeri bilinmiyor, Serahs'da öldü. Çakır adıyla da anılır. Çağının geleneğine uyarak, peygamberlerden Davud'un adını aldı. Tarihçi Beyhaki ile

Gardizi onu sürekli bu ad ile anmışlardır.

Çağrı Bey, Büyük Selçuklular'ın atası Selçuk'un torunu, Mikail'in oğlu ve Tuğrul Bey'in kardeşidir. Selçuk'un ölümünden sonra, yönetimindeki boylardan en büyük payı Mikail aldı. O da ölünce, Tuğrul ve Çağrı beyler, ayrı bir topluluğun başında bulunan amcaları Arslan Yabgu'yu başbuğ tanıdılar; öte yandan Karahanlılar'ın yanında Gazneliler'le yapılan savaşlara katıldılar.

Çağrı Bey, 1016'da Bizans'a saldırmak amacıyla önce Horasan'a geldi. Orada yaşayan Türkmenler'den topladığı güçle Irak üzerinden Azerbaycan'a geçti. Bizans'a bağlı yerel krallıklara saldırdı. 1021'e kadar Bizans sınırlarında Gürcüler ve Ermeniler'le savaştı. Başarılar kazanıp ganimetler topladıktan sonra Tuğrul Bey'in yanına döndü.

Öte yandan Gazneli Mahmud, 1025'te Maveraünnehir'i geçip, Selçuklular'ın ve Türkmenler'in başbuğu Arslan Yabgu'yu bir şölen sırasında yakalayıp Hindistan'a gönderdi. Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmen boylarının bir bölümü Gazneliler'in buyruğuna girdi. Geri kalanlar da Tuğrul ve Çağrı Beyler'e katıldı.

Tuğrul ve Çağrı Bey 1034'te yaşadıkları topraklardan çekilmek zorunda kalıp Horasan'a geçtiler. Gazne hükümdarı Sultan Mesud'dan askeri hizmet karşılığı kendileri ve hayvanları için yaylak ve kışlak istediler. Sultan Mesud bunu kabul etmeyerek, 1035'te Tuğrul ve Çağrı Bey üzerine Beydoğdu komutasında bir ordu gönderdi.

Çağrı Bey, Nesa yakınında Spendankan yöresinde Beydoğdu'yu bozguna uğrattı. Sultan Mesud yenilgi üzerine Selçuklu beyleriyle anlaşıp Oğuz boylarının Horasan'a yapacakları akınları durdurmaları koşuluyla barış yaptı. Tuğrul Bey'e Nesa'yı Çağrı Bey'e, Dehistan'ı, amcaları İnanç Yabgu'ya da Ferava'yı verdi.

Sultan Mesud'la yapılan anlaşma bir süre sonra bozuldu. Türkistan'dan gelen göçmenler Horasan'a doldular. Oğuzlar da her yeri işgale başladı. Horasan halkı durumdan şikâyet edince, Sultan Mesud, Subaşı komutasındaki tüm Horasan askerini 1037'de Türkmenler'in üzerine gönderdi, ama başarı sağlayamadı. Çağrı Bey Merv'i aldı, burada kendi adına hutbe okuttu. 1038 Mayısı'nda Türkmenler'le birlik olup, Gazne ordusunu ikinci kez yenip Herat'ı ele geçirdi.

Sultan Mesud bu sürekli savaşlara son vermek amacıyla, büyük bir güçle Selçuklular üzerine yürüdü. 23 Mayıs 1040'ta Dendanakan ovasındaki savaşta, Çağrı Bey Gazneliler'i büyük bir yenilgiye uğrattı. İran ve Maveraünnehir'e egemen oldu. Tuğrul Bey, onun isteğiyle başbuğluğa getirildi.

Çağrı Bey, oğlu Alp Arslan'a Belh ile Toharistan'ın, öbür çocuklarına da başka kentlerin yönetimini verdi. 1054'te oğullarının komutasında gönderdiği güçler, Kirman, Sistan ve Mebran bölgelerini aldı.

Selçuklular'la Gazneliler arasında süren savaş 1059'da Gazne hükümdarlığına Sultan İbrahim'in geçmesiyle son buldu. Yapılan anlaşmaya göre Hindukuş Dağları sınır olacak, iki devlet birbirinin topraklarına saldırmayacaktı. Çağrı Bey bu anlaşmadan bir yıl sonra Serahs kentinde öldü. Daha sonra oğlu Alp Arslan'ın Merv'de yaptırdığı türbeye gömüldü.

• KAYNAKLAR: İ.Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiye Mecmuası*, (XIII), 1958; M.A.Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, 1979; O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 1980.

• BAKINIZ: ALP ARSLAN, TUĞRUL BEY.

ÇAKA BEY
(11.yy)

Türk beyi. 11.yy'ın ikinci yarısında İzmir bölgesinde egemenlik kurmuş ve Anadolu kıyılarındaki ilk Türk donanmasını oluşturmuştur.

Doğum yeri ve tarihi bilinmiyor. 1093'te öldü. Oğuzlar'ın Çavuldur (Çavundur) boyundan olduğu sanılmaktadır.

Danişmend Gazi'nin komutanıdır. Anadolu'da katıldığı akınlardan birinde Bizans komutanı Kabalika Aleksandros'a tutsak düştü. Yetenekleriyle imparator III.Nikephoros Botaneiates'in dikkatini çekerek saraya alındı. İmparatordan soyluluk sanı ve birtakım ayrıcalıklar elde etti. Ancak 1081'de I.Aleksios Komnenos'un tahta çıkması üzerine saraydan uzaklaştırıldı.

Kutalmışoğlu Süleymanşah ile Bizans İmparatorluğu arasındaki anlaşma uyarınca Türkler'e bırakılan İzmir bölgesine gitti. Bizans'ın içine düştüğü karışıklıklardan da yararlanarak 1086'da İzmir'de beyliğini ilan etti. Bizans'ta yaşadığı sırada edindiği deneyimleri ustaca kullanarak bir donanma oluşturdu. Bu donanmayla İzmir'i korumanın ötesinde Ege adalarını ve giderek Bizans'ı ele geçirmeyi amaçlıyordu.

Daha önce Urla ve Foça'yı denetimine almış olan Çaka Bey, 1086'da da Midilli ve Sakız adalarını beyliğine kattı. Bu gelişmeleri kendisi için tehlikeli gören Bizans İmparatorluğu, Çaka Bey üzerine Kastamonulu Nikephoros komutasında bir donanma gönderdi. Bu donanmanın yenilmesi üzerine Sinop ve Karadeniz'in güvenliğini sağlayan Konstantin Dalossenos komutasında yeni bir donanma gönderildi. Bu donanmayı da yenen Çaka Bey 1087'de Sisam ve Rodos adalarını da alarak Çanakkale boğazına yöneldi. Ancak Çaka Bey'in Ege'deki egemenliğini engellemek isteyen Bizans İmparatorluğu bu kez karadan Ioannes Dukas'ı, denizden de yine Konstantin Dalossenos'u gönderdi. Dalossenos 1092'de Midilli adasına çıkarma yaptı. Çaka Bey, daha önce Midilli valiliğine atadığı kardeşi Yalvaç'ın Bizans donanmasıyla başa çıkamayacağını anlayınca kendisi harekete geçti. Ancak güçlü bir fırtına çıkınca İzmir'e çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Bizanslılar Ege'de Çaka Bey'in elindeki tüm adaları tek tek ele geçirdiler. Aynı yıl Selçuklular'la dostluğunu geliştirmek için kızını I.Kılıç Arslan'la evlendirdi.

1095'te Bizans'ın güvenliği açısından büyük önem taşıyan Çanakkale boğazındaki gümrük merkezi Abydos'u (Naraburnu) ele geçirdi. Bu yayılmanın Bizans'tan çok Selçuklular'ı amaçladığı yolundaki Bizans kışkırtmalarına kanan I.Kılıç Arslan, Abydos'u kuşattı. Donanması onarıma alınmış olan Çaka

Bey, denizden de Bizans donanmasının saldırısıyla karşılaşınca damadıyla anlaşmak üzere görüşme isteğinde bulundu. Bu görüşme sırasında I.Kılıç Arslan tarafından öldürtüldü.

• BAKINIZ: KILIÇ ARSLAN I.

ÇAKMAK, Fevzi
(1876-1950)

Türk asker ve devlet adamı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genelkurmay başkanıdır.

1876'da İstanbul'da doğdu, 10 Nisan 1950'de aynı yerde öldü. Topçu Miralayı Ali Sırrı Bey'in oğludur, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askeri İdadisi'nde okudu. 1896'da Harbiye Mektebi'ni bitirerek Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne girdi. 1898'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. Bir süre Erkân-ı Harbiye (genelkurmay) 4.şubesinde çalıştı. 1899'da Arnavutluk'taki 18.Nizamiye Fırkası kurmay başkanlığına atandı. Balkanlar'da Sırp ve Arnavut çetecilerin ayaklanmalarını bastırmaya çalıştı. Kısa sürede miralaylığa (albay) dek yükseldi.

1908'de II.Meşrutiyet ilan edildiğinde Taşlıca Mutasarrıfı ve 35.Fırka komutanıydı. 1910'da Arnavutluk'ta çıkan bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Şevket Turgut Paşa komutasındaki Kosova Kolordusu'nun kurmay başkanı oldu.

1911'de İtalyanlar'ın Trablusgarb'a saldırmalarının ardından batıdan gelecek bir tehlikeyi önlemek amacıyla kurulan Garp (Vardar) Ordusu'nun kurmay başkanlığına atandı. 1912'de Balkan Savaşı başlayınca bu ordunun Harekât Şubesi başkanlığına getirildi. 1913'te Ankara Redif Fırkası komutanı, bir yıl sonra da mirlivalığa (tuğgeneral) yükselerek V.Kolordu komutanı oldu.

I.Dünya Savaşı'nda kolordusuyla birlikte Çanakkale cephesinde, özellikle Kanlıdere ve Kerevizdere savunmalarında önemli rol oynadı. Aralık 1915'te Mustafa Kemal'in hastalığı nedeniyle çekildiği Anafartalar grubu komutanlığına bir süre vekâlet etti.

Eylül 1916'da II.Kafkas kolordusu komutanı olarak Kafkas cephesine gitti. Temmuz 1917'de aynı cephedeki XI.Kolordu komutanlığına atandı. Aynı yıl merkezi Halep'te olan VII. Ordu'nun komutanı olarak Filistin cephesinde görev aldı. Burada gösterdiği başarılar nedeniyle ferikliğe (korgeneral) yükseldi. Sağlık nedenleriyle İstanbul'da bulunduğu bir dönemde VII.Ordu ağır bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi'nin ardından 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a değin erkân-ı harbiye reisliği, 3 Şubat 1920'den 8 Nisan 1920'ye değin de harbiye nazırlığı görevlerinde bulundu.

17 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçti. Kozan milletvekili olarak katıldığı I.TBMM tarafından 3 Mayıs 1920'de milli müdafaa vekilliğine getirildi. Bu görevi 14 Ocak 1922'ye değin sürdürdü. 24 Ocak 1921'de milli müdafaa vekilliğinin yanı sıra icra vekilleri heyeti reisliğine (başbakan) atandı. II.İnönü Savaşı'nın ardından 3 Nisan 1921'de I.ferikliğe (orgeneral) yükseldi.

Sakarya Savaşı'ndan bir süre önce Mustafa Kemal'in başkomutan olması üzerine 3 Ağustos 1921'de erkân-ı harbiye reisliği görevi Fevzi Paşa'ya verildi. 9 Temmuz 1922'de İcra vekilleri heyeti reisliğini Rauf Bey'e (Orbay) devretti. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ardından 3 Eylül 1922'de müşirliğe (mareşal) yükseldi. 27 Ekim 1922'de erkân-ı harbiye reisliğinin yanı sıra Garp Cephesi komutanlığını da üstlendi.

30 Ekim 1924'te asker milletvekillerinden iki görevden birini seçmeleri istendiğinde erkân-ı harbiye reisliği görevini tercih etti.

Fevzi Çakmak, 23 yılı aşkın bir süre genelkurmay başkanlığı yaptıktan sonra 12 Ocak 1944'te yaş durumundan emekliye ayrıldı. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız İstanbul milletvekili seçilerek meclise döndü. 12 Temmuz 1948'de DP'den ayrıldı. 20 Temmuz 1948'de DP'den ayrılanların toplandığı Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve partinin fahri başkanı oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkında Konferanslar*, 1927; *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, 1936.

• KAYNAKLAR: Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak Siyasi-Hususi Hayatı*, 2 cilt, 1953.

• BAKINIZ: ATATÜRK, CEBESOY, İ.İNÖNÜ.

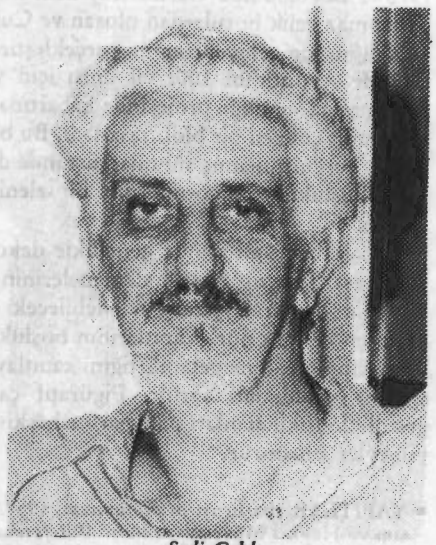

Şadi Çalık

ÇALIK, Mehmet Şadi
(1917-1979)

Türk, heykeltıraş. Anıtlara ve mimarlığa bağlı heykelleriyle tanınmıştır.

Girit'in Kandiya kentinde doğdu, 27 Aralık 1979'da İstanbul'da öldü. Ailesi 1923'te İzmir'e göç etti. İlk ve ortaöğrenimini orada yaptı. Yeteneğinin

gelişmesinde ve yönlenmesinde lisedeki resim öğretmeni Abidin Elderoğlu'nun büyük etkisi oldu. Liseyi bitirince İstanbul'a gitti, önce Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Mimarlık Bölümü'ne yazıldı. Sonra, daha ilgisini çektiği için, Heykel Bölümü'ne geçti. Burada Rudolf Belling'in yönetiminde yedi yıl çalıştı. Bir yandan heykel konusunda kuramsal ve pratik bilgiler alırken öbür yandan da geçimini sağlamak için öğretmenlerinin anıt ve heykel çalışmalarında yardımcılık yaptı. Yaz aylarında İzmir Fuarı'nda çalıştı. 1949'da Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun oldu. Kendi olanaklarıyla gittiği Paris'te yurt özlemi nedeniyle uzun süre kalamadı, 1950'de geri döndü. 1959'a değin yaşamını yalnızca bağımsız heykelcilik yaparak sürdürdü. Aynı yıl Akademi Heykel Bölümü atölye öğretmenliğine atandı. 1969'da doçent, 1971'de de profesör oldu. 1957'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik, TBMM Vakfı'nın Atatürk'ün 100.yılı anısına düzenlediği yarışmada da üçüncülük ödüllerini kazandı.

Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki eğitim görevini sürdürürken bir yandan da birçok mimarlık yapıtı için non-figüratif heykeller, ayrıca anıtlar yaptı. 1957'de İstanbul Amerikan Haberler Merkezi'nde açılan bir grup sergisindeki bir kaide üstüne monte edilmiş 6 mm çapında, 1.20 cm uzunluğunda mat siyaha boyalı, bir inşaat demirinden oluşan *Minimumizm* adlı yapıtı büyük ilgi çekti. Orta Doğu Teknik Üniversitesi için, sağlam ve kalıcı bir etki uyandıran bir geometrik bloku, doğal bir tepe üstüne boşlukta durumuşçasına dengeleyerek ilginç bir anıt yaptı. 1973'te Beyoğlu'nda Galatasaray'daki küçük alanda, paslanmaz çelik borulardan oluşan ve Cumhuriyet'in 50.Yılı'nı simgeleyen anıtı gerçekleştirdi. TBMM önünde Atatürk'ün 100. yıl anısı için yapılan anıt yarışmasına sunduğu projesinde kabartma ve yazılarla donanmış çokgen bir blok tasarladı. Bu blok taşıyıcılıkları vurgulanmamış sütunlar üstünde durduğu için sanki boşlukta yüzüyormuş gibi bir izlenim uyandırıyordu.

Çalık'ın yapıtlarında genellikle dekoratif nitelik ağır basar. Soyut plastik denemelerinin bazılarında kütlenin oyularak çizgisel denebilecek öğelere dek indirgendiği görülür. Yapıtlarının boşluk içinde belli bir hacmin kendine yetebilirliğini kanıtlayan gösterişsiz bir yalınlıkları vardır. Figüratif çalışmalarında genellikle ışıklı alanları parçalar ve keskin sınırlı, düz yüzeyler oluşturur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Minimumizm*, 1957, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İbrahim Müteferika Büstü*, 1957, Basın ve Yayın Kurumu; *Şinasi Büstü*, 1957, Basın ve Yayın Kurumu; *Adalet Sembolü*, 1957, Giresun Adliye Binası; *Eskişehir Anıtı*, 1962; *Atatürk Heykeli*, 1963, Niğde; *Atatürk Heykeli*, 1963, Burdur; *Atatürk Heykeli*, 1963, Edremit; *Atatürk Heykeli*, 1965, Bitlis, *Atatürk Anıtı*, (N.Suman ile), 1965, Sakarya; *Atatürk Anıtı*, 1966, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara; *Ok*, 1968; *Soyut Heykel*, 1968, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fizik Anfisi, Ankara; Yapı ve Kredi Bankası Kızılay Merkez Binası kabartmaları, 1970, Ankara; Yapı ve Kredi Bankası İzmir Şubesi, kabartmaları, 1971; *Kabartma Taş*, 1971, T.C.Büyükelçiliği, Lizbon; *Atatürk Anıtı*, 1973, Seydişehir Alüminyum Tesisleri; *Cumhuriyetin 50.Yılı Anıtı*, 1973; Galatasaray-İstanbul; *Çıplak Kadın*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Asaf Hâlet Çelebi'nin Başı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Vietnam*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

ÇALLI, İbrahim
(1882-1960)

Türk, ressam. Türk Empresyonistleri kuşağının en ünlü temsilcisi olmuş ve Cumhuriyet öncesi resmini, çağdaş Türk resim sanatına bağlayan çalışmalarıyla tanınmıştır.

13 Temmuz 1882'de Denizli'nin Çal kasabasında doğdu, 22 Mayıs 1960'ta İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini kasabasındaki rüştiyede ve İzmir Mülki İdadisi'nde yaptı. Çal'daki Rum kunduracıların dükkânlarındaki Köroğlu-Ayvaz resimlerine hayrandı. On yedi yaşındayken tarlasını satarak askeri okula girmek üzere İstanbul'a geldi. Burada parasını çaldırdı, geçinmek için çalışmak zorunda kaldı. Aşar kâtipliği, gazete dağıtıcılığı, Yenicami'de arzuhalcilik yaptı. Sonunda ayda elli kuruş maaşla Ticaret İcra Dairesi'nde iş buldu. Kaldığı handa, Vefa İdadisi öğrencilerinin ders aldıkları bir öğretmenden ilk resim bilgilerini edindi. Daha sonra Kapalıçarşı'da çalışan ressam Roben Efendi'den ayda elli kuruş karşılığı üç ay resim dersi aldı. Bu sırada Şeker Ahmet Paşa'nın oğlu İzzet Bey'le tanıştı ve yeteneğini sezen İzzet Bey'in aracılığıyla 1906'da Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne yazıldı. Bir yandan da Adliye'deki işinde çalışmayı sürdürdü. Altı yıllık eğitimi, 1909'da, üç yılda bitirdi. 1910'da Maarif Nezareti'nin açtığı bir yarışmaya *Çıplak Adam* ve *Harekât Ordusu'nun Muhafız Alayı'ndan Maksud Çavuş* adlı tablolarıyla katıldı ve birinci oldu. Öğrenimini tamamlamak üzere devlet tarafından Paris'e gönderildi, Fernand Cormon'un (1845-1924) atölyesinde dört yıl çalıştı. 1914'te I.Dünya Savaşı başlayınca Türkiye'ye döndü ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Valaury'nin yardımcısı oldu. Daha sonra atölye öğretmeni olarak görev aldı ve emekli olduğu 1 Temmuz 1947'ye değin aynı görevde kaldı. Atölyesinde, Şeref Akdik, Refik Epikman, Saim Özeren, Elif Naci, Mahmut Cûda, Muhittin Sebati, Ali Çelebi, Zeki Kocamemi gibi ressamları yetiştirdi.

Güzel Sanatlar Birliği'nin kurucularındandır. Her yıl açılan Devlet Resim ve Heykel sergilerine aralıklı olarak katılmıştır. Son sergisi ölümünden bir yıl sonra 1961'de Ankara Türk-Amerikan Derneği'nde açılmıştır.

Çallı Paris'te çalıştığı 1910-1914 arasında Avrupa'da etkin olan Kübizm ve soyut sanata ilgi duymadı. Yurda İzlenimcilik (Empresyonizm) etkileri taşıyan bir teknikle döndü. Tam anlamıyla uygulamamış olsa bile bu izlenimci tavrı ölümüne değin sürdürdü. 20.yy'ın birinci çeyreğinde Türkiye'de ilk ürünlerini vermeye başlayan İzlenimcilik'in en güçlü temsilcileri Çallı'nın yanı sıra, Nazmi Ziya Güran, Namık İsmail, Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Avni Lifij ve Ruhi Bey'di (Arel). Bu ressamlar ilkin Galatasaraylılar Yurdu'nda daha sonra da her yıl ağustos ayında Galatasaray Lisesi'nde sergiledikleri çoğu İstanbul görünümlerini içeren resimlerinde, taze ve yeni bir palet ve serbest fırça vuruşlarıyla dikkat çektiler.

İbrahim Çallı atölyesinde çalışırken

Ancak İzlenimcilik ilkelerini tümüyle uygulamadılar. Zaten Paris'te eğitimleri sırasında örnek aldıkları Fransız ressamlar da akademikleşmiş bir İzlenimcilik'in temsilcileriydi. Ayrıca bu dönemde İzlenimcilik de Avrupa'da etkisini yitirmiş bulunuyordu.

Çallı, parlak renkler kullanarak, rahat ve serbest fırça vuruşları ile manzaralar, portreler, çıplaklar, natürmortlar ve tarihsel konulu kompozisyonlar yapmıştır. Sanatı iki evreye ayrılabilir. 1914-1923 arasındaki birinci evrede, özellikle Galatasaray sergilerindeki resimlerinde, o günkü toplumsal yaşamla ilgili konular ve İstanbul'un çeşitli görünümlerini işlemiştir. Ada ve Boğaz manzaraları, Ada gezintileri, süslü odalar içinde kadın portreleri, sanatseverlerin portreleri, burjuva çevrelerinden kişiler ve çıplaklar resmetmiştir. Bu dönemde, İstanbul'a gelmiş Beyaz Ruslar'dan Alexis Gritchenko adlı, özellikle cami ve tekkelerin guvaş ve suluboya resimlerini yapan bir ressamla arkadaş olmuş ve birlikte çalışmıştır. Onun etkisiyle uzun süredir uyguladığı izlenimci tekniği değiştirmiş, bir çeşit soyutlamaya yönelmiştir. Galata Mevlevihanesi'ndeki ayinleri konu alan ve öbür yapıtlarından farklı bir nitelik taşıyan *Mevleviler* adlı dizi, bu etkinin sonucudur.

Çallı, sanatının 1923'ten sonraki evresinde ise manzara ve natürmortların yanı sıra Kurtuluş Savaşı ve Atatürk devrimleriyle ilgili kompozisyonlar, Atatürk portreleri yapmış, zeybek ve köylü yaşamlarını anlatan konular işlemiştir. Son yıllarda portrelerden, figürlerden ve büyük kompozisyonlardan uzaklaşmış, daha çok çiçekleri, özellikle de manolyaları resmetmiştir. İstanbul.Resim ve Heykel Müzesi'ndeki *Manolyalar* adlı iki tablosu en tanınan yapıtları arasındadır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Lüksemburg Bahçesi*, 1911; *Türk Topçularının Mevzie Girişi*, 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, *Balıkçı Kayığı*, 1921, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Cami Avlusu*, 1922; *Tefli Kız*, 1923, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, *Nü*, 1923, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İstiklal Savaşında Zeybekler*, 1923, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mevleviler dizisi*, yks. 1927; *Dikiş Diken Kadın*, 1927, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Genç Kadın Portresi*, 1932; *Manolyalar*, 1933, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Nü*, 1934, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul; *Atatürk Portresi*, 1935, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul; *Süvariler*, 1936, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul; *Hatay'ın Anavatan'a Kavuşması*, 1938, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İnönü Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Yahya Kemal Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Boğaz*, Özel Koleksiyon.

• **KAYNAKLAR:** N.Berk (H.Gezer ile), *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli.*

• **BAKINIZ:** AKDİK, ÇELEBİ, DURAN, ELİF, KOCAMEMİ, LİFİJ, MUHİTTİN SEBATİ, NAMIK İSMAİL, NAZMİ ZİYA, H.ONAT.

Halet Çambel

ÇAMBEL, Halet
(1916)

Türk, arkeolog. Tarihöncesi alanında yürüttüğü çalışmalarla tanınmıştır.

27 Ağustos 1916'da Berlin'de doğdu. İlköğrenimini Almanya'da, ortaöğrenimini İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde tamamladı. 1933-1939 arasında Fransız Hükümeti'nin bursuyla Paris'te Sorbonne, École Pratique des Hautes Études ve École du Louvre'da eğitimini sürdürdü.

1940'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde H.T.Bossert'in asistanı oldu. 1944'te doktorasını yaptı, 1947'de doçentliğe, 1960'ta da profesörlüğe yükseldi. Uzun yıllar K.Bittel'le birlikte çalıştı. 1962-1963 yıllarında Almanya'da Saarbrücken Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1963'te yurda döndü ve 1964'te İstanbul Üniversitesi'nde Prehistorya Kürsüsü'nü kurdu. Şair Nail Çakırhan'la evlidir.

Halet Çambel 1939'da İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Afyon, Pişmiş Kale, 1948-1949'da Afyon, Yazılıkaya-Midas kenti kazılarını yürüttü.

1946'da H.T.Bossert'le birlikte Adana'daki Ka-

dirli-Karatepe'nin bilim dünyasına ilk kez tanıtılmasını sağladı. 1947'den başlayarak İstanbul Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına U.B.Alkım ve H.T. Bossert' le birlikte Karatepe kazılarını yürüttü. Bu kazılar 1952'den bu yana onun başkanlığında sürdürülmektedir. Halet Çambel ayrıca 1965-1966'da Adana kentinin, 1966-1971 arasında Adana,Hatay,İçel illerinin eski yapıtlarının taranması ve belgelenmesi çalışmalarını da yürüttü.

Halet Çambel 1963'te İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ve Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün oluşturduğu karma bir proje ile Siirt,Diyarbakır,Urfa illerinde yoğun bir yüzey taraması yaptı. Çalışmanın amacı, besin üretici-tarımcı köy topluluğu yaşayış biçiminin ilk kez ortaya çıkışı ve gelişerek etkinleşmesi ile ilgili belgelerin toplanıp yorumlanmasına yönelikti. 1964'teki Urfa-Bozova, Biris ve Söğüt Tarlası kazılarıyla 1968 ve 1970'teki Diyarbakır Girikihacıyan kazısı bu proje kapsamında gerçekleştirildi. Aynı araştırma kapsamı içinde belirlenen bir başka alan da Diyarbakır'daki Çayönü yerleşmesi oldu. Burada 1964'te Halet Çambel ve R.J.Braidwood başkanlığında başlayan kazı

Karatepe - Aslantaş

Karatepe (Aslantaş) Adana'nın Kadirli ilçesine bağlı, Toroslar'ın orman içi köylerinden Kızyusuflu yakınındadır. İÖ 7. yy'a ait bir Geç Hitit yerleşmesidir. Ceyhan Nebri'nin batı kıyısında, denizden 130 m yükseklikte, 430 m çapında bir tepede kurulmuştur. Güneydeki ovaları Orta Anadolu'ya bağlayan Ağyol adındaki tarihi bir göç yolunun da üstündedir.

Yerleşme, Kral Asitayandas'ın (yeni okunuşu Asativatas) sarayını ve av köşkünü de içermektedir. Kendini, Adana Ovası hükümdarı olarak tanıtan kral, başkentinin Adana Ovası'ndaki Pahri (bugünkü Misis Höyüğü) olduğunu yazıtında belirtmektedir. Kentin çevresi yaklaşık 4 m kalınlığında surlarla çevrilidir. Surun, biri güneybatıda, biri de kuzeydoğuda, yüksek kulelerle korunan iki ana giriş kapısı bulunmaktadır. Bunların iç duvarları boyunca heykeller, yazıtlar ve kabartmalı ortostatlar sıralıdır.

Karatepe'nin en önemli özelliğini oluşturan yazıtlar, iki çeşit yazı ve dili kapsar: Hitit (son araştırmalara göre Luvili) hiyeroglifi ve Fenike yazısı. Aynı metinin böyle iki dilde yazılmış olması, -Fenike dili bilindiği için- o güne değin çözümlenememiş Hitit hiyeroglifinin okunabilmesinde önemli bir adım olmuştur.

Kabartma ve heykeller, sanatsal niteliklerinden çok, içerikleri açısından önemlidir; Hitit ile Fenike etkilerinin ağır bastığı, Mısır ve Mezopotamya etkileri de gösteren yerel bir işçilikle yapılmıştır. Bunlarda kapı aslanları ve sfenksleri, kralın şölen sahnesi, çalgıcılar, kraliçe ve nedimeleri, fırtına tanrısı, boğa-insanlar, Gılgameş tasviri, aslan, ayı, geyik, kuş ve balık avcıları ile hurma ağacı altında çocuğunu emziren kadın gibi ilginç konuların olduğu görülür.

Karatepe, İÖ 720 ya da 580'de Asurlar tarafından ele geçirilerek yakılıp yıkılmış ve terk edilmiştir. 1947-1952 arası sürdürülen kazı çalışmalarında yapıtların yarıdan fazlasının kırık dökük halde, çevreye dağılmış olduğu saptanmıştır. Bu durumda, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi adına, Roma Merkezi Restorasyon Enstitüsü'nün de işbirliğiyle Halet Çambel yönetiminde bir ekip kurulmuş, uzun yıllar süren bir onarım çalışmasına girilmiştir. Yapıtların tarihi ve doğal çevrelerinden koparılmaksızın, bu çevre içinde sergilenmesi amacıyla Türkiye'de ilk kez bir Açık Hava Müzesi kurulması da gerçekleştirilmiştir. Doğal çevrenin korunması için Orman İdaresi ile işbirliği yapılarak 7.600 hektarlık bir alanda Karatepe-Aslantaş Milli Orman Parkı oluşturulmuştur.

Giderek bu çalışmalar çok yönlü bir projeye dönüştürülmüş, yapıtların korunması için, projesini mimar Turgut Cansever'in, uygulamasını da Nail Çakırhan'ın yaptığı çıplak beton saçaklar ve bir kazı evi inşa edilmiş, ulaşım bağıntıları sağlanmıştır. Ayrıca, değerlerin korunabilmesi için okulsuz köylere okul, sanat kursu ve orman bölge yapıları, hizmet evleri de yapılmıştır. Etnolojik malzeme derlemeleri ve saptamaları gerçekleştirilmiş, el sanatlarının, özellikle bugün "Karatepe kilimi" olarak bilinen kök boyalı dokuma sanatının yeniden canlandırılması sağlanmıştır.

Ceyhan Nebri üstünde 1970'lerde Aslantaş Barajı'nın yapımına girişildiğinde, bu yörede su altında kalacak değerlerin yeniden araştırılması gündeme gelmiştir. Bu arada baraj altında kalacak Kumkale'deki Haçlılar Kalesi'nin kurtarma kazısı Halet Çambel başkanlığında gerçekleştirilmiş, ODTÜ uzmanlarınca kalenin fotogrametrik rölevesi yapılmıştır.

Karatepe'nin karşısında Ceyhan Nebri'nin sol kıyısındaki Domuztepe'de, Karatepe kazısına da katılmış olan U.B.Alkım tarafından 1947'lerde araştırılmış bir geç Hitit Kalesi (İÖ 9 ve 8.yy) ve Roma yerleşmesi bilinmekteydi. Baraj yapımı nedeniyle 1983'teki son çalışmalarda burada sur duvarlarıyla çevrili bir dizi neolitik yerleşme kalıntısı ortaya çıkarılmış, İÖ 7. bin yıldan Geç Hitit dönemine kadar uzanan bir zaman süresince yörede yerleşilmiş olduğu anlaşılmıştır.

1983 sonunda tamamlanan baraj,Domuztepe'nin yamaçlarını kısmen sular altında bırakmış, Karatepe ise bir yarımada durumuna gelmiştir.

aralıklarla sürdürülmektedir.

1966'dan başlayarak Keban Barajı alanının taranması çalışmalarını üstlenen Halet Çambel'in, 1967'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Bölgesi Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Projesi'nin ve 1974'te Aşağı Fırat Projesi'nin kuruluşunda ve sürdürülmesinde önemli katkıları olmuştur. Ayrıca, 1978'de TÜBİTAK'a bağlı bir Arkeometri Ünitesi'nin kurulmasında da etkin bir rol oynamıştır.

Birçok uluslararası meslek kuruluşunun üyesi olan Halet Çambel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi içinde, yerli ve yabancı uzmanların yararlandığı bir prehistorya laboratuvarı da oluşturmuştur.

1938'den günümüze çeşitli ulusal ve uluslararası bilimsel yayınlarda yer alan otuzu aşkın makalesi vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** "Karatepe Heykeltıraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Belleten*, (12), 1949; *Karatepe Kazıları/Die Ausgrabungen auf dem Karatepe* (H.T.Bossert, U.B.Alkım, N.Öngunsu ve İ.Süzen ile), 1950; "Anadolu'nun Tarihöncesinde Bugünkü Bazı Ana Sorunlar", *TTK Konferansları*, I, 1963; "Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *TTK Konferansları*, IV, 1971; *İstanbul ve Chicago Üniveristeleri Karma Projesi, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, I, (R.J.Braidwood ile), 1980.

• **BAKINIZ:** ALKIM, BITTEL, BOSSERT, BRAIDWOOD.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz
(1898-1973)

Türk, şair. Çağdaş Türk şiirinde "Hececiler" diye anılan hareketin "beş şair"inden biridir ve Anadolu görünümlerinden esinlenen şiirleriyle ün kazanmıştır.

18 Mayıs 1898'de, İstanbul'da doğdu. 8 Kasım 1973'te öldü. Ortaöğrenimini Bakırköy İdadisi'nde tamamladı. Tıp Fakültesi'ndeki öğrenimini bırakarak gazeteciliğe, sonra da öğretmenliğe başladı. 1922'den 1946'ya değin Kayseri, Ankara, İstanbul gibi kentlerde lise ve öğretmen okullarında öğretmenlik yaptı. 1946-1960 arasında İstanbul milletvekili olarak görev yaptı. 27 Mayıs'tan sonra bir süre Yassıada'da tutuklu kaldı.

Çamlıbel 1913'te şiire aruz ölçüsüyle başlamış, konu olarak aşk ve kişisel duygulanımları işlemiştir. 1918'den sonra Milli Edebiyat Hareketi'nin etkisiyle şiirlerinde yurt sevgisi, yerel konular ağırlık kazandı, yalın bir dille ve hece ölçüsüyle yazmaya başladı. Dönemin aydınlarının halk gerçeği karşısındaki romantik denebilecek tutumunu yansıtan ürünler verdi. Eleştirmenlere göre Çamlıbel'i öteki hececilerden farklı kılan özelliği, şiirinde Anadolu coğrafyasına gerçek gözlemlere dayanarak yer vermesidir. Özellikle "Han Duvarları" adlı şiiri kentli bir aydının

Milli Edebiyat Hareketi ve Hececiler

Hece vezni, bir şiirde ya da nazım biçiminde yazılmış bir yapıttaki dizelerin eşit sayıda heceden oluşması kuralına dayanır. Veznin çeşitli kalıpları, her kalıbın da o kalıba uygun duraklama yerleri vardır. Hece vezninin dil zevki, dizelerdeki hece sayısı ile hecelerin eşitliğine olduğu kadar, durakların yerlerine de bağlıdır. 4+4=8'lik, 4+4+3=11'lik, 6+5=11'lik kalıplar, hece vezninin en yaygın kalıplarıdır.

Günümüze ulaşabilen edebiyat ürünlerini değerlendiren araştırmacılar, hece vezninin İslamlık öncesi dönemlerden beri kullanıldığını varsaymışlardır. İslamlığın kabulünden sonra Türk edebiyatında, İran şiirinden alınan aruz vezni kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca, Türk şiir dili bu veznin kalıplarına göre işlenmiş ve dil zevki daha çok, aruzun ritmi içinde olmuştur. Bununla birlikte, halk zevkine yakın duran kimi tekkelerin şiirinde ve âşık edebiyatında hece vezninin sevilen kalıplarının kullanıldığı görülmüştür. Öte yandan, Nedim, Şeyh Galib* gibi Divan şairleri, Namık Kemal,* Ziya Paşa* gibi Tanzimat edebiyatı şairleri de birer şiirlerinde hece vezni kullanarak halk şiiri üslubunu yansıtmaya çalışmışlardır.*

Hece-aruz ikiliği, aralarında herhangi bir çatışma olmadan, 19. yy sonlarına kadar sürer. Hece veznine ilk kararlı yöneliş, 1899'da Mehmed Emin Yurdakul'un Türkçe Şiirler adlı kitabıyla gerçekleşir. Bu şiirlerde, yabancı kelimelerden, Farsça, Arapça tamlamalardan arınmış, sade bir dil kullanıldığı görülür. Ancak şair, hece veznini, özellikle bu vezindeki ahengi sağlayan öğeleri yeterince incelemediği için sade diline karşın, canlı, etkileyici bir şiir ortaya koyamamıştır. Hecenin 17'lik, 19'luk uzun kalıplarıyla şiirini nesirleştirmiş, kuru, didaktik şiirler yazmıştır. Gene yüzyıl sonlarında ilk ürünlerini veren Rıza Tevfik Bölükbaşı* ise, Bektaşi şiirinin yapısını, ahenk öğelerini öğrenme fırsatı bulduğu için, halk şiirini başarıyla taklit etmiş, halk şiiri zevkini yansıtan yapıtlar verebilmiştir. Böylece, Yurdakul'daki ahenk ve ritm eksikliğini gideren şiirleriyle hececiliğin yaygınlaşması yolunda güçlü bir dayanak olmuştur. 1911'de Selanik'te yayımlanmaya başlayan Genç Kalemler dergisinde Ömer Seyfettin* "Yeni Lisan" başlıklı yazısıyla edebiyatta "millileşme" hareketini başlatır. Bu hareketin kuramcılığını üstlenen Ziya Gökalp,* "Eski Türklerin vezni, hece veznidir" tezini ileri sürer; bir şiirinde de, " 'Aruz' sizin olsun, 'hece' bizimdir--Halkın sevdiği türkçe bizimdir" der.*

Milli Edebiyat Hareketi'nin ana ilkeleri, "milli" konuları işlemek, yurt sorunlarını dile getirmek; edebiyatta sade dille yazmak; şiirde hece veznini kullanmak şeklinde özetlenebilir. Genç Ka-

→

Anadolu doğası ve halkı karşısında duyduğu ezikliği dile getirir.

Son dönem şiirlerinde aruz ölçüsünü kullanan Çamlıbel, fıkra, manzum oyun, roman türünde de ürünler verdi. Çamdeviren, Deli Ozan takma adlarıyla çeşitli gülmece dergilerinde mizah şiirleri yazdı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Şarkın Sultanları*, 1918; *Gönülden Gönüle*, 1919; *Dinle Neyden*, 1919; *Çoban Çeşmesi*, 1926; *Suda Halkalar*, 1928; *Bir Ömür Böyle Geçti*, seçme şiirler, 1933; *Elimle Seçtiklerim*, 1934; *Akarsu*, 1934; *Tatlı Sert*, 1938; *Akıncı Türküleri*, 1938; *Heyecan ve Sükûn*, seçme şiirler, 1959; *Zindan Duvarları*, 1967; *Han Duvarları*, seçme şiirler, 1969. **Oyun:** *Canavar*, 1925; *Akın*, 1932; *Özyurt*, 1932; *Kahraman*, 1933; *Yayla Kartalı*, 1945. **Roman:** *Yıldız Yağmuru*, 1936.

ÇANDRAGUPTA
(? - İÖ 298)

Hindistan'da Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu. Hindistan'ın siyasi birliğini sağlamıştır.

Doğum tarihi bilinmemektedir. Efsaneye göre Nanda hanedanının son hükümdarı Dana Nanda ile hizmetçisi Mura'nın gayrımeşru oğlu, Budist kaynaklara göre ise Pippalivana'daki Moriya boyundandır. Bir Brahman rahibi olan Canakya tarafından Taxila'ya götürüldü ve burada askerlik ile güzel sanatlar öğrenimi gördü. Daha sonra Canakya'nın yardımıyla, başkomutanlığını yaptığı Dana Nanda'yı devirmek üzere gizli çalışmalara başladı. Dana Nanda'ya yaptığı başarısız bir suikastin ardından Pencap'a sürgüne yollandı. Sürgündeyken Büyük İskender'le tanıştı ve onu, kendisiyle işbirliği yaparak Nanda hanedanını devirmeye ikna etmeye çalıştı ise de bunda başarılı olamadı. 323'te paralı askerlerden oluşan ordusuyla birlikte Pataliputra (şimdiki Patna) üzerine yürüdü. Kanlı bir savaştan sonra Dana Nanda'yı yendi ve Nanda hanedanını yok ederek tahta çıktı. Kurduğu yeni hanedana Maurya hanedanı adı verildi.

Pataliputra'yı hükümet merkezi yapan Çandragupta, kısa zamanda Herat'tan Ganj deltasına kadar olan tüm Kuzey Hindistan'ı kendisine bağladı. Böylece Kuzey Hindistan, tarihinde ilk kez birleşmiş oldu. Ardından, Yunan satrap, Selevkos Nikatoros'un 305'te Sind ırmağını geçerek başlattığı saldırıyı püskürttü. Savaşın ertesinde imzalanan barış antlaşmasıyla, Nikatoros'a verdiği 500 filin karşılığında Pencap, Kabil, Kandahar, Herat ve Belucistan'ı aldı. Topraklarını Kabil vadisi ve Himalaya dağlarından Hindistan'ın güney ucuna kadar genişleterek tarihin en geniş imparatorluklarından birini kurdu.

Çandragupta bu geniş imparatorluğun yönetiminde Pers Ahameniş hanedanını örnek aldı. Düzeni korumada 600.000 kişilik ordusunun yanı sıra, danışmanı Canakya'nın Artahsatra adındaki siyaset kitabından yararlandı. 24 yıl süren iktidarı süresince, Amazonlu savaşçılar ve gizli ajanlardan oluşmuş bir

---

lemler, Türk Yurdu gibi dergilerde yayımlanan yazılar genç kuşağı, ilk şiirlerini aruzla yazmış şairleri etkiler. Aruz-hece çatışması o yılların en verimsiz tartışmasıdır. Aruzcular şiirsel etkinin vezinden kaynaklandığını ileri sürerlerken, hececiler de kullanılmasını önerdikleri vezne "ulusal vezin" gözüyle bakarlar. Birçok şair ulusal duyguların etkisi ve bu veznin Türkçe'ye daha uygun olduğu inancı ile hece veznine yönelir. Böylece hececilik, Milli Edebiyat Hareketi'nin doğal bir ürünü haline gelir. Hareketin ilkeleri özellikle 1914'ten sonra uygulanmaya başlar. I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı yılları hece ölçüsüyle şiir yazma eğiliminin ortak bir hareket niteliğine kavuştuğu bir dönem olur.

"Beş Hececiler" diye anılan, Halit Fahri Ozansoy, Orhan Seyfi Orhon,* Yusuf Ziya Ortaç,* Enis Behiç Koryürek,* Faruk Nafiz Çamlıbel de bu dönemde hececiliğe yöneldiler. Sade bir dil kullanmaları hece vezniyle yazdıkları şiirlerin ortak özelliğidir; dönemin öteki şairleri gibi, bireysel özlemlerinin yanı sıra, "ulusal" duyguları da yansıtırlar. Ozansoy, daha çok, hüzün ve karamsarlık duygularını; Koryürek ise, ulusal heyecanı, yurtseverlik, yiğitlik duygularını dile getirdi. Ortaç, şiirinde mizaha da yer verdi; Binnaz adlı oyunu hece vezniyle yazılmış ilk başarılı oyun olarak kabul edildi. Orhon, temiz, duru Türkçe'siyle beğenildi. Hecenin yanında aruzu da başarıyla kullanan Çamlıbel ise, konularını birçok hececiden daha canlı bir gerçekçilik ve lirizmle işledi. Bu şairlerden Çamlıbel'in önemi günümüze kadar sürmüştür; aynı şey öteki dört şair için söylenemez. Hece vezniyle yazmış başka şairler arasında da, Türk şiirinin gelişimi içinde önemini yitirenler olduğu gibi, değerlerini kabul ettirerek yapıtlarını kılıcı kılabilmiş olanlar da vardır.*

"Beş Hececiler" diye anılan şairlerin bu adla nitelenmesi gerçeklere pek uymayan, yanıltıcı bir değerlendirmedir. Çünkü hececilik, yalnızca beş şairin katıldığı bir çabanın değil, Milli Edebiyat'ın doğurduğu, çok daha geniş bir etki alanı olan, güçlü bir eğilimin ürünüdür. Nitekim, o dönemde hece vezniyle yazanların sayısı elliye yakındır; bu bakımdan, Türk şiirinde "Beş Hececi" şair değil, öncüleri ve izleyicileriyle bir hececi şairler topluluğu, kısacası "hececiler" vardır. Üstelik, bu beş şair aruz vezni de kullanmış, adlarını aruzla yazdıkları şiirlerle duyurmuşlardır.

Hececi şiir yerini önce serbest vezinli şiire, sonra da vezinsiz şiire bıraktı. Hece ile aruz arasındaki çatışma sonradan hece ile serbest vezin ve vezinsiz şiir arasındaki çatışmaya dönüştü. Türk şiirinin aruzdan vezinsiz şiire geçişinde bir köprü görevi yerine getirdiği söylenebilecek olan hececilerin en önemli yönü sade bir dille yazmaları ve şiir dilinin yabancı kelimelerden arıtılmasına katkıda bulunmalarıdır. Yeni bir şiir dilinin oluşmasında bu katkının da önemli bir payı vardır.

özel ordu aracılığıyla kişisel güvenliğini sağladı. Dinlere karşı tarafsız olan Çandragupta Brahman, Buddha ve Cana dinlerinin özgürce gelişmesine izin verdi. 298'de tahtını terkederek, Cana dini gelenekleri uyarınca Mysore'daki Sravana Belgola din kentine çekildi ve burada öldü. Yerine oğlu Bindusara geçti.

• KAYNAKLAR: J.W.McCrindle, *Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian*, 1877; R.K.Mokerji, *The Gupta Empire*, 1947; K.A.Nilakanta Sastri, *Age of Nandas and Mauryas*, 1952.

• BAKINIZ: ASOKA.

ÇANDRASEKHAR, Subrahmanyan

Bak. CHANDRASEKHAR, Subrahmanyan

ÇANG Çİ-TUNG (1837-1909)

Çinli siyaset adamı. Eğitim alanında önemli reformlar yapmıştır.

2 Eylül 1837'de Kweichow Eyaleti'ne bağlı Hsing-i'de doğdu, 4 Ekim 1909'da öldü. Ailesi kuşaklar boyunca birçok devlet görevlisi yetiştirmişti. Çang Çi-Tung iyi bir eğitim gördü. 1850'de birinci derece devlet hizmeti sınavını kazandı. 1863'te üçüncü derece devlet hizmeti sınavını kazanarak kamu görevlisi olarak çalışmaya başladı.

19.yy Batı etkisinin Çin'de güçlü bir biçimde hissedildiği bir dönemdi. Afyon Savaşı ile 1911 Devrimi arasında kalan dönemde Çin'e hem Batı'dan, hem Japonya'dan baskılar gelmekteydi. Çinli devlet yöneticileri ve aydınlar Batı'ya açık olmayı savunuyorlardı. Çang Çi-Tung'da Batı teknolojisini ve eğitim sistemini kabul etme yanlısıydı. Ancak ona göre bu yapılırken Çin kültürü, ahlakı ve siyasal kurumları korunmalıydı. Çang Çi-Tung Batı'nın siyasal kurumlarının aktarılmasına ve toplumsal eşitlik kavramına karşı çıkıyordu.

Çang Çi-Tung 1879'da imparatoriçe Tz'u-hsi'nin imparator T'ung-chih'in ölümünden sonra Kuang-hsü'yü yeni imparator seçmesini destekledi. Bu olayla birlikte imparatoriçenin güvenini kazanan Çang Çi-Tung bürokratik hiyerarşide hızla yükselmeye başladı. 1882'de Shansi'ye vali olarak atandı. 1884'te Kanton valisi oldu. 1887'de burada çağdaş bir askeri akademi kurdurdu. 1889'da ise aynı yerde Çin'in ilk çağdaş darphanesini kurdu. Aynı yıl Hunan'a gitti; 1894-1896 ve 1902-1903 arasında geçici olarak yaptığı Nanking valiliği dışında 18 yıl burada kaldı. Nanking'deki görevi sırasında Alman danışmanların yardımıyla yeni bir ordunun eğitimini başlattı.

Çang Çi-Tung 1890'da Wuchang'da Çin'in ilk demir ve çelik fabrikasını kurdu. Ancak gerek teknik bilgi eksikliği, gerek fabrikanın bir kömür üretimi bölgesinin yakınında kurulmaması 1894'te üretim başladıktan sonra büyük zararların oluşmasına yol açtı. Çang Çi-Tung aynı bölgede bir tabakhane, kiremit, ipek, pamuk ve kâğıt fabrikaları kurdu. Böylece Wuchang bölgesi "Çin'in Chicago'su" olarak anılmaya başladı. Hankow'dan Pekin yakınlarına kadar uzanan demiryolu onun seyesinde gerçekleşti.

Çang Çi-Tung ülkenin gelişmesinde eğitime büyük önem veriyordu. 1898'de *ch'üanhsüeh p'ien* ("Öğrenmeye İlişkin Öğüt") adlı çalışmasını imparator Kuang-hsü'ye sundu. İmparator bu incelemeyi çok beğendi ve tüm ülkeye dağıtılmasını emretti. Çalışma Çinli öğrencilerin yurt dışında eğitimi, okul sisteminin düzenlenmesi, Japon ve Batı dillerindeki kitapların Çince'ye çevrilmesi gibi konuları kapsamaktaydı. 1904'te Çang Çi-Tung'a tüm okul sisteminin kurallarını düzenlemesi için yetki verildi. Onun tarafından hazırlanan yeni yönetmelik, ders programlarını, yurtdışı öğrenimi, mesleki eğitimi ve araştırma akademilerini içermekteydi. 1907'de Pekin'deki yeni eğitim bakanlığının başına getirildi. Onun eğitim konusundaki çabalarının da etkisiyle 1904-1909 arasında Çin'deki okulların sayısı 73 kat, öğrenci sayısı ise 225 kat arttı. Çang Çi-Tung okul yaşı gelmiş tüm yetenekli öğrencilerin okula girmelerini sağlamak çin 1905'te devlet hizmeti sınavlarını kaldırdı.

Çang Çi-Tung yabancı devletlerle olan ilişkilerde ihtiyatlı bir politika izlenmesinden yanaydı. 1900'de Boxer Ayaklanması çıktığı zaman yabancı konsoloslarla anlaştı ve Orta Çin bölgesinin ayaklanmaya katılmasını önledi.

• YAPITLAR (başlıca): *ch'üanhsüeh p'ien*, 1898, ("Öğrenmeye İlişkin Öğüt").

• KAYNAKLAR: W.Ayers, *Chang Chih-tung and Educational Reform in China*, 1971; S.C.Chu, *Reformer in Modern China: Chang Chien, 1853-1926*, 1965; A.Feuerwerker, *China's Early Industrialisation* 1958; A.W.Hummel (der.), *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, cilt I,1943; Y.C.Wang, *Chinese Intellectuals and the West: 1872-1949*, 1966.

ÇANG SAY (1020-1077)

Çinli bilge. Konfüçyus'un düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek Yeni-Konfüçyusçuluk akımının doğmasına olanak sağlamıştır.

Yaşamı, öğrenimi konusunda yeterli bilgi yoktur. Bütün bilinenler, sonradan, öğrencileri aracılığıyla, kendisinden aktarılan özdeyişler ve alıntılara dayanmaktadır. Çang Say'ın üzerinde durduğu sorunlar, eski Çin felsefesinin, özellikle Konfüçyus'un işlediği temel konulardır. Bu konular da evren, bilgi, oluş, istenç, değişme, dönüşme, uyum, ilke gibi her çağda ele alınan, yorumlanan sorunları içerir.

Çang Say'a göre evren, varlık türlerini kapsayan uyumlu, düzenli bir "bütün"dür. Bu bütünün oluşmasını sağlayan ana ilke "Çi"dir. Çi'nin biri devinme, öteki durağanlık olmak üzere iki temel özelliği vardır. Çi, kendi bütünlüğü içinde, belli gelişim aşamalarından geçerek son biçimini almıştır. Çi'nin, son biçimini almadan önceki durumu, "tay su" denen kesin boşluktur. Bu kesin boşluk yoğunlaşmaya başlayınca, Çi'nin gelişimi de gerçekleşme olanağı bulmuştur. Çi'nin "oluş"u gerçekleştiren iki karşıt eylemi vardır.

Bunlardan biri yoğunlaşma, öteki dağılmadır.

Çang Say'ın geliştirdiği kurama göre oluş'un gerçekleşmesinde yoğunlaşma ve dağılma ile bağlantılı olan iki eylem daha vardır, bunlar da değişme-dönüşme adını alır. Değişme ve dönüşme eyleminde varlık türleri ortaya çıkar. Değişme ve dönüşme sonsuz bir süreçtir, belli bir yasaya bağlıdır. Çang Say bu değişmeyen, yöneten, düzenleyen yasaya "tao" adını verir. Tao, bütün evrenin ana ilkesi olan, Çi'nin gelişmesinde de başlıca kural niteliğindedir. Çi'nin, Tao'ya göre gerçekleşen değişme ve dönüşmesinde iki karşıt durum vardır. Bu durumlardan biri olumlu (artı) olan "yank", öteki olumsuz (eksi) olan "yin" dir. Bu karşıtlar arasında uyum ve birlik sağlayan ilke, gene, Tao'dur. Tao'nun başka bir özelliği de "büyük uyum" olmasıdır. Öte yandan, Çi'nin devinmesini yöneten ve kaynağı Tao'da bulunan bir yasa daha vardır, buna "Li" denir. Bu yasa Çi'nin özünde vardır, kişinin istencine bağlı değildir.

Bilgi konusunda, Çang Say, deneyci bir görüşü benimsemiştir. Ona göre bilginin kaynağı duyularla sağlanan duyumlardır. Dış evren ancak duyularla bilinebilir. Oysa, uyumun, düzenin temel ilkesi olan Tao'nun bilgisi duyularla sağlanamaz; o, içkindir.

Çang Say, kendisinden sonra gelenler üzerinde, uzun süre etkili olmuş, Konfüçyus'tan kaynaklanan gelenekçi Çin felsefesinin gelişmesinde, Yeni-Konfüçyusçuluk akımının doğmasında öncülük etmiştir. Onun izini sürenler, gelenekçi Çin felsefesinin temel ilkelerini içeren özdeyişlerini çok geniş bir alana yayarak tutunmasını sağlamışlardır.

• KAYNAKLAR: A.Forke, *Geschichte der chinesichen Philosophie*, 1964; Hackmann, *Chinesische Philosophie*, 1927; R.Porak, *L'âme chinoise*, 1950.

• BAKINIZ: KONFÜÇYUS, LAO-TSE.

ÇAN KAY-ŞEK
(1887-1975)

Çinli asker ve siyaset adamı. Kuomintang partisinin önderlerindendir; 1949-1975 arasında Taiwan'daki Milliyetçi Çin Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığını yapmıştır.

Çan Kay-Şek (Chiang K'ai-shek) 31 Ekim 1887'de Çin'in Kuzeydoğusu'ndaki Çekiang ilinde doğdu, 5 Nisan 1975'te Taiwan'da öldü. Orta halli bir tüccar ailesinin oğluydu. Küçük yaşta sayılı tüccarlardan dedesinin yanında klasik bir eğitim gördü.

1842 Afyon Savaşı'ndan sonra kapitülasyonların ve savaşın yarattığı iç ve dış bunalımlar sonucu, 1644'ten beri Çin'in hakimi Mançu kökenli Çing hanedanı zayıflamıştı. 1890'lardan başlayarak Çin milliyetçiliği ve kalkınma hareketleri başlamış, aydınlar ve geniş kitlelerde milliyetçilik ve reform düşüncesi yaygınlaşmıştı. 1911'de Mançular'ı deviren Sun Yat Sen, 1894'te Çin'in ilk devrimci örgütünü (Çin'in Yeniden Doğuşu İçin Birlik) kurduğu yıllarda, Çan henüz 7 yaşındaydı. Daha sonra yaygınlaşan milliyetçilik akımı ortamında Çan, 1906'da Pao-t'ing askeri okuluna girdi. 1907-1911 arasında Japonya'ya ilk yollanan öğrenciler arasındaydı. Japonya deneyi Çan'ı döneminin genç kuşakları gibi çok etkiledi. Yaşamı boyunca, Japon disiplini ve ideallerini benimsedi ve bunları II. Dünya Savaşı yıllarında yaratmaya çalıştığı bir "devlet ideolojisi"nin parçası haline getirmeye çalıştı. Japonya'da bulunduğu yıllarda, Sun Yat Sen taraftarlarının hareketine girdi. 1911'de Çin'de çıkan ayaklanmaları duyunca, ülkesine döndü ve Mançular'ı deviren mücadeleye katıldı.

Çan Kay-Şek

1912'de Çin Cumhuriyeti'ni kuran devrimciler, siyasi ve askeri güçlerinin yetersizliğinden, hükümeti, eski düzenin bürokrat-askerlerinden Yüan-Şih-kay'e devrettiler. Yüan ise kişisel idaresini kurmak için Sun Yat Sen'in partisini bastırmaya kalktı. Çan ve öbür devrimciler 1913'te tekrar Japonya'ya kaçmaya mecbur oldular. 1915'te Sun'un üçüncü devrimiyle Yüan iktidardan düşürüldü. Ancak, ülkedeki siyasi bölünmenin, iç çatışmaların ve Batılı devletlerin baskısı altında kalan yeni hükümet, ülkeyi idaresi altında birleştiremedi. 1916'dan sonra Çin uzun yıllar bölgelerde egemen olan asker bürokrat diktatörlerin, "savaş beyleri"nin rekabet ve çatışmasına sahne oldu.

Çan Kay-Şek 1918'de Güney Çin bölgesinde bazı bölge savaş beylerinin de desteklediği Sun Yat Sen'in yeni kurduğu Koumintang (Kuo Ming-t'ang) (KMT) partisine katıldı. Siyasi düşüncelerinden çok, askeri yeteneğiyle ilgi çeken Çan, KMT'nin askeri kanadında görev yaptı. Bu sıralarda KMT hükümeti, ülkeyi birleştirmenin ancak yeni ve çağdaş bir orduyla mümkün olacağına karar vermişti.

1920'lerin başında Çin'le Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen askeri ve siyasi bir yakınlaşmayla birlikte Sovyetler Birliği KMT hareketini ulusal kurtuluş hareketi olarak desteklemeye başlamıştı. Çan bu sırada Sovyetler Birliği'nde askeri eğitim gördü. Dönüşünde ÇKP (Çin Komünist Partisi) üyesi Çu En-Lay'ın siyasi komiser olduğu Vampoa Askeri Akademisi'nde görev aldı.

1925'te Sun Yat Sen'in ölümünden sonra Çan Kay-Şek, KMT'nin sol kanadının önderi durumuna geldi. 1926'da Çin'i birleştirme savaşlarının öncüsü olan Kuzey Savaşı'nın kumandanı tayin edildi. Kuzey Savaşı sırasında KMT-ÇKP ittifakı giderek zayıfladı. KMT orduları, ÇKP'nin örgütlediği grevlerin desteğiyle Şanghay şehrine girdikten sonra, Çan Kay-Şek ÇKP önderlerini tutuklattı ve kanlı bir katliam sonucu ÇKP'yi hükümetten attı.

Çan Kay-Şek 1930'larda gelişen KMT-ÇKP çatışması döneminde bir asker olarak siyasi etkisini korudu. Bu sırada, ünlü tüccar ailesi Soonglar'ın kızıyla evlendi ve karısının etkisiyle Hıristiyan oldu. Bu yıllarda KMT idaresi ülke çapında zayıftı ve gittikçe toplumun desteğini yitirmekteydi. Güney ve Kuzeybatı Çin'de egemen durumda olan ÇKP güçlerine karşı, Çan Kay-Şek ve KMT ancak savaş beylerinin desteğiyle ayakta kalabiliyordu.

1931'de Japonya Çin kıtasını ele geçirme girişimine, Mançurya'yı işgal ederek başladığında, Çan Kay-Şek Japonya'ya karşı mücadele yerine ÇKP'yi ezme kampanyası açtı. Bu karar, Çin aydınları arasında ve kamuoyunda Çan Kay-Şek'e karşı tepki yarattı. Kuzey Çin'de Japonlar'a karşı yoğun mücadele veren ÇKP, yurtseverlerin gözünde gittikçe saygınlık kazandığı sırada, Çan Kay-Şek hükümetini Güney Çin'deki Çunking Eyaleti'ne çekti. Burada "Yeni Hayat" adlı Konfüçyusçuluk ile kimi Japon ahlak ilkeleri ve Batılı düşüncelerin karışımı bir "devlet ideolojisi" kurmaya çalıştı.

Çan Kay-Şek 1936'da Japonya'ya karşı ÇKP ile ittifak kurdu. Bu ittifakın kurulmasında Çan Kay-Şek'in Mançuryalı bir savaş beyi tarafından Sian'a kaçırılması ve ÇKP'nin arabuluculuğuyla serbest bırakılmasının olumlu etkisi olmuştur. Çan Kay-Şek II.Dünya Savaşı'nda ABD ve SSCB'nin desteklediği ÇKP ve KMT birleşik cephesi ordularının başkomutanı oldu.

II. Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra ÇKP ve KMT koalisyon hükümeti için yapılan çalışmalardan olumlu sonuç alınamadı ve yeniden iç savaş başladı. Çan Kay-Şek kısa bir süre için yeni kurulan ulusal meclis tarafından Çin'in ilk anayasal cumhurbaşkanı seçildiyse de, KMT hükümeti 1949'da ÇKP güçleri karşısında tutunamadı ve Çan Kay-Şek hükümet üyeleri ile Taiwan Adası'na kaçtı.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulunca, Çan Kay-Şek'de Taiwan'da Milliyetçi Çin Cumhuriyeti'ni kurdu. 1971'de Birleşmiş Milletler, Çin Halk Cumhuriyeti'ni Taiwan yerine resmen tanıdıktan sonra da Çan Kay-Şek yaşamının sonuna kadar Çin'in meşru hükümeti olduğunu savundu. Öldükten sonra yerine oğlu General Çang Çing-kuo geçti.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Sian: Coup d'Etat* (Bn. Çan Kay-Şek ile), 1937, ("Sian Darbesi"); *This is our China*, 1940, ("Bu Bizim Çinimiz"); *China Shall Rise Again*, 1941, ("Çin Gene Yükselecek"); *Collected Wartime Messages of General Chi'ang Ka'i-shek,1937-1945*, 2 cilt, 1946, ("General Çan Kay-Şek'in Savaş Mesajları, 1937-1945"); *Soviet Russia in China: A summing up at 70*, 1957, ("Sovyet Rusya Çin'de: Yetmişinde Birinin Değerlendirmesi"); *China's Destiny*, 1957, ("Çin'in kaderi").

• **KAYNAKLAR**: C.Y.I.Hsü, *The Rise of Modern China*,1970; M.C.Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism*, 1957.

• **BAKINIZ**: ÇU EN-LAY, SUN YAT SEN.

ÇAO MENG-FU
(1254-1322)

Çinli ressam ve yönetici. *Ven-jen-hua* üslubundaki resimleriyle tanınmıştır.

Çeikang Eyaleti'nin Huçov kentinde doğdu. Sung İmparatorluk ailesindendi. O yıllarda Çin'de yeniden sivil yönetime geçilmiş, geleneksel değerler anlam kazanmış ve yöneticiler sınavla seçilmeye başlanmıştı. Çao Meng-Fu daha çocukluğundan yüksek görevler için yetiştirilmiş olduğundan yöneticilik, kompozisyon ve şiir dallarında açılan sınavları başararak devlet memurluğuna atandı. Bu görevi, Sung Hanedanı'nın Türk Moğol boyları tarafından devrilip Kubilay Han'ın imparator ilan edilmesine değin sürdü. Bundan sonra zor günler geçirdiyse de 1286'da Moğol İmparatorluk ailesi Yuenler'in yönetimi sırasında yeniden görev aldı. İstilacıların yanında çalışmaktan memnun olmamakla birlikte bu görevini sürdürdü ve Moğollar'ın Çinliler'e karşı katı tutumlarının yumuşamasını sağladı. Beş ayrı imparator zamanında, Hanlin Edebiyat Akademisi müdürlüğü ile Çeikang ve Kiangsi eyaletleri valiliği gibi önemli görevlere getirildi. Ölümünden sonra kendisine Vei Dükü unvanı verildi.

Gençliğinde ressam olan amcasının etkisiyle Ao Şan'ın yanında çalışmış ve Ç'ien Hsüan'dan etkilenmiştir. 1286'da görevli gittiği Kuzey Çin'de, 10. ve 11. yy ustaları Li Çeng, Tung Yüan ve Fan K'uan'ın yapıtlarını satın almış ve ilk resimlerinde bunlardan etkilenmiştir. Her zaman kopyacılıktan kaçınmış, resimde en önemli öğenin eskiye yeni bir ruh vermek olduğunu savunmuş, eski ustaların doğaya yaklaşım biçimlerinden yararlanan bir anlatım yönteminin geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Resim alanında iki ayrı yol izlemiştir. Bir yandan Yüan döneminde yeniden canlandırılmış olan eski resim üslubu "Yeşil ve Mavi"nin yapay renklerini ve özenli, okunaklı desenlerini uygulamıştır. Öbür yandan ise *ven-jen-hua* ustası Mi Fu'ya duyduğu hayranlığın etkisiyle mürekkeple çalışmış, bilimsel resmin görüntüde gerçekliğe önem vermeyen kompozisyon düzenini benimsemiştir. 1295'te yaptığı, *Ç'iao ve Hua Dağları'nda Sonbahar Renkleri* adlı çalışması, eski geleneğe yeni bir yorum getirdiği en önemli yapıtı sayılır. Çizdiği bambu ve hayvan resimleriyle dünyaca tanınırken, özellikle at resimleri, koleksiyoncular tarafından çok aranır olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca)**: *Ç'iao ve Hua Dağları'nda Sonbahar Renkleri*, 1295, Ulusal Saray Müzesi, Taiwan; *Su Köyü*, 1302; *Atları Sulama*, 13. yy sonu, Saray Müzesi, Peking; *Bambu, Kayalar ve Yalnız Orkideler; Koyun ve Keçi*.

ÇAPAN, Cevat
(1933)

Türk, yazar, şair ve çevirmen. Tiyatro konusundaki inceleme ve araştırmaları yanı sıra dünya şiirinden yaptığı çevirilerle de tanınmıştır.

18 Ocak 1933'te Darıca'da doğdu. 1953'te Robert Kolej'i, 1956'da Cambridge Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1960'ta İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1975'de profesör olduktan bir süre sonra bu bölümdeki görevinden ayrılıp Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Tiyatro Bölümü'ne geçti. 1978-1979 arasında Devlet Tiyatrosu Edebi Kurul Başkanlığı yaptı.

Çapan yazın yaşamına şiir yazarak başladı. İlk şiiri "Güneşli Sahile Yağmur Yağardı" 1952'de *Varlık* dergisinde yayımlandı. 1960 yıllarında ise çalışmalarında tiyatro incelemeleri, eleştirileri ile oyun ve şiir çevirileri ağırlık kazandı. *İrlanda Tiyatrosunda Gerçekçilik* adlı çalışmasının yanı sıra İrlandalı oyun yazarı J. O'Casey'den *Kırmızı Güller*'i Türkçe'ye çevirdi. Bunun dışındaki oyun çevirileri, J. Whiting'den *Yürüyüş Türküsü ve Şeytanlar*, A. Wesker'den *Kökler* ve Piscator'un Tolstoy'dan uyarladığı *Savaş ve Barış*'tır. *Değişen Tiyatro* adlı yapıtında, tiyatro dilinin özelliklerini ve tarih içinde geçirdiği değişimi inceler.

Cevat Çapan'ın çevirileri arasında Yunan şairleri Sappho, Y.Seferis, Y.Ritsos, K.Kavafis ve O.Elitis'in şiirleri ile E.Fischer'in *Sanatın Gerekliliği*, G.Thomsonun *Marksizm ve Şiir*, G. Lukacs'ın *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı* ve N. Lynton'nun *Modern Sanatın Öyküsü* gibi önemli kuramsal yapıtları da vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İrlanda Tiyatrosunda Gerçekçilik*, 1966; *Değişen Tiyatro*, 1972; *Çağdaş Bir Oyun Yazarı: John Whiting*, 1975.

ÇAPEK, Karel
(1890-1938)

Çek oyun yazarı, romancı. *RUR* adlı kurgubilim oyunu ile dünya çapında ün kazanmış, "Robot" sözcüğünün yaratıcısı olmuştur.

6 Ocak 1890'da Bohemya'nın Malé Svatonovice kentinde doğdu, 25 Aralık 1938'de Prag'da öldü. Babası bir köy doktoruydu. Aydın bir ailenin oğlu olan Çapek küçük yaştan başlayarak edebiyatla ve babasından etkilenerek biyoloji ve fizyoloji ile ilgilendi. Sekiz yaşındayken şiir yazmaya başladı. Prag Üniversitesi'nde başladığı felsefe öğrenimini Berlin ve Paris'te sürdürdü. 1915'te "Estetikte Nesnel Yöntemler" konulu teziyle doktora derecesini aldı. Felsefe öğrenimi sırasında Bergson ve William James gibi düşünürlerden etkilendi, bir süre anarşist bir gençlik derneğine katıldı. Yaşamının hemen hemen tümünde gazetecilik ve serbest yazarlık yaptı, aydın çevrelerle ilişki içinde oldu. Çekoslovakya'nın ilk cumhurbaşkanı Tomas Masaryk, Çapek'in yakın dostlarındandı. Çapek ilk ve en ünlü oyunu olan *RUR*'ı ("Rossum'un Evrensel Robotları") 1920'de yazdı. Oyun 25 Ocak 1921'de Prag Ulusal Tiyatrosu'nda sahnelendi. Bu oyunda Çapek ilk kez "Robot" terimini kullandı. Çekçe'de "işçi" anlamına gelen "robot" sözcüğü, Çapek'in oyununda "insan yapısı insan benzeri mekanik işçi" demekti. Kardeşi Josef Çapek ile yazdığı fantastik öyküler dışında Çapek 1922'de *Továrna na absolutno* ("İpini Koparmış Mutlak") ve 1936'da *Válka s mloky* ("Semenderlerle Savaş") gibi iki önemli romanın da yazarı oldu.

RUR'da Çapek, insanların çalışma zorunluluğundan kurtuldukları bir dünyayı anlatır. Bilgin Rossum (Çekçe "rozum" -akıl) "robot"u icat etmiş, oğlu mühendis Rossum ise robotların seri üretimine geçmiştir. Rossum'un robotları insana oldukça benzeyen ancak üreyemeyen yaratıklardır. Robotlar aynı zamanda düşünen varlıklar olduğu için, bir süre sonra tüm fiziksel işleri kendilerine yükleyen insanlara karşı ayaklanmaya karar verirler. Bir alegori olarak robot-insan karşıtlığı "sınıf mücadelesi"nin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Oyunun yazılmış olduğu 1920 yılında, özellikle Çapek'in yaşamakta olduğu Doğu Avrupa, devrimler, devrim girişimleri ve karşı-devrimlerle çalkalanıyordu. Bu alegoride "hakim sınıf"ın insanlık tarafından simgelenmesi de, Çapek'in *RUR*'ı yalnızca bir sınıf mücadelesi alegorisi olarak tasarlamadığını gösterir. Onu aynı ölçüde ilgilendiren, insanların kendi ürünlerinin (oyunda robotların) nasıl kendilerine yabancılaşarak onları yok etmeye yönelebileceğinin de irdelenmesidir. Mary Shelley'in *Frankenstein*'ından bu yana sanatçıları derinden ilgilendiren bu konu, Çapek'te *RUR*'dan sonra, 1924'te yazdığı *Krakatit* romanında da ortaya çıkar. Bu romanda Çapek atom enerjisini keşfeden insanlığın nasıl kendi icadı üzerindeki denetimini yitirdiğini anlatır. Bu romanın önemi, atom çekirdeğinin parçalanmasından, ilk atom ve hidrojen bombalarından ve silahlanma yarışının başlamasından yıllarca önce yazılmış olmasıdır.

Çapek'in başyapıtı *Továrna na absolutno* ise taşlamacı bir dille "mutlak" düşüncesini eleştirir. "Mutlak" doğru, "Mutlak" varlık ya da Tanrı, bir bilim adamının keşfettiği makine tarafından üretilen bir gaz olarak ortaya salınınca dünya birbirine girer. Son romanlarından biri olan *Váka s mloky*'de ise Çapek, yaklaşan Nazi tehlikesine karşı bir alegori yoluyla diktatörlük düzenini eleştirir. Son oyunu olan *Matka*'da ("Ana") ise işgale karşı silahlı direnmeyi savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Zářivé hlubiny* (J. Çapek ile), 1916, ("Işıklı Derinlikler"); *Krakonosava zahrada* (J. Çapek ile), 1918, ("Krakonos Bahçesi"); *Providlky z jedné kapsy*, 1929, ("İlk Cepten Öyküler"); *Providlky z druhe kapsy*, 1929, ("İkinci Cepten Öyküler"). **Oyun:** *RUR*, 1920, ("Rossum'un Evrensel Robotları"); *Ze zivota hmyzu*, (J. Çapek ile), 1921, ("Böcek Oyunu"); *Vec Makropulos*, 1922, ("Makropulos'un Sırrı"); *Bílá nemoc*, 1937, ("Güç ve Zafer"); *Matka*, 1938, ("Ana"). **Roman:** *Továrna na absolutno*, 1922, ("İpini Koparmış Mutlak"); *Krakatit*, 1924; *Hordubal*, 1933; *Provetron*, 1934, ("Göktaşı"); *Obycejný zivot*, 1934, ("Sıradan Bir Yaşam"); *Válka s mloky*, 1936, ("Semenderlerle Savaş").

ÇARIKLI, Hacim Muhittin
(1881-1965)

Türk siyaset adamı. Milli Mücadele yıllarında Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin toplanmasına öncülük etmiştir.

10 Ekim 1881'de Uşak'ta doğdu, 5 Aralık 1965'te İzmir'de öldü. İlköğrenimini Urla'da, ortaöğrenimini İzmir'de yaptı. 1904'te Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve polis müdürlüğü yaptı. Milli Mücadele öncesi son görevi olan Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığından 1 Mart 1919'da açığa alındı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte 20 Mayıs 1919'da Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti adlı bir örgütün kurulmasına önayak oldu. Daha sonra direnişi yaygınlaştırmak ve yerel örgütler oluşturmak amacıyla 11 Haziran 1919'da Bandırma'ya gitti. Yöredeki çalışmaları sonucu Batı Anadolu'daki iki kongrenin toplanmasına büyük katkısı oldu. 26 Temmuz 1919'da Balıkesir'de, 16-25 Ağustos 1919'da Alaşehir'de toplanan bu ulusal kongrelere başkanlık etti.

Sivas Kongresi kararları uyarınca Anadolu'daki tüm direniş örgütleri birleştirildikten sonra Ocak 1920'de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Karesi mebusu olarak katıldı. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Anadolu'ya geçti. TBMM'ne Karesi milletvekili olarak katıldı. Milletvekilliğinin yanı sıra 24 Nisan 1920'de olağanüstü yetkiyle Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine atandı. 9 Temmuz 1920'de Yunanlılar Bursa'yı işgal edince Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. Ağustos 1921'de Konya İstiklal Mahkemesi üyeliğine atandı. Temmuz 1922'ye değin bu görevde kaldı. Ocak 1923'ten Ağustos 1923'e değin el-Cezire İstiklal Mahkemesi başkanlığını yürüttü.

TBMM'nin ikinci döneminde Giresun milletvekili seçildi. Bu arada Kasım 1925'te atandığı Şark İstiklal Mahkemesi başkanlığını yaklaşık bir yıl sürdürdü. Bundan sonra III.dönemde Giresun, IV, V, VI, VII ve VIII. dönemlerinde ise Balıkesir milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1950 seçimlerinin ardından yerleştiği İzmir'de öldü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları, (1919-1920)*, 1967.

ÇAYANOV, Aleksandr Vasileviç
(1888 - ?)

Rus, iktisatçı. Köylü ekonomisi kuramının kurucularındandır.

1888'de doğdu. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Rus tarım iktisatçılarının Üretim Örgütü Okulu'nun önde gelen üyelerindendir. İktisat kuramını, 1920'lerde müdürlüğünü yaptığı Petrovska-Razumovskii Tarım Enstitüsü'nün iktisat bölümünde geliştirdi. NEP (Yeni Ekonomi Politika) döneminde Sovyet tarımının örgütlenmesinde etkin bir rol oynadı. 1928'den sonra tarımda kolektifleştirme hareketinin yeniden başlamasıyla, öncülüğünü yaptığı okul dağıtıldı, 1930'da tutuklandı.

Çayanov, 19. yy'ın sonu ile 20. yy'ın başı arasında Rus çiftliklerinden toplanan verilerden yararlanarak bir köylü ekonomisi modeli geliştirdi. Bu modelin temel birimi, belli bir miktar toprağa ve bazı üretim araçlarına sahip olan aile işletmeleridir. Bu işletmelerde üretim yalnızca aile bireyleri tarafından, yabancı işgücü kullanılmaksızın yapılır. Üretimin amacı kâr değil, ailenin tüketim gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Çayanov'a göre ailelerin büyüklükleri işletmelerin büyüklüğünü belirler. Aile işletmelerinin kâr amacıyla üretim yapmaması, üretim maliyetinin düşük olması ve iktisadi güçlüklere karşı dayanıklılığı, bu işletmeleri hem kapitalist işletmelerden hem de devlet çiftliklerinden daha etkin kılar.

Çayanov'un görüşleri 1965'ten sonra özellikle Hintli ve Yunanlı iktisatçıların bir bölümünce temel alınmıştır. Bu iktisatçılar tarımda küçük aile işletmelerinin kapitalist tarım işletmelerinden daha verimli ve dayanıklı olduğunu savunan köylü ekonomisi kuramlarını ortaya atmışlardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Theory of Peasant Economy*, (ö.s.), 1966, ("Köylü Ekonomisi Kuramı"); *Oeuvres Choisies*, (ö.s.), 1967, ("Seçme Yapıtlar").

ÇAYKOVSKİ, Piotr İlyiç
(1840-1893)

Rus besteci. Ulusal müzik akımının görece dışında kalarak Romantik anlayışta, anlatım gücü ve duygu yoğunluğuyla dikkat çeken yapıtlar vermiştir.

7 Mayıs 1840'ta Rusya'da Vodkinsk'te doğdu, 6 Kasım 1893'te St. Petersburg'da öldü. Babası maden müfettişiydi. Fransız kökenli olan annesine çok bağlıydı. Müziğe olan ilgisi ve yeteneği küçük yaşta belli oldu. Ancak aşırı duygulu ve duyarlı bir çocuk olduğu düşünülerek küçükken aldığı piyano dersleri dışında yoğun bir biçimde müzikle uğraşmasına izin verilmedi.

Babasının görevindeki değişiklikler nedeniyle aile, önce Moskova'ya daha sonra da St. Petersburg'a yerleşti. Çaykovski, 1850'de, bu kentteki Hukuk Okulu'nun hazırlık sınıfına girdi. 14 yaşındayken, annesi koleradan öldü. Çaykovski bu olay üzerine piyano için küçük bir vals besteledi. Annesine bağlılığı, babasının ilgisizliği ve yalnızca erkek öğrencilerin bulunduğu Hukuk Okulu'ndaki sert disiplin ortamı, sanatçının kişiliğinde belirli izler bıraktı.

Öğrenciliği sırasında Çaykovski, sık sık izlediği operalardan oldukça etkilenmişti. Okulu bitirdikten sonra, St. Petersburg'da, adalet bakanlığında işe

Piotr İlyiç Çaykovski

girdi. Bunun yanı sıra 1862'de St. Petersburg Konservatuvarı'nda ünlü piyanist besteci Anton Rubinstein'ın öğrencisi oldu. Yaklaşık bir yıl sonra da, gönülsüz ve kayıtsız bir memur olarak sürdürdüğü bakanlıktaki görevinden ayrıldı. Bir süre yoksul bir müzikçi olarak yaşadı.

Etki kaynakları

1864'te, Aleksandr Ostrovski'nin *Fırtına* adlı oyunu üzerine bestelediği uvertür, Çaykovski'nin seslendirilen ilk yapıtı oldu. Bestecinin sonraki üslup özelliklerinin izlerini taşıyan bu uvertür, gelenek ve kurallara bağlı olan Rubinstein'ın tepkisini çeken ürünlerinden biri olmuştu. Gene de, seslendirilmesi hem Çaykovski'yi yüreklendirdi, hem de Rubinstein'ın kızkardeşi Nikolai tarafından kendisine 1865 yılının sonlarında, Moskova Konservatuvarı'nda armoni öğretmenliği önerilmesinde etkili oldu.

Bunalımlar içinde verimli olabilen bir besteci

Ocak 1866'da bu göreve başlayan Çaykovski'nin yaşam koşulları iyileşmişti. Ancak, aynı yılın bir ürünü olan *Birinci Senfoni (Kış Hülyaları)* üzerinde aşırı bir yoğunlukla çalışması, ruhsal bir bunalım yaşamasına yol açtı. Sanatçının müzik alanındaki verimi, genellikle bu tür ruhsal gerilimlerle birlikte yürümüştür. Bu dönemdeki bunalımlarının önemli nedenlerinden biri, kadınlarla olan ilişkileriydi. 1870'lerin ortalarında, böyle bir aşk olayından sonra yeniden bir bunalım dönemine girdi. 1876'da yapıtlarına hayranlık duyan zengin bir dul olan Nadejda von Meck'le mektuplaşmaya başladı. Von Meck, uzun süre besteciye para desteği sağladı. Kendi isteği üzerine, Çaykovski'yle hiçbir zaman görüşmedi, aralarında platonik bir ilişki gelişti. Sanatçı von Meck'le ilişkisinin başlamasından yaklaşık bir yıl sonra, Antonina Milyukova'yla evlendi. Ancak bu evlilik, Çaykovski'nin kendisini de çok olumsuz etkilemiş, eşinin akıl hastanesine düşmesi bestecinin de intihar girişiminde bulunması gibi sarsıcı olaylarla son bulmuştur. Bu olaylardan sonra von Meck'le ilişkisi onun için daha da önem kazanmıştır. 1877 ve 1878'de Çaykovski gene yoğun beste çalışmalarına girişti. *Dördüncü Senfoni* ve *Yevgeni Onyegin* adlı opera bu yıllarda tamamlandı.

Duyguların egemen olduğu öznel bir üslup

Von Meck'in kendisine yıllık bir gelir bağlaması, konservatuvardaki işini bırakarak yalnızca beste çalışmalarıyla uğraşmasına olanak sağladı, ama aynı zamanda besteci, bu ödeneği hakettiğini göstermek istercesine aşırı üretkenlik sürecine girdi. Gerilimler içinde, kendini tüketircesine hırsla çalıştı. 1880'lerin başlarına değin süren bu dönemde, oldukça önemli yapıtların yanı sıra görece önemsiz yapıtlar da besteledi.

1885'ten sonra Çaykovski, Rusya'da çeşitli gezilere çıktı, orkestra yöneticiliği yaptı. 1888'de birçok büyük Avrupa kentini kapsayan bir konser turu gerçekleştirdi. Bu turda seslendirdiği yapıtlarıyla büyük başarı kazandı.

İzleyen yıllarda da benzer konser dizileri gerçekleştirmiş ve önemli yapıtlar vermeyi sürdürmüşse de, hep bir bunalım öncesi tedirginliği ağır basmıştır. 1888'in ürünü olan *Beşinci Senfoni*'si ve daha sonraki yapıtlarda, artan bir duygusallığın hırçın, içe dönük yoğunlaşmaları izlenir. Ruhsal sağlığındaki bu kötüye gidiş, 1890'da von Meck'in mektuplaşmayı ve para yardımını birdenbire kesmesinden de etkilenmiştir. Bu olay, artık yapıtlarıyla yüksek bir gelir sağlayabilen besteciyi güç durumda bırakmamış olsa da, yaşamının sonuna değin süren psikolojik bir etki yapmıştır.

Ölümünden kısa bir süre önce *Altıncı Senfoni*'sini *(Patetik)* tamamladı. Çok önem verdiği bu yapıt, 28 Ekim 1893'teki ilk çalınışında beklediği ilgiyi görmedi. Birkaç gün sonra da ölümüne yol açan kolera hastalığına yakalandı. Çaykovski'nin, mikroplu olduğunu bilerek kaynatılmamış su içtiği ve belki de isteyerek ölüme gittiğine ilişkin bir kanı vardır.

Çaykovski'nin müziği değerlendirilirken, genellikle, yaklaşık aynı dönemde yaşamış olduğu Rus Beşleri'yle kıyaslanır. Müzikte ulusal yönelişe fazla ilgi göstermemesiyle, sözkonusu bestecilerden ayrılır. Kimi zaman eleştiri konusu da olan bu özellik, bestecinin çeşitli kaynaklardan etkilenmiş oluşunun bir sonucudur. Bunlardan biri, Anton Rubinstein'ın etkisiyle, Avrupa ve özellikle Alman geleneklerini hiç ayrılmaksızın izleyen bir eğitim görmüş olmasıdır. İlk yapıtlarında görülmekle birlikte bu etki, kurallara bağlı bir müzikle yetinemeyen sanatçıya daha çok teknik bir ustalık kazandırmakla sınırlı kalmış, onun, Avrupa müziğini bağlılıkla izlemesi sonucunu getirmemiştir. Nitekim, Çaykovski, o dönemde Avrupa müziğinin en etkili bestecileri olan Brahms ve Wagner'le ilgilenmemiştir. Çaykovski'nin müziğinde daha kalıcı ve belirgin olan etkiler, İtalyan anlayışı ve beğenisi ile Mozart'ın müziğine duyduğu yakınlıktır. Daha gençlik yıllarında İtalyan operasının örneklerini yoğunlukla izlemişti. Mozart ise, ince, yumuşak ve zaman zaman dokunaklı müziğiyle onun kişiliğine uygun bir esin kaynağı oluşturmuştur.

Öte yandan, ülkesine derin bir duygusal bağlılığı olduğu, özellikle mektuplarından anlaşılmaktadır. Halk müziğinin ezgilerinden ve ritmik özelliklerinden doğrudan yararlanmış olduğu gibi, Rusya'daki toplumsal yaşamın zorlukları ve çatışmalarından da etkilenmiştir.

Esin kaynağını daha çok Avrupa etkileri oluşturmuş olmakla birlikte, Çaykovski'nin müziği, genellikle, Rus ve İtalyan beğenilerinin ve duygularının bir bileşimine yönelmiştir. Bestecinin üslubu da, bütün etkilerin ötesinde, kişisel, özgün bir niteliktedir. Yapıtlarının pek çoğu, kişisel yaşantı ve duygulanışların belirgin, ağırlıklı izlerini taşır. Bu anlamda müziği, başka çok az bestecide görülebilecek ölçüde öznel bir müziktir.

Sanatının, yaşadıklarıyla içsel bağlantısı ve öznelliği nedeniyle, Çaykovski'nin yapıtlarını, başarı ya da başarısızlıklarını dönemlere ayırarak değerlendirmek oldukça güçtür. Aynı nedenle, yapıtlarında, belli bir üsluba doğru çizgisel bir gelişme de görülmez. Geleneksel biçimlerden yenilik arayışlarına geçmiş, dramatik ya da lirik bir anlatım biçimine başvurmuş, Avrupa etkilerine kıyasla ulusal etkilerin müziğindeki yeri ve önemi her zaman değişebilmiş, besteci, bu çeşitli yönelişler arasında gidip gelmiştir.

Etki kaynaklarında ve yönelişlerinde görülen bu çoğulluk, Çaykovski'nin sanatında seçmeci bir tavırın egemen olduğu izlenimine yol açmış ve bu, bestecinin değerlendirilmesinde bir tartışma konusu olmuştur. Ancak, eğilimlerindeki bu değişkenlik, müziğinde hemen her zaman dile getirmiş olduğu yaşantı ve duyguların çeşitliliğinin, değişiminin bir sonucu sayılmalıdır.

Çaykovski'nin yapıtlarının pek çoğunda üstün bir tekniğe dayanan, güçlü ve yoğun bir anlatım görülür. Duygularındaki değişiklikler, bu yapıtlara da sinmiş gibidir. Orkestra müziği, bazen klasik senfoni biçiminin, bazen de senfonik şiirin örneklerini verir. Senfonilerinin çoğunda, majör dizilere göre daha çok kararsızlık izlenimi yaratan minör dizileri yeğlemiş olması da, yine, ruhsal yaşamının değişimlerini müziksel bir anlatıma ulaştırma eğilimiyle bağlantılıdır.

Bu özellikleriyle Çaykovski'nin senfonileri, bu türün daha sonraki bestecileri için, özellikle orkestralama ve armoni anlayışları bakımından yeni bir yaklaşım getirmiştir. Zaman zaman senfonik şiire doğru bir eğilim göstermekle birlikte, senfoni, bestecinin sürekli bir gelişme sağladığı bir alan oluşturur. *Birinci Senfoni (Kış Hülyaları)* dışında her senfonisi, daha öncekileri nitelikçe aşmış olarak kabul edilir. *Beşinci Senfoni*'yi *Altıncı Senfoni*'den üstün tutan yorumlar da vardır; ama yaygın kanı, Çaykovski'nin son yapıtının onun en önemli ve başarılı senfonisi, hatta başyapıtı sayılması gerektiğidir.

Patetik Senfoni, yine Rus ve İtalyan duyarlığının bir bileşimini ortaya koymasının yanı sıra, duygusal ve soyut anlatımlı bir otobiyografi gibidir. Bütün acılarıyla birlikte kaçınılmaz bir ölüm duygusu insanın elde ettiklerinin, başardıklarının yararsız ve anlamsız olduğunu da dile getirerek yapıta egemen olmuştur. Besteci, bu yapıtın programını yazıya geçirmeyi düşünmüş ama bunu gerçekleştirememiştir. Bu yapıtında öznel duygusallığının egemen olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, öznel duyguların işlenişi evrensel bir boyuta ulaşmış ve senfoni, hemen her çağa ve herkese seslenebilen bir nitelik kazanmıştır.

Çaykovski'nin öbür yapıtlarından pek çoğu da, öznel duyguların bu evrenselleşmiş anlatımını yoğunlukla içerirler. Operalarındaki güçlü duygusallık, dramatik öğelerden çok, karakterlerin belirgin bir biçimde ve lirik bir anlatımla işlenmesinde temellenir. *Yevgeni Onyegin* ve *Maça Kızı* adlı operalar haklı bir üne kavuşmuştur ve bu türün önde gelen örnekleri arasında yer alırlar.

Çaykovski, bale müziği alanında da önemli bir bestecidir, hatta klasik balenin ustası olarak kabul edilir. Bu yargının yaygınlaşmasında ve yerleşmesinde, bale müziğinin en sevilen örneklerinin başında gelen *Kuğu Gölü*, *Uyuyan Güzel* ve *Fındıkkıran*, başlıca rolü oynamıştır. Bununla birlikte, bestecinin birçok başka yapıtı da baleye uyarlanmış, Çaykovski'nin müziği koreografiar için her zaman önemli bir kaynak oluşturmuştur. Bu durum, derin ve yoğun bir anlatımla ayırt edilebilen yapıtlarıyla Çaykovski'nin, konulu müziğe ve sahne müziğine yatkınlığını gösteren bir olgudur.

Senfonik müzik

Bale müziği

- **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Voyvoda*, 1869; *Undine*, 1869; *Opriçnik*, 1874; *Demirci Vakula*, 1876; *Yevgeni Onyegin*, 1879; *Orleans'lı Kız*, 1881; *Mazepa*, 1884; *Büyücü Kadın*, 1887; *Maça Kızı*, 1890; *Iolanta*, 1892. **Bale:** *Kuğu Gölü*, 1877; *Uyuyan Güzel*, 1890; *Fındıkkıran*, 1892. **Orkestra müziği: Senfoni:** *No.1 (Kış Hülyaları)*, 1868; *No.2 (Küçük Rusyalı)*, 1872, 1879; *No.3 (Polonyalı)*, 1875; *No.4*, 1877; *Manfred*, 1885, numaralandırılmadı; *No.5*, 1888; *No.6 (Patetik)*, 1893. **Konçerto:** *Birinci Piyano Konçertosu*, 1875; Keman için *Melankolik Serenat*, 1875; Viyolonsel için *Bir Rokoko Teması Üzerine Çeşitlemeler*, 1876; *Keman Konçertosu*, 1878; *İkinci Piyano Konçertosu*, 1880; Viyolonsel için *Pezzo capriccioso*, 1887; *Üçüncü Piyano Konçertosu*, 1893, sadece ilk bölüm. **Çeşitli:** *Fırtına Uvertürü*, 1865; *Fatum*, 1868, senfonik şiir, ("Kader"); *Romeo ve Juliet*, 1870, fantezi uvertürü; *Fırtına*, 1873, sefonik fantezi; *Slav Marşı*, 1876; *Francesca da Rimini*, 1876, senfonik fantezi; *İtalyan Capriccio'su*, 1880; *Yaylı Çalgılar Serenadı*, 1880; *1812 Uvertürü*, 1880; *Hamlet*, 1885, fantezi uvertürü. **Oda müziği:** *Birinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1871; *İkinci Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1874; *Üçüncü Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1876; Keman, viyolonsel ve piyano için *Üçlü*, 1882, *Souvenir de Florence*, 1890, altılı, ("Floransa Anısı"); piyano müziği; vokal müzik; şarkılar.

- **KAYNAKLAR:** G.Abraham, *Tchaikovsky:a Short Biography*, 1944; G.Abraham (der.), *Tchaikovsky: a Symposium*, 1945; E.Blom, *Tchaikovsky : Orchestral Works*, 1927; E. Ewans, *Tchaikovsky*, 1966; W.Lakond (der.), *The Diaries of Tchaikovsky*, 1945; M.Tchaikovsky, *The Life and Letters of Peter Ilich Tchaikovsky*, 1905; H.Weinstock, *Tchaikovsky*, 1943.

- **BAKINIZ:** BALAKİREV, MOZART, MUSSORGSKİ, RAHMANİNOV, SCHUMANN.

ÇAYLAK TEVFİK

Bak. TEVFİK [Çaylak]

ÇEBİŞEV, Pafnuti Lvoviç
(1821-1894)

Rus matematikçi. Asal sayıların dağılımına, olasılık kuramına ve fonksiyonların yaklaşımları kuramına katkıda bulunmuş, kendi adıyla da anılan Petersburg Matematik Okulu'nu kurmuştur.

16 Mayıs 1821'de Okatovo'da doğdu. 8 Aralık 1894'te Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. 1841'de Moskova Üniversitesi'nin matematik ve fizik bölümünü bitirdikten ve olasılık kuramının temel ilkelerine ilişkin lisansüstü tezini hazırladıktan sonra Petersburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1849'da, eşleşim (kongrüans) kuramına ilişkin teziyle aynı üniversiteden doktora derecesini aldı. *Teoria Sravneny* adıyla basılan bu çalışması Rusya'da uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmış ve asal sayıların dağılımı konusunda Çebişev'in öne sürdüğü görüşler

sayılar kuramında birçok yeni buluşa yol açmıştır.

1860'ta profesörlüğe yükseltilerek 1882'ye değin aynı üniversitede görevini sürdüren Çebişev, bu arada Petersburg Bilimler Akademisi'ne, Berlin ve Bologna akademilerine, ayrıca İtalyan, İngiliz, Fransız ve İsveç bilim akademileri üyeliklerine seçildi. Petersburg Üniversitesi'nden yetişmiş matematikçileri çevresinde toplayarak, bugün "Çebişev Okulu" da denilen Petersburg Matematik Okulu'nun oluşmasını sağladı. Böylelikle birçok genç yeteneğin tanınmasına ve matematik araştırmalarına yönelmesine öncülük etti.

Asal sayıların sonsuz olduğunu kanıtlayan Eukleides'ten sonra, 18. yy sonlarına değin, 2,3,5,7,11... biçiminde ilerleyen bu sayıların düzensiz dağılımı çözümsüz bir sorun olarak kalmıştı. Nihayet 1798-1808 arasında Le Gendre, x'ten küçük asal sayıların niceliğini gösteren $\pi(x)$'in yaklaşık olarak

$$\pi(x) \approx \frac{x}{\ln x - 1,08366}$$

olduğunu öne sürdü. Çebişev de, $\pi(x)$ için geçerli olan üst ve alt sınırları bularak,

$$0,92129\frac{x}{\ln x} < \pi(x) < 1,10555\frac{x}{\ln}$$

biçiminde yazılan bu eşitsizlikler yardımıyla, her tamsayı ile onun iki katı arasında bir asal sayı olduğunu kanıtladı.

Çebişev'in matematikteki asıl ünü, fonksiyonların yaklaşık değerlerinin bulunmasında çokterimlilerden yararlanmaya ilişkin çalışmalarından kaynaklanır. Belirli bir aralıkta, verilen bir fonksiyonla farkının salt değeri en küçük olabilen n. dereceden çokterimlinin bulunması problemi üzerinde çalışmış, bugün "Çebişev çokterimlileri" olarak anılan n. dereceden

$$Tn(x) = \cos(n \arccos x)$$

çokterimlilerini ortaya atmış, ayrıca belirli integrallerin yaklaşık değerlerini veren formüller bulmuştur.

Ortalama değeri $\bar{x}$ ve standard sapması σ_x olan değişkenlerin, salt değerce σ_x'e eşit ya da ondan büyük bir sapmaya sahip olma olasılığı için bulduğu ve

$$P(|x - \bar{X}| > t\sigma_x) < \frac{1}{t^2}$$

biçiminde yazılan eşitsizlikle de, matematiksel istatistikte ve doğal bilimlerde olasılık kuramından yararlanma olanaklarını genişletmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Opyt elementarnogo analiza teorii veroyatnostey*, 1845, ("Olasılık Kuramının Elemanter Çözümlemesine İlişkin Bir Deneme"); *Teoria sravneny*, 1849, ("Eşleşim Kuramı"); *Les oeuvres de P.L. Tchebychev*, 1899-1907, 2 cilt, ("Çebişev'in Yapıtları").
- **KAYNAKLAR:** A.N.Krylov, *Pafnuti Lvoviç Çebişev*, 1944; M.A.Lyapunov, *Pafnuti Lvoviç Çebişev*, 1895.
- **BAKINIZ:** EUKLEİDES, EULER, LE GENDRE.

ÇEÇEN, Kâzım
(1919)

Türk hidrolik mühendisi. Hidroelektrik santrallarda, akarsuların taşıdığı katı maddelerin elenebilmesi için yeni bir sistem geliştirmiştir.

23 Ağustos 1919'da Elazığ'da doğdu. 1937'de Yüksek Mühendis Mektebi'nin giriş sınavını kazandıysa da, aynı yıl, bu okulun yerine kurulması düşünülen İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) öğretim görevlisi yetiştirmek amacıyla açılan sınavda da başarılı olarak Almanya'ya gitti. 1939'da Berlin Teknik Üniveritesi'nde inşaat mühendisliği öğrenimine başladı, 1943'te de yüksek mühendis diplomasını alarak Türkiye'ye döndü. İTÜ İnşaat Fakültesi Su Yapıları Kürsüsü'nde 1945'te asistan, 1949'da doçent olan Çeçen 1958-1959 arası Avusturya'daki Graz Teknik Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra 1960'ta İTÜ İnşaat Fakültesi Hidrolik ve Su Kuvvetleri Kürsüsü'nde profesörlüğe, 1963'te de aynı kürsünün başkanlığına getirildi. 1963'ten 1973'e değin TÜBİTAK'ın (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) Mühendislik Araştırma Kürsüsü'nde görev alan, 1984'te İTÜ'de TÜBİTAK'a bağlı olarak kurulan Küçük Su Hidroelektrik Tesisleri Araştırma Ünitesi'nin başkanlığını üstlenen Çeçen'e 1976'da, su alma tesisleri ve yeraltı su akımlarına ilişkin çalışmaları nedeniyle mühendislik dalında TÜBİTAK Bilim Ödülü verildi.

Araştırmalarını su alma tesisleri ve katı madde taşınımı konularında yoğunlaştıran Çeçen, katı madde taşıyan akarsu akımlarında, katı maddesiz bol miktarda su alınmasını sağlayan "karşıdan su alma sistemi"ni geliştirdi. Akarsularca taşınan ve hidroelektrik tesislerde büyük sorunlar yaratan katı maddelerin elenmesi amacıyla kurduğu vorteksli (çevrili) havuz sistemi denemelerinden de başarılı sonuçlar aldı. Lavabolarda suyun akıtılması sırasında oluşan hava çekirdekli çevriye benzer bir çevri yaparak katı maddenin dışarı atılması düşüncesine dayanan bu sistem, 1979'da, Kayseri-Sivas arasında 1961'de işletmeye açılmış olan Sızır Hidroelektrik Santralı'nda uygulandı.

Rize'deki İkizdere, Tirebolu'daki Doğankent, Konya'daki Göksu-Yerköprü ve Hopa'daki Murgul hidroelektrik tesislerinin uygulama projelerini de Çeçen hazırlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Vahşi Dereletden Su Alma*, 1962; *Hidrolik*, 2 cilt, 1967-1969; *Hidrolik İletkenliğin Arazide Ölçülmesi*, 1972; *Su Kuvvetleri Ders Notları*, 1983.
- **BAKINIZ:** M.BAYAZIT.

ÇEHOV, Anton Pavloviç
(1860-1904)

Rus öykü ve oyun yazarı. Çarlık Rusyası'nın çöküş dönemindeki taşra yaşamını, insan ilişkilerinin kopukluğunu, bunalımlı bir toplumun bireylere yansıyan tedirginliğini şiirsel bir gerçekçilikle dile getirmiştir.

16 Ocak 1860'ta Azak denizi kıyısındaki Taganrog'da doğdu, 15 Temmuz 1904'te Badenweiler'de öldü. Özgürlüğe kavuşmuş bir toprak kölesinin torunu ve küçük bir taşra bakkalının oğludur. İlk ve ortaöğrenimini doğduğu kentte tamamladı. Daha çocukluk yıllarında babasının bakkal dükkânında ona

Anton Çehov

yardım ederek küçük yaşta bağımsız ve sorumlu bir kişiliğe sahip oldu. 1876'da babasının iflas etmesi üzerine, oturdukları evi satıp Moskova'ya taşındılar. Ama Çehov liseyi bitirmek için 1879'a değin Taganrog'da kaldı. Geçimini özel ders vererek sağladı. Aynı yıl Moskova'ya giderek Tıp Fakültesi'nde yükseköğrenime başladı. Ailesinin Moskova'da büyük yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalması yüzünden daha lise öğrencisiyken mizah dergilerine yazdığı öykülerden eline geçen parayı ailesine yolluyordu. Daha sonra babası çalışamaz duruma düşünce, ailesini geçindirmek sorumluluğu Çehov'a yüklendi. Ağabeysi Aleksandr'ın yüreklendirmesiyle dergilere gönderdiği kısa öyküler, mizah yazıları ve Moskova'nın gündelik yaşamıyla ilgili izlenimler ona hem belli bir gelir sağlıyor, hem de adının Moskova'da ve St.Petersburg'da duyulmasına yarıyordu. Çehov 1884'te üniversiteyi bitirip doktorluk yapmaya başlayınca, baktığı hastaların çoğu yoksul olduğu için, yazarlıktan sağladığı paradan vazgeçmeyeceğini gördü.

1883-1886 arasında St.Petersburg'da Nikolay Leykin'in yönetiminde yayımlanan *Oskolki* gazetesinde aralarında "Moskova Yaşamından İzlenimler" de bulunan 300 kadar yazısı çıktı. Gündelik yaşamla ilgili bu yazılarında gerçekliği daha iyi tanıma olanağını buldu ve gözlem gücünü geliştirdi. 1885'te Leykin'i görmek için St.Petersburg'a gittiği zaman, okur yığınları arasında ve seçkin edebiyat çevrelerinde yaygın bir üne kavuşmuş olduğunu gördü. Bu gezisi sırasında o dönemin önde gelen dergilerinden *Novoye Vremya*'nın (Yeni Zamanlar) yönetmeni A.S. Suvorin'le tanıştı ve o zamana değin yazılarında kullandığı takma adlardan vazgeçerek öykülerini kendi imzasıyla yayımlamaya başladı. Bu dönemde yazdığı *Unter Prişibeyev* (Prişibeyev Çavuş), *Yeger* (Avcı) ve *Gore* (Acı) gibi ünlü öyküleri Suvorin'in dergisinde basıldı. 1888'de *Step* (Bozkır) adlı uzun öyküsü aylık *Severni Vestnik* dergisinde çıkınca, büyük bir üne kavuştu.

Çehov lise öğrencisiyken oyun yazmayı da denemişti. 1878-1881 arasında *Pyeza bez nazvaniya* adlı bir oyun yazmış, bir kenara bırakmıştı. Aynı zamanda *Platonov* adıyla da bilinen bu oyun Mali Tiyatrosu tarafından geri çevrildi. Oyun yazarlığını tek perdelik oyunlarla sürdüren Çehov'un sahnelenen ilk yapıtı *İvanov*'du. 1887'de yazılan ve Çehov'un *Martı* ve öteki başarılı oyunlarının birçok özelliklerinin tohumlarını taşıyan bu oyunu *Medved* (Ayı) ve *Predlojeniye* (Teklif) gibi tek perdelik oyunlar izledi. 1889'da yazılan *Leşi* (Orman Cini) Çehov'un daha sonra *Dyadya Vanya* (Vanya Dayı) adıyla yeniden yazdığı bir oyunun ilk biçimiydi. Bu oyunun da başarısızlığa uğraması üzerine oyun yazmaktan bir süre için vazgeçerek öykü yazarlığına döndü. Bu dönemde yazdığı öykülerini *Pyostrye rasskazi* (Çeşitli Öyküler), *Nevinnye reçi* (Masum Konuşmalar), *V sumerkah* (Alacakaranlıkta) ve *Rasskazi* (Öyküler) başlıkları altında topladı. *Alacakaranlıkta* adlı öykü kitabı 1887'de Rus Akademisi'nin Puşkin Ödülü'nü kazandı.

Toplumsal koşullara duyduğu ilgi

1890'da Sibirya'ya ve kürek mahkûmlarının bulunduğu Sahalin Adası'na yaptığı gezi sonunda yazdığı *Sahalin* adlı kitabı mahkûmların durumlarıyla ilgili birtakım reformların yapılmasında önemli bir rol oynadı. Bir süre için Tolstoy'un Hıristiyan sevgisinden kaynaklanan kötülüğe karşı direnmeme felsefesinin etkisi altında kalan Çehov, ülkesinde yaşayan insanların korkunç yaşama koşullarını daha yakından görünce bu görüşten uzaklaşarak bu konuda sorumluluk duygusu olan herkesin bir şeyler yapması gerektiğine inandı. Bu inancın heyecanı içinde, 1891'de Suvorin'le birlikte çıktığı Avrupa gezisini altı hafta sonra yarıda bırakarak Rusya'ya döndü. *Duel* (Düello) ve *Palata No.6* (6 Numaralı Koğuş) adlı en güçlü yapıtları bu dönemin örnekleridir.

Öğrencilik yılları

1892 ilkyazında Moskova yakınlarında Melikovo çiftliğini satın alarak ailesiyle birlikte oraya yerleşti. Amacı gürültüsüz bir ortamda huzur içinde çalışmaktı. Ancak kısa bir süre sonra o çevrede kolera salgını başgösterince, yeniden doktorluğa başlayarak köylülerin yardımına koştu. Melikovo'da geçirdiği yıllar yazarlık yaşamı bakımından çok verimli olmakla birlikte, sağlığının kötüleşmesi üzerine, Melikovo'ya yerleştikten iki yıl sonra, kış aylarını Yalta'da geçirmeye başladı. Bu arada yazdığı *Çayka* (Martı) adlı oyunu St. Petersburg'daki Aleksandrinski Tiyatrosu'nda 17 Ekim 1896'da sahnelendi ve tam bir başarısızlığa uğradı. Eleştirmenlerden sert eleştiriler geldi. Çok üzülen Çehov bir süre gene öykü yazarlığına döndü. 1897'de sağlık nedeniyle kışı geçirmek için Nice'e gitti ve o yıl Fransa'da büyük gürültülere yol açan Dreyfus olayını yakından izleme olanağını buldu. Zola'ya ve özgür düşünceli Fransız aydınlarına büyük hayranlık duydu. Bu duygularını açıkladığı için de tutucu görüşlere sahip olan arkadaşı Suvorin'le çatışmak zorunda kaldı.

Edebiyat çevresiyle tanışması

1898'de Melikovo'ya dönen Çehov doktorların uyarısı üzerine kışları ılıman bir bölgede geçirmek üzere yeniden Yalta'ya gitti. Ertesi yıl, babasının ölümünden sonra Melikovo'daki çiftliği satarak annesi ve kızkardeşiyle Yalta'ya yerleşti. Orada yaptırdığı ev kısa bir süre içinde Bunin, Şalyapin, Tolstoy, Maksim Gorki gibi ünlü yazar ve sanatçıların uğrak yeri oldu. 1898'de, Moskova'dan ayrılmadan önce arkadaşı Vladimir Nemiroviç-Dançenko ile Konstan-

Moskova Sanat Tiyatrosu ile ilişkileri

tin Stanislavski'nin, kurmuş oldukları Moskova Sanat Tiyatrosu'nda *Martı*'yı sahnelemelerine izin verdi. Bu oyunun ilk provalarına da giden Çehov orada daha sonra evleneceği ünlü oyuncu Olga Knipper'le tanıştı. Moskova Sanat Tiyatrosu'nun sahnelediği *Martı* büyük bir başarı kazandı. Bunun üzerine Stanislavski ertesi yıl *Vanya Dayı*'yı gene büyük bir başarıyla yorumladı. 1900'de Stanislavski, Çehov'un bu oyununu görebilmesi için topluluğuyla bir Kırım turnesi düzenledi.

Çehov 6 Mayıs 1901'de Olga Knipper'le evlendi. Ama karısının oyunculuktan ayrılmasını istemediği için onun tiyatro mevsiminde Moskova'dan ayrılmamasını, yalnız yaz aylarında Yalta'ya gelmesini kendisine kabul ettirdi. Moskova'daki sanat ve kültür yaşamından uzakta, kendini bir çeşit sürgün gibi gören Çehov'un en büyük avuntusu Tolstoy ve Gorki'yle buluşmalarıydı. 1900'de Gorki'nin Rus Akademisi'ne girmesi Çar tarafından onaylanmayınca, Çehov da bu kararı protesto etmek için iki yıl önce seçildiği Akademi'den ayrıldı.

Çehov'un Moskova Sanat Tiyatrosu'yla sürdürdüğü başarılı ilişki 1901'de *Tri sestri*'nin (Üç Kızkardeş) sahnelenmesiyle en parlak ürünlerinden birini daha verdi. Ancak Çehov'un sağlığı durmadan kötüye gidiyordu. Son oyunu *Vişnyovi sad*'ı (Vişne Bahçesi) büyük bir güçlükle bitirdi ve doktorların yasaklamasına karşın provalarda bulunmak için 1903'te Moskova'ya gitti. 1903-1904 kışında durumu daha da kötüleşince karısıyla birlikte Almanya'daki sağlık merkezlerinden biri olan Bedenweiler'e gitmek zorunda kaldı ve orada öldü.

Öykülerinin özellikleri

Çehov'un sanatını belirleyen etkenler arasında güçlüklerle dolu çocukluk yılları, taşra yaşamının özellikleri ve Devrim öncesi Rusyası'nın çöküntü havası sayılabilir. Bu olumsuz koşullara karşı kendi iç dünyasının insan sevgisi ve anlayışı, iyimserliği ve güldürü duygusuyla karşı koymasını bilen Çehov bu niteliklerini yazdığı öykülerde ve oyunlarda başarıyla yansıttı. Sanatçının her zaman nesnel olmasını savunmakla birlikte yazdığı yüz elliyi aşkın öykünün hemen hemen hepsinde onun bu kendine özgü sıcaklığının izlerine rastlanır. Genellikle insanın sınırsız yalnızlığını işleyen öykülerinde, gösterişsiz bir anlatım ve son derece ölçülü bir ses tonuyla sıradan insanların anlamsız gibi görünen yaşamlarını en anlamlı yanlarıyla sergiler. Çehov'un güldürü duygusu, kaba bir alaycılık amacıyla değil, kaba ve çirkin olanı açığa çıkarmak, bunların yol açtığı ezilmişliği ve mutsuzluğu dengelemek amacıyla kullanılır. Çehov'dan önce Rusya'da pek önemsenmeyen kısa ve uzun öykü türü, onun bu alanda verdiği örneklerden sonra edebiyatın önemli türlerinden biri sayılmaya başlamıştır.

Son dönem oyunlarının dramatik yöntemi

Oyunlarındaki gelişme çizgisi

Çehov'un öykülerinde görülen özellikler onun oyunlarını da belirleyen özelliklerdir. Ancak onun bu alanda gerçek bir olgunluğa kavuşması öykü türündeki olgunluğundan daha uzun bir zamanı gerektirmiştir. İlk oyunu olan *Platonov*'u ilk yazılışından sonra elden geçirmemiş olması, Çehov'un da bu oyunu bir gençlik denemesi olarak değerlendirdiğini gösterir. Oldukça uzun ve kaba çizgili bir oyun olan *Platonov* yazarının ölümünden çok sonra, özellikle ününün giderek yayıldığı bazı Batı ülkelerinde gerekli kısıtlamalar ve düzenlemeler yapılarak başarıyla sahnelenmiştir. Bu ilginin nedeni de, *Platonov*'un, Çehov'un daha sonraki oyunlarda işleyeceği konuları, çizeceği belirli tipleri ve kullanacağı simgeleri, tohum halinde içermesidir. *İvanov*'da ise belirgin bir yapı, ayrıntıları üstünde daha çok durulmuş oyun kişileriyle, yazarının olumlu bir doğrultuda geliştiğini kanıtlar. Ancak bu oyunda da melodram öğeleri ağır basar. Çehov oyun yazarlığının bu ilk döneminde bazılarını kendi öykülerinden uyarladığı ve zaman zaman Fransız farslarının ve vodvillerinin etkisiyle kaleme aldığı tek perdelik oyunlarında bir yandan diyalog yazma ustalığını geliştirmiş, bir yandan da sıradan insanlara duyduğu yakınlığı sevecenlikle sergilemiştir. *Ayı* (1888), *Teklif* (1890), *Evlenme* (1889), *Jübile* (1891) onun bu dönemde yazdığı başarılı sahne çalışmalarıdır. 1889'da yazdığı *Orman Cini* ise Tolstoy'un doğa sevgisini yansıtan lirik bir oyun denemesidir. Çehov bu oyunda işlediği konuyu 1899'da yeniden ele almış, hemen hemen aynı malzemeyi kullanarak çok daha başarılı bir oyun olan *Vanya Dayı*'yı yazmıştır.

Çehov'un oyun yazarlığında ustalık dönemi *Martı*'yla başlar. Bu oyunda Çehov bir tek oyun kahramanının trajik yazgısı yerine, bir taşra çiftliğinde tam bir aylaklık içinde günlerini geçiren aydın bir çevrenin boş ve anlamsız yaşantılarını sergiler. *Vanya Dayı*'da da aynı çevreyle karşılaşırız. Güzel düşler kuran, soylu amaçlara bağlanan birtakım insanlar kendilerini kaptırdıkları bir ruh tembelliği içinde gençliklerini tüketmişler, uğradıkları düş kırıklığı içinde kendilerine acımaya başlamışlardır.

Üç Kızkardeş'te de bütün mutluluklarını bir düşün gerçekleşmesine, yeniden Moskova'ya dönme düşüne bağlamış mutsuz insanlara rastlanır. *Vişne Bahçesi*'nde ise yıllarını tam bir mirasyedi tutumuyla boşuna harcamış bir ailenin, mutluluğu ancak geçmişte ve anılarda bulduğu görülür. Gelecek, onu daha akıllıca kullanmasını bilen bir sınıfın ya da bir kuşağın olacaktır. Bu oyunlarda, ilk oyunlarındakinden daha değişik bir malzeme kullanmamakla birlikte, bu malzemeyi yepyeni bir teknikle ele alması, Çehov'un sanatına devrimci bir nitelik kazandırmıştır.

Çehov son dört büyük oyununda kullandığı bu dramatik yöntemi "iç eylem" tekniğiyle sağlamıştır. Bu anlayışa göre oyunun akışı içinde çarpıcı dramatik eylem yerine, hiçbir şey yapmadan yaşıyormuş gibi davranan birtakım insanların bir araya gelmeleri, kopuk kopuk ve belli bir amaç gütmeden konuşmaları Çehov'un yansıtmak istediği gerçekliği yoğun bir biçimde verir. Olayları doğrudan doğruya sahnede göstermek yerine, sahne dışında geçen olaylara sahnedeki kişilerin tepkilerini göstermek, izleyicinin oyun kişilerinin gerçek kimliklerini görmesini sağlar. Oyun kişilerinin birbirleriyle konuşurken bile, sanki kendi kendilerine konuşuyor olmaları ve böylece içlerinden geçenleri dışa vurmaları da bu "iç eylem" tekniğinin bir özelliğidir. Çehov, kişilerinin kendi kendilerini nasıl aldattıklarını açığa vurmak için, oyunlarının hemen hemen hepsinde belirli bir karakteri kullanır. Bu oyun kişisi genellikle gerçekliği temsil eden biridir. Onun gerçekliği gösteren davranışları, öbür kişilerin kendilerini ne ölçüde aldattıklarını ortaya çıkarmış olur. Gerçekliği temsil eden bu oyun kişilerinin olaylara yorum getiren sözleri, onların bir çeşit

koro işlevini yüklendiklerini gösterir.

Çehov'un son oyunlarında zamanın durağanlığı da bu oyunların yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Zamanın akışı ya da boşuna geçip gitmesi, mevsimlerin geçişi, çocukların doğması, bir askeri birliğin başka bir kente gidişi gibi dış eylemlerle verilir. Çehov'un oyunlarında dramatik olayların yok gibi görünüşü, gerçekte, sıradan olayların çokluğundan ve bu olayların büyük bir incelikle düzenlenişinden kaynaklanır. Ayrıntılar üstünde titizlikle durulması ve oyunun anlamının bu küçük olayların ve doğal davranışların yarattığı havayla aktarılmaya çalışılması, Çehov'un trajik durumlardan çok 'ironik' bir yaklaşımı yeğlediğini gösterir. Onun *Martı* ile *Vişne Bahçesi*'ni "Komedi", *Üç Kızkardeş*'i sadece "Oyun", *Vanya Dayı*'yı ise "Kırsal Yaşamdan Sahneler" diye tanımlamasının nedeni de budur. Stanislavki'nin bu oyunlardaki acıklı durumları abartarak yorumlaması Çehov'la arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Çehov'un güldürü duygusu, ele aldığı insanlar arasındaki ilişkileri gerçekliğin olanca karmaşıklığı ve çelişkileriyle yansıtmasını sağlar. Onun önemsiz gibi görünen ayrıntılara yüklediği dramatik işlev, önemli toplumsal değişmeleri yansıtan bu oyunlarda bireylerin toplum içindeki yerlerini ve değerlerini de göz ardı etmediğini gösteren başarılı bir yazarlık özelliğidir.

- YAPITLAR (başlıca): *Pyostrye rasskazi*, 1881-1888, ("Çeşitli Öyküler"); *Svad'ba*, 1884,(Bir Evlenme); *Lebedinaya pesnya*, 1886, ("Kuğu Şarkısı"); *O vrede tabaka*, 1886, (Tütünün Zararları); *Jubiley*, 1887,(Jübile); *Ivanov*, 1887; *Predlozenia*, 1888, (Teklif); *Step*, 1888, (Bozkır); *Medved*, 1888, (Ayı); *Çayka*, 1896, (Martı); *Dyadya Vanya*, 1899, (Vanya Dayı); *Tri Sestri*, 1900, (Üç Kızkardeş); *Vişnyovi sad*, 1904, (Vişne Bahçesi).

- KAYNAKLAR: R.Hingley, *Chekhov*, 1950; D.Magarshack, *Chekhov the Dramatist*, 1952; E.J.Simmons, *Chekhov*, 1963.

- BAKINIZ: GORKİ, NEMİROVİÇ-DANÇENKO, STANİSLAVSKİ, SUVORİN, TOLSTOY.

ÇE HUANG-Tİ
(İÖ 259-İÖ 210)

Çin imparatoru. İlk birleşik Çin imparatorluğunu kurmuştur.

Çin Sih Huang-ti adıyla da bilinen Çe Huang-Ti İÖ 259'da kuzey Çin'de bulunan Ch'in'de doğdu. İÖ 210'da Çin'de öldü. Ch'in krallığının 31. yöneticisi olarak İÖ 246'da tahta geçti. İlk yıllarda, yaşı küçük olduğu için, devlet yönetimi başka kişilerin elinde kaldı. Zengin bir tüccar ve belki de Çe Huang-Ti'nin gerçek babası olan Lü Pu-wei bu dönemde başbakandı. Çe Huang-Ti 23 yaşına geldiğinde Lü Pu-wei'yi sürgüne gönderdi ve devleti kendi başına yönetmeye başladı.

O dönemde Çin'de küçük devletler hüküm sürmekteydi. Çe Huang-Ti, Ch'in devletine karşı çıkan 6 devleti de yenerek İÖ 221'de ilk birleşik Çin imparatorluğunu kurdu. İlk önce imparatorluğunun barış yanlısı olduğunu göstermek için kendi özel askerlerininki dışında kalan tüm silahları toplattırdı. Bunları eritip sarayının etrafına heykeller yaptırdı. Şehirlerin surlarının yıktırılmasını emretti.

Çe Huang-Ti ağırlık ve uzunluk ölçülerini standart hale getirdi, standart bir para birimi yarattı. İmparatorluk çapında büyük bir yol ağının yapımını başlattırdı. Merkezi bir bürokrasiye dayalı bir devlet aygıtı yarattı, doğrudan kendisine bağlı yöneticiler atadı.

Çe Huang-Ti imparatorluğu güneye doğru genişletti. Bugünkü Kanton ve Kuzey Vietnam'ın sınırları içinde kalan toprakları ele geçirdi. Ayrıca kuzeye seferler düzenleyerek burada yeni topraklar elde etti. Kuzey sınırındaki savunmayı güçlendirmek için Çin Seddi'ni inşa ettirdi.

Çe Huang-Ti geleneksel örf ve adetlere dayanan bir hukuka karşıydı. Yazılı hukukun tek geçerli yasa sistemi olmasına çalıştı. İÖ 213'te başbakan Li Ssu'nun da tahrikiyle özellikle Konfüçyus klasikleri olmak üzere birçok kitabı yaktırdı. Ölümünden kısa bir süre sonra Ch'in hanedanlığı sona erdi. Yerine Han hanedanlığı kuruldu.

- KAYNAKLAR: D.Bodde, *China's First Unifier: A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu, 280-208 BC*, 1938; E.O. Reischauer ve J.K.Fairbank, *A History of East Asian Civilisation*, 2 cilt, 1960-1965.

ÇELEBİ, Ali Avni
(1904)

Türk, ressam. Alman Dışavurumculuğu'nun (Ekspresyonizm) etkisinde, Kübizm'den esinlenen yapımcı (konstrüktif) nitelikte ve gündelik yaşamdan görüntüler içeren resimleriyle tanınır.

İstanbul'da, Bakırköy'de doğdu. İlk ve ortaokulu burada okuduktan sonra 1916'da Vefa Lisesi'ne girdi. Aydın bir kişi olan ve sanata büyük ilgi duyan babasının yönlendirmesiyle 1918'de küçük yaşta Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) yazıldı ve Hikmet Onat'ın hazırlık sınıfına devam etmeye başladı. 1920'de İbrahim Çallı atölyesine geçerek iki yıl süreyle çalıştı. 1922'de kendi olanaklarıyla Münih'e gitti, bir süre Hans Hoffman'ın (1880-1966) kurslarını izledikten sonra, Münih Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. 1923'te Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalıştı. Aynı yıl Münih'e döndü ve yeniden Hoffman'ın atölyesine girdi. 1927'de yurda döndü, Konya Kız Öğretmen Okulu'na resim öğretmeni olarak atandı. Avrupa'dan resim eğitiminden dönen öbür sanatçılarla birlikte aynı yıl Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ni kurdu. On beş ressam ve heykeltıraştan oluşan topluluğun ilk sergisi Ankara Etnografya Müzesi'nde, ikincisi ise İstanbul Cağaloğlu Türk Ocağı'nda 1928'de açıldı. Çelebi burada sergilediği *Maskeli Balo* adlı yapıtıyla Türk resmine yeni bir görüş ve teknik getirdi. Askerlik görevi sırasında İstanbul Harp Akademisi'nde desinatörlük yaptı. Askerliğinin bitiminde Konya'daki görevinden

istifa ederek yeniden Münih'e, Hoffman'ın yanına, yardımcı olarak gitti. 1932'de yurda döndü ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde akşam kurslarında öğretmen olarak görev aldı. Ancak o günlerde Akademi'de egemen olan izlenimci (empresyonist) resim anlayışını paylaşmıyordu. 1934'te öğretmenlik görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra üç yıl süreyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde desinatör olarak çalıştı. 1938'de Léopold Levy'nin göreve gelmesinden sonra yeniden Akademi'ye girdi ve Levy'nin asistanı oldu. 1939'da Feyhaman Duran'ın atölyesine geçti. 1938 ve 1943'te CHP'nin kültür programı ile kısa süreler Malatya ve Bilecik'e resim yapmaya gitti. 1956'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde kendi adına bağımsız bir atölye kurdu ve 1968'de emekli olana değin bu görevini sürdürdü.

Devlet Resim ve Heykel sergilerine sürekli katıldı, ayrıca, 1932, 1975 ve 1977'de kişisel sergiler açtı. 1944'te 6. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ve 1966'da da Tahran Sanat Bienali'nde birincilik ödüllerini kazandı. Ayrıca 1972'de de Almanya'nın Bocholt kentinde bir öğrencisiyle birlikte ortak bir sergi açtı.

Ali Çelebi, Alman Dışavurumculuğu'ndan etkilenmiş, Kübizm'den yola çıkarak dışavurumcu bir anlatım geliştirmiştir. Nesnelerin yapımsal değerlerine önem vererek biçim ve kuruluşu ön plana çıkarmıştır. Doğa biçimlerini düşünülmüş nesneler olarak geometrik formlar halinde yorumlayıp dinamik yapılar kurmuştur. Deseni önemli kılan bu anlayış, Ali Çelebi'nin resimlerinde desenlerin sert, köşeli konturlar ve planlarla oluşmasına yol açmıştır. Çelebi'ye göre desen, resim sanatının temelidir.O, hareket, ritm, uyum, konstrüksiyon, kompozisyon gibi resimsel tasalarını desenle ortaya koymuştur.

Özellikle çalışan, bir iş yapan, hareket halindeki insan figürleri ve kompozisyon, Çelebi'nin resimlerinin iki temel öğesidir. *Sebze Satıcısı* ve *Kuş Avcısı* gibi yapıtlarında bir yandan insan ve hayvan figürlerinin hareketleriyle kapalı bir kompozisyon şeması oluştururken, bir yandan da hareket yoluyla resim mekânında yanılsamaları yaratmaya yönelir. Birer bildirge niteliğinde olan *Maskeli Balo* ve *Yaralı Asker (Silah Arkadaşı)* adlı resimleri Alman desen anlayışının dışavurumcu birer yorumu olmaları temeldeki geometrik kuruluşları, açık ve koyu düzenleri ile dikkat çeker.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Vitrin*, 1926; *Ayakta Çıplak Etüdü*, 1926, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İhtiyar Model ve Atölye*, 1926, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Masalı Natürmort*, 1926, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, *Berber*, 1931, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Yaralı Asker (Silah Arkadaşı)*, 1933, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kuş Avcısı*, 1960, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İğde Ağacı*, 1960; *Natürmort*, 1966; *Sincap ve Kediler*, 1968, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Av*, 1978; *Yaz Meyveleri*, 1979; *Bahçeli Kahve*, 1980; *Erdekten Peysaj*, 1980; *Köyden Peysaj*, 1980; *Sebze Satıcısı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Hücuma Kalkış*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Balıkçılar*, Özel Koleksiyon.

- BAKINIZ: ÇALLI, KOCAMEMİ, H.ONAT, TOLLU.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet
(1907-1958)

Türk, şair. Mistik bir dünya görüşüyle yazdığı şiirleriyle 1940'lardaki yenileşme hareketinde Doğu kültüründen kaynaklanan bir içeriği Batılı bir biçim anlayışıyla işleyerek yer aldı.

29 Aralık 1907'de, İstanbul'da doğdu, 15 Ekim 1958'de öldü. Bir süre Galatasaray Sultanisi'nde okudu. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ne (Güzel Sanatlar Akademisi) devam etti, üç ay sonra ayrıldı. Adliye Meslek Mektebi'ne geçti, buradan mezun oldu. Üsküdar Asliye Ceza Mahkemesi'nde zabıt

Sidharta

niyagrôdhâ
koskoca bir ağaç görüyorum
ufacık bir tohumda
o ne ağaç ne tohum
Om mani padme hum (3 kere)

sidharta buddha
ben bir meyvayım
ağacım âlem
ne ağaç
ne meyva
ben bir denizde eriyorum
Om mani padme hum (3 kere)

(Asaf Hâlet Çelebi)

He

vurma kazmayı
ferhâaad

he'nin iki gözü iki çeşme
âaahhh

dağın içinde ne var ki
güm güm öter
ya senin içinde ne var
ferhâaad

ejderha bakışlı he'nin
iki gözü iki çeşme
ve ayaklar altında yamyassı

kasrında şirin de böyle ağlıyor
ferhâaad

(Asaf Hâlet Çelebi)

kâtipliği, Osmanlı Bankası'nda, Devlet Deniz Yolları İdaresi'nde ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü kitaplığında memurluk yaptı.

Divan ve Fars edebiyatı konularında yetkin olan Asaf Hâlet Çelebi, ilk gençlik yıllarında gazel ve rübailer yazdı. 1937'den sonra serbest biçimdeki şiirleriyle Batı şiirine yöneldi. Bununla birlikte Doğu-Batı kültürü arasında bir bireşim arayışını sürdürdü. Bu bireşim şiirlerine yer yer gerçeküstücü bir görünüm verdi. Masalımsı deyişlerle bezenmiş soyut, kapalı ve sezgiye ağırlık veren şiirler yazdı.

Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirleri mistik bir dünya görüşüne dayanır. Şiirle yaşamı özdeş görür. Bu bağlamda şiiri, "somut araçlarla soyut bir âlem yaratmak" sözleriyle tanımlar. Bireyin "öz"e ulaşma isteği ve benlik arayışını, tasavvufi bir görüşle yansıtır. Yabancı sözcük öbeklerini kullanırken anlamdan çok ses değeri ve çağrışım gücünü önde tutar. Bu da, yer yer, onun şiirine dilin bildirişim gücüne duyulan güvensizliği hareket noktası olarak alan *lettrisme* (harfçilik) şiir akımına yaklaşan bir görünüm verir.

Eski edebiyat üzerine yazıları ve incelemeleriyle de tanınmıştır. Fars ve Hint edebiyatı konularını içeren, dergilerde kalan tanıtma yazıları; inceleme ve araştırmaları yanında, yayımlanmış kitapları da bulunmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *He*, 1942; *Lâmelif*, 1945; *Om Mani Padme Hum*, 1953. **İnceleme:** *Mevlânâ*, 1940; *Molla Câmi*, 1940; *Eşrefoğlu Divanı*, 1944; *Naima*, 1953; *Divan Şiirinde İstanbul*, 1953; *Ömer Hayyam*, 1954; *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 1957.

• **KAYNAKLAR:** R.Bilginer, "A.H.Çelebi", *Yazko Edebiyat*, (23), 1982; R.Dara, "A.H.Çelebi'nin Şiirleri", *Çağdaş Eleştiri*, (10), 1983; A.Kaynardağ, "Dostum A.H.Çelebi", *Yazko Edebiyat*, (20), 1982.

ÇELİK, İsa
(1944)

Türk, fotoğrafçı. İnsan ve toplum gerçeklerini yansıtan fotoğraflarıyla tanınmıştır.

İçel'in Gülnar ilçesinde doğdu. Ankara İktisadi ve Ticaret İlimler Akademisi'ni bitirdi. Fotoğrafla ilgisi lise yıllarında başladı. Uzun yıllar Ziraat Bankası'nda ve reklam firmalarında grafiker olarak çalıştı. Ayrıca bu dönemde Tekin Aral ile çizgi film çalışmaları yaptı. 1973'te *İnsan* adını taşıyan ilk fotoğraf sergisini açtı. Daha sonra birçok kişisel ve toplu sergiye katıldı. Çeşitli söyleşilerde ve konferanslarda yer aldı. Yaptığı röportajlar *Cumhuriyet*, *Yeni Ortam*, *Vatan*, *Politika* gibi gazetelerde yayımlandı. 1980'de Görsel Sanatçılar Derneği'nin başkanlığını yaptı. İFSAK'ın (İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği) onur üyesidir. Ayrıca FIAP'ın (Fotoğraf Sanatı Uluslararası Federasyonu) üyesi olup, bu kuruluşun AFIAP (Artist of FIAP - FIAP Sanatçısı) unvanına sahiptir. 1983'te Belçika'da yapılan bir uluslararası fotoğraf yarışmasında onur diploması almıştır.

Çelik, fotoğrafın yanı sıra foto-grafik, kitap kapağı ve kitap resimleme çalışmaları da yapmıştır. Yaklaşık 30 çocuk kitabını resimlemiş, 310'u aşkın kitabın da kapağını hazırlamıştır. Ayrıca dia (saydam) gösterileri düzenlemiş; Vasıf Öngören'nin sahneye koyduğu *Memleketimden İnsan Manzaraları*, Ergin Orbey'in sahnelediği *Taranta Babu'ya Mektuplar* ile Haldun Taner'in *Ay Işığında Şamata* gibi tiyatro oyunları için dia-dekor uygulamaları yapmıştır. Fotoğraf ve foto-grafiklerinin pek çoğu afiş ve kart olarak basılmıştır. Yayımlanmış bir Foto-Grafik albümü vardır. Yurt dışında birçok yarışma, sergi ve bienalde Türk fotoğrafçılığının adını duyuran Çelik, yapıtlarında insan ve toplum gerçeklerini yansıtmaya yönelmiştir.

ÇENG-HO
(1371-1435)

Çinli devlet adamı. 15.yy'da Güney Çin denizi ve Hint Okyanusu'na yapılan 7 büyük deniz seferine komuta etmiştir.

Çeng-Ho Hunan Eyaleti'nde K'un-ming'te doğdu. Moğol asıllı, Müslüman Ma San-Pao ailesindendir. Gerçek adı Ma-Mo'dur. 10 yaşlarında hadım edilerek saraya alındı ve Prens Yen'in hizmetine verildi.

15. yy'da yönetimi Moğollar'dan geri alan Ming hanedanının sarayında harem ağalığına yükseldi. Üç Mücevherli Hadım anlamına gelen lakabı Ceng'ten de anlaşıldığı gibi, Çin sarayında çok önemli bir yeri vardı. Harem ağalarının siyasi etkisinin güçlü olduğu bu dönemde, Müslüman olması nedeniyle Güney Asya krallarıyla iyi anlaşabileceği düşünüldüğünden hanedanın dış ilişkilerinde önemli rol oynadı. En önemli görevi, 1402'de yeğeni Yün-Wen'e başkaldırarak tahtı ele geçiren ve Yung-lo adını alan Prens Yen'in emriyle 100.000 lilik (1 li: 1/3 mil) bir rota boyunca, Hindistan'dan Afrika kıyılarına kadar ulaşan imparatorluk filo seferlerine kumanda etmek oldu.

Doğuda Cava ve Sumatra adalarından başlayarak, batıda Batı Afrika kıyılarına ulaşan Ceng-Ho'nun yolculukları, denizcilik tarihi açısından olağanüstü bir aşamaydı. Portekizliler'den 100 yıl önce Çinliler Hint Okyanusu'nu geçebiliyorlardı. Her sefere 50-60 gemi katılır ve bu gemiler 20.000-30.000 denizci, asker, tüccar, kâtip gibi çeşitli görevlileri taşırdı. Gemiler yelkenli ve dört katlı olup, su geçirmez bölümleri vardı. Asya'da kuşaklar boyu geliştirilen denizcilik deneyimine Moğollar'ın pusula ve rota tayininde getirdikleri yeniliklerle, rüzgâr yollarını ustaca kullanan filolar Güney Çin'den yola çıkar, rotalarını nöbet hesabıyla belirlerlerdi. İpekli kumaşlar ve kıymetli eşyalarla yüklü olarak yola çıkan gemilerin 2-3 yıl sonra döndükleri zaman getirdikleri zenginlikler, ilginç eşyalar ve hayvanlar halk tarafından ilgiyle karşılanırdı. Bu seferlerle Çin'e devekuşu, zebra ve zürafa bile getirildiği bilinmektedir.

Güçlü deniz korsanlarını da etkisiz bırakan

Çeng-Ho komutasındaki bu yedi sefer, 1405'ten başlayarak 1433'e kadar sürdü. İkinci imparator Yung-lo'nun dönemi, içerde reformlarla siyasi istikrara kavuşma, dışardaysa güçlü bir genişlemenin gerçekleştiği dinamik bir dönemdi. Yeni hanedan siyasi gücünü sınırlarının dışına, bilinen tüm Asya dünyasına kabul ettirmek ve ticaret yoluyla zenginleşmek çabası içindeydi.

Bu yedi seferin ilk altısı, imparator Yung-lo döneminde yapıldı. 1405'te başlayan ilk sefer Champa (Güney Vietnam), Siam, Molukka yoluyla, Calicut (kozhikode), Coachin kentleriyle Güney Hindistan ve Seylan'a, 1409'da başlayan ikinci sefer Seylan ve Güney Hindistan'a, 1411-1415 arasındaki üçüncü sefer İran körfezi, Hürmüz boğazı, Dofar ve Aden kıyılarıyla Doğu Afrika'da Mozambik'e ulaştı. Bu seferde, bir grup, Mekke'ye ve oradan da Mısır'a gönderildi. 1417-1419 arasındaki beşinci sefer yine İran körfezi ve Doğu Afrika'ya; 1421'de Çin'de bulunan yabancı elçileri geri götüren altıncı sefer Güney Doğu Asya, Hindistan, Arabistan ve Afrika'ya yapıldı.

Ming hanedanı için seferler Çin ve öbür Asya hükümdarları arasındaki geleneksel diplomatik ilişkilerin kurulması bakımından çok önemliydi. Asya'da kabul edilen diplomasi geleneğine göre Çin impartoru bölgenin tartışılmaz, siyasi, kültürel, hatta manevi lideriydi. Tribute sistemi diye bilinen diplomasi geleneğine göre, Çin'de ticaret, ancak Çin hükümdarının manevi, bazen de maddi boyunduruğu altına giren yerel hükümdarlara açıktı. Ticaret ile diplomatik anlamda yüceliğini sağlamayı bilen Çin imparatorları, Moğollar'dan sonra Ming hanedanını dünyaya kabul ettirmek için bu seferleri düzenliyorlardı.

Diplomatik ve ticari amaçlarını başarıyla gerçekleştiren seferler 1424'te İmparator Yung-lo'nun ölümüyle kesilince, Çeng-Ho Nanking'te bulunan bir garnizonun komutanlığına getirildi. Daha sonra 1432-1433'te Güneydoğu Asya, Hindistan, İran körfezi ve Kızıldeniz'e yapılan son sefere, yeni imparator Hsüan-te adına katıldı. Bundan sonra da, başka bir deniz seferi düzenlenmedi.

Bunun başlıca nedeni, o yıllarda Ming hanedanının kuzeydé Moğollar'a karşı giriştiği savaşlardı. Hanedanın hazinesi azalmıştı. Aynı zamanda saraydaki geleneksel bürokratlar harem ağalarının siyasi gücünü çekemiyor, Çeng-Ho'nun seferlerini gereksiz bularak sürekli eleştiriyorlardı. Ticareti küçümseyen Konfüçyusçu düşünce, bu kadar masrafı anlamsız buluyordu.

İç sorunlar ve karşı çıkmalar ile birlikte, Japon korsanlarının sürekli artan, limanları ve büyük filoları tehdit eden saldırıları karşısında Ming yöneticileri, deniz ticaretiyle zenginleşmek ve denizcilik gücüne sahip olmak amacını sürdüremediler. Bazı kaynaklara göre 1433, bazılarına göre ise 1435'te ölen Çeng-Ho'nun terk ettiği denizler, kısa bir zaman içinde Çinli olmayan denizci devletlerce ele geçirildi. Bugün, Çeng-Ho adına yapılmış bir sürü mabet Güneydoğu Asya'da o dönemlerden kalan önemli izlerdir.

• KAYNAKLAR: J.Colin (haz.), *Papers on Early South-East Asia History*, 1964; C.P.Fitzgerald, *The Southern Expansion of the Chinese People*, 1972; C.L.Riley, *Junks and Sampans of the Yang tse*, 1971; C.G.Simkin, *The Traditional Trade of Asia*, 1968; J.Thomas, *An Introduction to Chinese Civilization*, 1973.

• BAKINIZ: YUNG-LO.

ÇEN PO-TA
(1905)

Çinli siyaset adamı ve kuramcı. Mao'nun düşüncesine yaygınlık kazandırmıştır.

1905'te Fukien'de doğdu. Ailesi çiftçi idi. 1926-1927'de yerel yönetimin zayıf düştüğü bölgelerde egemenlik kurmuş olan savaş beylerinin varlığına son veren, merkezi bir hükümetin kurulmasına yönelik hareketlerin ilki sayılan Kuzey Seferi'ne katıldı. 1927'de Çin Komünist Partisi (ÇKP) üyesi oldu. Daha sonra Moskova'daki Sun Yat-Sen Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1930'da Çin'e döndü ve Pekin'deki Çin Koleji'nde ders verdi. Bu dönemde Kuzey Çin'de ÇKP'ye bağlı olarak yeraltı çalışmalarına katıldı. 1937'de Japonya ile Çin arasında savaş çıkınca ÇKP'nin Yenan'daki karargâhına gitti. Burada parti okullarında ders verdi ve propaganda çalışmalarında sorumluluklar aldı.

Savaş yıllarında Mao'nun siyasal sekreteri olarak görev yaptı. Mao'nun düşüncelerine yorumlar katarak siyasi konularda makaleler yazdı. Bu makaleler ÇKP Merkez Komitesi'nin yayın organı olan *Jen-min Jih-Pao*'da ("Halkın Günlüğü") yayımlandı. 1958'de ÇKP'nin yayın organlarından *Hung Ch'i*'nin (Kızıl Yıldız) yazı işleri müdürü oldu.

1965'te politbüro üyeliğine seçildi. Politbüronun yönetici kurulu olan 5 kişilik kurulda yer aldı. Kültür Devrimi'nin etkin kişilerinden olan Çen Po-Ta 1967'de Pekin Üniversitesi'ne rektör seçildi. 1971'de Kültür Devrimi'nin aşırı yanlarına karşı gelişen tepkiler sonucu politbürodaki görevinden alındı. Daha sonra iktidarı ele geçirmek için Mao'ya karşı Lin Piao ile birlikte komplo düzenlemekle suçlandı. 1973'te ÇKP'nin X. Kongresi'nde alınan kararla tüm görevlerinden uzaklaştırıldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Mao Tse-Tung's Theory of the Chinese Revolution is the Combination of Marxism-Leninism with the Chinese Revolution*, 1951, ("Mao Zedung'un Çin Devrimi Kuramı Marxizm-Leninizm'in Çin Devrimi'yle Birleştirilmesidir"); *Mao Tse-tung and the Chinese Revolution*, 1951 ("Mao Zedung ve Çin Devrimi").

• BAKINIZ: MAO ZEDUNG.

ÇEN TU-HŞİ
(1878-1942)

Çinli siyaset adamı. Çin Komünist Partisi'nin kurucularındandır.

8 Ekim 1878'de Anhwei Eyaleti'ne bağlı Huaining'de doğdu. 27 Mayıs 1942'de Chunking yakınlarındaki Chiang-ching'de öldü. Zengin bir ailenin çocuğu olan Çen Tu-Hşi klasik bir eğitim gördü. Daha sonra öğrenimine Fransa ve Japonya'da devam etti. Bir süre yayımcılıkla uğraştı ve öğretmenlik yaptı. Geleneksel ahlak değerlerini eleştiren Çen Tu-Hşi, Manchu hanedanına karşı çıkanların yanında yer aldı. 1911'de Manchu hanedanı devrilince, Anhwei Eyaleti Valisi'nin genel sekreteri oldu ve eyaletin yüksek okulunda dekanlık görevine getirildi. 1913'te Devlet Başkanı Yüan Shih-K'ai'ye karşı girişilen ayaklanmaya o da katıldı ve Çin'den kaçarak Japonya'ya gitti. Bu ülkede, arkadaşı Chang Shih-Chao ile birlikte *Chia-yih tsa-chih*'i (Kaplan Dergisi) çıkardı. Dergi kapatılınca Çen Tu-Hşi Şanghay'a döndü. 1915'te *Ch'ing-nien tsa-chih*'i (Gençlik Dergisi) yayımladı. 1917'de Pekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı oldu. Eski dergisini *Hsin ch'ing-nien* (Yeni Gençlik) adıyla yeniden çıkarmaya başladı. Bu dergi geniş bir aydın kesimini etkiledi. 1918'de Li Ta-Chao ile birlikte *Mei-chou P'ing-lun* (Haftalık Eleştiri) adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Çen Tu-Hşi 1919'da çıkan 4 Mayıs hareketinin liderlerindendi. Pekin Üniveristesi öğrencilerinin başlattığı bu hareket daha sonra tüm ülkeye yayıldı. Olaylara Şantung Eyaleti'nin itilaf devletleri tarafından Japonlara verilmesi neden olmuştu. Kısa bir süre sonra Çen Tu-Hşi tutuklandı. Üç ay tutuklu kalan Çen Tu-Hşi serbest bırakılınca Pekin Üniversitesi'ndeki görevinden ayrıldı ve Şanghay'a gitti. Bu dönemde Marxist olan Çen Tu-Hşi küçük komünist grupları örgütlemeye başladı ve gençleri eğitmek amacıyla Sosyalist Gençlik Birliği'ni kurdu. 1921'de Çin Komünist Partisi'nin birinci kongresinde merkez komitesi sekreterliğine seçildi. Komintern'le ilişkiye geçen Çen Tu-Hşi 1922'de Komintern'in Moskova'daki kongresine katıldı. Komintern'in Kuomintang'la uzlaşma kararını destekleyen Çen Tu-Hşi 1926 ve 1927'de Çan Kay-Şek yanlısı güçlerin komünistleri kitle halinde yok etme girişimlerinden sonra bu uzlaşmaya karşı çıktı. Çen Tu-Hşi 1927'de siyasi görevlerinden alındı.

Bundan sonra ölümüne dek Şanghay'da yaşayan Çen Tu-Hşi siyasal çalışmalarına Troçkistler'le birlikte devam etti. Bu nedenle 1929'da partiden çıkarıldı. 1931'de arkadaşlarıyla birlikte ÇKP Sol Muhalefet Fraksiyonu adlı bir Troçkist örgüt kurdu. 1932'de tutuklandı. Cumhuriyet düzenini devirmeyi amaçlamak suçundan 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Çin-Japon savaşının çıkmasının ardından genel af ilan edilince cezasını tamamlamadan serbest bırakıldı ve siyasi gurupların dışında yaşamını sürdürdü.

Konfüçyus ideolojisini eleştiren Çen Tu-Hşi eşitliği, demokrasiyi, ve bireysel özgürlüğü savunan görüşler öne sürmüştür.

• KAYNAKLAR: B.I.Schwartz, *Chinese Communism and the Rise of Mao*, 1951; Y.C. Wang, *Chinese Intellectuals and the West: 1872-1949*, 1966.

ÇEN-Yİ
(1901-1972)

Çinli asker ve devlet adamı. Dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur.

1901'de Szechwan'da (Seçuan) doğdu. 6 Ocak 1972'de Pekin'de öldü. Babası yargıçtı. Ticaret okulunda öğretim gördü. 1919-1921 arasında meslek kurslarına devam etmesi için devlet tarafından Fransa'ya gönderildi. Yurda dönüşünde Komünist Parti'ye girdi. 1928'de Mao Zedung ve Chu Teh tarafından kurulan 4.Kızıl Ordu'ya katıldı. Çen-Yi 1924-1935 arasında komünistlerin güney orta Çin'den kuzeybatı Çin'e yaptıkları Uzun Yürüyüş'e katılmadı. Güneydeki gerilla hareketini canlı tutmak için orada kaldı. 1937'de Japonya ile savaş çıktığında Çen-Yi'nin birlikleri Yeni 4. Ordu'ya katıldı. Bu ordu savaş boyunca aşağı Yang tze Nehri Vadisi'nde etkinlik gösterdi. Çen-Yi 1941'de bu ordunun komutan yardımcısı, 1946'da da komutanı oldu. İç savaştan sonra, Şanghay'da belediye başkanlığı ve Orta Çin bölgesinde valilik görevlerinde bulundu. 1956'da Çin Komünist Partisi politbürosuna üye seçildi. 1958'de Çu En-lay'den sonra dışişleri bakanı oldu. Başbakan yardımcısı Milli Savunma Konseyi başkanı ve ÇKP merkez komitesi üyesi olan Çen-Yi aynı zamanda mareşal rütbesine sahipti. 1966'da başlayan Kültür Devrimi sırasında Çen-Yi ağır eleştirilere uğradı. 1969'daki IX. parti kongresinde politbüro üyeliğinden ve diğer parti görevlerinden uzaklaştırıldı.

ÇERENKOV, Pavel Alekseyeviç
(1904)

SSCB'li fizikçi. Kendi adıyla bilinen ışınım üzerine incelemeleri nedeniyle Nobel Fizik Ödülü'nü kazanmıştır.

28 Temmuz 1904'te Voronezh'de doğdu. Köylü bir aileden geldiğinin dışında gençliğine ilişkin fazla bir bilgi yoktur. 1928'de Voronezh Eyalet Üniversitesi'nin Fiziko-Matematik Fakültesi'nden mezun oldu. 1930'da Moskova'da Lebedev Fizik Enstitüsü'ne atandı. 1940'ta fiziko-matematik bilimleri doktorasını aldı. 1958'de bugün kendi adıyla anılan ışınım türü üzerindeki araştırması nedeniyle I.M.Frank ve I.Y. Tamm ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı. 1959'da Foto-Mezon Laboratuvarı'nın başına getirildi. 1964'te SSCB Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Çerenkov, kendi adını taşıyan ışınımla ilgili araştırmaya, doktora öğrencisi olarak Moskova'da Lebedev Enstitüsü'nde Akademisyen S.I.Vavilov'un yönetiminde başladı. Daha önce birçok araştırmacı kuvvetli gamma ışınımına tutulan sıvılar ve katılarda soluk mavi bir ışıma gözlemişlerdi. Hatta bu olaya ilk

kez M.Curie radyum üzerine deneyleri sırasında dikkati çekmişti. Genel kanı, bu olayın "fosforlu" denen maddelerde olduğu gibi, ışımanın madde tarafından "depolanıp" sonradan verilmesi türünden bir gazışı olayı olduğuydu. Çerenkov bu görüşün yanlış olduğunu bir dizi deneyle gösterdi. Önce, ışımanın gamma ışınımına hedef olan sıvıdan bağımsızlığını ortaya çıkardı. Çeşitli sıvılarda, hatta iki kez damıtılarak içinde gazışı doğurabilecek hiçbir madde bırakılmamış suda da ışıma gözleniyordu. Ayrıca, gerçek gazışının başka maddeler eklenmesi ile söndürülmesi özelliğinin bu yeni ışımada bulunmadığını gördü. Yeni ışımanın polarlanmasının gazışının polarlanmasından çokfarklı olduğunu da bir dizi deneyle gösterdi. Bu dönemde hassas foton sayaçları olmadığı için, Çerenkov deneylerini karanlık bir odada çıplak göz ile yapmak zorundaydı ve genellikle deneye başlamadan önce bir, birbuçuk saat karanlıkta otururak gözlerini karanlığa alıştırması gerekiyordu.

Çerenkov bu deneyleri sonucunda ışımanın gamma ışımasından değil, Compton Olayı yoluyla sıvıda ortaya çıkan elektronlardan geldiği görüşüne vardı. Bu görüş, sıvıya manyetik alanlar uygulanarak kanıtlandı. Ayrıca 1936'da gamma ışınları yerine X-ışınları kullanılarak ışımanın yönünün gelen ışınların yönüne bağımlı olduğunu gösterdi. Böylece bu olayın gazışı değil tümüyle yeni bir ışıma türü olduğu kanıtlandı; ancak bu konuda kuramsal bir açıklama henüz yoktu. Bu eksiklik Frank ve Tamm'ın çalışmalarıyla giderildi. Bu iki fizikçinin geliştirdikleri kuramın özelliklerini Çerenkov'un laboratuvarda incelemesi ve doğrulaması sonucunda olay tümüyle açıklanmış oldu.

Çerenkov ışıması aslında bir şok dalgasıdır. Nasıl bir cisim içinde bulunduğu ortamdaki ses hızını aştığı zaman bir patlama ile ses yayılırsa, ya da bir gemi hızla gittiği zaman arkasında, bir eşkenar üçgen şeklinde yayılan dalgalar bırakırsa, Çerenkov ışıması da yüklü bir parçacığın o ortamda ışık hızını aşmasından doğan bir ışımadır. Boşluktaki ışık hızının (C= 299,793 km/sn) aşılamaması Özel Görelilik Kuramı'nın temellerinden biridir. Ancak maddi bir ortamda ışığın hızı C'nin, o ortamın kırılma indisi n (n>1) ile bölünmesi ile bulunduğundan, parçacıklar tarafından aşılabilecek bir hız ortaya çıkar. Bunu aşan parçacıklar da Çerenkov ışımasına yol açar.

Çerenkov ışımasının yalnızca ilginç bir olgu olarak kalmayıp, yüksek enerji fiziğinde çok enerjik parçacıkların hızlarını hassas bir şekilde ölçmeyi sağlayan Çerenkov sayaçlarına yol açması, Çerenkov'un katkılarını bugün daha da önemli bir hale getirmiştir. Antiproton'un bulunuşunda bu sayaçlar özellikle yararlı olmuştur.

• BAKINIZ: COMPTON, I.M.FRANK, TAMM, VAVİLOV

ÇERKEZ ETHEM
(1880-1950)

Türk, asker. Kuva-yı Seyyare'nin düzenli ordu birliğine dönüştürülmesine karşı çıkarak ayaklanmıştır.

1880'de Karacabey'de doğdu, 1950'de Amman' da öldü. Kafkasya'dan Bandırma'ya göç ederek çiftçilikle uğraşan Ali Bey'in oğludur. Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit Bey ile Yüzbaşı Tevfik Bey'in kardeşidir.

Düzenli bir öğrenim görmedi. Alaydan yetişerek başçavuşluğa dek yükseldi. Balkan Savaşı sırasında Bakırköy Süvari Zabitan Okulu'nu bitirerek zabit vekili oldu. I.Dünya Savaşı sırasında oluşturalan Teşkilat-ı Mahsusa'nın (Gizli Haberalma Örgütü) Kuzey İran'a ve Afganistan'a giden heyetlerinde bulundu. Savaş sonrası İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılarak fidye karşılığı serbest bırakılması olayına adı karıştı.

15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın İzmir'i ele geçirmelerinin ardından bölgedeki direniş örgütlerine katıldı. Çevredeki Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey çeteleriyle birleşerek Salihli'de bir direniş cephesi oluşturdu. Daha sonra Kuva-yı Seyyare adını alacak olan çetesini güçlendirerek Anzavur, Düzce, Adapazarı ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında önemli rol oynadı. İstanbul yönetimi tarafından Süleyman Şefik Paşa komutasında oluşturulan Hilafet ordusunu İzmit'te, Mutasarrıf İbrahim Bey'in paralı askerlerden oluşturduğu Kuva-yı Ahmediye'yi ise Hendek'te bozguna uğrattı.

Milli Mücadele'ye karşı ülke içinde geliştirilen bu engellemeleri ortadan kaldırdıktan sonra ağırlıkla Kütahya yöresinde Yunanlılar'a karşı mücadele etti. Bu arada siyasetle de ilgilenerek Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.

Ancak Yozgat ayaklanmasını bastırdığı sırada, Çapanoğulları'na karşı yumuşak davrandığı gerekçesiyle Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i yargılamaya kalkışması, Ankara hükümetinin de buna karşı çıkması üzerine başlayan gerginlik giderek büyüdü.

Oluşturduğu bağımsız milis gücünü kendi koyduğu kurallarla yöneten Çerkez Ethem, 18 Eylül 1920'de kurulan İstiklal mahkemelerine de karşı çıktı.

Daha sonra Dahiliye Vekaleti'nin onun gelişigüzel asker toplamasını engellemesi ve 9 Kasım 1920'de hükümetin tüm milis güçlerinin düzenli ordu birlikleri durumuna dönüştürülmesi yolundaki kararı üzerine kardeşleri ve bir grup yandaşıyla birlikte ayaklandı. Kendisini Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı ilan ederek Ankara hükümetine karşı tavır aldı. Başlangıçta sorunu uzlaşarak çözümlemeye çalışan Ankara hükümeti Çerkez Ethem'in katı tutumu karşısında kuvvete başvurdu. Kütahya'dan Gediz'e çekilen Çerkez Ethem zor durumda kalınca Yunanlılar ve İstanbul hükümetiyle ilişki kurdu. Sonunda birliklerini dağıtarak Yunanlılar'a sığındı. Bir süre Atina'da tedavi gördükten sonra Suriye'ye yerleşti. 1938'de affedilmesine karşın Türkiye'ye dönmedi.

• YAPITLAR (başlıca): *Çerkez Ethem'in Hatıraları*,(ö.s.), 1962.

ÇERNENKO, Konstantin
(1911)

SSCB'li siyaset adamı. 1984'de SBKP Genel Sekreteri oldu.

24 Eylül 1911'de doğdu. Sibiryalı bir köylü ailesinin oğluydu. 1929'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) gençlik örgütü KOMSOMOL'a, 1931'de de SBKP'ye üye oldu. 1945'te Parti Yüksek Okulu'nu, 1953'te Kişinoev Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1948-1956 arasında Moldavya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde çalıştı. 1960'ta SSCB Yüksek Sovyet Prezidiumu'na seçildi. 1966'da SBKP Merkez Komitesine girdi. 1971'e dek yedek üye, bu tarihten sonra da asil üye olarak çalıştı. 1977'de politbüro üyeliğine seçildi. SKBP Genel Sekreteri Yuri Andropov'un 9 Şubat 1984'te ölümü üzerine, onun yerine genel sekreter oldu. Çernenko Sosyalist Emek Kahramanı nişanına sahiptir.

• BAKINIZ: ANDROPOV.

ÇERNİŞEVSKİ, Nikolay
(1828-1889)

Rus eleştirmen ve düşünür. Hegel diyalektiğini ilerici bir doğrultuda kullanmış ve Batılı Pozitivistler'in radikal görüşlerini benimsemiştir.

Nikolay Gavriloviç Çernişevski, 12 Temmuz 1828'de Volga nehri üstündeki Saratov kentinde, bir papazın oğlu olarak doğdu; 17 Ekim 1889'da aynı yerde öldü. Saratov'da İlahiyat Semineri'ni bitirdikten sonra, 1846-1850 arasında St. Petersburg Üniversitesi'nde tarih ve filoloji okudu. Daha sonra, Saratov'da üç yıl edebiyat öğretmenliği yaptı. 1853'te başkente dönerek, *Açeçestvenniye Zapiski* (Vatan Yıllıkları) ve *Sovremennik* (Çağdaş) dergilerinde yazarlığa başladı. Serbest yazarlık yaşamı, 1862'de tutuklanmasına dek sürdü. Bu dönem boyunca, edebiyat eleştirilerinin yanı sıra eğitim sorunu, demiryolu yapımının gerekliliği, iktisadi kaynakların akılcı bir biçimde kullanılması ve serfliğin kaldırılması gibi toplumsal konulara da eğilmiştir. Çar II. Aleksandr, 1861'de serfliği yasaklayınca, bu hareketinden ötürü onun Büyük Petro'dan daha büyük olduğunu yazan Çer-

Narodnizm (Rus Halkçılığı)

Narodnizm kavramı en geniş kapsamıyla, 19.yy'ın ikinci yarısında Çarlık Rusyası'nın köktenci aydınları arasında gelişen bir tür sosyalizmi anlatır. Herzen ile Çernişevski'nin önderlik ettikleri bu akım, esas olarak Mir adı verilen ve ilkel komünizmin izlerini taşıyan köy örgütünden hareketle, özel mülkiyet düzeninin kurulmasını beklemeden doğrudan doğruya sosyalizmin kurulabileceğini savunmuştur. Obscina da denilen bu köy toplulukları, kendi kendilerini yönetiyor, vergi topluyor ve işlenmek üzere belirli sürelerle toprağı köylüler arasında dağıtıyorlardı. Köylülerin topluluktan ayrılmaya hakları yoktu. 1905 ve 1917 devrimleri arasında, Çarlık İçişleri Bakanı ve Başbakanı Stolypin'in* gerçekleştirdiği reformlardan biri, tarımsal gelişmeyi engelleyen bu sistemi kaldırmak, köylülere Mir'den ayrılıp bağımsız çiftlikler kurma hakkını tanımak oldu. On yılda, 2 milyondan fazla köylü ailesi (toplamın sekizde biri) Köylü Arazi Bankası aracılığıyla kendilerine toprak satın alıp, Sibirya ve Orta Asya'ya kolonici olarak gittiler. Böylelikle, Narodnikler' in önemsedikleri kurumsal temel büyük değişikliğe uğradı.*

19.yy'nin ikinci yarısındaki Narodnizm, kabaca iki evreye ayrılabilir: İlk otuz yılda Devrimci Halkçılık ağır basmış, daha sonraki yirmi yılın Halkçılığı ise Liberal olmuştur. Narodnikler 20.yy'ın başında Sosyalist Devrimciler Partisi'nde toplanınca, bu iki eğilim birleşmiş, fakat daha sonraki yıllarda yine ayrılarak, partinin sağ ve sol kanatları olmuştur.

1870'ler Devrimci Halkçılığın doruk noktasıdır. Bu dönemde, binden fazla öğrenci, üniversite öğrenimlerini bırakarak düşüncelerini yaymak için köylere, halka (Halk'a Doğru: Narodniçestvo) gitmişlerdir. Bunların büyük çoğunluğu (Bakunin gibi), köylülerin hemen devlete ve toprak sahiplerine başkaldırmaya hazır olduklarına inanıyorlardı; bazılarıysa (Lavrov gibi), önce köylü önderlerinin yetiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu hareketin Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) adlı bir yeraltı örgütü vardı. 1870'lerin sonunda, bunun yerine iki ayrı örgüt kuruldu, darbe yoluyla hemen başa geçmek isteyen Narodnaya Volya (Halkın İradesi veya Özgürlüğü) ve daha ılımlı davranan Bakuninci Çyornıy Peredel (Kara Değişiklik). İlk grubun Çar II. Aleksandr'ı öldürmesi üzerine, polis bu örgütleri dağıtınca, 1880'lerde Mihailovski'nin önderliğinde özgürlükçü, hümanist ve evrimci bir halkçılık akımı gelişti. Bu Liberal Narodnizm, yerel yönetim örgütlerinde ve köylerde başarılı çalışmalar yaptı.*

İlk Rus Marxistleri, hep Narodnizm'den gelmişlerdir. Örneğin, Plekhanov, Çyornıy Peredel'in önderlerindendi. Ağabeyi, 1887 yılında Çar III. Aleksandr'a karşı Narodnikler'in düzenledikleri suikast girişimine katıldığı için asılan Lenin de, Tkaçevci Narodnaya Volya geleneğinden etkilenmiştir.*

geçirmeye kalkışmaları üzerine komuta ettiği 172. Alayla işgalcilere karşı çıktı. Böylece oluşan Ayvalık cephesine yöre halkının da katılmasını sağladı.

Ocak 1920'de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Afyonkarahisar milletvekili olarak katıldı. 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından, Malta'ya sürüldü. 1921'de TBMM'nin girişimleri sonucu serbest bırakılarak Ankara'ya döndü ve Afyonkarahisar milletvekili olarak meclise katıldı. Müdafaa-i Hukuk gurubunda yer aldı. Halk Fırkası'nın meclis grubu başkan vekilliğini yaptı. 1926'da Ankara'da kurulan ve Mustafa Kemal'e karşı suikast girişiminde bulunanlarla İttihatçılar'ın yargılandığı İstiklâl Mahkemesi'nin başkanlığını yaptı.

16 Şubat 1934'te atandığı Nafia Vekilliği (Bayındırlık Bakanı) görevi, 3 Nisan 1939'a değin sürdü. Bu tarihte II.Refik Saydam hükümetince ilk kez oluşturulan Muhabere ve Münakale (Ulaştırma) vekilliğine getirildi. 20 Kasım 1940'ta bu görevden ayrıldı.

Ali Çetinkaya, ilk meclisten ölümüne değin tüm dönemlerde Afyon milletvekili olarak TBMM'de yer aldı.

ÇETİNTAŞ, Sedat
(1889-1965)

Türk, mimar. Tek yapı ya da kent ölçeğinde, tarihi çevre korumasının ve yapı belgelemenin öncülerindendir.

1889'da Arapkir'de doğdu, 6 Ocak 1965'te İstanbul'da öldü. Mimarlık eğitimini Sanayi-i Nefise Mektebi'nde, (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniverisitesi) yaptı. Mimar Kemalettin'in öğrencisi olarak 1.Ulusal Mimarlık Akımı içinde yetişti. 1918'de birincilikle mezun oldu. Askerlik görevinden sonra kısa bir süre bir dekorasyon fabrikasında çalıştı. Buradan ayrılarak Bursa Belediyesi Fen İşleri Dairesi'ne geçti. Bu görevi sırasında Osmanlı yapılarını ayrıntılı bir biçimde inceleme olanağını buldu. Daha sonra İstanbul'a giderek bir özel büro kurdu. 1922'de *Sokullu Camisi*'ne ait dört röleveyi Türk Ressamlar Cemiyeti'nin Galatasaray'daki salonunda sergiledi. Yine o yıllarda, İstanbul kentinin bayındırlık sorunlarına eğildi, *İkdam* gazetesindeki "İstanbul'un İmarı" ve "Yetim İstanbul" gibi yazılarıyla bu konuda kişisel önerilerini kamuoyuna yaymaya çalıştı. Anadolu Türk mimarlığına karşı duyduğu hayranlık, özel bürosunu kapattıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı Hars Müdürlüğü'ne girmesine neden oldu. 1932'de Chicago Sergisi için kendisinden *Şehzade Camisi*'nin rölevesini yapması istendi. Kısa zamanda bu sergi için 12 pafta hazırladı. Daha sonra Bursa'nın Erken Osmanlı dönemi yapılarının rölevelerini yaparak, 1934'te sergiledi. 1935'te Bursa, Edirne ve İstanbul'daki Osmanlı yapılarının röleveleri topluca Ankara Sergievi'nde sergilendi. Bu arada, Atatürk'ün emriyle Eski Eserleri ve Anıtları Koruma Heyeti'nin kurulmasında etkin rol aldı. 1936'da Mimar Sinan için düzenlenecek bir sergi için *Süleymaniye Camisi*'nin rölevesine başladı. Bunun ardından 1942'de *Sultan Mahmut Türbesi* üstünde çalıştı. 1951'de, o güne değin hazırladığı 195 pafta, yurt dışına, Milletlerarası Müşterekler Kongresi'ne gönderildi. 1954'te Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Röleve Bürosu'ndan emekli oldu. 1957'de Demokrat Parti'den milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Bu görevi 27 Mayıs 1960'ta son buldu.

Çetintaş'ın tarihi yapıları koruma çalışmaları sürekli ve çok yönlü olmuştur. Bu çalışmaların başında titiz rölevelerle anıtsal yapıları belgelemesi gelir. 1932-1946 arasında hazırladığı Osmanlı mimarlığıyla ilgili büylük boyutlu röleveleri İTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Orhan, I.Murat ve Yıldırım Bayezid dönemi yapılarının rölevelerini içeren çalışması iki cilt olarak sağlığında yayımlanmıştır. 3.cilt için hazırladığı Klasik Osmanlı dönemi ve sonrasıyla ilgili röleveleri henüz yayımlanmamıştır.

Çetintaş, tek yapının korunabilmesinin ancak tarihsel yapılara değer veren kent planlarının tasarlanmasıyla gerçekleşebileceğine inandığı için, kent planlamasına özellikle önem vermiş, birçok gazete ve dergide bu görüşü savunan yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca, mimarlık tarihi ve dönemin mimarlık anlayışıyla ilgili çok sayıda makalesi de vardır. Yurt içinde ve dışında sergiler açmış, konferanslar vermiştir. Tarihsel yapıları belgeleme çalışmaları sırasında fotoğrafçılığa da ilgi duymuş, katıldığı bir fotoğraf yarışmasında birincilik almıştır Türk mimarlığındaki ilk meslek örgütlerinden olan Yüksek Mimarlar Birliği'nin etkin bir üyesi olmuştur.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Bursa'da İlk Eserler*, 1946; *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Beyazıd I Binaları*, 1952.

- **KAYNAKLAR:** T.Uyaroğlu, "Kaybettiğimiz Kıymetler: Sedat Çetintaş, İdealist Bir Eski Eserci", *Mimarlık*, (7), 1965; M.Yeşim, "Sedat Çetintaş", *Yapı*, (38), 1943.

- **BAKINIZ:** KEMALEDDİN [MİMAR].

ÇIĞIRAÇAN, İbrahim Hilmi
(1876-1963)

Türk, yayımcı. Kültür yaşamımıza altmış yılı aşkın bir süre hizmet etmiştir.

1876'da İstanbul'da doğdu, 12 Haziran 1963'te aynı yerde öldü. Ortaöğrenimini bitirdikten sonra *İkdam* gazetesinde çalışmaya başladı. 1896'da Kütüphane-i İslam adlı ilk yayınevini kurdu. Bu kuruluşu, sonradan kurduğu Kütüphane-i Askeri adlı yayınevi ile birleştirerek Kütüphane-i İslam ve Askeri adıyla sürdürdü. Yayınevi bir süre sonra Kütüphane-i Hilmi, daha sonra da Hilmi Kitapevi adını aldı.

Çığıraçan, 1908'de üç ay kadar *Millet* adlı günlük bir gazete de yayımladı. Ama asıl etkinliği kitap yayıncılığı alanında olmuştur. Özellikle tarih, edebiyat ve din konularında yayın yapan Çığıraçan, ders kitaplarına da önemli bir yer vermiştir. Kendisi de

II.Meşrutiyet sonrasında ülkenin içine düştüğü bunalıma çareler arayan ve yayımlandığı dönemde yankılar uyandıran ilginç kitaplar kaleme almıştır.

Altmış yılı aşan yayıncılığı boyunca, özellikle Ahmet Refik Altınay, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi dönemin en çok okunan yazarlarının hemen tüm yapıtlarını basmış, kültür yaşamına 1000'den fazla kitap kazandırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Osmanlılar'ın Muzaferiyatı-Tesalya ve Yenişehir*, 1897; *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, 1905; *Hayat-ı Askeriye ve Edebiye Sahifları*, 1908; *Tasfiye-i Lisana Muhtaçmıyız*, 1911; *Zavallı Millet*, 1912; *Milletin Kusurları*, 1912; *Milletin Hataları*, 1912; *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz*, 1913; *Türkiye Uyan*, 1913; *Avrupalılaşmak-Felaketlerimizin Esbabı*, 1916.

ÇİANG ÇİNG
(1914)

Çinli siyasetçi. Ülkesinde Kültür Devrimi olarak adlandırılan hareketin önderlerindendir.

1914'te Shantung Eyaleti'ndeki Chuch'eng'de doğdu. 13 yaşında bir tiyatro grubunda çalışmaya başladı. 1933'te komünist bir örgüt içindeki çalışmaları nedeniyle tutuklandı ve hapis cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra Şanghay'a gitti ve orada sol eğilimli bir film şirketinin yaptığı filmlerde küçük roller aldı. 1937'de Şanghay'ın Japonlar tarafından saldırıya uğraması üzerine kenti terkedip Chungking'e gitti ve orada bir sinema stüdyosunda çalışmaya başladı. 1939'da Kızıl Ordu'ya katıldı. Daha sonra Lu Hsün Sanat Akademisi'nde tiyatro yöneticisi olarak çalışırken Mao Zedung (Mao Tse-tung) ile tanıştı ve bir süre sonra onunla evlendi. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çeşitli kültürel çalışmalarda yer aldı. 1963'te Pekin opera ve balesinde geleneksel Çin sanat biçimine proleter öğeler sokmayı amaçlayan bir hareketi aktif olarak destekledi. 1966'daki Kültür Devrimi, parti yönetimine karşı Mao'nun, ordunun ve geniş halk yığınlarının desteğini sağlayarak başlattığı bir hareketti ve teknoloji karşısında insan etkinliğine önem vermekteydi. Çiang Çing, Lin Piao ile birlikte Kültür Devrimi'nin önderleri arasındaydı. Çin Komünist Partisi merkez komitesine seçilen Çiang Çing birçok kitle gösterisine konuşmacı olarak katıldı.

1975'te, daha önce Kültür Devrimi sırasında parti genel sekreterliği görevinden azledilmiş olan Deng Hsiao-Ping, merkez komitesi tarafından politbüroya başkan yardımcısı olarak atandı. 1976'da aralarında Çiang Çing'in bulunduğu politbürodaki bir grup Deng'in bütün görevlerinden azledilmesini sağladı. Aynı yıl Mao'nun ölümünden sonra aralarında Çiang Çing'in de bulunduğu ve "Dörtlü Çete" olarak adlandırılan grup tutuklandı. Siyasi kadrolar içindeki bu grup yanlısı kişiler görevlerinden alındı. Deng Hsiao-Ping eski görevine geri döndü. 1980'de yönetimi ele geçirmek için komplo düzenlemek iddiasıyla yargılanan Çiang Çing ölüm cezasına mahkûm oldu. Cezası daha sonra ömür boyu hapse çevrildi.

• BAKINIZ: DENG HSİAO-PİNG, LİN PİAO, MAO ZEDUNG.

ÇİÇEKLİ, Edib
(1901-1964)

Suriyeli siyaset adamı. Askeri darbeyle başa geçerek ülkesini bir süre diktatörlükle yönetmiştir.

1901'de Hama kentinde doğdu. 27 Eylül 1964'te Brezilya'da öldü. Askeri öğrenim gördü. Ülkesinde Fransız manda yönetimine karşı sürdürülen milliyetçi mücadelelere katıldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlığına kavuşan Suriye'de Haşimiler'in ve Halk Partisi'nin desteklediği Irak, Ürdün ve Suriye'nin birleştirilmesini amaçlayan el-Hilâlü'l-hasîb (Verimli Hilal) politikasına karşı çıktı. 1948'de çıkan Arap-İsrail savaşında Filistinliler'in yanında çarpıştı.

Çiçekli, Araplar'ın yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşın ardından Albay Hüsnü Zaim'in 30 Mart 1949'da gerçekleştirdiği hükümet darbesine katıldı. Ancak Hüsnü Zaim'le aralarında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle ordudan uzaklaştırıldı. Aynı yılın ağustosunda da Haşimi yanlısı Albay Sami Hınnavi yönetime el koydu. Ardından da Çiçekli 19 Aralık 1949'da bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. Başlangıçta parlamentoya fazla müdahale etmedi. Ancak gücünü kırmaya çalışan Haşimi yanlısı politikacıları etkisiz kıldıktan sonra tutumunu sertleştirdi. Önce, anayasa uyarınca kurulmuş olan hükümeti dağıttı. Siyasi partileri kapattı. Bu işleri yaparken kendisine bağlı olan orduya güveniyordu. Zamanla sivil politikanın gereğini kavrayarak yeni yasal düzenlemelere girişti. Toprak reformu yapmaya çalıştı. Manda yönetimi döneminde Dürziler ve Aleviler'e tanınan yerel özerkliklere son verdi. Bu dönemde ABD yardımını reddetti. Ağustos 1952'de Arap Kurtuluş Hareketi adlı partiyi kurdu. Oluşturduğu bu tek partili sistemde yoğun bir muhalefetle karşılaşmaksızın Temmuz 1953'te cumhurbaşkanı oldu.

Ancak ülkedeki önemli siyaset adamlarından hiçbirisi bu partiye katılmadığı gibi ona karşı birlik oldular. Öte yandan ordu içindeki gücünü de yavaş yavaş yitirmeye başlayan Çiçekli, giderek yıprandı. Kendisine karşı düzenlenen bir askeri ayaklanmayı parlamento üyelerinin büyük çoğunluğunun desteğiyle bastırmayı başardı. Ama Şubat 1954'te Irak ordusunun Suriye'ye müdahalesini önlemek için ülkesini terkederek sürgüne gitmek zorunda kaldı. 1960'ta Brezilya'ya gitti. Burada bir Dürzi tarafından öldürüldü.

ÇİÇERİN, Boris Nikolayeviç
(1828-1904)

Rus, düşünür. Ülkesinde Hegelci felsefenin önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur.

1828'de doğdu, 1904'te öldü. Moskova Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1868'den sonra Moskova Üniversitesi'nde anayasa ve idari hukuk profesörlüğü yaptı. Bir süre çarlık ailesine öğretmen olarak hizmet etti. 1881-1883 arasında Moskova belediye başkanı olarak görev yaptı.

Çiçerin yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Rusya'da Hegelci felsefenin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Rus idari ve hukuki tarihi, Avrupa siyasi düşünce tarihi ve felsefe konularında yaptığı çalışmaları, Hegelci yaklaşımla ele almıştır. Çiçerin, Hegel'in ünlü tez-antitez-sentez üçlemesindeki diyalektik hareketi dört aşamada gerçekleşen bir süreç olarak açıklamıştır. Tez iki antitez tarafından yadsınır ve sonuçta senteze varılır. Böylece varlık ve düşüncenin ilk baştaki bütünlüğü, ilişki ve birliği içeren bir ara aşamadan geçerek, sonuçta çoklukta ifadesini bulur.

Çiçerin'e göre, diyalektik sürecin en yüksek aşaması-Hegel'in felsefesinde olduğu gibi-din ve sanatta ifadesini bulan "mutlak fikir" değil ancak özgür iradenin ahlaki egemenliğini temsil eden "objektif fikir"dir. Çiçerin, Hegel'in objektivizmi ile Kant'taki pratik aklın özerkliği görüşünü birleştirmeye çalışmıştır. Ahlaki bireyciliği savunması açısından Kant'ın görüşlerine yakın olmakla birlikte, mantık, ontoloji ve tarih felsefesi konularında Hegelci yaklaşımı benimsemiştir. Bir yandan, büyük insanları evrensel fikrin basit araçları olarak değerlendirirken, öte yandan, insanın rasyonel bir varlık olarak kendi içinde bir amaca sahip olduğunu ileri sürmüştür.

Kant'ın etkisi Çiçerin'in toplumsal ahlak ile ilgili görüşlerine de yansımıştır. Ona göre bir topluluk amacını ancak bireyler aracılığı ile gerçekleştirebilir. Düşünen, hisseden ve arzu eden toplum değil insanlardır. Çiçerin toplumun, işlevi insanı zincirler içine koyarak onu mutlu etmeyi amaçlayan, her şeyi kendi içinde eriten yüksek bir organizma olduğu anlayışına karşı çıkar. Ona göre, bireyler kurumlar için değil, kurumlar bireyler için vardır. Tüm sosyal yapının temel taşı olan birey tek bir tinsel öz olarak akıl ve özgür iradeye, dolayısıyla ahlaki bir kıymete ve saygınlığa sahiptir. Çiçerin'in ahlaki bireycilik görüşü onu, sınırlandırılmamış bir bireysel mülkiyet anlayışını savunmaya ve toplumun güçsüz üyelerine yardım için devletin müdahalesine karşı çıkmaya götürmüştür.

Çiçerin aynı zamanda Hukuk Okulu ya da Devlet Okulu adıyla bilinen ve Hegel'in devlet görüşünü kendine temel alan düşünce akımının kurucusudur. Bu okula göre, toplumdaki çıkarları bir bütün olarak savunan sınıflarüstü devlet tarihteki temel güçtür. Çiçerin, devletin Rusya tarihindeki mutlak rolünü doğal koşullardan yola çıkarak açıklar. Ona göre Rusya'nın coğrafi koşulları istikrarlı toplumların oluşumunu engellemektedir. Geniş istepler (bozkır) içinde insanlar dağınık olarak, tek tek bireyler biçiminde varolabilmektedir. Devlet insanların toplu halde yaşayabilecekleri örgütlenmeler kurarak ve bunları kamu çıkarına bağımlı kılarak etkin bir görev üstlenmektedir. Çiçerin toplumdaki değişikliklerin ancak devlet yoluyla gerçekleştirilebileceğine inanır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Oblastniya uchrezdeniya Rossii v 17 veke*, 1856, ("17.yy'da Rusya'da Yerel Yönetim"); *Opiti po istorii russkago pravo*, 1858, ("Rus Hukuk Tarihi Çalışmaları"); *Polozhitelnaya Filosofiya: Yedinstvo Nauki*, 1892, ("Pozitif Felsefe ve Bilimin Birliği"); *Osnovaniya Logiki; Metafiziki*, 1894, ("Mantık ve Metafiziğin Temelleri"); *Filosofiya Prava*, 1900, ("Hukuk Felsefesi").

ÇİÇERİN, Georgi Vasilyeviç
(1872-1936)

SSCB'li devlet adamı, diplomat. Dışişleri bakanı olarak ilk dönem Sovyet dış politikasını yönlendirmiştir.

24 Kasım 1872'de Tambov Eyaleti'ne bağlı Karaul'da doğdu, 7 Temmuz 1936'da Moskova'da öldü. Büyük toprak sahibi eski bir diplomatın oğludur. Lise öğrenimini St. Petersburg'da (bugün Leningrad) tamamladı. St. Petersburg Üniversitesi'nin Dil-Tarih Fakültesini bitirdikten sonra 1897'de Dışişleri Bakanlığı arşivinde çalışmaya başladı. Rusya'da gelişmekte olan devrimci hareketlere ilgi duymaya başlayınca 1904'te bakanlıktaki görevinden ayrıldı.

Berlin'e gitti ve 1905'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Menşevik kanadına katıldı. Daha sonra Paris'e giden Çiçerin Fransız Sosyalist Partisi'nde çalıştı. I. Dünya Savaşı yıllarında, Londra'da savaşa karşı çıkan eylemler içinde yer aldı. 1917 Ekim Devrimi başladıktan sonra Bolşevik görüşleri benimseyen Çiçerin İngiliz makamlarınca tutuklandı. Bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılınca Rusya'ya döndü ve Bolşevik Parti'ye katıldı. Dışişleri Halk Komiserliği (dışişleri bakanlığı) yardımcılığı görevine atandı ve Almanya ile sürdürülmekte olan Brest-Litovsk barış görüşmelerinin ikinci döneminde Sovyetler Birliği'ni temsil etti. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nı imzaladı. 30 Mayıs 1918'de dışişleri halk komiseri oldu.

1920'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başlayan görüşmeleri ülkesi adına Çiçerin yürüttü. Bu görüşmelerin sonunda Türkiye-SSCB Antlaşması imzalandı. Aynı dönemde Çiçerin İran ve Afganistan'la yaptığı görüşmeler sonucunda SSCB-İran ve SSCB-Afganistan antlaşmalarını da imzaladı. 1922'de Avrupa ekonomisinin görüşülmesi ve kimi ilkelerin saptanması için Avrupa devletlerince Cenova'da düzenlenen konferansta, Çiçerin Sovyetler Birliği heyetine başkanlık etti. Burada 16 Nisan 1922'de Almanya ile gizli olarak iki ülke arasındaki diplomatik ve ticari ilişkilerin normalleştirilmesini amaçlayan Rapallo Antlaşması'nı imzaladı.

1922-1923 yıllarında Yakın-Doğu sorunlarıyla ilgili Lozan Konferansı'nda Çiçerin Sovyetler Birliği heyetine başkanlık etti. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında varılan 1925 tarihli saldırmazlık ve tarafsızlık

antlaşmasını Sovyetler Birliği adına imzaladı.

Çiçerin, katıldığı tüm uluslararası toplantılarda, savaştan sonra, Batılı devletlerin ekonomik ve diplomatik alanda Sovyetler Birliği'ni yalnızlığa itme politikasına karşı çıktı. Avrupa devletleri arasında çıkan çelişkilerden yararlanarak yeni Sovyet düzeninin güvence altına alınması doğrultusunda çaba harcadı. Sovyetler Birliği'nin birçok ülke ile diplomatik ilişki kurmasını sağladı. Ülkesinin, İslam ülkeleriyle, özellikle Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasına katkıda bulundu.

Çiçerin 1920'lerde ortaya çıkan parti içi anlaşmazlıklardan kendini uzak tutmaya çalıştıysa da bu durum onun görev yapmasını güçleştirdi. 1928'den sonra hastalığı nedeniyle görevini büyük ölçüde yardımcısı Maxim Litvinov'a devretti. 1930'da emekli oldu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Two Years of Foreign Policy*, 1920, ("İki Yıllık Dış Politika").

ÇİEN LUNG
(1711-1799)

Çin imparatoru. Yaptığı savaşlarla Çin'in sınırlarını genişletmiştir.

25 Eylül 1711'de Hung-li'de doğdu. 7 Şubat 1799'da Pekin'de öldü. Kardeşi ile birlikte saray okulunda eğitim gördü. Babası Yung-Çeng 1735'te ölünce Çien Lung imparator oldu. Yönetimi sırasında, Çien Lung, bürokrasinin üst düzey görevlileriyle devamlı işbirliği içinde oldu. En yakın yardımcıları O-er-t'ai ve Chang T'ing-yü idi. Ülke yönetiminin çeşitli konularında danışmanlarıyla bağlantılı olarak çalışır, yerel görevlilerden sorunlarla ilgili bilgi alır, ülke içinde dolaşarak vatandaşlarıyla doğrudan ilişkiler kurmaya çalışırdı.

Çien Lung Çin'in batı ve güney sınırları boyunca başarılı seferler yaptı. Balkash Gölü ile İli Nehri'ni içine alan, güneyde Pamir Dağları'na kadar uzanan bölgeyi denetimi altına aldı, Tibet'i Çin mandasına soktu.

Çien Lung 18.yy'ın ikinci yarısında Burma, Nepal ve Vietnam'a seferler düzenledi, Vietnam'ı işgal etti. Daha sonra Çin birliklerinin Vietnam güçleri tarafından püskürtülmesine karşın Çin'in bu ülke üzerindeki etkisi uzun süre devam etti.

Hıristiyanlık'ı yasaklayan Çien Lung sanat ve yazın ile yakından ilgilendi, sanatçıları korudu. Resim, hattatlık ve şiir ilgi alanları arasındaydı. Eski Yazlık Saray'ı, görkemli yapıtlar, sanat müzeleri ve bakımlı bahçeler ekleyerek, daha da genişletti. Büyük bir kitaplık oluşturdu.

Çien Lung yönetiminin son yıllarında Çin devleti eski gücünü yitirmeye başladı. Askeri seferlerin getirdiği mali yük devlet bütçesini zorluyordu. Hızlı nüfus artışı da Çin ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. 1796-1804 arasında, Beyaz Lotus Ayaklanması boyunca köylülerin sürekli olarak askere alınması da yönetime karşı oluşan hoşnutsuzlukta etkili oldu.

• **KAYNAKLAR:** A.W.Hummel (der.), *Eminent Chinese of the Ch'ing Period, 1644-1912*, 2 cilt, 1943-1944; L.C.Goodrich, *The Literary Inquisition of Ch'ien-Lung*, 1935.

ÇİĞİLTEPE, Asaf
(1934-1967)

Türk tiyatro oyuncusu, yönetmeni ve şair. Türk tiyatrosunda önemli yeri olan Arena ve AST (Ankara Sanat Tiyatrosu) topluluklarının kurucularındandır.

Ankara'da doğdu, 7 Haziran 1967'de İslahiye'de öldü. Galatasaray Lisesi'ndeki ilk ve ortaöğreniminin ardından, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1954'te Haldun Dormen'in yönetimindeki amatör bir topluluk olan Cep Tiyatrosu'na katıldı. İki yıl sonra Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın bursunu kazanınca, tıp öğrenimini yarıda bırakarak tiyatro eğitimi için Paris'e gitti. 1959 dolaylarında, TNP'de (Théâtre National Populaire-Ulusal Halk Tiyatrosu) rejisör yardımcılığı, Comedie de Saint-Etienne ve Compaigne Chavert'de oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. Aynı yıl tiyatro ile ilgili inceleme ve araştırmalar için Almanya, İsveç ve Finlandiya'ya gitti. 1960'ta yurda dönerek Muhsin Ertuğrul yönetimindeki İstanbul Şehir Tiyatrosu'na katıldı, burada oyunlar sahneye koydu. 1962'de arkadaşlarıyla birlikte Arena Tiyatrosu'nu kurdu. Sonradan Güner Sümer'in de katıldığı bu toplulukta A.Jary'nin *Ubu* adlı oyunlarından kendi derlediği *Kral Übü*'yü ve M.Aymé'nin *Başkalarının Kellesi*'ni sahneledi. Alışılmışın dışındaki yorumlarıyla bu iki oyun beklenilen ilgiyi toplamadı. Buna karşın, I.L.Caragiale'nin *Kayıp Mektup*'unun ardından sahneye koyduğu ve kendisinin de rol aldığı Y.Haşek'in *Aslan Asker Şvayk*'ı yılın sanat olayı oldu.

1963'te Arena'dan ayrılan Çiğiltepe Ankara'da AST topluluğunu kurdu. Güner Sümer'le birlikte AST'ın birçok oyununu yönetti ve toplulukla turneler düzenleyerek bütün Anadolu'yu dolaştı. 1967'de Orhan Kemal'in *72.Koğuş* adlı oyunuyla En İyi Yönetmen Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl bir Anadolu turnesinde geçirdiği trafik kazasında öldü.

Çiğiltepe Paris'te TNP'de gördüklerini, Türk tiyatrosuna aktarmaya çalışmıştır. "Burjuva tiyatrosu"nun karşısına "halk tiyatrosu" kavramı ile çıkmış, Arena tiyatrosundaki etkinlikleri ile Türk tiyatro tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Daha sonra, Arena'daki deneyimlerine de dayanarak kurduğu AST'ta da bu tiyatro çizgisini daha geliştirerek sürdürmüştür.

1953-1957 arasında *Yenilik* ve *Mavi* gibi dergilerde şiirleri yayımlanan Çiğiltepe, 1957'de Cumhuriyet Gazetesi'nin Yunus Nadi Şiir Ödülü'nü kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar:** *Kral Übü*; 1962; *Başkalarının Kellesi*, 1962; *Kayıp Mektup*, 1962; *Aslan Asker Şvayk*, 1962; *Godo'yu Beklerken; Mezarsız Ölüler; Ölü Canlar; 72.Koğuş*, 1967. **Oynadığı Oyunlar:** *Kral Übü; Aslan Asker Şvayk.*

ÇİKAMATSU, Monzeamon
(1653-1725)

Japon oyun yazarı. Geleneksel Japon tiyatrosunun biçimlerini kullanarak modern konuları işlemiştir.

Asıl adı Sugimori Noumori olan Çikamatsu 1653'te Echizen'de doğdu, 6 Ocak 1725'te Osaka'da öldü. Babası bir samuraydı. Çikamatsu'nun gençliği Osaka'da geçti. Burada ünlü şarkıcı Takemoto Gidayu (1650-1714) ile tanıştı. Onun açtığı kukla tiyatrosunda *(bunraku)* oyun yazarı olarak çalıştı. Yaşamının son yirmi yılında, gerçek oyuncuların oynadığı geleneksel Japon tiyatrosu *kabuki* için yazdığı oyunlarla üne kavuştu.

Japon sanatının en verimli dönemlerinden "Genroku" çağında (1688-1703) yaşayan Çikamatsu, gençliğinde geldiği Osaka'nın gelişmesine ve buradaki orta tabakanın yükselişine tanık olmuştur. Onun gerçek esin kaynağı da işte bu değişen ortamın renkli görüntüsüdür. Bu dönemin oyun yazarları, ünlü oyuncu ve kuklacıların yeteneklerini gösterebilecekleri oyunlar kaleme almışlardır. Oysa Çikamatsu, bu sınırlı amaç uğruna yazmakla yetinemeyecek bir sanatçıdır. Ona göre sanat, gerçek ve gerçek-dışı arasındaki sınırda saklıdır.

Çikamatsu'nun oyunları iki bölümde incelenebilir. Yarı tarihsel kahramanlık oyunları *jidaimono*'lar ve aşk dramları *sevamono*'lar. Onun *jidaimono*'larının en önemlisi 1715'te yazdığı *Kokuseya kassen*'dir ("Koksinga Çarpışmaları"). Oyun, Çin'de Ming Hanedanı'nın yeniden canlandırılmasını sağlamak üzere istilaya girişen Japonlar'ın bozgununu konu alır. İkinci tür oyunlarının en başarılısı *Şinju ten no Amijima*'da ise ("Amijima'da Aşk İntiharları") bir fahişeye âşık olan genç bir adamın dramını anlatır. Sonunda iki sevgili ülkenin ıssız bir yerine giderek intihar ederler. Görkemli bir ayin niteliğinde oynanan bu son sahnenin o günlerde öylesine büyük etkisi olmuştur ki, genç sevgililer arasında salgın haline gelen intiharları önlemek üzere, Japon Hükümeti "aşk intiharları" başlığını taşıyan tüm oyunları yasaklamıştır.

Çikamatsu'nun oyunlarında gerçeklik ve düşsel dünya bileşim halindedir. Bu ikiliğin temelinde modern dünyanın karmaşasını anlatmak için geleneksel tiyatronun olanaklarını biliçli olarak kullanan bir istek sezilir. Çağındaki hızlı değişmeyi gören Çikamatsu, geleneksel sanatla modern sanat arasındaki köprüyü ilk kuranlardan olmuştur.

Oyunlarının dili renklidir. Bir fahişe ya da bir tüccar Osaka'nın gündelik akıcı dilini kullanırken, örneğin bir soylu, geçmiş kahramanlık günlerini çağrıştıran koşuk bir dille konuşur. Çikamatsu'nun bu tekniği en iyi kullandığı oyunları olan *sevamono*'ları, gerçekler dünyasına daha yakın görünür.

Yapıtlarıyla Osaka'nın yeni insanına seslenmeyi başaran Çikamatsu, çağının acılarını bugün dahi ilgiyle izlenebilen oyunlarıyla belgelemiş, birçoklarınca "Japonya'nın Shakespeare'i" olarak nitelenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Sonezaki şinju*, 1703, (Sonezaki'de Aşk İntiharları); *Meido no hikyagu*, 1711, ("Cehenneme Bir Haberci"); *Kaoyo utaraguta*, 1714, ("Uçarı Hanımların Şiir Matinesi"); *Kokuseya kassen*, 1715, ("Koksinga Çarpışmaları"); *Soga Kaikeizan*, ("Soga Öcü"); *Şinju ten no Amijima*, 1720, ("Amijima'da Aşk İntiharları"); *Kan haşu tsunagi uma*, (ö.s.), 1924, ("Otlağına Hapsedilen Savaş Atı").

ÇİNİCİ, Behruz
(1932)

Türk, mimar. Mimar olan eşiyle birlikte başta ODTÜ olmak üzere çeşitli üniversite kampüsleri ve konut yerleşmeleri için projeler hazırlamış ve uygulamıştır.

7 Eylül 1932'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1949'da Vefa Lisesi'nde tamamladı. Bu yıllarda Reşat Ekrem Koçu'nun yanında tarih ve kültür çevrelerini tanıma olanağı buldu. Ayrıca matematik ve uzay geometriye ilgi duyduğu için bu konularda özel ders aldı. Liseden sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girdi. 1954'te Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültenin Şehircilik Kürsüsü'ne asistan oldu. 1955'te de Maçka Teknik Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1956'da Ayhan Tayman'la birlikte bir mimarlık bürosu açtı.

1961'de ODTÜ kampüs ve yapıları için açılan mimarlık yarışmasına mimar olan eşi Altuğ Çinici'yle (1935) birlikte katıldı ve kazandı. 1962'de bu kompleksin uygulama çalışmalarını yürütmek için mimarlık eğitiminden ayrıldı ve bürosunu Ankara'ya taşıdı. Bu tarihten sonra mimarlık çalışmalarını yalnız eşinin desteğiyle yürüttü. 1972-1974 arasında T.C. Turizm Bankası'nda danışman mimarlık yaptı. 1977'de TBMM Vakfı sanatçı üyeliğine seçildi. 1978'de TBMM'nin ek yapılarının projesinin hazırlanmasını ve uygulanmasını üstlendi. 1980'de merkezi Paris'te olan UIA (Union Internationele des Architectes-Uluslararası Mimarlar Birliği) Fransa Bölümü'nce Sir Robert Matthew Ödülü'ne 1982'de de ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nce Pritzker Ödülü'ne aday gösterildi. 1982'de merkezi Provence'da olan uluslararası Hadara Derneği'ne onur üyesi seçildi. Aynı yıl YÖK Sitesi danışman mimarlığına atandı.

"Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi"

Çinici 1972-1982 arasında yurt içinde Ankara, Çorum, Bolu, Antalya, Bodrum, Burhaniye ve yurt dışında da Libya başta olmak üzere birçok ülkede büyük ölçekli toplu konut ve turistik yerleşim planlamaları yapmıştır. Eşiyle birlikte katıldığı mimarlık yarışmalarında yedi birincilik ödülü kazanmıştır. Bu projelerin çoğu kentsel ölçekte çalışmalardır. Ankara'da ODTÜ kampüsünde gerçekleştirdiği çeşitli fakülte yapılarının her birinin biçimlenmesinde farklı mimarlık anlayışlarına yönelmiş olması dikkati çeker.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** Atatürk Üniversitesi: *Kimya Bölümü, Sosyal Bilimler Bölümü, Öğrenci Yurtları, Profesör Lojmanları*, 1956, Erzurum; *Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yapısı* (T.Doruk ve E.Tokay ile), 1958; *Artur Tatil Köyü*, 1959,Burhaniye; Orta Doğu Teknik Üniversitesi: *Mimarlık Fakültesi, İdari İlimler Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Rektörlük, Merkezi Kütüphane, Öğretim Üyesi Lojmanları, Öğrenci Yurtları, Kafeterya, Spor Salonu, Yapı Merkezi* (A.Çinici ile),1962-1980, Ankara; *Fen Lisesi*, 1963-1965, Ankara; *Binevler*, 1971, Çorum, yapımı sürüyor; *İran Sefareti Okul Yapısı*, 1975-1976, Ankara; *Güllük Tatil Köyü*, 1977, Bodrum; *TBMM Halkla İlişkiler Yapısı*, 1978, Ankara, Yapımı sürüyor. **Kitap:** *Altuğ-Behruz Çinici 1961-70 Mimarlık Çalışmaları; Çorum:Orta Anadolu'da Bir Toplu Konut Uygulaması için Ülke-Bölge-Kent Ölçeklerinde Çalışmalar.*

Ç'İN KUEİ
(1090-1155)

Çinli siyaset adamı. Kuzey Çin'deki Chin hanedanlığı ile barış yapılmasını savunmuştur.

1090'da Kiang-su Eyaleti'ne bağlı Chiang-ning'de doğdu, 1155'te Hangchow'da öldü. 1115'te üst düzey devlet hizmeti sınavını kazanınca Chin-shih derecesini elde etti. Bir süre Shantung'da ders verdi. Eski Başbakan Wang Kuei'nin kızıyla evlenmesi onun devlet kademelerindeki yükselişini hızlandırdı. Böylece Ç'in Kuei Kuzey Sung hanedanlığının (960-1127) en üst düzeydeki devlet görevlilerinden biri oldu.

1127'de göçebe Jürched kabileleri Kuzey Çin'i işgal ettiler ve burada Chin hanedanlığını kurdular. Ç'in Kuei, Chin yönetimi tarafından tutsak alındı. Bu sırada bir Sung prensi olan Kao Tsung güneyde Güney Sung hanedanlığını kurdu. 1130'da Ç'in Kuei Chin yönetiminin elinden kaçarak güneye gitti. Burada İmparator Kao Tsung tarafından yakınlıkla karşılandı. Ç'in Kuei kısa süre içinde imparatorun güvenini kazandı ve 1131'de en yüksek yönetim mevkilerini ele geçirdi. Kuzey Çin'deki yönetimle barış yapılmasını savunuyordu. Ancak onun bu görüşüne karşı olanlar 1132'de onu istifaya zorladılar. Buna rağmen Ç'in Kuei 1136'dan itibaren konumunu güçlendirmeye başladı ve 1138'de devlet yönetimindeki eski gücünü elde etti.

1141'de Ç'in Kuei Kuzey Çin'deki Chin yönetimiyle bir barış antlaşması imzalamayı başardı. Antlaşmaya göre Huai nehri iki devlet arasında sınır oluşturacaktı. Güney Sung hanedanlığı Chin yönetimine her yıl gümüş ve ipek verecekti. Bu antlaşmaya karşı çıkan ve Kuzey Çin'in işgalini savunan General Yüeh Fei, Ç'in Kuei tarafından öldürtüldü.Ç'in Kuei 1155'te ölümüne dek siyasetteki etkinliğini sürdürdü.

Ç'in Kuei'ye karşı çıkanların başında Konfüçyusçular gelmekteydi. Bunlar onun izlediği dış politikayı eleştiriyorlardı. Öte yandan Ç'in Kuei'nin imzaladığı barış antlaşması birçok kişi tarafından ülkenin onurunu zedeleyen bir olgu olarak değerlendirilmekteydi. 1161'de Chin yönetimiyle yeni bir savaşın başlaması bu görüşleri güçlendirdi. Ç'in Kuei ülke çapında saygınlığını yitirdi.

ÇİRAY, Gül
(1939)

Türk, atlet. Balkanlar'ın ve Türkiye'nin en başarılı bayan atletlerindendir.

Bulgaristan'ın Varna kentinde doğdu. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi. Atletizme 1955'te Ankara'da başladı. Aynı yıl bayan milli atletizm takımına seçildi. O yıl İstanbul'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda ilk kez milli formayı giydi. Yalnız Türkiye'nin değil, Balkanlar'ın en iyi bayan atletlerinden biri olarak kendini gösterdi. 1958'de 5'i 400 ve 4'ü 800 m'de olmak üzere arka arkaya dokuz Türkiye rekoru kırdı ve bunlardan ikisi aynı zamanda Balkan rekoru oldu. 1958 ve 1960 yıllarında bayanlar 800 m Balkan şampiyonluklarını kazandı. Ayrıca 1959, 1960 ve 1962 yıllarında Balkan bayanlar kros şampiyonluklarını, 1961'de de Balkan kros ikinciliğini kazandı. Atletizm yaşamında çeşitli mesafelerde tam 47 Türkiye rekoru kırarak ulaşılması güç bir başarı elde etti. Milli atlet Ahmet Akbaş ile evlendikten sonra da atletizm çalışmalarını sürdüren Çiray halen antrenörlük yapmaktadır.

ÇİYİNG
(1786-1858)

Çinli diplomat. Batılı devletlere ayrıcalıklar tanıyan antlaşmalar imzalamıştır.

Ch'ing hanedanından olan Çi Ying 1806'da bir kamu görevlisi olarak çalışmaya başladı. Antlaşma heyeti başkanı olarak, 1842'de İngilizler'le Nanking Antlaşması'nı imzalayarak ilk kez uluslararası alanda adını duyurudu. Bu antlaşma, İngiltere'nin 1839-1842 arasında kimi ticari ayrıcalıklar elde etmek amacıyla Çin'e karşı yürüttüğü ilk Afyon Savaşı'na son verdi ve Hong Kong, İngiltere'ye bırakıldı. Antlaşmaya göre Çin İngiltere'ye büyük miktarda savaş tazminatı ödeyecek ve Kanton, Amoy, Foochow, Ningpo ve Şanghay limanları dış ticarete açılacaktı. Çinli ve İngiliz devlet görevlileri aynı diplomatik haklara sahip olacaklardı.

Çi Ying 1843'te İngiltere ile Bogue Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma daha önce imzalanan Nanking

Antlaşması'nın uygulamasına ilişkin koşulları düzenliyor ve Çin'de yaşayan İngiliz yurttaşlarının ancak İngiliz yasalarına karşı sorumlu olabileceğini güvence altına alıyordu. Aynı antlaşmaya göre, bundan böyle yabancı ülkeler için geçerli olan tüm ayrıcalıklar İngiltere için de geçerli idi.

Çi Ying benzer antlaşmaları 1844'te ABD ve Fransa ile 1847'de de İsveç ve Norveç'le imzaladı.

Çi Ying 1844-1848 arasında Kanton valisiydi. 1848'de İngilizler Kanton'la ilgili kimi istekler ileri sürerek kente bir saldırı düzenlediler. Ancak Kanton halkı saldırıya karşı direndi. Çi Ying bu olaylar sırasında yabancı güçlere ödün veren bir tutum içinde olduğu gerekçesiyle Pekin'e geri çağrıldı.

1858'de, İngiliz ve Fransızlar'la sürmekte olan Ok Savaşı'nın bir antlaşmayla sonuçlanabilmesi için, Çi Ying hükümeti tarafından göreve çağrıldı. Ancak İngiliz görüşmeciler onu çok soğuk karşıladılar. İngilizler, onun 1844'te yazdığı, kendisini güç durumda bırakan bir mektubunu gündeme getirince Çi Ying paniğe kapıldı. Sonra da görevini bırakıp kaçtı. Daha sonra tutuklandı. 29 Haziran 1858'de Pekin'de intihar etti.

• KAYNAKLAR: A.W.Hummel (der.), *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, cilt 1, 1943; F.Wakeman Jr. *Strangers at the Gate: Social Disorder in South China, 1839-1861*, 1966.

ÇİZGEN, Gültekin
(1940)

Türk, fotoğrafçı. 1960'lardan başlayarak Türk fotoğrafının gelişmesine, gerek yapıtları, gerek fotoğrafla ilgili yan çalışmalarıyla önemli katkılarda bulunmuştur.

29 Şubat 1940'ta İstanbul'da doğdu. Ressam Aptullah Çizgen'in oğludur. İstanbul'da Sankt Georg Avusturya Lisesi'nde, daha sonra da bir süre Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) Grafik Bölümü'nde okudu. Fotoğraf çalışmalarına 1958'de başladı. İlk sergisini 1961'de düzenledi. O yıldan bu yana kişisel ya da karma, bir bölümü ülke dışında, altmıştan fazla sergi açtı, saydam gösterileri düzenledi. Paris'te V.Uluslararası Genç Sanatçılar Bienali'ne katıldı. 1971'de bir sergisi, Alman Kültür Organizasyonu'nca Almanya'nın yirmi beş kentinde dolaştırıldı. Yapıtları 1966'da *International Photo Almanach*, 1967'de *Camera* ve 1968'de *Bauen und Vohnen* dergilerinde basıldı.

Bu çalışmalarının yanı sıra *Mimarlık ve Sanat*, *Mimarlık*, *Fotoğraf*, *Milliyet Sanat*, *Yeni Fotoğraf* dergilerinde yazılar yazdı, 1972'de fotoğraf konulu altı bölümlük bir TV programı hazırladı. 1976-1981 arasında, eşi Engin Çizgen'le birlikte Türk fotoğraf tarihinde önemli bir yeri olan *Yeni Fotoğraf* adlı dergiyi çıkardı. Fotoğrafa başladığı yıllarda girdiği yarışmalarda, 1964'te Yapı ve Kredi Bankası Ödülü'nü, 1966'da da Milliyet Gazetesi Ali Naci Karacan Ödülü'nü kazandı. Daha sonraki yıllarda da birçok yarışmanın seçici kurullarında bulundu. Yaşamını bağımsız fotoğrafçı olarak sürdürmektedir. Endüstri fotoğrafı konusunda uzmanlaşmış bir atölye ve 1979'da kurduğu bir mültivizyon stüdyosunu yönetmektedir.

Sanat yaşamında bugüne değin siyah-beyazdan renkli fotoğrafa, görsel ve grafik bir anlatımdan belgeci bir fotoğraf tavrına uzanan yoğun bir fotoğraf üretimi sergilemiştir. Fotoğrafçılıkta kurumlaşmaya, yayına, arşivlemeye dönük çabalarıyla ülke düzeyinde bilinçli, bilgi, düşünce birikimlerinin oluşmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Gerek yapıtları, gerekse kuramsal çalışmalarıyla Türk fotoğrafına Ara Güler'den sonra yön vermiş önemli sanatçılardan biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Göllerimiz*, 1975; *Fotoğrafçılık ve Karanlık Oda Bilgisi*, 1980; *Siyah Beyaz Fotoğraflar*, 1980; *Türkiye Fotoğrafları*, 1980.

• KAYNAKLAR: *Fotoğraf dergisi*, (5 özel sayı), 1963; *Yeni Fotoğraf dergisi*, (5 özel sayı), 1977.

• BAKINIZ: A. GÜLER.

ÇOBAN, Mehmet
(1904-1969)

Türk, güreşçi. Ağır sıklet dalında önemli başarılar elde etmiştir.

Balıkesir'in Yenice köyünde doğdu. Güreşe köyünde karakucak ile başladı. Çobanlık yaptığı için Çoban Mehmet olarak tanındı. Bir köy güreşinde kendisini seyreden Balıkesir kumandanı Ali Hikmet Ayerdem ondaki yeteneği sezerek kendisini İstanbul'a gönderdi. Burada geniş bir çalışma imkânı bulan Çoban Mehmet kısa zamanda adını duyurdu. 1928'den 1946'ya dek 18 yıl aralıksız Türk milli güreş takımının ağır sıklet güreşçisi olarak milli mayoyu giydi. 1928 Amsterdam Olimpiyatları'nda altıncı oldu. 1932'de Balkan ikinciliğini, 1933, 1934, 1935, 1937 ve 1940 yıllarında da Balkan ağır sıklet şampiyonluklarını kazandı. 1936'da Olimpiyat dördüncülüğünü, 1946 yılında da Avrupa üçüncülüğünü elde etti. 42 yaşında güreşi bıraktı. 1969'da İstanbul'da öldü.

ÇOKER, Adnan
(1928)

Türk, ressam. Türkiye'de soyut resmin ilk temsilcisidir.

3 Ocak 1928'de İstanbul'da doğdu. 1944'te İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) girdi, Zeki Kocamemi atölyesinde öğrenim gördü. 1951'de Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi. 1953-1955 arasında Ankara ve İstanbul'da desinatör ve kartograf olarak çalıştı. 1955'te Avrupa için açılan yarışmayı kazanarak devlet bursuyla Pa-

ris'e gitti. André Lhote ve Henri Goetz atölyelerinde resim çalıştı. 1960'ta Türkiye'ye döndü ve Akademi'nin Resim Bölümü'ne asistan oldu. 1963'te dört ressam arkadaşıyla birlikte Mavi Grup'u kurdu. 1964-1965 arasında Fransız Hükümeti'nden aldığı bursla yeniden Paris'e gitti, bu kez Hayter Atölyesi'nde gravür çalıştı. 1966'dan bu yana Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Birçok kişisel sergi açtı, yurt içinde ve dışında karma sergilere katıldı. 1961'de İstanbul Sanat Festivali Resim ve Heykel Sergisi'nde, 1962'de 23. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ve 1981'de T.İş Bankası Yarışması'nda resim dalında birincilik ödülleri aldı. 1973'te DYO Resim Sergisi'nde başarı, 1976'da XI. İskenderiye Uluslararası Bienali'nde ikincilik ödülleri kazandı.

Öğrencilik yıllarında yaptığı resimlerde "insan"ın gerçek boyutlarıyla yer aldığı görülür. Bu döneminde bir yandan da Kandinsky, Mondrian, hatta Malevich'in sanatına ilgi duymuştur. Onun Paris'te bulunduğu 1955-1960 arasında dünya sanatının soyuta yöneldiği ve soyut resmin yoğun olarak uygulandığı yıllardır. Çoker bu dönemde Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) doğrultusunda resimler yapmıştır. Bunlarda "insan" tinsel boyutlarıyla yer almaktadır.

1964 sonrası Çoker'in sanatında Soyut Dışavurumculuk'la son zamanlarda vardığı şematik anlatım arasında bir geçiş dönemi oluşturur. 1965-1968 arasında Osmanlı ve özellikle Selçuklu mimarlıklarının biçimsel özelliklerini incelemiş, mimarlıktan algıladıklarını belirli mekân ilişkileri içinde resme aktarmıştır. Resimlerindeki geometrik biçimleri "kalıp biçim" ya da "askı biçim" olarak adlandırır. "Askı biçim"ler siyah bir boşluk içinde, çeşitli uzaklıklarda havada asılıymışçasına dururlar. Çoker, siyah rengi, tam bir boşluk etkisi yaratması nedeniyle kullanmıştır. Geometrik biçimlerin yalınlığının yanı sıra rengi de aza indirgemiştir. Biçimleri pembe ve morun tonlarıyla boyanmıştır. Son yıllardaki biçimlerinde, ton derecelendirmeleriyle elde edilen pırıltılı ışıklar ve metal etkisi görülmektedir.

Türkiye'de Soyut Resim

II.Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki en yaygın sanat eğilimi soyut sanat anlayışı olmuştur. Özellikle aklın denetiminden bağımsız, otomatik yöntemlerle oluşturulmuş özgür bir fırça işçiliğine dayanan Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) en verimli çağını yaşamıştır. Bu tür eğilimler, Batı'yı yakından izleyen Türk resmine de geçti ve 1955-1970 arasında giderek yaygınlaştı. Çeşitli eleştirmen ve sanat yazarlarının soyut sanatı desteklemek amacıyla Paris'te kurdukları Uluslararası Sanat Eleştirmenleri Derneği'nin (AICA) bu eğilimlerin Türkiye'ye girmesinde dolaylı bir etkisi oldu. Türkiye'de de 1953'te bu kuruluşun bir benzeri olan Türk Sanat Tenkitçileri Cemiyeti kuruldu. Uluslararası dernek 1954'teki yıllık kongresini İstanbul'da yaptı ve başta Herbert Read olmak üzere bu nedenle Türkiye'ye gelen dünyaca ünlü sanat yazarları çevredeki sanat olayları ile yakından ilgilendiler. Bu arada, özel bir bankanın açtığı yarışmalı bir resim sergisinin seçiciler kurulunda da yer aldılar ve Aliye Berger'in soyut bir resmini birincilikle ödüllendirdiler. Dönemin Cemal Tollu ve Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi 1930'ların "milli sanat" havasını yaşamış ünlü ressamları bu kararı tepkiyle karşıladılar. Ancak bu tepki, söz konusu etkinliklerin, Türk ressamlarının soyut sanata yönelmelerini yüreklendirici etkisini önlemedi.*

Türkiye'de ilk soyut resim sergilerini Adnan Çoker ve Lütfi Günay birlikte düzenlediler. Bu ressamların 1953'te Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, İstanbul'da Maya Galerisi ve 1954'te de gene Ankara'da Helikan Galerisi'nde açtıkları sergiler genellikle geometrik-soyut nitelikteki resimlerden oluşmaktaydı. Aynı yıllarda Devlet Resim ve Heykel sergilerinde de çeşitli soyut resim örneklerinin yer aldığı görüldü. Gene 1945'te İstanbul'da Şehzadebaşı'ndaki Kuyucu Murat Paşa Medresesi'nde 20 kadar ressam ve heykelcinin yapıtlarından oluşan büyük bir soyut sanat sergisi açıldı. Kısa bir süre içinde çok sayıda sanatçının soyut resme yöneldikleri görüldü.

Bunlar arasında Sabri Berkel, Halil Dikmen*, Cemal Bingöl, Şemsi Arel*, Arif Kaptan* ve Hamit Görele*, düzenli bir fırça işçiliğini ve yüzeysel-geometrik bir soyut biçimcilik anlayışını temsil ederler. Zeki Faik İzer*, Lütfi Günay, Adnan Turani*, Hasan Kavruk*, Erdal Alantur ve 1970'lere kadarki üslubuyla Adnan Çoker dağınık ve düzensiz bir fırça işçiliğine dayanan lirik ya da dışavurumcu (ekspresyonist) türde yapıtlar vermişlerdir. Ercüment Kalmık, Ferruh Başağa, Şadan Bezeyiş ve Ömer Uluç* ise her iki anlayışa yönelmişlerse de daha çok lirizme yakındırlar. Ş.Arel, Abidin Elderoğlu ve S.Berkel hat sanatı ve kaligrafi aracılığıyla soyut biçime geleneksel bir tat ve hava kazandırmaya çalışmışlardır. Öte yandan yurt dışında yerleşen S.Turan, N.Devrim, Fahrünnisa Zeid ve Abidin Dino* gibi sanatçılar zamanla çeşitli biçimlere bürünen soyut sanatın güncel gelişimini izlemeye çalışmışlardır.*

Türkiye'de soyut sanat, ötedenberi figüratif bir resimde ısrar eden sanatçıların etkisi ve yeni gelişen genç kuşakların figüratif anlayışlara yönelmeleri sonucunda 1970'lerden başlayarak geçmişteki etkisini yitirmiştir. Ancak S.Berkel ve özellikle de A.Çoker başta olmak üzere soyut türde kendini yenilemesini bilen sanatçılar, özgün bir nitelik taşıyan resimlerini hâlâ sürdürmektedirler.

Çoker'in resimlerindeki bir başka öğe de simetridir. Geometrik biçimler resim yüzeyinde simetrik bir denge yaratacak biçimde yerleştirilir. Çoker böylelikle anıtsal yapı-resim ilişkisini kurmaya yönelmiştir. Anıtsal etki geleneksel mimarlık öğelerinden yararlanmanın yanı sıra, boşluk içindeki biçimlerin oranlarından ve yakınlıklarından da kaynaklanmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *At ve Kutsal Kuş*, 1963, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *İki Görüntü*, 1969, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Gök Kubbe*, 1970; *Taç Kapı*, 1973; *Morötesi Boşluk*, 1979-1981; *Gök Planı*, 1978-1980; *Simetri*.

ÇOMBE, Moiz Kapenda
(1919-1969)

Kongolu siyaset adamı. Katanga cumhurbaşkanlığı ve Kongo başbakanlığı yapmıştır.

10 Kasım 1919'da Katanga Eyaleti'nin Sandoa kentinde doğdu, 29 Haziran 1969'da Cezayir'de öldü. Belçika Kongosu'ndaki Metodist Misyonerler Okulu'nda öğrenim gördü. 1951'de zengin bir işadamı ve Lunda kabilesinin önde gelen kişilerinden olan babasının ölümü üzerine, onun Elisabethville'deki (şimdiki Lumumbaşi) işlerinin yönetimini üstlendi. Üç kez iflas ettikten sonra iş yaşamını terkederek siyasete atıldı. Kentteki Afrika Ticaret Odası'nın başkanı olan Çombe, 1951-1953 arasında az sayıda Kongolu ile birlikte Katanga Eyalet Meclisi'nde görev aldı. 1960'ta Gassomel adındaki Lunda Kabile Birliği'ne başkan seçildi. 1959'da hem bu örgüt, hem de Union Minière du Haut Katanga (Yukarı Katanga Maden Birliği) adındaki Belçika maden tekeli tarafından desteklenen Katanga Örgütler Konfederasyonu (Conakat) adında bir parti kurdu ve partinin başkanı oldu.

Çombe'nin yönettiği Conakat öncelikle, zengin bakır madenlerine sahip Katanga'nın Kongo ekonomisinin tüm yükünü taşıdığı gerekçesiyle bu ülkeden ayrılarak tam bağımsız bir devlet olmasını savunuyordu. Çombe, 1960'ta Belçika hükümetinin çağrısıyla toplanan bir konferansta, Kongo'nun yarı özerk bir eyaletler konfederasyonuna dönüşmesini önererek, tam bağımsızlık önerilerini kısmen geri çekti. Ancak, bu görüşleri konferansta yandaş bulamadı ve Kongo milliyetçilerinin önderi Lumumba'nın, güçlü bir merkezi hükümet kurma önerisi kabul edildi. Konferansın ardından, Mayıs 1960'ta yapılan ilk ulusal seçimlerde Conakat, 137 kişilik Kongo Ulusal Meclisi'nde ancak 8 üyelik kazanabildi. Buna karşın Çombe ve yandaşları Katanga Eyalet Meclisi'nde çoğunluğu elde ettiler. Katanga Eyalet Başkanı olan Çombe, bu durumdan yararlanarak, 11 Temmuz 1960'ta Katanga'nın Belçika Kongosu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet olduğunu açıkladı. Ardından, 8 Ağustos 1960'ta Katanga cumhurbaşkanı oldu.

Katanga'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Kongo birlikleriyle Katanga birlikleri arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Belçika hükümetinden önemli ölçüde askeri ve mali destek alan Çombe hükümeti, ayrılma olayına son vermek için bölgeye çağrılan Birleşmiş Milletler (BM) güçleriyle de çarpışmalara girişti. Bu sırada Kongo'nun birliğini sağlamaya çalışan Başbakan Lumumba, Cumhurbaşkanı Kasavubu tarafından görevden uzaklaştırıldı ve bu olayın hemen ertesinde Leopoldville'de (şimdiki Kinşasa) öldürüldü. Çombe, Cumhurbaşkanı Kasavubu ile Eylül 1960'ta başlattığı uzlaşma görüşmelerini ertesi yıl sürdürdü. Aynı yıl, Katanga'nın BM'den ayrıldığını açıkladı. Bu tarihten sonra 2 yıl süren çarpışmalar sonunda, Ocak 1963'te BM güçleri Katanga'nın başkenti Elisabethville'i ele geçirerek Katanga direnişine son verdiler. Böylece Katanga yeniden Kongo'ya bağlanmış oldu. Kolvezi kentine sığınmış olan Çombe, Haziran 1963'te ülkeyi terkederek İspanya'ya kaçtı.

Bir yıl boyunca İspanya'da sürgünde kalan Çombe, Haziran 1964'te Stanleyville'de başlayan köylü ayaklanmasını bastırmak üzere, Cumhurbaşkanı Kasavubu tarafından Kongo'ya çağrıldı. 10 Temmuz 1964'te başbakan olan Çombe, beyaz paralı askerler, BM ve Belçika'nın yardımıyla Kasım 1964'te ayaklanmayı bastırdı. Daha sonra ülke çapında Canaco adlı örgütlü bir parti kurma çabasına girişti. Kısa zamanda güçlenen parti, Mayıs 1965 seçimlerinde çoğunluğu kazandı. Çombe'nin gücünün artmasından tedirgin olan Cumhurbaşkanı Kasavubu, Ekim 1965'te Çombe'yi başbakanlıktan uzaklaştırdı. Kasım 1965'te kansız bir darbeyle yönetimi ele geçiren General Mobutu seçimleri iptal ettiğini açıkladı ve ülkenin yeni başkanı oldu. Kongo'dan kaçan Çombe yeniden İspanya'ya sığındı. Mart 1967'de Kongo askeri mahkemesi tarafından yurduna ihanet suçuyla gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. Temmuz 1967'de uçağı kaçırılarak zorla Cezayir'e götürülen Çombe, siyasi suçlu olarak tutuklandı ve burada öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *My Fifteen Months in Government* (otobiyografi), 1966, ("Hükümette Onbeş Ayım").

• KAYNAKLAR: A.T.Bouscaren, *Tshombe*, 1967; I.Colvin, *The Rise and Fall of Moise Tshombe: A. Biography*, 1968; J. Gérard-Libois, *Katanga Secession*, 1963.

• BAKINIZ: KASAVUBU, LUMUMBA, MOBUTU.

ÇOYBALSAN, Horloyin
(1895-1952)

Moğol siyaset adamı. Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk başbakanıdır.

1895'te Bayan Tümen'de (günümüzde Çoybalsan) doğdu, 1952'de Moskova'da öldü. Genç yaşında gönderildiği manastırdan kaçtıktan sonra Sibirya'da öğrenim gördü. Kısa bir süre öğretmenlik yaptı. 200 yıldır Çin'in egemenliği altında olan Moğolistan 1911'de Mançu hanedanının çöküşüyle kısa süreli bir bağımsızlık yaşamış, 1919'da yeniden Çin'in egemenliği altına girmişti. Çoybalsan bu dönemde Moğolis-

tan'daki Bolşevikler'le ilişki kurdu ve 1919'da Moğolistan'ın bağımsızlığını amaçlayan gizli bir örgüt oluşturdu. Aynı yıl Moğolistan'da Suhe Bator başkanlığında ikinci bir gizli örgüt çalışmaya başlamıştı. İki örgüt 1920'de Moğolistan Halk Partisi adı altında ve Suhe Bator'un başkanlığında birleşti.

Mart 1921'de Moğolistan'ın kuzeyinde, Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan Kyahta'da geçici bir devrim hükümeti kuruldu. Temmuz 1921'de Çoybalsan ve Bator yönetimindeki Moğol birlikleri, Sovyet ordusunun desteğiyle başkent Urga'ya girdiler. Çinli yöneticiler ülkeden çıkarıldı ve bağımsızlık ilan edilerek anayasal meşrutiyet yönetimine geçildi. Eski hükümdar Khutukhtu (Yaşayan Buddha), yetkileri sınırlandırılarak görevde bırakıldı. Suhe Bator'un 1923'te ölümü üzerine, Çoybalsan, Moğolistan Halk Partisi'nin başkanı oldu. 1924'te Khutukhtu'un ölümünden sonra yerine yeni bir hükümdar seçilmedi. Ağustos 1924'te toplanan Moğolistan Halk Partisi kongresinde yeni bir anayasa taslağı hazırlandı ve partinin adı Moğolistan Devrimci Halk Partisi olarak değiştirildi. 26 Kasım 1924'te Büyük Halk Huralı (meclis) anayasayı onayladı ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Çoybalsan, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı oldu. 1931'de dışişleri bakanlığını da üstlenen Çoybalsan, 1934'te devlet başkanı oldu. Aynı yıl Sovyetler Birliği'yle bir askeri ittifak antlaşması imzalandı. Bu yıllarda yayılmacı bir siyaset izleyen Japonya, Mançurya'yı, İç Moğolistan'ı ve Kuzey Çin'i işgal ettikten sonra 1939'da Kuzeydoğu Moğolistan'a girdi. 1937'de Moğol ordusu başkomutanlığını üstlenmiş olan Çoybalsan Sovyet ordusunun da yardımıyla Japonlar'ın Moğolistan'dan çıkarılmasında başarılı oldu. II. Dünya Savaşı'nın son haftalarında Sovyetler Birliği'nin İç Moğolistan ve Mançurya'ya yaptığı seferlere katılan Moğol ordusuna komuta etti. II.Dünya Savaşı sonunda Çin'in Moğolistan üzerinde hak iddia etmesi üzerine Ekim 1945'te yapılan halk oylaması sonucunda çoğunluğun bağımsızlık istediği ortaya çıktı. 5 Ocak 1946'da bağımsızlık ilan edildi. Çoybalsan ölümüne değin hem parti başkanlığını, hem devlet başkanlığını yürüttü.

ÇU EN-LAY
(1898-1976)

Çinli siyaset ve devlet adamı. 1948-1958 arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nde başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yaptı.

Çu En-Lay 1898'de Hua-i-an'da doğdu, 1976'da Pekin'de öldü. Ailesi Çin'in Doğusu'ndaki Çekiang Eyaleti'nin köklü ve toprak sahibi olan Çu kavmine mensuptu. Çu, genç yaşta eski aile geleneğine uyarak babasının yanından ayrıldı ve Şanghay'daki varlıklı amcaları tarafından büyütüldü. Ailesi eski imparatorluk düzeninde çok sayıda okumuş bürokrat ve edebiyatçı yetiştiren bir geleneğe sahipti. Çocukken geleneksel bir eğitim gören Çu En-Lay ortaokulu

Çu En-Lay

Tientsin kentinin Batı eğitimi veren okullarından birinde bitirdi. Yeni Çin nesillerini çağdaş bir eğitimle özgür bir ortamda yetiştirme çabası içinde olan idealist öğretmenlerini daha sonraki yıllarda takdirle andı. Bu dönemde Çin'in kalkınma sorunlarına eğilen Çu, özellikle 1895'te reformist genç Konfüçyusçu bürokratlardan Kang Yu-wei ve Liang Çi-çao'nun sonunda başarısız olan, hanedanı reform hareketinden çok etkilendi.

Çu 1917'de birçok genç gibi Japonya'ya gitti. Burada Çinli öğrencilerin devrimci, milliyetçi akımları içinde, siyasi konulara olan eğilimini pekiştirdi. Eğitimi sırasında Marxizm'i öğrendi. 1919'da Nankai Üniversitesi'nde okumaya dönen Çu, 1919'da Japonlar'a kapitülasyonlar vermeye mecbur edilen Pekin hükümetine karşı başlatılan 4 Mayıs kitle protestolarına aktif olarak katıldı. Kısa bir süre hapiste kaldığı sırada, sonraki karısı Tseng Yung-Cao ile tanıştı. 1920-1924 arasında, birçok Çinli öğrenci gibi çalış-oku programıyla Fransa'ya gitti. Bu yıllarda Çinli işçiler ve Avrupa'da örgütlenen öğrenciler arasında çalıştı ve Çin Komünist Gençlik Örgütü'nü Paris'te kurdu.

Çin'e döndüğü zaman, Sun Yat Sen önderliğinde Cumhuriyetçi hükümet tekrar kurulmuştu. Sovyetler'le yakın bir işbirliği sonucu Sun'un milliyetçi hareketinin partisi Kuomintang 1921'de kurulan Çin Komünist Partisi'yle beraber devrimci bir hareketin yeni örgütlerini oluşturuyordu. Komintern danışmanları askeri ve siyasi örgütlenmede yardımcı oluyorlardı.

Çu En-Lay iki partiye de üye oldu; 1926'da Çang Kay-Şek'in kurduğu Birinci Ordu'nun siyasi komiserliği ile görevlendirildi. Vampoa Askeri Akademisi'ndeki bu görevi Çu'yu, 1926-1949 arasında Çin iç siyasetinde kilit bir konuma getirdi. Ayrıca,

kendisinin ÇKP'nin içindeki askeri ve siyasi önderliği de bu yıllarda başladı.

Savaş beylerine karşı ülkeyi birleştirmek için Çang Kay-Şek'in giriştiği Kuzey Harekâtı sırasında, KMT ile ÇKP arasındaki siyasi mücadele şiddetlenmiş, sonunda ÇKP hükümetten atılmış ve yandaşları öldürülmüştü. Bu sırada Çu En-Lay Şanghay kentindeki görevlileri örgütleyerek kentin Çang'ın ordularına teslimini sağlamış, ancak kendisi ölümden zor kurtulmuştu.

1927-1930 arasında, SSCB'de kalan Çu, daha sonra ÇKP Devrimci Komitesi Başkanı olarak KMT'ye karşı kentlerde isyanlar örgütledi. Parti içi çalkantılarda ayakta kalmayı başaran Çu, isyanların yenilgisinden sorumlu tutulan Li Li-San yönetiminin devrilmesinin dışında kaldı ve 1931'de Çin Kiangşi Eyaleti'nde bir Sovyet yönetimi kurmuş olan Mao'ya katıldı.

Çu bu dönemde partinin birleşmesini, Mao ve merkez komitesini uzlaştırarak sağladı. Mao ile beraber KMT ordularının 1930'lardaki saldırılarına karşı koydu. Kiangşi bölgesindeki yenilgilerinden sonra, 1934-1935 yıllarındaki uzun yürüyüşle Mao ve Çu önderliğindeki komünist hareketin merkezi Kuzey Batı Çin'in Yenan bölgesinde kuruldu. Yenan Sovyeti'nde Çu En-Lay, yeni ÇKP iktidarının sözcüsü oldu. Bu dönemde başlayan Mao ve Çu işbirliği yaşamları boyunca sürdü; daha sonra Mao'nun ÇKP'deki tartışılmaz liderliğinin sağlanmasında Çu'nun önemli yardımları oldu.

II.Dünya Savaşı sırasında Çu En-Lay, Hankov, Çunking ve Nanking'de ÇKP'nin başdelegeliğini yaptı, KMT ve Amerikalı arabulucular arasındaki iç siyaset ve savaş sorunlarına ilişkin görüşmeleri sürdürdü. Diplomasi yeteneğini özellikle 1936 Sian kaçırma olayında sergiledi. Mançuryalı savaş beyi, Çang Hşüeh-Liang'ın Çang Kay-Şek'i kaçırmasından sonra onun öldürülmesini önledi ve serbest bırakılma koşullarını saptadı. Ayrıca, Çu, ÇKP delegasyonunun başkanı olarak Japonya'ya karşı, Nanking'de, ÇKP ve KMT ittifakını sağladı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin desteklediği, General George C.Marshall'ın yürüttüğü koalisyon hükümeti için yapılan görüşmelerde ÇKP sözcüsü olarak bulundu.

Çu En-Lay'ın Batı dünyası hakkındaki bilgisi, yakın ilgisi ve diplomatik yeteneği, ÇKP'nin dış dünyada birçok dost bulmasını sağladı. 1949'dan sonra yeni hükümetin başbakanı ve dışişleri bakanı oldu. 1950'lerde özellikle Bandung Konferansı'ndaki başarısıyla birçok Asya ve Afrika ülkesinin gözünde Çin'in saygın bir konuma gelmesi sağladı. 1958'de yanında yetiştirdiği Çen Yi dışişleri bakanı olduktan sonra da, Hindistan ve Sovyetler'le çıkan sorunlarda başsözcülük yaptı.

Çu ÇKP'ye bağlı, kişisel siyasi güç peşinde koşmayan bir önder olarak tanınırdı. Parti içi tartışmalarda partinin bölünmesini önlemeye çalıştı. 1960'ların Kültür Devrimi'nde ılımlı görüşleri savundu haksızlığa uğrayanları korumaya çalıştı ve Kültür Derimi sonrası döneme geçişte önemli bir rol oynadı. Ölümü halk arasında derin üzüntü yarattı ve Çu için matem tutulmasının yasaklanmasına karşın, kitlesel yas gösterileri önlenemedi.

• KAYNAKLAR: K.Hsu, *Chon En-lai: China's Gray Eminence*, 1968; C.Y.I.Hsü, *The Rise of Modern China*, 1970; R.Terrill, *The China Difference*, 1978.

• BAKINIZ: ÇAN KAY-ŞEK, ÇEN-Yİ, MAO ZEDUNG.

ÇU HSİ

Bak. TSİHU HSİ

ÇUKRAY, Grigori
(1921)

SSCB'li sinema yönetmeni. Toplumcu gerçekçi anlayışa bireysel lirizm katan filmleriyle dikkat çekmiştir.

Ukrayna'nın Melitopol kentinde doğdu. Sovyet Devlet Film Okulu'nda öğrenci iken II. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle öğrenimi yarıda kaldı. Savaş sonrası, Mihail Romm ve Yutkeviç'in asistanı olarak sinema öğrenimini sürdürdü. İlk filmi *Nazar Srodolia*, Şevçenko'nun oyunundan uyarlamaydı. 1956'daki ikinci filmi *Sorok Pervy* ("Kırkbirinci"), Sovyet sinemasındaki kişiyi kahramanlaştırma eğiliminden özellikle kaçınan bir savaş filmidir. Çukray'ın Batı'da en çok tanınan filmi 1959 tarihli *Ballada o Soldate* (Askerin Türküsü) lirik anlatıma dayalı bir II. Dünya Savaşı filmidir. Bir sonraki filmi *Çistoye nebo*'yu ("Bulutsuz Gök") bazı eleştirmenler övgüyle karşılarken bazıları da siyasal açıdan fırsatçı bir Stalinizm eleştirisi olarak görmüşlerdir. Batı'da ilgi uyandıran son filmi *Jili-bili starik so staruhoy* ("Bir Varmış Bir Yokmuş, Bir İhtiyarla Karısı Varmış...") olan Çukray, toplumcu gerçekçiliğe bireysel bir lirizm getirmesiyle önem kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Nazar Srodolia*, 1955; *Sorok Pervy*, 1956, ("Kırkbirinci"); *Ballada o Soldate*, 1959, (Askerin Türküsü); *Çistoye nebo*, 1961, ("Bulutsuz Gök"); *Jili-bili starik so staruhoy*, 1965, ("Bir Varmış Bir Yokmuş, Bir İhtiyarla Karısı Varmış..."); *Narod!*, 1966, ("Halk!"); *Stalingard*, 1970.

ÇU KUNG
(İÖ 12.yy)

Çinli siyaset adamı. Çu hanedanı döneminde vekillik ve danışmanlık yapmıştır.

Çu Kung, Shang hanedanlığı döneminde (İÖ 1766-1122) doğdu. Asıl adı Chi Tan'dı Ailesi Shensi Eyaleti'nde oturuyordu. Babası Wen wang, Shang hanedanına karşı ayaklanmıştı. Çu Kung'un ağabeyi Wu wang İÖ 1122'de Shang hanedanlığını devirdi ve Çu hanedanlığını kurdu. Çu Kung ağabeyinin askeri ve siyasal danışmanlığını yapmaktaydı. Shang hane-

danlığının yıkılmasından sonra kendisine bugünkü Shangtung Eyaleti içinde yer alan bir arazi (tımar) verildi. Çu Kung ağabeyisine devlet yönetiminde yardımcı oldu. Wu wang'ın izlediği politikalar büyük ölçüde Çu Kung'un görüşlerine dayanıyordu.

İÖ 1116'da Wu wang ölünce yerine oğlu Ch'eng geçti. Ch'eng'in yaşı çok küçük olduğu için Çu Kung ona vekâlet etti. Çu Kung'un kardeşleri Kuan Shu ve Ts'ai Shu, Çu'nun kendisini kral ilan edeceğinden kuşkulanıyorlardı. Shang hanedanlığının devrilmesinden sonra bu iki kardeş Shang kralının oğlunu denetlemekle görevlendirilmişlerdi. Çu Kung kendisini vekil ilan edince bu iki kardeş ayaklandılar ve Shang kralının oğlunun etrafında birleşerek Shang yönetimini tekrar kurmak istediler. Çu Kung isyancı güçleri yenmeyi başardı. Shang kralının oğlunu ve Kuan Shu'yu öldürttü, Ts'ai Shu'yu sürgüne gönderdi.

Çu Kung 7 yıl boyunca vekillik yaptı. Ch'eng devleti yönetebilecek yaşa gelince görevinden çekildi ve danışman olarak yeni krala yardımcı oldu. Ölümüne dek krallığın yönetimsel işleyişini düzenlemeye çalıştı, yasal bir çerçeve oluşturdu.

Çu Kung daha sonra Konfüçyus tarafından tüm memurların örnek alması gereken bir devlet yöneticisi olarak değerlendirilmiştir.

• **KAYNAKLAR:** H.G.Creel, *The Birth of China: A Study of the Formative Period of Chinese Civilization*, 1937.

ÇULALONGKORN
(1853-1910)

Tayland kralı. Önemli toplumsal reformlar yapmıştır.

20 Eylül 1853'te Bangkok'ta doğdu. 23 Ekim 1910'da aynı yerde öldü. Kral Mongkut'un en büyük oğlu olan Çulalongkorn 1868'de babası ölünce Tayland (eski Siam) kralı oldu. Ancak henüz reşit olmadığından 1873'e dek ülkeyi onun adına vekâleten kuzeni Prens Wichaichan yönetti.

Babası gibi reform yanlısı olan Çulalongkorn Singapur, Java ve Hindistan'a giderek buralardaki yönetim biçimlerini inceledi. Köleliği yasakladı, eski düzenin içinde barındırdığı adaletsizliklere karşı çıktı, merkezi bir bütçe oluşturmaya çalıştı, hukuksal yapıyı düzenlemek için çaba gösterdi.

Ancak aralarında Wichaichan'ın da bulunduğu bir çevre bu değişikliklere karşı çıkmaktaydı. İki taraf arasındaki çatışma 1875'te bir yönetim bunalımıyla sonuçlandı. Sonuçta taraflar arasında bir uzlaşma sağlandı. Ancak bu uzlaşma Çulalongkorn'un reform çabalarını durdurması pahasına sağlanmıştı.

Çulalongkorn 1879'da devlet görevlisi yetiştirmek amacıyla modern okullar kurdurdu. Ancak soylular çocuklarını bu okullara göndermediler. Bunun üzerine Çulalongkorn 26 üvey erkek kardeşini devlet yönetimi için yetiştirmeye başladı. 1885'te hızlı bir toplumsal gelişmeyi arzulayan arkadaşlarının anayasal monarşi önerisini ülkenin henüz buna hazır olmadığı gerekçesiyle kabul etmedi. 1892'de Avrupa modeline dayanan yeni bir yönetim sistemi kurdu. Oluşturulan 12 bakanlık krala karşı sorumluydu ve devlet politikasını saptamak için düzenli olarak toplanıyordu. Yeni yönetimin sonucu olarak devlet gelirleri büyük ölçüde arttı. Resmi eğitim ve hukukun egemenliği tüm ülkeye yayıldı. Standart bir vergileme sistemi kabul edildi, ülkede bir demiryolu ağı kuruldu.

1880'lerin ortalarından itibaren Fransa Tayland'ın vesayeti altında olan Laos üzerinde hak iddia etti ve bunun üzerine 1893'te Fransa ile Tayland arasında savaş çıktı. Sonuçta Tayland yenildi ve Laos Fransız denetimine geçti. Çulalongkorn 1896'da İngiltere ve Fransa ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma Tayland'ın İngiliz ve Fransız sömürgeleri arasında tampon bir devlet olarak varlığını sürdürmesini garanti altına alıyordu.

Çulalongkorn yaşamının geri kalan yıllarında Fransa ve İngiltere'ye toprak tavizleri vererek karşılığında ülkesine bazı hukuki haklar kazandırdı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Royal Ceremonies of the Twelve Months*, 1888, ("On İki Ayın Kraliyet Törenleri").

• **KAYNAKLAR:** J.G.D. Campbell, *Siam in the Twentieth Century*, 1902; D.K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn*, 1969.

ÇU TEH
(1886-1976)

Çinli asker ve siyaset adamı. Çağdaş Çin ordusunun kurucularındandır.

18 Aralık 1886'da Szechwan (Seçuan) Eyaleti'ne bağlı I-Lung'da doğdu. 6 Temmuz 1976'da Pekin'de öldü. Yoksul bir köylü ailesinin çocuğuydu. Chengtu Yüksek Okulu'nda beden eğitimi öğrenimi gördü. 1908'de ailesine maddi destek sağlamak amacıyla okulu bırakarak beden eğitimi öğretmenliği yapmaya başladı. 1909'da Kunming'deki Yunnan Askeri Akademisi'ne girdi. Burada öğrenim gördüğü sırada Mançu hanedanını devirmeyi amaçlayan T'ung Meng Hui derneğine girdi. 1911'de akademiyi bitirdikten sonra devrimci Ts'ai O'nun tugayında teğmen olarak orduya katıldı. 1911'de Güney Çin birliklerinin ayaklanmasına katıldı. Daha sonra Kunming'e dönerek Yunnan Askeri Akademisi'nde ders vermeye başladı. 1915'te albaylığa yükseldi. 1916'da Ts'ai O Szechwan valiliğine atanınca Çu Teh tuğgeneral ve güneybatıdaki eyalet güçlerinin komutanı oldu. Birkaç yıl Szechwan'daki "savaş beyleri"ne karşı mücadele verdi. 1921'de taraftarları ağır bir yenilgiye uğrayınca kaçmak zorunda kaldı.

1922'de Berlin'e giden Çu burada Çu En-Lay'la tanıştı ve Çin Sosyalist Gençlik Birliği'ne katıldı. daha sonra Çin Komünist Partisi'ne giren Çu'nun üyeliği gizli tutuldu. Bir yıl Göttingen Üniversitesi'ne devam eden Çu daha sonra siyasal eylemlere katılmak amacıyla Berlin'e döndü. Kuomintang'ın Almanya'

daki çalışmalarının örgütlenmesinde Çu En-Lay'a yardımcı oldu. İki kez tutuklanan Çu Teh 1926'da siyasal eylemleri nedeniyle Almanya'dan sınırdışı edildi.

Çin'e döndüğünde komünist eğilimini gizleyen Çu Teh Kiangşi Eyaleti'ndeki Nanchang'ta Kuomintang'a bağlı bir öğretmen okulunun yöneticisi oldu. Daha sonra garnizon komutanı ve Nanchang polis kuvvetlerinin müdürü oldu. 1927'de Komünistler'le Kuomintang arasında ayrılık çıkınca, Çu Teh, Kuomintang'a karşı başlatılan Nanchang ayaklanmasında komünistlerin yanında yer aldı. Ayaklanma başarısızlığa uğradı. Çu Teh komuta ettiği birliklerle Mao Zedung'un gerilla güçlerine katıldı. Bu iki gücün birleşmesiyle ünlü Dördüncü Kızıl Ordu kurulmuş oldu. Çu Teh ordunun komutanlığını, Mao da siyasal sekreterliğini üstlendi.

Çu Teh 1934'te Çin Komünist Partisi politbüro üyesi oldu. Aynı yıl Kuomintang güçlerinin Kiangşi bölgesine saldırıları sonucu komünistler bu bölgeyi boşaltmak zorunda kalınca, Çu Teh, boşaltma işlerini düzenledi ve ünlü Uzun Yürüyüş'ü tamamlayarak komutasındaki birliklerle 1936'da Paoan'a vardı.

Çin-Japon savaşı boyunca Çu Teh komünist güçlerin merkezi olan Yenan'da başkomutan olarak görev yaptı. Çin Komünist Partisi içinde Mao'dan sonra ikinci sıraya yükseldi. 1946-1949 arasında ikinci savaş bölgesine komuta etti. Kara Çini'nin bütününü ele geçirdi. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğunda Çu Teh hükümette başkan yardımcısı ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun başkomutanı oldu. 1954'te cumhurbaşkanı yardımcısı seçilen Çu Teh 1955'te mareşal oldu. 1959'da Ulusal Halk Kongresi başkanı oldu.1966'da Kültür Devrimi sırasında militarist ve özeleştiri yeteneğinden yoksun olmakla suçlandı. 1969'da Çin Komünist Partisi IX. Kongre'sinde Politbüro Daimi Komitesi üyeliğine seçildi. 1973'te yapılan X. Kongre'de yeniden aynı göreve getirildi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *On the Battle fronts of the Liberated Areas*, 1952, ("Kurtarılmış Bölgelerin Savaş Cepheleri").

• **KAYNAKLAR:** A. Smedley, *The Great Road: The Life and Times of Chu Teh*, 1956.

Resim 228
Şadi Çalık ***"Vietnam"*** *İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

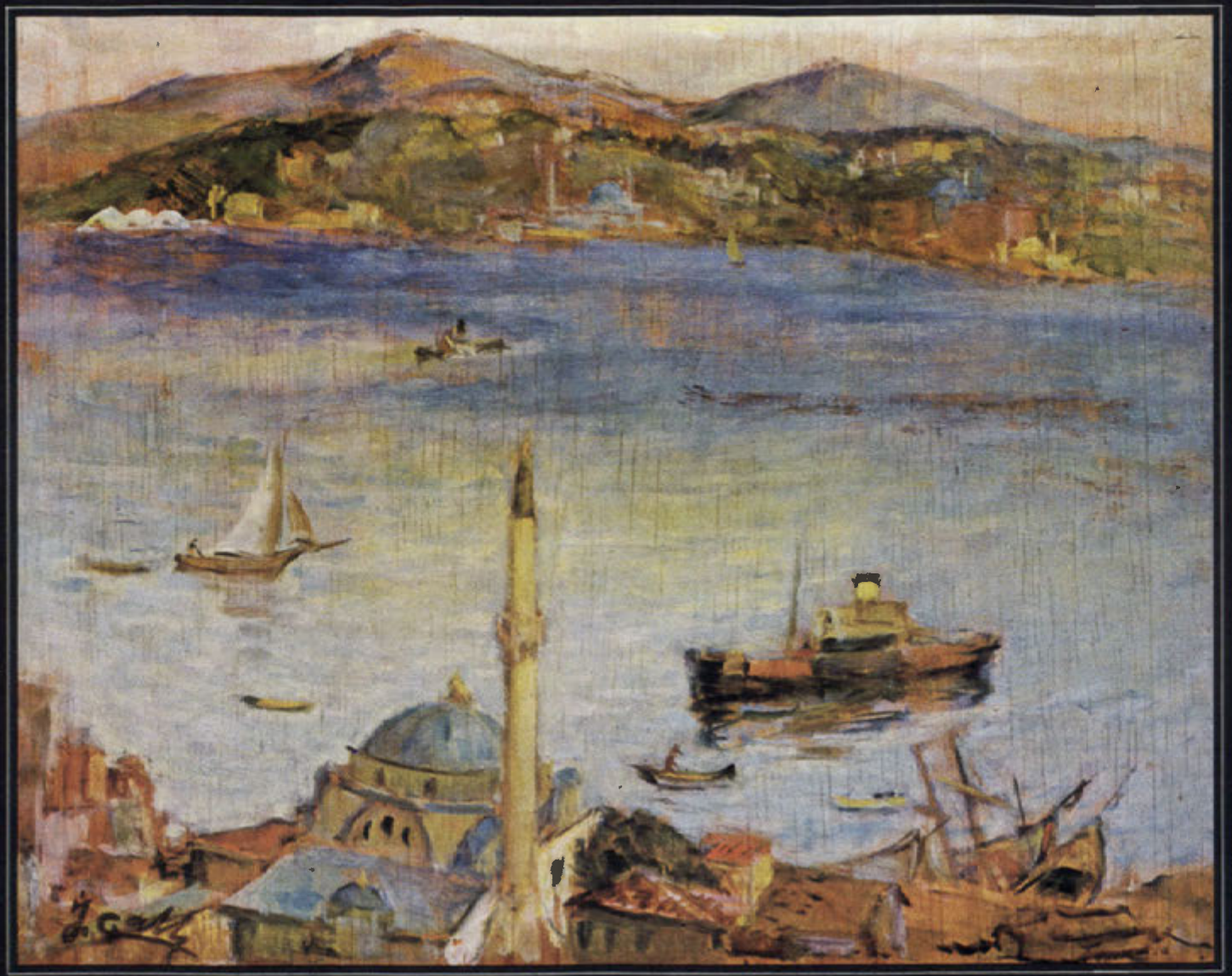

Resim 229
İbrahim ÇALLI
"Boğaz"
Özel Koleksiyon

Resim 230
Halet ÇAMBEL Karaçepe-Aslantaş'dan bir görüntü

Resim 231

ÇAO MENG FU "Ç'iao ve Hua Dağları'nda Sonbahar Renkleri" Taichung Ulusal Saray Müzesi-Taiwan. ÇİN

Resim 232
Ali Avni ÇELEBİ ***"Balıkçılar"*** *Özel Koleksiyon*

Resim 233
Ali Avni ÇELEBİ ***"Köyden Peysaj"*** *Özel Koleksiyon*

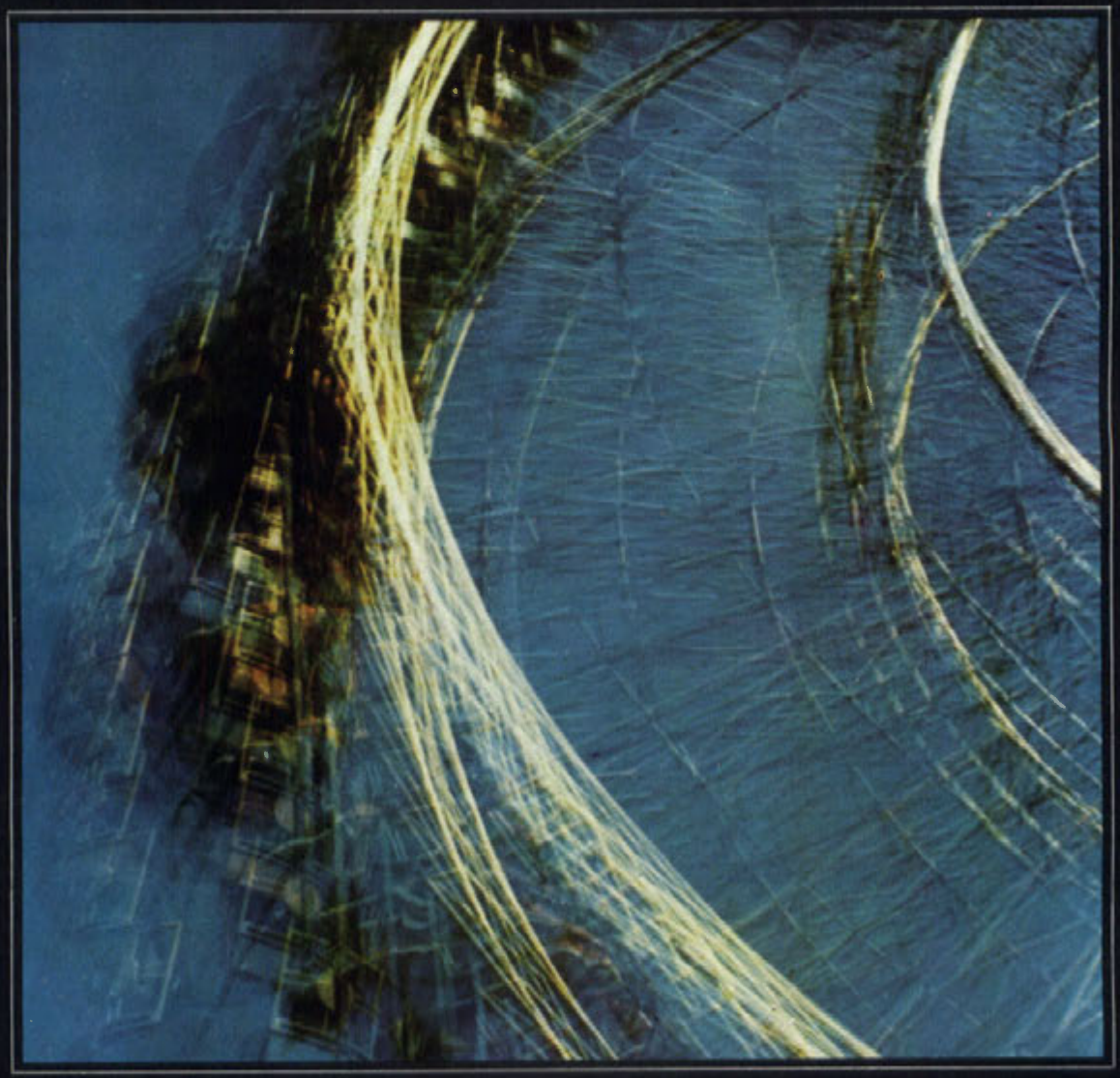

Resim 234
İsa ÇELİK "Dönme Dolap"

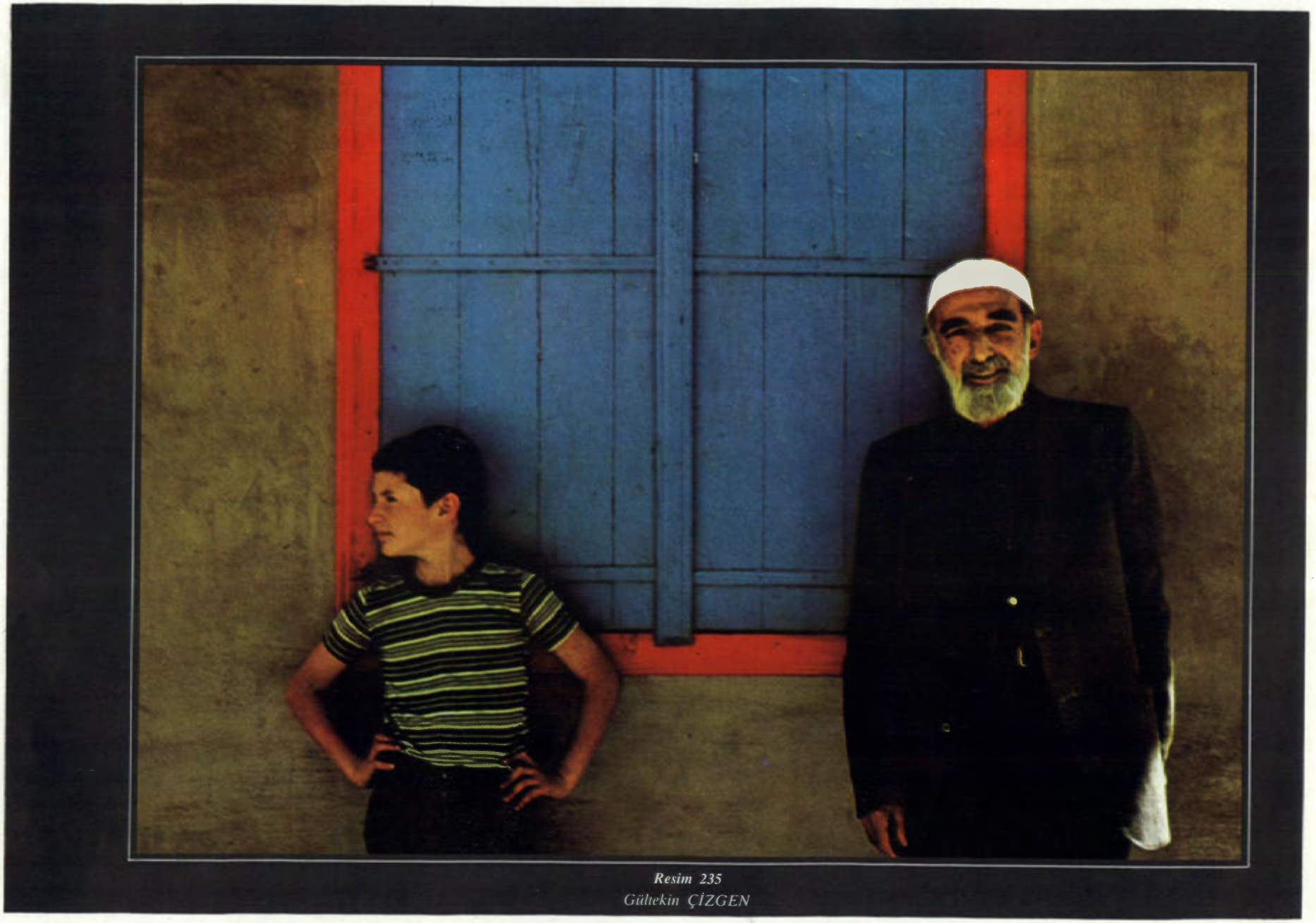

Resim 235
Gültekin ÇİZGEN

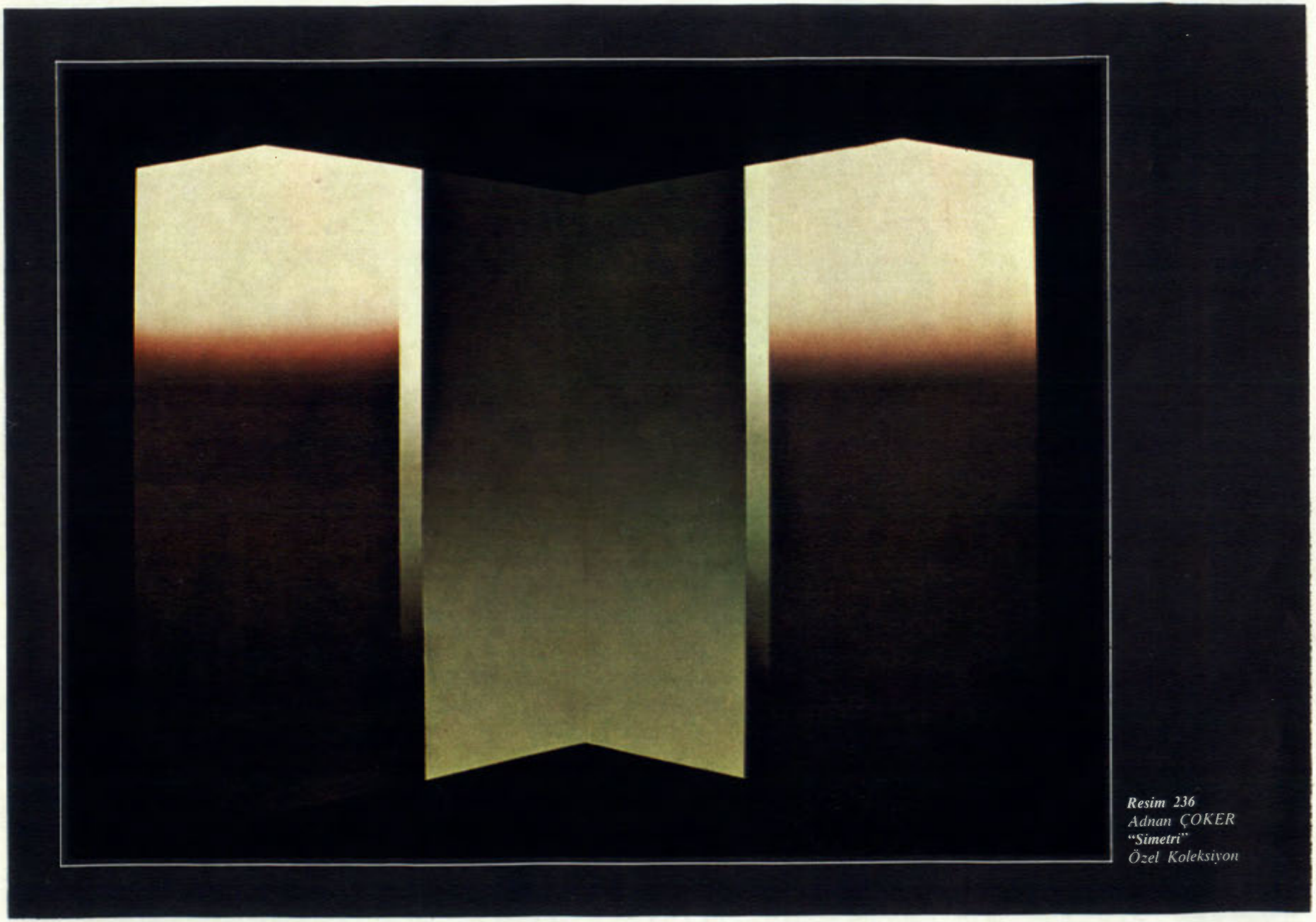

Resim 236
Adnan ÇOKER
"Simetri"
Özel Koleksiyon

D

d', da, de, di, du önekleriyle başlayan ve *d* harfi dizininde bulunmayan adlar için eki izleyen ilk harfe bakınız.

DADALOĞLU
(19. yy)

Türk halk şairi. Mertlik, başkaldırı ve meydan okuma temalarını içeren şiirleriyle halk şiiri geleneğinin güçlü temsilcilerindendir.

Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmiyor. Toroslar'da Kozan, Ereğli, Payas yöresinde bir yerde doğduğu, Gâvur Dağları'nda göçebe yaşamı sürdüğü, Çukurova'yı ve Orta Anadolu'yu gezdiği sanılmaktadır. Asıl adı Veli'dir. Babası, Türkmenler'in Avşar boyundan Dadaloğlu Âşık Musa adlı bir şairdir.

Yaşadığı dönemde Osmanlı yönetimine başkaldıran göçebe Türkmen aşiretlerini bastırmak ve iskân etmekle görevli Fırka-i İslâhiye ordusu kurulmuş ve bölgeye gönderilmişti. Bu ordunun zorlayıcı girişimleri sonucu başlayan ayaklanmalar ve dağılan aşiretlerin mücadelesi, Dadaloğlu'nun kavgacı şiirini oluşturdu.

Göçebe şairi olan Dadaloğlu, özellikle, yaşadığı çevrenin olaylarını, yöre insanının duygu ve düşüncelerini yansıttı. Göçebe yaşamın dağıtılışına karşı koyan Türkmenler'le Osmanlı yönetimi arasındaki mücadelede halkın tepkisini ve göçebelikten kopuşun üzüncünü dile getirdi. Koşma, türkü, semai, varsağı ve destan türünde ürünler verdi. Yaşanan olayların acı yanlarını, çelişkilerini halk dilinin yalın söyleyişiyle yansıtan Dadaloğlu kavga şiirlerinin yanı sıra duygu şiirleriyle de tanınır.

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmânî
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek, davlumbazlar vurulur
Nice koçyiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

(Dadaloğlu)

• KAYNAKLAR: O.Adalı, *Dadaloğlu*, 1973; M.Z.Korgunal, *Dadaloğlu*, 1954; H.N.Okay, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, 1970; T.Toros, *Dadaloğlu*, 1940.

DAGUERRE, Louis-Jacques- Mandé
(1789-1851)

Fransız, mucit ve fotoğrafçı. *Daguerrotypie* adlı fotoğraf tekniğinin bulucusudur.

18 Ekim 1789'da Cormeilles'de doğdu, 10 Temmuz 1851'de Bry-Sur-Marne'de öldü. Belirli bir öğrenim görmedi. 17 yaşında Paris'te tiyatro dekorları yapan bir resim atölyesine girdi. Ambigu-Comique Tiyatrosu'nda, Opéra-Comique'de, Paris Operası'nda dekorcu olarak çalıştı. Bir süre sahnenin gerisini sınırlamada kullanılan ve *panorama* denilen ufuk perdesi ile ilgilendi. Daha sonra önden ve arkadan ışıklandırılarak sahnede geceden gündüze geçiş görünümü sağlayan bir tür perde olan *diorama*'yı tasarladı. Bu konu kapsamında, fotoğraf makinesinin ilk biçimi sayılabilecek *camera obscura*'ya (karanlık kutu) ilişkin tekniklerle uğraştı. O yıllarda bu alanda çalışan ve 1826'da optikçi Chevalier'nin yardımıyla görüntüyü saptamayı başaran Nicéphore Niepce ile işbirliği yaptı, 1829'da onunla ortak oldu. 1833'te Niepce'in ölümünden sonra da çalışmalarını sürdürdü. 1835'te cıva buharının gümüş iyodür üstündeki etkisini buldu. İki yıl sonra da iyodür çökeltisini sıcak deniz suyu eriyiğinde çözmeyi başardı. 1838'de *Daguerrotypie* adını verdiği fotoğraf tekniğini ortaya attı. Bu teknikte, bakır levha üstüne kaplanmış çok ince ve özenle parlatılmış gümüş bir tabaka, iyot buharıyla ışığa duyarlı hale getiriliyor, ilkel bir fotoğraf makinesinde, üç dakikadan yarım saate varabilen bir süre içinde ışık etkisinde bırakılıyor, sonra cıva buharı etkisiyle görüntü oluşturuluyor (bugünkü deyimiyle yıkanıyor), bir sodyum hiposülfit eriyiğiyle de sabitleştiriliyordu. Bu yolla görüntü pozitif olarak elde ediliyor ve çoğaltılamıyordu. Daguerre, 1839'da bu buluşunu Bilimler Akademisi'ne sundu ve büyük ilgi gördü.

Daguerre, Niepce'le birlikte fotoğrafın iki büyük mucidinden biridir. Kullandığı teknik sonradan değişmiştir, ama fotoğrafın olanaklarının getirdiği boyutların anlaşılması onun sayesinde olmuş, bugünün fotoğrafına, sinemasına giden yolun kapısı onun çalışmalarıyla açılmaştır.

• KAYNAKLAR: L.J.M.Daguerre, *The History of the Diorama and the Daguerrotypie*, 1968; B. Newhall, *The History of Photography, from 1839 to the Present Day*, 1964.

DAĞ, Şevket
(1875-1944)

Türk, ressam. Konularını İzlenimcilik'le (Empresyonizm) Doğalcılık (Natüralizm) arası bir üslupla ele almıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. 1897'de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi'ni (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) bitirdikten sonra Evkaf'ta küçük bir görev aldı. Daha sonra Galatasaray Lisesi'nde ve İstanbul Öğretmen Okulu'nda yirmi dört yıl boyunca resim öğretmenliği yaptı ve birçok öğrenci yetiştirdi. Güzel Sanatlar Birliği'nin de kurucuları arasındadır. Galatasaray sergilerine katıldı, Atina ve Münih sergilerinde altın madalya kazandı. 1933'te Paris'te açılan Fransız Ressamları Sergisi'nde üç tablosuyla yer aldı. Ressamlığı yanı sıra iki dönem milletvekilliği de yaptı.

Figür ressamlığına hemen hemen hiç yakınlık duymamış olan Şevket Dağ bir iç mekân ressamı olarak tanınmıştır. Yıllarca Ayasofya'da çalışmış, Yeni Cami'nin, Rüstem Paşa Camii'nin ve Sultan Selim Türbesi'nin çinilerinden taslaklar yapmıştır. Ev ve cami içlerini, çinilerle süslü yapıları, cami avlularını, eski kervansarayları konu almıştır. Ancak anlayış ve teknik bakımından tam bir izlenimci (empresyonist) sayılmaz. Cami içi çalışmalarında Osman Hamdi'ye yaklaşmakla birlikte onun ustalığına sahip değildir. Resimlerinde yapıları ve doğa görüntülerini aslına bağlı bir biçimde işlemiştir. Resim anlayışı daha çok Doğalcılık'a (Natüralizm) yakındır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Ayasofya Son Cemaat Yeri Kapısı*, 1911, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ayasofya Son Cemaat Yeri*, 1901; *Rüştempaşa Camii Son Cemaat Yeri*, 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Topkapı Sarayı'nda Kızlarağası Dairesi*, 1921; *Cami İçi*, 1928, *Rüstem Paşa Camisi İçi.*

- **KAYNAKLAR:** H.Edhem, *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*, 1970; N.Berk (H.Gezer ile), *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, 1973; N.Berk, *Türkiye'de Resim*, 1943; S.P. Boyar, *Türk Ressamları*, 1948.

- **BAKINIZ:** OSMAN HAMDİ.

DAĞISTANLI, Mustafa
(1932)

Türk, güreşçi. Güreş hayatı boyunca tuşla yenilmemiştir.

3 Kasım 1932'de Samsun'un Çarşamba ilçesine bağlı Balafır köyünde doğdu. Dağıstan Türkleri'ndendir. Güreşe 10 yaşında iken köyünde karakucakla başladı. 1950'de İstanbul'da bahriye eri olarak görev yaparken mindere çıktı. 1951'de 57 kilonun İstanbul şampiyonu oldu. Aynı sene Türkiye birinciliğinde Nasuh Akar gibi büyük bir rakibi yenerek Türkiye şampiyonluğunu kazandı. 1953'te milli güreş takımına alındı. O tarihten güreşi bıraktığı 1966 yılına dek katıldığı uluslararası şampiyonalarda sekiz altın, bir gümüş madalya kazandı. 1954'te Tokyo'da 57 kilonun Dünya şampiyonluğunu, 1955'te Barselona'da 57 kilonun Akdeniz Oyunları şampiyonluğunu, 1956'da İstanbul'da Dünya K[illegible]'nın 57 kilo şampiyonluğunu, 1956'da Melburn'da Olimpiyat Oyunları 57 kilo şampiyonluğunu, 1957'de İstanbul'da 62 kilonun Dünya şampiyonluğunu, 1959'da Tahran'da 62 kilonun Dünya şampiyonluğunu, 1960'ta Roma'da Olimpiyat Oyunları 62 kilo şampiyonluğunu, aynı yıl Burgaz'da 62 kilonun Balkan şampiyonluğunu kazandı. 1958 yılında Sofya'da yapılan Dünya Kupası karşılaşmalarında 62 kilonun ikincisi oldu. Yurt içinde yaptığı 320 güreşin 319'unu kazanmak başarısını gösterdi. Milli ve temsili karşılaşmalarda da yaptığı 73 maçın 70'ini kazanıp üçünde berabere kaldı, güreş hayatı boyunca tuşla yenilmedi. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre antrenörlük yaptı. Daha sonra otobüsişletmeciliği ile uğraşmaya başlayan Dağıstanlı iki dönem Samsun milletvekili olarak da görev yapmıştır.

DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü
(1914)

Türk, şair. Yoğun duyarlığı, anlatımındaki dil, imge ve kavram zenginliğiyle çağdaş Türk şiirinde özgün bir yer edinmiştir.

İstanbul'da doğdu. Konya'da başladığı ilköğrenimini, Kayseri, Adana ve Kozan'da sürdürdü. Ortaöğrenimini Adana, Tarsus ortaokullarında, Kuleli Askeri Lisesi'nde; 1935'te yükseköğrenimini Harb Okulu'nda tamamladı. Piyade subayı olarak orduya katıldı. Doğu, Orta Anadolu ve Trakya'nın çeşitli kentlerinde görev yaptı. 1950'de önyüzbaşıyken askerlikten ayrıldı. Bir yıl Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. Çalışma Bakanlığı İş Müfettişi olarak İstanbul'da görev yaptı. 1959'da emekli olunca, İstanbul'da Kitap Kitapevi'ni kurdu. 1960-1964 arasında *Türkçe* adlı aylık bir dergi çıkardı. 1970'te kitapevini kapattıktan sonra başka herhangi bir işte çalışmadı.

Yayımlanan ilk ürünü 1927'de *Yeni Adana* gazetesinin öğrenciler arasındaki bir yarışmasında birincilik kazanan bir öyküydü. İlk şiiri "Yavaşlayan Ömür" ise 1933'te *İstanbul* dergisinde çıktı. 1934'te Harb Okulu'nda öğrenciyken *Varlık* dergisinde yayımlamaya başladığı şiirleriyle yazın dünyasında adını duyurdu.

Şiirleri birçok yabancı dile çevrilmiş olan Dağlarca, 1946'da CHP Şiir Yarışması'nda üçüncülüğü; *Asû* kitabıyla 1956 Yeditepe Şiir Armağanı'nı; *Delice Böcek* kitabıyla TDK 1958 Şiir Ödülü'nü; 1966'da Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun Turhan Emeksiz Armağanı'nı kazandı. Arkın Çocuk Edebiyatı 1973 Yarışması'nda, "Yarışma Üstün Onur Ödülü"ne değer görüldü. 1977'de ise *Horoz* kitabıyla Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü Peride Celâl ile paylaştı. 1967'de Amerika'da Pittsburg kentindeki

International Poetry Forum (Uluslararası Şiir Forumu) tarafından, "Yaşayan En İyi Türk Şairi" seçildi. 1974'te Struga (Yugoslavya) XIII. Şiir Festivali'nde Altın Çelenk Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl Milliyet Sanat Dergisi tarafından "Yılın Sanatçısı" seçildi.

1935'te yayımlanan ilk kitabı *Havaya Çizilen Dünya*, geleneksel Türk şiirine, yeni bir ses, yeni bir duyuş getirmiş olmasıyla önemlidir. *Çocuk ve Allah*'ta kendi şiir evrenini kurmaya yöneldi ve bu kitabı dil ve yapı bütünlüğü bakımından, Türk edebiyatının önemli yapıtlarından biri sayıldı. Bundan sonra Dağlarca'nın şiiri üç ayrı evre geçirdi: "Sezgisel dönem" (1935-1945); "Geçiş dönemi" (1945-1955) ve bugüne uzanan "Akılcı dönem".

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının en verimli şairlerinden olan Dağlarca'nın şiiri tema yönünden çok zengindir. Bu nedenle ürünleri lirik, epik, metafizik, hamasi, mistik, politik, dramatik, epigramatik, satirik gibi çok çeşitli türleri kapsar. Bireyselle toplumsalı iç içe vermiş, ulusallıktan evrenselliğe ulaşan bir şiir çizgisi geliştirmiştir. Yoğun duyarlığına ve yalın, içten söyleyişe dayanan sağlam bir dil ve imge örgüsü kurmuştur. Yurt gerçeklerini dile getiren şiirlerini düş ve imgelem gücüyle zenginleştirmiştir. Son dönem şiirlerinde günceli evrensel boyutlarda toplumsal eleştiri düzeyinde işlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Havaya Çizilen Dünya*, 1935; *Çocuk ve Allah*, 1940; *Daha*, 1943; *Çakırın Destanı*, 1945; *Taş Devri*, 1945; *Üç Şehitler Destanı*, 1949; *Toprak Ana*, 1950; *Aç Yazı*, 1951; *İstiklâl Savaşı-Samsun'dan Ankara'ya*, 1951; *İstiklâl Savaşı-İnönüler*, 1951; *Sivas'lı Karınca*, 1951; *İstanbul Fetih Destanı*, 1953; *Anıtkabir*, 1953; *Asû*, 1955; *Delice Böcek*, 1957; *Batı Acısı*, 1958; *Mevlânâ'da Olmak*, 1958; *Hoo'lar*, 1960; *Özgürlük Alanı*, 1960; *Aylam*, 1962; *Türk Olmak*, 1963; *Yedi Mehmetler*, 1964; *Çanakkale Destanı*, 1965; *Dışardan Gazel*, 1965; *Kazmalama*, 1965; *Yeryağ*, 1965; *Kubilay Destanı*, 1968; *Haydi*, 1968; *19 Mayıs Destanı*, 1969; *Vietnam Körü*, destan-oyun, 1970; *Malazgirt Ululaması*, 1971; *Kınalı Kuzu Ağıdı*, 1972; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, 1973; *Horoz*, 1977; *Hollandalı Dörtlükler*, 1977; *Çukurova Koçaklaması*, 1979; *Yunus Emre'de Olmak*, 1981; *Nötron Bombası*, 1981.

Ağır Hasta

Üfleme bana anneciğim korkuyorum,
Dua edip edip, geceleri.
Hastayım ama ne kadar güzel
Gidiyor yüzer gibi, vücudumun bir yeri.

Niçin böyle örtmüşler üstümü
Çok muntazam, ki bana hüzün verir.
Ağarırken uzak rüzgârlar içinde
Oyuncaklar gibi şehir.

Gözlerim örtük fakat yüzümle görüyorum
Ağlıyorsun, nur gibi.
Beraber duyuyoruz yavaş ve tenha
Duvardaki resimlerle, nasibi.

Anneciğim, büyüyorum ben şimdi,
Büyüyor göllerde kamış,
Fakat değnekten atım nerde
Kardeşim su versin ona, susamış.

(Fazıl Hüsnü Dağlarca)

DAHL, Robert Alan
(1915)

ABD'li siyaset bilimci. Çağdaş demokrasileri incelemiş, "poliarşi" adını verdiği bir kuram oluşturmuştur.

17 Aralık 1915'te Iowa'da doğdu. Yükseköğrenimini Washington Üniversitesi'nde yaptı. 1940'ta Yale Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 1946'da bu üniversitede siyaset bilimi dersleri vermeye başlayan Dahl, 1957-1962 arasında siyaset bilimi bölümünün başkanlığını yaptı. Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi, Amerikan Felsefe Derneği ve Ulusal Bilimler Akedemisi üyesi olan Dahl, 1963'te Woodrow Wilson ödülünü, 1977'de de Talcott Parsons ödülünü aldı. Halen Yale Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Çağdaş demokrasileri eleştirel bir yaklaşımla inceleyen Dahl'a göre, toplumlar geliştikçe karmaşık bir nitelik kazanmakta, toplumlardaki farklı gruplaların sayısı artmaktadır. Aralarında sürekli pazarlık yapan bu gruplar, anlaşmalara girmekte, ve her yeni sorun çevresinde özgül birlikler oluşmaktadır. Gruplar arası özgür rekabetin bulunduğu bu ortamda toplum, gruplar arasındaki her türlü hakemliğin kaynağı olan seçimler yoluyla, kamu işleri üzerinde belli bir denetim kurmaktadır. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan denge, belli bir demokrasi biçiminin gerçekleşmesine olanak vermektedir. Dahl bu biçime "poliarşi" adını vermektedir. Dahl'a göre bu yönetim biçimi, siyasal karar sürecinin tek bir yönetici azınlık tarafından tekelleştirilmesini önlemektedir..

• **YAPITLAR (başlıca):** *Politics, Economics and Welfare* (Lindblom ile), 1953, ("Siyaset, Ekonomi ve Refah"); *A Preface to Democratic Theory*, 1956, ("Demokratik Teoriye Başlangıç"); *Polyarchy:Participation and Opposition*, 1971, ("Poliarşi:Katılım ve Muhalefet").

DAHN, Felix Ludwig Sophus
(1834-1912)

Alman, hukukçu. Tarihçi Hukuk Okulu'nun temsilcilerindendir.

9 Şubat 1834'te Hamburg'da doğdu, 2 Ocak 1912'de Breslau'da öldü. 1849-1853 arasında Münih ve Berlin üniversitelerinde hukuk ve felsefe öğrenimi gördü. Münih, Würzburg, Königsberg ve Breslau üniversitelerinde hukuk dersleri verdi. 1895'te Breslau Üniversitesi rektörlüğüne atanan Dahn, ticaret huku-

ku, Alman hukuk tarihi ve felsefesi konularında kitaplar yazdı.

Tarihçi Okul'un temsilcilerinden olan Dahn, her kültürün kendi hukuk sistemini yarattığını ve bu hukuk sistemini doğuran iktisadi, toplumsal ve kültürel koşullar bilinmeden hukuk sistemi üstüne doğru bilgi edinilemeyeceğini savunmuştur. Dahn, doğal haklar kuramına karşı çıkarak, bir ulusun hukuk sistemini, ulusal özellikler ve bu özelliklerin zaman içinde değişmesinde etken olan karmaşık tarihsel koşulların belirlediğini ileri sürmüştür. Hukuku, klasik Alman hukuku ile sınırlandırmayı reddeden Dahn, antik ve çağdaş dönemlerin hukuk anlayışı arasındaki tek farkın değişik tarihsel koşullardan kaynaklandığını belirtmiştir.

Dahn'ın hukuk alanındaki önemli katkısı, hukuk tarihi konusunda olmuştur. 1861-1907'de yayımlanan *Die Könige der Germanen*'de ("Cermenler'in Kralları") Roma-Cermen yönetim örgütlenmesinin Karolenj İmparatorluğu'ndan kopuşunu anlatmıştır. Dahn'ın tüm kitaplarında milliyetçilik düşüncesi egemendir. Etnik karışımın her biçimine karşı olan Dahn, bireylerin ancak milli gruplar içinde sınıflandırılabileceğini savunmuştur. Milliyetçiliğin içgüdüsel olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre devlet, milli bir grubun hukuk ve kültürünü korumak için bütünleşmesidir.

Bir hukukçu olduğu kadar, şiir ve romanla da uğraşan Dahn'ın genellikle balad biçiminde yazılmış şiirleri, erken Alman tarihini konu almaktadır. *Ein Kampf um Rom* ("Roma İçin Mücadele") romanında ise, İtalya'da Ostrogot Krallığı'nın çöküşünü ele alırken 19.yy'daki siyasal gelişmelere de değinmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Könige der Germanen*, 1861-1907, ("Cermenler'in Kralları"); *Die Vernunft im Recht, Grundlagen der Rechtsphilosophie*, 1879, ("Hukukta Mantık, Hukuk Felsefesinin Temelleri"); *Ein Kampf um Rom*, 1876-1878, ("Roma İçin Mücadele"), *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, 4 cilt, 1881-1889, ("Cermen ve Roma Halklarının İlk Çağ Tarihi"); *Geschichte der deutschen Urzeit*, 2 cilt, 1883-1888, ("Alman İlk Çağ Tarihi").

DAHRENDORF, Ralph
(1929)

Alman (FAC), sosyolog. Sanayi toplumlarındaki sınıf çatışmaları konusunda özgün görüşler ileri sürmüştür.

1 Mayıs 1929'da Hamburg'da doğdu. Hamburg Üniversitesi'nde eğitimini tamamladı. London School of Economics'de doktora yaptı. Anti-faşist çalışmaları nedeniyle 1944-1945 yıllarında bir Nazi toplama kampında tutuklu kaldı. 1958'de Hamburg Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü oldu. 1960'ta Tübingen, 1964-1966 arasında da Constance Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1967'de Hür Demokrat Parti'ye girdi. 1969-1970 yıllarında FAC parlamentosu (Bundestag) üyesiydi. 1974'te London School of Economics'in müdürü oldu.

Dahrendorf, toplumun uyumlu ve bütünleşmiş bir varlık olduğunu ileri sürenlere karşı, toplumun birbirleriyle çatışan birim ve öğelerden kurulu olduğunu savunan çatışma modellerinin temsilcilerindendir. Bu modelin savunucuları, toplumsal değişmenin çatışan öğelerin itici gücü ile ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Çatışma modeline göre, toplumdaki çeşitli birimlerin birbiriyle çatışmaları, toplumun doğal bir niteliğidir.

Dahrendorf, 1957'de yayımlanan *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* ("Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması") adlı yapıtında sanayi toplumlarındaki sınıf olgusu ve sınıf çatışmaları sorununu ele almıştır. Marx'ın burjuvazi ve proletarya olarak ele aldığı sınıfları, yöneten ve yönetilenler olarak ortaya koyan Dahrendorf, çağdaş sanayi toplumlarında, firma sahipliği ile firma yöneticiliğinin birbirinden ayrılması sonucu burjuva sınıfının mülk sahipleri ve yöneticiler olarak ikiye ayrıldığını ileri sürmektedir. Bu bölünme sonucu, mülk sahibi olmayan yöneticiler, bir ara katman olarak çalışanlarla daha kolay ilişki kurmaya başlamışlardır. Öte yandan sanayi toplumlarında, nitelikli, yarı nitelikli uzman ve düz işçi olarak üç gruba bölünenlerin yanı sıra, ücretli olarak çalışan ve Dahrendorf'un beyaz yakalı işçiler olarak adlandırdığı bir yeni orta sınıf bulunmaktadır. Bu sınıf bir yandan yönetici sınıfın uzantısı, öte yandan da sınırlı geliri ve bir yöneticinin yönetimi altında çalışma zorunluğu nedeniyle işçi sınıfının bir parçasıdır. Dahrendorf, bu yeni orta sınıfı kendi içinde de ikiye ayırmaktadır. Bürokratları yönetici sınıfın bir parçası, beyaz yakalı işçiler olarak adlandırdığı teknokratları ise işçi sınıfının bir uzantısı olarak ele almaktadır.

Sanayi toplumlarına ilişkin ve çatışmaya dayalı bir kuram geliştiren Dahrendorf, Marx'ın yaşadığı dönemden bu yana ortaya çıkan en önemli değişikliğin, toplumsal hareketlilik olduğunu savunmaktadır. Toplumsal hareketlilik nedeniyle, sınıf çatışması tümüyle ortadan kalkmamakla birlikte, büyük ölçüde yumuşamaktadır. Toplumdaki yetke ilişkilerinin sistematik bir biçimde çatışmaya neden olduğunu ve böylece yetke sahibi olanlar ve olmayanların çatışan çıkarlara sahip olduklarını ileri sürmektedir. Toplumdaki çıkar grupları ise, bir örgütlenme içindeki konumlarının neden olduğu "gizil çıkarlara" sahip olabilirler, ya da gizil çıkarlarını bilinçli amaçlar haline getirerek "açık çıkarlar" biçiminde ortaya koyabilirler.

Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft'da, "yarı grup" adını verdiği bir kavram geliştiren Dahrendorf, yarı grubu toplumda aynı konuma ve aynı gizil çıkarlara sahip insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Yarı gruplar, gizil çıkarlarını bilinçli olarak ortaya koydukları zaman, çıkar grupları haline dönüşmektedirler.

Toplumsal yaşamın her alanında çatışmanın egemen olduğunu savunan Dahrendorf, çatışmanın tümüyle yok edilemeyeceğini, ancak bir süre için denetim altına alınabileceğini ya da yönlendirilebileceğini ileri sürmüştür. İşlevselci yaklaşımın tersine, toplumsal gelişmenin dinamiğinin çatışmada yattığını savunmaktadır. Dahrendorf'a göre, toplumda üç tür değişme olabilir. Yönetici kadrolarda ortaya çıkan

değişme, yapısal bir değişmedir. Tarihte daha sık görülen bir değişme ise, yönetilen sınıftan bazı kişilerin yönetici sınıf kadrolarına sızması ya da çatışan gruplar arasında koalisyonlar kurulmasıdır. Üçüncü değişme biçimi ise, yönetici sınıfta bir değişme ortaya çıkmaksızın, bu sınıfın karşıt sınıfın görüşlerini uygulamaya başlamasıdır. Dahrendorf'a göre karşıt çıkar grupları arasında çıkan çatışmanın yoğun olduğu oranda, yapısal değişme de köktenci olmaktadır.

Toplumdaki çatışmaları iktisadi ve siyasal olarak ikiye ayıran Dahrendorf, Marxsizm'le liberal görüşü uzlaştırmaya çalışmıştır. Toplumda iktisadi temele dayanan bir çatışmanın varlığını kabul etmiş, ancak bu çatışmanın zorunlu olarak devrimle sonuçlanması gerekmediğini, çatışan çıkar grupları arasında uzlaşma ve denge sağlanabileceğini savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, 1957, ("Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması").

• BAKINIZ: MARX.

DAICHES, David
(1912)

İngiliz edebiyat eleştirmeni. Edebiyatı, parçası olduğu kültürel ve düşünsel ortamla ilişkisi içerisinde ele alan bir yaklaşım geliştirmiştir.

2 Eylül 1912'de İngiltere'de, Sunderland'de doğdu, Ailesi Edinburgh'a yerleşince çocukluğu İskoçya'da geçti. Küçük yaşta edebiyata ilgi duydu, dokuz yaşından başlayarak şiir ve öykü yazmaya başladı. George Watson Koleji'ni bitirdikten sonra Edinburgh Üniversitesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı öğrenimi gördü. *İncil*'in İngilizce çevirisi üzerine yaptığı inceleme ile Oxford Üniversitesi'nde, Balliol College'dan doktorasını aldı. Aynı yıllarda çağdaş yazarlarla ilgilenmeye başladı, bu ilginin bir ürünü olan *New Literary Values* ("Yeni Edebi Değerler") adlı eleştiri kitabı 1936'da yayımlandı. Bunu, 1937'de, İngiliz edebiyatının ve parçası olduğu toplumsal ortamın kısa bir değerlendirmesi olan *Literature and Society* ("Edebiyat ve Toplum") izledi. 1937-1943 arası Chicago Üniversitesi'nde, 1946-1951 arası Cornell Üniversitesi'nde, 1957-1961 arası Cambridge Üniversitesi'nde ve 1961-1977 arasında da Sussex Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı dersleri verdi.

Daiches, *Literature and Society*, ("Edebiyat ve Toplum"), *A Study of Literature* ("Edebiyat Üstüne Bir İnceleme") ve *Critical Approaches to Literature* ("Edebiyatta Eleştirel Yaklaşımlar") gibi incelemelerinde edebiyatı içinde filizlendiği kültürel ve düşünsel ortamla ilişkisi içinde ele alan bir yaklaşımın temellerini atmıştır. *The Novel and the Modern World* ("Roman ve Modern Dünya") adlı yapıtı 20.yy'ın ilk yarısındaki İngiliz romanı üzerine yapılmış ilk özgün incelemelerden biridir. Daiches bu kitabında Joseph Conrad, James Joyce, D.H.Lawrence ve Virginia Woolf gibi yazarları ele alarak 20.yy romanında ortaya çıkan yeni bakış açıları ve anlatım tekniklerini irdeler. Çağdaş yazarın karşılaştığı yeni kültürel ortamda modern romanın ortaya çıkış koşullarını inceler. David Daiches, edebiyatı geniş bir perspektif içerisinde değerlendirmeye çalışan yapıtlarıyla çağdaş İngiliz edebiyat eleştirisinin önemli isimlerinden biri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *New Literary Values*, 1936,("Yeni Edebi Değerler"); *Literature and Society*, 1938, ("Edebiyat ve Toplum"); *The novel and the Modern World*, 1939, ("Roman ve Modern Dünya"); *Poetry and the Modern World*, 1940, ("Şiir ve Modern Dünya"); *Virginia Woolf*, 1942; *A Study of Literature*, 1948, ("Edebiyat Üstüne Bir İnceleme"); *Critical Approaches to Literature*,1956,("Edebiyata Eleştirel Yaklaşımlar"); *A Critical History of English Literature*, 1960, ("İngiliz Edebiyatının Eleştirel Tarihi").

DAIMLER, Gottlieb
(1834-1900)

Alman, mühendis. İçten yanmalı motorun taşıt araçlarında kullanılmasında öncülük etmiştir.

Gottlieb Wilhelm Daimler 17 Mart 1834'te Schorndorf'ta doğdu. 6 Mart 1900'de Stuttgart'ta öldü. 1848-1852 arasında teknik okul öğrenciliğiyle bir tüfek onarımcısının çıraklığını birlikte yürüttü. Okulu bitirdikten sonra bir buharlı makine fabrikasında çalışmaya başladı. 1856'da makine mühendisliği öğrenimi için Stuttgart'taki Politeknik Okulu'na girdi. 1859'da mezun olan Daimler, kısa bir süre buharlı makineler üzerinde çalıştıktan sonra küçük, ekonomik ve yüksek devirli bir motor yapımına duyduğu ilgi nedeniyle işini bırakıp, İngiltere ve Fransa'da inceleme gezilerine çıktı. 1862'den sonraki on yıllık dönemi Reutlingen ve Karlsruhe'de mühendis ve yönetici olarak geçiren Daimler, Reutlingen'de bulunduğu sırada yaşamının geri kalan bölümünde sürekli olarak birlikte çalışacağı Wilhelm Maybach ile dostluk kurdu.

Daimler, 1872'de girdiği Deutz şirketinde dört zamanlı motorun mucidi olan Otto ile birlikte çalışma olanağı buldu. 1882'de Deutz'dan ayrılarak Maybach ile birlikte motor üretmek amacıyla Stuttgart'ta bir fabrika kurdu. Silindire eklenen bir akkorlu tutuşturucu lamba yardımıyla kendi kendine ateşleme sistemini geliştiren ve 1883'te patentini alan Daimler ve Maybach'ın istedikleri nitelikte bir motor yapımını hedef alan çalışmaları 1885'te başarıya ulaştı. Ürettikleri küçük, yüksek devirli ve verimli motoru bir bisiklete yerleştirerek ilk motosiklet yapımını gerçekleştirdiler. Aynı hacimde ama daha güçlü bir motor geliştirmeyi amaçlayan çalışmaları sonucunda da bir arabayı hareket ettirmekte kullanılabilecek ilk motorun yapımını başardılar. 1889'da Paris'te Benz'in otomobili ile birlikte sergilenen bu modelin üretimine ancak 1891'de, Fransa'da geçilebildi. 1890'da kızının adını taşıyan Mercedes otomobillerini üreten Daimler Motoren Gesellschaft'ı kuran Daimler, bir ara ayrıldı-

ğı bu kuruluşa 1896'da tam yetkili olarak geri döndü.

Daimler petrolle çalışan içten yanmalı motoru geliştirerek, Benz ve Ford gibi mucid ve sanayicilerle birlikte otomobilin yaygın bir taşıt aracı olarak kullanılabilmesine öncülük etmiştir.

• KAYNAKLAR: P. Siebetz, *Gottlieb Daimler*, 1942; E. Diesel, *From Engines to Autos*, 1960.

• BAKINIZ: K.BENZ, H.FORD, N.A.OTTO.

DALADIER, Édouard
(1884-1970)

Fransız siyaset adamı. Fransa'da üç kez başbakanlık yapmıştır.

18 Haziran 1884'te Carpentras'ta doğdu, 10 Ekim 1970'te Paris'te öldü. École Normale Supérieure'ü bitirdikten sonra tarih öğretmeni oldu. I.Dünya Savaşı öncesinde bazı okullarda tarih öğretmenliği yaptı. Hocası Profesör Herriot'dan etkilenerek, onun başkanı olduğu Radikal Sosyalist Parti'ye (RSP) üye oldu. 1919'da RSP'den milletvekili seçilerek meclise giren Daladier, 1919-1940 ve 1946-1958 arasında RSP milletvekili olarak birçok kez bakanlık ve başbakanlık yaptı.

Daladier, "Sol Birlik" adındaki seçim ittifakının 1924 seçimlerini kazanmasından sonra başbakan olan Herriot'nun kurduğu hükümette sömürgeler bakanlığına getirildi. 1925'e kadar sürdürdüğü bu görevinin ardından 1930'da bayındırlık, 1932'de ise milli savunma bakanı oldu. Ocak 1933'te ilk kez başbakan olan Daladier, Ekim 1933'e kadar süren bu görevi sırasında 1929 Dünya Bunalımı'nın yarattığı iktisadi güçlükleri yenmeye çalıştı. Ayrıca Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa arasında Dörtlü Barış Paktı'nın imzalanmasını sağladı.

Ocak 1934'te Herriot'nun yerine RSP başkanı olan Daladier, aynı tarihte, Fransa'da gelişen faşist eylemleri denetim altına almak üzere ikinci kez başbakanlığa getirildi. Ancak, Stavisky olayı olarak bilinen büyük mali skandalın ortaya çıkmasının ardından Şubat ayında faşistlerin ve monarşistlerin düzenledikleri şiddet eylemleri nedeniyle, 11 gün sonra istifa etmek zorunda kaldı. Daladier bundan sonra, Léon Blum'un başkanlığındaki Sosyalist Parti ile RSP'nin anti-faşist bir Halk Cephesi kurmaları doğrultusunda çalışmalara başladı. Halk Cephesi'nin 1936 seçimlerini kazanarak iktidar olmasının ardından kurulan Blum, Chautemps ve ikinci Blum hükümetlerinde dışişleri ve savunma bakanlığı yaptı.

Daladier, Nisan 1938'de üçüncü kez başbakanlığı üstlendi. Başbakanlığı sırasında, ikinci Blum hükümeti yönetimdeyken doğan mali bunalıma son vermeye ve Fransa'nın milli savunma sistemini güçlendirmeye çalıştı. Dış politikada uzlaşmacı bir çizgi izleyen Daladier, Eylül 1938'de İngiliz başbakanı N.Chamberlain ve Alman başbakanı Hitler'le birlikte Münih Antlaşması'nı imzalayarak Nazi Almanyası'nın saldırganlık ve şiddet politikasının güçlenmesine neden oldu. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra meclis-te yapılan güven oylamasında kendisine güvensizlik oyu veren komünistlere karşı sert önlemler almaya başlayan Daladier'nin bu davranışının da etkisiyle Halk Cephesi dağıldı. Daladier Eylül 1939'da Almanya'nın Polanya'yı işgal etmesi üzerine Almanya'ya savaş ilan etti. Alman ordularının Fransa'ya girmesinden kısa bir süre önce, Mart 1940'ta başbakanlıktan istifa etti.

Başbakanlıktan ayrıldıkan sanra P.Reynaud hükümetinde savunma ve dışişleri bakanlıklarını üstlenen Daladier, Fransa'nın teslim olmasından sonra kurulan Vichy hükümeti tarafından Haziran 1940'ta tutuklandı. Fransa'yı işgalciler karşısında savunmasız bırakmak suçundan yargılandığı mahkeme belirsiz bir tarihe ertelenince, Naziler tarafından Almanya'ya sürüldü. 1943-1945 arasında Almanya'da tutuklu kalan Daladier, savaşın sona ermesinden sonra yeniden Fransa'ya döndü.

Daladier 1946 seçimlerinde RSP'den milletvekili seçilerek yeniden meclise girdi. 1956'da meclis başkanı, 1957'de Herriot'nun ölümü üzerine RSP'nin onursal başkanı oldu. Milletvekilliği sırasında Çin Hindi savaşının sürmesine ve Avrupa Savunma İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına karşı çıktı. 1958 Anayasası'na da karşı olan Daladier'nin siyasal yaşamı Kasım 1958 seçimlerini kaybetmesiyle son buldu.

• BAKINIZ: L.BLUM, N.CHAMBERLAIN,. HITLER, STALİN.

DALAY LAMA
(1935)

Tibetli din ve devlet adamı. Tibetliler'in ruhani ve dünyevi önderleri olan Dalay Lamalar'ın on dördüncüsüdür.

Tendzin Gyatso Dalay Lama, 6 Haziran 1935'te Takster'de doğdu. Asıl adı Lamo Dondup'tur. Tibetli bir köylü ailesinin 5 çocuğundan biridir. Tibet Budizmi'nin bir kolu olan Lamaizm'e göre Bodhisattva Chenrezi ya da Avalokitteçvara'nın yeryüzündeki görüntüsü ve ve Tibetliler'in ruhani ve dünyevi önderi olan Dalay Lamalar'dan 13.Dalay Lama Thupten Gyatso 1933'te ölünce, Dalay Lama olacak yeni kişi aranmaya başlandı. Uzun süren aramalardan sonra, Thupten Gyatso'nun ruhunun, o sırada 2 yaşında bir çocuk olan Lamo Dondup'a geçtiğine karar verildi. Ailesinden alınan çocuk kutsal kent Lhassa'ya götürüldü. 5 yaşına gelince kendisine Tendzin Gyatso adı verildi ve 22 Şubat 1940'ta Dalay Lama olarak tahta çıkarıldı. Ancak yaşı küçük olduğundan ülke yönetimini bir naipler kurulu üstlendi. Başkent Lhassa'daki Potula sarayına yerleşen Dalay Lama burada yoğun bir eğitimden geçti. Metafizik ve kutsal metinlerin yanı sıra matematik, coğrafya ve İngilizce öğrenerek bilgisini geliştirdi ve ülke yönetimini üstlenmeye hazırlandı.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesi ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanı, yöredeki güç dengelerini altüst etmişti. Çin

Halk Cumhuriyeti (ÇHC) bu durumdan yararlanarak Ekim 1950'de Tibet'i işgal etti. Bunun üzerine henüz 15 yaşında olmasına karşın Dalay Lama, Tibet'in yönetimini naipler kurulundan devraldı. Kısa bir süre sonra Lhassa'dan ayrılarak, gerektiğinde Hindistan'a kaçabilmek için Yatung'a geçti. Ancak, ÇHC ile Tibet arasında, Mayıs 1951'de Pekin'de bir antlaşma imzalanmasından sonra Lhassa'ya döndü. Bu antlaşmaya göre, ÇHC Tibet'te askeri güç bulunduracak ve ülkenin dış politikasını yönlendirecekti. Ancak ÇHC, Tibet'in bölgesel özerkliğine saygı gösterecek ve Dalay Lama'nın ülkesini yönetmesine izin verecekti.

Dalay Lama, bundan sonra tüm gücüyle Tibet ile ÇHC arasındaki ilişkilerin dengeli ve yumuşak olmasına çalıştı. 1953'te ÇHC tarafından Çin Budist Birliği onursal başkanlığına, 1954'te ÇHC Ulusal Meclisi delegeliğine, 1955'te ise Özerk Tibet Bölgesi'nin Yönetimi İçin Hazırlık Komitesi başkanlığına getirildi. Ancak, işgalden hemen sonra Çinliler'in Lamaist manastırlarına ve rahiplere saldırılarda bulunmaları ülkede bir huzursuzluk ortamının doğmasına neden oldu. Doğu Tibet'teki Amdo ve Khampa bölgelerinde yaşayan Tibetliler, 1956'dan başlayarak Çinliler'e karşı gerilla saldırıları düzenlemeye başladılar. Eylemlerin sert bir biçimde bastırılması ülkedeki gerginliklerin daha da artmasına yol açtı. Bu olaylar üzerine Hindistan'a giden Dalay Lama, Başbakan Nehru'nun arabuluculuk yaptığı bir görüşmede ÇHC başbakanı Çu En-Lay'dan Tibet'teki uygulamaların yumuşatılacağına ve bazı birliklerin geri çekileceğine ilişkin güvence aldı. Buna karşın, ülkedeki karışıklıklar yatışmadı. Dalay Lama, 19 Mart 1959'da başgösteren genel ayaklanmanın da şiddetle bastırılmasından sonra Tibet'i terkederek Hindistan'a sığındı.

Dalay Lama bu tarihten sonra, dünya kamuoyunun ilgisini Tibet'in bağımsızlık davasına çekmek için yoğun bir mücadele başlattı. Çeşitli Avrupa ve Asya ülkelerine ve ABD'ye giderek konuşmalar yaptı. 1962'de *My Land and My People* ("Ülkem ve Halkım") adındaki kitabını yayımladı. Ayrıca, 1970'te sayıları 80.000'i bulan Tibetli mülteciler arasında birliği korumaya ve gelenekse Tibet kültürü ile dinini yaşatmaya çalıştı. 1979'daki iç siyasal değişikliklerden sonra, Tibet'e karşı daha yumuşak bir siyaset izlemeye başlayan ÇHC yöneticileri tarafından Tibet'e geri çağrıldıysa da bu öneriyi reddetti. Halen (Mart 1984) Hindistan'da yaşamaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *My Land and My People*, 1962, ("Ülkem ve Halkım");

• KAYNAKLAR: C.Bell, *Tibet, Past and Present*, 1924; C.Bell, *Portrait of Dalai Lama*, 1946; H.Harrer, *Seven Years In Tibet*, 1953; H.Richardson, *A Short History of Tibet*, 1962; W.D. Shakabpa, *Tibet: A Political History*, 1967; N.Barber, *From the Land of Lost Continent: The Dalai Lama's Fight for Tibet*, 1969.

DALE, Henry Hallett
(1875-1968)

İngiliz nörofizyoloji ve farmakoloji bilgini. Asetilkolin gibi kimyasal aracıların işlevini açıklayarak, sinir impulslarının kimyasal iletimi konusunda kendisine Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazandıracak değerli çalışmalar yapmıştır.

9 Haziran 1875'te Londra'da doğdu, 23 Temmuz 1968'de Cambridge'de öldü. 1898'de Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da doğabilimleri öğrenimini tamamladıktan ve aynı üniversitede iki yıl fizyoloji dalında lisansüstü eğitimi yaptıktan sonra 1900'de Londra'daki St.Bartholomew Hastanesi'nde klinik çalışmalarına başladı. 1903'te, Cambridge Üniversitesi'nden tıp diplomasını alınca Londra'daki University College'da bir süre Starling ile birlikte çalıştı, ertesi yıl da Wellcome Fizyolojik Araştırma Laboratuvarı'nda farmakolog olarak görev aldı. İlk araştırmalarına burada başlayan Dale iki yıl sonra laboratuvarın yöneticiliğine getirildi ve 1914'e değin görevini sürdürdü. Bu arada, 1909'da Cambridge Üniversitesi'nden tıp doktorasını almıştı. 1914'te Wellcome Laboratuvarları'ndan ayrılıp Tıp Araştırmaları Ulusal Enstitüsü'nde (National Institute for Medical Research) başfarmakolog olarak çalışmaya başladı. Sinir sistemi fizyolojisine ilişkin temel çalışmalarını, 1928'de yöneticiliğini üstlendiği ve 1942'de emekliye ayrılıncaya değin yirmi sekiz yılını verdiği bu enstitüde gerçekleştirdi. 1942-1946 arasında da Royal Institution'ın Davy-Faraday Laboratuvarı'nda profesör ve yönetici olarak görev aldı.

1914'te Royal Society üyeliğine seçilen Dale, 1924'te aynı kuruluşun Royal, 1937'de Copley madalyasıyla ödüllendirilmiştir. 1940'tan 1945'e değin bu kuruluşun başkanlığını yürütmüş, 1932'de "Sir" unvanını, 1944'te Kraliyet Liyakat nişanını almıştır. Dale, 1936 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Otto Loewi ile paylaşmıştır.

Dale, Wellcome Laboratuvarı'ndaki ilk çalışmalarına, çavdar taneleri üzerinde asalak yaşayan *Claviceps purpurea* adlı mantardan elde edilen ve "çavdar mahmuzu" (ergot) denilen bir bileşiğin etkin maddesini araştırmakla başlamıştı. Bu çalışma, sonraki tüm buluşlarının kaynağı oldu. Önce, 1906'da, çavdar mahmuzunun bileşimindeki zehirli alkaloitlerden ergotoksinin, sempatik sinir sisteminden doku ve organlara giden uyarıları önleyici (sempatikolitik) etkisini buldu. 1909'da, hipofiz arka lobundan alınan bir özütün düz kaslarda, özellikle dölyatağı kaslarında çok güçlü kasılmalara neden olduğunu saptadı. Sonradan, 1920'lerde Dale ve çalışma arkadaşı Harold Ward Dudley'nin (1887-1935) ayrıştıracağı "ositosin" adındaki bu hormon, doğum sırasında dölyatağı kaslarını çalıştırmak için kullanılır.

Dale'in nörofizyolojiye en önemli katkısı, çavdar mahmuzu üzerindeki araştırmalarını sürdürürken, bu bileşiğin yapısında bulunan ve sempatik sinir sisteminin etkisine benzer (sempatomimetik) etki yapan

histamin ve asetilkolin gibi iki önemli amini ayrıştırıp tanımlaması, özellikle de sinir impulslarının iletilmesinde asetilkolinin işlevini açıklamasıdır. Büyük bir bölümünü Alman asıllı İngiliz kimyacı George Barger (1878-1939) ile birlikte yürüttüğü bu çalışmaların ilk ürünü, 1910'da, sonradan "histamin" adı verilen maddenin varlığını saptamak oldu. Bu maddenin hayvansal dokularda da bulunduğunu açıklayan ve bağırsak çeperinden ayırmayı başaran Dale ile arkadaşları, daha sonra histaminin kan basıncını düşürdüğünü ve aşırı duyarlık ya da alerji de denilen anafilaski şoklarına neden olduğunu gösterdiler. Şırınga yoluyla verilen histamin antijen etkisi yaparak vücutta antikor oluşumuna neden oluyor, bir süre sonra aynı kişiye çok az dozda bile olsa ikinci kez histamin verildiğinde antijen ile antikor arasındaki güçlü tepkiden kaynaklanan ve ölümle sonuçlanan ağır şoklar ortaya çıkıyordu.

1914'te Dale, gene çavdar mahmuzundan ayırdığı asetilkolinin düz kaslar ve içsalgı bezleri üzerindeki etkisinin parasempatik sinirlerin etkisine çok benzediğini bir bildiriyle açıkladı. Bu çalışmanın gerçek önemi ancak on beş yıl sonra kavranabilecekti. 1929'da, Dudle ile birlikte çalışan Dale, önce hayvansal dokuda asetilkolinin varlığını kanıtladı, ardından Loewi'nin kas ve sinir hücrelerinin bitiştiği noktada açığa çıktığını saptayarak "vagus" diye adlandırdığı maddenin gerçekte asetilkolinden başka bir şey olmadığını bildirdi. Böylece, 1933'ten sonra Dale'in araştırmalarıyla, sinir impulslarının sinir hücrelerinden kas hücrelerine nasıl iletildiği tümüyle açıklığa kavuşmuş oluyordu.

Dale'in açıklamasına göre, bir sinir hücresinin (nöron) "akson" denilen uzantısının taşıdığı impuls, ancak kimyasal aracı (nörotransmiter) görevini üstlenen asetilkolin yardımıyla kas hücresini uyarabilir. Aksonun ucuyla kas hücresi arasında bulunan asetilkolin molekülleri, impulsun sinir ucuna ulaşmasıyla serbest kalır ve kas hücresindeki gerilim farkını geçici olarak gidererek (depolarizasyon) kasılmayı sağlar. Sinir uçlarının birleştiği noktalarda (sinir düğümleri) da uyarıların iletilmesi aynı mekanizmayla gerçekleşir. İletim sırasında açığa çıkan asetilkolin, işlevini bitirir bitirmez, asetilkolinesteraz denilen bir enzim tarafından parçalanarak yok edilir.

1936'dan sonra istemli kaslardaki iletim mekanizmasını inceleyen Dale'in çalışmaları, hem parasempatik, hem motor sinirlerdeki impulsların kimyasal iletiminin anlaşılması yolunda çok önemli bir aşamadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Adventures in Physiology*, 1953, ("Fizyolojideki Gelişmeler").

- **BAKINIZ:** ADRIAN, HODGKIN, LOEWI.

DALGIÇ AHMED ÇAVUŞ
(? - 1608)

Osmanlı mimar ve beylerbeyi. Sedefkârlığı ile ün yapmıştır.

Doğum yeri ve yılı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Sedefkâr Ahmed Usta'nın yanında çıraklık etti. Dergâh-ı Âli çavuşluğu, daha sonra Davud Ağa'nın başmimarlığı sırasında, 1595-1596'da su yolu nazırlığı yaptı. Davud Ağa'nın ölümünden sonra 1598'de hassa başmimarlığına getirildi. 1607'de bu görevine son verilerek yerine Sultanahmet Camii'nin mimarı Mehmed Ağa atandı. Ahmed Çavuş bundan bir süre sonra paşalığa yükseltildi, Silistre beylerbeyliğine atandı. Anadolu'daki Kalenderoğlu ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Bu görevinde onu destekleyecek olan Vezir Nakkaş Hasan Paşa'nın ordusuyla birleşmek üzere Mihalliç'a giderken, Ulubat Köprüsü üzerinde Kalenderoğlu'yla karşılaştı ve yenildi. Aldığı yaralar sonucu savaş alanında öldü ve Gönen'deki Paşa Mezarlığı'na gömüldü.

İlk önemli çalışması Davud Ağa'nın başmimarlığı sırasında, Ayasofya avlusundaki III.Murad Türbesi'ne yaptığı sedef kapı olmuştur. Başmimar olduktan sonraysa, Topkapı Sarayı'nda sultanlara ait hamamı, valide, kızlarağası, baltacılar ve düşkünler odalarını, Galatasaray ve İbrahim Paşa saraylarını, Beşiktaş, Kavak ve Dil iskelelerini, Fethiye Camii'ni, Sinan Paşa Türbesi'ni ve Silivri Köprüsü'nü onarmış, ayrıca kendinden önce başlanan Yeni Cami'nin yapımına da devam etmiştir. İstanbul'daki III. Mehmed Türbesi de onun yapıtıdır.

DALI, Salvador
(1904)

İspanyol, ressam. Veristik Gerçeküstücülük'ün en başta gelen temsilcisidir.

11 Mayıs 1904'te Barcelona yakınlarındaki Figueras'ta doğdu. 1921-1924 arasında Madrid Güzel Sanatlar Okulu'nda resim eğitimi gördü. 1925'te Barcelona'da, 1926'da Madrid'de iki kişisel sergi açtı. 1928'de Versailles Sarayı ile Grévin Wax Müzesi'ni görmek ve Picasso ile tanışmak üzere Paris'e gitti. Gerçeküstücü çevrelerle yakınlık kurdu, giderek bu akımın öncülerinden oldu. Uluslararası Gerçeküstücüler sergilerine katıldı. 1929'da Paul Eluard'ın eski karısı Gala ile evlendi Aynı yıl Galerie Geamans'da açtığı sergi büyük bir başarı kazandı. Yönetmen Bunuel ile birlikte 1929'da *Un Chien Andalou* ("Endülüs Köpeği"), 1931'de de *L'age d'or* (Altın Çağ) adlı filmler üstünde çalıştı. 1934'te Lautréamont'un *Chants de Maldoror* adlı yapıtını resimledi. 1937'de İtalya'yı gezdi. Rönesans dönemi yapıtlarını ve barok üslubun örneklerini inceledi. 1940'ta ABD'ye yerleşti. 1941'de New York Modern Sanatlar Müzesi'nde

büyük bir toplu sergi açtı. Ertesi yıl *La vie secrete de Salvador Dali* ("Salvador Dali'nin Gizli Yaşamı"), 1948'de de *Fifty Secrets of the Art of Magic* ("Büyü Sanatının Elli Sırrı") adlı kitaplarını yayımladı. II.Dünya Savaşı sonrasında İspanya'ya dönerek Katalonya bölgesindeki Cadagues'e yerleşti. Buradaki eski bir kiliseyi Salvador Dali Müzesi'ne dönüştürmeye girişti.

Dali'nin ilgiyi üstüne çekmek için yaptığı olağandışı davranışlar sanatını ve gerçek sanatçı kişiliğini zaman zaman gölgelemiştir. Ama o yine de Batı resim geleneğini yakından tanıyan, dikkatli ve titiz bir resim ustasıdır. Öğrenciliğinde akademik resmin yöntem ve kurallarını büyük bir kolaylıkla kavramış, çeşitli sanat dergileri aracılığıyla Kübizm, Fütürizm (Gelecekçilik) ve Metafizik resim gibi eğilimleri yakından izlemiştir. Özellikle 1928'e değin Chirico başta olmak üzere metafizik ressamların düşsel gerçekçiliğinden ve nesnelerin gizemsel dünyasına gösterdikleri ilgiden etkilenmiştir. Düşsel bir Gerçekçilik (Realizm) anlayışıyla Fütürizm arasında orta bir yol aramıştır. Ancak Freud'un kuramlarını öğrendikten sonra bilinçaltı imgelerin akıldışı dünyasını olduğu gibi betimlemeye yönelik bir üslup geliştirmeye başlamıştır. Biyomorfik ya da Mutlak Gerçeküstücülük'ün karşı seçeneği olan bu eğilim Veristik Gerçeküstücülük olarak adlandırılır. Biyomorfik Gerçeküstücülük'te salt biçim ve renkler, Veristik Gerçeküstücülük'te ise gerçekçi bir biçimde işlenmiş, birbiriyle bağlantısız imgeler otomatik yöntemler aracılığıyla bir araya getirilir.

Dali daha ilk yapıtlarında geliştirdiği kendine özgü bir mitolojiye ve bilinçaltı dünyasının imgelerine sonuna dek bağlı kalmıştır. Bu resim dünyasında Katalonya kıyılarının görüntüleri, bir de Dali'nin çocukluk yaşamıyla ilgili anılar büyük bir yer tutar. Dali bu değişik nitelikteki görüntü ve imgeleri, Max Ernst'in *frottage* yönteminden esinlendiği ve *paranoiac-critical activity* (paranoyak-eleştirel etkinlik) adını verdiği bir yöntemle işler. Bu yönteme göre zihni ve bilinçaltını sürekli heyecan ve taşkınlık halinde tutmak temeldir. Bu yolla üretilen anısal ve düşsel imgeler dış dünya gerçeğinden bağımsız bir bağlam içinde bir araya getirilerek şaşırtıcı görüntüler elde edilir. Gerçeküstücüler, olaylar ya da imgeler arasında beklenmedik bağlantılar kurarak akıldışı olayların kendiliğinden oluşmasını sağlarlar. Aklın denetimi olmadan bilinçaltından kaynaklanan imgelerin akılcı ve aşırı gerçekçi bir yöntemle işlenmesi, Dali'nin Veristik Gerçeküstücülük'ünün etkileyici yanlarından biridir. Onun resimlerinde neyin gerçek, neyin düşsel olduğunu ayırmak olanaksızdır.

Dali'nin aynı anda iki ayrı şeyi temsil eden ikili imgeleri kullanma tutkusu da resminin temel niteliklerindendir. Örneğin, bir resminde masa üstüne yerleştirilmiş bir vazonun her iki yanında kalan boşluklar, aynı zamanda karşılıklı iki profil portre görünümünde düzenlenmiştir. Gene *Voltaire'in Büstünün Yok Olduğu Esir Pazarı* adlı yapıtında siyah şapkalı kadınların başları, bir yandan da Voltaire'in büstünün gözlerini oluşturur.

Dali'nin resimleri, hadım edilmekten ve boşluktan duyulan korku, mastürbasyon, doğum öncesi yaşama duyulan özlem gibi cinsel imgelerle doludur. Ancak Dali yapıtlarını en ince ayrıntısına dek kendisi yorumlar ve izleyicinin bilinçaltı dünyası ile akılcı bir yorum arasında bölünmesine yol açar. Bu bölünme resminin çarpıcı etkisini daha da artırır.

Genelde Dali'nin sanatı, aklın gerçeklerin üstüne örttüğü örtüyü kaldırmak olarak tanımlanabilir. Bu örtünün altındaki dünya, zaman kavramını dışlayan erimiş saatler, bozulmaya başlamış vücut parçaları, yanan zürafalar, gövdesinde çekmeceler taşıyan insan figürleri gibi onun kendi yaşantısından kaynaklanan imgelerle biçim bulur. Örneğin - bir hadım etme olayı olarak yorumladığı - Guillaume Tell efsanesini konu alan bir dizi resmini, babasıyla bozuşması üzerine yapmıştır. Yiyeceğe karşı aşırı düşkünlüğünü Gala'yı omuzlarında parça etlerle gösteren bir resimle betimlemiştir.

Gerçeküstücülüğe yönelmesi

Dali emperyalizmi öven sözleri ve parasal çıkar sağlama eğilimi nedeniyle, burjuva ahlakına karşı çıkan Gerçeküstücülük'ün devrimci tutumuna giderek ters düştü ve 1939'dan başlayarak Gerçeküstücüler'ce hareketin dışında görülmeye başlandı. Oysa, Dali de 1937'de İtalya'ya yaptığı geziden sonra İtalyan Rönesans sanatından etkilenmiş, özellikle Raffaello'dan kaynaklanan bir tür çağdaş Klasizm (Klasikçilik) arayışı içine girmişti. II.Dünya Savaşı sonrasında barok geleneğin izlerinin açıkça duyumsandığı mistik bir sanat anlayışı geliştirmiştir. Gene de bu değişim bütünüyle gerçeküstücü bir bakış açısının dışında değildir. Onun bu dönem resimleri, özellikle imgelerin bir araya getirilişiyle hâlâ gerçeküstü bir hava taşır. Ancak Dali bu yapıtlarda 16.yy İspanya'sının yayılmacı ruhunu ve Katolik hareketin militan tavrını övmüştür.

Dali resmin dışında, şiir ve heykelle de uğraşmıştır. Ayrıca karnavallar düzenlemiş, giysi ve vitrin tasarımları yapmış, bu konularla kuramsal düzeyde de ilgilenmiştir.

İkili imgeler

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Aydınlatılmış Hazlar,* 1929, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Lenin'in Bir Piyano Üstündeki Altı Görünüşü,* 1931-1933, Modern Sanat Müzesi, Paris; *Belleğin Israrı,* 1931, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Sıvı Arzuların Doğuşu,* 1932; *Delfli Vermeer'in Bir Masa Olarak da Kullanılabilen Hayaleti,* 1934, Salvador Dali Müzesi, Cleveland; *Guillaume Tell'in Anlaşılamazlığı,* 1934, Ulusal Müze, Stockholm; *Mae-West,* 1934-1936; Sanat Enstitüsü, Chicago; *Haşlanmış Fasulyelerle Yapılmış Yumuşak Konstrüksiyon: İç Savaş Sezgisi,* 1936, Sanat Müzesi, Philadelphia; *Narkissos'un Değişimi,* 1936-1937, Tate Galerisi, Londra; *Yanan Zürafa,* 1936-1937, Sanat Müzesi, Basel; *Afrika İzlenimleri,* 1938, Tate Galerisi, Londra; *Voltaire'in Büstünün Yok Olduğu Esir Pazarı,* 1940, Salvador Dali Müzesi, Cleveland; *Çarmıha Geriliş,* 1951, Sanat Galerisi, Glasgow; *Son Yemek,* 1955, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C. **Film:** *Un chien Andalou* (J.Bunuel ile), 1928, ("Endülüs Köpeği"); *L'age d'or* (J.Bunuel ile), 1931, (Altın Çağ). **Kitap Resimleri:** Lautréamont'un *Chants de Maldoror*'u. **Kitap:** *La femme visible,* 1930, ("Görünen Kadın"); *Conquest of Irrational,* 1935, ("Akıldışının Fethi"); *La vie secrete de Salvador Dali,* 1942, ("Salvador Dali'nin Gizli Yaşamı"); *Fifty Secrets of the Art of Magic,* 1948, ("Büyü Sanatının Elli Sırrı"); *Journal d'un génie,* 1964, ("Bir Dahinin Günlüğü").

• **KAYNAKLAR:** F.Cowles, *The Case of Salvador Dali,* 1959; J.A.Gay, *Salvador Dali,* 1950; A.R. Morse, *Dali, a*

Study of his Life and Work, 1958; J.T. Soby, *Salvador Dali*, 1941.

• **BAKINIZ:** BRETON, BUNUEL, S.FREUD.

DALKILIÇ, Muharrem
(1938)

Türk, atlet. Türkiye'nin en iyi uzun mesafe koşucularındandır.

2 Ekim 1938'de Gaziantep'te doğdu. Spora burada futbol oynayarak başladı. 16 yaşındayken Kale Gençlik takımında sağiç ve soliç oyuncusu olarak yer aldı. 1955'te kendisine yapılan ısrarlar sonucunda atletizme başladı. Önceleri krosta başarı sağladı, sonra bunu pistlerde de yineledi. 1956'da Gençler Türkiye Birincilikleri'nde 5.000 m'de kırdığı yeni Türkiye rekoruyla dikkati çekti. Dönemin Atletizm Federasyonu Başkanı ona Ankara'da bir iş buldu. Dalkılıç, 1957'de milli takıma seçildi. On iki yıl boyunca milli takımdaki yerini korudu. Türkiye'nin en iyi uzun mesafe koşucularından biri olarak tanındı. 1962'de 800 m'de Balkan şampiyonluğunu kazandı. 1963'te 5.000 m'nin Balkan şampiyonluğunu kazandığı gibi krosta da Balkan şampiyonu oldu. Aynı yıl Balkan Atletizm Karması'na seçilerek Finlandiya'ya gitti, orada yapılan Balkan-Skandinav karmaları yarışmalarına katıldı. 5.000 m'de 4:02,2'lik derecesiyle bir Türkiye rekoru kırarken birinciliği ve bu yarış için ortaya konan "Finlandiya Cumhurbaşkanı Kupası"nı kazandı. 1965'te Balkan Kros Şampiyonu olan Dalkılıç, ayrıca 800 m'de Balkan üçüncülüğünü (1960), krosta iki Balkan ikinciliğini (1964, 1969) ve bir de Balkan üçüncülüğünü (1963) kazandı. 1958-1965 arasında arka arkaya 8 kez Türkiye kros şampiyonluğunu kazanmakla da ayrı bir rekora erişti. 1970'te atletizmi bıraktı.

DALOKAY, Vedat
(1927)

Türk, mimar. Çağdaş cami tasarımları ile tanınır.

10 Kasım 1927'de Elazığ'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini doğduğu kentte yaptı. İTÜ Mimarlık Fakültesi'ndeki yükseköğrenimini 1949'da tamamladı. 1951'de Fransa'ya gitti. 1953'e değin Paris'te, Sorbonne Şehircilik Enstitüsü'nde kurslara katıldı, August Peret ve Le Corbusier gibi mimarların bürolarında çalıştı. Bu arada Eskişehir Porsuk Oteli sınırlı yarışmasını kazandı ve yapıyı uygulamak için 1953'te yurda döndü. Aynı yıl Ankara'da bir mimarlık bürosu açtı. Daha sonra, TMMOB Yönetim Kurulu'nda uzun süre genel sekreterlik ve başkanlık yaptı. 1973-1977 arasında da Ankara belediye başkanı oldu. Bu görevi sırasında Ankara'nın özellikle bayındırlık ve şehircilik sorunlarına eğildi.

Dalokay, 1950'den sonra, kırkı aşkın mimarlık yarışmasına katılmış, Maçka Askeri Müzesi, Konya Koleji, Bitlis Hükümet Konağı, Kocatepe Camii, İzmir Teknik Okulu ve Zonguldak Kız Öğretmen Okulu başta olmak üzere, birçok birincilik ve çeşitli dereceler almıştır. Ankara'daki Kocatepe Camii, çağdaş bir mimarlık anlayışıyla ve çağdaş teknolojinin olanakları doğrultusunda biçimlendirilmiş kütlesinin yadırganması nedeniyle, yapımına başlandıktan bir süre sonra muhafazakâr çevrelerin etkili olması sonucu temelleri dinamitle atılarak yıkılmış, yerine 16. ve 17. yy'lardaki Klasik Dönem Osmanlı camilerindeki mimarlık öğelerinin seçmeci (eklektik) bir biçimde bir araya getirildiği bugünkü cami yapılmıştır. Dalokay, 1969'da Pakistan'da İslamabad Büyük Camii için açılan uluslararası yarışmada birinci olmuş, birçok kez Pakistan'a giderek projesinin uygulanmasını denetlemiştir.

Dalokay'ın İslamabad'daki camisi de dinsel mimarlık alanında alışılmış geleneksel örneklerden değişik, çağdaş bir yapı olması açısından önemlidir. Vedat Dalokay bu projesinde denenmiş ve uygulanmış geleneksel biçimlere çağrışım yapacak bir çözüm yerine, bir defalık, özgün ve biçimlenişinde yönlendirici olan çağdaş teknolojik olanakları da yansıtan bir tasarımı yeğlemiştir.

Edebiyat alanında da çalışmaları olan Dalokay, *Kolo* adlı çocuk romanıyla 1980'de Türk Dil Kurumu Çocuk Yazını Ödülü'nü kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Elektrik İşleri Etüd İdaresi*, 1955; *Porsuk Oteli*, 1956, Eskişehir; *Kocatepe Camii Ek Yapıları*, 1962, Ankara; *Türk Standartları Enstitüsü*, 1964, Ankara; *İslamabad Büyük Camii*, 1969, Pakistan. **Kitap:** *Kolo*, 1980.

DALOU, Jules
(1838-1902)

Fransız, heykelci. Barok'tan esinlendiği alegorik çalışmaları ve sıradan insanları işlediği yapıtlarıyla, Fransız heykel sanatında Doğalcılık'ın (Natüralizm) temsilcisidir.

31 Aralık 1838'de Paris'te doğdu, 15 Nisan 1902'de aynı kentte öldü. Bir işçi ailesinin oğluydu. 1854'te bir yandan çalışırken, bir yandan da Ecole des Beaux-Arts'a devam etti. Paris Komünü sırasında, Courbet'nin başkanlığını yaptığı Fedération des Artistes'e (Sanatçılar Birliği) katıldı, sonra Louvre Müzesi müdürlüğüne getirildi. 1871'de Komün'ün düşmesi üzerine, Londra'ya kaçtı. 1874'te gıyabında ağır çalışma cezasına çarptırıldı. İngiltere'deyken Royal College of Art'ta (Kraliyet Sanat Koleji) ders verdi. Eşini model olarak kullandığı doğalcı kadın heykelleriyle büyük ilgi gördü.

1879'da çıkan genel af üzerine Fransa'ya döndü. Aynı yıl Paris'te açılan "Cumhuriyet'in Zaferi" konulu yarışmaya katıldı. Taslakları önce başarılı bulunmadı. Ancak bir süre sonra Belediye Konsülü ondan

Place de la Nation'a dikilmek üzere bu yapıtını gerçekleştirmesini istedi. 19. yy'da bronza dökülen en büyük grup heykeli olan bu yapıt 1899'da açıldı. Dalou, tüm fabrika ve tarlaların emekçilerini ve sokaktaki adamı tasvir eden figürleri yan yana getirerek bir bütün oluşturmayı tasarladığı son yapıtı *Emek Anıtı*'nı bitiremeden öldü.

Dalou ilk yapıtlarında, hocası J.B. Carpeaux'nün klasik üslubunun etkisinde kalmıştır. Daha sonraki çalışmalarında ise, Carpeaux'nün yanı sıra 18. yy Baroku'ndan esinlendiği de izlenir. Bu dönemin en önemli yapıtı, *Cumhuriyet'in Zaferi* anıtıdır. Dalou'nun ustalık dönemi yapıtlarındaki üslubu, adının Fransız heykelinde Doğalcılık'la birlikte anılmasına yol açmıştır. Ancak onun konuları seçerken ve işlerken gösterdiği duygusallık, doğalcı anlayıştaki aşırı gerçekçiliği bir ölçüde yumuşatmıştır. Onun daha çok küçük heykellerden oluşan bu tür çalışmalarında, insan yaşamına yöneltilmiş sevecen bir bakış izlenir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Çoraplarını Çıkaran Kadın*, 1870-1880, Tate Galerisi, Londra; *Dürüstlük*, 1875, Petit Palais, Paris; *Celine Chaumont'un Büstü*, 1879; *Cumhuriyetin Zaferi*, 1879-1889, Place de la Nation, Paris; *Dreux-Brézé'yi Yanıtlayan Mirabeau*, 1883, Bourbon Sarayı, Paris; *Louis Auguste Blanqui'nin Mezarı*, 1885, Père-Lachaise Mezarlığı, Paris; *Victor Hugo'nun Mezarı*, 1886, Pantheon, Paris; *Delacroix'ya Anıt*, 1890, Luxemburg Bahçeleri, Paris; *Silenus Zaferi Anıtı*, 1891, Bordeaux; *Köylü*, 1897, Petit Palais, Paris; *Çocuğunu Besleyen Köylü*, Victoria ve Albert Müzesi, Londra.

- **KAYNAKLAR:** M. Dreyfous, *Dalou*, 1903.

John Dalton

DALTON, John
(1766-1844)

İngiliz, kimyacı ve fizikçi. Modern atom kuramına yaptığı bilimsel katkılarla kimyanın ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesinde etkili olmuştur.

6 Eylül 1766'da Cumberland'ın Eagelfield kasabasında doğdu. 27 Temmuz 1844'te Manchester'de öldü. Babası el tezgâhında çalışan bir dokumacı, annesi ise aristokrat sınıftan olmayan toprak sahibi bir ailenin kızıydı. Ailesi Protestan dininin "Dostlar Derneği" diye de bilinen Quaker mezhebindendi. Dalton da tüm yaşamı boyunca bu alçakgönüllülük ve sade yaşamı benimseyen mezhebe bağlı kaldı. İlk eğitimini babasından ve kasaba okulunun öğretmeni John Fletcher'den aldı. 1776'da zengin bir Quaker olan Elihu Robinson'dan fen ve matematik dersleri aldı. 1778'de on iki yaşındayken, emekli olan John Fletcher'in yerini aldı ve tek başına bu görevi iki yıl sürdürdü. Daha sonra bir yıl kadar çiftliklerde çalıştı. 1781'de Kendal'a giderek bir yatılı okulda dört yıl asistanlık yaptıktan sonra sekiz yıl süreyle müdürlük görevini üstlendi. Dalton burada felsefeci John Gough'un önerilerine uyarak Latince, Yunanca, Fransızca ve matematik çalışmalarına ağırlık verdi. 1793'te Manchester'daki New College'a matematik ve doğal felsefe profesörü olarak atandı. Ancak 1799'da bu görevden ayrılarak, 1833'te kendisine yılda 150 İngiliz liralık bir emekli maaşı bağlanıncaya değin geçimini özel derslerle kazandı. Bu dönemde zaman zaman Londra, Glasgow, Birmingham ve Leeds üniversitelerinde konferanslar verdi.

Dalton yoğun çalışmalarının ve Quaker inançlarının gereği oldukça sade bir yaşam sürdürdü ve hiç evlenmedi. Bilimsel çalışmalara ağırlık veren Manchester Literary and Philosophical Society (Manchester Edebiyat ve Felsefe Derneği) ile yakın ilişkisi olmasına karşın, bu kurum ile birlikte İngiltere'nin en eski bilim derneklerinden biri olan Royal Society'ye üye olmamakta direndi. Sonunda kendi haberi olmadan 1822'de üye yapıldığı bu kurumu ancak 1834'te ziyaret etti. Ama, Royal Society ile karşılaştırılınca bilimsel çalışmaları sosyal etkinliklerine göre daha ağırlıklı olan Fransız Bilimler Akademisi'ne 1816'da seçilince, 1822'de bu ülkeye giderek başta Gay-Lussac, Berthollet, Ampère olmak üzere önde gelen Fransız bilim adamlarıyla tanıştı. Aynı şekilde 1831'de İngiltere'de bilimin gelişmesini amaçlayan British Association for the Advancement of Science'ın kurulmasına öncülük etti. Buna karşılık 1832'de Oxford Üniversitesi'nin kendisine fahri doktor sanı vermesini, törende giymesi gereken kırmızı cübbenin dini inançlarına ters düştüğü gerekçesiyle kabul etmek istemedi. Kral IV. William'ın hazır bulunduğu tören, ancak Dalton'un renk körü olduğu için cübbenin rengini farkedememesi sayesinde gerçekleştirildi. 1844'te öldüğünde, Manchester kentinde 40.000 kişinin katıldığı bir cenaze töreni düzenlendi.

Dalton'un ilk bilimsel çalışmaları, daha sonra kimyaya olan ilgisini de güçlendirecek olan meteorolojiye ilişkin incelemeleriydi. 1787'de Kendal'da başlattığı çalışmalarını aralıksız olarak 57 yıl sürdürdü; bu dönemde atmosfer basıncı, sıcaklık, rüzgâr yönü, hızı ve hava koşullarını her gün saptayıp 200.000 ölçüme ilişkin verileri içeren bir arşiv hazırladı. Çoğu kendi yaptığı araçlarla gerçekleştirdiği bu ölçümlerden yararlanarak 1793'te *Meteorological Observations and Essays* ("Meteorolojiye İlişkin Gözlemler ve Makaleler") adlı yapıtını yayımladı.

Atmosfer ve hava koşulları üzerine yaptığı incelemeler Dalton'u gazların özelliklerini incelemeye yöneltti. Bu alanda Boyle'un gaz kuramı ile yola çıkan

Dalton, dönemin birçok bilim adamı gibi gazların küçük parçacıklardan oluştuğuna inanıyordu. Önce atmosferde bulunan gaz karışım oranının yüksekliğe bağımlı olmadığını gözledi. Gazların her yükseklikte sabit oranlarda bulunmasının rüzgârların neden olduğu mekanik bir karışmadan kaynaklanmadığını saptadı. 1800'de gazların sıkıştırılmasında ısınma, genişlemesinde de soğuma olayını inceleyerek, gazların sıcaklıktan kaynaklanan genişleme kurallarını araştırdı. Kendi yapısı nemölçer (higrometre) ile atmosferdeki su buharı miktarlarını ölçtü. 1801'de kendi adı ile bilinen, gazların kısmi basınç kuramını buldu. Bu kuram, bir gaz karışımında bulunan gazların karışımdaki basınçları ile aynı hacim ve sıcaklıkta tek başlarına bulunduklarındaki basınçlarının aynı olduğunu gösterir. Diğer bir tanım ile bir gaz karışımının toplam basıncı (P_T) karışımda bulunan A,B,C, vb gazların kısmi basınçlarının (P_A, P_B, P_C, vb) toplamına eşittir.

Gazlar üzerine çalışmaları

$$P_T = P_A + P_B + P_C + ...$$

Dalton'un bilime en büyük katkısı geliştirdiği, atom kuramı ile oldu. Bu kuramın kimyasal tepkimelere uygulanabilirliği, kimyanın bir bilim dalı olarak gelişmesinde önemli rol oynadı. Dalton'un atom kuramını geliştirebilmesindeki en önemli etken gazların fiziksel özellikleri üzerinde sürdürdüğü araştırmalar oldu. Meteorolojik gözlemlerden havadaki gaz karışımının yükseklikle değişmediğini biliyordu. Bu olguyu 18. yy'ın bilgi birikimiyle açıklamak pek kolay değildi. Newton elastik maddelerin küçük parçacıklardan ya da atomlardan oluştuklarını ve bu parçacıklar birbirine yaklaştıklarında aralarındaki itici kuvvetlerin arttığını *Principia* adlı yapıtında açıklamıştı. Ayrıca atmosferde özgül ağırlıkları birbirinden farklı üç ya da daha fazla elastik maddenin bulunduğu biliniyordu. Bu koşullar altında havada bulunan gazlardan daha ağır olan oksijenin alt tabakalarda, azotun ise üst katmanlarda bulunması gerekmekteydi. Atmosferdeki gazların tek düzeliği kimyasal ilgi ile açıklanmak istenmişse de bu açıklama pek inandırıcı değildi. Kimyasal ilgi ile bir gazın diğeri içinde dağıldığı ve hatta aynı etki ile suyun bile buhar olarak havaya karışmasına neden olduğu savunulmaktaydı. Ancak bu kimyasal ilginin parçacıklar arasında kimyasal bir tepkimeye neden olacak kadar kuvvetli olmadığı görüşü, egemendi. Dalton'un bu soruna yaklaşımı çok değişik oldu. 1801'de önce havada bulunan elementlerin atomlarını şekillendirerek kâğıt üzerinde birbirleri ile birleştirmeyi denedi. Atomları belirli büyüklüklerdeki karelerin merkezlerine oturttu. Atomlardan çıktığına inandığı ve "ısı atmosferi" diye tanımladığı ışınımı da çizgilerle belirledi. Bu şekilde bir örümceğe benzeyen atom modellerini alarak havada bulunan gaz karışımını kâğıt üzerinde betimlemeye çalıştı. Bu denemede biçimsel olarak aynı boyuttaki (aynı tür) atom karelerinin birbirlerine yaklaştırıldıklarında çok iyi bir uyum gösterdiklerini gördü. Şöyle ki, atom merkezinden çıkan ışınlar karelerin birleşen kenarlarında birbirleri ile çakışmaktaydı.

Atom kavramına ilişkin çalışmaları

Dalton'un Atom Kuramı

Dalton'un 1801'de bilimsel önsezi ve değerlendirme ile değiştirdiği atom kuramı, o gün bilinen temel kimya kuram ve kavramlarına açıklık getirdi. Maddenin özü konusundaki bilimsel tartışmalar ilk kez tutarlı bir kuramın çerçevesinde açıklanabildiğinden Dalton'un kuramı bilim çevrelerinde yaygın olarak benimsendi.

Dalton'un atom kuramı üç temel ilkeye dayanmaktaydı. Birincisi, elementler bölünemeyecek ve yok edilemeyecek kadar küçük parçacıklardan oluşmuştur. Kimyasal tepkimelerde hiçbir elementin atomu yok edilemez ya da başka bir elementin atomuna dönüştürülemez. İkincisi, belirli bir elementin tüm atomlarının ağırlıkları ve kimyasal özellikleri aynı değişik elementlerin atom ağırlıkları ve özellikleri farklıdır. Son olarak da, birden fazla elementin atomları birleşerek bileşikleri oluşturur. Saf bir bileşiği oluşturan elementlerin bağıl atom sayıları belirli ve sabittir. Bağıl atom sayıları genellikle tam sayı ya da basit kesirlerle belirtilebilir.

Dalton'un ortaya koyduğu temel ilkelerden birincisi, Lavoisier'nin kütlelerin korunması kuramına açıklık getirmekteydi. Kimyasal tepkimelerde atomlar değişmediklerine göre ağırlıkları da değişmeyecektir. Dalton'un ikinci ve üçüncü ilkeleri Proust'un 1788'de açıkladığı belli oranlar kuramını açıklamaktaydı. Bir bileşikteki elementlerin atom oranları sabitse ağırlık oranları da sabit olmalıdır. Üçüncü temel ilke, aynı zamanda, çok katlı oranlar kuramını ortaya çıkarmıştır. Buna göre iki element birbirleri ile birden fazla bileşik oluşturduklarında (CO ve CO_2 gibi) ağırlığı sabit olarak tutulan elementle birleşen ikinci elementin her iki bileşikte kullanılan ağırlıklarının oranları küçük tam sayılardır. Örneğin 100 gram karbon monoksitte 42,9 g karbon, 57,1 g oksijen vardır. Yine 100 gram karbon dioksitte ise 27,3 g karbon ve 72,7 g oksijen vardır. Buna göre 1 gram karbona karşın bir bileşikte 1,33 g, diğerinde ise 2,66 g oksijen bulunmaktadır ve oksijenin ağırlık oranı 1:2'dir.

Dalton'un bu ilkelerinin uygulanabilmesi için atomların ağırlıkları bilinmelidir. Ancak atom ağırlıkları fiziksel olarak ölçülemediğinden Dalton hidrojen atomunun ağırlığını birim kabul edip diğer atomların bağıl ağırlıklarını buna göre saptamaya çalıştı. Bileşiklerin formülleri için bugünkü bilgilerin ışığında geçersiz olduğu anlaşılan bir takım varsayımlar ileri süren Dalton, bugün kabul edilen atom ağırlıklarından farklılıklar içeren ilk atom ağırlıkları tablosunu oluşturdu.

Dalton aynı tür atomlar arasındaki uyuma bakarak bu tür gaz atomlarının kendi aralarında yayılamayacağına karar verdi. Ancak, havadaki gaz atomları boyutları ve ısı atmosferiyle birlikte oldukları takdirde atomlardan yayılan ışınlar birbirleri ile birleşemeyeceğinden farklı gaz atomlarının birbirleri arasında yayılabileceği inancına vardı. İlk kez atomların değişik boyutları olabileceğini düşünen Dalton, bu nedenle itici güçlerin de farklı olabileceğini dolayısıyla değişik gazlar arasında bir dengenin oluşabileceği görüşünü benimsedi. Gaz atomlarının yoğunlukları bilinmekteydi; Dalton gazların ayrıca bağıl ağırlıklarının ölçülebilmesi durumunda atomların hacimlerini ve çaplarını hesaplayabileceğini anlamıştı. Bu nedenle eldeki kimyasal yöntemleri kullanarak atom ağırlıklarını saptamak amacıyla çalışmalara başladı.

Dalton 1802'de Manchester Literary and Philosophical Society'ye sunduğu "Experimental Enquiry into the Proportions of the Several Gases or Elastic Fluids Constituting the Atmosphere" ("Atmosferi Oluşturan Çeşitli Gazların ya da Elastik Sıvıların Oranları Üzerine Deneysel İnceleme") adlı tebliğinde su üzerinde azot monoksit (NO) ve hava karışımı ile ilgili deneylerini açıkladı ve çok katlı oranlar kuramının ilk örneğini sundu. Su üzerindeki azot monoksit-hava karışımına ilişkin deneyi hem dar (0,7 mm çapında) bir tüpte hem de geniş bir kavanozda yineledi. Tüpteki deneyinde 100 ölçek hava ile 36 ölçek azot monoksit karıştırıldığında 80 ölçek azot geride kaldı. Kavanozdaki deneyinde ise 100 ölçek hava 72 ölçek azot monoksit ile karıştırıldığında yine 80 ölçek azotun geri kaldığını gördü. Buna göre oksijenin azot monoksit ile hem 1,7:1 oranında, hem de onun iki katı olan 3,4:1 oranında birleşebildiğini gözledi.

Dalton 1803'te yine Manchester Literary and Philosophical Society'ye sunduğu "On the Absorption of Gases by Water" ("Suyun Gazları Soğurması Üzerine") adlı tebliğinde birlikte çalışmalar yürüttüğü Henry'nin, 1802'de açıkladığı Henry Yasası'nı kendi kısmi basınçlar kuramının ilkeleri çerçevesinde gaz karışımlarına uygulayarak, elde ettiği sonuçları açıkladı. Henry'nin yasası belirli bir miktarda ve sıcaklıktaki sıvıda çözünen gazın ağırlığının, gaz basıncı ile doğru orantılı, ancak çözünen gazın hacminin ise basınçtan bağımsız olduğunu açıklar. Yapılan deneylerde ayrıca sıvı fazda çözünen değişik gazların ağırlıklarının birbirlerinden farklı olduğu gözlendi. Bu özellikler Dalton'u gazların atom ağırlıklarını saptamaya yönlendirdi. Dalton bu deneylerine ilişkin gözlemlerini "Gaz atomlarının sıvılarda çözünürlüğünün atomların ağırlıklarına ve sayılarına bağlı olduğuna inanmaktayım; şöyle ki en hafif olanı en az çözünmekte ve gaz atomlarının ağırlığı arttıkça çözünürlük de artmaktadır" biçiminde açıkladı.

Dalton gazlar ile ilgili görüşlerini genişleterek sıvı ve katıların da küçük atomlardan oluştuklarına inandığını ileri sürdü. 1788'de Proust'un açıkladığı belli oranlar kuramı da bu tezi desteklemekteydi. Buna göre örneğin bir bileşikteki iki atomun birbirlerine oranı 4:1 ise, bu bileşikte oran hiçbir zaman 4,1:1 ya da 3,9:1 olamazdı. Bu atomların bölünmezliğinin en önemli belirtisiydi. Yine bileşikteki elementlerden birinin ağırlığı diğerinin dört katı ise, elementler her zaman 4:1 ağırlıkta birleşeceklerdi. Örneğin 18 gram su her zaman 2 gram hidrojen ve 16 gram oksijen içerecekti.

Çok katlı oranlar kuramına göre iki element birbirleri ile birden fazla değişik bileşik oluşturduklarında, birleşen elementlerin ağırlık oranları birbirlerine küçük tam sayılar ile ilişkilidir. Örneğin bugünkü değerlerle ifade edildiğinde, 12 gram karbon, 16 gram oksijen ile birleşerek karbon monoksidi (CO) oluştururken yine 12 gram karbon ve 32 gram oksijen birleşerek karbon dioksidi (CO_2) oluşturur. Bu iki bileşikteki oksijenin ağırlık oranı 1:2'dir. Dalton'un bu konudaki gözlemleri ve yorumları, yaklaşık bir buçuk yüzyıllık bir sürede biriken kimyasal deney sonuçları ve kuramlarına dayanmaktaydı. Dalton tüm bileşiklerin çeşitli atomların belirli oranlarda birleşmelerinden oluştuğunu açıkladı. Bir bileşiğin atomlarının ayrıştırılarak başka bir bileşiğe dönüştürülebileceğini savundu. Aynı elementin tüm atomlarının aynı olduğunu ancak her elementin değişik atomları olduğunu ileri sürdü. Elementlerin atom ağırlıklarının farklı olduklarını vurguladı ve bunları saptamak amacıyla çalışmalar yaptı.

Dalton'un 1803'te sunduğu bir tebliğin sonunda elementlerin atom ağırlıklarını içeren bir tablo yer aldı. Atomların ölçülemeyecek kadar küçük olduklarını varsaydığından atom ağırlıkları tablosunda belirttiği değerler, atomların birbirlerine bağıl ağırlık oranlarını yansıtır. Bu amaçla hidrojen atomunu standart olarak seçip ona "1" değerini verdi. Daha sonra hidrojenin diğer elementler ile yapmış olduğu bileşiklerin içerdiği elementlerin ağırlık oranlarını saptaması, bunu yapabilmesi için de bu bileşiklerin kimyasal formüllerini bilmesi gerekiyordu. O dönemde bu tür formüller bilinmediğinden bu sorunu da başka bir varsayım ile çözmeye çalıştı. Dalton doğanın mümkün olduğu kadar basit olarak işlediğine inanmıştı. Bu ilkeye göre eğer iki elementin bilinen tek bir bileşiği varsa, bu bileşikte her iki elementin atomlarından ancak birer tane bulunabilirdi. Eğer iki bileşikleri biliniyorsa, atom oranları bir bileşikte 1:1, diğerinde ise 1:2 şeklinde olabilirdi. Bu varsayımla yola çıkan Dalton örneğin bugün formülü H_2O olarak bilinen su için HO, NH_3 olarak bilinen amonyak için de NH formüllerini benimsedi. Böylece hidrojenin ağırlığı "1" olarak alındığında, oksijenin ağırlığını 5,5, suyunkini 6,5, azotunkini 4,2 ve amonyağınkini de 5,3 olarak saptadı. Bu değerler bugünkü bilgilerin ışığında geçersiz olmakla birlikte, Dalton'un kuramı ve yöntemi kendisinden sonraki kimyacılara yol gösterdi, daha sonra başta Berzelius olmak üzere birçok kimyacının çalışmalarıyla atom ağırlıklarının saptanması sağlıklı yöntemlerle gerçekleştirildi.

Dalton, atom ağırlıklarını saptamaya yönelik çalışmalarına koşut olarak elementler için yeni simgeler önererek, bileşik formülerinin yazılmasında yeni bir sistem getirdi. Kullandığı yöntemde elementler, içi boş, tümüyle dolu, ya da çeşitli nokta ya da çizgiler içeren dairelerle belirtiliyor, bu simgelerin yan yana kullanılmalarıyla da bileşikler tanımlanıyordu. Böylece Dalton'un HO formülüyle belirttiği suyun formülü, hidrojeni simgeleyen, içinde bir nokta bulunan bir daireyle, oksijenin simgesi olan boş bir dairenin bitişik çizilmeleriyle belirtiliyordu. Daha önce kulla-

nılan sistemlerden pek farklı bir mantığa dayanmayan,ayrıca akılda tutması oldukça zor olan bu simgelerin yararı bileşik formüllerinin yazılabilmesini sağlamasıydı. Berzelius daha sonra elementleri simgelemek üzere harfleri önerdiğinde, formüllerin yazılması kolaylaştığı gibi, modern sistemin de temeli atılmış oldu.

1804'te Glasgow Üniversitesi'nden Thomas Thomson Dalton'u Manchester'de ziyaret edip atom kuramına ilişkin görüşlerini dinledi ve yürekten benimsedi. Çalışmalarının gördüğü ilgiden yüreklenen Dalton kuramını 1808'de *New System of Chemical Philosophy* ("Yeni Kimya Felsefesi Sistemi") adlı yapıtının birinci cildinde yayımladı. Bu yapıtın daha sonra 1810'da ikinci, 1827'de de üçüncü ciltleri yayımlandı. Kuram açıklandıktan sonra, yepyeni bir yaklaşım getirmesine karşın bilim adamları tarafından kısa sürede benimsendi. Bunun önemli bir nedeni yıllarca anlaşılamayan kavramların bu kuram ile basit bir şekilde açıklanabilmesiydi. Ancak bu kurama inanmayanlar da vardı. Davy birkaç yıl direndikten sonra kuramı kabul etti. Ostwald ise yirminci yüzyıla değin direndi. Ama sonunda kimyacılar atomcu görüşü tümüyle benimsediler; kimya bilimi de böylece hızlı gelişme sürecine girmiş oldu.

Dalton atom kuramıyla kimya ve fizik bilimlerine yaptığı katkıyla tanınırsa da, yaşamı boyunca değişik konularla ilgilenmiş, bunların birçoğunda önemli çalışmalar yapmıştır. Titiz bir çalışma ürünü olan meteorolojiye ilişkin incelemeleri ve yapıtının yanı sıra, gözleri görmediği halde başarılı bir botanikçi olan öğretmeni John Gough'un etkisiyle botanikle ilgilenmiş, 11 ciltlik bir kuru bitki derlemesi (*"Hortus Siccus"*) gerçekleştirmiştir. Öğretmenliği sırasında İngilizce gramerini incelemiş, bu konudaki çalışmaları sonucunda 1801'de *Elements of English Grammar* ("İngilizce Gramerinin Öğeleri") adlı yapıtını yayımlamıştır. En ilginç buluşlarından biri de renk körlüğü üzerinedir. Bir toplantıya giydiği paltosunun sade giyim alışkanlıklarına ters düşecek kadar göz alıcı bir kırmızı renkte olduğunu belirten arkadaşlarının uyarısıyla, ilk kez kırmızı rengi ayırt edemediğini farkeden Dalton, hemen bu renkli görme bozukluğunu incelemeye başladı.Bugün diskromatopsi ya da Daltonizm olarak bilinen bu renk körlüğünü ilk kez sistematik bir biçimde araştıran Dalton, 1794'te sunduğu bir tebliğde bozukluğu gözlerindeki sıvının mavi renkte oluşuna bağladı. Ölümünden sonra vasiyeti üzerine gözleri incelendiğinde bu savın geçersiz olduğu anlaşıldı; bu alanda Young'ın çalışmalarıyla gelişen araştırmalar ancak 20. yy'ın ikinci yarısında renk körlüğü mekanizmasının anlaşılmasına olanak sağladı.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Meteorological Observations and Essays*, 1793,("Meteoroloji Üzerine Gözlemler ve Makaleler"); *Elements of English Grammar*, 1801, ("İngilizce Gramerinin Öğeleri"); *A New System of Chemical Philosophy*, 1801, ("Yeni Kimya Felsefesi Sistemi").

- **KAYNAKLAR:** F. Greenaway, *John Dalton and the Atom*, 1966; E. Patterson, *John Dalton and the Atomic Theory*, 1970.

- **BAKINIZ:** AVOGADRO, BERZELIUS, BOYLE, CANNIZZARO, DAVY, W. HENRY, LAVOISIER, I. NEWTON, L.J. PROUST, T. YOUNG.

DAM, Carl Peter Henrik
(1895-1976)

Danimarkalı biyokimyacı. K vitaminini bulmuştur.

21 Şubat 1895'te Kopenhag'da doğdu, 17 Nisan 1976'da aynı kentte öldü. Kimya öğrenimi yaptığı Kopenhag Politeknik Enstitüsü'nden 1920'de yüksek lisans diploması aldı. 1934'te Kopenhag Üniversitesi'nden biyokimya doktora derecesiyle mezun oldu. 1923-1940 arasında Kopenhag Üniversitesi'nde biyokimya dersleri verdi. Ders vermek ve araştırmalarını sürdürmek amacıyla ABD'de bulunduğu 1940'ta Danimarka'nın Almanya tarafından işgali üzerine 1946'ya değin ülkesine dönmedi. Böylelikle, 1941'de biyokimya profesörü olarak atandığı Kopenhag Politeknik Enstitüsü'ndeki görevine ancak 1946'da başlayabildi. 1943'te K vitaminini bulması nedeniyle ABD'li biyokimyacı Edward Aderbert Doisy (doğ. 1893) ile Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü paylaştı. 1956-1962 arasında Danimarka Yağ Araştırmaları Enstitüsü'nün biyoloji bölümünün başkanlığını yürüttü.

Dam 1928'de kolesterol üretebildiklerini kanıtlamak amacıyla civcivleri sterol içermeyen, yeterli miktarda A ve D vitamini katılmış bir yemle beslemeye başladı. Bu deneyleri sonucunda yalnız kolesterole ilişkin savını kanıtlamakla kalmadı, ileride K vitaminini bulmasını sağlayacak gözlemler de yaptı. Deneyin uygulandığı civcivlerde sık sık iç kanama ve kan pıhtılaşmasında gecikme görülmekteydi. Dam, bu durumun C vitamini eksikliğinden ileri geldiğini varsayarak civcivlerin yemine C vitamini eklediğinde bulguları değişmedi. Civcivler ancak tahıl ve yağlı tohumlar verilince iyileştiklerinden, Dam kanamayı o zamana değin bilinmeyen, yağda eriyen türden yeni bir vitamin eksikliğine bağlayarak, 1929-1934 arasında yönettiği araştırmalar sonunda kan pıhtılaşması için gerekli vitamini bulduğunu açıkladı. Kan pıhtılaşmasını (koagülasyon) hızlandırdığı için K vitamini diye adlandırdığı bu vitaminin yeşil yapraklı bitkilerde ve domateste çok bol bulunduğunu keşfetti. Dam ve çalışma arkadaşı Glavind, karaciğerin, kan pıhtılaşması için gerekli bir madde olan protrombini, K vitamini eksikliğinde oluşturamadığını açıkladılar. Böylelikle, cerrahide kanama eğilimi gösteren hastalara K vitamini verilmesi öngörüldü. Dam, Paul Karrer ile birlikte yönettiği çalışmalar sonucu 1939'da yeşil yapraklı bitkilerden saf K vitamini ayrıştırmayı başardı. Aynı yıl, Doisy ve L.F. Fieser de ABD'de K vitaminini alfalfadan üretmişlerdi. 1940'ta Doisy çürütülmüş balık unundan elde ettiği K vitaminine K_2 adını verdi, ilk üretilen K vitamini türü de böylelikle K_1 adını aldı.

Dam, ABD'de bulunduğu yıllarda başlattığı yağ asitleri üzerine araştırmalarını daha sonra Danimarka'da da sürdürdü. Bu alandaki ilk çalışmalarının sonucunda yeterince yağ asidi ve E vitamini almayan civcivlerin kılcal damarlarından aşırı miktarda plazma sızması olduğunu kanıtladı.

- **KAYNAKLAR:** *Nobel Lectures: Physiology or Medicine, 1942-1962*, 1964.

- **BAKINIZ:** KARRER.

DAMAR, Arif
(1925)

Türk, şair. Yalın söyleyişiyle, 1940 toplumcu şiir kuşağının özgün şairlerinden biri niteliğini kazanmıştır.

23 Temmuz 1925'te, Çanakkale'nin Karainebeyli köyünde doğdu. İlköğrenimini Çanakkale'de yaptı. Edirne'de başladığı ortaöğrenimini İstanbul'da Yenikapı Ortaokulu'nda ve İstanbul Erkek Lisesi'nde sürdürdü, ama hayatını kazanmak için çalışmak zorunda kalınca 1943'te öğrenimini yarıda bıraktı. İstanbul'da çeşitli işlere girip çıktıktan sonra, 1944-1947 arasında Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği'nde bir süre memurluk yaptı. Üç yıllık askerlik görevinden sonra İstanbul'a dönüp seyyar satıcılığa başladı. Aralık 1951'de 141. maddeye aykırı eylemden tutuklandı. İki yıl tutuklu kaldı. 1969'da İstanbul'da açtığı kitabevini on yılı aşkın bir süre yönetti. Kitabevini kapatınca, şairliği tek uğraş edindi.

Şiire, ortaokulda öğrenciyken başlamıştı. İlk şiiri "Edirne'de Akşam", 1940'ta *Yeni İnsanlık* dergisinde yayımlandı. Daha sonra Arif Barikat, Arif İbrahim gibi takma adlarla çeşitli dergilerde yazdı. 1945'te toplumcu gerçekçi sanatçıların Ankara'da çıkardıkları *Ant* dergisinin kuruluşuna katıldı. Bu dergide yayımlanan şiirleriyle ilgi çekti. İlk kitabı *Günden Güne*, yayımlanışından bir süre sonra toplatıldı. Bir yıl süren mahkemeden sonra beraat etti. *Ulus* ve *Tanin* gazetelerinde, Ece Ovalı takma adryla makaleler yazdı. *İstanbul Bulutu* adlı kitabıyla, 1959 Yeditepe Şiir Armağanı'nı aldı.

Halkçı, gerçekçi bir çizgide yalın, coşkulu şiirler yazdı. Baskıya karşı direnme, insan onurunu ayakta tutma, yaşama sevgisi, geleceğe güven gibi temaları, umut dolu bir söyleyişle işledi.

- **YAPITLAR: Şiir:** *Günden Güne*, 1956; *İstanbul Bulutu*, 1958; *Kedi Aklı*, 1959; *Saat Sekizi Geç Vurdu*, 1962; *Alıcı Kuş*, 1966; *Seslerin Ayak Sesleri*, 1975; *Alıcı Kuşu Kardeşliğin*, ilk beş kitabının toplu basımı 1975; *Ölüm Yok ki*, 1980.

- **KAYNAKLAR:** H. Altınkaynak, *Edebiyatımızda 1940 Kuşağı*, 1977; S. Nezir, "Arif Damar ile Söyleşi", *Gösteri*, (34), 1983; "Kendi Kaleminden Yaşamı", *Papirüs*, (46-47), 1970.

DAMASCIUS [Şamlı]
(ykş. 480-550)

İskenderiyeli filozof. Yeni-Platonculuk'un son temsilcisidir.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur, doğum ve ölüm yılları bile kesin değildir. Ancak Şam'da doğduğu, İskenderiye'de öldüğü ileri sürülüyor. Çocukluğunu doğduğu kentte geçirdikten sonra, İskenderiye'de retorik ve astronomi, Atina'da matematik ve felsefe öğrendi. Hocası ve dostu İzidoros'un ardından Akademia'nın başına geçti. 529'da İmparator Justinianos'un, çoktanrıcılığı savunan tüm okullarla birlikte Akademia'yı da kapatması üzerine, İran'a gitti. Sasani Kralı Kiros ile Justinianos arasındaki bir anlaşmayla, 533'te İskenderiye'ye gitti. Tüm yapıtlarını ölene değin kaldığı bu kentte verdiği sanılmaktadır. Bunlardan, "İlk İlke" üzerine görüşlerini dile getirdiği üç ciltlik yapıtının ikinci cildi kaybolmuş, diğer ciltler toplu olarak *De Principüs* ("İlkeler Üstüne") adı altında 1889-1891 arasında yayımlanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Hocası İzidoros'un yaşamını anlattığı, felsefe tarihi açısından önem taşıyan yapıtı, Photios'un kitaplığında bulunmuştur. Aristoteles ile ilgili yorumlarıysa kaybolmuştur.

Damascius, Yeni-Platonculuk'un etkisindeki Akademia'nın başında olmakla birlikte, bu akımın öncüsü Plotinus'un kimi görüşlerini kabul etmez. Hipostazlara dayalı çokluk yapısını reddeder. Ona göre, "Saltık Bir" ya da kendi terimiyle "Tanımlanamaz İlk İlke", aşamalı yapının tümüyle dışındadır. Bundan dolayı, oraya ulaşılamaz. Ancak, insan ruhu, dolayımsız olarak, ona katılabilir. Bu da gizemci yöntemlerle gerçekleşebilir. Tanrı, insan diliyle anlatılamaz. Nitelikleri, insan düşüncesiyle kavranamaz. Çünkü o, sonsuzluk, iyilik ve güçlülük gibi niteliklere insanın anladığı biçimde sahip değildir.

Damascius, metafizik ve teodise konularıyla, Platoncular kadar çok olmasa da, yoğun biçimde uğraşmıştır. O dönemde yayılmakta olan Hıristiyanlık'ın yanında, ya da karşısında yer almamış olmasına karşın; içten gizemciliği Hıristiyan gizemcilerini etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Isidoru Bios*, (ty), ("İzidoros'un Yaşamı"); *Aporiai Kai Lyseis Periton Proton Arkhon*, (ty), ("İlk İlke Hakkında Güçlükler ve Çözümler").

- **KAYNAKLAR:** J. Matter, *Histoire critique de l'École d'Alexandrie*, 1828, E. Zeller, *Geschichte der Philosophie*, 4 cilt, 1921.

- **BAKINIZ:** AMMONIUS, PLOTINOS.

DAMIANI, Petrus [Aziz]
(1007-1072)

İtalyan filozof ve din adamı. Kilise reformunun güçlü savunucularındandır.

1007'de Ravenna'da doğdu, 22 Şubat 1072'de Faenza'da öldü. Yoksul bir ailenin oğludur. Ravenna'da papaz olan kardeşinin yardımıyla, Ravenna, Faenza ve Parma üniversitelerinde öğrenim gördü. 1035'te sürdürmekte olduğu öğretim üyeliği görevini terkederek, Apennines'deki Fonte Avelana manastırına çekildi ve 1043'te başrahip seçildi. Burada, kilise içi reformun gerekliliği üzerine görüşleri olgunlaştı. Papa IX. Leon'a gönderdiği *Liber Gomorhianus* adlı yapıtında din adamlarının ahlak düşkünlüklerini anlattı ve çözümün kilisede reforma gitmek olduğunu savundu. 1057'de Ostia'ya Kardinal piskopos seçildi. Damiani, Papa IX. Stephanus, II. Nicholaus ve 1061'de II.

Honorius'un hizipçiliğine karşı savunarak papa olmasına yardım ettiği II. Alexander'in yanında çalıştı. Ravenna Başpiskoposu Henry ile onu afaroz etmiş olan Papa II. Alexander'i uzlaştırdı. VII. Gregorius adıyla papa olan Hildebrand ile birlikte manastırların düzenlenmesi için çalıştı. Damiani, 1067'de yeniden Fonte Avelana manastırına çekilmekle birlikte, reformcu çabalarını sürdürmüştür. Ölümünden sonra 1828'de "kilise doktoru" sanını almış, kilise tarafından resmen aziz ilan edilmemesine karşın, ölüm günü kilise törenleri arasına katılmıştır.

Dinbilimsel yaklaşımlarında özgün bir bakış açısı geliştirmekten çok geleneklere bağımlı kalan Damiani, Assisi'li Aziz Franciscus'u izleyerek, gönüllü yoksulluğu ve manastır kurallarının katılaşmasını savunmuştur. Şiir, ilahi, biyografi ve polemik alanlarındaki yapıtlarıyla kilise adamlarının ahlak düşkünlüğüne karşı savaş açmıştır. Orta Çağ'da yapıtlarına önem verilmiş; Papa VII. Clement'in emriyle derlenerek, Kardinal Constantin Cajetan tarafından 1606-1615 arasında bastırılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Patrologia Latina*, (ö.s.), (Haz. J.P. Migne), 1855, ("Latin Kilise Babaları Üzerine"); *Selected Writings on the Spiritual Life*, (ö.s.), 1959, ("Tinsel Yaşam Üzerine Seçme Yazılar").
- **KAYNAKLAR:** C. Schmidt, *Histoire de L'Église d'Occident Pendant le Moyen Âge*, 1885.
- **BAKINIZ:** FRANCISCUS [Assisi'li].

DAMIRON, Jean Philibert
(1794-1862)

Fransız, filozof. Fransız felsefe tarihi üzerine sistematik yapıtlar vermiştir.

10 Ocak 1794'te Belville'de (Rhône) doğdu, 11 Ocak 1862'de Paris'te öldü. 1813'te École Normale'e girdi. Burada V. Cousin'in öğrencisi oldu. Bourbon, Louis-Le Grand, Charlemagne kolejlerinde felsefe ve felsefe tarihi öğretti. 1830'da École Normale'de yönetici, Sorbonne'da da profesör oldu. 1824'te Jouffroy, Dubois ve Leroux ile birlikte edebiyat, felsefe ve siyaset gazetesi *Globe*'u kurdu. 1836'da Académie des Sciences Morales et Politiques'e üye oldu.

Damiron, yeni bir öğreti geliştirmemiş; daha çok seçmeci okula bağlı kalmıştır. Fransa'nın 17,18 ve 19. yy'lardaki felsefe tarihi üzerine önemli denemeler yazmıştır. Bunlardan *l'Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIXe siècle*, ("19. yy Fransız Felsefe Tarihi Üzerine Deneme") *Globe* gazetesinde çıkan yazılarının bir derlemesidir. Bu yapıtlarında her dizgenin inanç, mutlak güzel ve tanrı ile uzlaşması gerektiğini savunmuştur. Ona göre din ve felsefenin konusu aynıdır; yalnız din bilgisizlere, halka, felsefe ise bilgililere, seçkinlere seslenir.

Psikoloji ve mantığın önemini vurgulamak için yazdığı *Cours de philosophie*'de ("Felsefe Dersleri") ise dogmatik bir tavır almış; ahlaksal görüşlerin temel ilke olduğunu öne sürmüştür. Damiron'a göre psikoloji insana alın yazısını öğretmek ve görevlerini bildirmek; mantık ise doğrunun iyi olduğunu göstermekle yükümlüdür.

Damiron, derin felsefe bilgisiyle, felsefe tarihini sistemli bir biçimde derlemiş; ancak ahlak ve felsefe üzerine görüşlerinde bir açıkseçikliğe ulaşamamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIXe siècle*, 2 cilt, 1823-1834, ("19. Yüzyıl Fransız Felsefe Tarihi Üzerine Deneme"); *Cours de philosophie*, 1842, ("Felsefe Dersleri"); *Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XVIIIe siècle*, 2 cilt, 1846, ("18. Yüzyıl Fransız Felsefe Tarihi Üzerine Deneme"); *Souvenirs de vingt ans d'enseignement à la Faculté des Lettres de Paris*, 1859, ("Paris Edebiyat Fakültesi'ndeki Yirmi Yıllık Öğretime İlişkin Anılar").
- **KAYNAKLAR:** A. Himly, *Livret de la Faculté des Lettres de Paris*, 1883.
- **BAKINIZ:** V. COUSIN, T. JOUFFROY.

DAMPIER, William
(1652-1715)

İngiliz, denizci ve kâşif. Batı Avustralya kıyılarını bulmuştur.

Mayıs 1652'de Somershire'da doğdu, Mart 1715'te Londra'da öldü. Yeni Dünya'ya ilk yolculuğunu 1666'da miço olarak yaptı. Daha sonra Doğu Hint Adaları ve Meksika Körfezi'ne yapılan seferlere katıldı, 1674'te Jamaika'ya yerleşti ve burada kısa süre bir plantasyonu yönetti. 1683'te, aralarına katıldığı korsanlarla birlikte Güney Amerika'nın batı kıyılarında ve Meksika Körfezi'nde bulunan İspanyol ticaret merkezlerine yağma seferleri düzenledi. 1683'teki seferi sırasında, Gine Körfezi'nde bir Hollanda gemisini ele geçirerek Horn Burnu'nu geçti, Şili ve Peru kıyılarını izleyerek Galapagos Adaları'na, ardından da Büyük Okyanus'u aşarak Doğu Çin Denizi ve Filipinler'e ulaştı. Burada Batan Adaları'nı buldu. Bir süre Kuzey Avustralya kıyılarında dolaştıktan sonra 1691'de İngiltere'ye geri döndü.

Dampier ülkesine döndükten sonra *A New Voyage Round the World* ("Dünya Çevresinde Yeni Bir Yolculuk") ve *Voyages and Descriptions* ("Yolculuklar ve Tanımlar") adında iki kitap yayımladı. Bu kitaplarıyla İngiliz donanmasındaki yetkililerin dikkatini çekti ve 1699'da İngiltere adına Avustralya'yı keşfetmekle görevlendirildi. Ocak 1699'da İngiltere'den ayrıldı. Ümit Burnu'nu dolaşarak Ağustos 1699'da Batı Avustralya kıyılarına vardı. Kıyıyı izleyerek Kuzeybatı Avustralya ve Yeni Gine'ye ulaştı. Bu sırada New Britain Adası'nı, New Ireland Adası'nın güneydoğusunu ve bugün kendi adını taşıyan boğazı buldu. Gemisi kötü durumda olduğu için Avustralya'nın doğu kıyılarını keşfetmekten vazgeçen Dampier, dönüş yolculuğu sırasında büyük bir deniz kazası geçirdi ve yerliler tarafından kurtarıldı. 1701'de İngiltere'ye döndü. Ertesi yıl yeniden Büyük Okyanus'a açıldı. 1708-1711 arasında İngiliz tacirler tarafından desteklenen bir dünya turu yaptı. Bu yolculuğu sırasında tayfaları tarafından Juan Fernandez Takımadala-

rı'ndaki ıssız bir adaya terkedilen Alexander Selkirk'ü (Robinson Crusoe) kurtardı.

• YAPITLAR (başlıca): *A New Voyage Round the World*, 1697, ("Dünyanın Çevresinde Yeni Bir Yolculuk"); *Voyages and Descriptions*, 1699, ("Yolculuklar ve Betimlemeler").

• BAKINIZ: COOK.

DANA, James Dwight
(1813-1895)

ABD'li jeoloji bilgini. Mineraloji ve zooloji alanındaki çalışmaları, özellikle Yer'in yanardağların ve mercan adalarının oluşumuna ilişkin görüşleriyle tanınır.

12 Şubat 1813'te New York Eyaleti'nin Utica kentinde doğdu. 14 Nisan 1895'te Connecticut Eyaleti'nin New Haven kentinde öldü. Yale College'da okurken doğabilimlerine, özellikle jeoloji ve mineralojiye ilgi duymaya başladı. 1833'te diplomasını alıp, üç yıl Deniz Kuvvetleri'nde öğretmenlik yaptıktan sonra kimya laboratuvarı asistanı olarak Yale Üniversitesi'ne döndü. İlk kez 1837'de yayımlanan ve yeni basımlarıyla çok uzun süre temel başvuru kitabı olarak kullanılan *A System of Mineralogy* ("Bir Mineraloji Sistemi") adlı yapıtıyla ilgi alanını belirlemişken, Dana'yı jeoloji çalışmalarına yönelten olay Wilkes'in yönetimindeki büyük araştırma gezisine katılmasıdır. 1838-1842 arasında bu ekiple birlikte güney yarımküre denizlerini dolaşan Dana, yolculuk boyunca derlediği bilgileri, jeoloji ve zooloji gözlemlerini birkaç kitapta topladı. 1856'da Yale Üniversitesi'nde doğabilim profesörlüğüne atandı ve sağlığının aşırı çalışmaya elvermeyecek ölçüde bozulmasına karşın 1890'a değin hem öğretim görevini, hem de yeni kitaplarının yazımını sürdürdü. Dana, derslerinin ve yapıtlarının yanı sıra, Darwin, Louis Agassiz, Asa Gray gibi ünlü doğabilimcilerle yazışıp bilgi aktarımına önem vererek, uzun yıllar *American Journal of Science* adlı bilim dergisinin editörlüğünü yürüterek ve 1854'te başkanlığını üstlendiği American Association for the Advancement of Science'ın çalışmalarında etkin bir rol oynayarak, özellikle ABD'de doğabilimlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Dana, ABD'li deniz subayı Charles Wilkes'ın (1798-1877) yönetiminde düzenlenen ve 1838'de ülkenin batı kıyılarından başlayıp Yer'in çevresini dolanarak beş yıl sonra New York'ta sona eren büyük araştırma gezisinden, Büyük Okyanus'un jeolojisine ve hayvan türlerine ilişkin çok değerli bilgilerle dönmüştü. Bu gezisinde 800'ü aşkın deniz hayvanı türünü tanımlamasının yanı sıra, yanardağların ve mercan oluşumlarının yapısına, karaların ve okyanusların oluşumuna ilişkin ilk bilgilerini de derledi. Dana, *Zoophytes* (bitkimsi hayvanlar) diye adlandırdığı selentereleri, özellikle mercanlar sınıfını o güne değin bilinmeyen tüm ayrıntılarıyla bilim dünyasına tanıtmış, mercanların hangi koşullarda atol ya da resif biçiminde çökeltiler oluşturduğunu inceleyen bulgularıyla Darwin'in çökelme kuramına değerli veriler sağlamıştır.

Yanardağların etkinlik dönemlerini araştırarak püskürme periyodunu saptamaya çalışan Dana, yanardağ konilerinin, birbirini izleyen püskürmeler sırasında dışarı atılmış maddelerin birikmesiyle oluştuğunu öne sürdü. Yer engebelerinin oluşumunda da, önce sıcak olan maddenin soğurken büzüldüğünü, ilk soğuyan bölümlerin karaları, geç soğuyan bölümlerin ise okyanus tabanlarını oluşturduğunu savundu. Yaşamının son yıllarında Darwin'in evrim kuramını bir ölçüde benimsemesine karşın, güçlü dinsel inançları nedeniyle hiçbir zaman gerçek bir evrimci olmadı ve özellikle insanın yaratılışında doğaüstü güçlerin rol oynadığına inanarak, türlerin yok olmasını ve gelişmiş bir biçimde yeniden doğuşunu güçlü doğa olaylarının etkisine bağladı.

• YAPITLAR (başlıca): *A System of Mineralogy*, 1837, ("Bir Mineraloji Sistemi"); *United States . Exploring Expedition during the Years 1838-1842 Under the Command of Charles Wilkes, U.S.N. Zoophytes*, 1846, ("1838-1842 Arasında ABD Donanması'ndan Charles Wilkes'ın Yönetimindeki ABD Araştırma Seferi, Bitkimsi Hayvanlar"); *Geology*, 1849, ("Jeoloji"); *Crustacea*, 2 cilt, 1852-1854, ("Kabuklular"); *Manual of Geology*, 1862, ("Jeoloji Elkitabı"); *Corals and Coral Islands*, 1872, ("Mercanlar ve Mercan Adaları"); *Characteristic of Volcanoes*, 1890, ("Yanardağların Nitelikleri").

• KAYNAKLAR: D.C. Gilman, *The Life of James Dwight Dana*, 1899; W.F. Sanford, "Dana and Darwinism", *Journal of the History of Ideas*, (26), 1965.

• BAKINIZ: L. AGASSIZ, C. DARWIN, A. GRAY, C. LYELL, A.G. WERNER.

DANDOLO, Enrico
(1108-1205)

Venedik Cumhuriyeti dükü. Yönetimi sırasında Venedik büyük bir güç haline gelmiştir.

1108'de Venedik'te doğduğu sanılmaktadır. 14 Haziran 1205'te İstanbul'da öldü. Venedik'li tanınmış bir ailenin oğludur. Uzun yıllar elçilik yaptıktan sonra 85 yaşında Venedik dükü seçildi.

Düklüğünün ilk yıllarında Pisa armadasını yendi. On yıl önce Venedik'e karşı isyan eden ve giderek Venedik ticari donanmasına rakip hale gelmiş bulunan Zara'yı kanlı bir savaş sonunda tekrar Venedik'e bağladı. Bu olay üzerine Papa, Dandolo'yu ve bütün Venedikliler'i, Hıristiyanlar'ı Hıristiyanlar'a kırdırdıkları savıyla aforoz etti.

Dandolo'nun asıl amacı IV. Haçlı seferi önderlerinin Mısır ve Filistin'e karşı yapmayı tasarladıkları seferi Constantinople'a (İstanbul) yönelterek, Bizans İmparatorluğu'nu yıkmaktı. Dandolo, askerleri kendi gemileriyle taşımak üzere IV. Haçlı seferi önderleriyle bir antlaşma imzaladı. Nisan 1204'teki İstanbul kuşatmasını yönetti. İstanbul zaptedildikten sonra kendisine İmparatorluk önerildiyse de bunu kabul etmeyerek, seferin Venedik'e sağladığı nimetlerle

yetindi. Propontis (Marmara) kıyısından Adrianapolis'e (bugünkü Edirne) kadar uzanan arazi şeridini, Epir'i, Akarnaia'yı, Aitolya'yı, Peloponnes'in büyük bir kesimini, Euboia'yı ve Yunan adalarını Venedik'e kattı. Bizans İmparatorluğu zaptedildiği gibi, Venedik de büyük bir güç haline gelmiş oldu.

Dandolo'nun düklüğü sırasında Venedik kurumları gelişti, geleneksel hukuk yazılı yasalarla pekiştirildi. Dandolo ve onu izleyecek Venedik düklerine 15. yy'a kadar sürmek üzere "Roma İmparatorluğu'nun dörtte birbuçuğunun efendisi" unvanı verildi.

• **KAYNAKLAR:** E. Bradford, *The Sundered Cross: The Story of the Fourth Crusade*, 1967; U. Gozzano, *Enrico Dandolo*, 1961; M. Oliphant, *The Makers of Venice: Doges, Conquerors, Painters and Men of Letters*, 1887; S. Runciman, *A History of the Crusades*, 1954.

DANIELL, John Frederic
(1790-1845)

İngiliz, kimyacı. Elektrik, kimya, meteoroloji bilimine katkıları ve kendi adını taşıyan elektrik piliyle ünlüdür.

12 Mart 1790'da Londra'da doğdu; 13 Mart 1845'te aynı kentte öldü. Bir akrabasının şeker fabrikasında çalışırken tanıştığı kimya profesörü William T. Brande ile birlikte İngiltere'de ve birçok Avrupa ülkesinde bilimsel araştırma gezilerine çıktı. Bir süre Continental Gas Company'nin genel müdürlüğünü yaptı. Kendi bulduğu, kömüre dayanmayan gaz üretme yöntemi yalnız Avrupa'da değil, ABD'de de yaygın biçimde kullanıldı. 1814'te, henüz 24 yaşındayken Royal Society üyeliğine seçildi. 1820'de geliştirdiği higrometre yaygın olarak nem ölçümlerinde kullanıldı. 1823'te yayımladığı *Meteorological Essays*'de ("Meteoroloji Konusunda Denemeler") atmosfer konusunda varolan bilgiyi sistematik biçimde derleyip açıklarken, aynı zamanda meteoroloji ölçüm araçlarının yapımına ilişkin ayrıntılı bilgi verdi. Yapıtın 1827'deki ikinci baskısında, yerkürenin soğuması ve güneş ışınlarının meteorolojik olaylar üzerindeki etkilerini vurguladı. Serlerde ısı kadar nem denetiminin de önemini ortaya koyan çalışması 1824'te bir gümüş madalyayla ödüllendirildi. 1831'de Londra'da yeni kurulan King's College'a ilk kimya profesörü olarak atandı. Fırınlarda sıcaklığı ölçmek üzere geliştirdiği pirometre ile 1832'de Royal Society'nin Rumford Madalyası'nı kendi adıyla anılan pile ilişkin çalışmalarından dolayı da 1837'de Copley Madalyası'nı aldı.

Önemli kuramsal çalışmaları da bulunan Daniell'in en iyi bilinen katkısı galvanik piller üzerindedir. Daniell o zamana değin kullanılan Volta pilinin sürekli bir akım sağlamaması ve kısa sürede gücünü yitirmesini elektrotlardaki kutuplaşmaya ve kullanılan bakır levha üzerindeki hidrojen birikintisine bağladı. Bu birikintiyi önleyerek güvenilir bir elektromotor kuvvet kaynağı elde etmek amacıyla geliştirdiği pilde, çinko çubuğu biçimindeki elektrot (negatif kutup) çinko sülfat eriyiği ya da sülfürik asit; bakırdan yapılmış diğer elektrot (pozitif kutup) da bakır sülfat eriyiği içindeydi. Birbirlerinden gözenekli bir perde ile ayrılmış bu iki kutup arasında yaklaşık 1,1 voltluk bir elektromotor kuvvet elde edilebiliyordu. 1836'da geliştirilen Daniell pili az bir akım çekildiği takdirde uzun süre değişmeyen bir elektromotor kuvveti sağladığından uzun yıllar elektrik araştırma ve uygulamalarında kullanılmış, bu buluşundan dolayı 1,124 voltluk bir elektromotor kuvvet birimine de Daniell'in adı verilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Meteorological Essays*, 1823, ("Meteoroloji Konusunda Denemeler"); *Introduction to the Study of Chemical Philosophy*, 1839, ("Kimya Felsefesi Çalışmalarına Giriş").

• **KAYNAKLAR:** J.R. Partington, *History of Chemistry*, 1964.

• **BAKINIZ:** DAVY, VOLTA.

DANİELSON, Nikolay Frantseviç
(1844-1918)

Rus, iktisatçı. Ekim Devrimi öncesinde kurulan Narodnaya Volya adlı örgütün iktisadi öğretisini geliştirmiştir.

1844'te Moskova'da doğdu, 3 Temmuz 1918'de öldü. Yükseköğrenimini St. Petersburg'da yapan Danielson, aynı kentte bir bankerlik kuruluşunda çalışmaya başladı. Daha sonra St. Petersburg Ortak Kredi Kuruluşu'nda başdenetçi oldu. 1860'larda devrimci görüşleri benimsedi. Karl Marx'ın *Das Kapital*'inin birinci cildini 1872'de, ikinci ve üçüncü ciltleri de 1885 ve 1896'da Rusça'ya çevirdi. Çalışmaları gereği Marx ve Engels'le uzun süre mektuplaştı.

Danielson, V. Vorontsov'la birlikte 1878'de çara ve yüksek rütbeli görevlilere suikastlar da düzenleyen Narodnaya Volya (Halkın İstemi) adlı gizli örgütün iktisadi öğretisini geliştirdi. 1893'te yayımlanan *Ocherki nashego poreformennago obshchestvennago khoziaystva* ("Serflerin Kurtuluşundan Bu Yana Rusya'da İktisadi Gelişmenin Tarihi") adlı kitabında kapitalizmin Rusya'da gelişmekte olduğunu ancak, köylülerin yoksullaşması ve zanaatçıların yıkımı nedeniyle ülkede yeterli bir pazar oluşmadığını, bu yüzden çağdaş sanayinin sınırlı ölçüde gelişebileceğini öne sürdü. Bu savını 1861-1891 arasındaki istatiksel verilere dayandıran Danielson, bu dönemde kırsal kesimde hızlı bir gelişme gözlendiğini, tarım üzerine konan vergilerin tarımsal fiyatlarının düşmesinin de etkisiyle köylüleri eskisinden daha büyük bir yük altına soktuğunu belirtti. Toplumsal devrim, kapitalist alanın dışında, köylülerin soylulara karşı ayaklanması yoluyla ve eski komünal kurumların yeniden gündeme gelmesiyle gerçekleşecekti. O da, Narodnaya Volya grubunun düşünürleri gibi, Rusya'da köylülerin, öbür ülkelerde sanayi işçilerinin oynadığı rolü oynayacağına inanıyordu.

• YAPITLAR (başlıca): *Ocherki nashego poreformennago obshchestvennago khoziaystva*, 1893, ("Serflerin Kurtuluşundan Bu Yana Rusya'da İktisadi Gelişmenin Tarihi").

• KAYNAKLAR: *Die Briefe von Karl Marx und Friedrich Engels an Danielson*, 1929; P. Struve, *Kriticheskiya zametki k voprosu ob ekonomicheskom razvitii Rossii*, 1894; G.V. Plekhanov, *K voprosu o razvitii monisticheskago vzgliada na istoriu*, 1906.

• BAKINIZ: HERZEN, LENİN, PLEHANOV.

DANİLEVSKİ, Nikolay
(1822-1885)

Rus, tarihçi. Panislavizm'in savunuculuğunu yapmıştır.

Nikolay Yakolaviç Danilevski, 10 Aralık 1822'de Orel'de doğdu, 19 Kasım 1885'te Tiflis'te öldü. Zooloji öğrenimi gördü. Darwin'in evrim kuramına karşı çıktı. *Darvinizm* adıyla yayımladığı iki ciltlik kitapta, Rus bilim adamlarının evrim kuramını yeren görüşlerini bir araya topladı.

Danilevski, en önemli çalışması sayılan *Rossiya i Evropa* ("Rusya ve Avrupa") adlı kitabında "kültürel tarihsel tip" tanımlamasından yola çıkarak, tarihi birbirinden farklı uygarlıkların bütünü olarak ele aldı. Uygarlıkların evrensel yasalara göre önce gelişip, daha sonra zayıfladıklarını öne sürdü. Danilevski'ye göre "kültürel tarihsel tip" dil bağı nedeniyle sıkı ilişki içinde olan ırk, ya da milletler ailesidir. Birbirinden farklı on tip vardır. Bunlardan biri olan İslavlar, Batı Avrupa'nın Latin-Cermen tipinden her alanda ayrılır. Kültürün, dini, manevi, siyasi ve sosyo-ekonomik öğeleri ancak İslav kültürü içinde, uyumlu yaşayabilirler. Egemen, ama çürümekte olan Batı uygarlığı, yerini kısa zamanda İslav uygarlığına bırakacaktır. Danilevski, geleceğin gücü olan İslavlar'ın, siyasi egemenliğe Rusya'nın önderliğinde kurulacak bir Panislav federasyonuyla ulaşacaklarına inanmaktadır. Görüşleri, döneminin liberal ve radikal çevrelerinde sert eleştirilere hedef olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Rossiya i Evropa*, 1871, ("Rusya ve Avrupa"); *Darvinizm*, 1885-1889, ("Darwinizm").

DANİŞMEND, İsmail Hâmi
(1892-1967)

Türk, tarihçi. Türk, İslam ve Osmanlı tarihi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmıştır.

1892'de Merzifon'da doğdu, 12 Nisan 1967'de İstanbul'da öldü. Libya'da Cebel-i Garbi mutasarrıfı Emir Mehmet Kâmil Bey'in oğludur. Özel öğrenim gördü. Şam İdadisi'ni, 1912'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Bir süre Paris'te Collège de France'a devam etti. 1912'de İstanbul'a dönüp Hariciye Nezareti'ne kâtip olarak girdi. Aynı yıl Maliye Yüksek Okulu'na Yakın Çağ Tarihi öğretmeni oldu. 1913'te Darülfünun Edebiyat Şubesi Dinler Tarihi müderris yardımcılığına, 1914'te de Mülkiye Mektebi Siyasi ve Medeni Tarih öğretmenliğine atandı. Kasım 1914'te Bağdat Hukuk Mektebi müdürlüğüne getirildi. I. Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'a döndü. Nisan 1919'da *Memleket* gazetesini çıkarmaya başladı. Burada mütarekeye karşı olan yazılar yazdığı için Temmuz 1919'da gazete kapatıldı. Ardından Anadolu'ya geçerek Sivas Kongresi'ne İstanbul temsilcisi olarak katıldı. Burada Wilson ilkeleri çerçevesinde Amerikan mandasını savunduğundan kongrenin genel eğilimiyle ters düştü. Kurtuluş Savaşı'nın ardından resmi görev almayıp kendini tarih araştırmalarına verdi.

Türk, Osmanlı ve İslam tarihi üzerine araştırmaları olan Danişmend ayrıca Fransızca bir sözlük hazırlamış, Corneille ve Molière'den çeviriler yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Türkler'le Hind Avrupalılar'ın Menşe Birliği*, 2 cilt, 1935-1936; *Tarih ve Coğrafyaya Âit Değişik İsimler Lûgatı*, 1937; *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4 cilt, 1947-1955; *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, 1959; *Garb Menbalarına Göre Garb Medeniyeti'nin Menbaı olan İslâm Medeniyeti*, 1961; *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı*, 1961; *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, 1961; *İzâhlı İslâm Târihi Kronolojisi*, 1962; *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Demokrâsisi*, 1964; *Târihi Meseleler ve Menkabeler Lûgatı*, 1966; *Garb Menbalarına Göre Garb Âleminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı*, 1967; *Sümer-Türk Dil Birliği*, 2 cilt, 1967.

DANİŞMEND GAZİ
(? - 1105)

Türk beyi. Danişmedli Devleti'nin kurucusudur.

Danişmend Gazi sanıyla tanınan Gümüştekin Ahmed Gazi'nin doğduğu yer ve tarih bilinmiyor. Yaşamını destansı bir biçimde anlatan Danişmendname'ye göre soy kökeni Battal Gazi'ye dayanır. Başka bir söylenceye göre Malatya emiri Ömer b. Ubeydullah b.Mervan'ın oğludur. Batılı kaynaklara göre de Bizanslılar'ın baskısından kaçıp İran'da Müslüman olan bir Ermeni'dir. Arap kaynakları ise onun Türkmen asıllı bir öğretmen (danışman) olduğunu ileri sürerler. Son araştırmalara göre, Danişmend Taylu Ali'nin oğlu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın dayısıdır.

Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'nın ardından aralarında Danişmend Gazi'nin de bulunduğu birçok Türk beyini Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Bu amaçla harekete geçen Danişmend Gazi, Romanos Diogenes'in Malazgirt'e giderken yakıp yıktığı Sivas'a girdi. Bizans'ın giderek güç kaybettiği bu dönemde Yeşilırmak yöresinde ele geçirdiği, daha sonra Danişmend ili adı verilen bölgede bir devlet kurdu.

Süleyman Şah, 1085'te Antakya seferine çıktığı sırada Danişmend Gazi de Malatya'yı ele geçirmeye

çalıştı ama başarılı olmadı. Süleyman Şah'ın 1086'da ölümünün yarattığı otorite boşluğu sırasında daha çok Karadeniz kıyılarındaki Bizanslılar'la uğraştı. Bu mücadelede önemli bir üs konumunda olan Niksar'ı uzun bir kuşatma sonucu ele geçirdi.

I.Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu tahtına geçtikten sonra 1095'te Malatya'yı kuşattı. Ancak bu sırada Türkler'in yayılmasını kendileri için tehlikeli bulan Bizanslılar'ın kışkırtması sonucu oluşturulan Haçlı ordusu Anadolu'ya girdi. Malatya kuşatmasından vazgeçip Haçlılar'ın üzerine yürüyen I.Kılıç Arslan, Danişmend Gazi'den yardım istedi. Danişmend Gazi' nin iyi donatılmış yaklaşık 80.000 kişilik gücü Konya Ereğlisi yakınlarında Haçlılar'la karşılaştı. Ancak geri çekilmek zorunda kaldı.

Haçlılar'ın Anadolu'da yarattığı sarsıntıdan yararlanan Bizans İmparatoru I.Aleksios, Anadolu Selçukluları'nın başkenti İznik'i ve Marmara kıyılarını ele geçirirken, Trabzon Dükası Gabras da Danişmendliler'e saldırıp Bayburt'u geri aldı. Bunun üzerine Danişmend Gazi, oğlu İsmail komutasında bir ordu göndererek Bayburt'u yeniden ele geçirdi.

Danişmend Gazi, bu arada Malatya hakimi Gabriel'in ilerleyen Haçlı güçleriyle ilişkiye geçmesi üzerine büyük bir orduyla kenti kuşattı. Ancak çok iyi korunma olanaklarına sahip olan kent üç yıl direndi. Yazları kuşatmayı sürdüren Danişmend Gazi, kışları Sivas'a çekildi. Üçüncü yıl artık direnemeyeceğini anlayan Gabriel, Antakya Prensi Bohemond' dan yardım istedi. Bu durumu öğrenen Danişmend Gazi, Antakya Haçlıları'nı bir baskınla bozguna uğrattı. Bohemond'u da tutsak alarak Niksar'a gönderdi.

Bu arada Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar yeniden saldırıya geçti. 1101'de önce Kılıç Arslan'ın saldırısına uğrayıp yıpranan bu güçler, Bohemond ve diğer Hıristiyan tutsakları kurtarmak üzere Niksar'a ilerlerken, Amasya yakınlarında Danişmend Gazi ile Kılıç Arslan karşısında büyük bir bozguna uğradılar. Daha sonra Malatya'ya yönelen Danişmend Gazi 18 Eylül 1101'de kenti ele geçirdi. Ama, uzun süredir Malatya'yı ele geçirmeyi amaçlayan Kılıç Arslan ile araları açıldı. Ardından 1103'te Antakya Prensi Bohemond'u büyük bir fidye karşılığı serbest bırakması ve bu fidyeden Kılıç Arslan'a pay vermemesi üzerine Bizanslılar'la anlaşan Selçuklu hükümdarı Doğu Anadolu'ya bir sefer düzenleyip Elbistan ve Maraş'ı Haçlılar'dan aldıktan sonra Danişmend Gazi'nin üzerine yürüdü. Maraş yakınlarındaki savaşta Kılıç Arslan karşısında uğradığı yenilgi Danişmend Gazi'nin durumunu oldukça sarstı. Anadolu Selçukluları ile Danişmendliler, Danişmend Gazi'nin 1105'teki ölümünden sonra da sürekli savaşım içinde oldular.

• BAKINIZ: BOHEMOND I, KILIÇ ARSLAN I, SÜLEYMAN ŞAH I.

D'ANNUNZIO, Gabriele
(1863-1938)

İtalyan, yazar ve asker. Yazı ve eylemleriyle İtalyan faşizmini etkilemiştir.

12 Mart 1863'te Pescara'da doğdu, 1 Mart 1938'de Gardone Riviera'da öldü. Zengin bir ailenin oğlu olan D'Annunzio, Prato Koleji'ni bitirdikten sonra Roma Üniversitesi'ne girdi. 1908-1915 arasında Fransa'da kaldı. İtalya'nın, Fransa'nın yanında savaşa katılmasını savunan D'Annunzio 1915'te İtalya'ya döndü. I.Dünya Savaşı sırasında İtalyan hava kuvvetlerinde pilot olarak görev yaptı. Bir gözünü kaybettiği bu görevinde gösterdiği başarılarla adı ülke çapında duyuldu.

Milliyetçi akımlar ile yakın ilgisi olan D'Annunzio, İtalyan emperyalizmini ve İtalya'nın yeni topraklar elde etmesi gerektiğini savunuyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, İtalya'ya verilmesi kabul edilen Dalmaçya sahilindeki Fiume'nin (şimdiki Rijeka) İtalya'ya verilmemesi üzerine, D'Annunzio, yanındaki 1.000 kişilik bir lejyon birliğiyle 12 Eylül 1919'da bu kenti işgal etti ve yönetimi üstlendi. İtalyan hükümetine danışmadan yapılan bu hareket, İtalyan hükümetiyle birlikte İngiliz, Fransız ve ABD hükümetlerince de tepkiyle karşılandı; fakat, işgale ve D'Annunzio'nun başkanlığında bir hükümet kurulmasına taraftar olan Mussolini ve İtalyan Faşist Hareketi'nde büyük taraftar buldu.

İtalyan hükümetinin gönderdiği savaş gemilerinin Fiume'yi kuşatması üzerine, işgali sürdürmeye kararlı olan D'Annunzio, Aralık 1920'de kenti boşaltmak zorunda kaldı. Girişimi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, İtalyan halkının büyük desteğini kazandı ve ulusal kahraman olarak görülmeye başlandı. Mussolini Fiume olayındaki rolü nedeniyle D'Annunzio'yu 1924'te Montenevoso Prensi yaptı. Mussolini, Fiume'de uygulanan yönetim ilkelerinden, lejyonerlerin gösteri yürüyüşlerinden, D'Annunzio'nun görkemli törenlerinden etkilenmişti.

Mussolini 1937'de D'Annunzio'yu Kraliyet Bilimler Akademisi'nin başına getirdi. Ancak D'Annunzio bu görevine başlayamadan öldü.

İtalyanca'yı ustalıkla kullanan en önemli şairlerden biri olan D'Annunzio, şiirlerinde yeni anlatım biçimleri denemiştir. Milliyetçi düşünceyle yazdığı ve genellikle kahramanlık temaları etrafında gelişen şiirleri, hikâyeleri ve romanlarında, yeni bir duyarlık yaratmaya çalıştı. Faşist İtalyan yönetimince başlatılan askeri seferleri ve izlenen yayılmacı siyaseti destekledi.

• YAPITLAR (başlıca): **Şiir:** *Primo Vere*, 1879, ("İlk Dizeler"); *Il Poema Paradisiaco*, 1893, ("Cennetin Şiiri"). **Roman:** *Il Piacere*, 1889, ("Zevk"); *L'Innocente*, 1892, ("Masum"); *Il Trionfo della Morte*, 1894, ("Ölümün Zaferi"); *Il Fuoco*, 1900, ("Alev"). **Oyun:** *Il Sogno d'un mattino di primavera*, 1897, ("Bir İlkbahar Sabahı Düşü"); *Il Sogno d'un tramonto d'automno*, 1898, ("Sonbaharda Bir Günbatışı Düşü"); *La Citta morte*, 1898, ("Ölü Kent"); *La Figlia di Iorio*, 1904, ("Iorio'nun Kızı").

• KAYNAKLAR: T.Antongini, *D'Annunzio*, 1936; B.Harding, *Age Cannot Wither*, 1947; F.Winwar, *Wingless Victory*, 1956.

Dante Alighieri

DANTE ALIGHIERI
(1265-1321)

İtalyan, şair. Geçmişin kültür mirasıyla çağının felsefesini özümleyerek, *Divina Commedia* adlı yapıtıyla Hıristiyanlık öğretisinin edebiyat alanındaki en parlak örneğini vermiştir.

Floransa'da doğdu, 14 Eylül 1321'de Ravenna'da öldü. O yıllarda Floransa, öbür İtalyan kentleri gibi Guelfler ve Ghibellinler diye bilinen iki siyasal parti arasındaki çatışmalara sahne oluyordu. Guelfler Papa'yı Ghibellinler'se İtalya'nın siyasal bakımdan bağlı olduğu Germen İmparatoru'nu tutuyorlardı. Her biri kendi yasalarıyla yönetilen bu kentlerin zaman zaman Germen İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık savaşlarına girdikleri görülüyordu. Ancak Dante'nin çocukluk ve gençlik yıllarını en çok etkileyen savaşlar, aynı kentte yaşayan karşıt partiler arasındaki bu kanlı çatışmalar oldu. Kendisi de soylu bir Guelf ailesinden gelen Dante, Ghibellinler'in son kalesi olan Arezzo kentine karşı 1289'da açılan Campaldino Savaşı'na katıldı ve Guelfler'in kesin zaferiyle sonuçlanan bu savaştan sonra kentin yönetiminde sorumlu bir görev almak için siyasal yaşama atıldı. Floransa'da yapılan yasal düzenlemelerle meslek loncalarına bağlı kimselere yönetime katılma hakkı tanınınca, Dante de bilim ve felsefeyle uğraşan başka yurttaşlar gibi hekim ve eczacılar loncasına girdi. 1295'ten 1296'ya kadar Halk Özel Meclisi'nde, daha sonra da mesleki birlik başkanlarını seçen mecliste üyelik yaptı. 1296'dan 1297'ye kadar Yüzler Meclisi'nde çalıştı. 1300'de Toscana'daki Guelf kentleri arasında önceden yapılmış bir antlaşmayı yenilemek üzere San Gimignano'ya gönderildi. Aynı yılın 15 Haziranı'nda Floransa'nın en yüksek yöneticilik görevi olan "Priore"liğe yükseltildi.

Bütün bu etkinlikleriyle tam bir eylem adamı olan Dante, gerçekte, bir düşünür ve sanatçı olarak yetişmişti. Ünlü yapıtı *Divina Commedia*'nın üçüncü bölümü olan *Paradiso*'da ailesinin kökenini açıklayan şair, babası ve annesi hakkında fazla bilgi vermiyor. Başka kaynaklara göre, annesinin erken ölümünden sonra babası yeniden evlenmiş. Dante on iki yaşına geldiğinde, ailesi onu Manetto Donati'nin kızı Gemma'yla evlendirmeye karar verdi. Bu evlenme daha sonra, kesin olarak bilinmeyen bir tarihte gerçekleşti. Dante'nin yazdıklarından aile kurumuna büyük bir saygı duyduğu anlaşılmakla birlikte, kendisi aile yaşamıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmıyor. Ancak bu evlilikten Jacopo ve Piero adlı iki oğluyla Antonia adlı bir kızı olduğu biliniyor. Buna karşılık, 1274'te, daha dokuz yaşındayken bir kez gördüğü Beatrice adlı bir kızı daha sonra yazdığı yapıtlarının çoğunda aşırı bir coşkuyla yücelten Dante, onu gerçek bir insan olarak değil, tanrısal bir varlık olarak betimlemiştir. Dante, Beatrice'yi ikinci kez dokuz yıl sonra yeniden gördü ve ona âşık oldu. Bu aşkın öyküsünü 1292-1293 yıllarında yazdığı *Vita Nova* ("Gençlik Yaşamı") adlı kitabında anlattı. Beatrice'nin 1290'da ölmesi ise Dante için büyük bir darbe oldu. Şairin bu olay üzerine kendisini felsefe çalışmalarına adaması ve Floransa'daki çeşitli dershanelere ve manastırlara giderek bu alanda yetişmiş olması büyük bir olasılıktır. Dante'nin gençlik yıllarında o dönemin ünlü bilgini Brunetto Latini'den de gerçek bilim aşkını, eski Latin şairlerini ve nazım biçimlerini öğrendiği bilinir.

Çağının şiir anlayışı

Dante'nin yetiştiği yıllarda İtalyan şiiri gerçek kimliğini tam olarak bulmuş değildi. İtalyan dilinde yazılan ilk şiirler 13.yy'da San Francesco'nun *Laudes Creaturarum* ("Tanrı'nın Yaratıklarına Övgüler") başlıklı yalın bir şiirinden esinlenmişti. Gene bu yıllarda, Sicilya'da II.Fredrik'in sarayında toplanan şairler buranın uluslararası bir kültür merkezi olmasını sağlamışlardı. Bu çevrenin şairleri de 11.yy'ın ikinci yarısından 13.yy'ın başlarına kadar süren Provençal şiir akımının etkisi altındaydılar. Feodal prenslerin ve kralların saraylarında kalan ve trubadur diye anılan bu şairler yeni bir aşk şiiri geleneği yaratmışlardı. Bu geleneğe göre sevgi, şairin karşılık beklemeksizin hayran olduğu güzele sunduğu bir armağandı. Böyle bir geleneğin belirgin özelliği ise, büyük şair yerine koşuk dilini iyi kullanan söz ustaları yetiştirmesiydi. Bu nedenle Sicilya okulunda yetişen şairler de inceliklere önem veren, süslü bir dil kullanan dize ustaları olmaktan ileri gidemediler. Sicilya okulundan çıkan Toscana okulu da başlangıçta bu geleneği sürdürdü. Dante de bu süslü, fakat cansız şiir ortamında yetişti. Ama daha ilk kitabı *Vita Nova*'yla kendi kişisel yaratıcılığını gösterdi, Toscana okulunun yapmacıklı ve kalıplaşmış anlatımını aşmayı başardı.

Kent yönetimine katılışı

Toscana okulunun eski şairlerine karşı gerçekleştirilen bu beğeni devrimi Dante'yle birlikte Guido Guinizzelli ve Guido Cavalcanti'nin çabalarıyla gerçekleşti. Bu şairlerle olgunlaşan yeni şiir anlayışını Guinizzelli'nin "Aşk her zaman soylu yüreklere sığınır" şiiri özetliyordu. Bu yeni okula eleştirmenler daha sonra Dante'nin bir deyimini benimseyerek

"Dolce Stil Nova" (Güzel Yeni Üslup) adını verdiler. Bu "yeni üslup"un en belirgin özelliği Provençal şiirindeki soylu aşk anlayışını Hıristiyan öğretisine uygun manevi bir düzeye yükseltmesiydi. Böylece trubadurların şiirlerindeki acımasız sevgili Tanrı'nın bir meleğine dönüşmüş oluyordu.

Dante şiir alanında olgunlaşırken, bir yandan da siyasal yaşamındaki görevlerini sürdürüyordu. 1266'da Benevento Savaşı'ndan sonra Ghibellinler Floransa'dan kovulunca Guelfler kente egemen olmuşlardı. Ama çok geçmeden onlar da "Beyazlar", "Siyahlar" diye iki partiye bölündüler. Beyazlar Vieri de Cerchi, Siyahlar da Corso Donati'nin çevresinde toplandılar. Barışçı ve yurtsever bir insan olan Dante daha ılımlı bir siyaset güden Beyazlar'ı tuttu. Toscana toprakları üstünde siyasal egemenlik kurmak isteyen Papa VIII. Bonifatius kendisine karşı Floransa'nın bağımsızlığını korumak isteyen Beyazlar'dan gizli olarak Siyahlar'la işbirliği yapıyordu. Dante kent yöneticiliği sırasında çıkan karışıklıklar sırasında tarafsız tutumunu her iki partinin ileri gelenlerini sürgüne göndererek kanıtladı. Cezalandırılanlar arasında Dante'nin en yakın arkadaşı şair Guido Cavalcanti de vardı.

Sürgün yıllarının başlaması

1301'de, Dante'nin "Yüzler Kurulu"nda yeniden üyelik yaptığı sırada, Papa, Floransa'daki çekişmelere bir son vermek amacıyla Siyahlar'a gizlice Charles de Valois komutasında bir barış gücünü çağırmalarını önerdi. Beyazlar bu girişimi önlemek için aralarında Dante'nin de bulunduğu bir elçilik heyetini Papa'ya gönderdiler. Papa özellikle Dante'yi etkisiz kılmak için kendisini uzun süre Roma'da alıkoydu. Kısa bir süre sonra Charles de Valois karşılaştığı silahlı direnişe rağmen birlikleriyle Floransa'ya girdi. Sürgündeki Siyahlar Floransa'ya dönerek Beyazlar'ı yargıladılar.

İlahi Komedi

Bu yargılamada Dante iki yıl sürgüne, yaşamı boyunca kamu görevlerinden uzak kalmaya ve 5000 florinlik para cezasına çarptırıldı. Dante saçma bulduğu bu suçlamaların hiçbirine karşı kendini savunmadı. Charles de Valois'nın Floransa'ya girişinden sonra oraya dönüp verilen cezaya uymadığı için de 27 Ocak 1302 tarihli bu ilk karardan bir buçuk ay sonra Floransa'ya ayak basarsa diri diri yakılmasına karar verildi. Böylece Dante yaşam boyu sürgüne mahkûm edilmiş oluyordu.

Dante bu karara karşı kendisi gibi sürgünde olan öbür Beyazlar ve Ghibellinler'le birleşerek Floransa'ya zorla girmenin yollarını aradı. Bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine tam bir umutsuzluk içinde yalnızlığına çekildi. Yirmi yıla yakın bir süre içinde kentten kente, saraydan saraya giderek oralarda saygın bir konuk olarak ağırlandı. 1304-1307 arasında İtalyanca üzerine çalışarak *De vulgari eloquentia* ("Halk Dili Üstüne") adlı yapıtını Latince olarak yazdı. Kendisini ağırlayan soylu aileler arasında Mugello'da Ubaldini, Forlì'de Scarpetta Ordelaffi ve Verona'da Bartolemeo della Scala gibi ileri gelen Ghibellinler vardı. Şiirlerinin bir yorumlaması olarak yazdığı *Convivio* ("Şölen") da gene bu dönemde tasarlanmış bir yapıttır.

1310'da Luxemburg hanedanından VII. Henri'nin imparator olması üzerine Dante'nin Floransa'ya dönme umudu yeniden canlandı. VII. Henri'nin yeni bir düzen vereceğine inanan Dante bir yandan İmparator'un böyle bir birliği sağlamak için benimsemesi gereken politikayı *De Monarchia* ("Monarşi Üstüne") adlı yapıtında açıklarken, öbür yandan da biri İtalya'daki prens hükümdarlara, biri Henri'ye karşı direnen Floransalılar'a, üçüncüsü de İmparator'un kendisine olmak üzere Latince üç mektup yazdı. Ancak VII. Henri'nin ordusu Floransa'nın yardımına gelen Napoli Kralı Robert d'Anjou'nun birlikleri karşısında bir varlık gösteremedi. İmparator da 1313'te Siena yakınlarında ölünce, Dante'nin Floransa'ya dönme umudu bir kez daha boşa çıktı. İmparator'la işbirliği yaptığı gerekçesiyle Floransa yöneticilerinin sürgündeki yurttaşları için çıkardığı aftan da yararlanamadı. 1315'te Floransa'nın Luca'ya karşı açtığı savaşta bozguna uğraması üzerine, daha önce ölüm cezasına çarptırılan Floransalılar'ın cezaları koşullu sürgüne çevrildi. Dante isteseydi bu durumdan yararlanıp Floransa'ya dönebilirdi. Ama o bu koşulları onur kırıcı bulduğunu Floransalı bir dostuna yazdığı mektupta açıkladı. Bu mektuptan sonra Dante, bu kez çocuklarıyla birlikte, isyancılıkla suçlanarak ölüme mahkûm edildi.

Dante'nin son yıllarını 1307'de yazmaya başladığı başyapıtı *Divina Commedia*'yı tamamlamaya adadığı sanılıyor. Bu dönemde bir süre Verona'da daha önce kendisini ağırlamış olan Can Grande della Scala'nın konuğu olmuş olabilir. 1318'den sonra ise Ravenna'da Ghibellin ileri gelenlerinden Guido Novello da Polenta'nın yanında kaldığı biliniyor. Bu yıllarda *Commedia*'nın tamamlanmış bölümleri Dante'ye büyük bir ün kazandırdığı için, kırgın şair bu başarısının bir gün ona Floransa'ya dönme olanağını sağlayacağına inanıyordu. Ancak elçi olarak gönderildiği Venedik'ten dönüşünde bu düşünü gerçekleştiremeden Ravenna'da öldü.

Dante dünya edebiyatındaki yerini kendisinin *Commedia* adını verdiği, daha sonraki kuşakların *Divina Commedia* adıyla andıkları *Inferno* (Cehennem), *Purgatorio* (Araf) ve *Paradiso* (Cennet) bölümlerinden oluşan yapıtına borçludur. Dante'nin yapıtına bu adı vermesinin nedeni trajik konular için kullanılan Latince yerine halk dili olan İtalyanca'yı kullanması ve şiirin karanlık bir yerde başlayıp günahlardan arındırılmış, Tanrı'nın ışığıyla aydınlanmış bir noktada bitmesidir. *Commedia* her bölümü 33 kantodan oluşan ve giriş kantosuyla birlikte 100 kantoyla tamamlanan uzun bir şiirdir. Dante'nin kendisine kılavuz olarak seçtiği Latin şair Vergilius'la birlikte çıktığı bir yolculuğu anlatan bu şiirde *Cennet* bölümüne gelindiğinde kılavuzluğu Beatrice alır. Şiir tamamlandığında insanın bu dünyadaki yaşamının anlamı ile öteki dünyadaki yazgısı kapsamlı bir biçimde açıklanmış olur. Vergilius bu dünyayla ilgili bilgeliğin, Beatrice ise tanrıbilimin birer simgesidirler. Dante'nin bu geniş kapsamlı şiirinde gerçekçi ayrıntılarla coşkulu gizemcilik arasında değişen zengin bir anlatımla bütün bir Orta Çağ Hıristiyanlık kültürünü eşsiz bir kavrayışla sergilediği görülür. Şairin inancına göre, Tanrı insanlık için bu dünyada geçici bir mutluluktan sonra öteki dünyada onun keremiyle sonsuz mutluluğa erişeceği bir yol çizmiştir. Oysa insanlık bozulmamış bir Kilisenin önderliğinde izlemesi gereken bu doğru yoldan sapmış, insanlar da bu yüzden kişisel ve evrensel bir trajediyle karşı karşıya

gelmişlerdir. *Commedia*'yı dört değişik anlam düzeyinde ele almak gerekir. Bunlardan birincisi, şiirin gerçek anlamı, yani anlatılan olayların gerçek anlamı; ikincisi, alegorik anlamı, yani gerçek anlamın altında gizlenen anlamı; üçüncüsü, ahlaksal anlamı, yani yapıttan alınması gereken ahlak dersi ve dördüncüsü, anagojik anlamı, yani şiirin tanrısal yaşantıyla yorumlandığı zaman ortaya çıkan anlamı. Dante'nin *Commedia*'yı 1307'de yazmaya başladığı ve ölümünden kısa bir süre önce bitirdiği sanılıyor.

Dante'nin öbür yapıtlarından *Vita Nova* 1293'te tamamladığı koşuk ve düzyazı bölümlerden oluşan bir özyaşamöyküsüdür. Şair bu yapıtında Beatrice'yi görüp âşık olduktan sonra nasıl yeni bir yaşama başladığını, sevgilisinin dünyanın ekseni oluşunu, ona duyduğu sevginin kendisini nasıl değiştirip olgunlaştırdığını anlatır. Şiir diliyle açıkladığı bu yoğun yaşantılarının yanı sıra düzyazı bölümlerde de şiirini çağının eleştirel anlayışına göre inceler. 1304-1308 arasında yazdığı *Convivio* ("Şölen") ise Dante'nin 15 bölüm olarak tasarlayıp ancak dördünü yazabildiği bir ahlak ve felsefe denemesidir. Bu yapıtın her bölümü bir şiir içerir ve Dante bu şiirlerini dize dize yorumlarken Orta Çağ'a özgü bir felsefe ansiklopedisinin yarım kalmış bir örneğini verir. Aynı dönemde kaleme aldığı *De vulgari eloquentia* da 1304-1305'te dört kitap olarak tasarlanmış ancak ikinci kitabın on dördüncü bölümü tamamlanmadan yarıda kalmıştı. Dante Latince olarak yazdığı bu incelemesinde Fransa'da, Fransa'nın güneyindeki Provence'da ve İtalya'da konuşulan halk dillerini ele alarak bu dilleri yazı diline dönüştürmenin olanaklarını araştırıyordu. Özellikle İtalyanca'nın Sicilya ve Toscana okullarının incelenmesi ve değişik üslupların tanımlanması onun *Commedia*'da benimseyeceği estetik anlayışı belirlemesi bakımından önemlidir. *De Monarchia*'nın yazılış tarihi kesin olarak bilinmiyor. Siyaset felsefesi konusunda Latince olarak kaleme alınan bu üç kitaplık yapıtında Dante devlet yönetimiyle ilgili görüşlerini açıklar. Şaire göre yetkisini kiliseye bağlı olmadan, doğrudan doğruya Tanrı'dan alan "imparator" gene de "papa"ya saygılı olmalıdır. Bunların dışında Dante'nin *Epistole* başlığı altında toplanmış Latince mektupları, *Rime* ("Dizeler") ve *Egloghe* ("Pastoral Şiirler") başlıkları altında bir araya getirilen şiirleri vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Vita Nova*, 1293, ("Gençlik Yaşamı"); *Divina Commedia*, 1307-1321, (İlahi Komedi); *De vulgari eloquentia*, 1304-1305, ("Halk Dili Üstüne"); *Convivio*, 1304-1308, ("Şölen"); *De Monarchia*, 1300-1317, ("Monarşi Üstüne"); *Epistole*, yklş 1320, ("Mektuplar"); *Egloghe*, 1320-1321, ("Pastoral Şiirler").

• **KAYNAKLAR:** E.Auerbach, *Dante: Poet of the Secular World*, 1961; G.Işık-V.Sabatelli, *Yeni Çağın Eşiğinde Dante*, 1966; P.Milano, "Introduction", *The Portable Dante*, 1969.

• **BAKINIZ:** THOMAS [Aquino'lu], CAVALCANTI, DANIEL, LATINI, VERGİLİUS.

DANTO, Arthur
(1924)

ABD'li felsefeci. Temel ve temel olmayan eylemler arasında kurduğu ayrımla tanınır.

1 Ocak 1924'te ABD'nin Michigan Eyaleti'ndeki Ann Arbor'da doğdu. 1942-1945 arasında II. Dünya Savaşı'na katıldı. Yükseköğrenimini Wayne State Üniversitesi'nde 1948'de tamamladıktan sonra Columbia Üniversitesi'ne girdi. 1952'de burada doktorasını bitirdi. Bu gün de aynı üniversitede profesördür.

Danto'nun çalışmaları felsefe tarihi, bilgi felsefesi, tarih felsefesi, ahlak ve eylem felsefesi gibi konuları kapsar. Bu çalışmaları içinde en iyi bilineni ve birçok düşünürce benimsenen katkısı, eylem konusundakidir. Danto'ya göre insan eylemi "temel" ve "temel olmayan" diye ikiye ayrılabilir. İnsan yalnızca temel olmayan eylemlerine neden olabilir. Bunu ise temel eylemlerle yapar. Örneğin, insanın parmağını dayadığı tetiği, parmağını kasarak çekmesi, aynı zamanda karşıdaki şişeyi vurmaksa, bu insanın şişeyi vurması onun temel olmayan bir eylemidir. İnsan, şişeyi vuruşunun nedenidir. Bu bağlamda, parmağı kasmak ise, temel bir eylemdir ve insan buna neden olamaz. İnsan burada parmağını kasarak (tetiği çekerek) şişeyi vurmuştur. Bir başka deyişle, şişeyi vurmaya, temel eylemi olan, parmağını kasarak (tetiği çekerek) neden olmuştur. Temel eylemler insanın gövdesiyle yaptıklarıdır. Temel olmayan eylemler de, Danto'ya göre, bir temellik sıralamasına girerler. Örnekteki şişeyi kırmak, böylece iddiayı kazanmaya göre "daha temel"dir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Analytical Philosophy of History*, 1965, ("Çözümsel Tarih Felsefesi"); *Nietzsche as Philosopher*, 1965, ("Filozof Olarak Nietzsche"); *Analytical Philosophy of Knowledge*, 1968, ("Çözümsel Bilgi Felsefesi"); *Mysticism and Morality*, 1972, ("Gizemcilik ve Ahlak"); *Analytical Philosophy of Action*, 1973, ("Çözümsel Eylem Felsefesi"); *J.P.Sartre*, 1975.

• **BAKINIZ:** E.ANSCOMBE, D.DAVIDSON.

DANTON, Georges Jacques
(1759-1794)

Fransız devlet adamı. Büyük Devrim'in Fransız ortak bilinci üzerinde en derin iz bırakan önderidir.

26 Ekim 1759'da Arcis sur Aube'da doğdu. 5 Nisan 1794'te Paris'te öldü. Babası, Jacques Danton, Champagne'lı bir avukattı. Ortaöğrenimini Troyes'da Oratorian rahipleriyle gördü. Daha sonra Reims Üniversitesi'nde hukuk okudu. 1784'te diplomasını aldıktan sonra Paris'e giderek bir süre avukatlık yaptı.

Fransız Devrimi'ni ilk günlerinde destekleyen Danton, 1789 Temmuz'unda Cordelier yöresinin sivil jandarma (garde bourgeoise) örgütüne girdi ve Ekim'

Georges Jacques Danton

de örgüt başkanı seçildi. Marquis de Lafayette'in başını çektiği, ulusal devrimle krallığı uzlaştırma siyasetine karşı idi. 1790 Nisan'ında Marat ile birlikte, halkın haklarını savunmak üzere oluşturulan ve devrimci halk hareketinin önderliğini yapan ünlü Cordelierler Kulübü'nü kurdu. 1791 Ocak ayında Paris il idaresine seçildi ama bu görevinde fazla etkili olamadı.

Fransız Devrimi içindeki yeri

Devrim hareketinde etkili olmaya, 21 Haziran 1791'de XVI.Louis'nin başarısız kaçış denemesi ya da Varennes olayından sonra başladı. Cordelierler Varennes'nin ertesi günü Kurucu Meclis'e cumhuriyet ilan edilmesini talep eden bir bildiri sundular. Cumhuriyet rejiminin ilk savunucularından olmasına karşın Danton'un bu bildiride imzası yoktu. Yine de Cordelierler'e uygulanan baskı ve 17 Temmuz'da Champs des Mars katliamıyla sonuçlanan halk ayaklanmasından sorumlu tutulduğu için Londra'ya sığındı. Paris'e 1791 Aralık'ında Ulusal Meclis seçimleri nedeniyle geri döndü. Paris Komünü kamu savcısı yardımcılığına seçildi.

Kamu Esenlik Komitesi'ne atanması

1792 baharında Fransa devrime karşı yürütülen savaşta ilk yenilgiye uğramıştı. Lafayette, düşmana karşı yürümek yerine Paris'e dönüp demokratik talepler öne sürenleri ezme yanlısıydı. 18 Haziran'da Yasama Meclisi'ni Jakoben (Jacobin) Hareketi'ni dağıtmaya çağırdı. Danton, buna karşı düzenlenen 20 Haziran Tuileries gösterilerinde etkili oldu. Yurttaşların yasalar önünde eşitliğinin aktif ve pasif (oy hakkı bulunan ve bulunmayan) yurttaş ayrımının kaldırılmasını ve tüm yurttaşlara eşit oy hakkı tanınmasını gerektirdiğini dile getiren ilk devrimci oldu.

10 Ağustos 1792'de krallığın devrilmesine yol açan ayaklanma sırasındaki rolü ise bugüne değin aydınlatılamamıştır. Danton 10 Ağustos'tan sonra kurulan Jironden (Girondin) hükümete adalet bakanı olarak girdi. Resmi başkanı olmadığı halde Danton bu hükümetin en etkili üyesi idi. Bunda, devrimci geçmişinin sağladığı ün kadar, çabuk karar verebilme yeteneği ve kararlılığı da etkili oldu. 25 Ağustos'ta Prusyalılar'ın Longwy'yi aldıkları haberi gelip, İçişleri Bakanı Roland hükümetin Paris'i terketmesi önerisinde bulununca, Danton buna karşı çıktı ve "savaşa devam" kararı aldı.

Danton, 2 Eylül 1792'de meclisteki ünlü konuşmasını yaparken, tarihe, "Devrimin ilk terörü" olarak geçen Eylül katliamı olmaktaydı. Cepheye gitmek üzere toplanan gönüllüler kendilerini güvenceye almak için, hapishanelerdeki karşı-devrimcileri halk mahkemelerinde yargılayarak pek çoğunu idam ettiler. Adalet Bakanı Danton, bu eyleme karar vermemişti. Ama karşı da çıkmadı. Bu yüzden Jirondenler Danton'u bu eylemlerden sorumlu tuttular.

6 Eylül seçimlerinde Danton, Ulusal Konvansiyon'a Paris temsilcisi olarak seçildi. Mecliste aralarındaki çelişki giderek derinleşen Jirondenler ve Dağlılar (Montagnards) arasında uzlaştırıcı bir siyaset gütmeye çalıştı, başarılı olamadı. Danton, Robespierre'den farklı olarak amansız bir Jironden düşmanı değildi. Aslında o bir merkez politikacıydı. 20 Eylül 1792'de Devrimci Fransa, Valmy'de ilk askeri zaferini elde ettikten sonra Konvansiyon'da yaptığı konuşmada, "anavatanın artık tehlikede olmadığını" ileri sürerek, bir yandan diktatörlük ve tarım yasasını savunan Jakobenler'e, bir yandan da federalizmi savunan Jirondenler'e karşı çıktı. İktisadi bir bunalımın sürmekte olduğu bu yıllarda, Yurtseverler'e (Sans culottes/Külotsuzlar) yaslanarak güçlenen Dağlılar karşısında Jirondenler için çıkar yol da Danton'u desteklemekti. Ama bunu yapmadılar ve Danton'u karşılarına alarak onu ister istemez sola ittiler. Danton'dan, adalet bakanı olduğu sırada ona verilen 200.000 frankın hesabını sordular. Danton, bu parayı zimmetine geçirmiş değildi. Ama kayıtları düzenli tutmaması yüzünden paranın hesabını veremedi. Bu çatışmadan itibarı zedelenmiş olarak çıktı.

7 Nisan 1793'te Danton, ilk Kamu Esenlik Komitesi'ne atandı. 3 ay süreyle devrimci hükümetin fiili başkanı idi. Bu sırada özellikle dış işleriyle ve askeri konularla ilgilendi. Amacı uzlaşma ve pazarlık yoluyla barışı sağlamaktı. Ama, düşman güçlü ve galip durumdayken, aralarındaki ittifakı bozma umutsuz bir çaba idi. İzlediği uzlaşmacı ve ılımlı politika, içerde, Komün ve Yurtseverlerce de benimsenmiyordu. Savaş için 300.000 gönüllü toplama kararı değişik yörelerde direnmeyle karşılaşmış, Vandée'de ayaklanma baş göstermişti. Vendée, Neerwinden yenilgisi ve Dumouriez'nin düşmana katılışı Jirondenler'i tüketmiş, Konvansiyon'dan dışlanmaları ve mahkûm edilmelerine yol açmıştı. Buna karşın onları savunması, Danton'un da gücünü sarstı. 10 Temmuz 1793'te savaş ve ekonomi konusunda sert önlemler almak üzere kurulan ikinci Kamu Esenlik Komitesi'ne atanmadı.

Bundan sonra, zaman zaman yine halkın taleplerini dile getirmekle birlikte giderek daha sağa kaydı ve istese de istemese de, Cordelierler'in ılımlı kanadı olan Hoşgörülüler'in (Indulgents) önderi olarak görülmeye başladı. Robespierre'in hakimiyetindeki komitenin terörcü siyasetine karşı olduğu için, bir süre sağlık ve aile nedenlerini öne sürerek Paris'ten uzaklaştı ve Ekim 1793'te Arcis'teki evine gitti. Ama, ona yakın temsilciler hakkında soruşturma açılması üzerine 21 Kasım'da geri döndü. Bu sırada Yurtseverler'e yaslanan Öfkeliler (Enragés) devrimi uç noktasına götürmek ve bunun önünde önemli bir engel gibi gördükleri kilisenin etkisini yok etmek için "déchristianisation" (Hıristiyanlık'ı sona erdirme) siyasetini gündeme getirmişlerdi. Radikalliğine karşın Robespierre buna karşı idi. "Déchristianisation" siyasetinin

terörü daha da tırmandıracağından endişelenen Danton, Öfkeliler'e karşı Robespierre'i destekledi.

1 Aralık 1793'te ise Devrim'in korunabilmesi için barışa gerek duyulduğunu ve devrimci radikallerin rollerinin bittiğini savundu. "İnsaların kanı dökülmesin istiyorum" diyerek, teröre cephe aldı. 1794 başında Danton ve arkadaşlarının Kamu Esenlik Komitesi'ne karşıt tavırları daha da keskinleşti. Camille Demoulins'in çıkardığı *Vieux Cordelier* gazetesi, Dantoncu görüşün sözcülüğünü yapıyordu. Burada artık, yalnız terör değil, hükümet siyasetinin bütünü eleştiriliyordu. Komitenin gözünde Dantoncular, karşı devrimcilerin de umutlarını körükledikleri için çok tehlikeli idiler. Bunun üzerine hükümet harekete geçmeye karar verdi; Danton'a yakınlığı bilinen Fabre d'Eglantine'i Hint Kumpanyası skandalı ile ilgili olarak tutuklattı. Konvansiyon'da Hoşgörülüler'e en keskin saldırı Hebert'in başını çektiği uç soldan geldi. Sol ve sağ gruplar arasındaki çatışmanın derinleşmesi üzerine hükümet, önce, Mart 1794'te Hebert ve önde gelen Cordelierler'i tutuklattı. Ölüme mahkûm edilen Hebertciler 24 Mart'ta idam edildiler. Ardından, Danton'un "cüret edemezler" demesine karşın, sağ muhalefete yöneldi. 20-30 Mart gecesi Danton ve arkadaşları tutuklandı. Danton, Devrim mahkemesinde görüşlerini açıkça savunmaya çalıştı. Bunun üzerine Konvansiyon, "ulusal adaleti tahkir eden bir sanığın mahkemeden çıkartılması" kararını aldı. Terör'ün "kendi, umutsuzluk mantığına göre işlediğini" gören Danton, "artık, kendimi savunmayacağım. Beni ölüme götürün; şeref içinde uyuyayım" diyecekti. Danton ve arkadaşları 5 Nisan'da idam edildiler.

Kimi tarihçiler Danton'u kendi çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen bir politikacı, çıkarı uğruna devrime ve anavatana ihanete değin gidebilen bir kişi olarak görmüştür. Mathiez gibi tarihçilerin üzerinde en çok durdukları konu, kaynağı açıklanamayan servetiydi.

• KAYNAKLAR: A.Aulard, *La Revue de la Révolution Française*, 1893; J.L.Bartou, *Danton*, 1932; G.Lefebvre, *La Révolution Française*, 1951; L.Madelain, *Danton*, 1914; A.Mathiez, *Les Annales Révolutionnaires*, 1912-1926; A.Saboul, *Histoire de la Révolution Française*, 1962.

• BAKINIZ: HEBERT, M.J.LA FAYETTE, MARAT, MIRABEAU, ROBESPIERRE.

DANYAL
(İÖ 7-6. yy)

İsrailoğulları peygamberi. Yahudiler'in Babil'den geri dönmelerini sağlamıştır.

Danyal Peygamber İsrailoğulları'nın Yehuda kabilesindendir. Adı *Kuran*'da geçmediği gibi İslam kaynaklarında da pek az anılır. Babil Kralı Nebukadnetzar İÖ 605'te Kudüs'ü kuşattı. Buradan görünüşleri güzel, bilgili çocukları tutsak olarak Babil'e götürdü. Bunlar arasında Danyal, Mişael ve Azarya da (Üzeyr Peygamber) vardı. Danyal kralın sarayında büyüdü.

Pers Kralı Keyhüsrev, Babil'i ele geçirdikten sonra Danyal'ın isteği üzerine İsrailoğulları'nın İÖ 538'de Kudüs'e dönmelerine, tapınaklarını yeniden kurmalarına izin verdi. Söylentiye göre Danyal'ı geri göndermeyip kendine vezir yaptı. Ancak Keyhüsrev'in ölümünden sonra Danyal Kudüs'e gitti.

◄ *Teröre karşı çıkması*

Tevrat'taki on iki bölümlük Danyal kitabının ilk altı bölümünde Kral Nebukadnetzar, Belşazar ve Darius zamanlarında Danyal ve dostlarının başından geçenler anlatılır.

Darius ülkenin yönetimini kolaylaştırmak ve kendine yardımcı olmak için seçtiği 120 satrapın başına Danyal'ı getirdi. Satraplar Nabukadnetzar'ın yaptırdığı altın heykel yerine Tanrı'ya yakarıyor diye Danyal'ı Darius'a şikayet ettiler. Danyal aslanlar çukuruna atıldı fakat buradan sağ olarak kurtuldu.

İslam kaynaklarından Mesudi'nin aktardığı söylentide Danyal, *Kitabü'l-Cifr* adı altında kehanetle (bilicilik) ilgili bir kitap yazmış, Remil (kum falı) ve rüya yorumunu bulmuştur. Biruni'ye göre de Danyal kendisini gerçeğe ulaştırır, güçlü sezişini Adem Peygamber'in bilgelik sırrını saklamış olduğu "hazineler mağarasından" almıştır. Danyal'ın Sus kenti yakınlarında öldüğü ve mezarının orada olduğu söylentileri vardır.

• KAYNAKLAR: *Kitabı Mukaddes* ; J.D.Davis, *Dictionary of the Bible*, 1924; Raşid, *Tevarih-i Enbiya*, 1864.

DANYAL, Nezih
(1945)

Türk, karikatürcü. Ulusal bir karikatür çizgisinin arayıcılarındandır.

İzmit'te doğdu. İlk ve ortaöğrenimini aynı kentte bitirdi. İstanbul'da sürdürdüğü yükseköğrenimini yarıda bırakıp askere gitti. Dönüşte Ankara'ya yerleşti, TRT'ye grafikçi olarak girdi. Daha sonra ayrılıp, özel kuruluşlarda aynı işi sürdürdü. Karikatür, kitap kapağı, afiş, kitap resimleme, tiyatro dekoru ve dergi sayfa düzenlemesi yaptı. Bir süre Karikatürcüler Derneği'nin Ankara Bürosu başkanlığını yürüttü ve başkentte karikatür etkinliklerinin yaygınlaşması için çaba harcadı. 1980'de Ankara Sanat Severler Derneği'nin Ulusal Kültüre Katkı Armağanı'nı kazandı.

İlk dönem ürünlerinde bir arayışın içinde olduğu izlenir. Bu arayış Steinberg'den Eflâtun Nuri'ye ve Tonguç'a dek uzanır. Karikatürde yazının yardımına ancak gerektiği ölçüde başvurmuştur.

1970'lerde çizgisi, daha belirginleşmiş geometrik bir karikatür dilinde karar kılmıştır. Karikatürleri çağrışımlara açık bir konuma gelmiştir. Danyal'ın bu karikatürlerinde, anlatımda farklı olmakla birlikte, Turhan'ın çizgisini, olduğu yerden nerelere götürebileceğini araştıran bir tutum da sezilir.

1970-1980 arasında Danyal'ın yeni bir döneme girdiği, Turhan çizgisini geliştirmeye yöneldiği izlenir. Sert geometrik çizgileri, Cemal Nadir'in çizgisiy-

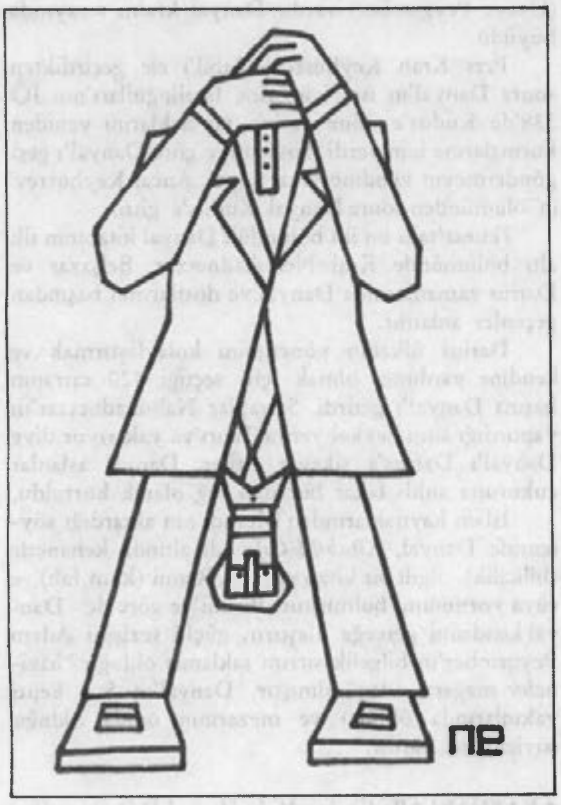

le bir bireşime yönelir. Bu yeni karikatür çizgisi ilk bakışta hat sanatını anımsatmasının yanı sıra Danyal'a özgü bir nitelik de taşır ve Türk karikatürünün çizgide ulusal bir kimlik kazanması yolunda önemli bir deney olarak değerlendirilebilir. *Devir* adlı albümü bu çabanın ürünüdür.

Danyal, karikatürün gülen düşünceyi yansıtıp insan bilincine katmakla görevli bulunduğunu savunmakta, bunu da yapıtlarında başarıyla uygulamaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Nezih Karikatür Albümü*, 1965; *Devir*, 1979.

- **BAKINIZ:** CEMAL NADİR, ÇETİN, TURHAN SELÇUK, Y.TONGUÇ.

DARGA, Muhibbe
(1921)

Türk, arkeolog. Ön Asya dilleri ve kültürleri üzerinde çalışmaları vardır.

13 Haziran 1921'de İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Paris'te, ortaöğrenimini Erenköy Kız Lisesi'nde yaptı. 1943'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. 1945'te aynı bölüme asistan oldu. 1947'de Muvattali metinlerinde adı geçen tanrılar üzerinde araştırmasıyla doktor oldu. 1947-1951 arasında Bossert, U.B. Alkım ve H.Çambel'le birlikte Karatepe kazılarında çalıştı. Hitit hiyeroglifleri üzerinde araştırmalar yaptı. Bir süre ayrılmış olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne 1959'da yeniden asistan olarak girdi.

1965'te doçent, 1973'te profesör oldu. Aynı yıl Keban Baraj Gölü Kurtarma Projesi'nde Değirmentepe Höyüğü kazısına katıldı.

1978'den beri Aşağı Fırat havzası Karakaya bölgesinde kurtarma projesinde Şemsiyetepe Höyüğü kazısını yönetmektedir. Türk Tarih Kurumu ve Alman Arkeoloji Enstitüsü üyesidir.

Darga çalışmalarında Anadolu'nun arkeolojik buluntularıyla dil verilerini bir arada inceleyerek bir bireşime varmayı amaçlamaktadır. Bu tür araştırmalarının sonucunda, işlevleri bilinmeyen pek çok Hitit yapı ve heykelinin tanımını yapmıştır. Üzerinde çok az çalışılmış bir konu olan ve örnekleri de pek az sayıda bulunan Side dilinde yazılmış yazıtlar üzerindeki çalışmalarıyla Anadolu kültürünün aydınlanmasına katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** "Side Dili ile Yazısı Hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt", *Belleten*, XXXI, (121), 1967; "Hitit Metinlerinde Geçen Huwasi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma", *Belleten* XXXIII, (132), 1969; "Die Architektur der hethitischen Städte und Befestigungsanlagen", *Revue Hittite et Asianique*, XXIX, 1971; *Karahna Şehri Kült Envanteri*, 1973; "Puduhepa: An Anatolien Queen of the Thirteenth Century B.C.", *Mansel'e Armağan*, 1974; *Eski Anadolu'da Kadın*, 1976; "Boğazköy Hattusa Kral Kapısındaki Tanrı'nın Adı ve Tanılanması Hakkında Bir Deneme", *Anadolu Araştırmaları*, VI, 1978; "Seleukeia Grekçe-Sidece Çiftdilli Yazıtı" *Anadolu Araştırmaları*, IX. 1983; *Hitit Mimarlığı I*, 1984.

DARÍO, Rubén
(1867-1916)

Nikaragualı şair, gazeteci ve diplomat. İspanyol Amerikan edebiyatında 19. yy sonlarında gelişen *modernismo* adlı yenilikçi akımın öncülerindendir.

Félix Rubén Garcia Sarmiento 18 Ocak 1867'de, Nikaragua'da, Meltapa'da doğdu. 6 Şubat 1916'da aynı ülkede Léon'da öldü. On dört yaşından başlayarak Darío Rubén adıyla şiirler, aşk ve serüven öyküleri yazmaya başladı. 1886'da Nikaragua'dan ayrıldı. Bir süre için yerleştiği Şili'de gazetecilik yaptı. İlk önemli yapıtı olan *Azul* ("Mavi") 1888'de Şili'de yayımlandı. 1889'da Orta Amerika'ya döndü. El Salvador'da, daha sonra da Guatemala'da gazete çıkarmaya başladı. 1892'de Nikaragua'nın İspanya büyükelçiliğine sekreter olarak atandı. 1893'te diplomatik bir görevle Buenos Aires'e gitti ve 1898'e değin Arjantin'de kaldı. Buenos Aires'te, Avrupa'daki modern edebiyat akımlarıyla ilgilenen ve yerel edebiyatın sınırlarını aşmaya çalışan genç yazarları etrafına toplayarak *modernismo* adıyla tanınan yenilikçi edebiyat hareketinin öncülüğünü yaptı. İkinci önemli yapıtı olan *Prosas profanes y otros poemas* 1896'da yayımlandı. 1898'de *La Nación* gazetesinin muhabiri olarak Avrupa'ya gitti, beş yıl süreyle Paris'te kaldı ve

birçok ülkeyi dolaştı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yoksul ve hasta bir durumda ülkesine döndü. Bir süre sonra da zatürreeye yakalanarak öldü.

Darío'nun şiir ve düzyazı türündeki ilk önemli ürünlerini topladığı *Azul*, sadece Nikaragua edebiyatında değil Amerika kıtasındaki İspanyolca konuşan öteki ülkelerin edebiyatında da gelişen yenilikçi eğilimin ilk ürünü olarak nitelendirilir. Darío, bu dönem şiirlerinde, 19. yy ortalarında Fransa'da gelişen, "sanat için sanat" ilkesini savunarak şiirde biçimsel yetkinliğe ve salt güzele ulaşmayı amaçlayan Parnas şiir akımından etkilenmiş, yerel edebiyatta rastlanmayan değişik ve çarpıcı konuları nesnel bir dille anlatmaya çalışmıştır. Düzyazısında, ise, İspanyolca'da geleneksel olarak kullanılan uzun ve karmaşık cümlelerin yerine yalın ve doğrudan bir dil geçirmeyi denemiştir. *Prosas profanes y otros poemas* adlı kitabındaki şiirlerinde yenilikçi üslup denemelerini sürdürmüş, Fransız simgeci (sembolist) şairlerinin de etkisiyle nesnel anlatımı yerini simgesel bir anlatıma bırakmıştır. Bu dönem şiirleri, *modernismo* akımına bağlı şairlerin birçoğunda görülen, gerçek dünyadan uzaklaşarak şiirin düş dünyasına sığınmak isteyen bir tavrı yansıtır. 1908'de yayımlanan ve başyapıtı sayılan *Cantos de vida y esperanza* ("Yaşam ve Umut Şarkıları") şairin dünyadaki toplumsal ve siyasal gelişmelerle ve Latin Amerika sorunlarıyla daha yakından ilgilendiği, Fransız şiirinin etkisinden sıyrılarak özgün bir anlatıma ulaştığı yılların ürünüdür.

Rubén Darío, ritim, ölçü ve imge kullanımında yaptığı değişikliklerle İspanyol Amerikan şiirinde yeni bir akımın başlatıcısı olmuş, ve bu akımı İspanya'da tanıtan kişi olarak çağdaş İspanyol şiirinin de kurucusu olarak nitelendirilmiş, sonraki kuşaklar üzerinde açık izler bırakmıştır. Daha çok Fransız şairlerinin etkisinde olduğu ilk dönem şiirlerinde görülen şiirin düş dünyasına sığınma isteği ve deneysel üslubu kadar bohem yaşam tarzıyla da İspanyol Amerikan edebiyatında genç yazarların oluşturduğu *rubendarismo* adlı akıma yol açmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Epistolas y Poemas*, 1883, ("Mektuplar ve Şiirler"); *Azul*, 1888, ("Mavi"); *Prosas profanes y otros poemas*, 1896, ("Kutsal Dışı Yazılar ve Öteki Şiirler"); *Cantos de vida y esperanza*, 1905, ("Yaşam ve Umut şarkıları"); *Obras Completas*, (ö.s.), R.D. Sánchez (der.), 1922, ("Tüm Yapıtları").

• **BAKINIZ:** JIMÉNEZ.

DARİUS I
(İÖ 558-İÖ 486)

Pers imparatoru. Bütün İranî kavimleri birleştirmiş, merkeziyetçi yönetimin temellerini atmıştır.

Darius (Dârâ-Dareios-Darayavahuş Vistaspahya), Persler'in Ahameniş (Hahamanişiye-Akhaimenidai) soyundan Parthia (Parsi) satrabı Hystaspes'in oğludur. Yaşamı üstüne, kendi diktirdiği Bisütun (Behistun) yazıtları ile Heredotos ve Ktesias gibi Yunan tarihçilerinin yapıtlarında ayrıntılı bilgiler vardır.

Darius, gençliğinde İmparator Kiros (Kurus-Kuraş-Keyhusrev) tarafından tahtta gözü olmakla suçlanmıştı. Onun İÖ 529'da ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Kambyses (Kambuciya-Keykubad-Kabugiya) İÖ 521'de kendi eliyle canına kıydı. Bir söylentiye göre de Darius tarafından öldürüldü. Yönetim bir süre din adamlarının elinde kaldı. Darius ve altı soylu, din adamlarının başı olan Gaumata'yı öldürerek iktidara el koydular. Darius, İÖ 521'de altı arkadaşının onayıyla imparator oldu.

Ülkeye egemen oluşu

Darius'un böyle tahta geçişi büyük tepkilere yol açtı. İmparatorluğun doğu eyaletlerinde ayaklanmalar çıktı. Darius, Susa, Babil, Madya'daki bu ayaklanmaları şiddetle bastırdı. Pers ülkesinde de Vahyazdata adlı biri Kiros'un oğlu Bardiya olduğunu ileri sürerek ayaklanmıştı. Darius bu ayaklanmayı da kısa sürede bastırdı. Bisütun yazıtlarında kullandığı üslub, işkence ve şiddetle düzen sağlayan ve büyüklüğünü anlatan bir doğu despotunun portresini çizmektedir. Darius, yedi yıl süren iç savaşlar sırasında ya ordunun başında bulunarak ya da güvendiği komutanlarla 17 savaş kazandı ve düzeni sağladı. Bağımsızlığını ilan eden dokuz satrabı ortadan kaldırdı.

Genişleme siyaseti

Darius, bundan sonra doğuda Hindistan, batıda da Trakya ve Yunanistan'a doğru genişleme çabasına girişti. Önce İndus ırmağı havzasına kadar indi. Buradaki ticareti geliştirmek ve İndus ırmağının hangi denize aktığını saptamakla Yunanlı amiral Skillaks'ı görevlendirdi. Irmağın kaynağına kadar her yeri denetimine aldı.

Darius, bundan sonra batıya yöneldi. Yunanistan'a hücum için uygun yol Karadeniz'in kuzeyi ya da Trakya idi. İÖ 513'te Trakya'dan Tuna yöresine geçerek İskitler'e saldırdı. Ancak yarı göçebe olan bu kavim sürekli çekilip, arazideki tahılı yaktılar ve kuyuları zehirlediler. Darius, Doğu Avrupa ovalarındaki bu geleneksel savaşın ilk tarihi kurbanlarındandı, başarısızca geri çekildi. Bununla birlikte Makedonya, Trakya ve boğazlar Persler'in elindeydi. Dolayısıyla Karadeniz'in kuzeyinden Yunan kentlerine getirilen tahılı denetleyebiliyorlardı.

Darius, İyonya, Karya gibi Batı Anadolu devletleri üzerindeki egemenliğinin Yunanlılar tarafından tehdit edildiğini görüyordu. Bu nedenle Yunanistan'ın da denetim altına alınmasını gerekli görüyordu. Ünlü Pers-Yunan savaşları böyle başladı. Darius'un oğlu Mardonius İÖ 492'de Atina ve Eretriya'ya saldırdı ama başarı sağlayamadı. 490'da ikinci bir sefer yapıldı Eretriya yakıldı, yıkıldı. Persler, bütün güçleriyle saldırmalarına karşın Maraton'da yenildiler.

Darius, bu durum karşısında bile emelinden vazgeçmedi ve imparatorluğun dört yanına buyruklar göndererek, daha çok asker ve savaş malzemesi toplanmasını istedi. Ancak uzun süren bu hazırlıklar tamamlanamadan öldü.

Yönetsel düzenlemeleri

Darius, II. Kiros'un kurduğu büyük Pers İmparatorluğu'nu yeniden canlandırdı. Büyük imparatorluk, eyaletlerin (satraplıkların) yanında, bağlı krallıklar, bağımsız kent devletleri ve göçebelerden oluşuyordu. Kendinden önceki büyük bir doğu imparatorluğu olan Asur devleti hemen tümüyle yarı bağımsız kabilelerden oluşurken, Darius doğu monarşilerine

özgü bir tür merkeziyetçilik sistemi kurmuştu. Ege kıyılarından başlayan bir askeri posta yolu Hint sınırına ulaşıyordu. Her eyaletin satrabı yanında, adli ve mali işler, merkeze bağlı yetkili memurlarca yerine getirildiğinden, eyaletlerde özerk veya bağımsız bir yönetimin doğma olasılığı önleniyordu. Ayrıca göçebe kabileler doğrudan hükümdara bağlı olduğundan, satraplar bunlardan askeri güç alarak kendi istekleri doğrultusunda yararlanamıyorlardı.

Darius, yalnız Pers İmparatoru değildi. İran'da Ahuramazda'nın, Babil'de Marduk tanrının, Mısır'da Amon dininin, Anadolu'da tanrıça Kybele kültünün de başı idi. Böylece tarihte Roma'dan önce, kozmopolit bir dini-etnik yapının, bir "pantheon" kültürünün temelleri İran monarşisinde atılmıştı. Her kavim kendi dini, gelenekleri ve kurumlarıyla yaşıyordu. Bu parçalanma yönetimin yararınaydı. Her eyalette satrabın yanında bir genel sekreter (çoğunlukla imparatorla doğrudan ilişki kurardı) ve bunlardan ayrı bir komutan vardı. Bu üçlünün anlaşması pek zordu. Ayrıca sık sık imparatorluk görevlileri gelip, mali idari durumu gözden geçirirdi. Bu sistem uzun yüzyıllar Ortadoğu-Akdeniz dünyasındaki büyük imparatorluklara model olmuştur.

Darius döneminde yalnız denizcilikte değil, mimarlıkta ve bilimde de İran dünyasının Yunanlılar'la ilişkiye geçtiği görülür. Darius, Büyük İskender'den önce bu anlamda Doğu-Batı ilişkilerini yoğunlaştıran ilk hükümdardır.

Darius, ülkesinin imarına büyük önem verdi. Nil ile Kızıldeniz arasında bir kanal açtırdı. O zaman için küçük gemiler Akdeniz'den Hint Okyanusu'na ulaşabiliyordu. Her ülkenin eski toprak sistemini, soylularını ve bir bölüm yöneticilerini yerinde bıraktı. Ancak bu dönemde vergilerin ağırlaştığı ve köylülerin bu durumdan hoşnut olmadığı da bilinmektedir.

Darius, asker ve devlet adamı olarak Persler'in Ahamanişler soyunun en parlak hükümdarıdır. Ayaklanmaları bastırırken şiddetten kaçınmayan ama sadık halka karşı son derece şefkatli ve hoşgörülü bir doğulu imparatorun tipik örneğiydi. Darius'un çağdaş İran tarihi bakımından en önemli yönü, Persî, Mata, Elâmî gibi birbirine düşman İran kavimlerini kaynaştırması olmuştur. Böylece gelecekteki Sasani devleti, birlik içindeki bir topluma dayalı olduğu gibi, İran uygarlığının ve ulusunun kökleri de bu olguya dayanmaktadır.

• **KAYNAKLAR:** C. Huart, *Ancient Persia and Iranian Civilization,* 1972; Ş.Günaltay, *İran Tarihi,* 1948; B.Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi,* 1982.

• **BAKINIZ:** KAMBYSES, KİROS II, KSERKSES I.

DARKOT, Besim
(1903)

Türk, coğrafyacı. Türkiye'de çağdaş coğrafyanın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1903'te İstanbul'da doğdu. 1923'te İstanbul Muallim Mektebi'ni, 1928'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nü bitirdi. Ardından Maarif Vekâleti tarafından Fransa'ya gönderildi. Strasbourg Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nü bitirerek 1932'de Türkiye'ye döndü ve Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne müderris muavini (doçent) olarak atandı. Aynı yıl Kurak Memleketler Morfolojisi konusundaki doktora tezini verdi. 1933'teki üniversite reformunun ardından Türkiye ve ülkeler coğrafyası doçenti oldu. 1939'da profesör olan Darkot, 1941'de I. Coğrafya Kongresi'nin toplanmasına, 1942'de Türk Coğrafya Kurumu'nun kurulmasına ve 1943'te *Türk Coğrafya Dergisi*'nin çıkarılmasına önayak oldu.

1942-1947 arasında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu müdürlüğü görevinde bulundu. 1956'da ordinaryüs profesör olan Darkot 1973'te emekliye ayrıldı.

İlkmekteplerde Coğrafya Muallim Kitabı adlı ilk yapıtı 1928'de Maarif Vekâleti'nce ödüllendirilen Darkot, çeşitli öğretim kademeleri için birçok ders kitabı hazırlamıştır. Ayrıca çeşitli ölçeklerde Türkiye duvar haritaları ve iki İtalyan coğrafyacıyla birlikte hazırladığı *Resimli Modern Atlas* çalışması vardır. Nüfus hareketleri, kentleşme, kentlerin tarihsel coğrafyası, iktisadi coğrafya, iklim bilgisi ve haritacılık alanlarındaki çalışmalarıyla Türkiye'de çağdaş coğrafyanın gelişmesine önemli katkısı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İlkmekteplerde Coğrafya Muallim Kitabı,* 1928; *İstanbul'un Coğrafyası,* 1938; *Boğazların Menşei,* 1938; *Kartografya Dersleri,* 1939; *Avrupa Coğrafyası, I,* 1949; *Türkiye İktisadi Coğrafyası,* 1955; *Ege Bölgesi Coğrafyası* (M.Tuncel ile), 1978; *Marmara Bölgesi Coğrafyası* (M.Tuncel ile), 1981.

DARWIN, Charles
(1809-1882)

İngiliz doğa bilgini. Canlılarda evrimin "doğal seçme" yoluyla gerçekleştiğini öne süren kuramıyla, bilimin ve düşünce tarihinin gelişmesini derinden etkilemiştir.

Charles Robert Darwin 12 Şubat 1809'da, Shropshire'ın Shrewsbury kentinde doğdu. 19 Nisan 1882'de Kent'teki Downe kasabasında öldü. Babası Robert Waring Darwin, ünlü düşünür, şair ve bilim adamı Erasmus Darwin'in oğluydu ve Shrewsbury'nin başarılı hekimleri arasında saygın bir yer edinmişti. Annesi Susannah Wedgwood ise, hem sanatçı hem sanayici yönüyle İngiltere'nin en ünlü seramik yapımcılarından biri olan Josiah Wedgwood'un

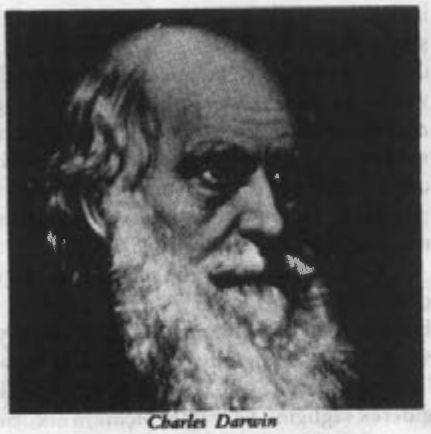

Charles Darwin

(1730-1799) kızıydı. Annesini sekiz yaşındayken yitiren Darwin'in bakımını büyük ablası Caroline üstlendi. Ne var ki o güne değin hep başarılı bireyler yetiştirmiş, saygıdeğer, varlıklı ve kültürlü iki ailenin bu en küçük üyesi, yakınları için yıllarca üzüntü kaynağı olacaktı. Gerçekten de, gerek kendisinin, gerek Darwin konusunda en yetkili biyografi yazarlarından biri sayılan İngiliz zooloji bilgini Sir Gavin de Beer'in (doğ. 1899) belirttiğine göre, Darwin'in ne çocukluğu ne de gençliği, ileride bir döneme damgasını vuracak büyük bir bilginin yetiştiğini müjdeliyordu. Olağanüstü bir yetenek ya da zekâ belirtisi göstermediği gibi, ailesine sorun olacak kadar bağımsız ruhlu, geç öğrenen, öğretilenlere ilgisiz ve isteksiz bir çocuktu. Kuş ve balık avlamak, yakaladığı hayvanları incelemek,kelebek, böcek, bitki, para, mineral, taş parçası gibi eline geçen hemen her şeyi biriktirmek neredeyse tek tutkusuydu. 1817'de kentteki bir devlet okuluna, ertesi yıl da klasik öğretim programı uygulayan özel Shrewsbury School'a gönderildi. Ancak, Latince ve Yunanca gibi ölü dilleri, klasik yazarları, tarih ve coğrafyayı öğrenmek dokuz yaşındaki Darwin için zaman yitirmekten öte bir anlam taşımıyor, belki daha işe yarar bilgiler verebilecek bir teknik okula gönderilmiş olmayı diliyordu.

1825'te bu "can sıkıcı" lise öğrenimini tamamlayınca, iyi aileden yetişmiş, saygıdeğer bir genç için en yararlı ve soylu uğraşın hekimlik olduğuna inanan babasının isteğiyle, tıp okumak üzere Edinburgh Üniversitesi'ne yazıldı. Tıp fakültesindeki dersleri hiç de ilgi çekici bulmayan, üstelik anatomi derslerinde kadavralara elini bile sürmekten çekinen ve ilk kez bir ameliyatı izlediğinde bayılacak gibi olan Darwin, ikinci ders yılının bitiminde hekimliğin kendisine göre bir meslek olmadığını anlamıştı. Anılarında da belirttiği gibi babası, "ailenin yüzkarası" olacağına artık iyiden iyiye inandığı oğluna, son bir umutla, bu kez din adamı olmasını önerdi. İngiliz Kilisesi'nin tüm doğmalarını benimsemiş, *İncil*'e ve Hıristiyanlık'a inançla bağlı olan Darwin bu öneriyi olumlu karşılayıp 1827'de Cambridge Üniversitesi'ndeki Christ's College'da din eğitimine başladı. Yaşamının akışını değiştirecek botanik profesörü John Stevens Henslow'u da orada tanıdı. Darwin'le yakından ilgilenen ve bir zamanların küçük koleksiyoncusundaki doğa tutkusunu alevlendirerek geleceğin doğa bilginine yön veren Henslow sonradan "mantık gücü olağanüstü, zekâsı çok dengeli, ama büyük bir deha olduğu söylenemez" diye tanımlayacağı Darwin'in yalnız öğretmeni değil ilk gerçek dostu oldu. 1831'de, pek iyi bir dereceyle olmasa da Cambridge'den diplomasını alıp ailesinin yanına dönen Darwin için, yıllar sonra geliştireceği kuramının başlangıcı olan araştırma gezisi olanağını yaratan da gene Henslow'du.

27 Aralık 1831'de Devonport limanından ayrılıp Büyük Okyanus'a ve Güney Amerika kıyılarına doğru yelken açan "Beagle" gemisinin gönüllü ve "amatör doğabilimcisi" Darwin, beş yıl süren bu uzun yolculuktan 2 Ekim 1836'da döndü. Üç yıl sonra da dayısının kızı Emma Wedgwood ile evlenerek Londra'ya yerleşti. Bu süre içinde gezi notlarını derleyip yayıma hazırlamıştı. 1839'da basılan bu gezi raporu Darwin'in ilk kitabıydı ve canlıların doğa tarihinden çok jeoloji bilgilerine ağırlık veriyordu. Aynı yıl Royal Society üyeliğine seçilen Darwin, türlerin kökeni ve evrim konusunda devrim yaratacak başyapıtını hazırlamaya yetecek zenginlikte gözlem ve bilgi birikimi, üstelik çok bol zamanı olmasına karşın, kuramını oluşturduktan sonra, yayımlamak için 21 yıl bekledi. Evrim düşüncesini ilk ortaya atan Darwin olmadı kuşkusuz; ancak, bu evrim sürecinin nasıl gerçekleştiğine inandırıcı bir açıklama getirerek kuşkuyu ortadan kaldırmak demek, bir zamanlar kilisenin hizmetine girmeye hazırlanan inançlı bir Hıristiyan için *İncil*'in *Genesis* (Yaratılış) bölümünü yadsımak demekti. Nitekim, 1859'da yayımlanan *On the Origin of Species*'e (Türlerin Kökeni) en güçlü tepki, Darwin'in de umduğu gibi din çevrelerinden geldi. İnsan yaratılışı konusunda *İncil*'e değil Darwin'in evrim savına inanmakla dine, kutsal kitaplara, kiliseye duyulan inanç ve güven çökecek, Tanrı'nın "kendi sureti" olarak yarattığı insanı ayrıcaklı yerinden alıp hayvanların arasına katmak, hele maymunla aynı atadan geldiğini öne sürmekle, üstelik evrim denilen bu gelişmenin "Yaratıcı"nın istemi dışında kendiliğinden gelişen bir süreç olduğunu kabul etmekle Tanrı'nın varlığı bile kuşkuya düşecekti. Darwin'in kuramını kanıtlanması olanaksız bir varsayım olarak değerlendirip eleştiren bazı bilim adamlarının da katılmasıyla büyüyen tartışmalar, 30 Haziran 1860'taki Oxford toplantısında gündeme getirildi. Sınırlı bir evrim düşüncesini benimsemekle birlikte Darwin'in kuramına en sert tepkiyle karşı çıkan Richard Owen ve Oxford Piskoposu Samuel Wilberforce'un suçlamaları karşısında evrimi savunan Darwin değil, özellikle Thomas Henry Huxley'di. İngiltere dışındaki ülkelerde, örneğin Agassiz'nin önderliğinde ABD'de gelişen tepkileri de hiçbir zaman yanıtlamayan Darwin, tartışma ortamını en yakın dostları ve kuramının en ateşli savunucuları olan Huxley, Hooker, Spencer ve Haeckel'e bırakıp bir araştırmacı ve kuramcı olarak kalmayı yeğledi. Türlerin evrimini açıklamak için ortaya attığı doğal seçme ya da yaşam savaşında güçsüzlerin yok olup en güçlü ve uygunların varlığını sürdürmesi ilkesinin biyolojiden başka alanlara, siyaset, iktisat, sosyal bilimler, antropoloji, psikoloji ve ahlak öğretilerine taşınmasını da çocuksu bir şaşkınlık ve inanmazlıkla izledi. Kendi kuramından yola çıkılarak evrim ve sosyalizm arasında bağlantı kurulması belki en çok Darwin'i yadırgat-

◄ *Gençlik yılları*

Huxley-Wilberforce tartışması

mıştı; oysa, kuramını oluştururken kendisi de Malthus'un iktisadi coğrafya alanındaki görüşlerinden büyük ölçüde yararlanmıştı. Nitekim, insan nüfusunun besin kaynaklarından çok daha hızlı artış eğiliminde olduğuna dikkati çeken Malthus'un görüşü, Darwin'e, kimi hayvan ya da bitki türleri yok olurken, besinini daha kolay sağlayan başka türlerin sürüp gittiği düşüncesini esinlemişti. Darwin'den yüz yıl önce, temelde insanın en üstün yaratık olduğunu kabul eden Fransız Aydınlanma Dönemi düşünürleri toplumsal evrim düşüncesini geliştirmekteydi. Örneğin Condorcet 1794'te yazdığı ünlü *Esquisse d'un tableau historique de progrés del'ésprit humain* (İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı, 2 cilt, 1944-1945) adlı yapıtında insanlığın tarihini, her aşaması bir öncekinden daha gelişmiş olan dokuz evrede incelemişti. Ancak Darwin, evrim kuramını geliştirirken Fransız Aydınlanma Dönemi'nin düşünürlerinden çok, insanlığın iyiye doğru evrimine inanmayan ve bunun olanaksızlığını göstermeye çalışan Malthus ve Pailey adlı iki İngiliz din adamının düşüncelerinden etkilenmiştir. Fransız Devrimi'nin ve İngiliz Sanayi Devrimi'nin toplum yapısını altüst eden sonuçlarından ürken Malthus, tıptaki gelişmeleri ve yoksullara devlet yardımını, doğal ölüm oranını düşürdüğü için büyük bir "iktisadi günah" olarak görürken, Pailey toplumsal uyumun tanrısal kaynağını göstermeye çalışıyordu.

İlk baskısı birkaç gün içinde tükenen ve ölümüne değin altı basım yapan *Türlerin Kökeni*'nden sonra Darwin, çok kısa aralarla on kitap daha yayımladı. Ne var ki, daha evliliğinin ilk günlerinde başlayan halsizlik, uykusuzluk, sürekli bulantı ve bağırsak krampları giderek sağlığını ve yaşam biçimini etkilemeye başlamıştı. Nitekim, evlendiği yıl Londra'dan ayrılıp, daha güneyde küçük bir kasaba olan Downe'da bahçeli bir eve yerleşen Darwin, toplumsal etkinliklerini de çalışma saatlerini de iyice kısıtlayarak ömrünün sonu-

Evrim Düşüncesinin Evrimi

Canlı türlerinin ayrı ayrı yaratıldığı ve değişmez olduğu inancına karşı çıkarak, canlı varlıkların uzun süreçler içinde değiştiğini kabul eden evrim kuramı tartışmalarının başlangıcı oldukça eski çağlara uzanır. Örneğin İÖ 6.yy'da Miletos'lu Anaksimandros*, insanın suda yaşayan bir hayvandan türediğini ortaya atmış, bir yüzyıl sonra Empedokles* insanı da kapsamak üzere tüm canlı ve cansız varlıkların sürekli bir dönüşüm geçirdiğini ileri sürmüştü. Aristoteles* ise İÖ 4.yy'da, yaşamın cansız maddelerden kendiliğinden gelişebileceğine inanmıştı. Aristoteles'e göre nasıl döllenmiş bir yumurtada yeni canlıyı geliştirecek "etkin öz" varsa, bazı cansız maddelerin içinde de böyle bir öz vardır ve bu öz uygun koşullar bulduğunda yeni canlıyı oluşturur. Örneğin, çamur ve topraktaki etkin özden uygun koşullar altında canlılar gelişir. Aristoteles'in kuramının bir benzeri sonradan "abiyogenezciler" tarafından yaygın olarak benimsenmişse de, Redi* ve Pasteur'ün* çalışmalarıyla bu kuram çürütülmüş ve buna karşı gelişen "biyogenez" kuramı, her canlının yine ancak bir canlıdan üreyebileceğini savunmuştur.

Yunan düşünürlerinden sonra, Batı dünyasında Hıristiyanlık'ın egemen olması evrim konusundaki çalışmaları büyük ölçüde engellemiş, ancak zaman zaman bir iki araştırmacı konuya eğilme yürekliliğini gösterebilmiştir. Bu örneklerden biri olan ve karada yaşayan tüm türlerin denizlerdeki benzerlerinden kaynaklanabileceğini ileri süren Fransız Benoit de Maillet'ye göre, balıklar karada yaşamaya alışmış ve yeni hayvan türlerinin özellikle kuşların atası olmuştur. Gene aynı dönemde Maupertuis*, canlı varlıkların kuşaklar boyunca rastlantı sonucu değişebileceğini açıklamış ve yararlı değişim gösterenlerin varlıklarını sürdürebildiğini, göstermeyenlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını öne sürmüştü. Sınırlı bir dönüşüm düşüncesini benimseyen Buffon* ise, tüm hayvanların tek bir hayvandan türediğine ve bu hayvanın zamanla değişerek öbür hayvan türlerinin tümüne kaynaklık ettiğine inanıyordu.

Evrim tartışmalarının tarihsel gelişiminde, bu düşünceye karşı çıkan yalnızca din adamları olmamış, bazı doğabilimciler de evrim düşüncesinin karşısında yer alarak türlerin değişmezliğini savunmuştur. Örneğin, Cuvier* omurgalı fosilleri üzerinde yaptığı çalışmalarda balıklardan memelilere dek uzanan bir evrim zincirinin varlığını görmesine karşın, bu gelişmenin tümüyle değişik yaşam biçimlerinden kaynaklandığını öne sürmüştü. Louis Agassiz* de, Darwin kuramını destekleyecek birçok çalışması olmasına, hatta türlerin zaman içinde basitten karmaşığa doğru bir gelişme gösterdiğini kabul etmesine karşın, evrim kuramına karşı çıkmış ve türlerdeki gelişmenin birbirlerinden bağımsız olduğunu savunmuştu.

Canlıların evrimi konusundaki çalışmalara bilimsel boyut getiren ve düşüncesini inançla savunan ilk doğa bilgini Lamarck'tır.* Çevre koşullarındaki değişikliklerin o çevrede yaşayan bir hayvan türünde de değişmeye yol açacağını düşünen Lamarck, bu düşünceden ve gözlemlerinden yola çıkarak iki varsayıma ulaştı: Kullanılan organlar gelişir, kullanılmayanlar körelir, hatta kaybolur; canlı, kullanma sonucu kazandığı özelliği ya da kullanmama sonucu kaybettiği yapısal görünümü yeni döllere aktarır. Lamarck'ın kuramına başta August Weismann* olmak üzere birçok doğa bilgini karşı çıkmış ve organların kullanıp kullanılmamasının türlerde değişiklik yapmayacağını kanıtlamaya çalış-

na değin orada yaşadı. 73 yaşında kalp krizinden ölmesine karşın, kırk yıl boyunca yakındığı bu hastalık belirtilerinin, büyük bir olasılıkla "Beagle" seferi sırasında Güney Amerika'da bir tür çeçe sineğinin taşıdığı, kalp ve bağırsak kaslarına yerleşen triponozoma türü bir asalaktan ileri gelen chagas hastalığı olduğu sanılıyor.

"Beagle"ın yolculuğu

Darwin, beş yıl süren "Beagle" seferinde en ilginç gözlemlerini Tierra del Fuego, Yeşilburun (Cabo Verde) Adaları, Galápagos, Tahiti, Avustralya ve Güney Amerika'nın batı kıyılarında yapmıştır. Yalnız kendisinin değil, bilim tarihinin de dönüm noktalarından biri olan bu gezide derlediği bilgilerle, jeoloji, botanik ve türlerin evrimi gibi üç ayrı alanda çok önemli sonuçlara varabilmesi, Darwin'in çok titiz bir gözlemci olmasından ve her gözlemi tümdengelim yöntemiyle değerlendirmesinden kaynaklanır. Yeşilburun Adaları'ndaki bir yanardağda yaptığı ilk gözlemlerin, jeoloji bilgini Charles Lyell'in görüşlerini doğrulaması Darwin'in düşünce çizgisini de büyük ölçüde etkilemiştir. O yüzyılın başında pek çok jeoloji bilgininin benimsediği, özellikle Fransa'da Cuvier ve İngiltere'de Adam Sedgwick'in desteklediği jeoloji kuramı, belli aralarla yinelenen çok güçlü doğa olaylarının örneğin yersarsıntısı ya da büyük su baskınlarının hem yeryüzü biçimlerini değiştirdiğini, hem de bazı hayvan türlerinin yok olmasına neden olduğunu, bunu izleyen dinginlik döneminde ise yeni türlerin ortaya çıktığını savunuyordu. Lyell, 1830'da ilk cildi yayımlanan *Principles of Geology* ("Jeolojinin İlkeleri") adlı yapıtında bu görüşe karşı çıkarak, doğa olaylarının yeryüzünü belli zamanlarda değil sürekli olarak etkilediğini, yüzey biçimlerinin yağmur, rüzgâr ve dalgalarla yavaş ama aralıksız olarak değiştiğini öne sürdü. Darwin jeolojide geçerli olduğunu gözlemlediği bu ilkeyi canlıların değişimine de uygulayarak, evrimin kesintisiz ve yavaş bir süreç olduğu inancına vardı.

Jeoloji ve botanik incelemeleri

mıştır. Lamarck'ın kuramı bilim çevrelerinde tartışılırken, 19. yy'ın ikinci yarısında Darwin'in evrim konusundaki düşünceleri halk arasında da geniş yankı uyandırmıştı. Gerek çağında gerek 20. yy'da yaygın olarak benimsenen Darwincilik, doğabilim ilkelerine en uygun kuram olmasına karşın, bazı yönleriyle eksik ve yetersizdir. Bu olgu özellikle Darwin'in döneminde kalıtım konusundaki bilgilerin yetersiz olmasıyla açıklanabilir. Çünkü Mendel'in, çağdaş kalıtım biliminin başlangıcı sayılan çalışmalarından Darwin yararlanma olanağı bulamamıştır. Kalıtım yasaları ortaya konuldukça, Darwin'in evrim kuramının çeşitli yönleri bu kurallara göre yeniden tartışılmış, 1920-1930 arası R.A. Fisher*, Sewall Wright (doğ. 1889) ve J.S. Haldane'in* "Topluluk Kalıtım Bilimi"ni kurmaları ve genlerdeki değişkenliğin topluluk içinde nasıl dağıldığını incelemeleriyle Darwincilik daha inandırıcı bir nitelik kazanmıştır.*

Günümüzde özellikle moleküler biyoloji alanındaki gelişmeler, Darwin'in kuramıyla açıklanamayan değişim sorununa çözüm getirmiştir. Buna göre, canlılarda birden bire ortaya çıkan değşinimlerin (mütasyon) sorumlusu, başta radyoaktif ışınlar olmak üzere bazı kimyasal maddeler, antibiyotikler ve ısı gibi birtakım etkenlerdir. Darwincilik'in temel ilkeleri ve genetik bilimindeki yeni gelişmeler, sentetik evrim kuramı adıyla "Modern Sentez" de birleştirilmiştir. Julian Huxley'in öncülüğünü yaptığı bu sentez, Darwincilik'in ana ilkelerini genetik malzeme düzeyinde de geçerli sayar. Çağdaş bilgilerin ışığında yeniden gözden geçirilen bu ilkelere göre, kalıtım yüklerindeki değişkenlikler evrimin temelini oluşturur ve bu değişkenliklerin bir nüfustaki dağılımı doğal seçme ilkesine uygun olarak gerçekleşir. Kısacası, organizmanın çevresine daha iyi uyum sağlamasına yol açan değşinimler kalıcıdır. Değşinime uğrayan tip giderek çoğalır ve nüfusta görülme olasılığı zamanla artar. Üçüncü bir ilke de, bu doğal seçme sürecinin küçük birikimlerle çok uzun sürelerde algılanabilir düzeye geldiğini kabul eder.*

Günümüzde Darwincilik'e getirilen eleştirilerin ağırlığı, bu kuramın yanlış değil eksik olduğu yönündedir. En büyük eksikliği ise, doğada görülen ve birbirinden türediği kanıtlanmaya çalışılan türlerin ilk kökeni ve yaşamın başlangıcı sorununa yanıt getirmemesidir. Gerçekten de Darwin bu konuya hiçbir açıklama getirmediği gibi, dönemindeki yetersiz bilgiyle bu soruyla uğraşmanın saçma olduğunu ileri sürmüştü. 20. yy'da, ilk canlının ya da canlıların uzun bir biyokimyasal evrim sonucu oluştuğunu kanıtlamaya yönelik en önemli çalışmalardan birini S.L. Miller yapmıştır. Miller, ilkel atmosferde bulunduğu sanılan ortama benzer bir ortam yaratarak yaptığı deneyde, canlıların temel maddesi proteinlerin yapıtaşı olan aminoasitleri oluşturmayı başarmış, ancak elde ettiği karışım içinde proteinlere rastlanmamıştır. Daha sonra S.W. Fox kuru bir aminoasit karışımını ısıtarak bu kütleyi soğumaya bırakmış, soğuyan kütleyi incelediğinde birçok aminoasit molekülünün proteinlerin kimyasal yapısına benzer bir biçimde diziler oluşturduğunu saptamıştır.*

SSCB'li bilgin Oparin ise, sıvı içindeki organik maddelerin davranışlarını inceleyerek, ilkel denizlerde biriken organik maddelerin su molekülleriyle etkileşmesi sonucunda ilkel hücreye benzer yapıların gelişebileceğini öne sürmüştür. Bütün bu sonuçlar yaşamın başlangıcı konusunda bilgi vermekle birlikte, henüz kesin bir kanıt sayılamaz. Laboratuvar koşullarıyla yaşamın başlangıcındaki doğa koşullarının ne derece benzerlik gösterdiği tartışma konusu olduğu gibi, deneylerde üretilen aminoasit ve proteinlerin bir canlının oluşumuna yol açabileceği de bugün için kanıtlanmış değildir. Canlılarda ortak kalıtım mekanizmasını oluşturan DNA'ya ilişkin araştırmaların zamanla bu konuda önemli bir bilgi birikimi sağlaması beklenebilir.*

Evrim kuramını açıklamadan çok önce jeoloji alanında adını duyuran ve gezi notlarından sonraki ilk üç yapıtında bu tür gözlemlerini derleyen Darwin, özellikle iki konuda Lyell'in görüşlerini çürütecek kanıtlar toplamıştı. Gnays, şist, arduvaz gibi yapraksı yapıdaki kayaçlarda bu katmanlaşma ya da ince yapraklara ayrılma olayının, Lyell'in öne sürdüğü gibi tortullaşma sırasında gerçekleşmediğini, jeolojik zamanlarda kayacın uğradığı aşırı basınç ve sıcaklıktan ileri geldiğini belirlemesi, başkalaşım kayaçlarının oluşumuna açıklık getirdi. Atollerin oluşumunu, deniz dibinden yükselen yanardağ ağızlarının çevresinde mercanların birikmesiyle açıklayan Lyell'e karşılık Darwin, mercan resifleriyle atollerin deniz tabanının çökmesi sonucunda oluştuğunu öne sürdü.

Darwin'in botanik alanındaki görüşleri de, temelde, daha önce *Türlerin Kökeni*'nde açıkladığı ve varolma savaşında canlıların en güçlü silahlarından biri saydığı ortama uyum olgusundan kaynaklanır. Orkidelerde, tırmanıcı ve böcek yiyen bitkilerde rastlanılan ilginç uyum örneklerini veren Darwin'in, döllenme konusunda uzun deneylerden sonra vardığı kanı da, çapraz döllenmenin çoğu kez kendiliğinden döllenmeye oranla daha sağlıklı, verimli ve varolma savaşından sağ çıkabilen dayanıklı döller verdiğidir. Mendel'in çaprazlama deneylerinin sonuçları 1900'lerde yeniden keşfedilip gün ışığına çıkarıldığında, Darwin'in melez türler konusundaki görüşü de daha iyi değerlendirilebilmiştir.

Darwincilik

Jeoloji ve botanik alanındaki çalışmalarının önemi yadsınmamakla birlikte, Darwin'in adı her şeyden önce, evrim mekanizmasının işleyişine ilk tutarlı açıklamayı getiren Darwincilik kuramıyla birlikte anılır. Evrim kavramını ilk ortaya atan bilgin olmamakla birlikte Darwin'in öncülüğü, canlıların basit türlerden gelişmiş türlere doğru evriminde izlenen yolu ve bu değişimde rol oynayan etkenleri tutarlı bir biçimde açıklamak olmuştur. "Beagle"la uzun yolculuğuna başlarken, ailesinde biyolojik evrimi savunmuş Erasmus Darwin gibi bir bilgin olmasına karşın, genç Darwin dinsel inancı ve Cambridge'de aldığı din eğitiminin pek yeni etkileri nedeniyle, yeryüzündeki tüm canlıların *İncil*'de anlatıldığı gibi yaratıldığından ve ilk biçimini koruduğundan kuşku duymuyordu. Güney Amerika'nın batı kıyıları açığında, Ekvator'un altında yer alan ve on iki büyük, yüzlerce küçük adacıktan oluşan Galápagos Takımadaları'na ulaştıklarında ilk kuşkuları belirdi. Yanardağ kökenli bu adalarda, kaktüsle beslenen ve tarihöncesi hayvanları andıran iri, zırhlı kaplumbağalarla, kıyıdaki yosunlarla beslenen bir metre boyunda deniz kertenkeleleriyle ve insandan ürkmeyen kuşlarla karşılaştı. Özellikle ayrı adalarda rastladığı on dört ispinoz türünden her birinin değişik bir beslenme biçimi ve bu beslenme biçimine uygun değişik bir gaga yapısının olması Darwin'i çok düşündürdü. Tohumla beslenen ispinozların papağan gagasına benzeyen kıvrık ve güçlü gagalarına karşılık, böcek yiyenlerin avlarını daha kolay yakalamasını sağlayan sivri ve ince gagaları vardı. Yüzey biçimleri ve iklimleri aynı, birbirine komşu adalarda yaşayan ve aralarında bağ olduğu açıkça belli olan ispinoz türlerinin yapı ve beslenme özellikleri arasındaki bu değişiklikler, hepsinin aynı kökenden türediğini, yalnız gaga biçimlerine uygun besinlerin bol olduğu ayrı yerlerde çoğaldığını gösteriyordu. Adalarla en yakın anakarada yaşayan türler arasındaki benzerlik, aynı anakaranın komşu bölgelerinde yaşayan ve aynı türden olmayan canlılar arasındaki yakın akrabalık, belli bir bölgedeki fosillerle yaşayan canlılar arasında gözlemlenen yapısal benzerlikler bütün türlerin ayrı ayrı yaratılmadığını, ortak bir atadan türeyip zamanla değişime uğradığını hemen kabul ettirecek kadar belirgindi. Düşüncelerinin bu aşamasında, Lyell'in "yeryüzü bugünkü biçimiyle yaratılmadı, doğa kuvvetlerinin etkisiyle ve çok uzun süren bir değişmenin sonucunda bu biçimini aldı" ilkesinden yola çıkan Darwin, canlıların da yeryüzü ile birlikte değiştiğinden artık emindi. Ama en güç soruna, bu değişmenin nedenlerine ve nasıl gerçekleştiğine yanıt bulamamıştı. İngiltere'ye döndükten sonra, 1837'de vardığı ilk yargı, tarih çağlarından başlayarak tarım ve evcilleştirmenin bitki ve hayvan türlerinde kaçınılmaz bir değişikliğe yol açtığıydı. Tarım için işine yarayacak bitki türlerini seçip, değişik iklimde, değişik topraklara eken, değişik gübrelerle besleyen, birbirleriyle çaprazlayarak melez döller elde eden insan, bilinçli ve bilinçsiz seçimiyle bunca değişikliğe neden olabilirken, doğanın seçimi neler yapamazdı ki? Bu düşünceye ulaşmasında, 1838 Eylül'ünde okuduğu, Malthus'un *Essay on the Principle of Population* ("Nüfuslaşma İlkesi Üstüne Deneme") adlı yapıtının yönlendirici etkisi büyük olmuştur.

Türlerin Kökeni

O tarihten sonra, doğal seçmenin evrimin tek yolu olmasa bile başlıca yolu olduğuna inanan Darwin, kuramının ilk taslağını 1844'te yazmaya başladıysa da, ancak on iki yıl sonra, yakın dostları Joseph Dalton Hooker ile Charles Lyell'in yüreklendirmesiyle yeniden ele alabildi. 1858'de Alfred Russel Wallace'ın kendisine gönderdiği bir yazıdan, doğal seçme yoluyla türlerin evrimi düşüncesini Wallace'ın da hemen hemen aynı terimlerle ve çok inandırıcı bir biçimde açıklamış olduğunu öğrenmek, Darwin'in hiç beklemediği bir gelişmeydi. Wallace, Darwin'den bağımsız olarak Malaya Takımadaları'nın hayvan ve bitki örtüsünü inceleyerek aynı sonuçlara ulaşmıştı. Darwin, yirmi yıldır üzerinde çalıştığı bu varsayımdan ilk söz eden kişi olma onurunu Wallace'a bırakmaya karar verdi. Ancak, Darwin'in eski taslağını okumuş olan Hooker ile Lyell, ikisinin görüşlerini aynı başlık altında birleştirerek 1 Temmuz 1858'de Londra'daki Linnean Society'ye sundular.

Evrim konusunda çalışan doğabilimcilerin, Almanya, İngiltere ve Fransa'da hemen hemen aynı anda aynı sonuçlara varmaları ve sağlığının giderek bozulması, Darwin'in çalışmalarına yeni bir hız verdi ve 1859'da *Türlerin Kökeni*'nin bir özetini yayımlayarak derlediği kanıtları ve kuramının ilkelerini açıkladı: Evrim bireyleri teker teker etkileyen bir süreç değil, tüm bir canlı topluluğunda ortaya çıkan genel bir olgudur. Türlerin değişmesi sonucunda, aynı türün üyeleri arasında bireysel farklar ortaya çıkabilir. Değişime uğrayan türün bireyleri, eğer bu değişim sırasında, beslenme ve korunma savaşına girecekleri başka gruplardan daha üstün nitelikler geliştirebilmişse ortama uyum sağlar ve yaşamını sürdürebilir. Yaşamsavaşına giren her canlı grubu ya hızla çoğalarak (çok sayıda yumurta, tohum üreterek ya da yavrulayarak) üremesini sürdürmek zorundadır, ya da düş-

manlarından daha güçlü, daha hızlı olan bireyler ortama uyum sağlayacak ve besinleri ele geçirecektir. Bu özellikleri gösteremeyen canlılar, doğal seçimle ayıklanarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Değişime uğrayan türün değişimle kazandığı özellikler yeni döllere aktarılır. Doğal seçme sonucunda yalnızca en üstün ve en dayanıklılar yaşamını sürdürebildiği için, doğadaki tüm canlılar en basitten en gelişmişe doğru evrim geçirmiştir. Yaşamını sürdüren ilkel organizmalar, var olmalarını, bulundukları ortam ve koşullarda kendileriyle savaşacak başka canlıların bulunmayışına borçludur. Yeryüzünün ilk çağlarında, ilkel canlılarda değşinime (mütasyon) yol açacak etkenlerin yaygın olması Darwin'in bu savını doğrular niteliktedir. Gerçekten de, değşinimin en büyük etkeni olan radyoaktif ışınlar o çağlarda bugünküne oranla çok daha fazlaydı; radyoaktif maddeler ışıma sonucunda giderek kararlı bileşiklere dönüştüğünden, bu etken de gücünü zamanla yitirmektedir.

Darwin, kuramının birçok yönünü gözlemleri ve bilgisiyle açıklayabilmişse de, türlerde bireysel farklara yol açan değişimin nedenlerine tutarlı bir açıklama getirememiştir. Gene de, canlıların evrimi konusundaki kuramıyla kendisinin öncüsü olan Lamarck'ın düştüğü yanılgılara, büyük ölçüde onun açıklamalarından yararlanmış olmasına karşın düşmemiştir. Lamarck'a göre, canlılarda çok kullanılan organlar gelişir, kullanılmayanlar ise körelir; gelişme ya da körelme biçiminde kazanılan bu nitelikler de dölden döle aktarılır. Örneğin, yaşayan zürafaların boynunun bilinen zürafa fosillerinden daha uzun olmasını açıklarken, Lamarck, ağaç tepelerindeki yaprakları yiyebilmek için zürafaların boyunlarını sürekli olarak yukarı uzattıklarını, böylece çok kullanılan bu organın geliştiğini ve bu kazanılmış özelliğin yeni döllere aktarıldığını öne sürmüştü. Darwin ise, zürafa topluluğu içinde ani bir değişimle uzun boyunlu bireylerin oluştuğunu, besinini daha kolay sağlayan bu uzun boyunlu zürafaların giderek çoğalmasıyla kısa boyunluların besin savaşını kaybettiğini ve doğal seçimle ayıklanarak yok olduğunu savunmuştur.

Darwin'in açıklayamadığı kalıtsal değişimin nedeni ve yeni döllere nasıl aktarıldığı sorusunu Mendel 1860'larda kalıtım yasalarıyla yanıtlamıştı. Ne yazık ki Darwin'in bu çalışmadan haberi olmadı ve yıllar sonra yeniden değerlendirilen Mendel yasaları, ardından genetik bilimi, bugün "değşinim" denilen bu kalıtsal değişikliklerin iletilmesinden genin yapısındaki DNA moleküllerinin sorumlu olduğunu kanıtladı.

Darwin 1871'de yayımladığı *The Descent of Man* ("İnsanın Atası") adlı yapıtıyla, *Türlerin Kökeni*'nde yalnızca bitki ve hayvanlar için irdelediği değişim yoluyla evrim konusunu bu kez insan türüne uyguladı. İnsanın ilk atasını araştırırken, sınıflandırmada maymunlardan bile alt basamakta yer alabilecek kadar ilkel bir canlı olabileceğini öne sürdü; buna karşılık, Oxford toplantısında Piskopos Wilberforce ile Huxley arasında sert tartışmalara neden olan insanın maymundan türediği savını Darwin hiçbir zaman ortaya atmamıştır. Gene *Türlerin Kökeni*'nde çok kısa bir bölüm ayırdığı eşeysel (cinsel) seçme olgusunu bu yapıtında daha ayrıntılı bir biçimde inceleyen Darwin'e göre, insanın ve çoğu hayvanların evriminde doğal seçme gibi etkin rol oynayan biyolojik ilkelerden biri de eşeysel seçmedir. Aynı eşeyden bireyler, genellikle de erkekler arasında öbür eşeyi elde etmek için yapılan bir yarış niteliğindeki bu seçme olgusu, bir varolma savaşına dayanmadığı ve ölümle sonuçlanmadığı için doğal seçme kadar acımasız ve sert değildir. Darwin, renk, kuyruk, yele, boynuz, gövde iriliği gibi eşeyinin üstün özellikleriyle başka bireylere tercih edilen bireyin daha çok döl verme şansına kavuştuğunu belirtmiş, ancak doğal seçmeyle eşeysel seçme arasındaki ilişkiye değinmemiştir.

Darwincilik'in sosyal bilimler üzerindeki etkileri

Darwin'in evrim kuramı sosyal bilimlerde değişik görüşteki bilim adamlarınca yaygın bir biçimde benimsendi. Bu kuramın dinsel dogmaları sarsıcı etkisi, doğadaki sürekli devinime ve bunun önce nicel, giderek nitel değişikliklere yol açtığına ilişkin savları ve bulguları, Tarihi Maddecilik'i benimseyen düşünürlerin toplumsal değişimlere ilişkin savlarına önemli bir destek sağladı. Öbür uçta, 19. yy İngiltere'sindeki rekabetçi kapitalizmin gelişme yasalarını inceleyen Klasik İktisat Okulu'na bağlı bilim adamları da, Darwin'in türlerin varolma savaşını, en dayanıklılar ve çevre koşullarına uyum gösterenlerin yaşama hakkı olduğu savını kuramlarının önemli bir desteği saydılar. Örneğin, Klasik İktisat Okulu'nun öğretisine göre firmalar arasındaki rekabet küçük ve verimsiz işletmelerin yok olmasına, rekabete dayanabilen firmaların ise büyüyüp güçlenmesine yol açacaktır. Bu da doğal ve sağlıklı bir gelişmedir.

Darwin'in görüşleri psikoloji alanında karşılaştırmalı genetik ve zihinsel kalıtım araştırmalarına yeni bir yön kazandırırken, antropolojide ırk araştırmalarına olan ilginin artmasına katkıda bulunmuş ve bu yönelimin sonunda, bir yanda ırkların gelişimini çevresel etkenlere bağlayan kuramlar, öbür yanda da Aryancılık gibi saf ırkçı kuramlar geliştirilmiştir. Darwin'in kuramının din çevrelerindeki tartışması ve bu kuramın sosyal bilimler alanında da yaygın bir biçimde geliştirilmesinin yarattığı sarsıcı etkiler 20. yy'da da sürmektedir. 1925'te ABD'de, öğrencilerine evrim kuramını anlatan John J. Scones'un yargılandığı ünlü "maymun davası"nda öğretmen suçlu bulunmuş ve bu kuramın okullarda öğretilmesi Tennessee Eyaleti'nde yasaklanmış, ancak 1968'de ABD Yüksek Mahkemesi bu tür yasaların anayasaya aykırı olduğunu kabul etmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries Visited by H.M.S. Beagle*, 1839, ("Beagle Gemisiyle Yapılan Yolculukta Dolaşılan Çeşitli Ülkelerin Jeoloji ve Doğa Tarihi Araştırmaları Raporu"); *The Structure and Distribution of Coral Reefs*, 1842, ("Mercan Resiflerinin Yapısı ve Dağılımı"); *Geological Observations on the Volcanic Islands Visited During the Voyage of H.M.S. Beagle*, 1844, ("Beagle Gemisiyle Yapılan Yolculuk Sırasında Dolaşılan Volkanik Adalardaki Jeoloji Gözlemleri"); *Geological Observations on South America*, 1846, ("Güney Amerika'daki Jeoloji Gözlemleri"); *A Monography of the Subclass Cirripedia*, 2 cilt, 1851, ("Cirripedia Altsınıfı Üstüne Bir Monografi"); *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, 1859, (Türlerin Kökeni, 1970); *The Variation of Animals and Plants Under Domestication*, 1868, ("Evcilleşmenin Etkisiyle Hayvanların ve Bitkilerin Değişimi"); *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, 1871, ("İnsanın

Eşeysel Seçme

Atası ve Eşeyliğe Bağlı Seçme"); *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, 1872, ("İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların Dile Getirilişi"); *Insectivorous Plants*, 1875, ("Böcekçil Bitkiler"); *Climbing Plants*, 1875, ("Tırmanıcı Bitkiler"); *The Effects of Cross and Self Fertilization in the Vegetable Kingdom*, 1876, ("Bitkiler Dünyasında Çapraz ve Kendiliğinden Döllenmenin Etkileri"); *The Power of Movement in Plants* (oğlu Francis Darwin ile), 1880, ("Bitkilerde Hareketin Gücü"); *Autobiography*, (ö.s.), 1887, ("Özyaşam Öyküsü"); *Evolution by Natural Selection*, (ö.s.), 1958, G. de Beer (der.), ("Doğal Seçme Yoluyla Evrim").

- KAYNAKLAR: F. Darwin, *Life and Letters of Charles Darwin*, 3 cilt, 1887; F. Darwin ve A. C. Seward, *More Letters of Charles Darwin*, 2 cilt, 1903; G. de Beer, *Charles Darwin*, 1963; *Atlas of Evolution*, 1964; *Darwin and Huxley: Autobiographies*, 1971.

- BAKINIZ: L.AGASSIZ, BUFFON, CUVIER, E. DARWIN, DOBZHANSKY, GEOFFROY SAINT-HILAIRE, A. GRAY, HAECKEL, T.H. HUXLEY, LAMARCK, LYELL, MALTHUS, MAUPERTUIS, MENDEL, R.OWEN, H.SPENCER, A.R. WALLACE.

DARWIN, Erasmus
(1731-1802)

İngiliz filozof, ozan ve bilim adamı. Türlerin ortak bir atadan kaynaklanarak, istençleri doğrultusunda evrimleştiğini savunmuştur.

12 Aralık 1731'de Eton, Nottinghamshire'da doğdu, 18 Nisan 1802'de Derby'de öldü. Charles Darwin ve Francis Galton'un dedesidir. 1750-1756 arasında Cambridge ve Edinburgh üniversitelerinde öğrenim gördü. 40 yıl kadar Lichfield ve Derby'de tıp alanında çalıştı. 1766'da Lichfield'de tanıştığı Joseph Priestley, Samuel Johnson ve J.J. Rousseau ile dostluk kurdu, 1781'de Derby'ye gittikten sonra onlarla uzun süre yazıştı. 1784'te Derby'de bilime olan ilgiyi artırmak amacıyla Philosophical Society'yi kurdu.

Özgür düşünce yanlısı olan E.Darwin, doğa felsefesi ve evrim kuramı üzerine şiir ve düzyazılar yazmıştır. 1794-1796 arasında yazdığı *Zoonomia or the Laws of Organic Life*'da ("Organik Yaşamın Yasaları") organizmaları yönlendiren yasaları çözümlemeye çalışmıştır. Ona göre yaşamı mekanik olarak açıklamaya çalışmak yanlıştır. Her yeni bireyin, kendisinden doğduğu üretici hücrenin küçük bir örneği olarak önceden biçimlendiğini söyleyen öğretiye karşı çıkmış; yeni bireylerin çevredeki malzemeyi kullanarak yeni parçalar oluşturmak yoluyla geliştiğini savunan epigenetik görüşü benimsemiştir. Bu görüşe göre, görece farklılaşmamış olan yumurta, bu mekanizmayla karmaşık bir organizmaya dönüşür. Yaşamın kendisi de böyle bir dönüşümle evrimleşmiştir. Şimdi varolan canlıların tümü, uzun süre önce varolan bir ilkel iplik'ten (*primal filament*) kaynaklanmış, değişen çevre koşullarına uyum göstermek üzere de farklılaşmışlardır.

Daha sonra C. Darwin'in *The Origin of Species*'ini (Türlerin Kökeni) etkileyen görüşünü kanıtlamak ve evrimin gerçek olduğunu göstermek için, evcilleştirilen hayvanların geçirdiği değişimleri, ekili bitkilerin yabani bitkilerden farklılaşmasını, kurbağa yavrularının kurbağaya dönüşümünü örnek olarak vermiştir. Bu örnekte izlenebildiği gibi, organizmalar da çağlar boyunca değişik çevre koşullarıyla karşılaştıkça istek, zevk ve acılarının yönünde istençlerini kullanmışlar, bu eğilim nedeniyle de yeni parçalar geliştirerek evrimleşmişlerdir. E.Darwin, *Zoonomia*'nın ikinci bölümünde, canlılarda ortaya çıkan hastalıkları gövdesel ve tinsel nedenlerle açıklamaya çalışmış, çeşitli tedaviler önermiştir.

E.Darwin, 1803'te basılan ve gövdesel niteliklerin, organizmaların istekleri, arzuları ve nefretleri doğrultusunda üretildiğini anlatan *The Temple of Nature* ("Doğa Tapınağı") şiirinde de, bu niteliklerin kalıtımsal olarak yeni nesillere geçerek, varoluş savaşımında onları koruduğunu savunmuştur.

İnsan gövdesinin daha ilkel yaşam biçimlerinden evrimleştiğini gösteren izler taşıması ve dünyanın doğal süreçlerini işleyişiyle varolduğu izlenimini vermesi nedeniyle E.Darwin, Tanrı'yı evreni yaratan "Büyük Mimar" olmaktan çok, her şeyi başlatan "Büyük İlk Neden" olarak gördü. Bu "Büyük İlk Neden", ilkel ipliğe (*primal filament*) tin, yaşam ve evrilebilme yetisi vermiştir. Doğanın tümü tin ve özdekten oluşur; Tanrı tasarladığı yaratıyı sürekli değiştirirken, bunların tümüne aynı atanın dölleri olduğunu belirleyecek bir aynılık damgası vurmuştur.

1789'da yaşamın kaynağı ve gelişimi üstüne *The Botanic Garden* ("Bitki Bahçesi") şiirini yazan E.Darwin'in görüşleri kendi zamanında önemsenmedi. Kendisiden büyük ölçüde etkilenen torunu C. Darwin'in görüşlerinin yayılmasıyla birlikte yeniden ele alınmaya başlandı. Kalıtımın temelinin kromozom olduğu anlaşılıp, kalıtım yasaları bulunduğu zaman E. Darwin'in savları bilimsel bir temele oturmuş; doğal seçimin, türlerin değişerek yaşam sürdürmelerine yol açtığı anlaşılmıştır. Bu temeli Lamarck ile birlikte ilk ortaya atanlardan biri olan E. Darwin'in önemi, doğa tarihi üzerine bilimsel bir çaba göstermiş olmasıdır. Büyük edebi değer taşımayan yazıları, bilimsel değerlendirmeler, gözlemler ve abartılı kurgulardan oluşur. Bu yazılar, kendisinden sonra gelen araştırmacıları, özellikle Thomas Brown, J. Mill ve J.S. Mill'i etkilemiştir.

- YAPITLAR (başlıca) *The Botanic Garden*, 1789, ("Bitki Bahçesi"); *Zoonomia or the Laws of Organic Life*, 2 cilt, 1794-1796, ("Organik Yaşamın Yasaları"); *A Plan of Conduct of Female Education in Boarding Schools*, 1797, ("Yatılı Okullarda Kız Öğrencilerin Eğitimi Üzerine Bir Yönetim Planı"); *Phytologia or the Philosophy of Agriculture and Gardening*, 1799, ("Tarım ve Bahçecilik Felsefesi"); *The Temple of Nature or the Origin of Society*, (ö.s.), 1803, ("Doğa Tapınağı ya da Toplumun Kaynağı").

- KAYNAKLAR: S.Butler, *Evolution, Old and New*, 1879; C. Darwin, *Life of Erasmus Darwin*, 1879; D.King-Hele, *Erasmus Darwin*, 1964.

- BAKINIZ: C.DARWIN, LAMARCK.

DARYAL, Vecihe
(1908-1970)

Türk kanun sanatçısı. Son dönemin en başarılı yorumcularındandır.

İstanbul'da doğdu, 12 Kasım 1970'te aynı kentte öldü. Musikiye ilkokul sıralarında, ünlü besteci Şevki Bey'in yeğeni Nazire Hanım'dan kanun dersleri alarak başladı. Dârülelhân'a girdi; Rauf Yekta, Ahmet Irsoy, Muallim İsmail Hakkı Bey gibi, o dönemin musiki ustalarının ders verdikleri bu kuruluşta Türk musikisi bilgileri öğrendi. Kendisinden çok yararlandığını belirttiği Muazzez Yurcu'dan kanun dersleri aldı. 1926'da Dârülelhân'ın kapatılması üzerine kaydını Çapa Kız Öğretmen Okulu'na aktararak, aynı ders yılı sonunda diplomasını oradan aldı. İstanbul Konservatuvarı'nda Batı musikisi tarihi, solfej, armoni derslerini izledi; piyano çalıştı.

Telsiz Telefon Şirketi'nin 1926'da başlayan ilk radyo yayınlarına kanun sanatçısı olarak katıldı, 1938'e kadar İstanbul Radyosu'nda çalıştı. Daha sonra Ankara Radyosu'na geçti. 1953'te İstanbul'a dönerek Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'ne girdi. İstanbul Radyosu'nda musiki öğretmenliği yaptı. Yurt dışında verilen konserlere katıldı. Son görevi Ankara Radyosu Merkez Repertuar Kurulu üyeliğiydi.

Daryal Türk musikisinde son dönemin en usta kanun sanatçılarından biriydi. Sazını üstün bir teknikle çalardı. Kanunun mandallarını kullanmıyormuşçasına akıcı, saza hakim, ölçülü, musiki bilgisi ve zevkiyle beslenmiş, kendine özgü bir tekniği vardı. Yerinde uyguladığı süsleme öğeleriyle, nüanslı bir icra örneği vermeye özen gösterirdi. Birkaç şarkı ve saz eseri bestelemiştir, "Gül yüzün soldukça ömrümden siler her neş'eyi" dizesiyle başlayan nişaburek şarkısı en çok bilinenidir.

DAS, Çitta Rancan
(1870-1925)

Hintli siyaset adamı ve şair. Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı Bağımsızlık Partisi'ni kurmuş ve başkanlığını yapmıştır.

5 Kasım 1870'te Kalküta'da doğdu, 16 Haziran 1925'te Jeeling'de öldü. Hukuk öğrenimi gördükten sonra İngiltere'de Hindistan Memuriyet Sınavı'na girdi, kazanamayınca 1893'te Hindistan'a döndü ve avukatlık yapmaya başladı. Özellikle siyasi suçluları savunduğu davalarla ün kazandı.

1917'de Bengal Yerel Kongresi başkanlığı yaptı. Köylülerin kalkındırılması için yerel yönetimlerin oluşturulmasını, kredi kooperatiflerinin kurulmasını ve pamuklu sanayiinin desteklenmesini öngören bir plan hazırladı. Aynı yıllarda Hindistan Ulusal Kongresi oturumlarına da katıldı ve tüm önemli komitelere seçildi. Hindistan'da yönetim bölünmesine yol açan Montaqu-Chemsford reformlarına karşı çıktı. Mahatma Gandi'nin İngiliz yönetimine karşı başlattığı direnişi destekledi. Bu nedenle 1921'de 6 ay tutuklu kaldı, 1922'de Hindistan Ulusal Kongresi başkanı oldu. Liderliği sırasında İngilizler'in denetiminde yapılan yerel seçimlerin boykot edilmesinden vazgeçildi. Gandi hareketinin başarısızlığa uğramasından sonra, geliştirdiği öneriler kabul edilmeyince kongre başkanlığından istifa etti. Motilal Nehru ile Savaraj (Bağımsızlık) Partisi'ni kurdu. 1924'te Kalküta belediye başkanı seçildi. Aynı yıl Hindu ve Müslüman toplumlarının barış içinde yaşayabilmelerini öngören bir "Toplumsal Antlaşma" hazırladı.

Das, ayrıca edebiyat alanında da etkili oldu. Kendi şiirlerinin de yer aldığı *Narayan* adlı bir edebiyat dergisi yayımladı. *Malancha* adlı ilk şiir kitabı Brahmanlar arasında tepki uyandırdı. Brahma dini ileri gelenleri tarafından tanrıtanımaz olarak nitelendirildi ve boykot edildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Malancha*, 1893; *Sagar Sangit*, 1903; *Mala*, 1904; *Kishore-Kishoree*, 1915; *Antaryami*, 1915.

• BAKINIZ: M.GANDİ.

DASSIN, Jules
(1911)

ABD'li sinema yönetmeni. Toplumsal yönsemeli gerilim filmleriyle tanınmıştır.

18 Aralık 1911'de Connecticut'ta, Middletown' da doğdu. Uzun yıllar New York'ta Yiddish Theatre'da çalıştı, radyo skeçleri yazdı, 1940'ta Hollywood'a gitti. Sıradan bir iki film yapıktan sonrayarı belgesel nitelikte polisiye filmlerdeki güçlü anlatımıyla dikkatleri çekti. Başlıcaları *Brute Force* (Kaba Kuvvet), *Naked City* (New York Esrarı), *Thieves' Highway* ("Hırsızlar Yolu") olan bu filmlerde bir ölçüde toplumsal eleştiri amacı da güdüyordu.

1940 sonlarındaki McCarthy kovuşturmalarının kurbanlarından biri olan Dassin 1950'de Avrupa'ya gitti. İngiltere'de çektiği *Night and the City* ("Gece ve Kent"), Fransa'da çektiği *Du Rififi chez les Hommes* (Rififi) ile ilgi topladı. Bu filmlerde de gerilimli anlatı dokusunu ustaca kurmasıyla seçkinleşiyordu. Ne var ki, giderek ticari ve sıradan filmlere yöneldi. İddialı bir Kazancakis uyarlaması olan *Celui qui doit mourir* ("Ölecek Adam"), başarısız bir Moravia uyarlaması olan *La Loi* ("Kanun"), büyük ticari başarı sağlayan *Never on Sunday* (Pazarları Asla), başarılı fakat sıradan *Topkapı* bunlar arasındadır. Son yıllarda çeşitli polisiye ve politik dramların yanı sıra modernize edilmiş Yunan tragedyaları ve roman uyarlamaları da çekti.

• YAPITLAR (başlıca): *Brute Force*, 1947, (Kaba Kuvvet); *The Naked City*, 1948, (New York Esrarı); *Thieves' Highway*, 1949, ("Hırsızlar Yolu"); *Night and the City*, 1950, ("Gece ve Kent"); *Du Rififi chez les Hommes*, 1955,

(Rififi); *Celui qui doit mourir*, 1957, ("Ölecek Adam"); *La Loi*, 1958, ("Kanun"); *Never on Sunday*, 1960, (Pazarları Asla); *Topkapı*, 1964; *10.30 P.M. Sunday*, 1966, (Bir Yaz Gecesi 10.30'da); *A Dream of Passion*, 1978, (Medea).

DASZYŃSKI, Ignacy
(1866-1936)

Polonyalı siyaset adamı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'nın yeniden kurulması için yapılan çalışmalarda büyük rol oynamıştır.

26 Ekim 1866'da Galiçya'da Zbaraz'da doğdu, 31 Ekim 1936'da Cieszyn yakınlarındaki Katoviçe'de öldü. 1892'de Polonya Sosyal Demokrat Partisi'nin Galiçya'da örgütlenmesi için yapılan çalışmalara katıldı. 1897'de Avusturya meclisi olan Reichsrat'a seçildi, 1918'e değin bu görevini sürdürdü. 1903'ten başlayarak Sosyalist Enternasyonal'in birçok kongresine katıldı ve Polonya sosyalist hareketinin istemleri doğrultusunda Polonya topraklarının bağımsızlığını ve yeniden birleştirilmesini savundu. 1910'lardan sonra kurulan geçici Bağımsızlık Partileri Komisyonu'nun başkanlığına getirilen Jozef Pilsudski ile işbirliği yaptı. 1912'de Krakov'da yayımlanan ve Polonya sosyalist hareketini destekleyen *Naprzód* (İleri) gazetesinin yayın yönetmeni oldu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ve I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yol açtığı iktisadi, siyasi ve toplumsal sarsıntılar, Polonya'da cumhuriyetin ilanını kolaylaştırdı. Daszyński, 7 Kasım 1918'de Lublin'de kurulan geçici hükümetin ilk başkanı oldu. 26 Ocak 1919'da Polonya meclisi olan Sejm'e seçildi; 1922, 1928, 1930'da meclise yeniden girdi. Temmuz 1920'den Ocak 1921'e değin, Wincenty Witos hükümetinde başbakan yardımcılığı yaptı. 1928-1930 arasında meclis sözcüsü olan Daszyński, Pilsudski'nin yetkileri tek elde toplamasına karşı çıkarak, meclisin haklarını savundu. 1931'de siyasal yaşamdan çekildi.

• BAKINIZ: PADEREWSKI, PILSUDSKI.

DAUDET, Alphonse
(1840-1897)

Fransız öykü, tiyatro, roman yazarı. Yumuşak, şiirsel, fantezili gerçekçiliğiyle Natüralizm'e karşıt bir anlayışın temsilcisi olmuştur.

13 Mayıs 1840'ta Güney Fransa'da Nîmes kentinde doğdu, 16 Aralık 1897'de Paris'te öldü. Lyon Lisesi'nde okudu. Bedence zayıf, alıngan yaradılışlı bir gençti. Ailesinin maddi durumu kötüydü. Genç yaşında Alais Koleji'nde belletici olarak çalışmaya başladı. Oldukça zorlandığı halde, iki yıl boyunca bu işi sürdürdü. Yazar olmaya bu dönemde karar verdi ve Paris'e yerleşti.

1858'de *Les Amoureuses* ("Sevdalı Kadınlar") adlı bir şiir kitabıyla adını duyurdu. 1862-1864 arasında üç küçük oyun yazdı. 1866'da yayımlanan *Les Lettres de mon Moulin* (Değirmenimden Mektuplar) adlı öykü kitabı ile üne kavuştu.

Doğup büyüdüğü yerleri, Güney Fransa'nın ılık güneşini ve canlı doğasını dile getirdiği bu kitapta Daudet, gerçekçi yaklaşımlarını adeta "izlenimci" bir üslupla sunuyordu. *Değirmenimden Mektuplar*, onun daha sonraları kaleme alacağı *Tartarin*'ler dizisinin çekirdeğini oluşturdu.

Daudet 1868'de yayımlanan ilk romanı *Le petit chose* (Bir Çocuğun Hayatı) ile kendisini geniş okuyucu kitlesine iyiden iyiye sevdirdi. Bu dönemde, *Le Figaro*, *Le Moniteur*, *l'Illustration* gibi gazete ve dergilerde de makaleler yazıyordu. *Değirmenimden Mektuplar*'ın başarısı ve tiyatroya olan tutkusu, Daudet'yi üç perdelik bir dram yazmaya yöneltti. Kurgusu, söz konusu öykü kitabından kaynaklanan bu dram (L'Arlésienne), Georges Bizet'nin aynı adı taşıyan yapıtına da esin kaynağı oldu.

Bir süre Paris'ten uzaklaşarak Morny dükünün özel sekreterliğini yaptı. Duygusal yapısı *Le petit chose*'a oldukça yakın bir başka romanı, *Jack*'ı (1876) bu sırada kaleme aldı. Bir yandan da, *Le Journal Officiel*'in tiyatro eleştirmenliğini de sürdürdü. 1880'den sonraki yıllarda ise Paris yaşantısını dile getiren bir dizi roman yazdı. Ancak, *Sapho* ve *L'Evangéliste* dışında, bu romanlar onun başarılı yapıtları arasında yer alabilecek güçte değildirler.

Romanlarında, Goncourt kardeşlerin etkisiyle, araştırma ve belge derleme yönteminden yararlanan Daudet, Zola'nın Natüralizm'inden oldukça uzak bir çizgidedir. Daudet'nin gerçekçiliği, sert ve katı olmayan, fantezili bir gerçekçiliktir. Doğrudan doğruya yaşadıklarını ve gördüklerini hafif hoş bir üslupla aktarır. Yapıtları yaşadığı taşra kentlerini anlatan, doğadan izler taşıyan ürünlerdir. Ancak, saptadığı gerçeklerin çerçevesi içinde kalmak gibi bir endişesi de yoktur. Yaşamı aktarışı oldukça renklidir; şiirsel bir duyarlılıkla ince bir mizahı ustaca birleştirebilmiştir ve "gördüren, yaşatan, zevk veren" bir üslubu vardır. Bu yönleriyle, birçok eleştirmen onu Charles Dickens'a yakın bulur.

Yapıtlarının en uzun ömürlülerinden olan Tartarin üçlüsü (*Tartarin de Tarascon*, *Tartarin sur les Alpes*, *Port Tarascon*), dış gülünçlüğüne karşın iç dünyasının sevimliliğiyle insanı cezbeden unutulmaz bir kahraman yaratır. Edebiyat tarihçisi Guillemain'in deyimiyle, Tartarin "bir taşralı Don Kişot"tur.

Öyküleri ilk kez 1890'lı yıllarda Halit Ziya Uşaklıgil ve Ahmed İhsan tarafından Türkçe'ye kazandırılan Daudet'nin yapıtları, 1920-1966 arasında arka arkaya Türkiye'de yayımlanmış ve büyük ilgi uyandırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Lettres de mon Moulin*, 1866, (Değirmenimden Mektuplar); *Le petit chose*, 1868, (Bir Çocuğun Hayatı); *Contes du Lundi*, 1873, (Pazartesi Hikâyeleri); *Fromont jeune et Risler aîné*, 1874, ("Genç Fromont ile Büyük Kardeş Risler"); *Jack*, 1876, (Jack); *Le Nabab*, 1878, ("Karun"); *Les Rois en Exil*, 1879, ("Sürgünde Krallar"); *Sapho*, 1884, (Sapho); *L'Evangéliste*,

1883, ("Havari"); *Tartarin de Tarascon*, 1872, (Tarasconlu Tartarin); *Tartarin sur les Alpes*, 1885, ("Tartarin Alpler' de); *Port Tarascon*, 1890, ("Tarascon Limanı").

Honoré Daumier

DAUMIER, Honoré
(1808-1879)

Fransız, ressam, karikatürcü, heykeltıraş. Yapıtlarıyla siyasal ve toplumsal yaşamı acımasız bir biçimde eleştirmiştir.

28 Şubat 1808'de Marsilya'da doğdu, 11 Şubat 1879'da Paris'te öldü. Babası bir cam işçisiydi. 1814'te aile Paris'e göçtü. Parasal sıkıntılar yüzünden Daumier bir avukatın yanına yerleştirildi. Daha sonra kıyasıya eleştireceği adalet dünyasını böylece yakından tanımak olanağını buldu. Küçük yaştan beri gördüğü her şeyi çizmeyi çok severdi. Boş zamanlarını Louvre Müzesi'nde yaptığı çalışmalarla değerlendirdi. En çok Ribera'nın yapıtlarıyla ilgilendi. Bir süre bir kitabevinde kâtip olarak çalıştıktan sonra ressam ve arkeolog Alexander Lenoir'ın (1762-1839) yanına girdi. Lenoir'ın atölyesinde alçı heykellerden yaptığı kopyalar ve akademik desen çalışmalarından başka, çevresindeki her şeyi çizmeye devam etti. Yunan sanatını, Venedik Okulu'nu, İspanyol, Hollanda, Flaman resmini ve özellikle de Rubens'i inceledi. O sıralarda yeni gelişmekte olan taşbaskı (litografi) tekniğini öğrendi. 1828'de Akademi'ye girdi. Bu sıralarda çeşitli yayıncılar için desenler yaptı.

1830'da taşbaskı tekniğiyle yaptığı karikatürlerle Fransız monarşisine karşı duyduğu tepkiyi dile getirmeye başladı. Önceleri haftalık bir mizah dergisi olan *Silhouette*'te çalıştı. 1831'de *La Caricature* dergisine geçti. Burada Doré gibi ünlü grafikçiler de çalışıyordu. *La Caricature*'de yayımlanan *Gargantua* adlı bir karikatüründe Daumier, Kral Louis Philippe'i altınlarla beslenen bir obur olarak gösterdiği için para ve hapis cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra yaptığı karikatürlerle iktidardaki politikacıları eleştirmeyi sürdürdü.

1834'de *La Caricature* dergisinin kapanmasından sonra *Charivari* dergisine geçen Daumier daha çok toplumsal yaşamı konu alan karikatürlere yöneldi. Bu sıralarda ilgi alanları da yavaş yavaş değişmeye başladı. Karikatürcü Paul Gavarni (1804-1866) ve Baudelaire ile arkadaşlık kurdu. Bir yandan yoğun bir biçimde büyük ustaların resimlerini incelerken bir yandan kendi de resim yapıyordu. 1840'larda Delacroix, Corot, Charles-Francois Daubigny (1817-1878), Jules Dupré (1811-1884) ve Barye gibi sanatçılarla dost oldu. 1848 Devrimi'nden sonra *République* dergisinde yeniden siyasal karikatürler çizmeye başladı. Bu ara pek çok da resim yaptı. 1870'te kendisine verilen Légion d'Honneur nişanını geri çevirdi. 1870-1871 Fransız-Alman Savaşı sırasında Bismarck ve Prusya konulu taş baskılar yayımladı.

1873'ten sonra gözleri çok bozulduğu için mesleki çalışmalarını bıraktı. 1878'de Victor Hugo'nun başkanı olduğu bir komitenin koruyuculuğu altında son bir sergisi açıldı. Bir yıl sonra felç geçirerek öldü.

Karikatür anlayışı

Daumier karikatürlerinde toplumdaki çarpıklıkları, budalaca alışkanlıkları abartmalı bir çizgi diliyle eleştirmiştir. Çağdaşı Eugéne Labiche'in (1815-1888) komedilerinde görülen aptal ve sıradan burjuva tipini acımasızca yermiştir.

Karikatürü gerçekçidir. Yergici tavır bu karikatürün temel ve vazgeçilmez öğesidir. Güldürü, grotesk ya da yüceltme daha sonra gelir. 1844'ten sonraki yıllarda bu tavır giderek azalmış, sanatsal yaratma ve duygunun abartılarak anlatılması zamanla artan bir önem kazanmıştır. Daumier'nin yergisi genelde insancıldır. Bazı yorumları ve tiplemeleri o denli evrensel ve gerçekçidir ki, sonucun trajik mi yoksa komik mi olduğunu belirlemek olanaksızdır. Yarattığı tipler ve değindiği insan davranışları Molière'in tipleriyle büyük bir benzerlik gösterir.

Resim anlayışı

Daumier'nin bir ressam olarak yetişmesinde, Lenoir'ın atölyesinde aldığı klasik eğitimin rolü büyüktür. Bu atölyede yalnızca sağlam bir renk ve desen bilgisi değil, özellikle Rubens ve Titian gibi büyük ustaların sanatını da öğrenmiştir. Etkilendiği ana kaynak 16. yy Venedik Okulu ve 17. yy Flaman resmidir. Onun, anlatıma belirginlik kazandırma kaygusu ve açık-koyu ilişkilerini anıtsal bir kompozisyon duygusu yaratacak biçimde düzenleyişi, Venedik ve Flaman resminin biçim ve renk bireşiminde ulaştığı düzeyin izlerini taşır. O sıralarda yeni gelişmekte olan fotoğrafın da Daumier'yi etkileyen kaynaklardan biri olduğu kesindir. Hem etkilediği, hem de etkilendiği bir sanatçı da Jean François Millet'dir.

Daumier konularının güncel yaşamdan olmasına karşın romantik bir sanatçıdır. Ancak olaylar karşısında aşırı duygusal değildir. Nesnel gerçekleri saptırmadan, yalnızca biraz genelleştirerek işlemiştir. Doğrudan doğruya modelden çalışmamıştır. Bu yüzden sonuç, gözleme dayalı bir gerçekçilik (realizm) değil, gerçeğin akılda kalan izlenimidir.

İlk karikatürleri

Son yıllarında yaptığı *Don Kişot ve Sançe Panza* dizisi ile sanatının doruk noktası olan bir bireşim gücüne ulaşmıştır. Bu dizide insanlığın gülünecek kadar kaba ve çirkin yanlarıyla en yüce yanlarını bir araya getirmiştir.

Daumier'nin dolaysız bir tekniği vardır. Çizdiği gibi boyamış, rötuş yapmamış ve sonradan güzelleştirmekten kaçınmıştır. Resimlerinde kahverengi, siyah, kırmızı ve toprak sarısıyla sağladığı uyum, aşağı yukarı tek rengin çeşitlenmesine dayanır. Renk anlayışı, her türlü duygusal ayrıntıyı anlatmaya yeten bir güce sahiptir. Resimsel yüzeyi, kütlelerin siluetlerini birleştirerek değil, genel açık-koyu düzeniyle oluşturur. Bu yanıyla kendinden sonra gelen Adolf von Menzel (1815-1905), Pissarro, Van Gogh, Toulouse-Lautrec, George Rouault (1871-1958) gibi sanatçıları etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *İki Avukat Konuşurken*, 1843-1846; *Büyük Jest*, 1845-1846, Lyon Müzesi; *Cumhuriyet* 1848, Louvre, Paris; *Yaşam Çilesi*, 1849-1850; *Corot Villa D'Arvay'da*, 1854-1856, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Genç Bir Şarkıcıya Öğütler*, 1855-1860, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.; *Baskı Amatörü*, 1857-1860, Paris Güzel Sanatlar Kent Müzesi; *Kasap*, 1850-1860, Fogg Sanat Müzesi, Boston; *Domuz Kasabı*, 1856-1860; *Crispin ve Scapin*, 1856-1860, Louvre, Paris; *Çorba İçenler*, 1860-1862, Louvre, Paris; *Üçüncü Sınıf Vagon*, 1862, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Çamaşırcı Kadın*, 1863, Louvre, Paris; *Dram*, 1864, Bavyera Devlet Resim Koleksiyonu, Münih; *Değirmenlere Saldıran Don Kişot*, 1866-1868, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Don Kişot ve Ölü Katır*, 1868, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; Başkaldırı. Çeşitli: *Ratopil*, 1859, heykel; *Göçmenler*, 1848-1849, yüksek kabartma.

• **KAYNAKLAR:** J. Adhémar, *Honore Daumier*, 1954; R.Escholier, *Daumier, peintre et lithographe*, 1923; M.Gobin, *Daumier, sculpteur, 1808-1879*, 1952; D.W. Larkin, *Daumier, Man of his Time*, 1967; K.E. Maison, *Daumier Drawings*, 1960.

• **BAKINIZ:** DORÉ, J.F.MILLET, PISSARRO, TOULOUSE-LAUTREC, VAN GOGH.

DAVAINE, Casimir Joseph (1812-1882)

Fransız tıp ve mikrobiyoloji bilgini. Şarbon basili üzerindeki araştırmalarıyla, tıp ve veterinerlik bakteriyolojisinin öncülerindendir.

19 Mart 1812'de Saint-Amand-les-Eaux kentinde doğdu. 14 Ekim 1882'de Garches'ta öldü. Paris'e giderek 1830'da tıp öğrenimine, 1835'te La Charité Hastanesi'nde stajyer hekim olarak klinik çalışmalarına başladı. 1837'de doktorasını aldıktan sonra bir yandan serbest hekimlik yaparken, bir yandan da Charité'de eski öğretmeni Pierre Rayer (1793-1867) ile birlikte bitki patolojisi, parazitoloji, mikrobiyoloji ve bakteriyoloji araştırmalarını sürdürdü. Yeni gelişmekte olan bu dallardaki öncü çalışmalarına karşın hiçbir üniversiteden profesörlük önerisi almayan ve yaşamı boyunca bir laboratuvara sahip olamayan, üstelik yıllarca hastalıkların mikroplarla bulaştığı görüşüne karşı çıkanların sert eleştirilerine uğrayan Davaine, 1858'de Légion d'Honneur'ün "chevalier" nişanıyla ödüllendirildi.

Davaine, 1850'lerde Rayer ile birlikte çalışırken, şarbon hastalığının nedenlerini araştırmaya başladı. Özellikle koyun, keçi ve sığırlarda ölümle sonuçlanan bu hastalık, salgın yıllarında ülke ekonomisinde büyük kayıplara yol açıyordu. Daha ilk gözlemlerinde şarbondan ölen bir koyunun kanında "ipliksi" ya da ince "çomak" biçimi oluşumlara rastlayan Davaine ile Rayer'nin bu bulgusu uzun yıllar değerlendirilemedi. 1863'te Pasteur'ün, mayalanma üzerindeki çalışmalarını sonuçlandırarak her mayalanma olayının bir mikroorganizmadan ileri geldiğini açıklamasından ve havasızyaşar bakterileri tanımlamasından sonra araştırmalarını ilk gözlemleri doğrultusunda yoğunlaştıran Davaine, şarbonlu hayvanların kanındaki bu mikroorganizmaların (*Bacillus anthracis*) hastalığın tek sorumlusu olduğunu bildirdi. Buna karşılık hastalığın bulaşma yolu ancak 1876'da, Koch'un, bakterilerin sporlar oluşturarak tüm elverişsiz koşullara ve mikrop öldürücülere direnç gösterebildiğini kanıtlamasından sonra anlaşılabildi. Hastalıklı hayvanların gömüldüğü toprakta bile sıcağa, soğuğa ve kuraklığa dayanarak uzun yıllar yaşayan bu sporlar, otlaktaki bitkileri yiyen hayvanlara kolayca hastalık aşılayabiliyordu. 1881'de Émile Roux ve Charles Édouard Chamberland'ın (1851-1908) da katkılarıyla Pasteur'ün zayıflatılmış şarbon basilleriyle hazırladığı aşı, hayvancılıkla geçinen ülkeler için bu hastalığı bir yıkım olmaktan çıkardı.

Şarbonun hayvanlardan insana bulaştığını, insanlarda daha çok boyun, yüz ve ellerde görülen, bir süre sonra siyah kabuk bağlayan irinli çıbanların (bu yüzden hastalığa Türkiye'de *karakabarcık* ya da *şirpençe* denmiştir) aynı basilden ileri geldiğini açıklayan Davaine, tıbbın başka alanlarında da önemli çalışmaları olmasına karşın, özellikle Pasteur, Koch gibi ünlü mikrobiyoloji bilginlerinin öncüsü sayılır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Traité des entozoaires et des maladies vermineuse de l'homme et des animaux domestiques*, 1860, ("İç Asalaklar ve İnsanlarla Evcil Hayvanlardaki Bağırsak Kurtlarının Neden Olduğu Hastalıklar Üstüne İnceleme"); *Les éléments du bonheur*, 1871, ("Mutluluk Öğeleri"); *L'oeuvre de C.J. Davaine*, (ö.s), A. Davaine (der.), 1889, ("C.J. Davaine'in Yapıtı").

• **BAKINIZ:** R. KOCH, PASTEUR, E. ROUX.

DAVENANT, William (1606-1668)

İngiliz, oyun yazarı, şair ve yönetmen. İlk İngiliz operasını yazmış ve yönetmiştir.

Oxford'da doğdu, 7 Nisan 1668'de Londra'da öldü. Shakespeare'in vaftiz oğludur. Doğduğu kentte öğrenim yaptı. Sonra tiyatro oyunları yazmaya başladı. 1629 dolaylarında, kral parlamentoyu dağıtmış, halk Püritenler'i destekleyenler ve Kralcılar olmak üzere ikiye bölünmüştü. Davenant bu yıllarda krala bağlılığını anlattığı yapıtlarıyla kraliçenin ilgisini çekti. 1638'de de, I. Charles tarafından Ben Jonson'un ölümüyle boşalan saray başşairliğine getirildi. 1642'de bir tiyatro açmak üzereyken iç savaş çıktı, tiyatrolar

Püritenler'ce yasaklandı. Davenant, I. Charles'ın ordularına silah getiren bir gemiyi Manş Denizi'nden geçirince "sir" unvanı ile ödüllendirildi. 1649'da kralın idamının ardından, Paris'teki Stuartlar'a katıldı. Daha sonra, Amerika'daki Kralcılar'a yardıma giderken yakalandı ve 1654'e değin Londra Kulesi'nde hapsedildi. Restorasyon sırasında, Kral II. Charles'dan aldığı özel izinle Duke of York Tiyatrosu'nu kurdu. Bundan kısa bir süre sonra, Dorset Garden'daki yeni tiyatrosunun açılışını göremeden öldü.

Davenant tiyatronun yasaklandığı bir dönemde, bu sanatı yeniden canlandırmak için çalışmışır. *The First Day's Entertainment* ("İlk Günün Eğlencesi") adlı yapıtında, öyküyü müzik eşliğinde vermiş ve tiyatroya yeni bir görünüm getirmiştir. Gene müzik eşliğinde oynanan başyapıtı *The Siege of Rhodes* ("Rodos Kuşatması"), 1656'da sahnelenmiş ve ilk İngiliz operası olarak tarihe geçmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Witts*, 1634; *Love and Honour*, 1634, ("Aşk ve Onur"); *The Temple of Love*, ("Aşk Tapınağı"); *Britannia Triumphants*, ("Britanya Galipleri"); *Luminalia; The First Day's Entertainment*, ("İlk Günün Eğlencesi"); *The Siege of Rhodes*, 1656, ("Rodos Kuşatması").

DAVENPORT, Herbert Joseph
(1861-1931)

ABD'li iktisatçı. "Alternatif maliyet" kavramının geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

10 Ağustos 1861'de Vermont Eyaleti'nin Wilmington kentinde doğdu, 16 Haziran 1931'de New York'ta öldü. Harvard Hukuk Okulu'nu bitirdikten sonra Paris'e giderek 2 yıl Siyasal Bilimler Okulu'na devam etti. Yüksek lisans öğrenimini South Dakota Üniversitesi'nde gördü. 1898'de iktisat doktoru olduktan sonra 3 yıl lise müdürlüğü yaptı. 1902'de Chicago Üniversitesi'nde iktisat dersleri vermeye başladı. 1907'de doçent, 1908'de Missouri Üniversitesi İktisat Bölümü başkanı, 1914'te bu üniversitenin Ticaret Okulu'na dekan oldu. 1916'da Cornell Üniversitesi'nde profesör olarak ders vermeye başlayan Davenport, 1929'da emekli olana dek bu üniversitede kaldı. İktisat konusundaki ders kitaplarının yanı sıra, *Journal of Political Economy*, *Quarterly Journal of Economics*, *American Economic Review* gibi dergilerde çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

Davenport'un iktisat kuramında, fiyatlar ve fiyat ilişkileriyle, girişimciler arası rekabet konuları önemli yer tutar. *Value and Distribution* ("Değer ve Bölüşüm") adlı kitabında alternatif maliyet kavramını işlemiş ve Wieser'in değer kuramını geliştirmiştir. *Economics of Enterprise* ("İşletme İktisadı") adlı kitabı ise, sanayileşmeyle birlikte başlayan iş iktisadı ve işletme muhasebesi gibi konulara yönelme eğilimini yansıtmaktadır.

• **YAPITLAR:** *Outlines of Economic Theory*, 1896, ("İktisat Kuramının Ana Hatları"); *Outlines of Elementary Economics*, 1897, ("Temel İktisadın Ana Hatları"); *Elementary Economic Theory*, 1898, ("Temel İktisat Kuramı"); *Value and Distribution*, 1908, ("Değer ve Bölüşüm"); *Economics of Enterprise*, 1913, ("İşletme İktisadı"); *The Economics of Alfred Marshall*, (ö.s.), 1935, ("Alfred Marshall'ın İktisadı").

• **BAKINIZ:** I. FISHER, WIESER.

DAVID, Gerard
(1460-1523)

Flaman, ressam. 15. yy Flandra-Bruges Okulu'nun son büyük temsilcisidir.

Gouda yakınlarındaki Oudewater'de doğdu, Bruges'de öldü. Yaşamına ilişkin elde edilmiş en erken bilgi, 1484'te Bruges kenti Ressamlar Birliği'ne üye oluşudur. Bu meslek birliğinin dört kez başkanlığında bulunmuştur. 1494'te kentin resmi ressamlığına atanmıştır. 1511-1512 arasında İtalya'ya gittiği sanılmaktadır. Antwerp Ressamlar Birliği kayıtlarında 1515'te adı geçmektedir. Bu kayıt nedeniyle bir süre de bu kentte yaşadığı ileri sürülmüştür.

David'in erken dönemindeki üslubu, Geertgen tot Sint Jans'la büyük bir benzerlik gösterir. Bu yüzden Geertgen gibi Haarlem'de 1450-1480 arası etkin olan Albert van Ouwater'in yanında çalışarak yetiştiği sanılmaktadır. Resimlerindeki mekânların tekdüze sadeliği ve figürlerin güncel yaşamla ilgili özelliklerinin vurgulanması, onun Kuzey Hollandalı oluşunun bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Üslupsal benzerliklerden ötürü birçok 15. yy Flaman resminin David'in olduğu varsayılmıştır. Kesinlikle onun olduğu imzası ve belgelerle kanıtlanmış yalnızca üç resim vardır. Bunlar Bruges Belediyesi'nin mahkeme salonu için yaptığı *Cambyses'in Kararı* ve *Sisammes'in İdam Edilmesi* adlı parçalardan oluşan ikiliyle, *Kutsal Konuşma* adıyla bilinen resimdir.

David ilk ikilide Sisammes adlı adaletsiz bir yargıcın suçlanması ve canlıyken derisinin yüzülerek cezalandırılmasını konu almıştır. Deri yüzme işleminin korkunçluğuyla bu işlemi mekanik bir biçimde yerine getiren cellatların anlamsız yüzleri arasındaki karşıtlığı vurgulamıştır. İtalyan resminden gelen bazı ayrıntılar, konunun dramatik etkisini yumuşatmaz.

David'in gerek bu yapıtlarında, gerekse onun sayılan öteki resimlerinde Van Eyck ve Van der Weyden etkileri açık bir biçimde izlenir. Onun resim sanatındaki özgün yeri, bu etkilerle İtalyan sanatına özgü anıtsal biçim anlayışını birleştirmesinden gelir. Bu bakımdan üslubu, Doğalcılık (Naturalizm) ile idealleştirme eğilimi arasında bir denge üstüne kuruludur. Sağlam ve simetrik bir kompozisyon anlayışı, güçlü bir dinginlik duygusu, biçimler arasında hiyerarşik bir sıralama ve zengin renkler, bu dengeyi sağlayan temel özelliklerdir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *İsa'nın Doğuşu*, 1480-1498, Güzel Sanatlar Müzesi, Budapeşte; *Taçlandırılmış Meryem*, 1485-1490, Louvre, Paris; *Cambyses'in Kararı* ve *Sisammes'in İdam Edilmesi*, 1498, Halk Müzesi, Bruges; *Azize Katerine'nin Evliliği*, 1501-1511, Ulusal Galeri, Londra; *Kana Düğünü*, 1503-1523, Louvre, Paris; *Kutsal Konuş-*

ma, 1509, Güzel Sanatlar Müzesi, Rouen; *Meryeme Müjde*, 1520, Städel Sanat Enstitüsü, Frankfurt; *Çocuk İsa'yı Besleyen Meryem*, 1520, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel.

• BAKINIZ: VAN EYCK, WEYDEN.

Jacques Louis David

DAVID, Jacques-Louis
(1748-1825)

Fransız, ressam. Antik sanat ilkelerine dönmeyi savunan Neo-Klasik (Yeni-Klasik) Okul'un önderliğini yapmıştır.

30 Ağustos 1748'de Paris'te doğdu, 29 Aralık 1825'te Brüksel'de öldü. Guatre Narlens Koleji'nde okudu, Saint-Luc Akademisi'nde desen kurslarına devam etti. Dört kez Akademi'nin Roma Ödülü yarışmasına katıldı. Sonunda *Antiochus ve Stratonice* adlı yapıtıyla bu ödülü kazandı. 1775'te gittiği Roma'da bir yıl boyunca Antik heykellerden desen çalıştı. Carracci'ler, Domenichino (1581-1641), Reni gibi Bolognalı sanatçıları, Raffaello'yu ve Antik Çağ sanatını inceledi. Yeni keşfedilen Herculaneum ve Pompei gibi Eski Roma kentlerini pek çok kez ziyaret etti. Antik sanatın ilkelerine dönülmesini savunun arkeolog Quatremêre de Quincy ile sürekli bir dostluk kurdu.

1781'de Fransa'ya dönünce Akademi'de ders verdi. David 1784'te Kraliyet Akademisi üyeliğine seçildi. Roma'dayken başladığı ve 1785'te Salon'da sergilediği *Horace'ların Yemini* adlı resmi büyük bir başarı kazandı ve Antik sanata dönüş hareketinin başyapıtı sayıldı.

Siyasal yönü

David'in 1787'de yaptığı *Sokrates'in Ölümü* ve iki yıl sonra bunu izleyen *Brutus* adlı resimleri siyasal içeriklerinden ötürü olay yarattı. Devrimden sonra Kraliyet Akademisi'nin ortadan kaldırılmasını savunan hareketin önderi oldu. Bu kurumun 1793'te lağvedilmesi üzerine, David üç yüz üyeli Sanat Komünü ile Halkçı ve Cumhuriyetçi Sanatçılar Birliği'ni kurdu. Bu dönemde yaptığı *Katledilmiş Marat* adlı resmi başyapıtlarından biridir.

Konvansiyon Meclisi'nde milletvekili olarak XVI. Louis'nin ölümü doğrultusunda oy kullanan David, özellikle Robespierre'i ve Jacobin'leri destekledi. Robespierre'in düşüşüyle birlikte tutuklandı ve genel affa kadar hapsedildi. 1795-1799 arasında yer alan Direktuvar döneminde Antik idealler doğrultusunda yaptığı *Sabin Kadınları* coşkuyla karşılandı ve dört yıl süreyle sergide kaldı. Aynı yıl Napoléon'u tanıdı ve ateşli bir Bonapartçı oldu. İmparatorluğun yarı resmi ressamı olarak yaptığı *Napoléon Saint Bernard Dağı'nda* (ya da *Napoléon Alpleri Aşarken*) ve *Napoléon'un Taç Giymesi* adlı resimlerinde Napoléon efsanesini propagandacı bir tutumla işledi. İmparatorluk yıkılınca, kendisi gibi XVI. Louis'nin öldürülmesine oy veren ve Bourbon'ları tahttan uzaklaştıran kararları imzalayanlarla birlikte sürgüne gönderildi. Belçika'da geçirdiği 10 yıl boyunca çalışmalarını sürdürdü. Bu dönemde birçok portre yaptı. Son yıllarını gözleri zayıflamış ve felçli olarak geçirdi.

Tarihsel resimleri

David'in *Mars ile Minerva'nın Kavgası*, *Apollon ve Diyana* gibi ilk yapıtları 18.yy sanatının zerafet ve şıklık anlayışının izlerini ve biçimsel olarak Boucher'nin etkilerini taşır. Ancak daha o döneminde bile, özellikle tarihsel konuları, izleyicide duygusal bir tepki oluşturacak biçimde işlemiştir.

Roma'da kaldığı sırada Bologna Okulu, Raffaello, Poussin ve Rubens'in sanatlarından etkilenmiştir. Ancak bu sanatçılardan hiçbiri, onun üslubunun evriminde Klasik Yunan sanatı kadar etkili ve yönlendirici olmamıştır. İdeal güzellik anlayışının uygulanmasında vazgeçilmez öğelerden biri olan sağlam ve kesin deseni elde etmesinde, eski Yunan heykeli büyük bir rol oynamıştır. David eski heykeller aracılığıyla Rokoko'nun yapmacıklığından uzak, doğal bir üsluba yönelmiştir. *Hektor'a Yas Tutan Andromakhe* ve *Horace'ların Yemini* adlı yapıtları onun bu yeni yönelişlerini yansıtır. Köktenci bir tutumla sadeleştirdiği üslubuyla, biçim ve içeriği olağanüstü kesin bir imgede bütünleştirmiştir. Böylece resimde klasik biçime trajik bir boyut kazandırmıştır.

David'in bundan sonraki yapıtlarından ikisi gene büyük trajik anları konu alır. *Horace'ların Yemini*'ne göre, *Sokrates'ın Ölümü* ve *Brutus*, üslupta değilse de, temada daha devrimci bir nitelik taşırlar. Devrimci içeriğinden ötürü kralın, *Brutus*'un sergilenmesini önlemeye yönelik başarısız girişimleri, David'in ideal güzelliği amaçlayan sanatının ne denli politik ve etkileyici olduğunun kanıtıdır.

Yine önemli yapıtlarından biri olan *Marat'nın Ölümü*'nde David geçmişteki öykücü tutumunu ve Neo-Klasizm'in (Yeni-Klasikçilik) katı kurallarını unutmuşçasına, gerçeği en acımasız biçimiyle betimlemiştir. Daha önceki resimlerinde görülen soğuk tiyatro havası, bu yapıtta yoktur.

Robespierre'in ölümünü izleyen yıllarda David'in sanatının taşıdığı çelişkiler giderek daha keskinleşmiştir. Tutukluyken Luxembourg Sarayı'nın penceresinden bakarak yaptığı *Luxembourg Bahçeleri* adlı manzara, büyük ölçüde romantik bir resimdir. Oysa aynı tarihlerde yaptığı *Sabine Kadınları* Neo-Klasizm'in bildirgesi sayılabilecek nitelikte bir yapıttır.

Sabine Kadınları ile *Napoléon Saint Bernard*

Dağı'nda adlı resimler David'in devrimci yıllarının yaratıcılığını yavaş yavaş kaybederek bir tür akademik öğretiye doğru yöneldiğini gösterir. Bunları izleyen *Napoléon'un Taç Giymesi* ve *La Distribution des Aigles* (Kartalların Dağıtımı) adlı dev boyutlu resimleri ise bütün teknik yetkinliklerine karşın daha kuru ve katı bir üslup sergilerler.

David yaşamının her döneminde çeşitli portreler yapmıştır. Bunların birçoğu yapıtlarının en güçlüleri arasında yer alır. Bu nitelikteki portreleri büyük kompozisyonlarının "resmi" havasını taşımadığı için yaşam dolu bir canlılıktadır. David gene bu tür portrelerde, sanatsal dirimselliğinin son kanıtlarını vermiştir *Madam Sériziat ve Çocuğu Madam Récamier, Papa VII. Pius* gibi portreleri, Delacroix gibi büyük bir romantikle bağdaştırılabilecek bir evrenselliğin çarpıcı anlatımını yansıtır.

David genelde yapay bir üslup olan Neo-Klasizm'in yaygınlık kazanmasında büyük rol oynamıştır. Bununla birlikte zamanın gerçek ruhunu yansıtacak olan Romantizm'in de bir habercisi sayılır.

Portreleri

• YAPITLAR (başlıca): *Mars ve Minerva'nın Kavgası*, 1771, Louvre, Paris; *Seneca'nın Ölümü*, 1773, Petit Palais, Paris; *Antiochus ve Stratonice*, 1774, Ecole des Beaux-Arts, Paris; *Belisarius Dilenirken*, 1780, Wicar Müzesi, Lille; *Hektor'a Yas Tutan Andremakhe*, 1783, Louvre, Paris; *Horace'ların Yemini*, 1784, Louvre, Paris; *Sokrates'ın Ölümü*, 1787, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Brutus*, 1789, Louvre, Paris; *Katledilmiş Marat*, 1793, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel; *Sabin Kadınları*, 1794-1799, Louvre, Paris; *Madam Sériziat ve Çocuğu* 1795, Louvre, Paris; *Napoléon Saint Bernard Dağı'nda*, 1800, Versailles Müzesi, Paris; *Madam Récamier*, 1800, Louvre, Paris; *Napoléon'un Taç Giymesi*, 1805-1807, Louvre, Paris; *Papa VII. Pius*, 1805, Louvre, Paris; *Kartalların Dağıtımı*, 1810, Versailles Müzesi, Paris.

• KAYNAKLAR: D.L. Dowd, *Pageant-master of the Republic. Jacques-Louis David and the French Revolution*, 1948; L.Hautecour, *Histoire de l'architecture classique en France*, 7 cilt, 1943-57; A.Humbert, *Louis David, peintre et conventionel*, 1937; J.Lindsay, *Death of the Hero: French Painting from David to Delacroix*, 1960; A.Maurois, *J.-L.David*, 1948; H.Rosenau, *The Painter Jacques-Louis David*, 1948; W.R.Valentiner, *Jacques-Louis David and the French Revolution*, 1929.

• BAKINIZ: BOUCHER, INGRES, RUBENS.

Resimde Neo-Klasizm (Yeni Klasikçilik)

Herhangi bir dönemde Eski Yunan ve Roma sanatının ölçüleri ve özellikleri üstüne temellendirilen sanatsal eğilimlere genelde Neo-Klasizm adı verilir. Neo-Klasizm kaynak olarak Cicero, Quintillianus*, Horatius* ve özellikle de Vitruvius* gibi üslup özgürlüğüne, olağandışı niteliklere ve aşırı öğelere karşı çıkmakta birleşen birkaç ada dayanır. Bu yüzden her türlü duygusal anlatımın dışlandığı bir üslup biçimi anlamına gelir.*

Neo-Klasik bir üslup üç ana ilkeye uyar:

1. Uygulaması akıl ve ilkeler doğrultusunda olan kavramsal bir içerik,

2. Din, ahlak ve politika konularıyla hem kavramsal düzeyde, hem de tarihsel açıdan bağlantılı olmak,

3. Kompozisyon, simetri, oran ve uyum kurallarına göre ele alınan konunun iki boyutluluk, sadelik, durağanlık etkisi uyandıracak biçimde işlenmesi.

Bu doğrultudaki neo-klasik eğilimler, özellikle Antik Çağ'a büyük bir ilginin uyandığı Rönesans döneminde İtalyan sanatında ağırlık kazanmıştır.

Bir yandan da Neo-Klasizm, Devrim'den hemen önce ve sonra Fransa'da gelişen Antik Çağ'a yöneliş hareketine verilen addır. Krallık döneminde başlayan bu hareket giderek Devrim sırasında ve döneminde iyice gelişmiş, ancak sonradan akademik bir tutuculuğa dönüşmüştür. Antik Çağ'a yöneliş, İtalya'da Pompei ve Herculaneum gibi Eski Roma kentlerinin keşfedilmesinin uyandırdığı ilgi ile başlamıştır. Bu ilginin genişlemesinde Winckelmann, James Stuart ve Nicholas Revett gibi Antik sanat yanlısı yazar ve arkeologların büyük katkısı olmuştur. Goethe*'de yazılarıyla bu yönelişi etkilemiştir.*

Ancak, Neo-Klasizm'in en büyük iki adı, her ikisi de Fransız olan ressam David ile heykelci Canova'dır. David sonuna değin bu hareketin önderi olarak kalmıştır. Öğrencilerini Neo-Klasik öğretiden en ufak bir sapmaya izin vermeyen bir tutumla yönlendirmiştir. Her zaman, desenin renge baskın rolünü ve arkeolojik ayrıntıları vurgulayan bir estetiğin sözcülüğünü yapmıştır. Neo-Klasik anlayışta David'e en çok yaklaşan sanatçı Prud'hon'dur.* Prud'hon, David'den daha az dramatik, mutlu ve cana yakın bir Antik Çağ imgesi yaratmıştır. Bu sanatçılarla birlikte Antik rölyeflerin (kabartma) soğukluğu ve donukluğu, sanatta saflığın ve sadeliğin örnekleri olarak kabul edilmiştir. Sadece çıplak kadın figürlerinde bu katı kuralın dışında kalınmıştır. Renk, keskin konturlar uğruna ikinci plana itildiği için, çizgisel ve yüzeysel ağırlıklı genel bir üslup geliştirilmiştir. Bu yüzden David kadar güçlü olmayan sanatçıların resimleri, bir arkeolojik ayrıntılar ve imgeler kargaşası haline dönüşmüştür. David'in Neo-Klasizm'i duygusal bir vurgu ile yorumlayan üslubu bile bir yerde bu arkeolojik ayrıntıcılıktan arınmış değildir.*

Neo-Klasizm 19. yy'da — sonradan kendisine karşı savaş verilecek olan — egemen ve tutucu bir üslup haline gelmiştir. Yalnızca David'in öğrencisi Ingres, Neo-Klasizm'i büyük bir başarıyla romantik bir hayal gücünün aracı haline getirmiş, sanat tarihinde etkisi derinden duyulan bir üslup yaratabilmiştir.*

DAVIDSON, Donald
(1917)

ABD'li filozof. Özgün bir nedensel eylem kuramı öne sürmüş, zihinsel olayları beyinde meydana gelen fiziksel olaylarla özdeş görmüştür.

6 Mart 1917'de ABD'nin Massachusetts Eyaleti'ndeki Springfield'de doğdu. Öğrenimini Harvard Üniversitesi'nde yaptı; 1939'da lisans, 1949'da doktora derecelerini aldı. 1947-1950 arasında henüz doktora öğrencisi iken Oxford Üniversitesi, Queen's College'da ders verdi. 1951'de Stanford'a, 1967'de de profesör olarak Princeton Üniversitesi'ne girdi. 1970-1976 arasında Rockefeller'da, 1976'dan sonra da Chicago Üniversitesi'nde görev yaptı. Kariyerinin başlangıç dönemlerinde Patrick Suppes ile birlikte yazdığı bir kitap dışında çalışmalarını makaleler biçiminde yayımlamış, kimi kitapların editörlüğünü yapmıştır. *Erkenntnis, Philosophia, Theoretical Linguistics* gibi dergilerin yayın kurullarındadır.

Davidson üstündeki felsefi etkilerin bir kaynağı Mantıkçı Pozitivizm'dir. Viyana Çevresi'nin dağılmasıyla ABD'ye göç eden Carnap, Hempel ve Reichenbach gibi düşünürler, oluşturdukları geleneği orada sürdürmek fırsatını bulmuşlar, ABD içinde yetişmiş, Quine gibi genç mantıkçılar üzerinde etkili olmuşlardır. Davidson'un öğrencilik ve kariyerinin ilk dönemleri bu ortam içinde geçmiştir. Quine'ın öğrencisi ve sonra yakın arkadaşı olmuştur. Öte yandan çağdaş Oxford felsefesinin ilk filizlendiği ve en canlı bir devresinde, o üniversitede bulunması, Davidson üzerindeki ikinci etki kaynağını oluşturur. Ancak, olaylara öncelik veren ontolojik yaklaşımı ve anlamı doğruluğa indirgeme eğilimleri belirgin bir mantıkçı pozitivist bakış açısı gösterir.

Aristoteles'çe dile getirilen sağduyunun ontolojik görüşüne göre evrendeki somut tikeller nesnelerdir. Tüm somut varlık temelde nesnelere indirgenebilir. Öte yandan Russell gibi düşünen filozoflara göre, gerçek somut tikeller, olaylardır. Evreni meydana getiren yapı taşları nesneler değildir. Çünkü nesneler olaylardan oluşur ve dolayısıyla, olaylara indirgenebilir. Davidson'un varlıkbilim yaklaşımına göre ise, her iki ulam da, yani, hem nesneler hem de olaylar, temel somut tikellerdir. Somut evreni betimlerken zorunlu olarak her iki ulamı da kullanmak durumunda kalınır. Bu nedenle, ne olaylar nesnelere, ne de nesneler olaylara indirgenemez. Değişim, nedensel ilişkiler ve insan eylemleri gibi tikel olgulardan vazgeçilmediği ölçüde olayları indirgenmez ontolojik yapı taşlarından saymak gerekir.

Zihin

Kimi olaylar insan davranışı ya da "yapılan"lardır (doings). Bu sonuncular içindeki bir grup olaya "eylem" denir. Nesnelerin nitelik ya da özellikler taşıması gibi, her olay ve dolayısıyla, her yapılan da kimi nitelik ya da özelliklere sahiptir. Yapılanın eylem olabilmesi, onun en az bir niteliği açısından "niyetli" (intentional) olmasına, yani yapılanın niyetle yapılmış olmasına bağlıdır. Bir başka deyişle, yapılan, ona doğru olarak uygulanabilen bir betimleme kapsamında niyetli olarak görülebilirse o bir eylemdir. Her eylem, gerektirdiği niyet açısından, yapıcısının bir istek ya da beklentisini karşılamaya yönelik olduğu inancıyla temellenir. Eylemin yapıcısının bu inancı taşıması ve eylemi bu inanç ile isteğinin bileşkesiyle yapmış olması, eylemi açıklar. Bir başka deyişle, eylemin hangi ussal nedenle yapıldığını verir. Davidson'un önemli bir savı, eylemleri açıklayan, onların arkasındaki gerçek ussal nedenlerin aynı zamanda doğal anlamda nedenler (cause) olduklarıdır.

Eylemler

Eylemlerin nedenleri bulunduğu gibi, eylemlerin kendileri de başka olaylara neden olurlar: Eylemler, başka olayların nedeni olarak, yarattıkları bu etkileri nitelikleri arasına kazanırlar. Örneğin birini tabancayla vurmak o kişinin ölümüne yol açabilir. Neden olunan ölüm olayı tabancayla vurulmak olayından farklıdır. Birinden öbürüne değin uzun bir sürenin geçmesi de söz konusu olabilir. Ancak vurmak ölümün nedeni ise, vurmak eyleminin kendisi de "öldürmek" niteliğini kazanır. A'nın B'yi vurması, B'nin ölümünün nedeni olduğu ölçüde, neden olduğu bu olayla özdeştir de. Bu durumda A,B'yi öldürmüştür. Bir tek olayın ve özellikle bir tek eylemin çok sayıda nitelik taşıyabildiği, yani eylemlerin, özdeşliklerini yitirmeden birden çok sayıda betimlemeyi doğrulayabildikleri savı, Davidson için bir eylem özdeşliği ölçütü gerektirir. Bu ölçüte göre, belirli bir eylemin özdeşliğini, onun yapıcısından kaynaklanan ilk olay belirler. Örneğin, bir adamı vurmak, tetiğin çekilmesi olayı ile belirlenir. Bir başka deyişle eylem, bu olayın doğru olan bir niyetli betimlemesindeki yorumudur. Olayların özdeş olmaları ise, Davidson'a göre, özdeş nedenlere ve özdeş sonuçlara sahip olmalarıdır. Buna göre, X'in bütün nedenleri Y'nin de nedenleri ise ve X'in tüm sonuçları Y'nin de sonuçları ise, X ve Y olayları, özdeştirler. Bu ölçüt, eylem felsefesindeki çeşitli görüşler açısından, Davidson'u, eylemleri betimlenişlerinden bağımsız olarak yorumlayanlar arasına sokar. Davidson, Anscombe ile birlikte, bu yorumun öncüsü sayılır. Davidson, eylem felsefesini temellendirmek amacıyla, sembolik mantıkta eylemleri niceleyen bir formüllendirme de geliştirmiştir.

Neden-sonuç ilişkisinin öğeleri olan olayların, değişik betimlemeleri doğrulayabilmeleri yanı sıra, özdeşliklerinin bu betimlemelerden bağımsız olması, bu ilişkilerin yasalaştırılabilecek bir nesnel düzenlilik taşımalarıyla tutarlıdır. Buna göre, nedensel olarak ilişkili iki olayın ancak kimi betimlemeleri, belirli bir nedensel yasayı gerçekler (instantiate). Böyle bir yasanın bilgisi ve bunun gerçeklendiği olaylardan neden olanın bilgisi, sonuç olayın bilimsel açıklamasını verir. Her tikel nedensel ilişki bir nedensel yasanın gerçeklenmesidir. Bu olguyu, Davidson, zihinsel ve fiziksel olaylar arasındaki ilişkiye uygular. Zihinsel olayların fiziksel olaylara ve fiziksel olayların da zihinsel olaylara neden oldukları açıktır. Örneğin, isteklerin gövdenin devinimine neden olduğu, görülen bir fiziksel olayın da üzüntüye neden olabildiği pek çok düşünürce kabul edilir. Böyle bir nedensel ilişkiye karşın, zihin ile gövde arasındaki ilişkiler nedensel yasalarca dile getirilemezler. Ancak, her tikel nedensel ilişki bir nedensel yasanın gerçeklenmesi ise, fiziksel olaylarla nedensel ilişkiye giren her

zihinsel olayın bir de fiziksel betimlemesi bulunmalıdır. Bir başka deyişle, böyle bir zihinsel olay, bir fiziksel olayla özdeş olmalıdır. Böylece Davidson, Smart ve Armstrong gibi özdekçi bir sonuca varır. Ancak onlardan ayrıldığı nokta, özdekçi yorumdaki zihinsel olaylarla gövdesel olaylar arasındaki ilişkinin genellenebilir olduğunu yadsımasıdır. Bir başka deyişle, Davidson'a göre, bu ilişkiler olay tipleri arasında yer alıyor olarak gösterilemezler. Bu bakımdan kuramına "düzgüsüz tekçilik" *(anomalous monism)* adını verir. Genellemeyi yadsımasının nedeni, eylem ile onun ussal nedenleri arasında bir genellemeye gidilemediği gözlemidir. Bu açıdan Davidson istenci özgün olarak yorumlar.

Eylem Felsefesi

Eylem felsefesi, belirlenimcilik (determinizm) bağlamında doğan özgürlük sorununun gerektirdiği ve insan eylemini açıklamayı amaçlayan bir felsefe alanıdır. Eylem bir yandan neden ve olay gibi ontolojik kavramlar üzerinde kurulurken, öbür yandan da zihin felsefesinin başlıca sorunlarından biri olan tin-gövde ilişkisinin gerçeklenmesidir. Eylemi açıklama girişimleri modern felsefenin başlangıçlarından beri vardır. Ancak bu konumun belli başlı bir felsefe araştırma alanı durumuna gelmesi 20. yy'ın analitik geleneği içinde gerçekleşmiştir.

Eylem sorunu başlıca iki boyutta ele alınmaktadır: eylemin doğası ve betimlenişi. İlk boyut, eylemlerin, temelde, olaylar olmalarına karşın, yalın anlamdaki olaylardan hangi ilke ile ayırt edilebileceklerinin araştırılmasını kapsar. Bu da eylemin nedeninin açıklanması sorununu getirir. Eylem, bir insan tarafından meydana getirilen bir değişim, ya da bir olaydır. Oysa, insanın her meydana getirdiği bir değişim, ya da olay, eylem olmayabilir. Örneğin, birinin kolunu oynatması o kişide başlayan, onun gövdesinde gerçekleşen bir devinimdir. Kol, üzerine bir şey çarptığından veya bir tik ya da refleks nedeniyle oynadıysa, bu kişinin eylemleri arasında sayılamaz. Öte yandan kişinin kolunun devinime geçmesi, örneğin bir kitaba uzanmak veya elektrik düğmesine basmak içinse, kişinin bir şey yaptığı, yani eylemde bulunduğu söylenir. Niyetlilik ya da amaçsallık, gövdenin herhangi bir yerinin oynamasını, kişinin orasını oynatmasından ayıran temel ölçütlerden biridir. Modern felsefede Descartes* ve Hobbes'dan* başlayarak, Locke*, Hume* ve Kant* eylemi, görüşbirliği içinde, ve bu yönüyle açıklamışlardır: Eylem, yalın gövdesel devinimden istençli (niyetli, amaçsal) oluşuyla ayrılır. İstenç bu eylemle sağlanacak bir ön amaca yönelikse, eyleme "ussal" denir. Bu açıklama H.A. Prichard* ve daha sonra Wittgenstein'ca* eleştirilmiştir. Wittgenstein'a göre eylem için verilecek nedensel bir açıklama Descartes'çı ikiciliği doğrulayacak ve zihnin doğaüstü bir varlık olarak kabul edilmesini gerektirecektir. Wittgenstein ve onu izleyenlerin ortaya attıkları açıklamaya göre, eylemi yalın gövde deviniminden ayıran, onun kimi kurallar ve normlara göre değerlendirilebilir bir devinim olmasıdır. 20. yy ortalarında başka eylem açıklamaları da öne sürülmüştür. C.Taylor'a* göre bir devinimi eylem yapan, onun ereksel (teleolojik) bir açıklamaya uygun oluşudur. H.L.A. Hart'a* göre ise, bir devinimin insan eylemi olduğunu söylemek, bir şey betimlemek değil, o devinimin sorumluluğunu birine yüklemektir. Donald Davidson'un 1963'te yayımladığı "Actions, Reasons and Causes" ("Eylemler, Ussal ve Olgusal Nedenler") adlı yazının etkisi büyük olmuş ve böylece eylemin nedensel açıklamasına geri dönülmüştür. Ancak Davidson'un önerisi Wittgenstein'cıların eleştirilerini karşılayabilecek yetkinliktedir.

Eylem sorununun ikinci boyutu ise, nedensel olarak bağlantılı eylemlerin ayırt edilebilirlikleri, ya da bir başka deyişle, böyle eylemlerin nasıl betimlenebilecekleriyle ilgilidir. Yapılan bir şey ve bunun neden olduğu sonuçlar hangi ilkelere göre ve ne ölçüde birbirinden soyutlanabilir? Aralarındaki ilişkinin mantığı nedir? Şöyle bir örnek olsun: A gibi biri elini uzattı, düğmeye bastı, ışığı yaktı, odayı aydınlattı ve farkında olmadan da arka kapıdan eve girmeye çalışan hırsızı korkutarak uzaklaştırdı. Burada A ne yapmıştır? Yapmış olduğu kaç şey, kaç edim var? Bir anlamda, yapmış olduğu, yalnızca düğmeye basmak; oysa, bu olayın neden olduğu sonuçları içererek aynı eylem sanki birden çok edimmiş gibi betimlenebilir. Böylece akla gelen bir soru, bir tek şey yaparak birçok şey yapmış olmanın mantık kurallarıyla nasıl bağdaştırılabileceğidir. Yoksa, yapılan ve yapılmış sayılanlar arasında bir ayrım mı söz konusudur? Bu sorulara getirilen yanıtlar başlıca iki öbekte toplanabilir. Bunlardan biri, J.Kim, L.Davis ve A.Goldman* gibi düşünürlerin savunduğu ve mantıksallaştırmaya çalıştığı, eylem betimlemelerinin bağımsızlığı görüşüdür. Bu görüşe göre nedensel olarak bağlantılı eylemlerin herbir değişik betimlemesi ayrı bir eylemi belirler. Bunun karşıtı olan yanıt ise Anscombe* ve Davidson'ca verilendir: Nedensel olarak bağlantılı eylem betimlemeleri gerçekte bir tek eylemi değişik niteliklerine göre değişik açılardan betimlerler. Bir başka deyişle, bu betimlemelerin betimledikleri ontolojik alanda özdeştir. Eylem felsefesi, her iki sorun bağlamında da canlı bir tartışma alanı olmak niteliğini bugün de sürdürmektedir.

Anlam

1960'ların sonlarından başlayarak, Davidson, anlam kuramı konusunda yazılar yayımlayarak büyük ölçüde etkili olmuştur. Anlam konusundaki tutumu, Mantıkçı Pozitivizm'in belirgin izlerini taşır. Anlamın açıklanışında içleme (intention) yer bırakmayan bütünüyle kaplamsal (extentional) kuramlar, Frege dışındaki tüm mantıkçıların yeğlemiş olduğu bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri Viyana Çevresi'nde ortaya atılan doğrulamcılıktır (verificationism). Mantıkçı Pozitivizm, anlamı deneysel doğrulama yöntemiyle açıklarken, Davidson, bunu önermelerin doğruluk değerini saptayan soyut bir doğruluk kavramıyla verir.

Bir kişinin bir dili bilmesi, o dilin önermelerini doğru olarak yorumlayabilmesidir. Bu ise, her bir önermenin anlamını ezberlemekle değil, dilin kurallarını önermelere uygulayarak olur. Bu durumdaki bir kişinin dili kullanma yetisi (competence) doyum veren bir biçimde betimlendiğinde o dilin semantiği (anlambilim), yani o dildeki anlamlılık ile ilgili bilinmesi gerekenin tümü verilmiş olacaktır. Bunun ötesinde bir şey aramak felsefi seraplar peşinde koşmaktır. Bu ön kabullere göre, Davidson "kar beyazdır" gibi bir önerme ele alır. Bunun anlamını bilmek ne demektir?

"Kar beyazdır" ancak ve ancak kar beyazsa doğrudur. İlk bakışta totoloji gibi görünen bu dile getiriş, gerçekte, bir önerme ile bir durumu karşılıklı koşullu olarak (çift içerme ile) bağlamaktadır. Bir anlatımla gerçekliği bağladığından ötürü de totolojik değildir. Davidson, dildeki önermelerin anlamını bilmenin bu tür bağlantıları bilmek olduğunu öne sürer. Şimdi gereken, bu bağlantıları dizgesel olarak üretebilecek bir kuramdır. Davidson, bu gereğin, Tarski'nin ortaya attığı "bir dil için" doğruluk kuramınca karşılanacağını ileri sürmüştür. Tarski'nin, L gibi bir dil için doğruluk kuramı, temele koyduğu kimi koşullardan L'nin her bir önermesi için "X ancak ve ancak P' ise doğrudur" karşılıklı koşulunu üretir. X ile önermenin yapısal betimlemesi, P ile de bu önermeyi doğru yapan durum verildiğinde, anlamı vermek için gereken her şey sağlanmıştır. Genelde Davidson'un yaptığı, anlamı doğruluğa indirgemek, doğruluğu veren bir kuram olarak Tarski'ninkini kullanmaktır. Böylece, Tarski'nin kimi temel koşullardan belirli bir dil için doğruluk bağlantıları veren kuramı, bir anlam kuramı konumunu kazanmaktadır.

Davidson'un güncel analitik felsefe üzerindeki etkisi büyüktür. Hem eylem ve olay çözümlemesi, hem de anlam kuramı bağlamında pek çok düşünüre önder olmaktadır. Eylem alanında 1963'ten bu yana yayımladığı yazılarla, anlam konusunda ise 1968'den beri yazdıklarıyla etkili olmuştur. Anlam yaklaşımı özellikle genç nesil Oxford felsefecileri üzerinde etki yapmış, onun önderliğinde, bir ekol niteliği gösteren çalışmalar yapılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Decision Making: An Experimental Approach* (Suppes ve Siegel ile birlikte), 1955, ("Karar verme: Deneysel Bir Yaklaşım"); *Actions and Events*, 1980, ("Eylemler ve Olaylar").

• **KAYNAKLAR:** L. Davis, *Theory of Action*, 1979; Evans ve Dowell (der.), *Truth and Meaning*, 1976; M. Platts, *Ways of Meaning*, 1979.

• **BAKINIZ:** ANSCOMBE, D.M. ARMSTRONG, CARNAP, DUMMETT, GRICE, QUINE, SMART, TARSKİ.

DAVIS, Angela Yvonne
(1944)

ABD'li kadın düşünür. Irk ayrımına son verilmesi için mücadele etmiştir.

26 Ocak 1944'te Alabama Eyaleti'nin Birmingham kentinde doğdu. Annesi ve babası öğretmendi. Lise öğrenimini burs karşılığı New York'da tamamladıktan sonra, yine bursla Brandeis Üniversitesi Fransız Edebiyatı Bölümü'ne girdi. Üniversite öğreniminin bir yılını Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde, iki yılını da Almanya'nın verdiği devlet bursuyla Goethe Üniversitesi'nde geçirdi. Doktora çalışmasını California Üniversitesi'nde Herbert Marcuse'le hazırladı. 1969'da California Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ders vermeye başladı. "Siyah Edebiyat"ta felsefi konuların tartışıldığı dersleri büyük ilgiyle izlendi.

Davis, öğrencilik yıllarından başlayarak, ABD'de ırk ayrımına karşı mücadele hareketi içinde yer aldı. ABD Komünist Partisi'ne üye oldu ve partinin yan kuruluşu niteliğinde olan ve yalnız siyahların örgütlendiği Che-Lumumba Club içinde yoğun biçimde çalışmaya başladı. Bir yandan da Black Panther Party'nin (Kara Panter Partisi) çalışmalarını destekledi. 1970 başında Komünist Partisi'ne üye olması gerekçe gösterilerek, California Üniversitesi yönetim kurulunca, üniversitedeki görevine son verildi. Davis bu sırada cezaevlerindeki siyah tutukluların sorunlarıyla ilgileniyor ve Soledad Cezaevi'nde bir gardiyanı öldürdükleri iddiasıyla yargılanan ve "Soledad Kardeşler" olarak anılan üç siyah tutuklunun serbest bırakılması için mücadelede ediyordu. 7 Ağustos 1970'te üç siyah tutukludan biri olan eylem adamı ve yazar George Jackson'ın kardeşi Jonathan Jackson, tutukluları Marin County mahkeme salonundan kaçırmak amacıyla girişimde bulundu. Ancak çıkan silahlı çatışmada Jonathan Jackson ve mahkeme yargıcıyla birlikte iki siyah tutuklu öldü. Bu olay üzerine Angela Davis suç ortaklığıyla itham edildi ve aranmaya başlandı. Teslim olmaması üzerine FBI'ın (Federal Araştırma Bürosu) "En Acil Aranan On Kişi" listesine alındı. Ekim 1970'te New York kentinde yakalanarak adam kaçırma, cinayet ve suikast suçlarından yargılanmak üzere California'ya götürüldü. 22 ay süren tutukluluğu sırasında serbest bırakılması için yoğun bir uluslararası kampanya yürütüldü. ABD Komünist Partisi'nin yanı sıra Angela Davis'e Özgürlük İçin Birleşik Ulusal Komite, kampanyanın örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Üç hafta süren mahkeme sonunda 4 Haziran 1972'de Jüri tarafından suçsuz bulunarak aklandı. Bir süre ABD'nin çeşitli eyaletlerini dolaştıktan sonra davet üzerine SSCB ve Bulgaristan'a gitti. Moskova Üniversitesi onursal profesörlük unvanını aldı. 1973'te ülkesine döndükten sonra yaşamöyküsünü yayımladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *If They Come in the Morning:*

Voices of Resistance, 1971, (Şafakta Gelirlerse 1973); *Angela Davis: An Autobiography*, 1974, ("Angela Davis: Bir Otobiyografi").

DAVIS, Bette
(1908)

ABD'li sinema oyuncusu. Canlandırdığı başarılı ve kişilikli kadın tipleriyle tanınır.

Ruth Elizabeth Davis, 5 Nisan 1908'de, Massachusetts Eyaleti'nin Lowell kentinde doğdu. Oyunculuğa çok genç yaşta tiyatroda başladı. 1931'de *The Bad Sister* ("Kötü Kızkardeş") ile sinemaya başarısız bir başlangıç yaptı. Ancak yedinci filmi olan *The Man Who Played God* ("Tanrı'yı Oynayan Adam") ile tanınmaya başladı. İkinci derecede polisiye filmlerde ilginç ve kuraldışı kadın tiplemeleri çiziyor, güzellikle çirkinlik arasında gidip gelen yüz hatları *Of Human Bondage* (İnsanlık Suçu) gibi uyarlamalarda ayrıksı tipleri başarıyla canlandırmasına olanak tanıyordu. Giderek *Jezebel* filmindeki Güneyli dilber rolünde, *Dark Victory* ("Karanlık Zafer"), *The Old Maid* ("İhtiyar Kız") filmlerindeki rollerinde bağımsız, olaylara tek başına karşı koyabilen kadın görünümünü yerleştirdi. *The Little Foxes* ("Küçük Tilkiler"), *Now Voyager* (Aşk Yolcuları) filmlerindeki rolleri bu görünümün yavaş yavaş, yıkıcı, bazen nörotik, bazen de dilinden alayı eksik etmeyen bir kadın görünümüne dönüşmesine yol açtı. *All About Eve* (Perde Açılıyor) filmiyle sanatsal zirvesine ulaşan bu eğilim, Bette Davis'in yaşlılık yıllarında korku filmlerinin aranan oyuncusu olmasına yol açtı. Bunların arasında en başarılısı olan *What Ever Happened to Baby Jane?* ("Bebek Jane'e Ne oldu?") Hollywood'un acımasız bir eleştirisidir. 1935'te *Dangerous* (Tehlikeli Kadın) ile, 1938'de de *Jezebel* ile iki kez Oscar Ödülü aldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Bad Sister*, 1931, ("Kötü Kızkardeş"); *The Man Who Played God*, 1932, ("Tanrı'yı Oynayan Adam"); *Of Human Bondage*, 1934, (İnsanlık Suçu); *Dangerous*, 1935, (Tehlikeli Kadın); *Jezebel*, 1938; *Dark Victory*, 1939, ("Karanlık Zafer"); *The Old Maid*, 1939, ("İhtiyar Kız"); *The Little Foxes*, 1942, ("Küçük Tilkiler"); *Now Voyager*, 1942, (Aşk Yolcuları); *The Corn is Green*, 1945, (Ekinler Yeşerince); *All About Eve*, 1950, (Perde Açılıyor); *The Virgin Queen*, 1955, (Kralsız Kraliçe); *The Scapegoat*, 1959, (Suç Kimindir); *What Ever Happened to Baby Jane?*, 1962, ("Bebek Jane'e Ne Oldu?"); *Connecting Rooms*, 1970; *Death on the Nile*, 1978, ("Nil'de Ölüm").

DAVIS, Jefferson
(1808-1889)

ABD'li asker ve devlet adamı. İç Savaş sırasında Güney Eyaletleri'nin kurdukları Amerika Konfedere Devletleri'ne başkanlık yapmıştır.

3 Haziran 1808'de Kentucky Eyaleti'nin Todd kasabasında doğdu, 6 Aralık 1889'da New Orleans'ta öldü. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Mississippi'ye göç etti. 3 yıl Transilvanya Üniversitesi'ne devam ettikten sonra West Point'taki Birleşik Devletler Askeri Akademisi'ne girdi. 1827'de bu okulu bitirdi ve 1835'e dek süren askerlik görevi sırasında birçok sınır seferine katıldı. 1835'te ordudan ayrıldı ve Mississippi'deki pamuk plantasyonlarının başına geçerek çiftçilik yapmaya başladı. 1845'te Demokratik Parti'den Mississippi temsilcisi olarak Temsilciler Meclisi'ne giren Davis, 1846'da Meksika Savaşı'na katılmak üzere bu görevinden ayrıldı. Savaş sırasında General Taylor'a bağlı bir gönüllüler alayında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı büyük ün kazandı. Yaralandığı için Mississippi'ye dönmek zorunda kaldı. 1847'de Birleşik Devletler Senatosu'na seçildi. 1851'e değin süren ilk senatörlüğü sırasında Senato'nun Askeri İşler Komisyonu'nun başkanlığını yaptı. 1853'te Başkan Pierce tarafından savaş bakanlığına getirildi. Bakanlığı döneminde ordudaki asker sayısı arttı, askeri yargılama yöntemleri modernleştirildi ve orduya ayrılan ödenek artırıldı. Pierce'in başkanlık süresinin dolması üzerine 1857'de bakanlıktan ayrılan Davis, aynı yıl yeniden Senato'ya seçildi. Davis bu tarihten, İç Savaş'ın başladığı 1861'e değin Senato'da Güney Eyaletleri temsilcilerinin köleliğin sürmesi yolundaki mücadelelerinin en önde gelen sözcüsü oldu.

Davis, koyu bir kölelik yanlısı olan Calhoun'un ardından Eyalet Hakları Partisi'ne başkan oldu. Mayıs 1860'ta, Güney Eyaletleri'nin kölelikle ilgili olarak geçirmek istedikleri yasalar Temsilciler Meclisi tarafından reddedildi. Bu olayın ertesinde, Demokratik Parti kölelikle ilgili federal yasaların yürürlüğe koyulmasından yana olanlarla, buna karşı çıkanlardan oluşan iki gruba bölündü. Parti'deki bölünme, Cumhuriyetçi Parti'nin 1860 seçimlerinde başkan adayı olan Lincoln'un seçimleri kazanmasını kolaylaştırdı. Yalnızca köleliğin kaldırılmasından yana olan Kuzeyli seçmenlerin oylarını alan Lincoln'un başkan seçilmesinin hemen ardından, Güney Carolina Eyaleti Birleşik Devletler'den ayrıldığını açıkladı. Bunu Mississippi'nin de aralarında bulunduğu 10 Güney Eyaleti'nin ayrılışı izledi. 4 Şubat 1861'de Alabama Eyaleti'nin başkenti Montgomery'de bir araya gelen Güney Eyaletleri temsilcileri Amerika Konfedere Devletleri adında geçici bir hükümet kurduklarını açıkladılar. Davis, 8 Şubat 1861'de bu Konfederasyon'a başkan seçildi.

Davis, Konfederasyon'a başkan olduktan sonra, Güney'i yaklaşmakta olan savaşa hazırlamak üzere harekete geçti. Güney Eyaletleri'nin sahip oldukları askeri güçleri seferber etti. Geniş kapsamlı bir silah,

yiyecek ve giyecek toplama kampanyası başlattı. Davis, aralarında anlaşarak Güney'e karşı bir "Birlik" oluşturmuş olan Kuzey Eyaletleri'nin Güney Eyaletleri'nden çok daha güçlü olduklarını göz önünde tutarak savunma ağırlıklı bir savaş taktiği hazırladı. Kuzey ve Güney birlikleri arasında 1861'de başlayan çarpışmaların ilk yılında Güney birlikleri birçok başarı kazandılar. Taktik değiştirerek, 1862'den başlayarak saldırıya geçen Güneyliler'in Kuzeyliler karşısında kazandıkları en büyük zafer 1863'teki Gettysbourg çatışması oldu. Ancak bu tarihten sonra üstünlüğü Kuzey birliklerine kaptıran Güney birlikleri birbirini izleyen yenilgiler almaya başladılar. Davis, bu durum karşısında topladığı vergileri artırma, İngiltere ve Fransa ile ticari ilişkiler kurma yoluna gitti. Ayrıca, savaşa katılan köleleri bu hizmetleri karşılığında serbest bırakacağını açıkladı. Ancak tüm bu çabalarına karşın savaşın gidişi değişmedi. Davis, Mayıs 1865'te, artık savaşı kazanmış olan Kuzey birlikleri tarafından Irwinville'de yakalandı ve hapsedildi. 1867'de hakkında açılan davanın düşmesi üzerine serbest bırakıldı. Yaşamının geri kalan bölümünü Mississippi'deki bir malikânede geçiren Davis, 1878-1881 arasında *The Rise and Fall of Confederate Government* ("Konfedere Hükümetin Doğuş ve Çöküşü") adlı bir kitap yazdı.

- YAPITLAR (başlıca): *The Rise and Fall of Confederate Government*, 1881, ("Konfedere Hükümetin Doğuş ve Çöküşü").

- KAYNAKLAR: Craven, *Prison Life of Jefferson Davis*, 1866; V.H. Davis, *Jefferson Davis: A Memoir*, 1890; W.E. Dodd, *Jefferson Davis*, 1907; B.J. Hendrick, *Statesmen of the Lost Cause*, 1939; R.McElroy, *Jefferson Davis: The Unreal and the Real*, (2 cilt), 1937; R.W. Patrick, *Jefferson Davis and his Cabinet*, 1944; D.Rowland, *Jefferson Davis, Constitutionalist: His Letters, Papers and Speeches*, (10 cilt), 1923; H.Strode, *Jefferson Davis*, (3 cilt), 1955-1964; A.Tate, *Jefferson Davis, His Rise and Fall*, 1929; F.E. Vandiver, *Jefferson Davis and the Confederate State*, 1964; R.W.Winston, *High Stakes and Hair Trigger: The Life of Jefferson Davis*, 1930.

- BAKINIZ: J.P. BENJAMIN, CALHOUN, R.E. LEE, A. LINCOLN.

DAVIS, Miles
(1926)

ABD'li trompetçi ve besteci. ABD'de 1940'lardan başlayarak gelişen modern caz anlayışının önde gelen isimlerindendir.

Miles Dewey Davis 25 Mayıs 1926'da, ABD'nin Illinois Eyaleti'nde, Alton'da doğdu. On üç yaşında trompet çalmaya başladı. 1945'te New York'taki Juilliard Müzik Okulu'nda müzik öğrenimi gördü. Tenor saksofoncu Coleman Hawkins ve alto saksofoncu Charlie Parker ile çalıştı. Bu yıllarda modern caz anlayışına yakınlık duyarak yenilikçi denemelere girişti. 1948'de kurduğu toplulukla birlikte daha sonraki yıllarda "cool jazz" adını alan yenilikçi caz anlayışının öncülüğünü yaptı. Bu çalışmaları ticari açıdan fazla başarılı olamadı, ancak 1950'lerde daha büyük bir toplulukla ve Gil Evans'la işbirliği yaparak doldurduğu *Porgy and Bess*, *Miles Ahead* ve *Sketches of Spain* adlı albümleriyle büyük bir başarı kazandı. 1956'da yaptığı *Kind of Blue* adlı albümü caz tarihinde dönüm noktası oluşturan bir ürün olarak nitelendirildi. 1960'larda pop müzik öğelerine ve elektronik aletlere daha fazla yer veren denemeler yaptı.

Miles Davis, 1940'lardan başlayarak gelişen ve büyük orkestra cazının ticari ve popüler biçimlerinden uzaklaşmayı amaçlayan modern caz anlayışının öncülerinden Charlie Parker'ın öğrencisiydi. Parker'ın başlattığı yenilikler çerçevesinde Davis de cazın armonik ve dizisel yapısındaki kalıplaşmayı yıkma amacıyla denemeler yapmış, 1950'lerde ise "cool jazz" okulunun en başarılı müzisyenlerinden biri olarak tanınmıştır. "Cool jazz", duyguların dışavurumunu, doğal, kendiliğinden coşkulu ve enerjik bir anlatımı temel alan "hot jazz" anlayışına karşı, arı, soyut, sakin ve ölçülü bir anlatımı savunmuştur. Caz müziğinde Parker ve Davis'in başlattığı yenilikler John Coltrane gibi birçok ABD'li müzisyenin deneysel çalışmaları üzerinde etkili olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Modern Idiom; Cool and Quintet; Miles Ahead; Porgy and Bess; Sketches of Spain; Milestones; Musings of Miles; Sorcerer; Birth of the Cool; Kind of Blue.*

- BAKINIZ: COLTRANE, C.PARKER.

DAVIS, Stuart
(1894-1964)

ABD'li ressam. Ash Can Okulu'nun etkinliklerine katılmıştır.

Philadelphia'da doğdu, New York'ta öldü. 1910'da Robert Henri'nin yönettiği sanat okuluna girdi. Ash Can Okulu'nun sergilerinde yer aldı. 1913'te açılan Armory Show'a beş suluboyasıyla katıldı. Çeşitli desenlerini *The New Masses* ve *Harper's Weekly* gibi dergilerde yayımladı. 1928-1930 arasında Paris'te yaşadı. 1932'den 1939'a değin resim öğretmenliği ve American Artists Congress'in (Amerikalı Sanatçılar Kongresi) etkinlikleriyle uğraştı.

Davis'in sanatsal kişiliğini bulmasında Armory Show etkili bir rol oynamıştır. Avrupa sanatının öncülerini bu sergide yakından tanımış ve 1930'lara doğru Kübizm'in, Fütürizm'in (Gelecekçilik) ve özellikle de Leger'nin izlerini taşıyan yeni bir üslup geliştirmiştir.

Yapıtlarında biçimler tanınabilirse de, kompozisyonun bütünü soyut resmin mantığına göre düzenlenmiştir. Çeşitli sanayi ürünleri ve kent görüntülerinin yanı sıra tabela ve sokak işaretlerini de bol bol kullanmıştır. Biçimleri sert ve keskin köşelidir. Kaligrafik bir boyut kazandırdığı imzasını da çoğu resminde dekoratif bir öğe olarak kullanmıştır.

Davis'in resmi ile caz müziği arasında çeşitli bağlantılar bulunduğu da ileri sürülmüştür. Gerek

kullandığı imgeler, gerekse bakış açısı, bütünüyle Amerikan yaşantısından kaynaklanan bir niteliktedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Lucky Strike*, 1921, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Eggbeater* dizisi, 1927-1928, ("Yumurta Çırpma Aracı"); *Something on the 8-Ball*, 1930, Downtown Galerisi, New York; *Salt Shaker*, 1931, Modern Sanatlar Müzesi, New York ("Tuzluk"); *Hot Still-Scope for Six Colors*, 1940; *Contranuites*, 1963, ("Karşısüreklilikler").

• BAKINIZ: R.HENRI.

DAVISSON, Clinton Joseph
(1881-1958)

ABD'li deneysel fizikçi. Hareketli elektronların dalga yapısında olduğunu deneyle kanıtlayarak de Broglie' nin varsayımını doğrulamıştır.

22 Ekim 1881'de Illinois Eyaleti'nin Bloomington kentinde doğdu. 1 Şubat 1958'de Virginia'daki Charlottesville'de öldü. 1902'de Chicago Üniversitesi'nde fizik öğrenimine başladı; üç yıl sonra da, deney yeteneğini sezen öğretmeni Millikan'ın önerisiyle Princeton Üniversitesi'nde Richardson'ın araştırma asistanlığına getirildi. 1908'de Chicago Üniversitesi'ne dönerek fizik lisansı diplomasını, 1911'de Princeton Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Aynı yıl, Pittsburgh'ta Carnegie Teknoloji Enstitüsü'nde yardımcı fizik profesörlüğüne atandı. 1917'de Bell Telephone Laboratories'e geçen Davisson, kendisine Nobel Ödülü kazandıracak araştırmalarını, yaklaşık 30 yıl çalıştığı bu kuruluşta gerçekleştirdi. 1946'da emekliye ayrılarak 1954'e değin Virginia Üniversitesi'nde konuk profesör olarak fizik dersleri verdi.

1924'te Louis de Broglie, gözlemlenebilir evrenin tümüyle ışık ve maddeden oluştuğunu, ışık hem parçacık hem dalga yapısında olduğuna göre maddenin de aynı yapıda olması gerektiğini düşünerek, tüm madde parçacıklarının aynı zamanda dalga niteliği taşıdığını ve her parçacığa hızıyla v ters orantılı bir dalgaboyunun λ eşlik ettiğini öne sürmüştü; h planck sabiti, m de maddenin kütlesi olmak üzere, dalgaboyu n= h/mv formülü ile belirliyordu. Ancak bu varsayım, kuvantum mekaniğinin gelişmesinde en önemli kavramsal basamaklardan biri olmasına karşın, deneysel fizikçilerin hemen ilgisini çekmediğinden, beklenilen gelişme birkaç yıl gecikmeyle gerçekleşti.

1919'da, de Broglie'nin varsayımından dört yıl önce, Bell Telephone Laboratories'de Kunsman ile birlikte elektron demetlerinin nikel levhalardan saçılmasını inceleyen Davisson, yansıyan elektronların belli belirsiz bir kırınım deseni oluşturduğunu gözlemlemiş, ancak bunun nedenini elektronlar ve uyarılan nikel atomları arasındaki enerji alışverişine bağlamıştı. De Broglie'nin varsayımını yayımlamasından sonra, 1925'te Walter Maurice Elsasser (doğ. 1904), Davisson'ın deneyini bu varsayımın kanıtı olarak yeniden yorumlamayı denediyse de, inandırıcı bir sonuca varamadığından bu yoruma Davisson'ın kendisi karşı çıktı.

1925 Nisan'ında bir laboratuvar kazası, inandırıcı kanıtı gene Davisson'ın bir rastlantı sonucu bulmasına yardımcı oldu. O sıralar laboratuvar çalışmalarını Lester Halbert Germer (1896-1971) ile birlikte sürdüren Davisson, sıvı havayla dolu bir deney şişesinin patlaması üzerine, yansıtıcı hedef olarak kullandığı nikel levhaların oksitlenen yüzeyini temizlemek zorunda kalmıştı. Isıtarak yaptığı bu oksit giderme işlemi de elindeki nikeli kusursuz iri kristaller haline getirmişti. Bu nikel levhayla yaptıkları deney sonucunda, saçılan elektron demetinden net bir kırınım deseni elde ettiler. 54 V'luk bir potansiyel farkında hızlandırılan elektronlar, örgü sabiti 2,15 x 10^{-8} cm olan nikel kristalinden 50 derecelik bir açıyla kırınıma uğramıştı. Bu veriler, elektronun dalga gibi davrandığını kabul etmekle anlaşılabiliyor ve elektronun dalgaboyunun $\lambda = 1{,}65 \times 10^{-8}$ cm olmasını gerektiriyordu. Davisson'ın deney sonuçları 1927'de yayımlandı.

Aynı dönemde İngiltere'de G.P. Thomson, Japonya'da S.Kikuçi elektronun dalga davranışını sınayan deneyler yapıyorlar, elektron saçıcı olarak Thomson ince metal filimler, Kikuçi ise mika kullanıyordu. Her ikisi de levhadan geçen elektron demetlerinin dalga gibi kırınım deseni oluşturduğunu gözlemledi ve bulgularını 1928'de yayımladı. Bu çalışmaları nedeniyle 1937 Nobel Fizik Ödülü Davisson ve Thomson arasında paylaştırıldı.

• BAKINIZ: BOHR, BORN, W.H.rew.L. BRAGG, BROGLIE, G.P.THOMSON.

DAVİÇO, Oskar
(1909)

Yugoslav, şair. Ülkesinde "modernist" akımın en önemli temsilcilerinden biridir.

Sırbistan'da doğdu. Belgrad Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. Yugoslavya Komünist Partisi'ne yakın çevrelerle ilişki kurdu, bu etkinlikleri yüzünden 1932'de tutuklanarak küreğe mahkûm edildi. Cezasının bir kısmını, İtalya'daki Yahudi kampında çekti. İtalya'nın teslim olmasından sonra Yugoslavya'ya dönerek kurtuluş mücadelesine katıldı.

Daviço, 1920-1930 arasında bir grup Sırp yazarı ile birlikte "Sol Gerçeküstücülük" adı verilen bir akım içinde yer aldı. Bu akım Marxizmi, Freudçu ve gerçeküstücü görüşlerle kaynaştırmaya çalışıyordu. Daviço 1950'den sonra yayımladığı romanlarıyla "Toplumsal Edebiyat" adını alan akımın güçlü bir yazarı oldu. Toplumun dönüşmesi, sosyalizmin kurulması ve yeni insan tipinin sorunlarını ele aldığı bu romanlarında yurtseverlik ana temayı oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Pesme*, 1938; *Zrenjanin*, 1949; *Visnja za zidom*, 1951; *Kairos*, 1959. Roman: *Pesma*, 1952, ("Şiir"); *Beton i svici*, 1956; *Radni naslov beskraja*, 1958.

DAVİDOV, İvan İvanoviç
(1794-1863)

Rus, filozof ve tanrıbilimci. Rus düşüncesine Batılı görüşlerin sokulmasına karşı çıkan İslavcı Okul'dandır.

1794'te Moskova'da doğdu, 1863'te aynı kentte öldü. 1812'de Moskova Üniversitesi'ni bitirdi. Schelling'in idealizminden etkilenen Davidov 1822-1847 arasında Moskova Üniversitesi'nde latin edebiyatı ve felsefe alanlarında profesörlük yaptı.

1812'de Napoléon'un Rusya'yı işgali sırasında, Rus aydınları Alman düşünürlerinin görüşlerine yönelmekteydi. Schelling'in *Naturphilosophie*'si ("Doğa Felsefesi") Kant ve Hegel'in görüşleri, büyük ilgi toplamaktaydı. Felsefeye duyumcu bir bakış açısından yaklaşan Davidov, önce 1819-1820'de *Nachalniye osnovaniya logiki*'yi ("Mantığın Temel İlkeleri") yazdı. Bu yapıtında seçmecilikten kurtulamamıştı. 1826'da yazdığı *Vstuplitelnaya rech o vozmozhnosti filosofi kak nauka*'da, ("Bilim Olarak Felsefenin Olasılığı Üzerine Söylev") ise artık Schelling'in idealizmini açıkça benimser.

1840'larda Batıcılar'a karşı çıkan İslavcılık akımı Rusya'da yayılmaya başladı. Bu akıma bağlı olan filozoflar, din karşıtı ve siyasal açıdan radikal ya da liberal olan Batıcılar'a karşı, dinsel ve siyasal bir tutuculuğu temsil ediyor; Alman felsefesinin Rusya üzerindeki etkilerine karşı çıkıyorlardı. Bu görüşlerden etkilenen Davidov, 1841'de, Rus ulusalcılığını savunan ve Hegel'in "salt usçuluğunu" eleştiren bir makale yazdı. Rusya'yı, dünya uygarlığının kurtarıcısı olarak görerek, tanrıbilim, edebiyat ve estetik alanlarında yapıtlar verdi. Avrupa uygarlıklarının ortaya çıkarttığı bencillik ve bireycilik, soyut ve kuşkucu usçuluk, güvenlik ve rahatlığa olan düşkünlüğün aşılması; yerine özgürlükle birliğin, inanç ve bilginin bireşiminden oluşan bir öğreti getirilmesi gerektiğini savundu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Nachalniye osnovaniya logiki*, 1819-1920, ("Mantığın Temel İlkeleri"); *Vstuplitelnaya rech o vozmozhnosti filosofi kak nauka*, 1826, ("Bilim Olarak Felsefenin Olasılığı Üzerine Söylev").

- **BAKINIZ:** KIREJEVSKİ, KOMYAKOV, SCHELLING.

DAVUD
(İÖ 11.-10. yy)

İsrailoğulları peygamberi ve kralı. Tanrı tarafından kendisine *Zebur* adlı kutsal kitabın verildiğine inanılmaktadır.

Hz. Davud Betlehem'de doğdu, Kudüs'te öldü. İsrailoğulları'nın Yahuda kabilesinden Yasse'nin en küçük oğludur. İsrail'in ilk kralı Saul (Talut) Amalekitler'le yaptığı savaşta, kralları Agog'u öldürmeyip yağmaya daldı. Yıllarda Davud babasının sürülerini güden bir çobanken, ileride Saul'un yerine geçmesi için gizlice, peygamber Samuel tarafından kutsandı.

Davud, Saul'un oğlu, Yonatan'ın dostuydu. Onun yardımıyla saraya girdi. Kralın silah taşıyıcısı ve başçalgıcısı oldu. İsrail'e yapılan baskılar sonunda, Saul Filistiyalılar'la savaşmak zorunda kaldı. Kral, savaşta Gatlı ünlü savaşçı, Calut'u (Goliath) öldürene kızını vereceğine söz verdi. Davud sapan taşıyla vurarak Calut'u öldürdü ve kralın kızı Mikal'le nikâhlandı.

Savaştaki başarısıyla Davud halkın büyük sevgisini kazandı. Bundan kuşkuya düşen Saul, Davud'a düşman oldu. Onu öldürmelerini Yonatan'a ve adamlarına söyledi. Filistiyalılar'la yaptığı ikinci bir savaşta kendi eliyle Davud'u öldürmek istediyse de başaramadı. Davud korkup kaçtı. Önce Samuel'e sığındı. Sonra Nob'a gidip oradaki rahiplerle birlikte kaldı. Bunu öğrenen Saul, rahipleri öldürttü. Bu kez Davud kendi kabilesinin düşmanları olan Filistiyalılar'a sığındı. Filistiyalılar, onun Calut'u öldüren adam olduğunu öğrendikleri zaman, Davud, Yahuda çöllerine kaçtı. Orada Adullam'da bir mağarada gizlendi.

Saul ve Yonatan Gilboa'da savaşta öldükten sonra, Davud da Hebron'da Yahuda kabilesine kral seçildi. Öteki kabileler, Saul'un Ürdün'ün doğusunda Mahanaim'de oturan başka bir oğlu, İşboşet'e bağlı kalmışlardı. İşboşet öldürülünce tüm kabileler Davud'u 30 yaşında, kral tanıdılar. Davud İÖ 1000'den 962'ye kadar İsrail'in hükümdarı oldu. Hebron'dan ayrılarak Kudüs'te Zion tepesindeki kaleye yerleşti. Sonra buraya Davud'un kenti dendi. Edon, Moab ve Ammon gibi küçük komşu toplulukları kendine bağladı. Ülkesinde başarılı bir yönetim kurdu. Saray ve ordu işlerine düzen verdi.

Davud, yaşamının son yıllarını iç ayaklanmalar, oğlu Abşalom'un başkaldırması, üç yıl süren kuraklık, veba, açlık gibi olaylarla geçirdikten sonra, Kudüs'te öldü. Ölümünden sonra yerine, Hitit'li Uriah'ın karısı ile kurduğu ilişkiden doğan oğlu Süleyman geçti.

Kuran'a göre Davud kendilerine Tanrı trafından kitap indirilen dört peygamberden biridir Davud'a beş kitap ve yüz elli mezmurdan oluşan *Zebur* verilmiştir. *Kuran*'ın çeşitli ayetlerine göre, çocukluğu çobanlıkla geçmiştir. Savaşta Calut'u öldürmüştür. Tanrı ona hem peygamberlik hem hükümdarlık vermiştir. Savaşlarda başarı sağlamak ve kendisiyle birlikte olanları koruması için zırh yapma sanatı öğretilmiştir. Demir, parmakları arasında mum gibi yumuşamıştır. Bundan ötürü Davud halk arasında demircilerin piri bilinir.

Davud, Musa peygamberin şeriatine ve *Tevrat*'a bağlı kalmıştır. Dokunaklı ve etkileyici sesiyle *Zebur*'u okuduğu zaman dinleyenlerin kendinden geçtiği söylenegelmiştir. Tasavvuf kitaplarının en eskilerinden biri olan, Hucvîrî'nin *Keşfü'l-Mahcub* adlı yapıtında, Davud'un sesinin etkisiyle uçan kuşların düştüğü, yabani hayvanların uysallaştığı, akan suların durduğu anlatılmıştır. İslam geleneğinde Davud, oğlu Süleyman ile bilim yeteneğini paylaşır.

Divan edebiyatında gür ve güzel insan sesleri Davudi ses olarak nitelendirilmiştir. Bâkî bir beyitinde:

"Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş" demektedir.

Yahudi kabalacılar, iki eşkenar üçgenin birbirine ters çatılması ile meydana gelen, çevresinde İbrani simgeleri bulunan altı köşeli tılsımlı yıldıza "Magen David" adını vermişlerdir. Bu yıldıza Müslümanlar "Mührü Süleyman" derler. Batı sanatında, özellikle Hıristiyan sanatçılar arasında, Davud'un peygamber ve hükümdar olarak yaşamı çeşitli yönleri ile konu olmuştur.

• KAYNAKLAR: A.Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 1979; J.Bosch, *David the Biography of a King*, 1966; J.Davis, *Dictionary of the Bible*, 1924; *Kitabı Mukaddes*, 1976.

DAVUD AĞA
(? - 1598)

Osmanlı mimarı. Sinan'ın ölümünden sonra başmimar olmuş ve onun geleneğini sürdürmüştür.

Yaşamı üzerine bilinen ilk tarih Su Yolu nazırı olduğu 1575 yılıdır. 1582'de bu görev Mimar Hasan Ağa'ya verilerek Davud Ağa, Dergâh-ı Âli çavuşluğuna getirildi. O yıllarda İran'a sefer açıldı. Hassa başmimarı Sinan, orduyla birlikte gidecek yüz yapı ustasını denetleme görevini ona verdi. Davud Ağa iki yıl süren bu seferden dönüşte gene Sinan'ın yanında çalışmaya başladı. 1587'de Sinan ölünce başmimarlığa getirildi. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde de bu görevini sürdürdü. 1598'de III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın isteği üzerine başladığı Yeni Cami'yi tamamlayamadan vebaya yakalanarak öldü.

Davud Ağa III. Murad ve III. Mehmed dönemlerindeki en önemli yapıtların mimarıdır. III. Murad, Sadrazam Sinan Paşa'nın kendisine armağan etmek için Davud Ağa'ya yaptırdığı *İncili Köşk*'ü çok beğenmiş, Sirkeci'deki Beyazıd Köşkü'nü yıktırmış ve yerine *İncili Köşk*'e benzeyen *Sepetçiler Kasrı*'nı yaptırmıştır. Bu yapı da çok başarılı bulununca Sinan Paşa Davud Ağa'yı saraya ait binaların yapımı ve bakımı ile görevlendirmiştir. Padişah'ın türbesini yapma görevi de yine ona verilmiştir. Kapısını Sedefkâr Dalgıç Ahmed Çavuş'un yaptığı III. Murad Türbesi, Davud Ağa'nın küçük, ama uyumlu oranlarıyla çok başarılı yapıtlarından biridir.

Yeni Cami adıyla anılan *Valide Camii* de Davud Ağa'nın planlarına göre başlanmıştır. Denize yakınlığı yüzünden temel atılmasında büyük zorluklarla karşılaşılan yapının duvarları daha yeni yükselirken Davud Ağa ölmüştür. Cami ondan sonra ancak iki mimarın elinde ve 63 yılda bitirilebilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Mesih Mehmed Paşa Camii*, 1584, Karagümrük/İstanbul; *Mehmed Ağa Camii*, 1585, Çarşamba/İstanbul; *Mehmed Ağa Hamamı*, 1585, Çarşamba/İstanbul; *Mehmed Ağa Türbesi*, 1585, Çarşamba/İstanbul; *Cerrahpaşa Camii*, 1593, İstanbul; *III. Murad Türbesi*, 1594, İstanbul; *Gazanfer Ağa Külliyesi*, 1599, Saraçhane, İstanbul, bugün Belediye Müzesi; *İncili Köşk*, Saraybur-nu/İstanbul, bugün mevcut değildir; *Sepetçiler Kasrı*, Sirkeci/İstanbul; *Siyavuş Paşa Türbesi*, Eyüp/İstanbul; *Defterdar Mehmed Paşa Türbesi*, Eyüp/İstanbul.

DAVUD b.HALEF
(815-883)

Arap fıkıh ve kelam bilgini. Zahiriye mezhebinin kurucusudur.

Davud b.Halef el-İsfehanî Kûfe'de doğdu, Bağdat'ta öldü. İsfahanlı bir ailedendir, çocukluğu Bağdat'ta geçti. Basra ve Nişabur'da, İshak b.Rahveyhî'den öğrenim gördü. Babası Hanefi mezhebindendi, Davud ise Şafii mezhebine yöneldi. Zamanla bu mezhebin re'y (kişisel görüş) ve kıyas'a (tasım) başvurmalarını hoş karşılamadı. Ayrı bir yol tuttu. Zahiriye mezhebini kurdu. *Kuran*, sünnet ve îcma' dan (din konusunda birlik olmak) başka bir kanıtı kabul etmedi.

Davud'a göre kıyas aklidir (ussal). Din us ilkelerine dayanırsa *Kuran* ve sünnete aykırı yargılar ortaya çıkar. Oysa başka imamlar kıyası Peygamber'in hadislerine ve *Kuran*'a aykırı düşmemesi nedeniyle kanıt saymışlardı. Davud bir yandan kıyas ve re'ye karşı çıktı; bir yandan da *Kuran* ve Sünnet'in kaza sorunlarının çözümünde yeterli olmadığını anladı. Gerektiğinde kıyası kullanmak zorunda kaldı. Buna "delil" adını verdi.

Zahiriye mezhebi İran ve Endülüs'te yandaşlar buldu. Öğrencilerinden İbn Hazm bu mezhebi savunup canlandırmak istedi. Mezhebin uygulayıcı imamı kalmadığından halk mezhebi bıraktı. Birçok kitap yazdığı bilinen Davud'un yapıtları günümüze ulaşmamıştır.

DAVUD HAN
(1909-1978)

Afgan devlet adamı. 1953-1963 arasında başbakanlık, 1973-1978 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Serdar Muhammed Davud Han Kabil'de doğdu, aynı kentte öldü. Muhammed Zahir Şah'ın kuzeni ve kayınbiraderidir. Kabil'deki Habibia Koleji'nde öğrenim gördü. 1932'de Kandehar Eyaleti valisi oldu. 1934'te Doğu Eyaletleri valiliğine getirildi. 1937-1953 arasında Silahlı Kuvvetler ve Askeri Okullar komutanlığı, 1948-1949 yıllarında savunma bakanlığı, 1949-1950 yıllarında içişleri bakanlığı yaptı. 1953'te Muhammed Zahir Şah tarafından başbakanlığa atanan Davud Han, 1963'e dek bu görevde kaldı.

Davud Han başbakanlığı sırasında, meclise hükümet üzerinde denetim hakkı tanımayan 1931 Anayasası'na dayanarak otoriter bir siyaset izledi. Muhalefeti ve basını baskı altında tuttu. İktisadi alanda, ABD ve SSCB ile işbirliği ve yardım antlaşmaları imzaladı. 1956'da ilk 5 yıllık kalkınma planını yürürlüğe koydurdu. Afgan ordusunu çağdaşlaştırmaya çalıştı. Ancak, ülkede parlamenter nitelikli bir monarşinin kurulması ve anayasanın demokratikleşmesi için verilen mücadelelerin yoğunlaşması üzerine, 1963'te görevden alındı.

Davud Han'ın başbakanlıktan uzaklaştırılmasından sonra ilan edilen 1964 Anayasası'yla Afganistan' da parlamenter monarşi kuruldu. Demokratik özgürlükler genişletildi, yürütme organının yetkileri sınırlandırıldı. Ancak, ülkenin mali durumunun bozulması, açlık gibi sorunlar ile monarşinin yıkılması için verilen mücadeleler siyasi ortamı yeniden hareketlendirdi. Bu durumdan yararlanan Davud Han, 17 Temmuz 1973'te gerçekleştirdiği askeri darbeyle Zahir Şah'ı devirerek cumhuriyeti ilan etti. Cumhurbaşkanlığının yanı sıra, başbakanlık, savunma bakanlığı ve içişleri bakanlığı görevlerini de üstlendi. Şubat 1977'de yürürlüğe konulan yeni anayasayla tüm siyasi partiler yasaklandı. Sosyalist önder Mir Ekber Kabir' in 27 Nisan 1978'de Kabil'de öldürülmesi üzerine ülkede karışıklıklar baş gösterdi. 30 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin öncülüğünde gerçekleşen devrimle iktidardan uzaklaştırılan Davud Han, devrimden hemen sonra öldürüldü.

• BAKINIZ: TARAKİ, ZAHİR ŞAH.

DAVUD KAYSERÎ
(?-1350)

Türk tasavvuf bilgini. Yazdığı tasavvuf yorumlarıyla tanınmıştır.

Şerafeddin Davud b.Mahmud, Kayseri'de doğdu, İznik'te öldü. Doğduğu kentin bilginlerinden öğrenim gördü. Sonra bilgisini geliştirmek amacıyla Mısır'a gitti. Sadreddin Konevî'nin halifesi Kemaleddin Kaşanî'nin yardımıyla tasavvufta ilerledi.

Orhan Gazi,. 1330'da İznik'i aldıktan sonra, ününü duyduğu Davud'u yanına çağırdı. Yeni yaptırdığı medresenin ilk müderrisliğini kendisine verdi. Davud yaşamının sonuna değin burada kalıp öğrencilerini yetiştirdi, yapıtlarını yazdı.

Muhyiddin Arabî'nin *Fususü'l-Hikem* adlı tasavvufla ilgili yapıtını, Davud *Matlau Hususü'l-Kilem fi Şerhi'l-Fususü'l-Hikem* adıyla yorumladı. Muhyiddin Arabî, yapıtını 27 bölüme ayırıp 27 peygamberin ayrı bir hikmet (bilgelik) taşıdığını belirtmiş, İskenderiye Okulu (Yeni-Platonculuk) kuramlarına dayanarak varlık birliğini bir felsefe dizgesi olmaktan çok, İslam dininin özünde bulunan ve imana bağlı bir gerçeklik yolu olarak açıklayıp savunmuştur. Muhyiddin Arabi'nin ileri sürdüğü bu görüşe İbn Haldun, İbn Teymiye ve Taftazanî karşı çıkmış, halkın bunları anlayamayacağını, sapıklığa düşeceğini ileri sürmüşlerdi. Davud, bu yorumuyla Muhyiddin'in yapıtını açıklığa kavuşturup, tasavvufu savunur. Bu yapıt ile tasavvuf Osmanlı ülkesinde kolaylıkla tanınmıştır.

Davud'un on iki bölüme ayırdığı yorumunda Tanrı'nın varlığı, nitelikleri, nesnelerin yaratılmadan önce Tanrı tarafından belirlenmiş biçimleri (Ayan-ı sabite), dünyanın yaratılışı, özü (Cevher-i arz), Hz. Muhammed'in peygamberliği, nübüvvet (Peygamberlik), risalet (Elçilik) ve velayet (Velilik) gibi bölümlere yer verilir. Davud'un tasavvufla ilgili, *Kitab fi't-Tasavvuf*, ve *Risale fi Istılahati'l-Meşayih* gibi yapıtları yanında *Şerhü Kasideti'l-Taiyye* ile *Şerhü Kasideti'l-Hamriyye* adlı kaside yorumları da vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Matlau Hususü'l-Kilem fi Şerhi'l-Fususü'l-Hikem*, (ö.s.), 1882; *Kitab fi't-Tasavvuf*, (SK A/K 1898 Ayasofya bölümü K.1898); *Risale fi Istılahati'l-Meşayih*, (SK A/K 1898 Ayasofya bölümü K.1898/1); *Şerhü Kasideti'l-Taiyye*, (SK HA 462); *Şerhü Kasideti'l-Hamriyye*, (SK. 1028/28).

• KAYNAKLAR: A. Adnan Adıvar. *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1982; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 1915; Muhiddin-i Arabî, *Fuṣûs ül-Hikem* 1956; Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Alâm*, III, 1981.

• BAKINIZ: MUHYİDDİN ARABÎ.

DAVUD PAŞA
(?-1499)

Osmanlı sadrazamı. II.Bayezid döneminde yaklaşık 15 yıl sadrazamlık yapmıştır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. Ekim 1499'da Dimetoka'da öldü. Arnavut asıllıdır. Küçükken devşirme olarak saraya alınıp Enderûn'da yetiştirildi. Bir süre sancakbeyliği yaptı. II.Mehmed [Fatih] döneminde Anadolu beylerbeyi oldu. Bu görevi sırasında 1472'de Konya valisi Şehzade Mustafa ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza arasındaki savaşta şehzadenin yanında bulundu. 1473'te yine Osmanlılar'la Akkoyunlular arasındaki Otlukbeli savaşında öncü güçlere komuta etti.

1476'da, II.Mehmed'in Boğdan ve Macaristan seferlerine Anadolu beylerbeyi olarak katıldı. 1478'de, başarısızlığı nedeniyle görevden alınan Süleyman Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyliği'ne atandı. II.Mehmed'in Arnavutluk seferi ve İşkodra kuşatmasına katıldı. Top dökümhaneleri yaptırıp, ağır gülleler ve yakıcı maddeler atan toplar döktürerek İşkodra'nın düşmesini kolaylaştırıp Gölbaşı, Dergos ve Leş kalelerini ele geçirdi.

II.Bayezid tahta geçince 1482'de vezirliğe yükseldi. 1483'te İshak Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Aralıksız 15 yıl genellikle barışçı bir politika izleyen II.Bayezid'in sadrazamlığını yürüttü. Bu süre içinde iki sefere katıldı. Bunlardan ilki Anadolu beylerbeyi Hersekzade Ahmed Paşa'nın 1486'da Memlukler karşısında yenilgiye uğrayıp tutsak düşmesi üzerine gerçekleşti. 1487'de Rumeli ve Anadolu güçlerinden oluşan ordusuyla Memlukler üzerine yürüyen Davud Paşa, Memlukler'in geriye çekilmeleri üzerine Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Ardından Memlukler'le işbirliği yapan Karaman beyi Turgutoğlu Mahmud Bey üzerine yürüdü. Mahmud Bey'in Halep'e kaçması üzerine Bolkar Dağları'nı aşarak Varsak Türkmenleri'nin topraklarını ele geçirdi ve Karamanlılar'dan yana olan bu aşireti Osmanlı yönetimine bağladı.

Davud Paşa, ikinci kez 1492'de II.Bayezid'le birlikte Arnavutluk seferine çıktı. Bu seferde güney Arnavutluk ve Epir'e ilerleyip Tepedelen'i ele geçirerek Arnavutluk güçlerini bozguna uğrattı.

Davud Paşa, 8 Mart 1497'de Akkoyunlu hanedanından Göde Ahmed Bey'in İstanbul'dan İran'a kaçırılmasındaki ihmali nedeniyle sadrazamlıktan azledilerek Dimetoka'ya gönderildi. 1490'da Sultan Yakub'un ölümü üzerine Akkoyunlu tahtı için başlayan mücadelede başa geçirilmek istenen Göde Ahmed Bey 1496'da Tebriz'e giderek Akkoyunlu tahtına çıkmıştır. 1499'da Dimetoka'da ölen Davud Paşa'nın cenazesi İstanbul'a getirilerek kendi adını taşıyan caminin türbesine gömüldü.

İstanbul'da kendi adını taşıyan semtte 1485'te yaptırmış olduğu cami, imaret, medrese ve çeşmesi vardır. Daha sonra burada yaptırılan kışla da onun adıyla anılmıştır.

• BAKINIZ: BAYEZİD II, MEHMED II [Fatih].

Humphry Davy

DAVY, Humphry
(1778-1829)

İngiliz kimya bilgini. Alkali ve alkali toprak elementlerini bularak adlandırmış, iyot ve klorun birer element olduğunu saptamıştır.

17 Aralık 1778'de Cornwall'daki Penzance kenti yakınlarında doğdu. 29 Mayıs 1829'da İsviçre'nin Cenevre kentinde öldü. Önceleri tahta oymacılığı, sonradan çiftçilik yaparak geçimlerini güçlükle sağlayan babasını 16 yaşındayken yitirince, ailenin en büyük çocuğu olarak annesinin yükünü paylaşmak zorunda kaldı. Doğaya, spora, felsefe ve edebiyata derslerinden daha çok zaman ayırdığı için zaten pek başarılı bir öğrenci değildi; okuldan ayrılıp Penzance'da eczacılık da yapan bir cerrahın yanına çırak olarak girdi. Kimyayla ilk kez o sıralar, işi gereği çeşitli ilaçlar hazırlarken ilgilenmeye başlayan Davy bir yandan da okulda başladığı Latince ve Yunanca'yı, kendi çabasıyla öğrendiği Fransızca'yı ilerleterek, felsefe, tanrıbilim, coğrafya okuyarak ve şiir yazarak kendi kendini yetiştirmeye çalışıyordu. 1797'de, 19 yaşındayken, Lavoisier'nin *Traité élémentaire de chimie* ("Temel Kimya İncelemesi") adlı kitabını özgün baskısından okudu ve kimyaya ilgisi iyice arttı. O tarihten sonra, bulabildiği tüm kitapları okuyarak sistemli bir biçimde kimya çalışmaya ve ilk deneylerini yapmaya başladı. Bu alandaki ilgi ve yeteneğini sezen yakınları, başta eczacı ustası olmak üzere, rastlantı sonucu tanıştığı bilim çevrelerinden bir iki kişi Davy'yi kimyacı ve hekim Thomas Beddoes'a (1760-1808) tavsiye ettiler. O sıralar Bristol yakınlarındaki Clifton'da yeni kurduğu Medical Pneumatic Institute'ta gazların fizyolojik etkilerini inceleyen ve tedavi amacıyla kullanılabilecek yeni sentetik gazları araştıran Beddoes, 1798'de Davy'yi laboratuvar sorumlusu olarak enstitüsüne çağırdı. Bu görev Davy'yi Penzance'ın dar çevresinden kurtarıp üç yıl içinde Londra'nın bilim çevrelerinde adını duyurmasını sağlayacak önemli bir adımdı.

Beddoes'ın yanında laboratuvar araştırmalarına başlayan Davy sentez yoluyla yeni gazlar hazırlıyor, zehirli olup olmadığı bile bilinmeyen bu gazları soluyarak fizyolojik etkilerini kendi üzerinde deniyordu. 1799'da Priestley'in 1776'da bulduğu diazot monoksiti (N_2O) üretti ve güldürücü etkisini saptadığı bu gazın basit ameliyatlarda anestezik olarak kullanılabileceğini belirtti. Kısa sürede Davy'nin güldürücü gazı, alkol gibi keyif verici bir madde olarak toplantılarda aranır olmuştu; anestezik özellikleri ise ancak elli yıl sonra değerlendirebildi.

Aynı yıl, Lord Rumford ve Thomas Bernard'ın girişimleriyle, bilim ve teknikteki yeni gelişmeleri halka açık konferanslarla duyurmak, gençleri eğitmek amacıyla Royal Institution kurulmuştu. Yönetim kurulunca atanan bir profesör, o çağın en gelişmiş araç ve gereçleriyle donatılmış laboratuvarda, kurulun öngöreceği konularda araştırmalar yapacak ve vardığı sonuçları bir dizi konferansla halka duyuracaktı. Bu kuruluşun ilk kimya ve doğa felsefesi profesörlüğüne Thomas Garnett atanmış, ancak ikinci konferans dizisinde kararsızlığa düştüğü için görevinden alınmıştı. Yeni bir eleman arayan Rumford 1801'de, Beddoes'ın laboratuvarındaki ilginç araştırmalarıyla kısa sürede adını duyurmuş olan Davy ile görüştü ve Garnett'ın görevine 22 yaşındaki bu genç kimyacıyı atadı. Genç ve deneyimsiz olmasına karşın bilgisi, konuşma yeteneği, topluluk önündeki rahat ve etkileyici tavrıyla geniş dinleyici kitlelerinin ilgisini toplayan Davy 1802'de Royal Institution'da kimya profesörlüğüne yükseltildi, ertesi yıl da Royal Society üyeliğine seçildi.

1806'da, kimyasal olaylarla elektrik arasındaki ilişkiyi aydınlatan başarılı çalışmaları nedeniyle Fransa İmparatoru I.Napoléon, İngiltere ile savaşta olmalarına karşın, Davy'yi 3.000 frankla ödüllendirdi. 1812'de "Sir" unvanı alan ve zengin bir dulla evlenen Davy, ertesi yıl I.Napoléon'un çağrılısı olarak, karısı ve 22 yaşındaki öğrencisi Michael Faraday ile birlikte Fransa'ya gitti. 1818'de "baronet" ilan edildi, 1820'de de Joseph Banks'ın ölümü üzerine Royal Society'nin başkanlığına getirildi. Bu kuruluşun etkinliğini artırmak üzere yeni girişimlerde bulunan, Geological Society'nin kurucu üyeleri arasında yer alan ve British Museum'u büyük bir araştırma enstitüsüne dönüştürmeyi tasarlayan Davy'nin sağlığı 1826'da giderek bozulmaya başlamıştı. 1827'de, sık sık yinelenen kalp krizleri nedeniyle tüm görevlerinden ayrılıp, sağlığına

kavuşmak umuduyla Avrupa'da geziye çıkan Davy, Cenevre'de geçirdiği son bir krizle yaşamını yitirdi.

Davy'nin en üretken olduğu yıllar, kimyanın bağımsız bir bilim dalı olarak kendini kabul ettirdiği 1800-1830 arasına rastlar. O dönemde İngiltere'de Dalton atom kuramının temellerini atarken, Berzelius da İsveç'te kimyanın temel ilkelerini oluşturacak deneyler yapıyordu. İyi donatılmış, kurulu bir laboratuvarda çalışma şansına erişen Davy'nin ilgisini çeken ilk konu elektrokimya oldu, çünkü 1800'de Alessandro Volta pili bulduğunu duyurmuştu. Kimyasal tepkimelerle elektrik akımı arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için çeşitli elementlerle elektrik akımı üretmeye çalışan Davy, ilk başarılı elektroliz sonuçlarını 1806'da aldı ve "On Some Chemical Agencies of Electricity" ("Elektriğin Bazı Kimyasal Etkinlikleri Üstüne") adlı konferans dizisiyle bilim dünyasına duyurdu. O sıralar Anthony Carlisle (1768-1840) ve William Nicholson (1735-1815) da elektroliz yoluyla suyu elementlerine ayrıştırmayı başarmışlardı. Aynı deneyi başka bileşikler üzerinde yinelemek isteyen Davy, güçlü bir elektrik akımı üretebileceği 250 plakalık bir pil yaptıktan sonra alkalilerin elektrolizine başladı. Ancak, alkali maddeleri bağlı oldukları oksijenden ayırmak pek kolay olmadı. 6 Ekim 1807'de, eritilmiş potası (K_2CO_3) elektrolizle ayrıştırdığında, ortamda metal parlaklığında küçük küreciklerin oluştuğunu gördü. Bu kürecikler havada yanıyor, suyla hemen tepkimeye girerek hidrojen gazı çıkarıyordu. Yeni bir element bulduğunu anlayan Davy bu maddeye *potasyum* adını verdi. Bir hafta sonra da, gene aynı yöntemle sodanın (Na_2CO_3) bileşimindeki sodyumu ilk kez metal halinde ayırmayı başardı. 1808'de, Berzelius'un önerdiği bir yöntem değişikliğini uygulayarak, sırasıyla baryum, stronsiyum, kalsiyum ve magnezyum elementlerini metal halinde elde etti. Aynı yıl "Electrochemical Research on the Decomposition of the Earths" ("Topraktaki Elementlerin Ayrıştırılmasına İlişkin Elektrokimya Araştırmaları") başlıklı bir incelemeyle bu buluşlarını Royal Society'ye bildiren Davy, ayrıca potasyum ile boraksı ısıtarak bor elementini bulduysa da, aynı element bir hafta önce Gay-Lussac tarafından elde edilmişti.

Elektrolizle yeni elementlerin keşfi

Davy'nin kimyaya ikinci katkısı asit ve bazlar konusunda oldu. O dönemde, hem asitlerin hem bazların oksit yapısında olduğunu öne süren Lavoisier'nin görüşü yaygın olarak benimsenmişti ve oksijenin tüm asitlerle bazların temel öğesi olduğu inancı yaygındı. Davy, Lavoisier'nin asit diye adlandırdığı bir maddede tüm çalışmalarına karşın oksijenin varlığına rastlayamadı. Oksimüryatik asit diye bilinen bu madde kuvvetli asitlerin tüm özelliklerini gösteriyordu. Davy, asit olduğu sanılan bu maddenin gerçekte bir element olduğunu saptayarak, rengi nedeniyle, yeşil anlamındaki Yunanca *khlòros* sözcüğünden türettiği *klor* adını verdi. Müryatik asit adıyla bilinen hidroklorik asitin (HCL) yapısında da oksijen bulunmadığını kanıtlayarak asitlerin oksit olduğu inancını temelden yıktı.

1813'te Napoléon'un çağrısı üzerine Fransa'ya giden Davy'ye Ampére, Bernard Courtois'nın (1777-1838) yosun külünden elde ettiği, ancak niteliğini açıklayamadığı maddeden bir miktar vererek incelemesini istedi. Davy, Paris'teki küçük bir laboratuvarda incelediği bu maddenin klor gazıyla pek çok ortak özellik gösterdiğini gözlemledi ve yeni bir element olduğunu açıklayarak, ısıtıldığında menekşe rengi buharlar yaydığı için Yunanca *iôdês* (menekşe) sözcüğünden esinlenerek *iyot* diye adlandırdı. Ancak, aynı dönemde Gay-Lussac da aynı çalışmaları yaptığından, bu sonuçları ilk kez kimin bulduğu tartışmalıdır. Daha önceki çalışmalarıyla, oksijenin, Lavoisier'nin inandığı gibi asit değil gerçekte alkali yapısındaki maddelerin temel bileşeni olduğunu açıklayan Davy, üstelik bir maddenin kimyasal özelliklerinin yalnızca o maddenin yapısındaki bileşenlere bağlı olmadığını, bu bileşenlerin yerleşme biçiminin de maddenin özelliklerini etkilediğini öne sürdü. 1813'teki Avrupa yolculuğu sırasında, İtalya'da bulunurken, kömür ya da genel anlamda karbon ile elmasın aynı bileşimde olduğunu ve kömürün amorf, elmasın kristalli karbondan başka bir şey olmadığını açıklaması bu düşüncenin ürünüydü.

Kuramsal düzeydeki çalışmalarının yanı sıra uygulamaya yönelik araştırmaları ve buluşlarıyla da tanınan Davy, Royal Society'deki ilk yıllarında Dublin'deki bir tarım kuruluşu için her yıl bir konferans dizisi hazırlamıştı. 1813'te *Elements of Agricultural Chemistry* ("Tarım Kimyasının Öğeleri") adıyla yayımlanan bu konuşmalarında bitkilerin büyümesi, bitki metabolizması, toprak ve gübre gibi konuları işleyen Davy, özellikle kimyanın tarım için taşıdığı önemi vurgulayan ilk bilim adamlarından biridir.

Davy'nin, uygulama yönünden önemli başka bir buluşu da kömür ocaklarında kullanılan ve kendi adıyla anılan emniyet lambası oldu. Madencilerin kullandığı açık alevli lambalar, ocakta biriken ve havayla karışınca en küçük bir kıvılcımda kolayca parlayabilen gazlar nedeniyle sık sık grizu patlamalarına ve büyük can kaybına yol açıyordu. 1818'de Davy, bu lambaların çevresine, üstüne küçük delikler açılmış, metalden silindir biçiminde bir siperlik ekledi. Oksijen bu deliklerden girerek alevin yanmasını sağlıyor, ancak oluşan sıcaklık metal tarafından hemen dağıtıldığı için lamba dışındaki patlayıcı gazları etkilemiyordu. Böylece grizu patlamalarına karşı madencilerin can güvenliği bir ölçüde sağlanmış oldu. Ayrıca, ark lambasını bularak aydınlatma aracı olarak kullanılmasını öneren, platinin katolizör etkisini ilk kez gözlemleyen de Davy'dir; bu elementin kimyasal tepkimeleri hızlandırıcı etkisini sonradan ayrıntılı bir biçimde Alman kimyacı Johann Wolfgang Döbereiner (1780-1849) inceledi.

Emniyet Lambası

Kuramsal çalışmalarıyla kimyanın gelişmesine yön veren, uygulama alanındaki buluşlarıyla Royal Society'nin Copley (1805) ve Rumford (1818) madalyalarını alan Davy, aynı zamanda Michael Faraday'ı bilim dünyasına kazandıran kişi olarak tanınır. Davy'nin Royal Institution'daki derslerini izleyen ve o sıralar 22 yaşında olan Faraday, sonunda Davy'nin ilgisini çekerek asistanlığını üstlendi. Sonraki yıllarda bazı çevrelerde, Davy'nin tüm başarısının ardında Faraday'ın olduğu ve genç kimyacının ustasını aştığı kanısı uyanmış, iki bilim adamının dostça ilişkisi zamanla büyük bir kıskançlığa dönüşmüştü. Nitekim 1824'te Davy, Royal Society'nin başkanı olarak Faraday'ın bu kuruluşa seçilmesini engellemek için uğraş-

mış, ancak başaramamıştır.

Daha gençlik yıllarında felsefeyle yakından ilgilenen, ayrıca yetenekli bir şair olarak çağdaşı eleştirmenlerin beğenisini kazanan Davy, sağlığı bozulduğu için bilimsel çalışmalarına son vererek Avrupa ülkelerini dolaşmaya başladıktan sonra, 1828'de, kendisinin yazıp resimlediği *Salmonia* adında bir balıkçılık kitabı yayımladı. Yarı felçli olarak yaşadığı son aylarında da, ölümünden sonra yayımlanan *Consolations in Travel, or the Last Days of a Philosopher* ("Yolculukla Avunma ya da Bir Düşünürün Son Günleri") adlı yaşamöyküsünü yazdı.

- YAPITLAR (başlıca): *Elements of Chemical Philosophy*, 1812, ("Kimya Felsefesinin Öğeleri"); *Elements of Agricultural Chemistry*, 1813, ("Tarım Kimyasının Öğeleri"); *Salmonia*, 1828; *Consolations in Travel, or the Last Days of a Philosopher*, (ö.s.), 1830, ("Yolculukla Avunma ya da Bir Düşünürün Son Günleri"); *The Collected Works of Sir Humphry Davy*, (ö.s.), John Davy (der.), 9 cilt, 1839-1840, ("Sir Humphry Davy'nin Toplu Yapıtları").
- KAYNAKLAR: J.Davy, *Memoirs of the Life of Sir Humphry Davy*, 1836; H.Hartley, *Humphry Davy*, 1967; J.A.Paris, *The Life of Sir Humphry Davy*, 1831.
- BAKINIZ: AVOGADRO, BANKS, BERZELIUS, DALTON, FARADAY, GAY-LUSSAC, LAVOISIER, J.PRIESTLEY, J.W. RITTER, RUMFORD, VOLTA.

DAWSON, Christopher
(1889-1970)

İngiliz, tarihçi ve tanrıbilimci. Kültür tarihinde dinin belirleyici önemini vurgulayan çalışmalarıyla tanınmıştır.

12 Ekim 1889'da Skipton'da doğdu, 25 Mayıs 1970'te Devonshire'da öldü. Oxford'da Trinity College'da okudu, bir süre değişik öğretim kurumlarında görev aldı. 1934'te Liverpool'da din felsefesi profesörü oldu. 1943'te British Academy üyeliğine seçildi.

Dawson felsefeye tanrıbilim sorunları üzerinde çalışarak girdi. Bütün amacı din sorunlarına, çağdaş toplumbilimin araştırma yöntemine dayanarak, çözüm bulmaktı. Ona göre ulusların bilim alanındaki gelişmelerinde, kültür konusundaki yaratıcı atılımlarda dinin büyük etkisi ve katkısı vardır. Bu nedenle, bir toplumun içinde, ortaya konan bütün uygarlık ürünlerinin açıklanışında din görmezlikten gelinemez. Kültür ürünlerinin yaratılmasında birtakım yasalar, genel geçerlik taşıyan koşullar vardır. Bu koşullar ve yasalar kültür varlıklarının biçimlenmesini, tutarlı bir yapı kazanmasını sağlar. Bu yasaları ve koşulları belirleyen, onlara etkinlik kazandıran başlıca öğe dindir.

Dawson, dini toplum olaylarının, kültür ürünlerinin odağı durumuna getirdikten sonra ulusların tarihlerini yorumlamaya başlar. Ona göre din, toplumda düzenleyici, yönlendirici bir niteliktedir. Bu nedenle de bütün kurumlara egemendir. Geleceğe yönelik devrimler, geçmişi bir bütün olarak sürdürmeyi amaçlayan çalışmalar, toplumu sarsan ayaklanmalar hep dinin toplumdaki egemenliğine, yönlendirici gücüne karşı çıkıştan kaynaklanır. Rönesans ile başlayan bütün yenilik girişimleri, bilimsel devrimler dinin egemenliğine karşı birer olaydır. Bu olaylar, dinin toplumdaki düzenleyici, yönlendirici yetkesini elinden almak, egemenliğini deney bilimlerine vermek içindir. Nitekim, toplumları sarsan büyük bunalımlara yol açan ayaklanmalar da, toplumsal düzen üzerindeki egemenliği ele geçirmek tutkusundan kaynaklanır.

Dawson'a göre, çağlar boyunca yapılan bilimsel çalışmaların gerçek kaynağı üzerinde durulmamış, özü yeterince anlaşılamayan din engelleyici bir kurum olarak nitelenmiştir. Oysa, gerçek engelleyici din değil, dini bir araç olarak kullanmak isteyenlerdir. Bir ulusun yarattığı uygarlık hangi gelişim aşamasında bulunursa bulunsun, kaynağında değeri yeterince anlaşılmayan, din vardır. Din, yalnız bir gerçekdışı inançlar birikimi diye anlaşılmamalı, toplumda yaratıcı girişimlerin beslendiği kaynak olarak görülmelidir. Toplum sorunlarının çözümünde de dinden yararlanmayan bir yöntemin başarılı olacağı söylenemez. Ayrıca, insanlık tarihi boyunca, din, katılaşmış, değişmez, donmuş bir kurum sayılmamalıdır. Böyle bir düşünce dinin anlaşılmasını önler, yanlış yargılara götürür.

Dawson'un düşünceleri yeni bir tanrıbilim anlayışı getirmekten çok, dinin toplumlardaki etkinliğini aydınlığa çıkarmak, uygarlık tarihindeki olumlu etkilerini sergilemek amacını gütmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *The Age of the Gods*, 1929, ("Tanrılar Çağı"); *Progress and Religion*, 1929, ("İlerleme ve Din"); *The Spirit of the Oxford Movement*, 1933, ("Oxford Hareketinin Ruhu"); *Enquiries into Religion and Culture*, 1933, ("Din ve Kültür Üstüne Araştırmalar"); *Medieval Religion*, 1934, ("Orta Çağ'da Din"); *The Making of Europe*, 1934, ("Avrupa'nın Oluşumu"); *Christianity and the New Age*, 1935, ("Hıristiyanlık ve Yeni Çağ"); *Religion and the Modern State*, 1935, ("Din ve Modern Devlet")
- KAYNAKLAR: A.Hübscher, *Çağdaş Filozoflar*, 1980.
- BAKINIZ: MARITAIN.

DAYAN, Moşe
(1915-1981)

İsrailli asker ve siyaset adamı. 1967-1974 arasında savaş bakanlığı yapmıştır.

20 Mayıs 1915'te Deganya'da doğdu, 16 Ekim 1981'de Ramat Gan'da öldü. Bir çiftçi olan babası Deganya ve Nahalal kibutzlarının (bir tür kolektif çiftlik) kurucusu ve Yahudiler'in Filistin'e yerleşme hareketinin öncülerindendi. Nahalal Tarım Lisesi, İngiltere'deki Chamberly Kurmay Koleji ve Tel Aviv Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1937'de, İsrail ordusunun çekirdeği niteliğindeki Haganah ("Savunma") adlı örgüte üye oldu. Bu örgütün Filistinli Araplar'a karşı saldırı eylemleri düzenleyen komando müfrezelerinde birçok görev üstlendi. Haganah, Filistin'deki

İngiliz yönetimine karşı da etkinliklere başlayınca, 1939'da tutuklandı. 1941'de serbest bırakıldıktan sonra, Naziler'e karşı savaşmak üzere İngiliz ordusuna girdi. Aynı yıl, Fransa'nın denetimindeki Suriye'ye düzenlenen bir sefere katıldı. Bu savaşta yaralandı ve bir gözünü yitirdi. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra başlayan ilk Arap-İsrail Savaşı'nda Kudüs bölgesindeki İsrail birliklerine komuta etti. Daha sonra, Rodos'taki ateşkes görüşmelerine İsrail delegasyonu başkanı olarak katıldı. 1953'te generalliğe yükseldi ve genelkurmay başkanlığına getirildi. İsrail ordusunu güçlendirmeye yönelik bir dizi uygulama başlattı. İsrail birliklerinin 1956 Süveyş Olayı'ndaki başarılarına katkısı nedeniyle ulusal kahraman ilan edildi. 1958'de askerlikten ayrılarak siyasete atıldı.

Dayan, Siyonist İşçi Partisi'ne (MAPAI) üye olduktan sonra, 1959-1964 arasında önce Ben Gurion, daha sonra da Levi Eşkol hükümetlerinde tarım bakanlığı yaptı. 1965'te, "Lavon Olayı" olarak anılan bir skandal üzerine Ben Gurion'la birlikte İşçl Partisi'nden ayrıldı. Kısa bir süre sonra, Ben Gurion'un İşçi Partisi'nden ayrılan yandaşlarıyla birlikte kurduğu Rafi Partisi'ne (İsrailli İşçiler Birliği) üye oldu ve partinin önde gelen yöneticileri arasında yer aldı. Rafi Partisi, daha sonra MAPAI ve başka birkaç küçük partiyle birleşerek İsrail İşçi Partisi adını aldı. Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan kısa bir süre önce, Levi Eşkol'ün kurduğu Milli Birlik hükümetinde savaş bakanlığına getirildi. Bu savaşta İsrail ordusunun Birleşik Arap Gücü'nü yenmesinde önemli bir rol oynadı.

Dayan, Başbakan Levi Eşkol'ün Şubat 1969'da ölümü üzerine İsrail İşçi Partisi içinde başlayan başkanlık mücadelesine katıldı. Ancak, çoğunluğun Golda Meir'i desteklemesi üzerine adaylıktan çekildi. Aynı yıl Golda Meir'in kurduğu hükümette yeniden savaş bakanlığı görevini üstlendi. Bakanlığı sırasında Arap-İsrail Savaşı'nda ele geçirilen Arap topraklarının İsrail'e katılmasını amaçlayan bir siyaset izledi. Ayrıca, Filistinliler'in 1968'den beri sürdürmekte oldukları eylemleri bastırmak için Mısır'a yoğun hava akınları düzenledi ve eylemlerin yapıldığı bölgelerde yaşayan Arap halkın suç ortağı sayılacağını açıkladı.Gazze, Kudüs, Golan tepeleri gibi Arap topraklarının ileride Araplar'a geri verilmesi düşüncesine karşı çıktı. İzlediği fiili ilhak siyaseti nedeniyle birçok İşçi Partisi üyesince eleştirilen Dayan, 1973'teki yeni Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail güçlerinin uğradığı baskından sorumlu tutulduğu için İzak Rabin'in 1974'te kurduğu hükümete alınmadı. 1977'de, Menahem Begin'in seçimleri kazanarak başbakan olmasından sonra dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Dayan, 1979'a değin bu görevde kaldı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Journal de la campagne de Sinai*, 1965, ("Sina Seferinin Günlüğü"); *Carnet du Viet-nam*, 1966, ("Vietnam Günlüğü"); *A New Map, New Relationships*,1969, ("Yeni Bir Harita, Yeni İlişkiler").

- **KAYNAKLAR:** M.Ben Shaul, *Generals of Israel*, 1968; D.Curtis-S.G.Crane, *Dayan: A Pictorial Biography*, 1967; P.Jurman, *Moshe Dayan: A Portrait*, 1969; N.Lau Lavie, *Moshe Dayan*, 1968.

- **BAKINIZ:** BEGİN, BEN GURİON, MEİR.

DEÁK, Ferenc
(1803-1876)

Macar siyaset adamı. 1867'de gerçekleştirdiği antlaşma sonucu Avusturya-Macaristan monarşisi kurulmuştur.

17 Ekim 1803'te Söjtör'de doğdu, 28/29 Ocak 1876'da Budapeşte'de öldü. Soylu bir toprak sahibinin oğlu olan Deák, hukuk eğitimi gördü. Daha sonra, Zala yönetim bölgesinde idari bir görevde çalışmaya başladı. 1833'te Macaristan Diyeti'ne üye seçildi.

Deák'ın yaşadığı dönemde Macaristan,Avusturya Habsburg hanedanının denetimi altındaydı. Habsburg yöneticileri üç yüzyıl boyunca Macaristan'ı kendi devletlerine katmak için çaba göstermişlerdi. Öte yandan Macaristan'daki liberal eğilimli kesimler, liberal, toplumsal ve siyasal reformlar gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdi. Bu kesimler Avusturya ile Macaristan'ın kendi özerkliğini kaybetmeyeceği ortak bir yönetimi gerçekleştirmek istiyorlardı.

1830'lu yıllarda Deák liberal kesimlerin sözcüsü olarak serflerin özgürlüğünü savundu, dinsel özgürlüğü ve konuşma özgürlüğünü destekledi. 1841-1842 yıllarında dayağın, ölüm cezasının ve feodal mahkemelerin kaldırılmasını ve yeni bir yargı sisteminin getirilmesini savunan bir komisyona başkanlık etti. 1847'de liberal muhalefetin isteği üzerine bir reform programı hazırladı.

1848'de Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki devrimci ayaklanmalar sırasında Viyana'daki merkezi yönetim devrilmişti. Avusturya'nın baskısının azaldığı bu dönemde içlerinde Deák'ın da bulunduğu Macaristan' daki reform yanlıları "Nisan Yasaları" adıyla bilinen bir dizi yasa çıkardılar. Bu yasalar, bir yandan ülke içinde reformları gerçekleştirmeyi hedefliyor, öte yandan Macaristan'ın kendi seçtiği bir hükümet tarafından yönetilmesini öngörüyordu.

Deák 1848'de yeni kurulan Batthyány hükümetinde adalet bakanı oldu. Görevi sırasında feodal kalıntıları ortadan kaldırmak için mücadele etti. Avusturya'daki yönetim Macaristan'daki yeni yönetimden hoşnut değildi. Avusturya'dan gelen baskılar sonucunda Batthyány hükümeti 28 Eylül 1848'de istifa etti. Deák bir süre parlamentodaki çalışmasına devam etti. Ancak Macaristan devrimini bastırmak için gönderilen Avusturya orduları başkumandanı Prens Alfred Windischgrätz ile yaptığı görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Deák politik yaşamdan ayrıldı.

1845'te yeniden politikaya dönen Deák Macaristan'da ulusal bir yönetimin oluşması için çaba gösterdi. Avusturya yönetimine karşı pasif direnişi örgütledi. 1859'da Avusturya yönetimi İtalya ile yaptığı savaşı kaybetmesinden sonra, Macaristan'ın özerkliği sorununu görüşme eğilimi gösterdi. Deák uzun süren görüşmelere aktif olarak katıldı. Onun çabaları sonucunda 1867 Uzlaşması gerçekleşti. Bu antlaşmayla Avusturya Habsburg İmparatorluğu, Avusturya ve Macaristan devletlerinden oluşan bir monarşiye dö-

nüşüyordu. Avusturya "Nisan Yasaları"nın geçerliliğini kabul etmekteydi. Ancak Macaristan kendi yönetimini bağımsız olarak seçme hakkına sahip olmasına karşın dışişleri ve savunma bakanlıkları iki ülke tarafından ortak olarak oluşturulacaktı. Böylece antlaşma Macaristan'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alıyor ve ona iç işlerinde oldukça geniş bir özerklik tanıyordu.

Deák antlaşmanın imzalanmasıyla amacını gerçekleştirmişti. Yeni kurulacak hükümetin başına geçmeyi kabul etmediği gibi, yakın arkadaşı Andrássy tarafından kurulan hükümette yer almayı da reddetti. Başarısından dolayı kendisine yapılan unvan önerilerini de kabul etmeyerek bir süre sonra politikadan çekildi.

• KAYNAKLAR: F.M.Arnold-Forster, *Francis Deák, Hungarian Statesman: A Memoir*, 1880; L.Eisenmann, *Le Compromis Austro-Hongrois de 1867*, 1904; D.G.Kosáry, S.B.Vardy, *History of the Hungarian Nation*, 1969; I.Lukinich, *A History of Hungary in Biographical Sketches*, 1937.

DEAN, James
(1931-1955)

ABD'li sinema oyuncusu. Kısa süren sinema yaşamında 1950'lerin gençleri tarafından ilahlaştırılmıştır.

James Byron, 8 Şubat 1931'de Indiana'da doğdu, 30 Eylül 1955'te öldü. Ortaokul ve lise öğreniminden sonra California'da oyunçuluk eğitimi gördü. 1952'de New York'a giderek tiyatrolarda ve TV'de küçük roller almaya başladı. Broadway'deki başarıları üzerine, genç yetenekleri keşfetmekle ün yapan Elia Kazan onu Hollywood'a götürdü. 1955'te ilk büyük filmi olan *East of Eden*'da (Cennet Yolu) babasıyla arasındaki sevgi-nefret ilişkisinin acısını çeken genç rolüyle bir anda parladı. Aynı yıl çekilen *Rebel Without a Cause* (Asi Gençlik) 1950'li yılların huzursuz gençliğinin sorunlarını büyük bir çarpıcılıkla gündeme getirdi. Bu film, James Dean efsanesinin iyice büyümesine yol açtı. Ertesi yıl *The Giant*'da (Devlerin Aşkı) canlandırdığı toprak sahibini, ilk gençliğinden yaşlılığına kadar büyük bir ayrıntı zenginliğiyle oynaması oyunculuğunun olgunlaşmaya başladığını gösteriyordu. Yaygın ününü daha da perçinleyecek olan *Devlerin Aşkı*'nı tamamladığı gün kendi arabasıyla geçirdiği bir kazada öldü. James Dean bu üç filmiyle gençliğin huzursuzluklarını ve genç insanların dünyayla olan hesaplaşmalarını başarılı bir biçimde canlandırmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler: *East of Eden*, 1955, (Cennet Yolu); *Rebel Without a Cause*, 1955, (Asi Gençlik); *Giant*, 1956, (Devlerin Aşkı).

DeBAKEY, Michael Ellis
(1908)

ABD'li kalp cerrahı. Yeni ameliyat teknikleri geliştirerek kalp ve damar hastalıklarının tedavisinde büyük başarı sağlamıştır.

7 Eylül 1908'de Louisiana Eyaleti'nin Lake Charles kentinde doğdu. New Orleans'daki Tulane Üniversitesi'nden 1932'de tıp diplomasını, 1935'te yüksek lisans derecesini aldı. Bir yandan da 1933-1935 arasında, aynı üniversiteye bağlı Charity Hastanesi'nde ilk cerrahlık deneyimini kazanan DeBakey, 1935'te Avrupa'ya giderek Strasbourg ve Heidelberg üniversitelerinde iki yıl kadar cerrah olarak çalıştı. 1937'de öğretim görevlisi olarak Tulane Üniversitesi'ne döndü. 1948'de Texas'ın Houston kentindeki Baylor Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde cerrahi profesörlüğüne, 1968'de aynı kuruluşun başkanlığına, 1979'da da fahri rektörlüğüne getirildi.

Ülkesindeki pek çok tıp kuruluşunun başkanlığını yürüten, gerek ABD'de gerek yabancı ülkelerdeki çeşitli kurum ve üniversitelerin madalya ve onur doktorasıyla ödüllendirilen DeBakey, 1983'te de öğretim ve rektörlük görevini sürdürüyordu.

DeBakey, insandan insana kan naklinde kullanılmak üzere, var olan örneklerden çok daha gelişmiş yeni bir kan pompası tasarladığında henüz Tulane Üniversitesi'nde, 26 yaşında bir tıp öğrencisiydi. 1950'lerde, DeBakey'in pompasıyla donatılmış bir kalp-akciğer makinesiyle ilk başarılı açık kalp ameliyatı gerçekleştirildi ve çağdaş kalp-damar cerrahisinde yeni bir çığır açıldı. 1948'de göreve başladığı Baylor Tıp Fakültesi'ni kısa sürede dünyanın sayılı kalp cerrahisi merkezlerinden biri durumuna getiren, bugüne değin 40.000'in üstünde kalp-damar ameliyatı uygulayan ve binlerce öğrenci yetiştiren DeBakey, kalp-damar cerrahisinde pek çok yeni tekniğin öncüsüdür. 3 Ocak 1953'te, aort yayının göğüs boşluğuna inen bölümündeki iğ biçiminde bir şişliği (anevrizmayı) ameliyatla çıkarıp bu bölüme sağlam bir damar parçası aşılayarak tüm aort anevrizmalarının ameliyatla tedavi yolunu açan, 7 Ağustos 1953'te ilk başarılı boyun atardamarı ameliyatını (karotit arteriektomi) gerçekleştirerek damar sertliği, damar tıkanıklığı ve dolaşım bozukluğundan ileri gelen felçlerin cerrahi tedavisini başlatan ilk kalp cerrahı DeBakey'dir. 23 Kasım 1964'te gene DeBakey ve ekibinin gerçekleştirdiği ilk başarılı aort-koroner by-pass ameliyatı ise 10 yıl içinde günümüz kalp cerrahisinin en yaygın uygulamalarından biri olmuştur. DeBakey'in anevrizma ve by-pass ameliyatlarındaki başarısında, kendisinin tasarlayıp uyguladığı "dakron"dan yapılma damar protezinin büyük payı vardır. Hayvanlar üzerindeki yoğun araştırma ve denemelerden sonra ilk kez 1953'te DeBakey'in kullandığı dakron damar, bugün en güvenilir ve dayanıklı sentetik malzeme olarak tüm cerrahlarca benimsenmiştir. 1966 Ağustos'unda ilk klinik uygulaması yapılan ve açık kalp ameliyatı sonrasında kalbin çalışmasını destekleyerek kan dolaşımına yardımcı olan sol karıncık pompasıyla yapay kalbin öncülerinden sayılan DeBakey ve ekibi,

1968'de bir vericinin kalbini, böbreklerini ve akciğerlerinden birini dört ayrı alıcıya naklederek organ nakli ameliyatlarında yeni bir uygulamanın öncüsü olmuşlardır.

• BAKINIZ: C.N.BARNARD, CARREL, D.COOLEY, SHUMWAY.

DE BARY, Anton
(1831-1888)

Alman botanik bilgini. Bitki anatomisi ve bitki hastalıklarına ilişkin çalışmalarının yanı sıra, özellikle mantarbilimin yeni bir botanik dalı olarak doğuşuna öncülük etmiştir.

Anton Heinrich De Bary 26 Ocak 1831'de Frankfurt-am-Main'de doğdu. 19 Ocak 1888'de, o zamanlar Almanya'ya bağlı olan Strassburg'da (bugün Fransa'da Strasbourg) öldü. Heidelberg ve Marburg'da başladığı tıp öğrenimini Berlin'de tamamlayarak 1853'te diplomasını almasına karşın, özellikle Berlin'deki öğretmenlerinden botanik bilgini Alexander Braun'un (1805-1877) etkisiyle botaniğe yöneldi ve Tübingen Üniversitesi'nde botanik doçenti olarak göreve başladı. 1855'te Freiburg'ta, 1867'de Halle Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan De Bary her iki üniversitede de ilk botanik laboratuvarlarını kurdu. Fransız-Alman Savaşı sırasında Strasbourg'un Alman İmparatorluğu'na katılması üzerine, 1872'de yeni düzenlenen Strassburg Üniversitesi'nin botanik profesörlüğüne ve ilk rektörlüğüne atanarak görevlerini ölünceye değin sürdürdü. Bu üniversitede kurduğu botanik enstitüsüyle çeşitli ülkelerden gelen öğrencilerin ve yeni bir botanikçi kuşağının yetişmesine katkıda bulunurken, 1866'dan sonra *Botanische Zeitung*'un ("Botanik Gazetesi") yayımcılığını da üstlenerek botanik araştırmalarının yaygınlaşmasını destekledi.

Mantarların sporlarla çoğaldığını 1729'da, İtalyan botanik bilgini Pier Antonio Micheli'nin (1670-1737) gözlemlemesine karşın, 19.yy'da bile mantarların kendiliğinden ürediği inancı botanikçiler arasında oldukça yaygındı. Daha çok tahıllarda görülen pas ve sürme hastalığı üzerindeki incelemeleri sonucunda, hastalıklı bitkilerdeki mantarların hastalığın sonucu değil nedeni olduğunu göstererek bu yanlış inancı yıkan De Bary olmuştur. Mantarların da bütün öbür bitkiler gibi bir yaşam çevrimi olduğunu açıklayan, morfoloji ve sınıflandırma çalışmalarının yanı sıra özellikle eşey organlarını ve çoğalma süreçlerini inceleyen De Bary, bu anlamda mantarbilimin (mikoloji) gerçek kurucusu kabul edilir. Ayrıca suyosunları, likenler ve bakteriler üzerinde önemli araştırmalar yapan De Bary'nin botaniğe en büyük katkısı, bitkilerdeki asalak ve ortak yaşam olgusunu aydınlatmasıdır. Buğdaylardaki pas mantarının, buğday tarlalarını saran ve kadıntuzluğu, sarıçalı, amberbaris gibi değişik adlarla bilinen *Berberis vulgaris* bitkisini arakonak olarak kullandığını belirleyerek, çok konaklı asalak yaşamı (hetereosizm) açıklamıştır. Tüm asalak bitkilerin en elverişsiz çevre koşullarına bile dayanıklı sporlar oluşturarak bu yolla sağlıklı bitkilere bulaştığını, kimi asalakların tüm gelişimini konak bitki üzerinde tamamlamasına karşın, kimi türlerin belli dönemlerde konak olmaksızın da yaşamını sürdürebileceğini ilk irdeleyen botanik bilgini De Bary'dir.

• YAPITLAR (başlıca): *Untersuchungen über die Brandpilze und die durch sie verursachten Krankheiten der Pflanzen*, 1853, ("Sürme Mantarları ve Neden Oldukları Bitki Hastalıkları Üstüne Araştırmalar"); "Recherches sur le développement de quelques champignons parasites", *Annales des sciences naturelles*, IV (20), 1863, ("Bazı Asalak Mantarların Gelişimi Üstüne Araştırmalar"); *Die Erscheinung der Symbiose*, 1879, ("Ortak Yaşamın Belirmesi"); *Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bacterien*, (2.basım), 1884, ("Mantarların, Mycetozoaların ve Bakterilerin Karşılaştırmalı Morfolojisi ve Biyolojisi"); *Vorlesungen über Bacterien*, 1885, ("Bakteriler Üstüne Dersler").

• BAKINIZ: BASSI.

DEBIERNE, André Louis
(1874-1949)

Fransız kimyacı. Marie Curie ile birlikte çalışarak radyumu metal halinde elde etmiş, aktinyum elementini bulmuştur.

14 Temmuz 1874'te Paris'te doğdu. 31 Ağustos 1949'da aynı kentte öldü. 1890'da Paris'teki Fizik ve Kimya Okulu'nda kimya öğrenimine başladı; Pierre Curie'nin derslerini izledikten kısa süre sonra ilgisini radyokimyaya yöneltti. Öğrenimini bitirince Marie Curie'nin araştırma laboratuvarında asistan olan, 1912'den 1944'e değin Fizik ve Kimya Okulu'nda profesörlük görevini sürdüren Debierne, Marie Curie'nin ölümü üzerine 1935'te Radyum Enstitüsü'nün başkanlığını da üstlendi.

Debierne'in radyokimya alanındaki ilk çalışması, Marie Curie ile birlikte, bir uranyum filizi olan ve uranyumun dışında radyoaktif elementler içerdiği anlaşılan pekblendi ayrıştırmak olmuştu. Uzun çalışmalar sonucunda, uranyum oksit yapısındaki iki ton pekblend filizinden iki kilo kadar radyum klorür elde edildi. Pierre Curie bu bileşiğin radyoaktif ışıma özelliklerini incelerken, Marie Curie de bileşikten polonyum ve radyumu metal halinde ayırmaya ve radyumun atom ağırlığını saptamaya çalışıyordu. Bu çalışmalar sırasında Debierne, 1899'da, üç radyoaktif seriden biri olan *aktinyum* elementini buldu. 1903'te, aktinyumun radyoaktif bozunmasından oluşan ürünleri tanımladı. 1910'da da gene Marie Curie ile birlikte, radyum klorürün elektrolitiyle radyum elementini metal halinde elde etmeyi başardılar. Özellikle radyoaktif maddelerin atom ağırlıklarının saptanmasında başarılı olan Debierne, yaşamının son yıllarında, atmosferde başlatılan nükleer denemelerin meteorolojik etkilerini araştırdı.

• BAKINIZ: BECQUEREL, BOLTWOOD, M.ve P.CURIE, RUTHERFORD, SODDY.

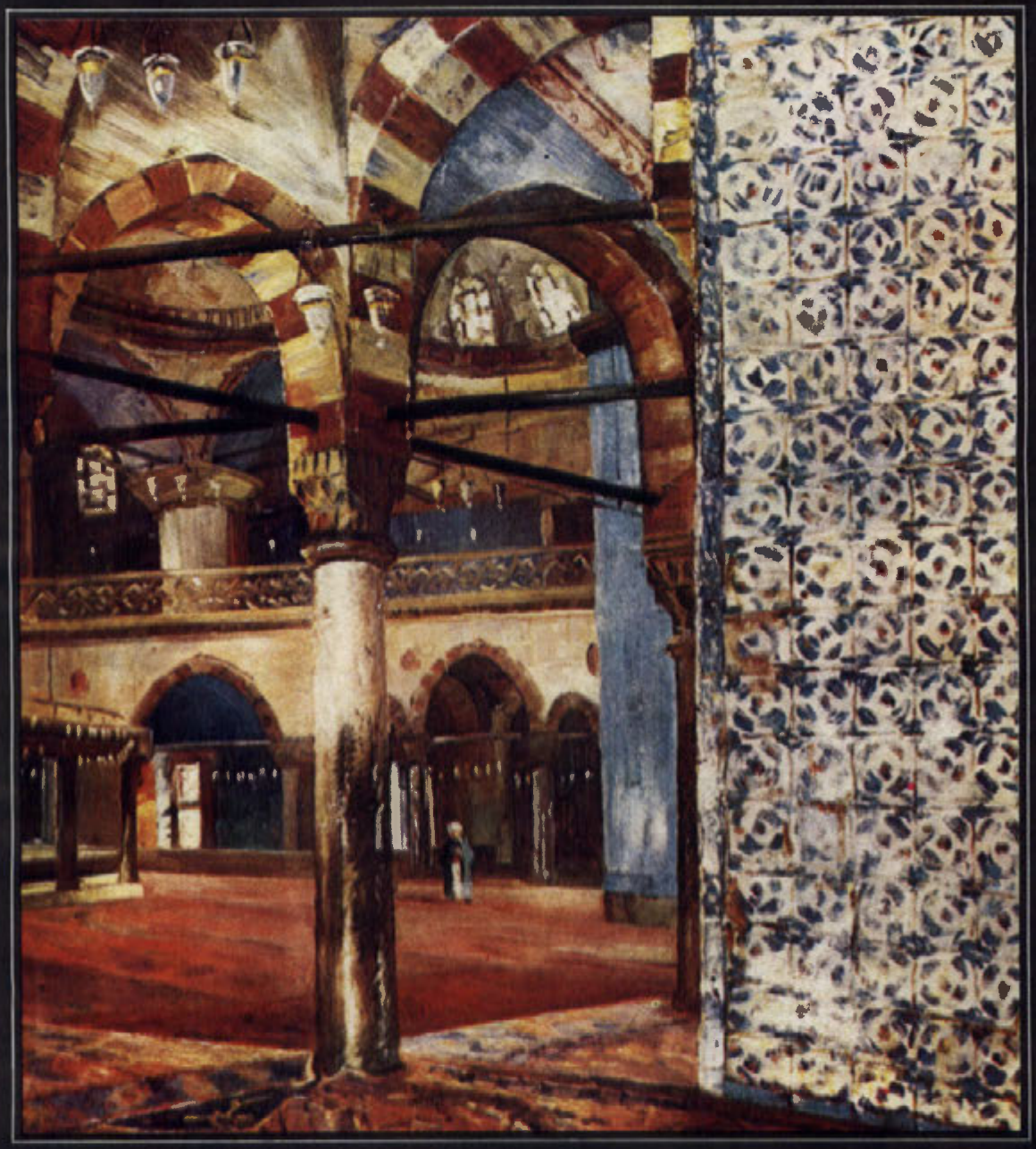

Resim 237
Şevket DAĞ
"Rüstem Paşa Camii İçi"
Özel Koleksiyon

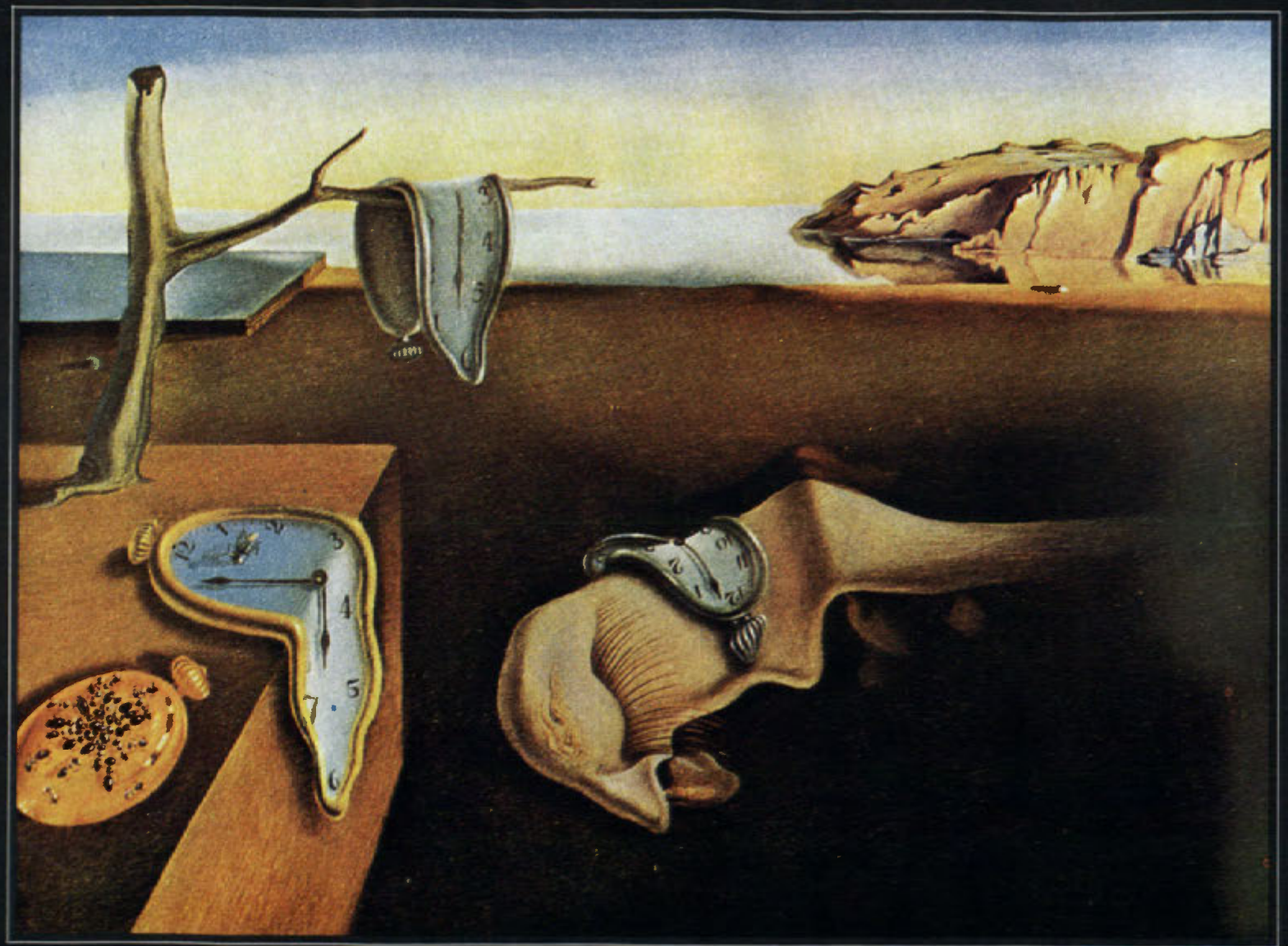

Resim 238
Salvador DALI
"Belleğin Israrı"
Modern
Sanatlar Müzesi
New York, ABD

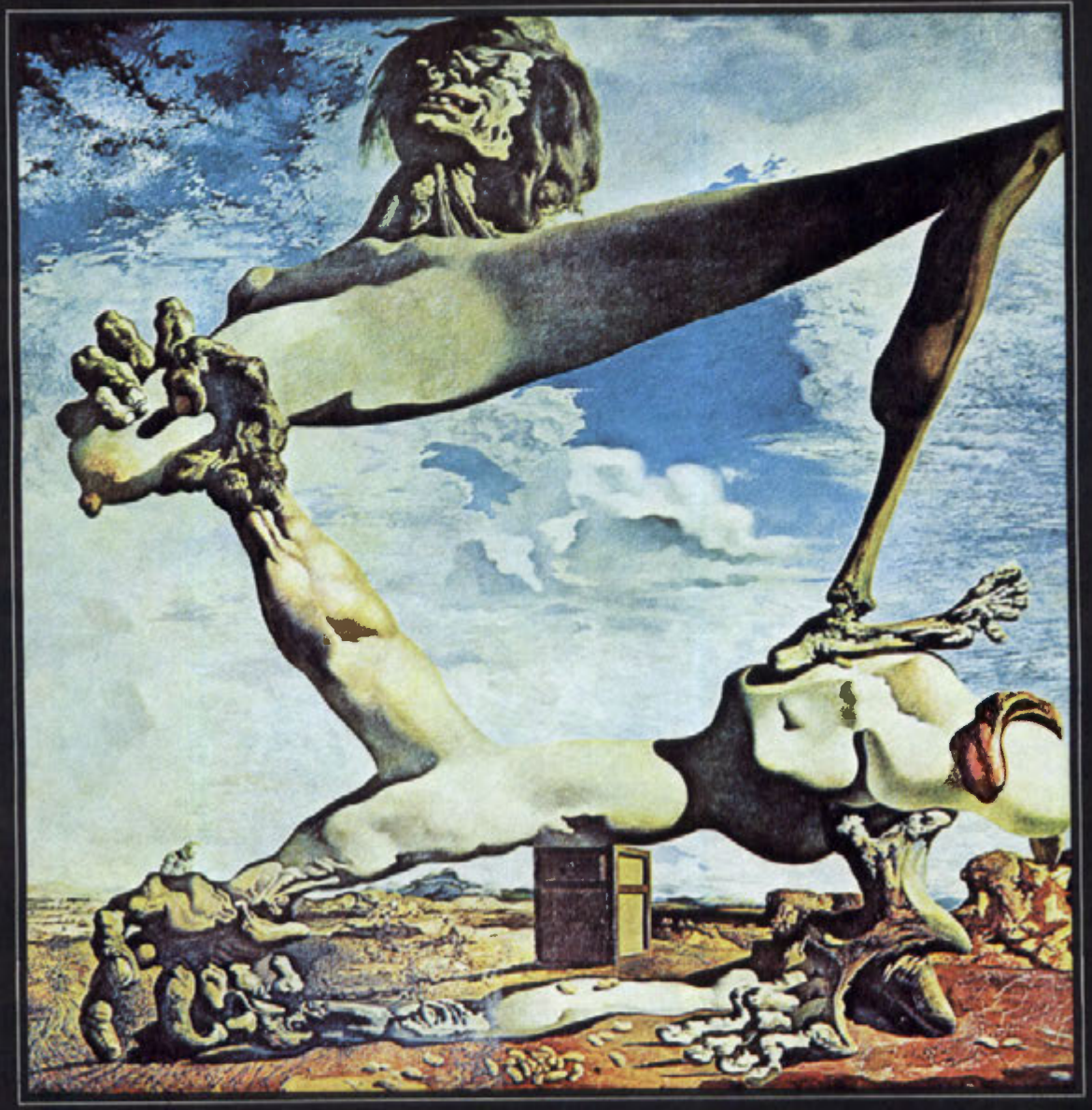

Resim 239
Salvador DALI
"Haşlanmış Fasulyelerle Yapılmış Yumuşak Konstrüksiyon: İç Savaş Sezgisi" *Sanat Müzesi-Philadelphia, ABD*

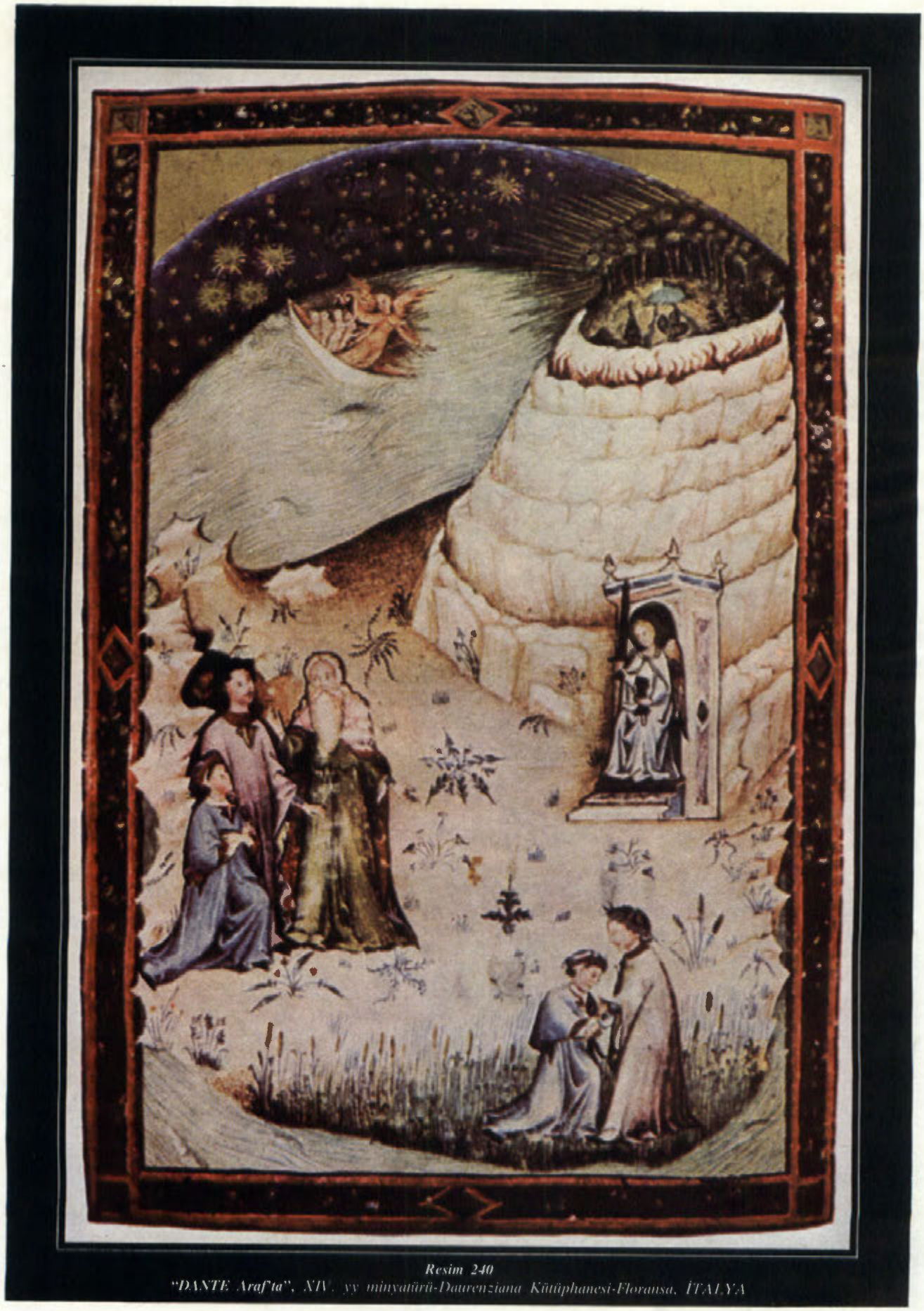

Resim 240
"DANTE Araf'ta", XIV. yy minyatürü-Daurenziana Kütüphanesi-Floransa, İTALYA

Resim 241
Honoré DAUMIER
"Başkaldırı"
Phillips Koleksiyonu
Washington D.C., ABD

Resim 242
Gerard DAVID
"Çocuk İsa'yı Besleyen Meryem"
Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi-Brüksel

Resim 243
Jacques Louis DAVID
"Horace'ların Yemini" *Louvre Müzesi-Paris, FRANSA*

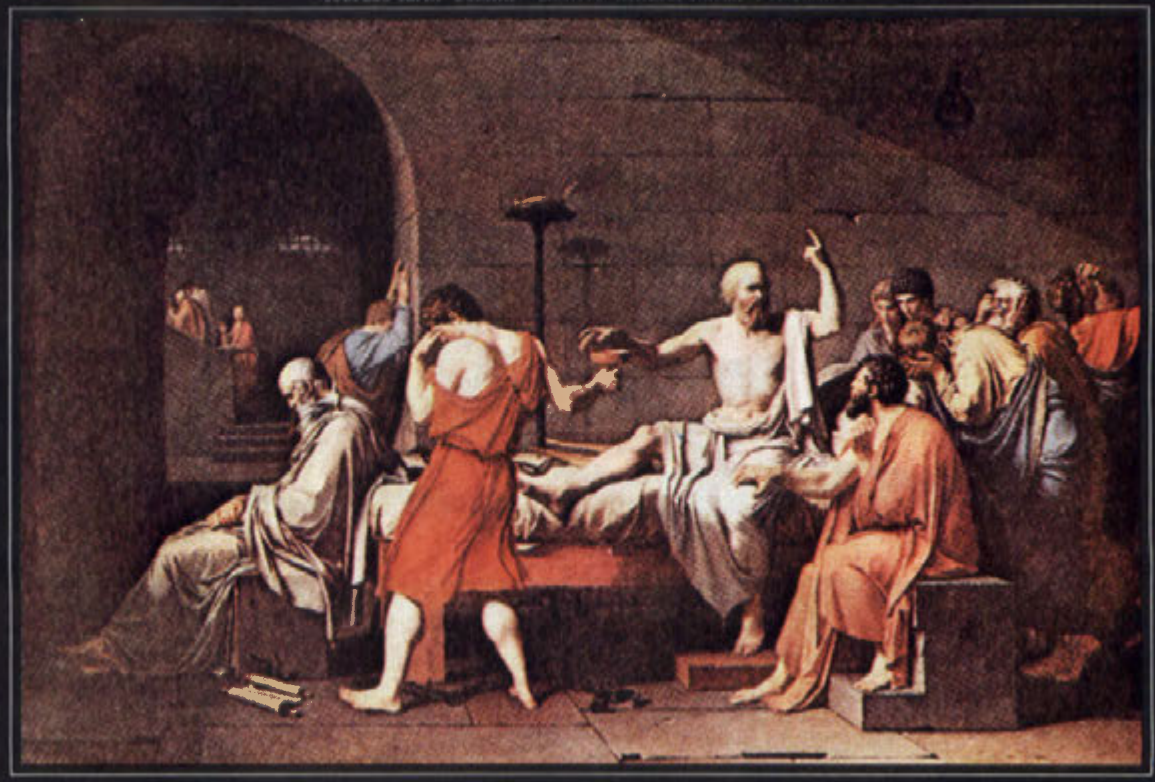

Resim 244
Jacques Louis DAVID ***"Sokrates'in Ölümü"*** *Metropoliten Sanat Müzesi-New York, ABD*

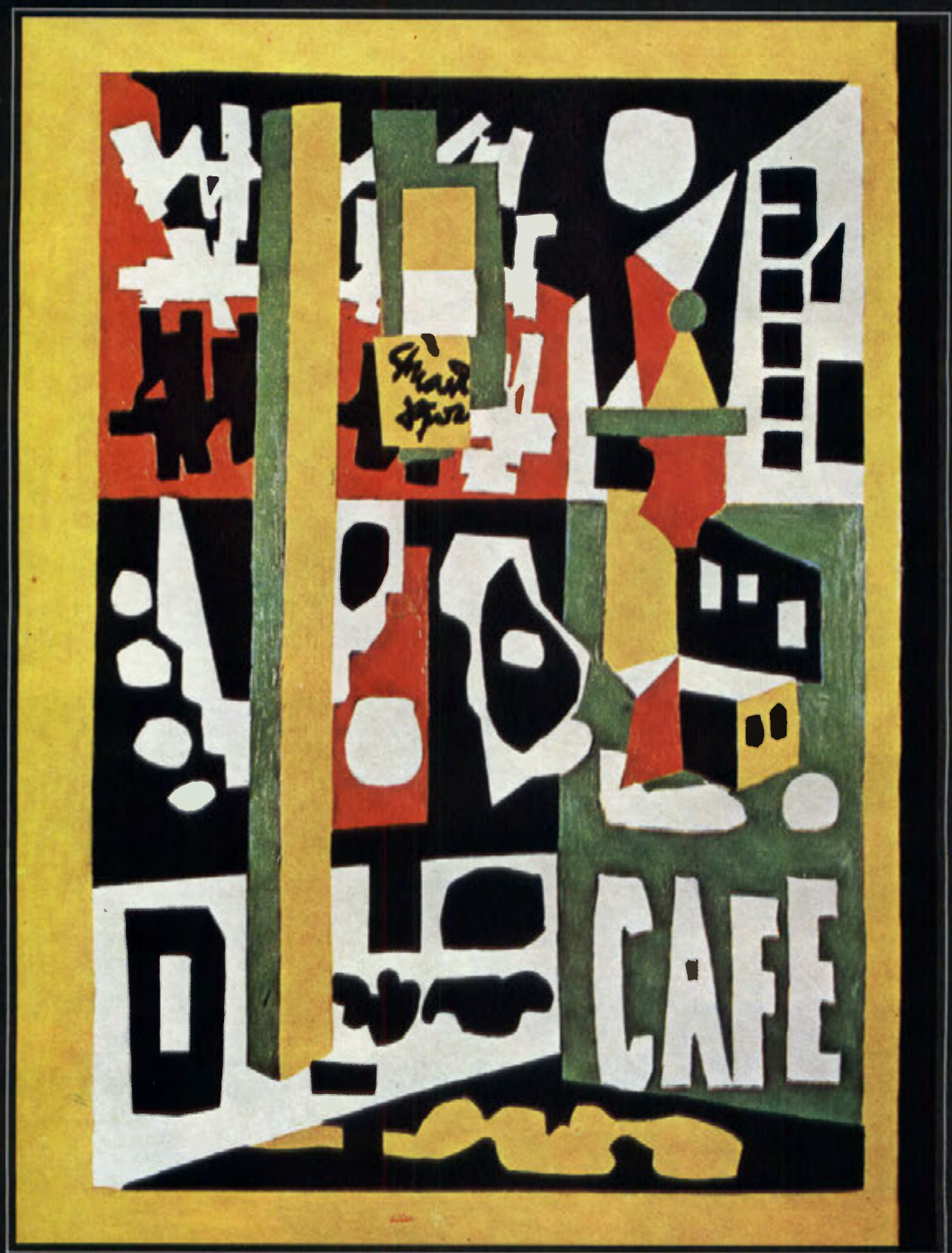

Resim 245
Stuart DAVIS
"Contranuities" (Karşısüreklilikler) *Özel Koleksiyon-Londra, İNGİLTERE*

DEBRAY, Régis
(1941)

Fransız yazar ve siyaset adamı. Güney Amerika'daki gerilla eylemleri üstüne olan yazılarıyla tanınmıştır.

1941'de Paris'te doğdu. Zengin ve muhafazakâr bir Katolik ailenin çocuğuydu. École Normale Supérieure'de (Yüksek Öğretmen Okulu) felsefe eğitimi gördü. Öğrenimi sırasında felsefe doçenti Louis Althusser'in öğrencisi olan Debray, Fransız Komünist Partisi'ne girdi. Ancak bir süre sonra partiden çıkarıldı. 1961'de Küba'ya giderek köy eğitim seferberliğinde öğretmen olarak çalıştı ve Castro ile tanıştı. 1962'de Venezuela'daki gerillalar ile ilgili bir filmin çekiminde yönetmenlik yaptı. 1967'de Bolivya'da gerillalara katıldığı gerekçesiyle tutuklandı ve 30 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1970'te affedilerek serbest bırakılan Debray, ordan Şili'ye geçti. 1974'te Fransız Sosyalist Partisi'ne girdi. 1981'de Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın danışmanı oldu.

Debray 1967'de yayımlanan *Révolution dans le révolution* (Devrimde Devrim) adlı kitabında Latin Amerika'daki gerilla faaliyetlerini silahlı savunma, silahlı propaganda, gerilla üssü, parti ve gerilla gibi başlıklar altında incelemektedir. Ona göre bu kıtadaki baskıcı yönetimlere karşı verilecek mücadele gezgin gerilla birimlerince başlatılacak, süreç içinde halkın da katılmasıyla genişleyecektir. Böylece kitlelerin emperyalizme karşı verdiği mücadele, sosyalizme yönelen bir cepheyi kendiliğinden yaratacaktır. Debray bu görüşlerini biçimlendirirken arkadaşı Che Guevara'nın görüşlerinden ve eylemlerinden etkilenmiştir.

Debray, 1979'da yayımlanan *Le Pouvoir intellectuel en France* ("Fransa'da Entelektüel İktidar") adlı kitabında Fransa'daki ulusal kültür kurumlarını, okulları ve basını incelemektedir. Kültürel üretimi, genel mal üretimi süreci içinde ele alarak, kitle iletişim araçlarının artan gücünün bu alanda yeni bir entelektüel azınlığın güçlenmesine neden olacağına işaret etmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Révolution dans le révolution*, 1967, (Devrimde Devrim, 1967); *Le Pouvoir intellectuel en France*, 1979, ("Fransa'da Entelektüel İktidar"); *Critique de la raison politique*, 1982, ("Siyasal Usun Eleştirisi").
- BAKINIZ: GUEVARA.

DEBS, Eugene Victor
(1855-1926)

ABD'li sendikacı ve siyaset adamı. Beş kez Amerikan Sosyalist Partisi'nden başkan adayı olmuştur.

5 Kasım 1855'te Indiana Eyaleti'nin Terre Haute kasabasında doğdu, 20 Ekim 1926'da Illinois Eyaleti'nin Elmhurst kasabasında öldü. Fransız asıllı göçmen bir ailenin oğludur. 14 yaşında Terre Haute'taki demiryolu atölyelerinde çalışmaya başladı ve kısa süre sonra lokomotif ateşçisi oldu. 1873'te başlayan iktisadi bunalım sırasında işten atılınca bir manavda tezgâhtarlık yapmaya başladı. 1874'te artık demiryolu işçisi olmadığı halde, Lokomotif Ateşçileri Birliği'nin (LAB) Terre Haute şubesini kurdu. Örgüt içinde kısa zamanda yükselerek 1878'de LAB'ın yayın organı *Firemen's Magazine*'in yayın yönetmen yardımcılığına getirildi. İki yıl sonra derginin yayın yönetmeni olan Debs, aynı yıl LAB'ın genel sekreterliğine ve genel saymanlığına yükseldi. Bu sırada Demokratik Parti'den kent kâtibi seçildi ve 1883'e dek bu görevde kaldı. Ardından Indiana Eyalet Meclisi'ne seçilerek bir dönem meclis üyeliği yaptı.

Debs, ABD'de sendikal örgütlenmenin, işçilerin bağlı bulundukları işkollarına göre değil de mesleklerine göre olmasının, işçilerin işverenler karşısında güçsüz kalmalarına neden olduğunu düşünüyordu. 1895'e dek süren sendikacılık yaşamında, mesleki sendikaları işkolu sendikalarına dönüştürmek için çalıştı. İlk olarak, 1889'da LAB ile diğer meslek birliklerini bir araya getiren bir işkolu sendikası kurdu. Ancak bu sendika iç sorunlar nedeniyle kısa süre sonra dağıldı. 1892'de LAB'daki görevinden ayrılan Debs, ertesi yıl, yeni kurulan Amerikan Demiryolu Sendikası'na başkan seçildi. Debs'in başkanlığında etkin bir mücadele yürüten sendikanın gücü, Nisan 1894'teki Büyük Kuzey Demiryolu Şirketi işçilerinin grevinin başarıyla sonuçlanmasından sonra, daha da arttı. Debs, bu grevin hemen ertesinde, Chicago'daki Pulman Vagon Fabrikası'nda başlayan grevi desteklemek amacıyla, tüm işkollarına genel dayanışma grevi çağrısında bulundu. Bu çağrıya yanıt alamayınca, sendika tek başına harekete geçti ve 24 hatta pulman vagonlarının sefer yapmasını engelleyerek, demiryolu ulaşımını felce uğrattı. Bunun üzerine, grevcilere karşı sert önlemler alan hükümet yolladığı askeri birliklerin yardımıyla grevi kırdı ve aralarında Debs'in de bulunduğu birçok sendikacıyı tutuklattı.

Debs hapiste kaldığı 6 ay boyunca işçilerin işverenlere karşı verdikleri mücadelenin, sendikal alanla sınırlı kalmaması gerektiğini ve siyasi mücadeleye atılmanın gerekli olduğunu düşünmeye başladı. Hapisten çıktıktan sonra, 1896 başkanlık seçimlerinde sosyalistlerin ortak adayı olan W.J. Bryan'ı destekledi. 1898'de Sosyal Demokrat Parti'nin, 1901'de ise Amerikan Sosyalist Partisi'nin (ASP) kurucuları arasında yer aldı. 1900-1920 arasındaki 5 başkanlık seçiminde ASP'nin başkan adayı olan Debs'in seçim kampanyaları sırasında yaptığı konuşmalar ve *Appeal to Reason* adlı gazeteye yazdığı yazılar partinin etkinliğinin ve üye sayısının artmasında etkili oldu. Debs ayrıca, hiçbir zaman merkezi ve homojen bir yapıya kavuşamayan ASP'nin içindeki çeşitli hizip çatışmalarını yumuşatmaya çalıştı.

Debs, işçi sınıfının sendikal birliğini sağlamaya yönelik mücadelesini, 1905'te De Leon ve Haywood'la birlikte Industrial Workers of the World (IWW) adlı bir örgüt kurarak sürdürmeye çalıştı. Ancak, sendikanın siyaset dışı kalma eğilimini eleştirerek kısa bir süre sonra IWW'den ayrıldı. ASP içindeki çalışmalarına devam etti. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, hükümetin izlediği tarafsızlık politikasının

ülkeyi savaşa sürükleyeceğini savunarak bu politikayı eleştirdi. 1918'de yaptığı savaşa karşı bir konuşma nedeniyle tutuklanan Debs, 1917'de yürürlüğe giren Casusluk Yasası uyarınca 10 yıl hapse mahkûm oldu. Hapisteyken ASP'den son kez başkan adayı gösterildi ve 1920 başkanlık seçimlerinde, o tarihe kadar aldığı oylardan çok daha yüksek oy topladı. 1921'de Başkan Harding tarafından affedilerek, serbest bırakıldı. Ancak, yitirdiği vatandaşlık haklarını bir daha elde edemedi. Yaşamının geri kalan bölümünü yazarlık ve çeşitli dergilerde yazı işleri müdürlüğü yaparak geçirdi. En ünlü yapıtı *Walls and Bars* ("Duvarlar ve Demir Parmaklıklar") adlı kitabı ölümünden sonra 1927'de yayımlandı.

Debs'in Amerikan işçi sınıfı hareketine en büyük katkısı, işkolu düzeyinde sendikal örgütlenme düşüncesini geliştirmesidir. Ayrıca, sendikalara siyasi etkinliğin, ülkesindeki sosyalistlere ise iktisadi alanda mücadelenin önemini göstermiştir.

- **YAPITLAR:** *Unionism and Socialism*, 1904, ("Sendikacılık ve Sosyalizm"); *The American Movement*, 1904, ("Amerikan Hareketi"); *The Growth of Socialism*, 1910, ("Sosyalizmin Gelişmesi"); *Walls and Bars*, (ö.s.), 1927, ("Duvarlar ve Demir Parmaklıklar").

- **KAYNAKLAR:** M.Coleman, *Eugene V.Debs: A Man Unafraid*, 1930; J.R.Commons, *History of Labor in the United States*, (2 cilt), 1918; N.Fine, *Labor and Farmer Parties in the United States, 1828-1928*, 1928; *R.Ginger, The Bending Cross: A Biography of Eugene Victor Debs*, (biyografi), 1949; I.Kipnis, *The American Socialist Movement 1897-1912*, 1952; H.W.Morgan, *Eugene V.Debs: Socialist for President*, 1962; S.Neaning, *The Debs' Decision*, 1919; A.Shannon, *The Socialist Party of America*, 1955.

- **BAKINIZ:** CARNEGIE, GOMPERS.

DEBUSSY, Claude Achille
(1862-1918)

Fransız besteci. Müzikte İzlenimcilik'in ve modern müziğin öncülerindendir.

Sembolist şairlerin etkisi ▸

22 Ağustos 1862'de Paris yakınlarındaki Saint-Germain-en-Laye'de doğdu, 25 Mart 1918'de Paris'te öldü. Kalabalık ve yoksul bir ailenin çocuğuydu. Ailesinde müzikle uğraşan bir kimse yoktu. Babası, denizci olmasını istiyordu. Üç yaşlarındayken, daha iyi bakılması için halasının yanına gönderildi. Sanata ilgi duyan halası onun müzikle tanışmasını sağladı. Yetenekli bir çocuk olduğu anlaşıldı ve ilk müzik derslerini İtalyan bir piyanistten almaya başladı. Ancak bir süre sonra, gereken para bulunamadığı için bu dersler kesildi.

Sekiz yaşındayken, çocuğun müzik eğitimini, Chopin'in bir öğrencisi olan Mme Mauté de Fleurville üstlendi. Claude, ondan aldığı piyano derslerinde kısa zamanda gelişme gösterdi ve 1873'te Paris Konservatuvarı'na kabul edildi. Burada, Lavignac'tan solfej, Marmontel'den piyano dersleri aldı. Ancak, bütün yeteneğine karşın, iyi bir öğrenci izlenimi vermiyordu. Kendisine öğretilen armoni kurallarıyla

Claude Achille Debussy

yetinmek istemiyor, daha çok, alışılmamış akor dizileriyle ilgilenmesi öğretmenlerini şaşırtıyordu.

Debussy, on dört yaşından başlayarak piyano dersleri verdi. Kazandığı paraları ailesine götürmekle birlikte anne ve babasını hoşnut edemedi. Başeğmez davranışları ve iyi bir öğrenci sayılmaması huzursuzluk kaynağı oldu.

On sekiz yaşına geldiğinde, partisyon okuma sınıfını birinci olarak bitirdi ve kompozisyon sınıfına girdi. Aynı yıl, Çaykovski'nin koruyucusu olan Nadejda von Meck'le tanıştı. Bu zengin kadınla birlikte İsviçre, İtalya ve Avusturya'ya 1881 ve 1884 yıllarında iki kez de Rusya'ya gitti. Rusya'dayken Balakirev, Rimski-Korsakov ve Borodin'le tanıştı, Rus müziğini inceledi. Rus bestecileri arasında en çok etkilendiği Mussorgski'ydi; ama von Meck onu tükenmiş bir besteci saydığından, fazla ilişkileri olamadı.

Bir yandan da, konservatuvar öğrencileri için en önemli başarı sayılan Roma Ödülü'nü kazanma çabası içindeydi. 1884'te, bu yarışmaya dördüncü kez, *L'Enfant prodigue* ("Savurgan Çocuk") adlı kantatıyla katılarak birincilik kazandı. Böylece, üç yıl için eğitimini Roma'da sürdürme imkânı elde etti. Ancak, iki yıl sonra, Paris'e dönmeyi yeğledi.

1880'lerin sonlarında Paris'in müzik yaşamında Wagner'in hemen hemen tartışılmayan bir yeri vardı. Debussy, daha Roma'dayken Wagner'den etkilenmiş, Verlaine, Baudelaire, Rimbaud gibi sembolist şairlerle ilişki kurmuştu. Wagner ve yenilik denemelerine ilgi duyduğu sembolist edebiyatçılar, sanatçının başlıca etki kaynakları arasındadır. ◂

Debussy'yi belki daha çok etkilemiş bir olay da, 1889'da Paris'te açılan uluslararası sergiyi izlemesidir. Bu sergide Rimski-Korsakov'un da bulunması, Rus ve Fransız müzikleri arasında yoğun bir etkileşimin başlamasına yol açmıştı. Daha ilginci, Uzak Doğu, Arabistan ve Afrika'dan gelen bazı halk müziği toplulukları da, sergide yer almıştı. Özellikle Endonezyalı topluluğun kendi ülkesine özgü "gamelan" adı verilen orkestrayla yaptığı müzik, Debussy'yi çok etkiledi.

Aynı dönemde, izlenimci ressamlar Paris'in sanat yaşamında güncel bir önem kazanmışlardı. Genel

Tonalite, Armoni ve İzlenimcilik

Debussy'nin müziğinde en çok dikkat çekmiş olan özelliklerin başında, armoni ve tonalite yenilikleri gelir. Tonalite, müzik yapıtının merkezi bir notaya göre düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Bir sistem olarak tonalite, majör ve minör modlara göre oluşan dizileri esas alır. Tonik, yani merkezi nota verili olduğunda, beş tam ve iki yarım sesten oluşan bu dizilerin öbür notaları da belirlenmiş olur. Belirli bir dizinin kendine ait sesler dışında, yabancı seslerle karışmamış durumuna diatonik denir. Bir müzik cümlesinde ya da akorda başka bir dizide bulunan notaların da yarım sesler olarak yer alması ise, kromatik deyimiyle anlatılır. Tonal müzikte diatonik ve kromatik sesler, merkezi notayla ilişkilerinin güçlü ya da zayıf oluşuna göre değerlendirilir. Tonikten uzaklaşıldıkça, özellikle kromatik seslere geçildikçe, yeniden toniğe yaklaşarak ya da dönülerek çözülmesi beklenen bir gerilim duygusu oluşur. Modülasyon yapılarak farklı bir tonaliteye geçilmesi ve yeniden toniğe göre düzenlenmiş olan ilk diziye dönülmesi de, gerilim ya da karışıtlık ve çözülme ya da uyumluluk duyguları yaratır. Bu özellikleriyle tonalite sistemi, 17.yy'ın ortalarından 20.yy'ın başına kadar Batı müziğinde egemen olmuş, sonat gibi önemli formların gelişmesinde temel bir rol oynamıştır.

Debussy, müzik yapıtlarının yedili majör ya da minör dizilere dayandırılmasını sınırlayıcı buluyordu. Ona göre müzik ne majör, ne de minördü, belki aynı anda ikisi birden olmalıydı. Yapıtlarındaki majör ve minör mod arasında kararsızlık duyulduğu izlenimi veren pasajlar, bu anlayışa bağlanabilir. Debussy, majör ve minörün dışında başka modlar da (Phrygian, Dorian, Hypoeolian gibi) kullanmış, beşli (pentatonik), altılı (tam ses dizisi) ve on ikili dizilerde de yapıtlar vermiştir.

Bununla birlikte, Debussy'nin müziğinde tonal yapının tamamıyla yıkılmış olduğu söylenemez. Yapıtlarında tonal merkez bulunmaktadır. Ancak, sık sık dizide yabancı seslerden oluşturulmuş akorların kullanıldığı gözlemlenir. Bu yüzden, yapıtın tonalitesi belirsizleşmektedir.

Debussy'nin armoni yazısındaki yenilikler aynı ölçüde önemli olduğu gibi, tonalite anlayışıyla da yakından ilgilidir. Bestecinin bu alandaki özgünlüğünün en belirgin kaynakları, paralel (kayan) akorlara büyük bir ağırlık vermiş olması ve disonant akorları kullanış tarzıdır. Disonant kavramı, aynı anda tınlayan birden fazla sesin, insan kulağında bıraktığı uyumsuzluk duygusunu anlatır. Birbiriyle görece uyumlu seslerden oluşan konsonant akorların tersine, disonant akorlar, kendine yeterli bir bütün izlenimi vermezler. Klasik armoniye göre, bir gerilim, bitmemişlik duygusu yarattıkları için, başka bir ses bütününe bağlanarak çözülmeleri gerekir. Ancak, bu, disonant akorların istenmeyen, kaçınılması gereken çokseslilik birimleri sayıldığı anlamına gelmez. Disonant, müziği tekdüzelikten kurtaran ve konsonant akorlara geçişi sağlayan bir işlev yüklenmiş, müzikte çeşitlilik ve zenginlik sağlayıcı olduğu kabul edilmiştir.

Debussy'nin disonant akorları kullanışı ise, bunları konsonant akorlara ulaşmak için bir ara aşama durumundan çıkarıp kendi başlarına varolabilen ve kendileri için çalınan birimler konumuna ulaştırmaya yönelik olmuştur. Böylece akorlar bağımsız birimler olarak algılanır ve müzik yapıtı, sistemli bir bütünden çok, bir ses ve akor çoğulluğu etkisi uyandırır.

Klasik (tonal) armonide akorlar, birbirlerine bağlanış biçimlerini belirleyen işlevsel rollere de sahiptir ve bu, yedili dizilerde içerilen aralıkların birbiriyle olan ilişkilerine bağlıdır. Debussy'nin müziğinde bu rollerin ortadan kalkmasına yol açan önemli bir etken de, paralel akorlara başvurmasıdır. Bu terim, bir ses üzerine kurulmuş bir akorun, öbür sesler üzerinde tekrar edilmesi ile elde edilen akor sıralamasını belirtir. Böyle bir sıralama, paralel beşli ve sekizli aralıklar içermek zorundadır ve klasik ve romantik dönemlerin müzik anlayışına kesinlikle aykırıdır. Aynı zamanda, yedili dizilerdeki seslerin ilişkilerini ve akorların birbirine bağlanma biçimlerini bozar. Paralel beşli ve sekizli aralıkların kullanılması, tekdüzelik duygusu yarattığından, yaklaşık 10. yy'dan başlayarak, Batı müziğinde kural dışı sayılmıştır. Yine de, gerek kimi 19.yy bestecilerinde, gerekse daha önceki çeşitli dönemlerde paralel akorların kullanıldığına rastlanmaktadır. Ancak, bu kullanımı özgün bir biçimde geliştirerek bir teknik haline getiren ve böylece klasik armoni anlayışını zorlayan Debussy olmuştur. Daha sonra Stravinski, Bartok* ve Alfredo Casella (1883-1947) gibi besteciler bu tekniğin vuruşlu etkisini öne çıkarmışlar ve paralel akorları arka arkaya dizerek ritmi vurgulamakta kullanmışlardır.*

Tonal yapının belirsizleşmesi, tonal merkezin görece zayıflaması ve akorların bağımsız birimler durumuna gelmesi gibi özellikler, Debussy'nin müziğinin izlenimci olarak nitelenmesinin en önemli nedenlerindendir. Nitekim Monet, 1909'da, kendi kendine yeten ve açılmış, işlenmiş fikirlere gerek duymaksızın izleyiciye ulaşan renkler olarak özetlenebilecek kendi resim anlayışıyla Debussy'nin estetik anlayışının benzeştiğini belirtmiştir.*

olarak sanatta, çeşitli "izm"ler egemen bulunuyordu. Debussy de, müziğin yanı sıra, öbür sanat dallarını da yakın bir ilgiyle izliyordu. Çeşitli sanat dallarında karşılaştığı yenilik arayışları, onun klasik kurallarla yetinemeyen eğilimlerini güçlendirmiştir.

Debussy'nin önemli etki kaynaklarından biri de, 1891'de tanışıp dost olduğu piyanist besteci Erik Satie'dir. Özgün Fransız müziğini oluşturma eğiliminde olan Satie, Alman Romantizmi'nin ağırbaşlı, görkemli havasına, aşırı duygululuğuna karşı çıkıyordu. Debussy onun hem bu görüşlerinden, hem de piyanist ve besteci olarak yaptığı müzikten etkilenmiştir.

Orkestra Müziği

Özellikle sanat çevreleriyle ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemde Debussy, bir bohem gibi yaşadı. 1899'da evlendi. Daha düzenli yaşamaya başladı. Ancak üç yıl sonra, eşini terketti. Yapıtlarına hayranlık duyan zengin bir kadınla evlenerek para sorunlarını çözmeyi tasarlamaktaydı. 1904'te bu isteğini gerçekleştirdi. Bu evlilikten doğan kızına çok bağlandı, kimi yapıtlarını ona adadı.

Mutlu ve sakin geçen yaşamının son yıllarında büyük güçlüklerle karşılaştı. I.Dünya Savaşı'nın getirdiği sarsıntı, bestecinin yoksulluğa düşmesine yol açtı. İki kanser ameliyatı geçirdi. Yine de, beste çalışmalarını yaşamının sonlarına dek sürdürdü.

Debussy'nin bestecilik yaşamının üç evreden geçmiş olduğu kabul edilir: Vokal müzik yapıtlarının çoğunlukta olduğu gençlik dönemi, yaklaşık 1890'da başlayan ve yirmi beş yıl kadar süren olgunluk dönemi ve veriminin görece düştüğü son birkaç yıl. Ancak, bu dönemlendirme, bestecinin yetişme dönemi ile hastalık ve para sıkıntılarıyla geçen son yıllarını ayırt etmenin ötesinde pek anlam taşımaz.

İzlenimci ressamların etkisi

Debussy'nin gençlik dönemindeki verimi, yapıtlarının niteliği ve başarısı bakımından oldukça değişkendir. O yıllarda besteci, tam anlamıyla bir arayış içinde olmuş ve bu tavrını hemen hemen tüm yaşamı boyunca sürdürmüştür. Genellikle insanlarla fazla ilişkiye girmeyen, gösterişten ve şöhretten her zaman uzak duran bir kişi olmasına karşılık, o döneminin sanat hareketleri ve ortamını yakından, canlı bir ilgiyle izlemiştir. Böylece, çeşitli kaynaklardan etkilenerek, kendisini çağdaş müziğin en önemli öncülerinden biri durumuna getiren özgün bir üslup ve yeni teknikler, biçimler geliştirebilmiştir.

Debussy'nin müziği, resimde İzlenimcilik'in, edebiyatta da Sembolizm'in müzikteki karşılığı olarak görülür. Besteci, bu sanat akımlarından büyük ölçüde esinlenmiş olduğu gibi, getirdiği yenilikler, özellikle yeni armoni anlayışıyla müzikte İzlenimcilik'i geliştirmiştir. Bu özellikler, hemen her döneminde ve her türdeki yapıtlarında bulunmaktadır.

Vokal Müziği

Debussy'nin verimi, ilk yıllarda şarkı türünde yoğunlaşmıştır. Piyano yapıtlarının sayıca az ve tam anlamıyla olgunlaşmamış olduğu bu dönemde, özellikle Sembolist şairlerin yapıtlarına müzik yazmıştır. Edebiyata yakın bir ilgi duyan ve belki müzikçilerden çok şairlerden etkilenmiş olan Debussy'nin şarkı müziği, kendi içinde büyük bir çeşitlilik gösterir. Her şairi ayrı bir tarzda bestelemiş, müziğinde eritmemiştir. Bu bakımdan Debussy, vokal müzik alanında, oldukça etkilenmiş olduğu Wagner'den farklıdır. Onun şarkılarında, sözleri dinlemeden bile şairi tanımak mümkündür.

Piyano Müziği

Kimi yorumlara göre Debussy'nin olgunluk dönemi yaklaşık 1890'da tamamladığı *Baudelaire* şarkılarıyla başlar. 1894 tarihli *Prélude à l'après-midi d'un faune* ("Bir Faun'un Öğleden Sonrasında Prelüd"), müzik anlayışına getirdiği yeniliği simgeleyen yapıtıdır. Mallarmé'nin aynı adı taşıyan bir şiiri üzerine bestelenmiş olan bu orkestra yapıtı, müzikte İzlenimcilik'in manifestosu olarak görülmüştür.

Debussy'nin orkestra müziği, çalgıların kullanılış tarzı bakımından kendinden öncesine göre önemli farklılıklar gösterir. Çalgıları orkestradan elde edilen bütünsel etkinin işlevsel parçaları olmaktan çıkarmış, herbirinin bağımsız varlığını korumasını ve ortaya koymasını sağlayan bir orkestralama anlayışı geliştirmiştir. Bu açıdan, Debussy'nin tumumu, Wagner'inkinin karşıtıdır. Çalgıların bağımsız birimler olarak kullanılması, onların ses renklerinin toplu bir tını içinde erimeden berrakça duyulmasına imkân verir. Değişik ses renklerinin bir arada tınlamasından oluşan etki de, alışılmış orkestra yapıtlarından farklıdır; bu etki, Debussy'nin müziğini anlatmak için çokça kullanılan, kendisinin de önemle üzerinde durduğu "atmosfer" kavramıyla özetlenebilir.

Debussy, çalgıların bağımsızca kullanılmasının yanı sıra, her çalgıyı kendi içinde ses hacmine göre de ayrıştırmış, pes seslerle tiz seslerin ayrı tarzlarda kullanımını denemiştir. Ayrıca, tahta nefesli çalgıları görece öne çıkarmayı yeğlemiş, yaylıların lirik bir tarzda kullanımı gibi yerleşik anlayışların dışına çıkmıştır.

Bu özellikler, Debussy'nin müziğinin, renkleri parlak, katışıksız lekeler halinde kullanarak ele alınan konuyu gerçekte olduğu gibi yansıtmak yerine, onun uyandırdığı izlenimi ve genel havasını işlemeyi yeğleyen İzlenimci ressamların sanatıyla ilişkisini, benzerliğini göstermektedir. Öte yandan, bu yenilikler, ne ölçüde başarılı oldukları ve uyandırdıkları etkilerin ne denli sürekli olabildiği tartışmalı olsa da, müziğin gelişim tarihi açısından büyük bir önem taşır. Debussy'ye gelinceye değin, edebiyat ve plastik sanatlar çeşitli akımlarla parçalanmış durumdayken, müzik, eski konumunu koruyor, tümüyle soyut bir anlatım biçimi ve mutlak bir bütün olarak görülüyordu. Debussy'nin müziği, sadece yeni bir akımı ortaya koymakla değil, armoni ve orkestralama anlayışıyla da, müziğin bu soyut ve mutlak kavranışını değiştirici bir rol oynamıştır.

Debussy'nin müzik anlayışı, işlenmiş düşüncelere yer vermemeye, en azından müziği bunlara dayandırmamaya yöneliktir. Bu bakımdan da, Sembolist şiirin etkisindedir. Sembolistler, şiirde anlamların doğrudan aktarılması yerine seslerin, imgelerin ve simgelerin müziktekine benzer etkisini esas almışlardır. Debussy de, müzikte algılamaya karışan düşünsel etkileri reddeder. Düşünceleri ifade eden temaların sunulması, geliştirilmesi, çeşitlemeleri ve yine düşünceleri temsil eden başka temalara bağlanması, ona göre, müziği metafizik olarak anlamaktır.

Piyano müziği, Debussy'nin ünlenmesinde en büyük rolü oynamış olduğu gibi, onun kendi anlayışını geliştirdiği ve yeteneğini ortaya koyduğu alanların da başında gelir. Piyano, sanatçının ustalaşmış olduğu başlıca çalgıdır. Piyano çalışına birçok teknik

yenilik getirmiştir ve bunların kalıcı bir etkisi olmuştur.

Debussy'nin piyano yapıtları daha çok 1902-1910 yıllarının ürünüdür. Orkestra müziğinde olduğu gibi bunlarda da, besteci, alışılmamış akorların ve özgün ses renklerinin oluşturduğu genel bir etkiyi gözetmiş, bir "atmosfer" oluşturmaya çalışmıştır. Piyano çalışını, ne bir vurmalı çalgı gibi tokmakların tellere vurması, ne de orgda olduğu gibi dolgunca tınlayan seslerin birbiri üstüne eklenmesi olarak kavramamak gerektiğini düşünmüştür. Kendi yapıtları çalınırken, romantik bir duygusallığa kayılmasını, ya da teknik ayrıntıların öne çıkarılmasını istememiş, piyanisten tınılar ve ses renkleriyle işitsel bir karışım oluşturmasını beklemiştir.

Debussy'nin gerçekleştirdiği yenilik denemelerinin en etkili yanı, armoni ve tonaliteyle ilgilidir. Yaşadığı dönemde, armoni kurallarını ve tonal müziğin gereklerini onun kadar zorlamış başka bir besteci bulmak güçtür. Ancak bu yeniliklerin geçmişle hiçbir bağı olmadığı söylenemez. Armonik yazısında tümüyle kendine özgü buluşların yanı sıra, Orta Çağ çokseslilığının kimi özelliklerini de bulmak mümkündür. Özellikle piyano müziğinde, 18.yy Fransız klavsencilerin etkisi görülür. Dönemin Rus bestecilerine hayranlık duymuştur ama onların müziğiyle Debussy arasında kurulabilecek bağlar çoğu kez oldukça dolaylıdır. Şair ve ressamlara göre bestecilerden daha az etkilenmiş olsa da, kimi vokal yapıtlarında ve özellikle tek operası olan *Pelléas et Mélisande*'da Wagner'in anlayışından ve teknik özelliklerinden yararlanmış, bunlardan yola çıkmıştır. Piyano yazısında Chopin'i, melodisinde Massenet'yi, çokses yazısında da Mozart'ı andıran özellikler bulunabilir. Ayrıca, Debussy'nin klasik armoniye son verdiği de, aşırı bir yorum olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, Debussy'nin getirdiği yenilikler, müzik tarihinde bir dönüm noktası sayılabilecek ölçüde etkili olmuştur. Bu etkinin önemi, 20.yy müziğindeki doğrudan etkilerinin yanı sıra, belki daha da çok, Debussy'nin yenilikçi, arayıcı tavrından kaynaklanmaktadır. Wagner gibi o da, bir dönem için aşılmaz sayılmış, besteciliği sürekli bir arayış olarak gören yaklaşımıyla böyle bir konum arasındaki çelişkiyi kendisi de farketmiştir. Yine de, bağlılıkla izlenen bir usta durumuna gelmemiş, ama birçok çağdaş müzikçi için hem yapıtlarıyla hem de bir sanat olarak müziği ele alış tarzıyla esin kaynağı olmuştur. Bu nedenle, 20.yy müziğinin ilk atılımlarını ve temellerini sağlamış bir besteci olarak değerlendirilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Pelléas et Mélisande*, 1892-1902. **Bale:** *Jeux*, 1912, ("Oyunlar"). **Orkestra müziği:** *Printemps*, 1887, ("Bahar"); piyano ve orkestra için *Fantaisie*, 1889; *Prélude à l'après-midi d'un faune*, 1892-1894, ("Bir Faun'un Öğleden Sonrasında Prelüd"); *Nocturnes*, 1893-1899; *King Lear*, 1904, oyun müziği, (Kral Lear); org ve yaylılar için *Danse sacrée et dans profane*, 1904, ("Kutsal Dans ve Din-dışı Dans"); *La Mer*, 1903-1905, (Deniz); *Le Martyre de Saint-Sébastien*, 1911, oyun müziği, ("Aziz Sebastian'ın Şehadeti"). **Vokal müzik:** *L'Enfant prodigue*, 1884, ("Savurgan Çocuk"). **Oda müziği:** *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*, 1893; saksofon ve piyano için *Rapsodie*, 1903-1905; klarnet ve piyano için *Rapsodie*, 1909-1910; klarnet ve piyano için *Petite pièce*, 1910, ("Küçük Parça"); yalnız flüt için *Syrinx*, 1912; viyolonsel ve piyano için *Sonat*, 1915; keman ve piyano için *Sonat*, 1917. **Piyano müziği:** *Deux arabesques*, 1888, ("İki Arabesk Parça"); *Rêverie*, yks. 1890, ("Hülya"); *Estampes*, 1903; *L'Île joyeuse*, 1904, ("Neşeli Ada"); *Images*, 1905-1907, iki dizi, ("Görüntüler"); *Douze Préludes*, 1910-1913, iki kitap, ("On İki Prelüd"); *Douze Etudes*, 1915, iki kitap, ("On İki Etüd"); iki piyano için *En blanc et noir*, 1915, ("Beyaz ve Siyahta"). **Şarkı:** *Cinq poèmes de Baudelaire* 1887-1889, ("Beş Baudelaire Şiiri"); *Dans le jardin*, 1891, ("Bahçede"); *Chansons de Bilitis*, 1897, ("Bilitis Şarkıları"); *Trois Ballades de Mallarmé*, 1913, ("Mallarmé'den Üç Balad").

• **KAYNAKLAR:** A.Cortot, "La Musique pour piano de Claude Debussy", *La Revue Musicale*, 1920; M.Emmanuel, *Pelléas et Mélisande de Claude Debussy*, 1926; H.F,Kölsch, *Der Impressionismus bei Debussy*, 1937; E.Lockspeiser, *Debussy: His Life and Mind*, 2 cilt, 1962-1965; L.Vallas, *Les Idées de Debussy*, 1927; L.Vallas, *Claude Debussy et son temps*, 1932.

• **BAKINIZ:** J.S.BACH, BEETHOVEN, D'INDY, SCHÖNBERG, STRAVİNSKİ, WAGNER.

◄ *Armoni ve tonalite*

DEBYE, Peter
(1884-1966)

Hollanda asıllı ABD'li fizik ve kimya bilgini. X ışınlarının dağınık yapılarda kırınımını incelemiş, moleküllerin dipol momentleri üzerindeki çalışmalarıyla 1936'da Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Peter Joseph William (Pieter Joseph Wilhelm) Debye 24 Mart 1884'te Hollanda'nın Maastricht kentinde doğdu, 2 Kasım 1966'da New York Eyaleti'nin Ithaca kentinde öldü. Aachen'daki Technische Hochschule'de elektrik mühendisliği eğitimi gören ve 1905'te mezun olan Debye, 1906'da Aachen'dan Münih'e çağrılan ünlü Alman matematiksel fizikçi Arnold Sommerfeld ile birlikte gittiği Münih Üniversitesi'nde fizik alanında çalıştı. 1908'de doktorasını aldıktan sonra bir süre bu kurumda ders verdi. 1911'de de, Zürich Üniversitesi'nden ayrılan Einstein'ın yerine kuramsal fizik profesörlüğüne getirildi. Ertesi yıl gene aynı unvanla Hollanda'da Utrecht Üniversitesi'ne, bir yıl sonra da hem kuramsal hem de deneysel fizik profesörü olarak Göttingen Üniversitesi'ne atandı. 1920-1927 arasında Zürich'te, bu kez Eidgenössische Technische Hochshule'de fizik profesörü ve fizik enstitüsü yöneticisi olarak bulundu. 1927'de Leipzig Üniversitesi'nde deneysel fizik profesörlüğüne getirildi. 1934'te Berlin Üniversitesi kuramsal fizik profesörlüğüne atanırken, Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nün geliştirilmesiyle de görevlendirildi. Adını Max Planck Enstitüsü olarak değiştirdiği bu kurumda araştırmalarını sürdüren, 1936'da dipol moleküllerin elektrik momentleri üzerine araştırmalarıyla Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan Debye, Hollanda yurttaşı olması nedeniyle, Naziler'in araştırmalarını güçleştiren bürokratik engellerine bir süre dayanabildiyse de, 1939'da Alman yurttaşı olmadıkça enstitüye giremeyeceğinin bildirilmesi üzerine ABD'ye yerleşti. 1940'ta New York Eyaleti'ndeki Cornell Üniversitesi'nde kimya bölümü başkanlığına

getirildi. 1946'da ABD uyruğuna geçen Debye, 1950'de emekliye ayrılarak emeritus profesör oldu.

Debye'nin daha sonraki birçok araştırmasının temelini oluşturacak ilk önemli çalışması yalıtkanlar üzerineydi. O dönemde yalıtkan maddelerin (dielektrik) bir elektrik alanındaki davranışlarını betimleyen dielektrik katsayısı Clausius-Mosotti denklemiyle ifade edilmekteydi. Ne var ki bu denklem özellikle yüksek dielektrik katsayılı sıvılarda, katsayının artan sıcaklıkta azalmasını açıklayamıyordu. Maddenin kutuplaşması anlamına gelen bu olgu, moleküllerin uygulanan elektrik alanının etkisiyle bir elektrik momenti kazanmalarıyla açıklanıyordu. Debye araştırmaları sonucu, bazı maddelerin moleküllerinin kalıcı bir elektrik dipolü niteliğinde olduğunu göstererek, dipol momentleri aracılığıyla Clausius-Mosotti denkleminin uygulanmasını genelleştirecek bir düzeltme terimi getirdi. Bu denklem daha sonra birçok molekülün elektrik dipollerinin ölçümüne ve molekül yapılarının anlaşılmasına olanak sağladı.

Debye daha sonra Einstein'ın katı cisimlerin özgül ısıları için geliştirdiği kuvanta kuramı üzerinde çalıştı. Bu kuramda kristalin esnek titreşim enerjileri, tıpkı elektromanyetik titreşimlerin fotonları gibi parçacıklar (fonon) biçiminde düşünülmekte; bunların özgül ışılarının sıcaklıkla (T) azalarak, sıcaklık mutlak sıfıra yaklaştıkça özgül ısının da sıfıra gittiği öne sürülmekteydi. Einstein'ın kuramında özgül ısıya ilişkin olarak öngörülen $1/T^3$ davranışı ile laboratuvardaki ölçümler arasında farklılık gözleyen Debye, kristaldeki titreşimlerinin dalgaboylarının atomlar arası uzaklıklardan daha küçük olmaması gerektiğini düşünerek yaptığı düzenlemeyle $1/T^3$ davranışını tam olarak hesapladı. Bu hesap, özgül ısıların θ/T oranının evrensel bir fonksiyonu olduğunu gösterdi. Her kristalin yapısal özelliklerine bağlı olarak özgül bir değeri olan θ'ya "Debye sıcaklığı" denmektedir.

Debye'nin, bir süre asistanlığını yapan Erich Hückel ile birlikte geliştirdiği elektrolitik çözeltiler kuramı ise fizikokimya alanındaki en önemli katkılarından biridir. Debye-Hückel kuramı, Arrhenius'un önerdiği, moleküllerin çözeltiler içinde tümüyle iyonlaşmayıp, aşırı kutuplaştığını öne süren kuramı yerine, iyonların sıvı içindeki hareketleri sırasında çevrelerinde karşıt yüklü bir iyon bulutu sürüklediklerini ve bu bulutların iyonların hareketini yavaşlatarak iyonlaşmanın tam olmadığı görünümünü verdiğini gösterdi.

Bragg'lerin ve von Laue'nin kristallerde X-ışını kırınımını göstermelerinden sonra, Debye bu olayı toz halinde kristal (mikro-kristal) yığınlarında gözlemeyi başardı. P.Scherier ile birlikte geliştirdiği, kendi adlarıyla anılan yöntemde, ince bir tüp içine yerleştirilen toz halindeki kristal parçacıklarının gelen X-ışınını yansıtmaları bir filim üzerinde kaydediliyordu. Kristali çevreleyen filimde oluşan çizgiler kullanılan kristale özgü olduğundan bu yöntemle malzemenin yapısı saptanabiliyordu. Debye ayrıca kristal örgüde yerleşmiş atomların titreşimleri dolayısıyla "yansıtma" şiddetlerinin sıcaklıkla ve yansıma açısıyla nasıl değiştiğini de gösterdi.

Debye'nin son katkılarından biri, polimerlerin kütlelerini polimer çözeltilerinin ağdalılığını Van't Hoff'un osmotik basınç ölçümü yöntemiyle birleştirerek ölçebilmesi oldu. Debye sonradan, polimer çözeltilerinin ışığı asimetrik saçmalarından yararlanarak, bu ölçümleri mutlak olarak yapabilmeyi başardı. Debye'nin geliştirdiği bu yöntem bugün de molekül ağırlıklarının ölçülmesi amacıyla biyoloji ve polimer laboratuvarlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *The Collected Works of Peter J.W. Debye*, 1954, ("Peter J.W. Debye'nin Tüm Yapıtları").
- KAYNAKLAR: E.Farber, *Nobel Prizewinners in Chemistry*, 1953.
- BAKINIZ: ARRHENIUS, W.H. ve W.L.BRAGG, LAUE, ONSAGER, VAN'T HOFF.

DECROLY, Ovide
(1871-1932)

Belçikalı pedagog. İnsandaki ilgi merkezleri teziyle, özgün bir eğitim sistemi geliştirmiştir.

Renaix'de doğdu, Brüksel'de öldü. Tıp öğrenimi gördü. Bir süre yurt dışında çalıştı. Brüksel'de 1901'de kusurlu çocukların eğitimiyle uğraşmayı amaçlayan bir enstitü ve 1907'de de normal çocuklar için bir okul kurdu. "Yaşam aracılığı ile yaşam için eğitim" şeklinde özetlenebilecek eğitim ilkesini uygulayan okulun başarısı ile büyük ün kazanan Decroly, daha sonra Yeni Okul adlı bir dernek kurdu. 1913'te Yüksek Eğitim Enstitüsü'ne profesör oldu. 1914'te savaş yetimleri için bir eğitim yurdu açtı. 1920'de Brüksel Üniversitesi'nde çocuk psikolojisi profesörlüğüne getirildi.

Decroly, Dewey'in eğitim felsefesi ile kendi tıp ve psikoloji bilgisini yoğurarak çok etkileyici uygulamalarda bulunmuştur. Ona göre çocuk, önce kendisini tanımalı, sonra çevreyi, kendisi yönünden öğrenerek özümlemelidir. Çünkü insanı öğrenmeye yönelten, kendisinde varolan "ilgi merkezleri"dir. Bu ilgi merkezleri, beslenme, doğa koşullarına ve düşmanlara karşı korunma, çalışma ve etkin olma gibi etmenlerden oluşmuştur. Çocuk öğreneceği şeyleri bu ilgi merkezlerine göre öğrenir. Bu nedenle çocuğa, topluma uyum sağlayacak bir eğitim yapılırken, çevresindeki doğal ve sosyal olgulara göre biçimlendirilmiş araştırıcı ve yaratıcı bir hareketlilik de kazandırılmalıdır.

Decroly'ye göre bütünlük arzeden bir eğitim üç aşamadan geçer. Birincisi deney ve gözlem aşamasıdır. İkincisi, aynı konuda diğer deneyim, gözlem ve bilgilerin birleştirildiği genelleştirme ve çağrışım aşamasıdır. Üçüncüsü ise elde edilmiş ve özümlenmiş bilginin ifade edilmesi aşamasıdır. İfade etme yazı, resim, model ve benzeri araçlarla olmalıdır.

- KAYNAKLAR: C.Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, 1982; H.Fikret, *Terbiye ve Tedris Tarihi*, 1930.

DEDE EFENDİ

Bak. İSMAİL DEDE EFENDİ [Hammamizade]

Richard Dedekind

DEDEKIND, Richard
(1831-1916)

Alman matematikçi. Getirdiği yeni kavramlar ve temel aritmetik kavramlarına kazandırdığı açıklık ve kesinlikle sayı kuramına önemli katkıda bulunmuştur.

Julius Wilhelm Richard Dedekind 6 Ekim 1831'de Brunswick'te (bugün Braunschweig) doğdu, 12 Şubat 1916'da aynı yerde öldü. Birçok bilim adamı yetiştirmiş bir aileden gelen Dedekind sırasıyla Gymnasium Martino-Catherineum, Collegium Carolinum ve Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Fizik, kimya ve matematik öğrenimi gördüğü Göttingen'de Stern, Weber ve Gauss'dan dersler aldı. 1852'de Euler integrallerine ilişkin bir tezle doktora çalışmasını tamamladıktan sonra da, o yıllarda Berlin'de Jacobi, Steiner ve Dirichlet'in öncülüğünde yürütülmekte olan eliptik fonksiyonlar, sayı kuramı, geometri ve matematiksel fizik konularındaki gelişmeleri öğrenmek amacıyla Stern ve Dirichlet'in derslerini izledi. 1855'te Göttingen Üniversitesi'nde başlayan akademik yaşamını, 1858-1862 arasında Zürih'teki, 1862'den ölümüne değin de Braunschweig'daki Politeknik okullarında sürdürdü.

Kişiliği kendisiyle aynı okullarda öğrenim görmüş olan Gauss'a çok benzeyen Dedekind'in çalışmalarında Gauss dışında Dirichlet ve Riemann'ın da etkileri gözlenebilir. Büyük bir müzik yeteneğine sahip olan, piyano ve viyolonsel çaldığı gibi bir de opera besteleyen Dedekind, Göttingen, Berlin, Roma ve Paris'teki bilim akademilerinin üyeliklerine seçilmiş, birçok üniversiteden de onur doktorası almıştır.

Dedekind'in matematiğe katkıları arasında en önemlileri genel olarak "sayı" kavramına ilişkin olanlardır. Cebirsel sayılar, a_o, a_1, a_2,....., a_n tam sayılar olmak üzere

$$a_ox^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \ldots\ldots + a_{n-1}x + a_n = 0$$

türünde bir çokterimli denklemi sağlayan karmaşık sayılardır. Örneğin, $2x - 3 = 0$ denklemini sağlayan 3/2 rasyonel sayısı ve $X^2 + 5 = 0$ denklemini sağlayan $\sqrt{-5}$ karmaşık sayısı birer cebirsel sayıdır. Rasyonel sayıların oluşturduğu cebirsel yapıya, örneğin $\sqrt{-5}$ karmaşık sayısının eklenmesiyle, a, b rasyonel sayılar olmak üzere $a+b\sqrt{-5}$ biçiminde gösterilebilen sayılardan oluşan "genişletilmiş" bir sayı sistemi elde edilir. Yine a_1, a_2, ..a_n tam sayılar olmak üzere

$$X^n + a_1x^{n-1} + \ldots\ldots + a_{n-1}x + a_n = 0$$

türünde çarpanlarına ayrılamaz bir çokterimli denklemin köklerine de cebirsel tam sayılar adı verilir. Tam sayıların bir genellemesi olan cebirsel tam sayıların, adi tam sayılardan farklı olduğu yönlerden biri

$$6=2\times3=(1+\sqrt{-5})\quad(1-\sqrt{-5})$$

örneğinde olduğu gibi birden fazla biçimde asal çarpanlara ayrılabilmesidir.

Dedekind bu sorunu çözmek için "bölünebilirlik" ve kümelerin "birbirlerini içermesi" kavramlarını birleştirerek "ideal" kavramını tanımladı. Cebirsel tam sayıların, öğelerinin toplamı farklı ve cisimdeki her cebirsel sayıyla çarpımı yine kendi öğesi olan alt sınıflarına "ideal" adını verdi. İdealler sonsuz sayıda cebirsel tam sayı içerir ve bir idealin ötekini bölmesi onu içermesi anlamını taşır. Bu yöntem yardımıyla her ideal, "asal" ideallerin çarpımı olarak tek bir biçimde yazılabilmekte, böylece cebirsel tam sayılar asal çarpanlarına ayrılma yönünden de adi tam sayılara benzer biçime getirilmektedir. Dedekind'in bu düşüncesi cebirsel sayılar teorisine ve genel olarak soyut cebire yepyeni kavramlar getirmiş, başka birçok temel buluşa yol açmıştır.

Dedekind, 1872'de yayımladığı *Stetigkeit und irrationale Zahlen* ("Süreklilik ve İrrasyonel Sayılar") adlı yapıtında ise $\sqrt{2}$ gibi rasyonel olmayan sayıların tanımlanmasına ilişkin, Dedekind "kesimi" ("Schnitt") olarak anılan bir yöntem geliştirdi. Bu yöntemde rasyonel sayıları, alt bölükteki her sayı, üst bölükteki her sayıdan küçük olacak biçimde iki bölüğe ayırdı. Rasyonel sayıların böyle bir kesimle ikiye ayrılması sonucunda üç durum ortaya çıkabilir: ya alt bölükte o bölüğün tüm sayılarından büyük bir sayı ya da üst bölükte o bölüğün tüm sayılarından küçük bir sayı vardır; üçüncü bir durumda ise bu koşullardan en az birisini gerçekleyen bir rasyonel sayı yoktur. Üçüncü durum kesimin rasyonel olmayan (irrasyonel) bir sayıyı belirttiği sonucunu getirir. Örneğin, üst bölük, kareleri ikiden büyük tüm pozitif rasyonel sayıları, alt bölük geri kalan tüm rasyonel sayıları içeriyorsa, bu kesim $\sqrt{2}$ sayısını tanımlar.

Sonsuz kümeler kuramıyla da ilgilenen, bu kuramın ortaya çıkmasında Cantor ile yazışmaları çok

önemli bir rol oynamış olan Dedekind sonlu ve sonsuz tanımlarını ilk kez içkin olarak vermesiyle de ünlüdür. Dedekind'e göre eğer bir kümenin bir esas altkümesiyle birebir örten bir uygusu varsa o küme sonsuzdur; yoksa küme sonludur.

Dedekind'in sayı kuramına ilişkin çalışmalarının, çağdaş matematiğin gelişmesine katkısı açısından Cantor'un küme kuramı kadar önemli olduğu söylenebilir.

- YAPITLAR (başlıca): *Stetigkeit und irrationale Zahlen*, 1872, ("Süreklilik ve İrrasyonel Sayılar"); *Was sind und was sollen die Zahlen?*, 1888, ("Sayılar Nedir ve Ne Olmalıdır?").
- KAYNAKLAR: E.E.Cramer, *The Nature and Growth of Modern Mathematics*, 1970; D.von Dalen ve A.F.Monna, *Sets and Integration*, 1972.
- BAKINIZ: CANTOR, DIRICHLET, GAUSS, KRONECKER.

DEDE KORKUT

Dede Korkut'un (Dedem Korkut-Korkut Ata) Hz. Muhammed çağında (570-632) yaşadığı kabul edilir. Hayatı ile ilgili söylentilerde Kayı İnal Han'ın kendisini Medine'ye, İslam peygamberinin yanına gönderdiği belirtilir. Dede Korkut peygamberin hayır duasını almış, Oğuzlar'a İslamiyeti öğretmekle görevlendirilen Selmân-ı Farsî ile birlikte ülkesine dönmüştür. Dede Korkut'un bu sefer sırasında, yanında, Dede Korkut hikâyelerinin bir başka kahramanı, Bügdüz Emen'in de bulunduğu söylenir. Hatta hikâyelerde bu kişi "Peygamberi gören, Oğuz'da sahabesi olan" diye tanımlanır.

17.yy Türkmen tarihçisi Ebulgazi Bahadır Han'a göre ise, Dede Korkut, Peygamber döneminden daha geç, Abbasiler çağında (8.-13.yy) yaşamıştır.

Dede Korkut'un hayatı hakkında, şimdilik en sağlam bilgi Reşideddin Fazlullah'ın (1248-1318) *Camiü't-Tevarih* adlı tarihinde aktardığı Oğuz Destanı'nda bulunmaktadır. 14.yy başlarında kaleme alınan bu kitaba göre Korkut, Oğuzlar'ın Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğlu olup, çok akıllı, bilgili ve keramet sahibi bir insandı. Oğuz yabgularından İnal Han Sır Yavkuy zamanında ortaya çıkmıştı. Güzel sözleri, söylenen kerametleri ve hakkındaki hikâyeler pek çoktur. Reşideddin, bu hikâyeleri ayrıca vereceğini söylemişse de, eserinde bulunmamaktadır.

Reşideddin'in aktardığı bilgilere göre, Dede Korkut, Oğuzlar'ın yaşamına etkin olarak katılmaktadır. Görevinin adı tam olarak bilinememekteyse de, yüksek danışmanlardan, hatta vezirlerden birisi olduğu sanılmaktadır. Hanların doğan çocuklarına da ad verebiliyordu. Örneğin Kayı İnal Han'ın, ölümünden hemen sonra doğan oğluna Tuman (duman) adını koymuştu. Tuman daha küçük olduğundan, ona naip olarak Erki adlı kişiyi uygun görmüş, bu düşüncesini herkes kabul etmişti.

Erki, sonra göl kadar çok kımızla toy (şölen) verdiğinden Köl Erki adını almış, uzun yıllar naiplik yapmıştır. Tuman büyüyünce tahta geçmek istemiş, bu durum bazı olaylara yol açmıştır. Bu sırada Köl Erki, Korkut'a "devletin direği" diye hitab etmiştir. Nitekim Tuman Han'a kâse sunma işini de Korkut yapmıştır.

Dede Korkut, Tuman Han'ın tahta geçme toyunda da önde gelen kişilerdendi. Tuman'a olayları açıklayıp, bazı öğütlerde bulunmuştu. Köl Erki Han'ın kızını bir toyda gören Tuman, yine Dede Korkut'un öğüdü üzerine onunla evlendi. Ancak Köl Erki Han, torunu Kay Yavgu Han da büyüyüp olgunlaşıncaya kadar yaşadı. Torunu dedesi Köl Erki Han'dan, hakları olan tahtı isteyince, Köl Erki Han, bir toy yapmış ve buna Dede Korkut başta, bütün Oğuz büyüklerini toplamıştı. Bundan sonra Dede Korkut, Oğuzlar'ın yaşamında pek görünmemektedir.

Dede Korkut, İnal Han Sır'dan başlayarak dört han dönemini yaşamış, devlet ve ülke işlerinde yol gösterici olarak önemli rol oynamıştır.

Dede Korkut, hikâyelerindeki görünüşüne göre Oğuzlar'ın en önemli akıl hocasıdır. Oğuzlar'ın karşılaştıkları hemen bütün zorlukları çözmeyi başarır. Aynı zamanda ozandır, hikâyeleri düzenleyen de odur. Her mücadelenin, uğraşın sonunda, mutlu bir biçimde biten olayı kutlamak için yapılan şenliklerde, kopuz çalıp, destanlar söyler. Dede Korkut hikâyeleri, onun tarafından düzenlenip, kahramanlarına adanmışlardır.

Dede Korkut, aynı zamanda Oğuzlar'ın bilgesiydi. O kendinden önce olup bitenleri bildiği gibi, kendinden sonraki zaman için de ne derse çıkardı. Yani gaibden haberler söylediğine inanılırdı. Onun

Dede Korkut Öyküleri (sırasıyla)

1.Dirse Han oğlu Boğaç Han,
2.Salur Kazan'ın evinin yağmalanması,
3.Kam Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek,
4.Kazan Beg oğlu Uruz Beg'in tutsak olması,
5.Duha Koca oğlu Deli Dumrul,
6.Kanlı Koca oğlu Kan Turalı,
7.Kadılık Koca oğlu Yegenek,
8.Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi,
9.Begil oğlu Emren,
10.Uşun Koca oğlu Seğrek,
11.Salur Kazan'ın tutsak olması,
12.Dış (Taş) Oğuz'un İç Oğuz'a âsi olması.

Dede Korkut öyküleri konuları bakımından üç kümeye ayrılabilir. 1,2,4,7,9,10,11, ve 12. öyküler, Oğuzlar'ın komşularıyla ya da kendi aralarındaki mücadelelerini yansıtır. Bu öykülerde Oğuzlar'ın en büyük düşmanı olarak Şökli Melik'den söz edilir. Öteki düşmanlar arasında Kara Arslan Melik, Kara Tüken Melik, Arşun oğlu Direk Tekür'ün adı geçer. 3. ve 6. öyküde aşk macerası etkindir. 5. ve 8. öyküde, insanüstü güçlere ve doğaya karşı mücadele egemendir. 5. öyküde Deli Dumrul, Azrail'in karşısına çıkmakta, 8. öyküde de, Basat, Tepegöz'le savaşmaktadır.

kerametlerinden birisi olarak "ahir zamanda hanlık Kayı'ya değecek ve sonsuza kadar kimse ellerinden alamayacak" dediği söylenir. Ancak, Osmanlılar döneminde aktarılan bu kerametin, Kayılar'dan gelen Osmanlı hanedanı için söylendiği sanılmaktadır.

Dede Korkut'un hemen bütün Türk boyları arasında etkisi yaygındır. Adına söylenen hikâyelerin hâlâ Türkler arasında söylendiği bir gerçektir.

Korkut adı da Türkler arasında yaygındır. Osmanlılar'ın atalarından birisi Korkut Han adını taşıdığı gibi, Oğuz geleneklerinin hayli canlı bulunduğu 15.yy'da Fatih'in, II.Bayezid'den olan torunu da Korkut adını taşır.

Korkut'un hayli uzun bir ömür sürdüğü sanılıyor. Tarihçi Reşideddin, onun 295 yıl yaşadığını söyler. Halk arasındaki söylentilerde de 300 yıl kadar yaşadığı belirtilir.

Dede Korkut'un nasıl öldüğüne ilişkin söylentiler, çeşitli Türk boylarında günümüze kadar yaşamıştır. Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler arasındaki söylentiler yakınlarda öğrenilip yazıya geçirilmiştir. Buna göre, Dede Korkut, rüyasında, mezarının hazırlandığını görmüş. Ölümden kaçmak amacıyla birçok ülkeyi dolaşmış. Fakat her gittiği yerde, mezarının kazıldığını görmüş. Sonunda da Sır Derya (Seyhun) ırmağının Aral Gölü'ne döküldüğü yerin yakınlarında, ırmağın üzerine hırkasını sermiş ve orada ölmüş. Bir başka söylenti, dönüp dolaşıp, sonunda yine yurduna döndüğü ve orada öldüğü yolundadır.

Yukarda anılan söylentilerle ilgili olsa gerek, Dede Korkut'un birçok yerde mezarı vardır. Bunlardan biri Taşkent'den Kazalı'ya giden demiryolu üzerindeki Korkut istasyonu yakınlarındadır ki, burası Sır Derya ırmağının Aral Gölü'ne döküldüğü yere yakındır.

Dede Korkut'un adını yaşatan en önemli olay, adı ile anılan hikâyelerdir. Oğuzlar'ın yaşamını, iç ve dış mücadelelerini yansıtan bu hikâyelerde gerçi Dede Korkut yazar olarak görülmemektedir. Öykülerin elde bulunan yazılı metnini, bir başka ozanın yazdırdığı düşünülebilir. Dede Korkut öyküleri büyük olasılıkla 15.yy'da yazılmıştır. Adı bilinmeyen ozanın aktardığı öykülerde coğrafya da yer değiştirmiş, daha çok Doğu Anadolu ve Azerbaycan olmuştur. Oysa, öykülerin daha eski, en azından 9.-11. yy'lardan kalma izlerle dolu olduğu söylenebilir.

Öyküler genellikle Bayındır Han ya da Kazan Bey'in şöleninde başlar. Bunalımlı zamanlarda da yaşanan mücadelelerin sonunda, hep Oğuz Beyleri galip gelirler.

• KAYNAKLAR: M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 2 cilt, 1958-1964; O.Ş.Gökyay, *Dede Korkut*, 1938; O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, 1974.

DE FILIPPO, Eduardo
(1900)

İtalyan oyuncu ve oyun yazarı. Gerçekçi bir tarzda, ustaca kurulmuş sağlam ve karmaşık yapılı oyunlar yazmıştır.

24 Mayıs 1900'de Napoli'de doğdu. Ünlü oyun yazarı Eduardo Scarpetta'nın (1853-1925) evlilik dışı oğludur. Kendi gibi evlilik dışı doğan kardeşleri Peppino ve Titina ile küçük yaşta sahneye çıktı. 1929'da üçü de Molinari Tiyatrosu'na girdiler. De Filippo burada oyun yazarlığına başladı. 1930'ların başında kardeşleriyle birlikte De Filippo Tiyatrosu'nu kurdu. İtalya'da çeşitli kentlere turneler düzenleyen topluluk kısa sürede ün kazandı. De Filippo 1932'de ilk filmini yönetti. 1937'de yazdığı *Sono stato io!* ("Ben Yaptım") ile kendini bir oyun yazarı olarak kabul ettirdi. 1945'te aile tiyatrosu dağılınca, yalnız çalışmaya başladı. 1951'de bir şiir kitabı yayımladı. 1954'te Napoli'de San Ferdinando Tiyatrosu'nu kurdu. Oyun yazmaya, film yönetmeye ve oynamaya devam etti.

De Filippo, bir tiyatrocu olarak sahnede edindiği deneyimi oyun yazarlığında bol bol kullanmıştır. Çalıştığı tiyatrolar için yazdığı tek perdelik komedilerde, hangi oyunların "iş" yaptığını öğrenmiş, olgunluk dönemi oyunlarında bu deneyiminden yararlanmıştır. Oyunlarında, gerçeklik ve yanılsama arasındaki bağı irdeler. Canlılığı ve iyimserliği, kahramanlarını sevecen bir yaklaşımla ele almasına yol açar. Gerçekçi olmakla birlikte, siyasal ya da toplumsal eleştiriyi benimsememiştir. Kahramanlarının içten içe kendini ele veren karakterlerinin ortaya koyduğu eleştiriyle yetinir. Bunlar yaşamın gerçeklerinden kaçmak üzere kendilerine birer düş dünyası yaratan tiplerdir. Ancak yarattıkları bu kurgusal dünyaların giderek daha ön plana çıkmasıyla kendi özgürlüklerini yitirirler.

De Filippo İtalyan halk tiyatrosu *commedia dell'arte* geleneğinin ortaya çıkmasına neden olan ulusal espriyi iyi kavramış bir oyun yazarıdır. 1946'da yazdığı *Filumena Marturano* sanatçının bütün yönlerini yansıtması bakımından ilgi çekicidir.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Pulcinella, principe in sogno*, 1932, ("Düş Prensi Pulcinella"); *La voce del padrone*, 1932, ("Sahibinin Sesi"); *Tre mesi dopo*, 1933, ("Üç Ay Sonra"); *L'abito nuovo*, 1936, ("Yeni Giysiler"); *Sono stato io!*, 1937, ("Ben Yaptım"); *In licenza*, 1941, ("İzinde"); *Napoli milionaria*, 1945, ("Milyoner Napoli"); *Questi fantasmi!*, 1946, ("Şu Hayaletler!"); *Filumena Marturano*, 1946; *La paura numero uno*, 1950, ("Bir Numaralı Korku"); *Amicizia*, 1952,("Dostluk"); Şiir: *Il paese di Pulcinella*, 1951, ("Pulcinella'nın Yurdu"). Film: *Tre uomini in frak*, 1932, ("Frak Giymiş Üç Adam").

• KAYNAKLAR: F.Frascani, *La Napoli amara di Eduardo de Filippo*, 1958.

• BAKINIZ: PIRANDELLO.

DEFNE, Zeki Ömer
(1903)

Türk, şair. Halk şiirinin söyleyiş biçimiyle çağdaş şiir arasında bağ kurmaya çalışmıştır.

Siyasal tutumu

Çankırı'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Çankırı'da yaptı. 1920'de Ankara Muallim Mektebi'ni bitirerek ilkokul öğretmeni oldu. Bir süre sonra yeterlilik sınavına girip, ortaokul öğretmenliğine geçti. 1931'de dışarıdan bitirme sınavıyla da lise diplomasını aldı. 1925-1935 arasında Kastamonu Lisesi'nde Türkçe ve edebiyat dersleri öğretmenliği, müdür yardımcılığı ve vekilliği görevlerinde bulundu. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. İstanbul'da çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. 1969'da emekli oldu.

İlk şiiri "Musiki" 1923'te Çankırı'da yerel bir gazetede yayımlandı.

Dil ve yapı bakımından şiirinin en etkileyici kaynağı, halk şiiri geleneğidir. Başlıca temaları ise yurt ve ulus sevgisi, doğa, insan, aşktır. Duyuş ve düşünüş bakımından kendine özgülüğü, Anadolu duyarlığı, şiirinin belirgin yanlarını oluşturur.

• **YAPITLAR:** (başlıca) **Şiir:** *Denizden Çalınmış Ülke*, 1971.

Daniel Defoe

Robinson Crusoe

DEFOE, Daniel
(1660-1731)

İngiliz, romancı ve siyasal propagandacı. *Robinson Crusoe*'nun yazarıdır.

Edebiyatta homo economicus

Londra'da doğdu, 24 Nisan 1731'de aynı kentte öldü. James Foe adında Hollanda asıllı bir şamdancının oğludur. Soyluluk gösteren "De" takısını kırk yaşına geldikten sonra adına kendisi ekledi. Anglo-Sakson Kilisesi'nin içerdiği bazı Katolik özellikler yüzünden bu kiliseye karşı çıkan Protestan bir aileden gelen Defoe, iyi bir eğitim gördü. Ailesinin kendisini Presbiteryen Kilisesi'ne girmeye zorlamasına karşın, yirmi üç yaşına geldiğinde ticarete atıldı. Yirmi dört yaşında evlendi. Önceleri başarıyla yürüttüğü ticaret yaşamı çok geçmeden birbirini izleyen iflaslarla sonuçlandı. Defoe, borçlarını ödemek için, ticari itibarını sarsacak davranışlara ve kaçak yaşamaya zorlandı. Gene de yaşamının sonuna değin en büyük tutkusu ticaret oldu.

Ticaretten sonra en çok ilgi duyduğu alan siyasetti. Zamanında siyasal broşürcülük, gazeteciliği tamamlayan bir iş olup, siyasal propaganda gazetelerden çok Liberaller (Whig) ya da Muhafazakârlar'ın (Tory) desteklediği broşür yayınlarıyla yapılıyordu. Defoe zeki ve etkili bir yazardı ve Protestan olduğu için Liberaller'i destekliyordu. Bu alanda yazdığı bir yazı yüzünden hükümete hakaretten ağır para ve hapis cezasına mahkûm edildi. Hapisteyken karısının ve altı çocuğunun para sıkıntısı çekmesi ve kendisinin karşılaştığı kötü davranışlar üzerine, taraf değiştirerek o sıradayıldızı parlamakta olan muhafazakâr politikacılardan Robert Harley'e başvurdu. Sonradan başbakanlığa kadar yükselecek olan Harley, Defoe'nun siyasal yazarlığının ilerde işine yarayacağını hesaplayarak serbest bırakılmasını sağladı. Defoe'nun bu özgürlüğe ödediği bedel, ömrü boyunca, ayırım gözetmeden kendini koruyanlara hizmet etmek oldu. Birçok kez önemli diplomatik görevlerle Avrupa'ya gitti, bir kez de İskoçya'da Robert Harley'in özel casusluğunu yaptı. 1714'te Kral I.George'un tahta çıkmasıyla Muhafazakârlar iktidarı kaybettiler. Defoe bu kez de Liberaller için çalışmakta bir sakınca görmedi.

Elli dokuz yaşına değin çoğunlukla siyasal polemikler yazdı. 1719'da *Robinson Crusoe* yayımlandı. Kitabın birinci bölümünün gördüğü büyük rağbet üzerine ikinci bölümünü de tamamladı ve bir dizi serüven romanı yazmaya koyuldu: *The Life of Captain Singleton* ("Kaptan Singleton'un Hayatı"), *Moll Flanders*, *The Journal of the Plague Year* ("Veba Yılı"), *Colonel Jack* ("Albay Jack"). Yaşamının son on yılında bozulan sağlığına karşın, yazarlığını durmaksızın sürdürdü. Siyasal makalelerinin dışında, 545 kitabı vardır.

En önemli yapıtı olan *Robinson Crusoe*'da Defoe, çağının değişen değerlerini simgeleyen bir kahraman yarattı. Bu kahraman ıssız bir adada, azmi ve çalışkanlığıyla zengin olan Robinson Crusoe'ydu. İngiliz edebiyatında din dışı etkinlik ve kaygıları ilk kez bireyin yaşamında ön plana çıkaran yazar o olmuştur. Gerek *Robinson Crusoe*'da gerekse başka romanlarında önemli olan, kişinin ruhunun kurtulması değil, öncelikle bu dünyada rahata ermesidir.

Defoe'ya değin toplumsal çıkarlar hep bireysel çıkarların üstünde tutuldu; feodal düzenin yıkılıp ticari kapitalizmin ortaya çıktığı 16. ve 17. yy'larda bile Spenser, Shakespeare, Donne, Dryden gibi yazarlar toplumdan bağımsız bireyciliği kınadılar. Bireyin bağımsızca kendi çıkarlarını kovalaması, 16.yy'dan beri giderek yaygınlaşan bir olguydu, ama bunu benimseyen ilk yazar Defoe'dur. *Robinson Crusoe* bu tür bireyciliğin simgesi oldu. Para uğruna serüvenlere atılan Robinson Crusoe *ekonomik birey*'in *(homo economicus)* edebiyatta ilk ve belki de tek yüceltilişidir. İlişkilerinde hesap egemendir. Elinde kalem kâğıt,

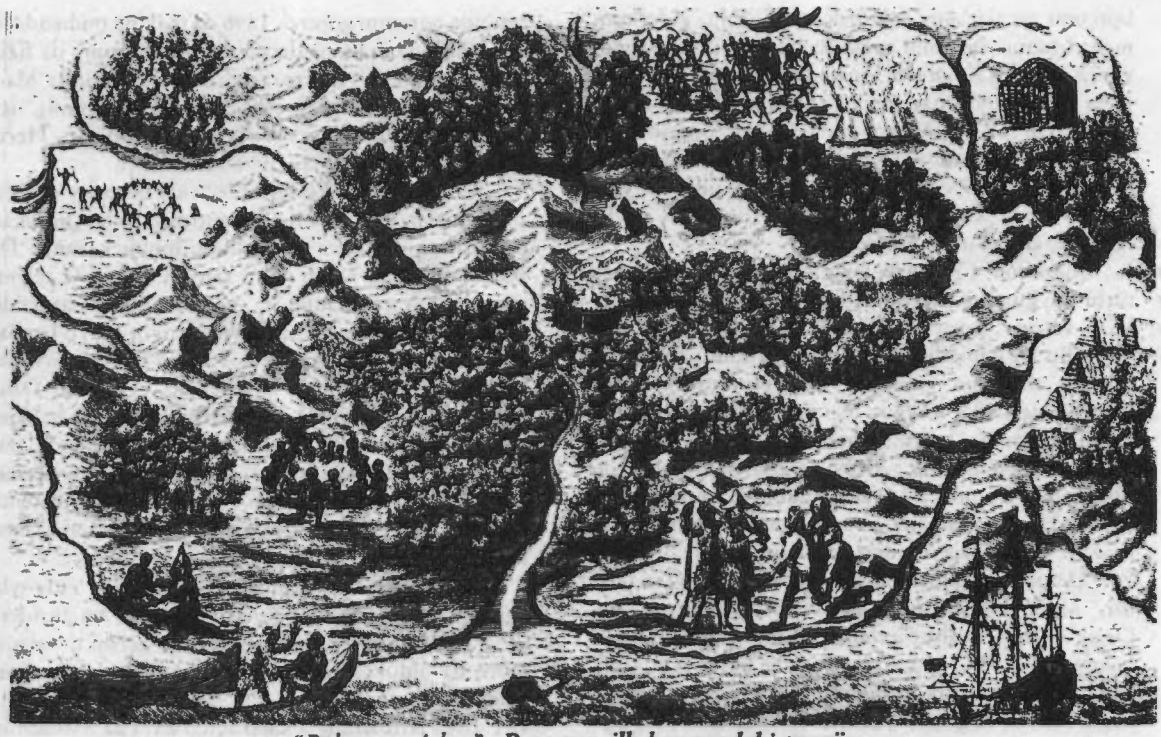

"Robenson Adası", Romanın ilk basımındaki gravür

İngiliz Romanının Doğuşu

Edebiyat türleri arasında en geç gelişeni roman olmuştur. Bu durumun birçok nedeni vardır. Genellikle romanın kökeninde tarih, yaşam öyküsü, deneme, destan gibi çeşitli türlerin bulunduğu kabul edilir. Böylesine bir geniş kapsamlılık ve esneklikten ötürü romanın kuramsal gelişmesini kesin ilke ve kurallara bağlamak güçtür. Üstelik roman uzun bir süre saygın bir edebiyat dalı sayılmamış, daha çok öğrenim görmemiş kimselerin okuduğu bir tür olarak küçümsenmiştir. Bu yüzden roman eleştirisi de pek gelişmemiş, türün öz nitelikleriyle ya da biçim ve yapı sorunlarıyla değil, daha çok eğitici ve öğretici yanlarıyla ilgilenilmiştir. Romana saygınlık kazandırmak doğrultusundaki ilk özgün çaba Daniel Defoe'dan gelmiştir. Defoe'nun romanlarını gerçekten yaşamış kişilerin yaşam öyküsü diye sunması, anlattığı öyküyle doğrudan ilişkisi olmayan gereksiz bin bir türlü ayrıntıyla gerçeklik izlenimi yaratmaya çalışması, romanı, saygınlığını kanıtlamış bir yazı türü olan "tarih"in katına ulaştırmak amacını taşır. Romanlarını tarih diye adlandıran Henry Fielding'in de amacı aynıdır. Aslında Fielding çağdaşı Defoe'dan bir adım ileri giderek romanın insan yaşamının gerçeklerini tarihten daha iyi yansıttığını söylemiştir. Yalnız bu görüş romanı yaşamdan daha gerçek sayan bir estetizme yol açar. Oysa gerçeklik her şeyden önce gözlenen ve yaşanan gerçekliktir. Romanın bu bağlam içinde doğuşunu açıklayan kuramlara göre, bu edebiyat türü, liberal ideoloji, pozitivist felsefe ve ampirist epistemolojinin egemen olduğu kapitalist bir toplumda yaşayan orta sınıftan sıradan bir bireyin öyküsünü anlatır. 18.yy'da İngiltere üç önemli romancı yetiştirmiştir: Daniel Defoe, Henry Fielding, Samuel Richardson*. Özellikle Defoe'nun toplumun alt tabakalarından seçtiği tiplerin, saygın orta sınıf statüsü kazanabilmek için verdikleri mücadele, oldukça ilginç roman öyküleri oluşturmuştur. Defoe bu tipleri gündelik yaşam savaşımı içinde belirleyip, soyutlamalardan ve romantik duygusallıktan uzak bir biçimde yansıtmıştır. Onlar her şeyden önce pragmatik bireylerdir. Yaşamı yalnızca kendilerine verdiği zevk ve acıyla değerlendirir, 18.yy psikolojisine uygun olarak, bu zevkleri ve acıları duyularıyla algılar, akıl ve becerilerini acılarının kaynaklandığı yoksunluklarını gidermekte kullanırlardı.*

Defoe, romanlarında karmaşık kişiler çizmemiş, felsefi hesaplaşmalara yönelmemiş, edebi söz sanatlarından uzak durarak çağının pragmatik gerçekliğini yakalamış ve bu gerçekliği yansıtmaya en elverişli türün, romanın öncülüğünü yapmıştır.

borcunu ve alacağını kaydeden, gelirinin, giderinin, mal varlığının hesabını tutan Robinson Crusoe çağın yeni adamıdır. Kendisini ıssız adadan kurtaranlar onu fazla duygulandırmaz, ama kendisine olan borcunu unutmayıp faiziyle ödeyen bir İspanyol, onu insanlığın asaleti karşısında ağlatır. Kendisi için yaşamını tehlikeye atan Xury'yi davranışına karşılık bir gün azad etmeye karar vermişken, iyi bir fiyat teklif edilince, dayanamaz, satar.

Protestan ahlakının Kapitalizm'le bütünleşmesi

Robinson Crusoe'da ekonomik gerçekçilik her türlü duygusallığın üstündedir. Robinson'un tek tutkusu vardır: Çalışmak. Tek sevinci vardır: Kazanmak. Bu da kapitalist düzene uydurulmuş Calvinist çalışma ahlakının romanda bire bir yansımasıdır. Gene Protestanlık'a uygun biçimde Robinson yalnızca kendi vicdanına karşı sorumludur; bu da bireysel bağımsızlığı gündeme getirir. Liberalizmin başlangıç noktasında Robinson'un adası gümrük ve vergi duvarlarıyla kısıtlanmamış, liberal ekonominin müdahalesiz ve rekabetsiz işlediği ideal bir yerdir.

Defoe'nun ikinci önemli yapıtı *Moll Flanders*' dir. Moll, Londra'da yaşayan bir Robinson'dur. Onun da amacı çalışıp refaha ermektir, ancak büyük kentte öksüz Moll için hizmetçilikten başka iş yoktur. Moll ise hizmetçilikle refaha erilmeyeceğini bilecek kadar zekidir ve geçerli yeteneklerini kullanır: Güzelliğini ve aklını. Güzelliği yettiği kadar yaşamını fahişelikle, ondan sonra da hırsızlıkla kazanır. Yakalanıp hapse girdikten sonra affa uğrayarak Amerika'ya sürülür. Sonunda Moll da verimli toprakları bulmuştur. Eskiden soyguncu olan kocalarından biriyle Amerika'da kurduğu kolonide zengin olarak orta sınıf saygınlığına kavuşur ve amacına ulaşır.

Gerek *Robinson Crusoe* gerekse *Moll Flanders* yoksulluktan zenginliğe ulaşma öyküleridir. Defoe'ya göre bu uğurda her yol mübahtır. Defoe'nun kitaplarının zamanında çok satılmasının nedeni de budur. Bütün kitapları orta sınıfın gizli ve açık özlemlerinin gerçekleştiği öyküler üzerine kuruludur.

• YAPITLAR (başlıca): *Novels and Selected Writing*, (ö.s.), 14 cilt, 1927, ("Romanlar ve Seçme Yazılar"); *Romances and Narratives*, (ö.s.), G.A.Aitken (der.), 16 cilt, 1895, ("Romanslar ve Öyküler").

• KAYNAKLAR: R.Alter, *Rogue's Progress: Studies in the Picaresque Novel*, 1964; J.R.Moore, *Daniel Defoe: Citizen of the World*, 1958; M.E.Novak, *Economics and the Fiction of Defoe*, 1962; G.A.Starr, *Defoe and Spiritual Autobiography*, 1965; I. Watt, *The Rise of the Novel*, 1965.

• BAKINIZ: HOBBES, LOCKE.

DE FOREST, Lee
(1873-1961)

ABD'li mucit. Elektronik ve radyo alanındaki buluşlarıyla tanınmış, ilk triyot lamba olan odyon vakum tüpünü geliştirmiştir.

26 Ağustos 1873'te Iowa Eyaleti'nin Council Bluffs kentinde doğdu. 30 Haziran 1961'de California Eyaleti'nin Hollywood kentinde öldü. Yale Üniversitesi'nde öğrenim görerek 1896'da makine mühendisliği bölümünden lisans derecesini, üç yıl sonra da fizik doktorasını aldı. Doktora çalışmaları sırasında Marconi'nin telsiz telgraf çalışmalarıyla ilgilenmiş, tez çalışmasında da "Paralel Tellerin Ucundan Hertz Dalgalarının Yansıması"nı konu almıştı.

Chicago'daki Western Electric Company'de çalışırken, telsiz telgrafla ilgili araştırmalarıyla Amerikan ordusunun desteğini ve mali yardımını kazanan De Forest 1902'de, kendi adını taşıyan bir telsiz telgraf şirketi kurarak müdür yardımcılığını üstlendi. 1907'de en önemli buluşu sayılan triyot radyo lambasını geliştirdi. 1916'da New York'ta bir radyo verici istasyonu kurarak haber bültenleri yayınladı. Daha sonra radyoyla ilgili buluşlarının patent hakkını satarak California'nın Palo Alto kentindeki bir telgraf şirketinde çalışmaya başladı. Bu kuruluşta sürdürdüğü araştırmalarla 300'ü aşkın yeni buluşunun patentini aldı. 1920'lerde geliştirdiği sesli sinema makinesi bu buluşların en önemlisidir.

20.yy'ın ilk yıllarında elektronik ve radyoyla ilgili araştırmalar pek yoğun olduğundan, araştırmacılar arasındaki patent kavgalarının ve açılan davaların sayısı da oldukça kabarıktı. Geri-besleme devresinin patent hakkını alabilmek için De Forest'in Langmuir ve Edwin Armstrong'a karşı açtığı dava da o dönemin ilginç tartışmalarından biridir.

1934'te emekliye ayrılarak Hollywood'da özel bir araştırma laboratuvarında çalışmalarını sürdüren De Forest 1950'de, *Father of Radio* ("Radyonun Babası") adıyla otobiyografisini yayımladı. Pek çok araştırmacının ortak ürünü olan radyoyu tek kişinin buluşu saymak olanaksızsa da, De Forest'ın bu gelişmedeki payı yadsınamaz.

Elektronların boşluktaki hareketiyle bir elektrik devresindeki akımın etkilenebileceğini ilk kez Edison gözlemlemişti. Fleming, Edison'un bu gözleminden yararlanarak 1904'te çift elektrotlu diyot lambayı geliştirdi. Bu aygıt, akımı bir yönde iletip öbür yönde iletmediğinden, her iki yönde titreşim yapan radyo dalgalarının tek yönlü bir elektrik akımına dönüştürülmesinde kullanılıyordu. De Forest diyot lambanın iki elektrodu arasına bir üçüncü elektrot koyarak, iki elektrot arasındaki elektron akımının kontrol edilmesini sağladı. Triyot adıyla bilinen bu lamba, hem sinyallerin alınmasında hem de yükseltilmesinde diyot lambadan çok daha iyi sonuç veriyordu. Nitekim 1947'de transistörün bulunuşuna değin triyot lamba, radyo, telefon, radar, telsiz, televizyon ve bilgisayar gibi birçok aletin temel öğelerinden biri oldu. Triyotun yaygınlaşması, 1912'de Lowenstein'ın negatif besleme devresini bulmasından ve Edwin Armstrong'un yüksek frekanslarda da bu lambadan yararlanılabileceğini göstermesinden sonra gerekleşti. Gene de De Forest'in buluşu elektroniğin temel taşlarından biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Father of Radio*, 1950, ("Radyonun Babası").

• KAYNAKLAR: I.E.Levine, *Electronics Pioneer: Lee de Forest*, 1964.

• BAKINIZ: ALEXANDERSON, E.ARMSTRONG, BRATTAIN, EDISON, J.A.FLEMING, LANGMUIR, MARCONI.